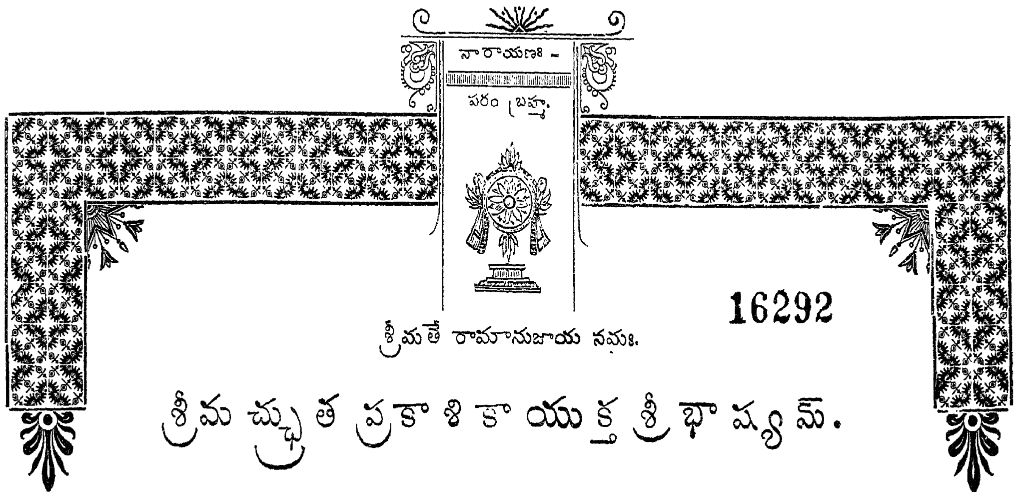

16292

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే—ప్రథమఃపాదః.

స్మృత్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతిచేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్. ౧.

౧. † ప్రథమేఽధ్యాయే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణగోచరా దచేతనా త్తత్సంసృష్టా త్తద్వియుక్తాచ్చచేతనా దర్థాన్తర

౧॥ సూ. స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గఇతిచేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్. † ప్రథమద్వితీయాధ్యాయయోః సఙ్గతిజ్ఞాపనార్థమ్, ప్రథమాధ్యాయపాదచతుష్టయార్థస్య సఙ్గ్రహేణ జ్ఞాపనార్థంచ ప్రథమాధ్యాయార్థం సఙ్గ్రహేణాహ (ప్రథమేధ్యాయఇత్యాదినా) ప్రత్యక్షాదిప్రమాణ

౧॥ సూ. స్మృత్యనవకాశదోష ప్రసఙ్గ ఇతిచేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోష ప్రసఙ్గాత్. ౧.

(వే - సా). ఉపబృంహణాపేక్షే వేదాన్తార్థనిర్ణయే సతి, కపిలస్మృత్యుపబృంహణేన వేదాన్తార్థః ప్రధానకారణవాద ఇత్యనభ్యుపగమే, కపిలస్మృతే రుపబృంహణానన్వయేనానవకాశదోషప్రసక్తి రితిచేత్. న - అన్యాసాం వేదావిరోధినీనాం బహ్వీనా మ్మన్వాదిస్మృతీనా మనవకాశప్రసక్తేః. వేదస్యోపబృంహణాపేక్షత్వేపి అనన్యపరావిరుద్ధానేకస్మృతిషు సతీషు, విరుద్ధార్థాయాః వేదోదితార్థవిశదీకరణత్వాభావేన తస్యా ఉపబృంహణత్వ మన్యాయ్యమిత్యర్థః. ౧.

(వే - దీ). వేదాన్తానాం సమస్తచిదచిద్వస్తువిలక్షణాస్పృష్టహేయగన్ధసర్వజ్ఞతాద్యనన్తకల్యాణగుణాకరబ్రహ్మైకపరత్వం ప్రతిపాదితం కాపిలస్మృతివిరోధేన చాలయితుం శక్యమ్-ఉత నేతి సంశయః. శక్యమితి పూర్వపక్షః. శ్రుతివిరుద్ధాయాః స్మృతే రనాదరణీయత్వే స్థితేపి వేదాన్తవేద్యార్థస్య దుర్గ్రహత్వేన అల్పశ్రుతై ర్న మతిభి రాప్తప్రణీతస్మృత్యుపబృంహణేన వినా తేషాం నిశ్చయో నోపపద్యతే. కపిలస్మృతిః కేవలతత్త్వపరేతి తయైవ హ్యుపబృంహణం న్యాయ్యమ్. అన్యథా ఆప్తప్రణీతాయాః కేవలతత్త్వపరాయాః అస్యా అనవకాశప్రసఙ్గఇతి వేదాన్తవేద్యం జగత్కారణం ప్రధానమ్. రాద్ధాన్తస్తు - వేదాన్తస్యోపబృంహణాపేక్షత్వేప్యాప్తతమమన్వాదిస్మృతిభి ర్వేదాన్తావిరోధినీభిరే వోపబృంహణం న్యాయ్యమ్, అన్యథా తాసాం బహ్వీనా మనవకాశప్రసఙ్గో మహా నయం దోష స్స్యాత్. నచ తాసాం ధర్మప్రతిపాదనాంశోపబృంహణత్వేన సావకాశత్వమ్ - యతో ధర్మాణామపి స్వరూపం పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషారాధనత్వమ్ - “౧ ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః । తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తత్సూర్యస్తదు చన్ద్రమాః” “౨ యజ్ఞైస్త్వమిజ్యసే నిత్యం సర్వదేవమయాచ్యుత” ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభిః. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్.

౧॥ తై - నా - అంభసి - ౨. ౨॥ విష్ణు - ౧౮౦ - ౨౦౯ - ౯౭.

భూతం † నిరస్తనిఖిలావిద్యాద్యపురుషార్థగన్ధ † మనన్తజ్ఞానానన్దైకతాన మపరిమితోదారగుణసాగరం నిఖిలజగదేకకారణం † సర్వాన్తరాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్య మిత్యుక్తమ్.

౨. † అనన్తర మస్యార్థస్య † సమ్భావనీయసమస్తప్రకారదుర్ధర్షణత్వప్రతిపాదనాయ ద్వితీయోఽధ్యాయ ఆరభ్యతే. † ప్రథమం తావత్కపిలస్మృతివిరోధా ద్వేదాన్తానా మతత్పరత్వమాశఙ్క్య తన్నిరాక్రియతే. † కథం స్మృతివిరోధాచ్ఛ్రుతే రన్యపరత్వమ్ - † ఉక్తంహి * ౧ విరోధేత్వనపేక్ష్యం స్యాదితి శ్రుతివిరుద్ధాయా స్స్మృతే రనాదరణీయత్వమ్. † సత్యమ్ * ౨ † ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వోద్గాయేదిత్యాదిషు † స్వతఏవార్థనిశ్చయసమ్భవాత్తద్విరుద్ధా స్మృతిరనాదరణీయైవ - ఇహతు † వేదాన్తవేద్యతత్త్వస్య దురవబోధత్వేన పరమర్షిప్రణీతస్మృతివిరోధేసత్యు యమర్థఇతి నిశ్చయాయోగాత్ స్మృత్యా శ్రుతే రతత్పరత్వోపపాదన మవిరుద్ధమ్. † ఏతదుక్తం భవతి - ప్రాచీనభాగోదితనిఖిలాభ్యుదయసాధనభూతాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసజ్యోతిష్టోమాదికర్మాణి యథావ దభ్యుపగచ్ఛతా శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణేషు

గోచరా దిత్యనేనేక్షత్యానన్దమయాధికరణయోః పౌర్వాపర్యహేతు ర్వివక్షితః. ఆదిశబ్దోఽనుమానపరః. ప్రత్యక్షపృథివ్యాదీనా మనురూపం కారణం హ్యనుమీయతే - తస్మా దచేతనస్య ప్రథమం బుద్ధిస్థతయా తన్నిరాస ఇత్యర్థః. † అర్థాన్తరత్వ ముపపాదయతి (నిరస్తేతి) ముక్తవ్యావృత్త్యర్థం నిరస్తనిఖిలావిద్యాద్యపురుషార్థగన్ధ మిత్యుక్తమ్. † ధర్మిస్వరూపమాహ (అనన్తేతి) సాగరశబ్దేన సమూహో వివక్షితః - అపరిమితః ఉదారగుణసాగరో యస్యేతి బహువ్రీహిః. నిఖిలజగదేకకారణమ్ - ఆకాశాదేరపి కారణమ్, నిమిత్తోపాదానరూపోభయవిధకారణం చేత్యర్థః, † జగత్కారణత్వే పూర్వోక్తహేయప్రత్యనీకత్వానుపపత్తి మాశఙ్క్యాహ (సర్వాన్తరాత్మభూతమితి).

౨. † ఏవం ప్రథమాధ్యాయార్థ ముక్త్వా ద్వితీయాధ్యాయార్థమాహ (అనన్తరమితి). † ప్రసక్తవిరోధోహి పరిహార్యః-అతో విరోధప్రసఙ్గ మాహ (సంభావనీయేతి) సమస్తప్రకారశబ్దేన పాదచతుష్టయేఽపి యే విరోధావతరణముఖభేదాః - తే వివక్షితాః. † ప్రథమేఽధ్యాయేఽయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదముఖేన వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మైకకారణతాపరత్వంవాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా సమర్థితమ్. అథద్వితీయేఽధ్యాయే బాహ్యతర్కవిరోధపరిహార ఉచ్యతఇత్యర్థః. పాదార్థో ద్వితీయపాదసఙ్గత్యర్థం వక్ష్యతే - తస్మా త్ప్రథమాధికరణకృత్య మాహ (ప్రథమంతావదితి) ప్రథమాధ్యాయనిరూపితం కారణత్వం విషయః. కపిలమన్వాదిస్మృతివిప్రతిపత్తే స్సంశయః. అత్రైవంవిచారః - కింబ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం చాలయితుం శక్యతే-నవేతి. తదర్థం కింవేదాన్తవాక్యాని బ్రహ్మకారణత్వపరాణి - ఉతాన్యపరాణీతి. తదర్థం సాఙ్ఖ్యస్మృతివిరోధో వేదాన్తవాక్యానా మతత్పరత్వ మాపాదయతి-నేతి. తదర్థం సాఙ్ఖ్యస్మృత్యా వేదాన్తోపబృహణం కార్యమ్ - ఉత మన్వాదిస్మృత్యేతి. తదర్థం సాఙ్ఖ్యస్మృతిః కింభ్రాన్తిమూలా - ఉతనేతి. యదా నభ్రాన్తిమూలా - తదా తయావేదాన్తానా ముపబృంహణీయత్వేన తద్విరోధే తేషా మన్యపరత్వా ద్బ్రహ్మకారణత్వం చాలయితుం శక్యమితి. యదా భ్రాన్తిమూలా-తదా తయా తేషా మనుపబృంహణీయత్వా త్తద్విరోధే తేషా మన్యపరత్వాభావా ద్బ్రహ్మకారణత్వ మవిచాల్యమితి. † అధికరణార మ్భమాక్షిపతి (కథమితి) కథంశబ్దః క్షేపే. † హేతుమాహ (ఉక్తమితి) హిర్హేతౌ. * విరోధేత్వనపేక్ష్యం స్యా దసతి హ్యనుమానమితిసూత్రమ్. ప్రత్యక్షశ్రుతివిరుద్ధం స్మృతివచన మనపేక్ష్యమ్ - అనాదరణీయమ్. స్మృతేరపి శ్రుతిమూలత్వానుమానా దాదరణీయత్వ మిత్యత్రాహ అసతి హ్యనుమానమితి - అసతి ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధేహి స్మృతిమూలశ్రుత్యనుమానమిత్యర్థః. † తదేత దభిప్రేత్యాహ (ఉక్తంహీతి). † పరిహరతి (సత్యమితి) సత్యమ్-తత్ర శ్రుతివిరోధాత్స్మృతే రనాదరణీయత్వ ముక్తమేవ-అత్రతు విశేషోఽస్తీత్యర్థః. † (ఔదుమ్బరీమిత్యాది) * † ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వోద్గాయే దితి శ్రుతిః. * ఔదుమ్బరీ సర్వా వేష్టయితవ్యేతి స్మృతిః. అత్రాయం వివక్షితో భేదః - * ఔదుమ్బరీ మిత్యాదిషు ప్రత్యక్షశ్రుతే రర్థో న నానాశిరస్కః - అపిత్వేకరూపఏవ ప్రతీయతె - అతస్తత్ర ప్రత్యక్షశ్రుతే రవ్యాకులత్వేన స్మృతిన్యాయనిరపేక్షం స్వతఏవార్థోనిశ్చేతుం శక్యతే - తత్ర విరుద్ధార్థా స్మృతి రుపేక్ష్యా. వేదాన్తవాక్యేషు నానాశిరస్కతయాఽర్థః ప్రతీయతే - అతో వ్యాకులత్వా ద్వేదాన్తవాక్యార్థః స్మృతిన్యాయనిరపేక్షం స్వతో నిశ్చేతుం నశక్యతే. శ్రుతే రయ మర్థఇతి నిశ్చితే సతిహి తద్విరోధాత్స్మృతే రనాదరణీయత్వమ్ - నచ స్వతో దుర్నిశ్చయఇతి తదర్థం స్మృత్యపేక్షా. ప్రథమాధ్యాయోక్తతర్కై రర్థో నిశ్చిత ఇతిచేన్న - వచనవిరోధే న్యాయస్య దుర్బలత్వాత్. అతః స్మృత్యైవార్థే నిశ్చితే తద్విరుద్ధ స్తర్క ఆభాస స్స్యాత్ - అతః స్మృతివచనవిరుద్ధన్యాయేన శ్రుత్యర్థో న నిర్ణేతవ్యః - స్మృతివచనేనైవతు నిర్ణేతవ్యఇతీమ మర్థ మభిప్రేత్యాహ (స్వతఏవార్థనిశ్చయసంభవా, † ద్వేదాన్తవేద్యతత్త్వస్య దురవబోధత్వేనేతి) కపిలస్య పరమర్షిత్వే కిం ప్రమాణమ్. తథాసత్యపి తాదృశబృహస్పత్యాద్యుక్తలోకాయతాదివ దనాదరణీయమ్. † శ్రుతేః స్మృత్యపేక్షాచ నాస్తి - న్యాయేనైవ నిరపేక్షత్వా దిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) జ్యోతిష్టోమాదికర్మాణి యథావ దభ్యుపగచ్ఛతేత్యనేన లోకాయతవ్యావృత్తి రుక్తా. * ఋషిం ప్రసూతం కపిలమితి తస్యాప్తత్వే ప్రమాణ ముక్తమ్.

౧॥ . ౨॥

※ ౧ ఋషిం ప్రసూతం కపిల మిత్యాదివాక్యై రాప్తత్వేన సఙ్కీర్తితేన పరమర్షిణా కపిలేన పరమనిశ్శ్రేయససాధనావబోధితయోపనిబద్ధస్మృత్యుపబృంహణేన వినా అల్పశ్రుతైర్మన్దమతిభి ర్వేదాన్తార్థనిశ్చయాయోగాత్, † దన్యథా శ్రుతార్థగ్రహణే చాప్తప్రణీతాయాః సాఙ్ఖ్యస్మృతే స్సకలాయా ఏవానవకాశ ప్రసఙ్గాచ్చ స్మృతిప్రసిద్ధ ఏవార్థో వేదాన్తవేద్య ఇతి బలా దభ్యుపగమనీయమితి. † నచ వాచ్యం మన్వాదిస్మృతీనాం బ్రహ్మైకకారణత్వవాదినీనా మేవంసత్యనవకాశత్వదోష ప్రసఙ్గ ఇతి. ధర్మప్రతిపాదనపరప్రాచీనభాగోపబృంహణఏవ సావకాశత్వాత్. అస్యాస్తు కృత్స్నాయాస్తత్త్వప్రతిపాదనపరత్వాత్తథాఽ నభ్యుపగమే నిరవకాశత్వమేవ స్యాత్. † తదిద మాశఙ్క్యతే స్మృత్యనవకాశదోష ప్రసఙ్గ ఇతిచేదితి.

3. † తత్రోత్తరం నాన్యస్మృత్యనవకాశదోష ప్రసఙ్గాదితి † అన్యాహి మన్వాదిస్మృతయో బ్రహ్మైకకారణతాం వదన్తి – † యథాఽహ మనుః ※ ౨ † ఆసీ దిదం తమోభూత మిత్యారభ్య ※ ౩ తత స్స్వయమ్భూ ర్భగవా నవ్యక్తో వ్యఞ్జయన్నిదమ్। మహాభూతాదివృత్తౌజాః ప్రాదురాసీత్తమోనుదః ※ ౪ సోఽభిధ్యాయ శరీరా త్స్వా త్సిసృక్షు ర్వివిధాః

పరమనిశ్శ్రేయసేత్యాదినాఽనన్యపరత్వ ముక్తమ్. స్మృత్యుపబృంహణేన – స్మృతిరూపోపబృంహణేన. అల్పశ్రుతైర్మన్దమతిభి రిత్యనేన స్మృతిసాపేక్షత్వ ముక్తమ్ – అనన్తశాఖానుగతస్య వాక్యార్థస్యైకదేశజ్ఞై ర్దురవబోధత్వాదితి భావః. † అన్యథా అనిష్ట మాహ (యథాశ్రుతేతి). † సకలాయా ఇతి సూచిత మర్థం శఙ్కోత్తరముఖేన వివృణోతి (నచేతి) నహిమన్వాదిస్మృతేః కర్మపరత్వా త్సాకల్యేన అనవకాశత్వమ్ – సాఙ్ఖ్యస్మృతే ర్నిరవకాశత్వం న సహ్యమ్ – ఆప్తతమత్వేన శ్రుతిగతత్వాత్, దనన్తశాఖానుగతవాక్యార్థస్య దురోబ్ధత్వేన అపేక్షితత్వాచ్చేతి గ్రన్థాభిప్రాయః. † పూర్వపక్షస్యానుకూల్యతత్వ మాహ (తదిదమితి).

3. † పరిహారఖణ్డ మవతారయతి (తత్రోత్తరమితి). † కాః పున రన్యాః స్మృతయః, కథం తాసా మనవకాశత్వ మిత్యత్రాహ (అన్యాహీతి). † స్మృతివచనం దర్శయతి (యథాహ మనురితి). † ప్రళయావస్థాజ్ఞాపనార్థ మాహ (ఆసీదిదం తమోభూత మిత్యారభ్యేతి) భాష్యే ※ తత స్స్వయంభూః ※ సోఽభిధ్యాయేతి శ్లోకద్వయ ముపాత్తమ్ – తయో రర్థవైశద్యాయ ※ ఆసీ దిద మిత్యారభ్య సప్తశ్లోకీ వ్యాఖ్యాయతే – త ఇమే శ్లోకాః – ※ ఆసీదిదం తమోభూత మప్రజ్ఞాత మలక్షణమ్। అప్రతర్క్య మవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివ సర్వతః॥ తత స్స్వయంభూ ర్భగవా నవ్యక్తో వ్యఞ్జయన్నిదమ్। మహాభూతాదివృత్తౌజాః ప్రాదురాసీత్తమోనుదః॥ యో సావతీన్ద్రియగ్రాహ్య స్సూక్ష్మోఽవ్యక్త స్సనాతనః। సర్వభూతమయోచిన్త్య స్సఏష స్వయ ముద్బభౌ॥ సోఽభిధ్యాయ శరీరా త్స్వా త్సిసృక్షు ర్వివిధాః ప్రజాః। అపఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్య మపాసృజత్॥ తదణ్డ మభవత్ హైమం సహస్రాంశుసమప్రభమ్। తస్మిన్ జజ్ఞే స్వయంబ్రహ్మా సర్వలోకపితామహః॥ ఆపో నారాఇతి ప్రోక్తా ఆపోవై నరసూనవః। తా యదస్యాయనం పూర్వం తేన నారాయణః స్మృతః॥ యత్తత్కారణ మవ్యక్తం నిత్యం సదసదాత్మకమ్। తద్విసృష్ట స్సపురుషో లోకే బ్రహ్మేతి కీర్త్యతఇతి. ※ ధర్మా న్నో వక్తు మర్హసీతి మునిభిః పృష్టో భగవా న్మను ర్ధర్మా న్వివక్షు ర్భగవదారాధనరూపస్య వర్ణాశ్రమధర్మస్యారాధ్యజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్ ప్రథమ మారాధ్యస్వరూపమాహ ఆసీదిద మిత్యాదిభిః శ్లోకైః. తత్ర పరమకారణభూతస్యైవ సర్వతాదాత్మ్యసంభవా దగ్నీన్ద్రాదిసర్వదేవతాతాదాత్మ్యోపపత్త్యర్థమ్ ※ యతోవా ఇమానీత్యాద్యనుసారేణ లక్షణంచ వివక్షు ర్భగవతః పరమకారణత్వం వక్తుం వేదాన్తేషు సృష్టేః ప్రళయపూర్వకత్వేన ప్రతిపాదితత్వాత్ ప్రథమం ప్రళయదశా మాహ ఆసీదితి. అత్ర సుబాలోపనిషదర్థో భగవతా మనునా ఽనుసన్ధీయతే – అత స్సుబాలోపనిషదుక్తప్రకారేణాత్ర ప్రళయ ఉచ్యతే. తత్ర హి ※ పృథివ్యప్సు ప్రలీయతఇత్యాదినా పృథివ్యాదిక్రమేణ తమఃపర్యన్తప్రళయ ఉక్తః – తమాహ ఇదం తమోభూత మాసీదితి. తత్ర పృథివ్యాదీనాం స్వకారణేషు లయో వైయధికరణ్యేన ప్రతిపాదితః – ※ తదేత దక్షయం నిత్యం జగన్మునివరాఖిలమ్। ఆవిర్భావతిరోభావజన్మనాశవికల్పవదితిప్రక్రియయా సత్కార్యవాదకాష్ఠా మభిప్రేత్యసామానాధికరణ్యేన ఇదం తమోభూతమిత్యుక్తమ్. తమోభూతమ్ – తమోభావవత్. తమోఽవస్థ మాసీదిత్యర్థః. ※ తమసి లీయతఇతి నిర్దేశస్యాయ మర్థ ఇత్యభిప్రాయః. యథాహ భగవా న్బాదరాయణపితా పరాశరః ※ అగ్న్యవస్థేచ సలిలే వాయ్వవస్థేచ తేజసీతి. తమోఽవస్థస్య కారణస్య యోగ్యానుపలబ్ధినిరస్తత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ అప్రజ్ఞాతమితి – ప్రకృష్టం జ్ఞానమ్ – అపరోక్షజ్ఞానమ్. తేన విషయీకర్తు మశక్యమిత్యర్థః. అయోగ్యత్వా దనుపలబ్ధిః – తస్మాన్నయోగ్యానుపలబ్ధిరిత్యభిప్రాయః. అయోగ్యత్వ ముపపాదయతి. ※ శబ్దస్పర్శవిహీనం తద్రూపాదిభి రసంహిత మిత్యుక్తప్రకారేణ రూపాదిలక్షణరహితత్వాత్ప్రత్యక్షయితు మయోగ్య మిత్యర్థః, కార్యేషు రూపాదిమత్త్వదర్శనాత్కారణేనాపి రూపాదివిశేషగుణవతా భావ్యమ్ – అతో న యథోక్తకా

౧॥ శ్వే – ౫౨ – ౨. ౨॥ మను – ౧౭ – ౫. ౩॥ మను – ౧౭ – ౬. ౪॥ మను – ౧౭ – ౮.

రణ ముపపద్యత ఇత్యత్రాహ అప్రతర్క్యమితి. ప్రతర్కాః - బాహ్యతర్కాః. తదగోచరభూతమ్. తే తర్కాః కాలాత్యయాపదిష్టా ఇతి భావః. యద్వా - అప్రజ్ఞాతమితి ప్రత్యక్షాగోచరత్వస్యోక్తత్వా దప్రతర్క్య మిత్యనుమానాగోచరత్వ ముక్తం స్యాత్. ※ తమ ఏకీభవతీతి వాక్యోక్త మవిభాగావస్థత్వం తమసో దర్శయతి అవిజ్ఞేయమితి. విజ్ఞానమ్ - విభాగేన జ్ఞానమ్. పరస్మా ద్బ్రహ్మణః పృథగవ్యపదేశానర్హావస్థాం క్షీరే నీరమివ ప్రాప్త మిత్యర్థః. స్వరూపైక్యాశఙ్కాపరిహారార్థ మాహ ప్రసుప్తమివ సర్వతఇతి. యథా సుషుప్తౌ జీవస్య - పరమాత్మనః పృథగవ్యవహారాన ర్హావస్థాపత్తిరేవ - నతు స్వరూపైక్యమ్ - ఏవం చిదచిదాత్మకస్య జగతో బ్రహ్మణి పృథగవ్యవహారానర్హసంసర్గఏవ - నస్వరూపైక్యమిత్యర్థః. సుషుప్తౌ సర్వథా సామ్యవ్యావృత్త్యర్థం సర్వతఇతి పదమ్. యద్వా - పూర్వ మచిదంశప్రళయప్రకార ఉక్తః - ప్రసుప్తమివ సర్వత ఇతితు చిదంశప్రళయప్రకార ఉక్తః. తతఇతి. తతః - సర్గకాలే ప్రాప్తఇత్యర్థః - ※ సంప్రాప్తే సర్గకాలే వ్యయావ్యయావితివత్. భగవతః కారణాన్తర సద్భావకృతోత్పత్తిప్రళయవ్యావృత్త్యర్థ మాహ స్వయంభూరితి. పరమకారణవిషయోహి స్వయంభూశబ్దోఽవయవార్థపౌష్కల్యా న్నారాయ ణశబ్దో దృష్టః. యథా సభాపర్వణి ※ అవ్యక్తో వ్యక్తలిఙ్గస్థో య ఏష భగవా న్ప్రభుః । పురా నారాయణో దేవః స్వయంభూః ప్రపితామహ ఇత్యా రభ్య ※ తత స్సభగవాం స్తోయే బ్రహ్మాణ మసృజ త్స్వయమితి, మోక్షధర్మేచ ※ నారాయణో జగన్మూర్తి రిత్యారభ్య ※ తత స్తేజోమయం దివ్యం పద్మం సృష్టం స్వయంభువా । తస్మా త్పద్మా త్సమభవత్ బ్రహ్మా వేదమయో నిధిరితి, ఆశ్వమేధికేచ ※ విష్ణురేవాదిసర్గేషు స్వయంభూర్భవతి ప్రభురితిచ. అతోఽయం స్వయంభూశబ్దో నారాయణవిషయః - చతుర్ముఖస్రష్టరి ప్రయుక్తత్వాత్, ప్రబన్ధాన్తరవచనైతత్ప్రకరణానుగుణ్యాత్, భగవచ్ఛబ్ద సామానాధికరణ్యాచ్చ. దేవతావిశేషనిర్ణయార్థం కారణత్వోపయోగిగుణపౌష్కల్యజ్ఞాపనార్థం చాహ భగవానితి. ※ తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తిపరిభాషాస మన్వితః । శబ్దోఽయం నోపచారేణ అన్యత్ర హ్యుపచారతఇతివచనాత్, ఇదం వ్యఞ్జయన్ - వ్యష్టిరూపకార్యజాతం వ్యఞ్జయితుమ్. ※ లక్షణ హేత్వోః క్రియాయాఇతి శతృప్రత్యయః. మహాభూతాదివృత్తౌజాః - వ్యష్టికారణాని పృథివ్యాదీని మహాభూతాని. ఆదిశబ్దేన తత్కారణభూత మహదహఙ్కారౌ గృహ్యేతే. తేషు ప్రవృత్తసఙ్కల్పజ్ఞానరూపతేజాః. తదర్థ మవ్యక్తః ప్రాదురాసీత్. అర్శ ఆద్యజన్తత్వాత్ పుల్లిఙ్గతా. అత్రా క్షరావస్థాపన్నర్థసిద్ధా - ※ మహా నవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్త మక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతిహి క్రమః. పూర్వ మవిభక్తతమశ్శరీరకో భగవా న్వ్యష్టిసృష్టిహేతుభూతతన్మాత్రాహఙ్కారసృష్ట్యర్థం స్వసఙ్కల్పాద్విభక్తతమ శ్శరీరకోఽక్షరావస్థాప్రాప్తిపూర్వక మవ్యక్తావస్థప్రకృ తిశరీరకోఽభూదిత్యర్థః. అవ్యక్తశబ్దమపి వివృణ్వన్ సమష్టివ్యష్టిసృష్టి మనన్తరవర్తినీం సంక్షేపేణాహ యోసావితి. అతీన్ద్రియగ్రాహ్యః - ఇన్ద్రి య మతీత్య వర్తమానేన శాస్త్రేణైవ గ్రాహ్యః. యద్వా - ఇన్ద్రియగ్రాహ్యనతీత్యవర్తమానః. ఇన్ద్రియగ్రాహ్యనతీత్య వర్తమానత్వం తుచ్ఛస్యాప్య స్తీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ సూక్ష్మఇతి. అతఏవ అవ్యక్తః - న తుచ్ఛతయేత్యర్థః. సనాతనః - అవ్యక్తశరీరకత్వేపి స్వయ మప్రచ్యుతస్వభావ ఇత్యర్థః. స ఏవఇతి కార్యకారణయో రేకద్రవ్యత్వం సూచితమ్. స్వయమేవ కారణం కార్యంచే న్నిమిత్తాన్తరాపేక్షా స్యా దిత్యత్రాహ స్వయమితి. మృత్కులాలాదౌ నిమిత్తోపాదానయో ర్భేదదర్శనా దేకస్యైవ నిమిత్తోపాదానత్వే అనుపపన్నే ఇత్యత్రాహ అచిన్త్యఇతి. బాహ్యతర్కాః శ్రుతి నిరస్తా ఇతిభావః. సర్వభూతమయ ఉద్బభౌ - సర్వసమష్టివ్యష్టిరూప ఉద్బభౌ, కార్యకారణయో రేకద్రవ్యత్వే కార్యకారణవైషమ్యం కిమిత్యత్రాహ ఉద్బభావితి. సూక్ష్మః ఉద్బభావితిపదాభ్యాం సూక్ష్మత్వ స్థూలత్వే ఏవ కార్యకారణదశావైషమ్యమ్-నతు ద్రవ్యభేదఇత్యుక్తం భవతి. ఏవం సంక్షేపేణ సమష్టివ్యష్టిసృష్టిముక్త్వా సమష్టిసృష్టిం పృథగాహ సోభిధ్యాయేతి. అభిధ్యానమ్ - సఙ్కల్పః. స్వరూపేణైవ సమష్టివ్యష్టిరూపేణ పరిణతశ్చేత్ -భగ వచ్ఛబ్దోక్తనిర్దోషత్వాదివిరోధఇత్యత్రాహ శరీరాత్స్వాదితి. శరీరశబ్దేన తమోఽవ్యక్తావస్థం చిత్సంసృష్ట మచి ద్వస్తూచ్యతే. సిసృక్షు ర్వివిధాః ప్రజాః - వ్యష్టిసిసృక్షయేత్యర్థః. అపఏవ ససర్జాదౌ - అప్శబ్దోఽణ్డకారణసమస్తతత్త్వప్రదర్శనార్థః. పృథివీమయస్యాణ్డస్యానన్తరకారణం హ్యా పః - అతోఽప్శబ్దనిర్దేశః. అపఇతి వ్యాఖ్యేయశ్రుతిగతాప్శబ్దః స్మారితః ※ తా ఇమా అప స్తద్ధిరణ్మయ మణ్డ మభవదితిహి శ్రుతిః. అప్శబ్దార్థశ్చ పూర్వమేవ మహాభూతాదివృత్తౌజా ఇత్యాదినా వ్యాఖ్యాతః. ఏవకారేణ త్రివృత్కరణం వ్యావర్త్యమ్, అత్రివృత్కృతా అప ఇత్యర్థః. తాసు వీర్య మపాసృజత్ - వీర్యమ్ - త్రివృత్కరణజనితా మణ్డోత్పాదనశక్తిం తాస్వజనయదిత్యర్థః. అత్ర ※ నానావీర్యాః పృథగ్భూతాః - నాశక్ను వన్నిత్యాద్యనుసన్ధేయమ్. ఏవం సమష్టిసృష్టిముక్త్వా అథవ్యష్టిసృష్టిమాహ తదణ్డమితి. తత్ - అణ్డకారణతత్త్వజాతమ్. ఇతరహేమవ్యావృత్త్యర్థ మాహ సహస్రాంశుసమప్రభమితి, తత్ర చతుర్ముఖసృష్టిమాహ తస్మిన్నితి. సర్వలోకపితామహ ఇత్యనేన - దేవమనుష్యాదీనాం దక్షాదయః స్రష్టారః - తేషాం స్రష్టా చతుర్ముఖఇతి భగవతోఽణ్డాన్తర్గతవస్తుసర్గ స్స్వద్వారక ఇత్యుక్తం భవతి. స్వయమ్ - భగవా న్నారాయణః పరమకారణభూతః స్వయ మేవ చతుర్ముఖశరీరకోఽభవదిత్యర్థః. ※ విష్ణు ర్బ్రహ్మస్వరూపేణ స్వయమేవ వ్యవస్థితఇతివచనాత్, సుబాలోపనిషది ※ అజ ఏకో నిత్య ఇతి నిర్వికా రత్వం జగత్కారణత్వం జగదన్తరాత్మత్వంచోక్త్వా నారాయణశబ్దోఽసకృదావర్తితః - అతో జగత్కారణత్వాదికం త్రితయమపి నారాయణశబ్దస్యావ యవార్థఇతి శ్రుతే రభిప్రాయఇతి మత్వా జగత్కారణత్వాదిప్రవృత్తినిమిత్తకం నారాయణశబ్దం పరమకారణస్య వాచకత్వేనాహ ఆపోనారాఇతి. చిత్సం సృష్టాన్యణ్డకారణతత్త్వాన్యాపః. తాసాం నారత్వ ముపపాదయతి ఆపోవై నరసూనవఇతి. ※ రిఙ్క్షయ ఇత్యస్మాద్ధాతోః డప్రత్యయే టిలోపే చ కృతే ర ఇతిభవతి. నరః - అక్షయః. నిర్వికారఇత్యర్థః. ※ జహ్ను ర్నారాయణో నరఇతి వచనా న్నరఇతి భగవన్నామ. తస్మా జ్జాతా ఇత్యణ్ప్రత్యయేకృతే నారా

జాః । అపఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్య మపాసృజదితి. † భగవద్గీతాసుచ * ౧ అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా * ౨ అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్త స్సర్వం ప్రవర్తత ఇతిచ. మహాభారతే * ౩ కుత స్సృష్ట మిదం సర్వం జగత్ స్థావరజఙ్గమమ్ । ప్రళయేచ క మభ్యేతి తన్మే బ్రూహి పితామహేతి పృష్ట ఆహ * ౩ నారాయణో జగన్మూర్తి రనన్తాత్మా సనాతన ఇతి. తథా * ౩ తస్మా దవ్యక్త ముత్పన్నం త్రిగుణం ద్విజసత్తమేతి * ౩ అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మ న్నిష్క్రియే సమ్ప్రలీయత ఇతిచ. ఆహచ భగవా న్పరాశరః * ౪ విష్ణో స్సకాశా దుద్భూతం జగ త్తత్రైవచ స్థితమ్ । స్థితిసంయమకర్తాఽసౌ జగతోఽస్య జగచ్చ స ఇతి. † ఆహచాపస్తమ్బః * ౫ పూః ప్రాణిన స్సర్వఏవ గుహాశయస్య అహన్యమానస్య వికల్మషస్యేత్యారభ్య * ౬ తస్మా త్కాయాః ప్రభవన్తి సర్వే సమూలం శాశ్వతిక స్స నిత్య ఇతి. యది కపిలస్మృత్యా వేదాన్తవాక్యార్థవ్యవస్థా స్యాత్ - తద్వైతాసాం సర్వాసాం స్మృతీనా మనవకాశత్వరూపో మహాన్దోషః ప్రసజ్యేత. † అయ మర్థః - యద్యపి వేదాన్తవాక్యానా మతిక్రాన్తప్రత్యక్షాదిసకలేతరప్రమాణ † సమ్భావనాభూమిభూతార్థప్రతిపాదనపరత్వా త్తదర్థవైశద్యాయాల్పశ్రుతానాం ప్రతిపత్త్రణాం తదుపబృంహణ మపేక్షితమ్-తథాపి తదర్థానుసారిణీనా మాప్తతమప్రణీతానాం బహ్వీనాం స్మృతీనాం తదుపబృంహణాయ ప్రవృత్తానా మనవకాశత్వం మా

ఇతి భవతి. నారాఖ్యా ఆపోఽయన మస్యేతి నారాయణః. ఏవం నరశబ్దేన నిర్వికారత్వమ్, నారశబ్దేనజగత్కారణత్వ,మయనశబ్దేన జగదన్తరాత్మత్వంచేత్యర్థత్రయ ముక్తం భవతి. తస్మి న్యజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మేతి భగవతఏవ ప్రస్తుతత్వాత్ సఏవాత్రాస్యేతి సర్వనామశబ్దేన పరామృశ్యతేఇతి నవ్యవహితపరామర్శిత్వదోషః. యత్తు వ్యాఖ్యాతృభిరుక్తం వ్యాఖ్యాతృత్రస్తరైః - సర్వనామశబ్దః ప్రధానపరామర్శీ - శాబ్దప్రాధాన్యంచ ప్రథమానిర్దిష్టస్య చతుర్ముఖస్యేతి సఏవ నారాయణసంజ్ఞ ఇత్యాశఙ్క్య బహుశ్రుతివచనవిరోధా, దుపరి చతుర్ముఖస్య భగవద్విసృష్టతావచనాచ్చ భగవతఏవ నారాయణసంజ్ఞేతి పరిహృతమ్ - తచ్చావిరుద్ధమ్. అథ చతుర్ముఖస్య నారాయణసంజ్ఞత్వవ్యావృత్త్యర్థ, మితరదేవానాం ద్రుహిణసృష్టానాం పరత్వశఙ్కాదూరోత్సారణార్థంచ చతుర్ముఖస్య భగవద్విసృష్టతామాహ యత్తదితి, యత్తదిత్యనువాదరూపత్వా త్సభగవా నత్రానూద్యతే. అవ్యక్తస్య చిదచిత్సముదాయరూపత్వా దవ్యక్తశరీరకం బ్రహ్మ సదసచ్ఛరీరకం భవతి. తద్విసృష్టః - తేన విశేషేణ - జీవబుద్ధ్యవ్యవధానేన భగవతైవ సృష్టః స బ్రహ్మేతికీర్త్యత ఇత్యర్థః. అస్మిన్ప్రబన్ధేఽవసానేపి * ప్రశాసితార మిత్యాదినా భగవా న్కీర్తితః. మధ్యేచ * బ్రహ్మవిద్భ్య ఇత్యాదినా భగవత్ జ్ఞానవిదః కీర్తితాః. ఏవం భగవతా మనునా పురుషసూక్తనారాయణానువాకప్రతిపాద్యస్య పరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్య భగవత స్సమారాధనరూపాణి కర్మాణి వివక్షతా భగవత్స్వరూప ముపదిష్టమ్ - ఏవం స్మృత్యన్తరేషుచ ద్రష్టవ్యమ్. † కార్త్స్న్యేన తత్త్వపరాణామపి స్మృతీనా మనవకాశత్వం స్యాదిత్యభిప్రాయేణాహ (భగవద్గీతాసుచేతి). † ఆపస్తమ్బోక్తి మాహ (ఆహేతి) అధ్యాత్మఖణ్డయోః ప్రథమే ఖణ్డే * పూఃప్రాణినఇతివాక్యమ్ - ద్వితీయే ఖణ్డే * తస్మాత్కాయాఇతివాక్యమ్. * తస్మా దిత్యుక్తే కస్మాదిత్యపేక్షాపూరణార్థమ్, కాయశబ్దస్య భగవచ్ఛరీరపరత్వదర్శనార్థంచ * పూఃప్రాణినఇతి వాక్య ముపాత్తమ్. పూః - పురమ్. శరీరమిత్యర్థః. యథా భట్టహలాయుధః * అఙ్గం వపు ర్వర్ష్మ పురం ప్రతీకమితి. † నతావ దుపబృంహణాసైరపేక్ష్యాత్ కపిలస్మృతే రుపేక్ష్యత్వం సువచమ్, మన్వాదిస్మృతే స్సావకాశత్వంచోక్తమ్, కపిలస్యాప్తత్వే ప్రమాణం చోక్తమ్ - కపిలస్మృతిం విహాయ స్మృత్యన్తరేణోపబృంహణేచ కో హేతురితి శఙ్కాయామాహ (అయమర్థఇతి). † (సంభావనాభూమిభూతేతి) భూతశబ్ద స్సిద్ధపరః - సిద్ధార్థప్రతిపాదనపరత్వాత్. అయ మర్థః - కార్యపరత్వే తుల్యవికల్పత్వేనాధికారిభేదేనవా ఽర్థవిరోధ స్సుపరిహరః. సిద్ధవస్తుపరత్వే ఽన్యతరస్మృత్యనుగుణం వేదార్థో నేయః - నతూభయానుగుణమితి. తథాపీత్యాదినా కపిలస్మృతిం విహాయ మన్వాదిస్మృతిభిరేవ ఉపబృంహణీయత్వే వైషమ్యమాహ. ఆప్తతమశబ్దస్యాయంభావః - యథావస్థితవస్తుదర్శిత్వమ్, యథాదృష్టార్థవాదిత్వంచేతి ద్వివిధా ఆప్తిః. తత్ర * ఋషిం ప్రసూతం కపిలమితి కపిలస్య మహర్షిత్వ ముచ్యమానం మన్త్రద్రష్టృత్వాతీన్ద్రియానేకార్థద్రష్టృత్వాదినాప్యుపపద్యతే - నతు సార్వత్రికం యథావస్థితార్థదర్శిత్వ మపేక్షతే. మన్వాదీనాంతు * యద్వై కించన మను రవదత్ * సహోవాచ వ్యాసః పారాశర్య ఇత్యాదిభి స్సార్వత్రికయథావస్థితదర్శనపూర్వకయథాదృష్టార్థవాదిత్వ ముక్తమ్ - తస్మా దాప్తతమా మన్వాదయః - కపిలస్య త్వాప్తి మాత్రమితి. శ్రుతివిరుద్ధార్థా - న్యాయానుగృహీతశ్రుతివిరుద్ధార్థేతి భావః. అత్రాయమర్థః - పరేణ నహి వచనవిరోధే న్యాయః ప్రవర్తతఇతి న్యాయానుగృహీతశ్రుతేరపి స్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలేత్యుక్తమ్. తత్రోత్తరం న్యాయవిరుద్ధస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరపి న్యాయావిరుద్ధస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలా, ఋషిమాత్రప్రణీతస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరప్యాప్తతమప్రోక్తస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలా, ఏకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరపి బహుస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలేతి. ఆప్తతమప్రణీ

౧॥ గీ - ౭ - ౬. ౨॥ గీ - ౧౦ - ౮. ౩॥ భారత - శాన్తి - మోక్షధర్మ - ౨౦౭ - ౧, ౧౨, ౧౩, ౧౪. ౪॥ విష్ణు - ౧౭౦ - ౧౭ - ౩౧.
౫॥ ఆపస్తంబ - ధర్మప్రశ్న - ౨౨ - ఖం - ౪. ౬॥ ఆపస్తంబ - ధర్మప్రశ్న - ౨౩ - ఖం - ౧ - ౨.

ప్రసాక్ష్యదితి శ్రుతివిరుద్ధార్థా కపిలస్మృతి రుపేక్షణీయా. † ఉపబృంహణంచ శ్రుతిప్రతిపన్నార్థవిశదీకరణమ్ - తచ్చ విరుద్ధార్థయా స్మృత్యా నశక్యతే కర్తుమ్. † నచైతాసాం స్మృతీనాం ప్రాచీనభాగోదితధర్మాంశవిశదీకరణేన సావకాశత్వమ్ - పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషారాధనత్వేన ధర్మా న్విదధతీనా మేతాసా మారాధ్యభూతపరమపురుషప్రతిపాదనాభావే సతి తదారాధనభూతధర్మప్రతిపాదనాసమ్భవాత్. † తథాహి పరమపురుషారాధనరూపతా సర్వేషాం కర్మణాం స్మర్యతే ※ ౧ యతః ప్రవృత్తి ర్భూతానాం యేన సర్వ మిదం తతమ్। స్వకర్మణా త మభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవః ※ ౨ ధ్యాయే న్నారాయణం దేవం స్నానాదిషుచ కర్మసు। బ్రహ్మలోక మవాప్నోతి నచేహావర్తతే పునః ※ ౩ యై స్స్వకర్మపరై ర్నాథ నరై రారాధితో భవాన్। తే తరన్త్యఖిలా మేతాం మాయా మాత్మవిముక్తయ ఇతి. † నచైహికాముష్మికసాంసారికఫలసాధనకర్మప్రతిపాదనేనైతాసాం సావకాశత్వమ్ - యత స్తేషా మపి కర్మణాం పరమపురుషారాధనత్వమేవస్వరూపమ్. యథోక్తమ్ ※ ౪ యేప్యన్యదేవతా భక్తా యజన్తే శ్రద్ధయాఽన్వితాః। తేపి మా మేవ కౌన్తేయ యజన్త్యవిధిపూర్వకమ్। అహంహి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తాచ ప్రభురేవచ। నతు మా మభిజానన్తి తత్త్వేనాత శ్చ్యవన్తి తఇతి, తథా ※ ౫ యజ్ఞై స్త్వ మిజ్యసే నిత్యం సర్వదేవమయాచ్యుత। హవ్యకవ్యభుగేక స్త్వం పితృదేవస్వరూపధృగితి. † యదుక్తమ్ ※ ౬ ఋషిం ప్రసూతం కపిల మితి కపిలస్యాప్తతయా సఙ్కీర్తనా త్తత్స్మృత్యనుసారేణ వేదాన్తార్థవ్యవస్థాపనం న్యాయ్యమితి - తదసత్ - బృహస్పతే శ్శ్రుతి స్మృతిషు సర్వేషా మతిశయితజ్ఞానానాం నిదర్శనత్వేన సఙ్కీర్తనా త్తత్ప్రణీతేన లోకాయతేన శ్రుత్యర్థవ్యవస్థాపనప్రసక్తేరితి.

† అథస్యాత్ - కపిలస్య స్వయోగమహిమ్నా వస్తుయాథాత్మ్యోపలబ్ధే
స్తత్స్మృత్యనుసారేణ వేదాన్తార్థో వ్యవస్థాపయితవ్య ఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

తన్న్యాయానుగృహీతానేకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిరాప్తమాత్రోక్తన్యాయవిరుద్ధైకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరపి ప్రబలేతి సఙ్గ్రహోక్తిః. † దూషణాన్తరమాహ (ఉపబృంహణంచేతి) విరుద్ధార్థయా - న్యాయానుగుణస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతివిరుద్ధార్థయా. ఉపబృంహణానుపపత్తి ర్దూషణ మిత్యర్థః. † సావకాశత్వం ప్రతి వదతి (నచైతాసామితి) అస్థిరాణాం కాలాన్తరభావిఫలప్రదత్వం సద్వారకమేవ. తత్ర కృష్యాదే రజ్జ్వాదిద్వారకత్వవత్ కిమచేతనద్వారకత్వమ్ - ఉతరాజసేవాదేరివ చేతనద్వారకత్వ మిత్యపేక్షాయాం చేతనద్వారకత్వం శ్రుతిరేవాహేతి శ్రుతహాన్యశ్రుతకల్పనానుపపత్త్యా పరబ్రహ్మణి తాసాం తాత్పర్య మస్తీత్యర్థః. † కర్మణాం భగవదారాధనరూపత్వే ప్రమాణ మాహ (తథాహీతి) ※ యతః ప్రవృత్తిరితి భగవద్గీతా. ※ ధ్యాయే న్నారాయణం దేవమితి దక్షస్మృతిః. ※ యై స్స్వకర్మేతి వైష్ణవే పురాణే. † అత్రాయ మభిప్రాయః - పూర్వభాగోపబృంహణపరాణామపి స్మృతీనాం కర్మారాధ్యే భగవతి తాత్పర్య మస్త్యేవ - ఉపనిషద్భాగోపబృంహణపరాణా మతఏవాన్యత్ర నిరవకాశానా మితిహాసపురాణానా మతీవ తాత్పర్య మస్తి. ఇతిహాసపురాణయోః కర్మకీర్తనం భగవదుపాసనాఙ్గత్వేన - ధర్మశాస్త్రేషు బ్రహ్మకీర్తనం కర్మారాధ్యత్వేనేతి. అనభిసంహితఫలకర్మణాంహి భగవదారాధనరూపతా - ఫలప్రదానాంతు కర్మణాం తదారాధనరూపతాఽభావా న్నతత్ప్రతిపాదకశాస్త్రస్య బ్రహ్మణి తాత్పర్య మిత్యాశఙ్క్య పరిహరతి (నచైహికేత్యాదినా). † (యదుక్తమిత్యాది) నను నలోకాయ తేన శ్రుత్యర్థవ్యవస్థాపనప్రసఙ్గః - నహి లోకాయతే ఽగ్నిహోత్రాద్యభ్యుపేతమ్, కపిలస్యతు తదభ్యుపగతా తద్వాక్యేన శ్రుత్యర్థవ్యవస్థాపనం యుక్త మితిచేన్న - బృహస్పతిప్రణీతస్యాపి లోకాయతస్య పరిత్యాగో యద్ధేతుకః - స శ్రుత్యర్థవిరోధోఽత్రాపి విద్యతేచేత్ - తద్వదేవ కపిలస్మృతిరపి విరుద్ధాంశే త్యాజ్యా. తథాచ ※ ఔదుమ్బరీ సర్వా వేష్టయితవ్యేత్యత్ర చ నిర్ణీతమ్ - తద్వదితి పరిహారః.

† ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) మన్వాదీనాం ధర్మప్రవర్తనాదిష్వన్యపరత్వా
న్నయోగావసరః - కపిలస్తు యోగసాక్షాత్కృతార్థతత్త్వ ఇతి తత్స్మృతి రాదరణీయేత్యర్థః.

౧॥ గీ - ౧౮ - ౪౬. ౨॥ దక్షస్మృతి. ౩॥ విష్ణు - ౫అం - ౩౦అ - ౧౬. ౪॥ గీ - ౯ - ౨౩, ౨౪. ౫॥ విష్ణు - ౫అం - ౨౦అ - ౯౭. ౬॥ శ్వే - ౫అ - ౨.

౨॥ సూ. <u>ఇతరేషాంచానుపలబ్ధేః.</u> ౨.

౨. † చశబ్దస్తుశబ్దార్థః శ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. ఇతరేషామ్ - మన్వాదీనాం బహూనాం స్వయోగమహిమసాక్షాత్కృతపరావరతత్త్వయాథాత్మ్యానాం నిఖిలజగద్భేషజభూతస్వవాక్యతయా * ౧ యద్వై కిఞ్చ మనురవదత్తద్భేషజమితి శ్రుతిప్రసిద్ధానాం కపిలదృష్టప్రకారేణ తత్త్వానుపలబ్ధేః శ్రుతివిరుద్ధా కపిలోపలబ్ధిర్భ్రాన్తిమూలేతి న తయా యథోక్తో వేదాన్తార్థశ్చాలయితుం శక్య ఇతి సిద్ధమ్. ౧॥ యజుశ్శాఖా-౨, ౩, అష్ట-౩ ప్రశ్న-౨, ౧౧ అను.

ఇతి శ్రీభాష్యే స్మృత్యధికరణమ్.

౩॥ సూ. <u>ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః.</u> ౧.

౩. † ఏతేన కాపిలస్మృతినిరాకరణేన యోగస్మృతిరపి ప్రత్యుక్తా. కాపునరత్రాధికాశఙ్కా - యన్నిరాకరణాయ న్యాయాతిదేశః. యోగస్మృతావపీశ్వరాభ్యుపగమాత్, మోక్షసాధనతయా వేదాన్తవిహితయోగస్యచాభిధానాత్, వక్తుర్హిరణ్యగర్భస్య సర్వవేదాన్తప్రవర్తనాధికృతత్వాచ్చ తత్స్మృత్యా వేదాన్తోపబృంహణం న్యాయ్యమితి.

౨. సూ. <u>ఇతరేషాంచానుపలబ్ధేః.</u> † వ్యాచష్టే (చశబ్దఇతి) యది కపిలస్య స్వస్మృతిప్రకారేణోపలబ్ధిరస్తి - సా బహూనాం స్మర్తౄణాం తథోపలబ్ధివిరోధాత్ భ్రాన్తిరిత్యర్థః. నచ తేషాం ధర్మానుష్ఠానేఽన్యపరత్వాద్యోగానవసరః - అనభిసంహితఫలధర్మానుష్ఠానస్య యోగాఙ్గతయాఽత్యన్తానుకూలత్వాత్. తద్రహితస్య యోగో నసమీచీనః - రజస్తమస్కత్వాత్.

ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయాం స్మృత్యధికరణమ్.

౩. సూ. <u>ఏతేనయోగః ప్రత్యుక్తః.</u> అత్ర విషయసంశయహేతూ పూర్వవత్. బ్రహ్మకారణత్వం విచాల్యమ్ - ఉత నేతి విచారః. తదర్థమీశ్వరాధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమ్ - ఉత బ్రహ్మేతి. కిం యోగస్మృతివిరోధేన వేదాన్తానామన్యపరత్వమాపాద్యమ్-ఉత నేతి. కిం తయా వేదాన్తోపబృంహణం కార్యమ్ - ఉత నేతి. కిం సా భ్రాన్తిమూలా - ఉత నేతి. కిం హిరణ్యగర్భస్య భ్రమస్సంభవతి నేతి-యదా నసంభవతి - తదా తదుపబృంహణీయతయా వేదాన్తానాం తద్విరోధేఽన్యపరత్వాదీశ్వరాధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమితి బ్రహ్మకారణత్వం విచాల్యమితి. యదా భ్రమస్సంభవతి - తదా తయోపబృంహణీయత్వాభావాద్వేదాన్తవాక్యానాం తద్విరోధేఽన్యపరత్వాభావాదీశ్వరాధిష్ఠితప్రధానస్యజగత్కారణత్వాభావాద్బ్రహ్మకారణత్వమవిచాల్యమితి. † సూత్రసావ్యక్షరార్థమాహ (ఏతేనేతి). † వైదికతత్త్వాభ్యుపగమమనుష్ఠానాభ్యుపగమంచాహ (ఈశ్వరాభ్యుపగమాద్యోగస్య చాభిధానాదితి)

౨॥ సూ. <u>ఇతరేషాఞ్చానుపలబ్ధేః.</u> ౨. ౩॥ సూ. <u>ఏతేనయోగః ప్రత్యుక్తః.</u> ౧.

(వే-సా.) యోగీన్ద్రకపిలస్య తథాఽనుపలబ్ధేః కథం స్మృత్యన్తరమేతన్న్యాయ్యమితి చేత్ ; తత్రాహ. వేదార్థసాక్షాత్కారచతురమన్వాదియోగీన్ద్రాణాం కపిలదృష్టార్థానుపలబ్ధేః కపిలోపలబ్ధిర్భ్రమఏవ. ౨.

(వే-దీ.) అతీన్ద్రియార్థసాక్షాత్కారసమర్థస్య కపిలస్య వేదాన్తానాం బ్రహ్మపరత్వానుపలబ్ధేః ప్రధానపరత్వమేవాశ్రయణీయమిత్యత ఉత్తరం పఠతి. <u>ఇతరేషామ్</u> - మన్వాదీనాం వేదవిదగ్రేసరాణాం సర్వాతీన్ద్రియార్థసాక్షాత్కారసమర్థానాం ప్రధానపరత్వానుపలబ్ధేః బ్రహ్మపరత్వోపలబ్ధేశ్చ బ్రహ్మపరత్వమేవాశ్రయణీయమ్. వేదాన్తప్రతిపన్నార్థవిరుద్ధాయాస్తు కపిలోపలబ్ధేర్భ్రాన్తిమూలత్వం కల్పయితవ్యమ్. ౨.

(వే-సా.) యోగస్య హైరణ్యగర్భస్యాపి కాపిలస్మృతివద్వేదవిరుద్ధత్వావిశేషాత్ తద్వన్నిరాసః. ౧.

(వే-దీ.) కింవేదాన్తానాం యోగస్మృత్యోపబృంహణం న్యాయ్యమ్! - ఉత నేతి సంశయః. న్యాయ్యమితి పూర్వపక్షః - కృత్స్నవేదప్రవర్తనాధికృతహిరణ్యగర్భప్రణీతత్వాద్యోగస్య, ఈశ్వరసద్భావాభ్యుపగమాచ్చ. అతో యోగస్మృత్యోపబృంహితత్వేన వేదాన్తానామబ్రహ్మాత్మకప్రధానోపాదానప్రతిపాదనపరత్వమ్. రాద్ధాన్తస్తు - కపిలస్మృతివద్వేదవిరుద్ధత్వావిశేషాదనాదరణీయైవ యోగస్మృతిః. హిరణ్యగర్భస్యాపి క్షేత్రజ్ఞత్వేన భ్రమసమ్భవాత్ యోగస్మృతేరపి భ్రాన్తిమూలకత్వమ్. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

౮. పరిహారస్తు † బ్రహ్మాత్మకప్రధానకారణవాదాన్నిమిత్తకారణమాత్రేశ్వరాభ్యుపగమా†ద్ధ్యానాత్మకస్య యోగస్య ధ్యేయైకనిరూపణీయస్య ధ్యేయభూతయో † రాత్మేశ్వరయో ర్బ్రహ్మాత్మకత్వజగదుపాదానతాదిసర్వకల్యాణగుణాత్మకత్వవిరహేణావైదికత్వా, ద్వక్తుర్హిరణ్యగర్భస్యాపి † క్షేత్రజ్ఞభూతస్య † కదాచిద్రజస్తమోఽభిభవసమ్భవాచ్చ, యోగస్మృతేరపి తత్ప్రణేతృరజస్తమోమూలపురాణవద్భ్రాన్తిమూలేతి నతయా వేదాన్తోపబృంహణం న్యాయ్యమితి.

ఇతి శ్రీభాష్యే యోగప్రత్యుక్త్యధికరణమ్.

---

౮. పరిహారే తత్త్వవైషమ్యమాహ (అబ్రహ్మాత్మకేతి). † అనుష్ఠానవైషమ్యంచాహ (ధ్యానాత్మకస్యేతి) నహి ధ్యానస్య ధ్యానత్వాన్మోక్షోపాయత్వం- గర్దభధ్యానాదిషు వ్యభిచారాత్, తస్మాద్ధ్యేయవిశేషవిషయమేవ ధ్యానం మోక్షసాధనమితి ధ్యేయవైషమ్యాత్తదేకనిరూపణీయధ్యానవైషమ్యాదిత్యర్థః. † (ఆత్మేశ్వరయోరితి) బ్రహ్మాత్మకత్వం జీవస్య - జగదుపాదానతాదికల్యాణగుణయోగ ఈశ్వరస్య. † (క్షేత్రజ్ఞభూతస్యేతి) * యో బ్రహ్మాణం విదధాతీతి సృజ్యత్వశ్రుతి రవతారశ్రుత్యనపోదితా బ్రహ్మణః క్షేత్రజ్ఞత్వే ప్రమాణమ్ - యథేన్ద్రవరుణాదీనామ్. కర్మకృతనామరూపాభ్యాం యోజనీయత్వంహి చేతనస్య సృజ్యత్వమితి భావః. † (కదాచిద్రజస్తమోభిభవసంభవాదితి) కల్పవిశేషేషు గుణవిశేషోన్మేషవిషయపురాణవచనార్థోఽభిప్రేతః. నను శౌనకేనైవ బ్రహ్మణో భగవదంశత్వం భగవద్వచనేనైవ ప్రదర్శ్యతే * త్వమప్యత్ర మహాభాగ మదంశః కమలోదరాత్ । మన్నాభిసంభవో జాతః ప్రజాసృష్టికరః పరఇతి. తస్మాత్ * ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తాఇతి నాభివిధి ర్వివక్షితః - కిన్తు మర్యాదేతి. నైవమ్ - స్తమ్బస్యాప్యకర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గాత్. స్థావరదేహస్య కర్మనిబన్ధనత్వంచ స్మర్యతే * పుమాన్నదేవో న నరో న పశుర్నచ పాదపః । శరీరాకృతిభేదాస్తు భూపైతే కర్మయోనయ ఇతి, భగవదంశత్వవ్యపదేశస్తు తదనుప్రవేశనిబన్ధన ఇతి తత్రైవోక్తమ్ - * యది తేఽనుగ్రహకృతా మయి బుద్ధి ర్జనార్దన । తన్మాం భక్తఇతి జ్ఞాత్వా కథయాత్మాన మచ్యుతేతి బ్రహ్మణః ప్రాగవిదితభగవత్స్వరూపజిజ్ఞాసయా ప్రార్థన ముక్తమ్. అనుగ్రహకృతా. - అనుగ్రహరూపేణ కృతా. అనుగ్రహాయ కృతా వా. * కథయామి తవాత్మాన మనాఖ్యాగోచరం పరమ్ । న వాచాం విషయో యోఽసావవిశేషస్వలక్షణః । ప్రసాదసుముఖ స్సోఽహ మిమం యచ్ఛామి తే వరమ్ । అనాఖ్యాతస్వరూపం మాం భవాన్ జ్ఞాస్యసి యోగతః । భక్త్యా మాం తత్త్వతో వేత్తి మయి భక్తిశ్చ తే పరా । జిజ్ఞాసా పరమా బ్రహ్మంస్తేన జాతా మతి స్తవ । ఏవ ముక్త స్తతో బ్రహ్మా విష్ణునా ప్రభవిష్ణునా । విష్ణుస్వరూపజిజ్ఞాసు ర్వ్యయోజాత్మాన మాత్మనా । న దదర్శాతిసూక్ష్మాణాం సూక్ష్మం జ్యోతి రజం ప్రభుమ్ । నిమేషార్ధార్ధమాత్రేణ వ్యాప్తాశేషచరాచరమ్ । ఆత్మాన మిన్ద్రరుద్రార్కచన్ద్రాశ్వివసుమారుతాన్ । ఖాదీనపిచ శబ్దాదీన్ దదృశే నచ తన్మయానితి భక్తిప్రీతభగవత్ప్రసాదలబ్ధయోగేన బ్రహ్మణా యుగపద్విశ్వవ్యాపిభగవత్స్వరూపసాక్షాత్కారః, తత్ర భగవత్స్వరూపేచేన్ద్రవసాద్విజీవవ దాకాశాద్యచేతనవచ్చ స్వాత్మనో రుద్రస్యచ దర్శనం చోక్తమ్. తత్రావతారప్రశ్నానన్తరం భగవతా ※ పరిత్రాణాయ సాధూనా మిత్యారభ్య ※ పూర్వోత్పన్నేషు భూతేషు నృదేవాదిషుచాప్యహమ్ । అనుప్రవిశ్య ధర్మస్య కరోమి పరిపాలనమ్ । ప్రవిశ్యచ తథాపూర్వం తనుం ధర్మభృతాం వర । జగతోఽస్య జగత్యస్మిన్కరోమి పరిపాలనమిత్యవతారద్వైవిధ్య ముక్త్వా * యద్వైధర్మోపకారాయ యచ్చ దుష్టనిబర్హణమ్ । చరితం మానుషాదీనాం తద్విద్ధి జానీష్వ మత్కృత మిత్యనేన అనుప్రవేశావతారేషు స్వానుప్రవిష్టజీవగత ప్రకృష్టచేష్టితానామేవ స్వచేష్టితత్వమ్ - న నికృష్టచేష్టితానామితి ప్రతిపాద్య ※ ఉత్పాద్య పృథివీం సమ్యక్ స్థాపయిత్వా యథా పురా । సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వా మావిశ్య ప్రజాపతి మితి చతుర్ముఖస్య భగవదంశత్వ మనుప్రవేశకృతమితి సుస్పష్ట ముక్తమ్. తత్ర బ్రహ్మణో యుక్తావస్థాయా మిన్ద్రస్యేవ రుద్రస్య భగవదాత్మకత్వదర్శనస్యోపక్రమావగతతయా * సంకర్షణాత్మకశ్చైవ కల్పాన్తేచ రసాతలాత్ । సముత్పత్స్యే తదా రుద్రః కాలాగ్నిరితి విశ్రుత ఇతిచ సఙ్కర్షణానుప్రవేశేన రుద్రస్య భగవదాత్మకతాయాః ప్రతిపాదితత్వాత్, * నృత్యత్యస్తేచ యద్రూప మితి రూపతయోక్తత్వాత్, * తవాన్తరాత్మా మమచేతి భగవదన్తర్యామికత్వవచనాచ్చ రుద్రస్యాపి భగవదంశత్వ మనుప్రవేశకృతమ్. తథా శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే ※ బ్రహ్మా శమ్భుస్తథైవార్కః చన్ద్రమాశ్చ శతక్రతుః । ఏవ మాద్యాస్తథైవాన్యే యుక్తా వైష్ణవతేజసా । జగత్కార్యావసానేతు వియుజ్యన్తేచ తేజసా । వితేజసశ్చతే సర్వే పఞ్చత్వ ముపయాన్తి చేతి బ్రహ్మాదీనాం భగవత్తేజోవియోగేన ప్రళయప్రతిపాదనాచ్చ అనుప్రవేశ స్సిద్ధః. తథా మోక్షధర్మే * నారాయణో మహాయోగీ శుభాశుభవివర్జితః । ససర్జనాభిజం పుత్రం బ్రహ్మాణ మమితప్రభమ్ । తతస్స ప్రాదురభవ దథైనం వాక్య మబ్రవీత్ । మమ త్వం నాభితో జాతః ప్రజాసర్గకరః ప్రభుః । సృజ ప్రజాస్త్వం వివిధా బ్రహ్మన్ సజడపణ్డితాః । సఏవ ముక్తో విముఖ శ్చిన్తావ్యాకులమానసః । ప్రణమ్య వరదం దేవ మువాచ హరి మీశ్వరమ్ । కా శక్తి ర్మమ దేవేశ ప్రజాః స్రష్టుం నమోస్తుతే । అప్రజ్ఞావానహం దేవ విధత్స్వ యదనన్తరమ్ । సఏవ ముక్తో భగవాన్ బభూవాన్తర్హిత స్తతః । చిన్తయామాస విశ్వేశో బుద్ధిం బుద్ధిమతాం వరః । స్వరూపిణీ తతో బుద్ధి రుపతస్థే హరిం ప్రభుమ్ । యోగేన చైనాం సంయోజ్య స స్వయం యుయుజే తదా । సతా మైశ్వర్యయోగస్థాం బుద్ధిం శక్తిమతీం సతీమ్ । ఉవాచ వచనం దేవో బుద్ధిం వై ప్రభు రవ్యయః । బ్రహ్మాణం ప్రవిశస్వేతి లోకసృష్ట్యర్థసిద్ధయే । తదర్థ మీశ్వరాదిష్టా బుద్ధిః క్షిప్రం వివేశ సా ।

అథైనం బుద్ధిసంయుక్తం పున స్తం దదృశే హరిః । భూయ శ్చైనం వచః ప్రాహ సృజేమా వివిధాః ప్రజాః । బాఢ మిత్యేవ జగ్రాహ యథాజ్ఞాం శిరసా హరేః । తథాఽకరోచ్చ ధర్మాత్మా బ్రహ్మా లోకపితామహ ఇతి భగవదనుప్రవిష్టయా తదాహితశక్త్యా బుద్ధ్యాఽనుప్రవిష్టత్వాత్ సృష్టిసామర్థ్యం బ్రహ్మణ ఉక్తమ్. ※ సన్వయం యోయుజఇతి బుద్ధే రన్తరనుప్రవేశో హ్యుక్తః - అర్థాన్తరానుపపత్తేః. అత శ్చతుర్ముఖస్య భగవదవతారత్వ మనుప్రవేశకృతమ్. తస్మాత్ ※ ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తా ఇత్యభివిధిరేవ వివక్షితః.

పరైస్త్వాద్యే ద్వితీయం సూత్రమేవం వ్యాఖ్యాతమ్ - ఇతరేషామ్ - అహఙ్కారాదీనాం తత్త్వానాం శ్రుతావనుపలబ్ధేః - అతః - కార్యస్మృత్యనుపపత్త్యాచ కారణస్మృత్యనుపపత్తి స్తాత్పర్యార్థఇతి. తదయుక్తమ్. శ్రుతావేవోపలబ్ధేః ※ తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాది ర్మహతి లీయతే మహా నవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్త మక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే ఇతి - తథా ※ బుద్ధి రధ్యాత్మం బోద్ధవ్య మధిభూతం బ్రహ్మా తత్రాధిదైవతమితి ※ అహఙ్కారోఽధ్యాత్మం అహఙ్కర్తవ్య మధిభూతం రుద్ర స్తత్రాధిదైవతమితి - తథా ※ యస్యాహఙ్కార శ్శరీరం యస్య బుద్ధిః శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీరమితి - తథా ※ మనోభిత్వా భూతాదిం భినత్తి భూతాదిం భిత్వా మహాన్తం భినత్తి మహాన్తం భిత్వాఽవ్యక్తం భినత్తీతి. ఏషు వాక్యేషు బుద్ధిశబ్దో మహత్తత్త్వవ్యాపారపరః - ※ మహాన్సైవ బుద్ధిలక్షణఇతి శ్రుతేః. అతోఽవ్యక్తమహదహంకారాః శ్రుతావుపలభ్యన్తే. స్మర్యన్తేచ ※ యత్తత్కారణ మవ్యక్త మిత్యుపక్రమ్య ※ త్రివిధోయ మహఙ్కారో మహత్తత్త్వా దజాయతేతి. అతః స్మృత్యుపబృంహితా శ్రుతి ర్మహదాదౌ ప్రమాణమ్. సూత్రకారైస్తు ※ మహతః పర మవ్యక్త మిత్యాదేః కఠవల్లీవాక్యస్యైవ మహదాదితత్త్వపరత్వం ప్రతిక్షిప్తమ్ - అర్థవిరోధాత్. సుబాలోపనిషద్వాక్యానాంతు విరోధాభావా న్న ప్రతిక్షిప్తమ్, అత శ్శ్రుతావనుపలబ్ధేరితి వ్యాఖ్యాన మయుక్తమ్. అబ్రహ్మాత్మకానాం మహదాదీనాం శ్రుతావనుపలబ్ధి ర్వివక్షితేతి చేత్ - అబ్రహ్మాత్మకప్రధానమపి శ్రుతిష్వనుపలబ్ధమితి ప్రధానా దితరేషాం లోకే వేదేచ అనుపలబ్ధేరితి వ్యాఖ్యానమనుపపన్నమ్. ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్త ఇత్యత్రాధికశఙ్కాపరిహారౌ పరైరేవ ముక్తౌ - ※ త్రిరున్నతం స్థాప్య సమం శరీరమ్ ※ తాం యోగమితి మన్యన్తే స్థిరా మిన్ద్రియధారణామ్ ※ విద్యా మేతాం యోగవిధించ కృత్స్న మిత్యాదిషు శ్రుతిషు యోగస్మృత్యర్థస్య పరిగృహీతత్వా ద్యోగస్మృతేః ప్రామాణ్యశఙ్కా. ఏకదేశసం ప్రతిపత్తావప్యేకదేశా న్తరవిప్రతిపత్తే రప్రామాణ్యమితి పరిహారఇతి. తత్ర తావ దధికశఙ్కోక్తి రనుపపన్నా-ఆధిక్యాభావాచ్ఛఙ్కాయాః. శ్రుతిపరిగ్రహోహి సాఙ్ఖ్యస్మృతేరపి తుల్యః ※ తత్కారణం సాఙ్ఖ్యయోగాధిగమ్యం జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశైః ※ పురుషం నిర్గుణం సాఙ్ఖ్య మథర్వశిరసో విదురితి. శ్రుత్యవిరుద్ధాంశస్య శ్రుత్యా పరిగ్రహఇతి నిర్వాహశ్చ ద్వయోరపి తుల్యః. అతః శఙ్కాయా అధికత్వాభావా త్పరిహారశ్చానధికః - ఏకదేశసంప్రతిపత్తావప్యేకదేశవిప్రతిపత్తే రప్రామాణ్యమపి ద్వయోః తుల్యమ్. అత శ్శఙ్కాపరిహారావనుపపన్నౌ.

యాదవప్రకాశైస్తు ద్వితీయం సూత్ర మేవం వ్యాఖ్యాతమ్ - కార్యేషు సుఖదుఃఖమోహదర్శనేన కథంచి త్ప్రధానానుమానేపి కుణ్డలాదౌ స్వర్ణాదేరివ కార్యేష్వనుపలబ్ధానాం పురుషమహదహఙ్కారాదీనాం తత్త్వాన్తరత్వేన పరికల్పన మయుక్తమ్ - పృథివ్యాదీనా మేవ కశ్చి దంశో హృదయాదిస్థానస్థః పురుషో మహదహఙ్కారాదయశ్చ స్యురిత్యుపగమే బాధాభావాదితి - అతః కార్యస్మృత్యనుపపత్తేశ్చ కారణస్మృత్యనుపపత్తిరితి, ఏతేనేతి సూత్రంచ కపిలాదిస్మృతీనామేవ యోగిప్రత్యక్షమూలత్వం స్మృత్యనవకాశ దోషనిరాకరణేన ప్రత్యుక్తమితి వ్యాఖ్యాతమ్,. తత్ర తావత్ ఇతరేషామితి సూత్రయోజనాఽనుపపన్నా - భోక్తృత్వాధ్యవసాయాభిమానాదికార్యోపలమ్భాత్. తాని కార్యాణి పృథివ్యాదీనా మంశవిశేషేష్వేవ స్యురితి చేత్ - సుఖదుఃఖమోహాదయశ్చ తేష్వేవ స్యురితి ప్రసఙ్గస్యావిశిష్టత్వా త్ప్రధానకల్పన మనుమత్యపురుషమహదాదివ్యుదాసో నిర్నిబన్ధనః. తస్యాపి వ్యుదాసోఽభిమతశ్చేత్ ఇతరేషామితి పదవైయర్థ్యమ్ - తదాహి సర్వేషాం చానుపలబ్ధేరితి వక్తవ్యమ్. తథాచ మన్దఫలమ్-యుక్తిభి స్తత్కల్పనానాం తర్కపాదే నిరసిష్యమాణత్వాత్. అతః కపిలస్మృతే ర్యోగిప్రత్యక్షమూలత్వవ్యుదసన మాపేక్షితమితి తదేవ వివక్షితమ్, ఏతేనేతి సూత్రేణ తద్వ్యుదస్యతఇతిచేన్న - సాఙ్ఖ్యస్మృతేరివ యోగస్మృతేః శ్రుతివిరుద్ధాంశవ్యుదసనస్యాపేక్షితత్వాత్తస్యచ శబ్దానుకూలత్వాదపేక్షితసిద్ధ్యనుగుణనిర్వాహే సంభవతి తదననుగుణనిర్వాహాశ్రయణస్యానుపపన్నత్వాత్. స్మృత్యనవకాశసూత్రేణైవ యోగస్మృతివ్యుదాసోఽపి సిద్ధః - తుల్యన్యాయత్వాదితిచేన్న - అధికశఙ్కాయా స్సమ్భవాత్. అతో యోగస్మృతివిషయ మతిదేశాధికరణమ్ ఏతేనేతి సూత్రితమితి యుక్తమ్.

ఇతిశ్రుతప్రకాశికాయాం యోగప్రత్యుక్త్యధికరణమ్.

౪॥ సూ. <u>నవిలక్షణత్వాదస్యతథాత్వంచశబ్దాత్</u>. ౧.

౪. † పునరపి స్మృతివిరోధవాదీ తర్క మవలమ్బమానః ప్రత్యవతిష్ఠతే - † యత్సాఙ్ఖ్యస్మృతినిరాకరణేన జగతో బ్రహ్మకార్యత్వ ముక్తమ్ - త న్నోపపద్యతే - అస్య - † ప్రత్యక్షాదిభి రచేతనత్వేనాశుద్ధత్వేనానీశ్వరత్వేన దుఃఖాత్మకత్వేనచోపలభ్యమానస్య చిదచిదాత్మకస్య జగతః. † భవదభ్యుపేతా త్సర్వజ్ఞా త్సర్వేశ్వరాద్ధేయప్రత్యనీకా దానన్దైకతానా ద్బ్రహ్మణో విలక్షణత్వాత్. † నకేవలం ప్రత్యక్షాదిభిరేవ జగతో వైలక్షణ్య ముపలభ్యతే - శబ్దాచ్చ తథాత్వమ్ - విలక్షణత్వ ముపలభ్యతే - * ౧ † విజ్ఞానం చావిజ్ఞానంచ * ౨ ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే అర్పితాః * ౩ సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నో ఽనీశయా శోచతి ముహ్యమానః * ౪ అనీశ శ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావా దిత్యాదిభిః కార్యస్యహి జగతోఽచేతనత్వదుఃఖిత్వాదయో నిర్దిశ్యన్తే † యద్ధి యత్కార్యమ్ - త త్తస్మా దవిలక్షణమ్ - యథా మృత్సువర్ణాదికార్యం ఘటరుచకాది. అతో బ్రహ్మవిలక్షణస్యాస్య జగత స్తత్కార్యత్వం నసమ్భవతీతి సాఙ్ఖ్యస్మృత్యనురోధేన కార్యసలక్షణం ప్రధానమేవ కారణం భవితు మర్హతి. † అవశ్యంచ శాస్త్రస్యాఽనన్యాపేక్షస్యాతీన్ద్రియార్థగోచరత్వేపి తర్కోఽనుసరణీయః - † యత స్సర్వేషాం ప్రమాణానాం క్వచి త్క్వచి ద్విషయే తర్కానుగృహీతానామేవార్థనిశ్చయహేతుత్వమ్. † తర్కోహినామ అర్థస్వభావ

౪. సూ. <u>నవిలక్షణత్వాదస్యతథాత్వంచశబ్దాత్</u>. † సఙ్గతిమాహ (పునరపీతి) మన్వాదిస్మృతిభి రుపబృంహణం కార్య మిత్యుక్తమ్ - మన్వాదిస్మృతయ స్తర్కవిరుద్ధాః - సాఙ్ఖ్యస్మృతి స్తర్కానుగృహీతా - అత స్తయోపబృంహణం కార్యమితి ప్రత్యవస్థానా త్సఙ్గతి రిత్యర్థః. ప్రథమవిచారః పూర్వవత్. తదర్థం కిం చేతనా ద్బ్రహ్మణోఽచేతనజగదుత్పత్తిః సంభవతి - నేతి విచారః. తదర్థం కిం జగత్కారణస్య జగత్సాలక్షణ్యానుమితిహేతు రనైకాన్తికః - నేతి. యదా నానైకాన్తికః - తదా చేతనా ద్బ్రహ్మణోఽచేతనజగదుత్పత్తే రసంభవా ద్బ్రహ్మకారణవాదశ్చాల్యః. యదా త్వనైకాన్తికః - తదా బ్రహ్మణో విలక్షణజగదుత్పత్తిసంభవాత్ బ్రహ్మకారణత్వ మవిచాల్యమితి. † సూత్రం నేతి పదం వ్యాచష్టే (యదితి). † అస్యేతివ్యాఖ్యేయమ్. తద్వ్యాచష్టే (ప్రత్యక్షాదిభిరితి) అస్యేతిపదం లౌకికప్రమాణసిద్ధాకారవిశిష్టపరామర్శీతిభావః. † విలక్షణత్వా దితిపదం వ్యాచష్టే (భవదభ్యుపేతాదితి). † అచేతనత్వేనేత్యాదివిశేషణచతుష్టయప్రతియోగిత్వేన సర్వజ్ఞాదిత్యాదివిశేషణచతుష్టయముక్తమ్. † తథా త్వమిత్యాదికం సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (నకేవలమితి) తథాత్వపదవ్యాఖ్యానం విలక్షణత్వమితి. † విలక్షణత్వోపలమ్భకం శబ్ద ముదాహరతి (విజ్ఞానమితి). † తతః కిమిత్యత్రాహ (యద్ధియత్కార్యమితి). † అపౌరుషేయస్య శాస్త్రస్య మానాన్తరాగోచరార్థవిషయత్వాత్ ప్రత్యక్షాదిదృష్టవ్యాప్తిమూల స్తర్కశ్శాస్త్రసిద్ధ మర్థం న గోచరయతీత్యత్రాహ (అవశ్యంచేతి) అనన్యాపేక్షస్య - ప్రమాణాన్తరానపేక్షస్య. ప్రమాణాన్తరనైరపేక్ష్యేపి ప్రమాణాఙ్గభూత స్తర్కోఽనుసరణీయ ఇత్యర్థః. † కుతఇత్యత్రాహ (యతఇతి) క్వచి త్క్వచి ద్విషయే - స్వతఏవాస్పష్టార్థే. ప్రామాణ్యస్య పరానపేక్షత్వంనామ ప్రమిత్యన్తరనైరపేక్ష్యమ్ - నత్వితికర్తవ్యతానైరపేక్ష్యమిత్యభిప్రాయః. † తర్కేణ ప్రమాణస్య కించిత్కారం దర్శయతి (తర్కోహినామేతి) యన్నభ

౪॥ సూ. <u>నవిలక్షణత్వాదస్యతథాత్వంచశబ్దాత్</u>. ౧.

(వే-సా.) వికారాస్పదత్వేనాజ్ఞత్వేనాపురుషార్థాశ్రయత్వేనచ జగతో బ్రహ్మవిలక్షణత్వా త్తత్కార్యత్వన్నసమ్భవతి. విలక్షణత్వఞ్చశబ్దాచ్చావగమ్యతే, "౧ విజ్ఞానఞ్చావిజ్ఞానఞ్చ" ఇత్యాదేః. ౧.

(వే-దీ.) కింవేదాన్తానాం జగత్కారణతయా ప్రధానపరత్వమ్? - ఉత బ్రహ్మపరత్వమితి సంశయః. ప్రధానపరత్వమితి పూర్వపక్షః- అజ్ఞత్వాదినా జగతో బ్రహ్మవిలక్షణత్వేన బ్రహ్మకార్యత్వప్రతిపాదనాసమ్భవాత్, సాలక్షణ్యేన ప్రధానకార్యత్వప్రతిపాదనపరత్వస్యచ సమ్భవాత్. రాద్ధాన్తస్తు - మక్షికాదిభ్యః క్రిమ్యాదీనాం విలక్షణానా ముత్పత్తిదర్శనాత్ బ్రహ్మవిలక్షణస్య జగతః తత్కార్యత్వం సమ్భవత్యేవేతి. సూత్రార్థస్తు అజ్ఞత్వేనాసుఖత్వేనచోపలబ్ధస్యచాస్య చిదచిన్మిశ్రస్య జగతః సర్వజ్ఞాద్ధేయప్రత్యనీకా న్నిరతిశయానన్దా ద్బ్రహ్మణో విలక్షణత్వేన జగతో బ్రహ్మకార్యత్వప్రతిపాదనం వేదాన్తానాం నసమ్భవతి. <u>తథాత్వమ్</u> - విలక్షణత్వంచ శబ్దా దవగమ్యతే - నకేవలం ప్రత్యక్షాద్యుపలబ్ధ్యా, - "౧ విజ్ఞానఞ్చావిజ్ఞానఞ్చ" "౩ అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః" "౪ అనీశశ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాత్" ఇత్యాదేః. ౧.

౧॥ తై - ఆనం - ౬ - ౩. ౨॥ కౌ - ౩అ - ౮. ౩॥ ౩ముం - ౧ఖం - ౨. ౪॥ శ్వే - ౧అ - ౮. ౫॥

విషయేణవా సామగ్రీవిషయేణవా నిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణం వ్యవస్థాపయత్తదితి కర్తవ్యతారూప మూహాపరపర్యాయం జ్ఞానమ్. తదపేక్షాచ సర్వేషాం ప్రమాణానాం సమానా. † శాస్త్రస్యతు విశేషేణాకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాజ్ఞానాధీనప్రమాణభావస్య సర్వత్రైవ తర్కానుగ్రహాపేక్షా. ఉక్తంచ మనునా * ౧ యస్తర్కేణానుసన్ధత్తే సధర్మం వేద నేతరఇతి. తదేవహి తర్కానుగృహీతశాస్త్రార్థప్రతిష్ఠాపనం శ్రుత్యాచ మన్తవ్య ఇత్యుచ్యతే. † అథోచ్యేత - శ్రుత్యా జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వే నిశ్చితేసతి తత్కార్యస్యాపి జగతశ్చైతన్యానువృత్తి రభ్యుపగమ్యతే. † యథా చేతనస్య సుషుప్తిమూర్ఛాదిషు చైతన్యానుపలమ్భః - తథా ఘటాదిష్వపి సదేవ చైతన్య మనుద్భూతమ్. † అతఏవ చేతనాచేతనవిభాగఇతి. † నైత దుపపద్యతే - యతో నిత్యానుపలబ్ధి రసద్భావమేవ సాధయతి. † అతఏవ చైతన్యశక్తియోగోపి తేషు నిరస్తః - యస్యహి క్వచిత్కదాచి దపి యత్కార్యానుపలబ్ధిః - తస్య తత్కార్యశక్తిం బ్రువాణో వన్ధ్యాసుతసమితిషు తజ్జననీనాం ప్రజననశక్తిం బ్రూతామ్. † కిఞ్చ - వేదాన్తై ర్జగతో బ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపాదననిశ్చయే సతి ఘటాదీనాం చైతన్యశక్తే శ్చైతన్యస్యవాఽనుద్భూతస్య, సద్భావనిశ్చయః - తన్నిశ్చయేసతి వేదాన్తై ర్జగతో బ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపాదననిశ్చయ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వమ్ - † విలక్షణయోర్హి కార్యకారణభావః ప్రతిపాదయితు మేవ నశక్యతే .† కింపునః ప్రకృతివికారయో స్సాలక్షణ్య మభిప్రేతమ్ - యదభావా జ్జగతో బ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపాదనాసమ్భవం బ్రూషే. నతావ త్సర్వధర్మసారూప్యమ్ - కార్యకారణభావానుపపత్తేః. నహి మృత్పిణ్డకార్యేషు ఘటశరావాదిషు పిణ్డత్వాద్యనువృత్తి ర్దృశ్యతే. అథ యేన కేనచి ద్ధర్మేణ సారూప్యమ్ - తజ్జగద్బ్రహ్మణో రపి సత్త్వాదిలక్షణం సమ్భవతి. † తదుచ్యతే - యేన స్వభావేన కారణభూతం వస్తు వస్త్వన్తరా ద్వ్యావృత్తమ్ - తస్య స్వభావస్య తత్కార్యేష్వనువృత్తిః కార్యకారణసాలక్షణ్యమ్ - యేన హ్యాకారేణ మృదాదిభ్యో హిరణ్యం వ్యావర్తతే - తదాకారానువృత్తి స్తత్కార్యేషు కుణ్డలాదిషు దృశ్యతే. † బ్రహ్మచ హేయప్రత్యనీకజ్ఞానానన్దైశ్వర్యస్వభావమ్ - జగచ్చ తత్ప్రత్యనీకస్వభావమితి న తదుపాదానమ్. † నను చ వైలక్షణ్యేపి కార్యకారణభావో దృశ్యతే - యథా చేతనా త్పురుషా దచేతనాని కేశనఖదన్తలోమాని జాయన్తే. యథాచాచేతనా ద్గోమయా చ్చేతనో వృశ్చికో జాయతే. చేతనాచ్చోర్ణనాభే రచేతన స్తన్తుః,. నైతదేవమ్ - యత స్తత్రాప్యచేతనాంశఏవ కార్యకారణభావః.

సోనిరూపత్వా దచాక్షుషత్వ ముచ్యతే - తదర్థస్వభావవిషయనిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనమ్. వైధహింసాయా శ్శ్రేయస్కరత్వ ప్రమితిజనకవాక్యనిరూపణేన * నహింస్యా దితి వాక్యస్య వైధహింసావ్యతిరిక్తవిషయత్వం య దుచ్యతే - తత్సామగ్రీవిషయనిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనమ్. ప్రత్యక్షస్య జ్వాలైక్యవిషయత్వంవినా జ్వాలోత్పత్తినిరూపణేన తత్స్వరూపమాత్రవిషయత్వనిర్ణయశ్చ. యద్వా - అర్థస్వభావవిషయనిరూపణం నామ బాధ్యత్వాబాధ్యత్వనిరూపణమ్, కారణదోషస్య బాధకప్రత్యయస్య వా భావాభావనిరూపణేన ప్రమాణస్య విషయవిశేషపరిచ్ఛేదకత్వ నిశ్చయో వివక్షితః.†(శాస్త్రస్యత్వితి) తుశబ్దః సాధ్యవైషమ్యం ద్యోతయతి.విశేషేణేతిశబ్దస్సాధనవైషమ్యమ్. ఆకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాసాపేక్షత్వంసాధనవైషమ్యమ్ - తేన సర్వత్ర తర్కసాపేక్షత్వం సాధ్యవైషమ్య మిత్యభిప్రాయః. † యాదవప్రకాశమతేన చోద్యం శఙ్కతే - (అథేతి) † చైతన్యానుపలమ్భః కథమిత్యత్రాహ (యథాచేతనస్యేతి) వేదాన్తిభి ర్నిత్యస్యాత్మస్వరూపావభాసరూపస్య చైతన్యస్య విద్యమానస్యాపి సుషుప్త్యాద్యవస్థాస్వనుపలమ్భాభ్యుపగమాత్తం ప్రతిబన్దీకృత్య పరిహారఉక్తః. † సర్వత్ర చైతన్యసద్భావే చేతనాచేతనవ్యవస్థా కథ మిత్యత్రాహ (అతఏవేతి). † పరిహరతి (నైతదితి) †ఇతరవాదిభి స్సుషుప్త్యాచైతన్యోత్పత్తిశక్తియోగస్యాభ్యుపగతత్వాత్ తత్ప్రతిబన్దీకారేణ ఘటాదీనాంచ చైతన్యానుపలమ్భేపి చైతన్యశక్తియోగా త్కారణసాలక్షణ్య సిద్ధిరిత్యాశఙ్క్యాహ (అతఏవచైతన్యేతి) †వేదాన్తప్రామాణ్య మభ్యుపగచ్ఛతా త్వయా ప్యేవ మఙ్గీకార్య మిత్యాశఙ్క్యాహ (కించేతి) † బ్రహ్మోపాదానతాప్రతిపాదనస్య కథం ఘటాదిషు చైతన్యనిశ్చయసాపేక్షత్వమిత్యత్రాహ (విలక్షణయోర్హీతి) నహి ※ ఆదిత్యోయూపఇత్యాదివాక్య మయోగ్యార్థప్రతిపాదనక్షమమ్ - తస్మా ద్యోగ్యత్వ నిశ్చయేసతి బ్రహ్మోపాదానతా ప్రతిపాదనసంభవ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయఇత్యర్థః. † సిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా చోదయతి (కింపునరితి) సత్త్వాదీత్యాదిశబ్దేన ద్రవ్యత్వం వివక్షితమ్. † పరిహరతి (తదుచ్యతఇతి) † సాలక్షణ్యమేవం స్యాత్ - తతః కిమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మచేతి) బ్రహ్మణో జగతశ్చ ద్రవ్యత్వావాన్తరజాతివిశేష స్సాలక్షణ్యమితి ఫలితమ్. తచ్చాత్ర చేతనత్వమ్ - తేన చ సాలక్షణ్యం నాస్తీత్యర్థః. † ఏవం వైలక్షణ్యస్యాసిద్ధిరాశఙ్క్య పరిహృతా. అథానైకాన్త్య మాశఙ్క్య పరిహరతి (ననుచేతి).

౧॥ మను - ౧౨ - ౧౦౬.

* అథస్యాత్ - అచేతనత్వేనాభిమతానామపి చైతన్యయోగ శ్శ్రుతిషు శ్రూయతే * ౧ తం పృథివ్యబ్రవీత్ * ౨ ఆపో వా అకామయన్త * ౩ తేహేమే ప్రాణా అహం శ్రేయసే వివదమానా బ్రహ్మాణం జగ్మురితి, నదీసముద్రపర్వతాదీనామపి చేతనత్వంపౌరాణికా ఆతిష్ఠన్తే, - అతో నవైలక్షణ్యమితి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౫॥ సూ. అభిమానివ్యపదేశస్తువిశేషానుగతిభ్యామ్. ౨.

౫. † తుశబ్ద శ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. పృథివ్యాద్యభిమానిన్యో దేవతాః * ౧ తం పృథివ్యబ్రవీ దిత్యాదిషు పృథివ్యాదిశబ్దై ర్వ్యపదిశ్యన్తే. కుతః. విశేషానుగతిభ్యాం విశేషః - విశేషణమ్. దేవతాశబ్దేన విశేష్యపృథివ్యాదయోఽభిధీయన్తే. * ౪ హన్తాఽహమిమా స్తిస్రో దేవతాఇతి † తేజోఽబన్నాని దేవతాశబ్దేనవిశేష్యన్తే * ౫ సర్వాహవై దేవతా అహం శ్రేయసే వివదమానాః * ౫ తే దేవాః ప్రాణే నిశ్శ్రేయసం విదిత్వేతిచ. అనుగతిః - అనుప్రవేశః. * ౬ అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్ ఆదిత్యశ్చక్షు ర్భూత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశత్ వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశదిత్యాదినా వాగాద్యభిమానిత్వేనాగ్న్యాదీనా మనుప్రవేశ శ్శ్రూయతే. అతో జగతోఽచేతనత్వేన విలక్షణత్వా ద్బ్రహ్మకార్యత్వానుపపత్తే స్తర్కానుగృహీతస్మృత్యనురోధేన జగతః ప్రధానోపాదానత్వంవేదాన్తైః ప్రతిపాద్యతే.

ఇతిప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౬॥ సూ. దృశ్యతేతు. ౩.

౬. తుశబ్దా త్పక్షో విపరివర్తతే. యదుక్తం జగతో బ్రహ్మవిలక్షణత్వేన బ్రహ్మోపాదానత్వం నసమ్భవతీతి-

† ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అథస్యాదితి)

౫. సూ. అభిమానివ్యపదేశస్తువిశేషానుగతిభ్యామ్. † తుశబ్దస్య పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థతా మాభూదితి వ్యాచష్టే (తుశబ్దఇతి). † హన్తాహమిమా ఇత్యాదివాక్యే పృథివ్యాదీనా మనుక్తత్వాదాహ (తేజోఽబన్నానీతి).

౬. సూ. దృశ్యతేతు. కిం యేనకేనచి దాకారేణ కార్యకారణయో స్సాలక్షణ్యం వివక్షితమ్ - తదస్మత్పక్షేప్యస్తి. సర్వధర్మసాదృశ్యం

౫॥ సూ. అభిమానివ్యపదేశస్తువిశేషానుగతిభ్యామ్. ౨. ౬॥ సూ. దృశ్యతేతు. ౩.

(వే-సా.) "౧ తం పృథివ్యబ్రవీత్" "౨ ఆపోవా అకామయన్త" ఇత్యాదౌ జ్ఞానకార్యవ్యపదేశః తత్తదభిమానిదేవతా విషయఇతి. "౪ హన్తాహ మిమా స్తిస్రో దేవతాః" ఇతిదేవతాశబ్దేన విశేషితత్వాత్, "౬ అగ్ని ర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్" ఇత్యాదినా తత్తదచిద్వస్త్వభిమానిత్వేన దేవతానుగతేశ్చావగమ్యతే. ౨.

(వే-దీ.) "౨ ఆపోవా అకామయన్త" "౧ తం పృథివ్యబ్రవీత్" ఇత్యాదౌ పృథివ్యాదేరపి జ్ఞానకార్యం వ్యపదిశ్యతే - తస్మాత్, "౧ అవిజ్ఞానఞ్చ" ఇత్యేతదన్యపరమిత్యత ఉత్తరం పఠతి. తు శబ్ద శ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. పృథివ్యాద్యభిమానిదేవతానా మయం వ్యపదేశః. కుతోఽవగమ్యతే?. విశేషానుగతిభ్యాం విశేషః - విశేషణమ్. "౪ హన్తాహ మిమా స్తిస్రో దేవతాః" ఇతి పృథివ్యాదే ర్దేవతాశబ్దేన విశేషణం దృశ్యతే. "౫ సర్వాహవై దేవతా అహం శ్రేయసే వివదమానాః" ఇతిచ వాగాదిప్రాణపర్యన్తస్యచ. తథా అనుగతిః - అనుప్రవేశః. అగ్న్యాదీనాం వాగాద్యనుప్రవేశో దృశ్యతే, "౬ అగ్ని ర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్, ఆదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశత్, వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశత్" ఇత్యాదౌ. ౨.

(వే-సా.) విలక్షణయోరపికార్యకారణభావ స్సమ్భవతి మాక్షికాదిభ్యః క్రిమ్యాద్యుత్పత్తిదర్శనాత్. ౩.

(వే-దీ.) తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. మాక్షికాదిభ్యో విలక్షణానాం క్రిమ్యాదీనా ముత్పత్తి ర్దృశ్యతే - అతో బ్రహ్మవిలక్షణస్యాపి జగత స్తత్కార్యత్వం సమ్భవతి. ౩.

౧॥ యజు-౫కాం-౫ప్ర-౨అను. ౨॥ ౩అష్ట-౧ప్ర-౫అను. ౩॥ బృ-౧అ-౪బ్రా-౭. ౪॥ ఛాం-౬ప్ర-౩ఖం-౨. ౫॥ కౌ-౨అ-౯. ౬॥ ఐ-౧ఖం-౪.

తదయుక్తమ్ - విలక్షణయోరపి కార్యకారణభావదర్శనాత్. దృశ్యతేహి మాక్షికాదే ర్విలక్షణస్య క్రిమ్యాదేస్తస్మా దుత్పత్తిః. నన్వుక్త మచేతనాంశ ఏవ కార్యకారణభావా త్తత్ర సాలక్షణ్యమ్. సత్యముక్తమ్ - నతావతా కార్యకారణ యో ర్భవదభిమతసాలక్షణ్యసిద్ధిః. యథా కథఞ్చిత్సాలక్షణ్యే సర్వస్య సర్వసాలక్షణ్యేన సర్వస్మా త్సర్వోత్పత్తిప్రసఙ్గ భయా ద్వస్తునో వస్త్వన్తరా ద్వ్యావృత్తిహేతుభూతస్యాకారస్యానువృత్తి స్సాలక్షణ్యం భవతాఽభ్యుపేతమ్ - సతు నియమో మాక్షికాదిభ్యః క్రిమ్యాద్యుత్పత్తౌ నదృశ్యతఇతి బ్రహ్మవిలక్షణస్యాపి జగతో బ్రహ్మకార్యత్వం నానుపప న్నమ్. † నహి మృద్ధిరణ్యఘటమకుటాదిష్వివ వస్త్వన్తరవ్యావృత్తిహేతుభూతాసాధారణాకారానువృత్తి ర్మాక్షికగోమ యక్రిమివృశ్చికాదిషు దృశ్యతే.

౭॥ సూ అసదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాత్. ౮.

౭. † యది కార్యభూతా జ్జగతః కారణభూతం బ్రహ్మ విలక్షణమ్ - తర్హి కార్యకారణయో ర్ద్రవ్యాన్తరత్వేన కార ణే పరస్మి న్బ్రహ్మణి కార్యం జగన్నవిద్యత ఇత్యసతఏవ జగత ఉత్పత్తిః ప్రసజ్యతఇతిచేత్. † నైత దేవమ్ - కార్యకారణ యో స్సాలక్షణ్యనియమప్రతిషేధమాత్రమేవహి పూర్వసూత్రేఽభిప్రేతమ్ - నతు కారణాత్కార్యస్య ద్రవ్యాన్తర త్వమ్. కారణభూతం బ్రహ్మైవ స్వస్మా ద్విలక్షం జగదాకారేణ పరిణమత ఇత్యేతత్తు నపరిత్యక్తమ్ - క్రిమిమాక్షిక యో రపిహి సతిచ వైలక్షణ్యే కుణ్డలహిరణ్యయోరివ ద్రవ్యైక్య మస్త్యేవ.

చేత్ - మృద్ఘటాదిష్వపినాస్తి. ద్రవ్యత్వావాన్తర చేతనత్వ జాత్యనువృత్తిశ్చేత్ - బ్రహ్మకారణత్వవాదిబహు శ్రుతిస్మృతివిరోధా ద్బాహ్యస్తర్క ఇతి తర్కాప్రతిష్ఠానాదితి సూత్రేణ పరిహరిష్యతే. చేతనత్వానువృత్తి రప్యస్తి విశిష్టస్య కారణత్వాత్. కార్యేప్యచిదంశే అచేతనత్వానువృత్తివ చ్చిదంశే చేతనత్వానువృత్తిరపి విద్యతే ఇతి సాక్షాత్పరిహార ఉపరితనాధికరణేషు వక్ష్యతే. కారణం యేనాకారేణ వస్త్వన్తరా ద్వ్యావృత్తమ్ - తేనాకారేణ కార్యస్య సాలక్షణ్యం చేత్ - తస్య వ్యభిచారోఽస్మిన్సూత్రే వివక్షితః. మాక్షికస్య వస్త్వన్తరా ద్వ్యావర్తకాకారో మాక్షికత్వమ్ - తత్తు క్రిమ్యాదా నాస్తీత్యర్థః. † నదృశ్యత ఇత్యేత ద్వివృణోతి (నహీతి).

౭. సూ. అసదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాత్. ఆరమ్భణాధికరణార్థః ప్రసఙ్గా దనేన సూత్రేణ స్మారితః. (యదీతి) † విలక్షణత్వకథనేన. ద్రవ్యా న్తరత్వముక్తం భవతి - తతోఽసత్కార్యవాద స్స్యాదితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. † (నైతదేవమిత్యాది) కార్యకారణయోః సజాతీయత్వమేవ. అస్యేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞానార్హావాన్తరజాత్యా సాలక్షణ్యనియమః ప్రతిషిద్ధః - నత్వైకద్రవ్యత్వమిత్యర్థః.

౭॥ సూ. అసదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాత్. ౮.

(వే-సా.) ఏవన్తర్హి కార్యం కారణే అసదితిచేత్ ; న, సాలక్షణ్యనియమ ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్, పూర్వోక్తం కార్యకారణయోర్ద్రవ్యైక్యన్నత్యక్తమ్. ౮.

(వే-దీ.) యది కార్యస్య కారణా ద్విలక్షణద్రవ్యత్వమభ్యుపగమ్యతే - తర్హి కారణే కార్యం నసద్భవతీత్యసత్కార్యవాదోఽభ్యుపగత స్స్యాత్ ; తథాసతి "౧ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" ఇతి సామానాధికరణ్యవ్యపదేశో నఘటతఇతిచేత్. తన్న - కార్యకారణయోస్సాలక్షణ్యనియ మప్రతిషేధమాత్రత్వా దస్మాభిః పూర్వ మభిహితస్య. కార్యకారణయో రేకద్రవ్యత్వం స్వీకృతమేవ. ఏకమేవ కారణావస్థం ద్రవ్యం కార్యా వస్థాం భజమానం స లక్షణావస్థామపి భజతే, విలక్షణావస్థా మపీత్యర్థః. ౮.

౧॥ ఛాం - ౩ ప్ర - ౧౪ ఖం - ౧.

† అత్ర చోదయతి.

౮॥ సూ. అపీతౌ తద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసమ్. ౫.

౮. అపీతావిత్యపీతిపూర్వక † సృష్ట్యాదేః ప్రదర్శనార్థమ్ - * ౧ † సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్ * ౨ ఆత్మా వా ఇద మేక ఏవాగ్ర ఆసీ దిత్యాదిష్వప్యయావస్థోపదేశపూర్వకత్వదర్శనా త్సృష్ట్యాదేః. యది కార్యకారణయో ర్బ్రహ్మైక్య మభ్యుపేతమ్ - తదా కార్యస్య జగతో బ్రహ్మణ్యప్యయసృష్ట్యాదిషు సత్సు బ్రహ్మణఏవ తత్తదవస్థాన్వయ ఇతి సర్వఏవాపురుషార్థా బ్రహ్మణి ప్రసజ్యేరన్ - సువర్ణఇవ కుణ్డలగతా విశేషాః. తతశ్చ వేదాన్తవాక్యం సర్వ మసమఞ్జసం స్యాత్ - * ౩ † య స్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్ * ౪ అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః * ౫ నతస్య కార్యం కరణంచ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే * ౬ తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి * ౭ అనీశశ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాత్ * ౮ అనీశయా శోచతి ముహ్యమాన ఇత్యేకస్మిన్నేవ వస్తున్యేషాం పరస్పరవిరుద్ధానాం ప్రసక్తేః. † అథోచ్యేత - చిదచిద్వస్తుశరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కార్యకారణభావాచ్ఛరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతత్వాచ్చ దోషాణామ్, నశరీరిణి బ్రహ్మణి కార్యావస్థే కారణావస్థేచ ప్రసఙ్గఇతి. తదయుక్తమ్ - జగద్బ్రహ్మణో శ్శరీరశరీరిభావస్యైవాసమ్భవాత్, సమ్భవేచ బ్రహ్మణి † శరీరసమ్బన్ధనిబన్ధనదోషాణా మనివార్యత్వాత్,. నహి చిదచిద్వస్తునో ర్బ్రహ్మణ శ్శరీరత్వం సమ్భవతి - † శరీరంహినామ † కర్మఫలరూపసుఖదుఃఖభోగసాధనభూతేన్ద్రియాశ్రయః, పఞ్చవృత్తిప్రాణాధీనధారణః, పృథివ్యాదిభూతసఙ్ఘాతవిశేషః, - తథావిధస్యైవ లోకవేదయో శ్శరీరత్వప్రసిద్ధేః. † పరమాత్మనశ్చ * ౪ † అపహతపాప్మా విజరః * ౮ † అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి * ౯ † అపాణిపాదో జవనో గృహీతా పశ్యత్యచక్షు స్స శృణోత్యకర్ణః * ౧౦ † అప్రాణో హ్యమనా ఇత్యాదిభిః కర్మతత్ఫలభోగయో రభావా దిన్ద్రియాధీన

---

† ఉత్తరసూత్ర మవతారయతి (అత్రేతి)

౮. సూ. అపీతౌతద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసమ్. † (సృష్ట్యాదేరితి) ఆదిశబ్దేన స్థితిరుచ్యతే. † అపీతే స్సృష్ట్యాదిప్రదర్శనార్థత్వం కథ మిత్యత్రాహ (సదేవేతి) సువర్ణకుణ్డలాదిదృష్టాన్తస్య బుద్ధిస్థత్వాత్ * తద్వదిత్యుక్తమ్. యద్వా - బ్రహ్మణి జగద్వదపురుషార్థాదిప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. యద్వా - * తద్వదితి మత్వర్థీయ ప్రత్యయః. జగద్గతాపురుషార్థాదిమత్త్వ ప్రసఙ్గాదిత్యర్థః. † అసమఞ్జసత్వం దర్శయతి (యస్సర్వజ్ఞఇత్యాదినా) పరస్పరవిరుద్ధానాం మర్థానాం వాక్యానా మిత్యర్థః. † సిద్ధాన్తీ శఙ్కతే (అథోచ్యేతేతి). † (శరీరసమ్బన్ధనిబన్ధనదోషాణామితి)రుమాగతవస్త్వన్తరాణాంలవణత్వాపత్తిర్దృశ్యతే, * తత్సంయోగిచ పఞ్చమ ఇత్యుచ్యతేచేత్యభిప్రాయః. † శరీరత్వాసంభవ ముపపాదయితుం శరీరస్వభావ మాహ (శరీరంహీతి) † వ్యాపకనివృత్త్యా వ్యాప్యశరీరత్వనివృత్తిం దర్శయితుం శరీరత్వవ్యాపకాకారాన్ దర్శయతి (కర్మఫలేతి) అత్ర పరోక్తం లక్షణ మప్యన్తర్గతమ్. సుఖదుఃఖేతి భోగాశ్రయత్వేన్ద్రియాశ్రయతో క్తిః. కర్మఫలభోగసాధనత్వం ముక్తేశ్వరశరీరస్థేన్ద్రియవ్యావర్తకమ్. పఞ్చవృత్తీతిచేష్టాశ్రయతోక్తిః. తతః కిమిత్యపేక్షాయాం శరీరితయాఽభిమతపరమాత్మస్వభావపర్యాలోచనయా శరీరత్వాసంభవ మాహ (పరమాత్మనశ్చేతి). † కర్మసంబన్ధరాహిత్య మాహ (అపహతేతి). † తత్ఫలాభావ మాహ (అనశ్నన్నితి). † ఇన్ద్రియానపేక్షతా మాహ (అపాణీతి). † చేష్టాశ్రయత్వాభావ మాహ (అప్రాణఇతి) శరీ

౮॥ సూ. అపీతౌతద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసమ్. ౫.

(వే-సా.) జగతో బ్రహ్మకారణత్వేన వస్తైక్యేన తస్మిన్నపీత్యాదా జగతఇవ బ్రహ్మణోపి వికారిత్వాద్యనిష్టప్రసఙ్గా ద్వేదాన్తవాక్యం సర్వమసమఞ్జసం స్యాత్. ౫.

(వే-దీ.) యది బ్రహ్మైవ సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం నిరతిశయానన్ద మపహతపాప్మత్వాదిస్వరూపం తద్విపరీతజగదవస్థాం భజతే. తర్హి పిణ్డత్వఘటత్వావస్థమృద్ద్రవ్యవ త్సర్వజ్ఞత్వ మపహతపాప్మత్వమ్, అజ్ఞత్వం కర్మవశ్యత్వం చ బ్రహ్మణః ప్రసజ్యతఇతి విరుద్ధార్థాభిధానాద్వేదాన్తవాక్యమసమఞ్జసం స్యాత్. అపీతావితి - ప్రదర్శనార్థమ్. జగతో బ్రహ్మణి అపీతౌ - బ్రహ్మణ ఉత్పత్తావపీత్యర్థః. అపీతిః - అప్యయః. ౫.

౧॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౨ ఖం - ౧. ౨॥ ఐ - ౧ ఖం - ౧. ౩॥ ౧ ముం - ౧ ఖం - ౯. ౪॥ ఛాం - ౮ ప్ర - ౭ ఖం - ౧. ౫॥ శ్వే - ౬ అ - ౮.
౬॥ ౩ ముం - ౧ ఖం - ౧. ౭॥ శ్వే - ౧ అ - ౮. ౮॥ ౩ ముం - ౧ ఖం - ౨, ౧. ౯॥ శ్వే - ౩ అ - ౧౯. ౧౦॥ ౨ ముం - ౧ ఖం - ౨.

భోగత్వాభావా, త్ప్రాణవత్త్వాభావాచ్చ నతం ప్రతి చేతనాచేతనయో శ్శరీరత్వమ్. † నచాచేతనవ్యష్టిరూపతృణకాష్ఠాదీనాం సమష్టిరూపస్య భూతసూక్ష్మస్యచేన్ద్రియాశ్రయత్వాది సమ్భవతి. భూతసూక్ష్మస్య పృథివ్యాదిసఙ్ఘాతత్వంచ నవిద్యతే. చేతనస్యతు జ్ఞానైకాకారస్య సర్వమేత న్నసమ్భవతీతి నతరాం శరీరత్వసమ్భవః. † నచ భోగాయతనత్వం శరీరత్వమితి శరీరత్వసమ్భవః - భోగాయతనేషు వేశ్మాదిషు శరీరత్వాప్రసిద్ధేః. యత్ర వర్తమానస్యైవ సుఖదుఃఖోపభోగః - తదేవ భోగాయతన మితిచేన్న - పరకాయప్రవేశజన్మసుఖదుఃఖోపభోగాయతనస్య పరకాయస్య ప్రవిష్టశరీరత్వాప్రసిద్ధేః. ఈశ్వరస్యతు స్వత స్సిద్ధ నిత్యనిరతిశయానన్దస్య భోగం ప్రతి చిదచితో ర్భోగాయతనత్వనియమో న సమ్భవతి. ఏతేన భోగసాధనమాత్రస్య శరీరత్వం ప్రత్యుక్తమ్. † అథమతమ్ - యదిచ్ఛాధీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తి యత్ - త త్తస్య శరీరమితి - సర్వస్యేశ్వరేచ్ఛాధీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిత్వేనేశ్వరశరీరత్వం సమ్భవతీతి. తదపి నసాధీయః - † శరీరతయా ప్రసిద్ధేషు తత్తచ్చేతనేచ్ఛాయత్త స్వరూపత్వాభావా ద్రుగ్ణశరీరస్య తదిచ్ఛాధీనప్రవృత్తిత్వాభావాన్మృతశరీరస్య తదాయత్తస్థితిత్వాభావాచ్చ - † సాలభఞ్జికాదిషు చేతనేచ్ఛాధీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిషు తచ్ఛరీరత్వాప్రసిద్ధేశ్చ. † చేతనస్య నిత్యస్యేశ్వరేచ్ఛాయత్తస్వరూపత్వాభావాచ్చ న తచ్ఛరీరత్వసమ్భవః. † నచ యదయ్యదేకనియామ్యమ్, యదేకధార్యమ్, యస్యైకశేషభూతమ్, తత్తస్య శరీరమితి వాచ్యమ్ - క్రియాదిషు వ్యభిచారాత్. * ౧ † అశరీరం శరీరేషు * ౨ అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతేత్యాదిభిశ్చేశ్వరస్య శరీరాభావః ప్రతిపాద్యతే - అతో జగద్బ్రహ్మణో శ్శరీరశరీరిభావస్యాసమ్భవా త్తత్సమ్భవేచ బ్రహ్మణి దోషప్రసఙ్గాద్బ్రహ్మకారణవాదే వేదాన్తవాక్యానా మసామఞ్జస్యమితి.

అత్రోత్తరమ్.

౯॥ సూ. నతుదృష్టాన్తభావాత్. ౬.

౯. † నైవ మసామఞ్జస్యమేకస్యైవావస్థాద్వయాన్వయేపి గుణదోషవ్యవస్థితే ర్దృష్టాన్తస్య విద్యమానత్వాత్. తుశబ్దోఽత్ర హేయసమ్బన్ధగన్ధస్యాసమ్భావనీయతాం ద్యోతయతి. † ఏత దుక్తం భవతి - చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తదాత్మ

రతయాఽభిమతానాం శరీరలక్షణవిరుద్ధస్వభావతాం దర్శయతి (నచాచేతనేతి). † భోగాయతనత్వం పృథ గ్దూషయతి (నచేతి) చేష్టాశ్రయత్వేన్ద్రియాశ్రయత్వయోః పూర్వోక్తం దూషణమేవ. భోగాయతనమ్ - భోగసాధనవిశేషః. అతఏవహి భోగసాధన మాత్రస్యేత్యుక్తమ్. † సిద్ధాన్త్యభిమతలక్షణం దూషయతి (అథమతమిత్యాదినా). † అవ్యాప్తిమాహ (శరీరతయేతి). † అతివ్యాప్తిమాహ (సాలభఞ్జికాదిష్వితి). † అసంభవమాహ (చేతనస్యేతి). † (నచేత్యాది) ఆదిశబ్దేన గుణోవివక్షితః. తద్ద్వైవిధ్యా ద్బహువచనమ్. ఏవం పరమాత్మన శ్చిదచితోశ్చ స్వభావాలోచనయా శరీరత్వం ప్రతిక్షిప్తమ్ - అథ పరస్య శరీరప్రతిషేధాచ్చ కస్యచి త్తంప్రతి శరీరత్వాసంభవమాహ (అశరీరమితి) * అపాణీత్యాదివాక్య మిన్ద్రియాభావజ్ఞాపనాయ పూర్వ ముపాత్తమ్ - ఇదానీ మిన్ద్రియాధిష్ఠానావయవనిషేధముఖేన శరీరాభావజ్ఞాపనార్థమ్.

౯. సూ. నతుదృష్టాన్తభావాత్. † అక్షరార్థమాహ (నైవమితి) నేతి పదేనైవ పూర్వపక్షే వ్యావర్తితేపి తుశబ్ద శ్శరీరశరీరిభావసంభవజ్ఞాపనార్థః. † (తుశబ్దోత్రేతి) శరీరాత్మత్వసంభవా దిత్యభిప్రాయః. † హేయసంబన్ధస్యాసంభావనీయత్వే దృష్టాన్తః క ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి). † అము

౯॥ సూ. నతుదృష్టాన్తభావాత్. ౬.

(వే-సా.) నైతత్; "౩ యస్యాత్మా శరీరమ్" "౪ యస్యావ్యక్తంశరీరమ్" ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధచిదచిద్వస్తుశరీరకస్య బ్రహ్మణః కార్యకారణభావేనావస్థానే గుణదోషవ్యవస్థితేః దృష్టాన్తసద్భావాత్. యథా, జీవస్య సశరీరస్య మనుష్యాద్యాత్మనో బాలత్వయువత్వస్థవిరత్వాదిభావేపి బాలత్వాదయ శ్శరీరే తిష్ఠన్తి, జ్ఞానసుఖాదయశ్చాత్మన్యేవ; తద్వదత్రాపి శరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతాన్యజ్ఞానవికారాదీని దోషాః. ఆత్మభూతేతు బ్రహ్మణి నిరవద్యత్వావికారిత్వసార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదయః. ౬.

౧॥ కఠ - ౨వ - ౨౨. ౨॥ శ్వే - ౩౮ - ౧౯. ౩॥ మాధ్యన్దినశాఖా. ౪॥ సుబా - ౭ఖం.

భూతస్య పరస్య బ్రహ్మణ స్సఙ్కోచవికాసాత్మకకార్యకారణభావావస్థాద్వయాన్వయేపి నకశ్చిద్విరోధః - యత స్సఙ్కోచ వికాసౌ పరబ్రహ్మశరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతౌ. శరీరగతాస్తు దోషా నాత్మని ప్రసజ్యన్తే - ఆత్మగతాశ్చ గుణా న శరీరే- యథా దేవమనుష్యాదీనాం సశరీరాణాం క్షేత్రజ్ఞానాం శరీరగతా బాలత్వయువత్వ స్థవిరత్వాదయో నాత్మని సమ్బధ్య న్తే - ఆత్మగతాశ్చ జ్ఞానసుఖాదయో నశరీరే, † అథచ దేవో జాతో మనుష్యో జాతః - తథా సఏవ బాలో యువా స్థవిరశ్చేతి వ్యపదేశశ్చ ముఖ్యః, † భూతసూక్ష్మశరీరస్యైవ క్షేత్రజ్ఞస్య దేవమనుష్యాదిభావఇతి * ౧ తదన్తరప్రతిపత్తా వితి వక్ష్యతఇతి. † యత్పున రుక్తం చిదచిదాత్మకస్య జగత స్థూలస్య సూక్ష్మస్యచ పరమాత్మానం ప్రతి శరీరభావో నోపపద్యతఇతి - తదనాకలితసమ్యఙ్న్యాయానుగృహీతవేదాన్తవాక్యగణస్య స్వమతిపరికల్పితకుతర్కవిజృమ్భితమ్ - † సర్వఏవహి వేదాన్తా స్థూలస్య సూక్ష్మస్య చేతనస్యాచేతనస్య సమస్తస్యచ పరమాత్మానంప్రతి శరీరత్వం శ్రావ యన్తి వాజసనేయకే కాణ్వశాఖాయాం మాధ్యన్దినశాఖాయాం చాన్తర్యామిబ్రాహ్మణే * ౨ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ * ౨ యస్య పృథివీ శరీర మిత్యారభ్య పృథివ్యాదిసమస్తమచిద్వస్తు, * ౨ యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్ * ౨ యస్య విజ్ఞానం శరీరమ్ * ౨ య ఆత్మని తిష్ఠన్ * ౨ యస్యాత్మా శరీరమితి చేతనం చ పృథక్పృథ జ్నిర్దిశ్య తస్య తస్య పరమాత్మ శరీరత్వమభిధీయతే. సుబాలోపనిషదిచ * ౩ యః పృథివీ మన్తరే సఞ్చర న్యస్య పృథివీ శరీర మిత్యారభ్య తద్వదేవ చిదచితో స్సర్వావస్థయోః పరమాత్మశరీరత్వ మభిధాయ * ౩ ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణఇతి తస్య సర్వభూతాని ప్రత్యాత్మత్వ మభిధీయతే. స్మరన్తిచ * ౪ జగ త్సర్వం శరీరం తే * ౫ యదమ్బు వైష్ణవః కాయః * ౬ తత్సర్వం వై హరే స్తనుః * ౬ తాని సర్వాణి తద్వపుః * ౭ సోఽభిధ్యాయ శరీరా త్స్వాది త్యాది. † భూతసూక్ష్మా త్స్వాచ్ఛరీరా దిత్యర్థః. † లోకేచ శరీరశబ్దో ఘటాదిశబ్దవదేకాకారద్రవ్యనియతవృత్తిమనాసా దితః క్రిమికీటపతఙ్గసర్పనరపశుప్రభృతిష్వత్యన్త విలక్షణాకారేషు ద్రవ్యేష్వ † గౌణః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే-

ఖ్యత్వ మాశఙ్క్యాహ (అథచేతి). * † పఞ్చమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీత్యపామేవ దేవత్వాదిధర్మాః - నపురుషస్యేత్యత్రాహ (భూత సూక్ష్మశరీరస్యేతి) యద్వా - జీవస్య శరీరోత్పత్తేః ప్రాగప్యచిత్సంబన్ధే సతిహి బ్రహ్మణః కార్యకారణోభయావస్థాయామపి చిదచిద్విశిష్టస్య తద్గత దోషరాహిత్యే దృష్టాన్తత్వమిత్యత్రాహ (భూతసూక్ష్మేతి) † పరోక్తం శరీరత్వాసంభవ మనువదతి (యత్పునరితి) సమ్యఙ్న్యాయః - ప్రమాణానుగుణ న్యాయః. కుతర్కః - ప్రమాణవిరుద్ధస్తర్కః. † సర్వత్ర వ్యాప్తం లక్షణం వివక్షు శ్చిదచితో ర్బ్రహ్మశరీరత్వేన వేదే ప్రయోగం దర్శయతి (సర్వఏవహీతి) *† సోభిధ్యాయ శరీరా త్స్వా దిత్యత్ర చిదచితో శ్శరీరత్వ మస్పష్టమితి తద్వ్యాచష్టే (భూతసూక్ష్మాదితి).*ఆసీ దిదం తమోభూతమితి ప్రకృతమేవ శరీర త్వేనోచ్యతఇత్యర్థః. (లోకేచేత్యాది) (ఘటాదిశబ్దవత్) యథా ఘటాదిశబ్దాః ఏకాకారవస్తుషు ముఖ్యాః ప్రయుజ్యన్తే-నతథా శరీరశబ్దః - అపిత్వనేకా కారవస్తుషు ముఖ్యః ప్రయుక్తః. అతోఽనుగతత్వాయహి క్రిమికీటాదివ్యాపకం లక్షణ ముక్తమ్ - తస్యాప్యవ్యాప్తత్వా త్సార్వత్రికం లక్షణాన్తరం స్వీకార్యమితి భావః. † (అగౌణః ప్రయుజ్యమానోదృశ్యతఇతి) అస్యాయ మభిప్రాయః - ద్విపాత్త్వం మనుష్యత్వం బ్రాహ్మణత్వంవా శరీరలక్ష ణత్వేన కిమితి నోచ్యతే. అన్యత్రాపి ముఖ్యప్రయోగదర్శనాదితిచేత్. తర్హి లోకవేదయో ర్యత్రయత్ర ప్రయోగో దృశ్యతే - తదనుయాయిలక్షణం

(శ్రే-దీ.) న బ్రహ్మణ్యజ్ఞత్వాదయః ప్రసజ్యేరన్; అతఏవ నవేదాన్తానా మసామఞ్జస్యమ్. తు శబ్దః ప్రసక్తస్యాఽసమ్భావనీయతాం ద్యోతయతి. ఏకస్యైవావస్థాద్వయాన్వయేపి గుణదోషవ్యవస్థాయాం దృష్టాన్తసద్భావాత్. యథా మనుష్యో జాతో బాలో యువా స్థవిరో భవతీత్యత్ర మనుష్య శరీరకస్యచేతనస్యైవ సర్వావస్థాన్వయేపి జన్మబాలత్వయువత్వస్థవిరత్వాదీని నాత్మని సజ్జన్తే; - తథా జ్ఞానసుఖదుఃఖాదయశ్చ నశరీరే; - ఏవం చిదచిద్వస్తుశరీరకస్య పరస్య బ్రహ్మణః కార్యకారణోభయావస్థాన్వయేపి కర్మవశ్యత్వాజ్ఞత్వాదయః శరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతాః. అపహతపాప్మత్వ సర్వజ్ఞత్వాదయః పరమాత్మన్యాత్మభూతేఽవతిష్ఠన్తే. సర్వావస్థస్య చిదచిద్వస్తునో బ్రహ్మశరీరత్వమ్, బ్రహ్మణశ్చ తదాత్మత్వమ్, "౨ యస్య పృథివీ శరీరమ్" ఇత్యాద్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిష్వవగతమితి నకశ్చిద్విరోధః. ౯.

౧॥ ఛాం - ౩౬ - ౧పా - ౧. ౨॥ బృ - ౫౭ - ౭బ్రా. ౩॥ సు - ౭ఖం. ౪॥ రామాయణ - యుద్ధకాం - ౧౨౦సర్గ - ౨౬.
౫॥ విష్ణు - ౨౪౦ - ౧౨౭ - ౩౭. ౬॥ విష్ణు - ౧౪౦ - ౨౨౬ - ౩౮, ౮౬. ౭॥ మను - ౧౬ - ౮.

† తేన తస్య ప్రవృత్తినిమిత్తవ్యవస్థాపనం సర్వప్రయోగానుగుణ్యేనైవ కార్యమ్. † త్వదుక్తంచ కర్మఫలభోగహేతు రిత్యాదికం † ప్రవృత్తినిమిత్తలక్షణం న సర్వప్రయోగానుగుణమ్ - యథోక్తేష్వీశ్వరశరీరతయాఽభిహితేషు పృథివ్యాదిష్వవ్యాప్తేః. † కించ - ఈశ్వరస్యేచ్ఛావిగ్రహేషు ముక్తానాంచ * ౧ స ఏకధా భవతీత్యాదివాక్యావగతేషు విగ్రహేషు, † తల్లక్షణ మవ్యాప్తమ్. కర్మఫలభోగనిమిత్తత్వాభావా త్తేషామ్. † పరమపురుషేచ్ఛావిగ్రహాశ్చ నపృథివ్యాదిభూతసఙ్ఘాతవిశేషాః - * ౨ న భూతసఙ్ఘసంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మనఇతి స్మృతేః. అతో భూతసఙ్ఘాతరూపత్వంచ శరీరస్యావ్యాప్తమ్. † పఞ్చవృత్తిప్రాణాధీనధారణత్వంచ స్థావరశరీరేష్వవ్యాప్తమ్ - స్థావరేషుహి ప్రాణసద్భావేపి తస్య పఞ్చధా అవస్థాయ శరీరస్య ధారకత్వేనావస్థానం నాస్తి. † అహల్యాదీనాం కర్మనిమిత్తశిలాకాష్ఠాదిశరీరేష్విన్ద్రియాశ్రయత్వం సుఖదుఃఖహేతుత్వం చావ్యాప్తమ్. † అతో † యస్యచేతనస్య యద్ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే నియన్తుమ్, ధారయితుం చ శక్యమ్ - † తచ్ఛేషతైకస్వరూపం చ - తత్తస్య శరీరమితి శరీరలక్షణ మాస్థేయమ్. రుగ్ణశరీరాదిషు నియమనాద్యదర్శనం విద్యమానాయా ఏవ నియమనశక్తేః ప్రతిబన్ధకకృతమ్ - అగ్న్యాదేశ్శక్తిప్రతిబన్ధా దౌష్ణ్యాద్యదర్శనవత్. మృతశరీరంచ చేతనవియోగసమయఏవ విశరితు మారబ్ధమ్ - క్షణాన్తరేచ విశీర్యతే. పూర్వం శరీరతయా పరిక్లృప్తసఙ్ఘాతైకదేశత్వేనచ తత్ర శరీరత్వవ్యవహారః. అత స్సర్వం పరమపురుషేణ సర్వాత్మనా స్వార్థే నియామ్యమ్, ధార్యమ్, తచ్ఛేషతైకస్వరూపమితి సర్వం చేతనాచేతనం తస్య శరీరమ్. * 3 అశరీరం శరీరేష్విత్యాదిచ

వాచ్యమ్ - నత్వననుయాయిలక్షణ ముక్త్వా అన్యత్ర గౌణత్వం కల్పనీయమితి. † తతః కిమిత్యత్రాహ (తేనతస్యేతి). † అనుగుణం నిమిత్తం హ్యుక్తమిత్యత్రాహ (త్వదుక్తంచేతి). † (ప్రవృత్తినిమిత్తలక్షణమితి) ప్రవృత్తినిమిత్తమ్ - సముదాయశక్తినిమిత్తమ్. వాచ్యభూతమ్. తచ్చ తల్లక్షణమ్. తేన వ్యుత్పత్తినిమిత్తభూతస్యోపలక్షణభూతస్యచ లక్షణస్య వ్యావృత్తిః. గోశబ్దస్య గమిధాత్వర్థో వ్యుత్పత్తినిమిత్తమ్ - పృథివీశబ్దవాచ్యస్య పృథివీత్వస్యోపలక్షణభూతం గన్ధవత్త్వమ్ - తదుభయమపి నప్రవృత్తినిమిత్తమ్. అయమర్థః - శరీరదేహాదివ్యుత్పత్తినిమిత్తభూతా విశరణోపచయాదయో నానుగతాః - గన్ధోపలక్ష్యపృథివీత్వవచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభూత ముపలక్షణాన్తరోపలక్ష్యం జాత్యాదికమపి నదృశ్యతే - అతో లక్షణతయాఽభిమత మిదమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తమేష్టవ్యమ్ - తచ్చాయుక్తమ్ - అననుగతత్వాదితి. † పాణిపాదాదిమచ్ఛరీరేష్వవ్యాప్తిమాహ (కించేతి) † (తల్లక్షణమితి) ప్రథమోపాత్తం కర్మఫలోపభోగహేతుత్వం వివక్షితమ్. † భూతసఙ్ఘాతరూపత్వస్యావ్యాప్తిం దర్శయతుమాహ (పరమపురుషేచ్ఛేతి) † (పఞ్చవృత్తీతి) ప్రాణసద్భావమాత్రవివక్షాయాం చేతనేష్వవ్యక్తాదిషుచేశ్వరశరీరభూతేష్వవ్యాప్తి రభిప్రేతా. † (అహల్యాదీనామితి) ఇన్ద్రియాశ్రయత్వమ్ - జ్ఞానప్రవృత్తిజననపటుతరేన్ద్రియాశ్రయత్వమ్. ఇన్ద్రియసద్భావమాత్రవివక్షాయాం పూర్వవ దవ్యాప్తిరభిప్రేతా. † (అత ఇతి) అతః - అనుయాయినోలక్షణత్వా త్త్వదుక్తస్య చాననుయాయిత్వాదిత్యర్థః. * చేష్టేన్ద్రియార్థాశ్రయ శ్శరీరమితి న్యాయసూత్రే శరీరస్య లక్షణత్రయ ముక్తమ్ - * చేష్టాభోగేన్ద్రియాశ్రయఇతిహి న్యాయవిదః. † అస్య లక్షణత్రయస్యావ్యాప్తత్వాద్వ్యపిలక్షణత్రయమాహ (యస్యేత్యాదినా) యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే నియన్తుం శక్యమ్ - తత్తస్య శరీరమ్. యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే ధారయితుం శక్యమ్ - తత్తస్య శరీరమ్. యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం శేషతైకస్వరూపమ్ - తత్తస్య శరీరమితి లక్షణత్రయమ్. † (తచ్ఛేషతైకస్వరూపమితి) అత్ర ఏకశబ్దప్రయోగః సర్వాత్మనేతి పదస్య స్థానే ద్రష్టవ్యః. సర్వాత్మనేతి పదేన యావ ద్ద్రవ్యభావిత్వం వివక్షితమ్. తచ్ఛేషతైకస్వరూపమితి పృథగుక్తిః స్వార్థశక్యశబ్దప్రయోగానపేక్షణాత్. యస్యేతి పదేన శరీరస్య నఘటపటాదివ దప్రతియోగిపదార్థత్వమ్ - అపితు పితృపుత్రాదివత్సప్రతియోగికపదార్థత్వమితి దర్శితమ్, సప్రతియోగికపిత్రాదీనాం శరీరత్వవ్యావృత్త్యర్థం నియామ్యమిత్యుక్తమ్. నియామ్యమిత్యుక్తే భృత్యాదీనామపి శరీరత్వం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం సర్వాత్మనేతి పదమ్. యావద్ద్రవ్యభావీత్యర్థః. క్రియాగుణాదివ్యావృత్త్యర్థం ద్రవ్య మిత్యుక్తమ్. ఆకాశాదిప్రదేశగమనాదిష్వశక్యేష్వర్థేషు శరీరస్య నియమనాసంభవాత్తద్వ్యావృత్త్యర్థం స్వార్థ ఇత్యుక్తమ్. స్వవిషయ ఇత్యర్థః - * అర్థస్స్యాద్విషయేమోక్ష ఇత్యభిధానవిదః. స్వశబ్దః శరీరపరః. తత్తచ్ఛరీరసంపాద్యేషు కార్యేష్వితి యావత్. రుగ్ణశరీరేషు వ్యభిచారో మాభూదితి శక్య మిత్యుక్తమ్. తత్ర శక్తేః ప్రతిబన్ధఏవ - నతు శక్త్యభావః - అగ్న్యాదావౌష్ణ్యాదివత్. జ్ఞానవ్యావృత్త్యర్థం చేతనస్యేత్యుక్తమ్. నహి జ్ఞానం జ్ఞానవిశిష్టేన నియామ్యమ్ - అపితు స్వాశ్రయేణ - తస్మాచ్చేతననియామ్యత్వాభావేన నతత్రాతివ్యాప్తి రిత్యర్థః. ఏవం లక్షణాన్త

౧॥ ఛాం - ౭ప్ర - ౨౬ఖం - ౨. ౨॥ భారత. ౩॥ కఠ - ౨వ - ౨౨.

కర్మనిమిత్తశరీరప్రతిషేధపరమ్ - యథోక్తసర్వశరీరత్వశ్రవణాత్. † ఉపరితనాధికరణేషు చైతదుపపాదయిష్యతే. ౧ అపీతౌతద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం ౨ నతుదృష్టాన్తభావాదితిసూత్రద్వయేన 3 ఇతరవ్యపదేశాదిత్యధికరణసిద్ధోఽర్థస్స్మారితః.

౧౦॥ సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ. ౭.

౧౦. నకేవలం బ్రహ్మకారణవాదస్య నిర్దోషత్వాదేవైతత్సమాశ్రయణమ్ - ప్రధానకారణవాదస్య దుష్టత్వాచ్చ తత్పరిత్యజ్యైతదేవ సమాశ్రయణీయమ్. ప్రధానకారణవాదేహి జగత్ప్రవృత్తి ర్నోపపద్యతే - తత్రహి నిర్వికారస్య చిన్మాత్రైకరసస్య పురుషస్య ప్రకృతిసన్నిధానేన ప్రకృతిధర్మాధ్యాసనిబన్ధనా జగత్ప్రవృత్తిః. నిర్వికారస్య చిన్మాత్రరూపస్య ప్రకృతిధర్మాధ్యాసహేతుభూతం ప్రకృతిసన్నిధానం కింరూపమితి వివేచనీయమ్. కిం ప్రకృతే స్సద్భావఏవ - ఉత తద్గతః కశ్చిద్వికారః - అథ పురుషగతఏవ కశ్చిద్వికారః. నతావ త్పురుషగతః - † అనభ్యుపగమాత్. నాపి ప్రకృతే ర్వికారః - తస్యాధ్యాసకార్యతయాఽభ్యుపేతస్యాధ్యాసహేతుత్వాసమ్భవాత్. సద్భావమాత్రస్య సన్నిధానత్వే ముక్తస్యాప్యధ్యాసప్రసఙ్గఇతి త్వత్పక్షే జగత్ప్రవృత్తి ర్నోపపద్యతే. అయ మర్థ స్సాఙ్ఖ్యపక్షప్రతిక్షేపసమయే అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదిత్యాదినా ప్రపఞ్చయిష్యతే.

౧౧॥ సూ. తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి. ౮.

౧౧. †తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వాదపి శ్రుతిమూలో బ్రహ్మకారణవాదఏవ సమాశ్రయణీయః - నప్రధానకారణవాదః. శాక్యోలూక్యాక్షపాద క్షపణ కపిల పతఞ్జలితర్కాణా మన్యోన్యవ్యాఘాతాత్తర్కస్యాప్రతిష్ఠిత త్వం గమ్యతే.

రద్వయేపి వ్యావర్త్య ముచ్యతే - యస్య సర్వాత్మనా ద్రవ్యం శక్యమితి పదానాం పూర్వవదావృత్తిః. చేతనస్యేతి పదేన ప్రభావ్యావృత్తిః.
† శరీరత్వప్రయుక్తదోషాదిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉపరితనాధికరణేష్వితి).

౧౦. సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ. యాతుపరేణ పూర్వం నిర్దోషత్వజగదుపాదానత్వాదివ్యాహతి రుక్తా - సైవ వ్యాహతి రనేన సూత్రేణ పరస్యాపాదితా. † (అనభ్యుపగమాత్) నిత్యనిర్వికారత్వాదితిభావః.

౧౧. సూ. †తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి. (తర్కస్యేతి) కేవలతర్కస్యేత్యర్థః.

౧౦॥ సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ. ౭.

(వే-సా.) ప్రధానకారణదోషాచ్చాయమేవ గ్రాహ్యః. ప్రధానకారణవాదేహి నిర్వికారపురుషసన్నిధానాత్ ప్రకృతిప్రవృత్తావితరేతరధర్మాధ్యాసాదయో దురుపపాదాః. అన్యత్రాన్యధర్మానుసన్ధానరూపోఽధ్యాసః నిర్వికారపురుషస్య నసమ్భవతి ; అచేతనాయాశ్చ ప్రకృతే రనుసన్ధానరూపోఽధ్యాస స్సుతరాన్న సమ్భవతి. ౭.

(వే-దీ.) నకేవలం బ్రహ్మకారణవాదస్య నిర్దోషతయా తత్సమాశ్రయణమ్-ప్రధానకారణవాదే దోషాచ్చతత్పరిత్యజ్య సఏవ సమాశ్రయణీయః. ప్రధానకారణవాదేహి నిర్వికారస్య చిన్మాత్రస్య పురుషస్య ప్రకృతిసన్నిధానకృతతద్ధర్మాధ్యాసమూలా జగత్ప్రవృత్తి రభ్యుపగమ్యతే, తత్ర ప్రకృతిసద్భావమాత్రే సన్నిధానే సతి ముక్తస్యాపి తద్ధర్మాధ్యాసప్రసఙ్గః. వికారవిశేషే సతి సన్నిధానే కృత్స్నస్య వికారస్యాధ్యాసపూర్వకత్వాన్నాధ్యాసస్య వికారో హేతురితి విరుద్ధార్థాభిధానా దసామఞ్జస్య దోషఇతి న తత్పక్షసమ్భవగన్ధః. ౭.

౧౧॥ సూ. తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి. ౮.

(వే-సా.) ప్రధానకారణవాదస్యకుతర్కమూలత్వాత్తస్యాప్రతిష్ఠితత్వాదపి త్యాజ్యం ప్రధానమ్. ౮.

(వే-దీ.) కాపిలతన్త్రస్య తర్క మూలత్వేన శాక్యాదితర్కప్రతిహతతయాఽన్య తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వాచ్చ నతత్పక్షసమ్భవః. ౮.

౧॥ శారీ - ౨అ - ౧పా - ౮, ౭, ౯.

౧౨॥ సూ. అన్యథానుమేయమితిచేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గః. ౯.

౧౨. † ఇదానీం విద్యమానానాం శాక్యాదీనాం తర్కానుద్భావ్యాన్యథా- ప్రధానకారణవాద మతిక్రాన్తతదుప దర్శితదూషణత్వేనానుమాస్యామహ ఇతిచేత్. ఏవమపి పురుషబుద్ధిమూలతర్కావలమ్బనస్య తత్రైవ దేశాన్తరకాలాన్తరేషు త్వదధికకుశలపురుషోత్ప్రేక్షితతర్కదూష్యత్వసమ్భావనయా తర్కాప్రతిష్ఠానదోషా దనిర్మోక్షో దుర్వారః అతోఽతీన్ద్రియేఽర్థే శాస్త్రమేవ ప్రమాణమ్ - తదుపబృంహణాయైవ తర్క ఉపాదేయః. తథాచాహ * ౧ ఆర్షం ధర్మోపదేశం చ వేదశాస్త్రావిరోధినా । యస్తర్కేణానుసన్ధత్తే స ధర్మం † వేద నేతర ఇతి. వేదాఖ్యశాస్త్రావిరోధినేత్యర్థః. అతో వేదవిరోధిత్వేన వేదార్థవిశదీకరణరూపవేదోపబృంహణతర్కోపాదానాయ సాఙ్ఖ్యస్మృతి ర్నాదరణీయా.

ఇతి శ్రీభాష్యే విలక్షణత్వాధికరణమ్. ౧॥ మను - ౧౨ - ౧౦౬.

౧౨. సూ. అన్యథానుమేయమితిచేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గః. తర్కాప్రతిష్ఠానాదిత్యాదికం అనిర్మోక్షప్రసఙ్గఇత్యన్తం నైకం సూత్రమ్ - సూత్రకారశైలీవిరోధాత్. ప్రయుక్తహేతుశైథిల్యాశఙ్కాపరిహారోహి సూత్రాన్తరకృతో దృష్టః - యథా * ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్ * గౌణశ్చే న్నాత్మశబ్దాత్ * ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ * వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాత్ * జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ * వదతీతిచేన్నప్రాజ్ఞోహి ప్రకరణాదితి, చ. * సను * వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం నచే న్నిర్దేశవిపర్యయ ఇత్యత్ర కథం సూత్రైక్యమ్. ఉక్తహేతుదార్ఢ్యశఙ్కాపరిహారపరత్వాభావాత్. సాధ్యాభావేఽనిష్టప్రసఙ్గనముఖేన హేతుదార్ఢ్యపరోహి * నచేదిత్యాదికసూత్రాంశః - నతూక్తహేతుదార్ఢ్యశఙ్కాపరిహారపరః.— † (ఇదానీమిత్యాది) భూతతర్కస్య భూతతర్కాన్తరప్రతిహతివత్ భావితర్కస్యాపి భావితర్కాన్తరప్రతిహతి స్సంభవతీత్యర్థః. * † వేదశాస్త్రావిరోధినేత్యత్ర వేదశాస్త్రశబ్దయో ర్వైయధికరణ్యే సాఙ్ఖ్యశాస్త్రస్యాప్యనురోధః స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (వేదేతి) యథా * పితృదేవ మనుష్యాణాం వేద శ్చక్షు స్సనాతనమ్ । అతర్క్యం చాప్రమేయంచ వేదశాస్త్రమితి స్థితిరితి. అతర్క్యమ్ - బాధకాగోచరభూతమ్. అప్రమేయమ్- సాధకావిషయభూతమ్.

అపీతావిత్యాదిసూత్రత్రయం పరై స్త్వేవం వ్యాఖ్యాతమ్ - అపీతౌ లీయమానం కార్యం స్వాకారేణ కారణం దూషయేత్ - లవణమివ మధురోదకమ్ - తతశ్చ స్థౌల్యసావయవత్వాచేతనత్వపరిచ్ఛిన్నత్వాదిధర్మకత్వం బ్రహ్మణస్స్యాత్. సమస్తస్య బ్రహ్మణ్యవిభాగేసతి నియామకాభావాత్ పునరుత్పత్తౌ భోక్తృవిభాగ స్తేషాం భోగ్యనియమశ్చానుపపన్నః. ప్రళయేపి బ్రహ్మణి విభక్తం చే దపీతిరేవ న సంభవతి. బ్రహ్మణి ప్రలీనానాం పున రుత్పత్తౌ ముక్తానా మప్యుత్పత్తిప్రసఙ్గ ఇత్యసామఞ్జస్యపరం అపీతావితిసూత్రమ్. తత్ర దృష్టాన్తేన పరిహరతి నతుదృష్టాన్తేతి. ఘటశరావాదయ ఉచ్చావచా స్సన్తోపి స్వాకారప్రహాణేన ప్రలీనత్వా న్నోచ్చావచాకారేణ కారణం దూషయన్తి - ఏవం జగదపి స్థూలత్వాద్యాకారప్రహాణేన లీనత్వా దవిభాగదశాయామపి న బ్రహ్మ దూషయతి. స్వప్నదర్శీచ పురుషః స్వమాయయా న స్పృశ్యతే. సుప్తప్రబుద్ధపురుషాణామివ పునర్విభాగేన నిష్క్రమణోపపత్తిః - మిథ్యాజ్ఞానస్యానపోదితత్వాత్. తస్యాపోదితత్వాదేవ ముక్తానాం న పున రుత్పత్తిః. జగతో బ్రహ్మణి విభాగేన స్థిత్యభావా దప్యయోపపత్తిరితి. శబ్దాదిహీనాత్ ప్రధానాత్తద్యుక్తవిలక్షణకార్యోదయానుపపత్తిః, సర్వవికారప్రళయే పున స్సృష్టావిద మస్యోపాదానమ్ - నత్విద మితి నియామకాభావా ద్భోక్తౄణాం భోగ్యా వ్యవస్థితిః, నియామకాభావేపి నియమాభ్యుపగమే కారణాభావసామ్యా న్ముక్తానాం పునర్బన్ధప్రసఙ్గః. కతిపయవిభాగస్థితౌ తేషాం ప్రధానకార్యత్వాభావ, ఇతి దోషసాధారణ్యాపాదనం స్వపక్షదోషాచ్చేతి సూత్రితమితి. తదిద మనుపపన్నమ్.

౧౨॥ అన్యథాఽనుమేయమితిచే దేవమప్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గః. ౯.

(వే-సా.) క్లృప్తప్రకారాత్ ప్రకారాన్తరేణ ప్రధాన మనుమేయమితిచేత్ ; ఏవమపి తతోఽధికకుశలతర్కకుశలసమ్భావనయా అప్రతిష్ఠితత్వాత్ అనిర్మోక్షప్రసఙ్గః దుర్వారస్స్యాత్. ౯.

(వే-దీ.) ఇతఃపూర్వం విద్యమానై స్తర్కై రప్రతిహతత్వం యథా సమ్భవతి - తథా ప్రధానకారణవాద మనుమన్యామహ ఇతిచేత్. తథాపి తర్కాప్రతిష్ఠానదోషాత్ అనిర్మోక్షప్రసఙ్గో దుర్వారః - త్వదధికకుశలతర్కకుశలసద్భావసమ్భవాత్. ౯.

తథాహి - స్థూలత్వహ్రస్వత్వాద్యాకారే పరిత్యక్తేపి జడత్వానృతత్వపరిత్యాగాభావా,దవిద్యాకర్మవాసనా ప్రహాణాభావాచ్చ బ్రహ్మణ్యవిభక్తం జగత్తేనాకారేణ బ్రహ్మ దూషయేత్. యది జడత్వానృతత్వకర్మవాసనాదిప్రహాణేన ప్రపఞ్చలయః - తర్హ్యవిద్యాతత్కృతజీవభేదశ్చ నివృత్తస్స్యాత్ -నహి జడత్వానృతత్వవిరహే నిస్స్వభావాయా అవిద్యాయా అవస్థాన ముపపద్యతే, సవాసనకర్మప్రహాణాత్తన్మూలావిద్యానివృత్త్యాచ జీవాశ్చ ముక్తాస్స్యుః, తతశ్చ పున ర్జగదుత్పత్తిర్నసంభవేత్. అవిద్యాన్తరేణ సర్గసంభవే తస్యాస్తత్కల్పితజీవానాం చాదిమత్త్వం స్యాత్, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాదిచ ప్రసజేత్. మోక్షోపాయనిష్పాదనవైయర్థ్యంచ - ప్రాకృతప్రళయాదేవావిద్యానివృత్తేః, తస్యాస్సదాదియత్ననిరపేక్షత్వా,చ్చ. అతోఽప్యయదశాయామపి జడత్వానృతత్వాదిప్రహాణాభావాత్తేనాకారేణ బ్రహ్మణో దూష్యత్వం దుస్తరమ్. జడత్వాద్యాకారోఽపరమార్థఇతిచేత్ - తర్హ్యపరమార్థత్వం బ్రహ్మస్థిం విహాయ కిమర్థం సావకారప్రహాణదుర్బలయష్టిగ్రహణే ప్రయస్యతే. అపరమార్థత్వాపాశ్రయణమపి విఫలమ్ - మిథ్యాత్వమపిహి ప్రపఞ్చాకారః, నహి మిథ్యాత్వస్య మిథ్యాత్వమ్ - అతో నమిథ్యాత్వప్రహాణమితి మిథ్యాభూతం జగదవిభక్తం స్వాకారేణ మిథ్యాత్వేన బ్రహ్మ దూషయత్యేవ, మిథ్యాభూతేనాపి జడత్వాద్యాకారేణచ దూషయేత్,. నను న మిథ్యాత్వేన మిథ్యాభూతజడత్వాదినాచ దూషితత్వప్రసఙ్గః - శుక్తిరూప్యస్య మిథ్యాత్వేపి మిథ్యాత్వేన మిథ్యాభూతరజతాకారేణచ శుక్తే ర్దూషితత్వాభావా దితిచేన్న. శుక్తేరపి త్వన్మతే మిథ్యాత్వాత్,. పాతకిసంసర్గేణ పురుషస్య రమాసంసర్గేణ తద్గతవస్తునశ్చ మిథ్యాభూతపాతకిత్వలవణత్వాకారాపత్త్యా దూషితత్వదర్శనాచ్చ - పాతకిరమాదయోహి పదార్థా స్త్వన్మతే మిథ్యాభూతాః. తేషాం వ్యావహారికసత్యత్వా ద్దూషకత్వమితిచేత్ - తర్హి జగతశ్చ వ్యావహారికసత్యత్వాత్ బ్రహ్మావిభక్తం జగ ద్దూషకం స్యాత్. స్వప్నదృక్పురుషో మాయయా నస్పృశ్యత ఇతీదమపి నిరూపణీయమ్. అస్పర్శో నతావ దజ్ఞానస్య పురుషానాశ్రితత్వమ్ - ఆరోప్యగ్రాహిపురుషాశ్రయత్వాత్తత్కల్పకాజ్ఞానస్య. నాప్యకార్యకారిత్వమ్ - హస్తిశస్త్రాదికార్యకల్పకత్వాత్. నాపి కార్యస్య దేశవిప్రకర్షః - హస్తిశస్త్రాదే రవిప్రకర్షాత్. నాపి కార్యస్యాపురుషార్థత్వవిరహః - స్వప్నే భయశోకవ్యథాదర్శనాత్. నాపి దుఃఖస్యాపరమార్థత్వమ్ - శస్త్రాదిదుఃఖహేతోరివ దుఃఖస్య ప్రబోధే బాధాభావాత్, అపరమార్థభూతస్యాపి తస్య నిరసనీయతయా పురుషం ప్రత్యవభాసమానత్వాత్,. జాగ్రద్దశాయామపి స్వగతత్వేన దుఃఖసాక్షాత్కర్తృత్వ మేవహి దుఃఖిత్వమ్. అవభాసప్రతిసంబన్ధిత్వమప్యపరమార్థ ఇతిచేన్న - బాధకప్రత్యయాభావాత్. హస్తిశస్త్రాదివిషయస్యైవ ప్రబోధే బాధః - నతు శస్త్రాదిజ్ఞానస్య భయాదేశ్చ. భోక్తృభేదానియమప్రసఙ్గస్య సాఙ్ఖ్యపక్షే తుల్యత్వాపాదన మప్యయుక్తమ్ - ఆత్మనాం స్వతోభిన్నత్వా త్తత్పక్షే కృత్స్నవికారప్రళయేపి తేషాం తత్కర్మానుగుణభోగ్యవిశేషే పునరపి భోక్తృత్వవ్యవస్థోపపత్తేః, త్వన్మతేత్వాత్మభేదస్యాన్తఃకరణభేదకల్పితత్వా న్మనోబుద్ధ్యహఙ్కారాణాం ప్రళయేఽప్యయశ్రవణాదాత్మభేదాభావేన పునస్సృష్టావన్యేనాన్తఃకరణేనోపహితస్యాత్మన ఇద మదృష్ట మిదం శరీర మిదం భోగ్య మితి నియమానుపపత్తేశ్చ. ప్రళయేప్యన్తఃకరణస్థిత్యభ్యుపగమే తేషా మన్తఃకరణానా మనాదితయా బ్రహ్మకార్యత్వం నస్యాత్. సాఙ్ఖ్యపక్షేతు తేషాం న ప్రధానకార్యత్వహానిః - అన్తఃకరణప్రళయేపి స్వత ఆత్మభేదసద్భావేనాన్తఃకరణస్థితే రనపేక్షితత్వాత్. ఆత్మభేదస్య తత్తత్కర్మవిశేషాణాంచ సద్భావా న్నియామకహేత్వభావసామ్యం దుర్వచమ్. సాఙ్ఖ్యపక్షే ముక్తానాం పునర్బన్ధప్రసఙ్గోపి దుర్వచః - యస్య సమ్యక్ జ్ఞానేన నిశ్శేషకర్మక్షయః - తస్య హేత్వభావేన పునశ్శరీరయోగాభావా ద్దక్షీణకర్మణాం పునర్బన్ధఇతి పునర్దేహసంబన్ధోపపత్తేశ్చ. త్వన్మతే మూలభూతావిద్యాయా ఏకత్వాదాత్మన ఏకత్వా దిదానీమపి బన్ధానువృత్తేశ్చేతః పూర్వం న కశ్చి న్ముక్తః సమ్భవతి. అస్తి చేత్సఏవాత్మా పునరపి దేహయోగ మనుభవతీతి ముక్తస్య పునరుత్పత్తిప్రసఙ్గో దుర్వారః,. వర్తమానావిద్యాయా ఆదిమత్త్వంచ భవేత్,. జీవాజ్ఞానపక్షస్య భవద్భిరేవ దూషితత్వాత్తదవష్టమ్భేన బన్ధమోక్షవ్యవస్థోక్తి రయుక్తా. తత్రాపి ముక్తానాం పునరుత్పత్తిప్రసఙ్గో దుష్పరిహరః - అధ్యస్తజీవభావనివృత్త్యా బ్రహ్మైకతాపత్తిర్హి మోక్షః. తత్రాపి ధ్వస్తజీవభావోఽయ మంశో ముక్తః - అధ్యస్తజీవభావ మంశాన్తరంతు దేహభాగ్భవతీతి న వక్తుం శక్యమ్ - బ్రహ్మణ స్స్వతో నిరంశత్వాత్. అతో బ్రహ్మైకతాపన్నానామేవ పునరుత్పత్తి స్స్యాత్ - ఉపహితాంశభేదాభావాత్. నన్వంశభేదస్యాపి కాల్పనికతయాఽభ్యుపగమా న్నోక్తదోష ఇతిచేత్. ముక్తౌ నివృత్తజీవభావేఽంశే సకాల్పనికభేదోఽస్తివా - నవా. అస్తిచే న్ముక్తఏవ న స్యాత్. నచే త్పూర్వోక్తదోషస్స్యాత్. నివృత్తోపాధిత్వమేవ భేద ఇతిచేత్. ఉపాధినివృత్తిః స్వరూపాతిరిక్తా - నవా. నచేత్ - తత్స్వరూపమేవ జీవభావేన పునరపి సంసరతీత్యుక్తదోషః స్థితః. అతిరిక్తత్వే స నివృత్తిరూపవిశేషః కిం కృత్స్నబ్రహ్మవృత్తిః - ఉత బ్రహ్మైకదేశవృత్తిః. ఆద్యే పూర్వోక్తదోషః, ద్వితీయేత్వేకదేశస్యాంశాన్తరా ద్భేదో వక్తవ్యః, భేదకాన్తరయోగేన చేత్. తస్య భేదకోపాధేః పారమార్థ్యే అద్వైతహానిః. అపారమార్థ్యే ముక్తాంశస్యైవ బద్ధత్వం స్యాత్ - అపరమార్థోపాధిసంబన్ధో హి త్వన్మతే బన్ధః. నభేదకాన్తరయోగాపేక్షా - అపితూపాధివిరహఏవ భేద ఇతిచేత్. స కిం బాధ్యః-ఉతాబాధ్యః. ఉపాధివిరహస్య బాధ్యత్వే తదవచ్ఛిన్నాంశస్య పునరుపాధిసమ్బన్ధా న్ముక్తోత్పత్తి స్స్యాత్. అంశభేదస్యాబాధ్యత్వే తస్య భేదస్యాభేదవత్పరమార్థత్వా ద్భేదాభేదపక్షఏవాఙ్గీకృతస్స్యాత్. అథ తత్పరిహారాయ పరమార్థతోఽంశభేదో నాభ్యుపగతః - తర్హి ముక్తస్య పున రుత్పత్తి రవర్జనీయా స్యాత్.——యత ఏవం శరావాదీనాం పృథివ్యామివ స్థూలత్వాదిస్వాకారప్రహాణేన బ్రహ్మణ్యవిభాగాపన్నస్య జగత స్తద్దూషకత్వాభావః ప్రతిక్షిప్తః - అతఏవ నతుదృష్టాన్తభావాదితి సూత్రస్య భాస్కరోక్తయోజనాపి వ్యుదస్తా భవతి. తస్యాపరమార్థత్వానాశ్రయణేన క్షణ

మాత్ర మప్యపసరణ మశక్యమితి విశేషః.——యాదవమిశ్రాస్తు అసదితిచేదితిసూత్ర మేక మధికరణాన్తరమ్ * నాస దాసీ దిత్యాదివిషయం వర్ణయన్తి - సత్త్వాసత్త్వనిషేధా నపరస్పరప్రతిపక్షవిధిరూపౌ - వ్యాఘాతాత్. అతోఽనుభయాత్మకం నిస్స్వభావం శూన్యం ప్రతీయతఇతి పూర్వపక్షీకృత్య లోకతః ప్రాప్తస్య ప్రతిషేధ్యత్వా ల్లోకేచ కార్యావస్థాయామేవ ఘటసంస్థానాదివ్యాప్తిరూపసత్త్వమ్, తదభావరూపకపాలత్వాదివ్యాప్తిలక్షణ మసత్త్వం చోపలభ్యతఇతి కారణదశాయాం తదుభయం నిషిధ్యతే - ఆనీదవాతమితి వాక్యశేషవిరోధాచ్చ. అతో న స్వరూపసత్త్వనిషేధః - అహ్రస్వ మదీర్ఘం వ్యోమేతివత్. నహ్యత్ర పరస్పరప్రతిపక్షవిధిః, నాపి నిస్స్వభావతోక్తిః, - తద్వదితి సిద్ధాన్తితమ్. అపీతావిత్యాది చాధికరణాన్తర మాహుః. తత్ర భావాభావరూపసరావస్థాప్రతిషేధోఽనుపపన్నః - వినాశహేతువైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్. వినాశహేతునా నకారణమేవ నిష్పాద్యమ్ - తస్య ప్రాగపి సత్త్వాత్. నాపి కార్యాన్తరమ్ - ప్రళయే సర్వకార్యవినాశానుపపత్తిప్రసఙ్గాత్. అతోఽవస్థాన్తరోత్పాదః ప్రళయః - అతఃపూర్వాధికరణసిద్ధాన్తానుపపత్తేః శూన్యం తత్త్వమిత్యాక్షిప్య ఘటత్వకపాలత్వాదిస్థానీయభావాభావరూపవికల్పశబ్దవాచ్యస్థూలావస్థానిషేధేపి శక్తిమాత్రావశేషసూక్ష్మావస్థాభ్యుపగమా త్తత్ర దృష్టాన్తభావా న్న తదవత్వప్రసఙ్గా దసామఞ్జస్యమితి సిద్ధాన్తితమ్. దృష్టాన్తశ్చ తప్తలోహసమావర్తితం జలమ్ - తద్ధి జలం జలరూపేణానుపలభ్యమ్ - సక్తుపిణ్డాశైథిల్యహేతుజలవత్. ఖడ్గధారాద్యశైథిల్యహేతుసూక్ష్మరూపేణ పునర్జలపరిణామశక్తియుక్తే లోహే దన్యత్వబుద్ధ్యవిషయ స్తిష్ఠతీత్యుక్తమ్. తత్ర తావత్ అసదితిచేదితిసూత్రవ్యాఖ్యాన మయుక్తమ్ - సూత్రాక్షరానుగుణ్యాభావాత్. సదసతో రన్యతరకోటివాచకోఽసచ్ఛబ్దః కథం కోటిద్వయోత్తీర్ణతా ముపస్థాపయేత్. అన్యతరకోటిసమర్పకతయాహి సచ్ఛబ్దస్యానుభయాత్మకత్వానుపస్థాపకత్వమ్. నిరూపణీయాభావాచ్చ తదయుక్తమ్. * నాసదాసీ న్నోసదాసీ త్తదానీ మిత్యత్ర ప్రళయదశాయాం నిషిధ్యమానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం కార్యావస్థం కిమపీతి సిద్ధమ్. నహ్యప్రయోగాన్నఞ్ సమాససామర్థ్యాచ్చ. అసచ్ఛబ్దవాచ్యమపి సద్వ్యతిరిక్తమితి సర్వసమ్మతమ్. తదుభయం కిమిత్యపేక్షాయామ్ * తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవత్ * విజ్ఞానం చావిజ్ఞానంచేతి వాక్యేన చేతన మచేతనంచేతి జ్ఞాయతే. ఇదంచ గతిసామాన్యనయస్థానప్రమాణాభ్యాం సిద్ధమితి నపూర్వపక్షోత్థానమ్. కించ - యద్యర్థాన్తరపరత్వం శఙ్కనీయమ్ - తర్హి సదసదాత్మకత్వం కిం నశఙ్క్యతే. ఏకస్య తథాత్వం విరుద్ధ మితిచేత్. ఏకస్యానుభయాత్మకత్వమపి విరుద్ధమ్ - అదర్శనాత్. అహ్రస్వ మదీర్ఘం వ్యోమేతివ దనుభయాత్మకత్వ మవిరుద్ధమితిచేత్ - దశాఙ్గుళం చతురఙ్గుళాపేక్షయా దీర్ఘమ్, ద్వాదశాఙ్గుళాపేక్షయా హ్రస్వమితివ దవిరోధా దుభయాత్మకత్వమపి శఙ్కనీయమ్. సదసద్రూపేణోభయాత్మకత్వం విరుద్ధమితిచేత్ - తదుభయవైలక్షణ్యరూప మనుభయాత్మకత్వమపి విరుద్ధత్వాన్నశఙ్క్యమ్. ఆపాతత శ్శఙ్క్యేత్యప్యయుక్తమ్ - ఉభయాత్మకత్వేప్యాపాతత శ్శఙ్కాయా నివారకాభావాత్. కించ - ఉత్తరత్ర అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాన్తరేణేతిశఙ్కాపరిహారయో రర్థానాయోగాచ్చ నైవ మధికరణద్వయం కల్పనీయమ్. తత్రహి కార్యస్యాసత్త్వాత్ కారణా దభేదోఽనుపపన్న ఇత్యాక్షిప్య భావవికారషట్కాన్తర్గత నామరూప సంయోగలక్షణసత్త్వా దర్థాన్తరేణ శక్తిమాత్రావశేషవస్తుమాత్రత్వరూపేణ ధర్మాన్తరేణాసద్వ్యపదేశః-నతు స్వరూపసత్త్వాభావేనేతి భవద్భిర్వ్యాఖ్యాస్యతే. ఇహ చ వికల్పసంజ్ఞికభావాభావాత్మకస్థూలరూపనామసంయోగలక్షణం సత్త్వం ప్రళయదశాయాం నిషేధ్యమ్ - నతు స్వరూపసత్త్వమిత్యధికరణద్వయేన నిర్ణీయతే - కథ మసద్వ్యపదేశః స్వరూపాసత్త్వశఙ్కాముత్కురయేత్. నన్వత్ర సత్త్వాసత్త్వయో రుభయోరపి ప్రతిషేధో నిరూపితః - తత్రతు కేవలాసత్త్వవిధి ర్నిరూప్యతఇతిచేన్న - అపీతావిత్యధికరణే ప్రళయదశాయాం నిషేధ్యం సత్త్వం స్థూలావస్థాయోగలక్షణమ్ - శక్తిమాత్రావశేషవస్తుమాత్రరూపేణ సత్త్వం తు ననిషేధ్యమితి శిక్షితత్వా, దసచ్ఛబ్దస్య సత్త్వప్రతిషేధకత్వా, త్తదభావస్య శక్తిమాత్రావశేషసూక్ష్మదశారూపత్వా, దసచ్ఛబ్దస్య తదవస్థవస్తుమాత్రోపస్థాపకత్వసిద్ధే రధికాశఙ్కాఽభావాచ్చ. పరస్పరప్రతిపక్షాకారద్వయనిషేధేన వ్యాకులత్వాభావఏవ * అసద్వాఇదమితి వాక్యస్య వైషమ్యమ్ - తత్కథం శిక్షితార్థశైథిల్యశఙ్కాం జనయేత్. తస్మాత్సాలక్షణ్యనియమనిషేధానన్తర మసతః కార్యత్వశఙ్కానిరాసపరమ్ అసదితిచేదితి సూత్రమ్ - కార్యకారణయో రనన్యత్వే కారణస్య బ్రహ్మణః పరిణామాదిదోషశఙ్కావ్యుదాసకమ్ అపీతావిత్యాదిసూత్రద్వయమిత్యేషాం సూత్రాణాం పరమప్రకృతసాలక్షణ్యనియమభఙ్గానుబన్ధిత్వాదైకాధికరణ్యం యుక్తమ్.

ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయాం విలక్షణత్వాధికరణమ్.

౧౩॥ సూ. ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహాఅపివ్యాఖ్యాతాః. ౧.

౧. శిష్టాః – పరిశిష్టాః. నవిద్యతే వేదపరిగ్రహో యేషాం మిత్యపరిగ్రహాః. శిష్టాశ్చాపరిగ్రహాశ్చశిష్టాపరిగ్రహాః. ఏతేన వేదాపరిగృహీతసాఙ్ఖ్యపక్షక్షపణేన పరిశిష్టాశ్చ వేదాఽపరిగృహీతాః కణభక్షాఽక్షపాదక్షపణకభిక్షుపక్షాః క్షపితా వేదితవ్యాః. † పరమాణుకారణవాదేఽమీషాం సర్వేషాం సంవాదా త్కారణవస్తువిషయస్య తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వం నశక్యతే వక్తు మిత్యధికాశఙ్కా.

తావన్మాత్రసంవాదేపి తర్కమూలత్వావిశేషాత్పరమాణుస్వరూపేపి శూన్యాత్మకత్వాశూన్యాత్మకత్వజ్ఞానాత్మకత్వార్థాత్మకత్వక్షణికత్వనిత్యత్వైకాన్తత్వానేకాన్తత్వ సత్యాసత్యాత్మకత్వాదివిసంవాదదర్శనాచ్చాప్రతిష్ఠితత్వమేవేతి పరిహారః.

ఇతి శ్రీభాష్యే శిష్టాపరిగ్రహాధికరణమ్.

---

౧. ౧౩॥ సూ. ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహాఅపివ్యాఖ్యాతాః. కిం బ్రహ్మకారణత్వం విచాల్యమ్ - ఉత నేతి. కిం వేదాన్తవాక్యానాం కణాదాక్షపాదాదితర్కవిరోధోఽన్యపరత్వ మాపాదయతి - నేతి. కిం బహువాదిసమ్మతపరమాణుకారణవాదనిరసనే తర్కాప్రతిష్ఠానహేతుః ప్రభవతి - నేతి, యదా నప్రభవతి - తదా కణాదాద్యుక్తతర్కవిరోధేన శ్రుతీనా మన్యపరత్వా ద్బ్రహ్మకారణత్వం విచాల్యం భవతి. యదా ప్రభవతి - తదా తదుక్తవిరోధస్య శ్రుతీనా మన్యపరతాహేతుత్వాభావా ద్బ్రహ్మకారణత్వ మవిచాల్యం భవతి. † శిష్టశబ్ద మపరిగ్రహశబ్దం సమాసంచ వ్యాచష్టే (శిష్టా ఇత్యాదినా)——అనేన శిష్టైరపరిగృహీతాఇతి పరోక్తవ్యాఖ్యానవ్యావృత్తిః. తథాసతిహి ప్రధానకారణవాదస్యాపి శిష్టై రపరిగృహీతత్వాసిద్ధిః. నను కథం మోక్షధర్మాదిషు పరిగృహీతస్య సాఙ్ఖ్యస్య శిష్టాపరిగృహీతత్వమ్. కథం ధర్మశాస్త్రపరిగృహీతస్య న్యాయవైశేషికాదిపక్షస్య శిష్టాపరిగృహీతత్వమ్. స్మర్యతేహి * అఙ్గాని వేదా శ్చత్వారో మీమాంసా న్యాయవిస్తరః । పురాణం ధర్మశాస్త్రంచ విద్యా హ్యేతా శ్చతుర్దశేతి - * అఙ్గాని చతురో వేదా మీమాంసా న్యాయవిస్తరః । పురాణం ధర్మశాస్త్రంచ విద్యా హ్యేతాశ్చతుర్దశేతి పరాశరః. తత్ప్రణీతా ప్రమాణప్రమేయవ్యవహారమర్యాదా సర్వాఽఙ్గీకార్యా. వేదప్రామాణ్య, మీశ్వరః, తదుపాసనాన్మోక్షఇత్యాదిచ త్రైరభ్యుపేతమ్. తత్కథం తస్యాపరిగ్రహః. నైయాయికో వైశేషికశ్చేతి నాతీవ భేదఇతి. కారణతత్త్వస్య ప్రధానప్రతిపాద్యత్వాత్, పరమాణుకారణవాదస్యోపనిషద్బ్రహ్మకారణత్వవిరోధాదిద్వారద్ధాంశస్యాపరిగృహీతత్వా, త్తదభిప్రాయో వైశేషికాదీనాం శిష్టాపరిగ్రహవ్యపదేశఇతిచేత్. స్వతన్త్రప్రధానకారణవాదస్యాపి బ్రహ్మకారణవాదవిరుద్ధత్వాదుపనిషద్విరుద్ధే ప్రధానప్రతిపాద్యే పరిగ్రహాభావాచ్చ సాఙ్ఖ్యపక్షస్యాపి శిష్టాపరిగ్రహవ్యపదేశస్తుల్యతయా ప్రాప్తః - ఏకదేశావిరోధేపి ప్రధానప్రతిపాద్యాంశ విరోధస్యావిశిష్టత్వాత్.——† సూత్రాభిప్రేతార్థ మాహ (పరమాణీ త్యాదినా).

మాధ్యమికమతం శూన్యాత్మకత్వమ్. యోగాచారమతం జ్ఞానాత్మకత్వమ్. క్షణికత్వం బౌద్ధత్రయాభిమతమ్, ఏకాన్తత్వమార్హతవ్యతిరిక్తానామభిమతమ్. సత్యత్వం వైశేషికాదిమతమ్. అసత్యత్వం యోగాచారమతమ్. ఆదిశబ్దేనైకవిధత్వచతుర్విధత్వం వివక్షితమ్. ఏకవిధత్వ మార్హతమతే.

పరైస్తు సౌగతవైశేషికాదీనాం తర్కకుశలత్వాప్రసిద్ధే రధికాశఙ్కా - తర్కమూలత్వావిశేషా త్పరిహార ఇత్యుక్తమ్. తర్కమూలత్వావిశేషేపి పరమాణుకారణవాదే సర్వసంవాదాత్ ప్రతిష్ఠితత్వమితి శఙ్కాతత్వవతిష్ఠతే - అస్యాంతు పరిహృతాయాం తార్కికత్వప్రసిద్ధిరకించిత్కరీ - అతః ప్రబలశఙ్కాపరిహారావేవ సూత్రాభిప్రేతావితి యుక్తమ్.

ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయాం శిష్టాపరిగ్రహాధికరణమ్.

౧౩॥ సూ. ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహాఅపివ్యాఖ్యాతాః. ౧.

(వే-సా.) ఏతేన - సాఙ్ఖ్యస్మృతి నిరాకరణేన హేతునా తర్కాప్రతిష్ఠితత్వాదినా, పరిశిష్టాశ్చ కణభక్షాక్షపాదక్షపణకాదిస్మృతయో నిరాకృతాః. ౧.

(వే-దీ.) నపరిగృహ్యన్తే వైదికైరిత్యపరిగ్రహాః. శిష్టాశ్చతే అపరిగ్రహాశ్చ శిష్టాపరిగ్రహాః. ఏతేన - తర్కాప్రతిష్ఠానలక్షణకాపిలస్మృతినిరసనహేతునా పరిశిష్టాః కణభక్షాదిస్మృతయోపి నిరస్తావ్యాఖ్యాతాః. పరమాణుకారణవాద స్సర్వ సమ్మతఇతి న తేషాం తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వమిత్యధికాఽశఙ్కా. తర్కమూలత్వావిశేషాత్, పరమాణూనాం శూన్యత్వద్రవ్యత్వాదివివాదాచ్చ, తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వమేవేతి పరిహారః. ౧.

౧౪॥ సూ. భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్. ౧.

౧. † పునరపి సాఙ్ఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే - యదుక్తం స్థూలసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణః కార్యకారణరూపత్వాజ్జీవబ్రహ్మణోః స్వభావవిభాగ ఉపపద్యతఇతి - సతు విభాగో నసమ్భవతి - బ్రహ్మణ స్సశరీరత్వే తస్య భోక్తృత్వాపత్తేః. † సశరీరత్వే జీవస్యేవేశ్వరస్యాపి సశరీరత్వప్రయుక్తసుఖదుఃఖయో ర్భోక్తృత్వస్యావర్జనీయత్వాత్. † ననుచ సమ్భోగప్రాప్తిరితిచేన్నవైశేష్యాదిత్యత్రేశ్వరస్య భోగప్రసఙ్గపరిహార ఉక్తః. † నైవమ్ - తత్రహ్యుపాస్యతయా హృదయాయతనే సన్నిహితస్య † శరీరాన్తర్వర్తిత్వమాత్రేణ భోగప్రసఙ్గో నవిద్యతఇత్యుక్తమ్ - ఇహతు జీవవద్బ్రహ్మణోపి సశరీరత్వే తద్వదేవ సుఖదుఃఖయో ర్భోక్తృత్వప్రసఙ్గో దుర్వార ఇత్యుచ్యతే. దృశ్యతేహి సశరీరా

౧. ౧౪. సూ. భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్. † సఙ్గతిమాహ (పునరపీతి) నతుదృష్టాన్తభావాదిత్యత్రశరీరగతబాలత్వయువత్వాదిధర్మాణాం శరీరిణ్యప్రసఙ్గం దృష్టాన్తీకృత్య పరమాత్మని శరీరభూతచిదచిద్గతదోషాప్రసక్తి రుక్తా - అత్ర శరీరసంసర్గప్రయుక్తభోక్తృత్వప్రసఙ్గః పరిహ్రియతే. పూర్వవదేవ ప్రథమో విచారః. తదర్థం కిం భోక్తృజీవశరీరకస్య బ్రహ్మణః స్వశరీరభూతాజ్జీవా న్నిరతిశయానన్దస్వభావతయా విలక్షణత్వమస్తి - నేతి. తదర్థం కిం బ్రహ్మణః సశరీరత్వే జీవవత్సుఖదుఃఖభోక్తృత్వం ప్రసజ్యతే - ఉత నేతి. దుఃఖాదిభోక్తృత్వం కిం శరీరప్రయుక్తమ్ - ఉతాన్యప్రయుక్తమితి. * నహవైసశరీరస్యేతి శ్రుతౌ శరీరశబ్దః కిం శరీరమాత్రపరః - ఉత పుణ్యాపుణ్యనిమిత్తశరీరపరఇతి. అత్ర చరమో విచారః ప్రస్తుతోపయోగేన బుద్ధిస్థతయా కృతః - నత్వసాధారణతయా కర్తవ్యత్వాత్. యదా శరీరమాత్రపరః - తదా దుఃఖాదిభోగస్య శరీరత్వప్రయుక్తత్వాద్బ్రహ్మణోపి తద్భోగప్రసఙ్గేన శరీరభూతా జ్జీవా న్నిరతిశయానన్దతయా విలక్షణత్వం నాస్తీతి స్యాత్. యదా తస్మిన్వాక్యే శరీరశబ్దః కర్మకృతశరీరపరః - తదా దుఃఖాదిభోగస్య శరీరత్వప్రయుక్తత్వాభావాత్ బ్రహ్మణస్తద్భోగాప్రసఙ్గేన శరీరభూతా జ్జీవా న్నిరతిశయానన్దతయా వైలక్షణ్యమస్తీతి సిధ్యతి. † కథం శరీరిత్వే భోక్తృత్వమితి శఙ్కాయాం వివృణోతి (సశరీరత్వఇతి). † అధికరణారమ్భ మాక్షిపతి (ననుచేతి) † పరిహరతి (నైవమితి). † (శరీరాన్తర్వర్తిత్వమాత్రేణేతి) మాత్రశబ్దేన శరీరంప్రతి స్వామ్యవ్యావృత్తిః. జీవవత్సశరీరత్వఇత్యనేన శరీరస్వామ్యమభిప్రేతమ్. ఏవం శఙ్కాయా ముఖభేదో దర్శితః. యథాకార్యవశాత్పరగృహం ప్రవిష్టస్య గృహసన్నిధిమాత్రేణ గృహపతిత్వప్రయుక్తానర్థాభ్యుదయభాక్త్వం నభవతి - తథోపాస్యత్వాయ హృదయస్థస్య శరీరసన్నిధిమాత్రేణ శరీరత్వప్రయుక్తభోక్తృత్వాపత్తి ర్నాస్తీతి సంభోగప్రాప్తిరితిచేదిత్యత్రోక్తమ్. అత్రతు శరీరస్వామిత్వప్రయుక్తభోక్తృత్వ మాశఙ్క్యమితి భేద ఇత్యర్థః. తథాపి పరిహారైక్యాచ్ఛఙ్కానుదయఇతి

౧౪॥ సూ. భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్. ౧.

(వే-సా.) యది చిదచిద్వస్తుశరీరకత్వేన బ్రహ్మణోపి సశరీరత్వమిష్యతే; తర్హి జీవవత్సశరీరత్వేన బ్రహ్మణోపి శరీరసంబన్ధప్రయుక్తసుఖదుఃఖభోక్తృత్వాపత్తేః జీవా దవిభాగప్రసక్తి రితిచేత్; న, స్యాదేవ జీవా ద్విభాగః, నిరవద్యత్వకల్యాణగుణాకరత్వేన బ్రహ్మణః. నహి సశరీరత్వప్రయుక్తమనిష్టభోక్తృత్వమ్, అపితర్హ్యవశ్యత్వకృతమ్. యథా లోకే రాజ్ఞస్సశరీరత్వేపి అనన్యవశ్యస్య స్వాజ్ఞాతివృత్తికృతానిష్ట భోక్తృత్వన్నేతరసమానమ్. ౧.

(వే-దీ.) సర్వాత్మభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణః స్వశరీరభూతా జ్జీవా న్నిరతిశయానన్దస్వభావతయా యో విభాగ ఉక్తః-స కిం విభాగ స్సమ్భవతి? ఉత నేతి సంశయః, నసమ్భవతీతి పూర్వః పక్షః - సర్వచిదచిద్వస్తుశరీరతయా శరీరిత్వా ద్బ్రహ్మణః, సశరీరస్యచ సుఖదుఃఖయోః భోక్తృత్వాపత్తేః. తదాపత్తిశ్చ "౧ నహవైసశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి అశరీరంవా వసన్తం నప్రియాప్రియే స్పృశతః" ఇతిశ్రుతేః. రాద్ధాన్తస్తు - స్యాదేవ విభాగో జీవా త్పరస్యాకర్మవశ్యతయా. నశరీరిత్వప్రయుక్తస్సుఖదుఃఖయోగః - అపితుశాస్త్రవశ్యతయా తదతివృత్తికృతః - "౨ సఏకధా భవతి త్రిధా భవతి" ఇత్యాదినాఽవగతశరీరస్య ముక్తస్య సశరీరస్యాప్యశాస్త్రవశ్యతయా నిరస్తనిఖిలదుఃఖత్వదర్శనాత్. యథా లోకే రాజశాసనవశ్యానాం శరీరిణాం తచ్ఛాసనాతివృత్తినిమిత్తదుఃఖాన్వయేపి రాజ్ఞస్సశరీరస్యాపి ప్రకారాన్తరేణ సాధర్మ్యేపి స్వశాసనావశ్యతయా నతదతివృత్తికృత దుఃఖాన్వయః. విభాగః - వైలక్షణ్యమ్ సూత్రమపివ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

౧॥ ఛాం - ౮ ప్ర - ౧౨ ఖం - ౧. ౨॥ ఛాం - ౭ ప్ర - ౨౬ ఖం - ౨.

ణాం జీవానాం శరీరగతబాలత్వస్థవిరత్వాదివికారా † సమ్భవేపి శరీరధాతుసామ్యవైషమ్యనిమిత్తసుఖదుఃఖయోగః. శ్రుతిశ్చ ※౧ నహవై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయో రపహతి రస్తి అశరీరంవా వసన్తం నప్రియాప్రియే స్పృశతఇతి. † అతస్సశరీరబ్రహ్మకారణవాదే జీవేశ్వరస్వభావవిభాగాసమ్భవా, త్కేవలబ్రహ్మకారణవాదే మృత్సువర్ణాదివ జ్జగద్గతాపురుషార్థాదిసర్వ విశేషాశ్రయత్వప్రసఙ్గాచ్చ ప్రధానకారణవాదఏవ జ్యాయానితిచేత్.

౨. † అత్రోత్తరం స్యాల్లోకవదితి స్యాదేవ విభాగో జీవేశ్వరస్వభావయోః - నహి జీవస్య శరీరధాతుసామ్యవైషమ్యనిమిత్తం సుఖదుఃఖయో ర్భోక్తృత్వం సశరీరత్వకృతమ్ - † అపితు పుణ్యపాపరూపకర్మకృతమ్. ※ ౧ † నహవైసశరీరస్యేత్యపి కర్మారబ్ధదేహవిషయమ్ - ※ ౨ స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి ※ ౩ స యది పితృలోకకామో భవతి ※ ౪ స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడ న్రమమాణఇతి కర్మబన్ధవినిర్ముక్తస్యావిర్భూతస్వరూపస్య సశరీరస్యైవాపురుషార్థగన్ధాభావాత్. అపహతపాప్మనస్తు పరమాత్మన స్థూలసూక్ష్మరూపకృత్స్నజగచ్ఛరీరత్వేపి కర్మసమ్బన్ధగన్ధోనాస్తీతి నతరా మపురుషార్థగన్ధప్రసఙ్గః. లోకవత్ యథా లోకే రాజశాసనానువర్తినాం తదతివర్తినాంచ రాజానుగ్రహనిగ్రహకృతసుఖదుఃఖయోగేపి నశరీరిత్వమాత్రేణ శాసకే రాజ్ఞ్యపి శాసనానువృత్త్యతివృత్తినిమిత్తసుఖదుఃఖయో ర్భోక్తృత్వ ప్రసఙ్గః. యథాహ ద్రమిడభాష్యకారః ※ ౫ యథా లోకే రాజా ప్రచురదన్దశూకే ఘోరేఽనర్థసఙ్కటేపి ప్రదేశే వర్తమానో † వ్యజనాద్యవధూతదేహో దోషై ర్నస్పృశ్యతే అభిప్రేతాంశ్చ లోకా న్పరిపాలయిష్యతి భోగాంశ్చ గన్ధాదీనవిశ్వజనోపభోగ్యాన్ధారయతి తథాఽసా లోకేశ్వరో † భ్రమత్స్వసామర్థ్యచామరో దోషైర్నస్పృశ్యతే రక్షతిచ లోకా న్బ్రహ్మలోకాదీన్భోగాంశ్చావిశ్వజనోపభోగ్యాన్ధారయతీతి. † మృత్సువర్ణాదివద్బ్రహ్మస్వరూపపరిణామస్తు నైవాభ్యుపగమ్యతే - అవికారత్వనిర్దోషత్వాదిశ్రుతేః.

౩. † యత్తుపరైర్బ్రహ్మకారణవాదే భోక్తృభోగ్యవిభాగాభావమాశఙ్క్య సముద్రఫేనతరఙ్గదృష్టాన్తేన విభాగప్రతిపాదనపరం సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్ - † తదయుక్తమ్ - అన్తర్భావితశక్త్యవిద్యోపాధికాద్బ్రహ్మణస్సృష్టిమభ్యుపగచ్ఛతామేవ మాక్షేపపరిహారయోరసఙ్గతత్వాత్. † కారణాన్తర్గతశక్త్యవిద్యోపాధ్యుపహితస్య భోక్తృత్వా † దుపాధేశ్చ

నవాచ్యమ్ - అత్రైవ వక్తవ్యం దుఃఖాదేః కర్మోపాధికత్వ ముపజీవ్య సన్నిధిమాత్రప్రసక్తాయాః భోక్తృత్వశఙ్కాయా స్తత్ర పరిహృతత్వాత్. సూత్రభేదస్తు భోక్తృత్వశఙ్కాద్వారభేదనిబన్ధనః. † (అసంభవేపీతి) అనేన నతుదృష్టాన్తభావాదిత్యత్ర పరిహృతాంశ ఉక్తః. † అపరిహృతాంశమాహ (అతఇతి).

౨. † పరిహారతి (అత్రోత్తరమితి). † అత్ర వృత్తాద్యన్యాయం దర్శయతి (అపిత్వితి). † (నహవైసశరీరస్యేత్యపీతి) ముక్తిపాదే వక్ష్యమాణ మర్థ ముపజీవ్యాత్ర నిర్వాహః కృతః - నత్వత్రైవ నిర్వాహ్యత్వాచ్ఛ్రుతేః. † (వ్యజనాదీతి) ఆదిశబ్దేన తత్తదనిష్టనివారణసాధనాని వివక్షితాని. † (భ్రమత్స్వసామర్థ్యచామరఇతి) అత్రచామరగ్రహణ మనిష్టనివారణానురూపవస్తూనాముపలక్షణమ్. † సశరీరబ్రహ్మకారణత్వే జీవేశ్వరవిభాగాభావః పరిహృతః - కేవలబ్రహ్మకారణవాదే పూర్వోక్తజగద్గతాపురుషార్థాదిప్రసఙ్గమనభ్యుపగమేన పరిహరతి (మృత్సువర్ణాదీతి).

౩. † అస్య సూత్రస్య పరైః కృత మన్యథావ్యాఖ్యాన మనువదతి (యత్త్వితి) భోక్తృశబ్దో భోక్తృత్వపరఇతి తైరప్యుక్తమ్. † భోగ్యస్య భోక్తృత్వాపత్తిం భోక్తు ర్భోగ్యత్వాపత్తించాశఙ్క్య పరైః పరిహృతమ్. తద్దూషయతి (తదయుక్తమితి) † ఆక్షేపపరిహారయోరసఙ్గతత్వముపపాదయతి (కారణాన్తర్గతేతి). † (ఉపాధేశ్చభోగ్యత్వాదితి) అత్ర ఉపాధిశబ్దః శక్త్యవిద్యోపాధీనాం త్రయాణామపి వాచకః - యథా వాదశబ్దః కథాసామాన్యవాచీ కథావిశేషవాచీచ - తద్వత్. యద్వా - ఉపాధిశబ్దేనాచిదంశో వివక్షితః. † ఉపహితబ్రహ్మణోభోక్తృత్వమ్, ఉపాధేర్భో

౧॥ ఛాం - ౮ - ౧౨ - ౧. ౨॥ ఛాం - ౭ - ౨౬ - ౨. ౩॥ ఛాం - ౮ - ౨ - ౧. ౪॥ ఛాం - ౮ - ౧౨ - ౩. ౫॥

భోగ్యత్వాత్. † విలక్షణయోస్తయోః పరస్పరభావాపత్తిర్హి నసమ్భవతి. † స్వరూపపరిణామస్తు తైరపి నాభ్యుపేయతే. *౧ † న కర్మా విభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదితి క్షేత్రజ్ఞానాం తద్గతకర్మణాం చానాదిత్వప్రతిపాదనాత్. † స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమేపి భోక్తృభోగ్యావిభాగాశఙ్కా కస్య చిదపి నజాయతే - † మృత్సువర్ణాదిపరిణామరూపఘటశరావ కటక మకుటాదివిభాగవద్భోక్తృభోగ్యవిభాగోపపత్తేః. † స్వరూపపరిణామేచ బ్రహ్మణఏవ భోక్తృభోగ్యత్వాపత్తిరితి పునరప్యసామఞ్జస్యమేవ.

౧॥ శారీ - ౨అ - ౧పా - ౩౫.

ఇతి శ్రీభాష్యే భోక్త్రాపత్త్యధికరణమ్.

౧౫॥ సూ. తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః. ౧.

౧. † అసదితిచేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాదిత్యాదిషు కారణభూతాద్బ్రహ్మణః కార్యభూతస్య జగతోఽనన్యత్వమభ్యుపగమ్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వముపపాదితమ్-ఇదానీం తదేవానన్యత్వమాక్షిప్య సమాధీయతే. తత్ర కారణా

గ్యత్వం చాస్తు - తథాపి తయో రుపాధిబ్రహ్మణో రవిభాగ ఆశఙ్క్య పరిహ్రియత ఇత్యత్రాహ (విలక్షణయోరితి). † స్వరూపస్యైవ పరిణామే శఙ్కాపరిహారావుపపద్యేతే ఇత్యత్రాహ (స్వరూపేతి). † కుత ఇత్యత్రాహ (నకర్మేతి) క్షేత్రజ్ఞానాదిత్వాభ్యుపగమే ఉపహితస్య బ్రహ్మణః క్షేత్రజ్ఞత్వేన, ఉపాధేశ్చ భోగ్యత్వరూపేణ, నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్ నిత్యత్వేనాభ్యుపగతయోస్తయో రవిభాగాభావ స్సిద్ధఏవేత్యర్థః. † అభ్యుపగమ్య దూషణమాహ (స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమేపీతి). † దృష్టాన్తమాహ (మృత్సువర్ణాదీతి) కటకమకుటాదీనాం కాలభేదేన అవిభాగ ఉపపద్యత ఇతి చేత్ - తత్ఫేనతరఙ్గదృష్టాన్తేపి సమానమ్. యస్తు విభాగః ఫేనతరఙ్గదృష్టాన్తేన సాధ్యతే - స స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమేపి స్వయమేవ సిధ్యతీతి భావః. స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమే - అపీతౌ తద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసం నతుదృష్టాన్తభావాదితి వికారాపురుషార్థాపాతాన్నిర్వికారత్వాదిశ్రుతీనా మసామఞ్జస్య ముక్తమ్, పరిహృతమ్, - † తచ్చ దూషణ మపరిహృతం స్యాదిత్యాహ (స్వరూపపరిణామేచేతి).

ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయాం భోక్త్రాపత్త్యధికరణమ్.

---

౧. ౧౫॥ సూ. తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః. † సఙ్గతిమాహ (అసదితీతి) ఇత్యాదిషు - సూత్రేష్విత్యర్థః. బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సంభవతి - నేతి. కిం బ్రహ్మకార్యత్వే జగతః శ్రుతిసిద్ధం బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం సంభవతి - నేతి. కిం ※ వాచారమ్భణ మిత్యాదివాక్యాని కారణస్యైవావస్థాన్తరాపత్త్యా కార్యత్వం బోధయితుం ప్రభవన్తి - నేతి. కిం బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థాభేదనిబన్ధనాః - ఉత ద్రవ్యభేదనిబన్ధనా

౧౫॥ సూ. తదనన్యత్వ మారమ్భణశబ్దాదిభ్యః. ౧.

(వే-సా.) కారణభూతాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం కార్యభూతజగతః వాచారమ్భణశబ్దాదిభ్యో వాక్యేభ్య ఉవగమ్యతే, "౧ వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్" "౨ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేక మేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి" "౩ ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్......తత్త్వమసి" ఇత్యాదిభ్యః. ౧.

౧॥ ఛాం-౬-౧-౪. ౨॥ ఛాం-౬-౨-౧. ౩॥ ఛాం-౬-౮-౭.

(వే-దీ.) కింబ్రహ్మకార్యం జగత్ బ్రహ్మణోఽన్యత్ ; ఉతానన్యదితి సంశయః. అన్యదితిపూర్వపక్షః - తతోపలబ్ధేః. నహి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయః కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వే కథంచి దుపపద్యన్తే. కారకవ్యాపారవైయర్థ్యంచానన్యత్వే. అతో వస్తువిరోధా దనన్యత్వశ్రుతయః లక్షణయా నేయాః. రాద్ధాన్తస్తు - "౧ వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్" "౨ సదేవ సోమ్యేద మగ్రఆసీ దేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత" "౩ ఐత దాత్మ్య మిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో" "౪ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి" "౫ తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియత" ఇతిశ్రుతిశతసిద్ధంకార్యస్య జగతఃకారణాద్బ్రహ్మణో ఽనన్యత్వమ్. నచాత్ర వస్తువిరోధగన్ధః - కారణీభూతమృదాదిద్రవ్యస్యైవ పృథుబుధ్నోదరాద్యవస్థాన్తరాపత్త్యా బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోప్యుపపద్యన్తే. తతఏవ కారకవ్యాపారాద్యర్థవత్త్వంచ. కారణస్యైవ కార్యావస్థాయామపి ప్రత్యభిజ్ఞాయమానస్యావస్థాన్తరాపత్త్యైవ సర్వేష్వపపన్నేషు అనుపలబ్ధద్రవ్యాన్తరకల్పనా న సమ్భవతి. తస్మాద్బ్రహ్మకార్యం జగద్బ్రహ్మణోఽనన్యదేవ. ౧.

౪॥ ఛాం-౩-౧౪-౧. ౫॥ బృ-౩-౪-౭.

ఇతి. యదా బుద్ధిభేదాదయః స్వరూపాన్యత్వనిబన్ధనాః - తదా కార్యస్య కారణా దన్యతయా జగతో బ్రహ్మాన్యత్వాపత్తే స్తదనన్యతయా వ్యపదిశ్యమానం బ్రహ్మ నకారణం భవతీతి స్యాత్. యదా బుద్ధిభేదాదీనా మవస్థాన్తరనిబన్ధనత్వమ్ - తదా కార్యస్య కారణా దనన్యత్వేన జగతో బ్రహ్మానన్యత్వసిద్ధే స్తదనన్యతయా వ్యపదిశ్యమానస్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతీతి సిధ్యతి ——అత్ర కేచి త్తదనన్యత్వం వర్ణయన్తి - తస్మాత్ - కారణా త్పరమార్థా త్కార్యస్యానన్యత్వమ్ - పరమార్థతో వ్యతిరేకేణాభావ ఇతి. జడాజడయోరేకత్వాయోగా దనన్యత్వంనామ నైక్యమ్ - కింతు భేదాభావః. భేదస్య ప్రతీయమానత్వా దసత్త్వస్య దుర్వచత్వాత్ పరమార్థతో వ్యతిరేకేణాభావ ఇత్యుక్తమ్. తత్తావన్నిరూప్యమ్ - యద్యనన్యశబ్దో బహువ్రీహిరభిమతః - తదా అన్యశూన్యత్వ మనన్యత్వమ్ - తేన కార్యధర్మినిషేధా త్ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వం సిధ్యతి - యథా నిర్ధనత్వమితి ధనాభావః. తథాసతి తస్మాదనన్యత్వమితి యోజనీయమ్ - నతు తస్మాదితి - పురుషస్య నిర్ధనత్వమితిహి వ్యపదేశః - నతు పురుషా న్నిర్ధనత్వమితి. తస్మాత్ - కారణా త్పరమార్థతోఽనన్యత్వమ్ - వ్యతిరేకేణాభావః కార్యస్యావగమ్యత ఇతిహి తేషాం యోజనా - అత స్తత్పురుషసామర్థ్యా దనన్యత్వ మన్యత్వాభావ స్స్యాత్. తత శ్చైక్యం విహితం స్యాత్ - నతు మిథ్యాత్వమ్ - యథా మనుష్యాదనన్యత్వం బ్రాహ్మణస్య, వృక్షా దనన్యత్వం పలాశస్యేతి నహి బ్రాహ్మణపలాశయో ర్మిథ్యాత్వ ముచ్యతే. అతోఽనన్యత్వశబ్దేన నకార్యమిథ్యాత్వసిద్ధిః. పరమార్థత ఇత్యధ్యాహారశ్చ తన్నిరపేక్షార్థే సమ్భవత్యనుపపన్నః. యది పరమార్థవ్యతిరేకాభావశబ్ద ఐక్యపరో నభవేత్ - తదా వ్యతిరేకశబ్దవైయర్థ్యంచ - పరమార్థతోఽభావ ఇత్యేతావతా కార్యమిథ్యాత్వసిద్ధేః. అత స్తదసత్త్వమితి సూత్రం శిక్షణీయమ్. మృత్తికేత్యేవేతి విషయవాక్యస్థ ఇతిశబ్దశ్చ వృథా స్యాత్. నను తత్పురుషపక్షేపి చన్ద్రా ద్దనన్యో ద్వితీయశ్చన్ద్ర ఇత్యత్ర ద్వితీయచన్ద్రస్యేవ కార్యస్య మిథ్యాత్వసిద్ధిరితిచేన్న - తత్రాపి ద్విత్వస్యైవ మిథ్యాత్వాచ్చన్ద్రైకత్వసిద్ధేః. రజ్జో రనన్య స్సర్ప ఇత్యత్ర సర్పమిథ్యాత్వవ త్కార్యమిథ్యాత్వమితిచేన్న - మాతు రనన్యా వన్ధ్యేతివ ద్వాక్యస్య వ్యాహతార్థత్వాత్. నవ్యాహతిః - సర్పమిథ్యాత్వస్య వివక్షితత్వాదితిచేన్న - అశాబ్దత్వా న్మిథ్యాత్వస్య. నను అగ్నినా సిఞ్చేదిత్యత్ర సేచనవాచిశబ్దస్య దాహవాచిత్వా భావాద్ధి వ్యాఘాతః - అత్రత్వముఖ్యవృత్త్యా వ్యాహతిపరిహార ఇతిచేత్ - అనన్యసర్పశబ్దయోః కస్యాముఖ్యతా మతా. యద్యనన్యశబ్దస్యారోపితపరత్వమాశ్రిత్య సర్పో రజ్జావారోపిత ఇత్యర్థో వివక్షితస్స్యాత్ - తర్హి తదవ్వదేవ తదనన్యత్వమితిసూత్రం పద మప్యారోపితపరం స్యాత్. తదానీమ్ సత్త్వాచ్చావరస్యేతి సూత్రవైఘట్యంస్యాత్ - తద్ధి కారణదశాయామపి కార్యస్య కారణే సత్త్వం బ్రూతే. నహ్యారోపః ప్రాక్ప్రత్యయో - ఆరోపితవస్తు ప్రాగపి సదితి యుజ్యతే. ప్రాగపి కారణాత్మనా సత్త్వం యుక్తమితిచేన్న - అసతః కార్యస్య పరమార్థభూతకారణాత్మనా సత్త్వాయోగాత్. యది సర్పశబ్దేనాధిష్ఠానం లక్ష్యతే - ఏవమేవ కార్యశబ్దోపలక్షితస్య సన్మాత్రస్య కారణాదనన్యత్వంస్యాత్. తథాసతి కార్యస్య కారణా దనన్యత్వం నసిధ్యతి - సన్మాత్రస్యాపరిణామినో నిర్దోషస్య కారణత్వాభావా, దవికారస్యాకల్పితస్య కార్యత్వాభావాచ్చ. † నను సన్మాత్రమేవ కారణావిద్యాశబళం కారణమ్ - కల్పితాకారోపహితం ఘటస్సన్ పటస్సన్నిత్యవభాసమానం తదేవ కార్య మిత్యనన్యత్వమితి చేత్. అవిద్యాశబళత్వం నామ కిం అవిద్యోపలక్షితత్వమ్ - ఉతావిద్యావిశిష్టత్వమ్. ప్రథమే బ్రహ్మకారణత్వాసిద్ధిరేవ - నహి శాఖోపలక్షితస్య చన్ద్రస్య పత్రపుష్పాద్యుపాదానత్వమ్, నాపి సారసోపలక్షితకేదారస్య సారసగతగతిశబ్దాద్యుపాదానత్వమ్,. యది కారణావిద్యావిశిష్టం సన్మాత్రమేవ కల్పితాకారవిశిష్టం కార్యమిత్యనన్యత్వమ్ - తతోపి కారణావస్థప్రకృతిశరీరకమేవ బ్రహ్మ కార్యావస్థ ప్రకృతిశరీరక మిత్యనన్యత్వోపపాదనం వరమ్ - ※ యస్యావ్యక్తం శరీరమ్ ※ యస్య పృథివీ శరీర మితి శ్రుత్యనుగుణనిర్వాహే సమ్భవత్యశ్రుతకల్పనానుపపత్తేః, సకలప్రమాణబాధాభావా, త్పరమార్థత ఇత్యధ్యాహారనైరపేక్ష్యా, చ్ఛ్రితావితి శబ్దవైయర్థ్యాభావాచ్చ. యద్వ్యతిరేకేణ యస్యానుపలమ్భసద్భావౌ - స తస్మా దనతిరిక్తః - యథా మృదో ఘటఇత్యనుమానపరమ్. భావేచోపలబ్ధేరితి సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. ఉపలమ్భసద్భావయోస్సముచ్చయాద్ధూమాగ్న్యోః ఆలోకచాక్షుషరూపయో శ్చానన్యత్వవ్యుదాస ఇతి. అత్రోచ్యతే - నతావ త్కార్యావస్థాయాః కారణేనైకత్వంసాధ్యమ్ - అనువృత్తసత్యనిత్యాజడస్య తస్య వ్యావృత్తాసత్యానిత్యజడావస్థాయాశ్చైకత్వవ్యాఘాతాత్, జాతివ్యక్త్యో ర్యనేకాన్తత్వాచ్చ. తత్రాప్యభేదేఽభిమతే గుణగుణినోరనైకాన్త్యమ్. తత్రాప్యభిన్నత్వందుర్వచమ్ - జాతిగుణయోరైక్యప్రసంగాత్. జాత్యభిన్నంహి వస్తు జాతిరేవ - తస్యైవ గుణాదభిన్నత్వే జాతిరేవ గుణః స్యాత్. అస్త్వితి నవాచ్యమ్ - అయం నీలః పటః నాయం నీలఇతి జాతిసద్భావేపి గుణాభావవ్యవహారదర్శనాత్. కార్యమిథ్యాత్వే సాధ్యే దృష్టాన్త స్సాధ్యవికలః - మృత్కార్యస్య ఘటస్య బాధాదర్శనాత్. శుక్తిరూప్యదృష్టాన్తపరిగ్రహేప్యనై కాన్త్యమ్ - హేతోః ఘటేపి వృత్తేః. ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధితత్వేన సోపాధికంచ. కార్యగ్రాహిప్రమాణబాధితత్వంచ. తృతీయేచ సూత్రే యస్య కారణే పూర్వం సత్త్వం నాస్తి - న తత్తతో జాయతే - యథా సికతాసు తైల మిత్యనన్యత్వే యుక్తి రుక్తా. ఇయంచ కార్యమిథ్యాత్వవాదినోఽనుపపన్నా - రజ్జౌ ప్రాగసతః కాల్పనికసర్పస్యోపదర్శనాత్. ప్రాగపి సోఽస్తిచేత్ ప్రతీయేత - కాల్పనికానా మర్థానాం ప్రతీయమానతయైవహి సత్త్వమ్ - నను కల్పితాకారోపహిత మధిష్ఠానం కార్యమ్ - తత్రాధిష్ఠానస్వరూపం ప్రాజ్ఞాస్తిచేత్ - న తత్ర కార్యకల్పనా భవతీతి సూత్రార్థ ఇతిచేత్ - తత్తు నిరధిష్ఠానభ్రమాసంభవనిరాకరణేన దత్తోత్తరం భవతి. యదుక్తం కారణస్య సత్త్వం ప్రామాణికమ్ - కార్యంచ సదేవావభాసతే - తత్ర సత్త్వద్వయానుపలమ్భాత్సన్మాత్రాతిరిక్తః కార్యాకారో మిథ్యేతి - తదయుక్తమ్ - సామాన్యరూప ముపాధిరూప మసద్వ్యావృత్తిరూపంవా సత్త్వం విశేషణ

దాః ప్రాహుః - † నకారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం సమ్భవతి – విలక్షణబుద్ధిబోధ్యత్వాత్. నఖలు తన్తుపటమృత్పిణ్డఘటాదిషు కార్యకారణవిషయా బుద్ధిరేకరూపా. శబ్దభేదాచ్చ. నహి తన్తవః పట ఇత్యుచ్యన్తే - పటోవా తన్తవ ఇతి. కార్యభేదాచ్చ. నహి మృత్పిణ్డేనోదకమాహ్రియతే - ఘటేనవా కుడ్యం నిర్మీయతే. కాలభేదాచ్చ. పూర్వకాలంచ కారణమ్ - అపరకాలంచ కార్యమ్. ఆకారభేదాచ్చ. పిణ్డాకారం కారణమ్-కార్యంచ పృథుబుధ్నోదరాకారమ్. తథా సత్యామేవ మృది ఘటో నష్ట ఇతి వ్యవహ్రియతే. సఙ్ఖ్యాభేదశ్చ దృశ్యతే - బహవస్తన్తవః - ఏకశ్చపటః. కారకవ్యాపారవైయర్థ్యంచ - కారణమేవచేత్కార్యం కిం కారకవ్యాపారసాధ్యం స్యాత్. † సత్యపికార్యే కార్యోపయోగితయా కారకవ్యాపారేణ భవితవ్యం చేత్ - సర్వదా కారకవ్యాపారేణ నోపరన్తవ్యమ్. సర్వస్య సర్వదా సత్త్వేన నిత్యానిత్యవిభాగశ్చ నస్యాత్. అథ కార్యం సదేవ పూర్వ మనభివ్యక్తం కారకవ్యాపారేణాభివ్యజ్యతే - అతః కారకవ్యాపా

విశేష్యయో స్సాధారణం దృష్టమితి తావతావిశేషణ మిథ్యాత్వాసిద్ధేః. నహి దణ్డిని స్పన్దమానే స్పన్దమానత్వమేకం దృష్టమితి దణ్డదేవదత్తయో రనన్యత్వమ్. అతో మృషావాద్యభిమత మనన్యత్వ మనుపపన్నమ్.———ఔపాధికభేదాభేదవాదేపి పరిణామాస్పదస్యోపాధేశ్చ బ్రహ్మణశ్చ భిన్నాభిన్నతయాఽనన్యత్వం వాచ్యమ్ - తత్ర ఖణ్డగతశృఙ్గలోమాదీనాం ఖణ్డాదభిన్నేన ముణ్డేనానన్యత్వవత్ జగద్బ్రహ్మణో రనన్యత్వ మముఖ్యమ్. నను నకేవలం ఖణ్డముణ్డయోరివ భిన్నాభిన్నత్వమాత్రమచిద్బ్రహ్మణోః - కింతు బ్రహ్మణశ్శక్తిరూపత్వాదుపాధేః-యథా అగ్నేరౌష్ణ్యాదిః. అతశ్శక్తిశక్తిమద్రూపేణోపాధిబ్రహ్మణోః భిన్నాభిన్నత్వా జ్జగతో బ్రహ్మానన్యత్వమితి. † ఉచ్యతే - శక్తిర్నామకిం సామర్థ్యపర్యాయో బ్రహ్మధర్మవిశేషః - ఉత సూక్ష్మావస్థా ప్రకృతిరేవ ఆద్యే బ్రహ్మణో నిర్వికారత్వశ్రుతివిరోధః - బ్రహ్మణో మృత్పిణ్డనిర్విశేషత్వాత్, మృత్పిణ్డోహి ఘటాదిపరిణామశక్తియుక్తో వికారీత్యుచ్యతే. ద్వితీయేతు ఖణ్డకార్యస్య శృఙ్గాదే ర్ముణ్డా దనన్యత్వవ దముఖ్యత్వమ్. అతస్తదనుపపన్నమ్.———యాదవప్రకాశమతేపి భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణాం బ్రహ్మాంశత్వాభ్యుపగమాన్మహదాదికార్యాణాం భోక్తృనియన్తృభ్యా మనన్యత్వ మయఃకార్యస్య రూపస్య స్వర్ణరజతాభ్యా మివ అనుపపన్నమ్. మహదాదీనాం ప్రకృతే రనన్యత్వే బ్రహ్మకారణవాదాసిద్ధిః సన్మాత్రబ్రహ్మణోఽనన్యత్వం సచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తవిశేషనిరూపణా చ్ఛిథిలీభవతి - అబాధ్యత్వాదికంహి ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన వర్తతే - జగత్సతోఽనన్యదిత్యుక్తే జగదబాధ్య మిత్యుక్తం భవతి - తతశ్చ బ్రహ్మానన్యత్వ మనుక్తం స్యాత్. యస్య భావఏవ యదుపలబ్ధిస్తత్తస్య కారణమ్ - తదవస్థతన్త్వాదిభావఏవ ప్రావరణాదికార్యదర్శనాత్తన్త్వాదికం ప్రావరణాదేః కారణమ్. ఏవం తత్కారణభూతే తన్తావపి న ద్రవ్యాన్తరం కారణమితి - ద్రవ్యాన్తరకల్పకతయా పరాభిమతస్య కార్యభేదస్యాన్యథాసిద్ధిపరం ద్వితీయసూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తమ్ - పూర్వపక్షయుక్తీనా మన్యథాసిద్ధేరాద్యసూత్రఏవ వివక్షితత్వాత్ తద్విషయభూతే వాక్యైకదేశఏవ వికారనామధేయయో ర్వాక్పూర్వకసర్వవ్యవహారసిద్ధ్యర్థతోపపాదనాత్. అత స్తత్రానన్యత్వహేత్వన్యథాసిద్ధావుక్తా యామనన్యత్వనియామకహేతుపరత్వం ద్వితీయస్య యుక్తమ్. ఇదం సత్ ఇదం సదితి కార్యస్య సర్వస్య సత్త్వవిషయప్రతీతిః సర్వైరవిభజ్యమానం సన్మాత్ర ముపస్థాపయతి - తదేవ సన్మాత్రం బ్రహ్మ - అతో బ్రహ్మానన్యత్వమితి ప్రత్యక్షాదేవానన్యత్వోపపాదనపరమ్ సత్త్వాచ్చాపరస్యేతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. తదత్యన్తానుపపన్నమ్ - * నచక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా నాన్యైర్దేవైః * సహ్యేవ సన్తం నవిజానన్తి దేవాః * నసందృశే తిష్ఠతి రూప మస్య * హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తో య ఏనం విదు రమృతాస్తే భవన్తి * క ఇత్థా వేద యత్ర సః * తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టమ్ * అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వేత్యాదిశ్రుతిభిః ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాభిధానాద్యోగైకదృశ్యత్వాభిధానాచ్చ. అదృశ్యత్వాదివిషయం శాస్త్ర మీశ్వరవిషయమ్ - నతు సన్మాత్రబ్రహ్మవిషయమితిచేన్న - * యత్తదద్రేశ్య మగ్రాహ్యం * యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః * తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతోఽన్నమభిజాయతఇతి కృత్స్నోపాదానస్య బ్రహ్మణఏవ అదృశ్యత్వాద్యభిధానాదీశ్వరాతిరిక్తబ్రహ్మణో నిష్ప్రమాణకత్వా, త్కారణవాక్యానాం నిర్విషయత్వప్రసంగాచ్చ. సద్ద్రవ్యంహి ప్రత్యక్షసిద్ధమ్, అవస్థావిశేషాచ్చ ద్రవ్యానన్యత్వంచ అనన్యత్వసాధకయుక్తిభిస్సిద్ధమ్, - కిమత్ర వేదాన్తకృత్యమ్. అతః సూత్రాణాం వక్ష్యమాణ ఏవార్థ ఉపపన్నః. కాణాదాః - వైశేషికాః. విలక్షణబుద్ధిబోధ్యత్వమ్, శబ్దభేదః, కార్యభేదః, కాలభేదః, ఆకారభేదః, పరిణామభేదః, భావాభావవిరోధః, సంఖ్యాభేదః, కారకవ్యాపారవైయర్థ్యమ్, నిత్యానిత్యవిభాగానుపపత్తి, శ్చేతి హేతవ ఉచ్యన్తే. † (నకారణాదిత్యాదినా) నఖల్విత్యాదిభిస్తత్తద్ధేతునిర్దేశానన్తరభాష్యగ్రన్థై ర్హేతుసిద్ధిశఙ్కావ్యావృత్తిః క్రియతే. † (సత్యపీతి) కార్యోపయోగితయా - ఉదకాహరణాదికార్యోపయోగితయేత్యర్థః. కార్యోపయోగసామర్థ్యోత్పాదనద్వారేణవా - సాక్షా

ర్థవత్త్వం నిత్యానిత్యవిభాగశ్చోచ్యతే. † తదసత్ - † అభివ్యక్తేరభివ్యక్త్యన్తరాపేక్షత్వే అనవస్థానా, దనపేక్షత్వే కార్యస్య నిత్యోపలబ్ధిప్రసఙ్గా, దుత్పత్త్యభ్యుపగమేచాసత్కార్యవాదప్రసఙ్గాత్. † కిఞ్చ - కారకవ్యాపారస్యాభివ్యఞ్జకత్వే ఘటార్థేన కారకవ్యాపారేణ కరకాదేరప్యభివ్యక్తిః ప్రసజ్యతే - సమ్ప్రతిపన్నాభివ్యఞ్జకభావేషు దీపాదిష్వభివ్యఙ్గ్యవిశేషనియమాదర్శనాత్. నహి ఘటార్థమారోపితః ప్రదీపః కరకాదీన్నాభివ్యనక్తి. అతోఽసతః కార్యస్యోత్పత్తిహేతుత్వేనైవ కారకవ్యాపారార్థవత్త్వమ్ - అతశ్చసత్కార్యవాదాసిద్ధిః. † నచ నియతకారణోపాదానం సతఏవ కార్యత్వం సాధయతి - † కారణశక్తినియమాదేవ తదుపపత్తేః. † నన్వసత్కార్యవాదినోఽపి కారకవ్యాపారో నోపపద్యతే - ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్యాసత్త్వాత్ కార్యాదన్యత్ర కారకవ్యాపారేణ భవితవ్యమ్ - తత్రాన్యత్వావిశేషాత్తన్తుగతకారకవ్యాపారేణ ఘటోత్పత్తిరపి ప్రసజ్యతే. † నైవమ్ - యత్కార్యోత్పాదనశక్తం యత్కారణమ్ - తద్గతకారకవ్యాపారేణ తత్కార్యోత్పత్తిసిద్ధేః——† అత్రాహుః - కారణాదనన్యత్కార్యమ్. నహి పరమార్థతః కారణవ్యతిరిక్తం కార్యం నామ వస్త్వస్తి - అవిద్యానిబన్ధనత్వా త్సకలకార్యతద్వ్యవహారయోః. † అతో యథాకారణభూతాన్మృద్ద్రవ్యా ద్ఘటాదిషు † వికారేషూపలభ్యమానా ద్వ్యతిరిక్తం ఘటశరావాదికార్యం వ్యవహారమాత్రాలమ్బనం మిథ్యా - కారణభూతం మృద్ద్రవ్యమేవ సత్యమ్ - † తథా నిర్విశేషసన్మాత్రాత్కారణభూతాద్బ్రహ్మణోఽన్యోఽహఙ్కారాదివ్యవహారాలమ్బనః కృత్స్నః ప్రపఞ్చో మిథ్యా - కారణభూతం సన్మాత్రం బ్రహ్మైవ సత్యమ్. తస్మాత్కారణవ్యతిరిక్తం కార్యం నాస్తీతి కారణాదనన్యత్కార్యమ్. † నచ వాచ్యం శుక్తికారజతాదీనామివ ఘటాదికార్యాణామసత్యత్వాప్రసిద్ధే ర్దృష్టాన్తానుపపత్తిరితి. † యతస్తత్రాపి యుక్త్యా మృద్ద్రవ్యమాత్రమేవ సత్యతయా వ్యవస్థాప్యతే- తదతిరిక్తం తు యుక్త్యా బాధ్యతే. † కా పున రత్ర యుక్తిః. మృద్ద్రవ్యమాత్రస్యానువర్తమానత్వమ్, తదతిరిక్తస్యచ వ్యావర్తమానత్వమ్. రజ్జుసర్పాదిషు హ్యనువర్తమానస్యాధిష్ఠానభూతస్య రజ్జ్వాదేస్సత్యతా వ్యావర్తమానస్యచ సర్పభూదళనామ్బుధారాదేరసత్యతా, దృష్టా - తథాఽనువర్తమాన మధిష్ఠానభూతం మృద్ద్రవ్యమేవ సత్యమ్ - వ్యావర్తమానాస్తు ఘటశరావాదయోఽసత్యభూతాః. † కిఞ్చ - † సత ఆత్మనో వినాశాభావా, దసతశ్చ శశవిషాణాదే రుపలబ్ధ్యభావా, దుపలబ్ధివినాశయోగికార్యం సదసద్భ్యా మనిర్వచనీయమితి గమ్యతే † అనిర్వచనీయంచ శుక్తికారజతాదివ

ద్వా. తత్ర వైశేషికైశ్శక్త్యనభ్యుపగమాత్సాక్షాదుపయోగః పరిశిష్యతఇతి తత్ర దూషణముక్తమ్. † (తదసదిత్యాది) † కి మభివ్యక్తిరుత్పద్యతే-ఉతాభివ్యజ్యతే ఉతాభివ్యక్త్యనపేక్షా నిత్యేతి వికల్పాభిప్రాయేణ దూషయతి (అభివ్యక్తేరిత్యాదినా) † దూషణాన్తరవాహ (కించేతి). † (నచేతి) మృత్పిణ్డే ఘటో నవిద్యతేచేత్ - అసత్త్వావిశేషా త్తన్తురపి ఘటచికీర్షుణోపాదీయేత - నచ తథా క్రియతే - అతః కారణవిశేషోపాదాననియమానుపపత్త్యా కార్యం సదేవేత్యర్థః. † పరిహరతి (కారణేతి) ఘటో మృత్పిణ్డఏవ విద్యతే - నతన్తుష్వితి నియమః కథమ్. తదేవ తత్సద్భావయోగ్య మితిచేత్ - తదుత్పాదనయోగ్యం తదేవేతి తస్యైవోపాదాన నియమో యుక్తఇత్యర్థః. ఏవ ముపాదానకారణ నియమానుపపత్తిరూపం చోద్యం పరిహృతమ్. † అథ కారకవ్యాపారానుపపత్తిముఖేన చోదయతి (నన్వితి). † పరిహరతి (నైవమితి) అనన్యత్వశ్రుతీనాముఖ్యత్వమభిమతమ్. † అస్మిన్పక్షే సిద్ధాన్త్యేకదేశిముఖేనోత్తరమాహ (అత్రాహురితి). ※ † వాచారమ్భణ మిత్యాదివాక్యస్యార్థ మభిప్రేత్యాహ (అతోయథేతి). † (వికారేషూపలభ్యమానాదితి) అనేనానువర్తమానత్వహేతు ర్వివక్షితః. ✻ † ఏకమేవాద్వితీయమిత్యస్యార్థమాహ (తథేతి) అహఙ్కారాదివ్యవహారాలమ్బనః - ✻ అహమితి ప్రథమోధ్యాస ఇతిహి తేషాం గ్రన్థః. ఆదిశబ్దేన జ్ఞేయముచ్యతే. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపరమార్థభూత కార్యాభావస్తదనన్యత్వశబ్దార్థఇతిభావః. † దృష్టాన్తస్యసాధ్యవికలతాం శఙ్కతే (నచవాచ్యమిత్యాదినా). † పరిహరతి (యతఇతి) యథా జ్వాలావత్క్షణికమిత్యుక్తే జ్వాలాభేదస్యాప్రత్యక్షత్వేన న తత్ర సాధ్యవైకల్యమ్ - తద్వదిత్యర్థః. † (కాపునరిత్యాది). † సదసద్విలక్షణత్వంనామ మిథ్యాత్వే హేత్వన్తరమాహ (కించేతి). † కార్యస్యసదసద్విలక్షణత్వే వ్యతిరేకిణం హేతు మాహ † (సతఆత్మనఇతి) † సదసద్విలక్షణత్వం మిథ్యాత్వేఽన్వయిహేతురితి దర్శయతి (అనిర్వచనీయంచేతి) † సపక్షస్య

న్మృషైవ. † తస్యచానిర్వచనీయత్వం ప్రతీతిబాధాభ్యాం సిద్ధమ్. † కిఞ్చ - కార్య ముత్పాదయ న్మృదాదికారణద్రవ్యం కి మవికృతమేవ కార్య ముత్పాదయతి - ఉత కఞ్చనవిశేష మాపన్నమ్. నతావ దవికృత ముత్పాదయతి. సర్వదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గాత్. † నాపి విశేషాన్తరమాపన్నమ్ - విశేషాన్తరాపత్తేరపి విశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వేన భవితవ్యమ్ - తస్యాఅపి తథేత్యనవస్థానాత్. † అవికృతమేవ దేశకాలనిమిత్తవిశేషసమ్బద్ధం కార్య ముత్పాదయతీతిచేన్న- దేశాదివిశేషసమ్బన్ధోపి హ్యవికృతస్య విశేషాన్తర మాపన్నస్యచ పూర్వవ న్నసమ్భవతి. † నచ వాచ్యం మృత్సువర్ణదుగ్ధాదిభ్యో ఘటరుచకదధ్యాదీనా ముత్పత్తి ర్దృశ్యతే - శుక్తికారజతాదివద్దేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధౌ బాధశ్చ నదృశ్యతే - అతః ప్రతీతిశరణానాం కారణాత్కార్యోత్పత్తిరవశ్యాశ్రయణీయేతి. † వికల్పాసహత్వాత్. కిం హేమాదిమాత్రమేవ స్వస్తికాదే రారమ్భకమ్- ఉత రుచకాది - అథ రుచకాద్యాశ్రయో హేమాది. † నతావద్ధేమాదిమాత్రమారమ్భకమ్ - హేమవ్యతిరిక్తస్య కార్యస్యాభావాత్, స్వాత్మానం ప్రత్యాత్మన ఆరమ్భకత్వాసమ్భవాచ్చ. హేమవ్యతిరిక్తం స్వస్తికం దృశ్యత ఇతిచేత్. న హేమవ్యతిరిక్తం తత్ - హేమప్రత్యభిజ్ఞానా † త్తదతిరిక్తవస్త్వన్తరానుపలబ్ధేశ్చ బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభి ర్వస్త్వన్తరత్వం సాధితమితిచేన్న - అనిరూపితవస్త్వవలమ్బనానాం బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనాం శుక్తికారజతశబ్దబుద్ధ్యాదివ ద్భ్రాన్తిమూలత్వేన వస్త్వన్తరసద్భావస్యాసాధకత్వాత్. † నాపి రుచకాది స్వస్తికాదేరారమ్భకమ్- స్వస్తికేహి రుచకం పటఇవ తన్తవో భవతాపి నోపలభ్యతే. † నాపి రుచకాశ్రయభూతం హేమ - రుచకాశ్రయాకారేణ హేమ్న స్స్వస్తికేఽనుపలబ్ధేః. † అతో మృదాదికారణాతిరిక్తస్య కార్యస్యాసత్యత్వదర్శనాద్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కృత్స్నం జగత్కార్యత్వేన మిథ్యాభూతమ్. † తదిదం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వసుఖప్రతిపత్తయేకాల్పనికమృదాదిసత్యత్వమాశ్రిత్యకార్యస్యాసత్యత్వంప్రతిపాదితమ్. పరమార్థతస్తు మృత్సువర్ణాదికారణమపి ఘటరుచకాదికార్యవన్మిథ్యాభూతమ్ - బ్రహ్మకార్యత్వావిశేషాత్. * ౧ † ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం తత్సత్యమ్ * ౨ నేహ నానాస్తి కిఞ్చన మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి * ౩ యత్రహిద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్ * ౪ ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే ఇత్యేవమాదిభి శ్శ్రుతిభిశ్చ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య మిథ్యాత్వమవగమ్యతే. † నచాగమావగతార్థస్య ప్రత్యక్షవిరోధశ్శఙ్కనీయః - † యథోక్తప్రకా

శుక్తిరజతాదేః అనిర్వచనీయత్వం దర్శయతి (తస్యచేతి) † వ్యావర్తమానత్వహేతోరుపాధిశఙ్కాపరిహారాయకార్యస్య దుర్నిరూపతామనుగ్రాహకతర్కరూపేణాహ (కించేతి) సత్యంచేత్సునిరూపంస్యాదిత్యర్థః. † (నాపీతి) విశేషాన్తరాపత్తిః కిం వికృతస్య - ఉతన. నోచేత్సర్వదావిశేషాన్తరాపత్తిప్రసఙ్గః. విశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వే తస్యాపివిశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వమ్ - తస్యాపి తథేత్యనవస్థేత్యర్థః. † (అవికృతమేవేత్యాది) విశేషశబ్దో దేశకాలనిమిత్తైః ప్రత్యేకం సంబధ్యతే. అవికృతస్యచేత్సర్వదా దేశకాలాదిసమవధానంస్యాత్ -వికృతస్యచే దనవస్థేత్యర్థః. † ఉక్తతర్కస్య ప్రత్యక్షవిరోధ మాశఙ్క్యాహ (నచవాచ్యమితి). † పరిహరతి (వికల్పాసహత్వాదితి) కింద్రవ్యమాత్రం కారణమ్ - ఉతాకారమాత్రమ్ - ఉతాకారవిశిష్టంద్రవ్యమితి వికల్పాః. † తేషు ప్రథమం శిరో దూషయతి (నతావదిత్యాదినా). † సమవాయికారణాంశవిషయం ప్రత్యభిజ్ఞాన మిత్యాశఙ్క్యాహ (తదతిరిక్తేతి) తర్హి తత్ర వ్యక్తిద్వయ ముపలభ్యేత-నతథోపలబ్ధిరిత్యర్థః. † ద్వితీయంశిరోదూషయతి (నాపీతి) కార్యేసమవాయికారణానువృత్త్యా తదుపలబ్ధిః పరేణాభ్యుపగమ్యతే - తత్ర పటే తన్తవఇవ స్వస్తికే రుచక ముపలభ్యేతేత్యర్థః. † తృతీయంశిరో దూషయతి (నాపీతి) రుచకాకారవిశిష్టం కారణం చేత్ - స్వస్తికే రుచకాకారవిశిష్టహేమోపలమ్భప్రసఙ్గఇత్యర్థః. ఏవమత్ర కేవలప్రమాణాత్తర్కానుగృహీతంప్రమాణం ప్రబలమితి ప్రత్యక్షవిరోధపరిహార ఇత్యుక్తం భవతి. † (అతఇతి) కారణాతిరిక్తవస్త్వనుపలబ్ధ్యా నప్రత్యక్షబాధఇత్యర్థః. తతఏవ నసోపాధికత్వమ్- పక్షేపి సాధితత్వేనోపాధిత్వాభావాదితిభావః, † బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నమిథ్యాత్వే మృత్తికాదీనాం సత్యత్వం వ్యాహతమిత్యత్రాహ (తదిదమితి) నమృత్తికాసత్యత్వేతాత్పర్యమ్ - అపితు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వఏవ తాత్పర్యమిత్యర్థః. † నకేవలం బ్రహ్మకార్యత్వేన జగతో మిథ్యాత్వం సిధ్యతి - కణ్ఠోక్తమపీత్యాహ (ఐతదాత్మ్యమితి) * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి బాధార్థే సామానాధికరణ్యమితిభావః. † * ఆదిత్యోయూప ఇత్యాదిషు ప్రత్యక్షేణ బాధ మభిప్రేత్య ఇహాపి త మాశఙ్క్యాహ (నచాగమావగతేతి). † పరిహరతి (యథోక్తేతి) * ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివాక్యమన్య

౧॥ ఛాం - ౬ప్ర - ౮ఖం - ౭. ౨॥ కఠ - ౪వల్లీ - ౧౧. ౩॥ బృ - ౪అ - ౪బ్రా - ౧౪. ౪॥ బృ - ౪అ - ౫బ్రా - ౧౯.

రేణ కార్యస్య సర్వస్య మిథ్యాత్వావగమాత్, † ప్రత్యక్షస్య సన్మాత్రవిషయత్వాచ్చ - † విరోధే సత్యప్యసమ్భావితదోషస్య † చరమభావిన † స్స్వరూపసద్భావాదా ప్రత్యక్షాద్యపేక్షత్వేపి † ప్రమితౌ నిరాకాఙ్క్షస్య నిరవకాశస్య శాస్త్రస్య బలీయస్త్వాత్. అతః కారణభూతా ద్బ్రహ్మణోఽన్యత్సర్వం మిథ్యా. నచ ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వేన జీవమిథ్యాత్వమాశఙ్కనీయమ్ - బ్రహ్మణఏవ జీవభావాత్. బ్రహ్మైవహి సర్వశరీరేషు జీవభావ మనుభవతి — * ౧ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య * ౨ ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢః * ౩ ఏకో దేవో బహుధా నివిష్టః * ౪ ఏషసర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా నప్రకాశతే * ౫ నాన్యోఽతోస్తి ద్రష్టేత్యేవమాదిభ్యః. † నన్వేకమేవ బ్రహ్మ సర్వశరీరేషు జీవభావ మనుభవతిచేత్ — పాదే మే వేదనా శిరసి మే సుఖ మితివ త్సర్వశరీరేషు సుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానంస్యాత్, జీవేశ్వరబద్ధముక్తశిష్యాచార్యజ్ఞతా వజ్ఞతాదివ్యవస్థాచనస్యాత్.——† అత్రకేచి దద్వితీయత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపయన్త ఏవైవం సమాదధతే - ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిబిమ్బభూతానాం జీవానాం సుఖిత్వదుఃఖిత్వాదయ ఏకస్యైవ ముఖస్య ప్రతిబిమ్బానాం మణికృపాణదర్పణాదిషూపలభ్యమానానా మల్పత్వ మహత్త్వమలినత్వవిమలత్వాదివత్త ్తదుపాధివశా ద్వ్యవస్థాప్యన్తే. † నను * ౧ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేత్యాదిశ్రుతే ర్నజీవా బ్రహ్మణో భిద్యన్తఇత్యుక్తమ్. సత్యమ్ - పరమార్థతః. కాల్పనికంతు భేద మాశ్రిత్యేయం వ్యవస్థోచ్యతే. † కస్య పునఃకల్పనా. నతావ ద్బ్రహ్మణః - తస్య పరిశుద్ధజ్ఞానాత్మనః కల్పనాశూన్యత్వాత్. నాపి జీవానామ్ - ఇతరేతరాశ్రయత్వప్రసఙ్గాత్ - కల్పనాధీనోహి జీవభావః - జీవాశ్రయాచ కల్పనేతి. † నైత దేవమ్ - అవిద్యాజీవభావయో ర్బీజాఙ్కురన్యాయేనానాదిత్వాత్. † కిఞ్చ - ప్రాసాదనిగరణాదివదనుపపన్నైకవేషాయా మవస్తుభూతాయా మవిద్యాయాం నేతరేతరాశ్రయత్వాదయో వస్తుదోషా అనవక్లృప్తి మావహన్తి. † వస్తుతో బ్రహ్మావ్యతిరిక్తానాం జీవానాం స్వతో విశుద్ధత్వేపి కృపాణాదిగతముఖ ప్రతిబిమ్బశ్యామతాదివదౌపాధికాశుద్ధిసమ్భవా దవిద్యాశ్రయతోపపత్తేః కాల్పనికతోపపత్తిః. † ప్రతిబిమ్బగతశ్యామతాదివ జ్జీవగతాశుద్ధిరపి భ్రాన్తిరేవ - అన్యథాఽనిర్మోక్షత్వప్రసఙ్గాత్. † జీవానాం భ్రమస్య ప్రవాహానాదిత్వా న్నతద్ధేతురన్వేషణీయఇతి.———† తదేత దవిదితాద్వైతయాథాత్మ్యానాం భేదవాదశ్రద్ధాళుజనసబహుమానావలోకనలిప్సావి

పరమ్ - అత్రతూపక్రమోపసంహారాదిలిఙ్గైస్తాత్పర్యమస్త్యేవేతి నప్రత్యక్షేణ బాధఇత్యభిప్రాయః. † అవిరోధమాహ (ప్రత్యక్షస్యేతి) † ఆద్వా-కింశబ్దతః ప్రతీత్యభావాత్ - ప్రత్యక్షవిరోధాద్వాఽన్యపరత్వం శఙ్క్యత ఇత్యభిప్రేత్య శబ్దతః ప్రతిపత్త్యభావం పరిహరతి (యథోక్తేతి). † ప్రత్యక్షవిరోధం పరిహరతి (ప్రత్యక్షస్యేతి). † విరోధమభ్యుపగమ్యాహ (విరోధేసత్యపీతి) భేదవాసనామూలత్వం సంభావితదోషత్వమ్. † అపచ్ఛేదన్యాయాభిప్రాయేణాహ (చరమభావినఇతి). † (స్వరూపేతి) ఆదిశబ్దేన వ్యుత్పత్తిరభిప్రేతా. † (ప్రమితౌనిరాకాఙ్క్షస్యేతి) ప్రమితౌ - ప్రమితిహేతుత్వే. అర్థనిశ్చాయకత్వఇత్యర్థః. శాస్త్రస్య శబ్దస్వరూపగ్రహణవ్యుత్పత్త్యాదిషు ప్రత్యక్షాద్యపేక్షాఽస్తి - తథాపి శాస్త్రజ్ఞానం స్మృతిజ్ఞానవత్స్వార్థవిషయజ్ఞానాన్తరానుభూతత్వేన న స్వవిషయం దర్శయతి - అపితు స్వనన్యగోచరమేవ దర్శయతీత్యర్థః. † (నన్విత్యాది) పాదే మే వేదనేత్యాదినా జీవేశ్వరేత్యాదినాచ లౌకికవైదికవ్యవస్థానుపపత్తిరుక్తా.———ఏతద్వ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం జీవాజ్ఞానవాదపక్ష ముపన్యస్యతి .(అత్రకేచిదితి). † (నన్విత్యాది) సత్యం పరమార్థతః . పరమార్థతో నభిద్యన్తఇతి సత్యమ్. వయం త్వౌపాధికభేద మాశ్రిత్య బ్రూమఇత్యర్థః. † (కస్యేత్యాది) † అత్రోక్త మితరేతరాశ్రయం పరిహరతి (నైతదేవమితి) † ముఖాన్తరేణాపి పరిహరతి (కించేతి) అవస్తుభూతాయామ్ - అపరమార్థభూతాయామ్. అనవక్లృప్తిః - అసిద్ధిః. † యథా బ్రహ్మణః స్వతశ్శుద్ధత్వేన నావిద్యాశ్రయత్వమ్ - తథా బ్రహ్మావ్యతిరిక్తస్యాపి జీవస్య స్వతశ్శుద్ధత్వేన అవిద్యాశ్రయత్వానుపపత్త్యాతత్కార్యజన్మజరామరణాదిభ్రమానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (వస్తుతో బ్రహ్మేతి) యథా ఔపాధికాశుద్ధి ర్వస్తుతో ముఖావ్యతిరిక్తత్వేపి ముఖప్రతిబిమ్బే సమ్భవతి - తథా వస్తుతో బ్రహ్మావ్యతిరిక్తత్వేన స్వతశ్శుద్ధత్వేసత్యప్యౌపాధికాశుద్ధిసంభవా దవిద్యాశ్రయత్వేన కాల్పనికత్వ మిత్యర్థః. అశుద్ధిర్నామ స్వతశ్శుద్ధత్వప్రతియోగ్యాకారః - అవిద్యాసంబన్ధయోగ్యతేత్యర్థః. కాల్పనికతోపపత్తిః - జన్మజరామరణాదేఃకాల్పనికతోపపత్తిరిత్యర్థః, † ఔపాధికాశుద్ధేరపి జ్ఞాననివర్త్యత్వంస్యా దిత్యత్రాహ (ప్రతిబిమ్బగతేతి) † అశుద్ధివిషయభ్రమేణోత్తరోత్తరావిద్యాశ్రయత్వమ్-అవిద్యాశ్రయత్వేనోత్తరోత్తరాశుద్ధివిషయభ్రమఇత్యన్యోన్యాశ్రయత్వమాశఙ్క్యాహ (జీవానాంభ్రమస్యేతి) జీవాజ్ఞానపక్షసమాప్తిద్యోతనార్థ మితికరణమ్.———† దూషయతి (తదేతదితి) అవిదితాద్వైతయాథాత్మ్యానామ్ - అద్వైతానిపుణానామ్. శ్రద్ధాళుశబ్దేన భేదవాదేష్వ

౧॥ ఛాం-౬ప్ర-౩ఖం-౨. ౨॥ శ్వే-౬అ-౧౧. ౩॥ యజుస్-ఆరణ-౩ప్రశ్న-౧౨అను-౧ప్రం. ౪॥ కఠ-౩వ-౧౨. ౫॥ బృ-౫అ-౭బ్రా-౨౩.

జృమ్భితమ్. తథాహి - † జీవస్యాకల్పితస్వాభావికరూపేణావిద్యాశ్రయత్వే బ్రహ్మణ ఏవావిద్యాశ్రయత్వ ముక్తం స్యాత్. † తదతిరిక్తేన తస్మిన్కల్పితేనాకారేణావిద్యాశ్రయత్వే జడస్యావిద్యాశ్రయత్వ ముక్తం స్యాత్ - † నఖల్వద్వైతవాదిన స్తదుభయవ్యతిరిక్త మాకార మభ్యుపగచ్ఛన్తి. † కల్పితాకారవిశిష్టేన స్వరూపేణైవావిద్యాశ్రయత్వమితిచేత్. † తన్న - స్వరూపస్యాఖణ్డైకరసస్యావిద్యా మన్తరేణ విశిష్టరూపతాఽసిద్ధేః. † అవిద్యాశ్రయాకార ఏవహి నిరూప్యతే. † కిఞ్చ - బన్ధమోక్షాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థంహి జీవాజ్ఞానవాదాశ్రయణమ్ - సాతు వ్యవస్థా జీవాజ్ఞానపక్షేపి నసిధ్యతి. అవిద్యావినాశ ఏవహి మోక్షః - †తత్రైకస్మిన్ముక్తే అవిద్యావినాశా దితరేపి విముచ్యేరన్. † అన్యస్యాముక్తత్వా దవిద్యా తిష్ఠతీతి చేత్. తర్హ్యేకస్యాప్యముక్తి స్స్యాత్ - అవిద్యాయా అవినష్టత్వాత్. † ప్రతిజీవ మవిద్యాభేదః కల్ప్యతే - తత్ర యస్యాఽవిద్యా వినష్టా స మోక్ష్యతే - యస్య త్వవినష్టా స బత్స్యత ఇతిచేత్. † తన్న - ప్రతిజీవమితి జీవభేద మాశ్రిత్య బ్రూషే - † స జీవభేదః † కిం స్వాభావికః - ఉతావిద్యాకల్పితః. నతావ త్స్వాభావికః - అనభ్యుపగమాత్, భేద సిద్ధ్యర్థస్య చావిద్యాకల్పనస్య వ్యర్థత్వాత్,. అథావిద్యాకల్పితః - తత్రేయం జీవభేదకల్పికాఽవిద్యా కిం బ్రహ్మణః - ఉత జీవానామ్. † బ్రహ్మణ ఇతిచేత్ - ఆగతోఽసి మదీయం మార్గమ్. † అథ జీవానామ్ - † కి మస్యా జీవభేదక్లృప్తిసిద్ధ్యర్థతాం విస్మరసి. † అథ ప్రతిజీవం బద్ధముక్తవ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం యా అవిద్యాః కల్ప్యన్తే - తాభిరేవ జీవభేదోఽపీతి మనుషే - జీవభేదసిద్ధౌ తా స్సేత్స్యన్తి - తాసు సిద్ధాసు జీవభేదసిద్ధి రితీతరేతరాశ్రయత్వమ్. † నచాత్ర బీజాఙ్కురన్యాయ స్సిధ్యతి - బీజాఙ్కురేషు హ్యన్య దన్యద్బీజ మన్యస్యాన్యస్యాఙ్కురస్యోత్పాదకమ్ - ఇహతు యాభి రవిద్యాభిర్యే జీవాః కల్ప్యన్తే - తానేవాశ్రిత్య తాసాం సిద్ధి రిత్యశకనీయతా. † అథ బీజాఙ్కురన్యాయేన పూర్వపూర్వజీవాశ్రయాభి రవిద్యాభి రుత్తరోత్తరజీవకల్పనాం మన్యసే - తథాసతి జీవానాం భఙ్గురత్వ, మకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిప్రసఙ్గశ్చ. † అతఏవ బ్రహ్మణః పూర్వపూర్వజీవాశ్రయాభి రవిద్యాభి రుత్తరోత్తరజీవభావకల్పన మిత్యపి నిరస్తమ్ -

కౌశలం వివక్షితమ్, ఉభయతోఽపి భ్రష్టైరేవము క్తమితి భావః. † కిమకల్పితస్వాభావికరూపేణావిద్యాశ్రయత్వమ్ - ఉత కల్పితాకారేణ - అథ కల్పితాకారవిశిష్టరూపేణేతి వికల్పత్రయ మభిప్రేత్య ప్రథమం శిరో దూషయతి (జీవస్యేతి). † ద్వితీయం దూషయతి (తదతిరిక్తేనేతి). † కథం జడస్యావిద్యాశ్రయత్వ ముక్తం స్యాత్ - జీవోహ్యవిద్యాశ్రయ ఇత్యత్రాహ (నఖల్వితి) బ్రహ్మ చిద్రూపమ్ - కల్పితం తు జడమ్ - తదుభయాతిరిక్తానభ్యుపగమాత్కల్పితాకారేణావిద్యాశ్రయత్వే జడస్యైవావిద్యాశ్రయత్వ ముక్తం స్యాదిత్యర్థః. † తృతీయం శిర శ్శఙ్కతే (కల్పితేతి). † దూషయతి (తన్నేతి). † తతః కిమిత్యత్రాహ (అవిద్యాశ్రయాకార ఇతి). అవిద్యాశ్రయత్వేసతి విశిష్టత్వమ్ - విశిష్టాకారఏవ అవిద్యాశ్రయ ఇత్యాత్మాశ్రయణమిత్యర్థః. † (కించేత్యాది) † అవిద్యా కిమేకా - ఉత బహ్వీతి వికల్ప మభిప్రేత్య ఏకత్వపక్షే దూషణ మాహ (తత్రైకస్మిన్నితి) తత్రాపి కిమవిద్యా నశ్యతి - ఉత న నశ్యతీతి వికల్ప మభిప్రేత్య నాశపక్షే దూషణ ముక్తం తత్రైతి. † అవినాశపక్షం దూషయతి (అన్యస్యేతి). † అథావిద్యాబహుత్వపక్ష మనువదతి (ప్రతిజీవమితి) బత్స్యతే - బద్ధో భవిష్యతీత్యర్థః. † దూషయతి (తన్నేతి). † అత్రాపి వికల్పయతి (సజీవభేదఇతి) అనభ్యుపగమాత్ - అద్వైతహానిప్రసఙ్గేనానభ్యుపగమాత్. † ద్వితీయం శిరో వికల్పయతి (కిమితి). † ప్రథమపక్షస్యోత్తరమాహ (బ్రహ్మణ ఇతి చేదితి). † ద్వితీయం శిరో దూషయతి (అథేతి). † (కిమస్యా జీవభేదక్లృప్తిసిద్ధ్యర్థతాం విస్మరసీతి) జీవభేదకల్పకాఽవిద్యా జీవకల్పనా త్ప్రాగేవ నజీవా నాశ్రయితుం క్షమా - జీవాసిద్ధేరిత్యర్థః. † యా జీవభేదకల్పకావిద్యాః - తాఏవ జీవాశ్రయాః బద్ధముక్తాదివ్యవస్థాహేతవ ఇతి పక్ష మనూద్య దూషయతి (అథప్రతిజీవమితి). † బీజాఙ్కురన్యాయేన పరిహారస్యానుపపత్తి మాహ (నచేతి). బీజాఙ్కురేషూత్పాదకబీజస్యోత్పాద్యాఙ్కురాపేక్షా నాస్తి - ఉత్పాదకాఙ్కుర మన్యత్ - ఉత్పాద్యం చాన్యత్ - అత్రతు జీవభేదకల్పకావిద్యాయాః కల్పనీయజీవాశ్రయాపేక్షాఽస్తి - కల్పకావిద్యాశ్రయో జీవః - సఏవ కల్ప్యశ్చేతి వైషమ్యమ్. అశకనీయతా - సాధయితు మశక్యతేత్యర్థః. † ఉత్పాద్యోత్పాదకాఙ్కురవ్యక్తిభేదవత్కల్పకావిద్యాశ్రయకల్ప్యజీవవ్యక్తిభేదార్థం ప్రవాహానాదితాఽభ్యుపగమే దూషణమాహ (అథేతి) అకృతాభ్యాగమకృతనాశః శ్రుత్యర్థాపత్తిః. ఆదిశబ్దేన జీవస్వరూపనిత్యత్వాదిశ్రుతివిరోధో వివక్షితః. † ఏవం జీవాఖ్యధర్మిణః ప్రవాహానాదిత్వకల్పనే దూషణముక్తమ్, జీవత్వధర్మతత్కల్పకావిద్యయోః ప్రవాహానాదిత్వేప్యుక్తం దూషణ మతిదిశతి (అత ఏవేతి) పూర్వపూర్వజీవాశ్రయావిద్యయోత్తరోత్తర జీవభావకల్పనమ్-

† అవిద్యాప్రవాహేఽభ్యుపగమ్యమానే తత్కల్పితజీవభావస్యాపి తద్వత్ప్రవాహానాదితా స్యాత్ - న ధ్రువరూపతా. † ఆమోక్షాచ్చ జీవస్య ధ్రువత్వమిష్టం నసిద్ధ్యేత్. † యచ్చోక్త మవిద్యాయా అవస్తురూపత్వేనానుపపన్నత్రైకవేషాయా నేతరేతరాశ్రయత్వాదయో వస్తుదోషా అనవక్లృప్తి మావహన్తీతి - తథాసతి ముక్తా న్పరంచ బ్రహ్మాశ్రయే దవిద్యా. శుద్ధవిద్యాస్వరూపత్వా దశుద్ధిరూపా న తత్ర ప్రసజతీతిచేత్. కి ముపపత్త్యనువర్తిన్యవిద్యా - ఏవం తర్హ్యుక్తాభిరుపపత్తిభి ర్జీవానపి నాశ్రయేత్ † కిఞ్చ - జీవాశ్రయాయా అవిద్యాయా స్తత్త్వజ్ఞానోదయా న్నాశేసతి జీవో న శ్యేద్వా - నవా. యది నశ్యేత్ - స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణో మోక్ష స్స్యాత్. † నోచే దవిద్యానాశేప్యనిర్మోక్షః - బ్రహ్మస్వరూపవ్యతిరిక్తజీవత్వావస్థానాత్. † యచ్చోక్తం మణికృపాణదర్పణాదిషూపలభ్యమానముఖమలినత్వవిమలత్వాదివచ్ఛుద్ధ్యశుద్ధ్యాదివ్యవస్థోపపత్తిరితి. తత్రేదం విమర్శనీయమ్ - అల్పత్వ మలినత్వాదయ ఔపాధికా దోషాః కదా నశ్యేయురితి. కృపాణాద్యుపాధ్యపగమ ఇతిచేత్. కిం తదాఽల్పత్వాద్యాశ్రయః ప్రతిబిమ్బం తిష్ఠతివా - నవా తిష్ఠతి చేత్ - తత్స్థానీయస్య జీవస్యాపి స్థితత్వా దనిర్మోక్షప్రసఙ్గః. నశ్యతిచేత్ - తద్వదేవ జీవనాశా త్స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణో మోక్ష స్స్యాత్. † కిఞ్చ - యస్యహ్యపురుషార్థరూపదోషప్రతిభాసః - తస్య తదుచ్ఛేదః పురుషార్థః. తత్ర కిమౌపాధికదోషప్రతిభాసో బిమ్బస్థానీయస్య బ్రహ్మణః - ఉత ప్రతిబిమ్బస్థానీయస్య జీవస్య - † ఉతాన్యస్య కస్యచిత్. ఆద్యయోః కల్పయో ర్దృష్టాన్తోయం న సంగచ్ఛతే - ముఖస్య ముఖప్రతిబిమ్బస్యచాల్పత్వాదిదోషప్రతిభాసశూన్యత్వాత్. † నహి ముఖం తత్ప్రతిబిమ్బంవా చేతయతే. † బ్రహ్మణో దోషప్రతిభాసే బ్రహ్మావిద్యాప్రసఙ్గశ్చ † తృతీయోపి కల్పో నకల్పతే - జీవబ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య ద్రష్టు రభావాత్. † కిఞ్చ - అవిద్యాకల్ప్యస్య జీవస్య కల్పకః కఇతి నిరూపణీయమ్. నతావ దవిద్యా - అచేతనత్వాత్. † నాపి జీవః - ఆత్మాశ్రయదోషప్రసఙ్గాత్, † శుక్తికారజతాదివ దవిద్యాకల్ప్యత్వాచ్చ జీవభావస్య,. బ్రహ్మైవ కల్పకమితిచేత్ - బ్రహ్మాజ్ఞానమేవాయాతమ్. † కిఞ్చ - బ్రహ్మాజ్ఞానానభ్యుపగమే కిం బ్రహ్మ జీవా న్పశ్యతివా - నవా. నపశ్యతిచేత్ - ఈక్షాపూర్వికా విచిత్రసృష్టి ర్నామరూపవ్యాకరణ మిత్యాది బ్రహ్మణో నస్యాత్. † అథ పశ్యతి - అఖణ్డైకరసం బ్రహ్మ నావిద్యా మన్తరేణ జీవా న్పశ్యతీతి

తత్తదాశ్రయావిద్యయా తదుత్తరోత్తరజీవభావకల్పనమిత్యర్థః. † అస్య పక్షస్య నిరస్తతాం వివృణోతి (అవిద్యాప్రవాహ ఇతి). † ధర్మిధర్మకల్పనపక్షయో రుభయోరపి తుల్యం దూషణ మాహ (ఆమోక్షాచ్చేతి) జీవస్య - జీవభావవిశిష్టస్యేత్యర్థః. † అవిద్యాయాః దుర్ఘటత్వేన పరిహారం దూషయతి (యచ్చోక్తమితి) శుద్ధవిద్యాస్వరూపత్వాత్ - శుద్ధజ్ఞప్తిరూపత్వాత్. ఉక్తాభి రుపపత్తిభిః - అన్యోన్యాశ్రయాదిభిః. † మోక్షానుపపత్త్యా దూషయతి (కించేతి). † (నోచేదితి) అవిద్యాకార్యస్య జీవత్వస్యావస్థానా దనిర్మోక్ష ఇత్యర్థః. † దార్ష్టాన్తికపర్యాలోచనయా దూషణముక్తమ్ - అథ దృష్టాన్తాలోచనయా దూషయతి (యచ్చోక్తమితి) † అపురుషార్థప్రతిభాసానుపపత్తిముఖేన దూషయిష్యన్ దోషప్రతిభాసస్యావశ్యమ్భావితామాహ (కించయస్యహీతి) అపురుషార్థదోషప్రతిభాసస్య నిరసనీయత్వాత్ తన్నిరాసాయహి వేదాన్తారమ్భః - బిమ్బప్రతిబిమ్బస్థానీయయో ర్జీవబ్రహ్మణో ర్దోషప్రతిభాసాయోగాత్ తన్నిరాసార్థో వేదాన్తోఽనారభ్య ఇతి దూషణం దర్శయితుం యస్యహీత్యాద్యుక్తమ్. † దృష్టాన్తే ముఖతత్ప్రతిబిమ్బతద్వ్యతిరిక్తచేతనస్యాభావాత్తదభిప్రాయేణ వికల్పయతి (ఉతాన్యస్యకస్యచిదితి). † (నహిముఖం తత్ప్రతిబిమ్బంవా చేతయత ఇతి) రూపవదచేతనవిశేషస్యైవ ప్రతిబిమ్బం దృష్టమ్ - తస్మాద్బ్రహ్మజీవయో ర్బిమ్బప్రతిబిమ్బభావాభ్యుపగమే తయో రచేతనత్వ మాపతతీతి భావః. † బ్రహ్మణో దోషప్రతిభాసపక్షేఽధికం దూషణ మాహ (బ్రహ్మణ ఇతి). † అన్యస్యేతి పక్షం దూషయతి (తృతీయోపీతి). † పూర్వ మవిద్యాశ్రయానుపపత్తిరుక్తా - ఇదానీ మవిద్యాకార్యభ్రమాశ్రయో నిరూప్యతే (కించేతి) కః కల్పకః - కో భ్రమాశ్రయ ఇత్యర్థః. † (నాపిజీవ ఇతి) కల్పకత్వాత్సిద్ధిః. కల్పకత్వా దసిద్ధిశ్చేతి స్వసిద్ధేః స్వాపేక్షా - జీవవిషయభ్రమాశ్రయే సిద్ధేహి జీవక్లృప్తిః. జీవసిద్ధేః స్వవిషయభ్రమాశ్రయభూతేన స్వేనైవ సాపేక్షత్వా దాత్మాశ్రయత్వమిత్యర్థః. † అనుపపత్త్యన్తరమాహ (శుక్తికేతి) కల్ప్యత్వాచ్చ భ్రమాశ్రయత్వ మనుపపన్నమ్ - నహి దోషకల్ప్యం రజత మర్థాన్తరవిషయభ్రమాశ్రయ ఇత్యర్థః. † (కించేత్యాది). † (అథపశ్యతీతి). అపరమార్థజీవప్రతీతి రవిద్యయా వినా నసంభవతీత్యర్థః. అతఏవ - ఈక్షాపూర్వకసృష్ట్యాద్యర్థమ్, బ్రహ్మణోఽపరమార్థజీవదర్శనార్థం, చ అవిద్యాన్వయాభ్యుపగమాదేవేత్యర్థః. మాయా పరబ్ర

బ్రహ్మణోఽజ్ఞానప్రసఙ్గః. అతఏవ మాయాఽవిద్యావిభాగవాదోఽపి నిరస్తః - † అజ్ఞాన మన్తరేణహి మాయినోఽపి బ్రహ్మణో జీవదర్శిత్వం నస్యాత్. † నచ మాయావీ పరా నదృష్ట్వా మోహయితు మలమ్. † నాపి మాయా మాయావినో దర్శనసాధనమ్ - దృష్టేషు పరేషు తన్మోహనసాధనమాత్రత్వా త్తస్యాః. † అథ బ్రహ్మణో మాయా తస్య జీవదర్శిత్వం కుర్వతీ జీవమోహనస్య హేతు రితి మన్యసే - † తర్హి పరిశుద్ధస్యాఖణ్డైకరసస్వప్రకాశస్య బ్రహ్మణః పరదర్శనం కుర్వతీ మాయా - మాయాఽపరపర్యాయా అవిద్యైవ స్యాత్. † అథమతమ్-విపరీతదర్శనహేతు రవిద్యా - మాయాతు మిథ్యాభూతం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం మిథ్యాత్వేన దర్శయన్తీ న బ్రహ్మణో విపరీతదర్శనహేతుః - అతస్తస్యా నావిద్యాత్వమితి. † నైవమ్-†చన్ద్రైకత్వే జ్ఞాయమానే ద్విచన్ద్రదర్శనహేతో రప్యవిద్యాత్వాత్. యదిచ బ్రహ్మమిథ్యాత్వే నైవ స్వవ్యతిరిక్తం జానాతి - న తర్హి తన్మోహయతి-నహ్యనున్మత్తో మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతా న్మోహయితు మీహతే. † అథాపురుషార్థాపరమార్థదర్శనహేతు రవిద్యా - మాయాతు బ్రహ్మణో నాపురుషార్థదర్శనహేతుః - అతోఽస్యా నావిద్యాత్వమితి మతమ్. † తన్న - ద్విచన్ద్రజ్ఞానస్య దుఃఖహేతుత్వాభావేనాపురుషార్థత్వాభావేఽపి తద్ధేతు రవిద్యైవ, - తన్నిరసనేచ ప్రయస్యన్తి. యదిచ నాపురుషార్థదర్శనకరీ మాయా - తర్హ్యనుచ్ఛేద్యతయా నిత్యా బ్రహ్మస్వరూపానుబన్ధినీ స్యాత్. అస్తు కోదోష ఇతిచేత్ - ద్వైతదర్శనమేవ దోషః. *౧ యత్రహి ద్వైతమివ భవతి *౧ యత్రత్వస్య సర్వ మాత్మైవాభూ త్తత్కేన కం పశ్యేదిత్యాద్యద్వైతశ్రుతయః ప్రకుప్యేయుః. పరమార్థవిషయా అద్వైతశ్రుతయః - మాయాయాస్త్వపరమార్థత్వా దవిరోధఇతిచేత్ - † అపరిచ్ఛిన్నానన్దైకస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽపరమార్థభూతమాయాదర్శనం తదవస్థాచావిద్యామన్తరేణ నోపపద్యతే. † కిఞ్చ - అపరమార్థభూతయా † నిత్యయా మాయయా కిం ప్రయోజనం బ్రహ్మణః. జీవమోహన మితిచేత్. అపురుషార్థేన మోహనేన కిం ప్రయోజనమ్. క్రీడేతిచేత్. అపరిచ్ఛిన్నానన్దస్య కిం క్రీడయా. పరిపూర్ణభోగానామేవ క్రీడాపురుషార్థత్వేన లోకే దృష్టేతిచేత్. నైవ మిహోపపద్యతే - నహ్యపరమార్థభూతైః క్రీడోపకరణై రపరమార్థతయా ప్రతిభాసమానై ర్నిష్పన్నయాఽపరమార్థభూతయా క్రీడయాఽపరమార్థభూతేనచ తత్ప్రతిభాసేనానున్మత్తానాం క్రీడారసో నిష్పద్యతే. † మాయాశ్రయతయాఽభిమత బ్రహ్మవ్యతిరేకేణావిద్యాశ్రయస్య జీవస్య కల్పనాఽసమ్భవశ్చ † పూర్వవదేవ ద్రష్టవ్యః. † అతో బ్రహ్మైవానాద్యవిద్యాశబళం స్వగతనానాత్వం పశ్యతీత్యద్వితీయత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపయద్భి రభ్యుపేత్యమ్. † యత్తు బన్ధమోక్షవ్యవస్థా నోపపద్యతఇతి - నతద్బ్రహ్మాజ్ఞానవాదిన శ్చోద్యమ్ - ఏకస్యైవ బ్రహ్మణోఽజ్ఞస్య స్వాజ్ఞాననివృత్త్యై

మహేతుః - అవిద్యా స్వభ్రమహేతురితిహి తన్మతమ్. ※ మాయినంతు మహేశ్వరమితిశ్రుతి రేతద్విభాగహేతుః. † అపరమార్థజీవదర్శన మజ్ఞానేనైవ సమ్భవతీత్యేతదేవోపపాదయతి (అజ్ఞానమిత్యాదినా) కిమవిద్యయా వినా జీవదర్శిత్వమ్ - ఉత జీవదర్శనేన వినా తన్మోహనమితి పక్షయోః ప్రథమం దూషితం అజ్ఞానమితి. † అనన్తరం శిరో దూషయతి (నచేతి). † మాయైవ జీవదర్శనహేతు రిత్యత్రాహ (నాపీతి) నహి పరమోహనహేతురేవ మాయా మోహయితు ర్మోహనీయదర్శనహేతుః. † అస్యాస్తు మాయాయా అయం విశేష ఇత్యాశఙ్క్యతే (అథేతి) † ప్రతివదతి (తర్హీతి) నామ వివాద ఆవయోరిత్యర్థః. † శఙ్క్యతే (అథేతి) † పరిహరతి (నైవమితి) † నకేవలంసత్యత్వేన దర్శనహేతురేవ దోషః-అపరమార్థప్రతిభాసమాత్రహేతు ర్దోష ఇత్యభిప్రాయేణాహ (చన్ద్రైకత్వ ఇతి) † అపురుషార్థదర్శనహేతుత్వతదభావరూపం వైషమ్యం శఙ్క్యతే (అథేతి). † పరిహరతి (తన్నేతి). † (అపరిచ్ఛిన్నేతి) స్వరూపస్యైవాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వాదిచ్ఛయా మాయాదర్శనమనుపపన్నమ్ - తస్యాశ్చాపరమార్థత్వా దవిద్యాకృతమేవ తద్దర్శనమిత్యర్థః. తదవస్థా - తత్సమ్బన్ధః. † (కిఞ్చేతి). † అపురుషార్థత్వాభావేన నిరసనీయత్వాభావాభిప్రాయేణాహ (నిత్యయేతి). † ఆశ్రయవిభాగానుపపత్త్యాచ మాయాఽవిద్యా విభాగానుపపత్తిమాహ (మాయాశ్రయతయేతి). † (పూర్వవదేవేతి) అన్యోన్యాశ్రయాదిభి ర్దూషణైరిత్యర్థః. † మాయాఽవిద్యావిభాగానుపపత్త్యా బ్రహ్మణఏవావిద్యాశ్రయత్వ ముపసంహరతి (అత ఇతి) † బన్ధమోక్షాదివ్యవస్థానుపపత్తిం జీవాజ్ఞానకల్పనహేతుభూతాం పూర్వోక్తా మనూద్య పరిహరతి (యత్త్వితి) నేదం చోద్య మనిష్ట మిత్యర్థః. † తర్హి బద్ధముక్తాదివ్యవహారః కథమిత్యత్రాహ (వ్యవస్థా

౧॥ బృ - ౪అ - ౪బ్రా - ౧౪.

మోక్ష్యమాణత్వాద్బద్ధముక్తాదివ్యవస్థాయా ఏవాభావాత్, † వ్యవహ్రియమాణాయాశ్చ బద్ధముక్తశిష్యాచార్యాదివ్యవస్థాయాః † కాల్పనికత్వాత్, స్వప్నదర్శినఇవ చైకస్యైవావిద్యయా † సర్వకల్పనోపపత్తేః. † స్వప్నదృశాహ్యేకేన దృష్టా శ్శిష్యాచార్యాదయస్తదవిద్యా కల్పితాఏవ. అతఏవ బహ్వవిద్యాకల్పనమపి నయుక్తిమత్. † పారమార్థికీ బన్ధమోక్షవ్యవస్థా స్వపరవ్యవస్థాచ జీవాజ్ఞానవాదినాపి నాభ్యుపేయతే – † అపారమార్థికీత్వేకస్యైవావిద్యయోపపద్యతే. † ప్రయోగశ్చ – బన్ధమోక్షవ్యవస్థా స్వపరవ్యవస్థాశ్చ స్వావిద్యాకల్పితాః – అపారమార్థికత్వాత్ – స్వప్నదృష్టవ్యవస్థావదితి. శరీరాన్తరాణ్యపి మయైవాత్మవన్తి – శరీరత్వాత్ – ఏతచ్ఛరీరవత్. శరీరాన్తరాణ్యపి మదవిద్యాకల్పితాని – శరీరత్వాత్ – కార్యత్వాత్ – జడత్వాత్ – కల్పితత్వాద్వా – ఏతచ్ఛరీరవత్. వివాదాధ్యాసితం చేతనజాత మహమేవ – చేతనత్వాత్ – యదనహమ్ – తదచేతనం దృష్టమ్ – యథా ఘటః. † అతస్స్వపరవిభాగో, బద్ధముక్తశిష్యాచార్యాదివ్యవస్థాశ్చైకస్యావిద్యాకల్పితాః. † ద్వైతవాదినాపి బద్ధముక్తవ్యవస్థా దురుపపాదా – అతీతానాం కల్పానా మానన్త్యాదేకైకస్మిన్కల్పే ఏకైకముక్తావపి సర్వేషాం మోక్షసమ్భవా దముక్తానుపపత్తేః. అనన్తత్వాదాత్మనా మముక్తాశ్చ సన్తీతిచేత్. కిమిద మనన్తత్వమ్. † అసఙ్ఖ్యేయత్వమితిచేన్న – భూయస్త్వా దల్పజ్ఞై రసఙ్ఖ్యేయత్వేపీశ్వరస్య సర్వజ్ఞస్యసఙ్ఖ్యేయాఏవ. తస్యాప్యశక్యత్వే సర్వజ్ఞత్వం నస్యాత్. ఆత్మనాం నిస్సఙ్ఖ్యత్వాదీశ్వరస్యావిద్యమానసఙ్ఖ్యావేదనాభావో నాసార్వజ్ఞ్యమావహతీతిచేత్. భిన్నత్వే సఙ్ఖ్యావిధురత్వం నోపపద్యతే. † ఆత్మానస్సఙ్ఖ్యావన్తః – భిన్నత్వాత్ – † మాషసర్షపఘటపటాదివత్. † భిన్నత్వేచాత్మనాం ఘటాదివజ్జడత్వ, మనాత్మత్వమ్, క్షయిత్వంచ ప్రసజ్యతే. † బ్రహ్మణశ్చానన్తత్వం నస్యాత్. † అనన్తత్వం నామ పరిచ్ఛేదరహితత్వమ్. భేదవాదేచ వస్త్వన్తరాద్విలక్షణత్వేన బ్రహ్మణో వస్తుతః పరిచ్ఛేద రహితత్వం నశక్యతే వక్తుమ్ – † వస్త్వన్తరభావఏవహి వస్తుతః పరిచ్ఛేదః. † వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నస్య దేశతః కాలతశ్చాపరిచ్ఛిన్నత్వంచ నయుజ్యతే. † వస్త్వన్తరా ద్విలక్షణత్వేన వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నాఏవ ఘటాదయో దేశతఃకాలతశ్చ పరిచ్ఛిన్నాహి దృష్టాః – తథా సర్వే చేతనాః బ్రహ్మచ వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నాః దేశకాలాభ్యామపి పరిచ్ఛిద్యన్తే. † ఏవఞ్చ * ౧ సత్యం జ్ఞాన మనన్తమిత్యాదిభి స్సర్వప్రకారపరిచ్ఛేదరహితత్వం వదద్భిర్వి

యమాణాయాశ్చేతి). † వక్ష్యమాణానుమానగర్భమాహ (కాల్పనికత్వాదితి) స్వాప్నవ్యవస్థాః కాల్పనికత్వా ద్యథైకావిద్యయోపపద్యన్తే – తథా సర్వాసాం వ్యవస్థానాం కాల్పనికత్వా దేకావిద్యయైవ తత్కల్పనోపపత్తిరిత్యర్థః. † (సర్వకల్పనోపపత్తేరితి) అన్యథాఽనుపపన్నంహి కల్పకమ్ – అన్యథోపపన్నత్వాన్నావిద్యాభేదక్లృప్తి ర్న్యాయ్యేత్యర్థః. † దృష్టాన్తం శిక్షయతి (స్వప్నదృశాహీతి) అతఏవ – ఆశ్రయైకత్వేపి సర్వవ్యవస్థోపపత్తిర్యేన హేతునా సిద్ధా తేనైవ కాల్పనికత్వేన హేతునాఽవిద్యాబహుత్వకల్పనమపి నయుక్త మిత్యర్థః. † పరమార్థకార్యాణాంహి బహుహేత్వపేక్షా – అపరమార్థానాం త్వేకేనైవాల మిత్యభిప్రాయేణాహ (పారమార్థికీతి). † తతః కిమిత్యత్రాహ (అపారమార్థికీత్వితి). † (ప్రయోగశ్చేతి) జీవాజ్ఞానవాదినం ప్రతి ప్రథమతృతీయే అనుమానే ఉచ్యేతే. తంచ భేదవాదినంచ ప్రతి ద్వితీయహేతుః ప్రయుజ్యతే. తృతీయః ప్రత్యేకనిరపేక్షహేతుచతుష్టయగర్భః. తురీయం వ్యతిరేక్యనుమానమ్. † వ్యవస్థానుపపత్తిపరిహారముపసంహరతి (అత ఇతి). † కాణాదపక్షేపి స్వపక్షోక్తం దోష మాపాదయతి (ద్వైతవాదినాపీత్యాది). † (అసఙ్ఖ్యేయత్వమితిచేదితి). † దేశకాలాద్యపరిచ్ఛేదస్యానన్తశబ్దేన వివక్షితత్వవ్యావృత్త్యర్థ మసఙ్ఖ్యేయత్వ మిత్యుక్తమ్. † భిన్నత్వేన సఙ్ఖ్యావత్త్వం సాధయతి (ఆత్మాన ఇతి) † (మాషసర్షపఘటపటాదివదితి) సఙ్ఖ్యావత్తారతమ్యేపి సఙ్ఖ్యావత్త్వ మవిశిష్ట మితి భావః. † భిన్నత్వే దూషణాన్తరంచాహ (భిన్నత్వేచేతి) అత్ర వ్యతిరేకిత్రయం వివక్షితమ్ – ఆత్మా నభిన్నః – ఆత్మత్వాత్ – యద్భిన్నం న తదాత్మా – యథా ఘటాది. ఆత్మా నభిన్నః – అజడత్వాత్ – య ద్భిన్నం న తదజడమ్ – యథాఘటాది. ఆత్మా నభిన్నః– అక్షయిత్వాత్ – యద్భిన్నం నతదక్షయి – యథాఘటాదిరితి. † దూషణాన్తరమాహ (బ్రహ్మణశ్చేతి). † అనన్తత్వం నామ కిం – తస్య భేదవాదేఽనుపపన్నత్వం కథ మిత్యత్రాహ (అనన్తత్వంనామేతి). † (వస్త్వన్తరభావ ఇతి) వస్త్వన్తరవత్త్వం వస్తుతః పరిచ్ఛేద ఇత్యర్థః. † వస్తుతః పరిచ్ఛేదవ్యాప్తం దేశకాలపరిచ్ఛిన్నత్వ మపాయ్యపతతీత్యాహ (వస్తుత ఇతి). † వ్యాప్తిం దర్శయతి (వస్త్వన్తరాదితి). † అసాయ్యర్థస్యానిష్టత్వం దర్శయతి (ఏవంచేతి) నిరుపపదమనన్తపదమసఙ్కుచితవృత్తి త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్య మాహేతి భావః. † ఏవమపరిచ్ఛిన్నస్య పరిచ్ఛిన్నత్వప్రసఙ్గ

౧॥ తై – ఆనం – ౧అను. ౧.

రోధః. † ఉత్పత్తివినాశాదయశ్చ జీవానాం బ్రహ్మణశ్చ ప్రసజ్యేరన్ - కాలపరిచ్ఛేదఏవ హ్యుత్పత్తివినాశభాగిత్వమ్. † అత ఏకస్యైవాపరిచ్ఛిన్నస్య బ్రహ్మణోఽవిద్యావిజృమ్భితం బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తం కృత్స్నం జగత్. సుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానవ్యవస్థాదయోఽపి స్వాప్నవ్యవస్థావదవిద్యాస్వాభావ్యాదుపపద్యన్తే. † తస్మాదేకమేవ నిత్యముక్తస్వప్రకాశస్వభావ మనాద్యవిద్యావశా జ్జగదాకారేణ వివర్తత ఇతి పరమార్థతో † బ్రహ్మవ్యతిరిక్తాభావా త్తదనన్యత్వం జగత ఇతి.——† అత్రోచ్యతే - నిర్విశేషస్వప్రకాశమాత్రం బ్రహ్మానాద్యవిద్యాతిరోహితస్వస్వరూపం స్వగతనానాత్వం పశ్యతీత్యేతత్ - ప్రకాశస్వరూపస్య నిరంశస్య ప్రకాశనివృత్తిరూపతిరోధానే † స్వరూపనాశప్రసఙ్గేన తిరోధానాసమ్భవాదిభ్య స్సకలప్రమాణవిరుద్ధం † స్వవచనవిరుద్ధంచేతి పూర్వమేవోక్తమ్. † యత్పునరుక్తం కారణవ్యతిరిక్తం కార్యం యుక్తిబాధితత్వేన శుక్తికారజతాదివ ద్భ్రమఇతి—తదయుక్తమ్ - యుక్తే రభావాత్. యత్త్వనువర్తమానస్య కారణమాత్రస్య సత్యత్వమ్ - వ్యావర్తమానానాం ఘటశరావాదికార్యాణా మసత్యత్వమితి – తదప్యన్యత్ర దృష్టస్యాన్యత్ర వ్యావర్తమానతా నబాధికేత్యాదిభిః పూర్వమేవ పరిహృతమ్. యచ్చోపలభ్యమానత్వవినాశిత్వాభ్యాం సదసదనిర్వచనీయత్వేన కార్యస్య మృషాత్వమితి - తదసత్ – ఉపలబ్ధివినాశయోగోఽహి నమిథ్యాత్వం సాధయతి – కిన్త్వనిత్యత్వమ్ - యద్దేశకాలసమ్బన్ధితయా యదుపలబ్ధమ్ - తద్దేశకాలసమ్బన్ధితయా బాధితత్వమేవహి తస్య మిథ్యాత్వే హేతుః. దేశాన్తరకాలాన్తరసమ్బన్ధితయోపలబ్ధస్యాన్యదేశకాలసమ్బన్ధిత్వేన బాధితత్వం దేశాన్తరకాలాన్తరావ్యాప్తిమాత్రం సాధయతి – నతు మిథ్యాత్వమ్. † ప్రతిప్రయోగశ్చ – ఘటాదికార్యం సత్యమ్ - దేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధావబాధితత్వాత్ - ఆత్మవత్. యచ్చోక్తం కారణస్వరూపా దవికృతా ద్వికృతాచ్చ కార్యోత్పత్తి ర్నసమ్భవతీతి – తదసత్ - దేశకాలాదిసహకారిసమవహితా త్కారణా త్కార్యోత్పత్తిసమ్భవాత్. తత్సమవధానంచ వికృతస్యావికృతస్యచ నసమ్భవతీతి యదుక్తమ్ – తదయుక్తమ్ - పూర్వ మవికృతస్యైవ కాలాదిసమవధానసమ్భవాత్. అవికృతత్వావిశేషాత్ పూర్వమపి దేశకాలాదిసమవధానం ప్రసజ్యత ఇతిచేన్న - దేశకాలాదిసమవధానస్యకారణాన్తరాయత్తస్యైతదాయత్తతాభావాత్. అతో దేశకాలాదిసమవధానరూపవిశేష మాపన్నం కారణం కార్య ము

ఉక్తః - అథావికారస్య సవికారత్వప్రసఙ్గ మాహ (ఉత్పత్తీ) అవికారత్వశ్రుతివిరోధశ్చేత్యర్థః. † ఏకస్యావిద్యయా సర్వవ్యవస్థోపపత్తి ముపసంహరతి (అత ఇతి) † బ్రహ్మాజ్ఞానవాదపక్షముపసంహరతి (తస్మాదితి) వివర్తతే – అధ్యాసాధిష్ఠానం భవతి. నతు పరిణమతీత్యర్థః. † (బ్రహ్మవ్యతిరిక్తాభావా త్తదనన్యత్వం జగత ఇతి) బ్రహ్మణః పరమార్థభూత మన్యన్నజగదిత్యర్థః.——† బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినం వైశేషికః ప్రతివదతి (అత్రోచ్యత ఇతి) తిరోధానేపి తద్రహితాంశ స్తిష్ఠతీతి నవక్తుం యుక్తమ్ - నిరంశత్వాదిత్యభిప్రాయేణ నిరంశస్యేత్యుక్తమ్. † (స్వరూపనాశప్రసఙ్గేనేతి) తిరోధానంనామ ప్రకాశనివృత్తిః. తత్ర జడస్య ప్రకాశవ్యతిరిక్తత్వా త్ప్రకాశనివృత్తావపి తస్య స్థితి రుపపద్యతే - ప్రకాశైకరూపస్య బ్రహ్మణః ప్రకాశనివృత్తిరూపతిరోధానంనామ స్వరూపనివృత్తిరేవేత్యర్థః. † (స్వవచనవిరుద్ధంచేతీతి) నిత్యత్వాదిసాధకవచనవిరుద్ధం నిర్విశేషత్వమ్ - జ్ఞప్తిత్వవిరుద్ధమస్తత్వ ప్రత్యయగోచరత్వమిత్యర్థః. పూర్వమేవోక్తమ్ - అస్మిన్ప్రబన్ధే సిద్ధాన్తినోక్తమిత్యర్థః. † (యత్పునరితి) సోపాధికత్వకాలాత్యయాపదిష్టత్వవచనవ్యాహతిభి రనైకాన్త్యాదిభిశ్చ పూర్వమేవపరిహృతమిత్యర్థః. † మిథ్యాత్వానిత్యత్వయో ర్భేదం దర్శయతి (యద్దేశకాలేతి) యద్యనిత్యత్వమేవ మిథ్యాత్వ ముచ్యతే - తర్హి సిద్ధసాధనం మిథ్యాత్వానుమానమ్. యద్యనిత్యత్వవిలక్షణం మిథ్యాత్వం సాధ్యతే - తర్హి సోపాధికత్వాదిదూషణాని స్యురితి భావః. † ప్రత్యనుమానమాహ (ప్రతిప్రయోగశ్చేతి). నను మిథ్యాత్వానుమానం న సోపాధికమ్ - ఉపాధే రభావాత్. ప్రతిపన్నదేశకాలోపాధౌ బాధో నసాధ్యసమవ్యాప్తః - దేశకాలభ్రమేషు ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధాభావాత్. నహి దేశకాలభ్రమస్య దేశకాలాన్తరోపాధిప్రతిపత్తిః - తస్మా న్నసాధ్యసమవ్యాప్తిః. యది బాధమాత్రమేవ హేతుః - తన్న - పక్షేపి విద్యమానత్వాత్. పక్షేప్యవిద్యమాన స్సర్వసపక్షానుయాయీహ్యుపాధిః. తస్మా న్నసోపాధికత్వమితి. అత్రాయం పరిహారః - దేశకాలభ్రమేష్వపి ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధోస్తి - నహి దేశకాలావేవ సర్వత్రోపాధిః. తౌతు దేశకాలవ్యతిరిక్తవిషయభ్రమేషు. దేశకాలవిషయభ్రమేష్వన్యే పదార్థా ఉపాధయః - యథా దుర్దినే సాయం కాలభ్రమాన్వితః పురుషః పశ్చా దాదిత్యదర్శనా త్ప్రబుద్ధః ఏవం మన్యతే - యదాఽహం సన్ధ్యా ముపాసితవాన్ - నతదా సాయమితి, యదాఽహం బుద్ధః - న తదానీం ప్రభాతమితిచ - యత్రాహం సుప్తః - నాయం సదేశ ఇత్యాది. కించ - దేశభ్రమె కాల ఉపాధి స్స్యాత్ - కాలభ్రమే దేశ

త్పాదయతీతి నకిఞ్చి దవహీనమ్. † కారణస్యచ కార్యం ప్రత్యారమ్భకత్వ మబాధితం దృశ్యమానం నకేనాపి ప్రకారేణాపహ్నోతుం శక్యతే. † యత్తు హేమాదిమాత్రస్య, రుచకాదికార్యస్యైవ తదాశ్రయస్యవా హేమాదే రారమ్భకత్వం న సమ్భవతీతి - తదయుక్తమ్ - హేమాదిమాత్రస్యైవ యథోక్తపరికరయుక్తస్యారమ్భకత్వసమ్భవాత్. నచారమ్భకహేమవ్యతిరిక్తం కార్యం న దృశ్యత ఇతి వక్తుం శక్యమ్ - హేమాతిరిక్తస్య స్వస్తికస్య దర్శనాత్, బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభి ర్వస్త్వన్తరస్య సాధితత్వాచ్చ. † నచాయం శుక్తికారజతాదివ ద్భ్రమః - † ఉత్పత్తివినాశయో రన్తరాళ ఉపలభ్యమానస్య తద్దేశకాలసమ్బన్ధితయా బాధాదర్శనాత్. నచాస్యా ఉపలబ్ధే ర్బాధికా కాచిదపి యుక్తి ర్దృశ్యతే. † ప్రాగనుపలబ్ధస్వస్తికోపలబ్ధివేళాయామపి హేమప్రత్యభిజ్ఞా స్వస్తికాశ్రయతయా హేమ్నో వ్యనువృత్తే రవిరుద్ధా. † శ్రుతిభిస్తు ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసాధనం పూర్వమేవ నిరస్తమ్. † యచ్చాన్యదత్ర ప్రత్యక్షావిరోధాది ప్రతివక్తవ్యమ్ - తదపి సర్వం పూర్వమేవ సూక్తమ్. † యచ్చోక్తమేకేనాత్మనా సర్వాణి శరీరాణ్యాత్మవన్తీతి - తదసత్ - † ఏకస్యైవ సర్వశరీరప్రయుక్తసుఖదుఃఖప్రతిసన్ధానప్రసఙ్గాత్. † సౌభరిప్రభృతిషు హ్యాత్మైకత్వేనానేకశరీరప్రయుక్తసుఖాదిప్రతిసన్ధాన మేకస్య దృశ్యతే. † నచాహమర్థస్య జ్ఞాతృత్వా త్తద్భేదా త్ప్రతిసన్ధానాభావో నాత్మభేదాదితి వక్తుం శక్యమ్ - † ఆత్మా జ్ఞాతైవ - సచాహ మర్థ ఏవ - అన్తః కరణభూతస్త్వహఙ్కారో జడత్వా త్కరణత్వాచ్చ శరీరేన్ద్రియాదివ న్నజ్ఞాతేత్యుపపాదితత్వాత్. † యచ్చ శరీరత్వజడత్వకార్యత్వకల్పితత్వైస్సర్వశరీరాణామేకస్యావిద్యాకల్పితత్వముక్తమ్ - తదపి సర్వశరీరాణా మవిద్యాకల్పితత్వస్యైవాభావా దయుక్తం. తదభావశ్చాబాధితస్య సత్యత్వో

~~~

ఉపాధి స్స్యాత్. నచాన్యోన్యాశ్రయః - భ్రమవ్యక్తిభేదాత్. తస్మా త్ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధస్య సాధ్యసమవ్యాప్తి రస్త్యేవ. ఇమ మర్థ మభిప్రేత్య దేశకాలాది ప్రతిపన్నోపాధావబాధితత్వా దిత్యత్రాదిశబ్దః ప్రయుక్తః. దేశకాలాదిప్రతిపన్నోపాధౌ బాధార్హత్వం మిథ్యాత్వమ్ - తత్కార్యభూతః ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధో మిథ్యాత్వసాధకః - యథాఽగ్నే ర్దాహార్హస్య దాహకార్యం దాహార్హత్వే లిఙ్గమ్ - తద్వత్ - అత స్సాధ్యావిశిష్టత్వచోద్య మపాస్తమ్. సమవహితాత్ - సమన్వితాత్. కారణాన్తరమ్ - కర్మ ఈశ్వరసంకల్ప ఇత్యాది ఏతదాయత్తత్వాభావాత్, వికారాయత్తత్వాభావాత్. † ఏవ మనుగ్రాహక స్తర్క ఉక్తః - అథానుగ్రాహ్యం ప్రమాణ మాహ (కారణస్యచేతి) పూర్వపక్షిణా కార్యకారణభావ మిథ్యాత్వగ్రాహి ప్రమాణానుగ్రాహకత్వేనహి తర్క ఉక్తః. తథాఽత్రాప్యనుగ్రాహకతర్కపూర్వకం ప్రమాణముక్తమ్. పరోక్తతర్కశ్చ జాత్యుక్తిః - స్వవ్యాఘాతాత్. కార్యకారణభావభఙ్గవాచివాక్యం కిం పరస్య కార్యకారణభావభఙ్గవిషయప్రమితేః కారణమ్ - తర్హి నకార్యకారణభావభఙ్గః. ఉతన - తతోపి నతద్భఙ్గః. సా ప్రతీతి ర్మిథ్యా చేత్ - తతోపి నభఙ్గః - బాధబాధే పూర్వబాధితస్య సత్యత్వాత్. ఏవం కార్యకారణభావస్య ప్రామాణికత్వా త్తద్విరుద్ధబాహ్యతర్కానుదయ ఏవేతి స్థితమ్. † (యత్త్వితి) హేమమాత్రస్య, రుచకాదికార్యమాత్రస్య, కార్యాశ్రితద్రవ్యమాత్రస్య,చారమ్భకత్వం న సంభవతీత్యుక్తమిత్యర్థః. యథోక్తపరికరః - దేశకాలాదిః. † అనిరూపితవస్త్వవలమ్బనబుద్ధిశబ్దాదీనాం అసాధకత్వం పూర్వపక్షిణోక్తం ప్రతిక్షిపతి (నచాయమితి). † (ఉత్పత్తివినాశయోరన్తరాళే ఉపలభ్యమానస్యేతి) అనిత్యత్వే సాధ్యే సిద్ధసాధనత్వమ్. ప్రతిపన్నోపాధౌ బాధశ్చేత్ - తదనుపలమ్భాదేవ నిరస్తమితి భావః. † హేమప్రత్యభిజ్ఞా కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (ప్రాగితి). † (శ్రుతిభిస్త్వితి) సిద్ధాన్తినా నిరస్తమిత్యర్థః. † (యచ్చాన్యదితి) ప్రత్యక్షం సన్మాత్రగ్రాహి - విరోధే సత్యపి శాస్త్రం బలీయ ఇత్యాదికం త్వదుక్తం పూర్వమేవానేన గ్రన్థకారేణ నిరస్తమిత్యర్థః. † తదుక్త మనుమానగణం దూషయతి (యచ్చోక్తమితి). † వ్యాప్తివిరోధ మాహ (ఏకస్యైవేతి) యత్సంప్రతిపన్నైకాత్మకం శరీరమ్ - తత్రహి సుఖాదిప్రతిసన్ధానం దృష్టమితిభావః. † ప్రతిసన్ధానాభావ శ్శరీరభేదనిబన్ధనఇత్యత్రాహ (సౌభరిప్రభృతిష్వితి) విలక్షణజ్ఞానానాం కేషాంచి చ్ఛరీర భేదేపి పూర్వజన్మసుఖాదిప్రత్యభిజ్ఞానాదితి ప్రభృతిశబ్దస్య భావః. కించ - కిమేకశరీరవర్త్యాత్మన ఏకత్వం సాధ్యతే - ఉతానేకశరీరవర్తినః. ప్రథమే కల్పే సిద్ధసాధనత్వమ్. ద్వితీయే ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధః - పరశరీరే తచ్చేష్టాదిభి రాత్మా హ్యనుమీయతే - తచ్చానుమానం స్వస్మా దన్యత్వేనైవైనం దర్శయతి. స్వాత్మాహ్యహ మిత్యపరోక్ష మవభాసతే - నహి పరశరీరగత ఆత్మా అపరోక్షఇతి. † అన్తఃకరణభేదాత్ ప్రతిసన్ధానాభావ ఇత్యాశఙ్క్య దూషయతి (నచేతి). † అన్తఃకరణస్య జ్ఞాతృత్వేపి పూర్వపూర్వకల్పేషూత్పన్నవినష్టాన్తః కరణానామపి సనకాదీనాం తత్ప్రతిసన్ధానసంభవా న్నాన్తఃకరణభేదః ప్రతిసన్ధానాభావహేతుః. అన్తఃకరణస్య జ్ఞాతృత్వమేవ నాస్తి - తత్రాత్మన ఇత్యాహ (ఆత్మా జ్ఞాతైవేతి). † (యచ్చేతి) శరీరాణా మవిద్యాకల్పితత్వే సిద్ధే హ్యేకావిద్యా కల్పితత్వసద్ధిః. తదేవ నాస్తీతి సపక్షభూతశరీ
~~~

పపాదనాత్. † యచ్చ చేతనాదన్యస్య జడత్వదర్శనాత్సర్వచేతనానామనన్యత్వ ముక్తమ్ - † తదపి సుఖదుఃఖవ్యవస్థయా భేదోపపాదనాదేవ నిరస్తమ్. † యత్తు మయ్యే వాత్మవన్తి, మదవిద్యాకల్పితాన్య, హమేవ సర్వం చేతనజాత, మిత్యహ మర్థస్యైక్య ముపపాదితమ్ - తదజ్ఞాతస్వసిద్ధాన్తస్య భ్రాన్తిజల్పితమ్ - అహం త్వమాద్యర్థవిలక్షణం చిన్మాత్రం హ్యాత్మా త్వన్మతే. † కిఞ్చ-నిర్విశేషచిన్మాత్రాతిరేకి సర్వం మిథ్యేతి వదతో మోక్షార్థశ్రవణాదిప్రయత్నో నిష్ఫలః - అవిద్యా కార్యత్వాత్ - శుక్తికారజతాదిషు రజతాద్యుపాదానాదిప్రయత్నవత్. మోక్షార్థప్రయత్నో వ్యర్థః - కల్పితాచార్యాయత్త జ్ఞానకార్యత్వాత్ - శుకప్రహ్లాదవామదేవాదిప్రయత్నవత్. † తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానం నబన్ధనివర్తకమ్ - అవిద్యా కల్పితవాక్యజన్యత్వాత్ - స్వయమవిద్యాత్మకత్వాత్ - అవిద్యాకల్పితజ్ఞాత్రాశ్రయత్వాత్ - కల్పితాచార్యాయత్తశ్రవణజ న్యత్వాద్వా - స్వాప్నబన్ధనివర్తనవాక్యజన్యజ్ఞానవత్. † కించ - నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మ మిథ్యా - అవిద్యాకార్యజ్ఞానగమ్య త్వాత్ - అవిద్యాకల్పితజ్ఞాత్రాశ్రయజ్ఞానగమ్యత్వాత్ - అవిద్యాత్మకజ్ఞానగమ్యత్వాద్వా - యదేవం తత్తథా - యథా స్వాప్నగన్ధర్వనగరాదిః. † నచ నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మ స్వయంప్రకాశతే - యేన నప్రమాణాన్తర మపేక్ష తే. యత్త్వాత్మసాక్షికం స్వయంప్రకాశజ్ఞానం దృశ్యతే - తత్తు జ్ఞేయవిశేషసిద్ధిరూపం జ్ఞాతృగతమేవ దృశ్యతఇతి పూర్వమేవోక్తమ్. † యానిచ తస్య నిర్విశేషత్వసాధకాని యౌక్తికాని జ్ఞానాన్యుపన్యస్తాని - తాని చానన్తరోక్తై రవి ద్యాకార్యత్వా దిత్యాదిభి రనుమానై. † ర్నిరస్తాని. నచ నిర్విశేషస్య చిన్మాత్రస్యాజ్ఞానసాక్షిత్వమహఙ్కారాదిజగ ద్భ్రమశ్చోపపద్యతే - సాక్షిత్వభ్రమాదయోపిహి జ్ఞాతృవిశేషగతా దృష్టాః - నజ్ఞప్తిమాత్రగతాః. నచ తస్య ప్రకాశత్వం స్వాయత్తప్రకాశతావా సిధ్యతి - ప్రకాశోహి కస్యచి త్పురుషస్య కంచనార్థవిశేషంప్రతి సిద్ధిరూపో దృ శ్యతే, తత ఏవహి తస్య స్వయంప్రకాశతో † పపాద్యతే భవద్భిరపి. † నచాతాదృశస్య నిర్విశేషస్య ప్రకాశతా సమ్భవతి. † యః పునః స్వగోష్ఠీష్వపరమార్థాదపి పరమార్థకార్యం దృశ్యత ఇత్యుద్ఘోషః - † సోపి - తాని కార్యాణి సర్వాణ్యబాధితకల్పాని వ్యావహారికసత్యాని వస్తుతస్త్వవిద్యాత్మకాన్యేవేతి స్వాభ్యుపగమాదేవ నిరస్తః. అస్మాభిరపి సర్వ త్ర పరమార్థాదేవ కారణా త్సర్వకార్యోత్పత్తి ముపపాదయద్భిః పూర్వమేవ నిరస్తః. నచ త్వదీయైషా మనుమానా నాం శ్రుతివిరోధో వక్తుం శక్యతే - శ్రుతే రప్యవిద్యాకార్యత్వేనావిద్యాత్మకత్వేనచోక్తదృష్టాన్తేభ్యో † విశేషాభా

రసాయవిద్యాకల్పితత్వాభావా ద్దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వముక్తం భవతి. కల్పితత్వహేతో రన్యతరాసిద్ధిశ్చ. † కల్పితత్వాభావముపపాదయతి (తదభావశ్చేతి) సర్వం చేతనజాతమహమేవ - చేతనత్వాదితి యద్వ్యతిరేకిపూర్వ ముక్తమ్ - తదర్థత ఉదాహృతం భవతి యచ్చేతి. † దూష యతి (తదపీతి) కాలాత్యయాపదిష్టత్వం దూషణ ముక్తంభవతి. † ఏష్వనుమానేష్వూక్తిదూషణ మాహ (యత్త్వితి) బద్ధముక్తాదివ్యవస్థానా మేకా విద్యాకల్పితత్వం యదుక్తమ్ - తత్రాప్యపారమార్థికత్వహేతో రసిద్ధి స్సోపాధికత్వం చానుసన్ధేయమ్. † (కించేతి). † అవిద్యాకార్యత్వాది త్యాదిహేతుగణై రనిష్టప్రసఙ్గమాహ (తత్త్వమస్యాదీతి) అవిద్యామూలత్వాశ్రయణే తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానస్యానివర్తకత్వప్రసఙ్గఇత్యర్థః. యథాసంవిత్సిద్ధౌ * అభావిన్యేవ సా పశ్చా ద్భావినీత్యుపదిశ్యతామ్ । సన్తిహి స్వప్నదృష్టాని దృష్టాన్తవచనాని త ఇతి. సా - ముక్తిః. మృషా వాదినాం ద్విధా ప్రక్రియా - బ్రహ్మ నవేదాన్తైః ప్రతిపాద్యతే - అపితు భేదనిషేధ ఏవ క్రియత ఇతి. స్వరూపపరవాక్యైః ప్రతిపాద్యత ఇతిచ. † తత్ర స్వరూపపరవాక్యప్రతిపాద్యత్వపక్షేఽనిష్టం ప్రసఞ్జయతి (కించనిర్విశేషేతి). † (నచేత్యాది) జ్ఞేయవిశేషసిద్ధిరూపమ్ - జ్ఞేయవిశేషవ్య వహారానురూపమిత్యర్థః. † (యానిచేతి) అనుమానైః - తర్కైః. తర్కస్యానుమానశబ్దవాచ్యత్వం వ్యాప్తిసాపేక్షత్వాత్. * ఊహ స్తర్కోఽనుమానోక్తిరితి హలాయుధః. † (నిరస్తానీతి) అవిద్యాకార్యత్వాదిహేతుభి స్స్వాభిమతార్థసాధకత్వం నిరస్తమిత్యర్థః. † (ఉపపాద్యతేభవద్భిరితి) స్వసంబన్ధాదర్థాన్తరే తద్ధర్మవ్యవహారహేతుత్వాదితి హేతోరిత్యర్థః. † (నచేతి) అతాదృశస్య - నిర్విశేషత్వా త్కర్మకర్తృరహితస్యేత్యర్థః. తాదృశస్యేతి పాఠేఽయమర్థః - తాదృశస్య - కర్మకర్తృసహితో యః ప్రకాశతే తస్య - నిర్విశేషత్వేఽభిమతే సా నసిధ్యతీతి. † పూర్వ మప రమార్థహేతో శ్శుక్తిరజతాద్యుపాదానాదిప్రయత్నవన్నిష్ఫలత్వముక్తమ్ - తన్న - అపరమార్థాదపి పరమార్థోత్పత్తేరితి శఙ్క్యతే (యఃపునరితి). † కిమియ మపరమార్థాత్పరమార్థోత్పత్తి ర్భవత్పక్షేణోచ్యతే - ఉతాస్మత్పక్షేణేతి వికల్ప మభిప్రేత్య ఆద్యపక్షే తదసిద్ధి మాహ (సోపితానీతి). † ద్వితీయపక్షే దూషణమాహ (అస్మాభిరితి). † (విశేషాభావాత్) ప్రబల విరోధేహి దౌర్బల్యమితి భావః. † బాధాదర్శనాభ్యుపగమేన దూష

వాత్. యత్తు బ్రహ్మణోఽపారమార్థికజ్ఞానగమ్యత్వేపి పశ్చాత్తనబాధాదర్శనా ద్బ్రహ్మ సత్యమేవేతి - తదసత్ - † దుష్టకారణజన్యజ్ఞానగమ్యత్వే నిశ్చితేసతి పశ్చాత్తనబాధాదర్శనస్యాకించిత్కరత్వాత్. యథా శూన్యమేవ తత్త్వమితి వాక్యజన్యజ్ఞానస్య పశ్చాత్తనబాధాదర్శనేపి దోషమూలత్వనిశ్చయాదేవ తదర్థస్యాసత్యత్వమ్. † కించ - * ౧ నేహ నానాస్తి కించన * ౨ విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మేతి విజ్ఞానమాత్రాతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య వస్తుజాతస్య నిషేధకత్వేన సర్వస్మాత్పరత్వా త్పశ్చాత్తనబాధాదర్శన ముచ్యతే - శూన్యమేవ తత్త్వమితి తస్యాప్యభావం వదత స్తస్మాత్పరత్వేన పశ్చాత్తనబాధో దృశ్యతే. సర్వశూన్యతావ్యతిరేకినిషేధాసమ్భవాత్తస్యైవ పశ్చాత్తనబాధాదర్శనమ్ దోషమూలత్వంతు ప్రత్యక్షాదీనాం వేదాన్తజన్యస్య సర్వశూన్యజ్ఞానస్యాప్యవిశిష్టమ్. † అత స్సర్వం విజ్ఞానజాతం పారమార్థికజ్ఞాతృగతమ్ - స్వయంచ పరమార్థభూత మర్థవిశేషసిద్ధిరూపమ్ తత్ర కించిత్ - జ్ఞానం దోషమూలమ్. దోషశ్చ పరమార్థః. కించిచ్చ నిర్దోషపారమార్థికసామగ్రీజన్యమితి యావన్నాభ్యుపేయతే - నతావ త్సత్య మిథ్యార్థవ్యవస్థా † లోకవ్యవహారశ్చనేత్స్యతి. † లోకవ్యవహారోహి పారమార్థికో భ్రాన్తిరూపశ్చపారమార్థికజ్ఞాతృగతార్థవిశేషసిద్ధిరూపప్రకాశపూర్వకః - † నిర్విశేషసన్మాత్రస్యతు పారమార్థికస్యాపారమార్థికస్య చ ప్రతిభాసాదే ర్హేతుత్వాసమ్భవా ల్లోకవ్యవహారో నసమ్భవతి. † యచ్చ త్తైర్నిరధిష్ఠానభ్రమాసమ్భవా త్సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానస్య సన్మాత్రస్య పారమార్థికత్వముక్తమ్ - తదపి దోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞాతృత్వ జ్ఞానానా మపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తివ దధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తే ర్నిరస్తమ్. అథాధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపి నక్వచి ద్భ్రమో దృష్టఇతి సన్మాత్రస్య పారమార్థికత్వ మవశ్యాశ్రయణీయ మితి మన్యసే - హన్త తర్హి దోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞాతృత్వజ్ఞానానా మపారమార్థ్యేపి నక్వచి ద్భ్రమో దృష్టఇతి దర్శనానుగుణ్యేన తేషామపి పారమార్థ్య మవశ్యాశ్రయణీయమితి నకశ్చిద్విశేషో ఽన్యత్ర తత్సంరమ్భాత్. † యత్తు భేదపక్షేప్యతీతకల్పానా మానన్త్యా త్సర్వేషా మాత్మనాం ముక్తత్వేన బద్ధాసమ్భవా ద్బద్ధముక్తవ్యవస్థా నసమ్భవతీతి - † తదాత్మానన్త్యేన పరిహృతమ్. యత్త్వాత్మనాం భిన్నత్వే మాషసర్షపఘటపటాదివత్సఙ్ఖ్యావత్త్వమవర్జనీయమితి - తత్ర ఘటాదీనా మప్యనన్తత్వా ద్దృష్టాన్త స్సాధ్యవికల స్స్యాత్. దశఘటా స్సహస్రం

యతి (దుష్టకారణేతి). † తదనభ్యుపగమేన దూషయతి (కించేతి) ప్రత్యక్షాదిప్రమాణం వేదేపి సవిశేషపరవాక్యజాతంచ విహాయ నిషేధపరవాక్యప్రాబల్యంహి త్వదుక్తమ్ తత్ర విధిరూపత్వాత్పూర్వేషాం దార్బల్యమ్ - నిషేధరూపత్వాచ్చ పశ్చాత్తనస్య ప్రాబల్యమ్ - తచ్చ సర్వశూన్యవాదినఏవేత్యర్థః. † (అతస్సర్వమితి) అత ఇత్యస్య నసేత్స్యతీత్యన్వయః. † లోకవ్యవహారస్యాసిద్ధి ముపపాదయిష్యన్నాహ † (లోకేతి). † తా ముపపాదయతి (లోకవ్యవహారోహీతి). † తతః కిమిత్యత్రాహ (నిర్విశేషేతి) నిర్విశేషజ్ఞానస్య జ్ఞాతృత్వాభావా న్నప్రతిభానహేతుత్వమ్, - జ్ఞాత్రైవ హ్యాశ్రయతయా ప్రతిభానహేతు ర్దృష్టః. జ్ఞాతృగతజ్ఞానత్వాభావాచ్చ న వ్యవహారహేతుత్వమ్, - జ్ఞాతృగతజ్ఞానంహి స్వపరవ్యవహారహేతుతయా దృష్టమిత్యర్థః. యద్వా - నిర్విశేషజ్ఞానస్య జ్ఞాతృత్వాభావా త్ప్రతిభాసస్యాశ్రయతయా హేతుత్వం, నాస్తి - నిర్విశేషత్వాదేవ కారణతయా హేతుత్వమపి నాస్తీత్యర్థః. పారమార్థికాపారమార్థికశబ్దౌ పరమార్థాపరమార్థవిషయత్వపరౌ. ప్రతిభాసాదేరిత్యత్రాదిశబ్దో వ్యవహారపరః. † (యచ్చేత్యాది). † (నకశ్చిద్విశేషోఽన్యత్ర తత్సంరమ్భాదితి) అత్రాయ మభిప్రాయః - అధిష్ఠానస్యాపారమార్థ్యే తస్యాప్యధిష్ఠానాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థేతి చేన్న - దోషస్యాపారమార్థ్యే తస్యాపిదోషాన్తర మిత్యనవస్థా స్యాత్. తత్ర స్వరూపానాదిత్వేన పరిహార స్తుల్యః. ప్రవాహానాదిత్వేన పరిహారశ్చేత్ - సోపి తుల్యః. దుర్ఘటత్వేన పరిహారశ్చేత్ - సోపితుల్యః. పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తి, రపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తి, రితి ద్విధా - తత్ర పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తినిరపేక్షత్వం దుర్ఘటత్వమ్ - ఇయం చాపరమార్థత్వప్రయుక్తో పపత్తి రధిష్ఠానపారమార్థ్యాపేక్షేతిచేత్. దోషపరమార్థత్వ మప్యపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తి రిత్యపి తుల్యమితి. † (యత్త్విత్యాది). † (తదాత్మానన్త్యేన పరిహృతమ్) యథా మాషసర్షపాదిష్వేకైకజాతీయా ఏవానన్తాః. సముదితాశ్చానన్తాః, - తథా బద్ధాశ్చానన్తాః, ముక్తాశ్చానన్తాః, సముదితాశ్చ సర్వే చేతనా అనన్తాఇత్యర్థః. సర్వేషా మాత్మనామేకత్వసఙ్ఖ్యాప్రత్యేకమస్త్యేవ - అతో నసఙ్ఖ్యావత్త్వమాత్రం నిషిధ్యతే - ద్విత్వాదిసఙ్ఖ్యయా అవధిరేవ నిషిధ్యతే. అతీతకల్పానా మానన్త్యాదేకస్మిన్కల్ప ఏకఘట సద్భావేపి ఘటానా మానన్త్యం సిద్ధమితి సాధ్యవికలతా దృష్టాన్తస్య. కిం దేశకాలకర్త్రాద్యుపాధ్యవచ్ఛిన్నా ఘటా స్సపక్షీకృతాః - ఉత కృత్స్నా ఘటాః.

౧॥ కఠ - ౪వ - ౧౧. ౨॥ బృ - ౫అ - ౯బ్రా - ౨౮.

మాషాఇతి సఙ్ఖ్యావత్త్వం దృశ్యత ఇతిచేత్. సత్యమ్ - తత్తు నఘటాదిస్వరూపగతమ్ - అపితు † దేశకాలాద్యుపాధిమద్ఘటాదిగతమ్. తాదృశంతు సఙ్ఖ్యావత్త్వ మాత్మనా మభ్యుపగచ్ఛామః. నచ తావతా సర్వముక్తిప్రసఙ్గః - † ఆత్మస్వరూపానన్త్యాత్. యత్త్వాత్మనాం భిన్నత్వే ఘటాదివ జ్జడత్వానాత్మత్వక్షయిత్వప్రసఙ్గ ఇతి - † తదయుక్తమ్ - ఏకజాతీయానాం భేదస్య తజ్జాతీయానాం జాత్యన్తరీయతాపాదకత్వాత్. † నహి ఘటానాం భేద స్తేషాం పటత్వ మాపాదయతి. † యత్తు † భిన్నత్వే వస్తుతః పరిచ్ఛేదా ద్దేశకాలాభ్యామపి పరిచ్ఛేదో బ్రహ్మణః ప్రసజ్యత ఇత్యనన్తత్వం బ్రహ్మణో నసిధ్యతీతి - † తదయుక్తమ్ - † వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నానామపి † దేశకాలపరిచ్ఛేదస్య న్యూనాధికభావేనానియమదర్శనాత్. దేశకాలసమ్బన్ధేయత్తాయాః † ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేన బ్రహ్మణ స్సర్వదేశకాలసమ్బన్ధస్యాపి ప్రమాణాన్తరాదాపతతో విరోధాభావాత్. † వస్తుతః పరిచ్ఛేదమాత్రాదపి సర్వప్రకారపరిచ్ఛేదరహితత్వాభావా దానన్త్యాసిద్ధిరితి చేత్ - † తద్భవతోఽప్యవిద్యావిలక్షణత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపేయత స్సమానమ్. † అతస్తతోఽవిద్యావిలక్షణత్వాభ్యుపగమా ద్బ్రహ్మణోఽపి భిన్నత్వేన భేదప్రయుక్తా దోషా స్సర్వే తవాపి ప్రసజ్యేరన్. † యద్య

త్రానన్తరపక్షే సాధ్యవికలతా. ఆద్యేపి దేశాద్యవచ్ఛేదప్రయుక్తత్వాత్సోపాధికత్వమ్. సపక్షదర్శనానుగుణ్యేన పక్షేపి సాధ్యధర్మస్య వక్తవ్యత్వా దుపాధ్యవచ్ఛిన్నచేతనానాం సఙ్ఖ్యావత్త్వం సాధ్యం స్యాత్ - తదా సిద్ధసాధ్యతా. కిమేతదణ్డాన్తర్వర్తినాం చేతనానా మవధిమత్సఙ్ఖ్యావత్త్వం సాధ్యమ్ - ఉత సర్వేషామ్, ప్రథమే సిద్ధసాధ్యతా - అన్యత్ర ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధః - అతీతాణ్డానామ్, తదన్తర్వర్తినాం చేతనానాంచ సద్భావే ప్రమాణం వక్తవ్యమ్ - నోచే దాశ్రయైకదేశాసిద్ధిప్రసఙ్గాత్. ప్రమాణంచ శాస్త్రమ్. తచ్చ తానన్తత్వేన ప్రతిపాదయతీతి తద్విరుద్ధత్వా త్కాలాత్యయాపదిష్టఇత్యర్థః. విగీతః కాలః సావధిః - కాలత్వాత్ - మాససంవత్సరాదివదితి వక్తుం శక్యత్వేప్యతీతకల్పానా మానన్త్యంహి శాస్త్రబలాదభ్యుపగతమ్ - తథా సఙ్ఖ్యావత్త్వసాధకహేతోః శాస్త్రబాధాచ్చేతనానన్త్య మభ్యుపగన్తవ్యమిత్యర్థః. దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వం కణ్ఠోక్తమ్ - వికల్పముఖేన సోపాధికత్వకాలాత్యయాపదేశసిద్ధసాధనతా అభిప్రేతాః. ఘటసర్షపాదివ్యక్తిబాహుళ్యానాం పరస్పరంసఙ్ఖ్యావధిన్యూనాధికభావేసత్యపి తథాత్వేన తేషా మానన్త్యం దర్శయితుం దశఘటా స్సహస్రమాషా ఇత్యుక్తమ్. † (దేశకాలాద్యుపాధిమదితి) అత్రాదిశబ్దేన కర్తా వివక్షితః - ఏతత్కులాలనిర్మితా ఘటా దశేత్యపి వక్తుం శక్యత్వాత్. † (ఆత్మస్వరూపానన్త్యదితి) దేశాద్యుపాధిరాహిత్యే ఆత్మస్వరూపమాత్రస్యాసఙ్ఖ్యేయత్వాదిత్యర్థః. † యత్త్విత్యాదినా భిన్నత్వేన అనాత్మత్వాదిప్రసఙ్గ మనూదితం పరిహరతి (తదయుక్తమితి). † (నహీతి) ఘటో నభిన్నః - ఘటత్వాత్ - యద్భిన్నమ్ - నతద్ఘటః - యథా పటఇత్యుక్తే యథాకాలాత్యయాపదిష్టత్వమ్ - తథాత్వదుక్తవ్యతిరేకిణామపి కాలాత్యయాపదిష్టత్వమిత్యర్థః. † వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నత్వే దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రసఙ్గం దూషయతి (యత్త్వితి). † (భిన్నత్వే వస్తుతః పరిచ్ఛేదాదితి) † ఇద మిదం నభవతీతి సామానాధికరణ్యానర్హత్వం వస్తుతః పరిచ్ఛేదఇతి మృషావాద్యభిమతమితి జ్ఞాపితమ్. సిద్ధాన్త్యభిమతః ప్రకారాన్తరేణ వస్తుపరిచ్ఛేదస్తు మృషావాద్యనభిమతః - తద్విపరీతరూపస్యాపరిచ్ఛేదస్య నిర్విశేషత్వవిరోధాత్. అతో మృషావాదినా స్వాభిమతవస్తుపరిచ్ఛేదస్య దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వాభిమానేన దేశకాలపరిచ్ఛేదా ప్రసఞ్జితౌ. తౌదూషయతి (తదయుక్తమితి). † కుత ఇత్యపేక్షాయా మప్రయోజకత్వం వక్తుం తదుపయోగిన మర్థమాహ (వస్తుతఇతి). † తతః కిమిత్యత్రాహ (దేశకాలేతి). † (ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేనేతి) వస్తుపరిచ్ఛేదోఽప్రయోజక ఇతిభావః. ప్రతిబన్ద్యభిప్రాయేణైవముక్తమ్. అయమర్థః - దేశకాలపరిచ్ఛేదయో ర్న్యూనాధికభావౌ దృశ్యేతే - పరాభిమతస్య వస్తుపరిచ్ఛేదస్యతు సనాస్తి. తథాపి పరిచ్ఛేదత్వాత్సోపి న్యూనాధికభావవానితిప్రసఞ్జనస్య ప్రమాణబాధితత్వేన పరిచ్ఛేదత్వం యథా న్యూనాధికభావవత్త్వస్యాప్రయోజకమ్ - తథా వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నత్వమపి దేశకాలపరిచ్ఛేదయో రప్రయోజకమ్ - ప్రమాణబాధాదితి. యద్వా - యథా వస్తుతః పరిచ్ఛేదో ముహూర్తావధికకాలపరిచ్ఛేదవిశేషే మాషమాత్రావధికదేశపరిచ్ఛేదవిశేషేచ ప్రయోజక ఇత్యభ్యుపగన్తు మయుక్తమ్ - తయో ర్న్యూనాధికభావగ్రాహిప్రమాణేన బాధాత్ - ఏవం దేశకాలపరిచ్ఛేదావాన్తరవిశేషస్యేవ దేశకాలపరిచ్ఛేదమాత్రస్యాపి ప్రమాణబాధా ద్వస్తుపరిచ్ఛేదో నప్రయోజక ఇతిభావః. అథవా - ప్రయోజ్యాకారతారతమ్యం ప్రయోజకాకారతారతమ్యనిబన్ధనం దృష్టమ్ - యథా పతనతారతమ్యం గురుత్వతారతమ్యనిబన్ధనమ్, యథావా గతిశైఘ్ర్యతారతమ్యం వేగతారతమ్యనిబన్ధనమ్,. అత స్తారతమ్యవతి ప్రయోజ్యధర్మే ప్రయోజకధర్మేణ తారతమ్యవతా భావ్యమ్ - అతో వస్తుపరిచ్ఛేదస్య దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వేసతి న్యూనాధికభావవత్త్వప్రసఙ్గః. నచ వస్తుపరిచ్ఛేదో న్యూనాధికభావవా న్దృశ్యతే - తస్మా ద్దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వం తస్యానుపపన్నమ్. అతో వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నస్యాపి బ్రహ్మణో దేశకాలపరిచ్ఛేదాభావ ఉపపన్నఇత్యర్థః. భాష్యే న్యూనాధికభావేనానియమదర్శనాదితి, ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేన చేతి, నిర్దేశేనాయ మర్థో వివక్షితఇతి స్ఫుట మవగమ్యతే. † అథానన్త్యశ్రుతేః సఙ్కోచం శఙ్కతే (వస్తుతఃపరిచ్ఛేదమాత్రాదపీతి). † సంకోచస్య పరపక్షేపి తుల్యతాం దర్శయతి (తద్భవతోపీతి). † తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతస్తతోవిద్యేతి). † ప్రసఙ్గదార్ఢ్యాయ ప్రసఞ్జకస్య విపర్యయేఽనిష్టమాహ (యద్యవిద్యేతి). † తతోపి

విద్యావిలక్షణత్వం నాభ్యుపేయతే - తర్హ్యవిద్యాత్మకమేవ బ్రహ్మ స్యాత్. * ౧ † సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి లక్షణవాక్యమపి తత ఏవాపార్థకం స్యాత్. † భేదతత్త్వానభ్యుపగమేహి స్వపక్షపరపక్షసాధనదూషణాదివివేకాభావాత్సర్వమసమఞ్జసం స్యాత్. † ఆనన్త్యప్రసిద్ధిశ్చ దేశకాలపరిచ్ఛేదరహితత్వమాత్రేణ - నవస్తుతోఽపిపరిచ్ఛేదరహితత్వేన - తథావిధస్య శశవిషాణాయమానస్యానుపలబ్ధేః. † భేదవాదినస్తు సర్వచిదచిద్వస్తుశరీరత్వేన బ్రహ్మణ స్సర్వప్రకారత్వాత్ † స్వతః పరతోపి పరిచ్ఛేదో నవిద్యతే. † తదేవం కారణాద్భిన్నస్య కార్యస్య సత్యత్వా ద్బ్రహ్మ కార్యం కృత్స్నం జగద్బ్రహ్మణోఽన్యదేవ. [౧॥ తై - ఆనం - ౧ అను - ౧.]

౨. ఇతిప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః. † తస్మాత్ - పరమకారణా ద్బ్రహ్మణః అనన్యత్వం జగతః ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యః † తదుపపాదయద్భ్యోఽవగమ్యతే. † ఆరమ్భణశబ్ద ఆదిర్యేషాం వాక్యానామ్ - తా

కిమిత్యత్రాహ (సత్యంజ్ఞానమితి) పరమార్థాదన్యత్వం వస్తుపరిచ్ఛేదః - నతు బ్రహ్మణో నాస్తీతి చేత్. తదయుక్తమ్ - పరమార్థాదన్యత్వం హి మిథ్యాత్వమ్ - తచ్చ బాధ్యత్వమ్ - బాధఫలంచ కదాచి న్నివృత్తిరితి తస్య కాలపరిచ్ఛేదాన్తరాభావాత్. అతో విలక్షణత్వమాత్రం వస్తుపరిచ్ఛేదఇతి త్వయా వక్తవ్యమ్, ఉక్తంచ - అతోఽవిద్యావిలక్షణబ్రహ్మణో వస్తుపరిచ్ఛేదప్రసఙ్గో దుర్వారః. † పూర్వస్మిన్గ్రన్థే అవిద్యాబ్రహ్మణోర్భేదానభ్యుపగమే దూషణముక్తమ్ - అథ సామాన్యేన భేదోనామ కశ్చి దస్తీత్యనభ్యుపగమే దూషణ మాహ (భేదతత్త్వేతి) స్వపక్షోనిర్దూషణః ప్రబలః - పరపక్ష స్సదూషణో దుర్బలఇతి భేదః కిమస్తివా - నవా. అస్తిచేదేభ్బదాఙ్గీకారః. నచేత్పరపక్షఏవ ప్రబల స్స్యాత్, స్వేనాపి సఏవాభ్యుపగతస్స్యాత్,. సభేదోఽపరమార్థ ఇతిచేత్ - తతోపి పరపక్షప్రాబల్యం స్యాదిత్యర్థః. † బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షం ఖణ్డయన్వైశేషికః స్వాభిమతనిర్వాహమాహ (ఆనన్త్యప్రసిద్ధిశ్చేతి). † సాక్షాత్సిద్ధాన్తిపక్షే వస్త్వపరిచ్ఛేద ఉపపన్నఇత్యాహ (భేదవాదినస్త్వితి) బ్రహ్మణ స్సర్వప్రకారత్వాదిత్యనేన సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వం వస్త్వపరిచ్ఛేదఇతి భాష్యకారాభిప్రాయ ఇత్యవగమ్యతే. ఇద మిదం నభవతీతిహి వస్తుపరిచ్ఛేదః - ఇద మిదం భవతీతి నిర్దేశయోగ్యత్వం వస్త్వపరిచ్ఛేదః. సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వమిత్యర్థః. అనేకవిశేషణానా మేకవిశేష్యపర్యన్తతాభిధానంహి సామానాధికరణ్యకృత్యమ్ - తచ్చ వస్తున స్తథావిధత్వాత్. యద్వా - వస్త్వపరిచ్ఛేదో నామ వస్తుగతస్వభావవిశేషో దేశకాలాపరిచ్ఛేదవిలక్షణః - యథా దేశకాలపరిచ్ఛేదసామ్యేపి షడ్వర్ణసవర్ణస్య దశవర్ణాత్సవర్ణా త్పరిచ్ఛేదో దేశకాలపరిచ్ఛేదవిలక్షణో దృశ్యతే. షడ్వర్ణతయా పరిచ్ఛేదో దశవర్ణసవర్ణస్య నాస్తి - తథా బ్రహ్మణోపి వస్త్వపరిచ్ఛేదో నామ స్వభావతోఽపరిచ్ఛేదః. గుణానన్త్యమితి ఫలితమ్. ఉక్తం ప్రకారద్వయం సాధీయః. వస్త్వన్తరాప్రతిహతిరవస్త్వపరిచ్ఛేదఇతికేచిత్ - ఆలోకాదిర్హి సర్వదేశసంబన్ధయోగ్యోపి ప్రతిహన్యతే - నతథేత్యర్థః. కేచిదేవమాహుః - వస్తు పరిచ్ఛేదో వస్తునః పరిమితత్వమ్ - తదభావో వస్త్వపరిచ్ఛేదః. దేశాపరిచ్ఛేద స్తత్కార్యః - వస్తునః పరిమితత్వాభావాద్ధి సకలదేశసంబన్ధఇతి. ఇతోపి పూర్వోక్తపక్షద్వయం వరమ్. † (స్వతః పరతోపి పరిచ్ఛేదో నవిద్యతఇతి) స్వతఇతి ఘటాదివ్యావృత్తిః ఘటాదయోహి స్వతః పరిచ్ఛిన్నాః. పరతఇతి ధర్మభూతజ్ఞానవ్యావృత్తిః - తద్ధిపరాధీనసఙ్కోచమ్. ఏవం దేశకాలపరిచ్ఛేదాభావ ఉక్తః. యద్వా - స్వతఇతి స్వతః పరిమితత్వాభావ ఉక్తః - అయం వస్త్వపరిచ్ఛేదః. తత్కార్యపరిమితదేశకాలసమ్బన్ధాభావ ఉక్తః పరతఇతి. † అథవైశేషికపక్షముపసంహరన్సూత్రమవతారయతి (తదేవమితి).

౨. తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః. † కస్య కస్మా దనన్యత్వమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి). † పూర్వవాక్యఖణ్డానుపాదానేనారమ్భణశబ్దోపాదానస్య హేతుమాహ (తదుపపాదయద్భ్యఇతి) పూర్వవాక్యే ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతమ్, - తత్ర దృష్టాన్త శ్చోక్తః,. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తవాక్యద్వయంప్రకృత్యధికరణ ఉపాత్తమ్. ఉక్తదృష్టాన్తేపి వైశేషికమతేన కారణాత్కార్యస్యాన్యత్వాదేకవిజ్ఞానేన సర్వజ్ఞానానుపపత్తిమాశఙ్క్య తదుపపాదయతి * వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యమ్ - అతస్తదిదం వాక్య మనేన సూత్రేణోపాత్తమిత్యర్థః, తర్హి ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇతి కిమర్థ ముక్తమ్ - నతు వాచాదిభ్యఇతి. ఉచ్యతే - కేచిత్ * వాచారమ్భణమిత్యేకం పదం వ్యాచక్షతే వాగాలమ్బనమితి - * యథా వాచాదిశా నిశేతి వచనాత్. తద్వ్యావృత్త్యర్థమ్ * వాచేతి పదాన్తరమ్ - ఆరమ్భణమిత్యపి పదాన్తరమితి దర్శయితుం ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యఇత్యుక్తమ్.

న్యారమ్భణశబ్దాదీని * ౧ వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్ * ౨ † సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేక మేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత * ౩ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య * ౪ సన్మూలా స్సోమ్యేమా స్సర్వాః ప్రజా స్సదాయతనా స్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇత్యేతాని. † ప్రకరణాన్తరస్థాన్యప్యేవంజాతీయకాన్యత్రాభిప్రేతాని. ఏతానిహి వాక్యాని చిదచిదాత్మకస్య జగతః పరస్మా ద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వ ముపపాదయన్తి. † తథాహి - * ౫ స్తబ్ధోఽస్యుత త మాదేశ మప్రాక్ష్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మత మవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి † కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వమ్, కారణా త్కార్యస్యానన్యత్వంచ హృది నిధాయ కారణభూతబ్రహ్మవిజ్ఞానేన కార్యభూతస్య సర్వస్య విజ్ఞానే ప్రతిజ్ఞాతే సతి కృత్స్నస్య బ్రహ్మైకకారణతా మజానతా శిష్యేణ * ౫ కథం ను భగవ స్స ఆదేశ ఇత్యన్యజ్ఞానేనాన్యజ్ఞాతతాఽసమ్భవం చోదితో జగతో బ్రహ్మైకకారణతా ముపదేక్ష్యన్ లౌకికప్రతీతిసిద్ధం కారణా త్కార్యస్యానన్యత్వం తావత్ * ౧ † యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాదితి దర్శయతి. యథై క † మృత్పిణ్డారబ్ధానాం ఘటశరావాదీనాం † తస్మా దనతిరిక్తద్రవ్యతయా తద్జ్ఞానేన జ్ఞాతతేత్యర్థః. †అత్ర కాణాదవాదేన కారణా త్కార్యస్య ద్రవ్యాన్తరత్వ మాశఙ్క్య లోకప్రతీత్యైవ కారణా త్కార్యస్యానన్యతా ముపపాదయతి * ౧ వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమితి. † ఆరభ్యతే - ఆలభ్యతే - స్పృశ్యత ఇత్యారమ్భణమ్. * ౬ కృత్యల్యుటో బహుళమితి కర్మణి ల్యుట్. వాచా - వాక్పూర్వకేణ వ్యవహారేణ హేతునేత్యర్థః. ఘటేనోదకమాహరేత్యాది వాక్పూర్వకోహ్యుదకాహరణాదివ్యవహారః. † తస్య వ్యవహారస్య సిద్ధయే † తేనైవ మృద్ద్రవ్యేణ పృథుబుధ్నోదరత్వాదిలక్షణో వికారః - † సంస్థానవిశేషః, తత్ప్రయుక్తంచ ఘట ఇత్యాదినామధేయమ్, స్పృశ్యతే. † ఉదకాహరణా

† సమాసస్య షష్ఠీతత్పురుషత్వవ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ఆరమ్భణేతి) † ఆదిశబ్దోపాత్తాని వాక్యాన్యాహ (సదేవేతి) † ఏతదభిప్రేతాన్యాహ (ప్రకరణాన్తరేతి). † ఏషాం వాక్యానా మనన్యత్వబోధకతా ముపపాదయతి (తథాహీతి). ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజానతోఽభిప్రాయ మాహ (కృత్స్నస్యేతి). † దృష్టాన్తవాక్యం వ్యాచష్టే (యథేతి). † * మృణ్మయమితి పదం వ్యాచష్టే (మృత్పిణ్డారబ్ధానామితి). † వాక్యాభిప్రేతార్థ మాహ (తస్మాదనతిరిక్తద్రవ్యతయా తద్జ్ఞానేనేతి) * కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వ మిదం విజ్ఞాతం భవతి * ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదిత మిత్యాదిశ్రుత్యన్తరానుగుణ్యా ద్దృష్టాన్తసామర్థ్యాద్దార్ష్టాన్తికసామర్థ్యాచ్చ తద్జ్ఞానేనేతి వ్యాఖ్యాతమ్. నహి మృత్పిణ్డసత్తయా ఘటశరావాది జ్ఞాతం భవతి. నహి పరబ్రహ్మసద్భావా త్సర్వం జగ ద్విజ్ఞాతంచ భవతి. † * వాచారమ్భణ మిత్యాదివాక్యస్య శఙ్కా మాహ (అత్రేతి) కార్యమిథ్యాత్వపక్షే ప్రతీతిమాత్రేణ సతః కార్యస్య వాగారబ్ధత్వాభావాత్ వాచఃపూర్వమపి ప్రతీయమానత్వాత్, పరిణామపక్షేచ బ్రహ్మకార్యస్య జగతః శబ్దపరిణామత్వాభావా,చ్చారమ్భణశబ్దస్యోపాదానార్థత్వ మయుక్తమ్. † (ఆరభ్యతే ఆలభ్యతే స్పృశ్యతఇత్యారమ్భణమితి) * ఆలమ్భ స్స్పర్శహింసయోరితి నిఘణ్టుకారాః. నామధేయస్య మృదారబ్ధత్వాభావా ద్వికారనామధేయయో రుభయో రప్యారమ్భణశబ్దవాచ్యత్వసిద్ధయే స్పర్శార్థత్వేన వ్యాఖ్యాతమ్. * విభాజ్యమాన స్సరిరస్య మధ్యా దిత్యత్ర యథాసరిరశబ్దేన సలిలముచ్యతే - తద్వదారభ్యతఇత్యత్రాపి రలయో రభేదో వివక్షితఇతి భావః. * వాచేతి తృతీయాన్తం పదమ్. అజహల్లక్షణేయమ్. వికారనామధేయయో రుభయోరపి హేతుత్వాయ వాక్పూర్వకేణ వ్యవహారేణ హేతునేతి వ్యాఖ్యాతమ్. హేతుత్వంచ ప్రయోజనతయా - నతు సాధనతయా హేతుత్వమిత్యర్థః. † తదాహ (తస్య వ్యవహారస్య సిద్ధయఇతి). † కేనస్పృశ్యతఇత్యపేక్షాయాం పూర్వవాక్యప్రస్తుతేన మృద్ద్రవ్యేణేత్యాహ (తేనైవేతి). † ధర్మిపరత్వవ్యావృత్త్యర్థం వికారశబ్దం వ్యాచష్టే (సంస్థానవిశేషఇతి) స్పర్శశబ్దార్థం వివృణ్వన్నుక్తమర్థం సఙ్గ్రహేణాహ (ఉదకాహరణాదీతి) వ్యాహారపూర్వకవ్యవహారసిద్ధ్యర్థం కారణ

౧॥ ఛాం - ౬ - ౧ - ౪. ౨॥ ఛాం - ౬ - ౨ - ౧. ౩॥ ఛాం - ౬ - ౩ - ౩. ౪॥ ఛాం - ౬ - ౮ - ౬.
౫॥ ఛాం - ౬ - ౧ - ౩. ౬॥ పాణిని - ౩అ - ౩పా - ౧౧౩.

దివ్యవహారవిశేషసిద్ధ్యర్థం మృద్ద్రవ్యమేవ సంస్థానాన్తరనామధేయాన్తరభాగ్భవతి – † అతో ఘటాద్యపి మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్ - మృత్తికాద్రవ్యమిత్యేవ సత్యమ్ – † ప్రమాణేనోపలభ్యత ఇత్యర్థః –† నతు ద్రవ్యాన్తరత్వేన. † అతస్తస్యైవ మృద్ధిరణ్యాదే ర్ద్రవ్యస్య సంస్థానాన్తరభాక్త్వమాత్రేణ బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయ ఉపపద్యన్తే - † యథైకస్యైవ దేవదత్తస్యావస్థాభేదై ర్బాలో యువా స్థవిర ఇతి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయః కార్యవిశేషాశ్చ దృశ్యన్తే. † యదుక్తం సత్యామేవ మృది ఘటో నష్టఇతి వ్యవహారా త్కారణా దన్యత్కార్యమితి - తదుత్పత్తివినాశాదీనాం కారణభూతస్యైవ ద్రవ్యస్యావస్థావిశేషత్వాభ్యుపగమాదేవ పరిహృతమ్. † తత్తదవస్థస్యైకస్యైవ ద్రవ్యస్య తే తే శబ్దా స్తాని తానిచ కార్యాణీతి యుక్తమ్. † ద్రవ్యస్య తత్తదవస్థత్వం కారకవ్యాపారాయత్తమితి తస్యార్థవత్త్వమ్. † అభివ్యక్త్యనుబన్ధీని చోద్యాని తస్యా అనభ్యుపగమాదేవ పరిహృతాని. † ఉత్పత్త్యభ్యుపగమేపి సత్కార్యవాదో నవిరుధ్యతే – సత ఏవోత్పత్తేః. విప్రతిషిద్ధ మిద మభిధీయతే - పూర్వమేవసత్ – తదుత్పద్యతేచేతి. అజ్ఞాతోత్పత్తివినాశయాథాత్మ్యస్యేదం చోద్యమ్. ద్రవ్యస్యోత్తరోత్తరసంస్థానయోగః పూర్వపూర్వసంస్థానసంస్థితస్య వినాశః – స్వావస్థస్యతూత్పత్తిః. అత స్సర్వావస్థస్య ద్రవ్యస్య సత్త్వా త్సత్కార్యవాదో నవిరుధ్యతే. † సంస్థానస్యాసత ఉత్పత్త్యావసత్కార్యవాదప్రసఙ్గ ఇతిచేత్. † అసత్కార్యవాదినోప్యుత్పత్తే రనుత్పత్తిమత్త్వే సత్కార్యవాదప్రసఙ్గః. ఉత్పత్తిమత్త్వేచానవస్థా. † అస్మాకం త్వవస్థానాం పృథక్ప్రతిపత్తికార్యయోగానర్హత్వా దవస్థావత ఏవోత్పత్త్యాదికం సర్వమితి నిరవద్యమ్. † కపాలత్వచూర్ణత్వపిణ్డత్వావస్థాప్రహాణేన ఘటత్వావస్థావదేకత్వావస్థాప్రహాణేన బహుత్వావస్థా తత్పరిహాణేనైకత్వావస్థాచేతి నకశ్చిద్విరోధః.

ద్రవ్యమేవావస్థాన్తరనామాన్తరభాగ్భవతీత్యుక్తమ్. † ఆస్తే శేతఇత్యాదివ్యవస్థాన్తరేణాపి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయో దృశ్యన్తే, ఘటః పట ఇత్యాదిషు వస్త్వన్తరత్వేనాపి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయో దృశ్యన్తే, - అత్రత్వవస్థాన్తరనిబన్ధనత్వే కిం నిశ్చాయక మిత్యపేక్షాయాం ప్రత్యభిజ్ఞా ప్రత్యక్షమితి శ్రుతిరాహేత్యాహ (అతో ఘటాద్యపీతి). † సత్యశబ్దం వ్యాచష్టే (ప్రమాణేనోపలభ్యతఇతి). † ఏవకారం వ్యాచష్టే (నతుద్రవ్యాన్తరత్వేనేతి). † వికారాసత్యత్వం వివక్షితం చేత్ - ఇతి కరణవైయర్థ్యం స్యాత్. ద్రవ్యాన్తరత్వసాధకతయా పరోక్తానాం బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనాం సామాన్యేనాన్యథాసిద్ధిమాహ (అతఇతి). † దృష్టాన్తమాహ (యథైకస్యేతి) బాలయువశరీరాణామపి వస్త్వన్తరత్వం వైశేషికై రుచ్యతఇతి దృష్టాన్తో విప్రతిపన్న ఇతిచేన్న - బాలయువాదిశబ్దా శ్శరీరద్వారా శరీరిణ మభిదధతే - తస్యచ నశ్వరత్వాభావాచ్చేతనపర్యన్తబుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థానిబన్ధనాఏవేతి. యద్వా - ఆస్తే శేతే తిష్ఠతి గచ్ఛతీత్యాదివ ద్బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనా మవస్థాభేదనిబన్ధనత్వోపపత్తేర్బాలయువాదిశరీరస్యాబాధితప్రత్యభిజ్ఞాగోచరస్యాభఙ్గురత్వసిద్ధవత్కారేణ దృష్టాన్తతయోపన్యాసః. † భావాభావవిరోధం పృథ క్పరిహరతి (యదుక్తమితి). † తస్య పరిహృతత్వం దర్శయన్ కార్యభేదం పరిహరతి (తత్తదవస్థస్యతస్యైవేతి) † కారకవ్యాపారవైయర్థ్యం పరిహరతి (ద్రవ్యస్యేతి). † అభివ్యక్తిపక్షచోద్యాన్యనభ్యుపగమాత్ పరిహరతి (అభివ్యక్త్యనుబన్ధీనీతి). † అభివ్యక్తి రనభ్యుపేతాచే దుత్పత్తిః స్వీకృతా స్యాత్ - తదానీ మసత్కార్యవాద స్స్యాదిత్యత్రాహ (ఉత్పత్త్యభ్యుపగమ ఇతి). † అనిత్యధర్మోఽవస్థా. † చోద్యం శఙ్కతే (సంస్థానస్యేతి) † పరిహరతి (అసత్కార్యేతి) అయమర్థః - యథోత్పత్తే రుత్పత్తిచోద్యం ధర్మాన్తరారోపణేన నిత్యసమాపజ్జాత్యుక్తిర్హి భవతి - తథాఽవస్థాయా ముత్పత్తిచోద్యమపి జాత్యుక్తిః. నను తత్రోత్పత్తే రుత్పత్తిచోద్యం జాత్యుక్తిర్భవతి - నత్వవస్థాయా ఉత్పత్తికథనం జాత్యుక్తిరితిచేన్న - అవస్థైవోత్పత్తిరి త్యభ్యుపగమాదవస్థాయా ఉత్పత్తిమత్త్వచోదనం ఉత్పత్తే రుత్పత్తిమత్త్వచోదనమేవేతి జాత్యుక్తిరితి. తదేతదభిప్రేత్య ప్రతిబన్దీముఖేనోక్తముత్పత్తే రనుత్పత్తిమత్త్వఇతి. † (అస్మాకంత్వితి) అపృథక్సిద్ధధర్మతయా పృథక్ప్రతిపత్తికార్యానర్హావ్యతిరిక్తానా ముత్పత్త్యాదికం పృథగపేక్షతే-పృథక్ప్రతిపత్తికార్యానర్హధర్మాః పృథగుత్పత్తినిరపేక్షాః. అతఏవ హ్యుత్పత్తే రుత్పత్త్యాదినైరపేక్ష్యమ్. తస్మా దపృథక్సిద్ధధర్మాస్తు స్వయం ధర్మిణ ఉత్పత్త్యాద్యవస్థాభూతా ఇత్యర్థః. అవస్థైవ వస్తున ఉత్పత్తిః - నత్వవస్థాయా ఉత్పత్తిర్నామాస్తీతి స్వపక్షవైషమ్యద్యోతనార్థ స్తు శబ్దః. † సఙ్ఖ్యాభేదం పరిహరతి (కపాలత్వేతి) సద్వారకత్వా దవిరోధః - కాలభేదాచ్చావిరోధ ఇత్యర్థః. † ఏవం ※ వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యస్యార్థఉక్తః - అథ సూత్రస్థాదిశబ్దోపాత్తేషు వాక్యేషు ※ సదేవేత్యాదికం దార్ష్టాన్తికవాక్యం

† తథా * ౧ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేక మేవాద్వితీయమితి - సదేవేదమ్ - ఇదానీం † విభక్తనామరూపత్వేన నానారూపం జగత్ † అగ్రే నామరూపవిభాగాభావేనైకమేవాసీత్, † సర్వశక్తిత్వేనాధిష్ఠాత్రన్తరాసహతయా అద్వితీయం, చేత్యనన్యత్వ మేవోపపాదితమ్. † తథా * ౨ తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి ప్రక్ష్యమాణ † తేజః ప్రభృతివివిధవిచిత్రస్థిరత్రసరూపజగత్త్వేనాత్మనో బహుభవనం సఙ్కల్ప్య జగత్సర్గాభిధానా త్కార్యభూతస్య జగతః పరమకారణా త్పరస్మా ద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వ మవసీయతే. † సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణ స్సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య నిరవద్యస్యైవ సదేవేదమితి నిర్దేశార్హజగత్త్వమ్, సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యైవ జగతో † నామరూపవిభాగాభావే నైకత్వ, మధిష్ఠాత్రన్తరనిరపేక్షత్వమ్, పునరపి తస్యైవ విచిత్రస్థిరత్రసరూపజగత్త్వేన బహుభవనసఙ్కల్పరూపేక్షణమ్. యథా సఙ్కల్పం సర్గశ్చ కథ ముపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ * ౩ † సేయం దేవతైక్షత హన్తాహ మిమా † స్తిస్రో దేవతాః † అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమిత్యాది. * ౩ † తిస్రో దేవతా ఇతి కృత్స్న మచిద్వస్తు నిర్దిశ్య స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేనైతద్విచిత్రనామరూపభా క్కరవాణీత్యుక్తమ్. అనేన జీవేనాత్మనా - మదాత్మకజీవేన ఆత్మతయాఽనుప్రవిశ్యైతద్విచిత్రనామరూపభాక్కరవాణీత్యర్థః. † స్వాత్మనో జీవస్య చాత్మతయాఽనుప్రవేశకృతం నామరూపభాక్త్వ మిత్యుక్తం భవతి. * ౪ † తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవదితి శ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టమ్ - సజీవం జగ త్పరేణ బ్రహ్మణా ఆత్మతయాఽనుప్రవిష్టమితి. † తదేతత్కార్యావస్థస్యచ కారణావస్థస్యచ చిదచిద్వస్తునః సకలస్య స్థూలస్య సూక్ష్మస్యచ పరబ్రహ్మశరీరత్వమ్, పరస్యచ బ్రహ్మణ ఆత్మత్వ, మన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషు సిద్ధం స్మారితమ్. † అనేన పూర్వోక్తా శఙ్కా నిరస్తా - † అచిద్వస్తుని సజీవే

వ్యాచష్టే (తథేతి) తథా అనన్యత్వమేవోపపాదితమిత్యన్వయః. సచ్ఛబ్దః ప్రమాణసంబన్ధార్హతాం వదతి. యద్వా - బ్రహ్మ వదతి, అన్యతరార్థత్వేప్య నన్యపదార్థత్వం సిధ్యతి. * సదేవేత్యవధారణేన కదాచిదసత్యత్వం వ్యావర్తితమ్ * ఏకమేవేతి నామరూపవిభాగాభావ ఉక్తః. అద్వితీయపదే నాధిష్ఠాత్రన్తరనిషేధ ఇత్యర్థః. † * సదేవేత్యాదివాక్యస్థమిదంశబ్దంవ్యాచష్టే (విభక్తనామరూపత్వేనేతి). † ఇదం జగత్సదేవ చేత్-కథం సృష్ట్యాద్యుపపత్తిరిత్యత్రాహ (అగ్రఇతి). † అద్వితీయపదంవ్యాచష్టే (సర్వశక్తిత్వేనేతి) ఏషాం పదానా ముక్తార్థపరత్వమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాదనార్థత్వాదేవావగమ్యతే - నహి సజాతీయవిజాతీయాదివ్యావృత్త్యా ప్రతిజ్ఞోపపాదనోపయోగః. † ఏషాం పదానా ముక్తార్థైకపరత్వ ముపరితనవాక్యైరప్యుపపాదయతి (తథాతదైక్షతేతి). † (తేజఃప్రభృతీతి) సఙ్కల్పానన్తరం తేజఃప్రభృతిసృష్టిప్రతిపాదనాత్ * బహుస్యామితి బహుశబ్దః తేజఃప్రభృతిరూపేణ బహుత్వపర ఇత్యర్థః. బహుశబ్దోక్తనామరూపవిభాగాభావ ఏకశబ్దోక్తఇతి గమ్యతే. * † ఐక్షతేత్యనేన అద్వితీయపదస్యాధిష్ఠాత్రన్తరనివారకత్వం జ్ఞాతమ్. * కథ మసత స్సజ్జాయేతేత్యనేన * సదేవేత్యవధారణస్య కదాచి దసత్త్వవ్యావృత్తిపరత్వ మవగతమ్. కారణభూతస్యైవ బ్రహ్మణో బహుభవనసఙ్కల్పాభిధానా త్కార్యకారణయో రనన్యత్వంచ లబ్ధమిత్యాహ (తథాతదైక్షతేతి). † వ్యష్టిసృష్టిసఙ్కల్పవాక్యస్య శఙ్కావిశేషవ్యుదాసకత్వాత్తద్వ్యుదసనీయాం శఙ్కా మాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేతి). † సచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వే ఇదంశబ్దవాచ్యజగత్సామానాధికరణ్య మనుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేతి). † సచ్ఛబ్దస్య జగత్పరత్వే * తదైక్షతేత్యాదిభిః విరోధఇత్యభిప్రాయేణాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యైవజగతఇతి). † చేతనాంశస్యైక్యానుపపత్తి మభిప్రేత్యాహ (నామరూపవిభాగాభావేనైకత్వమితి) † సేయ మిత్యాద్యుదాహృతవాక్యసముదాయస్యార్థోఽన్యత్రోక్తః. తత్ర వాక్యైకదేశేనోక్తార్థవిరోధశఙ్కాం పరిహరిష్య న్నుదాహృతవాక్యసముదాయప్రతిపన్న మర్థం సాధారణ్యేన వదతి (తిస్రఇతి). † అస్మిన్వాక్యే స్వాత్మకజీవవాచిపదం దర్శయ న్ననుప్రవేశవద్గగనాదివ్యావృత్త్యర్థం నియన్తృతయాఽనుప్రవేశంచ దర్శయతి (అనేనేతి). † స్వాత్మకజీవేనేత్యుక్తే మృదాత్మకఇతివత్స్యాదితి శఙ్కాయాం వివక్షితార్థవిశేష మాహ (స్వాత్మనోజీవస్యచేతి) * సింహేన భూత్వా బహవో మయాత్తా ఇతివ జీవేనాత్మనేత్యస్యార్థఇతి భావః. † ఇమ మర్థం శ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టయతి (తత్సృష్ట్వేతి) ఆత్మతయాఽనుప్రవిష్టమితిశ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టమిత్యన్వయః. † బహుత్వేసతి హ్యనుప్రవేశః-సతు కారణావస్థాయా మేకత్వా న్నోపపద్యత ఇత్యత్రాహ (తదేతదితి). † తతఃకిమిత్యత్రాహ (అనేనేతి) పూర్వోక్తాశఙ్కా - ఇదంశబ్దసామానాధికరణ్యేన బ్రహ్మణి జగద్గతదోషాశఙ్కేత్యర్థః. † తదుపపాదయతి (అచిద్వస్తునీత్యాదినాఽనన్తరవాక్యేన)

౧॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౨ ఖం - ౧. ౨॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౨ ఖం - ౩. ౩॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౩ ఖం - ౨. ౪॥ తై - ఆనం - ౬ అను - ౨.

బ్రహ్మణ్యాత్మతయా ఽవస్థితే నామరూపవ్యాకరణవచనా చ్చిదచిద్వస్తుశరీరకం బ్రహ్మైవ జగచ్ఛబ్దవాచ్యమితి * ౧ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఏక మేవాసీదిత్యాది సర్వ ముపపన్నతరమ్. శరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతా స్సర్వే వికారాశ్చాపురుషార్థాశ్చేతి బ్రహ్మణో నిరవద్యత్వం కల్యాణగుణాకరత్వంచ సుస్థితమ్,. తదేతత్ * ౨ అధికంతుభేదనిర్దేశా దిత్యనన్తరమేవ వక్ష్యతి. తథా * ౩ ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వమితి కృత్స్నస్య చేతనాచేతనస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్య ముపదిశతి - తదేవచ * ౩ తత్త్వమసీతి నిగమయతి. † తథా ప్రకరణాన్తరస్థేష్వపి వాక్యేషు * ౪ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ * ౫ ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమ్ * ౫ ఇదం సర్వం యదయ మాత్మా * ౬ బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్ * ౭ ఆత్మైవేదం సర్వ మిత్యనన్యత్వం ప్రతీయతే, తథాఽన్యత్వంచ నిషిధ్యతే * ౫ సర్వం తం పరా దాద్యోఽన్యత్రాత్మన స్సర్వం వేద * ౮ నేహ నానాస్తి కించన । మృత్యోస్స మృత్యు మాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీతి,. తథా * ౫ యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి † యత్ర త్వస్య సర్వ మాత్మైవాభూ త్తత్కేన కం పశ్యే దిత్యవిదుషో ద్వైతదర్శనం విదుషశ్చాద్వైతదర్శనం ప్రతిపాదయ దనన్యత్వమేవ తాత్త్వికమితి ప్రతిపాదయతి. † తదేవమారమ్భణశబ్దాదిభ్యో జగతః పరమకారణా త్పరస్మా ద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వ ముపపాద్యతే. † అత్రేదం తత్త్వమ్ - చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారం బ్రహ్మైవ సర్వదా సర్వశబ్దాభిధేయమ్. తత్కదాచి త్స్వస్మా త్స్వ శరీరతయాపి పృథగ్వ్యపదేశానర్హసూక్ష్మదశాపన్నచిదచిద్వస్తుశరీరమ్ - తత్కారణావస్థం బ్రహ్మ. కదాచిచ్చ విభక్తనామరూపవ్యవహారార్హస్థూలదశాపన్నచిదచిద్వస్తుశరీరమ్ - తచ్చ కార్యావస్థమితి కారణా త్పరస్మా ద్బ్రహ్మణః కార్యరూపం జగదనన్యత్. శరీరభూతచిదచిద్వస్తునః శరీరిణో బ్రహ్మణశ్చ కారణావస్థాయాం కార్యా వస్థాయాంచ శ్రుతిశతసిద్ధయా స్వభావవ్యవస్థయా గుణదోషవ్యవస్థాచ * ౯ నతుదృష్టాన్తభావాదిత్యత్రోక్తా.

౩. † యేతుకార్యకారణయోరనన్యత్వం కార్యస్య మిథ్యాత్వాశ్రయణేన వర్ణయన్తి - నతేషాం కార్యకారణయోరనన్యత్వం సిధ్యతి - సత్యమిథ్యార్థయోరైక్యానుపపత్తేః. తథాసతి బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వం జగత స్సత్యత్వంవా స్యాత్.

౪. † యేచ - కార్యమపి పారమార్థికమభ్యుపయన్త ఏవ జీవబ్రహ్మణో రౌపాధికమన్యత్వమ్, స్వాభావికంచానన్యత్వమ్, - అచిద్బ్రహ్మణోస్తు ద్వయమపి స్వాభావికమితి వదన్తి - తేషా ముపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావా, న్నిరవయవస్యాఖణ్డితస్య బ్రహ్మణ ఏవోపాధిసమ్బన్ధా,ద్బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ హేయాకారపరిణామా, † చ్ఛక్తిపరిణామాభ్యుపగమే శక్తిబ్రహ్మణో రనన్యత్వా,చ్చ జీవబ్రహ్మణోః కర్మవశ్యత్వాపహతపాప్మత్వాదివ్యవస్థావాదిన్యోఽచిద్బ్రహ్మణోశ్చ పరిణామాపరిణామవాదిన్యశ్శ్రుతయో వ్యాకుప్యేయుః.

ఉపపన్నతరమ్ - ముఖ్య మేవేతి భావః. † అథ ప్రకరణాన్తరస్థవాక్యానా మప్యేతత్సూత్రాభిప్రేతత్వాత్తైరనన్యత్వ ముపపాదయతి (తథా ప్రకరణాన్తరస్థేష్వితి). † ద్వైతదర్శనస్యాతాత్త్వికత్వం కదాచి న్నివృత్తివచనేనాపి సిద్ధ మిత్యాహ (యత్రత్వస్యేతి). † (తదేవమిత్యాది) బ్రహ్మణశ్చిదచితో రుత్పత్తిప్రళయశ్రవణాత్, కారణా త్కార్యస్యానన్యత్వా, త్కారణావస్థాయాం బహుత్వాభావా, చ్ఛరీరశరీరిభావస్యానుపపన్నత్వేన స్వభావవ్యవస్థానస్యాదిత్యత్రాహ. † యద్వా - భేదవ్యపదేశాదిత్యాదిభిః సూత్రైర్భేదోపపాదనేనేద మనన్యత్వోపపాదనం వ్యాహత మిత్యత్రాహ (అత్రేదంతత్త్వమితి) విశిష్టాత్కారణా ద్విశిష్టం కార్యం జాయతఇతి శరీరశరీరిభావాదిరుపపద్యతఇత్యర్థః.

౩. బ్రహ్మాజ్ఞానవాదిభి రస్య సూత్రస్యోక్త మర్థం దూషయతి (యేత్వితి).

౪. † భాస్కరమతం దూషయతి (యేచేతి) నిరవయవత్వాదివిశేషణం బ్రహ్మణి దోషసమ్బన్ధజ్ఞాపనాయ. † (శక్తిపరిణామాభ్యుపగమఇతి) శక్తేర్బ్రహ్మణోనన్యత్వాభ్యుపగమా త్తేనాపి వ్యాకులమేవేత్యర్థః.

౧॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౨ ఖం - ౧. ౨॥ శారీ - ౨అ - ౧పా - ౨౨. ౩॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౮ ఖం - ౭. ౪॥ ఛాం - ౩ ప్ర - ౧౪ ఖం - ౧.
౫॥ బృ-౬అ-౫బ్రా-౬, ౭, ౧౫. ౬॥ . ౭॥ ఛాం-౭ప్ర-౨౫ఖం-౨. ౮॥ బృ-౬అ-౪బ్రా-౧౯. ౯॥ శారీ-౨అ-౧పా-౯.

౫. † యేపునః - నిరస్తనిఖిలభోక్తృత్వాదివికల్పవిప్లవం సర్వశక్తియుక్తం సన్మాత్రద్రవ్యమేవ కారణం బ్రహ్మ - తచ్చ ప్రళయవేళాయాం శాన్తాశేషసుఖదుఃఖానుభవవిశేషం స్వప్రకాశమపి సుషుప్తాత్మవదచిదవిలక్షణ మవస్థితమ్ - సృష్టివేళాయాం మృత్తికాద్రవ్యమివ ఘటశరావాదిరూపమ్, సముద్ర ఇవచ ఫేనతరఙ్గబుద్బుదాదిరూపో, భోక్తృభోగ్యనియన్తృరూపేణాంశత్రయావస్థ మవతిష్ఠతే - అతో భోక్తృభోగ్యనియన్తృత్వాని తత్ప్రయుక్తాశ్చ గుణదోషాః శరావత్వఘటత్వమణికత్వవత్తద్గతకార్యభేదవచ్చ వ్యవతిష్ఠన్తే, భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణాం సదాత్మనైకత్వంచ ఘటశరావమణికాదీనాం మృదాత్మనైకత్వవదుపపద్యతే, - అత స్సన్మాత్రద్రవ్యమేవ సర్వావస్థావస్థితమితి బ్రహ్మణోఽనన్య జ్జగదాతిష్ఠన్తే - † తేషాం సకలశ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణన్యాయవిరోధః. సర్వాహి శ్రుతయః సస్మృతీతిహాసపురాణా స్సర్వేశ్వరేశ్వరం. † సదైవ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిం సత్యసఙ్కల్పం నిరవద్యం దేశకాలానవచ్ఛిన్నానవధికాతిశయానన్దం పరమకారణం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి - నపున రీశ్వరాదపి పరమీశ్వరాంశిసన్మాత్రమ్. తథాహి - * ౧ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్ * ౧ తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి * ౨ బ్రహ్మవా ఇద మగ్ర ఆసీ దేకమేవ తదేకంస న్నవ్యభవత్ తచ్ఛ్రేయో రూప మత్యసృజత క్షత్రం యాన్యేతాని దేవక్షత్రాణీన్ద్రోవరుణ స్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యు రీశానఇతి * ౩ ఆత్మావా ఇద మేకఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్కిఞ్చన మిషత్ స ఐక్షత లోకాన్నుసృజాఇతి * ౪ ఏకో హవై నారాయణ ఆసీత్ నబ్రహ్మా నేశానో నేమే ద్యావా పృథివీ ననక్షత్రాణి నాపో నాగ్ని ర్నసోమో నసూర్యః సఏకాకీ నరమేత తస్య ధ్యానాన్తస్థస్యేత్యాదిభిః పరమకారణం సర్వేశ్వరేశ్వరో నారాయణ ఏవే త్యవగమ్యతే - † సద్బ్రహ్మాత్మశబ్దాహి తుల్యప్రకరణస్థా స్తత్తుల్యప్రకరణస్థేన నారాయణశబ్దేన విశేషితా స్తమే వావగమయన్తి. * ౫ † తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్ * ౫ సకారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చి జ్జనితా నచాధిపఇతీశ్వరస్యైవ కారణత్వం శ్రూయతే. స్మృతిరపి మానవీ * ౬ † తత స్స్వయమ్భూ ర్భగవానితి ప్రకృత్య * ౬ సోభిధ్యాయ శరీరా త్స్వా త్సిసృక్షు ర్వివిధాః ప్రజాః । అపఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్య మపాసృజదితి. ఇతిహాసపురాణాన్యపి పురుషోత్తమమేవ పరమకారణ మభిదధతి * ౭ నారాయణో జగన్మూర్తి రనన్తాత్మా సనాతనః । ససిసృక్షుస్సహస్రాంశా దసృజ త్పురుషాన్ద్విధా * ౮ విష్ణో స్సకాశా దుద్భూతం జగ త్తత్రైవచ స్థితమిత్యాదిషు. నచేశ్వర స్సన్మాత్రమే

౫. † యాదవప్రకాశమతం నిరస్యతి (యేపునరితి) విప్లవః - వికారః. † (తేషామిత్యాది). † (సదైవసర్వజ్ఞమితి) అనేన కారణావస్థాయామపి సర్వజ్ఞత్వాదికం వివక్షితమ్ - * య స్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః । తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామ రూప మన్నంచ జాయతఇతిహిశ్రుతిః. † మహోపనిషద్యేవ నారాయణకారణత్వం శ్రూయతే - అన్యత్రతు సద్బ్రహ్మాత్మాదీనామ్ - తత్కథం సర్వోపనిషత్సిద్ధ ఈశ్వరస్య కారణత్వం శ్రూయతఇత్యత్రాహ (సద్బ్రహ్మేతి) సద్బ్రహ్మశబ్దా దృష్టాన్తార్థాః. యథా సద్బ్రహ్మశబ్దా సామాన్యవిశేషశబ్దావేకార్థతయా స్వీకృతా - తద్వదితిభావః. † (తమీశ్వరాణామిత్యాది) ఈశ్వరస్యైవేత్యేవకారేణ * నచాస్య కశ్చిదిత్యుక్తనిషేధో వివక్షితః. † (తతః స్వయంభూరితి) అత్ర భగవచ్ఛబ్ద ఈశ్వరవా

౧॥ ఛాం - ౬ - ౨ - ౧, ౩. ౨॥ బృ - ౩ - ౪ - ౧౧. ౩॥ ఐత - ౧ - ౧ - ౧. ౪॥ మహో - ౧ - ౧. ౫॥ శ్వే - ౬౭ - ౭, ౯.
౬॥ మను - ౧౭ - ౬, ౮. ౭॥ భార - శాన్తి - మోక్ష - ౮౭ - ౧౨. ౮॥ విష్ణు - ౧ - ౧ - ౩౧.

వేతి వక్తుం శక్యమ్ - తస్య తదంశతాభ్యుపగమాత్సవిశేషత్వాచ్చ. † నచ తస్య జ్ఞానానన్దాద్యనన్తకల్యాణగుణయోగః కాదాచిత్క ఇతి వక్తుం శక్యతే - తేషాం స్వాభావికత్వేన సదాతనత్వాత్. * ౧ పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ ※ ౨ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదిభ్యః. జ్ఞానానన్దాదిశక్తియోగ ఏవాస్య స్వాభావిక ఇతి మావ్రాచః - † శక్తిః స్వాభావికీ, జ్ఞానబలక్రియాచ స్వాభావికీతి పృథఙ్నిర్దేశా † ల్లక్షణాప్రసఙ్గాచ్చ. † నచ పాచకాదివత్ * ౨ సర్వజ్ఞఇత్యాదిషు శక్తిమాత్రే కృత్ప్రత్యయఇతి వక్తుం శక్యమ్ - కృత్ప్రత్యయమాత్రస్య శక్తావస్మరణాత్, * ౩ శక్తౌ హస్తికవాటయోరిత్యాదిషు కేషాంచిదేవ కృత్ప్రత్యయానాం శక్తివిషయత్వస్మరణాత్, † పాచకాదిషు త్వగత్యా లక్షణా సమాశ్రీయతే. కించ - ఈశ్వరస్య తదంశవిశేషత్వే తస్యచాంశిత్వే తరఙ్గాత్సముద్రస్యేవాంశా దంశినోఽధికత్వాత్ * ౧ తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్ ※ ౧ న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యత ఇత్యాదీనీశ్వరవిషయాణి పరశ్శతాని వచాంసి బాధ్యేరన్. కించ - సన్మాత్రస్య సర్వాత్మకత్వేఽంశిత్వేచేశ్వరస్య తదంశవిశేషత్వే తస్య సర్వాత్మకత్వాంశిత్వోపదేశా వ్యాహన్యేరన్ - నహి మణికాత్మకత్వం తదంశత్వంవా ఘటశరావాదేః. స్వాంశేషు సర్వేషు సన్మాత్రస్య పూర్ణత్వేనేశ్వరాంశేపి తస్య పూర్ణత్వాత్ తదాత్మకాని తదంశాశ్చేతరాణి వస్తూనీతి చేన్న - ఘటేపి సన్మాత్రస్య పూర్ణత్వాదీశ్వరస్యాపి ఘటాత్మకత్వతదంశత్వప్రసఙ్గాత్. † నచ సన్మాత్రస్య ఘటోస్తి పటోస్తీతి వస్తుధర్మతయాఽవగతస్య ద్రవ్యత్వం కారణత్వం వోపపద్యతే - వ్యవహారయోగ్యతాహి సత్త్వమ్. † విరోధివ్యవహారయోగ్యతా తద్వ్యవహారయోగ్యస్యాసత్త్వమ్. † ద్రవ్యమేవ సదిత్యభ్యుపగమే క్రియాదీనామసత్త్వప్రసఙ్గః - క్రియాదిషు కాశకుశావలమ్బనేనాపి సర్వత్రైకరూపా సత్తా దురుపపాదా. సదాత్మనాచ సర్వస్యాభిన్నత్వే సర్వజ్ఞత్వేన సర్వస్వభావప్రతిసన్ధానాత్సర్వగుణదోషసఙ్కరప్రసఙ్గశ్చపూర్వమేవోక్తః. † అతో యథోక్తప్రకారమేవానన్యత్వమ్.

చీతి భావః. † న్యాయవిరోధమాహ (నచేతి). సవిశేషత్వాచ్చ - నియన్తృత్వరూపవిశేషవత్త్వాత్. సన్మాత్రంహి నియన్తృత్వాదివిశేషరహితమ్. † (శక్తిఃస్వాభావికీత్యాది) శక్తివిశేషే అఘటితఘటనాసామర్థ్యరూపే, శక్తిశబ్దో వర్తతే - జ్ఞానాదికార్యకరత్వే, చ. తత్రోభయమప్యసఙ్కుచితం శక్తిశబ్దేనోచ్యతే. † తత్సఙ్కోచేన పృథఙ్నిర్దేశావైయర్థ్యమాశఙ్క్యాహ (లక్షణాప్రసఙ్గాచ్చేతి) జ్ఞానాదిశబ్దైః తత్తచ్ఛక్తిః ప్రతిపాద్యాచేల్లక్షణా- శక్తిశబ్దస్య సంకోచోప్యనవసరః - అసంకోచే పృథఙ్నిర్దేశవైయర్థ్యమిత్యర్థః. † నలక్షణా - శక్తిమాత్రేపి ప్రత్యయవిధానాదిత్యత్రాహ (నచేతి) † (శక్తౌ హస్తికవాటయోరిత్యాదిష్వితి) అత్రాదిశబ్దేన * శకిలిఙ్చేత్యాదిసూత్రం వివక్షితమ్. ※ శకిలిఙ్చేత్యత్ర చశబ్దాత్కృత్ప్రత్యయాన్తరాణామపి శక్తౌ విధానం సూచితమ్ - తత్ర విశేషవిధానాభావేపి పాచకాదిషు శక్తౌ కృదన్తత్వేన ప్రయోగదర్శనాత్ కతిపయవిధానముపలక్షణమితి చేన్న - విశేషోపాదానాన్యథానుపపత్త్యా కృన్మాత్రస్యశక్త్యర్థానుపపత్తేరిత్యర్థః. † శక్తివిషయప్రత్యయాభావేపి పాచకాదిషు శక్త్యర్థత్వం దృశ్యతఇత్యత్రాహ (పాచకాదిష్వితి). † (నచసన్మాత్రస్యేతి). † అనువర్తమానం సన్మాత్రం కిం వస్తుధర్మః - ఉత ద్రవ్యమితి వికల్పమభిప్రేత్య ధర్మపక్షే దూషణమాహ (నచేతి). † సత్త్వప్రసంగాదసత్త్వం శిక్షయతి (విరోధీతి). † ద్రవ్యపక్షే దూషణమాహ (ద్రవ్యమేవేతి). † (క్రియాదిష్వితి) కాశస్య కుశత్వేన కుశస్థానేఽవలమ్బనం కాశకుశావలమ్బనమ్. అముఖ్యమిత్యర్థః. ద్రవ్యసమ్బన్ధః క్రియాదేస్సత్త్వంచేత్ - ఏకం ప్రయోజకం నస్యాదిత్యర్థః. † స్వోక్తస్యైవ సూత్రార్థత్వముపసంహరతి (అతఇతి).

† అథోచ్యేత - ఏకస్యైవావస్థాన్తరయోగేపి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయో బాలత్వయువత్వాదిషు దృశ్యన్తే - మృద్దారుహిరణ్యాదిషు ద్రవ్యాన్తరత్వేపి దృశ్యన్తే - తత్ర మృద్ఘటాదిషు కార్యకారణేషు బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయో ఽవస్థా నిబన్ధనా ఏవేతి కుతో నిర్ణీయతఇతి. తత్రోత్తరమ్.

౧౬॥ సూ. భావేచోపలబ్ధేః. ౨.

౬. † కుణ్డలాదికార్యసద్భావేచ కారణభూతహిరణ్యస్యోపలబ్ధేః-ఇదం కుణ్డలం హిరణ్యమితి హిరణ్యత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. నచైవం హిరణ్యాదిషు ద్రవ్యాన్తరేషు మృదాదయ ఉపలభ్యన్తే - అతో బాలయువాదివత్కారణభూతమేవ ద్రవ్య మవస్థాన్తరాపన్నం కార్యమితి గీయతే. † ద్రవ్యాన్తరవాదినాప్యభ్యుపేతేనావస్థాన్తరయోగేన బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిషూపపన్నేష్వనుపలబ్ధద్రవ్యాన్తరకల్పనానుపపత్తేశ్చ. † నచ జాతినిబన్ధనేయం ప్రత్యభిజ్ఞా - † జాత్యాశ్రయభూతద్రవ్యాన్తరానుపలబ్ధేః † ఏకమేవహేమజాతీయం ద్రవ్యం కార్యకారణోభయావస్థం దృశ్యతే. † నచ ద్రవ్యభేదే సమవాయికారణానువృత్త్యా కార్యేప్రతిసన్ధానమితి వక్తుం శక్యమ్ - † ద్రవ్యాన్తరత్వేసత్యాశ్రయానువృత్తిమాత్రేణ తదాశ్రితద్రవ్యాన్తరే ప్రతిసన్ధానానుపపత్తేః. † గోమయాదికార్యే వృశ్చికాదౌ గోమయాదిప్రతిసన్ధానం నదృశ్యత ఇతిచే † న్న - తత్రాప్యాద్యకారణభూతపృథివీద్రవ్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్. † అగ్నికార్యే ధూమే అగ్నిప్రత్యభిజ్ఞానం నదృశ్యత ఇతిచేత్. † భవతు నతత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానమ్ - తథాపి నదోషః - అగ్నేర్నిమిత్తకారణమాత్రత్వాత్. అగ్ని

---

† ※ మృత్తికేత్యేవ సత్యమితి వాక్యోక్తప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షసిద్ధానన్యత్వం వదత ఉత్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (అథోచ్యేతేతి).

౭.౧౬॥ సూ. భావేచోపలబ్ధేః. † కస్య భావే కస్యోపలబ్ధేరిత్యత్రాహ (కుణ్డలాదీతి). † ఇదం కుణ్డలం హిరణ్యమితి సామానాధికరణ్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాన మత్రాభిప్రేతమ్ - సమవాయికారణానువృత్తిం వదతోఽసత్కార్యవాదినోప్యభిమతాయా వైయధికరణ్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయాః స్వపక్షాసాధకత్వాత్. తథాపి బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభి ర్వస్త్వన్తరత్వం కల్ప్యత ఇత్యత్రాహ (ద్రవ్యాన్తరవాదినేతి) అభ్యుపేతేన - అసమవాయికారణత్వేనాభ్యుపేతేనేత్యర్థః. అనన్యథా సిద్ధం హి కల్పకమ్ - బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనా మన్యథాసిద్ధత్వా న్నకల్పకత్వమిత్యర్థః. † (నచేతి) సోయం గౌరిత్యాదిషు జాతినిబన్ధనం ప్రత్యభిజ్ఞానం దృష్టమ్ - తథాఽత్రాపి జాతినిబన్ధనమిత్యర్థః. † పరిహరతి (జాత్యాశ్రయేతి) తత్రహి వ్యక్తిద్వయోపలబ్ధి రస్తి - అత్రతు నతథా వ్యక్త్యన్తర ముపలభ్యత ఇత్యర్థః. † కథ ముపలభ్యతఇత్యత్రాహ (ఏకమేవేతి) † పునశ్శఙ్క్యతే (నచేతి). † పరిహరతి (ద్రవ్యాన్తరత్వేసతీతి) నహిఘటస్థే జలే ఘటో జలమితి సామానాధికరణ్యేన ప్రత్యభిజ్ఞానం భవతీత్యర్థః. † చోద్యం శఙ్క్యతే (గోమయేతి). † పరిహరతి (నేతి) అయమర్థః- సమవాయికారణానువృత్తిం వదతా త్వయాపి ప్రతిసన్ధానాభావచోద్యం పరిహరణీయమ్. తత్రాదికారణపృథివీప్రత్యభిజ్ఞాన మస్తీతి వదసిచేత్ - తదస్మాకమపి తుల్యమితి. † పునరప్యాపాతప్రతీతినిబన్ధనం చోద్యం శఙ్క్యతే (అగ్నికార్యఇతి). † పరిహరతి (భవత్వితి) నిమిత్తకారణాప్రత్యభిజ్ఞానం నదోషః-

---

సూత్రార్థస్తు తదనన్యత్వ మారమ్భణశబ్దాదిభ్యః తస్మాత్ - బ్రహ్మణః అనన్యత్వంకార్యస్య జగతః ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యో వాక్యేభ్యస్తదుపపాదయద్భ్యోఽవగమ్యతే. ఆరమ్భణమితి శబ్దఆది ర్యేషాం పూర్వోక్తానాం వాక్యానామ్ - తాన్యారమ్భణశబ్దాదీని. తాన్యనన్యత్వముపపాదయన్తి. ౧.

౧౬॥ సూ. భావేచోపలబ్ధేః. ౨.

(వే-సా.) ఘటాదికార్య భావేచ తదేవేదమ్మృద్ద్రవ్యమిత్యుపలబ్ధేశ్చకారణాదనన్యత్కార్యమ్. ౨.

(వే-దీ.) ఘటాదికార్య భావేచ తదేవేదం మృద్ద్రవ్యమిత్థ మవస్థితమితి కారణస్య ఉపలబ్ధేశ్చ కారణా దనన్యత్వం కార్యస్య - యథా, దేవదత్తస్య బాలత్వయువత్వాద్యవస్థావిశిష్టస్య నాన్యత్వమ్. ౨.

సంయుక్తాదార్ద్రేన్ధనాద్ధి ధూమో జాయతే. గన్ధైక్యాచ్చార్ద్రేన్ధనకార్యమేవ ధూమః. † అతః కార్యభావేచ తదేవేదమిత్యుపలబ్ధే ర్బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽవస్థాభేదమాత్రనిబన్ధనా ఇత్యవగమ్యతే. † తస్మాత్కారణా దనన్యత్కార్యమ్.

ఇతశ్చ

౧౬॥ సూ. సత్త్వాచ్చాపరస్య. ౩.

౭. అపరస్య - కార్యస్య కారణే సత్త్వాచ్చకారణాత్కార్యస్యానన్యత్వమ్. లోకవేదయోర్హి కార్యమేవ కారణతయా వ్యపదిశ్యతే - యథా లోకే సర్వ మిదం ఘటశరావాదికం పూర్వాహ్ణే మృత్తికైవాసీదితి, వేదేచ * ౧ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీదితి.

౧౭॥ సూ. అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాన్తరేణ వాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ. ౪.

౮. † యదుక్తం కారణే కార్యస్య సత్త్వం లోకవేదాభ్యామవగమ్యతే ఇతి–తదయుక్తం అసద్వ్యపదేశాత్ * ౧ అసదేవేద మగ్ర ఆసీత్ * ౨ అసద్వా ఇద మగ్రఆసీత్ * ౩ ఇదంవా అగ్రే నైవ కించ నాసీదితి, లోకేచ సర్వమిదం ఘటశరావాదికం పూర్వాహ్ణేనాసీదితి,. అతో యథోక్తం నోపపద్యత ఇతిచేత్. తన్న - ధర్మాన్తరేణ తథా వ్యపదేశాత్. సఖల్వసద్వ్యపదేశస్సైవ కార్యద్రవ్యస్య పూర్వకాలే ధర్మాన్తరేణ–సంస్థానాన్తరేణ. నభవదభిప్రేతేన తుచ్ఛ

ఉపాదానమేవ ప్రత్యభిజ్ఞాతవ్యమ్ - తచ్చ ధూమే గన్ధవత్త్వాత్ పృథివీత్వం ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఏవేత్యర్థః. † సూత్రార్థ ముపసంహరతి (అతఇతి) అధికరణార్థేన సూత్రస్యాన్వితత్వమాహ (తస్మాదితి).

౭. ౧౬॥ సూ. సత్త్వాచ్చాపరస్య. కారణే సత్త్వాత్–కారణావస్థాయాం సత్త్వాత్. కేచిదనయో స్సూత్రయో రిమాం భిదా మాహుః–సోయమితి జ్ఞానం ప్రత్యభిజ్ఞా–సా పూర్వోక్తా. అయం సఇతి జ్ఞాన మభిజ్ఞా - సాఽత్రోచ్యతఇతి. అథవా - పూర్వత్ర ఏకద్రవ్యతావిషయబుద్ధి రుక్తా - అత్రతు తథా వ్యపదేశ ఉచ్యతఇతి భిదా. అతఏవ హ్యుత్తరసూత్రే అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేదిత్యుక్తమ్. ఏతదభిప్రాయేణ భాష్యేపి కార్యమేవ కారణతయా వ్యపదిశ్యత ఇత్యుక్తమ్. శ్రుతిసిద్ధం ప్రత్యభిజ్ఞానం పూర్వ ముక్తమ్ - లోకవేదయో రుభయత్రాపి వ్యపదేశస్త్వత్రోక్తః. అత్ర కార్యే కారణవ్యపదేశో నకథితః - కారణే కార్యవ్యపదేశ ఉక్తః - తత్రహేతు స్సదేవేద మగ్ర ఏకమేవేతి శ్రుత్యనుసారః. నను మృదయం ఘటఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానం జ్వాలాప్రత్యభిజ్ఞానవ ద్భ్రాన్తం స్యాత్ - బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభి ర్వస్త్వన్తరస్య సాధితత్వాత్. నైవమ్ - జ్వాలాయాం హ్యనన్యథాసిద్ధహేతునా భేదసిద్ధేః ప్రత్యభిజ్ఞానస్య భ్రాన్తత్వనిర్ణయః - అత్ర బుద్ధిశబ్దాన్తరాదయోఽన్యథాసిద్ధాః - జ్ఞానంతు స్వతః ప్రమాణమితి యథోక్త ఏవార్థః.

౮. ౧౭॥ సూ. అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాన్తరేణవాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ. †(యదుక్తమితి). †(సత్త్వాసత్త్వేహిద్రవ్యధర్మావిత్యుక్తమితి) వ్యవహారయోగ్యతా సత్త్వమ్–విరోధివ్యవహారయోగ్యతా తద్వ్యవహారయోగ్యస్యాసత్త్వమిత్యుక్తమిత్యర్థః. † * ధర్మాన్తరేణేత్యత్రాన్తరశబ్ద

౧౬॥ సూ. సత్త్వాచ్చాపరస్య. ౩.

(వే-సా.) కార్యస్య కారణే సత్త్వాచ్చ తస్మాదనన్యత్కార్యమ్. ఘటశరావాదికం పూర్వమ్మృత్తికైవాసీదితి హి ఘటాదిః మృదాత్మనోపలభ్యతే.

(వే-దీ.) అపరస్య కార్యస్య, కారణే సత్త్వాచ్చ కారణాదనన్యత్కార్యమ్. సర్వమిదం ఘటశరావాదికార్యం పూర్వాహ్ణేమృదేవాసీదితిహి కారణే కార్య ముపలభ్యతే. ఘటశరావాదిసంస్థానసంస్థితమేవ మృద్ద్రవ్యం పూర్వకాలే పిణ్డాకారముపలబ్ధమిత్యర్థః. ౩.

౧॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౨ఖం - ౧. ౨॥ శతపథ - ౬ - ౧ - ౧. ౩॥ ౨అష్ట - ౨ప్రశ్న - ౭అను.

త్వేన-సత్త్వాసత్త్వేహి ద్రవ్యధర్మావిత్యుక్తమ్. † తత్ర సత్త్వధర్మాద్ధర్మాన్తరమసత్త్వమ్. † ఇదం శబ్దనిర్దిష్టస్య జగతస్సత్త్వధర్మో నామరూపే - అసత్త్వధర్మస్తు తద్విరోధినీ సూక్ష్మావస్థా. అతో జగతో నామరూపయుక్తస్య తద్విరోధిసూక్ష్మదశాపత్తి రసత్త్వమ్. కథ మిద మవగమ్యతే. † వాక్యశేషాద్యుక్తేః శబ్దాన్తరాచ్చ వాక్యశేషస్తావత్ * ౧ ఇదంవా అగ్రే నైవ కించనాసీదిత్యత్ర * ౧ తదసదేవ సన్మనోఽకురుత స్యామితీతి. అనేన వాక్యశేషగతేన మనస్కారలిఙ్గేనాసచ్ఛబ్దార్థే తుచ్ఛాతిరిక్తే నిశ్చితే † తదైకార్థ్యాత్ * ౨ అసదేవేద మిత్యాదిష్వప్యసచ్ఛబ్దస్యాయమేవార్థఇతి నిశ్చీయతే. † యుక్తేశ్చాసత్త్వస్య ధర్మాన్తరత్వమవగమ్యతే - యుక్తిర్హి సత్త్వాసత్త్వే పదార్థధర్మావవగమయతి. మృద్ద్రవ్యస్య పృథుబుధ్నోదరాకారయోగో ఘటోఽస్తీతి వ్యవహారహేతుః - † తస్యైవ తద్విరోధ్యవస్థాన్తరయోగో ఘటో నాస్తీతివ్యవహారహేతుః. † తత్ర కపాలాద్యవస్థాయా స్తద్విరోధిత్వేన సైవ ఘటావస్థస్య నాస్తీతి వ్యవహారహేతుః. † నచ తద్వ్యతిరిక్తో ఘటాభావో నామ కశ్చి దుపలభ్యతే. నచ కల్ప్యతే - తావతైవాభావవ్యవహారోపపత్తేః. తథా శబ్దాన్తరాచ్చ పూర్వకాలే ధర్మాన్తరయోగ ఏవావగమ్యతే. శబ్దాన్తరంచ పూర్వోదాహృతమ్ ※ ౨ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దిత్యాదికమ్. - తత్రహి - * ౨ కుతస్తు ఖలుసోమ్యైవంస్యాదితి తుచ్ఛత్వ మాక్షిప్య ※ ౨ సదేవసోమ్యేద మగ్రఆసీదితిస్థాపితమ్. * ౩ తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి సుస్పష్టముక్తమ్.

స్యార్థమాహ (తత్రేతి) † సత్త్వాసత్త్వయో రాపేక్షికత్వ మభిప్రేత్యాహ (ఇదంశబ్దనిర్దిష్టస్యేతి. † (వాక్యశేషాదితి). ※ అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీదిత్యత్ర. * తదాఽత్మానం స్వయ మకురుతేతి వాక్యశేషః. † అశ్రుతవాక్యశేషేషు ప్రదేశేషు నిర్వాహమాహ (తదైకార్థ్యాదితి). † (యుక్తేశ్చేతి) † పిణ్డత్వకపాలత్వావస్థయో స్సాధారణ మాహ (తస్యైవ తద్విరోధ్యవస్థాన్తరయోగో ఘటో నాస్తీతి వ్యవహారహేతురితి). † ఏతద్వివృణోతి (తత్రేతి) † (నచతద్వ్యతిరిక్తఇతి) అభావాన్తరవాదినాఽప్యభావాభావో భావ ఇత్యభ్యుపగతః - అన్యథా అనవస్థాప్రసఙ్గాత్. తద్వత్సర్వత్రాభావవ్యవహారస్య విరోధ్యవస్థాన్తరేణైవోపపన్నత్వా న్నతద్వ్యతిరిక్తస్య కల్పన మిత్యర్థః. పిణ్డత్వ కపాలత్వే ఘటస్యప్రాక్ప్రధ్వంసాభావౌ ఘటత్వమేవ పటాదన్యోన్యాభావః. కాలవిశేషవిశిష్టదేశవిశేషత్వం సంసర్గాభావః - యథా మధ్యాహ్నవిశేషితప్రాఙ్గణత్వమ్. యద్వా - ఘటస్యాల్పత్వవిశేషితదేశాన్తరసంసర్గపిణ్డత్వకపాలత్వేష్వన్యతమ స్తద్దేశాపేక్షయా సంసర్గాభావః.

౧౮॥ సూ. అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాన్తరేణవాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ. ౪.

(వే-సా.) "౧ ఇదంవా అగ్రే నైవ కిఞ్చనాసీత్" ఇతికార్యస్య తదానీమసత్త్వవ్యపదేశాత్ కారణే కార్య మసదితిచేత్; న స్థూలత్వవిరోధిసూక్ష్మత్వరూపధర్మాన్తరయోగా దసత్త్వవ్యపదేశః. కుతః? "౧ తదసదేవస న్మనోఽకురుత స్యామ్" ఇతివాక్యశేషాదవగమ్యతే. మనస్కారోహి విద్యమానస్యైవ. యుక్తిశ్చాసద్వ్యపదేశోధర్మాన్తరయోగనిమిత్తఇతి గమయతి. పిణ్డత్వఘటత్వకపాలత్వాదిపరస్పరవిరోధిభిః భావరూపై ర్ధర్మైః ఘటః ప్రాఙ్నాసీ, దిదానీ మస్తి భవిష్యతిచేతి సదా విద్యమానస్యైవ మృద్ద్రవ్యస్యహి అసదాదివ్యపదేశః. తథా శబ్దాన్తరఞ్చ - "౩ తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్"ఇత్యాది. ౪.

(వే-దీ.) "౨ అసదేవేదమగ్రఆసీత్" "౧ ఇదం వా అగ్రే నైవ కిఞ్చనాసీత్" ఇత్యాదిషు కారణావస్థాయాంకార్యస్యాసత్త్వ వ్యపదేశాత్ కారణే కార్యం సదిత్యేతన్నోపపద్యతఇతిచేన్న - సదితివ్యపదేశహేతుభూతనామ రూపావస్థావిరోధి సూక్ష్మావస్థాఖ్య ధర్మాన్తరేణ యోగా దసదితి వ్యపదిశ్యతే. కథ మిద మవగమ్యతే! వాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ, వాక్యశేషస్తావత్ "౧ తదసదేవసన్మనోఽకురుతస్యామ్" ఇతి. అసదితి వ్యపదిష్టస్యైవ మనస్కారప్రతిపాదనేన అసద్వ్యపదేశో ధర్మాన్తరయోగా దిత్యవగమ్యతే. యుక్తిశ్చ ధర్మాన్తరయోగమేవాసద్వ్యపదేశహేతుమవగమయతి-ఘటోఽస్తి ఘటో నాస్తీతి సదసద్వ్యపదేశయోః ఘటత్వకపాలత్వయోః పరస్పరవిరోధిధర్మయోరేవ హేతుత్వే సిద్ధే తదతిరిక్తానుపలబ్ధతుచ్ఛత్వస్య హేతుత్వకల్పనానుపపత్తేః. తథాశబ్దాన్తరంచ "౨ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్" ఇతి సమానప్రకరణస్థమసచ్ఛబ్దం ధర్మాన్తరయోగనిమిత్తమవగమయతి. ౪.

౧॥ అష్ట - ౨ప్ర - ౮అను. ౨॥ ఛాం - ౬ప్ర - ౨ఖం - ౧, ౨. ౩॥ బృ - ౩అ - ౪బ్రా - ౭.

† ఇదానీం కార్యస్య కారణాదనన్యత్వే † నిదర్శనద్వయం ద్వాభ్యాం సూత్రాభ్యాం దర్శయతి.

౧౯॥ సూ. పటవచ్చ. ౫.

౯. యథా తన్తవ ఏవ వ్యతిషఙ్గవిశేషభాజః పటఇతి నామరూపకార్యాన్తరాదికం భజన్తే తద్వద్బ్రహ్మాపి.

† ఉత్తరసూత్రద్వయకృత్యమాహ (ఇదానీమితి) నిదర్శనత్వేన వక్ష్యమాణస్య పటాదేరపి విప్రతిపన్నత్వా న్న దృష్టాన్తత్వ ముపపద్యతఇతి శఙ్కావ్యుదాసార్థ మిదానీ మిత్యుక్తమ్. పూర్వసూత్రై రనన్యత్వే సాధితే సతీత్యర్థః. † (నిదర్శనద్వయమితి) లౌకికం వైదికమితి నిదర్శనయో ర్విభాగః. బహూనా మేకావస్థత్వే ఏకస్య బహుత్వావస్థత్వేచ దృష్టాన్తఇతివా విభాగః.

౯. ౧౯॥ సూ. పటవచ్చ. ఇహ బహూనా మేకావస్థత్వే లౌకికదృష్టాన్త ఉక్తః. వ్యతిషఙ్గః - మిథస్సంసర్గః. నను తన్తుబహుత్వప్రహాణేన పటైకత్వదర్శనాత్ ద్రవ్యభేదాభావాచ్చ ఏకస్మిన్నేవ ద్రవ్యే యుగపద్బహుత్వైకత్వే వర్తేతే ఇతి భిన్నాభిన్నత్వ మభ్యుపగతం స్యాత్. ఉచ్యతే- దూష్యభిన్నాభిన్నత్వావివేకనిబన్ధన మిదం పరిచోదనమ్. నహి భిన్నాభిన్నశబ్దవాచ్యం సర్వం దూష్యమ్. అపితు యత్ర భావాభావవిరోధః - తదేవ భిన్నాభిన్నత్వం దూష్యమ్. తచ్చ ధర్మధర్మిణో ర్ధర్మిద్వయస్యచ మిథస్తాదాత్మ్యతదభావలక్షణమ్ - యథా జాతి ర్వ్యక్తి ర్భవతి - నభవతిచేతి, యథా ఖణ్డో ముణ్డో భవతి - నభవతిచేతి, నచైవం తన్తుపటేషు భావాభావవిరోధః - తన్తుభ్యః పటోఽప్యభిన్నఏవాభ్యుపగతః - నతు భిన్నః. తన్తవశ్చ మిథో భిన్నాఏవాభ్యుపగతాః - నత్వభిన్నాః తేషాంచ పటా దభిన్నత్వన్నామ తస్య పరస్పరసంసృష్టేభ్య స్తేభ్యోఽనన్యత్వమ్ - నచ తేషా మన్యోన్యాభేదః. యద్యభేదోనామ ఏకస్య తన్తో స్తన్త్వన్తరానతిరేకః-తర్హి ద్వితీయతన్త్వనుపలమ్భప్రసఙ్గః, పరిణామాధిక్యంచ నస్యాత్, యది సంసర్గ ఏవాభేదః-నామ్ని వివాద స్స్యాత్. యద్యేకత్వం సఙ్ఖ్యోత్పత్తిః - సా తర్హీష్టా - పటత్వావస్థాప్రాప్తావేవైకత్వోత్పత్త్యభ్యుపగమాత్. తర్హి భేదాభేదాభ్యుపగమఇతిచేన్న - తస్య భేదప్రతిక్షేపకత్వాభావాత్. యథావిశిష్టే వస్తుని విశేష్యైక్యం నవిశేషణభేదప్రతిక్షేపకమ్ - తద్వత్. కథం తత్తుల్యత్వమ్. ఉచ్యతే - తన్తుషు తన్తుత్వస్యేవ పటత్వస్య ప్రత్యేకతన్తుపరిసమాప్తత్వాభావాత్ కృత్స్నతన్తువృత్తినా పటత్వేన తన్తవ ఏకకార్యతాం భజన్తే. పృథగవస్థానదశాయాం కస్యచి దనంశభూతాఅపి తన్తవః పటత్వావస్థాయాం సంఘాతాపేక్షయాఽంశత్వం భజన్తే. అతస్తన్తుగతాశ్చసంస్థానవర్ణపరిమాణాదయః పటస్య ప్రాదేశికవిశేషణాని భవన్తి - గగనస్య దున్దుభ్యాదిశబ్దవత్ - భేదకాకారేణ వినాంశభేదస్య ప్రతిపత్తుం వక్తుంచాశక్యత్వాత్. అంశభేదోనామ విశేషణభేదః - అంశిన ఏకత్వంచ విశేష్యైక్యమితి ఫలితమ్. ఇయాన్విశేషః - కేచి త్ప్రాదేశికధర్మా యావద్ద్రవ్యభావినః - కేచి దయావద్ద్రవ్యభావిన శ్చేతి. యతో నభసి ప్రాదేశికవిశేషాః కాదాచిత్కాః - అతఏవ తత్ర స్వాభావికాంశభేదవాదోఽపి నిరస్తః. నను గగనం ఘటాద్యుపాధిభిః కార్త్స్న్యేన సంబధ్యతేచేత్ - గగనస్యాల్పత్వం ఘటస్య విభుత్వంవా స్యాత్. గగనాంశభేదేన చేత్. సోఽంశభేదః కిముపాధికృతః - తదానీం తస్యాప్యుపాధేః కార్త్స్న్యేన సంబన్ధాయోగాదంశభేదేన సంబన్ధార్థ ముపాధ్యన్తరాపేక్షాయా మనవస్థా స్యాత్. అతో ఘటాదిసంయుక్తగగనాంశభేదః స్వాభావిక ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యః. నైవమ్ - గగనాదివ్యాపకపదార్థానాం తత్తత్సూక్ష్మతరోపాధ్యన్వితాత్యల్పాంశభేదానాం స్వాభావికత్వే పరమాణుపుఞ్జాత్మకత్వప్రసఙ్గాత్, క్షణికత్వప్రసఙ్గాత్, చ - గగనాదీనాం పరిణామవిశేషాః క్షణికాః, క్షణికసంయోగాదయశ్చ గగనాదిభిః కిం కాలానవచ్ఛిన్నైస్సంబధ్యన్తే - ఉత కాలభేదావచ్ఛిన్నైః. క్షణోపాధయశ్చ కిం కాలేనానవచ్ఛిన్నేన సంబధ్యన్తే-ఉతావచ్ఛిన్నేన. ఆద్యే గగనాదీనాం క్షణకాలవర్తిత్వమ్ - పరిణామవిశేషసంయోగాదీనాం నిత్యత్వాదికంవా స్యాత్. ద్వితీయేచ అవచ్ఛేదకోపాధీనాం పూర్వవదనవచ్ఛిన్నగగనాదినా సంబన్ధాయోగేన అవచ్ఛిన్నేన సంబన్ధసిద్ధ్యర్థ మవచ్ఛేదకోపాధ్యన్తరాపేక్షయాఽనవస్థా స్యాదితి తత్పరిహారాయ గగనాదేః ప్రతిక్షణభేదస్య స్వాభావికత్వ ముపగన్తవ్యమితి గగనాదీనాం క్షణికత్వం స్యాత్. ఏవం బ్రహ్మపర్యన్తానాం వ్యాపకపదార్థానాం క్షణికత్వం పరమాణుపుఞ్జాత్మకత్వం స్యాత్. త్వయాచ భిన్నాభిన్నత్వ మభ్యుపగతమ్ - అతో భిన్నాభిన్నస్వభావక్షణికపరమాణుపుఞ్జకారణకం జగదితి బ్రహ్మకారణవాదః పరిత్యక్తస్స్యాత్. అతో గగనాదిషు ప్రదేశభేద ఔపాధికోఽభ్యుపగన్తవ్యః. ఉపాధిశ్చ నకృత్స్నకాశేన సంబధ్యతే - పరిమితత్వాత్. నాపి స్వతోభిన్నాంశేన - స్వతోఽంశభేదే పూర్వోక్తదూషణస్య దుస్తరత్వాత్. నాప్యుపాధ్యన్తరభిన్నేన - తన్నైరపేక్ష్యాత్. తన్నైరపేక్ష్యం చోపాధిత్వాదేవ - స్వతస్తదాకారరహితే వస్తుని తదాకారనిష్పాదనసమర్థోహ్యుపాధిః. స్వతో నిర్దుఃఖేహ్య

౧౯॥ సూ. పటవచ్చ. ౫.

(వే-సా.) తన్తవఏవ సంయోగవిశేషభాజః పటఇతినామాన్తరాదికం భజన్తే, తద్వత్ బ్రహ్మాపి. ౫.

(వే-దీ) యథా తన్తవఏవ వ్యతిషఙ్గవిశేషభాజః పటఇతి నామరూపాభ్యాం కార్యాన్తరాదికం భజన్తే - తద్వద్బ్రహ్మాపి. ౫.

౨౦॥ సూ. యథాచ ప్రాణాదిః. ౬.

౧౦. యథాచ వాయురేకఏవ శరీరే వృత్తి విశేషం భజమానః ప్రాణాపానాదినామరూపకార్యాన్తరాణి భజతే-తద్వద్బ్రహ్మైకమేవ విచిత్రస్థిరత్రసరూపం జగద్భవతీ † తి పరమకారణాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం జగతస్సిద్ధమ్.

ఇతి శ్రీభాష్యే ఆరమ్భణాధికరణమ్.

౨౧॥ సూ. ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః. ౭.

౧. † జగతో బ్రహ్మానన్యత్వం ప్రతిపాదయద్భిః * ౧ తత్త్వమసి * ౨ అయమాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిభి ర్జీవస్యాపి బ్రహ్మానన్యత్వం వ్యపదిశ్యత ఇత్యుక్తమ్ - తత్రేదం చోద్యతే - యదీతరస్య - జీవస్య బ్రహ్మభావోఽమీభి ర్వాక్యై ర్వ్యపదిశ్యతే - తదా బ్రహ్మణః † సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తస్యాత్మనో హితరూపజగదకరణ మహితరూపజగత్కరణ మిత్యాదయో దోషాః ప్రసజ్యేరన్. ఆధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికానన్తదుఃఖాకరంచేదం జగత్ - నచేదృశే స్వానర్థే స్వాధీనో బుద్ధిమాన్ ప్రవర్తతే. † జీవాద్బ్రహ్మణో భేదవాదిన్యశ్శ్రుతయో జగద్బ్రహ్మణో రనన్యత్వం వదతా త్వయైవ పరిత్యక్తాః - భేదేసత్యనన్యత్వాసిద్ధేః. ౧॥ ఛాం-౬-౮-౭. ౨॥ బృ-౬-౪-౫.

త్మన్యుపాధి ర్దుఃఖహేతుః - సహి నఘపూర్వమేవాత్మని సహజదుఃఖాన్తరయోగ మపేక్షతే. అత ఉపాధిః కశ్చిత్కల్ప్యకారకల్పనే సహజతజ్జాతీయయోగం నాపేక్షతే. కించ - ఉపాధిసంబన్ధఏవ గగనస్య భేదః - అర్థాన్తరాదర్శనాత్, తాఽఽతా భేదవ్యవహారే సమ్భవత్యర్థాన్తరకల్పనాయోగాచ్చ. ఉపాధిసంబన్ధరూపో భేదశ్చ స్వావచ్ఛేద్యవస్త్వవచ్ఛేదే భేదాన్తరనిరపేక్షః - భేదత్వాత్ - స్వతస్సిద్ధభేదవత్. నహి దేహాత్మనో ర్భేదః స్వాశ్రయావచ్ఛేదే భేదాన్తర మపేక్షతే. అతో నస్వతో నభసి భిన్నాంశత్వమ్. పటస్యాంశభేదే సత్యపి భావాభావవిరోధగర్భం భిన్నాభిన్నత్వం నాస్తీతి దర్శితమ్, తత్రాంశభేదశ్చ విశేషణభేదే పర్యవస్యతీత్యుక్తమ్, - అతో నిర్దోషస్సత్కార్యవాదః.

౧౦. ౨౦॥ సూ. యథాచప్రాణాదిః. ఏకస్య బహుత్వావస్థత్వే వైదికదృష్టాన్తోఽత్ర ప్రదర్శ్యతే. † అధికరణార్థముపసంహరతి (ఇతీతి).

ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయా మారమ్భణాధికరణమ్.

---

౧. ౨౧॥ సూ. ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః. కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి - ఉత నేతి. కిం బ్రహ్మణో జగత్స్రష్టృత్వే హితాకరణాదిదోషః ప్రసజ్యతే - నేతి. కిం బ్రహ్మణః * తత్త్వమసీత్యాదిసామానాధికరణ్యావగతం తాదాత్మ్య మైక్యలక్షణమ్ - ఉతాత్మశరీరభావలక్షణమితి. కిమాత్మశరీరరూపతాదాత్మ్యఏవ భేదశ్రుతిసామఞ్జస్యమ్ - ఉతైక్యలక్షణేపీతి. యదా స్వరూపైక్యలక్షణతాదాత్మ్యేపి భేదశ్రుతిసామఞ్జస్యమ్ - తదా * తత్త్వమస్యాదివాక్యానాం స్వరూపైక్యపరత్వేన హితాకరణాదిదోషప్రసఙ్గాత్ బ్రహ్మకారణత్వాసమ్భవ ఇతి ఫలమ్. యదా ఆత్మశరీరభావఏవ భేదశ్రుతిసామఞ్జస్యమ్ - తదా * తత్త్వమస్యాదివాక్యానాం శరీరాత్మభావపరతయా హితాకరణాదిదోషప్రసఙ్గాభావాత్ బ్రహ్మకారణత్వసమ్భవఇతి సిధ్యతి. † అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (జగతఇతి). † (సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తస్యేతి). హితానభిజ్ఞశ్చేత్ - అహితజగత్కారణత్వ ముపపద్యతే. తన్న - సర్వజ్ఞత్వాత్. హితజ్ఞస్యాపి సత్యసఙ్కల్పత్వాభావా దహితజగత్కారణత్వమితి నవాచ్యమ్ - సత్యసఙ్కల్పత్వాదితి భావః. † భేదశ్రుతిభి ర్జీవవిలక్షణత్వప్రతిపాదనా న్నదోషఇతి వదన్తం సిద్ధాన్తిన మాశఙ్క్యాహ (జీవాద్బ్రహ్మణఇతి).

౨౦॥ సూ. యథాచప్రాణాదిః. ౬.

(వే-సా.) యథాచ వాయురేకఏవ వృత్తివిశేషైః ప్రాణాపానాదినామాని భజతే, తథా బ్రహ్మాపీతి తదనన్యత్వం జగతః. ౬.

(వే-దీ.) యథాచ వాయురేకఏవ శరీరే వృత్తివిశేషం భజమానః, ప్రాణాపానాదినామరూపకార్యాన్తరాణి భజతే, - తద్వద్బ్రహ్మాపీతి తదనన్యత్వం జగతస్సిద్ధమ్. ౬.

౨. † ఔపాధికభేదవిషయా భేదశ్రుతయః - స్వాభావికాభేదవిషయాశ్చాభేదశ్రుతయఇతిచేత్. తత్రేదం వక్తవ్యమ్ - స్వభావతః స్వస్మా దభిన్నం జీవం కిమనుపహితం జగత్కారణం బ్రహ్మ జానాతివా - నవా. నజానాతిచేత్ - సర్వజ్ఞత్వహానిః. జానాతిచేత్ - స్వస్మా దభిన్నస్య జీవస్య దుఃఖం స్వదుఃఖమితి జానతో బ్రహ్మణో హితాకరణా † హితకరణాదిదోషప్రసక్తిరనివార్యా.

౩. † జీవబ్రహ్మణో రజ్ఞానకృతో భేదః - తద్విషయా భేదశ్రుతిరితిచేత్. తత్రాపి జీవాజ్ఞానపక్షే పూర్వోక్తో వికల్పస్తత్ఫలంచ తదవస్థమ్. బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షే స్వప్రకాశస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానసాక్షిత్వం తత్కృతజగత్సృష్టిశ్చ నసమ్భవతి - అజ్ఞానేన ప్రకాశస్తిరోహితశ్చేత్ - తిరోధానస్య ప్రకాశనివృత్తికరత్వేన ప్రకాశస్యైవ స్వరూపత్వాత్స్వరూప నివృత్తిరేవేతి స్వరూపనాశాదిదోషసహస్రం ప్రాగేవోదీరితమ్. అత ఇద మసఙ్గతం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వమ్.

౨. † భాస్కరమత మనూద్య దూషయతి (ఔపాధికేతి). † (అహితకరణాదీతి) ఆదిశబ్దేన సుఖదుఃఖభోక్తృత్వం వివక్షితమ్.

౩. † బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినోఽస్మిన్నధికరణేఽనవకాశత్వమాహ (జీవబ్రహ్మణోరితి).

౨౧॥ సూ. ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః. ౧.

(వే-సా.) "౧ తత్త్వమసి" "౨ అయ మాత్మా బ్రహ్మ" ఇతి కార్యభూతస్య జీవస్య బ్రహ్మభావవ్యపదేశాద్ధి అనన్యత్వముక్తమ్. ఏవ న్తర్హి సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య బ్రహ్మణః ఆత్మనో హితరూపకార్యజగదకరణమ్, అహితరూపకార్యకరణఞ్చేత్యాదిదోషప్రసక్తిః. ౧.

(వే-దీ.) బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి - నేతి సంశయః. నసమ్భవతీతి పూర్వఃపక్షః - "౨ అయ మాత్మా బ్రహ్మ" "౧ తత్త్వమసి" ఇతి సామానాధికరణ్యేన జీవస్య బ్రహ్మత్వావగమాత్, జగత్సర్గస్యచ జీవదుఃఖహేతుత్వాత్, ఆత్మహితాకరణాది దోషప్రసక్తేః సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వానుపపత్తేః. జీవపరయోర్భేదవాదిన్య శ్శ్రుతయః, జగద్బ్రహ్మణో రనన్యత్వం వదతా త్వయైవ పరిత్యక్తాః - భేదే సత్యనన్యత్వాసిద్ధేః. ఔపాధికభేదవిషయాః భేదశ్రుతయః, స్వాభావికాభేదవిషయా అభేదశ్రుతయః ఇతిచేత్. తత్రేదం వక్తవ్యమ్, - స్వభావతః స్వస్మా దభిన్నం జీవం కి మనుపహితం జగత్కారణం బ్రహ్మ జానాతి - నవా. నజానాతిచేత్ - సర్వజ్ఞత్వహానిః. జానాతిచేత్ - స్వస్మా దభిన్నస్య జీవస్య దుఃఖం స్వదుఃఖమితి జానతో బ్రహ్మణః హితాకరణాఽహితకరణాదిదోషప్రసక్తి రనివార్యా. జీవబ్రహ్మణో రజ్ఞానకృతో భేదః - తద్విషయా భేదశ్రుతి రితిచేత్. తత్రాపి జీవాజ్ఞానపక్షే పూర్వోక్తో దోషస్తత్ఫలంచ తదవస్థమేవ. బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షే స్వప్రకాశస్వరూపస్య ప్రకాశస్తిరోహితశ్చేత్ ; తిరోధానస్య ప్రకాశనివృత్తికరత్వేన ప్రకాశస్యైవ స్వరూపత్వాత్స్వరూపనివృత్తిరేవేతి స్వరూపనాశాదిదోషాః భాష్యే ప్రపఞ్చితాః, రాద్ధాన్తస్తు - "౩ అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః" "౩ తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి" "౪ ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః" "౫ పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వా" ఇత్యాదిభిః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతం బ్రహ్మేత్యవగమాత్, జీవకర్మానుగుణతయా జగత్సర్గస్యచ బ్రహ్మణో లీలాప్రయోజనత్వాత్, జగత్కారణత్వం సమ్భవత్యేవ. * ౧ తత్త్వమస్యాది సామానాధికరణ్యనిర్దేశః "౬ యస్యాత్మాశరీరమ్" ఇత్యాదిశ్రుతే ర్జీవస్య బ్రహ్మశరీరత్వాత్తచ్ఛరీరతయా జీవప్రకారక బ్రహ్మప్రతిపాదనపరః. సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మ కారణావస్థమ్, స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మైవ కార్యావస్థమితి కార్యకారణయో రనన్యత్వమ్ ' ఏవమపి శరీరభూతయో శ్చిదచిద్వస్తునోః శరీరిణో బ్రహ్మణశ్చ, దుఃఖిత్వపరిణామిత్వ హేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణగుణాకరత్వస్వభావాః స్వరూపవివేకవిషయ శ్రుతిసిద్ధాః తథైవ వ్యవస్థితాఇతి బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవత్యేవ. సూత్రార్థస్తు ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః బ్రహ్మణ ఇతరః - జీవః. బ్రహ్మణో జీవతయా వ్యపదేశాత్, జీవస్యచ దుఃఖిత్వాత్, హితరూపజగదకరణ మహితరూపజగత్కారణమిత్యాదిదోషప్రసక్తిర్బ్రహ్మణః. అతో బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం నసమ్భవతీతి. ౧.

. ౧॥ ఛాం - ౬ - ౮ - ౭. ౨॥ బృ - ౬ - ౪ - ౫. ౩॥ శ్వే - ౪ - ౯, ౬. ౪॥ శ్వే - ౬ - ౧౬. ౫॥ శ్వే - ౧ - ౬. ౬॥ బృ - ౫ - ౭ - ౨౨.

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౨౨॥ సూ. అధికన్తుభేదనిర్దేశాత్. ౨.

౪. తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. ఆధ్యాత్మికాది † దుఃఖయోగార్హాత్ప్రత్యగాత్మనః అధికమ్-అర్థాన్తరభూతం బ్రహ్మ. కుతః భేదనిర్దేశాత్ ప్రత్యగాత్మనోహి భేదేన నిర్దిశ్యతే పరం బ్రహ్మ * ౧ య ఆత్మని తిష్ఠ న్నాత్మనోఽన్తరో య మాత్మా నవేద యస్యాత్మాశరీరం య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి స త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతః * ౨ పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి * ౩ స కారణం కరణాధిపాధిపః * ౪ తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి * ౨ జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ * ౫ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తః * ౫ ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢః * ౪ అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః * ౬ ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః * ౬ నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానా మేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ * ౭ యోఽవ్యక్తమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యావ్యక్తం శరీరం య మవ్యక్తం నవేద యోఽక్షర మన్తరే సంచరన్ యస్యాక్షరం శరీరం య మక్షరం నవేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదిభిః.

౨౩॥ సూ. అశ్మాదివచ్చతదనుపపత్తిః. ౩.

౫. † అశ్మకాష్ఠలోష్ఠతృణాదీనా మత్యన్తహేయానాం సతతవికారాస్పదానా మచిద్విశేషాణాం నిరవద్యనిర్వి

౪. ౨౨॥ సూ. అధికన్తుభేదనిర్దేశాత్. † (దుఃఖయోగార్హాదితి) అత్రార్హశబ్దో ముక్తవ్యావృత్తిపరః.

ఏవం శ్రుతిర్దర్శితా - అథ శ్రుత్యర్థాపత్తి రుచ్యతే.

౫. ౨౩॥ సూ. అశ్మాదివచ్చతదనుపపత్తిః. † చిదచిద్వాచకశబ్దైస్సామానాధికరణ్యే తుల్యేపి యథా బ్రహ్మణో జడస్యచ స్వరూపైక్యాసమ్భవాత్ వ్యావృత్తి రభ్యుపేతా బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినా - తథా చేతనస్యాపీత్యభిప్రాయేణాహ (అశ్మకాష్ఠేతి), † తర్హి జీవసామానాధికరణ్యం కథమి

౨౨॥ సూ. అధికంతుభేదనిర్దేశాత్. ౨.

(వే-సా.) నైతత్ కార్యకారణయోరనన్యత్వేపి జీవస్వరూపాత్ బ్రహ్మస్వరూప మర్థాన్తరమ్. "౩ కరణాధిపాధిపః" "౮ విద్యావిద్యే ఈశతే యస్తు సోన్యః" ఇత్యాది భేదనిర్దేశాత్, చిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మైవ కారణావస్థం కార్యావస్థఞ్చేతి గుణదోషవ్యవస్థితిరితి "౯ నతుదృష్టాన్తభావాత్" ఇతిహ్యుక్తమ్. "౭ యస్య పృథివీశరీరమ్" "౧ యస్యాత్మాశరీరమ్" ఇత్యాదిశ్రుతిశతసమధిగతం చిదచిద్వస్తుశరీరకత్వమ్. ౨.

(వే-దీ.) అత ఉత్తరం పఠతి. తు శబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. ప్రత్యగాత్మనః అధికమ్ - అర్థాన్తరభూతం బ్రహ్మ. కుతః?. భేదనిర్దేశాత్ "౩ సకారణం కరణాధిపాధిపః" "౬ ప్రధానక్షేత్రజ్ఞ పతిర్గుణేశః" "౨ పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వా" ఇత్యాదిభిః ప్రత్యగాత్మనో జీవా ద్బ్రహ్మణోహి భేదో నిర్దిశ్యతే!. ౨.

౨౩॥ సూ. అశ్మాదివచ్చతదనుపపత్తిః. ౩.

(వే-సా.) అశ్మకాష్ఠలోష్ఠతృణాదే రచేతనస్యేవ జీవస్య "౧౦ అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః" ఇత్యాదినా అత్యన్తవిసజాతీయతయాఽభిహితస్య సర్వజ్ఞసత్యసఙ్కల్ప బ్రహ్మస్వరూప తానుపపత్తి స్సిద్ధ్యత్యేవేత్యర్థః. ౩.

(వే-దీ.) అశ్మకాష్ఠలోష్ఠతృణాదేరచేతనస్యేవాఽనన్తదుఃఖాకరజీవస్య నిరతిశయానన్దసత్యసఙ్కల్పబ్రహ్మభావానుపపత్తిశ్చ. నకేవలం భేదశ్రుత్యాఽర్థాన్తరతాఽవగమ్యతే - వస్త్వనుపపత్త్యా చేత్యర్థః. జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశః "౧ యస్యాత్మాశరీరమ్" ఇత్యాదిశ్రుతి శతసిద్ధజీవప్రకారబ్రహ్మప్రతిపాదనపరఇతి "౧౧ అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః" ఇత్యత్రైవ ప్రతిపాదితః. ౩.

౧॥ బృ-౫-౭-౨౨. ౨॥ శ్వే-౧-౬, ౯. ౩॥ శ్వే-౬-౯. ౪॥ శ్వే-౪-౬, ౯. ౫॥ బృ-౬-౩-౨౧, ౩౫. ౬॥ శ్వే-౬-౧౬, ౧౩.
౭॥ సుబా-౭ఖం. ౮॥ శ్వే-౫-౧. ౯॥ శారీ-౨-౧-౯. ౧౦॥ ౩ముం-౧-౨. ౧౧॥ శారీ-౧-౪-౨౨.

కారనిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూప నానావిధానన్త మహావిభూతి బ్రహ్మస్వరూపైక్యం యథా నోపపద్యతే - తథా చేతనస్యాప్యనన్తదుఃఖయోగార్హస్య ఖద్యోతకల్పస్య * ౧ అపహతపాప్మేత్యాదివాక్యావగతసకలహేయప్రత్యనీకానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణాకరబ్రహ్మభావానుపపత్తిః. †సామానాధికరణ్యనిర్దేశః * ౨ యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదిశ్రుతేర్జీవస్య బ్రహ్మశరీరత్వాద్బ్రహ్మణో జీవశరీరతయా తదాత్మత్వేనావస్థితేర్జీవప్రకారబ్రహ్మప్రతిపాదనపరశ్చైతదవిరోధీ, ప్రత్యుతైతస్యార్థస్యోపపాదకశ్చేతి ౩ † అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః ఇత్యాదిభి రసకృదుపపాదితమ్. † అతస్సర్వావస్థం బ్రహ్మ చిదచిద్వస్తుశరీరమితి సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మ కారణమ్ - తదేవ బ్రహ్మ స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరం జగదాఖ్యం కార్యమితి జగద్బ్రహ్మణో స్సామానాధికరణ్యోపపత్తిః, జగతో బ్రహ్మకార్యత్వమ్, బ్రహ్మణోఽనన్యత్వమ్, అచిద్వస్తునో జీవస్యచ బ్రహ్మణశ్చపరిణామిత్వదుఃఖిత్వకల్యాణగుణాకరత్వస్వభావాసఙ్కరః సర్వశ్రుత్యవిరోధశ్చ భవతి. ※ ౪ † సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీదేకమేవేత్యవిభాగావస్థాయామప్యచిద్యుక్తజీవస్య బ్రహ్మశరీరతయా సూక్ష్మరూపేణావస్థాన మవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యమ్ - ౫ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యేనసాపేక్షత్వాత్ ౫ నకర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతేచాప్యుపలభ్యతేచేతి సూత్రద్వయోదితత్వాత్తదానీమపి సూక్ష్మరూపేణావస్థానస్య † అవిభాగస్తు నామరూపవిభాగాభావాదుపపద్యతే. అతో బ్రహ్మకారణత్వం సమ్భవత్యేవ.——† యే పున రస్యైవ జీవస్యావిద్యావియుక్తావస్థా మభిప్రేత్యేమం భేదం వర్ణయన్తి - † తేషా మిదం సర్వమసఙ్గతం స్యాత్ - నహి తదవస్థస్య సర్వజ్ఞత్వం సర్వేశ్వరత్వం సమస్తకారణత్వం సర్వాత్మత్వం సర్వనియన్తృత్వమిత్యాదీని సన్తి. † అనేనైవ రూపేణ హ్యేభిః శ్రుతిభిః ప్రత్యగాత్మనో భేదః ప్రతిపాద్యతే. తస్య సర్వస్యావిద్యాపరికల్పితత్వాత్. † తత్సర్వం హ్యవిద్యాపరికల్పితం త్వన్మతే. † నచావిద్యాపరికల్పితస్యావిద్యావస్థాయాం శుక్తికారజతా

త్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యేతి). † అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః ఇతిసూత్రమేతదధికరణశేషమిత్యభిప్రాయేణాహ (అవస్థితేరితి) ఆదిశబ్దేన నతుదృష్టాన్తభావాత్ ఉభయేపిహి భేదేనైన మధీయత ఇత్యాదికం వివక్షితమ్. ఉభయేపీత్యాదిసూత్రం భేదజ్ఞాపనార్థమపి ఘటకవాక్యవిషయమ్. † ఇత్థం చేతనసామానాధికరణ్యనిర్వాహః కృతః - చిదచిదాత్మకజగత్సామానాధికరణ్యనిర్వాహమాహ (అతస్సర్వేతి). † కారణావస్థాయా మేకత్వావధారణాత్ చిదచిచ్ఛరీరకత్వాభావేన గుణదోషవ్యవస్థానోపపద్యతఇత్యత్రాహ (సదేవేతి). † అవిభాగః కథమిత్యత్రాహ (అవిభాగస్త్వితి)— † అనయోస్సూత్రయోః పరోక్తమర్థం దూషయతి (యేపునరితి) † జీవాదవిద్యావియుక్తస్య బ్రహ్మణః కింభేద ఉచ్యతే - ఉతావిద్యాసంస్పృష్టస్యేశ్వరస్యేతి వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం పక్షం దూషయతి (తేషామితి). † తతః కిమిత్యత్రాహ (అనేనైవేతి). † తేషాం తదానీ మభావః కథమిత్యత్రాహ (తత్సర్వమితి) తస్య సర్వస్యావిద్యాపరికల్పితత్వాదితి పాఠే అసఙ్గతం స్యాదితి పూర్వేణాన్వయః. తత్సర్వం హ్యవిద్యాపరికల్పితం త్వన్మతఇతిచ పాఠోఽస్తి. † అవిద్యాపరికల్పితస్యేశ్వరస్య భేద ఉచ్యతఇతి పక్షం దూషయతి (నచావిద్యేతి) కల్పితభేదో నప్రతిపాద్యతే - అకల్పితజీవస్వరూపజ్ఞానస్య ప్రక్రాన్తత్వాదిత్యర్థః. వేదాన్తవేద్యత్వమితి సమన్వయాధ్యాయార్థః. స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహారఇతి ద్వితీయాధ్యాయార్థః. కించ - * తత్త్వమస్యాదివాక్యార్థప్రతిబోధనాత్ప్రాగీశ్వరస్య భేదేన ప్రతిపద్యమానస్య మిథ్యాభూతైర్జీవగతదోషై రాత్మనో లేపాభావం పశ్యత ఉదాసీనవృత్తేర్హితాకరణాద్యప్రసక్తిః - ఐక్యజ్ఞానోదయాత్ పశ్చాజ్జగత్స్రష్టృత్వం దుఃఖాదిభోక్తృత్వం చ నాస్తీతి నహితాకరణాదిప్రసక్తిరితిచ పరైరుచ్యతే. తదయుక్తమ్ - వక్తౄణాం స్వవాక్యవిషయాదధికవిషయజ్ఞానవత్త్వాత్ సమస్తశాస్త్రయోనిభూతస్యేశ్వరస్య బ్రహ్మణ శ్శాస్త్రేభ్యోప్యధికవిషయజ్ఞానతయా సర్వజ్ఞత్వంహి శాస్త్రయోనిత్వాత్ ఇత్యత్రపరై స్సమర్థితమ్ - అత శ్శాస్త్రాదప్యధికార్థాభిజ్ఞస్యేశ్వరస్య ※ తత్త్వమస్యాదివాక్యార్థానవబోధాద్భేదేన ప్రతిపత్తే రహితకరణాదిదోషపరిహారోఽనుపపన్నః. ※ అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః । ※ క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధీత్యర్జునాదీనాం తత్త్వ ముపదిశత ఈశ్వరస్యైక్యజ్ఞానాభావోఽనుపపన్నః. ఐక్యజ్ఞానే జాతేసతి స్రష్టృత్వభోక్తృత్వాద్యభావాదహితకరణాద్యప్రసక్తిశ్చాయుక్తా - గీతోపదేశాత్పశ్చాదపీశ్వరేణ సంసారస్య ప్రవర్త్యమానత్వాత్. నచవాచ్య మిదానీం సంసారప్రవృత్తిర్నే

౧॥ ఛాం-౮-౧-౫. ౨॥ బృ-౫-౭-౨౨. ౩॥ శారీ-౧-౪-౨౨. ౪॥ ఛాం-౬-౨-౧. ౫॥ శారీ-౨-౧-౩౪-౩౫.

దిభేదవత్పరస్పరభేదోఽత్రసూత్రకారేణ ౧ అధికన్తుభేదనిర్దేశాదిత్యాదిషు ప్రతిపాద్యతే - బ్రహ్మజిజ్ఞాసాకర్తవ్యేతిజిజ్ఞాస్యతయా ప్రక్రాన్తస్య బ్రహ్మణో జగజ్జన్మాదికారణస్య వేదాన్తవేద్యత్వమ్, తస్యచ స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహారశ్చక్రియతే.——౧ † అపీతౌతద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసమ్ ౧ నతుదృష్టాన్తభావాదితిసూత్రద్వయమేతదధికరణసిద్ధమనువదతి. † తత్రహి విలక్షణయోఃకార్యకారణభావసమ్భవఏవాధికరణార్థః - ౧ † అసదితిచేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాదితిచ పూర్వాధికరణస్థమనువదతి. ౧॥ శారీ - ౨ - ౧ - ౨౨, ౮, ౯, ౭.

ఇతి శ్రీభాష్యే ఇతరవ్యపదేశాధికరణమ్.

శ్వరస్యాధీనా - కిన్తు చక్రభ్రమణవద్వాసనయాఽనువర్తతఇతి. ※ అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే ※ తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్ । క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిషు ఇతి సంసారప్రవర్తనస్య స్వేచ్ఛాధీనత్వాభిధానాత్, ※ మత్ప్రసాదాత్తరిష్యసీతి భవిష్యత స్సంసారతరణస్య స్వప్రసాదాధీనత్వాభిధానాచ్చ. నహి చక్రభ్రమనివృత్తేః పూర్వవేగోపరమనిబన్ధనాయాః పురుషవిశేషప్రసాదాపేక్షత్వమ్. బాధితానువృత్తిశ్చ అనుపపన్నేత్యుక్తమ్. కించ - వాసనాధీనా సంసారానువృత్తిః కిమవధిమతీ - ఉతావధివిధురా. ప్రథమే ※ అనాది ర్భగవాన్కాలో నాన్తోఽస్య ద్విజ విద్యతే । అవ్యుచ్ఛిన్నాస్తతస్త్వేతే సర్గస్థిత్యన్తసంయమా ఇతిశాస్త్రవిరోధః. ద్వితీయే వాక్యార్థజ్ఞానవైయర్థ్యప్రసఙ్గః. వాక్యార్థజ్ఞానోదయేపి బన్ధభ్రమానువృత్తే రవసానాభావాత్, ఆగామినాం స్వర్గనరకాదిసర్గాణామీశ్వరసఙ్కల్పాధీనత్వా దహితకరణదోషస్య దురావారత్వాత్,. స్వప్నదృశ్యభావానాం వైచిత్ర్యవజ్జీవప్రాజ్ఞపృథక్త్వోపపత్తిరితి దోషపరిహారశ్చానుపపన్నః - స్వప్నద్రష్టుః పురుషస్య స్వాప్నపురుషాన్తరస్యచ పరస్పరైక్యజ్ఞానాభావాత్ పరస్పరదుఃఖాపాదనం నాహితకరణదోషావహమ్. స్వప్నే సర్పవ్యాఘ్రాదిభిః పీడ్యమానస్య పరవశతయా స్వాహితకరణం నస్యాత్ - ఐక్యజ్ఞానవతః స్వతన్త్రస్యేశ్వరస్య నరకాదిసర్గే స్వాహితకరణాదిప్రసఙ్గో దుష్పరిహరః.——పృథివీపాషాణత్వాద్యవిశేషేపి వజ్రవైడూర్యసూర్యకాన్తాదివైచిత్ర్యవదేకస్మిన్నపి వృక్షే పత్రపుష్పఫలాదివచ్చ బ్రహ్మైకత్వేపి జీవప్రాజ్ఞపృథక్త్వప్రతిపాదకం అశ్మాదివదితి సూత్రమితరైర్వ్యాఖ్యాతం సర్వైరపి. తదయుక్తమ్ - ఈశ్వరస్య మృషావా పరమార్థతో వా సార్వజ్ఞ్యస్య శ్రౌతస్య సర్వాభ్యుపగతత్వాత్. స్వానన్యతయా సర్వం జానత ఈశ్వరస్య నరకసృష్టిపాపకరణతత్ఫలప్రదానాదిషు స్వాహితకరణప్రసఙ్గస్యానివార్యత్వాత్. అహితకరణస్య దోషత్వంహి ఫలభోక్తుః స్వానన్యత్వజ్ఞాననిబన్ధనమ్. నత్వవైచిత్ర్యకృతమ్ - పాణిపాదచక్షుశ్శ్రోత్రాదీనామాకారవైచిత్ర్యే సత్యపి స్వప్నేవా ప్రబోధేవా దుఃఖిత మాత్మానం స్వానన్యత్వేన జానతో దుఃఖం సాక్షాత్కుర్వతశ్చేతనస్య స్వహస్తాదిచ్ఛేదనంహి స్వాహితకరణమేవ భవతి. నను స్వశరీరగతత్వేన దుఃఖం జానత ఈశ్వరస్యాపి స్వాహితకరణం స్యాత్. న - శరీరగతత్వేన దుఃఖజ్ఞానస్య క్వచిదప్యపురుషార్థత్వదర్శనాభావాత్. ఆత్మగతంహి దుఃఖం జీవానామ్ - నశరీరగతమ్ - స్వశరీరగతత్వేన ఛేదనభేదనదహనాదికం జానతః స్వాత్మని దుఃఖదర్శనాత్ శరీరభూతజగత్సంహారాదివ్యాపారః పరమాత్మనశ్చాహితకరణం స్యాత్. నైవమ్ - ఛేదనాదేర్దుఃఖహేతుతాయాః శరీరమాత్రాన్వయప్రయుక్తత్వాభావాత్. స్వకర్మభోగార్థశరీరప్రతికూలత్వంహి ఛేదనాదీనాం దుఃఖావహత్వే ప్రయోజకమ్. ఏవం కర్త్రాద్యధీనకర్మవశ్యేనవా వస్తునాఽనన్యత్వం జానత ఈశ్వరస్య సర్వశక్తేః స్వాహితకరణాదిదోషప్రసఙ్గో హ్యపరేషాం సర్వేషామవర్జనీయః. మృషావాదినస్తు ఈశ్వరత్వం తదనుబన్ధిగుణజాతంచావిద్యాకల్పితమితి వదతః ※ సఈశోఽస్య జగతో నిత్యమేవ నాన్యో హేతు ర్విద్యతఈశనాయ ※ పరాస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచేత్యాదిశ్రుతివిరోధోఽప్యధికఇతి వైషమ్యమ్——† వైలక్షణ్యం అపీతావిత్యాదినాఽధికరణాన్తరోక్తమిత్యత్రాహ (అపీతావిత్యాది) న అపీతావిత్యాదిసూత్రద్వయం తత్ర సఙ్గతమ్ - అపీతావిత్యాదిసూత్ర మస్మిన్నధికరణే పూర్వపక్షసూత్రేణ సఙ్గతమ్ - తథా పరిహారసూత్రంచ సిద్ధాన్తసూత్రేణ సఙ్గతమ్. అపీతావిత్యాదిసూత్రద్వయే బ్రహ్మణ్యచిద్గతదోషశఙ్కాపరిహారః కృతః - ఇతరవ్యపదేశాదిత్యాద్యాచిద్గతదోషశఙ్కాపరిహారః. ఏవం విలక్షణత్వే సిద్ధే సామానాధికరణ్యనిర్వాహార్థం అవస్థితేరితికాశకృత్స్నఇతి సూత్రమత్రైవ సఙ్గతమ్. ఏవం సూత్రత్రయ మేతదధికరణశేషమిత్యర్థః. అధికరణసిద్ధ మనువదతి - తస్య శేషత్వేన వదతీత్యర్థః. † తస్యాధికరణస్యాయమర్థో న ప్రతిపాద్యశ్చేత్ - తత్ర కోఽర్థః ప్రతిపాద్యతఇత్యత్రాహ (తత్రహీతి). † తత్రాసత్కార్యవాదనిరాకరణం దృశ్యతఇతి విలక్షణయోః కార్యకారణభావసంభవఏవ కథం ప్రతిపాద్యతఇత్యత్రాహ (అసదితిచేదితి) ప్రసఙ్గా దారమ్భణాధికరణార్థానువాదస్తస్మిన్నధికరణే. అభేదశ్రుత్యవిరోధేన భేదశ్రుతీనాం ముఖ్యార్థప్రతిపాదనమత్రైవ క్రియతఇత్యర్థః.

ఇతరవ్యపదేశాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి. ౧.

౧. † పరస్య బ్రహ్మణ స్సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య స్థూలసూక్ష్మావస్థసర్వచేతనాచేతనవస్తుశరీరతయా సర్వప్రకారత్వేన సర్వాత్మత్వం సకలేతరవిలక్షణత్వంచావిరుద్ధమితి స్థాపితమ్ - ఇదానీం సత్యసఙ్కల్పస్య పరస్య బ్రహ్మణ స్సఙ్కల్పమాత్రేణ విచిత్రజగత్సృష్టియోగో న విరుద్ధ ఇతి స్థాప్యతే. † ననుచ పరిమితశక్తీనాం కారకకలాపోపసంహారసాపేక్షత్వదర్శనేన సర్వశక్తే ర్బ్రహ్మణః కారకకలాపానుపసంహారేణ జగత్కారణత్వవిరోధః కథ మాశఙ్క్యతే. † ఉచ్యతే - లోకే తత్తత్కార్యజననశక్తియుక్తస్యాపి తత్తదుపకరణాపేక్షితత్వదర్శనా త్సర్వశక్తియుక్తస్య పరస్య బ్రహ్మణోపి తత్త దుపకరణవిరహిణః స్రష్టృత్వం నోపపద్యతఇతి కస్య చిన్మన్దధియ శ్శఙ్కాజాయత ఇతి సా నిరాక్రియతే. † ఘటపటాదికారణభూతానాం కులాలకువిన్దాదీనాం తజ్జననసామర్థ్యే సత్యపి కానిచిదుపకరణాన్యుపసంహృత్యైవ జనయితృత్వం దృశ్యతే. తజ్జననాశక్తాః కారకకలాపోపసంహారేపి జనయితుం నశక్నువన్తి - శక్తాః పునః కారకకలాపోపసంహారే జనయన్తీత్యేతావానేవ విశేషః. బ్రహ్మణోపి సర్వశక్తేః సర్వస్య జనయితృత్వం తదుపకరణానా మనుపసంహారే నోపపద్యతే, † ప్రాక్సృష్టేశ్చాసహాయత్వమ్ * ౧ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్ * ౨ ఏకో హవై నారాయణ ఆసీదిత్యాదిషు ప్రతీయతే. - అత స్స్రష్టృత్వం నోపపద్యత ఇత్యేవం ప్రాప్తమ్. తదిద మాశఙ్క్యతే ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేదితి.

౨. పరిహరతి † నక్షీరవద్ధీతి న సర్వేషాం కార్యజననశక్తానా ముపసంహారసాపేక్షత్వమస్తి - యథా క్షీరజలాదేర్దధిహిమజననశక్తస్య † తజ్జననే - ఏవం బ్రహ్మణోఽపి స్వయమేవ సర్వజననశక్తే స్సర్వస్య జనయితృత్వ ముపపద్యతే హీతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశశ్చోద్యస్య మన్దతాఖ్యాపనాయ. క్షీరాదిష్వాతఞ్చనాద్యపేక్షా న దధ్యాదిభావాయ - అపితు శైఘ్ర్యార్థం రసవిశేషార్థంచ. ౧॥ ఛాం - ౬ - ౨ - ౧. ౨॥ మహో - ౧౮ - ౧.

౧. ౨౪॥ సూ. ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి. † అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (పరస్యేతి) సత్యసఙ్కల్పత్వాదిభిర్వైలక్షణ్యం ప్రతిపాదితమ్ - తత్ర సఙ్కల్పమాత్రపరికరత్వ మనుపపన్నమితి తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వస్య సఙ్కుచితవృత్తిత్వశఙ్కయోత్థానాత్ సఙ్గతిరిత్యర్థః. సర్వాత్మత్వమ్ - సర్వభావఇత్యర్థః. కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి - నేతి. కిం కార్యజననసమర్థస్య కార్యజనకత్వం నియమేన సహ కార్యన్తరాపేక్షమ్ - ఉత నేతివిచారః. యదా అపేక్షానియమః - తదా సహకారిశూన్యస్య కారణత్వాసమ్భవః, యదా నసహకార్యపేక్షానియమః - తదా కారణత్వసమ్భవ ఇతిసిద్ధమ్. † పూర్వపక్షోత్థానమాక్షిపతి (ననుచేతి) సర్వశక్తే రుపకరణవిరహః కారణత్వవిరోధీతి శఙ్కైవ నజాయతే - సర్వశక్తిత్వాదితి చోదితమ్. † ఉపకరణసాపేక్షత్వనిరపేక్షత్వరూపం నశక్తాశక్తయోర్వైషమ్యమ్ - శక్తః పరికరసంపత్తౌ కరోతి - అశక్తస్తు పరికరసంపత్తావపి నకరోతీతి తయో ర్వైషమ్యమ్ - తస్మా ద్బ్రహ్మణ స్సఙ్కల్పమాత్రపరికరత్వ మయుక్త మిత్యనుత్థానచోద్యపరిహారం సఙ్గ్రహేణాహ (ఉచ్యతఇత్యాదినా). † ఇమ మర్థం వివృణ్వన్ పూర్వపక్ష మాహ (ఘటపటాదీతి). † తతఃకిమిత్యత్రాహ (ప్రాక్సృష్టేశ్చేతి) సూత్రే చోద్యఖణ్డో వ్యాఖ్యాతః.

౨. † పరిహారఖణ్డం వ్యాచష్టే (నక్షీరవద్ధీతి). జలం స్వయమేవ హిమరూపేణ పరిణమతి - రవికిరణాస్తు తదుత్సర్గమాత్రహేతవఇతి భావః. క్షీరస్యాతఞ్చనక్వాథా శైఘ్ర్యరసవిశేషార్థా.

౨౪॥ సూ. ఉపసంహారదర్శనా న్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి. ౧.

(వే-సా.) కార్యనిర్వృత్తావనేకకారకోపసంహారదర్శనాత్ బ్రహ్మైకమేవ జగదాకారకార్యన్నభవే దితిచేత్, న, క్షీరస్యైవ దధిభావవత్, బ్రహ్మణోఽపిసమ్భవతి. ౧.

(వే-దీ.) బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి - నవేతి సంశయః. నసమ్భవతీతిపూర్వపక్షః - లోకే కార్యజననసమర్థస్యాపి వస్తునః తత్తత్కార్యజననే అనేకకారకోపసంహారదర్శనా ద్విచిత్రజగజ్జననసమర్థస్యాపి బ్రహ్మణోఽసహాయస్య జనయితృతానుపపత్తేః. రాద్ధాన్తస్తు - క్షీరస్య దధిభావేఽనన్యాపేక్షత్వదర్శనాన్నానేకకారకోపసంహారనియమో దృశ్యతఇతి బ్రహ్మణోఽనన్యాపేక్షస్యైవ కారణత్వం సమ్భవత్యేవ. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. క్షీరవద్ధి ఇతిప్రసిద్ధవన్నిర్దేశః చోద్యమాన్ద్యపరః. ౧.

౨౫॥ సూ. దేవాదివదపిలోకే. ౨.

౩. యథా దేవాదయః స్వేస్వే లోకే సఙ్కల్పమాత్రేణ స్వాపేక్షితాని సృజన్తి - తథాఽసౌ పురుషోత్తమః కృత్స్నం జగత్సంకల్పమాత్రేణ సృజతి. † దేవాదీనాం వేదావగతశక్తీనాం దృష్టాన్తతయోపాదానమ్ - బ్రహ్మణో వేదావగతశక్తేస్సుఖగ్రహణాయేతి ప్రతిపత్తవ్యమ్.

ఉపసంహారదర్శనాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపోవా. ౧.

౧. *౧ † సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్ *౨ † ఇదంవా అగ్రే నైవ కించనాసీత్ *౩ † ఆత్మావా ఇద మేకఏవాగ్ర

అథ వైదికం దృష్టాన్త మాహ.	౧॥ ఛాం - ౬ - ౨ - ౧.

౩. ౨౫॥ సూ. దేవాదివదపిలోకే. † దృష్టాన్తాన్తరోపాదానఫలమాహ (దేవాదీనామితి).	౨॥ ౨అష్ట - ౨ప్ర - ౮అను.

ఉపసంహారదర్శనాధికరణం సమాప్తమ్.	౩॥ ఐ - ౧అ - ౧ - ౧.

౧. ౨౬॥ సూ. కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపోవా. దృష్టాన్తతయోపన్యస్తస్య క్షీరజలాదేస్సావయవత్వం దృష్టమ్ - తద్వద్బ్రహ్మణోపి సావయవత్వమ్ - నిరవయవత్వే కృత్స్నప్రసక్తిర్వా స్యాదితి శఙ్కయా సఙ్గతిః. కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి - నేతి. తదర్థం కిం బ్రహ్మణో జగదాకారేణ కార్యత్వే నిరవయవత్వశ్రుతి ర్బాధ్యతే - నేతి. తదర్థం కిం సర్వశక్తియోగో యుజ్యతే - నేతి. యదా నయుజ్యతే - తదా నిరవయవత్వశ్రుతిబాధప్రసఙ్గాత్ కారణత్వాసమ్భవః. యదా యుజ్యతే - తదా నిరవయవత్వశ్రుత్యబాధాత్ కారణత్వసమ్భవఇతి. † (సదేవేత్యాది) * ఏకమేవాద్వితీయమిత్యనన్తరవాక్యం ప్రసిద్ధత్వా దనుదాహృత మప్యర్థత ఉపాత్తమ్. తత్రైకశబ్దస్త్వవయవతోపి విభాగాసహః - యావద్బాధంహి సఙ్కోచః - ఇహ తదభావా దసఙ్కుచిత మేకపదం విభాగాసహమితి భావః. ఏకశబ్దసిద్ధం నిరవయవత్వం బ్రహ్మణఇతి జ్ఞాపనార్థం * సదేవేతివాక్య ముపాత్తమ్. † (ఇదంవాఇతి) అత్ర * నైవ కించ నాసీదితిదేవాదిప్రాణిజాతాభావ ఉచ్యతే. అత్రాపి * నద్యౌ రాసీ న్నపృథివీత్యాదికమపి ప్రతీకగ్రహణే నోపాత్తం భవతి. ద్యుపృథివ్యాదిజగదవయవాభావకథనా న్నిరవయవత్వసిద్ధిరితిభావః. † (ఆత్మావాఇదమితి) అత్రాప్యేక

౨౫॥ సూ. దేవాదివదపిలోకే. ౨. ౨౬॥ సూ. కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపోవా. ౧.

(వే-సా.) యథా దేవాదే శ్శాస్త్రావగతశక్తేః స్వసఙ్కల్పాదేవ స్వేస్వే లోకే స్వాపేక్షితనానారూపభావః; ఏవం బ్రహ్మణోఽపి శాస్త్రావగతశక్తే స్సర్వముపపన్నమ్. ౨.

(వే-దీ.) యథా దేవాదయః స్వేస్వే లోకే స్వాపేక్షితాని స్వసఙ్కల్పాదేవ సృజన్తి, - తథా బ్రహ్మాపి. దేవాదేశ్శాస్త్రావసేయశక్తితయా బ్రహ్మతుల్యత్వేపి దేవాదిగ్రహణం బ్రహ్మణో విచిత్రశక్తిత్వస్య సుగ్రహణాయేతి మన్తవ్యమ్. ౨.

(వే-సా.) చిదచిద్వస్తుశరీరకం బ్రహ్మైవ కార్యకారణావస్థమితి హ్యుక్తమ్; తత్ర బ్రహ్మణ శ్శరీరిణో నిరవయవత్వేన కృత్స్నస్య బ్రహ్మణః కార్యత్వే నోపయోగ ప్రసక్తిః; కార్యావస్థాయామపి అంశాన్తరేణావస్థితమితిచపక్షే నిరవయవత్వశబ్దకోపోవా స్యాత్; అతో బ్రహ్మ నకారణమ్.

(వే-దీ.) బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి - నేతి సంశయః. నసమ్భవతీతి పూర్వపక్షః - నిరవయవస్య బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వే కృత్స్నస్య బ్రహ్మణో జగదాకారేణోపయోగప్రసఙ్గాత్. తత్పరిజిహీర్షయా సావయవత్వాభ్యుపగమే "౧ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్" ఇత్యాదిః కారణావస్థాయాం నిరవయవత్వవాచిశబ్దో బాధ్యేత. యద్యపి సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మ కారణమ్, స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మ కార్యమిత్యభ్యుపగమ్యతే, తథాపి శరీర్యంశస్యాపి కార్యత్వాభ్యుపగమాత్ కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్ద బాధోవా. రాద్ధాన్తస్తు - సకలేతరవిసజాతీయం శ్రుత్యేకసమధిగమ్యం సర్వశక్తియుక్తం బ్రహ్మ నిరవయవమపి కార్యంచభవతి అస్యచ్చ భవతీతి పరిమితశక్తివస్తుచోద్యం న తత్ర ప్రసజ్యతే. యథా జాతివాదినో జాతిరేకైవామూర్తాఖణ్డముణ్డాదివ్యక్త్యన్త విలక్షణేషు అనన్తేష్వపి పరిసమాప్యైవ వర్తతే - న తత్రేతరవస్తుచోద్యమితి. అతో బ్రహ్మణః జగత్కారణత్వం సంభవత్యేవ. సూత్రార్థస్తు కృత్స్నప్రసక్తి ర్నిరవయవత్వశబ్దకోపోవా బ్రహ్మకారణత్వే కృత్స్నస్య బ్రహ్మణః కార్యత్వే నోపయోగప్రసఙ్గః - నిరవయవత్వాత్. సావయవత్వే నిరవయవత్వశబ్దకోపోవా నిరవయవత్వవాదిశబ్దబాధప్రసఙ్గఇత్యర్థః. ౧.

ఆసీత్ † ఇత్యాదిషు కారణావస్థాయాం బ్రహ్మైకమేవ - నిరవయవమాసీదితి - † కారణావస్థాయాం నిరస్తచిదచిద్విభాగతయా నిరవయవం బ్రహ్మైవాసీదిత్యుక్తమ్, † తదవిభాగమేకమ్ - నిరవయవమేవ బ్రహ్మ * ౧ బహుస్యామితి సంకల్ప్య ఆకాశవాయ్వాదివిభాగం బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తక్షేత్రజ్ఞవిభాగంచాభవదితిచోక్తమ్,. † ఏవంసతి తదేవ పరం బ్రహ్మ కృత్స్నం కార్యత్వేనోపయుక్తమిత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్. † అథ చిదంశః క్షేత్రజ్ఞవిభాగవిభక్తః. అచిదంశశ్చాకాశాదివిభాగవిభక్త, ఇత్యుచ్యతే - తదా * ౧ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయమ్ - బ్రహ్మైకమేవ - ఆత్మైకఏవేత్యేవమాదయః కారణభూతస్య బ్రహ్మణో నిరవయవత్వవాదిన శ్శబ్దాః † కుప్యేయుః - † బాధితా భవేయుః † యద్యపి సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మ కారణమ్ - స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మ కార్యమిత్యభ్యుపగమ్యతే - తథాపి శరీర్యంశస్యాపి కార్యతాభ్యుపగమా దుక్తదోషో దుర్వారః. తస్య నిరవయవస్య బహుభవనంచ నోపపద్యతే, కార్యత్వానుపయుక్తాంశస్థితిశ్చ నోపపద్యతే, - తస్మా దసమఞ్జసమివాభాతి - అతో బ్రహ్మకారణత్వం నోపపద్యతే.

ఇత్యాక్షిప్తే సమాధత్తే. ౧॥ ఛాం - ౬ - ౨ - ౩, ౧.

౨౭॥ సూ. శ్రుతేస్తుశబ్దమూలత్వాత్. ౨.

౨. † తుశబ్ద ఉక్తదోషం వ్యావర్తయతి. నైవమసామఞ్జస్యమ్. కుతః. శ్రుతేః శ్రుతిస్తావన్నిరవయవత్వం బ్రహ్మణ, స్తతో విచిత్రసర్గంచాహ. శ్రౌతేఽర్థే యథా శ్రుతిప్రతిపత్తవ్యమిత్యర్థః. † ననుచ శ్రుతిరపి అగ్నినా సిఞ్చేదితివత్పరస్పరాన్వయాయోగ్యమర్థం ప్రతిపాదయితుం నసమర్థా. అతఆహ † శబ్దమూలత్వాదితి. శబ్దైకప్రమాణకత్వేన సకలేతరవస్తువిసజాతీయత్వాదస్యార్థస్య విచిత్రశక్తియోగో నవిరుధ్యతఇతి న † సామాన్యతో దృష్టం సాధనం దూషణంవా అర్హతి బ్రహ్మ.

శబ్దోఽవయవతోపి విభాగాసహః. † ఉదాహృతవాక్యానా మర్థమాహ (ఇత్యాదిష్వితి) ఆదిశబ్దాత్ - ※ నిష్కలం నిష్క్రియ మిత్యాది గృహ్యతే. ఏకమేవేతి వ్యాఖ్యేయపదమ్ - నిరవయవమితి వ్యాఖ్యానమ్. † ఉదాహృతశ్రుత్యర్థఫలితమాహ (కారణావస్థాయామితి) నిరవయవత్వస్య కారణవాక్యప్రతిపన్నత్వాత్కారణావస్థాయాం చిదచిద్విభాగాభావసిద్ధిరిత్యర్థః. † విరోధం దర్శయితుమాహ (తదవిభాగమితి) ఏకం నిరవయవ మవిభాగమిత్యన్వయక్రమః. వేదాన్తేష్వేకశబ్దేన ప్రతిపాదితత్వాన్నిరవయవమ్ - అతోనిరస్తచిదచిద్విభాగమిత్యర్థః. † సిద్ధాన్తినా అనభ్యుపగతేప్యాపాతప్రతీతేః స్వరూపైక్యపక్షే దూషణ మాహ (ఏవంసతీతి). † తత్రాంశభేదేన పరిహారం శఙ్కతే (అథేతి). † సూత్రం పద మాఖ్యాతరూపేణ దర్శయతి (కుప్యేయురితి). † ముఖ్యార్థాయోగాద్వ్యాచష్టే (బాధితాభవేయురితి) బాధఫలభూతకోపశబ్దేన బాధ ఉపచరితఇతి భావః. † (యద్యపీతి) ఏకశరీరే శరీర్యంశః పరిసమాప్తఇతి నాన్యత్రస్యాదిత్యర్థః.

౨. ౨౭॥ సూ. శ్రుతేస్తుశబ్దమూలత్వాత్. † శ్రుతేస్త్వితి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (తుశబ్దఇత్యాదినా). † ఖణ్డాన్తరం శఙ్కయాఽవతారయతి (ననుచేతి). † (శబ్దమూలత్వాదితీతి) అగ్నినాసిఞ్చేదిత్యాదిషు సేచనసాధనతానర్హత్వం ధర్మిణః ప్రత్యక్షసిద్ధమ్ - అతో నతదర్హత్వం వాక్యం ప్రతిపాదయతి. ప్రమాణాన్తరాగోచరస్యతు ధర్మిణో విలక్షణత్వం శాస్త్రేణ ప్రతిపన్నమితి విలక్షణధర్మిణో విలక్షణధర్మయోగో నవిరుద్ధ ఇత్యర్థః. † (సామాన్యతోదృష్టమితి) లోకే ద్రవ్యత్వా దగ్ని రనుష్ణఇతివద్యేనకేనచి దాకారేణ యస్య కస్యచిత్సాహచర్యమాత్రదర్శనేన తత్సామాన్యాద్యత్సాధనం దూషణం వా క్రియతే - నతదర్హతీత్యర్థః.

౨౭॥ సూ. శ్రుతేస్తుశబ్దమూలత్వాత్. ౨.

(వే-సా.) పరిహరతి. శ్రుతిప్రామాణ్యాన్నైవం ప్రసజ్యతే. శబ్దైకప్రమాణకత్వాద్బ్రహ్మస్వరూపస్య సకలేతరప్రమాణావగతవస్తువిసజాతీయత్వేన తత్ర తత్రాదృష్టశక్తియోగః బ్రహ్మణో నవిరుద్ధః; అతఃకార్యత్వేన కారణత్వేన పరిపూర్ణస్యావస్థానం సమ్భవతి. యథా జాతివాదినాం జాతేః ఖణ్డముణ్డాదిషు. ౨.

(వే-దీ.) తు శబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. శ్రుతేః శ్రుతిప్రామాణ్యాన్నైవం ప్రసజ్యతే. శబ్దమూలత్వాత్ శబ్దైకమూలత్వేన సకలేతరవిజాతీయత్వాదిత్యర్థః. ౨.

౨౮॥ సూ. ఆత్మనిచైవంవిచిత్రాశ్చహి. ౩.

౩. కించ–ఏవమ్ – వస్త్వన్తరసంబన్ధినో ధర్మస్య వస్త్వన్తరేచారోపణేసతి - అచేతనే ఘటాదౌ దృష్టా ధర్మాస్తద్విసజాతీయే చేతనే నిత్యే ఆత్మన్యపి ప్రసజ్యన్తే. తదప్రసక్తిశ్చ భావస్వభావవైచిత్ర్యాదిత్యాహ విచిత్రాశ్చహీతి యథా అగ్నిజలాదీనా మన్యోన్యవిసజాతీయానా మౌష్ణ్యాదిశక్తయశ్చ విసజాతీయా దృశ్యన్తే – తద్వల్లోకదృష్టవిసజాతీయే పరే బ్రహ్మణి తత్రతత్రాదృష్టా స్సహస్రశః శక్తయ స్సన్తీతి నకించి దనుపపన్నమ్. † యథోక్తం భగవతా పరాశరేణ * ౧ నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య శుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః । కథం సర్గాదికర్తృత్వం బ్రహ్మణోభ్యుపగమ్యతే ఇతి సామాన్యదృష్ట్యా పరిచోద్య * ౧ శక్తయ స్సర్వభావానా మచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః । యతోఽతో బ్రహ్మణస్తాస్తు సర్గాద్యా భావశక్తయః॥ భవన్తి తపతాం శ్రేష్ఠ పావకస్య యథోష్ణతేతి. శ్రుతిశ్చ * ౨ కింస్విద్వనం కఉ సవృక్ష ఆసీ ద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః । మనీషిణో మనసా పృచ్ఛతే దుతద్యదధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్ । బ్రహ్మవనం బ్రహ్మసవృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావా పృథివీ నిష్టతక్షుః । మనీషిణో మనసా విబ్రవీమి వో బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠ ద్భువనాని ధారయన్నితి. † సామాన్యతో దృష్టం చోద్యం సర్వవస్తువిలక్షణే పరే బ్రహ్మణి నావతరతీత్యర్థః. ౧॥ వి - ౧అం - ౩అ - ౧, ౨, ౩.

ఇతశ్చ. ౨॥ ౨అష్ట. ౨ప్ర - ౯అను. ౬.

౨౯॥ సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ. ౪.

౪. స్వపక్షే–ప్రధానాదికారణవాదే లౌకికవస్తువిసజాతీయత్వాభావేన ప్రధానాదేః లోకదృష్టా దోషా స్తత్ర భవేయురితి సకలేతరవిలక్షణం బ్రహ్మైవ కారణ మభ్యుపగన్తవ్యమ్. ప్రధానంచ నిరవయవమ్ - తస్య నిరవయవస్య కథ మివ మహదాదివిచిత్రజగదారమ్భ ఉపపద్యతే. సత్త్వం రజ స్తమఇతి తస్యావయవా విద్యన్త ఇతిచేత్ – తత్రేదం వివేచనీయమ్. కిం సత్త్వరజస్తమసాం సమూహః ప్రధానమ్ – ఉత సత్త్వరజస్తమోభి రారబ్ధం ప్రధానమ్. అనన్తరే కల్పే ప్రధానం కారణమితి స్వాభ్యుపగమవిరోధః, స్వాభ్యుపేతసఙ్ఖ్యావిరోధశ్చ – తేషామపి నిరవయవానాం కార్యారమ్భవిరోధశ్చ. సమూహపక్షేచ తేషాం నిరవయవత్వేన † ప్రదేశభేద మనపేక్ష్య సంయుజ్యమానానాం న స్థూలద్రవ్యారమ్భకత్వసిద్ధిః. పరమాణుకారణవాదేపి తథైవ అణవో నిరంశాః నిష్ప్రదేశాః ప్రదేశభేద మనపేక్ష్య పరస్పరం సంయుజ్యమానా అపి నస్థూలకార్యారమ్భాయ ప్రభవేయుః.

---

౩. ౨౮॥ సూ. ఆత్మనిచైవంవిచిత్రాశ్చహి. తదప్రసక్తిశ్చేత్యధ్యాహారేణ వ్యాఖ్యాతమ్. † ఉక్తస్ఫుటీకరణాయాహ (యథోక్తమితి) పురాణవచనస్య స్ఫుటార్థత్వాత్ పూర్వోపాదానమ్. వచనద్వయమధ్యగతస్య పరిచోద్యేతిపదస్య యథోక్తమితి పూర్వేణాన్వయః. † పురాణశ్రుతివచనయో రర్థమాహ (సామాన్యతఇతి).

౪. ౨౯॥ సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ. దర్శనానుగుణమనుమీయమానస్యైవ లోకదృష్టప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. స్వాభ్యుపగమవిరోధః-ప్రధానస్య పరమకారణత్వాసిద్ధేః. సఙ్ఖ్యావిరోధః - చతుర్వింశతితత్త్వాధిక్యాత్. †(ప్రదేశభేదమనపేక్ష్యసంయుజ్యమానానామితి) అసంయుక్తప్రదేశభేదరహితసంయోగవతామిత్యర్థః. లోకేహీష్టకాదయః పూర్వాపూర్వాసంయుక్తైః ప్రదేశైః సంయుజ్యమానాః పృథుకార్యారమ్భకా దృష్టా ఇత్యర్థః.

౨౮॥ సూ. ఆత్మనిచైవంవిచిత్రాశ్చహి. ౩. ౨౯॥ సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ. ౪.

(వే-సా.) జీవాత్మనిచాచిద్ధర్మవిరోధిధర్మయోగో విసజాతీయశక్తిత్వాదేవ. అగ్నిజలాదయోప్యచిద్విశేషాః అన్యోన్యవిలక్షణాః నియతశక్తయో విచిత్రా దృశ్యన్తే. ౩.

(వే-దీ.) ఆత్మనిచైవం జీవాత్మన్యచేతనధర్మాప్రసక్తిశ్చైవమ్ - అచేతన విజాతీయత్వాదేవేత్యర్థః. విచిత్రాశ్చహి అచేతనేషుచ విసజాతీయేష్వగ్నిజలాదిషు విచిత్రాహి శక్తయో దృశ్యన్తే. ఏవంపరమాత్మనశ్చేతనాఽచేతనవిసజాతీయస్య విచిత్రా శ్శక్తయ ఉపపద్యన్తే. ౩.

(వే-సా.) కృత్స్నప్రసక్త్యాదిదోషః నిరవయవేఽచిత్సజాతీయే ప్రధానే ఏవేతి బ్రహ్మైవ కారణమ్. ౪.

(వే - దీ.) ప్రధానాదికారణపక్షే దోషాచ్చ బ్రహ్మైవ జగత్కారణమ్ - తత్రహి, లౌకికవస్తుసజాతీయత్వేన ప్రధానాదే రుక్తదోషాఽన్యేచ ప్రసజ్యేరన్. ౪.

౩౦॥ సూ. సర్వోపేతాచతద్దర్శనాత్. ౫.

౫. సకలేతరవస్తువిసజాతీయా పరా దేవతా సర్వశక్త్యుపేతాచ-తథైవ పరాం దేవతాం దర్శయన్తిహి శ్రుతయః ※ ౧ పరాస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ -' తథా ※ ౨ అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు ర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసఇతి సకలేతరవిసజాతీయతాం పరస్యా దేవతాయాః ప్రతిపాద్య * ౨ †సత్యకామ స్సత్యస ఙ్కల్పఇతి సర్వశక్తియోగం ప్రతిపాదయన్తి. తథా * ౩ మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప స్సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామ స్సర్వగన్ధ స్సర్వరసః సర్వ మిద మభ్యాత్తోఽవాక్యనాదరఇతిచ.

౩౧॥ సూ. వికరణత్వాన్నేతిచేత్తదుక్తమ్. ౬.

౬. యద్యప్యేకమేవ బ్రహ్మ సకలేతరవిలక్షణం సర్వశక్తి-తథాపి※౧ న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతఇతి కరణ విరహిణ స్తస్య నకార్యారమ్భ స్సమ్భవతీతి చేత్. తత్రోత్తరం ౪ శబ్దమూలత్వాత్ ౪ విచిత్రాశ్చహీత్యుక్తమ్. శబ్దైకప్రమాణకం సకలేతరవిలక్షణం తత్తత్కరణవిరహేణాపి తత్తత్కార్యసమర్థమిత్యర్థః. తథాచ శ్రుతిః ※ ౫ పశ్యత్య చక్షు స్సశృణోత్యకర్ణః అపాణిపాదో జవనో గృహీతా ఇత్యేవమాద్యా.

ఇతిశ్రీభాష్యే కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణమ్.

---

౫. ౩౦॥ సూ. సర్వోపేతాచతద్దర్శనాత్. †శ్రుత్యా నిరవయవత్వకార్యత్వప్రతిపాదనా త్తదనుగుణశక్తియోగః కల్ప్యః, ధర్మివైజాత్యంచ కల్ప్య, మిత్యుక్తమ్ - ఇదానీం ధర్మివైలక్షణ్యవిలక్షణధర్మయోః కణ్ఠోక్తిః ప్రదర్శ్యతేతి భేదః, అపహతపాప్మేత్యాదినా ధర్మివైలక్షణ్యసిద్ధిః, ఏవం ధర్మివైలక్ష ణ్యాత్ ధర్మవైలక్షణ్యకల్పనాదపి సర్వశక్తిత్వకార్యేణ సత్యసఙ్కల్పత్వేన విలక్షణశక్తిప్రతీతి రాసన్నేత్యభిప్రాయేణాహ (సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పఇతి).

౬. ౩౧॥ సూ. వికరణత్వాన్నేతిచేత్తదుక్తమ్. ఉపసంహారదర్శనాదితి సూత్రే పరికరాభావేపి సఙ్కల్పమాత్రేణ సృష్ట్యుపపత్తి రుక్తా-అత్రతు దణ్డచక్రాదిపరికరనిరపేక్షస్యాపి కరణకళేబరాపేక్షా దృష్టేతి శఙ్కా పరిహ్రియతఇతి విశేషః. * నతస్యేతివాక్యే కార్యశబ్దేన శరీర ముచ్యతే, కర ణమ్ - ఇన్ద్రియమ్. సూత్రే భాష్యేచ కరణశబ్దః కార్యస్య శరీరస్యాప్యుపలక్షణార్థః.

అత్ర మృషావాదిన ఆహుః - నిరవయవం బ్రహ్మ ఏకదేశేన కార్యోపయుక్తంచేతి వ్యాహతమ్ - అత స్తదుభయం నశాస్త్రేణ శక్యప్రతిపాద నమ్ - శబ్దస్యాకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతాపేక్షప్రతిపాదనాత్. అతః పరమార్థరూపేణ నిరవయవస్య సావయవత్వ మవిద్యాకల్పితరూపభేదే నేతి

౩౦॥ సూ. సర్వోపేతాచతద్దర్శనాత్. ౫.

(వే-సా.) "౧ పరాస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే" ఇతిశ్రుతేః సర్వశక్తియోగశ్చ దేవతాయా అవగమ్యతే. ౫.

(వే-దీ.) నకేవలం సకలేతర విసజాతీయత్వేన సర్వశక్త్యుపేతా పరా దేవతేత్యుచ్యతే తద్దర్శనాచ్చ సర్వశక్తియోగ శ్రుతేరిత్యర్థః. దర్శ యతీతి దర్శనమ్ - శ్రుతిః, "౧ పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే" ఇత్యాదికా. ౫.

౩౧॥ సూ. వికరణత్వాన్నేతిచేత్తదుక్తమ్. ౬.

(వే-సా.) "౧నతస్యకార్యం కరణఞ్చవిద్యతే" ఇతిబ్రహ్మణో వికరణత్వాత్ కారణత్వం నేతిచేత్. తస్యోత్తరమ్, శబ్దైకమూలత్వేన విసజాతీ యత్వాదితిపూర్వసూత్రోక్తమేవ. ౬. ౧॥ శ్వే - ౬అ.౮. ౨॥ ఛాం - ౮ - ౧ - ౫.

(వే-దీ.) ఉక్తస్యార్థస్య ద్రఢిమ్నే చోద్యపూర్వకంపూర్వోక్తంస్మారయతి. వికరణత్వాత్ - కరణవిరహితత్వా ద్బ్రహ్మ నకారణమితిచేత్ - "౧నతస్య కార్యం కరణంచ విద్యతే" ఇతిహి శ్రూయతే. తదుక్తం అత్ర యద్వక్తవ్యమ్-తత్పూర్వ మేవోక్తమ్ "౪శబ్దమూలత్వాత్-౪విచిత్రాశ్చహి" ఇతి. అయమేవ పరిహారః - శబ్దైకమూలత్వేన సకలేతరవిసజాతీయతా ద్బ్రహ్మణః, విసజాతీయానాంచ శక్తివైచిత్ర్యస్య లోకదృష్టత్వాత్సర్వ ముప పన్నమిత్యర్థః. ౬. ౩॥ ఛాం - ౩ - ౧౪ - ౨. ౪॥ శారీ - ౨ - ౧ - ౨౭, ౨౮. ౫॥ శ్వే - ౩౯ - ౧౯.

వాచ్యమ్ - నహి చన్ద్రద్విత్వాభావేపి చన్ద్రో బహుధా విభజ్యతఇతి. అత్రోచ్యతే - తత్రతావత్ శబ్దమూలత్వాదితి సూత్రాననుగుణత్వమ్ - తదా మిథ్యాత్వాదితిహి వక్తవ్యమ్. ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వగోచరశబ్దో వివక్షితఇతిచేన్న - నాత్మాశ్రుతేః, శబ్దవిశేషాత్, అనావృత్తిశ్శబ్దాదితివ దత్రాపి మిథ్యా విషయత్వాప్రతీతేః, ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వవిషయస్య కస్యచిదపి వాక్యస్యాభావాచ్చ. కిఞ్చ - అవిద్యాకల్పితరూపేణ సావయవం బ్రహ్మేతి నసూక్తం భవద్భిః. అవిద్యా కింబ్రహ్మైకదేశాశ్రయా తదేకదేశే కార్యం కల్పయతి - ఉత కృత్స్నబ్రహ్మణి. ఆద్యే సావయవత్వప్రసఙ్గః. ద్వితీయే అవిద్యా నిర్ముక్తబ్రహ్మాసమ్భవః. తతశ్చ సుషుప్తౌ సత్సమ్పత్తిః, ద్రష్టవ్యత్వ, మిన్ద్రియాగోచరత్వమ్, ※ అతోజ్యాయానిత్యాదిక మనుపపన్నం స్యాత్. వికృతేన బ్రహ్మణో నిత్యసమ్పన్నత్వాత్, తస్యైన్ద్రియికత్వాత్, అతో జ్యాయస్త్వాభావాచ్చేతి భవద్భిరేవోక్తమ్. యదేవ బ్రహ్మ కాల్పనికరూపేణ కారణమ్ - తదేవ పరమార్థతోఽవిద్యానిర్ముక్తమితిచేత్. పరమార్థతోఽవిద్యానిర్ముక్తత్వంనామ కిం నివృత్తావిద్యత్వమ్ - ఉతానివృత్తస్యాప్యవిద్యా సంసర్గస్యాపరమార్థత్వమ్, ప్రథమేచ కింబ్రహ్మస్వరూపే క్వచి దవిద్యావిరహః - ఉత సర్వత్ర. ఆద్యే సావయవత్వమ్. ఇతరత్ర సంసారభ్రమానవ భాసప్రసఙ్గః. ప్రథమవికల్పే ద్వితీయశిరసిచాపరమార్థభూతోఽవిద్యాసంసర్గః కింబ్రహ్మణి క్వాచిత్కః - ఉత సార్వత్రికః. ఆద్యే సావయవత్వమ్. ద్వితీయే కృత్స్నప్రసక్తి రఙ్గీకృతా స్యాత్ - కృత్స్నస్య బ్రహ్మణోఽవిద్యాతిరోహితత్వాత్. పరమార్థభూతోఽవిద్యాయోగో నాస్తీతిచేత్. నతావతాఽవిద్యానిర్ముక్తబ్రహ్మసిద్ధిః - అవిద్యాయోగో యాదృశోఽభిమతః - తాదృశస్యానివృత్తత్వాత్. యథా స్వప్నద్రష్టాపరమార్థపఙ్క సంసర్గాభావేన జాగ్రద్దశాయాం పరమార్థపఙ్కలిప్తో నలిప్తో నభవతి. కించ-కిమవిద్యాకల్పితరూప మిత్యవిద్యావిశిష్టం బ్రహ్మ వివక్షితం-ఉత తదుపలక్షితమ్. ఉత త్రిగుణాత్మకం ప్రధానమవిద్యాకల్పితరూపమితి వివక్షితమ్. ఆద్యే విశేషణాంశస్యేవ విశేష్యాంశస్యాపి సావయవత్వం స్యాత్. ద్వితీయే విశేష్యాంశస్యైవ సావయవత్వం స్యాత్. తృతీయేచ ప్రధానం సావయవం పరిణమతేచేత్ - బ్రహ్మణః కథం కారణత్వమ్. ప్రకృతే ర్బ్రహ్మాశ్రయత్వేనేతిచేత్ - తర్హ్యనాదే రబాధితాయా స్తస్యా అవిద్యాకల్పితత్వాభావేన ప్రకృతిశరీరకం బ్రహ్మ వాస్తవప్రపఞ్చకారణ మిత్యభ్యుపగమో వరమ్ - సకలప్రమాణ న్యాయానుపరోధిత్వాత్. నను ప్రకృతివిశిష్టస్య కారణత్వే విశేష్యాంశస్యాపి సావయవత్వం త్వన్మతేపి స్యాత్. నైవమ్ - విశిష్టతాఙ్గీకారే విశేషణ విశేష్యయోః స్వభావవ్యవస్థాదర్శనాత్, శరీరవిశిష్టస్య ప్రవృత్తిహేతుత్వేపి శరీరాత్మనోః స్వభావవ్యవస్థాహి దృశ్యతే. విశిష్టస్య కారణత్వమేవ హ్యభ్యుపగతమ్-నతు సావయవత్వమ్, తత్తు విశేషణాంశస్యైవ - అతో నకశ్చిద్దోషః. ఆత్మని స్వప్నదర్శిని స్వరూపానుపమర్దేన వివిధసృష్టివ, న్మాయావినో హస్త్యాదిసృష్టివచ్చ బ్రహ్మస్వరూపానుపమర్దేన అనేకాకారసృష్టిరితి ఆత్మనిచైవమితి సూత్రవ్యాఖ్యాన మప్యయుక్తమ్ - స్వప్నసృష్టి వాక్యస్య పరమాత్మవిషయత్వాత్. ※ సహి కర్తా తస్మిఁల్లోకాస్థితా ఇతిహి వాక్యశేషః. తతశ్చ పరమాత్మకారణత్వవిమతౌ తదేవ దృష్టాన్తత్వేన వక్తు మయుక్తమ్. మన్త్రౌషధాదిభి స్సృజతో మాయావినశ్చ హస్త్యాదికార్యం ప్రత్యుపాదానత్వాభావాత్ సావయవత్వాచ్చ ఘటశరావాదికం ప్రతి కులాలాదేరివ కర్తృత్వమాత్రమితి నిరవయవస్యాకృత్స్నప్రసక్తౌ దృష్టాన్తత్వ మనుపపన్నమ్.

యాదవమిశ్రాస్తు భోక్తృభోగ్య నియన్తృష్వన్యతమాంశే కృత్స్నపరిణామాత్తేరితరాంశద్వయాసంభవఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా స్వతో నిరవయవమపి సర్వశక్తియోగాత్ పరిణామేన సావయవం బహు భవతీతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తమ్ - ఏకస్య బీజస్య శక్తిమతః పరిణామేన శాఖాపత్రపుష్పాదిరూపేణేవ ప్రకృత్యాదిరూపేణ బహుభవనే ప్రకృతిపురుషేశ్వరాణాం అనాదిత్వనిత్యత్వశ్రుతివిరోధస్యావర్జనీయత్వాత్. సద్ద్రవ్యమాత్రానాదితయా తేషా మనాదిత్వే శాఖాపత్రపుష్పాదీనామపి తథాఽనాదిత్వాత్తైరవిశేషప్రసఙ్గః. పరిణామానపేక్షానాద్యంశభేదే స్వతో నిరవయవత్వం నస్యాత్. నిరవయవత్వశ్రుతి రీశ్వరాంశవిషయేతిచేత్ - తర్హి జగదుపాదానస్య బ్రహ్మణః కృత్స్నప్రసక్తినిరవయవత్వవిరోధోఽపరిహృతః స్యాత్ - నిరంశస్యోపాదానత్వాభావాత్. ఏవం జీవానామపి ప్రత్యేకం నిరవయవత్వే దోషస్సమానః - భోక్త్రంశస్యాప్యుపాదానత్వాభావాత్. ప్రకృత్యంశస్య తదుభయవిరోధపరిహారే ప్రధానకారణవాదే చోద్యం పరిహృతం స్యాత్ - నతు బ్రహ్మకారణవాదే. కించ - నిరవయవత్వాకృత్స్నపయోగ విషయశ్రుతిబలా ద్బ్రహ్మణో విలక్షణత్వేపి నిరవయవత్వ మాకాశరూపరసాదీనాం నిరవయవత్వా దవిలక్షణం సావయవతయా పరిణామప్రతిభటమిత్యుక్తదోషప్రసఙ్గ ఇత్యాశఙ్క్య నిరవయవత్వమపి శబ్దమూలత్వా దపూర్వం బ్రహ్మణ స్సావయవతయా పరిణామార్హత్వానివారకమితి వ్యాఖ్యాతమ్. తదప్యయుక్తమ్ - ధర్మివైలక్షణ్యేసతి విలక్షణధర్మాసమ్భవశఙ్కానుదయాత్. ధర్మవైలక్షణ్యాభావేహి ధర్మివైలక్షణ్యమేవ నస్యాత్. తస్మాద్విలక్షణధర్మయోగే శ్రుతేరితిప్రతిపాదితే తదసమ్భవశఙ్కాయాం తత్సమ్భవాయ శబ్దమూలత్వాదితిధర్మివైలక్షణ్యప్రతిపాదనమేవ యుక్తమ్. తథా సర్వోపేతేత్యధికరణాన్తరంచ వర్ణితమ్ - ※ అశబ్దమస్పర్శమ్ ※ సర్వకర్మా సర్వకామః ※ బహుస్యామ్ ※ ఆసీనో దూరం వ్రజతి శయానో యాతి సర్వతః ※ అనేజదేకం మనసో జవీయ స్తద్ధావతోఽన్యానత్యేతితిష్ఠత్ ※ పశ్యత్యచక్షురిత్యాది విరుద్ధకార్యాణాం భ్రాన్తిసిద్ధత్వం పూర్వపక్షీకృత్య - అంశభేదేనోపపన్నాని తాని సత్యాని - తేషాంచ కార్యాణాం చక్షుశ్శ్రోత్రపాణిపాదాదిసాపేక్షత్వవ్యాప్తిభఙ్గేన సర్వశక్తియోగోపపత్తేరితి సిద్ధాన్తితమ్. తత్రాధికరణభేదోఽనుపపన్నః - సర్వోపేతాచేతి చశబ్దేన పూర్వసూత్రసాధ్యస్యైవోపపాదకత్వావగమాత్, ప్రకృతసాధ్యంప్రత్యుపయోగితయా సాకాఙ్క్షత్వసూత్రద్వయార్థస్య తాదర్థ్యసమ్భవాచ్చ. తత్సంభవశ్చ ఫలఫలిభావే దర్శితః. సర్వనామరూపోపేతత్వంచ సర్వోపేత

౩౨॥ సూ. నప్రయోజనవత్త్వాత్. ౧.

౧. యద్యపీశ్వరః ప్రాక్సృష్టేరేక ఏవ సర్వజ్ఞః సకలేతరవిలక్షణత్వేన సర్వార్థశక్తియుక్తః స్వయమేవ విచిత్రం జగత్స్రష్టుం శక్నోతి - తథాపీశ్వరకారణత్వం న సమ్భవతి - ప్రయోజనవత్త్వా † ద్విచిత్రసృష్టేః, † ఈశ్వరస్యచ ప్రయోజనాభావాత్,. † బుద్ధిపూర్వకారిణా మారమ్భో ద్వివిధం హి ప్రయోజనమ్ - స్వార్థః పరార్థో వా. నహి పరస్య బ్రహ్మణ స్స్వభావత ఏవావాప్తసమస్తకామస్య జగత్సర్గేణ కించన ప్రయోజన మనవాప్త మవాప్యతే. నాపి పరార్థః – అవాప్తకామస్య పరార్థతాహి పరానుగ్రహేణ భవతి – నచేదృశగర్భజన్మజరామరణనరకాదినానావిధానన్తదుఃఖబహుళం జగత్కరుణావాన్ సృజతి - ప్రత్యుత సుఖైకతానమేవ జనయే జ్జగత్కరుణయా సృజన్. అతః ప్రయోజనాభావా ద్బ్రహ్మణః కారణత్వం నోపపద్యత ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౩౩॥ సూ. లోకవత్తులీలాకైవల్యమ్. ౨.

౨. అవాప్తసమస్తకామస్య పరిపూర్ణస్య స్వసఙ్కల్పవికార్యవివిధవిచిత్రచిదచిన్మిశ్రజగత్సర్గే †లీలైవ కేవలా ప్రయో

శబ్దార్థ ఉక్తః-భాష్యేతు తదనుక్తిస్తస్యోపపాదకత్వాభావాత్. నిరవయవస్యాపి సర్వకారణత్వే సర్వశక్త్యన్వయ ఏవ హ్యుపపాదకః - నామరూపోపేతత్వంతూపపాద్యకోటిఘటకమ్. శ్రుతివాక్యంతు శ్రుతేస్త్విత్యత్రైవ వివక్షిత మత ఇహ తదనుపాదానమ్.

కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

---

౧. ౩౨॥ సూ. నప్రయోజనవత్త్వాత్. సఙ్గతిః స్పష్టా. కారణత్వం సమ్భవతి-నేతి విచారః, తదర్థ మవాప్తసమస్తకామస్య లీలాప్రయోజనమ్-నేతితి, లీలాయాం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే ప్రసజ్యేతే - నేతి,చ. యదా ప్రసజ్యేతే, యదాచ లీలా నప్రయోజనమ్, - తదా లీలారూపవ్యాపారాసమ్భవాత్ కారణత్వాసమ్భవః. యదా నవైషమ్యాదిప్రసక్తిః, యదాచ లీలాప్రయోజనమ్, - తదా అవాప్తసమస్తకామస్య లీలారూపవ్యాపారసమ్భవాత్కారణత్వసమ్భవ ఇతి సిధ్యతి. †ప్రయోజనవత్త్వం కస్యేత్యపేక్షాం పూరయతి (విచిత్రసృష్టేరితి). † తస్య నేతిపదేనాన్వయస్య విరుద్ధత్వాదభిప్రేతమాహ (ఈశ్వరస్యచేతి). † తదేవ వివృణోతి (బుద్ధిపూర్వేతి).

౨. ౩౩॥ సూ. లోకవత్తులీలాకైవల్యమ్. †(లీలైవకేవలేతి) పణబన్ధపూర్వకద్యూతాదివ్యావృత్త్యర్థః కేవలశబ్దః. ప్రయోజనాన్తరానుద్దేశేన ప్రవృ

౩౨॥ సూ. నప్రయోజనవత్త్వాత్. ౧. ౩౩॥ సూ. లోకవత్తులీలాకైవల్యమ్. ౨.

(వే-సా.) బ్రహ్మణః అవాప్తసమస్తకామత్వేన సృష్టౌ ప్రయోజనాభావాత్ బ్రహ్మ నకారణమ్. ౧.

(వే-దీ.) బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి - నేతిసంశయః. నసమ్భవతీతి పూర్వపక్షః - బుద్ధిపూర్వారమ్భాణాం సప్రయోజనత్వాత్, ఈశ్వరస్యచ స్వత ఏవావాప్తసమస్తకామస్య జగత్సృష్ట్యారమ్భే ప్రయోజనాభావాత్. గర్భవాసాదిదుఃఖరూపత్వాత్సృష్టేః. పరానుగ్రహేణాపి నసప్రయోజనత్వమితి. రాద్ధాన్తస్తు - పరిపూర్ణస్యాపీశ్వరస్య కేవలలీలాప్రయోజనాయ జగత్సృష్ట్యాద్యారమ్భస్సమ్భవతి - యథా లోకే సప్తద్వీపవతీం మేదినీ మధితిష్ఠతో మహారాజస్య పరిపూర్ణస్యాపి కేవలలీలైకఫలాః కన్దుకాద్యారమ్భా దృశ్యన్తే, - తద్వదీశ్వరస్యాపి జగత్కారణత్వం సమ్భవతి. సూత్రార్థస్తు నప్రయోజనవత్త్వాత్ ప్రయోజనవత్త్వాత్సృష్టేః, ఈశ్వరస్య స్వతః పరిపూర్ణస్య ప్రయోజనాభావా, న్నస్రష్టృత్వమ్. ౧.

(వే-సా.) అవాప్త సమస్త కామస్యాపి లీలాప్రయోజనత్వే నైరపేక్ష్యం సమ్భవతి, లోకే కేవలలీలార్థై కన్దుకాద్యారమ్భదర్శనాత్. అస్యాత్మతృప్తస్యావాప్తసమస్తకామత్వం హి సదాభిమతసకలభోగోపకరణసద్భావః. ఆత్మతృప్తేర్భోగతృప్తి ర్విసజాతీయా. లీలారసస్యాపి తద్విలక్షణస్య త్రిగుణపురుషాద్యుపకరణన్నిత్యమేవ. ౨.

(వే-దీ.) లీలాకైవల్యం లీలాయాః ప్రయోజనత్వే కైవల్యం సమ్భవతి. కేవలాయా లీలాయా స్సృష్ట్యారమ్భ ప్రయోజనత్వం సమ్భవతీత్యర్థః. లోకవత్ యథాలోకే రాజ్ఞః కన్దుకాద్యారమ్భే. ౨.

జనమ్ - లోకవత్ - యథా లోకే సప్తద్వీపామేవ మేదినీ మధితిష్ఠత స్సంపూర్ణశౌర్యవీర్యపరాక్రమస్యాపి మహారాజస్య కేవలలీలైకప్రయోజనాః కన్తుకాద్యారమ్భా దృశ్యన్తే - తథైవ పరస్యాపి బ్రహ్మణః † స్వసఙ్కల్పమాత్రావక్లృప్తజగజ్జన్మస్థితిధ్వంసాదే ర్లీలైవ ప్రయోజనమితి నిరవద్యమ్.

౩౪॥ సూ. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే నసాపేక్షత్వాత్తథాహి దర్శయతి. ౩.

౩. యద్యపి పరమపురుషస్య సకలేతరచిదచిద్వస్తువిలక్షణస్యాచిన్త్యశక్తియోగా త్ప్రాక్సృష్టేరేకస్య నిరవయవస్యాపి విచిత్రచిదచిన్మిశ్రజగత్సృష్టి స్సంభావ్యేత - తథాపి దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనోత్కృష్టమధ్యమాపకృష్టసృష్ట్యా పక్షపాతః ప్రసజ్యేత, అతిఘోరదుఃఖయోగకరణాన్నైర్ఘృణ్యం చావర్జనీయ మితి. తత్రోత్తరం నసాపేక్షత్వాదితి నప్రసజ్యేయాతాం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే. కుతః. సాపేక్షత్వాత్. † సృజ్యమానదేవాదిక్షేత్రజ్ఞకర్మసాపేక్షత్వాద్విషమసృష్టేః. దేవాదీనాం క్షేత్రజ్ఞానాం దేవాదిశరీరయోగం తత్తత్కర్మసాపేక్షం దర్శయన్తిహి శ్రుతిస్మృతయః * ౧ సాధుకారీ సాధుర్భవతి - పాపకారీ పాపో భవతి * ౧ పుణ్యః పుణ్యేన కర్మణా భవతి - పాపః పాపేన కర్మణా. తథా భగవతా పరాశరేణాపి దేవాదివైచిత్ర్యహేతుః సృజ్యమానానాం క్షేత్రజ్ఞానాం ప్రాచీనకర్మశక్తిరేవేత్యుక్తమ్ * ౨ † నిమిత్తమాత్రమేవాసౌ సృజ్యానాం సర్గకర్మణి । ప్రధానకారణీభూతా యతో వై సృజ్యశక్తయః ॥ నిమిత్తమాత్రం ముక్త్వైవ నాన్యత్కించిదపేక్షతే నీయతే తపతాంశ్రేష్ఠ స్వశక్త్యా వస్తు వస్తుతామితి. స్వశక్త్యా - స్వకర్మణైవ దేవాదివస్తుప్రాప్తిరితి.

త్త్వేపి యదృచ్ఛోపనతప్రయోజనస్యార్థాత్సిద్ధివ్యుదాసార్థ ఏవకారః. † నను కన్తుకాద్యారమ్భస్య లీలాత్వం యుక్తమ్ - యత్నగౌరవాభావాత్. జగద్వ్యాపారస్యతు లీలాత్వ మనుపపన్నమ్ - మహాయాసరూపత్వాదితి శఙ్కానివృత్త్యర్థమాహ (స్వసంకల్పమాత్రావక్లృప్తేతి).

౩. ౩౪॥ సూ. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే నసాపేక్షత్వాత్తథాహిదర్శయతి. వైషమ్యశబ్దః పక్షపాతశబ్దేన వ్యాఖ్యాతః. † కస్య కిమపేక్ష్యమిత్యత్రాహ (సృజ్యమానేతి) ఈశ్వరశ్చేన్నసృష్టౌ కర్మసాపేక్షః - కింతు వైషమ్యాంశఏవ తదపేక్షా - అతో విషమసృష్టేరిత్యధ్యాహృతమ్. † (నిమిత్తమాత్రమేవాసావితి) అప్రధానకారణం నిమిత్తశబ్దవివక్షితమ్ - * ప్రధానకారణీభూతా ఇతి తత్రైవ నిర్దేశాత్. యథా ※ నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్నితి - తద్వత్. ప్రాధాన్యంచ అసాధారణకారణత్వమ్. సాధారణకారణత్వ మప్రాధాన్యమ్. యథా క్షేత్రసలిలాదికం సర్వసస్య సాధారణకారణమ్ - తత్తద్బీజశక్తివిశేషా అఙ్కురవిశేషోత్పత్తావసాధారణమ్ - తథేశ్వరస్య సాధారణకారణత్వాన్నిమిత్తమాత్రత్వమ్ - కర్మణాం విషమసృష్ట్యసాధారణకారణత్వాత్ ప్రాధాన్యమిత్యర్థః.

౩౪॥ సూ. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే నసాపేక్షత్వాత్తథాహిదర్శయతి. ౩.

(వే-సా.) దేవాదివిషమసృష్ట్యా పక్షపాతో నైర్ఘృణ్యఞ్చ నసమ్భవతి, పరస్య క్షేత్రజ్ఞకర్మసాపేక్షత్వాద్విషమసృష్టేః. తథా "౧ సాధుకారీ సాధుర్భవతి-పాపకారీ పాపో భవతి" ఇతిశ్రుతిరేవ దర్శయతి. ౩.

(వే-దీ.) దేవమనుష్యాదివిషమసృష్ట్యా పక్షపాతప్రసఙ్గాత్, దుర్విషహదుఃఖగర్భత్వేన నైర్ఘృణ్యప్రసఙ్గాచ్చ, పరమకారుణికస్య పరమపురుషస్య పరిపూర్ణస్య లీలార్థమపి జగత్సర్గో నసమ్భవతీత్యాశఙ్క్యాహ.

ఈశ్వరస్య విచిత్రజగత్సృష్టౌ దేవాదివైషమ్యప్రయుక్తపక్షపాతః, దుఃఖప్రదజగత్సర్గే నైర్ఘృణ్యంచ నసమ్భవతః-వైషమ్యాదావీశ్వరస్య క్షేత్రజ్ఞకర్మసాపేక్షత్వాత్. క్షేత్రజ్ఞానాం పూర్వపూర్వకర్మ పర్యాలోచ్య, తత్తత్కర్మానుగుణం విషమం జగత్సృజతీతి తత్కర్మైవ వైషమ్యాదిహేతురిత్యర్థః. తథా దేవాదియోగం క్షేత్రజ్ఞానాం తత్తత్కర్మసాపేక్షం దర్శయతిహి శ్రుతిః "౧సాధుకారీ సాధుర్భవతి-పాపకారీ పాపో భవతి" ఇతి. ౩.

౧॥ బృ - ౬ - ౪ - ౫. ౨॥ వి - ౧౪౦ - ౪౯ - ౫౦, ౫౧.

౩౫॥ సూ. నకర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతేచాప్యుపలభ్యతేచ. ౪.

౪. ప్రాక్సృష్టేః క్షేత్రజ్ఞానామ న సన్తి. కుతః. అవిభాగశ్రవణాత్ * ౧ సదేవ సోమ్యేద మగ్రఆసీత్ ఇతి. అతస్తదానీం తదభావాత్తత్కర్మ నవిద్యతే - కథం తదపేక్షం సృష్టివైషమ్య మిత్యుచ్యత ఇతిచేత్. న - అనాదిత్వాత్ - క్షేత్రజ్ఞానాం తత్కర్మప్రవాహాణాంచ. † తదనాదిత్వేప్యవిభాగ ఉపపద్యతేచ - యతస్తత్ క్షేత్రజ్ఞవస్తుపరిత్యక్తనామరూపం బ్రహ్మ శరీరతయాపి పృథగ్వ్యపదేశానర్హ మతిసూక్ష్మమ్. తథాఽనభ్యుపగమే † అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసఙ్గశ్చ. ఉపలభ్యతేచ - తేషా మనాదిత్వమ్ * ౨ న జాయతే మ్రియతేవా విపశ్చిదితి. సృష్టిప్రవాహానాదిత్వంచ * ౩ † సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయదిత్యాదౌ. * ౪ తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి నామరూపవ్యాకరణమాత్రశ్రవణాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వరూపానాదిత్వం సిద్ధమ్. స్మృతావపి * ౫ ప్రకృతిం పురుషంచైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపీతి. † అత స్సర్వవిలక్షణత్వా, త్సర్వశక్తిత్వాత్, లీలైక ప్రయోజనత్వాత్, క్షేత్రజ్ఞకర్మానుగుణ్యేన విచిత్రసృష్టియోగా, ద్బ్రహ్మైవ జగత్కారణమ్.

౩౬॥ సూ. సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ. ౫.

౫. † ప్రధానపరమాణ్వాదీనాం కారణత్వే యద్ధర్మవైకల్య ముక్తం వక్ష్యమాణంచ - తస్య సర్వస్య ధర్మజాతస్య కారణత్వోపపాదినో బ్రహ్మణ్యుపపత్తేశ్చ † బ్రహ్మైవ జగత్కారణమితి స్థితమ్.

ఇతి శ్రీభాష్యే ప్రయోజనవత్త్వాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

---

౪. ౩౫॥ సూ. నకర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతేచాప్యుపలభ్యతేచ. † అపిశబ్దం వ్యాచష్టే (తదనాదిత్వేపీతి). † ఉపపద్యతేచేత్యత్ర చ శబ్దాభిప్రేతార్థ మాహ (అకృతాభ్యాగమేతి). † స్వరూపానాదిత్వేసత్యపి సృష్టిప్రవాహానాదిత్వేసతిహి కర్మప్రవాహానాదిత్వసిద్ధిః - అతః సృష్టిప్రవాహానాదిత్వం దర్శయతి (సూర్యాచన్ద్రమసావితి) ప్రతికల్పమధీతస్యాస్య వాక్యస్యార్థవత్త్వాత్సృష్టేరనాదిత్వసిద్ధిః. తత్తత్సూత్రోక్తానర్థాన్యథాక్రమం పదన్నధికరణార్థ ముపసంహరతి (అతఇతి).

౫ ౩౬॥ సూ., సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ. † ఇదం సూత్రం సర్వాధికరణశేషమ్. కే ధర్మాః - కస్మిన్నుపపత్తిః-కిం వ్యవచ్ఛేద్య మిత్యపేక్షాయాం వ్యాచష్టే (ప్రధానేతి). † పఞ్చమ్యా అన్వయం దర్శయతి (బ్రహ్మైవేతి) పరమప్రకృతసాధ్యేనాన్వయఇత్యర్థః.

౩౫॥ సూ. నకర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతేచాప్యుపలభ్యతేచ. ౪.

(వే సా.) " ౧సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్-ఏకమేవ" ఇత్యేకత్వావధారణాత్, తదానీం క్షేత్రజ్ఞాభావాత్ కర్మ నసంభవతి, ఇతిచేత్, న అనాదిత్వాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం తత్తత్కర్మప్రవాహాణాఞ్చస్త్యేవ. ఉపపద్యతేచ తదనాదిత్వేప్యవిభాగశ్రుతిః. నామరూపవిభాగాభావాత్, " ౪ తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీత్ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియత " ఇత్యనయైకార్థ్యాత్. ఉపలభ్యతేచ శ్రుతిషు క్షేత్రజ్ఞానాదిత్వమ్ " ౬ జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ " " ౭ నిత్యోనిత్యానామ్ " ఇతి. ౪.

౧॥ ఛాం-౬-౨-౧. ౨॥ కఠ-౧౮-౨వ-౧౮. ౩॥ తై-నా-౧అను-౧౪.

(వే-దీ.) సృష్టేః ప్రాక్కర్మ నవిద్యతే - క్షేత్రజ్ఞాభావాత్. తదభావశ్చ " ౧ సదేవ సోమ్యేదమ్" ఇత్యవధారణావగతా దవిభాగాదితిచేత్. తన్న అనాదిత్వాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం తత్తత్కర్మప్రవాహాణాంచ. ఉపపద్యతేచ క్షేత్రజ్ఞస్వరూపానాదిత్వేపి నామరూపవిభాగాభావా దవిభాగశ్రుతిః;- అన్యథా అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసఙ్గాత్. ఉపలభ్యతేచ శ్రుతిస్మృత్యోః క్షేత్రజ్ఞానా మనాదిత్వమ్ " ౪ తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియత" ఇతినామరూపవ్యాకరణ మాత్రశ్రవణా త్క్షేత్రజ్ఞానాం స్వరూపానాదిత్వం సిద్ధమ్. " ౬ జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ" " ౭ నిత్యోనిత్యానామ్ " " ౫ ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి " ఇతి. అవిభాగశ్రుతిరపి నామరూపవిభాగాభావాదేవోపపద్యత ఇత్యభిప్రాయః. ౪.

౪॥ బృ-౩-౪-౭. ౫॥ గీ-౩-౧౯. ౬॥ శ్వే-౧-౯. ౭॥ శ్వే-౬-౧౩.

ఇద మధికరణం బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షే నసఙ్గచ్ఛతే - జగద్వ్యాపారస్య నిష్ప్రయోజనతయా చోదితే లీలాత్వేన పరిహారాత్, ప్రపఞ్చస్య భ్రాన్తిపరికల్పితత్వే భ్రాన్తకృతస్య నిష్ప్రయోజనత్వం నదోషఇతిహి వక్తవ్యమ్. నహి శుక్తిరూప్యచన్ద్రద్విత్వాద్యధ్యాసాదికం ప్రయోజనాయ ప్రవర్తతే, నచ పిత్తోపహతః ప్రయోజనాకాఙ్క్షయా పటం భినత్తి-గృహంచ దహతి, నహి స్వప్నదర్శీ ప్రయోజనాపేక్షయా స్వశిరశ్ఛేదం పశ్యతి,. నను భ్రాన్తస్యాపిహి క్రీడా సంభవతి - అతస్తదుక్తిరితి చేన్న - కేషాంచి ద్వ్యాపారాణాం క్రీడాతుల్యత్వేపి స్వశిరఃప్రహారాదీనామివ భ్రాన్తవ్యాపారత్వాదేవ తేషాం క్రీడాత్వానుపపత్తేః. కించ - * బహుస్యామితి సంకల్పేన హీశ్వరః సృష్ట్యాది కరోతి - తదయుక్తమ్ - నహి కశ్చిద్భ్రాన్తస్స్యామితి సంకల్ప్య భ్రామ్యతి. కించ - ఈశ్వరస్సర్వజ్ఞశ్చేత్ - స్వానర్థరూపసంసారప్రవర్తనం క్రీడేతి నమన్యతే. అజ్ఞశ్చేత్ - సర్వజ్ఞత్వశ్రుతివిరోధః. వివేకజ్ఞాననిష్పాదనేన స్వానర్థపరిహారాయ జగత్సృజతీతి చేత్ - తథాపి లీలాత్వ మనుపపన్నమ్ - నహి వ్యాధ్యుపహతస్య ఔషధానయనప్రవృత్తిర్లీలాభవతి. స్వయంప్రయోజన రూపవ్యాపారోహి లీలా. ఋగ్వేదాదిప్రవర్తకస్య శాస్త్రాదధికవిషయజ్ఞానవత ఈశ్వరస్య జగత్సృష్టినిష్పాద్యం వివేకజ్ఞానం నసంభవతి - * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ - తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచ జాయతఇతిహి శ్రుతిః. యదీశ్వరః స్వబన్ధభ్రమనివర్తనాయ జగత్సృజతి - తర్హి బన్ధచ్ఛేదనోపయికానేవార్థాన్సృజతు - కిమర్థం బన్ధవర్ధకా నర్థకామాదీన్సృజతి. కించ - కిం భ్రాన్తిహేతు ర్లీలా - ఉత భ్రాన్తికార్యా - ఉత భ్రాన్తిరేవ. నాద్యః - లీలయా స్వభ్రమసంపాదనానుపపత్తేః. నద్వితీయః - ప్రథమసంకల్పస్య లీలాత్వానుపపత్తేః, తద్వదేవోత్తరత్రాపి లీలా మన్తరేణ భ్రమోపపత్తేశ్చ. నాపి తృతీయః - ద్విచన్ద్రజ్ఞానస్య లీలాత్వాప్రసిద్ధేః. స్వయ మభ్రామ్య న్నీశ్వరో లీలయా పరా న్మోహయతీతి చేన్న - త్వన్మతే భ్రాన్త్యా వినా పరదర్శనాయోగాత్, పరదర్శనే సమ్భవతి తేషాం స్వానన్యత్వజ్ఞానాచ్చ. నిర్విశేషసన్మాత్రస్య బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వాదేవ నలీలాసమ్భవః - ఈశ్వరస్యతు సర్వజ్ఞత్వేన సంసార మహితత్వేన, జీవాన్ స్వానన్యత్వేనచ జానతో జన్మజరామరణాది నిర్వర్తననరకపాతనాదివ్యాపారో న లీలా భవితు మర్హతి. అత ఇద మధికరణం బ్రహ్మాజ్ఞానవాదినాం విరుద్ధమ్, వైషమ్యేత్యాదిసూత్రాణిచాధికరణాన్తరం సర్వైర్వర్ణితమ్. నచతద్యుక్తమ్ - ఫలఫలిభావేన ప్రకృతసాధ్యేన తేషా మన్వితార్థత్వాత్. ఫలఫలిభావశ్చ దర్శితః. కర్మసాపేక్షతయా వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారశ్చ భ్రాన్తబ్రహ్మవాదినాం నఘటతే - పిత్తోపహతోహి శుభాశుభానపేక్షః కంచిత్స్తౌతి, సాన్త్వవాదినమపి కంచిన్నిన్దతి, కాంశ్చి దమ్భసా సిఞ్చతి. కాంశ్చిన్ముసలేన హన్తి, నచ తస్మిన్వైషమ్యనైర్ఘృణ్యయో ర్దోషరూపతా - నచ యుక్త్యా పరిహర్తవ్యత్వమ్. సాపేక్షత్వాదితి పదంచ విషమసృష్ట్యా సమ్బన్ధ మర్హతి - నహీశ్వరశ్చేత్ కర్మసాపేక్షః - తస్య స్వతన్త్రత్వాత్. సృష్టిశ్చేన్న కర్మసాపేక్షా- సముష్టితత్త్వసృష్టౌ సర్వశక్తితయేశ్వరస్య నిరపేక్షత్వాత్. యస్మిన్నంశే వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసఙ్గః - తత్రైవహి కర్మణోఽపేక్షా. అతః ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన వైషమ్యాంశస్య కర్మసాపేక్షత్వా ద్విషమసృష్టేరిత్యుక్తమ్. ఉపపద్యతఇతిచానాదిత్వ ముపపద్యతఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ - తదానీం అవిభాగాదితిశఙ్కితహేతురపరిహృతః స్యాత్. అతఃక్షేత్రజ్ఞానా మనాదిత్వేప్యవిభాగ ఉపపద్యతఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. † ఉక్తలక్షణస్యావిభాగస్య తథాత్వోపపాదకత్వేనాకృతాభ్యాగమాదిప్రసఙ్గరూపస్తర్కోపి సూత్రాభిప్రేతోభవతీత్యభిప్రాయేణాహ (తథానభ్యుపగమఇతి) అకృతాభ్యాగమశబ్దేన ముక్తానా మప్యుత్పత్తిప్రసఙ్గోఽభిప్రేతః. ఏవం ఉపపద్యతే ఉపలభ్యతఇతిద్వయం యథాక్రమ మవిభాగానాదిత్వయోః సమర్థనపరమ్ సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతిసూత్రం నిర్విశేషవాదేఽత్యన్త మఘటితమితి దురపహ్నవమ్. బ్రహ్మణోమహామాయత్వాత్తస్మిన్మాయాకల్పితధర్మోపపత్తిరితితు శ్రద్ధామాత్రమ్ - అశబ్దత్వాత్, * పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచేతిశ్రుతివిరోధాచ్చ.

యాదవమిశ్రానుసారిణస్తు - సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతిసూత్రమప్యధికరణాన్తరమాహుః - తత్ర చైతన్యశక్తి క్రియాశక్తి పరిణామశక్తిరూపాస్సర్వే ధర్మాః బ్రహ్మణి నోపపద్యన్తే - నిత్యసర్గాదిప్రవృత్తిప్రసఙ్గాత్. నచేచ్ఛయా నిత్యప్రసఙ్గపరిహారః. ఇచ్ఛాయాః నిత్యత్వే నిత్యప్రసఙ్గాత్, అనిత్య

౩౬॥ సూ. సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ. ౫.

(వే-సా.) ప్రధానపరమాణ్వాదిష్వనుపపన్నానాం సర్వధర్మాణాం బ్రహ్మణి సకలేతరవిలక్షణత్వేన సర్వశక్తిశ్రుత్యాచోపపత్తేః బ్రహ్మైవ కారణమితి సిద్ధమ్. ౫.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే వేదాన్తసారే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

(వే-దీ.) ప్రధానపరమాణ్వాదిష్వనుపపన్నానామ్ "౧ స్వపక్షదోషాత్" ఇత్యాదిషూక్తానాం సర్వేషాం ధర్మాణాం కారణత్వోపపాదకానాం బ్రహ్మణ్యుపపత్తేశ్చ బ్రహ్మైవ కారణమ్. ప్రధానపరమాణ్వాదీనాం పరిమితశక్తికత్వాల్లోకదృష్టవస్తుసజాతీయత్వాచ్చ అనుపపత్తయస్సహస్రశస్సన్తి. బ్రహ్మణశ్శాస్త్రైకసమధిగమ్యతయా సకలేతర విసజాతీయత్వేనాచిన్త్యశక్తిత్వా త్సర్వశక్తిత్వశ్రుతేశ్చ సర్వముపపన్నమిత్యర్థః.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

౧॥ శారీ-సూ-౧౬౭.]

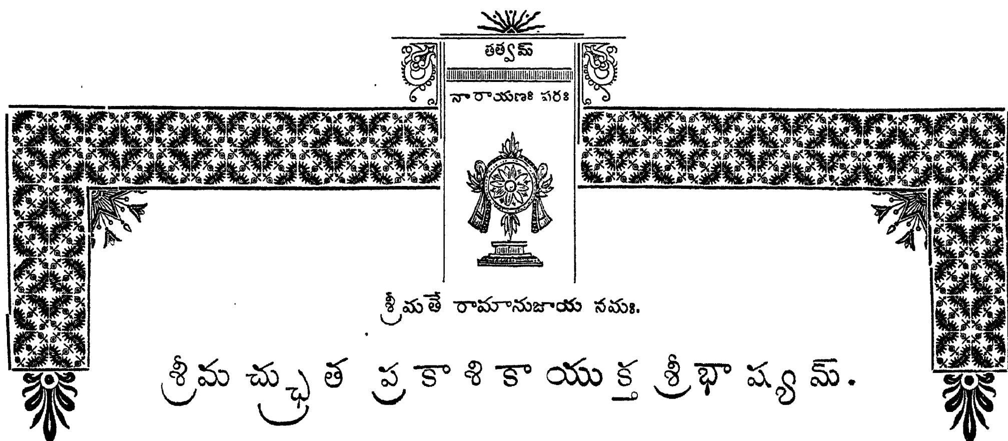
త్త్వేపి హేతుసాపేక్షత్వాద్ధేత్వోశ్చానాదిత్వాత్,. కథం సిద్ధేత్వన్వేషణే తస్యాపి నిత్యానిత్యవికల్పే పూర్వోక్తదోషప్రసఙ్గాదిచ్ఛయా వ్యవస్థానుపపత్తేర్నిత్యసర్గప్రసఙ్గః. అతో బ్రహ్మణి సర్వే ధర్మా నోపపద్యన్త ఇతి పూర్వః పక్షః కృతః. ఇచ్ఛాయాః ప్రళయకాలాత్యయజ్ఞానజన్మత్వాత్, తద్జ్ఞానస్య - ప్రళయాదౌ కంచిత్కాలం స్వప్స్యామి - తతః ప్రబోద్ధాహేఇతి సఙ్కల్పస్య నష్టత్వేపి తదాహితవిశేషప్రబోధశక్త్యా ప్రళయకాలాత్యయే జన్యత్వాత్, ప్రళయకాలస్య ప్రకృతిపరిణామరూపత్వా, దన్త్యపరిణామస్య నిత్యప్రసఙ్గాభావా, దిచ్ఛాయాః కాదాచిత్కత్వోపపత్తేర్నిత్యసర్గాదిప్రసఙ్గాభావాత్ బ్రహ్మణి జ్ఞానక్రియాపరిణామశక్తిరూపసర్వధర్మోపపత్తేరితి రాద్ధాన్తితమ్. తత్రతావ దధికరణాన్తరత్వ మయుక్తమ్ - సన్మాత్రస్యాపి బ్రహ్మణః ప్రకృత్యంశేన మహదాద్యుపాదానత్వా,త్పరిణామశక్తిమత్త్వోపి ప్రకృత్యంశస్యాన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషీశ్వరనియామ్యతయాఽవగతస్య స్వాతన్త్ర్యేణ పరిణామాయోగాత్, * సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్ తదైక్షత బహుస్యామ్ * సోకామయతేతి జగత్సర్గాదివిషయస్యేశ్వరసఙ్కల్పస్య కాదాచిత్కత్వావగమా,చ్చ నిత్యసర్గాదిప్రవృత్త్యప్రసఙ్గేన పూర్వపక్షోత్థానాసమ్భవాత్. ఆద్విపరార్ధకాలభావిసదృశతరసూక్ష్మపరిణామపరమ్పరాస్యాన్త్యపరిణామలక్షణస్య ప్రళయకాలాత్యయస్య జ్ఞానం సిసృక్షాహేతుః. తత్ర యదుక్తమ్ - సుషుప్తస్యేశ్వరస్య పూర్వసఙ్కల్పాహితవిశేషా ప్రబోధశక్తిః ప్రళయకాలాత్యయసహకృతా ప్రబోధం జనయతి - తేన ప్రళయాత్యయం జ్ఞాత్వా సఙ్కల్పయతీతి-తదయుక్తమ్ - స్వతస్సర్వజ్ఞస్య జ్ఞానసఙ్కోచకకర్మపారవశ్యరహితస్యేశ్వరస్య స్వాపాయోగాత్. స్వేచ్ఛయా స్వాపః ఇతిచేన్న - ఇచ్ఛానుపపత్తేః. అజ్ఞాతాంశేపి జ్ఞానమేవహి సర్వే వాఞ్ఛన్తి - నతు జ్ఞానలోపమ్. నిద్రాయా అభిమతత్వం దృశ్యతఇతిచేత్. ఆహారాజరణతీవ్రామయదుఃఖపరిశ్రమతమోగుణాభిభూతానాం తత్తదనిష్టశమనాయ నిద్రాకాఙ్క్షా - లఘుశరీరస్య వ్యాధ్యాదిరహితస్య ప్రసన్నమనసో విచిత్ర మభిమతం విషయ మవలోకయతోహి నిద్రాఽనభిమతైవ భవతి అత ఊర్మిషట్కాతిగస్యానామయస్య సర్వశక్తే స్తమసః పరస్యేశ్వరస్య కథం జ్ఞానలోపోఽభిమతఃస్యాత్. ప్రబోధశక్తేః పూర్వసఙ్కల్పాహితవిశేషత్వమప్యయుక్తమ్ - విశేషస్య ప్రబోధజననయోగ్యతాలక్షణత్వా, ద్యోగ్యతాన్తరానుపపత్తేః, ద్రవ్యస్యైవ సర్వవిధయోగ్యతోపాదనదర్శనా,చ్చ. సచ యోగ్యతాలక్షణవిశేషః కింప్రళయకాలాత్యయజ్ఞానాత్ప్రబోధమీశ్వరే జనయతి-ఉతాజ్ఞానాత్. నప్రథమః-యోగ్యతాయాశ్చేతనస్యాభావాత్. ద్వితీయే స యోగ్యతారూపవిశేషస్తదానీ మీశ్వరాధిష్ఠితః - నవా. నప్రథమః - అప్రబుద్ధస్యాధిష్ఠాతృత్వాయోగాత్. ద్వితీయేచానధిష్ఠితస్య విశేషస్య యథాప్రబోధకార్యకరత్వమ్ - ఏవ మీశ్వరానధిష్ఠితస్య ప్రకృత్యంశస్యైవ జగజ్జననసమ్భవాత్ప్రబోధపరికల్పనం విఫలమ్. తద్ధికల్ప్యమ్ - అశ్రుతత్వాత్. ప్రబోధానన్తరభావితయా త్వదభిమత స్సఙ్కల్ప ఏవహి * తదైక్షతేతి శ్రుతః - నతుప్రబోధః. అప్రబుద్ధస్య సఙ్కల్పాయోగాత్ తతఏవ ప్రబోధః కల్ప్యత ఇతిచేన్న - స్వాపప్రబోధయో రుభయోః కల్పనాదపీశ్వరజ్ఞానస్య నిత్యతామాత్రకల్పనస్య న్యాయ్యత్వా చ్ఛ్రుత్యనురోధాచ్చ. స్వాపప్రబోధావపి వచనసిద్ధావితిచేత్ - నిత్యజ్ఞానత్వంచ వచనసిద్ధమ్. తద్వచనం జ్ఞానశక్తినిత్యత్వపరమితిచేత్ - స్వాపప్రబోధవచనమపి జగద్వ్యాపారవైముఖ్యోన్ముఖ్యవిషయం స్యాత్. ఇయాన్విశేషః - క్వచిత్ జ్ఞానలోపస్యాభిమతత్వానుపపత్తి, శ్శక్తేరాహితవిశేషత్వానుపపత్తి, రీశ్వరానధిష్ఠితాయాః కార్యకరత్వేఽతిప్రసఙ్గ,శ్చ జగత్సర్గాదివిషయసఙ్కల్పాతిరేకేణ స్వాపప్రబోధయో రశ్రుతయోః పరికల్పనగౌరవం,చ - అన్యత్ర తదిత్వరహశ్చేతి. కించ - స్వాపశబ్దస్యాముఖ్యత్వం చాగ్ర్యప్రాయన్యాయసిద్ధమ్ - * యదా స్వపితి శాన్తాత్మా తదా సర్వం నిమీలతీతి హ్యుచ్యతే - నిమీలనశబ్దస్యహి ప్రవృత్త్యనర్హసూక్ష్మదశాపత్తివిషయత్వ మముఖ్యమ్ ప్రబోధానన్తరభావిసఙ్కల్పానుపపత్తిశ్చ భవతామ్ - * బహుస్యాం ప్రజాయేయేతిహి సఙ్కల్పః - ప్రకృతిపురుషేశ్వరస్వరూపేణ బహుస్యాం - మహదాదిరూపేణ ప్రజాయేయేతిహి భవద్భిర్వ్యాఖ్యాతం ప్రకృత్యధికరణే - ఈశ్వరాంశస్య విభాగో నామ ప్రబోధఏవ - నహి ఖణ్డితత్వమ్ - అతః ప్రబోధాత్సఙ్కల్పః - సఙ్కల్పా ద్విభాగ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయః. * బహుస్యామితి సఙ్కల్పః పూర్వం ప్రళయాదావితిచేన్న - * ప్రజాయేయేతి సఙ్కల్పతుల్యకాలతాప్రతీతిస్వారస్యాత్ సోపి సఙ్కల్పః పూర్వం ప్రళయాదావితిచేన్న - * తత్తేజ ఐక్షత * తదపోసృజతేత్యాదిసర్గానన్తరపూర్వభావిసఙ్కల్పపరప్రకరణవిరోధాత్, * సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేకమేవేతి పూర్వవాక్యవిరోధా,చ్చ. * స ఏకాకీ నరమేతేత్యరతిరపిహి నప్రళయారమ్భే యుజ్యతే. అత స్సఙ్కల్పానుపపత్తేశ్చ రాద్ధాన్తవర్ణనమయుక్తమ్.

శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రయోజనవత్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీ హారితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.
శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౪౫. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా - ౧౭౪.

స్మృత్యా, థైతేన యోగంచ, నవిలక్షణఇత్యపి । ఏతేనశిష్ట, భోక్త్రాప, తదనన్యత్వమిత్యపి ।
ఇతరవ్యపదేశా, దుప్యసంహారదర్శనాత్ ॥ కృత్స్నప్రసక్తిరేవస్యా, న్నప్రయోజనమిత్యపి
ద్వితీయప్రథమేచైవ దశైతే సంప్రకీర్తితాః ॥

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే—ద్వితీయఃపాదః.

రచనానుపపత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. రచనానుపపత్తేశ్చనానుమానంప్రవృత్తేశ్చ. ౧.

౧. † ఉక్తం జగజ్జన్మాదికారణం పరం బ్రహ్మేతి, తత్ర పరై రుద్భావితాశ్చ దోషాః పరిహృతాః, - ఇదానీం

౧॥ సూ. రచనానుపపత్తేశ్చనానుమానంప్రవృత్తేశ్చ. † ప్రథమాధ్యాయార్థపూర్వకం ప్రథమపాదార్థం వదన్ద్వితీయపాదేన సఙ్గతిమాహ (ఉక్తమితి) స్వపక్షే కారణవిషయే పరోక్తదోషాః పరిహృతాః - పరపక్షోక్తకారణవిషయం దూషణం క్రియతఇత్యర్థః. అనేన తృతీయపా

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

ద్వితీయాధ్యాయస్య—ద్వితీయఃపాదః.

౧॥ సూ. రచనానుపపత్తేశ్చనానుమానంప్రవృత్తేశ్చ. ౧.

(వే-సా.) దార్వాదేరచేతనస్య రథప్రాసాదాదినిర్మాణే తదభిజ్ఞానధిష్ఠితస్య రచనానుపపత్తేశ్చ తదజ్ఞాధిష్ఠితస్య రచనాప్రవృత్తేశ్చ, అనుమానగమ్యం ప్రధానమచేతనం ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం నజగత్కారణమ్. ౧.

(వే-దీ.) సాఙ్ఖ్యతన్త్రసిద్ధః ప్రధానకారణవాదః కిం సమీచీనయుక్తిమూలః ? - ఉత నేతిసంశయః. సమీచీనయుక్తిమూలఇతి పూర్వఃపక్షః ఘటాదివద్విచిత్రసన్నివేశం జగత్కార్యమ్, తద్వదేవ స్వసరూపకారణ విశేషారబ్ధమ్. సుఖదుఃఖమోహాద్యాత్మకతయా సత్త్వాద్యాత్మకం జగత్ సత్త్వరజస్తమోమూలకమ్. తత్ర మహదాదిపృథివ్యన్తానాం ఘటాదివత్పరిణామిత్వేన కారణాపేక్షితత్వావిశేషాత్ తే జగదుత్పత్తౌ కారణకాష్ఠాం నభజన్తి, తేషాం పరిమితత్వేన అపరిమితజగదుత్పాదనాశక్తేః. అన్యూనానతిరిక్తాని సామ్యావస్థాన్యపరిమితాని సత్త్వరజస్తమాంసి అవ్యక్తప్రధానాదిశబ్దాభిధేయాని జగత్కారణమ్. రాద్ధాన్తస్తు - రథప్రాసాదాదిహేతుభూతదార్వాదివత్ అచేతనం ప్రధానం స్వస్వభావాద్యభిజ్ఞచేతనానధిష్ఠితం విచిత్రజగద్రచనాఽసమర్థమితి నకేవలం ప్రధానం కారణమ్. సూత్రార్థస్తు రచనానుపపత్తేశ్చనానుమానం అనుమీయతఇతి అనుమానమ్ - ప్రధానమ్. తస్యాచేతనస్య ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్య విచిత్రసన్నివేశజగద్రచనానుపపత్తేః తన్నకారణమ్. చ కారాత్ సత్త్వాదీనాం ద్రవ్యగుణత్వేన శౌక్ల్యాదేరివోపాదానకారణత్వాసమ్భవం సముచ్చినోతి. సత్త్వాదయోహి కార్యగతలాఘవప్రకాశాదిహేతుభూతాః కారణభూతపృథివ్యాదిగతాస్తత్స్వభావవిశేషాః. ప్రవృత్తేశ్చ అనుపపత్తేరితి వర్తతే. ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్య ప్రధానస్య విచిత్రజగద్రచనానుగుణాద్యపరిస్పన్దరూపప్రవృత్త్యనుపపత్తేశ్చ నప్రధానం కారణమ్. ౧.

స్వపక్షరక్షణాయ పరపక్షాః ప్రతిక్షిప్యన్తే. † ఇతరథా కస్యచిన్మన్దధియ స్తేషాం పక్షాణాం యుక్త్యాభాసమూలతా మజానతః ప్రామాణికత్వశఙ్కయా వైదికపక్షే కించిచ్ఛ్రద్ధా వైకల్యం జాయేతాపి - అతః పరపక్షప్రతిక్షేపాయానన్తరః పాదః ప్రవర్తతే. † తత్ర ప్రథమంతావ త్కాపిలమతం నిరస్యతే - వైదికానుమత†సత్కార్యవాదాద్యర్థసఙ్గ్రహేణాపి తస్య సత్పక్షనిక్షేపసమ్భావనాభ్రమహేతుత్వాతిరేకాత్. ౧ †ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదిభిః వైదికవాక్యానామతత్పరత్వమాత్రముక్తమ్ - అత్రైవ తత్పక్షస్వరూపప్రతిక్షేపః క్రియతఇతి నపౌనరుక్త్యాశఙ్కా. †ఏషాహి సాఙ్ఖ్యానాం దర్శనస్థితిః - * ౨ మూలప్రకృతి రవికృతి ర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయ స్సప్త। షోడశకశ్చ వికారో నప్రకృతి ర్నవికృతిః పురుషః॥ ఇతితత్త్వసఙ్గ్రహః. † మూలప్రకృతిర్నామ సుఖదుఃఖమోహాత్మకాని లాఘవప్రకాశచలనోపష్టమ్భనగౌరవావరణకార్యాణ్యత్యన్తాతీన్ద్రియాణి కార్యైకనిరూపణవివేకాన్యన్యూనానతిరేకాణి సమతాముపేతాని సత్త్వరజస్తమాంసి ద్రవ్యాణి. సాచ సత్త్వరజస్తమసాం సామ్యరూపా ప్రకృతిరేకా స్వయ మచేతనాఽనేకచేతనభోగాపవర్గార్థా నిత్యా సర్వగతా సతతవిక్రియా నకస్యచి ద్వికృతిః - అపితు పరమకారణమేవ. † మహదాద్యాస్తద్వికృతయోఽన్యేషాంచ ప్రకృతయ స్సప్త - మహా, నహఙ్కారః, శబ్దతన్మాత్రం, స్పర్శతన్మాత్రం, రూపతన్మాత్రం, రసతన్మాత్రం, గన్ధతన్మాత్రమితి. తత్రాహఙ్కారస్త్రిధా - వైకారిక స్తైజసో భూతాదిశ్చ - క్రమాత్సాత్త్వికో రాజస స్తామసశ్చ. తత్ర వైకారిక స్సాత్త్విక ఇన్ద్రియాదిః. భూతాదిస్తామసో మహాభూతహేతుభూతతన్మాత్రహేతుః. తైజసో రాజస స్తూభయో రనుగ్రాహకః. ఆకాశాదీని పఞ్చ మహాభూతాని, శ్రోత్రాదీని పఞ్చజ్ఞానేన్ద్రియాణి, వాగాదీని పఞ్చ కర్మేన్ద్రియాణి, మన, ఇతి కేవలవికారాః షోడశ. † పురుషస్తు నిష్పరిణామత్వేన నకస్యచిత్ప్రకృతిః - నకస్యచి ద్వికృతిః - తతఏవ నిర్ధర్మకశ్చైతన్యమాత్రవపు ర్నిత్యో నిష్క్రియ స్సర్వగతః ప్రతిశరీరం భిన్నశ్చ. నిర్వికారత్వా న్నిష్క్రియత్వాచ్చ తస్య కర్తృత్వం భోక్తృత్వంచ నసమ్భవతి. †ఏవంభూతేపి తత్త్వే మూఢాః ప్రకృతిపురుషసన్నిధిమాత్రేణ పురుషస్య చైతన్యం ప్రకృతావధ్యస్య, ప్రకృతేశ్చ కర్తృత్వం స్ఫటికమణావివ జపాకుసుమస్యారుణిమానం పురుషేఽధ్యస్యాహం కర్తా భోక్తేతి మన్యన్తే. ఏవ మజ్ఞానా ద్భోగః - తత్త్వజ్ఞానాచ్చాపవర్గః. † తదేతత్ప్రత్యక్షానుమానాగమైః సాధయన్తి. తత్ర ప్రత్యక్షసిద్ధేషు పదార్థేషు † నాతీవ వివాదపద మస్తి. ఆగమోపి కపిలాదిసర్వజ్ఞజ్ఞానమూలఇతి - సోపి ప్రథమే

దస్య పూర్వభావిత్వశఙ్కా నిరస్తా - అత్ర కార్యవిషయే పరోక్తదూషణపరిహారోహి క్రియతే. అతఃకారణవిషయే స్వమతస్థాపనం పరపక్షదూషణంచ సఙ్గతమ్, † కిమర్థం పరపక్షప్రతిక్షేప ఇత్యత్రాహ (ఇతరథేతి). † కాపిలమతనిరాసప్రాథమ్యహేతుమాహ (తత్రేతి). † (సత్కార్యవాదాదీతి) ఆదిశబ్దేన చతుర్వింశతితత్త్వస్వీకారో వివక్షితః. † పౌనరుక్త్య మాశఙ్క్య నిరాకరోతి (ఈక్షతేరితి) కిం బ్రహ్మకారణవాద ఏకాన్తతః శ్రద్ధేయః - ఉతనేతి, తదర్థం ప్రధానం జగత్కారణమ్ - నేతి. కిం ప్రధానస్య పురుషసన్నిధానా త్పఙ్గుసన్నిధానా దన్ధస్యేవ ప్రవృత్తి స్సమ్భవతి - నేతి. కిమన్ధస్య పఙ్గుసన్నిధానాన్మార్గావలోకనవ్యాపారవత్పురుషసన్నిధానాత్తచ్ఛాయాపత్త్యావా జ్ఞాతృత్వం సమ్భవతి - నేతి. యదా జ్ఞాతృత్వసమ్భవః - తదా ప్రవృత్తిసమ్భవాత్ ప్రధానకారణత్వ ముపపన్నమితి నైకాన్తతో బ్రహ్మకారణవాదః శ్రద్ధేయః. యదా జ్ఞాతృత్వాసమ్భవః - తదా ప్రవృత్త్యసమ్భవాత్ ప్రధానకారణవాదానుపపత్తే ర్బ్రహ్మకారణవాద ఏకాన్తతః శ్రద్ధేయః ఇతి సిధ్యతి. † (ఏషేత్యాది). † తత్త్వసఙ్గ్రహశ్లోకం వ్యాచష్టే (మూలప్రకృతిర్నామేత్యాదినా) ఉపష్టమ్భనమ్ - ధారణమ్. అత్యన్తాతీన్ద్రియాణి - నిత్యానుమేయానీత్యర్థః. సమతాముపేతానీత్యుక్తే కేనచి దాకారేణ సామ్యం స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం సమశబ్దవ్యాఖ్యానాయాన్యూనానతిరేకాణీత్యుక్తమ్. సత్త్వరజస్తమస్సమూహః ప్రకృతిరిత్యర్థః. వికృతిః - కార్యమ్. † (మహదాద్యాఇతి) స్వకారణాపేక్షయా వికృతయః, స్వకార్యాపేక్షయా ప్రకృతయ, ఇత్యర్థః. ※ షోడశకశ్చ వికారఇత్యత్ర చ ఏవార్థః - షోడశకో వికారఏవేత్యర్థః. * † నప్రకృతిరిత్యాదిశ్లోకఖణ్డం వ్యాచష్టే (పురుషస్త్వితి) నిర్ధర్మకః - జ్ఞాతృత్వరహితః. తద్ధ్యన్తఃకరణస్యేతి తన్మతమ్. † తర్హి భోగమోక్షౌ నస్యాతామిత్యత్రాహ (ఏవంభూతేపీతి) తత్త్వమ్ - అర్థస్థితిః. † (తదేతదిత్యాది). † (నాతీవవివాదపదమస్తీతి) సత్కార్యవాదసమవాయానభ్యుపగమాదిభి ర్నవివాదఇత్యర్థః. అభివ్యక్త్యవస్థావైషమ్యాదిక మభిప్రేత్య నాతీవేత్యుక్తమ్.

౧॥ శారీ - ౧అ - ౧పా - ౫. ౨॥ సాఙ్ఖ్యతత్త్వకౌముద్యాం ౩కారికా.

కాణ్డే ప్రమాణలక్షణే † నిరస్తప్రాయః. † యదిదం ప్రధానమేవ జగత్కారణ మిత్యనుమానమ్ - తన్నిరసనేన తన్మతం సర్వం నిరస్తం భవతీతి తదేవ నిరస్యతే. † తే చైవం వర్ణయన్తి - కృత్స్నస్య జగత ఏకమూలత్వ మవశ్యాభ్యుపగమనీయమ్ - అనేకేభ్యః కార్యోత్పత్త్యభ్యుపగమే కారణానవస్థానాత్. † తన్తుప్రభృతయో హ్యవయవాః స్వాంశభూతై షడ్భిః పార్శ్వైః పరస్పరం సంయుజ్యమానా అవయవిన ముత్పాదయన్తి - తేచ తన్త్వాదయః సావయవా స్తథాభూతై రుత్పాద్యన్తే - తేచ తథాభూతైః సావయవైరితి పరమాణుభిరపి స్వకీయై షడ్భిః పార్శ్వై స్సంయుజ్యమానైరేవ స్వకార్యోత్పాదన మభ్యుపేతవ్యమ్ - అన్యథా ప్రథిమానుపపత్తేః. పరమాణవో ప్యంశిత్వేన సాంశై స్తథైవోత్పాద్యన్తే - తేచ సాంశైరితి న క్వచిత్కారణవ్యవస్థితిః. † అతః కారణవ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థ మేకద్రవ్యం వివిధవిచిత్రపరిణామశక్తియుక్తం † స్వయ మప్రచ్యుతస్వరూపమేవ మహదాద్యనన్తావస్థాశ్రయః కారణ మాశ్రయణీయమ్. † తచ్చైకం కారణం గుణత్రయసామ్యరూపం ప్రధానమితి తత్కల్పనే హేతూనుపన్యస్యన్తి ※ ౧ భేదానాం పరిమాణాత్సమన్వయాచ్ఛక్తితః ప్రవృత్తేశ్చ। కారణకార్యవిభాగా దవిభాగాద్వైశ్వరూప్యస్య ॥ కారణ మస్త్యవ్యక్తమితి. † అయమర్థః - † విశ్వరూపమేవ వైశ్వరూప్యమ్ - విచిత్రసన్నివేశం తనుభువనాది కృత్స్నం జగత్. తచ్చ జగద్విచిత్రసన్నివేశత్వేన కార్యభూతం తత్సరూపావ్యక్తకారణకమ్. కుతః. కార్యత్వాత్. † కార్యస్యహి సర్వస్య తత్సరూపాత్కారణవిశేషాద్విభాగ స్తస్మిన్నేవావిభాగశ్చ దృశ్యతే - † యథా ఘటమకుటాదేః కార్యస్య తత్సరూపా న్మృత్సువర్ణాదేః కారణా ద్విభాగ స్తస్మిన్నేవ చావిభాగః. † అతో విశ్వరూపస్య జగత స్తత్సరూపా త్ప్రధానా దుత్పత్తి స్తస్మిన్నేవ లయశ్చేతి ప్రధానకారణకమేవ జగత్. గుణత్రయసామ్యరూపం ప్రధానమేవ జగత్సరూపం కారణమ్ - † సత్త్వరజస్తమోమయసుఖదుఃఖమోహాత్మకత్వాజ్జగతః - యథా మృదాత్మనో ఘటస్య మృద్ద్రవ్యమేవ కారణమ్. † తదేవహి తదుత్పత్త్యాఖ్యప్రవృత్తి శక్తిమత్ - తథా దర్శనాత్. † అవ్యక్తస్య గుణసామ్యరూపస్య దేశతః కాలతశ్చాపరిమితస్యైవ కారణత్వమ్ - భేదానామ్ - మహదహఙ్కారతన్మాత్రాదీనాం పరిమితత్వా దవగమ్యతే. మహదాదీనిచ ఘటాదివత్పరిమితాని కృత్స్నజగదుత్పత్తౌ నప్రభవన్తి - † అత స్త్రిగుణం జగద్గుణత్రయసామ్యరూపప్రధానైకకారణమితి నిశ్చీయతే.

---

† (నిరస్తప్రాయఇతి) ఆగమః కిం కపిలప్రోక్తః - ఉత వేదః. తత్ర వేదస్య ప్రధానాదిపరత్వవ్యావృత్తిః ప్రథమాధ్యాయే దర్శితా. కపిలాగమస్యతు నిరాసో ధర్మవిచారారమ్భే ఫలితఇత్యర్థః. † అనుమాన మేకం స్థితమ్ - తస్మి న్నిరస్తే సర్వం నిరస్తం భవతీత్యాహ (యదిదమితి) అనుమానవ్యుదాసాయ ప్రథమం విషయశుద్ధిం కరోతి (తేచైవమిత్యాదినా). † అనేకేభ్యః కార్యోత్పత్తౌ కారణానవస్థాన ముపపాదయతి (తన్తుప్రభృతయఇతి) అసంయుక్తప్రదేశేన సంయుక్తైరేవ పృథ్వ్యాదికార్యోత్పాదనం దృశ్యతే - యద్యసంయుక్తప్రదేశభేద మనపేక్ష్యైకత్ర సంయుజ్యన్తే - తర్హ్యేకస్మా త్పరమాణో రనతిరిక్తప్రదేశతయా పృథ్వ్యాదికార్యం నోత్పద్యతే. ప్రదేశభేదః పరమాణోరస్తీతిచేత్ - సాంశత్వా త్తస్యాప్యారమ్భకాపేక్షయాఽనవస్థేత్యర్థః. † (అతఇతి). † ఏకస్మిన్కార్యే కృత్స్నస్య కారణస్య నిరవశేషాన్వయవ్యావృత్త్యర్థమాహ (స్వయమప్రచ్యుతేతి). † ఏవం పరమాణువ్యావృత్తి స్సిద్ధా. అథ బ్రహ్మవ్యావృత్త్యర్థ మాహ (తచ్చైకమితి). † ※ భేదానా మిత్యాదిశ్లోకం వ్యాచష్టే (అయమర్థఇతి). † వైశ్వరూప్యపదం వ్యాచష్టే (విశ్వరూపమిత్యాదినా). † ※ కారణకార్యవిభాగాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (కార్యస్యహీతి) వ్యాప్తిప్రదర్శనమిత్యర్థః. † వ్యాప్తిస్థల మాహ (యథేతి). † పక్షధర్మతాబలాత్సిద్ధమర్థమాహ (అతో విశ్వరూపస్యేతి). † కార్యం సరూపకారణక మస్తు - తత్కథం ప్రధానకారణత్వసిద్ధిరితి శఙ్కాయాం సమన్వయాదితి పదం వ్యాచష్టే (సత్త్వరజస్తమోమయేతి). † శక్తితః ప్రవృత్తేశ్చేత్యేతద్వ్యాచష్టే (తదేవహీతి). † సరూపత్వం మహదాదీనా మప్యస్తీతి తేషాం కారణత్వశఙ్కాయామ్ ※ † భేదానాం పరిమాణాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే (అవ్యక్తస్యేతి). † నిగమయతి (అత ఇతి) జగద్విచిత్రసన్నివేశత్వాత్ కార్యమ్ - రథాదివత్. జగత్స్వసమానరూపకారణకమ్ - కార్యత్వాత్ - యత్కార్యం తత్స్వసమానరూపకారణకం దృష్టమ్ - యథా ఘటాదీత్యనుమానశరీరమ్. అత్ర సత్త్వరజస్తమోమయసుఖదుఃఖమోహానాం కార్యేఽన్వయదర్శనాత్ తదుత్పాదనశక్తం

౧॥ సాంఖ్య - ౧౫, ౧౬ కా.

౨. † అత్రోచ్యతే రచనానుపపత్తేశ్చనానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ † అనుమీయత ఇత్యనుమానమ్. † నభవదుక్తం ప్రధానం విచిత్రజగద్రచనాసమర్థమ్ - అచేతనత్వేసతి తత్స్వభావాభిజ్ఞానధిష్ఠితత్వాత్ - యదేవం తత్తథా - యథా రథప్రాసాదాదినిర్మాణే కేవలదార్వాదికమ్. † దార్వాదేరచేతనస్య తదభిజ్ఞానధిష్ఠితస్య కార్యారమ్భానుపపత్తే ర్దర్శనాత్, తదభిజ్ఞాధిష్ఠితస్య కార్యారమ్భప్రవృత్తేర్దర్శనాచ్చ నప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణ మిత్యుక్తం భవతి. † చకారాద న్వయస్యానైకాన్త్యం సముచ్చినోతి - నహ్యన్వితం శౌక్ల్యగోత్వాదికారణత్వవ్యాప్తమ్. నచ వాచ్యం † మాభూ దన్వితానామపి శౌక్ల్యాదిధర్మాణాం కారణత్వమ్ - ద్రవ్యస్యతు హేమాదేః కార్యేఽన్వితస్య కారణత్వవ్యాప్తిరస్త్యేవ - సత్త్వాదీన్యపి ద్రవ్యాణి కార్యేఽన్వితాని కారణత్వవ్యాప్తానీతి. యత స్సత్త్వాదయో ద్రవ్యధర్మాః - నతు ద్రవ్యస్వరూపమ్. † సత్త్వాదయోహి పృథివ్యాదిద్రవ్యగతలఘుత్వప్రకాశాదిహేతుభూతా స్తత్స్వభావవిశేషాఏవ - నతు మృద్ధిరణ్యాదివద్ద్రవ్యతయా కార్యాన్వితా ఉపలభ్యన్తే. † గుణా ఇత్యేవచ సత్త్వాదీనాం ప్రసిద్ధిః. † యచ్చకారణవ్యవస్థాసిద్ధయే జగతః ఏకమూలత్వముక్తమ్ - తదపి సత్త్వాదీనా మనేకత్వా న్నోపపద్యతే. † అతఏవ కారణవ్యవస్థాచ నసిధ్యతి - † సామ్యావస్థా స్సత్త్వాదయ ఏవహి ప్రధాన మితి త్వన్మతమ్ - † అతః కారణబహుత్వా దనవస్థా తదవస్థైవ. నచ తేషా మపరిమితత్వేన వ్యవస్థాసిద్ధిః - † అపరిమితత్వేహి త్రయాణామపి సర్వగతత్వేన న్యూనాధికభావాభావాద్వైషమ్యాసిద్ధేః కార్యారమ్భాసమ్భవాత్ † కార్యారమ్భాయైవ పరిమితత్వ మవశ్యాశ్రయణీయమ్.

సత్త్వరజస్తమోమయమేవ కారణమ్ - తస్య పరిమితత్వే కృత్స్నకారణత్వానుపపత్త్యా తస్యాపి కారణాపేక్షయాఽనవస్థానాచ్చాపరిచ్ఛిన్నం వస్తు కారణం భవతీతి పక్షధర్మతాబలా త్సిద్ధమ్ - యథా కార్యత్వాత్ సకర్తృకత్వేఽనుమీయమానే పక్షధర్మతాబలాదీశ్వరసిద్ధిః. తద్వత్. తత్ర నిమిత్తమ్ - అత్రోపాదానమితి విశేషః.

౨. † (అత్రోచ్యతఇత్యాది). † అనుమానశబ్దస్యానుమితి పరత్వే కస్యేత్యపేక్షాయాం ప్రధానస్యేతి ధర్మివాచిషష్ఠ్యన్తపదాధ్యాహారప్రసఙ్గా త్తన్నిరపేక్షనిర్వాహే సమ్భవతి తస్యైవ న్యాయ్యత్వా దాహ (అనుమీయతఇతి). † ప్రత్యనుమానోపయోగినీం వ్యాప్తిం శిక్షయతి (నభవదుక్తమిత్యాదినా). † అపేక్షితాన్వయవ్యతిరేకా దృష్టాన్తే దర్శయన్ సూత్రస్య వాక్యార్థ మాహ (దార్వాదేరిత్యాదినా). † ప్రథమస్య చశబ్దస్యార్థమాహ (చకారాదితి). † కార్యేఽన్వితస్య మృదాదేః కారణత్వం దృశ్యతే-తథా సత్త్వాదిమయసుఖదుఃఖాదేః. కార్యేఽన్వయాత్ కార్యే సత్త్వాద్యన్వయస్సిద్ధఇతి సత్త్వాదీనాం కారణత్వమితిహ్యుక్తమ్ - తస్య శౌక్ల్యాదిష్వనైకాన్త్యమిత్యర్థః. కార్యే సమన్వితద్రవ్యత్వాదితిచేత్ - ద్రవ్యత్వ మసిద్ధమిత్యాహ (మాభూదిత్యాదినా). † (సత్త్వాదయోహీతి) లఘుత్వాదికార్యద్వారా సత్త్వాదీనాం సుఖదుఃఖాదిహేతుత్వమితి మన్తవ్యమ్. † (గుణా ఇత్యేవచేతి) సత్త్వాదీనాం ద్రవ్యత్వస్యాప్రామాణికతయా గుణశబ్దస్యాస్వారస్య మయుక్తమితి భావః. జగత్ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితాచేతనకారణకం నభవతి- కార్యత్వాత్ - యత్కార్యమ్ - తత్స్వాభిజ్ఞానధిష్ఠితాచేతనోపాదానకం నభవతి - యథా ఘటాదికం చేతనాధిష్ఠితకారణకం దృష్టమ్ - యత్ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితాచేతనోపాదానకం నభవతి - తత్కార్యమపి నభవతి - యథానిత్యమ్ - తుచ్ఛంవేతి ప్రత్యనుమానశరీరమ్. యద్వా - నాత్ర ప్రత్యనుమానం వివక్షితమ్ - ఈశ్వరానుమానఇవ విశేషవిరోధో వివక్షితః. అచేతనత్వం ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం సాధయేదితి తదుపయోగినీ వ్యాప్తిర్దర్శితా. † (యచ్చేతి) సత్త్వాదీనా మనేకత్వాదేకమూలత్వం నాస్తీత్యర్థః. † (అతఏవేతి) అనేకత్వాదేవ కారణవ్యవస్థాచ నాస్తీత్యర్థః. † అనేకత్వాభ్యుపగమం దర్శయతి (సామ్యావస్థాఇతి). † తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) బహూనాం కారణానాం విషమావస్థత్వేనైవ కారణత్వదర్శనా, త్పరిమితానా మేవ వైషమ్యదర్శనాచ్చ విషమావస్థానాం పరిమితానాం పార్శ్వవిశేషై స్సంయుక్తానామేవ పృథుకార్యారమ్భకత్వం స్యాత్ - తేషామపి విషమత్వాత్పరిమితత్వాచ్చ కార్యత్వా త్కారణాన్తరాపేక్షత్వం స్యాత్ - తేషామపి తస్యారమ్భాయ విషమత్వాత్ పరిమితత్వాచ్చ సకారణత్వమిత్యనవస్థేత్యర్థః. † అపరిమితత్వాన్నానవస్థేత్యత్రాహ (అపరిమితత్వేహీతి). † (కార్యారమ్భాయైవపరిమితత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి) కార్యారమ్భసిద్ధ్యర్థవైషమ్యసిద్ధ్యర్థం పరిమితత్వమాశ్రయణీయమ్ - తథాసతి తేషామపి సకారణత్వమిత్యనవస్థేత్యర్థః.

† యత్ర రథాదిషు స్పష్టం చేతనాధిష్ఠితత్వం దృష్టమ్ - తద్వ్యతిరిక్తం సర్వం పక్షీకృతమిత్యాహ.

౨॥ సూ. పయోమ్బువచ్చేత్తత్రాపి. ౨.

౩. యదుక్తం ప్రధానస్య ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్య విచిత్రజగద్రచనానుపపత్తిరితి - తన్న - యతః పయోఽమ్బువత్ప్రవృత్తిరుపపద్యతే. పయస స్తావద్దధిభావేన పరిణమమానస్యానన్యాపేక్షస్యా† ద్యపరిస్పన్దప్రభృతిపరిణామపరమ్పరా స్వత ఏవోపపద్యతే, యథాచ వారిదవిముక్తస్యామ్బున ఏకరసస్య నారికేళతాళచూతకపిత్థనిమ్బతిన్త్రిణ్యాదివిచిత్రరసరూపేణ పరిణామప్రవృత్తిః స్వతఏవ దృశ్యతే, - తథా ప్రధానస్యాపి పరిణామస్వభావస్యాన్యానధిష్ఠితస్యైవ ప్రతిసర్గావస్థాయాం సదృశపరిణామేనావస్థితస్య సర్గావస్థాయాం గుణవైషమ్యనిమిత్తవిచిత్రపరిణామ ఉపపద్యతే. † యథోక్తం ※ ౧ పరిణామతస్సలిలవత్ † ప్రతి ప్రతిగుణాశ్రయవిశేషాదితి. తదేవ మవ్యక్త మనన్యాపేక్షం ప్రవర్తతఇతిచేత్. అత ఉత్తరం తత్రాపీతి యత్ క్షీరజలాదిదృష్టాన్తతయా నిదర్శితమ్ - తత్రాపి ప్రాజ్ఞానధిష్ఠానే ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే. తదపి పూర్వత్ర పక్షీకృత మిత్యభిప్రాయః. † ౨ ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్న క్షీరవద్ధీత్యత్ర దృష్టపరికరాన్తరరహితస్యాపి స్వాసాధారణపరిణామ ఉపపద్యతఇత్యేతావదుక్తమ్ - నప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం పరాకృతమ్ - ※ ౩ యోప్సు తిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రుతేః.

౩॥ సూ. వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్. ౩.

౪. ఇతశ్చ. సత్యసఙ్కల్పేశ్వరాధిష్ఠానానపేక్షపరిణామిత్వే † సర్గవ్యతిరేకేణ † ప్రతిసర్గావస్థయాఽనవస్థితిప్రసఙ్గాచ్చ నప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమ్. ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వే తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వేన సర్గప్రతిసర్గవిచిత్రసృష్టివ్యవస్థా

† ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (యత్రేతి) క్షీరాదిదృష్టాన్తేన ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితత్వం సాధయామఇతిచేత్ - తత్పక్షీకృతమ్ - తత్రాపి ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం నిసాధయిషితమిత్యర్థః.

౨. ౨॥ సూ. పయోమ్బువచ్చేత్తత్రాపి. † (ఆద్యపరిస్పన్దేతి) చక్రభ్రమపరిణామాదివ్యావృత్త్యర్థ మాద్యశబ్దః. పరిస్పన్దశబ్దేనాన్యథాభావోద్యోగో వివక్షితః - నతు చలనమ్. † (యథోక్తమితి). † (ప్రతిప్రతీతి) వస్తుషు ప్రత్యేకం గుణానా మఙ్గాఙ్గీభావేనావస్థానరూపవైషమ్యాత్ సలిలవత్ స్వతఏవ పరిణామాత్ జగత్ప్రవృత్తిశ్చేతననిరపేక్షోపపద్యతఇత్యర్థః. రచనానుపపత్తేరితి పూర్వసూత్రనిర్దేశసామర్థ్యాన్నిరోధాదిహాప్యనుపపత్తేరిత్యధ్యాహార ఉపపన్నఇత్యభిప్రాయేణ నోపపద్యతఇత్యుక్తమ్. † విరోధ మాశఙ్క్య పరిహరతి (ఉపసంహారేతి) శరీరవ్యతిరిక్తదణ్డచక్రాదిస్థానీయాచిద్రూపపరికరాన్తరనైరపేక్ష్యముక్తమిత్యవిరోధఇత్యర్థః.

౪. ౩॥ సూ. వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్. ఇతశ్చేతి వాక్యభేదః. † వ్యతిరేకశబ్దం వ్యాచష్టే (సర్గేతి). † (ప్రతిసర్గావస్థయానవస్థితి

౨॥ సూ. పయోఽమ్బువచ్చేత్తత్రాపి. ౨. ౩॥ సూ. వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్. ౩.

(వే-సా.) యథా పయః, అమ్బుచ దధ్యాదిభావేఽనపేక్షమ్; తద్వత్ప్రధానమపీతిచేత్ తత్రాపి ఉక్తఏవహేతుః, తస్యాపి పక్షీకృతత్వాత్ ౨.

(వే-దీ.) పయసః అమ్బునశ్చ యథా ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్యైవ దధిభావేన నారికేళచూతాదివిచిత్రరసరూపేణచ పరిణామో దృశ్యతే - తద్వత్ప్రధానస్యాపి కేవలస్యైవ జగదాకారేణ పరిణామ ఉపపద్యతఇతిచేత్. పరిహరతి తత్రాపి ఇతి. తదపిపక్షీకృతమిత్యర్థః. యత్ర రథాదిష్వచేతనస్య ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం దృష్టమ్ - తద్వ్యతిరిక్తంహి సర్వం పక్షీకృతమేవ. “౩ యోప్సుతిష్ఠన్” ఇత్యాదిశ్రుతేః తదపిప్రాజ్ఞాధిష్ఠితమ్. ౨.

(వే-సా.) ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వానపేక్షత్వేన సర్వదా సృష్టిప్రసఙ్గాచ్చ నప్రధానం కారణమ్. ౩.

(వే-దీ.) సర్గవ్యతిరేకేణ ప్రతిసర్గావస్థయాఽనవస్థితిప్రసఙ్గాచ్చకేవలం ప్రధానం నకారణమ్. అన్యానపేక్షత్వా త్ప్రధానస్య సర్వదైవహి సృష్టిః ప్రసజ్యతే. ౩.

౧॥సాఙ్ఖ్య - ౧౬కారి. ౨॥శారీ - ౨ - ౧ - ౨౪. ౩॥బృ - ౫ - ౭ - ౪.

సిద్ధిః. † నచవాచ్యం ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వేపి తస్యావాప్తసమస్తకామస్య † పరిపూర్ణస్య † నవధికాతిశయానన్దస్య నిరవద్యస్య నిరఞ్జనస్య సర్గప్రతిసర్గవ్యవస్థాహేత్వభావా, ద్విషమసృష్టౌ నిర్దయత్వప్రసఙ్గాచ్చ సమానోఽయం దోషఇతి. † పరిపూర్ణస్యాపి లీలార్థప్రవృత్తిసమ్భవాత్, † సర్వజ్ఞస్య తస్య పరిణామవిశేషాపన్నప్రకృతిదర్శనరూపసర్గప్రతిసర్గవిశేషహేతోస్సమ్భవాత్, క్షేత్రజ్ఞకర్మణామేవ విషమసృష్టివ్యవస్థాపకత్వాచ్చ. † నన్వేవంక్షేత్రజ్ఞపుణ్యాపుణ్యరూపకర్మభిరేవ సర్వా వ్యవస్థా సిద్ధ్యన్తీతి కృత మీశ్వరేణాధిష్ఠాత్రా - పుణ్యాపుణ్యరూపానుష్ఠితకర్మసంస్కృతా ప్రకృతిరేవ పురుషార్థానురూపం తథా తథా వ్యవస్థయా పరిణంస్యతే - † యథా విషాదిదూషితానా మన్నపానాదీనా మౌషధవిశేషాప్యాయితానాంచ సుఖదుఃఖహేతుభూతః పరిణామవిశేషో దేశకాలవ్యవస్థయా దృశ్యతే - అతస్సర్గప్రతిసర్గవ్యవస్థా దేవాదివిషమసృష్టిః కైవల్యవ్యవస్థాచ సర్వప్రకారపరిణామశక్తియుక్తస్య ప్రధానస్యైవోపపద్యతఇతి. † అనభిజ్ఞో భవాన్ పుణ్యాపుణ్యకర్మస్వరూపయోః, పుణ్యాపుణ్యస్వరూపేహి శాస్త్రైకసమధిగమ్యే - † శాస్త్రంచానాదినిధనావిచ్ఛిన్నపాఠసమ్ప్రదాయానాఘ్రాత ప్రమాదాదిదోషగన్ధ వేదాఖ్యాక్షరరాశిః. † తచ్చ పరమపురుషారాధనతద్విపర్యయరూపే కర్మణీ పుణ్యాపుణ్యే, తదనుగ్రహనిగ్రహాయత్తేచ తత్ఫలే సుఖదుఃఖే, ఇతి వదతి. † తథాహ ద్రమిడాచార్యః * ౧ ఫలసంబిభత్సయాహి కర్మభి రాత్మానం పిప్రీషన్తి సప్రీతోఽలం ఫలాయేతి శాస్త్రమర్యాదేతి. తథాచ శ్రుతిః * ౨ ఇష్టాపూర్తం బహుధాజాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిరితి. † తథాచ భగవతా స్వయమేవోక్తమ్ * ౩ యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతమ్ । స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవఇతి, * ౪ తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్ । క్షిపామ్యజస్ర మశుభానాసురీష్వేవయోనిష్వితి, చ. † స భగవాన్ పురుషోత్తమోఽవాప్తసమస్తకామ స్సర్వజ్ఞ స్సర్వేశ్వర స్సత్యసఙ్కల్పః † స్వమహాత్మ్యానుగుణలీలాప్రవృత్తః † ఏతాని కర్మాణి సమీచీనాన్యేతాన్య

ప్రసఙ్గాచ్చేతి) ప్రతిసర్గావస్థోపలక్షితావస్థానాభావప్రసఙ్గాచ్చేత్యర్థః. (నచేత్యాది) అవాప్తసమస్తకామస్య-అబ్భక్షఇతివత్ అవధారణగర్భమిదమ్. అవాప్తాఏవ సమస్తా కామా యేన-సోఽవాప్తసమస్తకామః. అవాప్తవ్యం నాస్తీత్యర్థః. † కుతఇత్యత్రాహ (పరిపూర్ణస్య) గుణవిభూతిభిః పరిపూర్ణత్వాదవాప్తవ్యం నాస్తీత్యర్థః. † విభూత్యాదే రననుకూలత్వేప్యవాప్తసమస్తకామత్వం నాస్తీత్యత్రాహ. యద్వా - తిష్ఠన్తు గుణా విభూతయశ్చ-తథాపిస్వేనైవావాప్తసమస్తకామత్వమాహ (అనవధికాతిశయానన్దస్యేతి) నిరవద్యస్య - అకర్మవశ్యస్య. నిరఞ్జనస్య - అగుణవశ్యస్య. సర్గస్థితిప్రళయాః రజస్సత్త్వతమఃకార్యాః - గుణవశ్యత్వంచ కర్మవశ్యస్య - అకర్మవశ్యస్యేశ్వరస్య గుణవశ్యత్వాభావాద్గుణానుగుణేచ్ఛయా సర్గాదివ్యాపారో నసమ్భవతీతిభావః. ఇతి నచవాచ్యమిత్యన్వయః. † (సర్వజ్ఞస్యేత్యాది) సర్గప్రతిసర్గవ్యవస్థాహేతురీశ్వరేణానుసన్ధీయమానా ప్రకృతేః పరిణామవిశేషాపత్తిః. నచ తయా స్వాతన్త్ర్యహానిః - ప్రత్యుతస్వాతన్త్ర్యపూర్తిరేవ - పరిణామవిశేషాపత్తౌసత్యామేవ సర్గాదివ్యాపారస్య తత్సఙ్కల్పాయత్తత్వాత్. యథా సంకల్పమనుష్ఠానంహి స్వాతన్త్ర్యమితిభావః. †(నన్విత్యాది)† కాలాదివ్యవస్థాయాం దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) ఉష్ణవర్జితే శీతవర్జితేవా వర్తమానస్య పథ్యాపథ్యవిభాగో దేశవ్యవస్థా. కైవల్యవ్యవస్థా-మోక్షవ్యవస్థా. † పరిహరతి (అనభిజ్ఞఇత్యాదినా) † కపిలాగమాదివ్యావృత్త్యర్థమాహ (శాస్త్రంచేతి) † తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) † శాస్త్రైకశైరప్యుక్తమిత్యాహ (తథాహేతి) * ఇష్టాపూర్తే - శ్రౌతస్మార్తకర్మణీ. బాహువిధ్యందేవతాఫలాదిభేదేన. భువనస్య నాభిః - * తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా ఇత్యాదిశ్రుతిప్రక్రియయాఽన్తర్యామిరూపేణ సర్వాధారభూతఇత్యర్థః. బిభర్తి - ఆరాధనతయా స్వీకరోతి. † పాపస్య తదపరాధరూపత్వజ్ఞాపనార్థంచ భగవద్గీతావచనం దర్శయతి (తథాచేతి). † * తేషాం సతతయుక్తానామితి వచనస్య వక్ష్యమాణత్వాదత్ర నోపాత్తమ్. ఏభిర్వచనైః ప్రస్తుతచోద్యస్య కిముక్తం భవతి - దయాళుస్సన్ సంసారిణోఽహితరూపకర్మణి కథం ప్రవర్తయతి - కర్మసాపేక్షనిగ్రహానుగ్రహత్వే స్వాతన్త్ర్యహానిః - తస్య స్వతన్త్రత్వే జీవానాం ఫలాన్వయానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (సభగవానితి) నిర్దోషత్వం మఙ్గళగుణత్వంచ భగవచ్ఛబ్దార్థః. తాభ్యాం వైలక్షణ్యం పురుషోత్తమశబ్దార్థః. వివిధఫలప్రదానసర్గాద్యుపయోగివిశేషణాని సర్వజ్ఞత్వాదీని. † సర్గాదేరాయాసరూపత్వాన్న లీలాత్వమిత్యత్రాహ (స్వమాహాత్మ్యేతి). † సర్వం తదిచ్ఛాధీనంచేత్ - జ్యోతిష్టోమాదేః పుణ్యత్వం బ్రహ్మహత్యాదేః పాపత్వంచ విపర్యయేణ స్యాతా మిత్యత్రాహ (ఏతానికర్మాణీత్యాది) అనాదిపుణ్యపాపవ్యవస్థాచ తదీయానాదిస్వాతన్త్ర్యనిబన్ధనేత్యర్థః. † సర్వ

౧॥ ద్రమిడాచార్య. ౨॥ తై - అష్టక - ౨. ౩॥ గీ - ౧౮ - ౪౬. ౪॥ గీ - ౧౬ - ౧౯.

సమీచీనానీతి కర్మద్వైవిధ్యం సంవిధాయ † తదుపాదానోచిత † దేహేన్ద్రియాదికం తన్నియమనశక్తించ సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాం † సామాన్యేన ప్రదిశ్య స్వశాసనావబోధిశాస్త్రంచ ప్రదర్శ్య తదుపసంహారార్థంచాన్తరాత్మతయాఽనుప్రవిశ్యా † నుమన్తృతయాచ నియచ్ఛం స్తిష్ఠతి. † క్షేత్రజ్ఞాస్తు తదాహితశక్తయస్తత్ప్రదిష్టకరణకళేబరాదికాస్తదాధారాశ్చ † స్వయమేవ స్వేచ్ఛానుగుణ్యేన పుణ్యాపుణ్యరూపే కర్మణీ ఉపాదదతే - తతశ్చ పుణ్యరూపకర్మకారిణం స్వశాసనానువర్తినం జ్ఞాత్వా ధర్మార్థకామమోక్షైర్వర్ధయతే, శాసనాతివర్తినంచ తద్విపర్యయై ర్యోజయతి, † అతఃస్వాతన్త్ర్యాదివైకల్యచోద్యాని నావకాశం లభన్తే. † దయాహినామ † స్వార్థనిరపేక్షా పరదుఃఖాసహిష్ణుతా. సాచ † స్వశాసనాతివృత్తివ్యవసాయిన్యపి వర్తమానా నగుణాయావకల్పతే - ప్రత్యుతాపుంస్త్వమేవావహతి. తన్నిగ్రహఏవ తత్ర గుణః - అన్యథా శత్రునిగ్రహాదీనామగుణత్వప్రసఙ్గాత్. స్వశాసనాతివృత్తివ్యవసాయనివృత్తిమాత్రేణానాద్యనన్తకల్పోపచితదుర్విషహానన్తాపరాధాఽనఙ్గీకారేణ నిరతిశయసుఖసంవృద్ధయే స్వయమేవ ప్రయతతే. † యథోక్తమ్ * ౧ తేషాం

~~~~~~

ప్రవృత్తేస్తదిచ్ఛాధీనత్వాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం సుఖాదిభోక్తృత్వం నస్యాత్, తస్య నిర్దయత్వాదిప్రసఙ్గశ్చేత్యత్రాహ (తదుపాదానోచితేతి) యథా పితృభ్యా ముత్పాద్య వర్ధిత శ్శిక్షితోఽర్థగృహక్షేత్రదానాదినోపకృతః పుత్రః పితృదత్తైరేవార్థాదిభి ర్యజ్ఞాదికంవా కరోతి - విషయచాపలంవాఽనువర్తతే - నతత్ర పిత్రోర్దోషః, తదధీనవైభవత్వంచ పుత్రస్య నహీయతే, తద్వదితిభావః. † (సామాన్యేనప్రదిశ్యేతి). † దేహేన్ద్రియాదికం సర్వేషాం దదాతి - నతు కస్యచిద్దత్వా కస్యచి న్నదదాతి - దేహేన్ద్రియాదివైషమ్యన్తు కర్మకృతమిత్యభిప్రేత్యాహ (దేహేన్ద్రియాదికమిత్యాది) పరమాత్మనశ్శక్తస్యాప్యనివారణం దోషఇతిచేన్న ఉపేక్షకత్వంప్రయోజయితృత్వ మనుమన్తృత్వంచేతి త్రయ మస్తి. తత్ర ప్రయోజయితృత్వమ్ - అప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకత్వమ్. తచ్చాజ్ఞాపయితృత్వ మర్థయితృత్వ ముపదేష్టృత్వంచేతి త్రిధా. అనుమన్తృత్వమ్ - ప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకత్వమ్. ఉపేక్షకత్వమ్ - ఔదాసీన్యమ్. తత్ర భగవతః పుణ్యాపాపయోః ప్రయోజయితృత్వం నాస్తి. ప్రథమ ముపేక్షమాణ ఏవాస్తే. పశ్చాదనుమన్తృత్వమస్త్యేవ. అభిమతే ప్రవృత్తం కేన చి ద్విఘ్నేన నివృత్త మవిఘ్నం ప్రవర్తయతి, పశ్చాత్ఫలంచ దదాతి,. అజ్ఞాతిలఙ్ఘన ప్రవృత్తత్వేన కుపితత్వా ద్భగవా ననుమన్తా భవతి. అనుమతిః ఫలదాన ముభయమపి దణ్డప్రకారఏవ - తథాచ దృశ్యన్తే - రాజానోహి స్వశాసనాతివృత్తప్రవృత్తిం జ్ఞాత్వా కోపాత్తథా కరోత్విత్యనుమన్యన్తే - అనుమతిశ్చ కోపకృతో దణ్డవిశేషఏవ. అతీవానుకూల్యప్రాతికూల్యప్రవృత్తయో రుత్తరోత్తరహితాహితకర్మసు ప్రయోజయితాచ భవతి భగవాన్. అహితప్రవృత్తవిషయే ఉపేక్షకత్వేఽనుమన్తృత్వే ప్రయోజయితృత్వేచ తస్య నిర్దయత్వాదిప్రసఙ్గఇతిచేత్, తతః కిమ్. దయాచేద్గుణః - నిగ్రహశ్చ ద్దోషఇతి న నియమోస్తి - లోకే అస్థానదయాయాః స్థాననిగ్రహస్యచ గుణత్వదోషత్వదర్శనాభావాత్. రాజాదీనాం దణ్డ్యదణ్డనాదేర్దోషత్వం శాస్త్రవశ్యక్షేత్రజ్ఞత్వప్రయుక్తమితిచేత్. తర్హి తేషా మనుగ్రహాదే ర్గుణత్వమపి క్షేత్రజ్ఞత్వప్రయుక్తం స్యాత్ - తత్రైవ నిగ్రహానుగ్రహాదే ర్దోషత్వగుణత్వదర్శనాత్. అతో నిర్దయత్వహేతు రనైకాన్తికః. శక్తస్యాపీశ్వరస్య కథ ముపేక్షకత్వమ్. నోపేక్షణమ్ - శాస్త్రప్రవర్తనముఖేన సామాన్యేనాహితప్రవృత్తినివారణస్య కృతత్వాత్. ప్రవృత్తికాలేతు విశేషతో నివారకత్వాభావరూప ముపేక్షకత్వం స్వాతన్త్ర్యాత్. తచ్చ స్వాతన్త్ర్యం దోష ఇతిచేత్ - తత్ర కింప్రమాణమ్, ఈశ్వరస్యాప్రత్యక్షత్వా న్నతత్ప్రమాణం. యద్యనుమానమ్ - తత్రేదం వక్తవ్యమ్. కిమీశ్వరాఖ్యం ధర్మిణం శాస్త్రైకసమధిగమ్య మభ్యుపగమ్య తత్స్వాతన్త్ర్యస్య దోషత్వ మనుమీయతే - ఉతానభ్యుపగమ్య. అనభ్యుపగమే హేతోరాశ్రయాసిద్ధిః. అభ్యుపగమే ధర్మిగ్రాహకప్రమాణేన శాస్త్రేణ తస్య గుణత్వేన ప్రతిపన్నత్వా త్కాలాత్యయాపదిష్టత్వమితి. † ఏతదభిప్రేత్యాహ (అనుమన్తృతయాచ నియచ్ఛం స్తిష్ఠతీతి). † (క్షేత్రజ్ఞాస్త్వితి) అనుమన్తృతయా నియన్తృత్వాత్, ధారకత్వా, త్సామాన్యేన దేహేన్ద్రియాదిప్రదత్వాచ్చ సర్వం తదధీన మిత్యభిప్రాయేణ తదాహితశక్తయ ఇత్యాదికం విశేషణ ముక్తమ్. పుణ్యాపుణ్యయోః ప్రవృత్తస్య ప్రవృత్తిస్తదనుగుణేచ్ఛయా - తదనుగుణజ్ఞానంచ క్షేత్రజ్ఞాధీనమేవ - భగవత ఉపేక్షకత్వాత్. † తత్రోపేక్షకత్వమపి స్వాతన్త్ర్యవిశేషఏవేత్యభిప్రాయేణాహ (స్వయమేవస్వేచ్ఛానుగుణ్యేనేతి). † కర్మానుగుణఫలప్రదత్వే స్వాతన్త్ర్యవైకల్యమ్ - నోచే న్నిర్దయత్వాదిప్రసఙ్గఇత్యత్రాహ (అతఇతి) స్వాతన్త్ర్యాదివైకల్యశబ్దేన దయావైకల్యం సర్వేషు సమత్వవైకల్యం జీవానాం ఫలాన్వయరాహిత్యంచ వివక్షితమ్. ఏతత్కర్మకారిణే ఏతత్ఫలం దాస్యామీతి తస్య సఙ్కల్పః - తత్ర యథాసఙ్కల్పం కుర్వతస్తస్య స్వాతన్త్ర్యపౌష్కల్య మేవేతిభావః. అపరాధినం దణ్డయతోఽనపరాధినమదణ్డయతశ్చ రాజ్ఞో నహిస్వాతన్త్ర్యవైకల్యమ్ - తద్వదితి. † తర్హి నిర్దయత్వమితి శఙ్కాయాం దయాస్వరూపం శిక్షయతి (దయాహీతి) † ఉపజీవినాముపజీవ్యాపది యద్దుఃఖాసహిష్ణుత్వం - తదావ్యవృత్త్యర్థమాహ (స్వార్థనిరపేక్షేతి). † తర్హి దయాయా అనవకాశత్వప్రసఙ్గ ఇత్యత్రాహ (స్వశాసనాతివృత్తీతి). † (యథోక్తమితి) అత్ర ప్రీతిపూర్వకం దదామీత్యన్వయః. * సతతయుక్తానామిత్యత్రాశంసార్థేన * ఆశంసా
~~~~~~

సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్ । దదామి బుద్ధియోగన్తం యేన మా ముపయాన్తి తే । తేషామేవానుకమ్పార్థ మహ మజ్ఞానజం తమః । నాశయామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతేతి. †అతః ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం నకారణమ్. (౧).

†అథస్యాత్ - యద్యపి ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితాయాః ప్రకృతేః పరిస్పన్దప్రవృత్తిరపి నసమ్భవతీత్యుక్తమ్ - తథాప్యనపేక్షాయాఏవ పరిణామప్రవృత్తిస్సమ్భవతి - తథాదర్శనాత్. †ధేన్వాదినోపయుక్తంహి తృణోదకాదిస్వయమేవ క్షీరాద్యాకారేణ పరిణమమానం దృశ్యతే. అతః ప్రకృతిరపి స్వయమేవ జగదాకారేణ పరిణంస్యతఇతి. తత్రాహ.

౪॥ సూ. అన్యత్రాభావాచ్చనతృణాదివత్. ౪.

౫. నైతదుపపద్యతే-తృణాదేః †ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్య పరిణామాభావా ద్దృష్టాన్తాసిద్ధేః కథమసిద్ధిః. అన్యత్రాభావాత్ యదిహి తృణోదకాదికమనడుహాద్యుపయుక్తం ప్రహీణంవా క్షీరాకారేణ పర్యణంస్యత - తతః ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితమేవ పరిణమతఇతి వక్తు మశక్ష్యత - నచైతదస్తి - అతో ధేన్వాద్యుపయుక్తం ప్రాజ్ఞఏవ క్షీరీకరోతి. ౨ పయోమ్బువచ్చేత్తత్రాపీత్యుక్తమేవాత్ర †ప్రపఞ్చితం తత్రైవ వ్యభిచారప్రదర్శనాయ.

~~~~~~

యాంక్త ఇతి సూత్రవిహితేన క్తేనోపాసకప్రీతే రుక్తత్వాత్. తస్యాశంసార్థత్వమవివక్షితం చేత్ - ✳ సతతయుక్తానాం భజతామితి పౌనరుక్త్య, మనపేక్షితకథన మపేక్షితాకథనంచ స్యాతామ్. తస్మాదయమర్థః. †సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఇతి) ఈశ్వరస్యస్వాతన్త్ర్య వైకల్యాద్యప్రసఙ్గాభావేన కర్మణాం తదారాధనరూపతయైవ ఫలప్రదత్వాత్ సర్గప్రతిసర్గాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మైకకారణత్వం సిద్ధమిత్యర్థః.

†ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి). †(ధేన్వాదినేతి) కేవలదారాద్వదివ్యావృత్త్యర్థం చిత్సన్నిధిమాత్రమేవోపగన్తవ్యమ్ - నతుసఙ్కల్పవిశేషవత్పురుషాధిష్ఠితత్వమ్ - గవి సుప్తాయామపి తదుపయుక్తతృణాదేః క్షీరాదిభావదర్శనాత్. నచ తదపి పక్షీకార్యమ్ - తావతా కార్యే సమ్భవత్యధికకల్పనాఽయోగాదితిభావః.

౫. ౪॥ సూ. అన్యత్రాభావాచ్చనతృణాదివత్. కేవలాచిన్మాత్రస్య పరిణామే దృష్టాన్తత్వం వివక్షితం చేత్ - తద్దూషితం ప్రహీణంనేతి. చిత్సన్నిధిమాత్రేణ పరిణామో దూషితః అనడుహాద్యుపయుక్తమితి. సఙ్కల్పవిశేషాన్వితచేతనవిశేషాధిష్ఠానేన పరిణామిత్వంతు పరస్యానిష్టమిత్యభిప్రేతమ్. †(ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితమితి) ఏవం వికల్పత్రయ మత్రాభిప్రేతమ్. అదృష్టవిశేషవదాత్మసంయోగాద్ధేనూపయుక్తతృణాదేఃక్షీరభావఇతిచేన్న - అదృష్టస్యాప్యనడుహాద్యుపయుక్తప్రహీణతృణతుల్యయోగక్షేమతయా తస్యాపి కార్యకరత్వే ప్రాజ్ఞాధిష్ఠానమపేక్షితమిత్యేతత్సర్వ మధికశఙ్కాపరిహారరూపమర్థజాత మిహోపపాదితమ్. †సూత్రప్రయోజనమాహ (ప్రపఞ్చితమితి) ఉక్తశఙ్కావిశేషపరిహారరూపం ప్రపఞ్చనమ్. తత్రైవ - పయోదృష్టాన్తఏవేత్యర్థః.

౪॥ సూ. అన్యత్రాభావాచ్చనతృణాదివత్. ౪.

(వే-సా.) క్షీరీభవద్ధేనూపయుక్తతృణాదివత్ ప్రధానమపీతి నయుక్తం వక్తుమ్. అనడుహాదిష్వదర్శనాత్. తద్ధిప్రాజ్ఞాధిష్ఠితమ్. ౪.

(వే-దీ.) ధేన్వాదినోపయుక్తంహి తృణోదకాది స్వయమేవ క్షీరాకారేణ పరిణమతే - తద్వత్ప్రధానమపీతిచ వక్తుం నశక్యతే - ధేన్వాదినోపయుక్తస్యాపి తృణాదేః క్షీరాకారేణ పరిణామః ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వాదేవ భవతీత్యభ్యుపేతవ్యమ్. కుతః? అన్యత్రాభావాత్ అనడుహాద్యుపయుక్తస్య ప్రహీణస్యవా తృణాదేః క్షీరాకారేణ పరిణామాభావాత్. ౪.

---

(౧). గీ-౧౦-౧౦, ౧౧. ౨॥ శా-౨౪-౨-౨.
~~~~~~

౫॥ సూ. పురుషాశ్మవదితిచేత్తథాపి. ౫.

౬. అథోచ్యేత-యద్యపి చైతన్యమాత్రవపుః పురుషో నిష్క్రియః - ప్రధానమపి దృక్ఛక్తివికలమ్ - తథాపి పురుషసన్నిధానా దచేతనం ప్రధానం ప్రవర్తతే - తథా దర్శనాత్. గమనశక్తివికలదృక్ఛక్తియుక్తపఙ్గుసన్నిధానాత్తచ్చేతనోఽపకృతో దృక్ఛక్తివికలః ప్రవృత్తిశక్తోఽన్ధః ప్రవర్తతే, అయస్కాన్తాశ్మసన్నిధానాచ్చాయః ప్రవర్తతే, - ఏవం ప్రకృతిపురుషసంయోగకృతో జగత్సర్గః ప్రవర్తతే. యథోక్తమ్ * ౧ † పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్య। పఙ్గ్వన్ధవదుభయోరపి సంయోగస్తత్కృత స్సర్గఇతి. పురుషస్య ప్రధానోపభోగార్థం కైవల్యార్థంచ పురుషసన్నిధానాత్ప్రధానం సర్గాదౌ ప్రవర్తత ఇత్యర్థః. అత్రోత్తరం తథాపీతి. † ఏవమపి ప్రధానస్య ప్రవృత్త్యసమ్భవస్తదవస్థఏవ. పఙ్గోర్గమనశక్తివికలస్యాపి మార్గదర్శనతదుపదేశాదయః కాదాచిత్కా-విశేషాః సహస్రశస్సన్తి - అన్ధోపి చేతన స్సంస్తదుపదేశాద్యవగమేన ప్రవర్తతే, - తథా అయస్కాన్తమణే రప్యయస్సమీపాగమనాదయస్సన్తి, - పురుషస్యతు నిష్క్రియస్య నతాదృశా వికారా స్సమ్భవన్తి. సన్నిధానమాత్రస్య నిత్యత్వేన నిత్యసర్గప్రసఙ్గో నిత్యముక్తత్వేన బన్ధాభావాదపవర్గాభావశ్చ.

౧॥ సాఙ్ఖ్య - ౨౧కారి.

౬॥ సూ. అఙ్గిత్వానుపపత్తేశ్చ. ౬.

౭. గుణానాముత్కర్షనికర్షనిబన్ధనాఙ్గాఙ్గిభావాద్ధి జగత్ప్రవృత్తిః * ౨ ప్రతిప్రతిగుణాశ్రయవిశేషాదితి వదద్భి ర్భవద్భిరభ్యుపగమ్యతే - ప్రతిసర్గావస్థాయాంతు సామ్యావస్థానాం సత్త్వరజస్తమసా మన్యోన్యాధిక్యన్యూనత్వాభావా దఙ్గాఙ్గిభావానుపపత్తేర్న జగత్సర్గ ఉపపద్యతే. తథాపి వైషమ్యాభ్యుపగమే నిత్యసర్గప్రసఙ్గః. అతశ్చ నప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమ్.

౨॥ సాఙ్ఖ్య - ౧౬కారి.

౬. ౫॥ సూ. పురుషాశ్మవదితిచేత్తథాపి. † ఉదాహృతా మార్యాం వ్యాచష్టే (పురుషస్యేతి) ఉపభోగశబ్దేన దర్శనశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. ※ † తథాపీతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (ఏవమపీతి) ప్రవృత్త్యసమ్భవ స్తదవస్థఇతి పూర్వాపరసూత్రస్థానుపపత్తిశబ్దానురోధేన అధ్యాహారః కృతః. నిత్యనిర్వికారస్య పురుషస్య పఙ్గోర్మార్గదర్శనోపదేశాదివన్న కాదాచిత్కవిశేషోఽస్తి - అన్ధస్య తదుపదేశావగతివన్నప్రకృతే ర్విశేషోఽస్తి. అయస్కాన్తస్య సమీపాగమనాదివత్పురుషస్య నవికారసమ్భవః. విభుత్వాత్సమీపాగమనాపేక్షా నచేత్ - నిత్యసర్గప్రసఙ్గఇత్యర్థః.

౭. ౬॥ సూ. అఙ్గిత్వానుపపత్తేశ్చ. ఏవం పరోక్తానుమానస్య ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వప్రసఙ్గముఖేన విషమావస్థత్వప్రసఙ్గముఖేనచ విశేష విరోధఉక్తః.

౫॥ సూ. పురుషాశ్మవదితిచేత్తథాపి. ౫. ౬॥ సూ. అఙ్గిత్వానుపపత్తేశ్చ. ౬.

(వే-సా.) పురుషః స్వసన్నిధానాత్ప్రధానం ప్రవర్తయతి అన్ధపఙ్గుపురుషవత్, అశ్మవత్ - అయస్కాన్తాశ్మవత్ ఇతి నప్రాజ్ఞాపేక్షేతి చేత్. న,తథాపి న ప్రధానప్రవృత్తిసమ్భవః, అవికృతత్వాత్పురుషస్య. పఙ్గ్వన్ధాదేః మార్గోపదేశదేశాన్తరగమనాదిః కాదాచిత్కో వికారోఽప్యస్తి. ౫.

(వే-దీ.) ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితమపి ప్రధానమ్, చైతన్యమాత్రవపు ర్నిష్క్రియః పురుష స్స్వసన్నిధిమాత్రేణ సర్గాదౌ ప్రవర్తయతి - యథా దృక్ఛక్తియుక్తః గమనశక్తివికలః పఙ్గుః పురుషః, అన్ధం దృక్ఛక్తివికలం ప్రవృత్తిశక్తియుక్తం పురుషం స్వసన్నిధానాత్ప్రవర్తయతి, యథాచాయస్కాన్తాశ్మా స్వసన్నిధానా దయః ప్రవర్తయతి, - తద్వదితిచేత్. పరిహరతి తథాపి ఇతి; తద్వదపి ప్రధానస్య ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే - తత్రహి పఙ్గోః పురుషస్య గమనశక్తివికలస్యాపి మార్గోపదేశాదివ్యాపారః కాదాచిత్కో దృశ్యతే, అన్ధస్య చాక్షుషవ్యాపారవిరహేపి పఙ్గూపదేశగ్రహణాదిశ్చేతనధర్మోఽస్తి. అయస్కాన్తమణేరప్యయఃప్రవృత్తౌ కాదాచిత్కమయస్సన్నిధానం విద్యతే. ఇహతు సన్నిధిమాత్రాతిరేకీ తాదృశః కశ్చిద్విశేషః ఉభయత్రాపి నవిద్యతే. పురుషసన్నిధానస్య నిత్యత్వేన నిత్యసర్గప్రసక్తిః. తథానతిప్రతిసర్గాభావో ఽపవర్గాభావప్రసఙ్గశ్చ. ౫.

(వే-సా.) గుణానా ముత్కర్షాపకర్షరూపాఙ్గాఙ్గిభావాద్ధి జగత్ప్రవృత్తిః. ప్రతిసర్గావస్థాయాం సామ్యావస్థానాం వైషమ్యకృతాఙ్గాఙ్గిత్వానుపపత్తేశ్చ నజగదారమ్భః ౬.

(వే-దీ) ఇతశ్చ. గుణానా ముత్కర్షాపకర్షరూపాఙ్గాఙ్గిభావేన జగత్ప్రవృత్తిః ప్రతిసర్గావస్థాయాం సామ్యావస్థానామేకస్యోత్కర్షరూపాఙ్గిత్వానుపపత్తేశ్చ నసమ్భవతి, తత్రాప్యుత్కర్షోఽస్తిచేత్ - సర్వదా సర్గప్రసఙ్గః. ౬.

౭॥ సూ. అన్యథానుమితౌచ జ్ఞశక్తివియోగాత్. ౭.

౮. దూషితప్రకారాతిరిక్తప్రకారాన్తరేణ ప్రధానానుమితౌచ ప్రధానస్య జ్ఞాతృత్వశక్తివియోగాత్తఏవ దోషాః ప్రాదుష్యుః - అతో నకథంచిదప్యనుమానేన ప్రధానసిద్ధిః.

౮॥ సూ. అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాత్. ౮.

౯. † అనుమానేన ప్రధానసిద్ధ్యభ్యుపగమేపి ప్రధానేన ప్రయోజనాభావా న్నతదనుమాతవ్యమ్.- ※ ౧ పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్యేతి ప్రధానస్య ప్రయోజనం పురుషభోగాపవర్గావభిమతౌ - తౌచ నసమ్భవతః. పురుషస్య చైతన్యమాత్రవపుషో నిష్క్రియస్య నిర్వికారస్య నిర్మలస్య తతఏవ నిత్యముక్తస్వరూపస్య ప్రకృతిదర్శనరూపోభోగ, స్తద్వియోగరూపోఽపవర్గ,శ్చ నసమ్భవతి. ఏవంరూపస్యైవ ప్రకృతిసన్నిధానా త్తత్పరిణామవిశేషసుఖదుఃఖదర్శనరూపభోగసమ్భావనాయాం ప్రకృతిసన్నిధానస్య నిత్యత్వేన కదాచిదప్యపవర్గో నసేత్స్యతి.

౯॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసమ్. ౯. ౧॥ సాంఖ్య - ౨౧ కారి.

౧౦. విప్రతిషిద్ధం చేదం సాఙ్ఖ్యానాం దర్శనమ్. తథాహి - ప్రకృతేః పరార్థత్వేన దృశ్యత్వేన భోగ్యత్వేనచ ప్రకృతేర్భోక్తార † మధిష్ఠాతారం ద్రష్టారం సాక్షిణంచ పురుష మభ్యుపగమ్య ప్రకృత్యైవ సాధనభూతయా తస్య కైవల్యమపి

అనుమానాన్తరేప్యుక్త దూషణ మతిదిశతి.

౮. ౭॥ సూ. అన్యథానుమితౌచ జ్ఞశక్తివియోగాత్. జ్ఞాతృత్వేసతిహి సఙ్కల్పాదధిష్ఠాత్రన్తరనిరపేక్షప్రవృత్త్యుపపత్తిః - తచ్చనాస్తి - తస్మాన్నిత్యసర్గాదిప్రసఙ్గఇత్యర్థః. అచేతనత్వాదేవ ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం ప్రసజేదితిభావః. ఇదం విషమావస్థత్వప్రసఙ్గస్యాపి ప్రదర్శనార్థముక్తమ్.

౯. ౮॥ సూ. అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాత్. † కస్యాభ్యుపగమఇత్యపేక్షాయాం పూర్వసూత్రప్రత్యాసత్త్యా అనుమితిరేవార్థతో బుద్ధిస్థేత్యభిప్రాయేణాహ (అనుమానేనేతి) ప్రవృత్తిస్త్వనేకసూత్రవ్యవహితత్వాన్న సానుబన్ధమర్హతీతిభావః.

నిత్యనిర్వికారస్యాపి భోగాపవర్గాభ్యుపగమశఙ్కాయామనన్తరసూత్రమ్.

౧౦. ౯॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసమ్. † పరార్థత్వప్రతియోగిత్వేనాహ (అధిష్ఠాతారమితి) అధిష్ఠాతా - స్వతన్త్రః. సాక్షీ - స్వరూపే

౭॥ సూ. అన్యథాఽనుమితౌచ జ్ఞశక్తివియోగాత్. ౭. ౮॥ సూ. అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాత్. ౮.

(వే-సా.) జ్ఞస్య యా శక్తిః, తద్వియోగాత్ - జ్ఞాతృత్వశక్తి వియోగాదిత్యర్థః. ఉక్తప్రకారవ్యతిరిక్తప్రకారేణ ప్రధానానుమితౌచ ప్రధానస్య జ్ఞాతృత్వశక్తివియోగాత్ రచనానుపపత్త్యాదయో దోషా స్తదవస్థాః ౭.

(వే-దీ.) ఉక్తప్రకారాద్వ్యతిరిక్తప్రకారేణ ప్రధానానుమితౌచ ప్రధానస్య జ్ఞాతృత్వశక్తివియోగా ద్రచనానుపపత్త్యాదయో దోషాః తదవస్థాః. ౭.

(వే-సా.) ప్రధానాభ్యుపగమేపి ప్రయోజనాభావాన్నతదనుమేయమ్. పురుషస్య నిర్వికారస్య ప్రధానదర్శనరూపవికారాసమ్భవాత్, ప్రకృతిధర్మాధ్యాసనిమిత్తభోగః, తద్వివేకానుసన్ధాన కృతకైవల్యఞ్చ నసమ్భవతి. ౮.

(వే-దీ.) ప్రధానానుమానాభ్యుపగమేపి ప్రధానేన ప్రయోజనాభావాన్నతదనుమేయమ్. పురుషస్య భోగాపవర్గార్థతయాహి ప్రధానప్రవృత్తేః సప్రయోజనత్వమ్ - చైతన్యమాత్రవపుషో నిష్క్రియస్య నిత్యనిర్వికారస్య పురుషస్య ఇతరేతరాధ్యాసకృతప్రకృతిదర్శనరూపభోగః, తద్వివేచనరూపాపవర్గశ్చ నసమ్భవతి. నిర్వికారస్యైవ ప్రకృతిసన్నిధానేన భోగ స్సమ్భవతిచేత్, ఉభయోర్నిత్యత్వేన సర్వగతత్వేనచ సన్నిధానస్య నిత్యత్వాదపవర్గాసిద్ధిః. తథావిధసన్నిధేరేవాపవర్గహేతుత్వే భోగాసిద్ధిశ్చ. ౮.

ప్రాప్యం వదన్త ఏవ తస్య నిత్యనిర్వికారచైతన్యమాత్రస్వరూపతయా అకర్తృత్వం కైవల్యంచ స్వరూపమేవాహుః, తత ఏవ బన్ధమోక్షసాధనానుష్ఠానం మోక్షంచ ప్రకృతేరేవేత్యాహుః, ఏవంభూతనిర్వికారోదాసీనపురుషసన్నిధానా త్ప్రకృతేరితరేతరాధ్యాసేన సర్గాదప్రవృత్తిం పురుషభోగాపవర్గార్థత్వంచాహుః * ౧ † సఙ్ఘాతపరార్థత్వాత్ † త్రిగుణాదివిపర్యయా † దధిష్ఠానాత్ । పురుషోస్తి భోక్తృభావా † త్కైవల్యార్థప్రవృత్తేశ్చ॥ తస్మాచ్చ విపర్యాసా త్సిద్ధం † సాక్షిత్వమస్య పురుషస్య । కైవల్యం మాధ్యస్థ్యం ద్రష్టృత్వ మకర్తృభావశ్చేతి - * ౨ పురుషవిమోక్షనిమిత్తం తథా ప్రవృత్తిః ప్రధానస్యేత్యుక్త్వైవమాహుః * ౩ తస్మా న్నబధ్యతే నాపి ముచ్యతే నాపి సంసరతి కశ్చిత్ । సంసరతి బధ్యతే ముచ్యతేచ నానాశ్రయా ప్రకృతిరితి - తథా * ౪ తస్మాత్తత్సంయోగా దచేతనం చేతనావదివ లిఙ్గమ్ । గుణకర్తృత్వేచ తథా కర్తేవ భవత్యుదాసీనః॥ పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్య । పఙ్గ్వన్ధవదుభయోరపి సంయోగస్తత్కృతస్సర్గ ఇతి. సాక్షిత్వద్రష్టృత్వభోక్తృత్వాదయో నిత్యనిర్వికారస్యాకర్తు రుదాసీనస్య కైవల్యైకస్వరూపస్య నసమ్భవన్తి, ఏవంరూపస్య తస్యాధ్యాసమూలభ్రమోపి నసమ్భవతి, - అధ్యాసభ్రమయోరపి వికారత్వాత్. ప్రకృతేశ్చ తౌ నసమ్భవతః - తయో శ్చేతనధర్మత్వాత్. అధ్యాసోహి నామ చేతనస్యాన్యస్మిన్నన్యధర్మానుసన్ధానమ్ - సచ † చేతనధర్మో వికారశ్చ. నచ పురుషస్య ప్రకృతిసన్నిధిమాత్రేణాధ్యాసాదయ స్సమ్భవన్తి. నిర్వికారత్వాదేవ సమ్భవన్తి చేత్ - నిత్యం ప్రసజ్యేరన్. సన్నిధే రకించిత్కరత్వంచ ౫ నవిలక్షణత్వాదిత్యత్ర ప్రతిపాదితమ్. ప్రకృతేరేవ సంసరతి బధ్యతే ముచ్యతేచేత్ - కథం నిత్యముక్తస్య పురుషస్యోపకారిణీ సేత్యుచ్యతే - వదన్తిహి * ౬ నానావిధై రుపాయై రుపకారిణ్యనుపకారిణః పుంసః । గుణవత్యగుణస్య సత స్తస్యార్థ మపార్థకం చరతీతి. తథా ప్రకృతి ర్యేన పురుషేణ యథాస్వభావా దృష్టా - తస్మా త్పురుషా త్తదానీమేవ నివర్తత ఇతిచాహుః * ౭ రఙ్గస్య దర్శయిత్వా నివర్తతే నర్తకీ యథా నృత్తాత్ । పురుషస్య తథాత్మానం ప్రకాశ్య వినివర్తతే ప్రకృతిః । ప్రకృతే స్సుకుమారతరం నకించిదస్తీతి

ణానుసన్ధాతా. ద్రష్టా - ఇన్ద్రియాదిభిర్ద్రష్టా. † ఉక్తార్థవిషయం తద్గ్రన్థమాహ (సఙ్ఘాతేతి). † (త్రిగుణాదివిపర్యయాత్) ఆదిశబ్దః కార్యపరః. త్రిగుణతత్కార్యం జడమ్ - జడస్యాధిష్ఠాతృత్వాయోగా త్తదన్యోఽధిష్ఠాతేత్యర్థః. † (అధిష్ఠానాదితి) అధిష్ఠేయాత్ త్రిగుణాదేరధిష్ఠాతుర్విలక్షణత్వాత్. కర్మకర్తృవిరోధాదిత్యర్థః. † (కైవల్యార్థప్రవృత్తేశ్చ) నహి త్యాజ్యమేవ త్యాగకర్తేత్యర్థః. † ఉక్తార్థానాం విప్రతిషేధం దర్శయతి (సాక్షిత్వేతి) † (చేతనధర్మోవికారశ్చేతి) చేతనధర్మత్వాన్న ప్రధానస్య సమ్భవతి-వికారరూపత్వాన్నాత్మనస్సమ్భవతీత్యర్థః. ప్రథమభ్రమోఽధ్యాసః, తన్మూలా

౯॥ సూ. <u>విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసమ్.</u> ౯.

(వే-సా.) పురుషస్య ద్రష్టృత్వభోక్తృత్వనిర్వికారత్వాదివిరుద్ధసహస్రాభ్యుపగమాచ్చ <u>అసమఞ్జసం</u> కాపిలమతమ్. ౯.

(వే-దీ.) విప్రతిషిద్ధం చేదం సాఙ్ఖ్యదర్శనమ్ - "ప్రకృతేః పరార్థతయా పురుషో ద్రష్టా భోక్తా అధిష్ఠాతా" ఇత్యాహుః - "ప్రకృతేశ్చ పురుషస్య భోగాపవర్గార్థతయా సప్రయోజనత్వంచ, ప్రకృత్యైవ సాధనభూతయా పురుషో భోగ మపవర్గంచాశ్నుతే" ఇతిచోక్తిః. "నచ పురుష శ్చైతన్యమాత్రవపు ర్నిత్యో నిర్వికారో నద్రష్టా నభోక్తా నకర్తా" ఇతిచ. అతఏవ "పురుషో నబధ్యతే, నచమోక్షసాధన మనుతిష్ఠతి, నచముచ్యతే" ఇతిచ వదన్తి. "ప్రకృతిరచేతన భూతైవ పురుషసన్నిధానా త్పురుషధర్మం చైతన్యం స్వస్మిన్, స్వధర్మం కర్తృత్వం పురుషేచానుసన్ధాయ బధ్యతే - మోక్షసాధన మనుతిష్ఠతి - ముచ్యతే" ఇతిచాహుః. అధ్యాసరూప మనుసన్ధానంహి చేతనధర్మః. తథా "ప్రకృతి రనుపకారిణః పురుషస్య భోగాపవర్గస్వరూపం ప్రయోజనం సాధయతీత్యుపకారిణీ" ఇతిచాహుః. అధ్యాసరూపబన్ధాదయః పురుషస్య నసన్తీతిచేత్. కస్తస్యోపకారః ?. ఏవ మన్యోన్యవిరుద్ధభాషణా దసమఞ్జసమ్. ౯.

౧॥ సాంఖ్య - ౧౭కారి. ౨॥ సాంఖ్య - ౫౭కారి. ౩॥ సాంఖ్య ౬౨కారి. ౪॥ సాంఖ్య - ౨౦,౨౧.
౫॥ న్యాయ - ౨అ-౧పా-౪. ౬॥ సాంఖ్య - ౬౦,౫౯కారి. ౭॥

మే మతి ర్భవతి । యా దృష్టాస్మీతి పునర్న దర్శన ముపైతి పురుషస్యేతి. తదప్యసఙ్గతమ్ – † పురుషోహి నిత్యముక్తత్వా న్నిర్వికారత్వాన్న తాం కదాచిదపి పశ్యతి, నాధ్యస్యతిచ. స్వయంచ స్వాత్మానం నపశ్యతి - అచేతనత్వాత్. పురుషస్య స్వాత్మదర్శనం స్వదర్శనమితి నాధ్యస్యతిచ - స్వయ మచేతనత్వాత్, పురుషస్యచ దర్శనరూపవికారాసమ్భవాత్. † అథసన్నిధిమాత్రమేవ దర్శన మిత్యుచ్యతే. సన్నిధే ర్నిత్యత్వేన నిత్యదర్శనప్రసఙ్గ ఇత్యుక్తమ్. స్వరూపాతిరిక్తకాదాచిత్క–సన్నిధిరపి నిత్యనిర్వికారస్య నోపపద్యతే. కించ - మోక్షహేతుస్తు స్వసన్నిధానరూపమేవ దర్శనం చేత్ - బన్ధహేతురపి తదేవేతి నిత్యవద్బన్ధో మోక్షశ్చ స్యాతామ్. అయథాదర్శనం బన్ధహేతుః - యథావత్స్వరూపదర్శనం మోక్షహేతురితిచేత్ - ఉభయవిధస్యాపి దర్శనస్య సన్నిధానరూపతానతిరేకాత్సదోభయ ప్రసఙ్గఏవ. సన్నిధే రనిత్యత్వే తస్య హేతు రన్వేషణీయః – తస్యాపీత్యనవస్థా. అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయా స్వరూపసద్భావఏవ సన్నిధిరితి - తదా స్వరూపస్య నిత్యత్వేన నిత్యవద్బన్ధమోక్షౌ. అత ఏవమాదేర్విప్రతిషేధాత్సాఙ్ఖ్యానాం దర్శన మసమఞ్జసమ్.— † యేపి కూటస్థనిత్యనిర్విశేషస్వప్రకాశచిన్మాత్రం బ్రహ్మాఽవిద్యాసాక్షిత్వేనాపారమార్థికబన్ధమోక్షభాగితి వదన్తి–తేషా మప్యుక్తనీత్యాఽవిద్యాసాక్షిత్వాధ్యాసాద్యసమ్భవా దసామఞ్జస్యమేవ. † ఇయాంస్తువిశేషః - సాఙ్ఖ్యైః జననమరణప్రతినియమాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం పురుషబహుత్వమిచ్ఛన్తి - తేతు తదపినేచ్ఛన్తీతి సుతరా మసామఞ్జస్యమ్. యత్తు ప్రకృతేః. పారమార్థ్యాపారమార్థ్యవిభాగేన వైషమ్య ముక్తమ్ - తదయుక్తమ్ - పారమార్థికత్వేప్యపారమార్థికత్వేపి నిత్యనిర్వికారస్వప్రకాశైకరసచిన్మాత్రస్య స్వవ్యతిరిక్తసాక్షిత్వాద్యనుపపత్తేః. అపారమార్థికత్వేతు తస్యాః † దృశ్యత్వబాధ్యత్వాభ్యుపగమాత్సుతరామసఙ్గతమ్.—ఔపాధికభేదాభేదవాదేపి ఉపాధిసమ్బన్ధినో బ్రహ్మణో † ఽయమేవ స్వభావ ఇత్యుపాధిసమ్బన్ధాద్యనుపపత్తే రసామఞ్జస్యం పూర్వమేవోక్తమ్.

రచనానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

అన్యే భ్రమశబ్దవాచ్యాః. † ప్రకృతిదర్శనం పురుషకర్తృకం, స్వాత్మకర్తృకమ్, చానుపపన్నమిత్యాహ (పురుషోహీత్యాదినా). † సన్నిధేః స్వరూపానతిరిక్తత్వేచ దూషణమాహ (అథేత్యాదినా)—† అస్మిన్సాఙ్ఖ్యపక్షనిరాసే మాయావాదినా మనవకాశత్వమాహ (యేపీతి) నిర్వికారస్యావిద్యానుభవాధ్యాసాయోగాదిత్యర్థః. † అధికం దూషణ మాహ (ఇయాంస్త్వితి) † (దృశ్యత్వబాధ్యత్వాభ్యుపగమాదితి) యదవిద్యావిరోధి - తదేవ తత్సాక్షీతి వచన మసఙ్గతమిత్యర్థః. యద్వా - అవిద్యానుభవరూపదర్శనమ్, తద్బాధకదర్శనమపి వికారః - నతు నిర్వికారస్య నోపపద్యత ఇత్యర్థః.— † (అయమేవస్వభావఇతి) నిత్యనిర్వికారత్వనిర్దోషత్వాదిస్వభావ ఇత్యర్థః. హేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణైకతానత్వశ్రుతివిరోధో ఽభిప్రేతః.

సర్వైరపి పరైః <u>ప్రవృత్తేశ్చేతిసూత్రాన్తరం</u> కృతమ్. తత్ర జగద్రచనాసిద్ధ్యర్థా ప్రకృతే రాద్యా గుణసామ్యప్రచ్యుతివ్యాపారరూపా ప్రవృత్తిః - సాపి ప్రధానస్య స్వతన్త్రత్వేఽనుపపన్నా - మృదాదిష్వదర్శనాదితి శఙ్కరభాస్కరాభ్యాం, రథశకటాదిష్వదర్శనాదితి యాదవమిశ్రైశ్చ వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తమ్ - చేతనాధిష్ఠితస్యైవాచేతనస్య కార్యకరత్వదర్శనరూపయుక్తేర్భేదాభావాత్, జగద్రచనానురూపవ్యాపారస్య తదర్థస్యాద్యవ్యాపారస్యచ తుల్యన్యాయవిషయతయా తుల్యార్థానాం విషయవాక్యానామివ సూత్రభేదప్రణయనే ప్రయోజనాభావాచ్చ. అతోఽన్వయవ్యతిరేకరూపేణోభయవ్యాప్తిప్రదర్శకమేకసూత్రమ్. పయసో వత్సవివృద్ధయే ప్రవృత్తివ దమ్బునో లోకోపకారాయ స్యన్దనప్రవృత్తివచ్చ ప్రధానస్య స్వతఏవ పురుషార్థానుగుణప్రవృత్తిరితి <u>పయోమ్బువదిత్యం</u>శో వ్యాఖ్యాతః. తత్రాపి దధ్యాదిపరిణామే, నారికేళాదిరసాత్మనా పరిణామేచ ప్రవృత్తివదితి వ్యాఖ్యానం యుక్తమ్ - కారణావస్థస్య ప్రధానస్య కార్యజగద్రూపేణ పరిణతౌ చేతనాధిష్ఠాననిరపేక్షత్వం వదతా పూర్వపక్షిణా చేతనసమ్బన్ధానపేక్షతయా ప్రతిపన్నపరిణామస్య ప్రదర్శయితుం యుక్తత్వాత్పురుషార్థసిద్ధ్యనుగుణత్వదూషణస్య <u>అభ్యుపగమే</u> <u>ప్యర్థాభావా</u>దితివక్ష్యమాణతయా ఽత్ర తత్పృథగుక్తే ర్విఫలత్వాత్,. కార్యంప్రతి పురుషస్య ఫలిత్వమేవ నిమిత్తత్వమ్ - అతో నాధిష్ఠానాపేక్షేతి శఙ్కాచ పరిహర్తవ్యేతి చేన్న - ఫలిత్వస్య పురుషసన్నిధితుల్యయోగక్షేమతయా <u>అన్యత్రాభావాచ్చనతృణాదివదితి</u> న్యాయేనార్థతః పరిహృ

తత్వాత్. పురుషస్య ఫలిత్వమాత్రేణ కార్యంప్రతి నిమిత్తత్వేఽనడుహ్యుపయుక్తం తృణాదికమపి క్షీరీభవేదితిహి తర్కస్సమానః. అమ్బునః స్యన్దనేచ నిమ్నభూమ్యపేక్షాఽస్తీతి పరిహారశ్చ నసాధీయాన్ - చేతనసాపేక్షత్వోపపాదనే నిమ్నభూమ్యపేక్షణస్యానుపయోగాత్. ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధీతిసూత్రేణాస్య సూత్రస్య వ్యాహతిపరిహారశ్చ లోకదృష్టిశాస్త్రదృష్టిభేదాదిత్యుక్తమ్. తస్మిన్నధికరణే బాహ్యనిమిత్తనిరపేక్షతాయాం లోకదృష్ట్యా దర్శితస్య దృష్టాన్తస్యాత్ర ప్రతిపన్నయా శాస్త్రదృష్ట్యా స్వపక్షేణ సాధ్యవైకల్యే పరిచోదితే నిరుత్తరత్వాపత్తేః తదయుక్తమ్. అతో దణ్డచక్రాదివదుపకరణాన్తరనైరపేక్ష్యం తత్రాభిప్రేత మిత్యేవ పరిహర్తవ్యమ్. అన్యత్రాభావాచ్చనతృణాదివదిత్యస్యానన్తరం అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదితి సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. భాష్యేతత్సూత్రాత్పూర్వం నివేశితమ్ - తత్రహేతురవృత్త్యనురోధఇతి జ్ఞాతవ్యమ్. అర్థాసఙ్గతిశ్చాన్యథా స్యాత్ - ప్రాజ్ఞస్యైవ క్షీరీభావనిమిత్తత్వేఽభిహితే పక్షేపి చేతనాన్వయ స్సువచఇతి శఙ్కాయాం పరిహారపరం పురుషాశ్మవదితిసూత్రం సఙ్గచ్ఛతే - అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదితి భోగాపవర్గరూపప్రయోజనాభావాద్దూషితే పురుషాశ్మవదితిచేదితిపఙ్గ్వన్ధాయస్కాన్తలోహదృష్టాన్తనిబన్ధనశఙ్కాయాః కథం సఙ్గతిః. ప్రవృత్త్యుపపత్త్యాహి పఙ్గ్వన్ధాదిదృష్టాన్తః - నపురుషార్థోపపత్త్యా - అయస్కాన్తలోహయోః ప్రయోజనభాక్త్వాభావాత్. వ్యాప్తినిబన్ధనకృత్స్నానుపపత్తిష్వాక్తాసుచాభ్యుపగమేన పరిహారో క్త్రిఘటతే. ఏకం కారణమ్-త్రీణితాని. సప్తేన్ద్రియాణి-తాన్యేకాదశ. మహతస్తన్మాత్రాసర్గః - అహఙ్కారాదితి విప్రతిషేధో దర్శిత శ్శఙ్కరే. అన్తర్భావానన్తర్భావాభ్యాం వివక్షావశాత్ సద్వారకాద్వారకభావాచ్చ తాదృశవిప్రతిషేధస్య సుపరిహారత్వాత్ భాష్యే తదనాదరః. వేదాన్తవిరోధాదితి భాస్కరః. అసామఞ్జస్య ప్రతిజ్ఞానస్య పరస్పరవ్యాహతినిబన్ధనత్వౌచిత్యాత్తదౌచిత్యసావరస్యాచ్చ భాష్యే తదనాదరః. వేదాన్తవిరోధాదితి వివక్షితంచేత్ - ఆద్యసూత్రస్థప్రధానకారణత్వప్రతిక్షేపఏవ సాధ్యత్వేనాఽఽనీయతఇతి ప్రతిజ్ఞాన్తర మనపేక్షితంస్యాత్ - అతోఽవాన్తరప్రతిజ్ఞాన్తరాసాధారణహేతుపరతయా విప్రతిషేధవ్యాఖ్యానం భాష్యే. తేన పరమసాధ్యప్రధానకారణవాదనిషేధ స్సిధ్యతీతి. నిర్విశేషజ్ఞప్తిమాత్రస్య ప్రవర్తకత్వానుపపత్తిః మృషావాదినామపి తుల్యా. స్వరూపవ్యపాశ్రయ మౌదాసీన్యమ్ - మాయా వ్యపాశ్రయం ప్రవర్తకత్వ మిత్యవిరోధశ్చానుపపన్నః - మాయాయాశ్చ బ్రహ్మణి సర్వవిధకార్యాధ్యాసజననప్రవృత్త్యా స్వతన్త్రత్వే తద్వత్సాఙ్ఖ్యాభిమతప్రధానస్యాపి ప్రవృత్త్యుపపత్తేః. తస్యా ఈశ్వరాధీనత్వే మాయా ప్రవృత్తేరీశ్వరాధ్యాసః - అధ్యస్తేశ్వరవశాన్మాయాప్రవృత్తిరిత్యన్యోన్యాశ్రయః. తదధ్యాసస్యానాదిత్వే ప్రధానస్యాపి పురుషే స్వధర్మాణా మనాద్యధ్యాసముఖేన జగత్ప్రవృత్తిహేతుత్వమితి తుల్యమ్. నిత్యసర్గప్రసఙ్గశ్చ తుల్యః - ప్రధానస్యేవావిద్యాయాస్సన్నిహితత్వాత్. అధ్యస్తేశ్వరేచ్ఛయా ననిత్యసర్గప్రసఙ్గఇతిచేన్న - ఈశ్వరేచ్ఛాయా అధ్యాసనిబన్ధనత్వా, దధ్యాసహేతోః మాయాయా స్సదా సన్నిహితత్వాత్, క్షేత్రజ్ఞేచ్ఛాయాఇవ కర్మణా వ్యవస్థాపయితు మశక్యత్వాచ్చ నిత్యేచ్ఛాప్రసఙ్గాత్.

యాదవార్యస్తు ప్రవృత్తేశ్చేతిపదం రథశకటాదీనాం స్పన్దాత్మకప్రవృత్తేశ్చేతనసాపేక్షత్వదర్శనాదితి వ్యాఖ్యాతమ్ - తత్రచ పూర్వోక్తమేవోత్తరమనుసన్ధేయమ్. అర్థాన్తరంచ తైరభిహితమ్ - స్వఫలాయ ప్రవృత్తా శ్శకునాదయః స్వఫలాయ ప్రవృత్తానాం మనుష్యాణాం శుభాశుభే సూచయన్తి - తత్రచ శకునికర్మ నపురుషప్రవర్తకమ్, పురుషకర్మచ నశకునిప్రవర్తకమ్, - అత ఉభయకర్మాభిజ్ఞేనేశ్వరేణ సర్వశక్తినా శకునిచేష్టితపురుషఫలాదికం సర్వం సఙ్గమయితవ్యమితి. తదపి మన్దమ్ - శకునిసన్నిధానస్య పురుషవ్యాపారద్వారా పురుషఫలోపయోగితయా తదుపయోగివృష్ట్యాదేరివ తదాపయికశకునసన్నిధానాదీనామపి తత్ఫలభోక్తృపురుషకర్మనిబన్ధనత్వోపపత్తేః. పరిస్పన్దప్రవృత్తేశ్చేతనసాపేక్షత్వేపి పరిణామప్రవృత్తే స్తన్నైరపేక్ష్యం యుక్తమితి శఙ్కాపరిహారపరం అన్యత్రాభావాచ్చేత్యాదిసూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. తచ్చపయోమ్బువచ్చేతిసూత్రస్యైవ పరిణామప్రవృత్తౌ నైరపేక్ష్యపరిహారపరత్వోపపాదనాదయుక్తమ్. అతః. పయోమ్బువదిత్యుక్తస్యైవ ప్రపఞ్చనమిదమ్. అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాదితి - ప్రకృతేః ప్రతిసర్గాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం సహకారికారణాభ్యుపగమేపి తాదృశసహకారిరూపార్థాభావాన్నిత్యసర్గాదిప్రవృత్తినిత్యత్వభావప్రసఙ్గపరిహారోఽనుపపన్నఇతిచ వ్యాఖ్యాతమ్. సాఙ్ఖ్యైః ప్రకృతిపరిణామసఙ్ఖ్యావిశేషవ్యతిరేకేణ ప్రతిసర్గాదివ్యవస్థానిమిత్తభూతార్థవిశేషానభ్యుపగమాచ్ఛఙ్కాపరిహారావుభావపినిష్ఫలౌ. విప్రతిషేధాదితిసూత్రమేవమపి వ్యాచక్షతే - హేతుమ దనిత్య మవ్యాపి సక్రియ మనేక మాశ్రితం లిఙ్గమ్ । సావయవం పరతన్త్రం వ్యక్తం విపరీత మవ్యక్తమితి ప్రకృతేరవ్యక్తవిపరీతత్వమభ్యుపగమ్యతే - తద్విప్రతిషిద్ధమ్ - వ్యక్తవద్ధేతుమత్త్వానిత్యత్వాభ్యుపగమేప్యనుమానప్రవృత్తిసమ్భవాత్ - వృక్షస్య పరిణామపరంపరాం ప్రాప్తస్యావృక్షఇవ త్రిగుణాత్మకప్రధానస్యాపి పరిణామపరంపరయా త్రైగుణ్యాతిక్రమేణావస్థాన్తరం తస్మాలం స్యాత్ - తస్యాపి ప్రవాహేణ తతోప్యవస్థాన్తర మితి క్వచిదపి న తత్త్వనిష్ఠా, ప్రధానస్యానిత్యత్వమ్, సహేతుకత్వమ్, తత్త్వసఙ్ఖ్యానియమాసిద్ధిశ్చ - అతోఽసమఞ్జసమితి, ఇదమప్యనుచితమ్ - అనిత్యత్వప్రసఙ్గాదీనాం విప్రతిషేధశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్. మిథో విరుద్ధార్థభాషణంహి విప్రతిషిద్ధాభిధానమ్.

రచనానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యామ్. ౧.

౧. † ప్రధానకారణవాదస్య యుక్త్యాభాసమూలతయా విప్రతిషిద్ధత్వాచ్చాసామఞ్జస్యముక్తమ్ - సమ్ప్రతి పరమాణుకారణవాదస్యాప్యసామఞ్జస్యం ప్రతిపాద్యతే మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యామితి అసమఞ్జసమితి వర్తతే. వాశబ్దశ్చార్థే. హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యామ్ - ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం మహద్దీర్ఘవత్ - త్ర్యణుకోత్పత్తివాదవత్ అన్యచ్చ తదభ్యుపగతం సర్వమసమఞ్జసమ్. † పరమాణుభ్యో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ జగదుత్పత్తివాదవదన్యదప్యసమఞ్జసమిత్యర్థః. † తథాహి - తన్తుప్రభృతయో హ్యవయవాః స్వాంశైష్షడ్భిః పార్శ్వైస్సంయుజ్యమానా అవయవినముత్పాదయన్తి - పరమాణవో౽పి స్వకీయైః షడ్భిః పార్శ్వైస్సంయుజ్యమానా ఏవ ద్వ్యణుకాదీనాముత్పాదకా భవేయుః - అన్యథా పరమాణూనాం ప్రదేశభేదాభావే సతి సహస్రపరమాణుసంయోగే౽ప్యేకస్మాత్పరమాణో రనతిరిక్తపరిమాణతయా అణుత్వహ్రస్వత్వమహత్త్వదీర్ఘత్వాద్యసిద్ధిస్స్యాత్. ప్రదేశభేదాభ్యుపగమే పరమాణవో౽పి సాంశాః స్వకీయై రంశైః - తే చ స్వకీయై రంశై రిత్యనవస్థా. † న చ వాచ్యం అవయవాల్పత్వమహత్త్వాభ్యాం హి సర్షపమహీధర

౧. ౧౦॥ సూ. మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యామ్. † సఙ్గతిమాహ (ప్రధానేతి) ప్రధానకారణవాదస్యాసన్నత్వేన ధీస్థత్వాత్తద్దూషితమ్- ఆనుమానికప్రధానకారణత్వే నిరస్తే ఆనుమానికపరమాణుకారణత్వంస్యాదితి ప్రస్తావాత్సఙ్గతిరిత్యర్థః. ప్రధానకారణవాదసామ్యే౽పి శైవమతస్య పశ్చాన్నిరాసస్తు బాహ్యత్వాధిక్యాద్వేదబాహ్యమతాన్తర్యస్య యుక్తత్వాత్. కిం విపక్వజీవాదృష్టసచివాః పరమాణవో జగత్కారణమ్-ఉత న. పరమాణూనాం సంయోగద్వారా అవయవ్యారమ్భకత్వే కారణానవస్థితికార్యప్రథిమాసిద్ధ్యో రన్యతరప్రసక్తి రవర్జనీయా - నేతి. యదా న ప్రసక్తిః-తదా పరమాణూనాం జగదారమ్భకతోపపత్తే ర్బ్రహ్మకారణవాదస్య శ్రద్ధేయతమత్వహానిః. యదా ప్రసక్తి రవర్జనీయా - తదా పరమాణుకారణవాదానుపపత్తే ర్బ్రహ్మకారణవాదస్య శ్రద్ధేయతమత్వమ్. వాశబ్దశ్చార్థే - సముచ్చయ ఇత్యర్థః. దూష్యసముచ్చయో౽భిప్రేతః. హ్రస్వమ్-ద్వ్యణుకమ్. పరిమణ్డలం - పరమాణుః. మహద్దీర్ఘమ్ - త్ర్యణుకమ్. తచ్చ ద్వ్యణుకత్రయారబ్ధమ్. † త్ర్యణుకస్య ద్వ్యణుకత్రయారబ్ధత్వే౽పి సూత్రే ద్వ్యణుకేన పరమాణునాచారబ్ధత్వం ప్రతీయత ఇవేతి తద్వ్యావృత్త్యర్థ, మన్యచ్చ తదభ్యుపగత మిత్యుక్తస్య ఘటాదికార్యాన్తరవ్యావృత్త్యర్థం, చాహ (పరమాణుభ్య ఇతి) భాష్యస్థ త్ర్యణుకశబ్ద ఏవ కార్యాన్తరస్యోపలక్షణమ్. పరమాణుభ్యో ద్వ్యణుకాదికార్యోత్పత్తివాదవత్ గగననిత్యత్వాదికమన్యత్తదభ్యుపగత మసమఞ్జసమిత్యర్థః. సూత్రే హ్రస్వ పరిమణ్డల శబ్దాభ్యాం కారణద్వయముక్తమ్. మహద్దీర్ఘశబ్దో౽ణుహ్రస్వస్య ద్వ్యణుకస్యాప్యుపలక్షణమ్, ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం త్ర్యణుకద్వ్యణుకాదికార్యవదన్యచ్చాసమఞ్జస మిత్యర్థః. కార్యద్వయోపలక్షణత్వ ముత్తరత్ర వక్ష్యతే. మహద్దీర్ఘశబ్దౌ భావప్రధానౌ. మహత్త్వం దీర్ఘత్వంచ. అతి స్సామానాధికరణ్యాభావాత్ * అన్మహత ఇత్యాదినా మహచ్ఛబ్దస్యాత్త్వభావః. ఏవం భావప్రధానాభ్యాం మహద్దీర్ఘశబ్దాభ్యాం-తద్గుణకం త్ర్యణుకం లక్ష్యతే. † పరమాణుభ్యో ద్వ్యణుకాద్యుత్పత్త్యనుపపత్తిః కథమిత్యత్రాహ (తథాహీతి) అణుత్వహ్రస్వత్వే ద్వ్యణుకస్య ధర్మౌ. మహత్త్వదీర్ఘత్వే త్ర్యణుకస్య. † (న చ వాచ్యమిత్యాది) సర్షపమహీధరవైషమ్య

౧౦॥ సూ. మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యామ్. ౧.

(వే-సా.) అసమఞ్జసం ఇతి వర్తతే. వా శబ్దశ్చార్థే. హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం మహద్దీర్ఘవత్ - ద్వ్యణుకత్ర్యణుకోత్పత్తివదన్యచ్చ తన్మతం సర్వమసమఞ్జసమ్. అవయవా స్స్వకీయై ష్షడ్భిః పార్శ్వై స్సంయుజ్యమానా హి పృథుతర మవయవిన మారభన్తే; పరమాణూనాన్నిరవయవత్వేన పార్శ్వానభ్యుపగమాత్, పార్శ్వాననపేక్ష్య సంయుజ్యమానానాం న పృథుతరద్రవ్యారమ్భకత్వసమ్భవః. ౧.

(వే-దీ.) కిం కాణాదాభ్యుపగతః పరమాణుకారణవాదః సమీచీనయుక్తిమూలః ! - ఉత నేతి సంశయః. సమీచీనయుక్తిమూల ఇతి పూర్వపక్షః. అవయవసంయోగా దవయవ్యుత్పత్తే ర్దర్శనాత్, అవయవాల్పత్వప్రాచుర్యాభ్యాం సర్షపమహీధర వైషమ్యదర్శనాచ్చ అవయవాల్పత్వకాష్ఠా౽వశ్యాభ్యుపగమనీయేతి పరమాణుసిద్ధిః. తే చతుర్విధాః పరమాణవో విపాకదశాపన్నక్షేత్రజ్ఞాదృష్టసచివాః పరమేశ్వరాధిష్ఠితాః ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ జగదారమ్భకా ఇతి. రాద్ధాన్తస్తు - అవయవాస్స్వకీయై ష్షడ్భిః పార్శ్వై స్సంయుజ్యమానాస్స్వస్మాన్మహాన్త మవయవిన ముత్పాదయన్తీతి పరమాణుష్వపి తథైవోత్పాదకత్వ మభ్యుపేతవ్యమ్. తథా సతి పరమాణవో౽పి సాంశా స్స్వకీయైరవయవైః. తే చ స్వకీయై, రితి నక్వచిత్కారణస్య వ్యవస్థితిః. సూత్రార్థస్తు మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యామ్, అసమఞ్జస మితి వర్తతే. వా శబ్దశ్చార్థే. హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యామ్ ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యామ్, మహద్దీర్ఘవత్ - త్ర్యణుకద్వ్యణుకోత్పత్తివ దన్యచ్చ తదభ్యుపగతం సర్వమసమఞ్జసమ్. ౧.

యోః వైషమ్యమ్ - పరమాణోరప్యనన్తావయవత్వే అవయవానన్త్యసామ్యాత్సర్షపమహీధరయోః వైషమ్యాసిద్ధేః అవయవాపకర్షకాష్ఠాఽవశ్యాభ్యుపగమనీయేతి. † పరమాణూనాం ప్రదేశభేదాభావే సత్యేకపరమాణుపరిమాణాతిరేకి ప్రథిమా నజాయేతేతి సర్షపమహీధరయోరేవాసిద్ధేః. † కిం కుర్మ ఇతి చేత్ - † వైదికః పక్షః పరిగృహ్యతామ్.——† యత్తు పరైః బ్రహ్మకారణవాదదూషణపరిహారపర మిదం సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్ - తదసఙ్గతం పునరుక్తంచ - † బ్రహ్మకారణవాదే పరోక్తాన్దోషాన్పూర్వస్మిన్పాదే పరిహృత్య పరపక్షప్రతిక్షేపోహ్యస్మిన్పాదే క్రియతే. † చేతనాద్బ్రహ్మణో జగదుత్పత్తిసమ్భవశ్చ ౧ నవిలక్షణత్వాదిత్యత్రైవ ప్రపఞ్చితః. † అతో హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం మహద్దీర్ఘాణుహ్రస్వోత్పత్తివ దన్యచ్చ తదభ్యుపగతం సర్వమసమఞ్జసమిత్యేవసూత్రార్థః.

† కిమత్రాన్యదసమఞ్జసమిత్యత ఆహ.

౧౧॥ సూ. ఉభయథాపినకర్మాతస్తదభావః. ౨.

౨. పరమాణుకారణవాదేహి పరమాణుగతకర్మజనితతత్సంయోగపూర్వకద్వ్యణుకాదిక్రమేణ జగదుత్పత్తిరిష్యతే. తత్ర నిఖిలజగదుత్పత్తికారణభూతపరమాణుగత మాద్యం కర్మాదృష్టకారిత మిత్యభ్యుపగమ్యతే * ౨ అగ్నేరూర్ధ్వజ్వలనం వాయోస్తిర్యగ్గమన మణుమనసోశ్చాద్యం కర్మేత్యదృష్టకారితానీతి, తదిదం పరమాణుగతం కర్మ స్వగతాదృష్టకారితమ్ - ఆత్మగతాదృష్టకారితంవా. ఉభయథాపి నసమ్భవతి - క్షేత్రజ్ఞపుణ్యపాపానుష్ఠానజనితస్యాదృష్టస్య పరమాణుగతత్వాసంభవాత్. సంభవేచ సదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గః. † ఆత్మగతస్యచాదృష్టస్య పరమాణుగతకర్మోత్పత్తిహేతుత్వం నసమ్భవతి. అథాదృష్టవదాత్మసంయోగా దణుషు కర్మోత్పత్తిః. తదా తస్యాదృష్టప్రవాహస్య నిత్యత్వేన నిత్యసర్గప్రసఙ్గః. నన్వదృష్టం విపాకాపేక్షం ఫలాయాలమ్. కానిచి దదృష్టాని తదానీమేవ విపచ్యన్తే - కానిచి జన్మాన్తరే - కానిచిత్కల్పాన్తరే. అతో విపాకాపేక్షత్వా న్నసర్వదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గఇతి. నైతత్ - అనన్తైరాత్మభి రసఙ్కేతపూర్వక మయుగపదనుష్ఠితానేకవిధకర్మజనితానా మదృష్టానా మేకస్మిన్ కాలే ఏకరూపవిపాకస్యాప్రామాణికత్వాత్. అతఏవ యుగపత్సర్వసంహారో, ద్విపరార్ధకాల మవిపాకేనావస్థానంచ నసఙ్గచ్ఛతే. † నచేశ్వరేచ్ఛాహిత

సిద్ధ్యర్థం పరమాణూనాం నిరవయవత్వ మాస్థేయమ్-అన్యథాఽవయవానన్త్యసామ్యాత్తయోర్వైషమ్యాసిద్ధేరిత్యర్థః. †పరిహరతి (పరమాణూనామితి) నిరవయవత్వే సహస్రపరమాణుసంయోగేప్యేకపరమాణ్వనతిరిక్తపరిమాణతయా సర్షపమహీధరాఖ్యధర్మ్యసిద్ధేః పరమాణూనాంసాంశత్వ మాస్థేయమిత్యర్థః. ఏవంవైషమ్యాఖ్యధర్మసిద్ధ్యర్థం నిరవయవత్వ ముక్తమ్ - సర్షపమహీధరాఖ్యధర్మిసిద్ధ్యర్థం సావయవత్వముక్తమ్. † (కింకుర్మ ఇతిచేదితి) సావయవత్వే వైషమ్యాసిద్ధిః - నిరవయవత్వే ధర్మ్యసిద్ధిరితి కిమవలమ్బనీయమిత్యర్థః. † (వైదికః పక్షః పరిగృహ్యతాం) యుక్తిబాధాగోచరశాస్త్రైకసమధిగమ్యార్థః స్వీక్రియతామ్. తత్రహి నహ్యల్పేన విపులస్యోత్పత్తిః - దశగుణం బృహతో బ్రహ్మణః కారణా దల్పస్య కార్యత్వంహి ప్రతిపాద్యతే - తత్తు నయుక్తిబాధగోచరమిత్యర్థః.——†అన్య సూత్రస్య పరోక్తనిర్వాహ మనూద్య దూషయతి (యత్త్విత్యాదినా) అసఙ్గతమ్ - పాదసఙ్గతిర్నాస్తి. పునరుక్తంచ - అనపేక్షితంచేత్యర్థః. †తత్రాసఙ్గతి ముపపాదయతి (బ్రహ్మకారణేతి). †పునరుక్తి ముపపాదయతి (చేతనాదితి) ఏవంహి పరై ర్వ్యాఖ్యాతం - యథా విలక్షణాభ్యాం పరమాణుద్వ్యణుకాభ్యాం విలక్షణం ద్వ్యణుకాదికార్య ముత్పద్యతే - తథా విలక్షణా ద్బ్రహ్మణో విలక్షణం జగదుత్పద్యతేఇతి. తదిదమసఙ్గతిపునరుక్తిభ్యామనుపపన్నమిత్యర్థః.† (అతఇతి) అత్ర కారణద్వయోపాదానం కార్యద్వయోపాదానంచ స్పష్టముక్తమ్ - హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం మహద్దీర్ఘాణుహ్రస్వోత్పత్తివదిత్యుక్తేః. ద్వ్యణుకాత్త్ర్యణుకోత్పత్తిః, పరమాణోర్ద్వ్యణుకోత్పత్తిరిత్యర్థః.

† ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (కిమత్రేతి).

౨. ౧౧॥ సూ. ఉభయథాపినకర్మాతస్తదభావః. † (ఆత్మగతస్యచేతి) వ్యధికరణత్వాదిత్యర్థః. విపాకః-ఫలార్హదశా. † (నచేతి) సంయోగ

౧॥ శారీ - ౨అ - ౧పా - ౪. ౨॥

విశేషాదదృష్టసంయోగాదణుషు కర్మ † అనుమానికేశ్వరాసిద్ధేః ౧ శాస్త్రయోనిత్వాదిత్యత్రోపపాదితత్వాత్. అతో జగదుత్పత్తేరణుగతకర్మపూర్వకత్వాభావః. ౧॥ శారీ - ౧అ - ౧పా - ౩.

౧౨॥ సూ. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చసామ్యాదనవస్థితేః. ౩.

౩. † సమవాయాభ్యుపగమాచ్చాసమఞ్జసమ్. † కుతః. సామ్యాదనవస్థితేః సమవాయస్యాప్య † వయవిజాతిగుణవదుపపాదకాన్తరాపేక్షాసామ్యాదుపపాదకాన్తరస్యాపి తథేత్యనవస్థితేరసమఞ్జసమేవ. † ఏతదుక్తం భవతి - అయుతసిద్ధానామాధారాధేయభూతానామిహ ప్రత్యయహేతుర్యస్సమ్బన్ధః - స సమవాయఇతి సమవాయోభ్యుపగమ్యతే. అపృథక్స్థిత్యుపలబ్ధీనాం జాత్యాదీనాం తథాభావస్య నిర్వాహకత్వేనచేత్సమవాయోఽభ్యుపగమ్యతే - సమవాయస్యాపి తత్సామ్యాత్తథాభావహేతురన్వేషణీయః - తస్యాపి తథేత్యనవస్థితిః. సమవాయస్య తదపృథక్సిద్ధత్వం స్వభావఇతి

శబ్దః పరమ్పరయా సమ్బన్ధపరః. ఈశ్వరాహితవిశేషాదదృష్టవదాత్మసంయోగాదిత్యర్థః. † దూషయతి (అనుమానికేతి) సిద్ధేపీశ్వరే తస్య నిత్యేచ్ఛాయాః పరాభ్యుపగమాన్నిత్యసర్గప్రసఙ్గస్య పూర్వోక్తయా దిశా స్ఫుటత్వాత్తదనుక్తిః.

౩. ౧౨॥ సూ. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చసామ్యాదనవస్థితేః. †ప్రథమపఞ్చమ్యన్తపదస్య పరమసాధ్యేనాన్వయం దర్శయన్వ్యాచష్టే (సమవాయేతి) † సమవాయాభ్యుపగమస్యాసామఞ్జస్యహేతుత్వోపపాదికాఽనవస్థితిరిత్యభిప్రాయేణాహ (కుతఇతి) † అనవస్థిత్యుపపాదకం సామ్యపదమిత్యభిప్రాయేణ సామ్యాదనవస్థితేరిత్యుపాదానమ్. తత్ర సామ్యం కేనాకారేణేత్యత్రాహ (అవయవిజాతిగుణవదుపపాదకాన్తరాపేక్షాసామ్యాదితి)——అత్యన్తభేదసామ్యాదితిపరే. తదయుక్తమ్ - భిన్నయోర్ఘటయోస్సమవాయాభావాత్, భేదస్య సమవాయకల్పకత్వేన వైశేషికైరనుక్తత్వాచ్చ.——ఇహ ప్రత్యయసామ్యాదిత్యన్యే. తచ్చాయుక్తమ్. కుణ్డబదరయోస్సమవాయాభావాత్. తస్మాదిహ ప్రత్యయవిశేషస్య నిర్వాహకాన్తరసాపేక్షత్వం సామ్యమిత్యర్థః.——†అవయవిజాతిగుణానాముపపాదకాన్తరాపేక్షా కథమ్ - సమవాయస్య తదపేక్షాసామ్యం వా కథమ్ - తత్ర స్వపరనిర్వాహకత్వం వాస్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (ఏతదుక్తమితి) అయుతసిద్ధిః - అపృథక్సిద్ధిః. పృథక్సిద్ధానామాధారాధేయభావోపపాదకస్సంయోగః - అపృథక్సిద్ధానాంతు తదుపపాదకస్సమవాయఇత్యర్థః. తథాభావస్య - అపృథక్స్థిత్యుపలబ్ధిత్వస్యేత్యర్థః. సంయోగస్తు ప్రత్యక్షసిద్ధః-

౧౧॥ సూ. ఉభయథాపినకర్మాతస్తదభావః. ౨. ౧౨॥ సూ. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చసామ్యాదనవస్థితే. ౩.

(వే-సా.) అణుగతాద్యకర్మాసంభవాత్తత్కృతాణుసంయోగాభావాత్ క్షేత్రజ్ఞాదృష్టానాం విపాకాపేక్షత్వేపి నతత్కృతకాదాచిత్కాణుగతకర్మసమ్భవః - అనపేక్షత్వే ప్రాగప్యుత్పాదకం స్యాత్. విపాకోనామ కశ్చిదదృష్టగతః ధర్మో నజ్ఞాయతే. కర్మవిధివేళాయామేవ కాలవిశేషనియతఫలదాయిత్వం యస్య కర్మణశ్చోదితమ్, తస్య తత్తత్కాలాగమఏవ విపాకః. అనియతకాలవిశేషాణాం కర్మణాం ప్రబలకర్మాన్తరాప్రతిబన్ధఏవ విపాకః. అదృష్టానిచ తత్తత్కర్మానుగుణఫలదానస్వభావాని; అతోఽనన్తైరాత్మభిః వివిధకాలఫలదాయిత్వేనానుష్ఠితానామేకదైకరూపవిపాకోనసమ్భవతి. అనుమేయేశ్వరాసిద్ధేస్తదధిష్ఠానాచ్చనసమ్భవతి. ౨.

(వే-దీ.) ద్వ్యణుకాదిక్రమేణారమ్భకత్వం కారణానవస్థితేరసమఞ్జసమ్ - కిమత్రాన్యదసమఞ్జసమిత్యత్రాహ. పరమాణూనామాద్యం కర్మ అదృష్టకారితమిత్యభ్యుపగమ్యతే. తదదృష్టం కిమణుగతమ్ - ఉత క్షేత్రజ్ఞగతమ్. ఉభయథాప్యదృష్టస్య అకాదాచిత్కత్వేన సదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గాత్కాదాచిత్కం కర్మ నసమ్భవతి. అతః కర్మణా పరమాణుసంయోగాభావః, విపాకాపేక్షత్వేపి నానావిధానన్తాదృష్టానామేకదైవైకరూప విపాకశ్చ నసమ్భవతి. అనుమానికేశ్వరాసిద్ధేరీశ్వరేచ్ఛయాపి నియమోనసమ్భవతి. ౨.

(వే-సా.) సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ అసమఞ్జసమ్. సమవాయస్యాపి జాతిగుణాదేరివ అపృథక్సిద్ధిహేత్వపేక్షా సామ్యాదనవస్థితేః, సమవాయస్య తత్స్వభావకల్పనాయాం జాత్యాదేరేవ తన్న్యాయ్యమ్. ౩.

(వే-దీ.) సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ అసమఞ్జసమ్. సమవాయోహి జాతిగుణాదీనాం ద్రవ్యవిశేషాపృథక్సిద్ధిహేతుతయాఽభ్యుపగమ్యతే. సమవాయస్యాపి తథాభావే హేత్వపేక్షా సామ్యాదనవస్థితేః. సమవాయస్య తథాభావస్స్వాభావిక ఇతిచేత్ - జాతిగుణాదీనామేవైష స్వభావ ఇతి యుక్తమ్. ౩.

పరికల్ప్యతేచేత్ - జాతిగుణానా మేవైష స్వభావః పరికల్పనీయః-నపున రదృష్టచరం సమవాయ మభ్యుపగమ్య తస్యైవ స్వభావఇతి కల్పయితుం యుక్తమితి.

† సమవాయస్య నిత్యత్వే అనిత్యత్వేచాయం దోష స్సమానః - నిత్యత్వే దోషాన్తరంచాహ.

౧౩॥ సూ. నిత్యమేవచభావాత్. ౪.

౪. † సమవాయస్య సమ్బన్ధత్వా త్సమ్బన్ధస్య నిత్యత్వే సమ్బన్ధినో జగతశ్చ నిత్యమేవ భావా దసమఞ్జసమ్.

అనుపలబ్ధం సమవాయం కల్పయిత్వా తస్యోపపాదకాన్తరనైరపేక్ష్యకల్పనాదపి ప్రత్యక్షసిద్ధస్యాపృథక్సిద్ధవస్త్వాధారాధేయభావస్యైవ సమ్బన్ధస్యోపపాదకాన్తరనైరపేక్ష్యకల్పనం యుక్తమ్ - ధర్మికల్పనాతో వరం ధర్మకల్పనేతి న్యాయాదిత్యర్థః.

† ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (సమవాయస్యేతి) సమవాయస్యానిత్యత్వం బహుత్వంచ ప్రాభాకరాభ్యుపేతమ్ - వైశేషికైరేకత్వం నిత్యత్వంచాభ్యుపేతమితి తత్పక్షే సూత్ర మిద ముచ్యతే.

౪. † ౧౩॥ సూ. నిత్యమేవచభావాత్, † (సమవాయస్యసమ్బన్ధత్వాదితి) సమ్బన్ధివినాశవినాశిత్వం సంయోగే దృష్టమితి సమవాయస్యాపి సమ్బన్ధత్వాదేవ సమ్బన్ధివినాశవినాశిత్వోపపత్తే స్తన్నిత్యత్వాయ సమ్బన్ధిజగన్నిత్యత్వం స్యాత్ - తతశ్చ జగత్కారణతయా పరమాణ్వీశ్వరక్లప్తి రయుక్తేత్యర్థః. దిక్కాలాదిద్రవ్యతద్గతసఙ్ఖ్యాపరిమాణాదినిత్యసమ్బన్ధిసద్భావా న్నిత్యత్వోపపత్తిరితిచేన్న - ఘటాద్యనిత్యసమ్బన్ధివినాశప్రయుక్తానిత్యత్వస్యావర్జనీయత్వాత్. నిత్యత్వవిరోధా దనిత్యత్వం నస్యాదితిచేత్ - అనిత్యత్వవిరోధా న్నిత్యత్వమేవ నస్యాత్. ఉభయాత్మకత్వం విరుద్ధమితిచేత్ - తర్హి నిత్యత్వానిత్యత్వరూపవిరుద్ధాకారయోగాయ సమవాయానేకత్వ మభ్యుపగన్తవ్యమ్. కించ - సమవాయస్య ఘటతద్గుణాదీన్ ప్రతి సమ్బన్ధాత్మకత్వం స్వరూపమ్ - నవా. స్వరూపంచేత్ - ఘటాదివినాశే స్వరూపాభావా దనిత్యత్వమ్. నచేత్ - స్వరూపస్య దుర్నిరూపతయా సమవాయస్య తుచ్ఛత్వమేవ స్యాత్. పదార్థత్వాద్యాకారేణ సునిరూపమితిచేన్న - తస్య ద్రవ్యాదివ్యావృత్తత్వాభావాత్. అవ్యావృత్తత్వేహి ద్రవ్యాన్తరాభావేన తదతిరిక్తసమవాయస్య తుచ్ఛత్వైవ స్యాదితి పదార్థషట్కవాదో హీయేత. తస్మా దయుతసిద్ధసమ్బన్ధినః ప్రతిసమ్బన్ధాత్మకత్వమేవ సమవాయస్య ద్రవ్యాదివ్యావృత్తం స్వరూపమితి ఘటతద్గుణాదీన్ప్రతి సమ్బన్ధాత్మకత్వం స్వరూపం ఘటాదివినాశాన్నాస్తీత్యనిత్యత్వం దుర్వారమ్ నిత్యసమ్బన్ధినో స్సమ్బన్ధాత్మకత్వం స్వరూపమస్తీతిచేత్ - అనిత్యసమ్బన్ధినోః సమ్బన్ధాత్మకత్వం స్వరూపం నాస్తీత్యనిత్యత్వైవ స్యాత్. అయుతసిద్ధయోః సమ్బన్ధాత్మకత్వమాత్రం స్వరూపమితిచేత్ -తథాపి నిత్యానిత్యరూపసమ్బన్ధిద్వైవిధ్యే నోభయప్రసక్తిర్దుర్నివారా. అత స్తదుభయవిరోధపరిహారాయ ఘటాదినిత్యత్వంవా సమవాయానేకత్వంవాఽభ్యుపగన్తవ్యం స్యాత్. తత్ర ఘటాదినిత్యత్వే ప్రత్యక్షవిరోధః, పరమాణ్వీశ్వరక్లప్త్యనుపపత్తిశ్చ స్యాత్. సమవాయానేకత్వేతు పూర్వసూత్రోక్తప్రకారేణ సమవాయస్యైవాకల్పనీయత్వాత్తదేకత్వం దూరోత్సారితమ్.

౧౩॥ సూ. నిత్యమేవచ భావాత్. ౪.

(వే-సా.) సమవాయస్య నిత్యత్వాభ్యుపగమే సమ్బన్ధినిత్యత్వమన్తరేణ తదనుపపత్తేః అవయవావయవినో రుభయో ర్నిత్యత్వప్రసఙ్గా దసదేవేదమ్. ౪.

(వే-దీ.) ఇతశ్చ. సమవాయసమ్బన్ధస్యనిత్యత్వాభ్యుపగమాత్, సమ్బన్ధినిత్యత్వమన్తరేణ తదనుపపత్తేః, అవయవావయవినో రుభయోరపి నిత్యమేవభావాత్ కార్యకారణభావఏవ నసిధ్యతి. ౪.

౧౪॥ సూ. రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్. ౫.

౫. † పరమాణూనాం పార్థివాప్యతైజసవాయవీయానాం చతుర్విధానాం రూపరసగన్ధస్పర్శవత్త్వాభ్యుపగమా † దభిమతనిత్యత్వసూక్ష్మత్వనిరవయవత్వాదివిపర్యయేణానిత్యత్వసావయవత్వాదిప్రసజ్యతే - † రూపాదిమతాం ఘటాదీనామనిత్యత్వతథావిధకారణాన్తరారబ్ధత్వాదిదర్శనాత్. † నహి దర్శనానుగుణ్యేనాదృష్టార్థః కల్ప్యమానః స్వాభిమతవిశేషే వ్యవస్థాపయితుం శక్యః. దర్శనానుగుణ్యేనహి పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వం త్వయా కల్ప్యతే. అతోప్యసమఞ్జసమ్.

అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయా పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వం నాభ్యుపగమ్యతే. తత్రాహ.

౧౫॥ సూ. ఉభయథాచదోషాత్. ౬.

౬. † నకేవలం పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వాభ్యుపగమఏవ దోషః - రూపాదివిరహేపి కారణగుణపూర్వకత్వాత్కార్యగుణానాం పృథివ్యాదయో రూపాదిశూన్యా స్స్యుః. తత్పరిజిహీర్షయా రూపాదిమత్త్వాభ్యుపగమే పూర్వోక్తదోష ఇత్యుభయథాచ దోషా దసమఞ్జసమ్.

౧౬॥ సూ. అపరిగ్రహాచ్చాత్యన్తమనపేక్షా. ౭.

౭. † కాపిలపక్షస్య* శ్రుతిన్యాయవిరోధపరిత్యక్తస్యాపి సత్కార్యవాదాదినా క్వచిదంశే వైదికైః పరిగ్రహోస్తి-అస్యతు కాణాదపక్షస్య కేనాప్యంశేనాపరిగ్రహా దనుపపన్నత్వాచ్చాత్యన్తమనపేక్షైవ నిశ్శ్రేయసార్థిభిః కార్యా.

మహద్దీర్ఘాధికరణంసమాప్తమ్.

---

౫. ౧౪॥ సూ. రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్. † ప్రసఙ్గకాకారస్య పరాభ్యుపగమ మాహ (పరమాణూనామితి). † విపర్యయశబ్దస్య పరాభ్యుపగతార్థవిపర్యయపరత్వాత్తద్వైశద్యాయ పరాభ్యుపగమప్రకారం దర్శయతి (అభిమతనిత్యత్వేతి). † దర్శనాదితిసూత్రం పదం వివృణోతి (రూపాదిమతామితి). † పరమాణూనామయం విశేషః-యద్ఘటాదివైధర్మ్యేణ నిత్యత్వమ్ - తద్ధి ధర్మిగ్రాహకప్రమాణసిద్ధమిత్యపేక్షాయాం దర్శనాదితి పదాభిప్రేతం వివృణోతి (నహీతి).

౬. ౧౫॥ సూ. ఉభయథాచదోషాత్. † (నకేవలమితి) అన్యథాచేతి నోక్తమ్-అపితు ఉభయథేత్యుక్తమ్-అత్ర శరణాన్తరంనాస్తీత్యభిప్రాయః.

౭. ౧౬॥ సూ. అపరిగ్రహాచ్చాత్యన్తమనపేక్షా. † అత్యన్తశబ్దవ్యావర్త్యం కాపిలమత మిత్యభిప్రేత్యాహ (కాపిలేతి) వేదవిరుద్ధార్థత్వం దూషణ ముక్తం భవతి.

౧౪॥ సూ. రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయో దర్శనాత్. ౫.

(వే-సా.) పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వా న్నిత్యత్వాదివిపర్యయశ్చ. ఘటాదిషు తథాదర్శనాత్. ౫.

(వే-దీ.) పరమాణూనాం నిత్యత్వనిరవయవత్వాదివిపర్యయశ్చ స్యాత్ - రూపాదిమత్త్వాత్తేషామ్. ఘటాదిషు రూపాదిమత్సు తథాదర్శనాత్. దర్శనాదేవహి త్వదభిమతం పరికల్ప్యతే. ౫.

౧౫॥ సూ. ఉభయథాచదోషాత్. ౬.

(వే-సా.) అనిత్యత్వాదిభయా ద్రూపాదిశూన్యత్వే కారణగుణపూర్వకత్వాసిద్ధిః; తద్భయా ద్రూపాదిమత్త్వేచ అనిత్యత్వాదిరితి ఉభయథాచదోషా దసమఞ్జసమేవ. ౬.

(వే-దీ.) అనిత్యత్వాదిభయా త్పరమాణూనాం రూపాదిశూన్యత్వే కార్యగుణస్య కారణగుణపూర్వకత్వాసిద్ధిః; తత్సిద్ధయే రూపాదిమత్త్వే చానిత్యత్వాదిదోషప్రసక్తిరితి ఉభయథాచదోషా దసమఞ్జసమేవ. ౬.

నిత్యమేవచభావాదితి సూత్రం పరై రేవం వ్యాఖ్యాతమ్ - పరమాణూనాం ప్రవృత్తిస్వభావత్వే నిత్యసర్గః - నివృత్తిస్వభావత్వే ప్రళయాన్తేపి నసర్గః - ఉభయస్వభావత్వం విరుద్ధమ్ - అనుభయస్వభావత్వే అదృష్టవశాత్ప్రవృత్తి రిత్యదృష్టస్యచ నిత్యసద్భావాత్ నిత్యసర్గఇతి. తద యుక్తమ్ - ఉభయథేతివత్, సర్వథేతివచ్చ వికల్పద్యోతకపదాభావాత్. అయంచ వికల్పో బ్రహ్మకారణవాదేపి సువచః. తథాహి బ్రహ్మ స్వేచ్ఛాయాం సత్యాం ప్రవర్తతే - ఇతరథా నివర్తతఇతిహి వక్తవ్యమ్ - తర్హీశ్వరేచ్ఛయా పరమాణవోపి ప్రవర్తన్తఇతి తుల్య ముత్తరం ప్రాప్నోతి. అతః స్వపక్షే తుల్యత్వాత్ సూత్రస్యైతదర్థ్య మయుక్తమ్. ఆనుమానికేశ్వరాసిద్ధి రధికయుక్తిరితిచేత్ - ఉభయథాపినకర్మేత్యత్రై వసాఽపేక్షితత్వాద్వివక్షితేతి సూత్రవైయర్థ్యం స్యాత్. ఉభయథాచదోషాదితి - గన్ధరసరూపస్పర్శగుణాస్స్థూలాభూః - త్రిగుణాస్సూక్ష్మా ఆపః - ద్విగుణం సూక్ష్మం తేజః - స్పర్శగుణస్సూక్ష్మో వాయురితి పృథివ్యాదిభూతానా ముపచితాపచితగుణవత్త్వం కల్ప్యతే - నవా. కల్ప్య తేచేత్ - గుణోపచయాపచయస్య మూర్త్యుపచయాపచయనిబన్ధనత్వస్య కార్యభూతేషు దర్శనా ద్గుణోపచయాపచయవత్త్వేన పరమాణూనామపి మూర్త్యుపచయాపచయవత్త్వా దపరమాణుత్వం స్యాత్. ఉపచితాపచితగుణకత్వం నకల్ప్యతే చేత్ - సర్వపరమాణూనా మేకరూపత్వం స్యాత్ - ఏకైకగుణకతయా ఐకరూప్యే పృథివ్యాదిషు రూపాద్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గః. చతుర్గుణకతయైకరూప్యే వాయ్వాదిష్వపి రూపాద్యుపలబ్ధిప్రసఙ్గఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. తత్రోపచితాపచితగుణకత్వే మూర్త్యుపచయా దపరమాణుత్వమితియత్ - తన్నిత్యత్వాణుత్వాదివిపర్యయేణానిత్యత్వస్థూలత్వాది ప్రసఙ్గాత్ పూర్వసూత్రోక్తా దవిశిష్ట మతోఽత్ర తదుక్తి ర్విఫలా. వికల్పభేదేన తదాపాదనం ప్రయోజన మితిచేన్న - ముఖభేదస్య దుస్థత్వాత్. గుణోపచయస్య మూర్త్యుపచయహేతుకతయా హ్యపరమాణుత్వ మాపాదితం. తదయుక్తమ్ - గుణోపచయశబ్దః కిం గుణబాహుళ్యపరః - ఉతా పేక్షికప్రకర్షపరః - ఉతోత్పత్తిపరః. నాద్యః - సార్వజ్ఞ్యాద్యనేకగుణకస్యేశ్వరస్యోపచితస్వరూపత్వాభావేనానైకాన్త్యాత్. నద్వితీయః - జీవా పేక్షయా ప్రకృష్టజ్ఞానస్య తస్యోపచయాత్మకత్వాభావాత్. న తృతీయః. పరమాణుషు స్పర్శాదిగుణానాం నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్. ఉత్పత్తావపి బుద్ధిసుఖదుఃఖాద్యుత్పత్తిమదనేకగుణకస్య జీవస్యోపచయాత్మకత్వాభావాచ్చ.——అన్యేపి ఉభయథాపినకర్మేత్యాదిక మేవం వ్యాచక్షతే - కిమా గన్తుకేభ్యో హేతుభ్యః పరమాణుగతకర్మోత్పత్తిః - ఉత ప్రళయదశాయామపి స్థితేభ్యో హేతుభ్యఇతి. ప్రథమే ఆగన్తుకహేతోరపి హేత్వన్తరా పేక్షయాఽనవస్థా. ద్వితీయే సదా సర్గప్రసఙ్గఇతి. అయం వికల్పస్తావ దనిర్ధారితవిశేషే హేతుమాత్రే నావతరితు మర్హతి - * అణుమనసోశ్చాద్యం కర్మేత్యదృష్టకారితానీతి హేతువిశేషస్య సూత్రితత్వా దుక్తానాదరేణ దూషణానుపపత్తేః. స్థితేచాదృష్టే తస్య తదానీ మాగన్తుకత్వశఙ్కా నో దేతి - అదృష్టస్య పూర్వకల్పసమ్పాదితత్వాత్. తస్మా దాత్మగత మణుగతం వేత్యేవ వికల్ప ఉపపద్యతే. నను ప్రత్యాత్మనియతభోగసాధనస్యా దృష్టస్యాణుగతత్వశఙ్కా న భవితు మలమ్ - కథం వికల్ప ఇతిచేన్న - అదృష్టస్య కారణత్వేఽభిహితే కారణత్వస్య సామాన్యరూపత్వా, దదృష్టస్యచ సమవాయితయా కారణత్వసమ్భవా దసమవాయిత్వనిమిత్తత్వశఙ్కోపపత్తేః. నిత్యమేవచభావాదిత్యత్ర ప్రళయేప్యదృష్టసంభవా దణుషు నిత్యకర్మోత్పత్తిప్రసఙ్గఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. తదప్యయుక్తమ్ - ఉభయథాపినకర్మేతిసూత్రఏవాదృష్టవదాత్మసంయోగస్య కారణత్వేన శఙ్కా సమ్భవాత్ పరిహారస్యాపి తత్రైవ వివక్షితత్వోపపత్తేః. తత్రాపేక్షిత మస్మిన్సూత్రే కణ్ఠోక్త మితిచేన్న - తథాసత్యస్య సూత్రస్య తదనన్తరభావిత్వా పత్తేః. ఇదంహి సమవాయ్యుపవ్యుదాససూత్రవ్యవహితమ్ - అతస్తేన వ్యవహితత్వా, దనేనావ్యవహితత్వాచ్చ సమవాయస్య వైశేషికాభిమతే నిత్య త్వపక్షఏవ దూషణపరత్వం యుక్తమ్. ఉభయథాచదోషాదిత్యత్రాపి పార్శ్వభేదేన సంయోగే ఏకభాగేనైవ సర్వైస్సంయోగేచ దోషఇత్యుక్తమ్ తథాత్వేతు మహద్దీర్ఘవద్వేతిసూత్రేణైవ ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ కార్యోత్పత్త్యసామఞ్జస్యం దృష్టాన్తీకుర్వతా పరమాణూనాం పార్శ్వభేదాభేదప్ర యుక్తదూషణజాత మభిప్రేత మితీహ తదుక్తిః పునరుక్తిస్స్యాత్. తస్యచ సూత్రస్య పరాభిమతార్థపరత్వానుపపత్తిశ్చ దర్శితా. అత ఇదం సూత్రం పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వఇవ తద్విరహే దోషప్రతిపాదకమితి యుక్తమ్.

మహద్దీర్ఘాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. అపరిగ్రహాచ్చాత్యన్తమనపేక్షా. ౭.

(వే-సా.) కాణాదపక్షే కస్యాప్యంశస్య వైదికై రపరిగ్రహా దనుపపన్నత్వాచ్చాత్యన్తమనపేక్షా. ౭.

(వే-దీ.) కాపిలపక్షేహి శ్రుతిన్యాయవిరుద్ధేపి సత్కార్యవాదాదికిఞ్చిద్వైదికైః పరిగృహ్యతే. కాణాదేతు కస్యచి దంశస్య వైదికైః పరిగ్రహా భావా దనుపపన్నత్వాచ్చ నిశ్శ్రేయసార్థిభిరత్యన్తమనపేక్షా కార్యా. ౭.

మహద్దీర్ఘాధికరణసమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. సముదాయఉభయహేతుకేపి తదప్రాప్తిః. ౧.

౧. † పరమాణుకారణవాదినో వైశేషికా నిరస్తాః-సౌగతాశ్చ జగతః పరమాణుకారణత్వమభ్యుపగచ్ఛన్తీత్యనన్తరం తన్మతేపి జగదుత్పత్తితద్వ్యవహారాదికం నోపపద్యత ఇత్యుచ్యతే. † తేచతుర్విధాః-† కేచిత్పార్థివాప్యతైజసవాయవీయపరమాణుసఙ్ఘాతరూపాన్ భూతభౌతికాన్ బాహ్యాం † శ్చిత్తచైత్తరూపాంశ్చాభ్యన్తరా నర్థాన్ ప్రత్యక్షానుమానసిద్ధాన

౧. ౧౭॥ సూ. సముదాయఉభయహేతుకేపితదప్రాప్తిః. † సఙ్గతిమాహ (పరమాణ్వితి) అసత్కార్యవాదసామ్యాత్ కార్యవిశేషే శరీరే క్షణికత్వాభ్యుపగమసామ్యాద్వా ధీస్థతయా వైశేషికమతనిరాసానన్తరం బౌద్ధనిరాసఇతి కేచిత్, పరమాణూనా మేకాన్తత్వచాతుర్విధ్యాభ్యుపగమసామ్యాద్ధీస్థతయా బౌద్ధమతనిరాస ఇతిసఙ్గతిః. ఆర్హతమతే స్థిరత్వాస్థిరత్వాదిభిరనైకాన్త్యమైకవిధ్యంచ పరమాణూనాం హి స్వీకృతమ్. నహి సర్వైరపి బౌద్ధైః పరమాణుకారణత్వ మఙ్గీకృత మిత్యత్రాహ (తేచతుర్విధాఇతి) వైభాషికసౌత్రాన్తికయోః పరమాణుకారణవాదాభ్యుపగమేన ప్రస్తావేసతి బౌద్ధత్వసాజాత్యాద్యోగాచారమాధ్యమికయోరపి నిరాసః క్రియత ఇత్యర్థః. కిం క్షణికాః పరమాణవో జగదారమ్భకాః - నేతి. క్షణికానాం తేషాం కిం సఙ్ఘాతకారణత్వం సమ్భవతి - నేతి. అస్థిరాదిషు స్థిరత్వాదిరూపాఽవిద్యా పరమాణూనాం పృథివ్యాదిసంఘాతహేతుత్వముపపాదయతి - నేతి. యదోపపాదయతి - తదా సంఘాతహేతుత్వోపపత్తేః పరమాణూనాం క్షణికానాం కారణత్వం స్యాత్. యదా నోపపాదయతి - తదా సఙ్ఘాతహేతుత్వానుపపత్తేః క్షణికానాం పరమాణూనాం జగదారమ్భకత్వం నస్యాత్. † వైభాషికాదీనా మభ్యుపగమప్రకారం యథాక్రమ మాహ (కేచిదిత్యాదినా). † (చిత్తచైత్తరూపానితి) చిత్తమ్ - జ్ఞానసన్తానః. చైత్తమ్ - రాగాదికమ్. రూపవిజ్ఞానవేదనాసంజ్ఞాసంస్కారాః పఞ్చస్కన్ధాః. భూతేన్ద్రియవిషయారూపస్కన్ధః. తత్తద్విషయగ్రాహకత్వేనాహమిత్యభిమానారూఢా జ్ఞప్తిరేవ విజ్ఞానస్కన్ధః. ప్రియాప్రియాను భయానుభవజన్యసుఖదుఃఖోపేక్షాత్మకశ్చిత్తస్యావస్థా విశేషో వేదనాస్కన్ధః. సంజ్ఞాస్కన్ధః సవికల్పకః ప్రత్యయః. సంస్కారస్కన్ధో రాగద్వేషమోహాదయః. కాయస్థత్వా ద్దాన్తరచిత్తవిషయత్వాద్వా రూపస్కన్ధోఽపి చిత్తచైత్తాన్తర్గతఇతి వాచస్పత్యాదయ శ్శఙ్కరభాష్యంచ. రూపస్కన్ధవ్యతిరిక్తస్కన్ధచతుష్టయం చిత్తచైత్తాన్తర్గతమితి భాస్కరభాష్యే † తదిద మాహ (చిత్తచైత్తరూపాంశ్చాభ్యన్తరానర్థానితి).

౧౭॥ సూ. సముదాయఉభయహేతుకేపితదప్రాప్తిః. ౧.

(వే-సా.) అణుహేతుకే పృథివ్యాదిసముదాయే, పృథివ్యాదిహేతుకే శరీరేన్ద్రియసముదాయేచ సుగతాభ్యుపగతే తదభ్యుపగమప్రకారేణైవ సముదాయాసిద్ధిః. క్షణికత్వంహి తై రభ్యుపగమ్యతే; సంహతా వ్యాప్రియమాణాశ్చ పరమాణవః పృథివ్యాద్యంశశ్చ తదానీమేవ నష్టాశ్చేత్ కే సముదాయిరూపేణ సంహన్యన్తే. ౧.

(వే-దీ) సౌగతా శ్చతుర్విధాః - ప్రత్యక్షసిద్ధస్థూలద్రవ్యవాదినః కేచి ద్వైభాషికాః, అన్యే పృథివ్యాదివిజ్ఞానానుమేయస్థూలద్రవ్యవాదినః - తేచ సౌత్రాన్తికాః, అపరే నిరాలమ్బనవిజ్ఞానమాత్రసద్భావం వదన్తి యోగాచారాః, త్రయోప్యేతే స్వాభ్యుపగతవస్తునః క్షణికత్వం వదన్తి. అన్యేతు సర్వశూన్యవాదినో మాధ్యమికాః. తత్రాద్యయోర్బాహ్యసద్భావ మభ్యుపగచ్ఛతోః జగదుత్పత్తి ప్రకారః లోకవ్యవహారశ్చ సూపపాదః - ఉత దురుపపాదఇతి సంశయః. సూపపాదఇతి పూర్వః పక్షః. తథాహి - పార్థివాప్యతైజసవాయవీయా గన్ధాదియుక్తాః పరమాణవోహి పృథివ్యాదిరూపేణ సంహతా భవన్తి. భూతేభ్యశ్చ శరీరేన్ద్రియవిషయలక్షణసంఘాతాః. తత్ర ఆన్తరః విజ్ఞానసన్తానో గ్రాహకాభిమానారూఢః ఆత్మత్వేనావతిష్ఠతే. ఏషు క్షణికేష్వపి స్థిరత్వాదిగోచరబుద్ధ్యాఖ్యావిద్యయా సర్వ ముపపద్యత ఇతి జగదుత్పత్తి ర్లోకవ్యవహారశ్చ యుజ్యతే. రాద్ధాన్తస్తు - క్షణధ్వంసినః పరమాణవః కదా సంహతా వ్యాప్రియన్తే - కదా సంహన్యన్తే. సంహతా వ్యాపృతాః తస్మిన్నేవ క్షణే వినష్టాశ్చేత్ - కే పునః సంహన్యన్తే. కశ్చ విజ్ఞానాత్మా కదా కం విషయం స్పృశతి, కశ్చ కదా కం జానాతి, కశ్చ కదా క మర్థ ముపాదత్తే. స్పృష్టా నష్టః, స్పృష్టంచ నష్టమ్. వేదితా నష్టః వేద్యంచ నష్టమ్. కథ మన్యేన స్పృష్ట మన్యో విజానాతి, కథంవాఽన్యేన విదిత మన్య ఉపాదత్తే, సన్తానైకత్వే సిద్ధేపి సన్తానిభ్య స్సన్తానస్య పరమార్థతః వస్త్వన్తరత్వానభ్యుపగమాత్. సన్తానైక్య మపారమార్థిక మకిఞ్చిత్కరమ్. స్థిరత్వాద్యవిద్యయాపి సంఘాతోత్పత్తి ర్నసమ్భవతి - నహి శుక్తికాదిషు రజతావిద్యయా శుక్తికాద్యుత్పత్తిసంభవః. విదుషశ్చ పూర్వస్య నష్టత్వేన ఉత్తరేణావిదుషా పూర్వవినష్టేన విదుషాఽనుసంహితార్థోపాదానం నసంభవతి. సంస్కారాశ్రయత్వేన చైకోర్థః స్థిరో నాభ్యుపగమ్యతే. అతో జగదుత్పత్తి ర్లోకవ్యవహారశ్చ దురుపపాదఏవ. సూత్రార్థస్తు సముదాయ ఉభయహేతుకేపి తదప్రాప్తిః - ఉభయహేతుకేపి సముదాయే సముదాయిత్వాప్రాప్తిః. పరమాణుహేతుకః పృథివ్యాదిసముదాయః, పృథివ్యాదిహేతుకః శరీరేన్ద్రియసముదాయః, ఇత్యుభయహేతుకోపి సముదాయః, క్షణికత్వాభ్యుపగమాదుక్తేన న్యాయేన నసిధ్యతీత్యర్థః. ౧.

భ్యుపయన్తి. † అన్యేతు బాహ్యార్థాన్ సర్వాన్ పృథివ్యాదీన్ విజ్ఞానానుమేయాన్ వదన్తి. అపరేత్వర్థశూన్యం విజ్ఞానమేవ పరమార్థసత్ - బాహ్యార్థాస్తు స్వాప్నార్థకల్పా ఇత్యాహుః. త్రయోప్యేతే స్వాభ్యుపగతం వస్తు క్షణిక మాచక్షతే - ఉక్తభూతభౌతికచిత్తచైత్తవ్యతిరిక్త మాత్మాకాశాదికం స్వరూపేణైవ నానుమన్వతే. అన్యేతు సర్వశూన్యత్వమేవ సఙ్గిరన్తే. తత్ర యే బాహ్యార్థాస్తిత్వవాదినః - తే తావ న్నిరస్యన్తే. తేచైవం మన్యన్తే - రూపరసస్పర్శగన్ధస్వభావాః పార్థివాః పరమాణవః, రూపరసస్పర్శస్వభావాశ్చాప్యాః, రూపస్పర్శస్వభావాశ్చ తైజసాః, స్పర్శస్వభావాశ్చ వాయవీయాః, పృథివ్యప్తేజోవాయురూపేణ సంహన్యన్తే - తేభ్యశ్చ పృథివ్యాదిభ్యః శరీరేన్ద్రియవిషయరూపసఙ్ఘాతా భవన్తి. † తత్ర చ శరీరాన్తర్వర్తి గ్రాహకాభిమానారూఢో విజ్ఞానసన్తాన ఏవాత్మత్వేనావతిష్ఠతే - తతఏవ సర్వో లౌకికో వ్యవహారః ప్రవర్తతఇతి.

౨. తత్రాభిధీయతే సముదాయఉభయహేతుకేపితదప్రాప్తిః యోయ మణుహేతుకః పృథివ్యాదిభూతాత్మకస్స ముదాయః, యశ్చ పృథివ్యాదిహేతుకశ్శరీరేన్ద్రియవిషయరూప స్సముదాయః - తస్మిన్నుభయహేతుకేపి సముదాయే † తత్ప్రాప్తి ర్నోపపద్యతే - జగదాత్మకసముదాయోత్పత్తిర్నోపపద్యతఇత్యర్థః. పరమాణూనాం పృథివ్యాదిభూతానాంచ క్షణికత్వాభ్యుపగమాత్. † క్షణధ్వంసినః పరమాణవో భూతానిచ కదా † సంహతౌ వ్యాప్రియన్తే, కదావా సంహన్యన్తే, కదా విజ్ఞానవిషయభూతాః, కదాచ హానోపాదానాదివ్యవహారాస్పదతాం భజన్తే, కోవా విజ్ఞానాత్మకంచ విషయం స్పృశతి, కశ్చ విజ్ఞానాత్మాక మర్థం కదా వేదయతే, కంవా విదిత మర్థం కశ్చ కదోపాదత్తే. † స్ప్రష్టాహి నష్టః, స్పృష్టశ్చ నష్టః, తథా వేదితా విదితశ్చ నష్టః. † కథంచాన్యేన స్పృష్ట మన్యో వేదయతే, కథంచాన్యేన విదిత మర్థ మన్య ఉపాదత్తే. † సన్తానానామేకత్వేపి సన్తానిభ్యస్తేషాం వస్తుతోవస్త్వన్తరత్వానభ్యుపగమా న్నతన్నిబన్ధనం వ్యవహారాదిక ముపపద్యతే. † అహ మర్థఏవాత్మా, సచ జ్ఞాతైవేతి చోపపాదితం పురస్తాత్.

---

† (అన్యేత్వితి) పృథివ్యాదివిషయజ్ఞానేన తత్తద్విషయానుమానమిత్యర్థః. † (తత్రచేతి) అహం జానామీతి గ్రాహకత్వేనాభిమానో గ్రాహకాభిమానః తమారూఢ ఇత్యర్థః.

౨. † తత్ప్రాప్తిః - సముదాయత్వప్రాప్తిరిత్యర్థః. † క్షణికత్వమస్తు-తేన కథం సముదాయత్వాప్రాప్తిరిత్యత్రాహ (క్షణధ్వంసినఇతి). † (సంహతౌ వ్యాప్రియన్తఇతి) వ్యాపారః - చలనమ్. కింశబ్దః క్షేపే. విషయం స్పృశతి - ఇన్ద్రియేణ సంబద్ధం కరోతి. ఇన్ద్రియవ్యాపారో జ్ఞానమ్, హానోపాదానాదిచ నోపపద్యత ఇత్యర్థః. కదా - నకదాచిదితి భావః. † ఉపపాదయతి (స్ప్రష్టాహీతి). † తతః కిమిత్యత్రాహ (కథమితి). † ఏకసన్తానత్వా దుపపద్యతఇత్యత్రాహ (సన్తానానామితి) స్థిరత్వేనానుయాయిత్వేన సన్తానస్య వస్త్వన్తరత్వానభ్యుపగమాదిత్యర్థః. † విజ్ఞానస్యచాత్మత్వ మయుక్తమిత్యాహ (అహమర్థఏవేతి)——అణుహేతుకో భూతభౌతికసఙ్ఘాతః, పఞ్చస్కన్ధైరారబ్ధః పఞ్చస్కన్ధీరూపసఙ్ఘాత శ్చోభయహేతుక సముదాయఇతి పరైర్వ్యాఖ్యాతమ్. తత్ర స్కన్ధానా ముపపన్నత్వే తత్సముదాయాత్మా పఞ్చస్కన్ధీ నదుష్యతీతి - స్కన్ధానామేవ నిరాచికీర్షితత్వే తద్ధేతుకసముదాయశబ్దేన తేషా ముపస్థాపన మతిక్లిష్టమ్,——సముదాయో గర్భరూపః - మాతృభుక్తాహారః కర్మచ తద్ధేతురితి తన్నిరాసపరం యాదవప్రకాశైర్వ్యాఖ్యాతమ్. తదప్యయుక్తమ్ - గర్భారమ్భదూషణాదపి జగదారమ్భదూషణస్య ప్రాధాన్యేన చాస్మిన్పాదే ప్రక్రాన్తత్వాత్. అత స్సముదాయశబ్దస్యైవ మర్థః ప్రతిపాదితః.

౧౮॥ సూ. ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితిచేన్నసఙ్ఘాతభావానిమిత్తత్వాత్. ౨.

3. † అవిద్యాదీనామితరేతరహేతుత్వేనోపపన్నం † సఙ్ఘాతభావాదికమితిచేత్. † ఏతదుక్తం భవతి – యద్యపి క్షణికా స్సర్వే భావాః – తథాప్యవిద్యయైతత్సర్వ ముపపద్యతే – అవిద్యాహినామ విపరీతబుద్ధిః † క్షణికాదిషు స్థిరత్వాదిగోచరా. తయా సంస్కారాఖ్యాః రాగద్వేషాదయో జాయన్తే. † తతశ్చిత్తాభిజ్వలనరూపం విజ్ఞానమ్. † తతశ్చ నామాఖ్యాశ్చిత్తచైత్తాః పృథివ్యాదికంచ రూపిద్రవ్యమ్. † తతష్షడాయతనాఖ్య మిన్ద్రియషట్కమ్. తతః స్పర్శాఖ్యః కాయః. † తతో వేదనాదయః. తతశ్చ పునరప్యవిద్యాదయో యథోక్తా ఇత్యనాది రియ మవిద్యాదికాఽన్యోన్యమూలా చక్రపరివృత్తిః. † ఏతచ్చ సర్వం పృథివ్యాదిభూతభౌతికసఙ్ఘాత మన్తరేణ నోపపద్యతే – అత స్సఙ్ఘాతభావాదిక ముపపన్నమితి. తత్రోత్తరంనసఙ్ఘాతభావానిమిత్తత్వాదితినైతదుపపద్యతే – ఏషా మవిద్యాదీనాం పృథివ్యాదిభూతభౌతికసంఘాతభావంప్రత్యనిమిత్తత్వాత్. నఖల్వస్థిరాదిషు స్థిరత్వాదిబుద్ధ్యాత్మికాఽవిద్యా తన్నిమిత్తారాగద్వేషాద

3. ౧౮॥ సూ. ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితిచేన్నసఙ్ఘాతభావానిమిత్తత్వాత్. అయమేవాకృత్రిమో వృత్తిసిద్ధః పాఠః. † (అవిద్యాదీనామితి). † ప్రత్యయశబ్దో హేతువాచీ. † (సఙ్ఘాతభావాదికమితి) ఆదిశబ్దేన విజ్ఞానవిషయత్వం వ్యవహారాస్పదత్వంచ వివక్షితమ్. † అవిద్యాదయః కే – కథం తేషా మన్యోన్యహేతుత్వమ్ – తేన సంఘాతభావోపపత్తిః కథ మిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి). † అవిద్యాం వివృణోతి (క్షణికాదిష్వితి) ఆదిశబ్దద్వయం కార్యత్వనిత్యత్వాదిమిథోవిరుద్ధాకారపరమ్. క్షణికకార్యదుఃఖశూన్యస్వభావేషు పదార్థేషు స్థాయినిత్యసుఖవస్తుత్వబుద్ధిరిత్యర్థః. తస్యాః రాగాదిహేతుత్వం స్ఫుటమ్. రాగాదయ స్సంస్కారాః. తేచ గ్రాహకాభిమానారూఢస్య సూక్ష్మచిత్తసన్తానస్య ప్రదేశాన్తరం నీయమానస్య ప్రతిక్షణ ముపజాయమానస్య దీపసన్తానస్యేవ మాతృకుక్షిప్రవేశహేతవః. గర్భగతస్య తదనన్తరభావినీ విషయజ్ఞప్తిర్విజ్ఞానమ్. †తదిద మాహ (తతశ్చిత్తాభిజ్వలనరూపమితి. † (తతశ్చేతి) తదుత్తరోత్తరవిషయజ్ఞప్తిశ్చిత్తమ్ – తేన సహ జన్మవినాశభాజః స్పర్శ వేదనా సంజ్ఞా చేతనా వితర్కవిచారప్రీతిరేకాగ్రతాశ్రద్ధావీర్యస్మృతిప్రజ్ఞాదయః కుశలాకుశలరూపా ధర్మాః. ఏతే చిత్తచైత్తా నామాఖ్యాః. † (తతశ్చపృథివ్యాదికంచ రూపిద్రవ్యమితి) కాలాతిక్రమేణ పుఞ్జీభావసిద్ధిరిత్యర్థః. † తత ఇన్ద్రియషట్కనిష్పత్తి మాహ (తతఇతి) అత్ర స్పర్శశబ్దః చైత్తకుశలధర్మాన్తర్గతస్పర్శా దర్థాన్తరపరః – కాయవాచిత్వాత్. † (తతోవేదనాదయఇతి) వేదనా – సుఖదుఃఖాదిబుద్ధిః. ఆదిశబ్దేన తృష్ణోపాదానభవజాతిజరామరణశోకపరివేదనదుఃఖదౌర్మనస్యాని ఉపక్లేశరూపమదమానాదయః ఉశవాసాశ్చ గృహ్యన్తే. అత్ర తృష్ణా – వాక్కాయచేష్టా. భవశబ్దో ధర్మాధర్మవాచీ. తతః స్కన్ధప్రాదుర్భావో జాతిః. మానసదుఃఖం దౌర్మనస్యమ్. అవిద్యాదిభిర్వేదనాదయః – వేదనాదిభి రవిద్యాదయః. అవిద్యాదిభి ర్జన్మజరాదయః – తై రవిద్యాదయఇతివా స్యా దితరేతరప్రత్యయత్వమ్. ఉభయథాపి నార్థభేదః – వేదనాదిషు జన్మజరాదీనా మన్తర్గతత్వాత్. † (ఏతచ్చేతి) అవిద్యా

౧౮॥ సూ. ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితిచేన్నసంఘాతభావానిమిత్తత్వాత్. ౨.

(వే-సా.) అస్థిరేషు స్థిరత్వబుద్ధిరూపావిద్యారాగద్వేషాదిపరమ్పరయా అన్యోన్యకారణత్వాత్సర్వకారణత్వముపపన్నమితిచేత్. న అవిద్యాయా స్సంఘాతభావానిమిత్తత్వాత్. నహి శుక్తికాదిషు రజతాదిబుద్ధిరూపావిద్యయా శుక్తికాది ర్వస్తుతో రజతాదికార్యఙ్కరోతి, అత్ర విదుష స్తదానీమేవ నష్టత్వాద విద్యానిమిత్తరాగాదయోపి నసమ్భవన్తి. ౨.

(వే-దీ.) యద్యపి క్షణికా స్సర్వే భావాః – తథాప్యవిద్యాదీనా మితరేతరహేతుకత్వా దుపపన్నం లోకవ్యవహారాదికమ్. అస్థిరేషు స్థిరత్వబుద్ధిరూపయా అవిద్యయా తత్ర తత్ర రాగద్వేషాదయో జాయన్తే – ఇత్యేవమాదిపరమ్పరయా పున రప్యవిద్యేతి చక్రవత్పరివర్తత ఇతిచేత్. నైతదుపపద్యతే – సంఘాతభావానిమిత్తత్వా దవిద్యాయాః. యద్యప్యవిద్యాఖ్యా విపరీతబుద్ధిః క్షణికం స్థిరత్వేన విషయీకరోతి – తథాపి తన్న వస్తుతః స్థిరం భవతీతి వస్తుత స్థిరకార్యం కరోతి. అత స్సంఘాతభావో నసిధ్యతీత్యర్థః. అస్థిరే స్థిరబుద్ధియుక్తస్య విజ్ఞానాత్మన స్తదైవ నష్టత్వాత్తస్య రాగద్వేషాదయో జాయన్తఇతి రాగద్వేషాదిపరమ్పరాచ నసిధ్యతీత్యభిప్రాయః. ౨.

యోవాఽర్థాన్తరస్య క్షణికస్య సంహతిహేతుతాం ప్రతిపద్యన్తే. † శుక్తికారజతాదిబుద్ధిర్హి నశుక్త్యాద్యర్థసంహతిహేతుర్భవతి. † కించ యస్య క్షణికేష్విరత్వబుద్ధిః – స తదైవ నష్టఇతి కస్య రాగాదయ ఉత్పద్యన్తే. † సంస్కారాశ్రయంస్థిరమేకం ద్రవ్య మనభ్యుపగచ్ఛతాం సంస్కారానువృత్తిరపి నశక్యా కల్పయితుమ్.

౧౯॥ సూ. ఉత్తరోత్పాదేచపూర్వనిరోధాత్. ౩.

౪. ఇతశ్చ క్షణికత్వపక్షే జగదుత్పత్తి ర్నోపపద్యతే – ఉత్తరక్షణోత్పత్తివేళాయాం పూర్వక్షణస్య వినష్టత్వాత్ తస్యోత్తరక్షణంప్రతి హేతుత్వానుపపత్తేః. అభావస్య హేతుత్వే సర్వం సర్వత్ర సర్వదోత్పద్యేత. అథ పూర్వక్షణవర్తిత్వమేవ హేతుత్వ మిత్యుచ్యతే – ఏవంతర్హి కశ్చిదేవ ఘటక్షణ స్తదుత్తరకాలభావినాం సర్వేషామేవ గోమహిషాశ్వకుడ్యపాషాణాదీనాం త్రైలోక్యవర్తినాం హేతు స్స్యాత్. అథైకజాతీయస్యైవ పూర్వక్షణవర్తినో హేతుత్వ మిష్యతే – తథాపి సర్వదేశవర్తినా ముత్తరక్షణభావినాం ఘటానా మేకఏవ పూర్వక్షణవర్తిఘటో హేతు స్స్యాత్. అథైకస్యైవ హేతు రేకఇతి మనుషే – తథాపి కస్యైకస్య కో హేతురితి నజ్ఞాయతే. అథ యస్మిన్దేశే యో ఘటక్షణః స్థితః–తద్దేశసమ్బన్ధిన ఏవోత్తరక్షణస్య సహేతురితి – కిందేశస్య స్థిరత్వం మనుషే. † కించ – చక్షురాదిసమ్ప్రయుక్తస్యార్థస్య జ్ఞానోత్పత్తికాలేఽనవస్థితత్వా న్నకస్యచి దర్థస్య జ్ఞానవిషయత్వం సమ్భవతి.

౨౦॥ సూ. అసతిప్రతిజ్ఞోపరోధోయౌగపద్యమన్యథా. ౪.

౫. అసత్యపి హేతౌ కార్య ముత్పద్యతే చేత్ -సర్వం సర్వత్ర సర్వదోత్పద్యేతేత్యుక్తమ్. నకేవల ముత్పత్తివిరోధ

దిభిస్సంఘాతః – సంఘాతా దవిద్యాదిక మిత్యుపలభ్యమానం చక్రక మవిద్యాదిహేతుభూతసంఘాతానభ్యుపగమేతు నోపపద్యతఇత్యర్థః. † అవిద్యాదీనాం స్వరూపేణ కార్యకరత్వాదుపపత్తిమాహ (శుక్తికేతి) నహి శుక్తికాదా రజతాదిభ్రమేసతి శుక్తికాద్వయం సంహతం భవతీత్యర్థః. † యద్వా-నశుక్తి రజ్జుళీయకాదికార్యకరీ భవతీత్యర్థః. † సూత్రాభిప్రేతం సహకారివైకల్య మాహ (కించేతి) † సంస్కారేణేతిచేత్తత్రాహ (సంస్కారాశ్రయమితి) సంస్కారశ్చ తదాశ్రయశ్చ నష్ట ఇత్యర్థః.

౪. ౧౯॥ సూ. ఉత్తరోత్పాదేచ పూర్వనిరోధాత్. క్షణశబ్దః క్షణికపదార్థవాచీ. కిం దేశస్యేత్యాదిభాష్యానన్తర మిద మపి పఠకపర్యాభిప్రేతమ్ – యద్దేశసన్తానస్థితో యో ఘట స్స తద్దేశసన్తానసమ్బన్ధిన ఉత్తరఘటక్షణస్య హేతురితిచేన్న – దేశాన్తరం నీయమానస్య తస్యాప్యుత్తరోత్తరం నీయమానస్య దేశాన్తరసమ్బన్ధిసన్తానదర్శనాదితి. † ఉక్తం దూషణం నవస్తున్యేవ -'జ్ఞానేపి తుల్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (కించేతి).

౫. ౨౦॥ సూ. అసతిప్రతిజ్ఞోపరోధోయౌగపద్యమన్యథా. సహకారీ–ఆలోకాదిః. ఆలమ్బనమ్ – విషయః. సమనన్తరప్రత్యయః–అనన్తర

౧౯॥ సూ. ఉత్తరోత్పాదేచ పూర్వనిరోధాత్. ౩. ౨౦॥ సూ. అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్యమన్యథా. ౪.

(వే-సా.) ఉత్తరఘటక్షణోత్పత్తౌ పూర్వఘటక్షణస్యాపి నష్టత్వేనాభావస్యైవోత్పాదకత్వావిశేషేణ సర్వదోత్పత్తిశ్చ స్యాత్. ౩.

(వే-దీ.) ఇతశ్చ. ఉత్తరఘటక్షణోత్పత్తివేళాయాం పూర్వస్య వినష్టత్వా దభావస్యైవ హేతుత్వేనావిశేషా త్సర్వేషాం సర్వదోత్పత్తిః ప్రసజ్యతే. పూర్వక్షణవర్తినో హేతుత్వోపగమేపి దేశాదే ర్విశేషకస్య స్థిరస్యైకస్యానభ్యుపగమాదవిశేషేణోత్తరక్షణవర్తినస్సర్వస్య హేతుస్స్యాత్.

(వే-సా.) అసత ఉత్పత్తావధిపతిసహకార్యాదీనాం జ్ఞానహేతుత్వప్రతిజ్ఞావిరోధశ్చ. తస్యాపి స్థిత్యభ్యుపగమే యుగపద్ఘటద్వయోపలబ్ధిప్రసక్తిః, అస్థితౌచ సంప్రయోగజ్ఞానాపత్తేః యౌగపద్యమ్. ౪.

(వే-దీ.) అసత ఉత్పత్తౌ ప్రతిజ్ఞావిరోధశ్చ భవతామ్ – అధిపతిసహకార్యాదీనాం విజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వప్రతిజ్ఞానాత్. అథైతత్పరిజిహీర్షయా పూర్వోపి ఘటక్షణ స్తిష్ఠతీత్యుచ్యేత – తదా యుగపద్ఘటక్షణద్వయోపలబ్ధిప్రసఙ్గః. నచోపలభ్యతే. ఉపరోధః – విరోధః. ౪.

ఏవ - ప్రతిజ్ఞాచ భవతా ముపరుధ్యేత. అధిపతిసహకార్యాలమ్బనసమనన్తరప్రత్యయా శ్చత్వారో విజ్ఞానోత్పత్తౌ హే తవఇతి వః ప్రతిజ్ఞా. అధిపతిః - ఇన్ద్రియమ్. † అథ ప్రతిజ్ఞానుపరోధాయ ఘటక్షణే స్థితఏవ ఘటక్షణాన్తరోత్పత్తిరిష్యతే - † తథాచ సతి ద్వయోః కార్యకారణయో ర్ఘటక్షణయో ర్యౌగపద్యేనోపలబ్ధిః ప్రసజ్యేత. నచ తథోపలభ్యతే. † క్షణికత్వప్రతిజ్ఞా చైవం హీయేత. † క్షణికత్వం స్థితమేవేతి చేత్ - † ఇన్ద్రియసంప్రయోగజ్ఞానయోర్యౌగపద్యం ప్రసజ్యేత.

౨౧॥ సూ. ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్. ౫.

౬. ఏవం తావదసత ఉత్పత్తిర్నిరస్తా-సతో నిరన్వయవినాశోపి నోపపద్యత ఇత్యుచ్యతే. క్షణికత్వవాదిభిర్ముద్గరాభిఘాతాద్యనన్తరభావితయోపలబ్ధియోగ్యస్సదృశసన్తానావసానరూపః స్థూలో యః, సదృశసన్తానే ప్రతిక్షణభావీచోపలబ్ధ్యనర్హస్సూక్ష్మశ్చ యో నిరన్వయో వినాశః, ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధశబ్దాభ్యామభిధీయతే. తౌ నసమ్భవత ఇత్యర్థః. కుతః. అవిచ్ఛేదాత్ సతో నిరన్వయవిచ్ఛేదానమ్భవాత్. అసమ్భవశ్చ-సత ఉత్పత్తివినాశౌనామాఽవస్థాన్తరాపత్తిరేవ, అవస్థాయోగితు ద్రవ్య మేక మేవ స్థిరమితి కారణా దనన్యత్వం కార్యస్యోపపాదయద్భి రస్మాభిః † తదనన్యత్వమిత్యత్ర ప్రతిపాదితః. నిర్వాణస్య దీపస్య నిరన్వయవినాశదర్శనా దన్యత్రాపి వినాశో నిరన్వయోఽనుమీయతఇతి చేన్న-ఘటశరావాదౌ మృదాదిద్రవ్యానువృత్త్యుపలబ్ధ్యా సతో ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరేవ వినాశఇతి నిశ్చితే సతి ప్రదీపాదౌ సూక్ష్మదశాపత్త్యాప్యనుపలమ్భోపపత్తేః తత్రాప్యవస్థాన్తరాపత్తికల్పనస్యైవ యుక్తత్వాత్.

౨౨॥ సూ. ఉభయథాచదోషాత్. ౬.

పూర్వక్షణప్రత్యయః. † అనుపరోధం శఙ్క్యతే (అథేతి). † పూర్వక్షణస్యోత్తరక్షణానువృత్తౌ యుగపదుపలబ్ధిప్రసఙ్గః, క్షణికత్వహాని, శ్చేతి దూషణద్వయమాహ (తథాచేత్యాది). † శఙ్క్యతే (క్షణికత్వమితి). (క్షణికత్వంస్థితమేవేతిచేదితి) ఉత్తరక్షణః పూర్వక్షణవర్తీచేదిత్యర్థః. † దూషయతి (ఇన్ద్రియసంప్రయోగజ్ఞానయోర్యౌగపద్యంప్రసజ్యేతేతి) తతఃకార్యకారణభావాభావప్రసఙ్గఇత్యర్థః. యుగపదుపలబ్ధిప్రసఙ్గశ్చార్థసిద్ధః. జ్ఞానతత్కారణయౌగపద్యప్రసఙ్గః ప్రదర్శనార్థః - అర్థేష్వపి కారణభూతఘటక్షణకార్యభూతఘటక్షణయోర్యౌగపద్యప్రసఙ్గ ఇత్యభిప్రాయః.

౬. ౨౧॥ సూ. ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్. † (తదనన్యత్వమిత్యత్రప్రతిపాదితఇతి) వస్త్వన్తరానుపలబ్ధే, ర్బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనా మన్యథోపపత్తేశ్చేత్యర్థః. † (నిర్వాణస్యేతి) అబాధితప్రత్యభిజ్ఞయా మృదనువృత్తౌ సత్యాం న తదపహ్నవో యుక్తః. దృష్టేనాదృష్టకల్పనంహి యుక్తమ్ - నతు దృష్టహానమిత్యర్థః.

౨౨॥ సూ. ఉభయథాచదోషాత్. నచ ప్రతీయతే - న తుచ్ఛత్వేన ప్రతీయతఇత్యర్థః.

౨౧॥ సూ. ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యా నిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్. ౫. ౨౨॥ సూ. ఉభయథాచదోషాత్. ౬.

(వే-సా.) నిరోధః - నిరన్వయవినాశః. స స్థూలః సూక్ష్మశ్చ నసంభవతి, కపాలాదిభావరూపావస్థాప్రాప్తేరేవ వినాశశబ్దాభిధేయత్వాత్ సతో ద్రవ్యస్య అవిచ్ఛేదాత్. ౫.

(వే-దీ.) సతోనిరన్వయవినాశోఽపి నసమ్భవతీత్యాహ. ప్రతిసఙ్ఖ్యా ప్రతిసఙ్ఖ్యా నిరోధాప్రాప్తిః-స్థూలసూక్ష్మవినాశయో రప్రాప్తిరిత్యర్థః. స్థూలవినాశః - ముద్గరాభిఘాతాద్యనన్తర భావ్యుపలబ్ధియోగ్యః. సూక్ష్మస్తు - ప్రతిక్షణభావ్యుపలబ్ధ్యనర్హః. తౌ నిరన్వయౌ నభవతః - ఉత్పత్తివినాశధర్మభాగినో ద్రవ్యస్యావిచ్ఛేదాత్ తదనన్యత్వమితిసత్కార్యవాదస్యోపపాదితత్వాదిత్యభిప్రాయః. ఘటాదౌ కపాలాదిరూపావస్థయా నిరన్వయవినాశాదర్శనా త్ప్రదీపనిర్వాణేపి సూక్ష్మావస్థాప్రాప్తిరిత్యవిరోధః. ౫.

(వే-సా.) ఉత్పన్నస్య తుచ్ఛతాపత్తౌ తుచ్ఛాదుత్పత్తౌచాభావా దుత్పత్త్యసమ్భవా దభావాత్మకకార్యాపత్తిరూపదోషాత్తుచ్ఛత్వాసిద్ధిః.

(వే-దీ.) ఉత్పన్నస్య తుచ్ఛత్వాపత్తౌ, తుచ్ఛాదుత్పత్తౌచ, ఇత్యుభయప్రకారేచ దోషాపత్తేః తే నసమ్భవతః. ఉత్పన్నస్య తుచ్ఛతాపత్తౌహి పశ్చా త్తుచ్ఛా దుత్పద్యమానం జగత్తుచ్ఛాత్మకమేవ స్యాత్. మృత్సువర్ణాదే రుత్పద్యమానమృత్సువర్ణాద్యాత్మకఘటమకుటాదివత్. అతస్తుచ్ఛాదుత్పత్తి స్తుచ్ఛతాపత్తిశ్చ నసమ్భవతః. ౬.

క్షణికత్వవాదిభి రభ్యుపేతా తుచ్ఛా దుత్పత్తి, రుత్పన్నస్య తుచ్ఛతాపత్తిశ్చ నసమ్భవతీత్యుక్తమ్. తదుభయప్రకారాభ్యుపగతౌ దోషశ్చ భవతి - తుచ్ఛా దుత్పత్తౌ తుచ్ఛాత్మకమేవ కార్యం స్యాత్. యద్ధి యస్మా దుత్పద్యతే - తత్తదాత్మకం దృష్టమ్ - యథా మృత్సువర్ణాదే రుత్పన్నం మణికమకుటాది మృత్సువర్ణాద్యాత్మకం దృష్టమ్ నచ జగ త్తుచ్ఛాత్మకం భవద్భి రభ్యుపగమ్యతే. నచ ప్రతీయతే. సతో నిరన్వయవినాశే సత్యేకక్షణా దూర్ధ్వం కృత్స్నస్య జగత స్తుచ్ఛతాపత్తి రేవ స్యాత్ - పశ్చా త్తుచ్ఛా జ్జగదుత్పత్తౌ అనన్తరోక్తం తుచ్ఛాత్మకత్వమేవ స్యాత్. అత ఉభయథాపి దోషాన్న భవదుక్తప్రకారావుత్పత్తినిరోధౌ.

౨౩॥ సూ. <u>ఆకాశేచావిశేషాత్.</u> ౭.

౭. † బాహ్యాభ్యన్తరవస్తునః స్థిరత్వప్రతిపాదనాయ ప్రతిసఙ్ఖ్యాఽప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధయోస్తుచ్ఛరూపతా నిరాకృతా - తత్ప్రసఙ్గేన తాభ్యాంసహ తుచ్ఛత్వేన సౌగతైః పరిగణితస్యాకాశస్యాపి తుచ్ఛతా ప్రతిక్షిప్యతే. ఆకాశేచ నిరుపాఖ్యతా నయుక్తా - భావరూపత్వేనాభ్యుపగతపృథివ్యాదివదాకాశస్యాపి అబాధితప్రతీతిసిద్ధత్వావిశేషాత్. ప్రతీయతే హ్యాకాశః, అత్ర శ్యేనః పతతి, అత్ర గృధ్రఇతి శ్యేనాదిపతనదేశత్వేన. నచ పృథివ్యాద్యభావమాత్ర మాకాశ ఇతి వక్తుం శక్యమ్ - వికల్పాసహత్వాత్. పృథివ్యాదేః ప్రాగభావః - ప్రధ్వంసాభావః - ఇతరేతరాభావః - అత్యన్తాభావోవా ఆకాశః - సర్వథాప్యాకాశప్రతీత్యనుపపత్తి స్స్యాత్. ప్రాగభావప్రధ్వంసాభావయో రాకాశత్వే పృథివ్యాదిషు వర్తమానేషు ఆకాశప్రతీత్యయోగాత్ నిరాకాశం జగత్స్యాత్. ఇతరేతరాభావస్యాకాశత్వేపి ఇతరేతరాభావస్య తత్తద్వస్తుగతత్వేన తేషా మన్తరాళే ఆకాశప్రతీతిర్న స్యాత్. అత్యన్తాభావస్తు పృథివ్యాదీనాం నసమ్భవతి. అభావస్య విద్యమానపదార్థావస్థావిశేషత్వోపపాదనాచ్చాకాశస్యాభావరూపత్వేపి న నిరుపాఖ్యత్వమ్. అణ్డాన్తర్వర్తిన ఆకాశస్య త్రివృత్కరణోపదేశప్రదర్శితపఞ్చీకరణేన రూపవత్త్వా † చ్చాక్షుషత్వేప్యవిరోధః.

౨౪॥ సూ. <u>అనుస్మృతేశ్చ.</u> ౮.

౮. పూర్వప్రస్తుతం వస్తునః స్థిరత్వమేవోపపాద్యతే. అనుస్మరణమ్ - పూర్వానుభూతవస్తువిషయం జ్ఞానమ్. ప్రత్యభిజ్ఞాన మిత్యర్థః. తదేవేద మితి సర్వం వస్తుజాతమతీతకాలానుభూతం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. నచ భవద్భి ర్జ్వాలాదిష్వివ సాదృశ్యనిబన్ధనోయమేకత్వవ్యామోహఇతి వక్తుం శక్యమ్ - వ్యాముహ్యతో జ్ఞాతు రేకస్యానభ్యుపగమాత్. నహ్యన్యానుభూతే నైకత్వం సాదృశ్యంవా స్వానుభూతస్యాన్యోఽనుసన్ధత్తే - అతో భిన్నకాలవస్త్వాశ్రయసాదృశ్యానుభవనిబన్ధనమేకత్వవ్యామోహం వదద్భి ర్జ్ఞాతు రేకత్వ మవశ్యాశ్రయణీయమ్. నచ క్షణికేష్వపి † ఘటాదిషు జ్వాలాది

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

౭. ౨౩॥ సూ. <u>ఆకాశేచావిశేషాత్.</u> † (బాహ్యేత్యాది) క్షణికత్వదూషణోపయుక్తత్వాభావాత్ ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతి రిత్యర్థః. † (చాక్షుషత్వేప్యవిరోధఇతి) అనేనానుమేయత్వమప్యనుమతమితి గమ్యతే. యద్వా - చాక్షుషమేవ - తథాపి తత్ప్రయుక్తవిరోధో నాస్తీత్యర్థః.

౮. ౨౪॥ సూ. <u>అనుస్మృతేశ్చ.</u> ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. స్మృతిసాదృశ్యా దనుస్మృతిశబ్దేనాభిధానమ్ † (ఘటాదిషుజ్వాలాదిష్వివేతి) ఉత్పత్తి

౨౩॥ సూ. <u>ఆకాశేచావిశేషాత్.</u> ౭.

(వే-సా.) ఆకాశేచ నతుచ్ఛత్వమ్, అబాధిత ప్రతీత్యవిశేషాత్, ప్రతీయతేహ్యాకాశః శ్యేనాది పతనహేతుత్వేన. ౭.

(వే-దీ.) ఆకాశే తుచ్ఛస్వరూపతా నసమ్భవతి - అబాధితప్రతీతిసిద్ధపృథివ్యాదివత్ ఆకాశేప్యబాధితప్రతీతేరవిశేషాత్. ప్రతీయతేహ్యాకాశః, "అత్రశ్యేనః పతత్యత్ర గృధ్రః" ఇతిశ్యేనాదేః పతనదేశత్వేన. ౭.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ష్వేవ భేదసాధనప్రమాణ ముపలభామహే - యేన సాదృశ్యనిబన్ధనాం ప్రత్యభిజ్ఞాం కల్పయేమ. యదపి చేద ముచ్యతే- ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం ఘటాదేః క్షణికత్వం సిధ్యతి - ప్రత్యక్షంతావ ద్వర్తమానార్థవిషయమవర్తమానా ద్వస్తునో వ్యావృత్తం స్వవిషయ మవగమయతి - నీలమివ పీతాత్ - ఏవంచ భూతభవిష్యద్భ్యాం వర్తమానస్య వస్త్వన్తరత్వ మవగతం భవతి. అనుమానమపి - అర్థక్రియాకారిత్వా త్సత్త్వాచ్చ ఘటాదిః క్షణికః - య దక్షణికం శశవిషాణాది- తదనర్థక్రియాకార్యసచ్చ. తథా అన్త్యఘటక్షణసత్త్వాత్పూర్వఘటక్షణసత్త్వాని వినాశీని - ఘటక్షణసత్త్వాత్ - అన్త్య ఘటక్షణసత్త్వవదితి. † తచ్చ కార్యకారణభావానుపపత్త్యాదిభిః పూర్వమేవ నిరస్తమ్. † కించ - ప్రత్యక్షగమ్యా వర్త మానస్యావర్తమానా ద్వ్యావృత్తి ర్నవర్తమానస్య వస్త్వన్తరత్వ మవగమయతి - అపితు వర్తమానకాలయోగితా మాత్రమ్. నచ తావతా వస్త్వన్తరత్వం సిధ్యతి - † తస్యైవ కాలాన్తరయోగసమ్భవాత్, † యత్తు సత్త్వాదర్థక్రి యాకారిత్వాచ్చేతి క్షణికత్వే హేతుద్వయ ముక్తమ్ - తదభిమతవిపరీతసాధనత్వాద్విరుద్ధమ్ - † సత్త్వా దర్థక్రియా కారిత్వాద్వా ఘటాదిస్థాస్ను - యదస్థాస్ను - తదసదనర్థక్రియాకారిచ - యథా శశవిషాణ మిత్యపిహి వక్తుం శక్యమ్. † కించ - అర్థక్రియాకారిత్వ మక్షణికత్వమేవ సాధయేత్ - క్షణధ్వంసినోహి వ్యాపారాసమ్భవా దర్థక్రియాకారిత్వం నసమ్భవతీత్యుక్తమ్. † తథాఽన్త్యఘటక్షణస్య హేతుతో నాశదర్శనా దితరేపి ఘటక్షణా హేత్వపేక్షవినాశా స్స్యురి త్యాముద్గరాదిహేతూపనిపాతాత్ స్థాస్నుత్వమేవ. నచ వాచ్యం నముద్గరాదయో వినాశహేతవః అపితు కపాలాదివిస దృశసన్తానోత్పత్తిహేతవఇతి. కపాలత్వావస్థాపత్తిరేవ ఘటాదీనాం వినాశ ఇత్యుపపాదితత్వాత్. కపాలోత్పత్తివ్యతిరిక్త త్వాభ్యుపగమేపి వినాశస్య - వినాశహేతుత్వమేవ ముద్గరాదే † రానన్తర్యాద్యుక్తమ్. అతః ప్రత్యభిజ్ఞయా స్థిరత్వ మవగమ్యమానం నకేనాపి ప్రకారేణాపహ్నోతుం శక్యమ్. † పూర్వాపరకాలసమ్బన్ధ్యర్థైక్యవిషయాయాః ప్రత్య

వినాశసామగ్ర్యనువృత్త్యభావాదిత్యర్థః. † (తచ్చకార్యకారణేతి) తర్కానుగృహీతప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షేణ తర్కవిరుద్ధ మనుమానం బాధితమిత్యర్థః. కార్యకారణభావానుపపత్త్యాదిభిరితి ప్రత్యక్షానుమానసాధారణం దూషణ ముక్తమ్. † అథ ప్రత్యక్షస్య క్షణికవిషయత్వం దూషయతి (కించేతి). † (తస్యైవేతి) యథా వస్తునో నీలత్వోత్పలత్వయోగో నవస్త్వన్తరత్వసాధకః - తథా కాలద్వయయోగోపి సమ్భవతీత్యర్థః. † అనుమానద్వయ మపి దూషయతి (యత్త్వితి) తదభిమతవిపరీతసాధనత్వాత్ - విపర్యయేణాపి వ్యాప్తిసద్భావాత్. విరుద్ధమ్ - విపరీతస్యాపి సాధకమిత్యర్థః. † విపరీతవ్యాప్తిం దర్శయతి (సత్త్వాదితి) ప్రకరణసమత్వముక్తమ్. † అర్థక్రియాకారిత్వస్య హేతో రభిమతవిరుద్ధస్యైవ సాధకత్వ మాహ (కించేతి) వ్యాపారాసమ్భవాత్ - వ్యాపారస్య హేతుత్వ మాశ్రయత్వంచ నసమ్భవతి - ఉత్పత్త్యనన్తరక్షణఏవ వినష్టత్వాత్. అతో నాభిమత కార్యకరత్వమిత్యర్థః. సమీహితవిపర్యయసాధనో విరుద్ధఇతి విరుద్ధలక్షణమ్. † ఘటక్షణసత్త్వస్య హేతో స్సోపాధికత్వ మాహ (తథాన్త్యేతి). † (ఆనన్తర్యాద్యుక్తమితి) నహి ఘటే తిష్ఠతి కపాలోత్పత్తిః - అపితు వినాశా దనన్తరమేవోత్పత్తిః - ముద్గరాభిఘాతాద్యనన్తరభావీ వినాశ ఇత్య నన్తరభావినం ప్రతి హేతుత్వం యుక్తమ్ - నతు వ్యవహితం ప్రతీత్యభిప్రాయః. † (పూర్వేతి) జ్ఞానం యథా స్వవిషయం దర్శయతి-తస్య తథాత్వ

౨౮॥ సూ. <u>అనుస్మృతేశ్చ.</u> ౨.

(వే-సా.) ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ నక్షణికత్వసిద్ధిః. "తదేవేదమ్" ఇతిహి సామానాధికరణ్యేనాతీతవర్తమానదేశకాలవిశిష్టం వస్తు ఏకమితి ప్రతీయతే. అస్యాచ్చ సామగ్రీ పూర్వానుభవజనితసంస్కారవతః పురుషస్యేన్ద్రియసంప్రయోగః. ౨.

(వే-దీ.) ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ నఘటాదేః క్షణికత్వమ్. "తదేవఇదమ్" ఇతిహి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. ప్రత్యభిజ్ఞానంహినామ - అతీతవర్తమాన కాలవర్త్యేకవస్తువిషయ మేకం ప్రత్యక్షజ్ఞానమ్. తస్య కాలద్వయసమ్బన్ధవిశిష్టమేవ వస్తువిషయః. నచ తదిత్యంశస్స్మరణమ్ - ఇద మిత్యంశశ్చ గ్రహణమ్ - అతీతకాలసమ్బన్ధినీన్ద్రియసమ్ప్రయోగాభావాదితి వాచ్యమ్, తదిదమితి సామానాధికరణ్యేన గ్రహణస్యైకత్వస్ఫురణాత్. పూర్వ కాలానుభవజనితసంస్కారసహకృతేన్ద్రియసమ్ప్రయోగయుక్తస్య పురుషస్య తథా గ్రహణ ముపపద్యతఏవ. అన్వయవ్యతిరేకాధీనంహి సర్వత్ర సామగ్రీపరికల్పనమ్, నచ జ్వాలాదివత్సాదృశ్యనిబన్ధనా ప్రత్యభిజ్ఞేతి త్వయా వక్తుం శక్యమ్ - కాలద్వయవర్తినోర్ద్వయోస్సాదృశ్యస్యానుసన్ధాతుః జ్ఞాతురేకస్యానభ్యుపగమాత్. ౨.

భిజ్ఞాయా అన్యవిషయత్వం బ్రువన్ నీలాదిజ్ఞానానామపి నీలాదే రర్థాన్తరవిషయత్వం బ్రూయాత్. † కించ - ప్రమాతృప్రమేయయోః క్షణికత్వం వదద్భిరాప్త్యవధారణతత్స్మరణపూర్వకానుమానాభ్యుపగమోఽపి దుశ్శకః. తథా ఇదం క్షణికమిత్యాది ప్రతిజ్ఞాపూర్వకహేతూపన్యాసాదికమపి నోపపద్యతే భవతామ్ - ప్రతిజ్ఞోపక్రమక్షణఏవ వక్తుర్వినష్టత్వాత్. నహ్యన్యేనోపక్రాన్త మజానద్భి రన్యైస్సమాపయితుం శక్యమ్.

౨౫॥ సూ నాసతోఽదృష్టత్వాత్. ౯.

౯. ఏవంతావ ద్వైభాషికసౌత్రాన్తికయో ర్బాహ్యార్థాస్తిత్వవాదినో స్సాధారణాని దూషణాన్యుక్తాని. † తత్ర యదుక్తం సమ్ప్రయుక్తస్యార్థస్య జ్ఞానోత్పత్తికాలే ఽనవస్థితత్వా న్నకస్యచి దర్థస్య జ్ఞానవిషయత్వం సమ్భవతీతి - తత్ర సౌత్రాన్తికః ప్రత్యవతిష్ఠతే - న జ్ఞానకాలేఽనవస్థాన మర్థస్య జ్ఞానావిషయత్వహేతుః - జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమేవహి జ్ఞానవిషయత్వమ్. నచైతావతా చక్షురాదేః జ్ఞానవిషయత్వప్రసఙ్గః - స్వాకారసమర్పణేన జ్ఞానహేతోరేవ జ్ఞానవిషయత్వాభ్యుపగమాత్. జ్ఞానే స్వాకారం సమర్ప్య వినష్టోఽప్యర్థో జ్ఞానగతేన నీలాద్యాకారేణానుమీయతే. † నచ పూర్వపూర్వజ్ఞానే నోత్తరోత్తరజ్ఞానాకారసిద్ధిః - నీలజ్ఞానసన్తతౌ పీతజ్ఞానానుత్పత్తిప్రసఙ్గాత్. అతోఽర్థకృతమేవ జ్ఞానవైచిత్ర్యమితి. అత్రోచ్యతే నాసతోఽదృష్టత్వాదితి. యోఽయం జ్ఞానే నీలాదిరాకార ఉపలభ్యతే - స వినష్టస్యాసతోఽర్థస్యాకారో భవితుం నార్హతి. కుతః. అదృష్టత్వాత్ - నఖలు ధర్మిణి వినష్టే తద్ధర్మస్యార్థాన్తరే సఙ్క్రమణం దృష్టమ్. † ప్రతిబిమ్బాదికమపి స్థిరస్యైవ భవతి - † తత్రాపి నధర్మమాత్రస్య. అతోఽర్థవైచిత్ర్యకృతం జ్ఞానవైచిత్ర్య మర్థస్య జ్ఞానకాలేఽవస్థానాదేవ భవతి.

మేవ - అన్యథా అతిప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః. † (కించేత్యాది) ప్రమాతృప్రమేయయోరిత్యాదినా స్వార్థానుమానస్య దుర్వచత్వ ముక్తమ్ - తథే త్యాదినా పరార్థానుమానానుపపత్తి రుక్తా. నచ ప్రత్యభిజ్ఞాయా స్సామగ్ర్యనుపపత్తి ర్వక్తుం శక్యతే - సంస్కారసచివేన్ద్రియసంప్రయోగస్య సామగ్రీత్వాత్. లికుచస్య కర్పూరసాహచర్యాద్విలక్షణకార్యకరత్వం దృష్టమ్ - తద్వత్. అతీతవిషయే స్మృతిత్వాత్, సన్నిహితవిషయేఽనుభవత్వాత్, ప్రత్యభిజ్ఞాస్వరూపం దుర్ఘటమితి చేన్న - ఏకజ్ఞానతయైవావభాసమానత్వాత్. సంప్రతిపన్నైకజ్ఞానవదేకత్వంహి ప్రతీయతే. నాపి విషయానుపపత్తిః - ఏకస్య వస్తునః కాలద్వయసమ్బన్ధవిషయత్వాత్ కాలవిశిష్టాకారే కాలాన్తరాన్వయపరత్వాభావాత్.

౯. ౨౫॥ సూ. నాసతోఽదృష్టత్వాత్. † సౌత్రాన్తికస్య ప్రత్యవస్థానావసరం దర్శయతి (తత్ర యదుక్తమితి) ఉత్తరోత్పాదేచేత్యాదిసూత్రషట్కం దృష్టముఖేన దూషణపరమ్ - అతో దృష్టానుబన్ధిదూషణానన్తరం సౌత్రాన్తికావసరః దృష్టానుబన్ధిదూషణపరిహారార్థః. † యోగాచారమతమాశఙ్క్య దూషయతి (నచపూర్వేతి). † వినష్టస్యాకారః ప్రతిబిమ్బితఇత్యత్రాహ (ప్రతిబిమ్బాదికమితి) ఆదిశబ్దేన స్ఫటికే జపాకుసుమస్య ఛాయాపత్తిర్వివక్షితా. † (తత్రాపీతి) నకేవలం ధర్మమాత్రస్య ప్రతిబిమ్బో దృష్టః - ధర్మిణఏవతు దృష్ట ఇత్యర్థః.

పృథివ్యాదివిజ్ఞానానుమేయార్థవాదినం ప్రత్యాహ సహి జ్ఞానే నీలపీతాదివిచిత్రాకారం దృష్ట్వా జ్ఞానాత్పూర్వక్షణవర్తినం జ్ఞానే స్వాకారం సమర్ప్య వినష్ట మర్థ మనుమినోతి. తత్రోత్తరమ్.

౨౫॥ సూ. నాసతోఽదృష్టత్వాత్. ౯.

(వే-సా.) "జ్ఞానాకారవైచిత్ర్యేణ జ్ఞానే స్వాకారం సమర్ప్య వినష్ట మప్యర్థ మనుమినోతి" ఇతి వాదశ్చ నసంభవతి, అసతో వినష్టస్య ధర్మిణో ధర్మసఙ్క్రమణస్యాదృష్టత్వాత్ జ్ఞానే నీలాద్యాకార ఉపలభ్యతే స వినష్టః అసతోర్థస్యాకారో భవితు న్నార్హతి. కుతః? అదృష్టత్వాత్. నఖలు ధర్మిణి వినష్టే తద్ధర్మస్యార్థాన్తరే సఙ్క్రమణన్దృష్టమ్. ౯.

(వే-దీ.) అసతో ధర్మిణో ధర్మస్యాన్యత్ర సఙ్క్రమణం నసమ్భవతి - కుతః. అదృష్టత్వాత్. నహి ధర్మిణి వినష్టే తద్ధర్మస్యాన్యత్ర సఙ్క్రమణం క్వచిద్దృష్టమ్. ౯.

పునరపి సాధారణం దూషణమాహ.

౨౬॥ సూ. ఉదాసీనానామపిచైవంసిద్ధిః. ౧౦.

౧౦. ఏవం క్షణికత్వాసదుత్పత్త్యహేతుకవినాశాద్యభ్యుపగమే ఉదాసీనానామ్ - అనుద్యుఞ్జానానామపి సర్వార్థసిద్ధిస్స్యాత్. † ఇష్టప్రాప్తిరనిష్టనివృత్తిర్వా ప్రయత్నాదిభిస్సాధ్యతే - † క్షణధ్వంసేహి సర్వేషాం భావానామ్ - పూర్వపూర్వం వస్తు తద్గతోవా విశేషః సంస్కారాదికో విద్యాదిర్వా ఉత్తరత్ర నకశ్చిదనువర్తతఇతి ప్రయత్నాదిసాధ్యం నకించిదస్తి. ఏవం సత్యహేతుసాధ్యత్వాత్సర్వసిద్ధీనా ముదాసీనానా మప్యైహికాముష్మికఫలం మోక్షశ్చ సిధ్యేత్.

సముదాయాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. నాభావఉపలబ్ధేః. ౧.

౧. విజ్ఞానమాత్రాస్తిత్వవాదినో యోగాచారాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే - యదుక్తమర్థవైచిత్ర్యకృతం జ్ఞానవైచిత్ర్యమితి-

---

౧౦. ౨౬॥ సూ. ఉదాసీనానామపిచైవంసిద్ధిః. † ఉదాసీనానామర్థసిద్ధేరనిష్టత్వమాహ (ఇష్టేతి). † ప్రయత్నసాధ్యత్వాసమ్భవమాహ (క్షణధ్వంసేహీతి) స్వర్గాదిహేతుభూతవిశేషస్సంస్కారాదిః. మోక్షహేతుభూతవిశేషో విద్యాదిః.

సముదాయాధికరణం సమాప్తమ్.

---

౧. ౨౭॥ సూ. నాభావఉపలబ్ధేః. కిమర్థశూన్యజ్ఞానవాదే జగదుత్పత్తిస్సంభవతి - నేతి. సపక్షస్సమీచీనయుక్తిమూలః - నేతి. ఘటాద్యాకారో జ్ఞానాకారః - ఉతార్థాకారఇతి. కిమర్థాసాధారణ్యంనామ తత్తదర్థసారూప్యమ్ - ఉతార్థసమ్బన్ధఇతి. కిం ఘటాద్యాకారాతిరేకేణార్థ

౨౬॥ సూ. ఉదాసీనానామపిచైవంసిద్ధిః. ౧౦. ౨౭॥ సూ. నాభావఉపలబ్ధేః. ౧.

(వే-సా.) క్షణికత్వాభ్యుపగమే అనుష్ఠాతురన్యత్వాత్ ఫలినాం నిష్క్రియత్నానామపి సర్వార్థసిద్ధిస్స్యాత్. ౧౦.

(వే-దీ.) వైభాషికసౌత్రాన్తికయోర్ద్వయోరపి సాధారణమిదం దూషణమ్. ఏవమ్ - సర్వభావానాం క్షణికత్వాభ్యుపగమేసతి, ఉదాసీనానామ్ - నిష్క్రియత్నానామపి ఐహికాముష్మికసర్వార్థసిద్ధిస్స్యాత్ - ప్రయత్నాద్యనుతిష్ఠతస్తదానీమేవ వినష్టత్వాత్, తత్తత్సంస్కారాదేరపి కస్యచిత్ స్థిరస్యాను వర్తమానస్యానభ్యుపగమాచ్చ, పశ్చాదాగతాసిద్ధిరహేతుకీ ఇతి నిష్క్రియత్నానామప్యైహికాముష్మికసర్వార్థసిద్ధిస్స్యాత్. ౧౦.

(వే-సా.) జ్ఞానవ్యతిరిక్తార్థాభావవాదశ్చ నసమ్భవతి, "ఘట మహం జానామి" ఇతి కర్తృజ్ఞానకర్మతయాఽర్థస్యఉపలబ్ధేఃనతదభావశ్శక్యతే వక్తుమ్, పురుషస్యార్థవిశేషవ్యవహారానుగుణ్యాపాదకత్వమేవ జ్ఞానస్యాకారః. ౧.

(వే-దీ.) యోగాచారాభిమతః జ్ఞానమాత్రసద్భావవాదః కిం సమీచీనయుక్తిమూలః - ఉత నేతి సంశయః. సమీచీనయుక్తిమూలఇతి పూర్వః పక్షః - బాహ్యార్థసద్భావవాదినాపి తత్తదర్థాకారజ్ఞానస్య ప్రకాశమానత్వమవశ్యాశ్రయణీయమ్. సర్వస్య వస్తునః ప్రకాశమానస్య స్వాసాధారణేనాకారేణ ప్రకాశ ఇష్యతే, తత్ర ఘటపటాదిజ్ఞానస్య ఘటపటాద్యాకార ఏవాకారః-అన్యథా ఘటాద్యసాధారణ్యంచ తత్తద్జ్ఞానస్య నసమ్భవతి. ఏకశ్చాయ మాకార ఉపలభ్యతే. సతు జ్ఞానస్యైవేతి తద్వ్యతిరిక్తార్థసద్భావవాదోఽనుపపన్నః. తావతైవ "ఘటోఽయం జ్ఞాతః" ఇతి వ్యవహారశ్చోపపద్యతే. తస్య బహిర్వదవభాసో నిర్మూలత్వాదివిభ్రమకృతః. రాద్ధాన్తస్తు - "ఘటం, అహం, జానామి" ఇతి సకర్మకస్య సకర్తృకస్య జ్ఞాధాత్వర్థస్య ఛేదనాదివత్సర్వలోకసాక్షిక ముపలభ్యమానస్య కర్తృకర్మవ్యతిరేకేణ కేవలస్యైవ సద్భావ మనున్మత్తః కో బ్రవీతి., స్వాకారణాకారశ్చ ఛేదనాదివత్తత్తదర్థవ్యవహారయోగ్యతాపాదనాకారేణోపలభ్యతే. ఏవం ఛేదనాదేరప్యాకారో ద్విధాభావనాదిహేతుతయైవ కర్తృగతస్యోపలభ్యతే. నహ్యమూర్తానాం క్రియాదీనాం కర్తృకర్మనిరూపణీయస్వాకారాణాం కర్మాకారత్వ మాశ్రీయతే. సూత్రార్థస్తు నాభావ ఉపలబ్ధేః జ్ఞానవ్యతిరిక్తార్థాభావో నశక్యతే వక్తుమ్ - ఉపలబ్ధేః "ఘట మహం జానామి" ఇతి జానాతేః కర్మతయా కర్తృతయాచోపలబ్ధేః. ౧.

తన్నోపపద్యతే - అర్థవత్ జ్ఞానానామేవ సాకారాణాం స్వయమేవ విచిత్రత్వాత్. తచ్చ † స్వరూపవైచిత్ర్యం వాసనావశాదేవోపపద్యతే. వాసనాచ విలక్షణప్రత్యయప్రవాహఏవ. † యద్ఘటాకారజ్ఞానం కపాలాకారజ్ఞానస్యోత్పాదకమ్- తస్య తథావిధస్యోత్పాదకం తత్పూర్వఘటజ్ఞానమ్ - తస్యచ తథావిధస్యోత్పాదకం తతః పూర్వఘటజ్ఞాన మిత్యేవం రూపః ప్రవాహఏవ వాసనేత్యుచ్యతే. కథం బహిస్థసర్షపమహీధరాదేరాకార ఆన్తరస్య జ్ఞానస్యేత్యుచ్యతే. ఇత్థమ్ - అర్థస్యాపి వ్యవహారయోగ్యత్వం జ్ఞానప్రకాశాయత్తమ్ - అన్యథా స్వపరవేద్యయో రనతిశయప్రసఙ్గాత్. ప్రకాశమానస్యచ జ్ఞానస్య సాకారత్వ మవశ్యాశ్రయణీయమ్ - నిరాకారస్య ప్రకాశాయోగాత్. ఏకశ్చాయ మాకార ఉపలభ్యమానో జ్ఞానస్యైవ. తస్యచ బహిర్వదవభాసోఽపి భ్రమకృతః. † జ్ఞానార్థయో స్సహోపలమ్భనియమాచ్చ జ్ఞానాదవ్యతిరిక్తోఽర్థః. † కించ - బాహ్య మర్థ మభ్యుపేయద్భిరపి ఘటపటాదివిజ్ఞానేషు జ్ఞానస్య తత్తదర్థాసాధారణ్యం తత్తదర్థసారూప్య మన్తరేణ నోపపద్యత ఇత్యవశ్యం జ్ఞానేఽర్థసరూపం రూప మాస్థేయమ్ - తావతైవ సర్వవ్యవహారోపపత్తేః తదవ్యతిరిక్తార్థకల్పనా నిష్ప్రామాణికా. అతో విజ్ఞానమాత్రమేవ తత్త్వమ్ - నబాహ్యోఽర్థోస్తీతి.

౨. † ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే నాభావఉపలబ్ధేరితి. జ్ఞానాతిరిక్తస్యార్థస్యాభావో వక్తుం నశక్యతే. కుతః. ఉపలబ్ధేః-జ్ఞాతురాత్మనోఽర్థవిశేషవ్యవహారయోగ్యతాఽఽపాదనరూపేణ జ్ఞానస్యోపలబ్ధేః. † ఏవమేవహి సర్వే లౌకికాః ప్రతియన్తి-ఘటమహం జానామీతి. ఏవం రూపేణ సకర్మకేణ సకర్తృకేన జ్ఞాధాత్వర్థేన సర్వలోకసాక్షిక మపరోక్ష మవభాసమానేనైవ జ్ఞానమాత్రమేవ పరమార్థఇతి సాధయన్త స్సర్వలోకోపహాసోపకరణం భవన్తీతి వేదవాదచ్ఛద్మప్రచ్ఛన్నబౌద్ధనిరాకరణే నిపుణతరం ప్రపఞ్చితమ్. † యత్తు * ౧ సహోపలమ్భనియమాదభేదో నీలతద్ధియోరితి - తత్స్వవచనవిరుద్ధమ్- సాహిత్యస్యార్థభేదహేతుకత్వాత్. తదర్థవ్యవహారయోగ్యతైకస్వరూపస్య జ్ఞానస్య తేన సహోపలమ్భనియమస్తస్మాదవైలక్షణ్యసాధనమితిచ హాస్యమ్. నిరన్వయవినాశినాం జ్ఞానానా మనువర్తమానస్థిరాకారవిరహా ద్వాసనాచ దురుపపాదా - వినష్టేన పూర్వజ్ఞానేనానుత్పన్న ముత్తరజ్ఞానం కథంవాస్యతే. అతో జ్ఞానవైచిత్ర్యమప్యర్థవైచిత్ర్యకృతమేవ.

వ్యవహారానుగుణ్యం నామ జ్ఞానాకారో భాసతే - నవేతి. యదా ఆకారాన్తరం నభాసతే, యదాచార్థసారూప్యలక్షణ మర్థాసాధారణ్యమ్ - తదా ఘటాద్యాకారో విజ్ఞానాకారఇతి విజ్ఞానమాత్రవాదస్య సమ్యగ్యుక్తిమూలత్వాత్ తత్ర జగదుదయసమ్భవః. యదా జ్ఞానస్య తత్తదర్థవ్యవహారానుగుణ్యమాకారాన్తరం భాసతే, యదాచార్థాసాధారణ్యం తత్సమ్బన్ధలక్షణమ్ - తదా ఘటాద్యాకారస్య జ్ఞానాకారత్వాభావా ద్యోగాచారమతస్య యుక్తిశూన్యతయా తత్పక్షే న జగదుత్పత్తిసమ్భవః. † వైచిత్ర్యం కథ మిత్యత్రాహ (స్వరూపేతి). † విజాతీయజ్ఞానోత్పత్తిః కథ మిత్యత్రాహ (యద్ ఘటాకారేతి) సజాతీయజ్ఞానసన్తానేషు చరమజ్ఞానం విజాతీయోత్పాదనశక్తమిత్యర్థః. యథాఽర్థాభ్యుపగమేపి విజాతీయఘటాదే ర్విజాతీయకపాలాద్యుత్పాదకత్వమ్ - తథేతిభావః. † (జ్ఞానార్థయోరితి) ద్విచన్ద్రజ్ఞానే చన్ద్రద్వయసహోపలమ్భనియమాద్ధి ద్వితీయచన్ద్రస్య చన్ద్రా దవ్యతిరిక్తత్వమ్ - తద్వదితిభావః. † (కించేత్యాది) జ్ఞానానామేవ వాసనావశాద్వైచిత్ర్యోపపత్తేశ్చరమజ్ఞానస్యైవార్థవద్విజాతీయోత్పాదనశక్తత్వాచ్చ జ్ఞానానాం సాకారతయైవ ప్రకాశమానత్వేన ఆకారద్వయానుపలబ్ధ్యా జ్ఞానస్యైవ తత్తదాకారభాక్త్వాచ్చ సహోపలమ్భనియమాచ్చ బాహ్యార్థాభ్యుపగమేపి జ్ఞానస్య తత్తదర్థాసాధారణ్యస్య తత్తదర్థసారూప్యనిబన్ధనత్వాచ్చ తావతైవ సర్వవ్యవహారోపపత్తేశ్చ జ్ఞానమాత్రమేవ తత్త్వమిత్యర్థః.

౨. † ఏవంప్రాప్తఇత్యాది. (జ్ఞాతురాత్మనోఽర్థవిశేషవ్యవహారయోగ్యతాపాదనరూపేణేతి) అనేన నిరాకారస్య ప్రకాశాయోగాదితి హేతుః ప్రత్యుక్తః - న నీలాదిః జ్ఞానాకారః - తత్తన్నీలాద్యర్థవ్యవహారానుగుణ్యమేవ జ్ఞానస్యాకారఇత్యస్యార్థస్యోక్తత్వాత్. † ఉపలబ్ధిం దర్శయతి (ఏవమేవహీతి.) ఏవంరూపేణేతి జ్ఞానం సకర్మకం సకర్తృకమేవ భాసతే - తత్ర జ్ఞానమాత్రస్యైవ పారమార్థ్యం కిమనేనైవ జ్ఞానేన సాధ్యతే - ఉత జ్ఞానాన్తరేణ. చరమః పక్షోఽనుపలబ్ధినిరస్తః. ప్రథమేచ సకర్మకేచ సకర్తృకే జ్ఞానేఽపరోక్షం భాసమానే తత్ర కస్యచి దంశస్యాపారమార్థ్యే తదన్యస్యాప్యపారమార్థ్యప్రసఙ్గః. తస్మాదపరోక్షసిద్ధా సర్వం జ్ఞానవత్ సత్య మిత్యర్థః. † (యత్త్వితి) సాహిత్యం ద్వయోరేవేతి తద్భేదసాధకమ్. ఉపలమ్భ

† తత్తదర్థవ్యవహారయోగ్యతాపాదనరూపతయా సాక్షాత్ప్రతీయమానస్య జ్ఞానస్య తత్తదర్థసమ్బన్ధాయత్తం తత్తదసాధారణ్యమ్. † సమ్బన్ధశ్చ సంయోగలక్షణః – † జ్ఞానమపిహి ద్రవ్యమేవ. † ప్రభాద్రవ్యస్య ప్రదీపగుణభూతస్యేవ జ్ఞానస్యాప్యాత్మగుణభూతస్య ద్రవ్యత్వ మవిరుద్ధ మిత్యుక్తమ్. అతో నబాహ్యార్థాభావః.

యత్పరైః స్వప్నజ్ఞానదృష్టాన్తేన జాగరితజ్ఞానానామపి నిరాలమ్బనత్వముక్తమ్ – తత్రాహ.

౨౮॥ సూ. వైధర్మ్యాచ్చ నస్వప్నాదివత్. ౨.

౩. స్వప్నజ్ఞానవైధర్మ్యాజ్జాగరితజ్ఞానానా మర్థశూన్యత్వం నయుజ్యతే వక్తుమ్. స్వప్నజ్ఞానానిహి నిద్రాదిదోషదుష్టకరణజన్యాని బాధితానిచ - జాగరితజ్ఞానానితు తద్విపరీతానీతి తేషాం నతత్సామ్యమ్. సర్వేషాంచ జ్ఞానానా మర్థశూన్యత్వే భవద్భిస్సాధ్యోప్యర్థో నసిధ్యతి - నిరాలమ్బనానుమానస్యాప్యర్థశూన్యత్వాత్. తస్యార్థవత్త్వే జ్ఞానత్వస్యానైకాన్త్యాత్సుతరా మర్థశూన్యత్వాసిద్ధిః.

౨౯॥ సూ. నభావోఽనుపలబ్ధేః. ౩.

౪. నకేవలస్యార్థశూన్యస్య జ్ఞానస్య భావస్సమ్భవతి. కుతః. † క్వచిదప్యనుపలబ్ధేః. నహ్యకర్తృకస్యాకర్మకస్యవా జ్ఞానస్య క్వచి దుపలబ్ధిః. † స్వప్నజ్ఞానాదిష్వపి నార్థశూన్యత్వమితి ఖ్యాతినిరూపణే ప్రతిపాదితమ్.

ఉపలబ్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

నియమో భిన్నేష్వభిన్నేష్వపి నాస్తీత్యసాధారణాసైకాన్తికత్వమ్. కించ - భేదహేతో ర్నియమో భేదస్యైవ సాధక ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం తదర్థిత్యాది. † తత్తదసాధారణ్యస్య తత్తత్సారూప్యనిబన్ధనత్వం పరిహరతి (తత్తదర్థేతి) (సమ్బన్ధశ్చేతి) సాక్షాత్సమ్బన్ధస్సంయోగఇత్యర్థః. † సంయోగోహి ద్రవ్యయో రిత్యత్రాహ (జ్ఞానమపిహీతి) † ద్రవ్యస్య ద్రవ్యాన్తరధర్మతైకస్వరూపత్వం కథమితి శఙ్కాయాం ప్రదీపదృష్టాన్తేన పరిహరతి (ప్రభాద్రవ్యస్యేతి).

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (యత్పరైరితి.)

౩. ౨౮॥ సూ. వైధర్మ్యాచ్చనస్వప్నాదివత్. సోపాధికత్వం స్వప్నాదేర్మిథ్యాత్వాభ్యుపగమేనోక్తం సూత్రకారైః-తదేవ నాస్తీతి వక్ష్యతే.

౪. ౨౯॥ సూ. నభావోనుపలబ్ధేః. † (క్వచిదపీతి) అస్యాయమభిప్రాయః - సుషుప్తౌ కేవలధర్మిస్వరూపస్ఫురణమేవ - నధర్మభూతజ్ఞానస్యేతి. † కథం క్వచిదనుపలబ్ధిః - స్వప్నేహ్యర్థశూన్యం జ్ఞానమిత్యత్రాహ (స్వప్నజ్ఞానాదిష్వపీతి.)

ఉపలబ్ధ్యధికరణంసమాప్తమ్.

౨౮॥ సూ. వైధర్మ్యాచ్చనస్వప్నాదివత్. ౨. ౨౯॥ సూ. నభావోఽనుపలబ్ధేః. ౩.

(వే-సా.) కరణదోషజబాధకప్రత్యయరాహిత్యరూపవైషమ్యాచ్చ నస్వప్నాదివజ్జాగరితజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వమ్. ౨.

(వే-దీ.) స్వప్నజ్ఞానాదివచ్చ జాగరితజ్ఞానానాం నమిథ్యార్థత్వమ్ - తద్వైధర్మ్యాత్ - నిద్రాదికరణదోష బాధకప్రత్యయరహితత్వాదిత్యర్థః. చకారాత్తాన్యపి యథార్థానీత్యభిప్రాయః. ౨.

(వే-సా.) అర్థశూన్యస్య జ్ఞానస్య సద్భావో నసమ్భవతి - అనుపలబ్ధేః. స్వప్నజ్ఞానస్యాప్యర్థవత్త్వోపపాదయిష్యతే. ౩.

(వే-దీ.) నకేవలస్యార్థశూన్యస్య జ్ఞానస్య భావ స్సమ్భవతి - క్వచిదప్యనుపలబ్ధేః. అబాధితప్రతీతిసిద్ధస్యాసద్భావేసతి జ్ఞానమాత్రస్యాప్యసద్భావో నశక్యతే వారయితు మిత్యభిప్రాయః. ౩.

౩౦॥ సూ. సర్వథానుపపత్తేశ్చ. ౧.

౧. అత్ర సర్వశూన్యవాదీ మాధ్యమికః ప్రత్యవతిష్ఠతే-శూన్యవాద ఏవహి సుగతమతకాష్ఠా-శిష్యబుద్ధియోగ్యతానుగుణ్యేనార్థాభ్యుపగమాదినా క్షణికత్వాదయ ఉక్తాః-విజ్ఞానం బాహ్యార్థాశ్చ సర్వే నసన్తి, శూన్యమేవ తత్త్వమ్, అభావాపత్తిరేవచ మోక్షః ఇత్యేవ బుద్ధస్యాభిప్రాయః. తదేవహి యుక్తమ్-శూన్యస్య † హేతుసాధ్యతయా స్వతస్సిద్ధేః. సత ఏవహి హేతు రన్వేషణీయః. † తచ్చ సద్భావాదభావాచ్చ నోత్పద్యతే. భావాత్తావన్న కస్యచిదుత్పత్తిర్దృష్టా- † నహి ఘటాది రనుపమృదితే పిణ్డాదికే జాయతే. నాప్యభావా దుత్పత్తిస్సమ్భవతి - నష్టే పిణ్డాదికే హ్యభావా దుత్పద్యమానం ఘటాదిక మభావాత్మకమేవ స్యాత్. తథా స్వతః పరతశ్చోత్పత్తి ర్నసమ్భవతి. స్వతః స్వోత్పత్తావాత్మాశ్రయదోషప్రసఙ్గాత్ † ప్రయోజనాభావాచ్చ. పరతః పరోత్పత్తౌ పరత్వావిశేషాత్సర్వేషాం సర్వేభ్య ఉత్పత్తిప్రసఙ్గః. జన్మాభావాదేవ వినాశస్యాప్యభావః - అతః శూన్యమేవ తత్త్వమ్. అతో జన్మవినాశసదసదాదయో భ్రాన్తిమాత్రమ్.———నచ నిరధిష్ఠానభ్రమాసమ్భవాద్భ్రమాధిష్ఠానం కించిత్పారమార్థికం తత్త్వమాశ్రయితవ్యమ్ - దోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞాతౄణాం త్వదభ్యుపగతపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తివదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తేః.——— † అతః శూన్యమేవ తత్త్వమ్.

౨. ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే సర్వథానుపపత్తేశ్చేతి సర్వథానుపపత్తేస్సర్వశూన్యత్వంచ భవదభిప్రేతం నసమ్భవతి. † కింభవాన్ సర్వం సదితివా ప్రతిజానీతే - అసదితివా - † అన్యథావా. సర్వథా తవాభిప్రేతం తుచ్ఛత్వం నస

౧. ౩౦॥ సూ. సర్వథానుపపత్తేశ్చ. కిం మాధ్యమికేనోక్తః సర్వశూన్యవాదః సమ్భవతి - నేతి. కిం సర్వం కార్యం భావరూపం ఉతాభావరూపమితి. సర్వకార్యేష్వపి భావ ఏవ కారణమ్ - ఉతాభావ ఇతి. కిం భావాన్తర మభావరూపం - ఉత తుచ్ఛం నామార్థాన్తరం. యదాఽతుచ్ఛనామార్థాన్తర మభావః - తదా సర్వకార్యేష్వభావ ఏవ కారణమితి కార్యస్యాప్యభావాత్మకతయా శూన్యవాద ఉపపన్నస్స్యాత్. యదా భావాన్తర మభావః - తదా సర్వకార్యేషు భావ ఏవ కారణమితి కార్యస్యాపి భావరూపత్వాత్ సర్వశూన్యవాదోఽనుపపన్నస్స్యాత్. † (అహేతుసాధ్యతయేతి) సతో హేత్వభావాదేవ శూన్యసిద్ధిః. నతు సాధకహేత్వన్తరాపేక్షయేత్యర్థః. †(తచ్చేతి). †కథం సతో హేత్వభావ ఇత్యత్రాహ (నహీతి) వినాశాదేవ జాయత ఇత్యర్థః. † (ప్రయోజనాభావాచ్చేతి) స్వయం విద్యమానత్వా దుత్పత్తినైరపేక్ష్యం ప్రయోజనాభావః. స్వసత్తాహ్యుత్పత్తేః ప్రయోజనమ్ - పూర్వమేవ సత్త్వే నోత్పత్త్యా ప్రయోజనమ్. కిం సత ఉత్పత్తిః - ఉతాసతః. సచ్చేత్ - నోత్పత్త్యపేక్షా. అసచ్చేత్ - శశవిషాణవన్నోత్పత్తిరితి భావః.———నచేత్యాది బ్రహ్మాజ్ఞానవాదిచోద్యనిరాకరణమ్.——— † పూర్వపక్ష ముపసంహరతి (అత ఇతి)

౨. సర్వథాశబ్దేన ప్రమాణవికల్పానుపపత్తిః ప్రమేయవికల్పానుపపత్తిశ్చ వివక్షితా. † తత్ర ప్రమేయం వికల్పయతి (కింభవానితి). † (అన్యథా వా) కిముభయాత్మకత్వేన - ఉతానుభయాత్మకత్వేనేత్యర్థః. ఉభయాత్మకత్వేఽనుభయాత్మకత్వేచ అవస్థాన్తరాపత్తిరేవోక్తా స్యాత్ - లోకప్రతీ

౩౦॥ సూ. సర్వథాఽనుపపత్తేశ్చ. ౧.

(వే-సా) సర్వశూన్యవాదశ్చ నసమ్భవతి, సదితి ప్రతిజ్ఞాయా మసదితి ప్రతిజ్ఞాయాఞ్చ తుచ్ఛతా నసమ్భవతి, అనుపపత్తేః. సదసద్బుద్ధితుచ్ఛతాదీనాం వస్తుగతాన్యోన్యవిరుద్ధభావరూపావస్థావిశేషవిషయత్వాత్. ౧.

(వే-దీ.) మాధ్యమికోక్తసర్వశూన్యవాదస్సమ్భవతి - నేతి సంశయః. సమ్భవతీతి పూర్వః పక్షః - విజ్ఞానం ఘటాదయశ్చ సర్వే భావా నసన్తి. కుతః, ఉత్పత్త్యనిరూపణాత్, ఘటాదిభావానాం భావాత్తదుత్పత్తిర్నసమ్భవతి - నహి ఘటాది రుత్పద్యమానః అనమృదితేన మృత్పిణ్డాదినోత్పద్యతే. నాప్యభావాత్ - పశ్చాదభావా దుత్పద్యమానో ఘటాది రభావాత్మక ఏవ స్యాదితి సర్వశూన్యత్వమేవ యుక్తిమత్. రాద్ధాన్తస్తు - లోకే భావాభావశబ్దయోస్తద్బుద్ధ్యోశ్చ ప్రమాణేనోపలభ్యమానస్యైవ వస్తునః అవస్థావిశేష ఏవ భావరూపో విషయః. వర్తమానతయోపలభ్యమానావస్థావిశేషో భావబుద్ధివిషయః. తద్విరోధ్యవస్థావిశేషః అభావబుద్ధివిషయః. అతో నకుతశ్చిత్త్వదభిప్రేతం తుచ్ఛత్వం సిధ్యతి. సూత్రార్థస్తు సర్వథానుపపత్తేశ్చ సర్వశూన్యవాదీ సర్వం సదితి ప్రతిజ్ఞాయ స్వాభిప్రేతం సాధయతి - ఉతాసదితి ప్రతిజ్ఞాయ-అథ ప్రకారాన్తరేణ ప్రతిజ్ఞాయ - సర్వథాపి సర్వశూన్యత్వానుపపత్తేః స్వాభిమతాసిద్ధిః - సదసద్భావయోర్విద్యమానవస్తుధర్మత్వోపపాదనాత్. ౧.

నుభవజన్యాః పాశ్చాత్త్యస్మృతిహేతుభూతా వాసనా జాయన్తే - తద్వదిహాపి సమ్భవతీత్యుక్తే కిముత్తరమ్. స్వాప్నాని జ్ఞానానిచ సవిషయకాణ్యనీతి వక్తవ్యమితిచేత్ - తర్హి హేత్వన్తరసాపేక్షయోజనాయా అపి సూత్రస్య నైరపేక్ష్యసిద్ధ్యర్థం చరమహేతువిషయతయా వర్ణనం యుక్తమ్- అతోఽర్థశూన్యజ్ఞానానామనుపలబ్ధిపరాహతత్వప్రతిపాదనపరం సూత్రమిదమ్. వాసనానామాశ్రయానుపలబ్ధే రిహ పృథక్కథనమనపేక్షితమ్. అనుస్మృతేశ్చేతిసూత్రే తదవగమాత్. పూర్వానుభవజనితసంస్కారాశ్రయస్య స్థిరస్యాభావే ప్రతిసన్ధానానుపపత్తిస్తత్రావగతా. సర్వథానుపపత్తేశ్చేతి సూత్రమపి సుగతమాత్రవిషయమ్ - నతు శూన్యవాదప్రతిక్షేపపరమ్ - తస్యతు సర్వప్రమాణవిరుద్ధత్వాన్నిరసనానాదరఇతి పరే. తదయుక్తమ్ - నాస్తిక్యకాష్ఠాగతస్యాసత్తర్కాకరస్య తస్యావశ్యం నిరసనీయత్వాత్. యది సర్వప్రమాణవిరోధేన దుర్బలతయా న తన్నిరాసః - తర్హి పక్షాన్తరాణామపి తత్తత్ప్రత్యనీకప్రమాణవిరుద్ధతయా దుర్బలత్వాత్తన్నిరాసస్యానాదరణీయతా కిం న స్యాత్. వస్తుతో దుర్బలత్వే ప్యాపాతతః ప్రాబల్యప్రతీతే ర్నిరసనీయత్వమితిచేత్ - తచ్ఛూన్యవాదేపి తుల్యమ్. పక్షాన్తరాణాం కతిపయప్రమాణానుగుణ్యాత్ప్రాబల్యావభాసః - శూన్యవాదస్యతు సర్వప్రమాణవిరోధాన్న ప్రాబల్యావభాస ఇతిచేత్. పక్షాన్తరేషు ప్రమాణానుగుణాంశస్య నిరసనమశక్యమ్ - విరుద్ధాంశస్యతు ప్రాబల్యావభాసాభావాత్కిం నిరసనేన. విరుద్ధాంశస్య ప్రమాణవిరోధనిమిత్తదౌర్బల్యస్యాపాతతోఽనవభాసాత్తద్జ్ఞాపనమపేక్షితమితిచేత్-శూన్యవాదస్యాపి కార్త్స్న్యేన ప్రమాణవిరోధస్య జ్ఞాప్యత్వాత్తన్నిరసనమపేక్షితమ్. యది విరుద్ధైకదేశమపి మతం నిరస్యతే - తర్హి కార్త్స్న్యేన విరుద్ధస్య నిరసనీయత్వం కింపున ర్న్యాయసిద్ధమ్. కించ - యద్యపి ప్రమాణవిరోధోఽవభాసతే - తథాపి తదుక్తకుతర్కాణాం ప్రబలత్వభ్రమో నిరాకరణీయః - అన్యథా జ్వాలాభేదయుక్త్యా తదైక్యజ్ఞానస్యేవ ప్రమాణజ్ఞానానామపి భ్రాన్తిత్వశఙ్కాప్రసఙ్గాత్. అతోఽపేక్షితత్వాచ్ఛబ్దానురోధాచ్చ శూన్యవాదప్రతిక్షేపపరమిదం సూత్రమితి యుక్తమ్.

అన్యేత్వేవం వర్ణయన్తి - మాతృశరీరం ప్రాప్తాత్కర్మణః ప్రథమం హృదయవస్తు, స్త్రీన్ద్రియపురుషేన్ద్రియయో రన్యతరసచివోఽష్టద్రవ్యకలాపః, తదనన్తరం చిత్తమప్యుత్పద్యతే - తస్మాచ్చిత్తాత్, పూర్వస్మాచ్చ కలాపాత్, మాతృభుక్తాహారాచ్చ యథాయథమష్టద్రవ్యకలాపః, ఉత్పద్యతే చక్షురాదీనిచ. కర్మశబ్దశ్చ పూర్వకర్మవాసితవిలక్షణచిత్తసన్తానపరః. ఏవముభయహేతుకే - కర్మమాతృభుక్తాహారహేతుకేపి గర్భే సముదాయస్యాప్రాప్తిః - సంయోజయితుః స్థిరస్య ప్రశాసితు రీశ్వరస్యానభ్యుపగమాదితి. తదయుక్తమ్ - పరపక్షేషు జగత్కారణానుపపత్తేర్వక్తవ్యత్వాత్. సంయోజకేశ్వరానభ్యుపగమరూపహేతోః కృత్స్నజగదుత్పత్తిప్రతిక్షేపకస్య గర్భస్థదేహమాత్రవిషయతయా సఙ్కోచానుపపత్తేః, ఉభయథాచదోషాదిత్యత్ర నిరోధస్య సహేతుకత్వే నిర్హేతుకత్వప్రతిజ్ఞావిరోధః-అహేతుకత్వే నిత్యనిరోధః ప్రసజ్యేత-హేత్వభావావిశేషాదిత్యుక్తమ్. తదప్యయుక్తమ్- ఈదృశానామన్యేషామపి ప్రధ్వంసవిషయదూషణానాం ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధప్రతిక్షేపకసూత్రఏవ వివక్షితత్వోపపత్తేః, కార్యకారణతుచ్ఛతావిషయదూషణస్యాత్ర వివక్షితత్వోపపత్తేశ్చ. నాసతోదృష్టత్వాదితి సూత్రం శూన్యవాదినిరాసపరం వ్యాఖ్యాతమ్. నభావోనుపలబ్ధేరిత్యాదిసూత్రద్వయంచ బాహ్యార్థానుమేయతావ్యుదాసపరం వర్ణితమ్, తదయుక్తం స్వారసికక్రమాభావాత్. ప్రత్యక్షాదినా స్థిరతయోపలబ్ధా బాహ్యార్థాః క్షణికాః-క్షణికాశ్చానుమేయాః-ఉభయవిధాశ్చార్థా మిథ్యాభూతాః తద్విషయజ్ఞానమపి మిథ్యేతిహి లోకబుద్ధ్యవతరణక్రమః. వైభాషికసౌత్రాన్తికయో ర్బాహ్యార్థస్థిరత్వాభ్యుపగమాచ్చ సఙ్గతి ర్వ్యక్తా-నతు వైభాషికమాధ్యమికయోః. బాహ్యార్థానభ్యుపగమా ద్యోగాచారమాధ్యమికయోస్సఙ్గతత్వే బుద్ధ్యవతరణక్రమా న్మాధ్యమికస్య పాశ్చాత్త్యత్వం యుక్తమ్. నతు యోగాచారసౌత్రాన్తికయోః పౌర్వాపర్యం యుక్తమ్-ఉక్తసఙ్గత్యభావాత్. జ్ఞానాస్తిత్వసామ్యాత్ సఙ్గతిరితిచేత్. తర్హి పౌర్వాపర్యవిపర్యయో యుక్తః - జ్ఞానాస్తిత్వసామ్యస్యార్థసద్భావప్రతిషేధరూపేణ వైషమ్యస్యచానుగుణతయా సఙ్గతే ర్వక్తవ్యత్వాత్. కించ - శబ్దానౌచిత్యమపి భవతి - నాసత స్సదుత్పత్తి ర్దృష్టా, నాపి స్వయమసదితి యుక్తమ్, - అసతః కేనాపి ప్రమాణేనాదృష్టత్వాదితిహి తద్యోజనా. తత్ర అసతఇతిపదస్య షష్ఠ్యన్తత్వే ప్రథమం ప్రతిజ్ఞావాక్యమధ్యాహార్యం స్యాత్. పఞ్చమ్యన్తత్వే ద్వితీయం ప్రతిజ్ఞావాక్యమధ్యాహార్యం స్యాత్. అస్మాకంతు న వాక్యాధ్యాహారః - న నీలాది రసత ఆకారఇతి పదద్వయాధ్యాహారఏవ. ఏతావాంశ్చాధ్యాహారః సర్వేషామవర్జనీయః. నభావోనుపలబ్ధేరితి - నతాదృశస్యప్రత్యక్షస్య భావః - అనుపలబ్ధేః - అనుపలభ్యమానస్య వ్యాప్తిగ్రహణాయోగాదితి వర్ణితమ్. తదయుక్తమ్-నిత్యాతీన్ద్రియాణామిన్ద్రియాదీనామనుమానాభావప్రసఙ్గాత్. తేషు కల్పకమనన్యథాసిద్ధమ్-ఇహతు బాహ్యార్థకల్పకం జ్ఞానవైచిత్ర్యమన్యథాసిద్ధమ్-సంస్కారేణ తత్సంభవాదితిచేత్. న-ఉత్సూత్రతాపత్తేః. నను - నసర్వేషు హేతుస్సూత్రేషు శాబ్దః - అభిప్రేతహేతుభి రాకాఙ్క్షాపూరణస్య సర్వవ్యాఖ్యాతృసమ్మతత్వాదితిచేత్. సత్యమ్-నిర్దిష్టహేతు ర్స్థైర్యోపపాదకై ర్వినా నస్థిరీ భవతి - తేషామభిప్రేతత్వం యుక్తమ్ - నిర్దిష్టహేతూపయోగిత్వాత్. కణ్ఠోక్తహేతుదార్ఢ్యేన తత్పరిహారానుపయోగిహేత్వన్తరస్యాభిప్రేతత్వకల్పనమనుపపన్నమ్ - నహి సమ్యక్చం హేతుం వాచకేన వక్తుమశక్నువంస్తస్యాభిప్రేతతాసిద్ధ్యర్థం దుస్థం హేతుం సూత్రకారో వదతీతి యుక్తమ్. శశవదనుపలబ్ధస్యాశక్యానుమానత్వంహి దుస్థమ్ - కల్పకహేత్వన్యథాసిద్ధిరేవహి సమ్యగ్యుక్తిః. సర్వథానుపపత్తేశ్చేతి నిర్దేశ్చ విశ

౩౧॥ సూ. నైకస్మిన్నసమ్భవాత్. ౧.

౧. † నిరస్తా సౌగతాః - జైనా అపి పరమాణుకారణత్వాదికం జగతో వదన్తీత్యనన్తరం జైనపక్షః ప్రతిక్షిప్యతే. † తేకిల మన్యన్తే - జీవాజీవాత్మకం జగదేతన్నిరీశ్వరమ్. తచ్చ షడ్ద్రవ్యాత్మకమ్. తానిచ ద్రవ్యాణి జీవధర్మాధర్మపుద్గలకాలాకాశాఖ్యాని. తత్ర జీవాః - బద్ధా యోగసిద్ధా ముక్తాశ్చేతి త్రివిధాః. ధర్మోనామ 'గతిమతాం గతిహేతుభూతో ద్రవ్యవిశేషో జగద్వ్యాపీ. అధర్మశ్చ స్థితిహేతుభూతో వ్యాపీ. పుద్గలోనామ వర్ణగన్ధరసస్పర్శవద్ద్రవ్యమ్. తచ్చ ద్వివిధమ్-

ల్పితశరీరభేదేష్వనుపపత్తే ర్వివక్షితత్వ మవగమయతి - నత్వేకరూపస్యైవార్థస్య బహ్వనుపపత్తియుక్తత్వమ్ ఉభయథాచదోషాదితిఃత్. అతో రూపాదీనా మనుమేయత్వే ప్రత్యక్షానుభవవిరోధాద్య నేకోపపత్తిపరతయా వ్యాఖ్యాన మయుక్తమ్. తత్రచార్థసఙ్గతివశాచ్ఛబ్దానురోధాచ్చ సర్వశూన్యవాదనిరాసపరత్వం యుక్తమ్.

సర్వథానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

---

౧. ౩౧॥ సూ. నైకస్మిన్నసమ్భవాత్. † సఙ్గతిమాహ (నిరస్తాఇతి) వైశేషికబౌద్ధయోః పరమాణుకారణవాదినో రేకాన్తత్వపరమాణుచాతుర్విధ్యసామ్యాత్తన్నిరాసౌ సఙ్గతౌ-బౌద్ధానన్తర మార్హతమతనిరాసః ప్రాప్తః. కిమేకాన్తబ్రహ్మకారణవాదో విచాల్యః - ఉతనేతి-కిం జైనమతం సమీచీనయుక్తిమూలమ్. ఉతనేతి. కిమేకస్య వస్తున స్సత్త్వాసత్త్వభిన్నత్వాభిన్నత్వనిత్యత్వానిత్యత్వాద్యనేకస్వభావత్వం సమ్భవతి - నేతి. కింపర్యాయస్వభావాభ్యా మేకస్య వస్తునోఽనేకస్వభావత్వ ముపపాదయితుం శక్యతే - నేతి. యదా శక్యతే-తదైకస్య వస్తునోఽనేకస్వభావత్వసమ్భవాత్ జైనమతస్య సమీచీనయుక్తిమూలతయా బ్రహ్మకారణవాదస్యాశ్రద్ధేయతా స్యాత్. యదాతు నశక్యతే - తదా వస్తునోఽనేకస్వభావత్వాసమ్భవేన జైనమతస్య కుతర్కమూలతయా బ్రహ్మకారణవాదస్య శ్రద్ధేయతమత్వమ్. † (తేకిలేత్యాది) స్థితిహేతుభూతః - స్థావరత్వాదిహేతుః అప్ర

౩౧॥ సూ. నైకస్మిన్నసమ్భవాత్. ౧.

(వే-సా.) అర్హతో మతం న యుక్తిమత్, ఏకస్మిన్ వస్తుని యుగపత్ సత్త్వాసత్త్వ, నిత్యత్వానిత్యత్వ, భేదాభేదానాం అసంభవాత్ పర్యాయరూపాశ్చ ద్రవ్యస్యాస్తిత్వాది శబ్దబుద్ధివిషయాః పరస్పరవిరుద్ధ పిణ్డత్వ ఘటత్వ కపాలత్వాద్యవస్థాః యుగపన్నసమ్భవన్తి; తథా, ఘటత్వశరావత్వావస్థాశ్చ పృథివ్యాదేః ప్రదేశభేదేన. తథాచ ద్రవ్యస్యానిత్యత్వ ముత్పత్తివినాశయోగిత్వమ్. తద్విపరీతం నిత్యత్వమ్. నైకస్మిన్ సమవైతి. ౧.

(వే-దీ.) జైనమతం యుక్తిమత్ - ఉతనేతి సంశయః. యుక్తిమదితి పూర్వఃపక్షః - జీవాజీవశబ్దాభిలపనీయభోక్తృభోగ్యాత్మకస్య జగతస్సత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వభిన్నత్వాభిన్నత్వైరనైకాన్త్యమ్-షడ్ద్రవ్యతత్పర్యాయాత్మనావస్థితత్వాత్ కృత్స్నస్య జగతః ద్రవ్యాత్మనా సత్త్వైకత్వనిత్యత్వాని ఉపపన్నాని - పర్యాయాత్మనాచ విపరీతాని. పర్యాయాశ్చ - ఘటత్వపటత్వాద్యవస్థావిశేషాః. ద్రవ్యస్వరూపస్యైకత్వాత్ స్థిరత్వాత్ సద్బుద్ధిబోధ్యత్వాత్ తేన రూపేణైకత్వాదియుక్తమ్, పర్యాయశబ్దాభిధేయావస్థావిశేషాణామనేకత్వాదస్థిరత్వాదసద్బుద్ధిబోధ్యత్వాత్తేన రూపేణాసత్త్వానిత్యత్వనానాత్వాని యుక్తాని. ప్రతీతివ్యవస్థాప్యత్వాత్ సర్వస్య వస్తున ఉభయాకారప్రతీతే రుభయ ముపపన్నమ్. రాద్ధాన్తస్తు -ఏకస్యాస్తిత్వ నాస్తిత్వాదిభిరనైకాన్తికత్వ మయుక్తమ్ - ఏకస్మిన్వస్తున్యస్తిత్వనాస్తిత్వాదేః విరుద్ధస్య ఛాయాతపవద్యుగపదసమ్భవాత్. తథాహి - ద్రవ్యస్య, తద్విశేషణభూతపర్యాయస్య ఇత్థంశబ్దాభిధేయావస్థావిశేషస్యచ "ఇదమిత్థమ్" ఇతి ప్రతీతేః ప్రకారప్రకారితయా పృథక్పదార్థత్వాన్నైకస్మిన్విరుద్ధప్రకారభూతసత్త్వాసత్త్వరూపధర్మసమావేశో యుగపత్సమ్భవతి. ఉత్పత్తివినాశాఖ్యపరిణామవిశేషాస్పదత్వంచ ద్రవ్యస్యానిత్యత్వమ్, తద్విపరీతంచ నిత్యత్వమ్, తస్మిన్కథం సమవైతి. విరోధిధర్మాశ్రయత్వంచ భిన్నత్వమ్, తద్విపరీతంచాభిన్నత్వమ్, కథంవా తస్మిన్సమవైతి యథా అశ్వత్వమహిషత్వయోః యుగపదేకస్మిన్నసమ్భవః. ఏకస్య పృథివీద్రవ్యస్య ఘటత్వం శరావత్వంచ ప్రదేశభేదేన - నత్వేకేన ప్రదేశేనోభయాశ్రయత్వమ్; యథైకస్య దేవదత్తస్యోత్పత్తివినాశయోగిత్వం కాలభేదేన. నహ్యేతావతా వస్తునో ద్వ్యాత్మకత్వమ్ - అపితు పరిణామశక్తియోగమాత్రమ్. అతః నయుక్తిమత్ జైనమతమ్, సూత్రార్థస్తు నైకస్మిన్నసమ్భవాత్ న జైనమతం యుక్తమ్ - కుతః. ఏకస్మిన్వస్తున్యుక్తరీత్యా యుగపద్విరుద్ధధర్మసమావేశాసమ్భవాత్. అతస్సూత్రవిరుద్ధం వేదాన్తవాదిభిరపి భేదాభేదసమాశ్రయణమ్. ౧.

పరమాణురూపమ్, తత్సఙ్ఘాతరూపం చ † పవన జ్వలన సలిల ధరణీ తనుభువనాదికమ్. కాలస్తు అభూ దస్తి భవిష్యతీతి వ్యవహారహేతు రణురూపో ద్రవ్యవిశేషః. ఆకాశోప్యేకోఽనన్తప్రదేశశ్చ. తేషుచాణువ్యతిరిక్తద్రవ్యాణి పఞ్చాస్తికాయాఇతిచ సంగృహ్యన్తే - జీవాస్తికాయో, ధర్మాస్తికాయో, ఽధర్మాస్తికాయః, పుద్గలాస్తికాయః, ఆకాశాస్తికాయఇతి. అనేకదేశవర్తిని ద్రవ్యేఽస్తికాయశబ్దః ప్రయుజ్యతే. జీవానాం మోక్షోపయోగిన మపరమపి సఙ్గ్రహం కుర్వన్తి - జీవాజీవాస్రవబన్ధనిర్జర సంవరమోక్షాఇతి. మోక్షసంగ్రహేణ మోక్షోపాయశ్చ గృహీతః. సచ సమ్యక్జ్ఞానదర్శనచారిత్రరూపః. తత్ర జీవస్తు – జ్ఞానదర్శనసుఖవీర్యగుణః. అజీవశ్చ - జీవభోగ్యవస్తుజాతమ్. ఆస్రవః - తద్భోగోపకరణభూతమిన్ద్రియాదికమ్. బన్ధశ్చాష్టవిధః - ఘాతికర్మచతుష్టయ మఘాతికర్మచతుష్టయంచేతి. తత్రాద్యం జీవగుణానాం స్వాభావికానాం జ్ఞానదర్శనవీర్యసుఖానాం ప్రతిఘాతకరమ్. † అపరం శరీరసంస్థానతదభిమానతత్స్థితితత్ప్రియుక్తసుఖదుఃఖోపేక్షాహేతుభూతమ్. నిర్జరమ్ - మోక్షసాధన మర్హదుపదేశావగతం తపః. సంవరోనామేన్ద్రియనిరోధః - సమాధిరూపః. మోక్షస్తు నివృత్తరాగాదిక్లేశస్య స్వాభావికాత్మస్వరూపావిర్భావః. పృథివ్యాదిహేతుభూతాశ్చాణవో వైశేషికాదీనామివ నచతుర్విధాః - అపితేక్వైకస్వభావాః. పృథివ్యాదిభేదస్తు పరిణామకృతః. సర్వంచ వస్తుజాతం సత్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వభిన్నత్వాభిన్నత్వాదిభిరనైకాన్తిక మిచ్ఛన్తి - స్యాదస్తి - స్యాన్నాస్తి - స్యాదస్తిచనాస్తిచ - స్యాదవక్తవ్యమ్- స్యాదస్తిచావక్తవ్యంచ - స్యాన్నాస్తిచావక్తవ్యంచ - స్యాదస్తిచ నాస్తిచావక్తవ్యంచేతి సర్వత్ర సప్తభఙ్గీనయావతారాత్. సర్వం వస్తుజాతం ద్రవ్యపర్యాయాత్మకమితి ద్రవ్యాత్మనా సత్త్వైకత్వనిత్యత్వాద్యుపపాదయన్తి - పర్యాయాత్మనాచ తద్విపరీతమ్. పర్యాయాశ్చ ద్రవ్యస్యావస్థావిశేషాః. తేషాంచ భావాభావరూపత్వా త్సత్త్వాసత్త్వాదికం సర్వ ముపపన్నమితి.

౨. † అత్రాభిధీయతే నైకస్మిన్నసమ్భవాదితి నైతదుపపద్యతే. కుతః. ఏకస్మిన్నసమ్భవాత్ ఏకస్మిన్వస్తుని అస్తిత్వనాస్తిత్వాదే ర్విరుద్ధస్య చ్ఛాయాతపవద్యుగపదసమ్భవాత్. † ఏతదుక్తం భవతి - † ద్రవ్యస్య తద్విశేషణభూతపర్యాయశబ్దాభిధేయావస్థావిశేషస్యచ పృథక్పదార్థత్వాన్నైకస్మిన్విరుద్ధధర్మసమావేశ స్సంభవతీతి. † తథాహి-ఏకేనాస్తిత్వాదినాఽవస్థావిశేషేణ విశిష్టస్య తదానీమేవ నతద్విపరీతనాస్తిత్వాదివిశిష్టత్వం సంభవతి. ఉత్పత్తివినాశాఖ్యపరిణామవిశేషాస్పదత్వంచ ద్రవ్యస్యానిత్యత్వమ్, తద్విపరీతంచ నిత్యత్వమ్, తస్మిన్ కథం సమవైతి. విరోధిధర్మాశ్రయత్వంచభిన్నత్వమ్, తద్విపరీతంచాభిన్నత్వమ్, కథంవా తస్మిన్సమవైతి. యథాఽశ్వత్వమహిషత్వయో ర్యుగప దేకస్మి న్నసమ్భవః. అయమర్థః పూర్వమేవ భేదాభేదవాదినిరసనసమయే తత్తుసమన్వయాదిత్యత్ర ప్రపఞ్చితః. † కాలస్య † పదార్థవిశేష

వృత్తిహేతురిత్యర్థః. † సఙ్ఘాతరూపమేవ వివృణోతి (పవనేతి.) † (అపరమితి) శరీరసంస్థానమ్ తదభిమానః, తత్స్థితిః, తత్ప్రియుక్తసుఖదుఃఖోపేక్షా, ఇత్యేషాం హేతురిత్యర్థః. అన్యథా చతుష్టయాయోగాత్. పర్యాయః-అవస్థా. అవస్థావిశేషాణాం భావాభావరూపత్వాత్ ద్రవ్యస్య సత్త్వాదికముపపన్నమిత్యర్థః.

౨. † దూషయతి (అత్రాభిధీయతఇత్యాదినా). † ఆకారభేదా దవిరోధఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి.) † కింద్రవ్యావస్థే భిన్నే-ఉతాభిన్నే- ఉతభిన్నాభిన్నే - ఇతివికల్పా నభిప్రేత్య భేదపక్షే దూషణమాహ (ద్రవ్యస్యేతి) అభిన్నత్వపక్షేపి నాకారభేదా దవిరోధః - భిన్నాభిన్నత్వపక్షేపి తదవిరోధనిర్వాహకాకారాన్తరాభావా న్నావిరోధ ఇతీదం పూర్వ ముక్తత్వా న్నాత్ర కణ్ఠోక్తమ్. † పూర్వప్రస్తుతాస్తిత్వాదేః కథం విరోధఇత్యత్రాహ (తథాహీతి). † సత్త్వాసత్త్వాదివిరోధో నాకారభేదేన పరిహ్రియతే - అపితు ద్రవ్యస్యైవైకోచ్యత ఇతి పూర్వం ప్రస్తుతమ్ - తదనుపపన్నమిత్యాహ (తథాహీతి) ఆకారభేదాభ్యుపగమే ఆకారే నాస్తిత్వాదిధర్మః - ద్రవ్యేత్వస్తిత్వాదిధర్మః. అనభ్యుపగమేతు ద్రవ్యమేవోభయధర్మీతి విరోధః - సత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వభిన్నత్వాభిన్నత్వవిరోధఃక్రమేణోపపాదితః. † (కాలస్యేతి) † (పదార్థవిశేషణతయైవేతి) అనేన కాలస్యాణుత్వనిరాకరణం ఫలితమ్. అనేకకాలకల్పనమయుక్తమ్ - ఏకస్మిన్కాలేఽనేకపదార్థాస్సన్తీత్యేవప్రతీతేః. కాలస్య ద్రవ్యవిశేషణతయాఽస్తిత్వం

ణతయైవ ప్రతీతేస్తస్య పృథగస్తిత్వనాస్తిత్వాదయో నవక్తవ్యాః, నచ పరిహర్తవ్యాః. కాలోఽస్తి నాస్తీతి వ్యవహారో వ్యవహర్తౄణాం జాత్యాద్యస్తిత్వనాస్తిత్వవ్యవహారతుల్యః - జాత్యాదయోహి ద్రవ్యవిశేషణతయైవ ప్రతీయన్తఇతి పూర్వమేవోక్తమ్. కథం పునరేక మేవ బ్రహ్మ సర్వాత్మకమితి శ్రోత్రియై రుచ్యతే. † సర్వచేతనాచేతనశరీరత్వాత్సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేస్సత్యసఙ్కల్పస్య పురుషోత్తమస్యేత్యుక్తమ్. † శరీరశరీరిణోస్తద్ధర్మాణాంచాత్యన్తవైలక్షణ్యమప్యుక్తమ్ † కించ - జీవాదీనాం షణ్ణాం ద్రవ్యాణా మేకద్రవ్యపర్యాయత్వాభావాత్తేషు ద్రవ్యైకత్వేన పర్యాయాత్మనా చైకత్వానేకత్వాదయో దురుపపాదాః. అథోచ్యేత - షడేతాని ద్రవ్యాణి స్వకీయైః పర్యాయైః స్వేన స్వేనచాత్మనా తథా భవన్తీతి. ఏవమపి సర్వమనైకాన్తిక మిత్యభ్యుపగమవిరోధః - అన్యోన్యతాదాత్మ్యాభావాత్. అతో నయుక్త మిదం జైనమతమ్. ఈశ్వరానధిష్ఠితపరమాణుకారణవాదే పూర్వోక్త దోషాస్తథై వావతిష్ఠన్తే.

౩౨॥ సూ. ఏవంచాత్మాఽకార్త్స్న్యమ్. ౨.

౩. ఏవమ్ - † భవదభ్యుపగమేసతి ఆత్మన శ్చాకార్త్స్న్యం ప్రసజ్యతే. జీవోఽసఙ్ఖ్యాతప్రదేశో దేహపరిమాణఇతిహి భవతాం స్థితిః - తత్ర హస్త్యాదిశరీరేఽవస్థితస్యాత్మన స్తతో న్యూనపరిమాణే పిపీలికాదిశరీరే ప్రవిశతోఽల్పదేశవ్యాపిత్వేనాకార్త్స్న్యం ప్రసజ్యతే - అపరిపూర్ణతా ప్రసజ్యతఇత్యర్థః.

† అథసఙ్కోచవికాసధర్మతయాఆత్మనః పర్యాయశబ్దాభిధేయావస్థాన్తరాపత్త్యా విరోధః పరిహ్రియత ఇత్యుచ్యేత. తత్రాహ.

౩౩॥ సూ. నచపర్యాయాదప్యవిరోధోవికారాదిభ్యః. ౩.

౪. నచ సఙ్కోచవికాసరూపావస్థాన్తరాపత్త్యా విరోధః పరిహర్తుం శక్యతే - వికారత్వప్రయుక్తానిత్యత్వాదిదోషప్రసక్తేర్ఘటాదితుల్యత్వప్రసఙ్గాత్.

ప్రతిపన్నమ్ - తత స్తస్య నాస్తిత్వశఙ్కానిరవకాశేత్యర్థః. † కథమిత్యాదినా పరిచోద్య పరిహరతి (సర్వేతి) శరీరిణా మన్యోన్యం బ్రహ్మణశ్చ భేదః - శరీరిణో బ్రహ్మణ ఏకత్వమిత్యర్థః. † సర్వజ్ఞస్యేత్యాదివిశేషణ మేకస్య సర్వచిదచిన్నియన్తృత్వాద్యసంభావితత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థమ్. శరీరదోషాణాం శరీరిణ్యస్పర్శ ముపపాదయతి (శరీరశరీరిణోరితి) † అనేకాన్తత్వస్య వ్యభిచారమాహ (కించేతి).

౩. ౩౨॥ సూ. ఏవంచాత్మాకార్త్స్న్యమ్. † ఏవం శబ్దం వ్యాచష్టే (భవదితి) బుద్ధిస్థతదభ్యుపగమప్రకార ఏవంశబ్దోక్తఇత్యర్థః.——యథా పూర్వోక్తదోషః ఏవం దోషాన్తరమితి పరే. అన్యత్రాపి దూషణాన్తరే వివక్షితే పూర్వోక్తదూషణస్య దృష్టాన్తీకరణాదర్శనాత్ ప్రయోజనాభావాచ్చ బుద్ధిస్థప్రకారపరత్వేన వ్యాఖ్యాతమ్ - అత్రహి దూష్యం జీవస్య దేహపరిమాణత్వ మన్తర్గత ముపస్థాపితం స్యాత్,——అసఙ్ఖ్యాతప్రదేశః-ఏకరూపసఙ్ఖ్యాహీనప్రదేశః. అనియతప్రదేశఇత్యర్థః.

† ఉత్తరసూత్రశఙ్కా మాహ (అథేతి).

౪. ౩౩॥ సూ. నచపర్యాయాదప్యవిరోధోవికారాదిభ్యః.——అవస్థాభేదా దవిరోధవర్ణనే వికారత్వ మవయవోపగమాపగమాభ్యా ముపపాదయన్తి పరే సర్వే. తపనాతపగత్వాల్లోకాదీనాం సఙ్కోచవికాసభాజా మశీర్ణావయవత్వస్య పూర్వ ముపపాదితత్వాత్ సఙ్కోచవికాసయో

౩౨॥ సూ. ఏవంచాత్మాకార్త్స్న్యమ్. ౨. ౩౩॥. సూ. నచపర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః. ౩.

(వే-సా.) ఆత్మన శ్శరీరపరిమాణత్వే బృహత శ్శరీరా దల్పీయసి ప్రవిశతః అకార్త్స్న్యం వికలత్వం ప్రసజ్యేత. ౨.

(వే-దీ.) ఏవ మాత్మాకార్త్స్న్యశ్చానుపపన్నమ్. శరీరపరిమాణత్వేహ్యాత్మనో బృహత శ్శరీరా దల్పీయసి శరీరే విశతః అకార్త్స్న్యం అపరిపూర్ణత్వం ప్రసజ్యతే - తదానీ మల్పపరిమాణత్వాత్. ౨.

(వే-సా.) తథా సఙ్కోచవికాసావస్థాయోగాదపి నవిరోధః, ఘటాదివద్వికారాది యోగప్రసక్తేః. ౩.

(వే-దీ.) తథావిధాల్పత్వావస్థాయోగేనాప్యవిరోధో న సమ్భవతి - ఘటపటాదేరివ వికారత్వప్రయుక్తదోషాస్పదత్వప్రసఙ్గాత్. ౩.

౩౬॥ సూ. <u>అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః.</u> ౬.

౫. జీవస్య యదన్త్యం పరిమాణం మోక్షావస్థాగతమ్–తస్య పశ్చాద్దేహాన్తరపరిగ్రహాభావా దవస్థితత్వా దాత్మనశ్చ మోక్షావస్థస్య తత్పరిమాణస్యచోభయో ర్నిత్యత్వా త్తదేవాత్మనః స్వాభావికం పరిమాణమితి పూర్వమపి తస్మా దవిశేష స్స్యాత్. అతో దేహపరిమాణత్వమాత్మనో నస్యాదిత్యసఙ్గతమేవేద మార్హతమతమ్.

ఏకస్మిన్నసమ్భవాధికరణం సమాప్తమ్.

రవయవాపగమోపగమాభ్యాం వినాపి సమ్భవాత్తదనుక్తిః. అతఏవహి సఙ్కోచవికాసరూపేత్యవస్థావిశేషితా - తేన వృక్షాదిగతవృద్ధిక్షయాదివ్యావృత్తిః. వికారః - ఉత్పత్తి ర్వినాశశ్చ. అనిత్యత్వమ్ - పరిమితకాలవర్తిత్వమ్. యద్వా - వికారః - జన్మాది. అనిత్యత్వమ్ - వినాశః. ఆదిశబ్దః పరాక్త్వ చైతన్యానాశ్రయత్వపరః. నను-త్వన్మతే ధర్మభూతజ్ఞానస్య సఙ్కోచవికాసాభ్యుపగమే కథం నిత్యత్వాది. స్వరూపేణ నిత్యస్య వస్తునో నిరుపాధికధర్మత్వాదితి బ్రూమః. ధర్మభూతజ్ఞానస్య పరాక్త్వం చైతన్యానాశ్రయత్వం చేష్టమ్. తవతు జీవస్వరూపమేవ సఙ్కోచవికాసభాగితి తస్యాలోకస్యేవానిత్యత్వపరాక్త్వచైతన్యానాశ్రయత్వప్రసఙ్గో దురావరః.

౫. ౩౬॥ సూ <u>అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః.</u> జీవస్య తావ ద్గుణాదేరివాపరిమాణత్వ మనభ్యుపగతమ్, విభుత్వంచానిష్టమ్, దేహపరిమాణవాదేఽణుత్వంచాసంభావితమ్ - అణుపరిమాణదేహాభావాత్. ఏవంచ యథాస్వరూపం మోక్షావస్థాస్థితం నిత్యతయా పూర్వమపిసత్ - తథా అన్త్యపరిమాణం మోక్షావస్థాస్థితమదేహోపాధికం నిత్యతయా పూర్వమపి సత్స్యాత్. తత ఆత్మనో దేహపరిమాణత్వహానిరిత్యర్థః.

<u>అన్త్యావస్థితేశ్చ</u> - అన్త్యపరిమాణస్య నిత్యత్వే తస్యాభూత్వాభావిత్వానుపపత్తేః ప్రాగపి తదస్తీతి తద్విరుద్ధపరిమాణావరోధాయోగాదాద్యం మధ్యమంచ పరిమాణం తదేవేత్యాద్యమధ్యమపరిమాణయోరపి నిత్యత్వాదవిశేషః - ఏకపరిమాణశరీరతారూప స్స్యాదితి పరే, ఉభయోః - ఆద్యమధ్యమావస్థయో రన్త్యపరిమాణస్య నిత్యత్వాదవిశేషః - సర్వదాఽణుత్వమేకరూపమహత్త్వంవాస్యాదితిచ తేచాపరేచ యోజనాన్తరమాహుః. తన్నరోచతే - ఆత్మనోఽనాదిత్వాత్తద్గతపరిమాణేష్వవస్థాన్తరేషువా కస్యచి దాద్యత్వానుపపత్తేః, ఆద్యాభావాచ్చ కస్యచి న్మధ్యమత్వానుపపత్తేశ్చ. నచాద్యశబ్దేనాణుత్వవివక్షోపపన్నా - అణుపరిమాణశరీరాసమ్భవేన దేహపరిమాణస్యాత్మనోఽణుత్వానుపపత్తేః. ఆద్యమధ్యమయో రభావే కథ మన్త్యవ్యపదేశ ఇతిచేన్న - అన్త్యశబ్దస్యావసానవాచిత్వా దనాదే రప్యవసానసమ్భవాచ్చ. ఉభయేషామపి భిన్నాభిన్నత్వవాదినా మిద మధికరణం విరుద్ధమ్ - ఏకస్మిన్భిన్నాభిన్నత్వాద్యసమ్భవస్యోక్తత్వాత్. భిన్నాభిన్నత్వయోశ్చ పరస్పరప్రతిక్షేపకత్వం దర్శితమ్. నను - నతయో ర్మిథః ప్రతిక్షేపకత్వమ్ - మృదాదిద్రవ్యరూపేణాభేదస్య, ఘటాద్యవస్థారూపేణ భేదస్యచ దర్శనాదితి చేత్ - తర్హి సాధారణాకారస్యాసాధారణాకారస్యచ భేదాభేదఇతి నామమాత్రం కృతం స్యాత్. తతశ్చ భేద ఏవాపతిష్ఠేత - అసాధారణధర్మస్య స్వవిరోధిధర్మాశ్రయాత్ స్వాశ్రయవ్యావర్తకత్వాత్. నన్వభేదోప్యవస్థితః కిన్నస్యాత్ - సాధారణాకారస్య స్వాశ్రయైక్యనిర్వాహకత్వదర్శనాదితిచేన్న - సాధారణాకారస్య భేదసహాస్యైక్యనిర్వాహకత్వాభావాత్, అసాధారణాకారస్యాభేదాసహత్వాచ్చ. ఏకస్య వస్తున స్సాధారణ్యంహి బహుప్రతియోగికమ్. విరోధిధర్మానాశ్రయతాలక్షణత్వాదభేదస్య - విరోధిధర్మసంసర్గస్తం ప్రతిక్షిపతి. అతో ఘటత్వాద్యవస్థావిశేషః స్వాభావరూపైర్వా స్వాభావావి

౩౬॥ సూ. <u>అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః.</u> ౬.

(వే-సా.) అన్త్యస్య - మోక్షావస్థాపరిమాణస్య, ఏకరూపావస్థితేః తస్య స్వాభావికత్వేనాత్మతత్పరిమాణయో రుభయో ర్నిత్యత్వేన పూర్వత్రాపి <u>అవిశేషః</u>. వివిధదేహపరిమాణత్వే వైకల్యం స్యాదేవ. ౬.

(వే-దీ.) జీవస్య యదన్త్యం పరిమాణం మోక్షావస్థమ్ - తస్య పశ్చాదేకరూపేణావస్థితేస్తదేవ స్వాభావికం పరిమాణమితి, ఆత్మనశ్చ తత్పరిమాణస్యచోభయోర్నిత్యత్వాత్పూర్వమపి నశరీరపరిమాణత్వసిద్ధిరితి పూర్వావస్థాయాం నవిశేషః. అతః అసఙ్గతమేవేదం జైనమతమ్. ౬.

నాభూతైర్వా శరావత్వపిణ్డత్వాదిధర్మైరాక్రాన్తాన్మృద్ద్రవ్యాత్ స్వాశ్రయద్రవ్యం భినత్తి. యదా నభినత్తి - తదా ఘటత్వాది రాకారః స్వయం నస్యాత్ - అభేదస్య స్వాభావరూపత్వాత్ స్వాభావావినాభావాద్వా. అతో భిన్నాభిన్నత్వయోః ఏకస్మిన్నసమ్భవో దుర్వారః. ద్రవ్యపర్యాయాత్మనా భిన్నత్వాభిన్నత్వే ఏకవస్తుని వదతో వివసనాత్కిం వైషమ్యం యువయోః. పర్యాయాననపేక్షమాణస్య ద్రవ్యస్య పర్యాయాణాంచ నిత్యత్వానిత్యత్వసత్యత్వాసత్యత్వభిన్నత్వాభిన్నత్వాదికం న బ్రూతే - వయంతు నతథేతి చేన్న - అవస్థాతద్వతో రప్యవస్థాన్తర మనపేక్ష్య భిన్నాభిన్నత్వాభ్యుపగమాత్. యథైకస్య ద్రవ్యస్య స్వరూపేణ నిత్యత్వానిత్యత్వాదిక మవస్థా మనపేక్ష్య నశక్యతే వక్తుమ్ - తథాఽవస్థా తద్వతోః స్వరూపేణాభిన్నత్వే కథ మవస్థా మనపేక్ష్య భిన్నత్వ మాశ్రీయతే, స్వరూపేణ తయో ర్భిన్నత్వే కథం ఘటమకుటయోరివావస్థాన్తర మనపేక్ష్యాభిన్నత్వ మాశ్రీయతే. అవస్థాయాః స్వపరనిర్వాహకత్వా దవస్థాన్తరనిరపేక్షత్వమితి చేత్ - తర్హి ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరసాపేక్షత్వా దుభయాతిరిక్త మవస్థాన్తర మాశ్రయణీయమ్. యయాఽవస్థయా ద్రవ్యస్య భేదాభేదా - తామేవ ద్రవ్యం తన్నిర్వహణాయాపేక్షతే - నావస్థాన్తర మితిచేత్ న - వికల్పాసహత్వాత్. సా యద్యభేదనిర్వాహికా - తర్హి భేదనిర్వహణాయావస్థాన్తర మన్వేష్టవ్యమ్. సా యది భేదనిర్వాహికా- అభేదనిర్వహణాయావస్థాన్తర మన్వేష్టవ్యమ్. ఉభయనిర్వాహకత్వమేకస్యా అవస్థాయా విరుద్ధమ్ - నిర్వాహ్యద్వయవిరోధాత్. నహ్యగ్నిగతం పైఙ్గళ్య ముష్ణత్వశీతత్వయో ర్నిర్వాహకం భవతి. నను - ననిర్వాహ్యద్వయం విద్యతే - భిన్నత్వ మభిన్నత్వంచ సైవ ఘటావస్థేతి చేత్ - తర్హి నామ్ని వివాదః. తస్మా దవస్థా తద్వతో ర్భిన్నాభిన్నత్వం నైవోక్తం స్యాత్ - యథా పటస్య ఘటత్వం కుడ్యత్వంచ పటత్వ మేవేత్యుక్తే పటే ఘటత్వకుడ్యత్వానుక్తిరేవ స్యాత్. తద్వత్. ఏవ మవస్థాన్తర మనపేక్ష్యావస్థా తద్వతో ర్భిన్నాభిన్నత్వం వదతా మర్హతో నవైషమ్యమ్. అత ఏవ సూత్రయోజనాపి నసమ్భవతి - సత్త్వాసత్త్వాదేరేకస్మిన్ ధర్మిణ్యసమ్భవాదితి - కథ మేకో భావోఽస్తి నాస్తిచేతి భాస్కరః. నహ్యేకస్మిన్ద్రవ్యే సన్మాత్రరూపే సర్వే గుణపర్యాయా స్సమ్భవన్తి - తస్మి న్దర్శనే షడ్ద్రవ్యాభ్యుపగమాత్. యద్యేకం సన్మాత్రరూప మనన్తసర్వపర్యాయ మద్వితీయ మభ్యుపగమ్యతే-తతో యుక్త మిదం దర్శనమ్. నచైత దభ్యుపగన్తుం జైనై శ్శక్యమ్-తేషాం ప్రమాణాభావాదితి యాదవార్యః. అత్ర కించి ద్బ్రూమః - కిమేకస్మిన్భిన్నాభిన్నత్వాద్యసమ్భవమాత్రం సూత్రకారేణాభిప్రేతమ్ - ఉత పరమతే తదసమ్భవః. ఆద్యే స్వపక్షవ్యాఘాతకత్వం స్యాద్ధేతోః. ద్వితీయే వైషమ్యం వక్తవ్యమ్. షడ్ద్రవ్యాభ్యుపగమ స్తస్య వైషమ్యమితి చేత్ - తతఃకిమ్. షణ్ణాం భిన్నస్వభావానాం పరస్పరం ద్రవ్యపర్యాయాత్మనాభిన్నాభిన్నత్వాభావాత్ సర్వానేకాన్తత్వహానిరితి చేత్. తర్హి వేదాన్తినామేవ సర్వానైకాన్త్యవాదో ఘటతే - నత్వార్హతస్యేతి సూత్రకారనిర్దేశః శ్వశ్రూభిక్షాప్రతిక్షేపాయేత. తచ్చాయుక్తమ్ - క్షణికవాదజ్ఞేయమిథ్యాత్వసర్వశూన్యవాదనిరాకరణేషు పరపక్షేష్వనుపపన్నానాం తేషాం స్వపక్షే సామఞ్జస్యాభ్యుపగమాభావాత్. తేషాం శ్రుతివిరోధా దనభ్యుపగమశ్చేత్ - అనేకాన్తవాదేపి శ్రుతివిరోధ స్తుల్యః - శ్రుతిభి ర్బ్రహ్మణో వైలక్షణ్యప్రతిపాదనాత్. తాదాత్మ్యశ్రుతయ స్సన్తీతిచేత్ - తాసాం నిర్వాహోఽసకృదుక్తఇతి నతాసా మనేకాన్తత్వే- ప్రమాణత్వమ్. కిఞ్చ - * అణుభిశ్చమహద్భిశ్చ * జాయస్వ మ్రియస్వ * విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ సత్యం చానృతంచ * నేహనానాస్తి * నేతినేతీత్యాదీనాం పరమాణుత్ర్యణుకక్షణికవాదజ్ఞేయ మిథ్యాత్వసర్వమిథ్యాత్వపరత్వ మాపాతప్రతిపన్న మాశ్రిత్య పూర్వాధికరణేష్వపి పరపక్షేష్వసామఞ్జస్యం స్వపక్షే తత్సామఞ్జస్యం చోచ్యతఇతి నకస్మా ద్వ్యాఖ్యాయతే. తేషాం పూర్వాపరవాక్యవిరోధాత్ బహ్వనుపపత్తివిధ్వస్తత్వాచ్చ తథానిర్వహణ మయుక్తమితిచేత్ - తదనేకాన్తవాదేపి తుల్యమ్. యథా సత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వాదయ ఏకదైకత్ర ఏకస్యస్వరూపేణ నసమ్భవన్తి - ఏవం ఘటస్య ఘటత్వావస్థాయామేవ మృదన్తరేణ భిన్నత్వ మభిన్నత్వంచ నసమ్భవతి, అవస్థాతద్వతోశ్చ తదుభయం నసమ్భవతి- విరోధస్య పూర్వమేవోపపాదితత్వాత్. అతో వేదాన్త మవలమ్బ్య భిన్నాభిన్నత్వవాదినా మిద మధికరణం విరుద్ధమ్. అన్త్యావస్థితేరిత్యస్య ఉభయో ర్ద్రవ్యపర్యాయయో ర్నిత్యత్వాదవిశేషః - అనిత్యాః పర్యాయాః - ద్రవ్యం నిత్యమితి విభాగో నస్యాదితి యాదవార్యః. తదనాదరహేతుస్తు హేతుహేతుమతో రవిశిష్టత్వమ్. నిత్యానిత్యవిభాగాభావో హ్యుభయో ర్నిత్యత్వమేవ. నను - నసాధ్యసాధనయో రవైశిష్ట్యమ్ - అనిత్యాః పర్యాయాః - ద్రవ్యం నిత్యమితి స్వాభ్యుపగమే విరోధ స్స్యాద్య ఇతిచేన్న - అశాబ్దత్వాత్. అవిశేషశబ్దోహి తద్వైషమ్యాభావవాచీ - నత్వభ్యుపగమవిరోధవాచీ, అశాబ్దత్వేప్యభిప్రేతత్వే కో విరోధఇతిచేత్. నవిరోధః - కిన్తూక్తాంశస్య దూషణతయా పర్యవసానం నాస్తిచేత్ - దూషణపర్యవసానాయ కక్ష్యాన్తరస్యాభిప్రేతత్వం కల్పనీయమ్. అవిశేషశబ్దేన యః పూర్వావస్థాయా మప్యాత్మనో దేహానురూపపరిమాణతారతమ్యాభావః ప్రసఞ్జితః - తదా తతః కిమిత్యాకాఙ్క్షానుదయాద్దూషణం పర్యవస్యతి. అతో హేతుహేతుమతో రవైశిష్ట్యకక్ష్యాన్తరకల్పనోపేతాదపి నిర్వాహాద్వరం తదుభయనిర్ముక్తో నిర్వాహః.

ఏకస్మిన్నసమ్భవాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౫॥ సూ. పత్యురసామఞ్జస్యాత్. ౧.

౧. † కపిలకణాదసుగతార్హతమతానామసామఞ్జస్యాద్వేదబాహ్యత్వాచ్చ నిశ్శ్రేయసార్థిభిరనాదరణీయత్వముక్తమ్. ఇదానీం పశుపతిమతస్య వేదవిరోధాదసామఞ్జస్యాచ్చ అనాదరణీయతోచ్యతే. తన్మతానుసారిణశ్చతుర్విధాః - కాపాలాః, కాళాముఖాః, పాశుపతాః, శైవాశ్చేతి. సర్వే హ్యేతే వేదవిరుద్ధాం తత్త్వప్రక్రియామ్, ఐహికాముష్మికనిశ్శ్రేయససాధనకల్పనాశ్చ కల్పయన్తి - † నిమిత్తోపాదానయోర్భేదం నిమిత్తకారణంచ పశుపతిమాచక్షతే - † తథా నిశ్శ్రేయససాధనమపి ముద్రికాషట్కధారణాదికమ్. యథాహుః - కాపాలాః * ౧ముద్రికాషట్కతత్త్వజ్ఞః పరముద్రావిశారదః। భగాసనస్థమాత్మానం ధ్యాత్వా నిర్వాణమృచ్ఛతి। కణ్ఠికా రుచకంచైవ కుణ్డలంచ శిఖామణిః। భస్మ యజ్ఞోపవీతంచ ముద్రాషట్కం ప్రచక్షతే। ఆభిర్ముద్రితదేహస్తు నభూయ ఇహ జాయత ఇత్యాదికమ్. తథా కాళాముఖా అపి కపాలపాత్రభోజనశవభస్మస్నానతత్ప్రాశనలగుడధారణసురాకుమ్భస్థాపన తదాధారదేవపూజాదికమైహికాముష్మికసకలఫలసాధనమభిదధతి ※ ౨ రుద్రాక్షకఙ్కణం హస్తే జటా చైకాచ మస్తకే। కపాలం భస్మనా స్నానమిత్యాదిచ ప్రసిద్ధం శైవాగమేషు. తథా కేనచిత్క్రియావిశేషేణ విజాతీయానామపి బ్రాహ్మణ్యప్రాప్తిముత్తమాశ్రమప్రాప్తించాహుః ※ ౩ దీక్షాప్రవేశమాత్రేణ బ్రాహ్మణో భవతి క్షణాత్। కాపాలం వ్రతమాస్థాయ యతిర్భవతి మానవ ఇతి.

౨. † తత్రేదముచ్యతే పత్యురసామఞ్జస్యాదితి నైకస్మిన్నసంభవాదిత్యతో నేత్యనువర్తతే. పత్యుః - పశుపతేః మతం నాదరణీయమ్. కుతః. అసామఞ్జస్యాంచాన్యోన్యవ్యాఘాతాత్, వేదవిరోధాచ్చ. † ముద్రికాషట్కధారణభగాసనస్థాత్మధ్యానసురాకుమ్భస్థాపన తత్స్థదేవతార్చనగూఢాచారశ్మశానభస్మస్నాన ప్రణవపూర్వాభిధ్యానాన్యోన్యవిరుద్ధాని. వేదవి

౧. ౩౫॥ సూ. పత్యురసామఞ్జస్యాత్. † సఙ్గతిమాహ (కపిలేతి) ప్రధానకారణతాభ్యుపగమసామ్యాత్ సాఙ్ఖ్యనిరాసానన్తరభావిత్వే పాశుపతనిరాసస్య ప్రాప్తేపి సౌగతార్హతమతనిరాసానన్తరం తత్ప్రతిక్షేపస్తస్యాత్యన్తవేదబాహ్యత్వజ్ఞాపనాయ కృతః. పశుపతిమతం నిశ్శ్రేయసార్థిభిరుపాదేయమ్ - నేతి. కిమస్య శ్రుతివిరోధోఽస్తి - నేతి. యదా నశ్రుతివిరోధః - తదానీముపాదేయతా. యదాతు విరోధః - తదాఽనుపాదేయతా. † తత్త్వవిపర్యయమాహ (నిమిత్తేతి) అనుష్ఠానవిపర్యయమాహ (తథేతి).

౨. † (తత్రేదముచ్యత ఇతి) † వ్యాఘాతమాహ (ముద్రికేతి) ఏకతన్త్రోక్తార్థస్తన్త్రాన్తరేణ దూషిత ఇత్యన్యోన్యవ్యాఘాతాదుపహతమ్ - నకేవలం

౩౫॥ సూ. పత్యురసామఞ్జస్యాత్. ౧.

(వే-సా.) నేతి వర్తతే. పశుపతేర్మతమనాదరణీయమ్, వేదవిరుద్ధనిమిత్తోపాదానభేదతద్విరుద్ధాచారపరత్వేన అసామఞ్జస్యాత్. ౧.

(వే-దీ.) పశుపతిమతం నిశ్శ్రేయసార్థిభిరాదరణీయమ్ - ఉత నేతి సంశయః. ఆదరణీయమితి పూర్వపక్షః - పరమపురుషార్థసాధనావబోధిత్వేన నిఖిలవస్తుసాక్షాత్కారసమర్థపశుపతిప్రణీతత్వాత్. రాద్ధాన్తస్తు - అనాదినిధనావిచ్ఛిన్నపాఠసమ్ప్రదాయనిరస్తప్రమాదాదినిఖిలదోషగన్ధవేదసిద్ధపరావరతత్త్వవ్యత్యయప్రతిపాదనాత్, నిమిత్తోపాదానభేదాభిధానాత్, సురాకుమ్భస్థాపనతత్స్థదేవతార్చనముద్రికాషట్కవిజ్ఞానతద్ధారణాదివేదవిరుద్ధాచారప్రతిపాదనపరత్వాచ్చ అసామఞ్జస్యాత్ అనాదరణీయమితి. సూత్రార్థస్తు పత్యురసామఞ్జస్యాత్ నైకస్మిన్నసమ్భవాత్, న ఇత్యతోఽనువర్తతే. పత్యుః - పశుపతేః. మతమ్ - అనాదరణీయమ్. కుతః - వేదవిరుద్ధతత్త్వాచారావబోధిత్వేన అసామఞ్జస్యాత్. ౧.

రుద్ధంచేదం తత్త్వపరికల్పన ముపాసన మాచారశ్చ - † వేదాః ఖలు పరం బ్రహ్మ నారాయణమేవ జగన్నిమిత్త ముపాదానంచ వదన్తి * ౧ నారాయణ పరం బ్రహ్మ తత్త్వం నారాయణః పరః। నారాయణపరో జ్యోతి రాత్మా నారాయణః పరః. * ౨ తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి * ౩ సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి ※ ౪ తదాత్మానం స్వయ మకురుతేత్యాదయః - పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషవేదనమేవచ మోక్షసాధన ముపాసనం వదన్తి * ౫ వేదాహ మేతం పురుషం మహాన్త మాదిత్యవర్ణం తమసస్తు పారే ※ ౫ తమేవం విద్వా నమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతఇత్యాదినై † కతాం గతా స్సర్వే వేదాన్తాః, - తదితికర్తవ్యతాభూతం కర్మచ వేదవిహితవర్ణాశ్రమ సమ్బన్ధియజ్ఞాదికమేవ వదన్తి * ౬ తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేన * ౬ ఏతమేవ లోక మిచ్ఛన్తః. ప్రవ్రాజినః ప్రవ్రజన్తీత్యాదయః, † కేవలపరతత్త్వ ప్రతిపాదనపరనారాయణానువాకసిద్ధతత్త్వపరాః కేషుచి దుపాసనాదివిధిపరేషు వాక్యేషు శ్రుతాః ప్రజాపతిశివేన్ద్రాకాశప్రాణాదిశబ్దాఇతి * ౭ శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవవదిత్యత్ర ప్రతిపాదితమ్-తథా ※ ౮ † ఏకో హవై నారాయణ ఆసీన్నబ్రహ్మా నేశాన ఇత్యారభ్య * ౮ స ఏకాకీ నరమేతేతి సృష్టివాక్యోదితం స్రష్టారం నారాయణమేవ సమానప్రకరణస్థాః * ౯ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఇత్యాదిషు సాధారణాస్సద్బ్రహ్మాదిశబ్దాః ప్రతిపాదయన్తీతి ౧౦ † జన్మాద్యస్య యత ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితమ్,. అతో వేదవిరుద్ధతత్త్వోపాసనానుష్ఠానాభిధానాత్పశుపతిమత మనాదరణీయమేవ.

౩౬॥ సూ. అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ. ౨.

వేదవిరోధాదిత్యర్థః. ముద్రికాషట్కధారణాదయో బహుషు తన్త్రేషూక్తాః క్రమేణ పరిగణితాః నత్వేకత్ర. † వైదికపక్షస్య తద్వైషమ్య మాహ (వేదాఃఖల్వితి). † (ఏకతాంగతాః) సర్వశాఖాప్రత్యయనయా దితిభావః. † సద్బ్రహ్మాత్మశమ్భుశివాదిశబ్దనిర్వాహార్థమాహ. (కేవలపరేతి) నారాయణానువాకానుగుణ ముపనిషదన్తరార్థః కథం నిర్ణేయ ఇత్యత్రాహ (కేవలేతి) యథా ※ జుహ్వా జుహోతీతి వాక్యస్య హోమసాధనత్వమాత్రపరత్వేన ద్రవ్యవిశేషనిర్ణయే న తాత్పర్యమ్ - ※ యస్య పర్ణమయీ జుహూ రిత్యేతద్వాక్యస్య ద్రవ్యవిశేషనిర్ణయపరత్వేన తదనుగుణార్థత్వమ్ * జుహ్వాజుహోతీతివాక్యస్య భవతి - తథా ※ శమ్భు రాకాశమధ్యే ధ్యేయ ఇత్యాదీనాం వాక్యానా ముపాసనవిధిపరత్వా న్నోపాస్యవిశేషనిర్ణయపరత్వమ్ - నారాయణానువాకస్య తూపాసనవిధ్యాద్యన్యపరత్వాభావా దుపాస్యవిశేషనిర్ణయైకపరత్వమస్తి - అత స్తదనుగుణార్థత్వం ※ శమ్భురాకాశేత్యాదివాక్యానా మభ్యుపగన్తవ్యమిత్యర్థః. † కారణవాక్యేషు దేవతాన్తరప్రతీతి రస్తీత్యత్రాహ (ఏకోహవాఇతి) సద్బ్రహ్మాత్మశబ్దేషు పూర్వపూర్వే ఉత్తరోత్తరశబ్దం ప్రతి సామాన్యశబ్దాః-ఏవం పూర్వపూర్వం ప్రత్యుత్తరోత్తరశబ్దావిశేషశబ్దాః. ఏవం నారాయణశబ్దంప్రతి శమ్భుశివాదయః సామాన్యశబ్దాః - ※ శమ్భు స్స్వయమ్భూర్ద్రుహిణః ※ సుశ్రేయసం శివం భద్రం ※ విశ్వాక్షం విశ్వశమ్భువం * శాశ్వతం శివమచ్యుతం ※ శివశ్శివానా మశివోఽశివానా మిత్యాదిష్వనేకార్థేషు ప్రయోగదర్శనా, న్నారాయణశబ్దస్య తథాఽర్థాన్తరే ప్రయోగాభావాచ్చ తస్మాత్ ※ పశునాయజేత * ఛాగోవా మన్త్రవర్ణాదితిన్యాయాత్ సామాన్యశబ్దానాం విశేషపర్యవసానాత్ బ్రహ్మాదిసామాన్యశబ్దానాం నారాయణవిశేషపర్యవసాయిత్వం యుక్తమిత్యర్థః. † (జన్మాద్యస్యయతఇత్యత్రప్రతిపాదితమితి) ※ యతోవా ఇమానీత్యాదివాక్యే అస్యార్థస్యాభిప్రేతత్వా త్సూత్రకారేణాపి తథాఽభిప్రేత మిత్యర్థః. జన్మాదిసూత్రభాష్యేణ పరస్మాత్పుంస ఇత్యన్తేన అయ మర్థస్సూచితః.

౩౬॥ సూ. అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ పౌరుషేయవాక్యస్య ప్రమాణమూలత్వే బుభుత్సితేసత్యతీన్ద్రియార్థే శ్రుతిమూలత్వ మనుమానమూలత్వంవా

౩౬॥ సూ. అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ. ౨.

(వే-సా.) అనుమేయేశ్వరాభ్యుపగమేనహి కేవలాధిష్ఠాతృత్వ ముచ్యతే; తథాసతి అశరీరస్య ప్రధానాధిష్ఠానానుపపత్తేః. సశరీరత్వేతు శరీరోత్పత్త్యనిరూపణాత్ సావయవస్య తస్య నిత్యత్వే మహీమహీధరాదీనామపినిత్యతాప్రసఙ్గాద్విరోధాచ్చ. ౨.

(వే-దీ.) అనుమేయేశ్వరాభ్యుపగమేనహి ప్రధానస్యాధిష్ఠానమీశ్వరస్యోచ్యతే - సశరీరస్యైవ కులాలాదే రధిష్ఠానదర్శనా దశరీరస్యేశ్వరస్య ప్రధానాధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చాసామఞ్జస్యమ్. సశరీరతాభ్యుపగమేపి తచ్ఛరీరస్య సావయవస్య నిత్యత్వే అనిత్యత్వేచ దోషః పూర్వోక్త ఇత్యభిప్రాయః. ౨.

౧॥ తై-నా-౧౩అను. ౨॥ ఛా-౬-౨-౩. ౩॥ తై-ఆనం-౬ అను. ౪॥ తై-ఆనం-౭ అను. ౫॥ పురుషసూక్తమ్. ౬॥ బృ-౬-౪-౨౨ ౭॥ బ్రహ్మ-౧అ-౧పా౩౧. ౮॥ మహోపనిషత్ ౧అ. ౯॥ . ఛాం-౬-౨-౧. ౧౦॥ బ్రహ్మ-౧-౧-౨.

† వేదబాహ్యానా మనుమానాద్ధి కేవలనిమిత్తేశ్వరకల్పనా-తథాసతి దృష్టానుసారేణ కులాలాదివదధిష్ఠానం కర్తవ్యమ్. నచ కులాలాదేర్మృదాద్యధిష్ఠానవత్పశుపతే ర్నిమిత్తభూతస్య ప్రధానాధిష్ఠాన ముపపద్యతే-అశరీరత్వాత్. సశరీరాణామే వహి కులాలాదీనా మధిష్ఠానశక్తి ర్దృష్టా. నచేశ్వరస్య సశరీరత్వ మభ్యుపగన్తవ్యమ్ - తచ్ఛరీరస్య సావయవస్య నిత్యత్వే అనిత్యత్వేచ ౧ శాస్త్రయోనిత్వాదిత్యత్ర దోషస్యోక్తత్వాత్. ౧॥ బ్రహ్మ - ౧ - ౧ - ౩.

౩౭॥ సూ. కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః. ౩.

యథా భోక్తుర్జీవస్య కరణకళేబరాద్యధిష్ఠాన మశరీరస్యైవ దృశ్యతే - తద్వన్మహేశ్వరస్యాప్యశరీరస్యచ ప్రధానాధిష్ఠాన ముపపద్యత ఇతిచేత్. న - భోగాదిభ్యః పుణ్యాపాపరూపకర్మఫలభోగార్థం పుణ్యాపాపరూపాదృష్టకారితం హి తదధిష్ఠానమ్ - తద్వత్పశుపతేరపి పుణ్యాపాపరూపాదృష్టవత్తయా తత్ఫలభోగాదిసర్వం ప్రసజ్యేత. అతో నాధిష్ఠాన సంభవః.

౩౮॥ సూ. అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా. ౪.

వాశబ్దశ్చార్థే. పశుపతేః పుణ్యాపాపరూపాదృష్టవత్త్వే జీవవదన్తవత్త్వమ్ - సృష్టిసంహారాద్యాస్పదత్వ మసర్వజ్ఞతాచ స్యాదిత్యనాదరణీయమేవేదం మతమ్. * ౨ విరోధేత్వనపేక్ష్యం స్యాదిత్యాదినా వేదవిరుద్ధస్యానాదరణీయత్వే సిద్ధేపి పశుపతిమతస్య వేదవిరుద్ధతాఖ్యాపనార్థం ౩ పత్యురసామఞ్జస్యాదితి పునరారమ్భః. యద్యపి పాశుపతశైవయో † ర్వేదావిరోధినఇవ కేచన ధర్మాః ప్రతీయన్తే - తథాపి వేదవిరుద్ధనిమిత్తోపాదానభేదకల్పనా పరావరతత్త్వవ్యత్యయకల్పనామూలత్వాత్ సర్వమసమఞ్జసమేవేత్యసామఞ్జస్యాదిత్యుక్తమ్. ౨॥ ౩॥ బ్రహ్మ - ౨ - ౨ - ౩౫.

పశుపత్యధికరణం సమాప్తమ్.

సంభవేత్ - తత్ర శ్రుతిమూలత్వం శ్రుతివిరుద్ధపరావరతత్త్వప్రతి పాదన ప్రదర్శనా దపాస్త మిత్యనుమానమూలత్వనిరాసపరం సూత్రత్రయమ్. శాస్త్రయోన్యధికరణ ఏవాభిప్రేతానాం దూషణానా మత్రాప్యపేక్షితత్వా త్కణ్ఠోక్తిః కృతా - తేషాం వక్ష్యమాణత్వబుద్ధ్యా శాస్త్రయోన్యధికరణే కణ్ఠోక్త్యభావః. † వక్ష్యమాణదూషణస్య సాంస్పర్శిత్వాయాహ (వేదబాహ్యానామితి.)

౩౭॥ సూ. కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః. కిం శరీరత్వేన జగదధితిష్ఠతి - ఉత తద్వ్యతిరిక్తత్వేన. శరీరత్వేనచేత్ - భోగాదిప్రసఙ్గః. నోచేత్ - శరీరాన్తరసాపేక్షత్వం స్యాదిత్యర్థః. శరీరనిరపేక్షాధిష్ఠానం శరీరే దృష్టమితి చేన్న - శరీరత్వప్రయుక్తం తదిత్యుక్తం భవతి. తదా జగతశ్శరీరత్వే భోగాదిప్రసఙ్గఇతి. అయ మశరీరత్వాభ్యుపగమేన పరిహారః. అశరీరత్వానభ్యుపగమేన పరిహారః ఆగమప్రామాణ్యే ఉక్తః * శరీరమపి సశరీరే ణైవాధిష్ఠీయతే శరీరం హ్యన్యాధిష్ఠానే కరణభూతం స్వాధిష్ఠానే కరణం కర్మచ యథా దీపోఽన్యప్రకాశహేతుః స్వప్రకాశే స్వయమేవహేతుః నదీపాన్తరసాపేక్షః-యథాచ మనో యుగపదనేకజ్ఞానానుత్పత్తిలిఙ్గేనానుమీయమానం స్వానుమానే కరణభూతం కర్మచ తద్వదితి. ఏవం స్వపరనిర్వాహకత్వేన పరిహారః.

౩౮॥ సూ. అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా. † (వేదావిరోధినఇవేతి) అత్ర ఇవశబ్దో విప్రలమ్భకత్వద్యోతకః. నను-వేదవిరుద్ధత్వఖ్యాపనార్థత్వమ

౩౭॥ సూ. కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః. ౩. ౩౮॥ సూ. అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా. ౪.

(వే-సా) కరణకళేబరాద్యధిష్ఠానవ దశరీరస్యైవాధిష్ఠానమితిచేత్. న, పుణ్యాపాపనిమిత్తత్వాత్తస్య తత్ఫలభోగాదిప్రసక్తేః. ౩.

(వే-దీ.) క్షేత్రజ్ఞస్య స్వకరణకళేబరాద్యధిష్ఠానవదుపపద్యతఇతిచేత్, న - పుణ్యాపుణ్యరూపకర్మనిమిత్తత్వాత్ క్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠానస్య ఈశ్వరస్యాపి తద్వత్తయా తత్ఫలభోగాది నిఖిలతత్స్వభావప్రసక్తేః. ౩.

(వే-సా.) తథాసతి క్షేత్రజ్ఞవత్ అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతాచ. ౪.

(వే-దీ.) వాశబ్దశ్చార్థే. తథా పుణ్యాపుణ్యవత్త్వేతస్యాన్తవత్త్వమ్ - సృష్టిసంహారాస్పదత్వ మసర్వజ్ఞతాచ ప్రసజ్యేత ఇత్యసమఞ్జసమేవేదమ్. ౪.

ధికరణస్యాయుక్తమ్ - తాన్త్రికగ్రన్థైరేవార్థవిరోధప్రతీతేః. విరోధే ప్రతిపన్నే విరోధాధికరణన్యాయాద్వేదవిరుద్ధస్యాప్యప్రామాణ్యసిద్ధేశ్చాస్యాధికరణస్య కృతకరత్వప్రసఙ్గః. నైవమ్ - విరోధస్యాపాతప్రతిపన్నత్వబుద్ధ్యా న్యాయేనావిరోధే నిరూపితేపి తస్యాతివిరుద్ధేషు కర్మసు ప్రతీయమానేషు తత్స్వారస్యభఙ్గకే శ్రుత్యన్తరేచానుపలభ్యమానే కథం బాధవికల్పసముచ్చయసఙ్కోచైః ప్రత్యక్షశ్రుతయో నేతుం శక్యన్తే ఇతి ప్రతిపాదనార్థత్వాదస్య. నను-స్మృత్యాపి శ్రుతిసఙ్కోచో దృశ్యతే - నహింస్యాదితి నిషేధోహి శ్రాద్ధకల్పస్థమాంసవిధానేన సఙ్కుచతి. నైవమ్ - మాంసేనాపి శ్రాద్ధం కర్తవ్య మిత్యవశ్యం శ్రాద్ధకర్తవ్యతాతివాదరూపత్వాత్తాదృశవచనానామ్. అతఏవహి తథాఽనను్ఠానమ్. యద్వా - బహ్వర్థవిరోధః ప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధోవా యాసు నవిద్యేతే - తాస్స్మృతయః శ్రుతిం సఙ్కోచయన్తి - నతు వేదవిరోధబహుళాః ప్రధానార్థవిరుద్ధాశ్చ. విరోధబాహుళ్యం తత్ర తత్ర ద్రష్టవ్యమ్, దర్శితప్రాయంచ. యద్యపీత్యవిరోధ మాశఙ్క్య ప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధం భాష్యకారఏవాహ తథాపీతి. నచాకాశప్రాణేన్ద్రాదిశబ్దానామివ తన్త్రస్థశివాదిశబ్దానాం పరమాత్మపరత్వాశ్రయణేన పరావరతత్త్వవ్యత్యాసః పరిహర్తుం శక్యతే. ప్రతర్దనవిద్యాదిషు నారాయణాదిశబ్దవాచ్యస్య పరతత్త్వస్యేన్ద్రాదిశబ్దవాచ్యాపేక్షయాఽపకృష్టత్వేన వ్యపదేశాభావాత్ ఇన్ద్రాదిశబ్దానా మిన్ద్రాద్యర్థద్వారా కారణతత్తదన్తర్యామిభూతపరమాత్మపరత్వాశ్రయణం నపూర్వాపరవాక్యశ్రుత్యన్తరవిరుద్ధమ్. నహీన్ద్రస్య నారాయణాత్పరత్వం క్వచిచ్ఛ్రుతమ్. పాశుపతాదిషు పరత్వేనోక్తం రుద్రం ప్రత్యపరత్వేనోక్తస్య తత్త్వస్య కారణత్వాన్తర్యామిత్వవ్యాఘాతాద్రుద్రశివాదిశబ్దానాం నారాయణపరత్వేన నిర్వాహోఽనుపపన్నః. వేదాన్తవాక్యేషు ద్వైతాద్వైతయోరేవహి వ్యాఖ్యాతౄణాం విప్రతిపత్తిః - నారాయణస్య బ్రహ్మశివాదీనాంచ ద్వైతంవాఽద్వైతంవా భవతు - సర్వథాపి నారాయణస్యాపరత్వం తస్మాత్కస్యచిత్తత్త్వస్య పరత్వం మోక్షప్రదత్వంచ శ్రుతివిరుద్ధమితి సర్వావిగీతమ్. పరమపురుషాదన్యస్య పరత్వేనోపాసనంచ మోక్షహేతురితి శ్రుతివిరుద్ధమ్- * నాన్యః పన్థా ఇతి పరమపురుషాదన్యస్య మోక్షప్రదత్వనిషేధాత్. నను - మోక్షప్రదజగత్కారణవిషయాస్తన్త్రేషు శివాదిశబ్దాః వస్తుమాత్రవిషయాస్స్యుః - భగవద్విషయావా. కార్యవిషయా నారాయణాదిశబ్దాః భగవతోఽర్థాన్తరపరాస్స్యుః. అతో నవిరోధ ఇతిచేన్న-అతిప్రసఙ్గాత్. సర్వశబ్దానా మముఖ్యార్థపరతయా విరోధశమనే సుగతాగమాదయోపి హ్యవిరోధేన నేతుం శక్యన్తే - క్షణికశబ్దః క్షణపరిణామిత్వపరః. చిత్తసన్తతిశబ్దోపి చిత్తస్యావిచ్ఛేదపరః - నిత్యజ్ఞానరూప ఆత్మేత్యర్థః. వేదానప్రమాణమితి - ఉక్తప్రమాణవిలక్షణా ఇత్యర్థః. తేషాం పౌరుషేయత్వంచ పురుషైరధీతత్వమ్. అర్థాన్తరాణితు వ్యాఖ్యాతృబుద్ధిదోషమూలాని - నతుసుగతాభిమతానీతి కిమితి నవ్యాఖ్యాయతే. అతోఽనుష్ఠానవిరోధస్తత్త్వవిరోధశ్చ దుష్పరిహరః. నను-కథం మోహనార్థత్వం పాశుపతస్య - ఉక్తంహి భగవత్ప్రీతే తత్ప్రీతిపాదకతయా సాత్త్వికే శ్రీమతి వారాహే పురాణే పాశుపతతన్త్రస్యానుగ్రహమూలత్వేన వేదానుగుణ్యాచ్చ స్వర్గాపవర్గార్థత్వమ్, రుద్రరూపస్య భగవతస్తదుక్తమార్గేణ పూజనీయత్వమ్, తన్త్రాన్తరాణాం విప్రలిప్సామూలత్వేన నరకఫలత్వంచ. తత్ర యథా మహేశ్వరవచః * ఏవమభ్యర్థితః త్రైస్తు పురాహం ద్విజసత్తమాః। వేదక్రియాసమాయుక్తాం కృతవానస్మి సంహితామ్। నిశ్వాసాఖ్యాం తతస్తస్యాం లీనా బాభ్రవ్య శాణ్డిలాః। అల్పాపరాధా ఇత్యేవ శేషా వైలాలికాఽభవన్। మయైవ మోహితాస్తేహి భవిష్యజ్జ్ఞానతా ద్విజా ఇతి, తత్ర * నిశ్వాససంహితా యాహి లక్షమాత్రా ప్రమాణతః। సైవ పాశుపతీ దీక్షా యోగః పాశుపతశ్చ సః। ఏతస్మాద్వేదమార్గాద్ధి యదన్యదిహ జాయతే। తచ్చ రౌద్రకర్మ విజ్ఞేయం రౌద్రం శౌచవివర్జితమ్। యే రుద్ర ముపజీవన్తి కలౌ వైలాలికా నరాః। ఉచ్ఛిష్టరుద్రాస్తే జ్ఞేయా నాహం తేషు వ్యవస్థిత ఇతి, తథా * తేషాం గౌతమశాపాద్ధి భవిష్యన్త్యన్వయే ద్విజా ఇతి ప్రక్రమ్య * తేషాం మధ్యే సదాచారా యే తే మచ్ఛాసనే రతాః। తే స్వర్గ మపవర్గంచ యాస్యన్త్యేవ ఖలు నిశ్చయః। వైలాలికా యే యాస్యన్తి మమ సన్తతిదూషకాః। ప్రాగ్గౌతమాగ్నినిర్దగ్ధాః పున ర్మద్వచనాద్ద్విజాః। నరకంతు గమిష్యన్తి నాత్ర కార్యా విచారణేతి. తత్రాష్టషష్టితమే * విష్ణురూపేణ యాజ్యోహం సర్వదేవై ర్ద్విజోత్తమ। సాత్త్వికీ సా సమాఖ్యాతా వృత్తిర్మే మునిపుఙ్గవ। జటామకుటధారీచ నాగభూషైస్సమావృతః। సిద్ధాన్తనయమార్గస్థైరహం రుద్రేతి పూజితః। రాజసీ మ్మేతు తాం వృత్తిం జానీహి ద్విజసత్తమేతి, సిద్ధాన్తనయమార్గశబ్దశ్చ పాశుపతవిషయః - నతు శైవాదితన్త్రార్థవిషయః - * తథార్హద్బుద్ధభిక్షూణాం వైలాలవ్రతికైరహమ్। తమోతిరిక్తైర్యష్టవ్య స్తాంస్తమస్యేవ పాతయే ఇత్యనన్తరగ్రన్థే వైలాలవ్రతికశబ్దేన తన్త్రాన్తరనిష్ఠానాం రాజసేభ్యః సిద్ధాన్తనయమార్గస్థేభ్యః తామసతయా పృథగుక్తేః. నచ వైలాలవ్రతికశబ్దో బౌద్ధాదివిషయః - అస్మిన్నేవ గ్రన్థే తతః పృథగుక్తేః. నచేతరదుష్టాశయమాత్రవిషయః - * వైలాలికా యే యాస్యన్తి మమ సన్తతిదూషకా ఇతి రుద్రసమ్బన్ధిత్వావగమాత్. నచ పాశుపతవిషయః - * సైవ పాశుపతీ దీక్షా యోగః పాశుపతశ్చ సః। ఏతస్మాద్వేదమార్గాత్తు యదన్యదిహ జాయతే। తచ్చ రౌద్రకర్మ విజ్ఞేయం రౌద్రం శౌచవివర్జితమ్। యే రుద్ర ముపజీవన్తి కలౌ వైలాలికా నరా ఇతి పాశుపతనిష్ఠేభ్యః పృథగ్వ్యపదేశాత్. అతః పాశుపతేతరతన్త్రనిష్ఠానాం వైలాలికశబ్దోక్తతయా పరిశేషాత్తామసేభ్యః తన్త్రాన్తరేభ్యః సిద్ధాన్తనయమార్గస్య రాజసత్వరూపవైధర్మ్యయోగాచ్చ సిద్ధాన్తనయశబ్దః పాశుపతవిషయః. రౌద్రత్వే తుల్యేసతి వైలాలికేభ్యః పూర్వనిర్దిష్టతయా స్థానప్రమాణాచ్చ సిద్ధాన్తనయశబ్దః పాశుపతవిషయః - * సైవ పాశుపతీ దీక్షా యోగః పాశుపతశ్చ స ఇత్యుక్త్వా * యే రుద్ర ముపజీవన్తి కలౌ వైలాలికానరా ఇత్యత్ర వైలాలికేభ్యః పూర్వమేవహి పాశుపతమార్గః కీర్త్యతే. తథా * వేదక్రియాసమాయుక్తాం కృతవానస్మి సంహితామ్। నిశ్వాసాఖ్యాం తతస్తస్యాం లీనా బాభ్రవ్య శాణ్డిలాః। అల్పాపరాధా ఇత్యేవ శేషా వైలాలికాభవన్ ఇత్యత్రాపి వైలాలికేభ్యః పూర్వమేవహి నిశ్వాసాఖ్యా పాశుపతదీక్షాసంహితా వ్యపదిశ్యతే. నిశ్వా

సాఖ్యాయాః పాశుపతగోచరత్వం తత్రైవ స్పష్టమ్ * నిశ్వాససంహితా యాహి లక్షమాత్రాప్రమాణతః । సైవ పాశుపతీ దీక్షేతి. అతః పృథగ్వ్యపదేశాత్తన్త్రాన్తరేభ్యో వైధర్మ్యాత్, స్థానప్రమాణాచ్చ, సిద్ధాన్తనయశబ్దః పాశుపతవిశయః. అతః పాశుపతాగమస్తమఃపతనహేతుభ్యః తన్త్రాన్తరేభ్యో విలక్షణో భగవత్తోషకరః స్వర్గాపవర్గహేతుశ్చావగమ్యతే. అతో ఽనుగ్రహమూలత్వవేదానుసారిత్వభగవత్ప్రీణనత్వస్వర్గాపవర్గార్థత్వాత్తామసవ్యామోహనార్థదుర్గతినిమిత్తతామసతన్త్రాన్తరేభ్యో విలక్షణస్య పాశుపతస్య కథమవైదికత్వమితి. నైవమ్-తన్త్రాన్తరేభ్యో విలక్షితస్య వైషమ్యస్య అల్పతరత్వాత్, పాశుపతస్య త్రయీబాహ్యాధికారత్వమోహనార్థత్వతమోమిశ్రరజోమూలత్వైస్తన్నిష్ఠానాం, భగవచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖత్వోక్త్యాచ పఞ్చరాత్రస్యైవ వేదతుల్యప్రామాణ్యప్రతిపాదనపరత్వం హి నాత్రావగమ్యతే - తథాహ్యష్టషష్టితమే * పౌరుషం సూక్తమాస్థాయ యే యజన్తి ద్విజాస్తు మామ్ । సంహితాజపమాస్థాయ తే మాం ప్రాప్స్యన్తి బ్రాహ్మణాః । అలాభే వేదమన్త్రాణాం పఞ్చరాత్రోదితేనహి । మార్గేణ మాం ప్రపద్యన్తే తే మాం ప్రాప్స్యన్తి మానవాః । బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం పఞ్చరాత్రం విధీయతే । శూద్రాదీనాం నతచ్ఛ్రోత్రపదవీ ముపయాస్యతి । ఏవం మయోక్తం విప్రేన్ద్ర పురాకల్పే పురాతనమ్ । పఞ్చరాత్రం సహస్రాణాం యది కశ్చిద్గ్రహిష్యతి । కర్మక్షయేచ మాం కశ్చిద్యది భక్తో భవిష్యతి । తస్య వేదాః పఞ్చరాత్రం నిత్యం హృది వసిష్యతి । వేదేన పఞ్చరాత్రేణ భక్త్యా యజ్ఞేన చ ద్విజాః । ప్రాప్యోఽహం నాన్యథా ప్రాప్యో వర్షలక్షైరపి ద్విజేతి పఞ్చరాత్రస్య వేదతుల్యవికల్పభాక్త్వానుగుణం ప్రామాణ్య మభిహితమ్. తథా పాశుపతనిష్ఠానాం రౌద్రతన్త్రాన్తరనిష్ఠానామివ భగవచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖత్వం తామసయుగానువర్తిత్వంచ తత్రోక్తమ్ * ఇతరే రాజసై ర్భావై స్తామసైశ్చ సమావృతాః । భవిష్యన్తి ద్విజశ్రేష్ఠ మచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖాః । కృతం త్రేతా ద్వాపరశ్చ యుగాని త్రీణి నారద । సత్త్వస్థా మాం సమేష్యన్తి కలౌ రజస్తమోధికా ఇతి. రాజసై ర్భావైరితి - భావశబ్దశ్చేష్టాపరః. రాజసీవృత్తి ర్వివక్షితా. సాచ పాశుపతీ* రాజసీంమేతు తాంవృత్తిం జానీహీతి సిద్ధాన్తనయమార్గవృత్తేర్హి రాజసత్వం పూర్వముక్తమ్. సిద్ధాన్తనయశబ్దస్య పాశుపతగోచరత్వం పృథగ్వ్యపదేశవైధర్మ్యస్థానప్రమాణైః పూర్వమేవోపపాదితమ్. తామసైర్భావైరితి భావశబ్దేన రౌద్రాన్తరసౌగతాదివృత్తయ ఉచ్యన్తే - * తథార్హద్బుద్ధభిక్షూణాం వైలాలవ్రతికైరహమ్ । తమోతిరిక్తైర్యష్టవ్య ఇతిహ్యుక్తమ్. భిక్షూణామితి - తృతీయార్థే షష్ఠీ. యష్టవ్యఇతి యజనరూపతోక్తిస్తదభిప్రాయేణ - అన్యథా * తాంస్తమస్యేవ పాతయేఇతి విరోధాత్. అహం యష్టవ్య ఇత్యుక్తిర్వస్తుతస్సర్వస్య సాత్మకత్వాత్ - నతు తదభిప్రాయేణ - తామసశాస్త్రే జగతో భగవదాత్మకత్వానభ్యుపగమాత్ ఏవం రాజసత్వతామసత్వయోః క్రమస్యచ ప్రత్యభిజ్ఞానా దనేన తామసతన్త్రాన్తరనిష్ఠానామివ రాజసపాశుపతనిష్ఠానాంచ భగవచ్ఛాసనాతిలఙ్ఘిత్వముచ్యతే - తథా * యే వేదమార్గనిర్ముక్తా స్తేషాం మోహార్థమేవచ । నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞంహి మయా శాస్త్రంతు దర్శితమ్। పాశోఽయం పశుభావస్తు న యదా పతితో భవేత్ । తదా పాశుపతం శాస్త్రం జాయతే వేదసంజ్ఞితమితి నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞస్య పాశుపతస్య మోహనాయ ప్రవర్తితత్వం వేదానధికారిణాం తత్రైవ వేదబుద్ధ్యా మోహితత్వం చోక్తమ్. తథా రాజసస్యాపి పాశుపతస్య తామసానా మితరతన్త్రాణాంచాసాత్త్వికత్వ మవిశిష్టం ప్రతీయతే - * రాజసీం వృత్తిమ్ * తమోతిరిక్తైరితి హ్యుక్తమ్. రాజసీమిత్యనేన తమోమిశ్రరజోమూలత్వం వివక్షితమ్. రజఃప్రాచుర్యాత్ పాశుపతస్య రాజసత్వనిర్దేశః. తథా * ద్విసప్తతితమే యత్సత్త్వం సహరి ర్దేవో యో హరిస్తత్పరం పదం । యే సత్త్వరజసీ సోఽపి బ్రహ్మణః కామసమ్భవః । యో బ్రహ్మా సైవ వేదస్తు యో వేదస్స క్రతు ర్బుధాః । యద్రజస్తమసోపేతం సోఽహం నాస్త్యత్ర సంశయః । సత్త్వం రజస్తమశ్చైవ త్రితయం చైతదుచ్యతే । సత్త్వేన ముచ్యతే జన్తు స్సత్త్వం నారాయణాత్మకమ్ । రజసా సత్త్వయుక్తేన భవేచ్ఛ్రీమాన్యశోధికః । తచ్చ పైతామహం వృత్తం సర్వశాస్త్రేషు పఠ్యతే । యద్వేదబాహ్యం కర్మస్యాన్మా ముద్దిశ్యోపసేవ్యతే । తద్రౌద్రమితి విఖ్యాతం కనిష్ఠగతిదం నృణామ్ । తద్ధ్యైవపాశుపతంనామ కనిష్ఠం మోహనం నృణామితిచపాఠః । యద్దీనం రజసా కర్మ కేవలం తామసంతు యత్ । తద్దుర్గతిప్రదం నౄణామిహ లోకే పరత్ర చేతి. సాత్త్వికరాజసం పైతామహం వృత్తముక్తమ్. కేవలం తామసం దుర్గతిప్రదముక్తమ్, - తచ్చ బౌద్ధార్హతవైలాలికవృత్తమ్ - వైలాలవ్రతికైస్తమోతిరిక్తైరితి హ్యుక్తమ్. తదుభయాతిరిక్తమధ్యమశ్లోకోక్తం కర్మ రాజసతామస మిత్యవగమ్యతే- కేవలతామసమిత్యుత్తరత్ర విశేషితత్వాత్,. * యద్రజస్తమసోపేతం సోఽహ మిత్యుక్తత్వాచ్చ తమోమిశ్రరజోమయత్వ మవగమ్యతే. నను-* యద్వేదబాహ్యమితిశ్లోకో వైలాలికవిషయః - * యద్దీనమితి బౌద్ధార్హతవిషయమ్. నైవమ్ - బౌద్ధార్హతవైలాలికానా మేకకోటినివిష్టతయోక్తత్వాత్ పృథక్కరణస్యానుచితత్వాత్. తమఃపతనం తేషాం తుల్య మవగతమ్ * తథాఽర్హద్బుద్ధభిక్షూణాం వైలాలవ్రతికైరహమ్ । తమోతిరిక్తై ర్యష్టవ్యస్తాంస్తమస్యేవ పాతయే ఇతి. అత ఇహాన్తిమశ్లోకే దుర్గతి రుచ్యమానా బౌద్ధార్హతవైలాలికానాం సమానా భవితు మర్హతి - అతో మధ్యగతశ్లోకః పాశుపతవిషయః. * తద్ధ్యైవ పాశుపతం నామేతిపాఠే పాశుపతవిషయత్వం సిద్ధమ్. తతశ్చ తస్య రజోమిశ్రతమోమూలత్వం సాత్త్వికరాజసప్రబన్ధాత్కనిష్ఠత్వంచ వేదబాహ్యత్వంచ స్థితమ్, మోహనాయ ప్రవృత్తత్వంచ తత్రోక్తం పాశుపతస్య - యథా ద్విసప్తతితమే * మాం విష్ణోర్వ్యతిరిక్తం యే బ్రహ్మాణంచ ద్విజోత్తమ । యజన్తే పాపకర్మాణ స్తే యాన్తి నరకం నరాః । యే వేదమార్గనిర్ముక్తా స్తేషాం మోహార్థమేవచ । నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞంహి మయా శాస్త్రంతు దర్శితమ్ । పాశోఽయం పశుభావస్తు న యదా పతితో భవేత్ । తదా పాశుపతం శాస్త్రం జాయతే వేదసంజ్ఞితమితి. నచ నయసిద్ధాన్తమార్గో నపాశుపతః - కిన్తు వైలాలికశబ్దవాచ్యశైవాదిమార్గఇతి వాచ్యమ్-అష్టషష్టితమే వైలాలికవ్యతిరేకేణ నయసిద్ధాన్తమార్గస్యోక్తత్వాత్. తత్రహి సిద్ధాన్తనయమార్గస్య రాజసత్వేన వైలాలికమార్గస్యతామసత్వేనచ భేదో దర్శితః, కించ-తత్ర రుద్రవచః* దేవదేవ

జన స్సర్వో ముక్తిమార్గే వ్యవస్థితః । కథం సృష్టిః ప్రభవితా నరకేషుచ కో వసేత్ । ఏవముక్త స్తతో దేవై ర్బ్రహ్మా మువాచ జనార్దనః । యుగాని త్రీణి సహసా మా ముపేష్యన్తి మానవాః । అన్త్యే యుగే ప్రవిరళా భవిష్యన్తి మదాశ్రయాః । ఏష మోహం సృజామ్యాశు యో జనం మోహయిష్యతి । త్వంచ రుద్ర మహాబాహో మోహశాస్త్రాణి కారయ । అల్పాయాసం దర్శయిత్వా ఫలం దీర్ఘం ప్రదర్శయ । కుహకానీన్ద్రజాలాని విరుద్ధాచరణానిచ । దర్శయిత్వా జనం సర్వం మోహయాశు మహేశ్వర । ఏవముక్తస్తదా తేన దేవేన పరమేష్ఠినా । ఆత్మాతు గోపిత స్సద్యః ప్రకాశోహం కృత స్తతః । తస్మా దారభ్య కాలాత్తు మత్ప్రణీతేషు సత్తమ । శాస్త్రేష్వభిరతో లోకో బాహుళ్యేన నవేద తమితి మోహనార్థత్వ, మసాత్త్వికయుగప్రవృత్తత్వం తదా భగవత స్తిరోధానమ్, రుద్రస్య ప్రకాశితత్వం చోక్తమ్. పాశుపతేచ భగవత్ప్రకాశనాభావాత్ తస్యాప్యుక్తలక్షణమోహనార్థగ్రన్థాన్తర్భావసిద్ధేః - సిద్ధాన్తనయసంజ్ఞస్య మోహనార్థతోక్తే స్తస్యచ తన్త్రాన్తరవ్యతిరేకస్యోపపాదితతయా పాశుపతత్వసిద్ధేశ్చ. తథా గౌతమశాపోపహత త్రయీబాహ్యజనాధికారత్వంచ పాశుపతస్య తన్త్రాన్తరాణా మప్యవిశేషేణ ప్రతీయతే - యథా త్రిసప్తతితమే * మోహనార్థంతు లోకానాం త్వయా శాస్త్రం పృథక్కృతమ్ । తత్కదా హేతునా కేన కృతం దేవ వదస్వ న ఇతి పృష్టే * దుర్భిక్షా ద్గౌతమేన రక్షితై రనసుమత్తై ర్గమిషుభి ర్మునిభి ర్గౌతమాతిసన్ధాన ముక్త్వాఽభిహితం * ఏవముక్తస్తదా తైస్తు గౌతమః కిమిదం త్వితి । గోవధ్యాకారణం ముహ్యంస్తావత్పశ్యతి యోగవిత్ । ఋషీణాం మాయయా సర్వ మిదం జాతం విచిన్త్య వై । శశాప తాంస్తదా భస్మమిథ్యాభూతపరాంస్తథా । భవిష్యథ త్రయీ బాహ్యా వేదకర్మబహిష్కృతాః । తచ్ఛ్రుత్వా క్రూరవచనం గౌతమస్య మహామునేః । ఊచు స్సప్తర్షయో మైవం సర్వకాలం ద్విజోత్తమాః । భవన్తు కిన్తు తే వాక్య మమోఘం నాత్ర సంశయః । త్వద్వాక్యవహ్నినిర్దగ్ధా స్సదా కలియుగే ద్విజాః । భవిష్యన్తి క్రియాహీనా స్సర్వవేదబహిష్కృతా ఇతి గౌతమశాపమ్, తల్లఘూకరణాయ కలౌ జన్మ, తదనుగ్రహాయ తద్గోత్ర ప్రవర్తకై స్సప్తఋషిభిః మహేశ్వరస్యాభ్యర్థనంచోక్త్వా * ఏవ మభ్యర్థిత స్తైస్తు పురాహం ద్విజసత్తమాః । వేదక్రియాసమాయుక్తాం కృతవానస్మి సంహితామ్ । నిశ్వాససాఖ్యాంతత స్తస్యాం లీనా బాభ్రవ్య శాణ్డిలాః । అల్పాపరాధా ఇత్యేవ శేషా వైలాలికాఽభవన్ । మయైవ మోహితా స్తేతు భవిష్యజ్ఞానతా ద్విజాః । తత్ర * నిశ్వాససంహితాయాహి లక్షమాత్రా ప్రమాణతః । సైవ పాశుపతీ దీక్షా యోగః పాశుపతశ్చ సః । ఏతస్మా ద్వేద మార్గాద్ధి యదన్యదిత్యాది, * తేషాం గౌతమశాపాద్ధీత్యాది చోక్తమ్. తస్యాపరాధతారతమ్యేపి శాపోపహత త్రయీబాహ్యాధికారత్వం పాశుపతస్య తన్త్రాన్తరాణాం చావిశిష్టమ్. నన్వేవం తర్హి పాశుపతస్య వేదక్రియాసమాయుక్తత్వస్వర్గాపవర్గప్రాప్తిహేతుత్వం కథం ఘటతే ఉచ్యతే - త్రయీ బాహ్యాధికారత్వస్య వ్యవస్థితత్వా దల్పాపరాధత్వాచ్చ బాభ్రవ్యాదీనాం సాక్షాదేవ వైదికకర్మాన్వయే,ఽత్యన్తత్రయీవిరుద్ధాచారాన్వయేచానుపపన్నే సతి వేదార్థవ్యామిశ్రావైదికార్థపరతయా నాతివిరుద్ధం పాశుపతతన్త్రం ప్రణీత మిత్యేతావద్వైషమ్యమితి * వేదక్రియాసమాయుక్తామితి నిర్దేశోహి వైదికావైదికార్థసఙ్కర మవగమయతి. నను-కథం తర్హి మోహనార్థత్వమ్. ఉచ్యతే - మునిభి రభ్యర్థితేన త్రయీబాహ్యతానిమిత్తశాపావిరోధత స్త్రాతుకామేన మహేశ్వరేణాథర్వశిరోభిహితం సోపాసనతదఙ్గభూతభస్మధారణాదిపరం తన్త్రం ప్రణీతమ్. అథర్వశిరశ్చ ప్రతర్దనవిద్యాన్యాయా త్పరమాత్మాత్మకరుద్రోపాసనపరమితి స్థితమ్. తథా సతి విపులాపరాధానాం తత్ర శ్రద్ధాయాం సత్యామపి వేదరహస్యాప్రకాశనార్థం పాశుపతే రుద్రేణ స్వస్య నారాయణాత్మకత్వం నాభిహితమ్ - అపిత్వర్థవాదరూపేణ స్వప్రకర్షఏవోక్తః. బాభ్రవ్యాదయస్తు శాపవశాదవ్యవధానేన శ్రుతిసిద్ధభగవదుపాసనానర్హా అపి స్వల్పాపరాధతయా వేదవిరుద్ధోక్తి మర్థవాదం జ్ఞాత్వా అథర్వశిరోభిప్రాయానురోధేన పాశుపతావగతం రుద్రం నారాయణాత్మక ముపాస్య నిస్తీర్ణాః. అన్యేతు పాపప్రాచుర్యా దథర్వశిరోహృదయానభిజ్ఞతయా భగవదాత్మకత్వం రుద్రస్యాజానన్తః పాశుపతానుప్రవిష్టాఅపి సమ్యగ్జ్ఞానాభావాత్ * తమసి భ్రామ్యన్తీతి తన్మోహనఫలకత్వాత్ * తేషాం మోహార్థమేవచేతి మహేశ్వరవచనం ఘటతే. అతఏవహి తత్రోచ్యతే స్పష్టతరమ్ * మాం విష్ణోర్వ్యతిరిక్తం యే బ్రహ్మాణంచ ద్విజోత్తమాః । యజన్తే పాపకర్మాణ స్తే యాన్తి నరకం నరాః । యే వేదమార్గనిర్ముక్తా స్తేషాం మోహార్థమేవచ । నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞంహి మయా శాస్త్రంతు దర్శితమితిచ. నయసిద్ధాన్తశబ్దశ్చ నిశ్వాససాఖ్యపాశుపతతన్త్రవిషయఇతి దర్శితమ్. ఏవ మధికారిభేదేన భ్రాన్త్యభ్రాన్తిజననాభిసన్ధిమతా తదర్థం పుష్కలోపదేశ మకుర్వతా మహేశ్వరేణ ప్రణీతత్వాత్ పాశుపతస్య మోహఫలకత్వమనుగ్రహనిబన్ధనతయా తన్త్రాన్తరవైషమ్యంచ యుక్తమ్.

ఇతరే త్రయోప్యస్యాధికరణస్య పాశుపతపరీక్షార్థత్వ మనభ్యుపగచ్ఛన్తో నిమిత్తమాత్రేశ్వర పక్షనిరాకరణపరత్వం వర్ణయన్తి; తేషు పరా నపరాంశ్చ ప్రతి బ్రూమః - నిమిత్తమాత్రేశ్వరపక్షం నిరాచికీర్షతా నకేవల మనుమానమేవ - కిన్తు తన్మూలభూత ఆగమోపి నిరాకార్యః - తత్ప్రామాణ్యే సతి తస్య నిరాసాయోగాత్. ఏవం ద్వయోరపి వ్యుదసనీయత్వే సత్యనుమానం శాస్త్రప్రక్రమఏవ నిరసనీయమ్ - తన్నిరాసేన వినా శాస్త్రారమ్భానుపపత్తేః. నిమిత్తమాత్రేశ్వరవిషయాగమో యోగస్మృతిః పాశుపతాగమశ్చ. తత్ర ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్త ఇత్యత్ర యోగస్మృతేః ప్రత్యుక్తత్వాత్. పాశుపతనిరాసఏవ పరిశేషా దత్ర క్రియత ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్. ఏవంచసతి శాస్త్రప్రక్రమేఽనుమానం నిరస్తమ్ - నవా. నచేత్ - అపేక్షితాకరణంస్యాత్. తత్ర కృతంచేత్ - ఇహానపేక్షితకరణం స్యాత్. అత్రైవ కృతం నిమిత్తేశ్వరానుమాననిరసనం తత్రోపజీవ్యమితిచేత్ - తర్హి నిమిత్తమాత్రేశ్వరాగమప్రతిక్షేపస్య క్వచి దప్యకృతత్వాత్ పునశ్చాపేక్షితాకరణం స్యాత్. నిమిత్తమాత్రేశ్వరాగమస్య శ్రుతివిరుద్ధత్వాత్

విరోధాధికరణన్యాయేన తత్ప్రతిక్షేపసిద్ధిరితిచేత్. తర్హి పఞ్చరాత్రస్యాప్యుపేక్ష్యత్వం స్యాత్ - తత్రాపి భవద్భిర్విరుద్ధతయాఽభిమతాంశస్య విరోధనయేనైవ ప్రతిక్షిప్తత్వాత్. తతశ్చ ఉత్పత్త్యసమ్భవా దిత్యాదిసూత్రచతుష్టయవైయర్థ్యం స్యాత్. తత్ర విరోధసమ్భవస్యావిరోధనిర్వహణాశక్యతాయాశ్చ జ్ఞాపనార్థం తన్నిరూపణమితిచేత్ - తర్హి తదర్థమేవ పాశుపతమపి పరీక్ష్యమితి తదకరణే అపేక్షితాకరణమేవ స్యాత్. యద్యుచ్యేత - పాశుపతతన్త్రే ప్యాచారాంశే వేదవిరోధస్య స్ఫుటతరత్వాత్ సౌగతమతాదేరివ నిరాకరణం తుల్యన్యాయతయా సిద్ధమితి తత్త్వాంశే నిమిత్తేశ్వరవాదమాత్ర మనుమానమూలమితి తన్నిరాసేన పాశుపతనిరసనమేవ ఫలతః కృతమితి నాపేక్షితాకరణప్రసఙ్గ ఇతి. అస్త్వేవమ్ - తథాపి తత్ర వేదప్రామాణ్యాద్యభ్యుపగమేన సౌగతాది వైలక్షణ్యాత్తత్ర కార్యకారణతత్త్వవిపర్యాసస్యానుమాననిరసననిరస్తత్వాద్యోగాత్తన్నిరాసార్థమాచారాంశేచోత్సర్గాపవాదాధికారివిశేషాదినా విషయవ్యవస్థాదిశఙ్కాపరిహారార్థమ్, విరోధాధికరణన్యాయః స్థాపనీయఏవ. తచ్చానుమాననిరాసమాత్రాన్న సిధ్యతి - తత్త్వానుష్ఠానవిపర్యాసస్యానుమానమూలత్వాభావాత్, అతోఽస్మన్మతేఽధికరణస్య ప్రయోజనవత్తరత్వం శాస్త్రారమ్భోపయోగినోఽనుమాననిరాసస్య స్థానపతితత్వంచేతి వైషమ్యమ్.—నను - యాదవప్రకాశమతే త్వస్యాధికరణస్యానుమానమాత్రనిరాసపరత్వేన పాశుపతవ్యుదాసఫలకత్వాభావేపి నాపేక్షితాకరణప్రసఙ్గః - చతుర్ణామపి సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతపఞ్చరాత్రాణాం పరీక్షార్థ ముత్తరాధికరణమితి వ్యాఖ్యాతత్వాదితిచేత్, న - ఉత్పత్త్యసమ్భవాదిత్యాదిసూత్రాణాం వక్ష్యమాణప్రకారేణ చతుష్టయపరీక్షార్థత్వానుపపత్తేః. నను-భవన్మతేప్యనుమానం పూర్వమేవ నిరస్తం చేత్ - అధిష్ఠానానుపపత్తే రిత్యాదిసూత్రత్రయప్రణయన మనపేక్షితకరణం స్యాత్. న - ప్రయోజనభేదాత్. తత్ర శాస్త్రస్య ప్రాప్తార్థత్వబాధితవిషయత్వాభ్యా మప్రామాణ్యప్రసఙ్గపరిహారార్థస్తన్నిరాసః - ఇహతు శ్రుతివిరుద్ధాగమప్రామాణ్యభఙ్గార్థః. అనుమానేన సర్వజ్ఞే జగత్కారణే సిద్ధేహి తద్విషయా శ్రుతిః ప్రాప్తార్థా స్యాత్ - తదనువాదస్యానుమానమూలతయా తద్విరుద్ధాకారసమర్పికా శ్రుతిః ప్రతిరుద్ధా బాధితావా స్యాత్. నన్వేవంసతి పూర్వోక్త మనుమానదూషణ మిహ తదుక్త మిత్యతిదేష్టవ్యమ్ - ఉక్తార్థస్యాన్యత్రోపజీవ్యత్వేఽతిదేశదర్శనాత్ - యథా అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తమ్, జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేత్తద్వ్యాఖ్యాతమితి. పూర్వభాగవిచారసిద్ధన్యాయో విప్రకృష్టోపి ప్రదానవదేవతదుక్తమిత్యాదినాఽతిదిశ్యతే - కింపున స్సన్నికృష్టే శారీరకస్యైవారమ్భేఽభిహితః. అతోఽధిష్ఠానానుపపత్త్యాదిసూత్రత్రయవైయర్థ్యమితిచేన్న - కణ్ఠోక్తత్వాభావేన దూషణస్యాతిదేశాప్రాప్తేః. వక్ష్యమాణదూషణానా ముపజీవ్యత్వ మభిప్రేత్య శాస్త్రైకప్రమాణకత్వంహి సూత్రితమ్ - నతుదూషణానాం కణ్ఠోక్తిః. భాష్యేచ వక్ష్యమాణం దూషణ మనుకృష్య వ్యాఖ్యాతమ్. అర్భకౌకస్త్వ పరిహారాదయశ్చ నిచాయ్యత్వా దిత్యాదిభిః కణ్ఠోక్తత్వాదుత్తరత్రాతిదిష్టాః. తత్ర వస్తు మపేక్షితానామపి దూషణానాం వక్ష్యమాణత్వబుద్ధ్యైవ పూర్వం కణ్ఠోక్త్యభావః. అతఏవాతిదేశాభావ ఉపపన్నః. యతోనిమిత్తమాత్రకల్పనాయాః తన్మతస్య చోభయోః ప్రతిక్షేప్యత్వమ్ - అతఏవ సూత్రయోజనాయాంచ నైకస్మిన్నితి సూత్రాదనుషక్తస్య నశబ్దస్య నిషేధ్యేఽధ్యాహర్తవ్యేసతి పత్యుర్మత మాదరణీయమిత్యధ్యాహార ఉచితః. నతు ప్రధానపురుషాధిష్ఠాతృత్వేన కారణత్వ ముపపద్యతఇతివా - కర్తుః కల్పనేతివా - పరిగ్రహఇతివా. తథాసత్యుభయోః ప్రతిక్షేప్యత్వాసిద్ధేః.—అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వేతిసూత్రస్య పరైరపరైశ్చైవ మర్థ ఉక్తః - ప్రధానపురుషేశ్వరా స్సర్వజ్ఞేనేశ్వరేణేయత్తయా పరిచ్ఛిన్నాశ్చేత్ - అన్తవన్తస్స్యుః. తతశ్చ శూన్యవాదప్రసఙ్గః. సర్వేషాం సంసారిణాం క్రమేణ మోక్షాదన్తవత్త్వే పురుషభోగార్థం ప్రధానస్యేశ్వరాధిష్ఠేయత్వాభావా దీశ్వరస్య సార్వజ్ఞ్య మైశ్వర్యంచ నిర్విషయతయాఽనుపపన్నేస్యాతామ్. యది నేశ్వరజ్ఞానేన ప్రధానాదయః పరిచ్ఛిన్నాః - తస్య సార్వజ్ఞ్యహానిరితి. తదయుక్తమ్. తథాహి - నతావ చ్ఛూన్యవాదప్రసఙ్గః - ప్రధానాదీనా మన్తవత్త్వప్రసఙ్గాభావాత్. అన్తవత్త్వస్య ప్రసఞ్జకః కిం దేశతః పరిచ్ఛేదః - ఉత కాలతః - ఉత సఙ్ఖ్యాతః. నప్రథమః.- ※ ఆరాగ్రమాత్రోహ్యవరోపి దృష్టః ※ నిత్యోనిత్యానాం ※ నజాయతే మ్రియతే ఇత్యణూనామేవ నిత్యత్వశ్రవణేన భగ్నవ్యాప్తికత్వా, త్సఙ్ఖ్యాదీనాం పక్షే ప్రధానస్య పురుషాణాంచ కస్యచిదపి పక్ష ఈశ్వరస్యచ దేశతః పరిచ్ఛిన్నత్వాభావాచ్చ. నద్వితీయః - సాధ్యావిశిష్టత్వప్రసఙ్గాత్. యద్యాదిమత్త్వం కాలతః పరిచ్ఛిన్నత్వమ్ - తదన్తవత్త్వే ప్రయోజకమితి వివక్షితమ్. తదపిన - అవిద్యానివృత్తౌ వ్యభిచారాత్. నతృతీయః - వికల్పాసహత్వాత్. కిం వాస్తవసఙ్ఖ్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం వివక్షితమ్ - ఉత వ్యావహారికసఙ్ఖ్యాపరిచ్ఛిన్నత్వమ్. ఆద్యే ఘటాదిష్వపి త్వన్మతేనాసిద్ధత్వాద్వ్యాప్తిశూన్యతా. ద్వితీయేతు ※ ఏకమేవాద్వితీయమిత్యేకత్వవ్యవహారవిషయే నిత్యతయా స్వాభ్యుపగతే బ్రహ్మణి వ్యభిచారః. వైశేషికై స్సఙ్ఖ్యాశూన్యత్వేనాభిమతేషు క్రియాదిష్వనిత్యత్వమస్తీతి తద్వదేవ సఙ్ఖ్యాశూన్యత్వే స్వాభిమతబ్రహ్మణోప్యనిత్యత్వప్రసఙ్గ స్స్యాత్. తైర్నిత్యతయాఽభిమతజాతౌ వ్యభిచారాదప్రసక్తిశ్చేత్ - తైర్నిత్యతయాఽభిమతదిక్కాలాదిషు వ్యభిచారాత్ సఙ్ఖ్యావత్త్వేప్యనిత్యత్వాప్రసక్తిః. తేషామపి పక్షీకారాద్దోష ఇతిచేత్ - నిత్యతయా భిమతజాతేరపి త్వయా పక్షీకార్యత్వా దవ్యభిచరితం సఙ్ఖ్యాశూన్యత్వే అనిత్యత్వం క్రియాదేరివ బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత. అతః ప్రసఞ్జకవిపర్యయేపి ప్రసఞ్జనీయానిష్టధర్మాపత్తిలక్షణప్రతితర్కపరాస్తత్వాచ్చ తర్కాభాసతా. ఆత్మానన్త్యస్య పూర్వ ముపపాదితత్వాద్దేకైకస్మిన్కల్పే ఏకైక ముక్తావపి సర్వమోక్షప్రసఙ్గో నస్యాదితి ప్రధానపురుషయో రీశ్వరాధిష్ఠేయత్వసమ్భవా న్నతద్జ్ఞానశక్త్యోర్నిర్విషయత్వమ్. సర్వమోక్షాభ్యుపగమేపి ననిర్విషయత్వమ్ - ప్రధానస్య జ్ఞానబాధ్యత్వా

౩౯॥ సూ. ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్. ౧.

౧. † కపిలాదితన్త్రసామాన్యాద్భగవదభిహితపరమనిశ్శ్రేయససాధనావబోధిని పఞ్చరాత్రతన్త్రేఽప్యప్రామాణ్యమాశఙ్క్య నిరాక్రియతే. †తత్రైవ మాశఙ్క్యతే * ౧ పరమకారణాత్పరబ్రహ్మభూతాద్వాసుదేవాత్సఙ్కర్షణోనామ జీవో జాయతే సఙ్కర్షణాత్ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞం మనో జాయతే తస్మాదనిరుద్ధసంజ్ఞోఽహఙ్కారో జాయత ఇతిహి భాగవతప్రక్రియా - అత్ర జీవస్యోత్పత్తిః శ్రుతివిరుద్ధా ప్రతీయతే. శ్రుతయోహి జీవస్యానాదిత్వం వదన్తి * ౨ నజాయతేమ్రియతేవా విపశ్చిదిత్యాద్యాః.

భావేన సర్వముక్తిదశాయామప్యవస్థితిసమ్భవాన్ముక్తానామపీశ్వరసాక్షాత్కార్యత్వనియామ్యత్వోపపత్తేశ్చ. కదాచిత్సర్వమోక్ష మిచ్ఛతాం పక్షే తదానీ మీశ్వరేచ్ఛాప్రయత్నాదీనాం నిర్విషయత్వంచ నానిష్టమితిన తత్ప్రసఞ్జనీయమ్.———అన్యేతు పరమాణూనాం పురుషాణాంచ సఙ్ఖ్యాయా అన్త మీశ్వరో గచ్ఛతి చేత్ - సర్వపురుషమోక్షాదీశ్వరస్యేశన మవిషయం స్యాత్. అన్తం నగచ్ఛతిచేత్ అసర్వజ్ఞతేత్యస్య సూత్రస్యార్థమాహుః. తత్రాపి వైశేషికాదిషు కదాచిత్సర్వమోక్ష మిచ్ఛతాం నాయ మనిష్టప్రసఙ్గస్స్యాత్. తదానీమపి సార్వజ్ఞస్య న నిర్విషయత్వమ్ ముక్తానాం పరమాణూనాంచ నిత్యతయా సాక్షాత్కార్యత్వాదతీతాగామినామపి సాక్షాత్కారసమ్భవాచ్చ. సర్వముక్తి మనిచ్ఛతాం పక్షేత్వముక్తాత్మవిషయ మీశనం సమ్భవతీతి నతస్య నిర్విషయత్వప్రసఙ్గః. సర్వమోక్షాభావశ్చాత్మానన్త్యాదుపపద్యత ఇత్యుక్తమ్. ననేకోపాధిగృహీతానాం భిన్నానాం ఘటాదీనాం సఙ్ఖ్యేయత్వదర్శనాత్తద్విపరీతమానన్త్యం శ్రుతి మనపేక్ష్య తర్కమాత్రేణ కల్పయితు మశక్యమితిచేన్న - అనాదీనాం నిమేషకాష్ఠాకలాముహూర్తోపాధీనా మసఙ్ఖ్యేయత్వస్య సర్వాభ్యుపగన్తవ్యత్వేన తేష్వేకోపాధిగృహీతత్వేసతి భిన్నత్వస్యవ్యభిచారాదితి.

పశుపత్యధికరణంసమాప్తమ్.

---

౧. ౩౯॥ సూ. ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్. † అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (కపిలాదీతి) ఆశఙ్క్యేతి పూర్వపక్షసూత్రద్వయార్థః - నిరాక్రియతఇతి సిద్ధాన్తసూత్రద్వయార్థఇతి విభాగః. పఞ్చరాత్రం కిం సాఙ్ఖ్యాదివత్ క్వచిత్ప్రమాణమ్ - ఉత కార్త్స్న్యేన ప్రమాణమ్. కిమస్య క్వచిచ్ఛ్రుతివిరోధోఽస్తి- ఉత క్వచిదపి నాస్తీతి. కిమత్ర జీవోత్పత్త్యాదికం వివక్షితమ్ - ఉతనేతి. సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నాదిశబ్దాః కింజీవాదిశబ్దవిశేషణతయా నిర్దిష్టాః - ఉత జీవాదిశబ్దాః సఙ్కర్షణాదిశబ్దవిశేషణతయా నిర్దిష్టాఇతి. సఙ్కర్షణాదిశబ్దానాం జీవాదిశబ్దవిశేషణత్వే - జీవోత్పత్త్యాదికం వివక్షితమితి శ్రుతివిరోధసద్భావాదవిరుద్ధాంశే ప్రామాణ్యాత్తదేకదేశస్యోపాదేయత్వమ్. జీవాదిశబ్దానాం సఙ్కర్షణాదిశబ్దవిశేషణత్వే జీవోత్పత్త్యాదే రవివక్షితత్వేన క్వచిదపి శ్రుతివిరోధో నాస్తీతి కార్త్స్న్యేన ప్రమాణత్వాత్ కార్త్స్న్యేననిశ్శ్రేయసార్థిభి రుపాదేయత్వం సిధ్యేత్. † కథ మాశఙ్క్యత ఇత్యత్రాహ (తత్రైవమితి) * పరమకారణాదిత్యాదిః పఞ్చరాత్రగ్రన్థః.

౩౯॥ ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్. ౧.

(వే-సా.) సాఙ్ఖ్యాదివత్పఞ్చరాత్రమపి జీవోత్పత్త్యభిధానాత్, శ్రుతివిరుద్ధత్వేన తదసమ్భవాదప్రమాణమ్. ౧.

(వే-దీ.) సాఙ్ఖ్యాదితన్త్రవత్ పాఞ్చరాత్రతన్త్రమప్యప్రమాణమ్, ఉత నేతి సంశయః. అప్రమాణమితి పూర్వఃపక్షః - " ౩ వాసుదేవాత్సఙ్కర్షణోనామ జీవో జాయతే" ఇతి శ్రుతివిరుద్ధజీవోత్పత్త్యాది ప్రతిపాదనాత్, " ౪ చతుర్షు వేదేషు పురుషార్థ మలభమానః" ఇతి వేదగర్హణాదరవచనాచ్చ. రాద్ధాన్తస్తు - సంకర్షణ ప్రద్యుమ్నానిరుద్ధానాం పరబ్రహ్మభావానా "అజాయమానో బహుధా విజాయతే" ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధస్వేచ్ఛావతార ప్రతిపాదనాన్నక్వచిచ్ఛ్రుతివిరోధః. జీవాహఙ్కారమనశ్శబ్దాశ్చ తత్తచ్ఛరీరకాణాం సఙ్కర్షణాదీనామేవాభిధాయకాః " ౫ తత్తేజ ఐక్షత" ఇతితేజః ప్రభృతిశబ్దవత్, " ౪ చతుర్షు వేదేషు పురుషార్థ మలభమానః " ఇతిచ అనుదితహోమనిన్దావత్, యథా " ౬ ఋగ్వేదం భగవోఽధ్యేమి" ఇత్యారభ్య " ఇతిహాసపురాణపఞ్చమమ్ " ఇత్యాదినా సర్వేషు విద్యాస్థానేషుచాత్మనో వేదనాభావవచనం వక్ష్యమాణ ప్రశంసార్థమ్. తన్త్రేఽస్మిన్వేదాన్తోదితబ్రహ్మోపాసనవిధానాద్వేదావిరుద్ధతదర్చనాదివిధానాచ్చావగమ్యతే ఇతి ప్రమాణమేవ. సూత్రార్థస్తు ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్ " ౨ నజాయతే మ్రియతేవా" ఇత్యాదిశ్రుతేఃజీవస్యోత్పత్త్య సమ్భవాజ్జీవోత్పత్తివచనాచ్చ న ప్రమాణమ్. ౧.

౧॥ • ౨॥ కఠ - ౨ - ౧౮. ౩॥ • ౪॥ • ౫॥ ఛాం - ౬ - ౨ - ౩. ౬॥ ఛాం - ౭ - ౧ - ౨.

౪౦॥ సూ. నచకర్తుః కరణమ్. ౨.

౨. * ౧ సఙ్కర్షణాత్ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞం మనో జాయత ఇతి కర్తుః - జీవాత్. కరణస్య - మనస ఉత్పత్తిర్న సమ్భవతి * ౨ ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణో మన స్సర్వేన్ద్రియాణిచేతి పరస్మాదేవ బ్రహ్మణో మనసోప్యుత్పత్తిశ్రుతేః. అతః శ్రుతివిరుద్ధార్థప్రతిపాదనా దస్యాపి తన్త్రస్య ప్రామాణ్యం ప్రతిషిధ్యత ఇతి. ౧॥ . ౨॥ ౨ము - ౧ - ౩.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౪౧॥ సూ. విజ్ఞానాదిభావేవాతదప్రతిషేధః. ౩.

౩. † వాశబ్దాత్పక్షో విపరివర్తతే. † విజ్ఞానంచాదిచేతి పరబ్రహ్మవిజ్ఞానాది. సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధానామపి పరబ్రహ్మభావేసతి తత్ప్రతిపాదనపరస్య శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యం నప్రతిషిధ్యతే. † ఏతదుక్తం భవతి – † భాగవతప్రక్రియామజానతా మిదం చోద్యమ్ - యజ్జీవోత్పత్తి ర్విరుద్ధాఽభిహితేతి. వాసుదేవాఖ్యం పరంబ్రహ్మైవాశ్రితవత్సలం స్వాశ్రితసమాశ్రయణీయత్వాయ స్వేచ్ఛయా చతుర్ధాఽవతిష్ఠత ఇతిహి తత్ప్రక్రియా. యథా పౌష్కరసంహితాయాం * ౩ కర్తవ్యత్వేన వై యత్ర చాతురాత్మ్య ముపాస్యతే । క్రమాగతై స్స్వసంజ్ఞాభిః బ్రాహ్మణై రాగమంతు తదిత్యాది † తచ్చ చాతురాత్మ్యోపాసనం వాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మోపాసనమితి సాత్త్వతసంహితాయా ముక్తమ్ * ౪ బ్రాహ్మణా

౨. ౪౦॥ సూ. నచకర్తుః కరణమ్. కర్తా - జీవః.

౩. ౪౧॥ సూ. విజ్ఞానాదిభావేవాతదప్రతిషేధః. † సిద్ధాన్తసూత్రతాం దర్శయతి (వాశబ్దాదితి) ※ అపివాకర్తృసామాన్యాత్ ※ ఏకంవా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదితివదితిభావః. † (విజ్ఞానంచాదిచేతీతి) ※ చైతన్యస్వరూపిణఇతిమన్త్రలిఙ్గాత్, ※ భగవాన్వాసుదేవః పరాప్రకృతిరితివచనాచ్చ వాసుదేవస్య జ్ఞానస్వరూపత్వపరమకారణత్వే ప్రతిపాదితే - తస్మాద్విజ్ఞానాదిశబ్దేన భగవాన్వాసుదేవః స్మారిత ఇతిభావః. విజ్ఞానైశ్వర్యాదిగుణసద్భావఇతి యోజనాయాం తేషాం సఙ్కర్షణాదీనాం వాసుదేవత్వమార్థం స్యాత్ -తతోపి శాబ్దత్వానుగుణయోజనా వరమ్. ※ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ ※ తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశ స్సమ్భూతః * యతోవా ఇమాని భూతాని జాయన్తఇతి జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణః పరమకారణత్వ ప్రతిపాదకవేదాన్తైకకణ్ఠ్యద్యోతనార్థంచ విజ్ఞానంచాదిచేతివ్యాఖ్యాతమ్. సఙ్కర్షణేత్యాదినా సూత్రస్య వాక్యార్థ ఉక్తః. † కేపున స్సఙ్కర్షణాదయః - తేషాం పరబ్రహ్మభావః కథమ్ - తథా బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిర్వా కథమ్- శాస్త్రప్రామాణ్యంవా కథ మిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి). † (భాగవతేత్యాది) * కర్తవ్యత్వేనేత్యాదివచన మాగమశబ్దనిర్వచనపరమ్. స్వసంజ్ఞాభిః - నమశ్శబ్దాద్యుపేతై స్తత్తద్వ్యూహనామభిరిత్యర్థః. క్రమాగతై రుపాస్యవస్తుప్రతిపాదనా చ్ఛాస్త్రస్యాగమత్వమితి శ్లోకార్థః. ※ చాతురాత్మ్య ముపాస్యతే ఇత్యనేన సఙ్కర్షణాదిచాతుర్విధ్యం సమాశ్రయణీయత్వాయేతి దర్శితమ్. † సఙ్కర్షణాదీనాం పరబ్రహ్మభావః కథ మిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) చాతురాత్మ్యోపాసనపరశాస్త్రస్య

౪౦॥ సూ. నచకర్తుఃకరణమ్. ౨. ౪౧॥ సూ. విజ్ఞానాదిభావేవా తదప్రతిషేధః. ౩.

(వే-సా.) కర్తుః - జీవాత్, కరణమ్ - మనశ్చ, శ్రుతావుత్పద్యతే ఇతి నోచ్యతే. "౨ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణిచ" ఇత్యాదిశ్రుతేః. ౨.

(వే-దీ.) "౨ సఙ్కర్షణా త్ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞం మన ఉత్పద్యతే" ఇతి మనసః కరణస్య కర్తుర్జీవా దుత్పత్తిశ్చ శ్రుతివిరుద్ధత్వాన్నసమ్భవతి- "౨ ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణో మన స్సర్వేన్ద్రియాణిచ" ఇతి మనసా బ్రహ్మణ ఉత్పత్తి శ్శ్రూయతే. ౨.

(వే-సా.) వాసుదేవాత్సఙ్కర్షణో నామ జీవః ఇత్యాదౌ సఙ్కర్షణాదీనాం విజ్ఞానాదిరూపవాసుదేవత్వేసతి తదభిధాయినః ప్రామాణ్యానిషేధః. పరబ్రహ్మవాసుదేవస్య శ్రుతావపి "౫ అజాయమానో బహుధా విజాయతే" ఇతిచావతార శ్శ్రూయతే. జీవాదిశబ్దాః తత్తచ్ఛరీరకసఙ్కర్షణాదీనాం వాచకాః. ౩.

(వే-దీ.) వాశబ్దాత్పక్షో విపరివర్తతే. విజ్ఞానంచాదిచ విజ్ఞానాది బ్రహ్మ. సఙ్కర్షణాదీనాం బ్రహ్మభావేసతి "౫ అజాయమానో బహుధా విజాయతే" ఇతి శ్రుతిసిద్ధస్వేచ్ఛావతారస్యైవాత్రాభిధానాత్. తదప్రతిషేధః - ప్రామాణ్యాప్రతిషేధః. సఙ్కర్షణాదీనాం జీవాదిసమానాధికరణతయా నిర్దేశస్తేషా మధిష్ఠాతృతయోపపద్యతే. ౩. ౩॥ . ౪॥ . ౫॥ పురుషసూక్తమ్.

నాంహి సద్భిర్ధ్యేయం వాసుదేవాఖ్యయాజినామ్ । వివేకదం పరం శాస్త్రం బ్రహ్మోపనిషదం మహదితి. † తద్ధి వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మ సమ్పూర్ణషాడ్గుణ్యవపుః సూక్ష్మవ్యూహవిభవభేదభిన్నం యథాధికారం భక్తైః జ్ఞానపూర్వేణ కర్మణా అభ్యర్చితం సమ్యక్ప్రాప్యతే-విభవార్చనా ద్వ్యూహం ప్రాప్య వ్యూహార్చనాత్పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యం సూక్ష్మం ప్రాప్యతఇతి వదన్తి. † విభవోహి నామ రామకృష్ణాది ప్రాదుర్భావగణః. వ్యూహో వాసుదేవసఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధరూపశ్చతుర్వ్యూహః. సూక్ష్మంతు కేవలషాడ్గుణ్యవిగ్రహం వాసుదేవాఖ్యం పరబ్రహ్మ. † యథా పౌష్కరే * ౧ యస్మాత్సమ్యక్పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యమవ్యయమ్ । అస్మాదవాప్యతే శాస్త్రాత్ జ్ఞానపూర్వేణ కర్మణేత్యాది. అత స్సఙ్కర్షణాదీనామపి పరస్యైవ బ్రహ్మణః స్వేచ్ఛావిగ్రహరూపత్వాత్ * ౨ అజాయమానో బహుధా విజాయతఇతి శ్రుతిసిద్ధస్యైవాశ్రితవాత్సల్యనిమిత్తస్వేచ్ఛావిగ్రహసఙ్గ్రహరూపజన్మనోఽభిధానాత్తదభిధాయిశాస్త్రప్రామాణ్యస్యాప్రతిషేధఇతి. † తత్ర జీవమనోఽహఙ్కారతత్త్వానా మధిష్ఠాతారః సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధాఇతి తేషామేవ జీవాదిశబ్దై రభిధాన మవిరుద్ధమ్ - యథా ఆకాశప్రాణాదిశబ్దైః బ్రహ్మణోఽభిధానమ్. ౧॥ . ౨॥ పురుషసూక్తమ్.

౪౨॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చ. ౪.

•౪. † విప్రతిషిద్ధాహి జీవోత్పత్తిస్తస్మిన్నపితన్త్రే - యథోక్తం పరమసంహితాయాం * ౩ అచేతనా పరార్థాచ నిత్యా సతతవిక్రియా । త్రిగుణా కర్మిణాం క్షేత్రం ప్రకృతేరూప ముచ్యతే । వ్యాప్తిరూపేణ సమ్బన్ధస్తస్యాశ్చ పురుషస్యచ । సహ్యనాది రనన్తశ్చ పరమార్థేన నిశ్చితఇతి. ఏవం † సర్వాస్వపి సంహితాసు జీవస్య నిత్యత్వవచనా జ్జీవస్య

వాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మోపాసనపరత్వదర్శనాచ్చాతుర్విధ్యం వాసుదేవస్యేతిసిద్ధమ్. † సఙ్కర్షణాద్యర్చనం కిమర్థమ్ - వాసుదేవార్చనంహి మోక్షప్రదమ్ - నకేవలం చాతురాత్మ్యోపాసనమేవ ప్రతిపాద్యతే - విభవార్చాదికమపి ప్రతిపాద్యతఇతి శఙ్కయా మయోగవ్యవచ్ఛేదజ్ఞాపనార్థం చాతురాత్మ్యవివరణార్థంచాహ (తద్ధీతి) సూక్ష్మమ్ - పరమిత్యేకార్థం పదద్వయమ్. † విభవాదయః కఇత్యత్రాహ (విభవోహీతి) చతుర్వ్యూహః - చతుర్విభాగః. † ఉక్తార్థే ప్రమాణమాహ (యథాపౌష్కరఇతి) ※ యస్మాదిత్యాదివచనేన పరస్య బ్రహ్మణో వాసుదేవాఖ్యస్య ప్రాప్యత్వం దర్శితమ్. ఆదిశబ్దోపాత్తేషు తత్ప్రకరణస్థవచనేషు వ్యూహవిభవార్చనతత్ఫలాదిద్రష్టవ్యమిత్యర్థః. నకేవలం శ్రుతివిరోధాభావః - తదానుగుణ్యమేవాస్తీతిదర్శయితుమ్ * అజాయమానఇత్యాదివాక్యముపాత్తమ్. † జీవాదిసామానాధికరణ్యనిర్వాహమాహ (తత్రేతి).

జీవాదిశబ్దైః సఙ్కర్షణాదీనాం విశేష్యత్వేఽనుకూలలిఙ్గ ముక్తమ్.

సఙ్కర్షణాదిశబ్దైర్జీవాదీనాం విశేష్యత్వే ప్రతికూలలిఙ్గముచ్యతే.

౪. ౪౨॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చ. విప్రతిషేధః - విశేషేణప్రతిషేధః. వివిధప్రతిషేధోవా. యథా * శ్రుతివిప్రతిపన్నేత్యత్రాన్మత్తశ్రవణే విశేషతః ప్రతిపన్నేత్యర్థః - తద్వత్. యథా * బుద్ధేక్షేమప్రాపణం తచ్చాస్త్రైర్విప్రతిషిద్ధ మిత్యత్ర విప్రతిషేధశబ్దః - తథాఽయమపి నిషేధపరఇతి భావః. యద్వా - విప్రతిషేధః - వ్యాఘాతః. † జీవోత్పత్తిప్రతిషేధప్రతిపాదకశాస్త్రేణ జీవోత్పత్తివచనస్య వ్యాఘాత మభిప్రేత్య వ్యాఘాతహేతుభూతజీవోత్పత్తినిషేధమాహ (విప్రతిషిద్ధాహీతి) † (సర్వాస్వపిసంహితాస్వితి) అనేన విప్రతిషేధశబ్దే విశబ్దార్థో వివక్షితః.

౪౨॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చ. ౪.

(వే-సా.) తస్మిన్నపి తన్త్రే "౩ వ్యాప్తిరూపేణ సమ్బన్ధః తస్యాశ్చ పురుషస్యచ । సహ్యనాది రనన్తశ్చ పరమార్థేన నిశ్చితః" ఇతిజీవోత్పత్తిప్రతిషేధాచ్చావిరోధ శ్చ్యుతః. ౪.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే వేదాన్తసారే.

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

(వే-దీ.) అస్మిన్నపి తన్త్రే జీవోత్పత్తి విప్రతిషేధాచ్చ అవిరుద్ధ మిదం తన్త్రమ్ - "౩వ్యాప్తిరూపేణ సమ్బన్ధః తస్యాశ్చ పురుషస్యచ । సహ్యనాది రనన్తశ్చ పరమార్థేన నిశ్చితః" ఇతిహి పురుషస్యోత్పత్తిః ప్రతిషిధ్యతే. ౪. ౩॥

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజ విరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

రూపోత్పత్తిః పఞ్చరాత్రతన్త్రే ప్రతిషిద్ధైవ. † జన్మమరణాదివ్యవహారస్తు లోకవేదయో ర్జీవస్య యథోపపద్యతే - తథా ౧ నాత్మాశ్రుతేరిత్యత్ర † వక్ష్యతే. † అతో జీవస్యోత్పత్తిస్తత్రాపి ప్రతిషిద్ధైవేతి జీవోత్పత్తివాదనిమిత్తాప్రామాణ్యాశఙ్కా దూరోత్సారితా.—†యత్తు కేషాంచిదుద్ఘోషః * ౨ సాఙ్గేషు వేదేషు నిష్ఠా మలభమానః శాణ్డిల్యః పఞ్చరాత్రశాస్త్రమధీతవానితి - సాఙ్గేషు వేదేషు పురుషార్థనిష్ఠా నలబ్ధేతి వచనాద్వేదవిరుద్ధం తన్త్రమితి - సోప్యనాఘ్రాతవేదవచసా మనాకలితతదుపబృంహణన్యాయకలాపానాం శ్రద్ధామాత్రవిజృమ్భితః - యథా * ౩ ప్రాతః ప్రాతరనృతం తే వదన్తి పురోదయా జ్జుహ్వతి యేఽగ్నిహోత్రమితి అనుదితహోమనిన్దా ఉదితహోమప్రశంసార్థేత్యుక్తమ్. యథాచ భూమవిద్యాప్రక్రమే నారదేన * ౪ ఋగ్వేదం భగవోఽధ్యేమి యజుర్వేదం సామవేద మాథర్వణం చతుర్థమితిహాసపురాణం పఞ్చమ మిత్యారభ్య సర్వం విద్యాస్థాన మభిధాయ * ౪ సోఽహం భగవో మన్త్రవిదేవాస్మి నాత్మవిదితి భూమవిద్యావ్యతిరిక్తాను సర్వాను విద్యాస్వాత్మవేదనాలాభవచనం వక్ష్యమాణభూమవిద్యాప్రశంసార్థం కృతమ్, † అథవా - అస్య నారదస్య సాఙ్గేషు వేదేషు యత్పరతత్త్వం ప్రతిపాద్యతే - తదలాభనిమిత్తోఽయం వాదః - † ఏవమేవ శాణ్డిల్యస్యేతి † పశ్చాద్వేదాన్తవేద్యవాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మతత్త్వాభిధానా దవగమ్యతే. † తథా వేదార్థస్య దుర్జ్ఞానతయా సుఖావబోధార్థ శ్శాస్త్రారమ్భః పరమసంహితాయా ముచ్యతే * ౫ అధీతా భగవన్ వేదా స్సాఙ్గోపాఙ్గా స్సవిస్తరాః । శ్రుతానిచ మయాఽఙ్గాని వాకోవాక్యయుతానిచ । నచైతేషు సమస్తేషు † సంశయేన వినా క్వచిత్ । శ్రేయోమార్గం ప్రపశ్యామి యేన సిద్ధి ర్భవిష్యతీతి, * ౬ వేదాన్తేషు యథా సారం సంగృహ్య భగవాన్హరిః । భక్తానుకమ్పయా విద్వాన్ సంచిక్షేప యథాసుఖమితిచ. † అత స్సభగవా † న్వేదైకవేద్యః † పరబ్రహ్మాభిధానో వాసుదేవో † నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానానన్తజ్ఞానానన్దాద్యపరిమితోదారగుణసాగర † స్సత్య సఙ్కల్ప శ్చాతుర్వర్ణ్యచాతురా

† జీవోత్పత్తిః కథ్యతాం నామ-తథాపి న శ్రుతివిరోధః - శ్రుతావపి జీవోత్పత్తిదర్శనాదిత్యాహ (జన్మమరణాదీతి) † తర్హి తస్య నిర్వాహః కథమిత్యత్రాహ (వక్ష్యతఇతి) కరణాద్యాశ్రయశరీరసంయోగకృతజ్ఞానవికాసనసఙ్కోచలక్షణావుత్పత్తివినాశావితి వక్ష్యతఇత్యర్థః. † ఉపసంహరతి (అతఇతి). † యైర్జీవోత్పత్త్యాది ప్రతిపాదనేన శాస్త్రస్యాప్రామాణ్యం సిద్ధాన్తితమ్ - తై రేతచ్ఛాస్త్రావివక్షిత మర్థం వివక్షితత్వేనారోప్యాప్రామాణ్యముక్తంస్యాత్ - అతోఽప్రామాణ్యం పూర్వపక్షీకార్యమ్ - నసిద్ధాన్తీకర్తవ్యమ్. తస్మాత్పరై రుక్తం సూత్రానభిప్రేతాప్రామాణ్యహేతుం దూషయితు మనువదతి (యత్తుఇతి). † సోపీత్యాదినా నిష్ఠా మలభమాన ఇత్యస్య పరోక్తార్థాభ్యుపగమేన పరిహార ఉక్తః. † అథాన్యథాఽర్థం వక్ష్యంస్తమర్థం దృష్టాన్తే శిక్షయతి (అథవేతి). † తమేవ దార్ష్టాన్తికేప్యాహ (ఏవమితి) † కథ మిద మవగమ్యత ఇత్యత్రాహ (పశ్చాద్వేదాన్తవేద్యేతి) † శ్రీపఞ్చరాత్రస్య వేదార్థవిశదీకరణరూపతామాహ (తథేతి) తథా - ఉక్తానుగుణమేవేత్యర్థః. † (సంశయేనవినాక్వచిదితి) సంశయః - అనధీతశాఖాసు శ్రుతార్థవిరోధోఽస్తి - నవేత్యేవంరూపః. యద్వా - ప్రతిపన్నేష్వర్థేషు యచ్ఛ్రేయః - తన్నజానామీత్యర్థః. * అధీతా భగవ న్వేదా ఇత్యాదిశ్లోకానాముత్తరశ్లోకోయమ్ * వేదాన్తేషు యథాసారం సఙ్గృహ్య భగవా న్హరిః । భక్తానుకమ్పయా విద్వాన్ సంచిక్షేప యథాసుఖమితి. మోక్షధర్మే * యం వాకేష్వనువాకేషు నిషత్సూపనిషత్సుచ । గృణన్తి సత్యధర్మాణ స్సత్యం సత్యేషు సామస్వితి. ఏకాయనశాఖావిషయే పారమేశ్వరం వచనమ్ * మహతో వేదవృక్షస్య మూలభూతో మహానయమ్ । స్కన్ధభూతా ఋగాద్యా స్తే శాఖాభూతా స్తథా మునే ఇత్యాదిద్రష్టవ్యమ్. † బౌద్ధాద్యుపదేశవదిదమపి విప్రలమ్భాయ కృతం కిం నస్యాత్ - వేదార్థ ఉచ్యతేచేత్ - అతఏవ వేదా అధ్యాపయితవ్యాః - కిం గ్రన్థనిర్మాణేనేత్యాశఙ్కాం పరిజిహీర్షుః * వేదాన్తేషు యథాసార మిత్యాదివచనార్థం చాభిప్రయన్నాహ (అతస్సభగవానితి) అతః - వేదార్థస్య దురవబోధత్వాత్. భగవానిత్యాదివిశేషణాని భ్రమ విప్రలమ్భాదిసమ్భవశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థాని. † భగవచ్ఛబ్దేన హేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానత్వే వివక్షితే. † కిం ప్రమాణ మిత్యత్రాహ (వేదైకవేద్యఇతి) పురుషత్వాత్సదోషఇత్యాద్యనుమానస్య ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధ మభిప్రేత్యైకశబ్దయోగః. † తద్ధి బ్రహ్మ - నవాసుదేవఇత్యత్రాహ (పరబ్రహ్మాభిధానఇతి). † భగవచ్ఛబ్దసమాఖ్యాప్రమాణసిద్ధ మర్థ మాహ (నిఖిలహేయేతి) వక్ష్యమాణవ్యవస్థానుగుణవిశేషణమాహ (సత్యసఙ్కల్పఇతి)

౧॥ బ్రహ్మ - ౨ - ౩ - ౧౮. ౨॥ . ౩॥ . ౪॥ ఛాం - ౭ - ౧ - ౨, ౩. ౫॥ . ౬॥

శ్రమ్యవ్యవస్థయాఽవస్థితాన్ ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్య పురుషార్థాభిముఖాన్ † భక్తాన్ అవలోక్య † పారకారుణ్యసౌశీల్యవాత్సల్యౌదార్యమహోదధిః స్వస్వరూప స్వవిభూతి స్వారాధన తత్ఫలయాథాత్మ్యావబోధినో వేదాన్ † ఋగ్యజుస్సామాథర్వభేదభిన్నానపరిమితశాఖాన్ † విధ్యర్థవాదమన్త్రరూపాన్ † స్వేతర సకల సుర నర దురవగాహాంశ్చావధార్య తదర్థయాథాత్మ్యావబోధి పఞ్చరాత్రశాస్త్రం స్వయమేవ నిరమిమీతేతి † నిరవద్యమ్. † యత్తు పరైః † సూత్రచతుష్టయం కస్యచి ద్విరుద్ధాంశస్య ప్రామాణ్యనిషేధపరం వ్యాఖ్యాతమ్ - త † త్సూత్రాక్షరాననుగుణమ్, సూత్రకారాభిప్రాయవిరుద్ధంచ. † తథాహి - సూత్రకారేణ † వేదాన్తన్యాయాభిధాయీని సూత్రాణ్యభిధాయ † వేదోపబృంహణాయచ భారతసంహితాం శతసాహస్రికాం కుర్వతా మోక్షధర్మే జ్ఞానకాణ్డేఽభిహితం *౧ † గృహస్థో బ్రహ్మచారీచ వానప్రస్థోఽథభిక్షుకః । య ఇచ్ఛేత్సిద్ధిమాస్థాతుం దేవతాం కాం యజేత స ఇత్యారభ్య మహతా ప్రబన్ధేన పఞ్చరాత్రశాస్త్రప్రక్రియాం ప్రతిపాద్య *౨ ఇదం శతసహస్రాద్ధి భారతాఖ్యానవిస్తరాత్ । ఆవిధ్య మతిమన్థానం దధ్నో ఘృతమివోద్ధృతమ్ । నవనీతం యథా దధ్నో ద్విపదాం బ్రాహ్మణో యథా । ఆరణ్యకం చ వేదేభ్యః ఓషధీభ్యో యథాఽమృతమ్ । *౩ ఇదం మహోపనిషదం చతుర్వేదసమన్వితమ్ । † సాఙ్ఖ్యయోగకృతాన్తేన పఞ్చరాత్రానుశబ్దితమ్ । ఇదం శ్రేయ ఇదం బ్రహ్మ ఇదం హితమనుత్తమమ్ । ఋగ్యజుస్సామభిర్జుష్టమథర్వాఙ్గిరసైస్తథా । భవిష్యతి ప్రమాణం వా ఏతదేవానుశాసనమితి. † సాఙ్ఖ్యయోగశబ్దాభ్యాం జ్ఞానయోగకర్మయోగావభిహితౌ - యథోక్తమ్ *౪ జ్ఞానయోగేన సాఙ్ఖ్యానాం

---

† (భక్తాన్) *శుద్ధభావం గతో భక్త్యా శాస్త్రాద్వేద్మి జనార్దనమితివచనాత్ భక్తిస్సమ్యక్శాస్త్రజ్ఞానహేతుః. సాత్త్వికజనసంరక్షణాయ. వేదాపాశ్రయేణ తదుపమర్దనకారిణా మసురాణా నిరసనాయ కృతం బుద్ధాదిశాస్త్రమితి. తచ్చ నరక్షణోపయుక్తమ్ - అతో భక్తరక్షణార్థం కృతేఽస్మిన్ప్రబన్ధే న దోషగన్ధఇతి భావః. † విప్రలమ్భాసమ్భవార్థమాహ (అపారేతి) † వేదైరేవాలమ్ - కిం పఞ్చరాత్రేణేత్యత్రాహ (ఋగ్యజుస్సామాథర్వభేదభిన్నానపరిమితశాఖానితి) † (విధ్యర్థవాదమన్త్రరూపానితి) తత్త్వవిషయం యదత్రోచ్యతే - తత్సర్వ మర్థవాదాదిషు ప్రతిపాదితమితి భావః. † విలక్షణజ్ఞానైః జ్ఞాయతఏవ - కిమనేనేత్యత్రాహ (స్వేతరేతి). † (నిరవద్యమ్) పాశుపతాదిషు యదవద్యమ్ - తన్నాస్త్యత్రేతిభావః. నను - బౌద్ధార్హతాదయో భగవత్ప్రణీతాః - తద్వదిదం కిం నస్యాత్. ఉచ్యతే - అవతారప్రయోజనంహి దుష్కృద్వినాశనం సాధుపరిత్రాణంచ. తత్ర దుష్కృద్వినాశాయ బౌద్ధాదిప్రణీతిః - ఇదంతు నారదశాణ్డిల్యాదిసాధుపరిత్రాణాయేతి వైషమ్యమితి. నారదాదయోహ్యత్ర శ్రోతారః - నారదాదిశ్రోతృత్వకథనం విప్రలమ్భార్థ మితిచేన్న - సర్వత్రావిశ్వాసప్రసఙ్గాత్. సర్వశక్తినా భగవతా వేదానామపౌరుషేయత్వాదిఖ్యాపనం విప్రలిప్సయా కృతమితి శఙ్కా కర్తుంహి శక్యతే. కించ - వేదోదితాఏవార్థా స్సర్వత్ర సహస్రశః శ్రీపఞ్చరాత్రే శ్రూయన్తే - బౌద్ధాదిషుహి వేదప్రామాణ్యనిరాకరణాదికం దృశ్యతే. కిఞ్చ ప్రమాణభూతేషు ప్రబన్ధేషు బుద్ధాగమాదీనాం శ్రుతివిరోధాత్పరిత్యాజ్యత్వం శ్రూయతే - నతథా శ్రీపఞ్చరాత్రస్య - ప్రత్యుత శ్రుతిసారార్థవిశదీకరణరూపత్వమేవదృశ్యతే. ఏవం నారదశాణ్డిల్యాదిసాత్త్విక సంరక్షణాయ ప్రవృత్తత్వాద్వేదవిహితానేకార్థప్రతిపాదకత్వాద్వేదార్థావగమసౌకర్యాయ ప్రవృత్తత్వేన ప్రమాణభూతప్రబన్ధేషు శ్రూయమాణత్వాద్వేదార్థవిశదీకరణరూపత్వానుగుణం వేదాన్తార్థస్య ప్రతిపాదనదర్శనా, దతిశఙ్కాయాం వేదేష్వనాశ్వాసప్రసఙ్గాచ్చ దుష్కృద్వినాశార్థప్రవృత్తశ్రుతివిరుద్ధార్థప్రతిపాదక ప్రమాణభూతప్రబన్ధాన్తరనిన్దితబుద్ధాగమాదిసామ్యబుద్ధిః శ్రీపఞ్చరాత్రశాస్త్రసమీపం నాసాదయతీత్యర్థః. † ఏవం పరోక్తాప్రామాణ్యహేతు ర్నిరాకృతః - అథ పరోక్తం సూత్రార్థ మనూద్య దూషయతి (యత్త్వితి) † (సూత్రచతుష్టయమితి) న సూత్రద్వయమిత్యర్థః. † (సూత్రాక్షరాననుగుణం) వాశబ్దతదప్రతిషేధాదిసూత్రపదాననుగుణమిత్యర్థః. *అపివాకర్తృసామాన్యాత్ప్రమాణమనుమానంస్యాత్. *ఏకంవా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యాదిషు వాశబ్దః పక్షవిపరివృత్తిపరో దృష్టః. విప్రతిషేధశబ్దోపి తదప్రతిషేధవాశబ్దసాహచర్యాన్నిషేధార్థ ఏవేతిభావః. † సూత్రకారాభిప్రాయవిరోధ ముపపాదయతి (తథాహీతి) † సూత్రకారేణ సూత్రే అయమర్థ ఉక్తశ్చేత్ - కిమర్థం మహాభారతే కథనమితి శఙ్కాయాం ప్రయోజనభేదం దర్శయతి (వేదాన్తన్యాయాభిధాయీనీతి) † (వేదోపబృంహణాయచేతి) అధీతశాఖార్థస్య సంశయవిపర్యయాదినిరాసకో న్యాయః. *అనధీతశాఖార్థైకకణ్ఠ్యేనాధీతశాఖార్థజ్ఞాపన ముపబృంహణమిత్యర్థః. † (గృహస్థఇత్యాది) మహతా ప్రబన్ధేన - విస్తరేణ. ఇదం శ్రేయః - ఏతచ్ఛాస్త్రోక్తమేవ సాంసారికఫలసాధనమ్. ఇదం బ్రహ్మ - ఏతదుక్తమేవ పరమప్రాప్యం బ్రహ్మ. ఇద మనుత్తమం హితమ్ - అపవర్గసాధనమిత్యర్థః. అథర్వాఙ్గిరసైః - అథర్వణాఽఙ్గిరసాచ దృష్టై రథర్వవేదప్రదేశైః. ఋగాదిశబ్దైస్తత్తదర్థోఽభిప్రేతః. † సాఙ్ఖ్యయోగశబ్దౌ వ్యాచష్టే (సాఙ్ఖ్యేతి) కర్మజ్ఞానయోగోపేతమిత్యర్థః. మహాభారత ప్రశస్త

౧॥ ముద్రిత భారత - శాన్తి - మోక్షధర్మ - ౧౩౫అధ్యాయః. ౨॥ • ౩॥ భార - శాన్తి - మోక్ష - ౧౪౦౫ - ౧౧౧. ౪॥ గీ - ౩౫ - ౩.

కర్మయోగేన యోగినామితి. భీష్మపర్వణ్యపి * ౧ బ్రాహ్మణైః క్షత్రియై ర్వైశ్యైః శూద్రైశ్చ కృతలక్షణైః। అర్చనీయశ్చ సేవ్యశ్చ పూజనీయశ్చ మాధవః। సాత్త్వతం విధి మాస్థాయ గీత స్సఙ్కర్షణేన యఇతి. కథ మేవం బ్రువాణో బాదరాయణో వేదవిదగ్రేసరో వేదాన్తవేద్యపరబ్రహ్మభూతవాసుదేవోపాసనార్చనాదిప్రతిపాదనపరస్య సాత్త్వతశాస్త్రస్యాప్రామాణ్యం బ్రూయాత్. †ననుచ - * ౨ సాఙ్ఖ్యం యోగః పఞ్చరాత్రం వేదాః పాశుపతం తథా। కిమేతాన్యేకనిష్ఠాని పృథఙ్నిష్ఠానివా మునే ఇత్యాదినా సాఙ్ఖ్యాదీనా మప్యాదరణీయతోచ్యతే - శారీరకేతు సాఙ్ఖ్యాదీని ప్రతిషిధ్యన్తే - అత ఇదమపి తన్త్రం తత్తుల్యమ్. † నేత్యుచ్యతే-† యత స్తత్రాపీమమేవ శారీరకోక్తం న్యాయ మవతారయతి. * ౩ †కిమేతాన్యేకనిష్ఠాని పృథఙ్నిష్ఠానివేతి ప్రశ్నస్యాయమర్థః - కిం సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతవేదపఞ్చరాత్రాణ్యేకతత్త్వప్రతిపాదనపరాణి - పృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరాణివా. యద్యేకతత్త్వప్రతిపాదనపరాణి - కింతదేకం తత్త్వమ్. యదాతు పృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరాణి - తదైషాం పరస్పరం విరుద్ధార్థప్రతిపాదనపరత్వా ద్వస్తుని వికల్పాసమ్భవాచ్చైకమేవ ప్రమాణ మఙ్గీకరణీయమ్ - కిం తదేకమితి. † అస్యోత్తరం బ్రువన్ * ౩ † జ్ఞానాన్యేతాని రాజర్షే విద్ధి నానామతానివై। సాఙ్ఖ్యస్య వక్తా కపిల ఇత్యారభ్య సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతానాం కపిలహిరణ్యగర్భపశుపతికృతత్వేన పౌరుషేయత్వం ప్రతిపాద్య * ౪ అపాన్తరతపానామ వేదాచార్య స్స ఉచ్యతఇతి - వేదానా మపౌరుషేయత్వ మభిధాయ * ౫ పఞ్చరాత్రస్య కృత్స్నస్య వక్తా నారాయణ స్స్వయమితి - పఞ్చరాత్రతన్త్రస్య వక్తా నారాయణః స్వయమేవేత్యుక్తవాన్. † ఏవం వదత శ్చాయ మాశయః - పౌరుషేయాణాంహి తన్త్రాణాం పరస్పరవిరుద్ధవస్తువాదితయా,అపౌరుషేయత్వేన నిరస్తప్రమాదాదినిఖిలదోషగన్ధవేదవేద్యవస్తువిరుద్ధాభిధాయిత్వాచ్చ యథావస్థితవస్తుని ప్రామాణ్యం దుర్లభమ్ - వేదవేద్యశ్చ పరబ్రహ్మభూతో నారాయణః - అతస్తత్తన్త్రాభిహితప్రధానపురుషపశుపతిప్రభృతితత్త్వస్య వేదాన్తవేద్యపరబ్రహ్మభూతనారాయణాత్మకతయైవ వస్తుత్వ మభ్యుపగమనీయమితి. తదిద మాహచ * ౬ సర్వేషుచ నృపశ్రేష్ఠ జ్ఞానేష్వేతేషు దృశ్యతే। యథాగమం యథాన్యాయం నిష్ఠా నారాయణః ప్రభురితి. * ౭ యథాగమం యథాన్యాయమితి - న్యాయానుగృహీతతత్తదాగమోక్తం వస్తు పరామృశతో నారాయణఏవ సర్వస్య వస్తునో నిష్ఠేతి దృశ్యతే - † అబ్రహ్మాత్మకతయా తత్తత్తన్త్రాభిహితానాం తత్త్వానామ్ * ౮ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ * ౯ విశ్వం నారాయణ ఇత్యాదినా సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకతా మనుసందధానస్య నారాయణఏవ నిష్ఠేతి ప్రతీయత ఇత్యర్థః. † అతో వేదాన్తవేద్యః పరబ్రహ్మభూతో నారాయణః స్వయమేవ పఞ్చరాత్రస్య కృత్స్నస్య వక్తేతి, తత్స్వరూపతదుపాసనాభిధాయి తత్తన్త్రమితిచ తస్మిన్నితరతన్త్రసామాన్యం నకేనచి దుద్భావయితుం శక్యమ్. అత స్తత్రైవేద ముచ్యతే * ౧౦ ఏవమేకం సాఙ్ఖ్యయోగం వేదారణ్యకమేవచ। పరస్పరాఙ్గాన్యేతాని పఞ్చరాత్రంతు కథ్యతఇతి. సాఙ్ఖ్యంచ యోగశ్చసాఙ్ఖ్యయోగమ్. వేదాశ్చారణ్యకానిచ వేదారణ్యకమ్.

త్వహేతో రసైకాన్త్యమాహ (ననుచేతి). † పరిహరతి (నేతీతి) (యత స్తత్రాపీతి) సాఙ్ఖ్యాదీనాం వేదావిరుద్ధాంశే ప్రామాణ్యమ్ - కృత్స్నవిరుద్ధస్య శ్రీపఞ్చరాత్రస్య కార్త్స్న్యేన ప్రామాణ్యమితి న్యాయ మవతారయతీత్యర్థః. † తదుపపాదయతి (కిమేతానీతి) ఏకతత్త్వప్రతిపాదనపరత్వే ప్రమేయవిశేషబుభుత్సా - పృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరత్వే ప్రమాణవిశేషబుభుత్సా. * అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి, నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి. * ఉదితే జుహోతి * అనుదితే జుహోతి, * వ్రీహిభిర్యజేత * యవై ర్యజేత, ఇత్యాదిష్వధికారిభేదేన కాలభేదేన ఫలభేదేన వికల్ప స్సమ్భవత్యనుష్ఠానే - సిద్ధవస్తునితు వికల్పాసమ్భవేన విరోధాదేకమేవ ప్రమాణం స్యాదిత్యర్థః. † (అస్యోత్తరమితి) ప్రష్టు రభిప్రాయం వికల్పోత్తర మాహేతిభావః. † (జ్ఞానాన్యేతానీతి). † కిం త్వయా తత్తద్గ్రన్థకారాభిప్రాయః పృష్టః - ఉతార్థస్థితిః పృష్టా. తత్తద్గ్రన్థకారాభిప్రాయశ్చేత్ - పృథఙ్నిష్ఠాన్యేవ మతానీత్యాహ (జ్ఞానాన్యేనీతి) * సాఙ్ఖ్యస్య వక్తా కపిలః పరమర్షి స్స ఉచ్యతే। హిరణ్యగర్భో యోగస్య వక్తా నాన్యః పురాతనః। ఉమాపతిః పశుపతిః శ్రీకణ్ఠో బ్రహ్మణ స్సుతః। ఉక్తవానిద మవ్యగ్రం జ్ఞానం పాశుపతం శివ ఇత్యేతాని వచనాన్యారభ్య శబ్దోపాత్తాని. * పఞ్చరాత్రస్య కృత్స్నస్య వక్తానారాయణ స్స్వయమితి వక్తృవ్యక్త్ృవిశేషణద్వయం శ్రూయతే. † ఏభిః ఫలితమాహ (ఏవంవదతఇతి) † న్యాయానుగృహీతవస్తుపరామర్శస్వరూపమాహ (అబ్రహ్మాత్మకతయేతి) † వచనాన్తరేణ విశదయతి (అతఇతి)

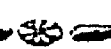
౧॥ . ౨॥ . ౩॥ . ౪॥ . ౫॥ . ౬॥ . ౭॥ . ౮॥ ఛాం-౩-౧౪-౧. ౯॥ నా-౧౩అను. ౧౦॥

పరస్పరాఙ్గాన్యేతాని - ఏకతత్త్వప్రతిపాదనపరతయై † కీభూతాని ఏకం పఞ్చరాత్రమితి కథ్యతే. † ఏతదుక్తం భవతి - సాఙ్ఖ్యోక్తాని పఞ్చవింశతితత్త్వాని, యోగోక్తంచ యమనియమాద్యాత్మకం యోగమ్, వేదోదితకర్మస్వరూపాణ్యఙ్గీకృత్య తత్త్వానాం బ్రహ్మాత్మకత్వం యోగస్యచ బ్రహ్మోపాసనప్రకారత్వం కర్మణాంచ తదారాధనరూపతా మభిదధతి బ్రహ్మస్వరూపం ప్రతిపాదయన్త్యారణ్యకాని - ఏతదేవ పరేణ బ్రహ్మణా నారాయణేన స్వయమేవ పఞ్చరాత్రతన్త్రే విశదీకృతమితి. † శారీరకేచ సాఙ్ఖ్యోక్తతత్త్వానా మబ్రహ్మాత్మకతామాత్రం నిరాకృతమ్ - నస్వరూపమ్. యోగపాశుపతయోశ్చేశ్వరస్య కేవలనిమిత్తకారణతా, పరావరతత్త్వవిపరీతకల్పనా, వేదబహిష్కృతాచారో, నిరాకృతః - నయోగస్వరూపమ్, పశుపతిస్వరూపంచ. † అతః ※ ౧ సాఙ్ఖ్యం యోగః పఞ్చరాత్రం వేదాః పాశుపతం తథా । ఆత్మప్రమాణాన్యేతాని నహన్తవ్యాని హేతుభిరితి - తత్తదభిహితతత్తత్స్వరూపమాత్ర మఙ్గీకార్యమ్ - జినసుగతాభిహితతత్త్వవత్సర్వం నబహిష్కార్యమిత్యుచ్యతే - ※ ౨ యథాగమం యథాన్యాయం నిష్ఠా నారాయణః ప్రభురి † త్యనేనైకార్థ్యాత్.

ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణం సమాప్తమ్. ౧॥

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే ౨॥

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

* † పరస్పరాఙ్గాని - ఏకమితి పదద్వయం వ్యాచష్టే (ఏకీభూతానీత్యన్తేన) ఏకం పఞ్చరాత్రమితి అర్థమేకత్వముక్తమ్ - ఏకవచనాన్తత్వాత్. యద్వా - ఏకీభూతానీత్యనేనాఙ్గాఙ్గిభావఫలితార్థ ఉక్తః - ఏకంపఞ్చరాత్రమితి ఏకపదవ్యాఖ్యానమ్. † అత్ర కిమఙ్గి - తస్య కిమపేక్షితం ప్రతిపాదయన్త్యఙ్గాని భవన్తి - తేషు కస్మిన్నంశేఽపేక్షా - తత్సర్వం పఞ్చరాత్ర మేకమేవ కథమాసీదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) తర్హి శారీరకే తన్నిరాకరణం కథమిత్యత్రాహ (శారీరకేచేతి) † సర్వేషాం సాఙ్ఖ్యాదీనాం ప్రామాణ్యం ప్రతిపాదయదివ కిమపి వచనం దృశ్యతఇతి తద్భ్రమనివృత్త్యర్థం తస్యార్థ మాహ (అతఇతి) † ఉక్తార్థే హేతుమాహ (అనేనైకార్థ్యాదితి) నకేవలం తత్తదాగమమాత్రపరామర్శః - న్యాయపరామర్శోపి హ్యత్రోక్తః ※ యథా న్యాయమితి - సాఙ్ఖ్యం యోగఇత్యాదివచనస్యాన్యథాఽర్థశ్చేత్ - వేదవిరుద్ధాంశేపి ప్రామాణ్యాభిధాయీదం వచనమ్ ※ విరోధేత్వనపేక్ష్యంస్యాదితి న్యాయా దప్రమాణం స్యాత్ - అగ్నీషోమీయహింసాదీనా మధర్మత్వస్య సాఙ్ఖ్యై ప్రతిపాదనాదితి భావః. ఏవం విరుద్ధార్థప్రబన్ధప్రామాణ్యప్రతిపాదకత్వే అస్యాపి వచనస్యాప్రామాణ్యప్రసఙ్గాత్, ※ నిష్ఠానారాయణఇత్యాద్యైకార్థ్యాచ్చ ※ సాఙ్ఖ్యం యోగఇత్యాదివచనస్యోక్త ఏవార్థః. బౌద్ధాదిగ్రన్థేష్వప్యవిరుద్ధార్థసమ్భవాత్తత్స్వీకారప్రసఙ్గఇతి చేన్న. తత్ర వేదాప్రామాణ్యతద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనం కృతమ్ - సాఙ్ఖ్యాదిషుతు వేదాఙ్గీకారఏవాస్తీతి తేష్వవిరుద్ధాంశస్వీకారఇతి యథోక్తఏవార్థః.

అత్ర భాష్యకారైః సూత్రకారాభిప్రాయానుగుణ్యాత్, కార్త్స్న్యేన వేదావిరోధాత్, సూత్రాక్షరసామఞ్జస్యాచ్చ తన్త్రాన్తరసామ్యం వ్యుదస్తమ్ అత్ర సూత్రకారాభిప్రాయో మోక్షధర్మవచనై రవగమ్యతే. తథాహి తత్ర శ్రీపఞ్చరాత్రస్య బహుముఖం ప్రామాణ్యం ప్రపఞ్చితమ్ - తత్ర ※ గూఢం మాం ప్రశ్నవిద్రాజన్ పృచ్ఛసే త్వమిహానఘ । నహ్యేత దూహాయా శక్యం వక్తుం వర్షశతైరపి । ఋతే దేవప్రసాదాద్వై రాజఞ్జ్ఞానాగమేనవా । గహనం హ్యేత దాఖ్యాన మాఖ్యాతవ్యం తవారిహన్నితి, ※ అవాచ్యమేత ద్వక్తవ్య మాత్మగుహ్యం సనాతనమితిచ - పృష్టార్థస్య పరమరహస్యత్వమ్, దురవబోధత్వమయోగ్యేష్వవక్తవ్యత్వంచ దర్శితమ్. ※ తైరేవ ప్రథితా బ్రహ్మమర్యాదా లోకభావినీతి - లోకహితాయ ప్రవృత్తతయా బాహ్యాగమవ్యావృత్తి ర్దర్శితా ※ తత్ర ప్రశాసతో రాజ్యం ధర్మేణామిత్రఘాతినః । నానృతా వా క్సమభవ న్మనో దుష్టంచ నాభవత్ । సంస్థితేతు నృపే తస్మిన్ శాస్త్రమేతత్సనాతనమ్ । అన్తర్ధాస్యతి తత్సత్య మేతద్వః కథితం మయేతి - యోగ్యజనభూయిష్ఠకాలే ప్రవృత్తిః, కాలాన్తరే తిరోధానంచేతి వైలక్షణ్యముక్తమ్. తత్రాప్యావిర్భావతిరోభావకథనా దర్థశరీరస్య వేదార్థవ దనాదిత్వం దర్శితమ్. తతశ్చ బాహ్యాగమవ్యావృత్తిః - ※ ఉత్పద్యన్తే వ్యథన్తేచ యాన్యతోన్యాని కానిచిత్ । తాన్యర్వాక్కాలికతయా నిష్ఫలాన్యనృతానిచేతి - బాహ్యాగమానా మర్వాక్కాలికత్వస్మరణాత్. ※ వేదైశ్చతుర్భి స్సమ్మితం కృతం మేరౌ మహాగిరావితి - సర్వమర్యాదాస్థాపకమునిజనభూయిష్ఠే మేరౌ ప్రవృత్తతయా దేశతోపి వైలక్షణ్యముక్తమ్. ※ ఏకాగ్రమనసో దాన్తా ఋషయ స్సంయమే రతాఇతి, ※ దివ్యంవర్షసహస్రం వై సర్వే తే మునయస్సమమితి, ※ నారాయణానుశిష్టాహి తదా దేవీ సరస్వతీ । వివేశ తానృషీన్ సర్వాన్ లోకానాం హితకామ్యయేతి, ※ తైరేకమతిభి ర్భూత్వా యత్ప్రోక్తం శాస్త్ర ముత్తమమితిచ - ప్రవర్తకానామృషీణా మత్ర గుణవత్త్వమ్, తపోమహిమవత్త్వమ్, భగవత్ప్రసాదలబ్ధసరస్వతీకత్వమ్.

బహూనామైకమత్యంచ దర్శితమ్. ※ ఉశనా బృహస్పతిశ్చైవ యదోత్పన్నౌ భవిష్యతః । తదా ప్రవక్ష్యత శ్శాస్త్రం యుష్మన్మతిభిరుద్ధృతమితి, * యుష్మత్కృత మిదం శాస్త్రం ప్రజాపాలో వసుస్తతః । బృహస్పతే స్సకాశాద్వై ప్రాప్స్యతే ద్విజసత్తమాః ఇతి - ప్రకృష్టదేవర్షిపరిగ్రహః ప్రకృష్టశిష్యాధిగమశ్చ, దర్శితః * వేదై శ్చతుర్భి స్సమ్మితమ్ * ఇదం మహోపనిషదమ్ ※ అత్ర ధర్మార్థకామాహి మోక్షః పశ్చాచ్చకీర్తితఇతి - సర్వవేదవేదాన్తసారత్వమ్, గుడజిహ్వికాన్యాయేన త్రివర్గప్రతిపాదకత్వమ్, మోక్షైకపరత్వమనుత్తమహత్త్వంచోక్తం. * సర్వే ప్రమాణంహి తథా యథైత చ్ఛాస్త్ర ముత్తమమ్ । భవిష్యతి ప్రమాణంవై ఏతన్మదనుశాసనమ్ । అస్మాత్ప్రవక్ష్యతే ధర్మాన్ మను స్స్వాయమ్భువ స్స్వయమితి - మన్వాదిభిరప్యుపజీవ్యత్వ, మితరప్రబన్ధప్రామాణ్యే దృష్టాన్తభూతత్వ, మవ్యవధానేన భగవదనుశాసనరూపత్వం భవిష్యతి ప్రమాణ్యమితి భగవతా నియమితత్వంచ, దర్శితమ్. ※ తస్య యజ్ఞో మహానాసీ దశ్వమేధో మహాత్మనః । బృహస్పతి రుపాధ్యాయ స్తస్య హోతా బభూవహేతి - పఞ్చరాత్రనిష్ఠస్యోపరిచరస్యాశ్వమేధకర్తృత్వవచనాత్ వైదికపఞ్చరాత్రకర్మణాం కర్తృసామాన్యం దర్శితమ్. ※ ప్రీత స్తతో హ భగవాన్ దేవదేవః పురాతనః । సాక్షాత్తం దర్శయామాస అదృశ్యోఽన్యేన కేనచిదితి - వేదపఞ్చరాత్రోక్తకర్మణా మవ్యవధానేన ఆరాధ్యపరదేవతాసామాన్యంచ దర్శిమ్. అదృచ్యేన హృతో భాగో దేవేన హరిమేధసేతి - భగవత స్సర్వదేవతాసాక్షాత్కారిబృహస్పత్యదృశ్యతాయా, ఉపరిచరేణ దృష్టతాయాశ్చోక్తత్వా దధికారివైలక్షణ్యం దర్శితమ్. ఏకతద్వితత్రితవృత్తాన్తముఖేనార్థవాదరూపం తాత్పర్యలిఙ్గం దర్శితమ్. మేరోరుత్తరభాగేతు క్షీరోదస్యానుకూలతః । స దేశో యత్ర న స్తప్తం తపః పరమదారుణమితి, * ఏకాన్తినస్తే పురుషాః శ్వేతద్వీపనివాసినః । గచ్ఛధ్వ న్తత్ర మునయ స్తత్రాత్మా మే ప్రకాశితఇతి, * తతో నో దృష్టివిషయః తదా ప్రతిహతోఽభవదితి, ※ వ్రతావసానేఽన్య శుభాన్న రాన్దదృశిమో వయమితి, ※ బలిః కిలోపహ్రియతే తస్య దేవస్య తైర్నరైః । వయంతు తేజసా తస్య సహసా నష్టచేతసఇతి, * పురుషాణాం సహస్రేషు తేషువై శుద్ధయోనిషు । అస్మాన్నకశ్చిన్మనసా చక్షుషావాప్యపూజయదితి, - భగవద్ధర్మనిష్ఠపురుషాధ్యుషితదేశస్య ప్రాప్యత్వమ్, తస్య బహుతపోలభ్యత్వమ్, ధర్మాన్తరనిష్ఠై స్తద్ధర్మనిష్ఠానాం దుర్దర్శత్వమ్, తేషాం బహుతపోదృశ్యత్వమ్, తేషామితరాధికారిష్వనాదరత్వమ్, తన్ముఖేనేతరాధికారిణాం నికృష్టత్వమ్, భగవద్ధర్మనిష్ఠానాం ప్రకృష్టత్వంచ - భగవతాస్వయ మాగత్య దర్శనప్రదానాచ్చ తేషాం మహత్త్వం దర్శితమ్. * ఏకశ్చ శబ్దో విరతః శ్రుతోఽస్మాభి రుదీరితః । ఆకాశం పూరయన్ సర్వం శిక్షాక్షరసమన్వితఇతి - భగవత్స్తోత్రశ్రవణస్యాపి తపసాధ్యతయా భగవద్ధర్మప్రకర్షో జ్ఞాపితః. ※ దృష్టా వః పూరుషా శ్శ్వేతాః పఞ్చేన్ద్రియవివర్జితాః । దృష్టో భవతి దేవేశ ఏభి ర్దృష్టై ర్ద్విజోత్తమాఇతి - భగవద్దర్శనతుల్యత్వం తేషాం దర్శనస్య ప్రతిపాదితమ్.

* ప్రాప్య శ్వేతం మహాద్వీపం నారదో భగవానృషిః । దదర్శ తానేవ నరాన్ శ్వేతాన్ చన్ద్రప్రభాన్ శుభాన్ । పూజయామాస శిరసా మనసా తైస్సుపూజితఇతి, * నహ్యేత ద్బ్రహ్మణా ప్రాప్త మీదృశం మమ దర్శనమితిచ - భగవద్ధర్మనిష్ఠానాం దేవర్షివన్ద్యత్వమ్, బ్రహ్మాదిభ్యోపి మహత్త్వంచ దర్శితమ్. * ఉవాచ మధురం భూయో గచ్ఛ నారద మాచిరమ్ । ఇమే హ్యనిన్ద్రియాహారా మద్భక్తా శ్చన్ద్రవర్చసః । ఏకాగ్రా శ్చిన్తయేయు ర్మాం తేషాం విఘ్నో భవేదితిచోక్తమ్ । నారదసమ్భాషణస్యాపి విఘ్నరూపతాకథనేన నారదాదపి తేషా మాసన్నతరత్వం దర్శితమ్. ※ అహోహి దురనుష్ఠేయో మోక్షధర్మస్సనాతనః । యం హిత్వా దేవతాస్సర్వా హవ్యకవ్యభుజోఽభవన్ । నూన మేకాన్తిధర్మోయం శ్రేష్ఠో నారాయణప్రియః । ఏకాన్తినోహి పురుషా గచ్ఛన్తి పరమే పదే । యద్యేకాన్తిభి రాకీర్ణం జగత్స్యా త్కురునన్దన । భవే త్కృతయుగప్రాప్తిరితి, ※ ఏకాన్తభావోపగతా స్తేభక్తాః పురుషోత్తమమ్ । తే సహస్రార్చిషం దేవం ప్రవిశన్తి సనాతనమితిచ - కృతయుగైకాన్తస్య భగవద్ధర్మస్య పరమమోక్షప్రదత్వమ్, తన్ముఖేనాధికారివైలక్షణ్యం, చ దర్శితమ్. తథా ※ మయా సృష్టః పురా బ్రహ్మా మద్యజ్ఞ మయజ త్స్వయమ్ । తత స్తస్మై వరాన్ప్రీతో దదావహ మనుత్తమాన్ । మత్పుత్రత్వం చ కల్పాదౌ లోకాధ్యక్షత్వమేవచ । ఏష మాతా పితా చైవ యుష్మాకంచ పితామహః । మయాఽనుశిష్టో భవితా సర్వభూతవరప్రదః । అస్యైవ చానుజో రుద్రో లలాటాద్యస్సముత్థితః । బ్రహ్మానుశిష్టో భవితా సోపి సర్వవరప్రదఇతి, * సబ్రహ్మకా స్సరుద్రాశ్చ సేన్ద్రా దేవా స్సహర్షిభిః । అర్చయన్తి సురశ్రేష్ఠం దేవం నారాయణం ప్రభుం ఇత్యాదిభిః - వేదాన్తవేద్యపరదేవతాయా ఏవ సర్వస్మా త్పరత్వేనాత్ర ప్రతిపాద్యత్వం దర్శితమ్ * వేదై శ్చతుర్భి స్సమితమిత్యుపక్రమః. * ఇదం మహోపనిషద మిత్యుపసంహారః. అభ్యాసాదిలిఙ్గాని దర్శితాని. ఏవ మాశయదోషవిరహ, దేశ, కాల, ప్రవర్తక, వక్తృ, శ్రోతృ, ప్రబన్ధ, తదుక్తధర్మ, తత్కర్తృ, తత్ఫల, తత్ప్రదాయిదేవతా, వైలక్షణ్యప్రతిపాదనముఖేన భగవచ్ఛాస్త్రవైలక్షణ్యస్య బహుముఖం ప్రపఞ్చన మభిప్రేత్య మహతా ప్రబన్ధేనేత్యుక్తమ్. తథా భగవత్ప్రణీతే తత్ప్రతిపాదకతయా సాత్త్వికే శ్రీవారాహేచ పురాణే మోక్షధర్మానురోధేన పఞ్చరాత్రస్య వేదతుల్యప్రామాణ్యప్రతిపాదనముఖేన పాశుపతాదె ర్వైలక్షణ్యం దృశ్యతే - యథా అష్టషష్టితమే * పౌరుషం సూక్త మాస్థాయ యె యజన్తి ద్విజాస్తుమామ్ । సంహితాజప మాస్థాయ తె మాం పశ్యన్తి బ్రాహ్మణాః । అలాభే వేదమన్త్రాణాం పఞ్చరాత్రోదితేనహి । మార్గేణ మాం ప్రపద్యన్తే తే మాం పశ్యన్తి మానవాః । బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం పఞ్చరాత్రం విధీయతే । శూద్రాదీనాం న తచ్ఛ్రోత్రపదవీ ముపయాస్యతి । ఏవం మయోక్తం విప్రేన్ద్ర పురాకల్పే పురాతనమ్ । పఞ్చరాత్రం సహస్రాణాం యది కశ్చిద్గ్రహీష్యతి । కర్మక్షయేచ మాం కశ్చి ద్యదిభక్తో భవిష్యతి । తస్య వేదాః పఞ్చరాత్రంనిత్యం హృది వసిష్యతి । వేదేన పఞ్చరాత్రేణ భక్త్యా యజ్ఞేనతు ద్విజాః । ప్రాప్యోహం నాన్యథా ప్రాప్యో వర్షలక్షైరపిద్విజేతి. అత్ర వేదపఞ్చరాత్రయోర్వికల్పాభిధానాద్వేదతుల్యత్వమ్, వేదాధికృతత్రైవర్ణికాధికారత్వ మితరాయోగ్యత్వం వేదపఞ్చరాత్రయో స్సముచ్చిత్య మోక్షసాధనత్వంచోక్తమ్. తత్వంచ రుద్ర

మహాబాహో మోహశాస్త్రాణి కారయేత్యాదిభి రితరాగమానాం మోహనార్థత్వంచోక్తమ్. తత్ర చోద్యపరిహారాశ్చ పూర్వమేవ ప్రపఞ్చేన కృతాః, అతశ్చ పఞ్చరాత్రస్యేతరాగమవైలక్షణ్యం సిద్ధమ్.——నను-కథం కార్త్స్న్యేన వేదావిరుద్ధత్వమ్ - త్రయీధర్మపరిత్యాగస్య తత్రోక్తత్వాత్. కథం మన్వాదిస్మృతీనాం వేదానురోధిత్వమ్ - తేషు త్రయీచోదితాగ్నిహోత్రాదిపరిత్యాగముఖేన చతుర్థాశ్రమధర్మస్య ప్రతిపాద్యమానత్వాత్. * యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజేదిత్యాదిభిః ప్రత్యక్షశ్రుతిభిరేవ చతుర్థాశ్రమవిధానాత్తన్మూలానాం స్మృతీనాం నవేదవిరుద్ధత్వమితిచేత్. * కింభోస్త్రయీధర్మేణాసంయుక్త ఇదం ధర్మం జిజ్ఞాసితా ఓం భో జిజ్ఞాసితేత్యాదిప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధత్వాత్త్రయీచోదితధర్మవిశేషత్యాగస్య తన్మూలతయా పఞ్చరాత్రవచసాం నవేదవిరుద్ధత్వమ్. నను-కథముదాహృతవాక్యానాం వేదత్వమ్. కథం * యదహరేవేత్యాదివాక్యానాం వేదత్వమ్. జాబాలశ్రుత్యాదీనాం దేశాన్తరేష్వధీయమానత్వాదితిచేత్. ఏవం తర్హి జాబాలబాష్కలమాధ్యన్దినాదిశాఖానామివ దేశాన్తరే బహుభిరవిచ్ఛిన్నపారమ్పర్యమధీయమానత్వాదేవ వేదత్వం సిద్ధమ్. స్మర్తవ్యత్వేసత్యస్మర్యమాణకర్తృకత్వాదితి హేతునైవ తద్వదేవాపౌరుషేయత్వమ్. తైత్తిరీయాదిశాఖానామివైకాయనశాఖాయాశ్చసాధారణకల్పసూత్రవత్త్వాదేవ వేదత్వం దురపహ్నవమ్. తథా భూమవిద్యాయామ్ * ఋగ్వేదం భగవోఽధ్యేమి యజుర్వేదం సామవేద మాథర్వణం చతుర్థ మితిహాసపురాణం పఞ్చమం వేదానాం వేదం పిత్ర్యం రాశిం దైవనిధిం వాకోవాక్యమేకాయనం దేవవిద్యాం బ్రహ్మవిద్యాం క్షత్రవిద్యాం నక్షత్రవిద్యాం సర్వదేవజనవిద్యామేతద్భగవోఽధ్యేమీతి శ్రవణాచ్చ ఋగ్వేదాదివద్వేదత్వసిద్ధిః. ఋగ్వేదాదేః పృథగ్గ్రహణాదవేదత్వమితిచేన్న - బ్రహ్మవిద్యాయా ఇవ బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేన శ్రైష్ఠ్యాత్పృథగుపాదానోపపత్తేః. బ్రహ్మవిద్యాశబ్దోహ్యుపనిషద్భాగపరః - నతు జ్ఞానపరః - * నాత్మవిదిత్యుక్తేః. ఏకాయనశబ్దస్య ప్రసిద్ధ్యనాదరేణార్థాన్తరపరత్వకల్పనమయుక్తమ్ - ప్రసిద్ధ్యపవాదకాభావాత్. యథా * యం వాకేష్వనువాకేషు నిషత్సూపనిషత్సుచ । గృణన్తి సత్యధర్మాణ స్సత్యం సత్యేషు సామస్వితి భారతవచనాచ్చ శ్రుతిత్వ మవగమ్యతే. తథా భగవచ్ఛాస్త్రేషుచాస్య వేదత్వం బహుశో ఽవగమ్యతే - యథా శ్రీకాలోత్తరే * ఋగ్వేదం పూర్వదిగ్భాగే యజుర్వేదంతు దక్షిణే । పశ్చిమే సామవేదం స్యా దాథర్వం చోత్తరే భవేత్ । ఏకాయనీయశాఖోత్థమన్త్రైః సర్వాసు దిక్షుచ । పాతయేత్పావనా న్పశ్చా దగ్నిసంస్కార మారభేదితి. తథా తత్రైవ * తతః ప్రీతమనా నాథ స్సాక్షాత్స్వబ్రహ్మసంజ్ఞితమ్ । వేద మేకాయనం బ్రహ్మ వ్యాకర్తు మకుతోభయమ్ । వ్యాజహార ససద్బ్రహ్మమయం ప్రణవ మాదితః । తత్కారణత్వా ద్వేదానాం మూలసంజ్ఞా సనాతనీ । తతోఽన్యాన్యపి దివ్యాని వ్యాపకాన్యుపదిష్టవానితి. ఏవం సంహితాన్తరేష్వపి బహూని వచనాని. తాని విస్తరభయాన్నలిఖ్యన్తే. తథేతిహాసపురాణవచనైరుపబృంహితప్రదేశవిశేషతాచ శ్రుతిత్వే హేతుః - * ద్వేవిద్యేవేదితవ్యే * యత్తదద్రేశ్య మగ్రాహ్య మగోత్ర మవర్ణ మచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదమ్ । నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మ మిత్యాదీనాం శ్రుతిత్వేన సమ్ప్రతిపన్నానామ్ * ద్వే బ్రహ్మణీ వేదితవ్యే శబ్దబ్రహ్మపరంచ యత్ శబ్దబ్రహ్మణి నిష్ణాతః పరంబ్రహ్మాధిగచ్ఛతి । యత్తదవ్యగ్ర మజర మచిన్త్య మజ మవ్యయమ్ । అనిర్దేశ్య మరూపంచ పాణిపాదాద్యసంయుతమ్ । విభుం సర్వగతం నిత్యం భూతయోని మకారణమ్ । వ్యాప్తం వ్యాప్యం యత స్సర్వం యద్వై పశ్యన్తి సూరయ ఇత్యాదిభి రుపబృంహితత్వదర్శనా దుపబృంహితత్వంహి శ్రుతిత్వం స్థాపయతి. ఏకాయనశాఖావచనానిచ తద్వత్ బహూన్యుపబృంహ్యన్తే పురాణేతిహాసవచనైః - * సర్వజ్ఞ స్సర్వదర్శీ సర్వేశ్వర స్సర్వశక్తిః సమృద్ధిమానేవావృద్ధి రన్యూన ఆద్యో వశీ స్వాధీనోఽనాది రనన్తోవ్యపగతనిద్రాభయక్రోధ తన్ద్రీ ర్వ్యపగతేచ్ఛాతమః క్లమవ్యాధి ర్నిర్దోషో నిరధిష్ఠో నిరవద్యఇతి శ్రుతి ర్భగవతా పరాశరేణోపబృంహితా * సర్వజ్ఞస్సర్వదృక్సర్వశక్తిః జ్ఞానబలర్ద్ధిమాన్ । అన్యూనశ్చాప్యవృద్ధిశ్చ స్వాధీనోఽనాదిమా న్వశీ । క్లమతన్ద్రీభయక్రోధకామాదిభి రసంయుతః । నిరవద్యః పరః ప్రాప్తే ర్నిరధిష్ఠోఽక్షరక్రమఇతి. * ఏవ మేష మహాశబ్దో మైత్రేయభగవానితి । పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య నాన్యగః । జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేషతః । భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని వినా హేయై ర్గుణాదిభి రిత్యనేన * సర్వజ్ఞ స్సర్వదర్శీ సర్వేశ్వర స్సర్వశక్తి స్సమృద్ధిమానేవ నిర్దోషో నిరధిష్ఠో నిరవద్యః యే భగవన్తం వాసుదేవమేవంవిదు స్తఏవ తం విదురితి వాక్యం హ్యుపబృంహితం జ్ఞాయతే - హేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణగుణకత్వనిమిత్తస్య భగవచ్ఛబ్దస్య వాసుదేవాసాధారణత్వప్రతీతి రుభయత్ర ప్రతీయతే. తథా * నాసిద్ధస్య కృత మస్తీహ కించి న్నాసంయతేష్విన్ద్రియేష్వేవ సిద్ధిః । న సంయమోస్త్యపరిత్యజ్యకామా న్కామత్యాగో నాన్తరేణాప్రమాదమ్ । అప్రమాదో జ్ఞానమయోజ్ఞానం ప్రకృతిసంహితమ్ । ప్రకృతౌ కర్మ సందధ్యాత్తదా నిత్యం కృతం భవేదితి - ఇయంచశ్రుతి రుద్యోగపర్వణ్యుపబృంహితా * నాకృతాత్మా కృతాత్మానం జాతు విద్యా జ్జనార్దనమ్ । ఆత్మనస్తు క్రియోపాయో నాన్యత్రేన్ద్రియనిగ్రహాత్ । ఇన్ద్రియాణా ముదీర్ణానాం కామత్యాగో ప్రమాదతః । అప్రమాదో ఽవిహింసా జ్ఞానయోని రసంశయమితి. ఏవం విరుద్ధతయాఽభిమతానా మర్థానాం ప్రత్యక్షశ్రుతిమూలత్వాత్ శ్రీపఞ్చరాత్రస్య కార్త్స్న్యేన శ్రుత్యవిరుద్ధత్వరూపం సాఙ్ఖ్య(ద్యా)గమాదిభ్యో వైలక్షణ్యం సిద్ధమ్. అతఏవ గ్రన్థనిర్మాణానుప్రవిష్ట పురుషాశయదోషనిబన్ధనావిరుద్ధార్థప్రతీతి రిత్యప్యయుక్తమ్, అతో విరుద్ధాంశ స్త్యజ్యతఇతి సిద్ధాన్తోఽనుపపన్నః. సాఙ్ఖ్యాద్యాగమానాంచావాన్తరగ్రన్థకర్తృబుద్ధిదోషా ద్విరుద్ధార్థాన్వయః - చతుర్ణామప్యాగమానా మాదివక్తృప్రణీతానాం నక్వచిదపి వేదవిరోధఇతి సామ్యం చానుపపన్నమ్ - ప్రత్యక్ష మేతద్భవో యోగా స్సాఙ్ఖ్యా శ్శాస్త్రవినిశ్చయాఇతి, - తుల్యం శౌచం తయో ర్యుక్తం దయా భూతేషు చానఘ । వ్రతానాం ధారణం తుల్యం దర్శనం నసమం తయోరితిచ. మోక్షోపాయే. * బహవః పురుషా రాజన్ సాఙ్ఖ్యయోగవిచారిణః । నైత ఇచ్ఛన్తి పురుష మేకం కురుకులోద్వహేతి తత్త్వేచ, పరస్పరవైషమ్యస్య శ్రుత్యర్థవైరూప్యస్యచ భగవతా వ్యాసేనోక్తత్వాత్. అత్రహి సాక్షాత్కారాన్మోక్షః - శాస్త్రజన్యవివేకాన్మోక్షః ఇత్యుపాయవైషమ్యం దృశ్యతే,

పరమాత్మన ఉపాదానత్వానభ్యుపగమశ్చ వేదాన్తా ద్వైషమ్యం ప్రతీయతే,. నహ్యర్వాచీనగ్రన్థకారమతం వ్యాసేనోచ్యతే. నను - మోక్షధర్మే - * ఏవం తత్త్వమిదం కృత్స్నం సాఙ్ఖ్యానాం విదితాత్మనామ్ । యదుక్తం యతిభి ర్ముఖ్యైః కపిలాదిభి రీశ్వరైః । యస్మిన్న విభ్రమాః కేచిత్ దృశ్యన్తే మనుజర్షభ । గుణాశ్చ యస్మి న్బహవో దోషహానిశ్చ కేవలేతి కపిలాదిమతస్య విభ్రమాదిదోషరాహిత్యం సార్గుణ్యం చోక్తమ్, తథా * నిష్ఠా నారాయణ ఇత్యుక్త్వా * తమేవం శాస్త్రకర్తారః ప్రవదన్తి మనీషిణ ఇతి కపిలాదిభి ర్నారాయణస్య ప్రతిపాదితత్వముక్తమ్, - అతః శ్రుత్యర్థవైరూప్య మవాన్తరవక్తృదోషకృతమితిచేన్న - తత్ర తత్ర భగవతా వ్యాసేన భీష్మవాక్యముఖేన స్వమతేన సిద్ధాన్తస్యోక్తత్వాత్. విరోధస్యావాన్తర వక్తృమూలకత్వే కపిలాద్యాది వక్తృమతేనైవ సిద్ధాన్తో వాచ్యః. * ప్రత్యక్షహేతవో యోగా స్సాఙ్ఖ్యా శ్శాస్త్రవినిశ్చయా ఇతి తత్తదభిమతస్యైకైకస్యోపాయత్వముక్త్వా * ఉభే చైతే మతే జ్ఞానే నృపతే శిష్టసమ్మతే । అనుష్ఠితే యథా శాస్త్రం నయేతాం పరమాఙ్గతిమితి సముచ్చిత్యానుష్ఠితాభ్యా ముభాభ్యాం పురుషార్థ ఇతిహి సిద్ధాన్తితమ్. తథా * నైత ఇచ్ఛన్తీతి సాఙ్ఖ్యానాం యోగానాంచ పరమాత్మన ఉపాదానత్వానభ్యుపగమ ముక్త్వా * బహూనాం పురుషాణాంహి యథైకా యోని రుచ్యతే । తథాతం పురుషం విశ్వ మాఖ్యాస్యామి గుణాతిగ మిత్యారభ్య * సమాసతస్తు యద్వ్యాసః పురుషైకాత్మ్యముక్తవానితి స్వమతేవ సిద్ధాన్త ఉక్తః - నతు కపిలహిరణ్యగర్భాదిమతేన. పురుషాణా మైకాత్మ్యమ్ - ఏకేనాత్మనా యుక్తత్వమ్. అనేన జగచ్ఛరీరకః పరమాత్మా హి సర్వోపాదాన మిత్యుక్తం భవతి - * తవాన్తరాత్మా మమచ యేచాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః । సర్వేషాం సాక్షిభూతోఽసౌ న గ్రాహ్యః కేనచి త్క్వచిదితి పురుషైకాత్మ్యశబ్దవివక్షితస్య స్వేనైవ వ్యాఖ్యాతత్వాత్, బహూనాం పురుషాణామితి పూర్వముక్తత్వాచ్చ. ఏవం సిద్ధాన్తదశాయాం కపిలాద్యభిమతతత్త్వవర్ణనాభావాత్తత్తదాగమేష్వర్థవైరూప్యమవర్జనీయమ్. తర్హి కపిలాదీనాం శాస్త్రకర్తౄణాం భ్రమరాహిత్యవచనం నారాయణప్రతిపాదకత్వవచనంచ కథం ఘటత ఇతిచేత్. ఉచ్యతే - కథ మవాన్తరకర్తౄణాం భ్రమరాహిత్యవచనం ఘటతే - * కపిలాదిభిరిత్యాదిశబ్దేన హ్యవాన్తరవక్తార ఉచ్యన్తే. ఆదిశబ్దో హైరణ్యగర్భాదిపర ఇతిచేన్న - * ఏవం తత్త్వమిదం కృత్స్నం సాంఖ్యానాం విదితాత్మనామ్ * యదుక్తం కపిలాదిభిః * యస్మిన్న విభ్రమాః కేచిదితి యచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతసాంఖ్యమతపరామర్శిత్వాత్. అత ఆసురిపఞ్చశిఖాదీనామపి భ్రమాభావస్యోక్తత్వాత్ అవాన్తరవక్తృష్వపి భ్రాన్త్యారోపోఽనుపపన్నః. * నైత ఇచ్ఛన్తీత్యద్యతన తార్కికా వివక్షితా ఇతిచేన్న * ఇచ్ఛన్తీతి వర్తమాననిర్దేశవిరోధాత్. తదాత్వేపి కుతార్కికా స్సన్తీతిచేన్న - * సాంఖ్యయోగవిచారిణామితి నిర్దేశస్య కుతార్కికవిషయత్వానుపపత్తేః. ఏతచ్ఛబ్దేనహి సాంఖ్యయోగవిచారిణః పరామృశ్యన్తే. యది * నేచ్ఛన్తీత్యుక్తిః కుతార్కికవిషయా - తదా సిద్ధాన్తే నిమిత్తోపాదానైక్యం కపిలహిరణ్యగర్భోక్తమితి వక్తవ్యమ్ - నచ తథోక్తం - అతోఽవాన్తరవక్తృపరికల్పనయాఽర్థభేదః ర్వా హ్యాఽనుపపన్నః నను * తమేవ శాస్త్రకర్తారః ప్రవదన్తీతి * యస్మిన్న విభ్రమాః కేచిదితి శాస్త్రీణాదివక్తృషు భ్రమే ప్రతిషిద్ధే, మతభేదస్యావాన్తరవక్తృమూలత్వేచానుపపన్నే, అర్థవిరోధ న్సూత్రకారేణ తన్నిరసనంచ కథం ఘటత ఇతిచేత్. వయమపి కథం ఘటత ఇతి బ్రూమః - ఉభయేషామప్యనుపపత్తేః పరిహరణీయత్వావిశేషాత్. యద్యుచ్యేత - భ్రమాదిదోషరహితానామపి వక్తౄణాం తదా స్వవివక్షితా దధికార్థాన్తరాకథనం వివక్షితేఽర్థే ప్రరోచనార్థోఽతివాదశ్చ సమ్భవతః - యథా నిర్దోషస్యాపి వేదస్య. నహి వేదో దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే వాజపేయం ప్రశంసతి, నాపి కర్మప్రకరణే బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి, అతివదతిచ ప్రతిపిపాదయిషితమర్థమ్, * అక్షయ్యం హవై చాతుర్మాస్య యాజిన స్సుకృతం భవతి * నకిరిన్ద్ర త్వదుత్తరో నజ్యాయాన స్తి వృత్రహ న్నిత్యాదినా - నచైతావతా వేదస్య కర్మాన్తరం తత్త్వాన్తరంచానభిమత మిష్యతే - అన్యత్ర వేదేనైవ కర్మాన్తరతత్త్వాన్తరప్రతిపాదనాత్. ఏవం కపిలాదయోపి స్వవివక్షితా దధికం తదానీం నవదన్తి, వివక్షిత మతివదన్తిచ. సాంఖ్యశాస్త్రే ప్రకృతిప్రాకృతపురుషతత్త్వవివేకమాత్రస్య వివక్షితత్వాదధికాప్రతిపాదనంనాస్మాత్పరం కించిదిత్యతివాదశ్చ భవతి - యోగేచ యమనియమాద్యఙ్గకస్య సమాధిపర్యన్తస్య యోగస్య, తత్ర ధ్యేయభూతస్యేశ్వరస్య క్లేశకర్మాదిదోషాస్పర్శస్యచ ప్రతిపిపాదయిషితత్వా దుపాదానత్వానుక్తిః. నచైతావతా తద్వక్తౄణామీశ్వరస్తస్యోపాదానత్వం చానభిమతం భవతి - అన్యత్ర కపిలాసురిసంవాదబ్రహ్మరుద్రసంవాదాదిషు కపిలహిరణ్యగర్భాదిభిరేవేశ్వరస్య, తస్య జగదుపాదానభావస్యచ ప్రతిపాదితత్వాత్. నచతదనుక్తిమాత్రేణాతివాదదర్శనాచ్చసాంఖ్యయోగయోరనాదరణీయతాచ భవతి - తయోరుపజీవ్యభూయిష్ఠత్వాద్, ద్వైవాన్తార్థ ప్రతిపత్త్యనుష్ఠానయో స్తదాకాఙ్క్షాసమ్భవాత్, విప్రలిప్సాదిదోషవిరహదశాయాం ప్రణీతత్వాచ్చ. నహి శబ్దానుశాసనే కర్మకలాపబ్రహ్మవిద్యయో రప్రతిపాదనా త్తదనాదరణీయత్వమ్ - తద్వత్. ఏవ మబాహుశ్రుత్యేన తద్వక్తౄణాం హృదయమజానన్తః ఆపాతప్రతిపన్నమేవార్థం తాత్త్వికముపపన్నం మన్యమానా స్తార్కికంమన్యాః యే ప్రత్యవతిష్ఠన్తే - తేషా ముపదేశవశీకార్యత్వాభావాత్ సాంఖ్యాద్యాగమానా మాపాతప్రతిపన్నార్థమాత్ర పరత్వమన్వారుహ్య సూత్రకారై స్తన్నిరసనం యుక్తమ్ - మీమాంసాశాస్త్రస్య న్యాయనిబన్ధనత్వాత్. ఇతిహాసపురాణానాంతూపదేశప్రధానత్వా త్తర్కకార్కశ్యం విహాయ కపిలాదీనాం ప్రబన్ధాన్తరేషు బ్రహ్మజగదుపాదానత్వాదిప్రతిపాదనావిరోధేన సాంఖ్యయోగార్థప్రతిపాదనమపి యుక్తమ్. * తమేవ శాస్త్రకర్తారః ప్రవదన్తి మనీషిణ ఇతి వచనంచ ప్రబన్ధాన్తరేషు కపిలాదిభిః పరమాత్మసద్భావ జగదుపాదానత్వాదిప్రతిపాదనం నిష్ఠానిర్ణయస్య హేతుత్వేన వదతి. భ్రమాభావశ్చాతివదనాతిరిక్తతత్త్వ విషయ ఇతి సర్వం సఙ్గతమ్. ఏవం సాంఖ్యయోగపాశుపతానామేకదేశాప్రామాణ్యేనావిరుద్ధాంశే ప్రమాణత్వం తుల్యమితి. ఏవంతర్హ్యతివదనస్య వివక్షామూలత్వాద్వివక్షావిశేష హేతుమనోవృత్తేశ్చ గుణత్రయమూలత్వా, దతివదనస్యోపేక్ష్యత్వా, చ్చ కారణదోషబాధకప్రత్యయావుక్తౌ స్యాతామ్ వేదేతు వక్తు

రభావాత్ ప్రబలతరతదతిరిక్తవచనాభావాచ్చ తదుభయాసమ్భవః. పఞ్చరాత్రేతు నార్థవాదరూపమపి వేదవిరుద్ధం వచనం దృశ్యతే - అత స్సాంఖ్యయోగపాశుపతపఞ్చరాత్రాణాంచ వైషమ్యం దురపహ్నవమ్. తత్ర ముముక్షో రుపజీవ్యభూయిష్ఠత్వాభావాత్, పరావరతత్త్వవిపర్యాసనిషిద్ధానుష్ఠానమిశ్రతారూపప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధస్య దుష్పరిహరత్వాచ్చ పాశుపతమతస్య క్వచిదవిరోధేపి నాత్యన్తాదరణీయత్వమ్. సాంఖ్యయోగయోస్తు కతిపయార్థానుక్తేస్త్యాజ్యతాహేతుత్వాభావా, దాపాతతో వేదవిరోధభ్రమహేతుభూతాతివాదాంశపరిత్యాగేనాదరణీయత్వా, దేకదేశప్రామాణ్యేన ప్రమాణత్వమ్ - పఞ్చరాత్రేత్వనుక్తాంశాభావాత్, వేదవిరోధభ్రమహేతుభూతాతివాదాభావా, దవిరుద్ధతయాభాతానా మర్థానాంచాధీయమానశ్రుతిమూలత్వసమర్థనాచ్చ కార్త్స్న్యేన వేదావిరోధాత్సాకల్యేన వేదవత్ ప్రమాణత్వమితి. అతో భాష్యకారోక్తఏవాధికరణనిష్కర్ష ఉపపన్నతరః.

పరేతు ※ విజ్ఞానాదీతి - విజ్ఞానైశ్వర్యశక్త్యాదిగుణసద్భావేన సర్వేపి వాసుదేవా ఇతిచేత్ - ఏవ మప్యుత్పత్త్యసమ్భవాప్రతిషేధః. కథమ్. వాసుదేవాదీనాం చతుర్ణాం పరస్పరభిన్నత్వ మయుక్తమ్ - అనేకేశ్వరకల్పనానర్థక్యాత్. ఏకస్య చత్వారో వ్యూహా ఇతిచేత్ - తదుత్పత్త్యసమ్భవః - పూర్ణషాడ్గుణ్యతయా సర్వేషాం తుల్యత్వాభ్యుపగమాత్, అసత్యతిశయే కార్యకారణభావానవక్లృప్తేః. చతుస్సంఖ్యత్వనియమశ్చానుపపన్నః - బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తస్య సమస్తస్య జగతో భగవద్వ్యూహత్వావగమాత్. విప్రతిషేధాచ్చేతి - ※ జ్ఞానబలైశ్వర్యశక్తివీర్యతేజాంసిగుణాః, ※ ఆత్మాన ఏవైతే భగవన్తో వాసుదేవా ఇతి గుణగుణిత్వకల్పనాదిలక్షణవిప్రతిషేధాత్ శ్రుతివిప్రతిషేధాచ్చాసఙ్గతైషాకల్పనేత్యాహుః. తత్ర విజ్ఞానాదిశబ్దస్య భాష్యోక్తనిర్వాహకౌచిత్యం పూర్వమేవ దర్శితమ్. ※ ఏకంవా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యాదిష్వివ వాశబ్దస్య సిద్ధాన్తద్యోతకత్వా త్తత్ప్రతిషేధశబ్దస్యోత్పత్త్యసమ్భవాప్రతిషేధవాచిత్వ మయుక్తమ్. నను-తచ్ఛబ్దోహి ప్రకృతపరామర్శీ - ఉత్పత్త్యసమ్భవః ప్రకృతః - నతు ప్రామాణ్యమితి చేన్న - ఆద్యసూత్రద్వయస్యాప్రామాణ్యపరత్వే పక్షవిపర్యాసద్యోతకేన వా శబ్దేన ప్రామాణ్యస్యోపస్థాపితతయా ధీస్థస్య తస్య తచ్ఛబ్దేన పరామర్శోపపత్తేః. యద్వా పరీక్ష్యమాణం పఞ్చరాత్రశాస్త్రం తావద్బుద్ధిస్థమ్ - అబుద్ధిస్థస్య పరీక్షణాయోగాత్. అతో బుద్ధిస్థం శాస్త్రం తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్య తస్యాప్రతిషేధ ఇత్యుక్తే ప్రామాణ్యాప్రతిషేధ ఇతి ఫలితం స్యాత్. అతః ఫలితార్థపరం భాష్యమితి నకిఞ్చిదప్యస్వారస్యమ్. చతుర్ణా మత్యన్తభేదో నాభిమతః. ఏకవ్యూహత్వే కార్యకారణయో రతిశయాభావా దుత్పత్త్యసమ్భవ ఇతిచాయుక్తమ్- తత్తద్విగ్రహసంస్థానవిశేషకార్యరూపాతిశయసమ్భవాత్. యదిత్వయా కార్యకారణత్వతదసాధారణార్థక్రియారూపాతిశయోఽవశ్యం భావితయాఽభిమతః - తర్హి సోఽస్త్యేవ. యది తదతిరిక్తాతిశయః - సతు మృద్ఘటసువర్ణకుణ్డలాదిష్వపి నాస్తీతి వ్యాప్తిశూన్యతయా తర్కాభాసతా. సర్వేషాం పూర్ణషాడ్గుణ్యత్వే కార్యవ్యవస్థాయాః కోహేతురితిచేత్ - ఈశ్వరస్వాతన్త్ర్యమేవేతి బ్రూమః. సదా సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తే రీశ్వరస్య కాలవిశేషే సృష్టిసంహారాదివ్యవస్థాహి స్వాతన్త్ర్యకృతా - తద్వత్. సమస్తజగత ఈశ్వరవ్యూహత్వావగమా చ్చతుస్సంఖ్యత్వనియమహానిరితి చాసంగతమ్ కర్మవశ్యానాం క్షేత్రజ్ఞానాం అకర్మవశ్యేశ్వరవ్యూహత్వానుపపత్తేః. నృసింహవామనాదిభిః సంఖ్యానియమభఙ్గ ఇతిచేన్న - తేషాం విభవకోట్యనుప్రవేశాత్. యదా భగవదంశత్వం వ్యూహశబ్దేన వివక్షితమ్ - తదా చతుస్సంఖ్యానియమోప్యనభిమత ఇతి నానిష్టాపత్తిః. యదా కార్యవిశేషావచ్ఛిన్నాంశవిశేషపరో వ్యూహశబ్దః - తదా చతుస్సంఖ్యానియమ ఉపపద్యత ఇతి తత్రానియమప్రసఞ్జనం శాస్త్రసిద్ధవ్యూహశబ్దార్థానభిజ్ఞత్వకృతమ్. గుణగుణిత్వకల్పనానుపపత్తివిప్రతిషేధోపి స్వాజ్ఞానవిజృమ్భితః - తత్ర శాస్త్రే గుణస్య గుణిత్వానభ్యుపగమాత్. యది క్వచిత్ జ్ఞానాదిశబ్దేన వాసుదేవాదిసామానాధికరణ్యం దృష్టమ్ - నతత్రాపి దోషః - శ్రుతిషు పరబ్రహ్మసమానాధికరణజ్ఞానానన్దాదిశబ్దానామివ తద్గుణసారత్వా త్తదుపపత్తేః. అన్యథా ※ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ ※ సత్యం జ్ఞానమిత్యాదిశ్రుతిష్వప్యప్రామాణ్యంప్రసజేత్ - ఆపాతతో విప్రతిషేధప్రతిపత్తిసామాన్యాత్. వేదనిన్దాదిశఙ్కాపరిహారస్తు దర్శితః - అతః శ్రుతివిప్రతిషేధాసిద్ధిః. అతః పరోక్తార్థోఽనుపపన్నః.

అన్యేత్వేవం వర్ణయన్తి పూర్వాధికరణేషు వాదినాం తర్కావష్టమ్భాః శిష్టాపరిగృహీతబాహ్యాగమాశ్చ నిరస్తాః. అత్ర శిష్టపరిగృహీతాః సాంఖ్యయోగపాశుపతపఞ్చరాత్రాగమా శ్చత్వారః పరీక్ష్యన్తే. ※ అభావే వేదమన్త్రిణాం పఞ్చరాత్రోదితేనహీత్యాదివచనాన్మహాభారతే నిష్ఠానిర్ణయాధ్యాయాచ్చ శిష్టపరిగృహీతత్వం చతుర్ణాం సిద్ధమ్. తత్ర సర్వతస్సర్వజ్ఞవైదికేశ్వరాంశభూతత్వాద్ధిరణ్యగర్భాదీనామ్ - ఈశ్వరజ్ఞానమూలతయా సాంఖ్యయోగాద్యాగమాః వేదవిరోధేపి ప్రమాణమితి పూర్వపక్షం కృత్వా తేషా మీశ్వరాణాం సర్వజ్ఞత్వేపి తేషాం తత్త్వార్థోపదేష్టృత్వేపి గ్రన్థనిర్మాణే పురుషాన్తరాణా మప్యనుప్రవేశాత్తేషా మజ్ఞానరాగద్వేషాదిసమ్భవేన సావకాశత్వా, ద్వేదావిరుద్ధాంశః ప్రమాణమ్ - విరుద్ధాంశస్త్వప్రమాణమితిచాహుః. తత్ర చతుర్ణామపి వేదానుసారిత్వనిశ్చయస్య ప్రదర్శనార్థం పఞ్చరాత్ర మవలమ్బ్య సూత్రకారేణ చిన్తితమిత్యుక్తమ్. సూత్రయోజనాయాంచ విజ్ఞానాదిభావేవా తదప్రతిషేధ ఇత్యత్ర - విజ్ఞానాదిషాడ్గుణ్యోద్భవానుద్భవభేదేన విభాగమాత్రం సఙ్కర్షణాదీనామ్ - నతు ముఖ్యం జన్మ, జీవమనోహఙ్కారాధిష్ఠాతారశ్చ త ఇతిచేత్. ఉచ్యతే - ఏవం తర్హి నైతన్మతం ప్రతిషిధ్యతే - విరోధాభావాత్ - శ్రుతివిరుద్ధంతు ప్రతిషిధ్యతే. విప్రతిషేధాచ్చేతి - సర్వసిద్ధాన్తైర్వేదోఽనుసరణీయః - అన్యథా చతుర్ణాం పరస్పరవిప్రతిషేధాదిత్యుక్తమ్. అత్రోచ్యతే- విప్రతిషేధాచ్చేతిసూత్రస్య తదప్రతిషేధశబ్దోక్తపఞ్చరాత్రాప్రతిషేధోపపాదకత్వేనత్యేవాన్వయస్వారస్యమ్. సర్వైస్సిద్ధాన్తై ర్వేదోఽనుసరణీయ ఇతి స్వమతిపరికల్పితప్రతిజ్ఞావాక్యాన్తరాధ్యాహారస్తు గ్రన్థశయ్యామార్జవేనానుసన్దధానానాం నధియ మధిరోహతి. అర్థశరీరంచ నిరూప్యమ్.

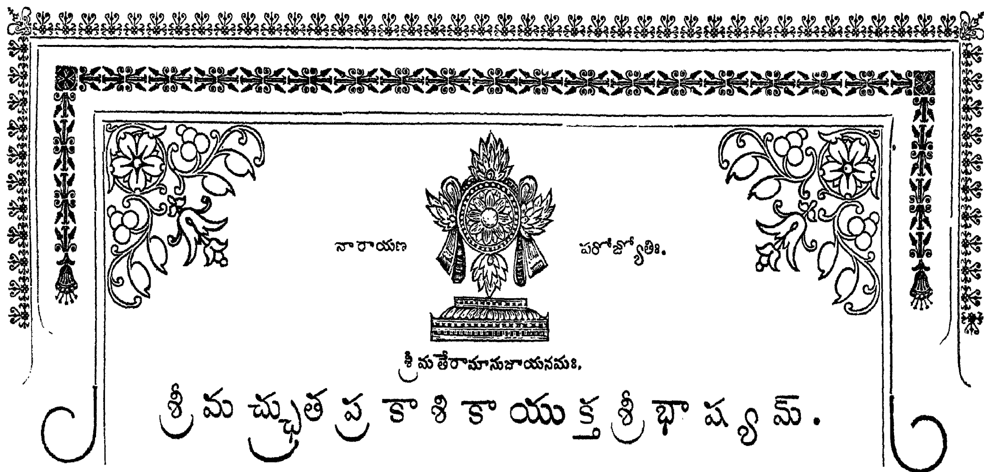
స్మృతిపాద ఏవ నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాదితి మన్వాదిస్మృతివిరోధే సాంఖ్యస్మృతిదౌర్బల్యే ప్రతిపాదితే కథం సాంఖ్యాదిస్మృతీనాం శ్రుతివిరోధేఽపి ప్రామాణ్యశఙ్కోత్థానమితి తు మలమ్. చతుర్ణామాగమానాం ప్రదర్శనార్థం పఞ్చరాత్రమధికృత్య నిరూపితమితి చానుపపన్నమ్ - సాంఖ్యవైశేషికసుగతాదిమతానామపి ప్రదర్శనార్థం తేష్వన్యతమపక్షమాత్రప్రతిక్షేపస్యాకృతత్వాత్. తత్ర హి నిరసనీయయుక్తిభేదాన్నిరాసకభేదాచ్చాధికరణభేదః కృతః - ఏవం జీవాద్యుత్పత్తేరాగమాన్తరేష్వనవగతత్వాత్ తదసమ్భవేన తత్ప్రామాణ్యప్రతిక్షేపోఽపి నసమ్భవతి. శ్రుతివిప్రతిషేధయుక్త్యా సర్వం ప్రతిక్షిప్తం భవతీతి చేన్న - విప్రతిషేధాదితి పదస్య తదప్రతిషేధ ఇత్యనేనాన్వయాత్సర్వాగమప్రాబల్యప్రతిక్షేపకత్వాసిద్ధేః. కించ - విరోధాధికరణన్యాయేన శ్రుతివిరుద్ధస్మృతిప్రామాణ్యస్య విధ్వస్తత్వాదిహ తన్నిరాసవైయర్థ్యంచ, అసాధారణదూషణప్రదర్శనార్థోఽయమారమ్భ ఇతి చేత్ - తర్హి పఞ్చరాత్రేతరాగమానామప్యసాధారణదూషణజ్ఞాపనాయ కిమిత్యధికరణాన్తరత్రయం నసిబద్ధమ్. తత్పక్షమూలయుక్తినిరాసాదేవ తన్మూలాగమప్రతిక్షేపస్యాపి సిద్ధేరితి చేత్. కిం చత్వారోఽప్యాగమా ఏకయుక్తిమూలాః - ఉత భిన్నయుక్తిమూలాః. న ప్రథమః - విరుద్ధానాం తుల్యయుక్తిమూలత్వానుపపత్తేః. అనేకయుక్తిమూలత్వే తు అధికరణాన్తరారమ్భప్రసఙ్గః. ఏకనిరాసాత్సర్వనిరాసః కృతస్స్యాదితి చేన్న - జీవోత్పత్త్యాదీనాం తేష్వభావే సోత్పత్త్యసమ్భవాదినా నిరాసాయోగాత్. అతః ప్రదర్శనార్థత్వమయుక్తమ్. శిష్టపరిగ్రహసామ్యంచ నభవతి - * అలాభే వేదమన్త్రాణాం పఞ్చరాత్రోదితేన వై। ఇత్యత్ర పాశుపతతన్త్రాప్రసక్తేః. మహాభారతే మోక్షధర్మే పాశుపతతన్త్రోక్తతత్త్వప్రక్రియాయాస్తన్నిష్ఠాప్రకారస్యచ సాక్షాద్వా ప్రణాడ్యావా తస్య మోక్షోపయోగస్యచ సంక్షేపేణ విస్తరేణవాఽనుపన్యాసాదేవ న తుల్యతయా పరిగ్రహః. వైరాగ్యజననద్వారా సాక్షాత్కారనిష్పాదనద్వారాచ మోక్షోపయోగః సాంఖ్యయోగయోర్దర్శితః - * ఇదం మహోపనిషదం చతుర్వేదసమన్వితమ్। సాంఖ్యయోగకృతాన్తేనేతి కృత్స్నస్య పఞ్చరాత్రస్య వేదవేదాన్తసారత్వం తదవిరుద్ధసాంఖ్యయోగార్థాన్వితత్వం చోక్తమ్. సాంఖ్యయోగయోశ్చ తత్త్వాన్తరాభావాన్తరాభావాభ్యామవిరోధం నీత్వా * ప్రత్యక్షహేతవో యోగాస్సాంఖ్యాశ్శాస్త్రవినిశ్చయా ఇత్యుపాయాంశే వైషమ్యం దర్శయిత్వాఽన్తరాభావాన్తరాభావాభ్యాం తత్త్వసంఖ్యాన్యూనాధికభావవిరోధమపి దర్శయిత్వా * బహవః పురుషా రాజన్ సాంఖ్యయోగవిచారిణామ్। నైత ఇచ్ఛన్తి పురుషమేకం కురుకులోద్వహేతి తయోరౌపనిషదసిద్ధాన్తాద్వైషమ్యంచ దర్శయిత్వా * నారాయణపరం సాంఖ్యం యోగో నారాయణాత్మక ఇతి తయోర్నారాయణనిష్ఠత్వం చ వదతా భగవతా వ్యాసేన విరుద్ధాంశాననాదృత్య తయోరౌపనిషదమార్గనిష్ఠైరుపజీవ్యత్వం దర్శితమితి అవిరుద్ధాంశే ప్రామాణ్యముపజీవ్యార్థభూయిష్ఠత్వం చోక్తమ్. అతః పఞ్చరాత్రసాంఖ్యయోగపాశుపతానాం కార్త్స్న్యేన ప్రమాణత్వం విరుద్ధాంశప్రహాణేనోపజీవ్యత్వముపజీవ్యార్థభూయిష్ఠత్వాభావంచ పశ్యతాం కథం తుల్యతయా పరిగ్రహశ్శఙ్క్యధియమధిరోహేత్. నిష్ఠానిర్ణయస్తు వస్తుస్థిత్యభిప్రాయేణ కృతః * జ్ఞానాన్యేతాని రాజర్షే విద్ధి నానామతాని వై ఇతి హి తత్రైవోక్తమ్. కించ-తత్రాపి నారాయణస్యైవ నిష్ఠాత్వకథనం సాంఖ్యయోగపాశుపతేభ్యః పఞ్చరాత్రస్య వైలక్షణ్యం ద్యోతయతి - తదనురోధేన సాంఖ్యాద్యాగమానాం నిష్ఠాయా నిర్ణీతతయా పఞ్చరాత్రస్య సాంఖ్యాద్యాగమైరనుసరణీయత్వప్రతీతేః. తుల్యత్వే నైకార్థత్వే వివక్షితే వచ్ఛిద్రూపవస్తుమాత్రనిష్ఠత్వం హి సర్వాగమానాం వక్తవ్యమ్-నచ తథా కృతమ్. యథా తన్త్రాన్తరానుసారేణ విశేషనిర్ణయాకరణాత్ నతన్త్రాన్తరప్రధానతావగమః - ఏవం వస్తుమాత్రనిష్ఠతాప్రతిపాదనాత్తుల్యత్వమపి దూరతో నిరస్తమ్. అతః పఞ్చరాత్రస్య తన్త్రాన్తరైరనువిధేయతయా తేభ్యో వైలక్షణ్యం వేదతుల్యత్వంచ సిద్ధమితి నపరిగ్రహతుల్యతా. * నహన్తవ్యాని హేతుభిరితి వచనం తు సుగతాగమాదివ్యావృత్తిపరమ్-నతు పరిగణితానామపి పఞ్చానాం సామ్యపరమ్ - నిరపేక్షస్యానువిధేయస్య వేదస్య, సాపేక్షాణామనువిధాయినామితరాగమానాంచ సామ్యానుపపత్తేః. ప్రమాణతామాత్రేణ సామ్యమితి చేన్న - కార్త్స్న్యేన ప్రమాణస్య వేదస్యావిరుద్ధాంశే ప్రమాణానాం సాంఖ్యాగమాదీనాంచ సామ్యానుపపత్తేః. క్వచిత్ప్రమితి జననాయోగవ్యవచ్ఛేదేన సామ్యమితి చేన్న - సుగతాగమాదేరపి తుల్యత్వాత్. సుగతాగమాదిష్వవిరుద్ధాంశో విప్రలిప్సయా నివేశిత ఇతి కారణదోషస్తత్రాపి సమానత్వమ్ - సాంఖ్యాగమాదిషు త్వవిరుద్ధాంశస్య కారణదోషాభావాత్ప్రామాణ్యమభిహితం చేత్ - తర్హ్యనేనైవ కారణేన సుగతాగమాదివ్యావృత్తిరూపం సామ్యమేవ త్వయాఽభిహితమిత్యాగతోఽస్మదీయం మార్గమ్. అన్యథాఽనువిధేయానువిధాయినాం తుల్యప్రామాణ్యపరత్వే సతీదమేవ వచనం భ్రాన్తిమూలం స్యాత్. అతోఽస్య వాక్యస్య సుగతాదిమతవ్యావృత్తిపరత్వాన్న పఞ్చరాత్రవైలక్షణ్యవిరోధిత్వమ్. యతః పఞ్చరాత్రస్య వేదవేదాన్తతదవిరుద్ధప్రబన్ధాన్తరార్థప్రతిపాదకతయా కార్త్స్న్యేన ప్రమాణత్వమ్ - అత ఏవ పఞ్చరాత్రేపి విరుద్ధాంశస్త్యాజ్య ఇతి సిద్ధాన్తోఽప్యనుపపన్నః.

ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

రచనాను, మహద్దీర్ఘా, సము, నాభావ ఇత్యపి। సర్వథాచైవ, నైకస్మిన్, పత్యు, రుత్పత్త్యసమ్భవాత్ ॥ ద్వితీయస్య ద్వితీయేపి హ్యష్టావేవ ప్రకీర్తితాః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౫౩. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా - ౨౧౮.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే— తృతీయఃపాదః.

వియదధికరణమ్.

౧॥ సూ. నవియదశ్రుతేః. ౧.

౧. † సాఙ్ఖ్యాదివేదబాహ్యతన్త్రాణాం న్యాయాభాసమూలతయా విప్రతిషేధాచ్చాసామఞ్జస్య ముక్తమ్ - ఇదానీం స్వపక్షస్య విప్రతిషేధాదిదోషగన్ధాభావఖ్యాపనాయ బ్రహ్మకార్యతయాఽభిమతచిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్య కార్యతా

౧॥ సూ. నవియదశ్రుతేః. † పాదసఙ్గతిమాహ (సాఙ్ఖ్యాదీతి) అయ మర్థః - ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే కారణవిషయే పరోక్తదోషాః పరిహృతాః - అత్ర తృతీయే కార్యవిషయే పరోక్తదోషాః పరిహ్రియన్తే. తస్మాత్తృతీయః పాదః ప్రథమేన సఙ్గతః - ద్వితీయస్తు పరపక్షప్రతిక్షేపపరత్వాచ్చరమభావీతిచేత్. కారణవిషయే పరోక్తదోషపరిహారపరపక్షప్రతిక్షేపౌ సఙ్గతౌ - అనన్తరం కార్యవిషయపరోక్తదోషపరిహారోయుక్తఇతి సఙ్గతిరితి. ఇమ మర్థ మభిప్రేత్య బ్రహ్మకార్యతయాఽభిమతేత్యుక్తమ్. తత్ర చిదచిద్వస్తునోః కార్యత్వం కిమేకరూపమ్ - ఉత భిన్నరూపమితి సంశయితేనత్వేకరూపమితి పూర్వః పక్షః - భిన్నరూపమితి సిద్ధాన్తశ్చ పాదద్వయేన క్రియత ఇతీమ మర్థ మభిప్రేత్య చిదచి

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

ద్వితీయాధ్యాయే.—తృతీయఃపాదః.

౧॥ సూ. నవియదశ్రుతేః. ౧.

(వే-సా.) వియన్నోత్పద్యతే, అశ్రుతేః. శ్రుతిః - శ్రవణమ్, నిరవయవస్య, ఆత్మనఇవోత్పత్తిశ్రవణాసంభవాత్. ౧.

(వే-దీ.) వియత్ ఉత్పద్యతే - నేతి సంశయః. నోత్పద్యతే ఇతి పూర్వః పక్షః – నిరవయవస్య సర్వగతస్యాత్మనఇవోత్పత్త్యసమ్భవాత్. అసమ్భావనీయస్య శ్రవణంచ నసమ్భవతి. అత ఉత్పత్తిశ్రుతి ర్గౌణీతి. రాద్ధాన్తస్తు వియత్ ఉత్పద్యతఏవ - ఉత్పత్తిశ్రుతేః. అతీన్ద్రియార్థవిషయయా శ్రుత్యాఽభిహితేఽర్థే నిరవయవత్వాదిహేతుకం నానుత్పత్త్యనుమాన ముదేతు మలమ్. ఆత్మనోప్యనుత్పత్తిశ్రుతేరేవ నిత్యత్వమ్ - న నిరవయవత్వాదినా. సూత్రార్థస్తు నవియదశ్రుతేః వియత్ - నోత్పద్యతే. కుతః. అశ్రుతేః -అశ్రవణాత్. అసమ్భావనీయస్య శ్రవణాసమ్భవాత్. ౧.

ప్రకారో విశోధ్యతే. † తత్ర వియదుత్పద్యతే నవేతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తమ్. నవియదుత్పద్యతఇతి. కుతః. అశ్రుతేః సమ్భావితస్యహి † శ్రవణసమ్భవః - అసమ్భావితస్యతు గగనకుసుమవియదుత్పత్త్యాదేః శబ్దాభిధేయత్వం నసమ్భవతి. † న ఖలు నిరవయవస్య సర్వగతస్యాకాశస్యాత్మనఇవోత్పత్తిర్నిరూపయితుం శక్యతే. † అతఏవచోత్పత్త్యసమ్భవాత్ ఛాన్దోగ్యే సృష్టిప్రకరణే తేజః ప్రభృతీనామేవోత్పత్తిరామ్నాయతే * ౧ తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేతి. † తైత్తిరీయకాథర్వణాదిషు * ౨ తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ స్సమ్భూతః * ౩ ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణిచ । ఖం వాయుర్జ్యోతి రాప ఇత్యాదిషు శ్రూయమాణా వియదుత్పత్తి రర్థవిరోధాద్బాధ్యతఇతి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౨॥ సూ. అస్తితు. ౨.

౨. అస్తిత్వాకాశస్యోత్పత్తిః - † అతీన్ద్రియార్థవిషయాహి † శ్రుతిః ప్రమాణాన్తరాప్రతీతామపి వియదుత్పత్తిం

~~~~~~

దాత్మకప్రపఞ్చస్యేత్యుక్తమ్. † తత్ర ప్రథమాధికరణస్య సంశయ మాహ (తత్రేతి) † కిం వియదుత్పద్యతే - నవేతి సంశయః. తదర్థం * ఆత్మన ఆకాశ స్సమ్భూతఇతి వాక్యం వియదుత్పత్తిం ప్రతిపాదయతి - నేతి. సమ్భూతశబ్దో ముఖ్యోత్పత్తిపరః - ఉత గౌణఇతి. అన్యత్ర నిరవయవద్రవ్యస్య ఉత్పత్త్యదర్శన మాకాశస్యోత్పత్త్యనర్హతా మవగమయతి - నేతి. యదాఽవగమయతి - తదా సమ్భూతశబ్దస్య గౌణత్వాద్వాక్యస్యోత్పత్తిప్రతిపాదనాసామర్థ్యా న్నవియదుత్పద్యత ఇతి భవతి. యదోత్పత్త్యనర్హతాం నావగమయతి - తదా సమ్భూతశబ్దస్య ముఖ్యవృత్తితయా వాక్యస్యోత్పత్తిప్రతిపాదకత్వా ద్వియదుత్పద్యతఇతి సిధ్యతి శ్రుతిః - శ్రవణమ్. కథ మశ్రుతిః - * ఆత్మన ఆకాశ స్సమ్భూతఇతిహి శ్రుతిరితి శఙ్కాయా మశ్రుతే రసిద్ధిపరిహారాయ శ్రుతిశబ్దార్థమాహ (శ్రవణసమ్భవఇతి) శ్రవణమ్ - శబ్దజన్యప్రమితిః. యథా * శ్రోతవ్య ఇత్యాదిషు. శబ్దజన్యప్రమితివిషయతా న్వసమ్భవాదిత్యర్థః. నహి శబ్దోఽయోగ్యార్థప్రమితిజననశక్తః - * ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిష్వదర్శనాదితి భావః. యద్వా- ఉత్పత్తిప్రతిపాదనసమర్థశ్రుతివాక్యాభావో వివక్షితః అశ్రుతేరితి. సమ్భావితస్యహి శ్రవణసమ్భవఇతి న్యూనతాభిప్రాయవివరణమ్. ఏవంసతి గౌణీత్యనన్తరం శ్రుతినిర్దేశస్వారస్యంస్యాత్. గగనకుసుమోపాదానం దృష్టాన్తత్వేన కృతమ్. † అసమ్భావితత్వ ముపపాదయతి (నఖల్వితి) నిరవయవద్రవ్యత్వాత్. సర్వగతత్వాచ్చేతి హేతుద్వయం వివక్షితమ్. † కేవలతర్కస్య కాలాత్యయాపదేశ సమ్భవాత్తద్వ్యవృత్త్యర్థం శ్రుత్యర్థాపత్తి మాహ (అతఏవచేతి) తేజస్సృష్టిప్రాథమ్యం శ్రుత్యర్థాపత్తిః. † (తైత్తిరీయకేతి) తర్కవిరుద్ధశ్రుతేరపి తర్కానుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలేతిభావః.

౨. ౨॥ సూ. అస్తితు. † తుశబ్దాభిప్రేతం హేతుమాహ (అతీన్ద్రియేతి) † (శ్రుతిరితి) ఏతత్సూత్రాన్యథాసిద్ధిపరేఽనన్తరసూత్రే గౌణీతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశేన అస్తీతి శ్రుతి స్సాధకతయా వివక్షితేతి భావః. కిం ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వ మయోగ్యతా - ఉత ప్రమాణాన్తరబాధితత్వమ్. ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వంచేత్ - తదుత్పత్తిప్రమితిజననహేతురేవ - అతీన్ద్రియార్థవిషయత్వాచ్ఛ్రుతేః. ద్వితీయే పక్షే బాధకప్రమాణం వక్తవ్యమ్ - తచ్చ నాస్తి. ధర్మిణః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వమాత్రేణాగమావగతధర్మబాధశ్చేత్ - యాగాదేః క్రియాత్వాత్స్వర్గసాధనత్వం నస్యాత్, యత్రానన్యథాసిద్ధ ప్రత్యక్షసిద్ధధర్మవిరుద్ధధర్మ ఆగమేన ప్రతీతః - తత్ర యూపాదిత్యైక్యవచ్ఛాస్త్రం బాధితం స్యాత్ - ప్రత్యక్షస్య పూర్వభావిత్వాత్. నాత్ర తథావిరుద్ధధర్మోపలబ్ధిః - ధర్మిగ్రాహకప్రమాణం ప్రత్యక్ష మనుమానం వా - తదుభయమపి నిత్యత్వానిత్యత్వసాధారణమితి న తద్బాధః, అను

౨॥ సూ. అస్తితు. ౨.

(వే-సా.) శ్రవణం సంభవత్యేవ - “౨ ఆకాశస్సంభూతః” ఇత్యేవహి శ్రుతిః అతీన్ద్రియార్థవిషయా వియదుత్పత్తిం ప్రతిపాదయతి. ఆత్మనోపి “౪ నజాయతే” ఇతి ప్రతిషేధా దనుత్పత్తిః. ౨.

(వే-దీ.) (అస్తితు) వియత ఉత్పత్తిః “౨ ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః” ఇతిశ్రుతేః. అతీన్ద్రియార్థవిషయయా శ్రుత్యా ప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నవియదుత్పత్తిప్రతిపాదనం సమ్భవత్యేవ. “౫ నాగ్నినా సిఞ్చేత్” ఇతివ దయోగ్యమిత్యర్థః. ౨.

౧॥ ఛాం - ౬ - ౨ - ౩. ౨॥ తై - ఆనం - ౧అను. ౨. ౩॥ ౨ముం - ౧ - ౩. ౪॥ కఠ - ౨ - ౧౮. ౫॥
~~~~~~

ప్రతిపాదయితుం సమర్థైవ. † నచ శ్రుతిప్రతిపన్నేఽర్థే తద్విరోధినిరవయవత్వాదిహేతుక మనుత్పత్త్యనుమాన ముదేతు మలమ్, † ఆత్మనోప్యనుత్పత్తిః ననిరవయవత్వప్రయుక్తేతివక్ష్యతే.

† పు న శ్చో ద య తి.

౩॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చ. ౩.

౩. ※ ౧ † తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశ స్సమ్భూత. ఇత్యాది వియదుత్పత్తిశ్రుతి ర్గౌణీతి కల్పయితుం యుక్తమ్— * ౨ తత్తేజోఽసృజతేతి సిసృక్షోర్బ్రహ్మణః ప్రథమం తేజ ఉత్పద్యత ఇతి తేజ ఉత్పత్తిప్రాథమ్యేన వియదుత్పత్తిప్రతిపాదనాసమ్భవాత్, * ౩ వాయుశ్చాన్తరిక్షంచైతదమృతమితి వియతోఽమృతత్వశబ్దాచ్చ.

† కథమేకస్య సమ్భూతస్యాకాశాపేక్షయాగౌణత్వ, మగ్న్యాద్యపేక్షయా ముఖ్యత్వ, మితిచేత్. తత్రాహ

౪॥ సూ. స్యాచ్చైకస్యబ్రహ్మశబ్దవత్. ౪.

౪. ఏకస్యైవ ※ ౧ తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశే ముఖ్యత్వాసమ్భవాత్ గౌణతయా

మానాన్తరంచేత్ - కాలాత్యయాపదిష్టత్వమ్ - కాలవిశేషావచ్ఛిన్నస్యైవహి నభస ఉత్పత్తి రుచ్యతే. నేదానీం కాలవిశేషావచ్ఛిన్నం నభో న ప్రత్యక్షాదిగోచరమ్ - కిన్తు శాస్త్రైకసమధిగమ్యమ్. అతో ధర్మిగ్రాహకమానబాధః. నిరవయవద్రవ్యత్వహేతో ర్మహదాదిష్వనైకాన్త్యమ్, విశేషణాసిద్ధిశ్చ - వియదేకదేశోపాదానే పఞ్చీకరణవచనాత్. ※ ఆకాశవాయుతేజాంసి సలిలం పృథివీ తథా । శబ్దాదిభిర్గుణైర్బ్రహ్మ న్సంయుక్తాన్యుత్తరోత్తరైరితిసంయోగవిశేషవచనాచ్చసర్వగతద్రవ్యత్వహేతో రపి విశేషణాసిద్ధిశ్చస్యాత్. మహదాదీనాం సద్భావః శాస్త్రప్రామాణ్యవాదిభిరభ్యుపగన్తవ్యఇత్యర్థః. † (నచేతి) అత్రకాలాత్యయాపదేశోఽభిప్రేతః. † కిం తర్హ్యాత్మనోప్యుత్పత్తిమత్త్వం స్యాత్ - నిరవయవద్రవ్యత్వస్యాసాధకత్వాదిత్యత్రాహ (ఆత్మనోపీతి).

†ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (పునరితి).

౩. ౩॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చ. † గౌణవృత్తేశ్శబ్దధర్మత్వాత్తత్రాపిస్త్రీలిఙ్గాన్తత్వాచ్చ శ్రుతిర్విశేష్యా. ప్రస్తుతార్థవశాచ్ఛ్రుతివిశేషావగమ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (తస్మాదితి) తేజః ప్రభృతేః పశ్చా న్నవియదుత్పత్తి స్సమ్భవతి - పూర్వమపిన - తేజః ప్రాథమ్యాదిత్యర్థః. ※ ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్య ఇత్యత్ర వ్యాప్తిమాత్రేణ సామ్యవివక్షాయామపి సమ్భవాత్, ※ ఆకాశశరీరం బ్రహ్మేత్యాదేః సూక్ష్మనిర్మలస్వరూపత్వాభిప్రాయేణ నిర్వాహసమ్భవాచ్చ పూర్వపక్షసాధకత్వేనానుపన్యాసః. పూర్వపక్షేఽవాన్తరసాధ్యవిషయహేతుద్వయరూపత్వా దసమ్భవశబ్దయోరేకసూత్రప్రతిపాద్యతా - అతో న సూత్రభేదో యుక్తః.

† ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (కథమి).

౪ ౪॥ సూ. స్యాచ్చైకస్యబ్రహ్మశబ్దవత్. ※ † తపసాబ్రహ్మ విజిజ్ఞాసస్వ తపోబ్రహ్మేత్యాదిప్రయోగోఽనుసన్ధేయః. ※ అన్నంబ్రహ్మ※ఆనన్దో

౩॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చ. ౩. ౪॥ సూ. స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్. ౪.

(వే-సా.) "౨ తత్తేజోఽసృజత" ఇతిప్రాథమ్యవచనాత్, "౧ ఆకాశస్సమ్భూతః" ఇతిశ్రుతిః గౌణీ "౩ వాయుశ్చాన్తరిక్షఞ్చైతదమృతమ్" ఇతి శబ్దాచ్చ ౩.

(వే-దీ.) "౨ తత్తేజోఽసృజత" ఇతి ప్రతిపన్నతేజఃప్రాథమ్యవిరోధాత్ మధ్యే వియదుత్పత్తి ర్నసమ్భవతీత్యుత్పత్తిశ్రుతి ర్గౌణీ - ౧ "౩ వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమ్" ఇత్యమృతత్వశ్రవణాచ్చ. ౩.

(వే-సా.) ఏకస్య సమ్భూతశబ్దస్యాకాశే గౌణత్వ మన్యత్ర ముఖ్యత్వమ్, అనుషఙ్గే సంభవత్యేవ, శ్రవణావృత్తివత్. యథైకస్య బ్రహ్మశబ్దస్య "౪ తస్మాదేతత్ బ్రహ్మ నామ రూప మన్నఞ్చ జాయతే" ఇతి ప్రకృతౌ గౌణత్వమ్. "౪ తపసా చీయతే బ్రహ్మ" ఇతి ముఖ్యత్వ మావృత్తౌ. ౪.

(వే-దీ.) "౧ ఆకాశస్సమ్భూతః - ఆకాశా ద్వాయుః - వాయో రగ్నిః" ఇత్యాదిషు సర్వత్రానుషక్తస్యైకస్య సమ్భూత శబ్దస్య ఆకాశే గౌణత్వం వాయ్వాదిషు ముఖ్యత్వంచ సమ్భవతిచ బ్రహ్మశబ్దవత్ యథైకస్య బ్రహ్మశబ్దస్యైకప్రకరణే శ్రూయమాణస్య "౪ తస్మా దేతి ద్బ్రహ్మనామ రూప మన్నంచ జాయతే ఇతి ప్రధానే గౌణత్వమ్, "౪ తపసా చీయతే బ్రహ్మ" ఇతి బ్రహ్మణి ముఖ్యత్వంచ. శ్రవణావృత్తావివానుషఙ్గేప్యభిధానావృత్తే రనుషఙ్గేపి తత్తుల్యఇత్యభిప్రాయః. ౪. ౧॥ తై-ఆనం-౧అను-౨. ౨॥ ఛాం-౬-౨-౩. ౩॥ బృ-౪-౩-౩. ౪॥ ౧ముం౧-౯, ౮.

ప్రయుక్తస్యసమూాఖ్యాతశబ్దస్య * ౧ వాయో రగ్నిరిత్యాదిష్వనుషక్తస్య ముఖ్యత్వం స్యాదేవ - బ్రహ్మశబ్దవత్ యథా బ్రహ్మశబ్దః * ౨ తస్మా దేత ద్బ్రహ్మ నామ రూప మన్నంచ జాయత ఇత్యత్ర ప్రధానే గౌణతయా ప్రయుక్తస్తస్మిన్నేవ ప్రకరణే * ౨ తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతోఽన్న మభిజాయతఇతి బ్రహ్మణి ముఖ్యతయా ప్రయుజ్యతే - తద్వత్ † అనుషఙ్గేచ శ్రవణావృత్త్యావివాభిధానావృత్తిర్విద్యతఏవేత్యర్థః.

† పరిహరతి.

౫॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాఽహానిరవ్యతిరేకాత్. ౫.

౫. ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణాన్యాసాం వియదుత్పత్తివాదినీనాం శ్రుతీనాం గౌణత్వం కల్పయితుం న యుజ్యతే-యతః ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యైవ వియదుత్పత్తిరఙ్గీకృతా - * ౩ యేనాశ్రుతం శ్రుత మిత్యాదినా బ్రహ్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాత్. తస్యాహి ప్రతిజ్ఞాయాః అహాని రాకాశస్యాపి బ్రహ్మకార్యత్వేన తదవ్యతిరేకాదేవ భవతి.

౬॥ సూ. శబ్దేభ్యః. ౬.

౬. ఇతశ్చ వియదుత్పత్తిః ఛాన్దోగ్యే ప్రతీయతే - *౪ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేకమేవాద్వితీయమితి ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణశబ్దాత్, * ౫ ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వ మిత్యేవ మాదిశబ్దేభ్యశ్చ కార్యత్వేన బ్రహ్మణోఽవ్యతిరేక

బ్రహ్మేతి ప్రయోగానుదాహరణం తస్య ముఖ్యాముఖ్యవిషయత్వాభావాత్. అన్నాదిష్వపి బ్రహ్మబుద్ధ్యైహి బ్రహ్మశబ్దప్రయోగః. † బ్రహ్మశబ్దోఽస్మిన్ప్రకరణే ద్విః ప్రయుక్తః - అత్రతువనుషఙ్గః - తత్కథ మేకస్య ముఖ్యత్వగౌణత్వవిభాగఇత్యత్రాహ (అనుషఙ్గేచేతి) అనుషఙ్గశ్రవణావృత్త్యోః ఫల మభిధానావృత్తిరేవ. అభిధానశబ్దేనాత్ర ముఖ్యాముఖ్యసాధారణశబ్దవ్యాపారమాత్రం వివక్షితమ్, బోధనార్థం హ్యనుషఙ్గః - నహ్యేకస్మిన్వాక్యేఽనుషఙ్గాపేక్షా - ప్రయుక్తత్వాత్. అతోఽనుషఙ్గో వాక్యాన్తరే. వాక్యాన్తరస్థస్య గౌణత్వంచ యుక్తమ్ - బోధనవ్యాపారభేదాత్. సకృత్ప్రయుక్తస్యహి ముఖ్యత్వగౌణత్వవిరోధః - వ్యాపారైక్యాత్. నహ్యేకబోధనవ్యాపారస్య ముఖ్యత్వగౌణత్వే సమ్భవతః, ప్రయోగభేదేప్యవిరోధో వ్యాపారభేదాత్ - అతోఽనుషఙ్గేపి వ్యాపారభేదాన్ముఖ్యత్వగౌణత్వావిరోధః. తస్మా దర్థౌచిత్యాదుభయత్రాపి సమాధిభఙ్గః కార్యఇతి.

† రాద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (పరిహరతి).

౫. ౫॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాఽహానిరవ్యతిరేకాత్ కార్యకారణభావాభావేపి నిత్యసిద్ధముక్తాత్మనా మవ్యతిరేకో బ్రహ్మశరీరత్వేన భవతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం బ్రహ్మకార్యత్వేన తదవ్యతిరేకా దిత్యుక్తమ్. మృత్పిణ్డకార్యాదిదృష్టాన్తవశాత్ కార్యతయైవావ్యతిరేకో వివక్షిత ఇతిభావః.

౬. ౬॥ సూ. శబ్దేభ్యః. * ఐతదాత్మ్యమితి వాక్యం కార్యభూతం కృత్స్నం కారణభూతబ్రహ్మాత్మకమిత్యేతదర్థపరత్వాదుపాత్తమ్. ఆత్మ

౫॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాఽహానిరవ్యతిరేకాత్. ౫. ౬॥ సూ. శబ్దేభ్యః. ౬.

(వే-సా.) పరిహరతి "౩ యేనాశ్రుతంశ్రుతమ్" ఇత్యాదినా ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాయా అహానిః - వియదాదేర్బ్రహ్మకార్యత్వేన తదవ్యతిరేకాదేవ. ౫.

(వే-దీ.) పరిహరతి "౩ యేనాశ్రుతం శ్రుతమ్" ఇతి బ్రహ్మవిజ్ఞానేనాకాశాదిసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా అహానిః ఆకాశస్యాపి బ్రహ్మణ ఉత్పత్త్యా తదవ్యతిరేకాదేవభవతి. ౫.

౧॥ తై-ఆ-౧-౨. ౨॥ ౧ముం-౧-౯, ౮. ౩॥ ఛాం-౬-౧-౩.

(వే-సా.) "౧ ఆకాశస్సంభూతః" ఇత్యాది శబ్దేభ్యః అవగతాం వియదుత్పత్తిమ్ "౪ తత్తేజోఽసృజత" ఇత్యత్రాకాశశబ్దావచనావగతం తేజసః ప్రాథమ్యమనని వారయితుం క్షమమ్. ౬.

౪॥ ఛాం-౬-౨-౧, ౩. ౫॥ ఛాం-౬-౮-౭.

(వే దీ.) ఇతశ్చ. "౪ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్" "౫ ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వమ్" ఇత్యాదిభ్యో బ్రహ్మణః ప్రాక్సృష్టే రేకత్వావధారణసర్వాత్మకత్వాదివాదిభ్య శ్శబ్దేభ్యశ్చ వియదుత్పత్తిః ప్రతీయతే. "౪ తత్తేజోఽసృజత" ఇత్యేతస్మిన్వాక్యే ఆకాశోత్పత్త్యవచనాత్ప్రతీయమానం తేజఃప్రాథమ్యం సమానప్రకరణస్థైః ప్రకరణాన్తరస్థైశ్చ శబ్దైః ప్రతీయమానాం వియదుత్పత్తింననివారయతీత్యభిప్రాయః. ౬.

ప్రతీతేః. † నచ * ౧ తత్తేజోఽసృజతేతి తేజస ఉత్పత్తిశ్రుతి ర్వియదుత్పత్తిం వారయతి–† వియదుత్పత్త్యవచనమాత్రేణ తేజసః ప్రతీయమానం ప్రాథమ్యం శ్రుత్యన్తరప్రతిపన్నాం వియదుత్పత్తిం న నివారయితుమలమ్.

౭॥ సూ. యావద్వికారంతువిభాగోలోకవత్. ౭. ౧॥ ఛాం-౬-౨-౩.

౭. తుశబ్దశ్చార్థే. * ౨ †ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వ మిత్యాదిభి రాకాశస్య వికారత్వవచనేన తస్యాకాశస్య బ్రహ్మణో విభాగః - ఉత్పత్తిరప్యుక్తైవ - లోకవత్ యథాలోకే ఏతే సర్వే దేవదత్తపుత్రా ఇత్యభిధాయ తేషుకేషాంచి త్తత ఉత్పత్తివచనేన సర్వేషా ముత్పత్తి రుక్తా స్యాత్ - తద్వత్. † ఏవంచసతి ※ ౩ వాయుశ్చాన్తరిక్షంచైతదమృతమితి సురాణామివ చిరకాలస్థాయితాభిప్రాయమ్. ౨॥ ఛాం-౬-౮-౭. ౩॥ బృ-౪-౩-౩.

౮॥ సూ. ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః. ౮.

౮. అనేనైవహేతునా మాతరిశ్వనో వాయో రప్యుత్పత్తిర్వ్యాఖ్యాతా. వియన్మాతరిశ్వనోః † పృథగ్యోగకరణం ౪ తేజోఽతస్తథాహ్యాహేతి మాతరిశ్వపరామర్శార్థమ్. ౪॥ బ్రహ్మ - ౨ - ౩ - ౧౦.

శబ్దోఽన్తర్యామిణ మాహ. ఏతచ్ఛబ్దేన కారణత్వం పూర్వప్రస్తుతం వివక్షితమ్. యః కారణావస్థస్యాత్మా - సఏవ కార్యావస్థస్యాపి జగత ఆత్మేత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన * సన్మూలాః సోమ్యేమాః * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాది వివక్షితమ్. † (నచేతి) నహి ఘటోత్పత్తివచనం పటోత్పత్తిం వారయతీత్యర్థః. † ప్రాథమ్యం వారయతీత్యత్రాహ (వియదుత్పత్తీతి) ప్రాథమ్యంనామ కిం స్వకార్యాపేక్షయా పూర్వత్వమ్ - ఉత కార్యాన్తరపూర్వకత్వాభావః. ఆద్యే వియదుత్పత్తి రబాధితా స్యాత్. నద్వితీయః - పూర్వభావికార్యాన్తరనిషేధాశ్రవణాత్. తేజస ఉత్పత్తిమాత్రం హి శ్రుతమ్ - నాన్యానుత్పత్తిః - అతః ప్రాథమ్యం నశ్రుతమ్. అతోఽశ్రుతేన శ్రుతప్రహాణ మయుక్తమ్ - శ్రుతేనాశ్రుతకల్పనం హి యుక్తమ్. కించ - అన్యానుత్పత్త్యశ్రవణేపి ప్రాథమ్యం కేనావగతమ్. అన్యోత్పత్త్యవచనాదితిచేత్ - తర్హ్యార్థేన ప్రాథమ్యేన శ్రుతోత్పత్తిబాధన మనుపపన్నమ్. కించ - క్వచిత్ కస్యచి దవచన మన్యత్రాపి తత్ప్రతిపత్తిం వారయతి చేత్ - సర్వశాఖాప్రత్యయనయో నిర్విషయ స్స్యాదితి భావః. సిద్ధాన్తేపి పరమసాధ్యహేతుత్వే సత్యసమస్తపదోపాత్తత్వాత్ శబ్దేభ్యఇతిసూత్రభేదః. అవాన్తరసాధ్యవిషయహేతుభేదానాం పరమసాధ్యేపి సమస్తపదోపాత్తహేతూనామపి, హ్యేక సూత్రప్రతిపాద్యత్వం దృష్టమ్.

౭, ౭॥ సూ. యావద్వికారంతు విభాగో లోకవత్. వికారత్వమ్ - కార్యత్వమ్. ※ † (ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమిత్యాదిభిరితి) అత్రాదిశబ్దేన వీకతావధారణాదివివక్షితమ్. † (ఏవంచసతీతి) అసఙ్కుచితార్థత్వే వాయోరప్యనుత్పత్తిప్రసఙ్గ ఇతిభావః.

౮. ౮॥ సూ. ఏతేనమాతరిశ్వావ్యాఖ్యాతః. † నేద మతిదేశసూత్రమ్-అతో నాధికశఙ్కేత్యభిప్రాయేణాహ (పృథగితి) వియన్మాత రిశ్వనో రుభయో రప్యుత్పత్తి రవక్తవ్యా - తత్రైకసూత్రేణ వక్తుం శక్యేపి సూత్రపృథక్కరణ ముత్తరత్ర పరామర్శార్థ మిత్యర్థః. యోగః - సూత్రమ్.

౭॥ సూ. యావద్వికారంతు విభాగో లోకవత్. ౭. ౮॥ సూ. ఏతేనమాతరిశ్వావ్యాఖ్యాతః. ౮.

(వే-సా) "౨ ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వమ్" ఇత్యాదినా ఆకాశాదేరపి వికారతావగమాత్, త్తేజఃప్రభృతి విభాగవచనం సర్వస్య ప్రదర్శనార్థమితి నిశ్చీయతే, యథాచ లోకే "౫ దశేమే దేవదత్తపుత్రాః" ఇత్యుక్త్వా తేషు కేషాఞ్చి దుత్పత్తివచనమ్. ౭. ౫॥

(వే-దీ.) యద్యపి ఛాన్దోగ్యే "౧ తత్తేజోఽసృజత" ఇతివ దాకాశోత్పత్తిః స్వరూపేణ నాభిధీయతే - తథాపి తస్మిన్నేవ "౨ ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వమ్" ఇత్యాదినాఽకాశాదే స్సర్వస్య వస్తునో బ్రహ్మవికారత్వవచనాత్ యావద్వికారం విభాగః - ఉత్పత్తిరుక్తైవేతి గమ్యతే లోకవత్ యథా లోకే "౬ సర్వ ఏతే దేవదత్తపుత్రాః" ఇత్యభిధాయ తేషాం కేషాఞ్చిద్దేవదత్తా దుత్పత్తివచనమ్, సర్వేషాం తత ఉత్పత్తిప్రతిపాదనార్థమితి గమ్యతే. ఆకాశస్యామృతత్వవచనమ్, సురాదివచ్చిరకాలస్థాయిత్వవిషయమిత్యభిప్రాయః. ౭. ౬॥

(వే-సా.) "౪ తేజోఽతః" ఇత్యాది వక్తుం వాయోః పృథగుపాదానమ్. ౮.

(వే-దీ.) అనేనైవ న్యాయేన మాతరిశ్వనోఽప్యుత్పత్తిరుక్తా. నాయం న్యాయాతిదేశః-అధికాశఙ్కాఽభావాత్. ౪ తేజోఽతస్తథాహ్యాహ ఇతి వాయోస్తేజస ఉత్పత్తిం వక్తుం పృథగుపాదానమ్. ౮.

౯॥ సూ. అసమ్భవస్తుసతోఽనుపపత్తేః. ౯.

౯. తుశబ్దోఽవధారణార్థః. అసమ్భవః - అనుత్పత్తిః సతః - బ్రహ్మణఏవ. తద్వ్యతిరిక్తస్య కస్యచిదప్యనుత్పత్తిర్నసమ్భవతి – అనుపపత్తేః. † ఏతదుక్తం భవతి – వియన్మాతరిశ్వనో రుత్పత్తిప్రతిపాదన ముదాహరణార్థమ్. ఉత్పత్త్యసమ్భవస్తుసతః - పరమకారణస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః. తద్వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్యావ్యక్తమహదహఙ్కారతన్మాత్రేన్ద్రియవియత్పవనాదికస్య ప్రపఞ్చస్యైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాదిభి రవగతకార్యభావస్యానుత్పత్తిర్నోపపద్యతఇతి.

వియదధికరణం సమాప్తమ్.

---

౯. ౯॥ సూ. అసమ్భవస్తుసతోనుపపత్తేః. † నను-నబ్రహ్మణోఽనుత్పత్తి ర్వక్తవ్యా - బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవియదాదే రుత్పత్తి రుక్తా - పునరనుత్పత్త్యసమ్భవః కేషా ముచ్యతే - అనుపపత్తిశ్చ కస్యేత్యత్రాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి) మహదాదీనా మనుత్పత్తి ర్నిషిధ్యతే. అనుపపత్తిరేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాఽహానేరిత్యర్థః. ఆదిశబ్దేనైకతావధారణాదిర్వివక్షితః.

పరేతు వియదుత్పత్తే రనుత్పత్తేశ్చ శ్రుతిసిద్ధత్వాచ్ఛ్రుతయో విప్రతిషిద్ధాఇతి పూర్వఃపక్షః - అనుత్పత్తిరేవేతి నవిప్రతిషేధఇతి సిద్ధాన్త్యేకదేశీ - ఉత్పత్తిరేవేతి న విప్రతిషేధఇతి సాక్షాత్సిద్ధాన్తిన ఇత్యధికరణశరీరం వర్ణయన్తి. తత్ర బ్రూమః - విప్రతిషేధమాత్రస్య పూర్వపక్షత్వ మయుక్తమ్ - తస్య పరమసాధ్యత్వాభావాత్. యథా కారణత్వేనచాకాశాదిష్విత్యధికరణస్య శ్రుతివైవిధ్యాత్సంశయమూలత్వేపి విప్రతిషేధేన హేతునా బ్రహ్మకారణవాదానాదరేణ ప్రధానకారణవాదస్య జ్యాయస్త్వే పర్యవసితః పూర్వః పక్షః, అతో విప్రతిషేధమాత్రస్య పూర్వపక్షీకరణ మయుక్తమ్. అతఏవహి నాత్మాశ్రుతేరిత్యస్యచ శ్రుతివైవిధ్యాత్సంశయమూలత్వేపి న విప్రతిషేధమాత్రం పూర్వపక్షితమ్ - అపితూత్పత్తిం సిద్ధాన్త్యేకదేశిమతం కృత్వా అనుత్పత్తిస్సిద్ధాన్తితా అతో విప్రతిషేధస్య క్వచిత్పర్యవసాన మపేక్షితమ్. తత్ర కిం సృష్టిశ్రుతివిప్రతిషేధాత్ ప్రధానకారణవాదగ్రాహ్యత్వమ్ - ఉత సృష్టిశ్రుతీనా మర్థాన్తరపరత్వమ్ - ఉతాప్రామాణ్యమేవేతి. నతావ దాద్యః - ప్రధానకారణవాదపరత్వేపి శ్రుతివిప్రతిషేధస్య స్థితత్వాత్, తత్ర వక్తవ్యస్య బ్రహ్మకారణవాదేపి తుల్యత్వాత్, నాప్యన్యపరత్వమ్ - అన్యాభావాత్. ✻ బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ప్రకృతం బ్రహ్మవేదనం బ్రహ్మణ స్సర్వకారణత్వోక్తిముఖేన స్తూయతే - అతోఽన్యపరత్వమితిచేత్. న -✻ కారణంతు ధ్యేయఇతి వేద్యబ్రహ్మణః కారణత్వలక్షణకత్వాత్ లక్షణవిప్రతిషేధే లక్ష్యబ్రహ్మవేదనస్యాసమ్భవాత్ స్తుత్యనుపపత్తేః. నాపి వేదాప్రామాణ్యమ్ - ప్రథమే కాణ్డే తత్ప్రామాణ్యస్య సమర్థితత్వాత్. అతః పర్యవసానస్థలాభావేన విప్రతిషేధమాత్రస్య పూర్వపక్షీకరణాయోగా దనుత్పత్తిం పూర్వపక్షీకృత్య ఉత్పత్తిసిద్ధాన్తీకరణం యుక్తమ్. సూత్రయోజనాచానుపపన్నా - అశ్రుతేః - ఛాన్దోగ్యే వియదుత్పత్త్యశ్రవణాత్. అస్తితు - తైత్తిరీయకే వియదుత్పత్తిరస్తీతి వ్యాఖ్యాతమ్. వియదుత్పత్తౌ శ్రూయమాణాయామపి క్వచిచ్ఛ్రవణాభావస్య హేతుతయోపన్యాసోఽనుపపన్నః. అనధీతశాఖాన్తరపురుషాభిప్రాయేణ హేతూక్తిరితిచేత్ - తర్హ్యనధీతషష్ఠప్రపాఠకపురుషాభిప్రాయేణ పృథివ్యాద్యనుత్పత్తే రప్యుపన్యస్య సూత్రకారేణ నిరసనీయత్వం ప్రసజేత్. మహీమహీధరాదీనాం యుగపత్సర్గప్రలయాహి కేషాంచి దనభిమతౌ. అస్తితువితి సూత్రస్య విప్రతిషేధసమర్థనాయ ఉత్పత్తిసద్భావపరతయా పూర్వపక్షవిషయత్వ మప్యయుక్తమ్ - సిద్ధాన్తప్రతిజ్ఞాయా అధ్యాహార్యత్వప్రసఙ్గాత్, అనధ్యాహారసమ్భవే తదయోగాచ్చ. గౌణ్యసమ్భవాదిత్యాదేశ్చ సూత్రస్య సిద్ధాన్త్యేకదేశిమతవిషయత్వంతు పరోక్తాధికరణశరీరప్రతిక్షేపేణ వ్యుదస్తం భవతి. యావద్వికారంతువితి సూత్రం విభక్తత్వహేతునా ఘటాదివన్నభసః కార్యత్వానుమానపరం వర్ణితమ్. తదయుక్తమ్ - హేత్వనుపపత్తేః. విభక్తత్వం నామ యద్యేకస్మాత్కార్య

౯॥ సూ. అసమ్భవస్తు సతోఽనుపపత్తేః. ౯.

(వే-సా.) అసంభవస్తు పరస్య బ్రహ్మణఏవ, ఇతరస్య "౧సదేవ" ఇత్యవధారణాద్యనుపపత్తే రుత్పత్తిరేవ. ౯. ౧॥ ఛాం - ౬ - ౨ - ౧.

(వే-దీ.) తుశబ్దోఽవధారణార్థః. సతః పరమకారణస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః అసమ్భవః - ఉత్పత్త్యసమ్భవః. తద్వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్యైవ ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాద్య నుపపత్తేః సమ్భవ ఉక్తఇత్యభిప్రాయః. ౯.

తయా విభక్తత్వమ్ - తదా సాధ్యావిశిష్టో హేతుః. యది భిన్నత్వమ్ - ప్రాగభావే భావరూపాజ్ఞానేచ వ్యభిచారః. తదుభయవ్యతిరిక్తత్వేసతి భిన్నత్వ మాత్మని వ్యభిచరతి - ఆత్మాహ్యవిద్యా తత్కార్యేభ్యో భిన్నః, ప్రాగభావావిద్యా వ్యతిరిక్తశ్చ. ఉక్తేభ్యో ఽతిరిక్తత్వేసతి భిన్నత్వం వ్యర్థవిశేష్యమ్ - వ్యవచ్ఛేద్యాభావాత్. ప్రాగభావావిద్యాబ్రహ్మాన్యత్వం కార్యత్వే హేతురితిచేత్ - సూత్రే విభాగపదవిరోధస్స్యాత్. విభక్తత్వంహి సౌత్రో హేతుస్స్వరూపోజ్జనాయామ్. విభాగశబ్దేనాపి పూర్వోక్తాత్త్రికా దన్యత్వం వివక్షితమితిచేన్న - ఆకాశసహితాచ్చతుష్టయాద న్యత్వ ముపాధిస్స్యాత్. నచైతావతా పక్షేతరతోపాధినా సర్వానుమానోచ్ఛేదః - చతుష్టయస్యాపి పక్షత్వాభావేన తదన్యత్వస్య పక్షేతరత్వాభావాత్. ఏతేనమాతరిశ్వేతిసూత్ర మతిదేశాధికరణ మిత్యుక్తమ్. తదయుక్తమ్ - అధికశఙ్కాయా అభావాత్. సర్వగతద్రవ్యత్వాదిహేతుప్రసఙ్గపరిహారాచ్ఛఙ్కాన్యూనత్వైవ. ※ సైషా నస్తమితా దేవతా యద్వాయురితి శ్రుత్యాఽధికశఙ్కేతిచేన్న - * వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైత దమృత మిత్యమృతత్వశ్రవణస్య వియన్మాత్రనిశ్వాసేనాస్తుల్యతయా పరిహారస్య తుల్యత్వాత్, అనస్తమితశబ్దస్యామృతశబ్దతుల్యార్థతయా పృథక్పరిహరణీయత్వాభావాచ్చ, బ్రహ్మణోఽపి కారణత్వాదేవ గగనాదివ త్కార్యత్వ మాశఙ్క్య తన్నిరాసపరం అసమ్భవఇత్యాదిసూత్ర మధికరణాన్తర మాహుః.

కార్యత్వశఙ్కానిరాసః కిం యుక్త్యా - ఉత శ్రుత్యా. నాద్యః - యుక్తే రభావాత్. నను-కార్యత్వానుపపత్తిరేవ యుక్తిః - నహ్యసతస్సదుత్పత్తిః - ※ కథమసతస్సజ్జాయేతేతి తన్యాయః ప్యుదస్తత్వాత్. నతావత్సద్విశేషా త్సన్మాత్రోత్పత్తిః - విశేషేభ్యస్సామాన్యోత్పత్త్యదర్శనాత్. సామాన్యేభ్యోహి విశేషోత్పత్తి ర్దృష్టా. నాపి సన్మాత్రా త్సన్మాత్రోత్పత్తిః - అసత్యతిశయే ప్రకృతివికారభావానుపపత్తేరితిచేన్న - పూర్వకాలాత్సతః పాశ్చాత్త్యసదుత్పత్త్యుపపత్తేః. పూర్వాపరభావాతిరిక్తవిశేషో నావశ్యాపేక్షితః - సదృశపరిణామపరమ్పరాయాః శాస్త్రప్రామాణ్యవాదిభిరభ్యుపగతత్వాత్, పూర్వోత్తరజ్వాలాసు సదృశీషు పౌర్వాపర్యాతిరిక్తాదర్శనాచ్చ. అతో యుక్తిరుద్ధతేతి నతయా శఙ్కానిరాసః. యది శ్రుత్యా - తర్హి కృతకరత్వప్రసఙ్గః, అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేరిత్యాదిషు ※ నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మమ్ * సబాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజఇతి నిత్యత్వాజత్వాదిధర్మకస్యైవ బ్రహ్మణో భూతయోనిశబ్దేన పరమకారణతయా నిర్దిష్టస్య పరమాత్మత్వనిర్ణయాత్తద్విరుద్ధాశఙ్కోత్థానంహి నోపపద్యతే.

అపరేతు శబ్దాదిగుణానాం దిక్కాలాదీనాంచ సృష్ట్యశ్రవణాన్నిత్యత్వమాశఙ్క్య అద్వితీయశ్రుత్యనుపపత్త్యా తన్నిరాసక మధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి. తదప్యయుక్తమ్ - శబ్దాదీనాం ద్రవ్యావస్థారూపాణా ముత్పత్త్యన్తరనైరపేక్ష్యస్య సత్కార్యవాదసమర్థనేనాప్యర్థసిద్ధత్వాత్, ※ పద్భ్యాం భూమి ర్దిశశ్శ్రోత్రాత్ * సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి * కలా ముహూర్తాః కాష్ఠాశ్చ అహోరాత్రాశ్చ సర్వశః । అర్ధమాసా మాసా ఋతవ స్సంవత్సరశ్చ కల్పన్తామితి దిక్కాలోత్పత్తిశ్రవణేనచ నిత్యత్వాశఙ్కానుదయాత్. తర్కమాత్రావష్టమ్భపరవాదివిప్రతిపత్తినిరాసార్థోఽయ మారమ్భ ఇతిచేన్న - తస్య తర్కపాదసాధ్యత్వే నేహాసఙ్గతత్వాత్. నచ నభోభాగమాత్రం దిశః, సూర్యాదిగతివిశేషఃకాలఇతిచ యుక్తమ్ - * నాభ్యా ఆసీ దన్తరిక్షం శీర్ష్ణో ద్యౌ స్సమవర్తత * దిశః శ్రోత్రాదితి, ※ సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథా పూర్వ మకల్పయత్ ఇతి పృథగుత్పత్తిశ్రవణాత్. అతఏవోత్పత్తి ర్దిక్కాలావచ్ఛేదకవిషయేతి శఙ్కాచ నిరస్తా భవతి. నాప్యుత్పత్తిశ్రుతి ర్దిక్కాలాదిదేవతామాత్రవిషయేతి వాచ్యమ్ - అధిష్ఠేయభేదాభావేఽధిష్ఠాతృదేవతాభేదానుపపత్తేః. ఆదిత్యాదిగతివిశేషఏవ కాలశ్చేత్ - * అగ్రఇతి సూర్యాదిసృష్టేః ప్రాగేవకాలదర్శనమ్, ※ రూపాన్తరం తద్ద్విజ కాలసంజ్ఞమితిన ప్రధానపురుషాతిరిక్తకాలస్మరణంచ విరుధ్యతే. అతస్తన్మతమప్యనుపపన్నమ్.

ప్రథమాధ్యాయశేషః పాదద్వయేనావసిత ఇత్యన్యే. తదయుక్తమ్ - పాదచతుష్టయస్యాపి ప్రథమాధ్యాయశేషత్వాత్. వేదాన్తానాం బ్రహ్మైకకారణతాపరత్వంహి ప్రథమాధ్యాయార్థః - తత్ర సాక్షాదుపయోగోఽనేకాన్తవాదనిరాసాదీనామపి నాస్తి - ప్రధానాద్యుపయోగః తృతీయచతుర్థయో రప్యస్తి - కార్యదౌస్థ్యస్యకారణదౌస్థ్యాపాదకత్వాత్తత్పరిహారస్య తత్పరిష్కారహేతుత్వాచ్చ. అన్యేషాం పక్షేప్యాద్యయోస్సూత్రయో ర్మాతరిశ్వవిషయసూత్రస్యచ యోజనావైషమ్యం పూర్వవ దత్రోత్తరం వేదితవ్యమ్. గౌణ్యసమ్భవాదితి - శ్రుత్యన్తరవిరోధా దసమ్భవః. శ్రుత్యన్తరంచ ※ ఖం పురాణం వాయురః ఖమితి హస్మాహేతి, ※ త్రిరాత్రం ఖ మేతత్ పుష్పాన్తమితిచ. పురాణమేకం ఖమ్ - అపరం ఖం పుష్పవ ద్వినాశీత్యుచ్యతే. ఏవంసతి గగనద్వయాసమ్భవాత్ ఘటోత్పత్త్యా ఘటాకాశస్యేవ బ్రహ్మాణ్డోత్పత్త్యా తదవచ్ఛిన్నాకాశస్యోత్పత్తి రుపచర్యతే - అతో నవ్యోమ్నో ముఖ్యోత్పత్తిరిత్యాహుః. వ్యోమ్న ఏకత్వే వ్యోమశబ్దస్య కృత్స్నవ్యోమవిషయత్వాత్ పురాణమిత్యాదివిశేషణస్య వ్యవచ్ఛేద్యాసమ్భవః పరిహ్రియతేస్యాచ్చైకస్యేతి - బ్రహ్మణ ఏకత్వేపి * ఏతద్వై సత్యకామ పరంచాపరంచేతి బ్రహ్మశబ్దస్య బ్రహ్మైకదేశోపలక్షణతయా ఏకదేశాన్తరం యథావ్యవచ్ఛేద్యం తద్వదోవ్యమశబ్దస్యాప్యుపపత్తిరిత్యాహుః. ప్రతిజ్ఞేతిశబ్దేభ్య ఇత్యన్తమేకం సూత్రమ్ - గగనాకార్యత్వే ప్రతిజ్ఞాహాని మాశఙ్క్య అకార్యత్వేపి భోక్తృవర్గస్యేవ నభసోపి బ్రహ్మావ్యతిరిక్తత్వాత్ప్రతిజ్ఞాయా అహానిః - అవ్యతిరేకశ్చ - ఆత్మైవేదం సర్వమిత్యాదిశబ్దేభ్య స్సిద్ధఇత్యాహుః. ఏవఞ్చ గౌణీత్యాది, శబ్దేభ్యఇత్యన్తం పూర్వపక్షవిషయమ్. యావదితి - యావన్తో మహదాదయో

౧౦॥ సూ. తేజోఽతస్తథాహ్యాహ. ౧.

౧. † బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య బ్రహ్మకార్యత్వ ముక్తమ్ - ఇదానీం వ్యవహితకార్యాణాం కిం కేవలాత్తత్తదనన్తరకారణభూతా ద్వస్తున ఉత్పత్తిః - ఆహోస్విత్తత్తద్రూపా ద్బ్రహ్మణఇతి చిన్త్యతే. కిం యుక్తమ్. కేవలాత్తత్తద్వస్తునఇతి. కుతః. తేజస్తావత్ అతః - మాతరిశ్వనఏవోత్పద్యతే - * ౧ వాయోరగ్నిరితిహ్యాహ.

వికారాః - తావన్తో విభాగాః సూక్ష్మా శ్శక్తిరూపా స్సవితురివ ప్రభా బ్రహ్మణ స్సన్తి - లౌకికపురుషాణా మివేశ్వరస్యాపి కార్యకారణవస్థా వ్యవహారాః శ్రూయన్తే - అత స్సూక్ష్మ మాకాశం పరమం వ్యోమ - తస్మా దన్యతు వ్యోమ్న ఉత్పత్తి రస్తీత్యాహుః. తత్ర తావత్ * ఖం పురాణమితి శ్రుతివిరోధా దుత్పత్త్యసమ్భవా ద్గౌణీత్యయుక్తమ్ - శబ్దాచ్చేత్యనేన పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. * వాయు శ్చాన్తరిక్షం చైత దమృత మిత్యమృతత్వశ్రుతేః పురాణత్వశ్రుతేశ్చ కో భేదః. యతః పురాణత్వశ్రుతివిరోధా దసమ్భవో నవివక్షితః - అతఏవ పురాణత్వాదివిశేషణస్య వ్యవచ్ఛేద్యాసమ్భవపరిహారపరత్వం స్యాచ్చైకస్యేతిసూత్రస్యాప్యయుక్తమ్. ప్రతిజ్ఞాహానిరితి సూత్రస్యచ పూర్వపక్షవిషయతయైవ తత్ర శఙ్కావిశేషపరిహారపరత్వమయుక్తమ్ - తథానత్యధికరణసిద్ధాన్తసాధకయుక్తే రనుక్తిప్రసఙ్గాత్. యావద్వికారమితిసూత్రం సిద్ధాన్తసాధకయుక్తిపరమ్ - తత్రహి తుశబ్దశ్రుతఇతిచేన్న - తస్య పరాపరవ్యోమభేదేన పురాణత్వోత్పత్తిమత్త్వవిరోధపరిహారపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్, పరిహారశ్చసాధకయుక్త్యన్తర ఉపన్యస్తే యుజ్యతే - అన్యథా వ్యోమ్న ఏకత్వాత్ పురాణత్వశ్రవణాచ్చ ఉత్పత్తి ర్గౌణీతి వదతోఽన్యోన్యాశ్రయోద్ఘాటనస్య సుకరత్వాత్. ఉత్పత్తే రగౌణత్వే తతః పురాణవ్యోమ్నోఽన్యత్వమ్ - తస్యాన్యత్వా దుత్పత్తే రగౌణత్వమితి. నను - గగనభేదే ప్రమాణోపస్థాపకం సూత్రమితిచేత్; యది తయో ర్వ్యోమ్నో రుత్పత్త్యనుత్పత్తిభ్యాం భేద ఉపస్థాప్యతే - తదానీ మౌపాధికభేద మాశ్రిత్య గౌణోత్పత్త్యా ప్రమాణనిర్వాహ ఉపపద్యతే. యద్యాకారాన్తరేణ వ్యోమ్నో భేద కృ్ళప్తిః - తర్హ్యుత్పత్తే ర్గౌణత్వేపి న ఉపపద్యతే - ఉత్పత్తే రగౌణత్వే హేతోస్సూత్రితత్వాభావాత్. కించ - అవ్యక్తా త్పర మక్షరం పరం వ్యోమేతి భవతాం మతమ్. తస్యచ పురాణత్వమయుక్తమ్ - * అక్షరం తమసి లీయతఇతి లయశ్రవణాత్. ఆపేక్షికం పురాణత్వ మస్తీతిచేత్ - తర్హి వ్యోమభేదాభావేపి ఘటాకాశబ్రహ్మాణ్డావచ్ఛిన్నాకాశయోరివ పురాణత్వాపురాణత్వయో రవిరోధ స్స్యాచ ఇత్యుత్పత్తి ర్గౌణీ స్యాత్. అతఏవ ప్రళయశ్చ తత్ర గౌణస్స్యాత్. యదా ప్రతిజ్ఞాహానిరితిసూత్రం సిద్ధాన్తసాధకం, తదానీం భవదుక్తశఙ్కా దూరోత్సారితా స్యాత్. తచ్చ పూర్వం దర్శితమ్. ఛాన్దోగ్యే గగనోత్పత్త్యవచనేపి తత్సిద్ధిప్రతిపాదనం చాపేక్షిత మస్మిన్ సూత్రే కృతం స్యాత్. అతఏవ తత్ర తుశబ్దోపి చార్థో ద్రష్టవ్యః - అన్యథాఽనుపపత్తే ర్దర్శితత్వాత్.

వియదధికరణం సమాప్తమ్.

---

౧. ౧౦॥ సూ. తేజోఽతస్తథాహ్యాహ. † అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మేతి) మహదాదీనాం తత్త్వానాం కిం కేవలా త్పూర్వపూర్వతత్త్వమాత్రాదుత్పత్తిః - ఉత తత్తద్రూపా ద్బ్రహ్మణ ఇతి. కిమ్ ※ ఆకాశా ద్వాయు రిత్యాదిష్వాకాశాదిశబ్దాః ఆకాశాదిమాత్రపరాః - ఉత తదవస్థబ్రహ్మ

ఆకాశాదివ్యవహితకార్యాణామపి సాక్షాత్ బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిం వక్తుం పూర్వపక్షమాహ.

౧౦॥ సూ. తేజోఽతస్తథాహ్యాహ. ౧.

(వే-సా.) తేజః వాయోరేవోత్పద్యతే న సాక్షా ద్బ్రహ్మణః “౧ వాయోరగ్నిః” ఇతి ఆహ. ౧.

(వే-దీ.) “౧ ఆకాశాద్వాయుః” ఇత్యాదివ్యవహితకార్యాణి కిం స్వానన్తరా దాకాశాదేః కేవలా దుత్పద్యన్తే - ఉత తత్తచ్ఛరీరా త్పరస్మా ద్బ్రహ్మణ ఇతి సంశయః. స్వానన్తరాదేవేతి పూర్వఃపక్షః - “౧ ఆకాశాద్వాయుః - వాయో రగ్నిః” ఇతి తస్మాత్కేవలా దేవోత్పత్తిశ్రవణాత్. “౨ ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణః” ఇతి పరస్మా ద్బ్రహ్మణ స్సర్వస్యోత్పత్తివాదః, పరమ్పరయాప్యుపపద్యతే. రాద్ధాన్తస్తు - “౩ తత్తేజఐక్షత - బహుస్యామ్. తా ఆపఐక్షన్త” ఇతి బహుభవనసఙ్కల్పపూర్వకసృష్ట్యుపదేశాత్. కేవలస్యతాదృశసఙ్కల్పానుపపత్తేః, “౪ య స్తేజసి తిష్ఠన్ - యస్య తేజశ్శరీరమ్...యస్యాకాశశ్శరీరమ్” ఇతి సర్వేషాం పరబ్రహ్మశరీరత్వశ్రవణాచ్చ తత్తచ్ఛబ్దవాచ్యా త్పరస్మా ద్బ్రహ్మణ ఏవ సాక్షాత్తేజఃప్రభృతీనామపిసృష్టిః. సూత్రార్థస్తు తేజోఽతస్తథాహ్యాహ - అతః - వాయోరేవ కేవలా దుత్పద్యతే తేజః, తథాహ్యాహ శ్రుతిః. “౧ వాయోరగ్నిః” ఇతి. ౧.

౧॥ తై - ఆ - ౧అను - ౨. ౨॥ ముం - ౧ఖం - 3. 3॥ ఛాం - ౬ - ౨ - 3. ౪॥ బృ - ౫ - ౭ - ౧౪.

౧౧॥ సూ. ఆపః. ౨.

౨. ఆపోఽపి అతః - తేజస ఏవోత్పద్యన్తే - * ౧ అగ్నే రాపః * ౨ తదపోఽసృజతేతిహ్యాహ.

౧౨॥ సూ. పృథివీ. ౩.

౩. పృథివీ అద్భ్య ఉత్పద్యతే - * ౧ అద్భ్యః పృథివీ * ౩ తా అన్న మసృజన్తేతిహ్యాహ.

† నన్వన్నశబ్దేన కథం పృథివ్యభిధీయతే. అత ఆహ.

౧౩॥ సూ. అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః. ౪.

౪. మహాభూతసృష్ట్యధికారాత్పృథివ్యేవాన్నశబ్దేనోక్తేతి ప్రతీయతే. † అదనీయస్య సర్వస్య పృథివీవికారత్వాత్

పరాఇతి. కిమ్ * తేజ ఐక్షతేత్యాదిష్వభిధ్యానలిఙ్గం తేజఃప్రభృతిశబ్దానాం తదవస్థబ్రహ్మపరతా మవగమయతి - నేతి. కిం తేజఃప్రభృతిశబ్దానాం తదవస్థపరత్వే లక్షణా స్యాత్ - నేతి. కిం తేజః ప్రభృతిశబ్దానా మపర్యవసానవృత్త్యా బ్రహ్మాభిధానే వ్యుత్పత్తివిరోధాదిదోషో భవతి - నేతి. యదా భవతి - తదానీ మపర్యవసానేన బ్రహ్మాభిధానాసమ్భవేన లక్షణాప్రసఙ్గా దభిధ్యానలిఙ్గస్య తేజః ప్రభృతిశబ్దానాం బ్రహ్మపరతావగమకత్వాభావా దాకాశాదిశబ్దానా మాకాశాదిమాత్రపరత్వేన కేవలాకాశాదేరేవ వాయ్వాద్యుత్పత్తిరితి భవతి. యదా వ్యుత్పత్తిభఙ్గాదిదోషో నభవతి - తదానీ మపర్యవసానేన బ్రహ్మాభిధానసమ్భవేన లక్షణాప్రసఙ్గాభావా దభిధ్యానలిఙ్గస్య తేజఃప్రభృతిశబ్దానాం బ్రహ్మపరతావగమకత్వా దాకాశాదిశబ్దా స్తదవస్థబ్రహ్మపరా ఇత్యాకాశాద్యవస్థాత్ బ్రహ్మణఏవ వాయ్వాద్యుత్పత్తిరితి సిధ్యతి. నను - ప్రకృత్యధికరణే కృత్స్నస్య బ్రహ్మోపాదానకత్వనిశ్చయాత్, అవస్థితేరిత్యాదిషు జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరాత్మభావసిద్ధే, స్తత్ర చాన్తర్యామిబ్రాహ్మణే సర్వతత్త్వానాం విశేషతశ్శరీరత్వావగమాచ్చ కేవలాత్తత్తద్వస్తునో వాయ్వాద్యుత్పత్తిరితి పూర్వపక్షానుత్థానా దనారమ్భణీయత్వమ్. నైవమ్ - ఏకస్య కార్యస్య బ్రహ్మప్రసూతత్వకథనాత్, పశ్చాత్తత్తత్కారణవ్యవహితతత్త్వసృష్టిక్రమనిర్దేశబలాచ్చ తేషాం తత్త్వానాం పరమాత్మశరీరత్వశ్రవణం సృష్ట్యనన్తరానుప్రవేశకృతమాపచారికమ్ - * తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదితి శ్రుతేః. అభిధ్యానంచ గౌణమ్. సర్వస్య బ్రహ్మజత్వశ్రుతిశ్చ పారమ్పర్యాభిప్రాయేతి పూర్వపక్షోత్థానాత్.

౨. ౧౧॥ సూ. ఆపః. అత స్తథాహ్యాహేత్యనుషఙ్గః.

౩. ౧౨॥ సూ. పృథివీ. అత్రాప్యనుషఙ్గః.

† ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి).

౪. ౧౩॥ సూ. అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః. అధికారః - ప్రస్తావః. † అన్నశబ్దస్య పృథివీవాచకత్వప్రకారమాహ (అదనీయస్యేతి) కారణే

౧౧॥ సూ. ఆపః. ౨. ౧౨॥ సూ. పృథివీ. ౩. ౧౩॥ సూ. అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః. ౪.

(వే-సా.) "౧ అగ్నే రాపః" ఇతిశ్రుతేః ఆపః అగ్నేః. ౨.

(వే-దీ.) అత స్తథాహ్యాహ ఇత్యనువర్తతే, అతః తేజస ఏవ కేవలాత్ ఆపః ఉత్పద్యన్తే - "౧ అగ్నే రాపః" "౨ తదపోఽసృజత" ఇతిహ్యాహ.

(వే-సా.) పృథివీ అద్భ్యః, "౧ అద్భ్యఃపృథివీ" ఇతిశ్రుతేః. ౩. ౧॥ తై-ఆ-౧-౨. ౨॥ ఛాం-౬-౨-౩.

(వే-దీ.) ఏవం పృథివ్యద్భ్య ఉత్పద్యతే - "౧ అద్భ్యఃపృథివీ" "౩ తా అన్న మసృజన్త ఇతి హ్యాహ. ౩. ౩॥ ఛాం-౬-౨-౪.

(వే-సా.) "౩ తా అన్నమసృజన్త" ఇత్యన్నశబ్దేన పృథివ్యేవాభిధీయతే, మహాభూతసృష్ట్యధికారాత్. "౪ యత్కృష్ణం తదన్నస్య" ఇతిపృథివీరూపవిధానాత్, "౧ అద్భ్యః పృథివీ" ఇతి శబ్దాభిధానాచ్చ. ౪.

అన్నశబ్దేన కథం పృథివ్యభిధీయత ఇత్యవగమ్యతే. తత్రాహ.

(వే-దీ.) అన్నశబ్దేన పృథివ్యుచ్యతే - మహాభూతసృష్ట్యధికారాత్, పశ్చాదపి మహాభూతరూపసఙ్కీర్తనే "౪ యత్కృష్ణం తదన్నస్య" ఇతి రూపకీర్తనాత్ సమానప్రకరణే "౧ అద్భ్యఃపృథివీ" ఇతిపృథివీశబ్దశ్రవణాచ్చ. ౪. ౪॥ ఛాం-౬-౪-౧.

కారణే కార్యశబ్దః. తథా వాక్యశేషే భూతానాం రూపసంశబ్దనే * ౧ య దగ్నే రోహితం రూపం తేజస స్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యేత్యప్తేజసో స్సజాతీయమేవాన్నశబ్దవాచ్యం ప్రతీయతే. శబ్దాన్తరంచ సమానప్రకరణే * ౨ అగ్నేరాపః అద్భ్యః పృథివీతి శ్రూయతే. అతః పృథివ్యేవాన్నశబ్దేనోచ్యత ఇత్యద్భ్యఏవ పృథివీ జాయతే. † ఉదాహృతా స్తేజఃప్రభృతయః ప్రదర్శనార్థాః. మహదాదయోఽపి స్వానన్తరవస్తున ఏవోత్ప ద్యన్తే - యథాశ్రుత్యభ్యుపగమావిరోధాత్. * ౩ ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణో మన స్సర్వేన్ద్రియాణిచ। ఖం వాయు ర్జ్యోతి రాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ * ౪ తస్మా దేత ద్బ్రహ్మ నామ రూప మన్నంచ జాయతే * ౨ తస్మాద్వా † ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః * ౫ తత్తేజోఽసృజతేత్యాదయో బ్రహ్మణః పరమ్పరయా కారణత్వేప్యుపపద్యన్త ఇతి.

ఏవంప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౧౪॥ సూ. తదభిధ్యానాదేవతుతల్లిఙ్గాత్సః. ౫.

౫. తుశబ్దా త్పక్షో వ్యావృత్తః. మహదాదికార్యాణామపి తత్తదనన్తరవస్తుశరీరక స్స ఏవ పురుషోత్తమః కారణమ్. కుతః. తదభిధ్యానరూపాత్తల్లిఙ్గాత్. అభిధ్యానమ్ - * ౫ బహుస్యామితి సఙ్కల్పః. * ౫ తత్తేజ ఐక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి * ౫ తా ఆప ఐక్షన్త బహ్వ్య స్స్యామః ప్రజాయేమహీత్యాత్మనో బహుభవనసఙ్కల్పరూపేక్షణశ్రవణాన్మహదహఙ్కారాకాశాదీనామపి కారణానాం తథావిధేక్షాపూర్వికైవ స్వకార్యసృష్టిరితి గమ్యతే. † తథావిధంచేక్షణం తత్తచ్ఛరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపపద్యతే. † శ్రూయతేచ సర్వశరీరకత్వేన సర్వాత్మకత్వం పరస్య బ్రహ్మణోఽన్తర్యామిబ్రాహ్మణే * ౬ యః పృథివ్యాం తిష్ఠ * ౬ యోఽప్సు తిష్ఠ * ౬ య స్తేజసి తిష్ఠ * ౬ యో వాయౌ తిష్ఠన్ * ౬ య ఆకాశే తిష్ఠన్, ఇత్యాది - † సుబాలోపనిషదిచ * ౭ యస్య పృథివీ శరీర మిత్యారభ్య * ౭ యస్యాహఙ్కారశ్శరీరమ్ * ౭ యస్య బుద్ధిశ్శరీరమ్ * ౭ యస్యావ్యక్తం శరీర మిత్యాది.

కార్యోపచారఇత్యర్థః. † ప్రకృతం పూర్వపక్ష మాహ (ఉదాహృతాఇతి) † బ్రహ్మణ స్సాక్షాదేవ తేషా ముత్పత్తిశ్రవణం కథ మిత్యత్రాహ (ఏతస్మాదితి)

౫. ౧౪॥ సూ. తదభిధ్యానాదేవతుతల్లిఙ్గాత్సః. తదభిధ్యానమ్ - బహుభవనవిషయాభిధ్యానమ్. తల్లిఙ్గమ్ - పరమాత్మలిఙ్గమ్. తేజః ప్రభృతీష్వీక్షణశ్రవణాత్ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన మహదాదీనామపి పరమాత్మశరీరతయా తుల్యన్యాయతయా తేష్వపీక్షాపూర్వికా సృష్టిరిత్యర్థః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (తథావిధంచేతి) † నకేవల మీక్షాపూర్వకసృష్ట్యా పరమాత్మన స్తచ్ఛరీరకస్యకారణత్వం గమ్యతే - అపితు తచ్ఛరీరకత్వం శ్రౌతమిత్యాహ (శ్రూయతేచేతి.) † ఈక్షణశ్రవణంహి తేజఃప్రభృతీనామ్ - నతు మహదాదీనామ్ - అత స్తేషామపీక్షణపూర్వకసృష్టిసిద్ధయే తత్కారణానామపి పరమపురుషశరీరత్వమాహ (సుబాలోపనిషదీతి).

రాద్ధాన్తమాహ.

౧౪॥ సూ. తదభిధ్యానాదేవతుతల్లిఙ్గాత్సః. ౫.

(వే-సా.) "౫ తత్తేజ ఐక్షత" "౫ తా ఆప ఐక్షన్త" ఇతి తదభిధ్యాన రూపాత్, "౫ తదైక్షత బహుస్యామ్" ఇత్యేతత్స్వరూపాత్ పరమాత్మకారణత్వలిఙ్గాత్ స ఏవ పరమాత్మా, తేజఃప్రభృతి శరీరక స్తత్తచ్ఛబ్దై స్సాక్షాత్కారణత్వేనాభిధీయతే. ౫.

(వే-దీ.) తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. న తేజః ప్రభృతయః కేవలాః స్వానన్తరాణాం కారణాని - అపితు తత్తచ్ఛరీరః సః - పరమాత్మైవ తేషాం కారణమ్. కుతః. పరమాత్మసృష్టి లిఙ్గాత్ తథావిధాఽభిధ్యానాత్. యథైవహి "౫ తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత" ఇతి - తథైవ "౫ తత్తేజ ఐక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయ" ఇతి బహుభవనసఙ్కల్పరూపాభిధ్యానం దృశ్యతే. ఈదృశమభిధ్యానం పరమాత్మనఏవహిసమ్భవతి. ౫.

౧॥ ఛాం-౬-౪-౧. ౨॥ తై-ఆ-౧-౨. ౩॥ ౨ముం-౧-౩. ౪॥ ౧ముం-౧-౯. ౫॥ ఛాం-౬ ౨-౩. ౬॥ బృ-౫-౭-౩,౪,౧౪,౭,౧౨. ౭॥ సుబా-౭ఖం.

† యచ్చోక్తమ్ * ౧ ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చేత్యాదిషు శ్రూయమాణా బ్రహ్మణః ప్రాణాదిసృష్టిః పరమ్పరయాప్యుపపద్యత ఇతి - అత్రోచ్యతే.

౧౫॥ సూ. విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతే చ. ౬.

౬. † తుశబ్దోఽవధారణార్థః. † అవ్యక్తమహదహఙ్కారాకాశాదిక్రమాద్విపర్యయేణ యస్సర్వేషాం కార్యాణాం బ్రహ్మానన్తర్యరూపః క్రమః * ౧ ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యాదిషు ప్రతీయతే - † స చ క్రమస్తత్తద్రూపాద్బ్రహ్మణస్తత్తత్కార్యోత్పత్తేరేవోపపద్యతే. పరమ్పరయా కారణత్వే హ్యానన్తర్యశ్రవణముపరుధ్యేత - అతః * ౧ ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యాదికమపి సర్వస్య బ్రహ్మణః సాక్షాత్సమ్భవే ప్రోత్తమ్భనమ్.

౧౬॥ సూ. అన్తరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిఙ్గాదితి చేన్నావిశేషాత్. ౭.

౭. † విజ్ఞానసాధనత్వాదిన్ద్రియాణి విజ్ఞానమిత్యుచ్యన్తే. యదుక్తమ్ * ౧ ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యాదినా సర్వస్య బ్రహ్మణోఽనన్తరకార్యత్వం శ్రూయతే - అతశ్చానేన వాక్యేన సర్వస్య సాక్షాద్బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరభిధ్యానలిఙ్గావగతోత్తమ్భితఇతి - తన్నోపపద్యతే - క్రమవిశేషపరత్వాదస్య వాక్యస్య. † అత్రాపి సర్వేషాం క్రమప్రతీతేః. ఖాదిషు తావత్

ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యచ్చోక్తమితి).

౬. ౧౫॥ సూ. విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతే చ. † (తుశబ్దోఽవధారణార్థ ఇతి) * స్యురేవ తు పునర్వై చేత్యవధారణవాచిన ఇతి హి నైఘణ్టుకాః. † విపర్యయేణ క్రమం వ్యాచష్టే (అవ్యక్తేతి) పరోక్తక్రమవిపర్యయేణేత్యర్థః. † అతశ్శబ్దం వ్యాచష్టే (స చేతి) * ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యత్ర బ్రహ్మానన్తర్యప్రతీతిః స్వారస్యసిద్ధా. ఏవం వాక్యస్వారస్యేన బ్రహ్మానన్తర్యరూపక్రమప్రతిపత్తేర్బ్రహ్మణ ఏవ తత్తత్కార్యోత్పత్తిరిత్యర్థః. ఉత్తమ్భనమ్ - జ్ఞాపకమ్. ఏతస్మాత్ప్రాణో జాయతే - ఏతస్మాన్మనో జాయత ఇత్యన్వయాభిప్రాయేణైవముక్తమ్.

౭. ౧౬॥ సూ. అన్తరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిఙ్గాదితి చేన్నావిశేషాత్. † వ్యాఖ్యేయం పదం వ్యాచష్టే (విజ్ఞానేతి) † (అత్రాపి) న కేవలం

౧౫॥ సూ. విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతే చ. ౬. ౧౬॥ సూ. అన్తరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిఙ్గాదితి చేన్నావిశేషాత్. ౭.

(వే-సా.) పారమ్పర్యక్రమాత్ విపర్యయేణ "౧ ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః.. ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః" ఇత్యాది వాక్యాత్ యస్సాక్షాద్బ్రహ్మణస్సృష్టేరుపక్రమః, సోఽపి అతః తేజఃప్రభృతిశరీరకబ్రహ్మణ ఏవ సృష్టేః ఉపపద్యతే. ౬.

(వే-దీ.) "౨ ఆకాశాద్వాయుః - వాయోరగ్నిః" ఇతి పారమ్పర్యక్రమాత్ విపర్యయేణ "౧ ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చ । ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ" ఇతి సర్వేషాం బ్రహ్మానన్తర్యరూపో యః క్రమః - స చాత ఏవ - తత్తచ్ఛరీరాద్బ్రహ్మణస్సృష్టేః ఉపపద్యతే.

(వే-సా) భూతప్రాణయోరన్తరాళే ఇన్ద్రియగ్రామమనసీ క్రమేణ ఉత్పద్యేతే ఇత్యేతత్పరమిదం వాక్యమ్ "౧ ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః" ఇత్యాదిశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానరూపాత్ లిఙ్గాత్. అత ఇదమపి పారంపర్యక్రమపరమితి చేన్న. "౧ ఏతస్మాజ్జాయతే" ఇత్యస్య ప్రాణాదిపృథివ్యన్తేషు సర్వేషు ప్రత్యేకమన్వయావిశేషాత్. అతస్తేజఃప్రభృతీనామపి సాక్షాత్పరమాత్మైవ కారణమ్. ౭.

(వే-దీ.) విజ్ఞానసాధనత్వాదిన్ద్రియాణి ప్రాణశ్చ విజ్ఞానమిత్యుచ్యన్తే. "౧ ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః" ఇత్యేతద్వాక్యమ్. ఆకాశతన్మాత్రపఞ్చకయోరన్తరాళే విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ ఉత్పద్యేతే ఇత్యేతత్పరమ్, - విజ్ఞానమనసీ ఇతి ప్రాణస్యాపి ప్రదర్శనార్థమ్. "౩ పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ఇత్యారభ్య" ౩ వాయురాకాశే లీయతే ఆకాశమిన్ద్రియేషు ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే" ఇతి ప్రళయక్రమప్రత్యభిజ్ఞానాత్ తల్లిఙ్గాత్ అతో న శ్రుత్యన్తరవిరుద్ధత్వాత్ సాక్షాద్బ్రహ్మణస్సర్వేషాం సృష్టిపరమిదం వాక్యమ్. అపి తు శ్రుత్యన్తరసిద్ధపారమ్పర్యక్రమపరమితి చేత్. పరిహరతి, నావిశేషాత్ భూతతన్మాత్రాన్తరాళే విజ్ఞానమనసోరుత్పత్తావపి తత్తచ్ఛరీరకబ్రహ్మాభిధాయిత్వాద్భూతేన్ద్రియమనః ప్రాణశబ్దానాం సర్వేషాం సాక్షాదుత్పత్త్యవిశేషాత్ తత్పరమేవేదం వాక్యమ్. ౭.

౧॥ ము-౨-౧-౩. ౨॥ తై-ఆ-౧అను-౨. ౩॥ సుబా-౨ఖం.

శ్రుత్యన్తరసిద్ధః క్రమోఽత్రాపి ప్రతీయతే-తైత్తిరీయకే స్సహ పాఠలిఙ్గా ద్భూతప్రాణయో రన్తరాళే విజ్ఞానమనసీఅపి క్రమేణోత్ప ద్యేతే ఇతి ప్రతీయతే- అత స్సర్వస్య సాక్షాద్బ్రహ్మణఏవ సమ్భవస్యోత్పత్త్యభ్యన మిదం వాక్యం నభవతీతిచేత్. † తన్న-అవిశేషాత్ ※౧ † ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యనేనావిశేషాత్ విజ్ఞానమనసోః ఖాదీనాంచ. ※౧ † ఏతస్మా జ్జాయత ఇత్య నేన సాక్షాత్సమ్భవరూపసమ్బన్ధస్యాభిధేయస్య సర్వేషాం ప్రాణాదిపృథివ్యన్తానా మవిశిష్టత్వా త్సఏవ విధేయః - నక్రమః. † శ్రుత్యన్తరసిద్ధక్రమవిరోధాచ్చ నేదం క్రమపరమ్- ※౨ † పృథివ్యప్సు ప్రలీయత ఇత్యారభ్య ※౨ తమఃపరే దేవ ఏకీ భవతీత్యన్తేన క్రమాన్తరప్రతీతేః. అతోఽవ్యక్తాదిశరీరకా త్పరస్మా ద్బ్రహ్మణఏవ సర్వకార్యాణా ముత్పత్తిః. † తేజఃప్రభృ తయశ్చ శబ్దా స్తదాత్మభూతం బ్రహ్మైవాభిదధతి.	౧॥ ఐముం-౧-౩. ౨॥ సుబా-౨ఖం.

† నన్వేవంసర్వశబ్దానాం బ్రహ్మవాచిత్వేసతి తైస్తైశ్శబ్దైః తత్తద్వస్తువ్యపదేశోవ్యుత్పత్తిసిద్ధ ఉపరుధ్యేత తత్రాహ.

౧౭॥ సూ. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తుస్యాత్తద్వ్యపదేశోభాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్. ౮.

౮. తుశబ్దశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. నిఖిలజఙ్గమస్థావరవ్యపాశ్రయ స్తత్తచ్ఛబ్దవ్యపదేశః భాక్తః-వాచ్యైకదేశే భజ్యత ఇత్యర్థః. † సమస్తవస్తుప్రకారిణో బ్రహ్మణః, ప్రకారభూతవస్తుగ్రాహిప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయత్వాద్వేదాన్త శ్రవణా త్ప్రాక్ప్రకార్యప్రతీతేః, ప్రకారిప్రతీతిభావభావిత్వాచ్చ తత్పర్యవసానస్య, లోకే తత్తద్వస్తుమాత్రే వాచ్యైకదేశే

శ్రుత్యన్తరేష్వేవేతి భావః. తైత్తిరీయకే స్సహ పాఠలిఙ్గాత్ - అగ్నిప్రాయన్యాయాదిత్యర్థః. † (తన్నేతి) అవిశేషాదితిపదం వ్యాచష్టే (ఏతస్మాదితి) అనే నావిశేషాత్ - ※ ఏతస్మాజ్జాయతఇతి వాక్యప్రతిపన్నాన్వయావిశేషాత్. † తదేవ వివృణోతి (ఏతస్మాజ్జాయతఇతి) ※ ఏతస్మాదిత్యాదివాక్యాభి ధేయస్య సాక్షాత్సమ్భవరూపస్య సమ్బన్ధస్య ప్రాణాదిపృథివ్యన్తానా మవిశిష్టత్వాదిత్యర్థః. దీపసారయోస్తు ※ ఏతస్మాదితి పఞ్చమ్యన్తపదా న్వయావిశేషాదితి శబ్దపరం వ్యాఖ్యాతమ్. ఇదం త్వర్థపరమ్. † (శ్రుత్యన్తరసిద్ధక్రమవిరోధాచ్చేతి) ప్రాణోహి వాయుకార్యః - సహి ఖస్యా నన్తర ముత్పన్నః - నభూతేభ్యః ప్రాగుత్పన్నఇత్యర్థః. † క్రమవిరోధే ప్రమాణమాహ (పృథివ్యప్సు ప్రలీయతఇతి) † వ్యవహితకార్యాణామపి బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిశ్చేత్ - కథంతేజఃప్రభృతిశబ్దై రభిధానమిత్యత్రాహ (తేజఃప్రభృతయశ్చేతి).

† అనన్తరసూత్రం చోద్యపురస్సర మవతారయతి (నన్వితి) యత్ర శబ్దస్య వాచకత్వశక్తిః -
తత్ర వ్యుత్పత్తిరస్తి - అతో బ్రహ్మవాచకత్వేన వ్యుత్పత్త్యభావా న్నశబ్దస్య తద్వాచకత్వశక్తిరిత్యర్థః.

౮. ౧౭॥ సూ. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్. † హేతుఖణ్డం వివృణ్వ న్వాక్యార్థం యోజయతి (సమ స్తేతి) వ్యుత్పత్త్యభావో నవాచకత్వాభావప్రయుక్తః - అపితు ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వప్రయుక్తఇతి వ్యుత్పత్త్యభావస్యాన్యథాసిద్ధిరుక్తా

"తత్తేజ ఐక్షత" ఇతితేజఃప్రభృతిశబ్దాః లోకే తత్తద్వస్తువాచినః బ్రహ్మణి భాక్తా ఇత్యత్రాహ.
లోకే తత్తద్వస్తు వాచితయా సిద్ధస్య శబ్దజాతస్య బ్రహ్మణి వృత్తి రముఖ్యేత్యాశఙ్క్యాహ.

౧౭. సూ. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తుస్యాత్తద్వ్యపదేశోఽభాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్. ౮.

(వే-సా.) చరాచర వస్తుసమ్బన్ధితత్తద్వాచకశబ్దః బ్రహ్మణి అభాక్తః ముఖ్యఏవ, "౩ అనేన జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవా ణి" ఇతితు సర్వస్య వస్తునో నామరూప భాక్త్వస్యాత్మతయా బ్రహ్మానుప్రవేశః భావభావిత్వాత్. లౌకికాస్త్వేవమజానన్తోవాచ్యైకదేశేప్రయుఞ్జతే.

(వే-దీ) తుశబ్దశ్శఙ్కానివృత్త్యర్థః. స్థావరజఙ్గమవస్తువ్యపాశ్రయః. తద్వ్యపదేశః-తద్వాచిశబ్దో బ్రహ్మణి అభాక్తః - ముఖ్యఏవ. కుతః. తద్భా వభావిత్వాత్ తేజఃప్రభృతిషు ఆత్మతయా బ్రహ్మభావభావిత్వేన సర్వస్య వస్తునస్తచ్ఛరీరతయా తత్ప్రకారత్వాత్ తత్తద్వాచినాం శబ్దానాం తత్రైవ పర్యవసానాత్. ప్రకారవాచినాం శబ్దానాం ప్రకారిపర్యవసాయిత్వేనాభాక్తత్వం గవాదిశబ్దేషు సిద్ధమ్. ౮.	౩॥ ఛాం-౬-౩-౨.

తే తే శబ్దాః భఙ్త్వా భఙ్త్వా వ్యపదిశ్యన్తే. † అథవా - † తేజఃప్రభృతిభి శ్శబ్దై స్తత్తద్వస్తుమాత్రవాచితయా వ్యుత్పన్నై ర్బ్రహ్మణో వ్యపదేశో భాక్తస్స్యాత్ - అముఖ్య స్స్యా దిత్యాశఙ్క్య ౧ చరాచరవ్యపాశ్రయస్త్విత్యాద్యుచ్యతే. చరాచరవ్యపాశ్రయః తద్వ్యపదేశః - తద్వాచిశబ్దః. చరాచరవాచిశబ్దో బ్రహ్మణ్యభాక్తః - ముఖ్యఏవ. కుతః. బ్రహ్మభావ భావిత్వా త్సర్వశబ్దానాం వాచకభావస్య నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యాహి తథాఽవగతమ్. ౧॥ బ్ర-౨-౩-౧౭.

తేజోధికరణం సమాప్తమ్.

భవతి. అస్యాం యోజనాయాం ద్వితీయయోజనార్థ అర్థ స్సిధ్యతి. † సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మణి ముఖ్యత్వే ప్రమాణస్యాపేక్షితత్వాత్సాక్షా దర్థ మాహ (అథవేతి). † తత్ర శఙ్కాన్తర మాహ (తేజఇతి) చరాచరవ్యపాశ్రయ స్తద్వ్యపదేశః - చరాచరమాత్రవిషయపర్యవసాయిత్వేన వ్యుత్పన్న స్తద్వాచిశబ్దఇత్యర్థః. బ్రహ్మభావశబ్దేన బ్రహ్మానుప్రవేశ ఉచ్యతే - బ్రహ్మణ స్తత్ర భావోహ్యనుప్రవేశః. అస్యాం యోజనాయాం సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మవాచిత్వే ప్రమాణోపన్యాసః శ్రౌతస్స్యాత్. వ్యుత్పత్తివిరోధశఙ్కాపరిహారస్త్వర్థస్సిధ్యతి. ఏవం విశేషణభూతపృథివ్యాదిషు క్రమనిర్దేశో ముఖ్యః, బ్రహ్మణ స్తత్తద్వస్తువిశిష్టత్వాత్సర్వస్య బ్రహ్మప్రసూతత్వశ్రవణం ముఖ్యమ్, సర్వతత్త్వానాం యావద్ద్రవ్యసత్తాకవిశేషణతయా బ్రహ్మశరీరత్వం ముఖ్యమ్, అభిధ్యానంచాతఏవ ముఖ్యమ్ - అతస్సర్వశ్రుతిముఖ్యత్వం సిద్ధాన్త ఉక్తం భవతి.

పరేతు ※ ఆకాశాద్వాయురితి - ఆకాశాదనన్తరం వాయురుత్పన్నః - వాయోరనన్తర మగ్నిరుత్పన్న ఇతి నిర్వాహసమ్భవాత్, ※ తజ్జలానితి ※ ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణః ※ సతపస్తప్త్వేదం సర్వ మసృజతేత్యాది శ్రుతిభి రవిశేషేణ సర్వస్య బ్రహ్మజత్వావగమా, చ్ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణ తేజసో బ్రహ్మయోనిత్వం పూర్వపక్షీకృత్య ఆత్మనస్సమ్భూతః ※ పృథివ్యా ఓషధయఇతి పూర్వాపరపఞ్చమ్యో రుపాదానవిషయత్వ దర్శనా, న్మధ్యపాతిన్యాఅపి తథాత్వా, ద్వాయుయోనిత్వం తేజసః - బ్రహ్మజత్వంతు వాయుభావాపన్నబ్రహ్మణో జాతతయా పారమ్పర్యేణా ప్యుపపద్యతఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తచ్చిన్తనీయమ్. సిద్ధాన్తే కిం నిరసనీయమ్. యది బ్రహ్మయోనిత్వమాత్రమ్ - తదా కృత్స్నస్య బ్రహ్మోపాదానకత్వానుపపత్తిః. యది వాయ్వవస్థానాపన్నబ్రహ్మయోనిత్వం నిరసనీయమ్ - తదయుక్తమ్ - త్వన్మతే అధ్యాసాధిష్ఠానత్వస్యోపాదానలక్షణత్వాత్, ఘటస్సన్ - మృ దయం ఘటఇతి మృదవస్థసదాత్మకతయా ఘటప్రతీతివత్ తేజో ఽస్తి-ఆప స్సన్తీతి సద్రూపేణ ప్రతీయమానస్య తేజసో ఽపాంచ వాయుస్తేజః - తేజోజలమితి వాయో స్తేజోరూపతయా ప్రతీయమానత్వాభావాత్, అనవభాతస్యాధిష్ఠానత్వాయోగాచ్చ వాయుభావాద్యనాపన్నస్యైవ సన్మాత్రస్య తేజఃప్రభృత్యుపాదానత్వోపపత్తేః. నహి రజ్జు స్సర్పాత్మనా భూదళనాదే రుపాదానమ్ - భూదళనాధ్యాసదశాయాం సర్పాత్మనాఽనవభాతత్వాత్. యద్యనవభాత మప్యధిష్ఠానం స్యాత్ - సర్వం సర్వస్యాధిష్ఠానంస్యాత్. అనవభాతత్వావిశేషాత్. గోమయత్వానవభాసేపి గోమయస్య వృశ్చికోపాదానత్వ ముపపన్నమితిచేన్న - పరిణామానభ్యుపగమాత్. అనవభాతస్య పరిణామ ఉపపద్యతే - నత్వధ్యాసాశ్రయత్వమ్ - దర్శనస్య నియామకత్వాత్. నహి పురోవర్తిని భాస్వరద్రవ్యేఽనవభాతే రజతాధ్యాసః - అనవభాతమపి బీజ మఙ్కురాది పరిణామం భజతే. వాయ్వాదికంతేజోఽధ్యాసే సత్తయోపకారకమితిచేన్న - దిక్కాలాదృష్టేన్ద్రియతద్దోషవ్యతిరిక్తస్య భ్రాన్తౌ గురుత్వాదేరివ సత్తయోపకారకత్వాభావాత్. అత స్సద్రూపేణ ప్రతీతేర్వాయ్వాదిరూపేణాప్రతీతేశ్చ సన్మాత్రస్యైవోపాదానత్వోపపత్తేః తర్కాపేతశ్రుతేరపి తర్కానుగృహీతశ్రుతేః ప్రబలత్వాత్ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణ సద్యోనిత్వమేవ సిద్ధాన్తీకర్తవ్యమ్, ※ ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్ని రిత్యాదిష్వాకాశాదిశబ్దానాం లక్షణయా సన్మాత్రపరత్వంచాశ్రయణీయమ్. లక్షణైవ దోషఇతిచేత్. అహో భవతాం లక్షణాభీరుత్వమ్ - యే సత్యజ్ఞానానన్తత్వమాదిపదాని వ్యాచక్షతే. అనన్తరశబ్దాధ్యాహారేణాత్మనో వాయు స్సమ్భూతఇతి యోజనాపి వరమ్ - తర్కానుగృహీతశ్రుత్యన్తరైకార్థ్యాత్, ఉపక్రమావగతస్యాత్మమాత్రా త్సమ్భవస్య ప్రబలత్వా, దధ్యాహారపఞ్చమీవైరూప్యయో రనాదరణీయత్వాత్. కించ - బ్రహ్మయోనిత్వాకాశయోనిత్వచిన్తా కస్మా ద్వాయౌ నకృతా. సమ్భూతత్వశ్రవణరూపపూర్వపక్షలిఙ్గస్య తత్రాభావాదితిచేన్న - ※ ఏతస్మాజ్జాయతే - ఖం వాయు ర్జ్యోతి రాపఇతి పరమాత్మమూలత్వావగతేః. అతో నపూర్వపక్షలిఙ్గం తేజసి చిన్తాయాం హేతుః - కింతు ※ తదైక్షతేత్యభిధ్యానరూపసిద్ధాన్తలిఙ్గవత్త్వమ్. అతఏవ తేజోఽత ఇత్యాదిసూత్రాణాం పూర్వపక్షవిషయత్వ మవగమ్యతే. అతఏవ పృథివ్యధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్య ఇతినాధికరణాన్తరమ్ - కింతు పృథివీతి పృథక్సూత్ర మమ్భ్రాత్పృథివ్యుత్పత్తిపరమ్ - పూర్వపక్షవిషయతోపపాదనాత్. సిద్ధాన్తం వక్తుం విషయశుద్ధిపరం అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యఇతిసూత్రాన్తరమ్ - అన్నస్య పృథివీత్వే సిద్ధేహి కారణవిశేషచిన్తాప్రాప్తిః. సూత్రాన్తరత్వంచ హేతోః పూర్వసాధ్యేఽనన్వయాదవగమ్యతే, పూర్వపక్షసిద్ధాన్తసూత్రయో ర్మధ్యపాతిత్వాన్న పృథగధికరణత్వం న్యాయ్యమ్, తేజసి చిన్తనస్య సిద్ధాన్తయుక్తిమత్త్వనిబన్ధనత్వాదేవ అపరేషామపి పక్షే వ్యాఖ్యావైషమ్యం ప్రత్యుక్తమ్. వియదాదిభూతానామ్ ※ ఆకాశాద్వాయుః ※ తదపోసృజతేతి స్వాతన్త్ర్యేణ.

స్వకార్యే ప్రవృత్తిప్రతిషేధక మధికరణాన్తరమ్ - తదభిధ్యానాదితి సూత్ర మాహుః. తదయుక్తమ్ - రచనానుపపత్తేరిత్యత్ర అచేతనస్య స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రవృత్తినిషేధాత్, తథాపి ※ తత్తేజ ఐక్షతేతిచేతనత్వశ్రవణాత్సంశయ ఇతిచేన్న - అభిమానివ్యపదేశస్త్వితిసూత్రే అచేతనగతేక్షణాదీనా మభిమానిచేతనానుప్రవేశనిబన్ధనత్వస్యోక్తత్వాత్. తత్పూర్వపక్షసూత్రమితిచేత్ - తథాపి తస్య సూత్రకారేణాప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్ కృతకరత్వమ్, అతఏవ భవద్భిరపి పరమేశ్వరావేశాదీక్షణశ్రవణ మిత్యుక్తమ్, స్వాతన్త్ర్యప్రతీతిశ్చ చమసవదవిశేషాదిత్యత్ర దత్తోత్తరా - తత్ర ※ బహ్వీః ప్రజాః సృజమానామితి స్వాతన్త్ర్య ప్రతీతేపి ప్రకరణాదినా బ్రహ్మాత్మకత్వావగమేనహి స్వాతన్త్ర్యం నివారితమ్, ※ న స్వతన్త్రా కాచిత్ప్రకృతిః ప్రధానం నామాజామన్త్రేణామ్నాయతఇతి శక్యతే వక్తుం ప్రకరణాత్తు సా దైవీ శక్తి రితి హ్యుక్తం భవద్భిః. ఇహాపి తిస్రో దేవతా అనుప్రవిశ్యేతిప్రకరణే అనుప్రవేశో జ్ఞాయతే. - అతః కృతకరత్వమ్. విపర్యయేణతువితి - ప్రళయక్రమనిరూపణపరమధికరణాన్తరం పరైరుక్తమ్ - అనియతక్రమతుల్యత్వంచ సర్గక్రమతుల్యత్వంచ పూర్వపక్షీకృత్య ప్రళయస్య సర్గప్రతిలోమక్రమత్వం సిద్ధాన్తితమ్ - స్వకారణవ్యతిక్రమేణ కార్యాప్యయాయోగః, కార్యే ధ్రియమాణే కారణాప్యయాయోగశ్చ హేతు రుక్తః. తత్ర తావదధికరణాన్తరారమ్భోఽనుపపన్నః - ప్రళయే క్రమవైవిధ్యాశ్రవణేన సంశయానుపపత్తేః. ※ పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ఆపస్తేజసి లీయన్తే ఇత్యేకరూపఏవహి ప్రళయః శ్రూయతే. ※ సదేవసోమ్యేద మగ్రఆసీత్ ※ ఇదంవా అగ్రే నైవ కించనాసీ న్నద్యౌ రాసీ న్నపృథివీ నాన్తరిక్షమితిక్రమానుక్త్యా, ద్యుపృథివ్యాదిక్రమాన్తరోక్త్యాచ సంశయఇతి చేన్న - అనుక్తస్యాన్యతోగ్రాహ్యతయాఽనుక్తేస్సంశయహేతుత్వాయోగాత్, ※ ఇదంవా అగ్రే ఇత్యత్ర శ్రౌతక్రమాభావాత్, పాఠక్రమస్య శ్రౌతక్రమవిరోధే దుర్బలత్వాచ్చ. అయ మర్థోప్యధికరణే వ్యుత్పాద్యఇతిచేన్న. - భవద్భిః ※ నద్యౌరాసీదిత్యాదిపాఠక్రమస్య పూర్వపక్షితత్వాభావాత్. క్రమానియమసర్గక్రమౌహి పూర్వపక్షితౌ. ※ నద్యౌరిత్యాదిశ్రుతిస్త్వణ్డాన్తర్వర్త్యూర్ధ్వాధరమధ్యమరూపసర్వలోకప్రళయపరా - నత్వణ్డారమ్భకతత్త్వప్రళయపరేత్యవగమ్యతే - దివోఽన్తరిక్షస్యచ పృథగుపాదానాత్. అతో నక్రమాన్తరప్రతీతిః - అతోఽనారమ్భణీయత్వైవ స్యాత్, నచ కార్యస్థితిదశాయాం కారణప్రళయానుపపత్తిః - భస్మవృశ్చికస్థితిదశాయాం తన్తుగోమయవినాశదర్శనాత్. నచ స్వకారణ మతిక్రమ్య కారణకారణే ప్రళయశ్చానుపపన్నః - భస్మవృశ్చికయోస్తన్తుగోమయాతిక్రమేణ పృథివ్యాం ప్రళయాత్. పృథివ్యేవ భస్మవృశ్చికయో రుపాదానమ్ - నతన్తుగోమయే ఇతిచేన్న - విలక్షణా దుపాదానా ద్విలక్షణకార్యోత్పత్తౌ భవద్భిరేవ స్మృతిపాదే దృశ్యతేత్వితి సూత్రవ్యాఖ్యానే గోమయవృశ్చికాదిదృష్టాన్తోపన్యాస్యాత్, ఇష్టకాదిదాహేభస్మోత్పత్త్యదర్శనేన పృథివీమాత్రస్య భస్మవిశేషోపాదానత్వాయోగేన తన్తూనామేవ భస్మవిశేషోపాదానత్వస్యాభ్యుపగతత్వాచ్చ. అన్తరావిజ్ఞానేతిసూత్రమపి ※ ఆత్మన ఆకాశఇతి శ్రౌతక్రమభఙ్గపరిహారపరమ్ ※ ఏతస్మా జ్జాయత ఇత్యాదిమన్త్రస్య ఉత్పత్తిక్రమే వివక్షారాహిత్యప్రతిపాదకం వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తమ్ - ※ పృథివ్యప్సుప్రలీయత ఇత్యాకాశాదూర్ధ్వమ్ ※ తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే భూతాది ర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయత ఇత్యాదిశ్రుత్యైవ సిద్ధస్య క్రమభఙ్గస్య దుష్పరిహరత్వాత్. భూతానా మాత్మనశ్చాన్తరాళఇతి వ్యాఖ్యాన మప్యయుక్తమ్ - విజ్ఞానమనసీ ఇత్యన్తరాళావస్థితవస్తుద్విత్వానుపపత్తేః, విజ్ఞానశబ్దోహి విజ్ఞాయతే ఽనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా ఇన్ద్రియవర్గపరః - ప్రాణమనఇన్ద్రియవర్గాణాం త్రయాణాం నిర్దేశేపి ప్రాణ మనాదృత్య విజ్ఞానమనసీ ఇతి వ్యపదేశః కథ ముపపద్యతే. ప్రాణోపి యథాకథంచి దవయవశక్త్యా విజ్ఞాన శబ్దేన వివక్షిత ఇతిచేన్న - మనసిచావయవార్థే సమ్భవతి మధ్యగతం మనోబహిష్కృత్య వ్యవహితయోః ప్రాణేన్ద్రియవర్గయో రేకశబ్దేన వివక్షితత్వే కారణాభావాత్. అతః విజ్ఞానమనసీఇతి వ్యపదేశో భూతప్రాణయో రన్తరాళఇతి వ్యాఖ్యానస్య యుక్తతాం సూచయతి. చరాచరవ్యపాశ్రయస్త్వితిసూత్రమపి దేవదత్తో జాతో మృత ఇతి లౌకికానాం జన్మమరణవ్యపదేశాచ్చేతనస్య జాతకర్మాదివిధానాచ్చ జీవస్య జన్మప్రళయాశఙ్కాయ శాస్త్రీయకర్మఫలభోగానుపపత్త్యా, ※ జీవాపేతం వావ కిలేదం మ్రియతే నజీవో మ్రియతఇతిశ్రుత్యాచ తౌ నవస్తుతః స్తః - శరీరప్రాదుర్భావతిరోభావయోర్జన్మమరణశబ్దసద్భావాత్ స్థావరజఙ్గమశరీరవిషయౌ జన్మమరణశబ్దౌ జీవాత్మన్యుపచరితౌ - జాతకర్మాదికంచదేహప్రాదుర్భావాద్యపేక్ష మిత్యేవ మర్థపరం వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తమ్. కి మిద మధికరణం జీవస్య స్వరూపేణోత్పత్తినివారకమ్. - ఉత దేహోత్పత్త్యాదే రాత్మని నివారకమ్. నాద్యః - జీవస్యోత్పత్తిప్రళయనిషేధస్య నాత్మాశ్రుతేరిత్యనన్తరాధికరణసాధ్యతయా పూర్వోత్తరయో రధికరణయో రన్యతరస్య పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. అత్ర దేహాశ్రయౌ జన్మప్రళయౌ జీవే నిషిద్ధౌ - తత్ర వియదాదివత్ పరస్మా దాత్మన స్తస్యోత్పత్తిః నాత్మాశ్రుతేరితినిషిధ్యతఇతిచేన్న - దేహాత్మభేదాసిద్ధౌ తయోస్తత్ర ప్రతిషేధాభావాత్, తద్భేదసిద్ధౌ గృహోత్పత్తివినాశయోర్దేవదత్తఇవ శరీరజన్మమరణయో ర్జీవగతత్వశఙ్కాయా అనుదయా, దారమ్భానుపపత్తేః. దేహగతోత్పత్త్యాదే రాత్మని ప్రతిషేధాయ దేహాత్మభేద ఇహ సిషాధయిషితఇతిచేన్న - అస్మత్పక్షే ప్రథమకాణ్డఏవ దేహాత్మభేదస్య సిద్ధత్వాత్, తస్య యావత్ఫలస్థాయిత్వశఙ్కానివృత్తయే నిత్యత్వమాత్రస్య సమర్థనీయత్వాత్, త్వత్పక్షేచ ఏక ఆత్మనశ్శరీరే భావాదిత్యధికరణస్య దేహాత్మభేదసాధకతయా వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ పునరుక్తేర వర్జనీయత్వాత్. నను - తత్ర లోకాయతికనిరసనే తాత్పర్యమ్ - ఇహతు శాస్త్రీయ కర్మవైయర్థ్యానుపపత్త్యా దేహాతిరిక్తత్వం సిషాధయిషితమితి చేన్న - వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాధికరణఏవ అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసఙ్గముఖేన జీవతత్కర్మప్రవాహానాదిత్వసాధనేన దేహాతిరేకసిద్ధేః కృతకరత్వప్రసఙ్గాత్. కృతవిప్రణాశపరిహారోహి శాస్త్రవైఫల్యపరిహారః, నను - తథాపి నాత్మాశ్రుతే రిత్యధికరణవైఫల్యం స్యాత్ - తతఏవ జీవా

నాదిత్వసిద్ధేరితిచేన్న - ఏకత్వావధారణప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాదిభిః ప్రాప్తాయా జీవోత్పత్తేః తత్ర పరిహృతత్వాత్, శ్రుతిమూలాయా ఉత్పత్తిశఙ్కా
యాస్తత్రాపరిహృతత్వేన తదర్థ మారమ్భణీయత్వాత్. కించ - జన్మమరణశబ్దయోర్దేహ ప్రాదుర్భావతిరోభావానువిధాయిత్వేఽపి దేహాత్మభేదాసి
ద్ధౌ భాక్తత్వాసిద్ధిః - ఘటవిషయయో రుత్పత్తివినాశశబ్దయో రభాక్తత్వంహి తత్రాత్మభేదాభావాత్. దేహాత్మభేదే సిద్ధే విరుద్ధస్వభావతయాఽప్య
తార్థస్యానుపపత్తేరైక్యవ్యపదేశస్యాగ్నిర్మాణవక ఇత్యాది వ్యపదేశస్యేవ భాక్తత్వం సిధ్యతీతి నపృథక్సమర్థనీయత్వమ్. అత స్సూత్రవైయర్థ్యమ్.
జాతికర్మాదివిధిపరిహారపరత్వముక్తయుక్తమ్ - శఙ్కాయాః పరిహారస్య వా కణ్ఠోక్త్యభావే తయో రభిప్రేతత్వకల్పనాఽయోగాత్. కణ్ఠోక్తార్థోప
యుక్తతయా తదభిప్రేతత్వకల్పన మితిచేత్ - కణ్ఠోక్తతయా భవదభిమతార్థస్య సాధ్యత్వానుపపత్తే ర్దర్శితత్వాత్తదుపయోగితయాఽభిప్రేతత్వకల్ప
నానుపపత్తేః.——అగ్నేరాపః - తేజోఽత ఇత్యాదిసూత్రజాత మేనం వ్యాచక్షతే - తేజః అతః - బ్రహ్మణఏవోత్పద్యతే - నవాయోః - ఛాన్దో
గ్యే వాయోః తదుత్పత్త్యశ్రవణాత్, * వాయోరగ్నిరితి శ్రుతే ర్ముఖాధ్మానజన్యవాయునాఽగ్న్యుత్పత్త్యనువాదకతయోపపత్తేరితి, పూర్వపక్షం
కృత్వా ఏకస్య నమ్భూతశబ్దస్య క్వచిదుత్పత్తిప్రతిపాదకస్య క్వచిదనువాదకత్వాయోగాత్, పరమ్పరయా బ్రహ్మజత్వోపపత్తేశ్చ, వాయోరపి తేజ
ఉత్పద్యత ఇతి సిద్ధాన్తితమ్. క్వచి దవచననిమిత్తశఙ్కాయా ఆద్యాధికరణే భవద్భిః పరిహృతత్వాత్, తత్రాప్యవచనమాత్రస్య హేతుత్వానుపపత్తే
రస్మాభి ర్దర్శితత్వాచ్చ పూర్వపక్షోత్థానం నఘటతే. శ్రుతే ర్ముఖవాయునా జ్వలనోత్పత్త్యనువాదకత్వ మధికశఙ్కాస్పద మితిచేన్న - * ఆకా
శాద్వాయురితిశ్రుతేరపి ముఖవిచ్ఛిన్నాకాశాద్వాయూత్పత్తే రనువాదకత్వస్య శఙ్కాస్పదత్వాభావాత్. తత్రాపి శఙ్కాపరిహారావభిప్రేతావి
తిచేన్న - కారణభూతే వాయౌ కణ్ఠోక్తయో స్తయోః కార్యభూతే తేజస్యభిప్రేతతాయా ఏవోచితత్వాత్. క్వచి దవచనస్య హేతుత్వానుపపత్తే
ర్దర్శితత్వాదేవ తదప్యనపేక్షితమ్. ఛాన్దోగ్యే వాయో స్తేజఉత్పత్త్యకథనమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానానుపయోగాదిత్యప్యయుక్తమ్ - తేజ
సోఽపా ముత్పత్తేరప్యకథనీయత్వప్రసఙ్గాత్. తేజోరూపస్య బ్రహ్మణఏవ కారణత్వాత్ ప్రతిజ్ఞోపయోగఇతిచేత్ - తర్హి వాయురూపస్య బ్రహ్మ
ణః కారణత్వా త్తత ఉత్పత్తికథనస్యాపి నానుపయోగః. ఆపఇతి - * ఆప ఏవేద మగ్ర ఆసీదితి ప్రళయేఽప్యవస్థానశ్రవణా దాపో
నోత్పద్యన్తే. యద్వా బ్రహ్మణఏవోత్పద్యన్తే - నతేజసః - * తస్మా దాపోఽసృజ్యన్త * అపఏవ ససర్జాదావితివచనాత్. * అగ్నే రాపఇతి
తూష్మణాస్వేదోత్పత్తిం కిరణేభ్యో వృష్టింవా వదతీతి - అగ్నేరనన్తరం బ్రహ్మణ ఆప ఉత్పద్యన్తఇతి వార్థఇతి ద్వివిధం పూర్వపక్షం కృత్వా *
అగ్నే రాపఇతి శ్రుతావధ్యాహారాయోగాత్, సమ్భూతశబ్దార్థైకరూప్యాచ్చ * అగ్ర ఆసీదితి శ్రుతేః ప్రకృత్యన్తర్గతసూక్ష్మాప్సువిషయత్వా వాన్త
రప్రళయవిషయత్వయో రన్యతరసమ్భవాచ్చ తేజసోఽప్సూత్పత్తిరితి సిద్ధాన్తితమ్. * ఆప ఏవేద మగ్ర ఆసీదితి వాక్యస్య పార్థివస్య జగతోఽ
ప్సు ప్రళయపరత్వేనాపా మనుత్పత్తిపరత్వాప్రతీతేః పూర్వపక్షానుదయా దిద మయుక్తమ్. ఉత్పత్త్యవచనాత్పూర్వపక్షశ్చేత్ - పూర్వమేవ
పరిహృతఇతి నశఙ్కోత్థానమ్. అపాం బ్రహ్మణఏవోత్పత్తిః - నతేజసఇతిచ నశఙ్కోత్తిష్ఠతి - అవచనస్య పూర్వమేవ పరిహృతత్వా, దనన్తరశ
బ్దాధ్యాహారస్య * వాయో రగ్నిరిత్యత్రాప్యనాశఙ్కితస్య శఙ్కాస్థలత్వేవా తత్రైవ పరిహర్తవ్యతయా పునశ్శఙ్కానుపపత్తేః. సూక్ష్మాణా మపాం
ప్రకృతౌ స్థితిశ్చ చిన్త్యా. కిమప్త్వప్రహాణేనావస్థితిః - ఉతాప్రహాణేన. ప్రథమేఽనవస్థితిరేవోక్తా స్యాత్ - ఘటత్వప్రహాణే తదనవస్థితివత్.
ద్వితీయే * ఆప స్తేజసి లీయన్త ఇతిశ్రుతివిరోధః. * పృథివ్యధికారేతి - అన్న శబ్దస్య ప్రసిద్ధాన్నపరత్వేన ఛాన్దోగ్యే పృథివ్యుత్పత్త్యవచనా
దనుత్పత్తిం పూర్వపక్షీకృత్య పృథివ్యుత్పత్తిసాధకమధికరణాన్తరం వర్ణితమ్. తదప్యవచనస్య ప్లుష్టబీజవచ్ఛఙ్కాఙ్కురజననాసామర్థ్యాదేవాయు
క్తమ్. తదభిధ్యానాదితి - * ఇదం సర్వ మసృజత * తస్మా దగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్యః * తత్తేజోఽసృజత * ఆత్మన ఆకాశ ఇత్యాదిషు
తత్త్వాన్తరావ్యవహితాద్బ్రహ్మణస్తదుత్తరతత్త్వసృష్టిరుచ్యతే - తత్త్వానామపి కారణత్వశ్రవణాత్, నియతక్రమాణాం తేషా ముత్తరోత్తరవ్యవధాయ
కత్వాచ్చేతి పూర్వపక్షం కృత్వా * తదైక్షతేత్యాద్యుక్తాభిధ్యానస్య తత్తత్కార్యేషు * తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యనుప్రవిష్టతయా శ్రుత
పరమాత్మలిఙ్గత్వాత్సఏవ సర్వత్రోపాదానమ్ - తత్త్వాన్తరాణితు దేవదత్తస్య గృహవదనుపాదానాని. ఉపాదానత్వేపి ఆత్మనశ్చ తత్త్వాన్తరాణాంచ
సహకారణత్వసమ్భవాత్ ఉభయేషా ముపాదానతయా నవ్యవధానమితి సిద్ధాన్తితమ్. తత్ర బ్రూమః - వాయ్వాదే రుపాదానా దాకాశా ద్విభజ
మానాంశః కిం వాయ్వాదిరూపేణ పరిణమతే - నవా. నచేత్పూర్వాధికరణవిరోధః - వాయో స్తేజస ఉత్పత్తిః, ఆపస్తేజసోప్యుత్పద్యన్తఇతి
హి సిద్ధాన్తితమ్. పరిణమతేచేత్ - తేన పరిణామాంశేన కస్య వ్యవహితకారణత్వ మాశఙ్క్యవ్యవధానేన కారణత్వం సమర్థ్యతే. కిం నిమిత్తస్య
ఉతోపాదానస్య. నప్రథమః - ఈశ్వరేణ వినా తద్వ్యవధాయకస్య నిమిత్తాన్తరస్య జగత్సృష్టివేళాయా మసమ్భవాత్. కర్మణాపి సుఖదుఃఖాన్వ
యరూపవైషమ్యమాత్రఏవహి నిమిత్తత్వమ్ - నతు సృష్టిమాత్రే - ద్వితీయే కిమీశ్వరస్య వ్యవధాన మాశఙ్క్య పరిహ్రియతే - ఉతావ్యక్తస్య - ఉత
సన్మాత్రస్య. ప్రథమే తత్తత్కార్యంప్రతీశ్వరాంశస్యావ్యవహితోపాదానత్వే నిర్వికారశ్రుతయో నిర్విషయా స్స్యుః. ద్వితీయతృతీయయో రభిధ్యా
నలిఙ్గస్యాపక్షధర్మతా స్యాత్. తృతీయేపి కిం ద్రవ్యాన్తరవ్యవధానం నివార్యతే - ఉతావస్థాన్తరవ్యవధానమ్, నప్రథమః - తదనన్యత్వమిత్యత్ర
కృతత్వేనారమ్భవైయర్థ్యాత్. నద్వితీయః - * ఆకాశా ద్వాయు రిత్యవస్థాన్తరవ్యవధానస్య శ్రౌతతయా దుర్నివారత్వాత్. ఆకాశాద్యవస్థం
తత్తదవస్థానాపన్నంచ సన్మాత్ర ముపాదాన మితిచేన్న. యుగపదేకస్య ద్రవ్యస్య ఆకాశాద్యవస్థాపత్త్యనాపత్త్యో ర్విరుద్ధత్వాత్. ఆకాశాద్యవస్థాప
న్నేన, తదవస్థానాపన్నేనాంశాన్తరేణచ సన్మాత్రం వాయ్వాద్యుపాదానమితిచేత్. తదంశాన్తరం కిం నియన్త్రంశావ్యతిరిక్తమ్-ఉత వ్యతిరిక్తమ్. ప్రథమే

నిర్వికారత్వశ్రుతికోపః. ద్వితీయే అభిధ్యానలిఙ్గస్యాపక్షధర్మతా - ప్రకృతేః ప్రళయావస్థపురుషస్యచ తదసమ్భవాత్. అత ఆత్మనశ్చ తత్త్వాన్తరాణాంచ సహోపాదానత్వమిత్యనుపపన్నమ్. అతఏవ పూర్వాధికరణేష్వపి వాయోశ్చ తేజస ఉత్పత్తిః - ఆపస్తేజసోఽప్యుత్పద్యన్తఇతి సిద్ధాన్తశ్చానుపపన్నః - వాయ్వాద్యవస్థాపన్నతత్తద్రహితతదంశద్వయస్య ప్రమాణాభావా దుక్తోపపత్తివిరోధాచ్చ. తదభిధ్యానా దితి సూత్రానన్తరం అసమ్భవస్త్వితి సూత్రం నివేశ్యాధికరణాన్తరం వర్ణితమ్. అస్య పాఠక్రమస్య ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యవిరోధాత్, ప్రసిద్ధపాఠానురోధే సఙ్గతిసద్భావాచ్చ నాత్ర నివేశనీయమ్. చిన్తితేభ్య ఆకాశాదిభ్యోఽతిరిక్తానీన్ద్రియమహదహఙ్కారావ్యక్తపురుషపరమాత్మతత్త్వాని షోడశ - తేషాం సర్వేషాం ఛాన్దోగ్యతైత్తిరీయయో రశ్రవణా దనుత్పత్తిమ్, వస్తుత్వాత్ పృథివ్యాదివ త్సర్వేషా ముత్పత్తించ పూర్వపక్షీకృత్య సన్మాత్రస్య సన్మాత్రాత్సదివాశేషాచ్చోత్పత్త్యసమ్భవేన అనుత్పత్తి మేకత్వావధారణ ప్రతిజ్ఞానాభ్యా మన్యేషాం సర్వేషా ముత్పత్తించ సిద్ధాన్తయన్తి. తత్రాశ్రవణా త్పూర్వపక్షోదయః పూర్వమేవ నిరస్తః. * నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మమ్ * దివ్యో హ్యమూర్తః పురుష స్సబాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజ ఇతి పరస్యాత్మనో నిత్యత్వాజత్వయో ర్ధర్మయోః పూర్వనిరూపితవాక్యై రవగతత్వాత్ సర్వం కార్యమితి శఙ్కానోదేతి. నహి వస్తుత్వేనావిభుత్వానుమాన మాశఙ్క్య క్వచి దధికరణే నిరాకృతమ్ - నిరూపితవాక్యేషు విభుత్వశ్రవణాత్. అతః పూర్వపక్షానుత్థితే రధికరణాన్తరత్వ మప్యయుక్తమ్. విపర్యయేణత్విత్యాదిసూత్రద్వయం భూతవ్యతిరిక్తతత్త్వానాం సర్గక్రమవిషయ మధికరణాన్తరం వర్ణితమ్ - తత్ర - ఏతస్మా జ్జాయతేప్రాణః * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థాఇతి వాక్యద్వయం విషయః. అత్ర ప్రాణశబ్దో మహద్వాచీ - జ్ఞానక్రియాశక్త్యవచ్ఛిన్నస్య మహతో బుద్ధిప్రాణశబ్దవాచ్యత్వాత్. మనశ్శబ్దోఽహఙ్కారపరః - సర్వేన్ద్రియశబ్దేన మనసోఽప్యుపాత్తత్వాత్, ఇతిహాసపురాణేషు * ఖే వాయుః ప్రళయం యాతి మనస్యాకాశమేవచేతి ప్రయోగాచ్చ. ఏవంచాత్మనో మహాన్ జాయతే - మహతోఽహఙ్కారః - అహఙ్కారా దిన్ద్రియాణి - ఇన్ద్రియేభ్యో భూతానీతి క్రమః స్యాత్. అయమేవ క్రమో గ్రాహ్యః - ఆకాశాదిషు క్రమవివక్షాదర్శనాదితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే - ఏతచ్ఛ్రుత్యుక్తవిపర్యయక్రమేణ * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాదిశ్రుత్యన్తరోక్తక్రమో గ్రాహ్యః - * ఏతస్మా దిత్యత్ర పదార్థనిర్దేశమాత్రావగమాత్, తత్రతు కారణతయా పరత్వేన క్రమవివక్షాప్రతీతేరితి సిద్ధాన్త ఉక్తః. తన్మాత్రావస్థాని భూతాన్యర్థాః. శబ్దతన్మాత్రాదిష్వేకైకేన యుక్తా దహఙ్కారాచ్ఛ్రోత్రాద్యుత్పత్తి ర్వాగాద్యుత్పత్తిశ్చ - అత ఇన్ద్రియేభ్యోఽర్థానాం పరత్వమ్. * ఏతస్మాదితి శ్రుతిశ్చావిరోధేన నేయా - ప్రాణాత్పూర్వ మవ్యక్త ముపసంహార్యమ్, నచేన్ద్రియకార్యత్వం ఖాదీనామ్, * సర్వేన్ద్రియాణిచేతి చశబ్దో భిన్నక్రమః - సర్వేన్ద్రియాణి ఖాదీనిచ మనసః - అహఙ్కారాత్ జాతానీత్యర్థః. అన్తరేతి - నను - ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య మహతః ఖాద్యర్థానాంచాన్తరాళే సేన్ద్రియవర్గం మన ఏకత్ర శ్రూయతే - అన్యత్ర మనశ్చ బుద్ధిశ్చ - అతో విరోధః. నచ మనశ్శబ్దవాచ్యోఽహఙ్కారఏవ బుద్ధిశబ్దాభిధేయః - * బుద్ధింతు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవచ *. విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః. ఇతి క్రమేణ తద్వ్యపదేశలిఙ్గాత్. తతశ్చావ్యక్తమహద్విజ్ఞానాహఙ్కారతన్మాత్రాణీత్యచిత్తత్త్వేష్వేవ సప్తప్రకృతయః స్యురితిచేత్. న - అవిశేషాత్ - బుద్ధిమహతో రవిశేషాత్ - బుద్ధిరేవ మహాన్ - జ్ఞానక్రియాశక్తిభేదేన ద్విధా వ్యపదేశః. పరత్వంచ నకారణత్వేన - ఆకారాన్తరేణ పరత్వస్యాపి సాధారణత్వా త్పరశబ్దస్య. బుద్ధిమనసో రవిశేషోవా - భూతాదిత్వేనేన్ద్రియాధిత్వేనచావస్థితాహఙ్కారవిషయత్వసమ్భవా న్మనోబుద్ధిశబ్దయోః. యద్వా - ఇన్ద్రియమేవ మనః. విజ్ఞానమ్ - అహఙ్కారః. స్థానప్రమాణాత్. మహాన్ - మహానేవ. యద్వా - మహానాత్మేతి ప్రాణశరీరో హిరణ్యగర్భ ఉచ్యతే - * ప్రజాపతి స్సంవత్సరో మహానితి ప్రసిద్ధేః. అతస్తత్త్వసర్గక్రమ ఉపపన్నఇతి. తదిద మనుపపన్నమ్ - * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాదివాక్యస్య కారణక్రమపరత్వే ఆనుమానిక మప్యేకేషా మిత్యధికరణవిరోధాత్.

నచ తత్ర వైభవవాదః - అన్యత్రాపి వైభవవాదః కిం నస్యాదితి పర్యనుయోగానతివృత్తేః కారణవాక్యేషు సర్వేషు సూత్రకారనిష్కర్షేఽనాశ్వాసప్రసఙ్గాత్, * బుద్ధే రాత్మా మహా న్పర ఇత్యత్రౌచిత్యభఙ్గప్రసఙ్గాత్. తద్రహితనిర్వాహే సమ్భవతి తదయోగాచ్చ. అర్థవిరోధాత్ప్రకరణబాధో యుక్త ఇతిచేన్న - ఔచిత్యభఙ్గేన మహచ్ఛబ్దస్య త్వదుక్తార్థపరత్వా దర్థవిరోధా దౌచిత్యభఙ్గేన త్వదుక్తార్థపరత్వమితి చక్రకప్రసఙ్గాత్. మనశ్శబ్దస్య స్వరసనిర్వాహే సమ్భవత్యహఙ్కారపరత్వం చాయుక్తమ్. మనస ఇన్ద్రియత్వ మాశ్రిత్య విజ్ఞానశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వ మతఏవ నోపపద్యతే - విజ్ఞానశబ్దస్యాహఙ్కారే స్వారస్యాభావాత్, తత్స్థానస్థస్య బుద్ధిశబ్దస్యాపి తత్తుల్యార్థత్వే క్లిష్టత్వాత్, అక్లిష్టార్థత్వే స్థానప్రమాణవిరోధాచ్చ. కించ - విజ్ఞానశబ్దస్యవా మనః శబ్దస్యవా అహఙ్కారపరత్వే * విజ్ఞానసారథిర్యస్తు * బుద్ధింతు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవచేతి వాక్యవిరోధశ్చ - నహి హయత్వేన రూపితేన్ద్రియసంయమనస్యాహఙ్కారో హేతుః. మహచ్ఛబ్దస్య హిరణ్యగర్భపరత్వ మప్యయుక్తమ్- హిరణ్యగర్భస్య బుద్ధిసంజ్ఞమహత్తత్త్వోపాదానత్వాభావాత్. అవ్యక్తమేవహి తదుపాదానమ్. కారణతయా పరత్వస్యావివక్షితత్వే ప్రకరణస్వారస్యభఙ్గః. ఏతదుక్తం భవతి - ప్రాచీనాధికరణనిష్కర్షవిరోధా న్మనః ప్రాణశబ్దయో రముఖ్యత్వా చ్చక్రకాపత్తే ర్మనో బుద్ధివిజ్ఞానశబ్దానా మస్వారస్యాత్. బుద్ధివిజ్ఞానశబ్దయో రర్థభేదే స్థానవిరోధా దహఙ్కారస్యేన్ద్రియవిజయోపాయత్వానుపపత్తేశ్చ తయో ర్వాక్యయోః కార్యకారణక్రమపరత్వాయోగా త్సుబాలోపనిషత్ప్రతిపన్నాప్యయక్రమస్య విరోధాభావేన సంశయానుత్థానాచ్చాస్య సూత్రద్వయస్యాన్యైరుక్తప్రకారేణాధికరణాన్తరత్వమయుక్తమితి. చరాచరేతి - * సచాయం పురుషో జాయమాన శ్శరీర మభిసమ్పద్యమానఇతి, * స ఉత్క్రామ న్మ్రియమాణఇతి,

౧౮॥ సూ. నైభిః ప్రాప్తాయా జీవ్రోస్త్వచ్చతాభ్యః. ౧.

౧. † వియదాదేః కృత్స్నస్య పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరుక్తా - ఇదానీం జీవస్యో † త్పత్తి రస్తి, నేతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తమ్. అస్తీతి. కుతః. † ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తేః, ప్రాక్సృష్టే రేకత్వావధారణాచ్చ. † వియదాదేరివ జీవస్యాప్యుత్పత్తివాదిన్యః శ్రుతయశ్చ సన్తి * ౧ యతః ప్రసూతా జగతః ప్రసూతీ తోయేన జీవాన్ విససర్జ భూమ్యామ్ * ౨ ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత * ౩ సన్మూలాః సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ప్రతిష్ఠాః * ౪ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తఇతి. ఏవం సచేతనస్య జగత ఉత్పత్తివచనాత్ జీవస్యాప్యుత్పత్తిః ప్రతీయతే.——నచవాచ్యం బ్రహ్మణో నిత్యత్వాత్ * ౩ తత్త్వమస్యాదిభిశ్చ జీవస్య బ్రహ్మత్వావగమాత్, జీవస్య నిత్యత్వమితి * ౩ ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్ * ౫ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యేవమాదిభి ర్వియదాదేరపి బ్రహ్మత్వావగమాత్తస్యాపి నిత్యత్వప్రసక్తేః.—— అతో జీవోపి వియదాదివదుత్పద్యతఇతి.

దేహసంయోగవియోగాతిరేకేణాత్మనో జన్మమరణశ్రవణా దుత్పత్తివినాశౌ స్తఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా * నజీవో మ్రియత ఇత్యాదిశ్రుతేః, * అభిసమ్పద్యమానఇత్యస్య జన్మవివరణరూపత్వసమ్భవాత్, జన్మమరణయో శ్శరీరగతయో రాత్మన్యుపచరితత్వాచ్చ నోత్పత్తివినాశావితి సిద్ధాన్తితమ్. తదయుక్తమ్ - పూర్వమనాదిత్వస్యోక్తత్వాత్, నిత్యత్వశ్రుత్యాదినా జన్మవిరహస్యానన్తరమేవ వక్ష్యమాణత్వాత్సిద్ధే దేహాత్మభేదే తద్ధర్మవ్యపదేశస్యాత్మని మాణవకేఽగ్నిభావస్యేవోపచరితత్వసిద్ధేశ్చ.

తేజోధికరణం సమాప్తమ్.

౧. ౧౮॥ సూ. నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చతాభ్యః. † అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (వియదాదేరితి). † (ఉత్పత్తిరస్తినేతీతి) వియదాదివదుత్పత్తిరస్తి నాస్తీతి సంశయ్యత ఇత్యర్థః. కిం జీవ ఉత్పద్యతే - నేతి. * తోయేన జీవా నిత్యాదిశ్రుతిః కిముత్పత్తిం ప్రతిపాదయతి - ఉత భోక్తృత్వానుగుణజ్ఞాన (సఙ్కోచ) వికాసమితి. * నజాయతే మ్రియతఇత్యాదికం జీవోత్పత్తివచనస్య జ్ఞాన (సఙ్కోచ) వికాసపరతా మవగమయతి - నేతి. కి మత్ర నిత్యత్వవచన మాకాశామృతత్వవచనవత్ గౌణమ్ - ఉత ముఖ్యమితి. ముఖ్యత్వానఙ్గీకారేఽకృతాభ్యాగమాదికం ప్రసజ్యతే - నేతి. యదా నప్రసజ్యతే - తదా నిత్యత్వవచనస్య గౌణతయా నజాయత ఇత్యాదేశ్చ జీవోత్పత్తేః జ్ఞానవికాసరూపతానవగమకత్వాత్ * తోయేన జీవా నిత్యాదిశ్రుతేశ్చ జీవోత్పత్తిప్రతిపాదకత్వా జ్జీవ ఉత్పద్యతఇతి భవతి. యదాతు అకృతాభ్యాగమాదిప్రసజ్యతే - తదా నిత్యత్వవచనస్య ముఖ్యత్వాత్ * నజాయత ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చ జీవోత్పత్తేః జ్ఞాన (సఙ్కోచ) వికాసరూపత్వావగమకత్వాత్ * తోయేన జీవానిత్యాదిశ్రుతిరపి తాదృగుత్పత్తిపరేతి జీవో వియదాదివ న్నోత్పద్యతఇతి సిధ్యతి. † శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (ఏకవిజ్ఞానేనేతి). † శ్రుతిమాహ (వియదాదేరితి).

౧౮॥ సూ. నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చతాభ్యః. ౯.

(వే-సా.) నాత్మా ఉత్పద్యతే, "౬ నజాయతే మ్రియతే" ఇతి శ్రుతేః; "౭ నిత్యో నిత్యానామ్" ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యోనిత్యత్వావగతేశ్చ.

(వే-దీ.) కిమాత్మోత్పద్యతే - నవేతిసంశయః. ఉత్పద్యత ఇతిపూర్వః పక్షః - ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాదేః, "౧ తోయేన జీవాన్వ్యసనసర్జభూమ్యామ్" "౨ ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత" ఇత్యాదిసృష్టివచనాచ్చ. నిత్యత్వాదిశ్రుతిరాకాశాద్యమృతత్వవచనవన్నేయా. రాద్ధాన్తస్తు - నాత్మోత్పద్యతే - అనుత్పత్తిశ్రుతేః. "౬ నజాయతే మ్రియతేవా విపశ్చిత్" ఇతి, జీవోత్పత్తిర్నిషిధ్యతే, "౬ అజోనిత్యః" "౭ నిత్యో నిత్యానామ్" ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యో నిత్యత్వావగమాత్. జీవోత్పత్తిపక్షే అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిప్రసఙ్గాత్, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసఙ్గాచ్చ. జీవస్య సృష్టివచనమ్, భోక్తృత్వానుగుణజ్ఞానవికాసాభిప్రాయమ్. ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణా దవిభాగవచనం నామరూపవిభాగాభావాభిప్రాయమ్. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

౧॥ తై-ఆంధ్-౧-౧. ౨॥ యజు-౨ అష్ట- . ౩॥ ఛాం-౬-౮-౪, ౭. ౪॥ తై-భృ-౧అను. ౫॥ ఛాం-౩-౧౪-౧. ౬॥ క-౨వ-౧౮. ౭॥ శ్వే-౬-౧౩.

౨. † ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే నాత్మాశ్రుతేరితి నాత్మోత్పద్యతే. కుతః. శ్రుతేః. ✻ ౧ † నజాయతే మ్రియతేవా విపశ్చిత్ ✻ ౨ జ్ఞాజ్ఞౌద్వావజావిత్యాదిభి ర్జీవస్యోత్పత్తిప్రతిషేధోహి శ్రూయతే. † ఆత్మనో నిత్యత్వంచ తాభ్యః శ్రుతిభ్య ఏవావగమ్యతే ✻ 3 నిత్యో నిత్యానాం చేతన శ్చేతనానా మేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ ✻ ౧ అజో నిత్య శ్శాశ్వతోఽయం పురాణో నహన్యతే హన్యమానే శరీర ఇత్యాదిభ్యః. అతశ్చ నాత్మోత్పద్యతే. † కథం తర్హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపద్యతే. † ఇత్థ ముపపద్యతే - జీవస్యాపి కార్యత్వా, త్కార్యకారణయో రనన్యత్వాచ్చ. † ఏవం తర్హి వియదాదివ దుత్పత్తిమత్త్వ మఙ్గీకృతం స్యాత్. † నేత్యుచ్యతే - † కార్యత్వంహినామైకస్య ద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిః - తజ్జీవస్యాప్యస్త్యేవ. † ఇయాంస్తు విశేషః - వియదాదే రచేతనస్య యాదృశోఽన్యథాభావో న తాదృశో జీవస్య - జ్ఞానసఙ్కోచవికాసలక్షణో జీవస్యాన్యథాభావః - వియదాదేస్తు స్వరూపాన్యథాభావలక్షణః. సేయం స్వరూపాన్యథాభావలక్షణోత్పత్తి ర్జీవే ప్రతిషిధ్యతే. † ఏతదుక్తం భవతి - భోగ్యభోక్తృనియన్తౄణా వివిక్తస్వభావాన్ ప్రతిపాద్య భోగ్యగత ముత్పత్త్యాదికం భోక్తరి ప్రతిషిధ్య తస్య నిత్యతాంచ ప్రతిపాద్య భోగ్యగత ముత్పత్త్యాదికమ్, భోక్తృగతం చాపురుషార్థాశ్రయత్వమ్, నియన్తరి ప్రతిషిధ్య, తస్య నిత్యత్వం నిరవద్యత్వం సర్వదా సర్వజ్ఞత్వం సత్యసఙ్కల్పత్వ కరణాధిపాధిపత్వం విశ్వస్య పతిత్వంచ ప్రతిపాద్య † సర్వావస్థయో శ్చిదచితో స్తం ప్రతి శరీరత్వమ్ - తస్యచాత్మత్వమ్, ప్రతిపాదితమ్. † అత స్సర్వదా చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారం బ్రహ్మ. † తత్కదాచి త్స్వస్మా ద్విభక్తవ్యపదేశానర్హాతిసూక్ష్మదశాపన్న చిదచిద్వస్తుశరీరం తిష్ఠతి - తత్కారణావస్థం బ్రహ్మ. కదాచిచ్చ విభక్తనామరూపస్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరమ్ - తచ్చకార్యావస్థమ్. † తత్ర కారణావస్థస్య కార్యావస్థాపత్తావచిదంశస్య కారణావస్థాయాం శబ్దాదివిహీనస్య † భోగ్యత్వాయ శబ్దాదిమత్తయా స్వరూపాన్యథాభావరూపవికారో భవతి - చిదంశస్యచ కర్మఫలవిశేష † భోక్తృత్వాయ తదనురూపజ్ఞానవికాసరూపవికారో భవతి - † ఉభయప్రకారవిశిష్టే నియన్తృంశే తదవస్థతదుభయవిశిష్టతారూపవికారో భవతి. † కారణావస్థాయా అవస్థాన్తరాపత్తిరూపో వికారః ప్రకారద్వయే ప్రకారిణిచ సమానః. † అతఏ

---

౨. † రాద్ధాన్తమాహ (ఏవంప్రాప్తఇతి). † శ్రుతిమాహ (నజాయతఇతి) † శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (ఆత్మనోనిత్యత్వంచేతి) తాభ్యః-శ్రుతిభ్యోఽవగమ్యమానాత్ నిత్యత్వాచ్చేతి సూత్రార్థః. † చోదయతి (కథమితి) † పరిహరతి (ఇత్థమితి) † పునశ్చోదయతి (ఏవంతర్హీతి) † పరిహరతి (నేత్యుచ్యతఇతి). † జీవస్యకార్యత్వం, వియదాదివ దుత్పత్త్యనఙ్గీకారశ్చ వ్యాహతావితి శఙ్కాయాం చిదచితో రనుయాయికార్యలక్షణమాహ (కార్యత్వంహీతి) † తర్హి కోవిశేషఇత్యత్రాహ (ఇయాంస్త్వితి) † వియదాదేః స్వరూపాన్యథాభావలక్షణః. జీవస్య జ్ఞాన(సఙ్కోచ)వికాసలక్షణఇతి విభాగే కిం ప్రమాణమ్. జీవస్యాపి స్వరూపాన్యథాభావలక్షణం కార్యత్వం కిన్నస్యాత్. బ్రహ్మణోపి కార్యత్వాభ్యుపగమాత్ స్వరూపాన్యథాభావాభ్యుపగమే నిర్వికారత్వహానిః. ధర్మాన్యథాభావాభ్యుపగమే జ్ఞానసఙ్కోచస్య కర్మనిమిత్తత్వా త్కర్మవశ్యత్వప్రసఙ్గఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) భోగ్యగత ముత్పత్త్యాదికం భోక్తరి ప్రతిషిధ్యతే. నతు స్వాపసా ధారణ మిత్యర్థః. కరణాధిపాధిపాదిశబ్దైః శ్రుతయః స్మారితాః. † ఘటకశ్రుత్యర్థమాహ (సర్వావస్థయోరితి). † ఆకృత్యధికరణన్యాయం స్మారయతి (అతస్సర్వదేతి) † సర్వదా చిదచిద్వస్తు శరీరం చేత్. కార్యకారణభావభేదః కథమిత్యత్రాహ (తత్కదాచిదితి) † నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మదశాపత్తిరూపం కారణత్వమ్. తదర్హస్థూలదశాపత్తిరూపం కార్యత్వంచ తుల్యంచేత్ కథ మత్ర వక్ష్యమాణ విధినిషేధవిషయ భూత మవాన్తరవైషమ్య ముచ్యత ఇత్యత్రాహ (తత్రేతి) † అచితః స్వరూపాన్యథాభావరూపపరిణామిత్వే హేతుమాహ (భోగ్యత్వాయేతి) చితో జ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపకార్యత్వే హేతుమాహ (భోక్తృత్వాయేతి) † పరమాత్మన స్తత్తదవస్థచిదచిన్నియమనరూపవికారాస్పదత్వమాహ (ఉభయేత్యాదినా) † కార్యత్వం బ్రహ్మణః కథమిత్యత్రాహ (కారణావస్థాయాఇతి) † విశిష్టం కారణం చేత్ మృత్పిణ్డదృష్టాన్తః కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (అతఏవేతి) యథా మృత్పిణ్డదృష్టాన్తే పార్థివత్వాచేతనత్వాదికం నాపేక్షితమ్. తథా చిదచిద్విశిష్టత్వమ్, స్వరూపాన్యథాభావలక్షణవికారాభావంచ బ్రహ్మణి నబాధతే. మృత్పిణ్డలోహమణ్యాదిదృష్టాన్తః. అపిత్వనేకవిశేషణవిశిష్టైకద్రవ్యాప

౧॥ క - ౨వ - ౧౮. ౨॥ శ్వే - ౧అ - ౯. 3॥ శ్వే - ౬అ - ౧౩.

వైకస్యావస్థాన్తరాపత్తిరూపవికారాపేక్షయా * ౧ యేనాశ్రుతం శ్రుత మిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ మృదాదిదృష్టాన్తో * ౧ యథా సోమ్యైకేనేత్యాదినా నిదర్శితః. † ఈదృశజ్ఞానసఙ్కోచవికాసకరతత్తద్దేహసమ్బన్ధవియోగాభిప్రాయాః జీవస్యోత్పత్తిమరణవాదిన్యః * ౨ ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజతేత్యాద్యాః శ్రుతయః - అచిదంశవత్స్వరూపాన్యథాత్వాభావాభిప్రాయా ఉత్పత్తిప్రతిషేధవాదిన్యో నిత్యత్వవాదిన్యశ్చ*౩నజాయతే మ్రియత ఇత్యాద్యాః* ౪ నిత్యో నిత్యానా మిత్యాద్యాశ్చ శ్రుతయః - స్వరూపాన్యథాత్వ జ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపోభయవిధా † నిష్టవికారాభావాభిప్రాయాః * ౫ సవా ఏష మహా నజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతో బ్రహ్మ * ౪ నిత్యో నిత్యానా మిత్యాద్యాః పరవిషయాః శ్రుతయః. † ఏవం సర్వదా చిదచిద్వస్తువిశిష్టస్య బ్రహ్మణః ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణంచ నామరూపవిభాగాభావా దుపపద్యతే - * ౬ తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీ త్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతిహి నామరూపవిభాగభావాభావాభ్యాం నానాత్వైకత్వేవదన్తీతి.—† యేత్వవిద్యోపాధికం జీవత్వం వదన్తి, యేచ పారమార్థికోపాధికృతమ్, యేచ సన్మాత్రస్వరూపం బ్రహ్మ స్వయమేవ భోక్తృభోగ్యనియన్తృరూపేణ త్రిధాఽవస్థితం వదన్తి - సర్వైప్యేతే అవిద్యాశక్తే రుపాధిశక్తే ర్భోక్తృభోగ్యనియన్తృశక్తీనాంచ ప్రళయకాలేఽవస్థానేపి తదానీమేకత్వావధారణం నామరూపవిభాగాభావాదేవోపపాదయన్తి. ౭ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యేనసాపేక్షత్వాత్, ౭ నకర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతేచాప్యుపలభ్యతేచేతి సూత్రాభ్యాం జీవభేదస్య తత్కర్మప్రవాహస్యచానాదిత్వాభ్యుపగమాచ్చ. † ఇయాన్విశేషః - ఏకస్యానాద్యవిద్యయా బ్రహ్మ స్వయమేవ ముహ్యతి. అన్యస్య పారమార్థికానాద్యుపాధినా బ్రహ్మ స్వరూపమేవ బధ్యతే - ఉపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్. అపరస్య బ్రహ్మైవ విచిత్రాకారేణ పరిణమతే, కర్మఫలానిచానిష్టాని భుఙ్క్తే - † నియన్త్రంశస్య భోక్తృత్వాభావేఽపి సర్వజ్ఞత్వా త్స్వస్మా దభిన్నం భోక్తార మనుసందధాతీతి స్వయమేవ భుఙ్క్తే. అస్మాకన్తు స్థూలసూక్ష్మావస్థచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మ కార్యకారణోభయావస్థావస్థితమపి సర్వదా నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం సత్యసఙ్కల్పత్వాద్యపరిమితోదారగుణసాగర మవతిష్ఠతే - ప్రకారభూతచిదచిద్వస్తుగతాః అపురుషార్థాః స్వరూపాన్యథాభావాశ్చేతి సర్వం సమఞ్జసమ్.

ఆత్మాధికరణం సమాప్తమ్.

ష్ఠాన్తరయోగమాత్రే న దృష్టాన్తః. రూపాదిమత్త్వాన్మృత్పిణ్డాదేరిత్యర్థః. † ఉత్పత్త్యనుత్పత్త్యాదిపరాణాం శ్రుతీనాం విషయవిభాగ మాహ (ఈదృశేతి). † (అనిష్టవికారాభావాభిప్రాయాఇతి) అనిష్టశబ్దేన * సోకామయతబహుస్యామిత్యాద్యుక్తేష్టవికారా వ్యావృత్తాః. † సర్వదాచిదచిద్విశిష్టం బ్రహ్మచేత్ - ఏకత్వావధారణం కథ మిత్యత్రాహ (ఏవమితి) శ్రుత్యా నామరూపవిభాగతదభావాభ్యాం నానాత్వైకత్వవచనాదిత్యర్థః.—— † (యేత్వితి) † సూత్రోక్తత్వాత్, పరైరపి తదభ్యుపగమాదితి హేతుద్వయ ముక్తం భవతి, తర్హి పరేషాం పక్షఏవ స్వీకార్యఇత్యత్రాహ (ఇయానితి). † నియన్త్రంశస్య నభోక్తృత్వ మిత్యత్రాహ (నియన్త్రంశస్యేతి).

పరేత్వపి పరేతు అశ్రుతేరితిపదం ఛిన్దన్తి. తదయుక్తమ్ - * యథా సుదీప్తాత్ * తోయేన జీవానిత్యాదిశ్రుతిమూలే పూర్వపక్షే ప్రాప్తేసతి అశ్రుతేరితి హేతో రసిద్ధత్వాత్, క్వచి దశ్రవణస్య పూర్వపక్షహేతుతాయావ్యుదస్తత్వాచ్చ శ్రుతేరితి పదస్యోత్తరత్రానువఙ్గదర్శనాచ్చ. ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామిత్యత్ర శ్రుతేరితిహ్యనుషజ్యతే. శ్రవణాదిత్యధ్యాహారేణ యోజనేతిచేన్న - అనుషఙ్గసమ్భవేఽధ్యాహారానుపపత్తేః. కించ - బ్రహ్మణ ఏవావికృతస్య జీవాత్మనాఽవస్థితత్వాత్, బ్రహ్మణశ్చానుత్పత్తికత్వాత్, తదనన్యస్య జీవస్యచానుత్పత్తిరితిచానుపపన్నమ్ - * సర్వం

౧॥ ఛాం-౬-౧-౩, ౪. ౨॥ ౨ అష్ట. ౩॥ క-౨వ-౧౮. ౪॥ శ్వే-౬-౧౩. ౫॥ బృ-౬-౪-౨౫. ౬॥ బృ-౩-౪-౭. ౭॥ బ్ర-౨-౧-౩౪,౩౫.

ఖల్విదం బ్రహ్మ * బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్ * పురుష ఏవేదం సర్వమితి * తదేవ శుక్రమమృతం తద్బ్రహ్మ తదాపస్స ప్రజాపతిరితి * జ్యోతీంషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణురిత్యాదిభిః పృథివ్యబాదీనామపి బ్రహ్మానన్యత్వేన హేతో ర్వ్యభిచారాత్. నన్వచిత్సామానాధికరణ్యం బాధార్థ మితిచేత్ - జీవసామానాధికరణ్యమపి తథా కిం నస్యాత్. తథాసతి జీవస్వరూపనివృత్త్యా శాస్త్రస్య ప్రయోజనపర్యవసానం నస్యాదితి చేన్న - సామానాధికరణ్యస్య వస్తుమాత్రోపలక్షణత్వేప్యహమర్థ నివృత్త్యా తస్యా పురుషార్థవిశ్రాన్తి ర్దుష్పరిహరా. అతః పృథివ్యాదివ్యావర్తకం బ్రహ్మానన్యత్వం జీవస్యాసిద్ధమ్. బ్రహ్మైవావికృతం జీవాత్మనాఽవతిష్ఠతే - వికృతం బ్రహ్మ పృథివ్యాద్యాత్మనాఽవతిష్ఠత ఇతిచేన్న - జీవస్య జ్ఞాతృత్వాత్, తచ్చ జ్ఞాతృత్వం విక్రియాత్మకమితి భవదభ్యుపగమాచ్చ వికృతత్వావికృతత్వరూపవైషమ్యాభావాత్. సవికారోఽపరమార్థ ఇతిచేత్ - పృథివ్యాదివికారోప్యపరమార్థ ఇతి పృథివ్యాదే రప్యనుత్పత్తి ర్జీవోత్పత్తిర్వా స్యాత్. నను - పృథివ్యాదిధర్మిణ ఏవ బాధ్యాః - జీవత్వమాత్రమిహ బాధ్యమ్ - అతస్స్వరూపనిత్యత్వ మితిచేన్న - పృథివ్యస్తీత్యాదితత్తత్పృథివ్యాదిసమానాధికరణత్వాత్ సన్మాత్రస్య - పృథివీత్వాదిధర్మమాత్రస్యైవాపారమార్థ్యా న్న పృథివీస్వరూపబాధ ఇతి వక్తుం శక్యత్వాత్, అహమస్మి ఘటోఽస్తీతి జీవస్య ఘటాదేశ్చ సదవ్యతిరేకోప్యవిశేషేణ ప్రతీయతే. కించ - నతావత్పరిశుద్ధం జీవసంజ్ఞమ్ - అనభ్యుపగమాత్. తత్ర కిమన్తఃకరణవిశిష్టం చైతన్యం జీవః - ఉత తదుపలక్షితమ్, ప్రథమేఽన్తఃకరణస్య సృష్టిసంహారవిషయత్వేన తద్విశిష్టరూపస్యాప్యాదిమత్తయా జీవస్యోత్పత్తిప్రతిషేధోఽనుపపన్నః. ద్వితీయే శాఖాగ్రసారసాభ్యాం సహ చన్ద్రికేదారయోరివ ఉత్పత్తిప్రసఙ్గాభావాత్, బ్రహ్మణో నిత్యత్వస్యాన్యత్ర సిద్ధత్వాచ్చాధికరణోత్థానం న స్యాత్. శ్రుతివైవిధ్యపరిహారార్థ మారమ్భ ఇతిచేత్ - కథం పరిహారః. ఉపాధ్యుత్పత్తిప్రళయావాత్మన్యుపచర్యేతే ఇతీతిచేత్. ఉపాధిశబ్దో యది దేహపరః. తదా దేహోత్పత్తిప్రళయయో రాత్మన్యుపచరితత్వం చరాచరవ్యపాశ్రయ ఇత్యత్రోక్తమితి కృతకరత్వం స్యాత్. అన్తఃకరణపరశ్చేత్ - అన్తఃకరణస్యాద్యన్తవత్త్వాత్, కర్తృత్వభోక్తృత్వయో రన్తఃకరణధర్మత్వాభ్యుపగమాదన్తఃకరణప్రళయే బ్రహ్మణోఽనుపహితత్వాత్తత్ర వాసనాసమ్బన్ధాయోగాత్, పునరకృతాభ్యాగమాదిప్రసఙ్గో దుర్వారః. అనుపహితస్వరూపే సర్వవాసనాసమ్బన్ధే భోగసఙ్కరశ్చస్యాత్. కర్తు ర్భోక్తు ర్జీవస్యాదిమత్త్వం సర్వథా దుష్పరిహరంచ స్యాత్ - అనుపహితస్వరూపే కర్తృత్వభోక్తృత్వాభావా దుపాధ్యుపహితస్వరూపస్యాదిమత్త్వాచ్చ.—ఔపాధికభేదాభేదవాదేప్యన్తఃకరణోపహితబ్రహ్మణ ఏవ కర్తృతయా భోక్తృతయా జీవరూపేణ స్థితత్వా దుపహితాకారస్యాదిమత్త్వాచ్చ కర్తు ర్భోక్తురాదిమత్త్వమవర్జనీయమ్. ఉపాధీనాం గత్వరతయా క్షణే క్షణే బన్ధమోక్షప్రతిసన్ధానానియమకర్మసఙ్కరాదయశ్చ స్యుః.

ఆన్యేషాంపక్షేపి - అశ్రుతేరితి పదకల్పనం పూర్వవద్వ్యర్థమ్. సర్గాధికారేషు జీవస్య సృష్టిప్రళయామ్నానాభావపరమశ్రుతిపదం వ్యాఖ్యాతమ్. తచ్చాయుక్తమ్ - * యస్మిన్నిదం సంచవిచైతీత్యుపక్రమ్య * సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే ఇత్యతః పూర్వమ్ * యతః ప్రసూతా జగతః ప్రసూతీః తోయేన జీవాన్వ్యససర్జ భూమ్యామితిశ్రుతేః. ఉత్పత్తిప్రళయనిషేధశ్రుతీనాం విషయవిభాగశ్చానుపపన్నః - హిమకరకసైన్ధవాదీనాం జలత్వప్రత్యభిజ్ఞానాయోగ్యావస్థాన్తరాపత్తిః - తరఙ్గబుద్బుదాదీనాం జలత్వప్రత్యభిజ్ఞానయోగ్యత్వేపి సంస్థానాన్తరాపత్తిః - విభక్తజలస్య విభాగ ఏవ - నతు భూయిష్ఠో వికారః, తత్ర కరకాదిస్థానీయాః మహదాదయః - బ్రహ్మధర్మవిజ్ఞానాద్యననువృత్తేః. తరఙ్గస్థానీయాః జీవాః - జ్ఞానానన్దాదీనా మల్పానువృత్తేః. విభక్తజలస్థానీయా ఈశ్వరవ్యూహాః - జ్ఞానాద్యనువృత్తేః పూర్ణత్వాత్. ప్రళయేపి పృథివ్యాదీనాం నవిభాగశక్తిస్తిష్ఠతి - కింతు పరిణామశక్తిరేవ - జీవానాంతు విభాగశక్తి రవతిష్ఠతే. ఈదృశవిశేషేణ జీవస్య నిత్యత్వావినాశిత్వాజత్వవాదా ఇతిహ్యుక్తమ్. తత్ర బ్రూమః - కిం విభాగశబ్దేన నామరూపవిభాగం వివక్షిత్వా నామరూపవిభాగాభిమానార్హత్వా విభాగశక్తిరిత్యుచ్యతే - ఉత జీవానాం స్వరూపభేదప్రవాహేణ పశ్చాద్భేదప్రాప్త్యర్హతా వివక్షితా. ఆద్యః పక్ష స్సాధిష్ఠతమః. ద్వితీయే కటకముకుటాదీనామివ జీవానా మాదిమత్త్వం స్యాత్. కటకముకుటాదీనాం ప్రధ్వంసే విభాగశక్తిర్నాస్తి - జీవానాంతు సా ప్రళయేఽస్తీతి చేన్న - కటకాదీనామపి విభాగశక్తిమత్త్వేనావైషమ్యాత్. అతఏవహి హేమపిణ్డాత్పునర్విభాగః కటకాదీనాం భవతి. నను - పూర్వం కటకోపయుక్తాంశః పశ్చాదపి కటక ఏవోపయుజ్యతే - నతు ముకుట ఇతి నియమానర్హత్వాద్విభాగశక్త్యభావః - జీవానాంతు ప్రతినియతకర్మభోగానుగుణనియమవత్త్వా ద్విభాగశక్తి రవతిష్ఠత ఇతిచేత్. నసమస్తభేదశూన్యానాం పునర్భేదాపత్తౌ సఏవాయం పుణ్యకృన్నాన్య ఇతి నియమానుపపత్తే స్స్వేతర సమస్తవ్యావర్తకాకారానను గతౌ దేవదత్తే యజ్ఞదత్తప్రత్యభిజ్ఞానవత్ సఏవాయమితి ప్రత్యయస్య భ్రాన్తిరూపతాస్యాత్. కర్మశక్త్యయ ఏవ భేద ఇతిచేన్న - సర్వాసాం కర్మశక్తీనాం సన్మాత్రవృత్తిత్వేఽస్యేయం కర్మశక్తి ర్నాన్యస్యేతి నియమానుపపత్తేః. అత స్స్వాభావికస్వరూపభేదే స్థిత ఏవావిభాగాపత్తి ర్వర్ణనీయా - అన్యథా అకృతాభ్యాగమాదిప్రసఙ్గాత్. అతో విభాగశక్తి రవతిష్ఠతే - నస్వరూపభేద ఇత్యనుపపన్నమ్. అత స్స్వరూపభేదే నిత్యేసత్యుత్పత్త్యనుత్పత్తి శ్రుత్యో ర్విషయవ్యవస్థా కార్యా.

ఆత్మాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. జ్ఞోఽతఏవ. ౧.

౧. † వియదాదివ జ్జీవో నోత్పద్యత ఇత్యుక్తమ్ - తత్ప్రసఙ్గేన జీవస్వరూపం నిరూప్యతే. † కిం సుగతకపిలాభిమత † చిన్మాత్రమేవాత్మన స్స్వరూపమ్ - ఉత కణభుగభిమతపాషాణకల్పస్వరూప మచిత్స్వభావమేవాగన్తుకచైతన్యగుణకమ్ - అథ † జ్ఞాతృత్వమేవాస్య స్వరూపమితి. కిం యుక్తమ్. చిన్మాత్రమితి. కుతః. తథా శ్రుతేః. అన్తర్యామిబ్రాహ్మణేఽపి * ౧ య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి మాధ్యన్దినీయపర్యాయస్య స్థానే * ౧ యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి కాణ్వా అధీయతే, తథా * ౨ విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేపిచేతి కర్తురాత్మనో విజ్ఞానమేవ స్వరూపం శ్రూయతే. స్మృతిషుచ * ౩ జ్ఞానస్వరూప మత్యన్తనిర్మలం పరమార్థత ఇత్యాదిష్వాత్మనో జ్ఞానస్వరూపత్వం ప్రతీయతే.——అపరస్తు జీవాత్మనో జ్ఞానత్వే జ్ఞాతృత్వేచ స్వాభావికేఽభ్యుపగమ్యమానే తస్య సర్వగతస్య సర్వదా సర్వత్రోపలబ్ధిప్రసంగాత్, కరణానాంచ వైయర్థ్యాత్, సుషుప్తిమూర్ఛాదిషు సతోఽప్యాత్మన శ్చైతన్యానుపలబ్ధే, ర్జాగ్రత సామగ్ర్యాం సత్యాం జ్ఞానోత్పత్తిదర్శనా దస్య నజ్ఞానం స్వరూపమ్ - నాపి జ్ఞాతృత్వమ్. ఆగన్తుకమేవ చైతన్యమ్. సర్వగతత్వంచాత్మనోఽవ

౧. ౧౯॥ సూ, జ్ఞోఽతఏవ † అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (వియదాదివదితి) జీవస్వరూపస్య నిరూపణీయత్వమస్త్యేవ - తథాపి కార్యత్వప్రకారనిరూపణత్వాభావా న్నపాదేన సాక్షాత్సఙ్గతిః - అతో వక్ష్యమాణాధికరణచతుష్టయస్య ప్రసఙ్గాత్సఙ్గతిరిత్యర్థః. తత్రాస్యాధికరణస్య ముఖాన్తరేణ సఙ్గతి రప్యస్తి - జీవస్య ధర్మాన్యథాభావలక్షణో వికారో నసమ్భవతి - స్వరూపాతిరేకేణ జ్ఞానాఖ్యధర్మాభావాత్. జ్ఞానమేవహి స్వరూప మిత్యుక్తాక్షేపేణోత్థానాత్. సేయం సఙ్గతి రర్థసిద్ధేత్యభిప్రేత్య నకణ్ఠోక్తా. † (కిమిత్యాది) కిం జీవశ్చైతన్యమాత్రవపుః - ఉత జడస్వరూపఏవాగన్తుకచైతన్యః - ఉత స్వతో జ్ఞాతేతి. కిం జ్ఞానమాత్రవపుష్ట్వే జ్ఞానస్వరూపత్వతద్ధర్మకత్వపరసర్వశ్రుతిసామఞ్జస్యమ్ - ఉతాగన్తుకచైతన్యజడస్వరూపత్వే - ఉత స్వతో జ్ఞాతృత్వైకరూపత్వఇతి. జ్ఞాతృత్వస్య స్వరూపత్వే సర్వత్రోపలబ్ధిః ప్రసజ్యతే - నేతి. తదర్థం కిం జీవః సర్వగతః - ఉతాణురితి. అణుత్వే విప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణే సమ్భవతః - నేతి. ఏకజాతీయద్రవ్యయో ర్నియతధర్మధర్మిభావ ఉపపద్యతే - నేతి యదా నోపపద్యతే - తదా విప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణాసమ్భవేన సర్వగతత్వాత్సర్వత్రోపలబ్ధిప్రసఙ్గేన జ్ఞాతృత్వస్య స్వరూపత్వే సర్వశ్రుతిసామఞ్జస్యాభావాత్ పక్షాన్తరయో రన్యతరత్స్వీకార్యం స్యాత్. యదా ధర్మధర్మిభావ ఉపపద్యతే - తదా విప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణసమ్భవే నాణుత్వే సిద్ధే సర్వత్రోపలమ్భప్రసఙ్గాత్ సర్వశ్రుతిసామఞ్జస్యేన జ్ఞాతృత్వస్వరూప ఆత్మేతి సిధ్యతి. † (చిన్మాత్రమితి) మాత్రచా జ్ఞాతృత్వాదివ్యావృత్తిః. చిన్మాత్రమితి భావప్రధాననిర్దేశః. జ్ఞానత్వమిత్యర్థః. † (జ్ఞాతృత్వమేవాస్యస్వరూపమితి) జ్ఞాతృత్వమ్ - స్వస్య పరస్యచా

౧౯॥ సూ. జ్ఞోఽతఏవ. ౧.

(వే-సా.) “౪ అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్రమతే” “౪ య ఏతే బ్రహ్మలోకః ఇత్యాదిశ్రుతేః బద్ధో ముక్తశ్చాత్మా జ్ఞాతైవ. “౪ మనోఽస్య దైవం చక్షుః” ఇతి శ్రుతేః స్వధర్మభూతం జ్ఞానం మనః. ౧.

(వే-దీ.) కిం జీవః చైతన్యమాత్రవపుః - ఉత జడస్వరూపఏవాగన్తుకచైతన్యగుణః - అథ జ్ఞాతృత్వైకస్వరూప ఇతి సంశయః, చైతన్యమాత్రవపురితి ప్రథమః పక్షః - “౨ విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే” “౧ యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్” “౩ జ్ఞానస్వరూప మత్యన్తనిర్మలమ్” ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః. ద్వితీయస్తు - సుషుప్తిమూర్ఛాదిషు సతోఽప్యాత్మనశ్చైతన్యానుపలబ్ధేః, జాగ్రతోఽపీన్ద్రియవ్యాపారాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వాచ్చైతన్యస్య, “౫ న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తి” ఇతి ముక్తస్య చైతన్యప్రతిషేధాచ్చ, పాషాణకల్పఏవాగన్తుకచైతన్యగుణః. సర్వత్ర కార్యోపలబ్ధే స్సర్వత్ర సన్నిధానాత్, శరీరగమనేనైవ కార్యసమ్భవే గతికల్పనాయోగాత్, సర్వగతశ్చేతి - రాద్ధాన్తస్తు - “౪ అథ యోవేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతే” “౬ న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి - సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి” “౭ ద్రష్టా శ్రోతా ఘ్రాతా రసయితా” ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యో బద్ధముక్తోభయావస్థో జ్ఞాతైవాత్మా. జ్ఞానమాత్రవ్యపదేశస్తు జ్ఞానస్య ప్రధానగుణత్వాత్ - స్వరూపానుబన్ధిత్వేన స్వరూపనిరూపకగుణత్వాత్, ఆత్మస్వరూపస్య జ్ఞానవత్స్వప్రకాశత్వా, దోవపద్యతే. సుషుప్తిమూర్ఛాదౌ సదేవ జ్ఞానమ్, కర్మణా సఙ్కుచిత మనభివ్యక్తమపి జాగరాదౌ వికసితమభివ్యజ్యతఇతి నవిరోధః. “౫ న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తి” ఇతి, సాంసారిక దేహాద్యస్మరణవిషయమ్ “౪ నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమ్” ఇత్యాదినైకార్థ్యాత్. సర్వగతత్వన్తు అణుత్వగత్యాదిశ్రుతివిరుద్ధమ్. సూత్రార్థస్తు జ్ఞోఽతఏవ అతః - శ్రుతేః జ్ఞాతైవ. ౧.

౧॥ బృ-౫-౭-౨౨. ౨॥ తై-ఆ-౫-౧. ౩॥ విష్ణు-౧అం-౨అ-౬. ౪॥ ఛాం-౮-౧౨-౪,౫. ౫॥ బృ-౬-౫-౧౩. ౬॥ ఛాం-౭-౨౬-౨. ౭॥ ప్ర-౪ప్ర-౯.

శ్యాభ్యుపేత్యమ్ - † సర్వత్ర కార్యోపలబ్ధేః - సర్వత్రాత్మన స్సన్నిధానాభ్యుపగమాచ్ఛరీరగమనేనైవ కార్యసమ్భవే సతి † గతికల్పనాయాం ప్రమాణాభావాచ్చ. † శ్రుతిరపి సుషుప్తివేళాయాం జ్ఞానాభావం దర్శయతి * ౧ నాహ ఖల్వయమేవం సమ్ప్రత్యాత్మానం జానాత్యయ మహ మస్మీతి నో ఏవేమాని భూతానీతి. తథా మోక్షదశాయాం జ్ఞానాభావం దర్శయతి * ౨ న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతి. జ్ఞానస్వరూపమిత్యాదిప్రయోగస్తు జ్ఞానస్య తదసాధారణగుణత్వేన లాక్షణికఇతి.

౨. † ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే జ్ఞోఽతఏవ † జ్ఞఏవ - అయ మాత్మా జ్ఞాతృస్వరూపఏవ. న జ్ఞానమాత్రమ్, నాపి జడస్వరూపః. కుతః. అతఏవ శ్రుతేరేవేత్యర్థః. ౩ నాత్మాశ్రుతేరితి ప్రకృతా శ్రుతిః † అత ఇతి శబ్దేన పరామృశ్యతే. తథా ఛాన్దోగ్యే ప్రజాపతివాక్యే ముక్తాముక్తాత్మస్వరూపకథనే * ౪ అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా * ౪ మనసైవైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే * ౫ సత్యకామ స్సత్యసఙ్కల్పః * ౬ నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరం. అన్యత్రాపి * ౭ నపశ్యో మృత్యుం పశ్యతి. తథా వాజసనేయకే * ౮ కతమ ఆత్మేతి పృష్ట్వా * ౮ యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్త ర్జ్యోతిః పురుషఇతి, తథా * ౯ విజ్ఞాతార మరే కేన విజానీయాత్ * ౧౦ జానాత్యేవాయం పురుషః - తథా * ౧౧ ఏషహి ద్రష్టా శ్రోతా ఘ్రాతా రసయితా మన్తా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః * ౧౨ ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టు రిమాః షోడశకలాఇతి.

† యత్తూక్తం జ్ఞాతృత్వే స్వాభావికేసతి సర్వగతస్య తస్యసర్వదా సర్వత్రోపలబ్ధిః ప్రసజ్యతఇతి - తత్రోచ్యతే.

౨౦॥ సూ. ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామ్. ౨.

౩. నాయం సర్వగతః - అపిత్వణురేవాయ మాత్మా. కుతః. ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం శ్రుతేః. ఉత్క్రాన్తి స్తావచ్ఛ్రూయతే * ౧౩ తేన ప్రద్యోతే నైష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుషోవా మూర్ధ్నోవాఽన్యేభ్యోవా శరీరదేశేభ్యఇతి. గతిరపి * ౧౪ † యేవైకేచాస్మాల్లోకా త్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వేగచ్ఛన్తీతి. ఆగతిరపి * ౧౫ తస్మాల్లోకాత్

వభాసప్రతిసమ్బన్ధిత్వమ్. భాసమానం వస్తు యస్మై భాతి - సహి జ్ఞాతా - తథాత్వం జ్ఞాతృత్వమ్. అహన్త్వమిత్యర్థః. స్వరూపమ్ - స్వాభావికాకారః. * జ్ఞానం యథాసత్య మిత్యాదిచ పూర్వపక్షేఽనుసన్ధేయమ్.——అపరస్తు - కణాదమతానుసారీత్యర్థః. † (సర్వత్రకార్యోపలబ్ధేః) బుద్ధిసుఖదుఃఖాద్యుపలబ్ధేః. దేశాన్తరే భోగ్యవస్తూత్పత్తిశ్చ విభుత్వహేతుః - తదుత్పత్తి రదృష్టసమ్బన్ధాదేవ భవతి - నిరాశ్రయస్య ధర్మాదేః తత్రసమ్బన్ధోఽనుపపన్నఇతి విభుత్వమభ్యుపేత్యమ్. † (గతికల్పనాయాం ప్రమాణాభావాచ్చేతి) గతికల్పనపక్షేఽణుత్వం గతిశ్చోభయం కల్ప్యమ్ - ఇతరపక్షే విభుత్వమేవ కల్ప్యమితి కల్పనాలాఘవా ద్విభుత్వమేవోపపన్నమితి విభుత్వసమ్భవా దనన్యథాసిద్ధం గతేః కల్పకం నాస్తీతి భావః. † శ్రుతిమాహ (శ్రుతిరపీతి).

౨. † రాద్ధాన్తమాహ (ఏవం ప్రాప్తఇతి) † (జ్ఞఏవేత్యాది) † (అతఇతి) శ్రుతివ్యక్తిభేదేప్యతశ్శబ్దోఽర్థవశా దపేక్షితం వాక్యవిశేష ముపస్థాపయతి. ఏతచ్ఛబ్దః ప్రకృతజాతీయపరామర్శీత్యర్థః. * మనసైవైతాన్కామా న్పశ్యన్రమతే * నపశ్యో మృత్యుం పశ్యతీత్యాదయో ముక్తాత్మవిషయాః. * అన్యోన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః * నవిజ్ఞాతు ర్విజ్ఞాతే ర్విపరిలోపో విద్యతఇత్యాద్యనుసన్ధేయమ్.

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్తూక్తమితి).

౩. ౨౦॥ సూ. ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామ్. † (యేవైకేచేతి) ఉత్క్రాన్తిశబ్దానన్తరగతిశబ్దః ఉత్క్రాన్త్యనన్తరభావిగతిపరఇతి భావః, అస్మిన్సూత్రే శ్రుత్యర్థాపత్తి ర్దర్శితా.

౨౦॥ సూ. ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామ్. ౨.

(వే-సా.) ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం శ్రుతే రణుర్జీవః. ౨.

(వే-దీ.) శ్రుతేః ఇతివర్తతే. "౧౩ తేన ప్రద్యోతే నైష ఆత్మా నిష్క్రామతి" "౧౪ యేవైకేచాస్మాల్లోకా త్ప్రయన్తి చన్ద్రమస మేవ తే సర్వేగచ్ఛన్తి" "౧౫ తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణే" ఇత్యాద్యుత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం శ్రవణా దణుర్జీవః. ౨.

౧॥ ఛాం-౮-౧౧-౨. ౨॥ బృ-౬-౫-౧౩. ౩॥ బ్ర-౨-౩-౧౮. ౪॥ ఛాం-౮-౧౨-౪, ౫. ౫॥ ఛాం-౮-౧-౫. ౬॥ ఛాం-౮-౧౨-౩. ౭॥ ఛాం-౭-౨౬-౨. ౮॥ బృ-౬-౩-౭. ౯॥ బృ-౬-౫-౧౫. ౧౦॥ . ౧౧॥ ప్రశ్న-౪ ప్ర-౯. ౧౨॥ ప్రశ్న-౬-ప్ర-౫. ౧౩॥ బృ-౬-౪-౨. ౧౪॥ కౌ-౧-అ-౨. ౧౫॥ బృ-౬-౪-౬.

పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణఇతి. విభుత్వేహ్యాతా ఉత్క్రాన్త్యాదయో నోపపద్యేరన్,

౨౧॥ సూ. స్వాత్మనాచోత్తరయోః ౩.

౪. చశబ్దోఽవధారణే. యద్యపి శరీరవియోగరూపత్వేనోత్క్రాన్తిః స్థితస్యాప్యాత్మనః కథంచి దుపపద్య తే - గత్యాగతీతు నకథంచి దుపపద్యేతే - అతస్తే స్వాత్మనైవ సమ్పాద్యే.

౨౨॥ సూ. నాణురతచ్ఛ్రుతేరితిచేన్నేతరాధికారాత్. ౪.

౫. * ౧ యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి జీవం ప్రస్తుత్య * ౨ సవా ఏష మహా నజ ఆత్మేతి మహత్త్వ శ్రుతేః నాణు ర్జీవ ఇతిచేన్న - ఇతరాధికారాత్ - జీవా దితరస్య ప్రాజ్ఞస్య తత్రాధికారాత్. యద్యప్యుపక్రమే జీవః ప్రస్తుతః - తథాపి * ౩ యస్యానువిత్తః ప్రతిబుద్ధ ఆత్మేతి మధ్యే పరః ప్రతిపాద్యతఇతి తత్సమ్బన్ధీదం మహత్త్వమ్ - నజీవస్య.

౨౩॥ సూ. స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ. ౫.

౬. సాక్షా దణుశబ్దఏవ శ్రూయతే * ౪ ఏషోఽణు రాత్మా చేతసా వేదితవ్యో యస్మిన్ ప్రాణః పఞ్చధా సంవివేశేతి.

---

౪. ౨౧॥ సూ. స్వాత్మనాచోత్తరయోః. కథంచిచ్ఛబ్దేన తత్రాప్యస్వారస్యం సూచితమ్. అణుత్వగత్యో రుభయోరపి కల్ప్యత్వాత్పరేణ కల్పనాగౌరవముక్తమ్ - తత్ర గమనస్య శ్రుతిసిద్ధత్వేన కల్ప్యత్వం నాస్తి - అతోఽణుత్వమేవ కల్ప్యమితి నగౌరవమ్. తత్ర విభుత్వకల్పనం శ్రుతివిరుద్ధమ్. - అణుత్వకల్పనం త్వవిరుద్ధమితి భిదేత్యర్థః.

౫. ౨౨॥ సూ. నాణురతచ్ఛ్రుతేరితిచేన్నేతరాధికారాత్. అధికారః - ప్రస్తావః. * యస్యానువిత్తః - యస్య - జీవస్య. అనువిత్తః - * విదజ్ఞానే - ఉపాస్యఇత్యర్థః. యద్వా - * విదిర్లాభే - ప్రాప్యః. ప్రతిబుద్ధ ఆత్మా - ప్రాజ్ఞ ఆత్మా.

౬. ౨౩॥ సూ. స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ. స్వశబ్దః - అణుశబ్దః. నత్వణుత్వాక్షేపకశబ్దఇతిభావః అణుత్వం గతిశ్చోభయం శ్రౌత మతో నకల్పనాగౌరవమ్. అన్యతరశ్రౌతత్వేచ నకల్పనాగౌరవ మిత్యుక్తమ్. ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామిత్యాదిభిః శ్రుత్యర్థాపత్తి ర్దర్శితా - స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచేతిశ్రుతిర్దర్శితా. * బుద్ధే రాత్మా మహాన్పరఇత్యత్ర బహుశ్రుత్యర్థాపత్తివిరోధా త్పూజావాచిత్వాచ్చ మహచ్ఛబ్దః ప్రాధాన్యపరః.

౨౧॥ సూ. స్వాత్మనాచోత్తరయోః. ౩. ౨౨॥ సూ. నాణురతచ్ఛ్రుతేరితిచేన్నేతరాధికారాత్. ౪.

(వే-సా.) గత్యాగత్యో స్స్వాత్మనైవ సంపాద్యత్వా దప్యణుత్వం నిశ్చితమ్. ౩.

(వే-దీ.) చశబ్దోఽవధారణార్థః. యద్యప్యుత్క్రాన్తౌ స్థితస్య శరీరవిశ్లేషేణ కథంచి త్సమ్పాద్యత్వమస్తి - ఉత్తరయోః - గమనాగమన యోస్తు స్వాత్మనైవ సమ్పాద్యత్వమవశ్యాభ్యుపేయమ్. ౩.

(వే-సా.) "౨ సవా ఏష మహా నజ ఆత్మా" ఇతిశ్రుతేః నాణుః ఇతిచేత్ న, "౩ యస్యానువిత్తః ప్రతిబుద్ధ ఆత్మా" ఇతి పరమాత్మాధికారాత్.

(వే-దీ.) "౧ యోఽయం విజ్ఞానమయః" ఇతి జీవం ప్రస్తుత్య "౨ సవా ఏష మహా నజ ఆత్మా" ఇతిమహత్త్వశ్రుతేః నాణుః జీవ ఇతిచేన్న ఇతరాధికారాత్ - జీవేతరపరమాత్మాధికారాత్. "౩ అస్యానువిత్తః ప్రతిబుద్ధ ఆత్మా" ఇతిహిమధ్యే పరమాత్మా ప్రస్తుతః. ౪.

౨౩॥ సూ. స్వశబ్దోన్మానాభ్యాఞ్చ. ౫.

(వే-సా.) "౪ ఏషోఽణురాత్మా" ఇత్యణుశబ్దాత్ "౫ ఆరాగ్రమాత్రోహ్యవరః" ఇత్యుద్ధృత్య ఉన్మానశబ్దా చ్చాణుః. ౫.

(వే-దీ.) "౪ ఏషోఽణురాత్మా చేతసా వేదితవ్యః యస్మిన్ప్రాణః పఞ్చధా సంవివేశ" ఇతిసాక్షా దణుశబ్దా దణురేవాయమ్, ఉన్మానా చ్చాణురేవ. ఉన్మానమ్ - ఉద్ధృత్యమానమ్. "౫ ఆరాగ్రమాత్రోహ్యవరోఽపి దృష్టః" ఇత్యారాగ్ర ముద్ధృత్య తన్మానత్వంహిజీవస్య శ్రూయతే. ౫.

౧॥ బృ - ౬ - ౩ - ౭, ౨॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨౨, ౩॥ బృ - ౬ - ౪ - ౧౩. ౪ ౩ముం - ౧ - ౯, ౫॥ శ్వే - ౫౮ - ౯.

ఉద్ధృత్య మాన మున్మానమ్. అణుసదృశః వస్తూ ద్ధృత్య తన్మానత్వః జీవస్య శ్రూయతే * ౧ వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్యచ । భాగో జీవ స్స విజ్ఞేయ ఇతి, * ౧ ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్ట ఇతిచ. అతోఽణురేవాయమాత్మా. ౧॥ శ్వే - ౫ - ౯, ౮.

† అథ స్యాత్ - ఆత్మనోఽణుత్వే సకలశరీరవ్యాపినీ వేదనా నోపపద్యతఇతి. తత్ర మతాన్తరేణ పరిహారమాహ.

౨౪॥ సూ. అవిరోధశ్చన్దనవత్. ౬.

౭. యథా హరిచన్దనబిన్దు ర్దేహైకదేశవర్త్యపి సకలదేహవ్యాపిన మాహ్లాదం జనయతి - తద్వదాత్మాపి దేహైకదేశవర్తి సకలదేశవర్తినీం † వేదనామనుభవతి.

౨౫॥ సూ. అవస్థితివైశేష్యాదితిచేన్నాభ్యుపగమాద్ధృదిహి. ౭.

౮. హరిచన్దనబిన్దావ దేర్దేహదేశవిశేషావస్థితివిశేషాత్తథాభావః, ఆత్మనస్తు తన్నవిద్యతఇతిచేన్న - ఆత్మనోపి దేహదేశవిశేషే స్థిత్యభ్యుపగమాత్. హృదయదేశే హ్యాత్మనః స్థితిః శ్రూయతే * ౨ హృది హ్యయ మాత్మా † తత్రైకశతం నాడీనామితి, తథా * ౩ కతమ ఆత్మేతి ప్రకృత్య * ౩ యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిరితి. ఆత్మనో దేశవిశేషస్థితిఖ్యాపనాయ చన్దనదృష్టాన్తః ప్రదర్శితః - † నతు చన్దనస్య దేశవిశేషాపేక్షా. ౩॥ బృ - ౬ - ౩ - ౭.

---

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) వేదనా - దుఃఖానుభవః. సుఖానుభవస్యాప్యుపలక్షణమిదమ్.

౭. ౨౪॥ సూ. అవిరోధశ్చన్దనవత్. † (వేదనామనుభవతి) ఓదనపాకం పచతీతివత్. యద్వా - దుఃఖ మనుభవతీత్యర్థః.

౮. ౨౫॥ సూ. అవస్థితివైశేష్యాదితిచేన్నాభ్యుపగమాద్ధృదిహి. †(తత్రైకశతం నాడీనామితి) అనేన ఏకదేశస్థస్య సకలశరీరవ్యాపికార్యకరత్వప్రకారో దర్శితః. † (నత్వితి) హరిచన్దనస్య హృన్నాసికానయనశ్రోత్రాది మర్మప్రదేశేషు స్థిత్యా కార్యకరత్వమ్. - నతు హృన్మాత్ర ఇత్యభిప్రాయేణ నతుచన్దనస్యేత్యుక్తమ్.

(సా.) అణోరపి సకలదేహవ్యాపివేదనానుభవే అన్యమతేన హేతుమాహ.

(దీ.) ఆత్మనోఽణుపరిమాణత్వే సకలదేహవ్యాపిసుఖాద్యనుభవః కథమిత్యత్ర మతాన్తరేణ పరిహార మాహ.

౨౪॥ సూ. అవిరోధశ్చన్దనవత్. ౬.

(వే-సా.) యథా చన్దనబిన్దురేకదేశస్థోఽపి సకలదేహవ్యాపిసుఖం జనయతి, తద్వదవిరోధః ౬.

(వే-దీ.) యథా హరిచన్దనబిన్దుః దేహైకదేశవర్త్యపి సకలదేహవర్తిన మాహ్లాదం జనయతి - తద్వదవిరోధః. ౬.

౨౫॥ సూ. అవస్థితివైశేష్యాదితిచేన్నాభ్యుపగమాద్ధృదిహి. ౭.

(వే-సా.) దేహవిశేషస్థితేశ్చన్దనస్యేతిచేత్. న, ఆత్మనోపి తదభ్యుపగమాత్. “౨ హృదిహ్యయ మాత్మా” “౩ యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః” ఇతిశ్రుతేః. ౭. ౨॥ ౩॥ బృ - ౬ - ౩ - ౭.

(వే-దీ.) చన్దనబిన్దోర్దేహదేశవిశేషస్థిత్యపేక్షస్తథాభావః - ఆత్మనో నతథేతి చేన్న - ఆత్మనోపి తథాభావాభ్యుపగమాత్. “౨ హృదిహ్యయమాత్మా” స్థితఇతి శ్రూయతే “౩ యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః” ఇత్యాదా. ౭.

ఏకదేశవర్తినస్సకలదేహవ్యాపికార్యకరత్వప్రకారం † స్వమతేనాహ.

౨౬॥ సూ. గుణాద్వాలోకవత్. ౮.

౯. వాశబ్దో మతాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః. ఆత్మా స్వగుణేన జ్ఞానేన సకలదేహం వ్యాప్యావస్థితః. ఆలోకవత్ యథా మణిద్యుమణిప్రభృతీనామేకదేశవర్తినా మాలోకోఽనేకదేశవ్యాపీ దృశ్యతే - తద్వద్ధృదయస్థస్యాత్మనో జ్ఞానం సకలదేహం వ్యాప్య వర్తతే. † జ్ఞాతుః ప్రభాస్థానీయస్య జ్ఞానస్య స్వాశ్రయా దన్యత్ర వృత్తి ర్మణిప్రభావ దుపపద్యతఇతి ప్రథమసూత్రే స్థాపితమ్.

† నన్సూక్తం జ్ఞానమాత్రమేవాత్మేతి - తత్కథం జ్ఞానస్య స్వరూపవ్యతిరిక్తగుణత్వముచ్యతే. తత్రాహ

౨౭॥ సూ. వ్యతిరేకోగన్ధవత్తథాచదర్శయతి. ౯.

౧౦. యథా పృథివ్యాః గన్ధస్య గుణత్వేనోపలభ్యమానస్య తతో వ్యతిరేకః - తథా జానామీతి జ్ఞాతృగుణత్వేన ప్రతీయమానస్య జ్ఞానస్యాత్మనో వ్యతిరేక స్సిద్ధః. † దర్శయతిచ శ్రుతిః * ౧ జానాత్యేవాయంపురుషఇతి.

౨౮॥ సూ. పృథగుపదేశాత్. ౧౦.

౧౧. స్వశబ్దేనైవ విజ్ఞానం విజ్ఞాతుః పృథగుపదిశ్యతే * ౨ నహి విజ్ఞాతు ర్విజ్ఞాతే ర్విపరిలోపో విద్యతఇతి.

---

† అనన్తరసూత్రావతారయాహ (స్వమతేనేతి) యద్యప్యేకస్మిన్నవయవిని దేశవిశేషస్థిత్యా సర్వత్ర కార్యకరత్వమ్ - తథాపి సౌభర్యాదీనాం బహుషు దేహావయవిష్వణో రాత్మనో దేశవిశేషస్థిత్యా కార్యకరత్వం నసిధ్యతీత్యభిప్రాయేణ నిర్వాహాన్తరోక్తిరితిభావః.

౯. ౨౬॥ సూ గుణాద్వాలోకవత్. † అయుతసిద్ధవిశేషణస్య కథం దేశాన్తరే వృత్తిరిత్యత్రాహ (జ్ఞాతురితి).

† అనన్తరసూత్ర మవతారయతి (నన్వితి).

౧౦. ౨౭॥ సూ. వ్యతిరేకోగన్ధవత్తథాచదర్శయతి. జానామీతి ధర్మధర్మిణోః ప్రకృతిప్రత్యయవాచ్యయో ర్భేదానుభవో దర్శితః. † తథాచేతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (దర్శయతిచేతి).

౧౧. ౨౮॥ సూ. పృథగుపదేశాత్. పూర్వసూత్రే సురభికుసుమమితివ ద్విశిష్టవాచినా శబ్దేన విశేష్య ద్విశేషణతయా వ్యతిరేక ఉక్తః అత్రతు విశేషణవిశేష్యయోః పృథక్ఛబ్దేనాభిధానమితి భిదా.

౨౬॥ సూ. గుణాద్వాలోకవత్. ౮. ౨౭॥ సూ. వ్యతిరేకోగన్ధవత్తథాచ దర్శయతి. ౯.

(సా.) స్వమతేనాహ. (దీ.) స్వమతేనాహ.

(వే-సా.) ఆత్మా స్వగుణేన జ్ఞానేన సకలదేహం వ్యాప్యానుభవతి; యథా మణిప్రభృతయ స్స్వకీయేనాలోకేన సకలదేశం వ్యాప్య ప్రకాశయతి. " ౩ ప్రజ్ఞామాత్రాసమర్పితాః " ఇతిశ్రుతేః. ౮.

(వే-దీ.) వాశబ్దోమతాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః. ఆత్మా స్వగుణేన జ్ఞానేన సకలదేహం వ్యాప్యావస్థితః - యథా ద్యుమణిమణిప్రభృతీనామేకదేశవర్తినా మాలోకః తద్గుణః అనేకదేశవ్యాపీ దృశ్యతే. ౮.

(సా.) నజ్ఞానాత్మనోః వ్యతిరేకఇత్యత్రాహ. (దీ) " విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే " ఇత్యాదౌ విజ్ఞానమేవాత్మేతి వ్యపదిశ్యతఇతిచేత్. తత్రాహ.

(వే-సా.) " గన్ధవతీ పృథివీ " ఇతివత్ " అహంజానామి " ఇతిగుణవత్త్వేనోపలబ్ధేః వ్యతిరేకోఽస్తి. దర్శయతి చ శ్రుతిర్వ్యతిరేకమ్. " ౧ జానాత్యేవాయంపురుషః " ఇతి. ౯.

(వే-దీ.) జానామీత్యాత్మగుణత్వేన ప్రతీతేః వ్యతిరేకోఽభ్యుపగమనీయః-యథా " గన్ధవతీ పృథివీ " ఇత్యుపలబ్ధా గన్ధస్తద్గుణస్తద్వ్యతిరిక్తః. దర్శయతిచ శ్రుతిః " ౧ జానాత్యేవాయంపురుషః " ఇతి. ౯.

౧॥ . ౨॥ బృ - ౬ - ౩ - ౩౦. ౩॥ కౌషీ - ౩౮ - ౯.

† యత్తూక్తమ్ * ౧ యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్ * ౨ విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే * ౩ జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలమిత్యాదిషు జ్ఞానమేవాత్మేతి వ్యపదిశ్యతఇతి-తత్రాహ. [౧॥ బృ-౫-౭-౨౨.] [౨॥ తై-ఆ-౫అ-౧.

౨౯॥ సూ. తద్గుణసారత్వాత్తుతద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్. ౧౧. [౩॥ విష్ణు-౧అం-౨అ-౬.

౧౨. తుశబ్దశ్శోఙ్కాద్వ్యం వ్యావర్తయతి. తద్గుణసారత్వాత్ – విజ్ఞానగుణసారత్వాత్ ఆత్మనో విజ్ఞానమితి వ్యపదేశః. విజ్ఞానమేవాస్య సారభూతో గుణః. యథా ప్రాజ్ఞస్యానన్ద స్సారభూతో గుణఇతి ప్రాజ్ఞ ఆనన్దశబ్దేన వ్యపదిశ్యతే – * ౪ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ * ౫ ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదితి, - ప్రాజ్ఞస్య హ్యానన్ద స్సారభూతో గుణః * ౬ స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః * ౭ ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్నబిభేతి కుతశ్చనేతి. యథావా * ౮ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి విపశ్చితః ప్రాజ్ఞస్య జ్ఞానశబ్దేన వ్యపదేశః,-* ౮ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా * ౯ య స్సర్వజ్ఞఇత్యాదిషు ప్రాజ్ఞస్య జ్ఞానం సారభూతో గుణఇతి విజ్ఞాయతే. [౪॥ తై-ఆ-౭అ-౧. ౫॥ తై-భృ-౬అ-౧. ౬॥ తై-ఆ-౮అ-౪. ౭॥ తై-ఆ-౪అ-౧. ౮॥ తై-ఆ-౧అ-౧,౨.] ౩౦॥ సూ. యావదాత్మభావిత్వాచ్చనదోషస్తద్దర్శనాత్. ౧౨. [౯॥ ౧ము౦-౧-౯.

౧౩. విజ్ఞానస్య యావదాత్మభావిధర్మత్వాత్తేన తద్వ్యపదేశో న దోషః – తథాచ ఖణ్డాదయో యావత్స్వరూపభావి గోత్వాదిధర్మశబ్దేన గౌరితి వ్యపదిశ్యమానా దృశ్యన్తే. † స్వరూపనిరూపణధర్మత్వాదిత్యర్థః. † చకారాత్ జ్ఞానవదాత్మనోపి స్వప్రకాశత్వేన విజ్ఞానమితి వ్యపదేశేనదోషఇతి సముచ్చినోతి.

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్త్వితి).

౧౨. ౨౯॥ సూ. తద్గుణసారత్వాత్తుతద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్. సారశబ్దేన ప్రధానత్వం వివక్షితమ్. తచ్చ యావదాత్మభావిత్వమ్. ఆనన్దజ్ఞానయో ర్గుణత్వప్రదర్శనార్థమ్ * స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః * య స్సర్వజ్ఞః * విపశ్చితేత్యాదిశ్రుతిరుదాహృతా.

గుణవాచిశబ్దేన గుణ్యభిధానం లాక్షణికమిత్యత్రాహ

౧౩. ౩౦॥ సూ. యావదాత్మభావిత్వాచ్చనదోష స్తద్దర్శనాత్. † నహి గోత్వాదయో యావదాత్మభావిన ఇత్యత్రాహ (స్వరూపనిరూపణేతి) అణుత్వాదయోపిహి యావదాత్మభావిన ఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థంచ స్వరూపనిరూపణధర్మత్వాదిత్యుక్తమ్. స్వరూపమ్ - ధర్మిస్వరూపమ్. ఆత్మశబ్దః స్వరూపపరఇత్యర్థః. † చకారార్థమాహ (చకారాదితి).

౨౮॥ సూ. పృథగుపదేశాత్. ౧౦ ౨౯॥ సూ. తద్గుణసారత్వాత్తుతద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్. ౧౧.

(వే-సా.) ఆత్మనగిపృథక్త్వేనచోపదిశ్యతే “౧౦ నహి విజ్ఞాతు ర్విజ్ఞాతే ర్విపరిలోపో విద్యతే” ఇతి. ౧౦.

(వే-దీ.) నకేవలం జానామీతి పృథగుపలబ్ధిమాత్రమ్ - ఆత్మనఃపృథక్త్వేనోపదిశ్యతేచ జ్ఞానమ్, “౧౦ నహివిజ్ఞాతు ర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే” ఇతి. ౧౦. ౧౦॥ బృ-౬-౩-౩౦.

(సా.) “౧౧ యోయం విజ్ఞానమయః” ఇతిజ్ఞానమాత్రవ్యపదేశః కథ మిత్యత్రాహ. (దీ.) విజ్ఞానమాత్మేతివ్యపదేశః కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ.

(వే-సా.) జ్ఞానగుణసారత్వా దాత్మనో జ్ఞాన మితి వ్యపదేశః, యథా ప్రాజ్ఞస్య విపశ్చితోపి “౮ సత్యం జ్ఞాన” మితి. ౧౧.

(వే-దీ.) జ్ఞానగుణసారత్వా దాత్మనో జ్ఞానమితి వ్యపదేశః - యథాప్రాజ్ఞేన “౮ బ్రహ్మణా విపశ్చితా” “౯ య స్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్” ఇతిసర్వజ్ఞఏవ సర్వజ్ఞానగుణసారత్వాత్ “౮ సత్యం జ్ఞానమ్” ఇతివ్యపదిశ్యతే. ౧౧.

౩౦॥ సూ. యావదాత్మభావిత్వాచ్చ నదోషస్తద్దర్శనాత్. ౧౨.

(వే-సా.) ఆత్మస్వరూపానుబన్ధిత్వాత్ జ్ఞానస్య తేన వ్యపదేశే నదోషః. స్వరూపానుబన్ధిధర్మత్వేన గోత్వాదీనాం ఖణ్డాదేః గౌరిత్యాదివ్యపదేశోహి దృశ్యతే. ౧౨.

(వే-దీ.) జ్ఞానస్య యావదాత్మ స్వరూపభావిత్వాచ్చ తేన తద్వ్యపదేశో నదోషః - ఖణ్డాదిషు తథాదర్శనాత్. ఖణ్డాదిషుహి యావత్స్వరూపభావి ధర్మత్వేన గోత్వస్య గౌరితివ్యపదేశో దృశ్యతే. చకారా దాత్మనో స్వప్రకాశత్వేన జ్ఞానమితి వ్యపదేశః నదోష ఇత్యుచ్యతే. ౧౨.

† యచ్చోక్తం సుషుప్త్యాదిషు జ్ఞానాభావాత్ జ్ఞానస్య నస్వరూపానుబన్ధిధర్మత్వమితి - తత్రాహ

౩౧॥ సూ. పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాత్. ౧౩.

౧౪. తుశబ్దశ్చోదితాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. అస్య - జ్ఞానస్య సుషుప్త్యాదిష్వపి విద్యమానస్య † జాగార్యాదిష్వభివ్యక్తేస్సమ్భవాత్స్వరూపానుబన్ధిధర్మత్వోపపత్తిః. పుంస్త్వాదివత్ యథా పుంస్త్వాద్యసాధారణస్య ధాతోర్బాల్యావస్థాయాం సతోఽప్యనభివ్యక్తస్య యువత్వేఽభివ్యక్త్యా పుంస్తద్వత్తా నకాదాచిత్కీ భవతి. † సప్తధాతుమయత్వంహి శరీరస్య స్వరూపానుబన్ధి - * ౧ తత్సప్తధాతు త్రిమలం ద్వియోని చతుర్విధాహార మయం శరీరమితి శరీరస్వరూపవ్యపదేశాత్. † సుషుప్త్యాదిష్వప్యహమర్థః ప్రకాశత ఇతి ప్రాగేవోక్తమ్. † తస్య విద్యమానస్య జ్ఞానస్య విషయగోచరత్వం జాగర్యాదావుపలభ్యతే. † ఏతేచాత్మనో జ్ఞాతృత్వాదయో ధర్మాః ప్రాగేవోపపాదితాః. అతో జ్ఞాతృత్వమేవ జీవాత్మనః స్వరూపమ్. † స చాయమాత్మాఽణుపరిమాణః. * ౨ † న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీత్యపి న ముక్తస్య జ్ఞానాభావ ఉచ్యతే- అపితు * ౨ ఏతేభ్యో భూతేభ్య స్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీతి సంసారదశాయాం యద్భూతానువిధాయిత్వప్రయుక్తం జన్మనాశాదిదర్శనమ్ - తన్ముక్తస్య న విద్యతే - * ౩ న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం నోత దుఃఖతామ్ సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతిసర్వశః। * ౪ నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమ్ * ౫ మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతే ఇత్యాదిశ్రుత్యైకార్థ్యాత్.

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యచ్చోక్తమితి).

౧౪. ౩౧॥ సూ. పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాత్. † (జాగర్యాదిష్వితి) అత్రాదిశబ్దేన స్వప్నదశా వివక్షితా. పుంస్త్వశబ్దేన ధాతుర్లక్షితః. ఆదిశబ్దేన యోషితోఽప్యుపలక్షణమితి గమ్యతే. † బాల్యే సనాస్తీతి శఙ్కాయామాహ (సప్తధాతుమయత్వంహీతి) జ్ఞానస్యోపలబ్ధిర్విషయసమ్బన్ధసాపేక్షేత్యుక్తం భవతి. విద్యమానస్యానభివ్యక్తస్య కదాచి దభివ్యక్తిమాత్రే దృష్టాన్తోయమ్. విషయసమ్బన్ధార్హత్వం ప్రకాశార్హత్వంచ తదానీ మప్యస్తీతి న స్వయంప్రకాశత్వహానిః. † ఏవం స్వయంప్రకాశస్వరూపజ్ఞానోపలబ్ధేర్విషయసమ్బన్ధసాపేక్షత్వే అహమర్థస్యాపి తథాత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (సుషుప్త్యాదిష్వపీతి) † (తస్యేతి) విషయసమ్బన్ధఉపలబ్ధిశ్చ జాగర్యాదావిత్యర్థః. † అహం ప్రత్యయగోచరత్వే జడత్వాదిప్రసఙ్గ మాశఙ్క్యాహ (ఏతేచాత్మనఇతి) † నిత్యోపలబ్ధ్యాద్యప్రసఙ్గార్థమాహ (సచాయమితి) † (నప్రేత్యేతి) దేహాత్మాభిమానభ్రమో నాస్తీత్యర్థః.

(సా.) సుషుప్త్యాదిష్వసతో జ్ఞానస్య యావదాత్మభావిత్వం కథ మిత్యత్రాహ.

(దీ.) సుషుప్త్యాదిషు జ్ఞానస్యానుపలబ్ధేః నయావదాత్మభావిత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ.

౩౧॥ సూ. పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాత్. ౧౩.

(వే-సా.) సుషుప్త్యాదిషు సతో జ్ఞానస్యానభివ్యక్తస్యాపి జాగరాదావభివ్యక్తిసమ్భవాత్, స్వరూపానుబన్ధ్యేవ జ్ఞానమ్. యథా పుంస్త్వాసాధారణసప్తమధాతోర్బాల్యేపి సతో యువత్వేఽభివ్యక్తిః, జీవాత్మనో జ్ఞాతృత్వ మణుత్వఞ్చోక్తమ్. ౧౩.

(వే-దీ.) తుశబ్దశ్శఙ్కానివృత్త్యర్థః. సుషుప్త్యాదిష్వపి సతో జ్ఞానస్యానభివ్యక్తస్య జాగర్యాదిష్వభివ్యక్తిసమ్భవాత్ యావదాత్మభావ్యేవ జ్ఞానమ్. పుంస్త్వాదివత్ పుంస్త్వమితి - పురుషాసాధారణధాతురుచ్యతే. యథా సప్తధాతుమయత్వేన శరీరస్య పుంస్త్వస్య బాల్యేపి సతోఽనభివ్యక్తస్య సప్తమధాతోః యువత్వేఽభివ్యక్తిః. ౧౩.

౧॥ . ౨॥ బృ - ౪ - ౪ - ౧౨. ౩॥ ఛాం - ౭ - ౨౬ - ౨. ౪॥ ఛాం - ౮ - ౧౨ - ౩. ౫॥ ఛాం - ౮ - ౧౨ - ౫.

† నమ్విత్తి జ్ఞానాత్మవాదే తస్య సర్వగతత్వే దూషణమాహ.

౩౨॥ సూ. నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోన్యతరనియమోవాన్యథా. ౧౪.

౧౫. అన్యథా-సర్వగతత్వపక్షే తస్య జ్ఞానమాత్రత్వపక్షేచ నిత్యముపలబ్ధ్యనుపలబ్ధీ సహైవ ప్రసజ్యేయాతామ్. అన్యతరనియమోవా ఉపలబ్ధిరేవవా నిత్యం స్యాత్ - అనుపలబ్ధిరేవవా. † ఏతదుక్తం భవతి - † లోకే తావ ద్వర్తమానయో రాత్మోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యో రయం జ్ఞానాత్మా సర్వగతో హేతు స్స్యాత్ - † ఉపలబ్ధేరేవవా - అనుపలబ్ధేరేవవా. ఉభయహేతుత్వే సర్వదా సర్వత్రోభయం ప్రసజ్యేత. యద్యుపలబ్ధేరేవ - సర్వస్య సర్వదా సర్వత్రానుపలమ్భో న స్యాత్. అథానుపలబ్ధేరేవ - సర్వదా సర్వత్రోపలబ్ధి ర్నస్యాదితి. † అస్మాకం శరీరస్యాన్తరేవావస్థితత్వాదాత్మన స్తత్రైవోపలబ్ధి ర్నాన్యత్రేతి వ్యవస్థాసిద్ధిః. † కరణాయత్తోపలబ్ధేరపి సర్వేషామాత్మనాం సర్వగతత్వేన సర్వైః కరణై స్సర్వదా సంయుక్తత్వా † దదృష్టాదే రప్యనియమా † దుక్తదోషస్సమానః.

జ్ఞాధికరణం సమాప్తమ్.

---

† (నమ్విత్తీతి) జ్ఞానాత్మవాదే విభుత్వపక్షే దూషణమ్. జడాత్మవాదే విభుత్వేచ దూషణ, ముభయం సూత్రవివక్షితమ్ - వ్యాఖ్యాస్యతేచ. † తత్ర ప్రథమే పక్షే దూషణం ప్రతిజానీతే (నమ్విత్తీతి).

౧౫. ౩౨॥ సూ. నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోన్యతరనియమోవాన్యథా. † నిత్యోపలబ్ధిః ప్రసజ్యతామ్ - కథం నిత్యానుపలబ్ధిప్రసఙ్గః - ఉభయప్రసఙ్గోవా కథ మిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) వికల్పశిరస్త్రియాభిప్రాయేణ దూషణత్రయ ముచ్యత ఇత్యర్థః. † (లోకేతావదితి) ఆత్మా క్వచి దుపలభ్యతే - న గఙ్గాతీరాదిషూపలభ్యతే. ఏవం విద్యమానయో రుపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యో రుభయోరపి హేతు స్స్యాదిత్యేకం శిరః. † (ఉపలబ్ధేరేవవాఽనుపలబ్ధేరేవవేతి) అత్రాపి హేతు స్స్యాదిత్యనువర్తతే. ఏవం శిరస్త్రయం వివక్షితమ్. కిముపలబ్ధిరేవ స్వరూపమ్ - ఉతానుపలబ్ధిరేవ - ఉతోభయమిత్యర్థః. హేతుశబ్దప్రయోగో హేత్వన్తరనైరపేక్ష్యార్థః. † ఉక్తదూషణస్య స్వపక్షాస్పర్శిత్వమాహ (అస్మాకమితి) † జడాత్మపక్షే విభుత్వే దూషణమాహ (కరణాయత్తేతి) † (అదృష్టాదేరప్యనియమాదితి) తత్తత్కర్మానుష్ఠానహేతుభూతశరీరాణాం సర్వాత్మసాధారణత్వా దదృష్టానియమ ఇత్యర్థః. † (ఉక్తదోషస్సమానఇతి) కరణాదికం కిముపలబ్ధే ర్హేతుః - ఉతానుపలబ్ధేః - ఉతోభయోరితి వికల్ప్య పూర్వవ ద్దూషణం వ్యక్తమితిభావః.

పరేషాం సూత్రాక్షరాస్వారస్యమ్ - ద్రష్టృశబ్దస్యేవ జ్ఞశబ్దస్య జ్ఞప్తివాచిత్వాభావాత్. * ధీరో మనీషీ జ్ఞః ప్రాజ్ఞః ఇత్యభిధానవిదః. అతఏవ - అనుత్పన్నత్వేనావికృతబ్రహ్మణ ఏవోపాధినా జీవభావేనావస్థానా త్తస్యచ చైతన్యస్వరూపత్వాదితి వ్యాఖ్యానమపి క్లిష్టమ్. ఏతచ్ఛబ్దేన సాధ్యతయా ప్రకృతానుత్పత్తిపరామర్శే తస్యా స్సాక్షాదేవ జ్ఞానస్వరూపత్వసాధకత్వాభావా త్తదుపపాదకబ్రహ్మానన్యత్వమ్, తేన బ్రహ్మప్రతి

(దీ.) ఏవమాత్మనో జ్ఞాతృత్వ మణుత్వం చోక్త్వా పక్షాన్తరే దోషమాహ.

౩౨॥ సూ. నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోన్యతరనియమోవాన్యథా. ౧౪.

(వే-సా.) అన్యథా జ్ఞప్తిమాత్రసర్వగతాత్మవాదే తావన్నిత్యత్వవత్సర్వదోపలబ్ధి స్స్యాత్, సంకోచకాభావా ద్విద్యమానాయా అనుపలబ్ధేరపి సైవహేతురితి సాపి నిత్యవత్స్యాత్, జ్ఞానే విద్యమానేపి హేత్వన్తరేణ నివారణాసంభవాత్, ఆగన్తుకజ్ఞానసర్వగతాత్మవాదేపి స ఏవ దోషః, సర్వాత్మనాం సర్వగతత్వేన జ్ఞానహేతూనాం మనస్సంయోగాదీనాం సర్వసాధారణత్వాత్ అదృష్టహేతూనామపి సర్వసాధారణత్వాత్. తేనాపి ననియమః, అథోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోర్విరోధానుపలబ్ధే ర్నైవతే హేతవః స్యుః; అనుపలబ్ధేర్వా; - తథాసత్యన్యతరనియమస్స్యాత్. ౧౪.

(వే-దీ.) అన్యథా-జ్ఞానాత్మవాదే సర్వగతాత్మవాదేచ ఉపలబ్ధ్యనుపలబ్ధీ నిత్యవత్ ప్రసజ్యేయాతామ్, ఉపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోరన్యతరనియమోవా. జ్ఞానాత్మపక్షేతావత్ జ్ఞానస్య ప్రకాశస్వభావత్వా త్త్రికాలపర్యాయో పలబ్ధే ర్నిత్యవత్ప్రసక్తిరనివార్యా, జ్ఞానే విద్యమానేసతి హేత్వన్తరేణానుపలబ్ధిజననాయోగాత్ జ్ఞానమేవానుపలబ్ధేరపి హేతురిత్యాస్థేయమ్. జ్ఞానస్య సర్వదా వర్తమానత్వా త్సర్వదోభయప్రసక్తిః. అథ-యుగపద్విరుద్ధకార్యజననాయోగాత్ జ్ఞాన ముపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోరన్యతరహేతురాస్థీయతే - తదాఽన్యతరనియమస్స్యాత్. సర్వగతత్వపక్షే యథా జ్ఞానాత్మవాదినామ్ - తథైవ హేతుజన్యజ్ఞానవాదినోపి సర్వేషామాత్మనాం సర్వగతత్వే సర్వస్యాత్మమనస్సంయోగాదేః హేతోస్సర్వేషాం సాధారణత్వాదుక్తరీత్యా తథైవ ప్రసక్తిః. అదృష్టోత్పత్తి హేతోరపి సర్వస్య సాధారణత్వా దదృష్టేనాపి నవ్యవస్థా. ౧౪.

పాదకవాక్యజాతమ్, తేన తస్య జ్ఞానస్వరూపత్వంచ లక్షయిత్వా తేన పరమసామ్యస్యోపపాదనీయత్వాత్. సాధకతయా ప్రకృతశ్రుతిపరామర్శిత్వం తు యుక్తమ్ - ప్రకృతత్వావిశేషేపి పూర్వసూత్రస్థపఞ్చమీతుల్యార్థేన ప్రత్యయేన సాధకవిషయస్య ప్రకృత్యర్థసామ్యస్యచ జ్ఞాప్యమానతయా యోగ్యతావశాచ్ఛ్రుతివిశేషే ప్రతిపన్నే తస్యాన్యథానేన జ్ఞానస్వరూపతా ప్రతిపాదనే విశిష్య శ్రుత్యభావాచ్చ. జ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వే సాక్షిజ్ఞాతృత్వవాదినీనాం ధర్మధర్మిభేదనిర్దేశపరాణాం ధర్మనిత్యత్వవాదినీనామ్, ※ జానాత్యేవాయమ్ ※ అవినాశీ వా అరేఽయమాత్మాఽనుచ్ఛిత్తిధర్మేత్యేవమాదీనాం శ్రుతీనాం బాధో దుస్తరః. అత్ర నానుచ్ఛిత్తిరేవ ధర్మతయా వివక్షితా - ※ అవినాశీత్యనేన పునరుక్తిప్రసఙ్గాత్. అత ఉచ్ఛేదరహితజ్ఞానధర్మకత్వం వివక్షితమ్.

అపరేస్తు-అతఏవేతి పదం తాభ్యః శ్రుతిభ్య ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. తదప్యవిరుద్ధమ్. శ్రుతేరితితు వ్యాఖ్యానం తతోప్యుచితమ్ - ఉత్తరసూత్రస్థాయాః షష్ఠ్యా అన్వయసామర్థ్యేన శ్రుతేరితి పదానుషఙ్గస్య సూత్రకృతాఽభిప్రేతత్వావగమాత్. నహ్యుత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం తాభ్య ఇత్యన్వయో ఘటతే. శ్రుతిభ్య ఇత్యధ్యాహారేతు ఘటతే - అధ్యాహారసాకాఙ్క్షపదానుషఙ్గాదపి నిరపేక్షపదానుషఙ్గో హి యుజ్యతే. అశ్రుతేరితి పదస్యానుపపత్తిశ్చ పూర్వమేవ ఉన్నీతా.

అన్యేతు - యతో ఏవం నాత్యన్తికనాశః ప్రళయే జీవస్య - కింతు విభాగశక్త్యవశేషఏవ - అతఏవ జ్ఞత్వమపి సిద్ధమ్-తస్యామవస్థాయామ్ ※ యద్వై తం న పశ్యతి పశ్యన్వై తం న పశ్యతీతి జ్ఞాత్వా వినాశిత్వవచనమస్తీత్యాహ ఇతి వ్యాచక్షతే, తదపి కణ్ఠోక్త్యన్తరసాకాఙ్క్షహేతూపస్థాపకత్వాదపి తద్విశిష్యానపేక్షహేతూపస్థాపకత్వస్య న్యాయ్యతయా ప్రత్యుక్తమ్. ప్రళయే విభాగశక్త్యవశేషావస్థానంహి న సాక్షాదేవ జ్ఞానస్వరూపత్వసాధకమ్ - కింతు ప్రళయవిషయశ్రుత్యుపస్థాపనద్వారేణ. కించ - జ్ఞాననిత్యత్వం చైవముపపాదయన్తి - సర్వో హ్యంవిదోఽఙ్గారాదర్చిష ఇవ, నవనీతపిణ్డాత్ ఘృతమివ, పురుషా ద్విభజ్యన్తే, తేన సంయుజ్యన్తేచ - అతో జ్ఞాననిత్యత్వే - న కారకవైయర్థ్యమితి. తత్ర కించిద్విమర్శనీయమ్ - కిం నవనీతపిణ్డస్యేవాత్మనః స్వరూపైకదేశఏవ విభజ్యమానో విషయేషు ప్రసర్పతి సఙ్కుచతిచ - ఉత తదపృథక్సిద్ధం జ్ఞానతయా తత్సజాతీయం ద్రవ్యాన్తరమితి. యది ప్రథమః పక్షః పరిగృహ్యతే - తత్ర బ్రూమః - అణుత్వం తావద్భవదభిమతమ్ - తత్స్వరూపాద్విభక్తశ్చన్ద్రాదిషు ప్రసృతః కిమాత్మైకదేశః - ఉత కృత్స్నాత్మా. కృత్స్నాత్మా చేత్ - చన్ద్రగ్రహణవేళాయాం శరీరం నిరాత్మకం స్యాత్. యద్యేకదేశః ప్రసృతః - స చేదఖణ్డితః ప్రసృతః - న పునరేతి. ఆత్మాపి శరీరాద్బహిరాకృష్టస్స్యాదితి శరీరం నిరాత్మకం స్యాత్. యది ఖణ్డితోఽపసర్పేత్ - మృత్పిణ్డవిశీర్ణధూళిపటలవన్నపునరేయాత్. తదానీమాత్మైకదేశహానిస్స్యాత్. ఏవం త్రిచతురపర్యాయైరాత్మోచ్ఛిత్తిస్స్యాత్ - అనుచ్ఛేదేవా జ్వాలాయా ఇవ ప్రతిక్షణోత్పత్తిరాత్మనస్స్యాత్. యద్యఖణ్డితఏవ ప్రసృష్టః పునస్సఙ్కుచతి - పటగ్రహణదశాయాం ఘటగ్రహణాయ పూర్వప్రసృష్టఏవాంశః ప్రసర్పతి - ఉత ప్రాక్. ప్రసృష్టాంశే శరీరస్థే పూర్వం శరీరస్థాంశః పశ్చాత్ప్రసర్పతి. ద్వితీయపక్షే ధర్మధర్మిభావావ్యవస్థానాచ్ఛరీరస్థస్య ధర్మిణోఽహంప్రత్యయవేద్యస్యాత్మత్వాద్ధర్మిత్వాత్, విషయసమ్బద్ధజ్ఞానానామిచ్ఛాదీనామివ స్వస్మై భాసమానత్వాభావాచ్చ ప్రత్యక్త్వప్రత్యక్త్వధర్మధర్మిత్వాదీనామంశభేదేనానియతత్వాదాత్మాంశస్య కదాచిదనాత్మత్వమ్, ప్రత్యగంశస్య కదాచిత్పరాక్త్వమ్, ధర్మిణ ఏవ కదాచిత్స్వధర్మత్వం చ స్యాత్. తతశ్చ కటకమకుటాదీనామివ అహమర్థస్య కర్తుర్భోక్తురాదిమత్త్వం స్యాత్ - అహమర్థస్యైవ కర్తృత్వభోక్తృత్వయోగాత్, అహమ్భావస్య చాత్మన్యనియతప్రదేశవృత్తిత్వాచ్చ. యది ప్రథమః పక్షో రోచతే - తర్హి ప్రసర్పణాప్రసర్పణరూపవిరుద్ధస్వభావభాక్త్వాద్ధర్మధర్మిణోర్భిన్నద్రవ్యత్వమ్, అన్యధర్మజ్ఞానస్య అన్యంప్రతి ధర్మత్వాభావాదపృథక్సిద్ధధర్మత్వమ్, తస్యచ సఙ్కోచవికాసభాక్త్వం చాభ్యుపగన్తవ్యమ్. తథాసతి ధర్మాన్యథాభావరూపావస్థాపత్తిమత్త్వాది - స్వరూపాన్యథాభావాభావాన్నిత్యత్వమిత్యచిద్వైషమ్యమాస్థేయమ్.

ఉత్క్రాన్తీత్యాదిసూత్రగణమధికరణాన్తరం పరే వ్యాచక్షతే. తదయుక్తమ్ - జ్ఞత్వచిన్తోపయోగిత్వాత్ పరిమాణచిన్తనస్య, ఉపయోగశ్చ ఫలఫలిభావే దర్శితః. తత్రపరే - అణుత్వం పూర్వపక్షీకృత్య విభుత్వమేవ సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర నతావదియం పరబ్రహ్మవిషయా చిన్తా - తద్విభుత్వస్య బహ్వధికరణసిద్ధత్వాత్, అల్పపరిమాణశ్రుతీనాంచ నిచాయ్యత్వాదేవమిత్యనేన కృతనిర్వాహత్వాచ్చ, శఙ్కానుత్థానాత్. జీవవిషయేఽణుత్వస్య పూర్వపక్షీకరణమయుక్తమ్ - అణుత్వశ్రుతీనాం నిరవకాశత్వప్రసఙ్గాత్. ఔపాధికాకారవిషయత్వం తాసామితి చేత్. కిమణుత్వం యావజ్జీవభావమవతిష్ఠతే - ఉత న. ప్రథమే యావత్స్థిరభావభావినో మాధుర్యస్యేవ యావద్ద్రవ్యభావినోఽణుత్వస్యౌపాధికత్వమయుక్తమ్. ద్వితీయే జీవభావస్యామోక్షస్థాయిత్వం న సిధ్యేత్. తతశ్చ వేదాన్తానామనారమ్భస్స్యాత్. జీవభావనివృత్తిర్హి పరేషాం మోక్షః. అవచ్ఛేదకోపాధ్యపగమే బ్రహ్మతాపన్నస్య పునరుపాధ్యన్తరేణ జీవభావాపత్తౌ ఘటాగమాపాయితయా ఘటచ్ఛిద్రస్యేవాదిమత్త్వం జీవస్య ప్రసజేత్ ననూపాసనార్థమల్పపరిమాణత్వం, పూర్వం నిరూపితమ్ - అత్ర బ్రహ్మణో జీవభావేనాణుత్వస్య స్వాభావికత్వనిరాకరణమధికరణకృత్యమితి చేన్న - ఉపాధ్యసమ్భవాత్. న తావదవిద్యా - తస్యా అణుత్వాభావేన తదవచ్ఛిన్నస్యాప్యణుత్వానుపపత్తేః. యద్యధ్యవసాయాదివృత్తిభేదేన బుద్ధ్యాదిశబ్దవాచ్యం మనః - బుద్ధ్యాఖ్యం మహత్తత్త్వం వోపాధిః - తర్హి ※ ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః ※ మహానవ్యక్తే లీయత ఇత్యాదిశ్రుత్యవగతాన్మన ఆదిసర్గాత్పూర్వం జీవభావాభావాత్ జీవస్యాదిమత్త్వం స్యాత్. నను - యథా త్వన్మతే జీవాత్మధర్మభూతస్య జ్ఞానస్య విభోరపి

కర్మణాఽత్యన్తసఙ్కోచః ప్రళయదశాయామప్యుపపద్యతే - తథా కృత్స్నప్రళయదశాయామన్తఃకరణాద్యభావేపి కర్మకృతమణుత్వం జీవస్య సమ్భవతీతిచేత్. న - అవచ్ఛేదకాభావచోద్యస్య సఙ్కోచకస్యాప్రతిబన్ధస్య పరిహారాయోగాత్. స్వతో వికాసశక్తియుక్తస్య ధర్మభూతస్య జ్ఞానస్య వికాసప్రతిబన్ధకం కర్మాభ్యుపగమ్యతే - నతు వికసితస్యైకదేశావచ్ఛేదకమిష్యతే. త్వన్మతే తు - సర్వగతస్యైవ సతో బ్రహ్మణః క్వచిత్ప్రదేశేఽణుత్వమవచ్ఛేదకపరిమితద్రవ్యసాపేక్షం వికాసప్రతిబన్ధకేన కర్మణా నసంపత్స్యతే. అత ఆమోక్షస్థాయినః కస్యచిదుపాధే రసమ్భవాజ్జీవాణుత్వస్యౌపాధికత్వమయుక్తమ్. కించ - * వాలాగ్రశతభాగస్య * ఆరాగ్రమాత్రఇత్యాదిష్వణుత్వశ్రుతిషూపాధిర్నశ్రూయతే - యథా పరమాత్మనో విభుత్వశ్రుతిషు తస్యచాణుత్వముపాధిపూర్వకముచ్యతే * ఏష ఆత్మాఽన్తర్హృదయేఽణీయాన్ వ్రీహేరిత్యాదిషు అత ఉపాధ్యనుక్తేః పరమాత్మవిభుత్వవజ్జీవాణుత్వమపి నోపాధికృతమ్. కించ - * ఏషోఽణురాత్మా చేతసా వేదితవ్య ఇత్యణుపరిమాణస్య ముముక్షువేదితవ్యత్వశ్రవణాచ్చాణుత్వం స్వాభావికమ్. నహ్యౌపాధికాకారో జీవస్య స్థూలత్వాదివచ్ఛోకమోహాదివచ్చ ముముక్షో రనుసన్ధేయః. * తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతీత్యత్రాత్మశబ్దస్య నిష్కృష్టాత్మవిషయత్వాత్తస్య నిష్క్రమణార్హత్వావగమాచ్చాణుత్వం స్వాభావికమ్. నహ్యాత్మశబ్ద ఉపాధిసంసృష్టపరః - లక్షణాప్రసఙ్గాత్. ఉపాధీనాం జీవస్యచ పృథక్పృథగుత్క్రమణశ్రవణాచ్చాణుత్వం నిరుపాధికమ్. * తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతిహి శ్రూయతే. మనశ్చ ప్రాణశబ్దవాచ్యేష్వన్తర్భూతమ్ - * దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ ఇతి శ్రుతేః. మనోవ్యతిరిక్తా బుద్ధి రణుత్వోపాధిరితిచేత్. బుద్ధిరాత్మాఽన్యద్వా యత్కించిదుపాధిత్వేనోచ్యతామ్ - తత్కిం మనోవృత్తిరూపమ్ - ఉత తత్త్వాన్తరమ్. ఆద్యే మనసః పృథగుత్క్రాన్తిశ్రవణాజ్జీవస్య తద్వృత్తితోపి పృథగుత్క్రాన్తిస్సిద్ధా. తత్త్వాన్తరత్వేచ సమష్టిరూపస్య తస్యాణుత్వాభావాన్నౌపాధికత్వమ్. వ్యష్టిరూపత్వేచ దేహసఙ్ఘాతతదాశ్రయతదాశ్రితేష్వన్యతమేన భవితవ్యమ్. సఙ్ఘాతరూపత్వే తస్యాణుత్వాభావాదనుపాధిత్వమ్. దేహాశ్రయతయా జీవోపకరణత్వే ముఖ్యప్రాణాన్తర్భావాత్తతః పృథగుత్క్రాన్తిసిద్ధిః. దేహస్థతయా జీవోపకరణత్వే ప్రాణశబ్దవాచ్యేష్వన్తర్భావాత్తతః పృథగుత్క్రమణం సిద్ధమ్. కించ - నకేవలముపాధ్యనుక్తేరేవాణుత్వస్య స్వాభావికత్వావగమః - కింతు నిరుపాధికస్వరూపస్యాణుత్వవైశిష్ట్యావగమాచ్చ తదవగమః. * ఏషోఽణు రాత్మేత్యాత్మాహ్యణుత్వేన విశిష్యతే - నతు బద్ధః - ఆత్మశబ్దోహ్యాత్మమాత్రవాచీ - నతూపాధిసంసృష్టవాచీ. నను - * సచానన్త్యాయ కల్పతఇతి శ్రుతిరణుత్వస్యౌపాధికత్వమవగమయతీతిచేత్. న - * స ఇత్యణుత్వవిశిష్టం జీవం పరామృశ్య విధీయమానస్యానన్త్యస్య తదవిరోధేన వర్ణనీయత్వాత్. వస్తుమాత్రపరత్వేహి తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వం న స్యాత్ - నహి ఘటే ప్రస్తుతే మృణ్మాత్రం పరామర్శమర్హతి. విశేషణప్రహాణేపి స్వారస్యం నస్యాత్. యో బాలః స యువేత్యుక్తే యథా కాలభేదాదవిరోధః - ఏవం యః పూర్వమణుః స పశ్చాదానన్త్యాయ కల్పత ఇత్యర్థఇతి చేన్న - ఉపక్రమావగతస్యాణుత్వస్య చరమావగతేనాన్యథాసిద్ధేనానన్త్యేన సఙ్కోచాయోగాత్. బాల్యయౌవనయోః క్రమభావస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాదగత్యా బాలశబ్దస్సఙ్కోచితః - ఇహతు గత్యన్తరసద్భావాత్తదనుపపన్నమ్. గత్యన్తరం చాత్రైవ వక్ష్యామః. స్వరూపేణానన్త్యస్య దుర్నిరూపత్వాచ్చాణుత్వశ్రుతిసఙ్కోచో విఫలః. తథాహి - పూర్వమణుస్వరూపస్య జీవస్యానన్త్యంనామ అనన్తేన బ్రహ్మణైక్యాపత్తిర్వా - స్వరూపశైథిల్యేన మృత్పిణ్డస్యేవ ప్రసర్పణంవా - పటవద్వేష్టితస్య స్వరూపస్య ప్రసారితత్వంవా - సమ్భావ్యతే. ప్రథమంతావదశబ్దత్వాదనుపపన్నమ్. నహి దేవత్వాయ కల్పతఇత్యుక్తే దేవై రన్యై రైక్యముక్తం స్యాత్ - అపితు స్వస్య దైవత్వజాతియోగఏవ. ఆరోగత్వాయ కల్పత ఇత్యుక్తే స్వేతరనిరామయపురుషాన్తరైక్యం నసిద్ధ్యేత్ - కింతు స్వస్యారోగ్యగుణయోగఏవ, - ఏవమానన్త్యశబ్దోపి ప్రకృత్యర్థభూతవిశేషణాన్వయం ధర్మిణో దర్శయతి - నతు వస్త్వన్తరం తేనైక్యాపత్తిం భేదనివృత్తిం వా - ప్రకృత్యంశస్య ప్రత్యయాంశస్యవా తద్వాచిత్వాభావాత్. * సంయుక్తమేతత్క్షరమక్షరంచ నిత్యోనిత్యానామితి నిత్యత్వాక్షరత్వశ్రుతివిరోధాత్ స్వరూపశైథిల్యేన ప్రసర్పణమనుపపన్నమ్. ఆత్మన్యుపచయాపచయవిరహస్య ప్రామాణికత్వాత్ స్వరూపవృద్ధిరప్యనుపపన్నా. వేష్టితస్య ప్రసరణమపి నాశఙ్కనీయమ్ - ఏకస్మిన్ శరీరే కృత్స్నస్య బ్రహ్మణో వేష్టితత్వేన శరీరాన్తరస్య జీవశూన్యత్వప్రసఙ్గాత్. బ్రహ్మణఏవ హ్యుపాధినా జీవభావో భవద్భి రభ్యుపగమ్యతే. జీవబహుత్వమిచ్ఛతామప్యశ్రుతవేష్టనకల్పనే గౌరవం ప్రసజ్యేత. నన్వనన్యథాసిద్ధే కల్పకే గౌరవమపి నదోషః. సత్యమ్ - ఇహతు తదన్యథాసిద్ధేః కల్పనమయుక్తమ్. అణుత్వోపాధ్యవచ్ఛిన్నస్యైవ దేహాన్తరావస్థితస్య జీవస్యాఙ్గుష్ఠపరిమాణత్వం శ్రూయతే * ప్రాణాధిపస్సంచరతి స్వకర్మభిరఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూపఇతి, తథా * అస్య సోమ్య మహతో వృక్షస్య మూలే హన్యాదితి వృక్షశబ్దేన శరీరం ప్రస్తుత్య * సఏష జీవేనానుభూతఇతి జీవేనానుప్రవిష్టత్వంచోక్త్వా * అస్య యదేకాం శాఖాం జీవో జహాతి సా శుష్యతి ద్వితీయాం జహాత్యథ సా శుష్యతి సర్వం జహాతి సర్వం శుష్యతీతి పాణిపాదాదిషు జీవావస్థానం తత్పరిహాణేన తస్య శోషశ్చోక్తః. నచ వేష్టితస్వరూపవికాసేనైవాఙ్గుష్ఠపరిమాణత్వం కృత్స్నశరీరావస్థానంచేతి వాచ్యమ్ - అణుత్వోపాధే రనపగమాదేవ. నహి దేహాన్తరస్థితిదశాయామణుత్వోపాధ్యపగమో భవతామిష్టః. అతోఽఙ్గుష్ఠపరిమాణత్వం హృదయద్వారకమభ్యుపేత్యమ్ - ఆపాదమస్తకావస్థానంచ ధర్మభూతజ్ఞానేనేత్యభ్యుపగన్తవ్యమ్. ఏవమణుత్వవ్యతిరిక్తపరిమాణస్య సద్వారకత్వమ్, ధర్మభూతజ్ఞానేనాన్యత్రావస్థానంచ శ్రుత్యన్తరబలేన క్లుప్తమితి క్లుప్తప్రకారేణానన్త్యశ్రుతినిర్వాహే సమ్భవతి కల్పకాన్యథాసిద్ధేర్వేష్టనకల్పనమయుక్తమ్. సఙ్కోచకాన్యథాసిద్ధేరేవ ప్రథమావగతాణుత్వసఙ్కోచశ్చానుపపన్నః. అతస్తదవిరోధాయ క్లుప్తప్రకారేణా

నస్త్యాం ప్రభాభూతజ్ఞానద్వారా నన్ననీయమిత్యానన్త్య శ్రుత్యాపి నాఽణుత్వస్యోపాధికత్వసిద్ధిః. యతోఽణుత్వం నపూర్వపక్షికార్యమ్ - అత ఏవ వ్యతిరేకో గన్ధవదితి సూత్రమపి నపూర్వపక్షవిషయమ్ - గుణస్య జ్ఞానస్య స్వాశ్రయాతిరిక్తప్రదేశవృత్తిత్వసమర్థనపరమ్ - తస్య యుక్తిరూపత్వాత్. తచ్చ దృష్టాన్తస్య పుష్పగన్ధస్య సాధ్యవికలత్వాత్. నహి పరాగాద్యాశ్రయం వినా గన్ధః ప్రసరతి ✻ తద్గుణేతి - అన్తఃకరణగుణా ఇచ్ఛాద్వేషాదయః - తత్సారోఽణుమ్ - అణోఽణుత్వవ్యపదేశ ఉపాధికృత ఇత్యుక్తమ్. తదయుక్తమ్ - అన్తఃకరణస్యాప్రకృతస్య తచ్ఛబ్దేన పరామర్శాయోగ్యత్వాత్. ప్రాజ్ఞవదితి దృష్టాన్తః సాధనవికలః - తస్యాన్తఃకరణావచ్ఛేదవత్త్వాభావాత్. దహరాద్యుపాసనేష్వణుత్వస్యోపాధికత్వమాత్రం సామ్యమితి చేన్న - ప్రయుక్తహేత్వతిరిక్తస్య హేతోర్దృష్టాన్తే కల్పనస్య క్లిష్టత్వాత్, అక్లిష్టత్వే సమ్భవతి తదయోగాచ్చ. దార్ష్టాన్తికస్యైవ దృష్టాన్తత్వం ప్రసజ్యేత్ - పరమాత్మనో జీవత్వేనాణుత్వే జీవస్యైవ దృష్టాన్తత్వాత్. జీవభావేనాణుత్వస్యోపాసనార్థతయా అణుత్వం దృష్టాన్త ఇతి చేత్. న - అహికుణ్డలవదితివ దవస్థావిశేషవాచిశబ్దాభావాత్. అతో దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావసామ్యస్య సిద్ధధర్మిభేదోఽవతిష్ఠతఏవ - యావదాత్మభావిత్వాచ్చ నదోషస్తద్దర్శనాత్. సంసృష్టయోర్నియోగనియమాత్ జీవాన్తఃకరణయోర్వియోగే సతి జీవస్యాసత్త్వమసంసారిత్వం వా స్యాదితి శఙ్కాయాం యావదాత్మని సంసారః - తావద్భావిత్వాదన్తఃకరణస్య నోక్తదోష ఇత్యనన్తరసూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. తదప్యయుక్తమ్ - ఆత్మశబ్దస్య సంసారవిశిష్టవాచిత్వాభావాత్. నహి దేవదత్తశబ్ద ఏవ దణ్డిన ముపస్థాపయతి. సుషుప్తిప్రళయయోరప్రబోధేనాన్తఃకరణాభావాన్న యావదాత్మభావిత్వమితి శఙ్కాపరిహారార్థత్వమనన్తరసూత్రస్యాప్యయుక్తమ్ - ✻ మహానవ్యక్తే లీయత ఇతి బుద్ధిలక్షణస్య మహచ్ఛబ్దవాచ్యాన్తఃకరణస్య లయశ్రవణాత్. శక్తిరూపేణ తదానీమప్యవతిష్ఠత ఇతి చేత్. శక్తిశబ్దేన కిమవిద్యామాత్రం వివక్షితమ్ - ఉతాన్తఃకరణోత్పాదనార్హమచిద్ద్రవ్యమ్ - ఉతావస్థావిశేషాపన్నమచిత్తత్త్వమ్. ప్రథమే అవిద్యాయా అణుత్వాభావాదణుపరిమితత్వం జీవస్యామోక్షస్థాయి న భవేత్. ద్వితీయే ఘటస్యేవాన్తఃకరణస్య నయావదాత్మభావిత్వసమ్భవః - నహి మృన్మాత్రం ఘటోత్పాదనార్హమితి ఘటోఽవస్థితో భవతి. తృతీయే లయశ్రుతివిరోధః - నహి మృన్మాత్రదశాయాం ఘటాద్యవస్థాసమ్భవః. ఏతావద్దూషణమపరేషామపి తుల్యమ్.

ప్రతిజీవమణవోఽనాద్యవిద్యాబహవస్సన్తీతి తాసాం స్థూలతాపత్తిః సృష్టిః - సూక్ష్మతాపత్తిర్లయ ఇతి చేన్న - తస్యా అణుత్వప్రహాణే సర్వప్రదేశవ్యాప్తస్వపరిమాణావస్థాయాం నప్రళయః. ద్వితీయేఽణుత్వప్రహాణే జీవస్యామోక్షస్థాయిత్వాభావః. నను - స్వపరిమాణాప్రహాణేపీచ్ఛాద్వేషాదికార్యజననానర్హత్వాదేవ ప్రలీనత్వమితి చేత్ - ప్రాణాకాశాదిప్రళయస్యాపి తథాత్వప్రసఙ్గాత్. ✻ ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మన ఇతి ప్రాణాదీనామవిశేషేణ హ్యుత్పత్త్యాదికం శ్రూయతే. నిత్యోపలబ్ధీతి - అన్తఃకరణానభ్యుపగమే ఆత్మేన్ద్రియవిషయసన్నిధానాన్నిత్యముపలబ్ధిః - నచేదనుపలబ్ధిర్వా ప్రసజ్యేత్. ఆత్మనీన్ద్రియేషు వా శక్తిప్రతిబన్ధః కల్పనీయః - ఆత్మనో నిర్వికారత్వాత్తత్రానుపపన్నః - అకస్మాదిన్ద్రియేషు చ సోఽనుపపన్న ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. తదప్యయుక్తమ్ - అన్తఃకరణాభ్యుపగమేఽపి నిత్యానుపలమ్భాదిప్రసఙ్గస్య, శక్తిప్రతిబన్ధకల్పనానుపపత్తేశ్చ తుల్యత్వాత్. అన్తఃకరణస్యావధానానవధానాభ్యాం నిత్యోపలమ్భాద్యప్రసఙ్గ ఇతి చేన్న - లాఘవన్యాయేనాత్మన ఏవావధానానవధానాభ్యాం తదప్రసఙ్గ ఇతి కల్పనస్య యుక్తత్వాత్. ఆత్మనో నిర్వికారత్వేపీచ్ఛాద్వేషాదివత్ప్రతిబద్ధశక్తిమత్త్వమపి యుజ్యతే. ఇచ్ఛాద్వేషాదికమపరమార్థ ఇతి చేత్ - శక్తిప్రతిబన్ధోపి తాదృశ ఏవాత్మని కల్ప్యతామ్. ఇన్ద్రియేషు తత్కల్పనమపి నాకస్మాద్భవతి - అదృష్టదేశకాలాదిసాపేక్షత్వాత్. యది ✻ అన్యత్రమనా అభూవమితి శ్రుతివశాదన్తఃకరణాభ్యుపగమః - తర్హ్యన్యథాసిద్ధ్యుపహతదుర్బలతర్కం విహాయ శ్రుతిబలమేవ సూత్రయితవ్యమ్. అతస్సూత్రవైయర్థ్యమేవ భవతి.

అన్యేషాం తు పక్షో నవిరుద్ధః. వ్యతిరేకో గన్ధవదితి సూత్రస్య జ్ఞాతృత్వే ప్రమాణోపస్థాపకత్వమేవ యుక్తమ్ - నతు గుణస్య స్వాశ్రయానతివృత్తిత్వశఙ్కాపరిహారార్థత్వమ్ - గన్ధదృష్టాన్తేన తస్యాః దుష్పరిహరత్వాత్. గన్ధాశ్రయద్రవ్యసూక్ష్మావయవవిశరణాద్ధి దూరే గన్ధోపలబ్ధిః. నచ ప్రవిరళమేవ ద్రవ్యం గుణ ఇత్యుచ్యత ఇతి చ యుక్తమ్ - తూలస్య గుణత్వాప్రసిద్ధేః. నచ విశీర్ణవిరళద్రవ్యం గుణః - అయశ్చూర్ణస్యాయోగుణత్వాప్రసిద్ధేః. స్వాభ్యుపగతం గుణగుణినోరభేదమాశ్రిత్య గుణత్వవ్యవహార ఇతి చేన్న - బహుళద్రవ్యస్యాప్యభిన్నత్వావిశేషేణ గుణవ్యవహారప్రసఙ్గాత్. విరళత్వం నామ కిం సాన్తరత్వమ్ - తదా జ్ఞానస్య గుణత్వం నస్యాత్ - ప్రసృతజ్ఞానస్య జాలస్యేవ సచ్ఛిద్రత్వాదర్శనాత్. యది సూక్ష్మత్వం విరళత్వమ్ - తర్హ్యాత్మస్వరూపస్యాపి గుణత్వం స్యాత్. అఙ్గారేషత్యర్చిషాం నాశే పునరపి ప్రభోత్థానం యుక్తమ్ - పరిణామిత్వాత్. పునః జ్ఞానప్రభోత్థానమయుక్తమితి శఙ్కానిరాసార్థం మణిప్రభాదృష్టాన్తవిషయం యావదాత్మభావిత్వాదితి సూత్రమిత్యయుక్తమ్ - గుణాద్వాలోకవదిత్యత్రైవ ప్రభాప్రభావద్దృష్టాన్తస్యాభిహితత్వాత్ రత్నప్రభాన్యాయేన ధర్మధర్మిభావే సమ్భవతి ప్రభానుత్థానశఙ్కానుపపత్తేః. తత్ర ప్రదీపప్రభాదృష్టాన్త ఏవాభిప్రేతః - నమణిప్రభాదృష్టాన్త ఇతి చేత్ - ఆలోకశబ్దస్య సాధారణస్య సఙ్కోచకాభావాద్విజ్ఞానవ్యపదేశాముఖ్యత్వదోషపరిహారస్యాపేక్షితత్వేన తదకరణానుపపత్తేశ్చ.

జ్ఞాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౩॥ సూ. కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వాత్. ౧.

౧. † అయమాత్మా జ్ఞాతా - స చాణుపరిమాణ ఇత్యుక్తమ్. ఇదానీం కిం స ఏవ కర్తా - ఉత స్వయమకర్తైవసన్నచేతనానాం గుణానాం కర్తృత్వమాత్మన్యధ్యస్యతీతి చిన్త్యతే. కిమత్ర యుక్తమ్. అకర్తైవాత్మేతి. కుతః. ఆత్మనో హ్యకర్తృత్వమ్, గుణానామేవ చ కర్తృత్వమధ్యాత్మశాస్త్రేషు శ్రూయతే. తథాహి - కఠవల్లీషు జీవస్య ※ ౧ నజాయతే మ్రియత ఇత్యాదినా జన్మజరామరణాదికం సర్వం ప్రకృతిధర్మం ప్రతిషిధ్య హననాదిషు క్రియాసు కర్తృత్వమపి ప్రతిషిధ్యతే ※ ౧ హన్తాచేన్మన్యతే హన్తుం హతశ్చేన్మన్యతే హతమ్। ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హన్తి నహన్యత ఇతి. † హన్తార మాత్మానం జానన్నజానాత్యాత్మాన మిత్యర్థః. † తథాచ భగవతా స్వయమేవ జీవస్యాకర్తృత్వం స్వరూపమ్ - కర్తృత్వాభిమానస్తు వ్యామోహ ఇత్యుచ్యతే ※ ౨ ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః। అహఙ్కారవిమూఢాత్మా కర్తాఽహమితి మన్యతే ※ ౩ నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారం యదా ద్రష్టాఽనుపశ్యతి ※ ౪ కార్యకారణకర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతిరుచ్యతే। పురుషస్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతురుచ్యత ఇతిచ. అతః పురుషస్య భోక్తృత్వమేవ - ప్రకృతేరేవతు కర్తృత్వమ్. ౧॥ కఠ - ౨వ - ౧౮, ౧౯. ౨॥ గీ - ౩ - ౨౭. ౩॥ గీ - ౧౪ - ౧౯. ౪॥ గీ - ౧౩ - ౨౦.

౨. † ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదితి ఆత్మైవ కర్తా - నగుణాః. కస్మాత్. శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ శాస్త్రాణి హి "యజేత స్వర్గకామః" "ముముక్షుర్బ్రహ్మోపాసీతే" త్యేవమాదీని స్వర్గమోక్షాదిఫలస్య భోక్తారమేవ కర్తృత్వే నియుఞ్జతే. నహ్యచేతనస్య కర్తృత్వేఽన్యో నియుజ్యతే. † శాసనాచ్ఛాస్త్రమ్ - శాసనంచ ప్రవర్తనమ్. శాస్త్రస్యచ ప్రవర్తకత్వం బోధజననద్వారేణ. అచేతనంచ ప్రధానం న బోధయితుం శక్యమ్ - అతః శాస్త్రాణామర్థవత్త్వం

---

౧. ౩౩॥ సూ. కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వాత్. † అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (అయమాత్మేతి) జ్ఞాతృత్వాద్ధి కర్తృత్వమ్ - అతః కర్తృత్వోపయుక్తజ్ఞాతృత్వనిరూపణానన్తరం కర్తృత్వనిరూపణాదిహ సఙ్గతిరితి భావః. కిమాత్మైవ కర్తా. ఉత ప్రధానమితి. కిమాత్మనః కర్తృత్వ ఏవ జ్యోతిష్టోమాదిశాస్త్రాణామర్థవత్త్వమ్ - ఉత ప్రధానస్య కర్తృత్వ ఇతి. కర్తృత్వనిషేధః కిమాత్మనః కర్తృత్వే సమ్భవతి - నేతిచ. యదా ప్రధానస్య కర్తృత్వే శాస్త్రాణామర్థవత్త్వమ్, యదా చాత్మనః కర్తృత్వే కర్తృత్వనిషేధశ్చ న సమ్భవతి - తదా ప్రధానం కర్తృ స్యాత్. యదా ఆత్మన ఏవ కర్తృత్వే శాస్త్రాణామర్థవత్త్వమ్, కర్తృత్వనిషేధశ్చ విషయవాంస్స్యాత్ - తదానీమాత్మైవ కర్తా స్యాత్. ※ హన్తాచేన్మన్యతే హన్తుమిత్యత్ర హన్తుమితి పదముదన్తద్వితీయాన్తమ్ - సేతుమ్, జన్తుమ్, మితివత్. హన్తార మిత్యర్థః. † ఆత్మాన మిత్యధ్యాహర్తవ్య మిత్యాహ (హన్తారమితి) † అస్మిన్వాక్యే హననక్రియాయామేవ కర్తృత్వనిషేధః ప్రతీయతే - నాన్యక్రియాయా మిత్యత్రాహ (తథాచేతి) ఉపబృంహణవాక్యే సర్వక్రియాకర్తృత్వనిషేధాత్ ※ హన్తాచేదిత్యత్రోక్తం హనన ముపలక్షణార్థ మిత్యర్థః.

౨. † (ఏవంప్రాప్తఇత్యాది) శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ - శాస్త్రాణామర్థవత్త్వాయేత్యర్థః. ప్రయోజనతయా హేతుత్వమ్. † శాస్త్రశబ్దస్యావయవార్థేన ఆత్మన ఏవ కర్తృత్వముపపాదయతి (శాసనాచ్ఛేతి) భోక్తురేవ కర్తృత్వాచ్చేతనస్యైవ భోక్తృత్వాచ్ఛాస్త్రస్య బోధజననద్వారా

౩౩॥ సూ. కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వాత్. ౧.

(వే-సా.) జ్ఞాతా సన్నయమాత్మా కర్మసు కర్తాచ - ఆత్మనః అకర్తృత్వే, "కుర్యాత్ నకుర్యాత్" ఇతి శాస్త్రానర్థక్యం స్యాత్. ౧.

(వే-దీ.) ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వవత్కర్తృత్వమప్యస్తి - నేతిసంశయః. ప్రధానస్యైవకర్తృత్వాదాత్మనోనకర్తృత్వమస్తి ఇతి పూర్వపక్షః. "౩ అహఙ్కారవిమూఢాత్మా కర్తాఽహమితిమన్యతే" "౪ నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారమ్" ఇత్యాదిషు గుణానామేవ కర్తృత్వవచనాత్. రాద్ధాన్తస్తు - స్వర్గాపవర్గసాధనానుష్ఠానవిధానశాస్త్రాణామర్థవత్త్వాయకర్తైవాత్మా బోద్ధురేవహి శాసనమ్ - నాచేతనస్య ప్రధానస్య. "౫ యజేత" "౬ ఉపాసీత" ఇతి కర్తరి లకారః. అతః కర్తారమేవ బోధయతిశాస్త్రమ్. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧. ౫॥

భోక్తుశ్చేతనస్యైవ కర్తృత్వే భవేత్. † తదుక్తమ్ * ౧ శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతి. † యదుక్తమ్ ※ ౨ హన్తాచేన్మన్యత ఇత్యాదినా హననక్రియాయా మకర్తృత్వ మాత్మనః శ్రూయత ఇతి - తదాత్మనో నిత్యత్వేన హన్తవ్యత్వాభావా దుచ్యతే. † యచ్చ ※ ౩ ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదినా గుణానామేవ కర్తృత్వం స్మర్యతఇతి - † తత్సాంసారికప్రవృత్తిష్వస్య కర్తృతా సత్త్వరజస్తమోగుణసంసర్గకృతా - న స్వరూపప్రయుక్తేతి. † ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన గుణానా మేవ కర్తృతేత్యుచ్యతే. † తథాచ తత్రైవోచ్యతే. * ౪ కారణం గుణసఙ్గోఽస్య సదసద్యోని జన్మస్వితి. † తథా తత్రైవాత్మనశ్చ కర్తృత్వ మభ్యుపేత్యోచ్యతే * ౫ తత్రైవంసతి కర్తార మాత్మానం కేవలంతు యః । పశ్యత్యకృతబుద్ధిత్వా న్నస పశ్యతి దుర్మతిరితి - ※ ౫ † అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణంచ పృథగ్విధమ్ । వివిధాచ పృథక్ చేష్టా దైవం చైవాత్రపఞ్చమమిత్యధిష్ఠానాదిదైవపర్యన్తసాపేక్షే సత్యాత్మనః కర్తృత్వే య ఆత్మానమేవ కేవలం కర్తారం మన్యతే న స పశ్యతీత్యర్థః.

౩౪॥ సూ. ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ. ౨.

౩. * ౬ స యథా మహారాజ ఇతి ప్రకృత్య, ఏవ మేవైష ఏతాన్ప్రాణాన్ గృహీత్వా స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తతఇతి ప్రాణానా ముపాదానే విహారేచ కర్తృత్వముపదిశ్యతే.

౩౫॥ సూ. వ్యపదేశాచ్చక్రియాయాంనచేన్నిర్దేశవిపర్యయః. ౩.

౪. ※ ౭ † విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేపిచేతి లౌకికవైదికక్రియాసు కర్తృత్వవ్యపదేశాచ్చ కర్తా. విజ్ఞానశబ్దేన నాత్మనో వ్యపదేశః - అపితు అన్తఃకరణస్య బుద్ధే రితిచేత్ - ఏవంసతి నిర్దేశవిపర్యయస్స్యాత్ - బుద్ధేః కరణత్వా ద్విజ్ఞానేనేతి కరణవిభక్తినిర్దేశస్స్యాత్. ౭॥ తై - ఆ - ౫అ - ౧.

ప్రవర్తకత్వా దచేతనే బోధజననాయోగాచ్చ చేతనః కర్తేత్యర్థః. † (తదుక్తమితి) కర్మవిచార ఇత్యర్థః. † పరోక్తశ్రుతివాక్యార్థమాహ (యదుక్తమితి) ఆత్మనో హన్తవ్యత్వాభావా దస్య హన్తృత్వం నాస్తీత్యర్థః. † స్మృతివచనస్యార్థమాహ (యచ్చేతి) ప్రకృతే రిత్యాదినా చోద్యానువాదః. † తస్యాభిప్రేతార్థమాహ (తత్సాంసారికేత్యాది) గుణానామేవ కర్తృతేతి తస్మిన్వచనే ప్రతీయమానార్థానువాదః. † (ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన) అన్వయవ్యతిరేకనిరూపణేనేత్యర్థః. గుణానామేవ కర్తృతేతి వచనస్యేదం తాత్పర్యమ్ - సాంసారికప్రవృత్తిష్వస్య కర్తృత్వ మన్వయవ్యతిరేకవశా త్సత్త్వరజస్తమస్సంసర్గకృతమితి. సంసారదశాయాం ప్రవృత్తి స్సాంసారికప్రవృత్తిః. † గుణసఙ్గకృతత్వం స్పష్టయతి (తథాచేతి). † (తథేతి) కేవలమ్-అధిష్ఠానాదిరహితమిత్యర్థః. ※ † తత్రైవ మిత్యాదివచనస్యాప్యాత్మనః కర్తృత్వనిషేధపరత్వభ్రమవ్యావృత్త్యర్థం ఏవంసతి, కేవలమితి పదార్థవైశద్యార్థమాహ (అధిష్ఠానమితి) అధిష్ఠానమ్ - శరీరమ్. చేష్టాశబ్దేన పఞ్చవృత్తిప్రాణో లక్ష్యతే. సాపేక్షేసతీత్యనేన ※ ఏవంసతీత్యస్య వ్యాఖ్యానమ్. * శరీరవాఙ్మనోభి ర్యత్కర్మ ప్రారభతే నరః । న్యాయ్యం వా విపరీతం వా పఞ్చైతే తస్య హేతవ ఇత్యస్య వచనస్యానన్తరంహి ※ తత్రైవంసతీత్యాది వచనమ్.

౩. ౩౪॥ సూ. ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ. గృహీత్వేత్యుపాదానముక్తమ్ - * పరివర్తతఇతి విహార ఉక్తః. ఇన్ద్రియప్రేరణే శరీరప్రేరణేచ కర్తృత్వముక్తమిత్యర్థః.

౪. ౩౫॥ సూ. వ్యపదేశాచ్చక్రియాయాంనచేన్నిర్దేశవిపర్యయః. ※ యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుత ఇతి లౌకికవైదికక్రియాకర్తృత్వముక్తమ్. † (విజ్ఞానేనేతి) తత్రాప్యుపచరితత్వేసతి నఏవ దోషఇతిభావః.

౩౪॥ సూ. ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ. ౨.

(వే-సా.) "౬ ప్రాణాన్గృహీత్వా స్వే శరీరే యథా కామం పరివర్తతే" ఇత్యుపాదానవిహారోపదేశాచ్చకర్తా. ౬.

(వే-దీ.) ఉపాదానాత్ - ఉద్దిశ్యమానాత్. విహారోపదేశాచ్చ ఉపదిశ్యతే హ్యుపాదానం విహారశ్చ "౬ ఏవ మేవైష ఏతాన్ప్రాణాన్ గృహీత్వా స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తతే" ఇతి ఉపాదాన విహారయోః కర్తృత్వోపదేశాచ్చ కర్తా. ౨.

౧॥ పూర్వమీమాంసా. ౨॥ కఠ-౨వ-౧౯. ౩॥ గీ-౩-౨౭. ౪॥ గీ-౧౩అ-౨౧. ౫॥ గీ-౧౮-౧౬, ౧౪. ౬॥ బృ-౪-౧-౧౮.

౩౬॥ సూ. ఉపలబ్ధివదనియమః. ౪.

౫. ఆత్మనోఽకర్తృత్వే దోష ఉచ్యతే - యథాత్మనో విభుత్వే నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గ ఇత్యాదినోపలబ్ధేరనియమ ఉక్తః - తద్వదాత్మనోఽకర్తృత్వే ప్రకృతేశ్చ కర్తృత్వే తస్యాస్సర్వపురుషసాధారణత్వాత్సర్వాణి కర్మాణి సర్వేషాం భోగాయ స్యుః - నైవవా కస్యచిత్. ఆత్మనో విభుత్వాభ్యుపగమాత్సన్నిధానమపి సర్వేషామవిశిష్టమ్. † అతఏవచాన్తఃకరణాదీనామపి నియమో నోపపద్యతే - యదాయత్తా వ్యవస్థా స్యాత్.

౩౭॥ సూ. శక్తివిపర్యయాత్. ౫.

౬. బుద్ధేః కర్తృత్వే కర్తురన్యస్య భోక్తృత్వానుపపత్తేర్భోక్తృత్వశక్తిరపి తస్యాఏవ స్యాదిత్యాత్మనో భోక్తృత్వశక్తిర్హీయేత - † భోక్తృత్వంచ బుద్ధేరేవ సమ్పద్యతఇతి ఆత్మసద్భావే ప్రమాణాభావశ్చ స్యాత్. ※ ౧ † పురుషోఽస్తి భోక్తృభావాదితిహి తేషామభ్యుపగమః. ౧॥ సాంఖ్య - ౨౭కా.

౩౮॥ సూ. సమాధ్యభావాచ్చ. ౬.

౭. బుద్ధేః కర్తృత్వే మోక్షసాధనభూతసమాధావపి సైవ కర్త్రీ స్యాత్, - సచ సమాధిః ప్రకృతేరన్యోఽస్మీత్యేవంరూపః - నచ ప్రకృతేరన్యోఽస్మీతి ప్రకృతిస్సమాధాతుమలమ్, అతోఽత్మైవ కర్తా.

౫. ౩౬॥ సూ. ఉపలబ్ధివదనియమః. † యో యదన్తఃకరణో యత్కర్మ చక్రే - తదన్తఃకరణేనైవ తేనానుభావ్యమిత్యత్రాహ (అతఏవచేతి).

౬. ౩౭॥ సూ. శక్తివిపర్యయాత్. † తతః కిమిత్యత్రాహ (భోక్తృత్వంచేతి). † కథం ప్రమాణాభావ ఇత్యత్రాహ (పురుషోఽస్తీతి).

౭. ౩౮॥ సూ. సమాధ్యభావాచ్చ. అచేతనత్వాదపి ప్రకృతేస్సమాధిర్నోపపద్యతే, ప్రకృతేరన్యోఽస్మీత్యేవంరూపత్వాచ్చనోపపద్యత, ఇత్యర్థ

౩౫॥ సూ. వ్యపదేశాచ్చక్రియాయాం నచేన్నిర్దేశవిపర్యయః. ౩. ౩౬॥ సూ. ఉపలబ్ధివదనియమః. ౪.

౩౭॥ సూ. శక్తివిపర్యయాత్. ౫. ౩౮॥ సూ. సమాధ్యభావాచ్చ. ౬.

(వే-సా.) "౨ విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే" ఇత్యాదినా యజ్ఞాదౌ కర్తృత్వవ్యపదేశాచ్చ కర్తా. విజ్ఞానశబ్దో బుద్ధేః, నాత్మనః ఇతిచేత్, న. తదా విజ్ఞానేన ఇతి నిర్దేశవిపర్యయః - స్యాత్, బుద్ధేః కరణత్వాత్. ౩.

(వే-దీ.) "౨ విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేపిచ" ఇతి యజ్ఞాదికర్మస్వాత్మనః కర్తృత్వోపదేశాచ్చ కర్తా. "౨ విజ్ఞానశబ్దేన నాత్మనో వ్యపదేశః - అపిత్వన్తఃకరణరూపబుద్ధేరేవేతిచేత్. తథాసతి విజ్ఞానేనేతి కరణవిభక్తినిర్దేశస్స్యాత్. ౩. ౨॥ తై-ఆ-౫-౧.

(వే-సా.) ప్రకృతేరేవ కర్తృత్వే తస్యాస్సర్వసాధారణత్వేన పూర్వోక్తోపలబ్ధ్యనియమవత్ ఫలానియమస్స్యాత్. ౪.

(వే-దీ.) ప్రధానస్య కర్తృత్వేన ఆత్మనో భోక్తృత్వమితి పక్షే పూర్వోక్తోపలబ్ధ్యనియమవత్ప్రధానస్య సర్వసాధారణత్వాత్ భోక్తృత్వానియమః. అన్తఃకరణభేదేపి సర్వేషామాత్మనాం సర్వగతత్వేన సాధారణ్యమనివార్యమ్. ౪.

(వే-సా.) ప్రకృతేరేవ కర్తృత్వే కర్తురేవ భోక్తృత్వమితి సైవ భోక్త్రీ స్యాదిత్యర్థః. ౫.

(వే-దీ.) బుద్ధేః కర్తృత్వే కర్తురన్యస్య భోక్తృత్వాయోగాత్ భోక్తృత్వశక్తిరపి బుద్ధేరేవేతి ఆత్మనో భోక్తృత్వశక్తివిపర్యయః - హానిరిత్యర్థః. ౫.

(వే-సా.) ప్రకృతేరేవ కర్తృత్వే "ప్రకృతేరన్యోఽస్మి" ఇతి సమాధ్యభావప్రసఙ్గాచ్చ. ౬.

(వే-దీ.) ప్రకృతేః కర్తృత్వే మోక్షసాధనభూతసమాధ్యభావశ్చస్యాత్ - "ప్రకృతేరన్యోఽస్మీతి" సమాధానే ప్రకృతేః కర్తృత్వాయోగాత్. ౬.

† ననాత్మనః కర్తృత్వేఽభ్యుపగమ్యమానే సర్వదా కర్తృత్వం నోపరమేతేత్యత్రాహ.

౩౯॥ సూ. యథాచ తక్షోభయథా. ౭.

భా. వాగాదికరణసమ్పన్నోప్యాత్మా యదేచ్ఛతి తదా కరోతి - యదాతు నేచ్ఛతి తదా నకరోతి - యథా తక్షా వాశ్యాదికరణసన్నిధానేపి ఇచ్ఛానుగుణ్యేన కరోతి నకరోతిచ. † బుద్ధేస్త్వచేతనాయాః కర్తృత్వే తస్యాః భోగవాఞ్ఛాది నియమకారణాభావాత్సర్వదా కర్తృత్వమేవ స్యాత్.

---

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి).

భా. ౩౯॥ సూ. యథాచతక్షోభయథా. † ఉక్తదూషణం త్వత్పక్షఏవ ప్రసజతీత్యాహ (బుద్ధేస్త్వితి).

పరేచాపరేచ - సమాధ్యభావాదిత్యన్తం సూత్రజాత మాత్మనః కర్తృత్వసమర్థనపర మధికరణం వర్ణయిత్వా యథాచతక్షోభయథేతిసూత్రం కర్తృత్వస్యౌపాధికత్వప్రతిపాదక మధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి. తత్రోచ్యతే - కర్తాశాస్త్రేత్యత్ర కర్తృత్వస్య స్వాభావికతయా పారమార్థ్యం కిం ప్రతిపిపాదయిషితమ్ - ఉతౌపాధికత్వేన అపారమార్థ్యమ్ - ఉత కర్తృత్వమాత్రమ్. ప్రథమేఽనన్తరాధికరణవిరోధః. ద్వితీయేఽనన్తరేణ పునరుక్తిః - తత్ర హ్యౌపాధికత్వం సమర్థనీయం మతమ్. తృతీయే సంశయాభావా దనారమ్భణీయతా. దేహస్యవా తదతిరిక్తస్యవా కస్యచి దాత్మతయాఽభిమతస్య కర్తృత్వంహి సర్వజనసంమతమ్ - అహమిదం కరోమీతిహి సర్వేషాం ప్రతిపత్తిః. నను - ప్రకృతిరేవ కర్త్రీతి సాఙ్ఖ్యపక్షనిరాసార్థ ఆరమ్భ ఇతిచేన్న - ప్రకృతిగతస్యవాఽన్తః కరణగతస్యవా కర్తృత్వస్యాత్మన్యధ్యస్తత్వాభ్యుపగమస్య యువయో రవిశిష్టత్వాత్. నను - ప్రకృతిరేవ కర్త్రీతి తత్పక్షః - అతస్తన్నిరాసేన బుద్ధ్యుపహిత ఆత్మా కర్తేతి సమర్థనార్థ మధికరణమితిచేత్. కిం బుద్ధ్యుపధానేన కర్తృత్వం పరమాత్మన ఉచ్యతే - ఉత జీవాత్మనామ్. నాద్యః - అన్తః కరణసృష్టౌ బుద్ధ్యుపధానేన వినా కర్తృత్వస్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, అన్యథా బుద్ధ్యుపధానాత్కర్తృత్వమ్ - కర్తృత్వాద్బుద్ధ్యుపధాన మిత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాత్, ప్రళయావస్థాయా మన్తః కరణాన్తరాభ్యుపగమే ఏకత్వావధారణవిరోధాచ్చ. నాపి ద్వితీయః - త్వన్మతే బుద్ధ్యుపధానాత్పూర్వం జీవపరమాత్మవిభాగాభావేన జీవగతకర్తృత్వం బుద్ధ్యుపధాననిబన్ధనమితి వక్తుమశక్యత్వాత్. జీవత్వం కర్తృత్వంచ బుద్ధ్యుపహితస్య బ్రహ్మణ ఇతిచేన్న - బుద్ధే రనాదిత్వే మహతో లయశ్రుతివిరోధాత్, ఆదిమత్త్వే జీవానా మాదిమత్త్వప్రసఙ్గాత్, బుద్ధిసృష్టావన్యోన్యాశ్రయస్య పూర్వోక్తస్య దుస్తరత్వాచ్చ, ※ విజ్ఞానం యజ్ఞమిత్యాదివాక్యవిషయస్య వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయామితి సూత్రస్య విజ్ఞానశబ్దవాచ్యజీవస్య కర్తృత్వప్రతిపాదకత్వాత్, తథా భవద్భిర్వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ విజ్ఞానశబ్దస్య బుద్ధిమాత్రవిషయత్వనిర్బన్ధశ్చానుపపన్నః. నహీదం సూత్రం పూర్వపక్షవిషయం వ్యాఖ్యాతమ్ - తథాసతి యథాచతక్షేతిసిద్ధాన్తసూత్రంస్యాత్, తతశ్చ తస్య పృథగధికరణత్వానుపపత్తిః. విజ్ఞానశబ్దవిషయే వక్తవ్యం సర్వ మానన్దమయాధికరణే ఉక్తమ్. జీవానాం బ్రహ్మాత్మకతోపదేశశ్చ నకర్తృత్వౌపాధికత్వసాధకః, అన్తః కరణసృష్టౌ తదుపధానేన వినా బ్రహ్మణః కర్తృత్వస్యావశ్యాభ్యుపేయత్వాత్. ఆత్మా కర్తాచేత్. - హితమేవ నియతం కుర్యాదితి శఙ్కాయా మిష్టానిష్టోపలబ్ధివద్దేశకాలాదృష్టాదివశా దనియమేన హితాహితకారిత్వోపపత్తిరిత్యేతదర్థపరమ్. ఉపలబ్ధివదనియమ ఇతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తమ్ - శఙ్కానుత్థానేన పరిహర్తవ్యాభావాత్. హితబుద్ధ్యైవహి సర్వం చేతనః కరోతి. వస్తుతస్త్వహితమితిచేత్ తర్హి తన్న కర్తృత్వే చోద్యమ్ - కింతు సార్వజ్ఞదూషణ మహితే హితబుద్ధిత్వమ్. నచాత్ర సంసరతో జీవస్య సార్వజ్ఞ్యం కేనాపి వివక్షితమ్. అతోఽకర్తృత్వే దూషణాన్తరపరత్వమేవ సూత్రస్య యుక్తమ్. శక్తివిపర్యయాదితి - బుద్ధేః కర్తృత్వే కరణశక్తిర్హీయేత - కర్తృశక్తిశ్చ స్యాత్ - అతః కరణాన్తరం కల్ప్యమ్ - కరణవ్యతిరిక్తకర్తృసద్భావాత్ నామ్నివివాద ఇత్యుక్తమ్. తదప్యయుక్తమ్ - బుద్ధేః కర్తృత్వేపి మనసః

౩౯॥ సూ. యథాచతక్షోభయథా. ౭.

(వే-సా.) ఆత్మనః కర్తృత్వే “ఇచ్ఛాయాం కరోతి. అన్యథానకరోతి” ఇతి వ్యవస్థాచ సిధ్యతి. యథా తక్షా స్వకార్యేషు బుద్ధే రిచ్ఛాభావాత్ నవ్యవస్థా, చేతనధర్మత్వాదిచ్ఛాయాః. ౭.

(వే-సీ) ఆత్మనః కర్తృత్వేఽపి “భోగవాఞ్ఛాయాం కరోతి-అన్యదా నకరోతి” త్యుభయప్రకారవ్యవస్థోపపద్యతే. యథా తక్షా స్వకార్యే ఇచ్ఛయా వ్యవస్థితః బుద్ధేః కర్తృత్వే అచేతనత్వేన స్వేచ్ఛాయా అభావా ద్వ్యవస్థా నసిధ్యతీత్యభిప్రాయః. ౭.

౪౦॥ సూ. పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః. ౧.

౧. ఇదం జీవస్య కర్తృత్వం కిం స్వాతన్త్ర్యేణ ఉత పరమాత్మాయత్తమితి. కిం ప్రాప్తమ్. స్వాతన్త్ర్యేణేతి. పరమాత్మాయత్తత్వే హి విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం ప్రసజ్యతే. యో హి స్వబుద్ధ్యా ప్రవృత్తినివృత్త్యోరారమ్భశక్తః - స ఏవ నియోజ్యో భవతి. అతస్స్వాతన్త్ర్యేణాస్య కర్తృత్వమ్.

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే పరాత్త్వితి తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. తత్ - కర్తృత్వమస్య పరాత్ - పరమాత్మన ఏవ హేతోర్భవతి. కుతః. శ్రుతేః * ౧ అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా * ౨ య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృత ఇతి. స్మృతిరపి

కరణత్వసమ్భవాత్ జీవస్య కర్తృత్వాసిద్ధేః. మన ఏవ వృత్తివిశేషాద్బుద్ధిశబ్దవాచ్యమితి చేన్న - బుద్ధిశబ్దవాచ్యమహతోఽహఙ్కారాహఙ్కారకార్యత్వాన్మనసః. పరాశరాదయో హి తథా స్మరన్తి. వృత్తివిశేషమాత్రం చేద్బుద్ధిః - తదా చిత్తమనసోరివ ప్రకృతివికృతిభావోపదేశో న స్యాత్. * భూమిరాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ। అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధేతి భూమ్యబాదీనామివ మనోబుద్ధ్యోరపి పృథక్త్వం ప్రతిపాద్యతే. సమాధ్యభావాచ్చేతి సూత్రమపి * ఓమిత్యేవాత్మానం ధ్యాయథ * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి సమాధివిధిరపి సమాధాకర్తృత్వమాత్మనోఽవగమయతీతి వ్యాఖ్యాతమ్. తత్తు కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదిత్యస్మాదవిశిష్టార్థమ్ - అతః ప్రకృతే రన్యత్వేన సమాధివిధానమేవ వివక్షితమ్. యథా చ తక్షేతి. తత్ర కర్తృత్వస్యౌపాధికత్వం నామ కిం సంసారదశాయాం దేహేన్ద్రియాదిసాపేక్షత్వమ్ - ఉత ముక్తావననుగతత్వమ్. ప్రథమేఽధికరణానుత్థానమ్ - దేహాదిసాపేక్షత్వస్య లోకసిద్ధతయా నిరపేక్షత్వశఙ్కానుదయాత్. ద్వితీయే శ్రుతివిరోధః - పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య * జక్షత్క్రీడన్రమమాణ ఇతి జక్షణాదివ్యాపారదర్శనాత్, * సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తి * స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతీతీచ్ఛామాత్రేణాభిలషితనిష్పాదకత్వశ్రవణాచ్చ. కర్తృత్వస్య దుఃఖరూపత్వాత్. తస్య స్వాభావికత్వే చ దుఃఖాదనిర్మోక్ష ఇతి చాయుక్తమ్ - స్రక్చన్దనాద్యుపయోగే కర్తృత్వస్య దుఃఖరూపత్వాభావాత్. నను - న దుఃఖరూపత్వం వివక్షితమ్ - కిన్తు దుఃఖానుషఙ్గవ్యాప్తత్వమితి చేత్. తర్హ్యకర్తృత్వమపి దుఃఖానుషక్తమితి దుఃఖాదనిర్మోక్షస్స్యాత్ - తస్య నిష్పన్దత్వం హి దుఃఖహేతుర్దృశ్యతే, శాస్త్రీయకర్మస్వకర్తృత్వం చ నరకాదిహేతుః శ్రూయతే. కిం చ - ఆత్మావభాసస్య దుఃఖవ్యాప్తిర్దృష్టేతి ముక్తావాత్మావభాసదుఃఖానుభవయోరన్యతరప్రసఙ్గః. ఆగమవిరోధాద్వ్యాప్తిభఙ్గశ్చేత్ - కర్తృత్వేఽపి దుఃఖవ్యాప్తిర్భజ్యతామ్. * విజ్ఞానం యజ్ఞమితి వాక్యస్య బుద్ధివిషయత్వమ్, వ్యపదేశాచ్చేతి సూత్రస్య పూర్వపక్షవిషయత్వాభావాదయుక్తమిత్యుక్తమ్. బ్రహ్మాత్మకత్వోపదేశస్య చాకర్తృత్వసాధకత్వం వ్యుదస్తమ్.—అన్యే తు - యథా చేతి సూత్రం పూర్వసూత్రైరేకాధికరణమేవావర్ణయన్ - తే చాస్య సూత్రస్య కర్తృత్వాకర్తృత్వవచనానాం విషయవ్యవస్థాపనార్థత్వమాహుః. తతోఽపి కర్తృత్వేఽనుపరతిప్రసఙ్గపరిహారార్థత్వం యుక్తమ్ - తస్య పరిహరణీయత్వాత్, కర్తృత్వనిషేధవచనానాం విషయవిభాగస్యాద్యసూత్రేఽభిప్రేతత్వాత్, అన్యథా శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతి సిద్ధే కర్తృభావే కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదితి సూత్రవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్, తద్దృష్టాన్తేన * ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదివచనస్య దుష్పరిహారతయా తత్పరిహారస్యాభిప్రాయికత్వస్యాభ్యుపేత్యత్వాత్, అనుపరతిప్రసఙ్గపరిహారపరత్వేఽప్యస్మిన్సూత్రే విషయవిభాగస్యార్థసిద్ధత్వవర్ణనోపపత్తేశ్చ.

కర్త్రధికరణం సమాప్తమ్. ౧॥ తై-ఆర-౩ప్ర-౧౧అను-౨౦పం.

---

౧. ౪౦॥ సూ. పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః. జీవస్య కర్తృత్వం కిం పరమాత్మాయత్తమ్ - ఉత స్వాయత్తమితి. కిం పరమాత్మాయత్తత్వే విధినిషేధ

౪౦॥ సూ. పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః. ౧.

(వే-సా.) "౨ య ఆత్మానమన్తరో యమయతి" ఇత్యాదిశ్రుతేరాత్మనః కర్తృత్వం పరాయత్తమ్, "౩ సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తస్స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనఞ్చ" ఇత్యాదిస్మృతేశ్చ. ౧. ౨॥ బృ-౫-౭-౨౨. ౩॥ గీ-౧౫-౧౫.

* ౧ సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనంచ ※ ౨ ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేऽర్జున తిష్ఠతి । భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయేతి. ౧॥ గీ-౧౫-౧౫. ౨॥ గీ-౧౮-౬౧.

† నన్వేవం విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం ప్రసజ్యేతేత్యుక్తమ్. తత్రాహ

౪౧॥ సూ. కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః. ౨.

౨. సర్వాసు క్రియాసు పురుషేణ కృతం ప్రయత్నమ్-†ఉద్యోగమపేక్ష్యాన్తర్యామీ పరమాత్మా తదనుమతిదానేన ప్రవర్తయతి-† పరమాత్మానుమతిమన్తరేణాస్య ప్రవృత్తిర్నోపపద్యత ఇత్యర్థః. కుత ఏతత్ - విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః - † ఆదిశబ్దేనానుగ్రహనిగ్రహాదయో గృహ్యన్తే. † యథా ద్వయోస్సాధారణే ధనే పరస్వత్వాపాదనమన్యతరానుమతిమన్తరేణ నోపపద్యతే - అథాపీతరానుమతిః స్వేనైవ కృతేతి తత్ఫలం స్వస్యైవ భవతి. † పాపకర్మసు

శాస్త్రానర్థక్యం స్యాత్ - నేతి. యదా స్యాత్ - తదా స్వాయత్తమ్. యదా నస్యాత్ - తదా పరమాత్మాయత్తమితి సిధ్యతి. తదితి వ్యాఖ్యేయం పదమ్- కర్తృత్వమితి వ్యాఖ్యానమ్.

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

3. ౪౧॥ సూ. కృతప్రయత్నాపేక్షస్తువిహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః. † (ఉద్యోగమపేక్ష్యేతి) అనేన ప్రథమప్రవృత్తిదశాయాం పరస్యోదాసీనత్వం దర్శితమ్. ప్రవృత్తస్య ప్రవర్తనం హ్యనుమతిః. † జీవః స్వయమేవోద్యుక్తశ్చేత్ - కిమనుమతిదానేనేత్యత్రాహ (పరమాత్మానుమతిమితి) ఉత్తరప్రవృత్తిరేతదనుమతిదానేనైవోపపద్యత ఇత్యర్థః. విహితప్రతిషిద్ధశబ్దేన విధినిషేధావుచ్యేతే. † ఆదిశబ్దం వ్యాచష్టే (ఆదిశబ్దేనేతి) నిగ్రహానుగ్రహౌ - కోపప్రసాదౌ. భాష్యస్థాదిశబ్దేన తత్తత్ఫలదానమభిప్రేతమ్. † పరానుమతిసాపేక్షత్వే విధినిషేధవిషయత్వానుపపత్తిరితి శఙ్కాయాం పరానుమతిదానేనైవ ప్రవృత్త్యుపపత్తౌ, తత్రాపి ప్రథమప్రవృత్తస్యైవ ఫలభాక్త్వే చ దృష్టాన్తమాహ (యథేతి) సాధారణే ద్రవ్యే పరానుమత్యా స్వాంశమాదాయ రాజ్ఞ ఉపాయనే దత్తే తత్ప్రసాదహేతుకః ఫలాన్వయః ప్రథమప్రవృత్తస్యైవ దృశ్యతే నత్వనుమన్తుః - తద్వదిత్యర్థః. అంశే పారతన్త్ర్యాద్విధినిషేధాగోచరత్వమితి శఙ్కా - అంశే స్వాతన్త్ర్యాద్విధినిషేధగోచరత్వోపపత్తిరితి పరిహారః. అన్యసాపేక్షత్వేపి రథాకర్షణాదిషు విధినిషేధగోచరత్వం దృష్టమ్. † (పాపకర్మస్విత్యాది) అన్యత్ర దయాయాస్సవిషయత్వాదిత్యర్థః. ఏతదుక్తం భవతి - యథా ద్వయోః పుత్రయోః పిత్రాదివిభక్తదత్తవిత్తక్షేత్రాదిమత్త్వేన తత్సాపేక్షత్వేపి కస్యచిదపథప్రవృత్తిః. కస్యచిత్సుపథప్రవృత్తిశ్చ, తయోరేవ ఫలాయ భవతి - తద్వదిహాపి సర్వజీవానాం సామాన్యేన చిచ్ఛక్తిప్రవృత్తిశక్త్యోః కరణకళేబరసూపకరణలాభస్య చ పరమాత్మాధీనత్వాత్ కర్తృత్వమాత్రం పరాయత్తమ్ - విశేషకర్తృత్వంచ పరానుమతిసాపేక్షత్వాత్ పరాయత్తమ్, అంశే స్వాతన్త్ర్యం జీవస్య విధినిషేధవిషయత్వమ్. స్వాతన్త్ర్యంచ స్వేచ్ఛానుగుణప్రవృత్తిసామర్థ్యసత్త్వనివార్యత్వమ్. ఇతరసాపేక్షత్వేపి విధినిషేధవిషయత్వం ఫలభాక్త్వంచ రథాకర్షణాదిషు దృష్టమ్. ఇతరసాపేక్షత్వేచ ప్రథమప్రవృత్తస్యైవ ఫలాన్వయేచ దృష్టాన్తో దర్శితః. అనుమన్తుః పరస్య నియన్తృత్వాద్ధర్మిగ్రాహకబాధాచ్చ నఫలాన్వయః - కింతు జీవస్యైవ. లోకేప్యనుమన్తుః ఫలాన్వయో నానుమన్తృత్వప్రయుక్తః - అపితు శాస్త్రవశ్యత్వప్రయుక్తః. నివర్తనక్షమ

౪౧॥ సూ. కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహిత ప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః. ౨.

(వే-సా.) జీవః స్వేచ్ఛయా ప్రవృత్తినివృత్తిహేతుభూతం ప్రయత్నం కరోతి, జీవేన తు కృతం ప్రయత్నం ప్రథమప్రవృత్తిహేతుమపేక్ష్య తదనుమతిదానేన పరః ప్రవర్తయతి; ఇతి తద్విధినిషేధావైయర్థ్యనిగ్రహానుగ్రహేభ్యోऽవగమ్యతే. యథా గురుతరదారాద్యభిభరణమబలః ప్రబలసహకృతః కుర్వన్నపి స్వీయప్రయత్నేన విధినిషేధయోగ్యో భవతి. ఏవమేవ జీవః పరమపురుషానుమతిసహకృతః ప్రవర్తమానోపి విధినిషేధయోగ్య ఇతి నకశ్చిద్విరోధః. ౨.

(వే-దీ.) ఇదానీం జీవస్య కర్తృత్వం కిం పరమాత్మాయత్తమ్ - ఉత స్వాయత్తమితి సంశయః. స్వాయత్తమితి పూర్వఃపక్షః. విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యప్రసక్తేః. య స్స్వబుద్ధ్యైవ ప్రవృత్తినివృత్తిశక్తః - స ఏవ హి నియోజ్యో నిగ్రహానుగ్రహాస్పదంచ భవతీతి, రాద్ధాన్తస్తు - "3 అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా" "౪ య ఆత్మానమన్తరో యమయతి" ఇత్యాదిశ్రుతేః. పరమాత్మాయత్తమేవ కర్తృత్వమ్. తచ్చ జీవేన స్వబుద్ధ్యా కృతం ప్రయత్నమపేక్ష్య తదనుమతిదానేనేతి విధినిషేధావైయర్థ్యమ్. అత ఏవ నిగ్రహానుగ్రహాస్పదంచ - సూత్రద్వయమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧-౨.

3॥ తై-ఆర-3ప్ర-౧౧అను-౨౦. ౪॥ బృ-౫-౭-౨౨.

నివర్తనశక్తస్యాప్యనుమన్తృత్వం న నిర్దయత్వ మావహతీతి సాఙ్ఖ్యసమయనిరూపణే ప్రతిపాదితమ్. † నన్వేవమ్ - * ౧ ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం య మేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి ఏష ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం య మధో నినీషతీత్యున్నినీషయాఽధోనినీషయా చ స్వయమేవ సాధ్వసాధునీ కర్మణీ కారయతీత్యేత న్నోపపద్యతే. † ఉచ్యతే - ఏత న్న సర్వసాధారణమ్. య స్త్వతిమాత్రపరమపురుషానుకూల్యే వ్యవస్థితః ప్రవర్తతే - త మనుగృహ్ణన్ భగవాన్ స్వయ మేవ స్వప్రాప్త్యుపాయేష్వతికల్యాణేషు కర్మస్వేవ రుచిం జనయతి. యశ్చాతిమాత్రప్రాతికూల్యే వ్యవస్థితః ప్రవర్తతే - తం నిగృహ్ణన్ స్వప్రాప్తివిరోధిష్వధోగతిసాధనేషు కర్మసు రుచిం జనయతి. †యథోక్తం భగవతా స్వయమేవ * ౨ అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్త స్సర్వం ప్రవర్తతే। ఇతి మత్వా భజన్తే మాం బుధా భావసమన్వితా ఇత్యారభ్య * ౨ తేషాం సతత యుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్। దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మా ముపయాన్తి తే ॥ తేషామేవానుకమ్పార్థ మహ మజ్ఞానజం తమః। నాశయామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతేతి. తథా * ౩ అసత్య మప్రతిష్ఠం తే జగదాహు రనీశ్వరమిత్యాది * ౩ మా మాత్మపరదేహేషు ప్రద్విషన్తోఽభ్యసూయకాః। ఇత్యన్త ముక్త్వా * ౩ తా నహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్। క్షిపామ్యజస్ర మశుభా నాసురీష్వేవ యోనిష్విత్యుక్తమ్.

పరాయత్తాధికరణం సమాప్తమ్.

స్యాప్యనుమన్తృత్వం నదోషః - ప్రథమప్రవృత్తిఫలదానరూపత్వాత్తస్య. అల్పానుకూల్యేన విపులాపరాధసహత్వాద్దయాదిగుణానాం సవిషయత్వ మితి. † అత్రచోదయతి (నన్వితి) కథ మనుమన్తృత్వమ్ - అప్రవృత్తప్రవర్తనరూపం ప్రయోజయితృత్వం హ్యస్యాఽదృశ్యతే - అనుమన్తృత్వే సతి కథ మిద ముపపద్యతఇత్యర్థః. † విషయవ్యవస్థయా పరిహరతి (ఉచ్యతఇతి) † న్యాయకృతం విషయవిభాగం సంవాదకోపబృంహణవచనేన దృఢ యతి (యథోక్తమితి) ప్రథమప్రవృత్తస్యానుమన్తృత్వవ దత్యన్తానుకూల ప్రతికూలయోః ప్రయోజయితృత్వమపి ఫలదానకల్పమ్. తత్రచ హేతుః స్వాతన్త్ర్యమ్. ఏవం ప్రథమ ముపేక్షకత్వమ్, క్వచి ద్విషయే ప్రయోజకత్వంచ ప్రతిపాదితమ్. ఏషాం త్రయాణాం దోషరూపత్వ సాధన మా శ్రయాసిద్ధిధర్మిగ్రాహకబాధాభ్యాం పూర్వమేవ నిరస్తమ్. నను-చేతనస్య ప్రాథమికేచ్ఛాప్రయత్నయో రుత్పత్తౌ పరమాత్మనః కారణత్వ మస్తివా - నవా. నచేత్ - సర్వకారణత్వభఙ్గప్రసఙ్గః, కించ - పుణ్యపాపప్రవృత్త్యనుగుణేచ్ఛాదీనామపి పూర్వకర్మఫలరూపత్వాత్తదిచ్ఛాదిషు కారణత్వా భావే పరస్య సర్వకర్మఫలప్రదత్వంచ భగ్నం స్యాత్ - అతః ప్రాథమికేచ్ఛాప్రయత్నయోరపి కారణత్వమీశ్వరస్యాభ్యుపగన్తవ్యమ్. తతశ్చ తయో రీశ్వరః స్వసఙ్కల్పతః కారణం స్యాత్. అయమిచ్ఛేత్ - అయం ప్రయతేతేత్యమోఘసఙ్కల్పస్య తస్య సఙ్కల్పపరతన్త్రతయా జీవస్య స్వాతన్త్ర్యా భావాత్ కర్మసు కర్తృత్వం తన్నిబన్ధనం భోక్తృత్వంచ నస్యాత్, పరమాత్మన ఔదాసీన్యానుమన్తృత్వ ప్రయోజయితృత్వావస్థానాం వైష మ్యంచ నస్యాత్. ప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకోహ్యనుమన్తా - అప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకశ్చ ప్రయోజయితా. పరమాత్మనః ప్రవర్తకత్వంచ నవాయూ దకాదివత్ప్రేరణేన - అపితివిచ్ఛాజననద్వారేణ. ప్రథమప్రవృత్తిష్వీచ్ఛాజనకత్వమస్తిచేత్ - ఉపేక్షకత్వం నస్యాత్. - ప్రయోజయితృత్వా వస్థాయా వైష మ్యాభావాత్. ఉచ్యతే - నైతే దోషాః ప్రసజ్యేరన్ - సాధారణోపకారవిశేషాపకారవైషమ్యేణ సర్వాసా మనుపపత్తీనాం పరిహృ తత్వాత్. ఆదావేవ కరణకళేబరసర్గతత్ప్రదానరూపోపకారశ్చేతనానాం సర్వకార్యసాధారణః, పశ్చాదపి కరణకళేబరవ్యాప్తితద్ధారణతత్సామ ర్థ్యాపాదనరూపశ్చోపకారః సర్వదా, భవతీతి తన్ముఖేన ప్రాథమికేచ్ఛాదావపి కారణత్వా న్న పరమాత్మనః సర్వకారణత్వహానిః. తతఏవ న సర్వ ఫలప్రదత్వహానిశ్చ. తత్తద్దేహారమ్భకాదృష్టవశాదేవ గుణత్రయోద్భవాభిభవరూపవిశేషో వాసనావిశేషాస్తేషశ్చ జన్మకాలఏవ సిద్ధా. విషయవిశేష సన్నిధిశ్చ భోగాదృష్టప్రవాహకారితః - కర్మఫలానుభవస్య తత్సాపేక్షత్వాత్. తథాహి గుణవిశేషస్య రుచివిశేషహేతుత్వమ్ * ఆహారా స్సాత్త్విక ప్రియాః * ఆహారా రాజసస్యేష్టా ఇత్యాదిభి రవగమ్యతే. మనుష్యపశుక్రిమికీటాదీనా మోదనశష్పపురీషాదిషు రుచివిశేషద్వేషతదభావానాం వాస నావిశేషాధీనత్వమన్వయవ్యతిరేకసిద్ధమ్. ఏవం గుణత్రయతారతమ్యవాసనావిశేషోద్బోధ, వస్తుస్వభావవిశేష, రూపాసాధారణకారణసచివైః సాధార ణకారణైః ప్రాథమికేచ్ఛానివృత్తి స్తతఏవ ప్రయత్నశ్చేతి తయో ర్విశేషాపకారాభావా దీశ్వరస్యౌదాసీన్యం యుక్తమ్. నను-తత్తద్భోగాదృష్ట

౧॥ కౌషీ - ౩అ - ౯. ౨॥ గీ - ౧౦ - ౮, ౧౦, ౧౧. ౩॥ గీ - ౧౬ - ౮, ౧౮, ౧౯.

స్యాపీశ్వరఏవ ఫలప్రదఇతి విషయసన్నిధానాదే రపీశ్వరకారితత్వాత్ కథం తస్య తత్రౌదాసీన్యమ్. అభిసన్ధివిశేషాభావాదితి బ్రూమః. ఈశ్వరః ప్రాచీనాదృష్టఫలభూత సుఖదుఃఖప్రదానేచ్ఛయా విషయసన్నిధానాదికం ప్రథమ మాపాదయతి - నతు సాధనాన్తరానుష్ఠాపనేచ్ఛయా. అన్యాభిప్రాయేణ సమ్పాదితస్య వస్తునః పురుషాన్తరాభిమతకార్యాన్తరోపయోగే సత్యపి పూర్వం తన్నిష్పాదకపురుషస్యౌదాసీన్యం హి దృశ్యతే - ఘటనిరీక్షణాయ ప్రదీప మారోపయన్ హి పురుషః ఘటార్థిపురుషాన్తరప్రవృత్తావుదాసీనఏవ - తత్ర తస్య ప్రవర్తకత్వనివర్తకత్వయో రుభయో రప్యభావాత్, ఏవ మీశ్వరస్య ప్రథమత ఔదాసీన్య ముపపన్నమ్. అతఏవ జీవస్య స్వాతన్త్ర్యమపి యుక్తమ్ - ఇచ్ఛాశక్తిమత్త్వే సత్యనివార్యత్వంహి స్వాతన్త్ర్యమ్. నను - పూర్వవాసనాతదధీనేచ్ఛాపరవశత్వా ద్వాయ్వాదకాదిప్రేరితస్యేవ నజీవస్య స్వాతన్త్ర్యమ్. నైవమ్ - ఇచ్ఛోత్పత్తేః ప్రవృత్తిసామర్థ్యవినాశకత్వాభావాత్. ఓదనేచ్ఛయా సత్యామపి తస్య విషసమ్పృక్తత్వ విజ్ఞానేసతి తద్విషయేచ్ఛానివారణసామర్థ్యంహి చేతనస్య దృశ్యతే - కాష్ఠవిదారకో మహానిధిలాభోపాయజ్ఞానేసతి కాష్ఠపాటనేచ్ఛాం నివారయితుం ప్రభవతి. ఏవం ప్రత్యవాయస్యవా అతిశయితఫలాన్తరస్యవా జ్ఞానేసతీచ్ఛాన్తరనివారణసామర్థ్యదర్శనేన పురుషస్య స్వాతన్త్ర్యోపపత్తేః కర్తృత్వం యుజ్యతే - ఇష్టతమేషు ప్రవర్తకవాసనాజనితేష్వపి నివర్తకవాసనాపిహి తస్య విద్యతే. అతః కృత్యాకరణాకృత్యకరణేష్విచ్ఛానివారణక్షమోపి ప్రత్యవాయానాదరేణ స్వేచ్ఛాం ననివారయతీత్యేష ఏవాపరాధో జీవస్య దణ్డ్యత్వే హేతుః. శాస్త్రీయప్రత్యవాయాదిజ్ఞానసామర్థ్యాభావాత్తిరశ్చా మశాస్త్రవశ్యత్వమ్. ఏవం ప్రథమేచ్ఛాప్రయత్నయో రప్యభగ్నస్వాతన్త్ర్య జీవః. పరమాత్మాచ తయో రుదాసీనః - తత్రాభిసన్ధిరహితత్వాత్. ద్వితీయేచ్ఛాప్రయత్నాదిషు పరమాత్మా అభిసన్ధిమాన్నైవ హేత్వన్తరాసన్నిధాపితమపి విషయం బుద్ధౌ సన్నిధాపయతి. తత్సన్నిధాపనమేవ విశేషోపకారః, సచ ప్రథమప్రవృత్తిఫలదానరూపః. తదానీమపి పరో జీవస్య స్వేచ్ఛానివారణాదిసామర్థ్యం న నాశయతి - అతస్తస్య స్వాతన్త్ర్యమ్. ఈదృశం విశేషోపకారం ప్రథమతఏవ కేషుచి దీశ్వరః కరోతి - తత్ర ప్రయోజయితృత్వ మిత్యవస్థాత్రయవైషమ్యమ్. నన్వేవం సాధారణకారణైరేవ వాసనావిశేషాదిసహకృతై రిచ్ఛాద్యుత్పత్తౌ సమ్భవన్త్యాం కిమర్థ మీశ్వరస్యానుమన్తృత్వాదిక మభ్యుపగమ్యతే. ఉచ్యతే - యది వయమనుమన్తృత్వాదికం కల్పయామః - తదానీమేవం చోదనీయమ్. నతు కల్ప్యతే - కింతు * అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామ్ * అధ్యక్షశ్చానుమన్తాచ * ఏషఏవ సాధుకర్మ కారయతీత్యాదిశ్రుతిబలాదభ్యుపగమ్యతే - అతో నకశ్చిద్దోషః. తత్ర యదుక్తమ్-నియమనశ్రుతిసఙ్కోచః ప్రసజేత్ - ప్రథమ ముపేక్షకత్వాదితి- నతదనిష్టప్రసఞ్జనమ్ - నియన్తృత్వశ్రుతేస్తావా న్సఙ్కోచోఽభ్యభిమతః - యావతా విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యం పరిహ్రియతే. తతః పరం సఙ్కోచ ఏవ తత్వనిష్టః. - నచ సోఽభ్యుపగతః. కించ - చిచ్ఛక్తిం ప్రవృత్తిశక్తించ దత్వా శక్తిమత్త్వే సత్యనివార్యత్వలక్షణం స్వాతన్త్ర్యం జీవస్యాపాద్య ప్రథమప్రవృత్తౌ తూష్ణీం భావః ఈశ్వరస్య నస్వాతన్త్ర్యవైకల్యావహః - కింతు తదతిశయావహఏవ - యథా అమాత్యాదీనాం పరికరవత్త్వం స్వాతన్త్ర్యంచ దత్వా స్వయమవ్యాపృతస్య రాజ్ఞః - తద్వత్. నచ స్వాతన్త్ర్యం పరాధీనత్వంచేతి వ్యాఘాతః. - అమాత్యస్వాతన్త్ర్యే తదభావాత్. తదభావశ్చ రాజ్ఞా తత్ప్రవృత్తేరనివారణాత్.

అత్రాయం సఙ్గ్రహః-* వైయర్థ్యం యావతా నస్యా ద్విధానప్రతిషేధయోః । నియన్తృత్వశ్రుతేస్తావాన్ సఙ్కోచో న త్వతఃపరః । బాహ్యాన్తఃకరణవ్యాప్తితచ్ఛక్త్యాధానధారణైః । సాధారణోపకారైస్స్యా దిచ్ఛాదేః కారణం పరః । భోగాదృష్టోపనీతార్థస్వభావాద్వాసనాన్వితాత్ । ఇచ్ఛాదేర్మనసోత్పత్తౌ యుక్తోదాసీనతా విభోః । అభిసన్ధ్యన్తరప్రాప్తే వస్తున్యన్యత్ర కేనచిత్ । ఉపయుక్తే ప్యుదాస్తేహి తస్య ప్రాపయితా పుమాన్ । సామర్థ్యే సత్యవార్యత్వాత్స్వతన్త్రో జీవ ఉచ్యతే । సహేయ్యాదనే విషజ్ఞానాత్స్వేచ్ఛామపి నియచ్ఛతి । సన్నిధాపకవైధుర్యేప్యర్థం బుద్ధిస్థతాం నయన్ । ప్రయోజకోఽనుమన్తాచ భవతీశ స్తదా తదా । పూర్వప్రవృత్తేశ్చ ఫల మనుమత్యాదికం భవేత్ । దయాదీనాం గుణానాంచ సులభం విషయాన్తరమ్ । అమాత్యస్య స్వతన్త్రత్వే రాజ్ఞస్తన్నావహీయతే । ఏవమేవ పరస్యాపి జీవస్వాతన్త్ర్యదాయినః । నస్వాతన్త్ర్యం పరాధీనస్వరూపా త్ప్రచ్యుతం భవేత్ । స్వాతన్త్ర్యదాయినా పుంసా తత్ప్రవృత్త్యనివారణాత్.

అతో జీవానాం స్వాతన్త్ర్యమ్, విధినిషేధశాస్త్రసాఫల్యమ్, పరమాత్మనః సర్వకారణత్వమ్, సర్వఫలప్రదత్వమ్, నిరఙ్కుశస్వాతన్త్ర్యమ్, అవస్థాత్రయవైషమ్యమ్, దయాదిగుణానాం విషయవత్త్వమ్, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారశ్చేతి సర్వ ముపపన్నమ్.

జీవేన స్వరూపైక్య మభ్యుపగచ్ఛతాం సర్వేషాం సర్వజ్ఞతయా స్వానన్యత్వేన జీవాన్ జానత ఈశ్వరస్య సర్వప్రవృత్తిష్వనుమన్తృత్వే హితాకరణాహితకరణదోషప్రసక్తి రనివార్యా. - అత ఇద మధికరణం విరుద్ధమ్. నను-జగత ఈశ్వరశరీరత్వపక్షేపి హితాకరణాదిదోషః ప్రసజేత్, న- శరీరగతదోషాణాం శరీరిణ్యప్రసఙ్గేన జీవగతదుఃఖానాం పరమాత్మన్యప్రసఙ్గాత్.

పరాయత్తాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౨॥ సూ. అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథాచాపిదాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే. ౧.

౧. †జీవస్య కర్తృత్వం పరమపురుషాయత్త మిత్యుక్తమ్. ఇదానీం కి మయం జీవః పరస్మా దత్యన్తభిన్నః—ఉత పర మేవ బ్రహ్మ భ్రాన్తమ్ - ఉత బ్రహ్మైవోపాధ్యవచ్ఛిన్నమ్ - † అథ బ్రహ్మాంశ ఇతి సంశయ్యతే, † శ్రుతివిప్రతిపత్తేస్సంశయః. † నను - ౧ తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః, ౧ అధికంతు భేదనిర్దేశాదిత్యత్రైవాయ మర్థో నిర్ణీతః. † సత్యమ్- స ఏవ నానాత్వైకత్వశ్రుతివిప్రతిపత్త్యా ఆక్షిప్య జీవస్య బ్రహ్మాంశత్వోపపాదనేన విశేషతో నిర్ణీయతే. † యావద్ధి

౧. ౪౨॥ సూ. అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథాచాపిదాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే. † అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (జీవస్యేతి) స్వబుద్ధ్యా ప్రవృత్తినివృత్త్యోరమ్భక్షమో జీవః కృతప్రయత్నాపేక్షేణ పరేణానుమతిదానేన ప్రవర్త్యత ఇత్యుక్తమ్. తర్హి రాజభృత్యాదివ దత్యన్తభేదో జీవపరయోస్స్యాత్ - తస్మా దభేదశ్రుతయో నరపతిరేవ సర్వలోకఇతివ దౌపచారిక్యఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. † (అథ బ్రహ్మాంశఇతి) కింవిశేష్యైకదేశరూపాంశః - కింవిశిష్టైకదేశరూపవిశేషణాంశఇతి వికల్పో గర్భితః. సతు వక్ష్యతే. జీవః కిం పరమాత్మనోఽత్యన్తభిన్నః. ఉతాజ్ఞః పరమాత్మైవ - ఉతౌపాధిక భేదభిన్నః - ఉత స్వతోభిన్నాభిన్నః - ఉత పరమాత్మనో విశేషణతయాంశ ఇతి. తదర్థం కస్మిన్పక్షే భిన్నత్వాభిన్నత్వాదివిషయసర్వశ్రుతిముఖ్యత్వ ముపపద్యతే - కస్మిన్నేతి. యదా పక్షాన్తరేషు తదుపపత్తిః - తదా తేష్వన్యతమః పరిగ్రాహ్యః. యదా విశేషణతయాంశత్వే తదుపపత్తిః - తదా తదేవ పరిగ్రాహ్యమితి. † కస్సంశయహేతు రిత్యత్రాహ (శ్రుతీతి) † వాదివిప్రతిపత్తేరపి శ్రుతివిప్రతిపత్తిమూలత్వాచ్ఛ్రుతివిప్రతిపత్తిరేవాత్ర హేతుతయోక్తా. అధికరణస్య పౌనరుక్త్యం శఙ్క్యతే (నన్వితి) † పరిహరతి (సత్యమితి) పూర్వంహి శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధాయిత్వసిద్ధవత్కారేణ జగద్బ్రహ్మణోః శరీరశరీరిభావే సోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వ ముపపాదితమ్. తత్ర శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధానమయుక్తమ్- ఆకృత్యధికరణన్యాయావిషయత్వాదిత్యాక్షిప్యాంశత్వోపపాదనముఖేన శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరిపర్యన్తాభిధానముపపాద్య - తత ఉభయవ్యపదేశముఖ్యత్వమిహ నిర్ణీయతఇత్యర్థః. † కిముభయవ్యపదేశముఖ్యత్వమనన్యత్వవిలక్షణత్వనిశ్చయశ్చాంశత్వనిర్ణయసాపేక్షఇత్యత్రాహ (యావద్ధీతి) అపృథక్సిద్ధప్రకారత్వ నిర్ణయే సోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వమ్, ప్రభాప్రభావతోరివాపృథక్సిద్ధాంశాంశిత్వనిర్ణయేన జగద్బ్రహ్మణో రనన్యత్వసిద్ధిః, విశేష

౪౨॥ సూ. అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథాచాపిదాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే. ౧.

(వే-సా.) జీవాత్మా, పరమపురుషాంశః. "౨ పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వా" "౩ న కారణం కరణాధిపాధిపః" ఇత్యాది నానావ్యపదేశాత్. అన్యథా "౪ తత్త్వమసి" "౫ అయ మాత్మా బ్రహ్మ" ఇతి ఐక్యోపదేశాచ్చ "౬ బ్రహ్మదాశాః" ఇత్యాదిసర్వజీవవ్యాప్త్యైక్య మధీయత ఏకే - అంశత్వాభ్యుపగమేహ్యుభయం ముఖ్యం భవతి. ౧.

(వే-దీ.) కిం జీవః పరమాత్మనోఽత్యన్తభిన్నః - ఉత పరమాత్మైవాజ్ఞః - అథ పరమాత్మైవోపాధిసమ్బద్ధః? - పరమాత్మాంశో వేతి సంశయః. అత్యన్తభిన్న ఇతి ప్రథమః పక్షః - "౨ పృథగాత్మానం ప్రేరితారఞ్చ మత్వా" "౭ తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి" "౮ అనీశశ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాత్" "౯ సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః" ఇత్యాదిభేదశ్రుతేః జీవపరమాత్మనోః కర్మపరతన్త్రతా తద్విపరీతత్వశ్రుతేశ్చ. అభేదశ్రుతయః "నరపతిరేవ సర్వలోకః" ఇతివ దౌపచారిక్య ఇతి. భేదశ్రుతీనా మవిద్యావిషయతయావా ఉపాధిసమ్బన్ధవిషయతయావా అముఖ్యవృత్తిసమ్భవా దభేదశ్రుతిముఖ్యత్వాదయాజ్ఞః పరమాత్మా - ఉపాధిసమ్బద్ధోవా జీవఇతి యుక్తమ్. రాద్ధాన్తస్తు - నానాత్వైకత్వవ్యపదేశాత్ పరమాత్మన స్సత్యసఙ్కల్పత్వసర్వజ్ఞత్వనిరవద్యత్వశ్రుతే రజ్ఞత్వోపాధిసమ్బన్ధాద్యనుపపత్తే, ర్జీవశబ్దస్య జీవశరీరకపరమాత్మవాచిత్వేన "౪ తత్త్వమసి" "౫ అయమాత్మా బ్రహ్మ" ఇతిసామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వా, చ్ఛరీరశరీరిణో ర్విశేషణవిశేష్యభూతయోః స్వరూపస్వభావభేదేనచ భేదశ్రుతేశ్చ ముఖ్యత్వా, ద్విశిష్టవస్త్వైకదేశతయాచ విశేషణస్య పరమాత్మాంశో జీవః. జీవశరీరత్వఞ్చ పరమాత్మనః "౧౦ యస్యాత్మా శరీరమ్" ఇత్యాదిషు సిద్ధమ్. సూత్రార్థస్తు - అంశః పరమాత్మాంశో జీవః. నానావ్యపదేశాత్ భేదవ్యపదేశాత్, అన్యథాచ అభేదవ్యపదేశాచ్చ. ఉక్తనీత్యా ఉభయముఖ్యత్వాయేత్యభిప్రాయః. దాశకితవాదిత్వమప్యధీయత ఏకే "౬ బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసాః" దాశకితవాదిత్వమప్యధీయత ఏకే - శాఖినః సర్వజీవవ్యాపిత్వా దభేదోపదేశస్య తత్రాత్మ్యాదరః ప్రతీయతఇత్యర్థః. ౧.

౧॥ బ్రహ్మ - ౨ - ౧ - ౧౫, ౨౨. ౨॥ శ్వే - ౧ - ౬. ౩॥ శ్వే - ౬ - ౯. ౪॥ ఛాం - ౬ - ౧౦ - ౩. ౫॥ బృ - ౬ - ౪ - ౫. ౬॥
౭॥ శ్వే - ౪ - ౬. ౮॥ శ్వే - ౧ - ౯. ౯॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨౨. ౧౦॥ బృ - ౫ - ౭ - ౨౨.

జీవస్య బ్రహ్మాంశత్వం - న నిర్ణీతమ్ - తావ జ్జీవస్య బ్రహ్మణోఽనన్యత్వమ్, బ్రహ్మణ స్తస్మా దధికత్వంచ నప్రతితిష్ఠతి. †కిం తావత్ప్రాప్తమ్. అత్యన్తభిన్న ఇతి. కుతః. * ౧ జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశావిత్యాదిభేదనిర్దేశాత్. జ్ఞాజ్ఞయో రభేదశ్రుతయ స్త్వగ్నినా సిఞ్చేదితివ ద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనాదౌపచారిక్యః.———†బ్రహ్మణోఽంశో జీవఇత్యపి న సాధీయః - ఏకవస్త్వేకదేశవాచీ హ్యంశశబ్దః - జీవస్య బ్రహ్మైకదేశత్వే తద్గతా దోషా బ్రహ్మణి భవేయుః. నచ బ్రహ్మఖణ్డో జీవ ఇత్యంశత్వోపపత్తిః - ఖణ్డనానర్హత్వా ద్బ్రహ్మణః, ప్రాగుక్తదోషప్రసఙ్గాచ్చ.———తస్మా దత్యన్తభిన్నస్యచ తదంశత్వం దురుపపాదమ్. † యద్వా - భ్రాన్తం బ్రహ్మైవ జీవః. కుతః. * ౨ తత్త్వమసి * ౩ అయ మాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిబ్రహ్మాత్మభావోపదేశాత్. నానాత్వవాదిన్యస్తు ప్రత్యక్షాది సిద్ధార్థానువాదిత్వా దనన్యథాసిద్ధాద్వైతోపదేశపరాభిః శ్రుతిభిః ప్రత్యక్షాదయ ఇవావిద్యాన్తర్గతాః ఖ్యాప్యన్తే ———† అథవా - బ్రహ్మైవానాద్యుపాధ్యవచ్ఛిన్నం జీవః. కుతః. తత ఏవ బ్రహ్మాత్మభావోపదేశాత్. నచాయ ముపాధి ర్భ్రాన్తిపరికల్పితఇతి వక్తుం శక్యమ్ - బన్ధమోక్షాదివ్యవస్థానుపపత్తేరితి.

౨. † ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే బ్రహ్మాంశఇతి. కుతః. నానావ్యపదేశా, దన్యథాచ - ఏకత్వేన వ్యపదేశాత్, ఉభయథాహి వ్యపదేశో దృశ్యతే. నానాత్వవ్యపదేశస్తావ త్స్రష్టృత్వసృజ్యత్వనియన్తృత్వనియామ్యత్వసర్వజ్ఞతావజ్ఞత్వస్వాధీనత్వపరాధీనత్వశుద్ధతావశుద్ధత్వకల్యాణగుణాకరత్వతద్విపరీతత్వపతిత్వశేషత్వాదిభి ర్దృశ్యతే. అన్యథాచ - అభేదేన వ్యపదేశోపి * ౨ తత్త్వమసి * ౩ అయ మాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిభిర్దృశ్యతే. అపిదాశకితవాదిత్వమధీయతఏకే * ౪ బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మేమే కితవా ఇత్యాథర్వణికా బ్రహ్మణో దాశకితవాదిత్వమప్యధీయతే. † తతశ్చ సర్వజీవవ్యాపిత్వేనాభేదో వ్యపదిశ్యత ఇత్యర్థః. ఏవ ముభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధయే జీవోఽయం బ్రహ్మణోంశ ఇత్యభ్యుపగన్తవ్యః.—† నచ భేదవ్యపదేశానాం ప్రత్యక్షాదిప్రసిద్ధార్థత్వేనాన్యథాసిద్ధత్వమ్ - బ్రహ్మసృజ్యత్వతన్నియామ్యత్వతచ్ఛరీరత్వతచ్ఛేషత్వతదాధారత్వతత్పాల్యత్వ తత్సంహార్యత్వతదుపాసకత్వతత్ప్రసాదలభ్య ధర్మార్థకామమోక్షరూపపురుషార్థభాక్త్వాదయ, స్తత్కృతశ్చ జీవబ్రహ్మణో ర్భేదః, ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వేనానన్యథాసిద్ధః. అతో నజగత్స్రష్ట్యాదివాదినీనాం ప్రమాణాన్తరసిద్ధభేదానువాదేన మిథ్యార్థోపదేశపరత్వమ్. † నచాఖణ్డైకరసచిన్మాత్రస్వరూపేణ బ్రహ్మణా ఆత్మనోఽతద్భావానుసన్ధానమ్, బహుభవనసఙ్కల్పపూర్వకవియదాదిసృష్టిమ్, జీవభావేన తత్ప్రవేశమ్, విచిత్రనామరూపవ్యాకరణమ్, తత్కృతానన్తవిషయానుభవనిమిత్తసుఖదుఃఖభాగిత్వ మభోక్తృత్వేన తత్రస్థిత్వా తన్నియమనేనాన్తర్యామిత్వమ్, జీవభూతస్య స్వస్య కారణబ్రహ్మాత్మభావానుసన్ధానమ్, సంసారమోక్షమ్, తదుపదేశశాస్త్రంచ కుర్వా

౧॥ శ్వే - ౧అ - ౯. ౨॥ ఛాం - ౬ - ౧౦ - ౩. ౩॥ బృ - ౬ - ౪ - ౫. ౪॥

ణతయాంశత్వనిర్ణయేన విలక్షణత్వసిద్ధిరితిభావః. † (కింతావదిత్యాది)——† అంశవాదినమత్యన్తభేదవాదీ దూషయతి (బ్రహ్మణోంశఇతి) విశేష్యైకదేశరూపాంశపక్షే దూషణమిదమ్.——† (యద్వేతి) అద్వైతే షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గసమ్భవాత్ ద్వైతాన్యథాసిద్ధేశ్చ బ్రహ్మైవ జీవఇత్యర్థః.——— † (అథవేతి) ప్రమాణప్రమేయవ్యవస్థానుపపత్తిశ్చ గర్భితా.

౨. † రాద్ధాన్తమాహ (ఏవమితి) సూత్రేఽపిశబ్దో భేదతాత్పర్యం ద్యోతయతి. † (తతశ్చేతి) ఉత్కృష్టైస్సామానాధికరణ్యే అభేదస్యౌపచారికత్వశఙ్కా స్యాత్ - ఇహతు దాశకితవాది నికృష్టసామానాధికరణ్యా మభేదస్య తాత్త్వికత్వం ద్యోతయతీత్యర్థః.——† పరోక్తాన్యథాసిద్ధి మనూద్య దూషయతి (నచేతి). † ప్రమాణాన్తరాసిద్ధం భ్రమ ముపదిశతీతిచేత్తత్రాహ (నచాఖణ్డైకరసేతి) బ్రహ్మణా భ్రమితవ్య మిత్యన్వయార్థః. ప్రమాణాన్తరాగోచరార్థోపదేశోహి పరస్య బోధనార్థః - అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరం వదన్తి వేదః త్వమేవంవిద్ధీతి బోధయతి - తస్మా దపరమార్థభ్రమ ముప

ణేన భ్రమితవ్యమిత్యుపదిశ్యతే - † తథాసత్యున్మత్తప్రలపితత్వాపాతాత్.—† ఉపాధ్యవచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ జీవ ఇత్యపి నసాధీయః -*పూర్వనిర్దిష్టనియన్తృత్వనియామ్యత్వాదివ్యపదేశబాధాదేవ. నహి దేవదత్తాదేరేకస్యైవ గృహాద్యుపాధిభేదాన్నియన్తృనియామ్యభావాదిసిద్ధిః. అత ఉభయవ్యపదేశోపపత్తయే జీవోఽయం బ్రహ్మణోఽంశ ఇత్యభ్యుపేత్యమ్.

౪౩॥ సూ. మన్త్రవర్ణాత్. ౨

౩. ※ ౧ పాదోస్య విశ్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి మన్త్రవర్ణాచ్చ బ్రహ్మాంశో జీవః - † అంశవాచీహి పాదశబ్దః. * ౧ విశ్వాభూతానీతి జీవానాం బహుత్వాద్బహువచనం మన్త్రే. సూత్రేఽపి అంశ ఇత్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయమ్ - ౨ నాత్మాశ్రుతే రిత్యత్రాప్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయమ్ - ※ ౩ నిత్యో.నిత్యానాం చేతన శ్చేతనానాం ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామానిత్యాదిశ్రుతిభ్య † ఈశ్వరా ద్భేదస్యాత్మనాం బహుత్వనిత్యత్వయోశ్చాభిధీయమానత్వాత్. †.ఏవం నిత్యానా మాత్మనాం బహుత్వే ప్రామాణికేసతి † జ్ఞానస్వరూపత్వేన సర్వేషామేకరూపత్వేఽపి భేదకాకారః ఆత్మయాథాత్మ్యవేదనక్షమైర వగమ్యతే. ౪ † అసన్తతేశ్చావ్యతికరఇత్యనన్తరమేవచాత్మబహుత్వం వక్ష్యతి.

౪౪॥ సూ. అపిస్మర్యతే. ౩.

౪. * ౫ మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూత స్సనాతన ఇతి జీవస్య పురుషోత్తమాంశత్వం స్మర్యతే-అతశ్చాయమంశః.

౧॥ పురుషసూక్తమ్. ౨॥ బ్రహ్మ - ౨ - ౩ - ౧౮. ౩॥ శ్వే - ౬ - ౧౩. ౪॥ బ్రహ్మ - ౨ - ౩ - ౮. ౫॥ గీ - ౧౫ - ౭.

దిశతా వేదేన బ్రహ్మణాభ్రమితవ్యే మిత్యుక్తం భవతి - నచ తద్యుక్తమిత్యర్థః. † కుతఇత్యత్రాహ (తథాసతీతి) భ్రమనివృత్త్యై లోకోజ్జీవనప్రవృత్తేన వేదేనాధికభ్రమాన్తరాపాదనం వ్యాహతమిత్యర్థః. అభేదస్యాప్యన్యథాసిద్ధి స్తుల్యా - సోయం దేవదత్త ఇత్యాదిషు తస్య సిద్ధత్వాత్. నజీవబ్రహ్మణోరభేదః ప్రత్యక్షసిద్ధ ఇతిచేత్ - తర్హి జీవబ్రహ్మణో ర్నియామ్యత్వ నియన్తృత్వాదిలక్షణభేదోపి ప్రత్యక్షాగోచర ఇత్యనన్యథాసిద్ధిః. తథాప్యభేదశ్రుతివిరోధాత్ భేదశ్రుతి ర్బాధ్యత ఇతిచేత్ - భేదశ్రుతివిరోధా దభేదశ్రుతిర్బాధ్యేత. అపచ్ఛేదనయాత్ భేదశ్రుతిబాధశ్చేన్న - అనియతవిరోధపౌర్వాపర్యవిషయోఽపచ్ఛేదన్యాయో నియతవిరోధపౌర్వాపర్యేషు నహి ప్రవర్తతే - విరోధాధికరణన్యాయాత్పూర్వమేవ ప్రబలమితి పురస్తాదేవోక్త మితి భావః.——సత్యోపాధ్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మజీవపక్షం దూషయతి, † (ఉపాధ్యవచ్ఛిన్నమిత్యాదినా).

౩. ౪౩॥ సూ. మన్త్రవర్ణాత్. † ఉభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధిరూపశ్రుత్యర్థాపత్త్యాఽంశత్వంకల్పితం పూర్వసూత్రే - అంశత్వం కణ్ఠోక్తమిత్యత్రోచ్యతే. (అంశవాచీత్యాది) ※ నిత్యోనిత్యానామిత్యాదిశ్రుతిః. * యదాగ్నేయోష్టాకపాలఇతివద్విశిష్టవిధిపరా ※ తద్గుణాస్తువిధీయేరన్నవిభాగా ద్విధానార్థేనచే దన్యేన శిష్టా ఇతిన్యాయాత్. † జీవానాం పరస్పరభేదస్య లోకసిద్ధత్వా న్నతచ్ఛాస్త్రప్రతిపాద్యమితిచేత్. భేదస్య స్వాభావికత్వ మలౌకికమ్ - తస్మాన్నిత్యానామేవ బహుత్వం శాస్త్రైకసమధిగమ్యమితి జీవానాం స్వాభావికభేదః శాస్త్రప్రతిపాద్యఏవేతి ※ నిత్యోనిత్యానామితి వాక్యస్యార్థం హేతుతయాహ (ఈశ్వరాదితి) † ఏవం భేదనిత్యత్వే ముక్తౌ దేవాదిభేదకాకారాభావాత్కథం భేదో జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (ఏవంనిత్యానామితి) † (జ్ఞానస్వరూపత్వేనసర్వేషామేకరూపత్వేపీతి) అనేన జీవాద్వైతపరవాక్యానా మాకారైక్యపరత్వం దర్శితమ్. ప్రత్యక్షత్వేన పరోక్షత్వేనచ భేదో గృహ్య ఇత్యర్థః. † అయ మర్థ స్సూత్ర ఇత్యాహ (అసన్తతేరితి).

౪. ౪౪॥ సూ. అపిస్మర్యతే. తత్రైవానన్తరోక్తం పురుషోత్తమశబ్దనిర్వచనమ్, తేన క్షరాక్షరవైలక్షణ్య, మంశశబ్దార్థస్య తదనురోధేన వక్తవ్యత్వం చాభిప్రేత్య పురుషోత్తమాంశత్వమిత్యుక్తమ్.

౪౩॥ సూ. మన్త్రవర్ణాత్. ౨. ౪౪॥ సూ. అపిస్మర్యతే. ౩.

(వే-సా.) “౧ పాదోస్య విశ్వాభూతాని” ఇతిమన్త్రవర్ణాచ్చ. ౨. (వే-దీ.) మన్త్రవర్ణాచ్చాంశఏవ జీవః, “౧ పాదోఽస్య విశ్వాభూతాని” ఇతి. పాదశబ్దోఽంశవాచీ. ౨. (వే-సా.) “౫ మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూత స్సనాతనః” ఇత్యాదినా. ౩. (వే-దీ.) “౫మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూత స్సనాతనః” ఇతి జీవస్య పరమాత్మాంశత్వం స్మర్యతేచ. ౩.

† అంశత్వేపి జీవస్య బ్రహ్మైకదేశత్వేన జీవగతా దోషా బ్రహ్మణ ఏవేత్యాశఙ్క్యాహ.

౪౫॥ సూ. ప్రకాశాదివత్తు నైవం పరః. ౪.

౫. తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. ప్రకాశాదివజ్జీవః పరమాత్మనోఽంశః - యథాఽగ్న్యాదిత్యాదేర్భాస్వతో భారూపః ప్రకాశోఽంశో భవతి, యథా † గవాశ్వశుక్లకృష్ణాదీనాం గోత్వాదివిశిష్టానాం వస్తూనాం గోత్వాదీని విశేషణాన్యంశాః, † యథావా దేహినో దేవమనుష్యాది ర్దేహోఽంశస్తద్వత్. † ఏకవస్త్వేకదేశత్వం హ్యంశత్వమ్- † విశిష్టస్యైకస్య వస్తునో విశేషణ మంశ ఏవ. † తథాచ వివేచకాః విశిష్టే వస్తుని విశేషణాంశోఽయమ్ - విశేష్యాంశోఽయమితి వ్యపదిశన్తి. † విశేషణవిశేష్యయో రంశాంశిత్వేపి స్వభావవైలక్షణ్యం దృశ్యతే - † ఏవం జీవపరయోర్విశేషణవిశేష్యయో రంశాంశిత్వం స్వభావభేదశ్చోపపద్యతే. † తదిద ముచ్యతే నైవంపరఇతి † యథా భూతో జీవః - న తథాభూతః పరః. † యథైవహి ప్రభాయాః ప్రభావానన్యథాభూతః - తథా ప్రభాస్థానీయాత్స్వాంశా జ్జీవాదంశీ పరోప్యర్థాన్తరభూత ఇత్యర్థః. † ఏవం జీవపరయో ర్విశేషణవిశేష్యత్వకృతం స్వభావవైలక్షణ్య మాశ్రిత్య భేదనిర్దేశాః ప్రవర్తన్తే - అభేదనిర్దేశాస్తు పృథక్సిద్ధ్యనర్హవిశేషణానాం విశేష్యపర్యన్తత్వ మాశ్రిత్య ముఖ్యత్వేనోపపద్యన్తే.

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అంశత్వేపీతి).

౫. ౪౫॥ సూ. ప్రకాశాదివత్తునైవంపరః. † ఆదిశబ్దోపాత్తమాహ (గవాశ్వేతి) † ద్రవ్యయో రపృథక్సిద్ధవిశేషణవిశేష్యభూతయో రంశాంశిత్వం వదతా ద్రవ్యయో శ్శరీరాత్మనోరప్యంశాంశిత్వముక్తం భవతీత్యభిప్రాయేణాహ (యథావా దేహినఇతి) † ప్రకాశాదీనా మంశత్వం కథమితి శఙ్కాయా మంశస్వరూపం శిక్షయతి (ఏకవస్త్వితి) † తాదృశాంశత్వం విశేషణవిశేష్యయోరపి విశేషణస్యాస్తీత్యాహ (విశిష్టస్యైకస్యేతి) † తదేవ వృద్ధవ్యవహారేణ దృఢయతి (తథాచేతి) † తతః కిం ప్రస్తుతదోషస్పర్శశఙ్కాయా ఇత్యత్రాహ (విశేషణవిశేష్యయోరితి) బహుశత్వసఙ్కుచితత్వవిరశత్వవిస్తృతత్వాదిస్వభావవైలక్షణ్యం దృశ్యతఇత్యర్థః. † దృష్టాన్తే శిక్షితం వైలక్షణ్యం దార్ష్టాన్తికే దర్శయతి (ఏవమితి) ఉక్తార్థపరత్వేన సూత్రఖణ్డ మవతారయతి (తదిదమితి) † వాచకత్వప్రకారమాహ (యథాభూతఇతి) † తదేవ వివృణ్వన్ సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (యథైవహీతి) † తేనోభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధిమాహ (ఏవమితి) ప్రకాశాదిష్వపి విశేష్యపర్యన్తాభిధానం దృశ్యతే - యథా భానుః - భానుమాన్, జ్యోతిః - జ్యోతి

(వే-దీ.) ఏకద్రవ్యైకదేశత్వం హ్యంశత్వమ్। అతో జీవస్య బ్రహ్మైకదేశత్వేన జీవదోషా బ్రహ్మణో దోషా ఏవేత్యాశఙ్క్యాహ.

౪౫॥ సూ. ప్రకాశాదివత్తునైవంపరః. ౪.

(వే-సా.) బ్రహ్మాంశత్వేపి జీవస్య, జీవో యత్స్వరూపో యత్స్వభావశ్చ. నైవంపరః నిరవద్యః, సర్వజ్ఞః, సత్యసఙ్కల్పః, ఏవ సర్వదా. కథం ప్రకాశాదివత్.—ప్రకాశవిశిష్టానాం మణిప్రభృతీనాం ప్రకాశః విశిష్టైకదేశత్వేన యథాంశః. ఆది శబ్దాద్విశేషణత్వైకస్వభావ జాతిగుణశరీరాణి గృహ్యన్తే. విశేషణానాం విశిష్టైకదేశతయా తదంశత్వేపి విశేషణవిశేష్యయోః స్వరూపస్వభావభేదో న విరుద్ధః - "౨ య ఆత్మని తిష్ఠన్యస్యాత్మా శరీరమ్" ఇతిహిశ్రుతిః. ౪.
౨॥ బృ - ౫ - ౭ - ౨౨.

(వే-దీ.) తుశబ్దశ్శఙ్కానివృత్త్యర్థః. ప్రకాశవతాం మణిద్యుమణిప్రభృతీనాం ప్రకాశవిశిష్టానాం ప్రకాశో విశేషణభూతః ప్రకాశః యథాంశః, తద్వజ్జీవశరీరతయా జీవవిశిష్టస్య బ్రహ్మణో అంశో జీవః. విశిష్టవస్త్వేకదేశతయా విశేషణస్య విశేషణం విశిష్టస్యాంశః, ఆదిశబ్దాద్ద్రవ్యవిశేషణత్వైకస్వభావజాతిగుణశరీరాణి గృహ్యన్తే. విశేషణవిశేష్యయోః స్వరూపస్వభావభేదాద్విశేషణభూతో జీవః యత్స్వరూపో యత్స్వభావశ్చ - నైవంపరః - సర్వజ్ఞ స్సత్యసఙ్కల్పో నిత్యనిరవద్యశ్చేత్యర్థః. ౪.

* ౧ † తత్త్వమసి * ౨అయ మాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిషు తచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దవత్ త్వ మయ మాత్మేతి శబ్దా అపి - జీవశరీరక బ్రహ్మవాచకత్వేనైకార్థాభిధాయిత్వాదిత్యయమర్థః † ప్రాగేవ ప్రపఞ్చితః. ౧॥ ఛాం-౬-౧౦-౩. ౨॥ బృ-౬-౪-౫.

౪౬॥ సూ. స్మరన్తిచ. ౫.

౬. † ఏవం ప్రభాప్రభావద్రూపేణ శక్తిశక్తిమద్రూపేణ శరీరాత్మభావేనచాంశాంశిభావం జగద్బ్రహ్మణోః పరాశరాదయః స్మరన్తి * ౩ ఏకదేశస్థితస్యాగ్నే ర్జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా। పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తి స్తథేద మఖిలం జగత్॥ * ౪ యత్కించి త్సృజ్యతే యేన సత్త్వజాతేనవై ద్విజ। తస్య సృజ్యస్య సమ్భూతౌ తత్సర్వం వై హరే స్తనురిత్యాదినా. † చకారా చ్ఛ్రుతయోపి * ౫ యస్యాత్మాశరీరమిత్యాదినా ఆత్మశరీరభావేనాంశాంశిత్వం వదన్తీత్యుచ్యతే.

ఏవం బ్రహ్మణోఽంశత్వే బ్రహ్మప్రవర్త్యత్వే జ్ఞత్వేచ సర్వేషాం సమానే కేషాంచిద్వేదాధ్యయనతదర్థానుష్ఠానాద్యనుజ్ఞా-కేషాంచిత్తత్పరిహారః, కేషాంచి ద్దర్శనస్పర్శనాద్యనుజ్ఞా-కేషాంచిత్తత్పరిహారశ్చ శాస్త్రేషు కథ ముపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ.

౪౭॥ సూ. అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసమ్బన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్. ౬.

౭. సర్వేషాం బ్రహ్మాంశత్వ జ్ఞత్వాదినైకరూపత్వేసత్యపి బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రాదిరూపశుచ్యశుచిదేహసమ్బన్ధనిబన్ధనావనుజ్ఞాపరిహారావుపపద్యేతే - జ్యోతిరాదివత్ యథాఽగ్నే రగ్నిత్వేనైకరూపత్వేపి శ్రోత్రియాగారాదగ్నిరాహ్రియతే - శ్మశానాదేస్తు పరిహ్రియతే, † యథాచాన్నాది శ్రోత్రియాదే రనుజ్ఞాయతే - అభిశస్తాదేస్తు పరిహ్రియతే.

ష్మాన్, తేజః - తేజస్వీత్యాది. † తదేవ పక్షే దర్శయతి (తత్త్వమసీతి) తత్త్వమసీత్యారభ్య త్వమయమాత్మేతి శబ్దా అపీత్యన్తం ప్రతిజ్ఞావాక్యమ్. త్వమయమాత్మేతి శబ్దాఅపి తచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దవత్ - తచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దతుల్యార్థా ఇత్యర్థః. జీవశరీరకేత్యాదినా హేతురుచ్యతే. † (ప్రాగేవప్రపఞ్చిత ఇతి) అత్రైవ వక్తవ్యం సూత్రాభిప్రేతం సర్వం పూర్వముక్తమిత్యర్థః.

౬. ౪౬॥ సూ. స్మరన్తిచ. అపిస్మర్యతఇతి సూత్రేఽంశత్వమాత్రే స్మృతివచన ముక్తమ్ - అస్మిన్సూత్రే విశిష్టైకదేశవిశేషణరూపాంశత్వేపి స్మృతివచన ముచ్యతఇతి భిదా. † తదేతదభిప్రేత్యాహ (ఏవమితి) † చార్థమాహ (చకారాదితి) శ్రుతిస్మృతివచనయోర్ద్వయోరపి వక్తవ్యత్వే సతి దృష్టాన్తోపాదానముఖేన విశదీకారాతిశయాత్స్మృతివచనం సూత్రే కణ్ఠోక్తమ్.

† అనన్తరమాత్రశఙ్కామాహ(ఏవమితి)అంశత్వఇత్యేతదధికరణార్థః. బ్రహ్మప్రవర్త్యత్వఇతి పూర్వాధికరణార్థః. జ్ఞత్వఇతి తత్పూర్వాధికరణార్థశ్చోక్తః.

౭. ౪౭॥ సూ. అనుజ్ఞాపరిహారౌదేహసమ్బన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్. † ఆదిశబ్దార్థమాహ (యథాచేతి).

(వే-దీ.) బ్రహ్మాంశత్వేనచ సర్వేషా మాత్మనాం సమత్వాద్వేదాధ్యయనాదౌ కేషాంచి దనుజ్ఞా, కేషాంచిత్పరిహారశ్చ, కథ ముపపద్యతఇత్యత్రాహ.

౪౬॥ సూ. స్మరన్తిచ. ౫. ౪౭॥ సూ. అనుజ్ఞాపరిహారౌదేహసమ్బన్ధా జ్జ్యోతిరాదివత్. ౬.

(వే-సా.) చిదచిదాత్మకజగతో బ్రహ్మాంశత్వం ప్రకాశాదివదితి పరాశరాదయః స్మరన్తి. “౩ ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేః జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా। పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తి స్తథేద మఖిలం జగత్” “౪ తత్సర్వం వై హరే స్తనుః” “౬ తాని సర్వాణి తద్వపుః” ఇత్యాదిషు. ౫.

(వే-దీ.) ప్రకాశాదిత్ జీవస్యాంశత్వం పరాశరాదయ స్స్మరన్తి. “౩ ఏకదేశస్థితస్యాగ్నే ర్జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా। పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తి స్తథేద మఖిలం జగత్” తథా పరంప్రతి శరీరత్వంచ “౪ యత్కిఞ్చిత్సృజ్యతే యేన సత్త్వజాతేన వై ద్విజ। తస్య సృజ్యస్య సమ్భూతౌ తత్సర్వం వైహరేస్తనుః” ఇతి. ౫. ౩॥ వి-౧-౨౨-౫౬. ౪॥ వి-౧-౨౨-౩౮. ౫॥ బృ-౫-౭-౨౨. ౬॥ వి-౧-౨౨-౮౬.

(వే-సా.) బ్రహ్మాంశత్వేపి సర్వజీవానాం కస్యచి ద్వేదాధ్యయనాదౌ అనుజ్ఞా కస్యచిత్ పరిహారః ఇత్యేతౌ బ్రాహ్మణాదిదేహవిశేషసంబన్ధా దుపపద్యేతే. యథాగ్న్యాదేః శ్రోత్రియాగారశ్మశానాది సంబన్ధాత్. ౬.

(వే దీ.) బ్రాహ్మణాదిశుచ్యశుచిదేహసమ్బన్ధాత్ అనుజ్ఞాపరిహారౌ ఉపపద్యేతే జ్యోతిరాదివత్ జ్యోతిః - అగ్నిః. యథా శ్రోత్రియాగారాదగ్నిరాహ్రియతే - శ్మశానాదేస్తు పరిహ్రియతే యథాచాన్నాదిః, శ్రోత్రియాదేరను జ్ఞాయతే - అభిశస్తాదేశ్చ పరిహ్రియతే, - తద్వత్, ౬.

౪౮॥ సూ. అసన్తతేశ్చావ్యతికరః. ౭.

౮. బ్రహ్మాంశత్వాదినైకరూపత్వేసత్యపి జీవానా మన్యోన్యభేదాదణుత్వేన ప్రతిశరీరంభిన్నత్వాచ్చ భోగవ్యతికరోఽపి నభవతి. † భ్రాన్తబ్రహ్మజీవవాదేచోపహితబ్రహ్మజీవవాదేచ జీవపరయోర్జీవానాంచ భోగవ్యతికరాదయస్సర్వే దోషా స్సన్తీత్యభిప్రాయేణ స్వపక్షే భోగవ్యతికరాభావ ఉక్తః.

† నను - భ్రాన్తబ్రహ్మజీవవాదేప్యవిద్యాకృతోపాధిభేదాద్భోగవ్యవస్థాదయ ఉపపద్యన్తే. అత ఆహ,

౪౯॥ సూ. ఆభాసఏవచ. ౮.

౯. అఖణ్డైకరసప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య స్వరూపతిరోధానపూర్వకోపాధిభేదోపపాదనహేతురాభాసఏవ. ప్రకాశైకస్వరూపస్య ప్రకాశతిరోధానం ప్రకాశనాశఏవేతి ప్రాగేవోపపాదితమ్. ఆభాసాఏవేతివాపాఠః - తథాసతి హేతవ ఆభాసాః. చకారాత్ * ౧ పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వా * ౧ జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వౌ * ౨ తయోరన్యః పిప్పలంస్వాద్వత్తీత్యాదిశ్రుతివిరోధశ్చ. † అవిద్యాపరికల్పితోపాధిభేదేపి సర్వోపాధిభిరుపహితస్వరూపస్యైకత్వాభ్యుపగమాత్ భోగవ్యతికర స్తదవస్థఏవ.

౧॥ శ్వే-౧-౬, ౯. ౨॥ శ్వే-౪-౬.

౮. ౪౮॥ సూ. అసన్తతేశ్చావ్యతికరః. సమన్తాత్తతిః సన్తతిః - విభుత్వమ్. తదభావోఽసన్తతిః - అణుత్వమ్. అన్యోన్యభేదాదితి చశబ్దసముచ్చితో హేతు ర్దర్శితః. † సూత్రాభిప్రాయమాహ (భ్రాన్తబ్రహ్మేతి) పరపక్షే భోగవ్యవస్థానుపపత్తి రభిప్రేతేత్యర్థః. అవిద్యాదేరాశ్రయభేదాభావా త్తదనుపపత్తిః. నానాత్మానోవ్యవస్థాతఇతిన్యాయసూత్రమ్. కిం సుఖాదీనాం స్వరూపభేదో వ్యవస్థా - ఉతాశ్రయభేదః. నప్రథమః - ఆశ్రయభేదానాపాదకత్వాత్. నద్వితీయః - హేతోస్సాధ్యావిశిష్టత్వాదితికైశ్చిదుచ్యతే. తన్న - ప్రతిసన్ధానాభావరూపా వ్యవస్థేత్యభిప్రేతత్వాత్. తిరస్కారకాభావేసతి ప్రతిసన్ధాన మాత్మైక్యవ్యాపకమ్ - తిరస్కారకాభావేప్యప్రతిసన్ధానాదాత్మైక్యనివృత్తిరిత్యర్థః.

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి).

౯. ౪౯॥ సూ. ఆభాసఏవచ. † ఉపాధిభేదా ద్వ్యవస్థేత్యత్రాహ (అవిద్యేతి) తిరోధానాదేవ నోపపద్యతే - ఉపపన్నేఽపి వ్యవస్థా నోపపద్యతఇత్యర్థః.

౪౮॥ సూ. అసన్తతేశ్చావ్యతికరః. ౭. ౪౯॥ సూ. ఆభాసాఏవచ. ౮.

(వే-సా.) ప్రతిదేహం భిన్నత్వాత్, అణుత్వేన తత్ర తత్ర పరిచ్ఛిన్నత్వాచ్చ, జ్ఞానసుఖా ద్యవ్యతికరః. “అజ్ఞానోపాధిభ్యాం బ్రహ్మైవ సంబధ్యతే” ఇతి పక్షద్వయేపి నతత్తద్వ్యవస్థా. ౭.

(వే-దీ) జీవానాం ప్రతిశరీరం భిన్నత్వా, దణుత్వేన తత్ర తత్రావచ్ఛిన్నత్వాచ్చ, నభోగవ్యతిరేకశ్చ అజ్ఞబ్రహ్మజీవవాదేచోపహిత బ్రహ్మజీవవాదేచాజ్ఞానసమ్బద్ధిచోపాధిసమ్బద్ధిచ బ్రహ్మైవేతి భోగవ్యవస్థా నసిధ్యతీత్యభిప్రాయః. ౭.

(వే-సా.) పక్షద్వయేపి హేతవశ్చ ఆభాసాః. ౮.

(వే-దీ.) అజ్ఞబ్రహ్మజీవవాదే సర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణః అజ్ఞానకల్పనస్వరూపతిరోధానకల్పనాహేతవః ఆభాసాఏవ. చకారా న్నిరవద్యత్వాది శ్రుతివిరోధశ్చ. ౮.

† పారమార్థికోపాధ్యుపహితబ్రహ్మజీవవాదేప్యుపాధిభేదహేతుభూతానాద్యదృష్టవశాద్వ్యవస్థా భవిష్యతీత్యాశఙ్క్యాహ.

౫౦॥ సూ. అదృష్టానియమాత్. ౯.

౧౦. ఉపాధిపరమ్పరాహేతుభూతస్యాదృష్టస్యాపి బ్రహ్మస్వరూపాశ్రయత్వేన నియమహేత్వభావాదవ్యవస్థైవ - † ఉపాధిభిరదృష్టైశ్చస్వసమ్బన్ధేన బ్రహ్మస్వరూపచ్ఛేదాసమ్భవాత్.

౫౧॥ సూ. అభిసన్ధ్యాదిష్వపిచైవమ్. ౧౦.

౧౧. అదృష్టహేతుభూతాభిసన్ధ్యాదిష్వ † ప్యుక్తాదేవహేతో రనియమ ఏవ.

౫౨॥ సూ. ప్రదేశభేదాదితిచేన్నాన్తర్భావాత్. ౧౧.

౧౨. యద్యప్యేకమేవ బ్రహ్మస్వరూపమ్ - తచ్ఛేదానర్హం నానావిధోపాధిభి స్సమ్బధ్యతే - తథాప్యుపాధిసమ్బన్ధి బ్రహ్మప్రదేశభేదా దుపపద్యతఏవ భోగవ్యవస్థేతి చేత్. తన్న - † ఉపాధీనాం తత్ర తత్ర గమనా త్సర్వప్రదేశానాం సర్వోపాధ్యన్తర్భావా ద్వ్యతికర స్తదవస్థఏవ. † ప్రదేశభేదేన సమ్బన్ధేఽపి సర్వస్య బ్రహ్మప్రదేశత్వాత్తత్తత్ప్రదేశసమ్బన్ధి దుఃఖం బ్రహ్మణఏవ స్యాత్.——† పూర్వత్ర నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోన్యతర నియమోవా

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (పారమార్థికేతి) ఇద మప్యాశఙ్క్యహేత్యపిశబ్దార్థః.

౧౦. ౫౦॥ సూ. అదృష్టానియమాత్. † ప్రదేశభేదోఽస్తీత్యత్రాహ (ఉపాధిభిరితి) ఉపాధ్యాశ్రయస్యైకత్వాత్తస్యచాచ్ఛేద్యత్వాదవ్యవస్థానుపపత్తిరిత్యర్థః.

౧౧. ౫౧॥ సూ. అభిసన్ధ్యాదిష్వపిచైవమ్. చశబ్దోఽవధారణే, ఏవమేవేత్యర్థః. అభిసన్ధిః - సఙ్కల్పః. ఆదిశబ్దాదుద్యోగానుష్ఠానాదికం వివక్షితమ్. † (ఉక్తాదేవేతి) అచ్ఛేద్యత్వాత్ సర్వప్రదేశానాం బ్రహ్మస్వరూపభూతప్రదేశత్వాదేవేత్యర్థః.

౧౨. ౫౨॥ సూ. ప్రదేశభేదాదితిచేన్నాన్తర్భావాత్. † జీవానా మన్యోన్యభేదవ్యతికరమాహ (ఉపాధీనామితి) † ఏతేషాం భోగాదయో బ్రహ్మణి స్యురిత్యాహ (ప్రదేశభేదేనేతి) జీవేశ్వరవ్యతికర ఉక్తో భవతి. † అనన్తతేశ్చేత్యాదిసూత్రాణాం సాఙ్ఖ్యాదివ్యుదాసపరత్వం పరోక్తం పౌనరుక్త్యేన దూషయతి (పూర్వత్రేత్యాదినా).

(వే-దీ) పారమార్థికోపాధిసమ్బన్ధిబ్రహ్మజీవవాదే అనాద్యదృష్టప్రవాహేణోపాధిప్రవాహానాదిత్వాత్తత్సమ్బన్ధిని యే దోషాః - నతే బ్రహ్మణి ప్రసజ్యన్తఇత్యత్రాహ.

౫౦. సూ. అదృష్టానియమాత్. ౯.

(వే-సా.) "సత్యమిథ్యోపాధికృతత్వేపి ఆత్మనాం బ్రహ్మణఏవ అజ్ఞాన ముపాధిశ్చ" ఇతి తత్తత్కృతేనాదృష్టాదినాపి ననియమః. ౯.

(వే-దీ.) అదృష్టై స్తత్కృతోపాధిభిశ్చ బ్రహ్మణశ్ఛేదాసమ్భవాత్తత్కృతా దోషా బ్రహ్మణ్యేవ సమ్భవేయుః.

౫౧॥ సూ. అభిసన్ధ్యాదిష్వపిచైవమ్. ౧౦.

(వే-సా.) అదృష్టహేతుభూతాఽభిసన్ధ్యాదిష్వపిచైవమేవ. ౧౦.

(వే-దీ.) అదృష్టహేతుభూతాభిసన్ధ్యాదిష్వప్యుపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్పూర్వపూర్వోపాధియుక్తంబ్రహ్మైవేతి నకశ్చిద్విశేషః.

న్యథా ఉపలబ్ధివదనియమ ఇత్యాభ్యాం సూత్రాభ్యాం వేదబాహ్యానాం సర్వగతజీవవాదినాం దోష ఉక్తః - అత్రతు ఆభాసఏవ చేత్యాదిభి సూత్రైర్వేదావలమ్బినా మాత్మైకత్వవాదినాం దోష ఉచ్యతే.

అంశాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

పరేతు పూర్వాధికరణే కారయితృత్వశ్రుత్యాదిభి ర్జీవస్య పరాయత్తప్రవృత్తిత్వే సిద్ధే జీవేశ్వరసమ్బన్ధనిరూపణపర మధికరణం వర్ణయన్తి. తన్మతే - అంశాంశిభావోఽనుపపన్నః. - జీవేశ్వరయో రుభయోరపి సన్మాత్రబ్రహ్మణ్యవిద్యాకల్పితత్వాత్ రజ్జుకల్పితయో స్సర్పభూదళన యోరివ మిథోఽంశాంశిభావానుపపత్తేః. తయో ర్నిహీనోత్కృష్టోపాధిపరికల్పితత్వేఽపి బృహదల్పఘటయోరివాంశాంశిభావో నఘటతే. అత ఏవ * పాదోఽస్యేతిశ్రుతిః * మమైవాంశ ఇతి స్మృతిశ్చ నసఙ్గచ్ఛతే - తయో స్సహస్రశీర్షత్వాదిగుణకమహాపురుషవిషయత్వాత్. * అస్య * మమేతి పదయో ర్నిర్విశేషపరత్వే లక్షణా. నిర్విశేషచిన్మాత్రస్యాపి నజీవం ప్రత్యంశిత్వం యుక్తమ్ - స్థాణావధ్యస్తం పురుషంప్రతి స్థాణో రంశిత్వప్రసిద్ధ్యభావాత్. గ్రన్థవిరోధశ్చ - జీవేశ్వరసమ్బన్ధనిరూపణపరత్వాభ్యుపగమాత్. శ్రుతిస్మృతిసూత్రసావరస్యవిరోధశ్చ. అంశఇవాంశఇతి వివక్షితత్వాదంశశబ్దోఽప్యముఖ్యఇతిచేత్ - ముఖ్యే సమ్భవత్యముఖ్యత్వమేవ దోషః. నానాత్వైకత్వవ్యపదేశాభ్యాం సమర్థనీయ మంశత్వంచ కస్య. నతావదుపాధేః - తస్యాపారమార్థికస్యైక్యాయోగాత్. నచోపాధ్యుపలక్షితబ్రహ్మణః - తస్యాభిన్నతయా నానాత్వాభావాత్. నాప్యుపాధివిశిష్టస్య - తస్య సావత్త్వాన్ప్రత్యంశత్వానుపపత్తేః. నాప్యనుపహితస్వరూపంప్రతి ఉపహితస్వరూపస్యాంశత్వమ్ - వస్తుని స్వతోఽంశభేదాభావేన ఉపహితానుపహితవిభాగానుపపత్తేః - కృత్స్నముపహిత మనుపహితంవాస్యాత్. నచాధిష్ఠానంప్రత్యధ్యస్తస్యాంశత్వమ్ - అధిష్ఠానమాత్రస్యాంశిత్వం స్థాణోరివానుపపన్నమితి హ్యుక్తమ్. జీవేశ్వరయో ర్వస్తుతో భేదాభావేన జీవగతదుఃఖేనేశ్వరస్య దుఃఖిత్వమాశఙ్క్య ప్రకాశాదివ

---

౫౨. సూ. ప్రదేశభేదాదితిచేన్నాన్తర్భావాత్. ౧౨.

(వే-సా.) “ఉపాధిసంబన్ధిబ్రహ్మప్రదేశభేదాత్ వ్యవస్థా” ఇతిచేత్ ఉపాధిషు గచ్ఛత్సు సర్వప్రదేశానాం తదన్తర్భావాత్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజ విరచితే వేదాన్తసారే

ద్వి తీ య స్యా ధ్యా య స్య తృ తీ య ః పా ద ః.

(వే-దీ.) ఉపాధిసమ్బన్ధిబ్రహ్మప్రదేశాదనుపహిత బ్రహ్మప్రదేశో భిద్యతే - అతోఽవ్యవస్థేతిచేన్న - ఉపాధిషు గచ్ఛత్సు పూర్వ మనుపహిత బ్రహ్మప్రదేశస్యాప్యన్తర్భావాత్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

దితి సూత్ర మాలోకాకాశరవిమణ్డలేష్వఙ్గుళిఘటకరకతరఙ్గాదిగతైర్వ్యాప్తిస్వత్వ మహత్త్వ గమనాగమనకమ్పాదిభి రస్పృష్టత్వవ జ్జీవదుఃఖైరీశ్వరస్యా స్పర్శఇతి పరిహారపరం వ్యాఖ్యాతమ్. తచ్చాయుక్తమ్ - ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వాభ్యుపగమాత్ సర్వా ఞ్జీవా నాత్మనోఽనన్యత్వేన జానతస్తస్య జీవగతదుఃఖాకారేణ దుఃఖితాయా దుర్నివారత్వాత్. స్వగతత్వేన దుఃఖసాక్షాత్కర్తృత్వంహి దుఃఖిత్వమ్. దుఃఖం మిథ్యాభూతమితిచేత్ - జీవస్యాపి తన్మిథ్యేతి జీవతుల్యత్వం స్యాత్. ఈశ్వరో మిథ్యాత్వేన జానాతీతిచేత్ - శ్రుతవేదాన్తస్య ముముక్షో ర్బాధితానువృత్త్యావిద్యస్య శిరస్తోదాదివదీశ్వరస్య దుఃఖ మవర్జనీయం స్యాత్. అనుజ్ఞాపరిహారౌ అహం మమేత్యవిద్యాకృతాభిమానప్రయుక్తౌ - ఏకత్వదర్శినో అభిమానాభావాన్నహి తస్య నశాస్త్రనియోజ్యత్వమితిచానుపపన్నమ్ - ※ విప్రాకృతివిచేష్టితమ్ ※ సతాం మార్గ మనూవయ న్నిత్యాదిభి రాదిభరతపరాశరవసిష్ఠాదీనాం శాస్త్రానుసారిత్వదర్శనాత్, * సఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోక మభిసమ్పద్యతే నచ పునరావర్తతఇతి బ్రహ్మవిదఏవ యావచ్ఛరీరావసానం శాస్త్రవశ్యత్వావగమాచ్చ - అయుక్తావస్థాయాం క్షుదాదిపరిహారార్థ మోదనాదౌ వ్యాప్రియమాణస్య శాస్త్రీయానుష్ఠానావసరేఽభిమానవిరహాదనన్వయస్య వక్తు మశక్యత్వాచ్చ. <u>అసన్తతేశ్చావ్యతికరఇతి</u> - ఉపాధీనాం సర్వత్ర సన్తతత్వాభావా న్నతత్తత్సుఖాదివ్యతికర ఇత్యుక్తమ్. తచ్చాయుక్తమ్ - సౌభరిప్రభృతీనామివాత్మైకత్వే సుఖాదివ్యతికరప్రసఙ్గాత్. సౌభరిశరీరేషు నాన్తఃకరణభేద ఇతిచేన్న - అణో రన్తఃకరణస్య యుగపద్బహుశరీరసంసర్గానుపపత్తేః. నను - పరిచ్ఛిన్నత్వేసత్యనుపలభ్యమానత్వ మణుత్వమ్ - తచ్చైకదైకశరీరస్యైవానేకశరీరసమ్బన్ధిన ఏకస్యోపపన్నమితిచేన్న - తథాసతి జీవగతస్యారాగ్రమాత్రపరిమాణరూపస్యాణుత్వస్యాన్తఃకరణోపాధికత్వానుపపత్తేః. <u>ఆభాసఇతి</u> - పరమాత్మన ఆభాసః - ప్రతిబిమ్బభూతో జీవ ఇత్యుక్తమ్ - తదప్యచాక్షుషాణాం ప్రతిబిమ్బాభావా దారమ్భణాధికరణదర్శితై ర్దూషణాన్తరైశ్చానుపపన్నమ్. ——— అపరేషాం పక్షేపి. <u>ప్రకాశాదివత్.</u> <u>అసన్తతేశ్చేతి</u> సూత్రద్వయస్య జీవేశ్వరవ్యతికరభోగవ్యతికరపరిహారపరత్వం నఘటతే - ఈశ్వరస్య సార్వజ్ఞ్యాభ్యుపగమా దన్తఃకరణభేదేఽపి సౌభరిశరీరేష్వాత్మైక్యే భోగవ్యతికరదర్శనాచ్చ. <u>ప్రదేశభేదాదితిచేదితి</u> - ఏకశరీరావచ్ఛిన్నాన్నాత్మప్రదేశేఽదృష్టసమవాయాత్సుఖాదివ్యవస్థాచాయుక్తా - ఏకశరీరే సర్వాత్మనాం విభూనా మన్తర్భావాదితి పరేషాం స్వోక్తదూషణం స్వస్యాపి ప్రాప్నోతి - ఉపాధీనాం గత్వంతరైరైక్యైకోపాధిషు సర్వాత్మప్రదేశాన్తర్భావాత్, అదృష్టస్యాప్యనియతత్వేన సుఖాదివ్యవస్థానుపపత్తేః. బ్రహ్మప్రదేశానా ముపాధినా ఛిన్నత్వే తదభావేచ సమన్వయాధికరణోక్తా దోషా అనుసన్ధేయాః - ఇహైవహి తే సూత్రకారై ర్వివక్షితాః. భాష్యకారైస్తు ప్రసఙ్గాత్తత్ర దర్శితాః - అత ఇహ తేషా మనుపన్యాసః. <u>అసన్తతేశ్చేత్యాదిసూత్రాణి</u> సాఙ్ఖ్యాదివ్యుదాసపరత్వేన పరై రపరైశ్చ వ్యాఖ్యాతాని. తదయుక్తమ్ - <u>నిత్యోప లబ్ధీత్యాదినా</u> పునరుక్తిప్రసఙ్గాదిత్యుక్తమ్. నిత్యోపలబ్ధీత్యాదిసూత్రద్వయస్యాన్యథార్థవర్ణనానుపపత్తిః ప్రాగేవ దర్శితా - అతస్తయో ర్యథోక్తార్థపరత్వమవర్జనీయమ్ - తథాసతి పునరుక్తిపరిహారాయ <u>అసన్తతేశ్చేత్యాదిసూత్రాణాం</u> కుదృష్టివ్యుదాసకత్వ మాస్థేయమ్.——అన్యేషామపీద మధికరణం నఘటతే - నానాత్వైకత్వవ్యపదేశసాధ్యత్వా దంశాంశిభావస్య. కిం సన్మాత్రస్య బ్రహ్మణోఽంశో జీవః - ఉతేశ్వరస్య. ప్రథమే భేదవ్యపదేశహేతు ర్నసిధ్యతి - సన్మాత్రా జ్జీవస్య భేదవ్యపదేశాభావాత్. ఈశ్వరాదేవహి భేదం వ్యపదిశన్తి శ్రుతయః. సన్మాత్రా దన్యత్వే జీవానా మసత్త్వంచ ప్రసజేత్. శ్రుతిస్మృతిస్వారస్యభఙ్గశ్చ - ※ సహస్రశీర్షా పురుషః * ఉతామృతత్వస్యేశానః * పాదోఽస్య విశ్వాభూతాని * మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూత స్సనాతన ఇతీశ్వరాంశత్వంహి స్వరసతః ప్రతీయతే. ద్వితీయే కల్పే భవదభ్యుపగమవిరోధః - బ్రహ్మణోఽంశిత్వం భోక్తృభోగ్యనియన్తౄణా మంశత్వ మపిహి భవదభిమతమ్ - నతు తేషాం పరస్పరాంశాంశిభావః. నచేశ్వరాంశస్య బృహత్త్వా దంశిత్వవ్యవహారోపపత్తిః - బృహతి మృత్తికాంశేఽంశిత్వవ్యవహారదర్శనాదితిచేన్న · బృహతి ఘటే క్షుద్రఘటంప్రత్యంశిత్వవ్యవహారాదర్శనాత్, తత్సదృశి తచ్ఛబ్దస్య గౌణతయా బృహత్త్వసాధర్మ్యేణాంశిత్వస్యాముఖ్యత్వాచ్చ. గౌణోప్యంశిత్వవ్యవహారో బృహత్యుపాదానద్రవ్యే ఽవస్థాన్తరానాపన్నఏవ భవతి - నత్వవస్థాన్తరప్రాప్తే. బృహతి మృత్పిణ్డాంశే ఘటత్వాద్యనాపన్నఏవ హ్యంశిత్వవ్యవహారః - నతు ఘటత్వేనోపయుక్తేపి - ఏవం బృహన్నప్యంశః సన్మాత్రరూపశ్చేత్ - అంశిత్వ వ్యవహారో ఘటతే - నతు నియన్తృత్వరూపావస్థాపన్నఇతి నతత్ర గౌణోప్యంశిత్వవ్యవహారో ఘటతే. <u>ప్రకాశాదివదితి</u> - సౌరచాన్ద్రాదిప్రకాశమణి మన్త్రౌషధాదీనాం దాహకత్వ శక్తిసద్భావాసద్భావాది స్వభావవ్యవస్థావ ద్దుఃఖిత్వనిర్దుఃఖిత్వాదివ్యవస్థోపపత్తి ర్జీవేశ్వరయోరితి వ్యాఖ్యాతమ్. తథాసతి స్వభావవ్యవస్థామాత్రే దృష్టాన్త ఉపన్యస్తస్స్యాత్ - నత్వంశాంశినోస్స్వభావవ్యవస్థాయాం దృష్టాన్త ఉక్తస్స్యాత్. తతోవర మంశాంశిభావే స్థితఏవ స్వభావవ్యవస్థాయాం దృష్టాన్తో పన్యాసః - అంశాంశిభావనిబన్ధనశఙ్కా-

పరిహారపరత్వాత్సూత్రస్య. సముదాయైకదేశత్వమేవాంశశబ్దనిమిత్తమ్. అతఏవహి దాయవిభాగే గోమహిషభూహిరణ్యాదిష్వయం మమాంశః - అయ మస్యాంశఇతి వ్యవహారః. విశేష్యాంశఇతి వ్యవహారప్రసఙ్గాదీశ్వరస్యాప్యంశత్వం త్వన్మతే ప్రసజ్యతఇతిచేన్న - విశిష్టాపేక్షయా విశేష్యేప్యంశశబ్దవ్యవహారేపి విశేషణంప్రతి ప్రధానతయాంశిత్వవ్యవహారోపపత్తేః, అప్రధానం విశేషణం ప్రత్యంశత్వవ్యవహారానుపపత్తేః. తథా వ్యవహారాభావశ్చ ప్రాధాన్యాదేవ. అతఏవ దేవదత్తాదేర్గోమహిషాద్యపేక్షయా ఽంశిత్వవ్యవహారః. యదా సముదాయే ప్రాధాన్యవివక్షా - తదా తస్యాంశత్వమ్ - యదా తదేకదేశాన్తరే ప్రాధాన్యవివక్షా - తదా తదేకదేశాన్తరస్యాంశిత్వవ్యవహారః. సముదాయస్య ప్రాధాన్యం పౌష్కల్యలక్షణమ్. దేవదత్తాదేః శేషిత్వలక్షణమ్. విశేష్యస్య త్వాధారత్వాదిలక్షణమ్. సంయోగలక్షణసమ్బన్ధే సత్యపి ప్రాధాన్యావివక్షయాహి భూతలస్య గోమహిషహేమాద్యంశిత్వవ్యవహారాభావః. అతి సర్వజ్ఞస్య రభిన్నత్వం స్వస్య జానత ఈశ్వరస్యాంశభేదే సత్యపి దుఃఖిత్వం భవేత్ - యథా సౌభరేః. సర్వాన్జీవాన్ శరీరత్వేన జానత ఈశ్వరస్య త్వన్మతేపి దుఃఖిత్వం స్యాదితిచేన్న - సపక్షాభావాత్. శరీరగతదుఃఖం శరీరిణో దేవదత్తాదేర్దృశ్యతఇతిచేన్న - దుఃఖస్య శరీరగతత్వాభావాత్. కిం వ్రణాదికమేవ దుఃఖమ్ - ఉత తద్జ్ఞానమ్. ప్రథమే వ్రణస్యాత్మన్యభావా న్నశరీరగతస్య శరీరిగతత్వమ్. ద్వితీయే శరీరస్య వ్రణజ్ఞానాభావా న్నతద్దుఃఖస్యాత్మగతత్వ మిత్యుభయథాపి దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలతా. అతో నేశ్వరస్యాస్మన్మతే దుఃఖిత్వాదిప్రసఙ్గః.

అంశాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన

శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన

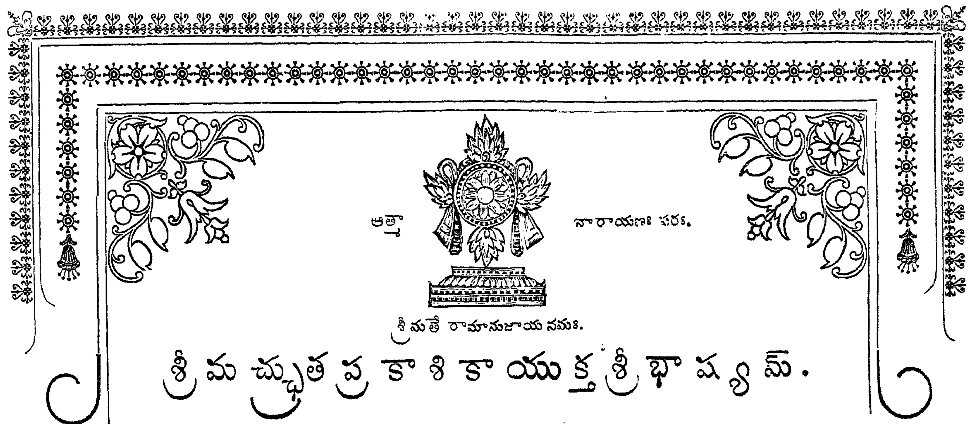
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

నవియత్త్వథ, తేజోతస్త, నాత్మా, జ్ఞోతఏవచ। కర్తా, పరా దథాం, శోస, తృతీయే సప్త కీర్తితాః॥

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౬౦. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౧౬౮.

ద్వితీయాధ్యాయే — చతుర్థః పాదః.

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. తథా ప్రాణాః. ౧.

౧. † బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య వియదాదేః కృత్స్నస్య కార్యత్వేనోత్పత్తావుక్తాయాం జీవస్య కార్యత్వేపి స్వరూపాన్యథాభావలక్షణోత్పత్తి రపోదితా. తత్ప్రసఙ్గేన జీవస్వరూపం శోధితమ్ – సమ్ప్రతి జీవోపకరణానా మిన్ద్రియాణాం

౧. ౧॥ తథా ప్రాణాః. † పాదసఙ్గతి మాహ (బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యేతి) జ్ఞాతృత్వాదికం నిరూపయదధికరణం ప్రసఙ్గాత్ సఙ్గతమ్ – తస్మాత్తత్పూర్వాధికరణే నపాదసఙ్గతిరిత్యర్థః. జీవోత్పత్తి నిరూపణానన్తరం జీవోపకరణానా ముత్పత్తిప్రకారో విశోధ్యత ఇతి సఙ్గతిః. నన్వవధారణప్రతిజ్ఞానాదిభి స్సిద్ధాన్తశ్చేత్ – వియదాదిన్యాయేన కృతత్వా దనారమ్భణీయతా. నైవమ్ – ✱ ప్రాణావావ ఋషయఇతి శ్రుతే రకృతనిర్వాహత్వాత్. అతఏవహి సిద్ధాన్తన్యాయం ప్రాగుక్త మభిప్రేత్య తత్ర పృథక్సూత్ర మనిబధ్నన్ ప్రాణవిషయశ్రుతి నిర్వాహమేవ సూత్రకారో న్యబధ్నాత్. కిమిన్ద్రియాణి జీవవన్నోత్పద్యన్తే – ఉత వియదాదివ దుత్పద్యన్తఇతి. కిం ※ ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యాదివాక్యం తేషా ముత్పత్తిం ప్రతిపాదయతి– నేతి. ✱ అసద్వా ఇద మిత్యాదివాక్యం సృష్టేః ప్రాగిన్ద్రియ సద్భావ మవగమయతి – నేతి. కిం ప్రాణశబ్ద ఇన్ద్రియపరః – ఉత పరమాత్మపరః. ✱ ప్రాణా

౧॥ సూ. తథా ప్రాణాః. ౧.

(వే-సా.) యథా జీవోత్పత్తిః నిత్యత్వశ్రుతే ర్నోపపద్యతే తథేన్ద్రియాణ్యపి. “౧ అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీత్…ఋషయోవావతేఽగ్రేసదాసీత్…ప్రాణావాఋషయః” ఇతి ప్రళయకాలే ప్రాణానాం స్థిత్యుపదేశాత్. ౧.

(వే-దీ.) కిం జీవవదిన్ద్రియాణ్యపినోత్పద్యన్తే – ఉత వియదాదివదుత్పద్యన్తఇతి సంశయః. నోత్పద్యన్త ఇతి పూర్వః పక్షః – ప్రళయకాలే అవస్థానశ్రుతేః. ఉత్పత్తివాదాః జీవోత్పత్తివాదవన్నేయాః, “౧ అసద్వాఇద మగ్ర ఆసీత్…ఋషయోవావతేఽగ్రే సదాసీత్ కేతే ఋషయఇతి ప్రాణావా ఋషయః” ఇతీన్ద్రియాణాం తదానీం స్థితి శ్శ్రూయతే. రాద్ధాన్తస్తు – ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాదిన్ద్రియాణామ్ “౨ ఏతస్మాజ్జాయతే” ఇత్యుత్పత్తివాదాత్, ఉత్పత్తినిషేధనిత్యత్వవచనాభావాచ్చ వియదాదివదుత్పద్యన్తే. “౧ ప్రాణావా ఋషయః” ఇతి ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మా అభిధీయతే. సూత్రార్థస్తు తథా ప్రాణాః యథా జీవా నోత్పద్యన్తే తథా ప్రాణాఅపి. ౧. ౧॥ శతపథ-౬-౧-౧. ౨॥ ముం-౧-౩.

ప్రాణస్యచోత్పత్త్యాదిప్రకారో విశోధ్యతే. తత్ర కి మిన్ద్రియాణాం కార్యత్వం జీవవత్ - ఉత వియదాదివదితి చిన్త్యతే. కిం యుక్తమ్. జీవవదేవేత్యాహ పూర్వపక్షీ. తథాప్రాణాఇతి ప్రాణాః - ఇన్ద్రియాణి. యథా జీవో నోత్పద్యతే - తథేన్ద్రియాణ్యపి నోత్పద్యన్తే. కుతః. శ్రుతేః – యథా జీవస్యానుత్పత్తిః శ్రుతే రవగమ్యతే - తథా ప్రాణానా మప్యనుత్పత్తిః శ్రుతేరేవావగమ్యతే. † తథాప్రాణా ఇతి ప్రమాణ మప్యతిదిశ్యతే. † కా పున రత్ర శ్రుతిః. ※ ౧ అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీత్ తదాహుః కిం తదాసీదితి ఋషయోవావతే అగ్రే సదాసీత్ తదాహుః కే తే ఋషయఇతి ప్రాణావావ ఋషయఇతి జగదుత్పత్తేః ప్రాగిన్ద్రియాణాం సద్భావః శ్రూయతే. † ప్రాణశబ్దే బహువచనా దిన్ద్రియాణ్యేవేతి నిశ్చీయతే. నచేయం శ్రుతిః ※ ౨ వాయుశ్చాన్తరిక్షంచైతదమృతమ్ * ౩ సైషా నస్తమితా దేవతా యద్వాయురితివ చ్చిరకాలావస్థాయిత్వేన పరిణేతుం శక్యా - ※ ౧ అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీదితి కృత్స్నప్రపఞ్చప్రళయవేళాయా మప్యవస్థితత్వశ్రవణాత్. ఉత్పత్తివాదిన్యస్తు జీవోత్పత్తివాదిన్యఇవ నేతవ్యా ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే † వియదాదివదేవ ప్రాణాశ్చోత్పద్యన్తే. కుతః. * ౪ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్ ※ ౫ ఆత్మావా ఇద మేకఏవాగ్ర ఆసీ దిత్యాదిషు ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాత్, * ౬ ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణిచేతీన్ద్రియాణా ముత్పత్తిశ్రవణాచ్చ ప్రాగవస్థానాసమ్భవాత్. నచాత్మోత్పత్తివాదవ దిన్ద్రియోత్పత్తివాదాః పరిణేతుం శక్యాః - ఆత్మవదుత్పత్తిప్రతిషేధశ్రుతీనాం నిత్యత్వశ్రుతీనాంచాదర్శనాత్. * ౧ అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీ దిత్యాదివాక్యేపి ప్రాణశబ్దేన పరమాత్మైవ నిర్దిశ్యతే - ※ ౭ సర్వాణి హవా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభి సంవిశన్తి ప్రాణ మభ్యుజ్జిహతఇతి ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మన్యపి ప్రసిద్ధేః. ※ ౧ ప్రాణావావ ఋషయఇతి ఋషిశబ్దశ్చసర్వజ్ఞే తస్మిన్నేవ యుజ్యతే - నత్వచేతనేష్విన్ద్రియేషు.

వావ ఋషయఇతి ఋషిశబ్దః ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మపరతా మవగమయతి - నేతి. యదా నావగమయతి - తదా ప్రాణశబ్దస్యేన్ద్రియపరత్వేన * అసద్వా ఇద మిత్యాదివాక్యస్య ప్రాగిన్ద్రియసద్భావావగమకత్వాత్ * ఏతస్మాదితి వాక్యస్య తదుత్పత్తిప్రతిపాదనాసామర్థ్యా దిన్ద్రియాణి జీవవన్నోత్పద్యన్త ఇతి పూర్వపక్షః. యదా అవగమయతి - తదా ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వేన ※ అసద్వా ఇద మిత్యాది వాక్యస్య సృష్టేః ప్రాగిన్ద్రియ సద్భావానవగమకత్వాత్ * ఏతస్మాదితి వాక్యస్య తదుత్పత్తిప్రతిపాదనసామర్థ్యేన వియతాదివ దిన్ద్రియాణ్యుత్పద్యన్త ఇఇ సిద్ధాన్తః. † శ్రుత్యవగతత్వం కథం సూత్రితమ్ - నహి శ్రుతేరితి సూత్రే పఠ్యతే - తత్కథ మేవ ముచ్యత ఇత్యత్రాహ (తథాప్రాణాఇతి) † ప్రమాణ మపీతి వివక్షితశ్రుతేరస్పష్టత్వా దాహ (కాపునరితి) * † అతఏవ ప్రాణ ఇత్యాదిషు ప్రాణశబ్దః పరమాత్మవాచకో దృష్ట ఇత్యత్రాహ (ప్రాణశబ్దే బహువచనాదితి).

(ఏవంప్రాప్తఇతి) అనేకకారణవాక్యగతైకత్వావధారణస్వారస్యాదృషిశబ్దస్య ద్రష్టరి స్వారస్యేన దర్శనకరణే స్వారస్యాభావాచ్చ. * ఏతస్మా జ్జాయతఇతి వాక్యే ఖాదీనాం ముఖ్యార్థేన జనిధాతునా ప్రాణస్యోత్పత్తివచనస్వారస్యా, దుత్పత్త్యాది నిషేధ నిత్యత్వవచనాభావాత్, ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మని ప్రయోగసద్భావాచ్చ పరమాత్మైవోచ్యత ఇత్యర్థః. † అనన్తరసూత్రస్య బహువచనమాత్ర నిర్వాహపరత్వేన అన్యత్సిద్ధాన్తయుక్తిజాత మర్థసిద్ధమితి సూత్రకారాభిప్రాయ ఇతి తదభిప్రేతం సర్వం స్వయమేవోక్తవాన్. † (వియదాదీత్యాదినా).

౧॥ శతపథ - ౬ - ౧ - ౧. ౨॥ బృ - ౪ - ౩ - ౩. ౩॥ ౪॥ ఛాం - ౬ - ౨ - ౧. ౫॥ ఐత - ౧౮ - ౧ఖం - ౧.
౬॥ ౨ముం - ౧ - ౩. ౭॥ ఛాం - ౧ - ౧౧ - ౫.

† ఋషయః, ప్రాణాఇతిచ బహువచనశ్రుతిః కథముపపద్యతఇతిచేత్. తత్రాహ.

౨॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాత్తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ. ౨.

౨. బహువచనశ్రుతిర్గౌణీ - బహ్వర్థాసమ్భవాత్. † తస్యైవ పరమాత్మనః సృష్టేః ప్రాగవస్థానశ్రుతేరేవ.

౩॥ సూ. తత్పూర్వకత్వాద్వాచః. ౩.

౩. † ఇతశ్చ ప్రాణశబ్దః పరమాత్మవచనః - వాచః - పరమాత్మవ్యతిరిక్తవిషయస్య నామధేయస్య వాగ్విషయభూత వియదాదిసృష్టిపూర్వకత్వాత్. * ౧ † తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీ త్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి నామరూప భాజా మభావా త్తదానీం వాగాదీన్ద్రియకార్యాభావాచ్చ తాని నసన్తీత్యర్థః. ౧॥ బృ-౩-౪-౭.

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

---

† అనన్తరసూత్రశంకామాహ (ఋషయఇతి).

౨॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాత్తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ. † బహ్వర్థాసమ్భవముపపాదయతి (తస్యైవేతి) ఏవకారేణ సూత్రస్థ శ్చబ్దో వ్యాఖ్యాతః.

౩॥ సూ. తత్పూర్వకత్వాద్వాచః. † ఆత్మా హ్యదృష్టసంస్కారస్థితికార్యదర్శనాత్తదానీం కల్ప్యతే - ఏవ మిన్ద్రియకార్యం తదా దృశ్యతే చేత్ - ఇన్ద్రియాణ్యపి కల్ప్యేరన్ - నచతదిత్యాహ (ఇతశ్చేత్యాది) † ఉక్తార్థే శ్రుతివాక్యం దర్శయన్ ఫలిత మర్థమాహ (తద్ధేదమితి) వాక్కార్యము చ్చారణమ్. శ్రోత్రకార్యం శ్రవణమ్. ఏవం తత్తత్కార్యజ్ఞానేన్ద్రియవిషయాభావాత్ తత్తదిన్ద్రియకార్యం నోపపద్యత ఇతి నతదానీం కార్యకల్ప్యా నీన్ద్రియాణీత్యర్థః.

పరన్తు - పూర్వాధికరణోక్తస్య సర్వగతబహ్వాత్మవాదదోషస్య జీవంప్రత్యనియమస్య తథాశబ్దేనాతిదేశే దేహానియమేన ప్రాణానియమస్యాపి సిద్ధత్వేన కృతకరత్వాజ్జీవవదనుత్పత్త్యతిదేశే సిద్ధాన్తవిరోధా, దస్య పూర్వపక్షసూత్రత్వే తద్వ్యవచ్ఛేదేన సిద్ధాన్తద్యోతకసూత్రాన్తరాభావాచ్చ వ్యవహితస్యాపి వియదధికరణోక్తస్య సమ్భవస్యాతిదేశః, * అస్మాదాత్మనః సర్వే ప్రాణాః సర్వే లోకా ఇతి పూర్వాధికరణవిషయవాక్యస్థలోకాది దృష్టాన్తీకరణేన ప్రాణేషు తథాశబ్దేన తద్ధర్మాతిదేశఇతిచ వ్యాఖ్యాతమ్. తతో ఽవ్యవహితజీవానుత్పత్త్యతిదేశేన పూర్వపక్షసూత్రత్వం స్వారసికమ్, ప్రాసఙ్గికాధికరణాన్తరవ్యవధిస్తు నదోషః. నచ సిద్ధాన్తసూత్రాన్తరాభావా దాద్యస్యైవ సిద్ధాన్తసూత్రత్వ మాశ్రయణీయమ్ - బాధకపరిహారసూత్రస్య సిద్ధాన్తసాధకత్వాత్. సిద్ధాన్తసాధకయుక్తే రసూత్రితత్వం తు పూర్వోక్తాదేన సూత్రప్రణయనస్యైరపేక్ష్యాత్ బాధకపరిహారస్య త్వనుక్తత్వా త్తస్యైవ

(సా.) నైవమ్. (దీ) బహుత్వాసమ్భవాద్బహువచనశ్రుతిర్గౌణీత్యాహ.

౨॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాత్తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ. ౨.

(వే-సా.) తస్య పరమాత్మనఏవ సృష్టేః ప్రాగవస్థానశ్రుతేః ఋషిశబ్దః ప్రాణశబ్దశ్చ పరమాత్మన్యేవ. బహుత్వాసంభవాత్ బహువచనశ్రుతిర్గౌణీ.

(వే-దీ.) "౨ ప్రాణావా" ఇతి బహువచనశ్రుతిర్గౌణీ - తదానీం బహుత్వాసమ్భవాత్. తస్య - పరమాత్మన ఏవ ప్రాగవస్థానశ్రుతేశ్చ. ౨.

(పా.) చస్త్వర్థః, తుశబ్దాత్ పక్షో వ్యావృత్తః. ఇన్ద్రియాణ్యుత్పద్యన్త ఏవ, కుతః. తత్ప్రాక్ శ్రుతేః. తస్య పరమాత్మనఏవ ప్రాగవస్థాన శ్రుతేః, "౩ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్" "౪ ఆత్మావా ఇద మేక ఏవాగ్ర ఆసీత్" "౫ ఏకోహవై నారాయణ ఆసీత్" ఇతి ప్రాణశబ్దస్య "౬ ప్రాణ మభిసంవిశన్తి" ఇతి పరమాత్మన్యపి ప్రసిద్ధేః "౨ ప్రాణావా ఋషయః" ఇతితస్యైవ ద్రష్టృత్వసమ్భవాత్. ౨.

౩॥ సూ. తత్పూర్వకత్వాద్వాచః. ౩.

(వే-సా.) పరమాత్మనః సృష్టిపూర్వకత్వాత్, ఇతరేషాం నామయోగస్య. తదానీం ప్రాణశబ్దో నేన్ద్రియవిషయః. ౩.

(వే-దీ.) ఇతశ్చ. వాచః, పరమాత్మవ్యతిరిక్తనామధేయస్య తత్పూర్వకత్వాత్ - వియదాదిసృష్టిపూర్వకత్వాదిత్యర్థః - "౧ తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే" ఇత్యాదిశ్రుతేః. అతః పరమాత్మైవ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః. ౩. ౧॥ బృ-౩-౪-౭.

౨॥ శతపథ-౬-౧-౧. ౩॥ ఛాం-౬-౨-౧. ౪॥ ఐత-౧-౧-౧. ౫॥ మహో-౧-౧. ౬॥ ఛాం-౧-౧౧-౫.

౮॥ సూ. సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ. ౧. ౧॥ ౨ ముం - ౧-౮.

౮. తానీన్ద్రియాణి కిం సప్తైవ స్యుః-అథవైకాదశేతి చిన్త్యతే. † శ్రుతివిప్రతిపత్తేస్సంశయః. కిం ప్రాప్తమ్. సప్తేతి. కుతః. గతేర్విశేషితత్వాచ్చ గతిస్తావజ్జాయమానేన మ్రియమాణేనచ జీవేన సహ లోకేషు సఞ్చరణరూపా సప్తానామేవ శ్రూయతే * ౧ సప్త ఇమే లోకా యేషు చరన్తి ప్రాణా గుహాశయా నిహితా స్సప్తసప్తేతి. † వీప్సా పురుషభేదాభిప్రాయా.

~~~~~~

సూత్రితత్వం యుక్త మిత్యుక్తమ్. తుశబ్దార్థేన చశబ్దేన సిద్ధాన్తద్యోతన మిత్యుక్తం దీపే. గౌణ్యసమ్భవాత్ తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చేత్యేకసూత్రత్వం చాతఏవ యుక్తమ్. నచాసౌ చశబ్దః సముచ్చయార్థః - సాధకసాధకత్వేన సముచ్చయవాచినైరపేక్ష్యాత్. గౌణ్యాః జన్మశ్రుతేరసమ్భవాదితి యోజనాచ క్లిష్టా. గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చేతి పూర్వపాదానగతసూత్రశైలీవిరుద్ధాచ. అక్లిష్టరీత్యవిరుద్ధనిర్వాహే సమ్భవతి తద్విపరీతనిర్వాహశ్చాయుక్తః. తత్ప్రాక్ఛ్రుతేరితి ఖాదిష్వనుషక్తస్య జన్మశబ్దస్య తతః ప్రాక్ఛ్రుతేః, ఖాదిషుచ తస్య ముఖ్యతాయాః స్థాపితత్వాత్, ప్రాణోత్పత్తిరుక్తేత్యేతి వ్యాఖ్యాతమ్. తస్నేయార్థమ్. తతోప్యనేయార్థవ్యాఖ్యానం పరమ్, - తచ్ఛబ్దస్య ఖాదిష్వనుషక్తజన్మశబ్దవాచిత్వాదపి పరమాత్మపరత్వం స్వారసికంచ - ప్రాణశబ్దస్థబహువచననిర్వాహశ్చాపేక్షితః. జన్మశబ్దానుషఙ్గరూపయుక్తి రప్యపేక్షితేతి చేత్. సత్యమ్ - సాత్వేకత్వావధారణప్రతిజ్ఞానాదివ ద్వియదధికరణోక్తతయాఽభిప్రాయతః సిద్ధేతి ప్రాణశబ్దనిర్వాహఏవ కణ్ఠోక్త్యా జ్ఞాప్యః. క్వచిదుక్తస్యాభిప్రాయికత్వం క్వచిదప్యనుక్తస్య కణ్ఠోక్తత్వమపిహి యుక్తమ్ - నక్వచిదుక్తస్య పునశ్శోక్తత్వం క్వచిదప్యనుక్తస్యాభిప్రాయికత్వంచ. తత్పూర్వకత్వాద్వాచఇతి. * అన్నమయంహి సోమ్య మనః, ఆపోమయః ప్రాణ, స్తేజోమయీ వాగితి వాక్ప్రాణమనసాం తేజోఽబన్నపూర్వకత్వాచ్చ ప్రాణస్య కార్యత్వమిత్యుక్తమ్. తదయుక్తమ్ - ఆహఙ్కారికస్య మనసో వాగిన్ద్రియస్యచ పృథివీతేజఃకార్యత్వాయోగా ద్వాయువిశేషస్య ప్రాణస్యామ్బుకార్యత్వాభావాచ్చ. అత ఆప్యాయనమాత్ర మత్ర వివక్షితమ్ - తావతాచ నోత్పత్తి స్సిధ్యతి.

అన్యేతు - ఇన్ద్రియసమష్ట్యుత్పత్తేః పూర్వమేవ సిద్ధతాం మత్వా వ్యష్టీన్ద్రియాణాం జీవస్య స్వాపప్రబోధయో రుత్క్రాన్తిజన్మనోశ్చ విలయోత్పత్తీ భవతః - ఉత న భవత ఇతి విచారయన్తి. తదయుక్తమ్ - సమష్టీన్ద్రియోత్పత్తిప్రళయయోరప్యనిరూపితత్వాత్, * అష్టౌ ప్రకృతయః షోడశవికారాః ※ ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదా లీయన్త ఇత్యాదిభిః తత్ర తత్రోదాహృతశ్రుతిభిస్తత్సిద్ధిరితిచేత్. తర్హి * తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణ మనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తి * అగ్నౌదేవా శ్శ్రద్ధాం జుహ్వతీతి పూర్వాపరపాదయోరుదాహృతతత్తద్వాక్యైరవ్యష్టీన్ద్రియాణా మనస్థానసిద్ధే ర్వ్యాఘాతో నిర్విషయ స్స్యాత్. వాక్యాన్తరేషూత్పత్తిప్రళయావగమాత్సంశయ ఇతి చేత్. తత్సమష్టీన్ద్రియాణామపి తుల్యమ్ - * అసద్వా ఇత్యాదివాక్యానాం శ్రూయమాణత్వాత్. పునరుక్తిశ్చ భవేత్ - వాఙ్మనసి దర్శనాదిత్యధికరణే ఉత్క్రాన్తౌ ప్రాణానాం లయే శ్రుతేపి తేషాం సద్భావో నిశ్చితః. ఉక్తంహి భవద్భిరేవ ※ ఇహ లయో న సాక్షాద్వివక్ష్యతే. కింతు వృత్తివిలోపాయ మనసి సంశ్లేషమాత్రమితి. ఉత్క్రాన్తౌ లయాభావాత్ జన్మన్యుత్పత్తిశ్చ నాస్తి. సుషుప్తిప్రబోధయో ర్లయోత్పత్త్యభావశ్చ కింపునర్న్యాయసిద్ధః. అతః తథా ప్రాణా ఇత్యాదిసూత్రాణాం సమష్టివిషయత్వమేవ యుక్తమ్. తథాశబ్దేన సుషుప్త్యుత్క్రాన్తిప్రబోధజన్మసు వియదాదివ త్ప్రాణా ఉత్పద్యన్త ఇత్యపి వ్యసహితాధికరణన్యాయాతిదేశోఽనవసరః. * అసద్వా ఇద మిత్యాదిశ్రుతిశ్చ * సదేవేత్యాదివాక్యవత్కృత్స్నప్రళయదశావిషయతయా ప్రతీయతే అతోఽవాన్తరప్రళయేవా జన్మనః పూర్వకాలేవా ఇన్ద్రియసద్భావవిషయత్వాశ్రయణేన తస్య వాక్యస్య తత్ప్రాక్ఛ్రుతేరిత్యస్య విషయతయోదాహరణ మయుక్తమ్. తత్పూర్వకత్వాదితి - భోక్తారం పురస్కృత్య వాఙ్మనసాదిప్రవృత్తిః - అత స్సుషుప్తౌ వాగాదివ్యాపారోపరమాదస్తమయవ్యపదేశ ఇత్యుక్తమ్. తదప్యయుక్తమ్ - పునరుక్తే ర్దర్శితత్వాత్.

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ. కి మిన్ద్రియాణి సప్తైవ - కిమేకాదశ, కిం సప్తానాం గతిశ్రవణ మిన్ద్రియాణాం సప్తసఙ్ఖ్యత్వమవగమయతి - నేతి - తదర్థం గతిశ్రవణాభావేపి హస్తాదీనా మిన్ద్రియత్వ ముపపద్యతే - నేతి. దశేమే పురుష ఇత్యాదిశ్రుతిః కిమిన్ద్రియాణామేకాదశత్వే ప్రమాణమ్ - నేతిచ. యదా నప్రమాణమ్, యదా హస్తాదీనా మిన్ద్రియత్వానుపపత్తిః - తదా గతిశ్రుతే స్సప్తసఙ్ఖ్యావ్యవస్థాపకత్వా త్సప్తేతిస్యాత్. యదా సా శ్రుతి రేకాదశత్వే ప్రమాణమ్, యదా హస్తాదీనా మిన్ద్రియత్వోపపత్తిః - తదా గతిశ్రవణస్య సప్తసఙ్ఖ్యావ్యవస్థాపకత్వాభావా దేకాదశేతి సిధ్యతి. † (శ్రుతివిప్రతిపత్తేరితి) న వాఙ్విప్రతిపత్తేరిత్యర్థః. † (వీప్సా పురుషభేదాభిప్రాయేతి) * సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తీతి పూర్వం
~~~~~~

విశేషితాశ్చ తే గతిమన్తః ప్రాణాః స్వరూపతః * ౧ యదా పఞ్చావతిష్ఠన్తే జ్ఞానాని మనసా సహ । బుద్ధిశ్చ నవిచేష్టేత తా మాహుః పరమాం గతి మితి. శరీరాన్త స్సఞ్చరణం విహాయ మోక్షార్థగమనం † పరమా గతిః. ఏవం జీవేన సహ జన్మమరణయో స్సప్తానామేవ గతిశ్రవణాత్, యోగదశాయాం † జ్ఞానానీతి విశేషితత్వాచ్చ జీవస్య కరణాని శ్రోత్రత్వక్చక్షుర్జిహ్వాఘ్రాణబుద్ధిమనాంసి సప్తైవేతి గమ్యతే. † యాని త్వితరాణి విషయాణాం గ్రాహకత్వేన * ౨ అష్టౌ గ్రహాః । ※ ౩ సప్తవై శీర్షణ్యాః ప్రాణాః ద్వావవాఞ్చావిత్యాదిషు † చతుర్దశపర్యన్తాని ప్రాణప్రతిపాదకవాక్యేషు హస్తపాణిపాదపాయూపస్థాహఙ్కారచిత్తాఖ్యానీన్ద్రియాణి ప్రతీయన్తే - తేషాం జీవేన సహ గతిశ్రవణాభావా జ్జీవస్యాల్పాల్పోపకారకత్వమాత్రేణౌపచారికః ప్రాణవ్యపదేశః.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౫॥ సూ. హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవమ్. ౨.

౫. న సప్తైవేన్ద్రియాణి - అపి త్వేకాదశ - హస్తాదీనామపి † శరీరే స్థితే జీవే తస్య † భోగోపకరణత్వాత్ † కార్య

సప్తానాముత్క్రాన్తిశ్రవణాదితి భావః. స్వరూపతో విశేషితాః - నతు కార్యాదిభిరిత్యర్థః. † (పరమాగతిః) మోక్షార్థగమనరూపత్వాత్ పరమాగతిశ్శబ్దఇత్యర్థః. † (జ్ఞానానీతివిశేషితత్వాచ్చేతి) జ్ఞాయతేఽనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా జ్ఞానానీత్యర్థః. † అధికసఙ్ఖ్యాశ్రవణస్య నిర్వాహ మాహ (యాని త్వితి). † (చతుర్దశపర్యన్తాని) పూర్వైస్సప్తభిస్సహ చతుర్దశపర్యన్తాని వాక్పాణిపాదపాయూపస్థాహఙ్కారచిత్తాఖ్యాని యాని త్వితరాణి ప్రతీయన్తఇత్యర్థః.

౫॥ సూ. హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవమ్. † అధికరణవిశేష్యయో రధ్యాహారేణ ※ స్థితఇతిపదం వ్యాచష్టే (శరీరఇతి) † అతశ్శబ్దార్థమాహ (భోగోపకరణత్వాదితి) † ఉపకరణాన్తరాపేక్షా నాస్తి - చక్షురాదిభిరేవ భోగసిద్ధేరితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థ మాహ (కార్యభేదాచ్చేతి) అతో

౪॥ సూ. సప్తగతే ర్విశేషితత్వాచ్చ. ౧. ౫॥ సూ. హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవమ్. ౨.

(వే-సా.) సప్తైవేన్ద్రియాణి, "౪ సప్తప్రాణాః" "౧ యదా పఞ్చావతిష్ఠన్తే జ్ఞానాని మనసా సహ, బుద్ధిశ్చ" ఇతి సప్తానామేవ సహ గతేస్తేషామేవ యోగే విశేషితత్వాచ్చ. ౨.

(వే-దీ.) కిమిన్ద్రియాణి సప్తైవ - ఉతైకాదశేతి సంశయః. సప్తైవేతి పూర్వః పక్షః - "౪ సప్తప్రాణాః ప్రభవన్తి" ఇత్యాదిషు సప్తానామేవ జీవేన సహ సఞ్చారశ్రవణాత్, "౧ యదా పఞ్చావతిష్ఠన్తే జ్ఞానాని మనసాసహ బుద్ధిశ్చ" ఇతిసప్తానామేవ యోగకాలే జ్ఞానాని ఇతి విశేషితత్వాచ్చ, శ్రోత్రాదీని జ్ఞానేన్ద్రియాణి మనో బుద్ధిశ్చేతిసప్తైవ. రాద్ధాన్తస్తు - శ్రోత్రాదీని జ్ఞానేన్ద్రియాణి, వాగాదీనిచ కర్మేన్ద్రియాణి, మన ఇత్యేకాదశ కథం వాక్పాణ్యాదీనామపి శ్రోత్రాదివత్కార్యభేదేన జీవోపకరణత్వావిశేషాత్, "౫ దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశః" "౬ ఇన్ద్రియాణి దశైకంచ" ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభ్యః - వాగాదీనాం జీవేన సహ గమనాభావా త్సప్తానామేవ ప్రయాణకాలే గతిశ్రవణమ్, యోగకాలే విశేషితత్వంచ జ్ఞానేన్ద్రియాణాం మనసస్తద్వృత్తిరూపబుద్ధేశ్చ ప్రాధాన్యాత్. సూత్రార్థస్తు సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ సప్తానామేవ గతిశ్రవణాత్, జ్ఞానాని పఞ్చమనోబుద్ధిశ్చేతి విశేషితత్వాచ్చ తాని సప్తైవ. ౨.

(వే-సా.) హస్తాదయోఽపి, ఇన్ద్రియాణి. జీవే దేహాన్తర స్థితే ఉపకారకత్వావిశేషాత్. అతో న సప్తైవ అపిత్వేకాదశ. "౫ దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశః" "౬ ఇన్ద్రియాణి దశైకఞ్చ" ఇతిశ్రుతిస్మృతిభ్యామ్. బుద్ధ్యాదయః, మనోవృత్తిభేదాః సప్తానాం గతిశ్రవణం విశేషణంచ తేషాం ప్రాధాన్యాత్. ౨.

(వే-దీ.) నైవమ్ - న సప్తైవేన్ద్రియాణీత్యర్థః. శ్రోత్రాదీని జ్ఞానేన్ద్రియాణిపఞ్చ, వాక్పాణ్యాదీనిచ కర్మేన్ద్రియాణిపఞ్చ, మనశ్చేత్యేకాదశ. తత్ర శ్రోత్రాదీని, జీవేన సహ శరీరాన్తరగమనేపి గచ్ఛన్తి. వాక్పాణ్యాదీని కర్మేన్ద్రియాణితు స్థితే శరీరే తేనైవ సహోత్పత్తివినాశయోగీన్యుపకారకాణి. అతో నైవమ్. ఇత్యన్వయః - ఏషాం జీవోపకారకత్వావిశేషాత్ "౫ దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశః" ఇత్యాదివచనా, చ్చేత్యభిప్రాయః. ౨.

౧॥ కఠ-౨-౬-౧౦. ౨॥ బృ-౫-౨-౭. ౩॥ ౪॥ ముం-౧-౮. ౫॥ బృ-౫-౯-౪. ౬॥ గీ-౧౩-౫.

భేదాచ్చ. దృశ్యతేహి శ్రోత్రాదీనామివ హస్తాదీనామపి కార్యభేద ఆదానాదిః - అతస్తేపి సన్త్యేవ. అతో నైవం † అతో హస్తాదయో న సన్తీత్యేవం న మన్తవ్యమిత్యర్థః. † అధ్యవసాయాభిమానచిన్తావృత్తిభేదాన్మన ఏవ బుద్ధ్యహఙ్కార చిత్తశబ్దైర్వ్యపదిశ్యత ఇత్యేకాదశేన్ద్రియాణి. † అతః * ౧ దశేమే పురుషే ప్రాణాః ఆత్మైకాదశ ఇతి - † ఆత్మశబ్దేన మనోఽభిధీయతే. * ౨ ఇన్ద్రియాణి దశైకంచ పఞ్చచేన్ద్రియగోచరాః * ౩ తైజసానీన్ద్రియాణ్యాహు ర్దేవా వైకారికా దశ। ఏకాదశం మన శ్చాత్రేత్యాదిశ్రుతిస్మృతిసిద్ధేన్ద్రియసఙ్ఖ్యా స్థితా. అధికసఙ్ఖ్యావాదాః మనోవృత్తిభేదాభిప్రాయాః - న్యూనవ్యపదేశాస్తు తత్ర తత్ర వివక్షితగమనాదికార్య విశేషప్రయుక్తాః. ౧॥ బృ-౫-౯-౪. ౨॥ గీ-౧౩-౫.

సప్తగత్యధికరణం సమాప్తమ్. ౩॥ వి-పు-౧-౨-౪౭.

నైవమితి వ్యాఖ్యేయోపాదానమ్. అత్రాతశ్శబ్దః కాకాక్షిన్యాయేనాన్వితః. † తద్వ్యాచష్టే (అతఇతి) † చతుర్దశసఙ్ఖ్యానిర్వాహమాహ (అధ్యవసాయేతి) † మహదనుగృహీతం మనోఽధ్యవసాయ, మహఙ్కారానుగృహీతం మనోఽభిమానమ్, పూర్వసంస్కారవిశేషానుగృహీతం మనశ్చిన్తాం కరోతి- తత్తదానీం బుద్ధ్యాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యత ఇత్యర్థః. హస్తాదయస్త్విత్యేతావతా సాధ్యే సిద్ధే. అతో నైవ మితి సూత్రఖణ్డః కిమర్థమితి శఙ్కాయాం ప్రమాణబాధ్యసూచనార్థమిత్యభిప్రాయేణాహ (అతఇతి) అతః ఇన్ద్రియసఙ్ఖ్యావ్యవస్థితేత్యుత్తరత్రాన్వయః. † ఉదాహృతవాక్యస్థమాత్మశబ్దం వ్యాచష్టే (ఆత్మశబ్దేనేతి).

పరేతు-గతేః - * సప్తప్రాణాః ప్రభవన్తీతి శ్రుతివాక్యా దవగతేః, * సప్తవై శీర్షణ్యాః ప్రాణాఇతి విశేషితత్వాచ్చేతి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తమ్ - వ్యభిచారిణో హేతుత్వాభావాత్. * అష్టౌ గ్రహాః * దశేమే పురుషఇత్యాదిభిః సఙ్ఖ్యాన్తరాణ్యపిహి శ్రుతే రవగమ్యన్తే. * సప్తవై శీర్షణ్యాఇతి విశేషితత్వ మప్యయుక్తమ్ - సప్తత్వసాధకత్వాభావాత్. * ద్వావవాఞ్చావితి నవసఙ్ఖ్యాహి ప్రతీయతే. హస్తాదయశ్చ శ్రూయన్తే - అత స్సప్తత్వాతిరేకే స్థితే, అతః - అధికసఙ్ఖ్యాగ్రహణే న్యూనసఙ్ఖ్యాయాః అన్తర్భావోపపత్తేశ్చ నైవమ్ - యథా పూర్వపక్షం నమన్తవ్యమిత్యుక్తమ్. తత్ర సప్తత్వాతిరేకఇతి స్థితశబ్దవిశేష్యం నాధ్యాహర్తవ్యమ్ - అనువాదే ప్రయోజనాభావాత్. అధికశ్రవణాదేవహి సప్తత్వాతిరేకోఽవగతో భవతి. జీవే స్థితే ఇత్యధ్యాహృతే యుక్తి ర్దర్శితా భవతి - జీవంప్రతి హస్తాదీనాం చక్షురాదివ దుపకరణత్వసామ్యావగతేః. ఏవం న్యూనవ్యవచ్ఛేదస్య హేతూక్త్యా మనోవృత్తిభేదై రధికప్రతీత్యన్యథాసిద్ధి రతశ్శబ్దేన వక్తుం యుజ్యతే. అధికసఙ్ఖ్యాగ్రహణే న్యూనసఙ్ఖ్యాన్తర్భావపరత్వ మతశ్శబ్దస్య నయుజ్యతే - తథాసత్యేకాదశభ్యోఽతిరిక్తస్యాపి గ్రాహ్యత్వప్రసఙ్గాత్. నైవమితి భూయోవచనంచోక్తయుక్త్యనుగ్రాహ్యశ్రుత్యభిప్రాయం భవితు మర్హతి - అన్యథా హస్తాదయఇత్యేతావతా పర్యాప్తత్వాత్. నహి సర్వాధికరణేషు యథాపూర్వపక్షం నమన్తవ్యమిత్యుచ్యతే.

అన్యేతు - బుద్ధ్యాసహ ద్వాదశేన్ద్రియాణి - ఉత్క్రాన్తౌ * సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తీతిశ్రవణేన సర్వేషాం ప్రాణానా ముత్క్రాన్తిః - అతస్తేషాం నాత్యన్తికనాశః ఇతిపూర్వపక్షం కృత్వా గతిశ్రవణాదినా సప్తానామేవ గతిః - తేషామేవ నాత్యన్తికనాశః - ఇతరేషాంత్వాత్యన్తికనాశః - తత్ర తత్రచ భోగాయ జన్మవేళాయాం స్వకారణా దుత్పత్తిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తమ్ - * సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తి * సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతి సర్వప్రాణానా ముత్క్రాన్తిశ్రవణాత్, సర్వశబ్దసఙ్కోచాభావాత్, సప్తానాం గతిశ్రవణస్య ఛాన్దోగ్యే భూతత్రయసృష్టిశ్రవణస్యేవాయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వేనాప్యుపపత్తేశ్చ. * సప్తానామితి శ్రవణవైయర్థ్యపరిహారాయ సప్తానామేవేత్యవధారణకల్పనాదపి సర్వశబ్దవైయర్థ్యపరిహారాయ, సప్తశ్రవణస్య, ప్రదర్శనార్థత్వకల్పనైవోపపన్నా - అన్యథాహ్యశ్రుతావధారణకల్పనమ్, హస్తాదీనాం ప్రళయకల్పన, ముత్పత్తికల్పనంచేతి గౌరవం స్యాత్. * యదావై పురుషస్స్వపితి ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతి ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రమితి, యదా ప్రబుధ్యతే ప్రాణాదేవాధిపునర్జాయన్తఇతి, వాచశ్చక్షురాదీనాంచావిశేషేణాప్యయే సమ్భవేచ శ్రూయమాణే వాచ ఆత్యన్తికనాశః - చక్షురాదీనాం వృత్తివిలోపః - వాచః స్వరూపోత్పత్తిః - చక్షురాదీనాం వృత్తిలాభ ఇత్యప్యయసమ్భవశ్రవణస్య వైరూప్యకల్పనంచ ప్రసజేత్. సప్తానాం శ్రవణంతు జ్ఞానసాధనత్వరూపప్రాధాన్యవివక్షయాప్యుపపన్నమ్. ఆదిసర్గే కర్మేన్ద్రియసమష్ట్యుత్పత్తిర్నాస్తి - మనునా సప్తానామేవ సృష్టిప్రతిపాదనాదితిచాయుక్తమ్ - పరాశరాదిభి ర్వాగాదీనామపి * దేవా వైకారికాదశ ఏకాదశం మనశ్చాత్ర దేవా వైకారికాః స్మృతాఇతి ప్రతిపాదనాత్, క్వచిదుక్తస్య క్వచి దనుక్తే రభావసాధకత్వాభావాచ్చ. శ్రుతివిరోధశ్చ భవేత్ - * అష్టౌ ప్రకృతయః షోడశవికారా శ్చతుర్వింశతి సఙ్ఖ్యాతం వ్యక్త మవ్యక్త ముచ్యతఇతిహి శ్రూయతే. హస్తాదీనాం తత్త్వానాం సమష్టిసృష్టిదశాయా మభావే కథం షోడశవికారసిద్ధి శ్చతుర్వింశతి

౬॥ సూ. అణవశ్చ. ౧.

౬. ※ ౧ త ఏతే సర్వఏవ సమాః సర్వేఽనన్తా ఇత్యానన్త్యశ్రవణా ద్విభుత్వం ప్రాణానామ్.

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే ※ ౨ † ప్రాణ మనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీత్యుత్క్రాన్త్యాది శ్రవణా త్పరిమితత్వే సిద్ధేసత్యుత్క్రాన్త్యాదిషు పార్శ్వస్థై రనుపలభ్యమానత్వా దణవశ్చ ప్రాణాః. † ఆనన్త్యశ్రుతిస్తు ※ ౧ అథ యోహైతా ననన్తా నుపాస్త ఇత్యుపాసనశ్రవణా దుపాస్యప్రాణవిశేషణభూతకార్యబాహుళ్యాభిప్రాయా.

తత్త్వసిద్ధిశ్చ. యది ప్రతిమరణ ముత్పద్యమానై ర్వినశ్యద్భిశ్చ తత్త్వైః షోడశవికారాదిసిద్ధిః - తర్హి ఘటపటాదిభి రధికసఙ్ఖ్యావ్యవహారః కుతో నస్యాత్. కించ - ఆకాశ మిన్ద్రియేషు ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదా లీయన్తే భూతాది ర్మహతి లీయతే మహానవ్యక్తే లీయత ఇత్యత్ర ఇన్ద్రియశబ్దానభిజ్ఞోచాత్ సర్వేన్ద్రియాణా మవిశేషేణ మహదాదిప్రళయవేళాయాం ప్రళయః శ్రూయతే - అత స్సర్వేన్ద్రియాణాం తుల్య కాలత్వ మవగమ్యతే - అతః కాలభేదకల్పన మప్రమాణకమ్. ద్వాదశప్రాణాఇతిచాయుక్తమ్. ※ దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశః ※ ఇన్ద్రియాణి దశైకంచేత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభిః ప్రాణానామేకాదశసఙ్ఖ్యాశ్రవణాత్.

సప్తగత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౬॥ సూ. అణవశ్చ. కిమిన్ద్రియాణి సర్వగతాని - ఉతాణుపరిమాణకాని. ఆనన్త్యశ్రవణ ముపాసనార్థమ్ - ఉతనేతి. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణం కి మణుత్వ మవగమయతి - నేతి. అణుత్వావగమకత్వాభావే తదానన్త్యశ్రవణస్య ఉపాసనార్థత్వాభావా త్సర్వగతాని. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణస్యాణుత్వగమకత్వేసతి ఆనన్త్యశ్రుతే రుపాసనార్థత్వా దణురూపాణి.

※ † (ప్రాణ మనూత్క్రామన్తమితి) అణుత్వంనామ పరిచ్ఛిన్నత్వేసత్యుపలబ్ధ్యర్హస్థూలతారాహిత్య మత్ర వివక్షితమ్ - నతు జీవాత్మస్వరూపవ దత్యన్తాల్పత్వమ్. తత్ర ※ వాలాగ్రశతభాగస్యేత్యాదివాక్యేనాత్యన్తాల్పత్వస్యోక్తత్వా త్తథాభ్యుపగమః - అత్రతూక్తప్రకార మణుత్వం పరిచ్ఛిన్నత్వే సత్యతిస్వచ్ఛత్వమ్. ఉత్క్రాన్త్యాదిః పరిచ్ఛిన్నత్వహేతుః - పార్శ్వస్థై రనుపలభ్యమానత్వం స్వచ్ఛత్వహేతుః. ఏవం విశిష్ట మణుత్వ ముపపాదితం భవతి. పరిమాణావాన్తరభేదే సత్యపి త్వగిన్ద్రియస్య సూక్ష్మశరీరవ్యాపిదృశ మణుత్వ మస్త్యేవ. ※ త ఏతే సర్వఏవ సమాఇతి సమత్వశ్రుతిః కార్యకరత్వవిషయా. † ఆనన్త్యశ్రుతినిర్వాహమాహ (ఆనన్త్యేతి) కార్యబాహుళ్య మానన్త్యమ్. కార్యబాహుళ్యవిశేషణవిశిష్టతయా ఉపాసనార్థ మానన్త్యకథనమిత్యర్థః.——ఆనన్త్యశ్రవణం వైద్యప్రాణవిషయ మిత్యన్యే. తదయుక్తమ్.-దేవశరీరేష్వప్యమీషామేవ ప్రాణానా మిత ఉత్క్రాన్తానాం విద్యమానత్వా త్తదతిరిక్తదైవప్రాణవిషయతయా తదభిమతశ్రుతే రర్థాన్తరపరత్వస్య పూర్వమేవోపపాదితత్వా ద్దైవప్రాణాసిద్ధేః, ※ అనన్తానుపాస్త ఇతి శ్రుత్యనురోధేనోపాసనార్థతయా నిర్వాహస్యోపపన్నత్వాచ్చ.

౬॥ సూ. అణవశ్చ. ౧.

(వే-సా.) తాని చాణూని - “౨ ప్రాణ మనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తి” ఇతిగతిశ్రవణాత్. ౧.

(వే-దీ.) ఇన్ద్రియాణి కిం సర్వగతాని - ఉతాణుపరిమాణానీతి సంశయః. సర్వగతానీతి పూర్వః పక్షః - “౧ త ఏతే సర్వఏవ సమా స్సర్వేఽనన్తాః” ఇతి ప్రాణానా మానన్త్యశ్రవణాత్. రాద్ధాన్తస్తు “౨ ప్రాణ మనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తి” ఇతి శ్రవణాత్. పరిమితత్వేసత్యప్రత్యక్షత్వాత్ అణవః. ఆనన్త్యశ్రుతిస్తు “౧ అథ యోహైతా ననన్తా నుపాస్తే” ఇత్యుపాసనవిధానా దుపాసనఫలబాహుళ్య విషయా. ౧.

౧॥ బృ-౩-౫-౧౩. ౨॥ బృ-౬-౪-౨.

౭॥ సూ. శ్రేష్ఠశ్చ. ౨.

౭. † ప్రాణసంవాదే శరీరస్థితిహేతుత్వేన శ్రేష్ఠతయా నిర్ణీతో ముఖ్యప్రాణః * ౧ ఆనీ దవాతం స్వధయా తదేకమితి మహాప్రళయసమయే స్వకార్యభూతప్రాణనసద్భావశ్రవణాత్, * ౨ ఏతస్మా జ్జాయత ఇతి జన్మశ్రవణస్య జీవజన్మశ్రవణవ దుపపత్తే ర్నోత్పద్యత ఇత్యాశఙ్క్య ప్రాక్సృష్టే రేకత్వావధారణాదివిరోధాత్, * ౨ ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణ ఇతి పృథివ్యాదితుల్యోత్పత్తిశ్రవణాత్, † ఉత్పత్తినిషేధాభావాచ్చ జాయతఏవ శ్రేష్ఠశ్చ ప్రాణ ఇత్యుచ్యతే. * ౧ † ఆనీదవాత మితితు నచైవం శ్రేష్ఠం ప్రాణ మభిప్రేత్యోచ్యతే - అపితు పరస్య బ్రహ్మణ ఏకస్యైవ విద్యమానత్వ ముచ్యతే * ౧ అవాతమితి తత్రైవ శ్రవణాత్. పూర్వేణైవ తుల్యన్యాయత్వేపి పృథగ్యోగకరణ ముత్తరచిన్తార్థమ్.

ప్రాణాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. నవాయుక్రియేపృథగుపదేశాత్. ౧.

౮. సోఽయం శ్రేష్ఠః ప్రాణః కిం మహాభూతద్వితీయవాయుమాత్రమ్-తస్య వా స్పన్దరూపక్రియా-అథవా వాయురేవ కంచన విశేష మాపన్న ఇతి విశయే వాయురేవేతి ప్రాప్తమ్ * ౩ యః ప్రాణ స వాయురితి వ్యపదేశాత్.—

౭॥ సూ. శ్రేష్ఠశ్చ. † ప్రాణస్య శ్రేష్ఠశబ్దవాచ్యత్వే హేతుం వదన్ సూత్రం వ్యాచష్టే (ప్రాణేతి) ప్రాణసంవాదోనామ ఛాన్దోగ్య ప్రకరణవిశేషః. అస్య శరీరస్థితిహేతుత్వేన శ్రైష్ఠ్యమ్. † (ఉత్పత్తినిషేధాభావాదితి) అనేన జీవజన్మతుల్యత్వం వ్యావర్తితమ్ - తస్య హ్యుత్పత్తి ర్నిషిద్ధా. † (ఆనీదవాతమితి) * ఆనీత్ - * అన ప్రాణన ఇతి ధాతోర్లుఙ్. నైవమ్ - జీవనమ్బుద్ధి. సిద్ధాన్తే * స్వధయేత్యనేన * స్వధాత్వం లోకభావినీత్యుపబృంహణాల్లక్ష్మీవిశిష్టత్వ ముచ్యతే. అధికశఙ్కాపరిహారాభావాన్నేదం సూత్ర మధికరణాన్తరమ్. శ్రుతివాక్యంహి పూర్వపక్షావలమ్బనమ్ - తత్తు పూర్వాధికరణేఽస్మిన్సూత్రేచ సమానమ్,

శ్రేష్ఠశ్చేత్యధికరణాన్తరత్వం పరై రుక్త మయుక్తమ్ - ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తావధారణాదిభిః శ్రుత్యాహోత్పత్తౌ ప్రతిపన్నాయా మనుత్పత్త్యవగమోఽన్యథా నిర్వాహ్య ఇత్యస్మా దధికశఙ్కాపరిహారాభావాత్.————అన్యేతు - ముఖ్యప్రాణ ఉత్క్రాన్త్యావత్యన్తం లీయతే - దేహాన్తరే అన్యో ముఖ్యప్రాణ ఉత్పద్యత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ఉత్క్రాన్తిశ్రవణా దుత్పత్తివాదస్య వృత్త్యుత్పత్తివిషయతయా నాత్యన్తనాశ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదప్యయుక్తమ్ - తన్మతానురోధేప్యధికశఙ్కాయా అభావాత్. * ఉత్పత్తి మాయతిం స్థానం విభుత్వం చైవ పఞ్చధా । అధ్యాత్మం చైవ ప్రాణస్య విజ్ఞాయామృత మశ్నుత ఇత్యుత్పత్తిశ్రవణాత్ దేహాన్తరేఽన్యః ప్రాణ ఉత్పత్స్యత ఇత్యధికశఙ్కేతిచేత్. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణానురోధేనోత్పత్తిశ్రుతి ర్వృత్తిలాభాభిప్రాయేత్యస్య న్యాయస్యేన్ద్రియేష్వేవ సిద్ధత్వాత్. చతుర్థే లక్షణే తస్మా ప్రాణ ఉత్తరాత్, సోధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్య ఇత్యత్ర ప్రాణస్య జీవసంశ్లేషమాత్రస్య నిరూపితత్వా దిహాత్యన్తనాశశఙ్కాప్రసఙ్గాభావాదేవోత్క్రాన్తివిషయత్వమప్యధికరణస్యాయుక్తమ్.

ప్రాణాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. నవాయుక్రియేపృథగుపదేశాత్. కిం ముఖ్యప్రాణో వాయు మాత్రమ్ - ఉత వాయుక్రియా - ఉతావస్థావిశేషాపన్నో వాయురితి. శ్రుతిలోకప్రసిద్ధిపృథగుపదేశతత్త్వసఙ్ఖ్యాప్రసిద్ధీనాం కస్మిన్పక్షే సామఞ్జస్యమితి. వాయు మాత్రత్వపక్షే వాయుక్రియాత్వపక్షేవా సామఞ్జస్య మస్తిచేత్ - తయో రన్యతరస్య సిద్ధిః. అవస్థావిశేషాపన్నవాయుపక్షే సామఞ్జస్యం చేత్ - స ఏవ సిద్ధాన్తః.

౭॥ సూ. శ్రేష్ఠశ్చ. ౨.

(వే-సా.) శ్రేష్ఠః - పఞ్చవృత్తిప్రాణోప్యుత్పద్యతే. ఉత్తరచిన్తార్థోఽయ మనువాదః. ౨.

(వే-దీ.) శ్రేష్ఠః ప్రాణశ్చోత్పద్యతే. నాత్ర న్యాయాతిదేశః - అధికాశఙ్కాభావాత్, పృథగ్యోగకరణ ముత్తరచిన్తార్థమ్. శ్రేష్ఠః - పఞ్చవృత్తిః ప్రాణః. ప్రాణశ్రైష్ఠ్యంతు ప్రాణసంవాదే తస్య శ్రైష్ఠ్యాభిధానాత్. ౨. ౧॥ • ౨॥ ౨ముం - ౧- ౩.

యద్వా - వాయుమాత్రే ప్రాణత్వప్రసిద్ధ్యభావా దుచ్ఛ్వాసనిశ్శ్వాసాదివాయుక్రియాయాం ప్రాణశబ్దప్రసిద్ధేశ్చ. తత్క్రియైవ.

ఇతి ప్రాప్తే నవాయుమాత్రమ్ - నచ తత్క్రియేత్యుచ్యతే. కుతః. పృథగుపదేశాత్ ※ ౧ † ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణో మన స్సర్వేన్ద్రియాణిచ । ఖం వాయురితి. తత ఏవ పృథగుపదేశాత్ వాయుక్రియాపి నభవతి ప్రాణః - న హి తేజఃప్రభృతీనాం క్రియా † స్తైస్సహ పృథగ్ద్రవ్యతయోపదిశ్యతే. ※ ౨ యః ప్రాణ స్సవాయురితితు వాయురే వావస్థాన్తర మాపన్నః ప్రాణః - నతేజః ప్రభృతివ త్తత్త్వాన్తరమితి జ్ఞాపనార్థమ్. ఉచ్ఛ్వాసనిశ్శ్వాసాదావపి ప్రాణస్స న్తతఇతి క్రియావతి ద్రవ్యఏవ ప్రాణశబ్దప్రసిద్ధిః - నక్రియామాత్రే. ౧॥ ముం - ౧ - ౩. ౨॥

† కిమయం ప్రాణో వాయో ర్వికారసన్నగ్నివ ద్భూతాన్తరమ్. నేత్యాహ.

౯॥ సూ. చక్షురాదివత్తుతత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః. ౨.

---

† పృథగుపదేశాదితి సూత్రఖణ్డే పృథగుపదేశం దర్శయతి (ఏతస్మాదితి) ※ ఖం వాయురితి పృథగుపదేశా న్నవాయుమాత్రమిత్యర్థః తత ఏవేతి క్రియాత్వప్రతిక్షేపః. † (తైస్సహపృథగ్ద్రవ్యతయోపదిశ్యతఇతి) ద్రవ్యోత్పత్తిప్రకరణత్వాత్ - తేజఃప్రభృతీనాం క్రియాః పృథగుప దిశ్యన్తేచేత్ - ద్రవ్యతయోపదిశ్యేరన్. నచ తదుక్తమ్. అతః - క్రియాయా అద్రవ్యత్వేన పృథగుపదేశాసమ్భవాత్ పృథగుపదిష్టః ప్రాణో న వాయుక్రియేత్యర్థః.

† ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (కిమయమితి) అవస్థావిశేషాపన్నో వాయుః ప్రాణఇత్యుక్తమ్ - అవస్థాన్తరాపత్తిశ్చాగ్న్యాదేరివ వాయుత్వప్రహాణేనైవ స్యాదితిహి శఙ్కా స్యాత్.

౯॥ సూ. చక్షురాదివత్తుతత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః. అనేన బహుశ్రుతిషు శిష్ట్యాదివివక్షితమ్. శ్రుతిభేదేనసహ శిష్టయో బహ్వ్యః, విశిష్యాభి

౮॥ సూ. నవాయుక్రియేపృథగుపదేశాత్. ౧. ౯॥ సూ. చక్షురాదివత్తుతత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః. ౨.

(వే-సా.) పఞ్చవృత్తిప్రాణః న వాయుమాత్రమ్, తత్క్రియావా - "౧ ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణః...ఖం వాయుః" ఇతిపృథగుపదేశాత్. ౧.

(వే-దీ.) కిమయం శ్రేష్ఠప్రాణో వాయుమాత్రమ్ ? ఉత తత్క్రియా - అథ వాయురేవ కంచన విశేష మాపన్నః? ఇతి సంశయః. వాయుమా మాత్రమితి ప్రథమః పక్షః - "౨ యః ప్రాణ స్సవాయుః" ఇతివ్యపదేశాత్, వాయుమాత్రే ప్రాణప్రసిద్ధ్యభావాత్, ఉచ్ఛ్వాసనిశ్శ్వాసరూపవా యుక్రియాయాం ప్రాణప్రసిద్ధేః. వాయోఃక్రియావిశేషఏవ ప్రాణఇతి ద్వితీయఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - నవాయుమాత్రం తత్క్రియావా ప్రాణః - అపితు దేహధారణయోగ్యతాదిరూపవిశేష మాపన్నో వాయుః - "౧ ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణో మన స్సర్వేన్ద్రియాణిచ । ఖం వాయుః" ఇతివాయు ప్రాణయోః పృథగుత్పత్త్యుపదేశాత్. క్రియాయాశ్చ పృథగుపదేశో నసమ్భవతి - తేజఃప్రభృతిష్వదర్శనాత్, చక్షురాదికరణైస్సహ జీవోపక రణతయోపదేశాత్, దేహేన్ద్రియధారణరూపోపకారాధిక్యా చ్చక్షురాదిభ్యః ప్రాధాన్యవచనాచ్చ నక్రియామాత్రమ్. సూత్రార్థస్తు నవాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్ వాయుమాత్రం తత్క్రియావా న ప్రాణః - పృథగుపదేశాత్, ప్రాణః జాయతే, ఖం వాయుః ఇతిహిపృథగుత్పత్తిరుపదిశ్యతే. ౧.

(వే-సా.) వాయోః పృథగ్భూతోఽయమ్. నాగ్న్యాదివత్. భూతాన్తరం వాయురేవ దేహధారణయోగ్యాకారమాపన్నః చక్షురాదివత్ జీవో పకరణమ్ - చక్షురాదిభిస్సహోపదేశతత్తుల్యోపకార తన్ముఖ్యత్వేభ్యః. ౨.

వాయోః పృథగుపదిష్ట తయా తస్మా దన్యోఽయం ప్రాణః - కిమగ్న్యాదివ ద్భూతాన్తరమిత్యాశఙ్కాహ.

(వే-దీ.) తుశబ్దశ్శఙ్కానివృత్త్యర్థః. ప్రాణో నాకాశాదివద్భూతాన్తరమ్ - అపితు వాయురేవావస్థాన్తర మాపన్నః. చక్షురాదివత్ జీవో పకరణమ్. తచ్చ ఉపకరణత్వ ముపకరణభూతై రిన్ద్రియైః సహశిష్ట్యాదిభ్యోఽవగమ్యతే. శిష్టిః - శాసనమ్. ఉపదేశః. ఉపదిశ్యతే హ్యయం ప్రాణ శ్చక్షురాదిభిస్సహ ప్రాణసంవాదాదిషు. తత్సజాతీయత్వే హ్యేతదుపపద్యతే. ప్రాణశబ్ద గృహీతేషు కరణేష్వస్య "౩ అథ హయాయం ముఖ్యప్రాణః" ఇతివిశిష్యాభిధానమాదిశబ్దేనోక్తమ్. తదపి తత్సజాతీయత్వేహి సంభవతి. ౨. ౩॥ ఛాం - ౧ - ౫ - ౩.

నాయం భూతవిశేషః – అపితు చక్షురాదివ జ్జీవోపకరణవిశేషః. తచ్చోపకరణత్వ ముపకరణభూతై రిన్ద్రియై స్సహ శిష్ట్యాదిభ్యోఽవగమ్యతే. చక్షురాదిభి స్సహాయం ప్రాణ శ్శిష్యతే † ప్రాణసంవాదాదిషు. † తత్సజాతీయత్వేహి తై స్సహ శాసనం యుజ్యతే. † ప్రాణశబ్దపరిగృహీతేషు కరణేష్వస్య విశిష్యాభిధాన మాదిశబ్దేన గృహ్యతే- * ౧ అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణః * ౨ యోఽయం † మధ్యమః ప్రాణ ఇత్యాదిషు విశిష్యాభిధానాత్.

† చక్షురాదివదస్యాపి కరణత్వే తద్వదస్యాపి జీవంప్రత్యుపకారవిశేషరూపక్రియయా భవితవ్యమ్ - సాతు నదృశ్యతే - అతో నాయం చక్షురాదివద్భవితు మర్హతీతిచేత్. తత్రాహ

౧౦॥ సూ. అకరణత్వాచ్చ నదోషస్తథాహిదర్శయతి. ౩.

౧౦. అకరణత్వాత్ - కరణమ్ – క్రియా. అక్రియత్వాత్. అస్య ప్రాణస్య జీవంప్రత్యుపకారవిశేషరూపక్రియారహితత్వాచ్చయో దోష ఉద్భావ్యతే - స నాస్తి - యత ఉపకారవిశేషరూపాం శరీరేన్ద్రియధారణాదిరూపాం క్రియాం దర్శయతి శ్రుతిః - * ౩ యస్మిన్నుత్క్రాన్త ఇదం శరీరం పాపిష్ఠతరమివ దృశ్యతే సఏవ శ్రేష్ఠ ఇత్యుక్త్వా వాగాద్యుత్క్రమణేపి శరీరస్యేన్ద్రియాన్తరాణాం చ స్థితిం దర్శయిత్వా ప్రాణోత్క్రమణే శరీరేన్ద్రియశైథిల్యాభిధానాత్. అతః ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానాకారేణ పఞ్చధాఽవస్థితోఽయం ప్రాణః శరీరేన్ద్రియధారణాదినా జీవస్యోపకరోతీతి చక్షురాదివత్కరణత్వమ్.

ధానానిచ బహూనీతి సూత్రే బహూనిచకారాత్సర్వ్యస్య ప్రాణస్య [illegible] † (ప్రాణసంవాదాదిష్వితి.) † (మధ్యమఃప్రాణఇత్యాదిష్వితిచ) అనన్తరసూత్రవివక్షితమాణకరణతుల్యోపకారసూచనార్థం [illegible]. † [illegible] ప్రాణ [illegible] సేత్యాహ (తత్సజాతీయత్వేహీతి) † (ప్రాణేతి) ఏవ [illegible] ముఖ్య ఇత్యుక్తే ముఖ్యస్య [illegible] ప్రతీయతే. యథా భూతత్వే ప్రయాణే నైవ శరీరత్వావస్థా భవతి - తథా వాయుత్వే ప్రయాణేప్యవస్థాన్తరం జీవోపకరణత్వలక్షణం నస్యాదిమ్. జీవోపకరణత్వావస్థాయా వాయుత్వప్రహాణపూర్వకత్వమ్ * యః ప్రాణః సవాయురితి శ్రుత్యాఽవగమ్యతే.

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (చక్షురాదివదితి).

౧౦॥ సూ. అకరణత్వాచ్చనదోషస్తథాహిదర్శయతి: అకరణత్వాదితి పూర్వపక్షహేతుః. శైథిల్యాభిధానాత్ శ్రుతిః క్రియాం దర్శయతీత్యర్థః,

౧౦॥ సూ. అకరణత్వాచ్చ నదోషస్తథాహిదర్శయతి. ౩.

(నే-సా.) కరణమ్. క్రియా - న జీవోపకారరూపక్రియారహితత్వే దోషః - యతః శ్రుతిరేవ దేహేన్ద్రియాద్యశైథిల్యకరణం దర్శయతి. ప్రాణోత్క్రమణే దేహేన్ద్రియాదిశైథిల్యాభిధానాత్. ౩.

(నే-దీ.) అకరణత్వాత్ కరణమ్ - క్రియా, అకరణత్వమ్ - క్రియారహితత్వమ్, అక్రియత్వాదస్య - ప్రాణస్య జీవంప్రత్యుపకారవిశేషరూపక్రియారహితత్వాచ్చ యో దోష ఉద్భావ్యతే - స నాస్తి - యత ఉపకారవిశేషరూపాం శరీరేన్ద్రియధారణాత్మకక్రియాం దర్శయతి శ్రుతిః, "౩ యస్మిన్నుత్క్రాన్త ఇదం శరీరం పాపిష్ఠతరమివ దృశ్యతే స వశ్రేష్ఠః" ఇతివాగాదిముఖ్యప్రాణపర్యన్తాని కరణాని ప్రత్యేక మభిధాయ ప్రాణోత్క్రమణే శరీరేన్ద్రియశైథిల్యాభిధానాత్. ౩.

౧॥ ఛాం - ౧ - ౫ - ౩. ౨॥   ౩॥ బృ - ౬ - ౧ - ౭.

† నన్వేవం నామభేదాత్కార్యభేదాచ్చ ప్రాణాపానాదయస్తత్త్వాన్తరాణి స్యుః. తత్రాహ.

౧౧॥ సూ. పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే. ౪.

౧౮. యథా కామాదివృత్తిభేదే తత్కార్యభేదేపి నకామాదికం మనసస్తత్త్వాన్తరమ్ * ౧ † కామ, స్సఙ్కల్పో, విచికిత్సా, శ్రద్ధా, ఽశ్రద్ధా, ధృతి, రధృతి, ర్హ్రీ, ర్ధీ, ర్భీ, రిత్యేతత్సర్వం మనఏవేతి వచనాత్ – ఏవం ※ ౧ ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదాన స్సమాన ఇత్యేతత్సర్వం ప్రాణఏవేతి వచనాత్ అపానాదయోపి ప్రాణస్యైవ వృత్తివిశేషాః – న తత్త్వాన్తరమిత్యవగమ్యతే. ౧॥ బృ - 3 - ౫ - 3.

వాయుక్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

---

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వేవమితి).

౧౧॥ సూ. పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే. దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికద్వయమపి వేదసిద్ధమ్. † (కామఇత్యాది) కామః - ఇచ్ఛా. విచికిత్సా- సందేహః, శ్రద్ధా - త్వరా. ధీః - చిన్తా. కామాదయో జ్ఞానావస్థావిశేషాః - తత్తదవస్థజ్ఞానహేతుర్మన ఇతీదం తైశ్శబ్దై రుచ్యతే. తత్తద్ధేతుత్వం మనోఽవస్థా.

పరేతు - నవాయుక్రియేఇత్యత్ర క్రియాశబ్దేన సర్వకరణసామాన్యవృత్తిః ప్రాణ ఇతి పక్ష ఉచ్యత ఇత్యాహుః. తదయుక్తమ్ - కరణవ్యాపారోపరతికాలేపి ప్రాణవృత్తే ర్దర్శనేన శఙ్కానుదయాత్, వాగాదీనాం ప్రాణంప్రతి గుణభావశ్రవణాచ్చ. ప్రాణస్యాపి జీవవత్ స్వాతన్త్ర్య ప్రసఙ్గపరిహారపరంచ చక్షురాదివదితి సూత్రం వర్ణయన్తి. తతోప్యగ్నివద్భూతాన్తరత్వశఙ్కాపరిహారపరత్వముచితమ్ - స్వాతన్త్ర్యప్యుదస్తేపి తస్యా శ్శఙ్కాయాఃస్థితత్వాత్, కరణత్వేన తస్యాం పరిహృతాయాం స్వాతన్త్ర్యశఙ్కాయా దూరోత్సారితత్వాత్. ఆదిశబ్దస్యచాచేతనత్వాది గ్రాహకత్వాదపి విశిష్యాభిధానపరత్వముచితమ్ - శ్రుతిసిద్ధహేతోస్సహశిష్టతా సాజాత్యేన ఝటితి ధీస్థత్వాదచేతనత్వాదికస్యహేతో ర్భూతాన్తరశఙ్కానివారణాసామర్థ్యాచ్చ. ప్రాణస్య చక్షురాదివత్కరణత్వే రూపాదివత్ప్రతీతివిషయాన్తరప్రసఙ్గపరిహారపరం అకరణత్వాదితి సూత్ర మాహుః - విషయాన్తరప్రసఙ్గదోషో నాస్తి - చక్షురాదివద్విషయపరిచ్ఛేదేన కరణత్వాభావాత్. ప్రమాణాన్తరేష్వసమ్భావితం కార్యంహి శ్రుతిర్దర్శయతీతి. తదయుక్తమ్ - పరిహర్తవ్యాశఙ్కోదయాభావాత్. పరిచ్ఛేద్యవిషయాన్తరప్రసఙ్గో న శఙ్క్యః - కరణత్వేపి వాగాదీనాం తదభావాత్. వాగాదీనాం వక్తవ్యదాతవ్యగన్తవ్యాదివదవచ్ఛేద్యవిషయాన్తరం శఙ్క్యమితిచేన్న - తస్య నిరసనీయత్వాభావాత్. దేహేన్ద్రియాదికంహి ధార్యత్వేన తదవచ్ఛేద్యవిషయః సతు వక్తవ్య ఇతిచేత్ - తదానీ ముపకారవిశేషాకాఙ్క్షాయాం సూత్రావతరణ ముక్తం భవతీతి సిద్ధం నస్సమీహితమ్. అవచ్ఛేద్యవిషయాభావేనాకరణత్వాదిత్యధ్యాహారదోషశ్చ. పఞ్చవృత్తిరితిసూత్రస్య కార్యవిశేషసమర్పణముఖేనోపకారకత్వపరత్వాదపి శఙ్కావిశేషపరిహారపరత్వం యుక్తమ్ - తథాసత్యుపకారవిశేషస్యార్థసిద్ధత్వాత్, తథాహిదర్శయతీతి పూర్వసూత్రాంశేనోపకారవర్గస్య సంగృహీతత్వాత్. ఏకస్య నానావృత్తిత్వే మనోదృష్టాన్తః. పఞ్చవృత్తిత్వే దృష్టాన్త ఇతితు నిర్బన్ధోఽనుపపన్నః - శ్రోత్రాద్యనురోధ మనపేక్ష్య భూత

(దీ.) ప్రాణాపానాదినామభేదేన పఞ్చధాఽవస్థిత ఏకఏవ ప్రాణ ఇత్యాహ.

౧౧॥ సూ. పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే. ౪.

(వే-సా.) ప్రాణఏకఏవ స్వవృత్తిభిః పఞ్చభిః ప్రాణాపానాదినామభాగ్భవతి. కామాదిభిర్యథైకమేవ మనః " ౧ కామః సంకల్పః " ఇత్యారభ్య " ౧ ఏతత్సర్వం మనఏవ " ఇతి. ౪. ౧॥ బృ - 3 - ౫ - 3.

(వే-దీ.) ప్రాణాపానాదివృత్తిభేదాత్ప్రాణఏవ పఞ్చధా వ్యపదిశ్యతే. మనోవత్ యథైకమేవ మనః కామాది వృత్తిభేదేనైతైశ్శబ్దై రభిధీయత ఇతి శ్రుతిరాహ, " ౧ కామస్సఙ్కల్పః " ఇత్యారభ్య " ౧ హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మనఏవ " ఇతి. - అపానాదిసమానపర్యన్తం వ్యపదిశ్య " ౧ ఏతత్సర్వం ప్రాణ ఏవ " ఇతివ్యపదేశాత్ప్రాణఏవ పఞ్చవృత్తిరిత్యవగమ్యతే. ౪.

౧౨॥ సూ. అణుశ్చ. ౧.

౧౨. అణుశ్చాయమ్ - పూర్వవదుత్క్రాన్త్యాదిశ్రవణాత్ ※ ౧ తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీత్యాదిషు. అధికాశఙ్కా తు * ౨ సమ ఏభి స్త్రిభి ర్లోకై స్సమోఽనేన సర్వేణ * ౩ ప్రాణే సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్ ※ ౪ సర్వం హీదం ప్రాణేనావృతమిత్యాదిశ్రవణాత్ మహాపరిమాణ ఇతి. ౧॥ బృ-౬-౪-౨. ౨॥ బృ-౩-౩-౨౨

పరిహారస్తు ఉత్క్రాన్త్యాదిశ్రవణాత్పరిచ్ఛిన్నత్వే నిశ్చితే సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య ప్రాణాయత్తస్థితిత్వేన వైభవవాదోపపత్తిరితి. ౩॥ . ౪॥

శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

భవిష్యదాదివృత్తిసమ్భవనయా వృత్తిపఞ్చకాతిరేకాత్. ప్రమాణవిపర్యయ వికల్పనిద్రాస్మృతయో వృత్తయ ఇతిచాయుక్తమ్ - సఙ్కల్పస్యాతిరిక్తత్వాత్. అత ఔచిత్యాత్ శ్రౌతేఽర్థే శ్రౌతదృష్టాన్తఏవ సఙ్ఖ్యానాదరేణ స్వీకర్తవ్యః - సఙ్ఖ్యావిశేషనిర్బన్ధస్య సాధ్యానుపయోగాచ్చ.

అన్యేతు - ప్రథమజస్య మహత్తత్త్వస్య రాజసో భాగః ప్రాణః - సవాయ్వధిష్ఠానక ఉచ్ఛ్వాసాదిరూపేణ తత్ప్రేరకఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తమ్ - మహత్తత్త్వరాజసాంశస్య ప్రాణత్వే ప్రమాణాభావాత్, ※ యః ప్రాణ స్సవాయురితి శ్రుతివిరోధాచ్చ. అత్ర యన్మకుటం తత్సువర్ణమితివ ద్వాయుకార్యత్వంహి ప్రతీయతే. ప్రాణస్య వాయ్వధిష్ఠానకత్వం తత్రోచ్యత ఇతిచేన్న - అశాబ్దత్వాత్, ముఖ్యార్థస్య భఞ్జక ప్రమాణాభావాచ్చ. సుషుప్తౌ ప్రాణవాయోః స్పన్దహేతుత్వేన తత్కల్పనం హ్యన్యథాసిద్ధమ్ - పరమాత్మాయత్తత్వశ్రుతేః. క్వచిద్వాక్ప్రాణమనసాం తేజోఽబన్నాప్యాయితత్వవత్ప్రాణస్య మహత్తత్త్వాప్యాయితత్వ ముచ్యత ఇత్యన్యథాసిద్ధత్వాత్తద్వచనం న శ్రుతిస్వారస్యభఞ్జకమ్. అతో వాయువికారభావస్య స్థితత్వాదేవ భూతాన్తరత్వప్రతిక్షేపక ముత్తరసూత్రమ్ - నతు క్రియాత్వప్రతిక్షేపపరమ్ - నవాయుక్రియేఇత్యాద్యసూత్రేణైవ క్రియాత్వస్యాపిప్రతిక్షిప్తత్వాత్. చేతనవర్గే భూతవర్గే కరణవర్గేచాన్తరాభావాత్ క్రియాత్వశఙ్కేతిచేన్న - తేజఃప్రభృతీనామివ చక్షురాదీనామపి క్రియాయాః పృథగుత్పత్తిప్రతిపాదనానుపపత్తేః. ప్రతిక్షేపకయుక్త్యనాదరేణ శఙ్కోదయే వాయుమాత్రత్వశఙ్కాయా అప్యవస్థానాత్తద్విషయేణాపి సూత్రాన్తరేణ భవితవ్యమ్, నచ క్రియాత్వప్రతిక్షేపకయుక్తే రాద్యసూత్రేఽనభిధిత్సితత్వమ్ - నవాయుక్రియే ఇతి ప్రతిజ్ఞాయా హేతోశ్చానన్వితత్వప్రసఙ్గాత్. పఞ్చవృత్తిరితి సూత్రమపి వృత్త్యన్తరాయోగేన కరణవృత్తిత్వప్రతిక్షేపపరమిత్యప్యయుక్తమ్ - క్రియాత్వస్య నిరస్తత్వాత్. అతః ప్రాణాదీనాం తత్త్వాన్తరత్వశఙ్కాపరిహారపరత్వం యుక్తమ్.

వాయుక్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. అణుశ్చ. కిమయం ప్రాణ స్సర్వగతః - ఉతాణుః. కిం ※ సమ ఏభిస్త్రిభి ర్లోకైరిత్యానన్త్యవ్యపదేశో విభుత్వం గమయతి - నేతి. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణ మానన్త్యస్య గౌణతా మవగమయతి - నేతి. యదా నావగమయతి - తదానన్త్యవ్యపదేశస్య విభుత్వగమకత్వాత్సర్వగతః. యదా గౌణత్వం గమయతి - తదా ఆనన్త్యోక్తే ర్గౌణత్వాదణురితి. ※ సమఏభిరిత్యాదివాక్యాని నైకత్ర క్రమపఠితాని.

శ్రేష్ఠశ్చేతి సూత్రే శ్రుత్యా పూర్వపక్షోత్థానేపి పరిహారః పూర్వాధికరణేన తుల్యః - ఏకత్వావధారణాదిభి రుత్పత్తిమత్త్వేసిద్ధే సృష్టేః ప్రాగవస్థానవాదివాక్యస్య బ్రహ్మపరతోపపాదనాత్. అణవశ్చేత్యత్రానన్త్యశ్రుతే రుపాసనార్థతయా నిర్వాహః కృతః - న తథాస్య వాక్యస్య నిర్వాహ ఇతీద మధికరణాన్తరమ్.

౧౨॥ సూ. అణుశ్చ. ౧.

(సా.) "౧ ప్రాణోనూత్క్రామతి" ఇత్యుత్క్రాన్తేః, అణుః. ౧॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨.

(వే-దీ.) కిమయం ప్రాణ స్సర్వగతః - ఉతాణురితి సంశయః, సర్వగత ఇతి పూర్వః పక్షః - "౨ సమ ఏభి స్త్రిభి ర్లోకైస్సమః" ఇత్యాదినా ప్రాణస్యానన్త్యవ్యపదేశాత్. రాద్ధాన్తస్తు - "౧ తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి" ఇత్యుత్క్రాన్తివచనాదిన్ద్రియవత్ప్రాణశ్చాణుః ఏవ మణుత్వే నిశ్చితేసతి సర్వస్య ప్రాణాయత్తస్థితిత్వేన వైభవవాదః సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧. ౨॥ బృ - ౩ - ౩ - ౨౨.

౧౩॥ సూ. జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానంతు తదామననాత్ప్రాణవతా శబ్దాత్. ౧.

౧౩. † సర్వేషాం ప్రాణానాం బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరియత్తాపరిమాణం చోక్తమ్. తేషాం ప్రాణానా మగ్న్యాదిదేవతాధిష్ఠితత్వంచ పూర్వమేవ అభిమానివ్యపదేశస్తువిశేషానుగతిభ్యామిత్యనేన సూత్రేణ ప్రసఙ్గా దుపపాదితమ్. జీవస్య చ స్వభోగసాధనానామేషా మధిష్ఠాతృత్వం లోకసిద్ధమ్, ※ ౧ ఏవ మేవైష ఏతాన్ ప్రాణాన్గృహీత్వా స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తత ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధంచ. తదిదం జీవస్యాగ్న్యాదిదేవతానాంచ ప్రాణవిషయ మధిష్ఠానం కింస్వాయత్తమ్ - ఉత పరమాత్మాయత్తమితి విశయే † నైరపేక్ష్యాత్స్వాయత్తమ్.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానమితి ప్రాణవతా - జీవేనసహ జ్యోతిరాదీనా మగ్న్యాదిదేవతానాం ప్రాణవిషయ మధిష్ఠానం తదామననాత్ - తస్య పరమాత్మనః ఆమననా ద్భవతి. ఆమననమ్ - అభిముఖ్యేన మననమ్. పరమాత్మనస్సఙ్కల్పాదేవ భవతీత్యర్థః. కుతఏతత్. శబ్దాత్ ఇన్ద్రియాణాం సాభిమానిదేవతానాం జీవాత్మనశ్చ స్వకార్యేషు పరమపురుషమననాయత్తత్వశాస్త్రాత్. యథాఽన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషు ※ ౨ యోఽగ్నౌ తిష్ఠ న్నగ్నేరన్తరో య మగ్నిర్న వేద యస్యాగ్నిశ్శరీరం యోఽగ్ని మన్తరో యమయతి సత ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతః ※ ౨ యో వాయౌ తిష్ఠన్ ※ ౨ య ఆదిత్యే తిష్ఠన్ ※ ౨ య ఆత్మని తిష్ఠన్ * ౨ యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాది, యథాచ * ౩ భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః । భీషాస్మా దగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమఇతి. తథా ※ ౪ ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతఇత్యాది.

పరైరానన్త్యశ్రుతేః సమష్టివిషయతయా హిరణ్యగర్భవిషయతయా వృత్తివిషయతయాచ నిర్వాహః కృతః. హిరణ్యగర్భస్య తచ్ఛరీరపరిచ్ఛిన్నప్రాణసమష్టేశ్చ వృత్తేశ్చ శరీరావచ్ఛిన్నత్వాదేవ విభుత్వాయోగాత్ప్రభావోత్కర్షపరత్వేన నిర్వాహ ఉపపన్నః.

శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానంతు తదామననాత్ప్రాణవతాశబ్దాత్. † అవాన్తరసఙ్గతిం పరన్ విషయం శోధయతి (సర్వేషామితి) ఇయత్తా - సఙ్ఖ్యా. పరిమాణమ్ - సఙ్ఖ్యాతానాం ప్రత్యేకం పరిమితిః. జీవస్యాగ్న్యాదిదేవతానాంచ ప్రాణవిషయ మధిష్ఠానం కిం స్వాయత్తమ్ - ఉత పరమాత్మాయత్తమ్. తేషాం తత్ర నైరపేక్ష్యప్రతీతిః సమీచీనా - ఉత భ్రాన్తిమూలేతి. సమీచీనత్వే స్వాయత్తతా. భ్రాన్తిమూలత్వే పరమాత్మాధీనతా. † (నైరపేక్ష్యాత్) జీవస్యాప్యారాధ్యత్వాత్తస్యాభిమతఫలప్రదత్వాదితి భావః.

పరాత్తుతచ్ఛ్రుతేరిత్యధికరణే జీవస్య పరాయత్తకర్తృత్వే సిద్ధేప్యత్ర ప్రాణవచ్ఛబ్దేన జీవస్యోపాదానం దృష్టాన్తతయేతి మన్తవ్యమ్.

౧౩॥ సూ. జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానంతు తదామననాత్ప్రాణవతాశబ్దాత్. ౧.

(వే-సా.) జీవేనసహ అగ్న్యాదేః ఇన్ద్రియాద్యధిష్ఠానమ్, పరమాత్మసఙ్కల్పాదేవ భవతి - "౨ యో గ్నౌతిష్ఠన్ యోఽగ్ని మన్తరో యమయతి, ఇత్యాదిశబ్దాత్. ౧.

(వే-దీ.) అగ్న్యాదీనాం జీవస్యచేన్ద్రియాధిష్ఠానం పరమాత్మాయత్తమితి "పరాత్తుతచ్ఛ్రుతేః" ఇత్యుక్త మేవ స్మారయతి విషయవ్యాప్తిజ్ఞాపనాయ. ప్రాణవతా - జీవేనసహ, జ్యోతిరాదేః - అగ్న్యాదేః వాగాద్యధిష్ఠానమ్, తదామననాత్ - పరమాత్మామననాద్భవతి. ఆమననమ్ - అభిముఖ్యేన మననమ్; తత్సఙ్కల్పాదేవ భవతీత్యర్థః. "౨ యోఽగ్నౌతిష్ఠన్ - యోఽగ్నిమన్తరో యమయతి" ఇత్యాది శబ్దాత్. ౧.

౧౪॥ సూ. తస్యచనిత్యత్వాత్. ౨.

౧౪. సర్వేషాం పరమాత్మాధిష్ఠితత్వస్య నిత్యత్వాత్ - స్వరూపానుబన్ధిత్వేన నియతత్వాచ్చ తత్సఙ్కల్పాదేవైషా మధిష్ఠాతృత్వ మవర్జనీయమ్. * ౧ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవదిత్యాదినా పరమపురుషస్య నియన్తృత్వేన సర్వచిదచిద్వస్త్వనుప్రవేశః స్వరూపానుబన్ధీ శ్రూయతే. స్మర్యతేచ * ౨ † విష్టభ్యాహ మిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదితి. ౧॥ తై-ఆ-౬-౨. ౨॥ గీ-౧౦-౪౨.

జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. తఇన్ద్రియాణితద్వ్యపదేశాదన్యత్రశ్రేష్ఠాత్. ౧.

౧౫. కిం సర్వే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టా ఇన్ద్రియాణి - ఉత శ్రేష్ఠప్రాణవ్యతిరిక్తా ఏవేతి విశయే ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వాత్ కరణత్వాచ్చ సర్వఏవేన్ద్రియాణి.

౧౪॥ సూ. తస్యచనిత్యత్వాత్. ఆదిశబ్దేన స ఈశోఽస్య జగతో నిత్యమేవేత్యాదివివక్షితమ్. అగ్న్యాదీనాం దేవతానాం స్వరూపేస్వతస్సిద్ధే ఇన్ద్రియాద్యధిష్ఠానమాత్రమేవ పరాయత్తమితి నకథ్యతే - అపితు తేషాం సత్తాపి పరమాత్మాయత్తా - కిం పున రిన్ద్రియాద్యధిష్ఠానస్య పరాయత్తత్వమిత్యర్థః. † (విష్టభ్యాహమితి) అవిశేషేణ కృత్స్నం జగద్విష్టభ్యేతి వచనా జ్జగత్త్వప్రయుక్తం భగవదాయత్తత్వమితిసిద్ధమ్.

సర్వేపి పరేత్వేతదధికరణ మేవం వర్ణయన్తి - సర్వే ప్రాణాః అగ్న్యాదిభి రనధిష్ఠితాః కార్యకరాః - స్వమహిమ్నైవ కార్యకరత్వోపపత్తేః. అన్యథా అగ్న్యాదీనామేవ భోక్తృత్వప్రసఙ్గాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా శ్రుతివశాత్తదధిష్ఠితాః కార్యకరాఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. ప్రాణవతాశబ్దాదితి సూత్రాన్తర మగ్న్యాదీనాం భోక్తృత్వప్రసఙ్గపరిహారపరం వ్యాచక్షతే - వాగాదీనాం ప్రాణవతా సమ్బన్ధః - * అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీత్యాదిశబ్దాదితి. తస్య జీవస్య శరీరే భోక్తృత్వేన నిత్యత్వమ్ - అగ్న్యాదీనాంతు స్వాపాద్యవక్రమణాదితి చరమం సూత్రం వర్ణయన్తి. తదయుక్తమ్. అభిమానివ్యపదేశస్తువిశేషానుగతిభ్యామిత్యత్రాగ్న్యాద్యధిష్ఠానస్యోక్తత్వాత్, తస్య తత్రానపాకృతత్వాచ్చ. సాలక్షణ్యనియమఏవహి తత్ర నిరస్తః. జీవస్య తదధిష్ఠాతృత్వంచ ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చేత్యుక్తమ్. అగ్న్యాదీనాం భోక్తృత్వప్రసఙ్గః పరిహర్తవ్య ఇతిచేన్న - వాగాదీనా మగ్న్యాదిదేహస్థత్వాభావేన తైస్తాసాం భోక్తృత్వాప్రసఙ్గాత్. స్వదేహస్థేన్ద్రియాణాంహి భోగసాధనత్వమ్. ఇహ తత్పరిహారాశ్రవణాచ్చ. తత్పరిహారో వివక్షిత ఇతిచేన్న - ఇహ తత్పరిహారైకాన్తత్వాభావా త్సూత్రాక్షరాణామ్. ఇహాభిప్రేతతయా వర్ణితస్య పరిహారస్య అభిమానివ్యపదేశసూత్రేణైవాభిప్రేతత్వోపపత్తేః, పరమాత్మాధీనత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వస్య నిరూపణీయత్వాచ్చ తద్విషయత్వమేవ యుక్తమ్. తథాచ సతి - ప్రాణవతా శబ్దాదిత్యస్య పృథక్సూత్రత్వాభావోఽర్థవశాదేవ భవతి.

జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. తఇన్ద్రియాణితద్వ్యపదేశాదన్యత్రశ్రేష్ఠాత్. కిం సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియాణి - ఉత ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తాఇతి. కిం శ్రోత్రాదిషు ముఖ్యప్రాణేచ ప్రాణశబ్ద ఏకనిమిత్తేన వర్తతే - ఉత నిమిత్తభేదేనేతి. యద్యేకనిమిత్తేన - తదా సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియాణి. యదా నిమిత్తభేదేన - తదా ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తా ఇన్ద్రియాణి.

౧౪॥ సూ. తస్యచనిత్యత్వాత్. ౨.

(వే సా.) సర్వస్య తన్నియామ్యత్వనియమాత్. ౨.

(వే-దీ.) సర్వేషామాత్మతయాఽనుప్రవిశ్య సర్వనియమనస్య, నిత్యత్వాత్ పరమాత్మనః అవర్జనీయత్వాదిత్యర్థః. "౧ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్" ఇతిశ్రుతేః. ౨.
౧॥ తై - ఆ - ౬ - ౨.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - శ్రేష్ఠవ్యతిరిక్తా ఏవ ప్రాణా ఇన్ద్రియాణి. కుతః. శ్రేష్ఠా దన్యేష్వేవ ప్రాణేషు తద్వ్యపదేశాత్. * ౧ ఇన్ద్రియాణి దశైకంచ పఞ్చచేన్ద్రియగోచరా ఇత్యాదిభిర్హి చక్షురాదిషు సమనస్కేష్వేవ ఇన్ద్రియశబ్దో వ్యపదిశ్యతే.

౧౬॥ సూ. భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ. ౨.

౧౬. * ౨ ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చేత్యాదిష్విన్ద్రియేభ్యః ప్రాణస్య పృథక్ఛ్రవణా త్ప్రాణవ్యతిరిక్తానామేవేన్ద్రియత్వమవగమ్యతే. మనసః పృథక్ఛ్రవణేపి తస్యాన్యత్రేన్ద్రియాన్తర్భావ ఉక్తః * ౩ † మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణీత్యాదౌ. వైలక్షణ్యంచ చక్షురాదిభ్యః శ్రేష్ఠప్రాణస్యోపలభ్యతే - సుషుప్తౌహి ప్రాణస్య వృత్తి రుపలభ్యతే - చక్షురాదీనాంతు వృత్తి ర్నోపలభ్యతే - కార్యంచ చక్షురాదీనాం సమనస్కానాం జ్ఞానకర్మసాధనత్వమ్ - ప్రాణస్యతు శరీరేన్ద్రియధారణమ్ ప్రాణాధీనధారణత్వా త్త్విన్ద్రియేషు ప్రాణశబ్దవ్యపదేశః. తథాచ శ్రుతిః * ౪ తఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవం స్తస్మా దేత ఏతేనాఖ్యాయన్తఇతి. రూపమభవన్. శరీరమభవన్. తదధీన ప్రవృత్తయోఽభవన్నిత్యర్థః.

ఇన్ద్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ. * † (మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణీతి) అత్రాదిశబ్దేన * ఇన్ద్రియాణి దశైకంచ పఞ్చచేన్ద్రియగోచరా ఇత్యాదివివక్షితమ్. సుషుప్తౌ వృత్త్యుపలమ్భవైలక్షణ్యమ్, శరీరేన్ద్రియధారణరూపకార్యవైలక్షణ్యమ్, ప్రాణశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తవైలక్షణ్యంచేత్యర్థః. చక్షురాదీనాం ప్రాణశబ్దబోధ్యత్వం లాక్షణికమ్ - ముఖ్యప్రాణస్యతు ముఖ్యమ్. భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చేత్యేకం సూత్రమితి యుక్తమ్-వైలక్షణ్యానుగృహీతశ్రుతేరేవ హేతుత్వాత్. హేతుభేదేహి సూత్రభేదోపపత్తిః. మనసఇవ గోబలీవర్దన్యాయేన భేదనిర్దేశసమ్భవాత్ తద్వ్యావర్తకాకారాన్తరేణ వైలక్షణ్యేసిద్ధేహి భేదశ్రుతిః స్థేయసీస్యాత్.

పరేతు - శ్రోత్రాదీన్ద్రియాణి కిం ముఖ్యప్రాణస్య వృత్తిభేదాః - ఉత తత్త్వాన్తరాణీతి విచారయన్తి - * ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవన్నితి శ్రుత్యా పూర్వపక్షం వదన్తి. తత్రైవ పరస్పరసంవాదనిష్క్రమణాదిప్రతిపాదకపూర్వాపరవాక్యైర్వృత్తిభేదశఙ్కావ్యుదాసాత్ తదపర్యాలోచనేనోచ్యమానః పూర్వపక్షో మన్దః.

౧౫॥ సూ. తఇన్ద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్. ౧.   ౧౬॥ సూ. భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ. ౨.

(వే-సా.) శ్రేష్ఠాదన్యత్ర యే, ప్రాణాః తఇన్ద్రియాణి, తేష్వేవేన్ద్రియవ్యపదేశాత్- "౧ ఇన్ద్రియాణి దశైకఞ్చ" ఇత్యాది. ౧.

(వే-దీ.) కిం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టా స్సర్వఏవేన్ద్రియాణి - ఉత శ్రేష్ఠవ్యతిరిక్తాః ప్రాణా ఇతి సంశయః. సర్వఏవేతి పూర్వఃపక్షః - సర్వేషామవిశేషేణ ప్రాణశబ్దనిర్దేశాత్, కరణత్వాచ్చ. రాద్ధాన్తస్తు - శ్రేష్ఠవ్యతిరిక్తాః ప్రాణా ఇన్ద్రియాణి - తేష్వేవేన్ద్రియశబ్దనిర్దేశాత్ "౧ ఇన్ద్రియాణి దశైకఞ్చ" "౫ ఏకాదశం మనశ్చాత్ర" ఇతి. ఏషామపి ప్రాణశబ్దనిర్దేశః ప్రాణాధీనవృత్తిత్వేన. తథాచ శ్రుతిః "౪ తఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవన్ తస్మాదేత ఏతేనాఖ్యాయన్తే" ఇతి. రూపమభవన్ - శరీరమభవన్. తదధీనవృత్తయోఽభవన్నిత్యర్థః. సూత్రార్థస్తు - శ్రేష్ఠాదన్యత్ర యే. ప్రాణాః, తఇన్ద్రియాణి, తేష్వేవ తద్వ్యపదేశాత్ - ఇన్ద్రియవ్యపదేశాత్. ౧.

(వే-సా.) "౨ ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణో మన స్సర్వేన్ద్రియాణిచ" ఇతిభేదేనోత్పత్తి శ్రుతేః ఇన్ద్రియవృత్త్యుపరమేపి ప్రాణవృత్త్యనుపరమవైలక్షణ్యాచ్చ. ౨.

(వే-దీ.) "౨ ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణో మన స్సర్వేన్ద్రియాణిచ" ఇతి సమనస్కేన్ద్రియేభ్యో భేదేన ప్రాణస్యోత్పత్తిశ్రుతేః, ఇన్ద్రియేషూపరతేష్వపి ప్రాణవృత్తే రవృత్తివైలక్షణ్యాచ్చ. ౨.

౧॥ గీ-౧౩-౬. ౨॥ ౨ముం-౧-౩. ౩॥ గీ-౧౫-౭. ౪॥   ౫॥ వి-పు-౧-౨-౪౭.

౧౭॥ సూ. సఞ్జ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తుత్రివృత్కుర్వతఉపదేశాత్. ౧.

౧౮. † భూతేన్ద్రియాదీనాం సమష్టిసృష్టిః, జీవానాం కర్తృత్వంచ పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఇత్యుక్తం పురస్తాత్. జీవానాం స్వేన్ద్రియాధిష్ఠానంచ పరాయత్తమితిచానన్తరం † స్థిరీకరణాయ స్మారితమ్. యాత్వియం నామరూపవ్యాకరణాత్మికా ప్రపఞ్చ

అన్యేతు - కతిపయేష్వపి నేన్ద్రియత్వమ్ - ఏకప్రవృత్తినిమిత్తాభావాదితి పూర్వపక్షఏవ శిరోన్తరం కల్పయన్తి. తచ్చాతిమన్దమ్ - ఇన్ద్రియశబ్దస్య నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాత్. అతః కేనాపి నిమిత్తేన భవితవ్యమితి కృత్వా తస్య సార్వత్రికత్వాసార్వత్రికత్వాభ్యాం పూర్వపక్షసిద్ధాన్తవర్ణనం న్యాయ్యమ్. పురుషాధీనకరణత్వ మిన్ద్రియత్వమ్ - బుద్ధిప్రాణయోస్తదధీనత్వాభావాత్ కర్తుర్యన్త్రత్వాచ్చ ఇతిచాహుః. తదప్యయుక్తమ్- ఉత్పత్తిస్థితివినాశేషు చేత్ పురుషాధీనత్వాభావః - స వాగాదిష్వపి తుల్యః. ప్రవృత్తౌ చేత్ - కతిపయప్రవృత్తిషు పురుషాధీనత్వాభావో మన ఆదీనామప్యవిశిష్టః - భయాద్యుత్పాదనే పురుషాధీనత్వాభావాత్. అతో మన ఆదీనామపి కర్తృకోటినివేశప్రసఙ్గః. పురుషాధీనకతిపయప్రవృత్తిత్వం తేషామస్తీతి చేత్ - ప్రాణసంయమనాదిప్రవృత్తిషు పురుషాధీనత్వం బుద్ధిప్రాణయోశ్చాస్తి - అతో న కర్తృయన్త్రత్వాభావః. దేహధారకత్వం ప్రాణత్వ మిత్యప్యయుక్తమ్ - చక్షుశ్శ్రోత్రాదీనాం దేహధారకత్వాభావాత్. చక్షురాదీనామపి కదాచిచ్ఛ్రమదర్శనాత్తదుపరతౌ దేహానుత్థానాచ్చ దేహధారకత్వమితిచేన్న - స్వస్వవిషయేషు వ్యాపారభూయస్త్వనిబన్ధనస్య శ్రమస్య దేహధారణనిబన్ధనత్వాభావాత్. నిద్రారోగపరిశ్రమాదిభిరాత్మనో దేహోత్థాపనశక్తేస్తన్నిమిత్తప్రాణప్రేరణశక్తేర్వా ప్రతిబద్ధత్వాద్దేహానుత్థానమ్ - నతు వాగాదీనాం దేహధారణశ్రాన్తత్వాత్.

ఇన్ద్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. సఞ్జ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తుత్రివృత్కుర్వతఉపదేశాత్. † పేటికాసఙ్గతిమాహ (భూతేన్ద్రియాదీనామితి) పురస్తాత్ - తృతీయే పాదే. అనన్తరమ్ - అస్మిన్పాదే పూర్వస్మాదపి పూర్వాధికరణే. † (స్థిరీకరణాయస్మారితమ్) దేవానామపి పరాయత్తప్రవృత్తిత్వనిర్ణయేన జీవానాం పరాయత్తకర్తృత్వం స్థిరం భవతి - తదర్థం తదేవ దృష్టాన్తతయాస్మారితమిత్యర్థః. తృతీయపాదాదారభ్యైతత్పూర్వమేకా పేటికా. తత్ర భూ

౧౭॥ సూ. సఞ్జ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తుత్రివృత్కుర్వతఉపదేశాత్. ౧.

(వే-సా.) దేవాదినామరూపవ్యష్టిసృష్టిః చతుర్ముఖశరీరకాత్ పరమాత్మన ఏవ, నకేవలచతుర్ముఖాత్; ‘‘౧ నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణి’’ ఇతి త్రివృత్కరణం కుర్వతో నామరూపవ్యాకరణోపదేశాత్. త్రివృత్కరణన్తు కేవల చతుర్ముఖస్య నసంభవతి, త్రివృత్కృతైస్తేజోఽబన్నై రణ్డముత్పాద్య పశ్చాచ్చతుర్ముఖసృష్టిః, ‘‘౨ తదణ్డమభవద్ధైమమ్ · తస్మిఞ్జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా’’ ఇత్యాదిస్మృతేః

(వే-దీ.) కిం ప్రపఞ్చవ్యష్టిసృష్టిః జీవభూతచతుర్ముఖాత్ - ఉత తచ్ఛరీరకాత్పరమాత్మన ఏవేతి సంశయః. కేవలాచ్చతుర్ముఖాదితిపూర్వః పక్షః - ‘‘౧ అనేన జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపేవ్యాకరవాణి’’ ఇతివ్యతిరేకశ్రుతేః. జీవస్య పరమాత్మాంశత్వేన వ్యాకరవాణీత్యుత్తమపురుషనిర్దేశోపి కథఞ్చిదుపపద్యతే. రాద్ధాన్తస్తు - ‘‘౧ నామరూపేవ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణి’’ ఇతి త్రివృత్కరణం కుర్వతఏవ నామరూపవ్యాక్రియోపదేశాత్పరమాత్మనఏవ నామరూపవ్యాకరణరూపవ్యష్టి సృష్టిః. త్రివృత్కరణంతు నచతుర్ముఖేన కర్తుం శక్యమ్ - అణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలభావిత్వాచ్చతుర్ముఖోత్పత్తేః, త్రివృత్కృతైరేవ తేజోఽబన్నై రణ్డసృష్టిసమ్భవాచ్చ. ‘‘౨ తదణ్డమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభమ్। తస్మిఞ్జజ్ఞేస్వయంబ్రహ్మా సర్వలోకపితామహః’’ ఇతిహిస్మర్యతే? ‘‘౩ నానావీర్యాః పృథగ్భూతాస్తతస్తే సంహతింవినా। నాశక్నువన్ ప్రజాస్స్రష్టు మసమాగమ్య కృత్స్నశః॥ సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః। మహదాది విశేషాన్తా హ్యణ్డముత్పాదయన్తితే’’ ఇతిచ. అతశ్చతుర్ముఖశరీరకాత్పరమాత్మనఏవ వ్యష్టిసృష్టిః. ఏవంసతి ※ వ్యాకరవాణీత్యుత్తమపురుషనిర్దేశస్సమఞ్జసః. ※ ౧ అనేన జీవేనేతి వ్యతిరేకనిర్దేశోపి జీవశరీరకేణాత్మనేత్యన్వయాత్సమఞ్జసః జీవశబ్దస్తేజఃప్రభృతిశబ్దవజ్జీవశరీరకబ్రహ్మవాచీతిహ్యుక్తమ్. అనేన జీవేనాత్మనేతి సామానాధికరణ్యఞ్చ ముఖ్యమ్, ‘‘౧ అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి’’ ఇతి సమానకర్తృకత్వనిర్దేశశ్చ, సూత్రార్థస్తు సఞ్జ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు - తుశబ్దశ్శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థః. నామరూపక్లృప్తిః పరమాత్మనఏవ. కుతః? త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ - త్రివృత్కరణం కుర్వతఏవ నామరూపవ్యాకరణోఽపదేశాత్. త్రివృత్కరణన్తు పరమాత్మనఏవ కర్మేత్యుక్తమ్. ౧.

౧॥ ఛాం - ౬ - ౩ - ౨. ౨॥ మను - ౧ - ౯. ౩॥ విష్ణు - పు - ౧ - ౨ - ౫౨, ౫౩.

వ్యష్టిసృష్టిః - సా కిం సమష్టిజీవరూపస్య హిరణ్యగర్భస్యైవ కర్మ - ఉత తేజఃప్రభృతిశరీరకస్య పరస్యాబ్దాదిసృష్టివద్ధిరణ్యగర్భశరీరకస్య పరస్య బ్రహ్మణ ఇతీదానీం చిన్త్యతే. కిం యుక్తమ్. సమష్టిజీవస్యేతి. కుతః. * ౧ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి జీవకర్తృకత్వశ్రవణాత్. † నహి పరా దేవతా స్వేన రూపేణ నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యైక్షత - అపితు స్వాంశభూతేన జీవరూపేణ - * ౧ అనేన జీవేనాత్మనేతి వచనాత్. నన్వేవంచారేణానుప్రవిశ్య పరబలం సఙ్కలయానీతివత్ * ౧ వ్యాకరవాణీత్యుత్తమపురుషః † కర్తృస్థక్రియశ్చ ప్రవిశతి ర్లాక్షణికస్స్యాత్. † నైవమ్ - తత్ర రాజచారయోః స్వరూపభేదా ల్లాక్షణికత్వమ్ - ఇహతు జీవస్యాపి స్వాంశత్వేన స్వరూపత్వాత్తేన రూపేణ ప్రవేశో వ్యాకరణం చాత్మనఏవేతి నలాక్షణికత్వప్రసఙ్గః. † నచ సహయోగలక్షణేయం తృతీయా - కారకవి

తేన్ద్రియసమష్టిసృష్టినిరూపణమ్ - అథ వ్యష్టిసృష్టినిరూపణమితి పేటికాసఙ్గతిః. వ్యష్టేశ్చ జీవోపకరణరూపత్వాత్తత్సృష్టినిరూపణమితి పాదసఙ్గతిః. పూర్వాధికరణే భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చేతి సూత్రస్య విషయవాక్యే * ఖం వాయు ర్జ్యోతిరిత్యాదౌ సమష్టిసృష్టేః పరమాత్మకర్తృకత్వముక్తమ్- అథ వ్యష్టిసృష్టిః జీవకర్తృకతయా ప్రతీయతఇతి శఙ్కయా అవాన్తరసఙ్గతిః. జీవోపకరణానా మిన్ద్రియప్రాణానా ముత్పత్త్యాదికం నిరూపితమ్ - తైరిన్ద్రియాదిభి ర్జీవస్య సంయోగకరణంహి వ్యష్టిసృష్టిరితివా సఙ్గతిరిత్యభిప్రేతమ్. పూర్వపాదోక్తసమష్టిసృష్టినిరూపణేన వ్యష్టిసృష్టినిరూపణస్య సఙ్గతిః - అన్యాన్యధికరణానితు ప్రసక్తానుప్రసక్తికయా నిరూపితానీత్యేతత్కణ్ఠోక్తమ్. బ్రహ్మణ స్సాక్షాత్సర్వకారణత్వం శ్రుత ముపపద్యతే - ఉత నేతి సంశయః. తదర్థం వ్యష్టినామరూపవ్యాకరణం కిం హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకమ్ - ఉత తదవస్థబ్రహ్మకర్తృకమితి. తదర్థం * అనేన జీవేనేతి జీవసామాన్యకర్తృకత్వశ్రుతిః కిం జీవసమష్ట్యాశ్రయకేవలహిరణ్యగర్భకర్తృకత్వ మవగమయతి - ఉత జీవమాత్రవిశిష్టపరమాత్మకర్తృకత్వమితి. తదర్థం కేవలహిరణ్యగర్భకర్తృకత్వే త్రివృత్కరణనామరూపవ్యాకరణయోః శ్రూయమాణయో రేకకర్తృకత్వం ఘటతమ్ - నేతి. తదర్థం త్రివృత్కరణే హిరణ్యగర్భస్య కర్తృత్వం సమ్భవతి - నేతి. తదర్థం త్రివృత్కరణం హిరణ్యగర్భోత్పత్తిస్థానభూతాణ్డసృష్టే రుత్తరకాలీనం వా - పూర్వకాలీనంవేతి. తదర్థమ్ * నామరూపేవ్యాకరోత్ * త్రివృతం త్రివృతమేకైకా మకరోదితి పాఠక్రమో, ఉణ్డాన్తర్వర్తిత్రివృత్కరణప్రదర్శన మన్నాదీనాం త్రివృత్కరణశ్రుతిశ్చ త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలీనతా మవగమయతి - నేతి. కిమేతే త్రయో హేతవః ప్రబలాః - ఉత దుర్బలాఇతి. తేషాం ప్రాబల్యే - త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలీనతావగమకతయా తస్య హిరణ్యగర్భకర్తృకత్వసమ్భవేన త్రివృత్కరణనామరూపవ్యాకరణయోః కర్త్రైక్యశ్రుత్యుపపత్తేః * అనేన జీవేనేతి నిర్దేశస్య హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకత్వజ్ఞాపకతయా వ్యష్టినామరూపవ్యాకరణం హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకమితి పరబ్రహ్మణః సాక్షాత్సర్వకారణత్వం న స్యాత్. పాఠక్రమాదీనాం దుర్బలత్వే - త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలీనతాసిద్ధేః. తత్ర హిరణ్యగర్భస్య కర్తృత్వాసమ్భవేన త్రివృత్కరణనామరూపవ్యాకరణయోః కర్త్రైక్యాయోగాత్తదుపపత్త్యర్థమ్ * అనేన జీవేనేతి నిర్దేశస్య జీవసమష్టిశరీరకపరమాత్మకర్తృకత్వావగమకతయా వ్యష్టినామరూపవ్యాకరణం హిరణ్యగర్భశరీరకపరమాత్మకర్తృకమితి పరబ్రహ్మణః సాక్షాత్సర్వకారణత్వ ముపపన్నమితి సిధ్యతి. ననివ్వతిరైరివ జీవమాత్రకర్తృకత్వవిషయో విచారః కిం నకృతః - హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకత్వం పూర్వపక్షీకృత్య హిరణ్యగర్భావస్థబ్రహ్మకర్తృకత్వం యది సిద్ధాన్త్యతే - తర్హి జీవశబ్దస్య హిరణ్యగర్భవిషయత్వేన గవాదిశబ్దానాం తత్తచ్ఛరీరకజీవద్వారా పరమాత్మపర్యన్తత్వే నామరూపవ్యాకరణశ్రుతి ర్నప్రమాణం స్యాత్, సర్వశరీరేషు చతుర్ముఖస్యైవ జీవతయాఽవస్థానే ఏకజీవవాదశ్చస్యాత్ - బహూనాం జీవానాం హిరణ్యగర్భాఖ్యజీవవ్యాప్యత్వం వా స్యాత్. నైవమ్ - * అనేన జీవేనేతి జీవశబ్దస్య జీవసమష్టివిషయత్వాత్ జీవసమష్టేః కృత్స్ననామరూపవ్యాకర్తృత్వశఙ్కానుపపత్తేః. సంశయాన్యథానుపపత్త్యా యోగ్యతావశాత్ జీవవిశేషనిష్ఠో విచార స్సూత్రాభిప్రేతఇతి తథా విచారో దర్శితః. నచ తావతా సర్వశరీరేషు హిరణ్యగర్భస్యైవ జీవత్వంవా తత్తజ్జీవవ్యాప్యత్వంవా ప్రసజేత్ - పరమాత్మనో జీవసమష్టిద్వారేణాచిదనుప్రవేశస్య ప్రతిపాద్యత్వాత్. * † వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మణఏవ కర్తృత్వం ప్రతీయతఇత్యత్రాహ (నహిపరా దేవతేతి) † (కర్తృస్థక్రియః) వ్యాకరణకర్తృస్థక్రియఇతి వివక్షయా సమానకర్తృకఇత్యర్థః. † లాక్షణికత్వం పరిహరతి (నైవమిత్యాదినా) వస్తుతో జీవస్య పరమాత్మాంశత్వాత్తస్య కర్తృత్వం పరమాత్మనఏవ భవతి - తస్మాన్ముఖ్యకోటిరిత్యర్థః - క్లిష్టనిర్వాహత్వాత్. యథాప్రాభాకరైర్గవాదిశబ్దానాం వ్యక్తి ర్ముఖ్యకోటిరితి మతమ్ - తద్వత్. † తృతీయాయాః సహయోగాద్యర్థాన్తరపరత్వే పరమాత్మన్యేవ కర్తృత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ (నచసహయోగేతి) * † కర్తృకరణయో స్తృతీయేత్యాదిభిః పదాన్తరయోగ మనపేక్ష్య విహితా విభక్తిః కారకవిభక్తిః. పదాన్తరసాహచర్యే విహి

భక్తౌ సమ్భవన్త్యా ముపపదవిభక్తే † రన్యాయ్యత్వాత్. † నచ కరణే తృతీయా - బ్రహ్మకర్తృకయోః ప్రవేశవ్యాకరణయో ర్జీవస్య సాధకతమత్వాభావాత్. నచ జీవస్య కర్తృత్వం ప్రవేశమాత్రే పర్యవస్యతి - నామరూపవ్యాకరణంతు బ్రహ్మణఏవేతి శక్యం వక్తుమ్ - క్త్వాప్రత్యయేన సమానకర్తృకత్వప్రతీతేః. † జీవస్య స్వాంశత్వేన స్వరూపత్వేపి పరస్వరూపవ్యావృత్త్యర్థః * ౧ అనేన జీవేనేతి పరాక్త్వేన పరామర్శః. అతో హిరణ్యగర్భకర్తృకేయం నామరూపవ్యాక్రియా. † అతఏవచ స్మృతిషు చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాకరణం సఙ్కీర్త్యతే * ౨ నామరూపంచ భూతానాం కృత్యానాంచ ప్రపఞ్చనమ్ । వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార స ఇత్యాది.

౧౮. † ఏవంప్రాప్తేఽభిధీయతే - సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్త్వితి తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిః నామరూపవ్యాకరణమ్. తత్త్రివృత్కుర్వతః పరస్యైవ బ్రహ్మణః - తస్యైవ నామరూపవ్యాకరణోపదేశాత్. † త్రివృత్కరణం కుర్వతఏవహి నామరూపవ్యాకరణ ముపదిశ్యతే - * ౧ సేయందేవతైక్షత హన్తాహ మిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపేవ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి సమానకర్తృకత్వప్రతీతేః. త్రివృత్కరణంతు చతుర్ముఖస్యాణ్డాన్తర్వర్తినో నసమ్భవతి - † త్రివృత్కృతైస్తేజోఽబన్నైర్హ్యణ్డ ముత్పద్యతే, చతుర్ముఖస్యచాణ్డే సమ్భవః స్మర్యతే ※ ౩ తస్మిన్నణ్డేఽభవద్బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహఇతి. అత స్త్రివృత్కరణం పరస్యైవ బ్రహ్మణః - తత్సమానకర్తృకం నామరూపవ్యాకరణంచ తస్యైవేతి విజ్ఞాయతే. కథంతర్హి * ౧ అనేన జీవేనేతి సంగచ్ఛతే. ఆత్మనా జీవేనేతి సామానాధికరణ్యాత్ జీవశరీరకం పరంబ్రహ్మైవ జీవశబ్దేనాభిధీయతే - యథా * ౪ తత్తేజ ఐక్షత - తదపోఽసృజత ※ ౪ తా ఆప ఐక్షన్త - తా అన్న మసృజన్తేతి తేజఃప్రభృతిశరీరకం పరమేవ బ్రహ్మాభిధీయతే. అతో జీవసమష్టిభూతహిరణ్యగర్భశరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మనామరూపవ్యాకరణమ్. ఏవంచ * ౧ ప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి ప్రవిశతి రుత్తమపురుషశ్చాక్లిష్టౌ ముఖ్యార్థావేవ భవతః. ప్రవేశవ్యాకరణయో స్సమానకర్తృకత్వమప్యుపపద్యతే. † చతుర్ముఖశరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మదేవాదివిచిత్రసృష్టిరితి చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాక్రియోపదేశోప్యుపపద్యతే. † అతః * ౧ సేయందేవతేత్యాదివాక్యస్యాయమర్థః - ఇమాః - తేజోఽబన్నరూపాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేన - జీవసమష్టివిశిష్టేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి - దేవాదివిచిత్రసృష్టిం తన్నామధేయానిచ కరవాణి - తదర్థ మన్యోన్యసంసర్గ మప్రాప్తానామేషాం తేజోఽబన్నానాం విశేషసృష్ట్యసమర్థానాం తతాస్సమర్థ్యాయైకైకాం త్రివృతం త్రివృతం కరవాణీతి. అతః పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్మేదం నామరూపవ్యాకరణమ్

† అథస్యాత్ నామరూపవ్యాకరణస్య త్రివృత్కరణే నైకకర్తృకత్వా త్పరమాత్మకర్తృకమితి నశక్యతే వక్తుమ్, త్రివృత్కరణస్యాపి జీవకర్తృకత్వసమ్భవాత్. అణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలంహి చతుర్ముఖసృష్టజీవేషు త్రివృత్కరణప్రకార

తా ఉపపదవిభక్తిః. † (అన్యాయ్యత్వాదితి) పదాన్తరపరామర్శసాపేక్షతయా విలమ్బితవృత్తిత్వా దన్యాయ్యత్వ మభిప్రేతమ్. † నను కరణే విహితా తృతీయా సోపపదవిభక్తిరిత్యత్రాహ (నచకరణఇతి) † తర్హి ద్వయోరపి కర్తృత్వాత్సమానకర్తృకత్వావగమా, ద్వస్తుతోఽన్యత్వాచ్చ తదవస్థపరమాత్మకర్తృత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (జీవస్యేతి) † హేత్వన్తరమాహ (అతఏవచేతి).

౧౮. † రాద్ధాన్తమాహ (ఏవంప్రాప్తఇతి) † త్రివృత్కరణం చతుర్ముఖకర్తృకంస్యాదిత్యత్రాహ (త్రివృత్కరణంత్వితి) † కుతఇత్యత్రాహ (త్రివృత్కృతైరితి) అణ్డసృష్ట్యర్థత్వాత్త్రివృత్కరణస్యేత్యర్థః. † తతఃకిమిత్యత్రాహ (చతుర్ముఖస్యేతి) † చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాకరణవచననిర్వాహమాహ (చతుర్ముఖేతి) † త్రివృత్కరణం నామ కిమ్ - తస్యాణ్డసృష్ట్యర్థత్వం కథమ్ - ※ అనేన జీవేనేతి వాక్యాత్ తేజోఽబన్నప్రతీతిఃకథమ్ - నామరూపవ్యాకరణంచ కిమిత్యత్రాహ (అతస్సేయమితి).

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) అణ్డసృష్టేః పశ్చాచ్చతుర్ముఖసృష్టేషు పురుషేషు త్రివృత్కరణోపదేశా, త్తత్సృష్టాగ్న్యాది

౧॥ ఛాం - ౬ - ౩ - ౨. ౨॥ వి - పు - ౧ - ౫ - ౬౩. ౩॥ ౪॥ ఛాం - ౬ - ౨ - ౩, ౪.

ఉపదిశ్యతే * ౧ యథా తు ఖలు సోమ్యేమా స్తిస్రో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృ త్త్రివృదేకైకాభవతి తన్మే విజానీహీతి * ౨ అన్న మశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్ఠో భాగ స్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమ స్తన్మాంసం యోఽణిష్ఠః తన్మన ఇత్యాదినా. తథా పూర్వస్మిన్నపివాక్యే * ౧ యదగ్నే రోహితం రూపం తేజస స్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యేత్యాదినా చతుర్ముఖసృష్టాగ్న్యాదిత్యచన్ద్రవిద్యుత్సు త్రివృత్కరణం ప్రదర్శ్యతే. నామరూపవ్యాకరణోత్తరకాలం చ త్రివృత్కరణం శ్రూయతే * ౩ సేయం దేవతేమా స్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరో త్తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి. తత్రాహ.

౧౮॥ సూ. మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ. ౨.

౨౧. యదుక్త మణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలం చతుర్ముఖసృష్టదేవతాదివిషయోఽయమ్ * ౩ తాసాం త్రివృతం త్రివృత మేకైకామకరోదితి త్రివృత్కరణోపదేశ ఇతి - తన్నోపపద్యతే - * ౨ † అన్న మశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యత్ర మాంసమనసోః పురీషా దణుత్వేనాణీయస్త్వేనచ వ్యపదిష్టయోః † కారణానువిధాయిత్వేనాప్యతైజసత్వప్రసఙ్గాత్. * ౨ ఆపః పీతా ఇత్య

త్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనా, న్నామరూపవ్యాకరణోత్తరకాలం త్రివృత్కరణశ్రవణాచ్చ, త్రివృత్కరణస్యాణ్డసృష్ట్యర్థత్వం నసమ్భవతి - అతస్త్రివృత్కరణం చతుర్ముఖకర్తృకమితి తదేకకర్తృకం నామరూపవ్యాకరణం చతుర్ముఖకర్తృకమిత్యర్థః.

౨౧. ౧౮॥ సూ. మాంసాదిభౌమంయథాశబ్దమితరయోశ్చ. † (అన్నమశితమిత్యాది) † (కారణానువిధాయిత్వేన) అత్రివృత్కృతానామపి పృథివ్యప్తేజసాం స్థూలత్వాణుత్వాణీయస్త్వా త్త్రివృత్కృతేష్వపి తత్తదూద్భూతాంశానాం స్వకారణానుగుణస్థూలత్వాణుత్వాణీయస్త్వంస్యాత్ తస్మాత్ * అన్నమశిత మిత్యాదివాక్యే త్రివృత్కరణం ప్రదర్శ్యతే చేత్ - స్థవిష్ఠం పురీషం పార్థివ మణు మాంస మాప్య మణీయో మనశ్చ తైజసం

౧౮॥ సూ. మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ. ౨.

(వే-సా.) “ ౨ అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే ” ఇత్యత్ర ప్రాగుక్తత్రివృత్కరణా దర్థాన్తరభూతః అణ్డాన్తర్వర్తిపురుష భుక్తాన్నాదీనాం పరిణామప్రకార ఉచ్యతే. అన్యథా మాంసమనసోః పురీషా దణీయ స్త్వేనాప్యత్వతైజసత్వ ప్రసక్తిః. తథాసతి “ ౨ అన్నమశితం త్రేధా ” ఇతి భూమేరేవ త్రిధాత్వోపక్రమః, “ ౨ అన్నమయం హి సోమ్య మనః ” ఇతిమనసో భౌమత్వఞ్చ విరుధ్యతే. తథేతరయో రప్తేజసో స్త్రైవిధ్యం విరుధ్యతే. తదిదమాహ మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ ఇతి. పురీషవన్మాంసమనసీ అపి భౌమే ఇత్యేవోచ్యతే. తథా మూత్రవల్లోహితప్రాణావప్యావప్యే తథా అస్థివన్మజ్జావాచౌ తైజసే. ౨.

“ ౨ అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే” ఇత్యాదినా చతుర్ముఖసృష్టవస్తుషు త్రివృత్కరణ ప్రకారోఽప్యుపదిశ్యతే-అత శ్చతుర్ముఖేన కేవలేన తచ్ఛక్యమిత్యాశఙ్క్యాహ.

(వే-దీ.) “౩ తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణి” ఇతి నిర్దిష్టం త్రివృత్కరణమ్ “ ౨ అన్నమశితం త్రేధావిధీయతే” ఇత్యాదినా నోపదిశ్యతే - “ ౧ తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతు స్తత్పురీషం యో మధ్యమ స్తన్మాంసం యోఽణిష్ఠ స్తన్మనః” ఇతి మాంసాద్యపిహి భౌమమేవోపదిశ్యతే - “ ౨ అన్నమశితం త్రేధేతి ప్రక్రమాత్, “ ౨ అన్నమయంహి సోమ్య మనః” ఇతివాక్యశేషాచ్చ. తేజోఽబన్నానాం త్రివృత్కరణ ప్రకారేహ్యుపదిశ్యమానే మాంసమనసోః పురీషా ద్భూమా దణీయ స్త్వేనాప్యత్వం తైజసత్వంచ ప్రసజ్యతే. తథేతరయో రప్తేజసోరపి యయోః “ ౨ ఆపః పీతాః” “ ౨ తేజోఽశితమ్” ఇతి త్రయాణాం త్రయాణాం భాగానాం యథాశబ్ద మాప్యత్వం తైజసత్వమేవోపదిశ్యతే - తత్రాపిహి “ ౨ ఆపః పీతాః” “ ౨ తేజోఽశితమ్” ఇత్యుపక్రమః, వాక్యశేషశ్చ “ ౨ ఆపోమయః ప్రాణః తేజోమయీ వాక్” ఇతి. ప్రాగుక్తత్రివృత్కరణప్రకారేహి మూత్రప్రాణయోః స్థవిష్ఠత్వాఽణీయస్త్వాభ్యాం భౌమత్వతైజసత్వప్రసక్తిః. తేజోఽశితమిత్యత్రాపి పూర్వయోర్భౌమత్వాప్యత్వప్రసక్తిః. అతోఽత్ర ప్రాగేవ త్రివృత్కృతస్యాన్నాదే స్స్వస్యైవ త్రేధా పరిణామ ఉపదిశ్యతే. ౨.

౧॥ ఛాం - ౬ - ౪ - ౭, ౧. ౨॥ ఛాం - ౬ - ౫ - ౧, ౨, ౪, ౩. ౩॥ ఛాం - ౬ - ౩ - ౩.

త్రాపి మూత్రప్రాణయోః స్థవిష్ఠాణీయసోః పార్థివత్వతైజసత్వప్రసఙ్గాచ్చ. నచైవమిష్యతే-మాంసాదిః భౌమమిష్యతే-పురీషవన్మాంసమనసీ అపి భౌమే-పార్థివే ఇష్యేతే-* ౧ అన్న మశితం త్రేధేతి ప్రక్రమాత్. యథాశబ్దమితరయోశ్చ ఇతరయోరపి - * ౧ ఆపః పీతాః * ౧ తేజోఽశిత మితి పర్యాయయో ర్యథాశబ్దం వికారా ఇష్యన్తే * ౧ ఆపః పీతా స్త్రేధా విధీయన్త ఇత్యపామేవ త్రేధా పరిణామః శబ్దాత్ప్రతీయతే, తథా * ౧ తేజోఽశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యపి తేజసఏవ త్రేధా పరిణామః శబ్దాత్ప్రతీయతే - అతః పురీషమాంసమనాంసి పృథివీవికారాః - మూత్ర లోహిత ప్రాణాః అబ్వికారాః - అస్థిమజ్జావాచ స్తేజోవికారా ఇతి ప్రతిపత్తవ్యమ్. * ౧ అన్నమయంహి సోమ్య మనః, ఆపోమయః ప్రాణ, స్తేజో మయీవాగితి వాక్యశేషావిరోధాచ్చ. అతః * ౨ తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకా మకరో దిత్యుక్తస్త్రివృత్కరణప్రకారః * ౧ అన్నమశిత మిత్యాదినా నప్రదర్శ్యతే - తథాసతి మనః ప్రాణవాచాం త్రయాణా మప్యణీయస్త్వేన తైజసత్వాత్ * ౧ అన్నమయంహి సోమ్య మన ఇత్యాది ర్విరుధ్యతే. ప్రాగేవ త్రివృత్కృతానాం పృథివ్యాదీనాం పురుషం ప్రాప్తానామ్ * ౧ అన్న మశిత మిత్యాదినైకైకస్య త్రేధా పరిణామ ఉచ్యతే, అణ్డసృష్టేః ప్రాగేవచ తేజోఽబన్నానాం త్రివృత్కరణేన భవితవ్యమ్. † అత్రివృత్కృతానాం తేషాం కార్యారమ్భాసామర్థ్యాత్. అన్యోన్యసంయుక్తానామేవహి కార్యారమ్భసామర్థ్యమ్. † తదేవచ త్రివృత్కరణమ్. † తథాచ స్మర్యతే * ౩ నానావీర్యాః పృథగ్భూతా స్తతస్తే సంహతిం వినా।నాశక్నువన్ ప్రజా స్స్రష్టు మసమాగమ్య కృత్స్నశః ॥ సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః । మహదాద్యా విశేషాన్తా హ్యణ్డ ముత్పాదయన్తి త ఇతి. † అతఏవచ * ౨ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకా మకరోదితి పాఠక్రమోఽర్థక్రమేణ బాధ్యతే.

స్యాత్. నతథోపపద్యతే - మాంసమనసోః పార్థివత్వాత్. పార్థివత్వంచ * అన్నమశిత మితిప్రక్రమా దవగతమిత్యర్థః. ఏవ మితరపర్యాయద్వయేపి. నచైవ మిష్యత ఇత్యనేన ప్రథమద్వితీయపర్యాయయో రనిష్టం దర్శితమ్ · తృతీయేతు నప్రసక్తమ్ - తత్రాయం భావః - ప్రతిపర్యాయం చరమోపాత్తేష్వనిష్టస్య ప్రసఞ్జనీయత్వాత్తృతీయపర్యాయే చరమే ప్రసఞ్జనీయస్యానిష్టత్వాభావా న్నతత్ప్రసఞ్జనీయమితి. తృతీయేప్యస్థిమజ్జాపార్థివాప్యత్వానిష్టతాపశ్చాద్వక్ష్యతే. † (మాంసాదిహీతి) మాంసమనసా రాప్యతైజసత్వే అనిష్టే. ద్వితీయే మూత్రం పార్థివమ్, లోహిత మాప్యమ్, ప్రాణస్తైజస, స్స్యాత్ - తత్ర మూత్రప్రాణయోః పార్థివతైజసత్వే అనిష్టే. * అన్నమశితమ్ * ఆపః పీతా ఇతిచ ప్రక్రమేణ మాంసమనసోః, పార్థివత్వ న్మూత్రప్రాణయో రాప్యత్వాత్, * అన్నమయంహి సోమ్య మనః, ఆపోమయః ప్రాణఇతి వాక్యశేషాచ్చ. తృతీయేప్యస్థ్నః పార్థివత్వమ్, మజ్జాయా ఆప్యత్వమ్, వాచస్తైజసత్వంచ స్యాత్ - తత్రాస్థిమజ్జయోః పార్థివాప్యత్వే అనిష్టే - * తేజోఽశితమితి ప్రక్రమాత్, * తేజోమయీ వాగితి వాక్యశేషాచ్చ. తస్మా న్నత్రివృత్కరణం ప్రదర్శ్యతే - అపిత్వన్నాదీనాం ప్రత్యేకం త్రేధా పరిణామ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. * † అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకా మకరోదితి పాఠక్రమాన్నామరూపవ్యాకరణస్య పశ్చాత్త్రివృత్కరణం ప్రతీయతఇత్యత్రాహ (అత్రివృత్కృతానామితి) † అన్యోన్యసంయుక్తానాం కార్యారమ్భసామర్థ్యంచేత్ - కథం త్రివృత్కరణాపేక్షేత్యత్రాహ (తదేవచేతి) అన్యోన్యసంయుక్తత్వమేవ త్రివృత్కృతత్వమిత్యర్థః. † ఏతద్విశదయతి (తథాచ స్మర్యతఇతి) † పాఠక్రమః కథమిత్యత్రాహ (అతఏవేతి) ఉత్పత్తౌ సాధనస్య పూర్వభావిత్వే, ఫలస్య పశ్చాద్భావిత్వే, సత్యపి సఙ్కల్పే ఫలమేవ పూర్వభావి - స్వర్గకామో యజేతేత్యాదిషు తథా దర్శనాత్. అస్మిన్ప్రకరణేపి * బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి సాధ్యస్య బహుభవనస్య పూర్వభావిత్వంచ దృష్టమ్. ఉపబృంహణేన తద్విశదీకృతమ్. తస్మాత్ * నామరూపే వ్యాకరవాణి త్రివృతం త్రివృత మేకైకాం కరవాణీతి సఙ్కల్పవాక్యే త్రివృత్కరణఫలస్య నామరూపవ్యాకరణస్య పూర్వప్రతిపత్తౌ త్రివృత్కరణస్య పూర్వభావిత్వం సిద్ధమ్. * అగ్నిహోత్రం జుహోతి * యవాగూం పచతీత్యాదిష్వర్థక్రమేణ పాఠక్రమబాధదర్శనాత్, సఙ్కల్పవాక్యస్వాభావ్యాత్, ప్రాకరణికసఙ్కల్పవాక్యాన్తరే పశ్చాద్భావినః ఫలస్య పూర్వభావదర్శనా దుపబృంహణవచనస్వారస్యాచ్చ * నామరూపే వ్యాకరోత్ * త్రివృతం త్రివృతమేకైకా మకరోదితి పాఠక్రమోఽర్థక్రమేణ బాధ్యత ఇత్యర్థః.

౧॥ ఛాం - ౬ - ౫ - ౧, ౨, ౩, ౪. ౨॥ ఛాం - ౬ - ౩ - ౩. ౩॥ వి - పు - ౧ - ౨ - ౫౨, ౫౩.

† అణ్డాన్తర్వర్తిష్వగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనం శ్వేతకేతో శ్శుశ్రూషోరణ్డాన్తర్వర్తిత్వేన. † తస్య బహిష్ఠవస్తుషు త్రివృత్కరణ ప్రదర్శనాయోగాత్త్రివృత్కృతానాం కార్యేషు అగ్న్యాదిత్యాదిషు క్రియతే.

† స్యాదేతత్ *౧ అన్న మశితమ్ *౧ ఆపః పీతాః *౧ తేజోఽశితమితి త్రివృత్కృతానా మన్నాదీనామేకైకస్య తేజోఽబన్నాత్మకత్వేన త్రిరూపస్య కథ మన్న మాప స్తేజ ఇత్యేకైకరూపేణ వ్యపదేశ ఉపపద్యత ఇతి. తత్రాహ

౧౯॥ సూ. వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః. ౩.

౨౨. వైశేష్యమ్ - విశేషభావః. త్రివృత్కరణేన త్రిరూపేష్వేకైకస్మి న్నన్నాద్యాధిక్యాత్తత్ర తత్రాన్నాదివాదః. ద్విరుక్తి రధ్యాయసమాప్తిం ద్యోతయతి. ౧॥ ఛాం-౬-౫-౧, ౨, ౩.

సంజ్ఞామూర్తిక్ల్ప్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

---

† తర్హ్యగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనం కిమర్థ మిత్యత్రాహ (అణ్డాన్తర్వర్తిష్వితి) అగ్న్యాదిత్యాదిష్వితి ద్వేః శ్రూయతే - తథాపాః శ్చేత్ - అయ మర్థః - అగ్న్యాదిత్యాదిషు త్రివృత్కృతభూతకార్యేషు సత్సు త్రివృత్కృతభూతకార్యత్వాదేవ తేష్వగ్న్యాదిషు త్రివృత్కరణప్రదర్శనం క్రియత ఇతి. యద్వా - అణ్డాన్తర్వర్తిత్వేనేత్యన్తమేకం వాక్యమ్. † కథమస్య హేతుత్వమిత్యత్రాహ (తస్యేతి) క్రియతే - త్రివృత్కరణప్రదర్శనమితి శేషః.

† అనన్తరసూత్రం శఙ్కయా మవతారయతి (స్యాదేతదితి)

౨౨. ౧౯॥ సూ. వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః. విశేషశబ్దో వికారశబ్దవ ద్ధర్మిపరో ధర్మపరశ్చ. అత్ర తు ధర్మిపరః, విశేషభావో వైశేష్యమ్ - ఆధిక్యరూపమ్.

౧౯॥ సూ. వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః. ౩.

పూర్వమేవ త్రివృత్కృతం చేత్, త్ర్యాత్మకం వస్తు కథ మన్న మాపస్తేజ ఇత్యుచ్యతే ఇత్యత్రాహ.

(వే-సా.) అన్నాదిభూయస్త్వేన వైశేష్య దన్నాదివాదః. ౩.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తసారే.

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

ప్రాగేవ త్రివృత్కృతం చేత్ - కథం కేవలాన్నాదిశబ్దైరుచ్యత ఇత్యత్రాహ.

(వే-దీ.) వైశేష్యమ్ - విశేషభావః. త్రివృత్కృతేష్వేకైకస్మిన్ తత్ర తత్రాన్నాద్యాధిక్యరూపవిశేషభావాదన్నాదివాదః. ద్విరుక్తి రధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతనార్థా. ౩.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే.

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

పరేతు - జీవస్యానుప్రవేశకర్తృత్వమ్ - నామరూపవ్యాకరణకర్తాతు పరమేశ్వర ఇత్యాహుః. తన్మతే శ్రుతివిరోధః - * తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదితి నామరూపవ్యాకరణసమభివ్యాహృతానుప్రవేశస్య పరమాత్మకర్తృకత్వావగమాత్. సమానకర్తృకత్వంచ నఘటతే. జీవస్యాపీశ్వరా ద్వస్తుతోఽనన్యత్వేన యుక్తం సమానకర్తృకత్వమితిచేన్న - జీవేశ్వరయో రుభయో ర్బ్రహ్మణి కల్పితత్వాత్ కులాలకువిన్దకర్తృకయో ర్ఘటపటయోరివ తదనుపపత్తేః. అధిష్ఠానైక్యాత్ తదుపపత్తిరితి చేన్న - స్వాప్నకులాలకువిన్దయోః సన్మాత్రకల్పితత్వేపి తన్నిమిత్తఘటపటయోరేకకర్తృకత్వాభావాత్. కించ - కర్తృత్వ ముపాధిగతమ్ - తద్విశిష్టగతమ్ - తదుపలక్షితవస్తుగతంవా. ఆద్యే కర్త్రైక్యాసిద్ధిః - జీవేశ్వరావచ్ఛేదకానా ముపాధీనాం భిన్నత్వాత్. ద్వితీయేపి నకర్త్రైక్యమ్ - విశిష్టరూపభేదాత్. యథా కులాలకువిన్దకర్తృకయో ర్ఘటపటయోః. తృతీయేతు - సన్మాత్రవస్తుని స్వతః కర్తృత్వాభావాదేవ నకర్త్రైక్యమ్. శరీరభేదేన కృతానాం సౌభరివ్యాపారాణామివైకకర్తృకతోపపత్తిరితిచేన్న - తచ్ఛరీరవ్యాపారమూలభూతప్రయత్నస్యేవ జీవేశ్వరవ్యాపారభూతానుప్రవేశవ్యాకరణమూలప్రయత్నస్య తత్తచ్ఛరీరనైకాగ్రగతత్వానుపపత్తేః. నను - ఛాయయా ఆదర్శ మనుప్రవిశ్య తిలకం రచయామీతివత్ సమానకర్తృకతోపపత్తిరితిచేన్న - సత్యానృతయో ర్బిమ్బప్రతిబిమ్బయో రేకకర్తృత్వాభావేన దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వాత్, ఛాయయా ఆదర్శే భాసమానతాతిరేకేణానుప్రవేశాభావాచ్చ. నహి మూర్తద్రవ్యప్రతిఘాతినో దర్పణస్యానుప్రవేశయోగ్యత్వమ్. తృతీయసూత్రేణానుపపత్తివిశేషపరిహారాయ త్రివృద్భవనాన్తరోపన్యాసపరం ద్వితీయసూత్రమిత్యప్యయుక్తమ్ - మన్దప్రయోజనత్వాత్, ప్రయోజనవత్తరనిర్వాహస్య దర్శితత్వాచ్చ. మనస ఆహఙ్కారికత్వనిత్యత్వయోః సాఙ్ఖ్యవైశేషికాభిమతయోః వ్యుదాసేనాన్నమయత్వసమర్థనార్థం ద్వితీయం సూత్రమితిచేన్న - ఆహఙ్కారికత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాత్, సర్వేన్ద్రియాణాం భూతాదిశబ్దోపలక్షితే అహఙ్కారే ప్రళయశ్రవణాత్, మనసో వాచశ్చ పృథివీతేజఃకార్యత్వే భూతప్రళయోత్తరకాల మవస్థానానుపపత్తేః, పాశ్చాత్త్యప్రళయశ్రవణాయోగాచ్చ.

అపరేషామపి పక్షేఽనుప్రవేశస్య జీవకర్తృకత్వం వక్తు మయుక్తమ్ - నామరూపవ్యాకరణసమభివ్యాహృతానుప్రవేశస్య పరమాత్మకర్తృకత్వశ్రవణాత్. జీవస్యేశ్వరా దభిన్నత్వాత్తత్కర్తృకత్వేప్యనుప్రవేశస్య పరమాత్మకర్తృకతోపపత్తిరితిచేత్ - తర్హి నామరూపవ్యాకరణస్యాపి జీవకర్తృకతయా పరమాత్మకర్తృకత్వం స్యాత్. సమస్తనామరూపవ్యాకరణం జీవస్యాశక్యమితిచేత్ - సర్వానుప్రవేశశ్చాశక్యః. నన్వ చిన్మాత్రేఽనుప్రవేశ ఉపపద్యతే - * తిస్రో దేవతా అనుప్రవిశ్యేతిహి శ్రూయత ఇతిచేన్న - సమానప్రకరణే * విజ్ఞానం చావిజ్ఞానంచ సత్యం చానృతంచేతి జీవేప్యనుప్రవేశశ్రవణాత్.

అన్యేషాం మతేపి సమానకర్తృకత్వమనుపపన్నమ్ - జీవేశ్వరయోర్బ్రహ్మాంశత్వావగమాత్తదంశభూతయోశ్చ తయోర్ద్వయో ర్జీవయోరివైకకర్తృత్వానుపపత్తేః. అంశిన ఏకత్వాత్ కర్త్రైక్యమితిచేన్న - రాజచారయోరపి బ్రహ్మాంశత్వేనైకకర్తృత్వప్రసఙ్గాత్. అస్త్వితిచేత్ అసమానకర్తృకవ్యాపారాభావాత్ * సమానకర్తృకయోరిత్యనుశాసనవైయర్థ్యంస్యాత్. ఉపరితనసూత్రద్వయస్యాధికరణాన్తరత్వ మప్యయుక్తమ్ - సూత్రాణామవ్యవహితత్వేసతి ఫలఫలిభావేనాన్వితార్థప్రతిపాదకత్వాత్.

సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన

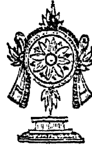
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన

శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సముదితాధికరణసంఖ్యా - ౬౮. సముదితసూత్రసంఖ్యా - ౨౮౭.

తథా, సప్త, ఽణవశ్చైవ, నవాయు, రణురిత్యపి । జ్యోతిస్, తఇన్ద్రియాణ్యత్ర, స్సంజ్ఞామూర్త్యష్టచాన్తిమే ॥

నారాయణ పరం బ్రహ్మ.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే—ప్రథమః పాదః.

తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్. ౧.

౧. † అతిక్రాన్తాధ్యాయద్వయేన నిఖిలజగదేకకారణం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమపరిమితోదారగుణసాగరం సకలే

౧॥ సూ. తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సమ్పరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్. † ఉత్తరదిక్సఙ్గత్యర్థం పూర్వద్వికార్థమాహ (అతిక్రాన్తేత్యాదినా) ఇత్యయమర్థ ఇత్యస్మాత్పూర్వం ప్రథమాధ్యాయార్థస్సంక్షిప్తః. నిఖిలేత్యాదివిశేషణానాం పూర్వవదర్థః. † ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథ

౧॥ సూ. తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతిసమ్పరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్. ౧.

(వే-సా.) జీవో దేహాద్దేహాన్తరప్రాప్తౌ భూతసూక్ష్మైస్సంపరిష్వక్తో యాతీతి పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామవగమ్యతే. “౧ వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి” ఇతి ప్రశ్నః; “౨ ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి” ఇతి ప్రతివచనమ్; ఉత్తరైస్సూత్రైరర్థోఽభివ్యజ్యతే; నచాయమర్థః - జీవో బ్రాహ్మణాదిదేహస్థః స్వావాదానాదికర్మకృత్ తత్తత్ఫలభోగాయాస్మాద్దేహాదుత్థాయ గచ్ఛన్, ఏతద్దేహస్థాభిః భూతాన్తరసంసృష్టాభిః సూక్ష్మాకారాభిరద్భిః సంపరిష్వక్తోఽగ్నిత్వేన నిరూపితం ద్యులోకం ప్రాప్య: తాభిరేవామృతమయదేహాకారపరిణతాభిరద్భిః పరిష్వక్తో దేవానాం శేషత్వముపగమ్య, తైస్సహ తత్ర భోగమనుభూయ, కర్మావసానే భుక్తశిష్టబ్రాహ్మణాదియోనిప్రాపకకర్మణా సహ పునరపీమం కర్మలోకమాగమ్య, కర్మకర్తుం తాభిః పరిష్వక్తోఽగ్నిత్వరూపితం పర్జన్యం ప్రాప్య, వర్షధారాభిస్సహాగ్నిత్వనిరూపితాం పృథివీముపగమ్య, వ్రీహ్యాదిసస్యేన సంయుజ్య, అన్నాకారపరిణతేన తేన సహాగ్నిత్వనిరూపితం పురుషం ప్రాప్య, తత్ర శుక్లాకారపరిణతాభిస్తాభిరద్భిః పరిష్వక్తోఽగ్నిత్వనిరూపితాం యోషితం ప్రాప్య, తత్ర గర్భాకారపరిణతాభిస్తాభిరద్భిః పురుషశబ్దాభిలపనీయాభిః పరిష్వక్తః కర్మానురూపం బ్రాహ్మణాదిరూపేణ జాయత ఇతి. ౧.

(వే-దీ.) దేహీ దేహాన్తరగమనే దేహకారణభూతైర్భూతసూక్ష్మైస్సంయుక్తో గచ్ఛతి - నేతి సంశయః. న సంయుక్తో గచ్ఛతీతి పూర్వః పక్షః - దేహారమ్భకాణాం తత్ర తత్ర భూతసూక్ష్మాణాం సులభత్వాత్. రాద్ధాన్తస్తు - పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం “౧ వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి” “౨ ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి” ఇతి ప్రశ్నప్రతివచనే ఆమ్నాయేతే. దేహారమ్భికా ఆపస్త్రివృత్కరణేన భూతాన్తరసంసృష్టాః ద్యులోకపర్జన్యపృథివీపురుషరూపాగ్నిషు జీవేన సహ ప్రవిష్టాః పఞ్చమ్యామాహుతౌ యోషిదగ్నిప్రవేశవేళాయాం పురుషశబ్దాభిలపనీయా భవన్తీతి ప్రతీయతే పురుషాకారతాం భజన్త ఇత్యర్థః. అతో భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్త ఏవ గచ్ఛతీతి సూత్రార్థస్తు - తదన్తరప్రతిపత్తౌ సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిరిత్యత్ర మూర్తిశబ్దేన దేహః ప్రస్తుతస్తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే. దేహాన్తరప్రతిపత్తౌ. రంహతి సమ్పరిష్వక్తః జీవో భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తో గచ్ఛతి. కుతః? ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్ - పఞ్చాగ్నివిద్యాన్తర్గతప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం తథాఽవగమ్యత ఇత్యర్థః. ౧.

౧॥ ఛాం - ౫ - ౩ - ౩. ౨॥ ఛాం - ౫ - ౯ - ౧.

తరవిలక్షణం పరంబ్రహ్మ ముముక్షుభి రుపాస్యతయా వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీత్యయమర్థః † స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహార పరపక్షప్రతిక్షేప వేదాన్తవాక్యపరస్పరవిరోధపరిహారరూపకార్యస్వరూపసంశోధనై స్తద్ధర్షణత్వహేతుభిస్సహ స్థాపితః - † అతోఽధ్యాయద్వయేన బ్రహ్మస్వరూపం ప్రతిపాదితమ్. † ఉత్తరేణేదానీం తత్ప్రాప్త్యుపాయైస్సహ ప్రాప్తిప్రకారశ్చిన్తయితు మిష్యతే. † తత్ర తృతీయాధ్యాయే ఉపాయభూతోపాసనవిషయా చిన్తా వర్తతే. † ఉపాసనారమ్భాభ్యర్హితోపాయశ్చ ప్రాప్యవస్తువ్యతిరిక్తవైతృష్ణ్యం ప్రాప్యతృష్ణాచేతి తత్సిద్ధ్యర్థం జీవస్య లోకాన్తరేషు సఞ్చరతో జాగ్రత స్స్వపత స్సుషుప్తస్య మూర్ఛతశ్చ దోషాః, పరస్యచ బ్రహ్మణ స్తద్రహితతా కల్యాణగుణాకరత్వం చ ప్రథమద్వితీయయోః పాదయోః ప్రతిపాద్యతే. † తత్ర దేహాద్దేహాన్తరం గచ్ఛన్నయం జీవో దేహాన్తరారమ్భహేతుభిర్భూతసూక్ష్మైః సమ్పరిష్వక్తఏవ గచ్ఛతి - ఉత నేతి చిన్తాయాం యత్ర యత్ర జీవో యాతి - తత్ర తత్ర భూతసూక్ష్మాణాం సులభత్వా దసమ్పరిష్వక్తో యాతీతి ప్రాప్తమ్. పశ్చాదపి పూర్వపక్షబీజాన్యుపన్యస్య నిరసిష్యతి.

† తత్ర సిద్ధాన్త మాహ తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సమ్పరిష్వక్త ఇతి. † సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిరితి మూర్తిశబ్దేన దేహః ప్రస్తుతః - స తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే. తదన్తరప్రతిపత్తౌ - దేహాన్తరగమనే భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తో జీవో రంహతి - గచ్ఛతీత్యర్థః. కుతః. ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్ - † ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామ్. † పఞ్చాగ్నివిద్యాయామేవం ప్రశ్నప్రతివచనే ఆమ్నాయేతే - శ్వేతకేతుం కిలారుణేయం పాఞ్చాలః ప్రవాహణః కర్మిణాం గన్తవ్యదేశమ్, పునరావృత్తిప్రకారమ్, † దేవయానపితృయాణపథవ్యావర్తనే, అముష్యలోకస్యాప్రాప్తారం, చ వేత్థేతి పృష్ట్వేదమపి పప్రచ్ఛ ※౧ వేత్థ యథా పఞ్చమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి. తత ఇమం పశ్చిమం ప్రశ్నం ప్రతి బ్రువంశ్చ ద్యులోక మగ్నిత్వేన రూపయిత్వా ※ ౨ తస్మి న్నేతస్మి న్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతి తస్యా ఆహుతే స్సోమో రాజా † సమ్భవతీత్యాదినా - దేవాఖ్యాః జీవస్య ప్రాణాః అగ్నిత్వేన రూపితే ద్యులోకే శ్రద్ధాఖ్యం వస్తు ప్రక్షి

మద్వితీయపాదార్థం సంక్షిపతి (స్మృతిన్యాయేతి). † తత్ర వేదాన్తేత్యాదినా తృతీయతురీయపాదార్థస్సంక్షిప్తః. ఏవం కించిద్విస్తరేణాధ్యాయద్వయార్థ ఉక్తః. ప్రథమద్వికస్య సఙ్గ్రహేణానుగత మర్థ మాహ (అతఇతి) † ఉత్తరద్వికార్థం సంక్షిపతి (ఉత్తరేణేతి) ఇదానీమ్ - విషయే సిద్ధఇత్యర్థః. ప్రథమద్వికే సిద్ధవస్తురూపవిషయచిన్తా కృతా - ద్వితీయేతు సాధ్యరూపవిషయి చిన్తా క్రియతఇత్యర్థః. † తృతీయచతుర్థయోస్సాధనఫలవిషయతయా క్రమ మభిప్రయఙ్తృతీయాధ్యాయార్థమాహ (తత్రేతి) † ప్రథమద్వితీయపాదయోర్నహ్యుపాసనం చిన్త్యతఇత్యత్రాహ (ఉపాసనారమ్భేతి) అభ్యర్హితమ్ - అన్తరఙ్గమ్. పరమాత్మని యో రక్తో విరక్తోఽపరమాత్మనీత్యస్యార్థోఽభిప్రేతః. లోకాన్తరేషు సంచరతో దోషాశ్చిన్త్యన్తే- తత్ర జాగరాద్యవస్థస్య దోషాః ఫలితాః. † ప్రథమాధికరణస్య సంశయమాహ (తత్రేతి) కిం దేహాన్తరం గచ్ఛ న్జీవో భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తో రంహతి - ఉతాసమ్పరిష్వక్తఇతి. ※ వేత్థ యథాపఞ్చమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి ※ ఇతితు పఞ్చమ్యా మాహుతా వాపః పురుషవచసఇతి ప్రశ్నప్రతివచనే కిం సమ్పరిష్వక్తస్య రంహణం గమయతః - నేతి. కిం శ్రద్ధాదిశబ్దై ర్యథాప్రసిద్ధిస్వార్థా ఉచ్యన్తే - ఉత భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తో జీవఇతి. పితృయాణేన పథా నివర్తనే ※ ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవ పరత్వం కిమ్ ※ తస్యా ఆహుతే స్సోమోరాజా సమ్భవతీతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవపరతా మవగమయతి - నేతి. ※ తందేవా భక్షయన్తీతి ప్రతిపన్నం భక్షణం ※ ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవపరత్వవిరోధి - ఉతావిరోధీతి. యదావిరోధి - తదానీం ※ ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య జీవవిషయత్వాభావేన తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య జీవవిషయత్వాభావేన ※ శ్రద్ధాదిశబ్దానామపి ప్రసిద్ధార్థపరతయా ప్రశ్నప్రతివచనయోః పరిష్వఙ్గావగమకత్వాభావాదసమ్పరిష్వక్తో రంహతీతి పూర్వః పక్షః. యదా భక్షణం జీవపరత్వావిరోధి - తదా తత్పూర్వవాక్యస్థసోమశబ్దస్య జీవపరతయా శ్రద్ధాహుత్యనన్తరవాక్యస్థసోమశబ్దస్యాప్యబాదిద్రవ్యసంసృష్ట జీవపరత్వేన ప్రశ్నప్రతివచనయో ర్జీవస్య భూతసూక్ష్మపరిష్వఙ్గావగమకత్వాత్ సమ్పరిష్వక్తో రంహతీతి సిద్ధాన్తః.

† (తత్రసిద్ధాన్తమిత్యాది) † తచ్ఛబ్దార్థం వ్యాచష్టే (సంజ్ఞేత్యాదినా) † (ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామితి) † నహి ప్రశ్నానన్తరం భూతసూక్ష్మపరిష్వఙ్గపరం ప్రతివచనం దృశ్యతఇతి శఙ్కాయా మర్థాన్తరవ్యవధానశఙ్కానివృత్త్యర్థం అనేకప్రశ్నతత్ప్రతివచనక్రమరూపతాం ప్రకరణస్యదర్శయతి † (పఞ్చాగ్నీత్యాదినా) † (దేవయానపితృయాణ పథవ్యావర్తనేఇతి) † వ్యావర్తకాకారావిత్యర్థః. † (సమ్భవతీత్యాదినేతి) అస్య ఉక్త్వా

౧॥ ఛాం - ౫ - ౩ - ౩. ౨॥ ఛాం - ౫ - ౪ - ౨.

పన్తి - సాచ శ్రద్ధా సోమరాజాఖ్యామృతమయదేహరూపేణ పరిణమతే - తం చామృతమయం దేహం త ఏవ ప్రాణాః పర్జన్యేఽగ్నిత్వేన రూపితే ప్రక్షిపన్తి - సచ దేహ స్తత్ర ప్రక్షిప్తో వర్షం భవతి - తచ్చ వర్షం తఏవ ప్రాణాః పృథివ్యా మగ్నిత్వరూపితాయాం ప్రక్షిపన్తి - తచ్చ తత్ర ప్రక్షిప్త మన్నం భవతి - తచ్చాన్నం తఏవ పురుషేఽగ్నిత్వరూపితే ప్రక్షిపన్తి - తత్ర తచ్చరేతో భవతి - తచ్చ తఏవ యోషాయా మగ్నిత్వరూపితాయాం ప్రక్షిపన్తి - తచ్చ తత్ర ప్రక్షిప్తం గర్భో భవతీత్యుక్త్వా ఆహ * ౧ ఇతితు పఞ్చమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి. † ఏవం పఞ్చమ్యా మాహుతౌ హుతాయా మాపః పురుషశబ్దాభిలప్యా భవన్తీత్యర్థః. † ఏవముక్తే పూర్వాస్వప్యాహుతిష్వనువర్తమానానా మేవాపాం సూక్ష్మరూపాణా మిదానీం పురుషాకారత్వం భవతీత్యుక్తం భవతి. † అత ఏవం ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం దేహహేతుభూతై ర్భూతసూక్ష్మై స్సహ తత్ర తత్ర యాతీతి గమ్యతే. ౧॥ ఛాం - ౫ - ౯ - ౧.

† నను ※ ౧ ఆపః పురుషవచస ఇత్యుక్తే అపాం పురుషాకారపరిణామప్రతీతే ర్గచ్ఛతా జీవేన తాసామేవ పరిష్వఙ్గః ప్రతీయతే - అతః కథం సర్వేషాం భూతసూక్ష్మాణాం పరిష్వఙ్గ ఇతి. తత్రాహ

౨॥ సూ. త్ర్యాత్మకత్వాత్తుభూయస్త్వాత్. ౨.

౨. తుశబ్ద శ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. దేహారమ్భకాణా మపాం కేవలానాం న దేహారమ్భసమ్భవః - దేహోద్యారమ్భ

హేత్వన్తరత్రాన్వయః. శ్రద్ధాశబ్దేన భూతసూక్ష్మావస్థావిశేష ఉచ్యతే. సోమరాజశబ్దవ్యాఖ్యాన మమృతమయదేహశబ్దః. ప్రాణాః - ముఖ్యప్రాణా ఇన్ద్రియాణిచ. యద్వా - ప్రాణశబ్దో ముఖ్యప్రాణమాత్రపరః - గమనస్య ప్రాణాధీనత్వాత్. ప్రాణాధీనః ప్రక్షేపో హోమత్వేనోపచరిత ఇత్యభిప్రాయేణ ప్రక్షిపన్తీత్యుక్తమ్. ఇతి త్విత్యాదిశ్రుతివాక్యమ్. † తస్యార్థ మాహ (ఏవమితి) * పురుషవచస ఇతి బహువ్రీహిసమాసేన సమ్బన్ధమాత్రం ప్రతీతమ్. తత్ర పురుషశబ్దః స్వరూపపరః - వచశ్శబ్దో వాచకపరః - అత స్సమాసప్రతిపన్న స్సమ్బన్ధో వాచ్యవాచకభావాఖ్యవిశేషరూపఇతి దర్శయితుం పురుషశబ్దాభిలప్యా ఇత్యుక్తమ్. † అనేన కథం రంహతో జీవస్య భూతసూక్ష్మపరిష్వఙ్గావగమ ఇత్యత్రాహ (ఏవముక్తేఇతి) ప్రశ్నప్రతివచనవాక్యయో రుభయోరపి ※ పఞ్చమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసఇత్యుక్తే హోతేన్యదవ్యాకాఙ్క్షాయాం స్వవాక్యస్థతయా సన్నిహితా ఆపఏవ హోమ్యత్వేన స్వరసతః ప్రతీతాః - వాక్యాన్తరస్థా శ్రద్ధాసోమరాజరూపేణ పరిణామస్యాయోగ్యా - అత స్సాస్వప్యపామేవ జ్ఞాపికా - ఏవం ప్రశ్నప్రతివచనవాక్యస్వారస్యాత్, ప్రసిద్ధశ్రద్ధాయా అయోగ్యత్వాచ్చ పఞ్చస్వాహుతిష్వపాం హోమ్యత్వేనానువృత్తిరస్తీతి తాసామేవ పురుషవచస్త్వమిత్యర్థః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (అతఇతి)——అస్మిన్నస్తు-పఞ్చాగ్నివిద్యాపితృయాణవిషయప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామితి వ్యాఖ్యాతమ్ పితృయాణవిషయవాక్యంతు * అశ్రుతత్వాదితిచేత్ నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతే రిత్యత్రోదాహరణీయత్వా దాద్యం సూత్రం పఞ్చాగ్నివిద్యాప్రతివచనవిషయమేవేతి భాష్యకారాభిప్రాయః.

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ననాస్వపఇతి)

౨॥ సూ. త్ర్యాత్మకత్వాత్తుభూయస్త్వాత్. ప్రథమస్య పఞ్చమ్యన్తపదస్య సమ్పరిష్వక్తో రంహతీత్యన్వయో దర్శితః శఙ్కాగ్రన్థ

---

౨. సూ. త్ర్యాత్మకత్వాత్తుభూయస్త్వాత్. ౨.

(వే-సా.) సర్వస్య త్రివృత్కరణేన త్ర్యాత్మకత్వాత్ భూతాన్తరసంసృష్టా ఏవాపో భూయస్త్వేనాప్ఛబ్దేనోచ్యన్తే. ౨.

(వే దీ.) కథ మవిశేషేణాప్ఛబ్దేన సర్వేషా మభిధాన మిత్యాశఙ్క్యాహ. తు శబ్దశ్శఙ్కానివృత్త్యర్థః. అపాం త్రివృత్కరణేన త్ర్యాత్మకత్వా దాపఇతి భూతాన్తర సంసృష్టా ఆపోఽభిధీయన్తే. అపాం భూయస్త్వాత్ - ఆధిక్యా దప్ఛబ్దేనాభిధానమ్. ౨.

యహి * ౧ తాసాం త్రివృతం త్రివృత మేకైకామితి త్రివృత్కరణం † కేవలానా మపాం శ్రవణంతు తాసాం భూయస్త్వాత్. దేహేచ లోహితాదిభూయస్త్వేనారమ్భకేష్వపాం భూయస్త్వం గమ్యతే. ౧॥ ఛాం - ౬ - ౩ - ౩.

౩॥ సూ. ప్రాణగతేశ్చ. ౩.

౩. † ఇతశ్చ భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తస్య గమనమితి గమ్యతే-ఉత్క్రామతి జీవే ప్రాణానాం తదనుగతి శ్శ్రూయతే * ౨ త ముత్క్రామన్తం ప్రాణోనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతి, - స్మర్యతేచ * ౩ మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతి । శరీరం య దవాప్నోతి యచ్చాప్యుత్క్రామతీశ్వరః । గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయు ర్గన్ధానివాశయాదితి. † నచ నిరాశ్రయాణాం గతి రుపపద్యత ఇతి తదాశ్రయభూతానాం భూతసూక్ష్మాణామపి గతి రభ్యుపగన్తవ్యా. ౨॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨. ౩॥ గీ - ౧౫ - ౭.

౪॥ సూ. అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితిచేన్నభాక్తత్వాత్. ౪.

౪. * ౪ యత్రాస్య పురుషస్య మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి, వాతం ప్రాణ, శ్చక్షురాదిత్య, మిత్యాదినా ప్రాణానాం జీవమరణకాలే అగ్న్యాదిష్వప్యయశ్రవణా న్నతేషాం జీవేన సహ గమనమితి గతిశ్రుతి రన్యథా నేయేతిచేత్. న - భాక్తత్వాత్ - అగ్న్యాదిష్వప్యయశ్రవణస్య. కథం భాక్తత్వమ్. * ౪ ఓషధీ ర్లోమాని వనస్పతీన్ కేశా ఇత్యనపియద్భి ర్లోమాదిభి స్సహ శ్రవణాత్. అత శ్చక్షురాద్యప్యయశ్రుతి రధిష్ఠాతృదేవతాపక్రమణపరా. ౪॥ బృ - ౫ - ౨ - ౧౩.

పరిష్వఙ్గశబ్దేన. ద్వితీయపఞ్చమ్యన్తపదస్య ప్రతిజ్ఞావాక్యం సామర్థ్యా దధ్యాహృతమ్. † (కేవలానా మపాం శ్రవణం త్వితి) వైశేష్యాత్త్వితి సూత్రే త్రివృత్కృతేష్వప్యేకైకస్యాధిక్యాత్ తన్నిబన్ధన స్తద్వ్యవహార ఇత్యుక్తమ్ - అత్రతు తదాధిక్య మపా మస్తీతి దర్శయితుం సూత్రారమ్భః.

౩॥ సూ. ప్రాణగతేశ్చ. † అవాన్తరసాధ్యాన్వయవ్యావృత్త్యర్థ మాహ (ఇతశ్చభూతసూక్ష్మేతి) † ప్రాణానా మనుగతిస్స్యాత్ - తతః కిమిత్యత్రాహ (నచేతి).

౪॥ సూ. అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితిచేన్నభాక్తత్వాత్. యత్రేత్యాదిశ్రుతిః. అనపియద్భిః - ఓషధివనస్పతిషు చాప్యయరహితైః. తత్రహి కేశాదే రప్యయశ్రుతి స్తత్తద్దేవతాపక్రమణపరా - తద్వేద మిత్యర్థః. ఓషధీ ర్లోమాని - లోమాభిమానిదేవతా ఓషధ్యభిమానిదేవతా మప్యేతీతి లోమాభిమానిత్వం విహాయ కేవలమోషధ్యభిమానినీ భవతీత్యర్థః. * అగ్నిం వాగప్యేతీతి - వాగభిమానినీ వహ్న్యభిమానినీ మప్యేతి - వాగభిమానిత్వరూపం విహాయ కేవలాగ్ని ర్భవతీత్యర్థః.

౩॥ సూ. ప్రాణగతేశ్చ. ౩.

(వే-సా.) "౨ ప్రాణ మనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తి" ఇతిజీవేనసహేన్ద్రియగతే స్తదాశ్రయత్వేన దేహగమనం ప్రతీయతే.

(వే-దీ.) ఇతశ్చ భూతసూక్ష్మై స్సంయుక్తో యాతి. "౨ త ముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణ మనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తి" ఇతి ప్రాణానామ్ - ఇన్ద్రియాణాం జీవేనసహ గమన, శ్రుతేః ఇన్ద్రియాణాం దేహాశ్రయత్వేన దేహోఽపి భూతసూక్ష్మరూపేణ గచ్ఛతీతి గమ్యతే. స్మర్యతేచ "౩ మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతి" ఇత్యాదినా. ౩. ౧॥ ఛాం-౬-౩-౩. ౨॥ బృ-౬-౪-౨.

౪॥ సూ. అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితిచేన్నభాక్తత్వాత్. ౪.

(వే-సా.) "౪ అగ్నిం వాగప్యేతి" ఇతీన్ద్రియాణా మగ్న్యాది గతిశ్రుతే ర్నజీవేన గమన మితిచేత్. న, వాగాద్యభిమానిదేవతాసు భాక్తత్వాత్ వాగాదిశబ్దానామ్, "౪ ఓషధీ ర్లోమాని" ఇత్యనపియద్భి ర్లోమాదిభిస్సహపాఠాత్. ౪. ౩॥ గీ-౧౫-౭. ౪॥ బృ-౫-౨-౧౩.

(వే-దీ.) "౪ యత్రాస్య పురుషస్య మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాతం ప్రాణ శ్చక్షురాదిత్యమ్" ఇతి మరణవేళాయాం వాగాదీనా మగ్న్యాదిష్వప్యయశ్రుతే ర్జీవేనసహ గమనశ్రుతి రన్యథానేయేతిచేత్. తన్న, భాక్తత్వాత్ తత్ర వాగాదిశబ్దానామ్. వాగాద్యభిమానిదేవతాసుహి తత్ర వాగాదయ శ్శబ్దాః. "౪ ఓషధీ ర్లోమాని వనస్పతీన్కేశాః" ఇత్యనపియద్భి ర్లోమాదిభి స్సహ పాఠాత్. ౪.

౫॥ సూ. ప్రథమేశ్రవణాదితిచేన్నతాఏవహ్యుపపత్తేః. ౫.

౫. యదుక్తం మద్భిస్సూక్ష్మాభి ర్భూతాన్తరసంసృష్టాభిః పరిష్వక్తో జీవో గచ్ఛతీతి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యా మవగమ్యతఇతి - తన్నోపపద్యతే - ద్యులోకాగ్నివిషయే ప్రథమే హోమే అపాం హోమ్యత్వాశ్రవణాత్. * ౧ తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతీతి శ్రద్ధైవ హోమ్యత్వేన శ్రుతా. శ్రద్ధానామ జీవస్య మనోవృత్తివిశేషత్వేన ప్రసిద్ధా. అతో నాప స్తత్ర హోమ్యా ఇతిచేత్. న - యతః తాః - ఆపఏవ శ్రద్ధాశబ్దేన తత్రాభిధీయన్తే. కుతః. ప్రశ్నప్రతివచనోపపత్తేః. * ౨ † వేత్థ యథా పఞ్చమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనోపక్రమేహి శ్రద్ధాద్యులోకాగ్నౌ హోమ్యత్వేన శ్రుతా - తత్ర యది శ్రద్ధాశబ్దేనాపో నోచ్యేరన్ - తతోఽన్యథా ప్రశ్నోఽన్యథా ప్రతి వచన మిత్యసఙ్గతం స్యాత్. * ౩ ఇతితు పఞ్చమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచస ఇతి ప్రతివచన నిగమనంచ శ్రద్ధాయా అప్త్వమేవ సూచయతి - * ౨ వేత్థ యథేతిహి ప్రశ్నగతః ప్రకారః * ౩ ఇతితు పఞ్చమ్యా మితీతి శబ్దేన పరిహారే నిగమ్యతే. శ్రద్ధా సోమరాజవర్షాన్నరేతోగర్భరూపేణాపాం పరిణామ ముక్త్వైవ మాపః పురుషవచస ఇతి నిగమ్యతే. శ్రద్ధాశబ్దస్యచాప్సు వైదికప్రయోగో దృశ్యతే * ౪ అపః ప్రణయతి శ్రద్ధావా ఆప ఇతి. * ౧ శ్రద్ధాం జుహ్వతి తస్యా ఆహుతేః సోమో రాజా సమ్భవతీతి సోమాకారేణ పరిణామశ్చా † పామేవోపపద్యతే. అతో భూతాన్తరసంసృష్టాభి రద్భిస్సమ్పరిష్వక్తో జీవో రంహతీత్యుపపన్నమ్.

౬॥ సూ. అశ్రుతత్వాదితిచేన్నేష్టాదికారిణాంప్రతీతేః. ౬.

౬. యత్పునరుక్తం మద్భిస్సమ్పరిష్వక్తో జీవో యాతీత్యయ మర్థ ఏతస్మా ద్వాక్యా దవగమ్యత ఇతి - తన్నోపపద్యతే - † అస్మి న్వాక్యే జీవస్యాశ్రవణాత్. అత్రహి శ్రద్ధాదయ ఏవామ్బ్వవస్థావిశేషా హోమ్యత్వేన శ్రుతాః -

౫॥ సూ. ప్రథమేశ్రవణాదితిచేన్నతాఏవహ్యుపపత్తేః. † కథ మప్త్వం సూచయతీత్యత్రాహ (వేత్థేతి) ప్రశ్నగతప్రకారస్య ప్రతివచనాన్తే నిగమనా న్మధ్యేపి తత్ప్రకార ఏవోపపాదిత స్స్యాదిత్యర్థః. † (అపామేవోపపద్యతే) నతు మనోవృత్తివిశేషస్య - తస్య సోమాకారపరిణామం ప్రత్యుపాదానత్వాయోగాదిత్యభిప్రాయః.

౬॥ సూ. అశ్రుతత్వాదితిచేన్నేష్టాదికారిణాంప్రతీతేః. † (అస్మిన్నేవవాక్యే) మహావాక్యఇత్యర్థః. సోమరాజానః - దివ్యదేహాః. † కస్మి

౫॥ సూ. ప్రథమేఽశ్రవణాదితిచేన్నతాఏవహ్యుపపత్తేః. ౫. ౬॥ సూ. అశ్రుతత్వాదితిచేన్నేష్టాదికారిణాంప్రతీతేః. ౬.

(వే-సా.) ప్రథమే-ద్యులోకేఽపామశ్రవణాత్ నాపో గచ్ఛన్తి; “౧ ఏతస్మిన్నగ్నౌ దేవా శ్రద్ధాం జుహ్వతి” ఇతి శ్రద్ధైవ శ్రుతేతిచేత్. న, ఆపఏవ శ్రద్ధాశబ్దేనోచ్యన్తే ఇత్యప్సుసృష్టాసు తదుత్తరతోపపత్తే ర్గమ్యతే; “౪ శ్రద్ధావా ఆపః” ఇతి శ్రూయతే. ౫.

(వే-దీ.) ప్రథమే - ద్యులోకాగ్నిహోమే అపా మశ్రవణాత్ ఆపోభూతాన్తరసంసృష్టా గచ్ఛన్తీతి వక్తుం నశక్యతే. తత్రహి “౧ తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవా శ్శ్రద్ధాం జుహ్వతి” ఇతి శ్రద్ధైవ హోమ్యత్వేన శ్రూయత ఇతిచేత్. న-తాః-ఆపఏవహి శ్రద్ధాశబ్దేనోచ్యన్తే ప్రతివచనస్య ప్రశ్నానుగుణ్యోపపత్తేః. “౨ వేత్థ యథా పఞ్చమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి” ఇత్యపాం పురుషవచస్త్వప్రకారే పృష్టే సఏవహి ప్రతివక్తవ్యః. అతశ్శ్రద్ధాశబ్దేన తా ఆపఏవోచ్యన్తే. “౪ శ్రద్ధావా ఆపః” ఇతిహి శ్రూయతే. ౫.

(వే-సా) అత్ర ప్రశ్నప్రతివచనయో రాపఏవ ప్రతీయన్తే, న తత్పరిష్వక్తో జీవ ఇతిచేత్. న, ఉత్తరత్ర “౫ అథ య ఇమే గ్రామేఇష్టాపూర్తే దత్త మిత్యుపాసతే” ఇత్యాదావిష్టాదికారిణాం గమనప్రకారవచనాత్, ద్యులోకాగ్నిసంబన్ధ్యప్శబ్ద వాచ్యస్య “౧ తస్యా ఆహుతే స్సోమో రాజా సమ్భవతి” ఇతి సోమభూతస్యైవ “౬ సోమో రాజా” ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానా దద్భిఃపరిష్వక్తస్తచ్ఛరీరకఏవ ఆప ఇత్యుచ్యతే ఇత్యవగమ్యతే.

(వే-దీ.) “౨ ఆపః పురుషవచసో భవన్తి” “౧ శ్రద్ధాం జుహ్వతి” ఇతిద్యులోకాదిష్వాపఏవహి గచ్ఛన్తీతి శ్రూయతే - నతత్పరిష్వక్తో జీవః. అతః - ప్రశ్నప్రతివచనయో ర్జీవస్యాశ్రుతత్వాత్తత్సంయుక్తో జీవో గచ్ఛతీతి నశక్యతే వక్తుమితిచేత్. తన్న ఇష్టాదికారిణాంప్రతీతేః ఉత్తరత్ర “౫ అథ య ఇమే గ్రామే ఇష్టాపూర్తే దత్త మిత్యుపాసతే తే ధూమ మభిసమ్భవన్తి” ఇత్యాదా ఇష్టాదికారిణాం జీవానాం ద్యులోకాదిగమన పునరావృత్తిప్రకారవచనే ద్యులోకాగ్నిసమ్బన్ధస్యాప్ఛబ్దవాచ్యస్య సోమ మాపన్నస్య ప్రత్యభిజ్ఞానా దత్రాప ఇతి తత్సంయుక్తోజీవ ఏవోచ్యతే. ౬.

౧॥ ఛాం-౫-౪-౨. ౨॥ ఛాం-౫-౩-౩. ౩॥ ఛాం-౫-౯-౧. ౪॥ ౩అష్ట-౨ప్ర-౪అను-౩౩పం. ౫॥ ఛాం-౫-౧౦-౩. ౬॥ ఛాం-౫-౧౦-౪.

నతు జీవ స్తత్పరిష్వక్త ఇతిచేత్. తన్న - ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః అస్మిన్నేవ వాక్యేహ్యుత్తరత్ర బ్రహ్మజ్ఞానవిధురేష్టా పూర్తదత్తకారిణో ద్యులోకం ప్రాప్య సోమరాజానో భవన్తి - పుణ్యకర్మావసానేచ పునరాగత్య గర్భం ప్రాప్నువన్తీత్యుచ్యతే * ౧ † అథ య ఇమే గ్రామే ఇష్టాపూర్తే దత్త మిత్యుపాసతే తే ధూమ మభిసమ్భవన్తీత్యారభ్య * ౧ పితృలోకా దాకాశ మాకాశా చ్చన్ద్రమస మేష సోమో రాజా తద్దేవానా మన్నం తం దేవా భక్షయన్తి తస్మిన్యావత్సమ్పాత ముషిత్వాఽథైతమేవాధ్వానం పున ర్నివర్తన్తే * ౧ యో యో హ్యన్న మత్తి యోయో రేత స్సిఞ్చతి తద్భూయఏవ భవతీతి. - † అత్రాపి ద్యులోకాగ్నౌ శ్రద్ధాం జుహ్వతి - * ౨ తస్యా ఆహుతే స్సోమోరాజా సమ్భవతీతి, - తదేకార్థత్వా చ్ఛ్రద్ధావస్థదేహ విశిష్ట స్సోమరూపదేహవిశిష్టో భవతీత్యుక్తమితి గమ్యతే. † దేహస్య జీవవిశేషణతైకస్వరూపస్య వాచకః శబ్దో విశేష్యే జీవఏవ పర్యవస్యతి. అత స్సమ్పరిష్వక్తో జీవో యాతీత్యుపపద్యతే.

† ననుచ * ౧ తం దేవా భక్షయన్తీతి దేవైర్భక్ష్యమాణత్వవచనాత్
సోమో రాజేతి నజీవ ఉచ్యతే - జీవస్యాఽదనీయత్వాత్. తత్రాహ.

౭॥ సూ. భాక్తంవానాత్మవిత్త్వాత్తథాహిదర్శయతి. ౭.

౭. వాశబ్ద శ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. ఇష్టాదికారిణోఽనాత్మవిత్త్వా త్సదేవానాం భోగోపకరణత్వేనేహాముత్రచ వర్తతే. ఇహేష్టాదినా తదారాధనం కుర్వన్నుపకరోతి - ఆరాధనప్రీతై ర్దేవై ర్దత్త మముం లోకం ప్రాప్య తత్ర తత్స

న్వాక్యేఽయ మర్థ ఇత్యత్రాహ (అథయఇమఇతి) * పూర్తమ్ - ఖాతాదికర్మ. ఇష్టాపూర్తే దత్తంచ ఇత్యుపాసతే - ఉక్తప్రకారేణానుతిష్ఠన్తి. భవతిః ప్రాప్తివాచీ. పరస్మై పదత్వంతు ఛాన్దసమ్. యద్వా - సత్తార్థో భవతిరేవ ఉపసర్గవశాత్ ప్రాప్త్యర్థః. యావత్సమ్పాతమితి - సమ్పాత శబ్దేన కర్మాభిధీయతే - సమ్పతత్యనేన స్వర్గమితి వ్యుత్పత్త్యా. తద్భూయఏవ భవతి - తద్యోగీ భవతీత్యర్థః. † (అత్రాపీతి) ఉభయత్ర సోమరాజ శబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞానాదైకార్థ్యమ్. అస్ఫుటజీవసమ్బన్ధస్య పూర్వవాక్యస్య స్ఫుటజీవసమ్బన్ధేనోత్తరవాక్యేనైకార్థ్యా దుక్త ఏవార్థఇత్యర్థః † శ్రద్ధా సోమాదిశబ్దైస్తత్తదవస్థదేహవిశిష్టవచనం లాక్షణిక మిత్యత్రాహ (దేహస్యేతి).

అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (ననుచేతి.)

౭॥ సూ. భాక్తం వానాత్మవిత్త్వాత్తథాహిదర్శయతి. † ఇహ చాముత్రచ భోగోపకరణత్వం వివృణోపి (ఇహేతి) అముత్ర తత్సేవక

౭॥ సూ. భాక్తంవానాత్మవిత్త్వాత్తథాహిదర్శయతి. ౭.

(వే-సా.) "౧ ఏషసోమో రాజా...తద్దేవా భక్షయన్తి" ఇతి సోమాపన్నస్య దేవై ర్భక్ష్యమాణత్వవచనమ్, భాక్తమ్ అనాత్మవిత్త్వేనదేవోపకరణత్వాభిప్రాయమ్. తథాహి దర్శయతి శ్రుతిః "౩ యథాపశురేవం స దేవానామ్" ఇతి పశువద్దేవోపకరణత్వన్దర్శయతి; తథాత్మవిదా మనాత్మవిదాఞ్చ పరమపురుషోపకరణత్వం దేవోపకరణత్వఞ్చ స్మర్యతే "౪ దేవాన్దేవయజో యాన్తి మద్భక్తా యాన్తి మామపి" ఇతి. ౭.

(దీ) "౧ ఆకాశాచ్చన్ద్రమస మేష సోమోరాజా తద్దేవానా మన్నం తం దేవా భక్షయన్తి" ఇతి ధూమాదినా గతస్య దేవైర్భక్ష్యమాణత్వశ్రవణాత్, జీవస్యాఽనదనీయత్వాచ్చ, నజీవస్తత్రోక్త ఇత్యాశఙ్క్యాహ.

(వే-దీ.) వాశబ్దశ్శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థః. "౧ తం దేవా క్షయన్తి" ఇతి భక్ష్యత్వవచనం భాక్తమ్ - కేవలేష్టాదికారిణా మనాత్మవిత్త్వాద్దేవోపకరణత్వాభిప్రాయమ్. అనాత్మవిదః కేవలేష్టాదిదేవయాజినోహి దేవాన్ప్రాప్య తదుపకరణం భవన్తి. తథాహి దర్శయతి శ్రుతిః "౩ యథా పశురేవం సదేవానామ్" ఇతి. అతోభూతసూక్ష్మై స్సమ్పరిష్వక్తో జీవో రంహతి. ౭.

౧॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౩, ౪, ౫. ౨॥ ఛాం - ౫ - ౪ - ౨. ౩॥ ౪॥ గీ - ౭ - ౨౩.

మానభోగస్తదుపకరణం భవతి. * ౧ యథా పశురేవం స దేవానా మిత్యనాత్మవిదో దేవానా ముపకరణత్వం దర్శయతి శ్రుతిః. స్మృతి రప్యాత్మవిదాం బ్రహ్మప్రాప్తి మనాత్మవిదాంచ దేవభోగ్యత్వం దర్శయతి * ౨ దేవాన్ దేవ యజో యాన్తి మద్భక్తా యాన్తి మామపీతి. అతో జీవస్య దేవానాం భోగోపకరణత్వాభిప్రాయ మన్నత్వేన భక్ష్యత్వవచనమ్-అతస్తద్భాక్తమ్. తేన తృప్తిరేవచ దేవానాం భక్షణమితి శ్రూయతే * ౩ నహ వై దేవా అశ్నన్తి నపిబన్తి ఏత దేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యన్తీతి. † తస్మాద్భూతసూక్ష్మైః సంపరిష్వక్తో జీవో రంహతీతి సిద్ధమ్. ౨॥ గీ - ౭ - ౨౩.

౧॥ తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్. ౩॥

త్వాత్ తదోభ్గోపకరణత్వం సేవమానస్య దర్శనమేవ తేషాం భోగః - * ఏతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యన్తీతి న్యాయాత్. † అధికరణార్థ ముపసంహరతి (తస్మాదితి.)

పరేతు - జీవస్యాద్భిస్సహ గమనం వదన్త ఏవ తాసా మపా మగ్నిహోత్రాహుతిరూపత్వం వదన్తి - ఆహుతీనాం క్షీరాదిద్రవద్రవ్యభూయస్త్వాత్. శ్రద్ధాపూర్వకానుష్ఠేయతయా శ్రద్ధాశబ్దవాచ్యత్వోపపత్తేః, తథా వాజసనేయకే షట్ప్రశ్నబ్రాహ్మణే * తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామత స్తే ఽన్తరిక్ష మావిశత స్తేఽన్తరిక్ష మాహవనీయం కుర్వాతే వాయుం సమిధం మరీచీమేవ శుక్రా మాహుతిం తేఽన్తరిక్షం తర్పయతస్తే తత ఉత్క్రామత స్తే దివ మావిశత స్తే దివ మాహవనీయం కుర్వాతే ఆదిత్యం సమిధం చన్ద్రమసమేవ శుక్రా మాహుతిం తే దివం తర్పయతస్తే తత ఆవర్తేతే తే ఇమా మావిశత స్తే ఇమా మాహవనీయం కుర్వాతే ఇత్యారభ్య * తే పురుష మావిశతః - తే స్త్రియ మావిశతః - యతస్తతః పుత్రో జాయత ఇత్యాదినైకార్థ్యాచ్చేతి. తదిద మపేశలమ్ - శబ్దతోఽర్థతశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్. నహి శ్రద్ధాశబ్దాప్ఛబ్దయో రన్యతరనిర్దేశః. నచ ద్యుపర్జన్యాదిక్రమః - అన్తరిక్షద్యుపృథివ్యాదిక్రమప్రతీతేః. కించ - దేవతావిగ్రహతదాగమనాదీనాం దేవతాధికరణే నిర్ణీతత్వాత్ అగ్నిభిరూఢానాం దేవతాభి రుపభుక్తానాం క్షీరాదీనా ముత్క్రాన్త జీవపరిష్వఞ్జకత్వ మయుక్తమ్. అత్రచ * అన్తరిక్షం తర్పయతః * దివం తర్పయత ఇత్యాహుత్యో రూర్ధ్వలోకవర్తినాం తృప్తిహేతుత్వావగమాచ్చ పూర్వరూపేణ జీవపరిష్వఞ్జకత్వం నోపపద్యతే. నను - ఆహుత్యోరేకదేశో దేవతాభి రుభ్జ్యతే - తదేకదేశో జీవాన్ పరిష్వజ్య - దేవతోపకరణభూతజీవశరీరరూపపరిణామద్వారా దేవతాతృప్తిహేతుతయా * తర్పయత ఇత్యేతదుపపద్యతఇతి. నైవమ్ - అశ్రుతవిభాగకల్పనాప్రసఙ్గాత్, తథా - కల్పితవిభాగస్యైకదేశస్య జీవద్దశాయాం ప్రక్షిప్తస్య యావన్మరణ మవస్థానకల్పనప్రసఙ్గాత్, తథా - స్వరూపేణ దేవతాతృప్తిహేతుత్వే సమ్భవతి జీవశరీరద్వారకత్వస్య కల్పనానుపపత్తేశ్చ - పక్షైకదేశే పటశబ్దస్యేవాహుత్యేకదేశ ఆహుతిశబ్దస్యాముఖ్యత్వాచ్చ——అన్యేస్తు - చన్ద్రత్వాపత్తిదేవతాభక్ష్యత్వయో స్స్వరూపేణానుపపన్నత్వా దద్భి స్సహ రంహతీతి పూర్వపక్షం కృత్వా ప్రాప్యస్య చన్ద్రస్య సోమరాజత్వప్రతిపాదనా దస్నతవస్య భాక్తత్వాచ్చ పృథ గ్గచ్ఛతీతి సిద్ధాన్తః కృతః - అన్తిమసూత్రవ్యతిరిక్తాని సూత్రాణి పూర్వపక్షపరాణి వ్యాఖ్యాతాని - ఆప శ్చాహుతిరూపా జీవస్య భూతసూక్ష్మమయదేహాప్యాయికా అభిమతాః. అసా మపాం షట్ప్రశ్నబ్రాహ్మణోక్తాహుతిరూపత్వం తావత్ శబ్దతోఽర్థతశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావా దయుక్తమ్. షట్ప్రశ్నబ్రాహ్మణేపి * తర్పయత ఇతి దేవతాతృప్తిహేతుత్వేన శ్రుతానా మాహుతీనాం వర్షాదిపురుషవచస్త్వపర్యన్తావస్థావిశేషానుపపత్తే శ్చాయుక్తమ్. ఆహుతిశబ్దస్య తదేకదేశవాచిత్వ మశ్రుతవిభాగకల్పనాఽముఖ్యత్వాభ్యా మయుక్తమిత్యుక్తమ్. అతో దేవతాతృప్తిముఖేన శుభతరజన్మహేతుత్వపర్యన్తాహుతివైభవానుసన్ధానం తత్ర ప్రతిపాద్యతే - నతు దేహారమ్భికా ఆప ఇతి యుక్త మభ్యుపగన్తుమ్. భవతువా విభాగ ఆహుతీనామ్, దేహారమ్భికా ఆపశ్చాహుత్యేకదేశరూపా స్సన్తు - తథాపి జీవస్య తాభిస్సహ రంహణనిషేధో న సిద్ధాన్తికర్తవ్యః - * పృథివీవావ గౌతమాగ్నిరిత్యారభ్య * తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవా వర్షం జుహ్వతి తస్యా ఆహుతే రన్నం సమ్భవతి * తస్యా ఆహుతేరేత స్సమ్భవతీతి పృథివ్యాద్యగ్నిత్రయవిషయాణాం తిసృణాం వర్షా న్నరేతోరూపాహుతీనామిహ శ్రుతత్వా, ద్ధూమాభ్రమేఘవర్షవ్రీహ్యాదిషు సానుశయజీవసంసర్గస్య ఉపరితనబహ్వధికరణేషు భవన్మతేపి సిద్ధత్వేన ఆహుతిత్రయస్య జీవసంసృష్టత్వాత్, శ్రద్ధా సోమాహ్వయాహుతిద్వయేపి జీవస్య వియుక్తత్వే తదనన్తర మప్సు తస్య సంసర్గేచ ప్రమాణాభావా, త్తదుభయకల్పనే గౌరవాత్, కల్పకస్యచ కస్యచి దభావా దగ్న్యప్రాయన్యాయేనాద్యాహుతిద్వయేపి జీవసంసర్గకల్పనస్యైవ యుక్తత్వాచ్చ. కించ - * ఆపః పురుషవచస ఇతి పురుషవచస్త్వ మపాం శ్రూయతే, * తస్యా ఆహుతే ర్గర్భ స్సమ్భవతీతి పఞ్చమ్యా ఆహుతేర్గర్భసమ్భవశ్చ శ్రూయతే, సమానప్రకరణే తస్యాహుత్యైవ పురుష స్సమ్భవతీతి శ్రూయతే, పురుషశబ్దశ్చ నశరీరమాత్రపరః - కింతు శరీరిణి చేతనే స్వరస ఇత్యవిగీతమ్. వర్షాద్యాహుతిత్రయే చేతనసంసర్గో భవదభిహిత,శ్చ * ఆపః పురుషవచస ఇత్యుక్తేసతి ఆప్ఛబ్దశ్చ పురుషశబ్దసమానాధిక

రణః ప్రతీయతే - అయం దేవదత్తసంజ్ఞ ఇత్యుక్తే ఇదంశబ్దదేవదత్తశబ్దయో స్సామానాధికరణ్యంహి ప్రతీయతే అయం దేవదత్తఇతి - ఏవంచాప్ఛబ్ద పురుషశబ్దయో స్సామానాధికరణ్యం చాప్ఛబ్దస్య చేతనోపస్థాపకత్వే సిధ్యేత్. భిన్నవిశేష్యనిష్ఠయోః పదయోః గృహదేవదత్తశబ్దయోరివ సామానాధికరణ్యానుపపత్తేః - నహి గృహోదేవదత్తవచనఇతి వక్తుం న్యాయ్యమ్ - తస్మాదప్ఛబ్దవాచ్యం వస్తు యత్ర యత్ర హోతవ్యం శ్రుతమ్ - తత్ర తత్ర యయా కయాచి దవృత్త్యా జీవస్యోపస్థాపితత్వ మకామేనాపి స్వీకరణీయమ్ - సామానాధికరణ్యప్రతీతిప్రాబల్యాత్. యదా త్వప్ఛబ్ద ఏవ జీవశరీరభూతభూతసూక్ష్మపరః - తదా తస్య దేవమనుష్యాదిశబ్దవ చ్చేతనవిషయత్వం న్వరసతరమ్. అతో జీవదేహభూతానా మపాం జీవస్యచ పృథగ్గమన మయుక్తమ్. ఏవంసహగమనేసతి ప్రాణోత్క్రమణవిషయశ్రుత్యన్తరానుగ్రహశ్చస్యాత్, సోమరాజశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానంచ ఘటతే. యదుక్తమ్ * ఆకాశాచ్చన్ద్రమస మేష సోమో రాజేతి ప్రాప్యస్య సోమరాజత్వ ముచ్యతే - నతుప్రాప్తురితి - తదయుక్తిమ్ - వాక్యవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్. ప్రసిద్ధేన చన్ద్రమశ్శబ్దేన పూర్వనిర్దిష్టస్య పునస్తత్పర్యాయాభ్యాం సోమరాజశబ్దాభ్యాం నిర్దేశే కింఫలమ్, పూర్వనిర్దిష్టప్రత్యభిజ్ఞానేతు ప్రయోజనవత్త్వం స్ఫుటమ్ - శ్రద్ధాహుతిసమ్భూతస్య సోమరాజశబ్దవాచ్యత్వం చన్ద్రప్రాప్తిదశాయా మిత్యస్యార్థస్య జ్ఞాప్యత్వాత్. కించ - చన్ద్రమస మభిసమ్భవన్తీత్యభిసమ్భవనక్రియాకర్తృతయా ప్రథమానిర్దిష్టః ప్రాప్తా జీవః * ఏషఇతి సర్వనామపదేన పరామర్శ మర్హతి - చన్ద్రమసస్తు ద్వితీయానిర్దిష్టస్య పరామర్శో నస్వరసః. నను - * తే ధూమ మభిసమ్భవన్తీతి బహువచననిర్దిష్టానాం ప్రాప్తౄణాం ఏషఇతి ఏకవచనేన పరామర్శోఽనుపపన్నః - చన్ద్రమసస్తూపపన్నఇతిచేన్న - కృత్స్నవాక్యవైయర్థ్యాదపి విభక్తిమాత్రస్య క్లిష్టార్థతాశ్రయణేన జాత్యభిప్రాయత్వమాత్రకల్పనోపపత్తేః, ప్రకరణే విభక్త్యర్థనిర్బన్ధాభావదర్శనాచ్చ - తద్దేవానా మన్నం తం దేవా భక్షయన్తీతి బహువచననిర్దిష్టోఽభిసమ్భవితా పునరేకవచనేన నిర్దిశ్యతే. నచైతదపి వాక్యం చన్ద్రవిషయమ్ - * తే చన్ద్రం ప్రాప్యాన్నం భవన్తీతి వాజసనేయకే ప్రాప్తు రన్నత్వాభిధానాత్. తథా - * వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి, ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవతీత్యేకవచనేన నిర్దిశ్య * త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయ స్తిలమాషా జాయన్త ఇత్యుక్త్వా * యో యో హ్యన్న మత్తి యో యో రేత స్సిఞ్చతి తద్భూయఏవ భవతీత్యేకవచనేన నిర్దిశ్యతే - అతో విభక్త్యనాదరేణ వాక్యవైయర్థ్యపరిహారో న్యాయ్యః. నను - పఞ్చాగ్నివిద్యాయామపి సోమరాజశబ్దశ్చన్ద్రవిషయఇతి చేత్. న - * తస్యా ఆహుతే స్సోమో రాజా సమ్భవతీత్యుత్పత్తిశ్రవణాత్. కలావృద్ధిరేవోత్పత్తి రితిచేన్న - అస్వరసత్వాత్, సమ్భవశబ్దస్యాప్యాయనవాచిత్వాభావాచ్చ. కించ - * పర్జన్యోవావ గౌతమాగ్నిరిత్యారభ్య తస్మిన్నేతస్మి న్నగ్నౌ దేవాః సోమం రాజానం జుహ్వతీతి సోమరాజస్య పర్జన్యే హుతత్వశ్రవణా, చ్చన్ద్రస్య పర్జన్యే ప్రవిలయాభావాచ్చ ద్వితీయాహుతివిషయసోమశబ్దస్య చన్ద్రవిషయత్వ మయుక్తమ్. నన్వేవంసతి పితృయాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్య ప్రయోజనవత్తయేష్టాదికారివిషయత్వే తత్ప్రత్యభిజ్ఞానా దత్ర సోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వమ్ - అత్రత్య సోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వే తత్ప్రత్యభిజ్ఞాపనేన ప్రయోజనవత్తయా పితృయాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వ మిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతిచేన్న - పితృయాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దావైయర్థ్యస్య పూర్వసోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వనిర్ధారణానపేక్షత్వాత్. పూర్వసోమరాజశబ్దస్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయతా మాత్రజ్ఞానమేవ హ్యపేక్షితమ్. తస్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వంచ చన్ద్రస్య సమ్భవహోమ్యత్వానుపపత్త్యైవ సిద్ధమ్. చన్ద్రవ్యతిరిక్తశ్చార్థో ఘటః పటోవా దండో మశకోవా భవతు - తస్య సోమరాజశబ్దవాచ్యత్వం చన్ద్రప్రాప్తిదశాయామిత్యేతావజ్జ్ఞాపనేనోత్తరవాక్యావైయర్థ్యం సిధ్యతి. ఏవం ప్రయోజనవదుత్తరవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్య ప్రాప్తృవిషయతయా ఇష్టాదికారివిషయత్వే సిద్ధే తదైకార్థ్యేన పూర్వశ్రుతోపి ద్వితీయాహుతివిషయ స్సోమరాజశబ్దః పూర్వమేవ చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయతయాఽవధారిత ఇష్టాదికారిరూపవిశేషవిషయో జ్ఞాయతఇతి నాన్యోన్యాశ్రయః. అథవా - ప్రాప్తుశ్చన్ద్రసాదృశ్యజ్ఞాపనం వాక్యఫలమ్ - తచ్చైతచ్ఛబ్దస్య సోమరాజపదసామానాధికరణ్యేన భవతి - అగ్నిశబ్దస్య సామానాధికరణ్యేన మాణవకస్యాగ్నిసాదృశ్యజ్ఞాపనవత్. తచ్చ సోమరాజశబ్దస్య చన్ద్రవ్యతిరిక్తవిషయత్వే సిధ్యతి - నహి స్వస్య స్వేన సాదృశ్యం జ్ఞాప్యమ్. అత స్సోమరాజశబ్దస్య న ప్రాప్యవిషయత్వమ్. యత్తు సమానప్రకరణే * తే చన్ద్రం ప్రాప్యాన్నం భవన్తి తాంస్తత్ర దేవా యథా సోమం రాజానమాప్యాయస్వాపక్షీయస్వేత్యేవమేనాంస్తత్రభక్షయన్తీతి సోమాచ్ఛేదవ్యపదేశ ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీయతే - అత స్తేషాం న సోమరాజశబ్దాభిలప్యత్వ మిత్యుక్తమ్ - తదప్యనేన పరిహృతమ్ - ఛాన్దోగ్యస్థస్య సోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వనిర్వహణపరత్వాద్వాజసనేయకవాక్యస్య. నహి వృత్త్యన్తరే సమ్భవత్యేకస్య శబ్దస్య బహ్వర్థేషు శక్తిభేదకల్పనం న్యాయ్యమ్ - అత ఇష్టాదికారివిషయసోమరాజశబ్దస్య తేషు కథం వృత్తిరిత్యపేక్షాయాం * యథా సోమం రాజానమితి దృష్టాన్తీకరణేన చన్ద్రసాదృశ్యాత్ సోమరాజశబ్దప్రయోగః - సాదృశ్యంచామృతమయరూపత్వ దేవవర్గోపయోగయోగ్యత్వలక్షణమితి జ్ఞాయతే. * ఆప్యాయస్వేత్యాదివాక్యస్యాయమర్థః - యథా ఆప్యాయస్వాపక్షీయస్వేతి సోమం రాజానంభక్షయన్తి - ఏవ మేనాంస్తత్రభక్షయన్తీతి. తేనామృతమయదేహవత్త్వం దేవవర్గోపయోగార్హత్వంచ దర్శితం భవతి. అతో భక్షణస్య భాక్తత్వవచన మప్యుపపద్యతే. అతః పృథగ్గచ్ఛతీతి రాద్ధాన్తోఽనుపపన్నః.

తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

ర॥ సూ. <u>కృతాత్యయేనుశయవాన్దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవంచ.</u> ౧.

ర. † కేవలేష్టాపూర్తదత్తకారిణాం ధూమాదినా పితృయాణేన పథా గమనం కర్మఫలావసానే పునరావర్తనంచా మ్నాతమ్. * ౧ యావత్సమ్పాత ముషిత్వాఽథైతమేవాధ్వానం పున ర్నివర్తన్త ఇతి. తత్ర ప్రత్యవరోహన్జీవః కి మనుశయవాన్ప్రత్యవరోహతి - ఉత నేతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తమ్. కర్మణః కృత్స్నస్యోపభుక్తత్వాత్ నానుశయ వానితి ప్రాప్తమ్. † అనుశయోహ్యుపభుక్తశిష్టం కర్మ. † తచ్చ కృత్స్నఫలోపభోగే సతి † నావశిష్యతే. * ౧ యా వత్సమ్పాత ముషిత్వేతి వచనాత్ కృత్స్నోపభోగశ్చ జ్ఞాయతే. † సమ్పతన్త్యనేన స్వర్గం లోకమితి సమ్పాతః - కర్మోచ్యతే శ్రుత్యన్తరంచ * ౨ ప్రాప్యాన్తం కర్మణస్తస్య యత్కించేహ కరోత్యయమ్ । తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకా య కర్మణఇతి.　　౧॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౫.　　౨॥ బృ - ౬ - ౪ - ౬.

† ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే. అనుశయవాన్ప్రత్యవరోహతీతి. కుతః. <u>దృష్టస్మృతిభ్యామ్</u> - శ్రుతిస్మృతిభ్యామి

ర॥ సూ. <u>కృతాత్యయేనుశయవాన్దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవంచ.</u> † విషయశుద్ధ్యర్థ మవాన్తరసఙ్గత్యర్థంచాహ (కేవలేతి) యావ త్సంసారం ప్రకృతిసమ్బన్ధోఽవర్జనీయఇత్యుక్తమ్ - తద్ధేతుకర్మసమ్బన్ధోప్యవర్జనీయ ఇత్యుచ్యతఇతి సఙ్గతిరిత్యర్థః. అముష్మా ల్లోకాన్నివర్తమానః కిం సానుశయో నివర్తతే - ఉత నిరనుశయఇతి చిన్తా. ※ యావత్సమ్పాతమ్ * ప్రాప్యాన్తమితిచ వాక్యం కిం సానుశయస్య నివర్తనం విరుణద్ధి - నేతి. సమ్పాతకర్మశబ్దౌ కిం కర్మమాత్రపరౌ - ఉత ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరౌ. కిమ్ * తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదివాక్యం సమ్పాతాదిశ బ్దస్య ఫలదానప్రవృత్త కర్మపరతా మవగమయతి - నేతి. కిమత్ర చరణశబ్ద ఆచారపరః - ఉత సుకృతదుష్కృత పరఇతి. యదా స ఆచారపరః తదా తేన వాక్యేన సమ్పాతాదిశబ్దస్య ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరత్వానవగమాత్ ※ యావత్సమ్పాతమిత్యాదివాక్యస్య సానుశయనివర్తనవిరోధితయా నిరనుశయో నివర్తత ఇతిస్యాత్. యదా చరణశబ్దస్సుకృతదుష్కృతపరః - తదా * తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదివాక్యైకార్థ్యేన సమ్పా తాదిశబ్దస్య ఫలదానప్రవృత్తకర్మపరత్వావగమాత్ ※ యావత్సమ్పాతమిత్యాదివాక్యస్య సానుశయనివర్తనావిరోధితయా సానుశయో నివర్తతఇతి సిధ్యతి. కృతాత్యయే - కృతస్య కర్మణః అనుభవేన వినాశ ఇత్యర్థః. † అనుశయశబ్దం వ్యాచష్టే (అనుశయోహీతి) † (తచ్చేతి) తచ్ఛబ్దః కర్మ మాత్ర పరః, యద్వా - † (నావశిష్యతే) అవశిష్టం కర్మ నసమ్భవతీత్యర్థః. * † యావత్సమ్పాతమిత్యస్య యావత్పతన ముషిత్వేత్యర్థశ్చేత్ - వాక్యవైయర్థ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (సమ్పతన్తీతి)

† (ఏవంప్రాప్తఇత్యాది) దృష్టశబ్దేన ప్రత్యక్షశ్రుతిర్వివక్షితా. ※ అభ్యాశ ఇతి పదం దిశఇతివత్ ప్రథమాబహువచనమ్. అభ్యాశుప్వార్వాత్ ※ అశూవ్యాప్తావితి ధాతోరేవం రూపం భవతి. య ఇహాభ్యాశః - అభ్యాగన్తారః - తే రమణీయచరణా యత్ - సాధుకర్మకారిణో యది - తే

ర॥ సూ॥ <u>కృతాత్యయేఽనుశయవాన్దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవంచ.</u> ౧.

(వే-సా.) కృతస్య కర్మణోఽస్తే నివర్తమానో భుక్తశిష్టకర్మవా న్నివర్తతఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యా మవగమ్యతే, "౩ రమణీయచరణాః...రమణీ యాం యోని మాపద్యన్తే" ఇతి శ్రుతిః. "౪ తతః పరివృత్తౌ కర్మఫలశేషేణ జాతిం రూపమ్" ఇత్యాదికా స్మృతిః. ఆరోహప్రకారేణ మార్గైక దేశః, ప్రకారాన్తరేణ చైకదేశః. ౧.　　౩॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౭. ౪॥ ఆపస్తంబ - ౨ప్ర - ౩సూ.

(వే-దీ) ధూమాదినా గతో నివర్తమానో జీవః సానుశయో నివర్తతే - ఉత నేతి సంశయః. నేతి పూర్వపక్షః. అనుశయోహి భుక్తశి ష్టం కర్మ. "౧ యావత్సమ్పాత ముషిత్వా" "౨ ప్రాప్యాన్తం కర్మణః" ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః కృత్స్నస్య కర్మణోఽనుభూతతాప్రతీతేః నానుశ యవా న్నివర్తతే. రాద్ధాన్తస్తు - "౩ తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశోహ యత్తే రమణీయాం యోని మాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణయోనిం క్షత్రియయో నిం వైశ్యయోనిం వా అథ య ఇహ కపూయచరణా అభ్యాశోహ యత్తే కపూయాం యోని మాపద్యేరన్ శ్వయోనింవా సూకరయోనింవా చణ్డాలయో నింవా" ఇతి రమణీయచరణా బ్రాహ్మణాదియోనిమ్. కపూయచరణాః-కుత్సితకర్మాణః శ్వసూకరాదియోనిమ్, ప్రతిపద్యన్తఇతిశ్రుతేః "౨ ప్రాప్యా న్తం కర్మణః" ఇత్యాదిశ్రుతిః ఫలప్రదానప్రవృత్తకర్మవిషయేతి సానుశయో నివర్తతే. సూత్రార్థస్తు <u>కృతాత్యయే</u> కృతస్య - పూర్వకర్మణోఽత్యయే. అనుశయవాన్ - భుక్తశిష్టకర్మవాన్నివర్తతే. కుతః? <u>దృష్టస్మృతిభ్యామ్</u> - శ్రుతిస్మృతిభ్యామవగమ్యతే. "౩ తద్య ఇహ రమణీయచరణాః" ఇత్యా దిశ్రుతిః. "౪ తతః పరివృత్తౌ కర్మఫలశేషేణ జాతిం రూపమ్" ఇత్యాదికా స్మృతిః. <u>యథేతమనేవంచ</u> ఆరోహణప్రకారేణ ప్రకారాన్తరేణచ నివర్త న్తే. చన్ద్రమస స్థానాదాకాశమిత్యారోహణక్రమేణావరోహన్తి, వాయుస్సూమాభ్రాదినా ప్రకారాన్తరేణచ. ౧.

త్యర్థః. శ్రుతిస్తావత్ * ౧ తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హయత్తే రమణీయాం యోని మాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణ యోనిం క్షత్రియయోనిం వైశ్యయోనింవా అథ య ఇహ కపూయచరణా అభ్యాశోహయత్తే కపూయాం యోని మాపద్యేరన్ శ్వయోనింవా సూకరయోనింవా చణ్డాలయోనింవేతి ప్రత్యవరూఢాన్ప్రతి శ్రూయతే. అముష్మాల్లోకాత్ప్రత్యవరూఢేషు రమణీయకర్మాణో రమణీయాం బ్రాహ్మణాదియోనిం ప్రతిపద్యన్తే - కపూయచరణాః - కుత్సిత కర్మాణః కుత్సితాం శ్వసూకరచణ్డాలాదియోనిం ప్రతిపద్యన్తఇతి ప్రత్యవరూఢానాం పుణ్యపాపకర్మయోగం దర్శయతి. † స్మృతిరపి * ౨ వర్ణా ఆశ్రమాశ్చస్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫల మనుభూయ తతః శేషేణ విశిష్టదేశజాతికులరూపాయుశ్శ్రుతవిత్తవృత్తసుఖమేధసోహి జన్మ ప్రతిపద్యన్తే విష్వఞ్చో విపరీతా నశ్యన్తీతి. తథా * ౩ తతః పరివృత్తౌ కర్మఫలశేషేణ జాతిం రూపం వర్ణం బలం మేధాం ప్రజ్ఞాం ద్రవ్యాణి ధర్మానుష్ఠానమితి ప్రతిపద్యన్తే తచ్చక్రవ దుభయోర్లోకయో స్సుఖ ఏవ వర్తతఇతి. * ౧ † యావత్సమ్పాతమితి ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయమ్. * ౪ యత్కిం చేహ కరోత్యయ మితీదమపి తద్విషయమేవ. † అభుక్తఫలానా మకృతప్రాయశ్చిత్తానాం చ కర్మణాం కర్మాన్తరఫలానుభవాన్నాశోప్యనుపపన్నః. అతోఽముం లోకం గతా స్సానుశయాఏవ యథేతమనేవంచ పునర్నివర్తన్తే - † ఆరోహణ ప్రకారేణ ప్రకారాన్తరేణచ పున ర్నివర్తన్తఇత్యర్థః. † ఆరోహణంహి ధూమరాత్ర్యపరపక్షదక్షిణాయనషణ్మాసపితృలోకాకాశచన్ద్రక్రమేణ - అవరోహణంతు చన్ద్రమసః స్థానా దాకాశవాయుధూమాభ్రమేఘక్రమేణ. తత్రాకాశావరోహణాద్యథేతమ్ - వాయ్వాదిప్రాప్తేః పితృలోకాద్యప్రాప్తేశ్చానేవమ్. ౧॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౭, ౫.

౯॥ సూ. చరణాదితిచేన్నతదుపలక్షణార్థేతికార్ష్ణాజినిః. ౨.

౯. * ౧ రమణీయచరణాః * ౧ కపూయచరణాఇతి న చరణశబ్దేన పుణ్యపాపరూపం కర్మాభిధీయతే - చరణశబ్దస్య లోకవేదయో రాచారే ప్రసిద్ధేః. లౌకికాః ఖలు చరణ మాచారః శీలం వృత్తమితి పర్యాయా నభిమన్యన్తే, - † వేదేచ

రమణీయాం యోని మాపద్యేరన్నిత్యర్థః. ఏవ ముత్తరత్ర ద్రష్టవ్యమ్. * అభ్యాశఇతిపదం ప్రత్యవరూఢవాచీ. † (స్మృతిరపీతి) గౌతమాపస్తమ్బవచనముదాహృతమ్. † (యావత్సమ్పాతమితిఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయమితి) అత్రకిం స్వర్గకామనయాఽనుష్ఠితస్యైవ కర్మణః ఏకదేశః ఫలదానాప్రవృత్తోప్యస్తీతి సానుశయఇతి ఫలదానప్రవృత్తశబ్దేన తద్వ్యవచ్ఛేదః - ఉత స్వర్గార్థకర్మవ్యతిరిక్త మైహికఫలం కర్మాన్తర మప్రవృత్తఫల మనుశయఇతి తద్వ్యవచ్ఛేదో వివక్షితః. ఉచ్యతే - కర్మాన్తర మనుశయః - నతు స్వర్గార్థకర్మణ ఏకదేశఇతి. ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయ మితిహి భాష్యమ్ - నతు కర్మాంశ విషయమితి. వక్ష్యతిచ ఇష్టాదేః కర్మణః స్వర్గోపభోగాదేవ సమాప్తత్వాదితి. * స్వర్గార్థకర్మైకదేశస్య తత్రాభుక్తత్వం చ * స్వర్గకామో యజేతేతి శ్రుతిస్వారస్యవిరుద్ధమ్. యత్రతు స్వర్గనరకాద్యుపభుక్తకర్మశేషేణ యోన్యన్తరప్రాప్తి ర్వచనసిద్ధా - తత్రానేకశరీరారమ్భఫలకత్వ మేకస్య కర్మణఇతి వచనబలా దవగన్తవ్యమ్. తస్మా దాముష్మికే కర్మజాత ఉపభుక్తే అవశిష్టమైహికఫలం కర్మాన్తరజాత మనుశయః - తద్వన్తోఽవరోహన్తీతి. † శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (అభుక్తేతి) పుణ్యకర్మణో ముముక్ష్వపేక్షయా పాపస్థానీయస్య ప్రాయశ్చిత్తం బ్రహ్మవిద్యా. యథేతమ్-యథాగతమ్. * ఇణ్ గతావితిధాతుః. * † యథేత మనేవమితి పదద్వయస్యార్థమాహ (ఆరోహణేతి) నను - * యథేతమితి వ్యాహతమ్-ఆరోహావరోహయోః క్రమవైపరీత్యాత్. † ప్రతిలోమక్రమే * యథేతమితి వివక్షితేపి * అనేవమితివ్యాహతమిత్యత్రాహ (ఆరోహణంహీతి),

౯॥ సూ. చరణాదితిచేన్నతదుపలక్షణార్థేతికార్ష్ణాజినిః. † (వేదేచేతి) పృథఙ్నిర్దేశోభిన్నార్థత్వకృతఇత్యర్థః. * అనవద్యాని కర్మాణీతి

౯॥ సూ. చరణాదితిచేన్నతదుపలక్షణార్థేతికార్ష్ణాజినిః. ౨.

(వే-సా,) “౧ రమణీయచరణాః” ఇతి చరణశబ్దాన్నానుశయః, చరణశబ్దస్య స్మార్తాచారవిషయత్వాదితిచేత్. న, అనుశయోపలక్షణార్థా ఆచారశ్రుతిః, తస్యైవ సుఖసాధనత్వాత్. ౨. ౨॥ . ౩॥ ఆపస్తంబ-౨ప్రశ్న-౧పటల-౨ఖండికా-౩సూ. ౪॥ బృ-౬-౪-౬.

(వే-దీ) “౧ రమణీయచరణాః” ఇతిరమణీయాచారస్య స్మృతివిహితస్య బ్రాహ్మణ్యాదిప్రాప్తిసాధనత్వశ్రవణాత్ న సకర్మా ప్రత్యవరోహతీతి చేత్, తన్న - చరణశ్రుతిః కర్మోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజిని రాచార్యో మన్యతే - పుణ్యస్యైవ కర్మణ స్సుఖప్రాప్తిసాధనత్వాత్. ౨.

* ౧ యాన్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని * ౧ యాన్యస్మాకం సుచరితాని తాని త్వయోపాస్యానీతి చరణకర్మణీ భేదేన వ్యపదిశ్యేతే. అతః చరణాత్ - శీలాత్ యోనివిశేషప్రాప్తిః - నానుశయాదితిచేత్. తన్న - చరణశ్రుతిః కర్మోపలక్షణార్థేతిహి కార్ష్ణాజినిరాచార్యో మన్యతే. కేవలాదాచారాత్సుఖదుఃఖప్రాప్త్యసమ్భవాత్. సుఖదుఃఖేహి † పుణ్యపాపరూపకర్మఫలే.

౧౦॥ సూ. ఆనర్థక్యమితిచేన్నతదపేక్షత్వాత్. ౩.

౧౦. ఏవం తర్హ్యఫలత్వా దాచారస్య స్మృతివిహితస్యానర్థక్యమేవేతిచేత్. తన్న - తదపేక్షత్వాత్పుణ్యస్య కర్మణః. ఆచారవతఏవ పుణ్యకర్మస్వధికారః - ※ ౨ సన్ధ్యాహీనోఽశుచిర్నిత్య మనర్హస్సర్వకర్మసు ※ ౩ ఆచారహీనం నపునన్తి వేదా ఇత్యాదివచనేభ్యః. † అతశ్చరణశ్రుతిః కర్మోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినే రభిప్రాయః.

౧౧॥ సూ. సుకృతదుష్కృతేఏవేతితుబాదరిః. ౪.

౧౧. పుణ్యం కర్మాచరతి పాపం కర్మాచరతీతి † కర్మణి చరతేః ప్రయోగాత్, † పృథఙ్నిర్దేశస్యచ ప్రత్యక్షశ్రుతి

యాగాద్యుచ్యతే - ※ యాన్యస్మాకం సుచరితానీత్యాచార ఉచ్యతఇతి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. † (పుణ్యపాపరూపకర్మఫలేఇతి) ఆచారాఙ్గకానుష్ఠితపుణ్యాపుణ్యఫలేఇత్యర్థః.

౧౦॥ సూ. ఆనర్థక్యమితిచేన్నతదపేక్షత్వాత్. † ఏతత్సూత్రార్థం పూర్వసూత్రార్థేన సఙ్గమయతి (అతఇతి).

౧౧॥ సూ. సుకృతదుష్కృతేఏవేతితు బాదరిః. † ఆచారశబ్దస్య సాధారణ్యం దర్శయతి (కర్మణీతి) కర్మణి చరతేః ప్రయోగాత్ - కర్మానుష్ఠానే ప్రయోగాదిత్యర్థః. † పృథఙ్నిర్దేశస్యాన్యథాసిద్ధి మాహ (పృథఙ్నిర్దేశస్యచేతి) ※ అనవద్యాని కర్మాణీతి ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధం కర్మోక్తమ్

౧౦॥ సూ. ఆనర్థక్యమితిచేన్నతదపేక్షత్వాత్. ౩.

(వే-సా.) స్మార్తాచారస్యానుపయోగాత్ ఆనర్థక్యమితిచేత్. న, తదపేక్షత్వాత్ సర్వస్య పుణ్యకర్మణః. "౨ సన్ధ్యాహీనోఽశుచి ర్నిత్య మనర్హ స్సర్వకర్మసు" ఇతివచనాదితికార్ష్ణాజినిమతమ్. ౩.

(వే-దీ.) స్మృతివిహితస్యాచారస్యాకిఞ్చిత్కరత్వేనానర్థక్యం ప్రసజ్యతఇతిచేత్. న - తదపేక్షత్వాత్ - ఆచారాపేక్షత్వాత్సుఖసాధనభూతపుణ్యకర్మణః. "౨ సన్ధ్యాహీనోఽశుచిర్నిత్య మనర్హస్సర్వకర్మసు" ఇతి సర్వంహి పుణ్యకర్మాచారాపేక్షమేవేతికార్ష్ణాజినేర్మతమ్. ౩.

౧౧॥ సూ. సుకృతదుష్కృతేఏవేతితుబాదరిః. ౪.

(వే-సా.) "౪ రమణీయచరణాః...కపూయచరణాః" ఇతి చరణశబ్దేన సుకృతదుష్కృతే ఏవాభిధీయేతే. పుణ్యం కర్మాచరతి ఇతి ప్రసిద్ధేరితి బాదరిః. ఏతదేన స్వీకృతమ్. స్మార్తాచారాపేక్షం పుణ్యం కర్మేతిచ స్వీకృతమ్. ౪.

(వే-దీ.) తుశబ్దఃపూర్వమతవ్యావృత్త్యర్థః. "౪ రమణీయచరణాః...కపూయచరణాః" ఇతి చరణశబ్దేన సుకృతదుష్కృతే ఏవ కర్మణీ ప్రతిపాద్యేతే పుణ్యం కర్మాచరతీతి చరతేః కర్మణి ప్రసిద్ధేః నలక్షణాన్యాయ్యేతి బాదరిర్మన్యతే. ఇదమేవ సూత్రకారాభిప్రేతమ్ - తుశబ్దేన పూర్వమతాద్వ్యావృత్తేః సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి వ్యావర్తనాత్ ఆనర్థక్యమితిచేన్నతదపేక్షత్వా దితితు స్వీకృతమ్, ౪.

౧॥ తై - శిక్షా - ౧౧అను - ౨. ౨॥ . ౩॥ . ౪॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౭.

సిద్ధాచారానుమితశ్రుతిసిద్ధవిషయత్వేన గోబలీవర్దన్యాయేనోపపత్తేః. † ముఖ్యే సమ్భవతి న లక్షణా న్యాయ్యేతి సుకృత దుష్కృతే ఏవ చరణశబ్దాభిధేయే ఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే. అత్ర బాదరిమతమేవ స్వమతమ్. † ఆచారానుమితశ్రుతివిహితసన్ధ్యావన్దనాదేః కర్మాన్తరాధికారసమ్పాదనం ఫలమితి తు స్వీకృతమ్. † అతసానుశయాఏవ ప్రత్యవరోహన్తి.

కృతాత్యయాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. అనిష్టాదికారిణామపిచశ్రుతమ్. ౧.

౧౨. † కేవలేష్టాపూర్తదత్తకారిణ శ్చన్ద్రమసం గత్వా సానుశయాఏవ నివర్తన్త ఇత్యుక్తమ్ - ఇదానీ మనిష్టాదికారిణోపి చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తి, - నేతి చిన్త్యతే. యే విహితం నకుర్వన్తి - నిషిద్ధంచ కుర్వన్తి - త ఉభయేఽపి

※ అస్మాకం సుచరితానీత్యాచారానుమితశ్రుతిసిద్ధం కర్మోక్తమిత్యర్థః. † కార్ష్ణాజినిమతాద్వైషమ్యమాహ (ముఖ్యఇతి). † కార్ష్ణాజినిమతే స్వీకృతాంశమాహ (ఆచారానుమితేతి). † అధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి).

కృతాత్యయాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. అనిష్టాదికారిణామపిచశ్రుతమ్. † అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (కేవలేతి) ప్రకృతిసమ్బన్ధతద్ధేతుకర్మసమ్బన్ధయోరవర్జనీయత ముక్తమ్ - తత్ర కర్మసమ్బన్ధేపి సాధుకర్మసమ్బన్ధ నియమోనాస్తీత్యుచ్యతఇతి సఙ్గతి రితిభావః, కిమనిష్టాదికారిణో యమయాతనా మనుభూయ చన్ద్రమసం గత్వా నివర్తన్తే - ఉతనేతి. ※ యేవైకేచేతి వాక్యం తేషాం చన్ద్రప్రాప్తి మవగమయతి - నేతి. కిమత్ర సర్వశబ్దః ప్రేతమాత్రవిషయః - ఉత ఇష్టాదికారిప్రేతవిషయఇతి. కిం పితృయాణగమన మనిష్టాదికారిణామపి - ఉతేష్టాదికారిణామేవేతి. కిం ✻ అథ య ఇమే గ్రామ ఇత్యుపక్రమః పితృయాణస్యేష్టాదికారివిషయతా మవగమయతి - నేతి. కిమనిష్టాదికారిణాం పఞ్చమాహుతి మన్తరేణ పురుషత్వసమ్పత్తిరస్తి - నేతి కిం తృతీయస్థాన ముపన్యస్యోర్ధ్వలోకాసమ్పూరణవచనం తృతీయస్థానస్య పఞ్చమాహుత్యనపేక్షతాం పురుషత్వనిష్పత్తౌ రవగమయతి - నేతి. యదా నావగమయతి - తదా పురుషత్వసమ్పత్తేః పఞ్చమాహుతిసాపేక్షత్వేన ※ య ఇమే గ్రామఇత్యుపక్రమస్య పితృయాణస్యేష్టాదికారివిషయత్వానవగమకతయా పితృయాణస్య సర్వసాధారణత్వా దనిష్టాదికారిణామపి ప్రాప్తత్వాత్ ✻ సర్వే గచ్ఛన్తీతి సర్వశబ్దస్య ప్రేతమాత్రవిషయతయా ✻ యేవైకేచేత్యాదివాక్యేన సర్వేషాం చన్ద్రప్రాప్త్యవగమాత్ అనిష్టాదికారిణోపి యాతనానుభవాదనన్తరం చన్ద్రమసం గత్వా నివర్తన్తఇతి. యదా పరలోకాసమ్పూరణవాక్యం తృతీయస్థానస్య పఞ్చమాహుత్యనపేక్షతాం దేహనిష్పత్తౌ రవగమయతి - తదా పురుషత్వసమ్పత్తేః పఞ్చమాహుత్యనపేక్షతయా ✻ య ఇమే గ్రామఇత్యుపక్రమస్యాపి పితృయాణస్యేష్టాదికారివిషయతావగమకతయా పితృయాణస్య సర్వసాధారణత్వాభావాత్ అనిష్టాదికారిణా మప్రాప్తత్వాత్ ※ సర్వే గచ్ఛన్తీతి సర్వశబ్దస్య ఇష్టాదికారివిషయతయా ※ యేవైకేచేత్యాదివాక్యేన సర్వేషాం

౧౨॥ సూ. అనిష్టాదికారిణామపిచశ్రుతమ్. ౧.

(వే-సా.) ఇష్టాపూర్తాద్యకుర్వతామపి చన్ద్రగమన మస్తి "౧ యే వైకేచాస్మాల్లోకా త్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే" ఇత్యవిశేషాత్. ౧.

(వే-దీ.) విహితాకరణప్రతిషిద్ధసేవారతాః పాపకర్మాణోఽపి ధూమాదినా చన్ద్రమసం గత్వా నివర్తన్తే - ఉత నేతి సంశయః. గత్వైవ నివర్తన్తఇతిపూర్వపక్షః "౧ యే వై కేచాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తి" ఇతిసర్వేషా మవిశేషేణ చన్ద్రగమనశ్రుతేః. రాద్ధాన్తస్తు - "౨ అథ య ఇమే గ్రామే ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమ మభిసమ్భవన్తి" ఇతి ధూమాదినా చన్ద్రగమనస్య పుణ్యకర్మఫలత్వశ్రవణాత్ తద్రహితాః పాపకర్మాణో నగచ్ఛన్తీతి "౧ యేవైకేచ" ఇతివచనం సర్వేషాం పుణ్యకర్మణాం చన్ద్రగమనవిషయమ్. సూత్రార్థస్తు అనిష్టాదికారిణామపిచ శ్రుతమ్ - అనిష్టాదికారిణామపి - ఇష్టాపూర్తాద్యకుర్వతాం పాపినామపి చన్ద్రగమనమస్తి - "౧ యే వైకేచాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి" ఇతి యతోఽవిశేషేణ శ్రుతమ్. ౧.

౧॥ కౌషీ - ౧౨ - ౨. ౨॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - 3.

పాపకర్మాణోఽనిష్టాదికారిణః. కిం యుక్తమ్. తేఽపి చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తీతి. కుతః. తేషామపిహి తద్గమనం శ్రుతమ్ - * ౧ యేవైకేచాస్మాల్లోకా త్ప్రయన్తిచన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీత్యవిశేషేణ సర్వేషామేవ గతిశ్రవణాత్.

† ఏవం తర్హి సుకృతదుష్కృతకారిణో రుభయోరప్య † విశిష్టైవ గతిస్స్యాత్. నేత్యాహ.

౧౩॥ సూ. సంయమనేత్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌతద్గతిదర్శనాత్. ౨.

౧౩. తుశబ్దశ్శఙ్కాం వ్యావర్తయతి. ఇతరేషామ్ – అనిష్టాదికారిణాం చన్ద్రారోహావరోహౌ సంయమనే – యమశాసనే తత్ప్రయుక్తయాతనా అనుభూయైవ. నాన్యథా. కుతః. తద్గతిదర్శనాత్ – దృశ్యతేహి పాపకర్మణాం యమవశ్యతయా తద్గమనమ్ ※ ౨ అయం లోకో నాస్తి నపరఇతి మానీ పునః పున ర్వశ మాపద్యతే మే ※ 3 వైవస్వతం సంగమనం జనానాం యమం రాజానమిత్యాదిషు. ౧॥ కౌషీ - ౧౨ - ౨. ౨॥ . 3॥ ఆరణ - ౨ప్ర - ౧౪ -

౧౪॥ సూ. స్మరన్తిచ. 3.

౧౪. స్మరన్తిచ సర్వేషాం † యమవశ్యతాం పరాశరాదయః * ౪ సర్వేచైతే వశం యాన్తి యమస్య భగవన్కిలేత్యాదిషు. ౪॥

౧౫॥ సూ. అపిసప్త. ౪.

౧౫. పాపకర్మణాం గన్తవ్యత్వేన రౌరవాదీన్సప్తనరకానపి స్మరన్తి.

చన్ద్రప్రాప్త్యనవగమా దనిష్టాదికారిణో నచన్ద్రమసం గచ్ఛన్తీతి సిధ్యతి. ఇష్టాదిశబ్దేన ఇష్టాపూర్తే ఉచ్యతే. అత్ర దేహారమ్భస్య పఞ్చమాహుత్యపేక్షారూపప్రకృత్యర్థాపత్తిశ్చాభిప్రేతా.

† అనన్తరసూత్ర మవతారయతి (ఏవం తర్హీతి). † (అవిశిష్టైవగతిస్స్యదితి) పాపస్య నిష్ఫలత్వం స్యాదిత్యర్థః.

౧౩॥ సూ. సంయమనేత్వనుభూయేతరేషా మారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్. ※ సంయమనే ఇతి నిమిత్తసప్తమీ. యమాజ్ఞయేత్యర్థః. * అయం లోకో నాస్తి నపరఇతి - అత్రాముత్రచ సుఖం నాస్తీత్యర్థః.

తద్గతిదర్శనాదిత్యత్రోదాహృతే వాక్యే పాపఫలానుభవాశ్రవణాచ్చోద్యం తదవస్థమితి శఙ్కాయామాహ.

౧౪॥ సూ. స్మరన్తిచ. † పూర్వసూత్రే ప్రకృతేష్వారోహాదిషు సంవాదకస్మృతివిషయాంశం దర్శయతి (యమవశ్యతామితి).

౧౫॥ సూ. అపిసప్త. నరకవిషయవచనానాం ప్రసిద్ధ్యతిశయా దనుపాదానమ్.

౧౩॥ సూ. సంయమనేత్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్. ౨.

౧౪॥ సూ. స్మరన్తిచ. 3. ౧౫॥ సూ. అపిసప్త. ౪.

(వే-సా.) ఇష్టాపూర్తాద్యకుర్వతాం యమసదనే తత్ఫల మనుభూయారోహాదిః, "3 వైవస్వతంసంగమనమ్" ఇత్యాదౌ తద్గతిదర్శనాత్. ౨.

(వే-దీ.) ఇయాంస్తు విశేషః, సంయమనే - యమశాసనే పాపఫల మనుభూయ ఇతరేషాం - పాపినాం చన్ద్రారోహావరోహౌ. కుతః? తద్గతిదర్శనాత్ - పాపినాం యమసదనగతిదర్శనాత్ "3 వైవస్వతంసఙ్గమనం జనానామ్" ఇత్యాదౌ. ౨.

(వే-సా.) "౪ సర్వే చైతే వశం యాన్తి యమస్య" ఇతి. 3.

(వే-దీ.) "౪ సర్వే చైతే వశం యాన్తి యమస్య భగవన్కిల" ఇతి పరాశరాదయ స్స్మరన్తిచ. 3.

(వే-సా.) సప్త రౌరవాదీనపి స్మరన్తి. ౪.

(వే-దీ.) సప్తాపి రౌరవాదయో లోకాః పాపినాం గన్తవ్యత్వేన స్మర్యన్తే. ౪.

† నను † సప్తసు లోకేషు గచ్ఛతాం కథం యమసదనప్రాప్తిః. అత ఆహ.

౧౬॥ సూ. తత్రాపితద్వ్యాపారాదవిరోధః. ౫.

౧౬. తేష్వపి సప్తసు † యమాజ్ఞయైవ గమనా దవిరోధః. † అతోఽనిష్టాదికారిణామపి యమలోకం ప్రాప్య స్వకర్మానురూపం యాతనాశ్చానుభూయ పశ్చాచ్చన్ద్రారోహావరోహౌ స్తః.

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే.

౧౭॥ సూ. విద్యాకర్మణోరితితుప్రకృతత్వాత్. ౬.

౧౭. తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. అనిష్టాదికారిణామపి చన్ద్రప్రాప్తిరస్తీత్యేతన్నోపపద్యతే. కుతః. విద్యాకర్మణోరితి విద్యాకర్మణోః † ఫలభోగార్థత్వా ద్దేవయానపితృయాణయోః. † ఏతదుక్తం భవతి - అనిష్టాదికారిణాం యథావిద్యావిధురత్వాద్దేవయానేన పథా గమనం నసమ్భవతి – తద్వదేవేష్టాపూర్తదత్తవిధురత్వాత్పితృయాణేన చన్ద్రగమనమపి నసమ్భవతీతి. దేవయానపితృయాణయోః విద్యావిషయత్వం పుణ్యకర్మవిషయత్వంచ కథ మవగమ్యత ఇతిచేత్. ప్రకృతత్వాత్తయోః. ప్రకృతాహి దేవయానే విద్యా, పితృయాణేచ కర్మ - *౧ తద్యఇత్థం విదు ర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం తప

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి) † (సప్తసు లోకేషు) స్థానేష్విత్యర్థః.

యమసదనప్రాప్తివచనాని పురాణాదిషు పఠ్యన్తే - తన్నిబన్ధనేయం శఙ్కా.

౧౬॥ సూ. తత్రాపి తద్వ్యాపారా దవిరోధః॥. † వ్యాపారః ప్రశాసనరూపఇతి దర్శయతి (యమాజ్ఞయేతి) యమసదననరకప్రాప్త్యోః క్రమా దవిరోధ ఇత్యర్థః. † పూర్వపక్ష ముపసంహరతి (అతఇతి).

౧౭॥ సూ. విద్యాకర్మణోరితితుప్రకృతత్వాత్. † (ఫలభోగార్థత్వాదితి) సమ్బన్ధసామాన్యవిషయా షష్ఠీ తాదర్థ్యపర్యవసాయినీ. తాదర్థ్యంచ తత్ఫలభోగార్థత్వమ్. ఇతిశ్చహేతావిత్యర్థః. † విద్యాప్రసఙ్గః కిమర్థ ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) దృష్టాన్తతయేత్యర్థః. విద్యావిషయత్వం పుణ్యకర్మవిషయత్వం చేతి విషయశబ్దేన ఫలం వివక్షితమ్. విశింషన్తి విషయః. పరిశేషయమ్ - నిర్వాహ్యమ్.

౧౬॥ సూ. తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధః. ౫. ౧౭॥ సూ. విద్యాకర్మణోరితితు ప్రకృతత్వాత్. ౬.

(వే-సా.) తత్రాపి యమవ్యాపారాదేవ యమవశ్యతాయా అవిరోధః. ౫.

(వే-దీ.) నను - సప్తసు లోకేషు గచ్ఛతాం కథం యమసదనప్రాప్తిః తత్రాహ. సప్తస్వపి రౌరవాదిలోకేషు యమవ్యాపారాదేవ గమనాద్యమవశ్యతాయా అవిరోధః, అతః పాపినాం యమయాతనా అనుభూయ చన్ద్రారోహావరోహావవర్జనీయౌ. ౫.

(వే-సా.) విద్యాకర్మణోః ఫలం బ్రహ్మగమనం చన్ద్రగమనఞ్చ కథమ్! “౧ తద్య ఇత్థం విదుః తే ఽర్చిష మభిసంభవన్తి” “౧ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమ మభిసంభవన్తి” ఇతి ప్రకృతత్వాత్ బ్రహ్మచన్ద్రగమనయోః. అతః పాపినాం న తద్గతిప్రసఙ్గః. ౬.

(వే-దీ.) ఇతిప్రాప్త ఉచ్యతే. తు శబ్దః. పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. నచ పాపకర్మణా మర్చిరాదినా బ్రహ్మగమనమ్, ధూమాదినా చన్ద్రగమనంచ సమ్భవతి - తయోర్విద్యాకర్మణోఃఫలత్వాత్. కథ మిద మవగమ్యతే తత్ఫలత్వమ్! ఇతిప్రకృతత్వాత్ - ఇత్థం ప్రకృతత్వాత్. విద్యాకర్మణీహి ప్రకృత్య తత్ఫలత్వేన గతిద్వయం ప్రతిపాద్యతే “౧ తద్య ఇత్థం విదు ర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తపఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తి” ఇతి “౧ అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమ మభిసమ్భవన్తి” ఇతి చ. పాపినాం విద్యారహితత్వేన బ్రహ్మగమనాభావవత్ పుణ్యకర్మరహితత్వేన చన్ద్రగమనమపి నసమ్భవతీత్యర్థః. ౬.

౧॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౧, 3.

ఇత్యుపాసత ఇత్యుక్త్వా * ౧ తేర్చిష మభిసమ్భవన్త్యర్చిషోఽహరిత్యాదినా దేవయానవచనాత్, * ౧ అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసత ఇత్యుక్త్వా * ౧ తే ధూమ మభిసమ్భవన్తీత్యాదినా పితృయాణవచనాచ్చ. * ౨ యే వైకేచాస్మాల్లోకా త్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీత్యేతదపి వచనమ్ - య ఇష్టాదికారిణః - తే సర్వఇతి పరిణేయమ్.

౧॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౧, ౩, ౮. ౨॥ కౌషీ - ౧౨ - ౨.

† నను పాపకర్మణాం చన్ద్రగమనాభావే పఞ్చమాహుత్యసమ్భవా చ్ఛరీరారమ్భఏవ నోపపద్యతే. * ౪ పఞ్చమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతిహి శరీరారమ్భశ్శ్రూయతే - సాచాహుతి శ్చన్ద్రప్రాప్తిపూర్వికేతి దర్శితమ్. అతశ్శరీరారమ్భాయైవ తేషామపి చన్ద్రారోహావరోహావవశ్యాభ్యుపేతావిత్యత ఆహ.

౧౮॥ సూ. నతృతీయేతథోపలబ్ధేః. ౭.

౧౮. తృతీయస్థానస్య శరీరారమ్భాయ నపఞ్చమాహుత్యపేక్షా. కుతః. తథోపలబ్ధేః తృతీయస్థానశబ్దేన కేవలపాపకర్మాణ ఉచ్యన్తే - తేషాం దేహారమ్భే పఞ్చమాహుత్యనపేక్షత్వ ముపలభ్యతే. * ౩ † వేత్థ యథా కేనాసౌ లోకో నసమ్పూర్యత ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనే * ౧ అథైతయోః పథో ర్నకతరేణచ తానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీని భూతాని భవన్తి జాయస్వ మ్రియస్వేత్యేతత్తృతీయం స్థానం తేనాసౌ లోకో నసమ్పూర్యతఇతి తృతీయస్థానస్య ద్యులోకారోహావరోహాభావేన ద్యులోకాసమ్పూర్తివచనా దస్య తృతీయస్థానస్య శరీరారమ్భాయ న పఞ్చమాహుత్యపేక్షా. * ౩ † పఞ్చమ్యా మాహుతావితిచాపాం పఞ్చమాగ్నిసమ్బన్ధస్య పురుషవచస్త్వహేతుత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి - నాన్యన్నివారయతి - † అవధారణాశ్రవణాత్.

౩॥ ఛాం - ౫ - ౩ - ౩. ౪॥ ఛాం - ౫ - ౯ - ౧.

---

† అనన్తరసూత్రమవతారయతి (నని్వతి).

౧౮॥ సూ. నతృతీయేతథోపలబ్ధేః. † (వేత్థేత్యాది) * సమ్పూర్యతే - ప్రాప్యతఇత్యర్థః. నకతరేణచ - నకేనచి దిత్యర్థః. జాయస్వ మ్రియస్వేతి - ఈశ్వరశాసనానువర్తినీత్యర్థః. జాయన్తే మ్రియన్తఇతివార్థః - వేదస్వాతన్త్ర్యాత్. జజ్ఞే మమ్రే ఇతి భూతార్థతావా - * పురీ మవస్కన్ద లునీహి నన్దనమిత్యాదివత్. కర్మఫలానుభవాశ్రయతయా స్థానశబ్దవాచ్యత్వమ్. † (పఞ్చమ్యామితి) అత్యన్తాయోగవ్యవచ్ఛేదఏవ - నాన్యయోగవ్యవచ్ఛేద ఇత్యర్థః. † కుతఇత్యత్రాహ (అవధారణాశ్రవణాదితి).

౧౮॥ సూ. నతృతీయేతథోపలబ్ధేః. ౭.

(వే-సా.) నచ పాపినాం ద్యులోకగమనాయ చన్ద్రలోకగమనాపేక్షా, తేషాన్ద్యులోకగమనాభావోపలబ్ధేః. "౧ అథైతయోః పథోర్న కతరేణచ" ఇత్యారభ్య, "౧ ఏతత్తృతీయం స్థానం తేనాసౌ లోకో నసంపూర్యతే" ఇతి తృతీయస్థానమితి పాపకర్మాణ ఉచ్యన్తే. ౭.

"౪ పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి" ఇతిపఞ్చమాహుత్యా దేహారమ్భశ్రవణాత్

తస్యాశ్చన్ద్రగమనపూర్వకత్వేన పాపినామపి దేహారమ్భాయ చన్ద్రగమన మవశ్యమ్భావీ త్యాశఙ్క్యాహ.

(వే-దీ.) కేవలపాపకర్మాణః - తృతీయస్థానమ్. నతృతీయే స్థానేదేహారమ్భాయ పఞ్చమాహుత్యపేక్షాస్తి తథోపలబ్ధేః "౩ వేత్థ యథాకేనాసౌ లోకో న సమ్పూర్యతే" ఇతి - ద్యులోకస్యాప్రాప్తౌ కఇతి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనే "౧ అథైతయోః పథో ర్నకతరేణచ తానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీని భూతాని భవన్తి జాయస్వ మ్రియస్వేత్యేత త్తృతీయం స్థానం తేనాసౌ లోకో నసమ్పూర్యతే" ఇతి తృతీయస్య స్థానస్య ద్యులోకాప్రాప్తిశ్రవణాత్ తస్య దేహారమ్భే పఞ్చమాహుత్యనపేక్షత్వం హ్యుపలభ్యతే. ౭.

౧౯॥ సూ. స్మర్యతేపిచలోకే. ౮.

౧౯. † పుణ్యకర్మణామపి కేషాంచిత్పఞ్చమాహుత్యనపేక్షయా దేహారమ్భో లోకే స్మర్యతే ద్రౌపదీధృష్టద్యుమ్న ప్రభృతీనామ్.

౨౦॥ సూ. దర్శనాచ్చ. ౯.

౨౦. శ్రుతావపి దృశ్యతే కేషాంచిత్పఞ్చమాహుత్యనపేక్షయా దేహారమ్భః * ౧ తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్తి అణ్డజం జీవజ ముద్భిజ్జమితి. ఏషూ † ద్భిజ్జస్వేదజయోః భూతయోః పఞ్చమాహుతి మన్తరేణోత్పత్తి ర్దృశ్యతే.

† నను – స్వేదజానా మత్ర న సంకీర్తన మస్తి - * ౧ త్రీణ్యేవ బీజానీతి వచనాత్. తత్రాహ

౨౧॥ సూ. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య. ౧౦.

౨౧. సంశోకజస్య - స్వేదజస్యాపి * ౧ అణ్డజం జీవజ ముద్భిజ్జ మిత్యత్ర తృతీయేనోద్భిజ్జశబ్దేనావరోధః - సఙ్గ్రహో విద్యత ఇత్యర్థః. † అతః కేవలపాపకర్మణాం చన్ద్రప్రాప్తి ర్న సమ్భవతి. ౧॥

అనిష్టాదికార్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. స్మర్యతేపిచలోకే. † అపిశబ్దసూచితమాహ (పుణ్యకర్మణామితి) పుణ్యకర్మస్వప్యయం నియమో భజ్యతే - కింపునః పాపకర్మస్వితి భావః. సూత్రోక్తార్థసముచ్చయపర శ్చశబ్దఇతి స్ఫుటత్వా దనుక్తిః. లోకశబ్దః ప్రసిద్ధ్యతిశయద్యోతనార్థః.

౨౦॥ సూ. దర్శనాచ్చ. బీజత్రైవిధ్యం తత్కార్యభూతత్రైవిధ్యేన శ్రుతి ర్వివృణోతి * అణ్డజమితి. జీవజమ్ - జరాయుజమ్. ఉద్భిజ్జశబ్దార్థఏవ వక్ష్యమాణసూత్రానురోధేన వివృతః. † (ఉద్భిజ్జస్వేదజయోరితి).

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (నన్వితి).

౨౧॥ సూ. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య. ఉద్భిజ్జస్య పఞ్చమాహుతినిరపేక్షత్వసమ్ప్రతిపత్తేః, పృథివ్యామ్భూజత్వాద్యోనిజత్వపాపోత్తరత్వసామ్యాచ్చ తృతీయశబ్దేన సఙ్గ్రహః - నతు ప్రథమేన ద్వితీయేనచేతిభావః. † అధికరణార్థ ముపసంహరతి (అతఇతి).

౧౯॥ సూ. స్మర్యతేపిచలోకే. ౮. ౨౦॥ సూ. దర్శనాచ్చ. ౯. ౨౧॥ సూ. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య. ౧౦.

(వే-సా.) లోకే చ ద్రౌపద్యాదీనాం పుణ్యకర్మణామపి పఞ్చమాహుత్య నపేక్షదేహారమ్భ స్స్మర్యతే, ౮.

(వే-దీ.) పుణ్యకర్మణామపి కేషాంచి ద్ద్రౌపద్యాదీనాం దేహారమ్భేపఞ్చమాహుత్యనపేక్షత్వం శిష్టలోకేఽపిచ స్మర్యతే. ౮.

(వే-సా.) తథా శ్రుతావపి దృశ్యతే " ౧ భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్తి అణ్డజం జీవజ ముద్భిజ్జమ్" ఇతిస్వేదజోద్భిజ్జయో స్తదనపేక్షత్వమ్.

(వే-దీ.) శ్రుతావపి దృశ్యతే కేషాంచి ద్దేహారమ్భే పఞ్చమాహుత్యనపేక్షత్వమ్ " ౧ తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్త్యణ్డజం జీవజ ముద్భిజ్జమ్ " ఇతి. స్వేదజోద్భిజ్జయోర్దేహారమ్భే పఞ్చమాహుత్యనపేక్షత్వమ్. ౯.

(వే-సా.) స్వేదజస్య ఉద్భిజ్జశబ్దేన సఙ్గ్రహఇత్యర్థః. ౧౦.

(దీ) " ౧ అణ్డజం జీవజ ముద్భిజ్జమ్ " ఇత్యత్ర స్వేదజస్య గ్రహణం నదృశ్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ.

(వే-దీ.) " ౧ అణ్డజం జీవజ ముద్భిజ్జమ్ " ఇత్యత్ర తృతీయేనోద్భిజ్జశబ్దేన సంశోకజస్య - స్వేదజస్య అవరోధః - సఙ్గ్రహఇత్యర్థః. అతః కేవలపాపకర్మణాం చన్ద్రారోహావరోహౌ నసమ్భవతః. ౧౦.

పరేతు - సంయమనేత్విత్యాదీని సిద్ధాన్తసూత్రాణి వర్ణయన్తి - తుశబ్దానురోధాత్, యమవశ్యతాస్మరణసప్తనరకస్మరణపరయోః సూత్రయోశ్చ సాఫల్యాత్. తేహి చన్ద్రప్రాప్తిప్రతిషేధసమర్థే. పూర్వపక్షవిషయత్వేతు తయోస్సూత్రయో ర్నకించి త్ప్రయోజనమ్. రౌరవాదిషు చిత్రగుప్తాదీనా మధిష్ఠాతృత్వం స్మర్యమాణం యమాజ్ఞామూల మిత్యధిష్ఠాతృద్వయావిరోధపరమ్. తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధఇతి సూత్రం చ వ్యాఖ్యాతమ్. అత్రోచ్యతే - విద్యాకర్మణోరితి సూత్రస్థతుశబ్దస్య సిద్ధాన్తద్యోతకత్వాభావే ప్రయోజనాభావాత్, ద్వితీయసూత్రస్థతుశబ్దస్య శఙ్కావిశేషవ్యావర్తకతయాపి సఫలత్వాత్, సూత్రపఞ్చకం పూర్వపక్షవిషయం భవితు మర్హతి. విద్యాకర్మణోరిత్యత్ర తుశబ్ద శ్శఙ్కామాత్రవ్యవచ్ఛేదక ఇతిచేన్న - తదసమ్భవాత్. విద్యయా దేవయానే కర్మణా పితృయాణేచ పథ్యనధికృతానాం తృతీయస్థానసమ్బన్ధప్రతిపాదనాచ్చ అనిష్టాదికారిణాం చన్ద్రప్రాప్త్యభావఇతిహి సూత్రార్థో వ్యాఖ్యాతః - నహి తత్ర వ్యుదసనీయా కాచిచ్ఛఙ్కా సమ్భవతి. శ్రుత్యా సర్వేషాం చన్ద్రప్రాప్తిశఙ్కా వ్యుదసనీయేతిచేత్ - తర్హి పూర్వపక్షఏవాత్ర తుశబ్దవ్యుదసనీయ ఇత్యుక్తం స్యాత్. ద్వితీయసూత్రేతు వ్యుదసనీయశఙ్కోపన్యస్తా. కించ - ఆరోహావరోహశబ్దాస్వారస్యం స్ఫుటమ్ - నరకేషు యామీ ర్యాతనా అనుభూయాస్మిఀల్లోకే జాయమానానా మున్నతస్థానప్రాప్తే, స్తతోఽవరోహణస్య, చాభావాత్. పూర్వం యమాలయ మారోహతి - తతో నరకప్రాప్తిః - పునర్జన్మావధికో వ్యాపారోఽవరోహ ఇతిచేన్న - * అనుభూయేతి ల్యబన్తనిర్దేశేనారోహావరోహయోరపి పశ్చాద్భావిత్వావగమాత్. నరకానుభవానన్తరం యమాలయ మారుహ్య తతోఽవరోహన్తీతిచేన్న - అశ్రుతత్వాత్, కల్పకాభావాచ్చ - భవతాం గ్రన్థేషు తథాఽనుక్తత్వాచ్చ. యమప్రాప్తివాక్యే పాపఫలానుభవాశ్రవణేన పాపవైయర్థ్యచోద్యస్య తదవస్థత్వశఙ్కాపరిహారార్థతయా స్మరన్తిచ అపిసప్తేతిసూత్రయో స్సాఫల్యమిత్యుక్తమ్. తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధఇత్యత్ర కస్యావిరోధ ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం నరకగమనావిరోధఇతి యుక్తమ్ - పూర్వసూత్రోత్థాపితత్వాత్తద్విరోధస్య, చిత్రగుప్తాద్యధిష్ఠానస్యాప్రకృతత్వాచ్చ. - అన్యేతు నతృతీయఇత్యతఃపూర్వమేవాధికరణసమాప్తి మిచ్ఛన్తః ఏవం వర్ణయన్తి - అనిష్టాదికారిణో ఽముం లోకం ధూమాదినా మార్గేణ గచ్ఛన్తి - నేతి విశయే తత్ర పాపఫలభోగాభావాత్, కర్మణా వినా భోగసమ్భవే శాస్త్రవైయర్థ్యాచ్చ నగచ్ఛన్తీతి పూర్వఃపక్షః * ద్వే సృతీ అశృణవం పితౄణా మహం దేవానా ముత మర్త్యానామ్ । తాభ్యా మిదం విశ్వ మేజత్సమేతి యదన్తరా పితరం మాతరంచేతి శ్రుతే రాపితృలోకాత్తైనైవ మార్గేణ గమనమితి సిద్ధాన్తఇతి. భోగాభావవ్యుదాసపరం ద్వితీయం సూత్ర మాహుః, అపిసప్తేతి సూత్రంచ మత్తో భీతా యాన్తి జనా ఇత్యాదిమృత్యుగీతశ్లోకసప్తకవిషయమ్. తేషు పుణ్యకర్మఫలస్యాపి యమాధీనత్వామ్నానావిరోధః - పుణ్యకర్మస్వపి పురుషేషు యమవ్యాపారాభ్యుపగమాదితి తత్రాపీత్యాదిసూత్రస్యార్థ ఇత్యాహుః. యద్వా - ఆరోగ్యభ్రాజాదిసూర్యసప్తకవిషయం అపిసప్తేతిసూత్రమ్ - * కశ్యపా దుదితా స్సూర్యాః పాపాన్నిఘ్నన్తి సర్వదేతి పాపకృతాం యాతయితృత్వశ్రవణాత్. * సప్త సూర్యా దివ మనుప్రవిష్టాః తానన్వేతి పథిభి ర్దక్షిణావానితి తేషాం పుణ్యకృత్ప్రాప్యత్వావిరోధశ్చ - పుణ్యకృత్స్వపి తద్వ్యాపారాభ్యుపగమాదితి తదనన్తరసూత్రార్థఇతి యోజనాన్తరం కృతం సూత్రద్వయస్య. * అథైతయోః పథోః నకతరేణ చ తానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీనీతి మార్గద్వయభ్రష్టానాం తృతీయస్థానప్రాప్తివచనాత్ అనిష్టాదికృతాం పితృయాణ ప్రాప్తి ర్నాస్తీతి శఙ్కాపరిహారపరం విద్యాకర్మణోరితిసూత్రమ్. * ఏతయోః పథోరితి పథిశబ్దో నమార్గద్వయపరః - తత్పరత్వేహి మార్గసమ్బన్ధో నిషిద్ధో భవేత్. కింతు తత్ప్రాప్తిసాధనవిద్యాకర్మపరః - తయోః ప్రకృతత్వాత్. మార్గయోశ్చ ప్రకృతత్వే సత్యపి తాభ్యాం గమనస్యాపురుషతన్త్రస్య విధాతు మశక్యతయా తత్సాధనస్యైవ విధేయత్వాత్. విద్యాకర్మపరిభ్రంశాపరాధేన దుర్గతిప్రదర్శనపరా శ్రుతిరితి నాత్రమార్గద్వయసమ్బన్ధనిషేధః. అతః పితృయాణేనానిష్టాదికారిణాం యమప్రాప్తిరితి వర్ణితమ్. నతృతీయఇత్యాదిక మధికరణాన్తరమ్ - తృతీయస్థానమృతానాం చన్ద్రవిషయసర్వగమనశ్రవణదేహారమ్భకపఞ్చమాహుత్యపేక్షాభ్యామ్, పితృయాణప్రాప్తిం పూర్వపక్షీకృత్య * జాయస్వ మ్రియస్వేతి విశేషవచనానుపపత్త్యాదిభిః పితృయాణగమనం నాస్తీతి సిద్ధాన్తితమ్. తత్రతావత్పూర్వాధికరణస్య పూర్వపక్షరాద్ధాన్తావనుపపన్నౌ - రాద్ధాన్తస్య ప్రమాణవిరోధాత్. యథా విద్వదధికారస్య దేవయానస్యావిద్వద్విషయత్వ మయుక్తమ్ - తథా * అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్త మిత్యుపాసతే తే ధూమ మభిసమ్భవన్తీతి పుణ్యకృదధికారతయా ప్రతిపాదితస్య పితృయాణస్యాపుణ్యకృత్స్వన్వయిత్వం హ్యనుపపన్నమ్. * తాభ్యా మిదం విశ్వ మేజత్సమేతీతిశ్రుతిబలా దుపపన్నమితిచేత్ - తర్హ్యతఏవ తృతీయస్థానమృతానామపి పితృయాణేన ప్రాప్తి స్స్యాత్ - విశ్వశబ్దాసఙ్కోచాత్. * జాయస్వ మ్రియస్వేత్యాదివాక్యవశాత్ సఙ్కోచఇతిచేత్ - తర్హి పుణ్యకృదధికారతయా ప్రతిపాదితస్య పితృయాణస్య పుణ్యకృత్స్వన్వయిత్వవాక్యబలా దపుణ్యకృద్భ్యోఽపి సఙ్కోచ ఆశ్రీయతామ్. యమసదనస్య పితృలోకైకదేశత్వాత్ పితృలోకప్రాప్త్యన్యథానుపపత్త్యా ధూమాదిప్రాప్తిరపుణ్యకృతాం కల్ప్యతి చేత్ - తర్హి తృతీయస్థానమృతానాం శరీరగ్రహణాన్యథానుపపత్త్యా చన్ద్రపర్యన్తధూమాదిమార్గప్రాప్తిః కల్ప్యతామ్. తత్ర వచనవిరోధాత్ - దేహగ్రహణస్య పఞ్చమాహుతినైరపేక్ష్యం చేత్ - పుణ్యకృదధికారవచనవిరోధాదేవ యమసదనప్రాప్తే ర్ధూమాదిమార్గనైరపేక్ష్యం కల్ప్యతామ్. గన్తవ్యైక్యేపి గన్తృభేదేన మార్గానియమశ్చ సమ్భవతి - యథా చన్ద్రప్రాప్తి ర్విదుషాం దేవయానాపేక్షా - అవిదుషాం తన్నిరపేక్షా - ఏవం యమసదనప్రాప్తిరపి పుణ్యకృతాం ధూమాదిసాపేక్షా - అపుణ్యకృతాం

౨౨॥ సూ. తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః. ౧.

౨౨. † ఇష్టాదికారిణో భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తాః సానుశయాశ్చన్ద్రమసోఽవరోహన్తీత్యుక్తమ్. అవరోహప్రకారశ్చ * ౧ అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తే యథేత మాకాశం ఆకాశాద్వాయుః, వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి, ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవతి, అభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి, మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతీతి వచనాత్ ౨ యథేత మనేవంచేత్యుక్తమ్. తత్రాస్యాకాశాదిప్రతిపత్తౌ దేవమనుష్యాదిభావవదాకాశాదిభావః - ఉత తత్సాదృశ్యాపత్తిమాత్రమితి విశయే శ్రద్ధావస్థస్య సోమభావవదవిశేషాదాకాశాదిభావః. ౧॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౫.

తు తన్నిరపేక్షేతి యుజ్యతే. అతఏవ పూర్వపక్షవర్ణనం చాతిమన్దమ్. అతఏవ సంయమనేత్విత్యాదిసూత్రాణి నభోగాభావవ్యుదాసపరాణి - కింతు పూర్వపక్షే పుణ్యాపుణ్యకృతాం గత్యవిశేషశఙ్కావ్యుదాసపరాణి భవితు మర్హన్తి. అతఏవ అపిసప్తేతిసూత్రస్య మృత్యుగీతశ్లోకసప్తకవిషయత్వ మయుక్తమ్ - కర్మవశ్యానాం మనుష్యాణాం యమవశ్యత్వే సంశయాభావాత్. పాపినాం దుఃఖభోక్తృత్వే సంశయాభావా దారోగభ్రాజాదిసప్తసూర్యవిషయత్వం చాయుక్తమ్. అతః పుణ్యాపుణ్యకృతాం స్థానతోఽపి ఫలవైషమ్యపరత్వమేవ యుక్తమ్. * అథైతయోః పథోరితి వాక్యేచ పథిశబ్దస్య విద్యాకర్మవిషయత్వాదపి దేవయానపితృయాణవిషయత్వం యుక్తమ్ - ముఖ్యత్వాత్, మార్గవాచిశబ్దస్యానుష్ఠానవిశేషవిషయత్వంహి గౌణమ్ - ముఖ్యే సమ్భవతిచ తదన్యాయ్యమ్. పురుషతన్త్రిత్వా ద్విద్యాకర్మణీ ఏవ విధేయే ఇతిచేత్. సత్యం తయోః పురుషతన్త్రిత్వమ్. తద్విధానపరత్వం పథిశబ్దస్య ముఖ్యత్వేప్యుపపద్యతే - విద్యాకర్మఫలభూతమార్గభ్రష్టానాం దుర్గతిసఙ్కీర్తనస్య విద్యాకర్మవిధానోపయికత్వాత్ - యతః విద్యాకర్మణోరితిత్వితిసూత్రేణాపుణ్యకృతాం ధూమాదిప్రాప్తి ర్నివారితా - అతఏవ తృతీయస్థానమృతానాం చన్ద్రప్రాప్తిశఙ్కాదూరాపాస్తేతి నాధికరణం పృథగ్వర్ణనీయమ్. అతఏవ - నతృతీయ ఇత్యాదిసూత్రాణాం పూర్వప్రకృతసాధ్యోపపాదకతయైకాధికరణ్యమేవ యుక్తమితి.

అనిష్టాదికార్యధికరణం సమాప్తమ్. ౨॥ బ్రహ్మ - ౩ - ౧ - ౮.

౨౨॥ సూ. తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః, † మార్గవిషయవిచారే కృతే తదేకదేశవిచారవిషయతయా పేటికా భేదేన సఙ్గత్యర్థ మనువదతి (ఇష్టాదీతి) అపో బిభర్తీత్యభ్రమ్ * మిహసేచనఇతి ధాతోర్మేఘఇతి రూపమ్. జలధారణావస్థా వర్షోన్ముఖావస్థాచ వివక్షితా. ఆకాశాదిభావః - ఆకాశాదిశరీరకత్వమ్. సాదృశ్యాపత్తిః - ఆకాశాత్పృథక్సిద్ధస్యానర్హతత్సంసర్గః. కిమాకాశాదిభావో దేవమనుష్యాదిభావవదాకాశాదిశరీరత్వాపత్తిః - ఉత తత్సాదృశ్యాపత్తి మాత్రమితి. కిమత్ర సామానాధికరణ్యం ముఖ్యమ్ - ఉత గౌణమితి, ముఖ్యత్వాపవాదోఽస్తి - నేతి. అపవాదాభావే ముఖ్యత్వాదాకాశాదిదేహత్వం స్యాత్. అపవాదసద్భావే సామానాధికరణ్యస్యాముఖ్యత్వాదాకాశాదిసాదృశ్యాపత్తిమాత్రమతి భవతి. అవిశేషాత్ - ప్రకరణస్థత్వావిశేషాత్.

౨౨॥ సూ. తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః. ౧.

(వే-సా.) "౧ యథేత మాకాశమ్" ఇత్యాదినా ఆకాశసాదృశ్యాపత్తిః ప్రత్యవరోహత. ఉపదిశ్యతే. తత్ర తత్ర సుఖదుఃఖానుభవాభావోపపత్తేః. తదనుభవార్థంహి తత్తచ్ఛరీరతా. ౧.

(వే దీ.) ధూమాదినా చన్ద్రమసం ప్రాప్తస్య ప్రత్యవరోహప్రకార ఆమ్నాయతే "౧ యథేత మాకాశ మాకాశాద్వాయుః వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవతి అభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి" ఇతి. అత్రాకాశాదిభావః, కిం దేవమనుష్యాదిభావవదాకాశాదిశరీరత్వమ్ - ఉత తత్సాదృశ్యాపత్తిరితి సంశయః. ఆకాశాదిశరీరత్వమితి పూర్వపక్షః - శ్రద్ధాయాస్సోమరాజభావవత్. తత్రహి తచ్ఛరీరత్వమేవోచ్యతే. రాద్ధాన్తస్తు - ఆకాశాదిప్రాప్తౌ సుఖదుఃఖానుభవాభావాత్ తత్సాదృశ్యాపత్తిరేవ. సుఖదుఃఖానుభవాయహి సోమాదిశరీరత్వమ్. సూత్రార్థస్తు - తత్స్వాభావ్యాపత్తిః - ఆకాశాదిసాదృశ్యాపత్తిః, ఉపపత్తేః - సుఖదుఃఖానుభవాభావోపపత్తేః. ౧.

ఇతి ప్రాప్తే తత్స్వాభావ్యాపత్తిరేవేత్యుచ్యతే - తత్స్వాభావ్యాపత్తిః - తత్సాదృశ్యాపత్తిరిత్యర్థః. కుత ఏతత్. ఉపపత్తేః. సోమభావమనుష్యభావాదౌహి సుఖదుఃఖోపభోగాయ తద్భావః - అత్రత్వాకాశాదౌ సుఖదుఃఖోపభోగాభావా త్తద్భావానుపపత్తే స్తదాపత్తివచనం † తత్సంసర్గకృతతత్సాదృశ్యాపత్త్యభిప్రాయమ్.

తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. నాతిచిరేణవిశేషాత్. ౧.

౨౩. ఆకాశప్రాప్తిప్రభృతి యావద్వ్రీహ్యాదిప్రాప్తి కిం తత్ర తత్ర నాతిచిరం తిష్ఠతి - ఉతానియమ ఇతి విశయే నియమహేత్వభావా దనియమః.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే-నాతిచిరేణేతి కుతః. విశేషాత్ ఉత్తరత్ర వ్రీహ్యాదిప్రాప్తౌ ※౧ అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతర మితి విశిష్య కృచ్ఛ్రనిష్క్రమణత్వాభిధానాత్ పూర్వత్ర హ్యాకాశాదిప్రాప్తావచిరం నిష్క్రమణం గమ్యతే. దుర్నిష్ప్రపతరమితి - ఛాన్దసస్తశబ్దలోపః. దుర్నిష్ప్రపతరమ్ - దుఃఖనిష్క్రమణతరమిత్యర్థః.

నాతిచిరాధికరణంసమాప్తమ్.   ౧॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౬.

---

† (తత్సంసర్గకృతతత్సాదృశ్యాపత్త్యభిప్రాయమితి) తత్సంసర్గహేతుకశ్వేదకస్థూలాకారాభావపరమిత్యర్థః.

పరేతు - వ్యపదేశస్య ముఖ్యత్వా దాకాశాదిస్వరూపాపత్తిం పూర్వపక్షీకుర్వన్తి. తదయుక్తమ్ - నిత్యత్వజ్ఞత్వాదిభి రాకాశాదివైలక్షణ్యస్య స్థితత్వాత్ శఙ్కానుపపత్తేః.———అన్యేతు సర్వస్య వస్తునో బ్రహ్మానన్యతయా సర్వవిధపరిణామశక్తియోగా దాకాశాద్యవస్థాపత్తిరితి పూర్వపక్షయన్తి. తదప్యుక్తన్యాయా దయుక్తమ్. పూర్వసిద్ధార్థాక్షేపేణాధికరణ ముత్థిత మితిచేత్. గత్యభావేహి తథా వక్తవ్యమ్ - ఉక్తానాక్షేపేణ సమ్భవతి పూర్వపక్షన్యాయే స ఏవ నిరసనీయః.

తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. నాతిచిరేణవిశేషాత్. ఆకాశప్రాప్తీత్యాదినా సఙ్గతిసూచనమ్. ఆకాశాదిషు కంచిత్కాలం తిష్ఠతి - ఉతానతిచిరేణ నిష్క్రమతీతి. వ్రీహ్యాదిభావే దుర్నిష్ప్రపతరత్వాభిధానం కి మన్యత్ర నాతిచిరనిష్క్రమణ మవగమయతి - నేతి. అనవగమకత్వే నియమాభావః. అవగమకత్వే నాతిచిరనియమః.

నాతిచిరశబ్దేన ఆకాశాదౌ కించి ద్విశమో, వ్రీహ్యాదావతివిళమ్బశ్చ ద్యోతితౌ.

నాతిచిరాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. నాతిచిరేణవిశేషాత్. ౧.

(వే-సా.) వ్రీహ్యాదిప్రాప్తేః ప్రాగాకాశాదిషు నాతిచిరం తిష్ఠతి, "౧ అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమ్"ఇతి వ్రీహ్యాదావేవ విశేషవచనాత్.

(వే-దీ.) ఆకాశవాయుధూమాభ్రమేఘవర్షప్రాప్తౌ కిం తత్ర తత్ర నాతిచిరం తిష్ఠతి - ఉతానియమ ఇతి సంశయః. అనియమ ఇతి పూర్వపక్షః - నాతిచిరేణేతి విశేషవచనాభావాత్. రాద్ధాన్తస్తు ఉత్తరత్ర వ్రీహ్యాదిభావే "౧ అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమ్" ఇతి విశిష్య చిరేణ గమనవచనమ్, తతః ప్రాచీనేష్వచిరగమనం ద్యోతయతీత్యాకాశాదియావద్వ్రీహ్యాదిభావప్రాప్తి నాతిచిరం తిష్ఠతీతి. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

౨౪. సూ. అన్యాధిష్ఠితే పూర్వవదభిలాపాత్. ౧.

౨౪. † అవరోహన్తో జీవాః వ్రీహ్యాదిభావేన జాయన్తఇతి శ్రూయతే ※ ౧ మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయ స్తిలమాషా జాయన్తఇతి. తే కిమన్యై ర్భోక్తృభి ర్వ్రీహ్యాదిశరీరై రధిష్ఠితా న్వ్రీహ్యాదీనాశ్లిష్యన్తి-ఉత తే భోక్తారో వ్రీహ్యాదిశరీరా జాయన్తఇతి విశయే ※ ౧ జాయన్తఇతి వచనా ద్దేవో జాయతే మనుష్యో జాయతఇతివద్వ్రీహ్యాదిశరీరాఏవ.

ఇతిప్రాప్త ఉచ్యతే- అన్యాధిష్ఠితఇతి -జీవాన్తరేణాధిష్ఠితే వ్రీహ్యాదిశరీరే తేషాం సంశ్లేషమాత్రమేవ. కుతః. పూర్వవదభిలాపాత్ ఆకాశాదిమేఘపర్యన్తవత్కేవలతద్భావాభిలాపాత్. † యత్రహి భోక్తృత్వమభిప్రేతమ్ - తత్ర తత్సాధనభూతం కర్మాభిలప్యతే ※ రమణీయచరణాః ※ ౧ కపూయచరణాఇతి. ఇహచాకాశాది వన్నాభిలప్యతే కర్మ- † ఫలప్రదానే ప్రవృత్తస్య స్వర్గోపభోగ్యఫలస్యేష్టాదేః కర్మణః స్వర్గోపభోగాదేవ † సమాప్తత్వాత్, అనారబ్ధస్య ※ ౧ రమణీయచరణాః ※ ౧ కపూయచరణాఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్, మధ్యే కర్మాన్తరాభావాచ్చ. అత ఆకాశాదిభావవచనవద్వ్రీహ్యాదిభావేన జన్మవచన మౌపచారికమ్. ౧॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౬-౭.

~~~~~~

౨౪॥ సూ. అన్యాధిష్ఠితేపూర్వవదభిలాపాత్. † సఙ్గతిం విషయంచ దర్శయతి (అవరోహన్తఇతి) అవరోహతాం జీవానాం వ్రీహియవాదిభావః కిం దేవమనుష్యాదిభావవత్తచ్ఛరీరకత్వమ్ - ఉత వ్రీహియవాదిసంశ్లేషమాత్రమితి. ※ కపూయచరణాఇత్యాదివత్కర్మనిర్దేశాభావః కిం సంశ్లేష మాత్రరూపతా మవగమయతి - నేతి. అనవగమకత్వే వ్రీహ్యాదిశరీరకత్వమ్. అవగమకత్వే సంశ్లేషమాత్రమితి.

† కేవలశబ్దాభిప్రేతమర్థమాహ (యత్రహీతి) † ఇష్టాదికర్మకృతం హీత్యత్రాహ (ఫలప్రదానఇతి) † (సమాప్తత్వాత్) ※ యావత్సమ్పాతముషిత్వేతిహి వచనమ్ మధ్యే - ప్రకరణమధ్యే. కర్మాన్తరాభావాత్ - కర్మాన్తరశ్రవణాభావాత్. యద్వా - ఆకాశాదిప్రాప్తేః మనుష్యజన్మనశ్చ మధ్య ఇత్యర్థః. నను - వ్రీహ్యాదిప్రాప్తే రహేతుకత్వ మయుక్తమ్ - తత్కథం కర్మాభావః. సత్యమ్ - మనుష్యాదిజన్మనిమిత్తం కర్మైవ తదుపయోగిత్వాద్వ్రీహ్యాదిప్రాప్తిహేతుః - నతు కర్మాన్తరమిత్యభిప్రాయేణ కర్మాన్తరాభావా దిత్యుక్తమ్ - నతు కర్మాభావాదితి. వ్రీహ్యాదిశరీరకాశ్చజీవాస్తల్లవనదశాయామేవాపక్రామన్తి - లవన శోషణ పేషణపచనాభ్యవహారాద్యవస్థాస్వనువర్తమానత్వం నతచ్ఛరీరాణాం జీవానామ్ - కింతు తత్సంశ్లిష్టానామేవేతి.

౨౪॥ సూ. అన్యాధిష్ఠితేపూర్వవదభిలాపాత్. ౧.

(వే-సా.) "౧ త ఇహ వ్రీహియవా" ఇత్యాదావన్యజీవాధిష్ఠితే వ్రీహియవాదౌ సంశ్లేషమాత్రమ్. అవరోహతః ఆకాశాదిష్వివ జననహేతువిరహితాభిలాపాత్. "౧ జాయన్తే" ఇతివచన మౌపచారికమ్. యత్ర బ్రాహ్మణాదిజన్మాస్తి, తత్ర "౧ రమణీయచరణాః" ఇతిహిహేతురభిలప్యతే. ౧.

(వే-దీ.) అవరోహన్తో జీవాః వ్రీహ్యాదిభావేన జాయన్త ఇతి శ్రూయతే "౧ మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా ఇతిజాయన్తే" ఇతి. తే కిం వ్రీహ్యాదిశరీరా జాయన్తే - ఉతాన్యైః క్షేత్రజ్ఞై ర్వ్రీహ్యాదిశరీరైరధిష్ఠితాన్వ్రీహ్యాదీనాశ్లిష్యన్తీతి సంశయః. "౧ జాయన్తే" ఇతివచనాద్వ్రీహ్యాదిశరీరభోక్తారో జాయన్తఏవేతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - వ్రీహ్యాదిజన్మహేతుభూతకర్మవిశేషాశ్రవణాద్వ్రీహ్యాదిసంశ్లేషమాత్రమేవ. "౧ జాయన్తే" ఇతిజన్మవచన మౌపచారికమ్. బ్రాహ్మణాదిశరీరభావేహి "౧ రమణీయచరణాః...కపూయచరణాః" ఇతిజన్మహేతుభూతం పుణ్యపాపరూపం కర్మ శ్రూయతే. సూత్రార్థస్తు - అన్యాధిష్ఠితే - అన్యక్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠితే వ్రీహ్యాదౌ, సంశ్లేషమాత్రమ్. కుతః? పూర్వవదభిలాపాత్ ఆకాశాదిభావవత్కేవలవ్రీహ్యాదిభావాభిలాపాత్, జన్మహేతుభూతకర్మానభిలాపాదిత్యర్థః. ౧.
~~~~~~

౨౫. సూ. అశుద్ధమితిచేన్నశబ్దాత్. ౨.

౨౫. నైతదస్తి - యదన్యాధిష్ఠితే వ్రీహ్యాదిశరీరే సంశ్లేషమాత్రమ్ - భోక్తృత్వహేత్వభావా న్న వ్రీహ్యాదిభావేన జన్మేతి. భోక్తృత్వహేతుసద్భావాత్. స్వర్గోపభోగ్యఫలమిష్టాదికర్మైవాశుద్ధమ్ - పాపమిశ్రమ్. అగ్నీషోమీయాదిహింసాయుక్తత్వాత్. హింసాచ * ౧ న హింస్యాత్సర్వాభూతానీతి నిషిద్ధత్వాత్పాపమేవ. † నచాత్ర పదాహవనీయాదివ దుత్సర్గాపవాదభావ స్సంభవతి - † భిన్నవిషయత్వాత్. అగ్నీషోమీయహింసావిధి ర్హింసాయాః క్రతూపకారకత్వం బోధయతి - * ౧ న హింస్యాదితితు హింసాయాః ప్రత్యవాయఫలత్వమ్. † అథోచ్యేత - అగ్నీషోమీయాదిషు విధితః ప్రవృత్తే ర్నతద్విషయం నిషేధవిధిరాస్కన్దతి - రాగప్రాప్తవిషయత్వాత్తస్యేతి. † నైవమ్ - ఇహాపి రాగప్రాప్తే రవిశిష్టత్వాత్. * ౨ స్వర్గకామో యజేతేత్యేవమాదాహి కామినః కర్తవ్యతయా యాగాద్యుపదేశా ద్యాగాదేః స్వర్గాదిసాధనత్వ మవగమ్య ఫలరాగత ఏవ యాగాదౌ ప్రవర్తతే. † అగ్నీషోమీయాదిష్వపి తేషాం ఫలసాధనభూతస్య యాగాదే రుపకారకత్వం శాస్త్రా దవగమ్య రాగాదేవ ప్రవర్తతే. † లౌకిక్యామపి హింసాయాం కేనచి త్ప్రమాణేన హింసాయాః స్వసమీహితసాధనత్వ మవగమ్య రాగా త్ప్రవర్తత ఇతి నకశ్చన విశేషః. † తథా నిత్యే

౨౫॥ సూ. అశుద్ధమితిచేన్నశబ్దాత్. అశుద్ధశబ్దస్యాశుద్ధియుక్తవాచిత్వాత్, పాపస్యాశుద్ధిరూపత్వాచ్చ, పాపమిశ్ర మిత్యుక్తమ్. † భాట్టోక్తం మృషావాదిభిశ్చ తదనురోధా దుపన్యస్త ముత్సర్గాపవాదన్యాయ మనూద్య దూషయతి (నచాత్రేత్యాదినా). † (భిన్నవిషయత్వాదితి) ※ † ఆహవనీయే జుహోతీతి వాక్యేన హోమమాత్రస్య దాహవనీయస్య స్థానత్వం ప్రాప్తమ్ - ఏవమేకహోమవిషయవాక్యద్వయేఽన్యతరానుష్ఠానగరోభఽన్యతరపరిగ్రహవిరోధోఽస్త్యేవ - అతస్తయో రుత్సర్గాపవాదభావసమ్భవః - అత్రతు భిన్నవిషయత్వా ద్విరోధాభావేన నోత్సర్గాపవాదభావ ఇత్యాహ (అగ్నీషోమీయేతి) క్రతూపకారకత్వవిషయ మేకం వాక్యమ్ - అన్యత్తు ప్రత్యవాయఫలవిషయమ్ - అతో నవిరోధః - యథా క్షీరం పిత్తోపహతస్య రక్షకమ్, ప్రమేహోపహతస్య బాధకమితి వాక్యే - నవిరోధః - తద్వత్. యది ప్రత్యవాయఫలత్వతదభావపరం వాక్యద్వయమ్ - తదా విరోధస్స్యాత్ - న తదస్తి - అతో నాయ ముత్సర్గాపవాదన్యాయ విషయ ఇత్యర్థః. నన్వేవం సోమపానేఽప్యుచ్ఛిష్టదోషస్స్యాత్ - సోమపానవిధ్యుచ్ఛిష్టనిషేధయోః క్రతూపకారకత్వప్రత్యవాయకరత్వవిషయతయా విరోధాభావాత్. నైవమ్ - ※ సోమేనోచ్ఛిష్టా భవన్తీత్యుచ్ఛిష్టతాయా ఏవ నిషిద్ధత్వాత్ ఉచ్ఛిష్టదోషతదభావపరశాస్త్రద్వయవిరోధస్యావర్జనీయత్వేనతి ఉత్సర్గాపవాదన్యాయేన విశేషవచనప్రాబల్యా న్నిర్దోషత్వసిద్ధేః. † ప్రాభాకరోక్తం పరిహారం సాఙ్ఖ్య శ్శఙ్కతే (అథోచ్యేతేత్యాదినా). † దూషయతి (నైవమితి) † యాగాదౌ ప్రవృత్తిః. ఫలరాగా దస్తు - కథం హింసాయా రాగప్రాప్తత్వ మిత్యత్రాహ (అగ్నీషోమీయాదిష్వపీతి) హింసాస్విత్యర్థః. † తర్హి కోవిశేషో లౌకికవైదికహింసయో రిత్యత్రాహ (లౌకిక్యామపీతి) ఫలసాధనభావగ్రాహిప్రమాణవైషమ్యమేవ - రాగప్రాప్తి స్తుతుల్యేత్యర్థః. † ఫలరాగా దృతేఽపి కేషుచి త్కర్మసు ప్రవృత్తిర్దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (తథానిత్యేష్వపీతి) ※ సర్వవర్ణానా మిత్యాద్యాపస్తమ్బసూత్రమ్. శ్రీవిష్ణుపురాణేచ తత్తదాశ్ర

౨౫॥ సూ. అశుద్ధమితిచేన్నశబ్దాత్. ౨.

(వే-సా.) అవరోహతః పూర్వానుష్ఠితయాగాదిషు అగ్నీషోమీయాదిహింసాగర్భత్వేన అశుద్ధం కర్మాస్తీతిచేత్. న, "౩ హిరణ్యశరీర ఊర్ధ్వస్స్వర్గం లోకమేతి" "౪ నవా ఉ వేతన్మ్రియసే నరిష్యసి" ఇతిపశుసంజ్ఞపనస్యాహింసాత్వ శబ్దాత్. ౨.

(వే-దీ.) యద్యపి వ్రీహ్యాదిభావేన జాయన్త ఇత్యత్ర జన్మహేతుభూతం కర్మ నశ్రుతమ్ - తథాపి పూర్వశ్రుత మిష్టాదికర్మాగ్నీషోమీయాదిహింసాగర్భత్వేనాశుద్ధమ్ - హింసాత్వేనాశుచి వ్రీహ్యాదిజన్మనోఽపి హేతుర్భవతీతి చేత్. న, అహింసాత్వశబ్దాత్. పశోర్హి సంజ్ఞపనస్య స్వర్గావాప్తిసాధన భావవాదిశబ్దః శ్రూయతే "౩ హిరణ్యశరీర మూర్ధ్వస్స్వర్గం లోకమేతి" "౪ నవా ఉ వేతన్మ్రియసే నరిష్యసి" ఇత్యాదిః. ౨.

౧॥ ౨॥ ౩॥ ౪॥

ష్వపి కర్మసు * ౧ సర్వవర్ణానాం స్వధర్మానుష్ఠానే పర మపరిమితం సుఖ మిత్యాదివచనా త్ఫలసాధనత్వ మవగమ్య రాగా దేవ ప్రవృత్తిరితి తేషా మప్యశుద్ధియుక్తత్వమ్. అత ఇష్టాదీనాం పాపమిశ్రత్వేనాశుద్ధియుక్తానాం స్వర్గేఽనుభావ్యం ఫలం స్వర్గేఽనుభూయ హింసాంశస్య ఫలం వ్రీహ్యాదిస్థావరభావేనానుభూయతే. స్థావరభావంచ పాపఫలం స్మరన్తి * ౨ శరీరజైః కర్మదోషై ర్యాతి స్థావరతాం నరఇతి. అతో వ్రీహ్యాదిభావేన భోగాయానుశయినో జాయన్త ఇతిచేత్. † తన్న. కుతః. శబ్దాత్ - అగ్నీషోమీయాదే స్సంజ్ఞపనస్య స్వర్గలోకప్రాప్తి హేతుతయా హింసాత్వాభావశబ్దాత్. పశో స్సంజ్ఞపననిమిత్తాం స్వర్గలోకప్రాప్తిం వదన్తం శబ్ద మామనన్తి * ౩ హిరణ్యశరీర ఊర్ధ్వః స్వర్గం లోకమేతీత్యాదికమ్. † అతిశయితాభ్యుదయసాధనభూతో వ్యాపారోఽల్పదుఃఖదోఽపి న హింసా - ప్రత్యుత రక్షణమేవ. † తథాచ మన్త్రవర్ణః * ౪ నవా ఉ ఏతన్మ్రియసే నరిష్యసి దేవాఁ ఇదేషి పథిభి స్సుగేభిః । యత్ర యన్తి సుకృతో నాపి దుష్కృత స్తత్ర త్వా దేవ స్సవితా దధాత్వితి. † చికిత్సకం చ తాదాత్వికాల్పదుఃఖకారిణమపి రక్షకమేవ వదన్తి పూజయన్తిచ తద్‌జ్ఞాః. ౧॥ ౨॥ ౩॥ ౪॥

౨౬॥ సూ. రేతస్సిగ్యోగోఽథ. ౩.

౨౬॥ ఇతశ్చౌపచారికం వ్రీహ్యాదిజన్మవచనమ్ - వ్రీహ్యాదిభావవచనానన్తరమ్ * ౫ యో యో హ్యన్న మత్తి యో యో రేత స్సిఞ్చతి తద్భూయఏవ భవతీతి రేత స్సిగ్భావోఽనుశయినాం శ్రూయమాణో యథా తద్యోగమాత్రం ప్రతిపాదయతి - తద్వద్వ్రీహ్యాదిభావోఽపీత్యర్థః. ౫॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౬.

మద్ధర్మానుష్ఠాయినాం ఫలవిశేషా ఉక్తాః. యద్వా - ప్రత్యవాయపరిహారఫలత్వం స్యాత్ - తథాపి రాగాదేవ ప్రవృత్తిరితిభావః. తేషా మప్యశుద్ధియుక్తత్వమ్ - నిత్యకర్మాదీనామపి సంవత్సరపశ్వాలమ్భనాదిభి రశుద్ధియుక్తత్వమిత్యర్థః. † సిద్ధాన్తమాహ (తన్నేతి). † దుఃఖహేతు స్సంజ్ఞపనం హింసా స్యాదిత్యత్రాహ (అతిశయితేతి) † (తథాచమన్త్రవర్ణఇతి) నకేవలం స్వర్గలోకగమనేనాహింసాత్వకల్పనమ్ - కింతు అహింసాత్వం కణ్ఠోక్తం చేతి భావః. † అస్యార్థస్య లోకసిద్ధత్వ మాహ (చికిత్సకంచేతి) హింసాత్వేసతి హ్యుక్తదోషసమ్భవః - హింసాత్వాభావాదేవ దూరోత్సారితో దోషః. అయమేవ సమీచీనో దుష్ప్రధర్షణః పరిహారః. అతః శ్యేనాగ్నీషోమీయవైషమ్యం చేదమేవ. అల్పదుఃఖదోఽప్యతిశయితాభ్యుదయసాధకో వ్యాపారో రక్షణమ్ - అనర్థోదర్కో వ్యాపారో హింసేత్యర్థః.——అన్యేతు - యత్కించిదపి కార్యం నియోగాదేవ కుర్వతాం న ప్రత్యవాయః - యథా రాజశాసనాత్ప్రవృత్తానామ్. శ్యేనాదివాక్యంతు పరహింసాయాం స్వతఃప్రవృత్తస్య తదుపాయబోధనమాత్రపరమితి వైషమ్య మాహుః. తదయుక్తమ్ - ప్రాయశ్చిత్తకామ్యపశ్వాలమ్భనానాం ప్రత్యవాయకరత్వప్రసఙ్గాత్. * అకుర్వ న్విహితం కర్మ నిన్దితంచ సమాచరన్ । ప్రసజంశ్చేన్ద్రియార్థేషు ప్రాయశ్చిత్తీ భవే న్నర ఇత్యాదిశాస్త్రవిహితాకరణాదినిమిత్తప్రత్యవాయభీతో హ్యాస్తికః ప్రాయశ్చిత్త మాకాఙ్క్షతి - కామీచ పుత్రపశ్వన్నభూత్యాదిసాధనే ప్రవర్తితు మిచ్ఛతి - తతశ్చ శాస్త్రస్యోపాయబోధనమాత్రపరత్వం స్యాదితి శ్యేనసామ్యం దుష్పరిహరమ్.

౨౬॥ సూ. రేతస్సిగ్యోగోథ. అనన్తరమిత్యస్తేనాథశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. * తద్భూయఏవ భవతి - న ఇత్యధ్యాహారః. భూయః - పశ్చాత్. తద్భవతి - రేతస్సిగ్భవతి. రేతస్సిగ్యోగీ భవతీత్యర్థః. తత్తద్భావస్యౌపచారికప్రకరణ మవిచ్ఛిన్నమితి భావః.

౨౬॥ సూ. రేతస్సిగ్యోగోఽథ. ౩.

(వే-సా.) "౫ యో యో హ్యన్నమత్తి యో యో రేత స్సిఞ్చతి" ఇతి అన్యేన సంసృష్టస్య రేతస్సిచా యోగమాత్ర మనన్తరముచ్యతే, అతః పూర్వమపి వ్రీహ్యాదియోగమాత్రమ్. ౩.

(వే-దీ.) ఇతశ్చ వ్రీహ్యాదిసంశ్లేషమాత్రమ్ - వ్రీహ్యాదిభావానన్తరం రేతస్సిగ్యోగశ్శ్రూయతే "౫ యో యో హ్యన్న మత్తి యో యోరేతస్సిఞ్చతి తద్భూయఏవ భవతి" ఇతి. అత్రహి పురుషసంశ్లేషమాత్రమేవ శ్రుతమ్. ఏవమేవ వ్రీహ్యాదిభావేపీత్యర్థః. ౩.

౨౭॥ సూ. యోనేశ్శరీరమ్. ౪.

౨౭॥ యోనిప్రాప్తేః పశ్చాదేవానుశయినాం శరీరప్రాప్తిః - † తత్రైవ సుఖదుఃఖోపభోగసద్భావాత్. తతః ప్రాగాకాశాదిప్రాప్తిప్రభృతి తద్యోగమాత్రమేవేత్యర్థః.

అన్యాధిష్ఠితాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

౨౭॥ సూ. యోనేశ్శరీరమ్. యోనిప్రాప్తిః - యోషిద్యోనిప్రాప్తిః. † (తత్రైవేతి) సంసారిజీవశరీరం చేత్ - భోగార్థమేవ - నచేద్భోగార్థమ్ - తర్హి నతత్సంసారిశరీర మితిభావః.

అన్యాధిష్ఠితాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన

శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన

శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

సముదితాధికరణసంఖ్యా - ౨౪. సముదితసూత్రసంఖ్యా - ౩౧౪.

తదన్తర, కృతా, ఽనిష్టా, తత్స్వా, నాతిచిరేణతు। అన్యాధిష్ఠిత, ఏతేహి షట్ తృతీయాద్యపాదగాః॥

౨౭॥ సూ. యోనేశ్శరీరమ్. ౪.

(వే-సా.) యోనిప్రాప్తేః పశ్చాదేవావరోహతా శరీరం ప్రాప్యతే. ౪.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తసారే,

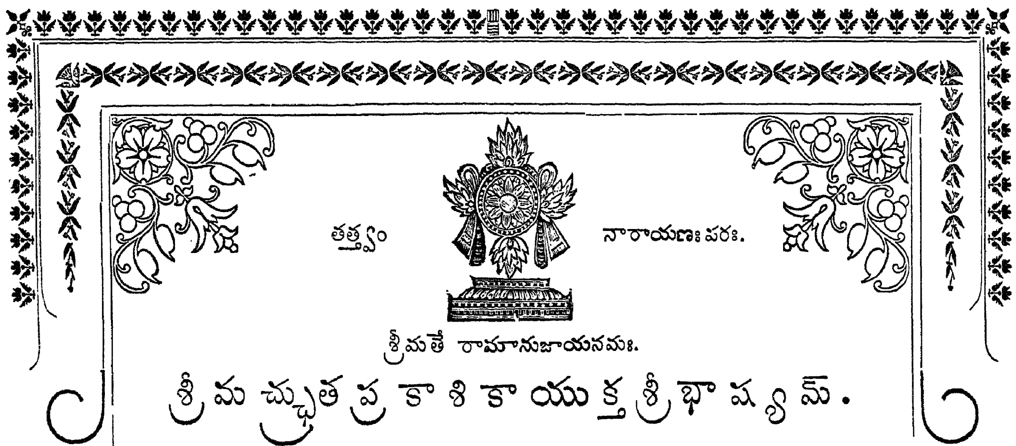
తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

(వే-దీ.) యోనిప్రాప్తేః పశ్చాదేవావరోహతో జీవస్య శరీరప్రాప్తిః - తత్రైవ సుఖదుఃఖోపభోగాత్. తతః ప్రాగాకాశాదిషు తత్తత్సంశ్లేషమాత్రమేవేత్యభిప్రాయః. ౪.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే,

తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే—ద్వితీయఃపాదః.

సన్ధ్యాధికరణమ్.

౧॥ సూ. సన్ధ్యేసృష్టిరాహహి. ౧.

౧. ఏవం కర్మానురూపగమనాగమన † జన్మాదియోగేన జాగ్రతో జీవస్య † దుఃఖిత్వం ఖ్యాపితమ్ - ఇదానీ మస్య స్వప్నావస్థా పరీక్ష్యతే. † స్వప్నమధికృత్య శ్రూయతే * ౧ న తత్ర రథా నరథయోగా నపన్థానో భవన్తి, అథ రథాన్రథయోగాన్ పథ స్సృజతే, న తత్రానన్దా ముదః ప్రముదో భవన్తి, అథానన్దాన్ ముదః ప్రముదః సృజతే, న తత్ర వేశాన్తాః పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యో భవన్తి, అథ వేశాన్తాః పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే సహికర్తేతి. † తత్ర

౧॥ సూ. సన్ధ్యేసృష్టిరాహహి. † ఏవ మిత్యాదినా పాదసఙ్గతి రుచ్యతే. (జన్మాదీతి) అత్రాదిశబ్దేన సుఖదుఃఖానుభవో వివక్షితః. † (దుఃఖిత్వం ఖ్యాపితమితి)-సుఖానుభవేపి * స్వర్గేపి పాతభీతస్య క్షయిష్ణో ర్నాస్తి నిర్వృతిరితి వచనేన దుఃఖప్రాచుర్యాత్ తత్రాపి దుఃఖిత్వమేవేతి భావః. † వక్ష్యమాణవిషయవాక్యస్థస్య తత్రపదస్య వ్యాఖ్యానాయాహ (స్వప్నమధికృత్యేతి) * స్వప్నం పశ్యతీతిహి ప్రకృతమ్. అనుకూలవిషయజా ప్రీతి రానన్దః, స్వకీయత్వబుద్ధిజా ప్రీతి ర్ముత్. తద్వినియోగజా ప్రీతిః ప్రముత్. † (తత్రేతి) కిం స్వాప్నార్థసృష్టిః జీవకర్తృకా - ఉత పర

౧॥ సూ. సన్ధ్యేసృష్టిరాహహి. ౧.

(వే-సా.) సన్ధ్యే - స్వప్నే. “౧ అథ రథాన్ రథయోగాన్” ఇత్యాదినా అభిహితా సృష్టిర్జీవకృతా. “౧ పుష్కరిణ్య స్స్రవన్త్యస్సృజతే సహికర్తా” ఇతిస్వప్నదృశం జీవమేవ కర్తారం ఆహ శ్రుతిః. ౧.

(వే-దీ.) స్వప్న మధికృత్య శ్రూయతే “౧ న తత్ర రథా నరథ యోగా నపన్థానో భవన్త్యథ రథాన్రథయోగాన్పథ స్సృజతే” ఇత్యారభ్య, “౧ అథ వేశాన్తాన్పుష్కరిణ్య స్స్రవన్త్య స్సృజతే సహి కర్తా” ఇతి. కిం స్వాప్నానా మర్థానాం స్రష్టా జీవ ఏవ? ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. స్వప్నదృశో జీవస్య సన్నిధానాత్ “౧ సహి కర్తా” ఇతి సఏవ పరామృశ్యతే. జీవస్యాపి సత్యసఙ్కల్పత్వం ప్రజాపతివాక్యోదితమితి సఏవ స్రష్టేతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - జీవస్య సత్యసఙ్కల్పత్వం స్వాభావికమపి సంసారదశాయాం పరమపురుషసఙ్కల్పాత్తిరోహితమితి న జీవస్య సత్యసఙ్కల్పమాత్రేణ స్రష్టృత్వ ముపపద్యతే. అతః పరమపురుషఏవ సకలేతరపురుషానుభావ్యవిషయాన్ తత్తత్పురుషమాత్రేణానుభావ్యాన్తత్తత్కాలావసానాన్స్వాప్నానర్థాన్సృజతి. సూత్రార్థస్తు - సన్ధ్యే - స్వప్నే శ్రూయమాణా రథాదిసృష్టిః స్వప్నదృశా జీవేన కృతా. కుతః? ఆహహి “౧ సహికర్తా” ఇతి తస్యైవ పరామర్శాదిత్యర్థః. ౧.

౧॥ బృ ౬-౩-౧౦.

యః - కిమియం రథాదిసృష్టిర్జీవేనైవ క్రియతే - ఆహోస్విదీశ్వరేణేతి. కిం యుక్తమ్.. సన్ధ్యేసృష్టిర్జీవేనేతి. కుతః సన్ధ్యమ్ - స్వప్నస్థానముచ్యతే. * ౧ సన్ధ్యం తృతీయం స్వప్నస్థానమితివచనాత్. సాతు జీవేనైవ క్రియతే - ※ ౨ † సృజతే సహి కర్తేత్యాహహి. స్వప్నదృగ్జీవఏవ తత్ర ప్రతీయతే. ౧॥, ౨॥ బృ - ౬ - ౩ - ౧౦.

౨॥ సూ. నిర్మాతారంచైకేపుత్రాదయశ్చ. ౨.

౨. కించ - ఏనం జీవం స్వప్నే కామానాం నిర్మాతారమేకే శాఖినోఽధీయతే ※ ౩ య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః ఇతి. † పుత్రాదయశ్చ తత్ర కామ్యమానతయా కామశబ్దేన నిర్దిశ్యన్తే - నేచ్ఛామాత్రమ్ - పూర్వత్రహి * ౪ సర్వాన్ కామాంశ్ఛన్దతః ప్రార్థయస్వ శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్వృణీష్వేతి పుత్రాదయఏవ కామాః ప్రకృతాః. అతో రథాదీఞ్జీవః స్వప్నేసృజతి. † జీవస్యచ సత్యసఙ్కల్పత్వం ప్రజాపతివాక్యే శ్రుతమ్ - అత ఉపకరణాద్యభావేపి సృష్టిరుపపద్యతే. ౩॥ కఠ - ౨ - ౫ - ౮. ౪॥ కఠ - ౧ - ౧ - ౨౨.

ఇతిప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౩॥ సూ. మాయామాత్రంతుకార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్. ౩.

రమాత్మకర్తృకా. * సహి కర్తేతి కిం జీవః పరామృశ్యతే - ఉత పరః. ప్రజాపతివాక్యోదితసత్యసఙ్కల్పత్వం జీవస్య స్రష్టృత్వముపపాదయతి-నేతి. స్వాప్నార్థమాత్రేషు జీవస్య సఙ్కల్పావిర్భావకల్పనముపపద్యతే - నేతి. యదోపపద్యతే - తదా తస్యైవ స్రష్టృత్వోపపత్తేః * సహీతి జీవపరామర్శాత్ జీవకర్తృకత్వం స్యాత్. యదా ఆవిర్భావకల్పనమనుపపన్నమ్ - తదా స్రష్టృత్వానుపపత్తే ※ సఇతి జీవపరామర్శాయోగాత్ పరమాత్మకర్తృకమితి భవతి. ※ † ఆహహీతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (సృజత ఇతి) ※ స్వప్నం పశ్యతీతి ప్రకృతో జీవః స ఇత్యుచ్యత ఇతి భావః.

౨॥ సూ. నిర్మాతారంచైకేపుత్రాదయశ్చ. శ్రుత్యన్తరే పరమాత్మకర్తృకత్వం శ్రూయత ఇత్యాశఙ్కాయామిదం సూత్రమ్. † అత్రోపాత్తవాక్యే జీవలిఙ్గం దర్శయతి (పుత్రాదయశ్చేతి). † అపరికరస్య జీవస్య కథం సృష్టిరిత్యత్రాహ (జీవస్యచేతి) ఏతత్సూత్రద్వయం పూర్వపక్షవిషయమ్.

౩॥ సూ॥ మాయామాత్రంతుకార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్. మాయామాత్రమ్ - ఆశ్చర్యరూపమేవ. అనాశ్చర్యరూపం నకిం

౨॥ సూ. నిర్మాతారంచైకే పుత్రాదయశ్చ. ౨. ౩॥ సూ. మాయామాత్రంతుకార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్. ౩.

(వే-సా.) "౩ య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః" ఇతి. ఏనం జీవం స్వాప్నార్థనిర్మాతారం ఏకే శాఖినోఽభిధీయతే. అత్ర కామశబ్దనిర్దిష్టాః కామ్యమానతయా పుత్రాదయః, పూర్వత్ర "౪ సర్వాన్కామాంశ్ఛన్దతః" ఇత్యుక్త్వా "౪ శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్" ఇతి వివృతత్వాత్. ౨.

(వే-దీ.) ఏనమేవ జీవం నిర్మాతారం స్వాప్నానామర్థానాం ఏకే శాఖినోఽధీయతే "౩ యఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః" ఇతి, అత్ర కామశబ్దనిర్దిష్టాః కామ్యమానతయా పుత్రాదయ ఏవ, చ శబ్దోఽవధారణే. అత్రహి "౪ సర్వాన్కామాన్" ఇతి కామశబ్దేన ప్రస్తుతాన్ "౪ శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్వృణీష్వ," ఇతి వివినక్తి. ౨.

(వే-సా.) స్వప్నే యా రథాదిసృష్టిః, తదిద మీశ్వరకృతం మాయామాత్రం స్వప్నదృశైవానుభావ్యం తత్కాలమాత్రావసానమిత్యాశ్చర్యతయా మాయేత్యుక్తమ్. జీవస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాదికం స్వాభావికం స్వరూపం సంసారదశాయాం కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తమితి నతస్య సఙ్కల్పమాత్రాత్ సృష్టిరుపపద్యతే. "౨ సహికర్తా" "౨ పురుషోనిర్మిమాణః" ఇతి న జీవవిషయమ్ "౩ తస్మిఁల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే" ఇతివచనాత్. ౩

(వే-దీ.) తు శబ్దాత్పక్షో విపరివర్తతే. నజీవేన సృష్టం స్వాప్నమర్థంజాతమ్, అపితు పారమేశ్వర మాయామాత్రం సకలేతరపురుషానుభవావిషయం తదేకానుభావ్యం తత్కాలావసానమాశ్చర్యరూపమర్థజాతమీశ్వర స్సృజతీత్యర్థః. జీవస్య స్వతః సత్యసఙ్కల్పత్వాదేః కృత్స్నస్య సంసారదశాయామనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ తస్యహిసఙ్కల్పమాత్రేణ స్రష్టృత్వం నోపపద్యతే. "౩ కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః" ఇతి చపరమపురుషమేవ నిర్మాతారమాహ - "౩ య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి" "౩ తస్మిఁల్లోకాశ్శ్రితా స్సర్వే తదు నాత్యేతికశ్చన" ఇత్యుపక్రమోపసంహారయోః పరమపురుషాసాధారణధర్మప్రతీతేః. "౨ సహికర్తా" ఇతిచ తేనైకార్థ్యాత్ పరమపురుషమేవాహ. ౩.

౩. తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. స్వప్నే రథపుష్కరిణ్యాద్యర్థజాతం మాయామాత్రమ్ - పరమపురుషసృష్ట మిత్యర్థః. † మాయాశబ్దోహ్యాశ్చర్యవాచీ - ⁎ ౧ † జనకస్య కులే జాతా దేవమాయేవ నిర్మితేత్యాదిషు తథా దర్శనాత్. † అత్రాపి ⁎ ౨ న తత్ర రథా నరథయోగా నపన్థానః - సకలేతరపురుషానుభావ్యతయా నభవన్తీత్యర్థః. ⁎ ౨ అథ రథా న్రథయోగా న్పథః సృజతే - స్వప్నదృగనుభావ్యతయా తత్కాలమాత్రావసానాన్ సృజత ఇత్యాశ్చర్యరూపత్వమేవాహ. † ఏవం విధాశ్చర్యరూపా సృష్టి స్సత్యసఙ్కల్పస్య పరమపురుషస్యైవోపపద్యతే - న జీవస్య. † తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తస్యాపి సంసారదశాయాం కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వా న్నజీవస్య తథావిధాశ్చర్యసృష్టి రుపపద్యతే ⁎ ౩ † కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణ ఇతిచ పరమపురుషమేవ నిర్మాతార మాహ. ⁎ ౩ య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి - ⁎ ౩ తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృత ముచ్యతే। తస్మిన్ లోకా శ్శ్రితా స్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేత్యుపక్రమోపసంహారయోః పరమపురుషాసాధారణస్వభావప్రతీతేః. ⁎ ౨ అథ వేశాన్తాః పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే సహికర్తేతి చ తయా శ్రుత్యైకార్థ్యా త్పరమపురుషమేవ కర్తార మాహ.

స్వాభావికంచే జ్జీవస్యాపహతపాప్మత్వాదికమ్ - కుత స్తన్నాభివ్యజ్యత ఇత్యత ఆహ.

౪॥ సూ. పరాభిధ్యానాత్తుతిరోహితంతతోహ్యస్యబన్ధవిపర్యయౌ. ౪.

౪. తుశబ్దశ్శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థః. పరాభిధ్యానాత్ - పరమపురుషసఙ్కల్పాత్. అస్య - జీవస్య స్వాభావికం రూపం తిరోహితమ్ - † అనాదికర్మపరమ్పరయా కృతాపరాధస్య హ్యస్య స్వాభావికం కల్యాణరూపం పరమపురుషస్తిరోధాపయతి - † తతః - తత్సఙ్కల్పాదేవ హ్యస్య-జీవస్య బన్ధమోక్షౌ శ్రుతౌ ⁎ ౪ యదా హ్యేవైష ఏతస్మి న్నదృశ్యే ఽనాత్మ్యే ఽనిరుక్తే ఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే అథ సోఽభయంగతో భవతి యదాహ్యేవైష ఏతస్మి న్నుదర మన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి ⁎ ౪ ఏషహ్యేవానన్దయాతి ⁎ ౫ భీషాస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదిషు.

చిదపీత్యర్థః. పరమపురుషసృష్టమితి - తుశబ్దసిద్ధార్థ ఉక్తః. † మిథ్యావ్యావృత్త్యర్థం మాయాశబ్దం వ్యాచష్టే (మాయాశబ్దోహీతి). † (జనకస్యేతి) దేవస్యాశ్చర్యరూపాశక్తి ర్మూర్తిమతీవేత్యర్థః - † ⁎ నభవన్తీతి శ్రుతౌ మిథ్యాత్వం ప్రతీయతఇత్యత్రాహ (అత్రాపీతి) స్వాప్నార్థానాం పూర్వకాలీనాభావో మిథ్యాత్వంచ లోకసిద్ధమితి తదుభయపరత్వే ⁎ నభవన్తీతివాక్యస్య వైయర్థ్యమ్, మిథ్యాత్వపరత్వే సృజధాత్వస్వారస్యంచ స్యాత్. ప్రసిద్ధరథాద్యనుభవస్య ప్రతిషేధేఽపి వాక్యవైయర్థ్యం స్యాత్ - స్వప్నే తేషా మననుభూతత్వస్య లోకసిద్ధత్వాత్. స్వప్నదృష్టానాంహిజాగ్రద్దృష్టేభ్యోఽన్యత్వం లోకసిద్ధమ్. అత స్తత్పరిహారాయ ప్రసిద్ధరథాదిభావప్రతిషేధేన విజాతీయవిచిత్రార్థసృష్టిపరత్వం వాక్యస్యావర్జనీయమ్ - తథాసతి తద్వైజాత్య మర్థవశా త్సకలేతరాననుభావ్యత్వతత్కాలమాత్రావస్థాయిత్వరూపమితి మాయాశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. † తేనసహ ప్రతిజ్ఞాఖణ్డార్థమాహ (ఏవంవిధేతి). † హేతుఖణ్డంవ్యాచష్టే (తస్యేతి). † పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహరతి (కామంకామమితి) ⁎ కామం కామ మితి ణములన్తం పదమ్. సఙ్కల్ప్యేత్యర్థః.

౪॥ సూ. పరాభిధ్యానాత్తుతిరోహితం తతోహ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ. † పరస్య నైర్ఘృణ్యాదిప్రసఙ్గపరిహారమాహ (అనాదికర్మేతి). † (తత ఇత్యాది) తతఇతి వ్యాఖ్యేయం పదమ్. బన్ధస్య తత్సఙ్కల్పాయత్తత్వే తదన్తర్గత స్తిరోభావశ్చ తత్సఙ్కల్పకృతఇతి సిద్ధమిత్యర్థః.

౧॥ రా-బా-౧-సర-౨౭. ౨॥ బృ-౬-౩-౧౦. ౩॥ కఠ-౨-౫-౮. ౪॥ తై-ఆ-౭-౨-౧. ౫॥ తై ఆ-౮-౧.

౫॥ సూ. దేహయోగాద్వాసోఽపి. ౫.

౫. సోఽపి - తిరోభావో దేహయోగద్వారేణవా భవతి - † సూక్ష్మాచిచ్ఛక్తియోగద్వారేణవా. † సృష్టికాలే దేహావస్థేనాచిద్వస్తునా సంయోగాద్భవతి - ప్రళయకాలే నామరూపవిభాగానర్హాతిసూక్ష్మాచిద్వస్తుయోగాత్. † అతోఽనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్స్వప్నే జీవో నరథాదీన్ సఙ్కల్పమాత్రేణ స్రష్టుం శక్నోతి. *౧ తస్మిల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేతి సర్వేషు సుప్తేషు జాగరణం సర్వలోకాశ్రయత్వ మిత్యాదయోహి పరమపురుషస్యైవ సమ్భవన్తి - † అతో జీవానా మల్పాల్పకర్మానుగుణఫలానుభవార్థం తావన్మాత్రకాలావసానాన్ తదేకానుభావ్యానర్థానుత్పాదయతి. ౧॥ కఠ - ౫ - ౮.

కథం భగవత్సఙ్కల్పస్య తిరోధాయకత్వమ్ - ప్రకృతేః కర్మణాంచహి తిరోధాయకత్వమిత్యత్రాహ.

౫॥ సూ. దేహయోగాద్వాసోఽపి. భగవత్సఙ్కల్పస్య ద్వారభూతం ప్రకృత్యాదికమిత్యర్థః. † వాశబ్దో నతుల్యవికల్పవాచీ - అపితు వ్యవస్థితవికల్పవాచీత్యభిప్రాయేణాహ (సృష్టికాలఇతి). † (సూక్ష్మాచిచ్ఛక్తియోగేతి). † అత్ర శక్తిశబ్దేన భగవదపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వం వివక్షితమ్. ఏవ మవాన్తరసాధ్యసాధనయోః పరమసామ్యేనాన్వయం దర్శయతి (అతోఽనభివ్యక్తేత్యాదినా) మాయామాత్రమితిసూత్రభాష్యే పరమపురుషాసాధారణస్వభావప్రతీతేరితి సఙ్క్షేపేణోక్తమ్ - అత్ర సర్వేషు సుప్తేషు జాగరణ మిత్యాదినా స్వభావశబ్దార్థో వివృతః. † ఈశ్వరేణ క్రియతే చేత్ - కిమర్థ మస్థిరరథాదిసృష్టిరిత్యత్రాహ (అతఇతి) అల్పాల్పకర్మఫలానుభవార్థ మస్థిరతత్తద్వస్తుసృష్టిరిత్యర్థః.

(సా.) స్వాభావికస్య అనభివ్యక్తిహేతుమాహ.

(దీ.) స్వాభావికంచేజ్జీవస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాదికమ్ - కథం నాభివ్యజ్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ.

౪॥ సూ. పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితంతతోహ్యస్యబన్ధవిపర్యయౌ. ౪.

(వే-సా.) జీవస్యానాద్యపచారప్రవాహేణ పరాభిధ్యానాదేవ తిరోహితమ్. తదపచారాత్తదనువృత్తేర్హి అస్యబన్ధవిపర్యయౌ "౨ అథ తస్య భయం భవతి" "౨ అథసోభయఙ్గతో భవతి" ఇతిశ్రుతేః. ౪. ౨॥ తై - ఆ - ౭-౨.

(వే-దీ.) తు శబ్దశ్శఙ్కానివృత్త్యర్థః, పరమపురుషాభిధ్యానాదస్య స్వాభావికం రూప మనాదికర్మప్రవాహేణ కృతాపరాధతయా తిరోహితమ్. తతోహ్యస్యబన్ధవిపర్యయౌ తతః—పరమపురుషసఙ్కల్పాదేవహి, అస్య - జీవస్య, బన్ధవిపర్యయౌ - సంసారమోక్షౌ శ్రూయేతే "౩ కోహ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాద్యదేష ఆకాశ ఆనన్దో నస్యాత్ ఏషహ్యేవానన్దయాతి" "౪ పరం జ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే" ఇత్యాదౌ. ౪. ౩॥ తై - ఆ - ౭ - ౧. ౪॥ ఛాం - ౮ - ౩ - ౪.

౫॥ సూ. దేహయోగాద్వాసోఽపి. ౫.

(వే-సా.) సోఽపి - తిరోభావః, దేవమనుష్యాదిదేహాకారాచిద్యోగాత్. సృష్టివేళాయామ్. నామరూప విభాగానర్హసూక్ష్మాకారాచిద్యోగాత్ ప్రళయే. ౫.

(వే-దీ.) తిరోధానప్రకారమాహ.

సోఽపి - తిరోధానభావః దేహయోగాద్వా భవతి, వాశబ్దో వికల్పార్థః. వ్యవస్థితశ్చ వికల్పః. దేవమనుష్యాదిదేహాకారపరిణతాచిద్యోగాత్సృష్టివేళాయామ్. నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మదశాపన్నాచిద్యోగేన ప్రళయకాలే. ౫.

౬॥ సూ. సూచకశ్చహిశ్రుతేరాచక్షతేచతద్విదః. ౬.

౬. ఇతశ్చసాప్నా అర్థా న జీవసఙ్కల్పపూర్వకాః - యతః స్వప్నోఽభ్యుదయానభ్యుదయయో స్సూచకః శ్రుతే రవగమ్యతే ※ ౧ యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి। సమృద్ధిం తత్ర జానీయా త్తస్మిన్ స్వప్ననిదర్శనఇతి. ※ ౨ అథ స్వప్నే పురుషం కృష్ణం కృష్ణదన్తం పశ్యతి స ఏనం హన్తీత్యాదేశ్చ. స్వప్నాధ్యాయవిదశ్చ స్వప్నం శుభాశుభయో స్సూచక మాచక్షతే. సూచకత్వంచ స్వసఙ్కల్పాయత్తస్య నోపపద్యతే - తథాచాశుభస్యాని ష్టత్వాచ్ఛుభస్య సూచకమేవ సృష్ట్వా పశ్యేత్. † అతః స్వప్నే సృష్టిరీశ్వరేణైవ కృతా. ౧॥

సన్ధ్యధికరణంసమాప్తమ్. ౨॥

౬॥ సూ. సూచకశ్చహిశ్రుతేరాచక్షతేచతద్విదః. జీవస్య సాప్నసృష్టిమాత్రోపయోగిసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యావిర్భావస్తదానీం స్యాదితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థ మిదం సూత్రమ్. స్వప్నాధ్యాయవిదః - స్వప్నవాచివేదవాక్యవిదః. అత ఇత్యధికరణార్థోపసంహారః.

పరేతు - సాప్నార్థానా మీశ్వరసృష్టతయా వియదాదివత్పారమార్థ్యం పూర్వపక్షీకృత్య దేశకాలనిమిత్తైర్దర్నిరూపతయా మిథ్యాత్వం సిద్ధాన్తయన్తి. ఏషాంచ జీవకర్తృకత్వమేవ ※ సృజత ఇత్యుచ్యతే. తచ్చౌపచారికమ్ - సుఖదుఃఖదర్శననిమిత్తసుకృతదుష్కృతకర్తృత్వనిబన్ధనః ఔపచారికః సాప్నార్థకర్తృత్వవ్యపదేశః, ※ బహిష్కులాయా దమృతశ్చరిత్వేతి సాప్నవిషయా శ్రుతిశ్చ బహిరివ చరిత్వేత్యేవం పరా. తస్మిన్నధికరణే ఈశ్వరప్రతిపాదనం జీవస్య తదనన్యత్వోపదేశార్థమ్. సుఖదుఃఖసూచకత్వకృతపారమార్థ్యశఙ్కాపరిహారపరం సూచకశ్చహీతి సూత్రమ్. తచ్చ ద్వితీయమ్. సూచనీయపారమార్థ్యేపి సూచకం స్త్రీదర్శనాదికం మిథ్యేతి సూత్రాభిప్రాయః. ఈశ్వరా దనన్యత్వేన జీవస్య సత్యసఙ్కల్పతయా స్రష్టృత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యతి పరాభిధ్యానాత్త్వితి - జీవస్య జ్ఞానైశ్వర్యశక్త్యాదిసర్వ మవిద్యాతిరోహితమ్ - తిరోధాననివృత్తిః పరమాత్మాభిధ్యానాత్ - అస్య బన్ధమోక్షౌహి పరమాత్మాధీనౌ - నచ తిరోభావ స్సూక్ష్మస్థూలదేహయోగాదితి యోజయన్తి. తత్ర తావత్ప్రాసఙ్గతార్థతత్సఙ్గతీ అనుపపన్నే - జీవతావస్థానిరూపణంచేత్పాదకృత్యమ్ - ఫలమత ఇత్యధికరణాసఙ్గతిః. నచేశ్వరో జీవావస్థా - తస్య బ్రహ్మణి కల్పితస్య జీవాధ్యస్తత్వాభావాత్, పరమాత్మనిరూపణం పాదకృత్యంచేత్ - సాప్నార్థానాం జీవకర్తృకతయా మిథ్యాత్వోక్తిరిహ నసంగచ్ఛతే. పూర్వపక్షశ్చానుపపన్నః - మిథ్యాత్వస్య సిద్ధాన్తీకరణాయోగాత్, మిథ్యాత్వం హ్యారమ్భణాధికరణే కృత్స్నప్రపఞ్చస్య సమర్థితమ్. యదా వియదాదేరపి మిథ్యాత్వసిద్ధిః - తదా కైముత్యసిద్ధం సాప్నార్థ మిథ్యాత్వమిత్యధికరణవైయర్థ్యమ్. వియదాదీనాం వ్యావహారికం సత్యత్వ మస్తి - స్వప్నార్థానాం తదపి నాస్తి - వ్యవహారవిసంవాదాదితి వియదాదివైలక్షణ్యప్రతిపాదనార్థో య మారమ్భ ఇతిచేన్న - వ్యవహారవిసంవాదస్య ప్రబోధసమయే సర్వలోకసమ్ప్రతిపన్నత్వాత్, వైధర్మ్యాచ్చ నస్వప్నాదివదిత్యత్ర తద్వైషమ్యస్యోక్తత్వాచ్చ. శ్రుతివాక్యకృతసత్యత్వశఙ్కావ్యుదసనార్థ ఆరమ్భ ఇతిచేన్న - సూత్రశ్రుతివాక్యాసామఞ్జస్యాత్. తథాహి - మిథ్యాత్వం సమర్థనీయం చేత్ - సర్వలోకాశ్రయత్వాదిభిః స్వరసప్రతిపన్న మీశ్వరసృష్టత్వం నబాధితవ్యమ్ - ఈశ్వరసృష్టత్వస్య వ్యావహారికసత్యత్వనివృత్త్యవిరోధాత్, ఉపాసనవిశేషప్రీత

౬॥ సూ. సూచకశ్చహిశ్రుతేరాచక్షతేచతద్విదః. ౬.

(వే-సా.) "౨ అథ స్వప్నే పురుషం కృష్ణమ్" ఇత్యాది శ్రుతేః శుభాశుభ సూచకశ్చహి స్వప్నః. స్వప్నవిద శ్చాచక్షతే తత్. అతో నజీవ స్స్రష్టా సాప్నార్థానామ్. ౬.

(వే-దీ.) ఇతశ్చ సాప్నా రథాదయో న జీవసఙ్కల్పకృతాః - యత స్స్వప్నశ్శుభాశుభయో స్సూచకఇతి శ్రుతే రవగమ్యతే "౧ యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి। సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్తస్మిన్ స్వప్ననిదర్శనే" "౨ అథ స్వప్నేపురుషం కృష్ణం కృష్ణదన్తమ్" ఇత్యాదిషు. స్వప్నాధ్యాయవిదశ్చ చక్షతే జీవసఙ్కల్పకృతత్వేహి సూచకత్వం నసమ్భవతి - స్వసఙ్కల్పకృతత్వేహి శుభానామేవ సూచకానర్థాన్ సృష్ట్వా తానేవ పశ్యతి. అతస్సాప్నానా మర్థానాం పరమపురుషఏవ స్రష్టా. ౬.

పరావరదేవతా ప్రసాదలబ్ధానాం స్వప్నానాం బ్రహ్మదత్తోపాదిదృష్టానామపి వ్యావహారికసత్యత్వనివృత్తేస్త్వదిష్టత్వాత్. వ్యావహారికసత్యత్వా
భావ స్సాన్యశ్చేత్ - జీవకర్తృత్వాశ్రయణమపి విరుద్ధమ్ - జీవకర్తృకఘటాదీనామివ వ్యావహారికసత్యత్వప్రసఙ్గాత్, జీవస్రష్టృత్వస్యాస్మి
న్సూత్రద్వయవ్యుదస్తత్వాచ్చ, జీవస్య ముఖ్యం స్రష్టృత్వం వ్యుదస్తమ్ - సుఖాద్యవభాసమూలాదృష్టకర్తృత్వాదౌపచారికం కర్తృత్వమితి
నవిరోధఇతిచేత్ - జీవాదృష్టమూలానాం దేహేన్ద్రియసర్గాదీనామివ వ్యావహారికసత్యత్వప్రసఙ్గాత్. జీవాదృష్టమూలత్వేపి దేహసర్గాదీనామీశ్వ
రాధీనత్వమస్తీతిచేత్ - తాదృశమీశ్వరాధీనత్వం స్వాప్నార్థానామప్యస్తి - తదీశనస్యాసఙ్కుచితత్వాత్, తాదధీన్యస్య భవదనుమతత్వాచ్చ.
సర్వదేశసర్వకాలవర్తిసర్వజన్తుదృష్ట స్వాప్న ప్రపఞ్చానాం జాగ్రత్ప్రపఞ్చాదపి మహత్తరతయా తేషామన్యాధీనత్వే పారమైశ్వర్య మీశ్వరస్య
నస్యాత్ - ఉభయవిధప్రపఞ్చస్యాపిహి ప్రతీతిసత్త్వ మవిశిష్టమ్ - బాధస్యాకుతరత్వవిశమ్మాబహి వైషమ్యమ్. ఏవంజీవానాం సాక్షాత్స్వప్నార్థ
కర్తృత్వాభావస్య మిథ్యాత్వానుపయుక్తస్య సూత్రితత్వాదేవ సూత్రకారేణ మిథ్యాత్వస్య సిషాధయిషితత్వాభావోఽవగమ్యతే. సూచకశ్చేతివిరు
ద్ధసూత్రప్రణయనాచ్చ విరుద్ధత్వం వక్ష్యామః. అతో యస్మిన్నర్థే సూత్రాణ్యుపయుక్తాని స్యుః - నత్వనుపయుక్తవిరుద్ధాని - తదేవ సాధ్యం
భవితు మర్హతి. ఈశ్వరసృష్టత్వం పూర్వపక్షయుక్తిశ్చేత్ - పుత్రాదయశ్చేతి సూత్రాంశో నిష్ఫలః - పుత్రాదిస్రష్టృత్వస్య జీవేషు సమ్భవత
ఈశ్వరసాధకత్వాయోగాత్. మాయాశబ్దస్య మిథ్యావాచిత్వాభావాచ్చ అక్షరాననుగుణత్వమ్. సూచకశ్చేతిసూత్రం విరుద్ధమ్ - మిథ్యాత్వవిరో
ధిత్వా దర్థక్రియాయాః. సూచ్యస్యైవ పారమార్థ్యమ్ - నసూచకస్యేత్యభిప్రాయఇతిచేన్న - అశాబ్దత్వాత్, ఉత్సూత్రాభిప్రాయకల్పనేచ ప్రతి
విరుద్ధకల్పనాఽయోగాత్. పరాభిధ్యానా త్తిరోధాననివృత్తిరితి యోజనాయాం అధ్యాహారవ్యుత్క్రమాన్వయా స్స్ఫుటతరా. సోపీతితిరోభావప
రామర్శోఽయుక్తః - తిరోభావశబ్దస్యాప్రకృతత్వాత్, తిరోహితమితి నిర్దిష్టే తిరోధానరూపధాత్వర్థమాత్రస్య తదితి పరామర్శార్హస్య సఇతి
పరామర్శాయోగ్యత్వాచ్చ. పుల్లిఙ్గపదేషు ప్రయుక్తేషు కస్యచి దర్థ ఉచితః పరామర్శనీయః. శ్రుతివాక్యంచ నిరూప్యమ్ - నభవన్తీతి శ్రుతి ర్విఖ్యా-
తదనురోధేన సృజతి ర్భాక్తఇతిహి భవతాం నిర్వాహః. సృజతేర్భాక్తత్వం స్థితమ్ - పూర్వవాక్యమపి విఫలమ్ - లోకప్రసిద్ధత్వాత్ స్వాప్న
మిథ్యాత్వస్య. అప్రాప్తేహి శాస్త్రమర్థవత్. అతో వైయర్థ్యభాక్తత్వాభ్యాం వాక్యద్వయమపి దుస్థమ్. మిథ్యాభూతం స్వాప్నార్థజాత మనూద్య
భాక్తేన సృజతినా జీవాదృష్టమూలత్వం ప్రతిపాద్యత ఇతి వాక్యైకత్వ మితిచేన్న - ఉద్దేశ్యవిశేషణభూత మిథ్యాత్వానురోధేనోపాదేయ వచ
నస్వారస్య భఙ్గస్య న్యాయవిదా మనభిమతత్వాత్, ఉభయముఖ్యత్వసమ్భవే ఽన్యతరాముఖ్యత్వాశ్రయణానుపపత్తేశ్చ. నచ నభవన్తీతి జాగరి
తానుభూతార్థాభావపరః - ప్రబోధే దృశ్యానాం రథాదీనాం స్వప్నసమయే విద్యమానత్వాత్. నచ స్వప్నార్థానాం ప్రాక్కాలీనాభావపరః -
స్వప్నకల్పితానాం పూర్వమభావస్య లోకసిద్ధత్వాత్. నచ నభవన్తీతి స్వాప్నజాగ్రద్దృష్టానామన్యోన్యాభావోక్తిః - లోకప్రసిద్ధత్వాదేవ.
అతః స్వాప్నార్థానాం ప్రసిద్ధరథాదిభావప్రతిషేధేన తద్వైజాత్యం ప్రతిపాద్యతే - తేన తదేకానుభావ్యత్వతత్తత్కాలావసాయిత్వరూపవైలక్షణ్య
ముక్తం స్యాత్. అతో వైలక్షణ్యవిశిష్టమీశ్వరసృష్టత్వం ప్రతిపిపాదయిషితమితి వాక్యైకత్వ మవైయర్థ్య మభాక్తత్వం న్యాయావిరోధశ్చ భవతి.
* బహిష్కులాయా దమృతశ్చరిత్వేతిచ ముఖ్యం స్యాత్ - తపోబలసృష్టై ర్దేహాన్తరై స్సౌభరేరివేశ్వరసృష్టదేహాన్తరేణ జ్ఞానాధిష్ఠితేన బహిర్వృ
త్త్యుపపత్తేః. తస్మింశ్చ దేహాన్తరే చక్షురాదీనాం విద్యమానత్వా న్నదుర్నిరూపనిమిత్తత్వమ్, తేషాం చక్షురాదీనాం స్వాప్నార్థమాత్రగ్రహణయో
గ్యత్వాత్ దేశాన్తరగతవిశేషాన్తరప్రశ్నే ప్రతివచనాభావోపపత్తిః. దేశకాలవిపర్యాసశ్చ ఘటతే - స్వప్నే ఈశ్వరసృష్టైస్తదేకానుభావ్యైరాది
త్యగత్యాద్యుపాధివిశేషై రవచ్ఛిన్నానాం దిక్కాలానాం తత్తత్స్వప్నద్రష్టృపురుషాపేక్షయా తథాభావోపపత్తేః. జాగరితావస్థాయామపిహి ప్రా
చ్యాదయః ప్రాతరాదయశ్చ దేశకాలవిశేషా ఆపేక్షికా భవన్తి. నను-యత్ర ప్రబోధసమయే రథో దృశ్యతే - తత్రైవ స్వప్నే కథం గజావస్థానం
మిథ్యాత్వేన వినా ఘటతఇతిచేన్న - స్వాప్నార్థానాం జాగ్రద్దృశ్యపదార్థైః ప్రతిఘాతానర్హత్వాత్. అనిర్వాచ్యస్య గజాదేరపి తథాత్వం వక్త
వ్యమ్ - తన్నిర్వాచ్య పక్షేపి సమానమ్. కథం మూర్తద్వయస్య మిథోఽప్రతిఘాతకత్వమితిచేత్ - వయమప్యనిర్వచనీయవాదినం త్వామేవ పృ
చ్ఛామః కథమితి. అర్థాభావా దుపపన్నమితిచేత్ - అవిషయఖ్యాతిఃస్యాత్, అపసిద్ధాన్తశ్చ - దోషవశా దనిర్వచనీయ మర్థాన్తరం జాతమితిహి
భవతాం ప్రక్రియా. అతశ్చోద్యపరిహారౌసమానౌ. అనిర్వచనీయత్వాదుపపన్నమితిచేత్ - నిర్వచనీయత్వాన్నమామప్యుపపత్తిః. అనిర్వచనీయనిర్వ
చనీయయోర్మిథః ప్రతిఘాతకత్వాభావః శుక్తిరజతాదిషు దృశ్యతఇతిచేత్ - నిర్వచనీయయోరపి మిథః ప్రతిఘాతకత్వాభావో వాయ్వాకాశా
దిషు దృష్టః. సూక్ష్మత్వా దప్రతిఘాతఇతిచేత్ - స్వాప్నార్థానామపి సూక్ష్మత్వసమ్భవా దప్రతిఘాతః. మూర్తంచేన్మూర్తాన్తరప్రతిఘాతార్హమితిచా
యుక్తమ్ - మూర్తత్వ మసర్వగతత్వంచేత్ - గుణాదిషు వ్యభిచారః. నహి రూపరసాదికం పరస్పరేణవాద్రవ్యేణవా ప్రతిహన్యతే. అసర్వగతద్ర
వ్యత్వం మూర్తత్వంచేత్ - గగనే వ్యభిచారః. నహి గగనం ఘటాదిభిః ప్రతిహన్యతే - గగనంచాసర్వగతం వేదాన్తినామ్ - ఆద్యన్తవత్త్వాత్,
దశగుణావరణాన్తరపరిచ్ఛిన్నత్వాచ్చ. స్పర్శవత్త్వం మూర్తత్వమితిచేత్ - తదానీమపి నప్రతిహన్తవ్యత్వనియమః - గగనేన ఘటస్యాప్రతిఘా
తాత్. స్పర్శవద్ద్వయం మిథః ప్రతిఘాతీతిచేన్న - వాయ్వాలోకయో ర్వ్యభిచారాత్. రూపిద్వయం మిథఃప్రతిఘాతీతిచేన్న - సలిలాలోకయో
ర్వ్యభిచారాత్. ఆలోకోహ్యగాధస్వచ్ఛజలేనాప్రతిఘాతాత్ తదన్తర్గతాన్పదార్థాన్ సర్వాన ప్యన్తర్గతఃప్రకాశయతి. నహ్యాలోక మనపేక్ష్య జల

౭॥ సూ. తదభావోనాడీషుతచ్ఛ్రుతేరాత్మనిచ. ౧.

౭. ఇదానీం సుషుప్తిస్థానం పరీక్ష్యతే. ఇద మామ్నాయతే * ౧ అథ యత్రైత త్సుప్త స్సమస్త స్సంప్రసన్నః స్వప్నం నవిజానాతి ఆసు తదా నాడీషు సుప్తో భవతీతి. తథా - ※ ౨ అథ యదా సుషుప్తో భవతి యదా నకస్యచన

గతం వస్తు ద్రష్టుం శక్యమ్ - తమసి తద్దర్శనాభావాత్ నచాప్యావయవానాం విరళత్వా దాలోకఇవాలోకప్రవేశః - ఊర్ధ్వాధరభావేన దక్షిణోత్తరాదిభావేనచ సంయుక్తానాం ద్రవ్యాణాం జలావయవానాం నిమ్నపాతితయా నిరుధ్యమానతయా ద్రవతయాచ సచ్ఛిద్రత్వానుపపత్తేః, అతో రూపిద్వయస్య మిథఃప్రతిఘాతనియమాభావాత్ స్వాప్నగజాదీనాంప్రతిఘాతానర్హత్వసమ్భవాన్న దుర్నిరూపత్వమ్. అతశ్శ్రుతిన్యాయసూత్రాక్షరసామఞ్జస్య మస్మత్పక్షఏవోపపన్నమ్.

అపరేపీశ్వరసృష్టత్వాత్ సత్యత్వం పూర్వపక్షీకృత్య దేశాదిభి రనభివ్యక్తతయా మిథ్యాత్వ మాహుః, తత్రాపి సూత్రాసాస్వారస్యం పరేషామివ స్యాత్ మాయామాత్రశబ్దో నిరాలమ్బనజ్ఞానవాచీత్యప్యయుక్తమ్ - శ్రుతిస్థరథాదిశబ్దానాం రథాదిజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్. దుఃఖప్రతిభానాత్ స్వాప్నసృష్టి ర్జీవస్యేతిచాసఙ్గతమ్ - జాగ్రదృష్టపృథివ్యాద్యర్థానాంచ దుఃఖహేతుత్వదర్శనేన జీవసృష్టత్వప్రసఙ్గాత్. ఈశ్వరసృష్టత్వప్రతిసాస్వారస్యంతు స్వాప్నార్థేష్వపి తుల్యమ్.

అన్యేతు ※ సృజతఇతి స్వాతన్త్ర్యేణ జీవస్య కర్తృత్వావగమాత్, సస్వస్య స్వయమేవ మాయయా మోహనాద్యోగాజ్జీవస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాచ్చ సత్యాసృష్టిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా స్వాతన్త్ర్యపదేశస్య భ్రాన్తిసిద్ధానువాదరూపత్వాత్, సఙ్కల్పానావిర్భావాత్, సూచకత్వాదిభిః, పురుషశబ్దాచ్చ పరో మాయారూపేణ సృజతి - జీవః ప్రేక్షకః - మాయారూపేణ సృష్టిశ్చ విషయశూన్యప్రతిభానమాత్రసృష్టి రితి వదన్తి - తత్ర - పరాభిధ్యానాదిత్యాదిసూత్రద్వయయోజనాయా మస్వారస్యం పూర్వవ దనుసన్ధేయమ్. శ్రుతౌచ అనుపయోగవిరోధాభావేపి మాయాశబ్దస్య మన్త్రౌషధాదిషు ప్రయుక్తస్య నిర్విషయజ్ఞానవాచిత్వాభావాత్, శ్రుతివాక్యగతరథాదిశబ్దానాం రథాదిప్రతిభానవాచిత్వాభావాచ్చ తన్మత మనుపపన్నమ్. సూత్రక్రమశ్చ యథాభాష్యమేవ సముచితః - మిథ్యాత్వసమర్థనపరత్వేఽనుపపన్నే, అనభివ్యక్తస్వరూపత్వశబ్దస్యాపి జీవస్య తిరోహితస్వరూపతాపరత్వే స్థితే, తిరోధానవిషయసూత్రద్వయస్య తదాసత్తే రుపపన్నత్వా, ద్దేహ్యన్తరాభిధాయినః సూచకశ్చేతిసూత్రస్య తద్వ్యవధాయకత్వాదపి చరమభావితోపపత్తేశ్చ.

సన్ధ్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. తదభావోనాడీషుతచ్ఛ్రుతేరాత్మనిచ. ఇదానీ మిత్యాదినా సఙ్గతి రుక్తా భవతి. నాడీపురీతద్బ్రహ్మాణి కిం జీవస్య సుషుప్తౌ వికల్పేన స్థానాని - ఉత సముచ్చయేన. కిమేషాం ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవత్ కార్యభేదోస్తి - నేతి. ※ సత ఆగచ్ఛామహఇతి బ్రహ్మణఃప్రబోధశ్రవణం బ్రహ్మణః పర్యఙ్కస్థానీయతా మవగమయత్ కిం కార్యభేద మవగమయతి - నేతి. అనవగమకత్వే తుల్యకార్యతయా యుగపదనేకస్థానవృత్త్య

౭॥ సూ. తదభావోనాడీషుతచ్ఛ్రుతేరాత్మనిచ. ౧.

(వే-సా.) స్వప్నాభావః - సుషుప్తిః, "౧ ఆసు తదా నాడీషు సుప్తో భవతి" "౩ సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి" ఇతిశ్రుతేః. నాడీషు పరమాత్మని. "౨ పురీతతి శేతే" ఇతిశ్రుతేః పురీతతిచ. ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవదవిరోధః. ౧.

(వే-దీ.) నాడ్యః పురీతత్ బ్రహ్మచ సుషుప్తిస్థానత్వేన శ్రూయన్తే. కిమేషాం వికల్పః - ఉత సముచ్చయ ఇతి సంశయః. వికల్పఇతిపూర్వః పక్షః - "౧ ఆసు తదా నాడీషు సుప్తో భవతి" "౨ తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేతే" "౩ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి" ఇతి త్రయాణాం నైరపేక్ష్యప్రతీతేః. రాద్ధాన్తస్తు - ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవత్ కార్యభేదేనసముచ్చయే సమ్భవతి పాక్షికబాధగర్భవికల్పో నయుక్త ఇతి సముచ్చయో న్యాయ్యః. తత్ర పర్యఙ్కస్థానీయం బ్రహ్మ - యతః పర్యఙ్కవత్సాక్షాద్బ్రహ్మ సుషుప్తిస్థానమ్. సూత్రార్థస్తు - తదభావః స్వప్నాభావః ; సుషుప్తి రిత్యర్థః, సుషుప్తినాడీష్వాత్మనిచ. చకారాత్పురీతతిచ. తచ్ఛ్రుతేః - త్రయాణాం సుషుప్తిస్థానత్వ శ్రుతేః. ఉక్తేన న్యాయేన సముచ్చయోన్యాయ్య ఇత్యభిప్రాయః. ౧.

౧॥ ఛాం - ౮ - ౬ - ౩. ౨॥ బృ - ౪ - ౧ - ౧౯. ౩॥ ఛాం - ౬ - ౮ - ౧. ౪॥

వేద హితానామ నాడ్యో ద్వాసప్తతిసహస్రాణి హృదయాత్పురీతత మభిప్రతిష్ఠన్తే తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేతఇతి. తథా - * ౧ యత్రైతత్పురుషః స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీతి. ఏవం నాడ్యః పురీతద్బ్రహ్మచ సుషుప్తిస్థానత్వేన శ్రూయన్తే. కిమేషాం వికల్పః - సముచ్చయో వేతి విశయే నిరపేక్షత్వప్రతీతేః † యుగపదనేకస్థానవృత్త్యసమ్భవాచ్చ వికల్పః. ౧॥ ఛాం-౬-౮-౧.

ఇతి ప్రాప్తఉచ్యతే † తదభావఇతి తదభావః - స్వప్నాభావః - సుషుప్తిః - నాడీషు పురీతత్యాత్మనిచ భవతి - ఏషాం స్థానానాం సముచ్చయ ఇత్యర్థః. కుతః. తచ్ఛ్రుతేః - త్రయాణాం స్థానత్వశ్రుతేః. † నచ కార్యభేదేన సముచ్చయే సమ్భవతి † పాక్షికబాధగర్భవికల్పో న్యాయ్యః. † సమ్భవతిచ ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవన్నాడ్యాదీనాం కార్యభేదః తత్ర నాడీపురీతతౌ ప్రాసాదఖట్వాస్థానీయా - బ్రహ్మతు పర్యఙ్కస్థానీయమ్. అతో బ్రహ్మైవ సాక్షాత్సుషుప్తిస్థానమ్.

౮॥ సూ. అతఃప్రబోధోఽస్మాత్. ౨.

౮. యతో బ్రహ్మైవ సాక్షాత్సుషుప్తిస్థానమ్ - అతః అస్మాత్ - బ్రహ్మణః ఏషాం జీవానాం ప్రబోధః శ్రూయమాణ ఉపపద్యతే * ౨ సత ఆగమ్య నవిదుః సత ఆగచ్ఛామహ ఇత్యాదిషు. ౨॥ ఛాం-౬-౧౦-౨.

తదభావాధికరణం సమాప్తమ్.

యోగాచ్చ వికల్పస్స్యాత్. కార్యభేదావగమకత్వేతు ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కానామివ కార్యభిదా తత్సముచ్చయస్స్యాత్. తతశ్చ పరమాత్మనః సుషుప్తౌ జీవవిశ్రమస్థానత్వరూపగుణనియమసిద్ధిః. † (యుగపదనేకస్థానవృత్త్యసమ్భవాదితి) అణుత్వాదితిభావః.

† (తదభావఇతి) * యదా సుప్తః స్వప్నం నకథంచన పశ్యతీతి శ్రుత్యనుసారాత్ తదభావఇతివ్యపదేశః, సూత్రస్థచశబ్దాత్ పురీతద్వివక్షితమ్. † పూర్వపక్షయుక్తివ్యుదాసార్థమాహ (నచేతి). † (పాక్షికేతి) * వికల్పశ్చాష్టదోషదుష్టఇతిశాబరభాష్యమ్. ఏకైకశిరసి చత్వారో దోషా ఇతిశిరోద్వయేప్యష్టౌ దోషాః. దోషాశ్చ బాధరూపాః. ప్రథమం ఫలసాధనతాప్రతిపత్తిబాధః, అనుష్ఠానబాధః, అపూర్వోత్పత్తిబాధః, ఫలబాధశ్చేత్యేకైకశిరసి దోషాః. అత్రతు యథాసమ్భవం బాధః - న చతుర్విధోపీత్యేతదభిప్రేత్యపాక్షికబాధగర్భవికల్పఇతి సామాన్యనిర్దేశః కృతః. † కార్యభేదః కథమిత్యత్రాహ (సమ్భవతిచేతి) సుషుప్తౌ నాడ్యా హృదయాన్నిష్క్రమ్య పురీతతి శయనమ్ - * ప్రత్యవసృప్యేతిశ్రుతేః.

౮॥ సూ. అతఃప్రబోధోస్మాత్. అతః, అస్మాత్, ఇతి పదద్వయం వ్యాఖ్యేయమ్.

నాడ్యాదీనామేకార్థత్వాత్ వ్రీహియవాదీనామివ వికల్పఇతి పూర్వపక్షయుక్తిం పరే వదన్తి. పరస్పరయైకప్రయోజనత్వే సముచ్చయః స్యాదితి నిరపేక్షత్వప్రతీతిరేవ వివక్షితేతి తైరపి వక్తవ్యమ్. * తాసు తదాభవతి * యదా సుప్తస్స్వప్నం నకథంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి * తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేతఇతి నాడ్యాదిసముచ్చయశ్చ శ్రుత్యా ప్రదర్శ్యతఇతి సిద్ధాన్తయుక్తి రుక్తా. తత్ర నాడీనాం ప్రత్యవసర్పణమార్గత్వమాత్రం ప్రతిపన్నమితి తాసాం సుషుప్తిస్థానత్వే సముచ్చయాప్రతీతేః తదనాదరః. నాడీపురీతతోర్జీవాధారత్వవ్యపదేశస్తదుపాధ్యాధారతయా - బ్రహ్మాధారత్వం నామబ్రహ్మాత్మకత్వమేవేతిచాయుక్తమ్ - సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేనేతిసూత్రితత్వాత్, వైయధికరణ్యశ్రుతినామసామరస్యాచ్చ. నను-* యత్రైష ఏతత్సుప్తోఽభూత్య ఏష విజ్ఞానమయః పురుష స్తదైషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞాన మాదాయ య

౮॥ సూ. అతఃప్రబోధోఽస్మాత్. ౨.

(వే-సా.) "౨ సత ఆగమ్య నవిదుః" ఇతి బ్రహ్మణః ప్రబోధశ్రుతిః; అతఏవ. ౨.

(వే-దీ.) అస్మాత్ - బ్రహ్మణః, ప్రబోధశ్రుతి రతఏవోపపద్యతే "౨ సత ఆగమ్య నవిదుస్సత ఆగచ్ఛామహే" ఇతి శ్రూయతే. ౨.

౯॥ సూ. సఏవతుకర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః. ౧.

౯. కిం సుషుప్తఏవ ప్రబోధసమయే ఉత్తిష్ఠతి - ఉతాన్యఇతి సంశయే అస్య † సకలోపాధివినిర్ముక్తస్య బ్రహ్మణి సమ్పన్నస్య ముక్తాదవిలక్షణత్వేన ప్రాచీనశరీరేన్ద్రియాదిసమ్బన్ధాభావాదన్యః.

ఇతిప్రాప్త ఉచ్యతే - సఏవత్వితి తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. స ఏవోత్తిష్ఠతి. కుతః. ✱కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః కర్మతావత్ - సుషుప్తేన పూర్వకృతం పుణ్యపాపరూపం తత్త్వజ్ఞానాత్ప్రాక్తేనైవ భోక్తవ్యమ్. అనుస్మృతిరపి - య ఏవాహం సుప్తః-సఏవ ప్రబుద్ధోఽస్మీతి. శబ్దోఽపి సుషుప్తప్రబుద్ధ స్సఏవేతి దర్శయతి ※ ౧త ఇహ వ్యాఘ్రోవా సింహోవా వృకోవా వరాహోవా కీటోవా పతఙ్గోవా దంశోవా మశకోవా † యద్యద్భవన్తి తథా భవన్తీతి. విధయశ్చ మోక్షార్థా స్సుషుప్తస్య ముక్తత్వేఽనర్థకాస్స్యుః. † నచాసౌ సర్వోపాధివినిర్ముక్తః ఆవిర్భూతస్వరూపః - ✱ ౨ తద్యత్రైత త్సుషుప్తఇతి సుషుప్తం ప్రకృత్య ✱ ౩ నాహం ఖల్వయమేవం సమ్ప్రత్యాత్మానం జానాత్యయ మహ మస్మీతి నో ఏవేమాని భూతాని వినాశమేవాపీతో భవతి నాహ మత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి వచనాత్. † ముక్తస్యచ ✱ ౪ పరంజ్యో

~~~

ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ స్తస్మింఛ్చేతఇతి ✱ పురీతతిశేత ఇతిచ శ్రుత్యోః కథ మవిరోధః. అత్ర ఆకాశే - పరమాత్మనీతి పరే. తథాపి ※ హృదయఇతి వచః పురీతచ్ఛయనేన విరుద్ధమ్. అత ఆకాశశబ్దవాచ్యపురీతదాఖ్యధర్మైక్యాత్ అవిరోధఇతి వాచ్యమ్. హృదయవేష్టనమాంసం పురీతత్ - తచ్చ హృదయాధారః - అతో నవిరోధ ఇత్యన్యే. తచ్చాయుక్తమ్ - హృదయాన్నాడీభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతిశయనస్య హృది శయనస్యచ విరోధాత్.

అన్యేతు స్వప్నేసాన్తర్యామికః పరమాత్మాన ముపైతీతి వదన్తి. తచ్చాయుక్తమ్ - అన్తర్యామిణ ఈశ్వరా ద్వ్యతిరిక్తస్య పరమాత్మనోఽప్రామాణికత్వాత్, ✱ ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసమ్పరిష్వక్తఇతి శ్రుతివిరోధాచ్చ. అన్యత్సర్వం తుల్యమ్.

తదభావాధికరణం సమాప్తమ్.

౯॥ సూ. సఏవతుకర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః. సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిం సుప్తా దన్యః ప్రబోధ ఉత్తిష్ఠతి - ఉత సఏవేతి. కిం సుషుప్తౌ సకలోపాధివినిర్మోక్షోఽస్తి ఉత నేతి. కిం కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధయ స్సకలోపాధివినిర్మోకాభావ మవగమయన్తి - నేతి. నగమయన్తిచేత్ - సకలోపాధ్యభావాత్ బ్రహ్మణి సమ్పన్న ఇత్యన్య ఉత్తిష్ఠతి. గమయన్తిచేత్ - సర్వోపాధివినిర్ముక్తబ్రహ్మసమ్పత్త్యభావాత్ సఏవోత్తిష్ఠతీతిస్యాత్. † (సకలోపాధివినిర్ముక్తస్యేతి) అత్ర ✱ నకంచన పాప్మానం స్పృశతీతిశ్రుతి రభిప్రేతా. ※ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీతి వాక్య మప్యభిప్రేత్య బ్రహ్మణి సమ్పన్నస్యేత్యుక్తమ్.

† (యద్యద్భవన్తితథాభవన్తీతి) పూర్వం యే యథా భవన్తి - తే తథా భవన్తీత్యర్థః. † (నచాసావితి) అత్ర వినాశమేవాపీతోభవతీతి వాక్యే జ్ఞానసఙ్కోచో వివక్షితః. † ఏతద్వచనాత్ సుషుప్తస్య సర్వోపాధివినిర్మోక్షాభావః కథ మిత్యత్రాహ (ముక్తస్యేతి) సుషుప్తే సర్వప్రవృత్తి

౯॥ సూ. సఏవతు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః. ౧.

(వే-సా.) సతా సంపన్నోపి సుప్తఏవ ప్రబుద్ధ ఉత్తిష్ఠతి, జ్ఞానవైధుర్యేణ కృతస్య కర్మణస్తేనానుభావ్యత్వాత్, పూర్వానుభూతప్రత్యభిజ్ఞానాత్, "౧త ఇహ వ్యాఘ్రోవా" ఇత్యాది "౧యద్యద్భవన్తి తథా భవన్తి" ఇతిశబ్దాత్, మోక్షోపాయవిధ్యానర్థక్యాచ్చ. ౧.

(వే-దీ.) కిం సుషుప్తఏవ ప్రబోధకాలే ఉత్తిష్ఠతి! సఏవవా అన్యోవేత్యనియమఇతి సంశయః. సుషుప్తస్య సర్వోపాధివినిర్ముక్తస్య బ్రహ్మణి సమ్పన్నస్య ముక్తాదవిలక్షణత్వేన ప్రాచీనశరీరసమ్బన్ధాభావా త్సఏవేతి నియమో నసమ్భవతీతి పూర్వపక్షః. సుషుప్తస్య బ్రహ్మజ్ఞానాభావేన పూర్వకృతస్యకర్మణఃతేనైవోపభోక్తవ్యత్వాత్, సోఽహమితి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, "౧త ఇహ వ్యాఘ్రోవా సింహోవా" ఇత్యారభ్య "౧ యద్యద్భవన్తి తథా భవన్తి" ఇతిశబ్దాత్, మోక్షసాధనవిధ్యానర్థక్యాచ్చ, సఏవోత్తిష్ఠతీతి రాద్ధాన్తః. నచాసౌ శరీరేన్ద్రియసమ్బన్ధవినిర్ముక్తః, అపితు కరణకళేబర ప్రవర్తనాయాసాదాశ్వసాయ బ్రహ్మణ్యపీతఃపునరాశ్వస్తఃప్రవర్తనాయోత్తిష్ఠతి. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

౧॥ ఛాం-౬-౧౦-౨. ౨॥ ఛాం-౮-౬-౩. ౩॥ ౪॥ ఛాం-౮-౩-౪.
~~~

తిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే * ౧ స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః * ౨ స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి * ౩ సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశ ఇతి సర్వజ్ఞత్వాది శ్రూయతే. † అత స్సుషుప్త స్సంసరన్నేవ ఆయస్తసర్వకరణో † జ్ఞానభోగాద్యశక్తో విశ్రమస్థానం పరమాత్మాన ముపసమ్పద్యాశ్వస్తః పునర్భోగాయోత్తిష్ఠతి. ౧॥ ఛాం-౮-౧౨-౩. ౨॥ ఛాం-౭-౨౫-౨. ౩॥ ఛాం-౭-౨౬-౨.

కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. ముగ్ధేఽర్ధసమ్పత్తిః పరిశేషాత్. ౧.

౧౦. ముగ్ధ మధికృత్య చిన్త్యతే. కి మియం మూర్ఛా సుషుప్త్యాదిష్వన్యతమావస్థా - ఉతావస్థాన్తరమితి విశయే † సుషుప్త్యాదీనా మన్యతమావస్థాయామేవ మూర్ఛాప్రసిద్ధ్యుపపత్తే, రవస్థాన్తరకల్పనే ప్రమాణాభావాదన్యతమావస్థా.

~~~~~~

శూన్యత్వజ్ఞానసఙ్కోచావభిహితౌ - ముక్తస్యతు తదుభయం విపరీత మిత్యర్థః. * † నకంచన పాప్మానం స్పృశతీతి శ్రుతేః కోర్థ ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి). † (జ్ఞానభోగాద్యశక్తఇతి) ఆదిశబ్దేనానుష్ఠాన ముక్తమ్. * నకంచన పాప్మానం స్పృశతీత్యత్రానుష్ఠానాశక్తి ర్వివక్షితా. సుఖదుఃఖానుభవాది కాలుష్యరాహిత్యమ్, విశ్రాన్త్యర్థం పరమాత్మని సమ్పత్తిః, కర్మానుష్ఠానవైధుర్యంచాభిహితమ్ - నతు సర్వోపాధివినిర్మోక్షపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యర్థః. సతి సమ్పత్తి ర్నామ శరీరేన్ద్రియాధిష్ఠాతృత్వాదివ్యాపారాన్తర రాహిత్యేన బ్రహ్మణి స్థితిమాత్రం వివక్షితమ్-సదా సతిసమ్పన్నత్వా దాత్మస్వరూపస్య.

పూర్వేద్యుః ప్రక్రాన్తస్య కర్మణోఽపరిసమాప్తస్యాపరేద్యు రనుష్ఠానా త్సఏవేతి కర్మశబ్దం పరే సర్వే వ్యాచక్షతే. తదయుక్తమ్ - అన్యే నోపక్రాన్తస్య రథనిర్మాణదేవతాప్రతిష్ఠాపనాదే రన్యై స్సమాపనదర్శనాత్. మయేదం ప్రక్రాన్తమితి ప్రత్యభిజ్ఞాపూర్వకసమాపనం వివక్షితం చేత్ - అస్యానుస్మృతేః కో భేదః. అర్థాన్తరప్రత్యభిజ్ఞాధారత్వమ్, స్వవిషయప్రత్యభిజ్ఞానంచేతి వైషమ్యమితిచేత్. న - అనుస్మృతిశబ్దేనైవోభయవిధప్రతిసన్ధానస్య వక్తుం శక్యత్వాత్. నచ గోబలీవర్దన్యాయేన సఙ్కోచః - అర్థాన్తరసమ్భవేనాన్యథాసిద్ధత్వాత్, అనన్యథాసిద్ధంహి సఙ్కోచకమ్. నను- కర్మవిధయో విద్యావిధయశ్చ విధిశబ్దేన వక్తుం శక్యాః - అత స్తత్సఙ్కోచే తవాపి త్వదుక్తదోష ఇతిచేన్న - కర్మశబ్దస్య తత్ఫలభోగతత్త్వజ్ఞానాభ్యాం వినా కర్మక్షయే వినాశస్య నిర్హేతుకత్వప్రసఙ్గాభిప్రాయత్వాత్తస్యచ విధిశబ్దేనాభిధాతు మశక్యత్వాత్. ఏవంసతి కర్మవిధివైయర్థ్యమపార్థో హేతుస్స్యాత్ - అతో విధిశబ్దః పారిశేష్యా ద్విద్యావిధివిషయఇతి యుక్తమ్———ఇదం నిరూపణం మరణేపి తుల్యమితి అన్యే వదన్తి. తదయుక్తమ్ - శఙ్కాహేత్వభావాత్. * యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవేత్యాదివాక్యస్య బ్రహ్మానుభవవిషయత్వాన్న తేన శఙ్కా. అనుస్మృతే స్సిద్ధాన్తహేతుతయా సూత్రితత్వాదుద్బుద్ధమృతజాతానాం ప్రత్యభిసన్ధానాభావాచ్చ మరణవిషయతానుపపత్తేః.

కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. ముగ్ధేఽర్ధసమ్పత్తిః పరిశేషాత్. కిం మూర్ఛానామ జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తీనా మన్యతమావస్థా - ఉతావస్థాన్తరమ్. కిం లక్షణతో భేదోఽధ్యవసితుం శక్యతే - నేతి. అశక్యత్వే తాస్వన్యతమత్వమ్. శక్యత్వేఽవస్థాన్తరత్వమ్. † (సుషుప్త్యాదీనామితి) ఆదిశబ్దేన జాగరస్వప్నమరణావస్థా గృహ్యన్తే. ప్రసిద్ధ్యుపపత్తేః - మూర్ఛాశబ్దప్రయోగోపపత్తేరిత్యర్థః. ఉపపత్తిశ్చ జ్ఞానలోపస్యావిశేషాత్.

౧౦॥ సూ. ముగ్ధేఽర్ధసమ్పత్తిఃపరిశేషాత్. ౧.

(వే-సా.) మూర్ఛితే పురుషే యా అవస్థా, సా మరణాయార్ధసంపత్తిరితి హేతుభేదాకారభేదాత్, అపునరుత్థాననియమాభావాచ్చ జ్ఞాయతే.

(వే-దీ.) కిం మూర్ఛా, మరణా దర్థాన్తరమ్ - ఉత మరణమేవేతి సంశయః. సర్వేన్ద్రియప్రాణవ్యాపారోపరతేఃమరణమేవేతిపూర్వః పక్షః. ఆకారవైరూప్యేణ సూక్ష్మప్రాణాస్తిత్వావగతేః మరణాయార్ధసమ్పత్తిరితి సిద్ధాన్తః. సూత్రార్థస్తు - ముగ్ధే - మూర్ఛితే పురుషే యాఽవస్థా - సా మరణాయాఽర్ధసంపత్తిః. కుతః? పరిశేషాత్ ప్రాణాదిసర్వవ్యాపారోపరతేః నజాగరాద్యవస్థా. నచ గతప్రాణా - ఆకారవైలక్షణ్యేన సూక్ష్మప్రాణాస్తిత్వావగతేః. మూర్ఛితస్యైవ కస్యచి త్పునర్జీవనదర్శనాచ్చ నమరణమితి పరిశేషాన్మరణాయార్ధసమ్పత్తిరిత్యవగమ్యతే. ౧.
~~~~~~

ఇతిప్రాప్త ఉచ్యతే ముగ్ధేర్ధసమ్పత్తిరితి ముగ్ధే పురుషే యా తస్యావస్థా - సా మరణాయార్ధసమ్పత్తిః. కుతః పరిశేషాత్ నతావత్స్వప్నజాగరౌ - జ్ఞానాభావాత్. నిమిత్తవైరూప్యాదాకారవైరూప్యాచ్చ నసుషుప్తిమరణే. † నిమిత్తంహి మూర్ఛాయా అభిఘాతాదిః. పారిశేష్యాన్మరణాయార్ధసమ్పత్తి ర్మూర్ఛా. † మరణంహి సర్వప్రాణదేహసమ్బన్ధోపరతిః - సూక్ష్మప్రాణదేహసమ్బన్ధావస్థితి ర్మూర్ఛా.

ముగ్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. నస్థానతోऽపిపరస్యోభయలిఙ్గంసర్వత్రహి. ౧.

౧౧. † దోషదర్శనాద్వైరాగ్యోదయాయ జీవస్యావస్థావిశేషా నిరూపితాః - ఇదానీం బ్రహ్మప్రాప్తితృష్ణాజన

† నిమిత్తవైరూప్యం వివృణోతి (నిమిత్తంహీతి) † ఆదిశబ్దేనాత్యన్తానిష్టశ్రవణాద్యభిప్రేతమ్. తర్హి మరణాన్తర్గతేతి శఙ్కాయా మాకారవైరూప్యం వివృణోతి (మరణంహీతి) నిమిత్తవైరూప్యాత్ సుషుప్తివ్యావృత్తిః - ఆకారవైరూప్యాన్మరణవ్యావృత్తిః. నసుషుప్తిమరణే ఇత్యుక్తేరాసన్నతయా సుషుప్తిమరణయోర్ధిస్థత్వాత్ పారిశేష్యముక్తవాన్ - పశ్చాన్మరణాన్తర్భావశఙ్కాయా మాకారవైరూప్యం వివృతమ్. సుషుప్తౌప్రాణో భూయిష్ఠ ముపలభ్యతే - మూర్ఛాయా మల్పః కించి దుపలభ్యతే - మృతౌ నకించిదపి. బాహ్యవాయునా భూయిష్ఠ మాప్యాయిత స్సుషుప్తౌ - మూర్ఛాయాం కించి దాప్యాయితః - అనాప్యాయితస్య ప్రాణస్యోపలమ్భానర్హత్వాత్.

అస్యైతు - మూర్ఛితః కిం మరణాయ పరమాత్మాన మభిసమ్పన్నః - ఉత స్వాప్నేతస్మిన్నిలీనః - ఉత ప్రకారాన్తరగతఇతి విచారమాచక్షతే. జాగ్రదాదిష్వన్యతమేత్యేకవిచారాన్తర్భావాత్, పృథక్కరణే ఫలభావాద్ద్వేధా విచార ఉచితః. విచారస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వంచ విఫలమ్ పారిశేష్యహేతోః పరమాత్మపర్యన్తత్వే అతత్పర్యన్తత్వేచావిశేషాత్.

ముగ్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. నస్థానతోऽపిపరస్యోభయలిఙ్గంసర్వత్రహి. † సఙ్గతిమాహ (దోషేతి) ప్రథమపాదప్రతిపాద్యం జీవస్య సదోషత్వమ్ - ద్వితీ

౧౧॥ సూ. నస్థానతోऽపిపరస్యోభయలిఙ్గంసర్వత్రహి. ౧.

(వే-సా.) జాగరాదిషు చతసృష్వవస్థాస్వన్తర్యామిత్వేన స్థితేరపి పరస్య బ్రహ్మణో నకశ్చన దోషః. యత స్సర్వత్ర శ్రుతిస్మృతిషు నిరస్తనిఖిలదోషసంబన్ధత్వసమస్తకల్యాణగుణాకరత్వరూపోభయలిఙ్గం పరం బ్రహ్మ శ్రుతమ్, "౧ అపహతపాప్మా…సత్య సఙ్కల్పః" "౨ నిరవద్యమ్" "౩ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్" "౪ సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోऽసౌ" "౫ సకలా నయత్ర క్లేశాదయః" ఇత్యాదిషు. ౧.

(వే-దీ.) కిం జీవస్యేవతదన్తర్యామిణః పరస్య బ్రహ్మణోऽపి జాగరాదిస్థానప్రయుక్తదోషాస్సమ్భవన్తి - ఉతనేతిసంశయః. "౬ యఃపృథివ్యాం తిష్ఠన్" "౬ య ఆత్మని తిష్ఠన్" "౬ య శ్చక్షుషి తిష్ఠన్" "౬ యో రేతసి తిష్ఠన్" ఇత్యాదినా జీవస్యేవ సర్వావస్థాస్వవస్థితివచనాత్, స్థానతోऽపి పూయశోణితాదిమజ్జన మపురుషార్థ ఏవేతి సర్వే దోషా స్సమ్భవన్తీతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - "౧ అపహతపాప్మా విజరః" "౨ నిరవద్యం నిరఞ్జనమ్" "౧ సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః" "౩ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్" "౭ యో మా మజ మనాదించ వేత్తి లోకమహేశ్వరమ్" "౮ పరః పరాణాం సకలా నయత్ర క్లేశాదయ స్సన్తి పరావరేశే" ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభ్యో నిరస్తనిఖిల దోషగన్ధతా సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యుభయలక్షణస్వరూపావగతేః పరస్య బ్రహ్మణ స్సర్వత్రాన్తర్యామితయాऽవస్థితస్యాపి నదోషగన్ధ స్సమ్భవతి, అపితు సర్వనియమనరూపలీలారసఏవ.

సూత్రార్థస్తు - నస్థానతోऽపిపరస్య పృథివ్యాత్మాదిష్వన్తర్యామితయా ఽవస్థితస్యాపి పరస్య బ్రహ్మణః, జీవస్య తత్ర తత్రావస్థితస్య యే దోషా ఉక్తాః - తే నసమ్భవన్తి. కుతః ? ఉభయలిఙ్గంసర్వత్రహి - హి హేతౌ. యత స్సర్వత్ర శ్రుతిస్మృతిషు నిరస్తనిఖిలదోషత్వసమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వరూపోభయలిఙ్గమ్ - ఉభయలక్షణం పరం బ్రహ్మావగతమ్. ౧.

౧॥ ఛాం-౮-౧-౫. ౨॥ శ్వే-౬-౧౯. ౩॥ ౧ముం-౧-౧౦. ౪॥ వి-పు-౬-౫-౮౪. ౫॥ వి-పు-౧-౨-౧౦.
౬॥ బృ-౫-౭-౩, ౨౨, ౧౮, ౨౩. ౭॥ గీ-౧౦-౩. ౮॥ వి-పు-౬-౫-౮౫.

నాయ ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వకల్యాణగుణాత్మకత్వప్రతిపాదనాయా † రభ్యతే. తత్ర జాగరస్వప్నసుషుప్తి † ముగ్ధ్యుత్క్రాన్తిషు స్థానేషు తత్తత్స్థానప్రయుక్తా జీవస్య యే దోషాః - తే తదన్తర్యామిణః పరస్య బ్రహ్మణోఽపి తత్ర తత్రావస్థితస్య సన్తి - నేతి విచార్యతే. కిం యుక్తమ్. సన్తీతి. కుతః. † తత్తదవస్థశరీరేఽవస్థానాత్. † నను ౧ సమ్పద్యావిర్భావః ... ప్రాప్తిరితిచేన్నవైశేష్యాత్ ౨ స్థిత్యదనాభ్యాంచేత్యాదిషు పరస్యాకర్మవశ్యత్వేన దోషాభావ ఉక్తః - తత్కథ మకర్మవశ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణ స్తత్తత్స్థానసమ్బన్ధా ద్దోష ఉచ్యతే. † ఇత్థ ముచ్యతే. కర్మాణ్యపి దేహసమ్బన్ధ మా పాదయన్త్యపురుషార్థజననాని భవన్తీతి - దేహయోగాద్వేత్యత్రోక్తమ్. † తచ్చ దేహసమ్బన్ధస్యా†పురుషార్థత్వేనభవతి- † ఇతరథా కర్మాణ్యేవ దుఃఖం జనయిష్యన్తి - కిం దేహసమ్బన్ధేన. † అతోఽకర్మవశ్యత్వేసత్యపి నానావిధాశుచిదేహసమ్బన్ధోఽపురుషార్థఏవ. † అతస్తన్నియమనార్థం స్వేచ్ఛయా తత్ప్రవేశేప్యపురుషార్థసమ్బన్ధోఽవర్జనీయః - † పూయ

యపాదప్రతిపాద్యంహి పరమాత్మనో నిర్దోషకల్యాణగుణాకరత్వే - తత్కథం స్వప్నాద్యవస్థాస్మిన్పాదే నిరూప్యత ఇతిచేత్. ఉచ్యతే - స్వప్నసుషుప్తినిరూపణేన పరమాత్మనః స్వాప్నవిచిత్రార్థస్రష్టృత్వమ్, సుషుప్తిస్థానత్వంచాకారద్వయం ప్రతిపాదితం భవతీతి పరమాత్మగుణసిద్ధే రస్మిన్పాదే తన్నిరూపణమ్. మూర్చ్ఛాదినిరూపణంతు పూర్వపాదే నిరవకాశత్వాత్ సుషుప్తినిరూపణసాపేక్షత్వాచ్చాత్ర కృతమ్. † (ఆరభ్యతఇతి) సూత్రకారఇతి శేషః. † (ముగ్ధ్యుత్క్రాన్తిషుస్థానేషు) అవస్థాస్విత్యర్థః. సుషుప్త్యాదిస్థానేషు స్థితస్య జీవశరీరకస్య పరస్య జీవగతా అపురుషార్థాః కిం ప్రసజ్యన్తే - నేతి చిన్త్యతే. దేహాదిసమ్బన్ధస్యాపురుషార్థహేతుత్వం కిం తద్వస్తుస్వభావప్రయుక్తమ్ - ఉత కర్మవిశేషకృతమితి. కిం పరమాత్మవిషయోభయలిఙ్గత్వశ్రుతి రపురుషార్థస్య వస్తుస్వభావప్రయుక్తతాం వ్యుదస్య కర్మనిబన్ధనతా మవగమయితుం ప్రభవతి - నేతి. పరస్యోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిః కిమన్యథా సిద్ధా - నేతి. పరస్యోభయలిఙ్గత్వం జీవవదవస్థాభేదేనవా అతాత్త్వికత్వేనవా నిరోద్ధుం శక్యమ్ - నేతి. తత్రావస్థాభేదేన నిర్వహణార్థం చిన్త్యతే - పరస్యోభయలిఙ్గత్వం కిం తిరోధానార్హమ్ - నేతి. నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యవగతం బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం కిం పరస్య కర్మవశ్యతా మవగమయతి - నేతి. అతాత్త్వికత్వేన నిర్వాహార్థమిత్థం త్రేధా చిన్త్యతే - జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః పరస్య కిమధ్యాసమూలావిద్యాదిదోషసమ్బన్ధ మవగమయతి - నేతి, * అథాత ఆదేశో నేతినేతీతి నిషేధః కిం ప్రకృతసర్వాకారవిషయః - ఉత సఙ్కుచితఇతిచ. జ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవ్యపదేశః కిం పరస్య సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదిగుణాశ్రయత్వం ప్రతిక్షిపతి - నేతీతిచ. యదా బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం పరస్య కర్మవశ్యతా మవగమయతి - తదా పరస్యోభయలిఙ్గత్వం తిరోధానార్హ మవస్థాభేదేన నిర్వాహ్యం స్యాత్. యదా జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః పరస్యావిద్యాదిదోషసంసర్గజ్ఞాపకః, యదాచ నేతినేతీతి నిషేధః ప్రకృతసర్వాకారవిషయః, యదాచ జ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవ్యపదేశస్సార్వజ్ఞ్యాదిప్రతిక్షేపకః - తదోభయలిఙ్గత్వ మతాత్త్వికత్వేన నిరోద్ధుం శక్యం స్యాత్. ఏవ ముభయథా నిర్వాహసమ్భవాత్ ఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతి రన్యథా సిద్ధేత్యపురుషార్థస్య వస్తుస్వభావప్రయుక్తతాం వ్యుదస్య కర్మకృతత్వం వ్యవస్థాపయితుం సా నప్రభవతీత్యకర్మవశ్యత్వేపి పరస్య దేహాదిసమ్బన్ధా దపురుషార్థాన్వయస్స్యాత్. యదాతు బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వం నపరస్య కర్మవశ్యత్వ మవగమయతి - తదా తస్యోభయలిఙ్గత్వం తిరోధానానర్హతయాఽవస్థాభేదేన నిరోద్ధు మశక్యం స్యాత్. యదా జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః పరస్యావిద్యాదోషసంసర్గం నజ్ఞాపయతి, యదాచ * నేతినేతీతినిషేధః సఙ్కుచితవిషయః, యదాచ జ్ఞానానన్దస్వరూపత్వవ్యపదేశో జ్ఞాతృత్వాదిగుణాశ్రయత్వం నప్రతిక్షిపతి - తదాఽతాత్త్వికత్వేన నిరోద్ధు మశక్యం స్యాత్. అత ఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతే రుభయథా ప్యన్యథాసిద్ధత్వాభావాత్ అపురుషార్థస్య వస్తుస్వభావప్రయుక్తతాం వ్యుదస్య కర్మవిశేషప్రయుక్తత్వం సా వ్యవస్థాపయితుం ప్రభవతీత్యకర్మవశ్యస్య పరమాత్మనో దేహాదిష్వవ స్థితస్యాపి నాపురుషార్థాదిదోషాన్వయప్రసఙ్గఇతి. † (తత్తదవస్థశరీరఇతి) తచ్ఛబ్దో జాగరాదిపరః, జాగరాదిహేతుతా శరీరస్యావస్థా. † పౌనరుక్త్యంశఙ్కతే (నన్వితి) † పరిహరతి (ఇత్థమితి) ‡ కర్మణాం దుఃఖావహత్వం దేహద్వారకమస్తు - తతః కిమిత్యత్రాహ (తచ్చేతి) ద్వారభూతస్య సాక్షా దపురుషార్థహేతుత్వం భవతి - యథా రాజకోపస్య వధాదిహేతుత్వేపి తస్య ఖడ్గప్రహారాదిద్వారకత్వాత్ ద్వారభూతఖడ్గప్రహారస్య వధంప్రతి సాక్షాద్ధేతుత్వమ్ - తథేహాపీతి. † ఇమ మర్థ మభిప్రేత్యాహ (అపురుషార్థత్వేనభవతీతి) † తదుపపాదయతి (ఇతరథేతి). † తస్మాద్ద్వారభూతదేహసమ్బన్ధోఽపురుషార్థఇత్యాహ (అతఇతి). † కర్మవశ్యత్వాదృతే స్వేచ్ఛయా ప్రవేశేప్యపురుషార్థసమ్బన్ధో వస్తుస్వభావాయత్తత్వాదవర్జనీయః - యథాఽనన్యాధీనస్య స్వయమేవాసినా స్వచ్ఛన్దతోపి శిరశ్ఛేదోఽపురుషార్థఏవ - తద్వదిత్యాహ (అతస్తదితి). దృష్టాన్తమాహ † (పూయేతి) అకర్మవశ్యత్వేపి వస్తుస్వభావాయత్తాపురుషార్థసమ్బన్ధః స్యాదేవేతి పూర్వపక్షోత్థానమిత్యర్థః.

---

౧ బ్ర-౩-౩-౮. ౨ బ్ర-౩-౨-౫.

శోణితాదిమజ్జనంహి స్వేచ్ఛాకారిత మప్యపురుషార్థఏవ. అతో యద్యపి జగదేకకారణం సర్వజ్ఞత్వాదికల్యాణగుణాకరంచ బ్రహ్మ - తథాపి * ౧ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ * ౧ య ఆత్మని తిష్ఠన్ * ౧ య శ్చక్షుషి తిష్ఠన్ * ౧ యో రేతసి తిష్ఠ న్నిత్యాదివచనాత్, తత్ర తత్రావస్థితస్య తత్తత్సమ్బన్ధరూపాపురుషార్థాస్సన్తీతి.

† ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - __నస్థానతోపిపరస్యేతి__ నపృథివ్యాత్మాదిస్థానతోఽపి పరస్య-బ్రహ్మణః అపురుషార్థగన్ధసమ్భవతి. కుతః. __ఉభయలిఙ్గం సర్వత్రహి__ యతః సర్వత్ర - శ్రుతిస్మృతిషు పరం బ్రహ్మ ఉభయలిఙ్గమ్ - ఉభయలక్షణ మభిధీయతే. † నిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వలక్షణోపేతమిత్యర్థః. * ౨ అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు ర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాస స్సత్యకామ స్సత్యసఙ్కల్పః * ౩ సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ స్వశక్తిలేశాద్ధృతభూతవర్గః * ౩ తేజోబలైశ్వర్యమహావబోధసువీర్యశక్త్యాదిగుణైకరాశిః। పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయ స్సన్తిపరావరేశే * ౪ సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పద మిత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః ఉభయలక్షణంహి బ్రహ్మావగతమ్.

౧౨॥ సూ. __భేదాదితిచేన్నప్రత్యేకమతద్వచనాత్__. ౨.

౧౨. యథా జీవస్య ప్రజాపతివాక్యావగతాపహతపాప్మత్వాద్యుభయలిఙ్గస్యాపి దేవాదిదేహయోగరూపావస్థాభేదాదపురుషార్థయోగః - తథాఽన్తర్యామిణః పరస్యాపి స్వతోఽపహతపాప్మత్వాద్యుభయలిఙ్గస్య తత్తద్దేవాదిశరీరయోగరూపావస్థాభేదాదపురుషార్థయోగోఽవర్జనీయఇతిచేత్. † తన్న - ప్రత్యేకమతద్వచనాత్ * ౧ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ * ౧ య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిషు † ప్రతిపర్యాయమ్ * ౧ సత ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతఇత్యన్తర్యామిణోఽమృతత్వవచనేన తత్ర తత్రస్వేచ్ఛయా నియమనం కుర్వత స్తత్తత్సమ్బన్ధప్రయుక్తాపురుషార్థప్రతిషేధాత్. † జీవస్యతు తత్స్వరూపం తిరోహితమితి __పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహిత__ మిత్యత్రోక్తమ్. నను - స్వేచ్ఛయా కుర్వతోపి తత్తద్వస్తు

† రాద్ధాన్తమాహ (ఏవంప్రాప్తఇతి). † (నిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వలక్షణోపేతమిత్యర్థఇతి) నిర్దోషత్వశ్రుతివత్ కల్యాణగుణాకరత్వశ్రుతిరపి దోషశఙ్కానిరాసోపయోగినీ - కల్యాణగుణానాం దోషప్రతిపక్షరూపత్వాదితిభావః.

౧౨॥ సూ. __భేదాదితిచేన్నప్రత్యేకమతద్వచనాత్__. ఉభయలిఙ్గత్వశ్రుతిః జీవస్యాప్యస్తి - తత్రావస్థాభేదేనహి తన్నిర్వాహః - తద్వత్పరమాత్మనోపీత్యర్థః. † పరిహరతి (తన్నేతి). † (ప్రతిపర్యాయమితి) అమృతశబ్దస్య సకృదుక్తిశ్చేత్ - నిత్యత్వపరత్వం స్యాత్ - అసకృదావృత్తత్వాత్ ప్రతిపర్యాయ ముక్తతత్తద్వస్తుగతదోషవిశేషసమ్బన్ధరాహిత్యమేవామృతశబ్దేనాభిప్రేతమిత్యర్థః. † జీవస్యోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిసద్భావేపి కథం తస్యాపురుషార్థసమ్బన్ధఇత్యత్రాహ (జీవస్యేతి) తిరోధానాదేః శ్రుతిసిద్ధత్వా జ్జీవవిషయోభయలిఙ్గత్వశ్రుతిస్సఙ్కోచితా - పరమాత్మ

౧౨॥ సూ. __భేదాదితిచేన్నప్రత్యేకమతద్వచనాత్__. ౨.

(వే-సా) జీవస్య స్వతోఽపహతపాప్మనోపి శరీరసంబన్ధిత్వావస్థాభేదాద్యథాదోషసంబన్ధః, తథా పరస్యాపి "౧ యస్య పృథివీ శరీరమ్" ఇత్యాదిశరీరసంబన్ధిత్వాద్దోషఇతిచేత్. న, "౧ యస్య పృథివీ శరీరమ్" ఇత్యాదిషు ప్రతిపర్యాయం "౧ సత ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః" ఇతి నిర్దోషత్వవచనాత్. ౨.

(వే-దీ.) యథా జీవస్య స్వతోఽపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్యాపిదేవాదిశరీరసమ్బన్ధి తయా వస్థాభేదా దుక్తదోషసమ్బన్ధిత్వమ్; ఏవంపరస్యాపి "౧ యస్యపృథివీ శరీరమ్" ఇతిశరీరసమ్బన్ధిత్వావస్థాభేదాత్తేదోషాస్స్యురితిచేత్. న, __ప్రత్యేకమ్__ - ప్రతిపర్యాయం __అతద్వచనాత్__. దోషాసమ్బన్ధిత్వవచనాత్. "౧ యస్య పృథివీ శరీరమ్" ఇత్యాదిషు "౧ ఏషత ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతః" ఇత్యన్తర్యామిణోహి నిర్దోషత్వముచ్యతే. జీవస్యతు పరాభిధ్యానాత్తత్స్వరూపం తిరోహితమిత్యుక్తమ్. అతశ్శరీరసమ్బన్ధిత్వేపి పరస్యైతే నదోషాః. ౨.

౧॥ బృ - ౫ - ౭ - ౩, ౨౨, ౧౮, ౨౩. ౨॥ ఛాం - ౮ - ౧ - ౫. ౩॥ వి - పు - ౬ - ౫ - ౮౪, ౮౫. ౪॥ వి - పు -

స్వభావాయత్తాపురుషార్థసమ్బన్ధోఽవర్జనీయ ఇత్యుక్తమ్. † నైతదుక్తమ్ - † నహ్యాచిద్వస్త్వపి స్వభావతోఽపురుషార్థస్వరూపమ్. కర్మవశ్యానాం తు కర్మస్వభావానుగుణ్యేన పరమపురుషసఙ్కల్పాదేకమేవ వస్తు కాలభేదేన పురుషభేదేనచ సుఖాయ దుఃఖాయచ భవతి. † వస్తుస్వరూపప్రయుక్తేతు తాద్రూప్యే సర్వం సర్వదా సర్వస్య సుఖాయైవ దుఃఖాయైవ వా స్యాత్ - నచైవం దృశ్యతే. † తథాచోక్తమ్ * † ౧ నరకస్వర్గసంజ్ఞే వై పాపపుణ్యే ద్విజోత్తమ। వస్త్వేకమేవ దుఃఖాయ సుఖాయేర్ష్యాగమాయచ। కోపాయచ యతస్తస్మా ద్వస్తు వస్త్వాత్మకం కుతః। † తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పునర్దుఃఖాయ జాయతే। తదేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయచ జాయతే। తస్మాద్దుఃఖాత్మకం నాస్తి నచకించిత్సుఖాత్మకమితి. † అతో జీవస్య కర్మవశ్యత్వా త్తత్తత్కర్మానుగుణ్యేన తత్తద్వస్తుసమ్బన్ధఏవాపురుషార్థస్స్యాత్ - † పరస్యతు బ్రహ్మణః స్వాధీనస్య సఏవ సమ్బన్ధ స్తత్తద్విచిత్రనియమనరూపలీలారసాయైవ స్యాత్.

౧౩॥ సూ. అపిచైవమేకే. 3.

౧౩. అపిచ - ఏకే - శాఖినః ఏకస్మిన్నేవ దేహసంయోగే జీవస్యాపురుషార్థం పరస్యతు తదభావం నియమనరూపైశ్వర్యాయత్తదీప్తియోగంచ స్వశబ్దేనాధీయతే * ౨ ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే। తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీతి.

నస్త్వస్వాధీనతిరోధానాద్రుత్యభావాత్తద్విషయోభయలిఙ్గత్వశ్రుతి రసఙ్కుచితవృత్తిరిత్యర్థః. † నన్విత్యాదినా చోదితే పరిహరతి (నైతదితి). † వస్తుస్వభావాయత్తత్వేసతి హ్యపురుషార్థత్వప్రసఙ్గః - తదేవ నాస్తీత్యాహ (నహీతి) నకేవలం క్షేత్రజ్ఞస్యైవాపురుషార్థసమ్బన్ధఔపాధికః - అచేతనస్యాప్యపురుషార్థత్వం నస్వభావప్రయుక్తమిత్యపిశబ్దస్య భావః. అగ్న్యాదిషు హేమన్తాదికాలాపేక్షయా సుఖదుఃఖహేతుత్వం దృష్టమ్, పురుషభేదేన ఏకమేవ వస్తు స్వకీయత్వపరకీయత్వబుద్ధ్యా సుఖదుఃఖకరం దృష్టమ్, యథా ధాన్యాదిషు - తద్వదిత్యర్థః. † వస్తుస్వభావాయత్తత్వే దూషణమాహ (వస్తుస్వరూపేతి) తాద్రూప్యే - సుఖదుఃఖాదిహేతుత్వే ఇత్యర్థః. నహ్యేకస్య విరుద్ధస్వభావద్వయాన్వయ ఉపపన్న ఇతి భావః. † నకేవలం సుఖాదిహేతుతాయాః కర్మకృతత్వ ముపపత్త్యా కల్ప్యమ్ - కణ్ఠోక్త మపీత్యాహ (తథాచోక్తమితి) † పురుషభేదేనైకస్య వస్తున స్సుఖాదిహేతుత్వమాహ (నరకస్వర్గేతి) నరకస్వర్గసంజ్ఞత్వం ప్రాప్త్యప్రాప్తివివేకేన పాపపుణ్యకృతమిత్యర్థః. † ఏకస్యైవ వస్తున ఏకపురుషం ప్రతి కాలభేదేన సుఖాదిహేతుత్వమాహ (తదేవప్రీతయఇతి). † తస్మాత్పరతన్త్రస్య జీవస్య కర్మానుగుణభగవత్సఙ్కల్పాయత్తోఽపురుషార్థసమ్బన్ధఇత్యాహ (అతఇతి). † స్వతన్త్రస్య స్వయం స్వాపురుషార్థాపాదనాయోగాత్ ఈశ్వరస్యేదం లీలోపకరణతయా పురుషార్థభూతమిత్యాహ (పరస్యతీతి).

౧౩॥ సూ. అపిచైవమేకే. పూర్వసూత్రే అనిగదవ్యాఖ్యానా శ్రుతి రుదాహృతా - అత్ర స్పష్టార్థశ్రుతి రుదాహ్రియత ఇత్యభిప్రాయేణ స్వశబ్దేనేత్యుక్తమ్. * ద్వాసుపర్ణా ఇత్యత్ర పర్ణశబ్దేనాప్రాకృతవిగ్రహో జ్ఞానంవా ఽభిధీయతే.

౧౩॥ సూ. అపిచైవమేకే. 3.

(వే-సా.) ఏకస్మిన్ శరీరేఽవస్థితయో ర్జీవపరయో ర్యో విశేష ఉక్తః, ఏవమేకే స్వశబ్దేనాభిధీయతే "౨ ద్వాసుపర్ణా" ఇత్యారభ్య, "౨ పిప్పలం స్వాద్వత్త్య నశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతి" ఇతి. 3.

(వే-దీ.) అపిచ - యదిదం జీవపరయోరేకస్మిన్ శరీరే శరీరిత్వేనావస్థితయో ర్దోషసమ్బన్ధిత్వం తద్విపరీతత్వం చోక్తమ్. ఏవమేకే శాఖినస్స్వశబ్దేనాభిధీయతే "౨ ద్వాసుపర్ణాసయుజాసఖాయాసమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే। తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీతి" 3.

౧॥ వి - పు -   . ౨॥ 3ముం - ౧ - ౧.

†అథస్యాత్ - * ౧ అనేన జీవేనాత్మనాను ప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మాత్మకజీవానుప్రవేశపూర్వకం నామరూపవ్యాకరణమితి బ్రహ్మణోఽపి తదాత్మభూతస్య దేవమనుష్యాదిరూపవత్త్వం తన్నామభాక్త్వంచాస్తి - తతశ్చ * ౨ బ్రాహ్మణో యజేతేత్యాదివిధినిషేధశాస్త్రగోచరత్వేన కర్మవశ్యత్వ మవర్జనీయమితి. తత్రాహ.

౧౪॥ సూ. అరూపవదేవహితత్ప్రధానత్వాత్. ౪.

౧౪. దేవాదిశరీరానుప్రవేశే తేన తేన రూపేణ యుక్తమప్యరూపవదేవతత్ - బ్రహ్మ - రూపరహితతుల్యమేవ. †జీవవచ్ఛరీరిత్వనిబన్ధనః కర్మవశ్యత్వ మస్య నవిద్యత ఇత్యర్థః. కుతః. †నిర్వాహకత్వేన ప్రధానత్వాత్. * ౩ ఆకాశో హవై నామరూపయో ర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మేతి సర్వానుప్రవేశేపి నామరూపకార్యాస్పర్శేన †నామరూపయో ర్నిర్వోఢృత్వమేవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాదయతి. †నను - తచ్ఛరీరకత్వేన తదన్తర్యామిత్వే కథ మరూపవదితి రూపసమ్బన్ధరహితతుల్యత్వ ముచ్యతే. †ఇత్థం - యథా జీవస్య తత్తజ్జన్యసుఖదుఃఖభాక్త్వేన తత్తద్రూపసమ్బన్ధః - తథా తదభావా త్పరస్యారూపవత్త్వం †విధినిషేధశాస్త్రాణ్యపి కర్మవశ్యమేవా †ధికుర్వన్తి. తస్మా దరూపతుల్యమేవ పరం బ్రహ్మ. †తతశ్చాన్తర్యామిరూపేణావస్థితమపి బ్రహ్మ నిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వరూపోభయలిఙ్గమేవ.

---

†అనన్తరసూత్ర మవతారయతి (అథస్యాదితి) అపురుషార్థసమ్బన్ధః కర్మాధీనోఽస్తు - కర్మవశ్యత్వం పరమాత్మనోపి సమ్భవతీత్యర్థః.

౧౪॥ సూ. అరూపవదేవహితత్ప్రధానత్వాత్. †కేనాకారేణారూపతుల్యత్వమిత్యత్రాహ (జీవవదితి) †వక్ష్యమాణశ్రుత్యభిప్రాయేణాహ (నిర్వాహకత్వేనప్రధానత్వాదితి) * †తేయదన్తరేత్యస్యార్థమాహ (నామరూపేతి) †కార్యవిశేషబుభుత్సయా చోదయతి (నన్వితి) శరీరిత్వేనానుప్రవేశోహి తన్నియమనాదికార్యార్థఏవ - తత్కథం కార్యాస్పర్శ ఇత్యర్థః. యద్వా - తత్తద్బుద్ధిశబ్దపర్యవసానంహి తత్తదనుప్రవేశకార్యమ్ - బుద్ధిశబ్దవిషయత్వేన కర్మవశ్యత్వంచావశ్యం భావి - తత్కథం కార్యాస్పర్శ ఇత్యర్థః. †పరిహరతి (ఇత్థమితి) సుఖదుఃఖాదికార్యవిశేషస్యాస్పర్శ ఉచ్యతే - నతు - నియమనాదేరిత్యర్థః. †తర్హి * బ్రాహ్మణో యజేతేత్యేవమాదీనాం కోర్థ ఇత్యత్రాహ (విధినిషేధేతి) యథా శుక్లశబ్దస్య గుణిపర్యన్తాభిధానసామర్థ్యేపి పటస్య శుక్లఇతి వాక్యేఽర్థానుపపత్త్యా శుక్లశబ్దో ధర్మమాత్రపరః - తథా * బ్రాహ్మణో యజేతేత్యాదిష్వప్యర్థానుపపత్త్యా జీవమాత్రపర్యన్తత్వ మాశ్రీయతఇత్యర్థః. తథాచ * యస్య పృథివీశరీర మిత్యాదిషు దృష్టమితి భావః. యద్వా - బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యన్తత్వేపి బ్రాహ్మణ శ్శుక్లఇతివ ద్విశేషణభూతజీవమాత్రే కర్మవశ్యతాన్వయాత్ బ్రహ్మణ స్సదావారకం కర్మవశ్యత్వమితి. †(అధికుర్వన్తి) అధికారః - తాదర్థ్యబోధనమ్. తస్మాదితి సూత్రార్థ ముపసంహరతి. †పరమప్రకృతార్థేనాన్వయమాహ (తతశ్చేతి).

౧౪॥ సూ. అరూపవదేవహితత్ప్రధానత్వాత్. ౪.

(వే-సా.) మనుష్యాదిశరీరేషు శరీరిత్వేపి రూపరహితవస్తువదేవ వర్తతే తత్ బ్రహ్మ, జీవనామరూపయోరపి నిర్వోఢృత్వేన ప్రధానత్వాత్. తథాహి శ్రుతిః, "౩ నామరూపయో ర్నిర్వహితా తే యదన్తరా" ఇతి, నామరూపయోరన్తరా అసంస్పృష్టో మధ్యేవర్తతే, అవశ్య ఇత్యర్థః. ౪.

(వే-దీ.) మనుష్యాదిశరీరేషు శరీరిత్వమేవ జీవస్య నామరూపభాక్త్వేన కర్మవశ్యతాహేతుః - తత్పరస్యాప్యవిశిష్టంచేత్ - కథం పరస్య బ్రహ్మణోఽకర్మవశ్యత్వేన కర్మఫలానశన ముచ్యతే ఇత్యత ఆహ. ౧॥ ఛాం-౬-౩-౨. ౨॥

మనుష్యాది శరీరేషు శరీరిత్వే ప్యరూపవదేవహితత్ - పరంబ్రహ్మ. కుతః? ప్రధానత్వాత్ - నిర్వాహకత్వాత్, జీవస్య నామరూపభాక్త్వేన కర్మఫలాశనం నిరోద్ధుం పరస్య తత్తచ్ఛరీరే శరీరిత్వేనావస్థానమ్. యథాహ "౪ యస్య పృథివీ శరీరమ్" "౪ యస్యాత్మాశరీరమ్...య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి" "౫ అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా" "౩ ఆకాశోహవై నామరూపయో ర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మ" ఇతి. అత ఉభయలిఙ్గమేవ పరంబ్రహ్మ. ౪. ౩॥ ఛాం-౮-౧౪-౧. ౪॥ బృ-౫-౭-౩, ౨౨. ౫॥ ఆరణం ౩ ప్ర - ౨౧పం..

† ననుచ * ౧ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిభిర్నిర్విశేషప్రకాశైకస్వరూపం బ్రహ్మావగమ్యతే-అన్యత్తుసర్వజ్ఞత్వ సత్యసఙ్కల్పత్వజగత్కారణత్వ సర్వాన్తరాత్మత్వ సత్యకామ త్వాదికమ్ ※ ౨ † నేతినేతీత్యాదిభిః ప్రతిషిధ్యమానత్వేన మిథ్యాభూతమిత్యవగన్తవ్యమ్ - తత్కథం కల్యాణగుణాకరత్వ నిరస్తనిఖిలదోషత్వరూపోభయలిఙ్గత్వం బ్రహ్మణఇతి. అత ఆహ.

౧౫॥ సూ. ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్. ౫.

౧౫. యథా * ౧ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేత్యా దివాక్యావైయర్థ్యాత్ప్రకాశస్వరూపత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపగమ్యతే - తథా సత్యసఙ్కల్పత్వసర్వజ్ఞత్వజగత్కారణత్వ సర్వాత్మకత్వనిరస్తనిఖిలావిద్యాదిదోషత్వాద్యభిధాయి వాక్యావైయర్థ్యా దుభయలిఙ్గమేవ బ్రహ్మ. ౧॥ తై-ఆ-౧-౧. ౨॥ బృ-౪-౩-౬.

౧౬॥ సూ. ఆహచతన్మాత్రమ్. ౬.

౧౬. కించ - * ౧ సత్యం జ్ఞాన మనన్తమిత్యాదివాక్యం బ్రహ్మణః ప్రకాశస్వరూపతామాత్రం ప్రతిపాదయతి-† నాన్యత్సత్యసఙ్కల్పత్వాదికం వాక్యాన్తరావగతం నిషేధతి. ※ ౨ నేతినేతీతిచ నిషేధస్య విషయోఽనన్తరమేవ వక్ష్యతే.

౧౭॥ సూ. దర్శయతిచాథోఽపిస్మర్యతే. ౭.

దర్శయతిచ వేదాన్తగణః కల్యాణగుణాకరత్వం నిరస్తనిఖిలదోషత్వంచ * ౧ త మీశ్వరాణాం పరమం మహే

† అనన్తరసూత్రం చోద్యేనావతారయతి (ననుచేతి) ※ సత్యం జ్ఞానమిత్యార్థగుణనిషేధః-జ్ఞానమాత్రస్య సఙ్కల్పాద్యాశ్రయత్వాయోగాత్. జ్ఞాతురేవహి తదాశ్రయత్వమ్. † శ్రౌతనిషేధమాహ (నేతినేతీతి).

౧౫॥ సూ. ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్. జ్ఞానస్య సర్వజ్ఞత్వాద్యయోగః కిం వ్యాప్త్యాఽభిధీయతే - తర్హి జ్ఞానం కస్యచిత్ గుణభూతం దృష్టమితి బ్రహ్మాపి కస్యచి ద్గుణభూతం స్యాత్. ప్రాధాన్యేన శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాత్ నగుణభూతమితిచేత్ - తర్హి శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాదేవ సర్వజ్ఞత్వాదయోపి స్వీక్రియన్తామ్. వ్యాప్తివిరోధోపి నాస్తి - గుణభూతజ్ఞానస్యైవ జ్ఞానాద్యనాశ్రయత్వదర్శనాత్. అతస్సర్వముపపన్నమితిభావః.

౧౬॥ సూ. ఆహచతన్మాత్రమ్. † మాత్రశబ్దవివక్షితమాహ (నాన్యదితి) ఇతరనిషేధవ్యవచ్ఛేదపరో మాత్రశబ్ద ఇత్యర్థః.

ఏవం సూత్రద్వయేనార్థనిషేధః పరిహృతః - అథ శ్రౌతనిషేధమపి పరిహరన్నార్థనిషేధపరిహారోపయోగిప్రమాణ ముపన్యస్యతి.

౧౭॥ సూ. దర్శయతిచాథోఅపి స్మర్యతే. వేదాన్తగణఇతి పదేనాథోశబ్దార్థ ఉక్తః. అథోశబ్దః కార్త్స్న్యపర ఇత్యర్థః. ※ నిష్కళం

౧౫॥ సూ. ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్. ౫. ౧౬॥ సూ. ఆహచతన్మాత్రమ్. ౬. ౧౭॥ సూ. దర్శయతిచాథోఅపి స్మర్యతే. ౭.

(వే-సా.) యథా "౧ సత్యం జ్ఞానమ్" ఇతివాక్యావైయర్థ్యాత్ స్వప్రకాశతయా జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మ; తథా "౩ నిరవద్యమ్" "౪ యస్సర్వజ్ఞః" "౫ పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ" ఇత్యాది పరశ్శత వాక్యావైయర్థ్యాత్ నిరవద్యం కల్యాణగుణాకరఞ్చే త్యుభయలిఙ్గమేవ. ౫.

(వే-దీ.) "౧ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి ప్రకాశైకస్వరూపతా బ్రహ్మణ ఉచ్యతే - కథ ముభయలిఙ్గత్వమిత్యత ఆహ.

యథా "౧ సత్యం జ్ఞానమ్" ఇతివాక్యావైయర్థ్యా త్ప్రకాశో బ్రహ్మణ స్స్వరూప మిత్యవగమ్యతే; తథా "౫ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్" "౧ పరాస్యశక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే" ఇత్యాదివాక్యావైయర్థ్యాత్కల్యాణగుణాకరత్వంచ బ్రహ్మణ స్స్వరూప మిత్యవగమ్యతే ఇత్యుభయలిఙ్గమేవ. ౫. ౩॥ శ్వే-౬-౧౯. ౪॥ ౧ముం-౧-౧౦. ౫॥ శ్వే-౬-౮. ౬॥ శ్వే-౬-౭.

(వే-సా.) "౧ సత్యం జ్ఞానమ్" ఇతి జ్ఞానస్వరూపతామాత్ర మాహ, నాన్యన్నివారయతి అవిశేషాత్, విరోధాభావాచ్చ. ౬.

(వే-దీ.) "౧ సత్యం జ్ఞానమ్" ఇతి వాక్యం బ్రహ్మణో జ్ఞానం స్వరూపమిత్యేతావన్మాత్ర మాహ - నపునః కల్యాణగుణాకరత్వం నిషేధతి. ౬.

(వే-సా.) దర్శయతిచ నిర్దోషత్వమ్, కల్యాణగుణాకరత్వఞ్చ వేదాన్తగణః "౩ నిష్కళం నిష్క్రియం శాన్తమ్" "౬ తమీశ్వరాణామ్" ఇత్యాదిః, "౮ యో మా మజ మనాదిమ్" ఇత్యాదినా స్మర్యతేచతత్. ౭. ౮॥ గీ-౧౦-౩. ౯॥ గీ-౭-౬.

(వే-దీ.) దర్శయతిచ వేదాన్తవాక్యగణోనిరస్తనిఖిల దోషత్వం కల్యాణగుణాకరత్వంచ "౩ నిష్కళం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనమ్" "౬ తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దేవతానాం పరమంచ దైవతమ్" ఇత్యాదికః. స్మర్యతేచ "౮ యో మా మజ మనాదించవేత్తి లోక మహేశ్వరమ్" "౯ అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవఃప్రళయస్తథా । మత్తః పరతరం నాన్యత్" ఇత్యాదిషు. ౭.

శ్వరం తం దైవతానాం పరమంచ దైవతమ్ । సకారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చిజ్జనితా నచాధిపః । నతస్య కార్యం కరణంచ విద్యతే నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే । పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ । * ౨ యః సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః * ౩ భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః * ౩ స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః * ౪ యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ । ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్ నబిభేతి కుతశ్చనేతి * ౫ నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరఞ్జనమిత్యాది. స్మర్యతేచ * ౬ యో మామజమనాదించ వేత్తి లోకమహేశ్వరమ్ * ౭ విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగత్ * ౮ మయాఽధ్యక్షేణ ప్రకృతిస్సూయతే సచరాచరమ్ । హేతునానేన కౌన్తేయ జగద్ధి పరివర్తతే * ౯ ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః । యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః * ౧౦ సర్వజ్ఞః సర్వకృత్సర్వశక్తిః జ్ఞానబలర్ధిమాన్ । అన్యూనశ్చాప్యవృద్ధిశ్చ స్వాధీనోనాదిమాన్వశీ । క్లమతన్ద్రీభయక్రోధకామాదిభిరసంయుతః । నిరవద్యః పరః ప్రాప్తేర్నిరధిష్ఠోఽక్షరః క్రమ ఇత్యాది. అతస్సర్వత్రావస్థితస్యాపి బ్రహ్మణ ఉభయలిఙ్గత్వాత్ తత్తత్స్థానప్రయుక్తా దోషా న పరం బ్రహ్మ స్పృశన్తి.

౧౮. సూ. <u>అతఏవచోపమాసూర్యకాదివత్</u>. ౮.

౧౮. యతో నానావిధేషు స్థానేషు స్థితస్యాపి పరస్య బ్రహ్మణో నతత్ప్రయుక్తదోషభాక్త్వమ్ - అతఏవ జలదర్పణాదిప్రతిబిమ్బితసూర్యాదివత్పరమాత్మా తత్ర తత్రావస్థితోఽపి నిర్దోషఇతి శాస్త్రేషూపమా క్రియతే * ౧౧ ఆకాశమేకం హియథా ఘటాదిషు పృథగ్భవేత్ । తథాత్మైకోహ్యనేకస్థో జలాధారేష్వివాంశుమాన్ । ఏకఏవహి భూతాత్మా భూతే భూతే వ్యవస్థితః । ఏకధా బహుధాచైవ దృశ్యతే జలచన్ద్రవదిత్యాదిషు.

† అత్రచోదయతి.

౧౯॥ సూ. <u>అమ్బువదగ్రహణాత్తునతథాత్వమ్</u>. ౯.

నిష్క్రియం నిరవద్య మిత్యాద్యుపాదానేన శ్రౌతనిషేధః పరిహృతః - గుణవిశేషవిధానే సతి సామాన్యనిషేధస్య విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్. గుణవిశేషనిషేధేసతి సామాన్యనిషేధస్య తత్పర్యవసాయిత్వాచ్చ.

౧౮॥ సూ. <u>అతఏవచోపమాసూర్యకాదివత్</u>. * తథాత్మైక ఇత్యత్రైకశబ్దస్యైకస్వభావ ఇత్యర్థః.

† అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అత్రచోదయతీతి)

౧౯॥ సూ. <u>అమ్బువదగ్రహణాత్తునతథాత్వమ్</u>. పృథివ్యాదిషు పరమార్థతః స్థిత్యభ్యుపగమే దార్ష్టాన్తికస్య పరమాత్మనో దృష్టాన్తతుల్యత్వాభావాత్ తుల్యత్వసిద్ధ్యర్థం పృథివ్యాదిషు స్థితేరపరమార్థత్వమభ్యుపేత్యమితి తాత్పర్యమ్.

౧౮॥ సూ. అతఏవచోపమాసూర్యకాదివత్. ౮. ౧౯॥ సూ. అమ్బువదగ్రహణాత్తు నతథాత్వమ్. ౯

(వే-సా.) యతః పృథివ్యాదౌ సర్వత్ర స్థితస్యాపి నిర్దోషత్వమ్ కల్యాణగుణాకరత్వఞ్చ, అతఏవ శాస్త్రేషు <u>జల సూర్యకాదివ</u> దిత్యుపమా "౧౧ ఆకాశమేకంహి యథా...జలాధారేష్వివాంశుమాన్" ఇతి. ౮.

(వే-దీ.) యతో బ్రహ్మణో నిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వే సోభయలిఙ్గత్వాత్పృథివ్యాదిస్థానతోపి న తత్తత్ప్రయుక్తదోషగన్ధసమ్భవః - <u>అతఏవ</u> శాస్త్రేషుచ జలసూర్యకాద్యుపమా క్రియతే "౧౧ ఆకాశమేకంహి యథాఘటాదిషు పృథగ్భవేత్ । తథాత్మైకోహ్యనేకస్థో జలాధారేష్వివాంశుమాన్" ఇత్యాదిషు. ౮.

(వే-సా.) అంబుని సూర్యో యథా గృహ్యతే, న తథా పరమాత్మా పృథివ్యాదౌ. అత్ర పరమార్థతస్స్థితః అతో సనిర్దోషత్వమితి. ౯.

(వే-దీ.) <u>తు</u> శబ్దశ్చోద్యం ద్యోతయతి. అమ్బునీవాగ్రహణాత్. యథాఽమ్బుని సూర్యః తత్రానవస్థిత ఏవ భ్రాన్త్యా తత్ర స్థితఇవ గృహ్యతే - న తథా పరమాత్మా పృథివ్యాదౌ గృహ్యతే "౧౨ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరః" ఇతి పరమార్థత స్థితో గృహ్యతే. అతో <u>నతథాత్వమ్</u>. న సూర్యస్యేవ తత్ప్రయుక్తదోషగన్ధాభావః పరమాత్మనః, పరమార్థతస్థితత్వాత్. ౯.

౧॥ శ్వే-౬-౭, ౯, ౮. ౨॥ ముం-౧-౧౦. ౩॥ తై-ఆ-౮-౧, ౪. ౪॥ తై-ఆ-౯-౧. ౫॥ శ్వే-౬-౧౯. ౬॥ గీ-౧౦-౩.

౭॥ గీ-౧౦-౪౨. ౮॥ గీ-౯-౧౦. ౯॥ గీ-౧౫-౧౭. ౧౦॥ . ౧౧॥ . ౧౨॥ బృ-౫-౭-౩.

తుశబ్ద శ్చోద్యం ద్యోతయతి. అమ్బువదితి – సప్తమ్యన్తాత్ వతిః. అమ్బుదర్పణాదిషు యథా సూర్యముఖాదయో గృహ్యన్తే – న తథా పృథివ్యాదిషు స్థానేషు పరమాత్మా గృహ్యతే. అమ్బ్వాదిషుహి సూర్యాదయో భ్రాన్త్యా తత్రస్థాఇవ గృహ్యన్తే - న పరమార్థత స్తత్రస్థాః. ఇహతు * ౧ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ * ౧ యోఽప్సు తిష్ఠన్ * ౧ య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యేవమాదినా పరమార్థత ఏవ పరమాత్మా పృథివ్యాదిషు స్థితో గృహ్యతే. అత స్సూర్యాదే రమ్బుదర్పణాదిప్రయుక్తదోషానుషఙ్గ స్తత్రతత్ర స్థిత్యభావాదేవ - అతో న తథాత్వమ్ – దార్ష్టాన్తికస్య నదృష్టాన్తతుల్యత్వమిత్యర్థః.

† పరిహరతి.

౨౦॥ సూ. వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదుభయసామఞ్జస్యాదేవందర్శనాచ్చ. ౧౦.

౨౦. పృథివ్యాదిస్థానాన్తర్భావాత్స్థానినః పరస్య బ్రహ్మణః స్వరూపతో గుణతశ్చ పృథివ్యాదిస్థానగతవృద్ధిహ్రాసాదిదోషభాక్త్వమాత్రం సూర్యాదిదృష్టాన్తేన నివర్త్యతే. కథ మిద మవగమ్యతే ఉభయసామఞ్జస్యాదేవం ఉభయదృష్టాన్తసామఞ్జస్యాదేవమితి నిశ్చీయతే. * ౨ ఆకాశమేకంహి యథా ఘటాదిషు పృథగ్భవేత్ * ౩ జలాధారేష్వివాంశుమానితి దోషవత్స్వనేకేషు వస్తుషు వస్తుతోఽవస్థితస్యాకాశస్య, వస్తుతోఽనవస్థితస్యాంశుమతశ్చోభయస్య దృష్టాన్తస్యోపాదానంహి పరమాత్మనః పృథివ్యాదిగతదోషభాక్త్వనివర్తనమాత్రే ప్రతిపాద్యే సమఞ్జసం భవతి. † ఘటకరకాదిషు

సిద్ధాన్తసూత్రమవతారయతి (పరిహరతీతి)

౨౦॥ సూ. వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదుభయసామఞ్జస్యాదేవందర్శనాచ్చ. సర్వత్ర స్థితే రపరమార్థత్వే సత్యాకాశదృష్టాన్తో నఘటతే - పారమార్థ్యేతు - జలసూర్యాదిదృష్టాన్తో నఘటతే - తస్మా దుభయదృష్టాన్తానుయాయ్యాకారో వృద్ధిహ్రాసాదిదోషాభావః స్వీకార్యఇత్యర్థః. † * ఏవ మిత్యన్తం సూత్రాంశం సమఞ్జసం భవతీత్యన్తేన భాష్యేణ యోజయిత్వా స్మృతివచనస్యార్థం యోజయతి (ఘటకరకాదిష్విత్యాదినా).

(నే-సా.) పరిహరతి. (వే-దీ.) పరిహరతి.

౨౦॥ సూ. వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వ మన్తర్భావా దుభయసామఞ్జస్యా దేవం దర్శనాచ్చ. ౧౦.

(సా) నేతి వర్తతే, నైవమ్, పృథివ్యాదిష్వన్తర్భావాత్ పరస్య తద్గతవృద్ధిహ్రాసభాక్త్వం దృష్టాన్తేన నివర్త్యతే ఇత్యుభయదృష్టాన్తోపాదానసామఞ్జస్యా దవగమ్యతే. “౨ ఆకాశ మేకంహి యథా” ఇతి వస్తుత స్స్థిత మాకాశమ్. వస్తుతోఽనవస్థితఞ్చ సూర్యక ముభయ ముపాదత్తే అనవస్థితస్య యథా నదోషస్పర్శః, తథా స్థితస్యాపి హేత్వభావాదితి జ్ఞాపయితుమ్. వివక్షితధర్మసామ్యజ్ఞాపనాయ సింహ ఇవేతి దృష్టాన్తో దృశ్యతే. అథవా దర్శనాచ్చేతి, “౪ అశ్వఇవ రోమాణి విధూయ పాపమ్” ఇత్యాదా వివక్షితసామ్యాన్వయో దార్ష్టాన్తికేహి దృశ్యతే. అశ్వోహి రోమాణి సహజాని స్వావయవభూతాని మూర్తద్రవ్యాణి స్వశరీరం కంపయన్ కానిచి న్ముఞ్చతి, ఆత్మాతు స్వేన కదాచి దనుష్ఠితాని తృణధ్వంసితయా వినష్టాని కర్మాణి భగవత్ప్రీతికరాణీతి భగవతా స్వప్రీతికృతదురితాని దాతుం ప్రవృత్తేన ఉపాసనప్రీతికృతాఽనుగ్రహా న్నివర్తితానీతి తత్సంపర్కాభావ మనుసన్దధాతి. ౧౦. ౧॥ బృ - ౫ - ౭ - ౩, ౪, ౨౨. ౨॥ . ౩॥ .

(దీ) పృథివ్యాదిషు విషమేషు స్థానేషు స్థితస్యాపి పరమాత్మనః తదన్తర్భావాత్ - తత్రావస్థానతః తత్ప్రయుక్త వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వం “౩ జలాధారేష్వివాంశుమాన్” ఇతిదృష్టాన్తేన నివర్త్యతే. కుతోఽవగమ్యతే ఏతావన్మాత్ర మితి ; ఉభయసామఞ్జస్యాదేవమ్ ఉభయదృష్టాన్తోపాదానసామఞ్జస్యాదేవ మవగమ్యతే. “౨ ఆకాశమేకంహి యథా ఘటాదిషు పృథగ్భవేత్” ఇతి ఘటకరకాదిషు విషమేష్వవస్థిత మాకాశమ్, “౩ జలాధారేష్వివాంశుమాన్” ఇతిచాంశుమన్తం పరమార్థతస్స్థిత మనవస్థితం చోభయం దృష్టాన్తతయోపాదాయ “౩ తథాత్మైకోహ్యనేకస్థః” ఇతినిగమనాత్ తత్స్థానప్రయుక్తవృద్ధిహ్రాసభాక్త్వనివర్తనమాత్రం వివక్షిత మిత్యవగమ్యతే. అన్యత్రాపి దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయో స్సర్వసామ్యాభావేపి “౫ సింహ ఇవ మాణవకః” ఇత్యాదిషు దృష్టాన్తోపాదాన దర్శనాచ్చైవ మవగమ్యతే. ౧౦. ౪॥ ఛాం - ౮ - ౧౩ - ౧. ౫॥

యథా వృద్ధిహ్రాసభాఙ్షు పృథక్పృథక్సంయుజ్యమాన మప్యాకాశం వృద్ధిహ్రాసాదిదోషై ర్నస్పృశ్యతే, యథాచ జలాధారేషు విషమేషు దృశ్యమానో౽ంశుమాలీ తద్గతవృద్ధిహ్రాసాదిభి ర్నస్పృశ్యతే – తథా౽యం పరమాత్మా పృథివ్యాదిషు నానాకారేష్వచేతనేషు చేతనేషుచ స్థిత స్తత్తద్గతవృద్ధిహ్రాసాదిదోషై రసంస్పృష్ట స్సర్వత్ర వర్తమానో౽ప్యేక ఏవాస్పృష్టదోషగన్ధః కల్యాణగుణాకర ఏవ. † ఏతదుక్తం భవతి - యథా జలాదిషు వస్తుతో౽నవస్థితస్యాంశుమతో హేత్వభావా జ్జలాదిదోషానభిష్వఙ్గః – తథా పృథివ్యాదిష్వవస్థితస్యాపి పరమాత్మనో దోషప్రత్యనీకాకారతయా దోషహేత్వభావా న్న దోషసమ్బన్ధ ఇతి. దర్శనాచ్చ † దృశ్యతే చైనం సర్వాత్మనా సాధర్మ్యాభావే౽పి వివక్షితాంశసాధర్మ్యా ద్దృష్టాన్తోపాదానం సింహ ఇవ మాణవక ఇత్యాదౌ. అతః స్వభావతో నిరస్తనిఖిలాజ్ఞానాదిదోషగన్ధస్య సమస్తకల్యాణగుణాకరస్య పృథివ్యాదిస్థానతో౽పి న దోషసమ్భవః.

† అథస్యాత్ - ※ ౧ ద్వేవావ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చామూర్తమేవ చేతి ప్రకృత్య సమస్తం స్థూలసూక్ష్మరూపం ప్రపఞ్చం బ్రహ్మణో రూపత్వేన పరామృశ్య ※ ౨ తస్యహవా ఏతస్య పురుషస్య రూపం యథా † మహారజనం వాస ఇత్యాదినా ఆకారవిశేషంచాభిధాయ ※ ౨ అథాత ఆదేశో నేతినేతి నహ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పర మస్తీతి సర్వం ప్రకృతం బ్రహ్మణః ప్రకార మితిశబ్దేన పరామృశ్య తత్సర్వం ప్రతిషిధ్య సర్వవిశేషాధిష్ఠానం సన్మాత్రమేవ బ్రహ్మ - విశేషాస్త్వేవం విధం స్వస్వరూప మజానతా బ్రహ్మణా కల్పితా ఇతి దర్శయతి – అతః కథ ముభయలిఙ్గత్వం బ్రహ్మణ ఇత్యత్రాహ.

౨౧॥ సూ. ప్రకృతైతావత్త్వంహి ప్రతిషేధతితతో బ్రవీతిచభూయః. ౧౧.

౨౧. నైతదుపపద్యతే – యద్బ్రహ్మణః ప్రకృతవిశేషవత్త్వమ్ * ౨ నేతినేతీతి ప్రతిషిధ్యత ఇతి – తథాసతి భ్రాన్తజల్పితాయమానత్వాత్. † నహి బ్రహ్మణో విశేషణతయా ప్రమాణాన్తరాప్రజ్ఞాతం సర్వం తద్విశేషణత్వేనోపదిశ్య పున స్తదేవాను స్తత్తః ప్రతిషేధతి. యద్యపి నిర్దిశ్యమానేషు కేచన పదార్థాః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధాః – తథాపి తేషాం బ్రహ్మణః ప్రకారత్వ మప్రజ్ఞాతమేవ – ఇతరేషాంతు స్వరూపం బ్రహ్మణః ప్రకారత్వంచాజ్ఞాతమ్. అతస్తేషా మనువా

---

† తర్హి జలసూర్యాదిదృష్టాన్తః కిమర్థః - దోషానుషఙ్గే పరమార్థాపరమార్థయో రుభయత్రాప్యనుయాయి హేతుః క ఇత్యపేక్షాయా మాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి) దేశవిప్రకర్షః, కాలవిప్రకర్షః, స్వభావవిప్రకర్షశ్చేతి త్రిధా విప్రకర్షః. అత్రైకైకవిప్రకర్షో౽పి దోషాస్పర్శస్య హేతుః. తత్ర దేశవిప్రకర్షస్యోదాహరణం జలసూర్యాది. స్వభావవిప్రకర్షస్యోదాహరణ మాకాశః. తత్ర దేశవిప్రకర్షవత్ స్వభావవిప్రకర్షో౽పి దోషాస్పర్శ హేతురితి దర్శయితుం దృష్టాన్తద్వయోపాదాన మిత్యర్థః. దృష్టాన్తద్వయే౽పి దేశకాలస్వభావసన్నికర్షత్రయసముదాయాభావో దోషాస్పర్శే అనుయాయీ హేతుః. సన్నికర్షత్రయసముదాయో దోషసంస్పర్శహేతుః. † వ్యాఖ్యేయసూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (దృశ్యతేచేతి).

† అనన్తరసూత్రశఙ్కా మాహ (అథస్యాదితి) † (మహారజనమితి) మహారజనమ్ – కుసుమ్భః.

౨౧॥ సూ. ప్రకృతైతావత్త్వంహి ప్రతిషేధతితతో బ్రవీతిచభూయః. † భేదస్య లోకసిద్ధత్వేనానూదితత్వాత్, తన్నిషేధో న భ్రాన్తజల్పితాయత ఇత్యత్రాహ (నహి బ్రహ్మణ ఇతి) అత స్తన్నిషేధో నోపపద్యత ఇత్యన్తేన సూత్రస్థహిశబ్దాభిప్రేతార్థ ఉక్తః. † ప్రకృతేత్యాదిసూత్రం వ్యాచష్టే

౧॥ బృ - ౪ - ౩ - ౧. ౨॥ బృ - ౪ - ౩ - ౬.

దాసమ్భవా దత్రైవోపదిశ్యన్తే - అత స్తన్నిషేధో నోపపద్యతే. యస్మా దేవం తస్మా త్ప్రకృతైతావత్త్వం బ్రహ్మణః ప్రతిషేధతీదం వాక్యమ్ - † యే బ్రహ్మణో విశేషాః ప్రకృతాః - తద్విశిష్టతయా బ్రహ్మణః ప్రతీయమానేయత్తా * ౧ నేతినేతీతి ప్రతిషిధ్యతే. * † ౧ నేతి నేతి - నైవం నైవమ్. ఉక్తప్రకారమాత్రవిశిష్టం నభవతి బ్రహ్మ. ఉక్తప్రకారవిశిష్టతయా యా బ్రహ్మణ ఇయత్తా ప్రకృతా - సాఽత్రేతిశబ్దేన పరామృశ్యతఇత్యర్థః. † యతశ్చ నిషేధానన్తరం బ్రహ్మణో భూయో గుణజాతం బ్రవీతి - అతశ్చ ప్రకృతవిశేషణయోగిత్వమాత్రం బ్రహ్మణః ప్రతిషేధతి. † బ్రవీతిహి భూయోగుణజాతమ్ * ౧ నహ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పర మస్త్యథ నామధేయం సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణావై సత్యం తేషామేషసత్యమితి. † అయమర్థః - ఇతి నేతి యద్బ్రహ్మ ప్రతిపాదితమ్ - తస్మా దేతస్మా దన్యద్వస్తు పరం నహ్యస్తి. బ్రహ్మ

(యేబ్రహ్మణఇతి). † ఇతి శబ్దోహి ప్రకృతప్రకారపరామర్శీ - తత్కథ మియత్తానిషేధఇత్యత్రాహ (నేతినేతినైవంనైవమితి) ఉక్తప్రకారమాత్రవిశిష్టతయా బ్రహ్మణ ఇయత్తా ప్రకృతా - సాపి ప్రకారఏవేతి సా ఇతిశబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యర్థః.——యేతు ప్రకారనిషేధం సూత్రార్థ మాహుః - తత్పక్షేత్వప్రత్యయో నఘటతే - ఏతావదిత్యేవ వక్తవ్యమ్.——† సూత్రఖణ్డాన్తరం వ్యాచష్టే (యతశ్చేతి) అనన్తరశబ్దేన తతశ్శబ్దో వ్యాఖ్యాతః. భూయశ్శబ్దేన భూయిష్ఠత్వ ముచ్యతే. † సార్థసఙ్గ్రహం వాక్య ముపాదత్తే (బ్రవీతిహీతి). † తస్యార్థ మాహ (అయమర్థఇతి * నహ్యేతస్మాదిత్యత్ర నిషేధపరత్వమ్, ప్రతీయతే - నగుణపరత్వమ్ - స్వరూపస్య సత్యత్వ మాత్రంచేతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థ మయమర్థ ఇత్యారమ్భః.

౨౧॥ సూ. ప్రకృతైతావత్త్వంహి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతిచభూయః. ౧౧.

(వే-సా.) "౧ అథాత ఆదేశో నేతినేతి" ఇతి సకలవిశేషప్రతిషేధాన్నోభయలిఙ్గమిత్యత ఆహ.

"౧ ద్వేవావ బ్రహ్మణో రూపే" ఇత్యారభ్య, కృత్స్నప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణో రూపత్వేనాప్రజ్ఞాతస్య రూపత్వ ముపదిశ్య, పున స్తస్యైవ ప్రతిషేధానంభవాత్ ప్రకృతైతావన్మాత్ర న్నభవతి. బ్రహ్మేతి బ్రహ్మణో ప్రకృతేయత్తాం "౧ నేతి నేతి" ఇతి ప్రతిషేధతి. తతః పశ్చాత్, పూర్వ మనుక్తం గుణగణం బ్రవీతిచ. "౧ నహ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తి" ఇతి నేతి నిర్దిష్టా ద్బ్రహ్మణోఽన్య న్నహ్యస్తీత్యు త్కృష్టమ్. "౧" అథ నామధేయం "౧ సత్యస్యసత్యమ్" ఇతిచ. తన్నిర్వచనమ్ "౧ ప్రాణావై సత్యం తేషా మేష సత్యమ్" ఇతి. ప్రాణాః - జీవాత్మానః వియదాదివ దుత్పత్త్యభావాత్సత్యమ్. తేభ్యోప్యేష సత్యం జ్ఞానసఙ్కోచాద్యభావాత్. అతః ప్రకృతేయత్తా ప్రతిషేధా దుభయలిఙ్గమేవ. ౧౧.

(వే-దీ.) "౨ అథాత ఆదేశో నేతినేతి" ఇత్యాదినా పూర్వప్రకృతస్య మూర్తామూర్త ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణో రూపత్వప్రతిషేధాన్నిష్ప్రపఞ్చం సన్మాత్రమేవ బ్రహ్మ, న పునరుక్తస్వరూప ముభయలిఙ్గ మిత్యాశఙ్క్యాహ.

హీతి - హేతౌ. "౧ ద్వేవావ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తంచామూర్తమేవచ" ఇత్యాదినా స్థూలస్య సూక్ష్మస్యచ ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణో రూపతయా ప్రమాణాన్తరాఽప్రజ్ఞాతస్య అత్రైవ రూపతయోపదిష్టస్య నిషేధాసమ్భవాత్ ప్రకృతైతావత్వంహి బ్రహ్మణః ప్రతిషేధతి. పూర్వప్రకృతైతావన్మాత్రం నభవతి బ్రహ్మేతిహి "౧ అథాత ఆదేశో నేతి నేతి" ఇత్యత్ర ప్రతిపాద్యత ఇత్యర్థః, తతో బ్రవీతిచ భూయః తతః - పూర్వోక్తాదాభూయ స్త్వం బ్రవీతిచ వాక్యశేషః "౧ నహ్యేతస్మాదితి నేత్యన్య త్పర మస్తి అథ నామధేయం సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణావై సత్యం తేషామేష సత్యమ్" ఇతి. ఇతి నేతి నిర్దిష్టా దేతస్మా ద్బ్రహ్మణో ఽన్యన్నహ్యస్తి. పర బ్రహ్మణోఽన్యత్స్వరూపతో గుణతశ్చోత్కృష్టం నహ్యస్తీత్యర్థః. "౧ సత్యస్య సత్యమ్" ఇతి బ్రహ్మణోనామధేయమ్. తస్య నిర్వచనమ్ - "౧ ప్రాణావైసత్యంతేషా మేష సత్యమ్" ఇతి. ప్రాణసాహచర్యా జ్జీవాత్మానః - ప్రాణాః. తేహి వియదాదివ దనుత్పాద్యత్వేన సత్యమ్. తేభ్యోప్యేషసత్యమ్. తేహి కర్మానుగుణదేహయోగేన జన్మవన్తః. తదప్యస్య నాస్తీతి తేషా మేష సత్యమ్ - జ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపవికారస్యాప్యసమ్భవాత్. అతః ప్రమాణాన్తరాప్రజ్ఞాతస్వరూపస్య బ్రహ్మణోమూర్తామూర్త ప్రపఞ్చ ప్రకారతయోపదేశాత్, పునరపి ప్రకారవిశేషోపదేశాచ్చ, "౧ అథాత ఆదేశో నేతినేతి" ఇతి పూర్వప్రకృతేయత్తా బ్రహ్మణః ప్రతిషిధ్యత ఇత్యర్థః. ౧౧.

౧॥ బృ - ౪ - ౩ - ౧, ౬.

ణోఽన్యత్ † స్వరూపతో గుణత శ్చోత్కృష్టం నాస్తీత్యర్థః. † తస్యచ బ్రహ్మణః సత్యస్య సత్యమితి నామధేయమ్. తస్యచ నిర్వచనమ్ * ౧ ప్రాణావై సత్యం తేషా మేష సత్యమితి. ప్రాణశబ్దేన ప్రాణసాహచర్యా జ్జీవాః పరామృశ్యన్తే. తే తావ త్సత్యమ్ - వియదాదివ త్స్వరూపాన్యథాభావరూపపరిణామాభావాత్. తేషా మేష సత్యమ్. - తేభ్యో ప్యేషపరమ పురుష స్సత్యమ్. జీవానాం కర్మానుగుణ్యేన జ్ఞానసఙ్కోచవికాసౌ విద్యేతే - పరమపురుషస్య త్వపహతపాప్మన స్తౌ నవి ద్యేతే - అత స్తేభ్యోప్యేష సత్యమ్. అత శ్చైవం వాక్యశేషోదితగుణజాతయోగాత్ * ౧ నేతినేతీతి బ్రహ్మణ స్సవిశేష త్వంన ప్రతిషిధ్యతే - అపితు పూర్వప్రకృతేయత్తామాత్రమ్. † అత ఉభయలిఙ్గమేవ పరం బ్రహ్మ.

† బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన తత్సమ్బన్ధితయా మూర్తామూర్తాదిరూపానువాదేన తన్ని షేధాసమ్భవాత్ప్రకృతేయత్తాప్రతిషేధ ఉక్తః - తదేవ ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వం దృఢయతి.

౨౨॥ సూ. తదవ్యక్తమాహహి. ౧౨.

౨౨. తత్ - బ్రహ్మ ప్రమాణాన్తరేణ నవ్యజ్యతే - ఆహహి శాస్త్రమ్ * ౨ నసందృశే తిష్ఠతి రూప మస్య నచ క్షుషాపశ్యతి కశ్చనైనమ్ * ౨ నచక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచేత్యాది.

హేత్వన్తరంచాహ.

† (స్వరూపతోగుణతశ్చోత్కృష్టమితి) అనేన అచేతన జీవవ్యావృత్తిః. † ఉత్కర్షానుగుణం నామధేయ మాహ (తస్యచేతి) † సూత్రార్థ ముపసంహ రతి (అతఇతి).

† అనన్తరసూత్ర మవతారయన్ సఙ్గతి మాహ (బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరేత్యాదినా).

౨౨॥ సూ. తదవ్యక్తమాహహి. † ప్రధానపరత్వవ్యావృత్త్యర్థ మవ్యక్తశబ్దం వ్యాచష్టే (తదితి).

౨౨॥ సూ. తదవ్యక్తమాహహి. ౧౨.

(వే-సా.) ప్రత్యక్షేణ సన్మాత్రం బ్రహ్మైవ గృహ్యతే, అన్యత్సర్వం భ్రాన్తమితి, "౧ నేతి నేతి ఇతినిషేధార్థ ఇత్యత ఆహ.

బ్రహ్మస్వరూపం నకేనాపి ప్రమాణేన వ్యజ్యతే. తథాఽఽహహి శ్రుతిగణః, "౨ న సన్దృశే తిష్ఠతి రూప మస్య న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చ నైనమ్" ఇత్యాదిః. ప్రత్యక్షాదినాతు పటాదేరేవాస్తిత్వం గృహ్యతే న బ్రహ్మణః. ౧౨.

(వే-దీ.) ననుచ వస్తుతః ప్రత్యక్షేణ నిర్విశేషసన్మాత్రమేవ గృహ్యతే - తదతిరిక్తం భ్రాన్త్యా ప్రతీయమానం సవిశేషరూప మనూద్య "౧ నేతినేతి" ఇతి నిషిధ్యత ఇత్యత్రాహ.

బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరాప్రజ్ఞాతతాం దృఢయతి. తత్ బ్రహ్మ నకేనాపి ప్రమాణేన వ్యక్తమ్. తథా ఆహహి శ్రుతిః "౨ న సందృశే తిష్ఠతి రూపమస్య" ఇత్యాదికా. ౧౨.

౧॥ బృ - ౪ - ౩ - ౬. ౨॥ తై - నా - అంభస్ - ౩.

౨౩॥ సూ. అపిసంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్. ౧౩.

౨౩. అపిచ - సంరాధనే - సమ్యక్ప్రీణనే. † భక్తిరూపాపన్నే నిదిధ్యాసన ఏవాస్య సాక్షాత్కారః - నాన్యత్రేతి శ్రుతిస్మృతిభ్యా మవగమ్యతే. * ౧ నాయ మాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన । య మేవైష వృణుతే తేన లభ్య స్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్ * ౨ జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వ స్తతస్తు తం పశ్యతి నిష్కళం ధ్యాయమానఇతి శ్రుతిః. స్మృతిరపి * ౩ నాహం వేదై ర్నతపసా నదానేన నచేజ్యయా * ౩ భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహ మేవంవిధోఽర్జున । జ్ఞాతుం ద్రష్టుంచ తత్త్వేన ప్రవేష్టుంచ పరన్తపేతి. భక్తిరూపాపన్న మేవోపాసనం సంరాధనమ్ - తస్య ప్రీణనమితి పూర్వమేవోక్తమ్. అతో నిదిధ్యాసనాయ బ్రహ్మస్వరూప ముపదిశత్ * ౪ ద్వేవావ బ్రహ్మణ ఇత్యాదిశాస్త్రం బ్రహ్మణో మూర్తామూర్తరూపద్వయాదివిశిష్టతాం ప్రాగసిద్ధాం నానువదితుం క్షమమ్.

౨౪॥ సూ. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసాత్. ౧౪.

౨౪. ఇతశ్చ ప్రకృతైతావత్త్వమేవ ప్రతిషేధతి–నమూర్తామూర్తాదివిశిష్టత్వమ్ - యత స్సాక్షాత్కృతపరబ్రహ్మస్వరూపాణాం వామదేవాదీనాం దర్శనే ప్రకాశాదివత్ - జ్ఞానానన్దాదిస్వరూపవన్మూర్తామూర్తాదిప్రపఞ్చవిశిష్టతాయా అపి బ్రహ్మగుణత్వావైశేష్యం ప్రతీయతే * ౫ తద్ధైత త్పశ్య న్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మను రభవం సూర్య

౨౩॥ సూ. అపిసంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్. † భక్త్యా సాక్షాత్కారోఽస్తు - తతః కింసంరాధనేన సాక్షాత్కారస్యేత్యత్రాహ (భక్తిరూపేతి.)

౨౪॥ సూ. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యంప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసాత్. † మూర్తామూర్తాదిప్రపఞ్చవిశిష్టప్రతీతిర్భ్రాన్తిరితి శఙ్కాయాం

౨౩॥ సూ. అపిసంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్. ౧౩.

౨౪॥ సూ. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యంప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసాత్. ౧౪.

(వే-సా.) అపిచాత్యర్థప్రియానుధ్యానరూపసమ్యక్ప్రీణనేసతి బ్రహ్మస్వరూపం గృహ్యతఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యా మవగమ్యతే "౧ నాయ మాత్మా ప్రవచనేన లభ్యః" ఇతి శ్రుతిః ; "౩ నాహం వేదైః" ఇత్యాదిస్మృతిః. ౧౩.

(వే-దీ.) అపిచ - సంరాధన ఏవోపలభ్యతే. సంరాధనం సమ్యక్ప్రీతియుక్తం భజనమ్ ; ఉపాసనమితి యావత్. ఉపాసనరూపతత్ప్రీణనేన వినా కేనాపి నోపలభ్యతఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యా మవగమ్యతే. "౧ నాయ మాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః" "౩ నాహం వేదై ర్నతపసా నదానేన నచేజ్యయా...భక్త్యా త్వనన్యయా శక్యః" ఇతిహి శ్రుతిస్మృతీ. అతః కేనాపి ప్రమాణేనా నభివ్యక్తస్వరూపత్వాద్బ్రహ్మణః "౪ ద్వేవావ బ్రహ్మణో రూపే" ఇత్యాదినా బ్రహ్మణః ప్రకారతయోపదిష్టం జగదైశ్వర్యం "౪ నేతినేతి" ఇతి న నిషిధ్యతే, కిన్తు ప్రకృతేయత్తామాత్రంతు నిషిధ్యతే. ౧౩.

(వే-సా.) సంరాధనకర్మణ్యభ్యాసాత్ యేషాం బ్రహ్మస్వరూపదర్శనం జాతమ్, తద్దర్శనే జ్ఞానానన్దాదేరివ జగదైశ్వర్యస్యా వైశేష్యం ప్రతీయతే "౫ అహం మను రభవం సూర్యశ్చ" ఇత్యాదౌ. ౧౪.

(వే-దీ.) ఇతశ్చ జ్ఞానానన్దవజ్జగదైశ్వర్యమపి బ్రహ్మణో రూపమ్. యేషాం వామదేవాదీనాం సంరాధనరూపకర్మణ్యభ్యాసా త్ప్రకాశశ్చ సంజాతః - దర్శనం సంజాతమ్. తేషాం దర్శనే ప్రకాశాదివత్ జ్ఞానాదేరివ జగదైశ్వర్యస్యాప్యవైశేష్యం ప్రతీయతే "౫ తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చ" "౬ అహం కక్షీవాన్" ఇత్యాదౌ. ౧౪.

౧॥ ౩ముం - ౨ - ౩. ౨॥ ౩ముం - ౧ - ౮. ౩॥ గీ-౧౧-౫౩, ౫౪. ౪॥ బృ-౪-౩-౧, ౬. ౫॥ బృ-౩-౪-౧౦. ౬॥

శ్చేత్యాది. † బ్రహ్మస్వరూపభూతప్రకాశానన్దాదిశ్చ తేషాం వామదేవాదీనాం సంరాధనాత్మకే కర్మణ్యభ్యాసాదుపలభ్యతే - తద్వచ్చాభ్యస్తసంరాధనానాం తేషాం మూర్తామూర్తాదివిశిష్టత్వమప్యవిశేషేణ ప్రతీయత ఇత్యర్థః.

† ఉక్తం బ్రహ్మణ ఉభయలిఙ్గత్వ ముపసంహరతి.

౨౫॥ సూ. అతోऽనన్తేన తథాహి లిఙ్గమ్. ౧౫.

౨౫. † అతః - ఉక్తైః స్తోతృభి ర్బ్రహ్మణః అనన్తేన కల్యాణగుణగణేన విశిష్టత్వం సిద్ధమ్ - † తథాహి సత్యుభయలిఙ్గం బ్రహ్మోపపన్నం భవతి.

ఉభయలిఙ్గాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్. ౧.

౨౬. † మూర్తామూర్తాత్మకస్య † అచిత్ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణో రూపత్వం * ౧ ద్వేవావ బ్రహ్మణో రూపే ఇత్యాది

సూత్రసోऽన్యత్తరఖణ్డం వ్యాచష్టే (బ్రహ్మస్వరూపభూతేతి) ఉపాసనేన సాక్షాత్కృతత్వాదేవహి ప్రకాశానన్దాదేః పారమార్థ్యమ్ - నతు భ్రాన్తిసిద్ధత్వమ్ - తద్వన్మూర్తామూర్తప్రపఞ్చవిశిష్టతాదే రప్యుపాసనేన సాక్షాత్కృతత్వాత్పారమార్థ్యమిత్యర్థః.

† అనన్తరసూత్ర మవతారయతి (ఉక్తమితి).

౨౫॥ సూ. అతోऽనన్తేన తథాహి లిఙ్గమ్. † అస్మిన్నధికరణే అవాన్తరశఙ్కాతత్పరిహారబాహుళ్యాత్ సాధ్యప్రతిపత్తివ్యాకులతాస్యాదితి పరమసాధ్యోపసంహారేణ తన్నివృత్త్యర్థం సూత్ర మభిప్రయన్వ్యాచష్టే (అతఇతి). † (తథాహిసతీతి) ఇయత్తానిషేధపరత్వేసతి నకేవల ముభయలిఙ్గతావ్యాబాధః - అపితూభయలిఙ్గత్వ ముపపాదితం భవతీత్యర్థః.

యేతూభయలిఙ్గత్వం పూర్వపక్షీకుర్వన్తి - తన్మత ఇదం సూత్రం నఘటతే - ఉభయలిఙ్గత్వసమర్థనేనోపసంహారాత్.

ఉభయలిఙ్గాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్. † అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (మూర్తామూర్తేతి). † (అచిత్ప్రపఞ్చస్య) చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చ.

౨౫॥ సూ. అతోऽనన్తేన తథాహి లిఙ్గమ్. ౧౫. ౨౬॥ సూ. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్. ౧.

(వే-సా.) అతః "౧ ద్వేవావ బ్రహ్మణో రూపే" ఇత్యాదినోపదిష్టేనానన్తేన కల్యాణగుణగణేన యోగో బ్రహ్మణ స్సిద్ధః. తథాసత్యుభయలిఙ్గ మేవ బ్రహ్మ. ౧౫. ౧॥ బృ - ౪ - ౩ - ౧.

(వే-దీ.) అతోऽనన్తేన కల్యాణగుణగణేన యోగో బ్రహ్మణ స్సిద్ధః. తథాసత్యుభయలిఙ్గమేవ బ్రహ్మ. ౧౫.

(వే-సా.) "౨ ఆత్మైవేదం సర్వమ్" "౩ అస్మాన్మాయీ సృజతే" ఇత్యేకత్వనానాత్వవ్యపదేశాత్, అహేః కుణ్డలభావాదివత్ బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ "౧ ద్వే వావ బ్రహ్మణోరూపే" ఇత్యాదినోక్తః పృథివ్యాదిభావః. ౧. ౨॥ బృ - ౩ - ౪ - ౧౭. ౩॥ శ్వే - ౪ - ౯.

(వే-దీ.) "౧ ద్వేవావ బ్రహ్మణో రూపే" ఇత్యాదినోపదిష్ట మచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వం కిం బ్రహ్మస్వరూపస్యైవాచిద్రూపేణ పరిణామా ద్భవతి - ఉత పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యచిద్వస్తునిచైకజాతియోగాత్ - అథ జీవవ ద్బ్రహ్మశరీరతయా బ్రహ్మవిశేషణత్వేనేతి సంశయః. భిన్నత్వాభిన్నత్వరూపోభయవ్యపదేశోపపత్తయే బ్రహ్మైవాచిద్రూపేణ పరిణమత ఇతి ప్రథమఃపక్షః. తథాతుసతి బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వాదికం బాధ్యేతేత్యేకజాతియోగేనేతి ద్వితీయఃపక్షః. ఏవంసతి "౨ ఆత్మైవేదం సర్వమ్" "౪ బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్" ఇతి బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ సర్వశబ్దవాచ్యత్వవ్యపదేశబాధస్స్యాత్ - నహ్యేకైవ గోవ్యక్తిః ఖణ్డో గౌః, ముణ్డో గౌః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యాది సర్వగోవ్యక్తివాచకశబ్దైరభిధీయతే. అతో జీవస్యేవ బ్రహ్మశరీరతయా బ్రహ్మవిశేషణత్వేనాచిద్వస్తునోऽపి బ్రహ్మాంశత్వమితి రాద్ధాన్తః. సూత్రార్థస్తు - తు శబ్దోऽవధారణే. అహేః కుణ్డలభావాదివ ద్బ్రహ్మస్వరూపస్యైవాచిద్రూపేణావస్థానమ్. కుతః నానాత్వైకత్వోభయవ్యపదేశాత్. ౧ ౪॥

నోపదిశ్యతే. ౧ †అథాత ఆదేశో నేతినేతీతి-మూర్తామూర్తాచిద్వస్తురూపతయా బ్రహ్మణ ఇయత్తా ప్రతిషిధ్యతే. *౧ న హ్యేతస్మాదితినేత్యన్యత్పరమస్తీతి - బ్రహ్మణోఽన్యమత్కృష్టం నహ్యస్తీతి ప్రతిపాదితమ్. తదుపపాదనాయ *౧ అథనామధేయం సత్యస్యసత్య మితి ప్రాణావై సత్యం తేషామేషసత్యమితి - ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టేభ్యశ్చేతనేభ్యో ప్యేషసత్యమితి కదాచిదపి జ్ఞానాదిసఙ్కోచాభావాదుక్తం. తథా *౨ ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః *౩ పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం *౨ నిత్యోనిత్యానాం చేతన శ్చేతనానా మిత్యాదిశ్రుతేశ్చాయమర్థోఽవగమ్యతే. తస్యాచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వప్రకారః ఇదానీం చిన్త్యతే బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వసిద్ధ్యర్థమ్. కి మస్యాచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వ †మహికుణ్డలన్యాయేన - ఉత ప్రభాప్రభావతోరివైకజాతియోగేన - ఉత జీవస్యేవ విశేషణవిశేష్యతయాంశాంశిభావేనేతి. † ఇహ స్థాప్యమానం విశేషణవిశేష్యభావ మఙ్గీకృత్య ర ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్, ౪ తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యఇత్యత్ర సూక్ష్మచిదచిద్వస్తువిశిష్టా ద్బ్రహ్మణః స్థూలచిదచిద్వస్తువిశిష్టస్యోత్పత్తి రనన్యత్వంచోక్తమ్. కింయుక్తమ్. అహికుణ్డలవదితి కుతః. ఉభయవ్యపదేశాత్ *౬ బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్ *౭ ఆత్మైవేదం సర్వమితి తాదాత్మ్యవ్యపదేశాత్, *౮ హన్తాహమిమాస్తి స్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య ఇత్యాదిభేదవ్యపదేశాచ్చ అహేః కుణ్డలభావరజ్జుభావవత్ తస్యైవ బ్రహ్మణ స్సంస్థానవిశేషా ఏవాచిద్వస్తూని.

౨౭॥ సూ. ప్రకాశాశ్రయవద్వాతేజస్త్వాత్. ౨.

౨౭. వాశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. బ్రహ్మస్వరూపస్యైవాచిద్రూపేణావస్థానే భేదశ్రుతయో, బ్రహ్మణోఽపరిణామిత్వవాదిన్యోపి బాధితా భవేయుః - అతో యథాతేజస్త్వేన ప్రభాతదాశ్రయయోరపి తాదాత్మ్యమ్ - ఏవ మచిత్ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణో రూపత్వమిత్యర్థః.

కథనే అచిత్ప్రపఞ్చోపి కథితః స్యాదిత్యర్థః. నత్వన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః. † సఙ్గత్యుపయోగిత్వేనాచిత్ప్రపఞ్చోపాదానం కృతమ్. నహి రూపవిధిః - కింతు నిషేధార్థ మనువాద ఇత్యత్రాహ (అథాతఇతి) తథా ప్రధానక్షేత్రజ్ఞేత్యాదినా రూపత్వం వివృతం భవతి - ఈశ్వరత్వాదికథనాన్నియామ్యత్వలక్షణవిభూతిత్వమేవ రూపత్వమితి రూపత్వనిశదీకారాత్. † (అహికుణ్డలన్యాయేన) ఏకద్రవ్యావస్థావిశేషేణేత్యర్థః. ఏకజాతియోగస్య ఖణ్డాదిదృష్టాన్తే సత్యపి ప్రభాప్రభావద్దృష్టాన్తోపాదానం గుణప్రధానభావాభిప్రాయేణ అంశో నానావ్యపదేశాదిత్యత్ర జీవబ్రహ్మణో రంశాంశిభావ ఉక్తః - అత్రత్వచిద్బ్రహ్మణోరితి భిదేత్యభిప్రాయేణ జీవస్యేవేత్యుక్తమ్. † పౌనరుక్త్యశఙ్కానిరాసార్థ మాహ (ఇహస్థాప్యమానమితి) ఉభయవ్యపదేశాత్ కిమచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వ మహికుణ్డలన్యాయేన - ఉత ప్రభాతదాశ్రయయోరివైకజాతియోగేన - ఉత విశేషణవిశేష్యభావరూపేణాంశాంశిత్వేనేతి. * మహా నజ ఆత్మేత్యాదిషు బ్రహ్మణ్యచిద్ధర్మప్రతిషేధః, కృత్స్నోపాదానత్వాదిప్రతిపాదనంచ విశేషణవిశేష్యభావేన బ్రహ్మరూపత్వం ప్రపఞ్చస్యావగమయతి - నేతి. నచేత్ - పూర్వోక్తపక్షద్వయసిద్ధిః. అవగమయతిచేత్ - తృతీయపక్షసిద్ధిః. అస్య పృథగధికరణత్వే నిదానం శ్రోతవ్యమ్. ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యాదేః పూర్వాధికరణానుప్రవిష్టత్వే హేతుశ్చ శ్రోతవ్యః, ※ తతః * భూయఇతి పదయో రర్థశ్చ శ్రోతవ్యః.

౨౭॥ సూ. ప్రకాశాశ్రయవద్వాతేజస్త్వాత్.

౨౭॥ సూ. ప్రకాశాశ్రయవద్వాతేజస్త్వాత్. ౨.

(వే-సా.) ప్రకాశతదాశ్రయయో ర్యథా స్వరూపభేదేపి తేజస్త్వయోగేన ఐక్యమ్, ఏవ మచిద్బ్రహ్మణోశ్చైకజాతియోగేన. ౨.

(వే-దీ.) వా శబ్దోఽనన్తరోక్తవ్యావృత్త్యర్థః. యథా ప్రకాశతదాశ్రయయోః తేజస్త్వేనైకజాతియోగా దభిన్నత్వం భిన్నత్వంచ - ఏవ మచిద్బ్రహ్మణోరపి. ౨.

౧॥ బృ-౪-౩-౬. ౨॥ శ్వే-౬-౧౬, ౧౩. ౩॥ తై-నా-౧౩అను. ౪॥ ప్ర-౧-౪-౨౩. ౫॥ ప్ర-౨-౧-౧౫. ౬॥ ౭॥ బృ-౩-౪-౧౭. ౮॥ ఛాం-౬-౩-౨.

౨౯॥ సూ. పూర్వవద్వా. ౩.

౨౯. వాశబ్దః పక్షద్వయవ్యావృత్త్యర్థః. ఏకస్యైవ ద్రవ్యస్యావస్థావిశేషయోగేపి బ్రహ్మస్వరూపస్యైవాచిద్ద్రవ్యరూపత్వా ద్యుక్తదోషా దనిర్మోక్షః. † అథ ప్రభాతదాశ్రయయోరివాచిద్బ్రహ్మణోర్బ్రహ్మత్వజాతియోగమాత్రమ్ - ఏవం తర్హ్యైశ్వరత్వగోత్వవద్బ్రహ్మాపీశ్వరే చిదచిద్వస్తునోశ్చానువర్తమానం సామాన్యమితి † సకలశ్రుతిస్మృతివ్యవహారవిరోధః. †పూర్వవదేవ ౧ - అంశో నానావ్యపదేశాత్, ౨ ప్రకాశాదివత్తు నైవంపర ఇతిజీవవత్పృథక్సిద్ధ్యనర్హవిశేషణత్వేనాచిద్వస్తునో బ్రహ్మాంశత్వమ్. విశిష్టవస్త్వేకదేశత్వేనాభేదవ్యవహారో ముఖ్యః. విశేషణవిశేష్యయోః స్వరూపస్వభావభేదేనభేదవ్యవహారో ముఖ్యః బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వం చ రక్షితమ్. † తదేవం ప్రకాశజాతిగుణశరీరాణాం మణివ్యక్తిగుణ్యాత్మనః ప్రత్యపృథక్సిద్ధిలక్షణవిశేషణతయా యథాంశత్వమ్ - తథేహ జీవస్యాచిద్వస్తునశ్చ బ్రహ్మప్రత్యంశత్వమ్.

౨౯॥ సూ. పూర్వవద్వా. పూర్వవదిత్యుక్తే ప్రథమపక్షపరిగ్రహాశఙ్కా స్యాదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థం పక్షద్వయవ్యావృత్త్యర్థ ఇత్యుక్తమ్. ఉక్తదోషాత్ - అపరిణామిత్వభేదశ్రుతిబాధాదిత్యర్థః. † (అథేత్యాది) చిదచిదీశ్వరేషు బ్రహ్మణిచ బ్రహ్మత్వంనామ జాతిః కిమనువర్తతే - ఉత బ్రహ్మైవ జాతి శ్చిదచిదీశ్వరేష్వనువర్తతఇతి వికల్పః ప్రథమే పక్షే ఈశ్వరవాచిపదై ర్జగత్సామానాధికరణ్యం నస్యాత్ - జాతివాచిపదైర్హి సామానాధికరణ్యమ్ - నవ్యక్తివాచిభిః - నహి ఖణ్డో గౌరితివత్ ఖణ్డో ముణ్డఇతి సామానాధికరణ్యమ్. ద్వితీయే జగత్కారణత్వతదాధారత్వసర్వజ్ఞత్వాదిగుణాశ్రయత్వాదినోపపద్యతఇత్యర్థః. † (సకలశ్రుతిస్మృతివ్యవహారవిరోధఇతి) అనేన శిరోద్వయేపి దూషణద్వయం వివక్షితమ్. బ్రహ్మజాతియోగమాత్రమితిపాఠే బ్రహ్మత్వజాతిరితి వికల్పశిరోఽభిప్రేతం స్యాత్ - బ్రహ్మత్వజాతియోగమాత్రమితి పాఠే శిరోఽన్తర మభిప్రేతం స్యాత్, బ్రహ్మేత్యత్ర భావప్రధానో నిర్దేశః స్యాత్. పాఠో నిరీక్ష్యః. † (పూర్వవదేవేత్యాది). † అపృథక్సిద్ధవిశేషణతయాంశత్వం కిం దృష్టమిత్యత్రాహ (తదేవమితి).

౨౯॥ సూ. పూర్వవద్వా. ౩.

(వే-సా.) వాశబ్దః పక్షద్వయవ్యావృత్త్యర్థః. యథా పూర్వత్ర జీవస్య ప్రకాశజాతిగుణశరీరవద్విశేషణత్వైకస్వభావతయా విశిష్టైకదేశత్వేనాంశత్వమ్, ఏవ మచిద్వస్తునోపి "౩ ఆత్మైవేదం సర్వమ్" ఇతి చిదచిలోకైకేనైవ శబ్దేన ఐక్యాభిధానమిత్యంశత్వ మప్యేకరూపమితి పూర్వవద్వా ఇత్యుక్తమ్. ఇతరపక్షయో ర్బ్రహ్మణ స్సదోషతాది దుర్వారమిత్యర్థః. "౪ యస్య పృథివీ శరీరమ్" "౪ యస్యాత్మాశరీరమ్" ఇతిచిదచిద్వస్తునో శ్శరీరతయా తద్విశేషణస్వభావతా సిద్ధా. ౩.

(వే-దీ.) వా శబ్దః పక్షద్వయవ్యావృత్త్యర్థః. పూర్వవత్ యథాపూర్వత్ర "౧ అంశో నానావ్యపదేశాత్" "౨ ప్రకాశాదివత్తు నైవం పరః" ఇత్యుభయవ్యపదేశోపపత్తయే, బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వసిద్ధయేచ, ప్రకాశజాతిగుణశరీరవత్ పృథక్సిద్ధ్యనర్హవిశేషణతయా జీవస్య బ్రహ్మాంశత్వముక్తమ్ - ఏవ మచిద్వస్తునోఽపి. అచిద్వాచిశబ్దేనాప్యచిద్వస్తువిశిష్టంబ్రహ్మైవాభిధేయమితి "౩ ఆత్మైవేదం సర్వమ్" "౫ బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్" ఇత్యభేదవ్యపదేశోపపత్తిః. విశేషణవిశేష్యయోస్స్వరూపస్వభావభేదజ్ఞాపనాయ విశేషణవిశేష్యే నిష్కృష్య భేదేన వ్యపదేశోప్యుపపద్యతే. "౬ క్షరంత్వవిద్యా హ్యమృతంతు విద్యా విద్యావిద్యే ఈశతే యస్తు సోఽన్యః" ఇతి. బ్రహ్మణోనిర్దోషత్వంచ. ౩.

౧॥ బ్ర-౨-౩-౪౨. ౨॥ బ్ర-౨-౩-౪౫. ౩॥ బృ-౩-౪-౧౭. ౪॥ బృ-౫-౭-౩, ౨౨. ౫॥ . ౬॥ శ్వే-౫-౧.

౨౯॥ సూ. ప్రతిషేధాచ్చ. ౪.

౨౯. * ౧ సవా ఏష మహా నజ ఆత్మాఽజరోఽమరః * ౨ నాస్య జరయైత జ్జీర్యత ఇత్యాదిభిః బ్రహ్మణోఽచిద్ధర్మ ప్రతిషేధాచ్చ విశేషణవిశేష్యత్వేనైవాంశాంశిభావ ఇత్యర్థః. † అత స్సూక్ష్మచిదచిద్వస్తువిశిష్టం కారణభూతం బ్రహ్మ-స్థూలచిదచిద్వస్తువిశిష్టం కార్యభూతం బ్రహ్మేతి కారణా త్కార్యస్యానన్యత్వమ్. కారణభూతబ్రహ్మవిజ్ఞానేన కార్యస్య † జ్ఞాతతేత్యాది, సర్వ ముపపన్నం బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వంచ రక్షితమ్. బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వేన కల్యాణగుణాకరత్వేనచోభయ లిఙ్గత్వమపి సిద్ధమ్.

అహికుణ్డలాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౯॥ సూ. ప్రతిషేధాచ్చ. † స్వరూపపరిణామాభావే కథం కారణాత్ కార్యస్యానన్యత్వమిత్యాదయ ఉపపద్యన్త ఇత్యత్రాహ (అతస్సూక్ష్మేతి). † (జ్ఞాతతేత్యాదీతి) ఆదిశబ్దేన సమానాధికరణశబ్దాదిర్వివక్షితః.

పరేతు - నస్థానతఇత్యాదిసూత్రాణి వ్యాచక్షాణాః ఏవ మధికరణం వర్ణయన్తి - కాశ్చిత్ * సర్వకర్మా సర్వకామ ఇత్యాదిశ్రుతయ స్సవిశేషలిఙ్గాః - * అస్థూలమిత్యాదయశ్చ నిర్విశేషలిఙ్గాః - తాసు కి ముభయలిఙ్గం బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యమ్ - ఉతాన్యతరలిఙ్గమ్. అన్యతరపరిగ్రహేచ కిం సవిశేషమ్ - ఉత నిర్విశేషమితి విచారః. శ్రుతిబలా దుభయలిఙ్గే ప్రాప్తే విరోధాత్ స్వతస్తావ త్తదుభయలిఙ్గత్వ మయుక్తమ్. పృథివ్యాదిస్థానరూపా దుపాధితోపి నోభయరూపత్వమ్ - స్వతో నిర్విశేషస్యాగ్నిసమ్పర్కాల్లోహిత్యవత్ సవిశేషతోవృత్త్యా నిర్వికారత్వశ్రుతికోపాత్. సాకారత్వం ప్రతీతిమాత్రసిద్ధమితి నోభయలిఙ్గత్వమ్. అన్యతరలిఙ్గపరిగ్రహే నిర్విశేషమేవ ప్రతిపత్తవ్యమ్ - సర్వత్ర - * అశబ్ద మస్పర్శమిత్యాదిషు నిర్విశేషంహి బ్రహ్మోపదిశ్యతే. భేదాదితిచేదితి - నను - ప్రతివిద్యం బ్రహ్మణ శ్చతుష్పాత్త్వ వామనిత్వ భామనిత్వ త్రైలోక్యరూపత్వాద్యాకారభేదోపదేశాత్ ఉభయలిఙ్గత్వ మవిరుద్ధ మభ్యుపగన్తవ్యమ్ - అన్యథా సవిశేషత్వశ్రుతే ర్నిర్విషయత్వప్రసఙ్గా ఇతిచేన్న - మధువిద్యాయామ్ * యశ్చాయ మస్యాం పృథివ్యాం తేజోమయో ఽమృతమయః పురుషః యశ్చాయ మధ్యాత్మశరీరః తేజోమయోఽమృతమయః పురుషోఽయమేవ స యోఽయ మాత్మేతి ప్రత్యుపాధిభేద మభేదవచనాత్. అపిచ - ఏవ మేకే శాఖినో భేదనిన్దాపూర్వక మభేద మామనన్తి * నేహ నానాస్తి కించన మృత్యోః స్సమృత్యు మాప్నోతీత్యాదిష్వితి. సాకారనిరాకారశ్రుత్యోః కో విశేషః - యేన నిరాకారమేవ బ్రహ్మాఙ్గీకార్యమ్. తత్రాహ * అరూపవదితి - రూపాదిరహితమేవ బ్రహ్మ - * అస్థూలమిత్యాదివాక్యానాం నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మతత్త్వప్రధానత్వాత్. సతి విరోధే తత్ప్రధానాన్యతత్ప్రధానేభ్యోపి బలీయాంసీతి. తర్హి సాకారశ్రుతేః కా గతిః. అత్రాహ ప్రకాశవచ్చేతి - వ్యాపకోపి సూర్యాదిప్రకాశోఽఙ్గుల్యాద్యుపాధిసమ్బన్ధాదృజువక్రాదిభావ మాపద్యతే - ఏవం బ్రహ్మోప్యుపాధినా సవిశేషమివ భవతి. తదుపదేశ స్తథోపాసనార్థఇతి సాకారశ్రుత్యవైయర్థ్యమ్. తర్హి నిష్ప్రపఞ్చం బ్రహ్మ కీదృశమ్. తత్రాహ ఆహచేతి - * స యథా సైన్ధవఘన ఇత్యాదిశ్రుతిశ్చైతన్యమాత్రం బ్రహ్మనిర్విశేషమాహ దర్శయతిచేతి - * అథాత ఆదేశో నేతి నేతి * అన్యదేవ తద్విదితాత్ * నతత్త్వన్నాసదుచ్యతఇతి అన్యవ్యావృత్తిముఖేన బోధనం నిర్విశేషత్వగమకమ్ - అన్యథా స్వగతవిశేషప్రతిపాదనోపపత్తావితరవ్యావృత్త్యసామఞ్జస్యం స్యాత్. విశిష్టదృష్టాన్తోపాదానాచ్చ నిర్విశేషత్వముచ్యతే అత ఏవచోపమేతి. అమ్బువదితి - మూర్తత్వవిప్రకృష్టదేశత్వాభావాత్ నసూర్యాదితుల్యత్వమితి శఙ్కా. వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమితి - సర్వసారూప్యే దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికభావోచ్ఛేదః - అత ఉపాధ్యన్తర్భావాత్ వృద్ధిహ్రాసాదీన్ సూర్యాదివత్ బ్రహ్మ భజతే - అతో దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోస్సా

౨౯॥ సూ. ప్రతిషేధాచ్చ. ౪.

(వే-సా.) "౨ నాస్య జరయైతజ్జీర్యతి" ఇత్యాదినాఽచిద్ధర్మప్రతిషేధాచ్చైవమ్. ౪.

(వే-దీ.) "౧ సవా ఏష మహా నజ ఆత్మా ఽజరోఽమరః" "౨ నాస్య జరయైతజ్జీర్యతి...విజరో విమృత్యుః" ఇత్యాదిభిః బ్రహ్మణో ఽచిద్ధర్మప్రతిషేధాచ్చవిశేషణవిశేష్యభావేనైవాంశాంశిభావ ఇత్యర్థః. ౪.

౧॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨౫. ౨॥ ఛాం - ౮ - ౧ - ౫.

మఙ్గీకార్యమితి. దర్శనాచ్చేతిపృథక్సూత్రమ్ - ఉపాధిష్వన్వయా దన్తర్భావం దర్శయతి * పురశ్చక్రే ద్విపదః పురశ్చక్రే చతుష్పదః । పురస్సపక్షీ భూత్వా పురః పురుషఆవిశదితిశ్రుతిః - అతో నోభయలిఙ్గమ్, నచ సవిశేషలిఙ్గమితి. ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యాది ప్రతిషేధాచ్చేత్యన్తమేక మధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి - * ద్వేవావ బ్రహ్మణ ఇత్యాదిశ్రుతిర్విషయః. రూపద్వయం రూపవత్ బ్రహ్మచ ప్రకృతత్వావిశేషాన్నిషేధతీతి - యద్వా - బ్రహ్మైవ నిషేధతి - తస్యానుపలభ్యమానస్య నిషేధే ప్రమాణావిరోధాదితి ప్రాప్తే - ప్రకృతం రూపద్వయం నిషిధ్యతే - అన్యథా మహతా ప్రబన్ధేన ప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణో నిషేధాయోగాత్. * ప్రక్షాళనాద్ధి పఙ్కస్య దూరా దస్పర్శనం వరమ్. నచానేనైవ న్యాయేన రూపద్వయనిషేధానుపపత్తిః - ప్రతిషేధార్థం లోకసిద్ధస్యానూదితత్వాత్, అతో బ్రహ్మ పరిశిష్యతే. బ్రవీతిచ భూయః * న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పర మస్తీతి అన్యస్య నాస్తిత్వమ్. నేతి నేతీతి వాక్యస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్తనాస్తితాపరత్వేన వ్యాఖ్యానరూపమిదం వాక్యమ్. యద్వా - నిషేధరూపాదాదేశాదన్యదాదేశనం నాస్తీత్యర్థః. తదా భూయో బ్రవీతీతి సూత్రఖణ్డమ్ * అథ నామధేయమితి వాక్యవిషయమ్. అస్తిచేత్ బ్రహ్మ - కస్మాన్నగృహ్యతే, అత్రాహ తదవ్యక్తమాహహీతి. * నచక్షుషా గృహ్యత ఇత్యాదివాక్యవిషయమిదమ్. గృహ్యతేచేత్యాహ అపిసంరాధనఇతి - సంరాధనమ్ భక్తిధ్యానాది. * తతస్తు తం పశ్యతి నిష్కళం ధ్యాయమానః * యోగినస్తం ప్రపశ్యన్తీత్యాదిర్విషయః. సంరాధ్యసంరాధకభావేన జీవబ్రహ్మభేదప్రసఙ్గవ్యుదాసకమ్. ప్రకాశాదివదితి సూత్రమ్ - కర్మశబ్దః అఙ్గుళ్యాద్యుపాధిపరః. తేన సూర్యాదిప్రకాశః సవిశేషఇవ భాతి - నతు వస్తుతస్తథాభూతః. బ్రహ్మణోపి సూర్యప్రకాశాద్యవైశేష్యమ్ - తత్తుల్యత్వమ్. జీవప్రాజ్ఞయోరభేదస్యాభ్యాసేన ప్రతిపాదనాత్. అతఇతి - అభేదస్య స్వాభావికత్వాత్ భేదస్యావిద్యకత్వాదనన్తేన - ప్రాజ్ఞేనైకతాం గచ్ఛతి జీవః - తథాహి * బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిలిఙ్గమ్. అస్మిన్నేవ సంరాధ్యసంరాధకభావే మతాన్తరం స్వమతవిశుద్ధ్యర్థ ముపన్యస్యతి ఉభయవ్యపదేశాదితి - అవస్థాభేదా దంశభేదాచ్చ అవిరోధ సూత్రద్వయోక్తః. పూర్వవద్వేతి - ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యమితి సూత్రార్థసామ్య మర్థః. బన్ధపారమార్థ్యేజ్ఞానానివర్త్యతయా మోక్షశాస్త్రవైయర్థ్యాత్ భేదస్తు లోకసిద్ధోఽనూదితఇతి తాత్పర్యమ్. ప్రతిషేధాచ్చ - * అథాత ఆదేశో నేతి నేతీత్యాదిభిః ప్రపఞ్చప్రతిషేధాచ్చ నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మమాత్రపరిశేషణా ద్యథోక్తస్సిద్ధాన్తఇతి. అత్ర బ్రూమః - సకలవిశేషమిథ్యాత్వ మారమ్భణాధికరణసిద్ధం భవతామ్. యది శ్రుతివిప్రతిపత్తిశమనార్థ మారమ్భః - సోఽపి త్వదుదాహృతవాక్యేషు సంశయాభావా దనుపపన్నః. నహి * సర్వకర్మా సర్వకామః * అస్థూల మనణ్విత్యాదివిధినిషేధానాం విషయభేదేనావిరోధాత్ ప్రాబల్యదౌర్బల్యసంశయః. యది * నిర్గుణ మిత్యాదివాక్యై ర్విరోధః - తర్హి సామాన్యనిషేధస్య విహితేతరవిషయత్వాదపచ్ఛేదన్యాయావిషయత్వాచ్చ న బ్రహ్మగుణమిథ్యాత్వమితి ప్రాగేవోపపాదితత్వాత్ సిద్ధాన్తోఽనుపపన్నః. * సర్వగన్ధస్సర్వరసః * అగన్ధ మరసమిత్యాదిష్వప్యేకస్యైకత్ర విధినిషేధవిషయత్వాయోగాదేన విధేయతయా నిషేధ్యతయాచ ప్రతిపన్నానాం గన్ధరసాదీనా మర్థాన్తరత్వ మఙ్గీకార్యమ్. నచ నిషేధార్థం గుణానువాదః - గన్ధరసాదీనాం పరమాత్మధర్మత్వేన లోకప్రసిద్ధ్యభావాత్. నచోపాసనార్థ మారోపః - సార్వజ్ఞ్యాదీనాం స్వరూపపరవాక్యసిద్ధత్వాత్, ఉపాసనప్రకరణానధీతానా మప్యుపాసనార్థత్వే జీవబ్రహ్మైక్యస్యాప్యుపాసనార్థత్వప్రసఙ్గాత్, ప్రకరణాధీతానామపి ప్రకరణస్థతామాత్రేణ ఉపాసనశేషత్వే సత్యైక్యస్యాపి * ఆత్మేత్యేవోపాసీతేత్యుపాసనప్రకరణస్థస్య మిథ్యాత్వప్రసఙ్గాచ్చ. కించ - మిథ్యాత్వపక్షే శ్రుతివిరోధశ్చ న శమితస్స్యాత్ - కింతు విరోధా దన్యతరాప్రామాణ్యమేవోక్తం స్యాత్ - యథార్థవిషయత్వాభావాత్. కించ - సూత్రశైలీవిరుద్ధశ్చ సిద్ధాన్తః - అదృశ్యత్వాదిగుణకః సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచేతి అదృశ్యత్వాదీనామపి గుణత్వమ్, సుఖాదివాచిశబ్దానాం తద్విశిష్టవిషయత్వంచ వదన్ సూత్రకారః కథం నిర్విశేషత్వం సిద్ధాన్తయేత్, కించ - ధర్మోక్తేః సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతి ధర్మవిశేషైస్సార్వజ్ఞ్యాదిభిః పరమాత్మత్వం ప్రసాధ్య కథం సాధకధర్మాణాం మిథ్యాత్వం వదేత్. నహి ధూమాభావేఽగ్నివత్సాధకాభావే సాధ్యం సిధ్యేత్. కించ - సూత్రయోజనాపి క్లిష్టతరా - లిఙ్గశబ్దస్తావత్ జ్ఞాప్యస్వరూపాతిరిక్తజ్ఞాపకపరః ప్రసిద్ధః - నిర్విశేషత్వధర్మానభ్యుపగమాత్ తస్య లిఙ్గశబ్దవాచ్యాన్తర్గతత్వ మయుక్తమ్. కించ - ఉభయలిఙ్గం నేత్యేతావ దుక్తమ్ - అన్యతరపరిగ్రహే సవిశేషం నభవతీతి త్వశాబ్దమ్, సర్వత్రహీత్యుక్తే నిర్విశేషత్వప్రతిపాదనా దితిచాధ్యాహర్తవ్యమ్. సవిశేషత్వప్రతిపాదనాదితిచాధ్యాహారే కో నివారకః. ప్రతిజ్ఞానుగుణ్యాభావ ఇతిచేత్. న - అన్యతరపరిగ్రహే సవిశేషమితి ప్రతిజ్ఞాయా అధ్యాహర్తుం శక్యత్వాత్. హేత్వానుగుణ్యాభావాన్నేతిచేన్న - అన్యోన్యాశ్రయస్య స్ఫుటత్వాత్, ఉపరితనసూత్రానుగుణ్యం నభవత్యేషఇతి వక్ష్యామః. అథ స్యాత్ - సాకారత్వమేకం లిఙ్గమ్ - సాకారనిరాకారత్వ మప్యేకమితి తదుభయ ముభయశబ్దవాచ్యమ్ - అతో నద్వితీయప్రతిజ్ఞాధ్యాహారః, ప్రతిజ్ఞానుగుణహేతుసిద్ధాచ నాన్యోన్యాశ్రయఇతి. తదయుక్తమ్ - సూత్రాసాస్వరస్యాత్. సాకారనిరాకారత్వయోః పరస్పరవిరుద్ధయో రేకత్వేన నిర్దేశస్తావత్క్లిష్టః. ద్వయో రన్యతరవివక్షాయాం నియామకవిశేషాశ్రవణేపి స్వేచ్ఛయా కస్యచి ద్వివక్షితత్వకథనమపి క్లిష్టమ్. ప్రత్యుపాధిభేదమతద్వచనత్వంచ తదుదాహృతశ్రుతౌ నాస్తి - * తేజోమయోఽమృతమయః పురుష ఇతి తేజస్విత్వనిర్వికారత్వానన్దరూపత్వాదిబహువిశేషప్రతీతేః. ఆత్మశబ్దశ్చ దేహప్రతిసమ్బన్ధిని వ్యాపిని నియన్తరి ధారకే శేషిణి రూఢఇతి సోపి నిర్విశేషత్వవిరోధీ. యతో నిర్విశేషత్వప్రతిపా

దన మయుక్తమ్ - అతఏవ అపిచైవమేకఇతి సూత్రంచ నభేదవ్యుదాసకశ్రుతివిషయమ్. శ్రుతిషు న ప్రామాణికభేదవ్యుదాస ఇత్యుక్తమ్ - అరూపవ దిత్యత్ర వచ్ఛబ్దవైయర్థ్యమ్. అతత్ప్రిధానేభ్య స్తత్ప్రిధానప్రాబల్యనయోప్యత్ర నిర్విషయః - సాకారశ్రుతీనా మతత్ప్రిధానత్వాభావాత్. తాసాం చ తత్ప్రిధానత్వ మనువాదతోపాసనార్థత్వవ్యుదాసాత్ తాత్పర్యలిఙ్గావగమాచ్చ స్థితమ్. ఉపాసనశేషత్వవ్యుదాసాదేవ ప్రకాశవదితి సూత్రే భవదుక్తావైయర్థ్య మప్యయుక్తమ్. ప్రకాశస్యోపాధికాకారయోగే దృష్టాన్తత్వా దవైయర్థ్యసమర్థనే దృష్టాన్తతయాఽన్వయో నఘటతే. ప్రకాశతుల్యం బ్రహ్మ - అత స్సాకారశ్రుతిరౌపాధికాకారోపాసనార్థా - తస్మా దవైయర్థ్యమితి వాక్యభేదోఽధ్యాహారశ్చ. ఆహచేతి సూత్రంచ ననిర్విశేష సమర్పణక్షమమ్ - విషయవాక్యే జ్ఞానఘనత్వావధారణస్య రసఘనత్వావధారణవత్ ప్రామాణికవిశేషాన్తరప్రతిక్షేపాసమర్థత్వాత్. నిర్విశేషత్వప్రతిపాదనాయోగాదేవ దర్శయతిచేతి సూత్రంచ ననిర్విశేషార్థశ్రుతివిషయమ్. శ్రుతౌచాన్యవ్యావృత్తిముఖేన ప్రతిపాదనం ననిర్విశేషత్వం గమయేత్ - వ్యావృత్తిమాత్రస్య శాబ్దత్వాత్. స్వగతవిశేషప్రతిపాదనే సమ్భవత్యపి * నేతినేతీత్యన్యవ్యావృత్తికథనం నిర్విశేషాభిప్రాయమితిచేన్న - వ్యావర్త్యభూతాన్యగతవిశేషవిరహాభిప్రాయతయా తదుపపత్తౌ ప్రామాణికవిశేషబాధకత్వకల్పనాయోగాత్. అతఏవ సూర్యాదిదృష్టాన్తోపన్యాసోఽపి నిర్దోషతయోపపద్యమానో నప్రామాణికవిశేషబాధకః. అమ్బువదిత్యాదిసూత్రద్వయస్య దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయో స్సర్వథా సారూప్యశఙ్కాతద్వ్యుదాసమాత్రపరత్వ మతిమన్దమ్-తయో స్సర్వథా సారూప్యవిరహస్యాస్త్రీబాలం ప్రసిద్ధత్వాత్. అవశ్యనిరసనీయశఙ్కాన్తరతత్పరిహారపరత్వస్య సావరసికత్వాచ్చ పరోక్తార్థపరత్వ మయుక్తమ్. దర్శనాచ్చేతి పృథక్సూత్రం కృత్వా తస్య దేహాద్యుపాధ్యన్తరానుప్రవేశదర్శనాదితి వ్యాఖ్యాన మప్యఫలమ్ - వ్యాపకస్య పరమాత్మన స్సర్వత్రావస్థానే * గుహాం ప్రవిష్టావిత్యాదిషు బహుశ ఉక్తే విప్రతిపత్త్యభావాత్. ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యాదేః పృథగధికరణత్వ మప్యయుక్తమ్ - తాదర్థ్యావ్యవధానాభ్యాం తదనుపపత్తేః, హిశబ్దేన పూర్వప్రతిజ్ఞోపపాదకత్వావగమాత్, ఉభయలిఙ్గంసర్వత్రహి తథాహిలిఙ్గమితి సర్వత సూత్రాణామేకోపక్రమోపసంహారత్వ ప్రతీతేశ్చ. నిషేధ్యోపస్థాపకస్యేతిశబ్దస్య ప్రకారవాచిత్వాత్ ప్రకారిణో బ్రహ్మణో నిషేధ్యత్వశఙ్కాచ నోదేతి. తతశ్చ రూపద్వయం ప్రతిషేధ్యం చేత్ - త్వప్రత్యయవైయర్థ్యమ్. యస్తు బ్రహ్మప్రతిషేధబాధకత్వేన * ప్రక్షాళనాద్ధి పఙ్కస్యేతి న్యాయ ఉక్తః - సః రూపద్వయప్రతిషేధమపి నిరుణద్ధి. రూపోక్తిర్లోకసిద్ధానువాదఇతి నదోష ఇత్యపి దురుక్తమ్ - ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మకార్యత్వతదావ్యాప్యత్వతన్నియామ్యత్వతద్ధార్యత్వాదిముఖేన బ్రహ్మరూపతాయాః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధ్యభావేనానువాద్యత్వాయోగాత్. అతస్త్వదుక్తన్యాయస్తవైవ బాధకః. *నహ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి వాక్యంచ న బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం నిషేధతి, నాపి ప్రతిషేధరూపాదేశా దన్యదాదేశనం ప్రతిషేధతి - పరాన్యశబ్దయో రన్యతరస్య వైయర్థ్యాత్, అప్రతిషేధరూపాణాం బహూనా ముపదేశదర్శనాచ్చ. అత ఉత్కృష్టాన్తరనిషేధస్తస్యార్థః. వేద్యత్వ మనభ్యుపగచ్ఛతాఽనన్తరసూత్రద్వయస్యాగ్రాహ్యత్వగ్రాహ్యత్వపరస్యావిరోధో దుర్వచః. యతో జీవబ్రహ్మణోర్వ్యాప్యవ్యాపకత్వాదిలక్షణోఽన్యోన్యభేద శ్శాస్త్రైకగమ్యో న ప్రతిషేధ్యః. అతఏవచ ప్రకాశాదివచ్చేతి సూత్రస్యచ సంరాధ్యసంరాధకభావనిమిత్తభేదవ్యుదాసపరత్వమయుక్తమ్. అక్షరాననుగుణత్వాచ్చ - కర్మశబ్దస్యాఙ్గుళ్యాద్యుపాధివాచిత్వం క్లిష్టమ్. కర్మణ్యభ్యాసాదిత్యన్వయస్వారస్యంచ త్యక్తమ్. అభ్యాసేనానకృజ్జీవప్రాజ్ఞయో రభేదః ప్రతిపాద్యతఇతి నిరఙ్కుశాధ్యాహారసామ్రాజ్యమ్, వాక్యభేదశ్చ. తదుభయరహితనిర్వాహే సమ్భవతి తదుభయాశ్రయణమయుక్తమ్. యతః పూర్వసూత్రాణాం త్వదుక్తార్థపరత్వానుపపత్తిః - అతఏవ అతోనన్తేనేతి సూత్రంచ నబ్రహ్మణా జీవైక్యాపత్తివిషయమ్. లిఙ్గశబ్దస్య శ్రుతివాచిత్వంచాయుక్తమ్. * ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామితిశ్రుతేః ప్రత్యక్షశబ్దనిర్దిష్టత్వాత్, లిఙ్గశబ్దస్య చిహ్నపర్యాయత్వాచ్చ. ఉభయవ్యపదేశాదితిసూత్రద్వయస్య సంరాధ్యసంరాధకభావే మతాన్తరోపన్యాసపరత్వ మప్యయుక్తమ్ - ప్రకాశాదివదితిసూత్రస్య తత్ప్రియుక్తజీవభేదవ్యుదాసకత్వాభావాత్. ప్రకాశాశ్రయవద్వేతి సూత్రం నబ్రహ్మైకదేశత్వపరమ్-తేజస్త్వాదితిజాతియోగస్య హేతుతయా ప్రతిపాదనాత్, ప్రకాశాదివదితి సూత్రస్య పరోక్తార్థపరత్వాభావాదేవ పూర్వవద్వేతి సూత్రంచ న తదర్థాతిదేశపరమ్. నను - అంశోనానేతిసూత్రస్య పాదాన్తరస్థతయా విప్రకర్షాత్ నతత్పరామర్శఇతిచేన్న - ఉభయవ్యపదేశనిర్వహణార్థాతిదేశసూత్రేణ ఉభయనిర్వాహపరసూత్రార్థస్యైవ ప్రత్యభిజ్ఞాపితత్వాత్. అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తమిత్యనేన పాదాన్తరస్థమపిహి అర్భకౌకస్త్వాదితిసూత్రం ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే. ఏవం నిర్విశేషప్రతిపాదనానుపపత్తేరేవ ప్రతిషేధాచ్చేతి సూత్రమపి నభేదనిషేధపరమ్ - కింతు బ్రహ్మణ్యాచిద్ధర్మప్రతిషేధవాక్యవిషయమితి యుక్తమ్.

అపరేతు - ప్రతిషేధాచ్చేత్యన్తం సూత్రగణ మేకాధికరణం కుర్వన్తి - నిర్గుణవిద్యాసు కిం కారణాత్మనా నిరాకారం కార్యప్రపఞ్చరూపేణ సాకారంచ బ్రహ్మోపాస్యమ్ - ఉత నిరాకారమేవేతి విచార్య - నోభయలిఙ్గ ముపాస్యమ్. అస్థూలమితి ప్రపఞ్చాకారస్య నివర్తితత్వాత్, సృష్టివాక్యానాం నిరాకారప్రతిపత్త్యైదంపర్యాదితి సిద్ధాన్తయన్తి. * సర్వాణిచ భూతాని సర్వఏవాత్మాన స్సమర్పితాఇతి నాభిస్థానీయే బ్రహ్మణి జీవానా మరస్థానీయతాశ్రవణేన భేద మాశఙ్క్య పరిహరతి భేదాదితిచేదితి. కారణాత్మకం సల్లక్షణమేవ బ్రహ్మోపాస్యంచేత్ - నబోధలక్షణం

ఉపాస్యం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాదితి - ప్రకాశః-అవభాసః. సోఽస్యాస్తీతి ప్రకాశవత్, సత్యజ్ఞానాదివాక్యావైయర్థ్యాత్. భేదస్యౌపాధికత్వే దృష్టాన్తః సూర్యకాదివదితి. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యమితిచ తదుచ్యతఇతి యోజయన్తి. తదయుక్తమ్ - పాదసఙ్గత్యభావాత్. విద్యావిశేషేషూపాస్యాకారనిరూపణం హి తృతీయపాదకృత్యమ్. సోభయలిఙ్గం నిర్గుణవిద్యాసూపాస్య మిత్యధ్యాహారబాహుళ్యంచ. తత్రాసూర్యాన్యాశ్రయాదీన్యనుపపత్త్యన్తరాణి పూర్వవత్. * భేదశబ్దస్యసాధారణత్వేపి స్వోపాద్యవస్థానాం ప్రకృతత్వా దవస్థాభేదాదితి వ్యాఖ్యాన ముచితమ్. సల్లక్షణమేవోపాస్య మిత్యసమర్థితత్వాదేవ నబోధలక్షణమితి శఙ్కాఽనుచితా. ఆనన్దాదయఃప్రధానస్యేతి జ్ఞానానన్దాదీనాం సర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వనువృత్తే ర్వక్ష్యమాణత్వాచ్చ నాత్ర వక్తవ్యతా. ప్రాప్యవ్యదర్థవచనమపిహి పునరుక్తమితి నీతివిదః.

ఆస్యేతు - నస్థానతఇత్యారభ్య ప్రతిషేధాచ్చేత్యేవమన్త మధికరణచతుష్టయం వర్ణయన్తి - కారాణ్యవస్థానిరూపితాః - కారణావస్థానిరూప్యన్తే. ఉభయలిఙ్గమ్ - నామరూపాత్మకమ్. రూపమ్ - ఖణ్డత్వాది. నామ - శబ్దప్రవృత్తిహేతుర్గోత్వాది. అధ్యాత్మ మధిదైవంచాన్యేషు స్థానేషు అన్తఃకరణేషు బహిశ్చ స్థితస్యేశ్వరస్య స్థానతః స్వరూపపరిణామేనవా స్వరూపభేదోఽస్తి - నేతి విచారః. * య ఏషోన్తరాదిత్యే * య ఏషోన్తరక్షిణీతి స్థానభేదాత్, * తావన్యోన్యం ప్రతిష్ఠితావితి సమ్బన్ధామననాత్, * ఏతాన్యష్టావాయతనా న్యష్టౌ లోకా, అష్టౌ దేవా అష్టౌ పురుషా స్సయస్తాన్ పురుషాన్ నిరూహ్య ప్రత్యూహ్యాత్యక్రామత్. తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీతి సఙ్ఖ్యామననాత్, * రూపం రూపం ప్రతిరూపో బభూవేత్యాదిశ్రవణాత్, ప్రళయకాలేపి జీవానామివ సూక్ష్మభేదోపపత్తేః, * భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారమితివత్ * ఏకస్తథా సర్వభూతాన్తరాత్మేత్యాదిష్వేకత్వవ్యపదేశస్య జాత్యభిప్రాయత్వోపపత్తేశ్చ ఈశ్వరస్య స్థానినః స్వరూపభేదోఽస్తీతి ప్రాప్తే - నేత్యుచ్యతే - సర్వత్రహి బ్రహ్మైకరూప్య ప్రతిపాద్యతే * ఏతం హ్యేవ బహ్వృచా మహత్యుక్థే మీమాంసన్తే - ఏత మగ్నావధ్వర్యవ ఏతం మహావ్రతే ఛన్దోగా ఏత మస్యా మేతం దివ్యే తం వాయావేత మాకాశ ఏత మప్స్వేత మోషధీష్వేతం వనస్పతిష్వేతం చన్ద్రమస్యేతం నక్షత్రేష్వేతం సర్వేషు భూతేష్వేతమేవ బ్రహ్మేత్యాచక్షతఇతి. నను - * యేచాముష్మాత్పరాఞ్చో లోకా స్తేషాంచేష్టే దేవకామానాంచ * యేచైతస్మా దర్వాఞ్చో లోకా స్తేషాం చేష్టే మనుష్యకామానాంచ * తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్యరూపం * తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతమ్ * తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మమితి ఐశ్వర్యనామరూపభేదాత్స్వరూపభేదఇతిచేన్న - మధువిద్యావాక్యే ప్రత్యేకమ్ - ప్రతిస్థానమతద్వచనాత్ - ఏకత్వవచనాత్. అపిచైవమేకే శాఖిన స్తయోః స్థానద్వయవర్తినోః పరమభేద మధీయతే * యదేవేహ తద ముత్ర యదముత్ర తదన్విహ। మృత్యోస్స మృత్యుమిత్యాదినా. సతీష్వప్యుభయీషు శ్రుతిషు హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదిరహితమేవ పరస్వరూపమ్ - తద్ధి ప్రధానమ్ - నిత్యమ్. ఇతరత్తు కార్యార్థ మాగన్తుకమితి. అతో నపరమాత్మని స్వరూపభేదఇతి. సోయ మారమ్భః కృతకరత్వనిరస్తః - అన్తర్యామ్యధికరణేన సిద్ధసాధ్యత్వాత్. తత్రహి * య ఇమంచ లోకం సర్వాణిచ భూతాని యోన్తరో యమయతీతి తత్ర తత్రావస్థితస్యైకతయా పరమాత్మత్వం దర్శితమ్. నచ వాచ్య మన్తర్యామిణః పరమాత్మత్వమాత్రం తత్ర సిద్ధమ్ - నతు పృథివ్యాదిష్వవస్థితస్యైకత్వమితి. ఏకతయా వినా పరత్వాసిద్ధేః. ఏకైకస్థానావచ్ఛిన్నమైశ్వర్యంహి జీవేష్వపి సమ్భవతీతి తస్యేశ్వరత్వానిర్ణయఏవ స్యాత్. తత్తత్స్థానావచ్ఛిన్నైశ్వర్యభేదసమ్బన్ధసఙ్ఖ్యాదిహేతవః ఇహ పరిహర్తవ్యాఇతి చేన్న - పరిహారాదర్శనాత్. నహి తత్పరిహార ఏషు సూత్రేషు కణ్ఠోక్తః. సాధ్యోపయికః కృత్స్నోప్యర్థ అభిప్రాయికో వ్యాఖ్యేయ ఇతిచేత్. తర్హి తత్పరిహారా స్సర్వే తత్ర తత్ర సమన్వయలక్షణాధికరణేష్వేవ అభిప్రేతతయా వ్యాఖ్యాతవ్యాః - అన్యథా తేషాం వాక్యానాం పరమాత్మని సమన్వయాసిద్ధేః. యత్ర స్వపక్షే సాధకయుక్తిరేకత్వావగమరూపా ప్రతీతా - తస్యాః స్థేమ్నే తత్రైవ తద్విరుద్ధయుక్తి పరిహారోప్యభిప్రేతో భవితు మర్హతి - యథేక్షణేనాగౌణేన సతః ప్రధానవైలక్షణ్యే సాధితే దృష్టాన్తోక్తే స్సమ్భవార్థతయాప్యుపపత్తే రనుమానాకారతా ప్రతిక్షేపోఽభిప్రేతః. ఆనన్దవల్ల్యామ్ * సయశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే సఏకఇతి పురుషే ఆదిత్యేచావస్థితస్యైకత్వావగమా దాదిత్యాఖ్యదేవతావిశేషస్యైవ ఆనన్దమయత్వప్రత్యాఖ్యానార్థ మన్తరా దిత్యవిద్యారమ్భఇతి తైరేవ వ్యాఖ్యాతత్వాత్. స్థానభేదేపి స్థానిన ఏకత్వం పూర్వసిద్ధమ్. సూత్రాక్షరాననుగుణతాచ - సూత్రే నఞ్శబ్దస్య కిం నిషేధ్యమ్. కిం నామరూపమ్ - ఉత స్వరూపభేదః. నామరూపం చేత్ - అనిషేధ్యమ్ - తత్ర విహితత్వాత్. స్వరూపభేదశ్చేత్ - అశాబ్దత్వమ్. జీవావస్థాన్వయినాం దోషాణాం నిషేధ్యతయాఽధ్యాహారస్తు ప్రకృతానుసారా దుచితః. సర్వత్రహీత్యత్రానుకృష్య ప్రతిపాదనాదిత్యశాబ్దమ్. అస్మాకంతు హేత్వంశ శ్శాబ్దఏవ. అతద్వచనాత్ - ఏకత్వవచనాదితిచాయుక్తమ్ - మధువిద్యావాక్యే * యశ్చాయమితి ముహుర్నిర్దేశస్య యశ్చాయం దేవదత్తః - యశ్చాయం యజ్ఞదత్త ఇతివద్భేదేప్యుపపత్తే, రాత్మత్వవ్యపదేశస్య ప్రత్యేకం యుక్తత్వాచ్చ. ఈశ్వరైకత్వసాధ్యసమర్థనీయత్వాదేవ సూత్రాన్తరయో రప్యర్థోఽనుపపన్నః. ప్రకాశవచ్చేత్యాదికమధికరణాన్తరమ్ - తత్ర * ఆదిత్యవర్ణమ్ * రుక్మాభమ్ * భారూప ఇత్యాదీనాం బోధలక్షణపరత్వం పూర్వపక్షీకృత్య దీప్తిమత్త్వప్రతిపాదనం సిద్ధాన్తయన్తి. నతేజసి బోధత్వమ్ - నబోధే తిమిరాపహత్వమ్ - అత స్సాదృశ్యాభావా ద్వైయర్థ్యమ్. తదభావశ్చావైయర్థ్యమ్. * తన్మాత్రమ్ - తేజోమాత్రం. * భారూపఇత్యుక్తమ్. తేజోరూపస్య పరస్య భోక్తృహృదయేఽవస్థానాభిప్రాయా జలసూర్యాద్యుపమా. దర్పణస్థానీయస్య కస్యచిదభావా దమ్బువ ద్గ్రహణం నాత్ర ముఖ్యప్రతిబిమ్బభావః - జలస్థానీయ మన్తఃకరణమ్ - తత్ర యథా భోక్తౄణాం వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమ్ - అన్తః

30॥ సూ. పరమతస్సేతూన్మానసమ్బన్ధ భేదవ్యపదేశేభ్యః. ౧.

† ఇదానీ మస్మాత్పరస్మాజ్జగన్నిమిత్తోపాదానరూపపరమకారణాత్పరబ్రహ్మణః పరమపి కించిత్తత్త్వమస్తీతి కైశ్చిద్ధేత్వాభాసై రాశఙ్క్య నిరాక్రియతే † అస్యోపాస్యస్య నిర్దోషత్వానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరత్వస్థేమ్నే. † తత్త్రేయ మాశఙ్కా-య దిదం పరం బ్రహ్మోభయలిఙ్గమ్- ఏతస్మా న్నిఖిలజగత్కారణాత్పరమపి కించిత్తత్త్వ

〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰〰

కరణవిసర్పణేహి భోక్తారో విసర్పన్తి ఆలోమభ్య ఆనఖాగ్రేభ్యః - తస్మి న్వృద్ధిహ్రాసమానే ప్రతిహ్రాసన్తే యావ దణుభావః - ఏవం పరోప్యాల్మాన్తః కరణేషు వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వం భజతే. ఏవం దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికసామఞ్జస్యమ్. దర్శనాత్ - జీవవదనుప్రవేశదర్శనమ్ * పురుష ఆవిశదితి. ఇద మప్యన్తరాదిత్యజ్యోతిరధికరణాదిష్వీశ్వరస్య దీప్తిమత్త్వస్య సిద్ధతయా కృతకరత్వా దయుక్తమ్. ఈశ్వరస్య స్వరూపవిసర్పణే నిర్వికారత్వశ్రుతివైయర్థ్యంచ. ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యత్ర చతుర్ధా సంశయ్య రూపద్వయాతిరిక్తం బ్రహ్మేతి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర బ్రహ్మప్రతిషేధశఙ్కాఽనుపపన్నేత్యుక్తా - ఇతి శబ్దస్య ప్రకారవాచితయా బ్రహ్మోపస్థాపకత్వాభావాత్. రూపద్వయస్య బ్రహ్మణా తాదాత్మ్యం నిషేధతీతిచ నశఙ్కనీయమ్ - * బ్రహ్మణో రూపే ఇతివ్యతిరేకనిర్దేశే తాదాత్మ్యప్రసఙ్గాభావాత్. ప్రసక్తస్యహి ప్రతిషేధశఙ్కానిరాసపరత్వం యుక్తమ్. తాదర్థ్యనైరన్తర్యాదిభి రధికరణాన్తరత్వ మప్యయుక్తమిత్యుక్తమ్. ఏతావత్త్వంచ రూపద్వయమాత్రత్వమ్ - తన్నిషేధేన ప్రపఞ్చాతిరిక్తం కారణరూపత్వమస్తీతి ప్రతిపాద్యత ఇతిచాయుక్తమ్ - బ్రవీతిచ భూయోపీత్యుపపాదనాత్. * అథ నామధేయమితి వాక్యం వ్యాత్రాభిప్రేత ముక్తమ్ - ప్రపఞ్చానతివర్తిత్వేఽపిహి * సత్యస్య సత్య మిత్యుపపద్యతే. అత ఉక్తగుణవిభూతివిశిష్టతామాత్రనిషేధఇతి యుక్తమ్. యతో బ్రహ్మనిషేధో నశఙ్క్యః - అతఏవ తదవ్యక్తమిత్యాదీని సూత్రాణి నసర్వగతస్యాతీన్ద్రియత్వాదిభి రనుపలమ్భనిమిత్తాభావవ్యుదాసపరాణి. యథా ప్రకాశః ప్రకాశాన్తరేణ, జలం శుద్ధజలేనచ సంసృష్టమేకీభవతి - ఏవం సంరాధయితు స్సంరాధ్యే నావిభాగశ్రవణాచ్చ ప్రపఞ్చాతిరిక్తబ్రహ్మసద్భావో, ఝటితి బ్రహ్మసాక్షాత్కారాభావశ్చ నదోషః-అభ్యాససాధ్యత్వాత్తస్యేతి యోజనాయాం ప్రకాశశ్చేతి ప్రకాశశబ్దస్య స్వసూత్రస్థప్రకాశశబ్దసరూపార్థత్వం స్వరససిద్ధం బాధ్యేత. యస్మా దణో రప్యస్య జీవస్య సంరాధ్యేనావైశేష్యమ్ - అతోఽస్య బ్రహ్మణాసహ సోశ్నుతఇతి సర్వకామావాప్తి రామ్నాయతే. అణో రప్యస్యానన్త్యాయ స్వరూపవిసర్పణే లిఙ్గమ్ * వాలాగ్రేత్యాదిశ్రుతిరితి యోజనాచాధ్యాహారబాహుళ్యబహిష్కృతేతి స్ఫుటమ్. ప్రపఞ్చాతిరిక్తస్య పరమాత్మనో భోక్తృభోగ్యవర్గయోశ్చ కార్యకారణభావప్రకారః ఉభయవ్యపదేశాదిత్యధికరణే చిన్త్యతే - అసౌ ద్రవ్యతదవస్థారూపేణ ఉపాదానోపాదేయాత్మకఇతి అహికుణ్డలవదిత్యుక్తం భేదాభేదయో ర్ముఖ్యత్వాయ. అనేనేశ్వరస్య పరిణామః పూర్వపక్షితః. శక్తిమచ్ఛక్తివిశేషరూపేణోపాదానోపాదేయాత్మకః కార్యకారణభావ ఈశ్వరస్య నిర్వికారత్వాయేత్యుక్తం ప్రకాశాశ్రయేతి - సూర్యకాన్తచన్ద్రకాన్తతప్తాయఃపిణ్డాదీనాంహి కారణానాం రశ్మిదహనసలిలాదినిష్పాదనే ప్రవేశేవా నస్వరూపవికారః. తర్హి కథ మభేదవ్యపదేశఇత్యత్రాహ తేజస్త్వాదితి * భానుమరీచ్యోస్తైజస్త్వేనేవ సత్త్వద్రవ్యత్వాదినా పరమాత్మనో జగతశ్చైకత్వమితి. అహికుణ్డలపక్షస్యాప్రతిక్షేప్యత్వాయాహ పూర్వవద్వేతి - అహికుణ్డలన్యాయేనాత్యన్తాభేదో బ్రహ్మాపేక్షయా జగతోఽభ్యుపగతః - ఈశ్వరస్యతు నిర్వికారత్వాత్తస్య జగతశ్చ మణిప్రభయోరివ శక్తివిశేషరూపేణైవ కార్యకారణభావఇతి సిద్ధాన్తమాహుః. తదిద మసమ్బద్ధమ్ - బ్రహ్మణ ఈశ్వరాతిరిక్తత్వే ప్రమాణాభావాత్, సకలప్రమాణన్యాయవిరోధాచ్చ. బహ్వధ్యాహారాపేక్షత్వాచ్చ మధ్యమసూత్రస్య - సూత్రకారావివక్షితోఽయ మర్థ ఇత్యవగమ్యతే.

అహికుణ్డలాధికరణం సమాప్తమ్.

〰〰〰〰〰〰

30॥ సూ. పరమతస్సేతూన్మానసమ్బన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః. † అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ఇదానీమితి) అస్మాదితి అతశ్శబ్దవ్యాఖ్యానమ్. ప్రకృతశ్చ నస్థానతోపి పరస్యేతి సూత్రే పరశబ్దనిర్దిష్టఇతి జ్ఞాపయితుం పరస్మా దిత్యుక్తమ్. పరమకారణత్వప్రయుక్తోత్కర్షవాచీ పరబ్రహ్మణ ఇత్యత్ర పరశబ్దః యద్వా - పరస్మాదితి పదేన ప్రాప్యతయా పరత్వం వివక్షితమ్. పరబ్రహ్మణ ఇత్యత్ర స్వకార్యాపేక్షయా పరత్వ ముచ్యతే. పరమకారణాదితి కారణాన్తరరాహిత్యమ్. † (అస్యోపాస్యస్యేతి) ఉభయలిఙ్గత్వస్థేమ్న ఇత్యర్థః. అన్యథా ప్రాప్యత్వతదుపయోగిభోగ్యగుణజాతవైకల్యేనతి నహ్యుభయలిఙ్గత్వప్రాప్త్యసిద్ధిరితి భావః. పూర్వాధికరణే ఉభయలిఙ్గత్వస్థేమ్నే నిర్దోషత్వవిషయనిరూపణం కృతమ్ - అత్రతు కల్యాణగుణాస్పదత్వవిషయరూపణ మిత్యుక్తం భవతి. ఉభయలిఙ్గాత్ బ్రహ్మణః పరం కి మస్తి - నేతి. అస్య పరత్వే సేతూన్మానాదివ్యపదేశా ఉపపన్నాః - నవేతి. అనుపపత్తే పరాన్తరమస్తి. ఉపపన్నత్వే. పరాన్తరం నాస్తీతి సిధ్యతి. † (తత్రేయమిత్యాది), † అసఙ్కరకరత్వాభిప్రాయస్సేతువ్యపదేశస్స్యాదితి శఙ్కా

మస్తి. కథమ్. ※ ౧ అథ య ఆత్మా స సేతుర్విధృతి రిత్యస్య పరస్య సేతుత్వవ్యపదేశాత్, సేతుశబ్దస్యచ లోకే కూలాన్తరప్రాప్తిహేతౌ ప్రసిద్ధే రితోఽన్య దనేన ప్రాప్య మస్తీతి గమ్యతే. † తథా ※ ౧ ఏతం సేతుం తీర్త్వాఽథ సన్నద్ధో భవతీతి తరితవ్యతాచాన్యాభిధీయతే - అత శ్చాన్యత్ప్రాప్య మస్తి. ఉన్మానవ్యపదేశాచ్చ – ఉన్మితమ్ - పరిమితం ఇదం పరం బ్రహ్మ - ※ ౨ చతుష్పాద్బ్రహ్మ ※ ౩ షోడశకల మిత్యున్మానవ్యపదేశాత్. స చాయ మున్మానవ్యపదేశ స్తేన సేతునా ప్రాప్యస్యానున్మితస్యాస్తితాం ద్యోతయతి. తథా † సమ్బన్ధవ్యపదేశశ్చ సేతుసేతుమతోః ప్రాపకత్వప్రాప్యత్వలక్షణో దృశ్యతే ※ ౧౪ అమృతస్య పరం సేతుం దగ్ధేన్ధన మివానలమ్ ※ ౪ అమృతస్యైష సేతురితి. అతశ్చ పరా త్పర మస్తి. † భేదేనచ పరా త్పరం వ్యపదిశ్యతే ※ ౫ పరా త్పరం పురుష ముపైతి * ౬ పరా త్పరం య న్మహతో మహా న్తమితిచ – తథా * ౭ తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్ * ౮ తతో య దుత్తరతరం త దరూప మనామయమితి, అత ఏభ్యో హేతుభ్యః పర స్మా ద్బ్రహ్మణః పరమపి కించి దస్తీతి గమ్యతఇతి.

యామాహ (తథాఏతంసేతుమితి) † (సమ్బన్ధవ్యపదేశఇత్యాది) పూర్వం కేవలసేతుశబ్దః - అత్ర ప్రతిసమ్బన్ధినిర్దేశసహితసేతుశబ్దనిర్దేశః. † (భేదేనచేతి) పరాత్ - జగత్కారణాత్. శ్రుతావపి పఞ్చమ్యన్తః పరశబ్దః కారణవిషయఇతి పూర్వపక్షిణో హృదయమ్.

౩౦॥ సూ. పరమతస్సేతూన్మానసమ్బన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః. ౧.

(వే-సా.) "౮ జన్మాద్యస్య యతః" ఇత్యాదినా "౯ ప్రతిషేధాచ్చ" ఇత్యేతదన్తేన యత్పరమకారణం బ్రహ్మ ప్రతిపాదితమ్, అతః పరమపి కిఞ్చిత్తత్త్వమస్తీతి యుక్త్యాభాసేనాశఙ్క్యతే. "౧ అథ య ఆత్మా స సేతుః" "౧ ఏతం సేతుం తీర్త్వా" "౨ చతుష్పాద్బ్రహ్మ" "ఇత్యాదిభి రస్య బ్రహ్మణః సేతుత్వ తరితవ్యత్వ పరిమితత్వ ప్రాపకత్వ వ్యపదేశేభ్యః, "౭ తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం" "౭ తతో యదుత్తరతరమ్" ఇత్యేతస్మా దర్థాన్తరవ్యపదేశాచ్చాన్యత్పరమస్తీతి. ౧.

(వే-దీ.) "౧౦ యతో వా ఇమాని" ఇత్యాదినా జగజ్జన్మాదికారణతయా నిర్దిష్టా త్పరస్మా ద్బ్రహ్మణోఽపి పరం తత్త్వం కిఞ్చి దస్తి - నేతి సంశయః. ఇతోఽపి పరమస్తీతి పూర్వపక్షః. "౧ అథ య ఆత్మా స సేతుః" ఇత్యస్య సేతుత్వవ్యపదేశాత్, "౧ ఏతంసేతుం తీర్త్వా" ఇత్యస్య తరితవ్యత్వోపదేశాచ్చాతోఽన్యదప్యస్తీతి గమ్యతే. "౨ చతుష్పాద్బ్రహ్మ" "౩ షోడశకలమ్" ఇతి పరిమితత్వవ్యపదేశాచ్చాపరిమిత మన్య దస్తీతి ప్రతీయతే. "౪ అమృతస్యైష సేతుః" ఇతి ప్రాపకత్వశ్రుతేశ్చానేన ప్రాప్య మన్య దప్యస్తీతి ప్రాప్యప్రాపకరూపసమ్బన్ధా త్ప్రతీయతే. తథా "౭ తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం" "౮ తతో యదుత్తరతరమ్" ఇతి పురుషశబ్దనిర్దిష్టా ద్బ్రహ్మణ ఉత్తరతరత్వేన భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యత్పర మస్తి. రాద్ధాన్తస్తు - "౧౧ నహ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తి" ఇతి - నేతి నిర్దిష్టాత్ మూర్తామూర్తరూపా ద్బ్రహ్మణోఽన్యత్పరం నాస్తీతి పరతత్త్వనిషేధా త్కారణా ద్బ్రహ్మణోఽన్యత్పరం నాస్తి. సేతుత్వవ్యపదేశస్తు "౧ ఏషాం లోకానా మసమ్భేదాయ" ఇతి సర్వలోకాసఙ్కరకరత్వకృతః. "౧ ఏతం సేతుం తీర్త్వా" ఇతి తరతిరపి వేదాన్తం తరతీతివ త్ప్రాప్తివచనః "౨ చతుష్పాద్బ్రహ్మ" "౩ షోడశకలమ్" ఇత్యున్మానవ్యపదేశోఽపి "౨ వాక్పాదః...చక్షుఃపాదః" ఇతివ దుపాసనార్థః. సమ్భవతి చాపరిమితస్యాపి తత్తద్దేశసమ్బన్ధితయోన్మితత్వానుసన్ధానమ్ "౪ అమృతస్యైష సేతుః" ఇతి స్వస్యైవామృతస్య స్వయమేవ ప్రాపక ముచ్యతే - "౧౨ యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః" ఇత్యాదిశ్రుతేః "౮ తతో యదుత్తరతరమ్" ఇత్యపి "౭ తేనేదం పూర్ణమ్" ఇతి నిర్దిష్టా త్పురుషా దన్యస్య నపరత్వ మాహ - అపితు "౭ తమేవంవిద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా విద్యతే ఽయనాయ" ఇతి పూర్వప్రతిజ్ఞాతం పురుషవేదనస్యామృతత్వహేతుత్వ మన్యస్యచాపథత్వం సహేతుక ముపసంహరతి. "౭ యస్మా త్పరం నాపర మస్తి కిఞ్చిత్" ఇత్యారభ్య, "౭ తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్" ఇతి పురుషస్య సర్వస్మాత్పరత్వం జ్యాయస్త్వ మన్యస్య పరత్వాభావంచ ప్రతిపాద్య, తతో హేతోః యదుత్తరతరం పురుషతత్త్వమ్ - తదేవారూప మనామయమ్. "౮ య ఏతద్విదురమృతా స్తే భవన్తి అథేతరే దుఃఖమేవాపియన్తి" ఇతి పూర్వప్రతిజ్ఞాతమేవోపసంహృతమ్.

సూత్రార్థస్తు పరమతః "౮ జన్మాద్యస్యయతః" ఇత్యారభ్య "౧౩ అతోఽనన్తేన తథాహి లిఙ్గమ్" ఇత్యన్తేన ప్రతిపాదితా న్నిఖిలజగదేకకారణా త్సర్వాన్తరాత్మనో నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధానవధికాతిశయానన్తకల్యాణగుణాకరా త్పరస్మా ద్బ్రహ్మణః పరమపి కిఞ్చిదస్తీతి కశ్చి న్మన్యతే. కుతః సేతూన్మానసమ్బన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః వ్యాఖ్యాతాశ్చైతే. ౧.

౧॥ ఛాం - ౮ - ౪ - ౧, ౨. ౨॥ ఛాం - ౩ - ౧౮ - ౨. ౩॥ ౬ ప్రశ్న - ౧. ౪॥ ౨ముం - ౨ - ౫. ౫॥ ౩ముం - ౨ - ౮.
౬॥ తై - ఆరణ - అంభసి - ౧. ౭॥ శ్వే - ౩అ - ౯, ౮, ౧౦. ౮॥ బ్రహ్మ - ౧ - ౧ - ౨. ౯॥ బ్రహ్మ ౩ - ౨ - ౨౯.
౧౦॥ తై - భృగు - ౧అను. ౧౧॥ బృ - ౪ - ౩ - ౬. ౧౪॥ శ్వే - ౬అ - ౧౯. ౧౨॥ ౩ముం - ౨ - ౩. ౧౩॥ బ్రహ్మ - ౩ - ౨ - ౩౫.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౩౧॥ సూ. సామాన్యాత్తు. ౨.

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. యత్తావదుక్తం సేతువ్యపదేశా త్పరాత్పరమస్తీతి - తన్నోపపద్యతే-నహ్యాయ మత్ర కించిత్ప్రాప్యం ప్రతి సేతు రుచ్యతే - * ౧ ఏషాం లోకానా మసమ్భేదాయేతి సేతుసామాన్యేన సర్వలోకాసఙ్కరకరత్వ శ్రుతేః. † సినోతి – బధ్నాతి స్వస్మిన్ సర్వం చిదచిద్వస్తుజాత మసఙ్కీర్ణమితి సేతు రుచ్యతే. * ౧ † ఏతం సేతుం తీర్త్వే తి తరతిశ్చ ప్రాప్తివచనః – యథా వేదాన్తం తరతీతి.

౩౨॥ సూ. బుద్ధ్యర్థః పాదవత్. ౩.

యోఽయమ్ * ౨ చతుష్పాద్బ్రహ్మ * ౩ షోడశకలమ్ * ౪ పాదోఽస్య విశ్వాభూతానీత్యున్మానవ్యపదేశః - స బుద్ధ్యర్థః– ఉపాసనార్థః. * ౫ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిభి ర్జగత్కారణస్య బ్రహ్మణోఽపరిచ్ఛిన్నత్వావగమాత్స్వత ఉన్మితత్వాసమ్భవాత్. † జగత్కారణత్వంహి తస్యైవ శ్రూయతే * ౫ తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశ స్సమ్భూతః * ౬ సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతీతి. † అతోఽయథా * ౭ వాక్పాదః, ప్రాణః పాదః, చక్షుః పాదో, మనః పాదఇత్యాదినా బ్రహ్మణో వాగాదిపాదవ్యపదేశ ఉపాసనార్థః - ఏవమయమపి.

రాద్ధాన్తసూత్రముపాదత్తే.

౩౧॥ సూ. సామాన్యాత్తు. † అవయవార్థేనాప్యసఙ్కరకరత్వం దర్శయతి (సినోతిబధ్నాతీతి) * † ఏతం సేతుం తీర్త్వేత్యస్య కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (ఏతంసేతుమితి).

౩౨॥ సూ. బుద్ధ్యర్థః పాదవత్. † అపరిచ్ఛేదవాక్యం న జగత్కారణవిషయమ్. కింతు తదతిరిక్తతత్త్వవిషయమిత్యత్రాహ (జగత్కారణత్వం హీతి). † పాదవదితి సూత్రఖణ్డంవ్యాచష్టే (అతోఽయథేతి) నహి నిఖిలజగత్కారణస్యేశ్వరస్య వాక్ప్రాణచక్షురాదికతిపయవస్తుపరిచ్ఛిన్నత్వం సమ్భవతి - అత స్తస్యోపాసనార్థత్వం సమ్ప్రతిపన్నమితి భావః.

౩౧॥ సూ. సామాన్యాత్తు. ౨. ౩౨॥ బుద్ధ్యర్థః పాదవత్. ౩.

(వే-సా.) తుశబ్దేనైతద్వ్యావర్తయతి. నైతద్యుక్తమ్, కుతః “౭ నహ్యేతస్మా దితినేత్యన్యత్పరమస్తి” ఇతి మూర్తామూర్తప్రపఞ్చప్రకారతయా తద్విశిష్టాత్ ఇతినేతి నిర్దిష్టాత్ బ్రహ్మణోఽన్యత్పరన్నాస్తీత్యాదినిషేధసహస్రాత్. పరస్మిన్ బ్రహ్మణి సేతుత్వవ్యపదేశః ప్రకాశనాత్ సర్వలోకాసఙ్కరకరత్వేన సేతుసామాన్యాత్తు తథాహ “౧ అథ య ఆత్మా ససేతు ర్విధృతిరేషాం లోకానా మసంభేదాయ” ఇతి. “౮ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీత” ఇత్యారభ్య ఉక్తజగన్నిమిత్తోపాదానభూతస్యైవ బ్రహ్మణః “౮ ఏత మితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మి” ఇతి పరమప్రాప్యత్వవచనాత్ తరతి రపి ప్రాప్తివచనః. ౨.

(వే-దీ.) తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. సేతుత్వవ్యపదేశస్తావత్ తస్మాత్పరం నావగమయతి - సేతుసామాన్యాత్ - సాదృశ్యాజ్జగద్విధృతిరూపాత్ బ్రహ్మణ స్తథావ్యపదేశ ఇతి శ్రుతిరేవ సేతుశబ్దం వ్యాచష్టే “౧ అథ య ఆత్మా ససేతు ర్విధృతిరేషాం లోకానా మసమ్భేదాయ” ఇతి యద్యత్స్వభావా లోకా స్స్రష్టా స్తత్తత్స్వభావాసఙ్కరాయ సర్వాన్ లోకా నయమేవ సేతువ ద్బిభర్తీతి సేతురిత్యర్థః. ౨.

(వే-సా.) “౨ చతుష్పాత్” ఇతి ఉన్మానవ్యపదేశోఽపి “౭ వాక్పాదః...చక్షుఃపాదః” ఇతివ దుపాసనార్థః. ౩.

(వే-దీ.) “౨ చతుష్పాద్బ్రహ్మ” “౪ పాదోఽస్య విశ్వాభూతాని” ఇత్యున్మానవ్యపదేశ స్తథాఽనుసన్ధానార్థః. “౭ వాక్పాదః...చక్షుఃపాదః” ఇతివత్. ౩.

౧॥ ఛాం-౮-౪-౧, ౨. ౨॥ ఛాం-౩-౧౮-౨. ౩॥ ప్రశ్నో-౧. ౪॥ పురుష సూ. ౫॥ తై-ఆనం-౧అను-౧, ౨. ౬॥ తై-ఆనం-౬అను-౨. ౭॥ బృ-౪-౩-౬. ౮॥ ఛాం-౩-౧౪-౧, ౪.

† స్వయమనుమితస్య కథ ముపాసనార్థతయాఽప్యున్మానసమ్భవః. తత్రాహ

౩౩॥ సూ. స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్. ౪.

ప్రతిపన్నవాగాదిస్థానవిశేషరూపోపాధిభేదాత్తత్సమ్బన్ధితయోన్మితత్వానుసన్ధానం సమ్భవతి - యథా ప్రకాశాదేర్వితతస్య వాతాయనఘటాదిస్థానభేదైః పరిచ్ఛిద్యానుసన్ధానసమ్భవ ఇత్యర్థః.

౩౪॥ సూ. ఉపపత్తేశ్చ. ౫.

యదుక్తం ※ ౧ అమృతస్యైష సేతు రితి ప్రాప్యప్రాపకసమ్బన్ధవ్యపదేశాత్ప్రాపకాత్పరం ప్రాప్య మస్తీతి - తన్న - ప్రాప్యస్య పరమపురుషస్య స్వప్రాప్తౌ స్వస్యైవోపాయత్వోపపత్తేః. ※ ౨ నాయ మాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన। యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య స్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామి† త్యనన్యోపాయత్వశ్రవణాత్.

౩౫॥ సూ. తథాన్యప్రతిషేధాత్. ౬.

†. యత్పునరుక్తమ్ ※ ౩ తతో యదుత్తరతరమ్ ※ ౪ పరాత్పరం పురుషమ్ ※ ౫ అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యాదిభేదవ్యపదేశాత్పరాత్పర మస్తీతి - తన్నోపపద్యతే - తత్రైవ తతోఽన్యస్య పరస్య ప్రతిషేధాత్ ※ ౩ యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించి ద్యస్మా న్నాణీయో న జ్యాయోఽస్తి కశ్చిదితి. † యస్మా దపరం పరం నాస్తి కించిత్ - † న కేనాపి ప్రకారేణ పర మస్తీత్యర్థః. తథాఽన్యత్రాపి ※ ౬ న హ్యేతస్మా దితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి. ఇతి నేతి నిర్దిష్టా దేతస్మా ద్బ్రహ్మణోఽ

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (స్వయమనుమితస్యేతి).

౩౩॥ సూ. స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్. దృష్టాన్తభూతవాగాదివిషయ మిదం సూత్రమ్.

౩౪॥ సూ. ఉపపత్తేశ్చ. † (అనన్యోపాయత్వశ్రవణాత్) ప్రాప్యస్యైవోపాయత్వశ్రవణాదిత్యర్థః. ※ వివృణుతే తనూం స్వామిత్యనేన ప్రాపకత్వం ప్రాప్యత్వంచ గమ్యతే.

౩౫. సూ. తథాన్యప్రతిషేధాత్. † భాష్యాంశం వ్యాఖ్యాయ న్వ్యాచష్టే (యత్పునరిత్యాదినా) తత్రైవ - శ్వేతాశ్వతరోపనిషది. † ఉపాత్తవాక్యస్యాన్వయమాహ (యస్మాదపరమితి) † తస్యార్థమాహ (న కేనాపీతి) ※ యస్మాదితి పఞ్చమ్యన్తపదేనాపరశబ్దస్యాన్వయే సతి సమాధికనిషేధః కృతస్స్యాత్. పరశబ్దస్యాన్వయే సతి సమనిషేధో న కృతస్స్యాత్ - తచ్చానిష్టమ్ - తథా సతి పరమపురుషవేదనస్యైకస్యైవాపవర్గోపాయత్వం పూర్వోక్తం న సిధ్యతి, సమాభ్యధికనిషేధపరశ్రుత్యన్తరవిరోధశ్చ. అపరశబ్దవైయర్థ్యంచ స్యాత్ - పరత్వేన వివక్షితరుద్రవ్యతిరిక్తవిషయోఽయ

౩౩॥ సూ. స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్. ౪. ౩౪॥ సూ. ఉపపత్తేశ్చ. ౫.

(వే-సా.) అపరిమితస్యాపి స్థానవిశేషసంబన్ధా దవచ్ఛిద్యానుసన్ధానం యుజ్యతే, ప్రకాశాకాశాదేరివ వితతస్యాపి వాతాయనఘటాదినా. ౪.

అపరిమితస్వరూపస్యాఽనుసన్ధానార్థతయాపి కథం పరిమితత్వమిత్యత ఆహ.

(వే-దీ.) ప్రతిపన్నవాగాదిస్థానవిశేషసమ్బన్ధాత్తత్తత్స్థానసమ్బన్ధిత్వేనావచ్ఛిద్యానుసన్ధానం యుజ్యతే - యథా ప్రకాశాకాశాదేర్వితతస్యాపి వాతాయన ఘటాదౌ. ౪.

(వే-సా.) ప్రాప్యస్యైవ పరమాత్మనః ప్రాపకత్వోపపత్తేః; యథాహ “౧ య మేవైష వృణుతే తేన లభ్యః” ఇతి. ౫.

(వే-దీ.) “౫ అమృతస్యైష సేతుః” ఇత్యమృతస్య స్వస్య స్వయమేవ ప్రాపక ఇతి సేతుత్వవ్యపదేశోపపత్తేశ్చాన్యత్పరమస్తీతి కల్పనం న యుజ్యతే. “౨ నాయ మాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన। య మేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్” ఇతి హి శ్రూయతే. ౫.

౧॥ ౨ముం - ౨ - ౯. ౨॥ ౩ముం - ౨ - ౩. ౩॥ శ్వే - ౩అ - ౯, ౧౦. ౪॥ ౩ముం - ౨ - ౮. ౫॥ ౨ముం - ౧ - ౨. ౬॥ బృ - ౪ - ౩ - ౬.

స్యాత్పరం నహ్యాస్తీత్యర్థః. తథా * ౧ న తస్యేశే కశ్చన తస్య నామ మహద్యశ ఇతి. † తద్ధి జగదుపాదానకారణతయాఽనన్తర ముక్తమ్ * ౧ సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి * ౧ స ఆపః ప్రదుఘే ఉభే ఇమే ఇత్యాదినా. ※ ౨ † అద్భ్యస్సమ్భూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టావితిచ జగత్కారణం పురుషమేనం ప్రత్యభిజ్ఞాపయతి. * ౩ † తతో యదుత్తరతరమితి † కిముచ్యత ఇతిచేత్. పూర్వత్ర * ౩ వేదాహమేతం పురుషం మహాన్త మాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ * ౩ త మేవంవిద్వా నమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయేతి పరస్య బ్రహ్మణో మహాపురుషస్య వేదనమేవామృతత్వసాధనమ్ - నాన్యోఽమృతత్వస్య పన్థా ఇత్యుపదిశ్య తదుపపాదనాయ * ౩ యస్మాత్పరం నాపర మస్తి కించిద్యస్మాన్నాణీయో నజ్యాయోఽస్తి కశ్చిత్ । వృక్షఇవ స్తబ్ధో దివి తిష్ఠ త్యేకస్తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమితి పురుషస్య పరత్వమ్, తద్వ్యతిరిక్తస్య పరత్వాసమ్భవంచ, ప్రతిపాద్య ౩ ※ తతో య దుత్తరతరం త దరూప మనామయమ్ । య ఏత

మపరశబ్దఇతిచేన్న - కార్త్స్న్యేన పరత్వనిషేధే స్వతఃప్రాప్తే తస్యానన్యథాసిద్ధసఙ్కోచకాభావాత్. ※ తతో య దుత్తరతర మిత్యాదివాక్యం హేత్వర్థేన అన్యథాసిద్ధ మితిభావః. * † నతస్యేశ ఇతి వాక్యం జగత్కారణాతిరిక్తవిషయం స్యాదిత్యత్రాహ (తద్ధీతి) *హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే * ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత * ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయ దిత్యాదిభిర్హిరణ్యగర్భస్య కారణత్వప్రతిపాదనాత్ సద్బ్రహ్మాత్మాదిశబ్దైరపి స ఏవ కారణతయోచ్యతే - ※ శమ్భురాకాశ మధ్య ఇత్యాదిభిరపి స ఏవోచ్యతే - ※ † శమ్భు స్స్వయమ్భూ ర్ద్రుహిణఇతి నైఘణ్టుకోక్తేరితి శఙ్కాయామాహ (అద్భ్యస్సమ్భూతఇతి) అత్రైవ * విద్యుతః పురుషా దధీతి పురుషశబ్దా ద్విద్యుద్వర్ణత్వా దితిదిష్టేషు * అద్భ్య స్సమ్భూత ఇత్యాదివాక్యేషు లక్ష్మీపతిత్వశ్రవణాత్, ※ య మన్త స్సముద్రే కవయో వయన్తీతి సముద్రశాయిత్వశ్రవణాత్, * తదక్షరే పరమే వ్యోమన్నితి పరమవ్యోమసమ్బన్ధా చ్చావగతపరమపురుషభావజగత్కారణప్రతిపాదకప్రకరణైకప్రకరణం * హిరణ్యగర్భ స్సమవర్తతాగ్ర ఇత్యాదివాక్యమపి పరమపురుషస్యైవ జగత్కారణత్వ మాహేత్యర్థః. అన్యథా బ్రహ్మశివయో స్సృజ్యత్వసంహార్యత్వశ్రుతివిరోధశ్చ. † (తతో యదుత్తరతరమితి కిముచ్యతఇతి). ※ † యస్మా త్పరమిత్యాదివాక్యస్య సఙ్కోచకత్వేన పరోక్త మిదం వాక్యం అన్యథాసిద్ధ మితీమ మర్థం హృది నిధాయ తస్యాన్యథాసిద్ధిః కథ మిత్యాహ (కిముచ్యతఇతి) * తస్మా త్సర్వగత శ్శివ ఇత్యస్య పూర్వపఠితం ※ తేనేదం పూర్ణం పురుషేణేతి వాక్యమ్. తతః పశ్చాత్ * మహా న్ప్రభుర్వై పురుషఇతి వాక్యమ్. తదుభయానురోధేన, సర్వాననశిరోగ్రీవత్వగుహాశయత్వ భగవచ్ఛబ్దాద్యనురోధేనచ వర్ణనీయమ్. సర్వాననశిరోగ్రీవత్వాదికంహి * సహస్రశీర్షం దేవ మిత్యాదిషు పురుషోత్తమాసాధారణత్వేనావగతమిత్యర్థః. * తతః - తస్మాద్ధేతోరిత్యర్థః. అరూప మనామయమ్ - కర్మకృతదేహతత్కృతదుఃఖవిరోధి. తాపత్రయప్రతిభటమిత్యర్థః. ఉపక్రమవిరోధః - * నాన్యః పన్థా ఇతివాక్యః

౩౫॥ సూ. తథాఽన్యప్రతిషేధాత్. ౬.

(వే-సా.) "౩ యస్మా త్పర న్నాపర మస్తి కిఞ్చిద్యస్మా న్నాణీయో నజ్యాయోఽస్తికశ్చిత్" ఇత్యస్మిన్వాక్యే పురుషా దన్యస్య జ్యాయస్త్వప్రతిషేధా దితోఽధికన్నాస్తి. "౩ తతో యదుత్తరతరమ్" ఇతితు యతః పురుషతత్త్వా దన్యదుత్కృష్టన్నాస్తి, తత ఉత్తరతరం పురుషతత్త్వమేవారూప మనామయమ్, "౩ య ఏత ద్విదు రమృతా స్తే భవన్తి అథేతరే దుఃఖమేవాపియన్తి" ఇత్యుపక్రమప్రతిజ్ఞాతం సహేతుక ముపసంహృతమ్. "౩ తమేవం విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి నాన్యఃపన్థాః" ఇత్యుపక్రమే ప్రతిజ్ఞాతమ్. అన్యథా ఉపక్రమవిరోధశ్చ. ౬.

(వే-దీ) "౩ తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం తతో యదుత్తరతరమ్" ఇతి పురుషా దన్యస్య నపరత్వ మాహ - "౧ నతస్యేశే కశ్చన" "౪ నహ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తి" "౩ యస్మాత్పరం నాపర మస్తి కిఞ్చి ద్యస్మా న్నాణీయో నజ్యాయోస్తి కశ్చిత్" యస్మా దపరం పరం నాస్తి కిఞ్చి దిత్యర్థః. ఏవ మాదిషు పురుషా దన్యస్య పరత్వప్రతిషేధాత్. "౩ తతో యదుత్తరతరమ్" ఇతితు - యతః పురుషతత్త్వమేవోత్తరతరమ్ - తతో హేతోః యదుత్తరతరం పురుషతత్త్వమ్ - తదేవ "౩ అరూప మనామయమ్" ఇత్యాదినా వ్యాఖ్యాతమ్. "౩ య ఏత ద్విదు రమృతా స్తే భవన్తి" ఇతి - "౩ తమేవం విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి నాన్యః పన్థా విద్యతే అయనాయ" ఇతి ప్రతిజ్ఞాతమేవోపసంహృతః "౧ న తస్యేశే కశ్చన తస్య నామ మహద్యశః" ఇతిచ పురుషతత్త్వమేవ వదతి - అనన్తరం "౨ అద్భ్య స్సమ్భూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టా" ఇతిపురుషతత్త్వవాచినైకవాక్యత్వావగమాత్, "౧ అమ్భస్యపారే" "౧ య మన్త స్సముద్రే కవయో వయన్తి" ఇతిచ ప్రక్రమాత్. ౬.

౧॥ తై-అంభస్-౨, ౧. ౨॥ తై-అంభస్-౩. ౩॥ శ్వే-౩అ-౧౦, ౮, ౯. ౪॥ బృ-౪-౩-౬.

నురమృతాస్తే భవన్త్యథేతరే దుఃఖమేవాపియన్తీతి పూర్వోక్తమర్థం హేతుతో నిగమయతి. యదుత్తరతరం పురుషత్త్వేన్ - ఇతి దేవాహాప మనామయం యతః - తత్ యో ఏతత్పురుషతత్త్వం విదుః - త ఏవామృతా భవన్తి - అథేతరే దుఃఖమేవాపియన్తీతి. అన్యథోపక్రమవిరోధో ఉత్తరగ్రన్థవిరోధశ్చ. * ౧ † పరాత్పరం పురుష ముపైతి దివ్యమితి - సర్వత్ర * ౨ అక్షరాత్పరతః పర ఇతి - అక్షరాత్ - అవ్యాకృతాత్. యః పరః - సమష్టిపురుషః - తస్మాత్పరో యోऽదృశ్యత్వాదిగుణక స్సర్వజ్ఞః పరమపురుషః - స ఏవేహాపి * ౨ పరాత్పర ఇతి సమష్టిపురుషాత్పరత్వేనోచ్యతే.

౩౬॥ సూ. అనేనసర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః. ౭.

అనేన - బ్రహ్మణా సర్వగతత్వమ్ - సర్వస్య జగతో వ్యాప్తత్వం ఆయామశబ్దాదిభ్యః - సర్వవ్యాప్తివాచిశబ్దేభ్యోऽవగమ్యమాన మస్మాత్పరం నాస్తీత్యవగమయతి. ఆయామశబ్దస్తావత్ * ౩ తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్ * ౪ యచ్చ కించి జ్జగత్యస్మిన్దృశ్యతే శ్రూయతేऽపి వా। అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః॥ * ౫ నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః. † ఆదిశబ్దాత్ * ౬ బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్ * ౭ ఆత్మైవేదం సర్వ † మిత్యాదయో గృహ్యన్తే. అత ఇదం పరం బ్రహ్మైవ సర్వస్మాత్పరమ్.

పరాధికరణం సమాప్తమ్.

ర్థః. * య ఏనం విదురితి వాక్యస్య పరమపురుషేతరవిషయత్వం హి * నాన్యః పన్థా ఇత్యనేన విరుద్ధమ్. † (అనన్తరోక్తివిరోధశ్చ) * యస్మాత్పరం నాపర మిత్యాదివాక్యవిరోధశ్చేత్యర్థః. † (పరాత్పరమిత్యాది) పరాత్పరమిత్యాదివాక్యేపి సమష్టిపురుషాత్పరత్వేన పరమపురుష ఉచ్యత ఇతి ప్రతిజ్ఞా - పూర్వవాక్యే సమష్టిపురుషవిలక్షణతయా ప్రతిపాద్యత్వేన నిశ్చితస్యాదృశ్యత్వాదిగుణకస్య పరాత్పరశబ్దేనాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః.

౩౬॥ సూ. అనేన సర్వగతత్వ మాయామశబ్దాదిభ్యః. పూర్వసూత్రైరధికవస్తువాదే దూషణ ముక్తమ్-ఇహ స్వపక్షే ప్రమాణ ముచ్యతే. నియన్తృత్వేన వ్యాప్తిజ్ఞాపనార్థం * నిత్యం విభుమితిశ్రుతి రుపాత్తా. విభుమ్-ప్రభుమ్. ఇయం శ్రుతిః పురుషవిషయా- * పరాత్పరం పురుష ముపైతి దివ్యమ్ * దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషఇతి పురుషవిషయప్రకరణస్థత్వాత్. † సూత్రస్థ మాదిశబ్దం వ్యాచష్టే (ఆదిశబ్దాదితి). † (ఇత్యాదయో గృహ్యన్తఇతి) ఆదిశబ్దేన వ్యతిరిక్తతత్త్వనిషేధపరవాక్యాని, ధారకత్వనియన్తృత్వాదిపూర్వకవ్యాప్తిపరవాక్యాని, సమానాధికరణవాక్యానిచ వివక్షితాని. సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ణయపరనారాయణానువాకే నియన్తృతయా వ్యాప్తిః * అన్తర్బహిశ్చేత్యాదినా ధారకత్వమ్ * తదిదం సర్వ ముపజీవతీతి శేషిత్వమ్ * పతిం విశ్వస్యేతి చోక్తమ్ - నియమనార్థవ్యాపనధారణశేషిత్వైః కృత్స్నప్రపఞ్చశరీరకత్వం బ్రహ్మణ స్సిద్ధమ్. ఏవమీశ్వరస్య కృత్స్నప్రపఞ్చశరీరకత్వసిద్ధౌ తదధికతత్త్వం నాస్తీత్యధికతత్త్వాభావే ప్రమాణ ముక్తం స్యాత్-తత్త్వాన్తరసద్భావేసతి కృత్స్నశరీరకత్వాయోగాత్. కించ * విశ్వతః పరమం నిత్యమ్ * అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య * విశ్వమేవేదం పురుషఇతి త్రివిధపరిచ్ఛేదరా

౩౬॥ సూ. అనేనసర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః. ౭.

(వే-సా.) “౪ అణో రణీయా న్మహతో మహీయాన్” “౩ తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్” “౪ వ్యాప్య నారాయణ స్స్థితః” “౫ నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మమ్” ఇత్యాదిశబ్దై రనేన బ్రహ్మణా స్వవ్యతిరిక్త వ్యాపకత్వ మవగతమ్. తత్తు తస్మాత్పరం వారయతి. ౭.

(వే-దీ.) అనేన బ్రహ్మణా సర్వస్య వ్యాప్తత్వం “౩ తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్” “౪ అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః” “౫ నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః” ఇత్యాయామశబ్దేభ్యః - సర్వవ్యాప్తివాచిశబ్దేభ్యో ఽవగమ్యతే. ఏవ మవగమ్యమాన మేతస్మాత్పరం వారయతీత్యర్థః. ఆదిశబ్దాత్ “౭ ఆత్మైవేదం సర్వమ్” ఇత్యాదయో గృహ్యన్తే. అతః “౮ యతో వా ఇమాని” ఇత్యాదినాऽవగతజగన్నిమిత్తోపాదానకారణా ద్బ్రహ్మణో ఽన్యత్పరం నవిద్యతే. ౭.

౧॥ ౩ముం-౨-౯. ౨॥ ౨ముం-౧-౨. ౩॥ శ్వే-౩అ-౯. ౪॥ పురుషసూ. ౫॥ ౧ముం-౧-౬. ౬॥ బృ-౪-౫-౫.
౭॥ ఛాం-౭-౨౫-౨. ౮॥ తై-భృగు-౧అను.

౩౭॥ సూ. ఫలమతఉపపత్తేః. ౧.

†ఉక్త ముపాసిసిషోపజననార్థం జీవస్య సర్వావస్థాసు సదోషత్వమ్, ప్రాప్యస్యచ పరమ పురుషస్య నిర్దోషత్వం కల్యాణగుణాకరత్వం సర్వస్మాత్పరత్వంచ - అతః పర ముపాసనం వివక్షు న్నుపాసీనానాం పరస్మా దేవా స్మాత్పురుషా త్తత్ప్రాప్తి రూప మపవర్గాఖ్యం ఫలమితి సమ్ప్రతి బ్రూతే. ‡ తుల్యన్యాయతయా శాస్త్రీయ మైహికా ముష్మికమపి ఫలం అతఏవ-

---

హిత్యముక్తమ్, తథాచ సహస్రశీర్షత్వాదివిశిష్టపురుషప్రతిపాదకత్రైయితత్సమానార్థేచ పురుషనారాయణే * యద్భూతం యచ్చ భవ్యమ్ ※ సభూమిం విశ్వతో వృత్వా * పురుష ఏవేదం సర్వమితి త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యముక్తమ్, - తతశ్చాధికవస్తునిషేధసిద్ధిః - అధికవస్తుసద్భావేసతి పరిచ్ఛేదాభావాయోగాత్. అత ఈదృశాని వాక్యాన్యనుసన్ధేయానీతి భావః.

పరైస్తు - సమ్బన్ధవ్యపదేశో నామ * సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నః ※ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తఇతి దర్శితః. భేదవ్యపదేశశ్చ ※ య ఏషోన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషః ※ య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషఇతి దర్శితః. స్థానవిశేషాదిత్యాదిసూత్రాణి సమ్బన్ధభేదవ్యపదేశపరిహారపరాణి వ్యాఖ్యాతాని-ఉపాధిభేదాపేక్షయా భేదవ్యపదేశః-నస్వరూపతః. భేదోపశమఏవ సమ్బన్ధే ఈదృశ స్సమ్బన్ధ ఉపపద్యతే- ※ స్వమపీతఇతి స్వరూపసమ్బన్ధశ్రవణాత్. * సర్వం తం పరాదాదిత్యాది రన్యప్రతిషేధః. * అనేన - సేత్వాదివ్యపదేశనిరాకరణేన సర్వగతత్వం సిద్ధం భవతి - అన్యథా వస్త్వన్తరా ద్వ్యావృత్తత్వేనాత్మనః పరిచ్ఛేద స్స్యాత్. సర్వగతత్వంచాస్యాయామశబ్దాదిభిః జ్ఞాయతఇతి వ్యాచక్షతే. తత్ర నతావ జ్జగత్కారణాత్ బ్రహ్మణో విలక్షణవస్తుమాత్ర మిహ నిషేధ్యమ్ - కింతు ఉత్కృష్టం తత్త్వాన్తరమ్-ప్రామాణికస్య ప్రధానజీవేశ్వరవైలక్షణ్యస్యానిషేధ్యత్వాత్, కార్యకారణభేదనిషేధస్యచారమ్భణాధికరణే కృతత్వాత్, సేతూన్మానవ్యపదేశాదీనాం కార్యకారణభేదసాధకత్వాభావాచ్చ. నహి కారణమేవ స్వకార్యప్రాప్త్యై సేతురితి నియమః. సర్వగతత్వస్య సిద్ధాన్తహేతుతయోక్తత్వాచ్చ నాన్యమాత్రం ప్రతిషేధ్యమ్ - తస్య భేదసాధకత్వాత్. వ్యాప్తిర్హి వ్యాప్యవ్యాపకభేద మవగమయతి. అత ఉత్కృష్టతత్త్వనిషేధార్థత్వేఽధికరణస్య సిద్ధే సుషుప్తివాక్యప్రతిపన్నస్సమ్బన్ధో నపూర్వపక్షబీజం భవతి - కారణా ద్బ్రహ్మణ స్సుషుప్తస్యోత్కర్షాభావాత్. అతఏవాదిత్యాదిరూపస్థానకృతభేదశ్చ న పూర్వపక్షయుక్తిః. అతఏవ స్థానవిశేషాదితి సూత్రం నసమ్బన్ధభేదవ్యపదేశపరిహారపరమ్. ※ కతమ ఆత్మేతి - యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇత్యాదిప్రకరణే సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన వ్యపదేశాత్ పరమేశ్వరో వివక్షితఇతి సమర్థితత్వాత్ తన్నిరాసశ్చానుపపన్నః. తథాన్యప్రతిషేధాదితిసూత్రంచ * యస్మాత్పరమిత్యాదివాక్యవిషయమ్-నతు * సర్వం తం పరాదాదిత్యాదివాక్యవిషయమ్ - ఉత్కృష్టాన్యనిషేధస్యైవ అధికరణకృత్యత్వాత్. అనేన - సేత్వాదివ్యపదేశనిరాకరణేనాన్యప్రతిషేధాశ్రయణేనచ సర్వగతత్వం సిద్ధ్యతి-తచ్చాయామశబ్దాదిభి స్సిద్ధ్యతీతి యోజనాయాం వాక్యభేద స్తచ్ఛబ్దాధ్యాహారశ్చ. సర్వగతత్వంచ భేదసాధకత్వాత్ భవతాం విరుద్ధమ్. నచ భేదేసతి వస్తుతః పరిచ్ఛేదస్స్యాత్ తస్య భేదరూపత్వాభావాత్.

అన్యేతు-సమ్బన్ధభేదవ్యపదేశౌ వయమివ వర్ణయన్తఏవ స్థానవిశేషాదితి సూత్రమపి తయోః పరిహారపర మాహుః. వికారవర్తినో బ్రహ్మణో బహి ర్వికార మవస్థితం బ్రహ్మప్రతి సేతుత్వమ్ - * తతో యదుత్తరతరమితిచ పరమాకాశవర్తిన ఈశ్వరస్య వికారస్థా దీశ్వరాత్ భేదవ్యపదేశఇతి నస్వరూపభేదఇతి. ఉపపద్యతేచైవమ్-అన్యథేశ్వరద్వయప్రసఙ్గాత్. * తస్మాత్సర్వగత శ్శివ ఇత్యుక్తం సర్వగతత్వమ్ ※ అనేన-సేత్వాదివ్యపదేశనిర్వాహేణోపపాదితం భవతి - తచ్చ * జ్యాయాన్ పృథివ్యా ఇత్యాదిభి రాయామశబ్దాదిభి స్సిద్ధమితి. తదపి నసాధీయః-అనవచ్ఛిన్నబ్రహ్మానుభవస్య బ్రహ్మోపాసనలభ్యత్వశాస్త్రాన్నదేశభేదాపేక్షం సేతుత్వం వాచ్యమ్ - * సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి * ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసఞ్చరన్నితిహి శ్రూయతే. వికారావస్థితా దీశ్వరాత్ పరమాకాశస్థస్యోత్తరత్వమితి నిర్వాహోఽప్యయుక్తః- * వృక్షఇవ స్తబ్ధో దివి తిష్ఠత్యేకస్తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం తతో యదుత్తరతరమితి పరమాకాశస్థా త్పురుషా దుత్తరత్వప్రతీతేః. * అనేన - సేతుత్వాదివ్యపదేశాన్యపరత్వకథనేన * తస్మాత్సర్వగత శ్శివ ఇత్యుత్తరవాక్యస్థసర్వగతత్వ ముపపాదితం భవతీత్యప్యయుక్తమ్ - పూర్వపక్షదృష్ట్యా పూర్వవాక్యోక్తాత్ కారణపురుషాత్ పరత్వేప్యుత్తరవాక్యప్రతిపాద్యస్య సర్వగతత్వే విరోధాభావాత్. అతో వాక్యాన్తరసిద్ధాయాః కారణవస్తునో వ్యాప్తే రసఙ్కోచఏవ తత ఉత్కృష్టస్యాభావే హేతుత్వేన వివక్షితః.

పరాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౭॥ సూ. ఫలమతఉపపత్తేః. సిద్ధాన్తోపక్రమ మిద మధికరణమ్. † అవాన్తరసఙ్గత్యర్థ మనువదతి (ఉక్తమితి) సర్వస్మాత్పరత్వమ్-ప్రాప్యత్వమ్. తత్కల్యాణగుణాకరత్వాన్తర్భూతమపి పృథగధికరణనిరూపితత్వాత్ పృథగుక్తమ్. † సూత్రే ముక్తిరితి న నిర్దిష్టమ్ - అపితు ఫలవితిసాధారణనిర్దేశః కృతః-అతస్తస్య ప్రయోజనమాహ (తుల్యన్యాయతయేతి) త్రివర్గప్రదకర్మారాధ్యత్వఫలప్రదత్వయోరపి ముముక్షో రనుసన్ధేయతా, త్తదప్యత్ర నిరూపితమ్. అతి ఉపాసనోపయోగ్యర్థవిచారానన్తరం తదుపయోగ్యర్థాన్తరం నిరూప్యతఇతి సఙ్గతిరిత్యర్థః. ఫలత్వముక్తమ్-ఫలప్రదత్వ

పరస్మా త్పురుషా ద్భవతీతి సామాన్యేన ఫలమత ఇత్యుచ్యతే. కుత ఏతత్. ఉపపత్తేః స ఏవ హి సర్వజ్ఞః సర్వశక్తి ర్మహోదారో యాగదానహోమాదిభి రుపాసనేన చారాధిత ఐహికాముష్మికభోగజాతమ్, స్వస్వరూపావాప్తిరూప మపవర్గం చ దాతు మీష్టే. నహ్యచేతనం కర్మ క్షణధ్వంసి కాలాన్తరభావిఫలసాధనం భవితు మర్హతి.

౩౮॥ శ్రుతత్వాచ్చ. ౨.

※ ౧ సవా ఏష మహా నజ ఆత్మాఽన్నాదో వసుదానః * ౨ ఏషహ్యేవానన్దయాతీతి భోగాపవర్గరూపం ఫల మయమేవ దదాతీతిహి శ్రూయతే. ౧॥ బృ-౬-౪-౨౪. ౨॥ తై-ఆనం-౭-౧.

నిరూప్యతఇతి న సఙ్గతిః. తచ్చ కల్యాణగుణఇతి పాఠా న్తరాభ్యాసః. పూర్వమీమాంసాయా మపూర్వాధికరణే ద్వారమాత్రం నిరూపితమ్-అత్ర తు ద్వారవిశేషో నిరూప్యతఇతి భిదా. కిం సాఽపూర్వా త్కర్మోపాసనాత్ స్వర్గాపవర్గఫలోత్పత్తిః - ఉత కర్మోపాసనారాధితా ద్వాయ్వాదిదేవతారూపాత్ కేవలాచ్చ బ్రహ్మణఇతి. కిం ※ స ఏవైనం భూతిం గమయతి * య మేవైష వృణుతే తేన లభ్య ఇత్యాదివాక్యశేషో వాయ్వాదిరూపస్య కేవలస్యచ బ్రహ్మణః ఫలప్రదత్వ మవగమయతి-నేతి. కిం వాక్యశేషో యథాప్రతీతార్థపరః - ఉతాతత్పరఇతి. అతత్పరత్వే తత్తద్దేవతారూపస్య కేవలస్యచ బ్రహ్మణః ఫలప్రదత్వాభావాత్ సాఽపూర్వాత్కర్మోపాసనాత్ ఫలసిద్ధి స్స్యాత్. అనన్యపరత్వేతు దేవతారూపస్య కేవలస్యచేశ్వరస్య ఫలప్రదత్వావగమకత్వాత్ కర్మోపాసనారాధితాత్ తత్తద్దేవతారూపాత్ కేవలాచ్చ బ్రహ్మణః ఫలసిద్ధిః. సర్వజ్ఞత్వ మర్థినా మపేక్షితతదివరోధితన్నిరాసాదిజ్ఞానోపయోగి. సర్వశక్తిత్వం భోగ్యభోగోపకరణాదినిష్పాదనప్రతిబన్ధనిరసనోపయోగి. ద్వయమపి లుబ్ధస్యాకించిత్కరమితి మహోదారత్వోక్తిః. † ఈశ్వరస్య యోగ్యత్వ ముక్తమ్-కర్మణ స్త్వయోగ్యత్వమాహ (నహీతి).

౩౮॥ సూ. శ్రుతత్వాచ్చ. కేవలకర్మణో యోగ్యతాభావా దీశ్వరస్యైవ యోగ్యతాత్తస్యైవ ఫలప్రదత్వం కల్ప్య మిత్యుక్తమ్ - తత్ప్రత్యక్షోక్తంచేత్యస్య సూత్రస్యార్థః. ※ అన్నాదః-అన్నదః.

౩౭॥ సూ. ఫలమతఉపపత్తేః. ౧. ౩౮॥ సూ. శ్రుతత్వాచ్చ. ౨.

(వే-సా.) అతః పరస్మా త్పురుషా దేవ కర్మభి రుపాసనేన చారాధితాత్ భోగాపవర్గరూపఫలం సిద్ధ్యతి. కర్మ క్షణధ్వంసి నకాలాన్తరభావిఫలాయాలమితి సర్వజ్ఞాత్ పరమకారుణికాత్ ఫలసిద్ధి రుపపద్యతే. ౧.

(వే-దీ.) కిం వేదోదితం యాగదానహోమాదికి ముపాసనాఖ్యంచ "౩ యజేత" "౪ ఉపాసీతేతి" కామినో ముముక్షోశ్చ కర్తవ్యతయా శ్రూయమాణం కర్మైవాఽపూర్వద్వారేణ భోగాపవర్గరూపఫలదమ్ - ఉత తత్తదారాధనైః ప్రీతః పరమపురుషఏవ ఫలద ఇతి సంశయః. కర్మైవేతి పూర్వపక్షః - లోకే మర్దనాదేః కృష్యాదేశ్చ కర్మణఏవ సాక్షా త్పరమ్పరయావా ఫలప్రదత్వదర్శనాత్, వేదేచ "౩ యజేత స్వర్గకామః" "౪ ఆత్మానమేవ లోక ముపాసీత" ఇతి కామినో ముముక్షోశ్చ కర్తవ్యతయా శ్రూయమాణం కర్మ తత్తత్ఫలసాధనతయాఽవగతం క్షణికమప్యపూర్వద్వారేణ భోగాపవర్గరూపసర్వఫలప్రదమ్. రాద్ధాన్తస్తు - కర్తవ్యతయాఽవగతస్య యాగాదే రుపాసనస్యచ "౫ యజ - దేవపూజాయామ్" ఇత్యాదినాఽవగతధాత్వర్థస్వాభావ్యాత్, "౬ వాయుర్వై... స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతి" ఇతివాక్యశేషాచ్చ, "౭ ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః। తదేవాగ్ని స్తద్వాయు స్తత్సూర్య స్తదు చన్ద్రమాః" "౮ స తయా శ్రద్ధయా యుక్త స్తస్యారాధన మీహతే। లభతేచ తతః కామా న్మయైవ విహితా న్హితాన్" "౯ అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తాచ ప్రభురేవచ" "౧౦ స్వకర్మణా త మభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవః" "౧౧ తత్ప్రసాదా త్పరాం శాన్తిం స్థానం ప్రాప్స్యసి శాశ్వతమ్" ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యశ్చ, పరమపురుషఏవ కర్మభి రుపాసనేన చారాధితో భోగాపవర్గరూపఫలప్రదః. లోకేచ కృష్యాదికర్మభి స్సస్యాదిక ముత్పాద్య, తేన భృత్యద్వారేణ సాక్షాద్వా రాజాన మభ్యర్చ్య, తతఏవాపేక్షితాని లభన్తే. అతః పరమపురుషఏవ ఫలప్రదః.

సూత్రార్థస్తు ఫలమతఉపపత్తేః అతః - పరస్మా త్పురుషాదేవ కర్మభి రుపాసనేనచారాధితాత్ భోగాపవర్గరూపఫలమ్. కుతః? ఉపపత్తేః - కర్మహి క్షణధ్వంసి నకాలాన్తరభావిఫలాయాలమ్. సహి సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిః పరమకారుణికో మహోదారః అనాది రనన్తశ్చ సర్వేశ్వరః స్వారాధనరూపేణ కర్మణా ఆరాధితః ఫలప్రద ఇత్యుపపద్యతే. ౧. ౩॥ . ౪॥ బృ-౩-౪-౧౫. ౫॥ ధాతు-భ్వాద్యన్తే.

(వే-సా.) శ్రుతమేవహి "౧ అన్నాదో వసుదానః" "౨ ఏషహ్యేవానన్దయాతి" ఇత్యస్యైవ ఫలదాయిత్వమ్. ౨.

(వే-దీ.) "౧ సవా ఏష మహా నజ ఆత్మా అన్నాదో వసుదానః" "౨ ఏషహ్యేవానన్దయాతి" ఇతి భోగాపవర్గరూపం ఫల మయ మేవ దదాతీతిహి శ్రూయతే. ౨. [౬॥ యజు-౨కాం-౧ప్ర-౧పం. ౭॥ తై-అంభస్-౨. ౮॥ గీ-౭-౨౨. ౯॥ గీ-౯-౨౪. ౧౦॥ గీ-౧౮-౪౬. ౧౧॥ గీ-౧౮-౬౨.]

† సమ్ప్రతిపూర్వపక్షమాహ.

౩౯॥ సూ. ధర్మంజైమినిరతఏవ. ౩.

అతఏవ - ఉపపత్తేః. శాస్త్రాచ్చ - యాగ దాన హోమోపాసనరూపధర్మమేవ ఫలప్రదం జైమినిరాచార్యో మన్యతే. † లోకే (హి) చ కృష్యాదికర్మ, దానాదికంచ కర్మ, సాక్షాద్వా పరమ్పరయావా స్వయమేవ ఫలసాధనం దృష్టమ్. † ఏవం వేదేపి యాగదానహోమాదీనాం సాక్షాత్ఫలసాధనత్వాభావేపి పరమ్పరయా అపూర్వద్వారేణ ఫలసాధనత్వము పపద్యతే. తథా * ౧ యజేత స్వర్గకామ ఇత్యాదిశాస్త్రమపి సిసాధయిషితస్వర్గస్య కర్తవ్యతయా యాగాద్యభిదధ దన్యథానుపపత్త్యా అపూర్వద్వారేణ ఫలసాధనత్వమవగమయతి.

౪౦॥ సూ. పూర్వంతు బాదరాయణో హేతువ్యపదేశాత్. ౪.

తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. పూర్వోక్తం పరమపురుషస్యైవ ఫలప్రదత్వం భగవాన్బాదరాయణో మన్యతే. కుతః. హేతువ్యపదేశాత్ * ౨ † యజ-దేవపూజాయామితి దేవతారాధనభూతయాగాద్యారాధ్యభూతాగ్నివాయ్వాది దేవతానామేవ తత్తత్ఫలహేతుతయా తస్మిన్నేతస్మిన్నపి వాక్యే వ్యపదేశాత్ * ౩ † వాయవ్యగ్ంశ్వేత మాలభేత భూతి

† అనన్తరసూత్రం పూర్వపక్షపర మిత్యాహ (సమ్ప్రతీతి)

౩౯॥ సూ. ధర్మంజైమినిరతఏవ. † ఉపపత్తిం దర్శయతి (లోకేచేతి) † శాస్త్రం దర్శయతి (ఏవంవేదేపీతి) * స్వర్గకామో యజేతేత్యత్ర ఫలసాధనత్వం శ్రుతమేవ - తత్ర సద్వారకత్వం కల్ప్యమితి న విరోధః.

సిద్ధాన్తసూత్ర మాదత్తే.

౪౦॥ సూ. పూర్వంతుబాదరాయణోహేతువ్యపదేశాత్. † (యజదేవేత్యాది) † తథా వ్యపదేశం దర్శయతి (వాయవ్యమితి) † మన్త్రార్థ

౩౯॥ సూ. ధర్మంజైమినిరతఏవ. ౩. ౪౦॥ సూ. పూర్వంతుబాదరాయణోహేతువ్యపదేశాత్. ౪.

(వే-సా.) ధర్మమేవ అతః - ఉపపత్తేః శ్రుతత్వాచ్చ ఫలదాయినం జైమినిర్మేనే. ఉపపత్తిస్తు కృష్యాదేర్దానాదేశ్చ కర్మణః సాక్షాత్పరంపరయావా ఫలసిద్ధిదర్శనమ్. శ్రుతత్వఞ్చ కామినః కర్తవ్యతయా కర్మవిధానాన్యథానుపపత్త్యా కర్మైవాపూర్వద్వారేణ తత్తత్ఫలసాధనమితి నిశ్చయః. ౩.

(వే-దీ.) యాగాదిక ముపాసనాత్మకంచ ధర్మమేవ ఫలప్రదం జైమినిరాచార్యో మన్యతే. అతఏవ - ఉపపత్తే శ్శ్రుతత్వాచ్చేత్యర్థః. లోకే కృష్యాదేర్దానాదేశ్చ కర్మణఏవ సాక్షాత్పరమ్పరయావా ఫలదాయిత్వదర్శనాత్. వేదేపి తథైవ యుక్తమిత్యుపపత్తిః. ఉపపద్యతేచాపూర్వద్వారేణ సాధనత్వమ్. "౧ యజేత స్వర్గకామః" "౪ బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమ్" ఇతి కామినః కర్తవ్యతయా కర్మవిధానాన్యథానుపపత్త్యా కర్మైవాపూర్వద్వారేణ ఫలసాధన మిత్యవగమ్యతే. ౩.

(వే-సా.) పూర్వోక్తం పరమపురుషస్యైవ ఫలదాయిత్వం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే "౩ వాయవ్యగ్ం శ్వేత మాలభేత" ఇత్యాదిషు, "౩ స ఏవైనం భూతిం గమయతి" ఇతి భగవదాత్మకతయా వాయ్వాదేః కర్మవిధిష్వేవ ఫలహేతుత్వవ్యపదేశాత్. వాక్యశేషస్థం విధ్యపేక్షితంహి "౫ ప్రతితిష్ఠన్తిహవా" ఇత్యాదిషు స్వీక్రియతే. "౬ యో వాయౌ తిష్ఠన్" ఇతిహి శ్రూయతే. ౪.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తసారే తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయఃపాదః.

(వే-దీ.) తు శబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. పూర్వోక్తం పరమపురుషస్యైవ ఫలప్రదత్వం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. కుతః? హేతువ్యపదేశాత్ - "౩ వాయుమేవ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతి" ఇతి వాయ్వాద్యాత్మనావస్థితస్య పరమపురుషస్యైవ ఫలప్రదత్వవ్యపదేశాత్. "౬ యో వాయౌ తిష్ఠన్" ఇతిచ వాయ్వాద్యాత్మనా స ఏవ వ్యవస్థిత శ్శ్రూయతే "౭ తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తత్సూర్యస్తదుచన్ద్రమాః" ఇతి చ. తత్పరిత్యాగేనాపూర్వస్య ఫలసాధనత్వకల్పనే శ్రుతహాన మశ్రుతకల్పనంచ. విధ్యపేక్షితఫలసాధనత్వప్రకారే వాక్యశేషేణావగతేసతి నఫలసాధనత్వప్రకార కల్పనం న్యాయ్యమ్ - యథైవహి రాత్రిసత్రాదివ్వధికారీ నకల్ప్యతఇత్యర్థః. ౪.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే, తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయఃపాదః.

౧॥ ౨॥ ధాతు-భ్వాది. ౩॥ ౨కాం-౧ప్ర-౧పం. ౪॥ తై-ఆనం-౧అను-౧. ౫॥ ౬॥ బృ-౫-౭-౭. ౭॥ తై-అంభసి-౨.

కామో వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతీత్యాదిషు. కామిన స్సిషాధయిషితఫలసాధనత్వప్రకారోప దేశోపి † విధ్యపేక్షితఏవేతి నాతత్పరత్వశఙ్కా—యుక్తా. † ఏవ మపేతి తేపి ఫలసాధనత్వప్రకారే శబ్దాదేవావగతేసతి తత్పరిత్యాగ మశ్రుతాపూర్వాదిపరికల్పనంచ ప్రామాణికా న సహన్తే. † లిఙ్గాదయోపి దేవతారాధనభూత యాగాదేః ప్రకృత్యర్థస్య కర్తృవ్యాపారసాధ్యతాం వ్యుత్పత్తిసిద్ధాం శబ్దానుశాసనానుమతామభిదధతి - నాన్య దలౌకికమితి ప్రాగేవోక్తమ్. † తదేవం * ౧ వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతేత్యాదిశబ్దా ద్వాయ్వాదీనాం ఫలప్రదత్వ మవగమ్యతే - † వాయ్వాద్యాత్మనాచ పరమపురుషఏవారాధ్యతయా ఫలప్రదాయిత్వేనచావతిష్ఠత ఇతి శ్రూయతే * ౨ ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః । తదేవాగ్ని స్తద్వాయు స్తత్సూర్య స్తదు చన్ద్రమా ఇతి. అన్తర్యామిబ్రాహ్మణేచ * ౩ యో వాయౌ తిష్ఠన్ - యస్య వాయు శ్శరీరమ్. * ౩ యోగ్నౌ తిష్ఠన్ * ౩ య ఆదిత్యే తిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రూయతే. స్మర్యతేచ * ౪ యో యో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయాఽర్చితు మిచ్ఛతి । తస్య తస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహమ్ ॥ స తయా శ్రద్ధయా యుక్త స్తస్యారాధన మీహతే । లభతేచ తతః కామా న్మయైవ విహితా న్హి తానితి, * ౫ అహంహి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తాచ ప్రభురేవచేతి. ప్రభురితి - ఫలప్రదాయీత్యర్థః. * ౪ దేవా న్దేవయజో యాన్తి మద్భక్తా యాన్తి మామపి. * ౫ యాన్తి మద్యాజినోపి మా మితి చ. † లోకేచ కృష్యాదిభి ర్విచిత్రరూపా న్ద్రవ్యవిశేషా న్సమ్పాద్య తై రాజానం భృత్యద్వారేణ సాక్షాద్వాఽర్చయన్తి - అర్చితశ్చ రాజా తత్తదారాధనానుగుణం ఫలం ప్రయచ్ఛ న్దృశ్యతే. † వేదాన్తాస్స్వతిపతితసకలేతరప్రమాణసమ్భావనాభూమిం నిరస్తసమస్తావిద్యాదిదోషగన్ధం స్వాభావికానవధికాతిశయాపరిమితోదారగుణసాగరం పురుషోత్తమం ప్రతిపాద్య తదారాధనరూపాణిచ యాగదానహోమాత్మకాని స్తుతినమస్కారకీర్తనార్చనధ్యానానిచ తదారాధనాని, ఆరాధితా త్పరస్మా త్పురుషా ద్భోగాపవర్గరూపం ఫలంచ వదన్తీతి † సర్వం సమఞ్జసమ్.

ఫలాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

౧॥ యజు - ౨కాం - ౧ప్ర - ౧పం.
౨॥ తై - అంభన్ - ౨.
౩॥ బృ - ౫ - ౭ - ౫, ౯.
౪॥ గీ - ౭ - ౨౧, ౨౨, ౨౩.
౫॥ గీ - ౯ - ౨౪, ౨౫.

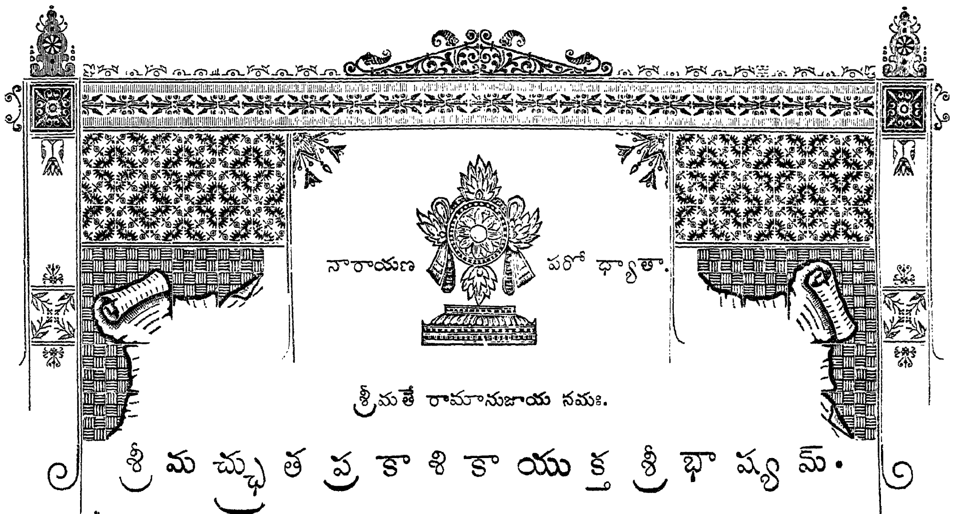
వాదయో రనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుత్యో రన్యపరత్వా న్న స్వార్థే ప్రామాణ్య మిత్యత్రాహ (విధ్యపేక్షితఏవేతి) మన్త్రార్థవాదయోః ప్రతీయమానార్థతాత్పర్యాభావేపి రాత్రిసత్రప్రతిష్ఠా, ఉపగోరణశతయాతనా సాధ్యసాధనభావ, శర్కరాఞ్జనద్రవ్య, పశువిశేషాది, రర్థవాదాద్యుక్తోప్యర్థో విధ్యపేక్షితతయా భవద్భిరేవ స్వీకృత ఇతి భావః. † దేవతానామపి ఫలప్రదత్వమస్తు-తతః కిమపూర్వస్య ఫలప్రదత్వానభ్యుపగమ ఇత్యత్రాహ (ఏవమితి) శ్రుతహాన మశ్రుతకల్పనం చానుపపన్నమిత్యర్థః. † అశ్రుతకల్పనం హి కల్ప్యం పూర్వవాదే వాచ్యాపూర్వవాదే తన్నాస్తీత్యత్రాహ (లిఙ్గాదయోపీతి) పూర్వస్మిన్పక్షే అపూర్వమేవ కల్ప్యమ్-అన్యత్రతత్త్వపూర్వమ్, తస్య లిఙ్ వాచ్యత్వంచ కల్ప్య మిత్యర్థః. ప్రాగేవ-ప్రథమాధికరణఏవేత్యర్థః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) † తతః కిం పరమపురుషస్య ఫలప్రదత్వ ఇత్యత్రాహ (వాయ్వాద్యాత్మనాచేతి) † అయ మర్థ స్సమ్భవతీతి దర్శయతి (లోకేచేతి) † విగ్రహాద్యభావం యేత్వనుమానాదిభి స్సాధయన్తి-తన్మతే తదుక్తానుమానం కాలాత్యయాపదిష్టమిత్యభిప్రాయేణాహ (వేదాన్తాస్త్వితి) స్తుతినమస్కారాదీనా ముపబృంహణసిద్ధత్వాత్ తేషాం ధ్యానేనసహ కీర్తనమ్. † (సర్వంసమఞ్జసమ్) విధ్యర్థవాదమన్త్రాణాం సర్వేషాం సామఞ్జస్య మిత్యర్థః.

ఫలాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారితకులతిలక వాగ్విజయిసూను నా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయఃపాదః.
శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా ౮౨. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా ౩౫౪.

సన్ధ్యేఽథ, తదభావ, స్సఏవ, ముగ్ధేర్థనం, తథా । నస్థానతో, భయ, పరం, ఫల, మష్ట ద్వితీయగాః॥

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే—తృతీయః పాదః.

సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణమ్.

౧॥ సూ. సర్వవేదాన్తప్రత్యయంచోదనాద్యవిశేషాత్. ౧.

† ఉక్తం బ్రహ్మోపాసిసిషోపజననాయ వక్తవ్యం బ్రహ్మణః ఫలదాయిత్వపర్యన్తమ్ - ఇదానీం బ్రహ్మోపాసనానాం గుణోపసంహారవికల్పనిర్ణయాయ విద్యాభేదాభేదచిన్తా ప్రస్తూయతే. † ప్రథమం తావదేకస్యా వైశ్వానరవిద్యాదికాయాః † అనేకశాఖాసు శ్రూయమాణాయాః కిమేకవిద్యాత్వమ్ - ఉత విద్యాభేద ఇతి చిన్త్యతే. † అవిశేష

౧॥ సూ. సర్వవేదాన్తప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్. † పాదసఙ్గత్యర్థమనువదతి (ఉక్తమితి) అన్యత్రోపయోగార్థం స్వీకారః ఉపసంహారః. తత్ర తత్రోక్తస్య తత్రతత్రైవోపయోగో వికల్పః. తయోర్నిర్ణయాయేత్యర్థః. విద్యానామభేదే ఉపసంహారః-భేదే వికల్పః. † ప్రథమాధికరణకృత్యమాహ (ప్రథమంతావదితి) † (అనేకశాఖాసుశ్రూయమాణాయాః) ఏకసఞ్జ్ఞకత్వే, నైకఫలత్వేన, శ్రూయమాణాయా ఇత్యర్థః. పూర్వమీమాంసాయాం శాఖాన్తరాధికరణే ※ శాఖాన్తరే కర్మభేద ఇతి సూత్రేణ పూర్వపక్షముక్త్వా * ఏకంవా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదితి సిద్ధాన్తితమ్ - అత్ర తు శాఖాన్తరాధికరణోక్తన్యాయో వేదాన్తవాక్యేషు కిం ప్రవర్తతే - ఉత నేతి సంశయ్య ప్రవర్తత ఇతి నిర్ణీయతే. నానాశాఖామ్నాతాయాః వైశ్వానరవిద్యాదికాయాః కిం ప్రతిశాఖం భేదః - ఉతైకత్వమితి. కిం శాఖాన్తరే ప్రత్యభిజ్ఞానమైక్యమవగమయతి - నేతి. కిం శిరోవ్రతవతామాథర్వణికానాం విద్యోపదేశనియమో వేదాన్తవిహితవిద్యాసు శాఖాన్తరాధికరణన్యాయావతారం నిరుణద్ధి - నేతి. కిం శిరోవ్రతం విద్యాఙ్గమ్ - ఉత అధ్యయనాంగమితి. విద్యాఙ్గత్వే శాఖాన్తరనయావతారప్రతిబన్ధకత్వాత్ ప్రత్యభిజ్ఞానస్యైక్యానవగమకతయా విద్యాభేదః. అధ్యయనాఙ్గత్వే శిరోవ్రతస్య విద్యాసు శాఖాన్తరనయాప్రతిబన్ధకతయా ప్రత్యభిజ్ఞానస్యైక్యావగమకత్వాద్విద్యైకత్వమితి. † తత్ర పూర్వపక్షయుక్తిమాహ (అవిశేషేతి) * అగ్నిహోత్రం జుహోతి ※ దధ్నా జుహోతీత్యాదిషు జుహోతిపదస్య పునశ్శ్రవణేపి దధ్నేతి విశేషస్యా

౧॥ సూ. సర్వవేదాన్తప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్. ౧.

(వే-సా) సర్వవేదాన్తప్రత్యయం దహరాద్యుపాసనమేకమేవ "విద్యాత్ - ఉపాసీత" ఇతి కర్మవిధిష్వివ చోదనా ఫలసంయోగరూపాఖ్యానామవిశేషాత్. ౧.

(వే-దీ.) కిం సర్వేషు వేదాన్తేషు శ్రూయమాణా దహరవిద్యా ఏకైవ - ఉత విద్యాన్తరమితి సంశయః, అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకణాన్తరస్యచ విద్యాభేదహేతుత్వాత్ విద్యాన్తరమితి పూర్వపక్షః. చోదనాఫలసంయోగరూపాఖ్యానామవిశేషాత్, ప్రతిపత్త్రభేదేన పునశ్శ్రవణోపపత్తేః, తత ఏవ ప్రకరణాన్తరతాభావాచ్చ, విద్యైక్యమితి రాద్ధాన్తః. విద్యాసు గుణోపసంహారాదిచిన్తార్థం శాఖాన్తరాధికరణోక్తన్యాయతత్ఫలంచ స్థిరీకృతమ్. సూత్రార్థస్తు సర్వవేదాన్తప్రత్యయమేకం దహరాద్యుపాసనమ్, కుతః? చోదనాద్యవిశేషాత్. ౧.

పునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణాన్తరస్య చ భేదకత్వాత్ † శాఖాన్తరే చోభయోరవర్జనీయత్వాద్విద్యాభేద ఇతి ప్రాప్తమ్. † అతఏవ * ౧ తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత శిరోవ్రతం విధివద్యైస్తు చీర్ణమితి శిరోవ్రతవతామాథర్వణికానామేవ విద్యోపదేశనియమ ఉపపద్యతే. † విద్యైక్యే హి విద్యాఙ్గస్య శిరోవ్రతస్యాన్యేషామపి శాఖినాం ప్రాప్తేర్నియమో నోపపద్యతే.

† ఏవం ప్రాప్త ఉచ్యతే - † సర్వవేదాన్తప్రత్యయమేకముపాసనమితి. కుతః. చోదనాద్యవిశేషాత్ చోదనా తావదుపాసీత విద్యాదిత్యేవం జాతీయకో ధాత్వర్థవిశేషవిధిః. ఆదిశబ్దేన * ౨ ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదితి కర్మకాణ్డశాఖాన్తరాధికరణసూత్రోక్తాస్సంయోగరూపాఖ్యా గృహ్యన్తే. ఏషాం చోదనాదీనామవిశేషాత్ సైవేయం విద్యేతి శాఖాన్తరే ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. తథాహి - ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః * ౩ వైశ్వానరముపాస్త ఇతి చోదనా తావదేకరూపా, వేద్యైకనిరూపణీయస్వరూపస్య విధిపర్యాయస్యోపాసనేర్వేద్యభూతవైశ్వానరైక్యాద్రూపమప్యవిశిష్టమ్ - ఆఖ్యా చ వైశ్వానరవిద్యేత్యవిశిష్టా - ఫలసంయోగోఽప్యుభయత్రాపి బ్రహ్మప్రాప్తిరూపోఽవిశిష్టః. అత ఏభిః ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్ఛాఖాన్తరేఽపి విద్యైక్యమ్. ౧॥ . ౨॥ . ౩॥ ఛాం - ౫ - ౧౨ - ౨.

† యత్తూక్తమవిశేషపునశ్శ్రవణాత్ప్రకరణాన్తరాచ్చ విధేయభేదప్రతీతేర్న విద్యైక్యమితి - తదనుభాష్య పరిహరతి.

౨॥ సూ. భేదాన్నేతిచేదేకస్యామపి ౨.

అవిశేషపునశ్శ్రుత్యా ప్రకరణాన్తరాచ్చ †విధేయభేదాన్న విద్యైక్యమితిచేత్. ఏకస్యామపి విద్యాయాం †ప్రతిపత్తృభేదాత్పునశ్శ్రుతిః ప్రకరణాన్తరం చోపపద్యతే. †యత్ర హ్యేకస్మిన్ ప్రతిపత్తరి పునశ్శ్రుతిః ప్రకరణాన్తరం చ విద్యతే-తత్రా†న్యథా

యతే - తద్వ్యావృత్త్యర్థమవిశేషపునశ్శ్రవణస్యేత్యుక్తమ్. ※ ఇడో యజతి ※ బర్హిర్యజతి. * తనూనపాతం యజతీత్యాదిషు యజతిశబ్దాదేః పునశ్శ్రవణం భేదకం దృశ్యతే. † ఏకస్యామపి శాఖాయామనయోః భేదహేతుత్వమస్తు - తతః కిమిత్యత్రాహ (శాఖాన్తరేచేతి) †శాఖాన్తరత్వాదేవ శాఖాన్తరాధికరణే యా సిద్ధాన్తయుక్తిః - సైవాత్రాపి స్యాదితి తయైవాలమితి శఙ్కాయామధికాం పూర్వపక్షయుక్తిమాహ (అతఏవేతి) అతఏవ - విద్యాభేదాదేవేత్యర్థః. * కథమన్యథానియమానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (విద్యైక్యఇతి) బ్రహ్మవిద్యాఙ్గస్య శిరోవ్రతస్యాన్యేషామపి శాఖినాం ప్రాప్తిరనిష్టా. విద్యైక్యే తదఙ్గస్య శిరోవ్రతస్యాన్యేషామపి ప్రాప్తేర్నియమోపపత్తిః - తస్మాన్న విద్యైక్యమిత్యర్థః.

† రాద్ధాన్తమారభతే (ఏవంప్రాప్తఇతి) † సూత్రే ప్రతిజ్ఞాఖణ్డం సపూరకపదముపాదత్తే (సర్వేతి) సర్వవేదాన్తప్రత్యయమ్ - సర్వేషు వేదాన్తేషు ప్రతీయమానమిత్యర్థః, కర్మకాణ్డసూత్రస్మారణపరత్వాత్తత్రస్థమేకమితి పదమధ్యాహృతమ్. ఐక్యహేతుషు సంయోగనిర్దేశస్య ప్రాథమ్యేఽపి చోదనాయాః ప్రాధాన్యాత్ చోదనాద్యవిశేషాదిత్యుక్తమ్. కర్మవ్యావృత్త్యోపాసనవాచిధాత్వభిప్రాయేణ ధాత్వర్థవిశేషేత్యుక్తమ్. ఏకస్యాం శాఖాయాం విద్యాదితి, శాఖాన్తరే ఉపాసీతేతి, విధిపదేసతి తత్రాప్యైక్యసిద్ధిరిత్యభిప్రాయేణ విధిపర్యాయస్యోపాసనేరిత్యుక్తమ్. ద్రవ్యదేవతే కర్మణో రూపమ్. విద్యాయాస్తూపాస్యైకనిరూపణీయత్వాత్తదేవ రూపమ్.

† అనన్తరసూత్రమవతారయతి (యత్తూక్తమితి).

౨॥ సూ. భేదాన్నేతిచేదేకస్యామపి. శాఖాన్తరాధికరణసిద్ధాన్తసాధకహేతుస్సంక్షిప్తః ప్రథమసూత్రే - తత్ర పూర్వపక్షశఙ్కాపరిహారస్సంక్షిప్తో ద్వితీయే. † (విధేయభేదాన్నవిద్యైక్యమితి) విధేయం సామాన్యమ్ - విధేయవిశేష ఉపాసనమ్. † (ప్రతిపత్తృభేదాదితి) ప్రకరణభేదాభ్యుపగమే ప్రతిపత్తృభేదాత్పరిహారః. ప్రకరణభేదో నాస్తీతిచ పరిహార్యమ్. † ప్రతిపత్తృభేదాదుపపత్తిం వ్యతిరేకపూర్వకముపపాదయతి (యత్రహీతి). † (అన్యథానుపపత్త్యేతి) ప్రతిపత్తృభేదాభావే అవిశేషపునశ్శ్రవణప్రకరణభేదయోర్వైయర్థ్యరూపాఽనుపపత్తిః.

౨॥ సూ. భేదాన్నేతిచేదేకస్యామపి. ౨.

(వే-సా.) అవిశేషపునశ్శ్రుతిర్భేదాపాదికేతి న విద్యైక్యమితిచేత్. విద్యైక్యేఽపి శాఖాన్తరే ప్రతిపత్తృభేదాన్న భేదః. ౨.

(వే-దీ.) అవిశేషపునశ్శ్రుత్యా విద్యాభేదావగమాన్నవిద్యైక్యమితిచేత్. ఏకస్యామపి విద్యాయాం శాఖాన్తరే ప్రతిపత్తృభేదాత్పునశ్శ్రవణమర్థవదితి న విద్యాభేదః. ౨.

నుపపత్త్యా విధేయభేదా ద్విద్యాభేదః- ప్రతిపత్తృభేదేతు తత్ప్రతిపత్త్యర్థతయా పునశ్శ్రుత్యాద్యుపపత్తేస్తత్ర న విధేయాన్తరసమ్భవః.

† యచ్చోక్తం శిరోవ్రతవతా మాథర్వణికానామేవ విద్యో

పదేశనియమదర్శనా ద్విద్యాభేదః ప్రతీయత ఇతి-తత్రాహ

౩॥ సూ. స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేహి సమాచారేఽధికారాచ్చ సవవచ్చ తన్నియమః. ౩.

నైతదస్తి - శిరోవ్రతోపదేశనియమదర్శనం విద్యాభేదం ద్యోతయతీతి. శిరోవ్రతస్య విద్యాఙ్గత్వాభావాత్. స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేహి తన్నియమః- స్వాధ్యాయస్య తథాత్వసిద్ధ్యర్థమ్ - తజ్జన్యసంస్కారభాక్త్వసిద్ధ్యర్థంహి శిరోవ్రతోపదేశనియమః - న విద్యాయాః. కుతఏతత్. * ౧ నైత దచీర్ణవ్రతోఽధీయీతేతి తస్యాధ్యయనసంయోగాత్, సమాచారేఽధికారాచ్చ సమాచారాఖ్యే గ్రన్థే * ౨ † ఇదమపి వేదవ్రతేన వ్యాఖ్యాత మిత్యతిదేశాత్ * ౩ † తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత - వేదవిద్యామిత్యర్థః. † సవవచ్చతన్నియమః యథాహి సవహోమాః సప్త సూర్యాదయశ్శతౌదనపర్యన్తా ఆథర్వణికైకాగ్నిసమ్బన్ధిన స్తత్రైవ భవన్తి - నత్రేతాగ్నిషు.

† అనన్తరసూత్రం శఙ్కాముఖేనావతారయతి (యచ్చోక్తమితి).

౩॥ సూ. స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేహి సమాచారేఽధికారాచ్చ సవవచ్చ తన్నియమః. శిరోవ్రతస్య విద్యాఙ్గత్వేసతిహి విద్యైక్యాత్సర్వశాఖినాం శిరోవ్రతప్రాప్తిః - విద్యాఙ్గత్వమేవ నాస్తి - అధ్యయనాఙ్గత్వాదిత్యర్థః. † (ఇదమపి వేదవ్రతేన వ్యాఖ్యాతమితి) వేదవ్రతేన - శిరోవ్రతేన ఇదమపి వ్యాఖ్యాత మిత్యర్థః. † శిరోవ్రతే పుష్కలోపదేశం కృత్వా వ్రతాన్తరం ప్రస్తుత్య తత్ర శిరోవ్రతోక్త క్రమ మతిదిశ ద్వాక్యం శిరోవ్రతం వేదవ్రతశబ్దేన నిర్దిదేశ. శిరోవ్రతం అధ్యయనాఙ్గం చేత్ - ※ తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేతేత్యస్య కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (తేషామితి). † అధ్యయనాఙ్గం శిరోవ్రతం తేషామేవేతి కథం నియమ ఇత్యత్రాహ (సవవచ్చేతి) కస్యచి త్కర్మవిశేషస్య శాఖావిశేషవతా మసాధారణత్వం యుక్తమిత్యర్థః. సప్తసూర్యాః - ఆరోగో భ్రాజః పటరః పతఙ్గః స్వర్ణరో జ్యోతిషీమా న్విభాస ఇతి. ఉక్తసప్తసూర్యదేవతాకం కర్మ. శతౌదనాఖ్యంచ కర్మ. సప్తసూర్యోపక్రమా శ్శతౌదనపర్యన్తా హోమా ఆథర్వణికానా మేకస్మి న్నగ్నావేవ క్రియన్తే - న త్రేతాగ్నిషు - తద్వన్నియమ ఇత్యర్థః.

౩॥ సూ. స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేహి సమాచారేఽధికారాచ్చ సవవచ్చతన్నియమః. ౩.

(వే-సా.) అథర్వణవేదే "౩ తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత" ఇతి శిరోవ్రతవతాం నియమః. శిరోవ్రతస్య స్వాధ్యాయాఙ్గత్వే "౧ నైత దచీర్ణవ్రతోఽధీయీత" ఇతి తస్యాధ్యయనసంబన్ధావగమాత్, సమాచారాఖ్యగ్రన్థే * ఇద మపి వేదవ్రతేన వ్యాఖ్యాతమితి వేదవ్రతత్వావగమాచ్చ. "౩ బ్రహ్మవిద్యామ్" ఇత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దో వేదవిషయః. యథా సవహోమా స్తేషామేవ, తథా శిరోవ్రతమితి తన్నవిద్యాభేదలిఙ్గమ్. ౩

(వే-దీ.) "౩ తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత శిరోవ్రతం విధివ ద్యైస్తు చీర్ణమ్" ఇత్యాథర్వణికానాం శిరోవ్రతస్య విద్యోపదేశాఙ్గత్వనియమదర్శనం విద్యాభేదం ద్యోతయతి - విద్యైక్యేహ్యాథర్వణికానామేవేతి నియమో నోపపద్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ.

శిరోవ్రతం న విద్యాఙ్గమ్. అపితు స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేహి - స్వాధ్యాయస్య తజ్జన్యసంస్కారభాక్త్వేహి తన్నియమః. "౧ నైతదచీర్ణవ్రతోఽధీయీత" ఇత్యధ్యయనసమ్బన్ధాత్, సమాచారాఖ్యే గ్రన్థే * ఇద మపి వేదవ్రతేన వ్యాఖ్యాతమితి వేదవ్రతత్వావగమాచ్చ. "౩ బ్రహ్మవిద్యాం వదేత" వేదవిద్యామిత్యర్థః. సవవచ్చతన్నియమః యథాహి సవహోమాః సప్తసూర్యాదయః శతౌదనపర్యన్తా ఆథర్వణికైకాగ్నిసమ్బన్ధినః తత్రైవ భవన్తి - తద్వద మప్యాథర్వణవేదసమ్బన్ధిత్వేన తత్రైవ భవతి. ౩.

౧॥ ౨॥ ౩॥

౪॥ సూ. దర్శయతిచ. ౪.

దర్శయతిచ శ్రుతి రుపాసనస్య సర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వమ్ - తథాహి - ఛాన్దోగ్యే * ౧తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యుక్త్వా * ౧కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యమితి ప్రశ్నపూర్వకం అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్టః పరమాత్మా తస్మిన్నుపాస్య ఇత్యుక్తమ్ - తైత్తిరీయకేతు ఛాన్దోగ్యస్థం ప్రతినిర్దేశ ముపజీవ్య *౨తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకస్తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమితి గుణాష్టకవిశిష్టస్య పరమాత్మన ఉపాసన ముచ్యతే - తదుభయత్ర విద్యైకత్వేన గుణోపసంహారాదేవోపపద్యతే.

† తదేవం శాఖాన్తరాధికరణన్యాయసిద్ధం విద్యైక్యం స్థిరీకృత్య తత్ప్రయోజన మాహ.

౫॥ సూ. ఉపసంహారోర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానేచ. ౫.

ఏవం సర్వవేదాన్తేషు †సమానేసత్యుపాసనే వేదాన్తాన్తరామ్నాతానాం గుణానాం వేదాన్తాన్తర ఉపసంహారః కర్తవ్యః. కుతః. విధిశేషవదర్థాభేదాత్ - యథైకస్మిన్వేదాన్తే శ్రుతో వైశ్వానర దహరాదివిధిశేషో గుణస్తద్విద్యాసమ్బన్ధాత్తదుపకారరూపప్రయోజనసిద్ధ్యర్థమనుష్ఠీయతే - తథా వేదాన్తాన్తరోదితోపి తద్విద్యాసమ్బన్ధిత్వేన తదుపకారావిశేషాదుపసంహర్తవ్య ఇత్యర్థః. చశబ్దోఽవధారణే.

సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. దర్శయతిచ. తైత్తిరీయకేఽపేక్షితాకథనాచ్ఛాన్దోగ్యోక్తార్థోపజీవనం సిద్ధమ్ - తచ్చ విద్యానాం సర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయవిషయత్వం ద్యోతయతీత్యర్థః.

† అనన్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (తదేవమితి).

౫॥ సూ. ఉపసంహారోర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానేచ.† (సమానేసత్యుపాసనే) ఏకసంజ్ఞకే ఏకఫలేచోపాసనే సమాన ఇత్యర్థః. గుణశ్శేషాఙ్గ ముచ్యతే. స్వశాఖోక్తగుణస్తద్విద్యోపకారకత్వాదేవ హ్యఙ్గీక్రియతే-తథా శాఖాన్తరోక్తోపి గుణస్తద్విద్యోపకారకత్వా దఙ్గీకార్య ఇత్యర్థః.

పరేతు - ఆఖ్యాభేదం రూపభేదం భూమిభోజనాదివచ్ఛిరోవ్రతాదిధర్మభేదం పునరుక్తినిన్దాశక్తిసమాప్తివచనప్రాయశ్చిత్తాద్యర్థదర్శనాని శాఖాన్తరసఙ్జ్ఞాప్రక్రియాశ్చ పూర్వపక్షహేతుతయా వర్ణయన్తి - తైత్తిరీయకం వాజసనేయకం శాట్యాయనక మిత్యాఖ్యాభేదాశ్చ ప్రదర్శితాః. భేదాన్నేతిచేదితి - గుణభేదాన్నేతిచేదితి వ్యాచక్షతే - వాజినః పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం షష్ఠ మప్యగ్ని మామనన్తి, ప్రాణసంవాదేచ వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనోభ్యః ఛాన్దోగ్యసిద్ధేభ్యః చతుర్భ్యః ప్రాణేభ్యోఽధికం పఞ్చమమ్ * రేతో హవై ప్రజాపతి రిత్యాదినా ఆమనన్తి, - అతో గుణభేదః.

౪॥ సూ. దర్శయతిచ. ౪.

(వే-సా.) శ్రుతిరేవ విద్యైక్య న్దర్శయతి ఛాన్దోగ్యే దహరవిద్యోక్తం గుణాష్టకం తైత్తిరీయకే కేవలం "౧ తస్మిన్యదన్తః" ఇతి వదతి. ౪.

(వే-దీ.) దర్శయతిచ శ్రుతి రుపాసనస్య సర్వవేదాన్త ప్రత్యయత్వమ్. ఛాన్దోగ్యే దహరవిద్యాయాం "౨ తస్మిన్యదన్తః" ఇతి విహిత మపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకం తైత్తిరీయకే కేవలం "౧ తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమ్" ఇత్యేవోక్తమ్ - తదుభయత్ర విద్యైకత్వే సమ్భవతి. ౪.

౫॥ సూ. ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానేచ. ౫.

(వే-సా.) ఏవం సర్వత్ర విద్యైక్యే అన్యత్రోక్తానా మన్యత్రోపసంహారః తద్విద్యోపకారరూపార్థైక్యాత్; యథైకవిధిశేషతయా విహితాఙ్గానామితి. ౫.

(వే-దీ.) తదేవం సర్వవేదాన్తేషు దహరాద్యుపాసనే సమానే - ఏకస్మిన్సతి తత్తదుపాసనే వేదాన్తాన్తరవిహితస్య గుణస్య వేదాన్తాన్తరే చోపసంహారః కర్తవ్యః. కుతః? అర్థాభేదాత్ - తద్విద్యాఙ్గత్వేన తదుపకారాభేదాత్. విధిశేషవత్ యథైకస్మిన్వేదాన్తే వైశ్వానరవిద్యాదివిధిశేషతయా విహితస్య గుణస్య తదుపకారాయోపసంహారః - తథా వేదాన్తాన్తరేపి తద్విద్యాఙ్గత్వావిశేషా దుపసంహారో న్యాయ్యః. ౫.

౧॥ ఛాం - ౮ - ౧ - ౧, ౨. ౨॥ తై - నా - ౧౨అను.

సామ్యాదికాఙ్న్యభిప్రాయా పఞ్చసఙ్ఖ్యా - పక్షస్తు ఛన్దోగ్యై రప్యుపసంహార్యః ప్రాణసంవాదేచాధికస్యోపసంహారో న విరుద్ధఇతి పరిహరన్తి. దర్శయతిచేతి సూత్రమపి * సర్వే వేదా యత్పద మామనన్తీతి వేద్యబ్రహ్మైకత్వోపదేశాత్, ※ మహద్భయం వజ్ర ముద్యతమితి కాఠకోక్తభయహేతుత్వస్య ※ అథ తస్య భయం భవతీతి తైత్తిరీయకే భేదనిన్దయైవ పరామర్శాద్వాజసనేయకోక్తస్య వైశ్వానరస్య * యస్త్వేత మేవం ప్రాదేశమాత్రమితి ఛాన్దోగ్యే సిద్ధవ దుపాదానాచ్చ వేదోఽగ్న్యప్రాయన్యాయేనోపాసనానామపి సర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వసిద్ధిం దర్శయతీతి వ్యాచక్షతే. విధిశేషవదితి - విధిశేషశబ్దశ్చాగ్నిహోత్రాదిధర్మపరత్వేన వ్యాఖ్యాతః. తత్ర తావత్కృత్స్నశ్రుత్యాయం పాదో బ్రహ్మజ్ఞానపక్షే న సఙ్గచ్ఛతే - ప్రత్యుత తద్విరుద్ధఏవ - శాస్త్రస్య నిర్విశేషవస్తుని తాత్పర్యాభ్యుపగమాత్, గుణోపసంహారస్యచ తద్విరుద్ధత్వాత్. గుణానా మతాత్త్వికత్వా న్నాసఙ్గతి రితిచేత్ - అతఏవ హ్యసఙ్గతిః. నహి తత్త్వప్రధానశాస్త్రస్యాతాత్త్వికగుణప్రతిపాదనపరత్వం యుక్తమ్. క్రమముక్త్యుపాయత్వాత్ ఉచితమితిచేత్. క్రమముక్తిర్నామ కిం సగుణప్రాప్తిపూర్వికా నిర్గుణబ్రహ్మప్రాప్తిః - తదయుక్తమ్ - ప్రమాణాభావాత్. గుణవిశిష్టదహరోపాసనేన పరజ్యోతిః ప్రాప్తిః, తత్ప్రాప్తస్య నిరఙ్కుశైశ్వర్యం,చ శ్రుతమ్. నహి పరజ్యోతిఃప్రాప్తే రన్యో మోక్షోఽస్తి, సగుణోపాసనేన నిర్గుణవిద్యోత్పత్త్యా ముక్తిః క్రమముక్తి రితిచేన్న - సగుణోపాసనస్య విపరీతవాసనాజనకత్వేన నిర్గుణవిద్యోత్పాదనప్రత్యనీకత్వాత్. అదృష్టద్వారా నిర్గుణవిద్యోత్పాదకత్వమితి చేన్న - సగుణోపాసనస్యైవ పరబ్రహ్మప్రాప్తింప్రత్యవ్యవహితోపాయత్వప్రతిపాదకప్రమాణవిరోధాత్, అనన్తాదీనాం సర్వత్రానువృత్తే ర్నిర్గుణవిద్యాయా అభావాచ్చ. అతః పాదోఽయం తత్పక్షానుపయుక్తో విరుద్ధశ్చ. అన్యేతు—శాఖాన్తరీయగుణోపసంహారఫలసమర్పకప్రయోజనసూత్రవశాత్ చిన్తాయా స్సర్వవిద్యాసాధారణత్వావగతే రత్ర పూర్వపక్షస్య శాఖాన్తరీయసర్వవిద్యాసాధారణతయా తద్ధేతునాపి సాధారణేన భవితుం యుక్తమ్ - అతోఽవిశేషపునశ్శ్రుతిః ప్రకరణాన్తరంచేత్యుభయమపి భాష్యే నిర్దిష్టమ్. నత్వాఖ్యారూపభేదాదయః - తేషాం విద్యావిశేషాసాధారణత్వాత్ సాధారణపూర్వపక్షానుపయోగాత్. అతఏవ భేదాదితిచేదితి సూత్రేపి తాభ్యామేవ భేదశ్శఙ్కితః - నతు గుణభేదాత్ - గుణభేదాద్యధీనభేదచిన్తాయా ఉపరితనాధికరణకార్యత్వాత్. భాష్యే ద్వితీయసూత్రస్థపూర్వపక్షహేతో రాద్యసూత్రే ఉపన్యాసః ప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థః - పూర్వపక్షయుక్తిప్రతిపత్త్యనన్తరం సిద్ధాన్తయుక్తిప్రతిపత్తి స్సుకరా. కించ - తైత్తిరీయకమ్ - వాజసనేయక మిత్యాది రాఖ్యాభేదః పరై ర్దర్శితః - నతు భాష్యే - వైశ్వానరవిద్యా - దహరవిద్యేతివ తైత్తిరీయకవిద్యా - వాజసనేయకవిద్యేతి తత్తదృషిప్రవచననిమిత్తనామధేయానాం విద్యానామత్వేన ప్రసిద్ధ్యభావాత్. ప్రసిద్ధ్యభ్యుపగమేపి ప్రవచననిమిత్తనామధేయానాం విద్యాభేదాభేదయో రప్రయోజకత్వాచ్చ. తిత్తిరి తాణ్డి ప్రవచననిమిత్తే సంజ్ఞాభేదేపి హి దహరోపాసన మభిన్నమ్, తైత్తిరీయకమితి నామ్న ఏకత్వేపి పురుషవిద్యాదహరవిద్యయో ర్భేదశ్చ దృశ్యతే. వేదాన్తానాం బ్రహ్మవిద్యాప్రధానత్వాత్ పాదాద్యే సాధారణే ఽధికరణే వైశ్వానరాదివిద్యోదాహృతా - నతు ప్రాణవిద్యాదిః. దర్శయతిచేత్యత్ర సర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వే వేద్యబ్రహ్మైకత్వోపదేశో హేతుత్వేన వక్తు మయుక్తః - దహరవైశ్వానరాదిజ్ఞానానా మప్యభిన్నత్వప్రసఙ్గాత్. కాఠకతైత్తిరీయకయో ర్భయహేతుత్వస్య గుణస్యోపన్యాసశ్చ న విద్యైక్యసాధకః - కాఠకే ఈశ్వరస్య నియన్తృత్వప్రతిపాదనాత్, ※ అథ తస్య భయం భవతీత్యుపాసనవిచ్ఛేదస్య భయహేతుత్వప్రతిపాదనాచ్చ వాక్యయో ర్భిన్నార్థత్వాత్. * భీషాస్మా దిత్యాద్యుక్తే భయహేతుత్వే వివక్షితేపి తైత్తిరీయకకఠవల్లీవాక్యయో ర్మిథ స్సాకాఙ్క్షత్వవిరహేణోపజీవ్యోపజీవకభావాభావేన తత్కృతైక్యజ్ఞాపనస్య విఫలత్వాచ్చ, వైశ్వానరవిద్యాయాం చ ※ యస్త్వేతమితి న వాజసనేయకోక్తానువాదః - స్వశాఖావాక్య ఏవ పూర్వప్రతిపాదితస్యానువాదేన ఫలసమర్పకత్వసమ్భవాత్తస్య వాక్యస్య, అతః క్వచి దపుష్కలోపదేశ శ్శాఖాన్తరసాకాఙ్క్షతయా తదేకవాక్యత్వే లిఙ్గమితి సూత్రార్థో యుక్తః. విధిశేషశబ్దస్య స్వశాఖాసమర్పితవేద్యగుణపరత్వం యుక్తమ్ - ఉపకారకత్వమాత్రాదపి తద్విద్యోపకారకత్వే దృష్టాన్తస్యాచిత్యాతిరేకాత్.

అన్యేతు - ప్రయోజనసూత్రం పృథగధికరణ మాహుః - శ్రుతిషు కస్యచి దఙ్గస్యానుక్తే రజ్ఞానమూలత్వాయోగా దుపదేశేసతి కార్యస్యావశ్యంభావేన కార్యాభావాయోగాచ్చ పరిశేషాత్ క్వచిదనుక్తేః స్వరూపాభావనిబన్ధనత్వాత్, అనన్తానాం ధర్మాణా ముపసంహారాయోగ్యత్వాచ్చ, సత్యపి విద్యైకత్వే నాన్యత్ర శ్రుతా ధర్మా అన్యత్రోపసంహార్యా ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా - తచ్ఛాఖామ్నాతాఙ్గవ దఙ్గాన్తర మప్యర్థాభేదదుపసంహార్యమ్ - క్వచి దవచన మస్య శాఖాన్తరీయాఙ్గోపసంహారస్య వైకల్పికత్వసూచనార్థమ్ - ప్రతికల్పం సమానేపి కర్మణి ప్రయోగభేదదర్శనాత్. తలవకారాదపి తాణ్డికేఽధిక మశిశిషాదిషు దీక్షాదిసమ్పాదనం పురుషవిద్యాయాం కృతమ్ - తదత్రోదాహరణమితి వర్ణయన్తి. కర్మైకత్వే స్థి సత్యఙ్గానా ముపసంహర్తవ్యత్వం శాఖాన్తరాధికరణఏవ సిద్ధమితి తత్స్మరణమాత్రస్య కృతత్వాత్, పూర్వపక్షోత్థానహేత్వాధిక్యాభావాచ్చ పృథగకరణత్వ మయుక్తమ్. అనన్త్యాదికమపిహి తత్రాపి వక్తుం శక్యతే. తత్ర సిద్ధ మప్యత్రోపజీవ్యత్వాత్ సౌకర్యాయ చిన్తనీయ మితిచేన్న - శ్రుతిలిఙ్గాదిస్వరూపస్యాపి చిన్తనీయత్వప్రసఙ్గాత్. నచ శాఖాన్తరోక్తానాం సర్వేషాం వికల్పః - కింతు తుల్యోపకారాణామేవ. తలవకార తాణ్డికపురుషవిద్యామాత్ర మిహ నోదాహార్యమ్ - సర్వవిద్యాసాధారణత్వాభావాత్, ప్రదర్శనార్థ ముదాహృతమితిచేత్ - ఉదాహ్రియతామ్ - సంశయాభావాత్తు పృథగ్విచారో నయుక్తఇతి.

సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణం సమాప్తమ్.

౬॥ సూ. <u>అన్యథాత్వంశబ్దాదితిచేన్నావిశేషాత్</u>. ౧.

† ఏవం చోదనాద్యవిశేషా ద్విద్యైకత్వమ్ - ఏకత్వేచ గుణోపసంహారః కర్తవ్య ఇత్యుక్తమ్. అతఃపరం కాశ్చన విద్యా అధికృత్య ప్రత్యభిజ్ఞాహేతుభూతచోదనాద్యవిశేషోఽస్తి - నేతి నిరూప్య నిర్ణీయతే. † అస్త్యుద్గీథవిద్యా వాజినాం ఛన్దోగానాం చ. వాజినాం తావత్ * ౧ ద్వయా హ ప్రాజాపత్యా దేవాశ్చాసురాశ్చేత్యారభ్య ※ ౧ తేహ దేవా ఊచుః హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యుద్గీథేనాసురవిధ్వంసనం ప్రతిజ్ఞాయోద్గీథే వాగాదిమనఃపర్యన్తదృష్టా అసురైరభి

౬॥ సూ. <u>అన్యథాత్వంశబ్దాదితిచేన్నావిశేషాత్</u>. † అథా న్తరసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) సామాన్యేనోపాసనశాస్త్రేషు సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయస్యానపేక్షత్వ ముక్తమ్ - తత్ర భేదాభేదహేతుసద్భావాసద్భావౌ విద్యావిశేషేషు నిరూప్యేతే ఇతి సఙ్గతిః, వైశ్వానరవిద్యాదికాయాం శ్చోదనాద్యవిశేషా ద్విద్యైక్య ముక్తమ్ - అత్రాపి తథాస్యా దితి శఙ్కాయాఽవా న్తరసఙ్గతిః. † (అస్తీత్యాది) ※ ద్వయాః - ద్వివిధాః. ఉద్గీథేనాత్య

౬॥ సూ. <u>అన్యథాత్వంశబ్దాదితిచేన్నావిశేషాత్</u>. ౧.

(సా.) పూర్వకాణ్డోక్తం స్వీకృత్యాత్ర వక్తవ్యమాహ.

(నే-సా.) వాజినాం ఛన్దోగానాఞ్చోద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యోపాసనం శత్రుపరిభవఫలం హి విహితమ్. తత్ర విద్యైక్యం పూర్వపక్షం హృది నిధాయ రాద్ధాన్తచ్ఛాయయా చోదయతి. వాజినాం ప్రాణదృష్ట్యోపాసన ముద్గీథకర్తృవిషయ మితరత్ర కర్మవిషయమితి శబ్దాదేవ ప్రతీయతే, "౨ అథ హేమ మాసన్యం ప్రాణ మూచు స్త్వన్న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య—ఉదగాయత్" ఇత్యాదినోద్గీథకర్తృవిషయం వాజినామ్; ఛన్దోగానాన్తు "౩ య ఏవాయ మ్ముఖ్యః ప్రాణస్త ముద్గీథ ముపాసాఞ్చక్రిరే" ఇత్యుద్గీథకర్మవిషయమితిచేత్. తదిద మాహ <u>అన్యథాత్వంశబ్దాదితిచే</u>దితిన, ఉపక్రమావిశేషాత్ "౧ హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామ" ఇత్యేకత్ర. అన్యత్రాపి "౪ తద్ధ దేవా ఉద్గీథ మాజహ్రు రనేనైనానభిహనిష్యామ" ఇతి. ౧.

(వే-దీ) అస్తిహ్యుద్గీథవిద్యావాజినాం ఛన్దోగానాంచ. వాజినాం తావత్ "౧ హన్తాసురా న్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామ" ఇత్యారభ్య, ఉద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యోపాసనం శత్రుపరిభవఫలం విహితమ్. ఛన్దోగానామపి "౪ తద్ధ దేవా ఉద్గీథ మాజహ్రు రనేనైనానభిహనిష్యామ" ఇత్యారభ్య, ఉద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యోపాసనమేవ శత్రు పరిభవఫల ముక్తమ్. కి ముభయత్ర విద్యైక్యమ్ - ఉత విద్యాభేదఇతి సంశయః. చోదనాద్యవిశేషా ద్విద్యైక్యమితి పూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - యద్యప్యుభయత్రోద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యోపాసన మవిశిష్ట ముక్తమ్ - తథాపి ఛన్దోగానాం "౫ ఓ మిత్యేత దక్షర ముద్గీథ ముపాసీత" ఇతి ప్రకృత్య "౪ ఉద్గీథ మాజహ్రు రనేనైనానభిహనిష్యామ" ఇత్యుద్గీథావయవే ప్రణవే ప్రాణదృష్ట్యోపాసన ముక్తమ్. వాజినాంతు "౧ హన్తాసురాన్యజ్ఞఉద్గీథేనాత్యయామ" ఇత్యుపక్రమా దవిశేషేణ కృత్స్నోద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యోపాసన ముక్తమ్. "౩ అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్త ముద్గీథ ముపాసాఞ్చక్రిరే" ఇతి ఛన్దోగానా ముద్గానకర్మణ్యుద్గీథావయవే ప్రణవే ప్రాణదృష్టివిధానాత్, వాజినాంతు "౨ అథహేమ మాసన్యం ప్రాణ మూచు స్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయత్" ఇతి కృత్స్నోద్గీథస్య కర్తరి ప్రాణదృష్టివిధానాచ్చోభయత్ర రూపభేదా ద్విద్యాభేదఇతి.

సూత్రార్థస్తు - <u>అన్యథాత్వంశబ్దాదితిచే</u>దితి రాద్ధాన్తచ్ఛాయయా పరిచోద్య, <u>నావిశేషా</u>దితి పూర్వపక్షీ పరిహరతి. "౩ అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్త ముద్గీథ ముపాసాఞ్చక్రిరే" "౨ అథ హేమ మాసన్యం ప్రాణ మూచు స్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయత్" ఇత్యేకత్రోద్గీథే ప్రాణదృష్టిశబ్దాత్, ఇతరత్రోద్గాతరి ప్రాణదృష్టిశబ్దాచ్చ, రూపాన్యథాత్వ మితిచేత్, నరూపభేదః. కుతః ? <u>అవిశేషాత్</u> ఉపక్రమే హ్యవిశేషేణ "౧ ఉద్గీథేనాత్యయామ" "౪ ఉద్గీథ మాజహ్రు రనేనైనానభిహనిష్యామ" ఇత్యుద్గీథస్యైవోపాస్యత్వప్రతీతేః "౬ త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయత్" ఇతి కర్మణ్యేవోద్గీథే కర్తృత్వ ముపచర్యత ఇతి యుక్తమ్. అన్యథోపక్రమవిరోధస్స్యాత్. ౧.

౧॥ బృ-౩-౩-౧. ౨॥ బృ-౩-౩-౭. ౩॥ ఛాం-౧-౨-౭. ౪॥ ఛాం-౧-౨-౧. ౫॥ ఛాం-౧-౧-౧. ౬॥ బృ-౩-౩-౩.

భవముక్త్వా * ౧ అథ హేమ మాసన్యం ప్రాణ మూచు రిత్యాదినా ఉద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యా అసురపరాభవ ముక్త్వా * ౧ భవత్యాత్మనా పరాస్య ద్విషన్ భ్రాతృవ్యో భవతి య ఏవం వేదేతి శత్రుపరాజయఫలాయోద్గీథే ప్రాణదృష్టి ర్విహితా. ఏవం ఛన్దోగానా మపి * ౨ దేవాఽసురా హ వై యత్ర సంయేతిర ఇత్యారభ్య * ౨ తద్ధ దేవా ఉద్గీథ మాజహ్రు రనేనైనానభిభవిష్యామ ఇత్యుద్గీథేనాసురపరాభవం ప్రతిజ్ఞాయ తద్వదేవోద్గీథే వాగాదిదృష్టౌ దోష మభిధాయ * ౩ అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణ స్త ముద్గీథ ముపాసాఞ్చక్రిరే ఇత్యాదినా ఉద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యా అసురపరాభవ ముక్త్వా * ౩ యథాఽశ్మాన మాఖణ మృత్వా విధ్వంసతే ఏవం హైవ స విధ్వంసతే య ఏవంవిది పాపం కామయత ఇతి శత్రుపరాభవాయ ఉద్గీథే ప్రాణదృష్టి ర్విహితా. † వేదనవిషయవిధిప్రత్యయాశ్రవణేఽపి ఫలసాధనత్వశ్రవణా ద్వేదనవిషయో విధిః కల్ప్యతే. † ఉద్గీథవిద్యాయాః క్రత్వర్థత్వేన క్రతుసాద్గుణ్యఫలత్వేఽప్యర్థవాదికమపి ఫలం తదవిరుద్ధం గ్రాహ్యమేవేతి దేవతాధికరణే ప్రతిపాదితమ్. † తత్ర సంశయ్యతే - కిమత్ర విద్యైక్యమ్-ఉత నేతి. కిం యుక్తమ్. విద్యైక్యమితి. కుతః. ఉభయత్రోద్గీథస్యైవాధ్య స్తప్రాణభావస్యోపాస్యత్వశ్రవణాచ్చోదనాద్యవిశేషాత్. ఫలసంయోగస్తావచ్ఛత్రుపరిభవరూపో న విశిష్యతే - రూపమప్యధ్యస్తప్రాణభావోద్గీథాఖ్యోపాస్యైక్యా దవిశిష్టమ్ - చోదనాచ విదిధాత్వర్థగతాఽవిశిష్టా, ఆఖ్యాచోద్గీథవిద్యేత్యవిశిష్టా. † అత్ర రాద్ధాన్తిఛాయయా పరిచోద్య పరిహరతి అన్యథాత్వంశబ్దాదితిచేన్నావిశేషాదితి యదుక్తం విద్యైక్యమితి — తన్నోపపద్యతే — రూపభేదాత్. రూపాన్యథాత్వంహి శబ్దాదేవ ప్రతీయతే. వాజసనేయకేహి * ౧ అథ హేమ మాసన్యం ప్రాణ మూచు స్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయ దిత్యుద్గానస్య కర్తరి ప్రాణదృష్ట్యా ఽసురపరాభవ ముక్త్వా * ౧ య ఏవం వేదేతి కర్తర్యేవ ప్రాణదృష్టి రేవం శబ్దా దవగమ్యతే. ఛాన్దోగ్యే * ౩ అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణ స్త ముద్గీథ ముపాసాఞ్చక్రిర ఇత్యుద్గానస్య కర్మణ్యుద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యా అసురపరాభవ ముక్త్వా * ౩ య ఏవంవిది పాపం కామయత ఇత్యేవం శబ్దా త్కర్మణ్యేవోద్గీథే ప్రాణదృష్టి ర్విహితా - అత ఏకత్ర కర్తరి ప్రాణదృష్టి శబ్దాదన్యత్ర కర్మణి ప్రాణదృష్టిశబ్దాచ్చ రూపాన్యథాత్వం స్పష్టమ్. రూపాన్యథాత్వేచ విధేయభేదే సతి † కేవలచోదనాద్యవిశేషోఽకించిత్కర ఇతి విద్యాభేద ఇతిచేత్. † తన్న.

యామ-ఉద్గీథేన జయామేత్యర్థః. ఆసన్యమ్. ఆసన్నమ్ - ముఖ్య మిత్యర్థః. భవత్యాత్మనేతి - అస్య ద్విషన్ భ్రాతృవ్యః అరాతిః పరాభవతీత్యర్థః ※ సయేతిరే - యుద్ధం చక్రుః. యథాశ్మానమిత్యాది - ఆఖన్యత ఇత్యాఖణమ్ - మృత్పిణ్డః. యథా మృత్పిణ్డోఽశ్మానం ప్రాప్య విధ్వంసతే ఇత్యర్థః. † నాత్ర వేదనవిధి శ్శ్రూయత ఇత్యత్రాహ (వేదనవిషయేతి) † ఫలసాధనత్వశ్రవణే సతిహి విధికల్పనమ్ - ఫలసాధనత్వమేవ నాస్తి - ఉద్గీథవిద్యాయాః క్రతుసాద్గుణ్యమేవ ఫల మిత్యర్థవాదోక్తశత్రుపరాభవాదౌ తాత్పర్యాభావా దిత్యత్రాహ (ఉద్గీథవిద్యాయాఇతి) అర్థవాదోహి స్తావకత్వేన రుచిజనక అసతా గుణేన రుచి ర్నజాయతఇతి తత్రాపి తాత్పర్య మస్త్యేవేతి తదుపర్యపి బాదరాయణ ఇత్యత్ర ప్రతిపాదిత మిత్యర్థః. † ఏవం విషయశుద్ధిఃకృతా అథసంశయమాహ (తత్రేతి) కి ముభయత్ర విద్యైక్యమ్ - ఉత విద్యాభేదః. కి ముభయత్ర విద్యా ప్రత్యభిజ్ఞాయతే - నేతి. కి ముభయత్రోద్గీథస్యై ఉపాస్యత్వమ్ - ఉత క్వచి దుద్గీథావయవః ప్రణవః, క్వచి దుద్గాతాచోపాస్యౌ. * ఓ మిత్యేత దక్షర ముద్గీథ ముపాసీత ※ తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదితి వాక్యద్వయం కి ముభయత్ర విహితస్యోపాసనస్యోద్గీథావయవవిషయతా ముద్గాతృవిషయతాంచ అవగమయతి - నేతి. యదా నావగమయతి - తదోభయత్రోద్గీథస్యైవోపాస్యత్వేన విద్యాప్రత్యభిజ్ఞానా ద్విద్యైకత్వం స్యాత్. యదాతు వాక్యద్వయ ముద్గీథావయవస్య ప్రణవస్యోద్గాతుశ్చోపాస్యతా మవగమయతి - తదా రూపభేదేన ఛాన్దోగ్యే వాజసనేయకేచ విద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ విద్యాభేద స్స్యాదితి. † సూత్ర మవతారయతి (అత్రేతి) * త్వం న ఉద్గాయేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదితి - ఉద్గాతరి ప్రాణదృష్టిం కృతవన్త ఇత్యర్థః. * ఏవం వేద ※ ఏవంవిదీత్యత్ర ఏవంశబ్దాభ్యాం కర్తరి ప్రాణదృష్టిః, కర్మణి ప్రాణదృష్టి, శ్చ కథ్యత ఇత్యర్థః. † (కేవలచోదనాద్యవిశేషోఽకించిత్కరఇతి) చోదనాద్యవిశేష సమచ్ఛయ ఏవైక్యే ప్రమాణమ్ - శబ్దాన్తరాదిష్వన్యతమం భేదక మిత్యర్థః. † పూర్వపక్షీ సిద్ధాన్తిఛాయయా కృతం చోద్యం పరిహరతి (తన్నేతి) ఉపక్రమావిరోధాయోపసంహారగతః కర్తృవాచిశబ్ద ఔపచారికస్స్యాదిత్యర్థః.

౧॥ బృ-౩-౩-౭. ౨॥ ఛాం-౧-౨-౧. ౩॥ ఛాం-౧-౨-౭-౮.

అవిశేషాత్ అవిశేషేణహ్యుభయత్ర ఉద్గీథసాధనకపరపరిభవ ఉపక్రమే ప్రతీయతే - వాజసనేయకే * ౧ తేహ దేవా ఊచు ర్హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యుపక్రమే శ్రూయతే - ఛాన్దోగ్యేపి * ౨ తద్ధదేవా ఉద్గీథ మాజహ్రు రనేనైనానభిభవిష్యామఇతి. అత ఉపక్రమావిరోధాయ * ౩ తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయ దిత్యధ్యస్త ప్రాణ భావ ఉద్గీథ ఉద్గాతృకర్మభూత ఏవ పాకాదిష్వోదనాదివ త్స్వైకర్యాతిశయవివక్షయా కర్తృత్వేనోచ్యతే - అన్యథోపక్రమగత ఉద్గీథశబ్దః కర్తరి లాక్షణికః స్యాత్. అతో విద్యైక్యమ్.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౭॥ సూ. నవా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్. ౨.

నవేతి పక్షం వ్యావర్తయతి. నచైతదస్తి - య ద్విద్యైక్యమితి. కుతః. ప్రకరణభేదాత్ * ౪ ఓమిత్యేతదక్షర ముద్గీథ ముపాసీతేతి ప్రకృత ముద్గీథావయవం ప్రణవం ప్రస్తుత్య * ౫ ఏతస్య వా అక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానం భవతిదేవా ఽసురాహ వై యత్రసంయేతిర ఇత్యారభ్య * ౬ అథహ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణ స్తముద్గీథ ముపాసాం చక్రిర ఇత్యుద్గీథావయవభూత ప్రణవవిషయ ముపాసనం ఛన్దోగా అధీయతే - వాజినస్తు † తాదృశప్రాచీనప్రకరణాభావాత్ * ౧ హన్తాఽసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేతి కృత్స్న ముద్గీథం ప్రస్తుత్య * ౭ అథహేమ మాసన్యం ప్రాణ మూచు స్త్వం న ఉద్గాయేత్యాదికృత్స్నోద్గీథవిషయ మధీయతే-† అతః ప్రకరణభేదేన విధేయభేదః† విధేయభేదేచ రూపభేదఇతి

౭॥ సూ. నవా ప్రకరణభేదాత్ పరోవరీయస్త్వాదివత్. ఉద్గీథశబ్దస్య కృత్స్నోద్గీథ పరత్వమ్ * ఓమిత్యేతదిత్యనేన వ్యావర్తితమ్. పఞ్చభాగస్యహి సామ్నో ద్వితీయభాగ ఉద్గీథః. ప్రస్తావ, ఉద్గీథ ప్రతిహారో, పద్రవ, నిధనాఖ్యాః పఞ్చ భాగాః - తేషు ద్వితీయస్యోద్గీథస్యావయవభూతః ప్రణవః. తస్యోద్గీథశబ్దేనాభిధానం స్వరవిశేషసిద్ధ్యర్థమ్. † (తాదృశప్రాచీనప్రకరణాభావాదితి) ఉద్గీథావయవభూతప్రణవస్యైవోద్గీథశబ్దేనాభిధానం న ప్రకృతం వాజసనేయకే * ఓమిత్యేత దక్షర ముద్గీథ ముపాసీతేతిదృశవాక్యాశ్రవణాత్. ఉద్గీథశబ్దస్య స్వతోఽసఙ్కుచితవృత్తిత్వాత్ కృత్స్నోద్గీథపరత్వమ్. ఉద్గీథసమ్బన్ధిత్వేఽధ్యస్తప్రాణభావత్వేచ సమానేపి ఉద్గీథావయవకృత్స్నోద్గీథవిషయత్వభేదాద్విద్యాభేదః. † (అతఃప్రకరణభేదేనేతి) ప్రకరణమ్ - విధేయార్థప్రతిపాదకప్రదేశవిశేషః. తద్భేదేన విధేయభేదః. † (విధేయభేదేచ రూపభేద ఇతీతి) విధేయభేదే రూప

౭॥ సూ. నవా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్. ౨.

(వే-సా.) నైవం ప్రకరణం హ్యుభయత్ర భిద్యతే "౪ ఓ మిత్యేత దక్షర ముద్గీథ ముపాసీత" ఇత్యుద్గీథావయవభూతప్రణవవిషయం ఛన్దోగానామ్. "౧ హన్తాసురా న్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామ" ఇతితు వాజినాం కృత్స్నోద్గీథవిషయమితి రూపభేదా ద్విద్యాభేదః. యథా ఏకస్యామపి శాఖాయా ముద్గీథోపాసనే హిరణ్మయపురుషదృష్టేః పరోవరీయస్త్వాదివిశిష్టదృష్టిర్భిద్యతే. ౨.

(వే-దీ.) నచైతదస్తి - యద్రూపైక్యాద్విద్యైక్యమితి. కుతః? ప్రకరణభేదాత్ ఛాన్దోగ్యేహి "౪ ఓ మిత్యేత దక్షర ముద్గీథ ముపాసీత" ఇత్యుద్గీథావయవభూతం ప్రణవ ముపాస్యం ప్రకృత్య, "౨ ఉద్గీథ మాజహ్రుః" ఇతివచనా దుద్గీథావయవభూతః ప్రణవ ఏవోద్గీథశబ్దేనోచ్యత ఇత్యవగమ్యతే. వాజసనేయకేత్వవిశేషేణ "౧ ఉద్గీథేనాత్యయామ" ఇత్యుపక్రమాత్ కృత్స్నోద్గీథ ఉపాస్యః ప్రకృతః. అత ఉద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యవిశేషేపి రూపభేదా ద్విద్యాభేదః. పరోవరీయస్త్వాదివత్ యథైకస్యామపి శాఖాయాం ఉద్గీథావయవభూతే ప్రణవే పరమాత్మదృష్టివిధానసామ్యేపి హిరణ్మయపురుషదృష్టి విధానా త్పరోవరీయస్త్వాదిగుణవిశిష్టదృష్టివిధాన మర్థాన్తరమితి రూపభేదః-తద్వదత్రాపి. ఏవం ప్రకరణభేదే సోపక్రమ ఏవైకత్రోద్గీథావయవవిషయత్వేనాన్యత్ర కృత్స్నోద్గీథవిషయత్వేనచోపాసనభేదే సిద్ధే నత్యుపసంహారస్థం కర్తృవిషయం కర్తృవిషయంచ ప్రాణదృష్టివిధానం యథాశ్రుత మవతిష్ఠత ఇత్యభిప్రాయః. ౨.

౧॥ బృ-౩-౩-౧. ౨॥ ఛాం-౧-౨-౧. ౩॥ బృ-౩-౩-౩. ౪॥ ఛాం-౧-౧-౧. ౫॥ ఛాం-౧-౧-౧౦. ౬॥ ఛాం-౧-౨-౭. ౭॥ బృ-౩-౩-౭.

నవిద్యైక్యమ్. † కించ - * ౧ అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణ స్తముద్గీథ ముపాసాఞ్చక్రిరఇతి పూర్వప్రకృత ఉద్గీథావయవభూతః ప్రణవ ఏవాధ్యస్తప్రాణభావ శ్ఛన్దోగానా ముపాస్యః - వాజినాంతు కృత్స్నస్యోద్గీథస్య కర్తో ద్గాతా ప్రాణదృష్ట్యోపాస్యఇతి * ౨ అథహేమ మాసన్యం ప్రాణమూచు స్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్యః ఏష ప్రాణ ఉదగాయ దిత్యుద్గాతరి ప్రాణాధ్యాసం నిర్దిశ్య * ౨ య ఏవం వేదేత్యుద్గాతైవాధ్యస్త ప్రాణభావ ఉపాస్యో విధీయతే - అతశ్చ రూపభేదః. † నచోద్గాతర్యుపాస్యే విహితే * ౩ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యాఖ్యాయికోపక్రమ విరోధ శ్శఙ్కనీయః - ఉద్గాతు రుపాసనే ఉద్గీథస్యోద్గానకర్మభూతస్యావశ్యాపేక్షితత్వా త్తస్యాపి పరపరిభవాఖ్యం ఫలంప్రతి హేతుత్వాత్. అతో రూపభేదా ద్విద్యాభేదఇతి చోదనాద్యవిశేషేపి నవిద్యైక్యమ్. పరోవరీయస్త్వాదివత్ యథైకస్యామపి శాఖాయా ముద్గీథావయవభూతే ప్రణవే పరమాత్మదృష్టివిధానసామ్యేపి హిరణ్మయపురుషదృష్టివిధానాత్ పరోవరీయస్త్వాదిగుణవిశిష్టదృష్టివిధాన మర్థాన్తరభూతమ్.

౮॥ సూ. సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తితుతదపి. ౩.

ఉద్గీథవిద్యేతి సంజ్ఞైక్యాత్ తత్ - విద్యైక్య ముక్తంచేత్ - తత్ - సంజ్ఞైక్యం విధేయభేదేప్యస్త్యేవ - యథా అగ్నిహోత్రసంజ్ఞా నిత్యాగ్నిహోత్రే, కుణ్డపాయినా మయనాగ్నిహోత్రేచ - యథాచోద్గీథవిద్యేతి ఛాన్దోగ్యే ప్రథమప్రపాఠకోదితాసు బహ్వీషు విద్యాసు.

భేదః ఫలిత ఇత్యర్థః. † నేత్యేతావతా పూర్వపక్షవ్యావృత్తిసిద్ధావపి వాశబ్దప్రయోగాభిప్రేత మర్థమాహ (కించేతి) యత్తు పూర్వపక్షిణా ఆశఙ్క్య పరిహృతమ్ - సోపి సిద్ధాన్తహేతురేవేత్యర్థః. † అధ్యస్తప్రాణభావస్యోద్గాతు రుపాస్యత్వే ఉపక్రమవిరోధ ఇత్యత్రాహ (నచేతి) నహ్యుపక్రమాధికరణే ఉపక్రమానవగత ముపసంహారావగతం త్యాజ్య మిత్యుక్తమ్ - అపితు ఉపక్రమావగతస్య నభఙ్గః కార్యఇతి - అత్రతూపక్రమావగతం తదధికంచ స్వీక్రియతే. * ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యస్యోద్గాతృగీయమానోద్గీథే తాత్పర్యమితి భావః. పరోవరీయస్త్వాదివదితి సౌత్రం పదమ్. ఉపాస్యైకత్వే దృష్టివిశేషణైకత్వేచ సత్యపి దృష్టివిశేషణ భూతపరమాత్మనో హిరణ్మయత్వపరోవరీయస్త్వాదిధర్మభేద మాత్రా ద్విద్యాభేదః కృతః - కిం పున రుపాస్యభేదేనేత్యర్థః. * పరో రజా ఇతివత్ పరోవరీయాన్ - వరీయసాం పరః. తస్య భావః - పరోవరీయస్త్వమ్. ఏవం కర్మకర్తృవైషమ్య ముక్తమ్.

౮॥ సూ. సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్త మస్తితు తదపి. కుణ్డపాయినా మయనాగ్నిహోత్రం మాసమాత్రహోమసమాప్తికమ్. జ్యోతిష్టోమే యజేత * వాజపేయేన యజేతేతివత్ విద్యానామధేయానాం స్వవాక్యస్థతాభావేపి అవిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయక్రమఏవ విద్యానాం తత్తన్నామకే ప్రమాణమ్,

౮॥ సూ. సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తితుతదపి. ౩.

(వే-సా.) ఉద్గీథవిద్యేతి సంజ్ఞైక్యా ద్విద్యైక్య ముక్తఞ్చేత్, విధేయభేదేపి సంజ్ఞైక్యమస్త్యేవ, యథా నైయమికాగ్నిహోత్రే కుణ్డపాయినా మయనాగ్నిహోత్రేచేత్యేవమాదిషు. ౩.

(వే-దీ.) ఉద్గీథవిద్యేతిసంజ్ఞైక్యాత్ తత్ - విధేయైక్య ముక్తంచేత్. తత్ - సంజ్ఞైక్యం విధేయభేదేఽపి అస్తితు - అస్త్యేవేత్యర్థః. యథా నిత్యాగ్నిహోత్రే, కుణ్డపాయినామయనాగ్నిహోత్రేచ; యథాచ ఛాన్దోగ్యప్రథమప్రపాఠకోదితాసు బహ్వీషు విద్యాసూద్గీథవిద్యేతిసంజ్ఞైక్యమ్

౧॥ ఛాం - ౧ - ౨ - ౭. ౨॥ బృ - ౩ - ౩ - ౭. ౩॥ బృ - ౩ - ౩ - ౧.

౯॥ సూ. వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసమ్. ౪.

ఛాన్దోగ్యే ప్రథమప్రపాఠకే † ఉత్తరాస్వపి విద్యాసూద్గీథావయవస్య ప్రణవస్య ప్రథమప్రస్తుతస్యోపాస్యత్వేన వ్యాప్తేశ్చ తన్మధ్యగతస్య * ౧ తద్ధ దేవా ఉద్గీథ మాజహ్రు రిత్యుద్గీథశబ్దస్య ప్రణవవిషయత్వమేవ సమఞ్జసమ్. † అవయవేచ సముదాయశబ్దః † పటో దగ్ధ ఇత్యాదిషు దృశ్యతే. † అత శ్చోద్గీథావయవభూతః ప్రణవ ఏవోద్గీథశబ్దనిర్దిష్టఇతి స ఏవ ప్రాణదృష్ట్యోపాస్యశ్ఛాన్దోగ్యే ప్రతిపత్తవ్యః - వాజసనేయకేతు కృత్స్నోద్గీథవిషయ ఉద్గీథశబ్దఇతి కృత్స్నోద్గీథస్య కర్తోద్గాతా ప్రాణదృష్ట్యోపాస్యఇతి విద్యానానాత్వం సిద్ధమ్. ౧॥ ఛాం - ౧ - ౨ - ౧.

అన్యథాత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

ప్రణవమాత్రస్యోద్గీథశబ్దాభిధానం పూర్వమేవ పర్యవసితమ్ - అత్రతూద్గీథశబ్దస్య కృత్స్నోద్గీథవిషయత్వాత్ విద్యైక్యమితి శఙ్కాయా మాహ.

౯ సూ. వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసమ్. † (ఉత్తరాస్వపీతి) * ఓ మిత్యేత దక్షర ముద్గీథ ముపాసీతేత్యారభ్య * తేను విదితో వా ఋచః సామ్నో యజుష స్స్వరమేవ ప్రావిశన్ యదావా ఋచ మాప్నోతి ఓమిత్యేవాతిస్వరతీతి, తథా * అసౌ వా ఆదిత్య ఉద్గీథ ఏష ప్రణవ ఓమితి హ్యేష స్వరన్నేతీతి, తథా * అథాధ్యాత్మం య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణ స్త ముద్గీథ ముపాసీత ఓమితి హ్యేష స్వరన్నేతీత్యాదిషూద్గీథశబ్దస్య ప్రణవవిషయత్వం స్ఫుటమ్. † అవయవమాత్రే సముదాయవాచిశబ్ద ప్రయోగః కథ మిత్యత్రాహ (అవయవేచేతి) † (పటో దగ్ధఇతి) ఇద ముదాహరణం వ్యాకరణోక్తమ్. పటైకదేశే దగ్ధేపిహి పటో దగ్ధఇతి ప్రయోగః. † హేతుం సంక్షిప్య నిగమయతి (అతఇతి).

పరైస్తు - పూర్వపక్షే విద్యాయా అభేదం వదద్భిరేవ ఛాన్దోగ్యేప్యుద్గీథశబ్దేన కర్తృత్వం లక్ష్యమితి రూపభేదః పరిహృతః. సిద్ధాన్తేచ కర్తృపరత్వం లక్షణయా నిరస్తమ్. భాష్యేతు వాజిభి రుక్తం కర్తృత్వం సౌకర్యాభిప్రాయేణౌపచారికమితి పూర్వపక్షే రూపైక్య మభిహితమ్. తత్తు సాధ్వసమ్ - ఫలనిర్దేశవ దుపక్రమగతానేకోద్గీథశబ్దస్వారస్యాపరిత్యాగాత్. పరస్య హ్యుద్గీథశబ్దద్వయ మస్వరసమ్ - తచ్చోపక్రమస్థమ్. ఉద్గీథస్య ఫలసాధనత్వనిర్దేశాస్వారస్యంచ. అతో భాష్యోక్తః పూర్వపక్షః ఉభయత్ర ఉద్గీథసాధనః ప్రబలః. ప్రబలస్య పూర్వపక్షస్య నిరాసశ్చ సిద్ధాన్తద్రఢిమ్నే స్యాత్ - నతు మన్దస్య - తస్మిన్నిరస్తేఽపిహి తత్రోక్తదోషరాహిత్యాత్ ప్రబలః పూర్వః పక్షః ఉదేతీతి. వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసమితి సూత్రే మధికరణాన్తర మాహుః - * ఓమిత్యేతదక్షర ముద్గీథ ముపాసీతేతి వాక్యం విషయః. అధ్యాసాపవాదైకత్వవిశేషణపక్షేషు అన్యతమనిర్ధారణకారణాభావా దనిర్ధారణమితి పూర్వఃపక్షః. త్రయాణా మాద్యపక్షాణాం సావద్యత్వా ద్విశేషణపక్షస్య తదభావా, చ్చ స ఏవోపాదేయఇతి సిద్ధాన్తః. అధ్యాసేఽన్యతరబుద్ధ్యా నాన్యతరబుద్ధినివృత్తిః - తదానీ మోఙ్కార ముద్గీథాధ్యాసవిశిష్ట ముపాసీతేతి వాక్యస్యార్థః. అపవాదేత్వన్యతరబుద్ధ్యాఽన్యతరధీ ర్నివర్తతఇతి భిదా - యథా సర్పం రజ్జుం జానీయాదిత్యుక్తే సర్పధీనివృత్తిః. బ్రాహ్మణో భూమిదేవఇతివ దనతిరిక్తార్థత్వ మేకత్వమ్. విశేషణత్వం నామ సామాన్యరూపేణ ప్రతిపన్నస్యార్థస్య విశేషణావచ్ఛిన్నతయా సమర్పణమ్ - యథోత్పలస్య నీలమితి విశేషణమ్. ఓఙ్కారశ్చ సర్వవేదవ్యాపీ - తస్యోద్గీథశబ్దేన విశేషణం నామ ఉద్గీథావయవభూతస్య తస్యతథాత్వేన లక్షణయా సమర్పణమ్. తత్రాధ్యాసపక్షోఽనుపపన్నః - లక్షణాప్రసఙ్గాత్. ఉద్గీథశబ్దో హ్యోఙ్కారే లాక్షణికః - ఉద్గీథాధ్యాసవిశిష్టతాయా ఉద్గీథశబ్దార్థత్వాభావాత్. ఏవ మోఙ్కారశబ్ద శ్చోద్గీథలాక్షణికః. ఫలం చ కల్ప్యమ్. * ఆపయితా హ వై కామానా మితి ఫలం చాప్త్యాది - దృష్టిఫల మితి నతదత్ర ఫలమ్. అపవాదేపి ఫలాభావ స్తుల్యః. నచ

౯॥ సూ. వ్యాప్తేశ్చ సమఞ్జసమ్. ౪.

(వే-సా.) ప్రథమప్రపాఠకే ఉపక్రమవ దుత్తరాస్వపి ప్రణవస్యోపాస్యత్వ వ్యాప్తేః. మధ్యేచ " ౨ ఉద్గీథ ముపాసాఞ్చక్రిరే " ఇతి ప్రణవవిషయత్వ మేవ సమఞ్జసమ్. ౪. ౨॥ ఛాం - ౧ - ౨ - ౭.

(వే-దీ.) ప్రథమప్రపాఠకే ఉపక్రమవ దుత్తరాస్వప్యుద్గీథవిద్యాసూద్గీథావయవస్య ప్రణవస్యైవోపాస్యత్వవ్యాప్తే ర్మధ్యగతస్య " ౧ తద్ధ దేవా ఉద్గీథ మాజహ్రుః " ఇత్యుద్గీథశబ్దస్యాపి ప్రణవవిషయత్వమేవ సమఞ్జసమ్. ౪.

౧౦॥ సూ. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే. ౧.

ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః ప్రాణవిద్యా ఆమ్నాయతే * ౧ యో హ వై జ్యేష్ఠంచ శ్రేష్ఠంచ వేద జ్యేష్ఠశ్చ హవై శ్రేష్ఠశ్చ భవతి ప్రాణో హ వావ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చేత్యాది. తత్ర జ్యైష్ఠ్య శ్రైష్ఠ్యగుణకం ప్రాణ ముపాస్యం ప్రతిపాద్య - వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనస్సు వసిష్ఠత్వప్రతిష్ఠాత్వసమ్పత్త్వాయతనత్వాఖ్యాన్ గుణాన్ ప్రతిపాద్య - వాగాదీనాం

మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిః ఫలమ్ - ఆత్మని భ్రమనివృత్తివత్ పురుషార్థరూపత్వాభావాత్. అశక్యశ్చాపవాదః - ఓఙ్కారోద్గీథబుద్ధ్యో రన్యతరస్యా అనివృత్తేః. అనివృత్తిశ్చ పూర్వ మేతరయో రన్యోన్యాధ్యాసాభావాత్ - రజ్జుసర్పభ్రాన్తిమతః పురుషస్యహి సర్పం రజ్జుం జానీయా దిత్యుక్తే సర్పధీని వృత్తిః. ఏకత్వపక్షోపి న యుక్తః - ఏకేన శబ్దేన వివక్షితార్థసిద్ధౌ శబ్దాన్తరవైయర్థ్యాత్. సన్దేహాద్యభావాచ్చ పికః కోకిల ఇతివ న్న సప్రయోజనతా. కించ - ఉద్గీథశబ్దః కృత్స్నద్వితీయభక్తివిషయత్వా దోఙ్కారాతిరిక్తవృత్తిః - ఓఙ్కారశబ్దోప్యుద్గీథావయవవ్యతిరిక్తప్రణవేపి వర్తమానత్వాదుద్గీథాతిరిక్తవృత్తిరితి నైకత్వపక్షోపి న్యాయ్యః. అతః పారిశేష్యాత్ సార్వత్రిక మోఙ్కార ముద్గీథశబ్దోఽవయవలక్షణయా విశినష్టీతి యుక్తమ్. నచాధ్యాసవిశేషణపక్షయో ర్లక్షణా తుల్యేతి మన్తవ్యా - అర్థాన్తరే ఽర్థాన్తరబుద్ధిసమర్పణం విప్రకృష్టమ్ - అవయవివాచకశబ్దేనావయవసమర్పణం సన్నికృష్టమితి - యథా పటాదిశబ్దానాం పటాద్యేకదేశసమర్పణమితి వైషమ్యాత్. అతః వ్యాప్తేః - ప్రణవస్య సార్వత్రికత్వాద్ధేతో స్తద్విశేషణత్వం సమఞ్జసమితి భక్త్యవయవో యః ప్రణవః త ముపాసీతేతి విశేషణత్వం యుక్తమితి. ఏతత్సర్వ మపరేషాం యోజనాయామపి ప్రాయేణ తుల్యమ్. అత్ర బ్రూమః - వ్యాప్తేశ్చేతి చశబ్దస్వారస్యాత్ పూర్వాధికరణశేషత్వం ప్రతీయతే. తచ్చాపేక్షితమ్ - తదా కృత్స్నోద్గీథతదేకదేశవిషయత్వలక్షణరూపభేదస్యానేన సూత్రేణ స్థాపనాసిద్ధేః. కించ - ప్రణవస్యోద్గీథశబ్దవిశేష్యతాయాం హేతుః ఓఙ్కారశబ్దస్యోద్గీథావయవ వ్యతిరిక్తవృత్తిత్వం వ్యాప్తిశబ్దవివక్షిత మితీద మపి నసాధీయః - ఉత్పలాతిరిక్తవృత్తిత్వేపి నీలశబ్దస్య విశేష్యసమర్పకత్వాప్రసిద్ధేః. ఉత్పలవిశేషణత్వం హి ప్రసిద్ధమ్. తతశ్చోత్పలస్య నీలవిశేష్యత్వవ దుద్గీథస్య ప్రణవవిశేష్యత్వ మప్యవిరుద్ధం స్యాత్. అత ఉత్తరవిద్యాస్వనుగమఏవోద్గీథశబ్దస్య ప్రణవవిషయత్వే సమఞ్జసో హేతుః. అత స్సూత్రస్య యథోక్తార్థపరత్వం పూర్వాధికరణశేషత్వంచ యుక్తమ్.

అన్యేషా మైకాధికరణ్యమేవాభిమతమ్. యోజనామాత్రే వైషమ్యమ్ - అన్యథాత్వమ్ - విద్యాభేదః ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తమ్-అన్యత్వ మిత్యనుక్తేః. శబ్దభేదాదితి పాఠభేదం కృత్వా * త్వం న ఉద్గాయస్వ * ఉద్గీథ ముపాసాంచక్రిరే ఇతి ప్రథమాద్వితీయావిభక్తిభేదాదితి వ్యాఖ్యాతమ్ - నావిశేషాదితి విభక్తిభేదేప్యర్థావిశేషా దిత్యుక్తమ్. తచ్చాయుక్తమ్ - రూపభేదా ద్విద్యాభేదస్య శఙ్కాసూత్రవివక్షితత్వే సమ్భవతి విభక్తిభేదా దితి శఙ్కాయా అభావా త్తద్విషయవ్యాఖ్యానస్య మన్దత్వాత్, అర్థైకత్వేపి * త ముపాసీత - స ఉపాస్య ఇతి విభక్తిభేదసమ్భవస్య స్ఫుటత్వాత్, ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్య విరోధాదితి విభక్తిభేదకృతశఙ్కాయాః పూర్వమేవ పరిహృతత్వాచ్చ. అతో రూపభేదప్రతిపాదకవాక్యాదితి వ్యాఖ్యాన ముచితమ్. ప్రకరణభేదాత్ - ప్రకారభేదాత్ ఇతిచాతివాసరసమ్ - ప్రకరణశబ్దరూఢిభఙ్గాత్ భేదశబ్దాధ్యాహారాచ్చ.

అన్యథాత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే. పూర్వాధికరణే దృష్టివిశేషణతయా ప్రాణః ప్రస్తుతః - తద్విషయాన్తరస్యోపాసనం నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. ఛాన్దోగ్యేత్యాదినా విషయ శ్శోధ్యతే. * ప్రశస్యస్య శ్ర ఇతి ప్రశస్యశబ్దస్య శ్రాదేశాత్ శ్రైష్ఠ్యమ్ - ప్రశస్యత్వమ్. * జ్య చ ప్రశస్యశబ్దస్య జ్యాదేశః * వృద్ధస్యచేతి సూత్రేణ వృద్ధశబ్దస్య జ్యాదేశః - తస్మా దత్ర జ్యైష్ఠ్యమ్ - ప్రవృద్ధత్వమ్, వసిష్ఠప్రతిష్ఠాసమ్పత్త్వాయ

౧౦॥ సూ. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే. ౧.

(వే-సా.) "౧ యో హవై జ్యేష్ఠఞ్చ శ్రేష్ఠఞ్చ వేద......ప్రాణో వావ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ" ఇతి వాజినాం ఛన్దోగానాం కౌషీతకినాం ప్రాణవిద్యాయాం వాగాదికరణగ్రామస్థితేః తత్కార్యస్యచ ప్రాణహేతుకత్వేన తిసృష్వప్యేకరూపేణ ప్రాణజ్యైష్ఠ్య ముపపాదితమ్. వాగాదేః వసిష్ఠత్వాదిసంబన్ధిత్వమపి ప్రాణస్యోభయత్రోక్తమ్, కౌషీతకీనాన్తు తన్నోక్తమ్. తథాఽపి సర్వత్ర జ్యైష్ఠ్యోపపాదనప్రకారస్య సర్వస్యాద్యైక్యమితి కౌషీతకిప్రాణవిద్యాయామపి వసిష్ఠత్వాదయ ఉపసంహార్యాః. ౧.

౧॥ ఛాం-౫-౧

దేహస్యచ ప్రాణాయత్తస్థితిత్వేన తదాయత్తతత్తత్కార్యత్వేనచ ప్రాణస్య శ్రైష్ఠ్యం ప్రతిపాద్య - వాగాదిసమ్బన్ధితయా శ్రుతాన్వసిష్ఠత్వాదీన్ గుణాంశ్చ ప్రాణసమ్బన్ధితయా ప్రతిపాదయతి. ఏవం ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోర్జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకో వసిష్ఠత్వాదిగుణకశ్చ ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతిపాద్యతే. కౌషీతకీనాంతు ప్రాణవిద్యాయాం తథైవ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకః ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతిపాదితః - న పునర్వసిష్ఠత్వాదయో వాగాదిసమ్బన్ధినో గుణాః ప్రాణసమ్బన్ధితయా ప్రతిపాదితాః. తత్ర సంశయః. - కిమత్ర విద్యా భిద్యతే - ఉత నేతి. కిం యుక్తమ్. భిద్యతఇతి. కుతః. రూపభేదాత్. యద్యప్యుభయత్ర ప్రాణఏవ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణక ఉపాస్యః - తథాప్యేకత్ర వసిష్ఠత్వాదిభిరపి గుణైర్యుక్తః ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతీయతే. † ఇతరత్రతు తద్విధుర ఇత్యుపాస్యరూపభేదాద్విద్యాభేదః.

శబ్దైర్వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనసాం యథాక్రమం తత్తత్కార్యజననసామర్థ్యాని వివక్షితాని. కిం కౌషీతకిప్రాణవిద్యా ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకోక్తప్రాణవిద్యాతో భిద్యతే - నవేతి. కిముభయత్ర వేద్యైక్యమ్ - ఉత నేతి. కిముభయత్ర వసిష్ఠత్వాదిగుణకముపాసనమ్ - ఉత కౌషీతకినాం తద్విధురమితి. * యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోసీత్యనువాదాభావేపి వాగాదీనాం ప్రాణాధీనత్వాభిధానం వసిష్ఠత్వాదిప్రాప్తిం ప్రాణస్య గమయతి - నేతి. నచేత్ - కౌషీతకిప్రాణవిద్యాయాం వసిష్ఠత్వాద్యప్రాప్తే రుపాసనస్యాతద్విషయత్వాత్తద్విషయాతద్విషయయో ర్విద్యయోర్భేదః. గమయతిచేత్ - కౌషీతకీనామపి వసిష్ఠత్వాదిప్రాప్తే రుపాసనస్య తద్విషయత్వేన రూపభేదాభావాదైక్యమితి. † (ఇతరత్రతుతద్విధురఇతి) స్వప్రకరణస్థగుణేన నైరాకాఙ్క్ష్యాదితిభావః.

వ్యూదిరఇతి ఛాన్దోగ్యపాఠః. * వివదమానాఇతి వాజినాం పాఠః. వ్యూదిరే - వివాదం చక్రుః. * యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోసీతి - అహం యత్స్వకార్యకరణసమర్థాస్మి - తస్య త్వదధీనత్వాత్త్వస్యైవ తత్కార్యసామర్థ్యమిత్యర్థః.

పరేతు - వాగాదిగతాగుణా వసిష్ఠత్వాదయః ఇమే వసిష్ఠత్వాదయో గుణాః అన్యత్రాపి భవన్తి - సర్వశాఖాసు ప్రాణవిజ్ఞానస్యాభేదాత్ అభేదశ్చ ప్రాణసంవాదాదిసారూప్యాదితి వ్యాచక్షతే. నచ శ్రుతహాని రశ్రుతకల్పనావా - స్వదేశే ప్రసిద్ధా దేవదత్తగుణాః దేశాన్తరేపి హ్యభియోగవిశేషాత్ ప్రసిద్ధా భవన్తీతిచ పరిహృతమ్. తత్ర విజ్ఞానస్యాభేద శ్శాబ్దశ్చేత్ - తదుపపాదకసారూప్యకణ్ఠోక్తి ర్న స్యాత్. అభేదశబ్దేన సారూప్యవివక్షాయాం సర్వప్రకారసారూప్యం వివక్షితం చేత్ - విజ్ఞానసారూప్యం జ్ఞేయసారూప్యనిబన్ధనమ్ - తత్సారూప్యంచ వసిష్ఠత్వాద్యన్వయే సిధ్యతీతి హేత్వసిద్ధిస్స్యాత్ - అతస్తత్పరిహారార్థముపపాదనప్రకారస్య సర్వస్యాభేదాదితి వ్యాఖ్యానం నిరాకాఙ్క్షత్వాన్నిస్సంశయత్వాచ్చ అత్యన్తముచితమ్. దేవదత్తగుణప్రసిద్ధిదృష్టాన్తశ్చాతిప్రసఙ్గా దనాదృతః.——సర్వత్ర ప్రాణవిజ్ఞానస్య జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణయుక్తస్య ప్రత్యభిజ్ఞానా దిత్యపరే. తతోప్యుపపాదనసారూప్యాదిత్యుచితమ్ - తత్ర వసిష్ఠత్వాదిప్రాప్త్యసాధారణహేతుత్వాత్. * నచైకం ప్రతిశిష్యతఇతి న్యాయాత్ అశ్రుతత్వమకించిత్కరమితి చోక్తమ్. తత్సర్వసాధారణత్వాత్ పాదాద్యధికరణాభిప్రేతమిత్యత్రానుక్తిః.——అన్యేతు - ఫలభేదా ద్విద్యాభేదఇతి పూర్వపక్షం వర్ణయన్తి - ఏకత్ర హి * జ్యేష్ఠశ్చ హవై శ్రేష్ఠశ్చ భవతీతి శ్రుతమ్ - అన్యత్రతు * తస్మైవైనం విద్వాన్ సర్వేషాం భూతానాం ప్రాణమేవ

(వే-దీ.) "౧ యో హవై జ్యేష్ఠంచ శ్రేష్ఠంచ వేద జ్యేష్ఠశ్చ హ వై శ్రేష్ఠశ్చ భవతి ప్రాణో వావ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ" ఇతి ఛన్దోగానాం వాజినాం కౌషీతకీనాంచ ప్రాణవిద్యాఽమ్నాతా. తత్ర ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయో స్సర్వసైక్యరూపత్వాద్విద్యైక్యైవ. కౌషీతకిప్రాణవిద్యాయాస్తస్యాశ్చ భేదోఽస్తి - ఉత నాస్తీతి సంశయః. అస్తిభేద ఇతి పూర్వపక్షః. యద్యపి సర్వత్ర జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకః ప్రాణ ఏకఏవోపాస్యః - తథాపి ఛన్దోగానాం వాజసనేయినాంచ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణకస్య ప్రాణస్య వాగాదిగతవసిష్ఠత్వాదిగుణసమ్బన్ధిత్వమపి శబ్దాదేవ ప్రతీయతే. కౌషీతకీనాంతు నతథేతి రూపభేదా ద్విద్యాభేదః. రాద్ధాన్తస్తు-యద్యపి కౌషీతకిప్రాణవిద్యాయాం వాగాదిగతవసిష్ఠత్వాదిసమ్బన్ధిత్వమపి ప్రాణస్య శబ్దాన్నాభిహితమ్- తథాపి తత్రాపి ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యోపపాదనం వాగాదీనాం స్థితేః తత్తత్కార్యస్యచ ప్రాణాధీనత్వేనేత్యేతదవిశిష్టమితి వాగాదిగతవసిష్ఠత్వాదేరపి ప్రాణహేతుకత్వానుసన్ధానేన వినా ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యానుసన్ధానమనుపపన్నమితి కౌషీతకిప్రాణవిద్యాయామపి వాగాదిగతవసిష్ఠత్వాదిసమ్బన్ధేనైవ ప్రాణ ఉపాస్య ఇతి రూపాభేదాద్విద్యైక్యమ్.

సూత్రార్థస్తు సర్వాభేదాదన్యత్రేమే అన్యత్ర - కౌషీతకిప్రాణవిద్యాయామపి, ఇమే - వసిష్ఠత్వాదయ స్సన్త్యేవ. కుతః; సర్వాభేదాత్ - ప్రాణజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యోపపాదనప్రకారస్య సర్వస్య తత్రాప్యభేదాత్. వాగాదీనాం స్థితేః కార్యస్యచ ప్రాణహేతుకత్వేన హి ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్యం శ్రైష్ఠ్యం చాప్యుపపాదితమ్. అతో వాగాదిగతకార్యసామర్థ్యరూపవసిష్ఠత్వాదిసమ్బన్ధిత్వం ప్రాణస్యాత్రాప్యుక్తమేవేత్యర్థః. ౧.

ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః - సర్వాభేదాదన్యత్రేమే నాత్ర విద్యాభేదః - అన్యత్ర - కౌషీతకీనాం ప్రాణవిద్యాయామపి ఇమే - వసిష్ఠత్వాదయో గుణా ఉపాస్యాస్సన్తి. కుతః. సర్వాభేదాత్ ప్రతిజ్ఞాతప్రాణజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యోపపాదనప్రకారస్య సర్వస్య తత్రాప్యభేదాత్. తథాహి - ఛన్దోగవాజసనేయినాం ప్రాణవిద్యాయాం * ౧ ఏతా హ వై దేవతా అహంశ్రేయసే వ్యూదిరే * ౨ అహంశ్రేయసే వివదమానా ఇతి చోపక్రమ్య వాగాదీనామేకైకాపక్రమణే అన్యేషాం సప్రాణానామిన్ద్రియాణాం శరీరస్య చ స్థితిం తత్తత్కార్యం చావికలం ప్రతిపాద్య - ప్రాణోత్క్రమణే సర్వేషాం విశరణమకార్యకరత్వం చాభిధాయ సర్వేషాం ప్రాణాధీనస్థితిత్వతదధీనకార్యత్వాభ్యాం ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్య ముపపాదితమ్. ఏవముపపాదితం వాగాదికార్యస్య ప్రాణాధీనత్వం *౩ అథ హైనం వాగువాచ యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోసీత్యాదినా వాగాదిభి రనూద్యతే. కౌషీతకీనాం ప్రాణవిద్యాయామపి ప్రాణజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యప్రతిపాదనాయ వాగాదిషు వసిష్ఠత్వాదయః ప్రతిపాదితాః. * ౪ అథ హేమా దేవతాః ప్రజాపతిం పితర మేత్యాబ్రువన్ కో వై నః శ్రేష్ఠ ఇత్యాదినా వాగాదిగతా గుణా వాగాదయశ్చ దేహాశ్చ ప్రాణాధీనా ఇతి ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్య ముపపాదితమ్ - వాగాదిభిః స్వస్వగుణానాం వసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణాధీనత్వానువాదమాత్రంతు నకృతమ్. నైతావతా రూపభేదః - వాగాదీనాం వసిష్ఠత్వాదిగుణాన్వితానాం ప్రాణాధీనకార్యత్వోపపాదనేనైవ ప్రాణస్య వాగాదివసిష్ఠత్వాదిగుణహేతుత్వస్య సిద్ధత్వాత్. తదేవహి ప్రాణస్య వసిష్ఠత్వాదిగుణయోగిత్వమ్ - యద్వాగాదివసిష్ఠత్వాదిహేతుత్వమ్. అతోఽత్రాపి వసిష్ఠత్వాదిగుణయోగాత్ప్రాణో జ్యేష్ఠః ప్రతిపన్న ఇతి నాస్తి విద్యాభేదః. ౧॥ ౨॥ బృ-౬-౧-౭.

సర్వాభేదాధికరణం సమాప్తమ్. ౩॥ఛాం-౫-౧-౧౩. ౪॥

---

† ప్రాణవిద్యాఙ్గవిషయ మన్యదపి నిరూపణ మనన్తరమేవ కరిష్యతే. † యథా ప్రాణస్య వసిష్ఠత్వాద్యనుసన్ధానేన వినా జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యానుసన్ధానానుపపత్తే †రనుక్తానామపి వసిష్ఠత్వాదీనాం కౌషీతకీ ప్రాణవిద్యాయాం ప్రాప్తిః - తథా బ్రహ్మస్వరూపానుసన్ధానం

ప్రత్యాత్మాన మమృత మభిసమ్భూయ సహైతైస్సర్వై రస్మాల్లోకా దుత్క్రామతి సవాయుప్రతిష్ఠ ఆకాశాత్మా స్వరేతి స తద్భవతి యత్రైతద్దేవాస్తత్ప్రాప్య తదమృతో భవతి య దమృతా దేవా ఇతి శ్రుతమ్. ఉభయత్ర ప్రాణదేవతాసు సాయుజ్యస్యైవ ప్రధానఫలత్వాత్ జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణసమ్బన్ధఫలస్య ప్రధానఫలేఽన్తర్గతత్వాత్ విద్యైక్యమ్ - అతో గుణా వసిష్ఠత్వాదయ ఉపసంహార్యా ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. ఫలభేదా ద్విద్యాభేదవర్ణనమేః యుక్తమ్ - నతు వసిష్ఠత్వాదిగుణానన్వయాత్ - గుణోపసంహారానుపసంహారౌహి విద్యాభేదాభేదఫలభూతౌ - నతు భేదాభేదోపపాదకావితి. అత్ర బ్రూమః - అత్ర * స్వరేతి స తద్భవతీతి స్వర్గాధిపతిత్వ ముక్తమ్ - సరాష్ట్రీ మభవదితివత్. స్వర్గాధిపత్యం శ్రైష్ఠ్యాన్తర్గతమ్. అమృతత్వం చిరకలస్థితిరూపతయా జ్యైష్ఠ్యాన్తర్గతమ్ - వృద్ధతమత్వంహి జ్యైష్ఠ్యమ్. ఇదంచ ఆదరాదలోపః ఉపస్థితేతస్తద్వచనాదిత్యత్ర వక్ష్యమాణన్యాయసిద్ధమ్ తత్ర హి జక్షణాదీనాం సత్యసఙ్కల్పత్వరూపఫలాన్తర్భావో వక్ష్యత ఇతి. తేన న్యాయేన ఫలాన్తర్భావసమ్భవేన ఫలభేదాప్రతీతే ర్భాష్యే తదుపన్యాసాభావః. ఉపస్థితేత ఇతి సూత్రస్య యోజనాన్తరంతు తత్రైవ నిరసిష్యతే. అతః కృతకరత్వస్యావర్జనీయత్వాదిహ ఫలభేదావర్ణనం తత్పరిహారానుక్తిశ్చ.

సర్వాభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

---

† మధ్యే సఙ్గతివిశేషేణ ప్రస్తుత మధికరణాన్తరం వ్యాచిఖ్యాసుః ప్రాణవిద్యాఙ్గవిషయనిరూపణస్య పశ్చాత్కరిష్యమాణత్వ మాహ (ప్రాణవిద్యాఙ్గేతి) † అనన్తరాధికరణసఙ్గతిమాహ (యథాప్రాణస్యేతి).
† (అనుక్తానామపీతి) * త్వం తద్వసిష్ఠ ఇతి వా ప్రాణో వసిష్ఠ ఇతి వేదృశవచనవ్యక్త్యాఽనుక్తానామిత్యర్థః.

యైస్తగ్గుణై ర్వినా నోపపద్యతే - తే బ్రహ్మవిద్యాసు సర్వాస్వప్యనుసన్ధేయా ఇత్యయ మర్థః ప్రతిపాద్యతే.

౧౧॥ సూ. ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య. ౧.

అత్ర బ్రహ్మస్వరూపగుణానాం సర్వాసు పరవిద్యాసూపసంహారోఽస్తి - నేతి విచార్యతే. † అప్రకరణాధీతానా ముపసంహారే ప్రమాణాభావా త్ప్రకరణశ్రుతానా మేవోపసంహారఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య † అభేదాదితి వర్తతే. ప్రధానస్య - † గుణినో బ్రహ్మణ స్సర్వేషూపాసనేష్వభేదాత్, † గుణ్యపృథగ్భావా ద్గుణానాం, సర్వత్రానన్దాదయ స్తద్గుణా ఉపసంహర్తవ్యాః.

† ఏవంతర్హి గుణ్యపృథగ్భావాదేవానన్దాదివత్ప్రియశిరస్త్వాదయోపి * ౧ తస్య ప్రియ మేవశిర ఇత్యాదౌ బ్రహ్మగుణత్వేన శ్రుతా స్సర్వత్ర ప్రసజ్యేరన్. నేత్యాహ.

౧౨॥ సూ. ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌహి భేదే. ౨.

బ్రహ్మస్వరూపగుణానాం ప్రాప్తావుచ్యమానాయాం ప్రియశిరస్త్వాదీనా మప్రాప్తిః - తేషా మబ్రహ్మగుణత్వాత్.

౧౧॥ సూ. ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య. స్వరూపగుణానామ్ - స్వరూపప్రతీత్యనుబన్ధిగుణానామిత్యర్థః. * మానన్దాదయో గుణాః. సర్వాసు విద్యాసూపసంహార్యాః - ఉత న్యత్ర శ్రూయన్తే తత్రైవేతి. * మానన్దాదీనా మైశ్వర్యాదివత్ గుణ్యపృథక్స్థితిమాత్రమ్ - ఉత బ్రహ్మస్వరూపవత్ ప్రతీత్యనుబన్ధిత్వమితిఫలఫలిభావః స్ఫుటః. † (అప్రకరణేతి) స్వప్రకరణే సమానప్రకరణేచానధీతానా ముపసంహారేఽతిప్రసఙ్గాదితిభావః.

† (అభేదాదితివర్తతఇతి) సర్వాభేదా దన్యత్రేమఇతి సూత్రస్థాభేదశబ్దోఽత్రానువర్తత ఇత్యర్థః. సర్వాభేదాదితి సమస్తస్యాప్యభేదశబ్దస్యానువర్తన ముపపద్యతే - బుద్ధ్యా తావతోఽంశస్య నిష్కృష్య పరామర్శాత్. యథా * అథశబ్దానుశాసనం కేషాం శబ్దానా మిత్యత్రానుశాసనశబ్దస్యేతి భావః. † సౌత్రం ప్రధానశబ్దం వ్యాచష్టే (గుణినఇతి) అభేదాత్ - ఐక్యాత్. † అభేదాదిత్యనేన ఫలిత మాహ (గుణ్యపృథగితి) గుణానామితి సాధారణశబ్దనిర్దేశ ఉత్తరసూత్రశఙ్కోత్థానార్థః. ఆనన్దాదయః - ఆనన్దత్వాదయః. ※ ద్వ్యేకయోరితివత్ భావప్రధానో నిర్దేశః.

† అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (ఏవంతర్హీతి).

౧౨॥ సూ. ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌహిభేదే. అబ్రహ్మగుణత్వాత్ - బ్రహ్మగుణత్వాభావాత్. † తదేవోపపాదయతి

౧౧॥ సూ. ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య. ౧. ౧౨॥ సూ. ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తి రుపచయాపచయౌహిభేదే. ౨.

(వే-సా.) అభేదాదితి వర్తతే. బ్రహ్మస్వరూపనిరూపణాన్తర్గతాఽమలత్వ జ్ఞానానన్దాదయో గుణాః సర్వాసు పరవిద్యాసూపసంహార్యాః, గుణినో బ్రహ్మణ స్సర్వత్రాభేదాత్. ౧.

(వే-దీ.) జ్ఞానానన్దామలత్వానన్తత్వరూపాః బ్రహ్మస్వరూపనిరూపకగుణాః సర్వాసు పరవిద్యాసూపసంహర్తవ్యాః - ఉతనేతి సంశయః. నోపసంహర్తవ్యాఇతి పూర్వపక్షః - అప్రకరణాధీతానా ముపసంహారే ప్రమాణాభావాత్, బ్రహ్మగుణానా మనన్త్యయత్వే నోపసంహారాశక్తేశ్చ. రాద్ధాన్తస్తు - జ్ఞానానన్దాదీనాం బ్రహ్మస్వరూపనిరూపకగుణత్వేన తై ర్వినా బ్రహ్మస్వరూపానుసన్ధానానుపపత్తేః సర్వాసూపసంహర్తవ్యాఇతి. సూత్రార్థస్తు - సర్వాభేదాదిత్యతోఽభేదాదితి వర్తతే. ఆనన్దాదయో గుణాః సర్వాసూపసంహర్తవ్యాః, ప్రధానస్య - గుణినో బ్రహ్మణ స్సర్వాసు విద్యాస్వభేదాత్. సర్వాసు పరవిద్యాసు బ్రహ్మైకమేవానుసన్ధేయంచేత్ - యైర్గుణై ర్వినా బ్రహ్మస్వరూపానుసన్ధాన మశక్యమ్ - తేచ జ్ఞానానన్దాదయో ఽనుసన్ధేయా ఇత్యర్థః. ౧.

(వే-సా.) " ౧ తస్య ప్రియమేవ శిరః " ఇతి ప్రియశిరస్త్వాదీనా మప్రాప్తిః, బ్రహ్మగుణత్వాభావా త్తేషామ్. శిరఃపక్షాదిభేదే బ్రహ్మగుణేసతి బ్రహ్మణ ఉపచయాపచయప్రసక్తిః. ౨.

(వే-దీ.) ఆనన్దాదీనాం ప్రాప్తావపి " ౧ తస్య ప్రియమేవ శిరః మోదో దక్షిణః పక్షః " ఇతి ప్రియశిరస్త్వాదీనా మప్రాప్తిః - బ్రహ్మస్వరూపగుణత్వాభావా త్తేషామ్. బ్రహ్మణశ్శిరఃపక్షాదిభేదే స్వరూపేణతి బ్రహ్మణ ఉపచయాపచయౌ ప్రసజ్యేయాతామ్. తతశ్చ " ౨ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ " "౩ ఆనన్దోఽజరః " ఇత్యాదిర్విరుధ్యతే. ౨.

౧॥ తై - ఆనం - ౫ - ౨. ౨॥ తై - ఆనం - ౧ - ౧. ౩॥

† బ్రహ్మణః పురుషవిధత్వరూపణమాత్రాన్తర్గతత్వాత్ ప్రియశిరస్త్వాదీనామ్. † అన్యథా శిరఃపక్షపుచ్ఛాద్యవయవభేదే సతి బ్రహ్మణోఽప్యుపచయాపచయౌ ప్రసజ్యేయాతామ్ - † తథా చ సతి * ౧ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాది విరుధ్యతే

† నన్వేవమేవ బ్రహ్మసమ్బన్ధినామైశ్వర్యగామ్భీర్యౌదార్యకారుణ్యాదీనాం గుణానామనన్తానాం గుణ్యపృథక్స్థితత్వమాత్రేణ తత్రతత్ర శ్రుతానామప్యుపసంహారే సర్వే సర్వత్ర ప్రసజ్యేరన్, ఆనన్త్యాదుపసంహారాశక్తిశ్చ. తత్రాహ.

౧౩॥ సూ. ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్. 3.

తు శబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. ఇతరే తు - ఆనన్దాదయః అర్థసామాన్యాత్సర్వత్రానువర్తన్తే - యే త్వర్థసమానాః-† అర్థస్వరూపనిరూపణధర్మత్వేనార్థప్రతీత్యనుబన్ధినః-తేఽర్థస్వరూపవత్సర్వత్రానువర్తన్తే. † తే చ గుణాస్సత్యజ్ఞానానన్దామలత్వానన్తత్వాని-* † ౨ యతో వా ఇమానీత్యాదినా † జగత్కారణతయోపలక్షితం బ్రహ్మ * ౧ సత్యం జ్ఞానమనన్తం

(బ్రహ్మణఇతి). † భేదపదం వ్యాచష్టే (అన్యథేతి) † తతః కిమిత్యత్రాహ (తథాచేతి) ఆదిశబ్దాత్ * అస్థూలమనణ్విత్యాదివాక్యాని గృహ్యన్తే. నను - అస్యాం యోజనాయాం విగ్రహవిశేషనిత్యత్వాభ్యుపగమో విరుధ్యతే - శిరఃపక్షాద్యవయవభేదే సత్యుపచయాపచయప్రసఙ్గోక్తేః. అతో వ్యాఖ్యాత్రన్తరకృతం యోజనాన్తరమేవ వరమ్. నైవమ్ - యోజనాన్తరానుపపత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాత్. అస్యాం యోజనాయాం కస్యచిదపి విరోధస్యాభావాచ్చ. తథాహి - నాత్ర కాలభేదేన వృద్ధిహ్రాసపరావుపచయాపచయశబ్దౌ - కింత్వాపేక్షికప్రచితత్వాప్రచితత్వతారతమ్యపరావితి సర్వవ్యాఖ్యాతృసంమతమిదమ్. అతః కాలభేదానపేక్ష ప్రకోష్ఠాఙ్గుళ్యోరివ పీనత్వకృశత్వరూపావుపచయాపచయౌ సూత్రేణ ప్రసఞ్జనీయతయా వివక్షితౌ. ప్రకోష్ఠాఙ్గుళ్యాదయో హ్యవయవాః పీనాః కృశాశ్చోపలభ్యన్తే. న చ తేషాం స్థూలత్వకృశత్వే కాలభేదాయత్తే. కాలభేదాధీనవృద్ధిహ్రాసవివక్షాయాం హి నిత్యత్వవిరోధః. కించ - న తావదనన్తత్వం సాక్షాదేవ సూత్రే ప్రసఞ్జనీయతయా వివక్షితమ్ - ఉపచయాపచయశబ్దయోస్తద్వాచిత్వాభావాత్, శిరఃపక్షాదిమత్త్వస్యానన్తవత్త్వే ప్రయోజకత్వాభావాచ్చ. ఈశ్వరసంజిహీర్షావిషయత్వాదికం హి తత్ర ప్రయోజకమ్. నాప్యవయవప్రవేశనిర్గమౌ ప్రసఞ్జనీయౌ - నిత్యవిగ్రహేపి తయోరిష్టత్వాత్. పరమవ్యోమనిలయేహి భగవద్విగ్రహే తదంశభూతవ్యూహవిభవాదివిగ్రహప్రవేశనిర్గమౌహి ప్రామాణికౌ ఏవమపి పరిమాణతారతమ్యప్రసఙ్గో విగ్రహస్య దుర్వార ఇతిచేన్న - వికల్పాసహత్వాత్. కిం కాలభేదాయత్తం పరిమాణతారతమ్యం వివక్షితమ్ - ఉత స్వేచ్ఛాయత్తమ్. న ప్రథమః - హిరణ్యగర్భసనకసనన్దనాదిదేహేష్వప్రళయాదేకరూపేషు వ్యభిచారాత్. ద్వితీయేపి కిమిచ్ఛయా పరిమాణతారతమ్యార్హత్వం ప్రసఞ్జనీయమ్ - తర్హీష్టః ప్రసఙ్గః స్యాత్ - తదంశభూతేషు విగ్రహేషు బాల్యయౌవనవామనత్వమహీయస్త్వాదిదర్శనాత్. యది దేశవిశేషావచ్ఛిన్నస్యేశ్వరవిగ్రహవిశేషస్య తత్తారతమ్యమ్ - తద్వ్యవస్థ్యభావాదనుపపన్నమ్. అతః స్థూలత్వకృశత్వరూపం ప్రదేశభేదేన యుగపద్భావిపరిమాణతారతమ్యమస్థూలత్వాదిశ్రుతివిరుద్ధం స్వరూపే ప్రసఞ్జనీయతయా వివక్షితమితి న కశ్చిద్విరోధఇతి.

† అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (నన్వితి) ఏవమేవేత్యేవకారః. ఏవమేవ ప్రసజ్యేరన్నిత్యుత్తరత్రాన్వయాత్ ప్రసఙ్గస్యావర్జనీయత్వపరః. † (బ్రహ్మసమ్బన్ధినామేవేతి) అత్రైవకారో బ్రహ్మసమ్బన్ధదార్ఢ్యార్థః. తతశ్చ ఐశ్వర్యాదీనాం వాస్తవత్వసిద్ధిర్వివక్షితా భవతి.

౧౩॥ సూ. ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్. † (అర్థస్వరూపనిరూపణధర్మత్వేనార్థప్రతీత్యనుబన్ధినఇతి) అర్థస్వరూపశబ్దేన ధర్మిస్వరూపముచ్యతే ※ అర్థిస్వరూపవద్భాతిసమాధి స్స్వభిధీయత ఇతిహి శౌనకవచనమ్. అర్థప్రతీతికాలే ప్రతీయమానత్వనియమస్సామాన్యశబ్దాభిహితం సామ్యమిత్యర్థః. † తేషామానన్త్యాదనుపసంహారశఙ్కాం పరిహరన్ శక్యోపసంహారతాం దర్శయతి (తే చేతి). † తేషామర్థప్రతీత్యనుబన్ధిత్వం శ్రుత్యా దర్శయతి (యతో వాఇతి). † (జగత్కారణతయోపలక్షితమితి) కేషుచిదుపాసనేషు జగత్కారణత్వమనుసన్ధేయమ్ * తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీతేత్యాది వాక్య

౧౩॥ సూ. ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్. 3.

(వే-సా.) ఆనన్దాదయః స్వరూపనిరూపణాన్తర్గతతయా బ్రహ్మసమానా ఇత్యుపసంహార్యా ఏవ. 3.

(వే-దీ.) ప్రియశిరస్త్వాదిభ్య ఆనన్దాదీనాం విశేషమాహ.

ఇతరే - ఆనన్దాదయః, అర్థసామాన్యాత్ - బ్రహ్మస్వరూపసామాన్యాత్సర్వాస్వనువర్తన్తే. బ్రహ్మస్వరూపనిరూపణధర్మత్వేన బ్రహ్మస్వరూపసమానాహి తే. 3,

౧॥ తై - ఆనం - ౧అను - ౧. ౨॥ తై - భృగు - ౧అను.

బ్రహ్మ * ౧ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యానన్దాదిభి స్స్వరూపతో నిరూప్యతే. అత ఉపాస్యబ్రహ్మస్వరూపావగమాయ సర్వాసు విద్యాస్వానన్దాదయోఽనువర్తన్తే - యేతు నిరూపితస్వరూపస్య బ్రహ్మణః కారుణ్యాదయో గుణాః ప్రతిపన్నాః - తేషాం గుణ్యపృథక్స్థితత్వేపి ప్రతీత్యనుబన్ధిత్వాభావాత్ యే యత్ర శ్రుతాః - తే తత్రోపసంహార్యా ఇతి నిరవద్యమ్.

† యద్యుపచయాపచయప్రసఙ్గాత్ప్రియశిరస్త్వాదయో బ్రహ్మణః పురుషవిధత్వరూపణమాత్రార్థాః - నతు బ్రహ్మ గుణాః - తర్హ్యతథాభూతస్య బ్రహ్మణ స్తథాత్వేన రూపణం కిమర్థం క్రియతే. అతథాభూతస్యహి తథాత్వరూపణే కేన చిత్ప్రయోజనేన భవితవ్యమ్ - యథా * ౨ ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినోపాసకస్య తదుపకరణానాం చ రథిరథాదిత్వరూపణం ఉపాసనోపకరణభూతశరీరేన్ద్రియాదివశీకరణార్థం క్రియత ఇత్యుక్తమ్. నచేహ తథావిధం కించి త్ప్రయోజనం దృశ్యత ఇతి బలా ద్బ్రహ్మగుణత్వం ప్రియశిరస్త్వాదీనా మభ్యుపేత్యమ్. తత్రాహ.

౧౪॥ సూ. ఆధ్యానాయప్రయోజనాభావాత్. ౪.

ప్రయోజనాన్తరాభావా దాధ్యానాయాయం రూపణోపదేశః క్రియతే. † ఆధ్యానమ్ - అనుచిన్తనమ్. ఉపాసనముచ్యతే. * ౩ బ్రహ్మవి దాప్నోతి పర మిత్యత్రోపదిష్టాధ్యానరూపవేదనసిద్ధయేహ్యానన్దమయ బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థ మానన్దమయం బ్రహ్మ ప్రియమోదాదిరూపేణ విభజ్య శిరఃపక్షాదిత్వేన రూపయిత్వోపదిశ్యతే. యథాఽన్నమయః పురుషః - అయం దేహః శిరఃపక్షాదిభిః * ౩ తస్యేద మేవ శిర ఇత్యాదినా బుద్ధావారోప్యతే, యథాచ ప్రాణమయ మనోమయవిజ్ఞానమయాః ※ ౪ తస్య ప్రాణ ఏవ శిర ఇత్యాదినా ప్రాణాద్యవయవై ర్బుద్ధావారోప్యన్తే, - ఏవమేభ్యోఽర్థాన్తరభూత స్తదన్తరాత్మా ఆనన్దమయోపి † ప్రియమోదాదిభిరేకదేశైః శిరఃప్రభృతిత్వేన రూపితై రాధ్యానాయ బుద్ధా

విహితేషు. కేషుచి న్న. ఏవంచ సతి యత్రానుసన్ధేయమ్ - తత్ర జ్ఞాప్యాన్తర్గతత్వాత్ జగత్కారణత్వం విశేషణమ్. యత్రతు నానుసన్ధేయమ్ - తత్రోపలక్షణమ్ - జ్ఞాప్యానన్తర్గతత్వాత్. అతఏవహి జన్మాదిసూత్రభాష్యే ఉపలక్షణత్వం విశేషణత్వమపి కారణత్వస్యాఙ్గీకృతమ్. ప్రకృతిపురుషకాలవిశిష్టస్య లక్షణం జగత్కారణత్వమ్ - తత్ర విశేష్యాంశస్య లక్షణ మానన్దాదయః. తత్ర విశిష్టానుసన్ధానే కారణత్వ మనుసన్ధేయమ్ - నతు విశేష్యానుసన్ధాన ఇత్యభిప్రాయేణోపలక్షితమిత్యుక్తమ్. అమలత్వశ్రుతిః ※ నిష్కలం నిష్క్రియమ్ ※ అపహతపాప్మేత్యాదిర్ద్రష్టవ్యా. స్వరూపతః - అసాధారణాకారేణ.

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదీతి) అతథాభూతస్య తథాత్వరూపణే ప్రయోజనం దృష్టమ్-

అత్రతు ప్రయోజనాభావాత్ ప్రియశిరస్త్వాదికం న రూపణమాత్రమ్ - అపితు గుణ ఏవేత్యర్థః.

౧౪॥ సూ. ఆధ్యానాయప్రయోజనాభావాత్. † (ఆధ్యానమనుచిన్తనమితి) * స్యాచ్చిన్తా స్మృతి రాధ్యాన మితిహి నైఘణ్టుకాః. ఉపాసనోపయోగిశాస్త్రజన్యజ్ఞానసిద్ధ్యర్థ మిత్యర్థః. పరోక్షార్థస్య బుద్ధావారోపణం శిరఃపక్షాదిరూపణాదేవహి భవతి. † (ప్రియమోదాదిభిరేకదేశైరితి)

౧౪॥ సూ. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్. ౪.

(వే-సా.) ప్రియశిరస్త్వాద్యుపదేశః బ్రహ్మణోఽనుచిన్తనార్థః, ప్రయోజనాన్తరాభావాత్. ౪.

(వే-దీ.) ప్రియశిరస్త్వాదయో బ్రహ్మస్వరూపధర్మా నభవన్తి చేత్ - తదభిధానం కిమర్థ మిత్యత ఆహ.

అనుచిన్తనార్థం తదభిధానమ్ - ప్రయోజనాన్తరా భావాత్. "౩ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" ఇతి వేదితవ్యతయోపదిష్టం బ్రహ్మానన్దమయం ప్రియమోదాదిరూపేణ విభజ్య శిరఃపక్షాదిత్వేన రూపయిత్వా బుద్ధావారోప్యత ఇత్యర్థః. ౪.

౧॥ తై - భృగు - ౬ అను. ౨॥ కఠ - ౧అ - ౩వ - ౩. ౩॥ తై - ఆనం - ౧అను - ౧,౩. ౪॥ తై - ఆనం - ౨అను - ౩.

వారోప్యతే. ఏవమానన్దమయోపలక్షణత్వా త్ప్రియశిరస్త్వాదీనాం † న సర్వదా ఆనన్దమయప్రతీతావనువర్తనే.

౧౫॥ సూ. ఆత్మశబ్దాచ్చ. ౫.

* ౧ అన్యో౽న్తర ఆత్మా౽౽నన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దేశా, † దాత్మనశ్చ శిరఃపక్షపుచ్ఛాద్యసమ్భవా త్ప్రియశిర స్త్వాదయ స్తస్య సుఖప్రతిపత్త్యర్థం రూపణమాత్రమితి గమ్యతే.

†నను - * ౨ అన్యో౽న్తర ఆత్మా ప్రాణమయః * ౩ అన్యో౽న్తర ఆత్మా మనోమయ ఇత్యాత్మశబ్దస్యానాత్మస్వపి పూర్వం ప్రయుక్తత్వాత్ * ౧ అన్యో౽న్తర ఆత్మా ఆనన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దస్యాత్మ విషయత్వం కథం నిశ్చీయతే. తత్రాహ

౧౬॥ సూ. ఆత్మగృహీతి రితరవ దుత్తరాత్. ౬.

అన్యో౽న్తర ఆత్మా౽౽నన్దమయ ఇత్యత్రాత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గ్రహణం † ఇతరవత్ - యథేతరత్ర * ౪ ఆత్మా వా ఇద మేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇత్యాదిష్వాత్మశబ్దేన పరమాత్మనఏవ గ్రహణమ్ - త ద్వత్. కుతఏతత్. ఉత్తరాత్ * ౫ సో౽కామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యానన్దమయవిషయా దుత్తరా ద్వాక్యాత్.

అతిశయితసుఖానామపి బ్రహ్మసుఖైకదేశత్వేన బ్రహ్మణో౽పరిచ్ఛిన్నసుఖత్వ ముక్తం భవతీతి భావః. † (నసర్వదేతి) శాస్త్రేణ ప్రతిపత్తౌ బుద్ధ్యారోహణాయ ప్రియశిరస్త్వాదిప్రతిపత్తవ్యమ్ - ఏవ మపరిచ్ఛిన్నానన్దే ప్రతిపన్నే సత్యుపాస్తౌ ప్రియశిరస్త్వాదికం నానుసన్ధేయ మిత్యర్థః.

౧౫॥ సూ. ఆత్మశబ్దాచ్చ. † ఆత్మనో నిరవయవత్వప్రసిద్ధి ముపజీవ్య ప్రవృత్త మిదం సూత్ర మిత్యభిప్రాయేణాహ (ఆత్మనశ్చేతి).

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి).

౧౬॥ సూ. ఆత్మగృహీతి రితరవదుత్తరాత్. † (ఇతరవదితి) * ఆత్మావా ఇద మిత్యాదిష్వపి ఉత్తరాత్ * స ఈక్షతేత్యాదివాక్యాత్ పరమాత్మనఏవ గ్రహణ మిత్యర్థః.

౧౫॥ సూ. ఆత్మశబ్దాచ్చ. ౫.

(వే-సా.) “౧ అన్యో౽న్తర ఆత్మా౽౽నన్దమయః” ఇత్యాత్మశబ్దాచ్చ శిరఃపక్షాదయో న బ్రహ్మగుణాః. ౫.

(వే-దీ.) “౧ అన్యో౽న్తర ఆత్మా౽౽నన్దమయః” ఇత్యాత్మశబ్దాచ్చ ప్రియశిరస్త్వాదయో న బ్రహ్మస్వరూపధర్మాః. శిరఃపక్షాదయోహి నాత్మధర్మాః. ౫.

౧౬॥ సూ. ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్. ౬.

(వే-సా.) పరమాత్మన ఏవాత్మశబ్దేన గ్రహణమితి “౫ సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ” ఇత్యుత్తరాత్ బహుభవనసఙ్కల్పాభిధాయినో వాక్యా దవగమ్యతే; “౪ ఆత్మా వా ఇద మేక ఏవాగ్రఆసీత్” ఇత్యాత్మశబ్దాదివత్. ౬.

(వే-దీ.) “౧ అన్యో౽న్తర ఆత్మా” ఇత్యాత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గృహీతిః - గ్రహణమ్, ఇతరవత్ “౪ ఆత్మా వా ఇద మేక ఏవాగ్ర ఆసీత్” ఇత్యాత్మశబ్దేన యథా పరమాత్మనో గ్రహణమ్ - తద్వత్. కథ మిద మవగమ్యతే. తదేకార్థా దుత్తరాత్ “౫ సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ” ఇత్యాదివాక్యాత్. ౬.

౧॥ తై - ఆనం - ౫అను - ౨. ౨॥ తై - ఆనం - ౨ - ౨. ౩॥ తై - ఆనం - ౩ - ౨. ౪॥ ఐతరేయ - ౧౪ - ౧ఖం - ౧. ౫॥ తై - ఆనం - ౬అను - ౨.

౧౭॥ సూ. అన్వయాదితిచేత్స్యాదవధారణాత్. ౭.

† పూర్వత్ర ప్రాణమయాదిష్వనాత్మస్వాత్మశబ్దాన్వయదర్శనా న్నోత్తరా న్నిశ్చేతుం శక్యత ఇతి చేత్. † స్యాదవధారణాత్ స్యాదేవ నిశ్చయః. కుతః. అవధారణాత్ - పూర్వత్రాపి ※ ౧ తస్మా ద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశ స్సమ్భూత ఇతి పరమాత్మన ఏవ బుద్ధ్యాఽవధారితత్వాత్. † అన్నమయా దన్తరే ప్రాణమయే ప్రథమం పరమాత్మబుద్ధి రవతీర్ణా - తదనన్తరంచ ప్రాణమయా దన్తరే మనోమయే-తతో విజ్ఞానమయే - తత ఆనన్దమయే ప్రక్రాన్తా పరమాత్మ బుద్ధి స్తదన్తరాభావా దుత్తరాచ్చ * ౨ సోఽకామయతేతి వాక్యా త్ప్రతిష్ఠితేత్యుపక్రమేఽప్యపరమాత్మని పరమాత్మబుద్ధ్యా ఆత్మశబ్దాన్వయఇతి నిరవద్యమ్. ౨. తై - ఆనం - ౬అను - ౨. ౧॥ తై - ఆనం - ౧అను - ౨.

ఆనన్దాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

~~~~~~~~~~

౧౭॥ సూ. అన్వయాదిచేత్ స్యాదవధారణాత్. †(పూర్వత్రేత్యాది) ఉపక్రమాధికరణన్యాయేన పూర్వానుగుణ ముత్తరం నేయమ్ - తస్మా దుత్తరవాక్యాత్ పూర్వస్యాత్మవిషయత్వం న నిశ్చేయ మిత్యర్థః. †(స్యాదిత్యాది) పరమాత్మనఏవ బుద్ధ్యాఽవధారితత్వాత్ - విషయీకృతత్వాత్ ఏవ ముపక్రమోపక్రమే పరమాత్మన ఏవాత్మబుద్ధిశబ్దవిషయత్వా న్నోత్తరవాక్యస్యోపక్రమబాధ ఇత్యర్థః. † తర్హి మధ్యేత్వపరమాత్మని పరమాత్మవాచీ శబ్దః కథ మిత్యత్రాహ (అన్నమయాదితి) ప్రాణమయాదిష్వప్యాత్మశబ్దోఽపరమాత్మబుద్ధ్యోపచారతో న ప్రయుక్తః - అపితు పరమాత్మబుద్ధ్యైవ ప్రయుక్తః. ※ అన్తః ప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానామితి తత్తదన్తఃప్రవేశేన నియన్తృత్వం హ్యాత్మత్వమ్. తత్ర ప్రాణమయేఽన్నమయా దన్తరత్వమాత్రేణ పరమాత్మబుద్ధి ర్జాతా. తస్యాప్యన్తరదర్శనేన తత్రాపి పరమాత్మబుద్ధిర్జాతా - పూర్వత్రతు నివృత్తా. ఉత్తరోత్తరే తత్తదన్తరేచాత్మశబ్దః ప్రయుక్తః, యస్యాన్యదన్తరం నాస్తి, ఈక్షణాదికంచ శ్రుతమ్ - తస్మి న్పరమాత్మబుద్ధి రాత్మశబ్దశ్చ ప్రతిష్ఠితౌ. ఏవం పూర్వత్రాపి పరమాత్మబుద్ధివిషయఏవాత్మశబ్దప్రయోగా దయ మప్యాత్మశబ్దః పరమాత్మవిషయ ఏవేతి నాత్రోపక్రమబాధఇత్యర్థః.

పరేతు-ఆనన్దరూపత్వ విజ్ఞానఘనత్వ సర్వగతత్వ సత్యత్వ సర్వాత్మత్వధర్మాణాం సర్వవిద్యాసనుగతత్వం పూర్వపక్షీకృత్య సర్వాభేదాత్ - సర్వత్ర బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్ ఏషాం సార్వత్రికత్వ మాహుః. తత్ర భాష్యేతు సర్వాత్మత్వసర్వగతత్వయోః పృథగనుక్తి రానన్త్యాన్తర్భావాత్. సర్వాభేదా దిత్యత్రాభేదశబ్దమాత్రానువృత్తిర్వ్యక్తా - * అథ శబ్దానుశాసనం కేషాం శబ్దానామితివత్. సర్వస్యాభేదాత్ - సర్వత్రాభేదాదితి సమానవైరూప్యప్రసఙ్గాత్ సర్వశబ్దానువృత్తిః. పూర్వాధికరణేపి సప్తమీసమాస ఇతిచేన్న - తదనుపపత్తే రుక్తత్వాత్. ప్రియశిరస్త్వాతి - ప్రియం మోదః ప్రమోదఇతి పరస్పరాపేక్షయా భోక్త్రన్తరాపేక్షయా చోపచయాపచయావన్తః - అత స్సజాతీయస్వగతభేదరహితే బ్రహ్మణి న ప్రియశిరస్త్వాదయః. తే తు కోశధర్మాః - తథాపి బ్రహ్మగుణత్వాభ్యుపగమేన న్యాయః ప్రదర్శితః. సంయద్వామత్వాదీనా మసార్వత్రికత్వాయేత్యాహుః. తత్ర కోశధర్మత్వం ప్రాగేవ నిరస్తమ్. బ్రహ్మణో నిర్భేదత్వంచ ప్రమాణవిరుద్ధమితి బహుశ ఉక్తమ్. బ్రహ్మగుణానాం భోక్త్రన్తరగతమోదాద్యపేక్షయా నాపచయః. న తేషాం వృద్ధిరూపశ్చోపచయోఽస్తి - కింతు సర్వేభ్యోఽతిశయః సచైకరూపః. నచ పరస్పరాపేక్షయా ప్రకర్షాపకర్షౌ - సర్వే

౧౭॥ సూ. అన్వయాదితిచేత్స్యాదవధారణాత్. ౭.

(వే-సా.) పూర్వత్ర ప్రాణమయాదిష్వాత్మశబ్దాన్వయా త్కథ ముత్తరా న్నిర్ణయ ఇతిచేత్. "౧ ఆత్మన ఆకాశ స్సంభూతః" ఇత్యవగతస్యాత్మనఏవ ప్రాణమయాదిష్వవధారణాత్ స్యాదేవ పరమాత్మైవేతి నిర్ణయః. ౭.

(వే-దీ.) పూర్వేషు "౨ అన్యోఽన్తర ఆత్మా ప్రాణమయః" ఇత్యాదివాక్యేష్వనాత్మస్వప్యాత్మశబ్దాన్వయా త్కథ ముత్తరవాక్యా న్నిర్ణయ ఇతిచేత్. "౧ తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశ స్సమ్భూతః" ఇతి ప్రకృతస్యాత్మన ఏవ ప్రాణమయాదిష్వానన్దమయపర్యన్తేషు ఆత్మశబ్దే నావధారణాత్ స్యాదేవ నిర్ణయః. అతః ప్రియశిరస్త్వాదీనా మనాత్మధర్మత్వాత్, జ్ఞానానన్దాదీనా మాత్మస్వరూపనిరూపణధర్మత్వాచ్చ, తేషామేవ సర్వత్రోపసంహారః. ౭. ౨॥ తై - ఆనం - ౨అను - ౨.
~~~~~~~~~~

షాం స్వరూపతో విషయతశ్చ నిరతిశయత్వాత్. అత ఉపచయాపచయప్రసఙ్గాన్న నిషేధః - కింతు శిర ఆదిభేదే సతి స్థూలత్వకృశత్వాద్యప్రసఙ్గా దేవాబ్రహ్మగుణత్వం ప్రియశిరస్త్వా దీనామితి యుక్తమ్. అన్యథా శిరశ్శబ్దవైయర్థ్యం చ స్యాత్ - ప్రియమోదాద్యప్రాప్తి రితి తదా వక్తవ్యమ్, ఇతరేత్వితి - అర్థస్య - బ్రహ్మణః ఏకత్వా దిత్యతోఽపి తుల్యత్వాదితితు న్వరసమ్. ఆనన్దజ్ఞానాదిశబ్దాః ఆనన్దత్వాదిసామాన్యముఖేన ప్రవృత్తా స్స్వార్థం పరిత్యజ్యాఖణ్డం వస్తు లక్షయన్తి - అత ఆనన్దాదయః సర్వేపి పదార్థా ఉపసంహర్తవ్యా ఇత్యప్యయుక్తమ్ - శబ్దప్రమాణకే వస్తుని యథాశబ్దం గుణాభ్యుపగమస్య యుక్తత్వాత్, గుణావివక్షాయా మేకేతరశబ్దవైయర్థ్యాత్, అతద్వ్యావృత్తిముఖేన ప్రతిపత్తే ర్ముఖ్యార్థాపవాదాభావేనాయుక్తత్వాచ్చ. శఙ్కితా శ్చాపవాదాః ప్రాగేవ పరిహృతాః. <u>ఆధ్యానాయే</u>త్యధికరణాన్తరం వర్ణితమ్ - ※ ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యాది ర్విషయః. ఇన్ద్రియాదిభ్యోఽర్థాదీనాం ప్రత్యేకం పరత్వం ప్రతిపాద్యమ్ - తథా ప్రతిపన్నత్వాత్. వాక్యైకత్వాసమ్భవాత్ వాక్యభేదో న దోషఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా వాక్యైకత్వసమ్భవాత్ పురుషస్య సర్వస్మా త్పరత్వం ప్రతిపాద్యమ్ - ప్రత్యేకం పరత్వప్రతిపాదనే ప్రయోజనాభావాత్, ※దశమన్వన్తరాణీహ తిష్ఠన్తీన్ద్రియచిన్తకాః ఇత్యాదిస్మార్తఫలానామిహాశ్రుతత్వాత్, వాక్యైక్యే సమ్భవతి తత్కల్పనేన వాక్యభేదాయోగాత్, పరప్రతిషేధకాష్ఠాశబ్దాదిభిః పురుషప్రతిపత్త్యర్థత్వతాత్పర్యావగమాత్, <u>ఆత్మశబ్దాచ్చ</u> - * గూఢోఽత్మా న ప్రకాశతఇతి దురవగమతయోక్తస్యాత్మనః ప్రతిపత్త్యర్థత్వాచ్చేతి వర్ణయన్తి. * ఆధ్యానశబ్దశ్చ ధ్యానపూర్వక సమ్యగ్దర్శనపరఇతి. తదయుక్తమ్. కృతకరత్వాత్. అవాన్తరవాక్యభేదో దురపహ్నవః - మహావాక్యైకత్వేన పరమపురుషపరత్వం చాధికరణద్వయేన సమన్వయాధ్యాయే చిన్తితమ్. నచ బహూనాం తత్తత్తః పరత్వప్రతిపాదనస్య మహావాక్యభేదకత్వమిహ పరిహర్తవ్యమ్ - బహూనాం ప్రాణమయాదీనాం తత్తదన్తరత్వప్రతిపాదనన్మనుష్యగన్ధర్వానన్దాదీనాం పూర్వపూర్వానన్దాధికత్వప్రతిపాదనవచ్చ మహావాక్యైకత్వావిరోధస్య స్ఫుటతరత్వాత్. <u>ఆత్మగృహీతి</u>రిత్యాదిచాధికరణాన్తరం వర్ణితమ్ - ※ ఆత్మా వా ఇద మేక ఏవేత్యాది ర్విషయః. ※ స ఇమా ల్లోకా నసృజతేతి లోకసృష్టిశ్రవణాత్తస్యాశ్చ ప్రజాపతికర్తృకత్వప్రసిద్ధేః, పరమాత్మవివక్షాయాం మహాభూతాదిసృష్టే ర్వక్తవ్యత్వా దిహ తదశ్రవణాత్, * ఆత్మైవేద మగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధ ఇత్యాదిష్వాత్మశబ్దస్య సశరీరే హిరణ్యగర్భేపి ప్రయోగదర్శనాత్, * తాభ్యో గా మానయత్ ※ తాభ్యోఽశ్వ మానయ దిత్యాదివ్యాపారాచ్చ పరమాత్మవ్యతిరిక్తః కశ్చిదితి పూర్వపక్షీకృత్య ※ ఆత్మన ఆకాశ ఇతివ దిహాపి పరమాత్మగృహీతిః - ఆత్మత్వాదే ర్ముఖ్యత్వాచ్చ - ఉత్తరాత్ - * స ఈక్షతేతి శ్రవణాత్. లోకసృష్టిప్రతిపాదకవాక్యాన్వయదర్శనా న్నపర ఇతి చేన్న - స్యాదేవ పరః - ఏకత్వావధారణాత్. లోకసృష్టిస్తు మహాభూతసృష్ట్యనన్తరభావినీతి వ్యాచక్షతే. వర్ణకాన్తరంచ కృతమ్ - వాజసనేయకే ※ యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇత్యాది, ఛాన్దోగ్యే * సదేవేత్యాదిచ విషయః. ఆమ్నానవైషమ్యా దతుల్యార్థత్వమ్ - క్వచి దాత్మశబ్దేనోపక్రమః - అన్యత్ర సచ్ఛబ్దనేతి పూర్వపక్ష ముక్త్వా సద్విద్యాయా మప్యాత్మగృహీతిః - యథా వాజసనేయినామ్ - ఉత్తరాత్ - తాదాత్మ్యోపదేశాత్. ఉపక్రమేణాన్వయాత్తత్ర చాత్మశబ్దాశ్రవణాత్, నేతి చేత్. స్యాదేవాత్మగృహీతిః - ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానావధారణాత్. అన్యథా సద్విజ్ఞానేన ఆత్మా న జ్ఞాతస్స్యాత్. సామాన్యస్య సచ్ఛబ్దస్య విశేషాకాఙ్క్షస్య విశేషనిష్ఠతయా తుల్యార్థత్వం యుక్తమితి ఉభయథాప్యధికరణం పాదాసఙ్గతమ్ - విధ్యాభేదాభేదవిచారాత్మకత్వాభావాత్. ఆద్యే వర్ణకే సమన్వయాధ్యాయ ఏవాయం విచారః ప్రాప్తః - కారణవిషయత్వాత్. కృతకరత్వం చ - యదా సతోపీక్షణాదినా పరమాత్మత్వ మీక్షణస్య చాగౌణత్వ మాత్మశబ్దేన సాధితమ్ - తదా ఆత్మవిషయే ఈక్షణాదియుక్తే వాక్యే కస్సంశయః. అతఏవ ద్వితీయవర్ణక మప్యనపేక్షితమ్ - ఈక్షత్యధికరణే సచ్ఛబ్దస్య ప్రధానవిలక్షణబ్రహ్మపరత్వంహి నిరూపితమ్. యదాఽర్థాన్తరరూఢానా మాకాశాదిశబ్దానామపి కారణవాక్యస్థానాం పరమాత్మవిషయత్వం స్థాపితమ్ - తదా సాధారణస్య సచ్ఛబ్దస్య పరమాత్మవిషయత్వే క స్సంశయః. ఉదాహరణ మప్యయుక్తమ్ - * యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇతి వాక్యస్య జీవవిషయత్వాత్, ప్రకరణస్థజీవవాచిశబ్దానాం క్వచి త్పరమాత్మసామానాధికరణ్యస్య కృతనిర్వాహత్వాచ్చ.

పూర్వమేవ వర్ణక మపరై రాదృతమ్. అధికరణభేదే సూత్రయోజనాభేదేచ యద్దూషణజాత ముక్తమ్ - తత్సర్వ మపరేషాం పక్షేపి సమానమ్.

అన్యేతు - ఆనన్దవిజ్ఞానైశ్వర్య తేజశ్శక్త్యాదయో బ్రహ్మస్వారేణ.సన్నిధానోపపత్తే స్సర్వతోపసంహార్యాః - సత్యకామత్వాదీనాం తేషు గుణేషు యథాయోగ మన్తర్భావ ఇత్యాహుః. భాష్యేత్వైశ్వర్య శక్త్యాదీనాం పృథగనుక్తి రానన్త్యేఽన్తర్భావాత్. తేహి వస్త్వపరిచ్ఛేదాపయికాః. గుణతోప్యానన్త్య మనన్తశబ్దేన వివక్షితమితి భాష్యవిదాం స్ఫుటమ్. * ప్రియశిరస్త్వేతి - ప్రియమోదప్రమోదాదీనా ముపచయాపచయాత్మకత్వా దంశభేదే సతి తే సమ్భవన్తి - న బ్రహ్మమాత్రే - తస్య నిరస్తసమస్తవికల్పత్వాత్. ఆనన్దజ్ఞానాదయో ప్యుపచయాపచయరూపతయా నసార్వత్రికాః ఇతి శఙ్కాయామహ <u>ఇతరేత్వితి</u> - ఐశ్వర్యాదయోఽర్థసామాన్యాత్ - శక్తిరూపత్వా న్నోపచయాపచయాత్మకాః - అత స్సార్వత్రికాః. ఏత దుక్తం భవతి - ఆదిత్యాదిస్థానభేదాత్ అధిష్ఠేయభేదా ద్విషయభేదాచ్చ ఐశ్వర్యజ్ఞానానన్దాదీనా ముపచయాపచయాత్మకతయా తదవచ్ఛిన్నతయా బ్రహ్మణోఽంశభేద స్స్యాత్. యై రుపచయాపచయాత్మకై ర్గుణై ర్గుణిభేదః - న తే సార్వత్రికాః - యే బ్రహ్మమాత్రసమ్బన్ధినః శక్తిమాత్రరూపా గుణాస్తే సర్వతోపసంహార్యాఇతి. తదయుక్తమ్ - అర్థసామాన్యశబ్దస్య శక్తివాచిత్వాభావాత్, బ్రహ్మగుణానాం సర్వదా సర్వత్ర స్వరూపతో విషయత శ్చానవచ్ఛిన్నత్వాత్, జ్ఞానైశ్వర్యాదిశబ్దానాం శక్తివాచిత్వాభావాత్, లయేపి తదవస్థప్రకృత్యాదీనాం బ్రహ్మనియామ్యత్వధార్య

త్వాదేః * యస్య పృథివీ శరీర మిత్యాదిశరీరశరీరిభావప్రతిసిద్ధత్వాచ్చ. అత ఉపచయాపచయరూపత్వాభావా ద్గుణానామ్. ఆధిష్ఠేయాదిభేదేపి నాంశభేదః. తథా భవద్భిరేవ నస్థానత ఇత్యత్ర * తస్మా న్నాధ్యాత్మాదిస్థానభేదేన భేద ఇతి వదద్భి రుపపాదితమ్. కించ - ఈశ్వరస్యైవ వ్యాది ష్ఠేయభేదాత్ భేదః - తస్య తత్కృతాంశభేదాభావేఽభిహితే స ఏవ బ్రహ్మేతి స్యాత్ - బ్రహ్మణి నిర్భేదత్వాభ్యుపగమాత్, తస్యచేశ్వరే దృష్టత్వాత్., తతశ్చ గుణభేదకగుణప్రాప్త్యనుపపత్తేః శక్తిమాత్రరూపగుణానువృత్తి రిత్యనుపపన్నమ్. అధ్యానాయేతి చాధికరణాన్తర మాహుః - కఠవల్ల్యామ్ * యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ఇత్యాద్యుక్తేన్ద్రియసంయమనం శిరఃపక్షపుచ్ఛాదికల్పనంచ విషయః. ధ్యానవిధ్యసన్నిధానాత్ తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థమితి పూర్వపక్షః. * తమేకనేమిత్యాద్యా చక్రత్వపరికల్పనస్య తత్త్వానాం బ్రహ్మావయవత్వజ్ఞాపనవత్ ప్రయోజనాన్తరాభావాత్, * జ్ఞాన ఆత్మని * ఆన్మేచ్ఛాన్త ఆత్మేత్యాత్మవ్యపదేశస్య ధ్యానార్థతయా సఙ్గతత్వాత్, * బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమ్ * దృశ్యతే త్వగ్ర్యయేతి ధ్యానవిధే స్సన్నిహితత్వాత్ అసన్నిధానే ప్యుత్కృష్టస్యాన్వయోపపత్తేః, ధ్యానార్థమితి సిద్ధాన్తితమ్. తత్రాపత్యకవల్ల్యా మయుక్తమ్ - ఇన్ద్రియసంయమనరూపప్రయోజనస్య విద్యమానత్వాత్. తర్హి ప్రతిసర్గక్రమస్య ప్రతీయమానస్యావివక్షాప్రసఙ్గ ఇతిచేన్న - ప్రతిసర్గక్రమప్రతీత్యనుపపత్తేః. సాచ ప్రాగేవ దర్శితా. తైత్తిరీయకే చ * యేన్నం బ్రహ్మోపాసతే * యే ప్రాణం బ్రహ్మోపాసత ఇత్యుపాసే రర్వాచీనఫలానాం చ శ్రుతత్వేన సంశయ ఏవ నాస్తి. శిరఃపక్షాద్యవయవోపాసనస్య బ్రహ్మోపాసనాఙ్గత్వ ముపపాద్య మితిచేన్న - తస్యాశక్యోపపాదనత్వాత్. తచ్చ తత్త్వప్రతిపత్తిరూపదృష్టఫలే సమ్భవత్యదృష్టకల్పనానుపపత్తేః. ప్రతిపర్యాయం శ్రుతానా ముపాసనానాం బ్రహ్మధ్యానాఙ్గత్వే వాక్యభేద ఇతిచేత్. తతః కిమ్. అవాన్తరవాక్యభేదో భవతామపి దురపహ్నవః. ఆనన్దమయవ్యతిరిక్తోపాసనానాం క్షుద్రఫలత్వేనానన్దమయోపాసన ఏవ శ్రద్ధాజననార్థతయా మహావాక్యైకత్వం తత్రోపపద్యతే, అతో న బ్రహ్మధ్యానాఙ్గత్వమితి తత్సమర్థనార్థ మధికరణభేదకల్పన మనుపపన్నమ్. ఆత్మగృహీతిరిత్యాదికం చాధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి - ఐతరేయకే * ఆత్మావా ఇదం, వాజసనేయకే * నైవేహ కించనాగ్ర ఆసీ న్మృత్యునైవేద మావృత మాసీదితిచ విషయః. ఏకత్ర * ఉక్థ ముక్థమితి వై ప్రజా వదన్తీత్యారభ్య * ప్రజాపతే రేతో దేవాః ప్రాణ ఉక్థమిత్యేవ విద్యాదితి మహావ్రతసమ్బద్ధోక్థవిషయోపాసిసమ్బద్ధః ప్రాణశరీరోఽన్తర్యామీ ప్రతీయతే - వాజసనేయకేతు * ఉషా వా అశ్వస్య మేధ్యస్య శిరో య స్సూర్య ఇత్యశ్వమేధోపాసి సమ్బన్ధితయా పురుషః ప్రతీయతే. అత ఉభయత్రార్థప్రత్యభిజ్ఞానాభావా దర్థభేదఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా మృత్యుశబ్దేనాత్మగృహీతిః ఇతరవత్ - *ఆత్మావా ఇతివత్ - ఉత్తరాత్ - * తన్మనోఽకురుతాత్మన్వీస్యామితి వాక్యాత్, * స ఇమాన్ లోకా నసృజతేతివత్ * సా పృథివ్యభవదితి లోకసృష్టిప్రతీతివాక్యాచ్చ. వాజసనేయకేఽశ్వమేధాన్వయాత్, * అశనాయాహి మృత్యు రిత్యశనాయామృత్యుశబ్దాన్వయాచ్చార్థభేదఇతిచేన్న - * ఆత్మావా ఇదమ్ * నైవేహ కించ నేత్యుభయత్రావధారణా దర్థైకత్వప్రతీతేః. అశనాయామృత్యుశబ్దౌ జగత్సంజిహీర్షాయుక్తపరమాత్మపరౌ. ఉపాసనప్రకరణ ముభయత్ర పరిసమాప్తమ్. అసమాప్తావప్యుపాస్యాత్మైకత్వం సిధ్యతి - ఇహ సిద్ధ ఆత్మా పూర్వత్రాప్యుపాస్యతయా సమ్బధ్య ఇత్యాహుః. వర్ణకాన్తరం చ కృతమ్ - * ఆత్మావా ఇద మిత్యైతరేయకవాక్యమ్, * ఆత్మైవేద మగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధ ఇత్యాది బృహదారణ్యకవాక్యం చ విషయః. ఏకత్రాశరీర ఆత్మా ప్రతిపన్నః - అన్యత్రతు పురుషవిధః - సశరీరః * సోఽబిభేదితి -భయారత్యాద్యుపేతశ్చేతి వాక్యయో రర్థభేద ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ఏకత్ర * స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇత్యాదినాఽన్యత్ర * స ముఖాచ్చ యోనే ర్హస్తాభ్యాం చాగ్ని మసృజతేత్యాదినా చోత్తరవాక్యే నోభయత్ర దేవతాసృష్ట్యామననాత్. శరీరభయాద్యన్వయా దర్థభేద ఇతిచేన్న - * ఆత్మైవేద మిత్యవధారణేన పరత్వావగమాత్. అశరీరస్యాపి పరస్య హిరణ్యగర్భరూపేణ శరీరగ్రహణం భయాన్వయశ్చ ఘటతే. ఈశ్వరవ్యూహానామేవ బ్రహ్మాదీనాం సృజ్యత్వమ్, యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతీతి విద్యాధిగమాదిప్రవృత్తిశ్చ లీలా రూపా. సంసారధర్మం శరీరధర్మం శరీరప్రవృత్తి మీశ్వరో నిరోద్ధుం క్షమః - నాన్యఇతి భిదేతి వర్ణయన్తి. అత్ర బ్రూమః - కి మత్రోపాసనయో రేకత్వం సిసాధయిషితమ్ - ఉత కారణవాక్యయో రేకార్థత్వమ్. ప్రథమస్తు భవద్భిరేవ నిరస్తః * నహి వయ ముపాసనయో రేకత్వం బ్రూమ ఇతి వదద్భిః. ఉపపాదితం చ తద్విద్యయో రశ్వమేధమహావ్రతోక్థవిషయత్వాత్. ద్వితీయేత్వధ్యాయాసఙ్గతిః. కారణవిచారస్య సమన్వయాధ్యాయకృత్యత్వాత్. కృతకరత్వంచ - ఏకత్వావధారణసఙ్కల్పపూర్వకప్రపఞ్చసర్గాదిభిః పరమాత్మపరత్వ నిర్ణయస్య పూర్వమేవ కృతత్వా, దధికశఙ్కాయా అభావాచ్చ. అశనాయామృత్యుశబ్దాభ్యాం సంశయ ఇతిచేత్, * యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చోభే భవత ఓదనఇతి వాక్యతుల్యత్వా దస్య వాక్యస్య, అత్తాచరాచరగ్రహణాదిత్యనేనాత్తుః పరమాత్మనో మృత్యుశబ్దవాచ్యత్వోపపత్తేశ్చ. ఆకాశప్రాణాదిశబ్దాత్ మృత్యుశబ్దస్య కో విశేషః. కృతకరత్వాదేవ ద్వితీయం వర్ణకమపి నిరస్తమ్. తత్రచ దేవతాసృష్ట్యైకత్వావధారణాదినాహి సిద్ధాన్తః. సంసారిచేతనాచిద్ధర్మాన్వయస్తు ప్రకృతిపురుషరూపేణావస్థితబ్రహ్మణ స్సమ్భవతీతి అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః ఇత్యాదిషూపపాదితమ్. భవద్భిశ్చ సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేత్యత్ర సర్వ మిదం దర్శితమితి కృతకరత్వ మవర్జనీయమ్. హిరణ్యగర్భస్య విద్యాధిగమాదయో లీలా ఇతి తు న యుక్తమ్ - లీలాత్వకల్పకాభావాత్. * తస్మి న్జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మేతితు వచనం పరమాత్మనః సర్వశరీరకత్వా న్ముఖ్యమ్. హిరణ్యగర్భస్య క్షేత్రజ్ఞత్వం చానపోదితసృజ్యత్వ శ్రుత్యాదిభి స్సిద్ధమ్, మోక్షధర్మప్రభృతిషు చోపబృంహణేషు స్ఫుటతరమితి నాత్ర ప్రపఞ్చ్యతే. అతః అనన్దాదయఇత్యారభ్య సప్తానాం సూత్రాణా మధికరణత్రైధకల్పన మయుక్తమ్.

అనన్దాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౮ ॥ సూ. కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్. ౧.

పూర్వప్రస్తుతప్రాణవిద్యాశేషభూత మిదానీం చిన్త్యతే. ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః జ్యేష్ఠంచ శ్రేష్ఠంచ ప్రాణ ముపాస్య ముక్త్వా ప్రాణస్య వాసస్త్వేనాపోఽభిధీయన్తే. ఛాన్దోగ్యే తావత్ ※ ౧ స హోవాచ కిం మే వాసో భవిష్యతీ త్యాప ఇతి హోచు స్తస్మా ద్వా ఏత దశిష్య న్తః పురస్తా చ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిః పరిదధతి లమ్భుకో హ వాసో భవత్యనగ్నో భవతీతి. వాజసనేయకే * ౨ కిం మే వాస ఇతి ప్రాణేన పృష్టా వాగాదయ ఊచుః * ౨ ఆపో వాస ఇతి తద్విద్వాంగ్ స శ్రోత్రియా అశిష్య న్త ఆచామన్త్యశిత్వా చాచామ న్త్యేతమేవ తదన మనగ్నం కుర్వన్తో మన్య న్తే ※ ౩ తస్మాదేవంవి దశిష్య న్నాచామే దశిత్వా చాచామే దేత మేవ తదన మనగ్నం కురుత ఇతి. తత్ర సంశయః - కి మత్రాచమనం విధీయతే - ఉతాపాం ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానమితి. * ౨ అశిష్య న్నాచామే దశిత్వా చాచామే దిత్యాచమనే విధిప్రత్యయ శ్రవణాత్, ※ ౩ ఏత మేవ తదన మనగ్నం కురుత ఇతి వేదనే విధిప్రత్యయాభావా, దనగ్నతాసఙ్కీర్తనస్య † స్తుత్యర్థ తయాఽన్వయోపపత్తేశ్చ. భోజనాఙ్గస్యాచమనస్య స్మృత్యాచారప్రాప్తత్వేన విధిప్రత్యయబలా త్ప్రాణవిద్యాఙ్గ మాచ మనాన్తరం విధీయతే. ౧॥ ఛాం - ౫ - ౨ - ౨. ౨॥ బృ - ౮ - ౧ - ౧౪. ౩॥ .

౧౮॥ సూ. కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్. ఏకాన్తరితపూర్వాధికరణేనాస్య సఙ్గతిః. * లమ్భుకో హ వాసో భవతి - వాసోలబ్ధవాన్భవతి. * అనమ్ - ప్రాణమ్. అత్ర కిం ప్రాణవిద్యాఙ్గ మాచమన మన్య ద్విధీయతే - ఉతాచమనీయానా మపాం ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానమ్. కిం వెదనే విధిప్రత్యయాశ్రవణేపి ※ కింమేవాసః * ఆపో వాసః ఇత్యాద్యుపక్రమాదిపర్యాలోచనయా వాసో దృష్టిపరత్వం ప్రతీయతే - నేతి. నచేత్ - ఆచ మనాన్తరవిధి స్స్యాత్. ప్రతీయతేచేత్ - ఆచమనీయాస్వప్సు వాసో దృష్టివిధి స్స్యాత్. † (స్తుత్యర్థతయాన్వయోపపత్తేశ్చేతి) నానుసన్ధానార్థ తయేత్యర్థః.

౧౮॥ సూ. కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్. ౧.

(వే-సా.) “౪ యో హ వై జ్యేష్ఠఞ్చ శ్రేష్ఠఞ్చ వేద” ఇతి ప్రాణవిద్యాం విధాయ, అపాం ప్రాణవాసస్త్వ ముక్త్వా, “౩ తస్మా దేవంవి ద శిష్యన్నాచామే దశిత్వా చాచామే దేతమేవ తదన మనగ్నం కురుతే” ఇత్యాచమనస్య సదాచారప్రాప్తత్వా దాచమన మనూద్య, ఆచమనీయానా మపాం ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధాన మప్రాప్తం విధీయతే ఇతి యుక్తమ్, అప్రాప్తస్యైవ విధేయతయా ఖ్యాపనాత్. అత్రానువాదసరూపో విధిః కల్ప్యతే ఇత్యర్థః. ౧. ౪॥ బృ - ౮ - ౧ - ౧.

(వే-దీ.) ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః జ్యేష్ఠంచ శ్రేష్ఠంచ ప్రాణ ముపాస్యం విధాయ, “౧ స హోవాచ కింమే వాసో భవిష్యతీత్యాప ఇతి హోచుః” ఇత్యపాం ప్రాణస్య వాసస్త్వ ముక్త్వా, “౧ తస్మాద్వా ఏత దశిష్య న్తః పురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిః పరిదధతి లమ్భుకో హ వాసోభవత్య నగ్నో భవతి” ఇతి ఛాన్దోగ్యే. వాజసనేయకేచాపాం ప్రాణవాసస్త్వముక్త్వా, “౩ తస్మాదేవంవి దశిష్య న్నాచామే దశిత్వా చాచామే దేతమేవ తదన మనగ్నం కురుత” ఇతి. ఆచమనేన ప్రాణ మనగ్నం కురుత ఇత్యర్థః. అత్రాశనా త్పురస్తా దుపరిష్టాచ్చ కి మాచమనం ప్రాణవిద్యాఙ్గం విధీయతే - ఉతాచమనీయానా మపాం ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానం విధీయతఇతి సంశయః. * ఆచామే దిత్యాచమనే విధిప్రత్యయశ్రవణాత్ స్మృత్యా చారప్రాప్తా దాచమనా దాచమనాన్తరం ప్రాణవిద్యాఙ్గం విధీయత ఇతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు “౨ అశిత్వాచాచామేత్” ఇత్యాచమనం చాత్ర ప్రతీయతే, ఆచమనీయానా మపాం ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానంచ “౧ ఆపో వాసః” “౧ అద్భిః పరిదధతి” “౩ ఏతమేవ తదన మనగ్నం కురుత” ఇతి ప్రతీయతే. తత్రాచమనం తావత్ స్మృత్యాచారప్రాప్తమ్. అపాం ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానవచన మప్రాప్తమ్ “౨ అనగ్నం కుర్వన్తోమన్యన్తే” “౩ అనగ్నం కురుత” ఇత్యనువాదసరూపం ప్రతీయతే. తత్రాచమనాన్తరకల్పనా దాచమన మనూద్యాచమనీయానా మపాం ప్రాణ వాసస్త్వానుసన్ధాన మప్రాప్తం విధీయతఇతి యుక్తమ్. “౩ తదన మనగ్నం కురుత” ఇతి “౫ వచనానిత్వపూర్వత్వాత్” “౬ విధిర్వాస్స్యా దపూర్వత్వాత్” ఇతిన్యాయేన విధివచనమేన భవతి. సూత్రార్థస్తు - అపూర్వమ్ - అప్రాప్త మపాం ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానం విధేయమ్. న పునః ప్రాప్త మాచమనమ్. కుతః, కార్యాఖ్యానాత్ కార్యస్య - అప్రాప్తార్థస్యాఖ్యానస్వభావత్వాచ్ఛాస్త్రస్యేత్యర్థః. ౧. ౫॥ . ౬॥

† ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః - ఆచమనీయానామపాం ప్రాణస్య వాసస్త్వానుసన్ధానమేవేహ పూర్వమప్రాప్తం విధీయతే - కార్యాఖ్యానాత్ - అప్రాప్తాఖ్యానాత్. †అప్రాప్తాఖ్యానే శబ్దస్యార్థవత్త్వా దిత్యర్థః. †ఏతదుక్తం భవతి-※ ౧ కిం మే వాసః * ౧ ఆపో వాసః * ౨ అద్భిః పరిదధతి * ౩ ఏతమేవ తదనమనగ్నం కురుత ఇత్యుపక్రమోపసంహారయోరాప్యైకస్వారాం ప్రాణవాసో దృష్టిపరత్వప్రతీతే, రాచమనస్య స్మృత్యాచారప్రాప్తత్వా, దాచమనమనూద్యాచమనీయాస్వప్సు ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానం విధీయత ఇతి. అత ఏవ ఛాన్దోగ్యే * ౨ తస్మాద్వా ఏతదశిష్యన్తః పురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిః పరిదధతీత్యద్భిః పరిధానమేవోక్తమ్ - నాచమనమ్.

కార్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్.

---

† రాద్ధాన్తమాహ (ఇతి ప్రాప్త ఇతి) అపూర్వపదవ్యాఖ్యానమప్రాప్తపదమ్. ఇహ విధీయత ఇతి - ఇహశబ్దః ప్రకరణపరః, దృష్టివిధ్యన్తరోపేతత్వం వివక్షితమ్. ※ యదిదం కించ ఆశ్వభ్య ఆశకునిభ్య ఆకీటపతఙ్గేభ్యస్తత్తేఽన్నమితి - తత్తత్ప్రాణ్యదనీయే వస్తుని ప్రాణాప్యాయకభూతే ప్రాణాన్నత్వదృష్టి ర్విధిత్సితేతి తత్సాహచర్యాదపి వాసస్త్వదృష్టివిధి ర్వ్యక్త ఇతి భావః. † ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానమప్రాప్తం విధీయతే - అప్రాప్తాఖ్యానాదిత్యుక్తే హేతోః సాధ్యావిశిష్టతైవ స్యాదితి తన్నివృత్త్యర్థమాహ (అప్రాప్తాఖ్యానే శబ్దస్యేతి) నహి జ్ఞాతజ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్. † ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానస్యాప్రాప్తత్వేఽపి ఆచమనే విధిప్రత్యయశ్రవణాత్ ద్వితీయాచమనస్యాప్రాప్తత్వాత్ తదేవ విధీయత ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ఏవంవి ద్వాచామేదితి - * స్నాత్వా భుఞ్జీతేతివత్. ప్రతిపన్నస్యైవాప్రాప్తత్వాత్, అప్రతిపన్నాప్రాప్తార్థాన్తరకల్పనాయోగా, దుపక్రమోపసంహారతాత్పర్యలిఙ్గోపేతత్వాచ్ఛాఖాద్వయానుయాయిత్వాచ్చ ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానమేవ విధేయమ్ - స్మృత్యాచారాభ్యాం ప్రాప్తత్వాత్, తాత్పర్యలిఙ్గాభావా, దప్రాప్తార్థాన్తరసమ్భవా, దేకశాఖామాత్రప్రతిపన్నత్వా, చ్చ నాచమనం విధేయమిత్యర్థః.

పరైస్త్వాచమనం వాసస్త్వానుసన్ధానముభయం కిం విధేయమ్ - ఉతాచమనమ్ - ఉత వాసోదృష్టిరితి త్రిధా విచారః కృతః. భాష్యే తూభయవిధానపక్షే వాక్యభేదస్య స్ఫుటత్వా దనాదృతః. అప్సు వాసః కార్యపరిధానాఖ్యానాత్ అపాం వాసస్త్వకల్పనం విధేయమితి చ యోజయన్తి. పరిధానాఖ్యానస్య హేతుత్వాయోగాత్తదనాదరః. అప్రాప్తత్వమేవ హి హేతుః.——ఆచమనీయాస్వప్సు వాసోదర్శనం విధేయమ్ - అహరహః కర్తవ్యస్యాచమనస్య సఙ్కీర్తనా దిత్యపరేషాం యోజనా. ఏవం సతి వాసోదర్శనస్య విధేయత్వే హేతుః కణ్ఠోక్తో న స్యాత్ - కింత్వాచమనీయాస్వప్సు కర్తవ్యతాయా హేతు రుక్తస్స్యాత్. అతస్తదనాదరః.——అన్యే తు - ఆచమనాన్తరం ప్రాణవిద్యాఙ్గం విధేయమ్ - * ఆచామేదితి విధిప్రత్యయశ్రవణాత్. అనగ్నతాసఙ్కీర్తనం స్తుత్యర్థమితి సిద్ధాన్తయన్తి. అథవా - ※ ఆపో వాస ఇతి వాసోదృష్టి ర్విహితా. కాస్వప్సు వాసోదృష్టిరిత్యపేక్షాయాం ※ ఆచామేదిత్యాచమనాన్తరవిధిః. అర్థా దాచమనీయాస్వప్సు వాసో దృష్టి ర్నియమ్యతే. * అనగ్నం కురుత ఇత్యర్థవాదశ్చ విహితవాసోదృష్టి మనువదతీతి చ సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తమ్ - * కిం మే వాసః - ఆప ఇతి హోచుః * అద్భిః పరిదధతి, * ఆపో వాసః ※ అనగ్నం కురుత, ఇత్యుభయత్రోపక్రమోపసంహారపర్యాలోచనయా వాసోదృష్టివిధానే తాత్పర్యావగమాత్ ఛాన్దోగ్యైకార్థ్యాచ్చ. నహి తత్రాచామే దితి విధిః. తత్రానుక్తమప్యాచమనం వివక్షితమ్ - అనుక్తస్యాన్యతో గ్రాహ్యత్వాదితి చేత్. అన్యత్రాప్యనుక్తత్వాత్. నను - ఉక్తం * ఆచామేదితీతి చేన్న - * తస్మా దేవంవి దశిష్యన్నాచామేదితి వాక్యే * ప్రాఙ్ముఖో భుఞ్జీతేతి ప్రాఙ్ముఖత్వవద్వేదనస్య విధేయత్వప్రతీతేః. యది హ్యాచమనం విధేయమ్ - తదా ※ ఏవంవిదిత్యనర్థకం స్యాత్ - * అనగ్నం కురుత ఇత్యర్థవాదశ్రవణాదేవ తదర్థజ్ఞానస్య సిద్ధత్వాత్. నహి విధ్యన్తరేష్వర్థవాదికార్థజ్ఞాన మేవంవిదిత్యుచ్యతే. యతోఽస్య వాక్యస్యాచమనాన్తరవిధిపరత్వమయుక్తమ్ - అత ఏవ వాసోదృష్ట్యనువాదేనాచమనాన్తరవిధిరితి పక్షోఽప్యనుపపన్నః.

కార్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్.

౧॥ బృ - ౬ - ౧ - ౧౪, ౨॥ ఛాం - ౫ - ౨ - ౨. ౩॥

౧౯॥ సూ. సమానఏవంచాభేదాత్. ౧.

వాజసనేయకే అగ్నిరహస్యే శాణ్డిల్యవిద్యాఽమ్నాతా * ౧ సత్యం బ్రహ్మేత్యుపాసీత అథ ఖలు క్రతుమయోఽయం పురుష ఇత్యారభ్య * ౧ స ఆత్మాన ముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూపం సత్యసఙ్కల్ప మాకాశాత్మాన మితి. తథా తస్మిన్నేవ బృహదారణ్యకే పునరపి శాణ్డిల్యవిద్యా ఽమ్నాయతే * ౨ మనోమయోఽయం పురుషో భా స్సత్యం తస్మి న్నన్తర్హృదయే యథా వ్రీహిర్వా యవోవా స ఏష సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన స్సర్వస్యాధిపతి స్సర్వ మిదం ప్రశాస్తి యదిదం కించేతి. తత్ర సంశయః - కి మత్ర విద్యా భిద్యతే - ఉత నేతి. సంయోగచోదనాఖ్యానామ విశేషేపి వశిత్వాద్యుపాస్యగుణభేదేన రూపభేదాద్విద్యాభేదః. ౧॥ . ౨॥ బృ - ౭ - ౬ - ౧.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - సమానఏవమితి యథాఽగ్నిరహస్యే మనోమయ ప్రాణశరీరభారూపసత్యసఙ్కల్పత్వగుణగణః శ్రుతః - ఏవం బృహదారణ్యకేపి మనోమయత్వాదికే సమానే సత్యధికస్య వశిత్వాదేశ్చ సత్యసఙ్కల్పత్వగుణాభేదాన్నరూపభేదః. అతో విద్యైక్యమ్.

సమానాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. సమానఏవంచాభేదాత్. పూర్వాధికరణం ప్రాణవిద్యాశేషత్వేన ప్రసక్తమ్. తత్పూర్వాధికరణే స్వరూపప్రతీత్యన్తర్భూతానాం గుణానా ముపసంహార్యత్వ ముక్తమ్ - ఏవం సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్భూతవశిత్వాదిగుణానా ముపసంహార్యత్వ ముచ్యతఇతి సఙ్గతిః. కిమత్ర విద్యా భిద్యతే - నేతి. కి ముభయత్ర రూపభేదోఽస్తి - నేతి. కి మగ్నిరహస్యే వశిత్వాదిప్రాప్తి రస్తి - నేతి. కిం మనోమయభారూపసత్యసఙ్కల్పత్వామ్నానమేవ గుణిప్రత్యభిజ్ఞయా వశిత్వాదిప్రాప్తిం గమయతి - నేతి. నగమయతిచేత్ - వశిత్వాద్యప్రాప్త్యా రూపభేదా ద్విద్యాభేదః. గమయతిచేత్ - వశిత్వాదిప్రాప్త్యా రూపాభేదా ద్విద్యైక్యమ్.

బృహదారణ్యకే యద్వశిత్వాదిక మధిక ముక్తమ్, యచ్చ వాజసనేయకే సత్యసఙ్కల్పత్వ మధిక ముక్తమ్ - తదుభయమపి తుల్యార్థమితి న రూపభేదః - సత్యసఙ్కల్పత్వకార్యత్వాద్వశిత్వాదేః. అధిపతిశబ్దోక్తం శేషిత్వం నసత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్భూత మితిచేన్న - శేషిత్వస్య నియమనాసఙ్కోచహేతుత్వాత్. అస్మదీయే స్వత స్త్రైచ వస్తుని నియమనస్యహి కదాచి ద్విహతిశఙ్కా భవతి - అత స్తదభావా దసఙ్కుచిత మైశ్వర్యం సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్గతమ్.

౧౯॥ సూ. సమానఏవంచాభేదాత్. ౧.

(వే-సా.) అగ్నిరహస్యే, బృహదారణ్యకేచామ్నాతా శాణ్డిల్యవిద్యా. ఏకత్ర "౧ స ఆత్మాన ముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూపం సత్యసఙ్కల్ప మాకాశాత్మానమ్" ఇతి. ఇతరత్ర "౨ మనోమయోఽయం పురుషో భా స్సత్యస్తస్మి న్నన్తర్హృదయే యథా వ్రీహిర్వా యవోవా స ఏష సర్వస్యవశీ సర్వస్యేశాన స్సర్వస్యాధిపతి స్సర్వమిదం ప్రశాస్తి" ఇతి. ఉభయత్ర మనోమయత్వాదికే సమానేఽపి వశిత్వాదే స్సత్యసఙ్కల్పత్వవితతిరూపేణాభేదాదైక్యమ్. ౧.

(వే-దీ.) వాజసనేయకే ఽగ్నిరహస్యే బృహదారణ్యకేచ శాణ్డిల్యవిద్యా ఽమ్నాతా. అగ్నిరహస్యే తావత్ "౧ స ఆత్మాన ముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూపం సత్యసఙ్కల్ప మాకాశాత్మానమ్" ఇతి. బృహదారణ్యకేచ "౨ మనోమయోఽయం పురుషో భా స్సత్యం తస్మిన్నన్తర్హృదయే యథా వ్రీహి ర్వా యవోవా స ఏష సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన స్సర్వస్యాధిపతి స్సర్వ మిదం ప్రశాస్తి" ఇతి. కి మత్ర విద్యాభేదః - ఉత నేతి సంశయః. ఏకత్ర సత్యసఙ్కల్పత్వ మధికం శ్రుతమ్. ఇతరత్ర వశిత్వాదయో ఽధికాఇతి రూపభేదా ద్విద్యాభేదఇతి పూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - ఉభయత్ర మనోమయత్వాదికే సమానేసతి వశిత్వాదే స్సత్యసఙ్కల్పత్వవితతిరూపతయా తేనాభేదా న్నరూపభేదఇతి విద్యైక్యమ్. సూత్రార్థస్తు - మనోమయత్వాదికే సమానే సతి విద్యైక్యమ్, ఏవంచాభేదాత్ - వశిత్వాదిగుణేనాప్యభేదాత్. వశిత్వాదిర్హి సత్యసఙ్కల్పత్వవితతిః. ౧.

౨౦॥ సూ. సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపి ।

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే * ౧ సత్యం బ్రహ్మేత్యుపక్రమ్య * ౨ తద్యత్సత్య మసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్నిత్యుపక్రమ్య ఆదిత్యమణ్డలేఽక్షిణిచ సత్యస్య బ్రహ్మణో వ్యాహృతిశరీరత్వేనోపాస్యత్వ ముక్త్వా * ౩ తస్యోపనిష దహ రిత్యధిదైవతమ్ * ౩ తస్యోపనిష దహ మిత్యధ్యాత్మమితి ద్వే ఉపనిషదౌ - రహస్యనామనీ ఉపాసనశేషతయాఽమ్నాయేతే. తే కిం యథాశ్రుతస్థానవిశేషనియతత్వేన వ్యవస్థితే - ఉతో

సత్యేత్యేకస్యాం శాఖాయాం పునరుక్తేః ప్రతిపత్తృభేదేన పరిహర్తు మశక్యత్వాత్ పఞ్చకృత్వోఽభ్యాసాత్ ప్రయాజభేదవ ద్విద్యాభేదం పూర్వపక్షీకృత్య మనోమయత్వాదిగుణకోపాస్యాభేదా దగ్నిరహస్యే విద్యాం విధాయ స ఏవ బృహదారణ్యకే వశిత్వాదిగుణవిధానాయ పఠ్యతఇతి గుణవిధానాయ పునశ్శ్రవణస్యోపపత్తేః, ప్రాగ్విహితమనోమయత్వాదిగుణోపన్యాసస్య విహితవిద్యాప్రత్యభిజ్ఞానార్థత్వోపపత్తేః, ర్విద్యైక్యం సిద్ధాన్తయన్తి. అపరేషా మపీదం తుల్యమ్. అన్యే త్వభ్యాసన్యాయేన విద్యాభేదం పూర్వపక్షీకృత్య పునఃపాఠస్య - సత్యసఙ్కల్పత్వరూపైశ్వర్యస్య సాతిశయత్వసమ్భవాన్నిరతిశయత్వప్రతిపాదనార్థ మైశ్వర్యవిశేషరూపవశిత్వాద్యనేకగుణవిధానాయానువాదరూపత్వోపపత్తే ర్విద్యైక్య మాహుః. తత్ర * ప్రాప్తే కర్మణి నానేకో విధాతుం శక్యతే గుణఇతి న్యాయేనానేకగుణవిధానానుపపత్తి మాశఙ్క్య సత్యసఙ్కల్పత్వరూపైశ్వర్యస్య నిరఙ్కుశత్వసిద్ధ్యర్థం స ఏవైశ్వర్యగుణో నానావిధో విహితఇతి పరిహరన్తి. అత్ర సర్వేషాం పూర్వపక్షోత్థానాసమ్భవః - బృహదారణ్యకే * సర్వస్య వశీత్యాదే శ్శ్రూయమాణత్వా దాపాతప్రతీతివశాదయామేవ విశేషావగమా దవిశేషపునశ్శ్రవణనిమిత్తవిద్యాభేదశఙ్కానుపపత్తేః. అతో రూపభేదాత్ పూర్వపక్ష ఉచితః. యేషా మగ్నిరహస్యే అనుక్తా గుణా బృహదారణ్యకే విధీయన్తఇతి పక్షః - తేషాం * ప్రాప్తే కర్మణి నానేకో విధాతుం శక్యతే గుణఇతి న్యాయేన ప్రాప్తాయాం విద్యాయా మనేకగుణవిధానే వాక్యభేదః ప్రసజేత్. ఐశ్వర్యగుణ ఏకో విధీయత ఇత్యన్యే పరిహరన్తి. గుణాన్తరత్వే సిద్ధేపి తథా నిర్వాహ ఉపపద్యతే - గుణవిశేషాన్తర్భావసమ్భవాత్తు భాష్యే తదనాదరః.

సమానాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౦॥ సూ. సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపి. యథా మనోమయత్వాదిగుణకస్యైకస్యోపాస్యత్వేన విద్యైక్యమ్ - ఏవ మక్ష్యాదిత్యసమ్బన్ధినో వ్యాహృతిశరీరకస్యైకస్యోపాస్యత్వేన విద్యైక్యమితి శఙ్కయా సఙ్గతిః. * దక్షిణేఽక్షన్ - దక్షిణేఽక్షిణి. ఉపనిషదావితి వ్యాఖ్యేయపదమ్ - రహస్యనామనీ ఇతి వ్యాఖ్యానమ్. కిమేతే నామనీ యథాశ్రుతస్థానవ్యవస్థితే - ఉత ఉభయత్రావ్యవస్థయోపసంహార్యే ఇతి. కి మత్ర విద్యైక్యమ్ - ఉత నేతి. కిం వ్యాహృతిశరీరస్యోపాస్యత్వ ముభయత్ర విద్యైక్యం గమయతి - నేతి. కి ముపాస్యగుణైక్యమాత్ర మభేదహేతుః - ఉతస్థానైక్యమపీతి. స్థానం

౨౦॥ సూ. సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపి. ౧.

(వే-సా.) "౨ య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయ న్దక్షిణేఽక్షన్" ఇత్యుపక్రమ్య, సత్యస్య బ్రహ్మణః ఆదిత్యమణ్డలే అక్షిణిచోపాస్యత్వ ముక్త్వా, "౩ తస్యోపనిష దహ రిత్యధిదైవతమ్" "౩ తస్యోపనిష దహ మిత్యధ్యాత్మమ్" ఇతి ద్వే నామన్యావ్నాయేతే ఉభయత్రైకస్యైవోపాస్యస్య సంబన్ధా ద్విద్యైక్యమిత్యుభయత్రోభేనామనీ. ౧.

(వే-దీ) బృహదారణ్యకే "౨ య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్" ఇత్యుపక్రమ్య ఆదిత్యమణ్డలే ఽక్షిణిచ సత్యస్య బ్రహ్మణో వ్యాహృతిశరీరత్వేనోపాస్యత్వ ముక్త్వా, "౩ తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతమ్" "౩ తస్యోపనిష దహ మిత్యధ్యాత్మమ్" ఇతిద్వే రహస్యనామనీ ఉపాసనశేషతయాఽమ్నాయేతే. తే కిం యథాశ్రుతస్థాననియతే - ఉతోభయత్రోభేఇతి సంశయః. ఉభయోః స్థానయోరేకరూపస్యైవోపాస్యత్వాద్విద్యైక్య మిత్యనియతే నామనీ ఇతి పూర్వపక్షః. అక్ష్యాదిత్యస్థానసమ్బన్ధిత్వరూపాకారభేదాద్రూపభేదఇతి విద్యాభేదా ద్ద్వే నామనీ నియతే ఇతి రాద్ధాన్తః. సూత్రార్థస్తు - యథా మనోమయత్వాదిగుణవిశిష్టస్యైకస్యైవోపాస్యత్వేనోభయత్ర విద్యైక్యమ్ - ఏవ మన్యత్రాక్ష్యాదిత్యాధారస్యాప్యేకస్యైవ సత్యస్య బ్రహ్మణ స్థానద్వయసమ్బన్ధా న్నరూపభేదఇతి విద్యైక్యాద్ద్వే నామనీ అనియతే. ౧.

౧॥ బృ - ౭ - ౪ - ౨. ౨॥ బృ - ౭ - ౫ - ౧. ౩॥ బృ - ౭ - ౫ - ౩.

భయత్రోభే అనియమేనేతి సంశయే సత్యస్య వ్యాహృతిశరీరస్యైకస్యోపాస్యస్య బ్రహ్మణో ద్వయోః స్థానయో స్సమ్బన్ధా దుపాస్యైక్యేన రూపాభేదా త్సంయోగాద్యభేదాచ్చ విద్యైక్యా దనియమేనేతి ప్రాప్తమ్. † తదిద ముచ్యతే సమ్బన్ధాదేవ మన్యత్రాపీతి † యథా మనోమయాత్త్వాదిగుణవిశిష్టస్యైకత్వా దుపాస్యైక్యేన రూపాభేదా ద్విద్యైక్యా ద్గుణోపసంహారః - ఏవ మన్యత్రాక్ష్యాదిత్యసమ్బన్ధినో బ్రహ్మణః సత్యస్యైకత్వేన విద్యైక్యా దుభయో రుభయత్రోపసంహారః.

ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౨౧॥ సూ. నవావిశేషాత్. ౨.

నవైతదస్తి - యద్విద్యైక్యా దుపసంహార ఇతి. కుతః. విశేషాత్ - ఉపాస్యరూపవిశేషాత్. బ్రహ్మణ ఏకత్వేప్యేకత్రాదిత్యమణ్డలస్థతయా ఉపాస్యత్వమ్ - ఇతరత్రాక్ష్యాధారతయోపాస్యత్వ మితి స్థానసమ్బన్ధిత్వభేదేన రూపభేదా ద్విద్యాభేదః. నైవం శాణ్డిల్యవిద్యాయాః ఉపాస్యస్థానం భిద్యతే - ఉభయత్ర హృదయాధారత్వేనోపాస్యత్వాత్. † అతో వ్యవస్థితే ఇతి.

౨౨॥ సూ. దర్శయతిచ. ౩.

దర్శయతి చాక్ష్యాధారాదిత్యాధారయో ర్గుణానుపసంహారమ్ * ౧ తస్యైతస్య తదేవ రూపం య దముష్య రూప మిత్యాదినా రూపాద్యతిదేశేన. స్వతోహ్యప్రాప్తావతిదేశేన ప్రాప్త్యపేక్షా.

సమ్బన్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

---

§ ముపాస్యాన్తర్గతమ్ - ఉత నేతి నచేత్ - ఉపాస్యగుణాభేదమాత్రమభేదహేతురితి వ్యాహృతిశరీరత్వస్య విద్యైక్యగమకత్వాత్ తదభేదేన నామ్నో ర్వికల్పేనోపసంహారః. స్థానస్యోపాస్యాన్తర్భావే స్థానైక్య మప్యభేదహేతురితి వ్యాహృతిశరీరత్వమాత్రేణ విద్యైక్యానవగమేన విద్యాభేదా న్నామ్నోర్వ్యవస్థితత్వమితి. † పూర్వపక్షస్యానుత్సూత్రత్వమాహ (తదిదమితి) సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (యథేతి).

౨౧॥ సూ. నవావిశేషాత్. † (అతోవ్యవస్థితేఇతి) నామ్నీ ఇత్యర్థః.

౨౨॥ సూ. దర్శయతిచ. విద్యైక్యేన స్వతఃప్రాప్తౌ రూపాదీనాం నాతిదేశాపేక్షా - తస్మా దతిదేశో విద్యాభేదనిబన్ధనః - తస్మా ద్గుణానుపసంహారఇత్యర్థః.

సమ్బన్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౧॥ సూ. నవావిశేషాత్. ౨.

(వే-సా.) నైతత్. ఆదిత్యాక్షిస్థానసంబన్ధభేదా దుపాస్యస్య విద్యాభేద ఇతి తత్ర నియతే నామనీ. ౨.

(వే-దీ.) నచైతదస్తి - యద్విద్యైక్యా దుభయత్రోభే నామనీ అనియతే ఇతి. కుతః విశేషాత్ - ఉభయత్రహి రూపం విశిష్యతే. ఏకత్రాదిత్యస్థానసమ్బన్ధి ఇతరత్రాక్షిస్థానసమ్బన్ధి బ్రహ్మేతి రూపభేదా ద్విద్యాభేదఇతి నియతే నామనీ. ౨.

౨౨॥ సూ. దర్శయతిచ. ౩.

(వే-సా.) దర్శయతిచ శ్రుతిర్విద్యాభేదమ్ “ ౮ తస్యైతస్య తదేవ రూపం య దముష్య రూపమ్ ” ఇతి రూపాతిదేశంబ్రవీతి. ౩.

(వే-దీ.) దర్శయతిచ శ్రుతిర్విద్యాభేదేన గుణానుపసంహారమ్ “ ౧ తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపమ్ ” ఇత్యాదినా రూపాద్యతిదేశేన. స్వతోహ్యప్రాప్తావతిదేశేన ప్రాప్త్యపేక్షా. ౩.

౧॥

౨౩॥ సూ. సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః. ౧.

తైత్తిరీయకే నారాయణీయానాం ఖిలేషుచ * ౧ బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా సమ్భృతాని బ్రహ్మాగ్రే జ్యేష్ఠం దివ మాతతాన। బ్రహ్మ భూతానాం ప్రథమోఽత జజ్ఞే తేనార్హతి బ్రహ్మణా స్పర్ధితుం కః ఇతి - బ్రహ్మణి జ్యేష్ఠానాం వీర్యాణాం సమ్భృతిః ద్యువ్యాప్తిశ్చేత్యాదిగుణజాత మామ్నాతమ్. తేషా † ముపాసనవిశేష మనారభ్యాధీతానాం గుణానాం సర్వాసు విద్యానూపసంహారే ప్రాప్త ఉచ్యతే. ౧॥

సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపీతి - సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీతి - † సమాహారద్వన్ద్వత్వా దేకవద్భావః. సమ్భృత్యాదిక మనారభ్యాధీత మపి అత ఏవ - స్థానభేదా ద్వ్యవస్థాప్యమ్ - న సర్వత్రోపసంహర్తవ్యమ్. కథ మనారభ్యాధీతానాం స్థానవిశేషనియతత్వమ్. స్వసామర్థ్యాదితి బ్రూమః. ద్యువ్యాప్తిస్తావ ద్ధృదయాద్యల్పస్థానగోచరాసు విద్యాసు నోపసంహర్తుం శక్యా - సమ్భృత్యాదయోపి తత్సహచారిణ స్తత్తుల్యదేశా ఇత్యల్పస్థానవిషయాసు విద్యాస్వనుపసంహార్యాః. శాణ్డిల్యదహరాదివిద్యాస్వల్పస్థానవిషయాసు * ౨ జ్యాయాన్పృథివ్యాః * ౩ యావా న్వా అయ మాకాశ స్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యాదయ స్తత్ర తత్రాశక్యోపసంహారాః మనోమయత్వాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టస్యోపాస్యస్య † మాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరాః. ౨॥ ఛాం - ౩ - ౧౪ - ౩. ౩॥ ఛాం - ౮ - ౧ - ౩.

సమ్భృత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః. పూర్వాధికరణే సామ్నః స్థానభేదా ద్వ్యవస్థా కృతా - తథాఽనారభ్యాధీతసమ్భృత్యాదికస్యాపి స్థానభేదా ద్వ్యవస్థేతి సఙ్గతిః. † (ఉపాసనవిశేషమనారభ్య) అప్రస్తుత్యేత్యర్థః. కిం సమ్భృత్యాదిగుణానాం సర్వాసూపసంహారః - ఉత కాసు చిత్. కి మనారభ్యాధీతానాం కాసుచి ద్వినియోగః - ఉత సర్వాసు. కిం సామర్థ్యం కాసుచిదేవ వినియుఙ్క్తే - నేతి. నచేత్ - క్వచి ద్వినియోగాభావాత్ సర్వాసూపసంహారః. సామర్థ్యం క్వచి ద్వినియోజకం చేత్ - వినియోగలాభాత్ కాసుచిదేవోపసంహారః.

† సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీ ఇతి వక్తవ్య మిత్యాశఙ్క్యాహ (సమాహారేతి). † హృదయస్థస్య ద్యువ్యాప్త్యాదిక మనుపపన్నం చేత్ - కథం దహరవిద్యాదిష్వర్భకాకస్యాపి జ్యాయస్త్వాద్యుక్తి రిత్యత్రాహ (శాణ్డిల్యేతి). † (మహాత్మ్యప్రతిపాదనపరాః) స్వతోఽనన్తత్వరూపమాహాత్మ్యప్రతిపాదనపరా ఇత్యర్థః. నత్వేతద్విద్యాయా ఉపాస్యాకారపరా ఇత్యర్థః. అల్పస్థానవిషయదహరవిద్యాదిషు ద్యువ్యాప్త్యాదే రనుపసంహారశ్చేత్ - కథం

౨౩॥ సూ. సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః. ౧.

(వే-సా.) "౧ బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యాసంభృతాని బ్రహ్మాగ్రే జ్యేష్ఠ న్దివ మాతతాన" ఇత్యాదిజ్యేష్ఠానాం వీర్యాణాం బ్రహ్మణి సంభృతిః ద్యువ్యాప్తిశ్చ బ్రహ్మణ ఇత్యేత దనారభ్యాధీతమపి నసర్వోపాసనశేషభూతమ్. అతో ద్యువ్యాప్తిసామర్థ్యా దల్పస్థానవ్యతిరిక్తేషూపాసనేషు ప్రాప్నోతి. సంభృత్యాద్యపి. ద్యువ్యాప్తిసహపఠితం తత్రైవ. ౧.

(వే-దీ.) తైత్తిరీయకే నారాయణీయానాం ఖిలేషుచ "౧ బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా సమ్భృతాని బ్రహ్మాగ్రే జ్యేష్ఠం దివ మాతతాన బ్రహ్మభూతానాం ప్రథమోఽతజజ్ఞె తేనార్హతి బ్రహ్మణా స్పర్ధితుం కః" ఇతి బ్రహ్మణి జ్యేష్ఠానాం గుణానాం సమ్భృతి ర్ద్యువ్యాప్తిశ్చేత్యాదిగుణజాత మామ్నాతమ్. కిమేషాం సర్వాసు విద్యాసూపసంహారః - ఉత స్థానవిశేషోపాసనేషు నియమఇతి సంశయః. అనారభ్యాధీతత్వా దేషాం సర్వాసూపసంహార ఇతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు-యద్యపి నస్థానవిశేష సమ్బన్ధ్యుపాసన మారభ్యాధీతా ఏతే; తథాపి ద్యువ్యాప్తిసామర్థ్యా త్తస్య హృదయాద్యల్పస్థానేషూపసంహారాయోగాత్, తత్సాహచర్యాచ్చేతరేషా మల్పస్థానవిహితాసు విద్యాసు నోపసంహారఇతి. సూత్రార్థస్తు సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీతి - సమాహారద్వన్ద్వైకవద్భావః, సమ్భృతిప్రభృతిగుణజాతమప్యతఏవ - స్థానవిశేషసమ్బన్ధనియమా న్నియతమ్ - న సర్వత్రోపసంహార్యమ్. ద్యువ్యాప్తిర్హి స్వసామర్థ్యా దల్పస్థానానర్హతయా తదితరస్థాననియతా. సమ్భృత్యాద్యపి తత్సాహచర్యా త్తథైవ. ౧.

౨౪॥ సూ. పురుషవిద్యాయామపిచేతరేషామనామ్నానాత్. ౧.

తైత్తిరీయకే పురుషవిద్యాఽమ్నాయతే * ౧ తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమాన శ్శ్రద్ధా పత్నీ శరీర మిధ్మ మురో వేది ర్లోమాని బర్హి రిత్యాదికా. ఛాన్దోగ్యేపి పురుషవిద్యాఽమ్నాయతే * ౨ పురుషో వావ యజ్ఞ స్తస్య యాని చతుర్వింశతి వర్షాణీత్యాదికా. తత్ర సంశయః - కి మత్ర విద్యా భిద్యతే - ఉత నేతి. పురుషవిద్యేతి నామైక్యా,

---

సర్వవిద్యానుయాయిపాన్వనన్దాదిష్వ న్తర్భూతస్యాన న్త్యస్యానుసన్ధేయత్వమ్. ఇత్థమ్ - ఔపాధికాల్పత్వవతో బ్రహ్మణ స్తస్మిన్స్నేవ స్థాన ఔపాధిక మహత్త్వం విరుద్ధమితి తదనుపసంహార ఉక్తిః. అనన్తాద్య న్తర్భూత మానన్త్యం స్వాభావికమితి న విరోధః. ఔపాధికాల్పత్వానుసన్ధానం స్వాభావిక మహత్త్వానుసన్ధానం చావిరుద్ధమ్ - స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ స్వదనుగ్రహాయోపాధికాల్పత్వవత్ స్థితమితి హ్యనుసన్ధాతుం శక్యమ్. అల్పత్వమ హత్త్వయో రౌపాధికయో ర్యుగపదేకత్రాన్వయో విరుద్ధ ఇత్యర్థః.

ఉభయత్ర సమానమసోమయత్వాదిగుణవత్ సమ్భృత్యాదీనా ముపాస్యప్రత్యభిజ్ఞాపనాక్షమత్వా దాధిదైవిక్య స్సమ్భృత్యాదయో నా ధ్యాత్మం భవన్తీతి పరై రుచ్యతే. తద్గుణవిశిష్టతాభేదా దప్రత్యభిజ్ఞాపనంచేత్ - క్వచిదపి గుణోపసంహారో న స్యాత్. అతో విరుద్ధగుణవిశిష్టబ్రహ్మ విషయవిద్యాసు నోపసంహార ఇత్యేవ యుక్తమ్.

సమ్భృత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. పురుషవిద్యాయామపి చేతరేషా మనామ్నానాత్. ద్యువ్యాప్తిసన్నిధిసమామ్నాతస్య సమ్భృత్యాదే స్తత్సమానస్థానానుప్రవే శా దేకవిద్యాన్వయ ఉక్తః - ఏవం బ్రహ్మవిద్యాసన్నిధిసమామ్నాతపురుషవిద్యాయా స్తచ్ఛేషత్వమితి సఙ్గతిః. కి ముభయత్ర విద్యైక్యమ్ - ఉత విద్యా భేద ఇతి. కి ముభయత్ర రూపసంయోగాభేదః - ఉత నేతి. కి ముభయత్ర * ప్రహ షోడశం వర్షశతం జీవతీత్యాయుఃప్రాప్తిరేవ ఫలమ్ - ఉత తైత్తిరీయకవిద్యాయాం బ్రహ్మప్రాప్తిః ఫలమ్. కిం తైత్తిరీయకపురుషవిద్యా ప్రకృతబ్రహ్మవిద్యాఙ్గమ్ - ఉత నేతి. కిం. * తస్యైవం విదుషఇతి నిర్దేశో బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వం గమయతి - నేతి. నచేత్ - బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాభావేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకత్వాభావాత్ ఆయుఃప్రాప్తిరేవ ఫలమితి ఫలాభేదా

౨౪॥ సూ. పురుషవిద్యాయామపిచేతరేషా మనామ్నానాత్. ౧.

(వే-సా,) ఛాన్దోగ్యే తైత్తిరీయకే చామ్నాతా పురుషవిద్యా భిన్నా, యజమానపత్న్యాదీనాం యజ్ఞావయవానా మితరేషాం సవనత్రయాదీ నాం చైకత్రామ్నాతానా మన్యత్రానామ్నానాత్, ఫలభేదాచ్చ. తైత్తిరీయకే ఆత్మాదీనాం యజమానత్వకల్పనం సాయం ప్రాత ర్మధ్యన్దినానాం సవనత్వ కల్పనం బ్రహ్మమహిమప్రాప్తిఫలమ్. అత్ర ఫలస్యాశ్రవణాత్ పూర్వప్రస్తుతఫలం బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమ్. ఛాన్దోగ్యేచాశిశిషాదీనాం దీక్షాత్వకల్పనం త్రేధా విభక్తపురుషాయుషస్యచ సవనత్రయకల్పనమ్ "౩ శతం జీవతి" ఇతిచ ఫలమ్. ౧.

(వే-దీ) తైత్తిరీయకే పురుషవిద్యామ్నాతా "౧ తస్యైవంవిదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమాన శ్శ్రద్ధా పత్నీ శరీరమ్" ఇత్యాదికా. ఛాన్దో గ్యేపి "౨ పురుషో వావ యజ్ఞ స్తస్య యాని చతుర్వింశతివర్షాణి" ఇత్యాదికా. కి మత్ర విద్యాభేదః - ఉత నేతి సంశయః, పురుషవిద్యేతి సంజ్ఞైక్యాత్, తైత్తిరీయకే ఫలసమ్బన్ధానామ్నానాత్, ఛాన్దోగ్యే "౩ శతం జీవతి" ఇత్య నేనైకఫలత్వాచ్చ, విద్యైక్యమితి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - పురుష విద్యేతి సంజ్ఞైక్యేపి సవనత్రయకల్పనాప్రకారభేదా ద్యజమానపత్న్యాదికల్పనాప్రకారభేదాచ్చ రూపభేదాత్. తైత్తిరీయకే - పూర్వానువాకగతస్య "౧ బ్రహ్మణో మహిమాన మాప్నోతి" ఇతి బ్రహ్మవిద్యాఫలస్యైవ సన్నిధానాత్ అఫలస్యాస్య తదఙ్గతయా తత్ఫలత్వాత్ ఫలభేదాచ్చ, విద్యాభేదః. సూత్రార్థస్తు - పురుషవిద్యాయామపి ఉభయత్ర రూపభేదా ద్విద్యాభేదః. కుతః ఇతరేషామనామ్నానాత్ - ఇతరశాఖోదితానాం తదితరశాఖాయా మనామ్నానాత్. ఛాన్దోగ్యే తైత్తిరీయకామ్నాతానాం యజమానపత్న్యాదీనాం సవనానాం చానామ్నానాత్, తైత్తిరీయకేచ ఛాన్దోగ్యామ్నా తానాం యజ్ఞావయవానా మనామ్నానా దిత్యర్థః. తైత్తిరీయకేహి "ఆత్మా యజమాన శ్శ్రద్ధా పత్నీ" ఇతి యజమానాదికల్పనమ్, "యత్సాయం ప్రాత ర్మధ్యన్దినంచ తాని సవనాని" ఇతిచ సవనత్రయకల్పనమ్, ఛాన్దోగ్యేచాశిశిషాదీనాం దీక్షాత్వాదికల్పనమ్, పురుషాయుష స్త్రేధా విభజ్య సవనత్రయ కల్పనంచేతి యజ్ఞావయవకల్పనప్రకారభేదా ద్రూపభేద స్స్పష్టః. ఫలమపి తథై వేతి. ఇతరేషామితి ఫలస్యాపి గ్రహణమ్. ౧.

౧॥ తై-నా-౨౦అను. ౨॥ ఛాం-౩-౧౬-౧. ౩॥ ఛాం-౩-౧౬-౭.

త్పురుషావయవేషు యజ్ఞావయవకల్పనసామ్యేన రూపైక్యాత్ తైత్తిరీయకే †ఫలసంయోగాశ్రవణాత్ *౧ ప్రహ షోడశం వర్షశతం జీవతీతి ఛాన్దోగ్యే శ్రుతస్యైవ పురుషవిద్యాఫలత్వాత్ఫలసంయోగస్యాప్యవిశేషా, ద్విద్యైక్యమ్.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - ఉభయత్రామ్నాతయో ర్విద్యయోః పురుషవిద్యాత్వేఽపి విద్యాభేదోఽస్త్యేవ. కుతః ఇతరేషామనామ్నానాత్ ఏకస్యాం శాఖాయా మామ్నాతానాం గుణానా మన్యత్రానామ్నానాత్. తథాహి - *౨ యత్ప్రాయం ప్రాతర్మధ్యన్దినం చ తాని సవనానీత్యాదయ స్తైత్తిరీయకే ఆమ్నాతాః ఛాన్దోగ్యే సవనత్వేన నామ్నాయన్తే. త్రేధా విభక్తం పురుషాయుషం ఛాన్దోగ్యే సవనత్వేన కల్ప్యతే. ఛాన్దోగ్యే శ్రుతానా మశిశిషాదీనాం దీక్షాదిత్వకల్పనం తైత్తిరీయకే నకృతమ్-యజమానపత్న్యాదిపరికల్పనం చాన్యథా. అతో రూప ముభయత్ర భిద్యతే. తథా ఫలసంయోగోఽపి భిద్యతే - తైత్తిరీయకే హి పూర్వానువాకే *౩ బ్రహ్మణే త్వా మహస ఓ మిత్యాత్మానం యుఞ్జీతేతి బ్రహ్మవిద్యా మభిధాయ తత్ఫలత్వేన *౪ బ్రహ్మణో మహిమాన మాప్నోతీత్యుక్త్వా *౨ తస్యైవం విదుష ఇత్యాదినా ఆమ్నాతా పురుషవిద్యాఽస్యైవ బ్రహ్మవిదుషో యజ్ఞత్వకల్పనమితి గమ్యతే.

† అతో బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాద్బ్రహ్మప్రాప్తి రేవాత్ర ఫలమ్. *౪ † ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమితి న్యాయాత్తైత్తిరీయకామ్నాతా పురుషవిద్యా బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమితి గమ్యతే. ఛాన్దోగ్యేత్వాయుఃప్రాప్తిఫలా పురుషవిద్యేత్యుక్తమ్. అతో రూపసంయోగయోర్భేదా ద్విద్యాభేద ఇత్యేకత్రామ్నాతానాం గుణానా మితరత్రానుపసంహారః.

పురుషవిద్యాధికరణంసమాప్తమ్.

ద్రూపాభేదాచ్చ విద్యైక్యం స్యాత్. యదా ※ తస్యైవ మితి నిర్దేశో బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వం గమయతి - తదా తైత్తిరీయకపురుషవిద్యాయాః బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకతయా ఫలభేదా ద్రూపభేదాచ్చ విద్యాభేదః. † (ఫలసంయోగాశ్రవణాదితి) విరోధిఫలశ్రవణేసతి సంయోగభేద స్స్యాత్ - విరోధిఫలాశ్రవణే ఆఖ్యారూపయో రభేదేన ప్రత్యభిజ్ఞానా దనుక్తమపి ఫల మన్యత్ర స్వీకార్య మిత్యర్థః. కథం ఫలాశ్రవణమ్ - పురుషవిద్యాయా ఉపరిష్టాత్ ※ బ్రహ్మణో మహిమాన మాప్నోతీతిహి ఫలం శ్రూయతే. తన్న - కేవలపురుషవిద్యాయాః బ్రహ్మవిద్యాత్వాభావాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిరూపం ఫల మయోగ్యత్వాత్ పురుషవిద్యాసమ్బద్ధ మనవాప్య పూర్వానువాకోక్తబ్రహ్మవిద్యయాఽన్వితం భవతీత్యభిప్రాయేణ ఫలసంయోగాశ్రవణా దిత్యుక్తమ్. యథా * ద్వాదశాహీనస్యేతి వాక్యం సత్రప్రకరణేఽధీతమపి తత్ర సంబద్ధు మయోగ్యత్వాత్ తత ఉత్కృష్య హీనప్రకరణే సంబధ్యతే తద్వత్. * ప్రహ షోడశం వర్షశతం జీవతీత్యత్ర ప్రజీవతీత్యన్వయః.

† (అతఇత్యాది) † బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వం కథ మిత్యత్రాహ (ఫలవత్సన్నిధావితి) అఫలత్వంచ పూర్వ ముక్తమ్. పూర్వానువాకేపి * బ్రహ్మణో మహిమాన మాప్నోతీతి బ్రహ్మప్రాప్తి శ్శ్రూయతే - ఉత్తరానువాకేపి ※ బ్రహ్మణో మహిమాన మాప్నోతీతి శ్రూయతే - తత్ర పురుషవిద్యాయా అఫలత్వే * బ్రహ్మణో మహిమాన మాప్నోతీతి వాక్యద్వయం పునరుక్తమితి చేన్న - పూర్వానువాకే శ్రూయమాణా బ్రహ్మప్రాప్తి స్స్వర్గకామపదవదధికారివిశేషణమ్. బ్రహ్మప్రాప్తికామ ఏవం కుర్యా దిత్యర్థః. ఉత్తరానువాకే తదఙ్గభూతం పురుషావయవేషు యజ్ఞపరికల్పనం విధాయ ఏవం సాఙ్గ మభిహితాయా బ్రహ్మవిద్యాయాః ఫలం బ్రహ్మప్రాప్తిరితి * బ్రహ్మణో మహిమాన మాప్నోతీతి నిగమయతీతి.

పురుషవిద్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౧॥ ఛాం-౩-౧౬-౭. ౨॥ తై-నా-౨౦అను. ౩॥ తై-నా-౭౯అను. ౪॥

౨౫॥ సూ. వేధాద్యర్థభేదాత్. ౧.

ఆథర్వణికా ఉపనిషదారమ్భే * ౧ శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్యేత్యాదీ న్మన్త్రానధీయతే. సామగాశ్చ రహస్యబ్రాహ్మణారమ్భే * ౨ దేవ సవితః ప్రసువ యజ్ఞం ప్రసువేత్యాద్యామనన్తి. కాఠకాస్తైత్తిరీయకాశ్చ * ౩ శం నో మిత్రశ్శం వరుణ ఇత్యాదికమ్. శాట్యాయనినశ్చ * ౪ శ్వేతోఽశ్వో హరినీలోసీత్యాదికమ్. ఐతరేయిణస్తు మహావ్రతబ్రాహ్మణ మధీయతే * ౫ ఇన్ద్రో హ వై వృత్రం హత్వా మహానభవదిత్యాది. కౌషీతకినోపి మహావ్రతబ్రాహ్మణమేవ * ౬ ప్రజాపతిర్వై సంవత్సర స్తస్యైష ఆత్మా యన్మహావ్రతమితి. వాజసనేయినస్తు ప్రవర్గ్యబ్రాహ్మణం * ౭ దేవా హ వై సత్త్రం నిషేదు రిత్యాది. తత్ర సంశయః - కిముపనిషదారమ్భేష్వధీతాః * ౧ శుక్రం ప్రవిధ్య * ౩ శం నోమిత్ర ఇత్యాదయో మన్త్రాః † ప్రవర్గ్యాదీనిచ కర్మాణి విద్యాఙ్గమ్ - ఉత నేతి. కిం యుక్తమ్. విద్యాఙ్గమితి. కుతః. సన్నిధిసమామ్నానాత్ విద్యాఙ్గత్వప్రతీతేః. యద్యపి * ౧ శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనాం మన్త్రాణాం ప్రవర్గ్యాదేశ్చ కర్మణః శ్రుతిలిఙ్గవాక్యైః ప్రబలవద్భి ర్యథాయథం కర్మసు వినియోగోఽవగమ్యతే-తథాపి * ౩ శం నో మిత్రః * ౮ సహనావవత్విత్యాదే ర్మన్త్రస్యాన్యత్ర వినియోగాభావా ద్విద్యాధికారాచ్చ విద్యాఙ్గత్వ మవర్జనీయమితి సర్వాసు విద్యాసు ఇమే మన్త్రాః ఉపసంహర్తవ్యాః.

† ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే- † వేధాద్యర్థభేదాత్ * ౧ శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య * ౩ ఋతం వదిష్యామి సత్యం వదిష్యామి * ౯ ఋత మవాదిషం సత్య మవాదిషం * ౧౦ తేజస్వినాఽవధీత మస్తు మావిద్విషావహై ఇత్యాదిభి ర్లిఙ్గై రభిచారాధ్యయనాదిష్వేషాం వినియోగావగమాన్న విద్యాఙ్గత్వమ్. † ఏతదుక్తం భవతి - యథా * ౧ హృద

౨౫॥ సూ. వేధాద్యర్థభేదాత్. బ్రహ్మవిద్యాసన్నిధిసమామ్నాతాయాః పురుషవిద్యాయా స్తదఙ్గత్వ ముక్తమ్-ఏవం సన్నిధిసమామ్నాతానాం శంనోమిత్రాదిమన్త్రాణాం బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వం స్యాదితి శఙ్కయా సఙ్గతిః. † (ప్రవర్గ్యాదీనిచేతి) ఆదిశబ్దేన మహావ్రతాదికం గృహ్యతే. ప్రవర్గ్యాదే స్సంశయవిషయత్వాభావేప్యాపాతప్రతీత్యనుగుణ స్సంశయ ఉక్తః. కిం * శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదిమన్త్రాః ప్రవర్గ్యాదీనిచ కర్మాణి విద్యాఙ్గాని - నేతి. కిమేషాం యథాయథం శ్రుతిలిఙ్గవాక్యైః కర్మసు వినియోగః-ఉత బ్రహ్మవిద్యాయాం ప్రకరణా ద్వినియోగః. కి మేషాం ప్రకరణపాఠోఽఙ్గత్వాయ- ఉత దివాకీర్త్యారణ్యేఽనువాక్యతాయై. యదాఽఙ్గత్వాయ - తదా ప్రకరణా ద్వినియోగ ఇతి విద్యాఙ్గత్వమ్. యదా దివాకీర్త్యారణ్యేఽనువాక్యతాయై- తదా యథాయథం శ్రుత్యాదిభిః కర్మసు వినియోగా న్నవిద్యాఙ్గత్వమ్. విద్యాధికారాత్ - విద్యాప్రస్తావాత్,

† (ఏవంప్రాప్తఇతి) † (వేధాదీతి) ఆదిశబ్దేన ఋతవదనాదికం గృహ్యతే. † బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాభావః * శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనాం స్పష్టః- తత్కథం సూత్రే వేధస్య కణ్ఠోక్తి రిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి) దృష్టాన్తతయేత్యర్థః. మన్త్రసామర్థ్యాత్ - మన్త్రావగతవస్తుసామర్థ్యాత్. లిఙ్గా

౨౫॥ సూ. వేధాద్యర్థభేదాత్. ౧.

(వే-సా) ఉపనిషదారంభేష్వధీత " ౧ శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య " ఇత్యాదిమన్త్రవత్. మహావ్రతాదిమన్త్రవచ్చ, " ౩ శం నో మిత్రః " ౮ సహనావవతు " ఇతి మన్త్రావపి మన్త్రసామర్థ్యేన ప్రయోజనభేదావగమా దధ్యయనశేషభూతావితి నవిద్యాఙ్గభూతౌ. ౧.

(వే-దీ.) ఆథర్వణికా స్తైత్తిరీయకా ఐతరేయిణ ఇత్యేవ మాదయః ఉపనిషదారమ్భేషు "శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య" ౩ శం నో మిత్ర శ్శం వరుణః " " ౮ సహనావవతు " ఇత్యాదిమన్త్రాన్మహావ్రతాదీనిచ కర్మాణ్యధీయతే. కిమేషాం విద్యాఙ్గత్వమ్-ఉత నేతి సంశయః. సన్నిధిసమామ్నానాద్విద్యాఙ్గత్వమితి పూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు " ౧ శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య " ఇత్యాదిమన్త్రసామర్థ్యాత్, మహావ్రతాదీనాం చ కర్మణాం శ్రుత్యాదిభిశ్చాభిచారద్వాదశాహాదిషు వినియోగవత్ " ౩ శం నో మిత్ర శ్శం వరుణః " " ౮ సహనావవతు " ఇత్యాదే ర్మన్త్రస్యాపి చ " ౩ ఋతం వదిష్యామి సత్యం వదిష్యామి " " ౧౦ తేజస్వినావధీతమస్తు " ఇతి మన్త్రసామర్థ్యాదధ్యయనే వినియోగ ఇతి న విద్యాఙ్గత్వమ్. సూత్రార్థస్తు వేధాద్యర్థభేదా దిత్యస్య వేధాద్యర్థభేదవత్ " ౩ సత్యం వదిష్యామి " " ౧౦ తేజస్వినావధీతమస్తు " ఇతి * శం నో మిత్రాదే ర్మన్త్రస్యాప్యధ్యయన సమ్బన్ధరూపార్థభేదా న్నవిద్యాఙ్గత్వ మిత్యభిప్రాయః. అతః * శం నో మిత్రాదిమన్త్ర ఏవాధికరణస్య విషయః. ౧.

౧॥ . ౨॥ . ౩॥ తై - శీ - ౧అను. ౪॥ . ౫॥ . ౬॥
౭॥ . ౮॥ తై - ఆనం - ౧అను. ౯॥ తై - శీ - ౧౨అను. ౧౦॥ తై - భృగు - ౧అను.

యః ప్రవిధ్యేత్యాదిమన్త్రసామర్థ్యాత్ * ౧ † శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదినా మభిచారాదిశేషత్వ మవగమ్యతే - ఏవమేవ * ౨ ఋతం వదిష్యామి * ౩ తేజస్వినావధీత మస్త్విత్యాదిమన్త్రసామర్థ్యాదేవ స్వాధ్యాయశేషత్వమ్ * ౨ శం నో మిత్ర ఇత్యాదిమన్త్రాణా మవగమ్యతే - అతో న తేషాం విద్యాఙ్గత్వమితి. * ౧ శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనాం ప్రవర్గ్యాదిబ్రాహ్మణానాం చేహ పాఠో దివాకీర్త్యత్వారణ్యేఽనువాక్యత్వకృతః. ౧॥ . ౨॥ తై - శీ - ౧అను.

వేధాద్యధికరణం సమాప్తమ్. ౩॥ తై - భృ - ౧అను.

౨౬॥ సూ. హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్. ౧.

ఛన్దోగా ఆమనన్తి * ౪ అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య । ధూత్వా శరీర మకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోక మభిసమ్భవామీతి. ఆథర్వణికాశ్చ * ౫ తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్య ముపైతీతి. శాట్యాయనినస్తు * ౬ తస్య పుత్రా దాయ ముపయన్తి సుహృద స్సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామిత్యాది. కౌషీతకినస్తు * ౭ తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయ స్సుకృత ముపయన్తి అప్రియా దుష్కృతమితి. ఏవం క్వచి త్పుణ్యపాపయో ర్హానిః, క్వచి త్ప్రియాప్రియేషు తత్ప్రాప్తిః, క్వచి దుభ

దిత్యర్థః. † తర్హి తేషాం కథ ముపనిషత్సు సహపాఠ ఇత్యత్రాహ (శుక్రమితి) అరణ్యేఽనువాక్యత్వమ్ - అలుక్. నన్వరణ్యేఽనువాక్యత్వం రహస్యత్వాత్ - తచ్చ విద్యాసమ్బన్ధాదితి విద్యాఙ్గత్వ మితి చేన్న - తస్యాన్యథాసిద్ధత్వాత్. అనుపనీతస్త్ర్యాద్యశ్రవణార్థ మదృష్టార్థం వా తత్స్యాత్ - యథా * ఏత దారణ్యకం సర్వం నావ్రతీ శ్రోతు మర్హతీతి.

నను - ప్రకరణాద్విద్యాఙ్గత్వమ్ - ప్రకరణవత్యా స్సంవర్గ్యాకవ్యాపిన్యాః కస్యాశ్చిద్విద్యాయా అభావాత్. సన్నిధిమాత్ర మకించిత్కరమ్- అన్యథా దర్శపూర్ణమాసాదీనామప్యన్యశేషత్వప్రసఙ్గాదితి పూర్వపక్షే పరిచోద్య ఆరణ్యకామ్నాయపరిగ్రహో న వినాకారణేన భవతి. కారణ మరణ్యేఽనువాక్యత్వ మితి చేత్ - తదపి విద్యాసమ్బన్ధనిబన్ధనా ద్రహస్యత్వా దిత్యన్యే పరిహరన్తి. తదప్యరణ్యేఽనువాక్యత్వస్య పూర్వోక్తాన్యథాసిద్ధ్యైవ ప్రతిక్షిప్తం భవతి.

వేధాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్. సన్నిధిసమామ్నాతానాం - * శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనా

౨౬॥ సూ. హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్. ౧.

(వే సా) విదుషో బ్రహ్మ ప్రాప్నువతః పుణ్యపాపయో ర్విమోచన మేకస్యాం శాఖాయాం విదుష స్తచ్చిన్తనార్థ మధీతమ్. విముక్తయోః ప్రవేశస్థాన మేకస్యాం శాఖాయాం పుణ్యప్రవేశస్థానం సుహృదః. దుష్కృతస్య శత్రవ ఇతి. ఏకస్యాం శాఖాయాం విమోచనం ప్రవేశస్థానం చేత్యుభయ మామ్నాతమ్. సర్వం తచ్చిన్తనార్థమ్. హానావితి ప్రదర్శనార్థమ్. హానావుపాయనే చేత్యర్థః. హానిః - విమోచనమ్. ఉపాయనం ప్రవేశనమ్. కేవలహానావామ్నాతాయాం కేవలేఽపాయనే ఆమ్నాతే ఇతరేతరసముచ్చయో న్యాయ్యః. న వికల్పః, ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్యశేషత్వాత్. తచ్ఛేషత్వఞ్చ త్యక్తయోః ప్రవేశస్థానవాచిత్వేన తదపేక్షత్వాత్. యథా "౮ వానస్పత్యాః కుశాః" ఇత్యేతద్వాక్యశేషభూతమ్ "౯ ఔదుమ్బర్యః కుశాః" ఇతి ప్రదేశాన్తరస్థమ్. యథా చ "౧౦ దేవాసురాణాం ఛన్దోభిః" ఇత్యేతద్వాక్యశేషభూతం "౧౧ దేవచ్ఛన్దాంసి పూర్వమ్" ఇతి ప్రదేశాన్తరస్థమ్, యథా చ "౧౨ హిరణ్యేన షోడశిన స్తోత్ర ముపాకరోతి" ఇత్యేతద్వాక్యశేషభూతమ్ "౧౩ సమయా విషితే సూర్యే షోడశిన స్తోత్రమ్" ఇతి. యథా చ "౧౪ ఋత్విజ ఉపగాయన్తి" ఇత్యేతచ్ఛేషభూతం "౧౫ నాధ్వర్యురుపగాయేత్" ఇతి. ఏవ ముపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషతయా సమ్భవన్త్యాం గతౌ న వికల్పో న్యాయ్యః. తదుక్తం "౧౬ అపి తు వాక్యశేషస్స్యా దన్యాయ్యత్వాద్వికల్పస్య" ఇత్యాదినా. ౧.

౪॥ ఛాం-౮-౧౩. ౫॥ ౩ముం-౧-౩. ౬॥ . ౭॥ కౌషీ-౧-౪. ౮॥ . ౯॥ . ౧౦॥
౧౧॥ . ౧౨॥ . ౧౩॥ . ౧౪॥ . ౧౫॥ . ౧౬॥

యం చ శ్రుతమ్. తదుభయ మేకైకవిద్యాయాం శ్రుత మపి † సర్వవిద్యాఙ్గ మాస్థేయమ్ - సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్నువతః పుణ్యపాపప్రహాణస్యావశ్యంభావిత్వాత్, † ప్రహీణవిషయత్వాచ్చోపాయనస్య. † తచ్చిన్తనం చ విధీయమానం సర్వవిద్యాఙ్గం భవితు మర్హతి. † తత్రేదం విచార్యతే - హానిచిన్తన ముపాయనచిన్తన ముభయ చిన్తనం చ వికల్పేరన్ - ఉపసంహ్రియేరన్వా. కిం యుక్తమ్. వికల్పేరన్నితి. కుతః. పృథగామ్నానసామర్థ్యాత్. సముచ్చయేహి సర్వత్రోభయానుసన్ధానం స్యాత్ - తచ్చ కౌషీతకివాక్యేనైవ సిద్ధ మిత్యన్యత్రామ్నాన మనర్థకమేవ స్యాత్. అతో ఽనేకత్రామ్నానస్య వికల్ప ఏవ ప్రయోజనమ్. నచాధ్యేతృభేదేన పరిహర్తుం శక్య మనేకత్రామ్నానమ్ - అవిశేషప్రసఙ్గాత్...

నశ్శ్రవణం హ్యధ్యేతృభేదపరిహార్యమ్ - అత్రతు హానిరేవ ద్వయో శ్శాఖయోః - ఉపాయన మేవ చైకస్యామ్. నచ విద్యాభేదేన వ్యవస్థాపయితుం శక్యమ్ - సర్వశేషభూత మిద మనుసన్ధాన మిత్యుక్తత్వాత్.

మతదఙ్గత్వ ముక్తమ్ - తథా సన్నిధిసమామ్నాతహానోపాయనచిన్తాఽనన్తరం ప్రాప్తేతి సఙ్గతిః. † (సర్వవిద్యాఙ్గ మాస్థేయమితి) అఙ్గశబ్దేనాపేక్షిత ముచ్యతే. † (ప్రహీణవిషయత్వాచ్చోపాయనస్యేతి) ప్రహీణవిషయశబ్దేన ప్రహీణసమ్బన్ధఉచ్యతే. ఉపాయనమ్-అన్యత్ర ప్రవేశః. ✻ సుకృత ముపయన్తీతి శ్రుత్యనుసారా దుపాయన మిత్యుక్తమ్. ప్రహీణసమ్బన్ధిత్వా దుపాయనస్య - ప్రహీణస్య కర్మణః క్వచిత్ప్రవేశోహ్యావశ్యంభావీత్యర్థః. † (తచ్చిన్తనంచ విధీయమానమితి) తత్క్రతున్యాయాత్ ✻ ఏత మితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీతి యస్య స్యా దద్ధేతీతి కరణశ్రవణాత్ అభిసమ్భవామీత్యనుసన్ధానస్య శ్రుత్యాచ విధీయమానత్వం సిద్ధమ్. సర్వవిద్యాఙ్గం హానోపాయనచిన్తనస్య తత్సిద్ధ్యర్థత్వాత్ తచ్చిన్తనం సర్వవిద్యాఙ్గ మిత్యర్థః. † ఏవం విషయ శ్శోధితః. సంశయ మాహ (తత్రేతి) వికల్పేరన్ - వికల్పేన తిష్ఠేయురిత్యర్థః. వికల్ప్యేరన్నితిచ పాఠోఽస్తి. హానే రుపాయనస్య ఉభయస్య చ చిన్తనాని విహితాని కిం వికల్పేరన్ - ఉత సముచ్చీయేరన్. కి ముపాయనం హానిశేషతయా విద్యాఙ్గమ్ - ఉత స్వతన్త్రమేతి. కి ముపాయనవాక్యం శాఖాన్తరాధీతమపి హానివాక్యశేషమ్ - ఉత స్వతన్త్రమ్. కౌషీతకినా ముభయామ్నాన ముపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషతావిరోధి - నేతి. విరోధిత్వే ఉపాయనవాక్యస్య స్వాతన్త్ర్య దుపాయనం స్వాతన్త్ర్యేణ విద్యాఙ్గమితి తచ్చిన్తనానాం వికల్పః. ఉభయామ్నానం శేషత్వావిరోధి చేత్ - ఉపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషత్వేన ఉపాయనస్య హానిశేషతయా విద్యాఙ్గత్వమితి చిన్తనానాం సముచ్చయః.

(వే-దీ.) విదుషో బ్రహ్మప్రాప్నువతః పుణ్యపాపయో ర్విమోచనం ద్వయో శ్శాఖయో శ్శ్రుతమ్. విముక్తయోః పుణ్యపాపయో రన్యత్ర ప్రవేశ ఏకస్యాం శాఖాయాం శ్రుతః. విమోచనం ప్రవేశశ్చోభయ మేకస్యామ్. "౧ తదా విద్వా న్పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి" "౨ అశ్వఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్రఇవ రాహోర్ముఖా త్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీర మకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోక మభిసమ్భవామి" ఇతిచ కేవలవిమోచనమ్. "౩ తస్య పుత్రా దాయ ముపయన్తి సుహృద స్సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామ్" ఇతి కేవలప్రవేశః. "౪ తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయ స్సుకృత ముపయన్తి అప్రియా దుష్కృతమ్" ఇత్యుభయమ్. కిం కేవలహానిచిన్తనం కేవలోపాయనచిన్తన ముభయచిన్తనం చ సర్వాసు విద్యాసు వికల్పేనానుష్ఠేయమ్ - ఉత సముచ్చయేనేతి సంశయః. తథా తథాఽమ్నాతస్యార్థవత్త్వాయ వికల్పఇతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - పుణ్యపాపప్రవేశస్య విమోచనాపేక్షత్వేన శాఖాన్తరస్థస్యాపి ప్రవేశవాక్యస్య శాఖాన్తరస్థవిమోచనవాక్యశేషత్వాత్ వాక్యద్వయేనైకార్థవిధానా త్సముచ్చయః. ఏకస్యాం శాఖాయా ముభయవిధానాం ప్రతిపత్తృభేదేన పరిహ్రియతే.

సూత్రార్థస్తు - హానౌత్వితి తు శబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. హానావితి ప్రదర్శనార్థమ్. కేవలవిమోచనే కేవలేచోపాయనే శ్రూయమాణే తయో రితరేతరసముచ్చయోఽవశ్యమ్భావీ. కుతః ! ఉపాయనశబ్దశేషత్వాత్ ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్యశేషత్వాదిత్యర్థః. త్యక్తయోః పుణ్యపాపయోః ప్రవేశస్థానవాదిత్వా దుపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషత్వ మవగమ్యతే. ప్రదేశాన్తరామ్నాతవాక్యస్య ప్రదేశాన్తరామ్నాతవాక్యశేషత్వే దృష్టాన్తానాహ కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవదితి యథా "౫ వానస్పత్యాః కుశాః" ఇతిప్రదేశాన్తరామ్నాతస్య వాక్యస్య "౬ ఔదుమ్బర్యః కుశాః" ఇతి తద్విశేషవాచిప్రదేశాన్తరస్థమ్. యథాచ "౭ దేవాసురాణాం ఛన్దోభిః" ఇతి సామాన్యతః ప్రదేశాన్తరామ్నాతస్య "౮ దేవచ్ఛన్దాంసి పూర్వమ్" ఇతి తత్క్రమవిశేషవాచి ప్రదేశాన్తరస్థమ్, యథాచ "౯ హిరణ్యేన షోడశిన స్తోత్ర ముపాకరోతి" ఇతి ప్రదేశాన్తరస్థస్య తత్కాలవిశేషవాచి "౧౦ సమయావిషితే సూర్యే షోడశిన స్తోత్ర ముపాకరోతి" ఇతిప్రదేశాన్తరస్థమ్, యథాచ "౧౧ ఋత్విజ ఉపగాయన్తి" ఇతిప్రదేశాన్తరస్థస్య "౧౨ నాధ్వర్యురుపగాయేత్" ఇతి తత్పర్యుదాసరూపం ప్రదేశాన్తరస్థమ్; ఏవముపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషతయా సమ్బన్ధాత్తయోః సముచ్చయః సమ్భవత్యేవేత్యర్థః.

వన్నా వ్యంగతా నవికల్పో యుక్తః. తదుక్తం పూర్వస్మిన్ కాణ్డే "౧౩ అపితు వాక్యశేషస్స్యా దన్యాయ్యత్వా ద్వికల్పస్య" ఇత్యాదినా. ౧.

౧॥ ౩ముం-౧-౩. ౩॥ . ౫॥ . ౭॥ . ౯॥ . ౧౧॥ ౧౩॥
౨॥ ఛాం-౮-౧౩. ౪॥ కౌషీ-౧౫-౪. ౬॥ . ౮॥ . ౧౦॥ ౬కాం-౬ప్ర-౪౩ప. ౧౨॥ ౬కాం-౩ప్ర-౬ప.

† అత్రేదముచ్యతే హానౌతూపాయనశబ్దశేషత్వాదితి తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. † హానావితి ప్రదర్శనార్థమ్. కేవలాయాం హానౌ కేవలేచోపాయనే శ్రూయమాణే తయో రితరేతరసముచ్చయోఽవశ్యంభావీ. కుతః. ఉపాయనశబ్దశేషత్వాత్ - † ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్యశేషత్వాత్. † ఉపాయనవాక్యస్యహి హానివాక్యశేషత్వమేవోచితమ్ - † విదుషా త్యక్తయోః పుణ్యపాపయోః ప్రవేశస్థానవాచిత్వా దుపాయనవాక్యస్య. † ప్రదేశాన్తరామ్నాతస్య వాక్యస్య ప్రదేశాన్తరామ్నాతవాక్యశేషత్వే దృష్టాన్తా ఉపన్యస్యన్తే కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవదితి కాలాపినః * ౧ కుశా వానస్పత్యా ఇత్యామనన్తి. శాట్యాయనినాంతు * ౨ ఔదుమ్బర్యః కుశా ఇతి వాక్యమ్ - సామాన్యేన వానస్పత్యత్వేనావగతాః కుశాః ఔదుమ్బర్య ఇతి విశింషత్తద్వాక్యశేషతా మాపద్యతే,. † తథా * ౩ దేవాసురాణాం ఛన్దోభిరిత్యాదినా అవిశేషేణ దేవాసురాణాం ఛన్దసాం ప్రసక్తే * ౪ దేవచ్ఛన్దాంసి పూర్వమితి వచనం క్రమవిశేషం ప్రతిపాదయత్తద్వాక్యశేషతాం గచ్ఛతి,. తథా * ౫ హిరణ్యేన షోడశినః స్తోత్ర ముపాకరోతీత్యవిశేషేణ ప్రాప్తే * ౬ సమయాఽవిషితే సూర్యే షోడశినః స్తోత్ర ముపాకరోతీతి విశేషవిషయం వాక్యం తద్వాక్యశేషతాం భజతే,. † తథా * ౭ ఋత్విజ ఉపగాయన్తీత్య † విశేషప్రాప్తస్య * ౮ నాధ్వర్యు రుపగాయేదితి వాక్య మనధ్వర్యువిషయతా మవగమయత్తద్వాక్యశేషత్వ మృచ్ఛతి,. † ఏవం సామాన్యేనావగత మర్థం విశేషే వ్యవస్థాపయితుం క్షమస్య వాక్యస్య తచ్ఛేషత్వ మనభ్యుపగచ్ఛద్భి స్తయో రర్థయో ర్వికల్ప స్సమాశ్రయితవ్యః-† సచ సమ్భవన్త్యాం గతౌ న యుజ్యతే. తదుక్తం † పూర్వస్మిన్కాణ్డే * ౯ అపితు వాక్యశేషత్వా దన్యాయ్యత్వా ద్వికల్పస్య విధీనా మేకదేశః స్యాదితి. తదేవం కేవలహానోపాయనవాక్యయో † రేకవాక్యత్వా త్కేవలస్య హానస్య, కేవలస్యచోపాయనస్య, భావా † ద్వికల్పో నోపప

---

† (అత్రేదమిత్యాది) † (హానావితిప్రదర్శనార్థమ్) ఉపాయనస్యాపి ప్రదర్శనార్థమిత్యర్థః. † ఉపాయనశబ్దశేషత్వాదిత్యుక్తే ఉపాయనశబ్దస్య అన్యచ్ఛేషభూతమితి ప్రతిభాతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్యశేషత్వాదితి) హానివాక్యస్యోపాయనశబ్దః శేషఇత్యర్థః. † విపరీతం కిం న స్యా దిత్యత్రాహ (ఉపాయనవాక్యస్యేతి) † తదుపపాదయతి (విదుషేతి) ప్రధానస్య తదుపయోగిత్వేన ప్రాప్తం హి శేషభూతమ్ - అత్ర బ్రహ్మవిదుషోఽపేక్షితత్వేన ప్రధానం సుకృతదుష్కృతప్రహాణమ్ - తదేవహి తస్య ప్రయోజనమ్. ప్రహాణోపయోగీ హ్యన్యత్ర ప్రవేశః - తస్మా ద్ధానవాక్యం ప్రత్యుపాయనవాక్యం శేషభూత మిత్యర్థః, † హానిప్రవేశనవాక్యయోః ప్రధానశేషభావే దృష్టాన్తో మాభూదితి తద్వ్యావృత్త్యర్థ మాహ (ప్రదేశాన్తరేతి) కాలాపినః - కేచన శాఖినః. శాఖాన్తరామ్నాతవాక్యం వనస్పతిసామాన్యవాచి - తస్య విశేషాకాఙ్క్షాయాం తత్సమర్పకత్వేన శేషభూత మిత్యర్థః. † (తథేతి) దేవదైవత్యాన్యసురదైవత్యానిచ ఛన్దాంసి - తత్రానిర్ధారితక్రమవిశేషస్య వాక్యస్య క్రమవిశేషనిర్ధారణముఖేన శేషభూత మిత్యర్థః. * దేవాసురాణా మితి దేవాసురశబ్దక్రమాదేవ ఛన్దఃక్రమో జ్ఞాయతఇతి న వాక్యాన్తరాపేక్షేతి చేన్న - క్రమావివక్షాయా మప్యల్పాచ్తరత్వా ద్దేవశబ్దస్య పూర్వనిపాతసమ్భవేన వాక్యాన్తరాపేక్షణాత్. స్తోత్రమ్ - గానవిశేషవిశిష్టోచ్చారణమ్. శస్త్రమ్ - కేవల మేకస్వరోచ్చారణమ్. ఉపాకరణమ్ - ప్రస్తావః. అతఏవోపాకర్మణి చోపాకరణశబ్దప్రయోగః - అధ్యయనారమ్భత్వాత్. * ఉపాకరోతి - ప్రస్తౌతీత్యర్థః. * సమయావిషితే సమయా ఉదిత ఇత్యర్థః. అనిర్ధారితకాలవిశేషస్య వాక్యస్య కాలవిశేషం ప్రతిపాదయద్వాక్యం శేషభూత మిత్యర్థః. † (తథేతి) సామాన్యప్రాప్త ముపగాన మృత్విగ్విశేషే వ్యవస్థాపయ ద్వాక్యం సామాన్యేనోపగానవాచివాక్యస్య శేషభూతమిత్యర్థః. † (అవిశేషప్రాప్తస్య) ఉపగానస్యేత్యధ్యాహారః. ఇమాన్యుదాహరణాని కర్మవిచారోక్తాని. † అమీషాం వాక్యానాం శాఖాన్తరామ్నాతవాక్యంప్రతి శేషత్వానభ్యుపగమే కిం స్యా దిత్యత్రాహ (ఏవంసామాన్యేనేతి). † (సచేతి) పాక్షికబాధగర్భం వికల్పం వినా సముచ్చయేన గతౌ సమ్భవన్త్యా మిత్యర్థః. తదుక్త మితి సూత్రఖణ్డః. † తం పూరయతి (పూర్వస్మిన్కాణ్డఇతి) † (ఏకవాక్యత్వాదితి) అన్యోన్యశేషశేషిభావేన అన్వయా దేకవాక్యత్వమ్. కేవలస్య హానస్యకేవలస్యచోపాయనస్యాభావాత్ - అప్రామాణికత్వాత్. † (వికల్పోనోపపద్యతే) సర్వోపనిషత్సు

౧॥ . ౨॥ . ౩॥ . ౪॥
౫॥ . ౬॥ ౬కాం-౨ప్ర-౪౩పం. ౭॥ . ౮॥ ౬కాం-౩ప్ర-౬వ. ౯॥

దృశ్యతే. † కౌషీతకినా ముభయామ్నాన మవిశేషపునశ్శ్రవణత్వేన ప్రతిపత్తృభేదాదవిరుద్ధమ్.

హాన్యధికరణం సమాప్తమ్.

భయ ముక్తం భవతీతి వికల్పో నోపపద్యత ఇత్యర్థః. † (కౌషీతకినామితి) అన్యతరోక్తావప్యన్యతరస్య ప్రాప్తత్వాత్ సర్వత్ర హాన ముపాయనం చోక్తం భవతీత్యవిశేషపునశ్శ్రవణమేవ - అత స్తత్ప్రతిపత్తృభేదాదితి వక్తుం యుక్త మిత్యర్థః.

పరేతు - హానోపాయనచిన్తావికల్పసముచ్చయవిషయం విచార మనిచ్ఛన్తో వస్తువిషయం విచార మాచక్షతే. ఉభయామ్నానేన సన్దేహః. ఉపాయనామ్నానే హాని రార్థికీ. కేవలహాన్యామ్నానే విశయః-కిం సుకృతదుష్కృతయోః ఉపాయనం హాన్యా సన్నిపతేత్ - ఉత నేతి. అశ్రుతత్వా, దన్యకర్తృకే హానేఽన్యకర్తృకోపాయనస్యావశ్యంభావాభావాత్, విద్యాన్తరశేషతయా శ్రుతస్యాన్యత్ర ప్రతీత్యయోగాచ్చ నోపాయనం సన్నిపతతీతి పూర్వపక్షం కృత్వా ఉపాయనస్య కౌషీతకీ వాక్యే హానశేషతయా సమధిగతత్వాత్ సన్నిపతతి. అనుష్ఠేయోపసంహారస్యైవ విద్యైకత్వాపేక్షా- నతు స్తుత్యర్థతయా కీర్తితస్య. తస్య తూపసంహారో విద్యాన్తరేపి యుజ్యతే. అర్థవాదాన్తరస్యార్థవాదాన్తరాపేక్షా దృష్టా - * ఏకవింశో వా ఇతరో సావాదిత్య ఇత్యర్థవాదః * ద్వాదశమాసాః పఞ్చర్తవః త్రయ ఇమే లోకా ఇత్యర్థవాదసాకాఙ్క్షః, ※ త్రిష్టుభాభవతస్సేన్ద్రియత్వాయేత్యయమపి ※ ఇన్ద్రియం వై త్రిష్టుబిత్యాదిసాపేక్షో దృష్టః., అతో విద్యాస్తుతిప్రకర్షాయోపాయనం సన్నిపతతి. శాఖాన్తరే శ్రుతస్యాన్యత్రాపేక్షాయాం దృష్టాన్తాః కుశాదయః. గుణోపసంహార చిన్తాయాం స్తుత్యుపసంహారచిన్తా ప్రాసఙ్గికీతి. విచారాన్తరంచ కుర్వతే - విధూననం నామ కిం హానమ్ - ఉతార్థాన్తరమ్. అమూర్తద్రవ్యేషు కమ్పనాయోగా చ్చలనవద్వస్తుగతం కార్యాన్తరప్రతిబన్ధనం లక్షణయోచ్యత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా లక్షణాయామపి సన్నిహితోపాయనపదానుసారేణ ప్రహాణలక్షణోచితా. శాఖాన్తరస్థస్య శాఖాన్తరేపి సన్నిధౌ దృష్టాన్తాః కుశాదయః. ఉపాయనశేషత్వాదితి వక్తవ్యే * శబ్దశేషత్వాదితి నిర్దేశోఽన్యగతసుకృతదుష్కృతయో రన్యత్ర ప్రవేశాసమ్భవేన స్తుతిపరత్వాభిప్రాయ ఇతి చాహుః. అపరేషామపి తుల్యమ్. అన్యేతు - స్తుత్యర్థత్వ మనాదృత్య హానోపాయనయో ర్యోగాన్తే చిన్త్యత్వ మిచ్ఛన్తః చిన్తావికల్పసముచ్చయనిర్ధారణాయ - కేవలహానోపాయనోపసంహారః - ప్రాప్తస్యావచనే కారణాన్తరాభావాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా అనారభ్యాధీతసర్వవిద్యాసాధారణకౌషీతకీవాక్యైకదేశప్రతిపన్నోపాయనస్య సర్వహానవాక్యానాం శేషత్వాత్ కేవలహాన శ్రవణేప్యుపసంహర్తవ్య మిత్యాహుః. అత్ర బ్రూమః - అత్ర సాక్షాత్సఙ్గత్యభావః పరైరేవాభ్యుపేతః. తస్యాం సమ్భవన్త్యాం ప్రాసఙ్గికవిచారపరత్వ మయుక్తమ్. నన్వుపరితనాధికరణద్వయం తవాపి ప్రాసఙ్గికమితిచేత్. సత్యమ్ - సోఽస్మాకం యుజ్యతే - నతు భవతః - అధికరణవిశేషపశ్చాద్భావనియామకాభావాత్. ప్రాసఙ్గికేనహి విచారేణ ప్రసఞ్జకానన్తరభావినా భావ్యమ్. గుణోపసంహారః ప్రసఞ్జకశ్చేత్ - స్తుత్యుపసంహారచిన్తయా ద్వితీయా దనన్తరంవా పాదాన్తేవా భవితవ్యమ్ - నతు మధ్యే - విశేషహేత్వభావాత్. అస్మాకంతు హాన్యాదివిచారే సాక్షాత్సఙ్గతేసతి హాన్యాదేస్సమయవిశేషాదిచిన్తాయాస్తదనన్తరభావిత్వంహి యుజ్యతే. అత స్సఙ్గత్యన్యథానుపపత్త్యా హాన్యాదిచిన్తావిషయో విచారో భవితు మర్హతి. కేవలహానావుపాయనం సన్నిపతేత్ - నవేతి విచారో న ఘటతే - సకలకర్మప్రహాణస్య సర్వబ్రహ్మవిద్యాఫలత్వస్య అర్థసామర్థ్యసిద్ధత్వాత్, బ్రహ్మవేదనావ్యభిచారిసర్వకర్మప్రహాణప్రత్యభిజ్ఞాపనేన విహితత్వా దుపాయనస్య - క్రత్వవ్యభిచారిజుహూప్రత్యభిజ్ఞాపనేన విహితపర్ణతాయా ఇవ సర్వాసు విద్యాసు సన్నిపాతోపపత్తే ర్న్యాయాన్తరనిరపేక్షత్వాత్, విద్యాన్తరగోచరార్థవాదస్యార్థస్యార్థవాదాన్తరేణ సన్నిపాతోపపత్తిరపి దుర్వచా-ఏకవింశత్వార్థవాదాదివత్ సాకాఙ్క్షత్వాభావాత్. ఏకవింశత్వస్యాపేక్షికత్వాత్తత్రాపేక్షణీయప్రతిపత్తి రాకాఙ్క్షితా - నైవం విధూననశ్రుతే రుపాయన మపేక్షితమ్ - నహి వటుః పటహధ్వనిభి ర్విధూతనిద్ర ఇత్యుక్తే నిద్రాయా అన్యైరుపాయన మపేక్షితమ్. తథాపి రక్తపటన్యాయేనోత్థాపితాకాఙ్క్షం సన్నిపతతీతి చేన్న-అతిప్రసఙ్గాత్. పునశ్చ కిం ప్రభావా విద్యేత్యపేక్షాకాఙ్క్షాముత్థాప్య * భాతిచ తపతిచ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేద ※ నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులే భవతీత్యాదయోఽర్థవాదాః కస్మాన్నాకృష్యేరన్. పురుషాన్తరగతసుకృతదుష్కృతయోః పురుషాన్తరసఙ్క్రమణానుపపత్త్యా స్తుతిమాత్ర మితిచేన్న - క్రియోత్తీర్ణయోః కర్తృవిషయయో రీశ్వరనిగ్రహానుగ్రహయోః పురుషాన్తరే ఫలదానానుగుణ్యలక్షణసఙ్క్రమణోపపత్తేః. నన్వుపాయనస్య సర్వవిద్యాశేషత్వే తచ్చిన్తనస్య సార్వత్రికత్వం స్వయమేవ సిధ్యతీత్యనారమ్భణీయతా స్యాదితిచేన్న - పృథగామ్నానసామర్థ్యస్య పూర్వపక్షహేతోః స్థితత్వా దారమ్భోపపత్తేః.

హాన్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. సామ్పరాయే తర్తవ్యాభావాత్తథా హ్యన్యే. ౧.

† సుకృతదుష్కృతయో ర్హాన ముపాయనం చ సర్వాసు విద్యాసు చిన్తనీయ మిత్యుక్తమ్. తద్ధానం కిం దేహవియోగకాలే, దేహా దుత్క్రాన్తస్యాధ్వని,చ - ఉత దేహవియోగకాల ఏవేతి విశయే ఉభయత్రేతి యుక్తమ్ - ఉభయథా శ్రుతత్వాత్. ఏవంహి కౌషీతకిన స్సమామనన్తి * ౧ స ఏతం దేవయానం పన్థాన మాపద్యాగ్నిలోకం గచ్ఛతీత్యుపక్రమ్య * ౧ స ఆగచ్ఛతి విరజాం నదీం తాం మనసాఽత్యేతి తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి. అత్ర వాక్యే అధ్వని సుకృతదుష్కృతహానిః ప్రతీయతే. తాణ్డినస్తు * ౨ అశ్వఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య ధూత్వా శరీర మకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోక మభిసమ్భవామీతి. అత్రతు దేహవియోగకాల ఇతి ప్రతీయతే. శాట్యాయనకేఽపి * ౩ తస్య పుత్రా దాయ ముపయన్తి సుహృద స్సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యా

౨౭॥ సూ. సామ్పరాయే తర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే. † సఙ్గత్యర్థ మనువదతి (సుకృతేతి) తాణ్డినః - ఛన్దోగాః - కిం విదుష స్సుకృతదుష్కృతహానం దేహవియోగకాలే అధ్వని చ - ఉత దేహవియోగకాల ఏవ. కి ముభయత్ర హానిశ్రవణమ్ - ఉత దేహవియోగకాల ఏవ. కిం * సుకృతదుష్కృతే ధూనుతఇతి వాక్యావయవస్య * స ఏతం దేవయాన మిత్యస్మా త్ప్రాగన్వయః - ఉత యథాపాఠ మన్వయః. కి మశరీరస్య సుఖ దుఃఖానను భవశ్రవణానురోధేన ప్రాగన్వయవర్ణనం న్యాయ్యమ్ - ఉత దేవయానగత్యై సూక్ష్మదేహస్థిత్యర్థం యథాపాఠ మన్వయవర్ణనం న్యాయ్యమ్. కిం సూక్ష్మదేహస్థితిః కర్మణా వినోపపద్యతే - నేతి. నచేత్ - సూక్ష్మదేహస్థితయే యథాపాఠ మన్వయస్య న్యాయత్వే తథైవాన్వయ ఇత్యుభయత్ర హానిశ్రవణాద్దేహవియోగకాలేఽధ్వనిచ హానం స్యాత్. సూక్ష్మదేహస్థితిః కర్మణా వినోపపద్యతే చేత్ - ప్రాగన్వయవర్ణనస్య న్యాయ్యత్వేన తథైవాన్వయ ఇత్యుభయత్ర శ్రవణాభావాత్ దేహవియోగకాల ఏవ సుకృతదుష్కృతహానం స్యాత్.—— అత్రేతరే సర్వేచ కౌషీతకీవాక్య

౨౭॥ సూ. సామ్పరాయే తర్తవ్యాభావా త్తథాహ్యన్యే. ౧.

(వే-సా.) సుకృతదుష్కృతయో ర్హానిః, "౨ అశ్వఇవ రోమాణి విధూయ ... ధూత్వా శరీరమ్" ఇతి దేహవియోగకాలే శ్రుతా. శాఖాన్తరే "౧ స ఆగచ్ఛతి విరజాం నదీం తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే" ఇత్యధ్వన్యపి శ్రుతాపి సామ్పరాయే చరమదేహవియోగకాలఏవ చిన్తనీయా, దేహవియోగా దూర్ధ్వం బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరేకేణ తరితవ్యభోగాభావాత్. తథాహ్యన్యే శాఖినః "౪ తస్య తావదేవ చిరం యావ న్నవిమోక్ష్యేఽథసంపత్స్యే" ఇతిదేహవియోగసమనన్తరం బ్రహ్మప్రాప్తి రభిధీయతే. ౧.

(వే-దీ.) కిమిదం సుకృతదుష్కృతయోర్హానిచిన్తనం దేహవియోగకాల ఏకదేశః క్షీయతే, అధ్వని శిష్టమిత్యుభయత్ర కర్తవ్యమ్ - ఉత దేహవియోగకాల ఏవ సర్వం క్షీయత ఇతి సంశయః. ఉభయత్ర శ్రుతేః, దేవయానేన పథా గమనాన్యథానుపపత్త్యా చోభయత్రేతి పూర్వపక్షః. "౨ అశ్వఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్రఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీర మకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమ్" ఇతి దేహవియోగకాలే, "౧ స ఆగచ్ఛతి విరజాం నదీం తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే" ఇత్యధ్వన్యపి, హానిశ్రుతేః. దేహవియోగకాలే సర్వకర్మక్షయేహి దేవయానేన గమనసాధనం కర్మ న సమ్భవతి. రాద్ధాన్తస్తు "౪ తస్య తావ దేవ చిరం యావ న్నవిమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్యే" ఇతి దేహవియోగా దూర్ధ్వం బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరేకేణానుభావ్యపుణ్యపాపఫలాభావాత్, "౨ అశ్వఇవ రోమాణి విధూయ పాపమ్" ఇత్యాదినైకార్థ్యాత్, అధ్వన్యామ్నాతమపి "౧ తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే" ఇతి వాక్యం దేహవియోగకాలే సఙ్గమయితవ్యమితి దేహవియోగకాలఏవ హాని చిన్తనమ్. సర్వకర్మక్షయేపిహి విద్యాసామర్థ్యాదేవ దేవయానేన పథా గమనం చోపపద్యతే. విద్యాహి స్వయం సూక్ష్మశరీరస్యానారమ్భికాపి ప్రకృతసుఖదుఃఖోపభోగసాధనస్థూలశరీరస్య సర్వకర్మణాం చ నిరవశేషక్షయేపి స్వఫలభూతబ్రహ్మప్రాప్తి ప్రతిపాదనాయ దేవయానేన పథైనం గమయితుం సూక్ష్మశరీరం స్థాపయతి.

సూత్రార్థస్తు సామ్పరాయే దేహవియోగకాల ఏవ చిన్తనీయమ్. కుతః? తర్తవ్యాభావాత్ దేహవియోగాదూర్ధ్వం బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరేకేణ తరితవ్యభోగాభావాత్. తథాహ్యన్యేఽధీయతే "౪ తస్య తావ దేవ చిరం యావ న్నవిమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్యే" ఇతి "౫ అశరీరం వావ సన్తం నప్రియాప్రియే స్పృశతః" ఇతిచ. ౧.

౧॥ కౌషీ-౧-౩, ౪. ౨॥ ఛాం-౮-౧౩. ౩॥ . ౪॥ ఛాం-౬-౧౪-౨. ౫॥ ఛాం-౮-౧౨-౧.

మితి పుత్రేషు దాయసఙ్క్రాన్తిసమకాలం సుకృతదుష్కృతసఙ్క్రమణం శ్రూయమాణం దేహవియోగకాల ఇతి గమ్యతే. అత స్సుకృతదుష్కృతయో రేకదేశో దేహవియోగకాలే హీయతే - శేషస్త్వధ్వని.

† ఇతిప్రాప్త ఉచ్యతే సామ్పరాయేఇతి సామ్పరాయే - దేహాత్క్రమణకాల ఏవ విదుష స్సుకృతదుష్కృతే నిరవశేషం హీయేతే. కుతః. † తర్తవ్యాభావాత్ విదుషో దేహవియోగా త్పశ్చా త్సుకృతదుష్కృతాభ్యాం తరితవ్యభోగాభావాత్. విద్యాఫలభూతబ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరేకేణ హి సుకృతదుష్కృతాభ్యాం భోక్తవ్యే సుఖదుఃఖే న విద్యేతే. తథాహ్యస్యే దేహవియోగా దూర్ధ్వం బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తసుఖదుఃఖోపభోగాభావ మధీయతే * ౧ † అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః ※ ౧ ఏష సమ్ప్రసాదోఽస్మా చ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే * ౨ తస్య తావ దేవ చిరం యావ న్నవిమోక్ష్యేఽథ సమ్పత్స్య ఇతి. ౧॥ ఛాం-౮-౧౨-౧,౨.

౨౮॥ సూ. ఛన్దతఉభయావిరోధాత్. ౨.

ఏవ †మర్థస్వాభావ్యా త్సుకృతదుష్కృతహానికాలేఽవధృతేసత్యుభయావిరోధేన-† శ్రుతే రర్థస్వభావస్యచావిరోధేన †ఛన్దతః-యథేష్టం † పదానా మన్వయో వర్ణనీయః. † కౌషీతకీవాక్యే ※ ౩ తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతఇతి చరమశ్రుతో వాక్యావయవః * ౩ ఏతం దేవయానం పన్థాన మాపద్యేతి ప్రథమశ్రుతావయవాత్ప్రాగనుగమయితవ్య ఇత్యర్థః. ౨॥ ఛాం-౬-౧౪-౨. ౩॥ కౌషీ-౧౫-౪, ౩.

మేవోదాహృత్య సామ్పరాయే - అధ్వనివేతి సంశయ మాహుః. తదయుక్తమ్ - వాక్యద్వయోత్థత్వాత్సంశయస్య. నహి కౌషీతకీవాక్యమాత్రేణ సంశయో జాయతే.—— దాయసఙ్క్రాన్తిసమకాలత్వమపి దేహవియోగకాలఏవ ప్రహాణస్యార్థాపత్తిః. ఉభయశ్రుత్యవైయర్థ్యం పూర్వపక్షహేతుః.

† (ఇతిప్రాప్తఇత్యాది) † (తర్తవ్యాభావాదితి) అత్ర తరతిః ప్రాప్తివచనః. † (అశరీరంవావ సన్తమితి) శరీరవియోగానన్తరమేవేతిభావః.

౨౮॥ సూ. ఛన్దతఉభయావిరోధాత్. † (అర్థస్వాభావ్యాదితి) శ్రుతివాక్యే సత్యపి తర్తవ్యాభావాదితి సూత్రోక్తత్వా దర్థస్వాభావ్యమేవాత్ర హేతు రుక్తః. † (శ్రుతేరర్థస్వభావస్యచావిరోధేనేతి) శ్రుతేః - దేహవియోగఏవ ప్రహాణపరశ్రుతేః. † (పదానామితి) మహావాక్యాపేక్షయా పదస్థానీయానాం వాక్యావయవానామిత్యర్థః. † (ఛన్దతఇతి) † యథేష్టమిత్యుక్తే కుత్ర కేషా మిత్యన్వయస్యాస్ఫుటత్వాత్ అనుపపన్నాన్వయో మాభూదితి తదర్థ మాహ (కౌషీతకీతి) యథా * అగ్నిహోత్రం జుహోతి ※ యవాగూం పచతీతి వాక్యయో రర్థక్రమేణ పాఠక్రమో బాధ్యతే-తద్వదిహాపి. * తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే * స ఏవం దేవయానం పన్థాన మాద్యతే ఇత్యర్థత క్రమఇత్యర్థః.

౨౮॥ సూ. ఛన్దతఉభయావిరోధాత్. ౨.

(వే-సా.) దేహవియోగకాలే పుణ్యపాపవిమోచనశ్రుతేః, దేహవియోగా దూర్ధ్వం బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రుతేశ్చేత్యుభయశ్రుత్యవిరోధా ద్ధేతోః సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే ఇత్యయం శ్రుతిఖణ్డః ఛన్దతో నేతవ్యః "౩ ఏతం దేవయానం పన్థాన మాపద్యతే" ఇతి వాక్యఖణ్డాత్ ప్రాగనుగమయితవ్య ఇత్యర్థః. ౨.

(వే-దీ.) ఏవ మర్థస్వాభావ్యా ద్దేహవియోగకాలఏవ నిరవశేషక్షయేఽవధృతే సతి "౩ తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే" ఇతి వాక్యఖణ్డః ఉభయావిరోధాత్ ఉభయశ్రుత్యవిరోధా చ్ఛన్దతో నేయః, "౪ అశ్వఇవ రోమాణి విధూయ పాపం ధూత్వా శరీర మకృతమ్" "౨ తస్య తావ దేవ చిరమ్" ఇత్యుభయశ్రుత్యవిరోధా చ్చరమశ్రుతోపి "౩ తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే" ఇతి వాక్యఖణ్డః "౩ ఏతం దేవయానం పన్థాన మాపద్యతే" ఇతి ప్రథమశ్రుతఖణ్డాత్ ప్రాగనుగమయితవ్య ఇత్యర్థః. ౨. ౪॥ ఛాం-౮-౧౩.

† అత్ర పూర్వపక్షీ ప్రత్యవతిష్ఠతే.

౨౯॥ సూ. <u>గతేరర్థవత్త్వముభయథాన్యథాహివిరోధః.</u> ౩.

సుకృతదుష్కృతయోరేకదేశస్య దేహవియోగకాలే హానిః - శేషస్య చ పశ్చాదితి ఉభయథా కర్మక్షయే సత్యేవ గతే రర్థవత్త్వమ్ - దేవయానగతిశ్రుతే రర్థవత్త్వమిత్యర్థః. <u>అన్యథాహివిరోధః</u> దేహవియోగకాల ఏవ సర్వకర్మక్షయే సూక్ష్మశరీరస్యాపి వినాశస్స్యాత్ - తథాసతి కేవలస్యాత్మనో గమనం నోపపద్యతే. అత ఉత్క్రాన్తిసమయే విదుషో నిశ్శేషకర్మక్షయో నోపపన్నః.

† అత్రోత్తరమ్. ౧॥ ఛాం-౮-౧౨-౨,౩.

౩౦॥ సూ. <u>ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్.</u> ౪.

ఉపపన్న ఏవోత్క్రాన్తికాలే సర్వకర్మక్షయః. కథమ్. <u>తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేః</u> క్షీణకర్మణోఽప్యావిర్భూతస్వరూపస్య దేహసమ్బన్ధలక్షణార్థోపలబ్ధేః. * ౧ పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే * ౧ స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్ర

---

† అనన్తరసూత్ర మవతారయతి (అత్రేతి).

౨౯॥ సూ. <u>గతేరర్థవత్త్వ ముభయథాన్యథాహి విరోధః.</u> కేవలస్యాత్మనో గమనం నోపపద్యత ఇతి కథమ్ - అణుత్వాద్గమనం యుజ్యత ఇతిచేన్న - కరణకళేబరరహితస్య ప్రవృత్త్యశక్తత్వాత్, సత్యసఙ్కల్పత్వాదే రనావిర్భూతత్వాచ్చ, <u>ఉపపన్న</u> ఇత్యుత్తరసూత్రారమ్భత్వాత్ తత్సంఘటనార్థ మనుపపన్న ఇతి పూర్వసూత్రవ్యాఖ్యానం సమాహితమ్.

† ఉత్తరసూత్ర మవతారయతి (అత్రోత్తరమితి)

౩౦॥ సూ. <u>ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్.</u> లక్షణశబ్దః స్వరూపవాచీ. అకర్మహేతుకదేహసమ్బన్ధరూపప్రమేయోపలబ్ధేరిత్యర్థః. తదుపలబ్ధేరితి వక్తవ్యే కిమర్థం <u>తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేరితి</u>శబ్దభూయస్త్వమితిచేత్. ఉచ్యతే - నహ్యావిర్భూతస్య రూపస్య కర్మకృతప్రాకృతదేహసమ్బన్ధో

౨౯॥ సూ. గతేరర్థవత్త్వముభయథాఽన్యథాహివిరోధః. ౩. ౩౦॥ సూ. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధే ర్లోకవత్. ౪.

(వే-సా.) చోదయతి. దేవయానగతిశ్రుతే రర్థవత్త్వ ముభయత్ర చిన్తాయామేవ. <u>అన్యథా</u> దేహవియోగకాల ఏవ చిన్తాయాం తస్మిన్నేవ సర్వకర్మక్షయా ద్దేహాభావేన గతి ర్నోపపద్యత ఇతిహి గతిశ్రుతివిరోధః. ౩.

(వే-దీ.) అత్ర చోదయతి. దేవయానేన గతిశ్రుతే రర్థవత్త్వం దేహ వియోగకాలేఽధ్వని <u>చేత్యుభయథా</u> కర్మక్షయే సత్యేవ. <u>అన్యథా</u> దేహవియోగకాలే ఏవ సర్వకర్మక్షయే సతి సూక్ష్మశరీరస్యాప్యారమ్భకనాశేన స్థిత్యనుపపత్తేః దేవయానగతిశ్రుతిర్హి విరుధ్యతే. ౩.

(వే-సా.) పరిహరతి. దేహవియోగకాలే సర్వకర్మక్షయేపి గతివిధి రుపపన్నః. బ్రహ్మోపాసీనానా మకర్మలభ్యార్థోపలబ్ధేః “ ౨ స స్వరా డ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి ” ఇత్యాదౌ. యథా లోకే రాజాన ముపాసీనానా మితరపురుషాసాధారణసర్వార్థసిద్ధిః ౪.

(వే-దీ.) పరిహరతి. భగవన్త ముపాసీనానాం దేహవియోగకాలే సర్వకర్మక్షయేప్యుపపన్నో దేవయానగ పన్థాః. కుతః. <u>తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేః</u> తల్లక్షణార్థః - తజ్జాతీయార్థః. అకర్మలభ్యార్థోపలబ్ధేరిత్యర్థః. ఉపలభ్యతేహ్యకర్మలభ్యార్థో బ్రహ్మోపాసీనానాం “ ౨ స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి ” ఇత్యాదిషు. <u>లోకవత్</u> యథా లోకే రాజాన ముపాసీనానాం ప్రాకృతపురుషాసాధారణాతిరమణీయానేకార్థసిద్ధిః - తద్వత్ సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం మహోదారం పరం బ్రహ్మోపాసీనానాం సర్వ ముపపన్నమిత్యర్థః. ౪. ౨॥ ఛాం-౭-౨౫-౨.

మమాణః * ౧ స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి * ౨ స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతీత్యాదిషు దేహసమ్బన్ధాఖ్యోఽర్థో హ్యుపలభ్యతే. అతః క్షీణకర్మణోఽపి సూక్ష్మశరీరయుక్తస్య దేవయానేన గమన ముపపద్యతే. † కథం సూక్ష్మశరీర మప్యారమ్భకకర్మవినాశేఽవతిష్ఠత ఇతిచేత్. విద్యామాహాత్మ్యాదితి బ్రూమః. † విద్యాహి స్వయం సూక్ష్మ శరీరస్యానారామ్భికాపి ప్రాకృతసుఖదుఃఖోపభోగసాధనస్థూలశరీరస్య సర్వకర్మణాం చ నిరవశేషక్షయేఽపి స్వఫలభూత బ్రహ్మప్రాప్తిప్రదానాయ దేవయానేన పథైనం గమయితుం సూక్ష్మశరీరం స్థాపయతి లోకవత్ † యథా లోకే సస్యా దిసమృద్ధ్యర్థ మారబ్ధే తటాకాదికే తద్ధేతుషు తదిచ్ఛాదిషు వినష్టేష్వపి తదేవ తటాకాదిక మశిథిలం కుర్వన్తస్తత్ర పానీయపానాది కుర్వన్తి - తద్వత్. ౧॥ ఛాం-౭ప్ర-౨౫-౨. ౨॥ ఛాం-౭ప్ర-౨౬-౨.

† అథస్యాత్ - జ్ఞానినాంసాక్షాత్కృతపరతత్త్వానాం దేహపాతసమయే కర్మణో నిరవశేషక్షయాద్దేహ పాతా దూర్ధ్వం సూక్ష్మశరీరమాత్రం గత్యర్థ మనువర్తతే - సుఖదుఃఖానుభవస్తు న విద్యతఇతి యదుక్తమ్- తన్నోపపద్యతే - వసిష్ఠావాన్తరతపఃప్రభృతీనాం సాక్షాత్కృతపరతత్త్వానాం దేహపాతా దూర్ధ్వం దేహాన్తరసఙ్గమః, పుత్రజన్మవిపత్త్యాదినిమిత్తసుఖదుఃఖానుభవశ్చ దృశ్యతఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౩౧॥ సూ. యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్. ౫.

నాస్మాభి స్సర్వేషాం జ్ఞానినాం దేహపాతసమయే సుకృతదుష్కృతయో ర్వినాశ ఉక్తః - అపితు యేషాం జ్ఞానినాం దేహపాతానన్తర మర్చిరాదికా గతిః ప్రాప్తా - తేషాం దేహపాతసమయే సుకృతదుష్కృతహానిరుక్తా. వసిష్ఠాదీనాం త్వాధికారికాణాం న దేహపాతానన్తర మర్చిరాదిగతిప్రాప్తిః - † ప్రారబ్ధస్యాధికారస్యాసమాప్తత్వాత్. † తేషాం కర్మ

ఽస్తి - తస్మాచ్ఛరీరత్వాకారేణ సజాతీయదేహసమ్బన్ధమాత్రమేవ - నత్వియమేవ కర్మకృతః ప్రాకృతదేహ ఇత్యభిప్రాయేణ తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేరిత్యుక్తమ్. † లోకవదితి సౌత్ర మంశ మవతారయితు మాహ (కథమితి) † విద్యామహాత్మ్య ముపపాదయతి (విద్యాహీతి) పాపం యథా స్వఫలభూత దుఃఖభోగాయ నిరయప్రాప్తిహేతుం వపు ర్దిశతి. యథా పుణ్యం స్వఫలభూతసుఖభోగాయ స్వర్గప్రాప్తిహేతుం వపు ర్దిశతి - తథా బ్రహ్మవిద్యాపి స్వఫలబ్రహ్మప్రాప్తిహేతుం శరీరం స్థాపయతీత్యర్థః. † లోకవదితి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (యథేతి) అన్యహేతుకతయోత్పన్నస్య హేత్వభావేపి కార్యాన్తరార్థం స్థితౌ దృష్టాన్త ఉక్తః.

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి).

౩౧॥ సూ. యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్. † వసిష్ఠాదీనా మర్చిరాదిగత్యసానత్తి ముపపాదయతి (ప్రారబ్ధస్యేతి) అధికారః - పదమ్. † తతః కిమిత్యత్రాహ (తేషామితి) దేహపాతానన్తరప్రాప్తార్చిరాదిగతీనామేవ విదుషాం దేహపాతసమకాలే సుకృతదుష్కృతక్షయః -

---

౩౧॥ సూ. యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్. ౫.

(వే-సా.) వసిష్ఠాదీనాం జ్ఞానినామపి దేహపాతా దూర్ధ్వం ఫలాన్తరానుభవః, ప్రారబ్ధాధికారహేతుకర్మవినాశాభావాత్. యావదధికారసమాప్తితద్ధేతుకర్మఫలానుభవాయ. తేషాం తత్రైవ స్థితిః, నార్చిరాదిప్రాప్తిః. జ్ఞానినామపి ప్రారబ్ధకర్మ అనుభవేనైవ నశ్యతీతి విఖ్యతే. ౫.

(వే-దీ.) పరం బ్రహ్మోపాసీనానాం దేహపాతసమయే సర్వకర్మక్షయాత్ దేహపాతా దూర్ధ్వం కర్మఫలానుభవో న విద్యతఇత్యేత న్నసంభవతి - వసిష్ఠాదీనాం జ్ఞానినామపి కర్మఫలరూపదేహాన్తరసంయోగః, పుత్రజన్మవిపత్త్యాదిషు సుఖదుఃఖానుభవోఽపి దృశ్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ.

యేషాం జ్ఞానినాం దేహపాతా దనన్తర మర్చిరాదికా గతిః ప్రాప్తా తేషాం దేహపాతాదూర్ధ్వం తరితవ్యకర్మఫలభోగాభావాద్దేహపాత సమయఏవ సర్వకర్మక్షయ ఉక్తః. వసిష్ఠాదీనాన్తు ఆధికారికాణాం యావదధికారసమాప్తి నార్చిరాదికా గతి రస్తి - అపిత్వధికారేఽవస్థితిరేవ - అధికారహేతుభూతకర్మణః ఫలదానాయారబ్ధత్వాత్, జ్ఞానినోప్యారబ్ధంహి కర్మ ఫలానుభవేనైవ క్షీయతే. ౫.

విశేషేణాధికారపరిశేషః ప్రాప్తానాం యావదధికారసమాప్తి తదారమ్భకం కర్మ నక్షీయతే - ప్రారబ్ధస్యహి కర్మణో భోగాదేవ క్షయః. అత ఆధికారికాణాం తదారమ్భకం కర్మ యావదధికార మనతిష్ఠతే - అత స్తేషాం నదేహపాతా దనన్తరమర్చిరాదిగతిప్రాప్తిః.

సామ్పరాయాధికరణం సమాప్తమ్.

నత్వన్యేషామ్. వసిష్ఠాదీనా మసమాప్తాధికారాణాం తస్మిన్ దేహే అనుభవైకవినాశ్యస్య కర్మణో విద్యమానతయా నార్చిరాదిగతి రాసన్నా - అతో నదేహపాతసమకాలే కర్మక్షయఇతి నదోషఇత్యర్థః.

అత్రతు - ద్వితీయసూత్రస్య ఘట్టే ర్వర్ణకాన్తరంచ కృతమ్ - కర్మక్షయహేతో ర్యమనియమాదివిద్యాభ్యసనస్య దేహపాతాత్ పశ్చాదశక్యతయా తత్సాధ్యకర్మక్షయస్యానుపపత్తేః దేహపాతా త్పూర్వమేవ ఛన్దతః - ఇచ్ఛాతోఽనుష్ఠానమ్, తత్పూర్వకం సుకృతదుష్కృతహానంచ స్యాత్ - ఏవంచ సతి నిమిత్తనైమిత్తికయో రవిరోధఇతి. అధ్యాహారబాహుళ్యాత్, కౌషీతకీనాం పాఠస్య పరిహారస్య వక్తవ్యత్వాచ్చ తదనాదరః. దేవయానమత్యేఽనుష్ఠానానుపపత్తేః ప్రహాణానుపపత్తి రితివా - సాధకావస్థాయామేవ చ్ఛన్దతోఽనుష్ఠానమ్, తత్పూర్వకంచ సుకృతదుష్కృతహాన, మితివాఽధ్యాహారః కార్యః. అస్మాకంతు అన్వయః కార్యఇత్యేతావదధ్యాహార్యమ్, గతేరర్థవత్త్వ మిత్యధికరణాన్తరం కృతమ్ - దేవయానః పన్థాః క్రమవిశేషేణ సర్వత్ర సన్నిపతేత్ - ఉత విభాగేన క్వచిత్ సన్నిపతేత్ క్వచిన్నేతి విచార్య - హానిసన్నిధౌ శ్రుతత్వాత్ ఉపాయనానువృత్తివద్దేవయానానువృత్తిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా గతేః - దేవయానస్య పథోఽర్థవత్త్వం ఉభయథా - క్వచి త్సన్నిపతేత్ - క్వచి న్నేతి విభాగేన భవతి - నిరఞ్జనస్య బ్రహ్మభూయం గతస్య దేశాన్తరగమనవిరోధాత్, పర్యఙ్కవిద్యాదిసగుణోపాసనేష్వేవ గతికారణభూతపర్యఙ్కారోహణాద్యుపలబ్ధేశ్చ. లోకవత్ - యథా గ్రామాన్తర ప్రాప్తేర్మార్గాపేక్షత్వేపి నారోగ్య ప్రాప్తౌ మార్గాపేక్షా - తద్వదితి వర్ణితమ్. తదయుక్తమ్ - నిర్గుణవిద్యాయా ఏవ అప్రామాణికత్వా, దక్షరాస్వారస్యాచ్చ. అర్థవత్త్వ ముభయథేత్యుక్తేత్వర్థవత్త్వ స్యైవ ప్రకారద్వయయోగిత్వం స్యాత్ - దేవయానస్య క్వచిత్ అసన్నిపాతోనామ తత్ర ప్రయోజనశూన్యత్వమ్ - కథ మర్థవత్త్వస్య ప్రకారోఽర్థశూన్యత్వమ్. బ్రహ్మణోఽనన్తత్వేప్యుపాసకస్య నిరఞ్జనత్వావిర్భావః కాలవిశేషమివ దేశవిశేష మపేక్షతఇతి నవిరోధః.

అపరేత్వాహుః - పరక్రియయోస్సుకృతదుష్కృతయోః కథం పరత్ర సఙ్క్రాన్తిరిత్యాశఙ్కాయాం ఛన్దతః - పరత్ర శుభాశుభసఙ్కల్పతస్తదీయసుకృతదుష్కృతాపత్తిః. ※ శప్యమానస్య యత్పాపం శపమానంతు గచ్ఛతీత్యాదిశాస్త్ర ప్రామాణ్యా న్నయుక్తయః క్రమన్తే - కౌషీతకిశాట్యాయనశ్రుత్యో రవిరోధాత్. ఏవం పుణ్యమపి నివర్తతేచేత్ - కిమర్థాగతిరిత్యపేక్షాయాం గతేరర్థవత్త్వమిత్యాది. గతే రర్థవత్త్వ ముభయథా-పుణ్యపాప నివృత్తిరూపప్రకారద్వయేన భవతి - అన్యథా పుణ్యానువృత్తావనావృత్తిశ్రుతివిరోధః. గతిశ్చ దేశవిశేషప్రాప్తయే యుజ్యతే. తదాహ ఉపపన్న ఇతి ఉపపన్నో గత్యుపదేశః - పర్యఙ్కవిద్యాయాం లోకఇవ కార్యబ్రహ్మణా సంవాదాద్యుపలబ్ధేరితి. తత్ర బ్రూమః - పరత్ర శుభాశుభసఙ్కల్పత ఇత్యుక్తేపి పరకీయయోః కథమన్యత్ర ప్రవేశఇతి సంశయోఽవతిష్ఠతే - తత్ర శాస్త్రప్రామాణ్యాదితి వక్తవ్యమ్ - అతః కౌషీతకిశాట్యాయనశ్రుత్యో రవిరోధాదిత్యేతావతాఽలమ్ - ఛన్దతఇత్యస్య వైయర్థ్యమ్ అనన్తరసూత్రస్యచ - పుణ్యం నివర్తతేచేత్ - కిమర్థాగతిరితి శఙ్కాపరిహారపరత్వ మయుక్తమ్ - దేశవిశేషప్రాప్తిరూపప్రయోజనస్యాశబ్దత్వాత్, కణ్ఠోక్తోభయహానస్యానావృత్తిశ్రుత్యవిరోధస్యచ గతిప్రయోజనత్వాభావాత్. సుకృతదుష్కృతప్రహాణం దేహవియోగసమయఏవ భవద్భిర్నిశ్చితమితి తస్య పశ్చాద్భావిగతిప్రయోజనత్వం హ్యయుక్తమ్. అనావృత్తిశ్రుత్యవిరోధస్యచ గన్తృపురుషసమవేతత్వాభావేన గతిఫలత్వాసమ్భవః. గతిప్రతిపాదకాభ్యుపగమఫలంహి తద్గన్తృగతమ్. కార్యబ్రహ్మప్రాప్తితత్సంవాదాదిప్రయోజన మనన్తర సూత్రోక్త మస్తీతిచేత్ - తర్హి తేనైవాలమ్.

అన్యేతు - సామ్పరాయ ఇతి సూత్రం పూర్వపక్షవిషయం కృత్వా ద్వితీయస్య సిద్ధాన్తవిషయత్వ మిచ్ఛన్తః శ్రుతిద్వయవిరోధపరిహారపరం ద్వితీయసూత్ర మేవం వ్యాచక్షతే-ఛన్దతః - సఙ్కల్పతః. చిన్తనాత్. ఉపాసనార్థ మధ్వని సుకృతదుష్కృతహానమ్. కౌషీతకివాక్యస్యానారభ్యాధీతత్వాత్ సర్వవిద్యాశేషత్వేనానుచిన్తనార్థమ్ - ఇతర ద్వాక్యం తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థమ్. ఏవ ముభయో శ్శ్రుత్యో రవిరోధ ఇతి. యద్వా - యైః కర్మహానమధ్వని చిన్తితమ్ - తేషాం తదధ్వని స్యాత్. యైర్దేహవియోగే తచ్చిన్తితమ్ - తేషాం దేహవియోగే స్యాదితి ఛన్దత ఉభయత్రావిరోధ ఇత్యాహుః. తత్ర ప్రథమపక్షోఽనుపపన్నః - ముముక్షూణాం తత్త్వస్యైవ చిన్తనీయత్వేన చిన్తనార్థం తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థంచేతి విభాగానుపపత్తేః. చిన్తితప్రకారేణ ఫలసిద్ధిశ్చేత్ - తత్త్వమేవ స్యాత్. నచేచ్చిన్తనవైయర్థ్యమ్. ఛన్దశబ్దస్య చిన్తావాచిత్వంచ క్లిష్టమ్, ఛన్దతశ్చేతి చశబ్దాభావా త్తత్త్వ

౩౨॥ సూ. అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యామ్. ౧.

ఉపకోసలాదిషు యేషూపాసనేష్వర్చిరాదిగతిః శ్రూయతే - కిం తన్నిష్ఠానామేవ తయా బ్రహ్మప్రాప్తిః - ఉత

ప్రతిపత్త్యర్థతాయా అశాబ్దత్వంచ. ద్వితీయోఽప్యనుపపన్నః - తుల్యబలత్వాభావా దుపాసకభేదేన వికల్పాశ్రయణానుపపత్తేః. సామ్పరాయప క్షోహి వాక్యద్వయావగతః - ఇతరస్త్వేకేన ✻ పాపం విహాయ - హుత్వా శరీరమితి శ్రౌతక్రమస్తద్వ్యభోగాభావానుగృహీతస్తదననుగృహీతాత్ కౌషీతకీనాం పాఠక్రమాత్ ప్రబలశ్చ. గతే రర్థవత్త్వ మిత్యధికరణాన్తర మాహుః - అర్చిరాదిగతిః కిం తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థ మామ్నాయతే - ఉత తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థ ముపాసనార్థం చేతి సంశయః. గతి ముపాసీతేతి విధ్యభావాత్ పూర్వపక్షః. ఏకస్యా ఏవార్చిరాదిగతేర్న్యూనాధికపర్వభావేన శ్రుతత్వా న్న్యూనాధికభావవిరోధస్య ఉపాసనార్థతయా పరిహర్తవ్యత్వాత్, ధ్యానస్య ధ్యానసతాం తథా తథా ప్రాప్త్యర్థత్వాచ్చ ఉభయార్థ మితి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్త్వవిద్యాసు ప్రతిపాదితపర్వమాత్రచిన్తా. గతి శ్రవణరహితాసు విద్యాసూపసంహృతసర్వపర్వాగతిశ్చిన్త్యా - యథాతత్త్వ ముపాసనస్య నిసర్గప్రాప్తత్వా దిత్యాహుః. ✻ ఏవంవి త్పాదేనైవాధ్యారోహతీతి వచనాచ్చ తత్త్వవేదన ముపాసనంచ గత్యామ్నానఫల మవగతమ్ - వేదన శబ్దోహ్యవిశేషాత్తత్త్వజ్ఞాన ముపాసనంచ వదతీతి. ఉపపన్న ఇతి - గతిశ్రుతే రుభయథాఽర్థ ఉపపన్నః. తత్పరిమాణతయా మూర్ధన్యనాడ్యా నిష్క్రమణేన బ్రహ్మప్రాప్త్యుపలబ్ధేః. తథా నిష్క్రమణస్యాన్తకాలే పురుషేణ కర్తు మశక్యత్వాత్ స్మృత్యవిభ్రంశేన తత్సౌకర్యాయానుదినం స్మరణ కార్యమ్ - లోకే పరిశీలితేనాధ్వనా గచ్ఛన్హి నక్తమపి న ప్రమాద్యతీతి వర్ణయన్తి. తదయుక్తమ్. మార్గపర్వవిరోధస్య ఉపాసనార్థత్వేన వినాపి సు పరిహరత్వస్య గతిపాదే వక్ష్యమాణత్వాత్, మార్గపర్వణాం న్యూనాధికభావవిరోధస్తు సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన సుపరిహరః - పరిహరిష్యతేచ. క్వచి త్క్వచి దనామ్నానస్యాజ్ఞాననైరర్థక్యనిబన్ధనత్వాభావాత్, అన్యత్రామ్నాతస్యాసద్భావాయోగాత్, వస్తుని వికల్పాయోగాచ్చ, తథా తథో పాసనార్థమితిచేన్న - ఉపాసనార్థత్వేన వినాప్యనామ్నానోపపత్తేః. నహి కర్మకాణ్డే క్వచి త్క్వచి దనామ్నాన ముపాసనార్థమ్, నాప్యజ్ఞానాది నిబన్ధనమ్, కిం నిబన్ధన మితి చాచోదనీయమ్ - అనాదివేదపాఠస్యాపర్యనుయోజ్యత్వాత్. మన్త్రబ్రాహ్మణభాగాః క్వచి దసఙ్కీర్ణా ఆమ్నాతాః - క్వచిచ్చ సఙ్కీర్ణాః - కోత్ర పర్యనుయోగః. అనామ్నానస్య న్యూనతయోపాసనార్థత్వే సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయశ్చ భజ్యతే - క్వచి దప్యనుక్తోప సంహారస్యానపేక్షితత్వాత్. ✻ ఏవం విత్పర్యఙ్కం పాదేనైవాధ్యారోహతీతి శ్రుతిశ్చ యథావస్థితమార్గవిషయతయోపపన్నా - తస్యాశ్శ్రుతత్వేన న్యూనాధికపర్వవిశిష్టతావిషయత్వే నియామకాభావాత్ నచ ఫలే తుల్యేపి న్యూనాధికానుసన్ధానం యుక్తమ్. నహి మార్గపర్వను కస్యచి ద్వప్రాప్తి రుపపద్యతే - నహి ప్రథమద్వితీయానతిక్రమేణ దశమసోపానప్రాప్తి రుపపద్యతే. ఉపపన్న ఇత్యాదిసూత్రార్థోప్యనుపపన్నః - మార్గచిన్తనస్య దృష్టోపాయత్వానుపపత్తేః. నహి చిరానుధ్యాతో రాజమార్గః ఉత్క్రాన్తేన ప్రాప్తుం శక్యతే. అతో యథాభాష్యమేవార్థ ఉపపన్నః.

సామ్పరాయాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౨॥ సూ. అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యామ్. అర్చిరాదిగతేః ప్రస్తుతత్వాత్ తన్నియమానియమచిన్తేత్యవాన్తరసఙ్గతిః. కిమ

౩౨॥ సూ. అనియమ స్సర్వేషామవిరోధ శ్శబ్దానుమానాభ్యామ్. ౧.

(వే-సా.) యేషూపకోసలాదిషూపాసనేష్వర్చిరాదిగతి రామ్నాతా, తన్నిష్ఠానామేవ తయా ప్రాప్తిరితి తచ్చిన్తనమపి తేషామేవేతి నియమాభావః, అపితు సర్వోపాసననిష్ఠానామ్. తథాసత్యేవ శ్రుతిస్మృతిభ్యా మవిరోధః. శ్రుతిస్తావత్ పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం " ౧ యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం సత్య ముపాసతే తేఽర్చిష మభిసంభవన్తి " ఇత్యవిశేషేణ శ్రుతా. స్మృతిరపి " ౨ అగ్నిర్జ్యోతి రహ శ్శుక్లః " ఇత్యాదికా. ౧.

(వే-దీ.) యేషూపాసనేషూపకోసలాదిష్వర్చిరాదికా గతి రామ్నాతా - కిం తన్నిష్ఠానామేవ తయా బ్రహ్మప్రాప్తిః - ఉత సర్వేషాం బ్రహ్మోపాసననిష్ఠానామితి సంశయః. తన్నిష్ఠానామేవేతి పూర్వపక్షః - ఇతరేషాం తయా బ్రహ్మప్రాప్తౌ ప్రమాణాభావాత్. యత్తు పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం సాధారణం వచనమ్ - తదప్యుపకోసలాదివిషయమితి నిశ్చీయతే. అన్యథోపకోసలాదిష్వామ్నానానర్థక్యం స్యాత్. రాద్ధాన్తస్తు - పఞ్చాగ్నివిద్యాయామ్ " ౧ య ఏవమేత ద్విదుః యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం సత్య ముపాసతే తేఽర్చిష మభిసమ్భవన్తి " ఇతి సామాన్యేన సర్వవిషయం గతిశ్రవణ ముపకోసలాది ష్వామ్నానం న బాధితుం క్షమమ్, సఙ్కోచకం చ నభవతి, - విద్యాస్తుత్యర్థతయాఽనువాదేనాప్యుపపత్తేః. అత స్సర్వేషాం తయైవ బ్రహ్మప్రాప్తిః. సూత్రార్థస్తు - అనియమస్సర్వేషాం - సర్వేషా మవిశేషేణ తయైవ ప్రాప్తిః. కుతః ? అవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యాం తథాసత్యేవ శ్రుతిస్మృతిభ్యామవిరోధః. శ్రుతిశ్చ " ౧ యేచేమేఽరణ్యే " ఇత్యాదికా పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం నిదర్శితా. స్మృతిః " ౨ అగ్ని ర్జ్యోతి రహ శ్శుక్లః " ఇత్యాదికా. ౧

౧॥ బృ - ౮ - ౨ - ౧౫. ౨॥ గీ - ౮ - ౨౪

సర్వేషాం బ్రహ్మోపాసననిష్ఠానా మితి సంశయే - ఇతరేష్వనామ్నానాత్, * ౧ † యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే * ౨ శ్రద్ధాం సత్య ముపాసతే ఇతీతరసకలబ్రహ్మవిద్యోపస్థాపకత్వే † ప్రమాణాభావాచ్చ తన్నిష్ఠానామేవ.

† ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే అనియమఇతి సర్వేషామ్ - సర్వోపాసననిష్ఠానాం తయైవ గన్తవ్యత్వాత్ తన్నిష్ఠానామేవేతి నియమో నాస్తి. సర్వేషాం తయైవ † గమనే హి సతి శబ్దానుమానాభ్యామ్ - శ్రుతిస్మృతిభ్యాం † మవిరోధః. అన్యథా విరోధ ఏవేత్యర్థః. శ్రుతి స్తావత్ ఛాన్దోగ్య వాజసనేయకయోః పఞ్చాగ్నివిద్యాయా మర్చిరాదిమార్గేణ సర్వబ్రహ్మోపాసననిష్ఠానాం గమన మాహ * ౨ య ఏవ మేత ద్విదు ర్యేచామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్య ముపాసతే తేఽర్చిష మభిసమ్భవన్తీతి వాజసనేయకే, * ౧ తద్య ఇత్థం విదు ర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిష మభిసమ్భవన్తీతి † ఛాన్దోగ్యే, య ఇత్థం విదు రితి పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాః, యే చేమ ఇత్యాదినా † శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మోపాసీనాం శ్చోద్దిశ్యార్చిరాదికా గతి రుపదిశ్యతే. * ౩ † సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ * ౪ సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధేః, తపశ్శబ్దస్యాపి తేనైకార్థ్యాత్సత్య తపశ్శబ్దాభ్యాం బ్రహ్మైవాభిధీయతే. † శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మోపాసనం చాన్యత్ర శ్రుతమ్ * ౪ సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య మిత్యుపక్రమ్య * ౫ శ్రద్ధా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి. స్మృతి రపి * ౬ అగ్ని ర్జ్యోతి రహ శ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్। తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనా ఇతి సర్వేషాం బ్రహ్మవిదా మనేనైవ మార్గేణ గమన మిత్యాహ. † ఏవం జాతీయకాః శ్రుతిస్మృతయో బహ్వ్య స్సన్తి. † ఏవం సర్వ

ర్చిరాదిగతి స్తత్సన్నిధిసమామ్నాతోపాసననిష్ఠానామేవ - ఉత సర్వవిద్యానిష్ఠానామ్. కిం ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః * తద్య ఇత్థం విదుః * య ఏవ మేత ద్విదురితి వాక్యయోః పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానామేవ అర్చిరాదిగతిశ్రవణమ్ - ఉత సర్వబ్రహ్మనిష్ఠానామ్. యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే * యేచామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్య ముపాసతే ఇతి కిం పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠా నుద్దిశ్య గతి ర్విధీయతే - కి మితరా నప్యుపాసకాన్. కిం శ్రద్ధా సత్య తపశ్శబ్దై రుపాస్యబ్రహ్మోపస్థాపనముఖేన ఉపాసనాన్తరప్రతిపత్తి రస్తి - నేతి. కి ముపకోసలవిద్యాయాం * ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తేతి గత్యనువాదః ఉపాసనాన్తరప్రతిపత్తి ముపోద్బలయతి - నేతి. యదా నోపోద్బలయతి - తదా బ్రహ్మోపస్థాపనముఖేన ఉపాసనాన్తరాప్రతిపత్తేః ఇతరోపాసకానా మనుద్దిష్టత్వాత్ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానేవోద్దిశ్య గతివిధానా చ్ఛాన్దోగ్యాదౌ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠవ్యతిరిక్తానా మర్చిరాదిగతిశ్రవణాభావాత్ నసర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానా మితిస్యాత్. యదోపోద్బలయతి - తదా బ్రహ్మోపస్థాపనముఖేనోపాసనాన్తరప్రతిపత్తే రితరానప్యుద్దిశ్య విహితత్వేన ఛాన్దోగ్యాదౌ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠవ్యతిరిక్తానా మప్యర్చిరాదిశ్రవణాత్ సర్వబ్రహ్మనిష్ఠానామప్యర్చిరాదిగతి స్స్యాదితి. † సిద్ధాన్త్యభిమతవాక్యస్య నిర్వాహ మాహ (యేచేమేఇతి) † (ప్రమాణాభావాదితి) సత్యతపశ్శబ్దయోః బ్రహ్మవాచకత్వే కారణాభావోఽభిప్రేతః.

† (ఇతిప్రాప్తఇతి). † (గమనేహిసతీతి) హి సతి శబ్దః సూత్రయోజనాశేషః. † (అవిరోధఇతి) శ్రుతిస్మృతిభ్యా మస్యార్థస్యావిరోధ ఇత్యర్థః. † ఉదాహృతవాక్యై స్సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానా మర్చిరాదిగతిమత్త్వప్రతిపాదనం దర్శయతి (ఛాన్దోగ్య ఇత్థం విదురితి) † సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మవాచకత్వం దర్శయన్ తన్ముఖేన తపశ్శబ్దస్యాపి తద్వాచిత్వం దర్శయతి (సత్యంజ్ఞానమితి) తపశ్శబ్దస్యాపి * పరమం యో మహత్తప ఇత్యాదిషు ద్రష్టవ్యమ్. పరైస్తు - విద్యామన్తరేణ కేవలశ్రద్ధాతపోభ్యాం అర్చిరాదిగతిలాభాసమ్భవస్య * విద్యయా త దారోహన్తి యత్ర కామాః పరాగతాః। న తత్ర దక్షిణా యాన్తి నావిద్వాంస స్తపస్విన ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధత్వాత్ శ్రద్ధాతపఃపరాయణానాం విద్యానిష్ఠత్వ మార్థమిత్యుక్తమ్. తదవిరుద్ధమ్. ఆర్థత్వాదపి శాబ్దత్వం సమ్భవద్యుక్తతమమ్.—— * స ఏనా న్బ్రహ్మ గమయతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిఫలత్వాత్, ఫలస్యచ యథోపాసనభావిత్వాత్, తత్రోపాస్యతయా ప్రతీతం సత్యతపశ్శబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవేతిచ సిద్ధమ్. † శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మోపాసనస్య శ్రుత్యన్తరసిద్ధతాం దర్శయతి (శ్రద్ధాపూర్వకమితి) స్మృతివచనే * బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనా ఇత్యత్ర తాత్పర్యమ్. నవిద్యా విశేషయుక్తః. † (ఏవంజాతీయకాఇతి) * తయోర్ధ్వ మాయ న్నమృతత్వమేతి * సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాన్తి * అథోత్తరేణ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాఽఽత్మాన మన్విష్యాదిత్యమేవాభియాన్తీత్యాదయ శ్శ్రుతయః, * సహస్రశమై ర్విజిజ్ఞాస్య స్సమస్తైరేవ మేవ తు। ద్రష్టవ్య స్త్వనుమన్తవ్య శ్శ్రోతవ్యశ్చ ద్విజాతిభిః। య ఏవ మేనం జానన్తి యే చారణ్యకమాశ్రితాః। ఉపాసతే తప స్సత్యం శ్రద్ధయా పరయా యుతాః। క్రమాత్తే సమ్భవన్త్యర్చి రహ శ్శుక్లం తథోత్తరమ్। అయనం దేవలోకంచ సవితారం సవైద్యుతమ్। తత్ర తత్పురుషోదివ్యో మానవో బ్రహ్మలౌకికాన్। కరోతి పునరావృత్తి స్తేషా మిహ నవిద్యత ఇత్యాదికాః స్మృతయశ్చ వివక్షితాః. † సర్వవిద్యాస్వర్చిరాదిగతిః ప్రాప్తా చేత్ - ఛాన్దోగ్యే ప్రదేశద్వయేఽర్చిరాదిగతేః ద్విరుక్తిః కథ మిత్యత్రాహ (ఏవంసర్వేతి) పూర్వపక్షే

౧॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౧. ౨॥ బృ - ౮ - ౨ - ౧౫. ౩॥ తై - ఆనం - ౧ అను. ౪॥ ఛాం ౭ - ౧౬ ఖం - ౫॥ ఛాం - ౧౯ ఖం. ౬॥ గీ - ౮ - ౨౪.

విద్యాసాధారణీయం గతిః ప్రాప్తైవోపకోసలవిద్యాదావనూద్యతే.

అనియమాధికరణం సమాప్తమ్. ౧॥ బృ - ౫ - ౮ - ౮.

3॥ సూ. అక్షరధియాంత్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తమ్. ౧.

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే * ౧ ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్త్యస్థూలమనణ్వహ్రస్వమ

---

* తద్య ఇత్థం విదు రిత్యాదివాక్యస్య సఙ్కోచోఽనువాదత్వంచ - సిద్ధాన్తేతు నతత్సఙ్కోచః - అన్యేషామనువాదత్వమాత్రమేవ. ఇదమధికరణమర్చిరాదిగతిచిన్తనస్య తత్సిద్ధ్యర్థత్వాత్. అర్చిరాదిగతేస్సర్వవిద్యాసు చిన్తనీయతయా కృతమ్ - తద్వ్యక్తీభవిష్యతి.

ఇతరే సర్వేపి - యావదధికారమితి సూత్రమతఃపరస్తాత్ పఠిత్వా అధికరణాన్తరమాహుః. తత్ర పరేతు - విదుషస్తద్దేహపాతానన్తరం దేహాన్తరముత్పద్యతే - నవేతి సంశయ్య బ్రహ్మవిదామపి వసిష్ఠాదీనామితిహాసపురాణేషు దేహాన్తరోత్పత్త్యవగమాద్విద్యాయాః పాక్షికం మోక్షహేతుత్వమ్ - అహేతుత్వం వేతి పూర్వపక్షం కృత్వా వర్తమానబ్రహ్మవిదాం ప్రారబ్ధభోగక్షయ ఇవాధికారికపురుషాణామపి ప్రారబ్ధాధికారహేతుకర్మక్షయే మోక్ష ఇతి న పాక్షికహేతుత్వాహేతుత్వే ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తమ్ - ప్రత్యక్షయా శ్రుత్యా విద్యాయా అపవర్గహేతుత్వే శ్రుతే తద్విరుద్ధేతిహాసపురాణవచసామప్రమాణతయా విద్యాయా అపవర్గసాధనత్వే సంశయానుత్థానాత్. కించ - యావదధికారమవస్థితిరిత్యుక్తేకథమహేతుత్వపరిహారః. యావదధికారమవస్థానేన వర్తమానదేహానన్తరమప్యపవర్గాభావస్య సిద్ధత్వాదహేతుత్వమేవ సమర్థితం భవతి. నన్వధికారస్య ప్రారబ్ధకర్మకృతత్వాత్తదవసానే మోక్షహేతుత్వమేవ విద్యాయాః మోక్షహేతుత్వమితిచేన్న - ప్రారబ్ధకర్మణోఽపి స్వప్నార్థవన్మిథ్యాత్వేన నివర్తకజ్ఞానే సతి స్థిత్యనుపపత్తేః. ప్రవృత్తఫలస్య కర్మాశయస్య ముక్తేషోర్వేగక్షయాదివ ఫలక్షయాన్నివృత్తిరితిచేన్న - స్వాప్నశరవేగస్యేవ మిథ్యాత్వేన బోధాదనన్తరం భోగానుపపత్తేః. నహీషుమోక్షణక్షణఏవ పురుషే ప్రబుద్ధే శరశ్చ వేగశ్చ బాధితౌ తిష్ఠతః. యది వసిష్ఠాదీనాం న నివర్తకజ్ఞానముదితమ్ - తర్హ్యహేతుత్వశఙ్కాయా అభావాత్ సుతరామనారమ్భణీయతా.

అపరేతు - వసిష్ఠాదీనాం దేహాన్తరోత్పత్తిదర్శనేన విద్యాయా అర్చిరాదినాఽపవర్గహేతుత్వవ్యభిచారశఙ్కానివారకం సూత్రం వ్యాచక్షతే. తన్మతే శ్రుతివిరోధే స్మృత్యప్రామాణ్యేన సంశయాభావాత్ అధికరణానారమ్భస్తుల్యః.

అన్యేతు-అర్చిరాదిమార్గస్య ఋజుత్వాదాదిత్యాదీనాం పరిభ్రమణశీలత్వేన అత్ర నియమేనానవస్థానాదార్జవేన న సదా దేవాశ్చిన్త్యాః - కింతు యదా యత్ర యస్తిష్ఠతి - స తత్ర తదా చిన్త్యఇతి విచార్య - భ్రమతామపి సూర్యాదీనాం శరీరాన్తరేణ మార్గానుగుణస్థిత్యుపపత్తేర్మార్గానుగుణ్యేన సదా తే దేవాశ్చిన్తనీయాఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తమ్ - కృతకరత్వాత్. దేవతాధికరణే అనేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాదితి ※ యుగపదనేకత్రవృత్తివిరోధో హి శరీరభేదేన పరిహృతః. యతో విచారాన్తరాణ్యయుక్తాని - అత ఏవాస్య సూత్రస్య విదుషో దేహాత్యయే సకలకర్మక్షయస్య వ్యభిచారశఙ్కావ్యుదాసపరత్వమేవ యుక్తమ్. యతస్తదేవ యుక్తమ్ - అతఏవ సామ్పరాయాధికరణశేషత్వమేవ ఘటతఇతి అనియమసూత్రాత్ ప్రాగేవ పాఠస్సమీచీనః. నను - అనియమసూత్రాత్ పరత్వముపపద్యతే - విదుషోఽర్చిరాదినాఽపవర్గప్రాప్త్యదర్శనపరిహారపరత్వేపి సఙ్గత్యుపపత్తేః నైవమ్ - అర్చిరాదిగతేర్దేహాన్తరభావిత్వచిన్తనపరత్వాభావాత్ అనియమసూత్రస్య. సర్వవిద్యానిష్ఠసాధారణత్వం హి తేన సూత్రేణ నిరూపితమ్. అతో విద్యాఫలవిశేషస్య దేహపాతానన్తరభావిత్వచిన్తనపరస్య యావదధికారమితి సూత్రస్య సామ్పరాయాధికరణశేషతయా పూర్వమేవ పఠనం యుక్తమ్.

అనియమాధికరణం సమాప్తమ్.

33॥ సూ. అక్షరధియాంత్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తమ్. అర్చిరాదిగతేస్సర్వవిద్యాసాధారణ్యముక్తమ్ - తథాఽస్థూ

33॥ సూ. అక్షరధియాం త్వవరోధ స్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తమ్. ౧.

(వే-సా.) " ౧ ఏతద్వై తదక్షరమ్ " " ౨ అథ పరా యయా తదక్షరమ్ " ఇత్యారభ్య " ౧ అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమలోహితం యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమ్ " ఇత్యాద్యస్థూలత్వాద్రేశ్యత్వాది విషయాణామక్షరబ్రహ్మసంబన్ధినీనాం ధియాం సర్వాసు పరవిద్యాసు సఙ్గ్రహః, గుణినో బ్రహ్మణః సర్వత్రైకత్వాత్, ఏతైర్గుణైర్వినా సకలేతరవ్యావృత్తబ్రహ్మానుసన్ధానానుపపత్తేశ్చ. హేయసంబన్ధానర్హానన్దాదయోఽపి ప్రత్యగాత్మనో బ్రహ్మవ్యావర్తకాః. ప్రధానానువర్తిత్వంహి గుణస్వభావః. యథా జామదగ్న్యచతూరాత్రపురోడాశ్యుపసద్గుణభూతమన్త్రస్య ప్రధానభూతోపసదనువర్తిత్వే సోపాంశుగుణకత్వమ్, తదుక్తమ్ " 3 గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే " ఇత్యాదినా. ౧. ౨॥ ౧ముం - ౧, ౫. 3॥

దీర్ఘమలోహిత మస్నేహ మచ్ఛాయ మతమోఽవాయ్వనాకాశ మసఙ్గ మరస మగ్ధన మచక్షుష్క మశ్రోత్ర మవాగ మనోఽతేజస్క మప్రాణ మసుఖ మమాత్ర మనన్తర మబాహ్యం న తదశ్నాతి కిం చన ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతఇతి. తథా ఆథర్వణే * ౧ అథ పరా యయా తదక్షర మధిగమ్యతే యత్త దద్రేశ్య మగ్రాహ్య మగోత్ర మవర్ణ మచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదమితి. తత్ర సంశయః - కి మిమే అక్షరశబ్దనిర్దిష్ట బ్రహ్మ సమ్బన్ధితయా శ్రుతాః అస్థూలత్వాదయః † ప్రపఞ్చప్రత్యనీకతాస్వరూపా స్సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాస్వనుసన్ధేయాః - ఉత యత్ర శ్రూయన్తే తత్రైవేతి. కిం యుక్తమ్. యత్ర శ్రుతా స్తత్రైవేతి. కుతః. విద్యాన్తరస్య రూపభూతానాం గుణానాం విద్యాన్తరస్య రూపత్వే ప్రమాణాభావాత్, ప్రతిషేధరూపాణా మేషా మానన్దాదివ † త్స్వరూపావగమోపాయత్వాభావాచ్చ. † ఆనన్దాదిభి రవగతస్వరూపేహి బ్రహ్మణి స్థూలత్వాదయః ప్రపఞ్చధర్మాః ప్రతిషిధ్యన్తే - నిరాలమ్బనప్రతిషేధాయోగాత్. ౧॥ ౧ము౦ - ౧ - ౫.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే అక్షరధియాం త్వవరోధఇతి అక్షరబ్రహ్మసమ్బన్ధినా † మస్థూలత్వాదిధియాం సర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వవరోధః - సఙ్గ్రహణ మిత్యర్థః. కుతః. సామాన్యతద్భావాభ్యాం సర్వేషూపాసనేషూపాస్యస్యాక్షరస్య బ్రహ్మణః సమానత్వా దస్థూలత్వాదీనాం తత్స్వరూపప్రతీతౌ భావాచ్చ. † ఏత దుక్తం భవతి - అసాధారణాకారేణ గ్రహణం హి

లత్వాదేరపి సర్వసాధారణ్యం నిరూప్యతఇతి సఙ్గతిః. పూర్వాధికరణే ప్రకరణం పూర్వపక్షహేతుః. అత్రాపి తథేతివా సఙ్గతిః. † (ప్రపఞ్చప్రత్యనీకతాస్వరూపాఇతి) ప్రపఞ్చప్రత్యనీకమ్ - బ్రహ్మ. తస్య ప్రపఞ్చప్రత్యనీకత్వరూపస్వభావేన నిరూపకాః అస్థూలత్వాదిధర్మాఇత్యర్థః. కిం మైత్రేయీబ్రాహ్మణే శ్రుత మస్థూలత్వాదికం తత్రైవోపసంహార్యమ్ - ఉత సర్వాసు విద్యాసు. అస్థూలత్వాదీనాం కిం బ్రహ్మాసాధారణతయా తత్స్వరూపకనిరూపకత్వమ్ - ఉత కేవలజ్ఞానానన్దాదీనామితి, కి మస్థూలత్వాదికం వినా శఙ్కితకృత్స్నదోషవ్యావృత్తిప్రతీతి రస్తి - నేతి. అస్తి చేత్ - కేవలజ్ఞానాదీనామేవ నిరూపకత్వేనాస్థూలత్వాదే రనుపసంహార్యత్వమ్. నచేత్ - స్వరూపనిరూపకత్వాత్ సర్వాసూపసంహార్యత్వమ్. (ప్రమాణాభావాత్ - హేత్వభావాత్. † వస్తుసామర్థ్యం ప్రమాణ మాశఙ్క్య ప్రతిషేధతి (స్వరూపేతి). † స్వరూపావగమోపాయత్వాభావం వివృణోతి (ఆనన్దాదిభిరితి) * లబ్ధరూపే క్వచి త్కించిత్తాదృగేవ నిషిధ్యత ఇత్యభిప్రాయః.

† (అస్థూలత్వాదిధియామవరోధఇతి) సర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వస్థూలత్వాదిక మనుసన్ధేయమిత్యర్థః. సామాన్యతద్భావాభ్యామితి సముచ్చితైకహేతుః. † సర్వవిద్యాసు బ్రహ్మానుగతంచేత్ - కథ మస్థూలత్వాదిగుణానాం తత్స్వరూపప్రతీత్యనుబన్ధిత్వమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) † అత్ర వివక్షితాప్రతీతి

(వే-దీ.) బృహదారణ్యకే "౨ ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదన్త్యస్థూల మనణ్వహ్రస్వమ్" ఇత్యాది శ్రూయతే. తథా ఆథర్వణేచ "౧ అథ పరా యయా తదక్షర మధిగమ్యతే యత్త దద్రేశ్య మగ్రాహ్యమ్" ఇత్యాది. కిమేషా మస్థూలత్వాదీనాం సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాసూపసంహారః - ఉత యత్ర శ్రుతాః తత్రైవేతి సంశయః. విద్యావిశేషరూపతయా శ్రుతానాం సర్వవిద్యాసాధారణత్వాభావా ద్యత్ర శ్రుతా స్తత్రైవ నియతా ఇతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - అస్థూలత్వాదీనా మప్యానన్దాదివ ద్బ్రహ్మస్వరూపానుసన్ధానాన్తర్భావా త్సర్వత్రైవోపసంహారః. నకేవల మానన్దాదిభి ర్బ్రహ్మస్వరూపం ప్రత్యగాత్మనో వ్యావృత్తమ్, తస్యాపిహి తదేవ స్వరూపమ్. అస్థూలత్వాదివిశేషిత మానన్దాది బ్రహ్మణః ప్రత్యగాత్మనో వ్యావృత్తాకారః. యద్యపి ప్రత్యగాత్మా స్వభావతః స్థూలత్వాద్యచేతనధర్మాసమ్బన్ధీ - తథాపి తత్సమ్బన్ధార్హతాస్త్యేవ. తదర్హతయాపిహి పూర్వం తత్సమ్బన్ధ స్సంజాతః. అతో బ్రహ్మణ స్తదనర్హస్వరూపానుసన్ధానార్థతయాఽస్థూలత్వాదయ స్సర్వత్రానుసన్ధేయాః. సూత్రార్థస్తు అక్షరధియాం - అక్షరసమ్బన్ధినీనా మస్థూలత్వాదిధియాం సర్వవిద్యాస్వవరోధః - సఙ్గ్రహణమ్. కుతః ? సామాన్యతద్భావాభ్యాం బ్రహ్మణ స్సర్వత్ర సమానత్వాత్ బ్రహ్మానుసన్ధానాన్తర్భావాచ్చ తాసామ్. గుణానాం ప్రధానానువర్తిత్వం స్వభావః ఔపసదవత్ యథా జామదగ్న్యచతూరాత్రపురోడాశోపసద్గుణభూతః * అగ్నే వేహోత్రం వేత్వితి మన్త్రః, సామవేదపఠితత్వేన సామవేదస్వరనియతోఽపి, ప్రధానభూతోపసదనువర్తిత్వాత్, యాజుర్వైదికత్వాచ్చోపసదో, యాజుర్వైదికోపాంశుత్వసమ్బన్ధీ - తద్వదక్షరవిద్యాసమ్బన్ధితయాఽధీతత్వేన తద్విద్యానియతా అపి ప్రధానానువర్తిత్వస్వాభావ్యాత్సర్వవిద్యాసమ్బన్ధినః. తదుక్తం ప్రథమకాణ్డే "౩ గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వాత్" ఇత్యాదినా. ౧. ౨॥ బృ - ౫ - ౮ - ౮. ౩॥

వస్తునో గ్రహణమ్. నచ కేవలానన్దాదిర్బ్రహ్మణో†ఽసాధారణ† మాకార ముపస్థాపయతి- ప్రత్యగాత్మన్యప్యానన్దాదేర్విద్యమానత్వాత్. హేయప్రత్యనీకో హ్యానన్దాదిర్బ్రహ్మణో ఽసాధారణం రూపమ్. † ప్రత్యగాత్మనస్తు స్వతో హేయవిరహిణోఽపి హేయసమ్బన్ధయోగ్యతాఽస్తి. † హేయప్రత్యనీకత్వంచ చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చధర్మభూతస్థూలత్వాదివిపరీతరూపమ్. అతోఽసాధారణాకారేణ బ్రహ్మానుసన్దధతా ఽస్థూలత్వాదివిశేషితజ్ఞానానన్దాద్యాకారం బ్రహ్మానుసన్ధేయమితి అస్థూలత్వాదీనా మానన్దాదివద్బ్రహ్మస్వరూపప్రతీత్యన్తర్భావా త్సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాసు తత్రైవ బ్రహ్మానుసన్ధేయమితి. †గుణానాం ప్రధానానువర్తిత్వే దృష్టాన్త మాహ ఔపసదవదితి యథా జామదగ్న్యచతూరాత్ర పురోడాశాద్యుపసద్గుణభూతః సామవేదపఠితః ※ ౧ అగ్నిర్వై హోత్రం వేత్విత్యాదికో మన్త్రః ప్రధానానువర్తితయా యాజుర్వేదికేనోపాంశుత్వేన ప్రయుజ్యతే. తదుక్తం ప్రథమే కాణ్డే ※ ౨ † గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వా న్ముఖ్యేన వేదసంయోగ ఇతి.

† నన్వేవం సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాసు బ్రహ్మణ ఏవ గుణిత్వా ద్గుణానాం చ ప్రధానానువర్తిత్వాత్, * ౩ సర్వకర్మా సర్వగన్ధ స్సర్వరస ఇత్యాదేర్గుణజాతస్య ప్రతివిద్యం వ్యవస్థితస్యాప్యవ్యవస్థా స్యాత్. తత్రాహ

౩౪॥ సూ. ఇయదామననాత్. ౨.

† ఆమననమ్ - ఆభిముఖ్యేన మననమ్. అనుచిన్తనమ్ ఆమననాద్ధేతో రియదేవ గుణజాతం సర్వత్రానుసన్ధేయత్వేన ప్రాప్తమ్ - య దస్థూలత్వాదివిశేషిత మానన్దాదికమ్. † యేన గుణజాతేన వినా బ్రహ్మస్వరూపస్యేతరవ్యావృత్తస్యానుసన్ధానం నసమ్భవతి - తదేవ సర్వత్రానువర్తనీయమ్. తచ్చేయదేవేత్యర్థః. ఇతరేతు సర్వకర్మత్వాదయః ప్రధానానువర్తినోఽపి చిన్తనీయత్వేన ప్రతివిద్యం వ్యవస్థితాః. ౧॥ . ౨॥ .

అక్షరధ్యధికరణం సమాప్తమ్. ౩॥ ఛాం-౩-౧౪-౪.

ర్న యేన కేనచి దాకారేణ ప్రతీతిః - అపితు వ్యావృత్తాకారేణ ప్రతీతి ర్వివక్షితా - తాదృశప్రతీత్యన్తర్భావో ఽస్థూలత్వాదీనా మస్త్యేవేత్యాహ (అసాధారణేతి) † (ఆకారముపస్థాపయతి) స్వరూప ముపస్థాపయతీత్యర్థః. † హేయసమ్బన్ధాభావః ప్రత్యగాత్మనోఽప్యస్తి - తత్కథం హేయప్రత్యనీకానన్దాది బ్రహ్మణోఽసాధారణ రూప మిత్యత్రాహ (ప్రత్యగాత్మనస్త్వితి) † బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీకత్వ మసాధారణ మస్తు - తత్రాస్థూలత్వాది కథ మసాధారణ మిత్యత్రాహ (హేయప్రత్యనీకత్వంచేతి) విపరీతరూపమ్. విరోధిరూపమ్. తత్తద్ధేయశఙ్కావ్యావర్తకమిత్యర్థః. అస్థూలత్వాదివిశేషితేతి అస్థూలత్వాద్యుపేతత్వ ముక్తమ్. స్థూలత్వాదివిరోధిశబ్దాభిలప్య ఆకారోఽస్థూలత్వాదిః - భావాన్తరస్యైవాభావశబ్దార్థత్వాత్. అతఏవ హ్యస్థూలత్వం సుసూక్ష్మశబ్దేనోక్తం శ్రుత్యన్తరే. అస్థూలత్వాదిధర్మైర్యథాయోగ్యం తత్తద్వ్యావృత్తి రవగన్తవ్యా. అచక్షుష్ట్వాప్రాణత్వాదిభి రిన్ద్రియాధీనజ్ఞానప్రాణాయత్తచేష్టితజీవవ్యావృత్తిః. అనణుత్వసూక్ష్మత్వాదిభి ర్ముక్తస్యాపి వ్యవచ్ఛేదః. ఆనన్త్యేన సర్వవ్యవచ్ఛేదేపి శఙ్కితస్థూలత్వాదివ్యవచ్ఛేదస్తు తద్విరోధ్యస్థూలత్వాదిభిరేవ సిధ్యేదిత్యవశ్యానుసన్ధేయత్వమ్. † ఏతదధికరణార్థ ముపజీవ్య పూర్వ మానన్దాదిష్వమలత్వంచ సహపఠితమ్. ఔపసదవదితి వక్ష్యమాణదృష్టాన్తః కర్మవిషయః - దార్ష్టాన్తికంతూపాసనమ్ - తస్మాద్దృష్టాన్తోపజీవ్య మంశ మాహ (గుణానాంప్రధానానువర్తిత్వ ఇతి) జామదగ్న్యచతూరాత్రమ్ - జమదగ్నినా ముహు రనుష్ఠితం చతూరాత్రం నామ కర్మ. తత్ర పురోడాశద్రవ్యకోపసదఙ్గభూత స్సామవేదపఠితో మన్త్రః. * ఉచ్చైస్సామ్నేతివచనాత్ సామవేదపఠితత్వేన తస్య మన్త్రస్యోచ్చైర్గానే ప్రాప్తేపి ※ ఉపాంశు యజుషేత్యుపాంశుపఠితస్యయాజుర్వేదోక్తోపసత్కర్మశేషత్వేన తదనువర్తిత్వా దుపాంశుప్రయోగః ప్రాప్త ఇత్యర్థః. † (గుణముఖ్యవ్యతిక్రమఇతి) వ్యతిక్రమః - విరోధః. యథా ప్రకరణాన్తరాధీతానామపి ప్రధానానువర్తిత్వం దృశ్యతే - తథా ప్రకరణాన్తరాధీతానా మప్యస్థూలత్వాదిధర్మాణాం ప్రధానభూతధర్మ్యనువృత్తిరుపపన్నేత్యర్థః. అయం దృష్టాన్త ఆనన్దాదేరపి తుల్య ఇత్యభిప్రేతః.

† అనన్తరసూత్రశఙ్కా మాహ (నన్వేవమితి) అస్థూలత్వాద్యనేకగుణానాం బహుశాఖోక్తానాం సర్వవిద్యానుగతత్వే తేషాం బాహుళ్యాత్, ప్రధానానువర్తితయా ప్రాప్తానాం సర్వకర్మత్వాదీనాం చానన్త్యా దుపసంహారాశక్తిస్స్యాదితిచాభిప్రాయః.

౩౪॥ సూ. ఇయదామననాత్. † సూత్రవ్యాక్షరార్థ మాహ (ఆమననమిత్యాదినా). † తాత్పర్యమాహ (యేనేతి) బ్రహ్మణో వ్యావృత్తాకారానుసన్ధానాయ ప్రాప్తం గుణజాత మియదేవేత్యర్థః.

అత్రపరేతు - సామాన్యతద్భావాభ్యామ్ - ప్రతిషేధముఖేన ప్రతిపాదనప్రకారస్య సమానత్వే ఽప్యక్షరస్య బ్రహ్మాభిన్నతయా ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చేతి యోజయన్తి. తతోఽపి నైవ ముక్తార్థపరత్వమ్ - నిదర్శనానుగుణ్యాత్ అఙ్గానాం ప్రధానానువృత్తిత్వేహి నిదర్శనోపన్యాసః. భావాభావరూపధర్మవిశేషత్వాత్ ఆనన్దాదయ ఇత్యనేన పౌనరుక్త్య మిత్యాహుః. తదయుక్తమ్ - సత్యాదివాక్యానా మతద్వ్యావృత్తిపరత్వాభ్యుపగమాత్, తత్రాపి స్వరూపాతిరిక్తవ్యావృత్తిరూపధర్మానభ్యుపగమాత్, సకలేతరవ్యావృత్తస్వరూపస్య సత్యాదివాక్యప్రతిపన్నస్య వ్యవచ్ఛేద్యవిశేషవ్యావృత్తిప్రతిపత్తౌ ప్రయోజనాభావాచ్చ. నహి పాంసురాశేర్వివిక్తస్య రత్నస్య పునఃపునః ప్రత్యేకపాంసువ్యతిరేకవచనే కించిత్ప్రయోజనమ్ ※ ఋతం పిబన్తౌ ※ ద్వాసుపర్ణేతి వాక్యయో ర్విద్యాభేదాభేదవిమర్శం ఇయదామననాదితి సూత్రమధికరణాన్తర మాహుః - ఉభయో ర్భోక్తృత్వమేకత్ర - ఏకస్యభోక్తృత్వే, మన్యస్యాభోక్తృత్వ మన్యత్రేతి విద్యాభేద ముక్త్వా ఛత్రిన్యాయేనావిరోధా జ్జీవోపాదానస్య తాదాత్మ్యప్రతిపాదనార్థత్వాచ్చ రూపాభేదా ద్విద్యైక్య మిత్యుక్తమ్. తదయుక్తమ్ - ఛత్రిన్యాయాదిభి రర్థైకత్వస్య * గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానావిత్యత్ర సిద్ధత్వాత్, సూత్రాక్షరాణాం తదసాధారణత్వాభావాచ్చ. ఇయచ్ఛబ్దోహి దేశకాలస్వరూపసఙ్ఖ్యయత్తాసాధారణః. కించ - యదా పైఙ్గిశ్రుత్యనుసారేణ సత్త్వద్వితీయప్రత్యగాత్మపరత్వం * ద్వాసుపర్ణేతి వాక్యస్యాభిమతమ్ - తదా ద్వయోరపి జీవసద్వితీయపరమాత్మపరత్వం వ్యాహతమ్. జీవసద్వితీయపరమాత్మపరత్వేపి పౌనరుక్త్య ముక్తమ్. నను న పౌనరుక్త్యమ్ - తత్ప్రపఞ్చనార్థోఽయ మారమ్భ ఇతిచేన్న - అధికరణాన్తరనిరూప్యార్థానామిహ ప్రపఞ్చనాత్, అస్య తేభ్యో వైషమ్యాభావాచ్చ. కించ - ఇయదితి సౌత్రపదంచ న ద్విత్వసఙ్ఖ్యావ్యవచ్ఛేద మేకాన్తతోఽవగమయతి - తతశ్చ ※ విశ్వమేవేదం పురుషః ※ మహాన్ప్రభుర్వై పురుష ఇత్యాదిషు జగదాకారవ్యవచ్ఛేదేన విద్యైక్యపరం సూత్రం కిం నస్యాత్. యది సఙ్ఖ్యావ్యవచ్ఛేదకత్వమేవాభిమతమ్ - తర్హి * త్రివిధం బ్రహ్మ మేతత్ * చతుష్పాత్ బ్రహ్మేత్యాది సఙ్ఖ్యాన్తరావచ్ఛిన్న బ్రహ్మపరవాక్యవిషయం కిం నస్యాత్. సర్వత్రభేదాభేదహేతవశ్చ ఉత్ప్రేక్షితుం శక్యాః. అతో యథాకథంచి న్నిర్వహణా దపేక్షితార్థపరత్వం సాధిష్ఠమ్.—సూత్రాక్షరానైకాన్త్యపునరుక్తిభ్యామేవాపరేషాం పక్షేష్వధికరణభేదో వ్యుదస్తః.

అన్యేతు—* సమ్భూతించ వినాశంచ యస్తద్వేదోభయం సహ। వినాశేన మృత్యుం తీర్త్వా సమ్భూత్యామృత మశ్నుతే ఇతి సప్రపఞ్చబ్రహ్మోపాసనమ్, ప్రపఞ్చవినాశావస్థబ్రహ్మోపాసనంచేతి ద్వివిధయోరపి బ్రహ్మోపాసనయో స్సముచ్చయ మాహుః. తత్ర ప్రాణాద్యుపాసనం చ సమ్భూతిరేవ - జగదేకదేశసమ్బన్ధిత్వాత్. * అస్థూల మిత్యాదినాఽభిహితం వినాశోపాసనం ప్రాణాదిసమ్భూతిభిరపి కిం సముచ్చీయతే - నేతి. చిన్తాయా మవిశేషేణ * సమ్భూతిం చ వినాశం చేతి శ్రుతత్వాత్, వినాశధర్మిణో బ్రహ్మణః ప్రాణాదిసమ్భూతిత్వాభావేపి తత్ర ధర్మిణో బ్రహ్మణః సమాకృష్య్యోపాసనసమ్భవాత్, సర్వాభి స్సమ్భూతిభిరపి వినాశ స్సముచ్చీయత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా గుణినో గుణానురోధిత్వాభావాత్ గుణానురోధేన గుణినో బ్రహ్మణ స్సమాకర్షాయోగాత్, గుణానామేవ గుణ్యనురోధిత్వాత్ బ్రహ్మణోఽసద్భావే వినాశస్యాప్యయోగాత్, బ్రహ్మసమ్భూతిభిరేవ వినాశ స్సముచ్చీయతఇతి వర్ణయన్తి తదయుక్తమ్ - సప్రపఞ్చ నిష్ప్రపఞ్చ బ్రహ్మోపాసనసముచ్చయస్య ప్రమాణవిరుద్ధత్వాత్. అక్షరవిద్యాశాణ్డిల్యవిద్యాదీనాం శ్రుతిస్వారస్యా దన్యోన్య నిరపేక్షోపాయత్వంహి ప్రతీయతే. సముచ్చయశ్రుతిబలాత్తాసా మన్యసాపేక్షత్వం కల్ప్యత ఇతిచేన్న. కల్పకస్యార్థాన్తరవిషయత్వే నాన్యథాసిద్ధత్వాత్, అర్థాన్తరస్య స్వారసికతయా విద్యాన్తరస్వారస్యానుగుణతయాచాప్రకమ్ప్యత్వాత్,. సమ్భూతిశబ్దః సమ్భవత్యనేనేతి సమ్భూతిరితి వ్యుత్పత్త్యా మార్గపరః - * ఏత మితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మి * బ్రహ్మలోక మభిసమ్భవామీతిచ ప్రయోగాత్, ※ అభిసమ్భవితాస్మీత్యుత్తమపురుషేణ * ఇతి యస్య స్యా దద్ధా నవిచికిత్సేత్యనేనచ మార్గచిన్తాయాః కార్యత్వస్య సూచితత్వాచ్చ. వినాశశబ్దశ్చ సుకృతదుష్కృతవినాశవిషయః. అతో మార్గస్య కర్మవినాశస్య చ చిన్తనం విద్యాఙ్గత్వేన సముచ్చిత్య విధీయతే. నచ సమ్భూతివినాశశబ్దయోః సప్రపఞ్చనిష్ప్రపఞ్చ బ్రహ్మణి స్వారస్యమ్, నాప్యనన్యథాసిద్ధప్రయోగః,. యత స్సముచ్చయో న ప్రామాణికః - అతఏవ సంశయాభావా దనారమ్భణీయతా. ఇయదామననాదిత్యత్రచ సూత్రాక్షరాణా మనైకాన్త్యం పూర్వవత్. ※ ఋతం పిబన్తౌ * ద్వాసుపర్ణేతి వాక్యావగతయో ర్భోగానశనయో ర్మిథో

౩౪॥ సూ. ఇయదామననాత్. ౨.

(వే-సా.) నైతావతా సర్వత్ర సర్వోపసంహారవ్యాప్తిరిత్యాహ. [౧॥ ఛాం-౩-౧౪-౪.

ఆమననమ్ - ఆభిముఖ్యేన మననమ్. ఇయదేవ గుణజాతం సర్వత్రోపసంహార్యమ్, యేన గుణజాతేన సకలేతరవ్యావృత్త బ్రహ్మమననమ్. ౨.

(వే-దీ.) ఏవం తర్హి “౧ సర్వకర్మా సర్వగన్ధః” ఇత్యాదీనామపి సర్వేషాం బ్రహ్మగుణత్వా న్నక్వచి ద్వ్యవస్థేత్యత్రాహ.

(ఇయత్) - అస్థూలత్వాదివిశేషితమానన్దాద్యేవ సర్వత్రానుసన్ధేయమ్. కుతః? ఆమననా ద్ధేతోః. ఆమననమ్ - ఆభిముఖ్యేన మననమ్. బ్రహ్మానుసన్ధానమ్. బ్రహ్మస్వరూపానుసన్ధానం యేన వినా నోపపద్యతే - తదేవ సర్వత్రానుసన్ధేయమ్ - అన్యత్తు తత్ర తత్ర వ్యవస్థిత మిత్యర్థః. ౨.

౩౫॥ సూ. అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనోన్యథాభేదానుపపత్తిరితిచేన్నోపదేశవత్. ౧.

బృహదారణ్యకే ఉషస్తప్రశ్న ఏవ మామ్నాయతే * ౧ యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః తన్మే వ్యాచక్ష్వేతి, - తస్య ప్రతివచనమ్ * ౧ యః ప్రాణేన ప్రాణితి స త ఆత్మా సర్వాన్తరో యోఽపానేనాపానితి స త ఆత్మేత్యాది, అతుష్టేన తేన పునః పృష్ట ఆహ * ౧ న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేర్న శ్రుతేశ్శ్రోతారం శృణుయాః న మతేర్మన్తారం మన్వీథాః నవిజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారం విజానీయా ఏష త ఆత్మా సర్వాన్తరోఽతోఽన్యదార్తమితి. తథా తదనన్తరం కహోళప్రశ్నేచైవ మామ్నాయతే * ౨ యదేవ సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః తన్మే వ్యాచక్ష్వేతి, - ప్రతివచనంచ * ౨ యోఽశనాయాపిపాసే శోకం మోహం జరాం మృత్యుమత్యేతి ఏవం హైత

విరోధాన్నసమ్భూతిషు సముచ్చయ ఇతి విచార్య భోగస్య హవిర్విషయతయా, అనశనస్య కర్మఫలవిషయతయాఽన్తర్యామిపరమాత్మవిషయతయావా, విరోధాభావాత్ సమ్భూతిషు సముచ్చయ ఇతి సిద్ధాన్తవర్ణనం న సమ్భూతివినాశసముచ్చయ ప్రామాణికత్వాదేవానుపపన్నమ్. భోగానశనయోర్విరోధస్తు ఛత్రిన్యాయేనవా ప్రయోజ్యప్రయోజకభావేనవా బుభుక్షావస్య విరోధాభావాత్ పూర్వమేవ పరిహృతః. అన్యథా తస్యాపరిహృతత్వే * గుహాం ప్రవిష్టావిత్యాద్యధికరణసిద్ధాన్తదౌస్థ్యప్రసఙ్గాత్. అతోఽధికరణభేదోఽనుపపన్న ఇతి.

అక్షరధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౫॥ సూ. అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనోఽన్యథాభేదానుపపత్తిరితిచేన్నోపదేశవత్. హేయప్రత్యనీకత్వం బ్రహ్మణోఽసాధారణం చేత్ - అశనాయాద్యతీతత్వవిశిష్టం బ్రహ్మ స్యాత్. ప్రాణితృత్వాదివిశిష్టస్తు జీవ స్స్యాదితి శఙ్కయా సఙ్గతిః. ఉషస్తప్రశ్నశబ్దేన తత్ప్రకరణం వివక్షితమ్. కిముషస్తకహోళప్రశ్నప్రతివచనశ్రుత్యో ర్విద్యాభేదః - ఉత విద్యైక్యమ్. కిం పూర్వత్ర జీవ ఉపాస్యోఽన్యత్ర పరః - ఉతోభయత్ర

౩౫॥ సూ. అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనోన్యథాభేదానుపపత్తిరితిచేన్నోపదేశవత్. ౧.

(వే-సా.) "౧ య ఆత్మా" ఇత్యుషస్తిప్రశ్నః భూతగ్రామవత్ప్రత్యగాత్మవిషయః. అన్యథా "౧ యః ప్రాణేన ప్రాణితి స త ఆత్మా" ఇతి ప్రతివచనస్య కహోళవిషయాదశనాయాద్యతీతత్వాదేః భేదానుపపత్తిరితిచేత్. న, "౨ య ఆత్మా సర్వాన్తరః" ఇత్యుభయత్ర ప్రశ్నైకరూప్యాత్ పరమాత్మైవోభయత్ర. ప్రతివచనగతప్రాణనాదిహేతుత్వమశనాయాద్యతీతత్వఞ్చ పరమాత్మన్యేవోపపద్యతే. ప్రాణనాదిహేతుత్వంహి పరమాత్మనఏవ "౩ కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్" ఇత్యాదిశ్రుతేః. తద్విద్యోపదేశవత్, ప్రశ్నప్రతివచనావృత్తిరేకవిషయా. ౧.

(వే-దీ.) బృహదారణ్యకే ఉషస్తిప్రశ్నప్రతివచనమ్ "౧ యః ప్రాణేన ప్రాణితి స త ఆత్మా సర్వాన్తరః యోఽపానేనాపానితి స త ఆత్మా" ఇత్యాది "౧ అతోఽన్యదార్తమ్" ఇత్యన్తమామ్నాతమ్. తథా తదనన్తరం కహోళప్రశ్నప్రతివచనం "౨ యోఽశనాయాఽపిపాసే శోకం మోహం జరాం మృత్యుమత్యేతి ఏతం హైత మాత్మానం విదిత్వా" ఇత్యాది "౨ అతోఽన్యదార్తమ్" ఇత్యన్తమ్. కిముభయత్ర విద్యైక్యమ్. ఉత విద్యాభేద ఇతి సంశయః. పూర్వత్ర ప్రాణనాదిహేతుః ప్రత్యగాత్మా, ఉత్తరత్రాశనాయాద్యతీతః పరమాత్మేత్యుపాస్యభేదాద్విద్యాభేద ఇతి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - "౧ యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః తన్మే వ్యాచక్ష్వ" ఇతి ఉభయత్ర ప్రశ్నస్య పరమాత్మవిషయత్వాదేకరూపత్వాచ్చ, సర్వప్రాణిప్రాణనాపాననాదిహేతుత్వస్య అశనాయాద్యతీతత్వస్యచ ప్రతివచనద్వయాంగతస్య పరమాత్మన్యేకస్మిన్నేవోపాస్యే సమ్భవాచ్చ, న విద్యాభేదః. సూత్రార్థస్తు - అన్తరా "౧ య ఆత్మా సర్వాన్తరః" ఇత్యుషస్తిప్రశ్నో భూతగ్రామవత్స్వాత్మనః - ప్రత్యగాత్మన ఇత్యుపగన్తవ్యః, అన్యథా ప్రతివచనభేదానుపపత్తిరితిచేత్. నాత్ర ప్రత్యగాత్మపరమాత్మవిషయం ప్రశ్నద్వయమ్. ప్రతివచనద్వయంచ పరమాత్మన్యేకస్మిన్నేవోపాస్యే సమ్భవతీత్యర్థః. ఉపదేశవత్ "౪ స్తబ్ధోస్యుత తమాదేశమప్రాక్ష్యః" ఇతి ప్రక్రాన్తాయామేకస్యామేవ సద్విద్యాయామ్ "౫ భగవాంస్త్వేవమేతద్బ్రవీత్వితి" "౬ భూయ ఏవ మాభగవా న్విజ్ఞాపయతు" ఇత్యాదికా ప్రశ్నావృత్తిః ప్రతివచనభేదశ్చోపాస్యమాహాత్మ్యవిశేషప్రతిపాదనపరత్వేన దృశ్యతే - తద్వత్. ౧

౧॥ బృ-౫-౪-౧, ౨. ౨॥ బృ-౫-౫-౧. ౩॥ తై-ఆనం-౭-౧. ౪॥ ఛాం-౬-౧-౩. ౫॥ ఛాం-౬-౧-౭. ౬॥ ఛాం-౬-౫-౪.

మాత్మానం విదిత్వా బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చేత్యాది * ౧ అతో ఽన్య దార్త మిత్యన్తమ్,. తత్ర సంశయస్తే - కిమనయో ర్విద్యాభేదో ఽస్తి - నేతి. కిం యుక్తమ్. భేదఇతి. కుతః. రూపభేదాత్. † ప్రతివచనభేదా ద్రూపం భిద్యతే. ప్రశ్నస్యైకరూప్యే ఽపి ప్రతివచనప్రకారో హి భేదేనోపలభ్యతే - పూర్వత్ర ప్రాణనాదీనాం కర్తా సర్వాన్తరాత్మత్వే నోచ్యతే - పరత్రాశనాయాపిపాసాదిరహితః. † అతః పూర్వత్ర ప్రాణితా దేహేన్ద్రియబుద్ధిమనః ప్రాణవ్యతిరిక్తః ప్రత్యగాత్మోచ్యతే - పరత్రతు తదతిరిక్తో ఽశనాయాపిపాసాదిరహితః పరమాత్మా. అతో రూపం భిద్యతే. † భూతగ్రామవతశ్చ ప్రత్యగాత్మన స్తస్య భూతగ్రామస్య సర్వస్యాన్తరాత్మత్వేన సర్వా ఽన్తరత్వ మప్యుపపన్నమ్. † యద్యపి ప్రత్యగాత్మనః సర్వాన్తరత్వం భూతగ్రామ మాత్రాపేక్షత్వేనాపేక్షికమ్ - † తథాపి తదేవ గ్రాహ్యమ్. అన్యథా ముఖ్యాన్తరాత్మపరిగ్రహలోభా త్పరమాత్మస్వీకారే ప్రతివచనభేదో నోపపద్యతే. ప్రతివచనం హి పూర్వత్ర ప్రత్యగాత్మవిషయమ్ - పరమాత్మనః ప్రాణితృత్వాసానిత్యత్వాద్యసమ్భవాత్. పరంచ పరమాత్మవిషయమ్ - అశనాయాద్యతీతత్వాత్. † తదిద మాశఙ్క్యతే † అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనోన్యథా భేదానుపపత్తిరితి చేదితి అన్తరా - సర్వాన్తరత్వేన ప్రథమప్రతివచనం భూతగ్రామవత స్స్వాత్మనః. భూతగ్రామవాన్ - తదన్తరః స్వాత్మా. ప్రత్యగాత్మా సర్వాన్తరఇత్యుచ్యతఇత్యర్థః. అన్యథా * ౨ యః ప్రాణేన ప్రాణితి * ౧ యో ఽశనాయాపిపాసాద్యతీత ఇతి ప్రతివచనభేదానుపపత్తిరితి చేత్.

అత్రోత్తరం నేతి నవిద్యాభేద ఇత్యర్థః - † ఉభయత్ర పరవిషయత్వా త్ప్రశ్నప్రతివచనయోః. † తథాహి - * ౨ యత్సాక్షా దపరోక్షా ద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తర ఇతి ప్రశ్నస్తావ త్పరమాత్మవిషయఏవ - బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మాసాధారణత్వేఽపి ప్రత్యగాత్మన్యపి కదాచి దుపచరితప్రయోగదర్శనా త్తద్వ్యావృత్త్యా పరమాత్మప్రతిపత్త్యర్థం యత్సాక్షా ద్బ్రహ్మేతి విశేషణం క్రియతే. † అపరోక్షత్వమపి - సర్వదేశసర్వకాలసమ్బన్ధిత్వమ్ * ౩ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేత్యనన్తత్వేనావగతస్య పరమాత్మన ఏవోపపద్యతే. సర్వాన్తరత్వమపి * ౪ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్పృథివ్యా అన్తర ఇత్యారభ్య * ౫ య ఆత్మని తిష్ఠ న్నాత్మనో ఽన్తర ఇతి సర్వాన్తర్యామిణః పరమాత్మన ఏవ సమ్భవతి. ప్రతివచనమపి

పరఏవేతి. కిమత్ర సర్వాన్తరత్వప్రాణితృత్వే దేహాదిజాగ్రదాద్యవస్థాపేక్షే - ఉతానవచ్ఛిన్నే. * నదృష్టే ర్ద్రష్టార మితి దృష్టివ్యతిరిక్తత్వనిషేధః - ఉత శ్రవణాదికర్తుః జీవస్య మన్తవ్యత్వనిషేధఇతి. యదా దృష్టిరూపతావ్యతిరేకనిషేధః - తదా తథాత్వస్య జీవే సమ్భవాత్ సర్వాన్తరత్వప్రాణితృత్వయో రప్యాపేక్షికత్వేన పూర్వత్ర జీవ ఉపాస్యఇతి విద్యా భిద్యతే. యదా శ్రవణాదికర్తు రుపాస్యత్వనిషేధః - తదా సర్వాన్తరత్వ ప్రాణితృత్వయోరప్యనవచ్ఛిన్నతయా పూర్వత్రాపి పరఏవోపాస్యఇతి విద్యైక్యమితి. † రూపభేదాదితి కథ ముచ్యతే - ప్రశ్నో హ్యేకరూప ఇత్యత్రాహ (ప్రతివచనభేదాదితి) ప్రతివచనప్రకారేణహి ప్రశ్నార్థో జ్ఞాయత ఇతి భావః. † తతః కి మిత్యత్రాహ (అతఇతి) † సర్వాన్తరత్వం కథ మిత్యత్రాహ (భూతగ్రామవతశ్చేతి) ఆత్మశబ్దస్య పరమాత్మవాచిత్వవ్యావృత్త్యర్థం స్వాత్మన ఇత్యుక్తమ్. స్వమేవాత్మా స్వాత్మా. సర్వాన్తరత్వ మప్యాపేక్షిక మస్య సమ్భవతీతి దర్శయితుం భూతగ్రామవ చ్ఛబ్దః ప్రయుక్తః. † (యద్యపీత్యాది) ఆపేక్షికం సమ్భవతు నామ - తథాప్యస్వరసమితిభావః. † పరిహారతి (తథాపీతి) అనేకపదవిరోధేనైకపదస్వారస్య మనుపపన్నమిత్యర్థః. † శఙ్కాయా అనుత్థానత్వ మాహ (తదిదమితి) † సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (అన్తరేత్యాదినా) సర్వాన్తరత్వేన ప్రతివచనం భూతగ్రామవ త్స్వాత్మసమ్బన్ధీత్యర్థః.

భూతగ్రామవత్స్వాత్మన ఇతి పూర్వపక్ష ముక్త్వా * † నేత్యుక్తే పరస్యేత్యర్థా దుక్తం భవతీత్యభిప్రాయన్నార్థం హేతు మాహ (ఉభయత్రేతి) † కథ మిత్యపేక్షాయాం తం వివృణోతి (తథాహీతి) సాక్షా ద్బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వ మేకో హేతుః. † హేత్వన్తర మాహ (అపరోక్షత్వమపీతి)

తథైవ పరమాత్మవిషయమ్ - * ౧ యః ప్రాణేన ప్రాణితీతి † నిరుపాధికం ప్రాణనస్య కర్తృత్వం పరమాత్మన ఏవ - † ప్రత్యగాత్మన స్సుషుప్తౌ ప్రాణన మృతి కర్తృత్వాభావాత్. † ఏవ మజానతోపస్తేన ప్రాణే కర్తృత్వమాత్ర ముక్తం మన్వానేన ప్రత్యగాత్మనోఽపి సాధారణత్వం ప్రతివచనస్య మత్వా అతుష్టేన పునః పృష్టస్తం ప్రతి ప్రత్యగాత్మనో వ్యావృత్తం నిరుపాధికత్వేన ప్రాణనస్య కర్తారం పరమాత్మాన మాహ * ౧ న దృష్టే ర్ద్రష్టారం పశ్యేరిత్యాదినా. † ఇన్ద్రియాధీనానాం దర్శన శ్రవణ మనన విజ్ఞానానాం కర్తారం ప్రత్యగాత్మానం ప్రాణనస్య కర్తృత్వేనోక్త ఇతి నమన్తవ్యః - తస్య సుషుప్తిమూర్ఛాదౌ ప్రాణనాదే రకర్తృత్వాత్. * ౨ † కో హ్యేవాన్యా త్కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో నస్యాదితి సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వం హి పరమాత్మన ఏవాన్యత్ర శ్రుతమ్. అతః పూర్వప్రశ్నప్రతివచనే పరమాత్మవిషయే. ఏవ † ముత్తరే అపి - అశనాయాద్యతీతత్వస్య పరమాత్మాసాధారణత్వాత్. ఉభయత్ర * ౧ అతోఽన్యదార్త మిత్యుపసంహారశ్చైకరూపః. ప్రశ్నప్రతివచనావృత్తిస్తు కృత్స్నప్రాణిప్రాణనహేతోః పరస్య బ్రహ్మణో ఽశనాయాద్యతీతత్వప్రతిపాదనాయ. తత్ర దృష్టాన్తమాహ ఉపదేశవదితి యథా సద్విద్యాయాం * ౩ ఉత త మాదేశ మప్రాక్ష్యఇతి ప్రక్రాన్తే సదుపదేశే * ౩ భగవాంస్త్వేవమేత ద్బ్రవీత్వితి * ౪ భూయ ఏవ మా భగవాన్ విజ్ఞాపయత్వితి ప్రశ్నస్య, * ౫ ఏషోఽణిమా ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వం తత్సత్యమితి ప్రతివచనస్యచ భూయో భూయ ఆవృత్తి స్సతో బ్రహ్మణ స్తత్తన్మాహాత్మ్యవిశేషప్రతిపాదానాయ దృశ్యతే - తద్వత్. అత ఏకస్యైవ సర్వాన్తరభూతస్య బ్రహ్మణః కృత్స్నప్రాణిప్రాణనహేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వ ప్రతిపాదనేన రూపైక్యాద్విద్యైక్యమ్.

అథ స్యాత్ - యద్యప్యుభే ప్రశ్నప్రతివచనే పరబ్రహ్మవిషయే - తథాపి విద్యాభేదోఽవర్జనీయః - ఏకత్ర సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వేనోపాస్యమ్ - ఇతరత్రాశనాయాద్యతీతత్వేనేత్యుపాస్యగుణభేదేన రూపభేదాత్, † ప్రష్టృభేదాచ్చ - పూర్వత్రహ్యుషస్తః ప్రష్టా - ఉత్తరత్ర కహోళఇతి. తత్రాహ.

౩౬॥ సూ. వ్యతిహారో విశింషన్తి హీతరవత్. ౨.

నాత్ర విద్యాభేదః - ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యా మేకరూపార్థవిషయాభ్యా మేకేన చ విధిపదేనైకవాక్యత్వప్రతీతేః. † ప్రశ్నద్వయం తావ త్సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్ట బ్రహ్మవిషయమ్. ద్వితీయే ప్రశ్నే * ౬ యదేవ సాక్షా దపరోక్షా ద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తర ఇత్యేవకారశ్చ పూర్వత్రోషస్తేన పృష్టగుణవిశిష్టబ్రహ్మవిషయత్వం కహోళప్రశ్నస్యావధారయతి. ప్రతివచనం చోభయత్ర * ౬ స త ఆత్మా సర్వాన్తర ఇతి సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మవిషయ మేకరూపమేవ.

దేశకాలసన్నికర్షో హ్యపరోక్షే విద్యతే - తస్మా ద్బ్రహ్మణో ఽపరోక్షత్వంనామ సర్వదేశసర్వకాలసన్నిహితత్వమిత్యర్థః. † (నిరుపాధికంప్రాణనస్య కర్తృత్వమితి) ప్రాణయితృత్వం వివక్షితమ్. నిరుపాధికశబ్దేన జీవవ్యావృత్తిః. సహి కర్మానుగుణదేహేన్ద్రియాదీనా మధిష్ఠాతృత్వేన కదాచి త్ప్రాణయితా. † నిరుపాధికప్రాణయితృత్వం పరమాత్మన ఏవేత్యుపపాదయతి (ప్రత్యగాత్మనఇతి) † పునః ప్రశ్నస్యార్థాన్తరవిషయత్వ శఙ్కాం పరిహరతి (ఏవమితి) † (ఇన్ద్రియాధీనానామితి) * దృష్టే ర్ద్రష్టారమితి వ్యపదేశః ఓదనపాకం పచతీతివ దితిభావః. † పరమాత్మన స్సర్వదా సర్వప్రాణిప్రాణయితృత్వే శ్రుతి మాహ (కో హ్యేవాన్యాదితి) † (ఉత్తరేఅపి) కహోళప్రశ్నప్రతివచనేఇత్యర్థః.

† (ప్రష్టృభేదాచ్చేతి) అత్ర ప్రష్టృద్వయసద్భావా ద్విద్యాభేద స్సమ్భవతీత్యర్థః.

౩౬॥ సూ. వ్యతిహారో విశింషన్తి హీతరవత్. † ప్రశ్నప్రతివచనైకరూప్యం విధిపదైక్యం చ వివృణోతి (ప్రశ్నద్వయమిత్యాదినా)

౧॥ బృ-౫-౪-౨, ౧. ౨॥ తై - ఆనం-౭అను-౧. ౩॥ ఛాం-౬-౧-౩, ౭. ౪॥ ఛాం-౬-౫-౪. ౫॥ ఛాం-౬-౯-౪. ౬॥ బృ-౫-౧.

†విధిప్రత్యయశ్చోత్తరత్రైవ దృశ్యతే ※ ౧ తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యంనిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేదితి. ఏవం సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మైకవిషయత్వే † ద్వయో రవధృతే సత్యేకస్మిన్నేవ సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మణ్యుపాస్యే ఉషస్తకహోళయో రితరేతరబుద్ధివ్యతిహారః †కర్తవ్యః. † ఉషస్తస్య యా సర్వాన్తరాత్మనో బ్రహ్మణస్సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వవిషయా బుద్ధిః - సా కహోళేనాపి ప్రష్ట్రా కార్యా, - యాచ కహోళస్య తస్యైవ బ్రహ్మణోఽశనాయాద్యతీతత్వవిషయా బుద్ధిః - సాఉషస్తేనాపి కార్యా,. † ఏవం వ్యతిహారే కృతే ఉభాభ్యాం సర్వాన్తరస్య బ్రహ్మణో జీవవ్యావృత్తి రవధృతా భవతి. † ఏనం సర్వాన్తరాత్మానం ప్రత్యగాత్మనో వ్యావృత్త మవగమయితుం సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వప్రతిపాదనేన విశింషన్తిహి యాజ్ఞవల్క్యస్య ప్రతివచనాని. † అతో బ్రహ్మణస్సర్వాన్తరాత్మత్వమేవోపాస్యగుణః - ప్రాణనహేతుత్వాదయస్తు తస్యోపపాదకాః - నోపాస్యాః. † నన్వపాస్యగుణః సర్వాన్తరాత్మత్వమేవ చేత్ - ప్రాణనహేతుత్వస్య అశనాయాద్యతీతత్వస్యచ ప్రష్ట్రోః వ్యతిహృత్యానుసన్ధానం కిమర్థమ్. † తదుచ్యతే. † సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వేన సర్వాన్తరాత్మని జీవాద్వ్యావృత్తే బ్రహ్మణ్యుషస్తేనావధృతే సతి కహోళేన జీవస్య సర్వాత్మనా అసమ్భావితేన స్వభావవిశేషేణ సర్వాన్తరాత్మా వ్యావృత్తోఽనుసన్ధేయఇతి కృత్వా పునః ప్రశ్నః కృతః - యాజ్ఞవల్క్యోఽపి తదభిప్రాయ మభిజ్ఞాయ ప్రత్యగాత్మనోఽసమ్భావిత మశనాయాదిప్రత్యనీకత్వ ముక్తవాన్. అతశ్చోపాస్యస్య † వ్యావృత్తిప్రతీతిసిద్ధ్యర్థ ముభాభ్యాం పరస్పరబుద్ధివ్యతిహారః కర్తవ్యః. ఇతరవత్ యథేతరత్ర- సద్వి

---

† (విధిప్రత్యయశ్చేతి) అవిశేషపునశ్శ్రవణం హి భేదహేతుః-అత్ర తదభావాద్విద్యైక్య మితి భావః. ※ తిష్ఠాసేత్ -బ్రహ్మణి తిష్ఠాసేత్. నిష్ఠాం లభేత. ఉపాసీతేత్యర్థః. † (ద్వయోరవధృతఇతి) ద్వయోః - ఉషస్తప్రశ్నప్రతివచన కహోళప్రశ్నప్రతివచన రూపవాక్యయోః. † (కర్తవ్యఇతి) వ్యతిహారస్య కర్తవ్యత్వం శ్రుత్యభిప్రేతమితి సూత్రకారాభిప్రాయ ఇత్యర్థః. † వ్యతిహారం వివృణోతి (ఉషస్తస్యేతి) † వ్యతిహారస్య ప్రయోజన మాహ (ఏవమితి) † వ్యావృత్తిబుద్ధిజననార్థం ప్రతివచన మితి వదన్ విశింషన్తీతి సౌత్రం పదం వ్యాచష్టే (ఏనం సర్వాన్తరాత్మాన మితి) † (అతఇత్యాది) సర్వాన్తరాత్మత్వస్య గుణస్యైకస్యోపాస్యత్వాద్రూపభేదః పరిహృతః. విద్యైక్యేపి వైశ్వానరవిద్యాయా మాపమన్యవాదివత్ ప్రష్టృభేద స్సమ్భవతీతి స్పష్టత్వా న్నకణ్ఠోక్తమ్. † వ్యావృత్తబుద్ధిజననాయ పరస్పరం బుద్ధివ్యతిహార ఉక్తః. తత్ర సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వయో రన్యతరేణైవ వ్యావృత్తబుద్ధి స్స్యాదిత్యన్యతరేణ కిమిత్యభిప్రాయేణ చోదయతి (నన్వితి) † పరిహరతి (తదుచ్యతఇతి) కహోళస్య పునఃప్రశ్న స్సమ్భవతి-సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వజ్ఞానేన వ్యావృత్తబుద్ధ్యనుదయాత్. యథోషస్తస్య సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వవైశద్యాయ పునఃప్రశ్నః - తద్వత్. † అన్యతరేణ వ్యావృత్తబుద్ధౌ ద్వయోర్జాతాయాం పరస్పరబుద్ధివ్యతిహారో ద్వయోరపి వ్యావర్తకధర్మభూయస్త్వహేతుకవ్యావృత్తబుద్ధ్యతిశయజననార్థమిత్యభిప్రాయేణాహ (సర్వప్రాణీతి) అతః - కహోళప్రశ్నస్య వ్యావృత్తివైశద్యార్థత్వదర్శనాత్. † (వ్యావృత్తిప్రతీతిసిద్ధ్యర్థమ్) వ్యావర్తకధర్మభూయస్తయా వ్యావృత్తిబుద్ధ్యతిశయార్థమిత్యర్థః. ఏవం ధర్మభేదేనచ రూపభేదాశఙ్కాకృతో విద్యాభేదో నిరస్తః.

౩౬॥ సూ. వ్యతిహారోవిశింషన్తి హీతరవత్. ౨.

(సే-సా.) ప్రష్టృభేదోపి నభేదక ఇత్యాహ.

ఆత్మైక్యే నిశ్చితేసతి ప్రష్టో ర్బుద్ధివ్యతిహారః కార్యః, ఉషస్తినాఽశనాయాద్యతీతత్వధీః కార్యా, కహోళేనాపి ప్రాణనాదిహేతుత్వధీః కార్యా. ఉభయత్ర ప్రకరణగతవాక్యానిహి పరమాత్మాన మేవ విశింషన్తి. యథా ఇతరత్ర సద్విద్యాయామపి. ౨.

(వే-దీ.) ప్రష్టృభేదపూర్వకప్రతివచనప్రకారభేదాద్విద్యాభేదోఽవర్జనీయ ఏవేత్యాశఙ్క్యాహ.

"౧ యదేవ సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః" ఇతి ద్వయోః ప్రష్ట్రోః ప్రశ్నస్యైకరూపత్వేనైకవిషయత్వే నిశ్చితేసత్యుషస్తికహోళయోః ప్రతివచనగతబుద్ధివ్యతిహారః కార్యః. ప్రాణనాదిహేతుత్వబుద్ధి స్సర్వాన్తరాత్మవిషయా కహోళేనాపి కార్యా, తథాఽశనాయాద్యతీతత్వబుద్ధి రుషస్తినాపి కార్యా. విశింషన్తిహ్యుభయత్రాపి యాజ్ఞవల్క్యవచనాన్యేకం సర్వాన్తరమేవోపాస్యమ్. ఇతరవత్ యథేతరత్ర. సద్విద్యాయాం సర్వాణి ప్రతివచనాని పరమకారణపరబ్రహ్మవిషయాణి - తద్వత్. ౨. ౧॥ బృ - ౫ - ౪ - ౧.

ద్యాయాం భూయో భూయః ప్రశ్నైః ప్రతివచనైశ్చ తదేవ సద్బ్రహ్మ వ్యవచ్ఛిద్యతే - నపునః పూర్వప్రతిపన్నా ద్గుణా ద్గుణాన్తరవిశిష్టతయోపాస్యం ప్రతిపాద్యతే - తద్వత్.

† తత్రాపి ప్రశ్నప్రతివచనభేదేసతి కథమైక్య మవగమ్యత ఇతిచేత్. తత్రాహ

౩౮॥ సూ. సైవహిసత్యాదయః. ౩.

సైవహి సచ్ఛబ్దాభిహితా పరమకారణభూతా పరా దేవతైవ * ౧ సేయం దేవతైక్షత * ౨ తేజః పరస్యాం దేవతాయా మితి ప్రకృతా * ౩ యథా సోమ్య మధు మధుకృతో నిస్తిష్ఠన్తీత్యాదిషు పర్యాయేషు సర్వేషూ † పపాద్యతే - † యతః * ౪ ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మేతి ప్రథమపర్యాయోదితా స్సత్యాదయ స్సర్వేషు పర్యాయేషూపపాద్యోపసంహ్రియన్తే. ౧॥ ఛాం-౬-౩-౨. ౨॥ ఛాం-౬-౮-౬.

† కేచిత్తు - వ్యతిహారో విశింషన్తిహీతరవత్। సైవహిసత్యాదయ ఇతి సూత్రద్వయ మధికరణద్వయం వర్ణయన్తి. † తత్ర పూర్వేణ * ౫ త్వం వా ఽహ మస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వ మసి భగవో దేవతే తద్యో ఽహం సో ఽసౌ యో ఽసౌ సో ఽహ మితి వాక్యే జీవపరయో ర్వ్యతిహారానుసన్ధానం ప్రతిపాద్యత ఇత్యుచ్యత ఇత్యాహుః. తత్ * ౬ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ * ౭ ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వమ్ * ౭ తత్త్వ మసీత్యవగతసర్వాత్మభావవిషయత్వా దస్య వాక్యస్య నాత్రప్రతిపాదనీయ మపూర్వ మస్తీత్యనాదరణీయమ్. † తత్తు వక్ష్యతే - ౮ ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చేతి. † నచ సర్వాత్మత్వానుసన్ధానాతిరేకేణపరస్మిన్ బ్రహ్మణిజీవత్వానుసన్ధానమ్,జీవేచపరబ్రహ్మత్వానుసన్ధానం. † తథ్యంసమ్భవతి.

† అథ దృష్టాన్తే విద్యైక్యం స్థాపయిష్యన్ సూత్ర మవతారయితుం శఙ్కామాహ (తత్రాపీతి)

౩౮॥ సూ. సైవహిసత్యాదయః †. (సైవహీతి) సేతినిర్దేశః * సేయం దేవతైక్షతేతి సద్విద్యావాక్యానురోధాదితి భావః. † (ఉపపాద్యతే) ప్రశ్నప్రతివచనముఖేన ప్రతిపాద్యత ఇత్యర్థః. తత్రాపి కారణభూతాయాః పరస్యా దేవతాయా ఏవోపాస్యత్వ ముపపాదయతి (యత ఇతి) పరమకారణత్వవిశిష్టదేవతైవోపాస్యా - కారణత్వోపయోగిగుణానాం సత్యత్వాత్మత్వజీవవిశేషాన్తర్యామిత్వాదిగుణానాం ప్రతిపర్యాయమావృత్తత్వేన తత్ర తాత్పర్యాదిత్యర్థః.

† పరోక్తప్రకార మనూద్య దూషయతి (కేచిత్త్వితి) † తస్య కథ మర్థం వర్ణయన్తీత్యత్రాహ (తత్రేతి) † సోపి వక్తవ్య ఏవేత్యత్రాహ (తత్తువక్ష్యతఇతి) నను సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాదితి జగత్తాదాత్మ్యపరవాక్యవిషయమ్ - ఆత్మేతీత్యాదికంతు జీవతాదాత్మ్యపరమ్. † నాత్ర సర్వాత్మభావ ఉచ్యతే - అపితు జీవబ్రహ్మణో రన్యోన్యస్వభావారోపణ మితిచేత్తత్రాహ (నచేతి) † (తథ్యం (న) సమ్భవతీతి) గరుడాదిధ్యానవ దనదారోపణం చేత్ - న తదపవర్గోపాయః - తత్త్వజ్ఞానం హ్యపవర్గోపాయ ఇతిభావః. * త్వంవాఽహమస్మీత్యాదేరయమర్థః - త్వంవాఽహమస్మి - త్వంశబ్ద

౩౮॥ సూ. సైవహిసత్యాదయః. ౩.

(వే-సా.) ప్రశ్నాద్యావృత్తౌ కథ మైక్య మిత్యత్రాహ.

"౧ సేయ న్దేవతైక్షత" ఇతి ప్రస్తుతా దేవతైవ సర్వత్ర ప్రశ్నగతా. ప్రతివచనేషుచ "౭ తత్సత్యం స ఆత్మా" ఇత్యాదయ ఇత్యైక్యమ్. ౩.

(వే-దీ.) సద్విద్యాయా మప్యుపాస్యైక్యం ప్రశ్నప్రతివచనావృత్తౌ సత్యాం కథ మవగమ్యత ఇత్యత్రాహ.

"౧ సేయం దేవతైక్షత" ఇత్యాదిషు సర్వత్ర సైవ పరా దేవతైకాఽనువర్తతే - "౪ ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి" ఇతి తఏవ సత్యాదయః సర్వేషు ప్రతివచనేషూపసంహ్రియన్తే. ౩.

౩॥ ఛాం - ౬ - ౯ - ౧. ౪॥ ఛాం - ౬ - ౮ - ౭. ౫॥ ౬॥ ఛాం - ౩ - ౧౪ - ౧. ౭॥ ఛాం - ౬ - ౧౬ - ౩. ౮॥ బ్ర - ౪ - ౧ -

† ఉత్తరేణచ సూత్రేణ ＊ ౧ స యో హైతన్మహద్యక్షం ప్రథమజం వేద సత్యం బ్రహ్మేత్యాదివాక్యప్రతిపాదితస్య సత్యోపాసనస్య ＊ ౨ తస్య త్సత్య మసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏత స్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షి న్నిత్యాది వాక్యప్రతిపాదితోపాసనస్యచైక్యం ప్రతిపాద్యత ఇతి. † తదప్యయుక్తమ్ - ఉత్తరవాక్యే అక్ష్యాదిత్యస్థానభేదేన విద్యాభేదస్య పూర్వ మేవ ౩ నవావిశేషాదిత్యనేన ప్రతిపాదితత్వాత్. † నచ ద్వయో రనయో ర్వ్యాహృత్యాదిశరీరకత్వేన రూ పవతోః ＊ ౪ హన్తి పాప్మానం జహాతి చ య ఏవం వేదేతి పృథక్సంయోగచోదనావతో ర్ద్వయో రుపాసనయోః ＊ ౧ స యో హైత న్మహద్యక్షం ప్రథమజం వేద సత్యం బ్రహ్మేతి జయతీమాంల్లోకానితి సంయోగరూపాదిమత్త యా నిరపేక్షేణ పూర్వేణైకేనోపాసనేనాభేద స్సమ్భవతి. † నచ ＊ ౪ హన్తి పాప్మానం జహాతీతి గుణఫలాధికారత్వమ్ - ప్రమాణాభావాత్. పూర్వేణైకవిద్యాత్వం ప్రమాణ మితిచేత్. న - ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్. ఏకవిద్యాత్వే నిశ్చితే పూర్వఫలస్యైవ ప్రధానఫలత్వేనోత్తరయోః ఫలయో ర్గుణఫలత్వమ్ - తయో ర్గుణఫలత్వే నిశ్చితేసతి సంయోగభే దాభావా త్పూర్వేణ విద్యైక్య మితీతరేతరాశ్రయత్వ మిత్యే † వమాదిభి ర్యథోక్తప్రకారమేవ సూత్రద్వయమ్.

అన్తరత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

బుద్ధివిషయః పరమాత్మైవాహంశబ్దబుద్ధివిషయః. అహంవైత్వమసి - అహంశబ్దబుద్ధివిషయఏవ త్వంశబ్దబుద్ధివిషయః. అస్మి, అసీతి నిర్దేశావహం త్వం శబ్దప్రయోగౌ. అహం త్వంశబ్దౌ ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాత్ బ్రహ్మపర్యన్తౌ. ＊ తద్యోఽహమిత్యాదేరప్యయమర్థః. † అనన్తరసూత్రస్య పరోక్తార్థ మను వదతి (ఉత్తరేణచేతి) † దూషయతి (తదపీతి) † తతఃకిమిత్యత్రాహ (నచేతి) ＊ జహాతిచ - శరీర మిత్యధ్యాహారః. ప్రథమం ద్వయో రితిపదం వాక్యపరమ్. ద్వితీయంతూపాసనపరమ్. ద్వయోరపి వాక్యయో ర్మధ్యే ఉత్తరవాక్యప్రతిపాద్యోపాసన యో ర్విద్యాభేదస్య సాధితత్వాత్ పరస్పర భిన్నవిద్యాద్వయేన పూర్వవాక్యోక్తస్యోపాసనస్యైక్యం నసమ్భవతి. ఏకవిద్యాత్వే సాకాఙ్క్షతయాఽన్వయస్స్యాత్ - పృథక్పృథక్సంయోగాదీ నా ముక్తత్వేన నిరాకాఙ్క్షత్వాచ్చ నైకవిద్యాత్వ, మిత్యర్థః. † (నచేతి) గుణఫలమ్ - అఙ్గఫలమ్. ప్రమాణాభావాత్ - హేత్వభావాత్. ఉత్తర యోః ఫలయోః - పాపహననశరీరప్రహాణయోః, సంయోగభేదాభావాత్ - ప్రధానఫలసంయోగభేదాభావాత్. † (ఇత్యేవమాదిభిరితి) ఆదిశబ్దేన స్వోక్తార్థోపపత్తయోఽభిప్రేతాః.

ఏవం వ్యతిహారఇత్యాదిసూత్రద్వయస్య యోజనాన్తరం నిరస్తమ్. ఆద్యసూత్రస్య యోజనాన్తరం పరైః కృతమ్. తేహి అన్తరాభూత గ్రామవత్స్వాత్మనఇతి సూత్రం భిత్త్వా సిద్ధాన్తవిషయం వర్ణయన్తి - అత్ర ద్విరామ్నానావిశేషా దవిశేషపునశ్శ్రవణన్యాయేన విద్యానానాత్వం పూర్వపక్షీకృత్య - స్వాత్మనో విద్యైక్యం స్యాత్ - నహి ద్వౌ సర్వాన్తరౌ సమ్భవతః - తదా హ్యేకస్య సర్వాన్తరత్వ మాపేక్షికం స్యాత్ - యథా భూతగ్రామే పృథివ్యాద్యపబాదీనా మాపేక్షిక మన్తరత్వమితి. వైశద్యార్థం శఙ్కావిశేషనిరాసార్థంచ ద్విరామ్నానసమ్భవఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. అత్ర వ్యవహితాన్వయోఽధ్యాహారబాహుళ్యంచ. అస్మన్మతేహి ప్రతివచనశబ్దమాత్ర మధ్యాహార్యమ్. అన్యథాభేదానుపపత్తిరితిచేదిత్యపి నఘటతే - అన్యథాశబ్దోహి ప్రకృతా దన్యథాత్వం బ్రూతే - సిద్ధాన్తస్య ప్రకృతత్వేసత్యన్యథాశబ్దః పూర్వపక్షవిషయో భవితు మర్హతి. తతశ్చ అనభ్యుపగ మ్యమానే విద్యాభేదే ద్విరామ్నానానుపపత్తిరితి వ్యాఖ్యాన మస్వరసమ్. విద్యైక్యానభ్యుపగమఇతిహి స్వరసార్థః - తదాచామ్నానభేదానుపపత్తేరితి హేతు ర్నఘటతే. తస్మాత్ ఇతిచేదిత్యన్తస్య పూర్వపక్షవిషయత్వమ్, తత ఏవాఖణ్డితత్వంచ యుక్తమ్. భూతగ్రామవదితిపదస్య ＊ ఏకో దేవ ఇతి శ్రుత్యన్తరోక్తసర్వభూతాన్తరాత్మత్వనిదర్శనపరత్వేన యోజనాన్తర మప్యనుపపన్నమ్ - సిద్ధాన్తసూత్రత్వానుపపత్తేరేవ. వ్యతిహార ఇత్యాదిసూత్ర యోరధికరణాన్తరద్వయవిషయత్వనిరాసః కణ్ఠోక్తః.

అపరేతూభయత్ర ప్రతిపాద్యభేదసమర్థనపర మధికరణ మిచ్ఛన్తో జీవప్రతిపాదనస్య బ్రహ్మోపాసనార్థతయా తత్ర పర్యవసానాత్ విద్యై క్యం ఫలమితి వదన్తి. తదయుక్తమ్ - పూర్వత్రాప్యుక్తహేతుభిః పరమాత్మపరత్వసిద్ధే ర్జీవస్య ప్రతిపాద్యత్వాయోగాత్. స్వాత్మనోఽన్తరా నాన్య

౧॥ బృ-౬-౪-౧. ౨॥ బృ-౬-౫-౧. ౩॥ బ్ర-౩-౩-౨౧. ౪॥ బృ-౬-౫-౨.

౩౮॥ సూ. కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః. ౧.

ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే * ౧ అథ యదిద మస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మి న్నన్తర ఆకాశ

స్సమ్భవతి - తదా భూతగ్రామవదాపేక్షికత్వం స్యాత్ - అత ఉపదేశ్యభేదానుపపత్తిరితి చేన్న - ఉపదేశభేదవ దుపదేశ్యభేదేన భవితవ్యమ్ - ఉపదేశద్వయానర్థక్యాదితి యోజనాచ క్లిష్టా - అశ్రుతనఞోఽధ్యాహారాత్.

అన్యేతు-నమ్భూత్యుపాసనేషూభయేషాం ప్రాణితృత్వాదీనా మశనాయాద్యతీతత్వాదీనాంచ సముచ్చయార్థం బ్రహ్మైకత్వవిషయత్వేన విద్యైక్యసమర్థనపర మాహుః. తత్ర సముచ్చయసిద్ధ్యర్థత్వ మయుక్తమ్ - సమ్భూతివినాశసముచ్చయస్యాప్రామాణికత్వాత్. వ్యతిహారఇత్యాదిసూత్రద్వయస్య తత్కృతయోజనాచ భాష్యేణైవ నిరస్తా. * తద్యోఽహం సోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహమితి సామానాధికరణ్యంచ ఘటశరావశబ్దయోరివాశంద్వయవాచిత్వా దయుక్తమ్. అతఏవ బ్రహ్మణో జీవత్వేఽపహాస్యాకారత్వాద్దేశదిక్కాలాదీనాం బ్రహ్మణి ప్రతిపత్తిః - జీవస్య బ్రహ్మత్వేతు జీవస్య జ్ఞానానన్దైశ్వర్యాదీనాం ప్రతిపత్తిః ప్రయోజన మితి చాయుక్తమ్ - ఘటశరావయోరివ పరస్పరాసాధారణగుణానా మన్యత్రానుపపత్తే, స్సాధారణగుణానాంచ ద్రవ్యత్వాదీనామివ యత్తద్వ్యుష్ట దష్టత్వదసామానాధికరణ్యప్రతిపాద్యత్వాభావాచ్చ.

అన్తరత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౮॥ సూ. కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః. ప్రాణితృత్వాదీనా మశనాయాద్యతీతత్వాదీనాంచ ధర్మిభేదాభావా ద్విద్యైక్యం సమర్థి

౩౮॥ సూ. కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః. ౧.

(వే-సా.) "౧ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమ్" ఇత్యుక్త్వా, "౨ ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా" ఇత్యారభ్య, "౨ సత్యకామ స్సత్యసఙ్కల్పః" ఇతి ఛాన్దోగ్యే. వాజినాఞ్చ "౩ య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ స్తస్మిఞ్ఛేతే సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః" ఇత్యుభయత్ర హృదయాయతనత్వ సత్యసఙ్కల్పత్వ తద్విశేషరూపవశిత్వాదిభి ర్దహరవిద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాత్ సత్యసఙ్కల్పత్వసహచారేణ అపహతపాప్మత్వాది సత్యసఙ్కల్పత్వ పర్యన్తాః ఉభయత్రోపసంహార్యాః. ౧.

(వే-దీ) ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే "౧ అథ యదిద మస్మి న్బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్త దన్వేష్టవ్యమ్" ఇత్యాది ప్రక్రమ్య "౪ తద్య ఇహాత్మాన మనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాం స్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి" ఇతి. వాజసనేయకేచ "౩ య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిఞ్ఛేతే సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః" ఇత్యాది. కి ముభయత్ర విద్యైక్యమ్ - ఉత విద్యాభేద ఇతి సంశయః - రూపభేదా ద్విద్యాభేద ఇతి పూర్వపక్షః. యద్యప్యుభయత్ర పరమాత్మైవోపాస్యః - తథాప్యేకత్రాకాశశబ్దాభిధేయః పరమాత్మోపాస్యః, ఇతరత్రాకాశే శయానః పరమాత్మేతిహి, రూపం భిద్యతే. రాద్ధాన్తస్తు-హృదయాయతనత్వ సత్యసఙ్కల్పత్వసత్యకామత్వాదే రభేదాదుభయత్ర తద్విశిష్టః పరమాత్మైవోపాస్య ఇతి రూపాభేదా ద్విద్యైక్యమ్. ఛాన్దోగ్యేహి "౧ దహరోస్మిన్నన్తర ఆకాశ స్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమ్" ఇత్యారభ్య, "౫ కిం తదత్ర విద్యతే" ఇత్యాదినా పరిచోద్య, "౧ తస్మిన్కామా స్సమాహితాః ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః" ఇత్యారభ్య "౨ సత్యకామ స్సత్యసఙ్కల్పః" ఇత్యుక్త్వా, "౧ తద్య ఇహాత్మాన మనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాన్" ఇత్యాకాశశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మా, తదన్తర్గతాశ్చ సత్యకామత్వసత్యసఙ్కల్పత్వాపహతపాప్మత్వాదయోగుణాః, అతః పరమాత్మా హృదయాయతనః సత్యకామత్వాదివిశిష్టః ఉపాస్య ఇతి వాక్యేనైవ నిర్ణీతమ్. వాజసనేయకేచ "౩ య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిఞ్ఛేతే సర్వస్య వశీ" ఇత్యుక్తేసతి వశిత్వాదేస్సత్యసఙ్కల్పత్వ విశేషరూపతయా స ఏవ పరమాత్మా హృదయాయతన స్సత్యసఙ్కల్పత్వ విశిష్ట ఉపాస్య ఇతి ప్రతీయతే. అతో దహరవిద్యా ప్రత్యభిజ్ఞానా త్స ఏవ పరమాత్మా సత్యసఙ్కల్పత్వాదిగుణాష్టక విశిష్ట ఉపాస్య ఇతి నిశ్చీయతే. ఏవం నిశ్చితే సత్యాకాశే శయాన ఇత్యాకాశశబ్దోఽపి హృదయపుణ్డరీకవర్త్యాకాశవాచీతి రూపాభేదా ద్విద్యైక్యమేవ.

సూత్రార్థస్తు - కామాదీతరత్ర తత్రచ. వాజసనేయకే ఛాన్దోగ్యేచ సత్యకామత్వాద్యేవ రూపమ్. కుతః? ఆయతనాదిభ్యః హృదయాయతనత్వసత్యసఙ్కల్పత్వ విశేషరూపవశిత్వాదిభ్య స్తత్సహచారిణ స్సత్యకామత్వాదేః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్. "౬ పరం జ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే" "౭ అభయంవై బ్రహ్మ భవతి" ఇతి బ్రహ్మప్రాప్తిరూపం ఫలంచైకమితి విద్యైక్యమ్. ౧.

౧॥ ఛాం-౮-౧-౧.

౨॥ ఛాం-౮-౧-౫. ౩॥ బృ-౬-౪-౨౨. ౪॥ ఛాం-౮-౧-౬. ౫॥ ఛాం-౮-౧-౨. ౬॥ ఛాం-౮-౩-౪. ౭॥ ఛాం-బృ-౬-౪-౨౫.

స్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యాది. వాజసనేయకేచ * ౧ సవా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ స్తస్మింఛ్ఛేతే సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన ఇత్యాది. తత్ర సంశయః - కి మనయో ర్విద్యాభేదః - ఉత నేతి. కిం యుక్తమ్. భేదఇతి. కుతః. రూపభేదాత్. అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్ట ఆకాశః ఛాన్దోగ్యే ఉపాస్యః ప్రతీయతే - వాజసనేయకేత్వాకాశే శయానో † వశిత్వాదిగుణవిశిష్ట ఉపాస్యః ప్రతీయతే - అతో రూపభేదా ద్విద్యాభేదః.

† ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే నభేదఇతి. కుతః. రూపాభేదాత్. ఇతరత్ర తత్రచ కామాద్యేవహి రూపమ్ - వాజసనేయకే ఛాన్దోగ్యేచ సత్యకామాదివిశిష్టమేవ బ్రహ్మోపాస్యమిత్యర్థః. కుత ఏత దవగమ్యతే. ఆయతనాదిభ్యః హృదయాయతనత్వ సేతుత్వ విధరణత్వాదిభి స్తావ దుభయత్ర సైవ విద్యేతి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. వశిత్వాదయశ్చ † వాజసనేయకే శ్రుతాః ఛాన్దోగ్యశ్రుతస్య గుణాష్టకాన్యతమభూతస్య సత్యసఙ్కల్పత్వస్య విశేషా ఏవేతి సత్యసఙ్కల్పత్వసహచారిణాం సత్యకామత్వాదీనా మపహతపాప్మత్వపర్యన్తానాం సద్భావ మవగమయన్తి - అతో రూపం నభిద్యతే. సంయోగోపి * ౨ పరం జ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే * ౩ అభయం వై బ్రహ్మ భవతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిరూపో నభిద్యతే. † ఆకాశశబ్దః ఛాన్దోగ్యే పరమాత్మవిషయ ఇతి, ४ దహర ఉత్తరేభ్య ఇత్యత్ర నిర్ణీతమ్ - వాజసనేయకేత్వాకాశే శయానస్య వశిత్వాదిశ్రవణా త్తస్య శయానస్య పరమాత్మత్వే సతి తదాధారాభిధాయిన ఆకాశశబ్దస్య * ౫ తస్యాన్తే సుషిరం సూక్ష్మమితి హృదయాన్తర్గతస్య సుషిరశబ్దవాచ్యస్యాకాశస్యాభిధాయకత్వ మవగమ్యతే. అతో విద్యైక్యమ్.

† అథ స్యాత్ - యదుక్తం వాజసనేయకే వశిత్వాదిభి స్సహ సత్యకామత్వాదిసద్భావోఽవగమ్యతఇతి - తన్నోపపద్యతే - వశిత్వాదీనామేవ తత్ర పరమార్థత స్సద్భావాభావాత్. తదభావశ్చ * ౬ మనసైవానుద్రష్టవ్యం నేహ నానాస్తికించన। మృత్యో స్సమృత్యు మాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి। ఏకధైవానుద్రష్టవ్య మేత దప్రమేయం ధ్రువ మితి ప్రకృతేన వాక్యేన * ౬ స ఏష నేతి నేత్యాత్మేత్యుత్తరేణచోపాస్యస్య బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వప్రతీతే రవగమ్యతే. అతో వశిత్వాదయోపి స్థూలత్వాణుత్వవన్నిషేధ్యాఇతి ప్రతీయన్తే. అతఏవ ఛాన్దోగ్యేపి సత్యకామత్వాదయో న బ్రహ్మణః పారమార్థికా గుణా ఉచ్యన్తే. అతోఽపారమార్థికత్వా దేవంజాతీయకానాం గుణానాం మోక్షార్థేషూ పాసనేషులోపఇతి. తత్రాహ

-తమ్ - అత్రతు గుణాష్టకస్య వశిత్వాదిగుణస్యచ ధర్మిభేదశఙ్కయా సఙ్గతిః. కి మత్ర విద్యాభేదః - ఉత అభేదఇతి. ఛాన్దోగ్యేఽపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టవిషయ ముపాసనమ్ - వాజసనేయకే వశిత్వాదివిశిష్టవిషయమ్. ఉతోభయత్రాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టవిషయమితి. కిం వాజసనేయకే సత్యసఙ్కల్పత్వసహచారా దపహతపాప్మత్వాదీనాం ప్రతిపత్తి రస్తి - నేతి. యదా నాస్తి ప్రతిపత్తిః - తదా రూపభేదా ద్విద్యాభేదః. యదా త్వస్తి ప్రతిపత్తిః - తదా రూపాభేదా ద్విద్యైక్యమ్. అస్మి న్నధికరణే వ్యూహాతీతనిరాసః ఫలితో భవిష్యతి. ఆకాశాన్తర్వర్తినో గుణత్వేనాకాశస్య పరమాత్మత్వం దహరాధికరణే దర్శితమ్ - ఆకాశాన్తర్వర్తిన స్స్వతన్త్రవస్తుత్వేనత్యాకాశస్య ప్రసిద్ధాకాశత్వ మత్రోచ్యత ఇతి భిదా. † (వశిత్వాదీతి) ఆదిశబ్దేన * న వా ఏష మహా నజ ఇత్యుక్తదహరత్వవిరోధిమహత్త్వంచ వివక్షితమ్. గుణాష్టకవిశిష్టః, వశిత్వాదిగుణవిశిష్ట, ఇతి ధర్మభేద ఉక్తః. ఆకాశః, ఆకాశే శయాన, ఇతి ధర్మిభేద ఉక్తః. ఏవం ధర్మతో ధర్మితశ్చ రూపభేదా ద్విద్యాభేద ఇత్యర్థః.

† (ఇతిప్రాప్తఇతి) ఇతరత్రేతి పదవ్యాఖ్యానార్థమ్. † ధర్మమాత్రస్యోపాస్యత్వవ్యావృత్త్యర్థం చాహ (వాజసనేయకఇతి) † (ఆకాశశబ్ద ఇత్యాది) ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ తదేవ సర్వత్ర స్వతః ప్రాప్తమ్. తత్ర పరమాత్మాసాధారణగుణశ్రవణం ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యస్యాపవాదకమ్ - తచ్ఛాన్దోగ్యేఽస్తీతి తత్రాకాశశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వ ముక్తమ్. వాజసనేయకేతు తదభావాత్ ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యమేవానువిధీయతఇత్యర్థః.

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి) ఛాన్దోగ్యే దహరవిద్యా సగుణవిషయా - ఫలంవిశేషార్థగుణప్రతిపాదనపరత్వాత్. ఇయం తు నిర్గుణవిద్యా - అతో న విద్యైక్యమిత్యర్థః.

౧॥ బృ-౬-४-౨౨, ౨॥ ఛాం-౮-౩-४. ౩॥ బృ-౬-४-౨౫. ४॥ బ్ర-౧-౩-౧౩. ౫॥ తై-నా-౧౩అను. ౬॥ బృ-౬-४-౧౯,౨౦,౨౨.

౩౬॥ సూ. ఆదరాదలోపః. ౨.

బ్రహ్మగుణత్వేన † ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తానాం గుణానా మేషాం సత్యకామత్వాదీనాం * ౧ తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమ్. * ౨ ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు ర్విశోకో విజిఘత్సో ఽపిపాస స్సత్యకామ స్సత్యసఙ్కల్పః. * ౩ సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః * ౩ ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతి రేష భూతపాల ఏష సేతు ర్విధరణ ఏషాం లోకానా మసమ్భేదాయేత్యాదిభి రనయోః శ్రుత్యో రన్యాసుచ మోక్షార్థోపాసనోపాస్యబ్రహ్మగుణత్వేన సాదర ముపదేశా దేషా మలోపః - అపితూపసంహారఏవ కార్యః - † ఛాన్దోగ్యే తావత్ * ౪ తద్య ఇహాత్మాన మనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాన్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి సత్యకామత్వాదిగుణవిశిష్టస్య బ్రహ్మణో వేదనం విధాయ * ౪ అథ య ఇహాత్మాన మననువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యా న్కామాం స్తేషాం సర్వేషు లోకేష్వకామచారో భవతీత్య † వేదననిన్దా క్రియమాణా గుణవిశిష్టవేదనస్యాదరం దర్శయతి. † తథా వాజసనేయకే * ౩ సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః * ౩ ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతి రేష భూతపాలఇతి భూయో భూయ ఐశ్వర్యోపదేశా ద్గుణేష్వాదరః ప్రతీయతే. ఏవ మన్యత్రాపి. † నచ మాతాపితృసహస్రేభ్యోఽపి వత్సలతరం శాస్త్రం ప్రతారకవ దపారమార్థికాన్నిరసనీయాన్గుణాన్ప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నానాదరేణోపదిశ్య సంసారచక్రపరివర్తనేన పూర్వమేవ బమ్భ్రమ్యమాణా న్ముముక్షూన్

౩౯॥ సూ. ఆదరాదలోపః. † ఆదరం దర్శయతి (ఛాన్దోగ్యఇత్యాదినా). † (ప్రమాణాన్తరాప్రాప్తానామితి) అనేన నిషేధార్థ మనువాదత్వం నిరస్తమ్, అపూర్వత్వరూపతాత్పర్యలిఙ్గం చోక్తమ్,. యథా అపూర్వతా తాద్రూప్యతో విపర్యయతశ్చాపరిచ్ఛిత్తిరూపా - తథా ఫలమపి స్వీకారాస్వీకారయోరనుకూలప్రతికూలరూపమ్. తదుభయమపి కామచారాకామచారాభ్యాముక్తమ్ - భూయోభూయ ఇత్యభ్యాసోదర్శితః. †(అవేదననిన్దాక్రియమాణా) గుణవిశిష్టవేదనముక్త్వా తద్విషయాఽవేదననిన్దా క్రియమాణేత్యర్థః. † ఏవం సత్యకామత్వాదీనా మపూర్వత్వమ్, వేదనే ఫలశ్రవణమ్, వేదనఫలకథనాఽవేదననిన్దార్థ మావృత్తిః - * ఏష సర్వేశ్వర ఇత్యాద్యావృత్తిశ్చ * తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమ్ * తస్మిన్కామా స్సమాహితాః ఇత్యుపక్రమోపసంహారౌ, అర్థవాదః, అపూర్వత్వేన విహితస్య నిషేధాయోగరూపోపపత్తి, రిత్యాదిభి రాదరో దృశ్యత ఇత్యర్థః. † వాజసనేయకేప్యేవ మాదిక మాదరలిఙ్గం ద్రష్టవ్య మిత్యభిప్రాయేణాహ (తథేతి) † (నచమాతాపితృసహస్రేభ్యఇతి) గుణానాం ప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నత్వా న్నిషేధార్థ మనువాదఇతి వక్తు మశక్య మిత్యుక్తమ్. గుణకథనం విప్రలిప్సయా చేత్ - గుణనిషేధోపి తథాస్యాత్. హితోపదేశప్రవృత్తశాస్త్రస్య విప్రలమ్భకత్వ మయుక్తం చేత్ - తద్గుణేష్వపి తుల్యమ్. ఫలవిశేషార్థ మవిద్యమానగుణారోపణ మితిచేత్ - గుణనిషేధోపి ఫలాయ స్యాదితి గుణాన్వయో వాస్తవస్స్యాత్. నిర్గుణవేదనస్యాపవర్గోపాయరూపత్వాన్నారోపణ మితిచేత్ - సగుణవేదనస్యాప్యపవర్గోపాయరూపత్వాన్నాసదారోపణమితి. సగుణవేదనస్యాపవర్గోపాయత్వకథనం విప్రలిప్సామూలమితిచేత్ - నైర్గుణ్యకథనమపి తథాస్యాత్. హితోపదేశప్రవృత్తస్య శాస్త్రస్య విప్రలమ్భకత్వ

౩౬॥ సూ. ఆదరాదలోపః. ౨.

(వే సా.) "౩ నేహ నానాస్తి కిఞ్చన" "౩ స ఏష నేతి నేత్యాత్మా" ఇతి నిషేధో న వశిత్వాదిగుణవిషయః "౩ సర్వస్యవశీ సర్వస్యేశానః" ఇతి తేషా మజ్ఞాతానా మాదరేణ విధానాత్. అతో నలోపః. సర్వస్య బ్రహ్మకార్యతయైక్యాత్ "౩ నేహ నానాస్తి" ఇత్యబ్రహ్మాత్మకనానాత్వం ప్రతిషిధ్యతే "౩ స ఏష నేతి నేత్యాత్మా" ఇత్యాదిచ ప్రాకృత విశేషవిషయమ్. ౨.

(వే-దీ.) "౩ మనసైవానుద్రష్టవ్యం నేహ నానాస్తి కిఞ్చన" ఇత్యాదేః పూర్వప్రకృతత్వాత్, "౩ ఏష నేతి నేత్యాత్మా" ఇతిచ వక్ష్యమాణత్వాత్, "౩ సర్వస్యవశీ సర్వస్యేశానః" ఇత్యాదివిశేషాణాం బ్రహ్మస్వరూపత్వాభావాత్ కథం సత్యకామత్వాదే ర్మోక్షసాధనోపాసనరూపత్వమిత్యత ఆహ.

వశిత్వాదేః ప్రమాణాన్తరావిదితరూపస్య శ్రుత్యేకసమధిగమ్యస్యాదరేణ ప్రతిపాదనా దలోపః - అప్రతిషేధః. తస్యాపి బ్రహ్మగుణత్వమవశ్యాశ్రయణీయమ్. అవిశేషనిషేధాస్తు సకలేతరప్రాకృతవిశేషవిషయాః. నానాత్వనిషేధస్తు సర్వస్య బ్రహ్మకార్యతయాఽబ్రహ్మాత్మకత్వాభిప్రాయః. ౨.

౧॥ ఛాం - ౮ - ౧ - ౧. ౨॥ ఛాం - ౮ - ౧ - ౫. ౩॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨౨,౧౯. ౪॥ ఛాం - ౮ - ౧ - ౬.

భూయోఽపి భ్రమయిష్యామలమ్. * ౧ † నేహ నానాస్తి కించన * ౧ ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమితితు - సర్వస్య బ్రహ్మకార్యత్వేన తదాత్మకత్వాదేకధాఽనుసన్ధానం విధాయాబ్రహ్మాత్మకత్వేన పూర్వసిద్ధనానాత్వదర్శనం నిషేధతీత్యయ మర్థః ప్రాగేవ ప్రపఞ్చితః. * ౧ స ఏష నేతి నేత్యాత్మేత్యత్ర చేతిశబ్దేన ప్రమాణాన్తరప్రతిపన్నం ప్రపఞ్చాకారం పరామృశ్య న తథావిధం బ్రహ్మేతి సర్వాత్మభూతస్య బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చవిలక్షణత్వం ప్రతిపాద్యతే. తదేవ చానన్తర ముపపాదయతి * ౧ అగ్రాహ్యో న గృహ్యతే అశీర్యో నహి శీర్యతే అసఙ్గో నహి సజ్యతే అవ్యథితో నవ్యథతే నరిష్యతీతి. † ప్రమాణాన్తరగ్రాహ్యవిసజాతీయత్వా త్ప్రమాణాన్తరేణ నగృహ్యతే - విశరణీయవిసజాతీయత్వా న్నవిశీర్యతే - ఏవ ముత్తరత్రాను సన్ధేయమ్. † ఛాన్దోగ్యేపి * ౨ నాస్య జరయైతత్ జీర్యతి న వధేనాస్య హన్యతే ఏత త్సత్యం బ్రహ్మపుర మస్మిన్ కామాస్సమాహితా ఇతి సర్వవిసజాతీయత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్య తస్మిన్ సత్యకామత్వాదయో విధీయన్తే.

† నన్వేవ మపి * ౨ తద్య ఇహాత్మాన మనువిద్య వ్రజన్త్యేతాగ్ శ్చ సత్యాన్ కామాగ్ స్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి స యది పితృలోకకామో భవతీత్యాదినా సత్యకామాదిగుణవిశిష్టవేదనస్య సాంసారికఫలసమ్బన్ధశ్రవణాన్ముముక్షోర్బ్రహ్మప్రేప్సో ర్న సగుణం బ్రహ్మోపాస్యమ్. పరవిద్యాఫలంచ * ౩ పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యత ఇతీదమేవ. అతి స్సత్యకామత్వాదయో బ్రహ్మప్రేప్సో ర్నోపసంహార్యా ఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౪౦॥ సూ. ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్. ౩.

ఉపస్థితః - ఉపస్థానమ్. బ్రహ్మోపసమ్పత్తిః. ఉపస్థితే - బ్రహ్మోపసమ్పన్నే సర్వబన్ధవినిర్ముక్తే స్వేన రూపేణాభినిష్పన్నే ప్రత్యగాత్మని † అతఏవ - ఉపసమ్పత్తేరేవ హేతోః స్సర్వేషు లోకేషు కామచార ఉచ్యతే * ౩ పరం జ్యోతి

మయుక్తమితిచేత్ - తస్సగుణప్రతిపాదనేపి తుల్య మిత్యభిప్రాయేణాపారమార్థికానిత్యాదివిశేషణ ముక్తమ్. * † నేహ నానాస్తీత్యాదేః కోఽర్థ ఇత్యపేక్షాయాం ప్రతిబన్దిత్వేన పూర్వగ్రన్థాభిప్రేతస్య గుణనిషేధస్య పరాభిమత నిర్విశేషపరత్వవ్యుదసనార్థం సామాన్యనిషేధస్య విహితవిశేషవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ * నేహ నానా స్తీత్యాదే రబ్రహ్మాత్మకనానాత్వనిషేధపరత్వ మాహ (నేహేత్యాదినా) * ఏకధైవానుద్రష్టవ్యమ్ - కేషాంచిత్కదాచిత్స్వనిష్ఠత్వ మన్యపరతన్త్రత్వం వా నమన్తవ్యమ్ - అపితు పరమాత్మపరతన్త్రతయైకరూప్యమేవ ద్రష్టవ్య మిత్యర్థః. * స ఏష నేతి నేతీత్యస్య వాక్యస్య ప్రకరణానుగుణ్యాత్ ప్రపఞ్చసాజాత్యనిషేధపరత్వ ముక్తమ్ - * అథాత ఆదేశో నేతి నేతీత్యస్య వాక్యస్యేయత్తానిషేధపరత్వమపి తత్ప్రకరణానుగుణ్యాదుక్తమ్. † ఇహోక్తార్థస్య ప్రకరణానుగుణ్యం దర్శయన్ * అగ్రాహ్య ఇత్యాదికం వ్యాచష్టే (ప్రమాణాన్తరేతి). † (ఛాన్దోగ్యేపీతి) అస్య జరయా న బ్రహ్మ జీర్యతీత్యర్థః.

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి) సర్వలోకకామచారాదికం సాంసారికఫలమ్ - * స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి సాక్షాన్ముక్తిఫలం స్యాత్ - తద్విలక్షణత్వస్య శ్రవణా దిత్యర్థః.

౪౦॥ సూ. ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్. † (అతఏవోపసమ్పత్తేరేవ హేతోరితి) ఉపసమ్పత్త్యనన్తరం సర్వలోకకామచారకథనాద్ధేతుత్వ

౪౦॥ సూ. ఉపస్థితేఽత స్తద్వచనాత్. ౩.

(వే-సా.) ఉపస్థితే - బ్రహ్మోపసంపన్నే, అతః - ఉపసంపత్తేరేవ హేతోః. "౧ జక్ష త్క్రీడన్రమమాణః" ఇత్యాదినా ఛన్దతో జ్ఞాత్యాది ప్రాప్త్యభిధానాత్, సాక్షాన్మోక్షఫలం తత్ న సాంసారికఫలమితి పరవిద్యైవైషా సగుణా. ౩.

(వే-దీ.) సగుణోపాసనస్య "౪ స యది పితృలోకకామో భవతి" ఇతి సాంసారిక ఫలత్వేన న మోక్షఫలత్వ మిత్యాశఙ్క్యాహ.

ఉపస్థితిః - ఉపస్థానమ్; బ్రహ్మోపసమ్పత్తిః. ఉపస్థితే - బ్రహ్మోపసమ్పన్నే, అతః - బ్రహ్మోపసమ్పత్తేరేవ హేతోః, తద్వచనాత్ పితృలోకాది ప్రాప్తివచనాత్ న తత్సాంసారికం ఫలమ్ - అపితు సాక్షాన్ముక్తస్యైవ. "౫ అస్మాచ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే। స ఉత్తమః పురుషః స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్ రమమాణః స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరమ్" ఇతి "౬ స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి" ఇతిచ నివృత్తావిద్యస్యహి స్వేన రూపేణాభినిష్పన్నస్యైవోచ్యతే - అతో బ్రహ్మోపసమ్పత్తి హేతుకత్వం క్రీడనాదే రవగమ్యతే. ౩.

౧॥ బృ-౬-౪-౧౯,౨౨. ౨॥ ఛాం-౮-౧-౫,౬. ౩॥ ఛాం-౮-౩-౪. ౪॥ ఛాం-౮-౨-౧. ౫॥ ఛాం-౮-౧౨-౨,౩. ౬॥ ఛాం-౭-౨౫-౨.

రుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుషః స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరం స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి. † తదేతచ్చతుర్థే నిపుణతర ముపపాదయిష్యతే. † అతస్సర్వేషు లోకేషు కామచారస్య ముక్తోపభోగ్యఫలత్వాత్ ముముక్షోస్సత్యకామత్వాదయో గుణా ఉపసంహార్యాః.

కామాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

మభిప్రేతమిత్యర్థః. † బ్రహ్మానుభవతో జీవస్య సర్వలోకకామచారాద్యపేక్షా కథం స్యాదిత్యత్రాహ (తదేతచ్చతుర్థఇతి) † నిగమయతి (అతఇతి).

పరేతు - ఛాన్దోగ్యస్థసత్యకామత్వాదిగుణజాతం వాజసనేయకే సవా ఏష మహానిత్యత్ర సమ్బధ్యతే - తత్ర శ్రుతం వశిత్వాదికం ఛాన్దోగ్యే సమ్బధ్యతే - ఆయతనత్వసేతుత్వాదిసామాన్యాత్. ఛాన్దోగ్యే సగుణవిద్యా వివక్షితా. వాజసనేయకే నిర్గుణవిద్యా - * అసఙ్గో హ్యయం పురుషః నేతినేతీత్యాదిశ్రవణాత్, అతః ఛాన్దోగ్యే వశిత్వాదిసమ్బన్ధ ఉపాసనార్థః. అన్యత్ర సత్యకామత్వాదిసమ్బన్ధః స్తుతిపాఠ్యల్యార్థః - ఉభయవిధాకాఙ్క్షాసమ్భవాత్, బ్రహ్మణస్తద్గుణసమ్బన్ధయోగ్యత్వా, దాయతనత్వాదిసామ్యబాహుళ్యా, చ్చేతి. తదయుక్తమ్ - నిషేధస్య విహితగుణవిషయత్వాభావేన సగుణనిర్గుణవిభాగాభావాత్, ※ నేతినేతీత్యత్రాపి ※ అశీర్యో నహి శీర్యతే అసఙ్గో నహి సజ్యతే అవ్యథితో నవ్యథతే నరిష్యతీత్యాదినిషేధానామ్ * విశోకో విజరో విమృత్యు రిత్యాదీనాంచ నతుల్యార్థత్వాచ్చ. ఆయతనత్వాదిసామ్యేన స్తుత్యాకాఙ్క్షయా సమ్బన్ధశ్చానుపపన్నః-తథాసతి శాణ్డిల్యవిద్యామ్నాతానాం భారూపత్వ సర్వకర్మత్వాదీనామపి సమ్బన్ధప్రసఙ్గాత్. తత్రాపిహి ※ ఏషమ ఆత్మాఽన్తర్హృదయే ※ జ్యాయాన్ పృథివ్యాః అవాక్యనాదర ఇతి హృదయాయతనత్వం మహత్త్వం నిషేధవత్త్వం చ సమానమ్. అస్తు సమ్బన్ధఇతిచేత్, పరస్పరభిన్నసర్వవిద్యోపాత్తగుణానాం సర్వత్ర స్తుత్యర్థతయా సమ్బన్ధప్రసఙ్గః - కారణత్వ సత్యజ్ఞానాత్మకత్వ విభుత్వ నిత్యత్వ పతిత్వాదిషు కేనచిద్రూపేణ సామ్యస్య సర్వాసు విద్యాసు సద్భావా, దాకాఙ్క్షాయాశ్చ నివారకాభావాత్,. నహ్యేతావతా గుణేన స్తుతి రలమితి వ్యవస్థాపకమస్తి. స్వప్రకరణస్థగుణేన నైరాకాఙ్క్ష్యం చేత్ - వాజసనేయకేపి తుల్యమ్.

అపరేతు - విద్యైక్యం సిద్ధాన్తయన్తః ఉపక్రమభేదమపి విద్యాభేదయుక్తి మాహుః. పరమాత్మలిఙ్గవత్ప్రకరణేషూపాస్యవిశేషణతయావా వ్యావర్త్యతయా వా మోక్షప్రదత్వలక్షణైశ్వర్యోపాధికతయావా జీవప్రతిపాదనస్య నఙ్గతే ర్యుహు స్సూత్రితత్వాత్ భాష్యే తదనుపన్యాసః.

అన్యేతు - దహరవిద్యేతి సంజ్ఞాతదభావాచ భేదహేతు మాహుః. విరోధిసంజ్ఞాన్తరాభావాత్ అవ్యపదేశమాత్రం న విద్యాభేదాయాలమిత్యనాదరః. ఆఖ్యాభేదోహి విద్యాభేదసాధకః. త్రయోప్యేతే ఆదరాదిత్యాద్యనన్తరసూత్రద్వయ మధికరణాన్తరం ప్రాణాగ్నిహోత్రవిషయం వర్ణయన్తి - * తద్యద్భక్తం ప్రథమ మాగచ్ఛేత్ తద్ధోమీయం స యాం మాహుతిం జుహుయాత్ ప్రాణాయస్వాహేత్యారభ్య ※ య ఏత దేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతీతి ప్రతిపాదితం ప్రథమోపనతభక్తద్రవ్యకం ప్రాణాగ్నిహోత్రం భోజనలోపేపి నలుప్యతే - కింత్వబాదినా ప్రతినిధినాపి. నిర్వర్త్యతే - అతిథిభోజనేన భక్తక్షయే ప్రాణాగ్నిహోత్రలోప మాశఙ్క్య తత్పరిహారాయహి ప్రాథమ్యవిధిః. జాబాలశ్రుతౌ ※ పూర్వోతిథిభ్యోఽశ్నీయా ద్యథాహైస్వయ మహుత్వాఽగ్నిహోత్రం పరస్య జుహుయా దేవం తదిత్యతిథిభోజనప్రాథమ్య నిన్దనేనాదరదర్శనాచ్చ. నహి ప్రాథమ్యలోపానహ శ్రుతిః ప్రాథమ్యవతోఽగ్నిహోత్రస్య లోపం సహేత. నచ భుజిప్రయుక్తభక్తసంయోగాత్ భోజనలోపే లోపః - తచ్చ కౌణ్డపాయినా మగ్నిహోత్ర ఇవాగ్నిహోత్రశబ్దస్య నైయమికాగ్నిహోత్రగతపయఃప్రభృత్యతిదేశార్థత్వాత్ పయఃప్రభృతిషు ప్రాప్తేషు ద్రవ్యనియమార్థత్వాత్ * తద్యద్భక్తమితి వాక్యస్య. అతో భోజనాభావాత్ గుణభూత ద్రవ్యలోపేఽపి నాగ్నిహోత్రలోపః - ఆదరాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా భోజన ఉపస్థితే హోమస్య తదర్థభక్తసాధ్యతాప్రతీతే, ర్వాజినస్యామిక్షార్థదధ్యానయనప్రయోజకత్వాభావవత్ పరార్థద్రవ్యసాధ్యానాం కర్మప్రయోజకత్వాభావాత్, కౌణ్డపాయినా మగ్నిహోత్రఇవ ప్రాణాగ్నిహోత్రేఽగ్న్యుద్ధరణాదిధర్మాయోగాత్, అగ్నిహోత్రశబ్దస్య విధ్యుద్దేశగతత్వాభావాత్, ※ ఆస్య మాహవనీయమితి సామ్పాదికత్వదర్శనా, చ్చాగ్నిహోత్రశబ్దస్య నైయమికాగ్నిహోత్రధర్మాతిదేశార్థత్వాభావేన * తద్యద్భక్తమితి వాక్యస్య ద్రవ్యవిశేషవిధానార్థత్వాభావాత్ - ఆదరవచనస్యాపి భోజనపక్షే ప్రాథమ్యరూపాఙ్గవిధానార్థతయా హోమలోపపరిహారార్థత్వాభావాచ్చ భోజనలోపే లోపఇతి సిద్ధాన్తయన్తి, అన్యేతు - ద్రవ్యదేవతాసమ్బన్ధేనాపూర్వకర్మత్వావగమాత్ పరార్థద్రవ్యనియమమాత్రవిధిః ప్రాథమ్యవిధానంచాతిథిభోజనేన భక్తవ్యయే ప్రాణాగ్నిహోత్రలోపపరిహారార్థమితి పూర్వపక్ష మాహుః. అన్యత్తుల్యమ్. తదిద మనుపపన్నమ్ - ప్రాణాహుతిమాత్రవిషయత్వే విచారస్య విద్యాతదుపయోగివిషయత్వాభావేన పాదసఙ్గత్యభావాత్, ప్రాణాహుతిష్వగ్నిహోత్రదృష్టి విషయత్వేఽనన్తరాధి

౪౧॥ సూ. తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమ్. ౧.

* ౧ † ఓ మిత్యేత దక్షర ముద్గీథ ముపాసీతేత్యాదీని కర్మాఙ్గాశ్రయాణ్యుపాసనాని కర్మాఙ్గభూతోద్గీథాదిముఖేన

కరణన్యాయేనోద్గీథాద్యుపాసనానామివానియమస్య సిద్ధతయా కృతకరత్వాచ్చ. ఆమిక్షాయాగే నియతిమపి వాజినం దధ్యానయనాదేరప్రయోజక మిత్యనియతస్యాగ్నిహోత్రే దృష్టిచిన్తనస్య ప్రయోజకత్వంహి దూరోత్సారితమ్. పూర్వపక్షహేత్వభావాచ్చానారమ్భణీయతా. నచాదరవచనం హేతుః - తస్య సాధకత్వాప్రతీతేః. పూర్వపక్షహేతవోఽపిహి యావద్దౌర్బల్యనిశ్చయం సాధ్యసాధకతయా ప్రతీయన్తే. కిమతిథిభోజనప్రాథమ్య నిన్దనం హేతుః - ఉత ప్రాణాగ్నిహోత్రప్రాథమ్యమ్. న ప్రథమః. నిన్దనస్య నిన్దితవిపరీతార్థవిధేయతావగమకత్వాత్. అపగోరణనిన్దాహి తన్ని వృత్తేర్విధేయతాం గమయతి. అతోఽతిథిభోజనప్రాథమ్యనిన్దనం స్వామిభోజనప్రాథమ్యం గమయేత్ - నతు భక్తాలాభేపి నిష్పాద్యతామ్. నద్వి తీయః - ప్రాథమ్యవిధానస్యానుష్ఠానదశాయా మప్రాథమ్యమాత్రనివర్తకత్వాత్. పరార్థద్రవ్యసాధ్యస్యాప్రయోజకత్వంచ వాజినస్తమపదపాంను గ్రహణాదిషు పూర్వకాణ్డసిద్ధమ్ * పదకర్మాప్రయోజకత్వం నయనస్యపరార్థత్వాదితి. అతోఽనారమ్భణీయతా.

కామాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪౧॥ సూ. తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమ్. సత్యకామత్వాదీనా ముపసంహార్యత్వ ముక్తమ్ - ఏవ ముద్గీథాద్యు పాసనానామపి నియమేనోపసంహార్యత్వమితి ప్రసక్తా త్సఙ్గతిః. ఉద్గీథోపాసనాదీని కిం సర్వక్రతుషు ప్రోక్షణావఘాతాదివన్నియమేనోపాదే యాని - ఉత గోదోహనాదివ దనియమేనోపసంహార్యాణీతి విచారః. కిమేతాని క్రత్వర్థాని - ఉత గోదోహనాదివత్ పురుషార్థభూతాని. * యశ్చై తదేవం వేద యశ్చ న వేదేత్యనియమదర్శనం కిం పురుషార్థతా మవగమయతి - నేతి. వీర్యవత్తరత్వశ్రుతిః కిమపాపశ్లోకశ్రవణవదర్థవాదః - ఉత ఫల విధిరితి. అర్థవాదశ్చేత్ - * యశ్చైతదేవ మిత్యాదివాక్యస్య పురుషార్థతావగమకత్వాభావేన క్రత్వర్థత్వాన్నియమేనోపాదేయతా. ఫలవిధిశ్చేత్ - అనియమవాక్యస్య పురుషార్థత్వగమకతయా గోదోహనతుల్యత్వా దుపాదానానియమః. ఉపాసనస్య నిర్ధారణశబ్దవాచ్యత్వే హేతురయమ్ - ఛాన్దో గ్యే * కతమః కతమత్సామ కతమ ఉద్గీథ ఇతి విమృశ్య * వాగేవర్క్ప్రాణస్సామోమిత్యుద్గీథ ఇతి నిర్ధారణమ్. † (ఓమిత్యేతదిత్యాది) † క్రతుప్రకరణా ధీతే * జుహ్వా జుహోతీతి వాక్యే జుహూర్హోమసాధనత్వేన విహితా. ప్రకరణాన్తరాధీతమపి * యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతీతి వాక్యం జుహూ మనూద్య తస్యాః పర్ణమయత్వం విదధాతి. తత్ర జుహూద్వారా పర్ణమయత్వమఙ్గమ్. తద్వత్ప్రకరణాన్తరవిహితమప్యుపాసన ముద్గీథద్వారా క్రత్వ ఙ్గమిత్యర్థః. ఉద్గీథాదివిషయస్యోపాసనస్య ప్రకరణాన్తరాధీతస్యాపి క్రత్వఙ్గత్వంహి నిరూప్యతే - తత్ర ప్రకరణాన్తరాధీతం క్రత్వఙ్గద్వారా తదఙ్గ

౪౧॥ సూ. తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమ్. ౧.

(వే-సా.) ఉద్గీథాద్యుపాసనస్య క్రతుషు గోదోహనాదివ దుపాదానానియమః ‹‹ ౨ తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ నవేద ›› ఇత్యుద్గీథోపాసనరహితస్యాపి క్రత్వనుష్ఠానదర్శనాత్. ‹‹ ౨ యదేవ విద్యయా కరోతి తదేవ వీర్యవత్తరమ్ ›› ఇతి వర్తమాననిర్దేశేపి క్రతువీర్యవత్తరత్వ సాధనతయోపాసనవిధిః కల్ప్యతే. వీర్యవత్తరత్వన్నామ ప్రబలకర్మాన్తరాప్రతిబన్ధేనావిళంబితఫలత్వమ్. అతః క్రతుఫలాత్పృథక్ఫల ముద్గీథోపాసన మిత్యనియమః. ౧.

(వే-దీ.) ఛాన్దోగ్యే ‹‹ ౧ ఓమిత్యేత దక్షర ముద్గీథ ముపాసీత ›› ఇతి కర్మాఙ్గాశ్రయ ముద్గీథాద్యుపాసనం శ్రూయతే. తత్కిం తస్మిన్కర్మణి పర్ణతాదివన్నియమేనోపాదేయమ్ - ఉత గోదోహనాదివ దనియమేనేతి సంశయః. కర్మాఙ్గాశ్రయత్వేన పర్ణతాదివత్తద్వారేణ నిరూఢకార్యతయా ‹‹ ౨ యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి ›› ఇతివర్తమాననిర్దేశస్య పృథక్ఫలప్రతిపాదనాయోగాత్ క్రత్వర్థ తయా నియమేనోపాదేయమితి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - ‹‹ ౨ తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతదేవంవేద యశ్చ నవేద ›› ఇత్యుద్గీథోపాసనర హితస్యాపి క్రత్వనుష్ఠానదర్శనాత్క్రతుఫలాత్స్వర్గాదేః పృథగ్భూతవీర్యవత్తరత్వఫల మిద ముపాసనమితి గోదోహనాదివ దనియమః. వర్తమాన నిర్దేశేసత్యప్యధికారాన్తరనిశ్చయేసతి రాత్రిసత్రవత్ క్రతోర్వీర్యవత్తరత్వ ముపాసనస్య ఫలమితి కల్పనీయమ్. సూత్రార్థస్తు తన్నిర్ధారణానియమః నిర్ధారణమ్ - నిశ్చయేన చేతసోఽవధారణమ్. ఉపాసనమిత్యర్థః. తస్య ఉద్గీథోపాసనస్యానియమః. కుతః ? తద్దృష్టేః - ‹‹ ౨ తేనోభౌ కురుతః ›› ఇత్యనియమదృష్టేః. పృథగ్భూతం హ్యస్య ఫలమ్. తచ్చాప్రతిబన్ధరూపమ్. వీర్యవత్తరత్వంనామ - ప్రబలకర్మాన్తరఫలైర్నైతస్య కర్మణః ఫలస్యాప్రతి బన్ధః - అవిళమ్బితత్వమిత్యర్థః. ౧.

౧॥ ఛాం - ౧ - ౧ - ౧. ౨॥ ఛాం - ౧ - ౧ - ౧౦.

జుహ్వాదిముఖేన పర్ణతాదివత్ † కర్మాఙ్గత్వేన నియమేనానుష్ఠానా † నీత్యుద్గీథాద్యుపాసనసమ్బన్ధినో * ౧ యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీతి † వర్తమాననిర్దేశస్య పర్ణతాదిసమ్బన్ధ్యపాపశ్లోకశ్రవణవత్పృథక్ఫలత్వకల్పనాఽయోగాత్క్రతుషు నియమేనోపసంహార్యాణీతి.

† ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - తన్నిర్ధారణానియమఇతి నిర్ధారణమ్ - నిశ్చయేన మనసోఽవస్థాపనమ్ - ధ్యానమిత్యర్థః. తన్నిర్ధారణానియమః-కర్మసూద్గీథాద్యుపాసనానామనియమః. కుతః. తద్దృష్టేః ఉపలభ్యతేహ్యుపాసనానుష్ఠానానియమః. * ౧ తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ నవేదేత్యవిదుషోప్యనుష్ఠానవచనాత్. నచాఙ్గత్వేసత్యుపాసనస్యానుష్ఠానానియమ ఉపపద్యతే. ఏవముపాసనస్యానఙ్గత్వే నిశ్చితేసత్యుపాసనవిధేః ఫలాకాఙ్క్షాయాం రాత్రిసత్రన్యాయేన వీర్యవత్తరత్వం కర్మఫలాత్పృథగ్భూతమేవ ఫలమిత్యవగమ్యతే. కిమిదం వీర్యవత్తరత్వమ్. కర్మఫలస్యైవాప్రతిబన్ధః. ప్రతిబధ్యతేహి కర్మఫలం ప్రబలకర్మాన్తరఫలేన తావన్తంకాలమ్ - తదభావోఽప్రతిబన్ధః కర్మఫలాత్స్వర్గాదిలక్షణాత్పృథగ్భూతమేవ ఫలమ్. తదిదముచ్యతే - పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధఃఫలమితి అతః కర్మాఙ్గాశ్రయాణామపి పృథక్ఫలత్వాద్ † గోదోహనాదివత్కర్మసూద్గీథాద్యుపాసనానామనియమేనోపసంహారః.   ౧॥ ఛాం - ౧ - ౧ - ౧౦.

తన్నిర్ధారణానియమాధికరణం సమాప్తమ్.   ౨॥ ఛాం - ౮ - ౧ - ౬.

౪౨॥ సూ. ప్రదానవదేవతదుక్తమ్. ౧.

† దహరవిద్యాయామ్ * ౨ తద్య ఇహాత్మానమననువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి దహరాకాశస్య

భూతం కించిద్దృష్టాన్తీకర్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణ ప్రోక్షణాదిషు సత్స్వపి పర్ణతా దృష్టాన్తితా. ఫలసాధనమేవ హ్యనుష్ఠేయమ్ - ఉపాసనస్యచ పృథక్ఫలసాధనత్వేసత్యఙ్గత్వమనుపపన్నమిత్యత్రాహ (కర్మాఙ్గత్వేననియమేనానుష్ఠానానీతి) అఫలస్యాప్యఙ్గత్వేనానుష్ఠానం నియమ్యతఇత్యర్థః. † పృథక్ఫలసాధనత్వం శ్రుతమితి శఙ్కాయాం * నస పాపం శ్లోకం శృణోతీతి పర్ణతాయామర్థవాదవదిదమప్యర్థవాదఇత్యాహ (ఉద్గీథాద్యుపాసనసమ్బన్ధినఇత్యాదినా) † (వర్తమాననిర్దేశస్యేతి) వర్తమానవన్నిర్దేశో యస్యేతి బహువ్రీహిః. వీర్యవత్తరత్వస్యేత్యధ్యాహార్యమ్. * గోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేదిత్యత్రహి విధిప్రత్యయోఽస్తీతి తద్వ్యావృత్తిః. పశుకామస్య ప్రణయనసాధనత్వంహి గోదోహనస్య విధేయమ్ - నాన్యస్య - అతః ఫలేపి విధికటాక్షోఽస్తి - సతు నాత్ర విద్యత ఇత్యర్థః. ఫలస్య వాక్యాన్తరస్థత్వాద్విప్రకర్షోప్యభిప్రేతః.

† (ఏవం ప్రాప్తఇతి) అర్థవాదోక్తమపి ఫలం విధ్యపేక్షితం స్వీకార్యమిత్యభ్యుపగమయితుం రాత్రిసత్రన్యాయేనేత్యుక్తమ్. † (గోదోహనాదివదితి) నియమేనోపాదేయం హ్యఙ్గమ్. పశుకామనాఽస్తిచేత్ - గోదోహనోపసంహారః - నత్వన్యదా. అతోఽఙ్గత్వాభావాద్గోదోహనస్య నక్రత్వర్థత్వమ్ - అపితు పురుషార్థత్వమేవేతి నిర్ణీతం కర్మకాణ్డే.

అన్యేతు - * యదేవ విద్యయా కరోతీతి కర్మణి విద్యాయా నియమితత్వాత్ క్రత్వర్థమితి పూర్వపక్షయుక్తిమాహుః. తదయుక్తమ్-తరపా ఫలాతిశయప్రతీతేః. విద్యావతః కర్మణో వీర్యవత్తరత్వాద్విద్యాహీనస్య కర్మణో వీర్యవత్త్వం హ్యనుజ్ఞాయతే. అతో వీర్యవత్తరత్వఫలసత్తాముపగమ్య తచ్ఛ్రవణస్యార్థవాదత్వం పూర్వపక్షిణా వాచ్యమ్. అర్థవాదత్వంచ హేత్వన్తరేణాఙ్గత్వే సిద్ధే వక్తవ్యమ్ - అతోఽవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిపదార్థసమ్బన్ధఏవ పూర్వపక్షహేతుః,

తన్నిర్ధారణానియమాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౨॥ సూ. ప్రదానవదేవతదుక్తమ్. పూర్వాధికరణం ప్రసఙ్గాన్నిరూపితమ్ - అథ తత్పూర్వదహరవిద్యావిషయనిరూపణం క్రియతఇతి సఙ్గతిః. దహరవిద్యాయాం తత్తద్గుణచిన్తనే తత్తద్గుణవిశిష్టతయా దహరచిన్తనమావర్తనీయమ్ - నేతి. కిం దహరమాత్రచిన్తనే గుణవద్దహరచిన్తనమపి కృతమ్ - నేతి. కృతం చేత్ - అనావర్తనీయమ్. నచేత్ - ఆవర్తనీయమ్. † (దహరేత్యాది) కేవలగుణిచిన్తనం నామ - అనన్తత్వాదివిశిష్టస్వరూప

పరమాత్మన ఉపాసన ముక్త్వా * ౧ ఏతాంశ్చసత్యాన్కామానితి గుణానామపి పృథగుపాసనం విహితమ్. తత్ర సంశయః-గుణచిన్తనేఽపి తత్తద్గుణవిశిష్టతయా దహరస్యాత్మన శ్చిన్తన మావర్తనీయమ్ - ఉత నేతి. దహరాకాశస్యైవాపహత పాప్మత్వాదీనాం గుణిత్వా † త్తస్యచ సకృదేవానుసన్ధాతుం శక్యత్వా ద్గుణార్థం తచ్చిన్తనం నావర్తనీయమ్.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే ప్రదానవదేవేతి ప్రదానవదావర్తనీయమేవేత్యర్థః. యద్యపి దహరాకాశ ఏకఏవాపహతపాప్మత్వాదిగుణానాం గుణీ. సచ ప్రథమం చిన్తితః - తథాపి స్వరూపమాత్రా † ద్గుణవిశిష్టాకారస్య భిన్నత్వాత్ * ౧ † అపహతపాప్మా విజర ఇత్యాదినా గుణవిశిష్టతయాఽఽచోపాస్యత్వేన విహితత్వాత్పూర్వం స్వరూపేణానుసంహితస్యాపహతపాప్మత్వాది విశిష్టతయాఽనుసన్ధానార్థ మావృత్తిః కర్తవ్యా - యథా * ౨ ఇన్ద్రాయ రాజ్ఞే పురోడాశ మేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ * ౨ ఇన్ద్రాయాధిరాజాయ ※ ౨ ఇన్ద్రాయ స్వరాజ్ఞ ఇతీన్ద్రస్యైవ రాజత్వాదిగుణవిశిష్టత్వేపి తత్తద్గుణసమ్బన్ధ్యాకారస్య భిన్నత్వా త్ప్రదానావృత్తిః క్రియతే. తదుక్తం సాఙ్కర్షణే * ౩ నానా వా దేవతా పృథక్త్వాదితి.

[౧॥ ఛాం - ౮ - ౧ - ౬, ౫.] ప్రదానాధికరణం సమాప్తమ్. [౨॥ ౨ కాం - ౩ ప్ర - ౬ అను.]

చిన్తనమ్. గుణాష్టకచిన్తనం గుణచిన్తనమ్. † (తస్యచసకృదేవానుసన్ధాతుంశక్యత్వాదితి) సకృదేవ - తన్త్రేణేత్యర్థః. స్వరూపచిన్తనార్థం గుణచిన్తనార్థంచ తన్త్రేణానుసన్ధాతుం శక్యత్వాదిత్యర్థః.

† (గుణవిశిష్టాకారస్యభిన్నత్వాత్) గుణవిశిష్టాకారః - గుణసమ్బన్ధిరూపసముదాయ ఇత్యర్థః. తస్యస్వరూపమాత్రాద్భిన్నత్వాత్. నహి స్వరూపమాత్రం గుణానాం గుణినశ్చ సముదాయో భవతీత్యర్థః. † (అపహతపాప్మావిజరఇత్యాదినా గుణవిశిష్టతయాఽఽచోపాస్యత్వేన విహితత్వాదితి) * అపహతపాప్మా విజర ఇత్యాదిశబ్దానాం గుణిపర్యన్తాభిధాయిత్వాత్ ※ ఏతాంశ్చ సత్యాన్కామానిత్యత్రాపి గుణిపర్యన్తానామేవ గుణానా ముపాసనం విహితమిత్యర్థః.

పరేచాపరేచ - ఛాన్దోగ్యే వాజసనేయకేచ అధ్యాత్మం వాగాదీనాం ప్రాణశ్రేష్ఠ్యోఽవధారితః - అధిదేవ మగ్న్యాదీనాం వాయురితి తదేత దుదాహృత్య వాయుప్రాణయోస్తత్త్వైక్యా దపృథక్చిన్తనమితి విమృశ్య పృథక్చిన్తనం సిద్ధాన్తయన్తి. అన్యేతు - వాజసనేయకే * తద్యత్తత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్నిత్యేత దుదాహృత్య పూర్వవత్పూర్వపక్షసిద్ధాన్తా వదన్తి. తదయుక్తమ్-సమ్బన్ధాదేవ మన్యత్రాపీత్యత్ర స్థానభేదే విద్యాభేదస్య సమర్థితత్వాత్. తస్య విద్యాభేదహేతుత్వం వేద్యాన్తర్భావాత్ - వేద్యబహిర్భావే విత్తిభేదాపాదకత్వానుపపత్తేః. అతోఽమావాస్యాయాం దధిపయసోః ప్రదానవత్తన్త్రేణేతి పూర్వపక్షశఙ్కానుపపన్నా - తత్రహీన్ద్ర ఏవోభ్యోద్దేశ్యఇతి నోద్దేశ్యభేదః - అత్రతూపాస్యరూపభేదాత్తన్త్రేణ చిన్తనం శఙ్కనీయమ్. స్థానద్వయవిశిష్టమేకమితి చిన్తా యుజ్యత ఇతిచేన్న - విద్యాద్వయోస్తీర్ణత్వేన ద్వయోస్తన్త్రానుష్ఠానాసిద్ధేః. తస్మా ద్విద్యైకత్వే స్థితే పృథగపృథక్చిన్తనవిచారో యథోపపద్యతే - తథా విషయః ప్రదర్శనీయః - అతో దహరవిద్యాయామేవైషా చిన్తా యుక్తా.

ప్రదానాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౨॥ సూ. ప్రదానవదేవతదుక్తమ్. ౧.

(వే-సా.) దహరవిద్యాయామపహతపాప్మత్వాదిగుణ విశిష్టోపాసనే, తత్తద్గుణవిశిష్ట స్వరూపభేదాత్ ప్రతిగుణం గుణ్యావృత్తిః. " ౨ ఇన్ద్రాయ రాజ్ఞే " ఇత్యాదిషు విశిష్టస్వరూపభేదా త్ప్రదానావృత్తివత్. తదుక్తమ్ " ౩ నానావా దేవతా పృథక్త్వాత్ " ఇతి. ౧.

(వే-దీ.) దహరవిద్యాయాం " ౧ తద్య ఇహాత్మాన మనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాన్ " ఇత్యపహతపాప్మత్వాదిగుణానామపి పరమాత్మస్వరూపచిన్తనవ త్పృథక్చిన్తనం విహితమ్. కిం గుణచిన్తనే తత్తద్గుణవిశిష్టతయా పరమాత్మచిన్తన మావర్తనీయమ్, ఉత నేతి సంశయః. పరమాత్మన ఏకస్యైవ సర్వేషాం గుణానాం గుణిత్వేన సకృదేవ తచ్చిన్తనోపపత్తే ర్నావర్తనీయమితి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - గుణిన స్స్వరూపైక్యేపి తత్తద్గుణవిశిష్టాకారభేదా దావర్తనీయమితి. సూత్రార్థస్తు - ప్రదానవ దావర్తనీయమేవ - యథా " ౨ ఇన్ద్రాయ రాజ్ఞే పురోడాశ మేకాదశకపాల మిన్ద్రాయాధిరాజాయేన్ద్రాయ స్వరాజ్ఞే " ఇతీన్ద్రస్యైకత్వేపి రాజత్వాదివిశిష్టాకారభేదా ద్దేవతా భేదఇతి ప్రదానావృత్తిః - తద్వదేవ. తదుక్తం సఙ్కర్షే " ౩ నానావా దేవతా పృథక్త్వాత్ " ఇతి. ౧. ౩॥

౪౩॥ సూ. <u>లిఙ్గభూయస్త్వాత్తద్ధిబలీయస్తదపి.</u> ౧.

తైత్తిరీయే దహరవిద్యానన్తర మధీయతే ※ ౧ సహస్రశీర్షం దేవం విశ్వాక్షం విశ్వశమ్భువమ్ । విశ్వం నారాయణం దేవ మక్షరం పరమం ప్రభుమిత్యారభ్య * ౧ సోఽక్షరః పరమ స్స్వరాడిత్యన్తమ్. తత్ర సంశయః – కిం † పూర్వప్రకృతవిద్యయైకవిద్యాత్వేన తదుపాస్యవిశేషనిర్ధారణ మనేన క్రియతే - ఉత సర్వవేదాన్తోదితపరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణ మితి. కిం యుక్తమ్. దహరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణమితి. కుతః. ప్రకరణాత్. పూర్వస్మిన్ననువాకే దహరవిద్యా హి ప్రకృతా * ౨ దహ్రం విపాప్మం పరవేశ్మభూతం యత్పుణ్డరీకం పురమధ్యసంస్థమ్ । తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకస్తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమితి. అస్మింశ్చానువాకే ※ ౧ పద్మకోశ ప్రతీకాశం హృదయం చాప్యధోముఖం ఇత్యాదినా హృదయపుణ్డరీకాభిధాన మస్య నారాయణానువాకస్య దహరవిద్యోపాస్యనిర్ధారణత్వ ముపోద్బలయతీతి.

౪౩॥ సూ. <u>లిఙ్గభూయస్త్వాత్తద్ధిబలీయస్తదపి.</u> పూర్వప్రకృతవిద్యైకవాక్యత్వేన సఙ్గతిః. † (కింపూర్వప్రకృతేతి) పరవిద్యేతి దృష్టివిధివ్యావృత్తిః. కిం సర్వాసు పరవిద్యాసు నారాయణ ఏవోపాస్యః - ఉత దహరవిద్యామాత్రే. కిం నారాయణానువాకే సర్వవిద్యానా ముపాస్యవిశేషో నిర్ధార్యతే - ఉత దహరవిద్యాయామేవ. కిమత్ర దహరోద్దేశేన నారాయణత్వం విధీయతే - ఉత సర్వవిద్యోపాస్యోద్దేశేనేతి. కిం హృదయాయతనత్వశ్రవణ మనురోద్ధవ్యమ్. ఉత లిఙ్గభూయస్త్వమ్. హృదయాయతనశ్రవణానురోధే - దహరోద్దేశేన నారాయణత్వవిధానాన్నారాయణానువాకస్య దహరవిద్యామాత్రోపాస్యవిషయత్వాత్ తస్యామేవ నారాయణ ఉపాస్యస్స్యాత్. లిఙ్గభూయస్త్వానురోధే - సర్వోపాస్యోద్దేశేన నారాయణత్వవిధానాన్నారాయణానువాకస్య సర్వవిద్యోపాస్య విశేషనిర్ధారకతయా సర్వాసు పరవిద్యాసు నారాయణ ఏవోపాస్యఇతి. ※ ఆత్మా గుహాయాం నిహితోఽస్య జన్తోరితి పూర్వానువాకే ఆత్మశబ్ద శ్శ్రుతః. అత్రాపి ※ ఆత్మా నారాయణః పర ఇత్యాత్మశబ్దశ్రవణాత్ దహరవిద్యామాత్రాన్వయిత్వార్థ సిద్ధమ్.

౪౩॥ సూ. <u>లిఙ్గభూయస్త్వాత్తద్ధిబలీయస్తదపి.</u> ౧.

(వే-సా.) “ ౧ సహస్రశీర్షన్దేవమ్ ” ఇత్యత్ర నారాయణశబ్దేన ప్రకృతదహర విద్యోపాస్యమాత్రం నవిశేష్యతే, అపితు సర్వపరవిద్యాసూపాస్యమ్, తచ్చిహ్నభూత వాక్యభూయస్త్వాదేవ. అక్షరశివశంభుపరబ్రహ్మాదిశబ్దైస్సర్వోపాస్యాననూద్య నారాయణత్వం హి విధీయతే. ప్రకరణాద్ధి వాక్యం బలీయః. తదపి “ ౩ శ్రుతిలిఙ్గ ” ఇత్యాదినోక్తమ్. ౧.

(వే-దీ.) తైత్తిరీయా అధీయతే “ ౧ సహస్రశీర్షం దేవం విశ్వాక్షం విశ్వశమ్భువమ్ । విశ్వం నారాయణం దేవమ్ ” ఇత్యారభ్య “ ౧ సోఽక్షరః పరమ స్స్వరాట్ ” ఇత్యన్తమ్. అస్మిన్ననువాకే నోపాసనం విధీయతే. కి మయం పూర్వానువాకోదిత దహరవిద్యోపాస్య విశేషనిర్ధారణార్థః. ఉత ? సర్వవేదాన్తోదిత సర్వపరవిద్యోపాస్య విశేషనిర్ధారణార్థ ఇతి సంశయః. దహరవిద్యాయా ఆనన్తర్యాత్తదుపాస్య విశేషనిర్ధారణార్థ ఇతి పూర్వపక్షః - “ ౧ సహస్రశీర్షం దేవమ్ ” ఇతి ద్వితీయానిర్దేశస్యానన్తరోదితోపాసినా సమ్బన్ధస్యైవ యుక్తత్వాచ్చ. రాద్ధాన్తస్తు - పరబ్రహ్మపరతత్త్వ పరజ్యోతిః పరమాత్మాక్షరశివశమ్భుశబ్దైస్సర్వ పరవిద్యోపాస్యా ననూద్య వాక్యేనైవ తేషాం నారాయణత్వవిధానాత్తస్యచ ప్రకరణాద్బలీయస్త్వేన సర్వవిద్యోపాస్య నిర్ధారణార్థ ఇతి నిశ్చీయతే. నచ “౧ సహస్రశీర్షమ్” ఇతి ద్వితీయానిర్దేశః పూర్వేణోపాసినా సమ్బధ్యతే - “ ౨ తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమ్ ” ఇతికృత్యప్రత్యయేన కర్మాభిహితమితి తత్ర ద్వితీయానిర్దేశాయోగాత్. “ ౧ నారాయణపరః ” “ ౧ వ్యాప్యనారాయణస్థితః ” “ ౧ పరమాత్మా వ్యవస్థితః ” ఇత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్ప్రథమార్థే ద్వితీయా. సూత్రార్థస్తు - సర్వపరవిద్యోపాస్యనిర్ధారణే <u>లిఙ్గభూయస్త్వాత్</u> తచ్చిహ్నభూతవాక్యభూయస్త్వాదిత్యర్థః. తద్ధి - వాక్యం ప్రకరణాద్బలీయః. తదపి పూర్వస్మిన్కాణ్డే “ ౩ శ్రుతిలిఙ్గవాక్య ప్రకరణస్థాన సమాఖ్యానాం సమవాయే పర దౌర్బల్య మర్థవిప్రకర్షాత్ ” ఇత్యాదినోక్తమ్. ఏవం సర్వోపాస్యనిర్ధారణే నిశ్చితేసతి దహరవిద్యాయామప్యయమేవోపాస్యఇతి “ ౧ పద్మకోశప్రతీకాశమ్ ” ఇత్యాదినా హృదయాద్యభిధానంచ యుజ్యత ఇత్యభిప్రాయః. ౧.

౧॥ తై - నా - ౧౩ - అను. ౨॥ తై - నా ౧౨ - అను. ౩॥

† ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే లిఙ్గభూయస్త్వాదితి అస్య నిఖిలపరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థత్వే భూయాంసి లిఙ్గాని దృశ్యన్తే. తథాహి - పరవిద్యాస్వక్షరశివశమ్భుపరబ్రహ్మపరజ్యోతిః పరతత్త్వ పరమాత్మాది శబ్దనిర్దిష్ట ముపాస్యం వస్త్విహ తైరేవ శబ్దై రనూద్య తస్య నారాయణత్వం విధీయతే - భూయసీషు విద్యాసు శ్రుతానమూద్య నారాయణత్వ విధానభూయస్త్వం నారాయణఏవ సర్వవిద్యాసూపాస్య మస్థూలత్వాదివిశేషితానన్దాదిగుణకం పరం బ్రహ్మేతి విశేష నిర్ణయే భూయః-బహుతరం లిఙ్గం భవతి. అత్ర లిఙ్గశబ్దః † ఛ్చిహ్నపర్యాయః. చిహ్నభూతం వాక్యం బహుతర మస్తీ త్యర్థః. తద్ధి ప్రకరణా ద్బలీయః. తదప్యుక్తం ప్రథమకాణ్డే * ౧ శ్రుతిలిఙ్గవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పరదౌర్బల్య మర్థవిప్రకర్షాదితి. యత్తూక్తమ్ * ౨ † పద్మకోశప్రతీకాశ మిత్యాదివచనం దహర శేషత్వ మస్యోపోద్బలయతీతి - తన్న - బలీయసా ప్రమాణేన సర్వవిద్యోపాస్యనిర్ధారణార్థత్వేఽవధృతేసతి దహరవిద్యాయామపి తస్యైవ నారాయణస్యోపాస్యత్వేన తద్వచనోపపత్తేః. † నచ ※ ౨ సహస్రశీర్ష మిత్యాదిద్వితీయానిర్దేశేన పూర్వానువాకోదితోపాసినా సమ్బన్ధ శ్శఙ్కనీయః - * 3 తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్య మిత్యుపాసిగతేన కృత్ప్రత్యయేనోపాస్యస్య కర్మణోఽభిహితత్వాత్తదుపాస్యే ద్వితీయానుపపత్తేః. ※ ౨ విశ్వమేవేదం పురుషః * ౨ తత్త్వం నారాయణః పరః ఇత్యాదిప్రథమానిర్దేశాచ్చ ప్రథమార్థే ద్వితీయా వేదితవ్యా. * ౨ † అన్తర్బహిశ్చతత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణఃస్థితః ※ ౨ తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః। స బ్రహ్మ స శివ స్సేన్ద్రః సోఽక్షరః పరమ స్స్వరాడితి నిర్దేశై † స్సర్వస్మా త్పరో నారాయణఏవ సర్వత్రోపాస్యఇతి నిర్ణీయమానత్వాచ్చ ప్రథమార్థే ద్వితీయేతి నిశ్చీయతే.

లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

---

† (ఏవంప్రాప్తఇతి) † (చిహ్నపర్యాయఇతి) నతు శ్రుతిలిఙ్గాదిషు లిఙ్గమిత్యర్థః. † (పద్మకోశేత్యాది) యథా * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి సామాన్యేనోక్తం బ్రహ్మాత్మకత్వం * తత్త్వమసీతి జీవవిశేషే నిగమితమ్ - తథా నారాయణఏవ సర్వవిద్యోపాస్యః - తస్మా దస్మిన్నపి విద్యావిశేషే స ఏవోపాస్యఇతి విశేషే తత్ప్రదర్శన మిత్యర్థః. † (నచసహస్రశీర్ష మిత్యాదీతి) ※ యేనావృతం ఖంచ దివం మహీంచేతి వ ద్ద్రష్టవ్యమితిభావః, † విశ్వమేవేదమిత్యాదినా ప్రథమార్థత్వ మేవ సన్నికృష్టవాక్యై రుపపాదితమ్. ద్వితీయావిభక్త్యన్తవాక్యానుగుణం ప్రథమాన్తాని వాక్యాని కిం ననేయానీతి శఙ్కాయా ముపరితనవాక్యైశ్చ ప్రథమార్థత్వ ముపపాదయతి (అన్తర్బహిశ్చేతి) ఉపాసీతేతి విధిపదాధ్యాహారశ్చ స్యాదిత్యర్థసిద్ధమ్. విద్యా దుపాసీతేత్యాదివిధాయకపదరహితానాం భగవత్పరత్వపరాణా మనేకవాక్యానాం పర్యాలోచనయా సర్వవిద్యాసూపాస్యవిశేషనిర్ధారణపరత్వ మస్యానువాకస్య ప్రతీయతే, పూర్వానువాకోక్తదహరవిద్యాశేషత్వే పూర్వాపరవాక్యానా మర్థస్వభావవిరోధః, విధిపదాధ్యాహారః, ప్రథమాన్తపదానా మస్వారస్యంచ - సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణపరత్వే * యేనావృతం ఖంచ దివం మహీం చేత్యాదివత్ ద్వితీయాన్తపదమాత్రాస్వారస్యమ్ - నతు విధిపదాధ్యాహారః, నాపి పూర్వాపరవాక్యావగతార్థస్వభావవిరోధః, నను - ప్రథమార్థత్వేసతి పూర్వానువాకస్థేన * ఉపాసితవ్యమితి పదేనాన్వయోఘటతే. నైవమ్ - స్వారసికేన సర్వస్మా త్పరత్వప్రతిపాదనేన వాక్యస్య నిరాకాఙ్క్షత్వేసత్యపి పూర్వానువాకస్థపదాకర్షణేనాన్వయకల్పనాఽయోగాత్. † (సర్వస్మాత్పరోనారాయణఏవేతి) అస్యాయ మభిప్రాయః - కేచిత్ * నారాయణపరం బ్రహ్మేతి వాక్యే నారాయణపరమితి పదం నారాయణాత్పర మిత్యన్తర్గతసమాసం వదన్తి. తదయుక్తమ్ - ప్రాతిపదికేన విభక్త్యర్థలక్షణాహి సమాసః - ముఖ్యార్థే సమ్భవతి లక్షణానుపపత్తేః, సమాసేపి నిషాదస్థపతిన్యాయేన నారాయణ ఏవ పరమితి ప్రథమావిభక్తిస్వీకారోపపత్తేః, మహోపనిషది ※ నారాయణఃపరంబ్రహ్మేతి వ్యాసేన సమాసార్థావగమాత్, అన్యథా పూర్వాపరవాక్యవిరోధాత్, * తత్త్వం నారాయణఃపరఇతివిరోధాత్, శ్రుత్యన్తరవిరోధాత్, * సుపాం సులుగిత్యాదిసూత్రేణ విభక్తిలోపేనాసమాసేఽపి నారాయణశబ్దస్య ప్రథమాన్తత్వసాధుత్వాచ్చేతి. ఆత్మశబ్దశ్చ * ఆత్మావాఽరే ద్రష్టవ్యః ※ ఆత్మావా ఇద మేక ఏవ ※ ఆత్మనస్తు కామాయ * ఆత్మానమేవ లోకమ్ ※ తమేవైకం ధ్యాయథాఽఽత్మాన మిత్యాత్మశబ్దస్య బహూపనిషత్సూద్ఘోషాత్తేష్వపి నారాయణస్యైవోపాస్యత్వసాధకః.

౧॥ . ౨॥ తై - నా - ౧౩అను. 3॥ తై - నా - ౧౨అను.

౪౪॥ సూ. పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్క్రియామానసవత్. ౧.

ఇతరే త్రయోఽపి - లిఙ్గభూయస్త్వాదితి సూత్ర ముత్తరాధికరణశేషం సిద్ధాన్తోపక్రమం వ్యాచక్షతే - * తాన్హైతా నేవంవిదే సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వన్త్యపి స్వపత ఇత్యాదీని భూయాంసి లిఙ్గాని - లిఙ్గంచ ప్రకరణాద్బలీయ ఇతి. పూర్వవికల్ప ఇత్యాది పూర్వపక్షసూత్రద్వయమ్. తదయుక్తమ్ - లిఙ్గే ఉపన్యస్తే దుర్బలప్రకరణేన పూర్వపక్షోత్థానాయోగాత్. నను - సత్యా మన్యస్యాం ప్రాప్తౌ గుణవాదేనాప్యుపపద్యమానం తల్లిఙ్గం న ప్రకరణం బాధితు ముత్సహత ఇతి చేత్ - తర్హి శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాదితి సిద్ధాన్తదశాయా మాదిశబ్దోపాత్తత్వం దుర్బలస్య లిఙ్గస్యానుపపన్నమ్, నను - తత్ర ప్రాబల్యహేతు ర్వివక్షిత ఇతి చేన్న - అశాబ్దత్వాత్. అభిప్రేత ఇతి చేత్. కథ మభిప్రాయః. శ్రుతవిధ్యుద్దేశానా మన్యార్థదర్శనానాం తదేకవాక్యత్వా దర్థాన్తరాప్రాపకత్వమ్ - అత్ర తు విస్పష్టవిధ్యన్తరానుపలబ్ధే ర్నార్థవాదత్వమ్ - కింతు * వచనాని త్వపూర్వత్వా దిత్యాదినా విధిః కల్పనీయ ఇతీతి చేత్. తర్హి లిఙ్గభూయస్త్వాదితి సూత్రవైయర్థ్యమ్ - అత్రోక్తస్య సిద్ధాన్తహేతోస్తత్ప్రాబల్యస్య చ సూత్రాన్తరసిద్ధత్వాత్. పృథగధికరణత్వే తు సప్రయోజనత్వమ్. దర్శనాచ్చేత్యేతత్ - పూర్వోక్తలిఙ్గదర్శనాదితి పరే చాపరే చాహుః. తదయుక్తమ్ - లిఙ్గభూయస్త్వాదిత్యనేన శ్రుత్యాదీత్యాదిశబ్దేన చ పునరుక్తేః. దృష్టశ్చ తదుక్తమిత్యస్య - క్రియాప్రకరణాదుత్కర్షేణ స్వాతన్త్ర్యాఙ్గీకారో మనశ్చిదాదీనాం న్యాయ్యః - రాజసూయప్రకరణాదవేష్టే రుత్కర్షో దృష్ట ఇతి. తదుక్తం భేదలక్షణే * అవేష్టౌ యజ్ఞసంయోగాదితీతి త్రయోఽప్యాహుః. తతోఽపి విధికల్పనపరత్వ ముచితమ్ - స్వాతన్త్ర్యస్యాపి విధికల్పమూలకత్వాత్. నహ్యవిహితస్య కస్యచి త్స్వాతన్త్ర్యం శక్య ముపగన్తుమ్.

అన్యే తు - ప్రజ్ఞాన్తరశబ్దమేవ మాహుః - * యోఽశ్వమేధేన యజతే య ఉచైన మేవం వేద ఇత్యశ్వమేధాద్యుపాసన మశ్వమేధాదిభ్యః పృథగితి. తతోఽపి శాణ్డిల్యవిద్యాదిపరత్వం యుక్తమ్ - ప్రతీతిశైఘ్ర్యాత్. మానసగ్రహస్తుత్యాదిసామాన్యేన నక్రియాశేషత్వమ్ - పురుషార్థత్వోపలబ్ధేరిత్యేతదర్థపరం నసామాన్యాదితి సూత్రం పరే చాపరే చాహుః. విద్యామయస్య క్రియానుప్రవేశసమ్భవమాత్రే దృష్టాన్తత్వాన్మానసగ్రహస్య తత్ర పరిహారణీయాభావాదతిదేశహేతోః పరిహరణీయత్వాచ్చ తదయుక్తమ్. నహి లోకాపత్తిరిత్యస్యైవ మర్థ మాహుః - * అసౌ వై లోకోఽగ్నిరిత్యత్ర నహ్యగ్నే ర్లోకస్వరూపతాపత్తిరితి. తతోఽపి పూర్వదృష్టాన్తస్యోపపాదకత్వం యుక్తమ్ - హిశబ్దస్వారస్యాత్. పరేణేత్యత్ర - తాద్విధ్యం విద్యావిధిత్వమితి వ్యాఖ్యాతమ్. తస్యాప్రకృతత్వేన తచ్ఛబ్దోపస్థాప్యత్వాయోగాత్తదయుక్తమ్.

లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౪॥ సూ. పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్క్రియామానసవత్. ప్రకరణాద్బలీయసా వాక్యేన నారాయణానువాకస్య సర్వవిద్యాసాధా

౪౪॥ సూ. పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్క్రియామానసవత్. ౧.

(వే-సా.) “౧ మనశ్చితో వాక్చితః ప్రాణచితః” ఇత్యాది సాంపాదికాగ్నీనామ్ “౨ అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీత్” ఇత్యాదినా పూర్వప్రకృతేష్టకచితాగ్నిశేషిభూతక్రియామయక్రత్వనుప్రవేశస్స్యాత్, ఏషా మగ్నిత్వేనేష్టకచితాగ్నినా వికల్పః, ద్వాదశాహాఙ్గభూతమానసగ్రహవత్. ఏషా మానసానామపి క్రియామయక్రత్వఙ్గత్వం న విరుద్ధమ్. ౧.

(వే-దీ.) వాజసనేయకేఽగ్నిరహస్యే “౧ మనశ్చితో వాక్చితః ప్రాణచిత శ్చక్షుశ్చితః” ఇత్యాదినా మనశ్చితాదయోఽగ్నయో విద్యారూపాః శ్రూయన్తే. కిమేతే క్రియామయక్రత్వఙ్గభూతాః. ఉత విద్యామయక్రత్వఙ్గభూతా ఇతి సంశయః. అస్మిన్ప్రకరణే విద్యామయక్రత్వనుబన్ధిగ్రహస్తోత్రాదిదర్శనేఽపి క్రతోర్విధానాభావాత్, ఫలాన్తరాప్రతీతేశ్చ, పూర్వత్ర “౨ అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీత్” ఇత్యాదినేష్టకచితస్యాగ్నేః ప్రకృతత్వాత్, మనశ్చితాదిషు చ “౩ తేషా మేకైక ఏవ తావా న్యావా నసౌ పూర్వః” ఇతి తత్కార్యాతిదేశాదిష్టకచితేనైషాం వికల్పప్రతీతే, శ్చేష్టకచితాగ్నిశేషిభూతక్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన తదఙ్గభూతా ఇతి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు “౪ తే హైతే విద్యాచిత ఏవ విద్యయా హైవైత ఏవంవిద శ్చితా భవన్తి” ఇతి మనశ్చితాదీనాం సాంపాదికాగ్నిత్వేన విద్యారూపత్వే సిద్ధేఽపి “౪ తే హైతే విద్యాచిత ఏవ” ఇత్యవధారణశ్రుతి ర్విద్యామయక్రత్వంగత్వేనైషాం విద్యారూపతాఽవగత్యర్థేతి నిశ్చయాత్. సన్నిహితైర్మానసైః గ్రహస్తోత్రాదిభిః క్రత్వనుబన్ధై రనువాదసరూపవాక్యప్రతిపాదితైః క్రతుదర్శనే సతి “౫ వచనాని త్వపూర్వత్వాత్” ఇతి న్యాయేన మనశ్చితాదీనాం శేషిభూతవిద్యామయక్రతో ర్విధిః పరికల్ప్యతే. “౩ తేషామేకైక ఏవ తావా న్యావానసౌ పూర్వః” ఇత్యతిదేశే నేష్టకచితాగ్నేస్స్వశేషిభూతక్రతుద్వారేణ యత్ఫలమ్. తదేవైషాం స్వశేషిభూతవిద్యామయక్రతుద్వారేణ ఫలమితి నిశ్చీయత ఇతి విద్యామయక్రత్వఙ్గభూతా ఏవ మనశ్చితాదయః. సూత్రార్థస్తు - మనశ్చితాదిః క్రియా స్యాత్ - క్రియామయక్రత్వఙ్గభూత ఇత్యర్థః. కుతః? ప్రకరణాత్ పూర్వప్రకృతేనేష్టకచితేనావ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధినోపస్థితక్రతు గృహీతత్వేన తదఙ్గభూతానా మేషాం చాగ్నిత్వాత్తేనేష్టకచితేన వికల్పః. విద్యారూపాణా మప్యేషాం క్రియామయక్రత్వఙ్గభావో న విరుధ్యతే - ద్వాదశాహాఙ్గభూత మానసగ్రహవత్. ౧.

౧॥ వాజసనేయకే - అగ్నిరహస్యే. ౨॥ తై - అనం - ౭ అను. ౩॥ ౪॥ . ౫॥

వాజసనేయకే అగ్నిరహస్యే మనశ్చితాదయోఽగ్నయః శ్రూయన్తే * ౧ మనశ్చితో వాక్చితః ప్రాణచితః చక్షుశ్చితః శ్రోత్రచితః కర్మచితోఽగ్నిచిత ఇతి. తత్ర సంశయః-కిమేతే మనశ్చితాదయ స్సమ్పాదికత్వేన విద్యారూపా అగ్నయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపాః - ఆహోస్విద్విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశేన విద్యారూపాఏవ. ఇతి విశయే క్రియారూపత్వం తావ దాహ పూర్వవికల్పఇత్యాదినా చిత్యాగ్నిత్వేన † సమ్పాదితానా మేషాం మనశ్చితాదీనాం క్రత్వనుప్రవేశనాకాఙ్క్షాణాం స్వదేశే క్రతువిధ్యభావా త్పూర్వత్ర * ౨ అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీ దిత్యాదినేష్టకచితస్యాగ్నేః ప్రకృతత్వాత్ † తస్యచ క్రియామయక్రత్వవ్యభిచారిత్వేన తత్ర క్రతుసన్నిధానా త్తత్ప్రకరణగృహీతా మనశ్చితాదయ స్తేనేష్టకచితేనాగ్నినా † వికల్ప్యమానాః క్రియారూపా ఏవ స్యుః. † విద్యారూపాణామపి క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపత్వం మానసగ్రహవ దుపపద్యతే. † యథా ద్వాదశాహే అవివాక్యే దశమేఽహని మానసగ్రహస్య మనోనిష్పాద్యగ్రహణాసాదనస్తోత్రశస్త్రప్రత్యాహరణభక్షణత్వేన విద్యారూపస్యాపి క్రియామయక్రత్వఙ్గతి మూ క్రియారూపత్వమ్ - తద్వేహాపి. ౧॥ . ౨॥ - తై - ఆనం - ౭ - అను.

౪౫॥ సూ. <u>అతిదేశాచ్చ</u>. ౨.

ఇతశ్చేష్టకచితేనాగ్నినా మనశ్చితాదీనాం వికల్పః క్రియారూపత్వం చావగమ్యతే. * ౩ తేషామేకైకఏవ తావా యావా నసౌ పూర్వఇతి పూర్వస్యేష్టకచితస్యాగ్నేర్వీర్యం మనశ్చితాదిష్వతిదిశ్యతే - తేన తుల్యకార్యత్వా ద్వికల్పః. † తతశ్చేష్టకచితస త్తత్క్రతునిర్వర్తనేన తదఙ్గభూతాః మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపా ఏవేతి. ౩॥

రణ్య ముక్తమ్ - ఇహతు ప్రకరణస్య బాధకాభావా న్మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశిన ఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. సూత్రనిర్దేశానురోధేన క్రియారూపాః, - విద్యారూపా, ఇతి నిర్దిష్టమ్. తద్వివరణమ్ - క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన, - విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశేనేతిచ. మనశ్చితాదీనాం స్వరూపస్య విద్యారూపత్వేపి న విప్రతిపత్తిః - అఙ్గద్వారా విద్యారూపత్వేతు విప్రతిపత్తిః. అత స్సూత్రే క్రియాశబ్దో లాక్షణికః. క్రియామయక్రత్వఙ్గతయా క్రియాః - తత్సమ్బన్ధిన ఇత్యర్థః. కిం మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వన్వయినః - ఉత విద్యామయక్రత్వన్వయినః. కి మిష్టకచితాగ్నిద్వారా సన్నిహితక్రియామయక్రతావేషాం వినియోగోఽస్తి - నేతి. కిం శ్రుతిలిఙ్గవాక్యైః విద్యామయక్రతౌ వినియోగోఽవగమ్యతే - ఉత నేతి. కి మనుబన్ధాదిభిః అతిదిష్టఫలాన్వయాచ్చ విద్యావిధిః కల్ప్యః - ఉత నేతి. అకల్ప్యత్వే - తత్ర శ్రుత్యాదిభి ర్వినియోగాయోగాత్ ప్రకరణవినియోగేన క్రియామయక్రత్వన్వయిన స్స్యుః. విధేః కల్ప్యత్వే - తత్ర శ్రుత్యాదిభి ర్వినియోగాత్, ప్రకరణస్య దుర్బలత్వాచ్చ విద్యామయక్రత్వన్వయినః స్యుః. హోమస్థానత్వా దగ్నిశబ్దేన నిర్దేశః. నహి హోమస్థానమాత్రస్య క్రత్వనుప్రవేశఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం చిత్యాగ్నిత్వేనేత్యుక్తమ్. † ఇష్టకచితాగ్నిః ప్రకృత స్స్యాత్ - తతః కిం క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశస్యేత్యత్రాహ (తస్యచేతి) క్రతుసన్నిధానమ్ - బుద్ధిస్థత్వమ్. † (సమ్పాదితానామ్) తథాత్వేనానుసంహితానామిత్యర్థః. † ఇష్టకచితాగ్న్యఙ్గకత్వేన మనశ్చితాదినిరపేక్షత్వాత్ నైషాం క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశ ఇత్యత్రాహ (వికల్ప్యమానాఇతి) † విద్యారూపాణాం క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశః కథ మిత్యత్రాహ (విద్యారూపాణామపీతి) గ్రహః - పాత్రవిశేషః. † తస్యవిద్యారూపత్వ ముపపాదయతి (యథేతి) వివాక్యే - విగతవాక్యే. యద్వా - అవివాక్యే - వివిధవాక్యరహితే. మనోనిష్పాద్యోపయోగిత్వేన గ్రహస్య మానసత్వమ్ - నహి స్వరూపేణ విద్యతే.

౪౫॥ సూ. <u>అతిదేశాచ్చ</u>. వీర్యమ్ - కార్యకరత్వసామర్థ్యమ్. † క ముపకారం కుర్వన్తో మనశ్చితాదయోఽఙ్గానీత్యత్రాహ (తతశ్చేతి).

౪౫॥ సూ. <u>అతిదేశాచ్చ</u>. ౨.

(వే-సా.) "౩ తేషా మేకైకఏవ తావా న్యావా నసౌపూర్వః" ఇతీష్టకచితాగ్నికార్యాతిదేశాచ్చ తదఙ్గత్వమ్. ౨.

(వే-దీ.) "౩ తేషామేకైకఏవ తావా న్యావా నసౌ పూర్వః" ఇతి తేషు పూర్వేష్టకచితకార్యాతి<u>దేశాచ్చ</u> తేనైషాం వికల్పః ప్రతీయతే. తేన సవికల్పోపిహి తచ్ఛేషిభూతక్రత్వఙ్గత్వేన వినైషాం నోపపద్యతే. అతశ్చ తదఙ్గభూతాః. ౨.

† ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౪౬॥ సూ. విద్యైవతునిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ. ౩.

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. యదుక్తం మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపా ఏవేతి-నైతదస్తి. విద్యారూపా ఏవైతే. † విద్యారూపక్రత్వన్వయిన ఇత్యర్థః. కుతః. నిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ - నిర్ధారణం తావత్ ※ ౧ తే హైతే విద్యాచిత ఏవ విద్యయా హైవైత ఏవం విదశ్చితా భవన్తీతి. వాఙ్మనశ్చక్షురాదివ్యాపారాణా మిష్టకాదివచ్చయనానుపపత్తేర్మనసా సమ్పాదితాగ్నిత్వేన విద్యారూపత్వే సిద్ధేపి * ౧ విద్యాచితఏవ ※ ౧ † విద్యయాహైవైత ఇతి చావధారణం విద్యామయక్రత్వన్వయేన విద్యారూపత్వజ్ఞాపనార్థమితి నిశ్చీయతే. † దృశ్యతే చాత్రైవైషాం శేషీ విద్యారూపః క్రతుః * ౨ తే మనసైవాధీయన్త మనసైవాచీయన్త † మనసైషు గ్రహా అగృహ్యన్త మనసాస్తువన్త మనసా శంసన్యత్కిఞ్చ యజ్ఞే కర్మ క్రియతే యత్కిఞ్చ యజ్ఞీయం కర్మ మనసైవ తేషు మనోమయేషు మనశ్చిత్సు మనోమయ మక్రియతేతి. ఇష్టకచితేష్వగ్నిషు యత్క్రియామయం యజ్ఞీయం కర్మ క్రియతే-తన్మనోనిర్వర్తితేషు మనశ్చితాద్యగ్నిషు మనోమయమేవాక్రియతేతి వచనాత్ క్రతురపి విద్యామయోఽత్ర ప్రతీయతే.

† నన్వత్ర విధిపదాశ్రవణాత్ † ఫలసమ్బన్ధాప్రతీతేశ్చేష్టకచితాగ్న్యుపస్థాపితక్రియామయ క్రతుప్రకరణాద్విద్యామయక్రత్వన్వయేన విద్యారూపత్వమేషాం బాధ్యేత. నేత్యాహ.

౪౭॥ సూ. శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చనబాధః. ౪.

శ్రుతిలిఙ్గవాక్యానాం ప్రకరణాద్బలీయస్త్వేన శ్రుత్యాద్యవగతః క్రతురేషాం తదన్వయశ్చ దుర్బలేన ప్రకరణేన బాధితుం నశక్యతే. శ్రుతిస్తావత్ ※ ౧ తే హైతే విద్యాచిత ఏవేతి. తాం వివృణోతి * ౧ విద్యయాహైవైత ఏవంవిదశ్చితా భవన్తీతి - † విద్యయా - విద్యామయేన క్రతునా సమ్బద్ధా మనశ్చితాదయశ్చితా భవన్తీత్యర్థః. ※ ౩ తాన్హై

† (ఏవంప్రాప్తఇతి).

౪౬॥ సూ. విద్యైవతునిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ. † (విద్యారూపక్రత్వన్వయినఇతి) సూత్రే విద్యాశబ్దో లాక్షణిక ఇత్యర్థః. † విద్యాచిత ఏవేత్యేతచ్ఛ్రుతిశేషేణోపపాదయతి (విద్యయాహైవైతఇతి) † దర్శనాచ్చేతి సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే (దృశ్యతేచేత్యాదినా) † (మనసైష్వితి) * ఏషు-మనశ్చితాదిషు. యత్కిఞ్చ యజ్ఞే కర్మ క్రియతే - ప్రధానభూతం కర్మ క్రియతే. యత్కిఞ్చ యజ్ఞీయం కర్మ - అఙ్గభూతం కర్మేత్యర్థః.

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి). † విధిపదాశ్రవణేఽపి ఫలసమ్బన్ధేసతి విధిఃకల్ప్యతే-సోపి నాస్తీత్యాహ (ఫలసమ్బన్ధాప్రతీతేశ్చేతి).

౪౭॥ సూ. శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చనబాధః. † (విద్యయేతి) ప్రయోజనతయా హేతుః. విద్యామయక్రతుసమ్బన్ధేన తన్నిర్వర్తనార్థమి

౪౬. సూ. విద్యైవతునిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ. ౩.

(వే-సా.) విద్యైవ ఏతే-విద్యామయక్రత్వఙ్గభూతా ఇత్యర్థః. సాంపాదికాగ్నిత్వేనైషాం విద్యామయత్వే సిద్ధేఽపి, "౧ తేహైతే విద్యాచిత ఏవ" ఇతి నిర్ధారణంహి విద్యామయక్రత్వన్వయే విద్యామయత్వఖ్యాపనాయ. దృశ్యతే చాత్ర విద్యామయః క్రతుః "౨ మనసైషు గ్రహా అగృహ్యన్త" ఇత్యాదా. ౩.   ౧॥   ౨॥   . ౩॥

తానేవంవిదే సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వన్త్యపి స్వపత ఇతి లిఙ్గమ్. వాక్యంచ * ౧ ఏవంవిదే చిన్వన్తీతి. † సమభివ్యాహారో వాక్యమ్. ఏవంవిదే - విద్యామయక్రతుమతే సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వన్తీత్యర్థః. † సర్వభూతకర్తృకం సర్వకాలవ్యాపి చయనం మనసా సమ్పాదితం పరిమితకర్తృకాలక్రియామయేష్టకచితికార్యద్వారేణ క్రత్వనుప్రవేశ స్సమ్భవ మలభమానం విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశే లిఙ్గం భవతి.

† యచ్చేద ముక్తమ్. విధిప్రత్యయాశ్రవణా త్ఫలసమ్బన్ధాప్రతీతేశ్చ క్రియామయా త్కర్తో రన్యోఽత్ర విద్యామయః క్రతు ర్నసమ్భవతీతి. తత్రాహ

౪౮॥ సూ. అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చతదుక్తమ్. ౫.

ఇష్టకచితాన్వయినః క్రియామయా త్క్రతో ర్విద్యామయోఽయం క్రతుః పృథక్త్వేన అనుబన్ధాదిభ్యః పృథక్త్వహేతుభ్యోఽవగమ్యతే. అనుబన్ధాః - యజ్ఞానుబన్ధినో గ్రహస్తోత్రశస్త్రాదయః * ౨ మనసైషు గ్రహా అగృహ్యన్త మనసా స్తువన్త మనసా శంసన్నిత్యాదినా ప్రతిపాదితాః. ఆదిశబ్దేన శ్రుత్యాదయః పూర్వోక్తా గృహ్యన్తే. శ్రుత్యాదిభి స్సానుబన్ధైః విద్యామయక్రతుః పృథగవగమ్యత ఇత్యర్థః. ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవత్ యథా ప్రజ్ఞాన్తరమ్ - దహరవిద్యాది - క్రియామయా త్క్రతోః పృథగ్భూతం శ్రుత్యాదిభి రవగమ్యతే - ఏవ మయ మపి. ఏవం చానుబన్ధాదిభిః పృథగ్భూతే విద్యామయే యజ్ఞేఽవగతే సతి విధిః పరికల్ప్యతే. † దృష్టశ్చానువాదసరూపేషు కల్ప్యమానో విధిః. తదుక్తం * ౩ వచ

త్యర్థః. † వాక్య ముపపాదయతి (సమభివ్యాహారఇతి) యథోక్తవిద్యామయక్రతుమత్పురుషస్య కృతే హ్యేతా నగ్నీన్ సర్వభూతాని చిన్వన్తీత్యర్థః. † లిఙ్గత్వ ముపపాదయతి (సర్వభూతేతి) సర్వభూతకర్తృకత్వేన సర్వకాలవ్యాపిత్వేనచ మనసాఽనుసంహితస్య చయనస్య పరిమితకాలకర్తృక క్రియామయేష్టకచితతుల్యకార్యతయా క్రత్వనుప్రవేశాసమ్భవా విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశే లిఙ్గమిత్యర్థః. విద్యామయః క్రతు స్సర్వకాలవర్తిత్వేన సర్వభూతకర్తృకత్వేన చానుసన్ధీయతే. అత స్తాదృశం చయనం తాదృశక్రత్వన్వయీతి భావః.

† అనన్తరసూత్ర మవతారయితుం పూర్వముక్తం పూర్వపక్షహేతు మనువదతి (యచ్చేదమితీతి)

౪౮॥ సూ. అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చతదుక్తమ్. † (దృష్టశ్చానువాదసరూపేష్వితి) ఫలసమ్బన్ధశ్రవణా ద్విధికల్పనం

(వే-దీ.) తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. మనశ్చితాదిః విద్యైవ - విద్యామయక్రత్వఙ్గభూత ఏవేత్యర్థః. కుతః? నిర్ధారణాత్ - తేషాం విద్యారూపత్వే సిద్ధేఽపి "౧ తే హైతే విద్యాచితఏవ" ఇతి నిర్ధారణం విద్యామయక్రత్వఙ్గతయైషాం విద్యామయత్వఖ్యాపనార్థమ్. అత్రైవ విద్యామయక్రతుదర్శనాచ్చ తదఙ్గత్వమేవైషామ్. దృశ్యతేచాత్ర విద్యామయః క్రతుః "౨ మనసైషు గ్రహా అగృహ్యన్త మనసాస్తువన్త మనసా శంసన్" ఇత్యాదౌ.

౪౭॥ సూ. శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చనబాధః. ౪.

(వే-సా.) "౧ తే హైతే విద్యాచిత ఏవ విద్యయా హైవైతే ఏవం విద శ్చితా భవన్తి" ఇతి శ్రుత్యా వాక్యేన చావగతవిద్యామయక్రత్వన్వయస్య దుర్బలప్రకరణేన నబాధః. ౪.

(వే-దీ.) అత్ర విద్యామయక్రతౌ విధిపదాశ్రవణాత్, తత్ఫలసమ్బన్ధాప్రతీతేశ్చ, ప్రకరణే నేష్టకచితాగ్న్యుపస్థాపితక్రత్వఙ్గతాప్రతీతేశ్చ, విద్యామయక్రత్వన్వయో బాధ్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ.

శ్రుత్యాదేః ప్రకరణా ద్బలీయస్త్వేన శ్రుత్యాద్యవగతస్య విద్యామయక్రత్వన్వయస్య ప్రకరణేన న బాధః. శ్రుతిస్తావత్ "౧ తే హైతే విద్యాచిత ఏవ" ఇతి. తాం వివృణోతి "౧ విద్యయా హైవైత ఏవంవిద శ్చితా భవన్తి" ఇతి. లిఙ్గవాక్యేచ భాష్యే దర్శితే. ఏవంవిదః - మనశ్చక్షురాదవ్యాపారేష్వగ్నిత్వం సమ్పాదయితుః, ఏతే - మనశ్చితాదయః, విద్యయా - ప్రధానభూతయా చితా భవన్తీత్యర్థః. ౪.

నాని త్వపూర్వత్వాదితి. † ఫలంచ ※ ౧ తేషా మేకైక ఏవ తావాన్యావా నసౌ పూర్వ ఇత్యతిదేశాత్ స్వక్రతుద్వారేణే † ష్టకచితస్యాగ్నే ర్యత్ఫలమ్ - తదేవ మనశ్చితాదీనామపి స్వక్రతుద్వారేణ ఫల మిత్యవగమ్యతే.

† యత్పునరతిదేశేన తుల్యకార్యత్వావగమాత్క్రియా
మయక్రత్వనుప్రవేశోఽవగమ్యతఇత్యుక్తమ్ - తత్రాహ

౪౯॥ సూ. నసామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్నహిలోకాపత్తిః. ౬.

నావశ్యమతిదేశా † దవాన్తరవ్యాపారస్యాపి తుల్యతయా భవితవ్యమ్ - యేన క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశ ఏషాం స్యాత్. యస్మాత్కస్మాచ్చిత్సామాన్యమాత్రా దతిదేశోపలబ్ధేః. ఉపలభ్యతేహి ※ ౨ స ఏషఏవ మృత్యు ర్య ఏష

శ్రుతహానప్రసఙ్గభయాద్ధి క్రియతే - తదత్రాపి తుల్యమ్. సానుబన్ధైః శ్రుత్యాదిభి ర్విద్యామయక్రతో రవగతత్వాత్ శ్రుతహానప్రసఙ్గపరిహారార్థం విధిః కల్ప్యత ఇతి భావః. † కించ - అధికం ఫలశ్రవణ మప్యస్తీత్యాహ (ఫలంచేతి). † (ఇష్టకచితస్యాగ్నే ర్యత్ఫలమితి) ఫలకామనయా కృతం చేత్. తత్ఫలప్రాప్తిః - అన్యథాచేత్ - ముక్తిః ఫలమితి భావః.

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్పునరితి).

౪౯॥ సూ. నసామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్నహిలోకాపత్తిః. † (అవాన్తరవ్యాపారస్య) క్రియామయక్రత్వను ప్రవేశస్యేత్యర్థః.

౪౮॥ సూ. అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చతదుక్తమ్. ౫.

(వే-సా.) "౩ మనసైషు గ్రహా అగృహ్యన్త" ఇత్యాదిక్రత్వనుబన్ధైః, "౪ తే హైతే విద్యాచిత ఏవ" ఇతి శ్రుత్యాదిభిశ్చాత్ర విద్యామయక్రతువిధిః కల్ప్యతఇతి. దహరవిద్యాదీనాం క్రియామయత్వాత్ పృథక్త్వవత్, అస్యాపి విద్యామయక్రతో స్సానుబన్ధైః పృథక్త్వ మవగమ్యతే. దృష్టశ్చానువాద సరూపేఽపి విధిః "౪ యదేవ విద్యయా కరోతి" ఇత్యాదౌ. తదుక్తమ్ "౫ వచనాని త్వపూర్వత్వాత్" ఇతి. ౫.

(వే-దీ.) "౩ మనసైషు గ్రహా అగృహ్యన్త" ఇత్యాదౌ విధిపదాశ్రవణాద్విద్యామ
యక్రతువిధి ర్నసమ్భవతీతి తదసమ్భవాచ్చ తదన్వయోపి నసమ్భవతీత్యాశఙ్క్యాహ.

గ్రహాస్తోత్రశస్త్రేభ్యో యజ్ఞానుబన్ధేభ్యః ఇష్టకచితాన్వయినః క్రతో రత్ర విధీయమానేనవిద్యామయ క్రతుపృథక్త్వ మవగమ్యతే. ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవత్ యథా ప్రజ్ఞాన్తరాణామ్ - దహరవిద్యాదీనాం పృథక్త్వహేతుభ్యః పృథక్త్వమ్. ఆదిశబ్దాత్పూర్వోక్తశ్రుత్యాది గృహ్యతే. శ్రుత్యాదినాఽనుబన్ధైశ్చ విద్యామయక్రతువిధిః కల్ప్యత ఇత్యర్థః. దృష్టశ్చానువాదసరూపేపి కల్ప్యమానో విధిః "౪ యదేవ విద్యయా కరోతి" ఇత్యాదౌ. తదుక్తమ్ "౫ వచనానిత్వపూర్వత్వాత్" ఇతి. ౫. ౪॥ ఛాం-౧-౧-౧౦. ౫॥ పూ-మీ-౩-౫-౨౧.

౪౯॥ సూ. నసామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్నహిలోకాపత్తిః. ౬.

(వే-సా.) "౧ తేషా మేకైకఏవ తావా న్యావా నసౌ" ఇతీష్టకచితాగ్నిఫలసామాన్యేనాతిదేశః, ఇష్టకచితాగ్నేః స్వక్రతుద్వారేణ యత్ఫలమ్, తదేవైషాం విద్యామయ క్రత్వనుప్రవేశేన ఫలమితి; నపున రిష్టకచితాతిదేశత్వ మప్యేషామితి. కేనాపి సామాన్యేనాతిదేశోపలబ్ధేః. యథా "౨ స ఏష ఏవ మృత్యు ర్యఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషః" ఇతి సర్వహరత్వమాత్రేణ నహి తత్ర మణ్డల పురుషస్య మృత్యుదేశత్వమ్. ౬.

(వే-దీ.) యత్తూక్త మతిదేశాచ్చేష్టకచితశేషిభూత క్రత్వన్వయోఽగమ్యతఇతి - తత్రాహ.

నావశ్య మతిదేశేనేష్టకచితాగ్నితుల్యదేశత్వమప్యాశ్రయణీయమ్ - యేన కేన చిత్సామాన్యేనాతిదేశోపలబ్ధేః. "౨ స ఏష ఏవ మృత్యు ర్య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషః" ఇతివ త్ఫలసామాన్యేన భవిష్యత్యతిదేశః. నహి తత్ర మణ్డలపురుషే మృత్యులోకాపత్తి రప్యతిదిశ్యతే - అపితు మృత్యువత్ సర్వసంహర్తృత్వమేవ. ౬. ౧॥ ౨॥ ౩॥

ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుష ఇత్యాదిషు సంహర్తృత్వాదిసామాన్యమాత్రా దతిదేశః. నహి తత్ర మణ్డలపురుషస్య మృత్యువత్తల్లోకాపత్తిః - † తద్దేశప్రాప్తిరపి భవతి - ఏవ మిహాఽపి మనశ్చితాదీనా మిష్టకచితా † గ్నివద్భావాతిదేశమాత్రేణే † ష్టకచితాగ్నిదేశరూపక్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేనాపి న భవితవ్యమ్. అత ఇష్టకచితాగ్నేః స్వక్రతుద్వారేణ యత్ఫలమ్-తదేవ మనశ్చితాదీనామపి విద్యామయక్రతుద్వారేణ ఫల మిత్యతిదేశా దవగమ్యతే.

౫౦॥ సూ. పరేణచ శబ్దస్య తాద్విధ్యంభూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధః. ౭.

పరేణచ బ్రాహ్మణేనాస్యాపి మనశ్చితాద్యభిధాయినః శబ్దస్య తాద్విధ్యమ్ - తద్విధత్వమ్ - విద్యామయప్రతిపాదిత్వ మవగమ్యతే. పరేణహి బ్రాహ్మణేన * ౧ అయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిచిత స్తస్యాప ఏవ పరిశ్రితా ఇత్యాదినా ※ ౨ స యో హైత దేవం వేద లోకం పృణాన మేనం భూతమేత త్సర్వ మభిసమ్పద్యతఇతి పృథక్ఫలా విద్యైవ విధీయతే, తథా వైశ్వానరవిద్యాదౌచ విద్యైవ విధీయతే, - అతోఽగ్నిరహస్యస్య క్రియైకవిషయత్వం నాస్తి. ఏవం తర్హి విద్యామయా మనశ్చితాదయో బృహదారణ్యకేఽనుబద్ధవ్యాః - కిమర్థ మిహాఽనుబధ్యన్తే. తత్రోచ్యతే భూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధ ఇతి మనశ్చితాదిషు సమ్పాదనీయానా మగ్న్యఙ్గానాం భూయస్త్వాత్తత్సన్నిధావిహాఽనుబన్ధః కృతః.

పూర్వవికల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

తల్లోకాపత్తిరితి వ్యాఖ్యేయం పదమ్. తచ్ఛబ్దః పూరకతయాఽధ్యాహృతః. † తద్వ్యాచష్టే (తద్దేశప్రాప్తిరితి). † (అగ్నివద్భావాతిదేశమాత్రేణ). అగ్నివద్భావః - అగ్నితుల్యత్వమ్. † (ఇష్టకచితాగ్నిదేశరూపేతి) దేశః - ఆశ్రయః - అఙ్గస్యాశ్రయోఽఙ్గీ. ఇష్టకచితాగ్న్యఙ్గిరూపేత్యర్థః.

ఏవం ప్రకరణాదపి ప్రబలై శ్శ్రుత్యాదిభి ర్విద్యామయక్రత్వఙ్గత్వ ముక్తమ్-అథ ప్రకరణేనాప్యయ మర్థ ఉపపాద్యతే.

౫౦॥ సూ. పరేణచశబ్దస్యతాద్విధ్యంభూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధః. * ఏష లోకః - భూః. ఆపః సముద్రాః. పరిశ్రితాః - పరిస్తరణాని. ఏతల్లోకం పృణానమ్ - ※ పౄపాలనపూరణయోః పూరయన్తమ్ - భువమ్ ఏతదేవం వేద - లిఙ్గవ్యత్యయః. ఏత మగ్నిం వేదేత్యర్థః.

పూర్వవికల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౦॥ సూ. పరేణచశబ్దస్యతాద్విధ్యంభూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధః. ౭.

(వే-సా.) పరేణచ బ్రాహ్మణేనాస్య మనశ్చితాదివాచిన శ్శబ్దస్య విద్యామయప్రతిపాదిత్వ మవగమ్యతే, "౧ అయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిచిత స్తస్యాపఏవ" ఇత్యాదినా. పృథక్ఫలా విద్యైవ విధీయతే. క్రియా ప్రకరణే అగ్నిరహస్యే మనశ్చితాదీనా మనుబన్ధస్తు సంపాదనీయానా మగ్న్యఙ్గానాం భూయస్త్వాత్.

(వే-దీ.) పరేణచ బ్రాహ్మణేనాస్య మనశ్చితాద్యభిధాయిన శ్శబ్దస్య తాద్విధ్యమ్ - తద్విధత్వమ్; విద్యామయప్రతిపాదకత్వమవగమ్యతే. పరేణహి బ్రాహ్మణేన "౧ అయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిచిత స్తస్యాపఏవ" ఇత్యాదినా పృథక్ఫలా విద్యైవ విధీయతే. అగ్నిరహస్యే క్రియామయా ఏవ విధీయన్తఇతి నాస్తి నియమ ఇత్యర్థః. క్రియాప్రకరణేత్వేషాం మనశ్చితాదీనా మనుబన్ధః సమ్పాదనీయానా మగ్న్యఙ్గానా మత్ర భూయస్త్వాత్క్రియతే. అతో విద్యామయక్రత్వఙ్గభూతాఏవ మనశ్చితాదయోఽగ్నయః.

౫౧॥ సూ. ఏకఆత్మనశ్శరీరేభావాత్. ౧.

† సర్వాసు పరవిద్యాసూపాస్యోపాసనస్వరూపవదుపాసకస్వరూపస్యాపి జ్ఞాతవ్యత్వ ముక్తమ్। ౧ త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చేతి. † వక్ష్యతి చాస్య ప్రత్యగాత్మనః పరమాత్మాఽఽత్మకత్వేనానుసన్ధానమ్। ౨ ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తిచేతి. కిమయం ప్రత్యగాత్మా జ్ఞాతా కర్తా భోక్తేహాముత్ర సఞ్చరన్ మోఽనుసన్ధేయః - ఉత ప్రజాపతి వాక్యోదితాపహతపాప్మత్వాదిస్వరూపః. కిం యుక్తమ్. జ్ఞాతృత్వాద్యాకారమాత్ర ఇత్యేకే మన్యన్తే. కుతః. అస్యోపాసకస్యాత్మనః శరీరే భావాత్,. ఆత్మన శ్శరీరే వర్తమానస్య తాదృశమేవ రూపమ్, † తావతైవానుసన్ధానేన తత్ఫలసిద్ధ్యుపపత్తేశ్చ. † నహి కర్మస్వధికృతానాం స్వర్గాదిఫలార్థినాం జ్ఞాతృత్వాద్యతిరేకేణ ఫలానుభవదశాయాం యాదృశం రూపమ్-తాదృశం రూపం సాధనానుష్ఠానదశాయా మనుసన్ధాతవ్యమ్ - తావతైవ సాధనానుష్ఠాన తత్ఫలయో స్సిద్ధే, రతిరిక్తానుసన్ధానే ప్రయోజనాభావాత్,. తదవిశేషా దిహాపి తథైవ. † ననుచాత్ర ※ ౩ యథాక్రతు రస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి విశేషవచనా దపహతపాప్మత్వాద్యాకార ఏవానుసన్ధాతవ్య ఇత్యవగమ్యతే. † నైవమ్ - ※ ౪ తం యథాయథోపాసత ఇత్యుపాస్యవిషయత్వాత్తస్య. ౧॥ బ్ర - ౧ - ౪ - ౬. ౨॥ బ్ర - ౪ - ౧ - ౩.

౫౧॥ సూ. ఏకఆత్మనశ్శరీరే భావాత్. పూర్వాధికరణం ప్రాసఙ్గికమ్ - అతస్తత్పూర్వాధికరణేన సఙ్గతిః. తత్ర సర్వవిద్యాసు భగవత ఏవోపాస్యత్వ ముక్తమ్ - తథా ప్రత్యగాత్మాప్యనుసన్ధేయ ఇతి సఙ్గతిః సర్వాస్విత్యాదినా సూచితా. † త్రయాణా మిత్యాదిసూత్రే త్రయాణామితి పద ముపాయోపేయోపేతృపరం వ్యాఖ్యాతం భాష్యే - దీపసారయో రుపాస్యోపాసకోపాసనపరం వ్యాఖ్యాతమ్ - ఏతదభిప్రాయేణాహ (సర్వాస్వితి). † సిద్ధాన్తే ప్రత్యగాత్మన ఉపాస్యకోటినిక్షేపస్య వక్ష్యమాణత్వా త్తదుపయోగిత్వేనాహ (వక్ష్యతిచేతి) సూత్రద్వయార్థోపజీవనేనేద మధికరణం ప్రవృత్తమిత్యర్థః. పరమాత్మశరీరత్వేనానుసన్ధేయః ప్రత్యగాత్మా కిం జ్ఞాతృత్వకర్తృత్వభోక్తృత్వమాత్రాకారోఽనుసన్ధేయః - ఉతాపహతపాప్మత్వాద్యాకారః.కిమ్ ※ యథాక్రతురితి యథోపాసనప్రాప్తివచనం పరవిషయమ్ - ఉత ప్రత్యగాత్మవిషయ మపి భవతీతి. ※ తం యథాయథోపాసతఇతి తచ్ఛబ్దః కిం పరమాత్మమాత్రపరః - ఉత జీవశరీరకపరమాత్మపరఇతి. పరమాత్మమాత్రపరత్వే - యథోపాసనప్రాప్తివచనస్య పరవిషయత్వాత్ జ్ఞాతృత్వాది మాత్రాకారేణ ప్రత్యగాత్మాఽనుసన్ధేయః. జీవశరీరకపరమాత్మపరత్వే ※ యథాక్రతురితి శ్రుతే ర్విశేషణభూతజీవాంశవిషయత్వస్యాపి సమ్భవా దపహతపాప్మత్వాద్యాకారోఽనుసన్ధేయస్స్యాత్. † శరీరస్థస్య రూపం తాదృగస్తు - తతః కిం తథాఽనుసన్ధానస్యేత్యత్రాహ (తావతైవేతి) † ఫలసిద్ధ్యుపపత్తిం దర్శయతి (నహీతి) † తావతా ఫలసిద్ధ్యనుపపత్తిముఖేన చోదయతి (ననుచేతి) విషయవ్యవస్థయా పరిహరతి (నైవమితి).

౫౧॥ సూ. ఏకఆత్మనశ్శరీరేభావాత్. ౧.

(వే-సా.) శరీరే వర్తమానత్వా దుపాసితుః, తస్యచ కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిస్వరూపత్వాత్, తథాఽవస్థితస్యాత్మతయా పరవిద్యాసు పరమాత్మోపాస్య ఇత్యేకే మన్యన్తే. ౧.

(వే-దీ) ప్రత్యగాత్మన ఆత్మతయాహి పరమాత్మోపాస్యః. ఉపాసకస్యాపి స్వరూప ముపాస్యోపాసనస్వరూపవత్ జ్ఞాతవ్య మిత్యుక్తమ్. "౧ త్రయాణామ్" ఇత్యాదినా. వక్ష్యతేచ "౨ ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి" ఇతి. తత్ర కిం ప్రత్యగాత్మన శ్శరీరే వర్తమానస్య కర్తృత్వభోక్తృత్వాది విశిష్టం రూప మనుసన్ధేయమ్ - ఉత ప్రజాపతివాక్యోదితాపహతపాప్మత్వాదిగుణకం యథావస్థితం రూపమితి సంశయః. శరీరే వర్తమానస్య యాదృశం రూపమ్ - తదేవానుసన్ధేయమితి పూర్వపక్షః - కర్మవిధిష్వివోపాసనవిధిష్వపి తావతైవ సాధనానుష్ఠానఫలానుభవయో స్సమ్భవాత్. "౩ యథా క్రతు రస్మి ల్లోకే పురుషో భవతి" ఇతితు "౪ తం యథాయథోపాసతే" ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్పరమాత్మవిషయమ్. రాద్ధాన్తస్తు "౫ తత్త్వమసి" "౬ ఏష త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతః" ఇతి ప్రత్యగాత్మన ఆత్మతయైవ పరమాత్మోపాస్యఇతి ప్రత్యగాత్మన స్స్వరూప మప్యుపాసనాన్తర్గతమ్. "౭ పరం జ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే" ఇతి యథావస్థితాత్మస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మానుభవః ఫల మిత్యతః "౩ యథాక్రతు రస్మి ల్లోకే పురుషో భవతి" ఇతి న పరమాత్మమాత్రవిషయమ్ - అపితు ప్రత్యగాత్మాత్మభూతోపాస్యవిషయమితి ప్రజాపతివాక్యోదితం యథావస్థితస్వరూప మేవానుసన్ధేయమ్. అన్యథా ప్రాప్యోపాస్యయోః ప్రకారభేదాత్ "౩ యథాక్రతురస్మిన్" ఇతి విరుధ్యతే. "౮ యజేత స్వర్గకామః" ఇత్యాదికర్మవిధౌతు కర్తృస్వరూపానుసన్ధానం న సాధనాన్తర్గత మితి విశేషః. సూత్రార్థస్తు - కర్తృత్వాదివిశిష్టమేవాత్మనస్స్వరూప మనుసన్ధేయమి త్యేకే మన్యన్తే. కుతః! శరీరే వర్తమానస్యోపాసితు రాత్మనస్తథా భావాత్. ౧.

౩॥ ఛాం-౩-౧౪-౧. ౪॥ • ౫॥ ఛాం-౬-౮-౭. ౬॥ • ౭॥ ఛాం-౮-౩-౪. ౮॥

† ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౫౨॥ సూ. వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్. ౨.

నత్వేతదస్తి - యత్ జ్ఞాతృత్వాద్యాకార ఏవానుసన్ధేయ ఇతి. అస్యాత్మన స్సంసారదశాయాః మోక్షదశాయాం యో వ్యతిరేకః - సోఽపహతపాప్మత్వాదికోఽనుసన్ధేయః - † అస్య మోక్షదశాయాం యాదృశం రూపం తాదృగ్రూప ఏవోపాసనవేళాయా మాత్మాఽనుసన్ధేయ ఇత్యర్థః. కుతః. † తద్భావభావిత్వా త్తద్రూపాపత్తేః. ※ ౧ యథాక్రతురస్మిఁ ల్లోకే పురుషో భవతి తథేతఃప్రేత్య భవతి * ౨ తం యథాయథోపాసతే తథైవ భవతీతి యథోపాసన మేవహి ప్రాప్తిః శ్రూయతే. † నచ పరస్వరూపమాత్రవిషయ మేవేద మితి వక్తుం శక్యతే - ప్రత్యగాత్మనోప్యుపాస్యభూతపరబ్రహ్మశరీరతయోపాస్యకోటినిక్షిప్తత్వాత్. † అతః ప్రజాపతివాక్యోదితాపహతపాప్మత్వాదిగుణక ప్రత్యగాత్మశరీరపరమాత్మోపాసనస్య తథారూపమేవ ప్రాప్య మిత్యుక్తం భవతి. † అతఏవ * ౩ ఏవం క్రతు ర్హాముం లోకం ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీత్యుచ్యతే. తస్మాత్ప్రత్యగాత్మా ప్రాప్యాకార ఏవానుసన్ధేయః. ఉపలబ్ధివత్ - బ్రహ్మోపలబ్ధివత్. యథా బ్రహ్మోపలబ్ధి ర్విహితా యథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపవిషయా - తథాఽత్మోపలబ్ధిరపి యథావస్థితాత్మస్వరూపవిషయేత్యర్థః. కర్మస్వాత్మస్వరూపానుసన్ధానం కర్మాఙ్గమ్ - * ౪ యజేత స్వర్గకామఇతి కర్మానుష్ఠానమేవహి ఫలాయచోద్యతే. దేహాతిరిక్తజ్ఞాతృత్వాద్యాకారాత్మావగతిః కాలాన్తరభావిఫలసాధనకర్మాధికారార్థేతి తావన్మాత్రమేవ తత్రాపేక్షిత మితి నకించి దపహీనమ్. ౧॥ ఛాం-౩-౧౪-౧. ౨॥ . ౩॥ ౪॥

శరీరే భావాధికరణం సమాప్తమ్.

---

† (ఏవంప్రాప్తఇతి)

౫౨॥ సూ. వ్యతిరేక స్తద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్. † వ్యతిరేక ఇత్యుక్తే ధర్మమాత్రస్యాఽనుసన్ధేయత్వశఙ్కానివృత్త్యర్థ మాహ (అస్యమోక్షదశాయామితి) † (తద్భావభావిత్వాత్తద్రూపాపత్తేరితి) అపహతపాప్మత్వాదిరూపాప త్తేస్తథా ఽనుసన్ధానసద్భావభావిత్వాదిత్యర్థః. † (నచేత్యాది) యథోపాసనఫలశ్రుతి ర్నవిశేష్యమాత్రవిషయా - అపితు విశిష్టవిషయేత్యర్థః. † ఫలిత మర్థ మాహ (అతఇతి) తస్మా ద్బ్రహ్మగుణానామివ శుద్ధస్వరూపస్యాపి బ్రహ్మవిశేషణత్వా త్తదనుసన్ధేయ మిత్యర్థః. తం యథాయథోపాసత ఇత్యత్ర తచ్ఛబ్దో విశిష్టవిషయ ఇతిభావః. (అతఏవేతి) ప్రాప్యాకారస్యానుసన్ధేయత్వాదేవహి ప్రాప్యచిన్తన ముచ్యతఇత్యర్థః.

పరేచాపరేచ - దేహాత్మభేదసమర్థనపర మధికరణం వ్యాచక్షతే. తదయుక్తమ్ - పాదసఙ్గత్యభావాత్. ఉపాసనే గుణోపసంహారానుపసంహారచిన్తనం హి పాదకృత్యమ్. ప్రాసఙ్గికచిన్తనమపి శాస్త్రారమ్భే కరణీయమ్ - దేహస్యైవాత్మత్వే శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వాత్. యే

౫౨॥ సూ. వ్యతిరేక స్తద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్. ౨.

(వే-సా.) నైవమ్, యత్ కర్తృత్వాదిస్వరూపస్యైవోపాసితు రాత్మతయా పరమాత్మాఽనుసన్ధేయఇతి. అపితూపాసితు స్సాంసారికస్వభావాన్ముక్తస్వరూపస్య యో వ్యతిరేకః - అపహతపాప్మత్వాదిగుణకత్వరూపః, సోనుఽసన్ధేయః. తథాఽనుసన్ధాన భావభావిత్వాత్ తత్స్వరూపోపలబ్ధేః. యథావస్థితస్వరూపబ్రహ్మానుసన్ధానభావినీహి బ్రహ్మోపలబ్ధిః, తద్వత్. "౧ యథాక్రతు రస్మిన్ లోకే పురుషః" ఇత్యాదిశ్రుతేః. ౨.

(వే-దీ) నకర్తృత్వాదివిశిష్ట మనుసన్ధేయమ్ - అపితు సాంసారికస్వరూపా న్ముక్తస్వరూపస్య యో వ్యతిరేకః - సోఽనుసన్ధేయః. కుతః? తథోపాసనభావభావిత్వా ద్వ్యతిరిక్తస్వరూపప్రాప్తేః. "౧ యథాక్రతు రస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి" ఇతిహ్యాహ. ఉపలబ్ధివత్ యథా బ్రహ్మస్వరూపోపలబ్ధి ర్యథావస్థితబ్రహ్మానుసన్ధానయుక్తస్యైవ - తథా ఆత్మోపలబ్ధిరపి. ౨.

౫౩॥ సూ. అఙ్గావబద్ధాస్తునశాఖాసుహి ప్రతివేదమ్. ౧.

* ౧ ఓమిత్యేత దక్షర ముద్గీథ ముపాసీత * ౨ లోకేషు పఞ్చవిధం సామోపాసీత * ౩ ఉక్థ ముక్థమితి వై ప్రజా వదన్తి తదిద మేవోక్థం ఇయ మేవ పృథివీ * ౪ అయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిచిత ఇత్యేవ మాద్యాః క్రత్వ

పున స్సాధనచతుష్టయం పూర్వవృత్తం వదన్తి - తేషాం అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యస్మా త్పూర్వ మేవ నివేశనీయమ్ - దేహాత్మభ్రాన్తినిత్యాత్మవివేకస్య నిత్యానిత్యవస్తువివేకాన్తర్గతత్వాత్, ఇహాముత్ర ఫలభోగవిరాగముముక్షుత్వయో స్తన్మూలత్వాచ్చ. ఏకశాస్త్ర్యం వదతామపి ధర్మజిజ్ఞాసాయాః పూర్వ మేవ దేహాత్మవివేకః ప్రసజేదితి చేన్న - మాణవకహితైషిభిః పిత్రాదిభి రధ్యయనే కారితేనతత్పాఠ ప్రతీత్యవగతవిలక్షణస్వర్గాదిఫలరాగా న్నిత్యానిత్యసన్దేహేపి తదుపపత్త్యనుపపత్తినిరూపణాయ స్వయమేవ శాస్త్రప్రవృత్త్యుపపత్తేః దేహవ్యతిరేకనిశ్చయానపేక్షత్వాత్. ప్రవృత్తస్యచ దేహాతిరేకనిశ్చయో భవత్యేవ - * స ఏష యజ్ఞాయుధీ యజమానోఽఞ్జసా స్వర్గం లోక మేతీత్యత్ర లోకాన్తరప్రాప్తు రాత్మనో దేహాతిరేకస్యాపి నిరూపితత్వాత్. * శారీరకే వక్ష్యామఇతి వృత్తికారోక్తిస్తు నదేహాతిరేకమాత్రాభిప్రాయా - కింతు జడత్వజ్ఞానాత్మకత్వస్థూలత్వవిభుత్వాణుత్వాద్యాకారవిషయా మన్తవ్యా.

అన్యేతు - బ్రహ్మాహమస్మీత్యుపాసనే స్థూలత్వాద్యాకారోఽహం బ్రహ్మేత్యేవ మనుసన్ధేయమ్ - మానసప్రతిపత్తే ర్దృష్టసజాతీయాకారా వికల్పితవిషయత్వనియమాత్, స్వర్ణమాత్రమిత్యుక్తేపి కుణ్డలత్రికోణచతురశ్రాద్యాకారేణ వినా స్వర్ణప్రతీత్యనుపపత్తేః నీరూపం బ్రహ్మేత్యుక్తేపి దీపాదివ న్నీలపీతాద్యవచ్ఛేదేన వినా ప్రతీత్యనుపపత్తేశ్చ స్థూలత్వాద్యాకారేణ వినా ఆత్మప్రతిపత్తే ర్విధాతు మశక్యత్వాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా - దేహాతిరేకః ప్రతిపత్తవ్యః - * తం స్వాచ్ఛరీరా త్ప్రవృహేన్ముఞ్జాదివేషీకా మిత్యాదిశాస్త్రప్రవృత్తే శ్శరీరవ్యతిరేకభావభావిత్వాత్. నచ నిరాకారప్రతిపత్త్యనుపపత్తిః - సన్త మసన్తం వా కంచన నీలపీతాద్యాకార మవర్జనీయం మనః స్వయమేవ గృహీష్యతి. నచ మిథ్యాప్రతిపత్తి ర్దోషః - అన్యథా తత్ప్రతీత్యనుపపత్తేః. * అఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూప ఇత్యాది రాకారశ్చ శాస్త్రోపదిష్టః. పరస్యచ మహారజనాద్యాకారోపదేశా, జీవస్యాపి తుల్యస్వభావత్వా, త్తాదాత్మ్యధ్యానసౌకర్యాయ తథాఽనుసన్ధేయ స్సమ్భూత్యుపాసనేషు. వినాశోపాసనేష్వ స్తిత్వ ముభయో రాకారః - * అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్య స్తత్త్వభావేన చోభయో రితి శ్రవణాత్. అతో దేహాతిరిక్త ఆత్మా బ్రహ్మాహ మస్మీతి ప్రతిపత్తవ్యఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తమ్ - స్థూలత్వాదివిరహేణాపి సుఖాదివిశిష్టాత్మావభాసదర్శనా దశక్యవిధానత్వాప్రసక్తేః. నను - సుఖదుఃఖాదయోప్యౌపాధికాః - నిరుపాధికస్వరూపం దురనుసన్ధానమితిచేత్. సత్యమ్ - తత్కదేతి నిరూపణీయమ్. శుభాశ్రయధ్యానేన మనఃపరిశోధనా త్పూర్వం హి తత్. తదా చాహం బ్రహ్మేత్యుపాసన మవిహితమ్ - అశక్యత్వాదేవ. యదాతు శుభాశ్రయసంశీలనపరిశోధిత ముపదేశవహాకృతంచ మనః - తదా నిరుపాధికస్వరూపానుసన్ధానక్షమమితి నాశక్యవిధిః. అతఏవ సిద్ధాన్తే మిథ్యాభూతస్య యస్య కస్యచి దాకారస్యావలమ్బనేపి నదోషఇతి కల్పన మప్యయుక్తమ్. నీలపీతాద్యాకారేణాత్మాఽనుసన్ధానం పరిశుద్ధాత్మసాక్షాత్కారస్య నదృష్టోపకారకమ్ - విరుద్ధత్వాత్. అదృష్టోపకారకత్వంతు నిష్ప్రమాణకమ్. రవితుల్యరూపతోక్తిః ప్రకాశస్వరూపతాభిప్రాయా - * యథా ప్రకాశయత్యేక ఇతి వ్యాఖ్యాతత్వాత్. యది యత్కించి న్నీలపీతాద్యాకారావలమ్బనేన చిన్త్యమితి సిద్ధాన్తః - తర్హి పూర్వపక్షసిద్ధాన్తయో రవైషమ్యమేవ స్యాత్. మహారజనాద్యాకారేణ తాదాత్మ్యానుసన్ధాన మప్యయుక్తమ్ - తస్యేశ్వరాకారత్వాత్. ఘటశరావయోరివ, తుల్యరూపయో ర్దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోరివచ జీవేశ్వరయో స్తాదాత్మ్యానుపపత్తేః సమ్భూత్యుపాసనే. వినాశోపాసనేచాస్తిత్వ ముభయో రాకార ఇత్యపి దురుక్తమ్ - జీవబ్రహ్మతాదాత్మ్యజ్ఞానస్య జీవఘటతాదాత్మ్యానుసన్ధానస్యచ వైషమ్యాభావాత్. అసాధారణాకారానుసన్ధానేహివైషమ్యసిద్ధిః. సత్తాచ సర్వసాధారణీ, సదస్మీత్యనుసన్ధానేచ శాస్త్రవైయర్థ్యమ్ - నహ్యసదస్మీతి కశ్చిదాత్మానం జానాతి. అసాధారణాకారానుసన్ధానేచ భేదఏవానుసంహితస్స్యాత్ - నతు తాదాత్మ్యమ్. అసాధారణాకారప్రతిపన్నయో ర్జీవపరయో స్సాధారణాకారానుసన్ధానమేవ తాదాత్మ్యప్రతిపత్తిరితిచేత్ - తర్హి ఖణ్డో ముణ్డో గౌరితివ దేకజాతీయత్వమేవానుసంహితం స్యాత్. తతశ్చ తాదాత్మ్యవిధానవైయర్థ్యమ్ - నహి సాధారణాకారవిధురం కించి ద్ద్రవ్య మస్తి - * అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యఇతి శ్రుతిస్తు జన్మాదిభావవికారరాహిత్యవిషయా - నతు సన్మాత్రం బ్రహ్మేత్యేవంపరా. అతో యథాభాష్యమేవాధికరణం యుక్తమ్.

శరీరే భావాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౩॥ సూ. అఙ్గావబద్ధాస్తునశాఖాసుహిప్రతివేదమ్. యత్ర యత్ర బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వమ్ - తత్ర తత్ర శుద్ధజీవస్యోపాస్యత్వముక్తమ్ - ఏవం యత్ర యత్ర శాఖాన్తరోద్గీథానుప్రవేశః - తత్ర తత్ర సర్వత్రోద్గీథాద్యుపాసనానుప్రవేశోఽస్తి-నవేతి శఙ్కాయా స్సఙ్గతిః. ఉద్గీథాద్యుపాసనాని

౧॥ ఛాం - ౧ - ౧ - ౧. ౨॥ ఛాం - ౨ - ౨ - ౧. ౩॥ ౪॥

ఙ్గాశ్రయా ఉపాసనా భవన్తి. తాః కిం యాసు శాఖాసు శ్రూయన్తే - తాస్వేవ నియతాః - ఉత సర్వాసు శాఖానూద్గీథాదిషు సమ్బధ్యన్త ఇతి విచారః. † సర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వే స్థితేఽపి ప్రతివేదం స్వరభేదా దుద్గీథాదయో భిద్యన్తఇతి తత్ర తత్ర వ్యవతిష్ఠేరన్నితి యుక్తా శఙ్కా. కిం యుక్తమ్. వ్యవతిష్ఠేరన్నితి. కుతః. * ౧ ఉద్గీథ ముపాసీతేతి సామాన్యేనోద్గీథసమ్బన్ధితయా శ్రుతాయా స్తస్యామేవ శాఖాయాం స్వరవిశేషయుక్తస్యోద్గీథవిశేషస్య సన్నిధానా † త్తస్మిన్నేవ విశేషే పర్యవసానం యుక్తమితి - ఏవ మాద్యా స్తాస్వేవ శాఖాసు వ్యవతిష్ఠేరన్నితి. ౧॥ ఛాం - ౧ - ౧ - ౧.

† ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే అఙ్గావబద్ధాస్త్వితి తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. నహ్యుద్గీథాద్యఙ్గావబద్ధా ఉపాసనా స్తాస్వేవ శాఖాసు వ్యవతిష్ఠేరన్ - అపితు ప్రతివేదం సమ్బధ్యేరన్ - సర్వాసు శాఖాస్విత్యర్థః. హిశబ్దో హేతౌ. యస్మాచ్ఛ్రుత్యైవోద్గీథాద్యఙ్గమాత్రావబద్ధాః - తస్మా ద్యత్రోద్గీథాదయః - తత్ర సర్వత్ర సమ్బధ్యేరన్. † యద్యపి స్వరభేదేనోద్గీథవ్యక్తయో భిద్యన్తే. తథాపి సామాన్యేనోద్గీథశ్రుత్యా సర్వా వ్యక్తయ స్సన్నిహితాఇతి † నక్వచి ద్వ్యవస్థాయాం ప్రమాణ మస్తి. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనచ సర్వాసు శాఖాసు క్రతురేకః - అత స్సర్వాసు శాఖాస్వేకస్య క్రతో స్సన్నిధానాత్ క్రత్వఙ్గభూతోద్గీథాదయోఽపి సన్నిహితాఇతి నైకస్య సన్నిధివిశేషోఽస్తీతి నవ్యవస్థా.

కిం ప్రతిశాఖం వ్యవతిష్ఠేరన్ - ఉత నేతి. * ఉద్గీథ ముపాసీతే త్యుద్గీథశబ్దః కి ముద్గీథమాత్రే వర్తతే - ఉత స్వరాదిభేదభిన్నోద్గీథే. కిం స్వరాదివిశేషవిశిష్టోద్గీథవ్యక్తే స్సన్నిధిః - ఉత సర్వోద్గీథవ్యక్తీనాం సన్నిధిరితి. వ్యక్తివిశేషస్య సన్నిధిశ్చేత్ - తస్యైవోద్గీథశబ్దవాచ్యత్వా త్తత్తచ్ఛాఖావిశేషేషూపాసనవ్యవస్థా. సర్వవ్యక్తిసన్నిధిశ్చేత్ - ఉద్గీథశబ్దస్యోద్గీథమాత్రవాచిత్వా త్తద్విషయోపాసనాని నవ్యవతిష్ఠన్తఇతి. † అధికరణారమ్భాక్షేపశఙ్కాం పరిహరతి (సర్వవేదాన్తేతి) యథా కర్మ చోపాసనంచ సర్వశాఖాస్వేకమ్ - తథోద్గీథస్యాప్యేకత్వా త్సర్వత్రోద్గీథానుసారేణ ప్రాప్నువన్త్యుపాసనానీత్యధికరణారమ్భాక్షేపః. ఉద్గీథానాం స్వరభేదేన వ్యక్తిభేదా త్తత్తత్స్వరవిశేషవిశిష్టవ్యక్తివిషయా ఉపాసనాః - ఉత సర్వోద్గీథవ్యక్తివిషయాఇతి సంశయః స్యాత్ ఇత్యాక్షేపసమాధిరిత్యర్థః. † (తస్మిన్నేవవిశేషఇతి) లోకే గా మానయేత్యాదిషు సామాన్యశబ్దానాం సన్నిహితవిశేషపర్యన్తత్వదర్శనాదితిభావః.

† (ఏవంప్రాప్తఇతి) యస్మా చ్ఛ్రుత్యైవోద్గీథాద్యఙ్గమాత్రవిషయాః ప్రతీయన్తఇతి - తస్మాదిత్యర్థః. † పూర్వపక్షయుక్తి మనూద్య దూషయతి (యద్యపీతి) † నక్వచి ద్వ్యవస్థాయాం ప్రమాణ మస్తీతి గా మానయేత్యాదిషు సర్వవ్యక్తీనా మానయనాయోగ్యత్వం వ్యక్తివిశేషే శబ్దస్య వ్యవస్థాపకమ్ - నత్వసన్నిధిః - సామాన్యేన వ్యక్తీనాం ధీస్థత్వాత్. ధీస్థత్వంహి సన్నిధిః. అత్రతు తాదృశాయోగ్యత్వాదివ్యవస్థాపకాభావా చ్ఛబ్దస్య స్వతః ప్రాప్తం సర్వవ్యక్తివిషయత్వం తిష్ఠతీతి భావః. సన్నిహితాః - బుద్ధిస్థాః. అనేన సన్నిధే ర్వ్యవస్థాపకత్వ మపాస్తమ్ - నిరఙ్కుశయా శబ్దశక్త్యా సర్వవ్యక్తీనాం బుద్ధిస్థత్వాత్. † అథార్థస్వభావాదపి సర్వోద్గీథవ్యక్తిసన్నిధిమాహ (సర్వశాఖాప్రత్యయేతి) అఙ్గిన స్సన్నిధానా దఙ్గాన్యపి సన్నిహితాని భవన్తీత్యర్థ.

౫౩॥ సూ. అఙ్గావబద్ధాస్తునశాఖాసుహిప్రతివేదమ్. ౧.

(వే-సా.) ఉద్గీథాదిక్రత్వఙ్గాశ్రయా ఉపాసనాః యాసు శాఖాసు శ్రూయన్తే, తాస్వేవ కార్యాఇతి నహ్యస్తి నియామకమ్; అత ఉద్గీథానుబన్ధిత్వాత్ ప్రతిశాఖం కార్యాః. ౧.

(వే-దీ.) "౧ ఓ మిత్యేత దక్షర ముద్గీథ ముపాసీత" ఇత్యుద్గీథాదిక్రత్వఙ్గాశ్రయా ఉపాసనా శ్శ్రూయన్తే. తాః కిం యాసు శాఖాసు శ్రూయన్తే - తాస్వేవ వ్యవస్థితాః - ఉత సర్వాసు శాఖాసు సమ్బద్ధాఇతి సంశయః. శాఖాసు స్వరభేదా త్ప్రతిశాఖ ముద్గీథభేదేన యత్ర శ్రూయన్తే - తత్రస్థోద్గీథాదే స్సన్నిధానా త్తేనైవాన్వితా వ్యవస్థితా ఇతిపూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - యద్యప్యుద్గీథవ్యక్తిభేదో విద్యతే - తథాపి తత్ర తత్ర చోద్గీథజాతీయత్వేన సమ్బన్ధా త్సర్వేషాం చోద్గీథజాతీయత్వావిశేషత్వాత్ "౧ ఉద్గీథ ముపాసీత" ఇతి శ్రుత్యైవ సర్వసమ్బన్ధఇతి సర్వశాఖాసు సమ్బధ్యన్తే. సూత్రార్థస్తు - న త్వఙ్గావబద్ధా ఉపాసనా స్తాసు శాఖాసు వ్యవస్థితాః, అపితు ప్రతివేదం సర్వశాఖాసు సమ్బధ్యన్త ఇత్యర్థః. హిర్హేతౌ. యస్మా దుద్గీథజాతీయత్వావిశేషేణ సర్వసమ్బన్ధః - తస్మాదిత్యర్థః. ౧.

౫౪॥ సూ. మన్త్రాదివద్వాఽవిరోధః. ౨.

వాశబ్దశ్చార్థే. ఆదిశబ్దేన జాతి గుణ సఙ్ఖ్యా సాదృశ్య క్రమ ద్రవ్య కర్మాణి గృహ్యన్తే. యథా మన్త్రాదీనామేకైకశాఖాస్వామ్నాతానామపి శేషిణః క్రతోస్సర్వశాఖాస్వేకత్వేన యథాయథం శ్రుత్యాదిభిస్సర్వాసు శాఖాసు వినియోగో నవిరుధ్యతే - తద్వదిహాప్యవిరోధః.

అఙ్గావబద్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౫॥ సూ. భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథాహి దర్శయతి. ౧.

*౧ ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవ ఇత్యారభ్య వైశ్వానరవిద్యా ఆమ్నాతా. తత్ర వైశ్వానరః పరమాత్మా త్రైలోక్యశరీర ఉపాస్యశ్శ్రుతః స్వర్లోకాదిత్యవాయ్వాకాశాప్పృథివ్యవయవః. †తత్రచ ద్యౌర్మూర్ధా, ఆదిత్యశ్చక్షుః, వాయుః ప్రాణః, ఆకాశస్సన్దేహః - మధ్యకాయ ఇత్యర్థః. ఆపో వస్తిః, పృథివీ పాదావిత్యవయవవిశేషాః. తత్ర సంశయః - కిమస్య త్రైలోక్యశరీరస్య వ్యస్తస్యోపాసనం కర్తవ్యమ్ - ఉత వ్యస్తస్య సమస్తస్యచ - అథ సమస్తస్యైవేతి. కిం యుక్తమ్. వ్యస్త

౫౪॥ సూ. మన్త్రాదివద్వాఽవిరోధః. వేదాన్తరోత్పన్నానాం *అగ్నేర్వై హోత్రం వేత్విత్యాదిమన్త్రాణాం వేదాన్తరేఽపి పరిగ్రహో దృష్టః. బహ్వృచపఠితస్య * యో జాత ఏవ ప్రథమో మనస్వానితి సూక్తస్య * అధ్వర్యవే సజనీయం శస్యమితి వినియోగో దృష్టః. * అజోఽగ్నీషోమీయ ఇత్యుపదిష్టా జాతిస్తదుపదేశరహితే శాఖాభేదే * ఛాగస్య వపాయా మేదసోఽనుబ్రూహీత్యాశ్రీయతే. ఏవం గుణాదీనాం వినియోగో ద్రష్టవ్యః. ప్రకరణామ్నానమాత్రేణాన్యత్ర ప్రవేశాభావే మన్త్రాదీనామపి శాఖాన్తరే ప్రవేశో నస్యాదిత్యతిప్రసఙ్గరూపస్తర్కోఽభిప్రేతః. అవిరోధః - శాఖావిశేషస్థస్యాన్యత్ర ప్రవేశే విరోధాభావః. మన్త్రాదీనాం శ్రుత్యాదిభిర్వినియోగాదవిరోధశ్చేత్ - ఇహాప్యుద్గీథపదశ్రుత్యా వినియోగాదవిరోధ ఇత్యభిప్రాయః ఏవం సర్వశాఖాసూద్గీథానువృత్త్యా సర్వశాఖినా ముపాసనేష్వధికారః ఫలమ్,

అఙ్గావబద్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౫॥ సూ. భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథాహి దర్శయతి. పూర్వాధికరణే ఉద్గీథాదికం ప్రస్తుతమ్ - తత్ర సామావయవభూతోద్గీథాదేస్సమస్తస్య వ్యస్తస్యచోపాసనం శ్రుతిసిద్ధమ్ - ఏవం వైశ్వానరవిద్యాయాం కిం సమస్తస్యోపాసనం కార్యమ్ - ఉత వ్యస్తస్య - ఉతోభయస్యేతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. † స్వర్లోకాదిషు కిం కి మవయవభూత మిత్యత్రాహ (తత్రచేతి) కిం వైశ్వానరవిద్యాయాం వ్యస్తోపాసనవిధిః - ఉత వ్యస్తస్య సమస్తస్యచ - ఉత సమస్తస్యైవ. కిం ప్రత్యవయవం ఫలశ్రవణాత్ * యస్త్వేతమేవ మిత్యుపాసనసముదాయానువాదః - ఉత వ్యస్తే

౫౪॥ సూ. మన్త్రాదివద్వాఽవిరోధః. ౨.

(వే-సా.) వా శబ్దోఽవధారణే. యథా క్రత్వఙ్గభూతానాం మన్త్రాణామేకైకశాఖాగతానామపి సర్వశాఖాగతక్రత్వన్వయేనావిరోధః. ౨.

(వే-దీ.) వా శబ్దశ్చార్థే. యథా మన్త్రాదీనాం క్రత్వఙ్గభూతానామేకైకశాఖాభిహితానాం సర్వశాఖాసు క్రతోరేకత్వేన సర్వత్ర సమ్బన్ధో నవిరుధ్యతే - తద్వచ్చావిరోధః. ౨.

౫౫॥ సూ. భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథాహి దర్శయతి. ౧.

(వే-సా,) వైశ్వానరవిద్యాయాం త్రైలోక్యశరీరతయోపాస్యస్య స్వర్లోకాదిపృథివ్యన్తానాం వైశ్వానరాత్మనో మూర్ధాదిపాదపర్యన్తావయవత్వమభిధాయ "౨ యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు" ఇత్యాదినా బ్రహ్మానుభవః ఫలం చాభిహితమ్. తత్ర మూర్ధాద్యవయవోపాసనాత్ భూమ్నః సమస్తోపాసనస్య జ్యాయస్త్వం ప్రామాణికత్వమస్తి; తత్రైవ బ్రహ్మానుభవఫలాభిధానాత్. తత్రావయవోపాసనమ్, తత్ర తత్ర ఫలకీర్తనం చ క్రతావివ ద్రష్టవ్యమ్. యథా "౩ వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్పుత్రే జాతే" ఇత్యుక్త్వా, "౩ యదష్టాకపాలో భవతి" ఇత్యాదౌ; తథా. సమస్తోపాసనస్యైవ శ్రైష్ఠ్యం దర్శయతి శ్రుతిః "౪ దివమేవ భగవో రాజన్" ఇత్యవయవోపాసనేఽభిహితే "౪ మూర్ధా తే వ్యపతిష్యద్యన్మాం నాగమిష్య" ఇత్యాదినాఽనర్థం బ్రువన్తీ. ౧.

౧॥ ఛాం - ౫ - ౧౧ - ౧. ౨॥ ఛాం - ౫ - ౧౮ - ౧. ౩॥ యజు - ౨ - ౨ - ౫అను. ౪॥ ఛాం - ౫ - ౧౨ - ౧, ౨.

స్యేతి. కుతః. ఉపక్రమే వ్యస్తోపాసనోపదేశాత్. తథాహ్యుపదిశ్యతే - ఔపమన్యవాదయః కిలోద్దాలకషష్ఠాః కేకయ మశ్వపతి ముపసద్య *౧ ఆత్మాన మేవేమం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి పప్రచ్ఛుః. సచ తేభ్యః ప్రత్యేకం స్వోపాస్యాన్ ద్యుప్రభృతీనుక్తవద్భ్యో మూర్ధాదిషు వ్యస్తేషూపాసనం తత్రతత్ర ఫలం చోక్త్వాన్ ※౨ అత్త్యన్నం పశ్యతి ప్రియం భవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసం కులే య ఏత మేవ మాత్మానం వైశ్వానర ముపాస్తే మూర్ధా త్వేష ఆత్మన ఇతి ఏష వై సుతేజా ఆత్మా వైశ్వానర ఇత్యాదినా. తేషు తేషూపాసనేషూపాస్యస్య † వైశ్వానరత్వం చాహ. అతో వ్యస్తస్యోపాసనం కర్తవ్యమ్. † పరత్ర *౩ యస్త్వేత మేవం ప్రాదేశమాత్ర మభివిమాన మాత్మానం వైశ్వానర ముపాస్త ఇతి - ద్యుప్రభృతిప్రదేశావచ్ఛిన్నమాత్రే † వైశ్వానరే ఉక్తస్య మూర్ధాద్యుపాసనస్య సమాసేనోపసంహార ఇత్యవగన్తవ్యమ్.— † అపర ఆహ ఏవమేవ సమస్తస్యాప్యుపాసనం కార్యమితి - పృథక్ఫలనిర్దేశాత్. *౩ యస్త్వేత మేవం ప్రాదేశమాత్ర మభివిమాన మాత్మానం వైశ్వానర ముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్న మత్తీతి. నచైతావతా వాక్యభేదః - † యథా భూమవిద్యోపక్రమే నామాద్యుపాసనం తత్ఫలంచాభిధాయ ※౪ ఏష తు వా అతివదతి య స్సత్యేనాతివదతీత్యాదినా భూమవిద్యా ముపదిశ్య *౫ స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి తత్ఫలంచ వ్యపదిశతి - తత్ర భూమవిద్యాపరత్వేఽపి వాక్యస్య - నామాద్యవాన్తరోపాసనం తత్తత్ఫలం చాఙ్గీక్రియతే - తథాఽిహాపీతి.

సమస్తేచ ఫలశ్రవణా దుభయత్ర విధిః కల్ప్యః-ఉత ప్రత్యేకఫల శ్రవణ మర్థవాదః. ఆద్యే వ్యస్తోపాసనవిధిః. ద్వితీయే ఉభయవిధిః. తృతీయే సమస్తస్యైవవిధిః. ※ అత్త్యన్నమ్ - అన్నమత్తి. ప్రియం పశ్యతి - అస్య కులే బ్రహ్మవర్చసం భవతీత్యన్వయః. † వైశ్వానరోపాసనం హ్యుపక్రాన్తమ్ - తత్కథం మూర్ధమాత్రోపాసనోపదేశ ఇత్యత్రాహ (వైశ్వానరత్వంచాహేతి) ※ ఏతమేవ మాత్మానం వైశ్వానర ముపాస్త ఇత్యాదిష్విత్యర్థః. † వ్యస్తోపాసనం వివక్షితం చేత్ - కథం సమస్తస్యోపసంహార ఇత్యత్రాహ (పరత్రేతి) † (వైశ్వానరఉక్తస్య) వైశ్వానరవిషయత్వేనోక్తస్యేత్యర్థః. † (అపరఆహేతి) పృథక్ఫలనిర్దేశాత్ - వ్యస్తోపాసనఫలాత్పృథక్ ఫలనిర్దేశాత్. వాక్యభేదః - మహావాక్యభేదః. † అనేకార్థప్రతిపాదనేనత్యపి వాక్యైకత్వే దృష్టాన్తమాహ (యథాభూమేతి) సమస్తోపాసనం ప్రధానప్రతిపాద్యమ్ - వ్యస్తోపాసనం ప్రాసఙ్గికమితి నవిరోధ ఇతిభావః.

(వే-దీ.) వైశ్వానరవిద్యాయాం స్వర్లోకాదిత్య వాయ్వాకాశపృథివ్యవయవో వైశ్వానరాత్మోపాస్య శ్శ్రుతః. తత్ర కిం వ్యస్తస్యైవోపాసనం కార్యమ్ - ఉత వ్యస్తస్య సమస్తస్యచ - అథ సమస్తస్యైవేతి సంశయః. "౨ ఔపమన్యవ కం త్వ మాత్మాన ముపాస్స ఇతి దివమేవ భగవో రాజన్" ఇత్యాదినా స్వర్లోకాది పృథివ్యన్తానాం వైశ్వానరాత్మనో మూర్ధాది పాదాన్తావయవత్వ మభిధాయ, తత్ర తత్ర వ్యస్తస్యైవోపాసనం ఫలంచ విహితమితి పశ్చాత్ "౩ యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్ర మభివిమాన మాత్మానం వైశ్వానర ముపాస్తే" ఇతిపూర్వోక్తస్య సమాసేనోపసంహారఇతి యుక్తమ్. అతో వ్యస్తస్యైవోపాసనం కార్యమితి ప్రథమగపక్షః. సమస్తోపాసనస్య "౩ సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మసుచాన్నమత్తి" ఇతి వ్యస్తోపాసనఫలేభ్యః ఫలాన్తరవిధానా ద్వ్యస్తస్య సమస్తస్యచోపాసనం కార్యమితి ద్వితీయగపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు "౧ ఆత్మానం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహి" ఇత్యారభ్య వైశ్వానరాత్మన స్స్వర్లోకాదిపృథివ్యన్తానాం మూర్ధాదిపాదాన్తావయవత్వ మభిధాయ, "౩ యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్ర మభివిమాన మాత్మానం వైశ్వానర ముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు" ఇత్యుపసంహారా దేకస్యైవ వైశ్వానరాత్మనః త్రైలోక్యశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణః ఉపాసనం విధాయ ఫలంచ "౩ సర్వేష్వాత్మసుచాన్నమత్తి" ఇతి "౬ తద్యథేషీకతూల మగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే" ఇతిచ సర్వేషా మాత్మనా మవిశేషేణ భోగ్యభూతం పరం బ్రహ్మానుభవతి, తద్విరోధినశ్చ సర్వపాప్మనః దహతీ, త్యుక్తమితి గమ్యతే. అత ఏకవాక్యత్వా త్సమస్తస్యైవోపాసనం కార్యమ్. వ్యస్తవాదస్తు స్వర్లోకాదీనాం మూర్ధాద్యవయవత్వజ్ఞాపనార్థః. తత్ర తత్రచ ఫలవాదః "వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపే త్పుత్రే జాతే యదష్టాకపాలో భవతి" ఇత్యాదివ ద్రష్టవ్యః. సూత్రార్థస్తు - భూమ్నోజ్యాయస్త్వమ్ - సమస్తోపాసనస్యశ్రైష్ఠ్యమ్; ప్రామాణికత్వమిత్యర్థః. ఏకవాక్యత్వావగతేః వ్యస్తవాదః క్రతువ ద్రష్టవ్యః. "వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్ ...... యదష్టాకపాలః" ఇత్యాదిః క్రతావివేత్యర్థః. తథాహి దర్శయతి- సమస్తోపాసనస్య జ్యాయస్త్వమేవ దర్శయతి శ్రుతిః. "౨ మూర్ధాతే వ్యపతిష్య ద్యన్మాం నాగమిష్య" ఇత్యాదినా వ్యస్తోపాసనేఽనర్థం బ్రువన్తీ. ౧.

౧॥ ఛాం-౫-౧౧-౬. ౨॥ ఛాం-౫-౧౨-౨, ౧. ౩॥ ఛాం-౫-౧౮-౧౧. ౪॥ ఛాం-౭-౧౬-౧. ౫॥ ఛాం-౭-౨౫-౨. ౬॥ ఛాం-౫-౨౪-౩.

† ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే భూమ్నో జ్యాయస్త్వమితి, భూమ్నః - విపులస్య - సమస్తస్యైవ - జ్యాయస్త్వమ్ - ప్రామాణికత్వ మిత్యర్థః. ఏకవాక్యత్వావగతేః. తథాహి * ౧ ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవ ఇత్యుపక్రమ్య * ౧ ఉద్దాలకో హ వై భగవన్తోఽయ మారుణి స్సమ్ప్రతీమ మాత్మానం వైశ్వానర మధ్యేతి తం హన్తాభ్యాగచ్ఛామేతి వైశ్వానరాత్మ బుభుత్సయౌపమన్యవాదయః పఞ్చ మహర్షయః త ముద్దాలక ముపేత్య తత్ర వైశ్వానరాత్మవేదన మలభమానా స్తేనచ సహాశ్వపతిం కేకయం వైశ్వానరాత్మవేదిన ముపసఙ్గమ్య * ౨ ఆత్మాన మేవేమం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి పృష్ట్వా తత్సకాశాత్ పరమాత్మానం వైశ్వానరం స్వర్లోకాది పృథివ్యన్తశరీర ముపాస్య మవగమ్య తత్ఫలంచ సర్వలోకసర్వభూతసర్వాత్మాన్నభూతబ్రహ్మానుభవ మవగతవన్త ఇత్యుపసంహారతో వాక్యస్యైకత్వ మవగమ్యతే. ఏవ మేకవాక్యత్వేఽవగతే సత్యవయవవిశేషేషూపాస్తివచనం ఫలనిర్దేశశ్చ సమస్తోపాసనైకదేశా † నువాదమాత్ర మితి నిశ్చీయతే. † క్రతువత్ యథా * ౩ వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్ పుత్రే జాతఇతి విహితస్యైవ క్రతో రేకదేశాః * ౩ య దష్టాకపాలో భవతీత్యాదిభి రనూద్యన్తే - తథా సమస్తోపాసనమేవ న్యాయ్యమ్ - నవ్యస్తోపాసనమ్. తథాహి దర్శయతీయం శ్రుతిః వ్యస్తోపాసనే అనర్థం బ్రువతీ * ౪ మూర్ధా తే వ్యపతిష్యద్యన్మాం నాగమిష్య ఇతి, * ౫ అన్ధో భవిష్యసి యన్మాం నాగమిష్య ఇత్యాదికా. † అత ఇద మప్యుక్తమ్ - యన్నామాద్యుపాసనసామ్య ముక్తమ్ - తత్ర హి నామాద్యుపాసనేష్వనర్థో న శ్రుతః, † నామాద్యుపాసనేభ్యో భూమోపాసనస్యాతిశయితఫలత్వం శ్రుతమ్ * ౬ ఏషతు వా అతివదతి య స్సత్యేనాతివదతీతి., † తత ఏవ తత్ర భూమవిద్యాపరత్వేపి వాక్యస్య - నామాద్యుపాసనానాం సఫలానాం వివక్షితత్వమ్ - † అన్యథాఽతిశయితఫలత్వనిమిత్తాతివాదేన భూమవిద్యాస్తుత్యనుపపత్తేః. అత స్సమస్తోపాసనమేవ న్యాయ్యమ్.

భూమజ్యాయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్.

---

† (ఏవం ప్రాప్తఇతి) భూమశబ్దో ధర్మిపరః. వైశ్వానరాత్మజిజ్ఞాసూన్ప్రతి ద్యుపృథివ్యాద్యవయవవిశిష్టవిషయోపాసనతత్ఫలోపదేశాదేకవాక్యత్వమవగతమ్. † (అనువాదమాత్రమితి) సముదాయోపాసనతత్ఫలే వివక్షితే - తదన్తర్గతతదేకదేశోపాసనతదేకదేశఫలకథనమనువాదఇత్యర్థః. సమస్తోపాసనఫలే సర్వదేశసర్వకాలవర్తి సమస్తభోగ్యజాతం హ్యన్తర్గతమితి దర్శయితుం ఫలైకదేశానువాదః కృతః - నతు తథాఽనుష్ఠేయమితి జ్ఞాపయితుమ్ - ఇతరథా వాక్యభేదాత్. వ్యస్తోపాసనే ప్రత్యవాయకథనాచ్చ యథోక్త ఏవార్థః. † (అతఇదమపీత్యాది) అనర్థాశ్రవణ మేకం వైషమ్యమిత్యర్థః, † వైషమ్యాన్తర మాహ (నామాద్యుపాసనేభ్యఇతి) నామాద్యుపాసనానాం భూమవిద్యోపయోగిత్వమస్తి - ఆధిక్యస్య ప్రతియోగిత్వేనాపేక్షితత్వాత్. † అతిశయితఫలశ్రవణమస్తు - తతః కిమిత్యత్రాహ (తతఏవేతి) † వివక్షితత్వ ముపపాదయతి (అన్యథేతి) ఏవమర్థాన్తరాణాం ప్రధానార్థోపయోగిత్వా న్నవాక్యభేదో భూమవిద్యాయామ్ - అత్రతూపాసనానా మన్యోన్యోపయోగిత్వాభావా ద్వాక్యభేదస్స్యాదిత్యేవేత్యర్థః అతఇతి అధికరణార్థోపసంహారః, జ్యాయస్త్వశబ్దశ్రవణా ద్వ్యస్తోపాసనపక్షోపి సూత్రకారాభిమత ఇతిచేన్న - వాక్యభేదాది ప్రసఙ్గాత్. జ్యాయస్త్వశబ్దస్తు ప్రామాణికత్వాభిప్రాయేణాప్యుపపన్నః.

† క్రతువదితి - దర్శపూర్ణమాసప్రభృతిషు సామస్త్యేన సాఙ్గస్య ప్రధానస్యైకస్య వివక్షితత్వవదితి పరే వ్యాచక్షతే. తతోఽపి భాష్యోక్తదృష్టాన్త ఏవోచితః - సాదృశ్యప్రకర్షాత్.

క్రతో రఙ్గోపచయా త్ఫలోపచయవదిత్యన్యే - తే వ్యస్తోపాసనస్య సూత్రానుమతిమపి మన్యన్తే. తదయుక్తమ్ - జ్యాయస్త్వశబ్దస్యాన్యథాసిద్ధేః పూర్వోక్తత్వాత్, ఏకైకోపాసననిన్దాయా ఇతరప్రశంసార్థత్వాభిప్రాయకల్పనాగౌరవా, త్తస్యచ గత్యన్తరాభావేఽనుపపత్తేః.

భూమజ్యాయస్త్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౧॥ ఛాం-౫-౧౧-౧, ౨. ౨॥ ఛాం-౫-౧౧-౬. ౩॥ యజు-౨-౨-౫అను. ౪॥ ఛాం-౫-౧౨-౨. ౫॥ ఛాం-౫-౧౩-౨. ౬॥ ఛాం-౭-౧౬-౧.

౫౬॥ సూ. నానాశబ్దాదిభేదాత్. ౧.

ఇహ బ్రహ్మవిద్యా స్సర్వాః బ్రహ్మప్రాప్తిరూపమోక్షైకఫలాః - సద్విద్యా, భూమవిద్యా, దహరవిద్యా, ఉపకోసలవిద్యా, శాణ్డిల్యవిద్యా, వైశ్వానరవిద్యా, ఆనన్దమయవిద్యా, † అక్షరవిద్యాదికా, ఏకశాఖాగతా శ్శాఖాన్తరగతా శ్చోదాహరణమ్ - అన్యాః ప్రాణాద్యేకవిషయఫలాశ్చ. కి మత్ర విద్యైక్యమ్ - ఉత విద్యాభేద ఇతి సంశయ్యతే. † అత్రైవాసాం పరస్పరభేదే సమర్థితే సత్యేకస్యా దహరవిద్యాదికాయా స్సర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయః. † కిం యుక్తమ్. విద్యైక్యమితి. కుతః. వేద్యస్య బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్. వేద్యం హి విద్యాయా రూప మతో రూపైక్యా ద్విద్యైక్యమితి.

† ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే నానేతి నానాభూతా విద్యాః. కుతః. శబ్దాదిభేదాత్. ఆదిశబ్దేనాభ్యాససఙ్ఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయాని గృహ్యన్తే. శబ్దాన్తరాదిభి రత్ర విధేయభేదహేతవోఽనుబన్ధభేదాః దృశ్యన్తే. † యద్యపి వేదోపాసీతేత్యాదయః శబ్దాః ప్రత్యయావృత్త్యభిధాయినః, ప్రత్యయాశ్చ బ్రహ్మైకవిషయాః - † తథాపి తత్తత్ప్రకరణోదిత

౫౬॥ సూ, నానాశబ్దాదిభేదాత్. పూర్వం విద్యావిశేషవిషయచిన్తా కృతా - ఇదానీం సర్వవిద్యావిషయచిన్తా క్రియత ఇతి సఙ్గతిః. † (అక్షరవిద్యాదికా ఇతి) ఆదిశబ్దేన న్యాసో వివక్షితః. సూత్రేఽపి - శబ్దాదిభేదసద్భావాత్. ఉదాహరణం విషయ ఇత్యర్థః. కిం సర్వాసాం పరవిద్యానామైక్యమ్. ఉత భేదః. కిం సర్వాసాం బ్రహ్మకర్మకత్వముక్తిఫలకత్వావిశేషా దైక్యం న్యాయ్యమ్ - కిం విద్యానాం తత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టతయా శ్రుతానాం తావతా నిరాకాఙ్క్షత్వా ద్భేదో న్యాయ్యః. ప్రథమే విద్యైక్యమ్. ద్వితీయే విద్యాభేదః, † పౌనరుక్త్యశఙ్కాం పరిహరతి (అత్రైవాసామిత్యాదినా) అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణభేదస్యచ విద్యాభేదహేతుత్వే సిద్ధే సతి హి విద్యావిశేషాణాం భేదాభేదవిచారావతారః - తస్మా దత్రోక్త మర్థ ముపజీవ్య పూర్వం సర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయోఽవతారితః - తదపేక్షితః పరస్పరభేదోఽత్ర నిరూప్యత ఇత్యర్థః. అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణభేదస్యచ భేదహేతుత్వే కర్మకాణ్డసిద్ధేఽపీహ తదుపపాదన మవిధేయభూతవాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయత్వనిరాసార్థ మితీదం స్వయమేవ వక్ష్యతి. † (కిం యుక్తమితి) రూపైక్యం ఫలైక్యంచ పూర్వపక్షహేతుః.

† (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) విధేయమ్ - సాఙ్గం ప్రధానం కర్మ. అనుబన్ధాః - తదేకదేశధాత్వర్థాదయః. శబ్దాదయోఽనుబన్ధభేదహేతుత్వేన ప్రధానవిధేయభేదహేతవ ఇత్యర్థః. † (యద్యపీత్యాది) విషయైక్యేపి ధాత్వర్థభేదా ద్రూపభేదో మాభూదితి ప్రత్యయావృత్త్యభిధాయిన ఇత్యుక్తమ్. యజతి దదాతి జుహోత్యాదయో భిన్నార్థతయైవ లోకే వ్యుత్పన్నాః - అత శ్శాస్త్రేపి తే స్వార్థభూతానుబన్ధభేదజ్ఞాపకాః. ఉపాసనధ్యానాదిశబ్దాః ఏకార్థతయైవ వ్యుత్పన్నాః - వేదనోపాసనాదిశబ్దాశ్చ సామాన్యవిశేషభావేనైకార్థవిషయాః - తత్కథ మనుబన్ధభేదజ్ఞాపకత్వ మిత్యర్థః. † (తథాపీతి) * అర్థేనైవ విశేషో హి నిరాకారతయా ధియా మిత్యభిప్రాయః, నన్వేవం సతి రూపభేదా త్కో విశేషః. ఉచ్యతే - యాగదానహోమేషు ద్రవ్యప్రహాణే సమానేపి దేవతోద్దేశపరస్వత్వాపాదనదేశవిశేషవిశిష్టప్రహాణగోచరతయా యజత్యాదిశబ్దానాం భిన్నార్థత్వవ త్తత్తద్రూపవిశేషవిశిష్టప్రత్యయావృత్త్యవబోధిత్వ ముపాసనాదిశబ్దానాం తత్తత్ప్రకరణావగతానామ్. తత్రైకైకవిద్యాశ్రవణవేళాయాం తేషా ముపాసనాదిశబ్దానాం

౫౬॥ సూ. నానాశబ్దాదిభేదాత్. ౧.

(వే-సా.) సద్విద్యాభూమవిద్యాదీనాం బ్రహ్మణ ఏకస్యైవోపాస్యత్వే తత్ప్రాప్తేరేవ ఫలత్వేప్యుపాస్యత్వప్రకారభేదా ద్విద్యాభేదః. ప్రకారభేదశ్చ శబ్దాన్తరాద్యనుబన్ధభేదా దవగమ్యతే. పూర్వకాణ్డోదితమపి జ్ఞానస్యావిధేయత్వం బ్రువతాం నిరసనాయ పున రారబ్ధమ్. ౧.

(వే-దీ.) సద్విద్యా దహరవిద్యా శాణ్డిల్యవిద్యా భూమవిద్యాదికాః బ్రహ్మోపాసనరూపాః బ్రహ్మప్రాప్తిఫలాః కిమేకవిద్యా - ఉత నానేతి సంశయః. ఉపాస్యస్య బ్రహ్మణః ఫలస్యచైకత్వాత్, * వేద * ఉపాసీతేతిచ పర్యాయత్వాదేకవిద్యేతి పూర్వపక్షః. బ్రహ్మణ ఏకత్వేపి జగదేకకారణత్వాపహతపాప్మత్వాద్యనుబన్ధభేదహేతుభిః పూర్వకాణ్డోదితానుబన్ధభేదహేతుభి శ్శబ్దాన్తరాదిభి రేవానుబన్ధభేదాన్నానాభూతా ఇతి. రాద్ధాన్తః. శబ్దాన్తరాదిభిస్తత్రోదితై రేవ విద్యాభేదసిద్ధావపీహ పునర్వచనం బ్రహ్మప్రాప్తిహేతుభూతం వేదాన్తోదితం జ్ఞాన మవిధేయ మితి కుదృష్టినిరాసార్థమ్. సూత్రార్థస్తు - సద్విద్యాభూమవిద్యాదికా నానాభూతాః - బ్రహ్మణ ఏకత్వేపి సద్భూమాపహతపాప్మాదిశబ్దభేదాత్. ఆదిశబ్దాత్ అభ్యాససఙ్ఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయాని గృహ్యన్తే. ౧.

జగదేకకారణత్వాపహతపాప్మత్వాది విశేషణవిశిష్ట బ్రహ్మవిషయ ప్రత్యయావృత్త్యవబోధినః ప్రత్యయావృత్తిరూపాః విద్యా భిద్యన్తి. బ్రహ్మప్రాప్తిరూపఫలసమ్బన్ధ్యుపాసన విశేషాభిధాయీనిచ నిరాకాఙ్క్షాణి వాక్యాని ప్రతిప్రకరణం విలక్షణవిద్యాభిధాయీనీతి నిశ్చీయతే. † అస్మిన్నర్థే * ౧ శబ్దాన్తరే కర్మభేద ఇత్యాదిభిః పూర్వకాణ్డోదితైస్సూత్రైః సిద్ధేఽపి పున రిహ ప్రతిపాదనం వేదాన్తవాక్యాని † అవిధేయజ్ఞానపరాణీతి కుదృష్టినిరసనాయ. అతో విద్యాభేదఇతి స్థితమ్. ౧॥

శబ్దాదిభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౭॥ సూ. వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్. ౧.

† బ్రహ్మప్రాప్తిఫలానాం సద్విద్యాదహరవిద్యాదీనాం నానాత్వ ముక్తమ్ - ఇదానీ మాసాం విద్యానా మేకస్మిన్ పురుషే ప్రయోజనవత్త్వేన సముచ్చయోఽపి సమ్భవతి - ఉత ప్రయోజనాభావా ద్వికల్పఏవేతి విశయే - కింయుక్తమ్. సముచ్చయోపి సమ్భవతీతి. కుతః. ఏకఫలానాం భిన్నశాస్త్రార్థానామపి సముచ్చయదర్శనాత్. దృశ్యతేహ్యేకస్యైవ స్వర్గాదే స్సాధనానా మగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాం తస్యైవ స్వర్గస్య భూయస్త్వాపేక్షయైకత్రపురుషే సముచ్చయః - ఏవ మిహాపి బ్రహ్మానుభవభూయస్త్వాపేక్షయా సముచ్చయోఽపి సమ్భవతీతి.

విలక్షణప్రత్యయావృత్తి బోధకత్వా ద్యాగమో వ్యుత్పత్తిస్థానీయః - పశ్చాత్తాసాం విద్యానాం భేదాభేదబుభుత్సాయాం విలక్షణార్థతయా బుద్ధిస్థా ఉపాసనాదిశబ్దా శ్శబ్దాన్తరస్థానీయా ఇతి తథోక్తి రుపచారాత్. ఏవం రూపభేద శ్చోక్తో భవతి. బ్రహ్మేతి ప్రకరణభేద ఉక్తః. † అత్రోక్తార్థప్రతిపాదనస్య ప్రయోజనమాహ (అస్మిన్నితి) † (అవిధేయజ్ఞానపరాణీతి) అత్ర నిర్విశేషవిషయజ్ఞానపరత్వమపి నిరసనీయ మనుసన్ధేయమ్. బహ్వధికరణేషు బహుభి స్సూత్రై ర్వ్యన్తరేణోక్తార్థస్య సఙ్గ్రహేణ స్మారణం కుదృష్టినిరసనంచ ప్రయోజనమ్.

అన్యేతు- ※ ఆత్మానం విద్యాదితి వేదనస్య ద్రవ్యనిష్ఠత్వాద్వైశద్యేన వినాఽతిశయా న్తరాసమ్భవేన ప్రోక్షణావఘాతాదీనామివావాన్తరకార్యభేదాభావేన కర్మభేదాభావా దాత్మన శ్చైకత్వా ద్విద్యైక్య మిత్యుక్త్వా - ఆత్మనః కార్యాన్తరాసమ్భవేన నక్తువ దాత్మనా విద్యాదితి విపరిణామస్య న్యాయ్యత్వాత్, భావార్థప్రాధాన్యేసతి సాధ్యానా మపూర్వాణాం భేదేన భిన్నానుబన్ధానాం శ్రవణాదిప్రత్యయానాం భేదోపపత్తే ర్విద్యాభేద ఇతి వదన్తి, ※ ఉపాసీత ※ శ్రోతవ్యో మన్తవ్యఇతి శబ్దభేదాదితి సూత్రంచ యోజయన్తి,. తదయుక్తమ్ - రాగప్రాప్తతయాఽనూదితయో శ్శ్రవణమననయో ర్విధేయేన ధ్యానేనైక్యశఙ్కానుదయాత్, అతఏవ సిద్ధాన్తే సాధ్యాపూర్వభేదాఙ్గీకారేణ భేదసమర్థనం చాయుక్తమ్. తేషాం విధేయత్వేపి నైక్యశఙ్కా - శ్రవణాదిస్వరూపభేదస్య లోకసిద్ధత్వాత్, అజ్ఞాతప్రతీతిశ్రుతార్థప్రతిష్ఠాపనవైశద్యరూపకార్యభేదస్య ప్రసిద్ధత్వాచ్చ.

శబ్దాదిభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౭॥ సూ. వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్. అస్మిన్నధికరణే న్యాసవిద్యాఽభిప్రేతా. † సఙ్గతి మాహ (బ్రహ్మప్రాప్తీతి) భేదే సిద్ధేహి సముచ్చయవికల్పనిరూపణం యుక్త మితి భావః. కిం సర్వాసాం సముచ్చయః. ఉత వికల్పః. కిం బ్రహ్మప్రాప్తి రేకరూపా - ఉత స్వర్గప్రాప్తివ ద్విలక్షణేతి. వైలక్షణ్యే - తదపేక్షయా సముచ్చయః. ఏకరూప్యే - వికల్పః.

౫౭॥ సూ. వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్. ౧.

(వే-సా) ఏకస్మిన్నుపాసకే సర్వాసాం పరవిద్యానాం వికల్పః అపరిచ్ఛిన్నానన్దరూపబ్రహ్మానుభవఫలస్యావిశిష్టత్వాత్. ౧.

(వే-దీ.) సద్విద్యాభూమవిద్యాదికానాం బ్రహ్మప్రాప్తి ఫలకానామేకస్మి న్పురుషే సముచ్చయోపి సంభవతి - నేతి సంశయః. అగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాస జ్యోతిష్టోమాదీనాం స్వర్గైకఫలానాం తత్ర భూయస్త్వాపేక్షయా యథైకస్మిన్పురుషే సముచ్చయో దృశ్యతే - తథా అత్రాపి బ్రహ్మానుభవభూయస్త్వాపేక్షయై కస్మి న్పురుషే సముచ్చయ స్సమ్భవతీతి పూర్వపక్షః. దేశతః కాలత స్స్వరూపత శ్చానవచ్ఛిన్నానన్దస్వరూపబ్రహ్మానుభవ స్సర్వాసాం పరవిద్యానాం ఫలమ్. తచ్చైకయా విద్యయాఽవాప్త మిత్యేకస్మి న్పురుషే విద్యాన్తరసముచ్చయః ప్రయోజనాభావా న్నసమ్భవతీతి సర్వాసాం వికల్పఇతి రాద్ధాన్తః. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - వికల్పఏవ - న సముచ్చయ స్సమ్భవతీతి. కుతః. అవిశిష్టఫలత్వాత్. సర్వాసాంహి బ్రహ్మవిద్యానా మనవధికాతిశయానన్దబ్రహ్మానుభవః ఫల మవిశిష్టం శ్రూయతే * ౧ బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమ్ * ౨ స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య * ౩ యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తార మీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్ । తదా విద్వాన్పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః † పరమం సామ్య ముపైతీత్యాదిభ్యః. † బ్రహ్మహి స్వస్య పరస్యచ స్వయ మనుభూయమాన మనవధికాతిశయానన్దం భవతి. సచ తాదృశో బ్రహ్మానుభవ ఏకయా విద్యయాఽవాప్యతేచేత్ - కిమన్యయేతి నసముచ్చయసమ్భవః. స్వర్గాదేస్తు దేశతః కాలతః స్వరూపతశ్చ పరిమితత్వేన తత్ర దేశాద్యపేక్షయా భూయస్త్వసమ్భవా త్తదర్థ స్సముచ్చయ స్సమ్భవతి - ఇహతు తద్విపరీతస్వరూపే బ్రహ్మణి తన్న సమ్భవతి. † సర్వాశ్చ విద్యాః బ్రహ్మానుభవవిరోధ్యనాది కర్మావిద్యానిరసన ముఖేనబ్రహ్మప్రాప్తిఫలా ఇత్యవిశిష్టఫలత్వాత్సర్వాసాం వికల్పఏవ.

† బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తఫలాస్తు విద్యా స్స్వర్గాదిఫలకర్మవద్యథేష్టం వికల్ప్యేరన్ - సముచ్చీయేరన్వా - తాసాం పరిమితఫలత్వేన భూయస్త్వాపేక్షాసమ్భవాత్. తదాహ

౬౦॥ సూ. కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేర న్నవా పూర్వహేత్వభావాత్. ౨.

† అపరిమితఫలత్వాభావాదిత్యర్థః. ౧॥ తై - ఆనం - ౧అను. ౨॥ తై - ఆనం - ౮అను. ౩॥ ౩ముం-౧-౩.

వికల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

~~~~~~~~~~~~

† రాద్ధాన్తే- (పరమంసామ్యముపైతీతి) అనవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మ స్వసదృశానన్దం దదాతి - తతోఽధికానన్దస్యాభావా న్నభూయస్తదపేక్షాసమ్భవ ఇతి భావః. † బ్రహ్మానుభవస్య ఫలత్వం నిర్ణయతి (బ్రహ్మహీతి) † కాశ్చిద్విద్యాః విరోధినిరసనోపక్షీణాః - కాశ్చి ద్బ్రహ్మప్రాప్తిఫలాః - అత స్సముచ్చయసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (సర్వాశ్చవిద్యాఇతి.)

† అనేన సూత్రేణ సఙ్గత ముత్తరసూత్రార్థం సంక్షేపేణాహ (బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తఫలాస్త్వితి).

౬౦॥ సూ. కామ్యాస్తుయథాకామంసముచ్చీయేరన్నవాపూర్వహేత్వభావాత్. † అత్ర వ్యాఖ్యేయం చరమపదం వ్యాచష్టే (అపరిమితేతి) * సముచ్చీయేర న్నవేత్యుక్తేఽపి సముచ్చయవికల్పయోః కిం నియామక మిత్యపేక్షాయాం ఇచ్ఛా నియామికాస్యాదితి * యథాకామ మితి పదస్యార్థః.

విద్యానా మేకరూపం ఫలం సమాధౌ సాక్షాత్కరణమితి పరే. తదయుక్తమ్ - సమాధౌ సాక్షాత్కారస్య విద్యాశరీరాన్తర్భావాత్, తస్యచ ఫలభావేఽపి తత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టవిషయతయా భిన్నరూపత్వాచ్చ వికల్పానుపపత్తేః. సాక్షాత్కార స్యైకరూపత్వేపి బన్ధనివృత్త్యనన్తరభావి బ్రహ్మానుభవవైషమ్యశఙ్కానిరాసేన వినా సముచ్చయనిరాసాయోగాచ్చ బన్ధనివృత్తిపూర్వకబ్రహ్మానుభవఫలైకరూప్యం వక్తవ్యమ్.

అన్యేతు సమ్భూత్యుపాసనవిషయం విచార మాహుః. తదయుక్తమ్-సమ్భూతి వినాశ విభాగ విభక్తోపాసనసముచ్చయస్యాప్రామాణికత్వోపపాదనాత్. తేచ - * యేచేమే రణ్యఇత్యత్ర దేవయానపథస్య ఫలత్వేనోపాదానా దేకాధికారపరిగృహీతత్వా దాగ్నేయాదీనామివ సముచ్చయఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా - ఆగ్నేయాదీనామివ ప్రకరణైక్యాధికారవాక్యైక్యాభావాదిభిః ప్రతిప్రకరణం నిరాకాఙ్క్షాణాం విద్యానాం మిథ స్సమ్బన్ధానుపపత్తేః, * యేచేమే ఇత్యాదివాక్యస్య గతివిధిపరత్వేన బ్రహ్మప్రాప్తే రనూద్యమానతయాఽధికారవాక్యత్వాభావాత్, ఏకస్మిన్దోషే విహితప్రాయశ్చిత్తానా

౬౦॥ సూ. కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయే రన్నవా పూర్వహేత్వభావాత్. ౨.

(వే-సా.) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవిద్యాఫలస్య పరిమితత్వాత్ భూయస్త్వాపేక్షయా సముచ్చయ స్సంభవతీ యథాకామం సముచ్చీయేరన్, వికల్ప్యేరన్వా.

(వే-దీ.) బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తఫలా విద్యాః - కామ్యాః తాస్తు యథేష్టం సముచ్చీయేరన్ - వికల్ప్యేరన్వా - పూర్వహేత్వభావాత్. తత్ఫలస్యాపరిమితత్వాభావాత్ భూయస్త్వాపేక్షయా సముచ్చయ స్సమ్భవతీత్యర్థః.
~~~~~~~~~~~~

౫౯॥ సూ. అఙ్గేషు యథాశ్రయభావః. ౧.

ఉద్గీథాదిక్రత్వఙ్గేష్వాశ్రితాః * ౧ ఓ మిత్యేత దక్షర ముద్గీథ ముపాసీతేత్యాదికా విద్యాః కి ముద్గీథాదివ త్క్రత్వర్థతయా క్రతుషు నియమేనోపాదేయాః - ఉత గోదోహనాదివ త్పురుషార్థతయా యథాకామ మితి విశయే-

~~~~~~

మివ వికల్ప ఇత్యాహుః. తదయుక్తమ్ - * అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్త మిత్యుపాసతే తే ధూమ మభిసమ్భవన్తీతి పితృయాణపథస్య ఫలత్వేనోపాదానేఽపి ప్రత్యేకం ఫలసాధనత్వేన విహితానా మిష్టాపూర్తదత్తాదీనామివ విద్యాదీనామపి సముచ్చిత్యైకఫలసాధనత్వశఙ్కానుత్థానా, దధికారవాక్యభేదాదిభిః ప్రత్యేక మేకరూపఫలసాధనత్వే సిద్ధాన్తదృష్ట్యా దర్శితేఽపి ఫలాతిశయసమ్భావనయా జ్యోతిష్టోమ దర్శ పూర్ణమాస విశ్వజి దాదీనామివ సముచ్చయాశఙ్కాయాః దుర్నివారత్వా, చ్చ. అత స్త్వవావిశిష్టఫలత్వేన నిరాకార్యా. సముచ్చిత్య సాధనత్వే పూర్వపక్షితే ప్రత్యేకం నిరపేక్షసాధనత్వం సిద్ధాన్తిన స్సాధ్యం స్యాత్ - తత్రచ అవిశిష్టఫలత్వాదితిహేతు ర్నఘటతే - సాధ్యావిశిష్టత్వాత్. అవిశిష్టం ఫలం ప్రతి నిరపేక్షసాధనత్వంహి సాధ్యమ్. తద్ధేతవ్రూఽభిప్రేతా ఇతిచేత్ - అనపేక్షితకర్తృోక్తి రపేక్షితస్యావచనమ్, సూత్రాస్వారస్యంచ స్యాత్. అతో యథా భాష్యమేవార్థః.

ఇతరేసర్వే - కామ్యాస్త్విత్యాదిసూత్ర మధికరణాన్తర మాహుః. తదయుక్తమ్ - అవిశిష్టఫలత్వాభావస్య స్ఫుటత్వాత్. సూత్రప్రయోజనంతు విద్యాత్వసామాన్యప్రసక్తవికల్పనివారణమ్ - కామ్యాసు విద్యాసు సూత్రస్వారస్యేన సామాన్యతో నిరూపితాస్వపి ముముక్షోర్న భవతి ప్రయోజనమ్ - విద్యాఙ్గక్రతుసమృద్ధ్యర్థానా ముద్గీథాద్యుపాసనానాం క్రతుఫలప్రతిబన్ధకకర్మలాఘవభూయస్త్వాద్యానుగుణ్యేన వికల్పసముచ్చయా ద్యాశ్రయణమ్.

వికల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౯॥ సూ. అఙ్గేషుయథాశ్రయభావః. యథాకామ మితి పదేన సఙ్గతి రభిప్రేతా. యథాకామం వికల్ప స్సముచ్చయోవా స్యాదితిహ్యుక్తమ్ - తథోద్గీథాదివిద్యా యథాకామ ముపాదేయా - నవేతి సంశయా త్సఙ్గతిః. కి ముద్గీథాద్యుపాసనాని క్రతుషు నియమేనోపాదేయాని-ఉతానియమేన. కిం క్రత్వఙ్గోద్గీథాదిముఖేన పర్ణత్వాదివత్ క్రత్వర్థాని - ఉత ఫలశ్రవణాత్ పురుషార్థభూతాని. కిం గోదోహనాదీనాం పురుషార్థత్వం స్వవాక్యే ఫలసమ్బన్ధశ్రవణాత్ - ఉత క్రతుఫలా త్పృథక్ఫలసమ్బన్ధశ్రవణాత్. స్వవాక్యే ఫలశ్రుత్యా పురుషార్థత్వంచేత్ - తదభావేన పర్ణ

౫౯॥ సూ. అఙ్గేషు యథాశ్రయభావః. ౧.

(వే-సా.) “౧ ఉద్గీథ ముపాసీత” ఇత్యుద్గీథాద్యఙ్గేష్వాశ్రితానా ముద్గీథాదివత్ క్రత్వఙ్గభావఏవ. గోదోహనాదివత్ స్వవాక్యే ఫలాన్తరాశ్రవణాత్ ఉద్గీథాదిసంబన్ధితయా క్రత్వఙ్గభావో నవిరుధ్యతఇతి. ౧.

(వే-దీ.) కర్మాఙ్గాశ్రయాణా ముద్గీథాద్యుపాసనానాం గోదోహనాదివ దధికారాన్తరత్వేనోపాదానానియమః పూర్వోక్త స్సమ్భవతి - నేతి సంశయః. న సమ్భవతీతి పూర్వపక్షః - “౧ ఉద్గీథ ముపాసీత” ఇత్యుపాసనవిధౌ ఫలాన్తరాశ్రవణాత్ ఉద్గీథసమ్బన్ధావగతక్రత్వఙ్గభావావిరోధాత్. ఏవం విధివాక్యేనైవ క్రత్వఙ్గభావేఽవగతేసతి “౨ యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి...... తేనోభౌ కురుతః” ఇతిచ వర్తమాననిర్దేశః “౩ న స పాపం శ్లోకం శృణోతి” ఇతివ దర్థవాదమాత్రం స్యాత్. రాద్ధాన్తస్తు “యదేవ విద్యయా కరోతి...... తదేవ వీర్యవత్తరమ్” ఇతి విద్యాయాః క్రతువీర్యవత్తరత్వంప్రతి సాక్షాత్సాధనభావోఽవగమ్యతే, ఏవం ఫలసాధనతయాఽవగతా విద్యా కిమాశ్రిత్య ఫలం కరోతీత్యపేక్షాయామ్ “౧ ఓ మిత్యేత దక్షర ముద్గీథ ముపాసీత” ఇత్యుద్గీథ మాశ్రిత్య కుర్యాదితి క్రత్వఙ్గభూతోద్గీథాశ్రయత్వమాత్రం ప్రతీయతే. అతః ఫలాన్తర సాధనతయాఽవగతస్య క్రత్వఙ్గభావో నోపపద్యతఇతి గోదోహనాదితుల్యతయోపాదానానియమ స్సిధ్యత్యేవ. “౩ యస్య పర్ణమయీ జుహూ ర్భవతి న (స) పాపం శ్లోకం శృణోతి” ఇత్యత్రతు పర్ణతాయా జుహూసమ్బన్ధా త్పాపశ్లోకశ్రవణంప్రతి సాక్షాత్సాధనభావో నశ్రూయతే. పర్ణతాసమ్బన్ధిపురుష సమ్బన్ధమాత్రం శ్రుతమ్. తత్తు “౩ పర్ణమయీ జుహూః” ఇతిశ్రుత్యైవ ప్రథమావగతక్రత్వఙ్గభావం న నిరుణద్ధీత్యర్థవాదమాత్రమితి విశేషః. సూత్రార్థస్తు - అఙ్గేషు ఉద్గీథాదిష్వాశ్రితానా ముపాసనానాం యథాశ్రయభావః ఉద్గీథాదివ దఙ్గభావః. గోదోహనాదివత్ తస్మిన్వాక్యే ఫలసమ్బన్ధాశ్రవణా దఙ్గభావో నవిరుధ్యత ఇత్యర్థః. ౧. ౧॥ ఛాం-౧-౧-౧. ౨॥ ఛాం-౧-౧-౧౦. ౩॥ ౩కాం-౫ప్ర-౭అను.
~~~~~~

నియమేనోపాదేయా ఇతి యుక్తమ్. † నను చాసాం పురుషార్థత్వేనానియమః ప్రతిపాదితః ౧ తన్నిర్ధారణానియమ స్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫల మిత్యత్ర. † సత్యమ్ - తదేవ దృఢయితుం కైశ్చి ల్లిఙ్గదర్శనై ర్యుక్త్యా చాక్షిప్యతే. † తత్రహి * ౨ తేనోభౌ కురుత ఇత్యనియమదర్శనా త్పృథక్ఫలత్వ ముక్తమ్. † ఉపాసనాశ్రయభూతోద్గీథాదివ దుపాసనానా మప్యఙ్గతయోపాదాననియమే బహవో హేతవ ఉపలభ్యన్తే - † నహ్యత్ర * ౩ గోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేదిత్యాదివ దుపాసనావిధివాక్యే ఫలసమ్బన్ధః శ్రూయతే. * ౪ † ఉద్గీథ ముపాసీతేత్యుద్గీథాదిసమ్బన్ధితయైవో పాసనం ప్రతీయతే * ౨ † యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తర మితి వర్తమానాపదేశరూపవాక్యాన్తరాద్ధి ఫలసమ్బన్ధో జ్ఞాయతే - † స్వవాక్యేనైవావ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధ్యు ద్గీథాదిసమ్బన్ధేన నిర్జ్ఞాతక్రత్వఙ్గభావస్య వాక్యాన్తరస్థవర్తమానఫలసమ్బన్ధనిర్దేశోఽర్థవాదమాత్రం స్యాత్ - అపాపశ్లోకశ్రవణాదివత్. అతో యథోద్గీథాదయ ఉపాసనాశ్రయాః క్రత్వఙ్గతయా ప్రయోగవిధినా నియమేనోపాదీయన్తే - తథాతదాశ్రితాశ్చోపాసనాస్త న్ముఖేన క్రత్వఙ్గభూతా ఇతి నియమేనోపాదేయా ఏవ.

౬౦॥ సూ. శిష్టేశ్చ. ౨.

శిష్టిః - శాసనమ్. విధాన మిత్యర్థః. * ౪ ఉద్గీథ ముపాసీతేత్యుద్గీథాఙ్గతయోపాసనవిధానాచ్చోపాదాననియమః. * ౩ † గోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేదిత్యాదివ ద్విధివాక్యేఽధికారాన్తరాశ్రవణా దుద్గీథాద్యఙ్గభావ ఏవహి విధేయఇతిగమ్యతే.

త్వాదివత్ క్రత్వర్థతయా నియమేనోపాదేయతా. పృథక్ఫలసమ్బన్ధశ్రవణమాత్రాచ్చేత్ - ఉద్గీథాద్యుపాసనానామపి పృథక్ ఫలతయా పురుషార్థత్వా న్ననియమేనోపాదేయతా. † పౌనరుక్త్యేన చోదయతి (నన్వితి) † పరిహరతి (సత్యంతదేవేతి) సఙ్గతివిశేషా దధికరణాన్తరం మధ్యే ప్రాప్తమ్ - అతో నతత్రకృత మిత్యర్థః. † తత్రోక్తాంశమాహ (తత్రహీతి) † అత్ర తద్విపరీతహేతుబహుత్వ మాహ (ఉపాసనేతి) † (నహ్యత్రేతి) గోదోహనస్య స్వవాక్యే శ్రూయమాణం పృథక్ఫలసాధనత్వ ముఙ్గత్వవిరోధి - అత్రతు వాక్యాన్తరస్థత్వేన ఫలసమ్బన్ధస్య విలమ్బితప్రతీతిత్వా దర్థవాదమాత్రమితి నతదఙ్గత్వవిరోధీత్యర్థః. † విరోధ్యభావ ఉక్తః - అనుకూలహేతుమాహ (ఉద్గీథమితి) ఉద్గీథగతా ద్వితీయా శ్రుతి రుపాసనస్య తచ్ఛేషత్వే ప్రమాణమ్ - వ్రీహ్యాదిగతా ప్రోక్షణాదేరివేత్యర్థః. † ఫలసమ్బన్ధస్య వాక్యాన్తరస్థత్వం దర్శయతి (యదేవేతి) వర్తమానాపదేశః - వర్తమానవ్యపదేశః. స్వవాక్యస్థే ఫలసమ్బన్ధే తత్రాపి విధికటాక్షఃస్యాత్ - వాక్యాన్తరస్థత్వే సోపి నాస్తీతిభావః. † ఫలిత మర్థమాహ (స్వవాక్యేనైవేతి) నిర్జ్ఞాతః-నిశ్చితః. ప్రయోగవిధిః-అనుష్ఠాపకత్వదశాపన్నవిధిః. నతు జ్ఞాపకావస్థః. యథా స్వవాక్యానవగతఫలసమ్బన్ధస్య ప్రకరణాన్తరస్థస్యాప్యవ్యభిచరిత క్రతుసమ్బన్ధి జుహూసమ్బన్ధేన జ్ఞాతక్రత్వఙ్గభావస్య పర్ణత్వస్యాపాపశ్లోకశ్రవణఫల మర్థవాదమాత్రం స్యాత్ - అతః పర్ణత్వం నియమేనోపాదేయమ్ - తథేదమిత్యర్థః.

౬౦॥ సూ. శిష్టేశ్చ. పూర్వం యుక్తి రుక్తా - వ్యాప్తిరూపాహి యుక్తిః. విధివాక్యస్థఫలసమ్బన్ధేష్వఙ్గత్వాభావః, విధివాక్యస్థఫలవిరహేఽఙ్గత్వంచహి దర్శితమ్. అథ లిఙ్గాని ప్రదర్శ్యన్తే. † గోదోహనస్యాప్యఙ్గత్వప్రసఙ్గఇత్యత్రాహ (గోదోహనేనేతి).

౬౦॥ సూ. శిష్టేశ్చ. ౨.

(వే-సా.) "౪ ఉద్గీథ ముపాసీత" ఇతివిధేః "౨ యదేవ విద్యయా కరోతి" ఇత్యత్ర విధ్యభావాచ్చాఙ్గభావో నవిరుద్ధః. ౨.

(వే-దీ.) శిష్టిః - శాసనమ్. విధానమ్. "౪ ఉద్గీథ ముపాసీత" ఇతి విధానాచ్చ వర్తమాననిర్దేశావగత ఫలసమ్బన్ధా త్ప్రాగేవోద్గీథసమ్బన్ధోఽవగతఇతి తదఙ్గభావో నవిరుధ్యతే. అత ఉపాదాననియమః. ౨.

౧॥ బృ-౩-౩-౪౧. ౨॥ ఛాం-౧-౧-౧౦. ౩॥ . ౪॥ ఛాం-౧-౧-౧.

౬౧॥ సూ. <u>సమాహారాత్</u>. ౩.

* ౧ హోతృషదనా ద్ధైవాపి † దురుద్గీథ మనుసమాహరతీత్యుపాసనస్య సమాహారనియమో దృశ్యతే. † దురుద్గీథమ్ - వేదనవిహీన ముద్గీథమ్. వేదనహానావన్యేన సమాధానం బ్రువ త్తస్య నియమేనోపాదానం దర్శయతి.

౬౨॥ సూ. <u>గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ</u>. ౪.

ఉపాసనగుణస్య - ఉపాసనాశ్రయస్య ప్రణవస్య సోపాసనస్య * ౨ తేనేయం త్రయీవిద్యా వర్తతే ఓమిత్యాశ్రావయత్యోమితి శంసత్యోమిత్యుద్గాయతీతి సాధారణ్యశ్రుతేశ్చోపాసన † సమాహారో గమ్యతే. * ౨ † తేనేతి ప్రకృతపరామర్శాత్సోపాసనఏవ ప్రణవ స్సర్వత్ర సంచరతి - అత ఉపాసనస్య ప్రణవసహభావనియమదర్శనాచ్చోద్గీథాద్యుపాసనానా ముద్గీథాదివ న్నియమేనోపాదానమ్. ౧॥ ఛాం-౧-౫-౫. ౨॥ ఛాం-౧-౧-౯

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే.

౬౩॥ సూ. <u>నవా తత్సహభావాశ్రుతేః</u>. ౫.

నచైతదస్తి - యదుద్గీథాద్యుపాసనానాం క్రతుష్వుద్గీథాదివ దుపాదాననియమఇతి. కుతః. <u>తత్సహభావాశ్రుతేః</u> † ఉద్గీథాఙ్గభావాశ్రుతే రిత్యర్థః. † అఙ్గభావేహి సహభావనియమో భవతి. † యద్యపి * ౩ ఉద్గీథ ముపాసీతేత్యస్మిన్ పదసముదాయేఽధికారాన్తరం న ప్రతీయతే - తథాపి తదన న్తరమేవ * ౪ యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా

౬౧॥ సూ. <u>సమాహారాత్</u>. సమాహారః - సమాధానమ్. † కథం దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (దురుద్గీథమితి).

౬౨॥ సూ. <u>గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ</u>. ఉపాసనార్థత్వవివక్షయా తదాశ్రయస్య గుణత్వవ్యపదేశః. † (సమాహారోగమ్యతఇతి) సమాహారః - అనువృత్తిః. సోపాసనప్రణవానువృత్త్యోపాసనానువృత్తిర్గమ్యత ఇత్యర్థః. † తదుపపాదయతి (తేనేతి).

౬౩॥ సూ. <u>నవాతత్సహభావాశ్రుతేః</u>. † ఫలిత మర్థ మాహ (ఉద్గీథాఙ్గభావాశ్రుతేరితి) † కథ మయ మర్థ ఇత్యత్రాహ (అఙ్గభావేహీతి) సహభావమాత్రస్య పూర్వపక్షిణాప్యఙ్గీకృతత్వా త్సహభావనియమ ఇత్యుక్తమ్. సహభావనియమ ఏవాఙ్గత్వమ్. అఙ్గత్వవిరోధి పృథక్ఫలసాధనత్వం సూత్రాభిప్రేతమ్. † గోదోహనవాక్యసామ్యప్రతిపాదనేన తదుపపాదయతి (యద్యపీతి) స్వవాక్యస్థత్వం వాక్యాన్తరస్థత్వంచ న ప్రయోజకమ్- విళమ్బావిళమ్బావేవ ప్రయోజకౌ. పర్ణతావిధివాక్యే విలమ్బద్వయ మస్తి - పర్ణతాయా అపాపశ్లోకశ్రవణంప్రతి సాధనత్వాశ్రవణా, త్ఫలస్య వాక్యా

(వే-సా.) "౧ ఉద్గీథ మనుసమాహరతి" ఇతి వేదనహానావన్యేన సమాధానం బ్రువత్ వేదనస్యాఙ్గతాం ద్యోతయతి. ౩.

(వే దీ.) ఇతశ్చ. "౧ హోతృషదనా ద్ధైవాపి దురుద్గీథ మనుసమాహరతి" ఇత్యుద్గీథవేదనహానావన్యేన సమాధానం బ్రువత్ వేదనస్యోపాదాననియమం దర్శయతి, దురుద్గీథమ్ - వేదనహీన ముద్గీథమ్ ౩.

(వే-సా.) ప్రకృతోపాసనస్యైవ "౨ ఓ మిత్యాశ్రావయత్యో మితిశంసత్యో మిత్యుద్గాయతి" ఇతి సర్వత్ర సఞ్చరతః ప్రణవస్య గుణత్వే నోపాసనస్యాపి సఞ్చారాదుపాసనోపాదాననియమో గమ్యతే, అతః పూర్వోక్తోపాదాననియమో నసంభవతి. ౪.

(వే-దీ.) ఇతశ్చోపాదాననియమోఽవగమ్యతే. ప్రణవగుణత్వేనావగతస్యోపాసనస్య సాధారణ్యంహి శ్రూయతే "౨ తేనేయం త్రయీవిద్యా వర్తతే ఓ మిత్యాశ్రావయత్యోమితి శంసత్యో మిత్యుద్గాయతి" ఇతి. తేనేతి ప్రకృతపరామర్శాత్సోపాసన ఏవ ప్రణవస్సర్వత్ర సఞ్చరతి. అతః ప్రణవసహభావనియమదర్శనా దుపాదాననియమో నిశ్చీయతే. ౪. ౩॥ ఛాం-౧-౧-౧. ౪॥ ఛాం-౧-౧-౧౦.

(వే-సా.) నైతత్. అఙ్గభావాశ్రుతేః. అఙ్గభావేహి సహభావః. "౪ యదేవ విద్యయా కరోతి......తదేవ వీర్యవత్తరమ్" ఇతిఫలాన్తరసాధనతయాఽవగతస్యోపాసనస్యాఙ్గభావాసంభవాత్. "౩ ఉద్గీథ ముపాసీత" ఇత్యుద్గీథాశ్రయతామాత్రప్రతిపాదనాత్. ౫.

(వే-దీ.) నవోపాదాననియమః. <u>తత్సహభావాశ్రుతేః</u> క్రత్వఙ్గభావాశ్రుతేరిత్యర్థః. క్రత్వఙ్గభావేహి సహ భావః. "౪ యదేవ విద్యయా కరోతి. ......తదేవ వీర్యవత్తరం ఇతి వీర్యవత్తరత్వసాధనతయాఽవగతాయా విద్యాయాః క్రత్వఙ్గతయా వినియోగాసమ్భవాత్ తస్యాఙ్గభావోహి నశ్రూయతే. యత్ర సాక్షాత్ఫలసాధనత్వం ప్రతిపాద్యతే - తత్ర ఫలసాధనత్వం ప్రథమం ప్రతీయత ఇతి తస్య క్రత్వఙ్గతయా వినియోగో నసమ్భవతీత్యభిప్రాయః. ౫.

తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీతి విద్యాయాః క్రతువీర్యవత్తరత్వం ప్రతి † సాధనభావః ప్రతిపాద్యతే - † తేన † క్రతుఫలాత్పృథగ్భూతఫలసాధనభూతా విద్యా * ౧ ఉద్గీథ ముపాసీతేతి కర్తవ్యతయా విధీయతే. † క్రతుఫలాత్పృథగ్భూతఫలసాధనతయాఽవగతస్యోపాసనస్య క్రత్వఙ్గభూతోద్గీథాఙ్గతయా వినియోగో నోపపద్యతే. † అత ఉపాసనస్యాశ్రయాపేక్షాయాం సన్నిహిత ఉద్గీథ † ఆశ్రయమాత్రం భవతి. † ఉద్గీథశ్చ క్రత్వఙ్గభూత ఇతి క్రతుప్రయుక్తోద్గీథాద్యాశ్రయే ఉపాసనే క్రత్వధికారిణఏవ క్రతో ర్వీర్యవత్తరత్వేచ్ఛానిమిత్త మిద మధికారాన్తరమితి న క్రతుషు తదుపాదాననియమః. † వీర్యవత్తరత్వం చ క్రతుఫలస్య ప్రబలకర్మాన్తరఫలేనాప్రతిబన్ధ ఇత్యుక్తమ్. క్రతో రవిళమ్బితఫలత్వ మిత్యర్థః. † పర్ణతాదీనాంతు * ౨ యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీతి విద్యాయాః ఫలసాధనత్వవ దపాపశ్లోకశ్రవణాదిఫలంప్రతి సాక్షాత్సాధనభావో న శ్రుతఇతి క్రత్వఙ్గభూతజుహ్వాద్యఙ్గతయా వినియోగావిరోధాత్త దఙ్గభూతానాం ఫలాన్తరసాధనభావకల్పనానుపపత్తే స్తత్ర ఫలశ్రుతి రర్థవాదమాత్రం స్యాత్. ౧॥ ఛాం-౧-౧-౧. ౨॥ ఛాం-౧-౧-౧౦.

౬౪॥ సూ. దర్శనాచ్చ. ౬.

దర్శయతిచ శ్రుతి రుపాసనోపాదానానియమమ్ * ౩ ఏవంవి ద్ధ వై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతీతి - బ్రహ్మణో వేదనేన సర్వేషాం రక్షణం బ్రువతీ - † ఉద్గాతృప్రభృతీనాం వేదనస్యానియమేసత్యేతదు

న్తరస్థత్వా, చ్చ. గోదోహనవాక్యేత్వన్యతరవిళమ్బఏవ - ఫలస్య స్వవాక్యే శ్రవణాత్ పశుంప్రతి గోదోహనస్య సాధనతామాత్రస్య కల్ప్యత్వాత్. ఏవం పర్ణతావిధివాక్యే విలమ్బద్వయసద్భావా ద్వాక్యస్వరససిద్ధాఙ్గత్వబాధాయోగా త్తత్ఫలశ్రుతి రర్థవాదః - ఏవం గోదోహనవాక్యేత్వన్యతరవిళమ్బాభావా త్తత్ర ఫలసాధనత్వ మఙ్గత్వావిరోధి. ఏవ మన్యతరవిళమ్బాభావసాధర్మ్యా త్తద్వ దిదమపి పృథక్ఫలసాధనత్వ మేవోపాసనస్య ప్రతిపాదయతీతి గోదోహనవ దుపాసనమపి నక్రత్వఙ్గమ్. అతో విళమ్బద్వయాభావవైషమ్యా త్పర్ణతావాక్యవన్నేదం క్రత్వఙ్గతాం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. జుహ్వాః ప్రకృతిద్రవ్యాకాఙ్క్షాఽస్తి - నైవ ముద్గీథాదీనా ముపాసనాకాఙ్క్షాఽస్తి, - పర్ణతాయా అక్రియారూపత్వాత్ క్రత్వనుప్రవేశాకాఙ్క్షాఽస్తి - నైవ ముపాసనానామ్ - క్రియారూపత్వే నాన్యథానేన పురుషార్థసంస్పర్శాదితిచ పర్ణతావైషమ్యం సిద్ధమ్. అధికారాన్తరమ్ - ఫలాన్తరసాధనత్వమ్. † (సాధనభావః ప్రతిపాద్యతఇతి) అనేన గోదోహనవాక్యే సాధనభావః కల్ప్య ఇత్యన్యతరవిళమ్బ స్సూచితః. † ఏవం తత్సామ్యేన పృథక్ఫలసాధనతయైవోద్గీథవిద్యా విహితేత్యాహ (తేనేతి) † తతః కిమిత్యపేక్షాయా ముపాసనస్య క్రత్వఙ్గత్వ మయుక్త మిత్యాహ (క్రతుఫలాదితి) * † ఉద్గీథ ముపాసీతేత్యుపాసనస్యోద్గీథశేషత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అతఉపాసనస్యేతి) † (ఆశ్రయమాత్రంభవతి) నతు శేషీత్యర్థః. యథా గోదోహనం కిం సమ్బన్ధిపశుసాధన మిత్యపేక్షాయాం ప్రణయనసమ్బన్ధీతి ప్రణయనం సమ్బన్ధిమాత్రతయా ప్రతీయతే - తథా కిం విషయ ముపాసనం వీర్యవత్తరత్వసాధనమిత్యపేక్షాయా ముద్గీథ ఆశ్రయమాత్రం భవతీత్యర్థః. † ఉపాసనస్య పృథక్ఫలసాధనత్వే ఽధికార్యన్తరానుష్ఠేయతా స్యా దిత్యత్రాహ (ఉద్గీథశ్చేతి) యథా క్రత్వధికారిణఏవ పశుకామనానిమిత్త మధికారాన్తరం భవతి గోదోహనే - తద్వ దత్రాపీత్యర్థః. † ఉద్గాత్రనుష్ఠితమప్యుపాసనం యజమానస్యైవ ఫలప్రదమ్ వీర్యవత్తరత్వస్య పృథక్ఫలతాం దర్శయతి (వీర్యేతి) † పర్ణతావాక్యవైషమ్యమాహ (పర్ణతాదీనాంత్వితి) ఫలస్య వాక్యాన్తరస్థత్వేన విళమ్బః స్పష్టతయా నకణ్ఠోక్తః. ఫలసమ్బన్ధస్య విళమ్బద్వయోపహతత్వే నావిరోధత్వా దఙ్గతయా వినియోగాత్, అఙ్గత్వేసతి పృథక్ఫలకల్పనాఽయోగాత్, తత్ర ఫలశ్రుతి రర్థవాదః - అత్ర పున రన్యతరవిళమ్బసామ్యాత్ పృథక్ఫలసాధనత్వేనోపాసనస్య పురుషార్థతయా క్రత్వర్థత్వాభావాన్నోపాదాననియమఇత్యర్థః.

౬౪॥ సూ. దర్శనాచ్చ. పూర్వసూత్రే పూర్వపక్షయుక్తి ర్నిరాకృతా - అత్ర లిఙ్గాని ప్రతివక్ష్యన్తే. † అనియమస్య ప్రదర్శితత్వ ముపపాదయతి (ఉద్గాతృప్రభృతీతి) * యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతీత్యత్ర యజమానసంరక్షణం క్రతుఫలాప్రతిబన్ధకరణాదిభిరితి మన్తవ్యమ్ ఉద్గాతృప్రభృతి వేదనఫలంహి క్రతుఫలాప్రతిబన్ధాది - తస్య బ్రహ్మఖ్యర్త్విగ్వేదనేన సిద్ధౌసత్యాం హ్యుద్గాతృప్రభృతి వేదనానియమసిద్ధిః.

౬౪॥ సూ. దర్శనాచ్చ. ౫.

(వే-సా.) "౩ ఏవంవిద్ధవై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతి" ఇతి బ్రహ్మణో వేదనేన సర్వరక్షణం బ్రువన్తీ శ్రుతి రుద్గాతృప్రభృతీనాం వేదనస్యానఙ్గతాం దర్శయతీతి ఉపాసనోపాదానానియమస్సిద్ధః. ౫. ౩॥ ఛాం - ౪ - ౧౭ - ౧౦.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తసారే, తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

పపద్యతే. అనేన లిఙ్గేన ప్రాగుక్తానాం † సమాహారాదిలిఙ్గానాం ప్రాయికత్వం మవగమ్యతే. అతోఽనియమ ఏవేతి స్థితమ్.

యథాశ్రయభావాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే, తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

---

† (సమాహారాదిలిఙ్గానాం ప్రాయికత్వమవగమ్యతఇతి) ఆదావేవ క్రతుఫలాప్రతిబన్ధాయోద్గీథోపాసనం సఙ్కల్పితం చేత్ - వేదనవిరహితోద్గీథే సమాధానం కర్తవ్యమిత్యర్థః. సోపాసనప్రణవసహభావనియమదర్శనమపి తథా సఙ్కల్పితక్రతావేవ. యద్వా - * తేనేతి న సోపాసనప్రణవపరామర్శః- అపితు ప్రణవమాత్రపరామర్శః. ఉద్గీథసమ్బన్ధితయోపాసనవిధానమ్ - నతూద్గీథవిశేషణతయేత్యనేన శిష్టిశ్చ పరిహృతా.

పరేతు - కి ముద్గీథాదిప్రత్యయాస్సముచ్చీయేరన్ - కిం యథాకామం స్యురితి విచారయన్తి. పురుషార్థత్వే యథాకామ మనుష్ఠేయత్వమ్ * కామ్యాస్తు యథాకామ మితి సిద్ధమ్ - అతః పురుషార్థత్వతదభావవిషయవిచారో యుక్తః. తత్సహభావాశ్రుతేరితి - * గ్రహం వా గృహీత్వా చమసం వోన్నీయ స్తోత్ర ముపాకరోతి స్తుత మనుశంసతి ప్రస్తోతస్సామాని గాయ హోతరేతద్యజేత్యాదినా స్తోత్రాదీనాం పరస్పరసహభావః శ్రుతః - ఇహ తథా న శ్రూయత ఇతిచాహుః. లిఙ్గాదీనా మప్యఙ్గభావే ప్రమాణత్వాత్ సహభావాశ్రవణమాత్రేణ నాఙ్గత్వనివృత్తిః. సహభావాశ్రుతి ర్వినియోగప్రమాణాభావప్రదర్శనార్థేతి చేత్ - సహభావశబ్దేన తన్నియమరూప మఙ్గత్వ ముపస్థాప్య వినియోజకప్రమాణాభావేన తద్వ్యుదాసపరత్వం సూత్రస్య తతోఽపి వరమ్.

అన్యేతు శిష్టేశ్చ - యదేవ విద్యయా కరోతీత్యఙ్గత్వం శిష్యత ఇత్యాహుః. తతోఽపి వరమ్ * ఉద్గీథ ముపాసీతేతి విధానపరత్వమ్- శిష్టిశబ్దస్య విధానే స్వారస్యాత్, * యదేవ విద్యయేత్యత్ర విధిపదాశ్రవణాచ్చ దర్శనాచ్చ - * తేనోభౌ కురుత ఇత్యనియమదర్శనాదితి వ్యావక్షతే. తదయుక్తమ్ - తద్దృష్టేరిత్యనేన పునరుక్తత్వాత్.

యథాశ్రయభావాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన

శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన

శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్యతృతీయఃపాదః.

(వే-దీ.) "౧ ఏవంవిద్ధవై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతి" ఇతి బ్రహ్మణో వేదనేన యజ్ఞస్య యజమానస్య ఋత్విజాంచ రక్షణం బ్రువన్త్యన్యేషాం వేదనాభావం దర్శయతి. తస్మాదుద్గీథోపాసనస్యానఙ్గత్వే సత్యేవోపపద్యతే. అతశ్చోపాదానానియమః.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే, తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సర్వవేదా, ఽన్యథాత్వంచ, సర్వా, ఆనన్దాదయస్తథా । కార్యాఖ్యానా, సమానశ్చ, సమ్బన్ధాత్, సంభృతీత్యపి ॥
పురు, వేధాది, హానౌతు, సామ్పరా, ఽనియమస్తథా । అక్షరా, ఽన్తర, కామాది, తన్నిర్ధార, ప్రదానవత్ ॥
లిఙ్గ, పూర్వవికల్పస్స్య, దేకా, ఽఙ్గా, భూమ్నఏవచ । నానా, వికల్పశ్చా, ఽఙ్గేషు, షడ్వింశాశ్చ తృతీయగాః ॥

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౧౦౮.— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా - ౪౧౭.

౧॥ ఛాం-౪-౧౭-౧.

ధ్యానం నారాయణః పరః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్త శ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే — చతుర్థః పాదః.

పురుషార్థాధికరణమ్.

౧॥ సూ. పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితి బాదరాయణః. ౧.

† గుణోపసంహారానుపసంహారఫలా విద్యైకత్వనానాత్వచిన్తా కృతా. ఇదానీం విద్యాతః పురుషార్థః - ఉత

౧॥ సూ. పురుషార్థోతశ్శబ్దాదితిబాదరాయణః. † పూర్వపాదేనాస్యాధికరణస్య సఙ్గతి మాహ † (గుణేతి) ఉపాసనచిన్తానన్తర మఙ్గచిన్తనం క్రియత ఇతి పాదసఙ్గతి రర్థసిద్ధా. తత్ర విద్యాయా అఙ్గిత్వే సతిహి తదఙ్గచిన్తనం కార్యమ్ - తస్మా దఙ్గచిన్తనోపయోగిత్వేన విద్యాయా అఙ్గిత్వం

౧॥ సూ. పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితి బాదరాయణః. ౧.

(వే-సా.) విద్యాతః పురుషార్థః ఇతి భగవాన్ బాదరాయణో మేనే, “౧ బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమ్” “యోవేద ...... సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ” ఇత్యాదిశబ్దాత్. ౧.

౧॥ తై - ఆనం - ౧ అను.

(వే-దీ.) కిం విద్యాతః పురుషార్థః - ఉత కర్మణ ఇతి సంశయః, కర్మణఇతి పూర్వపక్షః - కర్మాఙ్గత్వా ద్విద్యాయాః కర్మసు కర్తృభూత ప్రత్యగాత్మనో యాథాత్మ్యప్రతిపాదనపరాణి వేదాన్తవాక్యాని. విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వం చ “౨ యదేవ విద్యయా కరోతి......తదేవ వీర్యవత్తరమ్” ఇతి శ్రుత్యైవావగమ్యతే. నచ ప్రకృతోద్గీథోపాసన విషయత్వ మస్య వక్తుం శక్యతే - “౨ యదేవ విద్యయా కరోతి” ఇతిశ్రుత్యైవ సర్వకర్మసు విద్యాయా వినియుక్తత్వాత్. శ్రుతిశ్చ ప్రకరణాద్బలీయసీ. విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వం కథ మిత్యపేక్షాయాం “౩ తత్త్వమసి” “౪ అయమాత్మా బ్రహ్మ” ఇతి సామానాధికరణ్యేన కర్మాఙ్గభూతకర్తృయాథాత్మ్యానుసన్ధానద్వారేణ విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వ మిత్యవగమ్యతే. అతః కర్తృవిశేషణరూపత్వా ద్విద్యాయాః కర్మణ ఏవ పురుషార్థః. తత్ర తత్ర ఫలశ్రుతి రర్థవాద స్స్యాత్. విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే భూయాంసి లిఙ్గానిచ దృశ్యన్తే సర్వవేదాన్తేషు. రాద్ధాన్తస్తు - కర్మసు కర్తుః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతస్య స్వసఙ్కల్పకృతజగదుదయవిభవలయలీలస్య నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానానన్త జ్ఞానానన్దైక స్వరూపస్య సర్వేశ్వరస్య సత్యసఙ్కల్పస్య కరణాధిపరూపప్రత్యగాత్మాధిపస్య వేద్యస్య వేదనరూపాయా విద్యాయాః “౧ బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమ్” ఇత్యాదిషు బ్రహ్మప్రాప్తిరూపఫలోపదేశాత్ విద్యాతఏవ ఫలమ్, “౨ యదేవ విద్యయా కరోతి” ఇతి శ్రుతిః ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్, ప్రసిద్ధిశ్చ ప్రకృతోద్గీథోపాసనస్యైవేతి, ప్రస్తుతోద్గీథోపాసనవిశేషనిష్ఠా. “౩ తత్త్వమసి” ఇతి సామానాధికరణ్యం చ తచ్ఛబ్దనిర్దిష్ట స్వసఙ్కల్పకృతజగజ్జన్మస్థితిధ్వంసాదికస్య పరస్య బ్రహ్మణో నజీవస్య రూపత్వపరమ్, అపితు జగత్కారణస్య బ్రహ్మణో జీవశరీరకతయా జీవస్యాత్మత్వపరమితి “౫ అధికంతుభేదనిర్దేశాత్” ఇత్యాదిషూక్తమ్. “౬ య ఆత్మని తిష్ఠన్ ...... యస్యాత్మాశరీరమ్” ఇతిచ ప్రత్యగాత్మన ఆత్మత్వం పరస్య బ్రహ్మణః శ్రుత్యన్తరే వ్యక్తమ్. సూత్రార్థస్తు - పురుషార్థోఽతః - విద్యాతః. కుతః? “౧ బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమ్” ఇత్యాదిశబ్దాత్. ౧. ౨॥ ఛాం - ౧ - ౧ - ౧౦. ౩॥ ఛాం - ౬ - ౮ - ౭. ౪॥ బృ - ౬ - ౪ - ౫. ౫॥ బ్ర - ౨ - ౧ - ౨౨. ౬॥ బృ - ౫ - ౭ - ౨౨.

విద్యాఙ్గకాత్కర్మణ ఇతి చిన్త్యతే. కిం యుక్తమ్. అతః - విద్యాతః పురుషార్థ ఇతి భగవాన్బాదరాయణో మన్యతే. కుతః. శబ్దాత్ దృశ్యతేహ్యుపనిషచ్ఛబ్దో విద్యాతః పురుషార్థం బ్రువన్ * ౧ బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమ్ * ౨ వేదాహమేతం పురుషం మహాన్త మాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ । త మేవంవిద్వా నమృతఇహ భవతి । నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ * 3 యథా నద్యః స్యన్దమానా స్సముద్రే అస్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ తథా విద్వా న్నామరూపాద్విముక్తః పరా త్పరం పురుష ముపైతి దివ్యమిత్యాదిః. ౧॥ తై-ఆ-౧అను. ౨॥ పురుషసూక్తమ్. 3॥ 3ముం-౨-౮.

† అత్ర పూర్వపక్షీ ప్రత్యవతిష్ఠతే.

౨॥ సూ. శేషత్వా త్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిః. ౨.

† నైత దేవమ్ - యద్విద్యాతః పురుషార్థావాప్తి శ్శబ్దా దవగమ్యత ఇతి. † నహ్యేష * ౧ బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమిత్యాదిశబ్దో వేదనా త్పురుషార్థావాప్తి మవగమయతి - † కర్మసు కర్తృభూతస్యాత్మనో యాథాత్మ్యవేదనప్రతిపాదనపరత్వాత్. † అతః కర్తు స్సంస్కారద్వారేణ విద్యాయాః క్రతుశేషత్వా త్తత్ర ఫలశ్రుతి రర్థవాదమాత్రమ్ - యథాఽన్యేషు

~~~~~~

ప్రథమాధికరణె నిరూప్యతే. కిం విద్యాతః పురుషార్థః - ఉత విద్యాఙ్గకా త్కర్మణ ఇతి. కిం విద్యా క్రతుకర్తృభూతాత్మసంస్కారద్వారేణ క్రత్వర్థా - ఉతాపునరావృత్తిఫలసాధనతయా పురుషార్థా. కిమ్ * బ్రహ్మవి దాప్నోతీత్యాదయః ఫలవిధయః - ఉతార్థవాదాః. పరవిద్యాసు కర్మభూతో జీవః - ఉత తదన్యః పరమాత్మా. కి మాచారదర్శనాదిలిఙ్గానుగృహీతమ్ * తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్య ముపాస్యస్య జీవభావమవగమయతి - నేతి. కిమిదం లిఙ్గ మనైకాన్తికమ్ - నేతి. అనైకాన్తికత్వాభావే తదనుగృహీతసామానాధికరణ్యేనోపాస్యస్య జీవభావావగమా త్పరవిద్యానాం స్వకర్మభూతజీవసంస్కారత్వా దాత్మజ్ఞానఫలశ్రుతే రర్థవాదతయా పృథక్ఫలసాధనత్వాభావా ద్విద్యా క్రత్వర్థేతి తదఙ్గకా త్కర్మణః పురుషార్థ స్స్యాత్. లిఙ్గస్యానైకాన్తికత్వే తదనుగ్రహాభావేన సామానాధికరణ్యస్య జీవానతిరేకానవగమకత్వా త్పరవిద్యానాం జీవకర్మకత్వాభావేన తత్సంస్కారత్వాభావా దాత్మవిద్యాఫలశ్రుతే రర్థవాదత్వాభావేన పృథక్ఫలసాధనతయా పురుషార్థత్వా ద్విద్యాతః పురుషార్థసిద్ధిస్స్యాత్. ఇదంచ సిద్ధాన్తోపక్రమమ్. విద్యాయాః పూర్వపాదే ప్రస్తుతత్వా దతచ్ఛబ్దేన సోక్తా. * బ్రహ్మవి దాప్నోతీతి వాక్యే విద్యయా ప్రాప్యావాప్తి రుక్తా. * వేదాహ మిత్యత్ర విద్యాయాః బ్రహ్మప్రాప్తిహేతుత్వం ప్రతిబన్ధనివృత్తిద్వారక మిత్యర్థః. తత్ర బ్రహ్మణో విగ్రహాదివిశిష్టత్వ ముపాయాన్తరనిషేధశ్చ సిద్ధః. ఉభయ మప్యభిహితమ్ * యథా నద్యఇతి వాక్యే.

† ద్వితీయసూత్రప్రభృతిపూర్వపక్షవిషయమ్. తదాహ (అత్రేతి).

౨॥ సూ. శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిః. † వ్యాచష్టే (నైతదిత్యాదినా) † (నహీత్యాది) * ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదిష్వివ నతాత్పర్యమిత్యర్థః. † కుతఇత్యత ఆహ (కర్మస్వితి) వ్రీహ్యాదేః ప్రోక్షణాదివ ద్విద్యా ఆత్మనశ్శేషత్వేనావగతా * ఆత్మా జ్ఞాతవ్య ఇతి - * అధీత్య స్నాస్యన్నితి జ్ఞానమపి కర్మశేషత్వేనావగతమ్ - వ్రీహ్యాదిశేషభూతప్రోక్షణాదేః క్రతుశేషత్వం ద్వారభూతవ్రీహ్యాదేః క్రతుశేషత్వేనైవ యథోపపద్యతే - తథా ఆత్మశేషభూతజ్ఞానస్య కర్మశేషత్వ మాత్మనః కర్మశేషత్వేనోపపద్యతఇతి జ్ఞాతవ్య ఆత్మా క్రతుశేషభూత ఏవ. కర్మశేషభూతత్వం చ కర్మసు కర్తృభూతస్యాత్మనః - న చాత్మా జీవ ఏవేతి తత్స్వరూపప్రతిపాదనపరం వేదాన్తవాక్యజాత మిత్యర్థః. † ఆత్మజ్ఞానస్య పృథక్ఫలసాధనత్వా న్నకర్మాఙ్గత్వ మిత్యత్రాహ (అతఇతి) * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదిషు * స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతివ దాత్మనః కర్మత్వావగమాత్ జ్ఞానేన

౨॥ సూ. శేషత్వా త్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్వితిజైమినిః. ౨.

(వే-సా.) "౪ తత్త్వమసి" ఇత్యాదిసామానాధికరణ్యేన కర్మసు కర్తురేవ బ్రహ్మత్వావగమాత్, తద్వేదనస్య తత్సంస్కారతయా కర్మశేషత్వాత్ ద్రవ్యాదిష్వివ ఫలశ్రుతి రర్థవాదః. ౨. ౪॥ ఛాం - ౬ - ౮ - ౭.

(వే-దీ.) "౪ తత్త్వమసి" ఇత్యాదిసామానాధికరణ్యేన బ్రహ్మణః కర్మసు కర్తృస్వరూపత్వావగమా ద్విద్యాయాః కర్తృసంస్కారద్వారేణ కర్మశేషత్వా త్తత్ర పురుషార్థవాదోఽర్థవాదమాత్రమ్. యథా అన్యేషు ద్రవ్యసంస్కారాదిష్వితి జైమిని రాచార్యో మన్యతే. ౨.
~~~~~~

ర్థవాదిష్వితి జైమిని రాచార్యో మన్యతే. † తదుక్తమ్ * ౧ ద్రవ్యగుణసంస్కారకర్మసు పరార్థత్వా త్ఫలశ్రుతి రర్థవాద స్స్యాదితి. † ననుచ కర్మసు కర్తు ర్జీవా దన్యో ముముక్షుభిః ప్రాప్యతయా వేదాన్తేషు వేద్య ఉపదిశ్యత ఇతి ప్రాగేవోపపాదితమ్ * ౨ నేతరోనుపపత్తేః * ౩ భేదవ్యపదేశాచ్చ * ౪ అనుపపత్తేస్తు నశారీరః * ౫ ఇతరపరామర్శాత్సఇతిచేన్నాసమ్భవా దిత్యేవమాదిభి స్సూత్రైః. తదేవ బ్రహ్మ * ౬ తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యేన జీవా దనతిరిక్తమిత్యేతదపి * ౭ అధికంతు భేదనిర్దేశాదిత్యేవ మాదిభి ర్నిరస్తమ్. సామానాధికరణ్యనిర్దేశశ్చ * ౮ ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వం * ౯ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి చేతనాచేతనసాధారణః * ౧౦ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ * ౧౧ య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదినాఽవగతతత్తదాత్మతయాఽవస్థితినిబన్ధనఇతి * ౧౨ అవస్థితే రితి కాశకృత్స్న ఇత్యాదిభి రుపపాదితమ్. తత్కథం కర్మసు కర్తురాత్మనో యాథాత్మ్యోపదేశపరా వేదాన్తశబ్దా ఇతి విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వం ప్రతిపాద్యతే. † ఉచ్యతే - † వేదాన్తవాక్యేష్వేవ విద్యాయాః కర్మప్రాధాన్యం సూచయద్భి ర్లిఙ్గై † స్తదుపబృంహితసామానాధికరణ్యనిర్దేశేనచ వేదాన్తశబ్దా ద్దేహాతిరిక్తజీవస్వరూపయాథాత్మ్యోపదేశపరా ఇతి బలా దభ్యుపగమనీయమితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. † ననుచ కర్తృసంస్కారముఖేన విద్యాయాః క్రత్వనుప్రవేశో నశక్యతే వక్తుమ్ - కర్తు ర్లౌకికవైదికసాధారణత్వేనావ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిత్వాభావాత్. † నైవమ్ - లౌకికస్య కర్మణః కర్తు ర్దేహాదవ్యతిరిక్తత్వేప్యుపపత్తే ర్దేహాతిరిక్తనిత్యాత్మస్వరూపస్య క్రతావేవోపయోగాత్తత్స్వరూపప్రతిపాదనముఖేన క్రత్వనుప్రవేశో నవిరుధ్యతే. అతో విద్యాయాః క్రతుశేషత్వాన్నాతఃపురుషార్థః.

† కాని పునస్తాని లిఙ్గాని - యదుపబృంహితసామానాధికరణ్యనిర్దేశేన వేదాన్తశబ్దా జీవస్వరూపపరా ఇతి నిర్ణీయన్తే. తత్రాహ

3॥ సూ. <u>ఆచారదర్శనాత్.</u> 3.

బ్రహ్మవిదాం ప్రాధాన్యేన కర్మస్వేవాచారో దృశ్యతే. అశ్వపతిః కేకయః కిల ఆత్మవిత్తమ స్తద్విజ్ఞానాయోపగతాంస్తానృషీన్ప్రత్యాహ * ౧౩ యక్ష్యమాణో హవై భగవన్తోఽహమస్మీతి. తథా జనకాదయో బ్రహ్మవిదగ్రేసరాః కర్మనిష్ఠాః

సంస్కార్యత్వమ్ - అతో యజ్ఞాదేర్వ్రీహ్యాదిద్వారా ప్రోక్షణాదివ ద్విద్యాపి కర్తృసంస్కారరూపతయా కర్మశేషభూతా. తస్మా ద్యథాఽవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిజుహూద్వారా క్రతుశేషభూతపర్ణత్వస్యాపాపశ్లోకశ్రవణ మర్థవాదః - తద్వదవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధికర్తృద్వారా విద్యాయాః క్రతుశేషభూతాయాః ఫలశ్రుతి రర్థవాద ఇత్యర్థః. ప్రకరణాన్తరాధీతాయా విద్యాయాః క్రతుశేషత్వమపి పర్ణత్వవ దుపపన్నమ్. † ఆదిశబ్దవివరణార్థ మాహ (తదుక్తమితి) † చోదయతి (నన్వితి) అచేతనేనేవ చేతనేనాపి స్వరూపైక్యానుపపత్తి ద్యోతనార్థం * ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి వాక్యద్వయోపాదానమ్. ఏవం జీవవిలక్షణస్య ప్రతిపాద్యమానత్వేన జీవప్రత్యభిజ్ఞాభావాత్ తద్ద్వారా విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వ మనుపపన్నమిత్యర్థః. † పరిహరతి (ఉచ్యతఇతి) † (వేదాన్తవాక్యేష్వేవేతి) త్వయా జీవవిలక్షణపరత్వేనోక్తేష్వేవేతి భావః. † లిఙ్గానుగ్రహా త్సామానాధికరణ్యమపి స్వరూపైక్యపర మిత్యాహ (తదుపబృంహితేతి) † చోదయతి (ననుచేతి) నహ్యన్యశేష మన్యశేషం భవతి - తదసాధారణమేవహి తదఙ్గమ్ - కర్తాచ లౌకికవైదికకర్మసాధారణః - అతః కర్తురవ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధిత్వాభావా జ్జుహూవ త్ప్రిత్యభిజ్ఞా నాస్తీతి న తద్ద్వారా క్రత్వఙ్గత్వ మిత్యర్థః. † పరిహరతి (నైవమితి).

† అనన్తరసూత్ర మవతారయతి (కానీతి.)

3॥ సూ. <u>ఆచారదర్శనాత్.</u> గుణముఖ్యయో ర్విరోధే ముఖ్యానుగుణం గుణో నేయః - నతు గుణానుగుణం ముఖ్యో నేయః. తస్మాత్కర్మణో విద్యాయాశ్చ ప్రసఙ్గే కర్మణోఽనుష్ఠానం తస్య ప్రాధాన్యేనైవోపపద్యతే - అతో విద్యా కర్మాఙ్గమిత్యర్థః.

౧॥ పూర్వమీ. ౨॥ బ్ర౧-౧-౧౭. 3॥ బ్ర-౧-౧-౧౮. ౪॥ బ్ర-౧-౨-3. ౫॥ బ్ర-౧-3-౧౭. ౬॥ ఛాం-౬-౮-౭. ౭॥ బ్ర-౨-౧-౨౨. ౮॥ ఛాం-౬-౯-౭. ౯॥ ఛాం-3-౧౪-౧. ౧౦॥ బ్ర-౫-౭-3. ౧౧॥ బ్ర-౫-౭-౨౨. ౧౨॥ బ్ర-౧-౪-౨౨. ౧3॥ ఛాం-౫-౧౧-౫.

స్మృతిషు దృశ్యన్తే * ౧ కర్మణైవ హి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః * ౨ ఇయాజ సోఽపి సుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞానవ్యపాశ్రయఇతి. అతో బ్రహ్మవిదాం కర్మప్రధానత్వదర్శనా ద్విద్యాయాః కర్తృస్వరూపవేదనరూపత్వేన కర్మాఙ్గత్వమేవేతి న విద్యాతః పురుషార్థః. ౧॥ గీ-౩-౨౦. ౨॥ వి-౬-౬-౧౨.

† లిఙ్గ మిదమ్ - ప్రాప్తి రుచ్యతా మిత్యత్రాహ.

౪॥ సూ. తచ్ఛ్రుతేః. ౪.

శ్రుతిరేవహి విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వ మాహ * ౩ యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీతి. † నేయం శ్రుతిః ప్రకరణా దుద్గీథమాత్రవిషయేతి వ్యవస్థాపయితుం శక్యా - యతః ప్రకరణాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీ - * ౩ † యదేవ విద్యయా కరోతీతి విద్యామాత్రవిషయాహీయం శ్రుతిః. ౩॥ ఛాం-౧-౧-౧౦.

౫॥ సూ. సమన్వారమ్భణాత్. ౫.

* ౪ తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే ఇతి విద్యాకర్మణోః సాహిత్యం చ దృశ్యతే - సాహిత్యం చో† క్తేన న్యాయేన విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే సత్యేవ భవతి. ౪॥ బృ-౬-౪-౨.

---

† అనన్తరసూత్ర మవతారయతి (లిఙ్గమితి) ప్రాప్తిః - ప్రమాణతస్సిద్ధిః. అనుగ్రాహక ముక్తమ్ - అనుగ్రాహ్య మభిధీయతా మిత్యర్థః. ఆగమప్రమాణస్య శ్రుతిలిఙ్గాదయోఽనుగ్రాహకాః.

౪॥ సూ. తచ్ఛ్రుతేః. విద్యయేతి తృతీయాశ్రుత్యాఽఙ్గత్వం గమ్యతే. † (నేయమిత్యాది) † తతః కిమిత్యత్రాహ (యదేవేతి).

౫॥ సూ. సమన్వారమ్భణాత్. అన్వారమ్భణమ్ - స్పర్శః. తేన సమ్బన్ధో వివక్షితః. † సాహిత్యం కర్మణో విద్యాఙ్గత్వేప్యుపపద్యత ఇత్యత్రాహ (ఉక్తేన న్యాయేనేతి) కర్తు రాత్మనః కర్మశేషత్వ మాచారదర్శన మిత్యాదికం న్యాయశబ్దేన వివక్షితమ్.

౩॥ సూ. ఆచారదర్శనాత్. ౩. ౪॥ సూ. తచ్ఛ్రుతేః. ౪. ౫॥ సూ. సమన్వారమ్భణాత్. ౫.

(వే-సా.) అశ్వపతిః కేకయో బ్రహ్మవిత్. ‟ ౫ యక్ష్యమాణో హవై భగవన్తోఽహమ్ ” ఇత్యాదా బ్రహ్మవిదః కర్మప్రధానాచారదర్శనాత్ విద్యా కర్మాఙ్గమ్. ౩. ౫॥ ఛాం-౫-౧౧-౫.

(వే-దీ.) ఇతశ్చ విద్యా కర్మాఙ్గమ్. బ్రహ్మవిదా మాచారోహి కర్మప్రధానో దృశ్యతే - యథాఽశ్వపతిః కేకయో బ్రహ్మవిదగ్రేసరః ‟ ౫ యక్ష్యమాణో హవై భగవన్తోఽహమస్మి ” ఇత్యాహ. ‟ ౧ కర్మణైవహి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః ” ఇతిచ స్మర్యతే. ౩.

(వే-సా.) ‟ ౩ యదేవ విద్యయా కరోతి ” ఇతి శ్రుత్యైవ విద్యాయాః కర్మసు వినియోగాత్. యత్కరోతి - తద్విద్యయా ఇతిహి శ్రుతిః. యద్విద్యయా సాధనభూతయా కర్మ కరోతి - తత్కర్మ వీర్యవత్తరమితివా. ౪.

(వే-దీ.) లిఙ్గ మిదమ్ - ప్రాప్తి రుచ్యతా మిత్యత్రాహ.

‟ ౩ యదేవ విద్యయా కరోతి ” ఇత్యాదికాయా శ్శ్రుతే ర్విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వ మవగమ్యతే. నచ దుర్బలేన ప్రకరణేన శ్రుతి ర్విద్యావిశేషోద్గీథవిషయోపాసనే వ్యవస్థాప్యతే. ౪.

(వే-సా.) ‟ ౪ తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే ” ఇతి విద్యాకర్మణో రేకస్మి న్పురుషే సాహిత్యదర్శనాచ్చ విద్యా కర్మాఙ్గమ్. ౫.

(వే-దీ.) ‟ ౪ తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే ” ఇతి విద్యాకర్మణో రేకస్మి న్పురుషే సాహిత్యంచ విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వేహి భవతి. ౫.

౬॥ సూ. తద్వతోవిధానాత్. ౬.

విద్యావతః కర్మవిధానా ద్విద్యా కర్మాఙ్గ మిత్యవగమ్యతే. *౧ ఆచార్యకులా ద్వేద మధీత్య యథావిధానం గురోః కర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్య కుటుమ్బే శుచౌ దేశ ఇత్యాదౌ - *౧ వేద మధీత్యేత్యధ్యయనవతః కర్మాణి విదధ †దర్థావబోధపర్యన్తాధ్యయనవత ఏవ విదధాతి. †అర్థావబోధపర్యన్తం హ్యధ్యయనమితి †స్థాపితమ్. అతో బ్రహ్మవిద్యాపి కర్మసు వినియుక్తేతి న పృథక్ఫలాయావకల్పతే. ౧॥ ఛాం-౮-౧౫-౧.

౭. సూ. నియమాత్. ౭.

ఇతశ్చ న విద్యాతః పురుషార్థః - *౨ కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతం సమా ఇత్యాత్మవిదః పురుషాయుషస్య సర్వస్య కర్మసు నియమేన వినియోగా త్కర్మణ ఏవ ఫల మిత్యవగమ్యతే - విద్యాతు కర్మాఙ్గమితి.

†ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే.

౮॥ సూ. అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాత్. ౮.

తుశబ్దా త్పక్షో వ్యావృత్తః. విద్యాత ఏవ పురుషార్థః. కుతః. అధికోపదేశాత్ కర్మసు కర్తు ర్జీవా ద్ధేయప్రత్యనీ

౬॥ సూ. తద్వతోవిధానాత్. * అతిశేషేణ నిశ్శేషమిత్యర్థః. † అధ్యయనవతః కర్మాణి విదధీత - తతః కిం జ్ఞానస్య కర్మాఙ్గత్వ ఇత్యత్రాహ (అర్థావబోధపర్యన్తాధ్యయనవతఏవేతి) † అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం కథ మిత్యత్రాహ (అర్థావబోధేతి) † (స్థాపితం) భాట్టైః ప్రాభాకరైశ్చ శ్రుతే రవివక్షితార్థత్వాదిదోషపరిహారార్థమిత్యర్థః. స్నాత్వా జుహుయా దిత్యుక్తేహి హోమః స్నానాఙ్గకస్స్యాత్ - తథేదమపీతి భావః. నహి క్రతుజ్ఞానస్య తదనుష్ఠాన మఙ్గమ్ - అపిత్వనుష్ఠానస్యానుష్ఠేయజ్ఞానమఙ్గంస్యాత్ - తద్వదిహాపి.

౭॥ సూ. నియమాత్. కృత్స్నస్యాయుషః క్రతుశేషత్వా న్మధ్యే ప్రాప్త మన్య త్సర్వం తచ్ఛేషభూతమిత్యర్థః. ఇమాని పూర్వపక్షసూత్రాణి.

† ఉత్తరసూత్ర మవతారయతి (ఏవంప్రాప్తఇతి.)

౮॥ సూ. అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాత్. † కథం విద్యాతః ఫలమ్ - విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే లిఙ్గాని దర్శితానిహీత్య

(వే-సా.) "౧ ఆచార్యకులా ద్వేద మధీత్య......అభిసమావృత్య కుటుమ్బే" ఇత్యాదా వర్థజ్ఞానపర్యన్తాధ్యయనవతః కర్మవిధానాచ్చ, అధ్యయనం హ్యర్థజ్ఞానపర్యన్తమ్. ౬.

(వే-దీ.) విద్యావతః కర్మవిధానాచ్చ విద్యా కర్మాఙ్గమ్. "౧ ఆచార్యకులాద్వేద మధీత్య యథావిధానం గురోః కర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్య కుటుమ్బే" ఇత్యాదినాఽధ్యయనవతః కర్మాణి విదధ దర్థావబోధపర్యన్తత్వా దధ్యయనస్య విద్యావతఏవ కర్మాణి విదధాతీత్యవగమ్యతే. ౬.

(వే-సా.) "౨ కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతం సమాః" ఇత్యాత్మవిదో జీవస్య కర్మసు వినియోగాచ్చ. ౭.

(వే-దీ.) "౨ కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతం సమాః" ఇత్యాత్మవిదా మాయుషః కర్మసు నియమదర్శనాచ్చ కర్మణ ఏవ పురుషార్థః - న విద్యాత ఇత్యవగమ్యతే. అతశ్చ విద్యా కర్మాఙ్గమ్. ౭. ౨॥ ఈశావాస్య-౨.

(వే-సా.) న విద్యా కర్మాఙ్గమ్, అపితు విద్యాతః పురుషార్థ ఇత్యేవమేవ భగవతో బాదరాయణస్య మతమ్. కర్తుః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతస్యైవ వేద్యతయోపదేశాత్. తత్కథమ్. "౩ బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి" "౪ సకారణం కరణాధిపాధిపః" ఇత్యాదివాక్యేషు వేద్యస్యాధికత్వదర్శనాత్. ౮. ౩॥ ఛాం-౬-౨-౩. ౪॥ శ్వే-౬-౯.

(వే-దీ.) తుశబ్దా త్పక్షో వ్యావృత్తః. బాదరాయణస్యైవమ్ - విద్యాతః ఫలమితి మతమ్. కుతః! అధికోపదేశాత్ కర్మసు కర్తుః ప్రత్యగాత్మనోఽధికస్య - అర్థాన్తరభూతస్య వేద్యస్య వేదనభూతవిద్యాయాః ఫలసాధనత్వోపదేశాత్. తద్దర్శనాత్ దృశ్యతేహి వేదాన్తవాక్యేఽధికవిషయత్వం విద్యాయాః. ఏవమేవహి "౩ తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి" "౫ సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ" ఇత్యాదిషు బహుభవనసఙ్కల్పపూర్వకసృష్ట్యాదేః కర్తు స్సర్వేశ్వరస్య కరణాధిపాధిపస్యానవధికాతిశయజ్ఞానానన్దైకస్వరూపస్య నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్య వేద్యస్య విద్యా బ్రహ్మప్రాప్తిఫలాయ విధీయతే. ౮. ౫॥ తై-ఆనం-౬అను.

కానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాకరత్వేనాధికస్యాన్తర్భూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో వేద్యతయోపదేశాత్ భగవతో బాదరాయణస్య విద్యాతః ఫలమిత్యేవమేవ మతమ్. * లిఙ్గాని తిష్ఠన్తు - వేద్యతయోపదేశస్తు తాని త్యక్త్వా ప్రత్యగాత్మనోఽధికస్యైవ. కథమ్. తద్దర్శనాత్ - ప్రత్యగాత్మన్యశుద్ధే శుద్ధే చాసమ్భావనీయానన్తగుణాకరస్య వేద్యస్య నిరస్తనిఖిలహేయగన్ధస్య స్వసఙ్కల్పకృత జగదుదయ విభవ లయ లీలస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేరావాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యానన్దస్య శేషాధిపస్య కృత్స్నప్రశాసితుః పరస్య బ్రహ్మణో వేదనోపదేశవాక్యేషు దర్శనాత్. *౧ † అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాస స్సత్యకామ స్సత్యసఙ్కల్పః *౨ తదైక్షత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత *౩ యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్ *౪ పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ *౫ స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః *౬ యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్నబిభేతి కుతశ్చనేతి *౭ ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతి రేషభూతపాల ఏషసేతు ర్విధరణః *౮ స కారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చిజ్జనితా నచాధిపః *౯ ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠతః *౧౦ భీషాస్మా ద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః। భీషాస్మా దగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇత్యాదిషు. తస్మా ద్వేదనోపదేశశబ్దేషు కర్తుః ప్రత్యగాత్మనః ఖద్యోతకల్పస్యావిద్యాదిహేయసమ్బన్ధయోగ్యస్య గన్ధోఽపి నాస్తీతి పరమపురుషవిషయాయా విద్యాయా స్తత్ప్రాప్తిరూప మమృతత్వం తత్ర తత్ర శ్రూయమాణం ఫలమితి విద్యాతః పురుషార్థఇతి సుష్ఠూక్తమ్.

† లిఙ్గాన్యపి నిరస్యన్తే.

౯॥ సూ. తుల్యం తు దర్శనమ్. ౯.

యదుక్తం బ్రహ్మవిదాం కర్మానుష్ఠానదర్శనా ద్విద్యా కర్మాఙ్గమితి - తన్న - విద్యాయా అనఙ్గత్వేఽపి తుల్యం దర్శనమ్ - బ్రహ్మవిదాం కర్మానుష్ఠానదర్శన మనైకాన్తిక మిత్యర్థః. అననుష్ఠానస్యాపి దర్శనాత్. దృశ్యతేహి బ్రహ్మవిదాం కర్మత్యాగః *౧౧ ఋషయః కావషేయాః కిమర్థా వయ మధ్యేష్యామహే కిమర్థా వయం యక్ష్యామహ ఇత్యాదౌ.

త్రాహ (లిఙ్గానితిష్ఠన్త్వితి) తద్దర్శనాదితి సూత్రఖణ్డోపాదానమ్. ఉపాసనవాక్యోపయోగిత్వాత్ స్వరూపపరవాక్యానామ్ - వేదనోపదేశవాక్యేష్విత్యుక్తమ్. స్వరూపపరవాక్యోక్తగుణానా ముపాసనాపేక్షితత్వాదిత్యర్థః. శుద్ధ్యశుద్ధ్యుభయావస్థజీవస్యాసమ్భావనీయానన్తకల్యాణగుణా ఉచ్యన్తే పరస్య బ్రహ్మణ ఇత్యన్తేన. † ఉక్తగుణవిశిష్టత్వే ప్రమాణ మాహ (అపహతపాప్మేతి) జుహూవత్కర్తు రాత్మనః ప్రత్యభిజ్ఞానే సతిహి తద్ద్వారా విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమ్ - వేదనోపదేశవాక్యేషు జీవవిలక్షణస్య ప్రతిపాద్యమానత్వేన జీవప్రత్యభిజ్ఞానాభావా న్నతద్ద్వారా విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమితి శ్రూయమాణం ఫలమపి నార్థవాదరూపమ్ - తస్మా ద్విద్యాయాః పృథక్ ఫలసాధనత్వేన న క్రత్వర్థత్వమ్ - కింతు పురుషార్థత్వమేవేత్యర్థః.

† ఉత్తరసూత్రాణాం కృత్య మాహ (లిఙ్గాన్యపీతి).

౯॥ సూ. తుల్యంతుదర్శనమ్. అనైకాన్తికశబ్దేనానియతత్వ ముచ్యతే. * కిమర్థాః - కిం ప్రయోజనాః. అఙ్గిత్వేహ్యననుష్ఠానం నోప

౯॥ సూ. తుల్యంతుదర్శనమ్. ౯.

(వే-సా.) విద్యాయాః ప్రాధాన్యేపి తుల్య మాచార దర్శనమ్ "౧౧ ఋషయః కావషేయాః కిమర్థా వయ మధ్యేష్యామహే" ఇత్యాదౌ బ్రహ్మవిదాం కర్మత్యాగోహి దృశ్యతే. అనుష్ఠానన్తు ఫలాభిసన్ధిరహితస్య విద్యాఙ్గత్వేన. త్యాగస్తు ఫలాభిసన్ధియుక్తస్యేతి న విరోధః. ౯.

౧॥ ఛాం-౮-౭-౧. ౨॥ ఛాం-౬-౨-౩. ౩॥ ౧ముం-౧-౯. ౪॥ శ్వే-౬-౮. ౫॥ తై-ఆనం-౮-౪. ౬॥ తై-ఆనం-౪-౧. ౭॥ బృ-౬-౪-౨౨. ౮॥ శ్వే-౬-౯. ౯॥ బృ-౫-౮-౯. ౧౦॥ తై-ఆనం-౮-౧. ౧౧॥

అతో బ్రహ్మవిదాం కర్మత్యాగదర్శనా న్నవిద్యా కర్మాఙ్గమ్. † కథ మిద ముపపద్యతే - బ్రహ్మవిదాం కర్మానుష్ఠాన మన నుష్ఠానఞ్చ. † ఫలాభిసన్ధిరహితస్య యజ్ఞాదికర్మణో బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వాత్తథావిధస్య కర్మణోఽనుష్ఠానదర్శన ముపపద్యతే. వక్ష్యతిచ ౧ సర్వాపేక్షాచ యజ్ఞాదిశ్రుతే రశ్వవదితి. ఫలాన్తరస్య తస్యైవ యజ్ఞాదేః కర్మణో మోక్షైకఫలబ్రహ్మవిద్యా విరోధిత్వా త్తస్యాననుష్ఠానదర్శన ముపపన్నతరమ్. † విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే కర్మత్యాగః కథమపి నోపపద్యతే.

† యదుక్తం శ్రుత్యైవ విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వ మవగమ్యతఇతి - తత్రాహ.

౧౧ సూ. అసార్వత్రికీ. ౧౦.

న సర్వవిద్యావిషయేయం శ్రుతిః - అపితూద్గీథవిద్యావిషయైవ - *౨ యదేవ విద్యయా కరోతీతి యచ్ఛబ్ద స్యానిర్ధారితవిశేషస్య *3 ఉద్గీథ ముపాసీతేతి ప్రస్తుతోద్గీథవిశేషనిష్ఠత్వాత్. † నహి యత్కరోతి - తద్విద్యయేతి సమ్బధ్యతే - యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తరమితి - విద్యయా క్రియమాణం యచ్ఛబ్దేన నిర్దిశ్య తస్యహి వీర్యవత్తరత్వ ముచ్యతే.

పద్యత ఇతి భావః. † అనుష్ఠానాననుష్ఠానే వ్యాహతే ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కథమితి) † పరిహరతి (ఫలాభిసన్ధీతి). † భవత్పక్షఏవేయం వ్యాహతి రిత్యాహ (విద్యాయాఇతి) బ్రహ్మవిద్యాఫలానా మర్థవాదత్వేన మోక్షాఖ్యఫలానభ్యుపగమా న్మోక్షైకఫలం కర్మానుష్ఠేయమ్ - త్రివర్గఫలంత్వనను ష్ఠేయమితి విభాగానుపపత్త్యా వ్యాహతి స్తదవస్థేత్యర్థః.

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదుక్తమితి).

౧౦॥ సూ. అసార్వత్రికీ. † ప్రకరణా చ్ఛ్రుతి ర్బలీయసీత్యుక్తమితి శఙ్కాయాం ఏకపదసామర్థ్యం హి శ్రుతిః - అత్రచ సామర్థ్యం నాస్తీత్యభిప్రాయేణాహ (నహీతి) యత్కరోతి తద్విద్యయేత్యుక్తే విద్యాయాః అఙ్గత్వం విహితం స్యాత్ - నచ తథాఽన్వయః - యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తర మిత్యన్వయః. తథా సతి యచ్ఛబ్దానూదితస్య విద్యయా క్రియమాణస్య ప్రాపక ప్రమాణాకాఙ్క్షాయాం ప్రకరణసన్నిహితో ద్గీథవిద్యా ※ యదేవ విద్యయేతి విద్యాశబ్దం సఙ్కోచయతి - అతోఽనువాదరూపత్వాత్ ప్రమాణాన్తరసాపేక్షత్వేన స్వతోఽర్థనిశ్చయ సామర్థ్యాభావాత్ * విద్యయేతి పద మేకపదసామర్థ్యరూపా శ్రుతి ర్నభవతీత్యర్థః.

(శే వి.) విద్యాయాః ప్రధానత్వేపి బ్రహ్మవిదా మాచారదర్శనం తుల్యమ్. కర్మణా మనాచార దర్శన మప్యస్తీత్యర్థః. ‘‘ ౪ ఋషయః కావ షేయాః కిమర్థా వయ మధ్యేష్యామహే కిమర్థా వయం యక్ష్యామహే’’ ఇత్యాద్యా. కర్మానుష్ఠానదర్శనం తు ఫలాభిసన్ధిరహితస్య కర్మణో విద్యాఙ్గత్వాత్. త్యాగస్తు ఫలాభిసన్ధియుక్తస్య విద్యావిరోధిత్వాదిత్యభిప్రాయః. ౯.

౧౦॥ సూ. అసార్వత్రికీ. ౧౦.

(వే-సా.) ‘‘ ౨ యదేవ విద్యయా కరోతి ’’ ఇతి నసార్వత్రికీ విద్యోచ్యతే ‘‘ ౨ యదేవ విద్యయా ’’ ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్. ప్రసిద్ధిశ్చో ద్గీథవిద్యాయాః. ‘‘ ౨ యదేవ విద్యయా కరోతి ...తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి ’’ ఇతి ప్రకృతోద్గీథవిద్యాయుక్తస్య కర్మణోహి వీర్యవత్తరత్వసాధన భావో విధీయతే. ౧౦.

(వే-దీ.) ‘‘ ౨ యదేవ విద్యయా కరోతి ’’ ఇతి శ్రుతిః సర్వవిద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వం విదధాతీత్యేతదసఙ్గతమ్. అత్ర విద్యా శబ్దాభిహితాతు నసార్వత్రికీ - అపితూద్గీథవిద్యా. యత్కరోతి - తద్విద్యయేతి నైవం పదాన్వయః. అపితు యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తరమితి, విద్య యా క్రియమాణస్యాన్యతోఽవగతస్య వీర్యవత్తరత్వంప్రతి సాధనభావోఽవగమ్యతే - యదేవేతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్. అన్యతోఽవగతిర్హి ‘‘ 3 ఉద్గీథ ముపాసీత ’’ ఇతి సన్నిహితోద్గీథవిద్యాయాః. ౧౦.

౧॥ బ్ర - 3 - ౪ - ౨౬. ౨॥ ఛాం - ౧ - ౧ - ౧౦. 3॥ ఛాం - ౧ - ౧ - ౧. ౪॥

† యచ్చేదముక్తమ్ * ౧ తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే ఇతి

విద్యాకర్మణో స్సాహిత్యదర్శనా ద్విద్యా కర్మాఙ్గమితి తత్రాహ.

౧౧॥ సూ. విభాగశ్శతవత్. ౧౧.

* ౧ తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే ఇత్యత్రో క్తేన న్యాయేన విద్యాకర్మణో ర్భిన్నఫలత్వా ద్విద్యా స్వస్మై ఫలాయ సమన్వారభతే - కర్మచ స్వస్మై ఫలాయేతి విభాగో ద్రష్టవ్యః. శతవత్ యథా క్షేత్రరత్నవిక్రయిణం శతద్వయ మన్వే తీత్యుక్తే క్షేత్రార్థం శతమ్ - రత్నార్థం శతమితి విభాగః ప్రతీయతే - తద్వదిహాపి. ౧॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨.

౧౨॥ సూ. అధ్యయనమాత్రవతః. ౧౨.

యదుక్తం విద్యావతః కర్మవిధానా ద్విద్యా కర్మాఙ్గమితి - నైతద్యుక్తమ్ - * ౨ వేద మధీత్యేత్యధ్యయనమాత్రవతో విధానాత్. నచాధ్యయనవిధి రేవార్థబోధే ప్రవర్తయతి - † ఆధానవ దధ్యయనస్యాక్షరరాశిగ్రహణమాత్రే పర్యవసా నాత్. † గృహీతస్యచ స్వాధ్యాయస్య ఫలవత్కర్మావబోధిత్వదర్శనా త్తన్నిర్ణయఫలే తదర్థవిచారే పురుషః స్వయమేవ

† అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (యచ్చేదమితి).

౧౧॥ సూ. విభాగశ్శతవత్. సమన్వారమ్భణశ్రుతి స్సాంసారికఫలవిద్యాకర్మవిషయా. విద్యా స్వఫలప్రదానాయాన్వేతి - కర్మచ స్వఫల ప్రదానాయేత్యర్థః. బ్రహ్మవిద్యా తదఙ్గకర్మవిషయావా స్యా దియం శ్రుతిః. విద్యా * నేహాభిక్రమనాశోస్తీతి న్యాయాత్ ప్రారబ్ధావసానే ముక్తి దానాయాన్వేతి - కర్మచ జన్మాన్తరేపి విద్యోత్పాదనాయాన్వేతీత్యర్థః.

౧౨॥ సూ. అధ్యయనమాత్రవతః. † (ఆధానవదితి) * అగ్నీనాదధీతేత్యత్రాధానేనాగ్నిస్సమ్పాద్యత్వ మాత్ర ముక్తమ్ - నతూత్తర క్రతువినియోగః - శబ్దస్య తావన్మాత్రే ప్రసిద్ధిస్వారస్యాత్ - తథాఽత్రాపీత్యర్థః. † ఏవం శబ్దస్వారస్య ముపపాదితమ్ - అథార్థానుపపత్తిః పరి హ్రియతే (గృహీతస్యచేతి) ప్రవర్తకాభావా న్మీమాంసాయా అనారమ్భణీయత్వంహ్యనుపపత్తిః - సాపి రాగతః ప్రవృత్త్యా పరిహృతేత్యర్థః. శ్రుతే రవివక్షితార్థత్వమపి పరిహృతం భవతి. అధ్యయనవిధేః ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వమపి పరమ్పరయోపపద్యతే - అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వపక్షవదితి. కర్మావ

౧౧॥ సూ. విభాగశ్శతవత్. ౧౧. ౧౨॥ సూ. అధ్యయనమాత్రవతః. ౧౨.

(వే-సా) “౧ తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే” ఇతి విద్యాకర్మణోర్భిన్నఫలత్వేన స్వస్మై ఫలాయాన్వేతీతి విభాగః. యథా క్షేత్రరత్నవి క్రయిణే శతద్వయ మన్వేతీత్యత్ర క్షేత్రార్థం శతమ్, రత్నార్థం శతమితి. ౧౧.

(వే-దీ.) “౧ తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే” ఇత్యత్ర విద్యాచ స్వస్మై ఫలాయ కర్మచ స్వస్మైఫలాయాన్వారభత ఇతి విభాగో ద్రష్టవ్యః - యతో విద్యాకర్మణో ర్భిన్నఫలత్వముక్తమ్ - శతవత్ యథా క్షేత్రరత్నవిక్రయిణం శతద్వయ మన్వేతీత్యుక్తే, క్షేత్రార్థం శతమ్, రత్నార్థం శత, మితి విభాగోఽవగమ్యతే - తద్వత్. ౧౧,

(వే-సా.) “౨ వేద మధీత్య” ఇత్యధ్యయనమాత్రవతః కర్మవిధానాత్ న విద్యా కర్మాఙ్గమ్. అధ్యయనవిధిర్హి అక్షరరాశిగ్రహణమాత్రే పర్య వస్యతీత్యుక్తమ్. అర్థావబోధ పర్యన్తత్వేప్యర్థజ్ఞానా దర్థాన్తర భూతా * విద్యాత్ * ఉపాసీతేతి విహితా విద్యా ప్రత్యయావృత్తిరూపా. ౧౨.

(వే-దీ.) “౨ వేద మధీత్య” ఇత్యధ్యయనమాత్రవతఏవ కర్మవిధానాత్ అనేన విద్యాయా న కర్మాఙ్గత్వ మవగతమ్. అధ్యయనవిధిర్హ్యాధా నవన్నియమవ దక్షరరాశిగ్రహణమాత్రే పర్యవస్యతి. గృహీతస్య స్వాధ్యాయస్య ఫలవదర్థావబోధిత్వదర్శనా త్తన్నిర్ణయఫలమీమాంసాశ్రవణే అధీత వేదః పురుష స్స్వయమేవ ప్రవర్తతే. అర్థావబోధపర్యన్తత్వేప్యర్థజ్ఞానా దర్థాన్తరభూతా స్మృతిప్రత్యయావృత్తిరూపా * విద్యాత్ * ఉపాసీతేతి శాస్త్రవిహితా విద్యా నకర్మాఙ్గమ్. ౧౨.

ప్రవర్తతే - తతః కర్మార్థే కర్మజ్ఞానే ప్రవర్తతే - మోక్షార్థేచ బ్రహ్మజ్ఞానఇతి న విద్యా కర్మాఙ్గమ్. † యద్యప్యధ్యయనవిధిరే వార్థావబోధే ప్రవర్తయతి - తథాపి నవిద్యా కర్మాఙ్గమ్ - † అర్థజ్ఞానా దర్థాన్తరత్వా ద్విద్యాయాః. యథా జ్యోతిష్టోమా దికర్మస్వరూపవిజ్ఞానా త్ఫలసాధనభూతం తత్కర్మానుష్ఠాన మర్థాన్తరమ్ - తథాఽర్థజ్ఞానరూపా ద్బ్రహ్మస్వరూపవిజ్ఞానా దర్థా న్తరమేవ ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యా పురుషార్థసాధనభూతా విద్యేతి నతస్యాః కర్మసమ్బన్ధగన్ధో విద్యతే.

౧౩॥ సూ. నావిశేషాత్. ౧౩.

యచ్చోక్తం * ౧ కుర్వన్నేవేహ కర్మాణీత్యాత్మవిదం జ్ఞానా ద్వ్యావర్త్య యావజ్జీవం కర్మానుష్ఠానే నియమయ తీతి - తన్నోపపద్యతే - అవిశేషాత్ నహ్యయం నియమః ఫలసాధనభూతస్వతన్త్రకర్మవిషయఇతి విశేషహేతు రస్తి - విద్యాఙ్గభూతకర్మవిషయతయాప్యుపపత్తేః. * ౨ † కర్మణైవహి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయ ఇతిచ † విదుష స్త్వప్ర యాణా మపాసనస్యానువర్తమానత్వాత్.

౧॥ ఈశావాస్య - ౨. ౨॥ గీ ౩ - ౨౦.

బోధితత్వదర్శనాదిత్యాపాతప్రతీతి రుచ్యతే. తత్ర కర్మోపక్రమత్వాత్ ప్రథమం కర్మవిచార ఉపపద్యతే. ఆపాతప్రతీత్యా ప్రవృత్తావపి ※ అక్షయ్యం హవై చాతుర్మాస్యయాజిన స్సుకృతం భవతి ※ విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్య స్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యాదిభి ర్వ్యాకులత యా న కేవలం బ్రహ్మవిచారఏవ - కర్మవిచారోఽపి కర్తవ్యఏవ. అధ్యయనవిధే రర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వే * వేద మధీత్య స్నాస్య న్నిత్యధ్యయనానన్తరం సమావర్తనస్మృతే ర్బాధితత్వా న్మీమాంసాశ్రవణస్యావసరః స్యాత్ - రాగతః ప్రాప్తౌ నావసర ఇతిచేన్న - క్త్వాప్రత్యయ స్సమానకర్తృకత్వపూర్వ కాలత్వమాత్రపరః - నత్వానన్తర్యపరః - అతో నవిరోధః. ఆనన్తర్యేపి స్వోపయోగ్యర్థజ్ఞానస్యావసరప్రదఏవ విధిః - యథాక్రతువిధి రర్థార్జనాదేః. నకేవలం స్మృతి సిద్ధా సమావృత్తిః - శ్రుతిసిద్ధాచ - ※ అధీత్యాభిసమావృత్యేతిహి శ్రూయతే - అతో నాధ్యయనవిధి ర్బాధతే. కించ - శ్రుతి స్మృత్యో ర్విరోధఏవ నాస్తి - యేన బాధ్యబాధకభావ స్స్యాత్ - ఉభయత్రాప్యధ్యయనశబ్దస్యార్థజ్ఞానపర్యన్తత్వేవా అక్షరగ్రహణపర్యన్తత్వేవా తుల్యార్థత్వాత్. సమావృత్తస్యాపి మీమాంసాశ్రవణావసరః శ్రావయితురివ స్యాదేవ. యావ దర్థజ్ఞానం హితైషివచనా దనుష్ఠాన మప్యుపపద్యతే-యథా బ్రహ్మచర్యే. నచ తావతా మీమాంసా నైరపేక్ష్యమ్ - హితైషిణా మాప్తత్వనిశ్చయార్థం స్వయం శిష్యాణా ముపపాదనార్థంచ శ్రవణోపపత్తేః. నచాధ్య యనజన్యజ్ఞాననిరపేక్షం హితైషివచనా దనుష్ఠానే అపశూద్రాధికరణవిరోధః - హితైషివచనా దనుష్ఠానేపి మన్త్ర బ్రాహ్మణవిశేషాణాం కృత్స్న వేద స్యచజప్యత్వాత్తస్యచాన్యయనేనైవ సమ్పాద్యత్వాత్, అధ్యయనస్యచోపనయనాఙ్గకత్వాత్, ఉపనయనస్య త్రైవర్ణికాధికారత్వాచ్చ శూద్రాదే రుపన యనానధికారా దనుష్ఠానానుపపత్తేః. ※ న శూద్రాయ మతిం దద్యాత్ * నచాస్యోపదిశే ద్ధర్మ మిత్యాదినిషేధాచ్చ శూద్రాదే ర్నోపదిశన్తి. అతోఽధ్యయనవిధే రర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వాభావా దధ్యయనవతః కర్మవిధానేప్యర్థజ్ఞానస్య కర్మవిధిశేషత్వాభావా న్నవిద్యా కర్మాఙ్గ మిత్యర్థః. † అర్థ జ్ఞానపర్యన్తత్వం విధే రభ్యుపగమ్య పరిహరతి (యద్యపీతి) † (అర్థజ్ఞానాదర్థాన్తరత్వాత్) అధ్యయనశబ్దవాచ్యవ్యతిరిక్తత్వా ద్విద్యాయా ఇత్యర్థః. నహ్యర్థజ్ఞానస్య జ్యోతిష్టోమాదికర్మ - శేషభూతమ్ - విపరీతంహి తత్ - ఏవం శాస్త్రజన్యజ్ఞాన ముపాసనాఖ్యాయాః విద్యాయాశ్శేషభూతమిత్యర్థః.

౧౩॥ సూ. నావిశేషాత్. † పూర్వపక్షిణోక్తస్య * కర్మణైవేత్యాదివచనస్యాపి విద్యాఙ్గభూతకర్మవిషయత్వ మభిప్రేత్యాహ (కర్మణైవ హీతి). † తస్య యావజ్జీవ మనువృత్తి రఙ్గిన ఉపాసనస్యానువర్తమానత్వా దుపపన్నేత్యాహ (విదుషస్త్వితి).

౧౩॥ సూ. నావిశేషాత్. ౧౩.

(వే-సా.) "౧ కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి" ఇత్యత్ర స్వతన్త్రే కర్మణి విద్వదాయుషో వినియోగఇతి విశేషహేత్వభావాత్, "౩ ఈశావాస్య మిదం సర్వమ్" ఇతిప్రకరణాచ్చ విద్యాఙ్గభూతమేవ తత్కర్మేతి జ్ఞాయతే. అతో న విద్యా కర్మాఙ్గమ్. ౧౩.

(వే-దీ) "౧ కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి" ఇతి బ్రహ్మవిదా మాయుషః కర్మణి నియమో దృశ్యత ఇత్యేత న్నసంభవతి - అవిశేషాత్. విదుష ఏవేతి విశేషాభావా త్కామిత్యవిదుషో నస్యాత్. విదుషస్త్వాప్రయాణా దుపాసనానువృత్తిదర్శనా దర్థస్వభావా ద్విదుష ఏవేత్యభిప్రాయః. ౧౩.

† ఏవ మర్థస్వాభావ్యేన చోద్యం పరిహృత్య ※ ౧ కుర్వన్నేవేహ కర్మాణీత్యస్య వాక్యస్యార్థ మాహ

౧౪॥ సూ. <u>స్తుతయేనుమతిర్వా.</u> ౧౪. ౧॥ ఈశ - ౧, ౨.

వా శబ్దోఽవధారణార్థః. ※ ౧ ఈశా వాస్య మిదం సర్వమితి విద్యాప్రకరణా ద్విద్యాస్తుతయే సర్వదా కర్మానుష్ఠానానుమతిరియమ్. విద్యామాహాత్మ్యాత్ సర్వదాకర్మ కుర్వన్నపి నలిప్యతే కర్మభిరితిహి విద్యా స్తుతా భవతి. వాక్యశేషశ్చైవమేవ దర్శయతి ※ ౧ ఏవం త్వయి నాన్యథేతోఽస్తి నకర్మణా లిప్యతే నరఇతి. అతో నకర్మాఙ్గం విద్యా.

౧౫॥ సూ. <u>కామకారేణచైకే.</u> ౧౫.

అపిచైవ మేకే శాఖినః కామకారేణ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠస్య గార్హస్థ్యత్యాగ మధీయతే ※ ౨ కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోయ మాత్మాఽయం లోకఇతి. విదుషో విరక్తస్య కామకారేణ గార్హస్థ్యకర్మత్యాగం బ్రువ దిదం వచనం బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మానఙ్గత్వం దర్శయతి - † యజ్ఞాదికర్మాఙ్గత్వేహి విద్యాయాః - విద్యానిష్ఠస్య కామకారేణ గార్హస్థ్యత్యాగో నసమ్భవతి. అతో నవిద్యా కర్మాఙ్గమ్. ౨॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨౨.

౧౬॥ సూ. <u>ఉపమర్దంచ.</u> ౧౬.

పుణ్యాపుణ్యరూపస్య సమస్తసాంసారికదుఃఖమూలస్య కర్మణో బ్రహ్మవిద్యయోపమర్దంచ ప్రతివేదాన్త మధీయతే ※ ౩ భిద్యతే హృదయగ్రన్థి శ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః । క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి † తస్మిన్దృష్టే పరావరఇత్యాదికమ్. † తద్విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే నసఙ్గచ్ఛతే. ౩॥ ౨ ముం - ౨ - ౮.

---

† ఉత్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) అర్థస్వాభావ్యమ్ - విద్యాయా అర్థజ్ఞానా దర్థాన్తరత్వం కర్మేతికర్తవ్యతాకత్వంచ.

౧౪॥ సూ. <u>స్తుతయేనుమతిర్వా.</u> ※ ఈశా వాస్యమితి - ఈట్ఛబ్ద స్తృతీయాన్తః - ఈశా. తేన వాస్యమ్. యద్వా - ఈశేనావాస్యమ్ - ఈశ్వరపరతన్త్రమిత్యర్థః. ※ నరే - నరమతఇతి నరః - నిస్సఙ్గః. తస్మిన్ ఇతోఽన్యథా నాస్తి - నరే త్వయి న కర్మ లిప్యతఇతీతోఽన్యథా నాస్తి - ఇదమేవ తత్త్వమ్ - నస్తుతిమాత్రమిత్యర్థః.

౧౫॥ సూ. <u>కామకారేణచైకే.</u> గార్హస్థ్యత్యాగ మధీయత ఇత్యధ్యాహారః. † (యజ్ఞాదీతి) నహ్యఙ్గ మవలమ్బ్యాఙ్గినస్త్యాగ ఉపపద్యతే- తస్మాత్త్యజ్యస్య కర్మణోఽఙ్గిత్వం నాస్తీత్యర్థః.

౧౬॥ సూ. <u>ఉపమర్దంచ.</u> † (తస్మిన్దృష్టేపరావరఇత్యాదికమితి) అర్థప్రధానో నిర్దేశః. ఇత్యాద్యుక్తార్థరూప ముపమర్ద మిత్యర్థః. † (తద్విద్యాయాఇతి) నహ్యఙ్గేనాఙ్గిన ఉపమర్ద ఉపపద్యతే - తస్మా దుపమర్దికా విద్యోపమర్దనీయస్య కర్మణో నాఙ్గమిత్యర్థః.

(వే-సా.) విద్యాస్తుతయే కర్మానుమతిర్వా. విద్యామాహాత్మ్యాత్ సర్వదా కర్మ కుర్వన్నపి తైర్నలిప్యతే ఇతిహి విద్యాస్తుతా స్యాత్. "౧ నకర్మణా లిప్యతే నరః" ఇతిచ వాక్యశేషః. ౧౪.

(వే-దీ.) <u>వాశబ్దో</u>ఽవధారణే "౧ ఈశా వాస్య మిదం సర్వమ్" ఇతి విద్యాప్రకరణాద్విద్యాస్తుతయే కర్మానుమతిరేవ. విద్యామాహాత్మ్యాత్సర్వదా కర్మాణి కుర్వన్నపి తైర్నలిప్యత ఇతిహి స్తుతా భవతి విద్యా. వాక్యశేషేచ "౧ నకర్మణా లిప్యతే నరః" ఇతి శ్రూయతే ౧౪.

(వే-సా.) "౨ కిం ప్రజయా కరిష్యామః" ఇత్యాదినా <u>కామకారేణ</u> గార్హస్థ్యత్యాగ మధీయత ఏకే; అతశ్చ విద్యైవ ప్రధానభూతా. ౧౫.

(వే-దీ.) <u>ఏకే</u> శాఖినః <u>కామకారేణచ</u> విద్యానిష్ఠస్య గార్హస్థ్యత్యాగ మధీయతే "౨ కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోయ మాత్మాఽయం లోకః" ఇతి. గార్హస్థ్య కర్మత్యాగం బ్రువ ద్వాక్యం విద్యాప్రధానమితి దర్శయతి. ౧౫.

(వే-సా.) విద్యయా సర్వకర్మోపమర్దశ్చాధీయతే "౩ క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్దృష్టే పరావరే" ఇత్యాదినా. ౧౬.

(వే-దీ.) విద్యయా సర్వకర్మోపమర్దం చాధీయతే "౩ క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్దృష్టే పరావరే" ఇతి. తద్విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే నసఙ్గచ్ఛతే. ౧౬.

౧౭॥ సూ. ఊర్ధ్వరేతస్సుచశబ్దేహి. ౧౭.

ఊర్ధ్వరేతస్స్వాశ్రమేషు బ్రహ్మవిద్యాదర్శనా త్తేష్వగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదికర్మాభావాచ్చ న విద్యా కర్మాఙ్గమ్. నమూర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా నస న్త్యేవ * ౧ యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యాదినా ఽగ్నిహోత్ర దర్శపూర్ణమాసాదీనాం యావజ్జీవాధికారశ్రుతేః, † శ్రుతివిరుద్ధానాం స్మృతీనాం చాప్రామాణ్యాత్. అత ఆహ శబ్దేహీతి వైదిక ఏవహి శబ్దే తే దృశ్యన్తే * ౨ త్రయో ధర్మస్కన్ధాః * ౩ యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే * ౪ ఏత మేవ ప్రవ్రాజినో లోక మిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తీత్యాదౌ. యావజ్జీవశ్రుతిస్త్వవిరక్తవిషయా. ౧॥

౧౮॥ సూ. పరామర్శంజైమినిరచోదనాచ్చాపవదతిహి. ౧౮.

యదిదమ్ * ౨ త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యాదౌ వైదికే శబ్దే ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా దృశ్యన్తే - అత స్తే సన్త్యేవేతి - నైతదుపపద్యతే - యతః * ౨ త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యాదిషు వాక్యేషు తేషా మాశ్రమాణాం పరామర్శ మాత్రం క్రియతే - అనువాదమాత్రమిత్యర్థః. కుతఏతత్. అచోదనాత్ - అవిధానాదిత్యర్థః. నహ్యత్ర విధిశబ్దః శ్రూయతే. * ౨ త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యాదినాహి ప్రకృతం ప్రణవేన బ్రహ్మోపాసనం స్తూయతే * ౨ బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీత్యుపసంహారాత్. అతోఽన్యార్థ మనువాదమాత్ర మత్ర క్రియతే తేషా మాశ్రమాణామ్. * ౩ యేచేమేరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసత ఇతిచ దేవయానవిధిపరత్వా త్తత్రాపి నాశ్రమాన్తరవిధిసమ్భవః. అపిచాపవదతిహి శ్రుతి రాశ్రమాన్తరమ్ * ౫ వీరహావా ఏష దేవానాం యోఽగ్ని ముద్వాసయత ఇత్యాదికా. అత ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా నసన్తీతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. ౨॥ ఛాం - ౨ - ౨౩ - ౧. ౩॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౧.

౧౭॥ సూ. ఊర్ధ్వరేతస్సుచశబ్దేహి. † స్మృతిష్వాశ్రమాః ప్రతీయన్త ఇత్యత్రాహ (శ్రుతివిరుద్ధానామితి) * ధర్మస్కన్ధాః - ధర్మాశ్రయాః. ఆశ్రమాః.

౧౮॥ సూ. పరామర్శంజైమినిరచోదనాచ్చాపవదతిహి. అన్యార్థమ్ - బ్రహ్మోపాసనస్తుత్యర్థమ్.

౧౭॥ సూ. ఊర్ధ్వరేతస్సుచశబ్దేహి. ౧౭. ౧౮॥ సూ. పరామర్శం జైమిని రచోదనాచ్చాపవదతిహి. ౧౮.

(వే-సా.) ఊర్ధ్వరేతస్స్వాశ్రమేషు విద్యాదర్శనాత్, తేషు చాగ్నిహోత్రాద్యభావా న్నవిద్యా కర్మాఙ్గమ్. తేచాశ్రమా స్సన్త్యేవ - " ౨ త్రయో ధర్మస్కన్ధాః" ఇతి వైదికే శబ్దేహి దృశ్యతే. ౧౭.

(వే-దీ.) ఊర్ధ్వరేతస్స్వాశ్రమేషు బ్రహ్మవిద్యాదర్శనాత్, తేషు చాగ్నిహోత్రాదికర్మాభావా, న్నవిద్యా కర్మాఙ్గమ్. తేచాత్రాశ్రమాస్స న్త్యేవ - యతో వైదికే శబ్దే తేపి దృశ్యన్తే " ౨ త్రయో ధర్మస్కన్ధా యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమ్" ఇతి " ౩ యేచెమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే" " ౪ ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోక మిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి" ఇత్యాదౌ. " ౧ యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రమ్" ఇత్యాదికాతు శ్రుతిరవిరక్తవిషయా. ౧౭.

(వే-సా.) " ౨ త్రయో ధర్మస్కన్ధా" ఇత్యత్ర చోదనాభావా దుపాసనస్తుత్యర్థ మనువాదమేవేతి జైమిని ర్మేనే. " ౫ వీరహావా ఏష దేవానాం యోఽగ్ని ముద్వాసయతే" ఇత్యపవదతి చాశ్రమాన్తరమ్. ౧౮.

(వే-దీ.) " ౨ త్రయో ధర్మస్కన్ధాః" ఇత్యాదిషు తేషా మాశ్రమాణా మచోదనాత్ - అవిధానా దుపాసనాస్తుత్యర్థం పరామర్శమ్-అనువాదం జైమిని రాచార్యో మన్యతే. అపిచ - అపవదతిహి శ్రుతి రాశ్రమాన్తరం " ౫ వీరహావా ఏష దేవానాం యోఽగ్ని ముద్వాసయతే" ఇత్యాదికా. అత స్తే నసన్త్యేవ. ౧౮. ౪॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨౨. ౫॥ యజు - ౧కాం - ౫ప్ర - ౨అను.

౧౯॥ సూ. అనుష్ఠేయంబాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః. ౧౯.

గృహస్థాశ్రమవదాశ్రమాన్తరమప్యనుష్ఠేయం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. కుతః. సామ్యశ్రుతేః ఉపాదేయతయాఽభిమతగృహస్థాశ్రమసామ్యం హి శేషాణామప్యాశ్రమాణాం శ్రూయతే. * ౧ త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యారభ్య బ్రహ్మసంస్థస్తుత్యర్థతయా సఙ్కీర్తనం గృహస్థాశ్రమస్యేతరేషాంచ సమానమ్. అథ గృహస్థాశ్రమస్యానువాదః ప్రాప్తత్వాదేవ భవతీతి తస్య ప్రాప్తిరవశ్యాభ్యుపేత్యేతి మతమ్ - తదితరేషామపి సమానమ్ - అన్యత్రాభినివేశాత్. † నచ గార్హస్థ్యధర్మ ఏవ * ౨ యజ్ఞోఽధ్యయనం దానం తపో బ్రహ్మచర్యమితి సర్వైశ్శబ్దైరభిధీయతే - బ్రహ్మచర్యతపసోర్గృహస్థస్యైవ సమ్భవాదితి యుక్తమ్ - * ౧ † త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇతి - త్రిత్వేన సఙ్గృహ్య * ౩ ప్రథమో ద్వితీయస్తృతీయ ఇతి విభాగవచనానుపపత్తేః. † అతః * ౨ యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమితి గృహస్థాశ్రమ ఉచ్యతే. అధ్యయనశబ్దో వేదాభ్యాసపరః. తపశ్శబ్దేన వైఖానసపారివ్రాజ్యయోర్గ్రహణమ్ - ఉభయోః తపఃప్రధానత్వాత్. తపశ్శబ్దో హి కాయక్లేశే రూఢః - సచ ద్వయోరపి సమానః. బ్రహ్మచారిధర్మ ఏవ బ్రహ్మచర్యశబ్దేనాభిధీయతే. * ౧ † బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీతి పరత్ర శ్రూయమాణో బ్రహ్మసంస్థశబ్దో యౌగికః సర్వాశ్రమసాధారణః - † సర్వేషామాశ్రమిణాం బ్రహ్మసంస్థాసమ్భవాత్. బ్రహ్మణి సంస్థా - సంస్థితిః బ్రహ్మసంస్థత్వమ్. తచ్చ సర్వేషాం సమ్భవత్యేవ. † బ్రహ్మనిష్ఠావికలాః కేవలాశ్రమిణః పుణ్యలోకభాజః - తేష్వేవ బ్రహ్మనిష్ఠోఽమృతత్వభాగ్భవతి. † తదేతద్విస్పష్టముక్తం భగవతా పరాశరేణ * ౪ ప్రాజాపత్యం బ్రాహ్మణానామిత్యారభ్య * ౫ బ్రాహ్మం సన్న్యాసినాం స్మృతమిత్యన్తేన వర్ణానామాశ్రమాణాంచ కేవలానాం బ్రహ్మలోకప్రాప్త్యన్తం ఫలమభిధాయ * ౬ ఏకాన్తినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినో హి యే । తేషాం తత్పరమం స్థానం యద్వై పశ్యన్తి సూరయ ఇతి తేష్వేవ బ్రహ్మనిష్ఠానాం బ్రహ్మప్రాప్తిమభిదధతా. అతో గృహస్థాశ్రమతుల్యాః ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా అపి దృశ్యన్త ఇతి తేఽప్యనుష్ఠేయాః. * ౭ † యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత ఇతి చ - అరణ్య ఇతి తపఃప్రధానాశ్రమప్రాప్త్యపేక్షత్వాద్దేవయానవిధానస్య తత్రాపి తత్ప్రాప్తిరఙ్గీకరణీయా..

౧౯॥ సూ. అనుష్ఠేయంబాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః. † ఆశ్రమశబ్దో ధర్మపరః. స్తుత్యర్థతయాఽనువాదసామ్యం ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిసామ్యం చోభయం సూత్రాభిప్రేతమ్. ఆశ్రమాన్తరకీర్తనే సతి హి సామ్యం వక్తవ్యమ్ - తదేవ నాస్తి - గార్హస్థ్యధర్మాణామేవ కీర్తనాదిత్యాశఙ్క్యతే (నచగార్హస్థ్యేతి) † పరిహరతి (త్రయ ఇతి) † వ్యాఖ్యానాన్తరవ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (అతో యజ్ఞ ఇతి) † బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్సన్న్యాసాశ్రమవిషయః పరైర్వ్యాఖ్యాతః - తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (బ్రహ్మసంస్థ ఇతి) యౌగికః యౌగికత్వాత్. † అనేన * క్లృప్తావయవశక్త్యైవేత్యాద్యుక్తనయాద్బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య చతుర్థాశ్రమపరత్వానుపపత్తిరుక్తా - అర్థానుపపత్త్యాపి న తథాఽర్థో వర్ణనీయ ఇత్యాహ (సర్వేషామితి) † తస్యామేవ శ్రుతౌ * పుణ్యలోకభాజ ఇత్యుక్తమ్ - తద్వ్యాచష్టే (బ్రహ్మనిష్ఠావికలా ఇతి) † (తదేతదిత్యాది) అభిదధతా పరాశరేణేత్యన్వయః. † * యే చేమేఽరణ్య ఇత్యాదివాక్యస్య దేవయానవిధిపరత్వాదాశ్రమవిధిపరత్వాభావ ఉక్తః పూర్వపక్షిణా - తత్పరిహరతి (యే చేమేఽరణ్య ఇతి) దేవయానవిధానార్థం కృతోఽప్యనువాదో వానప్రస్థపారివ్రాజ్యయోః ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిసాపేక్ష ఇతి తత్రాపి విధిరస్త్యేవేత్యర్థః.

౧౯॥ సూ. అనుష్ఠేయంబాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః. ౧౯.

(వే-సా.) గృహస్థాశ్రమవదాశ్రమాన్తరమప్యనుష్ఠేయమితి బాదరాయణమతమ్ "౧ త్రయో ధర్మస్కన్ధాః" ఇతి సర్వాశ్రమసామ్యశ్రుతేః.

(వే-దీ.) గృహస్థాశ్రమవదాశ్రమాన్తరమప్యనుష్ఠేయం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. కుతః? తస్యాపి తత్సామ్యశ్రుతేః. "౧ త్రయో ధర్మస్కన్ధాః" ఇత్యేవమాదౌ హి సర్వేషామాశ్రమాణామేకరూపం సఙ్కీర్తనమ్. ౧౯.

౧॥ ఛాం - ౨ - ౨౩ - ౧. ౨॥ . ౩॥ . ౪॥ . ౫॥ . ౬॥ . ౭॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౧.

† పరామర్శపక్షే విధానపక్షేచ గృహస్థాశ్రమతుల్యమేవా మస్యానుష్ఠేయత్వమిత్యుప
పాద్య విధిరేవాయ మాశ్రమాణాం సర్వేషాం నానువాద ఇత్యుపపాదయితు మాహ.

౨౦॥ సూ. విధిర్వాధారణవత్. ౨౦.

వాశబ్దోఽవధారణార్థః. విధిరేవాయ మాశ్రమాణామ్. ధారణవత్ యథాదిష్టాగ్నిహోత్రే * ౧ అధస్తాత్సమిధం ధారయ న్ననుద్రవే దుపరిహి దేవేభ్యో ధారయతీత్యత్రానువాదసరూపాదపి వాక్యా దుపరిధారణస్యాప్రాప్తత్వా ద్విధి రాశ్రీయతే. తదుక్తం శేషలక్షణే * ౨ విధిస్తు ధారణేఽపూర్వత్వాదితి. తథాఽత్రాప్యప్రాప్తత్వా ద్విధి రేవాశ్రయణీయః. * ౩ † బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేత్ గృహీ భూత్వా వనీభూత్వా ప్రవ్రజేత్ యదివేతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్ గృహాద్వా వనాద్వా యదహరేవ విరజేత్ తదహరేవ ప్రవ్రజేదితి జాబాలానా మాశ్రమవిధి మసన్త మివక్త్రైతేష్వ న్యపరేష్వపి వాక్యేష్వాశ్రమప్రాప్తి రవశ్యాశ్రయణీయేత్యుపపాదితమ్. ఏవ మాశ్రమాన్తరవిధానా దృణశ్రుతిర్యావజ్జీవశ్రుతి రపవాదశ్రుతిశ్చావిరక్తవిషయా ఏవేతి వేదితవ్యాః. † అన్యాశ్చ బ్రహ్మవిదః కర్మణా మప్రయాణా దవశ్యకర్తవ్యతాభిధాయిన్యః శ్రుతయః స్మృతయశ్చ స్వస్వాశ్రమధర్మవిషయాః. † అత ఊర్ధ్వరేతస్సుచ బ్రహ్మవిద్యావిధానా ద్విద్యాతః పురుషార్థ ఇతి సిద్ధమ్. ౧॥ . ౨॥ . ౩॥

పురుషార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

---

† ఉత్తరసూత్రసఙ్గతి మాహ (పరామర్శపక్షఇతి).

౨౦॥ సూ. విధిర్వాధారణవత్. † ఇయ మస్మిన్సూత్రే కృత్వా చిన్తేత్యాహ (బ్రహ్మచర్యం సమాప్యేత్యాదినా) ఋణశ్రుతిః * త్రిభి ఋణవాన్ జాయత ఇత్యాదికా. † అపవాదశ్రుతిః * వీరహావా ఏష దేవానాం యోఽగ్ని ముద్వాసయత ఇత్యేషా. * సఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుష మిత్యాదికాః ఆశ్రమవిశేషధర్మానువృత్తిపరాః శ్రుతయోఽపి తత్తదాశ్రమిణాం తత్తద్ధర్మానువృత్తిపరాః - నత్వాశ్రమాన్తరధర్మాణాం బ్రహ్మవిద్యాఙ్గత్వవిరోధిన్య ఇత్యాహ (అన్యాశ్చేతి) † అధికరణార్థ ముపసంహరతి (అతఇతి) ఊర్ధ్వరేతసాం బ్రహ్మవిద్యావిధానేన విద్యాయా గృహస్థాశ్రమధర్మం ప్రత్యఙ్గత్వాభావేన పృథక్ఫలసాధనత్వాత్ విద్యాతః పురుషార్థసిద్ధిరిత్యర్థః.

ఇతరే త్రయోఽపి - విభాగ శ్శతవదిత్యేత త్పురుషభేదేన విభాగపర మాహుః - ఆభ్యాం శతం దేయ మిత్యుక్తే పఞ్చాశదేకస్య - పఞ్చాశదన్యస్యేతి విభాగవదితి. తదయుక్తమ్ - * తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే ఇత్యేకస్మిన్నేవ పురుషే, ద్వయో రన్వారమ్భణప్రతీతేస్తద విరోధేన విభాగస్య దర్శనీయత్వాత్.

పరేచాపరేచ - అధ్యయనస్యార్థావబోధపర్యన్తతా మిచ్ఛన్తో మాత్రశబ్దస్య వేదాన్తసిద్ధ మాత్మజ్ఞానం వ్యవచ్ఛేద్యమితి తస్య నకర్మశేషతే త్యాహుః. తచ్చాయుక్తమ్ - సూత్రే స్వారస్యా దర్థావబోధపర్యన్తతాయాః శబ్దస్వారస్యార్థానుపపత్తివిరహావిధ్వస్తత్వాచ్చ.

త్రయోపి-నావిశేషాదితి సూత్రం విదుష ఏవాయం నియమఇతి విశేషాభావా దవిద్వద్విషయోఽయమ్ * కుర్వన్నేవేతి నియమఇతి వ్యాచక్షతే. తదప్యయుక్తమ్ - బ్రహ్మవిదః ప్రకృతత్వాత్ అత స్స్వతన్త్రకర్మవిషయత్వే విశేషాభావాత్ విద్యాఙ్గకర్మపరత్వేనాపి నియమోపపత్తిరూపతయా వ్యాఖ్యానం యుక్తమ్.

౨౦॥ సూ. విధిర్వాధారణవత్. ౨౦.

(వే-సా.) "౧ ఉపరిహి దేవేభ్యో ధారయతి" ఇత్యప్రాప్తత్వేన యథా విధిః - తద్వత్. ౨౦.

(వే-దీ.) వాశబ్దోఽవధారణే. సర్వేషా మాశ్రమాణాం విధిరేవాయమ్. ధారణవత్ యథా "౧ అధస్తాత్సమిధం ధారయ న్ననుద్రవేత్" "౧ ఉపరిహి దేవేభ్యో ధారయతి" ఇత్యనువాదసరూపేప్యుపరిధారణస్యాప్రాప్తత్వేన విధి రాశ్రీయతే; ఏవ మిహాశ్రమాణామపి. అత ఊర్ధ్వరేతస్స్వపి విద్యాదర్శనా ద్విద్యాతః పురుషార్థఇతి. ౨౦

౨౧॥ సూ. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితిచేన్నాపూర్వత్వాత్. ౧.

ఇద మిదానీం చిన్త్యతే * ౧ స ఏష రసానాం రసతమః పరమః పరార్ధ్యోఽష్టమో య ఉద్గీథఇతి ఏవంజాతీయకాని వాక్యాని క్రత్వవయవభూతోద్గీథాదిస్తుతిమాత్రపరాణి - అహోస్వి దుద్గీథాదిషు రసతమాదిదృష్టివిధానార్థానీతి. † అత్ర ప్రతిపాదిత ముపాసనపరత్వ ఘఙ్గీకృత్యోపాసనస్య పురుషార్థత్వేన క్రతుషూపాదానానియమ ఉక్తః.

~~~~~~

అన్యేతు - పరామర్శం జైమినిరిత్యాద్యధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి. తదపి తాత్పర్యచన్ద్రికాయాం మయోక్తమ్.

పరేతు-ఐకాధికరణ్యమిచ్ఛన్తఏవ విధిర్వాధారణవదిత్యత్ర త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యాదౌ విషయే తపశ్శబ్దో వనస్థమాత్రపరః - బ్రహ్మసంస్థశబ్దః పరివ్రాడ్వాచీ - త్రయాణాం పుణ్యలోకభాక్త్వ ముక్త్వా బ్రహ్మసంస్థస్యామృతత్వప్రాప్తివచనాత్. యథా దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మన్దప్రజ్ఞౌ - అన్యతరో మహాప్రాజ్ఞ ఇత్యుక్తే విష్ణుమిత్రో మహాప్రాజ్ఞ ఇత్యుక్తం స్యాత్ - నతు యజ్ఞదత్తః - తద్వదితి. తదనుపపన్నమ్ - తపశ్శబ్దస్య వనస్థమాత్రపరత్వేపి బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య యౌగికత్వసమ్భవేన ప్రాతిఘణీన్యాయాత్ పరివ్రాజి రూఢికల్పనానుపపత్తేః. ప్రకృతాశ్రమత్రయమాత్రావలమ్బనత్వే నాస్య వచనస్య పరివ్రాజామమృతత్వప్రాప్తౌ ప్రమాణత్వాభావప్రసఙ్గాత్. అతః ※ తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాన్యణ్డజం జీవజ ముద్భిజ్జమిత్యవధారణేసత్యపి స్వేదజోద్భిజ్జయోరివానవధారణస్థలే తపశ్శబ్దే నాశ్రమద్వయస్య తన్త్రేణోపాదానోపపత్తేః, పుణ్యలోకభాక్త్వామృతత్వయో స్త్వేష్వేవాశ్రమేషు విద్వదవిద్వద్విషయత్వేనోపపత్తేః, * ప్రాజాపత్యం గృహస్థానా మిత్యాది స్మృత్యైకార్థ్యాచ్చ ఆశ్రమచతుష్టయవిధిః. నచ కర్మావరుద్ధత్వే నాశ్రమాన్తరాణా మాత్మానుసన్ధానానవకాశః - కర్మానవరుద్ధకాలబాహుళ్యాత్. నహి సర్వస్మిన్నహోరాత్రే ఉపాసీతేతి విధిః. అన్యథా జనకాదీనా మాత్మవేదనా దపవర్గప్రాప్తివచనానుపపత్తేః. ఉభయభావనానిష్ఠ గోచరశాస్త్రవైయర్థ్యం చ స్యాత్. యత్తు దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మన్దప్రజ్ఞౌ- అన్యతరో మహాబుద్ధిరితి నిదర్శనమ్ - తత్రాపి కాలభేదేన యజ్ఞదత్తాదివిషయత్వం యుజ్యతే. దృష్టాన్తవైఘట్యంచ - తత్ర ధర్మ్యన్తరోపస్థాపకాన్యతరశబ్దసమభివ్యాహారా ద్యౌగికస్య మహాబుద్ధిశబ్దస్య ధర్మ్యన్తరనిష్ఠత్వం యుక్తమ్ - ఇహతు బ్రహ్మసంస్థశబ్దాతిరేకేణ విశేష్యసమర్పకపదాభావాత్ ప్రకృతివిషయత్వమేవ స్యాత్.

పురుషార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౧॥ సూ. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితిచేన్నాపూర్వత్వాత్. అనన్తరాధికరణద్వయం ప్రాసఙ్గికమ్. బ్రహ్మసంస్థస్తుత్యర్థ మనూదితత్వం పూర్వపక్షీకృత్యాశ్రమద్వయస్య విధాన ముక్తమ్ - ఏవం స్తుతిప్రసఙ్గాద్రసతమత్వప్రతిపాదకవాక్యాని స్తుతిపరాణి - ఉతనేతి శఙ్కా జాయత ఇతి ప్రాసఙ్గికీ సఙ్గతిః. పూర్వం సప్తానాం రసానాం ప్రతిపాదితత్వాత్ ఉద్గీథస్యాష్టమరసత్వం * స ఏష రసానా మిత్యాదివాక్యాని కి ముద్గీథాదిస్తుతిమాత్రపరాణి - ఉతోద్గీథాదిషు రసతమత్వాదిదృష్టివిధిపరాణి. కిమేషా మర్థవాదత్వసమాశ్రయణం న్యాయ్యమ్ - ఉత విధిపరత్వమ్. అపూర్వత్వం కిం విధిత్వ మవగమయతి - నేతి. నచేత్ - అర్థవాదత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ స్తుతిపరాణి. అవగమయతి చేత్ - విధిపరత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ రసతమత్వాదిదృష్టివిధిపరాణి. † ఉద్గీథాద్యుపాసనానాం పురుషార్థత్వం ప్రాగుక్తమ్ - తత్కథ ముపాసనసంశయఇత్యత్రాహ (అత్రప్రతిపాదితమితి) † ఉద్గీథాద్య

౨౧॥ సూ. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితిచేన్నాపూర్వత్వాత్. ౧. ౨౨॥ సూ. భావశబ్దాచ్చ. ౨.

(వే-సా.) ఉద్గీథాదిషు రసతమత్వాదిదృష్టి విధి ర్నసంభవతి, “ ౨ ఇయమేవ జుహూ స్స్వర్గో లోక ఆహవనీయః ” ఇతివత్, కర్మాఙ్గభూతోద్గీథాద్యుపాదాయ తస్య రసతమత్వవచనం తత్స్తుతిమాత్రమితిచేత్. నైతత్, జుహ్వాదివిధివ దుద్గీథాదివిధే రత్రాసన్నిధానాత్, రసతమత్వాదేశ్చాప్రాప్తత్వా ద్రసతమత్వాదిదృష్టివిధిరేవ. ౧. ౧॥ ఛాం - ౧ - ౧ - ౩, ౧.

(వే-సా.) “ ౧ ఉద్గీథ ముపాసీత ” ఇతి విధిప్రత్యయాచ్చ. ౨.

(వే-దీ.) “ ౧ ఓమిత్యేతదక్షర ముద్గీథ ముపాసీత......స ఏష రసానాం రసతమః పరమః పరార్ధ్యోఽష్టమో యదుద్గీథః ” ఇత్యేతజ్జాతీయకే కిం కర్మాఙ్గాశ్రయాణాం దృష్టివిశేషాణాం విధి రాస్థేయః - ఉతోద్గీథాదిస్తుతిమాత్రమితి సంశయః. విధిత్వే సిద్ధేహి గోదోహనాదివ ద్భవతి - విధిత్వమేవ నసమ్భవతీతి పూర్వపక్షః “ ౨ ఇయమేవ జుహూ స్స్వర్గో లోక ఆహవనీయః ” ఇతివత్ కర్మాఙ్గభూతోద్గీథాదిసమ్బన్ధితయోపాదానా ద్రసతమత్వాదేః తత్స్తుతిమాత్రత్వమేవ - న రసతమత్వాదిదృష్టివిధిః. రాద్ధాన్తస్తు - జుహ్వాదివిధివ దుద్గీథాదివిధే రత్రాసన్నిధానాత్, రసతమత్వాదేర ప్రాప్తత్వాచ్చ, * ఉపాసీతేతి విధిప్రత్యయేనచ, నస్తుతిమాత్రమ్. తద్దృష్టివిధిరేవ. సూత్ర ద్వయం వ్యాఖ్యాతమ్. ౧, ౨.
~~~~~~

కిం యుక్తమ్. స్తుతిమాత్రపరాణీతి. కుతః. ఉద్గీథాద్యుపాదానాత్. † క్రత్వఙ్గభూతాని హ్యుద్గీథాదీన్యుపాదాయ తేషాం రసతమాదిత్వం ప్రతిపాదితమ్. † యథా జుహ్వాదీనాం పృథివ్యాదిత్వం ప్రతిపాదయతో వచనస్య * ౧ ఇయమేవ జుహూః స్వర్గో లోక ఆహవనీయ ఇత్యాదికస్య తత్స్తుతిమాత్రపరత్వమ్ - తథేహాపి. † తదిద మాశఙ్క్యతే స్తుతి మాత్ర ముపాదానాదితిచేదితి †ఉద్గీథాద్యుపాదానాత్తత్స్తుతిమాత్రమేవైషాం వాక్యానాం వివక్షిత మితి చేత్.

† అత్రోత్తరం నాపూర్వత్వాదితి నస్తుతిమాత్రత్వ ముపపద్యతే. కుతః. అపూర్వత్వాత్ - † అప్రాప్తత్వాత్. † నహ్యుద్గీథాదయో రసతమాదితయా ప్రమాణాన్తరేణ ప్రతిపన్నాః - యేన తత్ప్రాశస్త్యబుద్ధ్యుత్పత్త్యర్థం రసతమాదిత్వేనానూద్యేరన్. † నచోద్గీథాదివిధి రత్ర సన్నిహితః - యేన * ౧ ఇయమేవ జుహూః స్వర్గో లోక ఆహవనీయ ఇత్యాదివత్తదేకవాక్యత్వేన † యయా కయాచన విధయా తత్స్తుతిపరత్వ మాశ్రీయేత. † అతః క్రతువీర్యవత్త్వాది ఫలసిద్ధ్యర్థ ముద్గీథాదిషు రసతమాదిదృష్టివిధానమేవన్యాయ్యమ్. ౧॥

౨౨॥ సూ. భావశబ్దాచ్చ. ౨.

* ౨ ఉపాసీతేత్యాదిభావశబ్దాచ్చ విధిపరత్వమేవ న్యాయ్యమ్. విధిప్రత్యయయుక్తోహి క్రియాశబ్దో విధేయమేవ స్వార్థ మవగమయతి. తస్మా దుపాసనవిధానార్థా ఏతాశ్శ్రుతయః. ౨॥ ఛాం - ౧ - ౧ - ౧.

స్తుతిమాత్రాధికరణం సమాప్తమ్.

పాదానాదిత్యేతద్వివృణోతి (క్రత్వఙ్గేతి) † తతః కిమిత్యత్రాహ (యథేతి) నను-క్రత్వఙ్గోపాదానపూర్వకప్రతిపాదనం స్తుతిశ్చేత్ - క్రత్వఙ్గజుహూపాదానపూర్వకపర్ణతాప్రతిపాదన మపి స్తుతి స్స్యాత్. నైవమ్ - క్రత్వఙ్గోపాదానపూర్వకస్య పురుషేణ సాధయితు మశక్యగుణప్రతిపాదనస్యైవస్తుతిరూపత్వాత్. † శఙ్కాయా అనుత్సూత్రతామాహ (తదిదమితి) † ఉక్తమర్థం సూత్రాక్షరేషు దర్శయతి (ఉద్గీథాదీతి)

† (అత్రోత్తరమిత్యాది) † అపూర్వత్వాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే † (అప్రాప్తత్వాదితి) † తదుపపాదయతి (నహీతి) † స్తుతిర్హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తగుణానువాదేనవా - అప్రాప్తగుణవిధానేనవా - ముఖ్యవృత్త్యుపస్థాపితగుణాసమ్భవే వృత్త్యన్తరోపనీతగుణాన్వయేన వా - క్రియతే. తత్ర ప్రమాణాన్తరప్రాప్తగుణానువాదరూపస్తుత్యనుపపత్తౌ హేతు స్సూత్రే కణ్ఠోక్తః. తర్హ్యప్రాప్తగుణవిధానేన స్తుతి రియం స్యాత్ - యద్రసతమత్వాది కథన మితిచేన్న - ఉద్గీథాదేః రసతమత్వాదికత్వస్యాయోగ్యత్వా దయోగ్యార్థస్యచ విధాతు మశక్యత్వాత్, తద్విధానేన స్తుత్యనుపపత్తేః ఇతి పరిహార స్సూత్రే భాష్యే చాభిప్రేతః. నను-ముఖ్యార్థాయోగ్యత్వేసతి * ఇయమేవ జుహూ రిత్యాదావివ వృత్త్యన్తరోపనీతగుణాన్వయేన స్తుతి స్స్యాత్, యది స్వరూపేణాన్వయాయోగ్యస్యాపి రసతమత్వాదే రారోపణస్య శక్యత్వా ద్దృష్టివిధిః - తర్హి * ఇయమేవ జుహూ రిత్యాదిష్వపి దృష్టివిధి స్స్యాత్, తత్రాహ (నచోద్గీథాదివిధిరితి) ఆదిశబ్దేన పఞ్చవిధసామవిధ్యాదికం గృహ్యతే. † (యయాకయాచనవిధయా) అముఖ్యవృత్త్యేత్యర్థః. * ఇయమేవేత్యాదివాక్యస్య కర్మవిధిప్రకరణసన్నిధానాత్. * సమ్భవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదస్తు నేష్యతఇతి న్యాయా దేకవాక్యత్వసిద్ధ్యర్థ మముఖ్యవృత్త్యా స్తుతిత్వమాశ్రితమ్ - అత్రతు తథా సన్నిహితత్వాభావేనైకవాక్యత్వాభావాత్ స్తుతిత్వానుపపత్తిరిత్యర్థః. † సూత్రవ్యాఖ్యాన మధికరణార్థేన నిగమయతి (అతఇతి).

పూర్వపక్షయుక్తిః పరిహృతా - స్వపక్షసాధకహేతు రనన్తరసూత్రేణాభిధీయతే.

౨౨॥ సూ. భావశబ్దాచ్చ. ఉద్గీథాదివిధే రత్రాభావ ఉక్తః పూర్వసూత్రే - అత్రతూపాసనవిధే స్సద్భావ ఉచ్యతే. భావః - క్రియా. విధిప్రత్యయయుక్తో భావశబ్దోఽత్ర వివక్షితః.

స్తుతిమాత్రాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. పారిప్లవార్థాఇతిచేన్నవిశేషితత్వాత్. ౧.

*౧ ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసి రిన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ * ౨ శ్వేతకేతు ర్హారుణేయ ఆసేత్యేవ మాదీని వేదాన్తేష్వాఖ్యానాని కిం పారిప్లవ ప్రయోగార్థాని - ఉత † విద్యావిశేషప్రతిపాదనార్థానీతి చిన్తాయామ్ - * 3 ఆఖ్యానాని శంసన్తీత్యాఖ్యానానాం పారిప్లవే వినియోగాన్న విద్యాప్రధానత్వం న్యాయ్య మితిచేత్.

న - సర్వాణ్యాఖ్యానాని పారిప్లవప్రయోగేన వినియోగ మర్హన్తి కుతః. విశేషితత్వా ద్వినియోగస్య. * 3 ఆఖ్యానాని శంసన్తీత్యుక్త్వా తత్రైవ *౪ మను ర్వైవస్వతో రాజేత్యాదినా మన్వాదీనా మాఖ్యానాని విశేష్య న్తే - అతస్తేషామేవ తత్ర వినియోగఇతి గమ్యతే. తస్మాన్నసర్వవేదాన్తేష్వాఖ్యానశ్రుతయః పారిప్లవప్రయోగార్థాః - అపితు † విద్యావిధ్యర్థాః. ౧॥ కౌ-3-౧, ౨॥ ఛాం - ౬ - ౧ - ౧. 3॥ . ౪॥ .

౨౪॥ సూ. తథాచైకవాక్యోపబన్ధాత్. ౨.

*౫ ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాది విధినైకవాక్యతయోపబన్ధాచ్చాఖ్యానానామ్. విద్యావిధ్యర్థాన్యేవ తానీతి గమ్యతే - †యథా *౬ సోరోదీదిత్యేవమాదేః కర్మవిధ్యర్థత్వమ్ - న పారిప్లవార్థత్వమ్. ౫॥ బృ-౬-౫-౬.

పారిప్లవార్థాధికరణం సమాప్తమ్. ౬॥ .

౨౩॥ సూ. పారిప్లవార్థాఇతిచేన్నవిశేషితత్వాత్. ఇద మపి ప్రాసఙ్గిక మధికరణమ్. రసతమాదివాక్యానాం స్తుత్యర్థత్వం పూర్వపక్షీ కృత్యోపాసనపరత్వం స్థాపితమ్ - ఏవం ప్రాతర్దనాదీన్యాఖ్యానాని కిం స్తుత్యర్థాని - ఉత పారిప్లవార్థానీతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. పారిప్లవాః - ఆఖ్యానాని ఇహ పారిప్లవశబ్దేనాఖ్యానశంసనం వివక్షితమ్. * శ్వేతకేతు ర్హారుణేయ ఇత్యాదివాక్యాని కిం పారిప్లవప్రయోగార్థాని - ఉత విద్యావిధానార్థాని. కిం పారిప్లవే సర్వాఖ్యానానాం వినియోగః - ఉత మన్వాద్యాఖ్యానానా మేవేతి. కిం * ఆఖ్యానాని శంసన్తీత్యాఖ్యానశబ్దః సర్వాఖ్యానపరః. ఉత మన్వాద్యాఖ్యానపరః. కి మాఖ్యానవిశేషామ్నాన మాఖ్యానశబ్దస్య విశేషపరతా మవగమయతి - నేతి. నచేత్ - ఆఖ్యానశబ్దస్య సర్వాఖ్యానపరతయా సర్వేషాం తత్ర వినియుక్తత్వాత్ సర్వాఖ్యానాని పారిప్లవార్థాని స్యుః. విశేషపరతా మవగమయతిచేత్ - ఆఖ్యానశబ్దస్య మన్వాద్యాఖ్యానవిశేషవిషయతయా తేషామేవ పారిప్లవే వినియోగాత్ శ్వేతకేతూపాఖ్యానాదీని విద్యావిధానార్థాని స్యుః. † (విద్యావిశేషప్రతిపాదనార్థాని) స్తావకత్వేన ప్రతిపాదనార్థానీత్యర్థః.

† (విద్యావిధ్యర్థాఇతి) విద్యావిధేః స్తావకతయా శేషభూతాఇత్యర్థః. ప్రకరణోపాత్తమాత్రానభ్యుపగమే ఆఖ్యానానస్త్యా దశక్యత్వంచ స్యాత్.

౨౪॥ సూ. తథాచైకవాక్యోపబన్ధాత్. ఉపబన్ధః - అన్వయః. † (యథేతి) హిరణ్యదక్షిణత్వ వాక్యేనైకవాక్యతయోపబన్ధాత్ * సోరోదీదిత్యేవమాదేః కర్మవిధ్యర్థత్వమిత్యర్థః.

పారిప్లవార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩॥ సూ. పారిప్లవార్థాఇతిచేన్నవిశేషితత్వాత్. ౧. ౨౪॥ సూ. తథాచైకవాక్యోపబన్ధాత్. ౨.

(వే-సా.) వేదాన్తేషు తత్తద్విద్యారమ్భేఽధీతాః "౧ ప్రతర్దనో హవై" ఇత్యాద్యాఖ్యాయికాః పారిప్లవార్థాః. "3 ఆఖ్యానాని శంసన్తి" ఇతి తత్ర వినియోగాదితిచేత్. న, తత్రైవ "౪ మనుర్వైవస్వతః ఇత్యాద్యాఖ్యానానాం విశేషితత్వాత్ తేషామేవ తత్ర వినియోగః. ౧.

(వే-సా.) విద్యావిధినైకవాక్యత్వాచ్చ "౬ సోరోదీత్" ఇత్యాదివత్ విద్యాస్తుత్యర్థా ఏతాః. ౨.

(వే-దీ.) "౧ ప్రతర్దనో హవై దైవోదాసిః" ఇత్యాదయో వేదాన్తేష్వాఖ్యానవిశేషాః కిం పారిప్లవ ప్రయోగార్థాః - ఉత తత్ర తత్ర విద్యావిశేషప్రతిపాదనార్థా ఇతి సంశయః. "3 ఆఖ్యానాని శంసన్తి" ఇతిపారిప్లవే వినియోగాత్తదర్థా ఇతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు "3 ఆఖ్యానాని శంసన్తి" ఇత్యుక్త్వా "౪ మను ర్వైవస్వతో రాజా" ఇతిమన్వాద్యాఖ్యానే వినియోగస్య విశేషితత్వాత్, "౧ తం మా మాయు రమృతమిత్యుపాస్వ" "౫ ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః" ఇత్యాదివిధినైకవాక్యత్వాచ్చ, "౬ సోరోదీత్" ఇత్యాదివ ద్విద్యావిధ్యర్థాఏవ. సూత్రద్వయమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౨.

౨౫॥ సూ. అతఏవచాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా. ౧.

† స్తుతిప్రసఙ్గా దవాన్తరసఙ్గతివిశేషేణార్థద్వయం చిన్తితమ్. † విద్యావన్త ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమిణ స్సన్తీత్యుక్తమ్. ౧ ఊర్ధ్వరేతస్సుచ శబ్దేహీత్యాదిభి స్సూత్రైః - ఇదానీ మూర్ధ్వరేతసో యజ్ఞాద్యభావా త్తదఙ్గికా విద్యా నసమ్భవతీ † త్యాశఙ్క్యాహ. ౧॥ బ్ర - ౩ - ౪ - ౧౭.

అతఏవచాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షేతి † యత ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమిణో విద్యాసమ్బన్ధిత్వేన శ్రుత్యా పరిగృహ్యన్తే* ౨ బ్రహ్మ సంస్థోఽమృతత్వ మేతి ※ ౩ యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే ※ ౪ ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోక మిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి * ౫ యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తీత్యాదికయా - అతఏవోర్ధ్వరేతస్సు విద్యా అగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా. అగ్నీన్ధనమ్-అగ్న్యాధానమ్. ఆధానపూర్వకాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదికర్మానపేక్షా తేషు విద్యా. కేవలస్వాశ్రమవిహిత కర్మాపేక్షేత్యర్థః. ౨॥ ఛాం - ౨ - ౨౩ - ౧. ౩॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౧. ౪॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨౨.

అగ్నీన్ధనాద్యధికరణం సమాప్తమ్. ౫॥ కఠ - ౨ - ౧౫.

౨౬॥ సూ. సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్. ౧.

యది విద్యా యజ్ఞాద్యనపేక్షైవామృతత్వం సాధయతి - తర్హి గృహస్థేష్వపి తదనపేక్షైవ సాధయితు మర్హతి.

౨౫॥ సూ. అతఏవచాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా. † వ్యాఖ్యాతయో రధికరణయోః ప్రాసఙ్గికత్వ మాహ (స్తుతిప్రసఙ్గాదితి) † అస్యాధికరణస్య ప్రథమాధికరణేన సఙ్గతి మాహ (విద్యావన్త ఇతి) † (ఆశఙ్క్యాహేతి) సూత్రే చ శబ్ద శ్శఙ్కాద్యోతకఇతి భావః. కిం పరివ్రాజాం బ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్తి - నేతి. కిం యజ్ఞాఙ్గికైవ విద్యా - ఉతాశ్రమప్రయుక్తధర్మాఙ్గికా. కి మూర్ధ్వరేతసాం విద్యాసమ్బన్ధప్రతిపాదకవాక్యాని విద్యాయా ఆశ్రమధర్మాఙ్గకత్వ మవగమయన్తి - నేతి. నచేత్ - యజ్ఞాద్యఙ్గకత్వా ద్విద్యాయాం పరివ్రాజా మనధికారః. అవగమయన్తిచేత్ - ఆశ్రమధర్మాఙ్గకతయా పరివ్రాజాం బ్రహ్మవిద్యాధికారః.

† అతశ్శబ్దార్థమాహ (యతఇతి).

పరేత్విదం సూత్ర మాద్యాధికరణఫలనిగమనపర మాహుః - అతఏవ - విద్యాతః పురుషార్థత్వా ద్విద్యయా ఫలోత్పత్తే ర్నకర్మాపేక్షేతి ఇదంచ నిగమన ముత్పత్తావేవ కర్మాపేక్షేత్యనన్తరసూత్రే వక్తుమితి. తదిదం మన్దఫలత్వాత్ అనాదరణీయమ్. పూర్వపక్షే యుక్త్యన్తరే సమ్భవతి సఙ్గతేచ సతి తన్నిరాసపరత్వంహి సప్రయోజనమ్. ఊర్ధ్వరేత ఆశ్రమసద్భావః ఆసన్నత్వాత్ అతఇతి పరామర్శయోగ్యశ్చ.

అగ్నీన్ధనాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్. సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిం గృహస్థస్య యజ్ఞాదికర్మవతో విద్యాయా మధికారః - ఉత తద్రహితస్యేతి. యజ్ఞాదికర్మ విద్యాఙ్గమ్ - నేతి. * యజ్ఞేనేత్యాది శ్రుతి ర్విద్యాఙ్గతయా యజ్ఞాదికర్మ వినియుఙ్క్తే - నేతి. కిం కర్మణోవిద్యోత్పాద

౨౫॥ సూ. అతఏవచాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా. ౧.

(వే-సా.) ఊర్ధ్వరేతసాం "౪ ఏత మేవ ప్రవ్రాజినో లోక మిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి" ఇత్యాదిశ్రుతేరేవ తేషాం విద్యావత్త్వాత్ తేష్వాధానాద్యనపేక్షా విద్యా. ౧.

(వే-దీ). ఊర్ధ్వరేతస్స్వాశ్రమేషు బ్రహ్మవిద్యా సమ్భవతి - నేతి సంశయః. యజ్ఞాద్యభావాత్తేషాం తదఙ్గికా విద్యా నసమ్భవతీతి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు "౫ యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి" "౪ ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోక మిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి" ఇత్యాదిశ్రుతేః తేషాం విద్యావత్త్వావగమా త్తేష్వగ్నిహోత్రాద్యనపేక్షా విద్యేతి నిశ్చీయతే. సూత్రార్థస్తు - అతఏవ - విద్యావత్త్వశ్రుతేరేవ ఆధానాద్యనపేక్షా తేషు విద్యా. అగ్నీన్ధనంహి - అగ్న్యాధానమ్. ౧.

†యజ్ఞాదిశ్రుతిరపి *౧ వివిదిషన్తీతి శబ్దాత్కర్మణో వేదనాఙ్గతాం నప్రతిపాదయతీతి.[౧॥ బృ-౬-౪-౨౨. ౨॥ బ్ర-౪-౧-౧].

అత ఆహ సర్వాపేక్షేతి యజ్ఞాదిసర్వకర్మాపేక్షైవ విద్యా కర్మవత్సు గృహస్థేషు. కుతః. యజ్ఞాదిశ్రుతేః *౧ తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణావివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేనేత్యాదినా యజ్ఞాదయోహి విద్యాఙ్గత్వేన శ్రూయన్తే. యజ్ఞాదినా వివిదిషన్తి - వేదితు మిచ్ఛన్తి. యజ్ఞాదిభి ర్వేదనం ప్రాప్తు మిచ్ఛన్తీత్యర్థః. యజ్ఞాదీనాం †జ్ఞానసాధనత్వేసత్యేవ యజ్ఞాదిభిః జ్ఞానం ప్రాప్తు మిచ్ఛన్తీతి వ్యపదేశ ఉపపద్యతే - యథా అసే ర్హననసాధనత్వేసత్యసినా జిఘాంసన్తీతి వ్యపదేశః. అతో యజ్ఞాదీనాం జ్ఞానసాధనత్వ మవగమ్యతే. †జ్ఞానంచ వాక్యార్థజ్ఞానా దర్థాన్తరభూతం ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యం విశదతమప్రత్యక్షతాపన్నస్మృతిరూపం నిరతిశయప్రియ మహరహ రభ్యాసాధేయాతిశయ †మాప్రయాణా దనువర్తమానం మోక్షసాధన మిత్యుక్త మస్మాభిః పూర్వమేవ. వక్ష్యతిచ ౨ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాదిత్యాదినా †ఏవం రూపంచ ధ్యాన మహ రహ రనుష్ఠీయమానై ర్నిత్యనైమిత్తికకర్మభిః పరమపురుషారాధనరూపైః పరమపురుషప్రసాదద్వారేణ జాయతఇతి యజ్ఞాదినా వివిదిషన్తీతి శాస్త్రేణ ప్రతిపాద్యతే. అతః కర్మవత్సు గృహస్థేషు యజ్ఞాదినిత్యనైమిత్తికసర్వకర్మాపేక్షా విద్యా. అశ్వవత్ - యథా గమనసాధనభూతోఽశ్వః స్వపరికరబన్ధపరికర్మాపేక్షః - ఏవం మో

కత్వం సమ్భవతి - నేతి. అసమ్భవే - వినియోగాభావాత్ యజ్ఞాదే ర్విద్యాఙ్గత్వాభావాత్ తద్రహితస్య గృహస్థస్య విద్యాధికార స్సమ్భవేత్. సమ్భవతిచేత్ - వినియోగాద్యజ్ఞాదేః విద్యాఙ్గతయా తద్వతో గృహస్థస్య విద్యాధికారః † (యజ్ఞాదిశ్రుతిరపీతి) ఇచ్ఛాసాధనత్వం వదతీతి భావః.

యజ్ఞాదిసర్వకర్మాపేక్షైవేతి సూత్రే ప్రతిజ్ఞాపదాన్తర శ్చశబ్దోఽవధారణార్థఇతిభావః. † (జ్ఞానసాధనత్వేసత్యేవేతి) పరమసాధ్యేచ్ఛయా వినాఽవాన్తరసాధ్యేషు ప్రవృత్తి ర్నోపపద్యతే - యథా స్వర్గేచ్ఛయావినా స్వర్గార్థయజ్ఞాదౌ ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః. ఏవం జ్ఞానేచ్ఛయావినా తదర్థేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థప్రవృత్త్యనుపపత్తేః, సంజాతజ్ఞానేచ్ఛస్యేచ్ఛాసిద్ధ్యర్థప్రవృత్తినైరపేక్ష్యాచ్చ యజ్ఞాదే రిచ్ఛాసాధనత్వం నోపపద్యత ఇతిభావః. † జ్ఞానస్య న యజ్ఞాద్యపేక్షా - వాక్యాదేవ తదుత్పత్తే రిత్యత్రాహ (జ్ఞానంచేతి) † (ఆప్రయాణాదనువర్తమానమితి) అఙ్గినోఽనువృత్త్యా తదఙ్గస్య కర్మణోఽనువృత్తి రపేక్షితేతి భావః. † యజ్ఞాదిషు ప్రవృత్తి ర్మనోవధానవిరోధినీ స్యాత్ - ప్రవృత్తిరూపత్వాదిత్యత్రాహ (ఏవంరూపంచేతి) అదృష్టద్వారోపకారకత్వా న్నదోషఇత్యర్థః.

అశ్వవత్ - రథచర్యాయోగ్యోఽశ్వో న లాఙ్గలాకర్షణే యుజ్యతే - తథా ఫలోత్పత్తౌ నకర్మాపేక్షతఇతి పరే వ్యాచక్షతే. ఫలోత్పత్తావనపేక్షత్వే ప్రామాణికేప్యుత్పత్తావపేక్షైవ సూత్రప్రతిపాద్యా - సర్వాపేక్షేతిప్రతిజ్ఞాతత్వాత్. అతః పరోక్తవ్యాఖ్యానం క్లిష్టమ్.—— అపరేతు-విద్యాయా, ఫలోత్పత్తావనుగ్రాహకత్వేన యజ్ఞాద్యపేక్షాఽస్తి - నేతి విచార్య అస్తీతి సిద్ధాన్తయన్తి. యజ్ఞాదివాక్యే ఫలసిద్ధావపేక్షాప్రతీత్యభా

౨౬॥ సూ. సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్. ౧.

(వే-సా.) కర్మవత్సు గృహస్థేష్వగ్నిహోత్రాది సర్వకర్మాపేక్షా విద్యా “౧ బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేన” ఇత్యాదిశ్రుతేః. యథాచాశ్వో గమనసాధన భూతోపి స్వపరికర బన్ధాపేక్షో గమనే. ఊర్ధ్వరేతస్సుచ స్వాశ్రమకర్మాపేక్షా. ౧.

(వే-దీ.) కర్మవత్సు గృహస్థేషు కిం యజ్ఞాదికర్మాపేక్షా విద్యా - ఉత తత్రాపి కేవలైవేతి సంశయః. ఊర్ధ్వరేతస్సు యజ్ఞాద్యనపేక్షైవామృతత్వం సాధయతిచేత్ - కర్మనిరపేక్షాయా విద్యాయాఏవ సాధనత్వ మభ్యుపగమనీయమ్. తథాసతి గృహస్థేష్వపి తన్నిరపేక్షైవ సాధయితుం సమర్థేతి పూర్వపక్షః. నహి స్వర్గాదిసాధన భూత మగ్నిహోత్రాదికర్మ, పురుషభేదేన నానావిధాఙ్గకం దృష్టమ్. *వివిదిషన్తీతి శబ్దోపి వేదనేచ్ఛాయాం కర్మాణి వినియుఙ్క్తే - న విద్యాయామ్. రాద్ధాన్తస్తు - కర్మవత్సు గృహస్థేషు యజ్ఞాదిసర్వకర్మాఽపేక్షా విద్యా. కుతః? యజ్ఞాదిశ్రుతేః - “౧ తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన” ఇతిహి యజ్ఞాదయో విద్యాఙ్గత్వేన వినియుజ్యన్తే. అతో గృహస్థేషు కర్మాపేక్షా విద్యా. ఇచ్ఛాయా ఇష్యమాణప్రధానత్వాత్ *వివిదిషన్తీతీష్యమాణం జ్ఞానమేవేత్యవగమ్యతే. యథా గమనసాధనభూతోఽశ్వః స్వపరికరబన్ధరూపపరికర్మాపేక్షః. ఏవం మోక్షసాధనభూతా విద్యాపి నిత్యనైమిత్తికపరికర్మాపేక్షా. ఊర్ధ్వరేతస్సుచ స్వాశ్రమవిహితం కర్మైవ పరికర్మ భవతీతి తేష్వపి విద్యాసమ్బన్ధ శ్శాస్త్రా దవగమ్యతే. శాస్త్రైకసమధిగమ్యేహి యథాశాస్త్ర మభ్యుపగమనీయమ్. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

క్షసాధనభూతాపి విద్యా నిత్యనైమిత్తికకర్మపరికరాపేక్షా. తదిద మాహ స్వయమేవ భగవాన్ *౧ యజ్ఞో దానం తపః కర్మ నత్యాజ్యం కార్యమేవ తత్। యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పావనాని మనీషిణామ్ *౨ యతః ప్రవృత్తి ర్భూతానాం యేన సర్వ మిదం తతమ్। స్వకర్మణా త మభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవ ఇతి. ౧॥ గీ-౧౮-౫. ౨॥ గీ-౧౮-౪౬.

సర్వాపేక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపితు తద్విధేస్తదఙ్గతయా తేషా మప్యవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్. ౧.

గృహస్థస్య శమదమాదీన్యప్యనుష్ఠేయాని - ఉత నేతి చిన్తాయామ్ - ఆన్తరబాహ్యకరణవ్యాపారరూపత్వాత్కర్మానుష్ఠానస్య, శమదమాదీనాం తద్విపరీతరూపత్వాచ్చానను‍ష్ఠేయాని.

వాత్ - వేదనసాధనత్వమాత్రంహి తత్రావగమ్యతే - తేన నవిద్యాయాః ఫలసిద్ధావుపకారకత్వమ్ - అశాబ్దత్వాత్. * నిచాయ్య * తస్మిన్దృష్టే * తమేవంవిద్వానిత్యాదిభి రుత్పన్నస్యవేదనస్య మోక్షసాధనత్వే౽న్యానపేక్షత్వ ప్రతీతిస్వారస్యాచ్చ తదనుపపన్నమ్.——అన్యేతు - విద్యాయా యజ్ఞాద్యపేక్షత్వే పరివ్రాజాం విద్యానధికారప్రసఙ్గాత్ గృహస్థేష్వపి యజ్ఞాద్యనపేక్షేతి పూర్వపక్షం కృత్వా - గృహిణాం పరివ్రాజాం చాచారే సమానేపి సఙ్గతినివృత్తిరూపపారివ్రాజ్యస్య గార్హస్థ్యస్థాననివిష్టత్వాత్, కర్మతన్నివృత్తిరూపయో ర్గార్హస్థ్యపారివ్రాజ్యయోః గ్రహణాగ్రహణవద్వికల్పోపపత్తేః, పరివ్రాజకేషు విద్యాయా మనపేక్షితస్య యజ్ఞాదికర్మణో గృహిష్వపేక్షా యుజ్యతఇతి సూత్రద్వయ మేకాధికరణం వర్ణయన్తి. తదయుక్తమ్ - అధికరణభేదస్యైవ యుక్తత్వాత్. తథాహి - కిము భయం సిద్ధాన్తసూత్రమ్ - తర్హి యతిష్వనపేక్షాయా, గృహిష్వపేక్షాయాశ్చ పరస్పరతాదర్థ్యాభావాత్ సాధ్యద్వయం స్యాత్. తదానీ మైకాధికరణ్య మయుక్తమ్. యద్యుచ్యేత - ఆద్యం సూత్రం పూర్వపక్షవిషయమ్ - యతిష్వనపేక్షత్వాత్ గృహిష్వనపేక్షేత్యేవ మర్థపరమితి. తన్న - యతిషు యజ్ఞానపేక్షవిద్యాధికారస్యాధికరణాన్తరసాధ్యత్వాత్, తస్యచ తన్మూలపూర్వపక్షస్యచైకసూత్రప్రతిపాద్యత్వే వాక్యభేదప్రసఙ్గాచ్చ. ఊర్ధ్వరేతస్సుచశబ్దేహీత్యత్రైవ తత్సమర్థన మాభిప్రాయికమితిచ నవాచ్యమ్ - విద్యాఙ్గత్వసమర్థనోపక్షీణస్య సూత్రస్య విద్యాధికారసమర్థనేపి తాత్పర్యకల్పనే గౌరవప్రసఙ్గాత్; అత ఆద్యసూత్రస్యాధికరణాన్తరత్వంయుక్తమ్ - తథాసత్యనన్తరాధికరణపూర్వపక్షహేతు గర్భసిద్ధస్స్యాత్. అతో౽ధికరణభేదః స్వారసికప్రాప్తః.

సర్వాపేక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపితు తద్విధేస్తదఙ్గతయా తేషా మప్యవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్. సఙ్గతిః పూర్వపక్షోత్థానముఖేన స్ఫుటా. కిం విద్యానిష్ఠగృహస్థస్య శమాదీన్యుపాదేయాని - ఉత నేతి. కిం యజ్ఞాదీనాం శమాదీనాంచ విరోధో౽స్తి - నేతి. కిమత్ర విధీయమానా కరణవ్యాపారోపరతిరూపా శాన్తి ర్యజ్ఞాదివ్యతిరిక్తవ్యాపారశాన్తిః. ఉత సర్వవ్యాపారశాన్తిః. సర్వశాన్తిశ్చేత్ - విరోధా దనుపాదేయాని. నచేత్ - అవిరోధాద్గృహస్థస్యాప్యుపాదేయాని.

౨౭॥ సూ. శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపితు తద్విధేస్తదఙ్గతయా తేషామప్యవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్. ౧.

(వే-సా.) గృహస్థో విహితకర్మవ్యాపృతోపి "౩ శాన్తో దాన్తః" ఇత్యాదినా శమదమాదివిధేస్తద్యుక్తస్స్యాత్. విద్యానిష్పత్తయే శమదమాదీనా మవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్. శాన్త్యుపరతిప్రభృతిభి ర్వినా విద్యానిష్పత్త్యనుపపత్తేః. ౧.

(వే-దీ.) కిం విద్యానిర్వృత్తయే గృహస్థైశ్శమదమాదయ ఉపాదేయాః - ఉత నేతి సంశయః. గృహస్థానామాన్తరబాహ్యకరణవ్యాపారరూపకర్మాఙ్గకత్వా ద్విద్యాయాః తద్విపరీతరూపశమదమాద్యుపాదానాసామర్థ్యా దూర్ధ్వరేతస్సు కర్మరహితేషు శమాదివినియోగో భవిష్యతి - యథా యజ్ఞాదివినియోగః కర్మవత్సు గృహస్థేషు. తస్మా దనుపాదేయాశ్శమాదయఇతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు "౩ తస్మా దేవంవి చ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరత స్తితిక్షు స్సమాహితో భూత్వా౽త్మన్యేవాత్మానం పశ్యేత్" ఇతి సామాన్యేన విద్యాఙ్గతయా వినియోగా ద్గృహస్థై రప్యుపాదేయాః. నచ కర్మవతాం తేషాం శమాద్యుపాదానాసామర్థ్యమ్ - భిన్నవిషయత్వాచ్ఛమాదేః. విహితేషు హి కర్మసు కరణవ్యాపారః. అవిహితేషు ప్రయోజనశూన్యేషుచ శమదమాదయః. అతశ్శమాదివినియోగోయజ్ఞాదివినియోగవ త్సఙ్కోచ మర్హతీతి. సూత్రార్థస్తు - యద్యపి గృహస్థో యజ్ఞాదికర్మసు వినియుక్తః - తథాపితు శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్. కుతః? "౩ శాన్తో దాన్తః" ఇత్యాదినా తద్విధేః, తదఙ్గతయా విద్యాఙ్గతయా విద్యానిష్పత్తయే తేషా మవశ్యానుష్ఠేయత్వాచ్చ. ఏకాగ్రతానిష్పాద్యత్వాచ్ఛమదమాదిభిరేవ విద్యానిష్పత్తిరిత్యర్థః. యజ్ఞాదికర్మాణ్యపి పాపనిబర్హణద్వారేణైకాగ్రతామాపాదయన్తీత్యభిప్రాయః. ౧.

౩॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨౩.

ఇతిప్రాప్త ఉచ్యతే - † యద్యపి గృహస్థః కరణవ్యాపారరూపకర్మసు ప్రవృత్తః - తథాఽపి స విద్వాన్ శమద మాద్యుపేతస్స్యాత్. కుతః. తదఙ్గతయాతద్విధేః - విద్యాఙ్గతయా తేషాం విధేః ※ ౧ తస్మా దేవంవి చ్ఛాన్తో దాన్త ఉపరత స్తితిక్షు స్సమాహితో భూత్వాఽఽత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి. విద్యోత్పత్తే శ్చిత్తసమాధానరూపత్వేన దృష్టపరికర త్వాచ్ఛమాదీనామ్ - విద్యానిర్వృత్తయే తేషామ్ - శమాదీనా మప్యవశ్యానుష్ఠేయత్వాచ్చ తాన్యప్యనుష్ఠేయాని. నచ కరణవ్యాపారతద్విపర్యయరూపత్వేన కర్మణాం శమదమాదీనాంచ పరస్పరవిరోధః - భిన్నవిషయత్వాత్. విహితేషు కరణవ్యాపారః - † అవిహితేషు ప్రయోజనశూన్యేషుచ తదుపశమఇతి. నచ కరణవ్యాపారరూపకర్మసు వర్తమానస్య వాస నావశా చ్ఛమాదీనా ముపాదేయత్వాసమ్భవః - విహితానాం కర్మణాం పరమపురుషారాధనతయా తత్ప్రసాదద్వారేణ నిఖిలవిపరీతవాసనోచ్ఛేదహేతుత్వాత్. అతో గృహస్థస్య శమదమాదయోఽప్యనుష్ఠేయాః. ౧॥ బృ-౬-౪-౨౩.

శమదమాద్యధికరణం సమాప్తమ్. ౨॥ బృ-

౨౮॥ సూ. సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్. ౧.

వాజినాం ఛన్దోగానాంచ ప్రాణవిద్యాయామ్ ※ ౨ నహవా అస్యానన్నం జగ్ధం భవతి నానన్నం పరిగృహీతం భవతి ※ ౩ నహవా ఏవంవిది కించ నానన్నం భవతీతి ప్రాణవిదః సర్వాన్నానుమతిస్సఙ్కీర్త్యతే. కిమియం సర్వాన్నా నుమతిః ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్య సర్వదా - ఉత ప్రాణాత్యయాపత్తావితివిశయే - విశేషానుపాదానా త్సర్వదా.

---

† (యద్యపీత్యాది) విహితత్వాత్, దృష్టముక్తిసోపకారకత్వాచ్చ శమాద్యనుష్ఠేయమిత్యర్థః. † (అవిహితేషుప్రయోజనశూన్యేషుచేతి) శరీర ధారణార్థమితభోజనాదివ్యావృత్త్యర్థం ప్రయోజనశూన్యేష్విత్యుక్తం. యద్వా - అవిహితేషు - అవిహితా ప్రతిషిద్ధేషు. ప్రయోజనశూన్యేషు - ముముక్షోః ప్రయోజనశూన్యాని కామ్యకర్మాణి - తేష్విత్యర్థః.

పరేత్విదం సూత్రం పూర్వాధికరణేఽన్తర్భావ్య వ్యాచక్షతే - యజ్ఞేన వివిదిషన్తీతి వర్తమానాపదేశతయా నయజ్ఞాదివిధిః - కింతు యజ్ఞాది పరికరవతీ మహాభాగా విద్యేతి విద్యాస్తుతిరిత్యాశఙ్క్య - ఏవం యజ్ఞాద్యనపేక్షాయామపి శమాద్యుపేతస్స్యాత్ - శమాదీనాం విధానాత్, విహితా నామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్,. యజ్ఞాదీనిచానుష్ఠేయాని - వివిదిషాసంయోగస్యాప్రాప్తత్వేన విహితత్వాత్. తాని బాహ్యతరాణి - శమాదీనితు ప్రత్యాసన్నసాధనానీతి. శఙ్కాంతేవ దయుక్తా - యజ్ఞాద్యపేక్షయా శమాదే ర్విరోధాభావాత్. తతశ్చ ※ తథాపీతి వైయర్థ్యమ్. వివిదిషాసం యోగస్యాప్రాప్తతయా యజ్ఞాదే రప్యనుష్ఠేయత్వ మవివక్షిత మశాబ్దంచ. పూర్వసూత్రవివక్షితస్యాత్రకథనమితిచేన్న - తతోఽపి వరం పూర్వసూత్ర స్య స్తుత్యర్థతాపరత్వం విహాయ వివిదిషాసంయోగసమర్థనపరతయా వ్యాఖ్యానమ్. వివిదిషార్థత్వంచాయుక్తమిత్యుక్తమ్. తదభ్యుపగమేపి యజ్ఞాదీ నాం శమాదీనాంచ ఉపాదేయతాసమర్థనస్య మిథస్తాదర్థ్యాభావాత్ సూత్రద్వయస్యైకాధికరణ్యమయుక్తమ్.

శమదమాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౮॥ సూ. సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్. బ్రహ్మవిదాం శమాదయోఽనుష్ఠేయా ఇత్యుక్తమ్ - తత్ర భోజననియమ రూపశ్శమవిశేషోఽస్తి - నవేతి విచార్యతఇతి సఙ్గతిః. ప్రాణవిద స్సర్వాన్నానుమతిః కింసర్వదా - ఉత ప్రాణసంశయాపత్తౌ. కిం బ్రహ్మవిద ఉప స్తస్య ప్రాణసంశయే సత్యుచ్ఛిష్టానుమతిదర్శనం ప్రాణవిదః సర్వాన్నానుమతేరాపద్విషయత్వమవగమయతి - నేతి. నచేత్ - సర్వదాఽను మతి

౨౮॥ సూ. సర్వాన్నానుమతిశ్చప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్. ౧.

(వే-సా.) ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్య “౩ నహవా ఏవంవిది కిఞ్చనానన్నం భవతి” ఇతి సర్వాన్నానుమతి ర్నసర్వదా, అపితు ప్రాణాత్యయా పత్తావేవ, అతిశయితశక్తే ర్బ్రహ్మవిదో ప్యుచ్ఛిష్టభక్షణాదిః ప్రాణాత్యయాపత్తావేవేతి దర్శనాత్. ౧. ౩॥ ఛాం-౫-౨-౧.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - ప్రాణాత్యయఇతి చశబ్దోఽవధారణే. ప్రాణాత్యయాపత్తావేవేత్యర్థః. కుతః. తద్దర్శనాత్ - దృశ్యతే హ్యన్యత్ర బ్రహ్మవిదామపి ప్రాణాత్యయాపత్తావేవ సర్వాన్నాభ్యనుజ్ఞా - కిం పునః ప్రాణవిదః. ఉషస్తిః కిల చాక్రాయణో బ్రహ్మవిదగ్రేసరో † మటచీహతేషు కురుషు దుర్భిక్షదూషితేష్విభ్యగ్రామే వస న్ననశనేన ప్రాణసంశయమాపన్నః బ్రహ్మవిద్యానిష్పత్తయే ప్రాణానా మనవసాద మాకాఙ్క్షమాణ ఇభ్యం కుల్మాషాన్ ఖాదన్తం భిక్షమాణస్తేనచ ఉచ్ఛిష్టేభ్యోఽన్యే నవిద్యన్తఇతి ప్రత్యుక్తః పునరపి * ౧ ఏతేషాం మే దేహీత్యుక్త్వా తేనచేభ్యేనోచ్ఛిష్టేభ్య ఆదాయ దత్తాన్ కుల్మాన్ ప్రతిగృహ్యానుపాన ప్రతిగ్రహ మిభ్యేనార్థితః * ౧ ఉచ్ఛిష్టం వై మే పీతగ్ స్యాదితి వదంశ్చాక్రాయణః కి మేతే కుల్మాషా అనుచ్ఛిష్టా ఇతి ఇభ్యేన పర్యనుయుక్తః ※ ౧ నవా అజీవిష్య మిమా నఖాదన్ కామో మ ఉదపానమితి - కుల్మాషాఖాదనే స్వస్య ప్రాణసంశయాపత్తే స్తావ న్మాత్రఖాదనేన ధృతప్రాణస్య స్వస్యోచ్ఛిష్టోదకపానం కామకారితం నిషిద్ధం స్యా దిత్యుక్త్వా స్వఖాదితశేషం జాయాయై దత్వా తయాచ రక్షితా నపరేద్యు ర్యాజనే నార్జిజీషయా జిగమిషుః పునరపి ప్రాణసంశయ మాపన్న స్తానేవేభ్యోచ్ఛిష్టభూతాన్ స్వోచ్ఛిష్టభూతాన్ పర్యుషితాన్ చఖాద - అతో బ్రహ్మవిదామపి ప్రాణసంశయఏవ సర్వాన్నానుమతిదర్శనా దత్రావిశేషేణ కీర్తితమపి ప్రాణవిద స్సర్వాన్నీనత్వం ప్రాణాత్యయాపత్తావేవేతి నిశ్చీయతే. ౧॥ ఛాం-౧-౧౦-౩, ౪.

౨౯॥ సూ. అబాధాచ్చ. ౨.

* ౨ ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిరితి బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తావాహారశుద్ధివిధానాబాధాదపి బ్రహ్మవిదాం సర్వాన్నీనత్వ మాపద్విషయ మవగమ్యతే. ఏవం బ్రహ్మవిదా మతిశయితశక్తీనామపి సర్వాన్నీనత్వస్యాపద్విషయత్వా త్ప్రాణవిదోఽల్పశక్తే సర్వాన్నానుమతిరాపద్విషయైవ. ౨॥ ఛాం - ౭ - ౨౬ - ౨.

స్స్యాత్. బ్రహ్మవిదోపి ప్రాణసంశయే ఽనుమతిమవగమయతి చేత్ - కైముత్యనీత్యా ప్రాణవిదః సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణసంశయాపత్తావేవ స్యాత్. ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్యాపి సర్వాన్నానుమతేః దర్శనా ద్బ్రహ్మవిదః కింపునర్న్యాయసిద్ధా సర్వాన్నానుమతిరితి పూర్వపక్షః. సూత్రం ప్రాణవిద్యామాత్రవిషయమ్. తథాపి బ్రహ్మవిదన్నానుమతిః పూర్వపక్షేఽభిప్రేతా.

† మటచీ - అశ్మవృష్టిః. ఇభ మర్హతీతి ఇభ్యః - హస్తిపః. కుల్మాషః - మాషవిశేషః. బ్రహ్మవిదామపి సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్యయే - కింపున ర్దుర్బలప్రాణవిద్యానిష్ఠస్యేతి కైముత్యన్యాయా త్సిద్ధాన్తః.

౨౯॥ సూ. అబాధాచ్చ. పూర్వసూత్రే బ్రహ్మవిదనుష్ఠానదర్శనాత్ కైముత్యన్యాయ ఉపపాదితః - అత్ర బ్రహ్మవిద్విషయవచనేన సఏవ కైముత్యన్యాయ ఉపపాదితః.

(వే-దీ.) వాజినాం ఛన్దోగానాంచ ప్రాణవిద్యాయాం “ ౧ నహవా ఏవంవిది కిఞ్చనానన్నం భవతి” ఇతి సర్వాన్నానుమతి స్సఙ్కీర్త్యతే. కిం ప్రాణవిద స్సర్వాన్నానుమతి స్సర్వదా - ఉత ప్రాణాత్యయాపత్తావితిసంశయః. అవిశేషా త్సర్వదేతి పూర్వగ్ పక్షః. అతిశయితశక్తే ర్బ్రహ్మవిదోపి హ్యుచ్ఛిష్టపరిగ్రహణభక్షణయోః ప్రాణాత్యయాపత్తావేవ దర్శనా దల్పశక్తేః ప్రాణవిదః కిం పునరితి ప్రాణాత్యయాపత్తావేవేతి రాద్ధాన్తః. సూత్రార్థస్తు - చశబ్దోఽవధారణే. ప్రాణవిద స్సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్యయఏవ. కుతః? తద్దర్శనాత్ - అతిశయితశక్తే ర్బ్రహ్మవిదః ప్రాణాత్యయఏవ సర్వాన్నానుమతిదర్శనాత్. ౧.

౨౯॥ సూ. అబాధాచ్చ. ౨.

(వే-సా.) “ ౨ ఆహారశుద్ధౌ సత్వశుద్ధిః ” ఇత్యాహారశుద్ధివిధే రబాధాచ్చ ప్రాణసంశయఏవ. ౨.

(వే-దీ.) “ ౨ ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధి స్సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిః ” ఇత్యాహారశుద్ధివిధే రబాధాచ్చ ప్రాణాత్యయఏవ. ౨.

౩౦॥ సూ. అపి స్మర్యతే. ౩.

అపిచ - ఆపద్విషయమేవ సర్వాన్నీనత్వం బ్రహ్మవిదా మన్యేషాం చ స్మర్యతే * ౧ ప్రాణసంశయ మాపన్నో యోన్న మత్తి యత స్తతః । లిప్యతే న స పాపేన పద్మపత్ర మివామ్భసేతి. ॥ ౧

౩౧॥ సూ. శబ్దశ్చాతోఽకామకారే. ౪.

యతో బ్రహ్మవిదా మన్యేషాంచ సర్వాన్నీనత్వ మాపద్విషయమేవ - అతఏవ సర్వేషా మకామకారే శబ్దః - కామకారస్య ప్రతిషేధకః శబ్దో వర్తతే. అస్తిహి కఠానాం సంహితాయాం కామకారస్య ప్రతిషేధకః శబ్దః * ౨ తస్మా ద్బ్రాహ్మణ స్సురాం న పిబతి పాప్మనా నోత్సృజా ఇతీతి. పాప్మనా సంస్పృష్టో న భవానీతి మత్వా బ్రాహ్మణః సురాం నపిబతీత్యర్థః. ౨॥

సర్వాన్నానుమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౦॥ సూ. అపి స్మర్యతే. నకేవలం సర్వాన్నానుమతే ర్బ్రహ్మవిద ఆపద్విషయత్వాత్ ప్రాణవిద ఆపద్విషయత్వం కల్ప్యమ్ - సర్వేషామపి స్మృతా కణ్ఠోక్త మేవేతి భావః.

౩౧॥ సూ. శబ్దశ్చాతోకామకారే. బ్రాహ్మణశబ్దస్యాసఙ్కుచితవృత్తిత్వాత్ బ్రహ్మవిదా మపీదం వాక్యం సాధారణమ్ - కిం పునః ప్రాణవిద ఇతి భావః.

పరేచాపరేచ - సర్వాన్నానుజ్ఞానం కిం శమాదివత్ విద్యాఙ్గం విధీయతే - ఉత స్తుత్యర్థం సఙ్కీర్త్యత ఇతి విచార్య - ఉపదేశస్య ప్రవృత్తికరత్వోపపత్తేః ప్రాణవిద్యాసన్నిధానాత్ అఙ్గవిధిః - భక్ష్యాభక్ష్యశాస్త్రమ్ * నహింస్యాదితివత్ విశేషశాస్త్రబాధ్య మితి పూర్వపక్షం కృత్వా - విధాయకాభావా న్నసర్వాన్నానుజ్ఞావిధిః - కిన్తు సర్వం ప్రాణస్యాన్నమితి విజ్ఞానప్రశంసార్థోఽర్థవాదః - ప్రాణాత్యయేహి సర్వాన్నానుజ్ఞా దృశ్యతే - న సర్వదేతి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తమ్ - సూత్రేఽర్థవాదశబ్దాధ్యాహారేణ ప్రతిజ్ఞాయా వర్ణనీయత్వాత్. భాష్యోక్తయోజనాయాంహి ప్రాణాత్యయశబ్దేనైవ ప్రతిజ్ఞా పూర్ణా.——అన్యేతు - కిం సర్వాన్నానుమతిః క్రియతే - ఉతార్థవాద ఇత్యుపోద్ఘాతవిచారం కృత్వా - జైవృష్య శ్రైష్ఠ్యగుణకప్రాణవిద్యాఙ్గభూతస్య సర్వం ప్రాణస్యాన్నమితి జ్ఞానస్య ఫలత్వాత్ తదుక్తి రర్థవాదమాత్ర మితి పూర్వపక్షం కృత్వా * సర్వమిదం ప్రాణస్యాన్న మితి వాక్యసామర్థ్యాత్ విధేః కల్ప్యత్వా, దప్రతీతవిజ్ఞానతద్విధికల్పనాఽయోగాత్ యేన కేనచి దన్నేన ప్రాణో రక్షితవ్య ఇతి విధిరితి నిశ్చిత్య - పశ్చాత్సాక్షాద్విచార మాహుః - కి మియం సర్వాన్నానుమతి స్సర్వదా - ఉత ప్రాణాత్యయఇతి అవిశేషా త్సర్వదేతి పూర్వపక్షః. అప్రతిషిద్ధాన్నే నాన్యదా రక్షణసిద్ధేః ప్రాణాత్యయ ఇతి సిద్ధాన్తకృతః. తత్రోపోద్ఘాతచిన్తాయా మప్రతీతవిజ్ఞానతద్విధికల్పనగౌరవం తదుక్త మయుక్తమ్ - * సహోవాచ కింమేఽన్నం భవిష్యతీత్యుక్తే * యత్కిఞ్చి దిద మాశ్వభ్య ఆశకునిభ్య స్తత్తేఽన్న మిత్యుక్త్వా * నహవా ఏవంవిది కిఞ్చ నానన్నమితి - ఏవంవిచ్ఛబ్దేన వేదనస్యాభిహితత్వాత్. అతఏవాశ్రుతస్య ప్రాణరక్షణస్య తద్విధేశ్చ కల్పన మప్యయుక్తమ్.

సర్వాన్నానుమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౦॥ సూ. అపిస్మర్యతే. ౩. ౩౧॥ సూ. శబ్దశ్చాతోఽకామకారే. ౪.

(వే-సా.) "౧ ప్రాణసంశయ మాపన్నో యోన్న మత్తి యత స్తతః" ఇత్యాదినా స్మర్యతేచ ప్రాణసంశయ ఏవేతి. ౩.

(వే-దీ.) "౧ ప్రాణసంశయ మాపన్నో యోన్న మత్తి యత స్తతః । లిప్యతే న స పాపేన పద్మపత్ర మివామ్భసా" ఇతి ప్రాణసంశయ ఏవ సర్వాన్నానుమతిః స్మర్యతేచ. ౩.

(వే-సా.) "౨ తస్మా ద్బ్రాహ్మణ స్సురా న్నపిబేత్" ఇతి కామకారనివృత్తిశబ్దశ్చాతఏవ; యతః ప్రాణసంశయఏవ సర్వాన్నానుమతిః. ౪.

(వే-దీ.) యత స్సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్యయే - అతోఽకామకారే శబ్దశ్చ - కామకారస్య ప్రతిషేధకశబ్దశ్చోపపద్యత ఇత్యర్థః. అస్తిహి కఠానాం కామకార ప్రతిషేధకశ్శబ్దః "౨ తస్మా ద్బ్రాహ్మణ స్సురాం నపిబతి పాప్మనా నోత్సృజా" ఇతి. పాప్మనా సంస్పృష్టో నభవామీతి మత్వా సురాం నపిబతీత్యర్థః. ౪.

౩౨॥ సూ. విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి. ౧.

† యజ్ఞాదికర్మాఙ్గికా బ్రహ్మవిద్యేత్యుక్తమ్ - తానిచ యజ్ఞాదీని కర్మాణ్యముముక్షుణా కేవలాశ్రమిణాప్యనుష్ఠేయాని - ఉత నేతి చిన్తాయామ్ - విద్యాఙ్గానాం సతాం కేవలాశ్రమశేషత్వే † నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధః ప్రసజ్యతఇతి యజ్ఞాదీనాం కేవలాశ్రమధర్మత్వం నసమ్భవతి.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - ఆశ్రమకర్మాపీతి ఆశ్రమస్య కర్మాపి భవతి. కేవలాశ్రమిణాపి † అనుష్ఠేయానీత్యర్థః. కుతః. ※ ౧ యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యాదినా విహితత్వాత్ - జీవననిమిత్తతయా నిత్యవద్విహితత్వాదిత్యర్థః.

† తథాచ విద్యాఙ్గతయా ※ ౨ తమేతం వేదానువచనే నేత్యాది

నా విహితత్వా ద్విద్యాశేషతయాప్యనుష్ఠేయానీత్యాహ.

౩౩॥ సూ. సహకారిత్వేనచ. ౨.

విద్యోత్పత్తిద్వారేణ విద్యాసహకారితయాప్యనుష్ఠేయాని. † అగ్నిహోత్రాదీనామివ జీవనాధికారస్వర్గాధికారవత్ † వినియోగపృథక్త్వేనోభయార్థత్వం నవిరుధ్యతఇత్యర్థః.

౩౨॥ సూ. విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి. † అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (యజ్ఞాదీతి) పరమప్రకృతేన సఙ్గతి రిత్యర్థః. కిం విద్యాఙ్గభూతాన్యాశ్రమకర్మాణి కేవలాశ్రమిణోఽప్యనుష్ఠేయాని - నేతి. కి మేషాం విద్యాఙ్గత్వే కేవలాశ్రమాఙ్గత్వం సమ్భవతి - నేతి. కిం కేవలాశ్రమాఙ్గత్వే నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధః ప్రసజ్యతే - నేతి. ఆశ్రమాఙ్గత్వే విద్యాఙ్గత్వేచ కర్మాన్తరత్వ మస్తి - నేతిచ. కర్మాన్తరత్వేసత్యేకస్య కర్మణో వినియోగపృథక్త్వాభావేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధప్రసక్త్యేన కేవలాశ్రమాఙ్గత్వాసమ్భవా దముముక్షో రననుష్ఠేయాని, కర్మాన్తరత్వం నాస్తిచేత్ - వినియోగపృథక్త్వేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధాభావాత్ కేవలాశ్రమాఙ్గత్వసమ్భవాత్ కేవలాశ్రమిణోఽప్యనుష్ఠేయాని. † (నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధఇతి) యావజ్జీవ మనుష్ఠానమ్, మోక్షేచ్ఛానుగుణ మనుష్ఠానంచ విరుద్ధ మిత్యర్థః. కేవలాశ్రమధర్మత్వమ్-ముముక్షారహితాశ్రమధర్మత్వమ్. ఆశ్రమీతి పాఠో దృష్టశ్చేత్ - కేవలశబ్దోఽముముక్షుపరః.

† (అనుష్ఠేయానీత్యర్థ ఇతి) యజ్ఞాదీని కర్మాణీత్యధ్యాహారః.

† అనేన సఙ్గత ముత్తరసూత్రార్థ మాహ (తథాచేతి).

౩౩॥ సూ. సహకారిత్వేనచ. † సముచ్చయవ్యావృత్త్యర్థం విద్యోత్పత్తిద్వారేణేత్యుక్తమ్. నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధ మాశఙ్క్యాహ (అగ్నిహోత్రాదీనామివేతి) † (వినియోగపృథక్త్వేన) వినియోగః - శేషత్వజ్ఞాపకవిధిః. వినియోగపృథక్త్వదర్శనేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధపరిహార స్సూత్రద్వయఫలమ్ - నత్వేకస్య - వినియోగద్వైవిధస్యైకేనాదర్శితత్వాత్.

(వే-సా.) యజ్ఞాదికర్మ "౧ యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రమ్" ఇత్యాదినా విహితత్వాత్ విద్యారహితకేవలాశ్రమిణా మప్యనుష్ఠేయమ్. ౧.

(వే-దీ.) కిం యజ్ఞాదయో విద్యాఙ్గభూతాః కేవలాశ్రమస్యాప్యఙ్గభూతాః-ఉత నేతి సంశయః. కేవలాశ్రమస్యాప్యఙ్గత్వే నిత్యానిత్యసంయోగరూపవిరోధః ప్రసజ్యతఇతి నాఙ్గభూతాః కేవలాశ్రమస్యేతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - యద్యేకేనైవ వినియోగేనోభయాఙ్గత్వ మిష్యతే-తదా నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధః. ఇహతు "౧ యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రం జుహుయాత్" "౨ తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన" ఇతి వినియోగపృథక్త్వేన విరోధః పరిహ్రియతే-యథాఽగ్నిహోత్రాదీనామేవ కర్మణామ్, జీవనాధికారకామనాధికారయోరివాధికారభేదస్యాస్ఫుటత్వాత్తత్స్ఫుటీకరణాయ పున రిహ చిన్త్యతే. సూత్రార్థస్తు "౧ యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రం జుహుయాత్" ఇత్యాదినా కేవలగృహస్థాశ్రమిణో జీవననిమిత్తతయా విహితత్వాదేవ యజ్ఞాదికేవలాశ్రమకర్మాపి. ౧.

(వే-సా.) "౨ తమేతం వేదానువచనేన" ఇత్యాదిశ్రుతే ర్విద్యాఙ్గతయా విధే ర్విద్యాసహకారిత్వేన విదుషాచానుష్ఠేయమ్. ౨.

(వే-దీ.) "౨ తమేతం వేదానువచనేన" ఇత్యాదినా విద్యాసాధనత్వేన విహితత్వాచ్చ విద్యాసహకారిత్వేన చానుష్ఠేయం యజ్ఞాదికర్మ వినియోగపృథక్త్వేన విరోధః పరిహ్రియత ఇత్యభిప్రాయః. ౨. ౧॥ ౨॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨౨.

† తద్వదేవ కర్మాన్తరత్వమపి నాస్తీత్యాహ.

౩౪॥ సూ. సర్వథాపి తఏవోభయలిఙ్గాత్. ౩.

సర్వథా - విద్యార్థత్వే ఆశ్రమార్థత్వేఽపి తఏవ యజ్ఞాదయఇతి ప్రతిపత్తవ్యమ్-నకర్మస్వరూపభేద ఇత్యర్థః. కుతః. ఉభయలిఙ్గాత్ - ఉభయత్ర శ్రుతౌ యజ్ఞాదిశబ్దైః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యవినియోగాత్, † కర్మస్వరూపభేదే ప్రమాణాభావాచ్చ.

౩౫॥ సూ. అనభిభవంచదర్శయతి. ౪.

※ ౧ ధర్మేణ పాప మపనుదతీత్యాదిభిశ్చ తానేవ యజ్ఞాదిధర్మా న్నిర్దిశ్య తై ర్విద్యాయా అనభిభవమ్-పాపకర్మభి రుత్పత్తిప్రతిబన్ధాభావం † దర్శయతి. † అహ రహ రనుష్ఠీయమానై ర్హి యజ్ఞాదిభి ర్విశుద్ధే ఽన్తఃకరణే ప్రత్యహం ప్రకృష్యమాణా విద్యోత్పద్యతే. అత స్తే ఏవోభయత్ర యజ్ఞాదయః.		౧॥ తై-నా-౭౯అను.

విహితత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

---

† ఉత్తరసూత్రకృత్యమాహ (తద్వదితి).

౩౪॥ సూ. సర్వథాపితఏవోభయలిఙ్గాత్. † అగ్నిహోత్రశబ్దస్య తుల్యత్వేపి కుణ్డపాయినా మయనాగ్నిహోత్రే ※ మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి విహితే స్వరూపభేదో దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (కర్మస్వరూపభేదే ప్రమాణాభావాచ్చేతి) కర్మాన్తరత్వవ్యుదాసస్య తన్త్రేణానుష్ఠానంఫలమ్.

౩౫॥ సూ. అనభిభవంచదర్శయతి. ఆదిశబ్దో యజ్ఞాదివాక్యపరః అఙ్గత్వం వదతా ※ యజ్ఞేన దానేనేత్యాదినా యజ్ఞాదిధర్మా నిర్దిష్టాః- అఙ్గత్వేన కించిత్కారం వదద్వాక్యమపి యజ్ఞాదిపర్యాయశబ్దేన నిర్దిశతీత్యర్థః. † (దర్శయతి) శ్రుతి రితి శేషః. † కించిత్కారం వివృణోతి(అహరహరితి)

సర్వాపేక్షేతి విద్యాఙ్గత్వ ముక్తమ్ - సహకారిత్వేనచేతి ఫలవిరోధినిరసనేన సముసముచ్చయ ఉక్త ఇత్యన్యే. విద్యాయాఏవ ప్రతిబన్ధకనివర్తనశాస్త్రవశాత్, బ్రహ్మప్రాప్తేర్నిత్యతయా సాధ్యత్వానుపపత్తేః, సహభావశ్రవణస్యాఙ్గభావవిషయతయాఽన్యథా సిద్ధత్వాచ్చ తథావి భాగకల్పన మయుక్తమ్. సూత్రభేదస్తు శఙ్కాభేదనిబన్ధనః. ఉభయలిఙ్గాదితి-※ తమేతంవేదానువచనేన ※ అనాశ్రితః కర్మఫల మిత్యాది శ్రుతిలిఙ్గాత్ స్మృతిలిఙ్గాచ్చ సిద్ధవత్ జ్ఞానరూపాదిత్యాహుః. తత్రోపి శ్రుతావేవ వాక్యద్వయే ప్రత్యభిజ్ఞాపనపరత్వం యుక్తమ్ - అనన్యత్వస్య సాధ్యత్వాత్.

విహితత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౪॥ సూ. సర్వథాపితఏవోభయలిఙ్గాత్. ౩.

(వే-సా.) ఉభయత్ర వినియోగేపి యజ్ఞాదయస్తఏవ, ఉభయత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాఖ్యా ల్లిఙ్గాత్. కర్మస్వరూపైక్యేపి వినియోగపృథక్త్వేన నవిరోధః. ౩.

(వే-దీ.) సర్వథాపి - ఉభయత్ర వినియోగేపి తఏవ యజ్ఞాదయః. కుతః? ఉభయలిఙ్గాత్ - ఉభయత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాఖ్యలిఙ్గాత్. ౩.

౩౫॥ సూ. అనభిభవంచదర్శయతి. ౪.

(వే-సా.) "౧ ధర్మేణ పాప మపనుదతి" ఇతి విద్యోత్పత్తిప్రతిబన్ధకపాపనివర్తనేన విద్యాయా అనభిభవం కర్మానుష్ఠానకార్యఞ్చదర్శయతి.

(వే-దీ.) "౧ ధర్మేణ పాప మపనుదతి" ఇత్యాదిభిశ్చ యజ్ఞాదిధర్మాన్నిర్దిశ్య తై ర్విద్యాయాః అనభిభవమ్ - పాపకర్మభి రుత్పత్తిప్రతిబన్ధాభావం దర్శయతి. అత ఉభయత్ర వినియోగాత్కేవలాశ్రమిణాం ముముక్షూణాం చానుష్ఠేయా యజ్ఞాదయః. ౪.

౩౬॥ సూ. <u>అన్తరాచాపితు తద్దృష్టేః</u>. ౧.

చతుర్ణా మాశ్రమిణాం బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారోఽస్తి, విద్యాసహకారిణ ఆశ్రమధర్మా ఇతిచోక్తమ్ - యే
పున రాశ్రమా నన్తరా వర్తన్తే విధురాదయః - తేషాం బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారోఽస్తి - నవేతి విశయే - ఆశ్రమ
ధర్మేతి కర్తవ్యతాకత్వా ద్విద్యాయాః అనాశ్రమిణాంచాశ్రమధర్మాభావాన్నాస్త్యధికారః.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - <u>అన్తరాచాపిత్వితి</u> - తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. చశబ్దోఽవధారణే. అన్తరావర్తమా
నానామ్ - అనాశ్రమిణామపి విద్యాయా మధికారోఽస్త్యేవ. కుతః. <u>తద్దృష్టేః</u> - దృశ్యతేహి రైక్వభీష్మసంవర్తాదీనా
మనాశ్రమిణామపి బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠత్వమ్. † నచాశ్రమధర్మైరేవ విద్యానుగ్రహఇతి శక్యం వక్తుమ్ - ※ ౧ యజ్ఞేన
దానేన తపసానాశకేనేతి దానాదీనా మాశ్రమేష్వనైకాన్తికానా మప్యనుగ్రాహకత్వశ్రవణాత్. యథోర్ధ్వరేతస్సు
విద్యానిష్ఠత్వదర్శనా దగ్నిహోత్రాదివ్యతిరిక్తైరేవ విద్యానుగ్రహః క్రియతే - తథాఽనాశ్రమిష్వపి విద్యాదర్శనా
దాశ్రమానియతై ర్జపోపవాసదానదేవతారాధనాదిభి ర్విద్యానుగ్రహ శ్శక్యతే కర్తుమ్. ౧॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨౨.

౩౭॥ సూ. <u>అపిస్మర్యతే</u>. ౨.

అపిచ - అనాశ్రమిణామపి జపాదిభిరేవ విద్యానుగ్రహః స్మర్యతే * ౨ జపేనాపిచ సంసిధ్యే ద్బ్రాహ్మణో నాత్ర
సంశయః । కుర్యా దన్య న్నవా కుర్యాత్ మైత్రో బ్రాహ్మణ ఉచ్యతఇతి. సంసిధ్యేత్ - † జపాద్యనుగృహీతయా
విద్యయా సిద్ధో భవతీత్యర్థః. ౨॥

౩౬॥ సూ. <u>అన్తరాచాపితుతద్దృష్టేః</u>. † అథాన్తరసఙ్గతిమాహ (చతుర్ణామితి) కిం విధురాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్తి - నేతి. కిం
తేషాం సాఙ్గబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి - నేతి. కి మాశ్రమాణాం సాధారణధర్మాఙ్గికా విద్యా భవతి - నేతి. * తపసా బ్రహ్మచర్యేణేత్యా
దివినియోగోపబృంహితం రైక్వాదీనాం విద్యానిష్ఠత్వదర్శనం విద్యాయా స్సాధారణకర్మాఙ్గకత్వ మవగమయతి - నేతి నచేత్ - సాధారణధర్మాఙ్గక
త్వాసమ్భవాత్ సాఙ్గవిద్యోపసంహారాసామర్థ్యేన విధురాదీనా మనధికారః. అవగమయతీతిచేత్ - సాధారణధర్మాఙ్గకత్వేన విద్యాయాః - తదుపసం
హారసామర్థ్యాత్ విధురాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాధికారః. విధురః - మృతదారః. ఆదిశబ్దోపాత్తోఽకృతదారః.

† (నచేతి) ఆశ్రమధర్మానుపపత్తౌ వర్ణధర్మై రనుగ్రహ ఉపపద్యతఇత్యర్థః. అనైకాన్తికానామ్ - అనియతానామ్.

౩౭॥ సూ. <u>అపిస్మర్యతే</u>. ※ బ్రాహ్మణః - బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠః. † అత్ర జపాదినా విద్యానుగ్రహః కథం జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (జపాద్యను
గృహీతయేతి).

(వే-సా.) ఆశ్రమా నన్తరా వర్తమానోపి విధురాది రనాశ్రమీ, తస్యాపి విద్యాధికారోఽస్తి, రైక్వాదిష్వనాశ్రమిషు బ్రహ్మవిద్యాధికార
దర్శనాత్. ౧.

(వే-దీ.) విధురాదీనా మనాశ్రమిణాం బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారోస్తి - నేతి సంశయః. ఆశ్రమధర్మేతికర్తవ్యతాకత్వా ద్విద్యాయాః, తద
భావాత్తేషా, మనధికార ఇతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - ఊర్ధ్వరేతస్స్వపి రైక్వాదిష్వనాశ్రమిషు విద్యానిష్ఠత్వదర్శనా దాశ్రమానియతైర్జపోపవా
సదానాదిభిరేవ తేషాం విద్యానుగ్రహో భవతీత్యస్త్యేవాధికారః. సూత్రార్థస్తు - <u>తు</u> శబ్దా త్పక్షో వ్యావృత్తః. <u>చ</u>శబ్దోఽవధారణే. <u>అన్తరాపి</u>-
ఆశ్రమా నన్తరా వర్తమానానా మనాశ్రమిణా మప్యధికారోఽస్త్యేవ. కుతః ? <u>తద్దృష్టేః</u> - రైక్వాదిషు విద్యానిష్ఠత్వదృష్టేః. ౧.

(వే-సా.) అనాశ్రమిణోపి జపాదినా విద్యానుగ్రహః <u>స్మర్యతే</u> “౨ జప్యేనాపిచ సంసిద్ధ్యేత్” ఇతి. ౨.

(వే-దీ.) అపిచ - అనాశ్రమిణామపి జపాదిభిరేవ విద్యానుగ్రహః స్మర్యతే “౨ జప్యేనాపిచ సంసిధ్యే ద్బ్రాహ్మణో నాత్రసంశయః”
ఇత్యాదినా. ౨.

౩౮॥ సూ. విశేషానుగ్రహశ్చ. ౩.

న కేవలం న్యాయస్మృతిభ్యామయ మర్థస్సాధనీయః - శ్రూయతే చానాశ్రమనియతైః † ధర్మవిశేషైర్విద్యానుగ్రహః * ౧ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాఽఽత్మాన మన్విష్యేదితి. ౧॥

౩౯॥ సూ. అతస్త్వితరజ్జ్యాయోలిఙ్గాచ్చ. ౪.

తుశబ్దోఽవధారణే. అతః-అనాశ్రమిత్వాదితరత్-ఆశ్రమిత్వమేవ జ్యాయః. అనాశ్రమిత్వమాపద్విషయమ్-శక్తస్యత్వాశ్రమిత్వమేవోపాదేయమిత్యర్థః. † భూయోధర్మకాల్పధర్మకయోరతుల్యకార్యత్వాత్. లిఙ్గాచ్చ-స్మృతేరేవేత్యర్థః. స్మర్యతే చ శక్తంప్రత్యాశ్రమస్యోపాదేయత్వమ్ * ౨ అనాశ్రమీ నతిష్ఠేత్తు దినమేకమపి ద్విజ ఇత్యాదినా. † నివృత్తబ్రహ్మచర్యస్య మృతభార్యస్య చ † అవైరాగ్యే సతి దారాఽలాభ ఆపత్. ౨॥

విధురాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౮॥ సూ. విశేషానుగ్రహశ్చ. * విశేషశబ్దం సమాసంచ వ్యాచష్టే (ధర్మవిశేషై ర్విద్యానుగ్రహ ఇతి).

ఆశ్రమానియతధర్మైరేవానుగ్రహ ఉపపద్యతే చేత్ - ఆశ్రమప్రాప్తిక్షమైరపి ఆశ్రమా ఉపేక్ష్యేరన్ - తతశ్చ యజ్ఞాదిశ్రుతివైయర్థ్యం స్యాదిత్యత్రాహ.

౩౯॥ సూ. అతస్త్వితరజ్జ్యాయోలిఙ్గాచ్చ. † (భూయోధర్మకాల్పధర్మకయోరతుల్యకార్యత్వాదితి) శక్తంప్రత్యతుల్యకార్యత్వాదిత్యర్థః. శ్రుతేరనుమాపకత్వాత్ స్మృతిర్లిఙ్గశబ్దేనోచ్యతే. † ఆపచ్ఛబ్దార్థమాహ (నివృత్తబ్రహ్మచర్యస్యేతి) † పారివ్రాజ్యవ్యావృత్త్యర్థమాహ (అవైరాగ్యే సతీతి) బ్రహ్మనిష్ఠేష్వనుయాయి వైరాగ్యం నామ - లోకాన్తరజన్మాన్తరభోగ్యనైరపేక్ష్యమ్ - అత ఇద మవైరాగ్య మవిరుద్ధమ్. యద్వా గార్హస్థ్యధర్మశ్రద్ధా అవైరాగ్యమ్.

పరేచాపరేచ - అపి స్మర్యత ఇతి సూత్రం సంవర్తాదీనామాశ్రమబహిష్ఠనగ్నచర్యాస్మరణపరం వ్యాచక్షతే - విశేషానుగ్రహశ్చేత్యేతత్ జప్యైర్నైవతు సంసిద్ధ్యేదిత్యనేన సాధారణధర్మవిశేషైః విద్యానుగ్రహసమ్భవపరమ్, * అనేకజన్మసంసిద్ధ ఇతి పూర్వకృతసుకృతై ర్విద్యానుగ్రహపరంచ, వ్యాచక్షతే. తదయుక్తమ్ - విద్యాయాస్సాధారణధర్మానుగ్రాహ్యత్వే నగ్నచరణస్య విరుద్ధత్వాత్. నహి నగ్నచర్యానామ సర్వాశ్రమసాధారణో ధర్మః. నతు క్వచిచ్చోదితః. అత స్సూత్రద్వయస్య సాధారణధర్మానుగ్రహపరశ్రుతిస్మృతివిషయత్వం యుక్తమ్. ఉన్మత్తచర్యాస్మరణేనాశ్రమానపేక్షత్వం సిధ్యతీతిచేన్న - ఉన్మత్తచర్యాయాః * జనేనావమతో యోగీ యోగసిద్ధించ విన్దతీతి జనావమానజనితయోగసిద్ధయే స్వప్రకర్షాచ్ఛాదనార్థత్వాత్, దృష్టే సమ్భవత్యదృష్టకల్పనస్యాన్యాయ్యత్వాత్, విధ్యన్తరాదర్శనా, చ్ఛాదనార్థతయాప్యుపపన్నేనోన్మత్తాచరణేన విద్యాయా ఆశ్రమనైరపేక్ష్యకల్పనాయోగాత్, తత్కల్పనస్య అతస్త్వితరజ్జ్యాయ ఇత్యనన్తరసూత్రవిరోధా, దనాశ్రమిత్వనిషేధకవచనాన్తరవిరోధాచ్చ లిఙ్గాచ్చేత్యేతస్య * అగ్నే గృహపతే సుగృహపతిః తేనైతి బ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చేతి గార్హస్థ్యప్రాశస్త్యగమకశ్రౌతలిఙ్గా, దనాశ్రమనిన్దాపరస్మృతిలిఙ్గాచ్చేత్యర్థమాహుః. తత్ర జ్యాయస్త్వప్రతీతేరస్ఫుటత్వాచ్ఛ్రౌతలిఙ్గానాదరః.

విధురాధికరణం సమాప్తమ్.

(వే-సా.) ఆశ్రమానియతధర్మవిశేషేణ విద్యానుగ్రహశ్చ శ్రూయతే "౧ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయా చాత్మానమ్" ఇత్యాదినా. ౩.

(వే-దీ.) ఆశ్రమానియతధర్మవిశేషేణ విద్యానుగ్రహ శ్శ్రూయతే చ "౧ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయా చాత్మాన మన్విచ్ఛేత్ ఇతి. ౩.

(వే-సా.) అనాశ్రమిత్వా దాశ్రమిత్వం జ్యాయః ధర్మభూయస్త్వాత్. "౨ అనాశ్రమీ నతిష్ఠేత్తు" ఇతిస్మృతేశ్చ. ౪.

(వే-దీ.) అతః అనాశ్రమిత్వా దితరత్ - ఆశ్రమిత్వం జ్యాయః - ధర్మభూయస్త్వాత్. లిఙ్గాచ్చ - స్మృతేశ్చేత్యర్థః. "౨ అనాశ్రమీ నతిష్ఠేత్తు దిన మేక మపి ద్విజః" ఇతిహి స్మర్యతే. తస్మా దనాశ్రమిత్వేన విద్యానిష్ఠత్వమాపద్విషయ మిత్యభిప్రాయః. ౪.

౪౦॥ సూ. తద్భూతస్యతు నాతద్భావో జైమినేరపి నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః. ౧.

నైష్ఠిక వైఖానస పరివ్రాజకాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యుతానామపి బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారోఽస్తి-నేతి. చిన్తాయామ్-విధురాదివ దనాశ్రమైకాన్త్యైర్దానాదిభి ర్విద్యానుగ్రహసమ్భవా దస్త్యధికారః.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - తద్భూతస్యతునాతద్భావఇతితుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. తద్భూతస్య - నైష్ఠికాద్యాశ్రమనిష్ఠస్య నాతద్భావః. అతథాభావః - అనాశ్రమిత్వేనావస్థానం నసమ్భవతి. కుతః. తద్రూపాభావేభ్యో నియమాత్, తద్రూపాణి - తేషామ్ - నైష్ఠికాదీనాం రూపాణి - వేషాః. ధర్మా ఇత్యర్థః. తేషా మభావాః - తద్రూపాభావాః. తేభ్యః శాస్త్రైర్నియమాత్. నైష్ఠికాద్యాశ్రమప్రవిష్టానాం స్వాశ్రమధర్మనివృత్తిభ్యో నియచ్ఛన్తిహి శాస్త్రాణి * ౧ బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీ తృతీయోత్యన్త మాత్మాన మాచార్యకులేఽవసాదయన్నితి, * ౨ అరణ్యా మియాత్తతో నపునరేయాదితి, * ౩ సన్యస్యాగ్నిం నపున రావర్తయేదితిచ. అతో విధురాదివత్ నైష్ఠికాదీనా మనాశ్రమిత్వేనావస్థానాసమ్భవా న్నతా నధికరోతి బ్రహ్మవిద్యా. జైమినేరపీత్యవిగానం దర్శయ న్నుక్తం స్వాభిమతం దృఢయతి.

౪౦॥ సూ. తద్భూతస్యతు నాతద్భావో జైమినేరపి నియమా త్తద్రూపాభావేభ్యః. విధురాదే ర్విద్యాధికార ఉక్తః - అనాశ్రమిత్వసామ్యాత్ ఆశ్రమభ్రష్టానామపి విద్యాధికారఇతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. వైఖానసః - వానప్రస్థః. కిం నైష్ఠికాద్యాశ్రమభ్రష్టానాం బ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్తి - నేతి. కిమేషాం సాఙ్గవిద్యోపసంహారసామర్థ్య మస్తి - నేతి. కిమేషాం ప్రాయశ్చిత్తాత్ శుచిత్వం సమ్భవతి - నేతి. కిమ్ * యో బ్రహ్మచారీ స్త్రియ ముపేయాదితి విహితం ప్రాయశ్చిత్తం సర్వబ్రహ్మచారివిషయమ్ - ఉత నైష్ఠికాదివ్యతిరిక్తవిషయమ్ * ప్రాయశ్చిత్తం నపశ్యామీతి ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణం కిం ప్రాయశ్చిత్తస్య వ్యతిరిక్తబ్రహ్మచారివిషయతా మవగమయతి - నేతి. నచేత్ - ప్రాయశ్చిత్తస్య సర్వవిషయతయా శుద్ధిసమ్భవేన సామర్థ్యా దధికారః. అవగమయతిచేత్ - ప్రాయశ్చిత్తస్య ఉపకుర్వాణవిషయతయా శుద్ధే రసమ్భవేనాసామర్థ్యాత్ బ్రహ్మవిద్యానధికారః. * బ్రహ్మచారీత్యాదిశ్రుతిర్నైష్ఠికవిషయా.

౪౦॥ సూ. తద్భూతస్యతునాతద్భావో జైమినేరపినియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః. ౧.

(వే-సా.) నైష్ఠికాదినిష్ఠస్య ప్రచ్యుత్య స్థితి ర్నసంభవత్యేవ, నియమాత్ తద్రూపనివృత్తిభ్యః. యథా నియచ్ఛన్తిహి "౧ అత్యన్త మాత్మాన మాచార్య కులేఽవసాదయన్" ఇతి, "౨ అరణ్యమియా. త్తతో నపునరేయాత్" ఇతిచ, "౩ సన్యస్యాగ్నిం నపునరావర్తయేత్" ఇతిచ, అతస్తేషాం ప్రచ్యుత్య స్థిత్యభావా ద్విద్యానధికారః. జైమినేరప్యేవమ్. ౧.

(వే-దీ.) నైష్ఠికవైఖానసపరివ్రాజకానాం స్వాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యుతానామపి విద్యాధికారోఽస్తి - నేతి సంశయః. విధురాదివ జ్జపాదిభి రనుగ్రహసమ్భవా దస్త్యేవాధికార ఇతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు నైష్ఠికాదీనాం స్వాశ్రమభ్రష్టానాం ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణాచ్ఛిష్టబహిష్కృతత్వాచ్చ తేషా మనధికారః. సూత్రార్థస్తు - తద్భూతస్యతు నాతద్భావః నైష్ఠికాదిభూతస్యాతథాభావో నసమ్భవతి. కుతః? తద్రూపాభావేభ్యః శాస్త్రైః నియమాత్ తద్రూపాభావాః-నైష్ఠికాద్యాశ్రమధర్మాభావాః. తేభ్యో నియచ్ఛన్తిహి శాస్త్రాణి. "౧ బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీ తృతీయోఽత్యన్త మాత్మాన మాచార్య కులేఽవసాదయన్" ఇతి. నైష్ఠికస్య తత్రైవ నియమః. "౨ అరణ్య మియాత్తతో నపునరేయాత్" ఇతిచ వైఖానసస్య. "౩ సన్యస్యాగ్నిం నపునరావర్తయేత్" ఇతిచ పరివ్రాజకస్య. అతఏవ తేషా మనాశ్రమిత్వేనావస్థానాభావా ద్విద్యాధికారో నసమ్భవతి. జైమినే రప్యవిగీతోఽయమ్. ౧.

---

† అథ స్యాత్ - నైష్ఠికాదీనాం బ్రహ్మచర్యాత్ప్రచ్యుతానాం ప్రాయశ్చిత్తా దధికారస్సమ్భవతి. అస్తి చ ప్రాయశ్చిత్త మధికారలక్షణే నిరూపితమ్ * ౧ అవకీర్ణిపశుశ్చ తద్వదితి. అతః ప్రచ్యుతబ్రహ్మచర్యస్య ప్రాయశ్చిత్తసమ్భవా త్కృతప్రాయశ్చిత్తో బ్రహ్మవిద్యాయా మధికరిష్యతీతి. తత్రాహ.

౪౧॥ సూ. నచాధికారికమపిపతనానుమానాత్తదయోగాత్. ౨.

అధికారలక్షణోక్తమపి ప్రాయశ్చిత్తం నైష్ఠికాదీనాం తద్భ్రష్టానాం నసమ్భవతి. కుతః. పతనానుమానాత్తదయోగాత్ నైష్ఠికాదీనాం ప్రచ్యుతానాం పతనస్మృతే స్తస్య ప్రాయశ్చిత్తస్యాసమ్భవాత్ * ౨ ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే ద్విజః । ప్రాయశ్చిత్తం నపశ్యామి యేన శుధ్యే త్స ఆత్మహేతి. † అతోఽధికారలక్షణోక్తం ప్రాయశ్చిత్త మితరబ్రహ్మచారివిషయమ్.

౪౨॥ సూ. ఉపపూర్వమపీత్యేకేభావమశనవత్తదుక్తమ్. ౩.

నైష్ఠికాదీనాం బ్రహ్మచర్యప్రచ్యవన ముపపూర్వమ్ - ఉపపాతకమ్ - మహాపాతకేష్వపరిగణితత్వాదితి తత్ర ప్రాయశ్చిత్తస్య భావమ్ - విద్యమానతా మప్యేకే - ఆచార్యా మన్యన్తే. అశనవత్ - యథామధ్వశనాదినిషేధస్తత్ప్రాయశ్చిత్తం చోపకుర్వాణస్య నైష్ఠికాదీనాంచ సమానమ్. తదుక్తం స్మృతికారైః * ౩ ఉత్తరేషాం చైత దవిరోధీతి. గురుకులవాసినో యదుక్తమ్ - తత్స్వాశ్రమావిరోధ్యుత్తరేషా మప్యాశ్రమిణాం భవతీత్యర్థః. తద్వదిహాపి బ్రహ్మచర్యప్రచ్యవనే ప్రాయశ్చిత్తసమ్భవా ద్బ్రహ్మవిద్యాయోగ్యతాప్యస్తి.

---

† అనన్తరసూత్రమవతారయతి (అథస్యాదితి) ఆధికారలక్షణే - షష్ఠేఽధ్యాయే * అవకీర్ణిపశుః - గర్దభః.* బ్రహ్మచార్యవకీర్ణీ నైరృతం గర్దభ మాలభేతేత్యుక్తమ్ - బ్రహ్మచర్యభ్రష్టోఽవకీర్ణీ. బ్రహ్మచర్యమ్ - స్త్రీనియతిః. సా గృహస్థవ్యతిరిక్తానాం త్రయాణామపి తుల్యా - తస్మాత్తేషా మవకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తం కర్తవ్యమితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః.

౪౧॥ సూ, నచాధికారికమపిపతనానుమానాత్తదయోగాత్. † తర్హ్యాధికారికప్రాయశ్చిత్తం కిం విషయ మిత్యత్రాహ (అతఇతి) య ఉపకుర్వాణబ్రహ్మచారీ భ్రష్టః - తద్విషయ మవకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తమిత్యర్థః.

౪౨॥ సూ. ఉపపూర్వమపీత్యేకేభావమశనవత్తదుక్తమ్. ఇదం చోద్యసూత్రమ్. బ్రహ్మచర్యప్రచ్యవనస్య మహాపాతకేషు అపరిగణితత్వాత్, ఉపకుర్వాణబ్రహ్మచారిణః స్త్రీనియమాతిక్రమస్యోపపాతకాన్తర్గతస్య ప్రాయశ్చిత్తకథనాత్తస్యచ నైష్ఠికాదిష్వతిదేశాత్, ప్రాయశ్చిత్తం ప్రాప్త మిత్యర్థః. * ఉత్తరేషాం చైత దవిరోధీత్యత్రైతచ్ఛబ్దః పూర్వోక్తధర్మాన్ ప్రాయశ్చిత్తంచ పరామృశతి. స్వాశ్రమావిరోధిశబ్దః స్త్రీసంసర్గాదినిమిత్తప్రాయశ్చిత్తాదే ర్గృహస్థాదిష్వనాపాతార్థః.

(వే-సా.) "౧ అవకీర్ణి పశుశ్చ తద్వత్" ఇత్యధికారలక్షణోక్తం ప్రాయశ్చిత్తమపి తస్య నసంభవతి, తస్య ప్రాయశ్చిత్తానధికారస్మృతేః తదసమ్భవాత్. "౨ ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మమ్" ఇత్యారభ్య "౨ ప్రాయచ్చిత్తం నపశ్యామి" ఇత్యాదిస్మృతేః. ౨.

(వే-దీ.) ఆధికారికమ్ - అధికారలక్షణోక్తమ్ "౧ అవకీర్ణిపశుశ్చ తద్వత్" ఇత్యేతత్ప్రాయశ్చిత్తం నైష్ఠికస్య నసమ్భవతి. కుతః! పతనానుమానా న్నైష్ఠికస్య తదయోగాత్. తస్యహి పతనం స్మర్యతే ప్రాయశ్చిత్తాభావవచనేన "౨ ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే ద్విజః, ప్రాయశ్చిత్తం నపశ్యామి యేన శుధ్యేత్స ఆత్మహా" ఇతి. అత ఉపకుర్వాణ బ్రహ్మచారివిషయ మాధికారికమ్. ౨.

(వే-సా.) ఉపపాతకత్వాత్ ప్రాయశ్చిత్త మేకే, మధ్వశననిషేధ తత్ప్రాయశ్చిత్తవదితి. తదుక్తమ్ "౩ ఉత్తరేషాఞ్చైతదవిరోధి" ఇతి. ౩.

(వే-దీ.) ఏకే ప్రాయశ్చిత్తభావమపి మన్యన్తే - యత ఉపపూర్వమ్ - ఉపపాతకమిదమ్. అశనవత్ - మధ్వశనాదినిషేధ తత్ప్రాయశ్చిత్తవద్భవతీత్యర్థః. అత ఉపకుర్వాణస్య బ్రహ్మచారిణః ఉక్త మాధికారిక మస్యాపి భవతీతి. తదుక్తం స్మృతికారైః "౩ ఉత్తరేషాంచైతదవిరోధి" ఉపకుర్వాణే బ్రహ్మచారిణ్యుక్తో ధర్మః ఉత్తరేషాంచాశ్రమిణాం స్వాశ్రమావిరోధీ భవత్యేవేత్యర్థః. ౩.

౪౩॥ సూ. బహిస్తూభయథాపిస్మృతేరాచారాచ్చ. ౪.

తు శబ్దో మతాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః. † ఉపపాతకత్వే మహాపాతకత్వేప్యేతే బహిర్భూతా ఏవ బ్రహ్మవిద్యాధికారిభ్యః. బ్రహ్మవిద్యాయామనధికృతా ఇత్యర్థః. కుతః. స్మృతేః - పూర్వోక్తాత్ పతనస్మరణాత్. † యద్యపి కల్మషనిర్హరణాయ కైశ్చిద్వచనైః ప్రాయశ్చిత్తాధికారో విద్యతే - తథాపి కర్మాధికారానుగుణశుద్ధిహేతుప్రాయశ్చిత్తం నసంభవతి- ※ ౧ ప్రాయశ్చిత్తం నపశ్యామి యేన శుధ్యేత్స ఆత్మహేతి స్మృతేరిత్యర్థః. ఆచారాచ్చ విశిష్టాహి నైష్ఠికాదీన్ భ్రష్టాన్ కృతప్రాయశ్చిత్తానపి వర్జయన్తి - తేభ్యో బ్రహ్మవిద్యాదికం † నోపదిశన్తి. అత స్తేషాం నాస్తి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారః.

తద్భూతాధికరణం సమాప్తమ్.

సిద్ధాన్తసూత్రమాహ.

౪౩॥ సూ. బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ. † ఉభయథేతిపదం వ్యాచష్టే (ఉపేతి) † అతిదేశవచనేన ప్రాయశ్చిత్తం ప్రాప్తమ్, పతనస్మృతిశ్చాఽస్తి, - తయోః కథం విరోధః పరిహ్రియతఇత్యత్రాహ (యద్యపీతి) కర్మశక్తిస్త్రయీ - ప్రత్యవాయికరీ, వైదికకర్మాధికారప్రతిబన్ధకరీ, సజాతీయకర్మరుచికరీ, చేతి. తత్ర కానిచిత్ప్రాయశ్చిత్తాని శక్తిత్రయవినాశకాని - కానిచిదన్యతమశక్తివినాశకాని. అత్రాతిదేశపతనస్మృతివిరోధేఽతిదేశస్మృతిః ప్రత్యవాయజననశక్తివినాశకం ప్రాయశ్చిత్తమాహ - పతనస్మృతిస్తు వైదికకర్మానధికారశక్తివినాశకప్రాయశ్చిత్తాభావమాహ- ※ యేన శుధ్యేదిత్యుక్తత్వాత్. తస్మాదవిరోధః. అతోఽతిదేశసిద్ధప్రాయశ్చిత్తేన నరకానుభవలాఘవేసత్యపి పతనస్మృతివచనాన్న బ్రహ్మవిద్యాధికారఇత్యర్థః. ఆచారాచ్చేతి సూత్రఖణ్డోపాదానమ్. † వర్జనఫలమాహ (నోపదిశన్తీతి) ✻ అనాశ్రమీ నతిష్ఠేదిత్యనాశ్రమిత్వం నిషిద్ధమ్ - ఆశ్రమభ్రంశోపి నిషిద్ధః - ఏవం నిషేధే సమానే కథమేకత్ర విద్యాధికారోఽన్యత్రానధికారః. ఉచ్యతే - అనాశ్రమిణామపి విద్యాధికారః. శ్లాఘ్యత్వంచ శ్రుతమ్ - ఆశ్రమప్రచ్యుతానాంతు నతథేతి విశేషఇతి.

పరేతు - తద్భూతస్యేత్యేకం సూత్రం పృథగధికరణం వదన్తి - తత్రోర్ధ్వరేతసామాశ్రమప్రత్యవరోహః ప్రామాణికః - నవేతి సంశేరతే బ్రహ్మవిద్యాధికారసిద్ధ్యర్థమ్. పూర్వాశ్రమధర్మస్వానుష్ఠానచికీర్షయా రాగాదినావా సమ్భవతీత్యుక్త్వా నియమశ్రుత్యా తదప్రామాణికత్వం సిద్ధాన్తయన్తి. నచాధికారికమపీత్యధికరణాన్తరం నైష్ఠికాదీనామాశ్రమభ్రష్టానాం ప్రాయశ్చిత్తసమ్భవాసమ్భవవిషయం వదన్తోఽసమ్భవఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. యదా ఆశ్రమభ్రష్టానాం ప్రత్యవాయవచనాని దృశ్యన్తే,ప్రాయశ్చిత్తానమ్భవేపి సంశయాస్పదం భవతి, - తదా కథం భ్రంశస్య సద్భావే ప్రమాణవిరుద్ధత్వేచ సన్దేహః - అత స్సన్దేహాభావాద్విచారోఽనుపపన్నః. అతః నాతద్భావ ఇతి సూత్రమపి మూలవిచారే హేతుగర్భమ్.—ఐకాధికరణ్యమిచ్ఛతామపరేషామపి ప్రచ్యుతి రస్తి - నేతి విచార ఉక్తన్యాయాదనుపపన్నః.—అన్యేషామపి తద్భూతసూత్రస్య పృథగధికరణత్వం సంశయాభావాదయుక్తమ్. ※ ఆశ్రమాదాశ్రమం గచ్ఛేదిత్యవిశేషవచనాత్, పతనవచనస్యానాశ్రమిత్వరూపేణ ప్రచ్యవనవిషయత్వసమ్భవాచ్చ విచారఇతి చేన్న - ✻ నన్యస్యాగ్నిం నపునరావర్తయేదిత్యాశ్రమప్రత్యవరోహనిషేధశ్రుతేః స్ఫుటార్థతయా సమ్భావితార్థాన్తరస్మృతివచనేన సన్దేహానుదయాత్.

౪౩॥ సూ. బహిస్తూభయథాపిస్మృతేరాచారాచ్చ. ౪.

(వే-సా.) ఉపపాతకత్వేపి అన్యథాపి కర్మాధికారబహిష్కృతా ఏతే. తథాస్మృతేః “౧ ప్రాయశ్చిత్తన్నపశ్యామి యేన శుద్ధ్యేత్స ఆత్మహా” ఇతి, శిష్టబహిష్కారాచ్చ. ౪.

(వే-దీ.) ఉభయథాపి ఉపపాతకత్వే మహాపాతకత్వేపి నైష్ఠికాత్ప్రచ్యుతో బహిర్భూతః కర్మాధికారాత్ - “౧ ప్రాయశ్చిత్తం నపశ్యామి” ఇతి స్మృతేః, ఆచారాచ్చ. వర్జయన్త్యేనం శిష్టా విద్యోపదేశాదౌ. యద్యపి కల్మషనిబర్హణాయ కైశ్చిత్ప్రాయశ్చిత్తముచ్యతే - తథాపి కర్మాధికారాపాదినీ శుద్ధిస్తేషాం నసమ్భవతీత్యభిప్రాయః. ౪. ౧॥

౪౪॥ సూ. స్వామినఃఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః. ౧.

కర్మాఙ్గాశ్రయాణ్యుద్గీథాద్యుపాసనాని కిం యజమానకర్తృకాణి - ఉతర్త్విక్కర్తృకాణీతి చిన్తాయామ్ - యజమానకర్తృకాణీత్యాత్రేయో మన్యతే. కుతః. ఫలశ్రుతేః - వేదాన్తవిహితేషు దహరాద్యుపాసనేషు ఫలోపాసనయోరేకాశ్రయత్వదర్శనాత్, ఇహచ క్రతుఫలాప్రతిబన్ధరూపస్యోద్గీథోపాసనఫలస్య యజమానాశ్రయత్వశ్రవణాదిత్యర్థః. † నచ

అవిదితనిషేధవాక్యస్య సన్దేహాదయఇతిచేత్ - అవిదితస్మృతివచనస్య సన్దేహాభావా దనారమ్భః స్యాత్. విదితస్మృతివచనస్యావిదితనిషేధవాక్యస్య సన్దేహ ఇతిచేత్ - తర్హి తత్తదేకదేశాజ్ఞాననిమిత్తసన్దేహానన్త్యా దనన్తాధికరణకల్పనప్రసఙ్గః. నచాధికారికమితి - ఊర్ధ్వరేతసా మాశ్రమభ్రష్టానాం ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణాత్ విద్యానధికారఇతి పూర్వపక్షసూత్రం కృత్వా * వార్షికత్వం వ్రతాచ్చ్యుతిరితి వ్రతచ్యుతే రుపపాతకత్వాత్, మధ్యశ నోపపాతకప్రాయశ్చిత్తస్యాత్రాపి ప్రాప్తిస్మరణాత్, చ్ఛాత్రితస్యాప్యవకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తస్య బ్రహ్మచారిత్వసామాన్యేన నైష్ఠికేపి ప్రాప్తత్వాత్, * వానప్రస్థో దీక్షాభేదే కృచ్ఛ్రం ద్వాదశరాత్రం వర్ధయే దిత్యాదివచనాత్, ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మృతేః ప్రాయశ్చిత్తగౌరవాభిప్రాయత్వసమ్భవాచ్చ - ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణస్య మూలాదర్శనాత్, తత్సద్భావస్మరణస్య బ్రహ్మచారిత్వాదిరూపసామాన్యన్యాయమూలత్వేన శాస్త్రసంస్పర్శసమ్భవాత్, * శాస్త్రస్థావా తన్నిమిత్తత్వాదితిన్యాయేన శాస్త్రసంస్పర్శవతః ప్రాబల్యాత్, ప్రాయశ్చిత్తేన బ్రహ్మవిద్యాధికారఇతి ఉపపూర్వమితి సూత్రేణ సిద్ధాన్తయన్త్యన్యే. ఉపపూర్వమపీత్యేకేబహిస్తూభయథాపీతి సూత్రస్వారస్యవిరోధాత్తదయుక్తమ్. ఏక ఇతి పదేన పూర్వపక్షత్వమ్, తుశబ్దేన తద్వ్యావృత్తి, రుభయథాశబ్దేన పతనీయత్వే అపతనీయత్వేచ బహిష్కార్యత్వంహి ప్రతీయతే. ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణస్య న శాస్త్రసంస్పర్శ ఇత్యప్యయుక్తమ్-బాధకాభావే శ్రుతిమూలత్వసిద్ధేః. శాస్త్రసంస్పృష్టం ప్రాయశ్చిత్తస్మరణం బాధకమితిచేన్న - * యేన శుధ్యేదితి ప్రాయశ్చిత్తాభావవచనస్య శుద్ధిహేత్వభావవిషయత్వాత్, ప్రాయశ్చిత్తసద్భావవచనస్యతు కల్మషనిబర్హణవిషయత్వేనాప్యుపపత్తేః, అధికారాపాదకప్రాయశ్చిత్తసద్భావానవగమకతయాచ విరోధాభావాత్ బాధకత్వానుపపత్తేః. అనన్యథాసిద్ధంహి బాధకమ్. బహిస్తూభయథాపీతి సూత్ర మకృతప్రాయశ్చిత్తానా మాశ్రమభ్రష్టానా మనధికారసమర్థనపర మధికరణాన్తరం వర్ణయన్తి. తదప్యయుక్తమ్ - సంశయాభావాత్. ప్రాయశ్చిత్తతోపి శుద్ధౌ సందిగ్ధాయా మకృతప్రాయశ్చిత్తతయా నిర్ణీతాశుద్ధీనాం కథం బ్రహ్మవిద్యాధికారసమ్భావనా. నను - * ఇన్ధనార్థ మశుష్కాణాం ద్రుమాణా మవశాతన మిత్యాదే రుపపాతకత్వాత్, తాదృశం కుర్వతా మితరై స్సంవ్యవహారాదిశాస్త్రీయానుష్ఠానాదిదర్శనాత్, ఆశ్రమభ్రంశస్యాప్యుపపాతకత్వావిశేషా, త్సంశయఇతిచేత్. తర్హి అనధికారఇతి సిద్ధాన్తోఽనుపపన్నః - అశుష్కద్రుమశాతనాదికారిషు కర్మానధికారాసంవ్యవహారరూపహేత్వభావస్య భవద్భిరేవోక్తత్వాత్. ఉపపాతకేష్వపి గురుతరపాపకారిషు హేతుసద్భావఇతిచేత్ - తర్హి తేషు పూర్వోక్తన్యాయేన సంశయాభావాదేవానారమ్భణీయతా.

తద్భూతాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౪॥ సూ. స్వామినఃఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః. ఇద మధికరణం ప్రాసఙ్గికమ్. ఉపాసనానుష్ఠాత్రనుష్ఠాతృవిభాగప్రసఙ్గే నోద్గీథోపాసనాదేరనుష్ఠాత్రనుష్ఠాతృవిభాగచిన్తా క్రియతఇతి సఙ్గతిః. క్రత్వఙ్గాశ్రయాణ్యుపాసనాని కిం యజమానకర్తృకాణి - ఉత ఋత్విక్కర్తృకాణి. కిందహరాద్యుపాసనానా మివ ఫలికర్తృకత్వం న్యాయ్యమ్ - ఉత గోదోహనాదేరివర్త్విక్కర్తృకత్వమ్. కిం గోదోహనాదిషు ఋత్విక్కర్తృకత్వం యజమానేనాశక్యోపాదానతయా - ఉత సాఙ్గప్రధానానుష్ఠానాయ ఋత్విక్పరిక్రయశ్రవణాత్. అశక్యతయాచేత్ - తదభావాత్ఫలికర్తృకత్వోపపత్తేః యజమానకర్తృకత్వమ్. పరిక్రయణశ్రవణాచ్చేత్ - గోదోహనాదావివర్త్విక్కర్తృకత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ ఋత్విక్కర్తృకత్వమ్. ఉద్గీథాద్యుపాసనానీత్యుక్తే ఉపాసనస్య కర్మాఙ్గత్వం మాభూదితి కర్మాఙ్గాశ్రయాణీత్యుక్తమ్. † (నచేత్యాది) ప్రణయనస్యాధ్వర్యుకర్తృకత్వాత్ తదాశ్రయస్య గోదోహనస్యోపాదానం యజమానేన ఫలాశ్రయభూతేనాపి కర్తు మశక్యమ్ - అత్రతు శక్యత్వాత్ ఫలాశ్రయఏవ కర్తేత్యర్థః.

౪౪॥ సూ. స్వామినఃఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః. ౧.

(వే-సా.) ఉద్గీథాద్యుపాసనం యజమానేనానుష్ఠేయమ్, తస్యైవ క్రతు వీర్యవత్తరత్వాదిఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః. ౧.

(వే-దీ.) ఉద్గీథాద్యుపాసనం కిం యజమానేనానుష్ఠేయమ్ - ఉత ఋత్విజేతి సంశయః. "౧ యదేవ విద్యయా కరోతి......తదేవ వీర్యవత్తరమ్" ఇతి క్రతువీర్యవత్తరత్వఫలం యజమానస్యేతి దహరోపాసనాదివద్యజమానేనానుష్ఠేయమితి పూర్వపక్షః. కర్మాఙ్గాశ్రయత్వాదస్యోపాసనస్య, కర్మణశ్చార్త్విజ్యత్వేన, ఏతదపి ఋత్విజాఽనుష్ఠేయం గోదోహనాదివదితి రాద్ధాన్తః. సూత్రార్థస్తు - స్వామినః - యజమానస్యోద్గీథాద్యుపాసనే కర్తృత్వమ్. కుతః! తస్యైవ ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయో మన్యతే. ౧.

౧॥ ఛాం-౧-౧-౧౦.

గోదోహనాదివ దఙ్గాశ్రయత్వేన యజమానకర్తృకత్వాసమ్భవః - గోదోహనాదిషు హ్యాధ్వర్యవకర్తృకప్రణయనాశ్రయ గోదోహనోపాదాన మన్యేనాశక్యమ్ - ఇహతూద్గాతృకర్తృకేప్యుద్గీథే తస్యోద్గీథాదేః రసతమత్వానుసన్ధానం యజమానేనైవ కర్తుం శక్యతే.

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౪౫॥ సూ. ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మైహిపరిక్రీయతే. ౨.

ఆర్త్విజ్యమ్ - ఋత్విజః కర్మోద్గీథాద్యుపాసన మిత్యౌడులోమి రాచార్యో మన్యతే. కుతః. తస్మైహి - ప్రయోజనాయ ఋత్విక్పరిక్రీయతే. ఫలసాధనభూతస్య సాఙ్గస్య క్రతో రుపాదానాయేత్యర్థః. † కర్మవిధిషు * ౧ ఋత్విజో వృణీతే * ౨ ఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాం దదాతీతి ఋత్విక్కర్తృకత్వశాస్త్రేణ ఫలసాధనభూతం సాఙ్గం కర్మ ఋత్విగ్భి రనుష్ఠేయ మిత్యవగమ్యతే - † తదన్తర్గతాని కాయికాని మానసాని చ కర్మాణి ఋత్విక్కర్తృకాణ్యేవ. † నచ శక్త్యశక్తీ తస్య నిబన్ధనమ్. † యద్యప్యుద్గీథాద్యుపాసనం పురుషార్థః - † తథాపి † క్రత్వధికృతాధికారత్వాత్ క్రతోశ్చ సాఙ్గస్య ఋత్విక్కర్తృకత్వాత్, * ౩ † యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తర మితి ఋత్విక్కర్తృకక్రియోపయోగిత్వేన విద్యాయాస్తదేకకర్తృకత్వశ్రవణాత్, ఋత్విక్కర్తృకాణ్యేతాని. † దహరాదిషూపాసనేషు ఋత్విక్కర్తృకత్వాశ్రవణాత్, * ౪ శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతి న్యాయాచ్చ ఫలికర్తృకత్వమేవ. ౧॥ . ౨॥ . ౩॥ ఛాం-౧-౧-౧౦. ౪॥ .

స్వామ్యధికరణం సమాప్తమ్.

సిద్ధాన్తసూత్రమాహ.

౪౫॥ సూ. ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మైహిపరిక్రీయతే. తస్మై ప్రయోజనాయేతి చతుర్థీవ్యాఖ్యానమ్. ఫలసాధనేత్యాదినా తస్యైవవ్యాఖ్యానమ్. † * పరిక్రీయతఇత్యేత ద్వివృణోతి (కర్మవిధిష్వితి) † తతఃకిమిత్యత్రాహ (తదన్తర్గతానీతి) † (నచశక్త్యశక్తీతస్యనిబన్ధనమితి) నహిఋత్విజాఽన్యేన క్రియమాణ మన్యేన కర్తు మశక్యమ్ - తస్మా ద్వచనని[illegible]బన్ధనం గోదోహనే ఏకకర్తృకత్వ మిత్యర్థః. † అఙ్గత్వే సతిహి ఋత్విక్కర్తృకత్వమ్-నేద మఙ్గ మిత్యాహ (యద్యపీతి) † పరిహరతి (తథాపీతి) † ఋత్విక్కర్తృకకర్మోపయోగిత్వేన ప్రోక్షణాదివ దిద మపి ఋత్విక్కర్తృకమ్-అగ్రప్రాయన్యాయాదిత్యభిప్రేత్యాహ (క్రత్వధికృతేతి) † (యదేవవిద్యయేతి) ఋత్విక్కర్తృకకర్మణో వీర్యవత్తరత్వసాధనభూతాయాః విద్యాయాః కర్త్రపేక్షాయా మన్తరఙ్గబహిరఙ్గన్యాయేనాసన్నర్త్విక్కర్తృకత్వం న్యాయ్యమితి న్యాయోపేతాత్ * విద్యయా కరోతీతి వాక్యస్వారస్యాదుద్గీథాద్యుపాసనాని ఋత్విక్కర్తృకాణీత్యర్థః. * ఏవంవి ద్ధవై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతి * తస్మా దుహైవంవి దుద్గాతా బ్రూయాత్కం తే కామ మాగాయానీత్యాదివాక్యైః ఋత్విక్కర్తృకవేదనఫలస్య యజమానగామిత్వప్రతిపాదనంతు హేతుతయాఽనుసన్ధేయమ్ - తస్య న్యాయసిద్ధార్థానువాదరూపత్వాత్తన్మూలయుక్తిమాత్రమేవోక్తం భాష్యే. † దహరాదిషు ఫలికర్తృకత్వే కో విశేష ఇత్యత్రాహ (దహరాదిష్వితి) ఋత్విక్కర్తృకత్వాశ్రవణం వైషమ్యమిత్యర్థః. తచ్ఛ్రవణ మన్యత్ర ఫలికర్తృకత్వస్యాపవాదకమ్.

స్వామ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪౫॥ సూ. ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మైహి పరిక్రీయతే. ౨.

(వే-సా.) కర్మస్వరూపవత్తదఙ్గాశ్రయ మప్యార్త్విజ్యమ్. సాఙ్గఫలసాధనకర్మానుష్ఠానాయహి ఋత్విక్పరిక్రీయతే. ౨.

(వే-దీ.) క్రత్వఙ్గాశ్రయత్వేన క్రత్వధికృతస్యైవాస్మిన్నుపాసనేఽధికారాత్, క్రతోశ్చార్త్విజ్యత్వేన ఏతదప్యార్త్విజ్య మిత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే. యజమానఫలసాధనత్వేపి క్రతో స్తదనుష్ఠానాయ హి ఋత్విక్పరిక్రీయతే. ౨.

౪౭॥ సూ. సహకార్యన్తరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్. ౧.

*౧ తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్ బాల్యంచ పాణ్డిత్యంచ నిర్విద్యాథముని రిత్యత్ర బాల్యపాణ్డిత్యవన్మౌన మపి విధీయతే-ఉతానూద్యత ఇతి విశయే - మౌనపాణ్డిత్యశబ్దయోః జ్ఞానార్థత్వాత్ *౧ పాణ్డిత్యం నిర్విద్యేతి విహితమేవ జ్ఞానమ్ *౧ అథముని రిత్యనూద్యతే - విధిశబ్దో నహ్యత్ర శ్రూయత ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - సహకార్యన్తరవిధిరితి తద్వతః - విద్యావతః. విధ్యాదివత్ - విధీయతే ఇతి యజ్ఞాది స్సర్వాశ్రమధర్మః శమదమాదిశ్చ విధిశబ్దేనోచ్యతే. ఆదిశబ్దేన శ్రవణమననే గృహ్యేతే. సహకార్యన్తరవిధిరిత్యత్రాపి-† విధీయత ఇతి విధిః. సహకార్యన్తరం విధిశ్చేతి సహకార్యన్తరవిధిః. † ఏత దుక్తం భవతి-యథా * ౨ తమేతం వేదాను

౪౭॥ సూ, సహకార్యన్తరవిధిఃపక్షేణతృతీయంతద్వతోవిధ్యాదివత్. పూర్వం యజ్ఞాది శ్శమాదిశ్చ విద్యాసహకారి నిరూపితః - ఇదానీం సహకార్యన్తరం నిరూప్యత ఇతి సఙ్గతిః. అధికరణాన్తరాణితు సఙ్గతివిశేషప్రాప్తాని. మననస్య ప్రవృత్తిరూపత్వేపి ధ్యానాలమ్బనశుభాశ్రయగోచరత్వే నాతద్గోచరేభ్యో యజ్ఞాదిభ్య శ్శమాదిభ్యశ్చ విలక్షణత్వా దతద్గోచరత్వసాధర్మ్యేణ యజ్ఞాదీన్ శమాదీంశ్చ నిరూప్య పశ్చాన్మననం నిరూప్యతే. శుభాశ్రయగోచరత్వవైలక్షణ్యా ద్యజ్ఞాదే శ్శమాదేశ్చ మధ్యే నిరూపణాభావః. విద్యాసహకారిత్వసామ్యాత్తదుభయ తదనుబన్ధిచిన్తానన్తరం నిరూపణం ప్రాప్తమిత్యుక్తం భవతి. కి మస్మిన్వాక్యే మౌనం విధీయతే-ఉతానూద్యత ఇతి. కిం పాణ్డిత్యమేవ మౌనమ్ - ఉతార్థాన్తరం మననరూపమితి. కిం మననం విధాతుం యోగ్యమ్ - ఉత నేతి. కిం మననస్య యజ్ఞాదిశ్రుతివిరోధోఽస్తి - ఉత నేతి. కిం మననం కర్మానుష్ఠానప్రతిక్షేపకమ్-ఉత నేతి. స్వప్రకరణే ప్రకరణాన్తరేచ కతిపయాశ్రమధర్మానుక్తి ర్మననస్య కర్మానుష్ఠానప్రతిక్షేపకత్వముపోద్బలయతి - ఉత నేతి. కిం కతిపయోక్తి రనుక్తానాదరమూలైవ స్యాత్ - ఉతానుక్తప్రదర్శనార్థాచ స్యాదితి. యదా కతిపయోక్తి రనుక్తానాదరమూలైవ స్యాత్ - తదానీం తత్తత్ప్రకరణభేదేన సర్వాశ్రమధర్మాణా మనుక్తత్వావిశేషా దనాదరగర్భా తదనుక్తిః మననస్యాశ్రమధర్మప్రతిక్షేపకత్వ ముపోద్బలయతీతి తత్ప్రతిక్షేపకత్వే మననస్య యజ్ఞాదిశ్రుతివిరుద్ధత్వేన విధాతు మయోగ్యత్వా న్మౌనశబ్దో మననపరత్వాయోగేన ప్రాప్తపాణ్డిత్యానువాదీతి మౌన మనూద్యత ఇతి ఫలం స్యాత్. యదా కతిపయోక్తి రనుక్తప్రదర్శనార్థాపి భవేత్ - తదానీం తత్తత్ప్రకరణభేదేనాశ్రమధర్మాణా మనుక్తత్వావిశేషేప్యనుక్తే రనాదరగర్భత్వాభావాత్తదుక్తి ర్మననస్యాశ్రమధర్మప్రతిక్షేపకత్వం నోపోద్బలయతీతి మననస్య తదప్రతిక్షేపకతయా యజ్ఞాదిశ్రుతివిరోధాభావేన విధాతుం యోగ్యత్వాత్ మౌనశబ్దో న వాక్యాన్తరప్రాప్తపాణ్డిత్యానువాదీతి మౌనస్య విధేయత్వం ఫలం స్యాత్. తద్వతః - విద్యావతః తృతీయం మౌనం సహకార్యన్తరరూపో విధిః - సహకారిత్వేన విధేయమ్. యజ్ఞదానశమదమాదివత్. పక్షేణ - ప్రకృష్టమననశీలే వ్యాసాదౌ ప్రయోగదర్శనాదితి సూత్రార్థః. † (మౌనపాణ్డిత్యశబ్దయోః జ్ఞానార్థత్వాదితి) మౌనశబ్దస్య మననార్థత్వాత్, మననస్య శ్రవణప్రతిష్ఠార్థజ్ఞాన విశేషరూపత్వాత్, పణ్డితశబ్దస్య విద్వద్విషయతాప్రసిద్ధేశ్చ మౌనపాణ్డిత్యశబ్దయోః జ్ఞానార్థత్వమ్.

తద్వత ఇతి వ్యాఖ్యేయం పదమ్. † విధిశబ్దం వ్యాచష్టే (విధీయత ఇతి) † పదార్థా ఉక్తాః - అథ సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (ఏతదితి).

౪౭॥ సూ. సహకార్యన్తరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్. ౧.

(వే-సా.) "౧ తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య" ఇత్యారభ్య "౧ అథమునిః" ఇత్యత్ర విద్యావతో యజ్ఞాదివత్ బాల్యపాణ్డిత్యయోస్తృతీయం సహకార్యన్తరం మౌనం విధీయతే పక్షేణ ప్రకృష్టమననశీలే మునిశబ్దప్రయోగాత్. విద్యాభ్యాసరూపమననమిద మప్రాప్తమేవ. ౧.

(వే-దీ.) "౧ తస్మాద్బ్రాహ్మణఃపాణ్డిత్యన్నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్ బాల్యంచ పాణ్డిత్యంచ నిర్విద్యాఽథమునిః" ఇత్యత్ర మౌనం విద్యాఙ్గతయా విధీయతే - ఉతానూద్యత ఇతి సంశయః. మౌనస్య మననరూపత్వాత్, "౩ శ్రోతవ్యో మన్తవ్యః" ఇతిచ ప్రాప్తత్వేనానూద్యత ఇతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - మునిశబ్దస్య ప్రకృష్టమననశీలే ప్రసిద్ధేః ప్రకృష్టమనన ముపాస్యవిషయాభ్యాసరూపం విద్యానిష్పత్తయే విధీయత ఇతి. సూత్రార్థస్తు - తద్వతః - విద్యావతః, సహకార్యన్తరమ్-మౌనం విధిః. విధీయత ఇతి విధిరితి మౌనం విధి రిత్యుక్తమ్. విధ్యాదివత్ అత్రాపి విధీయత ఇతి విధిః - యజ్ఞదానప్రభృత్యాశ్రమధర్మః ఆదిశబ్దాచ్ఛ్రవణమననే గృహ్యేతే. ఆశ్రమధర్మవచ్ఛ్రవణమననవచ్చ పాణ్డిత్యబాల్యయోస్తృతీయ మిదం సహకార్యన్తరం మౌన మపూర్వం విధీయతే. కుత ఇత్యత ఆహ పక్షేణేతి మునిశబ్దస్య ప్రకృష్టమననయుక్తే పక్షేణ ప్రసిద్ధే రిత్యర్థః. ౧.

౧॥ బృ-౫-౫-౧. ౨॥ బృ-౬-౪-౨౨. ౩॥ బృ-౪-౪-౫.

వచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేనేత్యాదినా * ౧ శాన్తో దాన్త ఇత్యాదినాచ సహకారీ యజ్ఞాది శ్శమద మాదిశ్చ విధీయతే, యథాచ * ౨ శ్రోతవ్యో మన్తవ్యఇతి శ్రవణమననేచార్థప్రాప్తే విద్యాసహకారిత్వేన గృహ్యేతే,- తథా * 3 తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్యేత్యాదినా పాణ్డిత్యం బాల్యం మౌన మితి త్రితయం విద్యాయా స్సహ కార్యన్తరం విధీయత ఇతి. మౌనంచ పాణ్డిత్యా దర్థాన్తర మిత్యాహ పక్షేణేతి మునిశబ్దస్య పక్షేణ ప్రకృష్టమననశీలే వ్యాసా దౌ ప్రయోగదర్శనాత్ మౌనం పాణ్డిత్యబాల్యయో ర్ద్వయో స్తృతీయమ్. యద్యపి * 3 అథ ముని రిత్యత్ర విధిప్రత్య యో న శ్రూయతే - తథాపి మౌనస్యాప్రాప్తత్వా ద్విధేయత్వ మఙ్గీకరణీయం అథ మునిస్స్యాదితి. ఇదం చ మౌనం శ్రవణప్రతిష్ఠార్థా న్మననా దర్థాన్తరభూత ముపాసనాలమ్బనస్య పునః పున స్సంశీలనమ్-తద్భావనారూపమ్. తదేవం వాక్యా ర్థః - * 3 బ్రాహ్మణః - విద్వాన్. పాణ్డిత్యం నిర్విద్య - ఉపాస్యం బ్రహ్మతత్త్వం పరిశుద్ధం పరిపూర్ణం చ విదిత్వా. శ్రవ ణమననాభ్యాం ప్రాప్తం వేదనం ప్రతిలభ్యేత్యర్థః. తచ్చ భగవద్భక్తికృతసత్త్వవివృద్ధికృతమ్ - యథోక్తమ్ * ౪ నాహం వేదై రిత్యారభ్య * ౪ భక్త్యా త్వనన్యయా శక్యః - జ్ఞాతుమితి. శ్రుతిశ్చ * ౫ యస్య దేవే పరా భక్తిః * ౬ నాయ మాత్మా ప్రవచనేనేత్యాదికా. బాల్యేన తిష్ఠాసేత్ - బాల్యస్వరూపం చానన్తరమేవ వక్ష్యతే. బాల్యంచ పాణ్డిత్యం చ నిర్విద్యాథ ముని స్స్యాత్ - బాల్యపాణ్డిత్యే యథావ దుపాదాయ పరిశుద్ధే పరిపూర్ణే బ్రహ్మణి మననశీలో భవేత్ నిది ధ్యాసనరూపవిద్యావాప్తయే. ఏవమేవ త్రితయోపాదానేన లబ్ధవిద్యో భవతీత్యాహ * 3 అమౌనం మౌనంచ నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణఇతి. అమౌనమ్ - మౌనేతరసహకారికలాపః. తంచ మౌనంచ యథావ దుపాదదానో విద్యాకాష్ఠాం తదేక నిష్పాద్యాం లభేతేత్యర్థః * 3 స బ్రాహ్మణః కేన స్యాదితి - ఉక్తా దుపాయా త్కిమన్యోప్యుపాయోస్తీతి పృష్టే * 3 యేన స్యాత్తేనేదృశ ఏవేతి - యేన మౌనపర్యన్తేన బ్రాహ్మణ స్స్యాదిత్యుక్తమ్ - తేనైవేదృశస్స్యాత్ - నకేనాప్యన్యేనోపాయే నేతి పరిహృతమ్. అత స్సర్వేష్వాశ్రమేషు స్థితస్య విదుషో యజ్ఞాదిస్వాశ్రమధర్మవత్పాణ్డిత్యాదికం మౌనతృతీయం విద్యాయా స్సహకార్యన్తరం విధీయతే. ౧॥ బృ-౬-౪-౨౩. ౨॥ బృ-౪-౪-౫. 3॥ బృ-౫-౫-౧. ౪॥ గీ-౧౧-౫3, ౫౪.

అథస్యాత్ - యది సర్వేష్వాశ్రమేషు స్థితానాం విదుషాం తత్తదాశ్రమధర్మసహకారిణీ మౌనతృతీయ సచివా విద్యా బ్రహ్మప్రాప్తిసాధన ముచ్యతే - కథం తర్హి ఛాన్దోగ్యే * ౭ అభిసమావృత్య కుటుమ్బే శుచౌ దేశే ఇత్యారభ్య * ౭ స ఖల్వేవం వర్తయ న్యావదాయుషం బ్రహ్మలోక మభిసమ్పద్యతే నచ పున రావర్తత ఇతి యావదాయుషం గార్హస్థ్యధర్మేణ స్థితిదర్శన ముపపద్యతే. అత ఆహ. ౫॥ శ్వే-౬అ-౨3. ౬॥ కఠ-౨-౨3.

౪౭॥ సూ. కృత్స్నభావాత్తుగృహిణోపసంహారః. ౨. ౭॥ ఛాం-౮-౧౫-౧.

తుశబ్ద శ్చోద్యం వ్యావర్తయతి. కృత్స్నభావాత్-కృత్స్నేషు భావాత్-కృత్స్నేష్వాశ్రమేషు విద్యాయా స్సద్భా వాత్ గృహిణోప్యస్తీతి తేనోపసంహారః - తస్మాత్సర్వాశ్రమధర్మప్రదర్శనార్థో గృహిణోపసంహార ఇత్యభిప్రాయః.

౪౭॥ సూ. కృత్స్నభావాత్తుగృహిణోపసంహారః.

౪౭॥ సూ. కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః. ౨.

(వే-సా.) కృత్స్నేష్వాశ్రమేషు విద్యాసద్భావాత్. ఛాన్దోగ్యే " ౭ అభిసమావృత్య కుటుమ్బే " ఇత్యారభ్య " ౭ స ఖల్వేవం వర్తయ న్యావదాయుషమ్ " ఇతి గృహిణో పసంహార స్సర్వేషాం ప్రదర్శనార్థః. తుశబ్దోపి గృహిణఏవేతి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థః. ౨.

(వే-దీ.) సర్వాశ్రమిణాం విద్యాన్వితత్వేపి ఛాన్దోగ్యే " ౭ స ఖల్వేవంవర్తయ న్యావదాయుషం బ్రహ్మలోక మభిసమ్పద్యతే " ఇతిగృహస్థ ధర్మేణోపసంహారః సర్వాశ్రమధర్మప్రదర్శనార్థః. కుతః! కృత్స్నభావాత్-కృత్స్నేషు భావాత్. కృత్స్నేష్వాశ్రమేషు విద్యాయా స్సద్భావాదిత్యర్థః. ౨

తథైతస్మిన్నపి వాక్యే * ౧ బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చ లోకైషణాయాశ్చ వ్యుత్థాయాఽథ భిక్షాచర్యం చరన్తీతి పారివ్రాజ్యైకాన్తధర్మం ప్రతిపాద్య * ౧ తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్యేత్యాదినా పారివ్రాజ్యధర్మస్థితిహేతుకమౌనతృతీయసహకారివిధానం ప్రదర్శనార్థమిత్యాహ.

౪౯॥ సూ. మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్. ౩.

సర్వైషణావినిర్ముక్తస్య భిక్షాచరణపూర్వకమౌనోపదేశః సర్వేషామాశ్రమధర్మాణాం ప్రదర్శనార్థః. కుతః. † ఏవంవిధమౌనోపదేశవదితరేషామాశ్రమిణామపి ※ ౨ త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యారభ్య ※ ౨ బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీతి బ్రహ్మప్రాప్త్యుపదేశాత్. ఉపపాదితశ్చ పూర్వమేవ బ్రహ్మసంస్థశబ్దః సర్వాశ్రమిసాధారణ ఇతి. అతస్సుష్ఠూక్తం యజ్ఞాదిసర్వాశ్రమధర్మవన్మౌనతృతీయః పాణ్డిత్యాదిర్విద్యాసహకారిత్వేన విధీయత ఇతి.

[౧॥ బృ - ౫ - ౫ - ౧.] సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్. [౨॥ ఛాం - ౨ - ౨౩ - ౧.]

౪౯॥ సూ. మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్ †(ఏవంవిధమౌనోపదేశవత్) సర్వైషణావినిర్ముక్తస్య భిక్షాచరణపూర్వకమౌనోపదేశవదిత్యర్థః.

పరేతు - విద్యాసహకారిణో మౌనస్య బాల్యపాణ్డిత్యవద్విధిః. * గార్హస్థ్యమాచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమితి ప్రయోగాన్మునిశబ్దస్య చతుర్థాశ్రమపరత్వవ్యవచ్ఛేదాయాహ ※ తృతీయమితి - తృతీయమిదం మౌనమ్ - జ్ఞానాతిశయరూపమిత్యర్థః. విద్యావత్త్వే ప్రాప్తేస్త్వేవాతిశయః - కిం విధినేత్యత్రాహ పక్షేణేతి - యస్మిన్పక్షే భేదదర్శనప్రాబల్యాద్విద్యోపక్రమదశాయామేకత్వజ్ఞానస్య నాతిశయః - తస్మిన్నేష విధిః - దర్శపూర్ణమాసవిధ్యాదావఙ్గవిధివత్. మోక్షాశ్రమే బాల్యాదిప్రధానేఽపి ఛాన్దోగ్యే గృహిణోపసంహారః కథమిత్యత్రాహ కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహార ఇతి - గృహిషు యజ్ఞాదికర్మాణ్యహింసేన్ద్రియసంయమనాది, చ యథాసమ్భవం విద్యన్తే - అతస్తేనోపసంహారః - నతు గార్హస్థ్యమాత్రపర్యవసానాదితి. మౌనగార్హస్థ్యాశ్రమద్వయోపన్యాసాదితరాశ్రమాభావశఙ్కాం వ్యుదస్యతి మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాదితి - యథా మౌనగార్హస్థ్యాశ్రమౌ ప్రామాణికౌ - తథా వానప్రస్థగురుకులవాసావపి - ఉపదేశావిశేషాత్. బహువచనం తత్తదవాన్తరవృత్తిభేదాపేక్షయేతి వర్ణయన్తి. తత్ర తావత్ పష్ఠీసమాసాదపి సహకార్యన్తరం విధేయమితి యుక్తమ్-విధ్యాదివదితి విధిశబ్దస్య విధేయవాచిత్వాత్, తదైకరూప్యస్యోచితత్వాచ్చ. తస్యాపి విధానవాచిత్వే షష్ఠ్యన్తాధ్యాహారప్రసఙ్గః. తృతీయవిధిశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యేనత్వేకవాక్యత్వం స్యాత్ - త్వత్పక్షేతు తస్మాత్తృతీయం మౌనం విధీయత ఇతి వాక్యభేదకల్పనం స్యాత్. తచ్చ నిష్ప్రయోజనమ్. కించ - విధ్యాదివదితి విధిశబ్దస్య విద్యాఙ్గభూతయజ్ఞాదిశమాదిపరత్వం యుక్తమ్ - అఙ్గమాత్రే దృష్టాన్తసమర్పణాదపి విద్యాఙ్గత్వే దృష్టాన్తసమర్పణౌచిత్యాత్. పక్షేణేత్యత్ర భేదదర్శనప్రాబల్యాదతిశయో విధేయ ఇత్యధ్యాహారాదపి వ్యాపాదాత్ ప్రయోగాదిత్యధ్యాహారౌచిత్యాత్, జ్ఞానార్థస్య మునిశబ్దస్య తద్విశేషవిషయత్వే హేతోర్వక్తవ్యత్వాత్. విద్యావతోఽతిశయప్రాప్తేరవిధేయత్వశఙ్కాచాపాకరణీయేతిచేన్న - అతిశయమాత్రవాచిత్వాభావాన్మునిశబ్దస్య. శుభాశ్రయమననంహి విధేయమ్ - తత్కారిషు ప్రయోగాత్, మౌనశబ్దస్య ధ్యానసమాధిపర్యాయత్వాభావాత్,. తత్తద్విషయవిశేషసంశీలనం హి మననమ్ - నతు నిరన్తరస్మృతిః, నచ సమాధిః,. తచ్చ విద్యావతస్సిద్ధమితిచేన్న - తద్వత ఇతి పదస్య ప్రారబ్ధవిద్యవిషయత్వాత్. తచ్చానుక్తసహకారిసాపేక్షత్వాదవగమ్యతే. బ్రాహ్మణశబ్దశ్చ న జాతివాచీ - ※ అథ బ్రాహ్మణ ఇత్యుక్తేః. జాతిర్హి ప్రాగేవ సిద్ధా. కృత్స్నభావాదిత్యనన్తరసూత్రస్యచేతరాశ్రమ

౪౯॥ సూ. మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్. ౩.

(వే-సా.) “౧ అథ మునిః” ఇత్యత్రాపి “౧ అథ భిక్షాచర్యఞ్చరతి” ఇతి పారివ్రాజ్యేనోపసంహారః ప్రదర్శనార్థః. మౌనభిక్షాచర్యవదితరాశ్రమధర్మాణాం యజ్ఞాదీనాముప్యుపదేశాత్. ౩.

(వే-దీ.) “౧ అథ మునిః” ఇత్యస్మిన్వాక్యే “౧ అథ భిక్షాచర్యం చరతి” ఇతి పారివ్రాజ్యైకాన్తధర్మేణోపసంహారోఽపి సర్వాశ్రమధర్మప్రదర్శనార్థః - భిక్షాచర్యమౌనాదివదితరేషామాశ్రమధర్మాణాం యజ్ఞాదీనాముప్యుపదేశాత్. ౩.

[౧॥ బృ - ౫ - ౫ - ౧] ౪౯॥ సూ. అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్. ౧.

※ ౧ తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యత్ర విదుషా బాల్యముపాదేయతయా శ్రుతమ్. బాలస్య భావః-కర్మవా-బాల్యమ్. బాలభావస్య వయోఽవస్థావిశేషస్యానుపాదేయత్వాత్ కర్మైవేహ గృహ్యతే. తత్ర కిం

సద్భావపరత్వ మయుక్తమ్ - విధిర్వా ధారణవదిత్యత్రాశ్రమవిధీనా ముపపాదితత్వాత్. యదా ఆశ్రమాన్తరస్య విద్యాఙ్గత్వే విరోధపరిహారపరం కృత్స్నభావాదితి సూత్రమ్ - తదా ప్రదర్శనార్థతయా వ్యాఖ్యానే సమీచీన ముత్తరం స్యాత్ - నతు గృహస్థే కృత్స్నశ్రౌతస్మార్తబ్రహ్మచర్యమౌనాదిసద్భావపరత్వేన వ్యాఖ్యానే. అతఏవ కథం గృహిణః కృత్స్నమిత్యాశఙ్కాయ మౌనవచ్ఛమాదీనామపి గృహమేధిని ఉపదేశాదితి - కార్త్స్న్యో పపాదకత్వేన తృతీయసూత్రస్య వ్యాఖ్యాన మప్యయుక్తమ్ - పూర్వసూత్రస్య గృహస్థే కృత్స్నధర్మపరత్వాభావాత్.

అన్యేతు - ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతీతి వాక్యాన్తరైకార్థ్యాత్, ఫలార్థవాదస్స్యాత్ - బ్రాహ్మణ్యసాహచర్యాచ్చ ※ అథ మునిరితి విద్యాఫలకీర్తనమితి పూర్వపక్షం కృత్వా - మౌనం నామ పారివ్రాజ్యం విధీయతే - ※ గార్హస్థ్య మాచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమితి ప్రయోగాత్, భవతీత్యధ్యాహారాదప్యపూర్వతయా భవేదిత్యధ్యాహారస్య యుక్తత్వాత్, పూర్వత్ర ※ వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరతీతి పారివ్రాజ్యప్రస్తావాత్,. స్తుతేశ్చ విధ్యర్థత్వాచ్చ ※ మునిర్భవతీత్యత్రాపి అయమేవార్థ ఇతి. బ్రాహ్మణ్యమపి న విద్యాఫలమ్ - కిం తు సహకార్యన్తరం విధేయమ్. తచ్చ సర్వాశ్రమధర్మపరిత్యాగరూపమ్ - దుర్వాసస్సంవర్తాదీనాం నగ్నచర్యాదర్శనాత్, ※ నైతాదృశం బ్రాహ్మణస్యాస్తి విత్తం యథైకతా సమతా సత్యతా చ । శీలం ధృతిర్దణ్డనిధాన మార్జవం తతస్తతశ్చోపరమః క్రియాభ్య ఇతి భారతవచనాత్. ఇదం చ న యతీనామేవ - సంవర్తస్యైవార్త్విజ్యకరణదర్శనాదితి సిద్ధాన్తయన్తి. బాల్యపాణ్డిత్యాపేక్షయా తృతీయం మౌనం న నిత్యవదనుష్ఠేయమ్ - కిం తు పక్షేణ - ఇచ్ఛయా వికల్పేన. విధ్యాదివత్ - ※ అథ యద్యజ్ఞ ఇత్యాచక్షత ఇత్యాదివాక్యోక్తయజ్ఞేష్టసత్త్రాయణానాశకాయనారణ్యాయనాదివత్. తేషు మౌనస్య పరస్తాత్ గార్హస్థ్యస్యామరణాచ్ఛ్రవణాత్. ఛాన్దోగ్యే గృహిణోపసంహారః తత్ర విద్యాపరికరసద్భావాత్ - నతు మౌనబ్రాహ్మణ్యయో రవిహితత్వాదితి చాహుః. మౌనవదిత్యధికరణాన్తరమ్ - బ్రహ్మచర్యవానప్రస్థయోః నవిద్యాఙ్గత్వమ్ - అవిధానాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా ※ తమేత మిత్యాదివాక్యే వేదానువచనతపోనాశకశబ్దైర్వాక్యాన్తరైశ్చ బ్రహ్మచారిణాం వానప్రస్థానా మప్యుపదేశాద్విద్యాఙ్గత్వమితి సిద్ధాన్తయన్తి. అత్ర బ్రూమః - ఫలకీర్తనమితి పూర్వపక్షోఽనుపపన్నః - జ్ఞానవ్యతిరేకేణ ఫలవిశేషవాచిత్వాప్రతీతేః. జ్ఞానమేవ చేత్ ఫలం - తర్హి పాణ్డిత్యానువాద ఇతి పూర్వపక్షో యుక్తః. పారివ్రాజ్యవిధిరితి సిద్ధాన్తోఽప్యనుపపన్నః - ※ వ్యుత్థాయ భిక్షాచర్యం చరతీతి పూర్వమేవ విహితత్వాత్. లిఙాద్యశ్రవణ ముభయత్ర తుల్యమ్. విధికల్పనం తు తత్రైవోచితమ్ - బహ్వర్థసాధారణాన్మునిశబ్దాదపి తత్ర పారివ్రాజ్యస్ఫుటప్రతీతేః. నచ బ్రాహ్మణ్యం నామ సర్వాశ్రమధర్మపరిత్యాగః - అశాబ్దత్వాత్. ※ తతస్తతశ్చోపరమః క్రియాభ్య ఇతి వచనం తు లౌకికవ్యాపారవిషయతయోపపన్నమ్. సంవర్తాదీనాం నగ్నచర్యావచనం న సర్వాశ్రమధర్మత్యాగే ప్రమాణమ్ - జనావమానకృతయోగసిద్ధయే స్వప్రకర్షచ్ఛాదనార్థతయాప్యుపపన్నత్వాత్, ఆర్త్విజ్యకరణేన గార్హస్థ్యాపరిత్యాగావగమాత్, ఆశ్రమధర్మాణా మాత్మధ్యానస్యైవ ఛన్నానుష్ఠానసమ్భవాచ్చ. తథా హి స్మరన్తి ※ యం న సన్తం న చాసన్తం నాశ్రుతం న బహుశ్రుతమ్ । న సువృత్తం న దుర్వృత్తం వేద కశ్చిత్స బ్రాహ్మణః । గూఢధర్మాశ్రితో విద్వా నజ్ఞాతచరితం చరేత్ । అన్ధవజ్జడవచ్చాపి మూకవచ్చ మహీం చరేదితి. ద్వితీయసూత్రే గృహిణోపసంహారస్య నిర్వాహ్యత్వాదాద్యసూత్రే పక్షేణేతి పారివ్రాజ్యస్య వికల్పేనోపాదేయత్వం చానసమర్థనీయమ్ - విద్యాఙ్గత్వేన గార్హస్థ్యప్రామాణికత్వబుద్ధౌ నత్యాం పారివ్రాజ్య నియమశఙ్కానుపపత్తేః. తద్వత ఇత్యస్య విద్యావత ఇతి వ్యాఖ్యాన ముచితమ్ - నతు బాల్యపాణ్డిత్యవత ఇతి - విద్యాయాః ప్రకృతత్వాత్, పారివ్రాజ్యానియమస్యాసమర్థనీయత్వాచ్చ. యతో మౌనబ్రాహ్మణశబ్దౌ న పారివ్రాజ్యసర్వాశ్రమధర్మత్యాగపరౌ - కిం తు శుభాశ్రయమననిదిధ్యాసనలాభపరౌ - అతఏవ తయో రనియతత్వ మప్యనుపపన్నమ్ - సర్వాసు విద్యాసు శుభాశ్రయమననస్యాపేక్షితత్వాత్, ఉపాసనస్య నిదిధ్యాసనరూపత్వాచ్చ. ద్వితీయసూత్రనిర్వాహో దత్తోత్తరః. బ్రహ్మచర్యవానప్రస్థయో ర్విద్యాఙ్గత్వనిరూపకతయాఽధికరణాన్తరత్వం చ మౌనవదితి సూత్రస్యాయుక్తమ్ - సర్వాపేక్షేత్యత్రైవ ※ తమేత మిత్యాదివాక్యేన విద్యాయాస్సర్వాశ్రమధర్మాఙ్గకత్వస్య సమర్థితత్వాత్.

సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪౯॥ సూ. అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్. సఙ్గతిః స్ఫుటా. బాల్యోపాదానే కిం కామచారాదిక మప్యుపాదేయమ్ - ఉత మాహాత్మ్యానావిష్కరణమేవ. కిం బాల్యశబ్దః సర్వబాలకర్మపరః - ఉత మాహాత్మ్యానావిష్కారరూపబాలస్వభావవిశేషపరః. ※ నావిరత ఇత్యాదిశ్రుతిః కిం బాల్యశబ్దస్యానావిష్కారపరతా మవగమయతి - నేతి. నచేత్ - సర్వబాలకర్మపరతయా బాల్యశబ్దస్య - కామచారాదేః ఉపాదేయత్వమ్. అవగమ

బాలస్య కర్మ కామచారాదికం సర్వం విదుషోపాదేయమ్ - ఉత దమ్భాదిరహితత్వ మేవేతి విశయే విశేషాభావా త్సర్వ ముపాదేయమ్. † నియమశాస్త్రాణిచ విశేషవిధినాఽనేన బాధ్యన్త ఇతి.

† ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే - అనావిష్కుర్వన్నితి † బాలస్య యత్స్వభావానావిష్కారరూపం కర్మ-తదుపాదదానో వర్తేత విద్వాన్. కుతః. అన్వయాత్ - తస్యైవాన్వయాత్. * ౧ బాల్యేన తిష్ఠాసే దిత్యస్మిన్విధౌ తస్యైవహ్యన్వయ సమ్భవః - ఇతరేషాం విద్యావిరోధిత్వశ్రవణాత్ ※ ౨ నావిరతో దుశ్చరితా న్నాశాన్తో నాసమాహితః। నాశాన్తమా నసోవాపి ప్రజ్ఞానేనైన మాప్నుయాత్ * ౩ ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధి రిత్యాదిషు. [౧॥ బృ-౫ - ౫ - ౧]

[౨॥ కఠ-౨౪ - ౨౪.] అనావిష్కారాధికరణం సమాప్తమ్. [౩॥ ఛాం-౭ - ౨౬ - ౨.]

౫౦॥ సూ. ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్. ౧.

ద్వివిధా విద్యా - అభ్యుదయఫలా, ముక్తిఫలాచ. తత్రాభ్యుదయఫలా స్వసాధనభూతైః పుణ్యకర్మభిః పుణ్యకర్మా

యతి చేత్ - అనావిష్కారపరతయా బాల్యశబ్దస్య - దమ్భాదిరాహిత్యమేవోపాదేయం స్యాత్. నను-కథం రాగప్రాప్తస్య కామచారాదే ర్విధే యత్వశఙ్కా. నైవమ్ - రాగప్రాప్తస్య ఋతుగమనాదే ర్నియమనార్థం విధానదర్శనాత్. ఋతుగమనం నాన్యత్ర నిషిద్ధమ్ - రాగప్రాప్తనిషి ద్ధం కథం విధేయమితి చేన్న - పశ్వాలమ్భనవిధానవ ద్బాల్యవిధానస్య సమ్భావితత్వాత్. † (నియమశాస్త్రాణిచేతి) నియమస్త్రాణి బ్రహ్మవిద్వ్యతిరిక్త విషయాణీతిభావః.

† రాద్ధాన్తమాహ (ఏవంప్రాప్తఇతి) † (బాలస్యేతి) స్వభావః – అభిజనశుద్ధ్యాదిః. నియమశాస్త్రాణాం బ్రహ్మవిద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వం పరి హృతమ్ - ఏతదాశ్రమనిష్ఠస్య విశేషతో నియమదర్శనాదిత్యర్థః.

అనావిష్కారాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౦॥ సూ. ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధేతద్దర్శనాత్. అఙ్గచిన్తా కృతా - అఙ్గినిష్ఠాసిద్ధిసమయో నిరూప్యతఇతి సఙ్గతిః. † కిమైహికఫలో

(వే-సా.) “౧ పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్” ఇతి బాల్య మిత్యవిశేషేణ శ్రుతావపి బాలకర్మ, స్వమాహాత్మ్యానావిష్కారరూప విద్యాన్వయయోగ్యతయా విధీయతే. ౧.

(వే-దీ.) “౧ తస్మా ద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్ బాల్యంచ పాణ్డిత్యంచ నిర్విద్యాథ మునిః” ఇత్యత్ర కిం బాలస్య కర్మ కామచారాదికం సర్వం విదుషోపాదేయమ్ - ఉత విద్యామాహాత్మ్యానావిష్కార ఇతి సంశయః. “౧ బాల్యేన తిష్ఠాసేత్” ఇత్యవిశేషవిధా నాత్కామచారాదికం సర్వమప్యుపాదేయ మితి పూర్వః పక్షః - విదుషో విశేషవిధానాత్ విద్యామాహాత్మ్యాచ్చ నిషేధశ్రుతయో బాధితా భవేయురితి. రాద్ధాన్తస్తు - పాణ్డిత్యప్రయుక్తస్వమాహాత్మ్యానావిష్కారఏవ విద్యాన్వయయోగ్యతయోపాదేయః. ఇతరస్య కామచారాదేః “౨ నావిరతో దుశ్చరితాత్” ఇత్యాదిశాస్త్రై ర్విద్యోత్పత్తి విరోధిత్వావగమాత్. అతో యథా బాలః స్వాభిజనాద్యనావిష్కుర్వన్వర్తతే. తథా విద్వాన్ వర్తేతే త్యేతదేవ యుక్తమ్. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

(వే-సా.) అభ్యుదయఫల ముపాసనం స్వసాధనభూతపుణ్యకర్మానన్తర ముత్పద్యతఇతి నాయం నియమః. ప్రబలకర్మాన్తరప్రతిబన్ధాభావే తద నన్తరమ్. ప్రతిబన్ధేతు తస్మిన్సమాప్తే తదేవ వీర్యవత్తరమితి ప్రతిబన్ధాభావే ఫలదర్శనాత్. ౧.

(వే-దీ.) మోక్షవ్యతిరిక్తాభ్యుదయఫల ముపాసనం కిం స్వసాధనభూతపుణ్యకర్మానన్తర మేవోత్పద్యతే - ఉతానన్తర మన్యదావేత్యనియమఇతి సంశయః. సాధననిర్వృత్తౌ విలమ్బహేత్వభావా దనన్తరమేవేతి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - అప్రస్తుతే ప్రబలకర్మాన్తరప్రతిబన్ధే సత్యనన్తరమ్, ప్రస్తుతే తదుత్తరకాల మిత్యనియమః. దృశ్యతేహి ప్రబలకర్మాన్తరేణ ఫలప్రతిబన్ధః - “౪ యదేవ విద్యయా కరోతి......తదేవ వీర్యవత్తరమ్” ఇతి- ఉద్గీథోపాసనస్య క్రతోః కర్మాన్తరేణ ఫలాప్రతిబన్ధః ఫలమితి “౫ పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమ్” ఇత్యభ్యుపగమాత్. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ఐహికమ్ - అభ్యుదయఫలమిత్యర్థః. ౧.

౪॥ ఛాం - ౧ - ౧ - ౧౦. ౫॥ బ్ర - ౩ - ౩ - ౪౧.

నన్తరమేవ ఉత్పద్యతే - ఉతానన్తరం కాలాన్తరేవేత్యనియమ ఇతి సంశయః. పూర్వోక్తైః పుణ్యకర్మభిర్హి విద్యోత్పత్తిః జాయతే - † యథోక్తం భగవతా * ౧ చతుర్విధా భజన్తే మాం జనా స్సుకృతినోఽర్జునేతి. సాధనే నిర్వృత్తే విళమ్బహేత్వభావా దనన్తరమేవ. [౧॥ గీ - ౭ - ౧౬.]

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధఇతి - ఐహికమ్ - అభ్యుదయఫల ముపాసనమ్ - అప్రస్తుతప్రతిబన్ధే-అప్రస్తుతే ప్రబలకర్మాన్తరప్రతిబన్ధేసత్యనన్తరమ్, ప్రతిబన్ధేసతి తదుత్తరకాల మిత్యనియమః కుతః. తద్దర్శనాత్ - దృశ్యతేహి ప్రబలకర్మాన్తరేణ కర్మఫలప్రతిబన్ధాభ్యుపగమః శ్రుతౌ - * ౨ యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తర మిత్యుద్గీథవిద్యాయుక్తస్య కర్మణః ఫలాప్రతిబన్ధశ్రవణాత్. [౨॥ ఛాం - ౧ - ౧ - ౧౦.]

ఐహికాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౧॥ సూ. ఏవంముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః. ౧.

ముక్తిఫలస్యాప్యుపాసనస్య స్వసాధనభూతై రతిశయితకర్మభి రుత్పత్తావేవమేవ కాలానియమః- తస్యాపి పూర్వవత్ప్రతిబన్ధాభావప్రతిబన్ధసమాప్తి రూపావస్థావధృతేః - అత్రాపి తస్య హేతో స్సమానత్వా దిత్యర్థః.

† సర్వేభ్యః కర్మభ్యో ముక్తిఫలవిద్యాసాధనస్య కర్మణః ప్రబలత్వా త్ప్రతిబన్ధాసమ్భవ ఇత్యధికాశఙ్కా.

పాసనం స్వసాధనపుణ్యకర్మానన్తరమేవోత్పద్యతే - ఉతానన్తరం కాలాన్తరేవేత్యనియమః. కిం తదుత్పత్తేః ప్రతిబన్ధ స్సమ్భవతి - నేతి. నచేత్ - ఆనన్తర్యనియమః. సమ్భవేత్వనియమః. ఉద్గీథాద్యుపాసనరహితయజ్ఞాదిసుకృతై ర్విద్యానిష్పత్తావయం విచారః. విద్యాయాః పుణ్యహేతుకత్వే సిద్ధేహ్యయంవిచారఇత్యత్రాహ (యథోక్తమితి).

ఐహికాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౧॥ సూ. ఏవం ముక్తిఫలానియ మస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః. సఙ్గతి స్స్ఫుటా. కిం ముక్తిఫల ముపాసనం స్వసాధనకర్మానన్తరమేవోత్పద్యతే - ఉతానన్తరం కాలాన్తరేవేత్యనియమః. కిం పరవిద్యాసాధనా త్కర్మణః ప్రబలకర్మాన్తరం సమ్భవతి - నేతి. అసమ్భవే నియమః. సమ్భవేత్వనియమఇతి. ముక్తిఫలశబ్దో బహువ్రీహిః. ఉద్గీథాద్యుపాసనరహితయజ్ఞాదినిష్పాద్య పరవిద్యానిష్పత్తివిషయోఽయంవిచారః తస్య హేతోః- పూర్వోక్తహేతోః.

† అధికాశఙ్కామాహ (సర్వేభ్యఇతి) భగవత్ప్రీత్యతిశయహేతుత్వేన ప్రాబల్యా న్నతత్ప్రతిబన్ధకమస్తీతిశఙ్కా.

౫౧॥ సూ. ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః. ౧.

(వే-సా.) ఏవం ముక్తిఫలోపాసనస్యాపి ప్రతిబన్ధాభావాభావయోరిత్యనియమః. ప్రతిబన్ధాభావ ఏవేతి ఫలోదయావస్థావధృతేః. ౧.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తసారే,

తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థపాదః

(వే-దీ.) కిం ముక్తిఫలాన్యుపాసనాని స్వసాధనభూతాతిశయితపుణ్యకర్మానన్తర ముత్పద్యన్తే-ఉత పూర్వవ దనియమ ఇతి సంశయః. ముక్తిఫలోపాసనసాధనభూతకర్మణాం సర్వకర్మభ్యో బలవత్తరత్వేన ప్రతిబన్ధాభావా దనన్తర మేవోత్పద్యత ఇతి పూర్వపక్షః. తత్రాపి బ్రహ్మవిదపచారస్య తతోపి బలవత్తరత్వేన ప్రతిబన్ధసమ్భవా దనియమ ఏవేతి రాద్ధాన్తః. సూత్రార్థస్తు-ముక్తిఫలానా మప్యేవ మనియమః. కుతః! తదవస్థావధృతేః. ప్రతిబన్ధాభావేసతిఫలావధృతేః. ద్విరుక్తిరధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి. ౧.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే,

తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థపాదః.

తత్రాపి బ్రహ్మవిదపచారాణాం పూర్వకృతానాం ప్రబలానాం సమ్భవాత్ప్రతిబన్ధసమ్భవఇతి పరిహారః. ద్విరుక్తి రధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి.

ముక్తిఫలాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

తృతీయాస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయ.

బ్రహ్మవిదపచారః ప్రతిబన్ధకఇతిపరిహారః.

ఇతరే త్వయోపి - ఇద మధికరణద్వయం విద్యాసాధనాన్తరం విద్యోత్పత్తివిషయమ్, నిష్పన్నాయాం విద్యాయాం తత్ఫలభూతముక్తివిషయం చ వర్ణయన్తి. తత్ర పరేతు - ఐహికమిత్యత్ర విద్యోత్పత్తి రప్రతిబన్ధే సత్యస్మిన్ జన్మని స్యాత్ - అన్యథా అన్యత్రేతి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర విచారస్యైహికోపాసనవిషయత్వాభావమాత్రే విరోధః. తత్త్వనన్తరాధికరణవిచారానుపపత్తే రనుపపన్నమ్. అనన్తరాధికరణస్య కో విచారః. ముక్తిరూపే ఫలేప్యుత్కర్షనికర్షకృతః కశ్చి ద్విశేషప్రతినియమః ఫలత్వా త్సమ్భవతీత్యాశఙ్క్య పరిహ్రియతే - ముక్తే రేకరూపత్వావధృతే రితిచేత్. ఉచ్యతే-ఉత్కర్షనికర్షకృతవిశేషప్రతినియమ ఇతి కిం స్వరూపగతవిశేషః - ఉత విళమ్బావిళమ్బరూపవిశేషో వివక్షితః. న ప్రథమః-ఇహాసఙ్గతత్వాత్. చతుర్థస్య చతుర్థే పాదేహి తస్య నిరూప్యతా. నిరూప్యతేచ సమ్పద్యావిర్భావఇతి. ద్వితీయేపి కిం విద్యాయా మనిష్పన్నాయాం విళమ్బావిళమ్బవిచారః - ఉత నిష్పన్నాయామ్. ప్రథమే నివర్తకానిష్పత్తౌ నివర్త్యనివృత్తేః ప్రసఙ్గాభావేన విళమ్బనిశ్చయా దనారమ్భః. ద్వితీయే వసిష్ఠాదీనా మాధికారికాణాం విద్యావతామపి విళమ్బస్య పూర్వం సమర్థితత్వా దిదానీంతనానాం బ్రహ్మజ్ఞానవతాం దేహపాతవిళమ్బాచ్చ విళమ్బావిళమ్బరూపవిశేషప్రతినియమనిరాసోఽనుపపన్నః. అత ఉపాసనభేదేనైవాధికరణవర్ణనం యుక్తమ్.—— అపరేతు - విద్యాఫల మాత్మాపరోక్ష్యం కి మిహైవ జన్మని - ఉతేహవాఽన్యత్రవేత్యనియమ ఇతి విచార్య - పూర్వాధికరణేనానియమ ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. అనన్తరేచ - ఆపరోక్ష్యేసతి తద్దేహపాతే మోక్షః - దర్శనమాత్రే కర్మక్షయశ్రుతేరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - ఆపరోక్ష్యే తారతమ్యసమ్భవాత్ తత్రవాఽన్యత్రవేత్యనియమః. మోక్షస్త్వేకరూపః - పరమాత్మావస్థాహి ముక్తి రవధృతేత్యాహుః. తేషామపి మోక్షైకరూపత్వం సిద్ధాన్తశ్చేత్ - పూర్వవ దసఙ్గతిః, పునరుక్తిశ్చ. విళమ్బావిళమ్బసమ్భవే నిరూప్యే యావదధికారమిత్యనేన గతార్థత్వా దనారమ్భణీయతా. సంశయాభావాచ్చ. ఆపరోక్ష్యమాత్రే ముక్తిః కస్య కేన సమ్భావ్యతే.—— అన్యేతు-సాక్షాత్కారసాధనానీహైవాప్రతిబన్ధే - సతితు ప్రతిబన్ధేఽన్యత్ర జన్మని సాక్షాత్కారం జనయన్తీతి పూర్వాధికరణే నిశ్చిత్య చరమాధికరణే బ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలస్య ముక్తేస్తద్దేహావసానభావిత్వం స్వతః - సతితు ప్రతిబన్ధే జన్మాన్తరే - ఆధికారికేషు వసిష్ఠాదిషు ముక్త్యవస్థావధృతేః. అయంచ న్యాయః కర్మఫలేషు స్వర్గాదిషుచ. సూత్రకారేణ ప్రసఙ్గా దిహ ప్రతిపాదిత ఇత్యాహుః. ఏషా మపి చరమాధికరణసిద్ధాన్తస్య ప్రాగేవ సిద్ధతయాఽధికరణద్వయ విభాగానుపపత్తిః పూర్వవ దనుసన్ధేయా. యజ్ఞాదికర్మఫలానా మిహ విచారస్తు న సూత్రవివక్షితః - ముక్తిఫలశబ్దోపాదానాత్. నహి ఫలమతఉపపత్తేరితివత్సాధారణశబ్దనిర్దేశః. అనపేక్షితత్వా దభిప్రాయకల్పనంచానుపపన్నమ్. యజ్ఞాదీనాం విద్యాఙ్గత్వా దపేక్షితమితిచేత్ - తత్పూర్వసూత్రేణ కృత మిత్యనపేక్షితత్వమ్. అత ఉపాసనభేదవిషయతయైవాధికరణద్వయవర్ణనం యుక్తమితి.

ముక్తిఫలాధికణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

పురుష, స్తుతి, పారిప్లవా, ఽతఏవేతి చాపరమ్ । సర్వాపేక్షా, శమదమ, సర్వాన్న, విహితేత్యపి ॥
అన్తరాచాపి, తద్భూత, స్వామిన, స్సహకార్యపి । అనావి, రైహికంచైవ, ముక్తిః పంచదశాన్తిమే ॥

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా-౧౩౩.—— సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా - ౪౬౮.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే — ప్రథమః పాదః.

ఆవృత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్. ౧.

† తృతీయేఽధ్యాయే సాధనైస్సహ విద్యా చిన్తితా. అథేదానీం విద్యాస్వరూపవిశోధనపూర్వకం విద్యాఫలం చిన్త్యతే. † తత్ర * ౧ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్ * ౨ తమేవంవిదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి * ౩ బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ

౧॥ సూ. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్. † అధ్యాయసఙ్గతిమాహ (తృతీయ ఇతి) తృతీయే పాదద్వయేన ప్రథమముపాసనోపయోగిబాహ్యవిషయవైతృష్ణ్యభగవత్తృష్ణాజననహేతోర్నిరూపణీయం హి నిరూపితమ్. తృతీయే విద్యాభేదాభేదచిన్తా. చతుర్థేఽఙ్గచిన్తేతి తృతీయాధ్యాయే విద్యైవ నిరూపితేత్యర్థః. చతుర్థే ఫలమేవ ప్రధానతః ప్రతిపాద్యమ్. విద్యావిషయే పూర్వమనిరూపితాంశశ్చ నిరూప్యతే - అస్య సాధ్యస్యేదం సాధనమితి సాధ్యసాధనభావసంబన్ధజ్ఞాపనార్థమ్, భక్తిరూపాపన్నజ్ఞానస్య ప్రీతిరూపతయా ఫలకోటినివేశజ్ఞాపనార్థం చ. కర్మయోగాపేక్షయా చ సాధ్యత్వమస్తీత్యత్ర చిన్త్యతే. † (తత్రేత్యాది) కిం వేదాన్తవిహితవేదనం సకృత్కృతశ్శాస్త్రార్థః - ఉతాసకృదావృత్తమితి. కిం * బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యాదిభిర్వే

౧॥ సూ. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్. ౧.

(వే-సా.) "౧ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" ఇత్యాదిషు మోక్షసాధనం వేదనమసకృదావృత్తమ్, "విద్యాత్ - ఉపాసీత" ఇతి విద్యుపాస్యోః ప్రక్రమోపసంహారయోర్వ్యతిరేకేణోపదేశాత్. ౧. ‡ పురుషసూ. [౧॥ తై - ఆనం - ౧ - ౧.]

(వే-దీ.) "౧ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" "‡ తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి" ఇత్యాది వేదాన్తవిహితం వేదనం కిం సకృత్కృతమేవ శాస్త్రార్థః-ఉతాసకృదావృత్తమితి సంశయః. సకృత్కృతమేవేతి పూర్వః పక్షః - "౩ స యో హ వై తత్పరం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి" ఇత్యాదౌ వేదనస్యైవ ముక్త్యుపాయత్వప్రతిపాదనాత్ సకృత్కృతేఽపి వేదనే శాస్త్రార్థనిర్వృత్తేః, తస్యాసకృదావృత్తౌ ప్రమాణాభావాత్. రాద్ధాన్తస్తు "౪ యస్తద్వేద యత్స వేద స మయైతదుక్తః" ఇత్యుపక్రమ్య, "౫ అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతాముపాస్సే" ఇత్యేకస్మిన్వాక్యే విద్యుపాస్యోర్వ్యతికరేణ ప్రయోగదర్శనాత్, సమానార్థేషు "౧ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" "౬ ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః" ఇత్యాదిషు ధ్యానవిదోర్వ్యతికరదర్శనాచ్చ, ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యమసకృదావృత్తం స్మృతిసన్తానరూపం వేదనమేవ శాస్త్రార్థ ఇతి నిశ్చీయతే. సూత్రార్థస్తు-ఆవృత్తిరసకృత్-బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనం వేదనమసకృదావృత్తమేవ శాస్త్రార్థః. వేదనం ధ్యానశబ్దవాచ్యమిత్యర్థః. కుతః, ఉపదేశాత్ "౭ ఓమిత్యేవాత్మానం ధ్యాయథ" "౮ నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే" "౯ ఆత్మానమేవ లోకముపాసీత" "౬ ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః" ఇత్యాదినా ఉపాసనోపసంహారోపదేశాత్. ఉపాసనం చావిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తానరూపమితి పూర్వమేవోక్తమ్. ౧.

౨॥ శ్వే-౩ ౮. ౩॥ ౩ముం-౨-౯. ౪॥ ఛాం-౪-౧-౪. ౫॥ ఛాం-౪-౨-౨. ౬॥ బృ-౬-౫ ౬. ౭॥ . ౮॥ కఠ-౩-౧౫. ౯॥

భవతి * ౧ యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణ మిత్యాది వేదాన్తవాక్యేషు బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనతయా విహితం వేదనం కిం సకృత్కృతమేవశాస్త్రార్థః - ఉతాసకృదావృత్తమితి సంశయః. కిం యుక్తమ్. సకృత్కృతమితి. కుతః * ౨ బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి వేదనమాత్రస్యైవ విధానాత్, అసకృదావృత్తౌ ప్రమాణాభావాత్. † నచావఘాతాదివద్వేదనస్య బ్రహ్మాపరోక్ష్యం ప్రతి దృష్టోపాయత్వా ద్యావత్కార్య మావృత్తిరితి శక్యం వక్తుమ్. వేదనస్య దృష్టోపాయత్వాభావాత్. † జ్యోతిష్టోమాదికర్మాణి-వేదాన్తవిహితం వేదనం పరమపురుషారాధనరూపమ్, ఆరాధితాచ్చ పరమపురుషా ద్ధర్మార్థకామ మోక్షాఖ్యపురుషార్థావాప్తి రితిహి ౩ ఫలమతఉపపత్తేరిత్యత్ర ప్రతిపాదితమ్. అతో జ్యోతిష్టోమాదివ ద్వేదనశబ్దం సకృత్కృతమేవ శాస్త్రార్థః. [౧॥ ౩ముం-౧-౩. ౨॥ ౩ముం-౨-౯. ౩॥ బ్ర-౩-౨-౩౭. ౪॥ ఛాం-౩-౧౮-౧.]

† ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే-ఆవృత్తిరసకృదితి - అసకృదావృత్తమేవ వేదనం శాస్త్రార్థః, కుతః ఉపదేశాత్-ధ్యానోపాసనపర్యాయేణ వేదనశబ్దేనోపదేశాత్. † తత్పర్యాయత్వం చ విద్యుపాస్తిధ్యాయతీనా మేకస్మి న్విషయే వేదనోపదేశపరవాక్యేషు ప్రయోగా దవగమ్యతే. తథాహి * ౪ మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యుపాసినోపక్రాన్తేఽర్థః * ౫ భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేదేతి విదినోపసంహ్రియతే. తథా * ౬ యస్తద్వేద యత్స వేద స మయైతదుక్త ఇత్యుపక్రమే విదినోక్తం రైక్వస్య జ్ఞానమ్ * ౭ అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతా ముపాస్స ఇత్యుపాసినో† పసం హ్రియతే. † తథా * ౮ బ్రహ్మవి దాప్నోతిపర మిత్యాదివాక్యసమానార్థేషు వాక్యేషు * ౯ ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః * ౧౦ తతస్తు తం పశ్యతి నిష్కలం ధ్యాయమాన ఇత్యాదిషు ధ్యాయతినా వేదన మభిధీయతే. † ధ్యానంచ చిన్తనమ్. తచ్చ స్మృతిసన్తతిరూపమ్. నస్మృతిమాత్రమ్. ఉపాస్తిరపి తదేకార్థః, ఏకాగ్రచిత్తవృత్తినైరంతర్యే ప్రయోగదర్శనాత్-తదుభయైకార్థ్యాత్. † అసకృదావృత్తసన్తతస్మృతిరిహ * ౨ బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి * ౧౧ జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశై రిత్యాదిషు వేదనాదిశబ్దై రభిధీయతఇతి నిశ్చీయతే.

దనమాత్రం విధీయతే - ఉత నిదిధ్యాసనమ్. కిమత్ర విదిశబ్దో జ్ఞానమాత్రపరః - ఉతోపాసనపరః. ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం వాక్యాన్తరాచ్చ ఉపాసనపరత్వం విదిశబ్దేఽవగమ్యతే - నేతి. నచేత్-ఉపాసనపరత్వాభావేన వేదనమాత్రం విధీయతఇతి సకృత్కృత శ్శాస్త్రార్థః. అవగమ్యతేచేత్-విదిశబ్దస్యోపాసనపరత్వా న్నిదిధ్యాసనపరం వేదనం విహిత మిత్యసకృదావృత్తమేవ శాస్త్రార్థః. † ఆవృత్తౌ ప్రమాణాభావేపి దృష్టోపయోగేష్వావృత్తిః క్రియతఇత్యత్రాహ † (నచేతి) † అదృష్టోపాయత్వం సిద్ధాన్తినైవోక్తమిత్యాహ (జ్యోతిష్టోమాదీతి).

† సిద్ధాన్తమాహ (ఇతిప్రాప్తఇతి) † (ధ్యానోపాసనపర్యాయేణవేదనశబ్దేనేతి) † అత్ర నిమిత్తభేదేప్యేకార్థపర్యవసాయిత్వం పర్యాయత్వం వివక్షితమ్ - పర్యాయత్వం కథమిత్యత్రాహ (తత్పర్యాయత్వంచేతి) * కీర్తిః - పరత్వవిషయప్రథా. యశః-సౌలభ్యప్రథా. తాభ్యాం భాతి - బ్రహ్మవర్చసేన తపతీత్యర్థః. యథా భక్తిస్నేహశ పరత్వసౌలభ్యవిషయా భిద్యేతే - తథా కీర్తియశసీ - * స్నేహో మే పరమో రాజన్-భక్తిశ్చ నియతా వీరేత్యత్రహి తథా దృశ్యతే. రంజనవాచినా రాజన్ శబ్దేన వీరశబ్దేనచ స్నేహభక్తీ సౌలభ్యపరత్వవిషయే అవగమ్యేతే. * నాథ యోనిసహస్రేష్విత్యత్ర * తేషు తేష్వచ్యుతా భక్తిరితి, తత్రైవ ప్రకరణే * యా ప్రీతి రవివేకానామితిచ పఠ్యతే. తథా కీర్తియశసో ర్భేదః * యస్తద్వేద - యో వేదితా. యత్స వేద-యచ్చ వేద్యమ్-సమయైతదుక్తః. స వేదితా రైక్వః, తద్వేద్యం బ్రహ్మ, చోభయం మయోక్త మిత్యర్థః. పుల్లిఙ్గనిర్దేశో రైక్వాభిప్రాయేణ. * అను మ ఇత్యాది-మే అనుశాధీత్యన్వయః-* వ్యవహితాశ్చేతి సూత్రాత్. † (ఉపసంహ్రియతే) ఉపక్రమోక్తిః పశ్చాదనూద్యత ఇత్యర్థః. † ఏకైకత్ర విద్యుపాస్త్యోరేకార్థవిషయయోః ప్రయోగో దర్శితః. అథానేకత్ర ప్రదేశభేదాన్నైకైకస్య ప్రయోగం దర్శయతి (తథేతి) అత్ర * భాగో వా మన్త్రవర్ణాదితి న్యాయోఽభిప్రేతః. ధ్యాయమానశబ్దోపాదానేన * నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యత్ర సన్ప్రత్యయస్యేష్యమాణప్రధానత్వం దర్శితమ్. † ధ్యాయతినా వేదన ముచ్యతామ్ - తతః కి మసకృదావృత్తే రిత్యత్రాహ (ధ్యానంచచిన్తనమితి) * ధ్యై చిన్తాయామితి ధాతుః. † అసకృదావృత్తత్వం విచ్ఛేదేప్యుపపద్యతఇతి తద్వ్యావృత్త్యర్థమాహ (అసకృదావృత్తసన్తతస్మృతిరితి).

౫॥ ఛాం-౩-౧౮-౬. ౬॥ ఛాం-౪-౧-౪. ౭॥ ఛాం-౪-౨-౨. ౮॥ తై-ఆనం-౧-౧. ౯॥ బృ-౬-౫-౬. ౧౦॥ ౧౧॥ శ్వే-౧-౮.

౨॥ సూ. లిఙ్గాచ్చ. ౨.

† లిఙ్గమ్-స్మృతిః. స్మృతేశ్చాయ మర్థోఽవగమ్యతే. స్మర్యతేహి మోక్షసాధనభూతం వేదనం స్మృతిసన్తతిరూపం * ౧ తద్రూపప్రత్యయే చైకా సన్తతిశ్చాన్యనిస్పృహా । తద్ధ్యానం ప్రథమైః షడ్భి రఙ్గై ర్నిష్పాద్యతే తథేతి. తస్మాదసకృదావృత్తమేవ వేదనం శాస్త్రార్థః. [౧॥ విష్ణు - ౬ - ౭ - ౯౧.]

ఆవృత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨॥ సూ. లిఙ్గాచ్చ. † లిఙ్గశబ్దం వ్యాచష్టే (లిఙ్గం స్మృతిరితి). పరేచాపరేచ-శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనానా మావృత్తి రపేక్షితావా, నేతి విచారయన్తి. తదయుక్తమ్ - శ్రవణ మననయోః రాగప్రాప్తత్వేన యావదర్థనిశ్చయం తదావర్తనస్య ప్రాప్తత్వాత్. * అసకృత్పదం హేత్వంశ విషయ మాహుః - * శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యసకృదుపదేశాదితి. తదయుక్తమ్-శ్రోతవ్యాదిశబ్దైరేకైకస్యావృత్త్యభావాత్. ఉపదేశక్రియాయా ఆవృత్తి ర్వివక్షితేతి చేత్, తర్హి సకృచ్ఛ్రవణేన సకృన్మననేన సకృన్నిదిధ్యాసనేనచ తస్యోపదేశస్య సఫలతయా తేషాం ప్రత్యేకావృత్తౌ ప్రమాణత్వాభావాత్. తేషా మాత్మసాక్షాత్కారార్థత్వా ద్వైతుష్యార్థావఘాతస్యేవ దృష్టార్థత్వాదావృత్తిసిద్ధిరితి చేత్. తర్హి అసకృదుపదేశాదితి హేతు రహేతు స్స్యాత్. దృష్టార్థత్వాదిత్యేవ సూత్రయితవ్యమ్. అసకృచ్ఛబ్దస్యావృత్తివిశేషణత్వంతు సఫలమ్-ఆవృత్తిశబ్దస్య ద్విస్త్రిః ప్రత్యయమాత్రేణాపి కృతార్థత్వాత్. ఆవృత్తిశ్చాత్మాపరోక్ష్యే దృష్టోపాయః - సకృచ్ఛ్రుతా ద్వాక్యా దప్రతీతస్యార్థస్యావర్తనేన సమ్యక్ప్రతిపత్తిదర్శనాత్,-తదాపరోక్ష్యంచ బంధనివృత్తౌ దృష్టోపాయః-రజ్జ్వాపరోక్ష్యేణ సర్పభ్రమనివృత్తిదర్శనా, దితిచాయుక్తమ్ - * ధాతుః ప్రసాదా ద్వీతశోకః * మద్భక్త స్సర్వదుర్గాణి మత్ప్రసాదా త్తరిష్యతీతి శ్రుతిస్మృతివిరోధాత్. జ్ఞానవేదన శబ్దాన్వితవాక్యాన్యేవ విషయః. నతు ధ్యానాదిశబ్దాన్వితాని - ధ్యానాదిపదానామావృత్తప్రత్యయవిషయత్వే సంశయాభావాత్. ఆత్మనో నిత్యాపరోక్షత్వాభ్యుపగమా న్నతదావృత్తిసాధ్యమ్. బన్ధనివర్తకసాక్షాత్కారస్తు న వాక్యజన్యప్రత్యయావృత్త్యా భవతి - జ్యోతిష్టోమాదివాక్యార్థప్రత్యయావృత్తేస్తదర్థాపరోక్ష్య హేతుత్వాభావాత్, ఏక శ్చన్ద్ర ఇతి వాక్యజన్య ప్రత్యయావృత్త్యా చంద్రైకత్వాపరోక్ష్యాభావాచ్చ, తిమిరాద్యపగమే జాయత ఇతిచేత్, తత్తుచక్షుషా జాయతే. నతు చంద్రైకత్వప్రత్యయావృత్తిమాత్రాత్-తదనుగృహీతాదేకశ్చన్ద్రఇతి వాక్యాద్వా. తిమిరాదిస్థానీయదోషో భేదవాసనా చేత్ - తత్ర వక్తవ్యం సర్వం ప్రాగేవోక్తమ్. నిర్గుణబ్రహ్మణో వేద్యత్వాభావాత్ * బ్రహ్మవేదేత్యాదివాక్యానాం క్లిష్టతా. తత్ర కల్పనాపోహేన సమ్యఙ్నిశ్చయోదయాయ శ్రవణాద్యావృత్తిర్విధేయా-తదనుష్ఠానానన్తరీయకతయా నిర్గుణబ్రహ్మప్రత్యయావృత్తిరితి పక్షోప్యయుక్తః - ధ్రువానుస్మృతివిరోధాత్. విజాతీయప్రత్యయావ్యవహితప్రత్యయసన్తానంహి ధ్రువానుస్మృతిః. భేదో మిథ్యా-నిర్విశేషజ్ఞప్తిమాత్రం సత్యమితి భావనాయాః విజాతీయప్రత్యయసంపర్కాన్న ధ్రువానుస్మృతిసిద్ధిః. సమాధివిధిశ్చానుపపన్నః - సమాధౌ మనసః ప్రళయోనామ బహిర్వ్యాపారానర్హత్వమ్-నతు వినాశః - అనుపపన్నత్వాత్. బన్ధనివర్తకం వాక్యార్థజ్ఞానం మనోవినాశరూపసమాధిజన్యంవా-జనకంవా. న ప్రథమః-మనసో నాశే వాక్యస్య జ్ఞానజనకత్వాయోగాత్. శబ్దోహి మనసా గృహ్యమాణఏవార్థజ్ఞానం జనయతి. నద్వితీయః-వాక్యార్థజ్ఞానస్య కృత్స్నప్రపంచమిథ్యాత్వవిషయస్య దేహే స్థితే మనోమాత్రప్రళయ హేతుత్వానుపపత్తే, పున స్మనస ఉత్పత్త్యనుపపత్తేశ్చ. నహి జ్ఞాననివృత్తస్య బన్ధస్య పునరుదయః. పూర్వం జ్ఞాననివృత్తస్యాపి రజ్జుసర్పస్యేవ పశ్చా దుదయోపపత్తిరితిచేత్ -తర్హి బన్ధస్యాపి పునరుదయప్రసఙ్గః. దోషానివృత్త్యా రజ్జుసర్పస్య పునరుదయ స్సంభవేత్ -తదభావా ద్బన్ధస్య పునరుదయాభావ ఇతిచేత్. మనోనివర్తకస్యాపి వాక్యార్థజ్ఞానస్య దోషనివర్తకత్వా త్పున స్మనస ఉత్పత్త్యనుపపత్తిః. క్రియావిశేషేణ మనః ప్రళయః-నతు వాక్యార్థజ్ఞానేనేచేతిన్న -ఉత్పాదకక్రియావిశేషాభావేన మన ఉత్పత్త్యనుపపత్తేః. కించ-మనః ప్రళయస్య

౨॥ సూ. లిఙ్గాచ్చ. ౨.

(వే-సా.) లిఙ్గమ్ - స్మృతిః, "౨ మాం ధ్యాయన్త ఉపాసతే ॥ తేషా మహం సముద్ధర్తా" "౧ తద్రూపప్రత్యయే చైకా సన్తతిశ్చాన్యనిస్పృహా । తద్ధ్యానమ్" ఇత్యాదిస్మృతేశ్చ.

(వే-దీ.) లిఙ్గమ్-స్మృతిః. స్మర్యతేచాయ మర్థః "౨ మాం ధ్యాయన్త ఉపాసతే । తేషా మహం సముద్ధర్తా మృత్యుసంసారసాగరాత్" "౩ యేత్వక్షర మనిర్దేశ్య మవ్యక్తం పర్యుపాసతే" "౧ తద్రూపప్రత్యయే చైకా సన్తతిశ్చాన్యనిస్పృహా । తద్ధ్యానం ప్రథమైః షడ్భి రఙ్గైర్నిష్పాద్యతే తథా" ఇతి.

[౨॥ గీ - ౧౨ - ౬, ౭. ౩॥ గీ - ౧౨ - ౩.]

౩॥ సూ. ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తిచ. ౧.

ఇద మిదానీం చిన్త్యతే-కి ముపాస్యం బ్రహ్మోపాసితు రన్యత్వేనోపాస్యమ్-† ఉతోపాసితు రాత్మత్వేనేతి. కింయుక్తం అన్యత్వేనేతి. కుతః. ఉపాసితుః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వాత్ బ్రహ్మణః. అర్థాన్తరత్వంచ ౧ అధికంతుభేదనిర్దేశాత్, ౨ అధికోపదేశాత్, ౩ నేతరోనుపపత్తే రిత్యాదిషూపపాదితమ్. యథావస్థితంచ బ్రహ్మోపాస్యమ్. అయథోపాసనేహి బ్రహ్మప్రాప్తి † రప్యయథాభూతా స్యాత్ - * ౪ యథాక్రతు రస్మిఀల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి న్యాయాత్, అతోఽన్యత్వేనోపాస్యమితి. [౧॥ బ్ర-౨-౧-౨౨. ౨॥ బ్ర-౩-౪-౮. ౩॥ బ్ర-౧-౧-౧౭. ౪॥ ఛాం-౩-౧౪-౧.]

వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తివిరోధిత్వాన్ముముక్షోస్సమాధి రకర్తవ్యస్స్యాత్. ముక్తస్య సర్వజ్ఞత్వే ప్రాక్తనభగవదలాభానుసంధానేనానన్తదుఃఖిత్వమితిచేన్న-స్వసంసరణస్య భగవల్లీలాత్వానుసన్ధానస్య సుఖరూపత్వాత్. నను-ముక్తస్యానన్దాధిక్యే సార్వజ్ఞం హీయేత - అతిశయితానన్దస్య మోహనత్వదర్శనాదితి చెన్న - తమోగుణసంమిశ్రణప్రయుక్తత్వాన్మోహనత్వస్య. మనోహి గుణత్రయాత్మకమ్.——ఇతరేత్రయోపి - లిఙ్గాచ్చేతిసూత్రమేవం వ్యాచక్షతే-* రశ్మిబహుత్వం పర్యావర్తయేదితి - బహుపుత్రతాయై రశ్మిబహుత్వోపాసనపరే వాక్యే ఆవృత్తిశబ్దేనోపాసనానువాదశ్చావృత్తౌ లిఙ్గమితి. ఏకస్మిన్దినే సకృచ్ఛిన్తనేపిదినభేదేనావృత్తిమాత్రేణాప్యావృత్తి శబ్దవ్యపదేశోపపత్తే ర్నిరన్తరావృత్తౌ లిఙ్గత్వాయోగాత్తదనాదరః.——అన్యేత్విమం విచార మహంగ్రహోపాసనవ్యతిరిక్తవిషయ మాహుః-తస్య ధ్యానఫలసాక్షాత్కారపర్యన్తత్వా దావృత్తిసిద్ధేరితి, తదయుక్తం - తస్య సాక్షాత్కారపర్యన్తత్వే-అన్యేషా మతత్పర్యన్తత్వేచ నియామకాభావాత్. ద్రష్టవ్యశ్రుతిర్హి సర్వోపాసనసాధారణీ. కించ - అహమర్థ మాత్రసాక్షాత్కారో నిత్యసిద్ధఇతి నోపాస్తిసాధ్యతా. ఈశ్వరతాదాత్మ్యం ఘటస్య శరావత్వేవ దతాత్త్వికమితి శబ్దప్రతీతిమాత్రసిద్ధస్య తస్య నసాక్షాత్కార ఉపపద్యతే.

[౫॥ బృ - ౩ - ౪ - ౧౦]. ఆవృత్త్యధికరణం సమాప్తమ్. [౬॥] . [౭॥].

3॥ సూ. ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తిచ. ఉక్తస్యాసకృదావృత్తస్యోపాసనస్యోపాస్యం బ్రహ్మ కిముపాసితు రన్యత్. ఉత తస్యైవాత్మేతి శఙ్కాయాం వ్యతికరోపదేశజ్ఞాపనాయ పూర్వప్రకృతవాక్యస్థాత్మశబ్దార్థో నిరూప్యతఇతి సఙ్గతిః. † (ఆత్మత్వేనేతి) ఆత్మశబ్దఃస్వవాచీ. ఆత్మత్వేన - అహమర్థసామానాధికరణ్యేన. అన్యత్వేన-వైయధికరణ్యేనేత్యర్థః. అథవా - ఆత్మశబ్ద శ్శరీరప్రతిసంబన్ధిపరః. ఆత్మత్వేన-జీవంప్రతిశరీరత్వేన. అన్యత్వేన-శరీరశరీరిభావసంబన్ధశూన్యత్వేనేత్యర్థః. ఏవంసతి బ్రహ్మోపాసనవిధిః కిం దృష్టివిధిః - ఉత నేతి ఫలఫలిభావః. ముముక్షోః కిం బ్రహ్మ వైయధికరణ్యేనోపాస్యమ్-ఉత సామానాధికరణ్యేన. కి ముపాస్యం బ్రహ్మోపాసితు రన్యత్వే నోపాస్యమ్-ఉతాత్మత్వేన. కిమాత్మత్వేనోపాసనే * పృథగాత్మానమితి విహితపృథక్త్వానుసంధానవిరోధః ప్రసజ్యతే-నేతి. ప్రసజ్యతేచేత్-అన్యత్వేనోపాసనం నచేత్ - ఆత్మత్వేనోపాసనమితి. నను-అంశో నానావ్యపదేశాదిత్యాదిషు జీవపరయోశ్శరీరశరీరిభావే; శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరపర్యన్తాభిధానే, చ సిద్ధే యథావస్తూపాసనేచ కర్తవ్యే కథం సంశయోత్థానమ్. ఉచ్యతే - అహమర్థసామానాధికరణ్యేన వైయధికరణ్యేనచ బ్రహ్మోపాసనాని విహితాని. శాండిల్యవిద్యాదిషు సమానాధికరణోపాసనేషు వ్యధికరణోపాసనేష్వప్యయం విచారోఽనుపయుక్తస్స్యాత్. యత్ర సామానాధికరణ్యోపాసనే దృష్టివిధిత్వశఙ్కా సంభవతి - * యేఽన్నం బ్రహ్మోపాసతే * యే ప్రాణం బ్రహ్మోపాసతే ※ విజ్ఞానం బ్రహ్మచెద్వేదేత్యాదిషు జీవే బ్రహ్మదృష్టివిధిదర్శనాత్, * ఆత్మేత్యేవేతి వాక్యే ఇతికరణదర్శనాచ్చ తస్య దృష్టివిధిత్వశఙ్కావ్యుదాసార్థ మారంభణీయత్వమితి. † (అయథాభూతాస్యాదితి) సంసారిత్వప్రాప్తిస్స్యాదిత్యర్థః.

౩॥ సూ. ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తిచ. ౧.

(వే-సా.) యద్యపి " ౧ అధికస్తుభేదనిర్దేశాత్ " " ౨ అధికోపదేశాత్ " ఇత్యాదిషు ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాదితమ్, తథాప్యుపాసితా " ౪ అహం బ్రహ్మాస్మి " ఇత్యేవోపాసీత; యతః పూర్వే ఉపాసితారః " ౭ త్వంవా అహ మస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి భగవో దేవతే" ఇత్యాత్మేత్యేవోపగచ్ఛన్తి. ఉపాసితు రర్థాన్తరమపి బ్రహ్మ, తానుపాసిత్యాన్ స్వాత్మభూతం గ్రాహయన్తి శాస్త్రాణి " య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరోయ మాత్మా నవేద యస్యాత్మా శరీరం య మాత్మాన మన్తరో యమయతి సత ఆత్మా " ఇత్యాదీని యథా మనుష్యోహమితి మనుష్యశరీరస్య స్వాత్మప్రకారతైకస్వభావతయా ప్రకారిణి స్వాత్మని అహంశబ్దస్య తద్బుద్ధేశ్చ పర్యవసానమ్; తథా స్వాత్మనోపి పరమాత్మశరీరతయా తత్ప్రకారస్వభావత్వేన అహంశబ్దతద్బుద్ధ్యోః పరమాత్మని పర్యవసానమితి " ౫ అహం బ్రహ్మ" ఇత్యేవోపాస్యమితి. ౧.

† ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే-ఆత్మేతిత్వితి - తుశబ్దోఽవధారణే. ఉపాసితు రాత్మేత్యేవోపాస్యమ్. ఉపాసితా ప్రత్యగాత్మా † స్వశరీరస్య స్వయం యథా ఆత్మా-తథా స్వాత్మనోపి పరం బ్రహ్మాత్మేత్యేవోపాసీతేత్యర్థః. కుతః-ఏవం హ్యు † పగచ్ఛన్తి పూర్వేఉపాసితారః * ౧ త్వంవా అహమస్మి భగవో దేవతే అహంవై త్వమసీతి. ఉపాసితురర్థాన్తరభూతం బ్రహ్మోపాసితా కోఽహమితి కథ మభ్యుపగచ్ఛన్తీత్యత్రాహ గ్రాహయన్తిచేతి-ఇమ మర్థమవిరుద్ధ ముపాసితౄన్ గ్రాహయన్తిశాస్త్రాణి. తాన్ ప్రత్యుపపాదయన్తీత్యర్థః. * ౨ † య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరోఽయ మాత్మా న వేద యస్యాఽఽత్మాశరీరంయ ఆత్మానమన్తరోయమయతి స త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతఇతి, తథా * ౩ సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజా స్సదాయతనా స్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వమ్ * ౪ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి, చ-† సర్వస్య చిదచిద్వస్తునస్తజ్జత్వాత్తల్లత్వాత్తదనత్వాత్తన్నియామ్యత్వాత్తచ్ఛరీరత్వాచ్చ సర్వస్యాయ మాత్మా-అత స్సత ఆత్మా. అతో యథా ప్రత్యగాత్మన స్స్వశరీరంప్రత్యాత్మత్వాద్దేవోఽహం మనుష్యోఽహ మిత్యనుసన్ధానమ్-తథా ప్రత్యగాత్మనోఽప్యాత్మత్వాత్పరమాత్మనస్త్వస్యాప్యహమిత్యేవానుసన్ధానం యుక్త మితి. ఏవం శాస్త్రై రుపపాదితం సర్వబుద్ధీనాం బ్రహ్మైకనిష్ఠత్వేన సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మైకనిష్ఠత్వమభ్యుపగచ్ఛన్తః * ౧ త్వంవా అహమస్మి భగవో దేవతే అహంవై త్వమసి భగవో దేవతే ఇతి వ్యతికరేణోక్తవన్తః. ఏవంచ * ౫ అథ యోఽన్యాం దేవతా ముపాస్తే అన్యోఽసావన్యోఽహ మస్మీతి న స వేద * ౫ అకృత్స్నో హ్యేష ఆత్మేత్యేవోపాసీత * ౬ సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మన స్సర్వం వేదేత్యాత్మత్వాననుసన్ధాననిషేధః * ౭ పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ

---

† రాద్ధాన్తమాహ (ఏవంప్రాప్తఇతి) † సామానాధికరణ్యఫలితమర్థమాహ (స్వశరీరస్యస్వయమితి) † (ఉపగచ్ఛన్తి) గత్యర్థాః-బుద్ధ్యర్థాః. ఉపాసతఇత్యర్థః. * త్వంవా అహమస్మి - అహంబుద్ధి రహంశబ్దశ్చ త్వత్పర్యవసాయినౌ. అహంశబ్దయోగా దుత్తమపురుషః. అహంవైత్వమసి - అహంబుద్ధిశబ్దపర్యవసానభూమిస్త్వమ్. త్వంశబ్దయోగా న్మధ్యమపురుషః. ఉభయస్మిన్వాక్యే అహం త్వం శబ్దప్రయోగే సత్యపి అహంశబ్దార్థతాత్పర్యవివక్షయోత్తమపురుషః. త్వంశబ్దార్థతాత్పర్యేణ మధ్యమపురుషః. అహం త్వం-త్వమహమితి సామానాధికరణ్యేనార్థే లబ్ధే కిమర్థ మస్మ్యసీతి పదప్రయోగఇతిచేత్. ఉచ్యతే - అస్తిధాతో స్సత్తాహ్యర్థః-తేనేదం తాదాత్మ్యం యుక్తమితి దర్శితం భవతీతి. † ఉపపాదకశాస్త్రాణి దర్శయతి (య ఆత్మనీతి) సన్మూలా ఇత్యాదావపి సదాయతనత్వ తదనత్వాభ్యా మాత్మత్వసిద్ధిః. * † సన్మూలా ఇత్యాదివాక్యోపేతస్య * య ఆత్మనీత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ (సర్వస్యేతి) కార్యకారణభావః కార్యకారణభూతజగద్బ్రహ్మ సామానాధికరణ్యోపయోగీ - అత్రతు శుద్ధస్వరూపజీవసామానాధికరణ్యోపయోగీ శరీర

(వే-దీ.) కి ముపాస్యం బ్రహ్మోపాసితు రన్యత్వేనానుసన్ధేయమ్ - ఉతాత్మత్వేనేతిసంశయః. "అధికంతు భేదనిర్దేశాత్" "అధికోపదేశాత్" ఇత్యాదిషూపాసితు రుపాస్యస్యార్థాన్తరత్వేనైవోపపాదనాత్, యథావస్థితస్యైవోపాస్యత్వాచ్చాన్యత్వేనోపాస్యమితి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు "౧ త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి భగవో దేవతే" ఇతి పూర్వే ఉపాసితారః ఉపాస్య మాత్మత్వేనోపగచ్ఛన్తి. అత ఆత్మేత్యేవోపాస్యమ్. తానుపాసితౄన్ ప్రత్యర్థాన్తరభూతస్యాపి బ్రహ్మణః ఉపాసితు రాత్మత్వం గ్రాహయన్తి శాస్త్రాణి "౨ య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో య మాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి స త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతః" ఇత్యారభ్యోపాసితా పరమాత్మన శ్శరీరమ్, పరమాత్మాచోపాసితు రాత్మేతి ప్రతిపాదనేన, తథా "౪ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలాన్" ఇతి "౩ సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజా స్సదాయతనా స్సత్ప్రతిష్ఠాః......ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వమ్" ఇతిచ తదాయత్తస్వరూపస్థితిప్రవృత్తితా ప్రతిపాదనేనచ. ఏవ ముపాసితు స్స్వాత్మనోప్యాత్మత్వా ద్బ్రహ్మణః, యథావస్థితస్వాత్మశరీరకబ్రహ్మానుసన్ధానేఽహమిత్యేవానుసన్ధేయమ్. యథా మనుష్యోఽహమస్మీతి స్వశరీరస్య స్వప్రకారతైకస్వభావతయా ప్రకారిణి స్వాత్మని పర్యవసానమ్ - తథా స్వాత్మనోఽహంప్రత్యయోఽహంశబ్దశ్చ నకేవలస్వాత్మవిషయౌ - పరమాత్మశరీరతయా తద్విశేషణత్వేనైవ స్వాత్మనోఽవస్థానాత్. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

౧॥ . ౨॥ మాధ్యన్దినశాఖా. ౩॥ ఛాం-౬-౮-౪. ౪॥ ఛాం-౩-౧౪-౧. ౫॥ బృ-౩-౪-౧౦, ౭.
౬॥ బృ-౬-౫-౭. ౭॥ శ్వే-౧-౬.

మత్వేతి పృథక్త్వానుసంధానవిధానంచావిరుద్ధమ్. † అహమితి స్వాత్మతయాఽనుసన్ధానా ఽన్యత్వానుసన్ధాననిషేధో రక్షితః,-స్వశరీరాత్స్వాత్మనోఽధికత్వానుసన్ధానవత్స్వాత్మనోఽపి పరమాత్మనోఽధికత్వానుసన్ధానా త్పృథక్త్వానుసన్ధానవిధానంచ రక్షితమ్,. † అధికస్య బ్రహ్మణః ప్రత్యగాత్మన ఆత్మత్వా, త్తస్యచ బ్రహ్మశరీరత్వాన్నిషేధవాక్యే * ౧ † అకృత్స్నో హ్యేష ఇత్యుక్తమ్. † అత ఉపాసితు రాత్మత్వేన బ్రహ్మోపాస్యమితి స్థితమ్. [౧! బృ-3-౪-౭.]

ఆత్మత్వోపాసనాధికరణం సమాప్తమ్.

శరీరిభావఏవ. నియామ్యత్వంహి శరీరలక్షణత్వేనోక్తమ్. యుక్తమిత్యుపపాదయన్తీత్యన్వయః. † ఏవంచేత్యాదినా ఏకత్వపృథక్త్వశ్రుత్యోరవిరోధమాహ - తద్వివిచ్య దర్శయతి (అహమితి) గుణగుణిరూపార్థద్వయసద్భావాభిప్రాయాః భేదశ్రుతయః-తత్ర ద్వయోరపి స్వనిష్ఠత్వం నాస్తీత్యన్యతరస్య ప్రకారినిష్ఠత్వా ద్గుణభూతవస్తున స్వనిష్ఠత్వనిషేధపరాః అభేదశ్రుతయఇతి విభాగఇత్యర్థః.† తదుపపాదయతి (అధికస్యేతి) ※ అకృత్స్నః-అపూర్ణః. గుణమాత్రపరత్వేచ నపూర్తిః, విశిష్టఏవ పూర్ణః. ఈదృశాపూర్తివచనం గుణగుణిభేదేసత్యేవోపపద్యత ఇత్యర్థః. ఏవం శరీరాత్మభావగోచరస్య సామానాధికరణ్యస్యాప్రామాణికత్వానుపపన్నత్వయో రభావా న్మోక్షఫలశ్రవణాచ్చ నదృష్టివిధిత్వ మిత్యుక్తం భవతి. † అధికరణార్థ ముపసంహరతి (అతఇతి).

పరేతు - జీవపరయోరైక్యం సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర విరుద్ధధర్మయోగా దైక్యానుపపత్తిః, ఈశ్వరస్య జీవత్వే ఈశ్వరాభావప్రసఙ్గః, జీవస్యేశ్వరత్వే శాస్త్రస్యాధికారివిరహః, అహందుఃఖీత్యాదిప్రత్యక్షవిరోధ, శ్చేతి పరిచోద్య - ఈశ్వరాభావం తస్య ప్రామాణికత్వా త్పరిహరన్తి. తదయుక్తమ్ - ప్రామాణికపరిత్యాగప్రసఙ్గఇతి చోదితే ప్రామాణికత్వాదితి పరిహారాయోగాత్. నహి ప్రసఙ్జనీయవిపర్యయప్రతిజ్ఞానేన ప్రసంజకధర్మః పరిహ్రియతే - సర్వతర్కోచ్ఛేదప్రసఙ్గాత్, ప్రసఞ్జకప్రసఞ్జనీయవ్యాప్తే రభగ్నత్వాచ్చ. తత్త్వావబోధా త్ప్రాగధికారిలాభ ఇత్యధికారివిరహం పరిహరన్తి. తదప్యయుక్తమ్ - ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వా, న్నిర్విశేషచిన్మాత్రస్య జ్ఞాతృత్వాభావాత్, జ్ఞాతుశ్చ స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాత్ శాస్త్రప్రద్వేషవత్త్వేన, చ త్రయాణా మప్యధికారానుపపత్తేః శ్రవణా త్పూర్వం స్వనాశానభిజ్ఞత్వా ద్దస్యుభూయిష్ఠమార్గే మార్గానభిజ్ఞవ దవతరతీతి చేన్న - అశ్రుతేపి శాస్త్రే సౌగతానాం సర్వక్షణికత్వవన్మాయావాదినాం ముక్తేః జ్ఞాతృనాశత్వస్య ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యేణ శాస్త్రభీరుత్వా ల్లోకస్య. ప్రత్యక్షాదీనాం సంసార్యాత్మవిషయత్వా దవిరోధ ఇతిచాయుక్తమ్ - నియమేన హేయానర్హతదర్హయో ర్నియమేన శృఙ్గానర్హతదర్హయో శ్శశమహిషయోరివైక్యవిరోధస్యావర్జనీయత్వాత్. దుఃఖయోగస్య మిథ్యాత్వా, దవిరోధ ఇతిచాయుక్తమ్ - మిథ్యాభూతహేయానర్హతదర్హయో ర్విరోధస్యావర్జనీయత్వాత్. మహిషవిషాణమపి త్వన్మతే మిథ్యా-తథాపి శశమహిషయో స్స్వరూపవిరోధోఽభ్యుపగతః. నను - స్వాప్నశశమహిషయో స్స్వాప్నావస్థాయామేవ విరోధః - నప్రబోధే విషాణస్య నివృత్తత్వాత్. ఏవ మవిద్యానివృత్తౌ దుఃఖనివృత్తే ర్జీవపరయో ర్నస్వభావవిరోధఇతిచేత్. తర్హి స్వాప్నశశమహిషయోరివ జీవేశ్వరయో రుభయోరపి వినాశఏవావిరోధనిర్వాహకస్స్యాత్. తతశ్చేశ్వరనిత్యత్వశ్రుతివిరోధః. స్వభావవిరోధశ్చాపరిహృతః - యావత్సత్తాకం విరోధస్యావస్థితత్వాత్. యది ప్రబోధేపి పరస్య హేయానర్హత్వం తిష్ఠత్యేవ - జీవస్య హేయార్హత్వమేవ నివర్తత ఇత్యుచ్యేత-తథాపి జాగ్రదనుభూతశశస్వాప్నమహిషయోరివ న తయోరేకత్వసంభవః - నత్త్రయా హేయానర్హఈశ్వరః - వినాశా త్తదనర్హో జీవ ఇతి విద్యమానదయాం హేయార్హత్వతదనర్హత్వయో, ర్వినాశిత్వావినాశిత్వయోశ్చ, విరోధస్యావస్థితత్వాత్. ఈశ్వరత్వం పరమార్థశ్చేత్ - నిర్విశేషత్వహానిః, నచేత్ - ఈశ్వరాభావః. ఐశ్వర్యాదిగుణాభావేపి స్వరూప మవతిష్ఠతఇతిచేత్. రజతత్వనివృత్తావప్యధిష్ఠాన మవతిష్ఠత ఇతి శుక్తిరూప్యేశ్వరయో రవైషమ్యమేవ స్యాత్. జీవేశ్వరైకత్వవిధీనాం దృష్టివిధిత్వం పూర్వపక్ష ఆశఙ్క్య - భేదనిషేధా త్తదయుక్తమితి పరిహృతమ్. తదప్యయుక్తమ్-దృష్ట్యుపాసననిష్ఠస్య భేదానుసంధానే ప్రత్యవాయపరతయాపి భేదనిషేధశ్రుత్యుపపత్తే ర్భేదతాత్త్వికత్వాబాధకత్వాత్. నహి గరుడాత్మనోభేద దృష్టౌ విషం న నశ్యతీతి గరుడనరయోరైకత్వం తాత్త్వికం స్యాత్.——హేయానర్హత్వతదర్హత్వ రూపస్వభావవిరోధస్యావర్జనీయత్వా దపరేషాం పక్షోప్యనుపపన్నః. అన్యేషాంతు - గరుడోఽహమితివ దీశ్వరోఽహమితి జ్ఞానస్యాతత్త్వవిషయత్వా దతత్త్వజ్ఞానా న్మోక్షస్స్యాత్, యథోపాసనం ఫలమితి ముక్తావపి భ్రాన్త్యనుగమ స్స్యాత్,. యది సదహమితి సదైక్యోపాస్తి ర్విధీయతే - తదయుక్తమ్-ఆత్మనస్సత్త్వస్య లోకసిద్ధత్వా త్సదైక్యానుసన్ధానస్యావిధేయత్వాత్, నియన్తృంశేన భోక్త్రంశస్య సదాకారేణైకత్వ మనుసన్ధేయ మితిచేత్. ఘటేనాపి తాదృశైక్యం సమానమితి జీవస్య పరమాత్మాత్మకత్వం ఘటాత్మకత్వతుల్యం స్యాత్, జగతో బ్రహ్మణైకత్వంనామ జాత్యైక్యం స్యాత్.

ఆత్మత్వోపాసనాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. న ప్రతీకే నహి సః. ౧.

* ౧ మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత *౨స యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్త ఇత్యాదిప్రతీకోపాసనేష్వప్యాత్మత్వానుసన్ధానం కార్యమ్ - ఉత నేతి చిన్తాయాం * ౧ † మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేతి † బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యా, ద్బ్రహ్మణ, శ్చోపాసితు రాత్మత్వాదాత్మేత్యేవోపాసీతేతి. [౧॥ ఛాం-౩-౧౮-౧. ౨॥ ఛాం-౭-౧-౫.]

†ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే-నప్రతీక ఇతి ప్రతీకే నాత్మత్వానుసన్ధానం కార్యం నహి సః-నహ్యుపాసితు రాత్మా ప్రతీకః. †ప్రతీకోపాసనేషు ప్రతీక ఏవోపాస్యః. న బ్రహ్మ-†బ్రహ్మతు తత్ర దృష్టివిశేషణమాత్రమ్. ప్రతీకోపాసనం హి నామ-అబ్రహ్మణి బ్రహ్మ దృష్ట్యాఽనుసన్ధానమ్. తత్రోపాస్యస్య ప్రతీకస్యోపాసితు రాత్మత్వాభావా న్నతథాఽనుసన్ధేయమ్.

† నన్వత్రాపి బ్రహ్మైవోపాస్యమ్ - బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వ సంభవే మనఆదీనా మచేతనానా మల్ప శక్తీనాం చోపాస్యత్వాశ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వాత్. అతో మనఆదిదృష్ట్యా బ్రహ్మైవోపాస్యమితి. తత్రాహ.

౫॥ సూ. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్. ౨.

మనఆదిషు బ్రహ్మదృష్టిరేవ యుక్తా-న బ్రహ్మణి మనఆది దృష్టిః-బ్రహ్మణో మన ఆదిభ్య ఉత్కర్షాత్, తేషాం చ విపర్యయాత్,. ఉత్కృష్టే హి రాజని భృత్యదృష్టిః ప్రత్యవాయకరీ - భృత్యే తు రాజదృష్టి రభ్యుదయాయ.

ప్రతీకాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. నప్రతికేనహిసః. ఆత్మత్వేనోపాసన ముక్తమ్-తత్ప్రతీకోపాసనేఽస్తి - నేతి శఙ్కయా సఙ్గతిః. కిం * మనోబ్రహ్మేత్యాది ప్రతీకోపాసనేష్వాత్మత్వేనానుసన్ధానం కర్తవ్యమ్-ఉత నేతి. తేషూపాస్యం కి ముపాసితు రాత్మా - నేతి. కిం బ్రహ్మణః ప్రతీకో దృష్టివిశేషణమ్ - ఉత ప్రతీకస్య బ్రహ్మ - దృష్టివిశేషణమితి. ప్రతీకస్య దృష్టివిశేషణత్వే-బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వాత్ తస్య చాత్మత్వాత్ తత్రాప్యాత్మత్వేనానుసన్ధానం కార్యం స్యాత్. బ్రహ్మణః ప్రతీకే దృష్టివిశేషణత్వే - ప్రతీకస్యైవోపాస్యత్వా త్తస్య చోపాసకం ప్రత్యాత్మత్వాభావా దాత్మధీ ర్నకార్యా స్యాత్. † (మనఇత్యాది)† (బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యాదితి) బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశా ద్బ్రహ్మైవోపాస్యమ్ - అతో బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యమిత్యర్థః.

† (ఏవం ప్రాప్తఇతి) † ప్రతీకోపాసనేష్వుపాస్యం బ్రహ్మ-తచ్చోపాసితు రాత్మా. అతో బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యా దాత్మేత్యుపాస్య మిత్యత్రాహ (ప్రతీకోపాసనేష్వితి) † తర్హి బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశః కథమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మత్వితి).

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి)

౫॥ సూ. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్. అచేతనమనఃప్రభృతే రుపాస్యత్వాసంభవోఽభిమానిదేవతోపాస్యత్వేన పరిహృతఇతి భావః.

౪॥ సూ. న ప్రతీకే నహి సః. ౧. ౫॥ సూ. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్. ౨.

(వే-సా.) "౧ మనో బ్రహ్మ" ఇత్యాదిప్రతీకేతు నాత్మేతి గ్రహణమ్. నహి తత్ర న పరమాత్మోపాస్యః, పరమాత్మదృష్ట్యైహి మనఃప్రభృతీతి. ౧.

(వే-సా.) బ్రహ్మణ ఉత్కృష్టత్వాత్తద్దృష్ట్యా మన ఆద్యుపాసనం హ్యభ్యుదయాయ భవతీతి. ౨.

(వే-దీ.) "౧ మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత" ఇత్యాదిషు ప్రతీకోపాసనేష్వ ప్యాత్మత్వేనానుసన్ధానం కర్తవ్యమ్ - ఉత నేతి సంశయః, "౧ మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత" ఇతి బ్రహ్మోపాసనత్వావిశేషా దాత్మత్వేనానుసన్ధాన మితి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - న ప్రతీకే ఆత్మత్వానుసన్ధానం కార్యమ్. కుతః? నహి మనఆది రుపాసితు రాత్మా, నచ తత్ర బ్రహ్మోపాస్యమ్, - బ్రహ్మదృష్ట్యా మనఆది రుపాస్యః. అపకృష్టే హ్యుత్కృష్టదృష్టి రభ్యుదయాయ భవతి, - యథా భృత్యాదౌ రాజదృష్టిః. సూత్రద్వయంచ వ్యాఖ్యాతమ్. ౨.

౬॥ సూ. ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఉపపత్తేః. ౧.

* ౧ య ఏవాఽసౌ తపతి త ముద్గీథ ముపాసీతేత్యాదిషు కర్మాఙ్గాశ్రయేషూపాసనేషు సంశయః - కిముద్గీథాదౌ కర్మాఙ్గే ఆదిత్యాదిదృష్టిః కర్తవ్యా - ఉతాదిత్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టిరితి. ఉత్కృష్టదృష్టి ర్నికృష్టే కర్తవ్యేతి న్యాయాత్ ఉద్గీథాదీనాం చ ఫలసాధనభూతకర్మాఙ్గత్వేనాఫలేభ్య ఆదిత్యాదిభ్యః ఉత్కృష్టత్వా, దాదిత్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టిః.

ఇతి ప్రాప్తే ఽభిధీయతే - ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఇతి - చశబ్దోఽవధారణే. క్రత్వఙ్గే ఉద్గీథాదావాదిత్యాది దృష్టయ ఏవ కార్యాః. కుతః. ఉపపత్తేః-ఆదిత్యాదినా మేవోత్కృష్టత్వోపపత్తేః.†ఆదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారేణహి కర్మణామపి ఫలసాధనత్వమ్ - అత స్తద్దృష్టిరుద్గీథాద్యఙ్గే. [౧॥ ఛాం - ౧ - ౩ - ౧.

ఆదిత్యాదిమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతరేతరయోపి - బ్రహ్మదృష్టిరితి సూత్ర మధికరణాన్తరమాహు-నియామకాభావా త్పూర్వపక్ష ముత్కర్షా త్సిద్ధాన్తమాహుః. తదయుక్తమ్. తాదర్థ్యసైరన్తర్యాభ్యా మైకాధికరణ్యసిద్ధేః. పరేతు - న ప్రతీక ఇత్యత్ర సిద్ధాన్తయుక్తిమేవ మాహుః - ప్రతీకానాం బ్రహ్మాభిన్నత్వా త్తస్యాప్యాత్మత్వమితిచేత్ - వికారస్వరూపోపమర్దేన బ్రహ్మత్వం స్యాత్. యథాజీవస్య జీవభావప్రవిలయేన బ్రహ్మత్వమ్, స్వస్తికస్య తదాకారోపమర్దేన స్వర్ణాత్మకత్వమ్, ఏవం స్వరూపోపమర్దేనతి ప్రతీకస్యైవాభావా త్తస్యాత్మత్వ మేవ నస్యాదితి. తదప్యయుక్తమ్ - జీవస్య బ్రహ్మశరీరతయా తత్పర్యన్తత్వేః జీవభావప్రవిలయేన వినా బ్రహ్మతాదాత్మ్యసిద్ధివ త్ప్రతీకానామపి బ్రహ్మశరీరత్వోపపత్తే స్తదభావప్రసఙ్గాభావాత్. అపరేతు - * వాసోదదాతి * అసౌ దదాతీత్యత్ర తన్తుకాష్ఠాదీనామివ మన ఆద్యుపాసనే బ్రహ్మణశ్చోదితత్వాభావా దనుపాస్యత్వమితి. తదయుక్తమ్ - తత్ర తన్తుకాష్ఠాదినిర్దేశాభావా, దిహతు బ్రహ్మసామానాధికరణ్యాచ్చ దృష్టాన్తవైషమ్యాత్. అతోఽనాదరః. నను - దృష్టివిధిత్వే సిద్ధేహి బ్రహ్మ వా - మనోవా దృష్టివిశేషణమితి విశయః - ప్రతీకస్యాపి బ్రహ్మశరీరతయా తత్త్వోపాసనపరత్వే సంభవతి కథ మతత్త్వోపాసనపరత్వాఙ్గీకారేణ బ్రహ్మణో దృష్టివిశేషణత్వపరం ద్వితీయసూత్రం ఘటతే. ఉచ్యతే - ఇతి కరణవైయర్థ్యమ్, హేతుః - ఉద్దేశ్యత్వజ్ఞాపకేన ప్రథమనిర్దేశేన విశేష్యతావగమశ్చ క్వచి త్ప్రతీకగత ద్వితీయావిభక్తి రపి హేతుః.

ప్రతీకాధికరణం సమాప్తమ్.

౬॥ సూ. ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గఉపపత్తేః. దేవతాయా ఉత్కర్షా ద్దృష్టివిశేషణత్వ ముక్తమ్ - తదుత్కర్షాక్షేపేణ కర్మణ ఏవోత్కర్షశఙ్కయాఽనన్తరసఙ్గతిః. క్రత్వఙ్గాశ్రయోపాసనేషు కిమాదిత్యాదావుద్గీథదృష్టిః - ఉతోద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టిః. ఫలసాధనతయోత్కర్షః కిమాదిత్యాదేః-ఉతోద్గీథాదేః. ఉద్గీథాదేశ్చేత్ - ఆదిత్యాదావుద్గీథాదిదృష్టిః - ఆదిత్యాదేశ్చేత్ - ఉద్గీథాదావాదిత్యాదిదృష్టిః కార్యా స్యాత్. నను ఫలసాధనత్వం దేవతాయాఇతి పూర్వమేవ సిద్ధమ్ * స ఏవైనం భూతిం గమయతీతి-తత్కథ ముద్గీథాదేః ఫలసాధనత్వశఙ్కయా పూర్వపక్షోత్థానమ్. సత్యమ్-ఫలసాధనతయా విహితత్వా త్ప్రధానస్య కర్మణః కాష్ఠానాం జ్వాలావ ద్దేవతాప్రీతి రవాన్తరవ్యాపారమాత్ర మిత్యప్రాధాన్య మాశఙ్క్యతే. బ్రహ్మమతివ దాదిత్యాదిమతయోఽపీతి చ శబ్దార్థః. * మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యత్రోపాస్యం ప్రథమనిర్దిష్టమ్ - దృష్టివిశేషణం చరమనిర్దిష్టమ్ - ఏవ మత్రాపి * య ఏవాసౌ తపతి త ముద్గీథ మిత్యుద్గీథస్య చరమనిర్దేశా త్తద్దృష్టివిశేషణమ్ - దేవతాయాం యద్వృత్తయోగా త్ప్రథమ్యాచ్చోద్దేశ్యత్వ మిత్యపి పూర్వపక్షయుక్తి రభిప్రేతా. అఫలేభ్యః - అఫలసాధనేభ్యః.

రాద్ధాన్తే - † (ఆదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారేణేతి) * అగ్న్యష్టే చరుంనిర్వపేదిత్యాదిద్రష్టవ్యమ్. దేవతాయాః స్థిరత్వేనావ్యవహితసాధనతయా, లోకదృష్టసేవ్యసేవాన్యాయేనారాధనస్యారాధ్యదేవతాప్రధానత్వాచ్చ దేవతోత్కర్షసిద్ధే ర్యద్వృత్తా ద్యస్వారస్యం సోఢవ్య మితి భావః.

౬॥ సూ. ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గఉపపత్తేః. ౧.

(వే-సా) "౧ య ఏవాసౌ తపతి త ముద్గీథ ముపాసీత" ఇత్యాదావప్యాదిత్యాదే రేవోత్కృష్టత్వాత్ ఉద్గీథాదౌ తద్దృష్టయః కార్యాః.

(వే-దీ) "౧ య ఏవాసౌ తపతి త ముద్గీథ ముపాసీత" ఇత్యాదిషు కర్మాఙ్గాశ్రయోపాసనేషు కి ముద్గీథాదావాదిత్యదృష్టిః కార్యా ఉతాదిత్యాదావుద్గీథదృష్టి రితి సంశయః. కర్మణః ఫలసాధనతయోత్కర్షాత్, ఆదిత్యాదేర్దేవతాత్వేన తద్గుణత్వాచ్చాదిత్యాదావుద్గీథాదిదృష్టిః కార్యేతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - కర్మణోఽపి ఫలసాధనత్వ మాదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారేణేతి ఆదిత్యాదేరేవోత్కర్షోపపత్తేః ఆదిత్యాదిమతయ ఏవ కర్మాఙ్గోద్గీథాదౌ కార్యాః. సూత్రంచ వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

పరేతూద్గీథాదిత్యాదీనాం దృష్టివిశేషణత్వ మనియమేన స్యాత్ - నియామకాభావాదితిచ పూర్వపక్షమాహుః. నియామకసద్భావాత్తదనాదరః. ఏవంచ పూర్వపక్షాన్తరమాహుః - ఉద్గీథాదీనాం కర్మసమవాయితయా క్రియారూపాణాం ఫలసాధనతయోత్కర్షః ❋ ఇయమేవర్గగ్నిస్సామే త్యత్ర ❋ తదేత దస్యామృచ్యధ్యూఢం సామేతి ఋక్సామశబ్దేన పృథివ్యగ్న్యభిధానంచ ఋక్సామాధ్యాననిబన్ధనమ్ - క్షత్త్రరి హి రాజాధ్యాసా ద్రాజశబ్దః-నరాజ్ఞి క్షత్తృశబ్దః-తత్ర క్షత్త్రధ్యాసాభావాత్ ❋ లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీతేతి లోకానా మధికరణత్వశ్రవణాత్తత్ర క్రత్వఙ్గాధ్యాసః. ❋ పృథివీ హిఙ్కార ఇతి ప్రథమనిర్దేశాచ్చ పృథివ్యాద్యుద్దేశేన హిఙ్కారత్వాదిదృష్టివిధిరితి పూర్వపక్షహేతవ ఉపన్యస్తాః. ❋ యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తరమితి విద్యయా కర్మణో వీర్యవత్తరత్వం శ్రుతమ్ - నసిద్ధరూపద్రవ్యస్య - అత ఆదిత్యాదిమతిభి రుద్గీథాదికర్మస్వతిశయ ఉపపద్యతే-నతూద్గీథాదిమతిభి రాదిత్యాదీనామ్. కర్మణోహ్యపూర్వసన్నికర్షః-నత్వాదిత్యాదీనామ్-అసాధితస్య కరణత్వాయోగాత్. అతః కర్మస్వతిశయావహత్వాదాదిత్యాదిప్రధానకర్మఫలస్యాదిత్యాదిప్రాప్తిలక్షణత్వాత్ఫలాత్మకతయాచాదిత్యాదీనాం ప్రాధాన్యమ్. ❋ ఓమిత్యేతదక్షర ముద్గీథ ముపాసీతేత్యుపక్రమే ద్వితీయాశ్రుతోద్గీథాది రుపాస్యత్వేనావగతః ❋ ఇయమేవర్గిత్యేవకారోపశ్లేషా దృచి పృథివీత్వం విధేయ మవగతమ్ ❋ య ఏవంవిద్వాంత్సామ గాయతీత్యఙ్గాశ్రయవిజ్ఞాన ముపసంహృతమ్. అత ఆదిత్యాదేర్దృష్టివిశేషణత్వమ్. పృథివ్యా మృక్ఛబ్దో లాక్షణికః సంబంధమాత్రమపేక్షతే-నతూత్కర్షమితి నతన్నిబన్ధనః. సామాత్మనా లోక ముపాసీతేతి విభక్తిద్వయవిపరిణామాదపి లోకాత్మనా సామోపాసీతేతి సప్తమీమాత్ర విపరిణామో వరమ్. ❋పృథివీ హిఙ్కార ఇత్యాదిక్రమో బహూపపత్త్యనురోధేన నేయః. అతోఽఙ్గేష్వాదిత్యాదిదృష్టివిధిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. ఉపపత్తేరితి-కస్యోపపత్తిరిత్యపేక్షాయా ముత్కర్షస్య పూర్వసూత్రప్రకృతత్వాత్తస్యోపపత్తేరితి వ్యాఖ్యాన ముచితమ్. నత్వర్థాన్తరస్య. ఉత్కర్షశ్చ ప్రాగుక్తలక్షణః. కర్మస్వతిశయాధాయకత్వేన ఫలాత్మకత్వేనచ ప్రాధాన్య ముత్కర్షాన్తర్గతమ్. ఉద్గీథేనోపక్రమః, సామ్నోపసంహారశ్చ సర్వేషు దేవతాదృష్టివిధిష్వననుగతావితి వ్యాపకఏవ హేతు ర్భాష్యేఽభిహితః ❋ లోకేషు పఞ్చవిధం సామ ❋ సప్తవిధం సామేత్యాదిషు విభక్తిద్వయవిపరిణామాభావాదేవ లోకస్య దృష్టివిశేషణత్వోపపాదనం మన్దమ్. నహి ద్వితీయావిభక్త్యర్థోఽనన్వితః. లోకాదిశబ్దానాం దేవతాపరత్వే ప్రామాణికే సత్యుత్కర్షాదేవ దేవతాయా దృష్టివిశేషణత్వమ్ - నచేద్యథాప్రతిపన్నస్వీకారేప్యవిరోధః. ❋ పృథివీ హిఙ్కార ఇత్యాదిరప్యేతేన వ్యాఖ్యాతః. అతో భాష్యోక్తప్రకారేణ సారతరయుక్త్యభిప్రాయం సూత్రమ్.———అన్యేతు-ఫలసాధనతయోత్కర్షాదేవ పూర్వపక్షం కృత్వా ఏవం సిద్ధాన్త మాహుః - ఉద్గీథాదిష్వాదిత్యాదిదృష్టిః-కర్మసమృద్ధ్యర్థేషూపాసనేష్వధికృతాధికారోపపత్తేః. ఆదిత్యాదీనాం కర్మాఙ్గదృష్ట్యోపాస్యత్వేహి క్రత్వధికృతేనైవ కర్తవ్యత్వనియమో నస్యాత్. తన్నియమశ్చ ❋ యదేవ విద్యయా కరోతీతి శ్రుత్యాఽవగమ్యతే. ❋ య ఏవాసౌ తపతి త ముద్గీథ ముపాసీత ❋ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్త ముద్గీథ ముపాసాఞ్చక్రిర ఇత్యాదిషు యచ్ఛబ్దయోగప్రాథమ్యాభ్యా ముద్దేశ్యత్వావగమా దాదిత్యాదీనా ముపాస్యత్వ మితిచేన్న - ఓమిత్యేతదక్షర ముద్గీథ ముపాసీతేత్యుద్గీథోపాస్యతాయా ఉపక్రమసిద్ధత్వాత్, క్రత్వధికృతాధికారోపపత్తేశ్చ. కర్మసమృద్ధివ్యతిరిక్తఫలేష్వంగాశ్రితేషూపాసనేషు ❋ లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీతేత్యాదిషు క్రత్వధికృతాధికారసంబన్ధే ప్రమాణాభావాన్నక్రత్వంగేషు దేవతాదృష్టిరితి నియమః. తత్రైవం నిర్వాహః - త్రివిధ ముపాసనమ్-భూతార్థ, మధ్యాస, స్సంపదితి. భూతార్థమ్ - యథార్థవిషయమ్. నతత్ర కించి న్నిరూప్యమ్. అధ్యాసః-అన్యస్మి న్నన్యధర్మాధ్యాసః. యథా-ఉద్గీథేఽసురపాప్మవిధ్వంసనాదయః ప్రాణధర్మాః, భయతమోపహత్యాదయః ఆదిత్యధర్మాః,. అన్యసాదృశ్యానుసన్ధానం సంపత్. యథా - పఞ్చవిధత్వసప్తవిధత్వాద్యనుసన్ధానమ్. తచ్చ వాక్యైస్వైరూపపాదనా దవగమ్యతే. అధ్యాససంపత్తీచ నికృష్టగతధర్మతత్సాదృశ్యవిషయే చేత్ - ఉపాస్యం నికృష్టం కృతం స్యాత్ - ఉత్కృష్టగతధర్మతత్సాదృశ్యవిషయేచేత్-ఉపాస్య ముత్కృష్టం కృతం స్యాత్. తతో మహత్కృతమేవోపాస్యమ్. తత్ర దృష్టివిశేషణనిర్ణయస్తూపక్రమోపసంహారవాక్యశేషప్రాథమ్యయచ్ఛబ్దయోగ మహత్త్వాద్యనురోధేన వర్ణనీయః. ❋ లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీతేత్యాదిషు సామప్రతియోగికం సాదృశ్యం లోకేషు విధీయతే-ప్రథమనిర్దిష్టత్వాత్ సప్తమ్యాంచ స్యాచ్చ. సామశబ్దస్సామసాదృశ్యపరః. లోకసామశబ్దయో రన్యతరస్య లక్షణాయా అవర్జనీయత్వేపి సామ్ని లోకసాదృశ్యే విధిత్సితే సప్తమీ నఘటతే ❋ ఇయమేవర్గిత్యత్రాపి పృథివ్యా ఋగాత్మకత్వం విధిత్సితమ్ - నిర్దేశప్రాథమ్యాత్, ఏవకారాన్వయస్య ❋ ఉత్తరఏవ వేది రిత్యత్ర వ్యభిచారాత్., పృథివ్యేవ సాస్యర్గస్తీతి వాక్యశేషశ్చేత్ - పృథివ్యా ఋగాత్మకత్వం విధేయం స్యాత్ - ఋక్పృథివ్యేవ న పృథివ్యా అన్యేతి వాక్యశేషశ్చేత్ - ఋచఏ పృథివీత్వవిధానం స్యాత్. కర్మసమృద్ధ్యర్థోపాసనవ్యతిరిక్తేషు - నకర్మాంగేషు దేవతాదృష్టినియమః. కర్మసమృద్ధ్యర్థేషుతూపాసనేషు - క్రత్వంగేషు దేవతాదృష్టిరితి స్థితిరితి. అత్రాపి క్రత్వంగవ్యతిరిక్తేషు దేవతాదృష్టినియమాభావోఽనుపపన్నః- అధ్యాససంపత్త్యోర్నికృష్టధర్మసాదృశ్య విషయత్వానుపపత్తేః స్వయమేవ ప్రతిపాదితత్వాత్. అతః క్రత్వంగవిషయేష్వతద్విషయేషు చోపాసనేషు దేవతావివక్షాయా స్సువ్యక్తత్వే దేవతాయా ఉత్కర్షాదేవ దృష్టివిశేషణత్వమ్ - వివక్షావిరహే యథాశ్రుతాఙ్గీకారశ్చ యుక్తఇతి ఉత్కర్ష ఏవోపపత్తిశబ్దవివక్షితో హేతు ర్భవితు మర్హతి - అర్థస్వభావాత్పరిగృహీతత్వాచ్చ. అత స్సర్వత్రోత్కర్షస్యైవ దృష్టివిశేషణత్వే ప్రయోజకత్వాత్ క్రత్వధికృతానుష్ఠేయత్వమప్రయోజకమిత్యుపపత్తిశబ్దస్యోత్కృష్టతోపపత్తిపరత్వ ముక్తం భాష్యే. క్రత్వంగవిషయేషు క్రత్వధికృతానుష్ఠేయత్వ మప్యభ్యుచ్చయహేతు స్స్యాత్ - సర్వత్రాప్యుత్కర్షానుగుణమేవ దృష్టివిశేషణత్వనిర్ణయో యుక్తః.

ఆదిత్యాదిమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. ఆసీనస్సమ్భవాత్. ౧.

† మోక్షసాధనతయా వేదాన్తశాస్త్రైర్విహితం జ్ఞానం ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్య మసకృదావృత్తం సన్తతస్మృతిరూప మిత్యుక్తమ్. తదనుతిష్ఠ న్నాసీన శ్శయాన స్తిష్ఠ న్గచ్ఛంశ్చ విశేషాభావా దనియమేనానుతిష్ఠేత్.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - ఆసీనఇతి - ఆసీన ఉపాసన మనుతిష్ఠేత్. కుతః. సమ్భవాత్ - ఆసీనస్యైవ హ్యేకాగ్రచిత్తతాసమ్భవః. స్థితిగత్యోః ప్రయత్నసాపేక్షత్వాత్, శయానేచ నిద్రాసమ్భవాత్,. పశ్చాచ్ఛరీరధారణప్రయత్ననివృత్తయే సాపాశ్రయే ఆసీనః కుర్యాత్.

౮॥ సూ. ధ్యానాచ్చ. ౨.

※ ౧ నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి ధ్యానరూపత్వా దుపాసనస్య - ఏకాగ్రచిత్తతాఽవశ్యంభావినీ. ధ్యానంహి విజాతీయ ప్రత్యయాన్తరావ్యవహిత మేకచిన్తన మిత్యుక్తమ్. [౧॥ బృ - ౬ - ౫ - ౬.]

౯॥ సూ. అచలత్వంచాపేక్ష్య. ౩.

నిశ్చలత్వం చాపేక్ష్య పృథివ్యన్తరిక్షాదిషు ధ్యానవాచోయుక్తి ర్దృశ్యతే ※ ౨ ధ్యాయతీవ పృథివీ, ధ్యాయతీవా న్తరిక్షం, ధ్యాయతీవ ద్యౌః, ధ్యాయన్తీవాపో, ధ్యాయన్తీవ పర్వతాఇతి. అతః పృథివీపర్వతాదివదేకాగ్రచిత్తతయా నిశ్చలత్వ ముపాసకస్యాసీనస్యైవ సమ్భవేత్. [౨॥ ఛాం - ౭ - ౬ - ౧.]

౭॥ సూ. ఆసీనస్సంభవాత్. † అవాన్తరసంగతిమాహ (మోక్షేతి) అనన్తరాధికరణయోః ప్రాసంగికత్వాత్ పరమప్రకృతేన ప్రధానభూతేన బ్రహ్మోపాసనేన సఙ్గతి రుక్తా. యద్వా - దృష్ట్యుపాసనానా మప్యాసనసాపేక్షత్వే ప్యాసనసమర్థన హేతో రైకాగ్ర్యస్యాద్యాధికరణసమర్థితత్వాత్తేన సఙ్గతి రుక్తా. కి మాసీన శ్చిన్తయేత్ -ఉతాసీన శ్శయాన స్తిష్ఠ న్గచ్ఛన్వేతి. కిం గమనాదిషు ధ్యానం సంభవతి-నేతి. సంభవతిచేత్ -ఆసనానియమః. నసంభవతిచేత్ -తన్నియమః.——ఉపాసనసంభవాదిత్యతో ప్యేకాగ్రతాసంభవా దిత్యుచితమ్ - ఉపాసనసంభవా దిత్యుక్తేపి కథమిత్యపి శఙ్కాయా ఏకాగ్రతాభిప్రాయేణ శమయితవ్యత్వాత్, ※యత్రైకాగ్రతేత్యేకాగ్రతాయా స్సన్నిహితత్వా, ద్యోగ్యత్వాచ్చ.——※ ఉపవిశ్యాసనే యుంజ్యాదితి స్మృతివచనస్య మనోనుకూలతాభిప్రాయతాం మత్వా పూర్వపక్షీ ప్రత్యవతిష్ఠతే.

తదవశ్యంభావా త్తత్పరిహారః.

౮॥ సూ. ధ్యానాచ్చ. ధ్యానాదితి భావప్రధాననిర్దేశ ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం ధ్యానరూపత్వాదితి. స్థితిగత్యో ర్విజాతీయప్రత్యయసంభవా త్తదైకాగ్ర్యవిరోధిగత్యాదికమిత్యర్థః.

౯॥ సూ. అచలత్వంచాపేక్ష్య. ※ ఆపఇతి-స్థిరం తటాకాదిజలం వివక్షితమ్. నిశ్చలత్వమాత్రసామ్యం వివక్షితమ్. నిశ్చలత్వమైకాగ్ర్యాద్భవతి - తచ్చాసీనస్యైవ - గత్యాదా విజాతీయప్రత్యయేన చలనసంభవాదిత్యర్థః.

(వే-సా.) ఆసీన ఉపాసనం కుర్యాత్, తస్యైవైకాగ్ర్యసమ్భవాత్. ౧.

(వే-దీ) కి మిదం బ్రహ్మోపాసన మాసీనః కుర్యాత్ - ఉతాసీన శ్శయాన స్తిష్ఠ న్గచ్ఛన్వేత్యనియమేనేతి సంశయః. విశేషాశ్రవణా దనియమేనేతి పూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - ఆసీనస్యైవైకాగ్రతాసమ్భవాత్, ఏకాగ్రతామూలత్వాచ్చోపాసనస్య, ఆసీనః కుర్యాత్. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

(వే-సా). "౧ నిదిధ్యాసితవ్యః" ఇత్యుపాసనస్య ధ్యానరూపత్వాచ్చాసీనః. ౨.

(వే-దీ). "౧ నిదిధ్యాసితవ్యః" ఇత్యుపాసనస్య ధ్యానరూపత్వాచ్చైకాగ్రచిత్తతాఽవశ్యమ్భావినీ. ధ్యానంహి - విజాతీయప్రత్యయాన్తరావ్యవహితం తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తతిరూపమ్. ౨.

(వే-సా). పృథివ్యాదే రచలత్వఞ్చాపేక్ష్య "౨ ధ్యాయతీవ పృథివీ" ఇతి ప్రయోగాత్ మనసో నిశ్చలత్వ మాసీనస్యైవ. ౩.

(వే-దీ). నిశ్చలత్వం చాపేక్ష్య ధ్యానవాచో యుక్తిః పృథివ్యాదిషు దృశ్యతే "౨ ధ్యాయతీవ పృథివీ, ధ్యాయతీవాన్తరిక్షం, ధ్యాయతీవ ద్యౌః" ఇత్యాదికా. అతో ధ్యాయతః పృథివ్యాదివ దచలత్వ మాసీనస్యైవ సమ్భవతి. ౩.

౧౦॥ సూ. స్మరన్తిచ. ౪.

స్మరన్తి చాసీనస్యైవ ధ్యానమ్ * ౧ శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిర మాసన మాత్మనః। నాత్యుచ్ఛ్రితం నాతినీచం చేలాజినకుశోత్తరమ్ ॥ తత్రైకాగ్రం మనః కృత్వా యతచిత్తేన్ద్రియక్రియః। ఉపవిశ్యాసనే యుఞ్జ్యా ద్యోగ మాత్మవిశుద్ధయ ఇతి. [౧॥ గీ-౬-౧౧, ౧౨.]

౧౧॥ సూ. యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్. ౫.

ఏకాగ్రతాతిరిక్తదేశకాలవిశేషాశ్రవణా దేకాగ్రతానుకూలో యో దేశః కాలశ్చ-† స ఏవోపాసనస్య దేశః కాలశ్చ. * ౨ సమే శుచౌ దేశే శర్కరావహ్నివాలుకావివర్జితఇతి వచన మేకాగ్ర్యైకాన్తదేశమాహ - నతు దేశం నియచ్ఛతి - * ౨ మనోఽనుకూలఇతి వాక్యశేషాత్. [౨॥ .]

ఆసీనాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. ఆప్రయాణాత్తత్రాపిహిదృష్టమ్. ౧.

తదిద మపవర్గసాధన ముక్తలక్షణ ముపాసన మేకాహఏవ సంపాద్యమ్ - ఉతాప్రయాణా త్ప్రత్యహ మనువర్తనీయ మితి విశయే - ఏకస్మిన్నేవాహని శాస్త్రార్థస్య కృతత్వా త్తావతైవ పరిసమాపనీయమ్.

౧౦॥ సూ. స్మరన్తిచ. నకేవల మర్థసామర్థ్యాత్, వచనాదపి తత్సిద్ధిరిత్యర్థః.

౧౧. సూ. యత్రైకాగ్రతాతత్రావిశేషాత్. † (సఏవోపాసనస్యదేశఃకాలశ్చేతి) తిథినక్షత్రాది నియమో నాస్తీత్యర్థః - వర్ణాశ్రమధర్మావిరుద్ధకాలవిశేషసంభవాత్. ఆసనసహపఠితో దేశాదిర్వైశ్యైకాగ్ర్యసిద్ధ్యర్థమపేక్ష్యతే - కింపున రాసనమితి సూత్రాభిప్రాయః.

ఇతరే త్రయోపి-యత్రైకాగ్రతేతి సూత్ర మధికరణాన్తర మాహుః - వైదికకర్మసు దేశకాలాదినియమదర్శనా దుదగయనాదిపరిగ్రహ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ననియమఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. ఉక్తప్రకారేణ పూర్వాధికరణశేషత్వోపపత్తే ర్నాధికరణాన్తరత్వం యుక్తమ్.

ఆసీనాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. ఆప్రయాణాత్తత్రాపిహిదృష్టమ్. నజ్జ్యోత్యాదిస్ఫుటమ్. ఉక్తలక్షణ ముపాసనం కిమేకస్మిన్నహని కర్తవ్యమ్ - ఉతాప్రయాణాదితి. కిమేకదినానుష్ఠానేన శాస్త్రార్థస్య కృతత్వమ్ - నేతి. కృతత్వం చేత్ - ఏకస్మిన్నహని కర్తవ్యమ్. నచేత్ - ఆప్రయాణాత్కర్తవ్యమితి.

(వే-సా.) "౧ ఉపవిశ్యాసనే యుఞ్జ్యాత్" ఇత్యాదినా. ౪.

(వే-దీ.) స్మరన్తిచాసీనస్యైవ ధ్యానమ్ "౧ ఉపవిశ్యాసనే యుఞ్జ్యా ద్యోగ మాత్మవిశుద్ధయే" ఇతి. ౪.

(వే-సా.) యత్రైకాగ్రతా - తత్ర దేశే తత్ర కాలే ఉపాసీత ఇతిదేశకాలవిశేషాశ్రవణాత్. ౫.

(వే-దీ.) యస్మిన్దేశే యస్మింశ్చ కాలే మనస ఏకాగ్రతా - తత్ర దేశే కాలేచోపాసనం కార్యమ్, "౨ శర్కరాదిరహితే మనోఽనుకూలే శుచౌ దేశే" ఇత్యేత దతిరిక్తవిశేషాగ్రహణాత్. యథా దేశకాలయోరేకాగ్రతాయాం విశేషః - న తథా స్థితిగత్యాదౌ. ఆసీనస్యతు విశేషోస్తీత్యభిప్రాయః. ౫.

(వే-సా.) ఆప్రయాణా దహరహరుపాసనం కార్యమ్ "౩ స ఖల్వేవంవర్తయ న్యావదాయుషమ్" ఇతి దర్శనాత్. ౧.

(వే-దీ.) తదిద మపవర్గసాధన ముపాసన మేకస్మి న్నహని కార్యమ్ - ఉత ప్రత్యహ మాప్రయాణా దనువర్తనీయమితి సంశయః. ఏకస్మిన్నేవాహని శాస్త్రార్థస్య కృతత్వా త్తావతైవ పరిసమాపనీయమ్. "౩ యావదాయుషమ్" ఇతితు వచనం విధిశబ్దస్యాభావా ద్విద్యాయాః ఫలే నోపసంహారపరమితి పూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - ఆప్రయాణాత్ అనువర్తనీయమ్. కుతః? తత్రాపిహిదృష్టమ్ "౩ సఖల్వేవంవర్తయ న్యావదాయుషం బ్రహ్మలోక మభిసమ్పద్యతే" ఇతి. అప్రాప్తత్వేనానువాదత్వాసమ్భవా ద్విధిరేవాయమితి. ౧.
[౩॥ ఛాం-౮-౧౫-౧.]

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - ఆప్రయాణాదితి - ఆమరణా దనువర్తనీయమ్. కుతః. తత్రాపిహిదృష్టమ్ - ఉపాసనోద్యోగప్రభృత్యాప్రయాణాన్మధ్యేయః కాలః - తత్ర సర్వత్రాపి దృష్ట ముపాసనమ్ * ౧ స ఖల్వేవం వర్తయ న్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతఇతి. [౧॥ ఛాం-౮-౧౫-౧.]

ఆప్రయాణాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయో రశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్. ౧.

† ఏవం విద్యాస్వరూపం విశోధ్య విద్యాఫలం చిన్తయితు మారభతే. † బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తౌ పురుషస్యోత్తరం

పరేతు - సాక్షాత్కృతాత్మతత్త్వస్యానియోజ్యత్వా దనువర్తయేదితి శాసన మశక్యమ్ - అతోఽభ్యుదయఫలోపాసనవిషయేయం చిన్తేతి. తదయుక్తమ్ * యావ దాయుష మేవం వర్తయ న్బ్రహ్మలోక మభిసమ్పద్యతే నచపునరావర్తతే * ప్రాయణాన్త మోఙ్కార మభిధ్యాయీతేత్యత్రాపునరావృత్తి లక్షణమోక్షసాధనవిద్యాస్యైవాప్రయాణాదనువృత్తేః శ్రుతత్వాత్. యావచ్ఛరీరపాతం శాస్త్రవశ్యత్వా దనియోజ్యఇతి చాయుక్తమ్. అన్తిమప్రత్యయస్య మోక్షహేతుత్వదర్శనాత్, తదాపయికాహారశుద్ధ్యాదిసాపేక్షత్వాచ్చ శాస్త్రవశ్యత్వ మవర్జనీయమ్. నచాన్తిమప్రత్యయశాస్త్ర మముముక్షువిషయమ్ - ముముక్షువిషయతయైవ ప్రతిపాదితత్వాత్. * ప్రయాణకాలే మనసేత్యారభ్య * సతం పరం పురుష ముపైతి దివ్యమితి హ్యుచ్యతే. నచ సాక్షాత్కృతతత్త్వస్య భేదదర్శనాభావా న్నాన్తిమప్రత్యయాపేక్షేతి వాచ్యమ్ - దేహపోషణాదిషు ప్రవృత్తిదర్శనాత్. తేషు మిథ్యాత్వజ్ఞాన మస్తీతిచేత్. తథాప్యన్తిమప్రత్యయః కార్యఏవ - తదైకకల్యేన హ్యాదిభరతస్య మృగత్వప్రాప్తిః. నచ తస్య దేహాదిషు మిథ్యాత్వధీ ర్నాస్తీతి వాచ్యమ్ - విప్రజన్మని పూర్వార్జితజ్ఞానాతిరిక్తజ్ఞానాభావాత్. అత శ్శాస్త్రవశ్యత్వ మస్త్యేవ. కించ - కి మిద మశాస్త్రవశ్యత్వంనామ. కి ముచ్చార్యమాణ మపిశాస్త్రం భేదదృష్ట్యభావా న్నశృణోతి - ఉత శృణ్వన్నపి నార్థం ప్రత్యేతి - ఉత సత్యామప్యర్థప్రతీతౌ బ్రాహ్మణ్యాద్యుపాధేః కర్తృత్వాదేశ్చాభావా న్నాహం కర్మణశ్య ఇతి జానాతి - అర్థే ప్రతీతేపి కిం నానుతిష్ఠతి - ఉతానుతిష్ఠతో న ప్రత్యవాయః - ఉతేష్టానిష్టప్రాప్తినివృత్తీ నేచ్ఛతీతి. నప్రథమద్వితీయౌ - ప్రతిబుద్ధతత్త్వానాం వసిష్ఠాదీనా మప్యుక్తిప్రత్యుక్తిదర్శనాత్. న తృతీయః - ఆత్మని బ్రాహ్మణ్యా ద్యభావేప్యుపాధే రనివృత్తత్వాత్, తదభావజ్ఞానవతాం వసిష్ఠజనకభీష్మాదీనా మనుష్ఠానదర్శనాచ్చ. న చతుర్థః - అజ్ఞస్యాననుతిష్ఠతో హ్యశాస్త్రవశ్యత్వప్రసఙ్గాత్. న పఞ్చమః - ఆదిభరతాదీనాం ప్రత్యవాయదర్శనాత్, విప్రజన్మని * సతాం మార్గ మదూషయన్నితివచనాచ్చ. న షష్ఠః - అముముక్షుత్వప్రసఙ్గాత్. బన్ధనివృత్తిచ్ఛాహి ముముక్షా. ముక్తస్య నముముక్షేతిచేన్న - క్షుదాద్యుపశమాయ ప్రవృత్తిదర్శనాత్. అతోఽనువృత్తివిధివశ్యత్వా దాప్రయాణా త్పరవిద్యాఽనువర్తనీయా ———అన్యేతు - సాక్షాత్కారణఫలత్వా దుపాసనస్య తత్పర్యన్తత్వమితి పూర్వపక్షయన్తి. తదయుక్తమ్ - పరమపురుషప్రీతిఫలకత్వా దుపాసనస్య, ప్రీతేశ్చ యథాశాస్త్ర మనుష్ఠానజన్యత్వాత్,. అత శ్శాస్త్రార్థస్య కృతత్వా దిత్యేవ పూర్వపక్షయుక్తి ర్యుక్తా. అతఏవ సిద్ధాన్తేపి సాక్షాత్కారమాత్రఫలకత్వాభ్యుపగమేనాన్తిమప్రత్యయసిద్ధ్యర్థ మనువర్తనీయతోక్తి రపి నయుక్తా - కింతు యథాశాస్త్ర మనుష్ఠానసిద్ధయేఽనువర్తనీయత్వ మేవ వక్తవ్యమ్.

ఆప్రయాణాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. తదధిగమఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌతద్వ్యపదేశాత్. † పేటికాసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) ఉపాయభూతోపాసనస్యోపాస్యనిరతిశయప్రియత్వేన స్వయమపి ప్రియరూపత్వా దుపేయరూపత్వ మప్యస్తీత్యత్ర తన్నిరూపణం కృతమ్. * దశ్యమానో మహాహారగైః । న వివేదాత్మనో గాత్రం తత్స్మృత్యాహ్లాదసంస్థితః * తచ్చిత్తవిమలాహ్లాదక్షీణపుణ్యచయ స్తదేత్యాదిభిః ప్రీతిరూపత్వం హ్యవగమ్యతే. † (బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తావితి) బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తిః - సాక్షాత్కారావస్థోపాసనలబ్ధి ర్వివక్షితా. * తస్మిన్దృష్టే క్షీయన్తఇతిహి విషయవాక్యమ్. ప్రాప్తిః -

---

(వే-సా). ఉపాసనే ప్రారబ్ధే తత్సామర్థ్యా దేవ పూర్వకృతాఘనాశః, ఉత్తరాఘాశ్లేషశ్చభవతి, "౨ ఏవంహాఽస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే" "౩ ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ నశ్లిష్యతే" ఇతిశ్రుతేః. ౧. ౨॥ ఛాం - ౫ - ౨౪ - ౩.

(వే-దీ). విదుష ఉత్తరపూర్వాఘయో రశ్లేషవినాశౌ కిం సమ్భవతః?-ఉత నేతి సంశయః. "౪ నాభుక్తం క్షీయతే కర్మ కల్పకోటిశతైరపి" ఇతి భోగాదేవ కర్మక్షయ శ్రవణా దశ్లేషవినాశశ్రుతిః కథంచి ద్విద్యాస్తుత్యర్థతయా నేయేతి పూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - ద్వయో శ్శాస్త్రయో ర్భిన్నవిషయత్వేన విరోధాభావా త్సమ్భవత ఏవ. కర్మణాం ఫలజననసామర్థ్యం దృఢయతి "౪ నాభుక్తం క్షీయతే" ఇతి. "౩ ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ నశ్లిష్యతే" "౨ ఏవంహాఽస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే" ఇతిచ శ్రుతి ర్విద్యాయా స్తత్సామర్థ్యనివారణశక్తివిషయేతి. యథా అగ్నేర్దాహ శక్తి జననతన్నివారణశక్తివిషయే ప్రమాణే నవిరుధ్యేతేఇతి. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧. ౩॥ ఛాం - ౪ - ౧౪ - ౩. ౪॥

† తదది మశ్లేషవచనం ప్రామాదికవిషయం మన్తవ్యమ్ - * ౧ నావిరతో దుశ్చరితా దిత్యాదిభి శ్శాస్త్రై రాప్రయాణా దహరహ రుత్పద్యమానాయా ఉత్తరోత్తరాతిశయభాగిన్యాః విద్యాయాః దుశ్చరితవిరతినిష్పాద్యత్వావగమాత్.

తదధిగమాధికరణం సమాప్తమ్. [౧॥ ౪౭ - ౨ - ౨౮.]

_ స్తద్ధేతుత్వం యా క్తమిత్యర్థః. † తర్హి బ్రహ్మవిదో నిషేధశాస్త్రవశ్యత్వం నస్యాదిత్యత్రాహ (తదిదమితి) నను-బ్రహ్మవిద్యాయా అపి పాపప్రాయశ్చిత్తత్వ వచనాత్ కృచ్ఛ్రాదీనామివ బుద్ధిపూర్వపాపనివర్తకత్వమపి స్యాత్. నైవమ్ - ప్రామాదికాఘప్రాయశ్చిత్తత్వేనైవ తద్విధానాత్. * అపిచేత్పాతకం కించిద్యోగీ కుర్యా త్ప్రమాదతః । యోగమేవ నిషేవేత నాన్యం యత్నం సమాచరేదితి హ్యుచ్యతే. నను - పూర్వం శరీరపాతానన్తరం కర్మక్షయ ఉక్తః - అత్రతూపాసనారమ్భే కర్మప్రహాణ ముక్తమ్ - కథ మిద ముపపద్యతే. ఉచ్యతే - ఉపాసనారమ్భసమాప్త్యో ర్భగవత్ప్రీతివిశేషాభిప్రాయ త్వా దధికరణద్వయావిరోధః. ఉపాసనారమ్భప్రీతః పరమాత్మా తత్సమాప్తావుపాసకస్యాఘం క్షమిష్యామీతి సఙ్కల్పయతి - సమాప్తౌతు క్షాన్తమితి సఙ్కల్పయతి. అతోఽధికరణద్వయార్థ ఉపపన్నః.

పరేతు - జ్ఞానస్యావిధేయత్వేన కర్మక్షయోద్దేశేన విద్యాయాః ప్రాయశ్చిత్తకర్మ వద్విధానాభావాత్తయా కథం కర్మక్షయ ఉక్త ఇత్యాశఙ్క్య - సగుణవిద్యాయాం తావ ద్విధాన మస్తి - నిర్గుణవిద్యాయామపి వస్తుసామర్థ్యా త్కర్మక్షయః - కాలత్రయేపి నాహం కర్తా భోక్తేత్యవగమా దితి పరిహరన్తి. తదయుక్తమ్ - నాహం కర్తా నాహం భోక్తేతి జ్ఞానేనత్యపి చన్దనేన కణ్టకేన స్వదేహం లిమ్పత స్తుదతశ్చ పురుషస్య లేప తోద కర్తృకృత సుఖదుఃఖాన్వయదర్శనాత్. సాక్షాత్కారవతో న సుఖాద్యన్వయ ఇతిచేన్న - * వ్యుత్థానకాలే రాజేన్ద్ర అస్తే హేయతిరోహితఇతి యోగవ్యుత్థానే దేహసుఖదుఃఖాద్యన్వయస్య ప్రామాణికత్వాత్, నిర్గుణవిద్యాయా అప్రామాణికత్వాచ్చ విద్యాసుతస్య వ్యాధిపరిహారవద్వ్యర్థః ప్రయాసః. కర్మఫలభోగానవశ్యంభావేపి దేశకాలనిమిత్తాపేక్షో మోక్షఇతి పూర్వపక్షిణోక్తే - తథాచేత్కర్మఫలస్యానిత్యత్వప్రసఙ్గఇతి సిద్ధాన్తినా పరిహారశ్చానుపపన్నః. నివర్తకజ్ఞానోదయానన్తరభావిన్యా అవిద్యానివృత్తే రనిత్యత్వప్రసఙ్గాత్. ప్రాగప్యవిద్యానివృత్తి రస్తిచేత్ - శాస్త్రవైయర్థ్యమ్.——అపరేతు - * నాభుక్తమితి స్మరణ మవిద్వద్విషయ మిత్యాహుః. తద్భాష్యోక్తవిషయవ్యవస్థాఫలమ్ - విద్యాయాః కర్మణాం ఫలోత్పాదనశక్తివినాశసామర్థ్యేహ్యుక్తే కర్మణాం ఫలజననసామర్థ్యం విద్యారహితేషు భవతీతి జ్ఞాయతే. అవిద్వద్విషయత్వమూలేఽభిహితే తద్విషయత్వం సిద్ధ్యతీతి భాష్యే మూలయుక్తిరుక్తా.——అన్యేత్వాహుః - అఘఫలం ద్వివిధమ్ - లేపో, విపాకశ్చేతి. తత్ర లేపః - అప్రాయత్యమ్. స్నానాద్యపనేయమ్. విపాకః - నరకపాతాదిః. సుకృతస్యాపిలేపః - మహత్త్వపఙ్క్తిపావనత్వలోకానుగ్రహసామర్థ్యకామ్యకర్మరుచిరూపః. విపాకః - స్వర్గాదిః. తత్ర మహత్త్వంనామ * సవనగతౌ క్షత్రియవైశ్యౌ హత్వా బ్రహ్మహా భవతి * అగ్నిర్వై దీక్షిత స్తస్మాదేనం నోపస్పృశే దిత్యవగమ్యతే. తత్ర లేపః - స్వసామర్థ్యప్రసూతం ఫలమ్. విపాకః - నైయోగికఫలమ్. ఏవం జ్ఞానస్యాపి స్వసామర్థ్యప్రభావితమ్, నైయోగికంచేతి ఫలం ద్వివిధమ్. తత్ర పురుషశుద్ధిలక్షణేన మాహాత్మ్యశబ్దవాచ్యేన కల్మషవిరోధినా పూర్వకల్మషవినాశః. ఉత్తరాఘానా మప్రాయత్యకరణ రూపసంశ్లేషవిఘాతశ్చ. జ్ఞానస్య నైయోగికఫలంతు దేహపాతేఽన్తిమప్రత్యయసాపేక్షం సుకృతదుష్కృతప్రహాణమ్, బ్రహ్మభావావిష్కరణంచ. ఉత్తరేషా మఘానా మశ్లేషఏవ - నవినాశః. అతఏవ * సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయ స్సుకృత ముపయన్త్యప్రియా దుష్కృతమితి ధూననవచన, మప్రియజ్ఞాత్యుపాయనవచనంచ ఉత్తరాఘవిషయమితి. అత్రోచ్యతే - యద్యపి కర్మణా మధికారానధికారాసజాతీయకర్మాన్తరరుచిస్వర్గనరకాదిఫల విభాగోఽస్తి - తథాపి సామర్థ్యప్రభావితనైయోగికఫలవిభాగో నోపపన్నః - భగవత్ప్రీత్యప్రీతివ్యతిరేకేణ సామర్థ్యాభావా న్నియోగాభావాచ్చ. తద్వ్యతిరేకేణ సామర్థ్యనియోగాభ్యుపగమేప్యశ్లేషవచనస్య లేపవిఘాతమాత్రవిషయత్వమ్, ధూననోపాయనవచనయోరుత్తరాఘమాత్రవిషయత్వం చానుపపన్నమ్. తథాహి - ఉత్తరాఘస్య విపాకహేతుశక్తి రుత్పన్నా - నవా. నచేత్ - లేపవిఘాతోఽశ్లేషఇతి విశేషోపాదానవైయర్థ్యం స్యాత్ అస్మదీయపక్షఃపరిగృహీతశ్చ భవేత్,. ఉత్పత్తిపక్షే - క్రియోత్తీర్ణా కర్మశక్తి రాత్మధర్మభూతా - పరమాత్మప్రీత్యప్రీతిరూపావా స్యాత్. ఉభయథాప్యశ్లేషవచన మనుపపన్నం స్యాత్ - ఆత్మధర్మత్వే తత్సమవేతత్వా, త్పరమాత్మప్రీత్యప్రీతోశ్చేతనవిషయత్వాచ్చ. విపాకశక్తేః శ్లేష స్త్విష్టః - లేపవిఘాత ఏవాశ్లేషరూపతయాఽభిమత ఇతి చేత్ - తర్హ్యశ్లేషవచనసఙ్కోచస్స్యాత్. * సుకృతదుష్కృతే ధూనుతఇతి ధూననశ్రవణబలా దవర్జనీయ స్సఙ్కోచ ఇతిచేత్. తర్హ్యనుత్పన్నస్య ధూననాయోగా ద్విపాకశక్త్యుత్పత్తికల్పనగౌరవంచ స్యాత్. నచానుత్పన్నస్య ధూననాయోగా త్తదుత్పత్తిః కల్పనీయా భవేత్ - ఉత్పన్నస్యాప్యదృష్టస్య పాంసుభసితకరీషాదివత్ సంయోగవిభాగార్హద్రవ్యత్వాభావాత్ ధూననానుపపత్తే స్తత్కల్పనవైయర్థ్యాత్. ధూననశబ్దేన వినాశో లక్ష్యత ఇతిచేన్న - వినష్టస్య ప్రియాప్రియజ్ఞాతిపరిగ్రహాయోగాత్. పురుషగతాదృష్టవినాశేపి ప్రియాప్రియేషు నష్టసజాతీయాదృష్టాన్తరోత్పత్తిరేవ తత్సఙ్క్రమణ మితిచేత్. కర్తృగతాదృష్టవినాశస్య, పురుషాన్తరగతాదృష్టాన్తరోత్పత్తేశ్చ కిం కర్మస్వభావ ఏవ కారణమ్ - తర్హి సర్వేషాం సర్వాణి కర్మాణి నశ్యేయుః, పురుషాన్తరేష్వదృష్టం జనయేయుశ్చ. తతశ్చ కర్తౄణాం భోగాభావో, ఽన్యేషాం భో

౧౪॥ సూ. ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు. ౧.

గనియమశ్చ, స్యాత్. అభుక్తఫలస్యాకృతప్రాయశ్చిత్తస్య కర్మణోఽయం స్వభావ ఇతిచేత్. తర్హి ద్వాదశవార్షికాదిషు కేనచి దననుష్ఠితేషు తద్విపత్తౌం బ్రహ్మహత్యాదిదోషాన్వయేన సంవ్యవహారాదిషు బహిష్కార్యతా స్యాత్. యద్యుచ్యేత - నాత్ర కర్మస్వభావః కారణమ్ - అపితు పరవిద్యామాహాత్మ్యమేవ. తత్తు విద్వద్గతం పూర్వాఘం వినాశ్య తదప్రియేషు తాదృశ మఘం జనయతీతి. తర్హ్యుత్తరాఘ ప్రతిబన్ధమ్, ప్రియాప్రియేషు తాదృశాదృష్టంచ విద్యా కరోతీత్యభ్యుపగమో వరమ్ - తథాసత్యుత్పత్తికల్పనగౌరవాభావాత్. ఏవంచ ధూననోపాయనయో రుత్తరాఘమాత్రవిషయత్వనిష్ఠస్థా నిర్నిబన్ధనస్స్యాత్ - విదుషః పూర్వాఘవినాశనే, జ్ఞాతిషు తాదృశాఘజననేచ విద్యాసామర్థ్యస్యోపపన్నత్వాత్. ఏవంచసతి * సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇత్యత్ర సుకృతదుష్కృతశబ్దయో రసఙ్కోచస్స్యాత్ - అన్యథా సఙ్కోచో నిర్నిబన్ధనస్స్యాత్ - నష్టస్య కర్మణోఽన్యత్ర సఙ్క్రమణాయోగరూపస్య సఙ్కోచహేతోః పరిహృతత్వాత్. పురుషాన్తరే తాదృగదృష్టాన్తరోత్పత్తి రుపాయనమితి త్వయైవ హ్యుక్తమ్. ఇయా న్విశేషః - ఏకస్మిన్పక్షేఽశ్లేషవచనస్య ధూననోపాయనవచనయోశ్చ సఙ్కోచో, విపాకశక్త్యుత్పత్తికల్పనగౌరవంచ - పక్షాన్తరేతు సర్వశ్రుత్యసఙ్కోచో లాఘవంచేతి.

అత్రాయ మర్థోఽనుసన్ధేయః - విదుషః కర్మణాం చతస్రోఽవస్థాశ్శ్రుతాః - వినాశో, ఽశ్లేషో, ధూనన, ముపాయనంచేతి. క్రియామాత్రవినాశస్య లోకసిద్ధత్వాత్, క్రియాయా అశ్లేషధూననసఙ్క్రమణానా మయోగ్యత్వా చ్చావస్థాచతుష్టయం క్రియోత్థశక్తివిషయం నిర్ణీతమ్. సాచ శక్తి రిష్టానిష్టఫలదిత్సాలక్షణపరమాత్మప్రీత్యప్రీతిరూపా - అన్యథా శ్రుతహానాశ్రుతకల్పనప్రసఙ్గాదితి ప్రాగేవోపపాదితమ్. తత్ర వినాశాశ్లేషవచనయోః పూర్వోత్తరాఘవిషయత్వవత్ ఉపాయనవచనస్య పురుషాన్తరే తత్సమానాదృష్టోత్పత్తివిషయత్వంచార్థసామర్థ్యా త్సర్వైరభ్యుపగన్తవ్యమ్. అశ్లేషవచనంచ కృతోన్నత్తరాఘవిషయమ్ - అసఙ్కోచస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్. అశ్లేషశ్చ - ప్రతిబద్ధోదయత్వమ్. ఉత్పత్తికల్పనగౌరవాభావాత్, తత్కల్పనేపి ధూననసఙ్క్రమణాయోగాత్, ఏవంచ విద్యాయాః పూర్వాఘవినాశనే, ఉత్తరాఘప్రతిబన్ధే, ప్రియాప్రియేషు సజాతీయాదృష్టజననే, సామర్థ్యంచ సిద్ధమ్. ఏవం విద్యాయాః వినష్ట ప్రతిబద్ధాదృష్టసజాతీయాదృష్టజననసామర్థ్యాత్ ఉపాయనశ్రుతిశ్చ నోత్తరాఘమాత్రవిషయా - అపితు పూర్వోత్తరాఘవిషయా స్యాత్. తథాచోపాయనవాక్యస్థసుకృతదుష్కృతశబ్దానసఙ్కోచశ్చ భవేత్, తత్ర వినాశః - భగవతః పూర్వోత్పన్నకర్మఫలదిత్సానివృత్తిః. అశ్లేషశ్చ - ఉత్తరకర్మఫలదిత్సాప్రతిబన్ధః. తౌచ యద్యర్థోపహితౌ - యద్యయం ప్రక్రాన్త ముపాసనం సమాపయేత్ - పూర్వోత్తరయోః కర్మణోః ఫలం నదాస్యామీతి సఙ్కల్పరూపాహితౌ. సమాప్తేతు కర్మఫలం నైవ దాస్యామీతి సఙ్కల్పో విధూననశ్రుత్యభిప్రేతః - లోకే సేవారమ్భసమాపనయోః ప్రీతితారతమ్యదర్శనాత్, శాస్త్రేషు తీర్థసేవాద్యుపక్రమసమాపనయోః ఫలతారతమ్యదర్శనాచ్చ. లోకే రాజాదీనామివ పరమాత్మనోపి స్వసేవకవిషయప్రీత్యతిశయేన తత్ప్రియాప్రియజనేషు తదనురూపేష్టానిష్టఫలదిత్సాచ భవతి. ఏవం పూర్వోత్తరాఘవినాశప్రతిబన్ధధూననోపాయనహేతుర్విద్యామాహాత్మ్యమితి.

తదధిగమాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౪॥ సూ. ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు. అవాన్తరసఙ్గతిః స్ఫుటా. ఇతరస్యాప్యసంశ్లేష ఇతి ప్రతిజ్ఞానిర్దేశః - ఏవ మితి న్యాయాతిదేశః. ఉత్తరపూర్వసుకృతయో రశ్లేషవినాశౌ కిం సమ్భవతః - నేతి. కిం * పాపం కర్మ నశ్లిష్యతే * సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తఇతి వాక్యద్వయం సుకృతదుష్కృతాశ్లేషవినాశపరమ్ - ఉత దుష్కృతమాత్రాశ్లేషవినాశపరమ్. కి మత్ర పాపకర్మశబ్దో నిషిద్ధపరః - ఉత విద్యావిరోధిఫలకర్మపరః. * సర్వే పాప్మాన ఇతి వాక్యం కిం పాపశబ్దస్య విద్యావిరోధిఫలకర్మపరతా మవగమయతి-నేతి. * న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పా

---

౧౪. సూ. ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు. ౧.

(వే-సా). విదుషః పుణ్యస్యాపి మోక్షవిరోధిత్వేనానిష్టఫలత్వసామ్యా దేవ మశ్లేష వినాశౌ. వృష్ట్యన్నాయురారోగ్యాదివిద్యానుగుణఫలస్య కర్మణః శరీరపాతా దూర్ధ్వ మఫలత్వమ్. ౧.

(వే-దీ). కి మసంశ్లేషవినాశౌ పుణ్యకర్మణోపి సమానౌ ? ఉత నేతి సంశయః. పుణ్యకర్మఫలస్య సుఖరూపత్వేన విదుషోఽనిష్టత్వాభావా న్నసమానావితి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - ముముక్షో ర్మోక్షవిరోధిత్వేనానిష్టత్వసామ్యా దశ్లేషవినాశౌ సమానావేవ. సూత్రార్థస్తు - ఇతరస్య పుణ్యస్యాప్యనిష్టఫలతా సామ్యా దేవమ్ - అశ్లేషవినాశౌ. విద్యానుగుణస్యతు వృష్ట్యన్నారోగ్యాది ఫలస్య శరీరపాతా దూర్ధ్వ మనిష్టత్వా దశ్లేషః. ౧.

ఉత్తరపూర్వాఘయో ర్విద్యయా అశ్లేషవినాశావుక్తౌ - ఇతరస్య - పుణ్యస్యాపి ఏవమ్ - † ఉక్తేన న్యాయేనా శ్లేషవినాశౌ విద్యయా స్యాతామ్ - † విద్యాఫలవిరోధిత్వసామాన్యా ద్వ్యపదేశాచ్చ. † భవతి చ వ్యపదేశః † ఉభే సుకృతదుష్కృతే నిర్దిశ్య ※౧ సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతి, ※౨ † తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతిచ. ముము క్షో రనిష్టఫలత్వా త్సుకృతస్యాపి పాప్మశబ్దేన వ్యపదేశః. [౧॥ ఛాం-౮-౪-౧. ౨॥ కౌషీ-౧-౪.]

† సుకృతస్యాపి శాస్త్రీయత్వా, త్తత్ఫలస్య కేషాంచి దిష్టత్వదర్శనాచ్చ విద్యయా అవిరోధశఙ్కాం నివర్తయితు మతిదేశః.

† నను విదుషోపి సేతికర్తవ్యతాకోపాసననిర్వృత్తయే వృష్ట్యన్నాదిఫలానీష్టాన్యేవ కథం తేషాం విరోధా ద్వినాశ ఉచ్యతే. తత్రాహ పాతేత్వితి - శరీరపాతేతు తేషాం వినాశః. శరీరపాతా దూర్ధ్వంతు విద్యానుగుణదృష్టఫలాని సుకృ తాని నశ్యన్తీత్యర్థః.

ఇతరాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అనారబ్ధకార్యే ఏవతు పూర్వే తదవధేః. ౧.

† బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తేః పూర్వోత్తరభావినో స్సుకృతదుష్కృతయో రశ్లేషవినాశావుక్తౌ. † తతః పూర్వభావినోః

~~~

ప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతిహి శ్రూయతే నచేత్ - పాపశబ్దస్య నిషిద్ధమాత్రపరతయా వాక్యయోః దుష్కృతమాత్రాశ్లేషవినాశపరత్వా న్నసుకృ తాశ్లేషవినాశసమ్భవః, అవగమయతి చేత్ - పాపశబ్దస్య విద్యావిరోధిఫలకర్మపరత్వేన వాక్యయోః స్సుకృతదుష్కృతాశ్లేషవినాశపరత్వాత్ పూర్వో త్తరసుకృతయో రశ్లేషవినాశసమ్భవఇతి. ※ † ఏవంశబ్దం వ్యాచష్టే (ఉక్తేనేతి) † ఉక్తం న్యాయం వివృణోతి (విద్యాఫలేతి) † ఏవంశబ్దేన పూర్వ సూత్రానుకృష్టవ్యపదేశశబ్దార్థముపపాదయతి (భవతిచేతి) † పుణ్యస్యాపి పాప్మశబ్దవాచ్యత్వే శ్రుతిం దర్శయతి (ఉభేఇతి) ఉభయోః పృథగభిధానే శ్రుతి మాహ (తత్సుకృతేతి).

† అతిదేశస్యాధికాశఙ్కామాహ (సుకృతస్యేతి).

† సూత్రఖణ్డాన్తరస్య శఙ్కామాహ (నన్వితి) విద్యానుగుణదృష్టఫలాని తిష్ఠన్తిచేత్ - తాని శరీరపాతాదూర్ధ్వం నశ్యన్తీత్యర్థః.

పరేచాపరేచ - పాతేత్వితి సూత్రఖణ్డ మేవం వ్యాచక్షతే - అశ్లేషవినాశసిద్ధేర్దేహపాతే ముక్తి రవశ్యంభావినీ - తుశబ్దోఽవధారణఇతి తన్నిష్ప్రయోజనమ్ - సర్వబన్ధకవిరహే మోక్షస్య వక్ష్యమాణప్రకారేణ నిస్సంశయత్వాత్, సర్వప్రారబ్ధకర్మానపక్షయేసతి దేహపాతే మోక్షస్యోప రితనాధికరణవిరుద్ధత్వాచ్చ.———అన్యేత్వనేనాధికరణేనాశ్లేషమాత్రాతిదేశః - న వినాశాతిదేశ ఇతి వదన్తి. తదయుక్తమ్ - వినాశాశ్రవణరూప హేతో రసిద్ధత్వాత్, పాప్మశబ్దస్యోభయవాచిత్వోపపాదనాచ్చ. దేహాన్తే జ్ఞాతిభిః పరిగ్రహా దవినాశ ఇతిచేన్న - ద్విషద్భిః పరిగ్రహేణ దుష్కృతస్యాప్యవినాశప్రసఙ్గాత్. సుకృతస్యాశ్లేషో నామ - కామ్యకర్మగుచ్యనుత్పత్తిః. పఙ్క్తిపావనత్వాదిలక్షణమాహాత్మ్యస్యతు విద్యయా విరో ధాభావా న్నాశ్లేషః. ఏవం స్వసామర్థ్యప్రభావితం జ్ఞానఫలం నిరూపితమ్ - కదా తర్హి నైయోగికఫలం సుకృతదుష్కృతప్రహాణ మిత్యపేక్షాయా మాహ పాతేత్వితి - దేహపాతఏవేత్యర్థ ఇత్యాహుః. పాతఇత్యస్య వ్యాఖ్యాన మనుపపన్నమ్ - నిష్ఫలత్వాదేవ. తచ్చ సామ్పరాయ ఇత్యత్ర ప్రాగుక్తత్వాత్. అపేక్షితాకథనంచ - భాష్యోక్తశఙ్కాయాః పరిహరణీయత్వాత్. అతో యథాభాష్యమేవార్థః.

ఇతరాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అనారబ్ధకార్యే ఏవతు పూర్వే తదవధేః. † అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తేరితి) † (తతఃపూర్వభావినోః) బ్రహ్మ

(వే-సా). విద్యాధిగతేః పూర్వకృతే పుణ్యపాపే ఫలదానాయాప్రవృత్తే ఏవ వినశ్యతః, "తస్య తావ దేవ చిరమ్" ఇతి శరీరపాతావధిశ్రుతేః.

(వే-దీ). విద్యోత్పత్తేః పూర్వకృతయోః పుణ్యపాపయో రవిశేషేణ వినాశః. ఉతానారబ్ధకార్యయోరేవేతి సంశయః. "సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే" ఇతి విశేషాభావా దవిశేషేణేతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు "తస్య తావదేవ చిరం యావన్నవిమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్యే" ఇత్యు త్పన్నవిద్యస్యాపి శరీరమోక్షావధిత్వశ్రుతేః, సర్వవినాశే శరీరస్థిత్యనుపపత్తే, శ్చానారబ్ధకార్యయోరేవ వినాశః. సూత్రంచ వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.
~~~

సుకృతదుష్కృతయోః కి మవిశేషేణ వినాశః - ఉతానారబ్ధకార్యయోరేవేతి విశయే - * ౧ సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇతి విద్యాఫలస్యావిశేషశ్రవణా, ద్విద్యోత్పత్త్యుత్తరకాలభావిన్యాశ్చ శరీరస్థితేః కులాలచక్రభ్రమణాదివత్సంస్కారవశా దప్యుపపత్తే రవిశేషేణ. [౧॥ - ఛాం - ౫ - ౨౪ - ౩.]

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - అనారబ్ధకార్యేఏవతుపూర్వేఇతి-విద్యోత్పత్తేః పూర్వే సుకృతదుష్కృతే అనారబ్ధకార్యే-అప్రవృత్తఫలే ఏవ విద్యయా నశ్యతః. కుతః. తదవధేః - * ౧ తస్య తావదేవ చిరం యావ న్నవిమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్యే ఇతి శరీరపాతవిళమ్బావధిశ్రుతేః. నచ పుణ్యాపుణ్యకర్మజన్యభగవత్ప్రీత్యప్రీతివ్యతిరేకేణ శరీరస్థితిహేతుభూతసంస్కారసద్భావే ప్రమాణమస్తి. [ఛాం - ౬ - ౧౪ - ౨.]

అనారబ్ధకార్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. అగ్నిహోత్రాదితుతత్కార్యాయైవతద్దర్శనాత్. ౧.

† ఇతరస్యాప్యేవ మసంశ్లేష ఇతి విద్యాబలాత్సుకృతస్యాప్యసంశ్లేష ఉక్తః. అగ్నిహోత్రాదీనాం నిత్యనైమిత్తికానాం

విద్యోత్పత్తిపూర్వభావినో రిత్యర్థః. కిం పూర్వే సుకృతదుష్కృతే అవిశేషేణ నశ్యతః-ఉతానారబ్ధఫలే. కిం * సర్వే పాప్మాన ఇతి సర్వశబ్దస్వారస్యానురోధో న్యాయ్యః - ఉత * తస్య తావదితి విళమ్బశ్రుత్యనురోధః. కిం కులాలచక్రభ్రమణవత్ కర్మవినాశే సంస్కారేణ శరీరధారణ ముపపద్యతే - నేతి. కి మీశ్వరప్రీత్యప్రీతివ్యతిరేకేణ సంస్కారకల్పనాయాం ప్రమాణ మస్తి - నేతి. అస్తిచేత్ - తేన శరీరధారణోపపత్తేః సర్వశబ్దస్వారస్యానురోధస్య న్యాయ్యత్వా దవిశేషేణ నశ్యతః. నచేత్ - సంస్కారేణ శరీరధారణాయోగాత్ విళమ్బశ్రుత్యనురోధేనానారబ్ధఫలే ఏవ నశ్యత ఇతి సిధ్యతి.

సర్వమిథ్యాత్వవాదినా మిద మధికరణం విరుద్ధమ్ - ప్రారబ్ధకర్మణోఽపి మిథ్యాత్వేన బాధాత్ స్థిత్యనుపపత్తేః. ద్విచన్ద్రజ్ఞానవైషమ్యం ప్రాగేవోక్తమ్. ప్రవృత్తఫలస్య కర్మణః కులాలచక్రవేగవదన్తరాళే ప్రతిబన్ధాసమ్భవ ఇత్యపి దురుక్తమ్ - స్వాప్నకులాలచక్రభ్రమణవత్ - ద్వితీయక్షణే ప్రబోధేసతి తద్వేగస్య బాధితత్వదర్శనాత్. సంస్కారా ద్దేహధారణం చేత్ - క్షీణాయుషా మవిదుషామపి దేహధారణం స్యాత్.

అనారబ్ధకార్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. అగ్నిహోత్రాదితుతత్కార్యాయైవతద్దర్శనాత్. † అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ఇతరస్యాపీతి) ఊర్ధ్వరేతస్స్వగ్నిహోత్రాదినైరపేక్ష్యదర్శనాత్ అనూర్ధ్వరేతసామపి తన్నైరపేక్ష్యశఙ్కాయాం సర్వాపేక్షేతిసూత్రమ్. యజ్ఞాదే రాశ్రమధర్మత్వే విద్యాఙ్గత్వేచ నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధపరిహారార్థం సహకారిత్వేనచేతి సూత్రమ్. సుకృతఫలాశ్లేషా దననుష్ఠేయత్వశఙ్కాపరిహారార్థం అగ్నిహోత్రాదీతి సూత్రమ్. ఏవం సూత్రాణా మపౌనరుక్త్యావహేషు శఙ్కావిశేషేషు సూత్రాణా ముత్థానా త్సముచ్చయవాదో నిరవకాశః. కి మగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మో విదుషః కార్యాశ్లేషా దననుష్ఠేయః - ఉతానుష్ఠేయః. కి మశ్లేషవచనం సర్వసుకృతవిషయమ్ - ఉత విద్యాఙ్గాశ్రమధర్మవ్యతిరిక్తసుకృతవిషయమ్. కిం విద్వత్సమ్బన్ధ్యాశ్రమధర్మస్యాపి ఫలం విద్యావ్యతిరిక్తమ్ - ఉత విద్యైవేతి. వ్యతిరిక్తంచేత్ - అశ్లేషవచనస్య సర్వసుకృతవిషయతయా కార్యాశ్లేషా దననుష్ఠేయతా. విద్యైవ ఫలంచేత్ - అశ్లేషవచనస్య విద్వత్సమ్బన్ధ్యాశ్రమధర్మవ్యతిరిక్తవిషయత్వేన కార్యాశ్లేషాభావా దనుష్ఠేయతా. † పూర్వపక్షమాహ (ఇతరస్యేత్యాదినా).

౧౬॥ సూ. అగ్నిహోత్రాదితు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్. ౧.

(వే-సా). అగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమకర్మ, విద్యోత్పత్త్యాఖ్యకార్యాయైవ ఆప్రయాణా దనుష్ఠేయమ్ "తమేతం వేదానువచనేన" ఇత్యాదినా విద్యోత్పత్తికార్యత్వం హ్యాశ్రమధర్మస్య దృష్టమ్. ౧.

(వే-దీ). అగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మః కిం విదుషోఽనుష్ఠేయః. - ఉత నేతి సంశయః. సుకృతదుష్కృతయో రశ్లేషవినాశాభిధానాదాశ్రమధర్మస్యాపి సుకృతత్వసామ్యేన కార్యాశ్లేషా, దననుష్ఠేయ ఇతి పూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - ఆశ్రమధర్మస్యతు విద్యోత్పత్తిరేవ కార్యమితి తత్కార్యాయైవానుష్ఠేయః. దృశ్యతేహి "తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి" ఇత్యాదినా విద్యోత్పత్తికార్యత్వమ్. విద్యాచాప్రయాణా దహరహరభ్యాసాధేయాతిశయాత్వాదేవ. సూత్రంచ వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

స్వాశ్రమ ధర్మాణామపి సుకృతత్వసామాన్యేన తత్ఫలస్యాశ్లేషా దనిచ్ఛతోఽననుష్ఠానే ప్రాప్త ఉచ్యతే.

† అగ్నిహోత్రాదిత్వితి - తుశబ్దస్సుకృతాన్తరేభ్యో విశేషణార్థః. అగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మాః ఫలాశ్లేషా సమ్భవా దనుష్ఠేయా ఏవ. తదసమ్భవశ్చ తత్కార్యార్థత్వాత్తేషామ్. విద్యాఖ్యకార్యాయైవహి విదుషోఽగ్నిహోత్రా ద్యనుష్ఠానమ్. కథ మిద మవగమ్యతే - తద్దర్శనాత్ - దృశ్యతేహి * ౧ తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేనేత్యాదినాఽగ్నిహోత్రాదీనాం విద్యాసాధనత్వమ్. † విద్యాయాశ్చాప్రయాణా దభ్యా సాధేయాతిశయాయా అహరహరుత్పాద్యత్వా త్తదుత్పత్త్యర్థ మాశ్రమకర్మాప్యహరహరనుష్ఠేయమేవ-అన్యథాఽఽశ్రమ కర్మలోపే దూషితాన్తఃకరణస్య విద్యోత్పత్తిరేవ న స్యాత్.   [౧॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨౨.]

† యది అగ్నిహోత్రాదిసాధుకృత్యా విద్యోత్పత్త్యర్థాః, విద్యోత్పత్తేః ప్రాచీనంచ సుకృతమ్.
※ ౨ యావ త్సమ్పాత ముషిత్వా * ౩ ప్రాప్యాన్తం కర్మణ ఇత్యనుభవేన వినష్టమ్, భుక్త
శిష్టంచ ప్రారబ్ధఫలమ్ - ※ † సుహృదస్సాధుకృత్యా మిత్యస్య కో విషయః. తత్రాహ.

౧౭॥ సూ. అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః. ౨.

అతః అగ్నిహోత్రాదిసాధుకృత్యాయాః విద్యోత్పత్త్యర్థాయాః అన్యాపి - విద్యాధిగమాత్పూర్వోత్తరయో రుభయోరపి పుణ్యకర్మణోః ప్రబలకర్మ ప్రతిబద్ధఫలాసాధుకృత్యాఽనన్తా సమ్భవత్యేవ - తద్విషయ మిద మేకేషాం శాఖి నాం వచనమ్ ※ ౪ తస్య పుత్రా దాయ ముపయన్తి సుహృద స్సాధుకృత్యామితి విద్యయాఽశ్లేషవినాశశ్రుతిశ్చ తద్విషయా.   [౨॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౫. ౩॥ బృ - ౬ - ౪ - ౬ - ౪॥   .]

† రాద్ధాన్తస్తు (అగ్నిహోత్రాదిత్విత్యాది) † తర్హి సకృదనుష్ఠేయ మిత్యత్రాహ (విద్యాయాశ్చేతి).

† ఉత్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ (యద్యగ్నిహోత్రాదీతి). † (సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యస్యకోవిషయఇతి) ఉత్త రపాపకృత్యాయాః ప్రాగభుక్తఫలత్వాత్, ప్రాగబ్ధఫలత్వాభావాత్, విద్యార్థత్వాభావాచ్చ, ※ ద్విషన్తః పాప కృత్యా మిత్యస్యోత్తరాఘం విషయ స్స్యాదితి మత్వా సుహృద స్సాధుకృత్యా మిత్యస్య కో విషయ ఇత్యుక్తమ్.

౧౭॥ సూ. అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః. భుక్తమ్, భుజ్యమానమ్, భోక్ష్యమాణమ్, ప్రతిబద్ధఫలం చేతి వివిధం కర్మ. తత్ర పూర్వ కృతమ్, పశ్చాచ్చ వృష్ట్యన్నాదిహేతోః కృతమ్, ప్రతిబద్ధఫలం కర్మాస్తి-తద్విషయా ※సుహృద స్సాధుకృత్యామితి శ్రుతి రశ్లేషవినాశశ్రుతిశ్చేత్యర్థః

౧౭॥ సూ. అతోఽన్యాపి హ్యేకేషా ముభయోః. ౨.

(వే-సా). "౪ తస్య పుత్రా దాయ ముపయన్తి" "౪ ద్విషన్తః పాపకృత్యాం సుహృద స్సాధుకృత్యామ్" ఇత్యాదివచనస్యాగ్నిహో త్రాదే రన్యాప్యనాదికాల ప్రవృత్తా సాధుకృత్యా ప్రబలకర్మప్రతిబద్ధఫలా, ఉత్తరా వృష్ట్యన్నాదివిద్యానుగుణఫలా ప్రతిబద్ధాచేతి పూర్వోత్తరకృత యో రుభయో రప్యస్త్యేవ విషయః. ౨.

(వే-దీ). యద్యగ్నిహోత్రాది సాధుకృత్యా విద్యోత్పత్త్యర్థా, పూర్వకృతాచ సాధుకృత్యా అనుభూత ఫలా ప్రారబ్ధఫలాచ, "సుహృదస్సాధుకృత్యామ్" ఇత్యస్య విషయః క ఇత్యాశఙ్క్యాహ.

అతః-అగ్నిహోత్రాదిసాధు కృత్యాయాః అన్యాపి విద్యాధిగమాత్ పూర్వోత్తరయోః పుణ్యకర్మణో రుభయోశ్చ కారీర్యాదికావృష్ట్యన్నా ద్యర్థతయా విదుషాఽనుష్ఠితా, విద్యోత్పత్తేఃపూర్వం కృతాఽఅనాదికాలప్రవృత్తాచ, ప్రబలకర్మాన్తరప్రతిబద్ధఫలా సాధుకృత్యాస్తిహి ! అత ఏకేషాం శాఖినాం "౪ సుహృద స్సాధుకృత్యామ్" ఇతి వచనం తద్విషయమ్. విద్యయాఽశ్లేషవినాశశ్రుతిశ్చ తద్విషయా.

† అనుష్ఠితస్యాపి కర్మణః ఫలప్రతిబన్ధసమ్భవం † పూర్వోక్తం స్మారయతి.

౧౮॥ సూ. † యదేవ విద్యయేతిహి. ౩.

* ౧ యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తర మిత్యుద్గీథవిద్యాయాః క్రతుఫలాప్రతిబన్ధ ఫలత్వవచనేనానుష్ఠితస్యాపి కర్మణః ఫలప్రతిబన్ధ స్సూచ్యతేహి. అతో విదుషోఽనుష్ఠితప్రతిబన్ధఫలవిషయమ్ ※ ౨ సుహృద స్సాధుకృత్యామితి శాట్యాయనికమ్. [౧॥ ఛాం-౧-౧-౧౦. ౨॥ .]

అగ్నిహోత్రాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

---

† అనన్తరసూత్రసఙ్గతిమాహ (అనుష్ఠితస్యాపీతి). † (పూర్వోక్తం స్మారయతీతి) పృథక్ప్రతిబన్ధఃఫలమితి సూత్రేణ కణ్ఠోక్త మత్ర స్మారయతీత్యర్థః.

౧౮॥ సూ. † యదేవవిద్యయేతిహి. (సూచ్యతేహీతి) అయం హిశబ్దః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధఃఫల మిత్యత్ర హిశబ్దవన్నోపపత్తిప్రసిద్ధిద్యోతకః - కింతూపపాదితప్రసిద్ధిద్యోతకః.

పరేతు - తత్కార్యాయేతి - జ్ఞానస్య యత్కార్యమ్ - మోక్షః - తదర్థమితి వ్యాఖ్యాయ - జ్ఞానకార్యస్య మోక్షస్య కర్మకార్యత్వం విద్యోత్పత్తిద్వారేణేత్యౌపచారికమితి వదన్తి. తతో వరం జ్ఞానాఖ్యకార్యాయేతి వ్యాఖ్యానమ్. ఉత్పన్నే సమ్యగ్దర్శనే విదుష శ్శాస్త్రీవశ్యత్వాభావా ద్విద్యాయాః ప్రాగనుష్ఠితకర్మవిషయం తత్కార్యార్థత్వాభిధానమ్. యద్వా - సగుణవిద్యాసు కర్తృత్వానతివృత్తే ర్విద్యోత్పత్తావపి తస్యాగ్నిహోత్రాదిసమ్భవాత్ తద్విషయ మితిచాహుః. తదపి - సమ్యగ్దర్శనవతామపి ప్రత్యహ మన్తఃకరణశుద్ధ్యర్థ మగ్నిహోత్రాదే రనువర్తనీయతాయాః ※ సఖల్వేవం వర్తయ న్యావదాయుష మితి శ్రుతిసిద్ధత్వాత్, సగుణనిర్గుణవిద్యావిభాగస్యాప్రామాణికత్వాచ్చానుపపన్నమ్. అతోఽన్యాపీతి - సాధుకృత్యావాక్యం కామ్యవిషయ మిత్యాహుః. యదేవ విద్యయేతి సూత్ర మధికరణాన్తర మాహుః - ※ తేనోభౌ కురుతః యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ నవేదేత్యుద్గీథాదివిద్యాసంయుక్త మసంయుక్తంచ కర్మ. తత్ర విద్యాసంయుక్తం కర్మ ప్రకృష్టమ్. * బ్రాహ్మణాయ దద్యా దిత్యుక్తేపి * విద్యాం వ్రతవతే దద్యా న్నమూర్ఖాయేతి విశిష్టవిషయత్వసిద్ధివత్ * యజ్ఞేనేత్యవిశేషేణోక్తేపి విద్యాసంయుక్తవిశిష్టకర్మవిషయత్వసిద్ధే ర్విద్యాసంయుక్తకర్మణఏవ జ్ఞానార్థత్వమితి పూర్వపక్షం కృత్వా - ※ తదేవ వీర్యవత్తరమితి శ్రవణా ద్విద్యావిధురస్య వీర్యవత్త్వమాత్రం గమ్యత ఇతి తావదుపకారహేతుత్వా దవిశేషేణాసంయుక్తమపి కర్మ జ్ఞానార్థ మనుష్ఠేయమితి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తమ్ - * యజ్ఞేనేత్యవిశేషశ్రవణా ద్వేదానువచనదానాదీనామివ విద్యావిధురస్య యజ్ఞస్య జ్ఞానార్థత్వప్రతీతేః. యజ్ఞస్యైవ హ్యఙ్గాశ్రయోపాసనమ్ - నదానాదేః. * బ్రాహ్మణాయేత్యుక్తేపి విలక్షణపాత్రసిద్ధివదిత్యప్యయుక్తమ్ - * దాన మశ్రోత్రియే యథా * అశ్రోత్రియే శ్రాద్ధ మధీత మవ్రత మిత్యాదినిషేధవచనాన్తరవాసితమనస్కస్యతద్వైకార్థ్యాద్విశేషవిషయత్వప్రతీతిః-నతువచనాన్తరనిరపేక్షా. ఇహతు వాక్యాన్తరేణవిద్యావిధురయజ్ఞస్య జ్ఞానార్థత్వప్రతిషేధాదర్శనాత్ యజ్ఞవిశేషవిషయప్రతీత్యభావ ఏవ-యథా*స్వర్గకామో యజేత*యజ్ఞేన దేవేభ్యః ఇత్యాదిషు విద్యాసంయుక్తయజ్ఞాప్రతీతిః. అతః పూర్వపక్షానుత్థానా దనారమ్భణీయత్వైవ.——అపరేతు - తత్కార్యాయ - అపవర్గాయేతి సముచ్చయపర మాహుః. తదయుక్తమ్-జ్ఞానకర్మసముచ్చయస్యాప్రామాణికత్వాత్. తేచ యదేవవిద్యయేతి సూత్ర ముపేక్షిషత, తదయుక్తమ్ - యదా పరోక్తయోజనైవ స్యాత్ తదా హ్యానర్థక్యమ్ - ప్రతిబద్ధకర్మద్యోతనరూపప్రయోజనసద్భావా దపరేషాం మతిమాన్ద్యమేవ తేన ద్యోతితమ్. ————సముచ్చయాప్రామాణికత్వదోషాఽన్యేషామపి తుల్యః. అన్యేతు - విద్యా

౧౮॥ సూ. యదేవవిద్యయేతిహి. ౩.

(వే-సా). "౧ యదేవ విద్యయా" ఇత్యత్ర ఫలప్రతిబన్ధోఽస్తీతి హ్యుక్తమ్. ౩.

(వే-దీ). అనుష్ఠితస్య కర్మణః ప్రబలకర్మప్రతిబన్ధసమ్భవం పూర్వోక్తం స్మారయతి.

ఉక్తం హ్యుద్గీథవిద్యాయాః క్రతోః కర్మాన్తర ప్రతిబన్ధాభావః ఫలమితి. అతః ప్రతిబద్ధఫలసాధుకృత్యస్యైవ సుహృత్సఙ్క్రమణమ్. ౩.

౧౯॥ సూ. భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వాఽథ సమ్పద్యతే. ౧.

యయోః పుణ్యపాపయో రశ్లేషవినాశావుక్తౌ - తాభ్యా మితరే ఆరబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే కిం విద్యాయోనిశరీరావసానే - ఉత తచ్ఛరీరావసానే శరీరాన్తరావసానేవేత్యనియమఇతి సంశయే - * ౧ తస్య తావదేవ చిరం యావన్నవిమోక్ష్య ఇతి తచ్ఛరీరవిమోక్షావసానత్వ శ్రవణా త్తదవసానే. [౧॥ ఛాం - ౬ - ౧౪ - ౨.]

సహకారిణాం కర్మణాం విద్యయా ప్రహాణసమ్భవనాయావివాభావాత్ విద్యాధిగమా త్ప్రాగ్జన్మాన్తరేచానుష్ఠితకామ్యవ్యతిరిక్తనిత్యనైమిత్తికకర్మవిషయ మిద మధికరణం వ్యాచక్షతే. రాజనియోగానుష్ఠాయినాం సమ్మానప్రాప్తివత్స్వాధికారార్థానా మప్యగ్నిహోత్రాదీనా ముపసర్గోఽవాన్తరఫలం భవతీత్యప్రహాణమితి సిద్ధాన్తయన్తి. * య ఆత్మానమేవ లోక ముపాస్తే నహాస్య కర్మ క్షీయతఇతి వచన మత్ర ప్రమాణయన్తి - * యస్యైతు ఖలు సంస్కారాణా మేకదేశోప్యష్టావాత్మగుణా అథ స బ్రహ్మణ స్సాయుజ్యం సాలోక్యంచ గచ్ఛతీతి గర్భసంస్కారాదే రపవర్గార్థత్వవిషయస్మృత్యుపబృంహితత్వా త్ప్రాగనుష్ఠితస్యాపవర్గార్థత్వసిద్ధిరితి. తదయుక్తమ్ - ఉదాహృతవచనస్య విద్యాధిగమాత్ప్రాగనుష్ఠితకర్మవిషయత్వే స్వరసతః ప్రామాణ్యాభావాత్, కథంచి దాపాద్యమానస్యానుపపన్నత్వాచ్చ. కర్తృత్వమమతాఫలవిషయత్రివిధత్యాగాభావే కర్మణోఽపవర్గార్థత్వాయోగా, ద్వేదాన్తజ్ఞానా త్పూర్వం త్రివిధపరిత్యాగానుపపత్తేశ్చ తదాఽనుష్ఠితస్యాపవర్గార్థత్వాయోగాత్. విద్యాసహకారిణాం కథంవిద్యయా ప్రహాణాశఙ్కేతి చేన్న-అశ్లేషవినాశశ్రుతిబలేన విద్యాసహకారిత్వనిశ్చయస్య ప్రతిబద్ధత్వా త్తద్విషయశ్రుతే రర్థవాదత్వాశ్రయణోపపత్తేః. పరవిద్యాకార్యమపి జనయన్తి యజ్ఞాదయః - కింపున స్స్వర్గమితిహి స్తోతుం శక్యమ్, అతః ప్రాగనుష్ఠితవిషయత్వ మనాదృత్య విద్వత్సమ్బన్ధ్యాశ్రమధర్మ విషయత్వాశ్రయణం యుక్తమ్. అతోఽన్యాపీతిసూత్రేణ ప్రహాణవచనం వినియోగవచనంచ కామ్యవిషయ మిత్యుక్తే - మోక్షార్థం కర్మతు న ప్రహీయతే - కిం త్వా బ్రహ్మలయా త్తమనుగచ్ఛతి - ఏవం కామ్యాని విజ్ఞానానిచ దేహాన్తే ప్రహీయన్తే - నిత్యాని విజ్ఞానాని విద్వాంస మనుగచ్ఛన్తీతి కర్మసు జ్ఞానేషు చ విభాగ ముక్త్వా - నిత్యాని విజ్ఞానాని నసన్తీతి శఙ్కా మాపాద్య - తత్పరిహారపరం యదేవ విద్యయేతి సూత్రం వ్యాచక్షతే - కర్మసమృద్ధ్యర్థం విజ్ఞానం హి విహితమ్ తత్ర కామ్యకర్మసమృద్ధ్యర్థం విజ్ఞానం ప్రహీయతే - మోక్షార్థకర్మసమృద్ధ్యర్థం విజ్ఞాన మనుగచ్ఛతీతి. అత్ర బ్రూమః - మోక్షార్థం కర్మ విద్వాంస మనుగచ్ఛతీత్యేత న్ముముక్షో శ్చరమదేహపాతే - ఉత తద్వ్యతిరిక్తదేహపాతే. ప్రథమే కల్పే నాయం విభాగః - జ్ఞానకర్మసముచ్చయస్య నిరస్తతయా విద్యోత్పాదనమాత్రచరితార్థస్య కర్మణో మోక్షార్థ మనుగత్యనుపపత్తేః. ద్వితీయేతు - కృత్స్నసుకృతదుష్కృతప్రహాణాభావాత్ కామ్యం కర్మ ప్రహీయతే - మోక్షార్థ మనుగచ్ఛతీతి విభాగోఽనుపపన్నః. యతః కర్మణాం విద్యాఙ్గత్వమేవ - నమోక్షార్థత్వమ్ - అతఏవ మోక్షార్థకర్మసమృద్ధ్యర్థం విజ్ఞాన మనుగచ్ఛతి - కామ్యకర్మసమృద్ధ్యర్థం విజ్ఞానం ప్రహీయతఇతిచ విభాగోఽనుపపన్నః. నను-ముముక్షో శ్చరమేతరదేహపాతేఽపి విద్యాఙ్గకర్మసమృద్ధ్యర్థం విజ్ఞాన మనుగచ్ఛతి - ఇతర త్ప్రహీయతఇతి విభాగపరం సూత్రం స్యాదితి చేత్. చరమదేహపాతా త్పూర్వ మశేషసుకృతదుష్కృత ప్రహాణాభావేన సుకృతసమృద్ధ్యర్థజ్ఞానస్యాపి ప్రహాణాయోగాత్. ఉపకార్యానుగమానుగమానుగుణౌ హ్యుపకారకానుగమానుగమౌ. అతఏవహి మోక్షార్థకర్మసమృద్ధ్యర్థవిజ్ఞానానుగమ స్త్వయోత్ప్రేక్ష్యతే. అతః ప్రతిబద్ధఫలసాధుకృత్యోపపాదన మాకాఙ్క్షితమితి తత్పరత్వమేవ సూత్రస్య యుక్తమ్.

అగ్నిహోత్రాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. భోగేనత్వితరేక్షపయిత్వాథసమ్పద్యతే. సఙ్గతిః స్ఫుటా. ఆరబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే కిం విద్యాయోనిశరీరావసానే - ఉత తచ్ఛరీరావసానే దేహాన్తరావసానేవేత్యనియమః. కిం * తస్య తావదితి వాక్యం విద్యాయోనిశరీరావసాన మవగమయతి - ఉత శరీర మతన్త్రీకృత్య ఫలభోగావసాన మవగమయతీతి. ప్రథమే - విద్యాయోనిశరీరావసానత్వమ్. ద్వితీయేత్వనియమః.

(వే సా). ఆరబ్ధకార్యయోః పుణ్యపాపయో ర్యత్ఫలమ్, తత్ ఏకశరీరావసాన మనేక శరీరావసానంవా భుక్త్వైవ తదనన్తరం బ్రహ్మప్రాప్నోతి.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే వేదాన్తసారే, చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

(వే-దీ). ఇతరే - ఆరబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే, కిం విద్యాయోని శరీరావసాన ఏవ వినశ్యతే. ఉత తచ్ఛరీరావసానే శరీరాన్తరావసానేవేత్యనియమఇతి సంశయః. "౧ యావ న్నవిమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్యే' ఇతి సమ్పత్తే శ్శరీరవిమోక్షవిలమ్బమాత్రశ్రుతేః తచ్ఛరీరావసాన ఇతిపూర్వపక్షః, రాద్ధాన్తస్తు - ప్రారబ్ధఫలయోః కర్మణోః భోగేనైవ క్షపయితవ్యత్వాభిప్రాయేణ "౧ యావ న్నవిమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్యే" ఇత్యుచ్యతే-నశరీరమాత్రమ్. కర్మవిషయౌహి బన్ధమోక్షౌ. అతః ప్రారబ్ధఫలే పుణ్య పాపే యావతా శరీరేణ సమాపనీయే తావతా క్షపయిత్వా అథ సమ్పత్స్యే ఇత్యనియమ ఏవ. సూత్రం చ వ్యాఖ్యాతమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజ విరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే-భోగేనత్వితి తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. ఇతరే - ఆరబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే స్వారబ్ధఫల భోగేన క్షపయిత్వా తత్ఫలభోగసమాప్త్యనన్తరం బ్రహ్మ సమ్పద్యతే. తేచ పుణ్యపాపే ఏకశరీరభోగ్యఫలేచేత్ - తచ్ఛరీరావసానే సమ్పద్యతే - అనేకశరీరభోగ్యఫలేచేత్ - తదవసానే సమ్పద్యతే - భోగేనైవ క్షపయితవ్యత్వా దారబ్ధఫలయోః కర్మణోః. ※ ౧ † తస్య తావదేవ చిరం యావన్నవిమోక్ష్యే ఇతిచ భోగేన తయోః కర్మణోః విమోక్ష ఉచ్యతే-దేహావధినియమాశ్రవణాత్. † తదేవం బ్రహ్మవిద్యాయాః ప్రాగనుష్ఠిత మభుక్తఫల మనారబ్ధఫలం పుణ్యపాపరూపం కర్మానాదికాలసంచిత మనన్తం విద్యామాహాత్మ్యా ద్వినశ్యతి - విద్యారమ్భోత్తరకాల మనుష్ఠితం చ నశ్లిష్యతి. తత్ర పుణ్యరూపం సర్వం విదుష స్సుహృదో గృహ్ణన్తి - పాపంచ ద్విషన్తఇతి నిరవద్యమ్. [౧॥ ఛాం - ౬ - ౧౪ - ౨.]

ఇతరక్షపణాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

---

† పూర్వపక్షహేతుం పరిహరతి (తస్యతావదితి) ※ యావన్నవిమోక్ష్య ఇత్యత్ర దేహస్తదవధిశ్చ న శ్రుతౌ. ✱ ధూత్వా శరీర మకృతం కృతాత్మేత్యత్ర శరీరం శ్రుతమ్. అవధిస్తు నశ్రుతః. శరీర మిత్యేకవచనమపి జాతివివక్షయా - ✱ అశ్వఇవ రోమాణి విధూయ పాపమితి పూర్వఖణ్డస్థపాపశబ్దైకవచనవదిత్యభి ప్రాయేణ దేహావధినియమాశ్రవణాదిత్యుక్తమ్. † అస్మిన్పాదే బహ్వధికరణోక్తార్థస్య సఙ్గ్రహత్వాయాహ (తదేవమితి)

పరేతు - అనారబ్ధకార్యే ఇత్యత్ర యద్వ్యావర్తితమ్ - తస్య కర్మణః క్షయప్రకారం దర్శయతీదం సూత్ర మిత్యాహుః. తత్ప్రయోజన శూన్యత్వా దనాదరణీయమ్ - అనారబ్ధకార్యయోః జ్ఞానదాహ్యత్వేఽభిహితే తదితరయోర్హి భోగేన క్షయః స్ఫుటః.——అపరేతు - కర్తృత్వస్యావిద్యామూలత్వా, ద్విదుషశ్చావిద్యానివృత్తౌ భోక్తృత్వాసమ్భవా, ద్బహుశరీరప్రదైకకర్మణో దేహాన్తరోపాధా ※ తస్య తావదేతి శ్రుతివశేన భోగాసమ్భవా, చ్చ ప్రారబ్ధస్యాపి జ్ఞానేనైవ క్షయఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా - ✱ తస్య తావ దిత్యవశేషితస్య కర్మణో జ్ఞానదాహ్యత్వాయోగా, ద్విదుషోపి సుఖదుఃఖానుభవదర్శనేన ప్రారబ్ధభోగానుగుణావిద్యాలేశానువృత్తే రభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, ✱ తస్యతావదితి శ్రుతేః ప్రారబ్ధసర్వకర్మక్షయావధిపరత్వోపపత్తేః, అతఏవ ప్రారబ్ధస్య దేహాన్తరోపాధాజ్ఞానదాహ్యత్వాశ్రయణాయోగా, చ్చ భోగేనైవ క్షయఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తమ్ అనారబ్ధకార్యేఏవేత్యత్రసమర్థితత్వాత్. ఏవకారార్థోహి ప్రారబ్ధస్య జ్ఞానాదాహ్యత్వమ్. తచ్చ ✱ తస్య తావదిత్యవధిశ్రవణేన సమర్థితమ్. అవిద్యాపూర్వకత్వా త్కర్తృత్వస్య - తదభావా ద్భోగానుపపత్తిః పరిహరణీయేతిచేత్. యది సా పరిహార్యా - తర్హి తత్రైవ పరిహర్తవ్యా-ఇహ సూత్రేపి తత్పరిహారస్యాభిప్రాయికత్వం వక్తవ్యమ్ - తత్తత్రైవ వక్తుం యుక్తమ్ - సాధ్యసిద్ధ్యుపయోగస్యావిశిష్టతయా తదాపయికార్థానాం తత్రైవ వక్తవ్యత్వాత్. యుక్తిరపి నిర్మూలా-※ జక్షత్క్రీడ న్రమమాణఇతి ముక్తౌ పరంబ్రహ్మోపసమ్పన్నస్యాపి కర్తృత్వశ్రవణేన తస్యావిద్యాపూర్వకత్వాభావాత్. కర్మఫలభోగాదికర్తృత్వంచౌపాధికమితి పూర్వపక్షయుక్తే ర్నిర్మూలతయాఽనారమ్భణీయతా. అతః అనారబ్ధకార్యే ఇత్యత్ర ప్రారబ్ధస్య భోగవినాశ్యత్వే సిద్ధే తదవధేరేవ చిన్తనీయత్వం యుక్తమ్.——అన్యేతు - ఏకస్యాపి కర్మణో బహుశరీరప్రదత్వసమ్భవాత్, ✱ తస్య తావ దిత్యస్య కర్మక్షయావధిపరత్వోపపత్తేః వ్యాసాదీనాం పునర్జన్మదర్శనాచ్చ, విద్యాయోనిశరీరావసానత్వనియమాభావం పూర్వపక్షీకృత్య - విద్యాయోనిశరీరావసానే ప్రారబ్ధస్యాపి కర్మణో విరతవ్యాపారత్వా, ద్విరతవ్యాపారస్యానారబ్ధతుల్యత్వేన విద్యావినాశ్యత్వాత్, ※ తస్య తావదితి వాక్యస్య తద్దేహావధివిషయత్వోపపత్తే, ర్వ్యాసాదీనా మాధికారికత్వా దవిరతవ్యాపారేణ పూర్వకర్మణైవ బహుశరీరగ్రహణోపపత్తేశ్చ విద్యాయోనిశరీరావసానత్వం సిద్ధాన్తయన్తి. తదయుక్తమ్ - విద్యాయోనిశరీరపాతే ప్రారబ్ధకర్మణో విరతవ్యాపారత్వే ప్రమాణాభావాత్. ప్రత్యుతవ్యాసాదీనాం బహుదేహపరిగ్రహ స్తద్విరుద్ధ ఉపలభ్యతే. తేషాం కర్మణోఽవిరతవ్యాపారత్వే సమ్ప్రతిపన్నే తదితరేషా మేకస్మి న్విద్యాయోనిదేహాన్తఏవ విరతవ్యాపారత్వే కిం ప్రమాణమ్. ※ తస్య తావ దితిశ్రుతే స్త్వవధివిశేషాశ్రవణా త్తద్దేహపాతావధిపరత్వ మనుపపన్నమ్. నహి విద్యాయోనే శ్శరీరాద్యావన్న విమోక్ష్యఇతి శ్రూయతే. తస్మా ద్విద్యాయోనిశరీరావసానత్వనియమాభావఏవ సిద్ధాన్తీకర్తవ్యః.

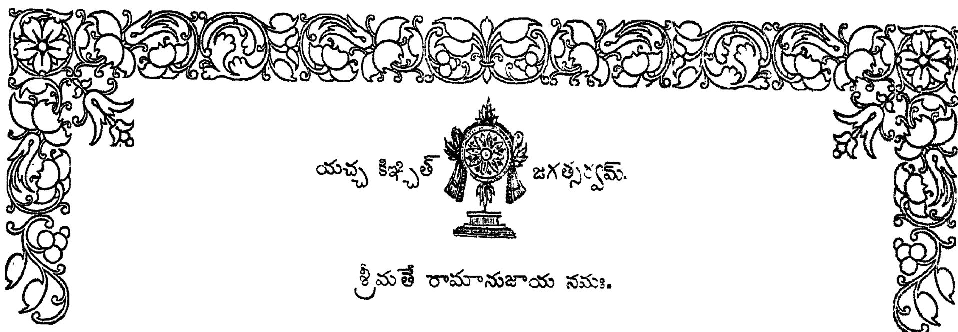
ఇతరక్షపణాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవా సమధిగతశ్రీమద్భగవ ద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసా భాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః.

ఆవృత్తి, రథచాత్మేతి, నప్రతీకేనహీత్యపి, । ఆదిత్యాద్యథ, చాసీనా, ఽప్రయాణాదథేతిచ, ॥
తదధ్యథేతరస్యాపిచా, ఽనారబ్ధా, ఽగ్నిరిత్యపి । భోగేనైకంచ దశచ తురీయ ప్రథమం శ్రితాః॥ .

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౧౩౪. సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా - ౪౯౭.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే — ద్వితీయఃపాదః.

వాగధికరణమ్.

౧॥ సూ. వాఙ్మనసిదర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ. ౧.

ఇదానీం విదుషో గతిప్రకారం చిన్తయితు మారభతే. ప్రథమంతావ దుత్క్రాన్తి శ్చిన్త్యతే. తత్రేద మామ్నాయతే ※ ౧ అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సమ్పద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి. అత్ర ※ ౧ వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇతి వాచో మనసి సమ్పత్తిశ్రుతిః కిం వాగ్వృత్తిమాత్రవిషయా - ఉత వాగ్విషయేతి విశయే - వృత్తిమాత్రవిషయేతి యుక్తమ్. † కుతః. మనసో వాక్ప్రకృతిత్వాభావా త్తత్ర వాక్స్వరూపసమ్పత్త్యసమ్భవాత్. వాగాదివృత్తీనాం మనోధీనత్వేన వృత్తిసమ్పత్తిశ్రుతిః కథంచి దుపపద్యతఇతి.

౧॥ సూ. వాఙ్మనసిదర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ. శరీరస్థితిసమయేయద్విద్యాఫలమ్ - తదుక్తమ్ - అథ గత్యుపక్రమశ్చిన్త్యతఇతి పాదసఙ్గతిః. గతేరుపక్రమః. ఉత్క్రాన్తిః. సా చిన్త్యతే. కి మియం సమ్పత్తి ర్వాగ్వృత్తివిషయా - ఉత వాక్స్వరూపవిషయేతి. కిం వాక్శబ్దస్య ముఖ్యార్థపరిగ్రహ ఉపపన్నః - నేతి. కి మియం సమ్పత్తి ర్లయరూపా - ఉత వ్యాపారనివృత్తిపూర్వకసంయోగరూపేతి. ఇన్ద్రియాన్తరసమ్పత్తివచనం కిం లయపరత్వే ఉపపద్యతే - ఉత సంయోగపరత్వఏవేతి. యదా లయపరత్వేప్యుపపద్యతే - తదా సమ్పత్తే ర్లయరూపతయా వాక్శబ్దస్య ముఖ్యార్థపరిగ్రహాయోగా త్సమ్పత్తిర్వృత్తివిషయా స్యాత్. యదా సంయోగపరత్వఏవోపపత్తిః - తదా సమ్పత్తే స్సంయోగరూపత్వేన వాక్శబ్దస్య ముఖ్యార్థత్వా త్సమ్పత్తి స్స్వరూపవిషయా స్యాత్. † (కుతఇత్యాది) కారణేహి లయః-న వాచో మనః కారణమ్ - తత్ప్రవృత్తేరేవ కారణం మనఇతి వృత్తివిషయా సమ్పత్తి

౧॥ సూ. వాఙ్మనసిదర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ. ౧.

(వే-సా). "౧ అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సంపద్యతే" ఇతి శబ్దాత్, ఉత్క్రాన్తౌ మనసః ప్రాగేవ వాచ ఉపరతి దర్శనాచ్చ వాఙ్మనసి సంపద్యతే - యుజ్యతఇతి. ౧.

(వే-దీ). "౧ అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సమ్పద్యతే మనః ప్రాణే" ఇత్యాదికోత్క్రాన్తి విషయాఽమ్నాయతే. తత్ర కిం వాగిన్ద్రియం మనసి సమ్పద్యతే ఉత వాగ్వృత్తిమాత్ర మితి సంశయః. వాచో మనఃప్రకృతిత్వాభావా త్స్వరూపలయ స్తత్ర నసమ్భవతీతి వాగ్వృత్తిమాత్రాభిప్రాయమితి పూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - అకారణే సమ్పత్త్యభావస్య వాగ్వృత్తావపి తుల్యత్వ దర్శనాత్ "౧ వాఙ్మనసి" ఇతి వాక్స్వరూపస్యైవ సమ్పత్తిః. శబ్దాచ్చ స్వరూపమేవ సమ్పద్యతే "౧ వాఙ్మనసిసమ్పద్యతే" ఇతి వాక్స్వరూపసమ్పత్తావేవహి శబ్దః - నవృత్తిమాత్రసమ్పత్తౌ. అకారణే లయాభావా త్సమ్పత్తిశబ్ద స్సంయోగాభిప్రాయః. సూత్రంచ వ్యాఖ్యాతమ్. ౧. [౧॥ ఛాం - ౬ - ౮ - ౬.]

ఏవం ప్రాప్తే ఽభిధీయతే - † వాఙ్మనసీతి వాక్స్వరూపమేవ మనసి సమ్పద్యతే. కుతః. దర్శనాత్ - † దృశ్యతేహి వాగిన్ద్రియ ఉపరతేఽపి మనఃప్రవృత్తిః. † వృత్తిమాత్రసమ్పత్త్యాపి తదుపపద్యతఇతిచేత్. తత్రాహ శబ్దాచ్చేతి * ౧ వాఙ్మనసి సమ్పద్యతఇతి వాక్స్వరూపసమ్పత్త్యావేవ హిశబ్దః-నవృత్తిమాత్రసమ్పత్తౌ. నహి తదానీం వృత్త్యుపరమేవాగిన్ద్రియం ప్రమాణాన్తరేణోపలభ్యతే - యేన వృత్తిమాత్రమేవ సమ్పద్యత ఇత్యుచ్యేత. యదుక్తం మనసోవాక్ప్రకృతిత్వాభావా ద్వాచోమనసి సమ్పత్తి ర్నోపపద్యతఇతి - తత్ * ౧ వాఙ్మనసి సమ్పద్యతఇతి వచనా న్మనసా వాక్సంయుజ్యతే-నతు తత్ర లీయతఇతి పరిహర్తవ్యమ్. [౧॥ ఛాం - ౬ - ౮ - ౬.]

౨॥ సూ. అతఏవసర్వాణ్యను. ౨.

యతో వాచో మనసా సంయోగమాత్రం సమ్పత్తిః - నతు లయః - అతఏవ † వాచ మను సర్వేషా మిన్ద్రియాణాం మనసి సమ్పత్తిశ్రుతి రుపపద్యతే * ౨ తస్మా దుపశాన్తతేజా అపునర్భవ మిన్ద్రియై ర్మనసి సమ్పద్యమానైరితి.

వాగధికరణం సమాప్తమ్.

రిత్యర్థః. వాగ్వృత్తేర్హి వాగాశ్రయభూతా - నమనః - అత స్తద్వృత్తిహేతుత్వరూపవ్యాపారస్య మనసి లయ ఇత్యస్వారస్యాభిప్రాయేణ కథంచిదిత్యుక్తమ్.

† (వాఙ్మనసీతీతి) వాక్ఛబ్దస్య వృత్తిపరత్వే లక్షణా స్యాత్ -స్వరూపపరత్వేతు నలక్షణా. సమ్పత్తి శబ్దో లయవాచీ, సంయోగవాచీచ. లయవాచిత్వే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యా త్సంయోగవాచిత్వ మస్వరస మితిచేత్. పూర్వపక్షిణోఽపి లయవాచిత్వ మయుక్తమ్ - ఉపాదానేహి లయః వాగ్వృత్తే ర్వాగేవోపాదానమ్ - మనస్తు నిమిత్తమ్. ఏవం వాక్ఛబ్దసమ్పత్తిశబ్దయో రుభయోరపి లాక్షణికత్వాస్వారస్యప్రసఙ్గః పూర్వపక్షే. అస్మాకంతు సమ్పత్తిశబ్దాస్వారస్యమేవ - నవాక్ఛబ్దలక్షణేతి విశేషఇత్యర్థః. † (దృశ్యతేహీతి) ప్రవృత్తవ్యాపారం మనః - నివృత్తవ్యాపారం వాగిన్ద్రియమ్, తత్ర ప్రవృత్తస్య కార్యే మనసి నివృత్తస్య కార్యం వాగిన్ద్రియ మన్తర్గతం భవితు మర్హతి - యథా ప్రవృత్తస్య కార్యే దారుణి నివృత్తస్య కార్యోఽగ్నిరన్తర్భూతఇతిభావః. † (వృత్తిమాత్రేతి) యద్యన్నివృత్తస్య కార్యమ్ - తత్తత్ప్రవృత్తస్య కార్యేఽన్తర్గతం భవతీతి నవ్యాప్తి రస్తి - అతో వృత్తిమాత్రసంపత్త్యాపి వాగిన్ద్రియోపరమే మనఃప్రవృత్తిదర్శన ముపపద్యతఇత్యర్థః. దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చేతిద్వయమన్యోన్య హేతుః.

౨॥ సూ. అతఏవసర్వాణ్యను. † (వాచమను) వాచఃపశ్చాదిత్యర్థః.

వాగధికరణం సమాప్తమ్.

౨॥ సూ. అతఏవసర్వాణ్యను. ౨.

(వే-సా). అతః ‚‚౩ సర్వేన్ద్రియై ర్మనసి సంపద్యమానైః ” ఇతిశబ్దాత్, ఉపరతిదర్శనాచ్చ, వాచ మనుసర్వాణీన్ద్రియాణి మనసిచ సంయుజ్యన్తే.

(వే-దీ). యతో వాచో మనసి సంయోగమాత్ర ముచ్యతే నతు లయః - అతఏవ తదానీం ‚‚౪ సర్వాణీన్ద్రియాణి వాచ మను మనసి సమ్పద్యన్తే” ఇతి వచనమ్ ‚‚౧ వాఙ్మనసి సమ్పద్యతే ” ఇతి వచనవ దుపపన్నమ్ ‚‚౨ తస్మా దుపశాన్తతేజా అపునర్భవ మిన్ద్రియై ర్మనసి సమ్పద్యమానైః ” ఇతి. ౨.

౧॥ ఛాం - ౬ - ౮ - ౬. ౨॥ ౩॥ ౪॥

3॥ సూ. తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్. ౧.

తత్ - † సర్వేన్ద్రియసంయుక్తం మనః ప్రాణే సమ్పద్యతే - ప్రాణేన సంయుజ్యతే - న మనోవృత్తిమాత్రమ్. కుతః. ఉత్తరాత్ - * ౧ మనః ప్రాణ ఇతి వాక్యాత్. [౧॥ ఛాం - ౬ - ౮ - ౬.]

† అధికాశఙ్కా తు * ౨ అన్నమయం హి సోమ్య మన ఇతి వచనాన్మనసోఽన్నప్రకృతిత్వ మవగమ్యతే. అన్నస్యచ * ౨ తా అన్న మసృజన్తేత్యమ్మయత్వం సిద్ధమ్. * ౨ ఆపో మయః ప్రాణ ఇతి చాప్ప్రకృతిత్వం ప్రాణస్యావగమ్యతే. అతో మనః ప్రాణే సమ్పద్యత ఇత్యత్ర ప్రాణశబ్దేన ప్రాణప్రకృతిభూతా అపో నిర్దిశ్య తాసు మనస్సమ్పత్తిప్రతిపాదనే † పరమ్పరయా స్వకారణే లయఇతి సమ్పత్తివచన ముపపన్నం భవతీతి.

† పరిహారస్తు * ౨ అన్నమయం హి సోమ్య మనః, ఆపో మయః ప్రాణ ఇతి మనఃప్రాణయో రన్నేనాద్భిశ్చాప్యాయన ముచ్యతే - న తత్ప్రకృతిత్వమ్ - ఆహఙ్కారికత్వాన్మనసః, ఆకాశవికారత్వాచ్చ ప్రాణస్య, ప్రాణశబ్దేనాపాం లక్షణాచ స్యాదితి. [౨॥ ఛాం - ౬ - ౬ - ౫.]

మనోధికరణం సమాప్తమ్.

3॥ సూ తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్. సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిమత్ర మనసో లయ ఉచ్యతే-ఉత సంయోగః. కిమత్ర * ప్రాణ ఇత్యపాం నిర్దేశః - ఉత ప్రాణస్యైవ. ఆపో మయ ఇతి వాక్యం కిం ప్రకృతివికారభావపరమ్ - ఉతాప్యాయనపరమ్. ప్రకృతివికారపరత్వే ప్రాణ ఇత్యపాం నిర్దేశాత్సమ్పత్తిర్లయస్స్యాత్ - ఆప్యాయనపరత్వే - ప్రాణస్యైవ నిర్దేశాత్సమ్పత్తిస్సంయోగ స్స్యాత్. † తచ్ఛబ్దం వ్యాచష్టే (సర్వేన్ద్రియేతి).

† (అధికాశఙ్కేత్యాది) † (పరమ్పరయా స్వకారణే లయఇతి) స్వకారణపృథివీద్వారేణాన్నమయస్య మనసః ప్రాణశబ్దలక్షితాస్వప్సు లయ ఇత్యర్థః.

† పరిహారతి (పరిహారస్త్వితి).

పరేతు - శ్రుతిలక్షణావిశయే శ్రుతే ర్బలీయస్త్వా ద్వాగేవ సమ్పద్యతఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా - వాచో మనః ప్రకృతికత్వాభావేన తత్ర తల్లయాయోగాత్, పార్థివేన్ధనజన్యాయా అగ్నివృత్తే రప్సూపశమదర్శనేన వృత్తివృత్తిమతో రభావాభిభవయోః ప్రకృతిసమాశ్రయత్వాసమ్భవాచ్చ వాగ్వృత్తిర్మనసి సమ్పద్యతే-ఏవమేవేన్ద్రియాన్తరవృత్తిర్మనసి సమ్పద్యత ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. శబ్దాదతి-వాక్ఛబ్దస్యాపి వృత్తివృత్తిమదభేదోపచారా దుపపత్తేరితి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తమ్ - సౌత్రయో ర్వాక్ఛబ్దశబ్దయో ర్వృత్తివ్యుపపత్తిపరత్వే లాక్షణికత్వప్రసఙ్గాత్, అర్థవిరోధాచ్చ. అర్థవిరోధశ్చ శ్రుతిస్వారస్యహాన్యాధిక్యరూపః. వాక్ఛబ్దస్య వృత్తిపరత్వమ్, * మనసీతి సప్తమ్యాః నిరర్థకత్వమ్, లయవాచినస్సమ్పత్తిశబ్దస్య ఉపశమపరత్వం,చ. స్వావస్థాప్రహాణేన కారణసంశ్లేషోహి లయః. - నతూపశమ మాత్రమ్. జలసంసర్గో వహ్నేశ్శాన్తిహేతుః - నస్థానమ్ - అభిజ్వలనాభావో హ్యగ్నేశ్శమనం వా

3॥ సూ. తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్. ౧.

(వే-సా). ఉత్తరాత్ "౧ మనః ప్రాణే" ఇతిశబ్దాత్ సర్వేన్ద్రియయుక్తం మనః ప్రాణే సంయుజ్యతే. ౧.

(వే-దీ). "౧ మనః ప్రాణే" ఇత్యత్ర కిం ప్రాణశబ్దేనాప ఉచ్యన్తే - ఉత ప్రాణ ఏవేతి సంశయః. ప్రాణస్య మనః ప్రకృతిత్వాభావాత్ "౨ అన్నమయంహి సోమ్య మనః" ఇతి మనసోఽన్నమయత్వశ్రవణాత్, అపాంచాన్నప్రకృతిత్వేన, తత్సంపత్తి రుపపద్యత ఇతి ప్రాణశబ్దేనాప ఉచ్యన్త ఇతి పూర్వపక్షః - "౨ ఆపో మయః ప్రాణః" ఇతి హ్యమ్మయత్వాత్ప్రాణస్య ప్రాణశబ్దేనాపో వక్తుం యుజ్యన్త ఇతి. రాద్ధాన్తస్తు- "౨ అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపో మయః ప్రాణః" ఇతి మనః ప్రాణయో ర్నతత్ప్రకృతిత్వ ముచ్యతే - అపితు తదాప్యాయనమ్ - ఆహఙ్కారికత్వాన్మనసః, ప్రాణస్య చాకాశప్రకృతిత్వాత్. అతః వాఙ్మనసీతివత్ తదుత్తరాత్ "౧ మనః ప్రాణ" ఇతి శబ్దాత్, తత్ సర్వేన్ద్రియ సంయుక్తం మనః ప్రాణే సంయుజ్యతే. ౧.

౪॥ సూ. సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః. ౧.

† యథా ※ ౧ వాఙ్మనసి సమ్పద్యతే, మనః ప్రాణ, ఇతి వచనానురోధేన మనః ప్రాణయోరేవ వాఙ్మనసయోస్సమ్పత్తిః - తథా ※ ౧ ప్రాణస్తేజసీతి వచనాత్తేజస్యేవ ప్రాణ స్సమ్పద్యతే. [౧॥ ఛాం - ౬ - ౮ - ౬.]

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - సోఽధ్యక్షఇతి - సః - ప్రాణః. అధ్యక్షే - కరణాధిపే జీవే సమ్పద్యతే. కుతః. తదుపగమా

క్రియః. అమ్భసోక్షితే దహనే సత్యమ్భసా శామ్యతీతి హ్యుచ్యతే - న త్వమ్భసి శామ్యతీతి. బహుజలప్రక్షేప్తేప్యగ్నౌ తచ్ఛాన్తిహేతురేవ జలమ్ - నత్వభిజ్వలనాభావాధికరణమ్. బహుసలిలస్యాఽఙ్గారాధికరణతయా వివేకాభావా న్నిరిన్ధనోఽప్సు శామ్యతీతి వ్యవహారః. అత శ్శ్రుతిస్వారస్యభఙ్గాధిక్యమ్. అస్మాకంతు సమ్పత్తిశబ్దాస్వారస్యమాత్రమేవేత్యస్మత్పక్షఏవోపపన్నః. తన్మనః ప్రాణ ఇత్యనన్తరాధికరణస్యాపి మనోవృత్తిలయప రత్వ ముక్తదోషగ్రస్తమ్.———అపరేత్వస్మి న్నధికరణే తుల్యాభిప్రాయా స్తుల్యప్రతిక్షేపాశ్చ. హేతువైషమ్యమేవ - బ్రహ్మణి లయశ్రుతివిరోధా, దవిదుషాపి దేహాన్తరప్రతిపత్తౌ కరణానువృత్త్యనుపపత్తే, శ్చ వాగ్వృత్తిలయఇతి. తత్రాద్యో హేతు రయుక్తః. తథాహి - మనసి వాగ్వృత్తిలయశ్చేత్ - బ్రహ్మణి సర్వవస్తులయశ్రుతివిరోధః. మనసా బ్రహ్మాభిన్నత్వా దవిరోధశ్చేత్ - స్వరూపలయేఽపి తుల్యమ్. ద్వితీయస్తు - స్వరూపలయాభావహేతుత్వా దస్మత్పక్షానుగుణః.———అన్యేతు———వాగాదిబాహ్యేన్ద్రియాణాం మనస్యేవ లయః-ఉతాన్యత్రేతి విచార్య మనశ్శబ్దలక్షితేఽహఙ్కారే లయ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా-సమ్పత్తిశబ్దేన వృత్తివిలోపాయ సంయోగస్య వివక్షితత్వా న్మనస్యేవ సమ్పత్తిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. తన్మనఇతి - ప్రాణశబ్దలక్షితేఽహఙ్కారే మనసో లయ ఇత్యాశఙ్క్య-పూర్వవత్సిద్ధాన్తయన్తి. ముఖ్యప్రాణే మనస్సంశ్లేషశ్చేత్ -సహోత్క్రాన్తి ర్వాచ్యా-నతు పశ్చాత్. ※సర్వే ప్రాణాఅనూత్క్రామన్తీతి పశ్చా దుత్క్రాన్తిశ్రవణా త్సర్వేన్ద్రియసంయుక్తస్య మనసో నప్రాణసంయోగ ఇత్యధికాశఙ్కా ముక్త్వా-అను ర్నపశ్చాద్భావపరః - కిన్తు తృతీయార్థే కర్మప్రవచనీయః. తస్మా త్సహోత్క్రామతీత్యధికం పరిహార మాహుః. తత్ర విచారస్య సమ్పత్తిస్థానవిషయత్వాదపి సమ్పద్యమానవస్తు విషయత్వ ముచితమ్ - ※ ఆకాశా ద్వాయుః, వాయో రగ్నిః, అగ్నే రాప, ఇత్యుత్పత్తివచన ఇవ సమ్పత్తివాక్యేఽపి ※ వాఙ్మనసి - మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసీతి శృంఖలితనిర్దేశే పూర్వాపరయో ర్మనశ్శబ్దయోః ప్రాణశబ్దయో శ్చార్థైక్యస్య స్వతః ప్రాప్తత్వేన అహఙ్కారవాచిత్వే మనోవాచిత్వాహఙ్కారవాచిత్వే ప్రాణవాచిత్వాశ్రయణాయోగా దేకస్మిన్నర్థే గ్రాహ్యే - తత్రాపి ముఖ్యార్థస్య స్వతః ప్రాప్తత్వా, న్మనః ప్రాణశబ్దయో రముఖ్యైకరూపార్థస్వీకారే సత్యహఙ్కారపరత్వా త్తయో రుత్తరవాక్యాన్వయాయోగా, న్ముఖ్యార్థ స్స్వతఃప్రాప్త ఇతి - యథా ప్రసిద్ధ్యర్థే స్వీకృతేసతి క్రియమాణో విచార స్సమ్పద్యమానవస్తువిషయఏవ భవితు మర్హతీతి. పశ్చా దుత్క్రాన్తిశ్రవణ మిన్ద్రియాణాం ప్రాణసంశ్లేషబాధక మిత్యధికాశఙ్కాచానుపపన్నా. ప్రాణశబ్దస్యాహఙ్కారపరత్వం పూర్వపక్షయతా మనభిమతమ్ - పూర్వపక్షవిరుద్ధత్వాచ్చ శఙ్కాయాః. పూర్వపక్షసాధకయుక్త్యాధిక్య మూలాహ్యధికాశఙ్కా-మనసోఽహఙ్కారలీనత్వే ముఖ్యప్రాణా త్పృథగిన్ద్రియోత్క్రమణంహి విరుధ్యతే. తస్మా ద్విచారాధికశఙ్కే యథాభాష్యమేవోపపన్నే.

మనోధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. సోఽధ్యక్షేతదుపగమాదిభ్యః. సఙ్గతి స్స్ఫుటా. కిం ప్రాణస్తేజసి సమ్పద్యతే - ఉత జీవే. కిం ※ ప్రాణ స్తేజసీతి వాక్యం జీవసమ్పత్తిపూర్వకతేజస్సమ్పత్తిపరమ్ - ఉత కేవలతేజస్సమ్పత్తిపరమ్. జీవసమ్పత్తిపూర్వకతేజస్సమ్పత్తిపరత్వే ※ ప్రాణస్తేజసీతి వాక్యస్వారస్యం హీయతే - నేతి. హీయతేచేత్ - వాక్యస్య కేవలతేజస్సమ్పత్తిపరత్వా న్నజీవే సమ్పత్తిః. నహీయతేచేత్ - జీవసమ్పత్తిపూర్వకతేజస్సమ్పత్తిపరత్వా ద్వాక్యస్య ప్రాణస్య జీవే సమ్పత్తిః. † (యథేత్యాది).

(వే-సా). సః - ప్రాణః. అనన్తరం జీవేన సంయుజ్యతే "౨ ఏవ మేవేమ మాత్మాన మన్తకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తి" ఇతి ప్రాణస్య జీవోపగమాదిశ్రుతేః. ౧. [౨॥ బృ - ౬ - ౩ - ౩౮. ౩॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨]

(వే-దీ). సః-ప్రాణః. కిం తేజసి సంయుజ్యతే-ఉత జీవఇతి సంశయః. "౧ ప్రాణస్తేజసి" ఇతి వచనాత్తేజస్యేవేతి పూర్వగి పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - ఉత్క్రాన్తౌ ప్రాణస్య జీవోపగమాదిశ్రుతేః ప్రాణః కరణాధ్యక్షే జీవే సంయుజ్యతే. ఏతదవిరోధాయ జీవే సంయుజ్య పశ్చాత్తేజస్సంయోగమ్ "౧ ప్రాణ స్తేజసి" ఇతి వదతి. శ్రూయన్తేహి ప్రాణస్య జీవోపగమాదయః "౨ ఏవ మేవేమ మాత్మాన మన్తకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తి" "౩ త ముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి" "౪ కస్మి న్వా ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామి ఇత్యాదిషు. ౧. [౪॥ ప్రశ్నో - ౬ - ౩.]

దిభ్యః-ప్రాణస్య జీవోపగమ స్తావచ్ఛ్రూయతే * ౧ ఏవమేవేమమాత్మాన మన్తకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తీతి. † తథా జీవేన సహ ప్రాణస్యోత్క్రాన్తిః శ్రూయతే * ౨ తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీతి. ప్రతిష్ఠాచ జీవేన సహ శ్రూయతే * ౩ కస్మిన్నుత్క్రాన్త ఉత్క్రాన్తో భవిష్యామి కస్మిన్వా ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామీతి. ఏవం జీవేన సంయుజ్య తేనసహ తేజస్సమ్పత్తిరిహ * ౪ ప్రాణస్తేజసీత్యుచ్యతే - † యథా యమునాయాః గఙ్గయా సంయుజ్య సాగరగమనేఽపి యమునా సాగరం గచ్ఛతీతి వచో నవిరుధ్యతే - తద్వత్.

అధ్యక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౫॥ సూ. భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః. ౧.

* ౪ ప్రాణస్తేజసీతి జీవసంయుక్తస్య ప్రాణస్య తేజసి సమ్పత్తిరుక్తా. సా సమ్పత్తిః కిం తేజోమాత్రే - ఉత సంహతేషు సర్వేషు భూతేష్వితి విశయే - తేజోమాత్రశ్రవణాత్తేజసి.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - భూతేష్వితి - భూతేషు సమ్పద్యతే - కుతః. తచ్ఛ్రుతేః * ౫ పృథివీమయ ఆపోమయస్తేజోమయఇతి జీవస్య సఞ్చరత † స్సర్వభూతమయత్వశ్రుతేః.

ఉపగమః - సమ్బన్ధః. † తేజశ్శబ్దేన భూతసూక్ష్మాంశకాః వివక్షితాః. † ఆదిశబ్దవివక్షితార్థమాహ (తథేతి) † అన్యేన సంయుజ్య పదార్థాన్తరసమ్బన్ధేప్యన్యతరవాచిశబ్దనిర్దేశే దృష్టాన్తమాహ (యథేతి).

ఇతరే త్రయోప్యశ్రుతత్వాదితి పూర్వపక్షహేతు మాహుః. హేత్వన్తరే సమ్భవత్యశ్రవణమాత్రస్యాహేతుత్వా దగ్రస్రప్రాయన్యాయో భాష్యే దర్శితః. సిద్ధాన్తేచ సృఘ్నా త్పాటలీపుత్రగమనస్య మథురావ్యవధానేపి సృఘ్నా త్పాటలీపుత్రగమనవ్యవహారో దృష్టాన్తితః. తతోఽపి గఙ్గాసాహిత్యకణ్ఠోక్తి రహితయమునా సాగరగమనవ్యవహారదృష్టాన్త ఉచితః - పాటలీపుత్రగమనే సృఘ్నమథురయో స్సహగమనాభావాత్, ఇహ తు సహగమనసద్భావాత్, గఙ్గాస్థానీయజీవాపేక్షయా యమునాస్థానీయస్య ప్రాణస్య గుణభావాచ్చ. సహావస్థానస్య శ్రుతిం * న విజ్ఞాతో భవతీత్యుదాహరన్తి - విజ్ఞాయతేఽనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా విజ్ఞానానీన్ద్రియాణి - సేన్ద్రియఇత్యర్థః. తస్యావిశదార్థత్వా త్ప్రతిష్ఠావిషయశ్రుత్యన్తర ముదాహృతం భాష్యే.

అధ్యక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౫॥ సూ. భూతేషుతచ్ఛ్రుతేః. సఙ్గతిః స్ఫుటా. కి మత్ర భూతాన్తరసంసృష్టతేజస్సంయోగః - ఉత తేజోమాత్రసంయోగఇతి. కిం తేజశ్శబ్దస్తేజోమాత్రపరః - ఉత భూతాన్తరసంసృష్టపరః. కిం * పృథివీమయ ఆపోమయ ఇత్యాదివాక్యం యుగపదనేకభూతసంసర్గం దర్శయతి - నేతి. కిం త్రివృత్కరణశ్రుతిః పఞ్చీకరణస్మృతిశ్చ సంహతానామేవ కార్యసామర్థ్యం దర్శయతః - నేతి. నచేత్ - * పృథివీమయఇత్యాదినా యౌగపద్యప్రదర్శనాభావేన తేజశ్శబ్దస్య తేజోమాత్రపరతయా తేజోమాత్రసంయోగస్స్యాత్. దర్శయతశ్చేత్-పృథివీమయత్వాదిశ్రుత్యా యుగపదనేకభూతసంసర్గప్రదర్శనేన తేజశ్శబ్దస్య భూతాన్తరసంసృష్టతేజఃపరతయా భూతాన్తరసంసృష్టతేజస్సంయోగస్స్యాత్.

† (సర్వభూతమయత్వశ్రుతేరితి) భూతమాత్రే ప్రకృతేపి సామర్థ్యా ద్భూతమయత్వపరామర్శిత్వ సిద్ధిస్తచ్ఛబ్దస్య ఫలితేతి భావః.

౫॥ సూ. భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః. ౧.

(వే-సా). “౧ ప్రాణస్తేజసి” ఇతి భూతాన్తరసంసృష్టం తేజోఽభిధీయత ఇతి ప్రాణా భూతేషు సంయుజ్యన్తే. ౧.

౧॥ బృ-౬-౩-౩౮. ౨॥ బృ-౬-౪-౨. ౩॥ ప్రశ్నే-౬-౩. ౪॥ ఛాం-౬.౮-౬. ౫॥ బృ-౬-౪-౫.

† నను తేజఃప్రభృతిష్వేకైకస్మిన్ క్రమేణ సమ్పత్తావపి *
౧పృథివీమయ ఇత్యాదికా శ్రుతి రుపపద్యతే. అత ఆహ

౬॥ సూ. నైకస్మిన్దర్శయతోహి. ౨.

నైకస్మిన్ - ఏకైకస్య కార్యాక్షమత్వాత్. దర్శయతో హ్యక్షమత్వం శ్రుతిస్మృతీ. ※ ౨ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృత మేకైకాం కరవాణీతి నామరూపవ్యాకరణయోగ్యత్వాయ త్రివృత్కరణ ముపదిశ్యతే, * ౩ నానా వీర్యాః పృథగ్భూతా స్తతస్తే సంహతిం వినా । నాశక్నువన్ప్రజా స్స్రష్టు మసమాగమ్య కృత్స్నశః । సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః । మహదాద్యా విశేషాన్తా హ్యణ్డ ముత్పాదయన్తితఇతి, అతః ※ ౪ ప్రాణస్తేజసీతి తేజశ్శబ్దేన భూతాన్తరసంసృష్టమేవ తేజోఽభిధీయతే. అతో భూతేష్వేవ సమ్పత్తిః.

భూతాధికరణం సమాప్తమ్.

---

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి).

౬॥ సూ. నైకస్మిన్దర్శయతోహి. పఞ్చీకృతేషు త్రివృత్కృతేషువా భూతేష్వేకైకమేవ కార్యసమర్థమ్ - న త్వత్రివృత్కృతమేకైకం కార్యసమర్థమ్ - * ఆపః పురుషవచసో భవన్తీత్యత్ర త్రివృత్కృతానా మేవాపాం కార్యకరత్వదర్శనాత్. అజహల్లక్షణయా తేజశ్శబ్దస్త్రివృత్కృతాన్భూతసూక్ష్మాంశానాహ.

అత్ర పరేచాపరేచ - నైకస్మిన్నితిసూత్రాన్త మేక మధికరణం వర్ణయన్తి - కథం తర్హి ※ ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతిరిత్యపేక్షాయాం తన్నిర్వాహార్థం భూతేషు తచ్ఛ్రుతేరితి సూత్రమ్ - సః ప్రాణసమ్పృక్తోఽధ్యక్షస్తేజస్సచివభూతేషు వర్తత ఇత్యవగన్తవ్యమ్ - తచ్ఛ్రుతేః- * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతేరితి వ్యాఖ్యాయ - తావతా ప్రాణస్య సాక్షాత్తేజఃప్రాప్తిశ్రుతివిరోధస్యాపరిహృతత్వాత్ సృఘ్నపాటలీపుత్రదృష్టాన్తేన విరోధం శమయన్తి. ఏకమేవ తేజఃశ్రూయతే - నభూతాన్తర మిత్యపేక్షాయాం నైకస్మిన్నితి సూత్ర మవతారయన్తి. * దర్శయతః - ప్రశ్నప్రతివచనే * ఆపఃపురుషవచసఇతి వ్యాఖ్యాతం త్ర్యాత్మకత్వాదితి. * పృథివీమయ ఆపోమయః ※ అణ్వ్యో మాత్రావినాశిన్యో దశార్ధానాంతు యాః స్మృతాః । తాభిస్సార్ధ మిదం సర్వం సమ్భవత్యనుపూర్వశఇతి శ్రుతిస్మృతీ దర్శయత ఇతివేతి. భూతేష్వితి సూత్రే దృష్టాన్తస్య కణ్ఠోక్త్యభావాత్ అభిప్రాయకల్పనాయాం సాక్షాత్తేజస్సమ్పత్తిశ్రుతివిరోధపరిహారో దృష్టాన్తాభిప్రాయకల్పనంచ సోధ్యక్ష ఇతి సూత్రఏవ కర్తుం యుక్తమ్ - తత్ర జీవసమ్పత్తిపరతాయాః స్ఫుటత్వాత్, భూతేష్వితి సూత్రే జీవసహితప్రాణనిర్దేశాభావాత్, భూతశబ్దతద్గతబహువచనస్వారస్యేన సర్వభూతసంసర్గపరత్వస్య స్ఫుటత్వాత్, తత్ర చ వ్యుదసనీయశఙ్కాభేదసద్భావా దధికరణభేదస్య న్యాయ్యత్వాత్,. నను - నైకస్మిన్నిత్యనేన పునరుక్తిరితిచేన్న - తస్యచ వ్యుదసనీయశఙ్కాన్తరస్యోపన్యస్తత్వాత్.——అన్యేత్వధికరణభేదం వర్ణయన్తఏవ - తచ్ఛ్రుతేరితి - ※ ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతేరితి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తమ్ - తత్ర తేజోమాత్రశ్రవణేన పూర్వపక్షబీజతయా తన్నివారణక్షమత్వాభావాత్. అతః ※ పృథివీమయ ఇత్యాదిశ్రుతిరేవ తత్రోదాహార్యా. అతః - నైకస్మిన్నిత్యత్ర త్రివృత్కరణపఞ్చీకరణవాక్యే ఏవోదాహర్తవ్యే. పఞ్చాగ్నివిద్యావాక్యస్య * దశార్ధానామితి స్మృతేశ్చ పున స్సమ్భవవిషయతయా విద్వదవిదుషో స్సమానత్వాభావాత్ భాష్యే తదనాదరః.

భూతాధికరణం సమాప్తమ్.

(వే-సా). "౪ తేజసి" ఇతి నతేజోమాత్రే, త్రివృత్కరణశ్రుతిస్మృతిభ్యాం కేవలస్య తేజసోఽనవస్థానాత్. ౨.

(వే-దీ). "౪ ప్రాణస్తేజసి" ఇతి - కిం తేజోమాత్రే ప్రాణ స్సంయుజ్యతే - ఉత భూతాన్తరసంసృష్ట ఇతి సంశయః. * తేజసీతివచనాత్తేజోమాత్రఇతి పూర్వపక్షః ※ పృథివీమయ ఇత్యాదినా సఞ్చరతో జీవస్య సర్వభూతమయత్వశ్రుతేః, త్రివృత్కరణశ్రుతిస్మృతిభ్యాంచ, తేజస ఏకస్య కార్యాక్షమత్వా, ద్భూతాన్తరసంసృష్ట ఇతి రాద్ధాన్తః. సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాతమ్. ౨.

౧॥ బృ - ౬ - ౪ - ౫. ౨॥ ఛాం - ౬ - ౩ - ౨. ౩॥ విష్ణు - ౧ అం - ౨ అ - ౫౨, ౫౩. ౪॥ ఛాం - ౬ - ౮ - ౬.

౭॥ సూ. సమానాచాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య. ౧.

ఇయ ముత్క్రాన్తిః కిం విద్వదవిదుషో స్సమానా - ఉతావిదుష ఏవేతి చిన్తాయామ్ - అవిదుష ఏవేతి ప్రాప్తమ్. కుతః. విదుషోఽత్రైవామృతత్వవచనా, దుత్క్రాన్త్యభావాత్, † విదుషోఽప్యత్రైవామృతత్వం శ్రూయతే * ౧ యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది స్థితాః । అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే - సమానాచాసృత్యుపక్రమాదితి విదుషోఽప్యాసృత్యుపక్రమా దుత్క్రాన్తి స్సమానా. ఆసృత్యుపక్రమాత్ - ఆగత్యుపక్రమాత్. నాడీప్రవేశనా త్ప్రాగిత్యర్థః. విదుషోఽపిహి నాడీవిశేషేణోత్క్రమ్య గతిః శ్రూయతే * ౨ శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్య స్తాసాం మూర్ధాన మభినిస్సృతైకా । తయోర్ధ్వమాయ న్నమృతత్వమేతి † విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీతి. ఏవం నాడీవిశేషేణ గతిశ్రవణా ద్విదుషోప్యుత్క్రాన్తి రవశ్యం నీయా. సాచ నాడీప్రవేశా త్ప్రాగ్విశేషాశ్రవణా త్సమానా. తత్ప్రవేశదశాయాంచ విశేషః శ్రూయతే ※ ౩ తేన ప్రద్యోతే నైష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుషో వా మూర్ధ్నోవా అన్యేభ్యోవా శరీరదేశేభ్యఇతి. ※ ౨ శతం చైకాచ హృదయస్యే

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

౭॥ సూ. సమానాచాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వంచానుపోష్య. సఙ్గతిః స్ఫుటా. కి మియ ముత్క్రాన్తి ర్విద్వదవిదుషో స్సమానా - ఉతా విదుషఏవేతి. * తయోర్ధ్వమాయ న్నమృతత్వమేతీతి శ్రుతిః కిం విదుష ఉత్క్రాన్తి మవగమయతి-నేతి. కి మేషా శ్రుతి రిహామృతత్వశ్రుత్యుత్క్రాన్తినిషేధశ్రుతిభ్యాం వ్యాహన్యతే - నేతి. ఇహామృతత్వం కి మఘాశ్లేషవినాశరూపమ్ - ఉత సర్వబన్ధమోక్షరూపమ్,. నిషిధ్యమానాచోత్క్రాన్తిః కిం శరీరాపాదానా - ఉత శారీరాపాదానేతి, న. యదేహామృతత్వం సర్వబన్ధనిర్మోక్షరూపమ్, ఉత్క్రాన్తిశ్చ శరీరాపాదానా, - తదా తద్విషయశ్రుతిభ్యామ్ * తయోర్ధ్వమాయ న్నితిశ్రుతే ర్వ్యాఘాతా దవిదుష ఏవోత్క్రాన్తిః. యదేహామృతత్వ మఘాశ్లేషవినాశరూపమ్, నిషిద్ధోత్క్రాన్తిశ్చ శారీరాపాదానా, - తదా తద్విషయశ్రుతిభ్యామ్ * ఊర్ధ్వ మాయ న్నితి శ్రుతే రవిరోధా ద్విదుషోప్యుత్క్రాన్తిం సాఽవగమయతీతి ఉత్క్రాన్తి ర్విద్వదవిదుషో స్సమానా స్యాత్. † పూర్వపక్షహేతుమాహ (విదుషఇతి).

† రాద్ధాన్తే (విష్వఙ్ఙితి) * అన్యాః నాడ్యో విష్వగ్వితతాః - తాశ్చాముముక్షూణా ముత్క్రమణార్థా ఇత్యర్థః. * తేన ప్రద్యోతేన -

---

౭. సూ. సమానాచాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య. ౧.

(వే-సా). అర్చిరాదిగత్యుపక్రమాత్ప్రాగుత్క్రాన్తిః విద్వదవిదుషో స్సమానా -విదుషోఽర్చిరాదిగత్యా బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రుతేః “౧ యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామాయేఽస్య హృదిస్థితాః । అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే” ఇతి అత్రైవ అమృతత్వబ్రహ్మప్రాప్తివచనం శరీరేన్ద్రియాదిసంబన్ధ మదగ్ధ్వైవోపాసనారంభాభిప్రాయ మిత్యుపగన్తవ్య మిత్యర్థః. ౧.

(వే-దీ). ఇయ ముత్క్రాన్తిః కిం విద్వదవిదుషో స్సమానా - ఉతావిదుష ఏవేతి సంశయః. విదుషోఽత్రైవామృతత్వప్రాప్తిశ్రుతే రవిదుష ఏవేతి పూర్వః పక్షః,-శ్రూయతేహి విదుషోఽత్రైవ బ్రహ్మప్రాప్తిః “౧ యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామాయేఽస్య హృది స్థితాః । అథ మర్త్యోఽమృతోభవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే” ఇతి. రాద్ధాన్తస్తు - విదుషోఽర్చిరాదికయైవ బ్రహ్మప్రాప్తిః. అర్చిరాదిగత్యుపక్రమా త్ప్రాగియ ముత్క్రాన్తి స్సమానా. గతిశ్చ మూర్ధన్యనాడ్యా-“౨ శతం చైకాచ హృదయస్య నాడ్య స్తాసాం మూర్ధాన మభినిస్సృతైకా । తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి” ఇతిశ్రుతేః. “౧ యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే” ఇత్యనేన గతిశ్రుత్యవిరోధాయామృతత్వసాధనభూతోపాసననిష్పత్తి రుచ్యతే - హృది స్థితాః కామా యదా ప్రముచ్యన్తే - తదైవోపాసనారమ్భాన్మర్త్యోఽమృతోభవతీతి అత్ర - కామవిమోకపూర్వకోపాసనే స్థితోఽర్చిరాదికయా గత్యా బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇత్యర్థః. సూత్రార్థస్తు - సృతిః - గతిః. ఆగత్యుపక్రమా దుత్క్రాన్తిర్విదుషోఽవిదుషోపి సమానా. విదుషోఽర్చిరాదిగతిశ్రుతేః. “౧అథ మర్త్యోఽమృతోభవతి” ఇత్యుచ్యమాన మమృతత్వ మనుపోష్య చ-అదగ్ధ్వైవ శరీరేన్ద్రియాదిసమ్బన్ధమ్. ఉపాసనారమ్భపరికరరూపమిత్యర్థః. ౧.

౧॥ కఠ - ౨ - ౬ - ౧౪. ౨॥ కఠ - ౨ - ౬ - ౧౬. ౩॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

త్యనయా శ్రుత్యైకార్థ్యాన్మూర్ధ్న్యోనిష్క్రమణం విద్వద్విషయమ్ - ఇతరదవిద్వద్విషయమ్. యదుక్తం విదుషోఽత్రై వామృతత్వం శ్రావ్యతఇతి - తత్రోచ్యతే - అమృతత్వంచానుపోష్యేతి - చశబ్దోఽవధారణే. † అనుపోష్య-శరీరేన్ద్రియాదిసమ్బన్ధ మదగ్ధ్వైవ యదమృతత్వమ్ - ఉత్తరపూర్వాఘయో రశ్లేషవినాశరూపం ప్రాప్యతే - తదుచ్యతే * ౧ యదా సర్వే ప్రముచ్యన్త ఇత్యాదికయా శ్రుత్యేత్యర్థః. * ౧ అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతఇతిచ - ఉపాసనవేళాయాం యో బ్రహ్మానుభవః - తద్విషయమిత్యభిప్రాయః. [౧॥ కఠ-౨-౬-౧౪.]

౮॥ సూ. తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్. ౨.

అవశ్యంచ తత్ - అమృతత్వ మదగ్ధదేహసమ్బన్ధస్యైవేతి విజ్ఞేయమ్. కుతః. ఆపీతేఃసంసారవ్యపదేశాత్ - ఆపీతిః - అప్యయః. బ్రహ్మప్రాప్తిః. † సాచార్చిరాదినా మార్గేణ దేశవిశేషం గత్వేతి వక్ష్యతే. ఆతదవస్థా ప్రాప్తేః సంసారః-దేహసమ్బన్ధలక్షణోహి వ్యపదిశ్యతే * ౨ తస్య తావదేవ చిరం యావన్నవిమోక్ష్యేఽథ సమ్పత్స్య ఇతి, * ౩ అశ్వఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్రఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీర మకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతిచ. [౨॥ ఛాం-౬-౧౪-౨. ౩॥ ఛాం-౮-౧౩-౧.]

౯॥ సూ. సూక్ష్మంప్రమాణతశ్చతథోపలబ్ధేః. ౩.

ఇతశ్చ విదుషోఽపి బన్ధో నాత్ర విదగ్ధః - యత స్సూక్ష్మం శరీర మనువర్తతే. కుత ఇద మవగమ్యతే. ప్రమాణతస్తథోపలబ్ధేః - ఉపలభ్యతేహి దేవయానేన పథా గచ్ఛతో విదుషః * ౪ తం ప్రతిబ్రూయాత్ సత్యం బ్రూయాదితి చన్ద్రమసా సంవాదవచనేన శరీరసద్భావః-అత స్సూక్ష్మశరీర మనువర్తతే. అతశ్చ బన్ధో నదగ్ధః. [౪॥ .]

ప్రకాశేన. * తస్య హైతస్య హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే తేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతీతి పూర్వంశ్రుతేః. మూర్ధ్నో నిష్క్రమతఏవ ఊర్ధ్వయా నాడ్యా ప్రకాశితద్వారయా నిష్క్రమణ మిత్యర్థః - వస్తుసామర్థ్యాత్. † (అనుపోష్య) * ఉపదాహ ఇతిధాతుః.

౮॥ సూ. తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్. ఉత్క్రాన్తస్యాపి గచ్ఛత స్సూక్ష్మశరీరసమ్బన్ధాదాపీతేస్సంసారఇత్యభిప్రాయః. † బ్రహ్మణ స్సర్వగతత్వాదత్రైవహి బ్రహ్మప్రాప్తమితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థ మాహ (సాచార్చిరాదినేతి).

౯॥ సూ. సూక్ష్మంప్రమాణతశ్చతథోపలబ్ధేః. పూర్వసూత్రాభిప్రేతసూక్ష్మశరీరసమ్బన్ధే ప్రమాణ మిహోచ్యతే.

౮॥ సూ. తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్. ౨.

(వే-సా). అర్చిరాదిగమనేన బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రాక్ శరీరసంబన్ధవ్యపదేశాత్తదమృతత్వాదివచన ముక్తప్రకారమేవ. ౨.

(వే-దీ). తత్ - అమృతత్వ ముక్తప్రకారమేవ. కుతః? ఆపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్, ఆపీతిః - బ్రహ్మప్రాప్తిః. అర్చిరాదికయా గత్యా దేశవిశేషం గత్వా యావద్బ్రహ్మ ప్రాప్యతే - తావత్సంసారః - శరీరసమ్బన్ధోహి వ్యపదిశ్యతే. ౨.

౯॥ సూ. సూక్ష్మంప్రమాణతశ్చతథోపలబ్ధేః. ౩.

(వే-సా). శరీరాదుత్క్రాన్తస్యాపి సూక్ష్మశరీర మనువర్తతే అన్యథా గత్యనుపపత్తేః. నకేవలం గత్యనుపపత్తిమాత్రం సూక్ష్మశరీరవత్త్వే ప్రమాణమ్, చన్ద్రమసా సంవాదాదిప్రమాణాన్తరతశ్చ సూక్ష్మశరీరవత్త్వోపలబ్ధేః "తం ప్రతి బ్రూయాత్సత్యం బ్రూయాత్" ఇతి. ౩.

(వే-దీ). గతివ్యపదేశాదేవ శరీరాదుత్క్రాన్తస్య కథం శరీర సమ్బన్ధ ఇత్యత్రాహ.

సూక్ష్మశరీర మనువర్తతే - గతివ్యపదేశాత్. నకేవలం గతివ్యపదేశాదేవ - ప్రమాణాన్తరతశ్చ తథా - సూక్ష్మశరీరవత్త్వస్యోపలబ్ధేశ్చ. విదుషోఽర్చిరాదికయా గత్యా గచ్ఛత శ్చన్ద్రమసా సంవాదోఽయ ముపదిశ్యతే "తం ప్రతి బ్రూయాత్సత్యం బ్రూయాత్" ఇత్యాదినా. ౩.

౧౦॥ సూ. నోపమర్దేనాతః. ౪.

అతః * ౧ యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది స్థితాః । అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి వచనం న బన్ధోపమర్దేనామృతత్వం వదతి. [౧॥ కఠ - ౨ - ౬ - ౧౪]

౧౧॥ సూ. అస్యైవచోపపత్తేరూష్మా. ౫.

అస్య - సూక్ష్మశరీరస్య క్వచి ద్విద్యమానతోపపత్తే ర్విదుషః ప్రక్రాన్తమరణస్య మరణా త్ప్రాగూష్మా స్థూలే శరీరే క్వాచిత్క ఉపలభ్యతే. నచ స్థూలస్యైవ శరీరస్యాయ మూష్మా - అన్యత్రానుపలబ్ధేః. అత ఊష్మణః క్వచి దుపలబ్ధి ర్విదుష స్సూక్ష్మశరీరస్యోత్క్రాన్తినిబన్ధనేతి గమ్యతే. తస్మా ద్విదుషోఽప్యాసృత్యుపక్రమా త్సమానోత్క్రాన్తిరితి సుష్ఠూక్తమ్.

† పునరపి విదుష ఉత్క్రాన్తి ర్నసమ్భవతీత్యాశఙ్క్య పరిహ్రియతే.

౧౨॥ సూ ప్రతిషేధాదితిచేన్న శారీరాత్స్పష్టో హ్యేకేషామ్. ౬.

† యదుక్తం విదుషోఽప్యుత్క్రాన్తి స్సమానేతి - తన్నోపపద్యతే - విదుష ఉత్క్రాన్తిప్రతిషేధాత్. తథాహి - ※ ౨ స ఏతా స్తేజోమాత్రా స్సమభ్యాదదానో హృదయమేవాన్వవక్రామతీత్యుపక్రమ్య ※ ౨ తేన ప్రద్యోతే నైష ఆత్మా నిష్క్రామతి తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీత్యవిదుష ఉత్క్రాన్తి ప్రకార మభిధాయ * అన్య న్నవతరం కల్యాణతరం రూపం కురుత ఇతి దేహాన్తరపరిగ్రహం చాభిధాయ ※ ౪ ప్రాప్యాన్తం కర్మణ స్తస్య

౧౦॥ సూ. నోపమర్దేనాతః. జీవన్ముక్తినిరాచికీర్షాతిశయా దిదం సూత్రం ముక్తమ్. ఉపాసనవిధానా త్తస్యాప్రయాణా దమృతత్వశ్రుతే, రుత్క్రాన్తిశ్రుతే, రర్చిరాదిమార్గశ్రుతే, ర్దేశవిశేషప్రాప్త్యా సర్వబన్ధవిమోక్షశ్రుతే, రీదృశానేకశ్రుతీనాం బాధప్రసఙ్గాత్ ప్రత్యక్షవిరోధాచ్చ జీవన్ముక్తి రనుపపన్నేతి భావః. తదుక్తం భగవతా ఆపస్తమ్బేన ※ వేదానిమం లోక మముంచ పరిత్యజ్యాత్మాన మన్విచ్ఛే దృబుద్ధే క్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రై ర్విప్రతిషిద్ధం బుద్ధే చేత్ క్షేమప్రాపణ మిహైవ న దుఃఖ ముపలభేతేతి. శాస్త్రైరితి బహువచనేనానేకశాస్త్రవిరోధో వివక్షితః. విప్రతిషిద్ధమ్-విశేషప్రతిషిద్ధమ్. ప్రకరణసమవన్నసమబలేన ప్రతిరోధః - కాలాత్యయాపదిష్టవ దధికబలేన విరోధః. అనేకశాస్త్రవిరోధాదితి భావః.

౧౧॥ సూ. అస్యైవచోపపత్తేరూష్మా. స్థూలశరీరస్యోష్మా సార్వత్రికః - * సన్తాపయతి స్వం దేహ మాపాదతలమస్తకమితి శ్రుతేః. అత ఉత్క్రాన్తౌ క్వాచిత్క ఊష్మా సూక్ష్మశరీరస్య క్వాచిత్కత్వేన - తత్రైవ సర్వదేహవ్యాప్త్యగ్నిశిఖాయాః క్రమేణోపసంహ్రియమాణత్వాదిత్యర్థః.

† (పునరపీతి) పూర్వమిహామృతత్వశ్రుతినిబన్ధనఉత్క్రాన్త్యసమ్భవః పరిహృతః - అథోత్క్రాన్తినిషేధశ్రుతినిబన్ధన స్తదసమ్భవః పరిహ్రియత ఇత్యర్థః.

౧౨॥ సూ. ప్రతిషేధాదితిచేన్నశారీరాత్స్పష్టో హ్యేకేషామ్. † (యదుక్తమిత్యాది) * తేజోమాత్రాః - భూతసూక్ష్మాంశాః. హృదయమేవాన్వవక్రామతి - హృదయాన్నిష్క్రామతీత్యర్థః. * తేన ప్రద్యోతేనేత్యాదివాక్యస్య కథ మవిద్వదుత్క్రాన్తిపరత్వమితిచేత్. ఉచ్యతే-చతుర్ముఖలోకగన్తు రుపాసకస్యార్చిరాదికాం గతిం పూర్వపక్షీ మన్యతే - నతు ముక్తస్య. తస్మా దవిదుష ఇత్యుక్తం పూర్వపక్షే. సిద్ధాన్తేతు విద్వద్విషయ

(వే-సా). అతః - ఉక్తాద్ధేతోః, “౧ అథ మర్త్యోఽమృతో భవతి” ఇత్యాద్యమృతత్వవచనం న దేహసంబన్ధోపమర్దేన. ౪.

(వే-దీ). అతః - ఉక్తాద్ధేతుకలాపాత్, “౧ అథ మర్త్యోఽమృతో భవతి” ఇతివచనం న దేహసమ్బన్ధోపమర్దేనామృతత్వం వదతి - అపి -క్తమేవోపాసనారమ్భరూపం వదతీత్యర్థః. ౪. [౨॥ బృ - ౬ - ౪ - ౧, ౨. ౩॥ బృ - ౬ - ౪ - ౪. ౪॥ బృ - ౬ - ౪ - ౬.

(వే-సా.) అస్య - సూక్ష్మశరీరస్య విద్యమానతోపపత్తేశ్చ న తదుపమర్దేన. ఉపలభ్యతే హ్యుత్క్రామతో విదుష స్సూక్ష్మదేహగుణ ఊష్మా; స్థూలే అన్యత్రాఽనుపలంభా న్నస్థూలగుణః. ౫.

(వే-దీ.) అస్య - సూక్ష్మశరీరస్య విద్యమానతోపపత్తేశ్చ నదేహసమ్బన్ధోపమర్దేన. ఉపలభ్యతే హ్యుత్క్రమమాణస్య విదుషః క్వచి దూష్మా సూక్ష్మదేహగుణః. నచాయం స్థూలదేహగుణః - అన్యత్రానుపలబ్ధేః. అతో విద్వాన్ సూక్ష్మశరీరేణోత్క్రామతి. ౫.

యత్కించేహ కరోత్యయమ్ । తస్మాల్లోకాత్పునరైత్యస్మై లోకాయ కర్మణ ఇతి తు కామయమాన ఇత్యవిద్వద్విషయం పరిసమాప్య * ౧ అథాకామయమానో యోఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామః న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మాప్యేతీతి విదుష ఉత్క్రాన్తిః ప్రతిషిధ్యతే. తథా పూర్వత్ర ఆర్తభాగప్రశ్నేపి విదుష ఉత్క్రాన్తి ప్రతిషేధో దృశ్యతే * ౨ అపపునర్మృత్యుం జయతీతి విద్వాంసం ప్రస్తుత్య * ౨ యాజ్ఞవల్క్యేతిహోవాచ యత్రాయం పురుషో మ్రియత ఉదస్మాత్ప్రాణాః క్రామన్త్యాహో నేతి పృష్టః * ౨ నేతి హోవాచ యాజ్ఞవల్క్యోఽత్రైవ సమవలీయన్తే స ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాతో మృతః శేత ఇతి. అతో విద్వానిహైవామృతత్వం ప్రాప్నోతీతి చేత్. † తన్న- శారీరాత్ - ప్రత్యగాత్మనః ప్రాణానాముత్క్రాన్తిర్హ్యత్ర ప్రతిషిధ్యతే - న శరీరాత్. * ౧ న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తీత్యత్ర తచ్ఛబ్దేన * ౧ అథాకామయమాన ఇతి ప్రకృత శ్శారీరఏవ పరామృశ్యతే - నాశ్రుతం శరీరమ్. * ౧ † తస్యేతి షష్ఠ్యా ప్రాణానాం సమ్బన్ధిత్వేన శారీరో నిర్దిష్టః - నతూత్క్రాన్త్యపాదానత్వేన - ఉత్క్రాన్త్యపాదానంతు శరీరమేవేతి చేత్. † న - అపాదానాపేక్షాయా మశ్రుతాచ్ఛరీరాత్సమ్బన్ధితయా శ్రుతస్యాత్మన ఏవ సన్నిహితత్వేనాపాదానతయాపి గ్రాహ్యత్వాత్. † కిఞ్చ - ప్రాణానాం జీవసమ్బన్ధితయైవ ప్రజ్ఞాతానాం తత్సమ్బన్ధకథనే ప్రయోజనాభావాత్సమ్బన్ధమాత్రవాచిన్యా షష్ఠ్యా అపాదానమేవ విశేషఇతి నిశ్చీయతే - యథా నటస్య శృణోతీతి. † నచాత్ర వివదితవ్యమ్ - † స్పష్టో హ్యేకేషాం † మాధ్యన్దినానా మామ్నాయే శారీరో జీవ ఏవాపాదానమితి * ౧ యోఽకామో

మేవేదం వాక్యమ్. * అకామయమానో యోఽకామో నిష్కామ ఇత్యత్ర పుత్రవిత్తవిషయేషణాత్రయరాహిత్యం వివక్షితమ్. * ఉదస్మాత్ప్రాణాః క్రామన్తి - ఉత్క్రామన్తీత్యన్వయః. సమవలీయన్తే - అత్రైవ - శరీరే లీయన్తఇత్యర్థః. స ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాతః - వాయునా పూరితః ఉచ్ఛూనో భవతీత్యర్థః. † (తన్నేత్యాది) ప్రకృతపరామర్శినస్తచ్ఛబ్దస్య శారీరపరత్వాత్ తస్మాత్ప్రాణానుత్క్రాన్తి రుచ్యతఇత్యర్థః. † చోదయతి (తస్యేతి) † షష్ఠ్యన్తతచ్ఛబ్దనిర్దిష్టశ్శారీరోఽస్తు-తత్సమ్బన్ధినాం ప్రాణానా ముత్క్రాన్త్యపాదానం శరీరమేవేత్యర్థః. † షష్ఠ్యా ఉపకరణోపకరణిత్వలక్షణసమ్బన్ధపరత్వ మభ్యుపగమ్య పరిహరతి (నేతి) అశ్రుతస్య ధర్మిణ, స్తస్యాపాదానత్వస్య, చోభయోః కల్ప్యత్వాదపి సిద్ధరూపస్యైవ ధర్మిణ అపాదానత్వమాత్రకల్పనం యుక్తమిత్యర్థః. † షష్ఠ్యాఏవాపాదానత్వపరతామాహ (కించేతి) ప్రాణానాం జీవసమ్బన్ధకథననైరర్థ్యాత్, షష్ఠ్యా అపాదానవాచకత్వాచ్ఛారీరఏవాపాదానమిత్యర్థః. † నాయమర్థః కథంచి దర్థానుగుణ్యాదవగమ్యః - అపితు కణ్ఠోక్తశ్చేత్యాహ (నచాత్రేతి) † (స్పష్టో హ్యేకేషామితి) † వ్యాఖ్యేయం పదద్వయం వ్యాచష్టే (మాధ్యన్దినానామితి) యథా * యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యత్ర విజ్ఞానశబ్ద స్సమానప్రకరణస్థేన * య ఆత్మని

౧౨॥ సూ. ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్స్పష్టో హ్యేకేషామ్. ౬.

(వే-సా.) “౧ అథాకామయమానో న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి” ఇతి విదుష ఉత్క్రాన్తిప్రతిషేధా దత్రైవ సాక్షా ద్బ్రహ్మప్రాప్తిరితి చేత్ నైతత్, విదుష ఉత్క్రమమాణస్యార్చిరాదికయా గమనాయ ప్రాణా న విశ్లిష్యన్తే ఇతిహ్యుచ్యతే “౧ న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి” ఇతి. అయ మర్థో మాధ్యన్దినానాం పాఠే స్పష్టోఽభిధీయతే “౧ యోఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామః న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి” ఇతి. ౬.

(వే-దీ.) “౩ స ఏతాస్తేజోమాత్రాః” ఇత్యారభ్య “ఇతితు కామయమానః” ఇత్యన్తేనావిదుష ఉత్క్రాన్తి ప్రకారం లోకాన్తర గమనం పునరావృత్తిం చాభిధాయ, “౧ అథాకామయమానః” ఇత్యాదినా “౧ న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మాప్యేతి” ఇతి విదుష ఉత్క్రాన్తి ప్రతిషేధా దుక్తప్రకారో నోపపద్యత ఇతి చేత్. తన్న - శారీరాత్ప్రాణానా మవిశ్లేషోఽనేనోచ్యతే. తస్య - అకామయమానస్య విదుష శ్శారీరస్య, ప్రాణా స్సస్మాన్నోత్క్రామన్తి - దేవయానేన గమనాయ సహైవ తిష్ఠన్తి. అయ మర్థ స్స్పష్టో హ్యేకేషామ్ - మాధ్యన్దినశాఖినాం పాఠే “౩ యోఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామో న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి” ఇతి. ౬.

౧॥ బృ - ౬ - ౪ - ౬. ౨॥ బృ - ౫ - ౨ - ౧౦, ౧౧.

నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామో న తస్మా త్ప్రాణా ఉత్క్రామన్తీతి. † శారీరా త్ప్రాణానా ముత్క్రాన్తిప్రసక్త్యభావాత్త న్నిషేధో నోపపద్యత ఇతి చేత్ † న-* ౧ తస్య తావదేవ చిర మితి విదుష † శరీరవియోగకాలే బ్రహ్మసమ్పత్తివచ నేన ప్రాణానామపి తస్మిన్కాలే శారీరా ద్విదుషో వియోగః ప్రసజ్యతే - † తతశ్చ దేవయానేన పథా బ్రహ్మసమ్పత్తి ర్నోపపద్యత ఇతి * ౨ † న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి - దేవయానేన పథా బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రాక్ స్వాద్విదుషోఽపి ప్రాణా న విశ్లిష్యన్తీత్యుచ్యతే. † ఆర్తభాగప్రశ్నేపి యదా విద్వద్విషయః - తదా అయమేవ పరిహారః - నత్వవిద్వద్విషయః - తత్ర ప్రశ్నప్రతివచనయోః బ్రహ్మవిద్యాప్రసక్త్యాదర్శనాత్. తత్ర హి † గ్రహాతిగ్రహరూపేన్ద్రియేన్ద్రియార్థస్వరూపం, అపా మగ్న్యన్నత్వమ్, మ్రియమాణస్య జీవస్య ప్రాణాపరిత్యాగో, మృతస్య నామవాచ్యకీర్త్యనువృత్తి, స్తస్య చ పుణ్యాపాపానుగుణగతిప్రాప్తి,రిత్యేతేఽర్థాః ప్రశ్నపూర్వకం ప్రత్యుక్తాః. తత్రచ ※ ౩ అపపున ర్మృత్యుం జయతీతి - అపా మగ్న్యన్నత్వజ్ఞానా దగ్నిజయఏవ మృత్యుజయ ఉచ్యతే. అతో నాత్ర విదుషః ప్రసఙ్గః. † అవిదుషస్తు ప్రాణా నుత్క్రాన్తివచనమ్ - స్థూలదేహవ త్ప్రాణా న ముఞ్చన్తి - అపితు భూతసూక్ష్మవ జ్జీవం పరిష్వజ్య గచ్ఛన్తీతి ప్రతిపాద యతీతి నిరవద్యమ్. [౧॥ ఛాం-౬-౧౪-౨. ౨॥ బృ-౬-౪-౬. ౩॥ బృ-౫-౨-౧౦.]

౧౩॥ సూ. స్మర్యతేచ. ౭.

స్మర్యతేచ విదుషోఽపి మూర్ధన్యనాడ్యోత్క్రాన్తిః * ౪ ఊర్ధ్వమేకః స్థిత స్తేషాం యో భిత్త్వా సూర్యమణ్డలమ్। బ్రహ్మలోక మతిక్రమ్య తేన యాతి పరాం గతిమితి. [౪॥ యాజ్ఞ్యవల్క్య.]

ఆసృత్యుపక్రమాధికరణం సమాప్తమ్.

తిష్ఠన్నిత్యాత్మశబ్దేనాత్మపరో నిర్ణీయతే - తథా ※ తస్యేతి షష్ఠ్యన్తపదమ్ * తస్మాదితి పఞ్చమ్యన్తపదేన పఞ్చమ్యర్థం నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. † చోదయతి (శారీరాదితి) ప్రసక్తస్యహి ప్రతిషేధః - అత్ర తదభావా న్ననిషేధోపపత్తిరిత్యర్థః. † పరిహరతి (నేతి) † (శరీరవియోగకాలే) ప్రారబ్ధకర్మహేతుకచరమశరీరవియోగకాల ఇత్యర్థః. † తదానీం శారీరా త్ప్రాణానాం వియోగస్యానిష్టత్వే సతిహి తన్నిషేధః కార్య ఇత్యత్రాహ (తతశ్చ దేవయానేనేతి) * † న తస్య ప్రాణా ఇత్యస్యార్థ మాహ (నతస్యేతి) † (ఆర్తభాగేత్యాది) † (గ్రహాతిగ్రహరూపేణ) గ్రహః - పాత్రవిశేషః. తత్స్థద్రవ్య మతిగ్రహః. తద్రూపేణ ఆకర్షకరజ్జుతత్సమాకృష్యరూపేణవా. అపా మగ్న్యన్నత్వమ్-అగ్నే రపాం భక్షకత్వానుసన్ధానం విహితం ఫలవిశేషాయ. ※ ఉదస్మా త్ప్రాణాః క్రామన్తీత్యాదినా జీవస్య ప్రాణాపరిత్యాగకథనమ్. * అపపున ర్మృత్యుం జయతి - మృత్యుశబ్దవాచ్య మగ్నిమపజయతి. * † ఉదస్మా దిత్యాద్యవిద్వద్విషయంచేత్ - కథం ప్రాణానుత్క్రాన్తివచన మిత్యత్రాహ (అవిదుషస్త్వితి).

౧౩॥ సూ. స్మర్యతేచ. ※ ఊర్ధ్వమేకఇత్యాదివచనం యాజ్ఞవల్క్యస్మృతౌ. తేషామ్ - నాడీవిశేషాణామ్.

పరేతు - సమానాచేత్యాదిసూత్ర మేకం పృథగధికరణ మన్తి - నిర్గుణబ్రహ్మవిద ఇవ సగుణోపాసకస్యాప్యమృతత్వప్రాప్తిశ్రవణేన పునర్భవాభావాత్ పునర్భవహేతుభూతభూతాశ్రయవిశిష్టోత్క్రాన్తి స్సగుణనిష్ఠస్యాపి నసమ్భవతి - విద్యాప్రకరణేషూత్క్రాన్తికథనం స్వాపాదివ త్సర్వ

౧౩॥ సూ. స్మర్యతేచ. ౭.

(వే-సా.) విదుషాఽపి మూర్ధన్య నాడ్యా గమనం స్మర్యతేచ "౪ ఊర్ధ్వ మేకః స్థిత స్తేషాం యో భిత్త్వా సూర్యమణ్డలమ్। బ్రహ్మలోక మతిక్రమ్య తేన యాతి పరాఙ్గతిమ్" ఇతి. ౭.

(వే-దీ.) స్మర్యతేచ విదుషోఽపి మూర్ధన్యనాడ్యోత్క్రాన్తిః "౪ ఊర్ధ్వమేక స్థ్సిత స్తేషాం యో భిత్త్వా సూర్యమణ్డలమ్। బ్రహ్మలోక మతిక్రమ్య తేన యాతి పరాం గతిమ్" ఇతి. ౭.

ప్రాణిసాధారణోత్క్రాన్త్యనువాద స్తేజ స్సమ్పత్తిస్థానభూతపరదేవతాత్వా త్మ్యప్రతిపాదనార్థమితి పూర్వపక్షం కృత్వా - అవిదుష స్సగుణవిదుషశ్చ సమానోత్క్రాన్తి ర్నాడీప్రవేశా త్పూర్వమితి సిద్ధాన్తయన్తి. నిర్గుణవిద్యాయా అప్రామాణికత్వాదేవ తదయుక్తమ్. తదాపీతేరిత్యాదిక మధికరణాన్తర మాహుః - * తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి సాధ్యక్షస్య సప్రాణస్య సకరణగ్రామస్య తేజసః ఆత్యన్తికప్రళయ ఉచ్యతే - బ్రహ్మణస్సప్రకృతిత్వా త్తత్ర లయోపపత్తేరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - జ్యోతిష్టోమాదివిధానవిద్యాశాస్త్రవైయర్థ్యాదిభి స్సుషుప్తిప్రళయవ న్నాత్యన్తికఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదప్యయుక్తమ్ - కృతకరత్వాత్. స ఏవతు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్య ఇత్యత్ర సుషుప్తౌ నిరూపితోహ్యయ మర్థః. నచ శఙ్కాన్తరమస్తి. అత ఐకాధికరణ్యమేన యుక్తమ్. ఇయంచ తేషాం సూత్రయోజనా - తచ్చతేజోభూతాన్తరసంసృష్టం సూక్ష్మమ్ - నాడీనిష్క్రమణశ్రుతిరూపప్రమాణా త్సూక్ష్మ్య ముపలభ్యతే - అతఏవ పార్శ్వస్థై రనుపలమ్భో మూర్ధాన్తగాప్రతిఘాతశ్చేతి. * అతఏవ - సూక్ష్మత్వాత్ స్థూలదేహోపమర్దేన నోపమృద్యతఇతి. ఇద మధికరణ మవిదుష ఆత్యన్తికలయాభావసమర్థనార్థం చేత్ - సూక్ష్మమిత్యాదిసూత్రత్రయ మనపేక్షితమ్. సూక్ష్మదేహనమర్థనస్యానుపయోగాత్, భూతసూక్ష్మసంసర్గస్య పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం నిరూపితత్వాచ్చ. నన్వవిదుష ఆత్యన్తికలయాభావే తస్య సూక్ష్మదేహనతో నిస్సరత ఉపలమ్భాదిప్రసఙ్గః పరిహర్తవ్య ఇతిచేన్న - వేతాళాదిస్థూలశరీరస్యాప్యదృశ్యత్వే స్థితే కథం దృశ్యత్వశఙ్కా భవేత్. యద్యపి కస్యచిత్సా స్యాత్ - అతిమన్దతయా నపరిహర్తవ్యా. యద్యపి పరిహర్తవ్యా - తదన్తరప్రతిపత్తావిత్యత్రైవ పరిహర్తవ్యా. కృతకరత్వస్యోక్తత్వాదేవ సర్వమిద మసఙ్గతమ్. ప్రతిషేధాదితిచేన్నశారీరాదితి పూర్వపక్షసూత్రం కృత్వా, స్పష్టోహ్యేకేషామితి సిద్ధాన్తసూత్రం యోజయన్తి. తత్రావ దక్షరాననుగుణమ్ - హిశబ్దేన పూర్వోక్తోపపాదకత్వప్రతీతేః. స్పష్టోహ్యేకేషామితి - ఆర్తభాగప్రశ్నప్రతివచనవాక్య ముదాహరన్తి. అత్ర ప్రాణానుత్క్రాన్తే రమృతత్వాభావశఙ్కాం శమయితుమ్ * అత్రైవ సమవలీయన్తఇతి ప్రాణవిలయ ఉక్తః. * అస్మాదితి నశారీరోఽవది రుచ్యతే - * న ఉచ్ఛ్వయతీత్యుచ్ఛ్వయనాదిధర్మోక్తేః. తదైకార్థ్యాత్ * న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామన్తీత్యత్రాపి శరీరాదుత్క్రాన్తి ర్నిషిధ్యతే. * తస్మాదిత్యస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వే ప్యభేదోపచారా దుచ్ఛ్వయనాదిమతో దేహస్యైవ నిర్దేశః - ఆర్తభాగప్రశ్నైకార్థ్యాత్, అప్రాప్తస్య నిషేధాయోగాచ్చ. నచ శారీరా దుత్క్రాన్తేః ప్రాప్తి రస్తి - అత స్సా న నిషేధ్యా. వాక్యసామఞ్జస్యంచ న స్యాత్ - కామయమానస్యోత్క్రాన్తి ముక్త్వా * అథాకామయమాన ఇత్యకామయమానం పృథఙ్నిర్దిశ్య తస్యాప్యుత్క్రమణోపదేశేహి పృథగ్వ్యపదేశోపక్రమో భ్రాన్తజల్పవత్స్యాత్. * నతస్య ప్రాణాఇతి షష్ఠ్యవగతసమ్బన్ధమాత్రస్య కరణత్వకరణిత్వాదిలక్షణవిశేషపర్యవసానసిద్ధేః * న తస్మాత్ప్రాణాఇతి వాక్యాన్తరావగతవిశేషపర్యవసానాకాఙ్క్షాచ నాస్తి. తత్రచ తచ్ఛబ్దశ్శరీరపర ఇత్యుక్తమ్. స్మర్యతేచేతిసూత్రేణ * సర్వభూతాత్మభూతస్య సమ్యగ్భూతాని పశ్యతః। దేవాపి మార్గే ముహ్యన్తి హ్యపదస్య పదైషిణఇతి నిషేధస్మృతి రభిప్రేతేత్యాహుః. శుకస్యాదిత్యమణ్డలప్రాప్తి ర్విశిష్టదేశే దేహత్యాగాయ - నతు ముక్తే ర్మార్గగమనాపేక్షయేతి చాహుః. అత్ర బ్రూమః - నిర్గుణవిద్యాయా అభావా న్నిర్గుణప్రాప్త్యభావాచ్చ సగుణనిష్ఠఏవ పరవిద్యానిష్ఠః. సద్విద్యాదివ్యాఖ్యానస్యాద్యనుగమాత్, * అథ పరా యయా తదక్షర మధిగమ్యత ఇత్యుపక్రమ్య * య స్సర్వజ్ఞ స్సర్వవి దిత్యామననాత్, పరంజ్యోతి రుపసమ్పన్నస్య లక్షణాద్యామననాత్, * సత్యం జ్ఞాన మిత్యత్ర సర్వకామవిశిష్టబ్రహ్మానుభవదర్శనాచ్చ. పరవిద్యానిష్ఠస్యైవ సర్వే వేదాన్తాః గతి మామనన్తి * అస్మాచ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్య * తయోర్ధ్వ మాయ న్నమృతత్వమేతి * తేన ప్రద్యోతేనైవ ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుషో వా మూర్ధ్నోవా * యత్రాసౌ కేశాన్తో వివర్తతే వ్యపోహ్య శీర్షకపాలేఇతి-* స ఏత మేవ సీమానం విదార్యైతయా ద్వారా ప్రాపద్యత సైషా విదృతి ర్నామేత్యుపక్రమ్య * స య ఏవంవిద్వా నస్మా చ్ఛరీరభేదా దూర్ధ్వ ముత్క్రమ్యాముష్మిన్ స్వర్గే లోకే సర్వా న్కామా నాప్త్వాఽమృత స్సమభవత్ * అపునర్భవాయ కోశం భినత్తి కోశం భిత్త్వా శీర్షకపాలం భినత్తి శీర్షకపాలం భిత్త్వా పృథివీం భినత్తీత్యారభ్య * ఆకాశం భిత్త్వాఽవ్యక్తం భినత్తి - అక్షరం భినత్తి - మృత్యుం భినత్తి మృత్యుర్వై పరే దేవ ఏకీభవతీతి. యదుక్త మార్తభాగప్రశ్నైకార్థ్యోచ్ఛ్వయనామ్నానవాక్యాసామఞ్జస్యాప్రాప్తనిషేధాయోగవిశేష పర్యవసాననైరాకాఙ్క్ష్యై ర్నోత్క్రాన్తి ర్విదుషఇతి - తదయుక్తమ్. తథాహి - ఆర్తభాగప్రశ్నస్య విద్వద్విషయత్వాభావా త్తదైకార్థ్య మనపేక్షితమ్, తత్ర న సర్వప్రాణిసాధారణః. తత్రచ * అస్మాత్ప్రాణాః క్రామన్త్యుత నేతిప్రశ్నో న శరీరా దుత్క్రాన్తివిషయః - కిన్తు శారీరాత్ - శరీరే ప్రాణస్థిత్యభావేన తత ఉత్క్రాన్తే రసన్దిగ్ధత్వాత్. అతః ప్రతివచనమపి శారీరా దనుత్క్రాన్తివిషయమ్. * అత్రైవ - జీవే సమవలీయన్తే - సంసృజ్యన్తే. * స ఉచ్ఛ్వయతీత్యభేదోపచారా దహమభిమానవిషయదేహనిర్దేశః - యథాపరపక్షే. * యోకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామః న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామన్తీతి తచ్ఛబ్దనిర్దేశః. అతో విద్వత్ప్రకరణస్య న తదైకార్థ్యాపేక్షా. ఆర్తభాగప్రశ్నస్య విద్వద్విషయత్వేపి శారీరవిషయత్వం దర్శితమ్. వాక్యాసామఞ్జస్యంచ నాస్తి - కామయమానాకామయమానయో స్సమానాయా మప్యుత్క్రాన్తౌ బ్రహ్మప్రాప్త్యభావతత్సద్భావరూప వైషమ్యకృతత్వా ద్వాక్యభేదస్య. సకామనిష్కామవిషయతయా ప్రకరణభేదః - నోత్క్రాన్త్యనుత్క్రాన్తివిషయతయా - * కామ మయ ఏవం పురుష ఇత్యుపక్రమ్య * ఇతి తు కామయమాన ఇత్యుపసంహృత్య * అథాకామయమానఇతి ప్రస్తావాత్. తయోశ్చ వైషమ్యం బ్రహ్మప్రాప్తితదభావాభ్యామ్ - నోత్క్రాన్తితదభావాభ్యామితి వాక్యసామఞ్జస్యసిద్ధిః. అప్రాప్తనిషేధోఽపి నాస్తి - అర్థప్రాప్తవిషయత్వా న్నిషేధస్య. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేన సర్వాసు విద్యాసు దేహపాతసమయే సుకృతదుష్కృతప్రహాణ ముక్తం భవతి -

౧౪॥ సూ. తాని పరే తథాహ్యాహ. ౧.

† సకరణగ్రామః సప్రాణః కరణాధ్యక్షః ప్రత్యగాత్మా ఉత్క్రాన్తివేళాయాం తేజఃప్రభృతి భూతసూక్ష్మేషు సమ్పద్యత ఇత్యుక్తమ్. † సైషా సమ్పత్తి ర్విదుషో న విద్యత ఇత్యాశఙ్క్య పరిహృతమ్. తాని పున స్తేషు పరిష్వక్తాని

అతో భోక్తవ్యాభావేన లోకాన్తరగమనాభావాత్ విదుషో లోకాన్తరగత్యౌపయికప్రాణాదిసక్తైః శ్శారీరస్యాక్షణతా శ్శాన్తిః, అతః శ్శారీరా దుత్క్రాన్తి రర్థప్రాప్తా ప్రతిషేధ్యా స్యా దన్ద్రాదిగత్యుపపత్త్యర్థమ్. పఞ్చమీగతస్య సమ్బన్ధస్యోత్తర కరణకరణత్వాదిలక్షణసమ్బన్ధ విశేషపర్యవసానే సమ్భవత్యపి ఉత్క్రామణస్యాపాదానాపేక్షాయాం సన్నిహితస్యైవాపాదానత్వకల్పనోపపత్తే స్సవిశేషసాకాఙ్క్షస్య సమ్బన్ధమాత్రస్యాకాఙ్క్షితాపాదానత్వవిశేషపర్యవసానం న్యాయ్యమ్ - నత్వనాకాఙ్క్షితే కరణత్వకరణిత్వాదిరూపే. అపాదానస్యాకాఙ్క్షితత్వాదేవ భాగపరసన్యాయా ద్వాక్యాన్తరావగతాపాదానవిశేషపర్యవసాయిత్వంచ న్యాయ్యమ్. యత ఉత్క్రాన్తినిషేధః శ్రుతౌ నాస్తి - అతఏవ స్మర్యతేచేత్యత్రాపి ఉత్క్రాన్తివిషయస్మృతివచనమేవోదాహర్తవ్యమ్. ※ దేవాపి మార్గే ముహ్యన్తీతి వచనం త్వతద్విషయత్వా దనుదాహార్యమ్. తచ్చ న గతినిషేధపరమ్ - కిన్తు గతే ర్దురవగమత్వపరమ్ - తథాచ పరపక్షానౌపయికత్వాచ్చ నోదాహార్యమ్. తస్యచ గతినిషేధపరత్వాభావో మోక్షధర్మఏవ గతివిధానా దవగమ్యతే ※ తే తీర్త్వా దుస్తరం జన్మ విశన్తి విమలం నభః। తత స్తాంత్సుకృతీంత్సర్వాన్సూర్యో వహతి రశ్మిభిః। పద్మతన్తువ దావిశ్య ప్రవహ న్విషయా న్నృప। తత్ర తా న్ప్రవహన్వాయుః ప్రతిగృహ్ణాతి భారత। వీతరాగాన్యతీంత్సిద్ధాన్ధియాయుక్తాం స్తపోధనాన్। సూక్ష్మ శ్శీత స్సుగన్ధిశ్చ సుఖస్పర్శశ్చ భారత। సప్తానాం మరుతాం శ్రేష్ఠో లోకా న్గచ్ఛతి యశ్శుభాన్। సతా న్వహతి కౌన్తేయ తమసః పరమాం గతిం। తమో వహతి లోకేశ రజసః పరమాం గతిమ్। రజో వహతి రాజేన్ద్ర సత్త్వస్య పరమాం గతిమ్। సత్త్వం వహతి శుద్ధాత్మా పరం నారాయణం ప్రభుమ్। ప్రభు ర్వహతి శుద్ధాత్మా పరమాత్మాన మాత్మనా। పరమాత్మాన మాసాద్య తద్భూతా యతమానసాః। అమృతత్వాయ కల్పన్తే న నివర్తన్తి చాభిభో। పరమా సా గతిః పార్థ నిర్ద్వన్ద్వానాం మహాత్మనామ్। ఆత్మా కేవలతాం ప్రాప్తో యత్ర గత్వా న శోచతి। ఈదృశం పరమం స్థానం నిరయా స్తే చ తాదృశా ఇతి. యత్తు శుకోత్పతనం విశిష్టదేశే దేహత్యాగాయ నతు ముక్తౌ మార్గాపేక్షయేతి - తదప్యయుక్తమ్ - ※ దృష్టో మార్గః ప్రవృత్తోఽస్మీతి గతిచిన్తాయాం మార్గస్య దృష్టత్వాభిధానాత్, ※ భూతైస్సమతివాహ్యత ఇత్యాతివాహికై రతివాహనస్యోక్తత్వాచ్చ. స్థూలశరీరేణాదూర్యమణ్డలా ద్గమనం యోగప్రభావజ్ఞాపనార్థ మిత్యుక్తమ్ ※ దర్శయిత్వా ప్రభావం స్వమితి. ※ సర్వభూతగతోఽభవ దితిచ జ్ఞానేన సర్వభూతవ్యాప్తి రుక్తా - ※ సర్వంహ పశ్యః పశ్యతి సర్వ మాప్నోతి సర్వశ ఇత్యాదిశ్రుతేః.————అస్యైత్వప్రాప్తాయా శ్శారీరా దుత్క్రాన్తేః కథం ప్రతిషేధ ఇత్యేతదేవం పరిహరన్తి - నాత్ర శారీరా దుత్క్రాన్తిః ప్రతిషిధ్యతే - కిన్తు ※ అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి వస్తు మనువాదః. సంజాతవిద్యః పురుషః ప్రారబ్ధవశా దనుత్క్రాన్తప్రాణో జీవదశాయామేవ బ్రహ్మానుభవతీత్యర్థఇతి. తదవిరుద్ధమ్. తథాపి తదనాదరే కారణ మస్తి - శారీరా దనుత్క్రాన్త్యనువాదేనాత్ర బ్రహ్మోపరోత్స్యాభిధానేపి గతిప్రతిషేధశఙ్కాపరిహార స్సిధ్యేత్ - తథాపి నశారీరాత్ స్పష్టో హ్యేకేషామితివ దత సూత్రకారస్య-శారీరా దుత్క్రాన్తి ర్భోక్తవ్యాభావప్రాప్తా ప్రతిషిధ్యతఇత్యేవాభిప్రాయఇతి.

అస్మృత్యుపక్రమాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౪॥ సూ. తాని పరే తథాహ్యాహ. † అవాన్తరసఙ్గతి మాహ (సకరణేతి) † (సైషేతి) పూర్వం సమానాచాసృత్యుపక్రమాదితి నాడీప్ర

(వే-సా). “౧ తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్” ఇతి శ్రుతేః పరదేవతాసంపత్తి రుత్క్రమమాణస్య విశ్రమస్థానమితి, తాని భూతాని, జీవసంయుక్తాని పరదేవతాయాం సంపద్యన్తే ౧.

(వే-దీ). “౧ ప్రాణస్తేజసి” ఇతి తేజశ్శబ్దనిర్దిష్టాని భూతాని జీవపరిష్వక్తాని కిం పరస్యాం దేవతాయాం సమ్పద్యన్తే - ఉత యథాకర్మ యథావిద్యంచ గచ్ఛన్తీతి సంశయః. తదానీం సుఖదుఃఖోపభోగాద్యభావేన పరసమ్పత్తౌ ప్రయోజనాభావాద్యథాకర్మ యథావిద్యమితి పూర్వపక్షః. సర్వస్య పరదేవతాకార్యత్వేన తదాత్మకత్వా ద్గన్తవ్యస్థాన మిదమ్ “౧ పరస్యాం దేవతాయామ్” ఇత్యుచ్యతే. రాద్ధాన్తస్తు - తాని పరే - పరస్మిన్బ్రహ్మణి సమ్పద్యన్తే - “౧ తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్” ఇతి హ్యాహ శ్రుతిః. యథాశ్రుతి విశ్రమస్థానత్వేన కార్యం పరికల్ప్య మిత్యర్థః. సూత్రంచ వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

[౧॥ ఛాం - ౬ - ౮ ౬.]

భూతసూక్ష్మాణి కిం యథాకర్మ యథావిద్యంచ స్వకార్యాయ గచ్ఛన్తి - ఉత పరమాత్మని సమ్పద్యన్త ఇతి విశయే - †మధ్యే పరమాత్మసమ్పత్తౌ సుఖదుఃఖోపభోగరూపకార్యాదర్శనాత్తదుపభోగానుగుణ్యేన యథా కర్మ యథావిద్యంచగచ్ఛన్తి.

ఇతిప్రాప్త ఉచ్యతే - తానిపరఇతి తాని పరస్మిన్నాత్మని సమ్పద్యన్తే. కుతః. † తథాహ్యాహ శ్రుతిః * ౧ తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి. యథాహ శ్రుతిస్తదనుగుణం కార్యం కల్ప్యమిత్యర్థః. సుషుప్తిప్రళయయోర్యథా పరమాత్మ సమ్పత్త్యా సుఖదుఃఖోపభోగాయానవిశ్రమః - తద్వదిహాపి.

పరసమ్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అవిభాగో వచనాత్. ౧.

† నేయం పరమాత్మని సమ్పత్తిః కిం ప్రాకృతలయవత్కారణాపత్తిరూపా - ఉత * ౧ వాఙ్మనసీత్యాదివ దవిభాగరూపేతి చిన్తాయామ్ - పరమాత్మన స్సర్వేషాం యోనిభూతత్వాత్కారణాపత్తిరూపా. [౧॥ ఛాం-౬-౮-౬.]

వేశాత్పూర్వం ముముక్షుసంసారిణో ర్గతే స్సమానత్వ ముక్తమ్-తత్ర వక్ష్యమాణాధికరణద్వయప్రతిపాద్యాయాం పరమాత్మ సమ్పత్తౌ ముక్తస్యాస్తిత్వ నాస్తిత్వవిగానం నాస్తి. యతః పూర్వాధికరణప్రతిపాదితార్థఏవ విప్రతిపత్తిః - అతః. తదోకోగ్రజ్వలనమిత్యేతస్మాత్పూర్వాధికరణప్రతిపాద్యేఽర్థే విద్వదవిదుషోస్సమానేపి తాని పర ఇత్యధికరణాత్పూర్వత్రైవ విద్వదవిదుషో స్సమానత్వవిప్రతిపత్తిరితి హృది కృత్వా సూత్రకారై స్సమానత్వ ముక్తమిత్యభిప్రాయేణాత్ర సైషా సమ్పత్తి ర్విదుషా న విద్యత ఇత్యాశఙ్క్య పరిహృత మిత్యుక్తం భాష్యే. కిం తేజశ్శబ్దనిర్దిష్టాని భూతాని జీవపరిష్వక్తాని యథాకర్మ యథావిద్యం గచ్ఛన్తి - ఉత పరమాత్మని సమ్పద్యన్తే. కిమత్ర పరదేవతాశబ్దో గన్తవ్యస్థానావస్థపరమాత్మపరః - ఉతాతదవస్థపరమాత్మపరఇతి. కిమత్ర సమ్పత్తౌ ప్రయోజనం సమ్భవతి - నేతి. అసమ్భవే - పరమాత్మశబ్దస్య గన్తవ్యప్రదేశవిశేషావస్థపరమాత్మపరత్వేన యథాకర్మవిద్యం గచ్ఛేయుః. సమ్భవేతు - అతదవస్థపరమాత్మపరత్వేన తస్మి న్సమ్పద్యేరన్. † పూర్వపక్షమాహ (మధ్యఇతి) * తేజఃపరస్యామితి శ్రుతిః పరస్యాత్మన స్సర్వదా సర్వాధారత్వమాత్రపరేతి పూర్వపక్ష్యభిప్రాయః.

రాద్ధాన్తే - † (తథాహ్యాహ శ్రుతిరితి) * వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యాది నిర్దేశోన సర్వవస్తుసాధారణధారకత్వాభిప్రాయః. అత స్సమ్పత్తి రేవార్థఇతి భావః.

పరసమ్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అవిభాగో వచనాత్. † సఙ్గతిపూర్వపక్షావుచ్యేతే (నేయమిత్యాదినా) కిమియం - సమ్పత్తి ర్లయరూపా - ఉతావిభాగరూపా. కిం * తేజః పరస్యామితి వచనస్య కారణాపత్తిపరత్వం న్యాయ్యమ్ - ఉతావిభాగమాత్రపరత్వమితి. ప్రథమే లయరూపత్వమ్. ద్వితీయే త్వవిభాగరూపత్వమ్.

౧౫॥ సూ. అవిభాగోవచనాత్. ౧.

(వే-సా). పరదేవతాసంపత్తివచన మవిభాగమాత్రపరమ్, "౧ వాఙ్మనసి సంపద్యతే" ఇతి సంపత్తిపదస్యైవాత్రానుషక్తస్యార్థాన్తరపరత్వే ప్రమాణాభావాత్. మనః ప్రభృతిషు హి ప్రళయాసంభవా దవిభాగమాత్రపరమ్. ౧.

(వే-దీ). నేయం పరమాత్మని సమ్పత్తిః కిం ప్రాకృతప్రళయవత్కారణాపత్తిరూపా-ఉత మనఃప్రభృతిసమ్పత్తివ దవిశ్లేషమాత్రమితి సంశయః. పరమాత్మనః కారణత్వాత్, తత్సమ్పత్తివచనాచ్చ కారణాపత్తిరేవేతి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు "౧ వాఙ్మనసి సమ్పద్యతే" ఇతి శ్రుతస్యైవ సమ్పత్తివచనస్య సర్వత్రానుషఙ్గా దత్రానుషక్తస్య చాభిధానవైరూప్యాసమ్భవా దత్రాప్యవిభాగః అవిశ్లేష ఏవోచ్యతే. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - † అవిభాగ ఇతి-అపృథగ్భావః. పృథగ్వ్యవహారానర్హసంసర్గ ఇత్యర్థః. కుతః. వచనాత్ - * ౧ తేజః పరస్యాం దేవతాయా మిత్యత్రాపి * ౧ వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యతి స్సమ్పద్యత ఇతి వచనస్యానుషఙ్గా, త్తస్యచ సంసర్గవిశేషవాచిత్వాత్, † అనుషక్తస్యాభిధానవైరూప్యే ప్రమాణాభావాత్, † ఉత్క్రాన్తి నివేశాయాం కారణా పత్తిప్రయోజనాభావాత్, † పున స్తత్రాన్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాచ్చ. [ఛా - ౬ - ౮ - ౬.]

అవిభాగాధికరణం సమాప్తమ్.

---

† (అవిభాగఇతీతి) † అనుషక్తమపి పద మత్ర కారణాపత్తివాచీత్యత్రాహ (అనుషక్తస్యేతి) † (ఉత్క్రాన్తినివేశాయాం కారణాపత్తిప్రయోజనాభావాదితి) భారవాహకస్య దేహిన స్స్వభారస్యైవ యష్ట్యవష్టమ్భేన విశ్రమతుల్య స్సుషుప్తౌ విశ్రమః - అపనీతభారస్య విశ్రమతుల్యో మహాప్రళయే. యథాచ కఞ్చుకోష్ణీషవత స్తద్రహితస్యచ విశ్రమః-తద్వత్కారణే లీనస్య కరణకళేబరరహితస్య ద్విపరార్ధకాలే విశ్రమఇతి ప్రయోజనవిభాగ స్సుషుప్తి ప్రళయయో శ్శ్రుతిరాన్వయవ్యతిరేకాభ్యా మవగతః. తదభావాదిత్యర్థః. † అవ్యక్తాదేః పునస్సృష్టి రుక్తా చేత్ - కారణాపత్తిప్రయోజనంచ కల్ప్యమ్ - సాచ నాస్తీత్యాహ (పునస్తత్రావ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాచ్చేతి) సుషుప్తౌ జీవమాత్రస్యావిభాగాపత్తిః - ప్రళయఏవ విశిష్టస్య లయాపత్తిః - ఉత్క్రాన్తౌతు భూతసూక్ష్మవిశిష్టస్య లయానుపపత్త్యా సంయోగమాత్రమేవ, విశేష్యాంశస్య ప్రళయఇతిచేత్. తేజశ్శబ్దస్య విశేష్యభూతజీవమాత్రవాచిత్వాభావా, దనుషక్తపదార్థవైరూప్యాయోగాదిభిశ్చ. ఏవం విభాగానర్హభూతసూక్ష్మవిశిష్టస్య లయానుపపత్త్యా, ప్రయోజనాభావావ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాభ్యాంచ సమ్పత్తి స్సంయోగః. నిత్యాన్త రవస్థితేఽపి పరమాత్మని తదానీం సంసర్గవిశేషశ్శాస్త్రైకసమధిగమ్యః.

పరేతు - ఇద మధికరణద్వయం పరవిద్యానిష్ఠవిషయం వ్యాచక్షతే - తత్ర * గతాః కలాః పఞ్చదశ ప్రతిష్ఠాఇతి ప్రతిష్ఠాశబ్దవాచ్యస్వకారణేషు కలానాం లయం పూర్వపక్షీకృత్య * షోడశ కలాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తీతి శ్రుత్యా బ్రహ్మణి లయః. ఇయం విద్వద్దృష్టిః-స్వకారణేషు లయోక్తిస్త్వవిద్వద్దృష్ట్యా స్యాత్. స్వకారణేషు లయేఽపి తైః పృథివ్యాదిభిస్సహ బ్రహ్మణి లయ శ్చోపపన్న ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి ప్రథమే. నచ బ్రహ్మవిదః పరమాత్మని కలాప్రళయ స్సావశేషః - ఉత్క్రాన్త్యాదావివేతి పూర్వపక్షం కృత్వా * భిద్యేతేచాసాం నామరూపే పురుషఇతి వచనా, దవిద్యాకల్పితానాం విద్యానిమిత్తప్రళయే సావశేషత్వానుపపత్తేశ్చ నిరవశేషః ప్రళయఇతి ద్వితీయే సిద్ధాన్తయన్తి. తత్రాద్యే బ్రహ్మణ్యేవ లయసమర్థనం ప్రత్యక్షవిరుద్ధం శ్రుతివిరుద్ధంచ - భస్మాద్యవస్థోహి దేహః పృథివ్యాదిషు లీయమానో దృష్టః, * పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ఆపస్తేజసి లీయన్తఇతిచ శ్రుతిః,. నాయ మవిద్వద్దృష్ట్యా లయ ఉచ్యతే - * ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు, తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్తే, భూతాది ర్మహతి లీయతే, ఇత్యాదినోక్తస్య సేన్ద్రియాణాం తన్మాత్రాదీనాం భూతాదిప్రభృతిషు లయస్యావిద్వద్దృష్ట్యాప్యనవగతత్వాత్. సాఙ్ఖ్యదృష్టి రియ మితి చేత్. తతః కిమ్. యది శ్రుతివిరోధః - తత్ర సాఙ్ఖ్యసృష్టే శ్శ్రుతిమూలత్వా న్ననిరాకరణీయతా. * తద్ధైక ఆహుః-కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితివ త్పరమతత్త్వే నోపన్యస్య శ్రుత్యైవ నిరాకృతత్వాభావాచ్చ నోపేక్ష్యతా. పరాశరాద్యుపబృంహణానుగృహీతాచేయం శ్రుతిః. సర్వస్య తజ్జత్వశ్రుతివిరోధాత్పరమతత్త్వమితి చేన్న - సర్వస్య తజ్జత్వశ్రుతివిరోధేన * ఆకాశా ద్వాయు రిత్యాద్యుక్తసర్గస్యాపి పరమతత్త్వప్రసఙ్గాత్. తత్త్వసర్గ స్తు బ్రహ్మణః కారణత్వా దవిరోధశ్చేత్ - లయేఽపి తుల్యమ్. అతఏవ * పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తీతి చోపపన్నమ్. ఏవ మన్వారకలయస్య శ్రుతిప్రత్యక్షవిరోధాత్సద్వారకలయస్య సర్వసాధారణతయా శ్రుతిప్రత్యక్షసిద్ధతయా బ్రహ్మవిదో విశేషాభావా న్నాద్యాధికరణార్థ మయుక్తమ్. ఇతరత్రచ నిరవశేషలయో నామ కిం నిరవయవవినాశః - ఉత పృథివీత్వాదిప్రహాణమ్ - ఉత ముక్తస్య పునర్దేహారమ్భాయోగ్యత్వమ్ - ఉత చేతనాన్తరయుక్తస్యాపి దేహారమ్భాయోగ్యత్వమ్. నప్రథమః - * తదేత దక్షయం నిత్యం జగన్మునివరాఖిలమ్ । ఆవిర్భావతిరోభావజన్మనాశవికల్పవదితి నిత్యత్వవచనాత్. నద్వితీయః - బ్రహ్మవిద్దేహస్యాపి భస్మీభావాదిదశాయాం పృథివీత్వానువృత్తిదర్శనాత్, పృథివీత్వాదిప్రహాణస్య సమష్టిలిత్త్వలయదశాభావిత్వాత్, తస్యచ ప్రాకృతప్రళయభావిత్వాత్, నైమిత్తికాదిప్రళయేషు పృథివీత్వాదిప్రహాణస్య ప్రమాణాభావాత్, * భిద్యేతేచాసాం నామరూపేఇతి శ్రుతేర్దేవమనుష్యాదినామరూపవిషయతయావా ప్రాకృతప్రళయవిషయతయావార్థవత్త్వాచ్చ. నతృతీయః - ముక్తస్యాపునరావృత్తే ర్వక్ష్యమాణతయా తం ప్రతి దేహారమ్భకత్వశఙ్కాయా అసమ్భవేనావిచార్యత్వాత్. నచతుర్థః - నియామకాభావాత్. నహి దేవదత్తస్యాఙ్గులీయతయా పరిణతః కనకాంశో యజ్ఞదత్తంప్రతి నతథా పరిణమతీతి నియన్తుం శక్యమ్. అతోఽనుపపన్నమ్.——— అపరేతు - తానిపర ఇతి సూత్రం న పృథగధికరణయన్తి - తైశ్చ సూత్రార్థః పరైరివ వర్ణితః. తత్రానుపపత్తిశ్చ పూర్వవత్. అవిభాగసూత్రనిర్వాహోఽపి పూర్వోక్తయైవ దిశా నిరస్తః.——— అన్యేతు - వాగాదిలయస్యాముఖ్యత్వా దస్వయోనౌ లయసమ్భవేపీహ లయస్య ముఖ్యత్వా త్తేజఃప్రభృతిభూతానాం స్వయోనిష్వితి పూర్వపక్షం కృత్వా - తన్వాదీనాం భస్మాద్యవస్థానా మస్వయోనౌ వినాశదర్శనానుగృహీతాత్ * తేజః పరస్యామితి వచనా ద్దృఢిష్ఠే పరమాత్మని లయ ఇత్యాద్యే సిద్ధా

౧౬॥ సూ. తదోకోగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యా
త్తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చహార్దానుగృహీత శ్శతాధికయా. ౧.

† ఏవం గత్యుపక్రమావధి విద్వదవిదుషో స్సమానాకార ఉత్క్రాన్తిప్రకార ఉక్తః - ఇదానీం విదుషో విశేష ఉచ్యతే. † తత్రేద మామ్నాయతే ※ ౧ శతం చైకాచ హృదయస్య నాడ్య స్తాసాం మూర్ధాన మభినిస్సృతైకా ।

న్తయన్తి. అనన్తరేచ స ఏష మరణే భూతలయః కిం స్థూలభేదే స్థితే వస్త్వన్తరసంశ్లేషమాత్రమ్ - ఉత జీవానామివ స్థూలభేదనివృత్త్యా సూక్ష్మశక్తిభేదయోగేనైక నీరక్షీరన్యాయా సవిభాగప్రాప్తిలక్షణఇతి సంశయ్య - పూర్వవాక్యత్రయానుప క్తస్య సమ్పత్తిశబ్దస్యాత్రానువృత్త్యా సంశ్లేషమాత్రమితి పూర్వపక్షం కృత్వా - మరణే ※ భూతేభ్య స్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీతి జీవవినాశదర్శనా త్తద్వదవిభాగాపత్తిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. భూతానాం కారణానాంచ మహాప్రళయే సూక్ష్మశక్తిభేదోఽపి నావశిష్యతే - మరణేతు సోఽవశిష్యతే - శరీరాన్తరార్థం తేషాం గమనోపపత్తేరితి చాహుః. తత్ర తావ ద్ధృదయస్థః పరదేవతాప్రాజ్ఞాత్మశబ్దవాచ్యః పరమాత్మా నామేశ్వర ఏవ. తత్ర లయో ముఖ్య ఇత్యనుపపన్నమ్-ఈశ్వరాంశస్య నిమిత్తకారణత్వాత్. అస్వయోనావపి లయో దృష్ట ఇతిచేన్న - భస్మా ద్వ్యవస్థతన్త్వాదీన్ప్రతి సాక్షా దనుపాదానత్వేపి ప్రణాడ్యోపాదానత్వా త్పృథివ్యాః - తత్ర లయ ఉపపన్నః-ఈశ్వరః ప్రణాడ్యాపి నభూతకరణగ్రామోపాదానమితి న తత్ర ముఖ్యలయసమ్భవః. సన్మాత్రే లయ ఇతిచేన్న - తస్య పరదేవతాప్రాజ్ఞాత్మశబ్దవాచ్యత్వాభావా, దంశత్రయవ్యతిరేకేణ సన్మాత్రస్య కస్యచి ద్ఘటశరావాద్యవస్థమృద్వ దవస్థానానభ్యుపగమాచ్చ. తస్మా ల్లయ ఇతి సిద్ధాన్త స్తస్యచ ముఖ్యత్వేఽభ్యుపగతేసత్యస్వయోనౌ పరమాత్మని లయ ఇత్యప్యనుపపన్నం వచనన్తు ※ వాఙ్మనసీతివ దన్యథాసిద్ధత్వా దస్వయోనౌ లయే ప్రమాణం నస్యాత్. అనన్తరేచాధికరణే స్థూలభేదనివృత్త్యా జీవవ దవిభాగఇతి యత్ - తన్నిరూపణీయమ్. భూతకరణానాం మహాప్రళయవ ద్వినాశ స్తావ దనభ్యుపగతః - లోకాన్తరగమనశ్రవణాత్. సూక్ష్మశక్తిభేదావశేషస్థూలభేదవిశేషనివృత్తిర్నామ కిం మనుష్యాదిసన్నివేశప్రహాణమ్ - ఉత పృథివీత్వాదిప్రహాణమ్. న ప్రథమః - సంస్థానాపగమస్య ప్రత్యక్షతయా నిరూపణీయత్వాభావాత్. నద్వితీయః - లోకాన్తరగమనానుపపత్తేః. యది నివృత్తస్థూలాకారాణాం పరమాత్మని సమ్పత్తి ర్నిరూప్యా - సాతు తాని పర ఇత్యత్ర నిరూపితేతి నిరూపణీయాభావా దవిభాగాధికరణానారమ్భఏవ స్యాత్.

అవిభాగాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. తదోకోగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీతశ్శతాధికయా. † అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ఏవమితి) ఉత్క్రాన్తౌ బ్రహ్మణి సమ్పత్తే ర్విద్వదవిదుషో స్తుల్యత్వాత్ సమానా చేత్యాదిసూత్ర మత్ర వక్తవ్యమ్-తథా నకృతమ్. తత్ర హేతు ర్విదుషో బ్రహ్మసమ్పత్తావవివాదః. † (తత్రేత్యాది) కిం విదుషో మూర్ధన్యనాడ్యైవ గమననియమ స్సమ్భవతి - నేతి. కిం ※ తయో

(వే-సా). హార్దపరమపురుషారాధనరూప విద్యాసామర్థ్యాత్, తదఙ్గగతిచిన్తనేనచ, ప్రీతపరమపురుషానుగృహీతః, తదనుగ్రహాతః ప్రకాశితద్వారో జీవః శతాధికయా మూర్ధన్యనాడ్యా గచ్ఛతి. తదనుగ్రహాదేవ జీవస్థాన మగ్రే ప్రకాశవ ద్భవతి. హార్దః - పరమాత్మా పరమపురుషః, "౨ తస్యా శ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః" "౩ సర్వస్యచాహం హృది సన్నివిష్టః" ఇతిహి శ్రుతిస్మృతీ. ౧.

(వే-దీ). "౧ శతం చైకాచ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధాన మభినిస్సృతైకా । తయోర్ధ్వ మాయ న్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తి" ఇతి శతాధికయా మూర్ధన్యయా నాడ్యా విదుషో గమనమితి నియమ స్సమ్భవతి - నేతి సంశయః. నాడీనా మతిసూక్ష్మత్వేన దుర్వివేచత్వా న్నియమో నసమ్భవతీతి యాదృచ్ఛికీం తయా గతి మనువదతీదం వచనమితి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - పరమపురుషారాధనభూతయా విద్యయా తదఙ్గభూతగతిచిన్తనేనచ ప్రీతేన పరమపురుషేణానుగృహీతో జీవస్తత్ప్రసాద ప్రకాశితద్వారస్తయైవ మూర్ధన్యయా నాడ్యా గచ్ఛతీతి.

సూత్రార్థస్తు - హార్దపరమపురుషాఽఽరాధనరూప విద్యాసామర్థ్యాత్, తచ్ఛేష గత్యనుస్మృతియోగాచ్చ ప్రీత హార్దానుగృహీతో భవతి జీవః. తతః తదోకః జీవస్య స్థానం హృదయ మగ్రజ్వలనమ్ - ప్రకాశితాగ్రం భవతి. ఏవం పరమపురుషప్రకాశితద్వారః శతాధికయా గచ్ఛతి. "౨ తస్యా శ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః" "౩ సర్వస్యచాహం హృది సన్నివిష్టః" ఇతి హార్దః - పరమాత్మా. ౧.

౧॥ కఠ - ౨ - ౬ - ౧౬. ౨॥ తై - నా - ౧౩ అను. ౩॥ గీ - ౧౫ - ౧౫.

తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీతి. అనయా నాడీనాం శతాధికయా మూర్ధన్యనాడ్యైవ విదుషో గమనమ్ - అన్యాభి రేవచావిదుషో గమన మిత్యయం నియమ ఉపపద్యతే - నేతి సంశయః. కిం యుక్తమ్. నియమో నోపపద్యత ఇతి. కుతః. నాడీనాం భూయస్త్వా దతిసూక్ష్మత్వాచ్చ దుర్వివేచతయా పురుషేణో పాదాతు మశక్యత్వాత్. ※ ౧ తయోర్ధ్వ మాయ న్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తీతి యాదృచ్ఛికీ ముత్క్రాన్తి మనువదతీతి యుక్తమితి. [౧॥ కఠ - ౨ - ౬ - ౧౬.]

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - శతాధికయేతి-విద్వాన్ శతాధికయా మూర్ధన్యయైవ నాడ్యోత్క్రామతి. నచాస్యా విదుషో దుర్వివేచత్వమ్ - విద్వాన్ హి పరమపురుషారాధనభూతాత్యర్థప్రియవిద్యాసామర్థ్యా, ద్విద్యాశేషభూతతయాఽఽత్మనో ఉత్యర్థప్రియగత్యనుస్మరణయోగాచ్చ ప్రసన్నేన హార్దేన పరమపురుషేణానుగృహీతో భవతి. తతశ్చ తదోకః- తస్య - జీవస్య స్థానమ్ - హృదయ మగ్రజ్వలనం భవతి. అగ్రే జ్వలనం ప్రకాశనం యస్య-తదిద మగ్రజ్వలనమ్. పరమపురుషప్రసాదా త్ప్రకాశితద్వారో విద్వాన్ తాం నాడీం విజానాతీతి తయా విదుషో గతి రుపపద్యతే.

తదోకోఽధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. రశ్మ్యనుసారీ. ౧.

విదుషో హృదయా చ్ఛతాధికయా మూర్ధన్యనాడ్యా నిర్గతస్యాదిత్య రశ్మీ ననుసృత్యాదిత్యమణ్డలగతిః శ్రూయతే ※ ౨ అథ యత్రైత దస్మా చ్ఛరీరా దుత్క్రామత్యథైతై రేవ రశ్మిభి రూర్ధ్వ మాక్రమత ఇతి. తత్ర రశ్మ్యనుసారేణైవే

ర్ధ్వ మాయన్నితి యాదృచ్ఛికగమనానువాదః - ఉత నాడీవిశేషేణ గమననియమవిధిః. కిం నాడ్యో దుర్వివేచాః - ఉత సువివేచాః. దుర్వివేచత్వే- యాదృచ్ఛికగత్యనువాదపక్షస్య న్యాయ్యత్వా న్నియమాసమ్భవః. సువివేచత్వే - నియమవిధిపరత్వోపపత్తే ర్గతినియమసమ్భవః.——— పరేత్వ పరవిద్యావిషయ మిమం విచారమాహుః. తత్పూర్వవదయుక్తమ్.

తస్యహైతస్య హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతీతీదం వాక్య మత్రాపేక్షితమ్ - పూర్వసూత్రోపాత్తత్వాన్నాత్రోదాహృతమ్.

తదోకోఽధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. రశ్మ్యనుసారీ. అవాన్తరసఙ్గతిః స్ఫుటా. కిం రశ్మ్యనుసారేణ గమననియమో విదుష స్సమ్భవతి - నేతి. కిం ※ రశ్మిభి రూర్ధ్వ మాక్రమత ఇతి వాక్యం పాక్షికగమనానువాదకమ్ - ఉత నియమవిధిపరమ్. కిం నిశి ప్రేతస్య రశ్మ్యనుసారేణ గమనం సమ్భవతి - నేతి. కిం నిశి రశ్మయ స్సమ్భవన్తి - నేతి. నచేత్ - నిశి రశ్మ్యనుసారసమ్భవా చ్ఛ్రుతేః పాక్షికగత్యనువాదకతయా నియమాసమ్భవః. సన్తిచేత్ - నిశి రశ్మ్యనుసారసమ్భవా చ్ఛ్రుతే ర్నియమవిధిపరతయా రశ్మిభిరేవ గతినియమసమ్భవః.

౧౭॥ సూ. రశ్మ్యనుసారీ. ౧.

(వే-సా). “ ౨ అథైతైరేవ రశ్మిభి రూర్ధ్వ మాక్రమతే ” ఇతి శ్రుతేః విద్వాన్ రశ్మ్యనుసార్యేవ గచ్ఛతి. నిశ్యపి రశ్మయ స్సమ్భవన్త్యేవ నిదాఘాదావూష్మోపలబ్ధేః. హేమన్తేఽనుపలబ్ధిస్తు హిమాభిభవకృతా. ౧.

(వే-దీ). “ ౨ అథ యత్రైత దస్మా చ్ఛరీరా దుత్క్రామతీత్యథైతై రేవ రశ్మిభి రూర్ధ్వ మాక్రమతే ” ఇతి. విద్వాన్ రశ్మ్యనుసారీ గచ్ఛతీతి నియమస్సమ్భవతి - నేతి సంశయః. నిశి మృతస్య విదుషః ఆదిత్యరశ్మ్యనుసారాసమ్భవా దనియమ ఇతి పూర్వపక్షః. వచనంతు పక్షప్రాప్త మనువదతి. రాద్ధాన్తస్తు - వచనస్య పక్షప్రాప్త్యనువాదిత్వే ※ అథైతై రేవేత్యవధారణవిరోధః. నచ నిశి రశ్మయో నసన్తీతి - నిశ్యపి నిదాఘసమయే ఊష్మోపలబ్ధేః. సూక్ష్మా స్సన్త్యేవేతి రశ్మ్యనుసార్యేవ గచ్ఛతి. హేమన్తేఽనుపలబ్ధి ర్దుర్దినఇవ హిమాభిభవాత్. ౧. [౨॥ ఛాం - ౮ - ౬ - ౫.]

త్యయం గతినియమ స్సమ్భవతి - నేతి చిన్తాయామ్ - నిశి మృతస్య విదుషో రశ్మ్యనుసారాసమ్భవా దనియమః. వచనన్తు పక్షప్రాప్తవిషయమ్.

ఇతి ప్రాప్తే † ఉచ్యతే - రశ్మ్యనుసారీతి - రశ్మ్యనుసార్యేవ విద్వానూర్ధ్వం గచ్ఛతి. కుతః * ౧ అథైతైరేవ రశ్మిభి రిత్యవధారణాత్. పాక్షికత్వే హ్యేవకారో ఽనర్థకస్స్యాత్. యదుక్తం నిశి మృతస్య రశ్మ్యసమ్భవా ద్రశ్మీననుసృత్య గమనం నోపపద్యత ఇతి - తన్న - నిశ్యపి సూర్యరశ్మ్యనుసార స్సమ్భవతి - లక్ష్యతేహి నిశ్యపి నిదాఘసమయే ఊష్మోపలబ్ధ్యా రశ్మిసద్భావః. హేమన్తాదౌతు హిమాభిభవా ద్దుర్దినఇవోష్మానుపలమ్భః. శ్రూయతేచ నాడీరశ్మీనాం సర్వదాఽన్యోన్యాన్వయః * ౨ తద్యథా మహాపథ ఆతత ఉభౌ గ్రామౌ గచ్ఛతీమం చాముంచ ఏవమేవైత ఆదిత్యస్య రశ్మయ ఉభౌ లోకౌ గచ్ఛన్తీమం చాముం చ అముష్మా దాదిత్యా త్ప్రతాయన్తేత ఆసు నాడీషు సృప్తాః ఆభ్యో నాడీభ్యః ప్రతాయన్తే తేఽముష్మిన్నాదిత్యే సృప్తాఇతి. తస్మా న్నిశ్యపి రశ్మిసమ్భవా న్నిశి మృతానామపి విదుషాం రశ్మ్యనుసారేణైవ బ్రహ్మ ప్రాప్తిరస్త్యేవ. [౧॥ ఛాం - ౮ - ౬ - ౫. ౨॥ ఛాం - ౮ - ౬ - ౨.]

రశ్మ్యనుసారాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ. నిశినేతిచేన్నసమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతిచ. ౧.

ఇద మిదానీం చిన్త్యతే - విదుషో నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తి రస్తి - నేతి. యద్యపి నిశాయాం సూర్యరశ్మిసమ్భవా ద్రశ్మ్యనుసారేణ గతి ర్నిశాయామపి సమ్భవతి-తథాపి నిశామరణస్య శాస్త్రేషు గర్హితత్వా త్పరమపురుషార్థలక్షణ

† పూర్వపక్ష ముక్త్వా రాద్ధాన్త మాహ (ఉచ్యతఇతి) ఊష్మోపలమ్భయోగ్యరశ్మిసద్భావేనత్యన్యధకారస్థితి రుపపద్యతే - రశ్మీనా మల్పత్వాత్. యథోద్ధృతాగ్నౌ ప్రదేశే సూక్ష్మాగ్న్యవయవసమ్పర్కా దౌష్ణ్యోపలబ్ధావపి సూక్ష్మాగ్న్యవయవై ర్న తిమిరం నిరస్యతే - తద్వదితి. * నాడీషు సృప్తాః - సంబద్ధాఇత్యర్థః.

రశ్మ్యనుసారాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ. నిశినేతిచేన్నసమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వా ద్దర్శయతిచ. సఙ్గతిః స్ఫుటా. కిం నిశి మృతస్య విదుషో బ్రహ్మ ప్రాప్తి స్సమ్భవతి - నేతి. కిం నిశామరణస్యాధోగతిహేతుత్వం నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యభావం జ్ఞాపయతి - నేతి. నిశామరణనిన్దావచనం కి మవిద్వద్విద్వత్సాధారణమ్ - ఉతావిద్వద్విషయమితి. సాధారణత్వే - నిశి మరణస్యాధోగతిహేతుత్వేన బ్రహ్మప్రాప్త్యభావావగమా న్నిశి మృతస్య న బ్రహ్మప్రాప్తిః. అవిద్వద్విషయత్వే - నిశామరణస్యాధోగతిహేతుతయా బ్రహ్మప్రాప్త్యభావానవగమా న్నిశి మృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్యాత్.

౧౮॥ సూ. నిశి నేతిచేన్నసమ్బన్ధస్యయావద్దేహభావిత్వా ద్దర్శయతిచ. ౧.

(వే-సా.) "౩ దివాచ శుక్లపక్షశ్చ" ఇత్యారభ్య "౩ విపరీతన్తు గర్హితమ్" ఇతి నిశామరణనిన్దనాత్, నిశి మృతస్య నబ్రహ్మప్రాప్తిరితిచేత్. న, కర్మసంబన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్, ప్రారబ్ధస్య యావచ్చరమదేహావసానభావిత్వాచ్చ, బ్రహ్మప్రాప్తి విఘ్నహేత్వభావాత్. దర్శయతిచ "౪ తస్య తావదేవ చిరం యావన్నవిమోక్ష్యే అథసంపత్స్యే" ఇతి. నిశానిన్దా ఇతరపురుషార్థవిషయా, ౧. [౩॥ . ౪॥ ఛాం - ౬ - ౧౪ - ౨.]

(వే-దీ.) విదుషో నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తి రస్తి - నేతి సంశయః. "౩ దివాచ శుక్లపక్షశ్చ ఉత్తరాయణమేవచ । ముమూర్షతాం ప్రశస్తాని విపరీతం తు గర్హితమ్" ఇతి. నిశామరణస్య గర్హితత్వేన అధోగతిహేతుత్వా న్నబ్రహ్మప్రాప్తి స్సమ్భవతీతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - విద్యామాహాత్మ్యా దుత్తరపూర్వాఘయోః రశ్లేషవినాశశ్రుతే రశ్లిష్టవినష్టత్వాత్, ప్రారబ్ధస్యాపి కర్మణః చరమదేహావధిత్వాచ్చ, బన్ధహేత్వభావా న్నిశి మృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తి రస్త్యేవేతి, అవిద్వద్విషయా నిశామరణనిన్దా.

సూత్రార్థస్తు - నిశామరణనిన్దయా నిశి మృతస్య న బ్రహ్మప్రాప్తిరితి చేత్. తన్న, సమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్ - అనారబ్ధకార్యకర్మసమ్బన్ధస్య విద్యయా వినష్టత్వాత్, ప్రారబ్ధకార్యకర్మసమ్బన్ధస్యాపి యావచ్చరమదేహభావిత్వా, ద్బన్ధహేత్వభావేన బ్రహ్మప్రాప్తి రస్త్యేవేత్యర్థః. తదేతచ్ఛ్రుతిశ్చ దర్శయతి "౪ తస్య తావదేవ చిరం యావ న్నవిమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్యే" ఇతి. ౧.

బ్రహ్మప్రాప్తి ర్నిశామృతస్య న సమ్భవతి. శాస్త్రేషు దివామరణం ప్రశస్తమ్, - నిశామరణం నిన్దితమ్, ౧ దివాచ శుక్లపక్షశ్చ ఉత్తరాయణమేవచ। ముమూర్షతాం ప్రశస్తాని విపరీతం తు గర్హితమితి. దివామరణనిశామరణయోః ప్రశస్తత్వ విపరీతత్వే చోత్తమాధమగతిహేతుత్వేన స్యాతామ్-అతో నిశామరణ మధోగతిహేతుత్వాన్న బ్రహ్మప్రాప్తిహేతురితిచేత్.

† తన్న - విదుషః కర్మసమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్. † ఏత దుక్తం భవతి - అనారబ్ధకార్యాణా మధోగతిహేతుభూతానాం కర్మణాం విద్యాసమ్బన్ధేనైవ వినాశా, దుత్తరేషాం చాశ్లేషా, త్ప్రారబ్ధకార్యస్యచ చరమదేహాన్తత్వా, ద్బన్ధహేత్వభావా ద్విదుషో నిశామృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తి స్సిద్ధైవ. దర్శయతిచ శ్రుతిః * ౨ తస్య తావదేవ చిరం యావ న్నవిమోక్ష్యేఽథసమ్పత్స్యఇతి. * ౧ దివాచ శుక్లపక్షశ్చేత్యాదివచన మవిద్వద్విషయమ్.

నిశాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. అతశ్చాయనేఽపిదక్షిణే. ౧.

నిశి మృతస్యాపి విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తౌ యో హేతు రుక్తః-తత ఏవ హేతో ర్దక్షిణేప్యయనే మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిస్సిద్ధా.

† పూర్వపక్షముక్త్వా రాద్ధాన్త మాహ (తన్నేతి) † ప్రారబ్ధకర్మణోఽనేకదేహహేతుత్వసమ్భవా త్కథం కర్మసమ్బన్ధస్య యావ ద్దేహభావిత్వమ్, - ప్రారబ్ధసమాప్తిరస్తు - అభుక్తపూర్వాణ్యపి కర్మాణి సన్తి, - కర్మణో యావద్దేహభావిత్వేన కథం నిశామరణస్యాధోగతిహేతుత్వం పరిహృతమ్, - తథాచసతి నిశామరణనిన్దావచనస్య కాగతి రిత్యత్రాహ (ఏతదుక్త మితి) దివానిశావిభాగనిరపేక్షం ప్రారబ్ధకర్మావసానే మోక్షశ్రవణాత్ * తస్య తావదేవ చిరమితి వాక్య ముపాత్తమ్. నన్వప్రశస్తకాలే నిశిమృతం శరీరం న చరమం స్యాత్ - చారమ్యే సిద్ధేహి బ్రహ్మప్రాప్తిసిద్ధిః, నైవమ్-* అథ యో దక్షిణే ప్రమీయతే పితౄణామేవ మహిమానం గత్వేత్యారభ్య * తస్మా ద్బ్రహ్మణో మహిమాన మాప్నోతీతి దక్షిణాయనాద్యప్రశస్తకాలమృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణా దప్రశస్తకాలమరణేన హేతునా చరమదేహత్వం న బాధ్యమ్. అతో యథోక్త ఏవార్థఇతి.

ఇతరే త్వయోపీదం సూత్రద్వయమపి రశ్మ్యనుసారనియమవిషయ మేక మధికరణ మాహుః - నిశి రవిరశ్మయో నసన్తీతిచేన్న - నాడీరవిరశ్మిసమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్. తథా ※ అముష్మా దాదిత్యా త్ప్రతాయన్త ఇతి శ్రుతి ర్దర్శయతీతి యోజయన్తి న యది నిశి రవిరశ్మయః స్యుః - తర్హి నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తి ర్నస్యాత్. తస్య రవిరశ్మ్యనపేక్షత్వే - దివాపి తైర్వినా గమనసమ్భవా ద్రశ్మ్యనుసారశాస్త్రవైయర్థ్యమ్ - రాత్రౌ మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్వా న స్యాత్. మాభూదితి న వాచ్యమ్ - విద్యాయాః - పాక్షికఫలతయా తత్ర ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. యావ దుదయం ప్రతీక్షణకల్పన మప్యయుక్తమ్ - ※ స యావ త్క్షిపే న్మనస్తావ దాదిత్యం గచ్ఛేదితి శైఘ్ర్యావగమా దిత్యుపపాదయన్తి. నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తి ర్నస్యాదితి ప్రసఙ్గో నిశామరణనిన్దావచన మవలమ్బమానానాం నానిష్టస్స్యాత్. విద్యాయాః పాక్షికఫలత్వంచ నిశామరణస్య విద్యానిష్పత్త్యభావనిబన్ధనత్వాశ్రయణేన పరిహృతం స్యాత్. అతోఽపేక్షితం నిశి మృతస్య మోక్షసమర్థన మితి తదర్థ మధికరణభేదో న్యాయ్యః. నాడీరవిరశ్మిసమ్బన్ధనియమాభిధాన మపేక్షిత మితిచేత్, సత్యమ్ - తస్యతు ప్రతిజ్ఞాయా మపేక్షితత్వా దాభిప్రాయికత్వ మన్నన ముచితమ్ - అన్యథాఽపేక్షితార్థాన్తరప్రతిజ్ఞాయా ఉపపత్తేశ్చానభిహితత్వప్రసఙ్గాత్. ప్రతిజ్ఞాహేత్వో రుభయో రప్యాభిప్రాయికత్వకల్పనాదపి పూర్వప్రతిజ్ఞోపపత్తిమాత్రస్యాభిప్రాయికత్వకల్పనం న్యాయ్యమితి.

నిశాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. అతశ్చాయనేపి దక్షిణే. అవాన్తరసఙ్గతిః స్ఫుటా కిం దక్షిణాయనమృతస్యాపి విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తి స్సమ్భవతి - నేతి. కిం ※ అథ యో దక్షిణ ఇతి దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తివచనం బ్రహ్మప్రాప్త్యభావం గమయతి - నేతి. చన్ద్రప్రాప్తానా మావృత్తివచనం కిం విద్వదవిద్వత్సాధారణమ్ - ఉతావిద్వద్విషయమితి. కిం భీష్మాదీనాం కాలప్రతీక్షా కాలవిధానస్మరణసహకృతసామాన్యశ్రుత్యనురోధేన సాధారణత్వసమాశ్రయణం న్యాయ్యమ్ - ఉత ※ బ్రహ్మణో మహిమానమితి వాక్యశేషానురోధేనావిద్వద్విషయత్వసమాశ్రయణం న్యాయ్యమితి. సాధారణ్యాశ్రయణే న్యాయ్యేసతి - ఆవృత్తివచనస్య సాధారణ్యేన బ్రహ్మప్రాప్త్యభావావగమకతయా న బ్రహ్మప్రాప్తిః. అవిద్వద్విషయత్వాశ్రయణే న్యాయ్యేసతి - ఆవృత్తివచనస్యావిద్వద్విషయతయా ※ అథ యో దక్షిణఇతి వాక్యస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యభావానవగమకత్వాత్ దక్షిణాయనమృతస్య విదుషోపి బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్యాత్.

౧॥ . ౨॥ ఛాం - ౬ - ౧౪ - ౨.

అధికాశఙ్కాతు - * ౧ అథ యో దక్షిణే ప్రమీయతే పితౄణామేవ మహిమానం గత్వా చన్ద్రమసస్సాయుజ్యం గచ్ఛతీతి † దక్షిణాయనే మృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిశ్రవణా, చ్చన్ద్రం ప్రాప్తానాంచ * ౨ తేషాం యదా తత్పర్యవైత్యథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తఇతి పునరావృత్తిశ్రవణాత్, భీష్మాదీనాం చ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానా ముత్తరాయణ ప్రతీక్షాదర్శనాద్దక్షిణాయనే మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తి ర్నసమ్భవతీతి. [౧॥ తై-నా-౮౦అను. ౨॥ ఛాం-౫-౧౦-౫.]

పరిహారస్తు - అవిదుషాం పితృయాణేన పథా చన్ద్రం ప్రాప్తానామేవ పునరావృత్తిః - విదుషస్తు చన్ద్రం ప్రాప్తస్యాపి *౧ తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి వాక్యశేషా త్తస్య దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిః బ్రహ్మప్రేప్సోర్విశ్రమహేతుమాత్రమితి గమ్యతే. వాక్యశేషాభావే ఽపి పూర్వోక్తాదేవ బన్ధహేత్వభావాత్ విదుష శ్చన్ద్రం ప్రాప్తస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తి రనివార్యా. భీష్మాదీనాం యోగప్రభావాత్ స్వచ్ఛన్దమరణానాం ధర్మప్రవర్తనాయోత్తరాయణప్రాశస్త్యప్రదర్శనార్థ స్తథావిధాచారః. [౩॥ గీ-౮-౨౩, ౨౪, ౨౫, ౨౬, ౨౭.]

† ననుచ విదుషో ముమూర్షాం ప్రతి పునరావృత్త్యపునరావృత్తిహేతుత్వేన కాలవిశేషవిధి ర్దృశ్యతే * ౩
యత్ర కాలే త్వనావృత్తి మావృత్తిం చైవ యోగినః । ప్రయాతా యాన్తి తం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభ ॥
అగ్ని ర్జ్యోతి రహశ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్ । తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః ॥
ధూమో రాత్రి స్తథా కృష్ణః షణ్మాసా దక్షిణాయనమ్ । తత్ర చాన్ద్రమసం జ్యోతి ర్యోగీ ప్రాప్య నివర్తతే ॥
శుక్లకృష్ణే గతీ హ్యేతే జగత శ్శాశ్వతే మతే । ఏకయా యాత్యనావృత్తి మన్యయాఽఽవర్తతే పున రితి తత్రాహ.

౨౦॥ సూ. యోగినః ప్రతి స్మర్యేతే స్మార్తే చైతే. ౨.

నాత్ర ముమూర్షాం ప్రతి మరణకాలవిశేషోపాదానం స్మర్యతే- అపితు యోగినః - యోగనిష్ఠాం ప్రతి స్మార్తే- † స్మృతివిషయభూతే - స్మర్తవ్యే దేవయానపితృయాణాఖ్యే గతీ స్మర్యేతే- యోగాఙ్గతయాఽనుదినం స్మర్తుమ్. తథాహ్యుపసంహారః * ౩ నైతే సృతీ పార్థ జాన న్యోగీ ముహ్యతి కశ్చన । తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు యోగయుక్తో భవార్జునేతి * ౩ అగ్నిర్జ్యోతిః * ౩ ధూమో రాత్రిరితిచ దేవయానపితృయాణే ప్రత్యభిజ్ఞాయేతే. ఉపక్రమేచ * ౩ † యత్ర కాలేత్వితి

నుసన్ధానరూపయోగయుక్తో భవేత్యర్థః. అన్యథా సఙ్గత్యభావప్రసఙ్గాత్. † (యత్రకాలేత్వితి) మధ్యే ఉపసంహారేచ మార్గవిధానపరత్వదర్శనా

† (దక్షిణాయనమృతస్యేతి) * ఉదగయనే ప్రమీయతే * దక్షిణే ప్రమీయత ఇత్యత్ర ధూమాదిమార్గలిఙ్గాభావాత్, బ్రహ్మప్రాప్తివచనా, చ్చార్చిరాదిగతస్యైవ మరణకాలవిశేషేణ మార్గే సమ్మానవిశేష ఉచ్యత ఇత్యర్థః.

† ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి).

౨౦॥ సూ. యోగినఃప్రతి స్మర్యేతేస్మార్తేచైతే. † స్మార్తే ఇతి సౌత్రం పదమ్. తద్వ్యాచష్టే (స్మృతీతి) * యోగయుక్తో భవ - మార్గా

౧౯॥ సూ. అతశ్చాయనేఽపిదక్షిణే. ౧.

(వే-సా.) అతః - బన్ధహేత్వభావాదేవ, దక్షిణాయనమృతస్యాపి విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తి రస్త్యేవ. ౧.

(వే-దీ.) దక్షిణాయనే మృతస్య విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తి రస్తి - నేతి సంశయః. “౧ అథ యో దక్షిణే ప్రమీయతే పితౄణామేవ మహిమానం గత్వా చన్ద్రమసస్సాయుజ్యం గచ్ఛతి” ఇతి విదుషో దక్షిణాయనే మృతస్య చన్ద్రసాయుజ్యశ్రవణాత్, చన్ద్రం ప్రాప్తానామ్ “౨ అథైతమేవాధ్వానం పున ర్నివర్తన్తే” ఇతి వచనా చ్చ, దక్షిణాయనమృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తి ర్నసమ్భవతీతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - పూర్వోక్తా ద్బన్ధహేత్వభావా ద్విదుష శ్చన్ద్రం ప్రాప్తస్యాపి పునరావృత్తి ర్నసమ్భవతి. చన్ద్రసాయుజ్యవచనం విదుషో బ్రహ్మప్రేప్సో ర్విశ్రమస్థానమాత్రవిషయమ్. ఆవృత్తివచనంత్వవిదుషామేవ. సూత్రార్థస్తు - యతో హేతో ర్నిశి మృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిః - తతఏవ బన్ధహేత్వభావా ద్దక్షిణాయనే మృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తి రస్త్యేవ. ౧.

కాలశబ్దః కాలాభిమానిదేవతాతివాహికపరః - అగ్న్యాదేః కాలత్వాసమ్భవాత్. అతః ※ ౧ తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి విహితదేవయానానుస్మృతిరత్ర, విద్యానిష్ఠాన్ ప్రతి విధీయతే - † న ముముక్షూన్ ప్రతి మరణకాలవిశేషః.

దక్షిణాయనాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

స్మహావాక్యస్వారస్యే సూపక్రమో బాధ్యత ఇత్యభిప్రాయేణ ※ అగ్నిర్జ్యోతి రిత్యాదివచన ముక్తమ్. యోగినఇతి సూత్రయోగిశబ్దః శ్రుతుక్తగతిద్వయస్య దుపాసకసాధారణః - భక్తియోగస్య తేషాం సాధారణత్వాత్. తత్ర ముముక్షో ర్దేవయానానుసన్ధానమ్, ఐశ్వర్యార్థియోగినః పితృయాణానుసన్ధానమితి విధీయతఇతి. శ్రుతౌ గతిద్వయం విహితమ్ - తదనుసన్ధాన మత్ర విధీయత ఇత్యర్థః. † (నముముక్షూన్ప్రతిమరణకాలవిశేషఇతి) విధీయతఇత్యన్వయః.

అత్ర పరేచాపరేచ - యోగినఃప్రతీతిసూత్ర మేవం వ్యాచక్షతే - యోగినఃప్రతి స్మార్తోపాసనార్థోయం స్మార్తః కాలవినియోగః - ప్రత్యాసన్నత్వాత్. అత శ్శ్రౌతేషూపాసనేషు నావతరతి. యది తత్రాపి కాలవాచిశబ్దః కాలాభిమానిదేవతాపరః - తదా నశ్రుతివిరోధఇతి. అగ్న్యాదిశబ్దానాం కాలవాచిత్వాభావేన, ※ నైతే సృతీ ఇతి నిగమనాచ్చ, కాలవిధిపరత్వాయోగాత్ విషయవ్యవస్థయా నిర్వాహో భాష్యేఽనాదృతః. అన్యేత్విదం సూత్రమేవం వ్యాచక్షతే - యోగినః - ప్రాణాయామేన వాయువిజయపరాః. యోగినః ప్రత్యేతావయనరూపకాలౌ స్మర్యేతే - తేహి శక్నువన్త్యేవ స్వచ్ఛన్దేన మర్తు మమర్తుంచేతి. తదయుక్తమ్ - ప్రశస్తకాలే మర్తవ్యమితి విధిశ్చేత్ - అగ్న్యాదికీర్తనస్య విఫలత్వాత్ ※ నైతే సృతీ ఇత్యుక్తత్వాచ్ఛ్రుతిసిద్ధమార్గప్రత్యభిజ్ఞాభఙ్గప్రసఙ్గాచ్చ.

దక్షిణాయనాధికరణం సమాప్తమ్,

ఇతి శ్రీహారితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన

శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన

శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా-౧౮౫.—సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౫౦౭.

వాక్చాపి, తన్మనఃప్రాణే, సోఽధ్య, భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః, । సమానాచతథా, తానిహ్య, విభాగ, స్తదోపిచ, ॥

రశ్మ్యనుసారీ నన్తరం జ్ఞేయో, నిశ్య, తశ్చాతఏవచ । ఏకాదశ తురీయస్య ద్వితీయే చరణే మతాః ॥

౨౦॥ సూ. యోగినః ప్రతి స్మర్యేతే స్మార్తేచైతే. ౨.

(వే-సా.) "౨ యత్ర కాలేత్వనావృత్తి మావృత్తిం చైవ యోగినః" ఇతి. నమరణకాల స్స్మర్యతే, అపితు యోగినో విద్యానిష్ఠాన్ప్రతి. అర్చిరాదికా తద్విపరీతాచేతి. ఏతే - స్మార్తే - స్మృతివిషయభూతే. స్మర్యేతే "౨ నైతే సృతీ పార్థ జానన్యోగీ ముహ్యతి కశ్చన" ఇతివచనాత్. ౨

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజ విరచితే వేదాన్తసారే. చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయఃపాదః.

(వే-దీ.) "౨ యత్రకాలే త్వనావృత్తి మావృత్తిం చైవ యోగినః" ఇతి మరణకాలవిశేషః స్మర్యత ఇతిచేత్. తత్రాహ. యోగినః - బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠాన్ప్రతి. ఏతే - దేవయానపితృయాణగతీ, స్మార్తే స్మర్యేతే - స్మార్తే - స్మృతివిషయభూతే. అహరహ స్స్మర్తవ్యే స్మర్యేతే ఇత్యర్థః. "౨ యత్ర కాలేత్వనావృత్తి మావృత్తిం చైవ యోగినః" ఇత్యాదినా "౨ నైతే సృతీ పార్థ జానన్యోగీ ముహ్యతి కశ్చన। తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు యోగయుక్తో భవార్జున" ఇత్యన్తేన ముముక్షూన్ప్రతి కాలవిశేషోపాదానం స్మర్యతే. ఆతివాహికగణస్య కాలాభిమానిదేవతావిశేషభూయస్త్వేన "౨ యత్ర కాల" ఇత్యుచ్యతే. ౨. [౧॥ బృ - ౮ - ౨ - ౧౫. ౨॥ గీ - ౮ - ౨౩, ౨౭.]

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజ విరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే. చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయఃపాదః.

దృశ్యతే శ్రూయతేపివా

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్త శ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే — తృతీయఃపాదః.

అర్చిరాద్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. అర్చిరాదినాతత్ప్రథితేః. ౧.

† విదుష ఉత్క్రాన్తిస్తస్య నాడీవిశేషేణ హార్దానుగ్రహాద్గత్యుపక్రమ ఉక్తః - తస్య గచ్ఛతో మార్గ ఇదానీం నిర్ణీయతే. తత్ర శ్రుతిషు మార్గప్రకారాః బహుధా ఆమ్నాయన్తే - ఛాన్దోగ్యే తావత్ * ౧ యథా పుష్కరపలాశ ఆపో నశ్లిష్యన్తే ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ నశ్లిష్యత ఇత్యుపక్రమ్య బ్రహ్మవిద్యాముపదిశ్యామ్నాయతే ※ ౨ అథ యదు చాస్మిఞ్ఛవ్యం కుర్వన్తి యదిచ నార్చిష మేవాభిసమ్భవన్తి అర్చిషోఽహ రహ్నఆపూర్యమాణపక్ష మాపూర్యమాణపక్షా ద్యాన్షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తాన్మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరా దాదిత్య మాదిత్యా చ్చన్ద్రమసం చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవ స్స ఏనాన్బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథః ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవ మావర్తం నావర్తన్తే నావర్తన్తఇతి, తథాఽత్రైవాష్టమే * ౩ అథైతై రేవ రశ్మిభి రూర్ధ్వ మాక్రమతఇతి. కౌషీతకినశ్చ దేవయానమార్గ మన్యథాఽధీయతే * ౪ స ఏతం దేవయానం పన్థాన మాపద్యాగ్నిలోక మాగచ్ఛతి స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఆదిత్యలోకం స ఇన్ద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోకమితి. తథా బృహదారణ్యకే ※ ౫ య ఏవమేత ద్విదు ర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం సత్య ముపాసతే తేఽర్చిష మభిసమ్భవన్తి అర్చిషోఽహ రహ్న ఆపూర్యమాణపక్ష మాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్షణ్మాసా నుదఙ్ఙాదిత్య ఏతి మాసా న్మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకా దాదిత్య మాదిత్యా ద్వైద్యుతం వైద్యుతా త్పురుషోఽమానవ స్స ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్గమయతీతి, తత్రైవ పున రన్యథా * ౬ యదా వై పురుషోఽస్మా ల్లోకాత్ప్రైతి స వాయు మాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వ

౧॥ సూ. అర్చిరాదినాతత్ప్రథితేః. † పాదసఙ్గతి మాహ (విదుషఇతి) బ్రహ్మవిదో మార్గఇతి దర్శయితుం * యథా పుష్కరపలాశ ఇత్యాద్యుదాహృతమ్. * శవ్యమ్ - శవయోగ్యం సంస్కారమ్. యత్ - యది. శవసంస్కారం యది కుర్వన్తి - యదిచ నకుర్వన్తి - అర్చిషమేవ తే అభిసమ్భవన్తి - ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః. ఉదఙ్ - ఆదిత్య ఇత్యధ్యాహార్యమ్. ఛాన్దోగ్యేఽర్చిరాదికా గతిశ్శ్రూయతే - కౌషీతకీ వాక్యేఽగ్నిలోకా

౧॥ ఛాం-౪-౧౪-౩. ౨॥ ఛాం-౪-౧౫-౫. ౩॥ ఛాం-౮-౬-౫. ౪॥ కౌ-౧౭-౩. ౫॥ బృ-౮-౨-౧౫. ౬॥ బృ-౭-౧౦.

మాక్రమతే స ఆదిత్య మాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా లమ్బరస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వ మాక్రమతే స చన్ద్రమస మాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా దున్దుభేః ఖ మిత్యాది, తత్ర సంశయః-కి మర్చిరాదిరేకఏవ మార్గ ఆభి శ్శ్రుతిభిః ప్రతిపాద్యతఇతి తేనైవ బ్రహ్మ గచ్ఛతి విద్వాన్ - ఉత తత్ర తత్ర అన్యత్ర మార్గాన్తరైరితి తైర్వాఽనేన వేత్యనియమఇతి. కిం యుక్తమ్. అనియమఇతి. కుతః. † అనేకరూపత్వాచ్ఛ్రవణస్య.

† ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే - అర్చిరాదినేతి-అర్చిరాదిరేకఏవ మార్గ స్సర్వత్ర ప్రతిపాద్యతే - తేనార్చిరాదినైవ గచ్ఛతి. కుతః. తత్ప్రథితేః-తస్యైవ † సర్వత్ర ప్రథితేః. ప్రథితిః - ప్రసిద్ధిః. తస్యైవ సర్వత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. ప్రత్యభిజ్ఞానా త్సఏవ మార్గ స్సర్వత్ర న్యూనాధికభావేన ప్రతిపాద్యతఇతి విద్యాగుణోపసంహారవ దన్యత్రోక్తానా మన్యత్రోపసంహారః క్రియతే. † ఛాన్దోగ్యే తావ దుపకోసలవిద్యాయాం పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం చైకరూప ఏవామ్నాయతే. వాజసనేయకేచ పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం తథైవార్చిరాదిః † అల్పాన్తర ఆమ్నాయతే-అత స్తత్రాపి స ఏవేతి ప్రతీయతే, అన్యత్రాపి † సర్వత్రాగ్న్యాదిత్యాదయః ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే.

అర్చిరాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

దికా - బృహదారణ్యకేఽప్యర్చిరాదికా - తత్రైవ వాయ్వాదికాచ. ※ ఆడమ్బరమ్ - వాద్యవిశేషః. † (అన్యత్ర) విద్యాన్తరే. కిం విద్వా నర్చిరాదినైవ మార్గేణ గచ్ఛతి - ఉత తతో మార్గాన్తరేణ వేత్యనియమః. కిం సర్వవిద్యాస్వేకో మార్గ ఆమ్నాయతే - ఉత నానా మార్గా ఇతి. కిం క్రమాన్తరామ్నానాన్నానామార్గసమాశ్రయణం న్యాయ్యమ్ - ఉతాదిత్యాదిప్రత్యభిజ్ఞానేన మార్గైకత్వాశ్రయణం న్యాయ్యమితి. నానామార్గాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వే - నానావిద్యాసు నానామార్గామ్నానా దనియమః. మార్గైకత్వాశ్రయణే న్యాయ్యే - సర్వవిద్యాసు మార్గైకత్వామ్నానా దర్చిరాదినైవేతి నియమః. † (అనేకరూపత్వాదితి) అనేకక్రమభేదః క్రమిభేదశ్చ వివక్షితః.

† (ఏవంప్రాప్తఇతి) † క్రమక్రమిభేదాత్ కథం మార్గైక్య మిత్యత్రాహ (సర్వత్రేతి) † ప్రత్యభిజ్ఞానం దర్శయతి (ఛాన్దోగ్యేతావదితి) † (అల్పాన్తరఇతి) సంవత్సరశబ్దస్థానే దేవలోకశబ్ద ఇతి భావః. † (సర్వత్ర) బహుషు ప్రదేశేష్విత్యర్థః. పరవిద్యాసు బ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానేపి గుణాన

౧॥ సూ. అర్చిరాదినాతత్ప్రథితేః. ౧.

(వే-సా). అర్చిరాదినైకేన విద్వాన్గచ్ఛతి, సర్వాసు శ్రుతిషు తచ్ఛ్రుతై స్తత్ప్రత్యభిజ్ఞానాత్. ౧.

(వే-దీ). కిం విద్వా నర్చిరాదినైకేన మార్గేణ గచ్ఛతి - ఉత తేన వాఽన్యేనవే త్యనియమఇతి సంశయః. తదర్థం పరీక్ష్యతే - కిం సర్వాసు శ్రుతిష్వర్చిరాది రేక ఏవ మార్గ ఆమ్నాయతే - ఉత తత్ర తత్రాన్యఇతి. యదాఽర్చిరాదిరేకఏవ సర్వత్రోక్తః - తదా తేనైవ గచ్ఛతి. యదా తత్ర తత్రామ్నాతా అన్యే - తదాఽన్యైర్వాఽనేన వేత్యనియమఇతి. ఛాన్దోగ్య వాజసనేయకాదిషు నానావిధాః గతిప్రకారా శ్శ్రూయన్తే - ఛాన్దోగ్యే "౧ యథా పుష్కరపలాశ ఆపో నశ్లిష్యన్తే" ఇత్యుపక్రమ్య, "౨ సర్వాణి నయతి సర్వేషు లోకేషు భాతి య ఏవంవేద, అథ యదుచాస్మిన్ఛవ్యం కుర్వన్తి యదుచ నార్చిషమేవాభిసమ్భవన్త్యర్చిషోఽహ రహ్న ఆపూర్యమాణపక్ష మాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాన్మాసేభ్య స్సంవత్సరం సంవత్సరా దాదిత్య మాదిత్యా చ్చన్ద్రమసం చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవ స్స ఏనా న్బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవ మావర్తం నావర్తన్తే" ఇతి. బృహదారణ్యకే "౫ య ఏవ మేత ద్విదు ర్యేచామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్య మిత్యుపాసతే తే ఽర్చిష మభి సమ్భవ న్త్యర్చిషో ఽహ రహ్న ఆపూర్యమాణపక్ష మాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షణ్మాసానుదఙ్ఙాదిత్య ఏతి మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకా దాదిత్య మాదిత్యా ద్వైద్యుతం వైద్యుతాత్పురుషో ఽమానవ స్స ఏత్య బ్రహ్మలోకా న్గమయతి" ఇతి. తత్రైవాన్యథా "౬యదావై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయులోక మాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథారథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వ మాక్రమతే స ఆదిత్య మాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథాఽడమ్బరస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వ మాక్రమతే స చన్ద్రమస మాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా దున్దుభేః ఖమ్" ఇత్యాదిషు తేషాం బ్రహ్మప్రాప్తౌ నైరపేక్ష్యశ్రవణా త్తైర్వా ఽర్చిరాదినా వేతి వికల్ప ఇతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - సర్వత్రార్చిరాద్యన్తర్భూతాదిత్యాదీనాం దర్శనాత్స ఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, అన్యత్రోక్తానా మన్యత్రోపసంహారాచ్చ, సర్వత్రార్చిరాది రేకఏవ మార్గఇతి తేనైవ గచ్ఛతి విద్వాన్. సూత్రార్థస్తు - అర్చిరాదినైవ గచ్ఛతి విద్వాన్. కుతః? తత్ప్రథితేః ప్రథితిః - ప్రసిద్ధిః. సర్వత్ర తత్ప్రత్యభిజ్ఞానా దిత్యర్థః. ౧.

౨॥ సూ. వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్. ౧.

† అర్చిరాదినైవ గచ్ఛన్తి విద్వాంస ఇత్యుక్తమ్. తత్రార్చిరాదికే మార్గే ఛన్దోగాః మాసాదిత్యయో రన్తరాళే సంవత్సర మధీయతే * ౧ మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరా దాదిత్యమితి. వాజసనేయినస్తు తయోరేవాన్తరాళే దేవలోకమ్ * ౨ మాసేభ్యో దేవలోకం, దేవలోకా దాదిత్యమితి. ఉభయత్రాపి మార్గస్యైకత్వా దుభావుభయత్రోప సంహార్యౌ. తత్ర మాసాదూర్ధ్వ మభిహితయో స్సంవత్సరదేవలోకయోః పఞ్చమ్యాభిహితస్య శ్రౌతక్రమస్య తుల్యత్వేపి * ౧ అర్చిషోఽహః, అహ్న ఆపూర్యమాణపక్ష, మాపూర్యమాణపక్షా ద్యాన్షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తానిత్యధికకాలానాం న్యూనకాలే

న్యూ దుపసంహారో నశక్యతఇతి విప్రకృష్టక్యాసమ్భవః - మార్గాన్వయినాం పదార్థానాం ద్వాదశసఙ్ఖ్యాన్తర్భూతత్వాచ్ఛిన్నాయోగ్యతయాఽగ్న్యాదిప్రత్యభిజ్ఞానుగుణ్యేన మార్గైక్యమితి భిదా.

అత్ర పరేతు - భిన్నవిద్యాశేషత్వాచ్చ, భిన్నత్వమ్ - * అథైతైరేవ రశ్మిభి రిత్యవధారణాత్, * యావత్క్షిప్యేన్మన స్తావ దాదిత్యం గచ్ఛేదితి శైఘ్ర్యవచనా, చ్చేతి పూర్వపక్షయుక్తీ రాహుః, భిన్నవిద్యాశేషత్వేపి సుకృతదుష్కృతప్రహాణే భిన్నత్వాదర్శనా న్మన్దతయా తదుపేక్షా, * రశ్మిభిరేవేత్యయోగవ్యవచ్ఛేదే ఏవకారమాత్రస్య ప్రమాణసిద్ధబాధకత్వాయోగా దర్చిరాదీనాం దేవతాత్వేన మార్గదైర్ఘ్యహేతుత్వాభావేన శైఘ్ర్యావిరోధ ఇతి, తదసాధు.——అన్యేతు - * యే చత్వారః పథయో దేవయానాఇతి మన్త్రవర్ణాత్ బహుత్వావగమాచ్చ పూర్వపక్షమాహుః. అర్చిరాదికా, వాయ్వాదికా, * సూర్యద్వారేణేతి సూర్యాదికా రశ్మిమతీ, దేవలోకవతీ, వరుణలోకాదిమతీ, చేతి చతుష్టయాధిక్యా దముముక్షువిషయత్వాచ్చ తదనుపన్యాసః. మన్త్రవర్ణస్తు చాతురాశ్రమ్యాభిప్రాయోవా - ఐష్టిక, పాశుక, సౌమిక, దార్వీహోమికగత్యభిప్రాయోవా.

అర్చిరాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨॥ సూ. వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్. సఙ్గతిః స్ఫుటా. సంవత్సరాదిత్యయో ర్మధ్యప్రాప్తౌ వాయుదేవలోకౌ కిమనియతక్రమేణ నివేశయితవ్యౌ - ఉతనేతి. కిం వాయుదేవలోకశబ్దావర్థాన్తరపరౌ - ఉతనేతి. కిం దేవలోకశబ్దస్య దేవావాసపరత్వం న్యాయ్యమ్ - ఉత వాయోర్దేవగృహత్వశ్రవణానురోధేన వాయుపరత్వం న్యాయమ్. దేవావాసపరత్వేన్యాయ్యే - తయో శ్శబ్దయో రర్థాన్తరపరత్వా దనియతక్రమేణ నివేశః, వాయుపరత్వేసతి - అర్థాన్తరపరత్వాభావా దనియతక్రమేణ నివేశాభావస్స్యాత్. † (అర్చిరాదినైవేత్యాది) † సంశయం వక్తుం విషయం శోధయతి (తత్రేత్యాదినా) శ్రుత్యర్థపాఠప్రవృత్తిముఖ్యకాణ్డాః క్రమప్రమాణాని. తత్ర ప్రాతిపదికాభిహితో విభక్త్యభిహితశ్చ శ్రౌత ఏవేత్యత్ర పఞ్చమ్యభి

(వే-సా). "౧ మాసేభ్య స్సంవత్సరం సంవత్సరా దాదిత్యమ్" ఇత్యబ్దాదిత్యయో ర్మధ్యే ద్వయోః ప్రకరణాన్తరయోః ఏకత్ర దేవలోకశ్రుతిః ఇతరత్ర వాయుశబ్దః. తత్ర దేవలోకశబ్దోపి దేవానాం లోక ఇతి వాయో రవిశేషేణ వాచకః. వాయుశబ్దశ్చ తస్యైవ విశేషేణ వాచకఇతి అవిశేషవిశేషాభ్యాం దేవలోకవాయుశబ్దాభ్యాం వాయురేకఏవ విహిత ఇత్యబ్దాదూర్ధ్వ మాదిత్యాత్పూర్వం వాయుమేవ నివేశయేత్. ౧.

(వే-దీ). "౧ తేఽర్చిష మభిసమ్భవన్త్యర్చిషోఽహ రహ్న" ఇత్యారభ్య, "౧ మాసేభ్య స్సంవత్సరం సంవత్సరా దాదిత్యమ్" ఇతి ఛాన్దోగ్యే శ్రుతమ్. తత్ర సంవత్సరాదిత్యయో ర్మధ్యే దేవలోకో వాయుశ్చ శ్రుతౌ శ్రుత్యన్తరే. ద్వయోః ప్రకరణయోః కిం దేవలోకో వాయుశ్చార్థాన్తరభూతౌ ! ఉత వాయురేకఏవేతి సంశయః. శబ్దభేదా దర్థాన్తరభూతావితి పూర్వపక్షః. అర్థాన్తరత్వేసతి "౨ దేవలోకా దాదిత్యమ్" ఇతిదేవలోకస్య, తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమ్" ఇతి వాయో శ్చాదిత్యా త్పూర్వత్వేన శ్రౌతక్రమనిర్దిష్టత్వా ద్దేవలోకవాయూ యథేష్టక్రమేణ నివేశయితవ్యౌ. రాద్ధాన్తస్తు - వాయురేవ దేవలోకశబ్దేన నిర్దిష్ట ఇతి తస్మా దనన్యః. దేవానాం లోకఇతిహి - దేవలోకః. దేవానాం వాసస్థాన మిత్యవిశేషేణ నిర్దిష్టమ్. "౩ యోఽయం పవత ఏష ఏవ దేవానాం గృహాః" ఇతి వాయో ర్విశేషేణ దేవానాం వాసస్థానత్వేన శ్రుతత్వాదవిశేషనిర్దిష్టో దేవలోకో వాయు రేవేతి నిశ్చీయత ఇతి. సంవత్సరా దూర్ధ్వం వాయు ర్వాయో రాదిత్య ఇతి క్రమశ్చ స్యాత్. [౧॥ ఛాం-౪-౧౫-౫.]

సూత్రార్థస్తు - అబ్దాత్ - సంవత్సరా దూర్ధ్వం ఆదిత్యా త్పూర్వం వాయు మేకమేవ నివేశయేత్ - దేవలోకవాయుశబ్దాభ్యాం అవిశేషవిశేషాభ్యాం వాయోరేకస్యైవ నిర్దిష్టత్వాత్. దేవానాం వాసస్థాన మిత్యవిశేషేణహి దేవలోకశబ్దః వాయుం దేవానా మావాసస్థానభూత మభిదధాతి, - వాయుశబ్దస్తమేవ విశేషేణేతి ద్వయోః ప్రకరణద్వయవిహితయోరేకత్వాదిత్యర్థః. ౧. [౨॥ బృ-౮-౨-౧౫. ౩॥

భ్య ఉత్తరోత్తరత్వేన నివేశదర్శనా త్సంవత్సర[illegible] నివృత్తేః సంవత్సరస్య మాసా దూర్ధ్వం నివేశయితవ్య ఇతి తత ఊర్ధ్వం దేవలోక ఇతి నిశ్చీయతే. అన్యత్ర వాజసనేయినః * ౧ యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయు మాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వ మాక్రమతే స ఆదిత్య మాగచ్ఛతీత్యాదిత్యా త్పూర్వం వాయు మధీయతే. కౌషీతకినస్తు * ౨ స ఏతం దేవయానం పన్థాన మాపద్యాగ్నిలోక మాగచ్ఛతి స వాయులోక మిత్యగ్నిలోకశబ్దనిర్దిష్టా దర్చిషః పరం వాయు మధీయతే. తత్ర కౌషీతకినాం పాఠక్రమేణార్చిషః పరత్వేన ప్రాప్తస్య వాయో ర్వాజసనేయినామ్ * ౧ తేన స ఊర్ధ్వ మాక్రమతే స ఆదిత్య మాగచ్ఛతీత్యూర్ధ్వశబ్దనిర్దిష్ట శ్రౌతక్రమేణ పాఠక్రమా ద్బలీయసా ఆదిత్యా త్పూర్వం ప్రవేశో నిశ్చీయతే. అత ఆదిత్యా త్పూర్వం సంవత్సరా దూర్ధ్వం దేవలోకో వాయుశ్చ ప్రాప్తౌ. తత్రేదం చిన్త్యతే - కిం దేవలోకో వాయుశ్చ స్థానద్వయభూతౌ యథేష్టక్రమేణ విద్వా నభిగచ్ఛేత్ - ఉతానర్థాన్తరత్వేన సంవత్సరా దూర్ధ్వం దేవలోకం సన్తం వాయు మభిగచ్ఛేదితి. కిం యుక్తమ్. భిన్నార్థత్వమ్ - ప్రసిద్ధేః, భిన్నార్థత్వే చోర్ధ్వశబ్దేన పఞ్చమ్యా చోభయో స్సంవత్సరాదిత్యాన్తరాళే శ్రుతిక్రమేణ ప్రాప్తత్వాత్ † విశేషాభావాచ్చ యథేష్టమ్.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - వాయుమబ్దాదితి - † వాయుం సంవత్సరా దూర్ధ్వ మధిగచ్ఛేత్. కుతః. అవిశేషవిశేషాభ్యాం వాయోరేవ నిర్దిష్టత్వాత్. దేవలోకశబ్దో హ్యవిశేషేణ - సామాన్యేన దేవానాం లోక ఇత్యనేన రూపేణ వాయు మభిధత్తే - * ౧ స వాయు మభిగచ్ఛతి తస్మై స తత్రేతి వాయుశబ్దో విశేషేణ వాయు మభిధత్తే. అతో దేవలోకవాయుశబ్దాభ్యాం అవిశేషవిశేషాభ్యాం వాయురేవాభిధీయత ఇతి సంవత్సరా దూర్ధ్వం వాయుమేవాభిగచ్ఛేత్. కౌషీతకినాం వాయులోకశబ్దశ్చాగ్నిలోకశబ్దవత్ † వాయుశ్చాసౌ లోకశ్చేతి వ్యుత్పత్త్యా వాయుమేవాభిధత్తే. † వాయుశ్చ దేవానా మావాసభూత ఇత్యన్యత్ర శ్రూయతే * ౩ యోఽయం పవత ఏష దేవానాం గృహా ఇతి.

వాయ్వధికరణం సమాప్తమ్.

హితం సంవత్సరదేవలోకయో ర్మాసా దూర్ధ్వత్వ మవిశిష్టమ్. తత్ర సంవత్సరస్య మాసాదూర్ధ్వభావిత్వే అధికకాలానాం న్యూనకాలోత్తరనివేశరూపార్థస్వభావోఽధిక హేతురస్తి - అతో మాసానన్తరం సంవత్సరః ప్రాప్తః, తత ఊర్ధ్వ మాదిత్యా త్పూర్వం దేవలోక, ఇతిస్థితమ్. బృహదారణ్యకేఽన్యత్రాదిత్యాత్పూర్వం వాయుః శ్రుతః - కౌషీతకీవాక్యేఽగ్నేః పరత్వేన వరుణా త్పూర్వత్వేన వాయుః పాఠక్రమసిద్ధః. తత్ర పాఠక్రమాద్బలీయసా వాజసనేయకోక్తశ్రౌతక్రమేణ పాఠక్రమప్రాప్తస్యాగ్న్యనన్తరత్వస్య బాధితత్వా దాదిత్యా త్పూర్వమేవ వాయుః ప్రాప్తః, దేవలోకశ్చ ప్రాప్తః, - తత్ర సంశయ ఇత్యర్థః. * మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకా దాదిత్యమితి దేవలోకస్య ఆదిత్యా త్పూర్వత్వం పఞ్చమ్యభిహితమ్ - * స ఊర్ధ్వ మాక్రమత ఇతి వాయో రాదిత్యా త్పూర్వత్వం ప్రాతిపదికాభిహితమ్. † (విశేషాభావాచ్చేతి) యథా-పూర్వం సంవత్సరస్య మాసానన్తరత్వే పఞ్చమీమాత్రా దధికో ఽధికకాలానాం న్యూనకాలోత్తరనివేశో హేతు రుక్తః - తథాఽత్ర శ్రుతిప్రమాణా దధికం ప్రమాణం నాస్తీత్యర్థః.

† సిద్ధాన్తమాహ (వాయుమితి) అవిశేషవిశేషాభ్యామ్ - సామాన్యవిశేషాభ్యామ్, దేవలోకశబ్దః సామాన్యశబ్దః - వాయుశబ్దో విశేషః. † లోకపరత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ (వాయుశ్చాసావితి) † ఉక్తస్యావయవార్థస్య ప్రామాణికత్వం దర్శయతి (వాయుశ్చదేవానామితి) నను * సంవత్సరః ఖలు వై దేవానాం పూరితి శ్రుత్యనురోధేన దేవలోకశబ్దస్య సంవత్సరవిషయత్వం కిం నస్యాత్. నైవమ్ - సంవత్సరస్య దేవపురత్వోక్తేః స్తుతిమాత్రత్వాత్, వాయో ర్దేవగృహత్వస్య వాస్తవత్వా, దవాస్తవప్రహాణేన వాస్తవస్వీకారస్య న్యాయ్యత్వాచ్చ. జ్యోతిర్మయకృత్స్నవైమానికదేవతాగణస్య వాయుపాశధృతత్వాత్. వాయో ర్దేవగృహత్వంహి యథార్థః.

౧॥ బృ - ౭ - ౧౦ - ౧. ౨॥ కౌ - ౧౮ ౩. ౩॥

౩॥ సూ. తటితోఽధివరుణస్సమ్బన్ధాత్. ౧.

కౌషీతకినాం ※౧ స ఏతం దేవయానం పన్థాన మాపద్యాగ్నిలోక మాగచ్ఛతి స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఆదిత్యలోకం స ఇన్ద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోక మిత్యత్రాగ్నిలోక శబ్దస్యార్చిఃపర్యాయత్వేన ప్రాథమ్య మవిగీతమ్-వాయోశ్చ సంవత్సరా దూర్ధ్వం నివేశ ఉక్తః. † ఆదిత్యస్యాప్యత్ర ప్రాప్తపాఠక్రమబాధేన ※౨ దేవలోకా దాదిత్య మాదిత్యా చ్చన్ద్రమస మితి వాజసనేయకోక్తశ్రుతిక్రమా ద్దేవలోకశబ్దాభిహితా ద్వాయో రుపరి నివేశ స్సిద్ధః. ఇదానీం వరుణేన్ద్రాదిషు చిన్తా. కిమేతే వరుణాదయో యథాపాఠం వాయో రూర్ధ్వం నివేశయితవ్యాః-ఆహోస్వి ద్విద్యు

పకేచాపకే చాహుః - మాసానన్తర మర్థక్రమాత్ సంవత్సరః - తదనన్తరం దేవలోకః - తదన్తరం వాయురితి, వాయుమబ్దాదితి సూత్రనిర్దేశాచ్ఛన్దోగ్యశ్రుత్యపేక్షః - తత్ర సంవత్సరస్య పఠితత్వాదితి, తదయుక్తమ్ - దేవలోకవాయుశబ్దయో స్సామాన్యవిశేషరూపత్వే కార్థత్వే సమ్భవత్యర్థభేదకల్పనానుపపత్తేః. దేవలోకా దూర్ధ్వం వాయో ర్నివేశేసతి ✱ దేవలోకా దాదిత్యమితి శ్రౌతక్రమభఙ్గశ్చ. దేవలోకస్య సూత్రేణానిరూపితత్వంచ స్యాత్ - వాయో రబ్దా దూర్ధ్వం నివేశపరత్వా దస్య సూత్రాన్తరాభావాచ్చ. నన్విష్టేఽర్థే న్యాయశ్చ వక్తవ్యఏవ - ※ నఊర్ధ్వ మాక్రమతే స ఆదిత్య మాగచ్ఛతి ✱ దేవలోకా దాదిత్యమితి శ్రౌతక్రమసామ్యాత్ భవతిచ సంశయః. వాయుదేవలోకయో రేకత్వేచ ననంశయస మ్భవః. అతఏవ అవిశేషవిశేషాభ్యామితి సౌత్రపదస్య వాయో రగ్న్యనన్తర్యే శాబ్దక్రమవిశేషాభావా దాదిత్యా త్పూర్వత్వే ఊర్ధ్వశబ్దేన విశేషావగమాచ్చేతి వ్యాఖ్యాన మప్యయుక్తమ్. అతో యథాభాష్యమేవ సూత్రార్థః.——అన్యేస్తు - వాయుః కి మగ్నేరుపరి నివేశయితవ్యః - ఉత సంవత్సరస్యోపరి - ఉత ఆదిత్యస్యాధస్తాదితి సంశయ ఉక్తః. తదచతురమ్ - అగ్నే రానన్తర్యపక్షస్తావన్నద్యః - తస్య పాఠక్రమప్రతిపన్నస్య శ్రౌతక్రమేణ స్ఫుటబాధాత్. సంశయశిరోన్తరద్వయంతు వాయుదేవలోకయోరేకత్వేఽనుత్థితం స్యాత్ - అతః పృథక్త్వైకత్వే సంశయితవ్యే. ఏకత్వే నియమేన వాయుప్రాప్తిః - పృథక్త్వే వికల్పేన వాయుప్రాప్తిశ్చఫలమ్. అత స్సహేతుక స్సఫల స్సంశయో భాష్యోక్తఏవ జ్యాయాన్.

వాయ్వధికరణం సమాప్తమ్.

౩॥ సూ. తటితోఽధివరుణస్సమ్బన్ధాత్. కిం వరుణాదయో యథాపాఠం నివేశయితవ్యాః - కిం విద్యుతోఽధీతి. కిం వరుణస్య విద్యుత్స మ్బన్ధానురోధ ఉపపన్నః - నేతి. అనుపపత్తౌ యథాపాఠం నివేశః. ఉపపత్తౌ విద్యుతోఽధినివేశః. కౌషీతకినా మిత్యాదినా వక్ష్యమాణార్థవైశ ద్యాయ పూర్వోక్తార్థం దృఢయతి. తత్రార్చిషః ప్రాథమ్యే, వాయో స్సంవత్సరా దూర్ధ్వత్వే, ఆదిత్యస్య వాయో రూర్ధ్వత్వేచ కౌషీతకీవాక్యావిగానం విగీతవిషయే తస్య దౌర్బల్యం చాహ నిరూపితాంశనిరూపణీయాంశప్రదర్శనార్థేన కౌషీతకినా మిత్యాదినా. † (ఆదిత్యస్యాపీతి) అత్ర - కౌషీ

౩॥ సూ. తటితోఽధివరుణస్సమ్బన్ధాత్. ౧.

(వే-సా). తటితోఽనన్తరం వరుణో నివేశ్యః, మేఘోదరవృత్తిత్వాద్విద్యుతః మేఘస్థజలాత్మకత్వేన లోకవేదయో ర్వరుణస్య విద్యుత్సమ్బన్ధావగమాత్, తదనన్తరమిన్ద్ర ప్రజాపతిపాఠక్రమాత్, ప్రబలవిశేషాభావాచ్చ. ౧.

(వే-దీ). ఛాన్దోగ్యవాజసనేయక కౌషీతకీ ప్రభృతిష్వామ్నాతస్యార్చిరాదిమార్గస్యార్చిరహరాపూర్యమాణ పక్షోత్తరాయణసంవత్సరవాయ్వాదిత్యచన్ద్రవిద్యుద్వరుణేన్ద్ర ప్రజాపతిరూపస్యోపసంహారే వాయుపర్యన్తస్య శ్రుత్యాదిభిః క్రమప్రకార ఉక్తః. వరుణేన్ద్రప్రజాపతీనాం కిం విద్యుత ఉపరి నివేశః - ఉత వాయోరుపరీతి సంశయః. "౧ స వాయులోకం స వరుణలోకమ్" ఇతి కౌషీతకీపాఠక్రమేణ వాయోరుపరి వరుణస్య నివేశః ఇన్ద్రాదేరపి వరుణనివేశాయ వాయ్వాదిత్యయోః క్రమస్య బాధితత్వాత్తత్రైవ వరుణోపరీతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు-విద్యుతో మేఘోదరవర్తిత్వేన విద్యుద్వరుణయో ర్లోకే వేదేచ సమ్బన్ధావగమా త్పాఠక్రమా దర్థక్రమస్య బలీయస్త్వేన వరుణస్య విద్యుత ఉపరి నివేశఃకార్యః. ఇన్ద్రాదేరపి వరుణనివేశాయ విద్యుతో వ్యవధానసహత్వదర్శనా ద్వరుణోపరి నివేశః. సూత్రంచ వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

౧॥ కౌ - ౧౮ - ౩. ౨॥ బృ - ౬ - ౨ - ౧౫.

తోఽధీతి విశయే-అర్చిః ప్రభృతిషు సర్వేషు * ౧ అర్చిషోఽహరిత్యాదిశ్రుతిక్రమానురోధాత్, ద్వైద్యుతస్య పరస్తాద్ * ౧ తత్పురుషోఽమానవ స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి విద్యుత్పురుషస్య బ్రహ్మగమయితృత్వశ్రవణాచ్చ పర్యన్తావకాశాభావేనా ప్రాప్తౌచ † ఉపదేశావైయర్థ్యాయావశ్యం కస్యచి ద్బాధ్యత్వే - పాఠక్రమానురోధేన వాయో రనన్తరం వరుణో నివేశయితవ్యః - వాయ్వాదిత్యయోః క్రమస్య బాధితత్వేన † ఇన్ద్రప్రజాపతీ అపి హ్యాత్రైవ నివేశయితవ్యౌ.

† ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - తటితోఽధివరుణ ఇతి † వరుణస్తావ ద్వైద్యుత ఉపరిష్టా న్నివేశయితవ్యః. కుతః. సమ్బన్ధాత్ మేఘోదరవర్తిత్వా ద్విద్యుతో వరుణేన సమ్బన్ధో లోకవేదయోః ప్రసిద్ధః. † ఏత దుక్తం భవతి - వరుణాదీనా † ముపదేశావైయర్థ్యాయ క్వచి న్నివేశయితవ్యత్వేసతి పాఠక్రమా దర్థక్రమస్య బలీయస్త్వా ద్విద్యుతోఽధివరుణో నివేశయితవ్యః. తతశ్చామానవస్య గమయితృత్వం వ్యవధానసహ మిత్యవగమ్యతే. తస్యచ వ్యవధానసహత్వాదిన్ద్రాదేశ్చోపదిష్టస్యావశ్యనివేశయితవ్యస్య వరుణా దుపర్యుపదిష్టత్వా దాగన్తూనా మన్తే నివేశయితవ్యత్వాచ్చ వరుణా దుపరీన్ద్రాది ర్నివేశయితవ్యఇతి.

వరుణాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ఆతివాహికాస్తల్లిఙ్గాత్. ౧.

ఇద మిదానీం చిన్త్యతే - కి మర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః - ఉత భోగభూమయః - అథవా విదుషాం

తకీవాక్యే. † (ఉపదేశావైయర్థ్యాయేతి) క్రమిబాధాదపి క్రమబాధో న్యాయ్య ఇతి భావః. † (ఇన్ద్రప్రజాపతీఅపిహ్యాత్రైవనివేశయితవ్యావితి) కుస ణే వాయ్వనన్తరేసతి ఇన్ద్రప్రజాపత్యో రన్యత్ర నివేశే క్రమద్వయభఙ్గస్స్యాత్ - తస్మా దేకక్రమమాత్రభఙ్గేన తయోరపి క్రమిణో స్సావకాశత్వం యుక్తమితిభావః.

† (వరుణస్తావదిత్యాది) విద్యుచ్చ వరుణాభిమానవిషయమ్, జలం చ మేఘోదరస్థమ్ - తత్ర విద్యుతః స్ఫుటతరదృశ్యత్వాత్, సలిలస్య తథా దృశ్యత్వాభావాచ్చ సలిలస్య విద్యుత ఉపరిస్థితి ర్గమ్యతే. ఏవ మభిమానవిషయయో స్సమ్బన్ధానురూప మభిమానిదేవతయో రపి సమ్బన్ధో న్యాయ్యఇతి తటిదభిమానిన ఊర్ధ్వం జలాభిమానీ వరుణ ఇతి భావః. కించ - ద్యుపర్జన్యపృథివీక్రమేణ పర్జన్యః స్వర్గా దనన్తరస్థః - తటిత్తతోఽప్యధస్తాత్ - తటిత్పురుషస్యోపరి - వరుణో మేఘోదరే. † తటిత్సమ్బన్ధోఽస్తు - తేన పాఠక్రమం బాధిత్వా కథం తటిదుపరి వరుణనివేశః, కథం వేన్ద్రప్రజాపత్యో స్తత్రావకాశః, ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అర్థక్రమస్య పాఠక్రమా ద్బలీయస్త్వేన వరుణస్య తటిదుపరి నివేశః - కౌషీతకీపాఠక్రమానురోధాత్, ఆగన్తూనా మన్తే నివేశయితవ్యత్వరూపా న్మీమాంసాసిద్ధన్యాయా చ్చేన్ద్రప్రజాపత్యో ర్వరుణోపరి నివేశః. తటితో గమయితృత్వావ్యవధానాయ వరుణ స్తటితః పూర్వం నివేశ్యః - తథాసతి మేఘోదరసమ్బన్ధరూపార్థక్రమోపి స్యా దితిచేన్న - తథాసతీన్ద్రప్రజాపత్యో ర్యథాపాఠం వరుణతటి న్మధ్యనివేశేఽర్థక్రమభఙ్గాత్. తటిదానన్తర్యే వరుణేన్ద్రప్రజాపతీనాం పాఠక్రమభఙ్గప్రసఙ్గః - తస్మా త్పాఠక్రమానురోధేనార్థక్రమానువిధానే సమ్భవతి న పాఠక్రమభఙ్గో యుక్తః. తటితో గమయితృత్వ మవ్యవహిత మితి న శ్రుతమ్ - తస్మా త్తస్య గమయితృత్వం వ్యవధానసహ మిత్యయమేవ క్రమ ఇత్యర్థః. అత్రాస్మదాచార్యాణాం వరదమిశ్రాణా మయం శ్లోకః - అర్చి రహ స్సితపక్షా నుదగయనాబ్ద మరు దర్కేన్దూన్ । అపి వైద్యుత వరుణేన్ద్రప్రజాపతీనాతివాహికానాహురితి. వరుణాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ఆతివాహికాస్తల్లిఙ్గాత్. అవాన్తరసఙ్గతిః స్ఫుటా. కి మర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః - ఉత భోగభూమయః - ఉతాతి

(వే-సా). అర్చిరాద్యభిమానిదేవతావిశేషాః విదుషా మాతివాహికత్వేన పరమపురుషనియుక్తా ఇతి విజ్ఞాయతే, "౧ స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయ" ఇతి. తేష్వేకత్ర గమయితృత్వదర్శనాత్ లిఙ్గాత్, ౧. [౨॥ కౌషీ - ౧అ - ౩.] [౧॥ ఛాం - ౪ - ౧౫ - ౫.]

(వే-దీ). కి మర్చిరాదయో విదుషో బ్రహ్మప్రేప్సో ర్మార్గచిహ్నభూతాః - ఉత గమయితార ఇతి సంశయః. "అముకం వృక్ష మముకాం నదీ మముకం పర్వతపార్శ్వం గత్వా ఽముకం గ్రామం గచ్ఛ" ఇత్యాదిదేశికోపదేశప్రకారదర్శనా న్మార్గచిహ్నభూతాఇతి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు "౧ స ఏనా న్బ్రహ్మ గమయతి" ఇతి వైద్యుతపురుషస్య గమయితృత్వదర్శనాత్ ఇతరేషాం చావిశేషనిర్దిష్టానాం స ఏవ సమ్బన్ధ ఇతి నిశ్చీయతే. "౨ అగ్నిలోకమ్" ఇత్యాదిలోకశబ్దోపి మధ్యే భోగాభావా ద్గమయితృత్వ ఏవోపపద్యతే. సూత్రార్థస్తు - ఆతివాహికాః - విదుషా మతివాహే పరమపురుషేణ నియుక్తాః అర్చిరాద్యభిమానిదేవతావిశేషాః గమయితార ఇత్యర్థః, "౧ స ఏనా న్బ్రహ్మ గమయతి" ఇతి లిఙ్గాత్. ౧.

బ్రహ్మప్రేప్సతామతిప్రౌఢారఇతి. కిం తావద్యుక్తమ్. మార్గచిహ్నభూతాఇతి. కుతః. ఉపదేశస్య తథావిధత్వాత్. దృశ్యతేహి లోకే గ్రామాదీన్ప్రతి గన్తౄణామేవంవిధో (ద్వై) దేశికై రుపదేశః-ఇతో నిష్క్రమ్యాముకం వృక్ష మముకాం నదీ మముకంచ పర్వతపార్శ్వం గత్వాఽముకం గ్రామం గచ్ఛేతి.—† అథవా - భోగభూమయ ఏతాస్స్యుః - కాలవిశేషతయా ప్రసిద్ధానా మహరాదీనాం మార్గచిహ్నత్వానుపపత్తే, రన్యస్యచ మార్గచిహ్నభూతస్యైతేషా మనభిధాయకత్వాత్. భోగభూమిత్వంచ * ౧ † ఏత ఏవ లోకా యదహోరాత్రాణ్యర్ధమాసా మాసా ఋతవ స్సంవత్సరా ఇత్యహరాదీనాం లోకత్వవచనా దుపపద్యతే. † అతఏవ చ కౌషీతకినః * ౨ అగ్నిలోక మాగచ్ఛతీత్యాదినా లోకశబ్దానువిధానేనార్చిరాదీన్పఠన్తి. [౧॥ తై-నా-౧౦-అను. ౨॥ కౌ-౧౮-౩.]

† ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః-ఆతివాహికాఇతి విదుషా మతివాహే పరమపురుషేణ నియుక్తాః ఆతివాహికాః దేవతావిశేషా ఏతేఽర్చిరాదయః. కుతః. తల్లిఙ్గాత్ - అతివహనలిఙ్గాత్. అతివహనంహి - గన్తౄణాం గమయితృత్వమ్. తచ్చ * ౩ తత్పురుషోఽమానవ స ఏనాన్బ్రహ్మ గమయతీత్యుపసంహారే శ్రూయమాణం పూర్వేషా మప్యవిశేషశ్రుతానాం స ఏవ సమ్బన్ధ ఇతి గమయతి. † వదన్తిచార్చిరాదయః శబ్దాః అర్చిరాద్యాత్మభూతానభిమానిదేవతావిశేషాన్ * ౪ తం పృథివ్యబ్రవీదితివత్. [౪॥ .]

† యద్యేవమ్ * ౩ తత్పురుషోఽమానవ స ఏనాన్బ్రహ్మ గమయతీతి వైద్యుతస్యైవ పురుషస్య బ్రహ్మగమయితృత్వశ్రుతే ర్విద్యుతః పరేషాం వరుణాదీనాం కథ మాతివాహికత్వేనాన్వయ ఇత్యత ఆహ.

౫॥ సూ. వైద్యుతేనైవతతస్తచ్ఛ్రుతేః. ౨.

† తతః - విద్యుత ఉపరి. వైద్యుతేన - అమానవేనైవాతివాహికేన విదుషా మాబ్రహ్మప్రాప్తే ర్గమనమ్. కుతః. తచ్ఛ్రుతేః - * ౩ స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి తస్యైవ గమయితృత్వశ్రుతేః. † వరుణాదయస్త్వనుగ్రాహకా ఇతి తేషామప్యాతివాహికత్వేనాన్వయో విద్యతఏవ.

ఆతివాహికాధికరణం సమాప్తమ్.

ప్రౌఢారఇతి. కిం లౌకికోపదేశప్రక్రమానురోధో న్యాయ్యః - కిం * ఏత ఏవ లోకా యదహోరాత్రాణ్యర్ధమాసా మాసా ఋతవ స్సంవత్సరఇతి వాక్యానురోధో యుక్తః - ఉత గమయితృత్వలిఙ్గానురోధ ఉచితః. ఆద్యే మార్గచిహ్నత్వమ్. ద్వితీయే భోగభూమిత్వమ్. తృతీయేత్వాతివాహికత్వమ్. † (అథవేత్యాది) † భోగభూమిత్వస్యాప్యవాచకా శ్శబ్దా ఇత్యత్రాహ (ఏతఏవలోకాఇతి) లోకా అహరాదిశబ్దవాచ్యా ఇత్యస్య వాక్యస్యార్థ ఇతి పూర్వపక్షిణో హృదయమ్. † అత్రాహరాదికాలవిశేషాణాం లోకశబ్దవాచ్యత్వ ముక్తం స్యాత్ -న భోగభూమీనా మహరాదిశబ్దవాచ్యత్వ మిత్యత్రాహ (అతఏవచకౌషీతకినఇతి) లోకశబ్దానువిధానమ్ - అనువృత్తిః. * తస్మై స తత్ర విజిహీర్షతే ఇత్యపి లోకత్వసాధకహేతు రర్థసిద్ధః.

† రాద్ధాన్త మాహ (ఏవమితి) † తర్హ్యర్చిరాదిశబ్దాః కథం దేవతావాచిన ఇత్యత్రాహ (వదన్తిచేతి) * తం పృథివ్యబ్రవీత్ * ఆపోవా అకామయన్త * అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్ - ఆదిత్య శ్చక్షుర్భూత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశదితివదితిభావః.

† ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యద్యేవమితి)

౫॥ సూ. వైద్యుతేనైవతతస్తచ్ఛ్రుతేః ౧. * † తత శ్శబ్దస్య పశ్చాద్భావపరత్వవ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచష్టే (తతోవిద్యుతఇతి) † తర్హ్యాతివాహికేషు వరుణాదీనా మన్వయః కథ మిత్యత్రాహ (వరుణాదయస్త్వితి).

(వే-సా). "౩ చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవ స్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి" ఇతిశ్రుతేః వైద్యుతపురుషా త్పరస్తా త్సఏవ బ్రహ్మగమయితా. వరుణేన్ద్రప్రజాపతీనాం తదనుగ్రాహకత్వమేవ. ౨.

(వే-దీ). తతః - విద్యుత ఉపరి, వైద్యుతేన విదుషో గమనమ్, తచ్ఛ్రుతేః - "౩ స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి" ఇతి తస్యైవ శ్రుతేః. వరుణాదీనాం తదనుగ్రాహకత్వేన గమయితృత్వమితి నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. ౨. [౩॥ ఛాం - ౪ - ౧౫ - ౫.]

౬॥ సూ. కార్యంబాదరిరస్యగత్యుపపత్తేః. ౧.

† అర్చిరాదినైవ గచ్ఛతి విద్వాన్, అర్చిరాది రమానవాన్తశ్చ గణః అతివాహికో విద్వాంసం బ్రహ్మ గమయతీ త్యుక్తమ్. ఇద మిదానీం చిన్త్యతే - కి మయ మర్చిరాదికో గణః † కార్యం హిరణ్యగర్భ ముపాసీనా న్నయతి - ఉత పర

పరేషాం పక్షే - నాతీవ విరోధః - సగుణోపాసకవిషయ ఇత్యేతావత్తు పూర్వమేవ ప్రపఞ్చితమ్. తేన సగుణోపాసకవిషయే ఉప పాదన ప్రకారవైషమ్యమేవ - నతూపపాద్యవైషమ్యమ్. ※ స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి గమయితుః రమానవత్వం వ్యపదిశతి - ఇదమేవ విశేషణం తదాన గమయితృత్వావచ్ఛేదకత్వాత్ పూర్వేషాం మానవత్వేన గమయితృత్వే లిఙ్గమ్. అమానవత్వంనామ - మనోస్సృష్టాతిరిక్తత్వమ్. అచేతనానా మర్చిరా దీనాం గమయితృత్వాయోగాత్, స పిణ్డితకరణగ్రామస్యోత్క్రాన్తస్యాపి స్వాతన్త్ర్యేణ గమనాయోగా, దర్చిరాద్యభిమానినో దేవా అర్చిరాదయో గమ యితారోఽభ్యుపగన్తవ్యా ఇతి. అమానవశబ్దస్య యౌగికత్వేపి వ్యావర్త్యస్య మానవత్వం గమయేత్ - నతు గమయితృత్వమ్. విశేషణం హి స్వప్రత్య నీకాకారయోగం వ్యవచ్ఛేద్యస్య దర్శయతి - నత్వాకారాన్తరసామ్యమ్. చన్ద్రమసా సంవాదాదస్యాపి వదత్యన్తాపటుకరణత్వమపి దుర్వచమ్. అత స్తదనాదరః.——అన్యేతు - వరుణస్య తటిత్సమ్బద్ధో వర్షద్వారకః - స తస్య వాయ్వాదిత్యాభ్యా మపి తుల్యః - ※ వాయుర్వై వృష్ట్యా ఈశే తస్మా ద్వాయుః ప్రచ్యుతా దివో వృష్టిరితి, ※ యాభి రాదిత్య స్తపతి రశ్మిభి స్తాభిః పర్జన్యో వర్షతీతి, చ తయో ర్వృష్టిహేతుత్వశ్రవణాత్. తతశ్చ కేవలార్థక్రమేణ విద్యుత ఉపరి నివేశనాదపి పాఠక్రమసహకృతార్థక్రమవశా దాదిత్యస్యాధస్తా ద్వరుణో నివేశనీయఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తటితోఽధీతి సూత్రం విద్యుత ఉపరి వరుణనివేశపరం వ్యాఖ్యాతమ్. తత్ర వాయ్వాదిత్యతటిద్భి స్సమ్బద్ధస్య సమానతయాఽతిప్రసఙ్గ పరిహారార్థం శఙ్కాన్తరమేవ ముపన్యస్తమ్ - ※ స ఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీతి శ్రవణా ద్విదుషా మన్యేన నేతవ్యత్వం ప్రతీయతే - నతు స్వయం గన్తృత్వమ్. తత్ర ప్రజాపతి రిన్ద్రశ్చ చేతనత్వా త్స్వస్వలోకావధినేతారా - విద్యుత స్త్వచేతనత్వా దిన్ద్రలోకావధినేతృత్వానుపపత్తే స్తేర్వృవిశేషాకాఙ్క్షాయాం వరుణస్య విద్యు త్సమ్బన్ధశ్చాస్తీత్యాకాఙ్క్షాసహకృతా త్సమ్బన్ధా ద్విద్యుత ఉపరి వరుణో నివేశనీయ ఇత్యుక్త్వా - తర్హ్యర్చిరాదీనా మప్యచేతనత్వేన నేతృత్వాను పపత్తే స్తత్రాపి నేతృభి రన్యై ర్భవితవ్యమితి శఙ్కాపరిహారార్థ మర్చిరాదీనాం చేతనత్వేన నేత్రన్తరనైరాకాఙ్క్ష్యప్రతిపాదకమ్ - అతివాహికా ఇత్యాదిసూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. అస్మిన్ సూత్రే మార్గపర్వత్వం భోగభూమిత్వం చార్చిరాదీనాం పూర్వపక్షీకృత్య దేవతాత్వం సమర్థితమ్. తలవ కారిణాం ※ గుహాసి దేవోఽసీత్యాదిశ్రుతౌ ※ త మగ్ని రభిప్రవహతి తం వాయు రభిప్రవహతీత్యాదినా పృథివ్యగ్నిర్వాయు రన్తరిక్షలోకో దిశో ఽహోరాత్రేఽర్ధమాసా మాసా ఋతవ స్సంవత్సరో దివ్యగన్ధర్వాప్సరసో ద్యౌర్దేవా ఆదిత్య శ్చన్ద్రమా ఇత్యాతివాహికా ఉచ్యన్తే - త ఏవైతేఽ ర్చిరాదయః - తత్తన్నామధేయక్రమప్రత్యభిజ్ఞానలిఙ్గాత్. ※ దేవానామేవ మహిమానం గత్వా ఆదిత్యస్య సాయుజ్యం గచ్ఛతీతి విదుషా తత్ర సాయుజ్యప్రాప్తి రర్చిరాదీనాం దేవతాత్వే లిఙ్గమ్. అతో న తత్ర నేత్రన్తరాపేక్షా - విద్యుత స్త్వచేతనతయా తదపేక్షాఽస్తీతి తస్యా ఉపరి వరుణో నేతేతి పూర్వపక్షం పరిసమాప్య సిద్ధాన్త ఉచ్యతే వైద్యుతేనైవేతి సూత్రేణ ※ ఆదిత్యాచ్చన్ద్రమసం చన్ద్రమసో వైద్యుతం వైద్యుతా త్పురుషోఽమానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకా న్గమయతీత్యమానవస్య పురుషస్య బ్రహ్మలోకగమయితృత్వం వైద్యుతస్యాపాదానత్వం చావగమ్యతే - అతో విద్యుదభిమానీ పురుషో వైద్యుతః - సచ బ్రహ్మలోకా దర్వాచీనేషు లోకేషు నేతేతి ప్రతీతమ్ - అతో నేత్రన్తరనిరాకాఙ్క్షత్వా ద్వరుణో యథాశ్రుతివాయో రుపర్యేవ వర్తతే - నతు తస్యాస్తి నేతృత్వమితి సిద్ధాన్తసూత్రం వర్ణయన్తి. అత్రోచ్యతే - ఆదిత్యా దధస్తా ద్వరుణనివేశనస్య సిద్ధాన్తితత్వం తావ దయుక్తమ్ - పాఠక్రమార్థక్రమయో రుభయోరపి శ్రౌతక్రమబాధ్యత్వాత్. ※ స వాయు మాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేనోర్ధ్వ మాక్రమతే స ఆదిత్య మాగచ్ఛతీతి, ※ దేవలోకా దాదిత్యమితి, చ వాయో రనన్తర మాదిత్యస్య శ్రౌతక్రమప్రాప్తత్వాత్ తయో ర్మధ్యే ※ స వాయు లోకం స వరుణ లోకం స ఆదిత్యలోకమితి పాఠక్రమానురోధేన వరుణనివేశనం హి శ్రౌతక్రమబాధితం స్యాత్. ఏతదుక్తం భవతి - వాయ్వాదిత్యయో ర్మధ్యే తటిత ఉపరి,చ వరుణనివేశన మర్థక్రమప్రాప్తమ్ - తత్ర వాయ్వాదిత్యయో రర్థక్రమస్య శ్రౌతక్రమబాధితత్వా దబాధితార్థక్రమేణ తటిత ఉపరి వరుణని వేశనమేవ యుక్తమితి. కించ - అర్థక్రమానుగృహీతపాఠక్రమేణ క్రమనిర్ణయే కర్తవ్యే వృష్టిహేతుత్వలక్షణార్థక్రమసచివేన ※ స ఆదిత్యలోకం స ఇన్ద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకమితి పాఠక్రమేణాదిత్యా దుపరి ఇన్ద్రనివేశనప్రసఙ్గః. ※ ఆదిత్యాచ్చన్ద్రమసమితి శ్రౌతక్రమవిరోధా త్తదయుక్తమితి చేత్ - పూర్వదర్శితశ్రౌతక్రమవిరోధా ద్వాయో రూర్ధ్వం వరుణనివేశన మప్యయుక్తమ్. యత శ్శ్రౌతక్రమావిరోధా ద్విద్యుతః పరం వరుణనివేశన మేవ యుక్తమ్ - అతఏవ తటితోఽధీతిసిద్ధాన్తసూత్రం నతు పూర్వపక్షవిషయమ్. అతఏవ అతివాహికా ఇత్యాదిసూత్రద్వయ మధికరణాన్తరం భవితు మర్హతీతి తస్య పరోక్తయోజనాఽనుపపన్నా.

అతివాహికాధికరణం సమాప్తమ్.

౭॥ సూ. కార్యంబాదరిరస్యగత్యుపపత్తేః. † అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (అర్చిరాదినైవేతి) † (కార్యంహిరణ్యగర్భముపాసీనానితి) కార్యో

బ్రహ్మోపాసీనానేవ - అథ పరబ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనాంశ్చేతి విశయే - † కార్య ముపాసీనానేవ గమయతీతి బాదరి రాచార్యో మన్యతే. కుతః. అస్య - హిరణ్యగర్భ ముపాసీన స్యైవ గత్యుపపత్తేః. నహి పరిపూర్ణం సర్వజ్ఞం సర్వగతం సర్వాత్మభూతం పరంబ్రహ్మోపాసీనస్య తత్ప్రాప్తయే దేశాన్తరగతి రుపపద్యతే - ప్రాప్తత్వాదేవ. † నిత్యప్రాప్తపరబ్రహ్మవిషయావిద్యానివృత్తిమాత్రమేవహి పరవిద్యాకార్యమ్. కార్యం తు హిరణ్యగర్భ రూపం బ్రహ్మోపాసీనస్య పరిచ్ఛిన్నదేశవర్తిప్రాప్యప్రాప్త్యర్థం గమన ముపపద్యతే. అతోఽర్చిరాది రాతివాహికగణ స్త మేవ నయతి.

౭॥ సూ. విశేషితత్వాచ్చ. ౨.

* ౧ పురుషోఽమానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకా న్గమయతీతి లోకశబ్దేన బహువచనేనచ లోకవిశేషవర్తినం హిరణ్య గర్భ ముపాసీనమేవామానవో గమయతీతి విశేష్యతే. కించ-*౨ ప్రజాపతే స్సభాం వేశ్మ ప్రపద్యఇతి కార్యస్య హిరణ్య గర్భస్య సమీపగమన మర్చిరాదినా గతోఽభిసన్ధత్తే. [౧॥ బృ-౮-౨-౧౫. ౨॥ ఛాం-౮-౧౪-౧.]

~~~~~~

పాసకస్య కార్యప్రాప్తిః, పరోపాసకస్య పరప్రాప్తి, శ్చ తత్క్రతున్యాయసిద్ధా - అత ఉపాసితృవిశేషే నిశ్చితే ప్రాప్తిసన్దేహాభావాత్, సంశయస్య ఉపాసితృభేదమూలత్వాత్, * స ఏనా నిత్యుపాసితౄణాం ప్రతిపన్నత్వా, చ్చ ఉపాసీనానిత్యధ్యాహృతమ్. నయతిపదం సిద్ధాన్తసూత్రాదాకృష్టమ్. కి మర్చిరాదికో గణః కార్యం హిరణ్యగర్భ ముపాసీనానేవ నయతి - ఉత పరంబ్రహ్మోపాసీనానేవ. ఉత పరంబ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనాం, శ్చేతి. కిం పరబ్రహ్మణి ప్రాప్యే గతిబ్రహ్మలోకశబ్దావుపపద్యేతే - నేతి. బ్రహ్మోపాసీనానామేవ గమయితృత్వే ※ తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమే ఇత్యాదివాక్యసామఞ్జస్య మస్తి- నేతి. యదా నోపపద్యేతే - తదా కార్య ముపాసీనానేవ నయేత్. యదా గతిబ్రహ్మలోకశబ్దా వుపపద్యేతే, యదాచ * తద్యఇత్థ మిత్యాదివాక్యసామఞ్జస్య మస్తి, - తదా బ్రహ్మోపాసీనానేవ నయేత్. యదా సామఞ్జస్యం నాస్తి - తదా పరం బ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనాం, శ్చ నయేత్. ఉపాస్తినయతోర్ద్వయో రపి కర్మ హిరణ్యగర్భః. † (కార్యముపాసీనానిత్యాది) సర్వగత్వా ద్బ్రహ్మణో ముక్తేన తత్ప్రాప్త్యర్థం న క్వచి ద్గన్తవ్యమ్. సర్వగతత్వేఽపి దేశవిశేషప్రాప్తానేవ జానాతి - నాన్యమితి న నియమోస్తి - యేన క్వచిద్గన్తవ్యమ్ - సర్వజ్ఞత్వాత్. క్వచిత్కల్యాణగుణపూర్తిః - క్వచి దపూర్తిరితి న తదర్థం గన్తవ్యమ్ - సర్వతః పరిపూర్ణత్వాత్. † సమ్బన్ధవిశేషసమ్పాదనాయ నాన్యత్ర గన్తవ్యమ్ - సర్వాత్మత్వాదితి విశేషణానాం తాత్పర్యమ్. నిత్యప్రాప్తిశ్చేత్ - ఉపాసనావైయర్థ్యమిత్యత్రాహ (నిత్యప్రాప్తేతి.)

౭॥ సూ. విశేషితత్వాచ్చ. ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్తీత్యాదిషు కర్మధారయ స్స్వీకృతః - తద్వ్యావృత్త్యర్థం బహువచనేనచేత్యుక్తమ్. బహువచనాన్తలోకశబ్దే తాత్పర్యమ్.

(వే-సా). కార్యమ్ - హిరణ్యగర్భముపాసీనానర్చిరాది ర్నయతి, అస్యైవ గత్యుపపత్తేః. నహి సర్వగతం పరం బ్రహ్మోపాసీనానాం గతి రస్తీతి బాదరిః మేనే. ౧.

(వే-దీ). కి మర్చిరాదికో గణః కార్యం హిరణ్యగర్భ ముపాసీనా న్నయతి - ఉత పరం బ్రహ్మోపాసీనాన్, అథ పరంబ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనాంశ్చేతి సంశయః. కార్యం హిరణ్యగర్భ ముపాసీనానితి పూర్వపక్షః - తేషామేవ గత్యుపపత్తేః. నహి పరిపూర్ణం సర్వగతం పరం బ్రహ్మోపాసీనానాం తత్ప్రాప్తయే గతి రుపపద్యతే - నిత్యప్రాప్తత్వాత్. అవిద్యానివృత్తిరేవహి కార్యా. పర మేవోపాసీనానిత్యపరః పక్షః - “3 స ఏనా న్బ్రహ్మ గమయతి” ఇతి బ్రహ్మశబ్దస్య తత్రైవ ముఖ్యత్వాత్. అవిద్యానివృత్తేః ఫలాభిసన్ధిరహిత యజ్ఞాద్యపేక్షావత్, శ్రవణాద్యపేక్షావచ్చ గతిశ్రుత్యా దేశవిశేషాపేక్షాచ విద్యత ఇతి నిశ్చీయతే. రాద్ధాన్తస్తు - పర ముపాసీనానన్యానపి నయతి - “3 తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిష మభిసమ్భవన్తి” ఇతి పఞ్చాగ్నివిదాం పరంబ్రహ్మోపాసీనానాంచార్చి రాదిగతిశ్రుతేః. పఞ్చాగ్నివిదోహి - ప్రకృతివిముక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మస్వరూపవిదః. తేచ తత్ప్రాప్య పున ర్నివర్తన్తే. పరంబ్రహ్మోపాసీనాస్తు యథాఽవస్థితం పరిపూర్ణం పరంబ్రహ్మైవ ప్రాప్య పున ర్నివర్తన్తే - “3 తద్య ఇత్థం విద్యుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతేతేఽర్చిష మభి సమ్భవన్తి” ఇత్యుభయవిధా న్పృథేనోపాదాయార్చిరాదిగతిశ్రుతే రపునరావృత్తిశ్రుతేశ్చైవమితి నిశ్చీయతే.

సూత్రార్థస్తు - కార్యమ్ - హిరణ్యగర్భ ముపాసీన మాతివాహికో గణో నయతీతి బాదరి రాచార్యో మన్యతే అస్యైవగత్యుపపత్తేః. పర ముపాసీనస్యహి న తత్ప్రాప్తయే గతి రుపపద్యతే సర్వగతత్వా త్పరస్య బ్రహ్మణః. ౧. [3॥ ఛాం-౫-౧౦-౨, ౧.]
~~~~~~

† నన్వేవమ్ * ౧ తత్పురుషోఽమానవ స్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీత్యయం నిర్దేశో నోపప ద్యతే - హిరణ్యగర్భనయనే హి స ఏనాన్ బ్రహ్మాణం గమయతీతి నిర్దేష్టవ్యం స్యాత్. అత ఆహ.

౮॥ సూ. సామీప్యాత్తుతద్వ్యపదేశః. ౩.

* ౨ యో బ్రహ్మాణం విదధాతీతి హిరణ్యగర్భస్య ప్రథమజత్వేన బ్రహ్మసామీప్యా త్తస్య బ్రహ్మశబ్దేన వ్యపదేశ ఇతి † గత్యనుపపత్తివిశేషణాదిభి రుక్తై ర్హేతుభి ర్నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. [౩॥ ఛాం - ౪ - ౧౫ - ౬.]

† అథ స్యాత్ - అర్చిరాదినా హిరణ్యగర్భప్రాప్తౌ * ౩ ఏష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవ మావర్తం నావర్తన్తే * ౪ తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీత్యమృతత్వప్రాప్త్యపునరావృత్తివ్యపదేశో నోపపద్యతే - హిరణ్యగర్భస్య కార్యభూతస్య ద్విపరార్ధకాలావసానే వినాశశాస్త్రాత్, * ౫ ఆబ్రహ్మభవనా ల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జునేతి వచనా ద్ధిరణ్యగర్భం ప్రాప్తస్య పునరావృత్తే రవర్జనీయత్వాత్, ఇత్యత్రాహ. [౪॥ కఠ - ౨ - ౬ - ౧౬.] [౫॥ గీ - ౮ - ౧౬.]

౯॥ సూ. కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతఃపరమభిధానాత్. ౪.

కార్యస్య - బ్రహ్మలోకస్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ - హిరణ్యగర్భేణాధికారికేణావసితాధికారేణ విదుషాసహ స్వయమపి తత్రాధిగతవిద్యః, అతః - కార్యా ద్బ్రహ్మలోకా త్పరం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతీత్యర్చిరాదినా గతస్యామృతత్వప్రాప్త్యపునరావృత్త్యభిధానాత్, * ౬ † తే బ్రహ్మలోకే తు పరాన్తకాలే పరామృతా త్పరిముచ్యన్తి సర్వే ఇతివచనాచ్చావగమ్యతే.

† ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి).

౮॥ సూ. సామీప్యాత్తుతద్వ్యపదేశః. † (గత్యనుపపత్తివిశేషణాదిభిరితి) ఆదిశబ్దేన బ్రహ్మేతి నిర్దేశోపపత్తి ర్గమనోపపత్తిశ్చ వివక్షితా. కార్యే కారణోపచారఇత్యర్థః.

† ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అథస్యాదితి).

౯॥ సూ. కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతఃపరమభిధానాత్. † అయ మర్థః కథ మవగత ఇత్యత్రాహ (తేబ్రహ్మలోకఇతి) * పరామృతాత్ - పరామృతం ప్రాప్య. ల్యబ్లోపేపఞ్చమీతి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః.

౭॥ సూ. విశేషితత్వాచ్చ. ౮॥ సూ. సామీప్యాత్తుతద్వ్యపదేశః. ౯॥ సూ. కార్యాత్యయేతదధ్యక్షేణసహాతఃపరమభిధానాత్.

(వే-సా). "౭ తత్పురుషోఽమానవ స్స ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్ గమయతి" "౮ ప్రజాపతే స్సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే" ఇతిచ విశేషితత్వాత్ హిరణ్యగర్భమేవ. ౨.

(వే-దీ). "౭ పురుషోఽమానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకా న్గమయతి" ఇతి. "౮ ప్రజాపతే స్సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే" ఇతిచ ప్రాప్యస్థానస్య విశేషితత్వాచ్చ హిరణ్యగర్భ ముపాసీనమేవ నయతి. ౨. [౭॥ బృ - ౮ - ౨ - ౧౫. ౮॥ ఛాం - ౮ - ౧౪ - ౧.]

(వే-సా). "౧ బ్రహ్మ గమయతి" ఇతి బ్రహ్మవ్యపదేశ స్తత్సామీప్యాత్. అస్య "౨ యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమ్" ఇతి సామీప్యమస్తిహి. ౩. [౧॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౨.] [౨॥ శ్వే - ౬ - ౧౮.]

(వే-దీ). ఏవం నిశ్చితేసతి "౧ స ఏనా న్బ్రహ్మ గమయతి" ఇతి హిరణ్యగర్భస్య బ్రహ్మశబ్దవ్యపదేశో బ్రహ్మసామీప్యాత్, "౨ యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమ్" ఇతి ప్రథమజత్వేన బ్రహ్మసామీప్యంహి విద్యతే. ౩.

(వే-సా). హిరణ్యగర్భప్రాప్తావప్యపునరావృత్తి శ్రుత్యవిరోధః; హిరణ్యగర్భలోకాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతఃపరం గచ్ఛతి, "౬ తే బ్రహ్మలోకేతు పరాన్తకాలే పరామృతా త్పరిముచ్యన్తి సర్వే" ఇతి శ్రుతేః. ౪. [౬॥ తై - నా - ౧౨అను.]

(వే-దీ). హిరణ్యగర్భప్రాప్తావప్యపునరావృత్తి రుపపద్యతే - కార్యస్య - హిరణ్యగర్భలోకస్యాత్యయే, తదధ్యక్షేణ - హిరణ్యగర్భేణాధికారికపురుషేణ విదుషా సహ పరప్రాప్త్యభిధానాత్ "౬ తే బ్రహ్మలోకేతు పరాన్తకాలే పరామృతా త్పరిముచ్యన్తి సర్వే" ఇతి. ౪.

౧౦॥ సూ. స్మృతేశ్చ. ౫.

స్మృతేశ్చాయ మర్థోఽవగమ్యతే * ౧ బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే । పరస్యాన్తే కృతాత్మానః ప్రవిశన్తి పరం పదమితి. అతః కార్య ముపాసీన మేవార్చిరాదికో గణో నయతీతి బాదరేర్మతమ్.

† అత్ర జైమినిః పక్షాన్తరపరిగ్రహేణ ప్రత్యవతిష్ఠతే.

౧౧॥ సూ. పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్. ౬.

పరం బ్రహ్మోపాసీనా నర్చిరాది ర్నయతీతి జైమిని రాచార్యో మన్యతే కుతః. ముఖ్యత్వాత్ - * ౨ తత్పురుషోఽమానవ స ఏనాన్బ్రహ్మ గమయతీతి బ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి ముఖ్యత్వాత్. ప్రమాణాన్తరేణ కార్యత్వనిశ్చయే సత్యేవహి లాక్షణికత్వం యుక్తమ్. నచ గమనానుపపత్తిః ప్రమాణమ్ - పరస్య బ్రహ్మణ స్సర్వగతత్వేపి విదుషో విశిష్టదేశగతస్యైవావిద్యానివృత్తిశాస్త్రాత్. యథాహి విద్యోత్పత్తి ర్వర్ణాశ్రమధర్మశౌచాచారదేశకాలాద్యపేక్షా * ౩ తమేతం వేదానువచనేనేత్యాదిశాస్త్రా దవగమ్యతే- తథా నిశ్శేషావిద్యానివర్తనరూప † విద్యానిష్పత్తిర పివిశిష్టదేశగతిసాపేక్షేతి గతిశాస్త్రా దవగమ్యతే. † విదుష ఉత్క్రాన్తిప్రతిషేధాది తు పూర్వమేవ పరిహృతమ్. † యత్తు * ౪ బ్రహ్మలోకానితి లోకశబ్దబహువచనాభ్యాం విశేషణా త్కార్యభూతహిరణ్యగర్భప్రతీతిరితి - తదయుక్తమ్ - నిషాదస్థపతిన్యాయేన బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకఇతి కర్మధారయస్యైవ యుక్తత్వాత్, అర్థస్యచైకత్వే నిశ్చితే బహువచనస్య * ౫ అదితిః పాశానితివ దుపపత్తేః, పరస్య బ్రహ్మణః పరిపూర్ణస్య సర్వగతస్య సత్యసఙ్కల్పస్య స్వేచ్ఛాపరికల్పితాః స్వాసాధారణా అప్రాకృతాశ్చ లోకా † నాత్యన్తాయ న సన్తి - శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణప్రామాణ్యాత్.

౧౦॥ సూ. స్మృతేశ్చ. * పరస్య - బ్రహ్మణయుషః.

† (అత్రేతి) పక్షాన్తరపరిగ్రహేణ - పూర్వపక్షాత్పక్షాన్తరేణ. నతు కృత్స్నసిద్ధాన్తేనేత్యర్థః.

౧౧. సూ. పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్. † (విద్యానిష్పత్తిః) విద్యాహి స్వమాహాత్మ్యాత్సూక్ష్మశరీరస్థితిహేతు రనువర్తతే. తస్యాః - నిష్పత్తిః - కార్యకరత్వావస్థాపత్తిః. యద్వా - నిష్పత్తిః - నితరాం వికాసః. సా గతిసాపేక్షేత్యర్థః. నిత్యత్వేపి. కాలవిశేషాపేక్షావత్సర్వగతత్వేఽపి దేశవిశేషాపేక్షా యుక్తేతి భావః. నిత్యముక్తతయా కాలవిశేషాపేక్షా నచేత్ - శాస్త్రవైయర్థ్యం ప్రత్యక్షవిరోధశ్చ. † ఉత్క్రాన్త్యనుపపత్త్యా నగతిరితిచేత్. తత్రాహ (విదుషఇతి) † (యత్త్విత్యాది) † (నాత్యన్తాయ న సన్తీతి) న నసన్తి - నిషేధప్రసఙ్గో నాస్తి సన్త్యేవ. అత్యర్థం సన్త్యేవేత్యర్థః. పరమవ్యోమశబ్దాదీనాం హృదయగుహాదిస్థానపరత్వాపాదనేన లోకవిశేషాపలాపో న యుక్తః. - * క్షయం తమస్యరజసఃపరాకే * హిరణ్మయే పరే కోశే విరజం బ్రహ్మ నిష్కళమ్ । తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతి స్తద్య ఆత్మవిదో విదురితి * తదక్షరే పరమే వ్యోమన్ ఇత్యాదిభి ర్దరపహ్నవత్వాదితి ప్రమాణదార్ఢ్యం వివక్షితమ్.

౧౦॥ సూ. స్మృతేశ్చ. ౫. ౧౧॥ సూ. పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్. ౬.

(వే-సా). "౧ బ్రహ్మణాసహ తే సర్వే" ఇత్యారభ్య "ప్రవిశన్తి పరం పదమ్" ఇతి స్మృతేశ్చ. ౫.

(వే-దీ). "౧ బ్రహ్మణాసహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసఞ్చరే। పరస్యాన్తే కృతాత్మానః ప్రవిశన్తి పరం పదమ్" ఇతి స్మృతేశ్చావగమ్యతే. ౫.

(వే-సా.) పర ముపాసీనానితి జైమినిః, "౨ బ్రహ్మ గమయతి" ఇతి తత్రైవ ముఖ్యత్వాత్. ౬.

(వే-దీ). పరం బ్రహ్మోపాసీనమేవ నయత్యాతివాహికో గణఇతి జైమిని రాచార్యో మన్యతే "౨ బ్రహ్మ గమయతి" ఇతి బ్రహ్మశబ్దస్య తత్రైవ ముఖ్యత్వాత్. "౪ బ్రహ్మ లోకాన్" ఇతిశబ్దశ్చ బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోక ఇతి కర్మధారయ పరిగ్రహస్యైవ న్యాయ్యత్వా దుపపద్యతే. ఏవం నిశ్చితేసతి బహువచనం చ "౫ అదితిః పాశాన్" ఇతివ దుపపన్నమ్. ౬.

౧॥ ౨॥ ఛాం-౪-౧౫-౫. ౩॥ బృ-౬-౪-౨౨. ౪॥ బృ-౮-౨-౧౫. ౫॥

౧౨॥ సూ. దర్శనాచ్చ. ౭.

దర్శయతిచ శ్రుతిః మూర్ధన్యనాడ్యా నిష్క్రమ్య దేవయానేన గతస్య పరబ్రహ్మప్రాప్తిమ్. * ౧ ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతఇతి.

† యదుక్తం * ౨ ప్రజాపతే స్సభాం వేశ్మ ప్రపద్యఇత్యర్చిరాది
నా గతస్య కార్యే ప్రత్యభిసన్ధిర్దృశ్యతఇతి - తత్రోత్తరమ్.

౧౩॥ సూ. నచకార్యేప్రత్యభిసన్ధిః. ౮.

న చాయం ప్రత్యభిసన్ధిః కార్యే హిరణ్యగర్భే - అపితు పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి - వాక్యశేషే * ౨ యశోహం భవామి బ్రాహ్మణానామితి తస్యాభిసన్ధాతు స్సర్వావిద్యావిమోకపూర్వకసర్వాత్మభావాభిసన్ధానాత్, * ౩ అశ్వఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్రఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య । ధూత్వా శరీర మకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోక మభిసమ్భవామీత్యభిసమ్భావ్యస్య బ్రహ్మలోకస్యాకృతత్వశ్రవణాత్, సర్వబన్ధవినిర్మోకస్యచ సాక్షాచ్ఛ్రవణాత్. అతః పరమేవ బ్రహ్మోపాసీన మర్చిరాది రాతివాహికో గణో నయతీతి జైమినేర్మతమ్. [౩॥ ఛాం-౮-౧౩-౧.

ఇదానీం బాదరాయణస్తు భగవాన్స్వమతేన సిద్ధాన్త మాహ

౧౪॥ సూ. అప్రతీకాలమ్బనా న్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథాచ దోషా త్తత్క్రతుశ్చ. ౯.

అప్రతీకాలమ్బనాన్ - ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తాన్ నయత్యర్చిరాది రాతివాహికో గణ ఇతి భగవాన్బాదరాయణో మన్యతే. † ఏత దుక్తం భవతి - † కార్య ముపాసీనా న్నయతీతి నాయం పక్ష స్సమ్భవతి, పరమేవోపాసీనానిత్యయమపి నియమో నాస్తి. † నచ ప్రతీకాలమ్బనానపి నయతి,. అపితు యే పరంబ్రహ్మోపాసతే, యేచాత్మానం ప్రకృతివియుక్తం

౧౨॥ సూ. దర్శనాచ్చ. ఉత్థానోపసమ్పత్తివచనేన దేవయానేన ప్రాప్తిసిద్ధిః.

† ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదుక్తమితి). [౬॥ .]

౧౩॥ సూ, నచకార్యేప్రత్యభిసన్ధిః. ఉపపాదకవాక్యవశాత్ పరస్మిన్నేవేత్యుక్తమ్. [౭॥ బ్ర-౧-౩-౨౫.]

౧౪॥ సూ. అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతిబాదరాయణ ఉభయథాచదోషా త్తత్క్రతుశ్చ. † ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తఏవహి పరంబ్రహ్మోపాసీనః - తం నయతీతీదృశాత్ జైమినిమతాత్ సిద్ధాన్తిమతస్య కోవిశేష ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) కార్య ముపాసీనోపి ప్రతీకాలమ్బనః - నామాదిషు బ్రహ్మదృష్ట్యోపాసీనశ్చ ప్రతీకాలమ్బనః. † (నచప్రతీకాలమ్బనానితి) అత్ర ప్రతీకాలమ్బనశబ్దో దృష్ట్యుపాసనపరమాహ - గోబలీవర్దన్యాయాత్ ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తేషు కేషాంచి దర్చిరాదిగతిః జైమినినోక్తా - ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తత్వోపాధిర్యేషు తాన్సర్వా న్నయతీతి సిద్ధాన్తిమత మితి విశేషః. † (కార్యముపాసీనా న్నయతీతి నాయం పక్షఇతి) హిరణ్యగర్భోపాసీనానా మర్చిరాదిగతి రనుపపన్నా - అర్చిరాదినా గతస్య పరబ్రహ్మ

(వే-సా.) "౧ అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరఞ్జ్యోతి రుపసంపద్య" ఇతిశ్రుతేశ్చ. ౭. [౧॥ ఛాం-౮-౩-౪.]

(వే-దీ). "౧ అస్మాచ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరం జ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే" ఇత్యర్చిరాదినా గతస్యపరబ్రహ్మప్రాప్తిం దర్శయతిచ. ౭. [౨॥ ఛాం-౮-౧౪-౧. ౪॥ తై-నా-౧౩అను. ౫॥ తై-నా-౧౨అను.]

(వే-సా). "౨ ప్రజాపతేస్సభామ్" ఇతి ప్రత్యభిసన్ధిశ్చ నకార్యే, ప్రజాపతిశబ్దస్య "౪ పతిం విశ్వస్య" ఇత్యాదిశ్రుతేః పరస్మిన్నేవ ముఖ్యత్వాత్, బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ కర్మధారయ వృత్త్యా తత్రైవేత్యభిప్రాయః. "౫ తే బ్రహ్మలోకే" ఇతి తు శ్రుతిః బ్రహ్మైవ లోక ఇతి పరబ్రహ్మవిషయైవ. "౬ బ్రహ్మణాసహ తే సర్వే" ఇతిస్మృతిశ్చ "౭ తదుపర్యపి" ఇతిన్యాయేన చతుర్ముఖలోకస్థోపాసనవిషయా. ౮.

(వే-దీ). "౨ ప్రజాపతే స్సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే" ఇతి ప్రత్యభిసన్ధిశ్చ నకార్యే - "౩ ధూత్వా శరీర మకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోక మభిసమ్భవామి" ఇత్యకృతం బ్రహ్మలోకమితి తత్రైవ విశేషితత్వాత్, "౨ యశోహం భవామి బ్రాహ్మణానామ్" ఇతి సర్వాత్మభావాభిసన్ధానాచ్చ. ౮

బ్రహ్మాత్మక ముపాసతే, - తా నుభయవిధా న్నయతి - యేతు బ్రహ్మకార్యాన్తర్భూతనామాదికం వస్తు దేవదత్తాదిషు సింహాదిదృష్టివత్ బ్రహ్మదృష్ట్యా - కేవలం వా తత్తద్వస్తూపాసతే - నతా న్నయతి. అతః పరంబ్రహ్మోపాసీనా నాత్మానంచ ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మక ముపాసీనా న్నయతీతి. కుతః ఉభయథాచదోషాత్. కార్య ముపాసీనా న్నయతీతి పక్షే * ౧ అస్మా చ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్యేత్యాదికాః శ్రుతయః ప్రకుప్యేయుః - పరమేవోపాసీనానితి నియమే * ౨ తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిష మభిసమ్భవన్తీతి † పఞ్చాగ్నివిదోఽర్చిరాది ర్గణో నయతీతి శ్రుతిః ప్రకుప్యేత్ - అతః ఉభయస్మిన్నపి పక్షే దోష స్స్యాత్. తస్మా దుభయవిధా న్నయతీతి. తదేత దాహ తత్క్రతుశ్చేతి - తత్క్రతుః -తథోపాసీన స్తథైవ ప్రాప్నోతీత్యర్థః. * ౩ యథాక్రతు రస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి * ౪ తం యథా యథోపాసత ఇతి న్యాయాత్, పఞ్చాగ్నివిదోప్యర్చిరాదినా గతిశ్రవణాత్, అర్చిరాదినా గతస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణాచ్చ. అతఏవ తత్క్రతున్యాయా త్ప్రకృతివిని

ర్ముక్తాత్మ ...

ప్రాప్తేః. నహి హిరణ్యగర్భోపాసకస్య పరబ్రహ్మప్రాప్తిః - యథోపాసనంహి ఫలమ్. తస్మా దర్చిరాదినా పరబ్రహ్మోపాసకఏవ గచ్ఛతి - నకార్యోపాసక ఇత్యర్థః. † ఉదాహృతశ్రుతివాక్యప్రతిపన్నయో రన్యతరస్య ప్రతీకాలమ్బనత్వాత్ అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి ప్రతిజ్ఞానం వ్యాహతమిత్యత్రాహ (పఞ్చాగ్నీతి) తత్ర ప్రతిపన్నయో రుభయోరపి అప్రతీకాలమ్బనత్వం సాధయితుం సూత్రకారః. తత్క్రతుశ్చేత్యుక్తవానిత్యర్థః. * తద్యఇత్థం విదు ర్యేచేమేరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత ఇత్యత్ర పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠస్యార్చిరాదిగతిశ్రవణా, త్తయా గతస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణాత్, ఫలస్యచ యథోపాసనభావిత్వా దర్చిరాదినా బ్రహ్మప్రాప్తిఫలోపాసననిష్ఠః పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠో బ్రహ్మోపాసకఏవ. తత్ర * తద్య

౧౪. అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథాచ దోషాత్తత్క్రతుశ్చ. ౯.

(వే-సా). ప్రతీకాలమ్బనాహి, నామాదిప్రాణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మస్వరూపపర్యన్తం సర్వం చిదచిద్వస్తుజాతం బ్రహ్మదృష్ట్యా స్వరూపేణవా యే ఉపాసతే, తే అప్రతీకాలమ్బనాః. తద్వ్యతిరిక్తాః, యే పఞ్చాగ్నివిదః, యేచ పరం బ్రహ్మోపాసతే, తాన్నయత్యర్చిరాదిరితి భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. కార్య మితిపక్షే, పరమేవేతిచ పక్షే సకలోపనిషద్విరోధ రూపదోషః ప్రసజ్యతే. కార్యపక్షే "౨ బ్రహ్మ గమయతి" "౧ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య" ఇత్యాద్యాః ప్రకుప్యేయుః. పరమేవేతి పక్షే "౫ య ఏవ మేత ద్విదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం సత్య ముపాసతే తేఽర్చిష మభిసమ్భవన్తి" ఇతి శ్రుతిః ప్రకుప్యేత. కార్యపక్షే - తత్క్రతున్యాయశ్చ విరుధ్యతే. అర్చిరాదినా గతానాంహి బ్రహ్మప్రాప్తి రపునరావృత్తిశ్చ శ్రూయతే. పఞ్చాగ్నివిదస్తు, ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపమ్ "౬ య ఆత్మని తిష్ఠన్" ఇత్యాదినాఽవగత బ్రహ్మాత్మకత్వ ముపాసత ఇతిహ్యప్రతీకాలమ్బనత్వమ్, తత్క్రతున్యాయావిరోధశ్చ. ఉభయేఽపిహి పరిపూర్ణం బ్రహ్మోపాసతే ముఖభేదేన. స్వాత్మశరీరకం బ్రహ్మ కేచన, బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మాన మితరే ఇతి. ౯.

(వే-దీ). కార్య ముపాసీనా నేవేతి నాయం నియమః, పరమేవోపాసీనా నిత్యయమపి నియమో న సమ్భవతి. కుతః? ఉభయథాచదోషాత్. కార్య ముపాసీనా నేవేతి నియమే "౧ అస్మా చ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే" ఇత్యాదికాశ్శ్రుతయః, "౨ యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తపః" ఇతిచ ప్రకుప్యేయుః. పరమేవేతి నియమే "౨ తద్యఇత్థం విదుః" ఇతి ప్రకుప్యేత్. తస్మా దప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి భగవా న్బాదరాయణో మన్యతే. ప్రతీకాలమ్బనాస్తు - అచిన్మిశ్రమ్, కేవల మచిద్వస్తుచ, సింహో దేవదత్త ఇతివత్ బ్రహ్మదృష్ట్యా - స్వరూపేణవా తద్వస్తు య ఉపాసతే-తే. అప్రతీకాలమ్బనాః తద్వ్యతిరిక్తాః. సర్వజ్ఞం సర్వకారణం సత్యసఙ్కల్పం నిఖిలహేయప్రత్యనీకానవధికాతిశయానన్దస్వరూపం బ్రహ్మోపాసతే యే, యేచ ప్రత్యగాత్మానం భూతసూక్ష్మై స్సమ్పరిష్వక్తం సర్వత్ర వర్తమానం భూతసూక్ష్మవ్యతిరిక్తం జ్ఞానైకస్వరూపం నిత్యం నిర్వికారమ్ "౫ య ఆత్మని తిష్ఠన్" ఇత్యాదినాఽవగతబ్రహ్మాత్మభావం పఞ్చాగ్నివిద్యోదిత ముపాసతే, - తా నుభయవిధా న్నయతి - "౨ తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమేఽరణ్యే" ఇత్యుభయవిషయశ్రుతేః. తత్క్రతుశ్చ "౩ యథాక్రతురస్మిల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి" ఇత్యుభయేషామేవాపునరావృత్తి స్సమ్భవతి. అచిన్మిశ్రం కేవల మచిద్వస్తు చోపాసీనానాం తత్క్రతున్యాయాదేవ పునరావృత్తిరవర్జనీయా. ౯.

౧॥ ఛాం-౮-౩-౪. ౨॥ ఛాం-౫-౧౦-౧,౨. ౩॥ ఛాం-౩-౧౪-౧. ౪॥ . ౫॥ బృ-౮-౨-౧౫. ౬॥ బృ-౫-౭-౨౨.

ర్యుక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మానుసన్ధానం సిద్ధమ్. † నామాదిప్రాణపర్యన్తప్రతీకాలమ్బనానాం తూభయవిధ శ్రుతిసిద్ధోపాసనాభావా దచిన్మిశ్రోపాసనే తత్క్రతున్యాయాచ్చార్చిరాదినా గతి ర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చ నవిద్యతే.

త మిమం విశేషం శ్రుతిరేవ దర్శయతీత్యాహ.

౧౫॥ సూ. విశేషంచదర్శయతి. ౧౦.

※ ౧ యావ న్నామ్నో గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతీత్యాదికా శ్రుతి ర్నామాదిప్రాణపర్యన్తప్రతీక ముపాసీనానాం గత్యనపేక్షం పరిమితఫలవిశేషం చ దర్శయతి. † తస్మా దచిన్మిశ్రం కేవలంవాఽచిద్వస్తు బ్రహ్మదృ

ఇత్థం విదుః, యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతఇతి విభాగాన్యథానుపపత్త్యా స్వాత్మవిశిష్టబ్రహ్మోపాసనమ్, బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మోపాసనంచేతి కల్ప్యమ్ - బ్రహ్మప్రాప్త్యనుగుణ్యాత్, పృథఙ్నిర్దేశావైయర్థ్యాచ్చేత్యర్థః. † కేపున రత్ర ప్రతీకాలమ్బనా ఇత్యత్రాహ (నామాదీతి).

౧౫॥ సూ. విశేషంచ దర్శయతి. యావ న్నామ్నో గతమ్ - దేవాదినామ్నో గోచర ఇత్యర్థః. ※ బ్రహ్మణా సహ తే సర్వ ఇత్యాదివచనం నార్చిరాదిగతపురుషవిషయమ్ - అపితు చతుర్ముఖలోకస్థయోగివిషయమ్. ※ తే బ్రహ్మలోక ఇతి - బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకః. తత్ర వర్తమానాః- బ్రహ్మనిష్ఠాః పరాన్తకాలే - ※ అన్తకాలేచ మామేవేత్యుక్తచరమదేహావసానసమయే పరామృతాత్ - ప్రసన్నా ద్బ్రహ్మణో హేతో స్సర్వే పరిముచ్యన్త ఇత్యర్థః. బ్రహ్మలోకశబ్దస్య కర్మధారయ స్స్వతః ప్రాప్తః, వర్తమానశబ్దాధ్యాహార స్తుల్యః, అన్తకాలశబ్దస్య చరమదేహావసానపరత్వం స్మృతిప్రసిద్ధమ్ - అతోఽస్మిన్నేవ పక్షే స్వారస్యమ్. † అధికరణార్థముపసంహరతి (తస్మాదితి).

౧౫॥ సూ. విశేషఞ్చదర్శయతి. ౧౦.

(వే-సా). కార్య ముపాసీనానాం బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తపరిమితదేశకాలఫలవిశేషఞ్చ దర్శయతి శ్రుతిః "౧ యావన్నామ్నోగతమ్" ఇత్యాదికా. ౧౦.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే వేదాన్తసారే,

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

(వే-దీ). ప్రతీకాద్యుక్తలక్షణ మచిన్మిశ్రమ్. కేవల మచిద్వస్తుచోపాసీనానాం సర్వేషాం గత్యనపేక్షం పరిమితఫలవిశేషంచ దర్శయతి శ్రుతిః "౧ యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి" ఇత్యాదికా. అతః "౨ బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే" ఇతి వచనం నార్చిరాదినా గతానాం గతిప్రకారవిషయమ్ - అర్చిరాదినా గతానాం దేహావసానసమయ ఏవ సుకృతదుష్కృతయో ర్హానా ద్ధిరణ్యగర్భలోకావాప్తితద్వాస తత్రస్థభోగానుభవహేత్వభావాత్, తత్క్రతున్యాయవిరోధాత్, తదానీమేవ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రుతివిరోధాచ్చ. "౨ బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే" ఇతి వచనం తు పుణ్యకర్మవిశేషేణ హిరణ్యగర్భలోకం ప్రాప్తానాం "౩ తదుపర్యపి బాదరాయణః" ఇతి న్యాయేన తత్రైవ నిష్పన్నవిద్యానాం గతిప్రకారవిషయమ్. "౪ తే బ్రహ్మలోకే" ఇతితు బ్రహ్మలోక శబ్దస్య కర్మధారయవృత్త్యా బ్రహ్మవిషయత్వాత్, బ్రహ్మణ్యుపాస్యే వర్తమానాః పరాన్తకాలే - చరమదేహావసానసమయే, పరామృతాత్ - పరస్మా ద్బ్రహ్మణ ఉపాసనప్రీతా ద్ధేతోః, పరిముచ్యన్తి సర్వే - సర్వస్మా ద్బన్ధా ద్విముచ్యన్త ఇతి. "౪ వేదాన్తవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాః" ఇతి ప్రకరణా దవగమ్యతే. "౫ తద్య ఇత్థం విదుః" ఇతి పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణా త్తత్క్రతున్యాయేనాఽచిద్వియుక్త బ్రహ్మాత్మకా త్మస్వరూపోపాసనం వివక్షితమితి నిశ్చీయతే. తథైవ తత్ర శ్రుతిరపి "౬ ఇతితు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి" ఇతి. "౭ రమణీయచరణాః" ఇతిచ. కర్మహేతుక మనుష్యాదిభావోఽపామేవ భూతాన్తరసంసృష్టానామితి చిదచిద్వివేకం ప్రతిపాద్య, "౫ తద్యఇత్థంవిదుః" ఇతి భూతసూక్ష్మవ్యతిరిక్తాత్మస్వరూపోపాసనమేవ విదధాతి. ౧౦.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే,

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

[౧॥ ఛాం-౭-౧-౫. ౨॥ . ౩॥ బ్ర-౧-౩-౨౫. ౪॥ తై-నా-౧౨అను. ౫॥ ఛాం-౫-౧౦-౧. ౬॥ ఛాం-౫-౯-౧. ౭॥ ఛాం-౫-౧౦-౭.

ష్ట్యా తద్వియోగేనచ య ఉపాసతే - న తాన్ నయతి - అపితు పరంబ్రహ్మోపాసీనా నాత్మానం చ ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మక ముపాసీనా నాతివాహికో గణో నయతీతి సిద్ధమ్.

కార్యాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే.

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

అత్ర పరేషాం పూర్వపక్షసూత్రాణ్యేవ సిద్ధాన్తసూత్రాణి. పరంజైమినిరిత్యాదిసూత్రత్రయం పూర్వపక్షవిషయమ్. తత్తు సర్వాధికరణరీతివిరోధాత్సూత్రకారాభిప్రాయవిరుద్ధమ్. సత్యపి సిద్ధాన్తోపక్రమేఽధికరణే సిద్ధాన్తావసానత్వం సర్వత్ర దృష్టమ్ - నతు పూర్వపక్షావసానత్వమ్. పరవిద్యాప్రకరణే గతికీర్తనం స్తుత్యర్థ మిత్యనుపపన్నమ్. అన్యఫలతయాఽవగమ్యమానేనాన్యస్తుత్యనుపపత్తేః. గతిర్హి సగుణవిద్యాఫలత్వేన మతా. యత్తూక్తమ్ * ప్రజాపతేస్సభా మిత్యత్ర కార్యే ప్రత్యభిసన్ధి రుపపద్యతే - * తే యదన్తరేతి పూర్వవాక్యవిచ్ఛేదాత్. ప్రకరణాద్ధి శ్రుతివాక్యే బలీయసీ ఇతి - తదయుక్తమ్ - * యశోఽహం భవామి బ్రాహ్మణానామితి సర్వాత్మత్వకీర్తనాత్, సగుణబ్రహ్మణ స్సర్వాత్మత్వకీర్తనానుపపత్త్యాచ పరప్రకరణావిచ్ఛేదఇతి యతః. నచ వాచ్యం సగుణేఽపి బ్రహ్మణి సర్వకామత్వాదివ దుపాసనార్థం ప్రశంసార్థంవా తదితి. తత్ర పూర్వాపరవాక్యయోః పరవిషయత్వేఽవగమ్యమానే మధ్యగతవాక్యస్య పదశ్రుతేర్వా అగ్నినా సిఞ్చేదితివ దయోగ్యార్థత్వేన దుర్బలత్వాత్, ప్రజాపతిశబ్దస్య పరవిషయత్వేఽపి * ప్రజాపతి శ్చరతి గర్భే అన్తరితివ త్ప్రయోగోపపత్తేః, పరవిషయత్వకార్యవిషయత్వయో రేకవాక్యత్వానుపపత్త్యా వాక్యభేదకల్పనప్రసఙ్గాత్, ఏకవాక్యత్వే సమ్భవతి వాక్యభేదాయోగాచ్చ, ప్రత్యభిసన్ధిరనుపపన్నః. పరబ్రహ్మణ ఏవ నిరవధికకల్యాణగుణకస్య సర్వాన్తరాత్మత్వాత్సర్వాత్మత్వకీర్తనస్య ప్రశంసార్థత్వ మప్యయుక్తమ్. యత్తూక్తమ్ - విభోర్గన్తవ్యత్వానుపపత్తిః, భూగతేన ప్రదేశాన్తరగమనవత్పయసో దధ్యాద్యవస్థాపత్తివచ్చాంశభేదేనావస్థాభేదేనచ గన్తవ్యభావోఽనుపపన్నః - నిరంశత్వా దవస్థాభేదశూన్యత్వాచ్చ బ్రహ్మణః, గన్తుశ్చ జీవస్య బ్రహ్మావయవత్వే తద్వికారత్వేచ తత్ప్రహాణేన స్థిత్యభావా ద్గమన మయుక్తమ్, మధ్యమపరిమాణత్వేఽనిత్యత్వా దణుత్వే కృత్స్నశరీరవేదనానుపపత్తేః వ్యాపిత్వే గత్యనుపపత్తేశ్చ నమార్గగమనమ్, సంసార్యాత్మనః పారమార్థ్యే బన్ధా దనిర్మోక్షః మోక్షే స్వరూపనాశ ఇత్యాదితర్కబలాత్ పరంజైమినిరిత్యాదిసూత్రాణాం పూర్వపక్షవిషయతేతి. తదప్యయుక్తమ్ - గ్రామాదిగతేరివ బ్రహ్మసంయోగార్థత్వాభావా దర్చిరాదిగతేః. నిశ్శేషప్రతిబన్ధనివృత్త్యర్థాహి సా. తస్యాశ్చ కాలాపేక్షావద్దేశాపేక్షా యుజ్యతే. * యావన్నవిమోక్ష్యఇతి కాలాపేక్షాప్యుపలభ్యతే. పరిమాణవికల్పేన గమనానుపపత్తి రపరవిద్యాఫలత్వేపి ప్రసజేదితి స్వవ్యాఘాతః. నచ గతేర్మిథ్యాత్వేన తత్రోపపత్తిః - విభుత్వస్య గతిమాత్రవిరోధిత్వాత్. సత్యగమనమేవ విభుత్వవిరోధీతిచేన్న - దృష్టాన్తాభావా ద్వ్యాప్త్యసిద్ధేః. విభుత్వగత్యో ర్విరోధో నామ నియమేన భిన్నాధారత్వలక్షణః. తతశ్చ యత్ర విభుత్వాభావః - తత్రైవ సత్యగతిదర్శనా ద్విరోధో నిశ్చీయేత. నచ విభుత్వానాశ్రయఘటాదినిష్ఠం గమనం త్వన్మతే సత్యమ్ - తస్మా ద్గతిమాత్రం విభుత్వవిరోధీతి స్వవ్యాఘాతో దుస్తరః. అణుత్వే కృత్స్నదేహవేదనానుపపత్తావపి తుల్యో వ్యాఘాతః. తత్రాపి వాస్తవకృత్స్నవేదనస్యైవాణుత్వవిరోధ ఇతిచేత్. పూర్వవద్దృష్టాన్తాభావా ద్వ్యాప్త్యసిద్ధేః. ప్రభాప్రభావన్న్యాయేనానుపపత్తిరపి నాస్తీతి ప్రాగేవోక్తమ్. సంసారిత్వస్య పారమార్థ్యేఽపి స్వరూపత్వాభావా దనిర్మోక్షస్వరూపనాశౌ న స్యాతామ్. యత్తు సంసారస్య కర్మనిమిత్తత్వే - సూక్ష్మాపరాధసమ్భవా, త్కర్తృత్వశక్తిసద్భావాచ్చ నిశ్శేషకర్మక్షయానుపపత్త్యాదిజల్పితమ్ - తత్ * జ్ఞానాగ్ని స్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతఇతి శాస్త్రబలా దీశ్వరప్రసాదద్వారా నివర్తనీయత్వా, న్నోపపన్నమ్. యాతు స్వపక్షే మోక్షోపపత్తిః - సాచ ప్రాగేవ ధ్వస్తా. అప్రతీకాలమ్బనానితి పృథగధికరణయన్తి - సగుణబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవికారాలమ్బనాః ప్రతీకాలమ్బనాః. తేషాం పితృయాణతృతీయస్థానసమ్బన్ధాభావాత్, ప్రతీకవిశేషణత్వేన బ్రహ్మణోప్యుపాసితత్వాత్ * యేచేమేరణ్యే ఇత్యత్ర తేషా మప్యుపాదానాత్, సర్వా న్వికారాలమ్బనా నమానవో బ్రహ్మలోకం నయతీతి పూర్వపక్షం కృత్వా - ప్రతీకాలమ్బనా న్వర్జయతి, తద్వ్యతిరిక్తా న్వికారాలమ్బనా న్నయతీత్యుభయథాఽభ్యుపగమేఽపి దోషాభావాదితి యోజయన్తి. తత్ర తావ దధికరణభేదోఽనుపపన్నః. త్రిశిరస్కేవిచారే జైమినిపక్షస్య సిద్ధాన్త్యేకదేశిమతత్వాత్ అప్రతీకాలమ్బనానిత్యస్య సాక్షాత్సిద్ధాన్తపరత్వాచ్చాధికరణభేదానుపపత్తిః. ఉభయథాచదోషాదితి పక్ష

మానత్వా దదోషాదితి పద మనుపపన్నమ్. ఉభయథాఽదోషాదిత్యర్థానాచిత్యంచ-స్వపక్షే దోషాభావమాత్రాదపి పరపక్షే దోషోద్ఘాటనంహి స్వపక్షదార్ఢ్యహేతుః. ———అపరేతు-సామీప్యాత్తుతద్వ్యపదేశ ఇత్యన్తం పూర్వపక్ష ముక్త్వా సిద్ధాన్తం వక్తు మన్తరా చిన్తాన్తరపరం కార్యాత్యయ ఇత్యేత ద్వ్యాచక్షతే - కార్యబ్రహ్మప్రాప్తానాం పునరావృత్తి రస్తి- * తేషా మిహ నపునరావృత్తిరితి వాజసనేయకే ఇహశబ్దశ్రవణాత్తస్య కల్పవిషయత్వా త్కల్పాన్తరే చావృత్తి రితి పూర్వపక్షం కృత్వా * శ్వోభూతే నిర్వపేదితి శ్వోభావస్యేవ సర్వకల్పానామిహ శబ్దార్థత్వావిశేషా, దన్యథాఽనావృత్తి స్స్యాత్-ఇహ స్యాదితి వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్, *ఏకయా యా త్యనావృత్తి మన్యయాఽవర్తతేపున రిత్యుక్త వైషమ్యాభావప్రసఙ్గాచ్చ కార్యబ్రహ్మప్రాప్తా నామపి నావృత్తిరితి - అత స్తత్సామర్థ్యా త్కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహ పరబ్రహ్మప్రాప్తి రిత్యేవం నిర్ణీయ - పరంజైమినిరితి పూర్వోక్తస్య పూర్వపక్షస్య సిద్ధాన్త మాహుః. తత్ర చాప్రతీకాలమ్బనాన్ - ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరిక్తాన్ కార్యబ్రహ్మోపాసకాన్, పరబ్రహ్మోపాసకాంశ్చ నయతి. హిరణ్యగర్భోఽహం భవిష్యామీతి ప్రవృత్తాః కార్యబ్రహ్మోపాసకాః. ఉభయేషా మప్యర్చిరాదిమార్గేణ గతిః - * తయోర్ధ్వమాయ న్నిత్యాదిశ్రుతేః, పర్యఙ్కవిద్యాపఞ్చాగ్నివిద్యయోః కార్యబ్రహ్మోపాసకస్యాఽర్చిరాదిశ్రవణాత్,. కార్యబ్రహ్మవిదః క్రమముక్తిః - అతోఽనావృత్తిః. పరబ్రహ్మవిదస్తు సద్యో ముక్తిః. అర్చిరాదినా సత్యలోక మతిక్రమ్య కారణే బ్రహ్మణి సూక్ష్మదేహస్య కరణానాంచ ప్రవిలయ ఇతి పరంజైమినిరిత్యనేన న విరోధః. బ్రహ్మణో విభుత్వేపి కార్యమణ్డలాతిక్రమరూపా గతిః. జీవత్వస్యౌపాధికత్వా ల్లిఙ్గగమనమేవ గతిరితి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర హైరణ్యగర్భం ప్రాప్తానాం సర్వేషా మపునరావృత్తిశ్చే దయుక్తా - బ్రహ్మలోకగతానాం శ్వేత మహాభిషాదీనాం పునరావృత్తిస్మరణాత్. తత్రత్యజ్ఞానినా మపునరావృత్తిశ్చేత్-అభిమతా. యత్తు హిరణ్యగర్భోఽహం భవిష్యామీతి కార్యబ్రహ్మోపాసీనానా మర్చిరాదిగత్యా తత్ప్రాప్తి రితి - తదయుక్తమ్ - హిరణ్యగర్భస్య క్షేత్రజ్ఞతయా తదుపాసకానా మమృతత్వప్రాప్త్యభావాదేవ అర్చిరాదిగత్యనుపపత్తేః, తస్యచ కార్యత్వకర్మవశ్యత్వానుపాస్యత్వాదిచ ముహు రుపపాదితమ్ - అత స్తదుపాసకానా మప్రతీకాలమ్బనత్వ మయుక్తమ్. జాపకోపాఖ్యానే బ్రహ్మకాయం ప్రవిశతో జాపకస్య జిహ్వయా నిష్క్రాన్తస్య మూర్ధన్యనాడ్యా నిష్క్రమణాభావా దర్చిరాదిగత్యభావః స్ఫుటతరః. * అథవా నేచ్ఛతే తత్ర బ్రహ్మకాయనిషేవణమ్। ఉత్క్రమతి చ మార్గస్థ శ్శీతీభూతో నిరామయ ఇతి బ్రహ్మకాయనిషేవణ మనిచ్ఛతో ముక్తిమార్గస్థతయోత్క్రమణవచనాచ్చ హిరణ్యగర్భం ప్రాప్నువతో నార్చిరాదిగతిః. అర్చిరాదినా ప్రాప్యత్వంచ న చతుర్ముఖలోకస్యోపపద్యతే-నారదాదీనా మాదిత్యమణ్డల మభిత్వా బ్రహ్మలోకగమనదర్శనాత్, * అపునర్భవాయ కోశం భినత్తి కోశం భిత్త్వా శీర్షకపాలం భినత్తీత్యుపక్రమ్య * పృథివీంభినత్తి, అపో భినత్తి ఇత్యారభ్య * అవ్యక్తం భినత్త్యక్షరం భినత్తి మృత్యుం భినత్తీత్యభిధానాత్, బ్రహ్మాణ్డతదావరణా ద్బహిర్భూతత్వా దవ్యక్తాక్షరతమసాంచ. న శరీరానుప్రవిష్టపృథివ్యాదీనాం భేదనం తత్రోచ్యతే- * కోశం భినత్తి - శీర్షకపాలం భినత్తీత్యభిధాయ పృథివ్యాదిభేదనప్రతిపాదనస్య పార్థివాణ్డకటాహతదావరణవిషయతాయా అవర్జనీయత్వాత్. జాపకోపాఖ్యానే * ద్వాభ్యాం ముక్తం త్రిభి ర్ముక్తమితి ముక్తప్రాప్యస్య పరమస్థానస్య గుణత్రయాతీర్ణత్వాభిధానాత్, * న కాలస్తత్రవై ప్రభు రిత్యతాకాలకాల్యత్వప్రతిపాదనాత్, బ్రహ్మలోకస్యచ ప్రాకృతత్వేన గుణత్రయాతీర్ణత్వాయోగాత్, ద్విపరార్ధావసానత్వేనాకాలకాల్యత్వాయోగాత్, అతఏవ * అక్షరే పరమే వ్యోమన్నిత్యక్షరత్వశ్రవణవిరోధాచ్చ తమసః పరత్వాద్యయోగాచ్చ న చతుర్ముఖలోకోఽర్చిరాదిప్రాప్యః. కార్యబ్రహ్మోపాసకాన్ పరబ్రహ్మోపాసకాంశ్చ నయతీత్యుభయథాశబ్దవ్యాఖ్యాన మనుపపన్నమ్-ఏవముభయథాభావేవ దోషాత్. న నకారణమ్. కారణంతు ధ్యేయ ఇతి కార్యోపాసనంహి ప్రతిషిధ్యతే. క్రమముక్త్యభ్యుపగమా దవిరోధ ఇతిచేన్న - అర్చిరాదిగతస్య క్రమముక్తే శ్శ్రుతివిరుద్ధత్వాత్. * స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతిహి శ్రుతిః - నతు క్రమేణ గమయతీతి. హిరణ్యగర్భాదీనాం మోక్షప్రదత్వాభావాదేవ తదుపాసకానా మర్చిరాదిగత్యయోగాచ్చైవం వ్యాఖ్యాతు మయుక్తమ్. కార్యోపాసకస్యాప్యర్చిరాద్యన్వయే పర్యఙ్కవిద్యాదికం ప్రమాణమితి చేన్న - కారణత్వబలా దాకాశాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థపరత్వాభావవ దర్చిరాద్యన్వయబలేన తస్యాప్యుపాస్యసమర్పకశబ్దస్య కార్యపరత్వాసిద్ధేః. విగ్రహాద్యన్వయా త్కార్యత్వమితిచేత్. విలక్షణవిగ్రహయోగస్యైవ కారణత్వసాధకత్వాత్.

అన్యేత్వాహుః-కార్యం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భలోకః - * పరం చాపరంచేత్యుపక్రమ్య * స సామభి రున్నీయతే బ్రహ్మలోకమితి ప్రయోగదర్శనాత్, సర్వగతస్య పరబ్రహ్మణో గన్తవ్యత్వాయోగాత్, పర్యఙ్కవిద్యాయాం హ్రదనదీవృక్షాదివిశేషవత్త్వదర్శనా, ద్ధిరణ్యగర్భసామీప్యేన లోకస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వోపపత్తే, శ్చ లోకప్రాప్తిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - బ్రహ్మశబ్దముఖ్యత్వా, ల్లోకస్థస్య హిరణ్యగర్భస్య సతః పరమాత్మనః ప్రాప్యత్వేఽపి పూర్వపక్షయుక్తీనాం సమ్భవా, న్ముక్తానాం చతుర్ముఖలయావధిబ్రహ్మలోకే భోగాభ్యుపగమా, ద్ధిరణ్యగర్భాకారం పరం బ్రహ్మైవ నయతీతి సిద్ధాన్తయన్తి. అత్ర చతుర్ముఖలోకప్రాప్తిరేవ విద్యాఫలమ్ - తత్రాప్రళయా ద్భోగః - తల్లోకనాశే సృజ్యతాహేతుకర్మాభావా న్మోక్షఇతి బాదరిమతమ్. బ్రహ్మలోకప్రాప్త్యనన్తరమేవ బ్రహ్మణి లయః - తేన లిఙ్గనాశః - తతశ్చ గుణాష్టకావిర్భావాత్ సమానభోగతా - బ్రహ్మలోకే లీనే పరాకాశప్రాప్తిః-తత్ర చ భోగ ఇతి జైమినే రభిప్రాయ ఇతి పక్షద్వయవైషమ్యం దర్శితం భవతి. అప్రతీకాలమ్బనానితి - కిం సర్వేప్యుపాసకా దేవయానేన బ్రహ్మలోకం యాన్తి - ఉత నేతి చిన్తా. తత్ర దేవయానేన గతాన్ సర్వా నమానవః పరం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భాఖ్యం నయతి -

ఉత నేతి. ※ ద్వే సృతీ అశృణవం పితౄణా మహం దేవానా ముత మర్త్యానా మితి మార్గద్విత్వం ప్రతిజ్ఞాయ ※ అథ యే యజ్ఞేన దానేన తపసా లోకం జయన్తి తే ధూమ మభిసంవిశన్తీతీష్టాదికారిణాం ధూమాదిప్రాప్తిశ్రవణాత్తద్వ్యతిరిక్తసర్వోపాసకానా ముత్తరమార్గస్యప్రాప్తత్వా, దబ్రహ్మవిదాం పఞ్చాగ్నివిత్ప్రభృతీనా మప్యర్చిరాదిశ్రవణాత్, ※ ఏష పన్థా బ్రహ్మణో భానువిత్త స్తేనైతి బ్రహ్మవి త్పుణ్యకృ త్తైజసశ్చేతి తైజసాఖ్య పఞ్చాగ్నివి త్ప్రభృతిపుణ్యకృతాం బ్రహ్మవిన్మార్గగమనదర్శనాత్, ※ అయం వావ ఏషోఽగ్నిశ్చిత ఇత్యాదిచిత్యాగ్న్యుపాసనేష్వపి దేవయానశ్రవణాత్, ※ విద్యయైవ తదారోహన్తి యత్ర కామాః పరాగతాః ఇత్యన్తే బ్రహ్మలోకప్రాప్తిశ్రవణా, చ్చ సర్వోపాసకానాం దేవయానప్రాప్తౌ సిద్ధాయామ్ - ※ స ఏనానితి విశేషేణోక్తాన్ దేవయానేన గతాన్ సర్వా నమానవో బ్రహ్మ గమయతీతి పూర్వపక్షం కృత్వా-※ యావ న్నామ్నో గత మిత్యాది ఫలప్రాప్తౌ బ్రహ్మలోకస్యదేవయానాపేక్షాయాం ప్రమాణాభావా న్నసర్వేషాం దేవయానప్రాప్తిరితి సిద్ధేః పఞ్చాగ్నివిత్ప్రభృతీనా మబ్రహ్మవిదామపిబ్రహ్మలోకప్రాప్తతయా ప్రమాణసిద్ధానాం లోకవాసమాత్రమేవ - న తత్రత్యచతుర్ముఖప్రాప్తిః. బ్రహ్మవిదామేవ చతుర్ముఖప్రాప్తిః - ఏవ ముభయథాభావే దోషాభావాత్, సర్వేషాం బ్రహ్మప్రాప్తౌ బ్రహ్మశబ్దస్య కార్యవచనత్వే పరవచనత్వేచోభయథాపి బ్రహ్మవిదా మితరతుల్యఫలత్వ మితరేషాం బ్రహ్మవిత్తుల్యఫలత్వం, చేతి దోషప్రసఙ్గాత్, తతశ్చ తత్క్రతున్యాయవిరోధాత్. అతో దేవయానేన బ్రహ్మలోకగతేష్వబ్రహ్మవిదో న బ్రహ్మ గమయతి - బ్రహ్మవిదస్తు గమయతి. అబ్రహ్మవిదోఽపి తత్ర లబ్ధజ్ఞానాశ్చేత్ - క్రమేణ ముచ్యన్తే - యథా పఞ్చాగ్నివిదః, యథాచ చిత్యాగ్నివిద, ఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. అత్ర బ్రూమః - కార్యంబ్రహ్మ బ్రహ్మలోకః - చతుర్ముఖః పరం బ్రహ్మేత్యయుక్తమ్ - తస్యాపి సృజ్యత్వశ్రవణేనానపోదితేన కార్యబ్రహ్మాన్తర్భావావగమాత్. నచ తత్ర బ్రహ్మగుణానాం జ్ఞానానన్దైశ్వర్యాదీనాం నిత్యావిర్భూతత్వా త్పరమాత్మత్వమ్ - వేదాపహారాదిషు జ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యాదీనాం పరిమితత్వదర్శనాత్, యోగాధీనభగవత్సాక్షాత్కారత్వతదాహితసర్గశక్తిత్వదర్శనా దుభయభావనాన్వయేనానుపాస్యత్వావగమాచ్చ. ※ బ్రహ్మా విశ్వః కతమ స్స్వయమ్భూః ప్రజాపతి స్సంవత్సరఇతి, ※ సంవత్సరోఽసావాదిత్యో య ఏష ఆదిత్యే పురుష స్సపరమేష్ఠీ బ్రహ్మాత్మేత్యాదిశ్రుతయస్తు బ్రహ్మణోదరవర్తితత్తద్విభూతివిశేషనిర్వాహకత్వాభిప్రాయతయా న నిరఙ్కుశైశ్వర్యే ప్రమాణమ్. ※ హిరణ్యగర్భ స్సమవర్తతేత్యాద్యప్యర్చిం త్వాకాశప్రాణాదివాక్యతుల్యన్యాయత్వా దుపపత్త్యన్తరైశ్చ పరమపురుషపర మితి సమర్థితమ్. అపరేషాం ప్రతిక్షేపే దర్శితై ర్న్యాయైర్దేవయానమార్గస్య చతుర్ముఖలోకప్రాప్తిహేతుత్వ మయుక్తమితి త న్నసిద్ధాన్తేఽనుమన్తవ్యమ్. హ్రదనదీవృక్షసంస్థానాదియోగో నచతుర్ముఖలోకత్వే ప్రమాణమ్ - తలవకారసామ్ని ※ సప్తమో బ్రహ్మలోక ఇత్యుపక్రమ్య ※ ఉత పరస్మా దుతాపరస్మా త్పర స్తృతీయా దథవా చతుర్థాత్ । సహస్రస్థూణే విధృతే దృఢ ఉగ్రే యత్ర దేవానా మధిదేవ ఆస్త ఇతి చతుర్ముఖలోకా త్పరతః పరత్ర సహస్రస్థూణావిశిష్టస్థానవిశేషావగమాత్. అత స్సత్యలోకచతుర్ముఖయో ర్దేవయానప్రాప్యత్వపరబ్రహ్మత్వాభావాత్ చతుర్ముఖలోకే గుణాష్టకావిర్భావ, ఆప్రళయా న్ముక్తానాం తత్రావస్థానమ్, తతః పరమాకాశప్రాప్తిరిత్యనుపపన్నమ్. అనన్తరంచాబ్రహ్మవిదోపి దేవయానేన గచ్ఛన్తీతి నయుక్తమ్ - ※ స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి దేవయానగతానా మవిశేషేణ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణాత్. న పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణమ్ ※ స ఏనా నితి వాక్యసఙ్కోచకమ్-తేషా మబ్రహ్మవిత్త్వే ప్రమాణాన్తరాభావాత్, దేవయానగతిశ్రవణేనైవ తత్రాపి బ్రహ్మవేదనస్య కల్ప్యత్వాత్. చిత్యాగ్నివిదాం ప్రకరణే దేవయాన శ్రవణం ప్రాసఙ్గిక మహీనసయా త్పరవిద్యాప్రకరణాన్వయి స్యాత్,. ※ తేనైతి బ్రహ్మవి త్పుణ్యకృత్తైజసశ్చేత్యత్ర బ్రహ్మవిద ఏవ పదాన్తరవిశేష్యత్వసమ్భవాత్ తదపి నాబ్రహ్మవిదాం దేవయానగతౌ ప్రమాణమ్. ※ ద్వే సృతీ అశృణవ మిత్యత్ర ద్విత్వావధారణ మపి నాస్మిన్నర్థే ప్రమాణమ్-※ అథ యే యజ్ఞేన దానేనేతి వాక్యస్య పరవిద్యావ్యతిరిక్తశ్రేయఃప్రదర్శనార్థత్వసమ్భవాత్. ఏవం సర్వత్ర బ్రహ్మవేదనకల్పనప్రకరణోత్కర్ష, సామానాధికరణ్యప్రదర్శనార్థత్వాదిభిః నిర్వాహసమ్భవా న్నకాచి దపి శ్రుతి రబ్రహ్మవిదాం దేవయానగమనే ప్రమాణమ్. అతఏవ దేవయానగతా స్సర్వా న్వా - నవేతి చిన్తా నిరవకాశా. హిరణ్యగర్భమేవ పరంబ్రహ్మ మన్వానస్య - నాబ్రహ్మవిదాం పరబ్రహ్మప్రాప్తిస్తత్రగుణాష్టకావిర్భావా ద్బ్రహ్మసమానభోగః, తత్ర పరబ్రహ్మప్రాప్తానా మపునరావృత్తి, రితి సర్వమిద మనుపపన్నమ్ - అబ్రహ్మవిదాం శ్వేత మహాభిష రైవత ప్రభృతీనాం బ్రహ్మసభాయా మాసికా ప్రతిపాదనాత్, క్షుత్పిపాసాకామాద్యభిభవపునర్జన్మప్రతిపాదనా, చ్చ, శ్వేతాదీనా మబ్రహ్మవిత్త్వంచ పునరావృత్త్యైవ సిద్ధమ్. నన్వబ్రహ్మవిదాం దేవయానేన పరబ్రహ్మప్రాప్తిరేవ నివార్యతే, నతు పరబ్రహ్మప్రాప్తిమాత్రమ్. అమానవేన నయనం దేవయానగత బ్రహ్మవిదామేవ - నాన్యేషామ్. అమానవనీతానామేవ అపునరావృత్తిః - నాన్యేషాం బ్రహ్మప్రాప్తానామ్. అత స్సర్వ ముపపన్నమితి. నైవమ్ - ※ నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యత ఇతి బ్రహ్మవిద్వ్యతిరిక్తానాం బ్రహ్మప్రాప్తినిషేధాత్. తత్రాప్యబ్రహ్మవిదాం దేవయానేన బ్రహ్మప్రాప్తి ర్నిషిధ్యతే-న బ్రహ్మప్రాప్తి మాత్రమితి చేత్. తర్హ్యబ్రహ్మవిత్తయా అభిమతానాం పఞ్చాగ్నివిదాం దేవయానగతి ర్నస్యాత్. యద్యుచ్యేత - విశిష్ట మిహ నిషేధ్యమ్ - అబ్రహ్మవిదాం దేవయానవిశిష్టబ్రహ్మప్రాప్తి ర్నాస్తి. తస్మా దబ్రహ్మవిదాం బ్రహ్మప్రాప్తివిధురదేవయానగతి, ర్దేవయానగతివిధురబ్రహ్మప్రాప్తి, శ్చోపపద్యత ఇతి. తదయుక్తమ్ - ※ అయనాయేత్యేతావన్మాత్రస్య శ్రుతత్వాత్, దేవయానేన బ్రహ్మణ ఇత్యధ్యాహారప్రసఙ్గా, చ్చ. నను నాధ్యాహారాపేక్షా - అయనం చేత్ - దేవయానపూర్వకం బ్రహ్మకర్మకంచ విదితమితి చేన్న - త్వయా దేవయానవిధురబ్రహ్మప్రాప్తే, ర్బ్రహ్మప్రాప్తివిధురదేవయానగతే, శ్చాభ్యుపగతత్వాత్. కించ - అయనశబ్దస్య కస్సఙ్కోచః - యేన విశిష్టాయనవివక్షా శ్రీయేత. అబ్రహ్మవిదాం దేవయానగమనశాస్త్రమ్, బ్రహ్మప్రాప్తానాం కేషాం చి త్పునరావృత్తిశాస్త్రంచేతి చేన్న - తయో స్తద్విషయత్వేఽయనశబ్దసఙ్కోచః - తత్సఙ్కోచే తయో స్తద్విషయత్వ మిత్యన్యోన్యాశ్ర

యప్రసఙ్గాత్. తస్మా ద్యస్మిన్మతే శ్రుత్యసఙ్కోచః, శాస్త్రద్వయార్థవత్త్వంచ తదేవోపపన్నమితి తావకః పక్షోఽనుపపన్నః. కించ - స్వైర్వై రితరై రధికరణభేదో వర్ణితః. తదయుక్తమ్ - సూత్రకారశైలీవిరోధాత్. అస్మించ్ఛాస్త్రే సర్వత్ర బాదరాయణకీర్తనస్య ఋష్యన్తరమతవ్యావృత్తివివక్షామూలత్వం తావ ద్దృశ్యతే - * తదుపర్యపిబాదరాయణస్సమ్భవాదిత్యత్ర కర్మకాణ్డ దేవతాధికరణప్రసిద్ధజైమినిమతా ద్వైషమ్యవివక్షయా బాదరాయణకీర్తనం దృష్టమ్, * మధ్వాదిష్వసమ్భవా దనధికారం జైమినిః * భావంతు బాదరాయణోఽస్తిహి, * ధర్మంజైమినిః * పూర్వంతు బాదరాయణః * శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిః * అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాత్, * పరామర్శంజైమినిః ※ అనుష్ఠేయం బాదరాయణ, స్సామ్య శ్రుతే, రిత్యధికరణేషు పూర్వసూత్రోపన్యస్త ఋష్యన్తర మతవ్యావృత్త్యర్థత్వం బాదరాయణకీర్తనస్య దృష్టమ్,. యత్ర ఋష్యన్తరమత మఙ్గీకృతమ్ - తత్ర న బాదరాయణకీర్తనం దృష్టమ్ - యథా * అనుస్మృతేర్బాదరిః, ※ సమ్పత్తేరితిజైమినిః, * సుకృతదుష్కృతే ఏవేతితుబాదరిః, ※ అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః, ※ తద్భూతస్యతు నాతద్భావో జైమినేరపి, ※ ఆర్త్విజ్య మిత్యౌడులోమి, రిత్యాదిషు,. ఋష్యన్తరాణాం మిథో విరుద్ధేషు మతేషు చరమస్యాఙ్గీకారాత్ బాదరాయణమతస్య పృథక్కీర్తనాభావశ్చ దృష్టః - ※ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః ※ అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః, ※ తదుపలక్షణార్థేతితు కార్ష్ణాజనిః ※ సుకృతదుష్కృతే ఏవేతితు బాదరిః, * స్వామినఃఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః * ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిః, ఇత్యాదిషు సూత్రేషు. అతో బాదరాయణకీర్తనం ఋష్యన్తరమతవైషమ్యప్రదర్శనార్థమ్. ఉభయశబ్దోప్యుపన్యస్తాకారద్వయపరో దృష్టః - * ఉపపూర్వమపీత్యేకే ※ బహిస్తూభయథాపి, ※ అభావం బాదరిః * భావం జైమినిః * ద్వాదశాహవదుభయవిధం, మితిచ. ఏవ ముభయశబ్దస్య కీర్తితమతద్వయవ్యావృత్త్యర్థత్వదర్శనా, ద్బాదరాయణకీర్తనస్య ఋష్యన్తరమతవైషమ్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్, అతఏవ దోభశబ్దస్య నఞ్పూర్వకత్వాయోగాచ్చ త్రిశిరస్కవిచారాస్పదైకార్థవిషయత్వం ※ కార్యం బాదరి రిత్యాదిసూత్రసముదాయస్య స్వరసతః ప్రతిపన్నమితి యుక్తమైకాధికరణ్యమ్. * దర్శనాచ్చేతిసూత్రే * తయోర్ధ్వమాయన్ ※ తస్య తావ దేవేతి వాక్యమితరై రుదాహృతమ్. తతోపి * పరం జ్యోతి రుపసమ్పద్యేతి వాక్యోదాహరణం సఫలమ్ - అస్య వాక్యస్య సాక్షాన్మోక్షపరత్వసమ్ప్రతిపత్త్యా క్రమముక్తివిషయత్వేన నిర్వాహస్యానుపపన్నత్వా, దత్రచ శరీరా దుత్థానశ్రవణేనార్చిరాదిగతివిషయత్వస్య దురపహ్నవత్వాచ్చ.

కార్యాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన

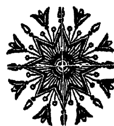
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరక మీమాంసాభాష్యహృదయేన

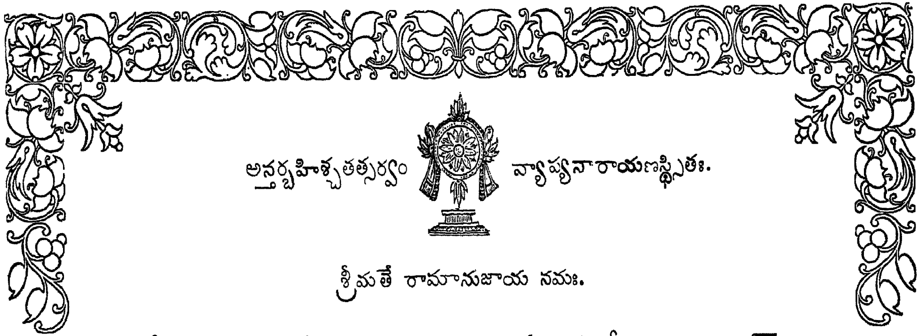
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౧౫౦.—సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౫౨౩.

అర్చిరాది, ర్వాయుమబ్దా, త్తటితో, ధ్యాతివాహికాః । కార్యంబాదరిపక్షశ్చేతే తృతీయచరణే మతాః ॥

శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్త శ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే—చతుర్థః పాదః.

సమ్పద్యావిర్భావాధికరణమ్.

౧॥ సూ. సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్. ౧.

† పరంబ్రహ్మోపాసీనానా, మాత్మానం చ ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మక ముపాసీనానా, మర్చిరాదినా మార్గేణా పునరావృత్తిలక్షణా గతి రుక్తా- ఇదానీం ముక్తానా మైశ్వర్యప్రకారం చిన్తయితు మారభతే. ఇద మామ్నాయతే-

౧॥ సూ. సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్. † పాదసఙ్గతిమాహ (పరంబ్రహ్మేత్యాదినా) విషయవాక్యే * నచ పునరావర్తత ఇతి శ్రవణాత్ అపునరావృత్తిలక్షణేత్యుక్తమ్. కిం * అస్మా చ్ఛరీరా దిత్యాదివాక్యే ముక్తస్య సాధ్యేన రూపేణ సమ్బన్ధః ప్రతిపాద్యతే - ఉత స్వాభావికస్వరూ

౧॥ సూ. సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్. ౧.

(వే-సా.) "౧ ఏవ మేవైష సంప్రసాదోఽస్మా చ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే" ఇతి సిద్ధస్యైవ ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య అనాదికర్మణా తిరోహితస్య పరం జ్యోతి రుపసంపద్యావిర్భావ ఉచ్యతే. "౧ స్వేన రూపేణ" ఇతి విశిష్యాభిధానాత్. ౧.

(వే-దీ.) "౧ ఏవమేవైష సమ్ప్రసాదో ఽస్మాచ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరం జ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే" ఇతి కిం పరం జ్యోతి రుపసమ్పన్నస్య ప్రత్యగాత్మన స్స్వరూపావిర్భావః ప్రతిపాద్యతే - ఉతాన్యేన సాధ్యేన రూపేణ సమ్బన్ధ ఇతి సంశయః. స్వస్వరూపస్య సుషుప్త్యాదా నిరానన్దత్వదర్శనాత్, స్వరూపమాత్రస్య నిత్యావిర్భూతత్వా చ్చ, సాధ్యేన సుఖైకాన్తేన రూపేణ సమ్బధ్యతే. ఏవంచ * అభినిష్పద్యత ఇతి వచనం సఙ్గచ్ఛతే. పరం జ్యోతి రుపసమ్పన్నస్య హ్యానన్దిత్వం శ్రూయతే "౨ రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽనన్దీ భవతి" "౩ స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య" ఇత్యాదిషు. అత స్సాధ్యేన రూపేణేతి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - "౧ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే" ఇతి విశేషణా త్స్వరూపావిర్భావ ఏవ. స్వరూపస్య చాపహత పాప్మత్వాదిగుణకతయా ప్రజాపతివాక్యోదితస్య కర్మకృతదేహసమ్బన్ధతత్కృతతిరోధానస్య పరంజ్యోతిరుపసమ్పత్త్యా సూక్ష్మదేహవినిర్ముక్తస్యానవచ్ఛిత జ్ఞానాదిగుణకస్వరూపాఽవిర్భావాత్ స్వయాథాత్మ్యానుభవపూర్వకాఽనవధికాతిశయానన్ద బ్రహ్మానుభవ స్సమ్పత్స్యత ఇత్యభినిష్పద్యత ఇతిచోపపన్నతరమ్. సూత్రార్థస్తు - పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వస్వరూపావిర్భావః ప్రతిపాద్యతే. కుతః? స్వేనశబ్దాత్ సాధ్యస్యాపి రూపస్య స్వాసాధారణత్వేన స్వేనేతి విశేషణం హ్యనర్థకమ్. ౧.

౧॥ ఛాం - ౮ - ౧౨ - ౨. ౨॥ తై - ఆనం - ౭అను - ౧. ౩॥ తై - ఆనం - ౮అను - ౪.

* ౧ ఏవ మేవైష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరం జ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి. కి మస్మా చ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరం జ్యోతి రుపసమ్పన్నస్య దేవాదిరూపవ త్సాధ్యేన రూపేణ సమ్బన్ధోఽనేన వాక్యేన ప్రతిపాద్యతే - ఉత స్వాభావికస్య స్వరూపస్యావిర్భావ ఇతి సంశయే - సాధ్యేన రూపేణ సమ్బన్ధ ఇతి యుక్తమ్. అన్యథా హ్యపురుషార్థావబోధిత్వం మోక్షశాస్త్రస్య స్యాత్ - స్వరూపస్య స్వతోఽపురుషార్థత్వదర్శనాత్. నహి సుషుప్తౌ దేహేన్ద్రియవ్యాపారేషూపరతేషు కేవలస్యాత్మస్వరూపస్య పురుషార్థసమ్బన్ధో దృశ్యతే. †నచ దుఃఖనివృత్తిమాత్రం పరం జ్యోతి రుపసమ్పన్నస్య పురుషార్థః - యేన స్వరూపావిర్భావ ఏవ మోక్ష ఇత్యుచ్యేత - * ౨ స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య * 3 రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽనన్దీ భవతీత్యాదిభ్యో ముక్తస్య సుఖానన్త్యశ్రవణాత్. † నచాపరిచ్ఛిన్నానన్దరూపచైతన్యమేవాస్య స్వరూపమ్ - తచ్చ సంసారదశాయా మవిద్యయా తిరోహితం పరంజ్యోతి రుపసమ్పన్నస్యావిర్భవతీతి శక్యం వక్తుమ్ - † జ్ఞానస్వరూపస్య తిరోధానాసమ్భవాత్. ప్రకాశపర్యాయస్య జ్ఞానస్య తిరోధానం తద్వినాశ ఏవేతిహి పూర్వ మేవోక్తమ్. † నచ ప్రకాశమాత్రస్యానన్దతా సమ్భవతి - సుఖస్వరూపతా హ్యానన్దస్వరూపతా, సుఖస్వరూపత్వం చాత్మనోఽనుకూలత్వమ్ - ప్రకాశమాత్రాత్మవాదినః † కస్య ప్రకాశోఽనుకూలవేదనీయో భవే దితి ప్రకాశమాత్రాత్మవాదినః కథంచి దప్యానన్దస్వరూపతా దురుపపాదా. † స్వరూపాపత్తిమాత్రే చ సాధ్యే - స్వరూపస్య నిత్యనిష్పన్నత్వా దుపసమ్పన్నస్య * ౧ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి వచన † మనర్థకం స్యాత్. అతోఽపూర్వేణ సాధ్యేన రూపేణ సమ్బధ్యతే. † ఏవంచ * ౧ అభినిష్పద్యత ఇతి వచనం ముఖ్యార్థమేవ భవతి, * ౧ స్వేన రూపేణేత్యప్యానైకాన్తేన స్వాసాధారణేనాభినిష్పద్యత ఇతి సఙ్గచ్ఛత ఇతి. [౧॥ ఛాం-౮-౧౨-౨. ౨॥ తై-ఆనం-౮అను-౪. 3॥ తై-ఆనం-౭-౧.]

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - † సమ్పద్యావిర్భావ ఇతి అయం ప్రత్యగాత్మాఽర్చిరాదినా పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్య † యం దశావిశేష మాపద్యతే - స స్వరూపావిర్భావరూపః - నాపూర్వాకారోత్పత్తిరూపః. కుతః. స్వేనశబ్దాత్ -

---

పావిర్భావః. కిం స్వరూపావిర్భావపరత్వే మోక్షశాస్త్రస్య పురుషార్థావబోధిత్వం సమ్భవతి - నేతి. కిం స్వరూపస్య స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వం సమ్భవతి. నేతి. కి మానన్దస్వరూపస్య తిరోధానం సమ్భవతి - నేతి,. కి మావిర్భావపరత్వేఽభినిష్పత్తిశబ్దవైయర్థ్య మస్తి - నేతి,చ. యదా వైయర్థ్యమ్, యదాచ తిరోధానాసమ్భవేన స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దాయోగాత్ శాస్త్రస్య న పురుషార్థపర్యవసానమ్, - తదా సాధ్యేన రూపేణ సమ్బన్ధః ప్రతిపాద్యస్స్యాత్. యదా నాభినిష్పత్తివ్యపదేశవైయర్థ్యమ్, యదాచ తిరోధానసమ్భవేన స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వోపపత్తేః మోక్షశాస్త్రస్య పురుషార్థపర్యవసానమ్, - తదా స్వాభావికరూపావిర్భావః ప్రతిపాద్య స్స్యాత్. రూపేణ - ఆకారేణ. † (నచదుఃఖనివృత్తిమాత్రం పరంజ్యోతి రుపసమ్పన్నస్య పురుషార్థ ఇతి) అత్రాయం భావః - దుఃఖనివృత్తిమాత్రం మోక్షశ్చేత్ - సంసారనిర్విశేష స్స్యాత్ - పురుషార్థాపురుషార్థమిశ్రత్వాత్. దుఃఖనివృత్తి స్సుఖప్రాప్తిశ్చేష్టే దృష్టే, సుఖనివృత్తిర్దుఃఖప్రాప్తిశ్చానిష్టే దృష్టే, - తత్ర దుఃఖనివృత్తే రిష్టత్వాత్, సుఖనివృత్తే రనిష్టత్వా, దిష్టానిష్టమిశ్రో మోక్ష స్సంసార తుల్య ఇతి - తస్మా త్పురుషార్థా పురుషార్థమిశ్రో న మోక్ష ఏవేతి. † స్వరూపభూతస్యైవాపరిచ్ఛిన్నస్యానన్దస్య తిరోధాననివృత్త్యా తథాత్వం ప్రకాశత ఇతి శ్రుత్యర్థ ఇత్యత్రాహ (నచేతి) † తదుపపాదయతి (జ్ఞానస్వరూపస్యేతి) తిరోధానతన్నివృత్త్యో స్సమ్భవేఽపి పురుషార్థరూపత్వం స్వరూపస్య ప్రతిక్షిపతి (నచప్రకాశేతి) † (కస్యేతి) అనుకూలత్వంనామ సప్రతియోగికో ధర్మవిశేషః - ప్రకాశవదిత్యర్థః. అన్యథాఽనుకూలత్వమేవ నస్యాదితి భావః. † నకేవలం తర్కవిరోధః - శ్రుతివిరోధశ్చేత్యాహ (స్వరూపాపత్తీతి) † (అనర్థకంస్యాత్) అభినిష్పత్తిశబ్దానర్థక్యమిత్యర్థః. † స్వేన శబ్దః కథ మిత్యత్రాహ (స్వేనేతి) స్వశబ్దోఽసాధారణ్యపరః - నత్వసాధ్యత్వపరః - అభినిష్పత్తివచనాత్. స్వరూపేణాభినిష్పద్యతే - రూపవిశిష్టతయా సాధ్యత ఇతి - రూపం సాధ్య మిత్యర్థః. † (ఏవంచేతి) స్వశబ్దాభినిష్పత్తిశబ్దావుభావపి ముఖ్యావిత్యర్థః.

† రాద్ధాన్తం వక్తుం సూత్ర ముపాదత్తే (సమ్పద్యేతి) † (యందశావిశేషమితి) దశా - అవస్థా. జ్ఞానవికాసస్య కాలవిశేషేఽభావా దవ

† స్వేన రూపేణేతి విశేషణోపాదానాదిత్యర్థః. ఆగన్తుకవిశేషపరిగ్రహే హి స్వేన రూపేణేతి విశేషణ మనర్థకం స్యాత్ - † అవిశేషణేఽపి తస్య స్వకీయరూపత్వసిద్ధేః.

† యత్తూక్తం స్వరూపస్య నిత్యప్రాప్తత్వాత్ ※ ౧ ఉపసమ్పద్యాభినిష్పద్యత ఇతి వచన మనర్థకమితి - తత్రోత్తరమ్.

౨॥ సూ. ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్. ౨.

† కర్మసమ్బన్ధతత్కృతదేహాదివినిర్ముక్తః స్వాభావికరూపేణావస్థితోఽత్ర ※ ౧ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుచ్యతే. † అతో నిత్యప్రాప్తస్యాపి స్వరూపస్య కర్మరూపావిద్యాతిరోహితస్య తిరోధాననివృత్తి రత్రాభినిష్పత్తి రుచ్యతే. కుతః. ప్రతిజ్ఞానాత్ - † సా హి ప్రతిపాద్యతయా ప్రజ్ఞాతా. † కుత ఇద మవగమ్యతే. * ౨ † య ఆత్మేతి ప్రకృతం ప్రత్యగాత్మానం జాగరితాద్యవస్థాత్రితయవినిర్ముక్తమ్, ప్రియాప్రియహేతుభూతకర్మారబ్ధశరీరవినిర్ముక్తం చ ప్రతిపాదయితుమ్ ※ ౩ ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతి పునఃపునరుక్త్వా ※ ౧ ఏవ మేవైష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యభిధానాత్. † అతః కర్మణా సమ్బద్ధస్య పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్య బన్ధనివృత్తిరూపా ముక్తిః స్వేన రూపేణాభినిష్పత్తి రుచ్యతే. † స్వరూపావిర్భావేఽప్యభినిష్పత్తిశబ్దో దృశ్యతే - యుక్త్యాఽయమర్థో † నిష్పద్యత ఇత్యాదిషు. [౧॥ ఛాం-౮-౧౨-౨. ౨॥ ఛాం-౮-౭-౧. ౩॥ ఛాం-౮-౯-౩.]

స్థాత్వమ్, జ్ఞానస్య వికాసార్హత్వా త్స్వాభావికత్వమ్. † (స్వేన రూపేణేతి విశేషణ మనర్థకం స్యాదితి) † కథ మానర్థక్యమ్ - స్వాసాధారణ్యం హ్యుక్త మిత్యత్రాహ (అవిశేషణేపీతి) ※ పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్యాభినిష్పద్యత ఇత్యేత త్సమ్బన్ధాదేవ తదసాధారణత్వం సిద్ధమ్ - నహ్యన్యస్య రూపేణాన్యో నిష్పద్యతే. అత స్తత్సమ్బన్ధాదేవ తదసాధారణ్యం సిద్ధమితి స్వేన పద మనర్థకం స్యాదిత్యర్థః.

† ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యత్తూక్తమితి).

౨॥ సూ. ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్. † ముక్తఇతి ప్రతిజ్ఞాఖణ్డం వ్యాచష్టే (కర్మేతి) † తతః కి మిత్యత్రాహ (అతఇతి) పూర్వ మసిద్ధాయాస్తిరోధాననివృత్తే ర్వాచకత్వా దభినిష్పత్తిశబ్దో నానర్థక ఇత్యర్థః. † ప్రతిజ్ఞానాదితి హేతుం వ్యాచష్టే (సాహీతి) సా - తిరోధాననివృత్తిః. నివృత్తతిరోధానం స్వరూపం ప్రతిజ్ఞాత మితి భావః. † తథా ప్రతిజ్ఞాత మితి కథ మవగత మిత్యాహ (కుతఇదమితి) † (యఆత్మేత్యాది) జాగ్రదాద్యవస్థాసూచ్యమానాసు ప్రత్యవస్థమ్ * ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీత్యుక్తమ్. తత్ర * ఏతం త్వేవ తేఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతి ప్రతిపర్యాయ ముక్తస్యైతచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శిత్వాత్, * య ఆత్మేత్యాదినా ప్రకృతస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణకత్వా దపహతపాప్మత్వాదీనాంచ జాగ్రదాద్యవస్థస్యాసమ్భవాత్, గుణాష్టకయుక్తస్వాభావికరూపకథనమేవ ప్రతిజ్ఞాతమ్ - శ్రోతు రాశయపరీక్షార్థం జాగరాదికథనమ్. తస్మాత్ * వ్యాఖ్యాస్యామీత్యుక్తం వ్యాఖ్యాతవ్యరూపం స్వాభావికమేవేత్యర్థః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (అతఃకర్మణేతి) † అభినిష్పత్తిశబ్దః కథం వాచక ఇత్యత్రాహ (స్వరూపావిర్భావేపీతి) † (నిష్పద్యతఇత్యాదిష్వితి) ఆదిశబ్దేన ※ విచార్యచ పునఃపునః। ఇద మేకం సునిష్పన్న మిత్యాదిప్రయోగో వివక్షితః. ఏవ మయ మర్థ స్సాధ్యత ఇతి సిద్ధిపర్యాయత్వేన ప్రయుజ్యమానోఽభినిష్పత్తిశబ్ద ఆవిర్భావస్యాపి వాచక ఇత్యర్థః.

౨॥ సూ. ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్. ౨.

(వే-సా.) ఆత్మస్వరూపమాత్రస్య ప్రాగేవ సిద్ధత్వేఽపి కర్మబన్ధవినిర్ముక్తాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానాదిస్వరూపస్య హ్యత్రావిర్భావ ఉచ్యతే, "౩ ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి" ఇతి జాగరితాద్యవస్థాతిరోధానవినిర్ముక్తస్యైవ వక్తవ్యతయా ప్రతిజ్ఞానాత్. ౨.

(వే-దీ.) స్వస్వరూపమాత్రస్యాహంజానామీతి నిత్యావిర్భూతత్వేన "౧ పరం జ్యోతి రుపసమ్పద్య" ఇత్యనర్థక మిత్యాశఙ్క్యాహ. కర్మసంబన్ధతత్కృతదేహాదేర్ముక్తస్వరూపమత్ర "౧ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే" ఇత్యుచ్యతే. కథ మిద మవగమ్యతే? "౩ ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి" ఇతి కర్మహేతుకదేహసమ్బన్ధతత్కృతజాగరితాద్యవస్థావినిర్ముక్తస్వరూపస్యాత్ర వక్తవ్యతయా ప్రతిజ్ఞానాత్. ౨.

† యచ్చోక్తం మాత్రస్వరూపస్య సుషుప్తావపురుషార్థత్వదర్శనాత్స్వరూపావిర్భావే మోక్షశాస్త్రస్యాపురుషార్థావబోధిత్వం స్యాదితి కృత్వా దేవాద్యవస్థావత్సుఖసమ్బన్ధ్యవస్థాన్తరప్రాప్తిరభినిష్పత్తి రితి - తత్రోత్తరమ్.

౩॥ సూ. ఆత్మా ప్రకరణాత్. ౩.

స్వరూపేణైవాయ మాత్మా అపహతపాప్మత్వాది సత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తగుణకః ప్రకరణా దవగమ్యతే - * ౧ య ఆత్మా ఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు ర్విశోకో విజిఘత్సో ఽపిపాస స్సత్యకామ స్సత్యసఙ్కల్ప ఇతిహి ప్రజాపతివాక్యప్రక్రమః. † ఇదం చ ప్రకరణం ప్రత్యగాత్మవిషయ మితి ౨ ఉత్తరాచ్చే దావిర్భూతస్వరూప స్త్వి త్యత్ర ప్రతిపాదితమ్. † అతో ఽపహతపాప్మత్వాదిస్వరూప ఏవాయ మాత్మా సంసారదశాయాం కర్మాఖ్యావిద్యయా తిరోహితస్వరూపః పరం జ్యోతి రుపసమ్పద్యావిర్భూతస్వరూపో భవతి. అతః ప్రత్యగాత్మనో ఽపహతపాప్మత్వాదయ స్స్వాభావికా గుణాః పరం జ్యోతి రుపసమ్పన్నస్యావిర్భవన్తి - నోత్పద్యన్తే. యథోక్తం భగవతా శౌనకేనాపి * ౩ యథా న క్రియతే జ్యోత్స్నా

† ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యచ్చోక్తమితి).

౩॥ సూ. ఆత్మా ప్రకరణాత్. † పరమాత్మవిషయం హీదం వాక్య మిత్యత్రాహ (ఇదం చేతి) † స్వాభావికత్వే సర్వదోపలభ్యేర న్నిమే గుణా ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) ఆనన్దశ్చేత్ - ఔపాధికాకారసమ్బన్ధనిబన్ధనో న భవతి. సంసారదశాయాం స్వాభావికానన్దస్య తిరోహితత్వా దౌపాధికరూపసమ్బన్ధసాపేక్ష ఆనన్దయోగో భవతి. అత ఏవ సుషుప్తౌ చానన్దాయోగః - నత్వానన్దస్యౌపాధికాకారహేతుత్వస్వాభావ్యాత్. తిరోధాననివృత్తౌ స్వాభావిక ఏవానన్ద ఆవి ర్భవతీతి - స్వరూపావి ర్భావపరత్వే మోక్షశాస్త్రస్య నాపురుషార్థావబోధిత్వమిత్యర్థః.

పరేచాపరేచ - * పరం జ్యోతి రితి జ్యోతిశ్శబ్దస్య భౌతికపరత్వశఙ్కయా మాత్మవిషయత్వప్రతిపాదకం ఆత్మా ప్రకరణాదితి సూత్రం వ్యాచక్షతే. తదయుక్తమ్ - అస్మాభి ర్దహరాధికరణే నిర్ణీతత్వాత్, తైశ్చ జ్యోతిర్దర్శనా దిత్యత్ర సమర్థితత్వాచ్చ భౌతికవిషయత్వశఙ్కానుదయా దధికశఙ్కాహేత్వభావాచ్చ. అతో ఽపురుషార్థత్వపరిహారపరత్వం యుక్తమ్. అనధ్యాహారే సూత్రవైయర్థ్యా త్తత్పరిహారార్థో ఽధ్యాహారో న దోషాయ - అపితు గుణాయైవ. తస్మింశ్చ న్యాయ్యే సత్యాత్మసమ్బన్ధితయా శ్రుతగుణవాచిపదాధ్యాహారో న్యాయ్యః. కః పున ర్విశేషః పూర్వావస్థాత ఇతి శఙ్కాయాం ద్వితీయసూత్ర మవతారయన్తి. తత్ర పరే ప్రష్టవ్యాః - కిం కాల్పనికాకారనివృత్తి స్స్వరూపం వా - తదతిరిక్తం వేతి. ఆద్యే - మోక్షోపాయవైయర్థ్యమ్. ద్వితీయే - * నివృత్తి ర్బాధ్యావా - నవా. బాధ్యా చేత్ - అపునరావృత్తిశ్రుతివిరోధః. అబాధ్యా చేత్ - పరమార్థవిశేష వక్తవ్యమ్. నివృత్తి ర్జడావా - నవా. జడా చేత్ - అజడస్య జడధర్మత్వం స్యాత్. తతశ్చ భవద్భి రుక్తా ఏవ దోషా స్స్యుః, విజాతీయనానాత్వం చ స్యాత్. అజడా చేత్ - సజాతీయనానాత్వం స్యాత్. సాచ నివృత్తిః కస్మై ప్రకాశతే. యది బ్రహ్మణే - తదయుక్తమ్ - స్వానుభవస్వభావస్యావిద్యయా వినాప్యన్యానుభవరూపత్వ విరోధాత్. యది స్వస్మై - తదా ప్రత్యగర్థద్వయప్రసఙ్గః.———అన్యేతు - పరంజ్యోతి రుపసమ్పన్నస్య

౩॥ సూ. ఆత్మా ప్రకరణాత్. ౩.

(వే-సా.) "౪ భూయో ఽనువ్యాఖ్యాస్యామి" ఇతి ప్రకృతాపహతపాప్మత్వాదిగుణక ఆత్మేతి ప్రకరణా దవగమ్యతే, "౧ య ఆత్మా ఽపహతపాప్మా" ఇత్యారభ్య, "౧ సత్యకామ స్సత్యసఙ్కల్ప స్సో ఽన్వేష్టవ్యః" ఇతి ప్రకృత్య "౪ ఏతన్త్వేవ తే భూయో ఽనువ్యాఖ్యాస్యామి" ఇత్యుక్తమ్. ౩.

(వే-దీ.) ఏవ మపి స్వరూపమాత్రావిర్భావస్య పురుషార్థత్వం న సిధ్యతీత్యాశఙ్క్యాహ.

దేహాదివినిర్ముక్తః స్వరూపేణావస్థిత ఆత్మా అపహతపాప్మత్వాది సత్యసఙ్కల్పత్వ పర్యన్తగుణకః - తస్య హ్యావిర్భావ ఉచ్యతే. కుతః! ప్రకరణాత్. "౧ య ఆత్మా అపహతపాప్మా" ఇతి ప్రకృత్యహి "౪ ఏతం త్వేవ తే భూయో ఽనువ్యాఖ్యాస్యామి" ఇత్యాదినోచ్యతే, అతో ఽపహతపాప్మత్వాది గుణకస్వరూపస్య కర్మాఖ్యావిద్యాతిరోహితస్య పరంజ్యోతిరుపసమ్పత్త్యా నివృత్తతిరోధానస్యావిర్భావః ప్రతిపాద్యతే. ౩.

౧॥ ఛాం-౮-౭-౧. ౨॥ బ్ర-౧-౩-౧౮. ౩॥ . ౪॥ ఛాం-౮-౯-౩.

మలప్రక్షాళనాన్మణేః । దోషప్రహాణాన్నజ్ఞాన మాత్మనః క్రియతే తథా । యథోదపానకరణాత్క్రియతే న జలామ్బరమ్ । సదేవ నీయతే వ్యక్తి మసతస్సమ్భవః కుతః । తథా హేయగుణధ్వంసా దవబోధాదయో గుణాః । ప్రకాశ్యన్తే నజన్యన్తే నిత్యా ఏవాత్మనోహి తఇతి. అతో జ్ఞానానన్దాదిగుణానాం కర్మణా ఆత్మని సఙ్కుచితానాం పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య కర్మరూపబన్ధక్షయే వికాసరూపావిర్భావో నానుపపన్న ఇతి సుష్ఠూక్తం సమ్పద్యావిర్భావఇతి.

సమ్పద్యావిర్భావాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. అవిభాగేనదృష్టత్వాత్. ౧.

కి మయం పరంజ్యోతి రుపసమ్పన్నః సర్వబన్ధవినిర్ముక్తః ప్రత్యగాత్మా స్వాత్మానం పరమాత్మనః పృథగ్భూత మనుభవతి - ఉత తత్ప్రకారతయా తదవిభక్త మితి విశయే - ※ ౧ సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ † సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా

జక్షణాదిశ్రవణా ద్విలక్షణసాంసారికఫలప్రాప్తోఽయం ముక్త ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా - ముక్తాత్మప్రతిపాదనప్రతిజ్ఞానాత్, జక్షణాదేస్సాఙ్కల్పికత్వోపపత్తేశ్చ సిద్ధాన్తపర మధికరణాన్తరం ద్వితీయసూత్రం వ్యాచష్టే. తదయుక్తమ్ - సఙ్కల్పాదేవ తచ్ఛ్రుతే రిత్యత్ర పితృలోకాదిసృష్టేస్సత్యసఙ్కల్పమూలతాయా ఉపపాదయిష్యమాణత్వాత్ అత్ర వక్తవ్యాభావా దశ్లిష్ట వినష్టోత్తరపూర్వాఘత్వాత్సమ్పరాయే నిశ్శేషవిధూతకర్మత్వాచ్చ పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య సంసారిత్వశఙ్కానుదయాత్. అభినిష్పన్నం రూపం కి మపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టస్వరూపమ్-ఉత జక్షణాదినిష్పాదనశక్తిరితి విచారే - పూర్వం కర్మసమ్బన్ధభాజః పాప్మప్రాగభావ ప్రధ్వంసాత్యన్తాభావరూపాపహతపాప్మత్వాద్యయోగాత్తదావిర్భావానుపపత్తే ర్జక్షణాదిశక్తిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - పుణ్యాపాపహేతుభూతవ్యాపారచిరధృతదేహేన్ద్రియశోకాదిహేతుషు సత్స్వపి పాపజరాద్యుత్పత్తిప్రతిబన్ధశక్తేర్నిత్యాయాః ప్రాక్తిరోభూతాయా ఆవిర్భావోపపత్తే, ర్జక్షణాదిశక్తేరపి సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తర్భావా చ్చాపహతపాప్మత్వాదిలక్షణం స్వరూపమితి సిద్ధాన్తపర మధికరణాన్తరం తృతీయం సూత్రం వ్యాచష్టే. తదయుక్తమ్ - అపహతపాప్మత్వాదిలక్షణం స్వరూపమితి వ్యవస్థాపితే సతి బ్రాహ్మేణ జైమినిరిత్యధికరణస్యానుత్థానప్రసఙ్గాత్. అతోఽపురుషార్థత్వాభినిష్పత్తివచనవైయర్థ్యశఙ్కాపరిహారపరత్వమేవ సూత్రద్వయస్య న్యాయ్యమ్.

సమ్పద్యావిర్భావాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. అవిభాగేనదృష్టత్వాత్. † అవాన్తరసఙ్గతిః స్పష్టా. ముక్తః కి మాత్మానం పరమాత్మనః పృథగ్భూత మనుభవతి - ఉత తత్ప్రకారతయా తదవిభక్తమ్. కిం సాహిత్యసామ్యసాధర్మ్యవచనాన్యవిభాగేనానుభవే విరుధ్యన్తే - నేతి. కిం ప్రకారభూతస్యైవ సాహిత్యాదిక ముపపన్నమ్ - నేతి. నచేత్ - తద్వచనవిరోధాత్ పృథగ్భావేనానుభవః. ఉపపన్నం చేత్ - తద్వచనావిరోధా దవిభాగేనానుభవః. యథావస్థితస్యోపాస్యత్వే, యథోపాసనభావిత్వే చ ఫలస్య, స్థితే కథం పూర్వపక్షోత్థాన మితి శఙ్కాయాం సహశ్రుతిసామ్యశ్రుతిసాధర్మ్యస్మృతీనాం బలాత్తత్క్రతున్యాయోఽపోదిత ఇత్యభిప్రాయేణ పూర్వపక్ష మాహ (సహ బహ్మణేతి) శ్రుతే ర్భోక్తృ సాహిత్యపరత్వం పూర్వపక్షిణో మతమ్. సామ్యసాధర్మ్య

౪॥ సూ. అవిభాగేన దృష్టత్వాత్. ౧.

(వే-సా). ఆవిర్భూతస్వరూపోఽయ ముక్తాత్మా స్వాత్మశరీరకం పరంబ్రహ్మ స్వాత్మనో ఽప్యాత్మతయా అహం బ్రహ్మాస్మీత్యవిభాగేనైవానుభవతి. "౨ ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తిగ్రాహయన్తిచ" ఇతి తథారూపోపాసనేన తథావిధస్వరూపస్య దృష్టత్వాత్. "౩ య ఆత్మని తిష్ఠన్......యస్యాత్మా శరీరమ్ సత ఆత్మా" "౪ తత్త్వమసి" ఇత్యాది శాస్త్రసిద్ధమేవహ్యుపాసితమ్. ౧. [౧॥ తై-ఆనం-౧-౨. ౨॥ బ్ర-౪-౧-౩.]

(వే-దీ.) కి మయం ముక్త ఆవిర్భూతస్వరూపః ప్రత్యగాత్మా పరంబ్రహ్మ స్వాత్మనో విభక్త మనుభవతి, - ఉత స్వాత్మనోప్యాత్మతయా ఽవిభాగేనాహం బ్రహ్మాస్మీతి సంశయః. "౫ నిరఞ్జనః పరమం సామ్య ముపైతి" "౧ సోఽశ్నుతే సర్వాన్కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి" "౬ ఇదం జ్ఞాన ముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్య మాగతాః" ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యః విభక్త మనుభవతీతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు "౭ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" "౪ ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వమ్......తత్త్వ మసి" ఇత్యాదినా సామానాధికరణ్యేన "౮ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్......యస్య పృథివీ శరీరమ్" "౩ య ఆత్మని తిష్ఠన్......యస్యాత్మా శరీరమ్" ఇత్యాదిషు సర్వస్య చిదచిద్వస్తునో బ్రహ్మశరీరతయా బ్రహ్మప్రకారత్వాత్ తత్తద్వస్తుబుద్ధిశబ్దానాం తత్పర్యన్తవిషయా ఇత్యవగమ్య, "౨ ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి" ఇతిన్యాయేన స్వాత్మనోప్యాత్మతయాఽహం బ్రహ్మాస్మీత్యుపాసనేన యథావస్థితపరమాత్మాత్మకస్వాత్మనో దృష్టత్వాత్ ముక్తః స్వాత్మనోప్యాత్మభూతం బ్రహ్మాహం బ్రహ్మాస్మీత్యవిభాగేనైవానుభవతి.

౩॥ బృ-౫-౭-౨౨-మా. ౪॥ ఛాం-౬-౮-౭. ౫॥ ౩ ముం-౧-౩. ౬॥ గీ-౧౪-౨. ౭॥ ఛాం-౩-౧౪-౧. ౮॥ బృ-౫-౭-౩.

* ౧ యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తార మీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్ । తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్య ముపైతి * ౨ ఇదం జ్ఞాన ముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్య మాగతాః । సర్గేఽపి నోపజాయన్తే ప్రళయే నవ్యథన్తిచ ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యాం ముక్తస్య పరేణ సాహిత్యసామ్యసాధర్మ్యావగమాత్ పృథగ్భూత మనుభవతి.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే-† అవిభాగేనేతి పరస్మాద్బ్రహ్మణః స్వాత్మాన మవిభాగేనానుభవతి ముక్తః. కుతః. దృష్టత్వాత్ - పరబ్రహ్మోపసమ్పత్త్యా నివృత్తావిద్యాతిరోధానస్య యాథాత్మ్యేన స్వాత్మనో దృష్టత్వాత్. † స్వాత్మనః స్వరూపంహి ※ ౩ తత్త్వమసి * ౪ అయ మాత్మా బ్రహ్మ * ౩ ఐత దాత్మ్య మిదం సర్వమ్ * ౫ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాది సామానాధికరణ్యనిర్దేశైః, * ౬ † య ఆత్మని తిష్ఠ న్నాత్మనో ఽన్తరో య మాత్మా నవేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి స త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతః * ౭ అన్తఃప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేత్యాదిభి,శ్చ పరమాత్మాత్మకం తచ్ఛరీరతయా తత్ప్రకారభూత మితి ప్రతిపాదితం ౮ అవస్థితే రితి కాశకృత్స్న ఇత్యత్ర. అతోఽవిభాగేనా † హం బ్రహ్మాస్మీత్యేవానుభవతి. సామ్యసాధర్మ్యవ్యపదేశో బ్రహ్మప్రకారభూతస్యైవ ప్రత్యగాత్మనః స్వరూపం తత్సమ మితి - దేవాదిప్రాకృతరూపప్రహాణేన బ్రహ్మసమానశుద్ధిం ప్రతిపాదయతి. సహశ్రుతి స్త్వేవంభూతస్య ప్రత్యగాత్మనః ప్రకారిణా బ్రహ్మణా సహ తద్గుణానుభవం ప్రతిపాదయతీతి † నకశ్చిద్విరోధః. † బ్రహ్మప్రకారతయా తదవిభాగోక్తేర్హి ౯ సఙ్కల్పాదేవ తచ్ఛ్రుతే రిత్యాది, నవిరుధ్యతే - ౧౦ అధికన్తుభేదనిర్దేశాత్ ౧౧ అధికోపదేశాదిత్యాది,చ.

అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

శబ్దా నార్థభేదవివక్షయా ప్రయుక్తా - అపితూదాహృతశ్రుతిస్మృతివచనస్థత్వా త్ప్రయుక్తా - సామ్యస్య పారమ్యే సతి ప్రకారప్రకారిభావాదిలక్షణ వైషమ్యం బద్ధావస్థాయామేవేతి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః.

† (అవిభాగేనేతీతి) † యాథాత్మ్యేన స్వరూపం దృష్ట మస్తు - తతః కి మిత్యత్రాహ (స్వాత్మనఃస్వరూపంహీతి) † స్వరూపైక్యవ్యావృత్త్యర్థ మాహ (యఆత్మనీతి) † (అహంబ్రహ్మాస్మీత్యేవానుభవతీతి) అహమర్థస్య తత్పర్యన్తత్వేన తద్బుద్ధిశబ్దయోశ్చ తత్పర్యన్తత్వాత్ తథాత్వేనానుభవతీత్యర్థః. † (నకశ్చిద్విరోధః) సహశ్రుతే ర్భోగ్యసాహిత్యపరత్వా ద్భోగ్యసాహిత్యస్య బ్రహ్మపర్యన్తత్వేఽపి సమ్భవా త్తత్పర్యన్తత్వేనానుభవేన విరోధ ఇత్యర్థః. † ఉక్తప్రకార ఏవావిభాగః - నతు స్వరూపైక్య-మవిభాగః - తథాసతి పూర్వాపరవైఘట్యా దిత్యాహ (బ్రహ్మప్రకారతయేతి).

పరేత్వత్ర - * స తత్ర పర్యేతీత్యధికరణాధికర్తవ్యభావేనోపసమ్పత్తౌ కర్మకర్తృభావేనచ భేదం పూర్వపక్షీకృత్య - ※ తత్త్వమసీత్యాదివాక్యైః పరమాత్మనో దృష్టత్వా ద్యథాదగ్యనం ఫలత్వా, న్నదీసముద్రనిదర్శనాదిభి శ్చావిభాగం సిద్ధాన్తయన్తి. * స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇతివత్ * స తత్ర పర్యేతీత్యాదీనా మర్థః. అస్మి న్పక్షే పరవిద్యాప్రకరణస్థానాం ముక్తా భేదశ్రుతీనాం గుణానుభవశ్రుతీనాం చాముఖ్యార్థత్వమితి-తాసామభేదశ్రుతీనాం చ ముఖ్యార్థత్వానుగుణః పక్షఏవ ప్రబలః.——భేదశ్రుత్యముఖ్యార్థత్వదోషోఽపరేషామపి సమానః. ఔపాధికనామరూపప్రహాణేన సంశ్లేషే దృష్టాన్తో నదీ సముద్ర ఘట కరకాకాశాదిరితి సర్వ ముపపన్నమ్.—— అన్యేతు-* సహ బ్రహ్మణా ※ యథోదకం శుద్ధే శుద్ధ మాసిక్తం తాదృగేవేత్యత్ర తాదృక్త్వ ముక్తమ్ - నతు తద్భావః,. ※ సర్వేషామాత్మస్వన్న మత్తీత్యాదిభేదవ్యపదేశాన్ముక్తస్య స్వపరవిజ్ఞానవత్తయా స్వాపప్రళయయోరివ విభాగశక్తిమత్తయా నిర్వాహాయోగాత్, * శుక స్సర్వగతో భూత్వా సర్వాత్మా సర్వతో ముఖః । ప్రత్యభాషత ధర్మాత్మా భోశబ్దేనానునాదయన్నితి సర్వాత్మభూతస్యాపి సమ్భాషణాదిదర్శనా ద్వేదాన్తేతేషు * య ఏవం వేదాహం బ్రహ్మాస్మీతి స ఇదం సర్వం భవతీత్యామ్నాతో ముక్తస్య సర్వాత్మభావ స్సంశ్లేష మాత్ర మితి పూర్వపక్షం కృత్వా - భోక్తృభోగ్యేశ్వరై ర్జలే జలవత్, క్షీరే నీరవ దవిభాగం గచ్ఛతి -

---

సూత్రార్థస్తు - అహం బ్రహ్మాస్మీత్యవిభాగేనైవ బ్రహ్మానుభవతి ముక్తః - స్వాత్మనోఽప్యాత్మతయోపాసనేన యథావస్థిత పరమాత్మాత్మకస్వరూపస్య దృష్టత్వాత్. సాధర్మ్యశ్రుతిస్తు పరమాత్మశరీరభూతస్య ప్రత్యగాత్మనోఽపహతపాప్మత్వాది గుణై స్తత్సాధర్మ్యం ప్రతిపాదయతి. "౧౨ సోఽశ్నుతే సర్వా న్కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా" ఇతి బ్రహ్మశరీరతయా బ్రహ్మప్రకారభూతత్వా త్స్వాత్మభూతేన బ్రహ్మణాసహ తద్గుణా ననుభవతీతి వదతి. కామ్యన్త ఇతి కామాః - కల్యాణగుణాః. కల్యాణగుణవిశిష్టం బ్రహ్మానుభవతీత్యర్థః. ౧.

౧॥ ౩ ముం-౧-౩. ౨॥ గీ-౧౪-౨. ౩॥ ఛాం-౬-౮-౭. ౪॥ . ౫॥ ఛాం-౩-౧౪-౧. ౬॥ బృ-౫-౭-౨౨. మా.

౭॥ ఆరణ-౧-౩-౨౧. ౮॥ బ్ర-౧-౪-౨౨. ౯॥ బ్ర-౪-౪-౮. ౧౦॥ బ్ర-౨-౧-౨౨. ౧౧॥ బ్ర-౩-౪-౮. ౧౨॥ తై-అనం-౧-౨.

౫॥ సూ. బ్రాహ్మేణజైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః. ౧.

† ప్రత్యగాత్మనః పరం జ్యోతి రుపసమ్పద్య నివృత్తతిరోధానస్య స్వరూపావిర్భావ ఏవేత్యుక్తమ్ - తత్ర యేన స్వరూపేణాయ మావిర్భవతి - తత్స్వరూపం శ్రుతివైవిధ్యా ద్విచార్యతే. కి † మపహతపాప్మత్వాదికమేవాస్య స్వరూప మితి తేన రూపేణాయ మావిర్భవతి ఉత - † విజ్ఞానమాత్రమేవేతి తేన రూపేణ - అథోభయో రవిరోధ ఇత్యుభయరూపేణేతి.

నామరూపప్రవిలయప్రతిపాదనసామానాధికరణ్యాభ్యామ్, ※ పరేఽవ్యయే సర్వ ఏకీభవన్తీత్యాదిశ్రుతేశ్చ. శక్తిభేదస్య విద్యమానత్వాత్ భేదవాదా అవిరుద్ధాః. అవిభాగాపత్తావపి స్వపరసమ్బోధ ఉపపన్నః - సుషుప్తావివ కరణాధీనజ్ఞానత్వేసత్యుపరతకరణత్వాభావాత్. అతః స్థితఏవ సర్వాత్మభావే శరీరభేదేన విహర్తు మిచ్ఛతి చేత్ - విహరతీతి సిద్ధాన్తయన్తి. అస్మిన్పక్షే పూర్వపక్షాత్సిద్ధాన్తస్య శబ్దమాత్రేణ భేదః - న త్వర్థతః - స్వపరసమ్బోధవిభాగశక్త్యనపగమాత్, తత్కార్యసమ్బోధస్య పృథగ్వ్యవహారాణాం చ విద్యమానత్వాత్, కదాచి దసమ్బోధేనాపి తిష్ఠతీతి చేత్. తదయుక్తమ్ - కరణానపేక్షజ్ఞానస్య సఙ్కోచకాభావాత్. యద్యప్యసమ్బోధః - తథాపి సుషుప్తాత్మనాం పరస్పరైక్యాభావా త్తద్వన్నావిభాగః. దేహాద్యుపాధిసమ్బన్ధా న్న పరస్పరైక్య మితిచేత్ - తర్హి సూక్ష్మాచిత్తత్త్వాదివ భేదో దురపహ్నవః. అచిత శ్శక్తి మాత్రశేషత్వాభావా న్నానావస్థత్వాత్తస్మా ద్భేద ఇతిచేత్. తర్హి నిస్సమ్బోధేఽపి తస్మిన్నీశ్వరా త్సర్వజ్ఞా ద్భేద స్స్యాదేవ - అన్యతరశిరసి భేదకధర్మస్య విద్యమానత్వాదేవ. కించ - యద్యయుతసిద్ధి రవిభాగః - అస్మత్సిద్ధాన్తాభ్యుపగమ స్స్యాత్. నహ్యాధ్యస్తభేదనివృత్తిః - బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షప్రసఙ్గాత్, నాప్యౌపాధికభేదనివృత్తిః - భాస్కరమతా దవిశేషాపాతాత్. నాప్యేకసముదాయాన్తర్భావః - దేవదత్తస్య పరివత్సామానాధికరణ్యవత్ ※ స ఇదం సర్వ మితి సామానాధికరణ్యస్య ముఖ్యత్వాయోగాత్. నాపి సర్వథా భేదనివృత్తిః - శక్తితో భేదస్యాభ్యుపగమాత్. విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదాభావ ఇతిచేత్. కిం తదా విభాగో నాస్తి - కింతు విభాగశక్తిరేవేతి మతమ్. తన్న - అణుత్వస్య స్థితత్వాత్. అణుత్వం త్యక్తమ్ - నవా. త్యక్తంచేత్ - సర్షపఘటమహీధరాదీనామివ స్వరూపగతపరిమాణవిరహేణ లయాభ్యుపగమే స్వరూపానిత్యత్వమేవ స్యాత్. నచేత్ - విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదస్య స్థితా నావిభాగః. కించ - విభాగశక్తివ్యతిరిక్తనిత్యభేదానభ్యుపగమే - విభాగశక్త్యా కదాచి దాత్మానం విభజ్య విహర న్ముక్తః కిం పూర్వముక్త ఏ వాత్మావా - రామకృష్ణాదివత్పరమాత్మైకదేశో వేతి విశయే నేతి - ఇదానీ ముద్భూతశికరస్య పూర్వప్రలీనశికరాంశానన్యత్వ నిశ్చయస్యేవ దేవదత్తాత్మానన్యత్వనిశ్చయస్య దుష్కరత్వా న్ముక్తేశ్వరాంశసఙ్కరస్స్యాత్. తతశ్చ కదాచి న్ముక్తస్యాపి జగద్వ్యాపారసమ్భవ స్స్యాత్. ఈశ్వర స్సర్వజ్ఞత్వా చ్ఛక్తిమాత్రావశేష మపి ముక్త మసజీర్ణం జానాతీతి నజగద్వ్యాపారప్రసఙ్గ ఇతిచేత్. తర్హ్యసఙ్కీర్ణతయా జ్ఞానం భేదకాకారేణ వినా స్వరూపభేదేనవా వినా అనుపపన్నమితి విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదాభావరూపావిభాగోఽనుపపన్నః. భోక్తృభోగ్యేశ్వరాణాం విరుద్ధస్వభావత్వాచ్చ ముక్తస్య తై రవిభాగోఽప్యనుపపన్నః. అతః పూర్వపక్షా ద్విశేషసిద్ధి ర్దురుపపాదా.

అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౫॥ సూ. బ్రాహ్మేణజైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః. † అవాన్తరసఙ్గతి మాహ† (ప్రత్యగాత్మనఇతి) ప్రథమాధికరణేన సఙ్గతి రిత్యర్థః. † (అపహతపాప్మత్వాదికమేవేతి)ఏవకారేణ స్వప్రకాశత్వవ్యావృత్తిః. †(విజ్ఞానమాత్రమేవేతి)మాత్రశబ్దేన అంశతో జాడ్యవ్యుదాసః. ఏవకారేణగుణాష్టకవ్యుదాసః.

౫॥ సూ. బ్రాహ్మేణజైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః. ౧.

(వే-సా.) అస్యస్వరూపావిర్భావః బ్రాహ్మేణ - అపహతపాప్మత్వాది గుణకస్వరూపేణ. తేహి బ్రహ్మగుణాః ప్రత్యగాత్మనోఽపి స్వాభావికా గుణా ఇతి "౧య ఆత్మాఽపహతపాప్మా" ఇత్యారభ్య ఉపన్యాసాదిభ్యః అవగమ్యతే. తఏవ "౨ జక్షత్క్రీడన్ రమమాణః" ఇత్యాదినోచ్యన్తే ఇతి జైమినేర్మతమ్. ౧.
[౧॥ ఛాం-౮ ౭-౧. ౨॥ ఛాం-౮-౧౨-౩. ౩॥ బృ-౬-౫-౧౩]

(వే-దీ). కిం జీవస్య స్వాభావికం రూప మపహతపాప్మత్వాదిగుణకమ్ ? ఉత చైతన్యమాత్రమ్ ? ఉతోభయమితి సంశయః. అపహతపాప్మత్వాదిగుణకమితి ప్రథమః పక్షః - "౧ య ఆత్మాఽపహతపాప్మా" ఇతిప్రతిపాదనాత్. చైతన్యమాత్రమితి ద్వితీయః పక్షః - "౩ ఏవం వా అరేఽయ మాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ" "౪ విజ్ఞానఘన ఏవ" ఇత్యవధారణాత్. రాద్ధాన్తస్తు - జ్ఞానస్వరూపస్యైవాపహతపాప్మత్వాదిగుణకత్వప్రతిపాదనా దవిరోధా చ్చోభయం స్వరూపమ్. నచ ※ విజ్ఞానఘనఏవేత్యవధారణం గుణాన్తరాసహమ్, యథా సైన్ధవఘనస్య ※ రసఘనఏవేత్యవధారణేఽపి రసాశ్రయద్రవ్యం రూపస్పర్శాదిగుణాన్తరం చ సహతే. ※ రసఘన ఏవేత్యవధారణం తు రసవ ద్ద్రవ్యాన్తరస్వభావవ్యావృత్తిపరమ్. ద్రవ్యాన్తరాణాం హి సైన్ధవైకదేశే రసవత్త్వమ్, - సైన్ధవఘనస్యతు సర్వత్ర. ఏవ మత్రాపి జడవస్తువ్యావృత్త్యా స్వస్వభావస్య సగుణస్యాత్మనః స్వప్రకాశతావధారణమ్ ※ విజ్ఞానఘన ఏవేతి క్రియతే.
[౪॥ బృ-౪-౪-౧౨.]

కిం తావత్ప్రాప్తమ్. బ్రాహ్మేణేతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. బ్రాహ్మేణ - అపహతపాప్మత్వాదినేత్యర్థః. † అపహతపాప్మత్వాదయోహి దహరవాక్యే బ్రహ్మసమ్బన్ధితయా శ్రుతాః. బ్రాహ్మేణేతి కుతోఽవగమ్యతే. ఉపన్యాసాదిభ్యః - ఉపన్యస్యన్తేహి బ్రహ్మగుణాః అపహతపాప్మత్వాదయః ప్రత్యగాత్మనోఽపి ప్రజాపతివాక్యే * ౧ య ఆత్మా ఽపహతపాప్మేత్యాదినా * ౧ సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యన్తేన. ఆదిశబ్దేన సత్యసఙ్కల్పత్వాదిగుణాయత్తా జక్షణాదయః * ౨ జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణ ఇత్యాదివాక్యావగతా వ్యవహారా గృహ్యన్తే. అత ఏభ్య ఉపన్యాసాదిభ్యః ప్రత్యగాత్మనో విజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వం † న సమ్భవతీతి జైమినేర్మతమ్.

౬॥ సూ. చితి తన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః. ౨.

చైతన్యమాత్రమేవాత్మనః స్వరూపమితి † తేన రూపేణావిర్భవతీత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే. కుతః తదాత్మకత్వాత్ - తావన్మాత్రాత్మకత్వాదస్య ప్రత్యగాత్మనః. * ౩ స యథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ ఏవం వా అరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ * ౪ విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణాత్ విజ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూపమిత్యవగమ్యతే. అతోఽస్య గుణాన్తరాభావాత్ * ౧ అపహతపాప్మేత్యాదయః శబ్దాః † వికారసుఖదుఃఖాద్యవిద్యాత్మకధర్మవ్యావృత్తిపరా ఇతి చితి తన్మాత్రరూపేణావిర్భావ ఇత్యౌడులోమేర్మతమ్.

కిం గుణాష్టకవిశిష్టమేవాస్య స్వరూపమ్-ఉత విజ్ఞానమాత్రమేవ-ఉతోభయం స్వరూపమ్. కిం గుణాష్టకవైశిష్ట్యజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వవిషయశ్రుత్యోః ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగో యుజ్యతే - నేతి. తయోః కి మవిరోధ స్సమ్భవతి - నేతి. * విజ్ఞానఘనఏవేత్యవధారణం కిం గుణాన్తరం వ్యావర్తయితుం శక్నోతి - నేతి. యదాఽవధారణం గుణాన్తరవ్యావర్తనక్షమమ్ - తదానీ మవిరోధాసమ్భవేన ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వా దృషిద్వయపక్షాపేక్షయా అన్యతరస్వరూపత్వసిద్ధిః. యదా న వ్యావర్తనక్షమమ్ - తదా విరోధాభావేన ప్రాబల్యదౌర్బల్యవిభాగాశ్రయణస్యాయుక్తత్వా దుభయస్వరూపత్వమ్. † అపహతపాప్మత్వాదేః కథం బ్రాహ్మత్వ మిత్యత్రాహ (అపహతపాప్మత్వాదయోహీతి) వ్యవహారాః - ప్రవృత్తయః. † (న సమ్భవతీతి) స్వరూపం జడమ్ - జ్ఞానస్యై జ్ఞానాద్యాశ్రయత్వాయోగాదితి భావః.

౬॥ సూ. చితి తన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః. † (తేనేతి) సూత్రే భాష్యేచ తృతీయాన్తనిర్దేశ ఔపచారికః † (వికారసుఖదుఃఖాదీతి) ఆదిశబ్దా దుపేక్షాగ్రహణమ్. * విజర ఇత్యాదిపదాని నిర్వికారత్వపరాణి. విశోకః - నిర్దుఃఖః. సత్యకామః - సత్యమ్ - అకాదాచిత్కం సుఖ మస్యేతి సత్యకామపదం కాదాచిత్కసుఖరాహిత్యపరమ్ - నతు నిత్యసుఖత్వపరమ్. సత్యసఙ్కల్పః - ఉపేక్షారహితః. నహ్యుపేక్షక స్సత్యసఙ్కల్పః. మోఘేన సఙ్కల్పేన రహిత ఇతివా పూర్వపక్షార్థః.

సూత్రార్థస్తు - బ్రాహ్మేణ అపహతపాప్మత్వాదినా స్వరూపావిర్భావః. అపహతపాప్మత్వాదయో దహరవాక్యే బ్రహ్మగుణా శ్శ్రుతాః. ఉపన్యాసాదిభ్యః తేషాం బ్రహ్మగుణానాం ప్రత్యగాత్మన్యపి "౧ య ఆత్మాఽపహతపాప్మా" ఇత్యాదినోపన్యాసాత్. ఆదిశబ్దాత్ "౨ జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః" ఇత్యాదిభ్యోఽపి సత్యసఙ్కల్పత్వాదయోఽవగమ్యన్త ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. ౧.

౬॥ సూ. చితి తన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః. ౨.

(వే-సా.) "౪ విజ్ఞానఘనఏవ" ఇత్యవధారణాత్ విజ్ఞానమాత్ర స్వరూప ఇత్యౌడులోమిః. ౨.

(వే-దీ.) చైతన్యమాత్రేణ స్వరూపావిర్భావః "౪ విజ్ఞానఘన ఏవేతి" తదాత్మకత్వావధారణా దిత్యౌడులోమి రాచార్యో మన్యతే. ౨.

౧॥ ఛాం - ౮ - ౭ - ౧. ౨॥ ఛాం - ౮ - ౧౨ - ౩. ౩॥ బృ - ౬ - ౫ - ౧౩. ౪॥ బృ - ౪ - ౪ - ౧౨.

సమ్ప్రతి భగవాన్ బాదరాయణః స్వమతేన సిద్ధాన్తమాహ.

౭॥ సూ. ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావా దవిరోధం బాదరాయణః. 3.

† ఏవ మపి - విజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వ ప్రతిపాదనే సత్యపి సత్యకామత్వాదీనాం పూర్వోక్తానాం గుణానా మవిరోధం బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే. కుతః. ఉపన్యాసాత్పూర్వభావాత్ - ఔపనిషదాత్ * ౧ య ఆత్మా ఽపహతపాప్మేత్యాద్యుపన్యాసా త్ప్రమాణాత్ పూర్వేషామ్ - అపహతపాప్మత్వసత్యకామత్వాదీనామపి భావాత్ - విద్యమానత్వాత్. † తుల్యప్రమాణకానా మితరేతరబాధో న యుజ్యత ఇత్యర్థః. † నచ వస్తువిరోధా దపహతపాప్మత్వాదీనా మవిద్యాపరికల్పితత్వం న్యాయ్యమ్ - † విశేషాభావా ద్విపరీతం కస్మా న్నభవతీతి న్యాయాత్. తుల్యబలత్వేప్యాశక్యస్యా వధారణస్యాన్యపరత్వమేవ న్యాయ్యమ్. † ఏవ మప్యవిరోధ ఇత్యభ్యుపగమ్య వదన్ - జ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూపం నాన్యత్కిఞ్చి దస్తీత్యయ మర్థః * ౨ విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదిభి ర్నప్రతిపాద్యతఇతి మన్యతే. † కస్తర్హి * ౨ విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణార్థః. కృత్స్నస్యాత్మా జడవ్యావృత్తస్వప్రకాశః - నాన్యాయత్త ప్రకాశః స్వల్పోఽపి ప్రదేశోఽస్తీత్యయ మర్థో వాక్యాదేవ సువ్యక్తః * 3 † స యథా సైన్ధవఘనో ఽనన్తరో ఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘనఏవ। ఏవంవా అరే ఽయ మాత్మాఽనన్తరో ఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవేతి. † నచైవం ప్రత్యగాత్మనో ధర్మిస్వరూపస్య కృత్స్నస్య

౭॥ సూ. ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావా దవిరోధం బాదరాయణః. † విజ్ఞానమాత్రప్రతిపాదనపరత్వాపాతప్రతీతిం ※ విజ్ఞానఘనఏవేత్యాదివాక్యస్యాభ్యుపగమ్య పరిహరతి (ఏవమపీత్యాదినా) ※ † అపహతపాప్మేత్యాదికే వాక్యే సత్యపి తత్పూర్వపక్షీకృత్య హన్త్యాదులోమిమత ముదీరిత మితి శఙ్కాయాం సూత్రతాత్పర్యమాహ (తుల్యప్రమాణకానామితి) ఏవకారః కస్యచి ద్వాక్యస్య శేషభూతతయా న స్వతన్త్రార్థప్రతిపాదకః- అవధారణీయసాపేక్షత్వా దవధారణస్య; అతశ్శేషభూతైవకారస్వారస్యాయ న శేషిభూతపదజాతభఙ్గః కార్యః - అపితు శేషిణ మభఙ్క్త్వా శేషభూతభఙ్గఏవ కార్యః. తస్మా దేవకారస్వారస్యార్థం వాక్యాన్తరగతా గుణా న భఙ్గనీయా ఇతి విజ్ఞానరూపత్వ మపహతపాప్మత్వాదికంచ తుల్యప్రమాణకత్వా దేవకారభఙ్గేనాపి స్వీకర్తవ్య మిత్యర్థః. † (నచవస్తువిరోధాదితి) వస్తువిరోధః - జ్ఞానస్య జ్ఞానాన్తరాశ్రయత్వాసమ్భవః. స కిం వ్యాప్త్యాఽభిధీయతే - ఉత శ్రుతిబలాత్. వ్యాప్త్యా చేత్ - జ్ఞానం కస్యచి ద్గుణభూతం దృష్టమితి బ్రహ్మాచ తథా స్యాత్. శ్రుతిప్రతిపన్నత్వా న్నగుణభూత ఇతిచేత్ - తత ఏవ శ్రుతిబలా ద్గుణాశ్రయత్వ మప్యఙ్గీక్రియతామ్. యత్తు న జ్ఞానం జ్ఞానాన్తరాశ్రయ మితి - తన్న జ్ఞానత్వప్రయుక్తమ్ - అపితు గుణభూతజ్ఞానత్వప్రయుక్తమ్. ఆత్మనస్తు గుణత్వాభావాత్ జ్ఞానస్వరూపస్యాపి జ్ఞానాశ్రయత్వే వ్యాప్తివిరోధోఽపి నాస్తీత్యనుసన్ధేయమ్. † (విశేషాభావాదితి) ఉభయ మపి శ్రుతిసిద్ధత్వావిశేషా న్నాన్యోన్యబాధకమ్ - బాధకంచేత్ - విపర్యయేణ స్యాదిత్యర్థః. అశక్యస్య - గుణాన్తరాబాధేన నిర్వోఢు మశక్యస్య. అన్యపరత్వమ్ - అవిరుద్ధార్థాన్తరపరత్వమ్. † అభ్యుపగమ్య వదత స్తాత్పర్య మాహ (ఏవమపీతి) అపహతపాప్మత్వాదివిరుద్ధార్థప్రతీత్యభావం మన్యత ఇత్యర్థః. † తమేవ చోద్యపూర్వక ముపపాదయతి (కస్తర్హీత్యాదినా) † వాక్యాదేవ సువ్యక్తత్వం వాక్యైకదేశభూతదృష్టాన్తవాక్యే నోపపాదయతి (సయథేతి) † ఆత్మన స్సర్వత్ర విజ్ఞానఘనత్వం స్యాత్ - తతః కిం గుణాశ్రయత్వస్యేత్యత ఆహ (నచైవమితి) * † స యథేతి దృష్టాన్తవాక్యేప్యవి

౭॥ సూ. ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః. 3.

(వే-సా). "౨ విజ్ఞానఘనఏవేతి" స్వప్రకాశస్వాత్మస్వరూప ఇత్యవగతేఽపి "౧ య ఆత్మాఽపహతపాప్మా" ఇత్యుపన్యాసాదినా పూర్వేషా మపహతపాప్మత్వాదీనా మపి సద్భావావగమా దుభయశ్రుత్యవగతోభయస్వరూపస్య పరస్పరవిరోధాభావా ద్రూపద్వయం నాన్యోన్యపరిహారేత్యుభయరూపసముచ్చయం భగవాన్ బాదరాయణో మేనే. 3.

(వే-దీ). ఏవమ్ - విజ్ఞాన స్వరూపస్యైవ. స్వప్రకాశస్వరూపస్యైవ పూర్వేషా మపహతపాప్మత్వాదిసత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తానా మపి "౧ య ఆత్మాఽపహతపాప్మా" ఇత్యుపన్యాసా త్సద్భావావగమా దుభయో స్స్వరూపయో రవిరోధం భగవా న్బాదరాయణో మన్యతే. ఉభయశ్రుత్యవగతస్యేతరేతరవిరోధాభావా న్నాన్యతరబాధే ప్రమాణ మస్తీత్యభిప్రాయః. 3.

౧॥ ఛాం - ౮ - ౭ - ౧. ౨॥ బృ - ౪ - ౪ - ౧౨. 3॥ బృ - ౬ - ౫ - ౧౩.

విజ్ఞానఘనత్వేప్యపహతపాప్మత్వసత్యసఙ్కల్పత్వాది ధర్మసమ్బన్ధో వాక్యాన్తరావగతో విరుధ్యతే - † యథా సైన్ధవఘనస్య కృత్స్నస్య రసఘనత్వే రసనేన్ద్రియావగతే చక్షురాద్యవగతాః రూపకాఠిన్యాదయో న విరుధ్యన్తే. † ఇద మత్ర వాక్య తాత్పర్యమ్ - యథా రసవతామామ్రఫలాదిషు త్వగాదిప్రదేశభేదేన రసభేదే సత్యపి సైన్ధవఘనస్య సర్వత్రైకరసత్వమ్- తథాఽత్మనోఽపి సర్వత్ర విజ్ఞానస్వరూపత్వమ్ - † స్వప్రకాశస్వరూపత్వమిత్యర్థః.

బ్రాహ్మాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. సఙ్కల్పాదేవతచ్ఛ్రుతేః. ౧.

† ముక్తః పరం బ్రహ్మోపసమ్పద్య జ్ఞానస్వరూపోఽపహతపాప్మత్వాదిసత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తగుణక ఆవిర్భవతీత్యుక్తం.

రోధః కథ మవగత ఇత్యత్రాహ (యథేతి) † దృష్టాన్తవాక్యగతావధారణస్య కోఽర్థః. తత్రోపజీవ్యాంశశ్చ క, ఇత్యత్రాహ (ఇదమత్ర వాక్యతాత్పర్యమితి) ప్రదేశభేదే జడత్వం వ్యావర్త్య మిత్యర్థః. † విజ్ఞానస్వరూపత్వ మిత్యేతద్వ్యాచష్టే (స్వప్రకాశస్వరూపత్వమితి).

పరేతు - తృతీయం సూత్రమేవం వర్ణయన్తి - జ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వేఽపి సత్యసఙ్కల్పత్వాదీనాం వ్యావహారికత్వా దవిరోధం బాదరాయణో మన్యత ఇతి. తదయుక్తమ్ - వ్యావహారికత్వాశ్రయణస్య విరోధఫలత్వేన అవిరోధసూత్రప్రణయనస్య నిష్ప్రయోజనత్వాత్, సమ్భవత్యవిరోధా దుభయపారమార్థ్యే విరోధఫలభూతవ్యావహారికత్వాశ్రయణాయోగాత్, సత్యకామత్వాదీనాం దుఃఖాద్యభావపరత్వేన నిర్వాహేఽభిమతే తేషాం పదానా మముఖ్యత్వాచ్చ.——అపరై రవిరోధః.——అన్యేషాం పక్షే - సన్మాత్రరూపేణ సర్వాత్మభావేన స్థితఏవాన్యేన విభక్తేన రూపేణ నానాశరీరవర్తినా విహరతీతి యదుక్తమ్ - తన్నిరూప్యమ్. కిం స్వరూపం సర్వాత్మభావేన తిష్ఠతి - విసర్పతా జ్ఞానేనాధిష్ఠితశరీరో విహరతీత్యభిప్రాయః - తత్ర స్వరూపస్య సర్వాత్మభావోఽనుపపన్నః - అణుత్వాత్. తత్పరిహాణేన సన్మాత్రబ్రహ్మతాపత్తిః జలబిన్దో ర్భిన్నత్వప్రహాణేన సముద్రతాపత్తితుల్యా - తతశ్చ జృమ్భమాణస్య తరఙ్గస్య పూర్వప్రలీనబిన్దువిశేషాశ్రయత్వనిర్ధారణవ ద్విసర్పతో జ్ఞానస్య ముక్తాత్మవిశేషాశ్రయత్వనిర్ధారణాయోగా న్న ముక్తో విహరతీతి వక్తుం యుక్తమ్. నను ముక్తస్యాత్మభావో నామ జలబిన్దో స్సముద్రఇవ న భేదకాకారప్రహాణేన లయః - కింతు క్షీరే నీరస్యేవ భేదకాకారాప్రహాణేన సంసర్గః. తస్యచ స్వరూపస్య విసర్పణసఙ్కోచవిభాగావిభాగవిషయా శ్శక్తయ స్సన్తి. అతో విభాగశక్త్యా విభక్త ఏకదేశో విహరతీతి చేత్. విభక్తాంశః కి మిదన్తయా భాతి - ఉతాహమితి. ఆద్యేచ సోఽంశోఽనాదిశ్చేత్ - ధర్మభూతనిత్యజ్ఞానవికాసాద్యభ్యుపగమా దస్మదీయఏవ పక్షస్స్యాత్. సాదిశ్చేత్ - ప్రత్యగర్థైకదేశస్య పరాక్తయా పరిణామాత్ నిర్వికారత్వశ్రుతిభఙ్గః. అహమితి భాతీతి చేత్ - తస్యాహమితి భాసమానస్య విభక్తస్యాంశస్య అంశాన్తరం కి మిదన్తయా భాతి-ఉతాహన్తయా. ఆద్యే - తయో రాత్మాన్తరత్వమ్, విభక్తస్యాంశస్యాదిమత్త్వమ్, ధ్రువస్యైకస్య పరిణామిత్వంచ స్యాత్. ద్వితీయేచ - పరస్పరాపేక్షయాఽహమితి భాసమానావంశౌ కి మహం చాహం చేతి సముచ్చయార్హౌ భవతః - కి మహ మేవేతి. ఆద్యే మిథో భేదకధర్మగ్రహణేన వినా సముచ్చయావభాసాయోగాత్ వ్యావర్తకధర్మగ్రహణం స్యాత్, జీవాన్తరవ్యవచ్ఛేదాయైక్యగ్రహణంచ స్యాత్, తత్రేదన్తయా వ్యావృత్తి, రహన్తయైకత్వంచ వక్తవ్యమ్ - అత ఏకం ప్రత్యేకస్యాహన్తయా ఇదన్తయాచ భానం విరుధ్యేత. సముచ్చయానర్హౌ మహమేవేతి భాతీతి చేత్ - తర్హి భేదకధర్మాభావా ద్విభక్తత్వవాదోఽర్థశూన్య స్స్యాత్. అధిష్ఠేయదేహభేదసమ్బన్ధఏవ భేదకాకార ఇతిచేన్న - ధర్మభూతజ్ఞానసమ్బన్ధేనాపి కరచరణాదీనా మివాధిష్ఠేయత్వోపపత్తేః. అత స్సన్మాత్రరూపేణ సర్వాత్మభావేనావస్థాన మన్యేన విభక్తరూపేణ నానాశరీరవర్తినా విహరణం చానుపపన్నమ్.

బ్రాహ్మాధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. సఙ్కల్పాదేవ తచ్ఛ్రుతేః. † అవాన్తరసఙ్గతిమాహ (ముక్తఇతి) * విజ్ఞానఘనఏవేతివత్ * సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణస్య సఙ్కోచ

౮॥ సూ. సఙ్కల్పాదేవతచ్ఛ్రుతేః. ౧.

(వే-సా). "౧ స యది పితృలోకకామః" ఇత్యాదినాఽవగతాః పిత్రాదయః "౧ సఙ్కల్పాదేవాస్య" ఇతి శ్రుతే సఙ్కల్పాదేవ భవన్తి. యథా పరమపురుషస్య లీలాప్రవృత్తస్య దశరథ వసుదేవాదయ స్సఙ్కల్పాదేవ భవన్తి; ఏవమేవ పరమపురుషలీలాన్తర్గతస్య ముక్తస్యాపి తదుపకరణభూతాః పిత్రాదయ స్సఙ్కల్పాదేవ భవన్తీత్యర్థః. ౧. [౧॥ ఛాం - ౮ - ౨ - ౧.]

త మధికృత్య తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వప్రయుక్తా వ్యవహారాః శ్రూయన్తే *౧ స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్రమమాణః స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వేతి. కిమస్య జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా - ఉత పరమపురుషస్యేవ సఙ్కల్ప మాత్రాదేవ భవతీతి విశయే - లోకే రాజాదీనాం సత్యసఙ్కల్పత్వేన వ్యవహ్రియమాణానాం కార్యనిష్పాదనే † ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షత్వదర్శనా † దస్యాపి తత్సాపేక్షా.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - సఙ్కల్పాదేవేతి. కుతః. తచ్ఛ్రుతేః - * ౨ స యది పితృలోకకామో భవతి సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తీతిహి సఙ్కల్పాదేవ పిత్రాదీనాం సముత్థానం శ్రూయతే. నచ ప్రయత్నాన్తరవ్యపేక్షత్వాభిధాయిశ్రుత్యన్తరం దృశ్యతే - యేనాస్య సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణస్య 3 † విజ్ఞానఘన ఏవేతివ ద్వ్యవస్థాపనం క్రియతే.

౯॥ సూ. అతఏవచానన్యాధిపతిః. ౨.

† యతో ముక్తస్సత్యసఙ్కల్పః - అతఏవానన్యాధిపతిశ్చ. అన్యాధిపతిత్వం హి † విధినిషేధయోగ్యత్వమ్. † విధి

శఙ్కయాచ సఙ్గతి రభిప్రేతా. † (ప్రయత్నాన్తరేతి) ప్రయత్నశబ్దస్సఙ్కల్పవ్యతిరిక్తవ్యాపారపరః. సత్యసఙ్కల్పత్వం కిం ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షమ్- ఉత నేతి విశయ ఇత్యర్థః. ముక్తస్య కిం జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా - ఉత సఙ్కల్పమాత్రమూలా. కిమస్య సత్యసఙ్కల్పత్వం రాజాదీనామివ భవతి - ఉత పరమపురుషస్యేవ. కిం ※ సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణం రాజాదితుల్యతాం నివర్తయితుం ప్రభవతి - నేతి. కిమీశ్వరసఙ్కల్పవ న్ముక్తాత్మసఙ్కల్పస్యామోఘత్వం సమ్భవతి - నేతి. కిమస్య జక్షణాదయో వ్యాపారాః పుణ్యపాపరూపతయా బన్ధకా భవన్తి - నేతి. బన్ధకాశ్చేత్ - తత్సఙ్కల్పస్య కర్మాధీనప్రతిఘాతసమ్భవే నేశ్వరవత్తత్సఙ్కల్పస్యామోఘత్వాభావేనావధారణస్య రాజాదితుల్యతానివర్తనాక్షమత్వా న్ముక్తస్య జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా స్యాత్. యదా బన్ధకా న భవన్తి - తదా ముక్తాత్మనః కర్మాధీనప్రతిఘాతాసమ్భవేన ఈశ్వరవదమోఘసఙ్కల్పత్వసమ్భవేనావధారణస్య రాజతుల్యత్వనివర్తనక్షమత్వా న్ముక్తస్య జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తి సఙ్కల్పమాత్రమూలా స్యాత్. † (అస్యాపితత్సాపేక్షేతి) జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షేత్యర్థః. * సఙ్కల్పాదేవేత్యేవకారస్తు ※ విజ్ఞానఘన ఏవేతివ దయోగవ్యవచ్ఛేదపరః - నత్వన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపర ఇత్యభిప్రాయః. † రాద్ధాన్తే - (విజ్ఞానఘనఏవేతివదితి) అనేన సఙ్గతివిశేషోఽప్యభిప్రేతః.

౯॥ సూ. అతఏవచానన్యాధిపతిః. సత్యసఙ్కల్పత్వోపపాదక మిదం సూత్రమ్ - జక్షణాదివ్యాపారాణాం పుణ్యపాపరూపత్వేన సఙ్కల్పప్రతిఘాతసమ్భవా న్మోఘసఙ్కల్పత్వశఙ్కావ్యుదాసేనావధారణస్య సఙ్కోచనిరాసకం హీదమ్. † అక్షరార్థమాహ (యతఇతి) † అన్యాధిపతిత్వం వివృణోతి (విధినిషేధేతి) అనన్యాధిపతిత్వసత్యసఙ్కల్పత్వయో రుపపాద్యోపపాదకభావం వ్యతిరేకేణ దర్శయతి (విధినిషేధయోగ్యత్వేహీతి) † నను సత్య

(వే-దీ.) "౧ పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుషః స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్రమమాణస్స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా" ఇత్యాది రామ్నాయతే. కిమేతే జ్ఞాత్యాదయో ముక్తస్యసఙ్కల్పాదేవ భవన్తి. ఉత ప్రయత్నాన్తరవ్యపేక్షా త్సఙ్కల్పాదితిసంశయః. లోకే రాజాదీనాం సత్యసఙ్కల్పత్వేన వ్యవహ్రియమాణానామపి కార్యే ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షత్వదర్శనా న్ముక్తస్యాపి తథైవ సాపేక్షాదితి పూర్వపక్షః. * సఙ్కల్పాదే వేత్యవధారణమ్ "3 విజ్ఞానఘన ఏవేతివ ద్భవిష్యతి." రాద్ధాన్తస్తు-'౨ సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తి" ఇత్యవధారణా న్నాన్యాపేక్షత్వమ్. నచేహ సత్యకామత్వాద్యుపన్యాసవత్ ముక్తస్యాన్యాపేక్షత్వే ప్రమాణ మస్తి. లోకే సత్యసఙ్కల్పత్వాభావాదేవ ప్రయత్నాన్తరాపేక్షత్వమ్. నహి పరమపురుషవ్యతిరిక్తః కశ్చి త్సత్యసఙ్కల్పోఽస్తి. ముక్తశ్చ తత్ప్రసాదా త్తత్సామ్య ముపగత స్తథైవ. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

౯॥ సూ. అతఏవచానన్యాధిపతిః. ౨.

(వే-సా). అతఏవ "౪ అపహతపాప్మా సత్యసఙ్కల్పః" ఇత్యాదిశ్రుతేః, న కదాచిదపి కర్మాధీనోఽయమ్. ౨.

(వే-దీ). అతః - శ్రుతేరేవ. ముక్తో ఽనన్యాధిపతిశ్చ. అన్యాధిపతిత్వమ్ - కర్మాధీనత్వమ్. "౪ అపహతపాప్మా సత్యసఙ్కల్పః" ఇతి శ్రూయతే; అతోఽనన్యాధిపతిః. ౨.

౧॥ ఛాం-౮-౧౨-3. ౨॥ ఛాం-౮-౨-౧. 3॥ బృ-౪-౪-౧౨. ౪॥ ఛాం-౮-౭-౧.

నిషేధయోగ్యత్వేహి ప్రతిహతసఙ్కల్పత్వం భవేత్ - † అత స్సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యైవానన్యాధిపతిత్వంచ సిద్ధమ్. † అత ఏవ * ౧ సస్వరాడ్భవతీత్యుక్తమ్. [ఛాం - ౭ - ౨౫ - ౨.]

సఙ్కల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

సఙ్కల్పత్వా ద్విధినిషేధాయోగ్యత్వమ్-తదయోగ్యత్వా త్సత్యసఙ్కల్పత్వ మిత్యన్యోన్యాశ్రయఇత్యత్రాహ (అతస్సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుత్యైవేతి) * సఙ్కల్పాదేవేత్యవధారణాసఙ్కోచః స్వతః ప్రాప్తః. ముక్తస్య జక్షణాదివ్యాపారాణాం పుణ్యపాపరూపత్వ మశ్రుతమ్. నచ తత్కల్ప్యమ్ - స్వర్గిణాం కర్మఫలభూతేషు తిరశ్చాం వ్యాపారేషుచ వ్యభిచారాత్. అత స్సఙ్కోచకాభావా దసఙ్కుచితేనావధారణేన సత్యసఙ్కల్పత్వం సిద్ధ మితి తయైవ శ్రుత్యా విధినిషేధాగోచరత్వంచ జ్ఞాపిత మిత్యర్థః. † ఉక్తతర్కానుగృహీతం శ్రుత్యన్తరంచ విధినిషేధాయోగ్యత్వే ప్రమాణ మిత్యాహ (అతఏవేతి) అనేన సూత్రస్థ చశబ్దార్థో వ్యాఖ్యాతో భవతి. ఏవ మనేన సూత్రేణ ముక్తానా మీశ్వరవ ద్బ్రహ్మగుణాన్వయః ప్రతిష్ఠాపితో భవతి-అపహతపాప్మత్వం నామ నపాపప్రధ్వంసవైశిష్ట్యమ్-అపితు పుణ్యపాప సజాతీయవ్యాపారేషు సత్స్వపి తత్ఫలసమ్బన్ధానర్హత్వ మిత్యత్రైవహి స్పష్టం దర్శితమ్. అత్రానధిపతిరితి నోక్తమ్ - కింతు అనన్యాధిపతిరితి. అత్రాయ మభిప్రాయః - స్వాభావికశేషిణః పరమపురుషా దన్యో నాధిపతి రుక్తస్యేతి. అన్యథాహ్యనధిపతిరిత్యేతావతాఽలమ్. అన్యశబ్దో బహువ్రీహిసూచనార్థ ఇతిచేన్న - అనన్యాధిపతిరిత్యుక్తేప్యన్యేషామితి సమాససద్భావాత్. అతోఽన్యశబ్దస్యోక్తఏవార్థఇతి సమ్ప్రదాయః.

పరేతు - సఙ్కల్పాదేవ పిత్రాది సృజన్నపి ముక్తోఽనన్యాధిపతిః-న స్వామినం సఙ్కల్పయతీత్యేతదర్థపర మనన్యాధిపతిశబ్ద మాహుః. తత్ర కో హేతుః. స్వామిపారతన్త్ర్యస్యాపురుషార్థత్వాదితిచేత్-పిత్రాదిపారతన్త్ర్యేపి తుల్యమ్. పిత్రాదయః ప్రియంకరాశ్చ స్యుః - అత స్తత్సఙ్కల్ప ఇతి చేత్-తత్స్వామినోఽపి తుల్యమ్. అతో నాయ మర్థ ఉపపన్నః.——అపరేషామపి తుల్యేయ మనుపపత్తిః.——అన్యేతు—అతఏవేతి సూత్ర మధికరణాన్తరమాహుః - సర్వేశ్వరత్వపరవాక్యై రుక్తస్యాపీశ్వరోఽధిపతిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - ముక్తస్య సత్యసఙ్కల్పాదేవ నాస్యాధిపతి రిత్యాహుః. కథమ్. దుఃఖహేతువిరహేణ ముక్తే తదాపాదనాయోగాత్. దుఃఖాసద్భావాదేవ తన్నివర్తనాయోగాత్, స్వతస్సిద్ధానన్దతయా తదాపాదన తన్నివర్తనాయోగాత్, ప్రవృత్తస్య విఘాతే, నివృత్తస్య ప్రవర్తనేచ ప్రవృత్తినివృత్తివిషయసఙ్కల్పయోః మోఘత్వప్రసఙ్గాచ్చ. ※ అథ యేఽన్యథా విదు రన్యరాజాన స్తేక్షయ్యలోకా భవన్తీత్యన్యరాజవతః క్షయ్యలోకతాం దర్శయ న్నాత్మవిదోఽనన్యరాజత్వం దర్శయతి. ※ స స్వరాడ్భవతీత్యాదేశ్చాయమేవార్థ ఇతి. అత్ర బ్రూమః - అధిపతిశబ్దస్య శేషివాచిత్వ మభిమతం చేత్-తదప్రతిషేధ్యమ్ - శేషలక్షణస్య ముక్తాత్మని విరోధాసమ్భవాత్. యది నియన్తృత్వం వివక్షితమ్ - తచ్చ ముక్తంప్రతి సమ్భవత్యేవ. తథాహి - నియమనశబ్దేన యది నియమనసామాన్యం వివక్షితమ్-తదా ధారణమపి తదన్తర్గతత్వేన వివక్షితం స్యాత్. తత్తావదప్రతిషేధ్యమ్ - * స గుణాన్సమతీత్యైతాన్ బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే। బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహమితి వచనాత్. స్వేచ్ఛయా పరప్రవృత్తినివృత్త్యో రుత్పాదనరూపనియమనవిశేషో యది వివక్షితః-తత్ప్రతిషేధస్తావ త్స్వపక్షవ్యాఘాతకః-జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్ర-ఈశ్వరాధీనం ముక్తస్య సఙ్కల్పాది ప్రవర్తతే-అస్య జగద్వ్యాపారవర్జితేషు స్వభోగార్థేషు నిత్యం సఙ్కల్పో భూయాత్, మాభూత్తత్సఙ్కల్పవిరుద్ధేషు జగద్వ్యాపారేష్వి, త్యపవర్గప్రదానసమయ ఏవేశ్వర స్సఙ్కల్పయతీత్యభ్యుపగమాత్, అపవర్గప్రదానోత్తరకాలేతు న తాదధీన్యమితిచేన్న - జగద్వ్యాపారవిషయసఙ్కల్పోత్పత్తిప్రతిబన్ధే తత్ప్రతిబన్ధకేశ్వరసఙ్కల్పస్య నిత్యస్య వా తదా సంజాతస్య వా విద్యమానత్వస్యాపేక్షితత్వాత్. నహి ప్రతిబన్ధకాసన్నిధౌ కార్యప్రతిబన్ధసమ్భవః. అథ మతమ్ - ప్రాథమికసఙ్కల్పజన్యః కశ్చి దతిశయో ముక్తాత్మగత స్సర్వదా జగద్వ్యాపారం ప్రతిబధ్నాతి - న తదేశ్వరనియామ్యత్వమ్-నహ్యతిశయాధాయకానాం నియన్తృత్వమ్ - ఆధాయకవినాశేప్యాహితాతిశయస్యకార్యకరత్వదర్శనాదితి. తన్న - కల్పనాగౌరవప్రసఙ్గాత్. ఈశ్వరసఙ్కల్పజన్యాతిశయస్య స్థాయిత్వాభ్యుపగమాదపి వరంహీశ్వరసఙ్కల్పస్యైవ స్థాయిత్వోపగమః. అత స్స్వవచనవ్యాఘాతః. సర్వేశ్వరత్వవాచిశ్రుతిస్వారస్యభఙ్గశ్చ స్యాత్. ※ యస్యాత్మా శరీరమితి శ్రుతివిరోధశ్చ-కాష్ఠాప్రాప్తం నియామ్యంహి శరీరమ్. నచాత్మశబ్దో బద్ధమాత్రపరః - సర్వదేవ సర్వభూతానాం బద్ధానాం తన్నియామ్యత్వస్యోక్తత్వాత్. నాప్యన్తఃకరణవిషయః-అముఖ్యత్వా దాత్మశబ్దస్య, ※ యో మనసి తిష్ఠ న్నిత్యనేన పునరుక్తత్వాచ్చ. * యేన యేన ధాతా గచ్ఛతి తేన తేనసహ గచ్ఛతీతి ముక్తస్య పరమాత్మానువిధానశ్రుతివిరోధశ్చ. నిత్యస్య పరసాపేక్షత్వ మీశ్వరప్రమితినిత్యపదార్థగతపరిమాణాదిషు సర్వసమ్ప్రతిపన్నత్వాత్సమ్భవతి.

సఙ్కల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. అభావంబాదరిరాహహ్యేవమ్. ౧.

కిం ముక్తస్య దేహేన్ద్రియాణి నసన్తి - ఉత సన్తి - అథవా † యథాసఙ్కల్పం సన్తి నసన్తిచేతి విశయే - † శరీరేన్ద్రియాణా మభావం బాదరి రాచార్యో మన్యతే. కుతః. ఆహహ్యేవం * ౧ నహవై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయో రపహతి రస్తి। అశరీరంవా వ సన్తం నప్రియాప్రియే స్పృశతఇతి-† శరీరసమ్బన్ధే దుఃఖస్యావర్జనీయత్వ మభిధాయ * ౧ అస్మా చ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతఇతి ముక్తస్యాశరీరత్వంహ్యాహ శ్రుతిః

౧౧॥ సూ. భావంజైమినిర్వికల్పామననాత్. ౨.

ముక్తస్య శరీరేన్ద్రియభావం జైమిని రాచార్యో మన్యతే. కుతః. వికల్పామననాత్ - వివిధః కల్పో వికల్పః. వైవిధ్య మిత్యర్థః. * ౨ స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి, పఞ్చధా సప్తధేత్యాదిశ్రుతేః. † ఆత్మన ఏకస్యాచ్ఛేద్యస్యానేకధా

౧౦॥ సూ. అభావం బాదరిరాహహ్యేవమ్. † (యథాసఙ్కల్పమితి) అనేన సఙ్గతి ర్దర్శితా. కిం ముక్తస్య దేహేన్ద్రియాణి నసన్తి - ఉత సన్తి - ఉత యథాసఙ్కల్పం సన్తి నసన్తిచేతి తదర్థం * న ఏకధా భవతీత్యాదిశ్రుతి రశరీరత్వశ్రుతిం సఙ్కోచయితుం శక్నోతి - నేతి. కిం * న ఏకధా భవతీత్యాదిశ్రుతి ర్ముక్తస్య సశరీరత్వం ప్రతిపాదయితుం ప్రభవతి-ఉతన. ప్రతిపాదనేఽపి కిం సశరీరత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి-ఉత తస్యైచ్ఛిక త్వమప్యవగమయతి. తదర్థం * ఏకధాభవనత్రిధాభవనాదికం ముక్తస్య శరీరేణవినాసమ్భతి-ఉతన. అసమ్భవేచ ముక్తస్య బ్రహ్మానుభవైకభోగస్య తద్వ్యతిరిక్తదేహసర్గాదావిచ్ఛాదికం సమ్భవతి - నేతి. అణోర్జీవస్యానేకశరీరపరిగ్రహ స్సమ్భతి, నేతిచ, యదాఽనేకశరీరపరిగ్రహో నసమ్భవతి, యదాచ శరీరేణ వినాపి త్రిధా భవనాదిక ముపపద్యతే,-తదా * న ఏకధేత్యాదివాక్యస్య శరీరప్రతిపాదకత్వాభావేనాశరీరత్వశ్రుతిసఙ్కోచనాసామర్థ్యా న్ముక్తోఽశరీరఏవ స్యాత్. యదాఽణో రప్యనేకశరీరయోగ స్సమ్భవతి, యదాచ శరీరేణ వినా త్రిధాభవనాదికమనుపపన్నమ్, బ్రహ్మానుభవైకభోగస్య దేహసర్గాదీచ్ఛాచ నస్యాత్, - తదా శరీరస్యావశ్యాపేక్షితత్వాదిచ్ఛాధీనాన్వయవ్యతిరేకత్వాభావాచ్చ తత్ప్రతిపాదకవాక్యేనాశరీరత్వశ్రుతిసఙ్కోచే సతి ముక్త స్సశరీర ఏవ స్యాత్. యదాఽనేకశరీరపరిగ్రహోపపత్తిః, అనేకధా భవనంచ శరీరసాపేక్షమ్, బ్రహ్మానుభవైకభోగస్య దేహసర్గాదావిచ్ఛాచ సమ్భవతి, - తదానీ మైచ్ఛికశరీరప్రతిపాదనక్షమేణ * న ఏకధా భవతీత్యాదివాక్యేనాశరీరత్వశ్రుతేః సఙ్కోచే సతి ముక్తో యథేచ్ఛం సశరీరోఽశరీరశ్చ స్యాదితి. † (శరీరేన్ద్రియాణామభావమితి) అభావప్రతిసమ్బన్ధి కిమిత్యపేక్షాయాం తన్వభావఇతి సూత్రస్థతనుశబ్దేన ప్రతియోగివిశేషావగమ ఇతిభావః. † (శరీరసమ్బన్ధఇతి) శరీరత్వప్రయుక్తం దుఃఖహేతుత్వమితి భావః. ఏవ మశరీర ఏవేత్యేకఃపక్షః.

౧౧॥ సూ. భావంజైమినిర్వికల్పామననాత్. † అత్ర శరీరవాచిశబ్దో న శ్రుతఇత్యత్రాహ (ఆత్మనఏకస్యేతి) ద్విధాశబ్దాదీనాం ధర్మిభేదఏవ

౧౦॥ సూ. అభావంబాదరిరాహహ్యేవమ్. ౧.

(వే-సా). తస్య దేహేన్ద్రియాద్యుపకరణాభావం బాదరి ర్మేనే "౧ నహవైన శరీరస్య" ఇత్యాదిర్హి తదభావ మాహ. ౧.

(వే-దీ). కిం ముక్తస్య శరీరేన్ద్రియాద్యస్తి? ఉత న? అథ యథా సఙ్కల్పమస్తిచ నేతిచ సంశయః. "౧ నహవై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయో రపహతి రస్తి అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః" ఇతి ముక్తస్యాశరీరత్వశ్రవణాన్నాస్త్యేవేత్యేకః పక్షః. "౨ న ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి" ఇతి సశరీరత్వశ్రుతేః అశరీరత్వశ్రుతిః కర్మగృహీతశరీరవిషయేతి శరీరేన్ద్రియాద్యస్త్యేవేతి ద్వితీయః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - "౫ మనసైతాన్కామా న్పశ్య న్రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే" ఇత్యశరీరస్యైవ భోగశ్రుతేః, "౨ న ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి" ఇతిశ్రుతేశ్చ యథా సఙ్కల్పమస్తిచ నచేతి. సూత్రార్థస్తు - శరీరాభావం బాదరి ర్మేనే, ఏవ మాహహి శ్రుతిః "౧ అశరీరం వావ సన్తమ్" ఇతి. ౧.

౧౧॥ సూ. భావంజైమినిర్వికల్పామననాత్. ౨.

(వే-సా). "౨ ఏకధా భవతి" ఇత్యాదినా దేహేన్ద్రియాదిభి ర్వివిధతా శ్రుతేః, దేహాద్యుపకరణసద్భావం జైమిని ర్మేనే. ౨.

(వే-దీ). శరీరాదిభావం జైమిని ర్మేనే. కుతః? వికల్పామననాత్ వివిధః కల్పః - వికల్పః "౨ న ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి" ఇత్యాదినా ముక్తస్యహి వివిధకల్పన మామ్నాయతే. ఆత్మన ఏకరూపస్యాచ్ఛేద్యస్య వైవిధ్యాసమ్భవాచ్ఛరీరద్వారకైవహి విజ్ఞాయతే వైవిధ్యమ్. ౨.

౧॥ ఛాం - ౮ - ౧౨ - ౧, ౨. ౨॥ ఛాం - ౭ - ౨౬ - ౨.

భావాసమ్భవాత్ త్రిధా భావాదయః శరీరనిబన్ధనా ఇత్యవగమ్యతే. † అశరీరత్వవచనం తు కర్మనిమిత్తశరీరాభావపరమ్- † తదేవహి శరీరం ప్రియాప్రియహేతుః.

† భగవాంస్తు బాదరాయణః స్వమతేన సిద్ధాన్త మాహ.

౧౨॥ సూ. ద్వాదశాహవదుభయవిధంబాదరాయణోతః. ౩.

† సఙ్కల్పాదేవేత్యేత దతశ్శబ్దేన పరామృశ్యతే. † అతఏవ - సఙ్కల్పా దుభయవిధమ్ - సశరీర మశరీరం చ ముక్తం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే - ఏవంచోభయీ శ్రుతి రుపపద్యతే. ద్వాదశాహవత్ - యథా * ౧ ద్వాదశాహ మృద్ధికామా ఉపేయుః * ౨ ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయే దిత్యుపైతి యజతి చోదనాభ్యాం † సఙ్కల్పభేదేన సత్ర మహీనంచ భవతి

† యదా శరీరాద్యుపకరణవత్త్వమ్ - తదా తాని శరీరాద్యు
పకరణాని స్వేనైవ సృష్టానీతి నాస్తి నియమ ఇత్యాహ.

౧౩॥ సూ. తన్వభావేసన్ధ్యవదుపపత్తేః. ౪.

స్వేనైవ సృష్టతనుప్రభృత్యుపకరణాభావే † పరమపురుషసృష్టై రుపకరణై † ర్భోగోపపత్తేః సత్యసఙ్కల్పో ఽపి

స్వారస్యమ్-* తదణ్డ మకరో ద్ద్విధేత్యాదిప్రయోగాత్, ద్రవ్యత్వపృథివీత్వాదిజాతిసంయోగాదిగుణపరిస్పన్దరూపక్రియాసహస్రాన్వితేఽపి ఘటే ద్విధా త్రిధా సహస్రధాఽభూదితి ప్రయోగాభావాచ్చ. తథాప్యాత్మని స్వరూపభేదాసమ్భవాత్ శరీరద్వారకమిత్యర్థః. † తర్హ్యశరీరత్వశ్రుతిః కథ మిత్యత్రాహ (అశరీరత్వవచనంత్వితి) † స్వవాక్యేనైవ తదుపపాదయతి (తదేవహీతి) ప్రియాప్రియహేతుతయా శరీరస్య నిషేధాత్. ప్రియాప్రియయోశ్చ కర్మఫలత్వాత్, కర్మకృతశరీరవిషయో నిషేధ ఇత్యర్థః. అత స్సశరీరత్వశ్రుతే ర్నివారకాభావాత్, కాదాచిత్కహేత్వన్తరానుక్తేశ్చ సర్వదా సశరీరత్వం ఫలితమితి సూత్రాభిప్రాయః.

† సిద్ధాన్తసూత్ర మవతారయతి (భగవాంస్త్వితి).

౧౨॥ సూ. ద్వాదశాహవదుభయవిధంబాదరాయణోతః. † అతఃపదంవ్యాచష్టే (సఙ్కల్పాదేవేతి) త్రిధాభవనాదేర్హేత్వాకాఙ్క్షాయాం సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుతిరేవ పూరయతి - వ్యాపారాన్తరేష్వపి తస్యైవ హేతుత్వశ్రవణేనాచిత్యాదితి భావః. † సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (అతఏవేతి) ఉభయీ శ్రుతిరితి సశరీరత్వాశరీరత్వశ్రుతీ వివక్షితే. అశరీరత్వశ్రుతేః కర్మకృతశరీరపరత్వముక్తమ్ - కర్మకృతశరీరాభావశ్చ సర్వదాఽస్తి - తత్కథం కదాచి దశరీరత్వే సా ప్రమాణమ్. నైవమ్ - ప్రమాణతయా వివక్షితత్వాభావాత్. సత్యసఙ్కల్పాదివాక్యానుగృహీతయా సశరీరత్వశ్రుత్యా యథేచ్ఛ శరీరత్వేచాభ్యుపగతేసత్యశరీరత్వశ్రుతి రప్యర్థవతీ, సశరీరత్వశ్రుతి రప్యబాధితా, స్యాదితి భాష్యార్థః. † (సఙ్కల్పభేదేన) సత్రత్వేఽహీనత్వేచ ప్రామాణికేసతి తత్తత్ప్రయోగవిశేషేషు సఙ్కల్పభేదో నియామకఇత్యర్థః. బహుయజమానసఙ్కల్పా త్సత్రమ్. ఏకస్య సఙ్కల్పా దహీనమ్.

† పూర్వసూత్రసఙ్గత ముత్తరసూత్రార్థం సంక్షిపన్ సూత్ర మవతారయతి (యదేతి).

౧౩॥ సూ. తన్వభావేసన్ధ్యవదుపపత్తేః. † (పరమపురుషసృష్టైః) అద్వారకసృష్టైరిత్యర్థః. † (భోగోపపత్తేరితి) దేహాదిసృష్టేర్ప్రిష్టేను

౧౨॥ సూ. ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః. ౩.

(వే-సా). ఉభయశ్రుతే స్సశరీరత్వ మశరీరత్వఞ్చేచ్ఛాతః. యథా, ద్వాదశాహే ఉభయశ్రుతే స్సత్ర మహీనశ్చ భవతి. ౩.

(వే-దీ). అతః ఉభయశ్రుతేరిచ్ఛాతః, ఉభయవిధమ్ - శరీరవత్త్వ మశరీరత్వంచ భగవా న్బాదరాయణో మేనే. ద్వాదశాహవత్ యథా ద్వాదశాహ ఉభయశ్రుతే స్సత్ర మహీనంచ. "౧ ద్వాదశాహ మృద్ధికామా ఉపేయుః" ఇతి సత్రం భవతి. "౨ ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేత్" ఇత్యహీనమ్. ౩. [౧॥ . ౨॥ .]

స్వయం న సృజతి. † యథా స్వప్నే ※౧ అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథ స్సృజతే ఇత్యారభ్య ※౧ అథ వేశన్తాన్ పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే సహి కర్తేతి ※౨ య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః। తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృత ముచ్యతే। తస్మిన్ లోకా శ్శ్రితా స్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేతి ఈశ్వరసృష్టైః రథాద్యుపకరణైః ర్జీవో భుఙ్క్తే – తథా ముక్తోఽపి లీలాప్రవృత్తేనేశ్వరేణ సృష్టైః పితృలోకాదిభి ర్లీలారసం భుఙ్క్తే.

౧౪॥ సూ. భావేజాగ్రద్వత్. ౫.

† స్వసఙ్కల్పాదేవ సృష్టతనుప్రభృతి పితృలోకాద్యుపకరణభావే జాగ్రత్పురుషభోగవ న్ముక్తో లీలారసం భుఙ్క్తే. † పరమపురుషోఽపి లీలార్థం దశరథవసుదేవాదిపితృలోకాదిక మాత్మనః సృష్ట్వా తై ర్మనుష్యధర్మలీలారసం † యథా భుఙ్క్తే– తథా ముక్తానా మపి స్వలీలార్థా పితృలోకాదికం స్వయమేవ సృజతి కదాచిత్, కదాచిచ్చ ముక్తాః సత్యసఙ్కల్పత్వాత్పరమపురుషలీలాన్తర్గతస్వపితృలోకాదికం స్వయమేవ సృజన్తీతి సర్వ ముపపన్నమ్.

~~~~~~

భగవాన న్తర్గతత్వే, తతఏవ తదిచ్ఛాధ్యసమ్భవే, ఉభ్యుపగమ్యమానేపి ఏకధాభవనాదిశ్రవణబలాత్తదనుగుణప్రకారపరికల్పనేన నిర్వాహో న్యాయ్య ఇతి భావః. † (యథేతి) అస్య నిర్వాహస్యౌచిత్యప్రదర్శనార్థం సూత్రే సన్ధ్యదృష్టాన్తోపాదాన మిత్యభిప్రయన్ సార్థత్వమాహ.

౧౪॥ సూ. భావేజాగ్రద్వత్. † సూత్రం యోజయతి (స్వసఙ్కల్పాదేవేతి) † నను ముక్తస్య పిత్రాదిసర్గసాపేక్షత్వే బ్రహ్మానుభవా దన్యపరత్వమ్, బ్రహ్మణి భోగ్యతావైకల్యమ్, పిత్రాదీచ్ఛాయా అకర్మకృతత్వంచ నస్యాదితి శఙ్కాయామాహ (పరమపురుషోపీతి) పితృలోకాదిసృష్టే ర్భగవల్లీలాన్తర్గతత్వే నిదర్శనం దశరథాదిసృష్టిః. తదన్తర్గతత్వాదేవ పిత్రాదిసృష్టావపి ముక్తస్య న బ్రహ్మానుభవా దన్యపరత్వమ్. బ్రహ్మసమ్బన్ధిలీలావిశేషస్యానుకూలత్వం బ్రహ్మణః ప్రియతమత్వాతిశయనిబన్ధనమ్, అతఏవ న బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వవైగుణ్యమ్. ముక్తాత్మనాం పిత్రాదీచ్ఛాయా అకర్మకృతత్వం భగవతో వసుదేవాదికల్పనేచ్ఛాయా ఇవోపపన్నమిత్యర్థః.

౧౩॥ సూ. తన్వభావేసన్ధ్యవదుపపత్తేః. ౪.

(వే-సా). స్వేనైవ సృష్టతన్వాద్యభావే, స్వప్నే "౧ అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథ స్సృజతే" ఇతి పరమపురుషసృష్టై ర్భోగవత్, ముక్తోపి పరమపురుషసృష్టైరేవ లీలారసం భుఙ్క్తే. ౪.
[౧॥ బృ-౬-౩-౧౦. ౨॥ కఠ-౨-౫-౮.]

(వే-దీ). స్వేనైవ సృష్టతనుప్రభృత్యుపకరణాభావే పరమపురుషసృష్టై రుపకరణై ర్భోగోపపత్తే స్సత్యసఙ్కల్పోపి స్వయం నసృజతి. సన్ధ్యవత్ యథా స్వప్నే "౧ అథ రథాన్" ఇత్యారభ్య "సహి కర్తా" ఇతి "౨ య ఏష సుప్తేషు" ఇత్యారభ్య "౨ తదు నాత్యేతికశ్చన" ఇతిచేశ్వరసృష్టై రుపకరణై ర్జీవో భుఙ్క్తే; – తథా ముక్తోఽపి లీలాప్రవృత్తేశ్వరసృష్టైః పితృలోకాదిభి ర్లీలారసం భుఙ్క్తే. ౪.

౧౪॥ సూ. భావేజాగ్రద్వత్. ౫.

(వే-సా). స్వేనైవ సృష్టోపకరణభావే జాగ్రత్పురుషవత్ భుఙ్క్తే. ౫.

(వే-దీ). స్వసఙ్కల్పసృష్టతనుప్రభృత్యుపకరణసద్భావే జాగ్రత్పురుషభోగవ న్ముక్తో లీలారసం భుఙ్క్తే. పరమపురుషోఽపి దశరథవసుదేవాది పితృలోకాదిక మాత్మన స్సృష్ట్వా తైర్మనుష్యధర్మలీలారసం భుఙ్క్తే. తథా ముక్తశ్చ సత్యసఙ్కల్పత్వాత్ పరమపురుషలీలాన్తర్గతస్వపితృలోకాదికం స్వయమేవ సృష్ట్వా తై ర్లీలారస మనుభవతి. ౫.
~~~~~~

† నన్వాత్మాఽణుపరిమాణ ఇత్యుక్తమ్. కథ మనేకశరీరేష్వేకస్యాణో రాత్మాభిమానసమ్భవఇత్యత్రాహ.

౧౫॥ సూ. ప్రదీపవదావేశస్తథాహిదర్శయతి. ౬.

యథా ప్రదీపస్యైకస్యైకస్మిన్దేశే వర్తమానస్య స్వప్రభయా దేశాన్తరావేశః - తథాఽత్మనోప్యేకదేహస్థితస్యైవ స్వప్రభారూపేణ చైతన్యేన సర్వశరీరావేశో నానుపపన్నః. యథాచైకస్మిన్నపి దేహే హృదయాద్యేకప్రదేశవర్తినోఽపి చైతన్యవ్యాప్త్యా సర్వస్మిన్దేహ ఆత్మాభిమానః - తద్వత్. † ఇయాన్విశేషః - అముక్తస్య కర్మణా సఙ్కుచితజ్ఞానస్య దేహాన్తరేషు † ఆత్మాభిమానానుగుణా వ్యాప్తిర్నసమ్భవతి - ముక్తస్య త్వసఙ్కుచితజ్ఞానస్య యథాసఙ్కల్ప మాత్మాభిమానానుగుణా, వ్యాప్తిరిద మితి గ్రహణానుగుణా చ నానుపపన్నా. † తథాహి దర్శయతి *౧ వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్యచ। భాగో జీవ స్స విజ్ఞేయ స్స చానన్త్యాయ కల్పత ఇతి. † అముక్తస్య కర్మనియామకమ్-ముక్తస్యతుస్వేచ్ఛేతి విశేషః.

† నను పరంబ్రహ్మ ప్రాప్తస్యాన్తరబాహ్యజ్ఞానలోపం దర్శయతి శ్రుతిః * ౨ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తరమితి. తత్కథం ముక్తస్య సార్వజ్ఞ్య ముచ్యతే. తత్రోత్తరమ్.

౧౬॥ సూ. స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతంహి. ౭.

నేదం వచనం ముక్తవిషయమ్ - అపితు స్వాప్యయసమ్పత్త్యో రన్యతరాపేక్షమ్. స్వాప్యయః-సుషుప్తి రిత్యుక్తమ్. సమ్పత్తిశ్చ - మరణమ్ * ౩ వా ఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యారభ్య * ౩ † తేజః పరస్యాం దేవతాయా మితి వచనాత్

† ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి).

౧౫॥ సూ. ప్రదీపవదావేశ స్తథాహిదర్శయతి. † అత్ర వక్తవ్యం సర్వం గుణాద్వాలోకవదిత్యత్రాపేక్షితత్వా దుక్తమ్. † స్వరూపస్యైకదేశస్థత్వేపి ధర్మస్య ప్రదేశాన్తరే కార్యకరత్వమాత్రం దృష్టాన్తోపజీవ్యమ్. తర్హి వస్త్వన్తరాణ్యపి జ్ఞానేనాధితిష్ఠే దిత్యత్రాహ (ఇయానితి) † (ఆత్మాభిమానానుగుణేతి) ప్రవర్తకత్వశక్తివిశిష్టేత్యర్థః. ఆత్మాభిమానోహి శరీరత్వాభిమానః - తదేకప్రవర్త్యంహి శరీరమ్ - తత్ప్రేరకత్వం శరీరిత్వమితి. ఇద మితి గ్రహణానుగుణేతి - ప్రకాశకత్వశక్తిరుక్తా. † (తథాహిదర్శయతి) స్వరూపాణుత్వే, జ్ఞానేనానేకశరీరిత్వోపపత్తౌచ శ్రుతి రస్తీత్యర్థః. † అముక్తేష్వపి సౌభర్యాదిష్వనేకశరీరపరిగ్రహో దృశ్యతే - ముక్తస్య కో భేదః, ముక్తోఽనేకశరీరపరిగ్రహక్షమశ్చేత్ - పూర్వావస్థాయామపి కరోత్విత్యత్రాహ (అముక్తస్య కర్మేతి).

† ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (నన్వితి).

౧౬॥ సూ. స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతంహి. ※ † సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీత్యాదిభిః స్వాపే బ్రహ్మసమ్పత్తిః ప్రసిద్ధేతి మృతౌ బ్రహ్మసమ్పత్తివిషయం ప్రమాణ మాహ (తేజఃపరస్యామితి) † అస్య వాక్యస్య మరణవిషయత్వద్యోతనాయ ※ వాఙ్మనసీత్యా

౧౫॥ సూ. ప్రదీపవదావేశస్తథాహిదర్శయతి. ౬.

(వే-సా.) ఏకదేశస్థితస్యాపి స్వప్రభారూపజ్ఞానవ్యాప్త్యా సర్వానుభవ స్సిద్ధ్యతీ "౧ వాలాగ్రశతభాగస్య" ఇత్యారభ్య, "౧ సచానన్త్యాయ కల్పతే" ఇతిహి దర్శయతి. ౬. [౧॥ శ్వే - ౫అ - ౯. ౨॥ బృ - ౬ - ౩ - ౨౧.]

(వే-తీ). నన్వాత్మాఽణుపరిమాణఇత్యుక్తమ్ - కథమనేకశరీరేష్వేకస్యాణో రాత్మాభిమాన సమ్భవ ఇత్యత్రాహ.

యథా, ప్రదీపస్యైకస్యైకదేశవర్తిన స్స్వయా ప్రభయాఽనేకదేశప్రవేశః - తద్వదాత్మనోప్యేకదేశస్థస్య స్వప్రభారూపేణ జ్ఞానేన సర్వదేహేషు యథాసఙ్కల్ప మాత్మాభిమానానుగుణా వ్యాప్తి స్సమ్భవతి. యథైకస్మిన్దేహే హృదయాదిదేశే వర్తమానస్యాణోరపి సర్వస్మిన్దేహే ఽహమిత్యభిమానానుగుణవ్యాప్తి స్స్వప్రభారూపచైతన్యేన - తద్వత్. తథా దర్శయతిహి శ్రుతిః "౧ వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్యచ। భాగో జీవ స్సవిజ్ఞేయ స్సచానన్త్యాయ కల్పతే" ఇతి. ప్రత్యగాత్మనో హ్యణుత్వమేవ స్వరూప మితి సూత్రకారమతమ్, "౪ నాణురతచ్ఛ్రుతేరితిచే న్నేతరాధికారాత్" ఇతి పరస్యైవ మహత్త్వవచనాత్. ౬. [౩॥ ఛాం - ౬ - ౮ - ౬. ౪॥ బ్ర - ౨ - ౩ - ౨౨.]

† తయోశ్చావస్థయోః ప్రాజ్ఞప్రాప్తిర్నిస్సమ్బోధత్వంచ విద్యేతే. అత స్తయో రన్యతరాపేక్షమిదం వచనమ్. † సుషుప్తిమరణయోర్నిస్సమ్బోధత్వమ్, ముక్తస్యచ సర్వజ్ఞత్వ, మావిష్కృతం హి శ్రుత్యా - * ౧ నాహ ఖల్వయమేవం సమ్ప్రత్యాత్మానం జానాత్యయ మహ మస్మీతి నో ఏవేమాని భూతాని వినాశమేవాపీతో భవతి నాహ మత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి- సుషుప్తివేళాయాం నిస్సమ్బోధత్వ ముక్త్వా తస్మిన్నేవ వాక్యే ముక్త మధికృత్య * ౨ స వా ఏష దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకఇతి సర్వజ్ఞత్వ ముచ్యతే, తథా * ౩ సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశ ఇతిచ స్పష్టమేవ సర్వజ్ఞత్వ ముచ్యతే, తథా మరణేచ నిస్సమ్బోధత్వమ్ * ౪ ఏతేభ్యో భూతేభ్య స్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్తమ్., నపశ్యతీత్యర్థః. అతః ప్రాజ్ఞేనాత్మనేతి వచనం స్వాప్యయసమ్పత్త్యో రన్యతరాపేక్షమ్.

అభావాధికరణం సమాప్తమ్.

దికముక్తమ్. బ్రహ్మసమ్పత్తినిర్బోధత్వయో స్తదా సమ్భవే సతి హ్యస్య వాక్యస్య తయో రన్యతరపరత్వమితి శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థ మాహ (తయోశ్చావస్థయోరితి) ఇతివచనా ద్విద్యేతే ఇత్యన్వయః. † సూత్రఖణ్డాన్తరం వ్యాచష్టే (సుషుప్తీతి) సతా సోమ్య * తేజః పరస్యాం దేవతాయామితిచ సుషుప్తిమరణయో ర్బ్రహ్మసమ్పత్తిశ్రుతిశ్చానుసన్ధేయా.

సఙ్కల్పాదేవేత్యనేన మనస్సిద్ధే శ్శరీరేన్ద్రియవిషయోఽయం విచార ఇతి పరైరుక్తమ్. శరీరాభావపక్షేఽపి న భోగానుపపత్తిః - అత్ర దృష్టాన్తః సన్ధ్యవదితి - తత్ర శరీరావస్థానం మనోవస్థానాయ - న భోగాయ - శరీరస్థితే రన్యథాసిద్ధత్వాదితి తన్వభావ ఇత్యస్యార్థ మాహుః. తత్ర మనస్సృష్టావీశ్వరస్యైవ తత్సామ్యాపన్నస్య ముక్తస్య మనోనపేక్షసఙ్కల్పోపపత్తే స్సఙ్కల్పా న్మనస్సిద్ధి రనుపపన్నా. స్వప్నే చేశ్వరసృష్టదేహాదిసద్భావస్య ప్రామాణికత్వా న్మనోమాత్రేణ భోగోపపత్త్యా న స్వాప్నో దృష్టాన్తస్స్యాత్.

అపరేతు - స్వప్నే మానసభోగస్య భ్రాన్తికృతత్వాచ్ఛరీరభోగస్య కర్మకృతత్వా, న్ముక్తస్య భ్రాన్తికర్మణో రభావా, ద్భోగాసమ్భవం పూర్వపక్షీకృత్య * మనసైతాన్కామాన్ * స ఏకధా భవతీత్యాదిశ్రుతేః, స్వప్నే కేవలమనసా భోగదర్శనాచ్చ భ్రాన్తికర్మణో రభావేపి భోగసమ్భవం రాద్ధాన్తయన్తః తన్వభావ ఇత్యధికరణాన్తర మాహుః. తత్ర తాదర్థ్యస్యైర న్తర్యాభ్యా మధికరణాన్తరత్వ మయుక్తమ్. ఈశ్వరసృష్టదేహలాభాదేవ మనసైవ భోగేఽపి న దృష్టాన్తః.

అన్యేప్యైకాధికరణ్యం వదన్తః - స్వప్నే మనసైవ రూపరసాద్యనుభవో దృష్టాన్తః - స్వప్నధీశ్చ న స్మృతిః - కిం త్వనుభవః - దోషసచివత్వాద్భ్రాన్తిః-ముక్తస్యతు యోగసచివత్వా ద్యథార్థ ఇత్యాహుః. తదపి పూర్వవ ద్దత్తోత్తరమ్. అత ఈశ్వరసృష్టదేహవత్త్వే ప్రామాణికేసతి స్వప్నజాగరౌ దృష్టాన్తౌ కేవలేశ్వరప్రయత్నసృష్టత్వజీవవ్యాపారద్వారకేశ్వరప్రయత్నసృష్టత్వా, భిప్రాయావితి యుక్తమ్. తదుపన్యాసశ్చ దేహస్రష్టో జీవపరయో రభిప్రాయావిరోధజ్ఞాపనార్థఇతి యుక్తమ్.

౧౬|| సూ. స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతంహి. ౧౬.

(వే-సా). “౫ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమ్” ఇతి వేదనాభావవచనం సుషుప్తిమరణయో రన్యతరాపేక్ష మిత్యుక్తమ్. “౧ నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయ మహమస్మి” ఇత్యాదినా సుషుప్త్యాదావ కిఞ్చిత్ జ్ఞత్వ మావిష్కృతం హి. ౭.

(వే-దీ.) నను పరంబ్రహ్మ ప్రాప్తస్యాన్తరబాహ్యజ్ఞానలోపం దర్శయతి శ్రుతిః “౫ ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసమ్పరిష్వక్తో నబాహ్యం కిఞ్చన వేదనాన్తరమ్” ఇతి. తత్కథం ముక్తస్య జ్ఞానానన్త్య ముచ్యత ఇత్యత్రాహ,

నేదం ముక్తవిషయమ్. సుషుప్తిమరణయో రన్యతరాపేక్షమ్. ఆవిష్కృతంహి శ్రుత్యా సుషుప్తిమరణయోర్నిస్సమ్బోధత్వమ్, మోక్షదశాయాం సర్వజ్ఞత్వం చ. సుషుప్తౌ తావత్ “౧ నాహ ఖల్వయమేవం సమ్ప్రత్యాత్మానం జానాత్యయ మహ మస్మీతి నో ఏవేమాని భూతాని వినాశమేవాపీతో భవతి” ఇతి. వినాశమ్. అదర్శన మిత్యర్థః. మరణేచ “౪ ఏతేభ్యో భూతేభ్య స్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి” ఇతి. వినశ్యతి - నపశ్యతీత్యర్థః. మోక్షేతు “౨ సవా ఏష దివ్యేన చక్షుషా మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే” ఇతి “౩ సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశః” ఇతిచ. ౭.

౧|| ఛాం - ౮ - ౧౧ - ౧. ౨|| ఛాం - ౮ - ౧౨ - ౫. ౩|| ఛాం - ౭ - ౨౬ - ౨. ౪|| బృ - ౪ - ౪ - ౧౨. ౫|| బృ - ౬ - ౩ - ౨౧.

౧౭॥ సూ. <u>జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణా దసన్నిహితత్వాచ్చ.</u> ౧.

కిం ముక్తస్యైశ్వర్యమ్ - † జగత్సృష్ట్యాది - పరమపురుషాసాధారణం † సర్వేశ్వరత్వమపి - ఉత తద్రహితం కేవల † పరమపురుషానుభవవిషయ మితి సంశయః. కిం యుక్తమ్. జగదీశ్వరత్వమపీతి. కుతః. ※ ౧ నిరఞ్జనః పరమం సామ్య ముపైతీతి పరమపురుషేణ పరమసామ్యాపత్తిశ్రుతేః, సత్యసఙ్కల్పత్వశ్రుతేశ్చ. నహి పరమసామ్యసత్యసఙ్కల్పత్వే సర్వేశ్వరాసాధారణజగన్నియమనేన వినోపపద్యేతే-అతస్సత్యసఙ్కల్పత్వపరమసామ్యోపపత్తయే సమస్తజగన్నియమన రూపమపి ముక్తస్యైశ్వర్యమితి. [౧॥ ౩ముం - ౧ - ౩.]

<u>ప్రదీపవదావేశ</u>ఇత్యాదిసూత్రద్వయ మధికరణాన్తర మితరే త్రయోపి వర్ణయన్తి. ※ స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతీతి ముక్తసృష్టాని శరీరాణి సాలభఞ్జికావ న్నిరాత్మకాని నిర్మనస్కాని - ఆత్మనో మనసశ్చ భేదానుపపత్తేరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - మనస ఏకత్వేప్యేకమనోనువర్తీని సమనస్కాన్యపరాణి సత్యసఙ్కల్పత్వా త్సృష్ట్వోపాధిభేదేన భిన్నస్సన్నాత్మా తాన్యుపాధిభూతాన్యధితిష్ఠతి. తత్కేన కం విజానీయా దిత్యాదిభి ర్ముక్తస్య ద్వితీయదర్శనాభావా దనేకశరీరాధిష్ఠానలక్షణైశ్వర్యానుపపత్తిపరిహారపరం <u>స్వాప్యయసమ్పత్త్యో</u> రితి సూత్రమ్. సుషుప్తౌ కైవల్యేచ ద్వితీయదర్శనాభావః, తదధికారవశాత్తదావిష్కృతంహి. సగుణవిద్యావిపాక స్స్వర్గాదివ దవస్థాన్తరమితి తత్రైశ్వర్యోపపత్తిరితి పరే వ్యాచక్షతే. తత్ర తాదర్థ్య నైరన్తర్యాభ్యా మధికరణభేదానుపపత్తిః. మనస్సృష్టావీశ్వరస్యేవ మనోనపేక్షసఙ్కల్పోపపత్తేః, ఆత్మభేదస్యాన్తఃకరణోపాధికత్వాభావాచ్చైక మనోమూలత్వనిర్బన్ధోఽత్యన్తానుపపన్నః. సగుణవిద్యాయా ఏవ పరవిద్యాత్వాత్, సాక్షాన్మోక్షస్యైవ పరవిద్యాఫలత్వాత్, ద్వితీయజ్ఞానప్రతిషేధస్య స్వాప్య యకైవల్యవిషయత్వాదైశ్వర్యస్య సగుణవిద్యావిపాకత్వవచనంచానుపపన్నమ్.

అపరేతు-సుషుప్త్యుత్క్రాన్తివిషయో విజ్ఞానప్రతిషేధఇతి వదన్తి. తత్పక్షేపి విరుద్ధాంశః ప్రాగేవ ప్రత్యుక్తః-ఆత్మభేదస్య నిరుపాధికత్వాత్.

అన్యేతు-అణోరనేకశరీరప్రవృత్త్యయోగాన్మహత్త్వేపి భృత్యాదిశరీరప్రవృత్తే రపురుషార్థత్వా న్ముక్తానాం ముక్తాన్తరానుపసర్జనత్వా,దముక్తానాం మోక్షస్థానారోహణాయోగాచ్చ జీవాన్తరావేశాయోగా న్ముక్తసృష్టశరీరాణి నిరాత్మకానీతి పూర్వపక్షం కృత్వా-విభాగశక్తియోగా న్ముక్తా దణుపరిమాణా దాత్మసహస్రోత్పత్తేః, ※ ఆత్మనాం తు సహస్రాణి బహూని భరతర్షభ। యోగీ కుర్యా ద్బలం ప్రాప్య తైశ్చ సర్వై ర్మహీం చరేదితి స్మృత్యా సఙ్కోచవిభాగాదిశక్తే ర్దర్శితత్వాత్తేష్వపి శరీరేష్వహఙ్కారకరణాత్, స్త్ర్యాదిశరీరేష్వహఙ్కారకరణాకరణయో ర్విరోధాభావాత్, భృత్యాదిశరీరేషు చైతన్యప్రభాసంసర్గేణాహఙ్కారాకరణాత్తథా కూటస్థపురుషస్య జీవసమష్టే ర్వ్యష్టిజీవత్వేనానుపయుక్తా దంశా ద్విభజ్య తత్తచ్ఛరీరేష్వాత్మప్రవేశనోపపత్తేశ్చ సాత్మకానీతి సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర ముక్తానాం పరస్పరగుణభావాభావేపీశ్వరానుసంచరణాయ సంసారమణ్డలే పిత్రాదిసఙ్కల్పనం భవతీత్యముక్తానాం మోక్షస్థానారోహణానుపపత్తి ర్నవక్తవ్యా. అతఏవ భృత్యాదిశరీరేష్వనుప్రవేశస్యాపురుషార్థత్వాదితి న వక్తవ్యమ్. అవిభక్తనామరూపజీవసమూహవ్యతిరేకేణ కూటస్థపురుషోనామ నకశ్చి త్ప్రామాణికః - జీవసమూహవిషయతయా వచనోపపత్తేః. యత్త్వేకస్మా జ్జీవా దాత్మసహస్ర సఙ్కల్పనం విభాగశక్తిమత్త్వాదితి - తత్పూర్వమేవ నిరస్తమ్. ※ ఆత్మనాంతు సహస్రాణీత్యత్రాత్మశబ్దో దేహవచనఇతి న తద్వచనం విభాగశక్తౌ ప్రమాణమ్. స్త్ర్యాదిశరీరేష్వహఙ్కారకరణాకరణే-భృత్యాదిశరీరేషు చైతన్యప్రభాసంసర్గేణాహఙ్కారం న కరోతీతి విభాగకల్పనాచ నిర్మూలా. భృత్యాదిభావస్యానిష్టత్వాత్స్వయమేవాహఙ్కారకరణాభావశ్చేత్ - శరీరసమ్బన్ధస్యైవ దుఃఖహేతుత్వదర్శనా చ్ఛరీరసృష్టిరపి న స్యాత్. స్వేచ్ఛాయత్తతయా శరీరస్య దుఃఖహేతుత్వం చేత్ - భృత్యాదిభావేనాధిష్ఠేయత్వేఽపి తుల్యమ్.

అభావాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. <u>జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ.</u> సత్యసఙ్కల్పతావిచారిరూపత్వాత్సఙ్గతి ర్ఘసిద్ధా. † (జగత్సృష్ట్యాదిసర్వేశ్వరత్వం) సర్వేశ్వరత్వప్రకారోహి సృష్ట్యాదిః. † (పరమపురుషానుభవవిషయమ్) తదనుభవాన్తర్గతశరీరసర్గాదివిషయమ్. కిం ముక్తస్య జగద్వ్యాపారవిషయ మైశ్వర్య మస్తి - నేతి. పరమసామ్యసత్యసఙ్కల్పత్వశ్రవణం కిం ముక్తైశ్వర్యస్య జగద్వ్యాపారవిషయత్వ మవగమయితుం శక్నోతి - నేతి. కిం జగన్నియమనస్య ముక్తైశ్వర్యాన్తర్భావే ※ యతోవా ఇమానీత్యాది బ్రహ్మలక్షణవాక్యం విరుధ్యతే - నేతి. కిం ముక్తస్య సృష్టిప్రకరణాసన్నిధానేన జగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణం న్యాయ్యమ్ - ఉత ముక్తస్య వికారలోకానుసంచరణశ్రవణేన జగన్నియమనస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణం న న్యాయ్యమ్. కిం ముక్తస్య వికారలోకానుసంచరణం నియమనార్థమ్ - ఉత కేవలభోగార్థమ్. కేవలభోగార్థత్వే కిం ముక్తస్యాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వవిరోధస్స్యాత్ - ఉత నేతి. అత్ర తదర్థో విచార స్త్రివిధః - కిం వికారలోకానాం భోగానిత్యత్వేనానన్దానిత్యతా స్యాత్ - ఉత నేతి. కిం వికారలోకానాం భోగ్యత్వం వికారాత్మకత్వాత్ - ఉత బ్రహ్మవిభూతిత్వాత్, కించ - కిం ముక్తస్యాస్వాతన్త్ర్య మానన్దవైకల్య మాపాదయతి- ఉత నేతి. స్వాతన్త్ర్యం స్వాతన్త్ర్యరూపత్వా దానన్దావహమ్ - ఉతాత్మాభిమానానురూపత్వాత్. కించ - అస్వాతన్త్ర్యస్యావాప్తి స్సమ్భతి - నేతి

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే - జగద్వ్యాపారవర్జమితి - † జగద్వ్యాపారః - నిఖిలచేతనాచేతనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదనియమనమ్. తద్వర్జం నిరస్తనిఖిలతిరోధానస్య † నిర్వ్యాజబ్రహ్మానుభవరూపం ముక్తస్యైశ్వర్యమ్. కుతః. ప్రకరణాత్ - నిఖిలజగన్నియమనంహి పరంబ్రహ్మప్రకృత్యాఽమ్నాయతే * ౧ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి. యద్యేత న్నిఖిలజగన్నియమనం ముక్తానామపి సాధారణం స్యాత్ - తత ఇదం జగదీశ్వరత్వరూపం బ్రహ్మలక్షణం నసజ్గచ్ఛతే - అసాధారణస్యహి లక్షణత్వమ్. తథా ※ ౨ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత ※ ౩ బ్రహ్మవా ఇద మేక మేవాగ్ర ఆసీత్ తదేకం సన్నవ్యభవత్ తచ్ఛ్రేయోరూప మత్యసృజత క్షత్రం యాన్యేతాని దేవక్షత్రాణి ఇన్ద్రో వరుణ స్సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యు రీశానఇతి ※ ౪ ఆత్మా వా ఇదమేకఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్య త్కించన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజాఇతి స ఇమాఀల్లోకా నసృజత ※ ౫ ఏకో హవై నారాయణ ఆసీ న్నబ్రహ్మ నేశానో నేమే ద్యావాపృథివీ ననక్షత్రాణి నాపో నాగ్ని ర్నసోమో న సూర్యః స ఏకాకీ నరమేత తస్య ధ్యానాన్తస్థస్యైకాకన్యా దశేన్ద్రియాణీత్యాదిషు, ※ ౬ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్పృథివ్యా అన్తర ఇత్యారభ్య ※ ౭ య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిషుచ నిఖిలజగన్నియమనం పరమపురుషం ప్రకృత్యైవ శ్రూయతే. అసన్నిహితత్వాచ్చ-నచైతేషు నిఖిలజగన్నియమనప్రసఙ్గేషు ముక్తస్య సన్నిధాన మస్తి - యేన జగద్వ్యాపార స్తస్యాపి స్యాత్.

కి మనావృత్తిశ్రుతిశ్చాతుర్మాస్యాక్షయ్యఫలత్వశ్రుతివ చ్చిరాభిప్రాయా - ఉత ముఖ్యార్థా. కిం ముక్తాత్మానావర్తనవిషయ స్సఙ్కల్ప ఈశ్వరస్య న సమ్భవతి - ఉత సమ్భవతీతి. యదా న సమ్భవతి - తదాఽనావృత్తిశ్రుతే శ్చిరాభిప్రాయత్వేనావృత్తిసమ్భవా దానన్దః పరిచ్ఛిద్యతే. స్వాతన్త్ర్యం స్వాతన్త్ర్యరూపత్వా త్సుఖరూపం చేత్ - తద్వైకల్యా దానన్దవైకల్యమ్, వికారలోకానాం వికారాత్మకతయా భోగ్యత్వే - తదనిత్యత్వా దానన్దానిత్యత్వమ్, - అతఃకేవలభోగార్థత్వాభావేన వికారలోకానుసంచరణస్య నియమనార్థత్వా జ్జగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణ మన్యాయ్య మితి తస్య లక్షణత్వాభావేన తదవిరోధాత్ పరమసామ్యాదిశ్రవణస్య ముక్తైశ్వర్యే జగద్వ్యాపారాన్తర్భావావగమకత్వా జ్జగద్వ్యాపారవిషయమైశ్వర్యం ముక్తస్య సమ్భవేత్. యదా ముక్తానావర్తనవిషయ స్సఙ్కల్ప ఈశ్వరస్య సమ్భవతి - తదాఽనావృత్తిశ్రుతే ర్ముఖ్యత్వేనానావృత్తిసమ్భవాన్నానన్దానిత్యత్వమ్, యదాచ స్వాతన్త్ర్య మాత్మాభిమానానురూపత్వా త్సుఖరూపమ్-తదా ముక్తేషు త్వాత్మాభిమానానురూపత్వా త్స్వాతన్త్ర్యస్య-తద్వైకల్యా న్నానన్దవైకల్యమ్, యదాచ వికారలోకానాం ముక్తభోగ్యత్వం బ్రహ్మవిభూతితయా-తదా వికారరూపస్యానిత్యత్వేపి సర్వావస్థాసు జగతో బ్రహ్మవిభూతిత్వస్యానపాయిత్వేన నానన్దవిచ్ఛేదః, - ఏవం వికారలోకానుసంచరణస్య నియమనార్థత్వాభావేపి అపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వావిరోధాత్కేవలభోగార్థతయా తదవిరోధేన జగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వాత్పరమసామ్యాదిశ్రవణస్య ముక్తైశ్వర్యే జగన్నియమనాన్తర్భావానవగమకత్వా జ్జగద్వ్యాపారవర్జమేవ ముక్తైశ్వర్యం స్యాత్. యది అనావృత్తిశ్శబ్దా దిత్యధికరణాన్తరమ్ - తదాఽనావృత్త్యనుబన్ధినీ విచారపరమ్పరా పృథగనుసన్ధేయా. తాదర్థ్యసమ్భవస్తు సఙ్గతిమాత్రోపయోగీతిద్రష్టవ్యః.

† పూర్వపక్ష ముక్త్వా రాద్ధాన్త మాహ (జగదితి). † (నిర్వ్యాజబ్రహ్మానుభవరూపమ్) యథావస్థితబ్రహ్మానుభవరూప మిత్యర్థః. సృష్ట్యాదేరపి నియమనవిశేషరూపత్వా జ్జగద్వ్యాపారశబ్దోక్తిః. * కన్యా - మనఃప్రకాశకత్వాత్. ※ కనదీప్తావితి ధాతుః.

౧౭॥ సూ. జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ. ౧.

(వే-సా). అపహతపాప్మత్వాదిసత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తం ముక్తస్య జగజ్జన్మాదికారణత్వవర్జమ్. "౧ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే" ఇత్యారభ్య "౧ తద్బ్రహ్మ" ఇత్యాది జగత్సృష్ట్యాది పరస్యైవేతి ప్రకరణా దవగమ్యతే. సృష్ట్యాది ప్రకరణేషు ముక్తస్యాసన్నిహితత్వాచ్చ, ముక్తస్యాతిరోహితస్వమాహాత్మ్యస్యానవధికాతిశయానన్దపరిపూర్ణబ్రహ్మానుభవఏవ. బ్రహ్మణోఽపి జగద్వ్యాపారో లీలామాత్రమితి "౮ లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్" ఇత్యుక్తమ్. ౧.

౧॥ తై - భృగు - ౧అను. ౨॥ ఛాం - ౬ - ౨ - ౧. ౩॥ బృ - ౩ - ౪ - ౧౧. ౪॥ ఐత - ౧ - ౧. ౫॥ మహో - ౧౪ - ౧.
౬॥ బృ - ౫ - ౭ - ౩. ౭॥ బృ - ౫ - ౭ - ౨౨మా. ౮॥ బ్ర - ౨ - ౧ - ౩౩.

౧౮॥ సూ. <u>ప్రత్యక్షోపదేశాన్నేతిచేన్నాధికారికమణ్డలస్థోక్తేః.</u> ౨.

*౧ స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి *౨ ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసంచరన్నితి ప్రత్యక్షేణ - † శ్రుత్యా ముక్తస్య జగద్వ్యాపార ఉపదిశ్యతే-అతో నజగద్వ్యాపారవర్జమితిచేత్. తన్న-ఆధికారికమణ్డలస్థోక్తేః-ఆధికారికాః - అధికారేషు నియుక్తా హిరణ్యగర్భాదయః. మణ్డలాని-తేషాం లోకాః. తత్స్థాః-భోగాః ముక్తస్యా † కర్మవశ్యస్య భవన్తీత్యయ మర్థః *౧ తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యాదినోచ్యతే. † అకర్మప్రతిహతజ్ఞానో ముక్తో వికారలోకాన్ బ్రహ్మవిభూతిభూతా ననుభూయ యథాకామం తృప్యతీత్యర్థః. † తదేవం వికారాన్తర్వర్తినః ఆధికారికమణ్డలస్థాన్ సర్వాన్ భోగాన్ బ్రహ్మవిభూతిభూతాననుభవతీత్యనేన వాక్యేనోచ్యతే - న జగద్వ్యాపారః.
[౧॥ ఛాం-౭-౨౫-౨. ౨॥ తై-భృగు-౧౦-౫.]

౧౮॥ సూ. <u>ప్రత్యక్షోపదేశాన్నేతిచేన్నాధికారికమణ్డలస్థోక్తేః.</u> కామాన్నిత్వ కామరూపిత్వ సర్వలోకసంచారశ్రవణాజ్జగతస్తదధీనత్వం సిద్ధమితి ముక్తస్యేశ్వరత్వమపి స్యాదితి పూర్వపక్షోత్థానమ్. ప్రత్యక్షేణేతి - వ్యాఖ్యేయస్య వ్యాసేనోపాదానమ్. † తద్వ్యాచష్టే (శ్రుత్యేతి) వికారలోకాన్ - కార్యభూతలోకాన్. వికారశబ్దో ధర్మిపరః. † హేయాతీతస్య ముక్తస్య హేయాస్పదవికారలోకభోగాపేక్షా కథమిత్యత్రాహ (అకర్మేతి) భగవద్విభూతిత్వేనాత్యన్తభోగ్యతా స్యాదిత్యర్థః. ఏవమ్ * కామాన్నీత్యాదిశ్రుతివాక్యం వ్యాఖ్యాతమ్. † ఉక్తశ్రుతివాక్యార్థప్రతిపాదకస్య సూత్రస్యార్థం నిగమయతి (తదేవమితి).

(వే-దీ). కిం ముక్తస్య భోగః, నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానసకలేతరవిలక్షణానవధికాతిశయానన్దమహావిభూతిరూపపరబ్రహ్మాఽనుభవఏవ? ఉత జగత్సృష్ట్యాదిజగన్నియమనరూపలీలాఽపీతిసంశయః. "౩ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి" ఇత్యాదిశ్రుతేర్జగన్నియమనరూపలీలాపీతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు "౪ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే" "౫ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్" "౬ బ్రహ్మ వా ఇదమేకమేవాగ్ర ఆసీత్" "౭ ఆత్మా వా ఇదమేకఏవాగ్ర ఆసీత్" "౮ ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్" ఇత్యాదిషు పరంబ్రహ్మ ప్రకృత్యైవ జగద్వ్యాపారశ్శ్రూయతే. తత్ర తత్ర ప్రకరణే నముక్తస్య సన్నిధిరప్యస్తి. అతో జగన్నియమనరూపధురావర్జం "౯ సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా" "౧౦ స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య" ఇత్యనవధికాతిశయానన్దబ్రహ్మానుభవే ముక్తస్య సామ్యమ్. బ్రహ్మహి స్వస్య పరస్య చానుభూయమానమవిశేషేణానవధికాతిశయానన్దం భవతి, ఆనన్దస్వరూపత్వావిశేషాత్, సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

౧౮॥ సూ. <u>ప్రత్యక్షోపదేశాదితిచేన్నాధికారికమణ్డలస్థోక్తేః.</u> ౨.

(వే-సా). "౨ ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసఞ్చరన్" ఇత్యుపదేశాజ్జగద్వ్యాపారోఽస్తీతిచేత్. న, హిరణ్యగర్భాద్యాధికారికమణ్డలస్థభోగోక్తేః. నహి తత్ర నియమనం శ్రుతమ్. ౨.

(వే-దీ). ప్రత్యక్షమ్ - శ్రుతిః. "౧ తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి" "౨ ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసఞ్చరన్" ఇత్యాదిశ్రుత్యా ముక్తస్య జగద్వ్యాపారోపదేశాత్సోఽపీతిచేత్. తన్న <u>ఆధికారికమణ్డలస్థోక్తేః</u>; ఆధికారికాః - పరమపురుషేణ లోకనియమనాధికారే నియుక్తాః హిరణ్యగర్భాదయః. మణ్డలాని - తేషాం లోకాః. తత్స్థభోగేషు ముక్తస్య యదీచ్ఛా వర్తతే-తత్ర తత్ర యథాకామం పరమపురుషానుగ్రహేణ వర్తమానస్తత్రస్థాన్ భోగాన్ భుఙ్క్తే ఇతి తయా శ్రుత్యోక్తేః. * కామాన్నీ * కామచారో భవతీతి హి శ్రూయతే న నియుఙ్క్తే ఇతి. ౨.
[౩॥ ముం-౩-౧-౩. ౪॥ తై-భృగు-౧. ౫॥ ఛాం-౬-౨-౧.]

౬॥ బృ-౩-౪-౧౦. ౭॥ ఐత-౧-౧. ౮॥ మహో-౧. ౯॥ తై-ఆనం-౧-౨. ౧౦॥ తై-ఆనం-౮-౪.

† యది సంసారివన్ముక్తోఽపి వికారాన్తర్వర్తినో భోగాన్భుఙ్క్తే - తర్హి బద్ధస్యేవ ముక్తస్యాప్యన్తవదేవ భోగ్యజాత మల్పం చ స్యాత్. తత్రాహ.

౧౯॥ సూ. వికారావర్తిచతథాహిస్థితిమాహ. ౩.

వికారే-జన్మాదికే నవర్తత ఇతి వికారావర్తి. నిర్ధూతనిఖిలవికారం నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానం నిరతిశయానన్దం పరం బ్రహ్మ సవిభూతికం సకలకల్యాణగుణ మనుభవతి ముక్తః - తద్విభూత్యన్తర్గతత్వేన వికారవర్తినాం లోకానామపి ముక్తభోగ్యత్వమ్. తథాహి పరస్మిన్బ్రహ్మణి నిర్వికారేఽనవధికాతిశయానన్దే ముక్తస్యానుభవితృత్వేన స్థితి మాహ శ్రుతిః * ౧ యదాహ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే అథ సోఽభయం గతో భవతి * ౧ రసో వై సః రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽనన్దీ భవతీత్యాదికా. తద్విభూతిభూతం చ జగత్తత్రైవ వర్తతే- * ౨ తస్మిన్లోకాశ్శ్రితా స్సర్వే తదునాత్యేతి కశ్చనేతి శ్రుతేః. అత స్సవిభూతికం బ్రహ్మానుభవన్వికారాన్తర్వర్తిన ఆధికారికమణ్డలస్థానపి భోగాన్భుఙ్క్త-ఇతి. * ౩ సర్వేషు లోకేషు కామచార ఇత్యాదినోచ్యతే-నముక్తస్య జగద్వ్యాపారః.

౨౦॥ సూ. దర్శయతశ్చైవంప్రత్యక్షానుమానే. ౪.

అస్య ప్రత్యగాత్మనో ముక్తస్య నియామ్యభూతస్య నియన్తృభూతపరమపురుషాసాధారణం జగద్వ్యాపారరూపం నియమనం నసమ్భవతీత్యుక్తమ్-నిఖిలజగన్నియమనరూపో వ్యాపారః పరమపురుషాసాధారణ ఇతి దర్శయతః శ్రుతిస్మృతీ. * ౪ భీషాఽస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః। భీషాఽస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇతి, * ౫ ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇత్యాది, తథా- * ౬ ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతి, రేష భూతపాల, ఏష సేతు ర్విధరణ ఏషాం లోకానా మసంభేదాయేతిచ శ్రుతిః. స్మృతిరపి * ౭ మయాఽధ్యక్షేణ ప్రకృతి స్సూయతే సచరాచరమ్। హేతునానేన కౌన్తేయ జగద్ధి పరివర్తత ఇతి, * ౮ విష్టభ్యాహ మిదం కృత్స్న మేకాంశేన స్థితో జగదితి చ. తథా ముక్తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాదిపూర్వకస్యాప్యానన్దస్య పరమపురుషఏవ హేతు రితి శ్రుతిస్మృతీ దర్శయతః * ౧ ఏష హ్యేవానన్దయాతి * ౯ మాంచ యోఽవ్యభిచారేణ భక్తియోగేన సేవతే। స గుణాన్సమతీత్యైతాన్ బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే। బ్రహ్మణోహి ప్రతిష్ఠాహ మమృతస్యావ్యయస్యచ। శాశ్వతస్యచ ధర్మస్య సుఖస్యైకాన్తికస్య చేతి. † యద్యప్యపహతపాప్మత్వాది స్సత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తో గుణగణః ప్రత్యగాత్మనః స్వాభావిక ఏవావిర్భూతః - తథాఽపి తస్య తథావిధత్వమేవ పరమపురుషాయత్తమ్, తస్య నిత్యస్థితిశ్చ తదాయత్తా,. † పరమపురుషస్యైతన్నిత్యతాయాఃనిత్యేష్టత్వాన్నిత్యతయా వర్తత ఇతి నకశ్చిద్విరోధః. † ఏవమేవ పరమపురుషభోగోపకరణస్య లీలోపకరణస్యచ

† ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ (యదీతి).

౧౯॥ సూ. వికారావర్తిచతథాహిస్థితిమాహ. ముక్తస్య సవిభూతికబ్రహ్మానుభవితృత్వేన స్థితివచనాత్సర్వత్ర కామచారాదయో భవన్తి-ననియన్తృత్వాదికమిత్యర్థః.

౨౦॥ సూ. దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే. ※ బ్రహ్మణోహి ప్రతిష్ఠాహమితి - బ్రహ్మ - జీవః. అమృతమ్ - మోక్షః. శాశ్వతధర్మః-జ్ఞానమ్. సుఖమ్ - ఆనన్దః. † అన్యాధీనత్వనిత్యత్వయో ర్విరోధ మాశఙ్క్య పరిహరతి (యద్యపీత్యాదినా) తస్య - అపహతపాప్మత్వాదిగుణస్య. తథావిధత్వమ్. - స్వాభావికత్వమ్. తస్య - ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య నిత్యస్థితిస్తదాయత్తేత్యర్థః. † తదుపపాదయతి (పరమపురుషస్యేతి) † ముక్తస్వరూపతద్గుణనిత్యత్వం పరసఙ్కల్పాయత్త మిత్యుక్తమ్ - అన్యదపి నిత్యం వస్తు తదధీనస్థిత్యాదిక మిత్యాహ (ఏవమితి) ముక్తస్య నియన్తృత్వాభావా

౧॥ తై - ఆనం - ౭ - ౨, ౧. ౨॥ కఠ - ౨ - ౫ - ౮. ౩॥ ఛాం - ౭ - ౨౫ - ౨. ౪॥ తై - ఆనం - ౮ - ౧.
౫॥ బృ - ౫ - ౮ - ౯. ౬॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨౨. ౭॥ గీ - ౯ - ౧౦. ౮॥ గీ - ౧౦ - ౪౨. ౯॥ గీ - ౧౪ - ౨౬ - ౨౭.

నిత్యతయా శాస్త్రావగతస్య పరమపురుషస్య నిత్యేష్టత్వాదేవ తథాఽవస్థాన మస్తీతి శాస్త్రా దవగమ్యతే. అతో ముక్తస్య సత్యసఙ్కల్పత్వం పరమపురుసామ్యంచ జగద్వ్యాపారవర్జమ్.

౨౧॥ సూ. భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ. ౫.

† బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవరూపభోగమాత్రే ముక్తస్య బ్రహ్మసామ్యప్రతిపాదనాచ్చ లిఙ్గా జ్జగద్వ్యాపారవర్జ

న్నానన్దవైకల్యమ్ - ప్రత్యుత తత్సాఫల్యమేవ - సర్వేషాంహి స్వాత్మాభిమానానుగుణా భోగ్యవ్యవస్థా తద్విపర్యయవ్యవస్థాచ-తథా పురుషపశ్వాదిషు దృశ్యతే. తస్మా దాత్మన ఆవిర్భూతయథావస్థితస్వరూపస్య శేషత్వమేవ స్వాభావికం రూప మపరోక్షయత స్స్వశేషిపరమపురుషపరిచరణమేవ ప్రియతమం స్యాత్ - తద్విపర్యయేణేశితృత్వ మత్యన్తానిష్టమేవ. తస్మా న్నానన్దవైకల్యమ్ - అపితు తత్సాఫల్యమేవ.

౨౧॥ సూ. భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ. † (బ్రహ్మేత్యాది) * స ఏవంవి త్సర్వేషాం భూతానాం మతో భవతి యథైషా దేవతైవం

౧౯॥ సూ. వికారావర్తిచతథాహిస్థితిమాహ. ౩.   ౨౦॥ సూ. దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే. ౪.

(వే-సా). వికారాసంసృష్టపరిపూర్ణపరబ్రహ్మానుభవఏవ తస్య సుఖమ్. తథాఽస్య స్థితిః. “౧ రసో వై సః రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽనన్దీ భవతి” ఇత్యాహ. ౩.

(వే-దీ). ఉత్పత్త్యాదివికారవర్తి హేయమిశ్రో ఽత్యల్పశ్చ కథం ముక్తస్య భోగ్యో భవతి, య దిచ్ఛాత స్సర్వేషు లోకేషు కామచార ఉచ్యత ఇత్యత్రాహ.

(వే-దీ). చశబ్దోఽవధారణే. ఉత్పత్త్యాది వికారేషు న వర్తత ఇతి వికారావర్తి-పరంబ్రహ్మైవ. నిర్ధూతనిఖిలవికారం నిఖిలహేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానం నిరతిశయానన్దం పరబ్రహ్మ సవిభూతి సకలకల్యాణగుణం ముక్తస్య భోగ్యమ్. తద్విభూత్యన్తర్గతత్వేన వికారవర్తినాం లోకానామపి ముక్తభోగ్యత్వమ్. తథాహి పరస్మి న్బ్రహ్మణి ముక్తస్యాఽనుభవితృత్వేన స్థితి మాహ శ్రుతిః. “౧ యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యే ఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే అథ సో ఽభయంగతో భవతి” “౧ రసో వై సః రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽనన్దీ భవతి” బ్రహ్మనిష్ఠో బ్రహ్మైవ లబ్ధ్వాఽనన్దీ భవతీత్యర్థః. బ్రహ్మహి నిరతిశయాఽనన్దస్వరూపం నిరతిశయకల్యాణానన్తగుణక మనన్తమహావిభూతిచ. తత్ర సవిభూతికబ్రహ్మానుభవాయ విభూత్యేకదేశభూతలోకేషు సఞ్చరత స్తత్ర తత్ర కామచారో భవతీత్యుచ్యతే. ౩.

(వే-సా). ఉక్త మర్థం శ్రుతిస్మృతీచ దర్శయతః “౨ తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశ స్సంభూతః” “౩ ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే” ఇత్యాదికా శ్రుతిః. స్మృతిరపి “౪ అహం సర్వస్య ప్రభవః మత్త స్సర్వం ప్రవర్తతే” ఇతి. ౪.

(వే-దీ). ఉత్పత్త్యాదిజగన్నియమనం పరస్యైవ; ముక్తస్యతు పరబ్రహ్మానుభవఏవ భోగ ఇత్యుక్తమేవార్థం ప్రత్యక్షానుమానే - శ్రుతిస్మృతీ దర్శయతః “౨ తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశ స్సమ్భూతః” “౫ భీషాఽస్మాద్వాతః పవతే” “౩ ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః” ఇత్యాదికా శ్రుతిః. స్మృతిరపి “౪ అహం సర్వస్య ప్రభవః” “౬ అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయ స్తథా” “౭ విష్టభ్యాహ మిదం కృత్స్న మేకాంశేన స్థితో జగత్” “౪ మత్త స్సర్వం ప్రవర్తతే” “౮ సోఽభిధ్యాయ శరీరా త్స్వా త్సిసృక్షు ర్వివిధాః ప్రజాః” “౯ ప్రశాసితారం సర్వేషామ్” ఇద్యాదికా పరవిషయా. “౧౦ అథాకామయమానో యోఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామః” ఇత్యాదికా శ్రుతిః. స్మృతిరపి “౧౧ ప్రియోహి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహమ్. ఆస్థి స్సహి యుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాం గతిమ్. వాసుదేవ స్సర్వమితి సమహాత్మా సుదుర్లభః” “౧౨ మాం చ యోఽవ్యభిచారేణ భక్తియోగేన సేవతే। స గుణా న్సమతీత్యైతా న్బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే॥ బ్రహ్మణోహి ప్రతిష్ఠాహ మమృతస్యావ్యయస్యచ। శాశ్వతస్యచ ధర్మస్య సుఖస్యైకాన్తికస్యచ” ఇత్యాదికా ముక్తవిషయా. ౪.

౨౧॥ సూ. భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ. ౫.

(వే-సా.) “౧౩ సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహబ్రహ్మణా విపశ్చితా” ఇతి బ్రహ్మానుభవరూప భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ. ౫.

(వే-దీ). “౧౩ సోఽశ్నుతే సర్వా న్కామా న్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా” ఇతి ముక్తస్య బ్రహ్మానుభవభోగమాత్రబ్రహ్మసామ్య వచనా ల్లిఙ్గాచ్చ జగద్వ్యాపారవర్జమితి నిశ్చీయతే. ౫.   [౧॥ తై - ఆనం - ౭ - ౧, ౨. ౨॥ తై - ఆనం - ౧ - ౨.]

౩॥ బృ - ౫ - ౮ - ౯. ౪॥ గీ - ౧౦ - ౮. ౫॥ తై - ఆనం - ౮ - ౧. ౬॥ గీ - ౭ - ౬. ౭॥ గీ - ౧౦ - ౪౨. ౮॥ మను - ౧ - ౮.
౯॥ మను - ౧౨ - ౧౨౨. ౧౦॥ బృ - ౬ - ౪ - ౬. ౧౧॥ గీ - ౭ - ౧౭. ౧౨॥ గీ - ౧౪ - ౨౬. ౧౩॥ తై - ఆనం - ౧ - ౨.

మిత్యవగమ్యతే ※ ౧ సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి. † అతో ముక్తస్య పరమపురుషసామ్యం సత్యసఙ్కల్పత్వం చ పరమపురుషాసాధారణనిఖిలజగన్నియమనశ్రుత్యానుగుణ్యేన వర్ణనీయమితి జగద్వ్యాపారవర్జమేవ ముక్తైశ్వర్యమ్.

† యది పరమపురుషాయత్తం ముక్తైశ్వర్యమ్ - తర్హి తస్య స్వతన్త్రత్వేన తత్సఙ్కల్పాన్ముక్తస్య పునరావృత్తిసమ్భవాశఙ్కేత్యత్రాహ.

౨౨॥ సూ. అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్. ౬.

† యథా నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానో జగజ్జన్మాదికారణం సమస్తవస్తువిలక్షణస్సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్పః ఆశ్రితవాత్సల్యైకజలధిః పరమకారుణికో నిరస్తసమాభ్యధికసమ్భావనః పరబ్రహ్మాభిధానః పరమపురుషోఽస్తీతి శబ్దాదవ

(స) యథైతాం దేవతాం సర్వాణి భూతాన్యవన్తి నహ్యేవమేవంవిదం సర్వాణి భూతాన్యవన్తి తే నో ఏతస్యై దేవతాయై సాయుజ్యం సలోకతాం తు యన్తీత్యాదివాక్యాన్యప్యభిప్రేతాని. ※ భాగో వా మన్త్రవర్ణాదితి న్యాయా త్సామాన్యేనావగతం సామ్యం భోగసామ్యే దృష్టే తాదృశసామ్యవిశేషే పర్యవస్యతీతి భావః. † పరమాత్మనియామ్యత్వాదిశ్రుత్యానుగుణ్యాచ్చాయమర్థఇతి వదన్నధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి).

† అనన్తరసూత్రశఙ్కాముఖేనావతారయతి (యదీతి) అపునరావృత్తిశ్రుతిః పాక్షికవిష

యా - ఈశ్వరస్వాతన్త్ర్యాత్ కస్యచిదనావృత్తిసమ్భవాదితిచ పూర్వపక్ష్యభిప్రాయః.

౨౨॥ సూ. అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్. † (యథేత్యాది) భగవతా ముక్తస్యాపరిత్యాజ్యత్వోపపాదనార్థమ్, ముక్తస్య బ్రహ్మానుభవజిహాసానుదయజ్ఞాపనార్థమ్, ప్రామాణికత్వే దృష్టాన్తసిద్ధ్యర్థంచ నిఖిలహేయప్రత్యనీకత్వాదిగుణా ఉక్తాః. అన్యేన నివృత్తిశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థం నిరస్తసమాభ్యధికసమ్భావన ఇతి పదమ్. ※ న యది పితృలోకకామ ఇత్యాద్యుక్తభగవత్పరిచరణార్థవిగ్రహవ్యావృత్త్యర్థమ్. ※ పునర్జన్మ

౨౨॥ సూ. అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్. ౬.

(వే-సా.) ‘‘ ౨ స ఖల్వేవం వర్తయన్ యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతే నచపునరావర్తతే ’’ ఇతిశబ్దాత్ నివృత్తసమస్తతిరోధానః ఆవిర్భూతాపహతపాప్మత్వాదిగుణగణః, అనవధికాతిశయానన్దం పరం బ్రహ్మానుభవతి నచ పునరావర్తతే ఇతి నిశ్చీయత ఇతి సర్వం సమఞ్జసమ్. ౬.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తసారే,

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

(వే-దీ.) యది నియన్తృత్వం పరస్యైవ - ఏవం తర్హి స్వతన్త్రత్వేన ముక్తం పరః కదాచిత్పునరావర్తయిష్యతీత్యాశఙ్క్యాహ.

అస్య ముక్తస్యానావృత్తిశ్శబ్దాదవగమ్యతే. యథా ‘‘ ౩ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే ’’ ‘‘ ౪ సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి ’’ ‘‘ ౫ యః పృథివీమన్తరో యమయతి ’’ ‘‘ ౬ య ఆత్మానమన్తరో యమయతి ’’ ఇతిశబ్దాత్పరమపురుషస్య స్రష్టృత్వం నియన్తృత్వం చావగమ్యతే; - తథా ‘‘ ౭ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్తే ’’ ‘‘ ౨ స ఖల్వేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే నచ పునరావర్తతే ’’ ‘‘ ౮ మాముపేత్య పునర్జన్మ దుఃఖాలయమశాశ్వతమ్ । నాప్నువన్తి మహాత్మానస్సంసిద్ధిం పరమాం గతాః ॥ ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున । మాముపేత్యతు కౌన్తేయ పునర్జన్మ నవిద్యతే ’’ ‘‘ ౯ ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః । సర్గేఽపి నోపజాయన్తే ప్రళయే నవ్యథన్తిచ ’’ ఇతిశబ్దాదేవైనం కదాచిదపి నావర్తయతీత్యవగమ్యతే. సూత్రావృత్తిస్తు శాస్త్రపరిసమాప్తిం ద్యోతయతీతి సర్వం సమఞ్జసమ్. ౬.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే,

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

శాస్త్రంచపరిసమాప్తమ్.

౧॥ తై - ఆనం - ౧ - ౨. ౨॥ ఛాం - ౮ - ౧౫ - ౧. ౩॥ తై - భృగు - ౧. ౪॥ తై - ఆనం - ౬ - ౨. ౫॥ బృ - ౫ - ౭ - ౩.

౬॥ బృ - ౫ - ౭ - ౨౨మా. ౭॥ ఛాం - ౪ - ౧౫ - ౬. ౮॥ గీ - ౮ - ౧౫, ౧౬. ౯॥ గీ - ౧౪ - ౨.

గమ్యతే - ఏవ మహా రహా రనుష్ఠీయమానవర్ణాశ్రమధర్మానుగృహీతతదుపాసనరూపతత్సమారాధనప్రీతః ఉపాసీనాన నాదికాలప్రవృత్తానన్తదుస్తరకర్మసంచయరూపావిద్యాం వినివర్త్య స్వయాథాత్మ్యానుభవరూపానవధికాతిశయానన్దం ప్రాప య్య పున ర్నావర్తయతీత్యపి శబ్దాదేవావగమ్యతే. శబ్దశ్చ * ౧ స ఖల్వేవం వర్తయ న్యావదాయుషం బ్రహ్మలోక మభి సమ్పద్యతే † నచ పున రావర్తత ఇత్యాదికః. తథా చ భగవతా స్వయమేవోక్తమ్ * ౨ మా ముపేత్య పున ర్జన్మ దుఃఖా లయ మశాశ్వతమ్ । నాప్నువన్తి మహాత్మాన స్సంసిద్ధిం పరమాం గతాః ॥ ఆబ్రహ్మభవనా ల్లోకాః పున రావర్తినోఽర్జున। మా ముపేత్యతు కౌన్తేయ పున ర్జన్మ నవిద్యత ఇతి. † నచోచ్ఛిన్నకర్మబన్ధస్యాసఙ్కుచితజ్ఞానస్య పరబ్రహ్మానుభవైకస్వభా వస్య తదేకప్రియస్యానవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మానుభవతోఽన్యాపేక్షా † తదర్థారమ్భాద్యసమ్భవా త్పున రావృత్తి శఙ్కా. † నచ పరమపురుష స్సత్యసఙ్కల్పోఽ ప్యత్యర్థప్రియం జ్ఞానినం లబ్ధ్వా కదాచి దావర్తయిష్యతి -†య ఏవ మాహ

దుఃఖాలయ మశాశ్వత మితి వచన ముపాత్తమ్. దుఃఖాలయత్వాదివిశేషణాభావేప్యేతదైకార్థ్యం స్యాదిత్యభిప్రాయేణ * పున ర్జన్మ నవిద్యతఇతి వచన ముదాహృతమ్. అనేన ఆవృత్తిః కర్మకృతా న భవతి - * ఇమాఁల్లోకా నిత్యుక్తకామసంచారా దితిచ ఫలితమ్. † పునరావృత్తిహేతుత్వేన సమ్భావితాని శిరాంస్యాశఙ్క్య పరిహరతి (నచేత్యాదినా) † ప్రమాణస్యానుగ్రాహకతర్కకృతార్థతాం చార్థా ద్దర్శయతి. స్వేచ్ఛావా - కర్మవా- భగవత్సఙ్కల్పోవా - త్రయమేవ పునరావృత్తిహేతుతయా సమ్భావితమ్. తత్ర స్వేచ్ఛాకర్మభ్యా మావృత్తిశఙ్కాం పరిహరతి (నచేతి) † (తదర్థార మ్భాదస్యసమ్భవాదితి) కర్మ విద్యమానం చేత్ - సజాతీయకర్మాన్తరారమ్భరుచిరూపాం వాసనా ముపజనయ్య తద్ద్వారా కర్మాన్తరం కారయతి - కర్మణ స్సవాసనస్య వినష్టత్వా త్కర్మాన్తరాసమ్భవా న్నకర్మ పునరావృత్తిహేతుః, అనవధికాతిశయానన్దభగవదనుభవైకతానస్య నాన్యాపేక్షేతి న స్వేచ్ఛాపి స్వస్య పునరావృత్తిహేతు, రిత్యర్థః. † భగవత్సఙ్కల్పస్య పునరావృత్తిహేతుత్వం పరిహరతి (నచేతి) ముక్తా న్పున ర్నావర్తయిష్యామీతి సఙ్కల్పో నాన్యథాస్యా దిత్యభిప్రాయేణ సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యుక్తమ్. జ్ఞానినోఽత్యర్థప్రియత్వాచ్చ తథా సఙ్కల్పః. † అత్యర్థప్రియత్వే ప్రమాణం దర్శయతి (యఏవమాహేతి) ఏవం నచోచ్ఛిన్నేత్యాదినా అపునరావృత్తిశ్రుతే రనుగ్రాహక స్తర్క ఉక్తో భవతి.

పరేతు-ప్రత్యక్షోపదేశాదిత్యత్ర * ఆప్నోతి స్వారాజ్య మిత్యుదాహృత్య సవితృమణ్డలాదిస్థానేషు భోగోక్తేః న జగద్వ్యాపార ఇత్యా హుః. స్వారాజ్యశబ్దస్య పరమాకాశావస్థానే వ్యుపపత్తే స్తస్యానుపాదానమ్. సర్వలోకక్రమణశఙ్కాబీజత్వా దిమాఁల్లోకా నిత్యాద్యుపాదాన ముచి తమ్ - తేన హి నిరఙ్కుశైశ్వర్యం దర్శితం భవతి. వికారరూపమ్, వికారోత్తీర్ణంచ నిత్యముక్తమ్, పరం బ్రహ్మ - ద్విధాహి స్థితి మాహ * పాదో స్యేతి. * న తత్ర సూర్యో భాతి * న తద్భాసయతే సూర్యఇతి ప్రత్యక్షానుమానేచ వికారావర్తిత్వం దర్శయత ఇతి వ్యాచక్షతే. కి మర్థం సూత్రద్వ య మితిచేత్ - వికారాలమ్బనానాం నిర్వికారపరరూపప్రాప్తి రనుపపన్నా-అతత్క్రతుత్వా దిత్యభిప్రాయ ఇతిచాహుః. ఇద మపి వికారాలమ్బ నా నప్రాప్నువన్తీత్యధ్యాహారసాపేక్షత్వా దనుపపన్నమ్. అధ్యాహారేఽపి జగద్వ్యాపారవర్జనస్యానుపయోగిసూత్రద్వయమ్. పరం నాప్నువన్తి. సగు ణేఽపి న నిరవగ్రహమైశ్వర్య, మితి జ్ఞాపనార్థ మితిచేత్ - అతిదూరాభిప్రాయకల్పనమేవ దోషః. తథాహి స్థితి మాహేత్యత్రైవ నిర్వికారస్వరూ పవిషయశ్రుతీనామపి వివక్షితత్వే పునఃప్రత్యక్షశబ్దేన పరస్వరూపవిషయశ్రుత్యుపాదానవైయర్థ్యం చ. ఐశ్వర్యం చేత్-అన్తవత్ - తస్మా దావృత్తి రితి శఙ్కావ్యుదాసార్థం అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి సూత్రమితి - నిర్గుణప్రాప్తావావృత్తిశఙ్కాయా అభావా దిత్యాహుః. తదయుక్తమ్ - అకర్మకృత సహజైశ్వర్యే ఐశ్వర్యత్వా దావృత్తిశఙ్కాయా మన్దతరత్వాత్. అతః పారాధీన్యకృతావృత్తిశఙ్కావ్యుదాసపరత్వమేవ యుక్తం సూత్రస్య. సగుణ నిష్ఠవిషయత్వంచాయుక్తమ్-నిర్గుణప్రాప్తే రప్రామాణికత్వా ద్విశేషణవైయర్థ్యమ్. నిర్గుణప్రాప్త్యభావాదేవాత్రావృత్తిశఙ్కానుదయశ్చానుపపన్నః.

అపరేతు - వేదాన్తఏవ ముక్తస్య భేదేనావస్థానం మన్యమానానాం మత మభ్యుపగమ్య తత్ర సావధిక మైశ్వర్యమితి ప్రతిపాదనార్థ మిద మధికరణ మిత్యాహుః. తత్ర పరేషామివ సూత్రయోజనా. అస్మిన్పక్షే వికారప్రళయే తదాశ్రితైశ్వర్యప్రళయా దావృత్తి స్స్యాదేవ - అవిభాగపక్ష ఏవానావృత్తి రిత్యాహ అనావృత్తిశ్శబ్దాదితీత్యాహుః. తత్తావ దయుక్తమ్ - అప్రామాణికపక్షస్య నిరసనమేవహి కర్తవ్యమ్ - నతు తదభ్యుపగమేన నిర్వాహః. సావధికైశ్వర్యప్రతిపాదనమేవ తన్నిరసనమితిచేన్న - ప్రతీకాలమ్బనోపాసనానాం సావధికైశ్వర్యే కథితేఽపి తేషాం నిరస్తత్వాభావాత్. అప్రామాణికత్వసమర్థనంహి నిరసనమ్. సావధికైశ్వర్యం ప్రామాణికంచేత్ - కథం తస్య నిరాసః. అనావృత్తిసూత్ర మవిభాగపక్షఏవేత్యశాబ్దమ్- అవిభాగశబ్దస్యాప్రకృతత్వాత్. అర్థస్వభావా దవిభాగపక్షవిషయత్వ మితిచేన్న - అక్షరపరమవ్యోమగతానాం ముక్తానా మైశ్వర్యప్రచ్యుత్యసమ్భ

౧॥ ఛాం-౮-౧౫-౧. ౨॥ గీ-౮ - ౧౫, ౧౬.

* ౧ ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః । ఉదారా స్సర్వ ఏవైతే జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్ ॥ ఆస్థిత స్సహి యుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాం గతిమ్ । బహూనాం జన్మనా మన్తే జ్ఞానవాన్మాం ప్రపద్యతే ॥

వాదేవార్థస్వభావాసిద్ధేః. వికారలోకాశ్రిత మైశ్వర్యం ప్రధ్వస్త మితిచేత్. తతః కిమ్-ఈశ్వరస్యేవ తదానీ మప్రచ్యుతగుణాష్టకత్వా దపరిచ్ఛిన్నా నన్దత్వోపపత్తేః. నహి జగత్ప్రళయా దీశ్వరస్యైశ్వర్యభఙ్గః. తథా తదవస్థతదనుభవరూప మైశ్వర్యం ముక్తానామపి న భ్రశ్యేత. అతః సూత్రా సఙ్గతిః. నను విభాగపక్షే సావధికైశ్వర్యప్రసఙ్గో వివక్షితః - నతు తత్పక్షనిర్వాహ ఇతిచేన్న - జగద్వ్యాపారవర్జత్వప్రసఙ్గఇతి సూత్రితత్వాభావాత్. యథా నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గః, కృత్స్నప్రసక్తిరితిచ. తస్మా త్సూత్రస్వారస్యవిరోధః. వికారావర్తిత్యాదిసూత్రద్వయవైయర్థ్యాతిదూర లక్షణాదోషః పూర్వవత్. అవిభాగపక్షేవా కథం * జక్ష త్క్రీడన్రమమాణః * సఙ్కల్పాదేవాస్య పితర స్సముత్తిష్ఠన్తీత్యాద్యైశ్వర్య ముపపద్యతే. కి మీశ్వరవ్యాపారాఏవ తదభిన్నస్య ముక్తస్య క్రీడాత్వేనోచ్యన్తే - ఉత వ్యాపారాన్తరాణి. ప్రథమే బద్ధస్యాపి తదభిన్నత్వా దీశ్వరవ్యాపారాఏవ క్రీడాః కిం నస్యుః. ఉపాధితో భిన్నత్వా దితిచేత్. తర్హీశ్వరస్యాపి తే వ్యాపారా లీలా నస్యుః - తస్యాపి సవితృమణ్డలాద్యుపాధిభి ర్భిన్నత్వాత్. భిన్నత్వేపి సర్వజ్ఞః స్వలీలాత్వేన సర్వత్ర ప్రత్యభిసన్ధత్తఇతిచేత్ - తర్హి బద్ధవ్యాపారేష్వపి ప్రత్యభిసన్ధానాత్ దుఃఖిత్వేన లీలాత్వం తద్వ్యాపారాణాం నస్యాత్. ఏవం ముక్తానా మపీశ్వరా దభిన్నత్వా త్ప్రత్యభిసన్ధానాచ్చ దుఃఖిత్వ మితి తేషా మవిభాగపక్షఏవావృత్తిః. యదీశ్వరవ్యాపారా ద్వ్యాపారాన్తరాణి ముక్తానాం లీలా - తర్హి వ్యాపారాన్తరత్వ మాశ్రయభేదా త్స్యాత్ - అన్యథేశ్వరవ్యాపారానతిరేకేణ ప్రాగుక్తదోషప్రసఙ్గాత్. ఆశ్రయభేదేన వ్యాపారాన్తరత్వే ముక్తేశ్వరవిభాగపక్ష ఏవాఙ్గీకృతస్స్యాత్. [౧॥ గీ-౭-౧౭, ౧౮, ౧౯.]

అన్యేతు - వర్ణయన్తి - ప్రకరణాదితి - * య ఆత్మేత్యాది ముక్తప్రకరణస్య భోగగోచరత్వా న్నజగద్వ్యాపారఇతి. * అసన్నిహితత్వాత్ - సృష్టిప్రకరణేష్వసన్నిహితత్వాత్. పరమాకాశస్థస్య ముక్తస్య వికారస్థానేష్వసన్నిహితత్వాదితి. ప్రత్యక్షోపదేశాదితి - * ఆప్నోతి స్వారాజ్య మిత్యుపదేశా న్ననిరవగ్రహం ముక్తస్యైశ్వర్య మితిచేత్ - అధికారికపదావచ్ఛేదకదేశవిశేషేషు హిరణ్యగర్భసాయుజ్యగతస్య తదధీనభోగోక్తేః. నతు పరమాకాశస్థస్యేతి. వికారావర్తితి - ※ పరమే వ్యోమన్ సోఽశ్నుత ఇతి ముక్తైశ్వర్యస్య పరమాకాశస్థస్య వికారస్థానావర్తితయా పరమాత్మన ఏవ జగదనుప్రవేశాదిరితి. దర్శయతశ్చైవమితి - * యత్పురాణ మాకాశం తత్ర మే స్థానం కుర్వతః పునర్భవాయేత్యాదిశ్రుతిస్మృతిశ్చ పరమాకాశస్థితిం దర్శయతఇతి. ※ సోఽశ్నుతఇతి భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ న జగద్వ్యాపారః. * ఇమం మానవ మావర్తమ్ ※ తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరావతో వసన్తి తేషా మిహ నపునరావృత్తిరితి ఇమం శబ్దేహశబ్దవిశేషితత్వా ద్బ్రహ్మలోకగతానా మన్యస్మి న్మానవ ఆవర్తే పునరావృత్తిశఙ్కాం వ్యుదస్యతి అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి - ఇమంశబ్దేహశబ్దౌ సన్నిహితత్వమాత్రావలమ్బినౌ - నతు వ్యక్తివిశేషపరౌ. శ్రుతే రనిత్యార్థప్రసఙ్గాత్. అతో నావర్తాన్తరే పునరావృత్తిః. మానవ ఆవర్తే జన్మాభావోఽనావృత్తిశబ్దేనోచ్యతే - గమనమాత్రం న ప్రతిషిధ్యతే - అతః ※ సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యదోషః. బ్రహ్మలోకగతానాం మానవావర్తగమనం స్వదేశా త్పరదేశగమనవ దుపపన్నమ్. తస్మా న్నబ్రహ్మలోకగతానా మిహ పునర్జన్మేత్యనావృత్తి రుపపన్నా. తదేవం ముక్తస్యైశ్వర్యం నిరవగ్రహమితి. తత్ర బ్రూమః - ముక్తప్రకరణే భోగప్రతిపాదనస్య హేతుతయోక్తిర్విఫలా - తావతా జగద్వ్యాపారాప్రతిషేధాత్. వికారస్థానేష్వసన్నిధానా దితి చాయుక్తమ్-అన్తిమసూత్రే ముక్తస్య స్వదేశా త్పరదేశగమనవత్సర్వలోకసంచరణస్యాభ్యుపగమాత్, ※ ఇమాన్ లోకానితి శ్రుతత్వాచ్చ, ఆదిక్షేత్రజ్ఞస్య హిరణ్యగర్భస్యోభయభావనాన్వితస్య ముక్తప్రాప్యత్వాయోగా, న్ముక్తస్య తత్పారతన్త్ర్యాయోగాచ్చ, ద్వితీయసూత్రార్థోఽనుపపన్నః. వికారస్థానే సంచరణాభ్యుపగమాదేవ అనన్తరసూత్రద్వయార్థోఽనుపపన్నః. తథాహి స్థితి మాహేత్యస్య, ప్రత్యక్షానుమానేఇతి ప్రత్యక్షశబ్దేన పునరుక్తిశ్చ. శ్రుత్యన్తరవిషయః ప్రత్యక్షశబ్ద ఇతిచేన్న - ఏకార్థవిషయానేకశ్రుత్యుపాదానస్య సూత్రభేదసాపేక్షత్వాభావాత్, తద్భావేచ సూత్రాన్తరాణా మపి కరణప్రసఙ్గాచ్చ. యది తత్సూత్రద్వయం ముక్తైశ్వర్యస్య పరమాకాశస్థితిమాత్రపరమ్ - తన్నిరవగ్రహైశ్వర్యవిరుద్ధమ్. యది తత్రైవావస్థానపరమ్ - తదా వికారస్థానసంచరణతదభ్యుపగమవిరోధః. అన్తిమసూత్రస్యచేహాదిశబ్దానాం సన్నిహితార్థమాత్రపరతయాఽన్యస్మి న్నావర్తే పునరావృత్తిశఙ్కావ్యుదాసపరత్వం చానుపపన్నమ్-వైదికశబ్దానా మనిత్యవ్యక్తివిశేషవాచిత్వశఙ్కాయాః సమాననామరూపత్వాదిత్యత్రైవ నిరస్తత్వేనాత్ర తచ్ఛఙ్కాయా ఏవానుత్థానాత్. అత ఈశ్వరపారాధీన్యప్రయు

వాసుదేవ స్సర్వమితి స మహాత్మా సుదుర్లభ ఇతి. సూత్రాభ్యాస శ్శాస్త్రపరిసమాప్తిం ద్యోతయతీ † తి సర్వం సమఞ్జసమ్.

జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః—శాస్త్రంచ పరిసమాప్తమ్.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

అవిస్మృతా స్సుగమ్భీరా రామానుజమునే ర్గిరః । దర్శయన్తు ప్రసాదేన స్వం భావ మఖిలం దృఢమ్ ॥

క్తశఙ్కైవాత్ర పరిహర్తవ్యా. సాచ సుపరిహృతా. అతో యథాభాష్యమేవాధికరణవర్ణనం యుక్తమ్.——† (ఇతిసర్వంసమఞ్జసమితి) సర్వశబ్దేన భేదశ్రుత్యభేదశ్రుతిఘటకశ్రుతిగుణాదివిధి నిషేధ శ్రుతిభగవత్కృపాస్వాతన్త్ర్యాదిపరవాక్యప్రత్యక్షాదీన్యభిప్రేత్య తేషాం సామఞ్జస్య ముక్తమ్. ఇతి శబ్దోఽఖిలభువనేత్యాది భాష్యోక్తాశేషార్థపరామర్శీ. సర్వశబ్దేనానుదాహృత శ్రుతి స్మృతీతిహాసపురాణవచాంసి తదనుగ్రాహకతర్కజాతంచ వివక్షితమ్. తేషా మనయా దిశా సామఞ్జస్యం ద్రష్టవ్యమ్. ఉక్తార్థబాధకత్వేన యే ప్రమాణతర్కాః పరైః ప్రయుక్తాః - తేషాం సర్వేషాం పరిహారోఽత్రాస్త్యేవ - ఏతదనన్తర్భూతార్థో నాస్తి. తస్మా దుక్తప్రకారేణ బాధకప్రమాణతర్కపరిహారశ్చానుసన్ధేయ ఇత్యభిప్రాయేణ ఇతి సర్వం సమఞ్జస మిత్యుక్తమ్.

జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజది వ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన

శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన

శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః—శాస్త్రంచ పరిసమాప్తమ్.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసఙ్ఖ్యా - ౧౫౬.—సముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా-౫౪౫.

సమ్పద్య, చావిభాగేన, బ్రాహ్మేణాపి, తథైవచ । సఙ్కల్పాదేవ, చాభావం, జగద్వ్యాపారమన్తిమే ॥

గురవే వరదార్యాయ కుర్వీమహి నమస్క్రియామ్ । యత్పదామ్భోజసేవా న స్స్నాతే వేదాన్తసమ్పదమ్ ॥

శ్రీమతే వ్యాసవిదుషే యతీన్ద్రాఙ్ఘ్రిరజోజుషే । నమః కారుణ్యవపుషే మాయావాదతమోముషే ॥

వ్యాసార్యచరణామ్భోజయుగళం శరణం భజే । యద్గిరాం పరిణామస్య ఫలం నో భాష్యవేదనమ్ ॥

PRINTND BY G. R. C. PRESS, MADRAS.

శ్రీః.

శ్రీభాష్యోదాహృతోపనిషదాది ప్రమాణవాక్యానామకారాద్యనుక్రమాకర చన్ద్రికా.

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
అ		
అకృత్స్నో హ్యేషః.	బృ - ౩ - ౪ - ౭.	(౪౯, ౯౫౮, ౯౫౯.)
అగ్నయే పథికృతే.	యజుః-౨-౨-౨.	(౩౦౯.)
అగ్నిమగ్న ఆవహ.	యజుః-అష్ట-౩-౫-౩. యజుః-౨-౫-౯.	(౪౬౨)
అగ్నిర్మూర్ధా.	ముం-౨-౧-౪.	(౪౦౨, ౪౦౫.)
అగ్నిర్వాగ్భూత్వా.	ఐత-౧-౨-౪.	(౫౯౦.)
అగ్నిర్జ్యోతిరహః.	గీ-౮-౨౪.	(౮౭౪, ౯౯౪)
అగ్నిర్హైవ హోత్రమ్	సామవేదపఠితః.	(౮౭౭.)
అగ్నిలోకమ్	కౌషీ-౧-౩.	(౧౦౦౧, ౧౦౦౨.)
అగ్నిం వాగప్యేతి.	బృ-౫-౨-౧౩	(౭౭౬)
అగ్నేరాపః.	తై-ఆ-౧-౨.	(౭౧౦, ౭౧౧.)
అగ్నేరూర్ధ్వజ్వలనమ్.	వైశేషిక. కాణాద.	(౬౫౯.)
అగ్రాహ్యో నహి.	బృ-౬-౪-౨౨.	(౮౮౮.)
అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్యే.	కఠ-౨-౪-౧౨.	(౪౫౫, ౪౮౪.)
అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిః.	కఠ-౨-౪-౧౩.	(౪౫౫.)
అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో ఽన్తరాత్మా.	కఠ-౨-౬-౧౭.	(౪౫౫, ౪౮౪.)
అచేతనా పరార్థాచ.	పరమసంహితా.	(౬౯౨.)
అజాయమానో బహుధా.	తై-ఆరణ్య-బ్రహ్మ-పురుషసూక్తమ్.	(౩౩౨, ౪౧౭, ౬౯౨.)
అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీః.	శ్వే-౪-౫.	(౫౧౦.)
అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీమ్	తై-నా-౧౨-౫.	(౨౧౦, ౫౧౨.)
అజామేకామ్.	శ్వే-౪-తై-నా.	(౫౧౪, ౫౧౫, ౫౫౦.)
అజో నిత్యశ్శాశ్వతః.	కఠ-౧-౨-౧౮.	(౭౧౯.)
అజోఽపిసన్నవ్యయాత్మా.	గీ-౪-౬.	(౩౩౨, ౪౧౭)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
అజో హ్యన్యః అజో హ్యేకః.	శ్వే-౪-౫. తై-నా-౧౨అను-౫.	(౫౧౫.)
అణోరణీయాన్మహతో మహీయాన్.	కఠ-౧-౨-౨౦. శ్వే-౩-౨౦. తై-నా-౧౨అను-౧.	(౫౦౭, ౫౧౨.)
అణీయాన్ వ్రీహేర్వా.	ఛాం-౩-౧౪-౩.	(౩౭౨.)
అణ్డజం జీవజముద్భిజ్జమ్.	ఛాం-౬-౩-౧.	(౭౮౮.)
అతః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్.	ఆత్మసిద్ధిగ్రన్థః. ముద్రితపుస్తక-పుట ౫.	(౧౧౧.)
అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమ్.	ఛాం-౫-౧౦-౬	(౭౯౧.)
అతోఽన్యదార్తమ్.	బృ-౫-౪-౨.	(౮౮౦.)
అతోఽన్యదార్తమ్.	బృ-౫-౫-౧.	(౮౮౧.)
అత్యన్నం పశ్యతి ప్రియమ్	ఛాం-౫-౧౨-౨.	(౯౦౬.)
అత్యన్తమాత్మానమ్.	ఛాం-౨-౨౩-౧.	(౯౪౨.)
అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే.	కఠ-౨-౬-౧౪.	(౯౮౨.)
అత్రాయం పురుషస్స్వయమ్.	బృ-౬-౩-౯.	(౯౬.)
అథ ఖలు క్రతుమయః.	ఛాం-౩-౧౪-౧.	(౩౬౩, ౩౭౩.)
అథ ఖలు ప్రాణఏవ.	కౌషీ-౩-౨-౩.	(౩౫౮, ౩౬౫.)
అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేతి.	ఛాం-౩-౧౧-౧.	(౪౭౩, ౪౭౪, ౫౧౪.)
అథ తస్య భయం భవతి	తై-ఆ-౭-౨.	(౭౯౯.)
అథ నామధేయమ్.	బృ ౪-౩-౬.	(౮౧౯.)
అథ పరా యయా.	ముం-౧-౧-౫.	(౪౫, ౧౨౧, ౩౯౫, ౩౯౮, ౮౭౬)
అథ మర్త్యోఽమృతః.	కఠ-౨-౬-౧౪.	(౯౮౩).
అథ మునిః.	బృ-౫-౫-౧.	(౯౪౭, ౯౪౮.)
అథ య ఆత్మా స సేతుః	ఛాం-౮-౪-౧.	(౪౪౭, ౮౨౬.)
అథ య ఇహాత్మానమ్.	ఛాం-౮-౧-౬.	(౪౪౦, ౪౪౪, ౮౮౭.)
అథ య ఇమే గ్రామే.	ఛాం-౫-౧౦-౩.	(౭౭౮, ౭౮౭.)
అథ య ఏష సమ్ప్రసాదః.	ఛాం-౮-౩-౪.	(౪౪౮, ౪౫౧.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
అన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్ద.	తై-ఆ-౫-౨.	(౨౯౫, ౨౯౬, ౮౫౧.)
అన్యోన్తరఆత్మావిజ్ఞాన	తై-ఆ-౪-౧.	(౩౦౦.)
అన్యోన్తరఆత్మాప్రాణ.	తై-ఆ-౨-౨.	(౮౫౧.)
అన్యోన్తరఆత్మామనో.	తై-ఆ-౩-౨.	(౮౫౧.)
అన్యతేనహి ప్రత్యూ్యఢాః.	ఛాం-౮-౩-౨.	(౪౭, ౧౬౫, ౧౮౮.)
అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా.	యజుః-ఆరణ్య-౩ప్ర-౧౧అను.	(౧౫౯, ౨౦౧, ౨౧౧, ౨౯౦, ౩౧౩, ౩౫౭, ౩౯౧, ౫౨౫, ౫౪౧, ౭౩౭, ౧౦౧౯.)
అన్తర్బహిశ్చతత్సర్వమ్.	తై-నా-౧౩అను.	(౮౩౦, ౮౯౪)
అన్తరాత్మన్.	శతపథ-౧-౬-౩.	(౩౭౧.)
అన్తవదేవాస్యతద్భవతి.	బృ-౫-౮-౧౦.	(౨౧, ౨౫.)
అన్తశ్శరీరే నిహితః.	సుబాల-౭ఖం-౧.	(౩౯౧.)
అన్ధో భవిష్యసి.	ఛాం-౫-౧౩-౨.	(౯౦౭.)
అపపునర్మృత్యుమ్.	బృ-౫-౨-౧౦.	(౯౮౪, ౯౮౫.)
అపః ప్రణయతి.	అష్ట-౩-౨-౪.	(౭౭౭.)
అపరేయమితస్త్వన్యాం.	గీ-౭-౫.	(౨౧౧, ౫౦౩.)
అపహతపాప్మా.	ఛాం-౮-౭-౧.	(౨౦౦, ౨౧౩, ౩౧౯, ౩౩౧, ౫౫౪, ౫౯౨, ౬౩౨, ౬౩౮, ౮౦౮, ౮౯౨, ౯౨౧, ౧౦౨౧.)
అపహతేపాపకృత్యామ్.	ఛాం-౪-౧౧-౨.	(౩౮౪.)
అపక్షయవినాశాభ్యామ్.	వి-౧-౨-౧౧.	(౧౪౦.)
అపాణిపాదో జవనః.	శ్వే-౩-౧౯	(౫౯౨, ౫౯౩.)
అప్రాణో హ్యమనాః.	ముం-౨-౧-౨.	(౨౬౧, ౩౬౪, ౩౬౬, ౫౯౨)
అపితువాక్యశేషత్వాత్.	పూర్వ-౧౦-౮-౪.	(౮౬౬.)
అభయం వై బ్రహ్మ భవతి.	బృ-౬-౪-౨౫.	(౮౮౬)
అభినిష్పద్యతే.	ఛాం-౮-౧౨-౨.	(౧౦౧౫.)
అభిసమ్పద్య.	ఛాం-౮-౧౫-౧.	(౯౪౮.)
అమృతస్యైష సేతుః.	ముం-౨-౨-౫.	(౪౧౬, ౮౨౬, ౮౨౮.)
అమృతత్వస్యతు నాశాస్తి.	బృ-౬-౫-౩.	(౫౩౫-౫౩౭.)
అమృతత్వం భజన్తే.	కఠ-౧-౧-౧౩.	(౫౦౫.)
అమృతస్యపరం సేతుమ్.	శ్వే-౬-౧౯.	(౮౨౬.)
అమానం మానంచ.	బృ-౫-౫-౧.	(౯౪౮.)
అమ్భస్యపారే.	తై-నా-౧అను-౧.	(౮౨౯.)
అయమగ్నిర్వైశ్వానరః.	బృ-౭-౯-౧.	(౪౦౪.)
అయమాత్మా బ్రహ్మ.	బృ-౬-౪-౫.	(౨౬, ౨౬౩, ౨౬౮, ౬౨౯, ౭౪౨, ౭౪౫, ౧౦౧౯.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
అయం లోకో నాస్తి.	కఠ-౧-౨-౬.	(౭౮౫.)
అయం వావ లోకః.	బృ-అగ్నిరహస్యే.	(౯౦౦, ౯౦౩.)
అయం సోఽగ్నిరితి.	యజుః-౫-౨-౩.	(౪౬౬.)
అరణ్య మీయాత్.		(౯౪౨.)
అరా ఇవ రథనాభౌ.	ముం-౨-౨-౬.	(౪౧౬.)
అర్వాగ్బిలశ్చమసః.	బృ-౪-౨-౩.	(౫౧౧.)
అరుణైకహాయన్యా.	యజుః-౬-౧-౬.	(౩౦౭, ౩౦౮, ౩౦౯.)
అరూపమనామయమ్.	శ్వే-౩-౧౦.	(౮౨౯.)
అర్చిషోఽహః.	ఛాం-౪-౧౫-౫.	(౯౯౮, ౧౦౦౧.)
అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః.	కఠ-౧-౩-౧౦.	(౪౯౯.)
అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయోః.	పూర్వ-౩-౧-౧౨.	(౩౦౭)
అవకీర్ణిపశుశ్చతద్వత్.	పూర్వ-౬-౮-౨౨.	(౯౪౩.)
అవాన్తరతపా నామ.	భారత శాన్తి-మోక్ష. ౩౫౦అ-౬౫. శ్లో.	(౬౯౫.)
అవాతమ్. (ఋగ్వేద.)	౮-౭-౧౦-౧౧.	(౭౫౮.)
అవ్యక్తమక్షరే లీయతే.	సుబాల-౨ఖం.	(౧౮౯, ౨౧౧, ౪౩౨, ౫౫౬.)
అవ్యక్తంపురుషే బ్రహ్మన్.	మోక్ష-౮అ-౧౪.	(౫౫౧, ౫౮౩.)
అవ్యక్తాత్పురుషః పరః.	కఠ-౧-౩-౧౧.	(౫౦౨.)
అవ్యక్తాదివిశేషాన్తమ్.	భారత.	(౫౫౭.)
అవిజ్ఞాతం విజానతామ్.	కేన-౨-౩.	(౧౨౯.)
అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా.	వి-౬-౭-౬౧.	(౧౫౯, ౧౬౪.)
అశరీరం శరీరేషు.	కఠ-౧-౨-౨౨.	(౨౬౧, ౫౯౩, ౫౯౫.)
అశరీరంవావసన్తమ్.	ఛాం-౮-౧౨-౧.	(౨౯౪, ౮౬౮, ౮౬౯, ౧౦౨౬.)
అశబ్దమస్పర్శమ్.	కఠ-౧-౩-౧౫	(౩౬౯, ౫౦౩, ౫౦౭.)
అశ్వ ఇవ రోమాణి.	ఛాం-౮-౧౩-౧.	(౪౮౮, ౮౬౪, ౮౬౮, ౯౮౨, ౧౦౦౭.)
అశిష్యన్నాచామేత్. అశిత్వాచాచామేత్.	బృ-౮-౧-౧౪. ఏవంవాజసనేయినః.	(౮౫౫)
అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్.	తై-ఆ-౭-౧.	(౫౨౨, ౫౨౪, ౫౨౫, ౬౨౬, ౭౫౧, ౭౫౨, ౮౯౫, ౮౯౬.)
అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్.	ఛాం-౩-౧౯-౧.	(౫౨౨, ౫౨౫, ౬౨౬, ౬౨౭.)
అసన్నేవ స భవతి.	తై-ఆ-౬-౧.	(౧౨౯, ౨౯౬.)
అసత్యమప్రతిష్ఠన్తే.	గీ-౧౬-౮.	(౭౩౯.)
అసఙ్గో హ్యయమ్.	బృ-౬-౩-౧౫.	(౨౬౧.)
అస్యలోకస్య కా గతిః.	ఛాం-౧-౯-౧.	(౩౩౪.)

—ం—

ఆ

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ	పుటసఙ్ఖ్యా.
ఆత్మా వా ఇదమేకఏవాగ్ర- ఆసీత్.	ఐతరేయ-౧-౧-౧.	(౫౬, ౨౫౩, ౩౩౧, ౩౩౪, ౩౩౫, ౩౩౭, ౫౩౯, ౫౯౨, ౬౨౩, ౬౩౫, ౭౫౨, ౮౫౧, ౧౦౩౨)
ఆత్మేన్ద్రియమనోయుక్తం.	కఠ-౧-౩-౪.	(౨౬౨)
ఆత్మైవేదం సర్వమ్.	ఛాం-౭-౨౫-౨.	(౪౨౩, ౪౩౦, ౬౨౨, ౮౧౯, ౮౩౦.)
ఆదిసర్గ మహం వక్ష్యే.	వారాహ-౨అ-౫శ్లో.	(౪౬౯.)
ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజా- నాత్.	తై-భృగు-౬-౧.	(౪౫, ౧౩౦, ౨౫౬, ౩౨౪, ౩౫౯, ౩౬౭, ౫౫౪, ౭౨౭, ౮౫౦.)
ఆనన్దో అజరో అమృతః.	కౌషీ-౩-౯.	(౩౫౩, ౩౫౪)
ఆనన్దమయ మాత్మానముప- సంక్రామతి.	తై-ఆ-౮-౫.	(౩౨౪)
ఆనన్దమయ మాత్మాన ముప- సంక్రమ్య.	తై-భృగు-౧౦-౫.	(౩౨౪.)
ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్.	తై-ఆ-౯-౧.	(౧౩౦, ౩౨౨, ౩౨౪, ౭౨౭.)
ఆనీదవాతమ్.	ఋగ్వే-౮-౭-౧౦-౧౧-౨.	(౭౫౮.)
ఆపః పీతాస్త్రేధా.	ఛాం-౬-౫-౨.	(౭౬౯, ౭౭౦)
ఆపః పురుషవచసః	ఛాం-౫-౯-౧.	(౭౭౫)
ఆపోమయః ప్రాణః.	ఛాం-౬-౬-౫.	(౯౫౪, ౯౭౭.)
ఆపోవా కామయన్త.	యజుః-అష్ట-౩-౧-౫అను.	(౫౯౦.)
ఆపో వాస ఇతి.	బృ-౮-౧-౧౪	(౮౫౫, ౮౫౬.)
ఆబ్రహ్మభవనాత్.	గీ-౮-౧౬.	(౧౦౦౫).
ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తాః.	విష్ణుధర్మ-౧౦౪అ-౨౩, ౨౪, ౨౫, ౨౬.శ్లో.	(౧౪౪.)
ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి.	శ్వే-౫-౮.	(౭౨౫.)
ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం.	ఆగ్నేయ-౧౬౫-౨౩.	(౯౪౩.)
ఆరమ్భణం సంశీలనమ్.	బోధాయన.	(౩౭)
ఆర్షం ధర్మోపదేశం చ.	మను-౧౨-౧౦౬.	(౫౯౭.)
ఆవిస్సన్నిహితమ్.	ముం ౨-౨-౧.	(౪౦౦)
ఆసీదిదం తమోభూతం.	మను-౧-౫.	(౪౬౯, ౫౮౧.)
ఆసు తదా నాడీషు సృప్తః.	ఛాం-౮-౬-౩.	(౮౦౨.)
ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః.	ఛాం-౭-౨౬-౨.	(౩౭, ౯౩౬, ౯౫౧)

—oo✿oo—

ఇ

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ	పుటసఙ్ఖ్యా.
ఇతి తు పఞ్చమ్యామ్.	ఛాం-౫-౯-౧.	(౭౭౫, ౭౭౭.)
ఇతి యస్య స్యాదద్ధా.	ఛాం-౩-౧౪-౪.	(౩౭౪.)
ఇతిహాసపురాణాభ్యామ్.	భా-ఆది-౧-౨౭౩.	(౧౪౬)
ఇదం జ్ఞాన ముపాశ్రిత్య.	గీ-౧౪-౨.	(౧౬౦, ౪౫౩, ౧౦౧౯.)
ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా.	తై-ఆ-౧-౩.	(౨౯౬.)
ఇదం బ్రహ్మేదం క్షత్రం.	బృ-౬-౫-౭.	(౫౩౬.)
ఇదం మహోపనిషదం.	భార-శాన్తి-మో-౩౪౦అ-౧౧౧.	(౬౯౪.)
ఇద మపి తే వేదవ్రతేన.	సమాచారాఖ్య.	(౮౩౭.)
ఇదం వా అగ్రే నైవ.	అష్ట-౨-౨-౯అను	(౬౨౬, ౬౨౭, ౬౩౫.)
ఇదం శతసహస్రాద్ధి.	భార-శాన్తి-మో-౩౪౪అ-౧౧.	(౬౯౪.)
ఇదం శ్రేయ ఇదం బ్రహ్మ.	భా-శాన్తి-మో-౩౩౬-౩౨.	(౬౯౪.)
ఇదం సర్వం యదయమాత్మా.	బృ-౬-౫-౭.	(౪౫, ౨౭౨, ౫౩౫, ౫౩౬, ౬౨౨.)
ఇదం సర్వ మసృజత.	తై-ఆ-౬-౨.	(౩౧౩, ౩౨౩, ౫౨౫.)
ఇన్ద్రశ్శచీపతి ర్వలేన.		(౩౪౪)
ఇన్ద్రాగచ్ఛ హరివ ఆగచ్ఛ.	యజుః-ఆరణ-౧ప్ర-౧౨-అను.	(౪౯౨.)
ఇన్ద్రాయ రాజ్ఞే పురో ఇన్ద్రాయ అధిరాజాయ ఇన్ద్రాయ స్వరాజ్ఞే.	యజుః-కాం-౨-౩ ౬.	(౪౬౨.)
ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ	గీ-౧౩-౫.	(౭౫౬, ౭౬౫.)
ఇన్ద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థాః.	కఠ ౧-౩-౧౦.	(౪౯౬, ౪౯౭, ౪౯౯.)
ఇన్ద్రో మాయాభిః.	బృ-౪-౫-౧౯.	(౪౮, ౧౯౦, ౬౦౭)
ఇన్ద్రో హ వై వృత్రం హత్వా.	ఐతరేయిణః.	(౮౬౩.)
ఇమాల్లోకాన్ కామాన్నీ.	తై-భృగు-౧౦-౫.	(౧౦౩౩.)
ఇమాస్తిస్రో దేవతాః.	ఛాం-౬-౩-౨.	(౫౧౪.)
ఇయ మేవజుహూస్స్వర్గో లోకః.		(౯౩౦.)
ఇయాజ సోపి సుబహూన్.	వి-౬-౬-౧౨.	(౩౯, ౯౧౯.)
ఇష్టాపూర్తం బహుధా.	తై నా-౧అను.	(౬౫౦-౮౩౪.)
ఇష్టాపూర్తే దత్త మిత్యు- పాసతే.	ఛాం-౫-౧౦-౩.	(౭౮౬.)

—oo✿oo—

ఈ

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ	పుటసఙ్ఖ్యా.
ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం.	గీ-౧౮-౬౧.	(౧౬౫, ౩౭౨, ౪౯౯, ౭౩౮.)
ఈశానో భూతభవ్యస్య.	కఠ-౨-౪-౧౩.	(౪౫౬.)
ఈశావాస్య మిదం సర్వం.	ఈశా-౧-౨.	(౯౨౫.)

—oo✿oo—

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
ఉ		
ఉక్థముక్థమితివై ప్రజాః.		(౯౦౩)
ఉచ్ఛిష్టంవై మే పీతంస్యాత్.	ఛాం ౧-౧౦-౩.	(౯౩౬)
ఉతతమాదేశమప్రాక్ష్యః.	ఛాం-౬-౧-౩.	(౫౪౯, ౮౮౧.)
ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః.	గీ-౧౫-౧౭.	(౧౩౬, ౧౬౫, ౨౧౫,౮౧౨)
ఉత్తరేషాం చైతదవిరోధి.	గౌత-౧ప్ర-౩అ-౪సూ.	(౯౪౩)
ఉద్దాలకో హ వై.	ఛాం-౫-౧౧-౨.	(౪౦౪,౯,౦౭.)
ఉద్గీథేనాత్యయామ.	బృ-౩-౩-౧.	(౮౪౩.)
ఉద్గీథముపాసాంచక్రిరే.	ఛాం-౧-౨-౭.	(౮౪౩.)
ఉద్గీథ ముపాసీత.	ఛాం-౧-౧-౧.	(౯౦౪,౯౧౨, ౯౧౩,౯౧౪,౯౨౨.)
ఉద్గీథ మనునమాహరతి.	ఛాం-౧-౫-౫.	(౯౧౩.)
ఉపత్వా నేష్యే.	ఛాం-౪-౪-౫.	(౪౮౦.)
ఉపవస్తమ్.	ఛాం-౪-౧౧-౧.	(౩౮౪.)
ఉపసంపద్య.	ఛాం-౮-౧౨-౨.	(౧౦౧౬.)
ఉపాసనంస్యాద్ధ్రువానుస్మృతిః.	బోధాయన.	(౩౪.)
ఉపాసీత.	ఛాం-౧-౧-౧.	(౭౩౩,౯౩౦.)
ఉభే అస్మిన్ ద్యావా.	ఛాం-౮-౧-౨.	(౪౪౨.)
ఉర ఏవ వేదిః.	ఛాం-౫-౧౮-౨.	(౪౧౩.)
ఊ		
ఊర్ధ్వమేకః.	యాజ్ఞ్య-ప్రాయశ్చి- అధ్యాత్మప్ర-౧౬౭-శ్లో.	(౯౮౫.)
ఋ		
ఋగ్యజుస్సామభిః.	భార-శాన్తి-మో-౩౩౬-౪౧.	(౬౯౪.)
ఋగ్వేదం భగవో ధ్యేమి.	ఛాం-౭-౧-౨.	(౬౯౩.)
ఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాం.		(౯౪౬.)
ఋత్విజ ఉపగాయన్తి.		(౮౬౬.)
ఋత్విజో వృణీతే.	యజుః-౬-౩-౭అను.	(౯౪౬.)
ఋతం పిబన్తౌ.	కఠ-౧-౩-౧.	(౧౮౮, ౩౭౭,౩౭౮, ౫౦౭.)
ఋత మవాదిషమ్.	తై-శీ-౧౨అను.	(౮౬౩.)
ఋతం వదిష్యామి.	తై-శీ-౧-అను.	(౮౬౩, ౮౬౪.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
ఋషిం ప్రసూతం.	శ్వే-౫-౨.	(౫౮౧, ౫౮౪.)
ఋషయః కావషేయాః.		(౯౨౧.)
ఏ		
ఏక ఏవహి భూతాత్మా.	అమృతబి-౧౨.	(౮౧౨)
ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేః	వి-౧-౨౨-౫౬.	(౭౪౫)
ఏకధైవానుద్రష్టవ్యం.	బృ ౬-౧౪-౧౯.	(౮౮౮.)
ఏకస్స్వరూపభేదస్తు.	వి-౨-౧౪-౩౩.	(౧౬౪.)
ఏకాన్తిన స్సదా బ్రహ్మ.	వి-౧-౬-౩౯.	(౯౨౭.)
ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు.	శ్వే-౬-౧౧.	(౨౬౨, ౬౦౮.)
ఏకో దేవో బహుధా నివిష్టః.	యజుః-ఆరణ,౩-౧౧-౧	(౬౦౮.)
ఏకో హవై నారాయణః.	మహోపనిషత్-౧అ-౧	(౨౫౪,౩౭౧,౬౨౩, ౬౩౪,౬౮౪,౧౦౩౨.)
ఏకం వా సంయోగరూప.	పూర్వ-౨-౪-౯.	(౮౩౬.)
ఏకమేవాద్వితీయమ్.	ఛాం-౬-౨-౧.	(౨౬౦)
ఏతఏవ లోకాయదహో.	తై-నా-౮౦అను.	(౧౦౦౨.)
ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసంక్రమ్య.	తై-భృగు-౧౦-౫.	(౧౬౦.)
ఏతత్తు యత్.	వి-౨ ౧౨-౪౫.	(౧౯౬.)
ఏతద్బ్రహ్మ.	ఛాం-౩-౧౪-౩.	(౩౬౫)
ఏతదమృతమ్.	ఛాం-౪-౧౫-౧.	(౩౮౩,౪౨౯,౪౩౭.)
ఏతద్వై సత్యకామ.	ప్రశ్న-౫-౨.	(౪౩౮.)
ఏతద్వై తదక్షరంగార్గి.	బృ-౫-౮-౮.	(౮౭౫)
ఏతద్యోనీని.	గీ-౭-౫.	(౫౦౩.)
ఏత మితః ప్రేత్య.	ఛాం-౩-౧౪-౪.	(౩౭౧,౩౭౪.)
ఏతమేవ తదనమనగ్నం.	బృ-౮-౧-౧౪.	(౮౫౫, ౮౫౬.)
ఏతమేవ లోకమ్.	బృ ౬-౪-౨౨.	(౬౮౪.)
ఏతమేవ ప్రవ్రాజినః.	బృ ౬-౪-౨౨.	(౯౨౬,౯౩౨.)
ఏతస్యవా అక్షరస్య.	బృ-౫-౮-౯.	(౪౩౩, ౪౩౫, ౪౪౭, ౪౮౫,౫౪౯,౭౬౩,౮౪౨,౯౨౧,౧౦౩౪.)
ఏతస్మాద్వా ఆత్మనః ప్రాణాః.	కౌషీ-౪-౧౯-	(౨౮౭.)
ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్.	ప్రశ్న-౫-౫.	(౪౩౭)
ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః.	ముం-౨-౧-౩.	(౬౯౧,౭౦౩,౭౧౧,౭౧౨, ౭౧౩,౭౫౨,౭౫౮,౭౫౯,౭౬౫.)
ఏతావానస్య మహిమా	పురుషసూక్తమ్.	(౩౫౧.)
ఏతా హవై దేవతా అహం.	ఛన్దోగాః.	(౮౪౭.)
ఏతాంశ్చసత్యాన్కామాన్,	ఛాం-౮-౧-౬.	(౮౯౨)
ఏతేన చైత్రరథమ్.	తాం-౨-౧౨-౫.	(౪౮౦.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
ఏతేభ్యో భూతేభ్యః.	బృ-౪-౪-౧౨.	(౧౦౩౦,౭౨౮.)
ఏతేషాం మే దేహి.	ఛాం-౧-౧౦-౩.	(౯౩౬.)
ఏతం త్వేవతే భూయః.	ఛాం-౮-౯-౩.	(౧౦౭౬.)
ఏతం దేవయానం పన్థానం.	కౌషీ-౧-అ-౩.	(౮౬౯.)
ఏతం బ్రహ్మలోకమ్.	ఛాం-౮ ౩-౨.	(౧౮౯.)
ఏతం సేతుం తీర్త్వా.	ఛాం-౮-౪-౧.	(౮౨౬,౮౨౭.)
ఏవమేవైతాన్ప్రాణాన్.	బృ-౪-౧-౧౮.	(౭౬౩.)
ఏవమేవేమ మాత్మానమ్.	బృ-౬-౩-౩౮.	(౯౭౯.)
ఏవమేవైష సంప్రసాదః.	ఛాం-౮-౧౨-౨.	(౪౪౯,౧౦౧౫,౧౦౧౬.)
ఏవమేవ ఖలు సోమ్యేమాః.	ఛాం-౬-౨-౯.	(౪౪౫.)
ఏవమేష మహాశబ్దః.	వి-౬-౫-౭౬.	(౧౩౮.)
ఏవ (మేవ)ం విదిపాపం.	ఛాం-౪-౧౪-౩.	(౯౬౬)
ఏవమేవాస్యపరిద్రష్టుః.	ప్రశ్న-౬-౫.	(౯౬,౭౨౩)
ఏవమేకంసాంఖ్యయోగం.	భార శా-మో-౩౪౯ అ-౮౦.	(౬౯౫.)
ఏవమే వైతాభూతమాత్రాః.	కౌషీ-౩-౯.	(౫౮౮.)
ఏవం క్రతుర్హ్యాముంలోకం.		(౯౦౨.)
ఏవం త్వయినాన్యథేతోస్తి.	ఈశా-౨.	(౯౨౫)
ఏవం ప్రకార మమలం.	వి-౧-౨౨-౫౩.	(౧౩౯.)
ఏవం భూతస్య మే.	వారాహ-౨అ-౧౩.	(౬౭౧.)
ఏవంవిదే చిన్వన్తి.		(౮౯౮.)
ఏవం విద్ధహా వై బ్రహ్మ.	ఛాం-౪-౧౭-౧౦.	(౯౧౪.)
ఏవం హాస్యసర్వే.	ఛాం-౫-౨౪-౩.	(౯౬౬)
ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా.	ఛాం-౮-౧-౫.	(౧౨౫, ౨౭౧,౩౩౦, ౪౪౦,౪౪౧,౪౪౪,౮౮౭.)
ఏష ఆత్మేతి హోవాచ.	ఛాం-౪-౧౫-౩.	(౩౮౨.)
ఏష ఏవాసాధుకర్మ.	కౌషీ-౩-౯.	(౩౯.)
ఏషఏవ సాధు కర్మ.	కౌషీ-౩-౯.	(౩౫౬-౬౩౯.)
ఏష ఏవ.	తై-ఆ-౩అను-౧.	(౩౧౬.)
ఏషత ఆత్మా.	బృ-౫-౭-౩.	(౩౯౦,౩౯౨.)
ఏషమ ఆత్మా.	ఛాం-౩-౧౪-౪.	(౩౭౧,౩౭౨,౩౭౪,౩౬౬.)
ఏష దేవపథో బ్రహ్మపథః.	ఛా-౪-౧౫-౬.	(౧౦౦౫.)
ఏష బ్రహ్మలోకః.	బృ-౬-౩-౩౩.	(౪౪౫.)
ఏష సంప్రసాదః.	ఛాం-౮-౩-౪.	(౪౨౪,౫౩౯, ౭౬౯,౧౦౦౭.)
ఏష సర్వేశ్వర ఏషః.	బృ-౬-౪-౨౨.	(౪౪౭,౪౯౧,౮౩౪, ౯౨౧,౧౦౩౪.)
ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా.	సుబా-౭౦-ఖం.	(౨౯౦,౩౩౦,౩౫౭,౫౪౯.)
ఏష లోకాధిపతిః.	కౌషీ-౩-౯.	(౩౫౬.)
ఏష వః పన్థాః	ముం-౧-౨-౧.	(౩౯౯.)
ఏష వః పుణ్యస్సుకృతః.	ముం-౧-౨-౬.	(౩౯౯.)
ఏషహి ద్రష్టా.	ప్రశ్న-౪-౯.	(౯౬,౭౨౩.)
ఏష హ్యేవానన్దయాతి.	తై-ఆ-౭-౧.	(౫౩౭,౫౫౬,౭౯౮, ౮౩౨,౧౦౩౪.)
ఏషతు వా అతివదతి.	ఛాం-౭-౧౬-౧.	(౪౨౪,౪౨౫,౪౨౬, ౪౨౭,౯౦౭.)
ఏషతువా అగ్నిహోత్రీ.		(౪౨౫.)
ఏషోఽణురాత్మా.	ముం-౩-౧-౯.	(౭౨౪.)
ఏషోఽణిమా.	ఛాం-౬-౯-౪.	(౮౮౧.)
ఏషు సర్వేషుభూతేషు.	కఠ-౧-౩-౧౨.	(౪౯౯,౬౦౮.)
ఏషా సోమ్య తే.	ఛాం-౪-౧౪-౧.	(౩౮౪.)
ఏషాం లోకానామ్.	ఛాం-౮-౪-౧.	(౮౨౭.)

ఐ

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమ్.	ఛాం-౬-౮-౭.	(౨౦౧, ౨౧౫, ౨౮౪, ౩౧౩,౩౫౭,౫౫౦, ౬౦౭, ౬౨౨, ౭౦౫, ౭౦౬,౭౧౮,౮౮౩,౯౧౮,౧౦౧౯.)
ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య.	వి-౬-౫-౭౪.	(౩౫౭)

ఓ

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
ఓతంమనస్సహప్రాణైః.	ముం-౨-౨-౫.	(౪౧౬.)
ఓమిత్యేవాత్మానం ధ్యాయథ.	ముం-౨-౨-౬.	(౩౦.)
ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథం	ఛాం-౧-౧-౧.	(౮౪౨,౮౯౦, ౯౦౩,౯౧౧.)
ఓషధీర్లోమాని.	బృ-౫-౨-౧౩.	(౭౭౬.)

ఔ

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
ఔదుమ్బరీం స్పృష్ట్వా.		(౫౮౦.)
ఔదుమ్బర్యః కుశాః.		(౮౬౫.)
ఔపమన్యవ కం త్వమ్.	ఛాం-౫-౧౨-౧.	(౪౦౬.)

క

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
కఇత్థా వేద యత్ర సః.	కఠ-౧-౨-౨౫.	(౩౭౭,౫౦౭.)
కతమఆత్మాయోఽయమ్.	బృ-౬-౩-౭.	(౯౬,౪౯౧,౭౨౩,౭౨౫)
కతమా సా దేవతా.	ఛాం-౧-౧౧-౫.	(౩౩౮.)

గ

—oo:o:oo—

చ

—oo:o:oo—

ఛ

—oo:o:oo—

జ

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
జాత్యాశ్రయాదుష్టాత్.	బోధాయన.	(౩౭.)
జానాత్యేవాయం పురుషః.		(౭౨౩, ౭౨౬.)
జాయన్తే.	ఛాం-౫-౧౦-౬.	(౭౯౨)
జ్యాయాన్ పృథివ్యాః.	ఛాం-౩-౧౪-౩.	([illegible]౭౩,౪౪౧,౮౬౦'
జ్యోగ్జీవతి.	ఛాం-౪-౧౧-౨.	(౩౮౪)
జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గ.		(౫౧.)
జ్యోతీంషి విష్ణుః.	వి-౨-౧౨-౩౮.	(౧౯౦,౧౯౨, ౧౯౭.)
జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజౌ.	శ్వే-౧-౯.	(౧౨౫,౨౧౦, ౨౬౮,౫౧౦,౬౩౧,౭౧౯,౭౪౨,౭౪౬.)
జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే.	శ్వే-౧-౮.	(౯౫౫.)
జ్ఞానస్వరూప మత్యన్త.	వి-౧-౨-౬.	(౪౬,౭౨౨,౭౨౭,)
జ్ఞానస్వరూపమఖిలమ్.	వి-౧-౪-౪౦.	(౪౬,౧౫౪)
జ్ఞానస్వరూపో భగవాన్.	వి-౨-౧౨-౩౯.	(౪౮,౧౯౦,౧౯౩.)
జ్ఞానం విశుద్ధం విమలమ్.	వి-౨-౧౨-౪౪.	(౪౮,౧౯౧,౧౯౫.)
జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్య.	వి-౬-౫-౭౯.	(౧౩౮.)
జ్ఞానరూపం పరం బ్రహ్మ.		
జ్ఞానం బ్రహ్మేతి చేత్.	నాథముని కారికా.	(౧౬౬.)
జ్ఞానం బ్రహ్మేతి విజ్ఞానం.		
జ్ఞాన మాత్మని మహతి.	కఠ-౧-౩-౧౩.	(౫౦౦.)
జ్ఞానయోగేన సాఙ్ఖ్యానాం.	గీ-౩-౩.	(౬౯౪.)
జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వః.	ముం-౩-౧-౮.	(౮౧౭)
జ్ఞానాన్యేతాని రాజర్షే.	భార-శాన్తి-మోక్షధర్మ-౩౫౦అ-౬౩.	(౬౯౫.)

త

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
త ఇహ వ్యాఘ్రో వా.	ఛాం-౬-౯-౩.	(౨౮౭, ౮౦౪.)
త ఏతే సర్వ ఏవ.	బృ-౩-౫-౧౩.	(౭౫౭.)
త ఏతస్యైవ సర్వే.		(౭౬౫.)
తజ్జలానితి శాన్తః.	ఛాం-౩-౧౪-౧.	(౩౬౭.)
తత ఏవైతత్సత్యమ్.	ఛాం-౮-౧-౫.	(౪౪౩.)
తతః పరివృత్తా.	ఆపస్తమ్బ-౨ప్ర-౧పటల-౨ఖండి-౩సూ.	(౭౮౨.)
తతస్స్వయంభూః.	మను-౧-౬.	(౫౮౧,౬౨౩.)
తత్త్వమసి.	ఛాం-౬-౮-౭.	(౨౬,౪౯, ౧౯౦, ౧౯౮, ౨౦౦,౨౬౩,౨౬౫,౨౬౮,౨౮౪,౨౮౫,౨౯౪, ౩౦౦, ౩౦౧,౩౦౨,౩౧౫,౪౮౨,౪౮౩, ౬౨౨,౬౨౯,౭౧౮, ౭౪౨,౭౪౫, ౮౮౩,౯౧౮,౧౦౧౯.)
తతస్తు తం పశ్యతి.	ముం-౩-౧-౮.	(౯౯౫.)
తత్త్వం నారాయణః.	తై-నా-౧౩అను.	(౮౯౪.)
తత్ప్రకృతవచనే.	పాణి-౫-౪-౨౧.	(౧౫౦, ౩౧౭.)
తత్ప్రాప్తిహేతుర్జ్ఞానంచ.	వి-౬-౫-౬౦,	(౩౯౮.)
తత్పురుషోఽమానవః.	ఛాం-౪-౧౫-౫.	(౯౯౯,౧౦౦౧, ౧౦౦౨,౧౦౦౫,౧౦౦౬.)
తత్సత్యం స ఆత్మా.	ఛాం-౬-౮-౭.	(౨౬౦.)
తత్సప్తధాతుత్రిమలమ్.		(౭౨౮.)
తత్సుకృతముచ్యతే.	కాషీ-౧-౪.	(౮౬౪,౮౮౯, ౯౬౯.)
తత్సృష్ట్వా తదేవా.	తై-ఆ-౬-౨.	(౨౦౨,౨౧౨, ౩౫౯,౩౯౧,౫౨౫,౬౨౧,౭౬౪,)
తత్సర్వం వై హరేస్తనుః.	వి-౧-౨౨-౩౮.	(౧౯౨,౫౯౪.)
తత్తేజోఽసృజత.	ఛాం-౬-౨-౩.	(౧౨౪,౩౩౪,౫౨౪, ౭౦౪,౭౦౬-౭౧౧.)
తత్తేజ ఐక్షత.	ఛాం-౬-౨-౩.	(౨౮౩, ౨౮౪, ౭౧౧, ౭౬౮.)
తతోఽన్నమభిజాయతే.	ముం-౧-౧-౮.	(౩౯౮.)
తతో యదుత్తరతరమ్.	శ్వే-౩-౧౦.	(౮౨౬,౮౨౮, ౮౨౯.)
తత్త్యాజ భేదమ్.	వి-౨-౧౬-౨౪.	(౧౫౭.)
తత్ర సుప్తస్య.	నారసింహ-౩అ-౧.	(౪౬౯.)
తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తిః.	వి-౬-౫-౭౭.	(౧౩౯.)
తత్రాపి దహ్రం గగనమ్.	తై-నా-౧౨అను.	(౨౨౩,౮౩౮.)
తత్రాపరా ఋగ్వేదః.	ముం-౧-౧-౫.	(౩౯౮.)
తత్రైవం సతి కర్తారమ్.	గీ-౧౮-౧౬.	(౭౩౪.)
తథావిద్వాన్పుణ్యపాపే.	ముం-౩-౧-౩.	(౧౬౧,౮౬౪.)
తదప్యేష శ్లోకః.	తై-ఆ-౬అను.	(౫౨౫.)
తదనుప్రవిశ్య.	తై-ఆ-౬అను.	(౨౧౨.)
తదన్వేష్టవ్యమ్.	ఛాం-౮-౧-౧	(౪౪౧,౪౪౨.)
తదణ్డమభవత్.	మను-౧-౯.	(౪౬౯.)
తదపోఽసృజత.	ఛాం-౬-౨-౩.	(౭౧౦.)
తదసదేవ సన్మనోఽకురుత.	౨అష్ట-౨ప్ర-౯అను.	(౬౨౭.)
తదాత్మన్యేవ హృదయే.	౩అష్ట-౧౧ప్ర-౮అను.	(౪౦౪.)
తదాత్మానం స్వయమకురుత.	తై-ఆ-౭అను.	(౫౫౩,౫౫౮, ౬౮౪.)
తదేతదక్ష(య(ర)ం నిత్యమ్.	వి-౧-౨౨-౬౦.	(౧౪౨.)
తదేతదృచాభ్యనూక్తమ్.	తై-ఆ-౧అను.	(౩౨౦)
తదేతత్సత్యం మన్త్రేషు.	ముం-౧-౨-౧.	(౩౩౯.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
తదేతత్సత్యం యథా.	ముం-౨-౧-౧.	(౩౩౯.)
తదేవసర్వమేవైతత్.	వి-౧-౨-౧౪.	(౧౪౦.)
తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి.	కేన-౧-ఖం-౫.	(౨౬౩)
తదేవ ప్రీతయే భూత్వా.	వి-౨-౬-౪౮.	(౫౩౭,౮౧౯)
తదేవానుప్రావిశత్.	తై-ఆ-౬అను.	(౫౫౭)
తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ.	కఠ-౨-౫-౮.	(౭౯౮.)
తదేషాభ్యుక్తా.	తై-ఆ-౧అను.	(౩౨౦.)
తద్య ఇహాఽఽత్మానమ్.	ఛాం ౮-౧-౬.	(౮౮౭,౮౮౮,౮౯౧.)
తద్య ఇత్థం విదుః.	ఛాం-౫-౧౦-౧.	(౭౭౪,౭౮౬,౧౦౦౮.)
తద్య ఇహరమణీయచరణాః.	ఛాం-౫-౧౦ ౭.	(౭౮౨.)
తద్యచ్ఛేత్ జ్ఞాన మాత్మని. తద్యచ్ఛేత్ శాన్త ఆత్మని	కఠ-౧-౩-౧౩.	(౫౦౦.)
తద్య త్ప్రథమమమృతమ్.	ఛాం-౩-౬-౧.	(౪౭౨.)
తద్య త్సత్యమ్.	బృ ౭-౫-౧.	(౮౫౮,౮౮౪)
తద్యత్రైతత్సుప్తః.	ఛాం ౮-౧౧-౧.	(౮౦౪.)
తద్యథేహ కర్మచితః.	ఛాం-౮-౧-౬.	(౨౧,౨౫)
తద్యథా పుష్కరపలాశే.	ఛాం-౪-౧౪-౩.	(౯౬౬.)
తద్యథేషీకతూలమ్.	ఛాం-౫-౨౪-౩.	(౪౦౫,౯౬౬.)
తద్యథా మహాపథ.	ఛాం-౮-౬-౨.	(౯౯౨,౯౯౪.)
తద్యథా శ్రేష్ఠీ.	కౌషీ-౪-౨౦.	(౫౨౭.)
తద్యథా హిరణ్యనిధిమ్.	ఛాం-౮-౩-౨.	(౪౪౫.)
తద్యథా రథస్యారేషు.	కౌషీ-౩-౯.	(౩౫౪,౩౫౬)
తద్య ద్భుక్తమ్.	ఛాం-౫-౧౯-౧.	(౪౦౭.)
తద్బ్రహ్మ తదమృతమ్.	ఛాం-౮-౧౪-౧.	(౪౮౯.)
తద్బ్రహ్మ పరమం నిత్యమ్.	వి-౧-౨-౧౩.	(౧౪౦.)
తద్భావభావ మాపన్నః.	వి-౬-౭-౯౫.	(౧౬౩.)
తద్యోఽహమితి.	ఐతరేయిణః.	(౪౯,౮౮౩,౯౫౭,౯౫౮.)
తద్రూపప్రత్య(యే(యా).	వి-౬-౭-౯౧.	(౯౫౬.)
తద్వా ఏతదక్షరమ్.	బృ-౫-౮-౧౧.	(౪౩౪.)
తద్విష్ణోః పరమం పదమ్.	సుబా-౬ఖం.	(౪౩౮.)
తదైక్షత బహుస్యామ్.	ఛాం-౬-౨-౩.	(౧౨౪, ౧౨౫, ౧౯౮,౧౯౯,౨౧౪,౨౮౨,౨౮౪,౨౯౪,౩౦౦,౩౦౧,౩౦౨, ౩౩౭,౫౨౪,౫౫౨,౬౨౧,౬౨౩,౬౮౪,౭౦౩,౯౨౧.)
తద్ధదేవా ఉద్గీథ మాజహ్రుః.	ఛాం-౧-౨-౧.	(౮౪౧, ౮౪౨, ౮౪౪.)
తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీత్.	బృ-౩-౪-౭.	(౨౧౨, ౫౨౨, ౫౨౫,౬౨౭.)
తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః.	బృ-౩-౪-౧౦.	(౧౧౦, ౧౫౭, ౮౧౭.)
తద్ధోభయే దేవాసురా.	ఛాం-౮-౭-౨.	(౪౫౮.)
తన్నామరూపాభ్యామ్.	బృ-౩-౪-౭.	(౨౧౪, ౫౨౨, ౫౨౫)
తన్మాత్రాణి భూతాదౌ.	సుబా-౨ఖం.	(౫౦౨)
తపసా బ్రహ్మచర్యేణ.	ప్రశ్న-౧-౧౦.	(౯౪౧.)
తపసా చీయతే బ్రహ్మ.	ముం-౧-౧-౮.	(౩౯౮;౭౦౫.)
తపశ్శ్రద్ధేయే.	ముం-౧-౨-౧౧.	(౩౯౯.)
తమన్తర్యామిణమ్.	బృ-౫ ౭-౧.	(౩౯౧.)
తమోఙ్కారేణైవాయతనేన.	ప్రశ్న-౫-౭.	(౪౩౭)
తమ ఆసీత్తమసా.	౨అష్ట-౮ప్ర-౯అను.	(౫౫౧.)
తమఃపరే దేవ ఏకీభవతి.	సుబాల-౨ఖం.	(౭౧౩.)
తమీశ్వరాణాంపరమమ్.	శ్వే-౬ ౭.	(౧౨౫,౨౦౦,౩౩౧, ౬౨౩,౬౨౪,౮౧౧.)
తముత్క్రామన్తం ప్రాణః.	బృ-౬-౪-౨.	(౭౬౨,౭౬౭,౯౭౯.)
తమేవ భాన్తమనుభాతి.	ముం-౨-౨-౧౦.	(౪౫౪.)
తమేవవిదిత్వాతిమృత్యుమ్.	శ్వే-౩-౮.	(౨౫,౩౫,౪౯, ౨౬౨,౨౬౯:౫౩౬,౯౫౪.)
తమేవంవిద్వానమృతఇహ.	పురుషసూక్తం.	(౨౨,౩౫,౪౧౬, ౫౩౬,౬౮౪,౮౨౯.)
తమేతంవేదానువచనేన.	బృ-౬-౪-౨౨.	(౩౭,౩౯౮,౪౯౨, ౬౮౪,౯౩౮,౯౪౭,౯౭౧,౧౦౦౬.)
తమేవ(ం)మన్య ఆత్మానం-విద్వాన్.	బృ-౬-౪-౧౭.	(౫౧౭)
తయా తిరోహితత్వాచ్చ.	వి-౬-౭-౬౩.	(౧౪౨)
తయోస్త్వేవ పృథగ్భావ.	వి-౨-౭-౩౦.	(౧౪౨)
తయోరూర్ధ్వమాయన్.	కఠ-౨-౬-౬.	(౯౯౧,౧౦౦౫.)
తయోరన్యః పిప్పలమ్.	ముం-౩-౧-౧.	(౨౧౦,౨౬౨, ౨౬౯,౩౭౪,౪౪౬,౫౯౨,౬౩౧,౭౪౬.)
తరతి శోకమాత్మవిత్.	ఛాం-౭-౧-౩.	(౪౨౩,౪౨౪,౪౨౭.)
తల్లబ్ధిః.	బోధాయన.	(౩౬.)
తవై(వ)ష)మహిమాయేన.	వి-౧-౪-౩౮.	(౧౫౪.)
తస్మాత్క్రియాః ప్రభవన్తి	ఆపస్తమ్బ-ధర్మ-౨౩ఖం-౨.	(౫౮౩.)
తస్మాచ్చైత్రరథో నామ.	శతపథ-౧౧-౫-౩-౧౩.	(౪౮౦.)
తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞే.	యజుః-౭కాం-౧ప్ర-౧అను.	(౪౭౬.)
తస్మాచ్ఛూద్రోబహుపశుర యజ్ఞీయః.		(౪౮౧.)
తస్మాద్బ్రాహ్మణస్సురామ్.		(౯౩౭.)
తస్మాద్దుఃఖాత్మకం నాస్తి.	వి-౨-౬-౪౯.	(౮౦౯.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
ద్వే రూపే బ్రహ్మణస్తస్య.	వి-౧-౨౨-౫౫.	(౧౪౧.)
ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే.	బృ-౪-౩-౧.	(౮౧౪, ౮౧౭, ౮౧౮.)
ద్రవ్యగుణసంస్కారకర్మసు.	పూర్వ-౪-౩-౧.	(౯౧౮.)
దృశ్యతే	ఛాం-౪-౧౫-౧.	(౩౮౨, ౩౮౩)
ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యః.	బృ-౬-౫-౬.	(౫౩౬)
ద్రష్టా శ్రోతా.	బృ-౫-౭-౨౩.	(౪౯౦.)
ద్వయాహ ప్రాజాపత్యాః.	బృ-౩-౩-౧.	(౮౪౦.)
ద్యాం మూర్ధానం యస్య.		(౪౦౬.)
ద్వాదశాహేన ప్రజాకామః. ద్వాదశాహమృద్ధికామః.		(౧౦౨౭.)
ద్వా సుపర్ణా సయుజా.	ముం-౩-౧-౧- శ్వే-౪-౬.	(౧౫౮, ౪౧౯, ౮౦౯.)
ద్వితీయం విష్ణుసంజ్ఞస్య.	వి-౬-౭-౬౯.	(౧౪౪.)

ధ

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
ధర్మశాస్త్రాణి.	సుబా-౨ఖం.	(౩౯౮.)
ధర్మేణ పాపమపనుదతి.	తై-నా-౭౯అను.	(౪౦, ౯౩౯.)
ధూత్వాశరీరమకృతమ్.	ఛాం-౮-౧౩-౧.	(౪౯౦, ౧౦౦౭.)
ధూమో రాత్రిః.	గీ-౮-౨౫.	(౯౯౪.)
ధ్యాయతే ధ్యాసితా.	మన్త్రికోపనిషత్.	(౫౦౯, ౫౪౮.)
ధ్యాయతీవ పృథివీ.	ఛాం-౭-౬-౧.	(౯౬౩)
ధ్యాయేన్నారాయణమ్.	దక్ష.	(౫౮౪.)
ధ్రువా స్మృతిః.	ఛాం-౭-౨౬-౨.	(౩౨.)

న

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
న చక్షుషా గృహ్యతే.	ముం-౩-౧-౮.	(౨౬౬, ౩౬౫, ౮౧౬.)
న చాస్యోపదిశేద్ధర్మమ్.	వాసిష్ఠ-౧౮అ-౯సూ.	(౪౮౨.)
న జాయతే మ్రియతే.	కఠ-౧-౨-౧౮.	(౫౦౭, ౫౩౯. ౬౪౨, ౬౯౦, ౭౧౯, ౭౨౦, ౭౩౩)
న తస్య కశ్చిత్పతిరస్తి.	శ్వే-౬ ౯.	(౨౯౦.)
న తస్యేశే కశ్చన తస్య.	తై-నా-౧అను-౨.	(౧౯౭, ౮౨౯.)
న తత్ర సూర్యోభాతి.	కఠ-౨-౫-౧౫.	(౪౮౬.)
న తదస్తి వినా యత్స్యాత్.	గీ-౧౦-౩౯.	(౪౬, ౧౬౫.)
న తస్య కార్యం కరణంచ.	శ్వే-౬-౮.	(౧౨౫, ౩౩౧, ౫౯౨, ౬౩౮.)
న తద్భోగ్యయుజా శక్యమ్.	వి-౬-౭-౫౫.	(౧౪౪.)
న తత్ర రథా న రథయోగాః.	బృ-౬-౩-౧౦.	(౧౮౫, ౭౯౬, ౭౯౭ .)
న తస్య ప్రాణాః.	బృ-౬-౪-౬.	(౯౮౪, ౯౮౫)
న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ.	శ్వే-౬-౮.	(౬౨౪.)
న త్వేవాహం జాతు.	గీ-౨-౧౨.	(౧౧౦.)
న దృష్టేః ద్రష్టారమ్.	బృ-౫-౪-౨.	(౪౫, ౧౨౯, ౨౫౮, ౨౬౩, ౮౭౯, ౮౮౧.)
న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి.	ఛాం-౭-౨౬-౨.	(౨౧, ౪౮, ౯౬, ౪౨౯, ౭౨౮, ౭౨౩.)
న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తి.	బృ-౪-౪-౧౨.	(౩౮౦, ౫౪౩, ౭౨౩.)
న పునః మృత్యవే తదేకమ్.		(౨౧, ౪౮.)
న భూతసంఘసంస్థానః.	భారత.	(౩౩౨, ౫౯౫.)
నమ ఋషిభ్యో మన్త్రకృద్భ్యః.	యజు-ఆరణ్యం-౭ప్ర-౧అను.	(౪౬౬.)
న మే స్తేనో జనపదే.	ఛాం-౫-౧౧-౫.	(౪౦౫.)
నరకస్వర్గసంజ్ఞే వై.	వి-౨-౬-౪౬, ౪౭, ౪౮, ౪౯	(౮౦౯.)
నవా అరే పత్యుః కామాయ నవా అరే సర్వస్య కామాయ.	బృ-౬-౫-౬.	(౫౩౪, ౫౩౭.)
నవాచం విజిజ్ఞాసీత.	కౌషీ-౩-౮.	(౩౫౮.)
నవా అజీవిష్యమిమాః.	ఛాం-౧-౧౦-౪.	(౯౩౬.)
నవా ఉవే తన్మ్రియసే.	యజుస్-౪కాం-౬ప్ర-౯అను-౪౬పం.	(౭౯౪.)
న (హి) విజ్ఞాతుః విజ్ఞాతేః.	బృ-౬-౩-౧౦.	(౯౬, ౭౨౬.)
న శూద్రే పాతకం కించిత్.	మను-౧౦అ-౧౨౬.	(౪౮౦.)
న స వేద అకృత్స్నో హ్యేషః.	బృ-౩-౪-౭.	(౩౧, ౪౯.)
న సందృశే తిష్ఠతి రూపమ్.	తై-నా-౧అను-౩.	(౮౧౬.)
న హవా అస్మా ఉదేతి.	ఛాం-౩-౧౧-౩.	(౪౭౪.)
న హవై సశరీరస్య.	ఛాం-౮ ౧౨-౧.	(౨౬౧, ౨౯౪, ౩౨౮, ౪౪౯, ౬౦౨, ౧౦౨౬.)
నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యతే.	కఠ-౧-౨-౧౦.	(౨౧, ౪౮.)
న హింస్యాత్.		(౭౯౩)
న హవా అస్యానన్నం జగ్ధం భవతి.		(౯౩౫)
న హవా ఏవంవిది కించ.	ఛాం-౫-౨-౧.	(౯౩౫.)
న హవై దేవా అశ్నన్తి.		(౭౭౯.)
నాన్యోతస్తి ద్రష్టా.	బృ-౪-౩-౬.	(౮౧౫, ౮౧౯, ౮౨౮.)
నాధ్వర్యురుపగాయేత్.	యజు-౬-౩-౧అను.	(౮౬౬.)
నానావిధైరుపాధిభిః.	సాంఖ్య-౫౯-౬౦-కారి	(౬౫౫.)
నానావీర్యాః పృథగ్భూతాః.	వి-౧-౨-౫౨.	(౧౮౩, ౭౭౦, ౯౮౦.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
నానావా). తేషాం ప్రథక్. ఇతిసూత్రపాఠః. నానావా దేవతా ప్రథక్స్యాత్. ఏవం శ్రీభాష్యకారాః. నానావా దేవతా ప్రథక్జ్ఞానం-ఏవం శంకరాచార్యాః.	సంకర్షణ కాండ ౧౪ అ - ౨పా-౧౪, ౧౫-సూ.	(౮౯౨.)
నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా.	బృ-౫-౭-౨౩.	(౨౬౮,౨౬౯, ౩౯౦,౩౯౨,౪౯౯,౬౦౮.)
నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ.	బృ-౫-౮-౧౧	(౪౩౫.)
నాన్యంగుణేభ్యఃకర్తారమ్.	గీ-౧౪-౧౯.	(౭౩౩.)
నాభుక్తం క్షీయతేకర్మ.	బ్రహ్మవైవర్త-ప్రకృతిఖండ-౨౬అ-౭౦.	(౯౬౬.)
నామరూపాద్విముక్తః.	ముం-౩-౨-౮.	(౧౬౨.)
నామరూపంచభూతానామ్.	వి-౧-౫-౬౩.	(౪౬౬,౭౬౮.)
నామరూపయోర్నిర్వహితా.	ఛాం-౮-౧౪-౧.	(౪౮౯.)
నామబ్రహ్మేత్యుపాసత.	ఛాం-౭-౧-౫.	(౨౭౨,౩౮౫.)
నామరూపే వ్యాకరవాణి.	ఛాం-౬-౩-౨.	(౫౪౧.)
నాయ మాత్మా ప్రవచనేన.	కఠ-౧-౨-౨౩. ముం-౩-౨-౩.	(౫౦౭,౮౧౭,౮౨౮, ౯౪౮)
నాయ మాత్మా బలహీ.	ముం-౩-౨-౪.	(౩౮.)
నారాయణపరం బ్రహ్మ.	తై-నా-౧౩అను.	(౬౮౪.)
* నారాయణో జగన్మూర్తిః.	భార-శాన్తి-మోక్ష-౮అ-౧౨.	(౫౮౩)
నావిరతో దుశ్చరితాత్.	కఠ-౧-౨-౨౪.	(౯౫౧,౯౬౭.)
నాసదాసీన్నోసదాసీత్.	యజుస్-౨అష్ట-౮ప్ర-౯అను.	(౪౮,౧౮౯.)
నాస్యావరపురుషాత్క్షీయన్తే.	ఛాం-౪-౧౧-౨	(౩౮౪.)
నాస్య జరయైతజ్జీర్యతే.	ఛాం-౮-౧ ౫.	(౮౨౧,౮౮౮.)
నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులే.	ముం-౩-౨-౯.	(౩౮౪.)
నాహ ఖల్వయమేవమ్.	ఛాం ౮-౧౧-౨.	(౭౨౩,౮౦౪,౧౦౩౦.)
నాహం వేదైర్నతపసా.	గీ-౧౧-౫౩.	(౩౫,౮౧౭,౯౪౮)
నిచాయ్యతం మృత్యుముఖాత్.	కఠ-౧-౩-౧౫.	(౩౦.)
నిత్యం విభుం సర్వగతం.	ముం-౧-౧-౬.	(౮౩౦)
నిత్యో నిత్యానామ్.	శ్వే-౬-౧౩. కఠ-౨-౫-౧౩.	(౧౨౫,౨౧౦,౨౬౮, ౬౩౧,౭౧౯,౭౨౦, ౭౪౩,౮౧౯.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్యః.	పాణిని-౪-౩-౧౪౪.	(౩౧౭.)
నిదిధ్యాసితవ్యః.	బృ-౬-౫-౬.	(౯౬౩.)
నిమిత్తమాత్రమేవాసౌ.	వి-౧-౪-౫౦,౫౧.	(౬౪౧.)
నిరంజనఃపరమంసామ్యం.	ముం-౩-౧-౩.	(౧౬౩,౧౦౩౧)
నిరంజనమ్.	శ్వే-౬-౧౯.	(౫౨,౫౬,౧౨౩, ౧౨౪,౩౩౧.)
నిర్గుణమ్.	ఆత్మోపనిషత్.	(౫౨,౫౬,౧౨౩, ౧౨౪,౩౩౧.)
నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య.	వి-౧-౩-౧.	(౧౫౩,౬౩౭.)
నిర్దోషంహిసమంబ్రహ్మ.	గీ-౫ ౧౯.	(౧౫౬.)
నిష్కలం నిష్క్రియమ్.	శ్వే-౬-౧౯.	(౨౬,౪౫,౫౪౮, ౫౫౪,౮౧౨.)
నిష్ఠాత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యా.	ఛాం-౭-౨౦.	(౪౨౭.)
నేతి నేతి.	బృ-౪-౩-౬.	(౮౧౧,౮౧౪, ౮౧౫,౮౧౬.)
నేతి హోవాచ.	బృ-౫-౨-౧౧.	(౯౮౪)
నేదం యదిద ముపాసతే	కేన-౧-౪.	(౨౬౭.)
నేహ నానాస్తి కించన.	బృ-౬-౪-౧౯.	(౪౫,౧౩౦,౨౧౪, ౨౬౦,౬౦౭,౬౧౬,౬౨౨,౮౮౮.)
నైతే సృతీ.	గీ-౮-౨౭.	(౯౯౪,౯౯౫.)
నైతదచీర్ణవ్రతః.	ముం-౩-౨-౧౧.	(౮౩౭.)
నైతదబ్రాహ్మణో వివక్తుమ్.	ఛా-౪-౪ ౫.	(౪౮౧.)
నైవేహ కించనాగ్ర ఆసీత్.	సుబా-౭ఖం-	(౩౯౧)
నోపజనం స్మరన్నిదమ్.	ఛాం. ౮-౧౨-౩.	(౯౬,౭౨౩,౭౨౮,)
నందిగ్రహాదిభ్యః.	పాణిని-౩-౧-౧౩౪.	(౨౯౯)

—oo—

ప

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసః.	ఛాం-౫-౯-౧.	(౭౮౭)
పఞ్చమహాయజ్ఞాద్యను.	బోధాయన.	(౩౭.)
పఞ్చరాత్రస్య కృత్స్నస్య.	భార-శాన్తి-మో-౩౫౦అ-౬౭.	(౬౯౫.)
పతిం విశ్వస్య.	తై-నా-౧౦అను.	(౨౧౦,౨౧౪, ౨౯౦,౮౧౯,౧౦౦౭.)
పద్మకోశ ప్రతీకాశమ్.	తై-నా-౧౩అను.	(౮౯౩,౮౯౪.)
పద్యుహవా ఏతత్.		(౪౮౧.)
పరః పరాణాం పరమః.	వి-౧-౨-౧౦.	(౧౩౯,౧౫౨.)

* ముద్రితభారతపుస్తకేషు శ్లోకోఽయం త్యక్తో మిథ్యావాదినా. ప్రాచీనతాలపత్రకోశేషు దృశ్యతేహి.

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
పరః పరాణాం సకలా.	వి-౬-౫-౮౫.	(౧౫౯)
పరమకారణాత్ పర.	పరమసంహితా	(౬౯౦.)
పర్ణమయీ జుహూః.	యజుస్-౩-౫-౭.	(౩౧౭.)
పరమార్థ స్త్వమేవైకః.	వి-౬-౪-౩౮.	(౪౬,౧౫౩.)
పరమాత్మాచ సర్వేషామ్.	వి-౬-౪-౪౦.	(౧౪౧.)
పరమాత్మాత్మనోర్యోగః.	వి-౨-౧౪-౨౭.	(౧౫౯.)
పరస్య బ్రహ్మణ శ్శక్తిః.	వి-౧-౨౨-౫౬.	(౧౪౧)
పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్య.	ఛాం-౮-౧౨-౨.	(౧౬౩,౪౮౭, ౮౦౪,౮౭౦,౮౮౬,౮౮౮.)
పరం పురుషమ్.	ప్రశ్న-౫-౫.	(౪౩౬,౪౩౭.)
పరాత్పరం పురుషమ్.	ముం-౩-౨-౮.	(౮౨౬,౮౨౮, ౮౩౦.)
పరాత్పరం యన్మహతః.	తై-నా-౧-౧.	(౮౨౬.)
పరాస్య శక్తి ర్వివిధైవ.	శ్వే-౬-౮.	(౫౨, ౨౦౦, ౨౧౩, ౨౮౨,౬౨౪,౬౩౮,౯౨౧.)
ప్లవాహ్యేతే అదృఢాః.	ముం-౧-౨-౭.	(౨౧,౩౯౯.)
పరో నారాయణో దేవః.	వారాహ-౯౦అ-౩.	(౪౬౯.)
పరిణామత స్సలిలవత్.	సాఙ్ఖ్య-కారి౧౬.	(౬౪౯.)
పరీక్ష్య లోకాన్.	ముం-౧-౨-౧౨.	(౨౧,౩౯౯.)
పశ్యత్యచక్షుః.	శ్వే-౩-౧౯.	(౩౯౨,౬౩౮.)
పశ్చా దుద్భూతబోధాశ్చ.	విష్ణుధర్మ-౧౦౪అ-౨౫.	(౧౪౪.)
పాదోస్య సర్వాభూతాని.	ఛాం-౩-౧౨-౬.	(౩౪౧,౩౪౪,౮౨౭.)
పాదోస్య విశ్వాభూతాని.	పురుషసూక్తమ్.	(౭౪౩,౮౨౭.)
పాణ్డిత్యం నిర్విద్య.	బృ-౫-౫-౧.	(౯౪౭.)
పిణ్డః పృథగ్యతః.	వి-౨-౧౩-౮౯.	(౧౫౭.)
పితృహా మాతృహా.	ఛాం-౭-౧౫-౨.	(౪౨౩.)
పితృలోకా దాకాశమ్.	ఛాం-౫-౧౦-౪.	(౭౭౮.)
పుణ్యః పుణ్యేన కర్మణా.	బృ-౬-౪-౫.	(౬౪౧.)
పురుషాన్నపరం కిఞ్చిత్.	కఠ-౧-౩-౧౧.	(౪౯౭,౪౯౮.)
పురుష ఏవేదంగ్ సర్వమ్.	పురుషసూక్తమ్.	(౪౦౮.)
పురుషస్య దర్శనార్థమ్.	సాఙ్ఖ్య-౨౧కా.	(౬౫౩,౬౫౪.)
పురుష స్స పరః పార్థ.	గీ-౮-౨౨.	(౩౫.)
పురుష విమోక్షనిమిత్తమ్.	సాఙ్ఖ్య-౫౭కా.	(౬౫౫.)
పురుషోస్తి భోక్తృభావాత్.	సాఙ్ఖ్య-౨౭కారి.	(౭౩౫.)
పురుషోఽమానవః.	బృ-౮-౨-౧౫.	(౧౦౦౪,౧౦౦౫.)
పురుషో హిరణ్మయః.	శతపథ.	(౩౭౧.)
పురుషో వావ యజ్ఞః.	ఛాం-౩-౧౬-౧.	(౮౬౧.)
పునః ప్రాణేన స్సర్వఏవ.	ఆపస్తమ్బ-౨౩ఖం-౧.	(౫౮౩.)
ప్రకృతిర్యా మయా.	వి-౬-౪-౩౯.	(౧౪౦,౫౦౩.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
ప్రకృతిం పురుషం చైవ.	గీ-౧౩-౧౯.	(౨౦,౨౧,౨౨, ౨౧౧,౫౧౦,౬౪౨.)
ప్రకృతిం స్వా మవష్టభ్య.	గీ-౯-౮.	(౨౧౧.)
ప్రకృతేః క్రియమాణాని.	గీ-౩-౨౭.	(౭౩౩, ౭౩౪.)
ప్రజాపతే స్సభామ్.	ఛాం-౮-౧౪-౧.	(౧౦౦౪,౧౦౦౫,౧౦౦౭)
ప్రజాపతిర్వై సమ్వత్సరః.	కౌషీతకినః	(౮౬౩.)
ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత.	యజుః-౨-౧-౨.	(౭౧౮,౭౨౦.)
ప్రతర్దనో హవై.	కౌషీ-౩-౧.	(౩౫౨,౯౩౧.)
ప్రతిపదవిధానాచ షష్ఠీ.	వరరుచి-వార్తిక.	(౮.)
ప్రతిప్రతి గుణాశ్రయవిశే.	సాఙ్ఖ్య-౧౬కా.	(౬౫౩.)
ప్రత్యస్తమితభేదమ్.	వి-౬-౭-౫౩.	(౪౬.)
ప్రథమో ద్వితీయః.	ఛాం-౨-౨౩-౧.	(౯౨౭.)
ప్రధానంచపుమాంశ్చైవ	వి-౨-౭-౨౯.	(౧౪౨.)
ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిః.	శ్వే-౬-౧౬.	(౨౧౦, ౨౬౮, ౫౧౦,౬౩౧.)
ప్రమాదం వై మృత్యుమ్.	భార-ఉద్యోగ-౪౧అ-౪.	(౪౯.)
ప్రవిశ్య నామరూపే.	ఛాం-౬-౩-౨.	(౭౬౮.)
ప్రస్తోతర్యా దేవతా.	ఛాం-౧-౧౧-౪.	(౩౩౮.)
ప్రహషోడశం వర్షశతం.	ఛాం-౩-౧౬-౭.	(౮౬౨.)
ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవ.	ఛాం-౫-౧౧-౧	(౯౦౫,౯౦౭.)
ప్రాజాపత్యం బ్రాహ్మణా.	వి-౧-౬-౩౪.	(౯౨౭)
ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరి.	బృ-౬-౩-౨౧.	(౧౫౯,౨౬౯, ౨౮౭,౨౮౮,౨౮౯,౪౯౧,౫౩౨,౬౩౧,౧౦౨౯.)
ప్రాజ్ఞేనాత్మనా అన్వా.	బృ-౬-౩-౩౫.	(౧౫౯,౨౬౯, ౪౯౧)
ప్రాణంచ హాస్మై.	ఛాం-౪-౧౦-౫.	(౩౮౬.)
ప్రాణః పృథగ్వర్త్మా.	ఛాం-౫-౧౮-౨.	(౪౧౩.)
ప్రాణమయః.	తై-ఆనం-౨అను.	(౨౯౫.)
ప్రాణమనూత్క్రమన్తమ్.	బృ-౬-౪-౨.	(౭౫౭.)
ప్రాణస్య ప్రాణః.	కేన-౧-౨.	(౩౬౫.)
ప్రాణస్య ప్రాణమ్.	బృ-౬-౪-౧౭.	(౫౧౮,౫౧౯, ౫౨౦)
ప్రాణసంశయ మాపన్నః		(౯౩౭)
ప్రాణస్తేజసి.	ఛాం-౬-౮-౬.	(౯౭౮,౯౭౯, ౯౮౦.)
ప్రాణాధిపః.	శ్వే-౫-౮.	(౪౫౫.)
ప్రాణావై సత్యమ్.	బృ-౪-౩-౬.	(౮౧౬.)
ప్రాణావావ ఋషయః.	శతపథ-౬-౧-౬.	(౭౫౨)
ప్రాణో బ్రహ్మేతి.	తై-భృగు-౨అను.	(౩౨౪.)
ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా.	కౌషీ-౩-౧.	(౩౫౪.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
ప్రాణో౽పానో వ్యాన.	బృ ౩-౫-౩.	(౭౬౧.)
ప్రాణో బ్రహ్మ.	ఛాం-౪-౧౦-౫.	(౩౮౩,౩౮౫.)
ప్రాణో హ పితా.	ఛాం-౭-౧౫-౧.	(౪౨౩)
ప్రాణే సర్వం ప్రతిష్ఠితం.		(౭౬౨)
ప్రాతః ప్రాత రనృతమ్.	ఐతరేయబ్రాహ్మణమ్.	(౬౯౩.)
ప్రాప్యాన్తం కర్మణః.	బృ-౬-౪-౬.	(౭౮౧,౯౭౧,౯౮౩)
ప్రాయశ్చిత్తం నపశ్యామి.	ఆగ్నేయపు-౧౬౫అ-౨౩.	(౯౪౪.)
ప్రియోహి జ్ఞానినః.	గీ-౭-౧౭.	(౨౪,౧౦౩౮.)
పృథగాత్మానమ్.	శ్వే-౧-౬.	(౨౨,౨౧౦,౨౧౫ ౬౩౧,౭౪౬,౯౫౮.)
పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే.	సుబా-౨ఖం.	(౫౦౨,౫౫౬,౭౧౩.)
పృథివీమయః.	బృ-౬-౪-౫.	(౯౭౯.)
పృథివీపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠ.	తై-ఆన-౨-౨.	(౨౯౬.)
పృథివ్యేవ పాదా.	ఛాం-౫-౧౮-౨.	(౪౧౩.)
పృథ్వాదిభ్యఇమనిజ్వా.	పాణిని-౫-౧౨౨.	(౪౨౨.)

ఫ

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
ఫలసంబిభత్సయాహి.	ద్రవిడభాష్యకారః.	(౬౫౦.)
ఫలవత్సన్నిధావఫలంతదఙ్గమ్.		(౫౦౪,౮౬౨.)

బ

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
బహుదాయీ. బహుపాక్యః.	ఛాం-౪-౧-౧.	(౪౭౯.)
బహుధా జాయమానః.	ముం-౨-౨-౬.	(౪౧౭.)
బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి.	తై-ఆనం-౬అను. ఛాం-౬-౨-౩.	(౧౧౦,౪౬౮, ౬౩౬,౭౧౧.)
బహులోపో భూచ.	పాణిని-౬-౪-౧౫౮.	(౪౨౨.)
బహ్వీః ప్రజాస్సృజమానాం.	శ్వే-౪-౫.	(౫౧౦,౫౧౧)
బాలః క్రీడనకైరివ.	వాయు-ఉత్తరఖం-౩౬అ-౯౬.	(౫౫౭.)
బాల్యేన తిష్ఠాసేత్.	బృ-౫-౫-౧.	(౯౫౧.)
బుద్ధింతుసారథిం విద్ధి.	కఠ-౧-౩-౩.	
బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః	కఠ-౧-౩-౧౦.	(౪౯౯,౫౦౪,౫౦౮.)
బ్రహ్మ గమయతి.	ఛాం-౫-౧౦-౨.	(౧౦౦౫.)
బ్రహ్మచ క్షత్రంచెతి	కఠ-౧-౨-౨౫.	(౩౭౬.)
బ్రహ్మచారిణే నేదమ్.	ఛాం-౪-౩-౭.	(౪౮౦.)
బ్రహ్మచర్యం సమాప్య.	జాబాలోపనిషత్ ౪ఖం.	(౯౨౮.)
బ్రహ్మచార్యాచార్యకుల	ఛాం-౨-౨౩-౧.	(౯౪౨.)
బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యమ్.	కఠ-౧-౧-౧౭.	(౩౭౯.)
బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా.	యజుస్-౨అష్ట-౪ప్ర-౭అను.	(౮౬౦.)
బ్రహ్మణే త్వా మహసఓమ్.	తై-నా-౭౯అను.	(౮౬౨)
బ్రహ్మణో మహిమానమ్.	తై-నా-౮౦అను.	(౮౬౨.)
బ్రహ్మణాసహ తే సర్వే.	కూర్మ-పూర్వఖం-౧౨అ-౨౬౯.	(౧౦౦౬,౧౦౦౭.)
బ్రహ్మ తే బ్రువాణి	కౌషీ-౪-౧౮.	(౫౨౬,౫౨౮, ౫౩౦.)
బ్రహ్మోత్పన్నస్తేనోక్తః.	నారసిం-౩అ-౨.	(౪౬౯.)
బ్రహ్మామేనావాపృథివీ బ్రహ్మదశా బ్రహ్మదాసా.	సంహితోపనిషత్.	(౨౬౮,౭౪౨.)
బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠ.	తై-ఆనం-౫అను.	(౨౯౫,౨౯౬)
బ్రహ్మలోకాన్గమయతి.	బృ-౮-౨-౧౫.	(౧౦౦౬.)
బ్రహ్మలోకమభిసంభవాని.	ఛాం-౮-౧౩-౧	(౪౯౦)
బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్.	తై-ఆనం-౧అను.	(౨౧,౨౫, ౧౨౯, ౧౬౦, ౨౨౩, ౨౬౬, ౨౭౩, ౨౯౪, ౨౯౫, ౩౦౦, ౩౨౦, ౩౨౧,౮౫౦,౯౧౦,౯౧౭,౯౫౪,౯౫౫,౯౬౬.)
బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి.	ముం-౩-౨-౯.	(౨౫,౪౯,౧౨౯, ౧౬౨,౨౬౨,౨౬౬,౨౬౯,౯౫౪,౯౫౫,౯౬౬.)
బ్రహ్మవా ఇదమేకఏవాగ్ర.	బృ-౩-౪-౧౧.	(౨౫౩,౬౨౩, ౧౦౩౨.)
బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్.	బృ-౪-౫-౧.	(౬౨౨,౮౧౯,౮౩౦.)
బ్రహ్మ సర్వానుభూః.	బృ-౪-౫ ౧౯.	(౨౭౨)
బ్రహ్మసంస్థో అమృతత్వమ్.	ఛాం-౨-౨౩-౧.	(౯౨౬,౯౨౭, ౯౩౨,౯౪౯.)
బ్రాహ్మణో యజేత.		(౮౧౦.)
బ్రాహ్మణః పుత్రైషణాయాః.	బృ-౫-౧-౧.	(౯౪౯.)
బ్రాహ్మణాః క్షత్రియాః.	భాగవత-భీష్మ-౬౬అ౩౯-౪౦.	(౬౯౫.)
బ్రాహ్మణానాంహి సద్బ్రహ్మ.	పాంచరాత్ర సాత్వతసం.	(౬౯౧.)
బ్రాహ్మణః.	బృ-౫-౫-౧.	(౯౪౮.)
బ్రాహ్మం సన్న్యాసినామ్.	వి-౧-౬-౩౭.	(౯౨౭.)

భ

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
భక్త్యా త్వనన్యయా.	గీ-౧౧-౫౪.	(౩౫,౮౧౭,౯౪౮.)
భగవాంస్త్వేవమేతత్.	ఛాం-౬-౧-౭.	(౮౮౧.)
భయా దస్యాగ్ని స్తపతి.	కఠ-౨-౬-౩.	(౪౮౪,౪౮౫.)
భవత్యాత్మనా పరాస్య.	బృ-౩-౩-౭.	(౮౪౧.)
భవన్తి తపతాం శ్రేష్ఠ.	వి-౧-౩-౩.	(౧౫౩.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
భాతిచ తపతిచ కీర్త్యా.	ఛాం-౩-౧౮-౬.	(౯౫౫)
భిద్యతే హృదయగ్రన్థిః.	ముం-౨-౨-౯.	(౩౨,౪౯, ౯౨౫.)
భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం.	కైయట-వృద్ధ్యాహ్నిక.	(౩౦౯,౧౨౩,౩౦౪.)
భీషాస్మాద్వాతః పవతే.	తై-ఆనం-౮అను.	(౧౨౭,౪౮౫, ౫౨౫,౭౬౩,౭౯౮,౮౧౨,౯౨౧ ౧౦౩౪.)
భూమాత్వేవ.	ఛాం-౭-౨౩-౧.	(౪౨౪,౪౨౫,
భూమాత్వేవేతి భూమా.	బోధాయన.	౪౨౮.)
భూమి రాపోఽనలః.	గీ-౭-౪,౫,౬,౭.	(౫౦౩.)
భూయోఽనువ్యాఖ్యా.	ఛాం-౮-౯-౩.	(౧౦౧౭)
భూయఏవ మా భగవాన్.	ఛాం-౬-౧-౭.	(౮౮౧.)
భూరిత్వేష్టైన రాజతి.		(౧౯౦.)
భేదానాం పరిమాణాత్.	సాంఖ్య-౧౫-౧౬ కారి.	(౬౪౭.)
భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం.	శ్వే-౧ ౧౨.	(౨౧౦.)
భో భోయి భల్లాక్ష.	ఛాం-౪-౨-౧.	(౪౭౮.)
భృగుర్వై వారుణిః.	తై-భృగు-౧అను.	(౨౩౫)
భ్రామయన్సర్వభూతాని.	గీ-౧౮-౬౧.	(౧౬౫,౩౭౨.)

మ

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
మఘవన్మర్త్యం వా ఇదమ్.	ఛాం-౮-౧౨-౧.	(౪౪౯.)
మత్స్థాని సర్వభూతాని.	గీ-౯-౪.	(౧౩౫.)
మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ.	కఠ-౧-౨-౧౨.	(౫౦౫.)
మతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యా.	ఛాం-౭-౧౮.	(౪౨౭.)
మనశ్చితో వాక్చితః.		(౮౯౬.)
మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణి.	గీ-౧౫-౭.	(౭౬౫, ౭౭౬.)
మనసస్తు పరా బుద్ధిః.	కఠ ౧-౩-౧౦.	(౪౯౬.)
మనసాతు విశుద్ధేన.		(౨౬౭,౩౬౫.)
మనసైవానుద్రష్టవ్యమ్.	బృ-౬-౪-౧౯.	(౮౮౬)
మనసైవైతాన్కామాన్.	ఛాం-౮-౧౨-౫.	(౭౨౩,౭౨౮.)
మనసైషగ్రహోఽగృహ్యన్త.		(౮౯౮.)
మనః ప్రాణే.	ఛాం-౬-౮-౬.	(౯౭౭.)
మనుర్వైవస్వతో రాజా.		(౯౩౧)
మనోఽనుకూలే.	శ్వే-౨-౧౦.	(౯౬౪.)
మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత.	ఛాం-౩-౧౮-౧.	(౩౧,౩౮౫.)
మనో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్.	తై-భృగు-౪అను.	(౩౨౪.)
మనోమయః ప్రాణశరీ	ముం-౨-౨-౭.	(౩౬౪,౩౬౫,౩౬౮, ౩౭౪,౬౩౮.)
మనోమయోఽయమ్.	బృ-౭-౬-౧.	(౮౫౭)
మనోమయః.	తై-ఆనం-౩అను.	(౨౯౫.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
మనో బ్రహ్మ.	ఛాం-౭-౩-౨.	(౩౮౫.)
మనోవావ వాచః.	ఛాం-౭-౩-౧.	(౪౨౩.)
మమ మాయా దురత్యయా.	గీ-౭-౧౪.	(౪౮,౧౯౦.)
మమ యోనిర్మహద్బ్రహ్మ.	గీ-౧౪-౩.	(౨౧౧.
మమైవాంశో జీవలోకః.	గీ-౧౫-౭.	(౭౪౩.)
మయడ్వైతయోః.	పాణిని-౪-౩-౧౪౩.	(౩౧౭.)
మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిః.	గీ-౯-౧౦.	(౨౧౧,౫౧౦, ౫౪౮,౮౧౨,౧౦౩౪.)
మహతః పర మవ్యక్తమ్.	కఠ-౧-౩-౧౧.	(౪౯౬,౫౦౪)
మహద్భూతమనన్తమపారమ్.	బృ-౪-౪-౧౨	(౫౩౬.)
మహద్భయం వజ్రమ్.	కఠ-౨-౬-౨.	(౪౮౫.)
మహానవ్యక్తే లీయతే.	సుబా-౨ఖం.	(౫౫౦.)
మహాన్తంవిభుమాత్మానమ్.	కఠ-౧-౨-౨౨.	(౩౭౭.)
మహఃపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠ.	తై-ఆనం-౪అను.	(౨౯౬.)
మహాభూతాన్యహంకారః.	గీ-౧౩-౫.	(౧౧౦.)
మహీఘటత్వమ్.	వి-౨-౧౨-౪౨.	(౧౯౦,౧౯౪,౧౯౬.)
మామాత్మపరదేహేషు.	గీ-౧౬-౧౮.	(౭౩౯.)
మాముపేత్య పునర్జన్మ.	గీ-౮-౧౬.	(౧౦౩౭.)
మాముపాస్స్వ.	కౌషీ-౩అ-౧.	(౩౫౩,౩౫౬,౩౫౭.)
మామేవ విజానీహి.	కౌషీ-౩అ-౧.	(౩౫౪,౩౫౭.)
మాయాన్తు ప్రకృతిమ్.	శ్వే-౪అ-౧౦.	(౪౮,౧౮౯, ౨౧౦,౫౪౮.)
మాయా, వయునమ్.	వేదనిఘణ్టుః-ధర్మవర్గః-౨౨.	(౩౩౨.)
మాసేభ్య స్సంవత్సరమ్.	ఛాం-౪-౧౫-౫.	(౯౯౮.)
మాసేభ్యో దేవలోకమ్.	బృ-౮-౨-౧౫.	(౯౯౮.)
మిథ్యైతదన్యద్ద్రవ్యం హి.	వి-౨-౧౪-౨౭.	(౨౧౫.)
ముద్రికాపట్క తత్వజ్ఞః.	శైవాగమ.	(౬౮౩.)
ముముక్షుః బ్రహ్మోపాసీత.		(౭౭౩.)
మూర్ధా తే వ్యపతిష్యత్.	ఛాం-౫-౧౨-౨.	(౯౦౭.)
మూర్ధైవ సుతేజాః.	ఛాం-౫-౧౮-౧.	(౪౧౩.)
మూలప్రకృతి రవికృతిః.	సాఙ్ఖ్య-౩ కారికా.	(౫౧౭,౬౪౬.)
మేఘోభూత్వా ప్రవర్షతి.	ఛాం-౫ ౧౦-౬.	(౭౯౨.)
మృత్యుర్యస్యోపసేచనమ్.	కఠ-౧-౨-౨౫.	(౩౭౬.)
మృత్యోస్సమృత్యుమ్.	కఠ-౨-౪-౧౦.	(౨౧౪.)
మృషావై ఖలు.	కౌషీ-౪-౧౮.	(౫౨౮.)
మన్త్రికృతో వృణీతే.		(౪౬౬.)
మన్త్రేషు కర్మాణి.	ముం-౧-౨-౧.	(౩౯౯.)
మాంచయోఽవ్యభిచారేణ.	గీ-౧౪-౨౬.	(౧౦౩౪.)
మాం ధ్యాయన్త ఉపాసతే.	గీ-౧౨-౬.	(౯౫౬.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
య		
య ఆత్మా అపహతపాప్మా.	ఛాం-౮-౭-౧.	(౨౬౦,౪౪౯, ౧౦౧౬,౧౦౧౭,౧౦౨౧,౧౦౧౭.)
య ఆత్మని తిష్ఠన్.	బృ-౫-౭-౨౨.	(౧౫౯,౨౦౨, ౨౧౧,౨౬౯,౩౦౦,౩౦౩,౩౩౩,౩౫౭,౩౯౦,౩౯౩,౪౪౬,౪౯౯,౫౪౧, ౫౫౦,౫౯౪,౬౩౧,౭౨౨,౭౨౭,౭౬౩,౮౦౮,౮౧౩,౮౮౦,౯౧౮, ౯౫౮,౧౦౧౯,౧౦౩౨.)
య ఆదిత్యే తిష్ఠన్.	బృ-౫-౭-౯.	(౩౩౩,౭౬౩, ౮౩౪.)
య ఆకాశే తిష్ఠన్.	బృ-౫-౭-౧౨	(౭౧౧.)
య ఇహాత్మాన మనువిద్య.	ఛాం-౮-౧-౬.	(౧౬౦.)
య ఇమంచ లోకంచ.	బృ-౫-౬-౧.	(౩౯౧.)
య ఏనం విదు రమృతాస్తే.	తై-నా-౧అను ౩.	(౧౯౭.)
య ఏవమేతద్విదుర్యే.	బృ-౮-౨-౧౫.	(౮౭౪,౯౯౬.)
య ఏవం వేద.	బృ-౩-౩-౭.	(౮౪౧,౮౪౩.)
య ఏవం విదిపాపమ్.	ఛాం-౧-౨-౮.	(౮౪౧.)
య ఏషాసౌ తపతి.	ఛాం-౧-౩ ౧.	(౯౬౧.)
య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి.	కఠ-౨-౫-౮.	(౧౮౬,౭౯౭, ౭౯౮,౮౯౭,౮౯౮,౧౦౨౮.)
య ఏషోఽక్షిణి.	ఛాం-౪-౧౫-౧.	(౩౮౨,౩౮౩.)
య ఏష విజ్ఞానమయః.	బృ-౪ ౧-౧౬.	(౫౩౩.)
య ఏషోఽన్తరాదిత్యే.	ఛాం-౧-౬-౬.	(౩౨౬.)
యచ్చకించిజ్జగత్యస్మిన్.	తై-నా-౧౨అను.	(౨౯౦,౮౩౦.)
యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ.	ఛాం-౮-౧-౩.	(౨౯౦,౪౪౩.)
యచ్చాన్యద్ధాత్వమ్.	వి-౨-౧౨-౪౧	(౧౯౪.)
యచ్చైతత్.	వి-౨-౧౨-౪౭.	(౧౯౬.)
యచ్ఛేత్ వాఙ్మనసీ.	కఠ ౧-౩-౧౩.	(౫౦౦.)
యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్.	బృ-౫-౭-౧౮.	(౩౮౩,౩౮౯,౭౬౩, ౮౦౮.)
యజ దేవపూజాయామ్.	ధాతుపాఠ-భ్వాదిః.	(౮౩౩.)
యజేత స్వర్గకామః.	యజు-౨-౫-౫.	(౭౩౩,౮౩౩,౯౦౨.)
యజ్ఞః పశు ర్వహ్నిః.	వి-౨-౧౨-౪౬	(౧౯౬.)
యజ్ఞోఽధ్యయనం దానం.	ఛాం-౨-౨౩-౧.	(౯౨౭.)
యజ్ఞో దానం తపః.	కర్మ-గీ-౧౮-౫.	(౯౩౪.)
యజ్ఞేన దానేన తపసా.	బృ-౬-౪-౨౨.	(౯౪౦)
యజ్ఞైస్త్వ మిజ్యసే నిత్యం.	వి-౫-౨౦-౯౭.	(౫౮౪.)
యత స్తతో న తే.	విష్ణుధర్మ-౧౦౪అ-౨౪.	(౧౪౪.)
యతః ప్రసూతా జగతః.	తై-నా-౧అను.	(౭౬౮.)
యతః ప్రవృత్తి ర్భూతా.	గీ-౧౮-౪౬.	(౫౮౪,౬౫౦,౯౩౪.)
యతో వాచో నివర్తన్తే.	తై-ఆనం-౯-అను.	(౧౨౭,౧౨౯, ౨౯౮,౩౨౧,౩౨౨,౮౧౨,౯౨౧.)
యతో వా ఇమాని భూతాని.	తై-భృగు-౧అను.	(౫౬,౧౪౫,౨౩౫, ౨౩౯,౨౪౩,౨౫౨,౨౫౩,౨౭౫,౨౭౯, ౩౩౧,౩౩౪,౩౩౫,౩౬౭,౭౧౮,౮౪౯.)
యత్తు కాలాన్తరేణాపి.	వి-౨-౧౩-౧౦౦.	(౧౯౭)
య త్తచ్ఛ్రాన్త మజరమ్. య త్తత్కవయో వేదయన్తే.	ప్రశ్న-౫-౭.	(౪౩౮.)
య త్తదద్రేశ్య మగ్రాహ్యం.	ముం-౧-౧-౬.	(౩౯౮,౫౦౪.)
యత్కిఞ్చిత్ సృజ్యతే.	వి-౧-౨౨-౩౮.	(౭౪౫.)
యత్స్వాయం ప్రాతః.	తై-నా-౮౦అను.	(౮౬౨.)
య త్సాక్షాత్.	బృ-౫-౪-౧.	(౮౭౯,౮౮౦.)
యత్కించేహ కర్తవ్యం.	బృ-౯-౪-౬.	(౭౮౨)
యత్ర హి ద్వైతమివ.	బృ-౪-౪-౧	(౪౫,౧౩౦,౨౧౪, ౫౩౫,౫౪౪,౬౦౭,౬౧౧,౬౨౨.)
యత్ర కాలే త్వనావృత్తిమ్	గీ-౮-౨౩.	(౯౯౪,౯౯౫.)
యత్ర నాన్యత్పశ్యతి.	ఛాం-౭-౨౪-౧.	(౪౨౨-౪౨౮.)
యత్ర త్వస్య సర్వమ్.	బృ-౪-౪-౧౪.	(౧౩౦,౨౧౪,౨౬౯, ౫౫౦,౬౧౧)
యత్రాస్య పురుషస్య.	బృ-౫-౨-౧౩.	(౭౭౬)
యత్రైష ఏతత్సుప్తః.	బృ-౪-౧-౧౭.	(౫౩౩.)
యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి.	ఛాం-౬-౮-౧.	(౮౦౩.)
యథర్తుష్వృతులిఙ్గాని.	వి ౧-౫-౬౫.	(౫౫౭.)
యథా నద్యస్స్యన్దమానాః.	ముం-౩-౨-౮.	(౧౬౦,౪౧౭, ౫౩౯,౯౧౭)
యథాగమమ్. యథాన్యాయ్యమ్.	భార-శాన్తి-మోక్ష. ౩౫౦అ-౬౮.	(౬౯౫,౬౯౬.)
యథాపశు రేవంసదేవానాం	బృ-౩-౪-౧౦.	(౭౭౯.)
యథా సుదీప్తాత్పావకాత్.	ముం-౨-౧-౧.	(౫౩౯.)
యథా పాదోదర స్త్వచా.	ప్రశ్న-౫-౫.	(౪౩౮.)
యథా హ్యేవేహ ప్రజాః.	ఛాం-౮-౧-౫.	(౪౪౪.)
యథాసోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన.	ఛాం-౬-౧-౪.	(౨౮౧,౩౦౨, ౫౪౯,౬౧౯,౭౨౦.)
యథా సోమ్యైకేన లోహమణినా. యథా సోమ్యైకేన నఖని కృన్తనేన.	ఛాం-౬-౧-౫-౬.	(౫౪౯.)
యథా లోకే రాజా ప్రచురదన్దశూకే.	ద్రమిడభాష్యకారః.	(౬౦౨.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
యథా తు ఖలు సోమ్య.	ఛాం-౧-౪-౭.	(౭౬౯.)
యథా న క్రియతే జ్యోత్స్నా.	విష్ణుధర్మ-౧౦౪అ-౫౫,౫౬,౫౭.	(౧౦౧౭)
యథా క్రతు రస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి.	ఛాం-౩-౧౪-౧.	(౧౨౮,౨౮౫, ౪౩౬,౯౦౧,౯౦౨,౯౫౭,౬౦౦౮.)
యథా నక్తం జలే వాతః.	వి-౨-౭-౩౧.	(౬౪౨.)
యథా పుష్కరపలాశే.	ఛాం-౪-౧౪-౩.	(౯౯౬.)
యథాఽశ్మాన మాఖణమ్.	ఛాం-౧-౭-౮.	(౮౪౧.)
యథా సోమ్య మధు.	ఛాం-౬-౯-౧.	(౮౮౩.)
యథోర్ణనాభి స్సృజతే.	ముం-౧-౧-౭.	(౩౯౬,౩౯౮,౫౫౮.
యచ్ఛేదం తచ్ఛిరః.	బృ-౪-౨-౩.	(౫౧౧.)
యదనేన హవిషా శాస్తే.	౩-అష్ట-౫ ప్ర-౧౦అను.	(౫౬౦.)
యదమ్బు వైష్ణవః కాయః	వి-౨-౧౨-౩౭.	(౧౯౨,౫౯౪.)
యదస్తి యన్నాస్తి చ.	వి-౨-౧౨-౩౮.	(౧౯౫.)
యదగ్నే రోహితమ్.	ఛాం-౬-౪-౧.	(౭౬౯,౭౧౧.)
యదష్టాకపాలో భవతి.	యజుస్-౨-౨-౫.	(౯౦౭.)
యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యే.	తై-ఆనం-౭అను.	(౪౮,౧౩౪,౭౯౮, ౧౦౩౪.)
యదా పఞ్చావతిష్ఠన్తే	కఠ-౨-౬-౧౦.	(౭౫౫)
యదా హ్యేవైషఏతస్మిన్.	తై-ఆనం-౭అను.	(౪౫,౧౩౪.)
యదా తు శుద్ధమ్.	వి-౨-౧౨-౪౦.	(౪౮,౧౯౦,౧౯౩.)
యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణమ్	ముం-౩-౧-౩.	(౪౧౭,౪౫౩,౯౧౦, ౯౫౫,౧౦౧౯.)
యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే.	కఠ-౨-౬-౧౪.	(౯౮౧,౯౮౨, ౯౮౩)
యదా వై పురుషః.	బృ-౭-౧౦-౧.	(౯౯౬,౯౯౯.)
యదా వై సుప్తస్స్వప్నమ్.	కౌషీ-౪-౧౯.	(౨౮౭,౫౩౧.)
యదా వై విజానాత్యథ.	ఛాం-౭-౧౭-౧.	(౪౨౪.)
యదా తమస్తన్న దివా.	శ్వే-౪-౧౮.	(౫౫౧.)
యదా కర్మసు కామ్యేషు.	ఛాం-౫-౨-౯.	(౮౦౦.)
యద్వావకం తదేవ ఖమ్.	ఛాం-౪-౧౦-౫.	(౩౮౬.)
యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే.	ఛాం-౮-౧-౧.	(౪౪౨.)
యదిదం కించ జగత్సర్వమ్.	కఠ ౨-౬-౨.	(౪౮౪.)
యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యమ్.	కఠ-౧-౨-౧౫.	(౯౩౨.)
యదూర్ధ్వం గార్గి దివః.	బృ-౫-౮-౭.	(౪౩౧.)
యద్భూతయోనిం పరి.	ముం-౧-౧-౬.	(౫౫౮.)
యదేవ సాక్షాదపరోక్షాత్.	బృ-౫-౫-౧.	(౮౭౯,౮౮౧.)
యదేవ విద్యయా కరోతి.	ఛాం-౧-౧-౧౦.	(౮౯౧,౯౧౨, ౯౧౩,౯౧౪,౯౧౯,౯౨౨,౯౪౬,౯౫౨,౯౭౨.)
యదేతద్దృశ్యతే మూర్తమ్.	వి-౧-౪-౩౯.	(౪౬,౧౫౪.)
యదేష ఆకాశ ఆనన్దః	తై-ఆనం-౭అను.	(౩౨౪,౩౩౬,౭౨౯)
యద్యన్యోఽస్తి పరః.	వి-౨-౧౩-౯౦.	(౪౬,౧౫౬.)
యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వమ్.	గీ-౧౦-౪౧.	(౧౬౫.)
యద్యపి సచ్చిత్తః.	ద్రవిడభాష్యకారః.	(౧౬౨.)
యద్వై కించ మనురవదత్.	యజు-౨-౨-౧౦.	(౫౮౫.)
యన్మయం చ జగద్బ్రహ్మన్	వి-౧-౧-౫.	(౧౪౯.)
యన్ముహూర్తం క్షణం వాపి.	గారుడ పూర్వఖండ-౨౨౨-అ-౨౨.	(౧౩౪.)
యమాత్మా న వేద.	బృ-౫-౭-౨౨.	(౩౯౨)
యమేవైష వృణుతే.	ముం-౩-౨-౩.	(౩౯౮.)
యయా తదక్షర మధి.	ముం-౧-౧-౫.	(౩౯౬,౪౩౧.)
యశోఽహం భవామి.	ఛాం-౮-౧౪-౧.	(౧౦౦౭)
యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్.	ముం-౨-౨-౭.	(౪౧౬)
యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య.	ముం-౧-౧-౯.	(౫౨,౧౨౫,౨౧౩, ౨౭౧,.౨౮౨, ౩౯౬,౩౯౯, ౪౮౯, ౬౨౪,౭౨౭, ౮౧౨,౯౨౧.
యస్సర్వేషు లోకేషు. యస్సర్వేషు యజ్ఞేషు. యస్సర్వేషు వేదేషు.	మాధ్యన్దినపాఠః.	(౩౯౦.)
యస్సత్యేనాతివదతి	ఛాం-౭-౧౬-౧.	(౪౨౪.)
యస్సేతురీజానానామ్.	కఠ ౧-౩-౨.	(౩౭౯.)
యస్యాపశ్శరీరమిత్యారభ్య. యస్య రేతశ్శరీరమిత్యన్తం.	బృ-౫-౭.	(౫౫౫.)
యస్య బుద్ధిశ్శరీరమిత్యారభ్య యస్య మృత్యుశ్శరీరమిత్యన్తం.	సుబా-౭ఖం.	(౫౫౫.)
యస్య పృథివీ శరీరమిత్యారభ్య. యస్యావ్యక్తం శరీర మిత్యన్తం.	సుబాల-౭ఖం.	(౭౧౧.)
యస్య విజ్ఞానం శరీరమ్.	బృ-౫-౭-౨౨	(౫౯౪.)
యస్య మృత్యుశ్శరీరమ్.	సుబా-౭ఖం.	(౨౦౨-౩౯౧.)
యస్య పృథివీ శరీరమ్.	బృ-౫-౭-౩.	(౨౧౪,౩౧౬, ౫౦౨,౫౯౪.)
యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రమ్.	కఠ-౧-౨-౨౫.	(౩౭౫.)
యస్య వై తత్కర్మ.	కౌషీ-౪-౧౮.	(౫౨౬,౫౨౮, ౫౨౯,౫౩౦.)
యస్య జ్ఞానమయం తపః.	ముం-౧-౧-౯.	(౩౯౮,౫౫౬.)
యస్య దేవే పరా భక్తిః.	శ్వే-౬-౨౩.	(౯౪౮.)
యస్యాత్మా శరీరమ్.	బృ-౫-౭-౨౨.	(౨౧౪,౫౫౫, ౫౯౪,౬౩౨,౭౪౫.)
యస్యానువిత్తః ప్రతిబుద్ధ.	బృ-౬-౪-౧౩.	(౭౨౪.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
యస్యావ్యక్తం శరీరమ్.	సుబా-౭ఖం.	(౨౧౪,౨౮౨, ౪౩౨)
యస్యాగ్నిరాస్యమ్.	భార-శాన్తి-రాజధర్మ ౪౭అ-౭౦.	(౪౦౬)
యస్యామతం తస్య మతమ్.	కేన-౨-౩.	(౪౫,౧౨౯.)
యస్తద్వేద యత్స వేద.	ఛాం-౪-౧-౪.	(౩౧,౯౫౫.)
యస్తర్కేణానుసన్ధత్తే.	మను-౧౨అ-౧౦౬.	(౫౮౯.)
యస్తేజసి తిష్ఠన్.	బృ-౫-౭-౧౪.	(౭౧౧)
యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమ్.	ఛాం-౫-౧౮-౧.	(౪౦౩,౪౧౦,౪౧౧, ౪౧౩,౯౦౬.)
యస్మాత్సమ్యక్పగమ్.	పౌష్కరసం.	(౬౯౨)
యస్మాత్క్షరమతీతోఽహమ్.	గీ-౧౫-౧౮.	(౧౧౦.)
యస్మాత్పరం నాపరమస్తి.	శ్వే-౩-౧౦.	(౮౨౮,౮౨౯.)
యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాన్తరిక్షమోతమ్.	ముం-౨-౨-౫.	(౪౧౫.)
యస్మిన్నుత్క్రాన్తే ఇదమ్.	బృ-౮-౭-౧.	(౭౬౦.)
యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనాః.	బృ-౬-౪-౧౭.	(౫౧౬,౫౧౭, ౫౧౯,౫౨౦,౫౨౧.)
యక్ష్యమాణో హవై.	ఛాం-౫-౧౧-౫.	(౪౦౫,౯౧౮.)
యాజ్ఞవల్క్యేతి హోవాచ.	బృ-౫-౨-౧౦.	(౯౮౪.)
యాన్తి మద్యాజినోఽపి	గీ-౯-౨౫.	(౮౩౪)
యాన్యనవద్యాని కర్మాణి. యాన్యస్మాకం సుచరితాని.	తై-శీ-౧౧అను.	(౭౮౩.)
యా ప్రాణేన సంభవత్యదితిః.	కఠ-౨-౪-౭.	(౩౭౮.)
యావదేకైకస్మై.	ఛాం-౫-౧౧-౫.	(౪౦౫.)
యావదాయుషమ్.	ఛాం-౮-౧౫-౧.	(౯౬౪.)
యావదస్మిన్ శరీరే ప్రాణః.	కౌషీ-౩-౧.	(౩౫౮.)
యావత్సంపాతమ్.	ఛాం-౫-౧౦-౫.	(౭౮౧,౭౮౨,౯౭౧.)
యావన్న విమోక్ష్యే.	ఛాం-౬-౧౪-౨.	(౯౭౩.)
యావన్నామ్నో గతమ్.	ఛాం-౭-౧-౫.	(౧౦౦౯.)
యావాన్వా అయమాకాశః.	ఛాం-౮-౧-౩.	(౪౪౧,౪౪౨,౮౬౦.)
యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతి	ఆపస్తమ్బ-శ్రౌత-౩-౧౪-౮. బహ్వృచ ఇతి శాబరః.	(౯౨౬-౯౩౮.)
యేచేమేఽరణ్యే.	ఛాం-౫-౧౦-౧.	(౮౭౪,౯౨౬, ౯౨౭,౯౩౨.)
యేతు జ్ఞానవిదః.	వి-౧-౪-౪౧.	(౪౬,౧౫౫.)
యేన స్యాత్తేన.	బృ-౫-౫-౧.	(౯౪౮.)
యేనాహం నామృతా స్యామ్.	బృ-౬-౫-౩.	(౫౩౫.)
యేనాశ్రుతం శ్రుతంభవతి.	ఛాం-౬-౧-౩.	(౨౮౨,౩౦౧,౩౦౨, ౭౦౫,౭౨౦)
యేనేదం సర్వం విజానాతి.	బృ-౪-౪-౧౪.	(౨౬౩,౫౪౪)
యేఽప్యన్యదేవతాభక్తాః.	గీ-౯-౨౩.	(౫౮౪.)
యేయం ప్రేతే విచికిత్సా.	కఠ-౧-౧-౨౦.	(౩౭౯,౩౮౦,౫౦౫)
యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్.	కౌషీ-౧-౨.	(౭౨౩,౭౮౫,౭౮౭.)
యోఽగ్నౌ తిష్ఠన్.	బృ-౫-౭-౫.	(౭౬౩,౮౩౪.)
యోఽప్సు తిష్ఠన్.	బృ-౫-౭-౪.	(౬౪౯,౭౧౧,౮౧౩)
యో బ్రహ్మాణం విదధాతి.	శ్వే-౬-౧౮.	(౪౩౭,౪౬౯,౧౦౦౫.)
యో మామేవమసంమూఢః.	గీ-౧౫-౧౯.	(౩౭౨)
యో మామజమనాదించ.	గీ-౧౦-౩.	(౧౩౫,౮౧౨.)
యోఽయం మధ్యమః.	బృ-౪-౨-౧.	(౭౬౦.)
యో యోనిర్యోనిమ్.	శ్వే-౪-౧౦.	(౫౧౨.)
యో యం పవతే.		(౯౯౮,౯౯౯.)
యో రేతసి తిష్ఠన్.	బృ-౫-౭-౨౩.	(౮౦౮.)
యోఽయం విజ్ఞానమయః.	బృ-౬-౩-౭.	(౭౨౩,౭౨౪.)
యోయోయాంయాంతనుమ్	గీ-౭-౨౧.	(౨౨.)
యోయోహ్యన్నమత్తి.	ఛాం-౫-౧౦-౬.	(౭౭౮,౭౯౪.)
యో వా ఏతదక్షరమ్.	బృ-౫-౮-౧౦.	(౪౩౫.)
యో వాయౌ తిష్ఠన్.	బృ-౫-౭-౭.	(౭౧౧,౭౬౩,౮౩౪.)
యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్.	బృ-౫-౭-౨౨	(౩౦౦,౩౯౦,౩౯౩, ౫౯౪,౭౨౨,౭౨౭.)
యోఽవ్యక్తమన్తరే.	సుబా-౭ఖం.	(౬౩౧.)
యో వై బాలాక ఏతేషామ్.	కౌషీ-౪-౧౮.	(౫౨౬,౫౨౯.
యోఽశనాయాపిపాసే.	బృ-౫-౫-౧.	(౮౭౯,౮౮౦)
యోహ వై జ్యేష్ఠంచ శ్రేష్ఠంచ.	ఛాం-౫-౧-౧.	(౮౪౫.)
యోఽక్షరమన్తరే సంచరన్.	సుబా-౭ఖం.	(౨౧౧,౩౩౩,౫౪౧.)
యైస్సర్వకర్మపరైర్నాథ.	వి-౫-౩౦-౧౬.	(౫౮౪.)
యం పృథివీ న వేద.	బృ-౫-౭-౩.	(౩౯౨.)
యః పునరేతం త్రిమాత్రేణ.	ప్రశ్న-౫-౫.	(౪౩౬.)
యః పృథివీమన్తరే సంచరన్.	సుబా-౭ఖం.	(౨౦౨,౭౧౧, ౩౧౪,౫౫౦,౫౯౪.)
యః ప్రాణస్సవాయుః. యోఽయం ప్రాణస్సవాయుః.	బృ-౫-౧-౫.	(౭౫౯,౭౫౮.)
యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్.	బృ-౫-౭-౩.	(౨౦౧,౨౧౧,౩౧౩, ౩౯౧,౩౯౨,౩౮౯,౫౫౦,౫౫౫, ౫౯౪,౭౧౧,౮౦౮,౮౧౨, ౮౮౦,౯౧౮.)
యః ప్రాణేన ప్రాణితి.	బృ-౫-౪-౧	(౮౭౯,౮౮౦, ౮౮౧.)

ర

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
రజ్జస్య దర్శయిత్వా.	సాంఖ్య-౫౯-కారికా.	(౬౫౫.)
రమణీయ చరణాః.	ఛాం-౫-౧౦-౭.	(౭౮౨,౭౯౨,౧౦౦౯.)
రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్.	బృ-౭-౫-౧.	(౩౮౨,౩౮౮.)
రసో వై సః.	తై-ఆ-౭-౧.	(౩౨౪,౧౦౧౫,౧౦౩౪.)
రసం హ్యేవాయమ్.	తై-ఆ-౭-౧.	(౧౦౧౫.)
రుద్రాక్షకఙ్కణం హస్తే.	శైవాగమ.	(౬౮౩)
రూపవర్ణాదినిర్దేశవిశేష.	వి-౧-౨-౧౦.	(౧౪౦.)

ల

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
లోకీభవతి.	ఛాం-౪-౧౧-౨.	(౩౮౪.)
లోకేషు పఞ్చవిధం సామ.	ఛాం-౨-౨-౧.	(౯౦౩.)
లోహితశుక్లకృష్ణామ్.	శ్వే-౪-౫. తై-నా-౧౨అను.	(౫౧౪.)

వ

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
వచనానిత్యపూర్వత్వాత్.	పూర్వ-౩-౫-౨౧	(౮౯౮.)
వజ్రహస్తః పురన్దరః.	౨అష్ట-౬ప్ర-౭అను-౩౪పం.	(౪౫౮.)
వయునమ్.	వేదనిఘణ్టుః-ధర్మవర్గః-౨౨.	(౩౩౨.)
వరం వృణీష్వ.	కౌషీ-౩-౧.	(౩౫౨.)
వర్ణా ఆశ్రమాశ్చ.	గౌతమ-౨ప్ర-౧౧అ-౧౦,౧౧సూ.	(౭౮౨.)
వర్షేణ బీజమ్.	రా-సుం-౨౯-౬.	(౨౮౩.)
వసన్తి తత్ర భూతాని.	వి-౬-౫-౭౫.	(౧౩౮.)
వస్త్వస్తి కిమ్.	వి-౨-౧౨-౪౧.	(౧౯౦,౧౯౪,౧౯౬.)
వస్తిరేవ రయిః	ఛాం-౫-౧౮-౨.	(౪౧౩.)
వస్త్వేకమేవ దుఃఖాయ.	వి-౨-౬-౪౭.	(౮౦౯.)
వాక్పాదః ప్రాణః పాదః.	ఛాం-౩-౧౮-౨.	(౮౨౭)
వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ.	ఛాం-౭-౨-౧.	(౪౨౩.)
వాఙ్మనసి సమ్పద్యతే.	ఛాం-౬-౮-౬.	(౯౭౫,౯౭౬,౯౭౮,౯౮౮.)
వాచారమ్భణం వికారః.	ఛాం-౬-౧-౪.	(౪౫,౬౧౯.)
వానస్పత్యాః కుశాః.	కాపిలశ్రుతిః.	(౮౬౫.)
వాయవ్యగ్ంశ్వేత మాలభేత. వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా.	యజుః-౨-కాం-౧ప్ర-౧అను.	(౪౬౦,౮౩౩,౮౩౪.)
వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృతమ్.	బృ ౪-౩-౩.	(౨౨౯,౭౦౪,౭౦౬,౭౫౨.)
వాయోరగ్ని రగ్నే రాపః.	తై-ఆనం-౧అను.	(౭౦౫,౭౦౯.)
వాలాగ్రశతభాగస్య.	శ్వే-౫-౯.	(౭౨౫,౧౦౨౯.)
వికారజననీ మజ్ఞామ్.	త్రికోపనిషత్.	(౫౦౯,౫౪౮,౫౫౦.)
విజానామ్యహమ్.	ఛాం-౪-౧౦-౫.	(౩౮౫,౩౮౬.)
విజ్ఞాత మవిజానతామ్.	కేన-౨ఖం-౩.	(౧౨౯.)
విజ్ఞాతార మరే.	బృ-౪-౪-౧౪.	(౯౬,౧౩౦,౨౧౩,౫౩౫,౫౪౫,౭౨౩.)
విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ.	తై-ఆనం-౬అను-౩.	(౨౧౨,౩౦౦,౫౮౮.)
విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మ.	బృ-౫-౯-౨౮.	(౪౯,౧౩౦,౩౨౪,౩౩౧,౬౧౬.)
విజ్ఞానఘన ఏవ.	బృ-౪-౫-౧౨.	(౯౬,౫౩౫,౫౪౩,౧౦౨౧,౧౧౨౨,౧౦౨౪.)
విజ్ఞానం ప్రాపకమ్.	వి-౬-౭-౯౩.	(౧౬౩.)
విజ్ఞానమేకమ్.	వి-౨-౧౨-౪౩.	(౧౯౦.)
విజ్ఞానమయః.	తై-ఆనం-౪అను.	(౨౯౫.)
విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే.	తై-ఆనం-౫అను.	(౨౯౯,౭౨౨,౭౨౭,౭౩౪.)
విజ్ఞానసారథిర్యస్తు.	కఠ-౧-౩-౯.	(౩౭౯,౫౦౩.)
విజ్ఞానం బ్రహ్మేతివ్య.	తై-భృగు-౫అను-౧.	(౩౨౪.)
విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత.	బృ-౬-౪-౨౧.	(౩౦,౨౨౩)
విద్యయా హ్యైవైతే.	అగ్నిరహస్య.	(౮౯౭.)
విద్యాచిత ఏవ.	అగ్నిరహస్య.	(౮౯౭.)
విద్యాం చావిద్యాంచ.	ఈశ-౧౧.	(౩౮.)
విధిర్వా స్యాదపూర్వత్వాత్,	పూర్వ-౩-౪-౧౨	(౮౫౫.)
విధిస్తుధారణేఽపూర్వత్వాత్.	పూర్వ-౩-౪-౧౫.	(౯౨౮.)
విధూయ పాపమ్.	ఛాం-౮-౧౩-౧.	(౪౮౯.)
విపరీతంతు గర్హితమ్.		(౯౯౨.)
విభేదజనకే జ్ఞానే.	వి-౬-౭-౯౬.	(౪౬,౧౫౮,౧౬౪.)
విమోకః కామానభిష్వఙ్గః.	బోధాయన.	(౩౭.)
విరోధత్వనపేక్షం స్యాత్.	పూర్వ-౧-౩-౩.	(౫౮౦,౬౮౫.)
వివిదిషన్తి యజ్ఞేన.	బృ-౬-౪-౨౨.	(౨౬౬,౯౩౩.)
విశ్వమేవేదం పురుషః.	తై-నా-౧౩అను.	(౮౯౪)
విశ్వస్మా అగ్నిం భువనాయ.		(౪౦౪.)
విశ్వం నారాయణః.	తై-నా-౧౩అను.	(౬౯౫.)
విశ్వాత్మానం పరాయణమ్.	తై-నా-౧౩అను.	(౨౯౦.)
విశ్వాభూతాని.	పురుషసూక్తమ్.	(౭౪౩.)
విష్టభ్యాహమిదమ్.	గీ-౧౦-౪౨.	(౧౩౬,౧౬౫,౭౬౪,౮౧౨,౧౦౩౪.)
విష్ణ్వాధారమ్.	వి-౨-౧౩-౨.	(౧౯౭)

—oo※oo—

శ

—oo※oo—

ష

—oo※oo—

స

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
స ఏకధాభవతి త్రిధాభవతి.	ఛాం-౭-౨౬-౨.	(౫౯౫, ౬౦౨, ౮౭౧, ౧౦౨౬.)
స ఏకాకీ నరమేత.	మహోపనిషత్-౧అ.	(౬౮౪.)
స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః.	తై-ఆనం-౮అను.	(౧౩౦, ౭౨౭, ౮౧౨, ౯౧౦, ౯౨౧, ౧౦౧౫.)
స ఏకో మానుష ఆనన్దః.	తై-ఆనం-౮అను.	(౩౧౯.)
స ఏతం దేవయానమ్.	కౌషీ-౧-౩.	(౮౬౮, ౯౯౬, ౯౯౯.)
స ఏతాస్తేజోమాత్రాః.	బృ-౬-౪-౧.	(౯౮౩.)
స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి.	ఛాం-౪-౧౫-౫.	(౧౦౦౧, ౧౦౦౨, ౧౦౦౫.)
స ఏవ సర్వభూతాత్మా.	వి-౧-౨-౬౯.	(౧౯౨.)
స ఏవేదం సర్వమ్. స ఏవాధస్తాత్.	ఛాం-౭-౨౫-౧.	(౪౨౯.)
స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మ.	ఛాం-౧-౬-౭.	(౩౨౮.)
స ఏష నేతి నేతి.	బృ-౬-౫-౧౫.	(౫౪౪, ౮౮౬, ౮౮౮.)
స ఏష ఇహ ప్రవిష్టః.	బృ-౩-౪-౭.	(౫౨౫.)
స ఏష వైశ్వానరః.	ప్రశ్న-౧-౭.	(౪౦౪.)
స ఏష ప్రాణఏవ ప్రజ్ఞాత్మా.	కౌషీ-౩-౨.	(౩౫౩, ౩౫౬.)
స ఏష ఏవ మృత్యుః.		(౮౯౯.)
స ఏష రసానాం రసతమః.	ఛాం-౧-౧-౩.	(౯౨౯.)
స ఏషోఽన్తశ్చరతే.	ముం-౨-౨-౬.	(౪౧౬.)
స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరః.		(౪౦౭, ౪౦౮.)
స (య) ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశః.	తై-శీ-౬అను.	(౩౬౫.)
స కారణం కరణాధిపాధిపః.	శ్వే-౬-౯.	(౨౧౦, ౨౬౯, ౩౩౧, ౩౬౭, ౬౨౩, ౬౩౧, ౯౨౧.)
స క్రతుం కుర్వీత.	ఛాం-౩-౧౪-౧.	(౩౬౪, ౩౬౫, ౩౬౬, ౩౭౪.)
సకృత్ప్రిత్యయం కుర్యాత్.	బోధాయన.	(౩౩.)
స ఖల్వేవం వర్తయన్.	ఛాం-౮-౧౫-౧౦.	(౯౪౮, ౯౬౫, ౧౦౩౭.)
స చానన్త్యాయ కల్పతే.	శ్వే-౫-౯.	(౩౬౭.)
స త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతః. ఏషతస్థానే సతఇతి మాధ్యన్దినాః.	బృ-౫-౭-౨౨.	(౩౯౨, ౮౦౮.)
స త ఆత్మా సర్వాన్తరః.	బృ-౫-౪-౨.	(౮౮౧.)
స త ఆగమ్య నవిదుః.	ఛాం-౬-౧౦-౨.	(౮౦౩.)
స తత్ర పర్యేతి.	ఛాం-౮-౧౨-౩.	(౧౬౦, ౪౫౨, ౬౦౨, ౮౦౫, ౮౭౦, ౧౦౨౪.)
సతా సోమ్య తదా సంపన్నః.	ఛాం-౬-౮-౧.	(౨౮౭, ౨౮౯, ౫౩౨.)
సత్యంత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్.	ఛాం-౭-౧౬-౧.	(౪౨౬, ౪౨౭, ౮౭౪.)
సత్యం చానృతంచ.	తై-ఆనం-౬అను.	(౨౧౨, ౫౫౭.)
సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ.	తై-ఆనం-౧అను.	(౨౬, ౪౫, ౪౯, ౫౨, ౫౬, ౧౨౧, ౨౧౩, ౨౩౭, ౨౩౯, ౨౪౧, ౨౫౬, ౨౬౦, ౨౬౩, ౨౭౨, ౨౯౪, ౨౯౫, ౨౯౬, ౩౨౦, ౩౩౧, ౩౫౯, ౪౨౬, ౫౨౪, ౫౫౪, ౫౫౬, ౬౧౨, ౬౧౮, ౭౨౭, ౮౧౧, ౮౨౭, ౮౪౯, ౮౭౪, ౮౮౦.)
సత్యంబ్రహ్మేత్యుపాసీత.	వాజసనేయకే అగ్నిరహస్యే.	(౮౫౭.)
సత్యం బ్రహ్మ.	బృ-౭-౪-౧.	(౮౫౮.)
సత్యం బ్రూయాత్.	కౌషీ-౧-౬.	(౯౮౨)
సత్యకామ స్సత్యసఙ్కల్పః.	ఛాం-౮-౧-౫.	(౫౨, ౨౦౦, ౨౧౩, ౬౩౮, ౭౨౩.)
సత్యసఙ్కల్పః.	ఛాం-౮-౭-౧	(౧౦౨౧.)
సత్యార్జవదయాదాన.	బోధాయన.	(౩౭.)
సత్యేన లభ్యః.	ముం-౩-౧-౫.	(౩౭.)
స త్వమగ్నిం స్వర్గ్యమధ్యేషి.	కఠ-౧-౧-౧౩.	(౧౦౪.)
సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి.	గీ-౧౪-౫.	(౫౧౦.)
సత్త్వాత్సంజాయతే.	గీ-౧౪-౧౭.	(౪౦.)
సదా తద్భావభావితః.	గీ-౮-౬.	(౩౭.)
సద్భావ ఏవం భవతః.	వి-౨-౧౨-౪౫.	(౪౮, ౧౯౧, ౧౯౫.)
సదేవ సోమ్యేదమగ్ర.	ఛాం-౬-౨-౧.	(౨౬, ౪౫, ౫౬, ౧౨౪, ౨౧౨, ౨౧౫, ౨౩౭, ౨౫౩, ౨౬౦, ౨౭౯, ౨౮౦, ౨౮౧, ౩౦౧, ౩౦౨, ౩౩౧, ౩౩౪, ౩౩౫, ౩౩౭, ౩౩౮, ౪౫౮, ౫౨౨, ౫౪౯, ౫౯౨, ౬౧౯, ౬౨౧, ౬౨౨, ౬౨౩, ౬౨౬, ౬౨౭, ౬౩౨, ౬౩౪, ౬౩౫, ౬౩౬, ౬౪౨, ౬౮౪, ౭౦౫, ౭౫౨, ౧౦౩౨.)
స నసాధునా కర్మణా.	బృ-౬-౪-౨౨.	(౪౯౧.)
సన్న్యస్యాగ్నిం నపునః.	యాజుషిక శోపనిషత్.	(౯౪౨.)
సన్మూలాస్సోమ్యేమాః.	ఛాం-౬-౮-౬.	(౨౦౧, ౨౧౨, ౨౯౦, ౩౦౨, ౬౧౯, ౭౧౮, ౯౫౮.)
స పర్యగాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణమ్.	ఈశా-౮.	(౨౬౨.)
సప్త వై శీర్షణ్యాః.	యజుః-౭-౩-౧౦.	(౭౫౫.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
సప్త ప్రాణాః ప్ర... తస్మాత్.	-౧-౨అను.	(౫౧౨.)
సప్త ఇమే లోకాః.		(౭౫౪.)
స బ్రహ్మ విద్యాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామ్.	ముం-౧-౧-	(౩౯౭.)
స బ్రాహ్మణః కేన స్యాత్.	బృ-౫-౫	(౯౪౮.)
స భూరితి వ్యాహరత్.	యజుః- ౨ప్ర-౪అను.	(౪౬౫)
సమస్తహేయరహితమ్.	వి-౧	(౮౦౮.)
సమయా విషితే సూర్యే.	య... కాం-౬ప్ర-౧౧అను.	(౮౬౬.)
సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతాః,	...,౭౧,౭౨.	(౧౩౯,౧౪౪.)
సమస్తకల్యాణగుణాత్మకః.	...-౮౪.	(౧౩౬,౧౫౯, ౮౦౮.)
	-౭-౭౧.	(౧౩౯.)
...	బృ-౩-౩-౨౨.	(౭౬౨.)
సమానే వృక్షే పురుషః.	శ్వే-౪-౭.	(౨౧౧,౪౧౮, ౫౮౮.)
సమేత్యాన్యోన్యసంయోగమ్.	వి-౧-౨-౫౩.	(౧౮౩.)
సమే శుచౌ దేశే.	శ్వే-౨-౧౦.	(౯౬౪.)
స యథా ఆర్ద్రైధాగ్నేః. స యథా సర్వాసామ్.	బృ-౬-౪-౧౦,౧౧.	(౫౪౩.)
స యథా మహారాజః.	బృ-౪-౧-౧౮.	(౭౩౪.)
స యథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరః.	బృ-౬-౫-౧౩.	(౯౬,౫౪౩, ౧౦౨౧,౧౦౨౨.)
స యథా ప్రయోగ్య ఆచణే.	ఛాం-౮-౧౨-౩.	(౪౫౧.)
స యది పితృలోకకామః.	ఛాం ౮-౨ ౧.	(౬౦౨,౧౦౨౪.)
స య ఇద మవిద్వానగ్నిహోత్రమ్.	ఛాం-౫-౮౪-౧.	(౪౧౨.)
స య ఏత దేవ మమృతమ్.	ఛాం-౩-౬-౩.	(౪౭౨.)
స యో హవై తద్భగవన్.	ప్రశ్న-౫-౧.	(౪౩౭.)
స యో హైత దేవం వేద.		(౯౦౦.)
స యోహవైతన్మహద్యక్షమ్.	బృ-౭-౪-౧.	(౮౮౪)
స యో హైత మేవ మగ్నిమ్.		(౪౦౭.)
స యోహ వై తద్బ్రహ్మవేద.	ముం-౩-౨-౯.	(౯౫౪.)
స యో నామ బ్రహ్మేత్యు.	ఛాం-౭-౧-౫.	(౯౬౦)
సర్వ మాయురేతి.	ఛాం-౪-౧౧-౨.	(౩౮౪.)
సర్వకర్మా సర్వగన్ధః.	ఛాం-౩-౧౪-౪.	(౮౭౭.)
సర్వగతం సుసూక్ష్మమ్.	ముం-౧-౧ శ్లో.	(౩౭౩.)
సర్వగత్వా దనన్తస్య.	వి-౧-౧౯-౮౫.	(౩౫౭.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
సర్వత్రాసౌ సమస్తంచ.	వి-౧-౨-౧౨.	(౧౪౦.)
సర్వస్య చాహం హృది.	గీ-౧౫-౧౫.	(౧౬౫,౩౭౧,౪౯౯, ౭౩౮,౯౯౦.
సర్వభూతాని కౌన్తేయ.	గీ-౯-౭.	(౨౧౧,౫౧౦.)
సర్వవర్ణానాం స్వధర్మాను.	ఆపస్తమ్బ-౨ప్ర-౧పటల-౨ఖండి-౨సూ.	
సర్వజ్ఞస్సర్వకృత్.	వి-౫-౧-౪౭.	(౮౧౨.)
సర్వస్యాధిపతిస్సర్వస్యవశీ.	బృ-౬-౪-౨౨.	(౪౯౧.)
సర్వస్య వశీ.	బృ-౬-౪-౨౨.	(౮౮౭.)
సర్వం హీదం ప్రాణే.		(౭౬౨.)
సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ.	ఛాం-౩-౧౪-౧.	(౧౩౪,౨౦౧, ౨౧౫,౩౬౪,౩౬౬,౩౬౭-౩౬౮,౩౭౩-౪౯౨,౫౫౦, ౬౨౨,౬౯౫,౭౧౮,౮౮౩,౯౫౮,౧౦౧౯.)
సర్వం తం పరాదాదో.	బృ-౪-౪-౬.	(౨౧౪,౫౩౫, ౫౩౬,౫౫౦,౬౨౨,౯౫౮.)
సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి.	ఛాం-౭-౨౬-౨.	(౮౦౫,౧౦౩౦.)
సర్వాణి రూపాణి విచిత్య.	పురుషసూక్తమ్.	(౨౯౦,౩౩౧,౪౮౯.)
సర్వాణి హవా ఇమాని.	ఛాం-౧-౧౧-౫.	(౩౩౯, ౩౬౫,౭౫౨.)
సర్వాణి హవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ.	ఛాం-౧-౯-౧.	(౩౩౫,౩౩౬,౩౩౭, ౩౩౮,౪౪౭.)
సర్వాంశ్చ లోకాన్.	ఛాం-౮-౧౨-౬.	(౪౫౧,౪౫౨.)
సర్వాన్ పాప్మనః.	కౌషీ-౪-౨౦.	(౫౩౦.)
సర్వాహ వై దేవతాః.	కౌషీ-౨-౯.	(౫౯౦.)
సర్వాన్కామాన్ఛన్దతః.	కఠ-౧-౧-౨౨.	(౭౯౭.)
సర్వేహ్యేతే వశం యాన్తి.	వి-౩-౭-౫.	(౭౮౫)
సర్వేషాంచ స నామాని.	మను-౧అ-౨౧.	(౪౬౫.)
సర్వే వేదా యత్పదమ్.	కఠ-౧-౨-౧౫.	(౫౦౬.)
సర్వేషుచ నృపశ్రేష్ఠ.	భార-శాన్తి-మోక్ష-౩౫౦అ-౬౭.	(౬౯౫.)
సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే.	తై-నా-౧అను.	(౧౯౭,౩౩౨, ౮౨౯.)
సర్వే పాప్మానోఽతః.	ఛాం-౮-౪-౧.	(౯౬౯.)
సర్వే పాప్మానః ప్రదూయ.	ఛాం-౫-౨౪-౩.	(౯౭౦.)
సర్వేషు లోకేషు కామ.	ఛాం-౭-౨౫-౨.	(౧౦౩౪.)
స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః.	తై-ఆనం-౧అను.	(౨౯౩,౩౦౦.)
స వా ఏష ఏతేన దివ్యేన చక్షుషా.	ఛాం-౮-౧౨-౫.	(౪౫౧,౧౦౩౦.)
స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వానః.	ఛాం-౭-౧౫-౪.	(౪౨౫,౪౨౭,౪౨౯.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
స వా ఏష మహానజ ఆత్మా.	బృ-౬-౪-౨౨.	(౫౪౮,౫౫౪,౭౨౦, ౭౨౪,౮౨౧,౮౩౨,౮౮౬.)
స వాయుం లోకమ్.	బృ-౭-౧౦-౧.	(౯౯౯,౧౦౦౦.)
స వై వేదితవ్యః.	కౌషీ-౪-౧౮.	(౫౨౬.)
స సర్వభూతప్రకృతిమ్.	వి-౬-౫-౮౩.	(౧౩౬,౧౫౯.)
స సర్వేషు లోకేషు.	ఛాం-౫-౧౮-౧౦.	(౪౦౫,౪౧౩)
స స్వరాడ్భవతి.	ఛాం-౭-౨౫-౨.	(౨౧,౮౦౫,౮౭౧, ౯౦౬,౧౦౨౫,౧౦౩౩.)
స సేతుర్విధృతిః.	ఛాం-౮-౪-౧.	(౪౪౭.)
సహసంజిహానఏవ.	ఛాం-౪-౧-౫.	(౪౭౯.)
సహస్రశీర్షా పురుషః.	పురుషసూక్తమ్.	(౪౦౮.)
సహస్రశీర్షం దేవమ్.	తై-నా-౧౩అను.	(౮౯౩,౮౯౪,)
సహబ్రహ్మణా విపశ్చితా.	తై-ఆనం-౧అను.	(౭౨౭.)
సహనావవతు సహనౌ.	తై ఆనం-౧అను.	(౮౬౩.)
సహోపలమ్భనియమాత్.		(౬౭౩.)
సహోవాచైతద్వైతత్.	బృ-౫-౮-౮.	(౪౩౦.)
సహోవాచ ప్రాణోస్మి.	కౌషీ-౩అ-౧	(౩౫౨.)
సహోవాచ కింమేవాసః.	ఛాం-౫-౨-౨.	(౮౫౫.)
సాధుకారీ సాధుర్భవతి.	బృ-౬-౪-౬.	(౬౪౧.)
సాక్షాద్ద్రష్టరి.	పాణిని-౫-౨-౯౧.	(౧౦౮.)
సిద్ధంతూపాసన శబ్దాత్.	బోధాయన.	(౩౪.)
సుఖంత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యం.	ఛాం-౭-౨౨.	(౪౨౭.)
సుపాం సులుగితి లుక్.	పాణిని-౭-౧-౩౯.	(౫౦౦.)
సుహృదస్సాధుకృత్యామ్.		(౯౭౧, ౯౭౨, ౯౯౭.)
సూర్యాచన్ద్రమసౌధాతా.	తై-నా-౧అను-౧౩.	(౫౧౩, ౫౫౬, ౬౪౨.)
సేయం దేవతైక్షత.	ఛాం-౬-౩-౨.	(౧౨౫,౬౨౧, ౭౬౮,౭౬౯,౮౮౩.)
సేయం దేవతేమాస్తిస్రః.	ఛాం-౬-౩-౩.	(౭౬౯.)
సైషాऽనన్దస్య.	తై-ఆనం-౮అను.	(౨౯౮.)
సైషా విరాజన్నాత్.	ఛాం-౪-౩-౮.	(౩౪౪)
సైషాన స్తమితా.	బృ-౩-౫-౨౨.	(౭౫౨.)
సైషా చతుష్పదేతి.	ఛాం-౩-౧౨-౫.	(౩౪౫.)
సోऽహం భగవ్నో మన్త్రవిదేవాస్మి.	ఛాం-౭-౧-౩.	(౬౯౩.)
సోऽహం భగవస్సత్యేన.	ఛాం-౭-౧౬-౧.	(౪౨౬,౪౨౭)
సోऽహం సద త్వమ్.	వి-౨-౧౬-౨౩.	(౪౬,౧౫౭.)
సోऽహమిచ్ఛామి ధర్మజ్ఞ.	వి-౧-౧-౪.	(౧౪౯.)
సోऽకామయత.	తై-ఆనం-౬అను.	(౨౧౨,౨౧౪, ౩౨౧,౩౨౨, ౩౨౩,౩౩౦,౩౩౭, ౫౨౫,౫౫౨, ౫౫౩,౫౫౬, ౬౮౪,౮౨౭,౮౫౧,౮౫౨.)
సోऽధ్వనః పారమాప్నోతి.	కఠ ౧-౩-౯.	(౩౭౬,౩౮౦,౪౯౭.)
సోऽన్వేష్టవ్యః.	ఛాం-౮-౭-౧.	(౩౦,౨౨౩.)
సోऽభిధ్యాయ శరీరాత్.	మను-౧అ-౮.	(౪౬౯,౫౫౮, ౫౮౧,౫౯౪,౬౨౩.)
సోऽరోదీత్.	యజుః-౧-౫-౧.	(౯౩౧.)
సోऽవిద్యాగ్రన్థిమ్.	[illegible]-౨-౧-౧.	(౩౯౯.)
సోऽశ్నుతే సర్వాన్.	తై-ఆనం-౧అను.	(౧౨౮,౧౬౦, [illegible]౬౯,౫౨౪,౧౦౧౮,౧౦౩౬.)
సోऽక్షరః పరమస్స్వరాట్.	తై-నా-౧౧అను.	(౮౯౩.)
సంకర్షణాత్ప్రద్యుమ్న సంజ్ఞమ్.	పాఞ్చరాత్ర.	(౯౬౧.)
సంఘాతపరార్థత్వాత్.	సాంఖ్య-౧౭కారికా.	(౬౫౫.)
సంజ్ఞాయతే యేన తదస్తదోషమ్.	వి-౬-౫-౮౭.	(౧౩౭.)
సంతతగ్ం సిరాభిస్తు.	తై-నా-౧అను.	(౪౧౬.)
సందేహో బహుళః.	ఛాం-౫-౧౮-౨.	(౪౧౩.)
సంధ్యాహీనోऽశుచిర్నిత్యమ్.	దక్షస్మృ-౨అ-౨౨	(౭౮౩)
సంధ్యం తృతీయం స్వప్నస్థానమ్	బృ-౬-౩-౯.	(౭౫౨,౭౯౭.)
సంభర్తేతి తదా భర్తా.	వి-౬-౫-౭౩.	(౧౩౮.)
సంయుక్తమేతత్.	శ్వే-౧అ-౮.	(౫౧౦)
సంహితమేతచ్ఛారీరకమ్.	బోధాయన.	(౧౨)
సాంఖ్యం యోగః పాఞ్చరాత్రమ్.	భారత-శాన్తి-మోక్ష-౩౫౦-౬౩.	(౬౯౫,౬౯౬.)
సాంగేషు వేదేషు.	పాఞ్చరాత్ర.	(౬౯౩.)
స్తబ్ధోస్యుత తమాదేశమ్.	ఛాం-౬-౧-౩.	(౫౪౯,౬౧౯.)
స్వప్నాన్తం మె సోమ్య విజానీహీతి.	ఛాం-౬-౮-౧.	(౨౮౬.)
స్వమపీతో భవతి.	ఛాం-౬-౮-౧.	(౨౮౭.)
స్వర్గకామో యజేత.	యజుః-౨-౫-౫.	(౭౯౩.)
స్వాధ్యాయోऽధ్యేతవ్యః.	తై-ఆరణ్య-౨ప్ర-౧౫అను.	(౧౬,౧౭,)
స్వేన రూపేణ.	ఛాం-౮-౧౨-౨.	(౧౦౦౫,౧౦౧౬.)
స్వే మహిమ్ని.	ఛాం-౭-౨౪-౧.	(౪౨౯.)
సృజతే సహి కర్తా.	బృ-౬-౩-౧౦.	(౭౯౭.)
సృష్ట్వా నారమ్.	నారాహ-౨అ-౧౨.	(౪౬౯.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పు
హ		
హస్తాహ మిమా స్త్రియః.	ఛాం-౬-౩-౨.	(౨౮౪,౩౦౨.)
హన్తాచేన్మన్యతే హన్తుమ్.	క-౧-౨-౧౯.	(౭౩౪.)
హస్తాసురాః.	బృ-౩-౩-౧.	(౪౨.)
హన్తి పాప్మానం జహాతి.	బృ-౭-౫-౨.	(౮౮౪.)
హితానామ నాడ్యః.	కౌషీ-౪-౧	(౫౨౭.)
హిరణ్యేన షోడశినః.	ఛన్దోగా	(౮౬౬.)
హిరణ్మయశ్శరీరః ఊర్ధ్వః స్వర్గం లోకమేతి.		(౭౯౪.)
హృత్ప్రమదనా దేవాః.		(౯౧౩.)
	-౯,	
క్లృప్తః.	త్రై-నా-౧అను. శ్వే-౪-౧౭.	(౩౬౫.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసఙ్ఖ్యా.
హృదయం గార్హపత్యః.	ఛాం-౫-౧౮-౨.	(౪౦౭.)
హృదయం ప్రవిధ్య.		(౮౬౩.)
హృది హ్యయమాత్మా.	ప్రశ్న-౩-౬.	(౭౨౫.)
క్ష		
క్షర స్సర్వాణి భూతాని.	గీ ౧౫-౧౬.	(౧౬౫,౪౩౨)
క్షరం ప్రధానమమృతాక్షరం.	శ్వే-౧-౧౦.	(౨౧౦,౨౧౪,౫౧౦.)
క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి.	ముం-౨-౨-౮.	(౯౬౬.)
క్షేత్రజ్ఞః కరణీ జ్ఞానమ్.	వి-౬-౭-౯౪.	(౧౬౩.)
క్షేత్రజ్ఞం చాపి మామ్.	గీ-౧౩-౩.	(౪౬,౧౬౫.)

గార్గ్య శ్రీపరవస్తు రామానుజవిదుషా మహతా ప్రయాసేన సఙ్కలితేయ మాకరచన్ద్రికా.

శ్రీభాష్యోదాహృతోపనిషదాదినామాని.

౧. ఈశావాస్యోపనిషత్.
౨. కేనోపనిషత్.
౩. కఠోపనిషత్.
[illegible]శ్నోపనిషత్.
[illegible]ణ్డకోపనిషత్.
౬. మాణ్డూక్యోపనిషత్.
౭. తైత్తిరీయోపనిషత్.
౮. ఐతరేయోపనిషత్.
౯. ఛాన్దోగ్యోపనిషత్.
౧౦. బృహదారణ్యకోపనిషత్.
౧౧. శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్.
౧౨. కౌషీతక్యుపనిషత్.
౧౩. సుబాలోపనిషత్.
౧౪. అథర్వశిరఉపనిషత్.
౧౫. గర్భోపనిషత్.
౧౬. అమృతబిన్దూపనిషత్.
౧౭. మన్త్రికోపనిషత్.
౧౮. ముద్గలోపనిషత్.
౧౯. జాబాలోపనిషత్.
౨౦. సంహితోపనిషత్.
౨౧. మహోపనిషత్.
౨౨. యాజ్ఞికోపనిషత్.
౨౩ ఆత్మోపనిషత్.
౨౪. తాణ్డ్యాయన బ్రాహ్మణమ్.
౨౫. శతపథ బ్రాహ్మణమ్.
౨౬. ఐతరేయ బ్రాహ్మణమ్.
౨౭. యజుర్వేదవాక్యాని.
౨౮. సామవేద వాక్యాని.
౨౯. ఋగ్వేద వాక్యాని.
౩౦. శ్రీభగవద్గీతా.
౩౧. శ్రీవిష్ణుధర్మః.
౩౨. కాత్యాయనధర్మః.
౩౩. ఆపస్తమ్బ ధర్మః.
౩౪. గౌతమ ధర్మః
౩౫. సఙ్కర్షణకాణ్డః.
౩౬. మనుస్మృతిః.
౩౭. దక్షస్మృతిః.
౩౮. యాజ్ఞవల్క్యస్మృతిః.
౩౯. వాసిష్ఠస్మృతిః.
౪౦. శ్రీభారతమ్.
౪౧. శ్రీరామాయణమ్.
౪౨. శ్రీవిష్ణుపురాణమ్.
౪౩. వాయుపురాణమ్.
౪౪. ఆగ్నేయపురాణమ్.
౪౫. కూర్మపురాణమ్.
౪౬. గారుడపురాణమ్.
౪౭. వారాహపురాణమ్.
౪౮. నారసింహపురాణమ్.
౪౯. బ్రహ్మవైవర్తపురాణమ్.
౫౦. భవిష్యత్పురాణమ్.
౫౧. పైఙ్గశ్రుతిః.
౫౨. బోధాయనవృత్తిః.
౫౩. ఆత్మసిద్ధిః.
౫౪. పాణినిసూత్రాణి.
౫౫. పూర్వమీమాంసాసూత్రాణి.
౫౬. ద్రమిడభాష్యకారవాక్యాని.
౫౭. సాంఖ్యతత్త్వకౌముదీకారికా.
౫౮. కాపిలశ్రుతిః.
౫౯. శైవాగమః.
౬౦. పాఞ్చరాత్రాగమః.
౬౧. వరరుచివృత్తిః.
౬౨. కాణాదవైశేషికకారికా.
౬౩. సమాచారాఖ్యగ్రన్థః.
౬౪. వృద్ధాహ్నికమ్.
౬౫. వేదనిఘంటుః.
౬౬. ధాతుపాఠః.
౬౭. అగ్నిరహస్యమ్.
౬౮. యజుర్వేదాష్టకాని.

శ్రీః.

బ్రహ్మవిద్యానామాని.	తత్ప్రతిపాదక విషయవాక్యాని.	
౧ ఈశావాస్యవిద్యా.	ఈశావాస్యోపనిషత్ సమగ్ర.	
౨ సద్విద్యా	ఛాన్దోగ్యోపనిషత్ - ౬ ప్ర - సమ్ర	
౩ ఆనన్దమయవిద్యా.	తైత్తిరీయోపనిషత్ - ఆనన్దవల్లీ - స	
౪ అన్తరాదిత్యవిద్యా.	ఛాం - ౧ ప్ర - ౬ ఖం - ౬, ౭, ౮.	
౫ ఆకాశవిద్యా.	ఛాం - ౧ ప్ర - ౯ ఖం సమగ్ర.	
౬ ప్రాణవిద్యా.	ఛాం - ౧ ప్ర - ౧౦, ౧౧ ఖం సమగ్ర.	
౭ పరంజ్యోతిర్విద్యా.	ఛాం - ౩ ప్ర - ౧౨, ౧౩ ఖం సమగ్ర.	
౮ ప్రతర్దనవిద్యా.	కౌషీతక్యుపనిషత్ - ౩ అ - సమగ్ర.	

ఇతి ప్రథమాధ్యాయ ప్రథమపాదస్థ విద్యానామ.

౯ శాణ్డిల్యవిద్యా.	ఛాం - ౩ ప్ర - ౧౪ ఖం సమగ్ర.	బ్ర - ౨ - ౧.
౧౦ నాచికేతవిద్యా.	కఠోపనిషత్ సమగ్ర.	బ్ర - ౧ - ౨ - ౯.
౧౧ ఉపకోసలవిద్యా.	ఛాం - ౪ ప్ర ౧౦ ఖ మారభ్య ౧౫ ఖ పర్యన్తం.	బ్ర - ౧ - ౨ - ౧౩.
౧౨ ఉద్దాలకాన్తర్యామివిద్యా.	బృహదారణ్యకోపనిషత్ - ౫ అ - ౭ బ్రా సమగ్ర.	బ్ర - ౧ - ౨ - ౧౮.
౧౩ అక్షరపరవిద్యా.	ముణ్డకోపనిషత్ - ౧ ము - ఆరభ్య - ౨ ము - పర్యన్తం.	బ్ర - ౧ - ౨ - ౨౨.
౧౪ వైశ్వానరవిద్యా.	ఛాం - ౫ ప్ర - ౧౧ ఖ మారభ్య - ౨౪ ఖ పర్యన్తం.	బ్ర - ౧ - ౨ - ౨౫.

ఇతి ప్రథమాధ్యాయ ద్వితీయపాదస్థ విద్యానామాని.

౧౫ భూమవిద్యా.	ఛాం - ౭ ప్ర సమగ్ర.	బ్ర - ౧ - ౩ - ౭.
౧౬ గార్గ్యక్షరవిద్యా.	బృ - ౫ అ - ౮ బ్రా సమగ్ర.	బ్ర - ౧ - ౩ - ౯.
౧౭ సత్యకామవిద్యా.	ప్రశ్నోపనిషత్ - ౫ ప్రశ్న సమగ్ర.	బ్ర - ౧ - ౩ - ౧౨.
౧౮ దహరవిద్యా.	ఛాం - ౮ ప్ర - సమగ్ర.	బ్ర - ౧ - ౩ - ౧౩.
౧౯ అఙ్గుష్ఠప్రమితవిద్యా.	కఠ - ౨ అ - ౪, ౬ వల్ల్యాం - ౧౨ - ౧౩ - ౧౭.	బ్ర - ౧ - ౩ - ౨౩.
౨౦ మధువిద్యా.	ఛాం - ౩ ప్ర - ౧ ఖమారభ్య ౧౧ ఖపర్యన్తం.	బ్ర - ౧ - ౩ - ౩౦.
౨౧ సంవర్గవిద్యా.	ఛాం - ౪ ప్ర - ౧ ఖమారభ్య - ౩ ఖపర్యన్తం.	బ్ర - ౧ - ౩ - ౩౩.

ఇతి ప్రథమాధ్యాయ తృతీయపాదస్థ విద్యానామాని.

౨౨ అజావిద్యా.	శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్ - ౪ అ - ౫. తై - నా - ౧౨ అను - ౫.	బ్ర - ౧ - ౪ - ౮.
౨౩ జ్యోతిషాం జ్యోతిర్విద్యా.	బృ - ౬ అ - ౪ బ్రా - ౧౬, ౧౭, ౧౮.	బ్ర - ౧ - ౪ - ౧౧.
౨౪ బాలాకి విద్యా.	కౌషీ ౪ అ - సమగ్ర.	బ్ర - ౧ - ౪ - ౧౬.
౨౫ మైత్రేయీవిద్యా.	బృ - ౬ అ - ౫ బ్రా సమగ్ర.	బ్ర - ౧ - ౪ - ౧౯.

ఇతి ప్రథమాధ్యాయ చతుర్థపాదస్థ విద్యానామాని.

మవాక్యాని.	తద్విషయక బ్రహ్మసూత్రాణి.
- ౩ ఖమారభ్య ౧౦ ఖపర్యన్త.	బ్ర - ౩ - ౧ - ౧.
౹, ౫ బ్రా సమగ్ర.	బ్ర - ౩ - ౩ - ౨౦.
-౦ అను. ఛాం - ౩ ప్ర - ౧౬, ౧౭ ఖసమగ్ర.	బ్ర - ౩ - ౩ - ౨౪.
అ - ౪., ౫ బ్రా సమగ్ర.	బ్ర - ౩ - ౩ - ౩౫.

	తృతిపాదక విషయవాక్యాని.	తద్విషయక బ్రహ్మసూత్రాణి.
	౦ - ౧ ప్ర - ౧ ఖమారభ్య ౨ ఖపర్యన్తమ్.	బ్ర - ౩ - ౩ - ౬.
	బృ - ౩ అ - ౩ బ్రా - ౧, ౨, ౩, ౪, ౫, ౬, ౭.	బ్ర - ౩ - ౩ - ౬.
ద్యా.	ఛాం - ౧ - ౯ ఖం.	బ్ర - ౩ - ౩ - ౬.
౪ ప్రణవే హార్ణ్ణలు పరిష్టభగవద్దృష్టి విద్యా. అన్తరాదిత్య విద్యాన్తర్భూతా.	ఛాం - ౧ ప్ర - ౬ ఖం.	బ్ర - ౩ - ౩ - ౬.
౫ జ్యేష్ఠశ్రేష్ఠ ప్రాణవిద్యా.	ఛాం - ౫ ప్ర - ౧ ఖం. బృ - ౮ - ౧ బ్రా.	బ్ర - ౩ - ౩ - ౧౦.
౬ ప్రాణవాసస్త్వ దృష్టివిద్యా.	ఛాం - ౫ ప్ర - ౨ ఖం. బృ - ౮ - ౧ - ౧౪.	బ్ర - ౩ - ౩ - ౧౮.
౭ ఛాన్దోగ్య పురుష విద్యా. ౮ తైత్తిరీయే పురుషవిద్యా.	ఛాం - ౩ ప్ర - ౧౫, ౧౭ ఖం. తై - నా - ౮౦ అను.	బ్ర - ౩ - ౩ - ౨౪.
౯ హాసోపాయన చిన్తన విద్యా.	ఛాం - ౮ - ౧౩ - ౧ - ముం - ౩ - ౨ - ౮ - కౌషీ - ౧ అ - ౪ - శాట్యాయన.	బ్ర - ౩ - ౩ - ౨౬.
చితాది విద్యా.	బృహదారణ్యకే అగ్నిరహస్యే.	బ్ర - ౩ - ౩ - ౪౪.
ప్రణవే రసతమత్వాది దృష్టివిద్యా.	ఛాం - ౧ ప్ర - ౧ ఖం.	బ్ర - ౩ - ౪ - ౨౧.

ఇతి తృతీయాధ్యాయ తృతీయపాదస్థ విద్యానామాని.

౧౨ జీవే బ్రహ్మదృష్టివిద్యా.	త్వంవాహమస్మి ఇత్యాదివాక్యాని. బృ - ౩ - ౪ - ౹	బ్ర - ౪ - ౧ - ౩.
౧౩ నామప్రభృతిషు బ్రహ్మదృష్టివిద్యా.	ఛాం - ౭ ప్ర - ఖమారభ్య ౧౫ ఖపర్యన్తం.	బ్ర - ౪ - ౧ - ౪.
౧౪ ఉద్గీథాదా వాదిత్యదృష్టివిద్యా.	ఛాం - ౧ ప్ర - ౩ ఖ - ౧.	బ్ర - ౪ - ౧ - ౬.

ఇతి చతుర్థాధ్యాయ ప్రథమపాదస్థ విద్యానామాని.

